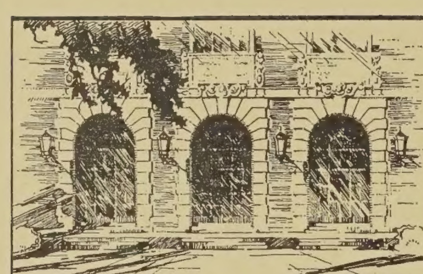

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

III. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. I. KÖTET.)

X KÉPTÁBLÁVAL S A SZÖVEGBE NYOMOTT SZÁMOS FAMETSZETTEL.

PEST.
EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXIII.

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, MAGYAR AKAD. NYOMDÁSZNÁL.

A M. TUD. AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

TARTALOM.

ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

III. KÖTET.

I. FÜZET.

(ÚJ FOLYAM. I. KÖTET.)

V KÉPTÁBLÁVAL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXII.

I.

A KIS-BÉNYI

ROMÁN IZLÉSŰ

E G Y H Á Z.

FELVETTE, RAJZOLTA ÉS LEÍRTA

HENSZLMANN IMRE,

MAGY. AKAD. LEV. TAG.

I.

A bényi helyiség.

Esztergom megyében fekvő Bény faluról Fényesnél a következőt találjuk: *)

125 l. *Bény* (kis), magyar f. a Garan mellett Bars vármegye szélén. 258 kath. lak. Földje 1-ső osztálybeli, bora kevés. Hajdan volt itt egy Praemonstratensis apáturság, melynek templomát 3 torony ékesíté; jelenleg ezekből csak egy áll fent. Amade István a helybeli templomnak ajándékozván, mostani földesura a kéméndi plebánus, hova t. i mint filialis tartozik.

Bény (nagy), magyar f. mindjárt az elébbeni helység mellett: 672 kath., 6 zsidó lak. Gazdag róna határ. Nagy juhtenyésztés f. u. h. Pálffy. — 1683-ban a segéd lengyel seregek ezen falut is elpusztíták. — Mind kis, mind nagy Bényt háromszoros régi sánczok veszik körül, de ki hányhatta ezeket, nem tudatik.

Egy névtelen Bényről bővebben szól:

Statistico-historico-topographica descriptio comitatus Strigoniensis synoptice adornata a quodam historiophilo municipe Strigoniensi. Strigonii mensibus Octobri, Novembri et Decembri 1827. Ex bibliotheca Rumiana. 4-rét, a magyar Akad. kéziratgyűjteményében. *Bény*, Kis Bény, vicus exilis, loco elevatiori supra ripam Grani situatus, memorabilis ob praeposituram Praemonstratensium. Monasterii rudera adhuc visuntur, cui olim tria adstabant templa, unum St. Corporis Xi, alta et augusta fabrica, cujus sanctuarium refert formam stae crucis, navi autem a tergo rursus aliud templum decussatum adstructum erat, serviebatque templo majori instar vestibuli; alterum duodecim apostolis sacrum, in similitudinem turris, seu rotundi, et turbinati delubri, quale Turcis mos est excitare; tertium B. Catharinae penes majorem illam Ecclesiam, a qua hoc modica interposita platea distinguebatur in orientem. Haec autem duo posteriora templa, quemadmodum Turcicis tempestatibus una cum claustro temploque magno corruerunt, sunt adhuc in ruinis, primum vero anno 1722. eleganter renovatum est. Nobilis quidam Stefanus Amade pagellum adjectis agris Veresallja dictis, vinetaque trans rivum Sikincze, et nonnulla alia, suppellectile rei familiaris, ecclesiae eidem testamento legaverat, quibus illa hodiedum utitur, sacra, oeconomicaque administrante, et excelso consilio regio locumtenentiali rationes reddente parocho Kéméndiensi. Accolae sunt Hungari in 25 domibus, ac totidem familiis 163, omnes catholici, etc.

Bény, Nagy Bény est pagus priori contiguus, pertinetque ad ditionem Báthorkesziensem. Possessio haec cum priori, aliisque vicinis varia fortuna jactata est, etenim jam a barbaris, jam Christianis eversa, ac iterum ac saepius insessa; neque melior ei fortuna affuerit, quum anno 1683 Polonus Kéméndum ferro vastaret. Nam heic etiam confluentem ex vicinia populum, quod de Turcis se certum non fecerat, magna crudelitate delevit, adeo ut aegre nonnulli, qui subjectos Grani lucos trajicere potuerunt, truculentas Poloni manus evaderent. Tantopere enim malo suo exacerbatus est, ut nec sacris parceret. Nam quum ita saevienti sacerdos vici cum sacro, processione pauperculorum stipatus occurreret, tantum abest, ut furentem demulserit, ut potius in se ipsum, et comites incitavit, ipseque cum reliquis defossus interierit. Magna tum erat loci deso-

*) Lásd M. Ország mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. Pesten 1837. 2. kötet.

latio, quae motibus Rákóczianis reiterata est. Locus hic, tum ob ea, quae narravimus, tum praeprimis nobilis ob *vastum* illud, et *antiquissimum vallum*, quo adhucdum includitur: incingit enim eandem ripam agger tergeminus, quorum maximus complectitur ambitu orgias 1219, altitudine orgias 10, par est interior altitudine, sed amplitudine dimidia parte minor, minimus autem qui intimus. Fama est vallum isthoc Kupam, quum Sto Stephano se opponeret, excitasse quiscunque is sit, qui excitavit, opus tamen molitus est toto regno memorabile, stupendi enim et incredibilis operis est, et fidem paene humanam excedit etc.

A fenebbi idézetekből a két Bénynek régibb kori fontossága világos, mind ketteje magas hármas sánczczal övezve levén, itt nevezetesebb strategikai ponttal találkozunk. A sánczok keletkezése idejét és czélját történetiróink még nem puhatolták ki eddig; de e sánczokat, mert domborodó részök éjszak felé fekszik, és mert a bányavárosokból Esztergomba vezető út Bényen megy keresztül, az éjszakról jövő és Esztergomot fenyítő veszély elhárítására felhánytaknak hihetjük; ily veszély pedig leginkábbTrencsini Csák Máté korában létezett, azért valószinűnek tetszik, hogy a sánczokat az esztergomi érsekség készíttette Csák ellen a XIV-ik század kezdetén.

Jelenleg Bényben az említett három építménynek még ketteje létezik.

A kolostor *Ur testének temploma*, és az úgynevezett *Fabrica rotunda*, az előbbitől néhány lépésnyi távolságban, még pedig a templomtól nyugotra helyezve.

A *köridomú* épületen nincs ugyan semmi nyoma a régiségnek; mindamellett, valamint alakja, úgy elhelyezése is régi voltát sejteti. Ez utóbbi tekintetben nevezetes, hogy ily régi épületek még elég nagy számmal felmaradtak. Weingaertner „Systhem des christlichen Thurmbaues“ czímü Göttingában 1860-ban megjelent munkájában a következőket idézi, Németországon Schulpforteban, Mühlhausenben, Münsterben, és több mást, melyeket a bécsi középponti bizottmány kiadott. Magyarországon is több ily carnarium ismeretes, a csallóközieket Ipolyi idézi „Csallóköz Műemlékeiben.“ Az efféle épületnek temetkezési czélja volt, s azért a templom előtti temető helyen áll, magában foglalva vagy egyes holt testeket, vagy a temetőhelyen időnként kiásott csontokat, és *carnarium*nak vagy *Karner*nek neveztetik. Eredetét és idomát Weingaertner a régi rómaiak toronyalakú síremlékeiből, minők egyike Caecilia Metelláé Rómában, magyarázza. Francziaországban a középkorban e köridomú és toronyalakú épület tetején többnyire lámpa égett, s innen az egész emléket „fanalnak“ is nevezték. A leghíresebb fanal a fontévrauli, későbben a fanal vagy lámpatartó kisebb mérvben is alkottatott, ilyen a kassai templom déli előcsarnoka előtt álló úgynevezett „Mátyás oszlop,“ ez csak a XIV. század vége felé keletkezett, és halotti lámpájával az előtte fekvő temetőhelyet világította, melyen sz. Mihály kápolnája, mint a temetőhely kápolnája áll. — Mondtam, hogy a bényi kerekalakú kápolnán az ószerűség legkisebb nyomát sem vehetjük észre; de ezt talán csak azért nem, mert az építmény már régenten is a legnagyobb egyszerűséggel emeltetett, és mert a későbbi restauratiók azon csekély ószerű jellemét is eltörőlték, melylyel eredetileg bírt; vagy talán az eredeti carnarium egészen elenyészett, és helyén későbben a mostani épűlt? Annyi bizonyos, hogy elhelyezése és fő idoma megegyezik a régi carnariumok alakjával és elhelyezésével.

Bennünket, ezek szerint, egyedűl a még fenálló kolostori templom érdekel, még pedig annál inkább, mert abban a régi eredeti építményre ráismerünk, melynek mai boltozata és hajója ablakai az 1722-iki restauratio készítményei ugyan, de melynek többi részeit az eredeti építésnek köszönjük. Az egész emlék tehát soha annyira romba nem dőlt, mint azt a „Statistico-topographica descriptio“ czímű kézirat velünk elhitetni akarná.

II.

Chronologiai észrevételek.

a) Általános észrevételek.

Mertens Ferencz Berlinben 1850-ben megjelent „Die Baukunst des Mittelalters“ czímű munkájával megalapítá a középkori építészet chronologiáját. Ő volt, ki legelőször évekig folytatott tanulmányaiból elvonta azon törvényeket, melyek mind inkább érvényeseknek mutatkoztak; ő rendezte később tábláiban a német emlékeket keletkezésök ideje szerint, ő volt végre az, ki ezen rendezést a Németországon kívüli főbb emlékekre is kiterjeszté. Rendezése egészben mai nap is fenáll, némely kivételekről alább szólandok

Mertens a középkor építményeit kétfelé osztja. Ez első osztályt képezik a régibb nem monumentalis, sőt kevésbbé tartós anyagból, mintegy rögtönözve emelt, úgy nevezett *enyészeti, szegényes építmények* (Untergangs, Dürftigkeitsbauten); ezek, kevés kivétellel, a hűbéri kor előtt, azaz a X-ik század kezdetéig képezték a nagy többséget Europában. Kivételképen monumentalszerűleg építtetett már e korban is, kivált Görög- és Olaszországban, némely nagyobb templom, vagy régibb keresztény, vagy bizanti stílben Németországban e korból Mertens szerint csak mintegy 20 monumentalszerűleg épűlt emlék maradt fen, legnevezetesebb a nagy Károly által bizanti stílben épített aacheni basilika. Magyarországban az ó keresztény korból csak az egyetlen pécsi templom, és ez is csak részben származik; vagy talán legrégibb részét épen rómainak kell mondanunk?

A régi keresztény és bizanti modorra következő stíl a román stíl. Ennek első felléptére, vagyis mint mondja teremtésére, Mertens a dijoni sz. benigni templomban. mintegy 1000. körül, ráismer: ha azonban, mit később maga Mertens is valónak átlátott, a német Hartz tövében fekvő gernrodi templom építését vagy épen felszentelését 960 körül kell tennük, s így e templomot mintegy 40 évvel régibbnek véljük mint a dijonit, a roman stíl keletkezését is a X-ik századnak mintegy közepére kell tennünk, és eszerint a román stíl Németország kellő közepén szülemlett meg, s onnan ment át a Rajna vidékére és Francziaországba, mit a francziák magok sem tagadnak, midőn a németektől a csúcsíves stíl fölfedezését joggal maguk számára követelvén, őket azzal vigasztalják, hogy bennök a román stíl felfedezőit elismerik.

Vannak, kik a román stíl keletkezését régibbnek tartják, így Lenoir azt nagy Károly idejébe viszi át, sőt Mertens is Lombardia több épületeiben, melyeknek építését a VIII-ik és IX-ik századba helyezi, a román stílnek mintegy sporadikai előkészítőire akar ráismerni. Lenoir nézetét a nagy Károly korából ránk maradt sveiczi sz. gali kolostornak alaptervrajzára alapítja; azonban ezen alaprajz, felrajz nem létezik, oly sok antik elemet foglal magában, miszerint nem hiszem, hogy jogosítva volnánk abban az első román stíl példáját keresni. Mertens, mint Lombardiában sporadikailag feltűnő és a román stílt mintegy előkészítő emlékek közt idézi Milanóbol a sz. lőrinczi és sz. ambrusi, a többi Lombardiából pedig az ivreai, novarai és s a modenai egyházakat; ezt Mertens 1850-ben joggal tehette; azonban azóta Corderonak tanulmányai az idézett emlékek nagy régisége iránt sok alapos kétséget támasztottak; ez jelesen az eset a milanói sz. ambrusi templomra nézve, melynek szentélyéről Mertens „Baukunst des Mittelalters“ czímű munkájában mondja, hogy ez a fenmaradt adatok és felirat szerint *minden bizonynyal* 790 körül épűlt; ellenben Cordero és utána Eitelberger, az utóbbi a „Mittelalterliche Kunstdenkmale des öst. Kaiser-

staates" czímű, Bécsben és Stuttgártban 1850-ben megjelent II. kötetében világosan kimutatja, hogy az ambrusi templom 1150 körül újra építtetett. És így a tudomány mai állásánál fogva a X-ik század közepe táján emelt gernrodi templomot legrégibb román stílű emléknek kell tekintenünk, s ezt annál inkább, mert oszlop-fői még bizanti befolyást árulnak el; ezen befolyást pedig ama közlekedésnek tulajdoníthatjuk, mely akkor tájban a német és bizanti császárok udvarai közt létezett, és melynek folytán későbben Otto császár a bizanti császárleányt Teophanát vette nőül.

Lássuk már most Mertens törvényeit.

A középkor építészeti történetében az első főpont a *változás* (Mutation). Ismert dolog, hogy a középkor építészi telkei gyakori változásnak valának kitéve, és épen az ebbéli tanulmányok nagy nehézségei közzé tartozik, valamely régi épületet stílje után az általános chronologiába kellőleg elhelyezni és meghatározni, vajjon az eredeti épület helyén későbben újra-építés történt-e vagy sem. E tekintetben *általános törvényként kell elismernünk, hogy az alapítványi vagyis szerzetes templomok a hűbéri korban mind változás alá esnek*; vagyis a X-ik és a következő századokban minden régebben alapított templom újra felépűlt. A kivétel ezen törvény alól igen ritka, Németországban az emlékek egész tömegének alig tevén kétszázadát. A nem szerzetes templomok is az érintett változás alá esnek, mely a XI. század vége felé kezdődik, és a helyiségek szerint majd a XII-, XIII- sőt a XIV-ik századon keresztűl tart.

A második főpont a *documentatio*. A templomok első építésének vagy legalább régibb lételének adatai fenmaradtak. Mertens e törvénynek csak két kivételét ismeri (nyugot Europában); *azonban ezen documentatio, kivéve a feliratok és leirások ritka eseteit, semmiképen sem függ össze a fenmaradt épületekkel.* A documentatio tehát légben lebegne, és az emléket nem magyarázhatná, hacsak a chronologia a stílből vett ismereteivel nem kötné egybe az emlékeket datumaikkal. De ha megfontoljuk, hogy a chronologia nézeteiben gyakran csalatkozott, és hogy csak elég későn jutottunk a változási törvénynek elismerésére, világos leend, miként a stíl körüli ismeretek igen nagy befolyást gyakoroltak a chronologiának megegyeztetésére az okmányokkal. Az alapitásnál a documentatio mindig kivánatosnak, többnyire szükségesnek látszott, és ezen documentatio okmányok által történt, miknek majdnem mindnyája ránk maradt. Másképen áll az ügy az újra épített emlékekkel; ezek oly körülmények közt keletkeztek, mik az esemény világos megemlítését nem szükségkép vonták magok után. Ily említés többnyire csak mellesleg és külön alkalomként történik. Ha azt hisszük, hogy az egyik vagy másik nagy építmény létre nem jöhetett a nélkül, hogy eziránt irásban valami fel nem jegyeztetett volna, ily nézet meg nem egyeztethető a tapasztalással; mert a középkor történelme épen a monumentalszerű építkezés idejében ép oly hanyaggá lesz, mint az akkori benczések iratai; ez az oka miért nem viszi Mabillon is a benczés-rend történetét túl az 1116-ik éven. *A középkor nem ismeri a történelmi iratok folytonosságát.* Innen származik a homályosság és habozásunk midőn a fenmaradt datumokat a fenmaradt épületekre alkalmaznunk kell, s ezért ki kell mondanunk, hogy *a nem világos, alkalmilag felemlített és hanyag datumok leginkább alkalmazhatók a fenmaradt épületekre, és hogy: a világos és okmányi datumok csak az elenyészett építményekre nézve érvényesek.*

A harmadik általános főpont a *teremtés* (die Creation). A történet az okoknak nem életnélküli halmaza, melyeknek összeütközéséből mindent lehetne magyarázni; a történetnek ellenkezőleg személyességhez kell fordulnia. Valamint a csúcsíves, úgy a román stílben is, ha keletkezését a kellő időpontra helyezzük, a teremtés elvére rá kell ismernünk. Mindig oly meghatározott épületre fogunk akadni, melytől egész ivadékot, iskolát vagy épen stílt származtathatunk. Ezen teremtés nélkül bizonyos építési alakzatokat nem magyarázhatnánk: ilyenkor azonban elő kell adnunk hol és mikor keletkezett legelőször ily alakzat.

A teremtés fogalmát Mertens nem írja körül elég határozottan. A valódi művészet általában nem működhetik másképen mint teremtés által: a teremtés levén vagy a természeti alaptárgynak vagy az eszmének oly átalakítása vagy megtestesülése, melyben a szervi szükségesség egyaránt képezi valamint a szellemi és technikai munkálkodásnak alapját, úgy a befejezésig tartó működés folytonosságát. A művészi teremtésnek eszméje egyúttal magában foglalja a fejlődés fogalmát is; és jelesen teremtménynek oly épületet kellend mondanunk, mely a régibb alakzatokból és alakokból szervileg kifejtett új alakzatot vagy alakot tüntetvén elő, az arra következő épületeknek mintául szolgál.

A negyedik főpont a chronologiában az *elterjedés* (die Praezession oder Propagation), az elterjedés a teremtésnek szükséges következménye. Ha csak a stílek változtatásáról volna szó az elterjedés kevesebb érdekkel birna, de az elterjedés a változásban, vagyis az enyészeti épületeknek monumentalszerűekkeli felcserélésében és általában az építészet minden főmunkásságában mutatkozik. A stílek legkülömbözőbbjei ugyanazon időben és ugyanazon helyen egymás mellett létezhetnek. Igy nevezetes például, hogy a benczés rend már megkezdé monumental épületeit, míg a cisterciták az enyészeti építéssel még fel nem hagytak. A lánczolatot, mely az okok és eredményeik közt létezik, az építészetben világosabban feltüntethetni mint más collectiv emberi tevékenység neméhen, és ezen feltüntetés főfeladata az építészeti történelemnek.

Az előadottakból Mertens okszerűleg azon törvényt vonja ki, miszerint *az építészet chronologiájában semmit sem bizonyíthatni egyes példákból*; és valóban mostani ismereteinkhez csak a fenmaradt emlékek egész tömegének tanulmányozása útján juthattunk, csak a stílek, iskolák és provincialismusok teljes megismerése után sikerült az irott okmányok kellő magyarázata, és azok felosztása olyanokra, melyek a már nem létező régibb emlékekre, és olyanokra melyek az elenyészett régibb emlékek helyein későbben emelt és még létező építményekre vonatkoznak, és ezt daczára annak, hogy az előbbi okmányok világosak és részletesek, és az utóbbiak többnyire csak soványok és darabosak.

Mertens törvényeihez egy újat hozzá adhatunk, mely szerint a stílek teremtése nem a székesegyházakban, hanem a szerzetesek templomaiban veszi kezdetét; így a román stíl a gernrodi női kolostor templomában, így a csúcsíves stíl a sz. denisi benczés kolostor templomában tűnik fel legelőször. De ha a középkor stíljei a szerzeteseknél keletkeznek, kifejlődésöket inkább a székesegyházakban érik el; így a román stíl a német Hartz és Rajnai vidék székesegyházaiban emelkedik tetőpontjára, így a csúcsíves stíl a noyoni, chartresi, párisi székesegyházakban mind inkább fejlődvén elvégre a rheimsi, amiensi és kölni domokot teremti. Mult évi értekezéseimben alkalmam volt érinteni, hogy a sz. denisi templom építése korában a szerzetesek működése nevezetesen hanyatlott, és hogy annak művészeti minősége lajkusok kezébe átmenetelével roppantul haladván, nevezetesen a városok felszabadulása alkalmával új erőt nyert.

A szerzetesek és lajkusok művészetének ily határozott megkülömböztetését magyarországi emlékeinken tenni képesek még nem vagyunk; nem tudjuk mily időpontban történhetett nálunk ezen átvétel, csak az tetszik már jelenleg is valószinűnek, hogy a csúcsíves emlékek nálunk is lajkusok által építtettek.

Ha már most Mertens idézett törvényeit a magyarországi emlékekre alkalmazzuk, a *változási* törvénynek azért van csekélyebb jelentékenysége nálunk, mint nyugot Europában; mert legrégibb fenmaradt emlékeink, már a monumentalszerű építészet korában emeltettek, azaz leginkább a XIII-ik században, azonban az enyészeti korszak nálunk későbben szünt meg mint másutt, azért is sz. István alatt épített székesegyházakkal vagy kolostori templomokkal többé nem bírunk, hanem csak helyeiken későbben épített új templomokkal. A pécsi templom itt kivételképen egyes egyedül áll, mivel annak keletkezési

ideje még a római korba visszavezethetőnek mondatik, minő joggal? meg nem határozhatom, nem ismervén e templomot másképen, mint alapos megbirálásra elégtelen rajzokból.

A *documentatio* tekintetében nem kérkedhetünk, mintha Magyarország minden elenyészett, sőt maig fenmaradt emlékének első datumát már is ismernők; mert a középkor archaeologiája nálunk még csak nehány éves. E tudomány két fő elemből áll, az okmányok és az emlékek ismeretéből. Az elsőt Fuxhoffer óta bírjuk ugyan némiképen, de az utóbbiban még igen nagyok a hézagok, itt is még csak a lajstromozásnál vagyunk; ezt Ipolyi tagtársunktól várhatjuk, ki is az akademia utolsó közülésén tartott értekezésében e munkához igen derekasan hozzá fogott, valamint ugyanezt Csallóközi Műemlékeiben, az Archaeologiai Közlemények I. és II. kötetében is tette. Úgy hiszem azonban, már jelenleg is kimondhatjuk, hogy a magyar monumentalszerű építészet a kora román stíllel a XI-ik században kezdődik, és a későbbi román stílben a XIII-ik század 1-ső felébeu folytattatik; ez utóbbi korszakban nálunk a legnagyobb építészeti tevékenység mutatkozik, mely 1240-ben a tatárpusztítás által megszakad. Azonban csalatkoznak, kik azt hiszik, hogy a tatárok egyre elpusztították a már fenálló emlékeket; mert ránk maradt legjelesebb román templomainknak majdnem mindnyája a tatár roham előtt építtetett. Más részt igaz, hogy a tatárjárás megritkítván az ország lakosainak számát és vagyonosságát, az építkezési tevékenységet is sok esztendőre félbenszakasztá, és onnan van, hogy oly ritkán találkozunk Magyarországban kora csúcsíves emlékekkel, melyeknek keletkezési idejét nálunk a XIII. század második felén túl nem tehetjük. Ilyen kora csúcsíves stílű példákra rá kell ismernünk a kassai templom kriptájában (de csak is abban), a budai parochialis és a Margit-szigeti templom némely részeikben.

A *teremtésre* nézve találkozunk ugyan nálunk igen dús és díszes román stílű, a XIII-ik század első felében emelt emlékekkel, de nehezen olyannal, melyet teremtménynek nevezhetnénk. Ellenben a kassai templomban bírunk oly másod korszakú csúcsíves stílű teremtménynyel, minek befolyását nem csak a szepesmegyei emlékekben, hanem a budai templom egyik jelenleg befalazott portáljában és a kolozsvári egyház egész tervezetében is felmutathatni.

Magyarországon a stílek *elterjedése* vagy nyugotról, vagy délről jön; középkori építészeti elemeinek legnagyobb része Németországból, de más meg nem vetendő része Olaszországból jött. Olaszországi mintáknak tulajdonítható román stílü templomaink ama símulása a basilikához, miszerint azokban többnyire a kereszthajó hiányzik; mit már Ipolyi barátom kellőleg kiemelt. De ezen hiánynyal nem csak román stílű emlékeinknél találkozunk, mert ez az átmeneti és csúcsíves templomokra is p. o. a zsámbékira, a sz. mártonira, a budai és pozsonyi parochialisokra is kiterjeszkedik. Az olasz befolyás részint Dalmátországon, részint Karinthián keresztül jutott hozzánk. Franczia mintára csak az egyetlen egy kassai templom legrégibb részeiben, és ez után a kolozsvári templom alaprajza készült.

b) A bényi templom chronologiája.

Czinár Mór Fuxhoffer Monasterologiájának új kiadásában, mely munka 1860-ban megjelent, II-ik kötete 6-ik lapján Bényről a következőkben szól:

Praepositura B. M. V. de Béen etc.

„In Kisbény loco elevatiore supra ripam Grani visitur adhuc ecclesia cum duabus turribus e secto lapide, quae fuit Praemonstratensium. Ecclesiae adjacent rudera monasterii, quae ipsemet non semel inspexi, at nulla inscriptio reperitur: imagines quoque quae in refectorio depictae fuerunt, ita deturpatae sunt, ut nihil internosci queat," inquit Carolus Wagner e soc. Jesu in manuscripto tomo de Abbatiis et Praeposi-

turis Hungariae. E literis conventus fratrum ordinis praemonstratensis de Sáagh anno 1273. fide publica datis discimus, praeposituram hanc per magistrum Stephanum filium Omodej fundatam fuisse, qui dum ibidem sepeliretur, eius mater, vidua, et soror coram pluribus comitibus et religiosis testibus viva voce declaraverunt, defunctum Stephanum monasterio huic suo de Béen villas Kéménd stb. legavisse. A proprio et originario patre, praeposito Sancti Stephani avulsa est filia Bin, velut in aliis catalogis legitur, Baen praepositura, et subdita abbati montis Sion anno 1294, sed anno 1516 ad praepositum de Sáagh paterniter in Bin praecipiente capitulo generali translata est et penes eum permansit usque dum Turcarum armis Strigonium, ejusque nominis comitatus subacta fuissent anno 1543. E tabulario S. Benedicti de Gron (sz. Benedek) constat, Simonem praepositum propter violente ablatos duos boves et totidem equos per suos homines citatum fuisse per Paulinos Nostrenses anno 1467. Tandem suis primigeniis heris vacuam praeposituram anno 1561. die 1. Febr. Ferdinandus imperator cum abbatia benedictina de Széplak e manibus profanorum erepta, accedente sedis apostolicae adprobatione, contulit societati Jesu pro condendo collegio Tyrnaviae. Ita Samuel Timon e soc. Jesu, in epitome chron. ad hunc annum.

A fő okmány, mely a bényi templom és kolostor alapitására és építkezési esztendejére vonatkozik, s a melyet Fuxhoffer is töredékben idéz, a következő.

Fejér Codex diplomaticus V. II. 138.

A. Chr. 1273. Conventus Praemonstratensium de Sáagh, super donationibus mortis causa per Magistrum Stephanum, filium Omodei, Abbatiae de Been factis testatur.

Nos Conventus Fratr. Ordinis Praemonstratensium de Saágh memoriae commendantes significamus Universis; Quod cum Magister Stephanus, bonae memoriae, filius Omodaej, defunctus apud monasterium suum in Bén tumularetur, vocatos misimus Marcum Priorem, et Augustinum Subpriorem, domus nostrae, ad eum tumulandum et testamentum ejus audiendum; ubi mater eiusdem Mag. Stephani, ac relicta et soror praesentibus Comitibus Stephano de Pasztuh, Buben, Desiderio, Johanne, Syba de Borth, et Leuka, ac praesentibus fratribus Praedicatoribus: Fratre Ladislao de Strigonio, Fratre Johanne, Hugone et Detrico, et coram Fratribus minoribus, Fratre Galla Lectore Strigoniensi, et Fratre Clemente, Socio ejusdem, et Praeposito de Bén primario, Jacobo priore, et Mauritio cantore eiusdem loci, testamentum Magistri Stephani, quod viva voce coram ipsis celebraverat in manifesto, coram dictis testibus dictae Dominae viva voce expresserunt, et fieri permiserunt, tali ordinatione continente: Primo omnium reliquit quandam villam nomine Kémend cum suis attinentiis, quam et ipse emerat, et *pater suus comes Omodej, cum transuiaret cum rege Andrea, pro remedio animae suae, monasterio suo de Bén confirmando donaverat in perpetuum*; item aliam villam nomine Pauli cum sua terra ad praedictum Kéménd coniunctam, donavit dicto suo Monasterio. Item villam Vezekén, quae eum contingebat, donavit suae Ecclesiae, cum mancipio aratore, nomine Month, et cum omnibus suis, ac cum uxore, ad eamdem terram reliquit cum sex bobus, quae Domina Magistri mater testata est fuisse suum servum. Item reliquit unum pulsatorem, nomine Syron. Item reliquit duas vineas in Kondej cum vinitoribus, qui culturam exercerent earum vinearum; unum Michaelem nomine, cum fratre suo, nomine Fuzto. Item reliquit unum molendinum cum tribus molis, quod molendinum fuit Hysy, et Jacobi Jobbagyonum Ecclesiae. Item reliquit decem equos de equatia sua, et viginti truncos cum apibus. Quam ordinationem et tastamentum praesente Domino Pangratio, filio Kazmerii ordinarunt ipso volente et consentiente, et ad beneplacitum eorum reliquit ordinanda. Datum anno Domini Millesimo, Ducentesimo, Septuagesimo tertio."

Ex actis Abbatiae Sáagh in collectione Diplomatica Rajcsányi-Mednyánszkyana.

Az idézett okmánynak főhelye „quam (villam Kéménd) *et ipse emerat*, *et pater*

suus Omodej, cum transuiasset (in Palaestinam) *cum rege Andrea, pro remedio animae suae, monasterio suo de Bén confirmando donaverat in perpetuum.* Ezen helyből világos, hogy a bényi kolostor, és azzal együtt természetesen temploma is már 1217. előtt létezett, mivel II-ik András király palaestinai útja 1217-be és 1218-ba esik, és mivel István mester a kolostorról mint már atyjának kolostoráról emlékezik, és kimondja, hogy már atyja ajándékozta örökre Kéméndet a bényi premontreieknek. A bényi kolostor tehát az Omode család alapítványa volt, és a XIII-ik századnak alkalmasint 2-ik évtizedében épűlt. Ipolyi is, összeköttetésben András palaestinai útjával, határozottan az 1217-ik évet említi mint keletkezése idejét. (L. A középkori emlékszerű építészet Magyarországon). A XIII-ik század kezdetére mutat csakugyan templomunk egész conceptiója; mert itt már a román stíl elemei a csúcsívvel vegyülnek; az utóbbi elemek még nem jelennek meg oly mennyiségben, mint ugyan ez időtáján Németországban, vagy valamivel későbben nálunk p. o. a sz. mártoni templomban, mely 10 vagy 15 évvel későbben építtetett. Hozzá járul hogy, mint ezt már Mertens is megjegyzi, az építési fejlődés némely szerzeteknél elébb mutatkozik mint másoknál, így nevezetesen a benczéseknél legkorábban, csak azoktól menvén át a cistercitákra és a premontreiekre. Innen magyarázható, hogy midőn sz. Mártonban a csúcsíves elemek sokkal gyakoriabbak és az épület oly helyein is mutatkoznak, hol kevésbbé lényegesek, mint lényegesek a boltozatokban és hevedereikben; Bényben ezen elemek majdnem kizárólag ezen utóbbiakra szorítkoznak, tanuságul szolgálván, miszerint a bényiek a Magyarországon meglehetős új elemeket csak gyakorlatiabb voltuk miatt fogadták el, de más tekintetben még a régibb megszokott módhoz ragaszkodtak. A körívet tehát Bényben alkalmasint minden nyílásoknál megtartották és egyúttal a régi módra az ablakokat igen kicsinyre csinálták. Ez valóban az eset minden eredetiségében fenmaradt ablakánál, valamint az apsis úgy a toronybélieknél, miből következtethetni, hogy az 1722-ki restauratióban igen tágasra kitört hajóablakok is eredetileg kicsinyek valának. Mi ezenkívül a bényi templomban még megjegyzésre méltó, ez a pillér- vagy tám rendszer egyszerűsége, mely a sz. mártoni pillérekhez hasonlítva szinte nagyobb régiségnek jele, még pedig mondhatnók, hogy a bényi templom e tekintetben csak nem egész századdal korábbi tekintettel bir, mint a sz. mártoni; mi Mertens fentebb érintett megjegyzése igaz voltának tagadhatlan bizonyságaul szolgál.

III.

Leirás.

a) Általános leirás.

A bényi templomnak stílje a román stíl, mihez a 70 évvel e templom építése előtt keletkezett franczia csúcsíves stílnek elemei még csak csekély mértékben és kevés helyen vegyültek. E helyek a presbyterium alaprajza, és a boltozatok majdnem általában: ellenben a támok még fallissenákban sincsenek jelentve.

A templomnak csak egy hajója van, e hajó a középső nagyobb apsissal végződik, melynek oldalán két kisebb apsist látunk, az utóbbiaknak az oldalhajó nem felel meg nyugot felé folytatásukként. Kereszthajónak a három apsis előtt lévő tért tekinthetni, mely a középhajó két oldalán nevezetesen túlterjeszkedik. Az egész alapterv elrendezésében inkább a görög Tauhoz, mint a latin kereszthez hasonlít, analogumát nemcsak számos egykorú kisebb templomokban, de még a nagyobb egyházak kriptáiban is találhatni, a keleti rész emlékeztet Karinthiában fekvő Gurk város székesegyházára, mely alkalmasint 1170-től egész 1216-ig épűlt; a hasonlatosság azonban nem csak az érintett egyszerű részek tekintetében, hanem sok más részletekre mint oszlopfőkre, díszitményekre s. m. e. nézve áll; e karinthiai templomnak befolyását a bényire alkalmasint az utóbbinál valamivel régibb és az előbbihez közelebb fekvő sz. jáki templom közvetítette.

De van a bényi emléknek több oly sajátsága, melyekkel ez nem csak egykorú mintáitól eltér, hanem melyekkel részint a ritkább emlékek sorába lép, részint majdnem egyedűl áll. Az utóbbiak egyike a középhajónak utolsó osztályzatábani tágulása. E tágítást az ezen osztályban emelkedő keresztkarzatnak (Querempore) két karja követelte. Keresztkarzat Gurkon is van, de ez alig ér túl a tornyokon a templom belsejébe. Másutt, hol a keresztkarzat alkalmazása majdnem minden egykorú templomban találtatik, nevezetesen a Hartzvidéken, e karzat kelet felé terjeszkedvén, saját kisebb oszlopain emelkedik, és ha oldalkarzattal van összeköttetésben, ez utóbbi is bírja saját oszlopait, vagy pilléreit, még ama pillérreken kivűl, mik a középhajót a mellékhajóktól elválasztják. Bényben ellenben sem a keresztkarzatnak, sem az azzal összekötött két hosszkarzatnak sincsenek saját *egész* oszlopai, hanem az oly boltszelvényeken nyugszik, minőket hasonló czélra mai nap emelni szoktunk, és hogy a két hosszkarzatnak boltjai szükséges támaszfalat nyerhessenek, keletfelé szükséges volt a hajó amaz osztályzatát kitágítani, mely felett e két hosszkarzat emelkedik. Hogy pedig karzatunk ezen különös elrendezése a templommal egykorú és nem későbbi mű, erről részint épen az érintett tágítás kezeskedik, de kezeskednek erről ama féloszlopok és sarok-vállkövek is, melyek elsejét valamint alaptervünk, úgy III-ik táblánk γ és δ betűi is adják, és hogy a tribun nem foglalta el az utolsó tágasabb osztálynak egész felső részét, arról kezeskedik a γ és δ betűs oszlopközti harmadik közép oszlop hiánya; mert ily oszlop alapját az általam tétetett ásás sehol sem mutatta. Már eredetileg is e karzatra két lépcső vezethetett, az egyik még pár hónap előtt az éjszaki toronyban létezett, mely az utolsó, 1861-iki restauratio alkalmával innen az előcsarnokba áttétetett, a másiknak nyomát, mely magában a templomban volt látható, szintén e restauratio eltörölte; e nyomok emlékét, a lépcsőt magát alkalmasint már az 1722-iki restauratio megszüntette, III-ik táblánk γ betűje tartsa fen. E lépcső felett még 1861-ben

2*

egy csúcsíves igen csekély fülkének nyomai is látszottak a templomnak benső éjszaki falán, és az 1722-ben kitörött ablak alatt.

Mint ritkaságot, melyhez legalább Magyarországon hasonlót nem ismerünk, fel kell említenem a két torony előtt fekvő nagy előcsarnokot, vagy narthexet. Ezen előcsarnok első pillanatra újabb eredetűnek tetszett; csak hogy egy a templom ajtózata felett észrevehető nyomott csúcsív jelenléte Ipolyi barátommal az előcsarnok eredeti voltát sejtette; e sejtelem erősebb hitté vált midőn hasonló csúcsívek nyomaira az előcsarnok déli részén is akadtunk mostani födele alatt; elvégre e hit bizonyossá lett, midőn a templom mostani építésze, Hild József, az előcsarnok ajtójának oldalán támféle pilléreket alkalmazni akarván, (lásd I. táblánk xx. betűit) e két helyen a falat feltörette, és ezen alkalommal a kőmivesek régi, a templom többi részeivel tökéletesen egykorú két oszlopra akadtak, melyeknek elhelyezése egészen megfelelt az előcsarnokban levő ama falak fejeinek, melyek az utolsó restauratio előtt bensejét három hajóra osztották. E fölfödözésből következik, hogy az előcsarnok a templommal egykorú, hogy eredetileg ennek közepén alkalmasint két szabad pillér állott, hogy ennek egész tagozása hihetőleg 1722-ben vakolatköpenyegbe burkoltatott, és hogy ugyanez történt a középső pilléreknek a zárfalakon megfelelő félpillérekre nézve is; végre, hogy alkalmasint szintén az 1722-iki restauratio a még fenálló s a középpilléreket a kapuzattal összekötő falat emelte. Az előcsarnokban jelenleg semmi nyoma a régi díszes építészetnek, mint azt alaptervünk (I-ső tábla) éjszaki oldalán látjuk; a déli oldalon a régi valószinű alakítást kiburkolva mostani falköpenyegéből mutatom be. Az ajtó oldaloszlopain kívül, miket most az xx-féle támok eltemetik, a többit csak sejtés útján adhatom, nem tudván vajjon ezen előcsarnok eredetileg egészen nyílt, vagy csak ablakokkal volt ellátva? Az előbbit a maulbroni kolostor előcsarnokának analogiája után lehetne állítani. A legújabb módosításban a karzatra és a tornyokba vezető lépcsőt az éjszaki torony alól az előcsarnokba átvitték, s így ez utóbbinak eredeti felosztását három hajóra tökéletesen megismerhetlenné tették. A lépcső előbbi elhelyezése követelte, hogy a templom oldalfala és az éjszaki torony pillére közti üreg befalaztassék, ellentétben a déli toronycsarnokkal, mely a templom hajójába nyúlik. A falat későbben áttörték, s így jelenleg semmi nyoma nem maradt, sem ezen sem más lépcsőnek, mely eredetileg a karzatra vezetett.

A csúcsíves stíl befolyása a bényi templom két részen mutatkozik leginkább: t. i. a boltozatokon és a szentély apsisain.

A hajó eredeti boltozata csúcsíves és magasabb volt mint a mostani, mely hihetőleg az 1722-iki restauratióból származik. A régi boltozatnak kikezdéseit a mostani felett a padláson, csúcsíves hevederei nyomait pedig a hajó keleti oldalfalán belölről láthatni. Midőn a modern boltozat készíttetett a régi boltgerinczeknek el kellett tűnniök, s így jelenleg a hajó oszlopai csak egyszerű tagozatlan hevedert hordanak. Az eredeti csúcsívnek nyomai megmaradtak az apsisok félkúpjai fölött, hol amazok igen nyomott állapotban jelennek meg. A déli toronycsarnokban gerincznélküli keresztboltozatot látunk, de a tornyok közti csarnoknak boltozata megtartotta fél-pálcza-idomú ószerű gerinczeit. Az előcsarnok boltjai újak.

A templom ablakai többé nem a régiek, ezeket az 1722-iki restauratió kitágította; mert ha az apsisok igen kicsiny és szűk ablakaiból a hajóéira szabad következtetni, ezek sem világíthaták ki kellőképen a templomot.

A tornyok a sisak kezdeteig fenmaradtak, hasonlítván alkotásuk egészében a jáki tornyokhoz, csak hogy a bényiek kevésbbé díszesek, azonban a félköríves román párkány ez utóbbiakon is megvan, kettős ablak is találkozik rajtok, de kerekablak mint a jáki tornyokon, a bényieken nincs. Ily kerekablak találtatik feltünő egyszerűségben a tornyok közti homlokzaton. Itt az egész emlék tisztán román stílű.

De más az eset a három apsisra nézve, melyek alaptervét az átmenet korszakának elvei és nézetei alkották; mert ez nem félkörű többé, hanem polygon, és nem csak kívülről polygon, mint sok bizanti apsis, hanem belülről is, és nem csak kevés szögletű, hanem feltünőleg sokszögletű; így a közép vagyis fő apsis a tizennégy szögletnek felét képezi hét szögletével, így a két mellék apsis ötoldalúlag a tíz szögből alkottatott. És e tekintetben a bényi szentély alkalmasint magában áll egykori analogiái közt.

Ha azonban kénytelenek vagyunk a szentély alaprajzától a román stílű tisztaságot eltagadni, annál nagyobb mérvben találjuk e tisztaságot és szigort az apsisok felrajzában mind bensőleg, mind külsőleg; mert itt sem a csúcsívnek, sem a támnak semmi nyomára nem akadunk, sőt még a német romanismusban oly gyakori lissenára sem, ha csak az igen csekély mélyedéseknek határait, mik az apsisok minden oldalain elterjednek, lissenáknak nem akarjuk tekinteni. A II-ik táblán lerajzolt három apsis a bényi templomnak legdíszesebb külső része; mert itt a három 1722-ben, 1800-ban és 1861-ben véghezvitt restauratio legkevesebbet rontott, bemázolta ugyan itt is vakolatával a monumental terméskövet, majdnem ismerhetlenné tette azzal a párkányzat profiljét, de legalább újat nem épített a jobb régi helyébe; és azért e helyütt megint többféle, a bényi templomnak sajátságos motivre akadunk. E sajátságos motivek a közép apsisnak a mellék apsisokkali öszvekötésében, a polygonok arkádainak egymás feletti rendes és fokozatos emelkedésében állanak, és a félköríves párkány kis félköreinek nagyobb ívvé átváltoztatásában a fő apsis közép ablaka fölött.

Rendesen a középhajó apsisának külső vagy szélső oldalai a mellékhajók apsisainak benső oldalaival hegyes szög alatt találkoznak, ha t. i. e különféle apsisok basisa ugyanazon vonalon van, mint p. o. a gurki székesegyházban. Ez a bényi apsisoknál is történhetett volna, hahogy építésze a közép apsis külsejében csak öt, a mellék apsisokéban csak három oldalt tüntet vala; de ő az előbbinek mind az öt benső oldalát külsőleg is, ha alant nemis, legalább némi magasságban akarta mutatni; innen van, hogy alant az itt három oldalú mellék apsisok és öt oldalú fő apsis közt nem szinte törött, hanem egyenes fal emelkedik, mely mintegy két ölnyi magosságban rézsút végződvén, maga felett az eredeti belső polygonokat külsőleg is láttatja, csak hogy itt a főapsis két szélső oldala, azaz az első és a hetedik, nem egyenes, hanem ívkanyarulásban öszveforr a szomszéd mellék apsis polygonjával.

Az arkádok egymás feletti emelkedése, mint a bényi szentély második sajátsága, úgy történik, hogy minden apsison a közép arkád a legmagasabb, és innen balra és jobbra az arkádok alacsonyulnak; e tökéletesen keresztűl vitt elrendezéshez némileg, de csak messziről hasonlít a gurki mellék apsisok arkádjainak elrendezése. Lásd Heider és Eitelberger „Mittelalterliche Kunstdenkmale des öst. Kaiserstaates“ II-ik kötetének XXVIII-ik és XXIX-ik tábláit.

Ezen a bényi szentély arkádjainak következetesen és rendszeresen keresztülvitt egy más fölötti emelkedéséből folyt e szentély idomainak harmadik sajátsága, t. i. a román félkörívecskék átváltoztása nagyobb kör-segmentummá, melynek a fő apsis közepén azért kellett beállania, nehogy a kis félkörök megmaradása és fekirányos vonala miatt az itt magasabbra emelkedő mélyedésnek ívét e vonal keresztűlvágja.

Az eszme tehát, mely a bényi apsisokat létrehozta, a román stíl mindennapi szokásától eltérvén, eredetit hozott létre ugyan, de a kivitel az eredeti gondolatnak nem felelt meg; mert az építészi technikát elég hanyagnak kell neveznünk. Sajnos az, hogy csak négy féloszlop láttatott el fejezettel, és a többi hat elég durván összeforr a felette fekvő fallal; valamint sajnos a félkörív-friesnek túlzott egyszerűsége, hogy ne mondjuk durvasága.

A párkányzat jelenleg majdnem tökéletesen el van rontva, eredeti profilje csak a déli mellék apsis csekély részén maradt fen.

Vajjon az apsisok fölött emelkedő keresztliajó, hajdan diszesítve volt-e, vagy sem, ki nem tudhattam; mert egész területét vastag ragaszték, vakolat és mész-réteg fedi: de alkalmasnak találván czélomra a magas falat, azon a középhajó eredeti boltozatának hevederívét pontozott vonallal jeleltem. Az ív nem lehetett nagyon hegyes, sőt inkább nyomott volt, mint a minőt az átmeneti korszak kedvelt. A benső faloszlopok mintegy a külső fries magosságáig felérvén, a boltozat is e magasságban kezdődött, fentője pedig a főapsis külső féloszlopai magosságának nagyságával bírhatott.

Az apsisok teteje új, és rendszer nélküli, úgy hogy nem felel meg a polygon oldalainak, hanem mindenütt durva csürköt képez.

b) Oszlopok.

α) Oszlopfők.

Az oszlopfők a bényi templomnak legnevezetesebb részét teszik, mert azoknak legváltozatosabb idomaikon ezen építészeti tagnak majdnem hat százados fejlődését tanulmányozhatjuk, kezdve a sz. Zsófia-egyház korától egész a csúcsíves stílnek kifejlettebb koráig; miért is e templomnak csak azon nehány oszlopfejét nem adom, melyek a lerajzoltaktól csak keveset vagy épen nem külömböznek. Az alaprajzon α és β oszlopfők egyenlők, és ς és η csak keveset külömböznek az adottaktól.

A *constructiv oszlopfőnek* csak két főneme vagyon, t. i. a *domború* (convex) és a *homorú* (concav), *virágkelyh-idomú*. A *csonkított gúlaidomú* oszlopfő, durva levén, és csak az építészet gyermekkorában használtatván alig bír művészeti jelemmel; úgy szintén azzal a tiszta *köbidomú* sem bír, melyet egész ridegségében igen ritkán látunk alkalmazva; például nálunk a lébényi templomban, (lásd „Mittheilungen“ 1861-iki évfolyamának 61. lapját), hol a mértanilag szerkesztett köbnek alig van pár diszítménye alsó részén. A középkor legtetszősb kapitael-idoma keletkezik a domború és homorú virágkelyh oly öszvetételéből, melyben az utóbbi az oszlopfő alját, az előbbi felső részét képezi. Ezen alakzattal a román stíl második korszakának legjelesebb maradványaiban találkozunk, s innen ezen alakzat átmegy a csúcsíves stílbe is. A constructiv oszlopfőnek tehát csak két főnemét ismerhetjük el; mindketteje az egyiptomi építészetből származik, hol elseje a lotus, másika a papyrus virág mintájára alakíttatott; vagyis az első a bimbajából még tökéletesen ki nem fejlett virágnak, másik a tökéletesen felnyilt virágnak alakját képviseli, és felső- és alsó Egyiptomot jelképezi, valamint e két országrész a teljes kettős pharaoi koronában is jelveztetik. A görög építészet az egyiptominak e két kapitael-alakját átvette, és a domború egyiptomi főből doriai, a homorúból korinthiai kapitaeljét alkotta. A doriainak domborodása az ellentállást fejezi ki, melyet az echinus, az azt megfekvő gerendázatnak terhe ellen gyakorol. Minél magasabb a gerendázat, annál inkább nyomatik a súly által az echinus, annál inkább kell tehát annak egész peripheriáján túl és kifelé szoríttatnia; magassága tehát alább és alább száll, kiszökése nől és profilje inkább s inkább domborodik. Idővel, midőn a görög gerendázat mindinkább alacsonyúl és régi súlyából veszít, a doriai echinus is mindinkább fölegyenesedik, kiszökése kevesbedik, magassága ellenben növekszik, és profilje lassan domborodását veszíti, míg végre, p. o. a delosi templomon, tökéletesen az egyenes vonalba megy át.

A korinthiai kapitaelnek nincsen ugyan ily szervi kifejlődése: azonban mégis alakzatának jelentőségét abban találhatni, hogy az idom itt nagyobb könnyűséget vagy tehermentességet fejez ki, és e tekintetben a doriainak ellentéteül szolgál.

A harmadik görög oszlopfőnek, az ïoniainak, nincsen constructiv jelleme, vagy kifejezése; mert ez egyszerűen és minden lényeges módosítás nélkül vétetett át a keleti, nevezetesen az assyriai építészetből. Hogy constructiv jelentése nincsen, már onnan látható, hogy fő tagja, a csiga, nem mindig ugyanazon a helyen és ugyanazon állásban alkalmaztatik. Egykét assyriai maradványon ott van hol a görögöknél szokott lenni t. i. a kapitael legfelsőbb helyén és fekirányos állásban, de a perzsák a csigát kapitaeljeiken függőlegesen alkalmazták, és a középkorban a csiga ide s tova fekirányosan ugyan, hanem a kapitael legalsóbb részén látható. Ezekből világos, hogy a csiga sem nem szükséges, sem nem constructiv, hanem csak díszitményes, csak esetleges tagja az oszlopfőnek.

Az oszlopfő két constructiv antik alakja átmegy mint lényeges alak a középkori építészetbe, úgy szintén az ïoniai csiga is mint mellékes díszitmény; és valamint a doriai domború echinus régibb a korinthi homorú kalathosnál, úgy a legrégibb önálló középkori építészetben is, a bizantiban, a domboralakú kelyhoszlopfő is legelőször jelenik meg e stíl sajátságos tagjaként; mert a bizanti építészet mindjárt első felléptében a doriai echinusnak nem ugyan nagyon ügyes, de mégis sajátságos átalakitásához fogott. Ily átalakitást látunk a ravennai kapitaelekben és a sz. Zsófia oszlopfejeiben. A doriai echinusnak alapidoma a *csürökszelvény*, melyet ruganyosnak kell képzelni, úgy, hogy azt a megfekvő teher, mint mondva volt, kiszoríthatja; mig a bizanti oszlopfőnek alapidomai a *félgolyó*, melynek alapja ott vágatik le, hol ez az oszloptővel érintkezik. Ha az oszloptőre fektetett félgolyót felülről és négy oldalról leszeljük, ered az úgynevezett köboszlopfő, chapiteau cubique, vagy Würfelkapitael. Ezen elnevezés azonban alaptalan; mert ily oszlopfőnek eredetét csak a félgolyó négyszeres megszelvényezéséből magyarázhatni, és épen nem magyarázhatni a köbnek és golyószelvényeknek öszvetételeiből. A *golyószelvényes* kapitael föltalálását Németország középkori építészetének tulajdonították eddig azért, mert a román stíl első korszakában Németország csaknem kizárólag használta e kapitaelt: azonban mégis mást kell tartanunk, mióta Salzenberg*) kiadta Konstantinápolynak bizanti emlékeit; mert munkája 38-ik és 39-ik lapján, hol Philoxenesnek csatornáját leírja, ezen építmény oszlopfejeit egyszerű köbkapitaeleknek („einfache Würfelkapitaele") nevezi, s így valamint a félgolyóidomú oszlopfőt, úgy a golyószelvényest is bizanti találmánynak kell tartanunk. Németország legrégibb ránk maradt román emlékében, a 960 körül befejezett gernrodi templomban, bizanti befolyás útján az oszlopfők félgolyó alapidomúak, de ezen alak Gernrode vidékén csak hamar golyószelvényessé alakult, és ezen alak alkalmasint innen ment át a Rajna vidékére és Francziaországba, a román építészetnek első korszakában mindenütt fentartván magát, nagyobb vagy csekélyebb változással.

A bényi templomban szintén találkozunk két golyószelvényes kapitaellel; az egyiknek mását IV-ik táblánk ε, a másiknak III-ik táblánk ι betűje adja. Az ε betűst nem ismerhetjük el igen régi alakúnak; mert itt a félgolyó nemcsak egyszerűen szelvényeztetett, hanem az ily módon nyert négy lapra más golyószelvényes-hátú négy lap ragasztatott; ezen kapitaelt tehát már a régibb idom módosításának kell tekintenünk. A lapok diszítménye phantastikai; mert alakja nagyon eltér a természetben található alakoktól. Hasonló diszítményi idomokkal valamint Németországban, úgy bizanti műveken is találkozunk. A Karinthiában levő gurki székesegyháznak egy a miénkhez nagyon hasonló golyószelvényes oszlopfejét a „Mittelalterliche Denkmale des oest. Kaiserstaates." II-ik kötete 159-ik lapján másolva találjuk, egy másikát pedig a „bécsi középponti bizottmány közleményei" 1861-iki évfolyamának 55-ik lapján. Ez utóbbi Stajerország Seckau városából származik. Miután az említett egyházak egyike 1170, másika 1160 körül építte-

---

*) Lásd Altchristliche Baudenkmale von Konstantinopel aufgenommen und erlaeutert von W. Salzenberg. Berlin 1854.

tett, világos az út, melyen a bizanti befolyásnak egyik része a bényi templomig jutott; közép közvetítő építménynek itt a jáki templomot kell tekintenünk.

Az egyszerűbb, s így régibb idomú dombor kelyhkapitaelek sorába tartozik III-ik táblánk ι betűje alatt másolt oszlopfő. Ha a bényi templom keleti ajtaján belépünk azon oszlop, melynek ez kapitaelja, balra fekszik; az oszlopnak csak felső részét láthatjuk, mert alsó részének helyét a karzatot támasztó alacsonyabb oszlop foglalja el.

Nevezetes hogy ezen magas oszlopnak kapitaelje a bényi templomban az egyetlen egy, melyen semmi növény díszitmény nem látható. Itt vadászat képeztetik; csoportozatát két vadász, kutya, ló, szarvas, medve és nyúl teszik; a négy utolsó állat közti fejet nem bírom magyarázni. Nem tudom vajjon itt csak fejet akart-e adni a szobrász, és minő állat fejét vagy pedig egész állatot, melyet en face kellene látnunk? Mert a fő alatti részek rongáltak. A ló feletti fejet napnak tartom, annak jelentéséül, hogy a vadászat fényes nappal történik. A vadászat a középkorban symbolikai előadásnak tekintetett ugyan, mert Rabanus Maurus mondja „venator autem est diabolus"; mindamellett nem hiszem, hogy a mi előadásunknak ily jelképes értelme lenne, mert ily értelemben a templomnak nem belsejében, hanem inkább külsején alkalmaztatott volna, hol az ördögnek szabad a híveket a templomtól visszatartóztatni, vagy őket kisértetbe vinni. A dombormű előadása nem különös, a lóra csak szerszáma, a szarvasra csak szarva, a nyúlra csak füle után lehet ráismerni, a kutya szerfelett nagyra ütött ki, a két ember testarányai elhibázottak, feje túlságosan nagy; és míg teste, épen úgy mint az egyiptomi és minden kezdődő szobrászat reliefjein, en face jelenik meg, lábai en profil vannak rajzolva. Mindamellett nem érdektelen e két alakon, melyek egyike pórázon vezeti a kutyát, másika ívvel van ellátva, a XIII-ik századi magyarországi pórruházattal megismerkedni, mely nem más mint zeke, és nem különbözik nagyon az ugyan ez időtájban viselt franczia blousetól, csak hogy a magyar zeke hosszabb, álló galléral bír, és a test körüli blouse övét nélkülözi. A mostani szűk magyar ruha tehát nem ős eredeti, mert alakjaink bő köntöst viselnek, mely csak kezeik körül szűkűl meg kissé; megvan a magyar csizma is, mert egykorú franczia vagy német képleteken a lábruházat inkább szár nélküli czipőből áll. Nem határozhatom meg, vajjon ezen, a mai nemez csizmához hasonlítható régi csizmának volt-e vagy nem volt talpa? Ilyen ruhában kellene megjelenni Tiburcznak „Bánk Bánban." A bajusz magyar idomú, szakál és barkó hibázik; a magyar tehát már a XIII-ik században borotválkozott, és ha nem is általában, legalább némely néposztályai borotválkoztak, mely divat más tartományokban általánosan uralkodott e korban. A legjobb alak, mely ezen oszlopfőn előfordúl a medve, itt az állatfajra nemcsak tüstént ráismerhetni, hanem annak mozgásai sem idegenek a természetnek némi tanulmányozásától. A dombormű technikája ügyetlen, csak keveset emelkedik ki a kapitael színe felett, a részletek kidolgozására kevés figyelem fordíttatott.

Állati vagy emberi alakot ezen oszlopfőén kívül még két más kapitaelen és a templom ajtajának bál pilasterfején találunk. Ugyanis a vadászatot előállító oszlopfő kapitael párjának (III. táblának ϰ betűje alatt) két levél sora közt három kácsa orrú madarat veszünk észre, melyek eledelöket az alsó levélsor tetején keresni látszanak. A madár az egyiptomi művészet óta lelket jelvezett, Egyiptomban a király vagy Pharao lelke karvalyalak alatt képeztetetett, és a közönséges ember lelke oly madáralak alatt, mely madárfő helyett emberét viselte testén; az előbbit ifjabb Champollion âme royal-nak, az utóbbit âme humaine-nek nevezi. Egyiptom ezen jelvénye, épen úgy mint a lelkek mérlegezése, átszármazott a keresztény symbolismusra, csakhogy az utóbbiban a madár mellett, még a csecsemős gyermek alakja is a testétől elvált vagy elváló lelket jelenti.

A ξ betüs (IV. tábla) oszlopfőn ismét emberi fejet látunk. Az ajtóbélnek éjszaki pilasterfején emberi alakkal találkozunk, mely az alatta levő levélből mintegy kinől.

Az alak az antik, atlantok módjára az ajtó fekirányos zárkövét támasztja. A motiv ugyan, mint mondám, antik, de csak általában véve, mert például az agrigenti atlantok könyökükkel hordják a terhet, mig Bényben a kezekre fektettetik a súly, és hogy ezek a fej fölébe ne emelkedjenek, a kar elég rideg módra derékszögbe hajtatik meg.

Azon szokás, miszerint az oszlopfőkön emberi és állati alak alkalmaztatik Franczia- és Németországban leginkább a XII-ik században divatozott, de ily kapitaelek a XIII-ik században már igen ritkák Francziaországban. Oka alkalmasint az, hogy az építészetnek gyakorlata ott már az előbbeni században a szerzetesek kezeiből a lajkusokéiba menvén át, és az utóbbiak a symbolismust kevésbbé értvén, a jelképes előadásoktól mindinkább tartózkodtak, és helyöket a constructiv elemekből vett díszitményekkel tölték be.

Másrészt a korinthi kapitael homorkelyhű idoma, melyet a középkor nemcsak Olasz-, hanem Francziaországban fenmaradt régi példányok után ismert, nem volt anynyira alkalmas állati alak alkalmazására, mint az általa lassan-lassan kiszorított golyószelvényes kapitael. A homorúkelyhes, egészben újabb oszlopfő, középső kosárból, kalathosból, és az ezt körülvevő két levélsorból áll; alja a görögöknél akanthos; felseje nádlevelekből képeztetett (a szelek tornyán Athenében); vagy megfordítva alja volt nádleveles és felseje akanthos-leveles (Lysikrates emléke kapitaeljein). A nádlevelet a görögök már Egyiptomban találták alkalmazva, míg az akanthoslevél, Egyiptomban nem teremvén, sajátságos alkalmazása a görögnek A két levélsorhoz hozzájárulhat az ïoniai csiga is, mely későbben soha sem hagyatott el Romában, valamint itt a két sor is általában akanthoslevélből szerkesztetett. A rómaiak ezen szigora a levelek és a csiga minősége és helyére nézve, a renaissance embereinek alkalmat szolgáltatott külön római oszloprend felállítására, melyet rómainak vagy összeszerkesztettnek (composit) neveztek; azonban e csekély módosítás, melyet a korinthi kapitael Rómában tapasztalt, egy új rend felállítására elégtelen. Egyébiránt a középkor a korinthi oszlopfőt csak római példányai után ismerte, és csak az utóbbit utánozta vagy alakítá át saját nézetei és technikai ügyessége szerint. Ezen időszak legrégibb korában az olaszok, kik az antik maradványok bőviben voltak, azok oszlopait egyszerűen az újabb épületekbe átvitték; miközben sokszor történt, hogy régi oszlop nem találtatott elegendő számmal, vagy hogy alacsonyabb vagy magasabb volt, mint a minő kellett, s ily bajokon utánzással, foltozással és kurtítással segítettek addig, míg a bizanti stíl új oszlopalakjával nem lépett fel. Ez utóbbinak sajátsága maga után vonta a korinthi akanthostól eltérő növények alkalmazását még Olaszországban is, nem zárván ki azonban az antik korinthi oszlopfő utánzását, mely fokról fokra alább szállott az értelem és technikai ügyesség hiánya miatt. Nevezetes itt azon körülmény, miszerint a XII-ik század körül oly korinthizáló kapitaeleket látunk keletkezni, melyek nem bevégzett, hanem csak félig kész classikai minták utánzásai: az utánzás itt könnyebb volt, mint ha a szigorúan és metszőleg meghatározott befejezett minták előképére történt volna, és azért az ügyetlen technikának inkább megfelelt; mindamellett azonban még ezen hiányos gyakorlat is megtermé későbben jó gyümölcsét, midőn t. i. életteljes müvészekre találván, bennök a teljes és vastag levelű kapitael eszméjét fölkelté, mely a román stíl második korszakát jellemzi Franczia- és Németországban.

Így keletkezett Bényben is az oszlopfők többsége, közvetítve ugyan, de mégis a korinthi kapitael mintájának utánzásából. Közvetített eredetökhez legközelebb áll III-ik táblánk μ betűs és IV-ik táblánk ξ betűs oszlopfeje. Az előbbi párja az λ betűsnek és mindketteje a hajó középső oszlopa feletti; az utóbbi párja a ν betűsnek, mindketteje azon két oszlophoz tartozik, mely a közép apsis és a szentély hossza által képezett szögletben áll, és mely nem fut föl a templom aljától, hanem csak az apsis félkúp eredetének magasságában rézsútos kezdettel szökik ki a falból. A μ betűs oszlopfő két levélsoros, a felső sor levelének gerincze mindig az alsó sornak két levélközéből eredvén, a kétsor levelének

állása váltakozó (alternativ), épen úgy mint az antik korinthi oszlopfőn. A felső sor levelei közt, szintén mint a korinthi oszlopfőn, levél- vagy virágszálak helyezvék, melyek azonban nem mint az antik korinthi rendben csigába, hanem egy harmadik virág- vagy levélsorba mennek át, ezen harmadik sor jól elrendezett kanyarodásaival a fenmaradt legfelsőbb helyet tölti be. A kapitael két alsó sorának levele csak nagybani vázlatával hasonlít az akanthoslevélhez, ily idomú levelet a román stílben igen gyakran találhatni, s eredetét, mint már érintve volt, valósziníüleg a még csak nagyjában tervezett régi római korinthi kapitaelek maradványainak utánzásából magyarázhatni. A ξ betűs a fejlődés magasabb fokán áll; mert itt már a levéltekercset és virágbimbót vesszük észre, mely a román stílnek átmenetét a csúcsívesbe jellemzi. Ugyanis az előbbinek egyenesszögű lapos hevederei felváltatván az utóbbinak pálcza- és horonytagozatú gerinczezetével, szervinek találtatott a kapitaelben is a pálczaidomú gerinczrésznek megfelelő kidomborodó idomokat alkotni. Régibb időben megnyugodtak erre nézve a levelek általános vastagabbra tételében, de későbben a levelek meghajtott testei is mindinkább testesekké alkotottak, míg végre e jellemzési törekvésből Francziaországban a XII-ik század 2-ik felében az úgynevezett *levél- vagy virágbimbós kapitael* eredt (chapiteau à bouton). Az ily levelet, mert a természetben közvetlen mintájára nem akadunk, *stilizáltnak* nevezik; alkalmaztatott pedig ezen idom az egész átmenet korszakában, sőt későbben is, míg a csúcsíves stíl teljes kifejlődése korában a szobrászat a természet mintáira visszatért, azokat emlékei környékének florájából vevén; de itt többnyire azon hibába esett, miszerint egyedül az oszlop magvát, a kalathost tekintette fő tagul, az utánzott levelet csak csekély domborodásban fűzvén a kalathos körül, kevés tekintettel az oszlopfő felett emelkedő gerinczezet tagozására. Ily oszlopfőket a francziák soványoknak (maigre) neveznek. Bényi kapitaelünk mind alsó mind felső levélsorában a levelek mindnyája bimbóba végződik. Az alsó sor középső levele túlemelkedik szomszédjain, oly bimbót képezvén, mely nemcsak levélcsomóból, hanem virágból is szerkesztetik, az alacsonyabb levelek tekercse némileg a görög építészet ökörszem nevű diszítményére hasonlít; ezen csomóféle idom a román kapitaeleken gyakran előfordul, és hogy e részben a bényinél valamivel régibb templomra figyelmeztessem olvasóimat, a jákit említem, melynek ilyféle oszlopfejét a „Mittelalterliche Denkmale des oest. Kaiserstaates" I. kötete 89-ik lapjának 14-ik száma alatt találhatni. A bényi ξ betűs magasabb levele alján háromszoros háromlevelű lóhere emelkedik. A felső sornak virágbimbóba végződő levelei egymástól nevezetesen eltávoznak; mi által a kapitael felső része sokkal nagyobb kiterjedést nyer, mint a minőt alján bír, a két levél közti üres tért tehát kitölteni kellett, s erre egy emberfő álarczát használták.

A római-korinthi kapitael körrajzáéhoz hasonló körrajzúakat látunk még III. táblánk γ és δ betűje alatt. E két kapitael azon két alacsony oszlophoz tartozik, mely a templom hajójában a karzat éjszaki és déli részét támogatja. A γ betűs oszlopfő három egymás feletti levélsorból áll, a második és harmadik sor közé még ezenfelül vékony csigatekercs van szorítva, mi az egészet némileg túlterheli. Egyszerűbb tekintettel bir a δ betűs kapitael, hol csak két levélsorral és a felett a csigával találkozunk. A nagyobb levelek a román stíl második korszakában használt levelek; de a γ betű legfelsőbb kis leveleiben némi hasonlatosságot láthatni az akanthoslevelekkel, mert mindkettejének közös jelleme az, hogy szélei mélyen vannak bevágva a levéltestbe, és hogy minden végződése vagy kimenete hegyes.

Régibb idomú a négy épen érintett oszlopfőnél a IV-ik táblának α és ϑ betűs kapitaelje. Az α betűs főnek oszlopa elválasztja a déli toronycsarnokot, a közép-csarnoktól, és tökéletesen megegyezik idomában β betűs párjával (β betűt az alaprajzon kell keresni). Itt két levélsor felett a csigák egész sorozatával találkozunk; az alsó sor a közönséges román levelű, míg a felsőnek levele oly szabályszerűleg hegyesíttetett és kiszökte-

tett, hogy a felette levő csiga aljával egy, mintegy e helyre bevert köb-kristálynak nyomát mutatja; domború köb-kristályokkal a román stílben pedig igen gyakran találkozunk. A harmadik sor csigái számosabbak és laposabbak a korinthi kapitaeleken alkalmazottaknál; laposságuk okozza, hogy az oszlopfő felső része csak kevéssel terjedelmesebb az alsónál, és hogy így az egész idom távolabb áll a korinthitól. Ugyan ily csigasorral találkozunk a cisterciták rendének az ausztriai Zwetlben levő kolostori temploma egyik kapitaeljén, mely a „Mittelalterliche Denkmaeler" II-ik kötete 53-ik lapján van lerajzolva, a különbség csak abban áll, hogy a zwetli csigák inkább egy cylinder idomú oszlopfőt vesznek körül, míg a bényi csigasor a fölötte levő nyolczoldalú csonkított gúlához alkalmazkodik. ϑ betűs (IV-ik táblán) kapitaelünk η betűs (az alapterven) párjával a két előbbi oszlopfővel szemközt van helyezve, a torony közti csarnok ellenkező oldalán; itt is a ϑ és η közti különbség igen csekély levén, a kettőnek csak egyikét rajzoltam le. Az alsó sor levele közönséges, a felső ritkább idomú; itt a korinthi felső sor egyegy levele két tekercsvégű levélre van osztva, mely szőlőgerezdet fogad közbe; e diszítmény tehát csak nagyjában vétetett a korinthi hason helyű levél sorától, de részletes kivitelében a román stíl tökéletes sajátjának tekinthető, annálfogva is, mert a szőlőgerezd határozott keresztényi jelv. A legfelsőbb helyen előforduló csigák másképen vannak elrendezve, mint α és β betűkben, emezek belülről kifelé, amazok kivülről befelé kanyarodnak, de laposságuk mindkét rendbeli kapitaelben ugyanaz levén, a ϑ betűs egész idoma sem közelíti meg inkább, mint az α betűs, a korinthi oszlopfő körrajzát.

A ϑ betűs felső leveleinek idomával találkozunk, de már itt nagyobb mérvben, a IV-ik táblának ν betűs kapitaeljén; és épen azért mert a levelek itt sokkal nagyobbak, nem maradt helye a csigának, valamint a fő korrajz is itt kevésbbé, mint más példányokban, a középső kalathos idoma után határoztatott.

Európa nyugoti részében gyakran használt román stílű kapitaelekhez legjobban hasonlítanak a bényi szentély külsején látható féloszlopok kapitaeljei; ezek két sor levelűek, a levelek a kalathosból csak keveset szöknek ki, elrendezésöknek jól felel meg a fölöttök levő hevederek tagozása; ily öszhangzat a kapitaelek és gerinczek közt uralkodott-e eredetileg a templom belsejében is? azért nem tudhatjuk többé, mert a kapitaelek feletti boltozatok, kivéve a toronycsarnokéit, általában újak és gerincz nélküliek. A szentély külsejének kapitaeljeit IV-ik táblánk aljának közepén adom, az itt látható virág csak egyetlen egy oszlopfőn fordul elő, a többin úgy a virág mint a csiga hiányzik.

A templom felső emeletén, a karzat azon két ajtajának belső oldalán, melyek a két toronyba vezetnek, fenmaradt még két oszlop, melyeknek magassága csak 53,417 hüvelyknyi; kapitaeljeit lásd IV. táblánk alján jobbról és balról. Az 1722-iki restauratio alkalmával, midőn a templom mostani boltozata készült, letörettek a régi boltozatnak gerinczei is, melyek e két oszlopon emelkedtek, s így jelenleg e két oszlopkánknak nincsen ugyan contsructiv jelentékenysége, de annál nagyobb a táblánk bal oldalán levő oszlopfő virágdiszítményének fontossága. A bécsi középponti bizottmánynak*) 1860-iki februári, martiusi és májusi füzeteiben Springer Antal „ikonographiai tanulmányok" czímű értekezésében a középkor diszítményeinek amaz osztályát tárgyalván, mely a vallásos symbolismus útján nem magyarázható, állítja, hogy ezen diszítmények nem csekély része a régi gazdag ruha kelmék és kárpitszőnyegek képleteinek utánzásából vette eredetét, és hogy, mivel e szövetek Bizanczból és még távolabb keletről hozattak Europába, a keleti műgyakorlatnak befolyását, főképen a középkor diszítményeire tagadnunk nem lehet. Ide vonatkozólag Springer Bocknak a bécsi közlemények IV. kötete 257-ik és köv. lapján adott értekezéséből lemásolja az itt is látható magyar kir. palást bélésének részét. Bock a palást föliratát idézvén „Casula

*) „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale.' Wien 1860.

haec data et operata est ecclesiae St. Mariae, sitae in civitate Alba, anno ab incarnatione Christi MXXXI. indictione XIV. a Stephano rege et Gizela regina," s egyszersmind tanúskodván arról, hogy a palást bélése nem későbben varratott a hímzett szövetre, az előbbi készítése idejét 1000 körül teszi; készítése helyének azonban nem ismeri Bizanczot, hanem a muhamedankeletet, miről bizonyságot tesznek, valamint az itt előforduló félholdak, úgy a leopardok (?) farán látható héthegyű csillagok; Springer ellenben a négy testű és egy fejű állatot oroszlánnak mondja, és állítja hogy ama csillagot több oly középkori szobrászati munkán találta, mik kétség kivűl Perzsiából és a Sassanidak korából eredtek. Ebben Springerrel egyet kell érteni, annál inkább, ha nem vele, hanem ellene az oroszlánok farka végén, nem mint ő növényi véget, hanem oroszlánfulánkot látunk. Ugyanis az assyriaiak azt hitték, hogy az oroszlán farka fulánkba végződik; mely hitről nem csak régi irók tesznek tanuságot, hanem számos assyriai oroszlánok is, melyek a british museum dombormű-vein képezvék. Az assyriaiak nézete az oroszlán fulánkjáról átment a perzsákhoz, és Persepolis királyi palotájának romjaiban ma is vannak oly reliefek, nevezetesen a lépcsőzet falain, melyeken az oroszlán fulánkos farkkal képeztetik; nincs tehát valószinűbb, minthogy a természettan e hibás nézete az Achmaenidák korából átment a későbbi perzsa világra is, és hogy már maga ezen fulánk is királyi palástunk bélését perzsa szövetnek árulja el; valamint azt is bizonyítja, hogy ezen állat nem leopard, hanem oroszlán. Egyébiránt bennünket e helyen nem annyira az oroszlán, mintsem az oroszlánok közti levél- vagy virágszál érdekel; mert ennek a szobrászatba átvitt hasonmását látván bényi kapitaelünk csigái közt; felette valószinűnek találjuk, nemcsak Springer nézetét, miszerint a keleti szövetek díszei befolyással voltak a középkor diszítményeire, és azt hogy a bényi szobrász e diszítményét közvetlenül a magyar királyi palásttól vette, hanem egyszersmind új világ derűl sok olyan román stílű diszítmény felett, melyet sem a középkor symbolismusából, sem a nyugoti növény- vagy állatországi tárgyak utánzásából eddig magyarázni nem bírtunk. Igy magyarázhatjuk már most nemcsak ez érintett kapitael csigái közt látható diszítményt, hanem az oldalokról közepök felé tekergetett leveleket, melyeknek kettejét ugyanezen kapitael alján látjuk, és melyek ismétlésével a ϑ és ν betűs kapitaeleken és a kapuzat egyik oszlopfején találkozunk. De így magyarázhatunk egy más rendű diszítményt is t. i. az ε betű alatt (IV-ik T.) előforduló phantastikai leveleket, melyek a bi-

zanti szobrászat és miniatur festészetnek hasonnemű leveleire utalnak. Egyébiránt a magyar királyi palást érintett diszítményéhez hasonlót találunk a jáki templom párkányzatán is, melynek másolatát a „Mittelalterliche Kunstdenkmale des oest. Kaiserstaates“ czímű Bécsben 1858-ban megjelent munka I. köt. 87. lapján láthatni; sőt Magyarországon kívűl a morvai trebitschi templomban is, (lásd ugyane munka 1859-ben megjelent II. köt. 86. l.)

Az előbbiekben olvasóimat kettőre figyelmeztettem: mint folyt be az antik korinthi kapitael kétszeres akanthos levélsorával a román hasonnemű kapitael nagybani elrendezésére, és mint változtatott át az akanthoslevél idoma, — egyrészt mert nem kész antik kapitaelből vitetett át, másrészt a középkori szobrászok ügyetlensége miatt, — ama sajátságos levél idomra, mely vastagabb testével sem az akanthoshoz, sem más a mi növény világunkban található levélnemhez nem hasonlít; figyelmeztettem továbbá olvasóimat azon constructiv okra is, miszerint a vékony testű levelek mindinkább vastag testűekké váltak. Most felismervén a keleti szövetek diszítményeinek befolyását ily kérdések támadhatnak:

Vajjon a román stílű levelek mind inkábbi vastagodását a fentebbi okokon kívül, nem kellene-e még annak is tulajdonítani, hogy ezek részben vastagabb testű keleti növények mintájára készültek? vagy:

Vajjon a kelméken talált egészen lapos minták nem korlátolták-e, épen e lapósságuk miatt, kevésbbé a szobrász képzelő tehetségét, mint korlátolta volna saját hazájának természeti mintája határozott vékonyságával? Tagadhatlan levén, hogy a müvészeti gyakorlatban az ellenzés általában ellenkezőhez visz.

De legyen ez bárhogy is, annyi bizonyos, hogy ugyanazon időben, melyben a középkor építészeti szobrászata a hazai növény-országot kezdi utánozni, megszűnik a levelek, virágok, vagy levél- és virág bütykeinek vastagsága és tömörsége, megszűnik nevezetesen a kapitael megfelelni bimbaival a gerinczezet kidomborodó tagjainak, megszűnik az utóbbiaknak előkészülése az előbbiekben.

A vallásos symbolismusnak roppant befolyása van a középkor müvészetére és roppant fontossága annak magyarázatában; de a symbolismus mellett és azonkívül állanak tagadhatlanul a müvészetnek amaz oldalai és elemei, melyek közvetlen összefüggésben vannak a feldolgozott anyaggal, és az ezen földolgozásra használt eszközökkel; mert valamint az anyag, úgy az eszközök használata csak meghatározott physikai törvények követése mellett vezethet czélhoz. Igy nevezetesen az építészetben sokkal nagyobb súlylyal birnak a statika törvényei, mint a symbolismus követelései. A physika törvényei azonban nagyobb szabadságot engedvén a szobrászatban és még nagyobbat a festészetben, hol az anyag majdnem egészen eltűnik, a symbolismus is a szobrászatba, és innen is a festészetbe menekül, minek tagadhatlan bizonyságaul kivált a görög egyház képei szolgálnak.*) A jelviségnek ezen menekülése azon arányban történik, melyben az építészet és szobrászat anyagainak törvényei a gyakorlatban válnak világosokká mindinkább, vagyis melyben mindketteje inkább a valódi müvészet fokára lép. E törvények szerint a romanismus első korszakában jelves emberi és állati alakok foglalják el a golyó-szelvényes kapitaelek e czélra nem igen alkalmas domborodását és képezik az úgynevezett chapiteaux historiès-ket; de későbben a homoridomú oszlopfő díszesítésére sokkal alkalmasabb, ámbár nem jelves, növényidom amaz alakokat egészen kiszorítván, a szobrász mintáit keresendő a keresztény világtól sőt hazájától is mintegy elfordúl, és részint az antik világ délszaki akanthosához, részint a kelet növényeihez folyamodik, míg később-

---

*) Ezt bizonyítja idősebb Didron „Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine“ czímü 1845-ben Párizsban megjelent munkájának majdnem minden lapja. Fordítását kiadta Schaefer Godeh. Trierben 1855-ben e czim alatt „Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos aus dem handschriftlichen neugriechischen Urtext übersetzt mit Anmerkungen von Didron d. Aelt.“

ben, azaz a csúcsíves stíl idejében visszatér, nem ugyan a keresztény symbolismushoz, hanem mégis hazája sőt vidéke növényeihez, azokat használván leginkább mintájául: de ekkor szorosabb utánzásával egyszersmind eltér azon elvtől, miszerint a szobrászatot a monumental építészetben alá kell rendelni anyamüvészetének; vagyis itt már a szobrászat az építészettel többé karöltve nem jár, hanem önállólag törekszik fellépni. A bényi templom kapitaeljei ezen utóbbi korszakig nem terjednek, azokra a keletkezésök korában még Francziaországban is csak kifejlődésben levő csúcsíves stíl befolyással nem volt, még pedig legtökéletesebbjeire sem, minőknek a portal kapitaeljeit elismernünk kell.

β) Oszlopfő-váll.

A román stíl oszlopfő-váll (Kaempfer) közönséges idoma a megfordított attikai oszloplábé, azaz: valamint az attikai oszlopláb legfelsőbb tagja a kisebb pálczatag, középső a horony, alsó tagja pedig a nagyobb pálczaidomú tag, úgy a román stílben e tagok megfordított rendben szoktak alkalmaztatni a kapitaelek felett. Bényben azonban csak a tagok e rende, de nem egyszersmind idoma tartatott meg az oszlopfővállakon, megmaradt a horony, de a nagyobb pálczaidomú tag lapos abacussá változtattatott át. E fő tagok közé még más csekélyebb egyenes szögű tagok szurattak, annak bizonyítványaul hogy itt már tulhaladtunk a romanismus első korszakán. Az épen leírt alakzattal találkozunk III-ik táblánk $\varkappa$, μ, ι, λ, γ és δ betűs kapitaeljein, és IV-ik táblánk ε betűs, valamint a templom felsőbb emeleti kapitaeljein. Az eddig említett oszlopfő-vállaktól külömböznek IV-ik táblánk ξ és ν kapitaelvállai; mert itt a kisebb pálczaidomú tag valóságos karniessé vált, még pedig madárorral ellátott karniessé. E két váll volna tehát Bényben a legkifejlettebb, ellenben a legegyszerűbb a szentély külsejeé, mert itt az oszlopfőt csak abacus födi. A legószerűbb vállakkal találkozunk bensejében, a toronycsarnok négy kapitaelje fölött, kettejét IV-ik táblánk α és ϑ betűi adják. Itt a kapitael fölött tulajdonképen nem oszlopfővállat, hanem új kapitaelt látunk, melynek czélja a kurtára nőtt oszlopot magasabbá tenni, hogy ugyanazon czélú szomszéd oszloppal (p. o. az ε betűssel) mérközhessék. Ha ezen nyolcz oldalú gúla lapja diszesítve volna, semmivel sem ütne el ama hason idomú ószerű kapitaelektől, melyeket a legdurvább ókeresztény sajátságos kapitaelkisérletnek neveztünk.

γ) Oszlopláb.

Erre a bényi építész semmi figyelmet sem forditott; mert mint azt III-ik táblánk λ betűjéből látjuk, itt az oszloplábnak csak két tagja vagyon, a felső pálczaidomú és az alsó rézsút; a szentély külsején az oszloplábat csak egyszerű rézsút teszi, és a templom alacsonyabb oszlopainak épen semmi lábára sem találtam, p. o. a toronycsarnok oszlopain; hogy pedig itt a hiány nem csak látszólagos, mintegy onnan eredt, hogy az eredeti padolatot mélyebben fekvőnek kelljen gondolni, mint a mostanit, s így az oszloplábat az utóbbi alatt kell keresni, — hogy e hiány, mondom, nem csak látszólagos és hogy a mostani padlózat alatt oszloplábak nem léteznek, azon körülményből kitetszik, miszerint az oszlopok talpkörei ma is a mostani padozat felett feküsznek, mint azt alaptervünkön láthatjuk. Egyébiránt a mai padlózat nem sokkal magasabb az eredetinél; mert midőn a múlt év végén az új oltárt felállították, a mostani padlózattól pár hüvelyknyi mélységben az eredeti padlózat nyolczszögű tégláira akadtak, úgy hogy a szentély, melybe jelenleg egyetlen egy lépcsőn juthatni a kereszthajóból, régenten alkalmasint ugyanazon színvonalon feküdt a többi templommal. Természetes hogy az oszlopláb ily csekély kifejlődése miatt Bényben sehol sem találkozhatunk a saroklevelekkel, melyek másutt a román oszloplábakon oly nagy szerepet játszanak.

c) Kapuzat.

A bényi templomba jelenleg csak egyetlen egy nyílás, a keleti ajtó, vezet. Nem tudhatni vajjon ez régenten is így volt-e, vagyis, vajjon az előcsarnokból eredetileg nem nyilt-e még két oldalajtó a templomba, és vajjon nem lehetett-e, mint ez más kolostori templomoknál az eset, a keresztkarzatra a kolostor volt háló tereméből (dormitoriumából) jutni? Jelenleg csak egy kapuzattal bírunk, de ez a templomnak művészetileg legjobban concipiált része, mondom concipiált része; mert ámbár az oszlopzat és az e feletti archivolt még technikailag is legjobban vannak bevégezve, mégis természetesen már a portál keletkezése előtt létező toronycsarnoknak nem pontos elhelyezése maga után vonta, hogy az archivolt kellőleg nem tétethetett fel többé az oszlop fejeire, a mint azt V-ik táblánk világosan mutatja. E tábla bal oldalán a portal felét úgy adtam, mint minővé az szabályszerű elrendezés mellett válhatott volna, míg a rajz jobb oldalfele a kapuzat mostani voltát képezi. Ezen fele alatt adom az oszlopzat alaprajzát, mig a másik fele alatt az archivolt alaprajza, vagy profilje látható.

A hibás kivitelnek oka a következő. Ha az alapterven (I. tábla) az egész toronycsarnok szélességét mérjük, 409″ 6‴-ot fogunk találni; ezekből esik:

a *déli toronycsarnokra*	a *középcsarnokra*	az *éjszaki toronycsarnokra*
a) 111″ 3‴	c) 5″ 6‴	h) 120″ 6‴
b) 5 6	d) 32 3	i) 5 6
k) = 116″ 9‴	e) 90 6	m) = 126″ 0‴
	f) 33 0	
	g) 5 6	
	l) = 166″ 9‴	

mert 116″ 9‴ + 166″ 9‴ + 126″ = 409″ 6‴.

De összehasonlítván a két k) és m) toronycsarnoknak szélességét, találjuk, hogy az éjszaki torony (m) csarnoka 9″ 3‴-el szélesebb mint a déli (k) torony csarnoka; *ez tehát az elsö hiba mely a kivitelben elkövettetett, a másodikat találjuk az e) betü mértékénél*; mert itt a kapunyilás 90″ 6‴-ra üt, holott a valódi nyilás csak 83″ 9‴-ra rúg, tehát kelleténél, 90″ 6‴,—83″ 9‴=6″ 9‴-al kisebb.

E két hiba okozta *elöször*, hogy a kapu tengelye a templom tengelyétől 9″ 3‴-al délfelé eltér, és *másodszor*, hogy a kapu feletti tympanum meg levén előlegesen a rajzban határozva 52″-re (tulajdonképen 52, 522″-re), és a kapunyilás 6″ 9‴-al megszűkíttetvén, hogy, mondám, az archivolt pálczaidomú tagjai nem tétethettek többé az azoknak megfelelő oszlopok fölé; továbbá, mert az ajtónyilás szűkíttetett, a tympanum ennek arányában túlságosan nagyra ütött ki, kivált alja, mely nem a kettős fentő szerint 52″ × 2 = 104″-nyi, hanem a hanyag kivitel miatt még 3″-el több, azaz 107″-nyi; végre, mert a mit a tympanum nyert azt az archivolt veszített, s hogy ez utóbbinak egyes tagjai sem a kellő vastagságot, sem a kellő magasságot meg nem nyerhették.

Mindezen hibákat a pontosabb kivitel eltüntette volna. A két torony csarnok k) = 116″ 9‴ m) = 126″ középszáma 121″ 4, 5‴; e mérték tehát egyegy toronycsarnoknak symetrikai szélessége, ha ezen öszvegnek kétszeresét a 409″ 6‴-nyi egész szélességből levonjuk, marad a középcsarnok szélességére, mint azt fentebb l) betű alatt láttuk, 166″ 9‴, miből ily szabályos fölosztás következik:

a déli csarnok	*a közép csarnok*	*az éjszaki csarnok*
a) = 115″ 10, 5‴	c) = 5″ 6, 0‴	h) = 115″ 10, 5‴
b) = 5 6, 0	d) = 32 7, 5	i) = 5 6, 0
k) = 121 4, 5‴	e) = 90 6, 0	m) = 121″ 4, 5‴
	f) = 32 7, 5	
	g) = 5 6, 0	
	l) = 166″ 9, 0‴	

mert 121″ 4, 5‴ + 166″ 9‴ + 121″ 4, 5‴ = 409″ 6‴.

Miből kitetszik, hogy a kapu félnyilásának, 90″ 6‴-ot, felosztva kettővel 45″ 3‴-at, kell mérni, mig jelenleg, 83″ 9‴-t felosztva kettővel, csak 41″ 19, 5‴-t mér. E számadás pedig annál biztosabb, mert úgy nem csak az archivoltot kellőleg fel lehet tenni az oszlopzatra, (mint ezt V-ik táblánk bal oldala mutatja); hanem a kapunyilásnak szélessége is stílszerű aránynyal birand, e nyilás magosságához úgy állván mint $^4/_4$ az $^5/_4$-hez; mert 90, 5″-nek öt negyede 113, 125″, mi a valóságos magasságtól, melyet 115″ 8‴-nak mértem (azaz 115, 666″) csak 2, 541″ eltér.

E kiigazított hibákat nem tekintve, a bényi kapuzat művészeti tekintetben a bényi templomnak legjelesebb része; mert valamint oszlopai, úgy pilasterjei és archivoltja a templom más részei fölébe emelkednek mind felfogásukban mind előadásuk módjában.

IV. táblánk felső része az e kapuzaton előforduló négy *oszlopföt* mutatja, melynek ketteje némi ellentétben áll más kettejével; a benső két kapitael levelével inkább simulván a korinthi akanthos leveleihez, míg a külső kettő jobban megegyezik a román stíl legkifejlettebb korszakának kapitaeljeivel; mert az előbbiekben a mélyen bevágott, több osztályú hegyesített levél teszi a többséget, míg az utóbbi idoma körrajzát a levél és virág bimbóitól nyeri, az előbbinek levele új és elmés módosításban jelenik meg a déli kapubél pilasterfején is, melyet IV-ik táblánk közepének jobb oldalán látunk, míg bal oldala az érintett pilasterfő éjszaki párját mutatja, a már érintett atlantféle alakkal. Tekintve ezen oszlop és pilaster kapitael technikáját, nevezetes, miként itt a szobrászat sokkal nagyobb bátorsággal, határozottsággal és értelemmel lép fel, mint a templom akármely más részén; úgy, hogy a körrajzok és belidomok feltünő biztossággal dolgozva látszanak, sőt ide s tova a levelek, virágok vagy gyümölcsök a kapitael többi testétől egészen elválván ezen á jour bevégzésre nézve a szobrásztól nem tagadhatjuk el a mesteri ügyességet. Itt mindenesetre sokkal értelmesebb és technikailag sokkal kimíveltebb egyén dolgozott, mint voltak azok, kik a templom egyéb szobrászati műveit készíték. Nem tudom kell-e e miatt a kapuzat keletkezési korát későbbre tenni, talán 1273-ba, mikor a kolostor újabb donatiót nyert, vagy megelégedhetünk-e azzal, hogy a kapuzat nagyobb műérdemét egy jelesebb mester működéséből magyarázzuk? E kérdésekre csak akkor felelhetni némi biztossággal, ha hogy az előcsarnok jelenleg vakolatba burkolt pillérjei és oszlopai egykor köpenyegöktől megszabadulván, fölfogásukat és technikáját is új útmutatóul használandhatjuk.

Az *oszlopfö vállai* még inkább felelnek meg antik mintáknak, mint a IV. táblának ξ és ν betűs kapitaelvállai; mert alsó taguk valóságos madárorral ellátott karnies, mely egy kis horony közbeesésével a legfelsőbb helyen levő egyszerű abacustól elválasztatik. Az antik alakzat talán még inkább mint itt befolyását gyakorolta az oldalagos a kapuzatot magok közt foglaló pilaster-kapitaelvállak conceptiojában; ezen oszlopfővállak sokkal magasabbak a mellettök levő kapuzatéinál, felülről azokat keskeny abacus kezdi, mely tagra ketté vágott magos karnies következik, erre kis foszlány, végre pedig szalagtag. Ha a kapitaelváll csak eddig terjedne, azt antik modorúnak nevezhetnők; de a szalag alatt és attól mintegy oszlopnyakkal elválasztva, oly tagot látunk, melylyel legin-

kább csúcsíves stílű párkányzatokon találkozni szoktunk t. i. szalaggal, melyet felülről és alulról rézsút körülvesz. A két oldalpilasterhez két, keletről nyugot felé kiterjedő, és mintegy 13″-nyi vastag fal támaszkodik. E falat újnak kell tartanunk, keletkezése alkalmasint nem levén régibb az 1722-iki restaurationál. E fal az előcsarnok keleti részét mintegy három hajóra osztotta fel 1861 előtt, de jelenleg ez még csak déli oldalán az eset; mert az előcsarnok éjszaki oldalán lépcsőt készítettek, ama lépcső pótlására, mely 1861 előtt az éjszaki toronycsarnokban létezett.

A kapuzat *oszloplábai* különösen érdekesek azért; mert a templom más oszlopai a lábat, vagy legalább a tagozott lábat nélkülözik; itt tehát elvbéli eltéréssel találkozunk. E lábnál feltünő igen csekély kiszökése; mi a kapuzat oszloplábánál gyakran azon okból fordul elő, hogy az ajtónyilás minél kevésbbé szűkíttessék. A láb tagozata nem az attikai, hanem sajátságos román stílű, felül rézsútos foszlány, szalag, igen csekély horony, új foszlány, mire az alsó vánkos következik és ez alatt az egyenes talapzat.

Az *archivolt* igen egyszerű, majdnem csupa ismétlése a kapitaelvállak alatt előforduló tagozatnak, kivételt csak a külső oldaltagok tesznek, melyek egy kis horonykából, és kis pálczából állanak, ez utóbbi aztán átmegy a nagyobb horonyba, melytől fogva egész a tympanumig az ismétlés tökéletes.

A *tympanum*, mint mondva volt, kivitelében tökéletlen; mert átmérője 3″ nagyobb kétszer vett fentőjénél. Abból soha dombormű nem emelkedett ki, sőt mostani befestése előtt sem találtattak rajta valami régi falkép nyomai; mi arra látszik mutatni, hogy e részben a kapuzat munkája nem volt befejezve; mert az egészen síma lap meg nem egyeztethető a középkori építészet jellemével.

IV.

Arányok.

Azon alapmérték, miből a régi építészek, még pedig nem csak a középkoriak, hanem már a görögök, sőt az egyiptomiak is, építményeiknek több mértékeit származtatták *Egységnek*, *Unitas*, *Unitaet*-nek neveztetik. Ezen egység a templomnál a cellának, vagy a középhajónak szélessége, az utóbbit úgy értve, hogy a hajó egyik oldala oszlopainak vagy töveinek középpontjától az ellenkező oldal oszlopainak középpontjáig méretik. Hol ily két oszlopsor hiányzik, vagy csak egyszerű cella találtatik, ott az egységet e cellának világa képezi, egyik falától a másikig mérve; de még oly templomokban is, hol az oszlop nem egészen szabad, hanem csak felével vagy nagyobb részével szökik ki a falból, az egységet nem a cella világa, hanem a két oszlopsor középpontja közt létező szélesség határozza; és ez az eset a kisbényi templomban is.

A középkor építészeinek mértéke a 12 hüvelykre osztott régi római láb volt. A láb nemzetiségét már Boisserée bebizonyította, midőn a kölni dom egységét épen 50 régi római lábúnak találta; tökéletesen oly nagynak találtam én is a rheimsi székesegyháznak egységét is, és reducalván több mint száz különféle középkori templomnak egységi mértékeit a régi római lábra, meggyőződtem, hogy egységeik csak ezen mértékben fejezhetök ki tört számok fenmaradása nélkül: azaz, hogy kisebb mint hüvelyknyi szám a reductiónál nem maradt, sőt hogy a fenmaradó hüvelyk száma is a lábnak legegyszerűbb töredéke szokott lenni, mint fele, kétharmada, vagy háromnegyede. Boisserée továbbá állítja, hogy a középkor mesterei a római lábat csak tíz hüvelykre osztották, saját tapasztalásom azonban duodecimál felosztásra mutat, minek valószinűségét tanúsítja már azon körülmény is, miszerint a háromnegyed láb mértékét a decimal rendszerben nem fejezhetni ki tört szám nélkül, mig az a duodecimal rendszer útján kilencz hüvelyket teszen, sem kevesebbet, sem többet.

Ezeket előrebocsátván vizsgáljuk a bényi templom egységét. Az egyetlen hajójában, benső faltól mérve a szemközti benső falig, találtam 273 bécsi hüvelyknyi szélességet; de ezen szélesség még nem az egység; mert az oldalfalakból oszlopok szöknek ki, melyek $^2/_3$-okkal szabadok, az oszlopok átmérője pedig levén 11,″ kiszökésők $7\,^1/_3$″ hüvelyket teszen, és így középpontuk mintegy 2″-nyire a faltól belebb esik a templomba, az egész 273″-re talált szélességből tehát mindegyik oldalon el kell vonni 2″-et, egészben 4″-et; mi a már most kisebb egységet 269 bécsi hüvelykre határozza, vagyis 22′ 5″-re. Ha ezen mértéket a régi római lábra reducaljuk, vevén annak arányát a bécsihez, mint 13090-et a 14011-hez, akkor nyerünk kerek számban 288″-et vagyis *24 régi római lábat egységnek*, sem többet, sem kevesebbet; miből világos, hogy a kisbényi templom építésénél, szintúgy mint más középkori templomnál, a régi római lábat használák mértékül, és hogy az egységet nem a hajó egysége, hanem az egymással szemközt eső oszlopközépponti távolság után határozták, mindkettőért kezeskedvén e távolságnak töretlen 24 régi római lábra határozott mértéke.

Az egységből a származtatás következő módon történik:

Az egységnek a b mértékéből (lásd I táblánkon a fő apsis táján finom vonalokkal rajzolt alakot) az a b c d betűs négyeg alakíttatik, melynek c d vonalát határozatlanul hosszabítjuk; ha a négyeg b d diagonálját átvisszük e meghosszabított alapvonalra, ez c-től e-ig fog terjedni, és ha a b pontot összekötjük az e ponttal, nyerendünk b e vonal-

ban oly mértéket, mely ugyanazonos egy az a b c d négyegből készített köb diagonáljának mértékével, és így

ab = bc = cd = da lévén az egység
ce = bd leszen az egység négyegének diagonálja, és
be leszen az egység köbének diagonálja.

Ezen nagy háromszögöt már Stiglitz *) Röbernek Dresdában tartott előadásaiból ismerte, és megmutatta, hogy a régi németek templomaik arányait e háromszög oldala nagyságai szerint határozták meg. Ezen nagyobb háromszögöt, mivel a köbből eredt, *köb-háromszögnek* nevezem, és ehez adom a hasonló kisebb d e f háromszögnek ismertetését, melyet Stieglitz egészen elhanyagolt. E két háromszög hat oldalának mathematikai értéke a következő:

a nagyobb b c e háromszögben

az a b egységnek értéke levén — — — — 1,000000 lesz.
a ce=bd vonalnak, mint a négyeg diagonaljának értéke — $\sqrt{2}=$ 1,414213 „
a be vonalnak, mint a köb diagonáljának értéke — — $\sqrt{3}=$ 1,732050 „

a kisebb d e f háromszögben

az e d nagy oldalának értéke $\sqrt{2}-1$ 0,414213 „
a d f kis old. ért. $\sqrt{2}:\sqrt{2}-1=1:x$ vagyis $\frac{\sqrt{2}-1\times 1}{\sqrt{2}}$ vagy $\frac{\sqrt{2}-1}{\sqrt{2}}=$ 0,292893 „
az e f hypothenusáé $\sqrt{2}:\sqrt{3}=\sqrt{2}-1:x$, v. $\frac{\sqrt{3}\times\sqrt{2}-1}{\sqrt{2}}$ v. $(\sqrt{2}-1)\sqrt{\tfrac{3}{2}}$ 0,507305 „

Ha már most az a b egységet az unitást $\mathfrak{U}'$ betűvel, a c e négyszög diagonálját $\mathfrak{D}'$-vel, és a b e köb diagonálját $\mathfrak{D}''$-vel, a kis háromszögnek e f hypothenusáját $\mathfrak{H}'$ betűvel, e d nagy oldalát, nagy kathetját, $\mathfrak{K}'$, és d f kis oldalát, kis kathetját, $\mathfrak{k}'$ betűvel jelentjük, és e betűk számtani értékét a bényi templom egységével, azaz 269 bécsi hüvelykkel sokszorozzuk, a bényi templomnak következő hat mértékét nyerendjük.

	elvileg		*bényi egység*		*Bényben alkalmazott mérték*
be = $\mathfrak{D}''$ =	1,732050	×	269″	=	465,908 bécsi hüvelyk
ce = $\mathfrak{D}'$ =	1,414213	×	269″	=	380,366 „ „
ab = $\mathfrak{U}'$ =	1,000000	×	269″	=	269,000 „ „
fe = $\mathfrak{H}'$ =	0,507305	×	269″	=	136,383 „ „
de = $\mathfrak{K}'$ =	0,414213	×	269″	=	111,366 „ „
df = $\mathfrak{k}'$ =	0,292893	×	269″	=	78,787 „ „

Ki az itt adott számokat összeveti franczia nyelven irt munkámnak**) 8-ik lapján adott számokkal, meg fogja látni, hogy itt az egység = 1,000000 és a kisebb háromszög hypothenusája = 0,507305 közt nagy hézag vagyon, melyet amott B=0,942809

*) Stiglitz ezen arányokról „Geschichte der Baukunst" czímű Nürnbergben 1827-ben Campenál megjelent munkájában az első szólott nyilvánosan, de kimondja hogy tudományát Röbertől vette, ki erre nézve semmit sem közlött nyomtatásban. Stieglitz a háromszögöt csak rajzban adja, de nem adja oldalainak algebrai és számtani értékét, ugyan így határozták arányait a régi mesterek is; onnan van, hogy ezek csak ritkán egyeznek meg egészen a calculált mértékkel, melyeket tehát eszményieknek kell tekintenünk; de másrészt a különbség az eszményi és a valódi nagyság közt annál csekélyebb levén, minél szigorúbb és pontosabb az emlék befejezése, mathematikai biztossággal következtethetni, hogy a gyakorlati eltérések okát egyedül a rajz és a kivitel hiányosságának kell tekintenünk. Igy nevezetesen a legpontosabb mérés útján tapasztaltam, hogy a rheimsi székesegyház középhajójának egysége csak öt millimeterrel kisebb 50 régi római lábnál, de még ezen itt hiányzó öt millimetert is megtaláltam a szentélynek tökéletesen 50 régi római lábat mérő egységében; miből következik hogy a szentély alkotásánál még nagyobb pontossággal működtek, mint a több esztendővel újabb hajó építésénél.

**) Théorie des proportions, apliquées dans l' architecture par Eméric Henszlmann. Paris chez Arthus Bertrand 1860. szöveg 4-rét, atlas nagy-folio.

C = 0,769800, D = 0,628539, a = 0,816496 és b = 0,666666 számai, és illetőleg mértékei pótolnak, és hogy amott a köb diagonálja fölött még ezekénél is nagyobb számokkal találkozunk, minők az I, II, III, 2, 3, 4 stb. jelek számai és mértékei. A hézag és a hiány onnan származik, hogy a hagyomány nem pontosan tette át a középkorba a régiek köbháromszögének alkotását. A hiányos rajznak következménye volt, hogy a középkor a nagyobb mértékektől, kivéve a nagy háromszög három oldalát, egészen elesett, és rendszeres kisebb sorozatos mértéket csak a ℌ' = 0,507 . . számától kezdve bírt; ha tehát a középkor mesterei a 𝔇'' 𝔇' és 𝔘' nagyságain kívül, más nagyobb mértéket alkalmazni akartak, ezt csak a kisebb háromszög oldalainak sokszorozása, vagy összetétele által lehetett elérniök; vagy ha épen még a 𝔇'' 𝔇' és 𝔘' számainál nagyobbakra volt szükségök, ezeket az épen érintett három nagyságnak szinte sokszorozásából vagy összetételéből kellett vala származtatniok, még pedig *nem szervileg, hanem önkényesen.* Az utóbbi eset mindig beállott a templomok egész hosszának meghatározásánál, és többnyire egész magasságának meghatározásánál is; amazt, t. i. hosszát 2 vagy több egységre tették, emezt t. i. a magasságot két egységre, vagy egységre + négyeg diagonáljára, vagy négyeg diagonáljára + köb diagonáljára s. i. t. Az antik világban a dolog egészen másképp állott; mert itt elegendő egy tagban rajzolt vagy calculált nagyság vagy mérték volt a választásra, és mindezen nagyság egyenesen és szervileg származtattatott az egységből.

A középkor legrégibb templomainak hossza, kivéve a Rómában épített roppant basilikákat, eleinte csekély volt, $2\frac{1}{2}$ egység, későbben 3 és $3\frac{1}{2}$ egység, még későbben 4 egész 5 egységig, elvégre 8 és több egységre nőtt. A bényi templom hossza egészben $4\frac{1}{2}$ egységre terjed, mely, mint azt I. táblánk mutatja, a következő részletre oszlik fel:

α) a szentély apsis falának vastagsága —	32″	9‴	=	32″	9‴
β) a szentély apsisának fentője — —	111		=	111	
γ) a hajó első osztályzatának egész hossza	8				
	9	6			
	9				
	87	2	=	211	
	9				
	82	10			
	5	6			
δ) a hajó 2-dik osztályzatának egész hossza	5	6			
	184	4			
	8	5	=	212	9
	12	—			
	2	6			
ε) a hajó 3-ik kitágított, osztályzatának hossza	155		=	155	0
ϛ) a toronycsarnok keleti hevederének vastagsága	52	4	=	52	4
η) a torony közti csarnok hossza — —	100	0	=	100	0
ϑ) a toronycsarnok nyugoti hevederének vastagsága	32	0	=	32	0
ι) a kapuzat egész mélysége — — —	38	10	=	38	10
κ) az előcsarnok első osztályának hossza —	103	3	=	103	3
λ) az előcsarnok második osztályának hossza —	113	11	=	113	11
μ) az előcsarnok zárfalának vastagsága — —	32	6	=	32	6
ν) az egész épületnek hossza — —	1195″	4‴	=	1195″	4‴

Érintém, hogy a bényi templomnak egész hossza 4, 5 egységben alapíttatott meg, azaz 269″ × 4, 5 = 1210,5″, ehez a mérés által talált 1195″ 4‴-nyi összegben mintegy 15″ hüvelyk hibázik, de e hiány kiviteli tévedésen alapszik; mert az előcsarnok egész hosszát nem ι) κ) és λ), azaz 256″-re kellett volna venni, hanem azt felosztva

két egyenlő osztályra, mindegyikének $\mathfrak{H}'$ mértékét, azaz 136,383″-at kellett vala adni, 2 $\mathfrak{H}'$ pedig tesz 272,766″-ot, miből 256″-ot levonva, marad 16″ 6‴, és ezt hozzáadva az az 1195″ 4‴-hez, az egész 1112″ 2‴, mely összeg a 4, 5 egységnek 1210, 5 összegétől nem tér el két egész hüvelykkel. Ezen igazítást azért tartom szükségesnek, hogy a 4, 5 egység hossza jobban megközelíttessék; mert ily megközelítések jellemzik a középkori templomok aránymeghatározásait, még pedig úgy, hogy minél pontosabb valamely templomnak conceptiója és kivitele, annál közelebb jár részletei hosszának összege az egységnek meghatározva sokszorozott összegéhez, melyet azonban tökéletesen elérni csak akkor lehet, ha a részletek mértékének egyike vagy ketteje nem határoztatik önállólag, hanem az eleve meghatározott összeg kiegészítésének vétetik. Ilyen eset azonban ritkább az előbbeninél. Néha a falak vastagsága nem tekintetik az összeadásban, néha csak a nyugoti zárfal adatik a templom benső teréhez, vagy világához, néha az egységek sokszorozása nem az egész épület hosszára, hanem csak kizárólag a templomra nézve áll.

A román stíl első korában a kivitel sokkal pontosabb mint 2-ik korszakában; az előbbi eset a csúcsíves stíl korszakában is gyakrabban előfordul. A legpontosabb kivitelt találtam a kölni domban, és a rheimsi székesegyházakban, hol a pontosság rendesen egész a millimeterig összevág az eszményi számokkal; ellenben a leghanyagabb kivitelnek példái közé tartozik a St. Germain des Prés nevű párisi templom román része; mert annak tornyaiban nincsen egyetlen egy épszög. A nem pontos kivitel többnyire azon korszakot jellemzi, melyben a szerzetesek, kik századokon át templomaikat maguk építették, Francziaországban a XII-ik, Németországban a XIII-ik században, és nálunk még későbben mindinkább hanyagokká váltak, míg végre az építkezést voltaképen lajkusokra bizták, és ezek a pontosságot újra visszahelyezték az építkezésbe. A bényi templomban a pontosság nem igen példás; mert itt a század sőt ötvened résznyi különbségek a calculus és a kivitel közt elég számosak; mi a két nagyság következő részletesebb vizsgálatából ki fog tünni.

A szentély apsisának fentője β 111″-nyi, mi tökéletesen megfelel a $\mathfrak{K}' = 111,366''$-nyi összegnek, vagyis a kisebb háromszög nagy oldalának. A harmadik kitágított hajó osztályzatának ε 155″-nyi hossza megfelel e háromszög kisebb $\mathfrak{k}'$ oldalának kétszer véve, azaz a $2\mathfrak{k}' = 157,574''$-nyi mértékének. Ezen utóbbi számot úgy is nyerhetjük, ha a $\mathfrak{K}'$ mennyiséget a $\sqrt{2}$, azaz 1,1414 számmal sokszorozzuk; miből világos, hogy a templom első része úgy áll utólsó részéhez, mint 1 a $\sqrt{2}$-ből. A hajó két nagyobb osztályzatának hosszát γ-ét 211″-nyinek, δ-ét 212″ 9‴-nyinek találtam; természetes, hogy mindkét nagyságnak azonosnak kellett vala lennie; még pedig a $2\,\mathfrak{k}' = 157,574''$-nek négy harmadának, azaz 210,1″-nyinek. Ha az előcsarnok két osztályának eltévedt nagyságát úgy igazítjuk, mint fentebb tettem, akkor mindegyike úgy áll a templom utolsó osztályzatához mint $2\mathfrak{k}'$ a $2\mathfrak{H}'$hoz, vagyis mint az egység a köbdiagonáljához, 1 a $\sqrt{3}$-ból. Ime tehát a templom hosszának nagyobb mértékei a kisebb háromszög mértékei szerint határoztattak; mert itt a $\mathfrak{k}'$ $\mathfrak{K}'$ és $\mathfrak{H}'$ közti arányokkal találkozunk.

Menjünk már most át a II. táblánkon rajzolt szentély külfelrajzához. Itt a főapsis oszlopai egész magassága (oszlopfő 11″ 3‴ + tő 135″ 9‴ + láb 11″) 158″-nyi, vagyis megint $2\mathfrak{k}'$, mint a hajó utolsó osztályzatának hossza, = 157,574″; az oszlop feletti tér pedig egész a tetőig 111″ vagyis $\mathfrak{K}' = 111,366''$, mint a fő apsis fentője, tehát megint a $\sqrt{2}$-ből és az 1 közti arány; vagy öszvesen az egység: mert $2\left(\frac{\sqrt{2}-1}{\sqrt{2}}\right) + \sqrt{2} - 1 = 1$.

A mellék apsisok mértéke egyenlő a fő apsis oszlopai fölötti tér mértékével, azaz 112″ 4‴, vagyis $\mathfrak{K}' = 111,366''$; de már itt ezen oszlopok fölötti tér nem úgy áll a $\mathfrak{k}'$-hoz mint a $\sqrt{2}$-ből az 1-hez; különben volna $\mathfrak{k}' = 78,787''$, azonban ez a valóságban csak

62″ 11‴. Ezen csekélyebb magasságra az építész azért volt kényszerítve, hogy a mellékapsis félkúpja és teteje elegendő helyt nyerjen az egységnyi magas kereszthajó teteje alatt.

A főapsisnak és a kereszthajónak magassága tehát az egység, azaz 269″, a középhajónak magassága pedig a négyszög diagonálja = 380,366″ tehát itt is előfordul az 1 és a $\sqrt{2}$-ből közti arány.

A hajó féloszlopjainak magasságát a III-ik táblán λ betű alatt adom, hol az oszlopfő 28″-re, töve 153″ 1‴-re, lába 2″ 9‴-re és talpazata 40″ 10‴-re vannak jelelve. Ezen mértékek összege teszen 224″ 8‴-at, minek megfelel a kisebb háromszögnek nagy oldala kétszer véve, vagyis 2 '𝔨' = 222,732″; világos tehát hogy itt is az arány a 2 𝔨' magas szentély féloszlopai és a 2 𝔨' magas templom féloszlopai közt megint az 1 és a $\sqrt{2}$-ből közti arány.

Van a hajónak nagy oszlopain kívül még két kis oszlopa is (γ és δ a III-ik táblán), mely a karzatot hordja, ezen oszlopok egész magassága 26″ + 49″ 3‴ = 75″ 3‴. Ha ezen magasságot, hasonlítjuk a toronycsarnok oszlopaiéval, mely 105″-nyi, akkor e két magasság közt megint az egység és négyszög diagonálja közti arányt fogjuk találni; mert 75, 25″ sokszorozva 1,414-el ád 106,4 hüvelyket.

Elvégre ugyanazon arányt találandjuk a hajó két kisebb oszlopa és a keresztkarzaton levő két oszlop (lásd kapitaeljeit IV-ik táblánk aljának bal és jobb oldalán) magasságaik közt; mert elseje 75″ 3‴ és másika 53″ 5‴ levén, 75,25″ felosztva 1,414 által adand 53,217 hüvelyket.

Az elöadottakból következik, hogy a bényi templom uralkodó aránya az egységnek aránya a négyszeg diagonáljához, vagyis 1 a $\sqrt{2}$-höz, és hogy, mivel ugyanezen arány az oszlopok magasságának meghatározásában mindenütt, de ezenkivül is az alapterv hosszainak egymásközti viszonyában előfordul, következik, mondom, hogy ezen arányt az építész nem esetleg, hanem szántszándékkal és öntudattal alkalmazta.

A kapuzat arányzásánál szintén ezen az 1-nek a $\sqrt{2}$-bőli viszonya többször van alapul véve, mint azt alant látandjuk.

A kapu rendszerezett nyilásának (l. a 24. lapot) 90″ 6‴-nyi szélessége 115″ 8‴-nyi magasságához úgy áll, mint $^4/_4$-ed az $^5/_4$-hez; mert 90, 5″ felosztva négygyel ád 22,625″-et, mely összeg sokszorozva öttel tesz 113,125″, mi a 115,666″-től csak 2,541″-el tér el. Ezen arány megfelel a zenészetben a prim alsó terczhezi arányának: mert ha egy húrnak primehosszát $^4/_4$-re osztjuk, e hossza $^1/_4$-eddel szaporítva a következő alsó terczet fogja zengeni. A nyilás imént rendszerezett magasságát, azaz 113,125″-et felosztván, a $\sqrt{2}$-ből azaz, 1,414 el nyerendünk 80 egész hüvelyket, melynek fele 40″ közel jár ama 38″ 10‴-hez, mely mértékül van véve az oszlopzat alaprajzát határozó háromszög két oldalánál (lásd V-ik táblánk jobb oldalának alját); s így tehát a kapuzat magassága egész kiszökéséhez úgy áll, mint a $\sqrt{2}$-ből a fél egyhez. Ezen arány még világosabban tünt volna fel, ha a kapuzat egész magassága nem 115″ 8‴-ra, hanem 𝔨'=111,366″ vététik, és a kiszökés $^1/_2$𝔨'=39,393″-nek; de akkor a kapu szélességét is, hogy a $^5/_4$-nek a $^4/_4$-hez arány megtartassék, valamivel csekélyebbre kellett volna venni, tehát nem 90″ 6‴-nak, hanem $\frac{111{,}366''}{5} = 22{,}273'' \times 4 = 89{,}092''$-nek. Igaz hogy a kapunyilás szélességének magasságához ily aránya csekély, de a román stílt épen az jellemzi, hogy a magasságok fejlődésére nem törekszik, és beéri e tekintetben a mulhatlan szükségessel, ellentétesen a csúcsíves stíllel, mely gyakran túlzottan emeli építményeit.

A román stílben, sőt még a csúcsívesben is szokás a kapuzat előszökő testének alaprajzát egyenszárú háromszög alapján úgy szerkeszteni, hogy e háromszög hypothenusája képezi a portal tagozatának alapvonalát (lásd ötödik táblánk alját); ezen általá-

nos szokásnak azon hiánya van, miszerint a kapuzat oldalainak kifejlődésre nem elegendő hely adatik, vagyis az egész portal szűkebbnek tűnik fel, mint ha az érintett háromszög nem egyenszárúnak képeztetik, hanem helyette a köbháromszög használtatik, oly móddal hogy kisebb oldala a kapuzat mély részét, nagyobb kathetje pedig oldalfejlődését vagy szélességét határozza; azonban, mint mondám, a köbháromszögnek használata e helyen még a csúcsíves stílben is a ritkaságok közé tartozik. A kassai kapuzatoknál e háromszög van alkalmazva. Az egyenszárú háromszög hypothenusája a régibb kapuzatoknál, s így a bényinél is, egyenlő részekre osztatik, s így a fokozatok vagy lépcsőzetek száma mindig egygyel több, mint az egyenlő részek száma, Bényben a hypothenusa öt részre osztatván, hat fokozatot nyertek; de ezen felosztás nem a legpontosabb, miért is a talapzaton kiszökő épszögek oldalai sem válhattak egyenlőkké; az egész háromszög elég rendszeresen van alakítva; mert egyik vonás a kapunyilás oldalfalára alkalmazva, azon ponttól, melyben a két vonás egymással érintkezett, valamint a mélységet, úgy a szélességet egyaránt 38″ 10‴-nak, s így az alapháromszögöt egyenszárúnak találtam ugyan; de a fokozatok részleteinek összege ezen összegnek nem felel meg tökéletesen; mert (lásd V-ik táblánk alját) a kapnzat talpán a

mélységnek részletei:	*a szélességnek részletei:*	*és az archivolt profiljének részletei:*
8″ 0‴	8″ 0″	1″ 2‴
6 9	7 6	11 2
7 6	6 8	4 5
		10
6 7	7 6	4 4
6 8	8 4	6 9
tesznek összesen 35″ 6‴-at	összesen 38″ 0‴-at	összesen 37″ 10‴-at;

miből világos hogy az egyenszárú háromszög nem egyszersmind épszögű; mert ha az volna és ha a fokozatok egyenlők volnának, az egy tagban talált 38″ 10‴, vagyis inkább $\frac{1}{2}$ k′ = 39,393 összegnek ötöd része, azaz, 7,8786″ lett volna minden egyes fokozatnak valamint mélysége úgy kiszökése is. Számos más egykorú példányok analogiajából biztosan következtethetjük, hogy a bényi kapuzat tökéletlensége nem elven, hanem, vagy hiányos rajzon, vagy hiányos kivitelen alapszik.

Az alkotó hypothenusa egyenlő felosztása által nyert fokozatokon kiszökő féloszlopok, felváltva épszögű pilasterekkel emelkednek; Bényben hat fokozat levén, három féloszlopnak is kellene lenni minden oldalon; de itt a harmadik, azaz a külső oszlop a határt képező nagy oldalpilaster szélessége miatt elmarad, és e helyett két épszögű tag alkalmaztatott úgy, hogy szélsője már az említett nagy pilasterben foglal helyet. Az épszögű pilasterek mindnyájának épszögén a talapzat fölött horony van kivájva, mely árnyékával valamint itt, ugy az archivoltban, melybe szinte átmegy, a tagozást eleveníti.

Ha az oszlopokon kapitaelek egész magasságát az egész talapzattal összehasonlítjuk (lásd V. táblánkat) azaz, 17,833″-et 25″-el, akkor újra az egynek a $\sqrt{2}$-bőli aránynyal találkozunk; mert 25″ felosztva 1,414-el ád 17,882″-et; s így ezen a templom többi részein annyiszor alkalmazott arány a kapuzaton is kétszer fordulván elő, fentebb kimondott meggyőződésemet erősíti, miszerint a bényi régi építész öntudattal és szántszándékkal alkalmazta a háromszögnek ezen szembetünő arányát.

V.

Restauratio.

Nyugot-Europában a történeti emlékek restauratiojában azon elv van elismerve miszerint nem elég az emléket a romlástól megóvni, vagy azt, ha még használatban van ily használat folytatására alkalmassá tenni; hanem egyszersmind lényegesnek, sőt a restauratio főczéljának tartják, hogy az az emléknek eredeti jellemét visszaállítsa. Az építésznek, ki ily munkálkodáshoz fog, tehát nem csak építésznek, hanem valóságos archaeolognak is kell lenni. A közkivánat ily építészeket teremtett valamint Franczia- és Angol- úgy Németországban is. Mi magyarok eddig a puszta szükségleti restauratiókon alig emelkedtünk túl; miért is nálunk nincs még gyakorlati építész, ki egyszersmind archaeolog is volna. Mindamellett a nm. magyar helytartótanács akademiánkhoz taval intézett leiratában kimondta abbeli kivánatát, miszerint központi archaeologiai bizottmány felállításával valamint a gyakorlati, úgy az archaeologiai, vagyis nemzet-emléki restauratiókat előmozdítani vagyis inkább megteremteni óhajtja. Mennyire szükséges ily intézkedés; mennyire kivánatos hogy ez minél elébb jöjjön létre: a bényi templomnak csak a múlt évben is sajnálatunkra *nagy archeologiai tudatlansággal* véghezvitt restauratiója mutatja, ha annak csak főhibáit is röviden e helyütt tekintjük.

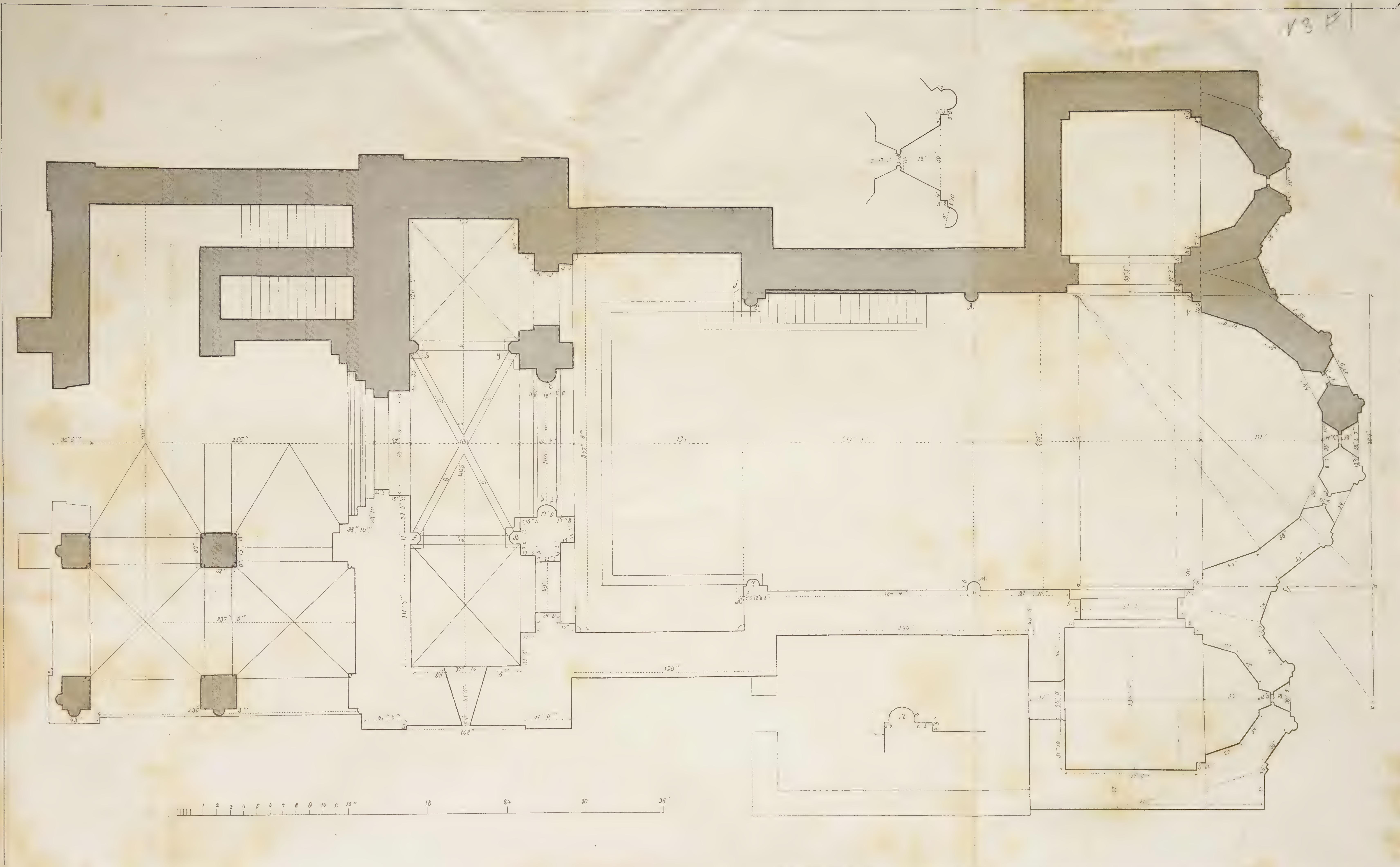
A régi emlékek érdeme abban áll, hogy azok emelésénél kellő tekintettel voltak az építési anyag tartósságára, s így nem volt a régieknek oka tartós anyagot színlelni, hanem törekedtek a használt anyagot, mely legyen bár kő, bár tégla, mindig jó volt, mindenütt felmutatni; innen eredt a *kö- vagy téglaterméséptés* (Rohbau). Midőn a bényi restauratio tehát a terméskövet befedte a sokkal csekélyebb mészvakolat rétegével, a becsesebb anyagot rosszul értett csinosítási elvből betakarván, első főhibát követett el, mivel az emlék eredeti jellemét elrontotta. Kötelessége volt ellenben az 1722-iki és 1800-iki restauratiókból fenmaradt vakolatot is levakarni, s így az eredeti szerkezetet szegényes köpenyegétől megmenteni. Ha magyar középponti bizottmány létezik, és a restaurationalis terv elébe terjesztetik, az intézet az építészt eltiltja régi emlékünk ily elferdítésétől.

Érintém hogy hazánkban a bényi templom az egyetlenegy, melyen a még másutt is ritka előcsarnok, vagy narthex előfordul. *E narthexnek eredeti voltát* kétségen kívül helyezte a falnak az építész által megrendelt feltörése alkalmával talált két oszlop. E fölfödözés folytán, ha az építész nem csupán gyakorlati, hanem egyszersmind tudományos férfiú, kötelessége vala elállani előbbi szándékától, miszerint az előcsarnok oldalához meglehetős szegény képzelőtehetséggel concipiált, és másképen is egészen szükségtelen támfalait oda állítja. Ha magyar középponti bizottmány létezik, és az építésznek a tertelmes vakolat leszedését parancsolja, az előcsarnok régi volta már korábban kiderül, és az építész megmentetik támjai föltalálásától. Ellenben a mint az ügy most áll, az alakítandó bizottmánynak első teendői közé tartozandik, a meglehetős összegbe került ferde restauratiót megsemmisíteni, mielőtt még újabb valóságos restauratióhoz fognia lehetne. Jelenleg Bényben ámbár van, még sincs, mert nem látható, az eredeti előcsarnok.

A román stílű tornyok *többnyire nyolczoldalú sisakba*, vagy gulába végződnek; ha ez négyszögű toronyra tétetik fel, ez utóbbi szögletén üres hely marad, mit a régiek néha meghagytak, ez az eset sz. Jákon, vagy pedig kisebb, a fősisakkal öszveforrasztott gúlákkal betöltötték, mint ez az eset Franczia- és Németországban és több helyütt hazánkban is. Az 1722-iki vagy a 1800-iki restauratio alkalmával az építész nem okoskodott ferdén, hanem a régi alkalmasint kőből készített, de az égés által megrongált és ledőlt toronygúlát úgy pótolta fából és téglából készített újjal, hogy idomára a legalsóbb részén valószinűleg meglevő maradványainak útmutatását fölhasználta. Ellenben az 1861-iki építész másképen okoskodott, neki az üres helyt valamivel be kellett töltenie; ha archaelog, megint nem gyötri képzelőtehetségét oly alak feltalálásával, mely visszaijesztő czopfos idomával az egyszerű román stíl alakjaiból kirí, hanem használja Franczia- és Németország ismert megoldásait, és megkiméli az építkezőt a költségek nem csak hasztalan, hanem czélellenes szaporításától, megkiméli az alakítandó országos középponti bizottmányt attól, hogy az építész műve megsemmisítésével kezdje munkálkodását, és megkíméli saját személyét azon megrovástól, melylyel munkámat befejezni az ügy érdekében elkerülhetlennek tartottam

Henszlmann mens. et delineavit. Fuchsthaller sc.

Henszlmann mens. et delineavit. Kis Bény Fuchsthaller sc.

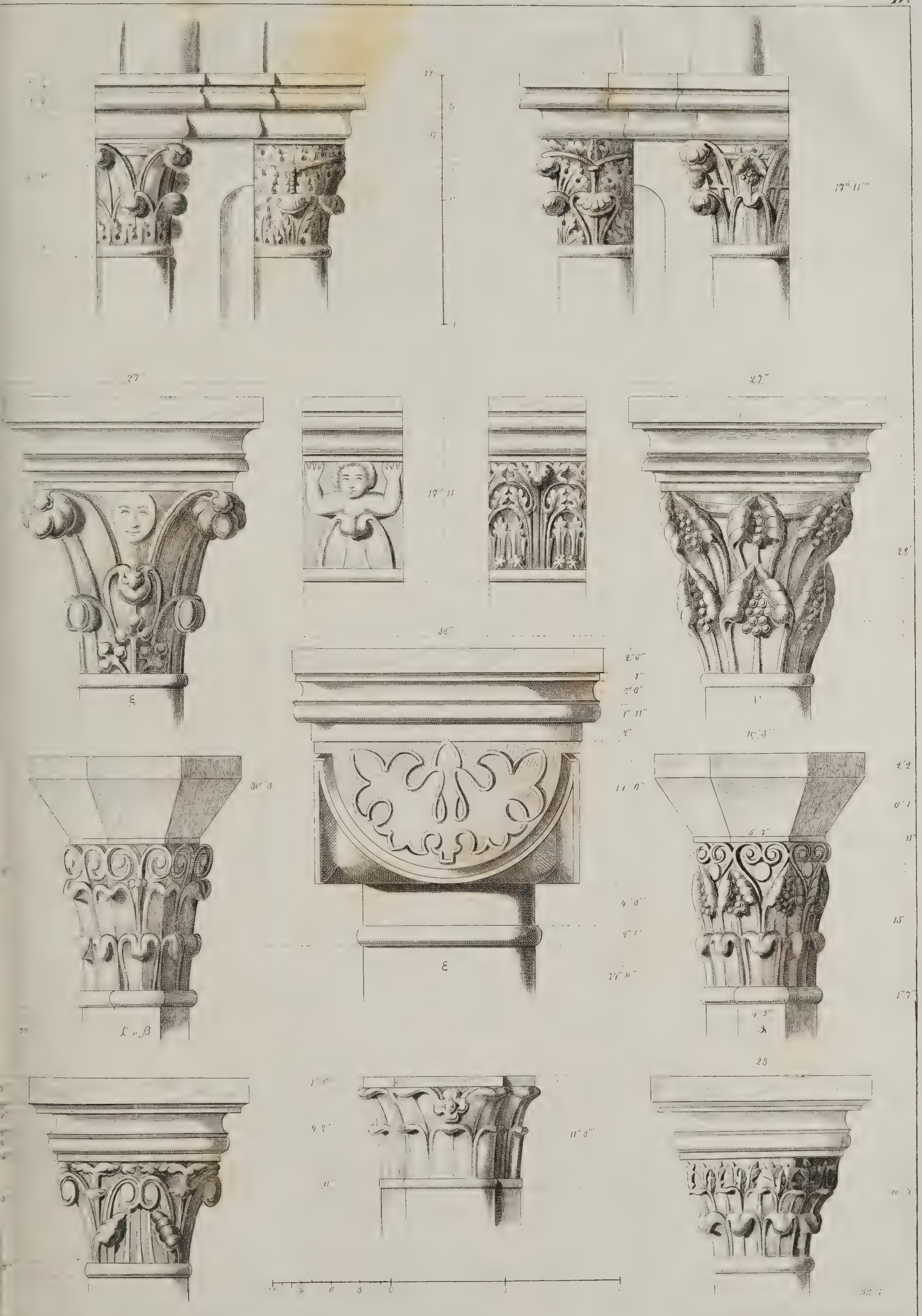

Kis Bény

...almann mens. et del. Fuchsthaller sc.

Kis Bény

...szlmann mens et del — Fuchsthaller sc

Kis Bény

Henszlmann mens et del

Fuchsthaller sc

Kis Bény

Pest, 1862. Emich Gusztáv Magy. Akad. nyomdász.

ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

III. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. I. KÖTET.)

II. FÜZET.

III. KÉPTÁBLÁVAL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXII.

ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

III. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. I. KÖTET.)

II. FÜZET.

III. KÉPTABLÁVAL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXII.

PEST, 1862. EMICH GUSZTÁV MAGYAR AKAD. KÖNYVNYOMDÁSZ.

PANNONIA TERÜLETÉN

MAGYARORSZÁGBAN FENNMARADT

NEHÁNY

RÓMAI VÁRNÁRÓL.

ÍRTA

RÓMER FLÓRIS,

M. AKAD. L. TAG.

Pest, 1862. Nyomatott Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznál.

I.

Hat éve annak, hogy ezen helyen, a külföldön is tisztelettel említett epigraphistánk, Paur Iván tagtársunk felszólalt, és érzékenyen panaszkodott, hogy a római régiségeket képviselő irodalmi táborban számra fogynak a munkatársak; és íme újra felszólalok én is, minthogy hiszem, hogy a római világuralom történeti jelentőségét hazánkra nézve épen nem szabad nem ismernünk, mellőznünk vagy felületesen átugornunk. Jól tudjuk, hogyha Pannonia a rómaiak alatt nem lett volna avvá, mivé ők előrehaladt magas mivelődésöknél fogva tevék, a barbárok, kik utánuk itt letelepedtek, még sokáig meg nem ismerkedtek volna a polgárosodás áldásival, nem élvezhették volna a rómaiak fáradozási gyümölcseit. [1])

Csodálatos, hogy míg azon dicső, a fél ó-világot elfoglaló nemzetnek nyelvét, mint a valódi humanismus egyik védpaizsát, mint történelmi emlékeink hű magyarázóját és egykori szabadságunk és nagyságunk egyik védeszközét, kegyelettel tanuljuk, és féltékenyen őrizzük; érmeit, síremlékeit, házi bútorait, és mind azon apróságokat, melyek azon kornak a mienktől való eltéréseit tanusítják, legnagyobb figyelemmel kísérjük, gyüjtjük és híven le is írjuk [2]): addig katonai óriás műveit, elpusztíthatlan útait, nagy kiterjedésű erődményeit kárhoztató közönbösséggel ignoráljuk, úgy annyira, hogy addig, míg az emberszerű irányban a remekírók munkái értéményezésében az előttünk haladó nyugoti népeket iparkodunk elérni, hazánkban, hol ők éltek, hol uralmuk, vitézségük, polgárosodásuk annyi nyomait találjuk, az utolsó nagyszerűbb emlékeik, a mindent elnyelő, prosailag kapzsi ipar magzatinak, a gazdászati építéseknek és a mindent dúló és egyenlítő szántásnak és irtásoknak áldozatúl esnek, és földünk szinéről mindinkább örökre letünnek.

Valóban attól lehet tartanunk, hogy egy-két század múlva sok ily emléknek alig fogjuk biztossággal helyét is mutathatni, és meghatározhatni, hol mozogtak, laktak, hol vívták ki honunkban a világhódító rómaiak [3]) diadalaikat; pedig még számtalan ily

---

[1]) Bredeczky Sopron vidékéről a rómaiak alatt szólván, a gesztenye erdőről, mint a rómaiak egykori ittlétök jeléről emlékezik, sejdítvén azt, hogy a gesztenye, mondola, dió és baraczk e vidékre tőlük hozatott; legalább „bizonyos“, folytatja, „hogy majd mindenütt, hol a rómaiak letelepedését bebizonyíthatjuk, említett gyümölcsnemek is találtatnak.“ Topographie III. 207. Legtöbb helyen a szőlőről is ugyanazt lehet állítani.

[2]) Alig lesz valahol a római régiségeknek annyi gyüjtője mint nálunk, úgy hogy sokszor el kell bámulnunk azon kincseken, melyek hazánkban mindenfelé elszórvák; de ezek leginkább érmekre, fegyverekre, házi eszközökre szorítkoznak; épitményeikre, útaikra, erőditményeikre csak úgy, mint másutt, nálunk is kevés gond fordíttatott. Ez nem csak a római, hanem a középkori keresztény műemlékekről is igaz. Okát pedig abban vélem rejleni, hogy valami *csinos egész*, mit önzésünknél fogva magunkkal vihetünk, fel is állíthatunk, mindig több vonzó erővel bír, mint az elhagyott düledék, a haszontalan tégladarabok, az eredetiségéből kivetköztetett gátony — sáncz — melynek alakját csak a gyakorlott szem sejdítheti, s melynek ismerete szükségét, a régiek történelme kiegészítőjétül, csak a legújabb kor látta be.

[3]) A *rómainál* sokkal műveltebb, előbbre haladt görög nemzet irányában alig érezzük azon kegyeletet; nyelvét nem tartjuk oly szükségesnek, mert a görög mint nagy befolyású nemzet már akkor megszűnt, mikor a rómaiak Pannoniában letelepedtek, s azért történelmünkkel sincs oly szoros összeköttetésben, mivel emlékeit csak annyiból találjuk honunkban, mennyiből azokat a rómaiak magokkal ide hozták.

része egész a legújabb korig, midőn belőlük az uradalmi ménes a hozzá tartozandó terjedelmes épületeivel emeltettek. A várnának nem csak falai, de árkai is annyira eltűntek a föld szinéről, hogy csak egy régibb gazda segítségével, ki itt fölnevekedvén az elpusztúlt erődnek minden egyes zögét-zugát ismeré, valánk képesek valamit, mi ezen romoknak megfeleljen, előállítani.

Nem tilthatjuk ugyan senkinek, hogy a maga birtokán lévő romokat, mire neki tetszik, használja; azt sem parancsolhatjuk senkinek, hogy ily düledékeket költségesen tatarozzon, főleg ha azokat már meglehetősen romladozó állapotban veszi át: de azt mégis követelhetné a nemzet, s korunk haladási geniusza, hogy ily érdekes, történeti emlékek, tökéletes lerombolásuk előtt legalább híven lerajzoltassanak, fölméressenek, és helyzetöket vagy kiterjedésöket jelelő egyes faldarabok vagy határkövek által a tudvágyó utókor számára mintegy fenntartassanak. Ily faldarabok úgy sem foglalnak el sok tért a gazdaságtól, és azon egy-két öl követ, mely ott maradna, úgy sem érezné nagyon a dúsgazdag földesúr!

Ha mindent pusztítunk, mi a régi századokra emlékeztethetne, megjöhet még azon idő, hogy a nálunk tán kiváncsiabb, buzgóbb, és a dologhoz több előkészülettel, szakavatottsággal hozzáfogó utókor méltán kárhoztatand, és komolyan tarthatunk végre attól is, hogy ezen emlékek eltünésével az emberek közől emlékezetök is el fog örökre veszni.

Hogy a *fenéki várna* valóban római maradvány, azt alig lehet kétségbe vonni. Tanusítja azt a legrégibb szájhagyomány; alkalmas helyzete, és a többi hazánkban és azon kivül fennmaradt erődített táborok alakjával megegyező idoma, valamint az itt sűrüen talált római régiségek is.

Igaz, hogy míg az Itinerariumok, a hadjáratok leirásai után a római hatalmas birodalom végső védője, a széles Duna melletti várnákat még név szerint is lehet kipuhatolni; míg a múlt század lelkesb tudósai hosszas tollharczokban Pannonia ezen részének régi földiratát biztosabb lábra állították, addig alig vagyunk képesek a mediterraneus helyeknek — az egy Sabariát kivéve — egyikét is biztossággal elkeresztelni. De minthogy a *fenéki várnak* a rómaiak alatti nevét határozattan nem tudjuk [1]), annak római eredetét még sem szabad kétségbe vonnunk, részint a már felhozott okokból, részint pedig azért, mivel alsó Pannoniából Sabaria, Bregetio és Carnuntum felé utazóknak majd csak egyetlen egy útja volt a Szala és Mura járhatlan posványain és áttörhetlen berkein át [2])

culi coctiles, quibus muri instructi erant, latiores sunt paullo hodiernis, magisque rubent, quam qui jam coquuntur. Totum loci spatium ambiunt valla et aggeres fossis praecincti. Hungari vocant *Fenékvár*, quod fundum significat. At enim Romanam fuisse urbem non forma modo, sed numi quoque Imperatorum Romanorum crebro illic occurrentes subinnuunt. Nomen eius genuinum in tantis tenebris haud licet indagare; si calculus Antonini, quo XXX mille passus inter Sabariam et Mogentianam numeravit, stare possit, possibile Mogentianam heic stetisse. Vix enim sex milliaribus distant (?) rudera arcis a ruinis Sabariae, ex quibus *Sárvár* conditum diximus.

[1]) Sokan azt vélik, hogy minden tulajdon-név nélkül csak *Castellum*-nak neveztetett, — mint más négytornyú várnák Quadriburgumnak, — és hogy *Keszthely* városa neve is innen származtatható; e tekintetből ajánlom az elnevezésekről szóló alábbi állításomat.

[2]) Nem messze a Szalának a Balatonba való befolyásától találtattak (Mittheil. der k. k. Central-Commission I. 15.) 1854-ben fehér márványból faragott kövek, melyek azonban kereszténykori-aknak tartatnak a közlőtől, és Szala-Apátiba vitettek. Én ezeket nem láttam, de a régi vár helyét mégis fölkerestem. Feküdt ez *Szalavártól* nyugotra, a rétekké átváltoztatott posványok közt, úgy, hogy magához a várhoz csak négy, egymástól távolabbra eső hidon, melyeknek czölöp-sorozata mainap is látható, lehetett jutni. A vár hosszúdad négyszögű volt, kettős egyenközü sánczczal, melyből a szabarí út felé, még egy másik gátony is látszik; nem merem rövid kutatásom után ezen erődöt rómainak mondani, bár, hogy igen régi, tagadni nem lehet. Tán sikerül később erről is biztosabbat állítanom.

és ezen útnak kulcsa volt az előrelátó rómaiak által kellőleg megerősített *fenéki castellum.*

Ha ezen vár (1 ábra) keleti része nem dűlne a Balatonra, és így annak magasabb partja minden irányú vonalait híven nem követné — a mint azt a kőragasz-, téglamaradványokból és kődarabokból mindenhol kimutatni lehet, és másutt is egyátalán tapasztaltatik, hol az alap szabálytalansága eltéréseket parancsol — tökéletes négyszöget képezne, melynek minden oldala közelítőleg 220 ölet tenne, 48,400 □ ölnyi kiterjedéssel. De a fenebbi ok miatt csak két oldalát bírjuk egész kiterjedésében, t. i. a délit és nyugotit; mindegyikét — a sarktornyokat levonva — tíz félkörű bástyával, és pedig a nyugoti falban egyenlő — középponttól középpontig számítva — azaz 20 ölnyi távolságban, melynek felében, t. i. 10 ölben, a nehéz dárda- (pilum) hajítás bizonyosan még legteljesb erővel kivihető volt; a déliben pedig változó, 12—30 ölnyi, távolsággal; úgy, hogy ezen fal közepén, a tornyok közelebb állván, lehetett a kapuzatot védő propugnaculum, és így sejdíthetjük azt is, hogy a főút ezen irányban szelheté át a táborhelyet.

Az egyes tornyok belső átmérője 3°; falaiknak, valamint az egész várfalnak szélessége a 2 ölet haladja.

Az éjszaki fal egyenesen nyúlik derékszög alatt az 5-ik és 6-ik ikertoronyig; innen 30 ölnyire éles szöget képez az egyenes vonalon kivűl álló 7-ik toronyig, melyen túl a falnak a talapzathoz alkalmazkodó vonalait követni lehet, de a tornyok nyomai többé nem láthatók.

Valószinű, hogy e keleti oldalon, hol maga a Balaton az elég erős határt képzé, s a vár elég védettnek látszott, csak egyszerű, tán erősebb fal emelkedett itt-ott fölebb emelkedő őrtornyokkal.

A felhozott pusztítások után nem csoda, ha sem a falnak anyagáról, sem ennek mimódoni összeköttetéséről építészileg nem szólhatunk, és ezen csalhatatlan jelvényekből e várna koráról bizonyost nem mondhatunk; hogy meggyőzőleg meg nem határozhatjuk, hol állt légyen a praetorium, merre voltak a kapuk, mily módon voltak az útczák beosztva, s több effélét, mit Bél Mátyás idejében, de talán még ezen század elején is lehetett volna tökéletesen bebizonyítani, ha tudósainknak eszökbe jutott volna, bár csak valami felületes rajzot ezen várról késziteni.

Azonban jelenleg minden, mit e *nunc cespes, ubi Fenék fuit*-ból birunk, gyanítás után három egymással párvonalosan fekvő hosszúdad házhely, mely körűl *középkori téglák* hevernek; a Balaton szélén talált római téglák; számtalan kispénz a Constantinusok idejéből; az éjszakkeleti part alatt talált edénytöredékek; nagyobb fekete agyagból gyúrt öblös edények, melyek valamint egy kőkoporsó is oly helyeken találtattak, hová most a Balaton vize terjed; nyomai talán a sekély vízben emelt védfalaknak, előműveknek, vagy posványi lakóknak? melyek legújabban a külföld tudósait annyira elfoglalják.

Evvel elmondtam mindent, mit ezen nagysága, erős helyzete miatt hajdan bizonyosan elsőbb rangú várnáról Bergh barátommal meg tudtunk menteni; s ámbár a hálátlannak látszó munka kezdeténél kétkedőleg néztünk egymásra, bár sokat jártunk ide s tova, míg a mérésbe belekaptunk, végre midőn a tökéletes négyszög számai kijöttek, mikor a tornyok helyeit megtaláltuk, az eredményből származott öröm fáradságunkat eléggé megjutalmazá.

Pannonia egyéb várnáiról átalában.

Senki se vélje, hogy ezen egy várna emléke némi megmentésével már feladatom be is van fejezve. Czélom a tudomány kedvelőit a remekkor ebbeli maradványi leirására és fölmérésére buzdítani, hogy az egyes összehordott kövekből végre képesek legyünk tanulságos egészet összeállítani.

Hogy ezen fáradozásomban rendszeresebben előléphessek, felkutattam mind azt, mit ezen tárgyhoz régibb és ujabb iróinkban találhattam. A régiek közől egyedűl Marsili az, ki a várnáknak nagyobb gondot szentelt, és azokat rajzokkal is kíséré; utána legtöbbet tettek Bél és Schoenvisner. Az újabbak közt bár legio azon tudósok neve, kik római régiségekkel foglalkoztak, egyes várnák ismertetésével mégis csak Haliczky, Érdy és Paur foglalatoskodtak; a nem magyarúl írók közt pedig Schams, Haeufler, Sacken, Ficker, Seidl méltatták római castrumainkat némi figyelemre.

Tárgyam tűzetesb taglalásához visszatérvén, csak a Duna mentében fekvő néhány várnát akarom kiemelni. Bizonyos az, hogy e tekintetben legtöbbet tehetnének az uradalmi vagy megyei mérnökök, kiknek ilyesmi sokszor hivatalos teendőik közé tartozik és egyszersmind a tudomány is kedves szolgálatnak venné.

Nem lehet észre nem venni, hogy minden egyes római vár valami szervezetesen összetett várnalánczolatnak egy-egy tagja, s így, a hol csak alkalmas hely találtatott ily várna felállítására, ott egynek állania is kellett, mint az illő helyeken talált romok rendesen bizonyítják. Csak az itt a különbség, hogy eddig már sok helyen föl is fedeztettek, másokon pedig azokat még föl kell fedeznünk.

Eddig többnyire csak a nagyobb kiterjedésüek, még be nem húzott árkuak, a mostani városokhoz közel fekvők gerjeszték inkább kiváncsiságunkat; mostantól fogva szükséges, hogy az egyes magán-álló vagy körülépített tornyokra is ügyeljünk, ha a felső Duna mentében — mire jelenleg leginkább szeretném a tudósok figyelmét irányozni — vagy egyátalán honunkban létezett pannoni várszerkezetnek képét ki akarjuk egészíteni.

Bár én is *nevetséges dolognak tartom* éles eszű Schoenvisnerünkkel — Comm. Geogr. I. 117. l. — kinek római földiratunk körűli érdemeit a legújabbi kor akármily fényes és feltünő nyomozásai nem fogják homályosíthatni — *a rómaiak minden faluit, állomásait és csárdáit feltalálni, és a mi elnevezéseinkhez alkalmazni akarni*: úgy feleslegesnek, sőt eredménytelen fáradságnak tartom azt is, minden római várnának a még fenn maradt munkákból nevét meghatározni. Eddigi forrásaink oly gyéren kinálkoznak adatokkal s egyátalán oly bizonytalanok, hogy alig fog sikerűlni, miszerint egyikről vagy másikról valami bizonyost mondhassunk [1]).

---

[1]) Majd gyerekesnek látszik azon iparkodás, a mostani magyar elnevezésekből — a betűk önkényes elhelyeztetésével — latin hangzatú helyneveket késziteni. Mily joggal származtathatjuk Keszthelyt Castellumtól, Környét Quirinumtól, Mosonyt, Musoniumtól, Császárt Caesareától, Kurta-Keszit Curtától, Marczaltőt Mursellatól, Öttevényt Altaviatól, Hochstrass, — másoknak hagyom, hogy bebizonyítsák; itt csak az egy *Öttevényre* van észrevételem, minthogy ezen magyar hangzatú szó, rokon az *eresztvény* régi magyar szóval, már 1210-ben *via quae dicitur parata* vulgo vocatur *Etteven* Cod. diplom. III. II. 473., és IV. I. 75. —1242-ben magna via quae vocatur *Etteven* IV. I. 262. és pedig horvátországi okmányban — valamint az 1421-ben *Ewttwen* X. VI. 377. jő elő. Én azt hiszem, hogy ezen latinizált nevek többnyire a XVI. és XVII. század tudalékos játékai, melyek a remekkor minden alapja nélkül a levegőben lebegnek.

A rómaiak eröditési rendszere.

A rómaiak erődítési rendszere mind egész határvonalokat tekintve, mind az egyes várnákra nézve egyszerű; s majd mindenhol, legalább egyes korszakokban egyenlő volt. Valamint a táborozás bizonyos rendben történt, úgy az ideiglenes vagy állandó erődeikben is ugyanazon szabályokat tartották meg; csak ott, hol a helyviszonyok parancsolák, tettek kevés, lényegtelen változtatásokat.

Az egész világot lassan-lassan lenyűgözni kivánván, még a kincs-szegény, de testi erőben és vitézségökben félelmes barbárokat is kiszoriták őserdeikből, járhatatlan posványaikból; és ezen igazságtalan—mert erőszakolt—birtokukat biztosítani kénytelenek lévén, legalább véghetetlen birodalmuk véghatárain folytonosan fegyverben kellett élniök.

A hol őket az erdők sűrűje, a hegyek meredeksége, a folyók szélessége és mélysége a vad csoportok rögtönzött támadásai ellen védte, elégséges volt a kimért távolságokban az erődített táborok sorozata, a várnarendszer; — a hol pedig a természet maga barbár ellenségeiknek biztos gátot nem emelt, ott keletkeztek az országválasztó gátonyok, mint a caledoniai; Hadrian és Sever császárokról nevezett *vallumok*; a Rhenus és Duna közti, valamint az aldunai és tiszai római sánczok.

Pannoniában a hatalmas *Duna* lévén a római birodalom nagy, legyőzhetetlen — valamelyik Árpádkori királyunk tán még *irrevocabilisnek* is nevezte volna — határvonala, nem csoda, ha a rómaiak irataikban *magnusnak* híják, ha tiszteletére *Salus Reipublicae Danubius* feliratú érmeket verettek. De ezen legyőzhetetlenségnek csak a melegebb évszakokban volt értelme; mivel a barbárok a hajóhidak épitéséhez nem értvén, az innenső partokat tömegesen nem támadhatták meg. — Máskép állt a dolog télen; mint egyszer a Jazygek Antoninus Pius alatt a Duna jegén áttörtek, és Dio-Cassius bizonysága szerint, az egész birodalmat legnagyobb rémülésbe hozták.

Természetes tehát, hogy a Duna levén Pannonia ütere, e körűl kell a legtöbb építményeket, emlékeket találnunk, minthogy itt valószinüleg, már katonai szempontból is a legszámosabb telepítvények gyarmatosíttattak. Azonban nem szabad felejtenünk, hogy a rómaiak szervileg foglaltak és telepedtek le, és minden foglalványt rendszerésítettek. Bármily jól volt Pannonia a Duna részéről védve, népesítve, benn a tartomány szivében is kellett közvetítő városoknak, faluknak, telepeknek, várnáknak lenniök, melyek a katonai czélokra vagy a kereskedésnek szolgáló *útak**) segitségével, a biztos közlekedést, élelmezést és védelmet tették lehetővé.

A földközi — mediterraneus — római várnák meghatározásában és elnevezésökben igen óvatosoknak kell lennünk; mert ők sem ott nem erősítették meg magukat, hol az erősítés szükségtelen volt, sem oly helyeken, hol a várna könnyen az ellenség kezébe eshetett. Megerősítették a folyók átmeneteit, réveit; mert majd minden álló vagy hajóhidnak is voltak hidvárai; — a hegyszorosokat, minek nyomait ma is Erdély szorosaiban találni lehet; — a posványok közti útakat — de mindig úgy, hogy a főerőd a várna leggyengébb oldalát védje.

Azonkivűl ezen castrumok kétfélék voltak, aestiva és hyberna. Oly folyók mentében, melyek télen befagytak, többnyire téli várnák voltak, és pedig födöttek vagy

---

*) Ily elpusztithatatlan *útak* nyomai mindenfelé lelhetők fel hazánkban, és mindenesetre érdekes vállalat lenne az is, ezeket szorgalmasan följegyezni, és hálójokat összeszerkeszteni. A legnevezetesebbek a felső Duna vidékén: a Győr és Mosony megyeiek, valamint az oroszvári gátok, Horm. Archiv. XX. és XVII. köt.; a Petronelltől Nezsiderig vonuló töltés; a Tolna és Földvár közötti, Mursellatól Bregetioig, a füzigtői töltés; Győr és Szombathely közti, a Kikeritón átvezető töltés, a Sopron táji sat.

födetlenek; mind a kettőből keletkeztek a városok, mezővárosok; vagy sokszor épen a városok könnyebben támadható oldalait védették. Bergier:De viis militaribus.Sect. 36. § 8.

Valamint az alsó Duna mentében sűrűen emelkedtek a várdák a harczias dákok ellen, épen így kellett e hatalmas folyó felső részét is a vizeken túli vadnépek ellen védeni, erősíteni. És valóban, ha az említett folyónak hazánkbai bejövetelétől jobb partját tekintjük, feltűnnek legelőször azon egyes tornyok, melyek vagy mai nap is a földek közepén állnak, vagy hozzájok egyházak építetvén, templomtornyokúl szolgálnak, vagy tán erődtől körűlvétetvén, vigyázó tornyokat képezének. Hasonl. Krieg: Geschichte der Militär-Architektur des frühern Mittelalters, 105, l. Ide tartoznak a Köpcsény és Nemesvölgy közt álló torony, a rajkai és n.-jahrendorfi templomtornyok legalább aljai, ily toronytól vehette talán Féltorony helység nevét, sat. A hagyomány mindezeket még a pogányoknak tulajdonítja, az újabb kor tudománya fogja ezt elvont elveinél fogva bebizonyíthatni*).

---

*) Hadd álljanak a fennidézett munkából a *római* hadi építmények jelvényei: Ezek vagy *igenlegesek* vagy *nemlegesek*. A római katonai építészet sajátságai római czélokra, átalános erődítési előrajzra, egyes várművek elrendezésére, s végre a műtani kivitelre vonatkoznak.

Római *czélok* kutatásában mindenek előtt a történelem határoz, utána a földtér. Oly tartományban, hova a rómaiak fegyveröket soha sem vitték, római várnákat nem szabad keresnünk; épen úgy oly téren sem, mely a védelmet nem engedi; mint p. o. valamely mély hegykatlan fenekén.

Az *erődítési előrajzok* ritkán nyújtanak jelvényes ismertetőket, részint czéljok és a telep változékonysága által föltételezett sokféleségök miatt, részint mivel majd mintáik, ha nem alapjaik, lettek a későbbkori várműveknek.

A várnák alakjairól akarván szólni, azt kell állitanunk: hogy rendesen, hol t. i. a föld fölülete a magokat gátonyokkal védők elébe akadályokat nem gördített, a táborok alakja a hosszúkás négyszög, vagy tökéletes négyzet volt, melyet rendesen keletezve (orientirt) találunk. Az ideiglenes valamint az állandósított táborok kijárásai, nem csak az útakat határozák meg, melyek a táboron, később a várnákon átvonúltak, hanem sokszor a tornyok elhelyezését is. Hogy ezt jobban megértsük, szükséges, hogy előbocsátván a római táborok elrendezését, a Pannoniában létezett várnák alakjairól néhány szóval emlékezzünk.

A tábornak rendesen négy kapuja volt, I. Táb. 2 és 3. ábra *rrrr*, kettő a hosszabb oldal első harmada táján, porta principalis dextra r_1-et sinistra r_2; a másik kettő a keskenyebb oldal közepén, szemközt állott, és a praetorium előtt nyiló *porta praetoria r*, a quaestorium mögötti pedig *porta decumana* r_3, hátsó kapunak neveztetett. A táborhely három részre oszlott, *A* elő — *B* közép — *C* hátsó táborra. Az előtábort a középsőtől elválasztá a szélesb *főút bb*, via *principalis;* a középsőt a hátsótól a *via quintana c c;* a középtábortól a keskenyebb oldal kapujáig terjedt a *via praetoria a a;* köröskörül pedig a via *angularis d d d;* oldalút, mely a gátonyoktól a sátrakig 10—30 ölet foglalt el.

Az oldalút körül, arczczal a gátonyok felé, el valának osztva a gyalog seregek *e e e;* ezeken belül az előtáborban — a középtáborral szemközt — álltak a legatusok és kapitányok *g g;* a via praetoria két oldalán pedig a lovasság fele — álló helyeik átlókkal ellátott téglányokkal jeleltetnek — és az ijászok *f f.*

A *középtábor* egész közepét 16—25°-nyi szélességben elfoglalja a főhadiszállás — *praetorium;* oldalait támogatja a lovasság és a törzskar *i i.*

A *hátsó* tábort teszi az élelmezési osztály *quaestorium*, a segédsergek *h h*, és a már fennemlített gyalogság *e e.*

A táborok és várnák oldalai hosszából közelitőleg meg is határozhatjuk a védők erősségét. Ha az oldalok hosszát lábakban fejezzük ki és 6-tal osztjuk, kapjuk a számot, mely 5-tel szorozva, (és a kapuk szélét — 6 láb, 5-tel szorozva 30 — levonva) a védők összegét közel adandja. A fennebbi számitásnak alapja az, hogy a nehéz fali hajítódárda (pilum), kezeléséhez majd 6 lábnyi tér kellett; ezen távolságban álltak a századok tagjai 5 embernyi mélységben. Ezek közt kettő fenn a vártöltésen állt, három pedig felváltókúl az oldalúton [1]).

Ha a felhozott számitás szerint oly várna vagy tábor védseregét ki akarjuk találni, melynek oldalai 120′-nyiak, és így egy cohors hosszának megfelelnek, mondjuk: 120 : 6 = 20 tag védelmi állásban;

---

[1]) A sánczak ilynemű védelemre alkalmas szerkezetét még mai nap is látni lehet délnek az óbudai *csigasáncztól* (3.ábra) hol *aa* töltés kajszaságát, — *bb* a vártöltést, melyen a védők álltak, *cc* a csigasáncz *C* előtti táborhelyét jelöli.

Felső-Pannoniai várnák.

Első római várna állhatott talán a *köpcsényi* vár helyén vagy *Oroszvárt*, hol a dombon, mely a templomtól nem messze emelkedik, valamely erőd nyomai látszanak; alább a posványvédte *Óvár* és *Mosony*, tovább az *öttevényi erőd* — Quadrata? — melynek

---

egy-egy tagot 5-tel szorozva tesz 100, — a kapu szélét 2 taggal — 10 emberrel levonva marad 90, ezt mind a négy oldalra számítva 360, mely szám épen a cohors létszámának felel meg. Minthogy pedig a *Transacincum* várna ennek épen kettesét, 40 ölet, azaz 240 lábat tesz négyzetben, ennek védereje 720 emberből, azaz két cohorsból állhatott.

A pannoniai várnák többnyire négyzet alakúak [1]), vagy hosszúdad négyszögüek [2]) — minden szögleten egy-egy toronynyal [3]), vagy még minden oldal közepén egy — tehát mindössze nyolcz toronynyal [4]). Néha előfordúl egyik szöglete körül körülgátonyzott kisebb négyszög, mely a praetorium helye lehetett, és többnyire lejtős talajnál a legmagasb ponton áll [5]).

Ezen rendes alaktól sokszor eltérnek a várnák ott, hol a helyviszonyok más védelmi módot követelnek. Mind az előbbi, mind a szabálytalan tornyos és tornyatlan várnák számos példáját lehet még ezeken kivül Marsili többször idézett munkájában látni.

A *tornyok* leginkább Justinián császár idejéből valók, Procopius állítása szerint.

A *falak* csak ott állnak téglákból vagy terméskőből, hol erre elég mészkő, agyag, kavics volt, és minthogy még akkor a hatalmas ágyúk nem voltak, sokkal vékonyabbak lehettek a maiaknál, hamarább is épültek. A hol ezen anyag és a szükséges fa hiányában voltak, ott földvárakat emeltek, mint hazánk Duna és Tisza közti gátonyaiban. Marsili II. köt. 72. l.

A kettős kerítőfalak szabályszerüleg nem rómaiak, bár Francziaországban és az Alduna mellett is némely helyen találtatnak.

Az *egyes épitmények elrendezései*, akár védelmi, akár lakhatási szempontból már több támpontot engednek. ***Római*** *eredetüek:* minden sajátlag római melegitési intézkedések, p. o. a hypocaustumok, üres téglák vagy csövek általi hővezetések; épületek, melyek alaprajzait nehezebben lehet alkotni, p. o. a körkörök (Ellipsen), egyenetlen számú sokoldalak, öt-, hét- kilencz-szögök sat. *Nem* ***rómaiak****:* a külső falsort — Mauerflucht — kidülőleg elhagyó párkányzatok, öntőlyukak — Giesslöcher, Pechnasen — mindennemű erkélyek, valamint ilyenek alkalmazására szükséges gerendázatok lyukai, végre a kandalló- és kályhaféle fűtőszerek.

A legtöbb és legjelentékenyebb különböztető jelekkel szolgál a római műtani kivitel, melynek valóban nehéz utánzásában csak lassan haladt a középkor.

Római: a ***rustica*** sima, egyenszélű élszalaggal minden egyes faragott kövön, vagy a nélkül; de mindenkor *simára vésett szalagokkal* az építmény tökéletesen *függélyes élein;* a *négyszögrakás* [6]) kőragaszszal vagy nélküle, finom alig látható eresztéki metszettel (Fugenschnitt); azon *Pseudoisodomum* [7]), melynek nagyobb faragott kövei befelé ugró derékszögekkel ellátvák, melyekbe kisebb derékszögü kövek illesztettek; a *köbmű* (Würfelwerk), köbökből vagy egyenlő — 3—4″-nyi — téglányokból, ezekből épültek többnyire a *hálómű* (Netzwerk) — rézsút egymásra fektetett gúlák, melyek belül öntött fallal kitöltettek — valamint az *egyenetlen* mű (opus incertum) — termés kőből, melynek csúcsai kalapácscsal letördeltettek, idomittattak, és az így keletkezett hézagok töredékekkel és bőséges kőragaszszal tömettek — oldalai; de ily laza, nem szervileges kötés gyakran úgy elmállott, hogy a jól tömött és kőragaszszal kötött termés- vagy hálófal megmaradt, míg a köbös vagy téglányos műdarabok a szegleteken mind kihullottak.

[1]) Mint az aquincumiak, transaquincumi, bosisienai, palánkai, trajánhidi, isargiki, starivarosi, gradanitzai lucadizai sat.

[2]) Mint a rakitniczai, gieli, gialacovai sat.

[3]) Mint a castolaczi, transaquincumi, két orsovai, gradiscai, palánkazai, lásd 4. ábra, sat.

[4]) Mint az ó-ramai, jeshavai.

[5]) Mint az aquincumi, ó-ramaiban.

[6]) A *kőkötés* (Steinverband) nagy-, közép-, kicsinyre osztatik. Az elsőhez 8″-nyí, az utolsóhoz rendesen 3—4″, ritkábban 5—6″-nyi faragott kövek használtatnak.

[7]) *Isodomum* (egyenalakú) a faragott kövek oly elrendezése, hogy minden egyes sor, felül alúl az egész falon át vizirányos vonaltól határoztatik, de azért nem szükséges, hogy a sorok magassága is egyenlő legyen; — *Pseudoisodomum* (álegyenalakú), ha a faragott kövek egyátalán külön magasságuak, úgy hogy a végig futó vonalok egészen eltűnnek. — Ha az *Isodomum* kifelé fordított lapjai érdességökben, egyenetlenségökben meghagyatvák, *Rusticáknak*, ha pedig ily egyenetlen faragott kőnek szélei 1—2″-nyira köröskörül síma lejtős szalagja van, mely fölé az érdes közepe 1—1½″-nyira kiemelkedik, *Négyszögkötésnek* Quaderverband-nak hivatik. Krieg. 125. l.

egyes romjai a *Barátföldön,* mely valaha a lébenyi apátsághoz tartozott, és Stronz Antal úr által Mitth. der k. k. Central-Commission II. köt. 24. l. leíratott. Találtatik a mintegy 100 ölnyi sánczban sok termés kő, mész és kőragasz maradék. A hajdani ház- és útczahelyek mindenhol látszanak; nem messze a czukorgyártól emelkedik a *római halom*, valaha temetőhely, mint a számtalan ott talált sír, hamvveder, pénz sat. tanusítja. A fennemlített sáncztól nem messze van a *római töltés*, mely a Rábczától a kis Dunáig terjed, jól kivehető, és a lébenyi posványon át mai nap is használtatik. Rendeltetéséről sokféle a vélemény. Nagyobb rész azt gondolja, hogy ezen óriás gát Lébeny védelmére emeltetett a gyakran áradó Lajta ellen. Megint egy új indok a dolognak a helyszinén való tűzetesb vizsgálására!

Igen erős hely lehetett már vizek által védett fekvésénél fogva *Arabona*, melytől Szőnyig (Bregetioig) bizonyosan voltak még más várnák is. A Győr körűli várak egyike vagy másika, a *gönyüi* régi alap a Duna partján, az *ácsi* szölődombon talált római maradványok nem fognak-e idővel ily erődítések romjainak bebizonyulni?

Neszmélyt valamint *Újfalunál* római várak vagy Burgok (πυργος) állhattak a Duna melletti út védelmére; az *esztergomi* várfok, a *visegrádi* és *sz.-endrei* erődök körűl eddig is sok római emlék találtatott, ezen egész lánczolat pedig az *aquincumi* és *contra-* vagy *transaquincumi* várnákkal végződik, hogy Budán túl annál sűrüebben folytattassék; mert Procopius de aedificiis Iustin. Imper. LIV. k. V. fejez. igazán mondja: omnem oram oppidis et castellis praetexuerant.

Ezen castellumok azonban nem építtettek mindig úgy, hogy bevehetetlenek legyenek; főczéljúk volt a gyengébb pontok folytonos megőrzése; a prédára vágyó, vagy bosszúálló barbárok visszarettentése; a seregeknek, hol a szükség parancsolá, hovahamarábbi öszpontosítása; az élelem- és hadiszereknek fenntartása és oltalma.

A jelen előleges áttekintés után, a Duna mentében egész a fővárosig terjedő kisebb várnákat jelenleg nem is tárgyalván, csak a bregetiumi és aquincumi castellumok taglalásába szándékom bővebben bocsátkozni.

Római mü jelei továbbá: sötétre égett, finom tapintású téglák, melyek hossza 10—15″, vastagságuk 15‴—2″; rendes mértékök 14—15″ hosszaságu, 8—10″ szélességű. A széle többnyire kettőse a hosszának. Különösen meg kell itt emlitenünk az *opus spicatum* *kalász-művet*, mely téglákból vagy lapos kövekből úgy készül, hogy bizonyos szög alatt egyenszárú háromszög alakban egymás felé tetéztetnek; az *opus mixtum*, kevert mű, hol tégla-sorok, kősorokkal váltogatva használtatnak, mint jelenleg egyátalán Pesten épitenek; végre a *száraz falak*, melyekben kőragasz helyett homok és földből való vegyület alkalmaztatik.

A *közönséges* téglákon kivül ismerték a rómaiak a mázasokat, üreseket és peremés lapuakat is, melyeknek legcsekélyebb darabja bizonyosan római eredetü.

Végre a *kőragasz* (Malter), mely tiszta mész-homok- és apró tégladarabokból és cseréptöredékekből áll, a föld és agyag legkisebb nyoma nélkül. Sokszor találunk benne mogyorónyi mészdarabkákat, melyeket ujjal szét lehet dörzsölni. A mészoltásra különös gondot forditottak, úgy, hogy a jól kiégetett mészkőnek egészen péppé kelletett szétmállania.

Nem ***rómaiak****:* nem pontos élű *rustica* az épület szegletein, mesterséges púpú *rustica;* egész fölületén simára vésett négyszögü kövek, mindazon derékszögű vízmentes szerkesztmények, melyek vízirányos és függélyes eresztvényei keresztet képeznek, valamint minden durván és szabálytalanúl készűltek és belső térekre használt síkboltok; az ajtókon és ablakokon előjövő csúcsív; a tisztátalan agyagtartalmú málter, melyhez apró kavicsok vagy kavicstöredékek kevervék. Mindezek fölött áll a gyakorlat által szerzett biztos tekintet.

Igen kétesek a terméskő építmények, a négyszögmű és Rustica a XI-ik század végéről, a mikor már a többi nemzetek faragói a vésővel jobban bántak. De ezen szakban kezdődik a románkori diszítés, mely igen nagy segédeszköz az építmények kora meghatározásában.

Bregetio (Ó-Szőny).

Bregetio, vagy mint némely helyben talált kövön olvasni lehet *Brigetio*, Pannoniának híresebb városai közé számíttatik [1]), minthogy nevével a mérföldeket mutató kövek jeleltettek; — itt volt a Legio I. Adjutrix praefectusa székhelye, s a tudósok véleménye szerint ezen legio kiszolgált katonáitól alapított gyarmat lehetett [2]).

Ezen város kiterjedéséről tanúskodik az, hogy Jordanus [3]) a Duna melletti romok kiterjedését 1620 ölnyire teszi, mely számot belebb, az országut hosszában, legalább még egyszer annyira lehet emelni, ha meggondoljuk, mily tágas téren ásatnak még ma is a római épületek maradványai.

Magát a régi *castrumot*, mely a régi várostól — mai Ó-Szőny mezővárostól — keletre esik, az említett író a *szönyi tó* mellett [4]) kettősnek mondja. A nagyobbat hosszas négyszögnek nevezi, mely 216 ölnyi széles és 266 ölnyi hosszúságú, s így tereméje 57,556 □ ölet tenne.

Ezen tért ma is úgy híja a nép, mint Jordanus idejében, t. i. *Palonya*, Palunnya, azaz *Pannoniának*, míg a délnyugotit, mely Jordanusnál *Cironia*(Sidonia?)nak íratik, Szironiának nevezik.

Marsili már fennidézett jeles munkájában — II. rész, 3. l. — Komáromot, lásd 5.ábra, hibásan Arabonának állítván, ezt mondja: Komárom alatt mintegy negyed órányira a Dunán inneni partnál *Zen* városka előtt sok üreg találtatik a földben, és nagy épületek holmi maradványai; a városkán alább haladván roppant nagy *várnát* fog találni; ez mintegy két részre oszlik: egyik nagyobb és a folyótól távolabb esik, trapez (ferdény) alakú, melynek leghosszabb oldala 320°, a legkisebb 240 ölnyi. A kisebb a Dunáig ér [5]).

A nagyobbiknak (*h*, és 6 ábra) három nyilása van; mindkettő földből készült, azonban itt-ott homokkal és téglákkal keverten találtatik, és sok érmet rejt [6]).

Kevéssé alább *hordott földből* rakott domb *b* vagyon, melynek tetején csekély hosszúkás erőd — *lesvár* van [7]).

A *mocsárban*, melyet a Tatától jövő folyócska táplál, vagy előidéz, *vízvezetés d d* nyomai láthatók, mely téglából épült [8]).

A mocsár keleti részén az azt korlátozó töltés *f f* látszik, melyen két faragott kőből készült zsilipen a mocsár *c* vize leereszthető, és a közel lévő Dunába foly [9]).

---

[1]) Schoenw. Comm. Geogr. I. 115. l.

[2]) U. a. II. 281. l.

[3]) Apparatus Geogr. Sect. XXVII. n. 422.

[4]) Ma csak rétek, és itt-ott csekélyebb vizállások mutatkoznak.

[5]) Ugy látszik mintha a Duna árja, mely csak ember-emlékezet óta is nagy változásokat idézett elő, ezen erődnek nagy részét már elmosta volna.

[6]) A szönyi izraelita boltosnál, hová a nép ezen érmeket viszi, mindig lehet római, pogány-pénzeket és egyéb talált fémapróságokat venni.

[7]) Az Almás és Szomód közötti hegyláncz egyik csúcsát ma is *Les*hegynek hiják.

[8]) Ezen *vizvezetés* tégla oszlopait hiában kerestem az említett helyen; a *Béla majortól* Grebics felé húzódó halmok tetején látszik egy mesterséges árkocska, mely talán az itt-ott talált *ólom*csöveknek *), mert ilyenek újabb időben is találtattak, vagy a hévviznek vezetésül szolgált; nem csoda ha annyi század óta az elszórt kő- és tégla-falakat elpusztitották és felhasználták!

[9]) Ezen 4°-nyi széles töltés, az említett híddal együtt, ma is fennáll majd egész épségében, néhány száz lépésnyire a *füzigtői* czukorgyártól. A híd keleti része nincs meg többé eredeti alakjában; a pseudoisodomos falakban csúcsíves boltozatot, és téglákkali, valamint termés-köveli újabb foltozást mutat; annál szebb az ellenkező oldal, mely a legtisztább isodomot mutatja, oly annyira egymásra illő eresztékekkel, hogy a kő és kő közti tért csak vonalnyinak lehet nevezni. Ezen oldal legjobb karban van, belseje termés kővel és apró kavicsos kőragaszszal van kitöltve; vajjon eredeti római, vagy csak római kövekből újra épittetett-e ezen híd innensö oldala is?

*) Ezen *ólom*csövek, mint a római vízvezetések és meleg fürdők részei, említtetnek több ízben főleg Graevius IV. kötetének 1661., 1663. és 1674. lapján.

Marsili ezen tüzetesb leirásához elég hű rajzot kapcsolt, mely szerint a kettős várna 81,000 □ ölet foglalna magában.

Legközelebb mult héten felrándúltam Ó-Szőnyre, hogy a többször látogatott *castrum*nak Marsili-féle rajzát (lásd 5. ábra), a fennmaradt sánczokkal összehasonlítsam, és ha mit lehetne kiigazítani, az utókor számára följegyezzem.

Természetes, hogy tudósításom mérnöki pontosságot nem igényelhet, mivel egyedűl lépésekkel mértem meg a terjedelmes térséget. Azonban remélem, hogy találkozik a vidéken lakó mérnök urak közt valaki, ki ezen érdekes erődnek szabatos rajzával fogja a tudós közönséget meglepni.

Nagytiszteletü *Varjú* reform. lelkész úr szíveskedett nem csak útba igazítani, hanem a várnának megjárásában is tanácsával és szerzett tapasztalásival munkámat elősegíteni, a miért neki itt legszívesb hálát mondok.

A nagyobb négyszög(II.Táb.7.ábra), délnyugoti I. tornyánál kezdvén a körűljárást, tapasztaltam, hogy a tornyok, a mennyire igen kétes alapjaik árkolatiból meg lehet itélni, mintegy 5°-nyi szélességüek, falaik 1—1 ½ ölnyiek lehettek. A II. toronyig vagy bástyáig léptem 70-et, vagyis 35 ölet; a torony maga megint 5 ölnyi vonalt foglalt el; — a III-ig 70 lépés, a torony 5°; a IV-ig 64 lépés. A negyedik és ötödik torony közt 7°-nyi nyilás van, melyen a kövezett út *aa*, a mostani Béla major felé, délkeletnek vezetett. Ezen útnak domborodását most is lehet az uraság répaföldeken át követni azon dűlői útig, mely a várna keleti oldala mellett függélyesen a nevezett major felé vezet.

A *töltés tetején* mindenütt kő, tégla, kőragasz maradványokra akadunk, magának a töltésnek szemmértékes, nagyobbított átmetszetét pedig ide melléklem. I. Táb. 8. ábra, a II. Táb. 7. ábrának *A—B* vonala szerint; *a* répaföldek; *b* gátony; *c* felső töltés; *d* a Pannonián át vezető római út *bb*; *ce* belső vár, *fg* külső vár; *h* Duna.

Itt hibás Marsili rajza, mivel a nyilást és útat nem az oldal közepére, hanem inkább a délnyugoti szöglet felé helyezé.

E nyiláson túl, mely alkalmasint a porta praetoria propugnaculumát foglalta magában a VI. toronyig újra 70 lépést, ugyanannyit a VII. és VIII-ig, azaz a délkeleti sarktoronyig számláltam. Ha jól léptem — mi a sok völgyelet, egyenetlenség miatt nehéz vállalat, beleszámítva mindenütt az 5 ölnyi tornyokat, 260 ölet nyertem, mely összeg a Marsili rajza scaláján mérve egészen megegyez; Marsili a tornyok dudorodó árkolataira épen nem ügyelt, azért nála az egész castrum körűl csak egyenes vonalokat találunk.

A *keleti* oldalon már nem lehetett a tornyok helyeit oly szabályos távolságban találnunk. Ennek oka az, hogy a földmivelő a telkét ovó sánczokat ugyan szívesen meghagyá, de a rajtok található épitő-anyag kedvéért a falak alapjait kímélet nélkül földúlá; és sok helyen a szántóvas századok általi használatával, még az árkokat is a beléjök hányt sánczok földjével kiegyenlíté.

A keleti oldalon tehát a szöglettől 60 lépésnyire mélyedés van a II. torony helyett (2); a III. torony (3) helye 117 lépésnyire van a másodiktól; a IV-ik (4) 85 lépésnyi távolban; innen az útig 100 lépés; az egész tesz mintegy 130 ölet, tíz öllel többet mint Marsilinál. A hajdani — valamint mai — országút mellett erős tornyok (5, 6) falai mutatkoznak, roppant nagyságú táblákkal az alapfalakban, belűl pedig az út árkaiból, a római út 60 □ lábnyi lapú simára csiszolt kövezet-táblák ásatnak ki mai napig is; ezen

[1]) Feltűnő azon hasonlatosság, melyet a szőnyi és Petronell—Német-Óvári, (II. Táb. 9. ábra), várna közt találunk: Petronelltől Német-Óvár felé emelkedik a földtér, mely azonban épen ezen utóbbi hely előtt ereszkedik. A magaslaton 1180 ölnyire Petronelltől, 660 ölnyire Német-Óvártól mutatkozik nagy négyszög, ez 200 ölnyi hosszú (egész hosszát nem lehet megmérni, mivel egyik oldala a Duna felé omol), 160 széles és körűlbelűl 15'-nyira a többi tér fölött emelkedik. A kerítőfalak széles ároktól körűlvétetnek, mely a folyó kavicsaival ki volt kövezve, jelenleg pedig egészen ki van töltve. Az egész tért mintegy közepén metszi keletről nyugotra az út. — Sacken, Carnuntum 29. lap.

két toronynak az út nyugoti részén szinte kettő (11, 12) felel meg, és ez lehetett a *via principalis* [1]) jobb és bal kapuival.

Innen a szögletig, egy torony (7) nyoma van 90 lépésnyi távolban a kaputól; az északkeleti sarkig pedig 135 lépést — együttvéve 112 ölet — számítottam. Ezen sarktorony (8) öble mintegy 9 ölnyinek mutatkozik, mivel itt valószinüleg az árok mélysége a torony nyomaival egyesűl.

Ezen toronytól az éjszaki vonal egyenközüen a délivel 24 ölnyire terjed nyugot *c* felé, hol újra derékszög alatt mintegy 130 ölnyi sáncz *c d* terjed majd a Duna partjáig; e sánczon 60, és ettől 34 ölnyi távolban újra tornyok helyei látszanak.

Ezen második sarktól, melynél a külső Dunára dűlő várnának töltései kezdődnek, az éjszaknyugoti külső sark irányában átlólag vonúlt hajdan egy mély árok *c e*, mely a külső várdát a belsőtől elválasztá; de mai nap az eke majdnem minden nyomát eltörlé.

Az északi, Dunával egyenközű vonalon, melynek legnagyobb részét az 1838-ki és 1850-ki árvizek elsodorták, mutatkoznak a nagy kiterjedésű épületek alapfalai *d f*, a Dunához levezető csatornák, lépcsők sat. Nagy kőtáblák állanak függélyesen, melyek a házak talpait védék. Felhalmozvák itt a sírkövek, síremlékek, lapos, perémes téglák, mozaik padlatok, számtalan üveg és vörös edény-cserepek, valamint római érmek is.

Hol jelenleg a szőlők kezdődnek, *e g* hosszában ott a castrumnak vége; de még látni a most már bedűlt árkot, melynek vizei a tulsó posványok vizeivel egyesűlvén, a várat bevehetetlenné tették. Sem itt sem a nyugoti oldalon nincsen a toronynak semmi nyoma, de a bástyafalak töredékei mindenhol észrevehetők. Az éjszaki fal a délivel, a nyugoti a keletivel egyenközüen futnak; nem is lett volna semmi ok arra, hogy a szokott négyszögű alaktól eltávozzanak. Az é.ny. sarktól addig, hol Marsili a külső vár átlós vonalát jeleli, 40 ölet, innen az út kapujáig 168 ölet számítok, mi megint a Marsili rajzával tökéletesen megegyeznék; ezen pontból a d.ny. sarkig, hol a körűljárást kezdettem, 145 ölet találtam.

Érdekes az, hogy a kettős várnának belső fölülete nem ugyanazon magasságú, l. 8. ábra; mert míg a déli rész az útig majd 2—3 ölnyivel fekszik magasabban a kivűle elterülő lapálynál, az uton túli részben a különbséget a várnán kivűli térrel alig lehet észrevenni; s így azt kell gyanítanunk, hogy a várna épitői e helyet, mint természettől már dombosabbat, választották erősségnek, mint a távolabb eső *királyné székét* (így híja a köznép, és egyátalán az a monda áll fenn róla, hogy hajdan a királyok itt tartották a megyei gyűléseket) — hacsak Marsilinak igaza nincs, hogy e *domb* hordott földből áll, mit vizsgálni elmulasztottam — *ör*toronynak, *lesvárnak*, mert hogy ezen egész terjedelmes belvár úgy feltöltetett, vagy a romok düledékei által annyira emelkedett volna, föltenni nem lehet, bár a murvának sok helyen 4—5'nyi rétegei látszanak.

Az erődétől lehetetlen, hogy a *régi út* [2]) felé ne fordítsuk szemeinket. Már fennebb említettük, hogy az út melletti árkokból 60 □ lábnyi símára csiszolt kőlapok feszíttetnek ki [3]). Soknak az út alatt maradnak nagyobb kiterjedésű darabjaik, még végeik az árkokba kiállanak. Ezen árkokban sok siremlék is ásatott ki, minthogy halottaik maradványit az útak mellett szerették fölállítani. Roppant erőlkedés kellett ily útak készitéséhez, mennyi erő, mennyi idő, mennyi költség egy pár mértföldnyi hosszú járda készitéséhez! De a rómaiak voltak az elsők, kik városokon kivűl is szerették a kényelmet [4]), itt tán a lapos

[1]) A római útak szervezetéről értekezik Katanchich, Dissertatio de Columna milliaria. Cap. III; — Marsili II. köt. 81. sat. lapokon.

[2]) A Salonichitől Konstantinápolyig terjedő úton és a Via Appián kivül megemlithetjük itt a Petronell és Hundsheim, valamint Mitrovitz és Gregorovitz közti kövekkel kirakott útakat is; az oroszvár-óvári csak homokkal és kavicscsal volt készítve. Marsili id. h. 88. l.

[3]) Romani primi vias extra urbes lapidibus straverunt. Schoenwisner: De ruderibus laconici 5. és k. l.

[4]) In usu Romanis fuit supra paludes *aggeres lapidibus* struere — ut super paludem Ezichianam (Eszék), quae ducebat probabiliter a Mursia in Pannoniam Superiorem. Marsili II. 87. Itt önkénytelenül eszünkbe jő a *Kikerítő* töltése is.

aljzat is késztetheté őket [1]), és így meglett az örökké tartó közlekedési eszköz, melyet még a legújabb idő kicsidedes rombolási törekvése sem tud egészen megemészteni.

Mi oly óriási tömegekkel restellünk bánni, és örökké sáros vagy poros útakkal és útczákkal birunk; hordjuk a kavicsot, tördeljük a legszebb emlékeket, fölhalmozzuk az út mellett a majd mind római téglatöredékekből álló anyagot, és senki sem gondolja, hogy azon por, mely szemét bántja, ruháját szennyezi valaha írásos tégla. hírneves síremlék, remek oszlopfej, vagy épen csodált szobor porlasztásából eredt. Mennyi itt a történelmi emlék, mely az emberek tudatlansága vagy lustasága miatt örökre elveszett.

Igy sohajtottam fel a száraz út fojtó porfellegei közt; magában a városkában, majd minden ház előtt terjedelmes kőhalmok fekszenek, melyek a szőlőkben vagy szántóföldeken századok óta kiásatnak és majd házalapokban, majd a mindent takaró vakolat alatt el fognak tűnni. A rómaiaknak nem kellett vakolat, mert építményeik faragott kőből állottak, és remekül valának összeillesztve, mi szegénységünket nem csak az aranyozott farámákban, hanem épületeinkben is majdan lehulló vakolattal burogatjuk.

A lakók házaiban minden emlékeztet a nagy népre. Itt oszlopfőn, vagy kőoltáron, vagy pilléren nyugszik a szépen faragott kőlap, és asztalúl szolgál a konyha előtt; ott a ház tornáczában fekszik egy oldalától megfosztott sarcophag, és a gazda kőpamlagúl használja; itt az ereszek alatt római téglákból készült a járda, míg ott az oszlopderekak, vagy nagy lapok sarkköveknek felállíttattak. A világ első népének bámúlt nagysága, a mi törpeségünk támasza; ők nagyok a nagyban, mi nagyok vagyunk az apróságokban.

A kő maga, melyből mind ezen emlékek készűltek, az almási vagy léshegyi bányákból való. Ez utolsóból vitetnek mai nap is az óriási kőtömegek a monostorhegyi erőditéshez a várépitészeti igazgatóság által készittetett vaspályán. De több helyen akadtam vörös márványlapokra is, melyeket mindjárt első pillanattól fogva, a bennök foglalt kövületek miatt *tardosiaknak* ismertem meg. Egy igen szép lapból, melyet Végh Jósef szőlőjében fölszedett, törettem ki egy gyönyörű ammonitet, nemsokára a nemzeti muzeum gyűjteményét díszítendőt. Ez magában csekélységnek látszhatik, és mégis örvendetes; így bizonyosan állíthatni azt, hogy ezen bányát már a rómaiak is mívelték, sőt lehetséges, hogy itt — mint már más helyeken a figyelmes kutatóknak sikerült — még római faragó eszközöket találhatunk.

Ismerték ezen bányát a középkorban is; mert 1218-ban András király ezen helyet, mely a *Cracoui* — tán Karakói — várhoz tartozott, az *esztergami* érseknek ajándékozá, vagy inkább visszaadá, hogy az esztergami egyházat ezen márványnyal fölépithesse. Cod. dipl. III. I. 255.

Ugyanezen *tardosi* bányákból láttatik el fél Magyarország vörös márványsirkövekkel, fényes ajtóragasztókkal, és azon pompás padokkal és lépcsőkkel, melyek főleg Pesten a palotaszerű épitményeknél alkalmaztatnak, és nagyszerűségük valamint tartósságuk által a külföldi útast annyiszor meglepik.

Hogy a várna rombolása, köveinek széthordása nem tegnaptól számítatik, következik abból, mit Szerdahelyi Gábor „Celebrium Urbium descriptio" czímű munkája 17. l. mond: Ex hoc loco (Bregetione) 1550 Comaromio arci, jam antea Matthia Corvino sub annum 1459. egregie illustratae, *trigonam* munitionem supperadderet Ferdinandus I. Hungariae Rex, cum *lapides* et *saxa* apportarentur, non pauca veterum monimenta reperta, docuere tractum hunc ad et supra Comaromium Romanis nobilibus habitatum. Weszprémi ugyanezt bizonyítja: II. II. 414. l. Anno 1654. sub Comite Puchhaim Arcis Comar. Praefecto, cum is ad resarciendos oppidi muros aliquot fossores eruendis dirutae quondam Urbis ruderibus immitteret, inventus sarcophagus, sat.

De nem csak a komáromi várhoz vitettek ezen faragott kövek; a szőnyi templom,

a magtárak, a komáromi sz. András templomának alja, mint a hagyomány mondja, faragott köveiket mind a bregetioi nagy kiterjedésű várnának és városnak köszönhetik.

El nem hallgathatom a Dunán túli várfokot *g*, mely a bregetioi castrumnak megfelel és mint Varjú lelkész urtól hallám, az úgynevezett szűzvárt teszi Komárom és Isa közt; minthogy szemeimmel nem láttam, többet én sem állíthatok, azonban valószinű hogy valamint más főpontoknak (Aquincum és Trans-Aquincum) felelnek dunántúli erődített várfokok, hidfők, hogy ilyen ezen hires várnának ellenében is feküdt.

Aquincum.

Ha *Marsili* és *Bél Mátyás* munkáiból fölkeressük azt, mit Aquincumról mondanak, látjuk mennyi állhatott még az idézett irók idejében a római castrumokból, melyek a nagy kiterjedésű várost (II. Táb. 10. ábra) két *a*, *b*, oldalról védték. Irtak ezen nevezetes, meleg forrásai miatt igen kedvelt gyarmatról mások is, de csak egyéb nevezetességeiről emlékeznek, a várnákat figyelmükre nem is igen méltatták. [1])

Halljuk tehát mindenekelőtt Marsilit: „Az innenső parton — nem messze Uj-Budától, van Ó-Buda nevü falu, nevezetes a *két római erödétől*, mely ott valami hosszu vizvezetéssel *d d* található. Az északi *kisebb*, a *mocsárnál F F fekszik és négyszögü.* Homok és téglából, melyek földdel borítattak, épült. — A *nagyobbik b* szinte azon anyagú, de ennek környezetén belül különféle romok találtatnak; és azon oldalról, mely a Duna felé néz, egész a folyamig *árok c c terjed.* A vízvezetés a *hegyekből* a posványon át, nem messze az említett ároktól a város végénél végződik és áll csupa téglából (?) épült oszlopokból. Talán nem sokat hibázunk, ha azt mondjuk, hogy a *két várna* valami nagy gyarmatnak erődje volt. „Danubius Pannonico Mysicus II. rész. 3. l.

Bár nem annyira pontos ezen leirás, mint szeretném, hogy tétova nélkül a két sánczra akadhassunk, még is említ néhány pontot, mely után indulva a láposban reá ismerhetünk. A várost a Duna, a posvány s a Dunáig terjedő árok védte, és igy hadtanilag sokkal alkalmasb fekvése volt mint a mai Budának, mely a várhegy és Duna közé szorítatva, minden oldalról könnyen veszélyeztethető.

Bél Mátyás majd másfél századnál későbben (Pest-Pilis megyét tárgyaló III. kötetének XII. §-ban 181. lapon) körülbelül azt mondja: „Előadom a régi város fekvését, milyennek azt szemem látása után találtam. Nyomai az egész lapályban, mely Uj-Buda külvárositól a pilisi hegyek és a Duna között körülbelül XI. stadiumnyira terjed, találhatók. De a város nem csak ezen térre szorítkozott, a szigetekre is átnyúlt, melyek akkor a többi földtérrel össze lehettek kötve, és csak, mint gyakran történik, a folyam változása által elmetszettek. Mindkét helyen fennmaradtak a római ittlétnek emlékei. A szárazon fennlévők, 2000 lábnyira nyúlnak, erős falból állanak, mely azonban már elhordatott, és csak itt ott a domborodásokban fennmaradtak, oly annyira erősek, hogy még az ék segítségével is inkább a sziklától választhatsz el valamit, mint ezen építményből, és a kőragasz, idővel megkeményedvén, a miénket sokkal fölülmúlja. Hozzá járul a fal vastagsága, mely a hét lábat majd fölülmúlja. Ezek alatt levő boltozatok tanusítják, hogy itt vagy élelmezési vagy másféle tárak léteztek; s nem lehet kételkedni, hogy ha kiásatásukra gond fordíttatnék, nagyobb részét még épségben lehetne találni. Ezen falak alapjai, mint mondám fél mérföldnyire terjednek; a boltozatok pedig a puskaporos malomnál tovább nem

[1]) Aquincumról sokat irt *Schoenwisner* többféle munkájában; az ujabbak közül: Schams, Heufler, Ficker, Sacken.

látszanak. [1]) Azon túl posvány van, melyen, leşulykolt czölöpök nélkül falat emelni nem lehet." Világos, hogy itt Bél is tévedett, midőn a vizvezetés vastag falát, és boltozatát más czélra építetteknek tartja.

Még Schams idejében is sokkal több állt ezen római maradványokból, mint ma látni lehet, és méltán tartok attól, hogy még azon falak is, melyek a vizvezetésnek oszlopokul szolgáltak, részint árvizek által eldöntetvén, részint a szomszéd gazdáktól feldaraboltatván, annyira fognak eltünni, hogy egy század mulva semmiféle nyomukat látni nem fogjuk.

Feltünő néhány egészen átfúrt kő, melyek lyukai fél lábnyinál szélesbek, és fél ölnyinél mélyebbek. Ezek egészen hengeres fúrása tiszta, majd simának mondható; és majd biztossággal lehet állítani, hogy a vizvezetés oldalaihoz hajdan alkalmaztatván, a vizet mindenfelé eloszlatták az egyes épületekbe. Ily fiók-vizvezetést egyes családok, *beneficium* gyanánt vették a Római császároktól mint ezt igen gyakran nem csak a senatus consultumokban, de *Frontimus* a vizvezetésekről irt munkájában is olvashatjuk, s igy a kapuczinus atyáknál, az alsó emeleti a fűtött termekből vagy szobákból a meleget a felső hajlékokba vezető lyuknak, *beneficiumra* való elkeresztelését mindenesetre a római korból vett elnevezésnek tarthatjuk.

Voltak e csöveken kivül még — tán téglákkal vagy kőlapokkal kirakott vizvezető árkok is — aqua per rivos defluens — Graev. IV. 1758. lap — melyek egyikének a sz.-endre uttól a Duna felé futó nyomait, jól ki lehet mai nap is venni, a másik pedig a Béla major darabjain, Szőny mellett észrevehető.

Értekezésem természeténél fogva nem lehet gondom azon építmény maradványokra, melyek mint fürdők, csatornák, vízvezetések a tudósok figyelmét kiérdemelvén, részint födél alatt őriztetnek, részint gondoskodás által a végső enyészettől mentvék. Ezekről találunk terjedelmes munkákat honunkban, de szomszédjainknál is. Én itt is csak a két várnát keresem, mely Marsili rajzán előfordul, melynek leirását fennebb közöltem. Ezek a gazdászati ipar körébe esvén majd egészen eltüntek.

Szabad legyen említenem, hogy Marsili ezen rajza, mi a tájt magát illeti, nem elég hű, hogy a hegyek az *a)* castrumhoz igen közel állanak; és a tiszta felfogást zavarják. A vízvezetés egyes duczait mint legbiztosabb támpontot vevén, az Ó-Budához közelebb álló várna ott keresendő, hol mai nap a selyem gombolyítóintézet nyomai állnak. Ott találunk római sáncz nyomokat is. Természetes, hogy már alig lehet valamit kivenni, még kevésbé biztosat mondani.

A vízvezetés irányában haladván, a hol az úgynevezett Krempl-malmot érjük, feltünik egy magasabb sáncz, az ugynevezett *Csiga dombon.* Mennyire ezen nagyszerűbb épületnek vagy erődnek alapjaiból el lehetett igazodni, ez 6 szögü volt 15—30 ölnyi oldalakkal. A malom felé eső oldalon még mainap is látni egy terméskőből épült vastag fal maradványait. Déli oldalán nyilás van, és itt össze volt kötve egy nagy kiterjedésü sánczolattal, melynek árka és töltése még meglehetősen kivehető. Ennek közepén vezet a sz.-endrei út, melynek egyik oldalán a vízvezetés omladékai hevernek. A Csigasáncztól az északnyugoti sarkig tisztán kivehetni a töltést 80 ölnyire, a nyugati oldal tesz mintegy 200 ölet; a déli az utig 160°, azon túl 95 ölet; ezen túl van déltől északnak fekvő hosszúkás homokdomb, e körül szinte lehet észrevenni egy árok nyomait, melynek déli oldala mintegy 78°, a keleti 70°, az északi 50 ölnyi, találni itt köröskörül mésztuff- és párkányos tégladarabokat; de akár merre járunk, akármerre fordítjuk szemeinket, nincsen — a posványos helyeket kivéve — talpalatnyi föld, melyen római nyomokra nem akadnánk. Építmények azonban, a csigasáncz faldarabbját kivéve,

[1]) Hibás tehát Marsili állítása, hogy a vízvezetés a hegyekig terjed, s igy rajza sem egészen hü.

még csak az előtte fekvő malom délkeleti részén láthatók, mint a tégla és murva darabok, melyek az út mellett halomra fekszenek, mutatják.

Melyik már most a Marsilitól lerajzolt *várna*, voltak-e azok valóban castrumok, vagy a hires utazó azokat csak mintegy fejéből rajzolta-e oda? — Azt vélem, hogy ezen tábla tökéletlen — vagy hogy itt azóta annyira kiegyenlített mindent az emberi ipar, hogy már ma többé határozottan nem akadhatunk e két nagyobb sánczra, bár a pontosabb térképek, az ég mind a négy táján elég független árkolatot mutatnak. Meglehet, hogy valamely véletlen fedezi fel egyiknek, vagy másiknak alapfalait, de mindenesetre tanusítja ezen zavar is eléggé, hogy már ideje, miszerint, ha nem akarjuk hogy mindezeknek emléke örökre elpusztuljon, leginkább e városok közelében, mint jelenleg lehet, mindent pontosan fölmérjünk.

Hogy még is valamit mondjak, mi épen nem lehetetlen, azt vélem: hogy az egyik várna ott állt, hol ma a selyemgombolyító árkát mutatják, a másikát pedig a csigasánczнak tartom, a mellette látható árokkal; és pedig az egészet a még el nem pusztult, vízvezetés romjai fekvéséből itélve.

A vízvezetés tehát azon egyedüli támaszpont, melyre véleményemet építhetem, bár itt Marsili hibázott, midőn annak romjait egészen az *Aranyhegy* alá viszi. Én e romokat egész az utolsóig követtem, ez a puskaporzúzóig terjed, ennek bő forrását emelték a rómaiak mintegy két ölnyire, és valóban a fennmaradt egyes oszlopok boltozatin felül, melyek leginkább az 1838-iki jégzajlás alkalmával bedültek — és melyek 8—9 lábnyiak, még a csatorna falait nem látni, miből annak magasabb létét gyaníthatjuk.

Igaz, hogy ott, hol a *meleg malom* áll a hegy oldalán, szinte szép, bő forrású tó vagyon, hogy nem messze ettől elég nagy, kürülsánczolt vízfogó látszik, és hogy ezt talán szinte használhatták a rómaiak vízvezetőjük szaporítására, annál inkább, mivel a víz befolyásának iránya a puskaporzúzó felé tart; de minthogy eddig nem sikerült a posványon át csak egy oszlopmaradékot találnom — mig biztosabb adataim nem lesznek, a mellett maradok, hogy a vizet az említett zúzótól vezették be a városba.

Ez tehát — elég sajnos — mind az, mit e gyönyörü téren a régi Aquincumból felmutathatunk. Schams említ még a Krempl-malom táján egy hypocaustomot, melyet Német Camara Praefectussal, hirneves régészszel talált, s mely a Florián-téren lévőhez hasonlít; ásatott-e ebből valamit, vagy csak a malom körül fekvő alapfalak-e mind az, mi napfényre jött, határozottan nem merem állítani.

Trans-Acincum; QVADRIBVRGVM, VINCENTIA.

Végre szólnom kell Trans-acincumról is, melyet már Haliczky ur a Tud. Gyüjt. 1820-ki III. 9—26. lapján leírt, és ha csakugyan az, a magyar Akademiai Értesítőben Paur Iván barátom 1858. jun. 30-án megismertetett. (1857, évi folyam 227-ik lapon.) A különféle dülők elnevezése az egymásutáni birtokosok neveitől zavarba hozhatna; de a helyi leirás azt mutatja, hogy azon várna, melyet nem rég fölmértem, és a közöltek, melyeket említett urak megismertettek, ugyanegy, és pedig annál inkább, minthogy mind Paur *Transaquincuma*, mind Haliczky *Vincentiája* a Duna parton fekszik, és pedig ez utóbbi várnája, csakugyan egyez Érdy-Pauréval; mert szemközt vele van a *Fürdő-sziget*, melyre Haliczky a hid könnyebbi építését alapítja, s mely az 1817-iki árvíz óta eltünt; de forrása még a Duna csekélyebb vizállásánál még mindig látható.

Haliczky az idézett helyen tökéletes négyszögről beszél, melynek széle hossza 40° ölnyi; a falak felső része 3 tégla sorból állott, és a polgár, kinek földjén ezen várna

állott 5000 ép téglát hordott el e helyről. Nem bocsátkozom a Vincentia [1] vagy Quadriburgum név megitélésébe, minthogy erről máskor fognék alkalmilag szólani; csak azt kell felhoznom: hogy Paur Iván Érdy rajzai és kutatási után egy másik négyszögről látszik értekezni, az idézett helyen 231. l. mondván: „E helyen csak sajnálkoznom lehet, hogy a Teufelsmühle mellett feküdt, s Haliczky által említett, szinte transaquincumi más erődre „*Vicentiára*“ áttérnem az idő rövidsége nem engedi, s így a duna balparti római erődök Pest-oldali rendszerét ki nem fejthetem.“ [2])

---

[1]) Zell, Handbuch der römischen Epigraphik czimű munkájának 337. lapján állítja, hogy a téglákon található nevek nem jelentik mindig a készitőt, hanem magát az épületet, mely belőlük épitendő volt. v. ö. Schoenwisner: Itineris stb. — II. r. 240. l. — Kétes marad tehát, valjon a VINCENTIA feliratu téglák — mint Haliczky véli — egyik Cohorsát teszi a legio II. ADIVTRIX-nek vagy valami épületnek — várnának neve-e?

A mi a QVADRBVRG jelü téglákat illeti; itt határozottan mondhatjuk a felirás természetéből, hogy ezek várna falaiból valók; mert QVADRIBURGIVM annyit tesz mint quadri*turrium* — négy tornyú — ha a *burgum* szót a görög πυργος=toronytól származtatjuk — lásd Schoenwisner: Itineris — et Commentarii Geographici. Pars II. 241 és köv. lapokat, és Du Cange szótárát Burgum szónál. — Minthogy ezen magyarázatnál fogva e név más, négy toronynyal ellátott várnára is reá illett — ezt inkább köznévnek — nomen appelativumnak tartom, mint kizárólagos tulajdon névnek, körülbelül olyannak, milyen a magyar *Földvár* név, mely őseinknél divatos földgátonyoknak adatott, és mai nap is különféle megyékben fekvő — mintegy hét helységben és pusztában feltalálható.

Állitásomat hogy a Quadriburgum elnevezés (*Quadrata* t. i. castra — tán torony nélküli — várna is volt *Öttevény* táján, Schoenwisner idézett munkája. I. r. 118. l.) — több várnának tulajdonitatott, bebizonyítom avval,hogy Ammianus Marcellinus szerint. (LIB. XVIII. c. 2.) alsó Germániában is volt Quadriburgum; — a Notitia Imperii alsó Pannoniában emlit Quadriburgumot, melyet mint a Cimeliotheca 134 lapja emlit a tudósok a Tolna memegyei *kömlődi* várnában vélik feltalálni, Bán helység közelében, hol négyszögü épület nyomai vannak, Katanchich: Istri adcolarum Geogr. Vetus I. 476 l.; és hogy ezen bélyeggel találtattak téglák *Sárisápon* Esztergom megyében, l. Schoenwisner többsz. idézett munkája II. r. 242. és a Görögféle atlaszban a 8 táblán, — és *Esztergomban*: Arx Strigoniensis autore Máthes 70. l. és *Széles György* az esztergomi templom feliratai leírásában is, s igy tehát nem csoda, ha a TRANSAQVINCVMI telepitvény egyik erődjének is Quadriburgum volt neve a négy toronytól, melyek nyomai ma is feltalálhatók.

[2]) Ezen hely azt hiteté vélem, hogy Paur barátom csak ugyan talált az itt érintett várnán kivül más gátonyokat is, melyekre a *Vincentia* név illett volna. Irtam tehát Paurnak. Feleletében ez áll: „Tán nem Te egyedül vagy zavarban, csak hogy nem tudod eltürni, — pedig hiában; nem lehet mindenröl és *kivált határozottan* irni; el kell néha ismernünk, hogy keresztuton állunk. Azonban majd engem is zavarba hozasz, mihez persze nem sok kell; és pedig zavarba az által, hogy Trans-Acincumot és Vincentiát együtt és úgy emlited, mintha mindkettőről azt tartanád, hogy egy és ugyanazon vagy legalább hasonló czélú és kiterjedésű, egészen önálló épitmények lettek volna. Szerintem ez nem áll; Trans-Acincumot én legalább nagyobb településnek tartom, ugymint csak nem minden város mellett találunk *váralját* vagy *Neustiftet*, melynek részei lehettek talán *Quadriburgum* és Vincentia erődök..... Rövid válaszom tehát ez: én epigraphicus vagyok, voltam és maradok; azt, mit Quadriburgumról és Vincentiáról mondottam, csak is mint ilyen mondottam, mert azt tartom, hogyha az általam emlitett erőd QVADBVRG-féle téglákból épült, és annak romjaiban nem is találtattak más feliratuak, úgy ez nem más nevü mint QVADRIBVRGVM; — hogy tehát azon erőd, melyből a VINCENTIA feliratu téglák kerültek ki, ellenben nem lehetett azonos Trans-Acincumban épült QVADRIBVRGVM-mal, hanem valami más erőd anyagából.

Azonban én egész Palotáig gyalogoltam és igen ismerem a tájékot, és épen az általam az Archaeol. Közlem. I. kötetében közölt palotai kövek igazolják azt, hogy a *Barbaricumban* több római nyom is lehet.“

Megengedvén azt, hogy QVADRIBVRGVM Trans-Acincumnak erődje volt, nem tartom mégis szükségesnek, hogy a VINCENTIA feliratu téglák miatt más, VINCENTIA nevű erődöt is teremtsünk, minthogy számtalan példa mutatja, hogy gyakran a *készitők* nevei is fordulnak elő a téglákon, és igy Haliczky véleményét lehetne elfogadni, hogy Vincentia a Legio II. ADIUTRIX-nak Cohorsa volt, ha nem lenne divatban, hogy a hadtest neve eleibe folyvást annak minősége is kitétessék, mint például a Leg. I., II., Gemina stb.

Bár helyesnek tartom Paurnak — mint epigraphicusnak — okoskodását: ha a QVADRIB. téglák a *quadriburgumi* erődét jelentik, s VINCENTIA feliratu tégláknak, *Vicentia* nevű várnát kell jelenteniök; mindazonáltal más szempontból nem tarthatom szükségesnek e két várna lételét: mert a két feltételezett várna

A mely erődöt a Paur által leirt helyen mintegy 76 ölnyire délre az ördögároki viz (Paur szerint „*Rákos patakja*“) a Dunába való beömlésétől találtam, II. Táb. 11 ábra, a Duna partjától 5—6 ölnyire emelkedik, árkai különféle magasságuak, átmetszetét a II. Táb. 12 ábra mutatja szemmérték után, megnyitva A—B vonal irányában; úgy mégis hogy az É. Ny., Ék, és délkeleti sarkoknál legmélyebbek, az É. Ny. még posványos is. E három oldal 40 ölnyi, közepe táján az északi és keleti oldal bejárással birhatott; úgy szinte e délnyugati sarkon is lehetett, és tán a fő bejárás. E nagyobb sáncz délnyugoti sarkán van kisebb ároktól övedzett négyszög *m h i a*, melynek oldalai 16 ölnyiek. Terméskőből álló falak csak három helyen látszanak, *c c c* t. i. az észak keleti sark körül, a keleti oldalon jobbra a bejárástól, és a délkeleti sarktól a kisebb várhoz rézsut vezető árokban. Az emlitett árkádoknak, melyeket a 229. l. fametszet mutatja, semmi nyomát nem találtam, és minthogy már az egész várna alakjából kivetköztetett, kitetszik annak szükségessége, hogy az ilyen régiségeket, mennél jobban ki vannak téve az átváltoztatásnak, annál pontosabban kell felmérnünk és lerajzolnunk.

Evvel zárnám a jobb dunaparti római várnák első körét, remélvén, hogy idővel másokról is vagy magam fogok szólhatni, vagy, hogy lesznek a római erődöknek baráti, kik segédkezet nyujtandnak a *római várnarendszer* további kifejtésére!

---

helyzetre nézve ugyanaz; és minthogy a QVADRIBUR-gumnak nem csak helyét, hanem alakját is tökéletesen be lehet bizonyitani — nem hihető, hogy a feltételesen közel feküdt VINCENTIA minden nyom nélkül eltünt légyen. Addig tehát még ezt Uj-Pest táján nem találjuk — függőben marad a kérdés; mivel mit Haliczky Tud. Gyüjt. 1820. III. felhoz: hogy az úgy nevezett *Ördögmalma* táján a szántóföldekben imitt amott látni hol mélységeket, hol dombokat, melyek nem a természetnek munkái, hanem kétségkivül *római helységeknek* düledékei — igaz, hogy itt a föld fölülete részint a Duna holt ágai, melyek a váczi országuttal majd egyenközüleg folynak, részint emberi régibb és ujabb ásatásokból minden irányban igen átszeltek; de minthogy itt minden irányban, főleg az ujjólag felszántott földeken is járván, sehol a római életnek, telepedésnek, épen semmi maradékit nem találtam, szabadjon addig, mig valamely szerencsésb kutató vagy épitő rendszeres nyomozás által kézzelfogható biztositékot nem nyujt, a szabálytalan gátony-forma emelkedéseket inkább régi téglakemenczék elhagyott medreinek, vagy még törökidőbeli gátonyoknak, mint *római* helységek maradványainak tartanom, és pedig annál inkább, mert Paur maga is nem valami talált várnahelyre, hanem egyedül tégla felirásra alapitja fennebbi állitásait.

A

KOLOZSVÁRI

SZ.-MIHÁLY EGYHÁZ

TÖRTÉNETI S ÉPITÉSZETI LEIRATA

GRÓF ESZTERHÁZY JÁNOSTÓL.

A monumentalis épületekben szegény Erdély, alig képes egy-egy kiválóbb építkezést felmutatni; az is a mi fenmaradt nagyobbára az enyészetnek néz elébe, s midőn más országokban a kormány nevezetes műemlékek fenntartására vagy kijavítására tetemes áldozatokkal járúl, addig nálunk e tekintetben nem történik semmi; e czél elérésére alakulandó magán-egyletekre, az idők oly mostoha viszonyai között alig van kilátás; nem marad tehát egyéb hátra, mint: rajzok és leirások által ily művek emlékét fenntartani, míg szerencsésebb viszonyok e bajon segítendenek. De fogjunk tárgyunkhoz, azaz: ezen egyháznak elébb történelmi, azután építészeti leirásához:

Okmányok hiányában *) e templom keletkezésének idejét pontosan meghatározni nem lehet. Állitólag a tizennegyedik század végén, vagy a tizenötödik első éveiben tevék le alapját a kolozsvári polgárok. — 1400-ban Bonifacius pápának bullája [1]) búcsút engedélyez mind azoknak, kik ezen egyház építkezését elősegítik. — Zsigmond király tetemes segítséggel járulván hozzá, 1414-ben végzé be, az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint [2]); mely évszám ugyan a diadalív újabbkori feliratával ellentétben áll:

MCCCCXLII. Sigism. Aug. Clementia locat. [3])
MDCCXVI. Caroli VI. Aug. Pietate recept.
MDCCCXXXVII. Firmitati et Decori restitut.

Azonban 1422-ben annyira kész volt, hogy György püspök már a felállított oltárok előtt mondandó misékről rendelkezik. [4])

Alakjából egyébként, valamint szervezéséből kitűnik, hogy huzamosabb időnek folyta alatt épűlt, vagy legalább többszörös és tetemes újitásokon ment át.

1551-ben julius 26-kán [5]), itt ezen egyház főoltára előtt adta át Izabella királyné, tizenegy éves fia, Martinuzi és Ferdinánd követei jelenlétében Castaldónak a szent koronát s a magyar királyság többi jelvényeit, s a főurakhoz fordulva, könyezve fejezé ki azon sejtelmét: hogy e korona magyarnak homlokát nem fogja soha többé dicsőíteni [6]).

---

*) E templomnak a különböző hitfelekezetek által történt elfoglalása alkalmával vagy eltévedtek, vagy elpusztultak.

[1]) A plebánia levéltárában.

[2]) Decretum Canonicae visitationis Parochiae R.C. Lat. Ritus Claudiopol. de anno 1822. peractae; melyet méltóságos főtiszt. abbás és károlyfehérvári kanonok, kolozsvári plebános Kedves István úr engedelméből átlapozván, ez alkalommal hálámat és köszönetemet kifejezni el nem mulasztom.

[3]) Zsigmond császár 1437-ben halván meg; talán csak a templom bevégeztét akarja ez évszám jelelni?

[4]) A plebánia levéltárában.

[5]) A magyar korona feletti küzdelem a 16-ik században. Jakab Elektől, az Erdélyi Muzeum-egylet Évkönyveinek III-ik füzetében 149-ik lapon.

[6]) l. Isthvánfi Mikls. Histor. Reg. Hungariae 1758-iki kiadás. 16. könyv. 183. lapon többi között ezeket írja: „sacra in aede majori celebrantur," meg kell különböztetni a szent Mihályról nevezett *templum majust*, a *templum minustól*, mely keresztelő sz. János tiszteletére volt szentelve, s melyet historikusaink gyakran felemlítenek. Ez az elébbeni templom déli hajója közelében, alig egy pár ölnyi távolságra állott, ebben gyakran országgyülések is tartattak, a nagy templomnál elébb keletkezett, és 1733-ban rontatott le az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint. Nyilván még régibb halotti kápolna, úgynevezett carnarium, ha nem baptisterium lehetett, aminthogy ily kápolnák rendesen a régibb főbb egyházak mellett állottak. Lásd Ipolyi Magyar Müemlékek I. Csallóköz 44, 69,170 sat.

1551-dik év után kerűlhetett ezen egyház a lutheránok birtokába [1]), mely alkalommal Petrovics Péter királyi helytartó, temesi bán parancsára az oltárok és szent képek eltávolíttattak. [2])

1566-ban János Zsigmond az unitáriusoknak adományozá. [3])

1603-ban történt, hogy Kolozsvár összes lakossága, a jezsuitákat, elébb rajtok elkövetett legnagyobb méltatlanságok után e városból kiűzé [4]); de még ez év folytán Basta közeledésének hírére, bosszújától tartva visszahívá, kiknek azután Basta e templomot sz. Mihály napján 29. septemb. adá át [5]).

A jezsuiták hosszasan nem bírhatták, mert 1604-ben martius végén [6]) Basta örök búcsút vévén Erdélytől, újolag az unitáriusoknak visszabocsátá [7]), kik békességé-

[1]) Székely Sándor „Unitária vallás történetei Erdélyben" czímű munkájában 49. lapon írja hogy: „Kolozsvár 1540-ben Izabella alatt vevé be a lutheri ev. hitrendszert, Heltai Gáspár plebanus, Omlási egyházi tanító, és Vizaknai Gergely oskolatanító s igazgató mutatván előpéldát," — s jóllehet híveinek nagy része követheté plébánusok példáját, még is véleményem szerént a piaczi nagy egyház egy ideig a katholikusok birtokában maradhatott; ugyan is: midőn 1541. év végével vagy 1542. év elején Izabella királyné fiával Erdélybe jön, őt Dévánál a rendek fogadván, Adrianus nevű kolozsvári plebánus, és a királyné tanácsosa beszéddel üdvezlé, Bethlen Farkas tanú bizonysága szerint: Historia de rebus Transylvanicis 1782. évi kiadás. 3 ik könyv 407-ik lapon. — A hol ugyan nem említtetik, hogy Adrianus katholikus plebánus volt, de mivel fennidézett Székely Sándor becses munkájának 90-ik lapja szerint Heltai Gáspár még 1566-ban is mindig lutheran plebánus, és így 1540-től egész 1566 ig, tizenhat év le folyta alatt; 1541-ben pedig Adrianus is kolozsvári plebánus, tehát egyszerre kettő volna? Vajjon nem lehetséges-e hogy eleinte, midőn 1540-ben Luther tana a városban terjedni kezdett, a megmaradott és régi vallásukhoz ragaszkodó katholikusoknak is külön plebánusok, és talán épen Adrianus személyében létezhetett? valamint az is, hogy a nagy templom egy ideig még birtokukban maradhatott? mert hogyan képzelhető máskép hogy 1551-ben, mint felebb láttuk: egy katholika királyné, egy katholikus püspök, később bibornok, és Ferdinand követei hitet fogadjanak lutheranus templomban; továbbá Isthvánfi is a fenidézett helyen azt írja „peracto sacro (világosan sz. misét ért,) adhibiti, aris juravere" és így 1551. év után, midőn a királyné elhagyta Erdélyt, s a bibornok is orgyilkosok által ki lett végezve, a hitfelekezetek terjesztésére pedig szabadabb tér nyilt, Luther tana annyira elterjedhetett Kolozsvárt is, hogy e templom elfoglalása a katholikus hívek hiányából önként megtörténhetett.

[2]) Petrovics Péter sírköve 1600-ban a nagy oltár helyén még fennállott, Basta idejében romboltatott le. Székely Sándor Unitaria vallás tört. 110. lap.

[3]) L. fennidézett Székely Sándor munk. 62. lapján: 1566 ban visszajövén a gyulafehérvári egyházgyűlésről „Dávid Ferencz már a népnek is kezdé hirdetni az unitaria vallást, és hiteles szóhagyomány szerint Kolozsvárt a Torda-útcza szegletén egy kerekkövön prédikácziót tarta a nép előtt, mely a kedvelt szónokot vállain vivé be a piaczi nagy szentegyház teremibe, mely addig a *lutheránoké* vala, és egész Kolozsvár az unitaria vallásra mene által." — Ide vonatkozik Hagymási Kristóf, Listhi János kanczellárhoz írt, és 1571. majus 27-éről kelt levele, közölve Szalay Lászlótól, ily czímű munkában: a Magyar Történelemhez I. köt. 12. lap, hol a többi között ezeket írja: „voltak sokan, kik siratták urokat (a meghalt János Zsigmondot), de voltak nem kevesek, kik suttomban kárhoztatták szegény fejét mind vallásáért (János Zsigmond unitarius volt), mind penig egyéb több tetteiért, főképen kolozsvári szásznépek, azért, hogy templomjokat ezelötti esztendőkben elvétette vala tőlök, más nemzetnek és vallásnak adván."

[4]) Erdélyi Történelmi Adatok I. köt. Nagy Szabó Ferencz memorialéja 78. és 90. lapk.

[5]) Isthvánfi Nic. Hist. Reg. Hung. libr. 33. pag. 495.: „Basta . . . . in templum majus (Claudiopolitanum) quod ab arianae superstitionis asseclis hactenus obtinebatur, ademtum ab iis, patres eosdem (societatis Jesu.) introduxit"; így Bethlen Farkas is 12. könyv. 494. lap. — Nagy Szabó Ferencz memorialéjában 91. lap. meghatározza a napot, melyen a jezsuiták e templomot átvevék, t. i. sz. Mihály napján. — Kazy Histor. Reg. Hung. I. könyv. 27. lap. azt állítja: hogy az unitariusok visszahíván a jezsuitákat, önként adák át templomuk használatát, mindaddig, míg az imint általok szétrombolt egyházok helyreállíttatik, és ez által néműleg Bástát kiengesztelni vélték.

[6]) Wolfg. Bethlen: Histr. de reb. Transylv. libr. 13. pag. 26—27.

[7]) l. Székely Sándor sokszor idézett munk. 130. lap. és Szakál Ferencz naplójában közölve Szabó Károly és Szilágyi Sándortól 74. lap. ezeket emliti: „hogy Basta György . . . . ezen templomot elvötte és három esztendöig a mi eleink belé nem járhattak, azután pedig ki akarván menni az

sen 1716-ig használák, a midőn mart. 31-kén azt gróf Steinville tábornok tőlök erőszakosan a katholikusok számára visszafoglalá [1]; „püspökünket (Almási Gergely Mihályt) így írja Szakál Ferencz naplójában, köntöséből levetkeztetvén, magok (a német katonák) német palástjokat adták a fejére és . . . . . . a vallást így csúfolták." — Azon 150 év lefolyta alatt, míg az unitáriusok ezen egyházat bírták, háromszor hamvadt el [2], utoljára 1697-ben, május 6-kán [3].

Következik az egyház építészeti leirása. Ezen csarnok modorban alakított szentegyház (Hallenkirche) három egyaránt magas hajóval bír; középsője a nyolczszögből képzett három oldallal záródó s keletre fekvő szentélybe, a mellékhajók szintén a nyolczszög három oldalával alakult mellékkápolnákba végződnek (l. a templom alaprajzát a képtáb. 1.). A szentélynek a múlt században újra alakított keresztboltozata a falból félig kiálló csoportos támoszlopokra nehezedik, ezek aránylagos rövid, kehely-idomú fejezetei növény díszítmény közözi, egyikén bal felől a vastag mész burok alatt két emberi alak vehető ki szőlőlevél és gerezdek között. Egyik ív zárkövén zöld, à la tempera festett mezőben aranyos Isten-bárány látható, fénykörözött fővel, a jobb lábával emelő vörös zászló felé visszafordulva, a bal előtt kehely áll. Az evangelium-oldal felől egy kis portale [4] a sekrestyébe, jobb és balra egy-egy nyomott csúcs ívű tagozatlan ajtónyílás az oldal apsisekbe, melyek csúcsos boltozukat megtarták, vezet. A diadalív, valamint a mellék hajókból az oldal kápolnákba vezető magas, tagozatlan ajtónyílások szintén az újítás alkalmával körívűen alakíttattak. Valószínű továbbá: hogy a kápolnák és hajók közti válaszfal is csak újabbkori átalakítás következtében keletkezett.

A hajókat egymástól hárompár egyarányú, leszelt szögletekkel rézsútosan állitott talapzatokból felnyúló, félkör és körte alakú hengerekkel, részint kivájt horonyokkal tagozott, fejezet nélküli szabadon álló oszloptámok (lásd 2. szám) s ezeknek az oldalhajókban megfelelő faltömegéből előszökellő féloszlopok választják el; melyekre közvetlenűl a csúcsívűen szervezett csillagboltozatnak horonyokból alakított gerinczei (l. 3. szám) és körte élű vál-és kereszt-ívek hevederjei (l. 4. és 5. szám), a támra is átvive, rajtok egybe forrnak. A déli mellékhajóban a féloszloptámoknak épen úgy stylizált fejezetei vannak mint a szentélyben; egyikén két szembe álló oroszlán mutatkozik, nö-

országból, ezen templomot úgy *remittálja*, hogy ezen várost (minthogy akkor mind unitariusok voltak) minden kincsből kifosztja."

[1] Székely Sándor. 163. lap.

[2] Szakál Ferencz naplója 74. lap.

[3] Nagyváradi Inczédi Pál feljegyzései, közölve Szabó Károly és Szilágyi Sándortól. 19. lap.

[4] Ezen ajtózat körívű födözete felső párkányán, száraz faágakon, itt-ott ugyan letöredezve, madarak vannak faragva, melyek e födözet tympanumán domborún faragott virágfüzérrel játszadozó meztelen gyermek-csoportozatot vizsga szemekkel kisérik; ezalatt egy bajusz- és szakáltalan férfi mellképe van, talán egyházi személy, arcz kifejezése német eredetűnek sejteti, hosszú hajfürtjeit a tizenhatodik században divó kerek barette nevű kalap födi, a bő tunika, úgynevezett vestis camisialis, újjasaiból két kiálló kéz szalagot tart, ezen felirattal: D. IOHANNES CLY, valószínűleg a donator, ki ezen szép portaléval ajándékozá meg a templomot, nem pedig az artifex neve, mely utóbbi esetben a D. betű mely annyit jelent mint: Dominus talán kimaradt volna; ezen mellkép alá kezeikben szőlőgerezdeket tartó angyalok helyezvék, kik között felirat nélküli szalag vonul át, kétfelől gúnyosan mosolygó satyrfők szemlélik e scenát, az ajtófeleken ezen angyalok alakjai ismétlődnek szörnyállatokat lábaikkal taposva, mint egy a szenvedélyek felett diadalmaskodó erényt ábrálva; továbbá halálfő, fövényóra, mind magannyi az enyészet és mulandóság jelvei, levél díszítménynyel váltják fel egymást. Heraldikailag az ajtófél jobb talapzatán: nyilt várkapu, felette fogrovátkos tetőzetű három torony, Kolozsvár város czimere, és ezen szám 15.; az ajtófél bal talapzatán: kivájt vértben pelikán, meghajtott nyakkal, csőrével mellét vágja fel és vérével fiait táplálja; e helyen nem a Krisztus magasztos feláldozásának jelve, hanem valószínűleg a donator czimere lehet, mit ezen fölötte álló két betű: I. C. az az Joannes Cly bizonyit; továbbá ezen szám van: Z8.., mely a jobb talapzaton lévő számokkal az 15Z8-iki évszámot egészíti ki. Az ajtószárny vasból van, melyen ezen évszám: 1534. és L B betük vannak vörösen festve.

ványdíszítmény között; míg az éjszaki mellékhajó féloszlopai a boltozat gerinczeivel közvetlenűl érintkeznek. Miből azt lehetne következtetni netalán: hogy valamennyi oszloptám fejezettel terveztetett ugyan az első építész által; megkezdődvén az építkezés, a szentély a déli hajóval együtt elkészűlt. Ekkor azonban állhatott be talán a pénzhiány, talán más valamely akadály miatt azon szűnidő, vagy csak lassabbani előhaladás az épitésben, melyre a protocollum visitationis utal: „iam saeculo 14-to nobiliorem Ecclesiam cives ad latus veteris moliebantur in honorem sc. Michäelis Archangeli, quibus lente proficiscentibus succurit pia liberalitas Sigismundi.“ Később talán egy más építész, e kornak inkább megfelelő modorban, folytatva a további munkát — idézheté elő a támoszlopok közti öszhangzatlanságot.

A templom nyugoti részében a főbejáró közelében helyezett oszloptámok erőteljesebben vannak a többieknél szervezve (l. 6. szám.) Ezek közűl a déli fejezetes oszlopszálokat képez; úgy szinte a falnak szervezetes vastagsága arra utal, hogy itten két torony volt tervezetben, melyeknek csak egyike, az egyház-homlokzat nyugot-éjszaki szögletén (l. az alaprajzot A betű alatt) lőn felépítve [1]); s a múlt század közepéig, kőből faragott négy nagy angyallal ékítve, a hagyomány szerint, fennállott; a midőn ez is, mint sok más műrészlete ezen egyháznak, a romboló vágynak esett áldozatúl; a másik torony a délnyúgoti oldalon felépítve nem volt. Az egyház ezen részében van két egymás fölé helyezett szobra, (l. az alaprajzot B betű alatt); az alsóban a kolozsmonostori convent okmányai őriztetnek; a felső pedig kincstár, melyben többnyire a múlt század első feléből való templomi eszközök tartatnak; a régiebbek a villongós századokban vesztek el, vagy Basta által vitettek ki az országból. — A zárkövek részint üresek, részint domborfaragványokkal ékítvék; a vastag burok alatt ezek vehetők ki: a déli mellékhajóban, melynek két ívhold tére a többieknél egyszerűbb, egyik zárkövén: egyaránt négyfelé osztott paizson áll Magyarország czímere. A közép hajóban egy nyilt könyv, melynek lapjain a felírat ki nem vehető; az éjszaki mellék hajóban Kolozsvár város czímere. Ugyanezen hajóban az orgona alatti ívhold térnek zárkövén: széles kereszt tűnik elő, melynek alsó gerendája kétfelé válva felfelé kanyarodik; hasonló lévén a középkori művész-jegyekhez (úgynevezett Steinmetzzeichen), nyilván benne az egyház egyik építészének vagy kőfaragójának jegye maradt fenn. A szentély ablakain is mutatkoznak a félszegújításnak nyomai; ezek kivűlről csúcsívezetöket megtarták, de belülről kőrívűen alakulnak. Művezetökből is alig maradt meg egynehány kisebb köralak; tagozatlan bélleteikben a mészkéreg alatt cserfalevelekkel ékített fejezetek látszanak, melyeken egykor magasabban felnyúló csúcsívezetök állhatott. A mellékhajók ablakainak díszművezetében a hármas és négyes félkör, közbe ékelt orr-idomokkal váltják fel egymást, de túlnyomó az úgynevezett halhólyag (flamboyant.)

Az egyház mérték arányai a következők:

A szentély hoszsza belső világában 54′, szélessége 22′ bécsi láb, magassága 47′

A hajók hoszsza 128′.

A középhajó szélessége 22′, magassága: 57′—6″.

A déli mellékhajó szélessége 21′ magassága: 55′.

Az éjszaki mellékhajó szélessége 17′ magassága: 55′.

A főkapuzat sajátságosan nem a homlokzat közepére illesztetett a közép ablak alá, hanem egy pár lábbal félre éjszakfelé helyeztetett, hogy a zenekarba felszolgáló kis

---

[1]) L. az 1832. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvet: „habuit (Ecclesia.) olim turrim praecelsam supra angulum chori septemtrionalem, quae per incendium sub unitariis debilitata, postmodum quidem restaurata, sed vix evolutis a sua restauratione viginti annis, ob ruinam, quam templo quoque minabatur, deposita est,“ ezen torony két izben égett le 1653. és 1697. május 6-kán, lásd Történelmi Kalászok, Thaly Kálmántól, 11. lap. — Inczédy Pál naplóját 19. lap. Csereit etc.

lépcsőzetnek tért adjon. Ezen symetriát zavaró eset előadja magát másutt is, így példáúl a sz. Jakab templom portaléja is Kuttenbergben hasonlón félre áll [1]. A főkapuzat késő-gót idomú, laposan átszelt hármos levelű, közepén oszlop által kétfelé választott ívből áll, béllete erőteljesen tagozva; födözete többszörösen kanyarodott szamárhát alakú csúcsív; tympanumán domborfaragványok vannak: sz. Mihály pánczélosan, a mint lándzsájával átdöfi a sárkányt; műbecsnélküli alak, alatta szalag vonul, melyen minuskulákkal írt ezen töredezett felirat vehető ki:

anno dni MCCCCXLII. Sigismundi clem ...... toris est loc ..... [2])

Ezalatt közvetlenűl kiterjesztett szárnyú sas alsó félfele áll [3]), melynek vértét az alája helyezett liliomos koronán álló angyal karjaival tartja fel; ezenkívűl jobbra és balra egy-egy vért, heraldikailag jobbra: Magyarország czímere, kettős kereszt jobbra, a négy szelemen balra; — a tulsó oldalon, balra négyfelé osztott paizs áll, melynek jobb felső térében ágaskodó kétfarkú koronázott oroszlán, Csehország; balfelől: négy szelemen, Magyarország; a harmadik térben jobbra: koronásfejű kiterjesztett szárnyú sas, Morvaország, a negyedik térben: szélesebb szelemen, Austria czímerét ábrázolják [4]). A portale mélledeseiben egyfelől töredezett sas, túl bagoly, kis vállkövekre helyezve, a középkorban divó jelvek lehetnek; van még a homlokzaton egy már egészen letöredezett faragvány, s ma már alig kivehető nehány töredezett minuscula betű. Erről Letavay Sándor az 1818-dik évi Tudományos Gyűjtemény V. kötetében 138 lapon ezeket írja: „a piaczi templom kőfalán, a déli kapu mellett emberi kép, a mely X parancsolatokat tart kezében.“ Ezen kép valószinűleg Mojzes alakja lehetett, kit a tíz parancsolatokkal kezében többnyire a késő középkorban személyesíteni szokásos volt, hogy az által, annak tartalmával a hívek jobban megösmerkedjenek, ily képlet van a merseburgi székes egyházon [5]). Jelenleg már a töredezett keresztvirágon kivűl egyéb ki nem vehe-

[1]) L. Mittheilungen der k. k. Centr. Comis. zur Erforschuug und Erhaltung der Baudenkmale. VI. Jahrg. 1861. 257. lap.

[2]) A már porladásnak induló felíratok hiányosságát, tudós hazánkfia M. Nagy-Ajtai Kovács István kir. tábl. ülnök úr barátságából egészitem ki; ő azokat nagyobb részt még 1840. pontosan lemásolván, vélem közleni szíves volt.

[3]) Ezen itten félszegen álló sas-résznek félkörű és e közbe ékelt orridomú sugarakkal keretezett paizsa a feljebb érintett szalag alatti töredezett félkör és orridomú keret darabjaival egészen megfelelő lévén, nincs semmi kétség, hogy egykor egy egészet képeztek; de úgy amint most közvetlenűl egymásra illesztve vannak, semmikép nem tálálnak, a mit a paizsnak ki nem egészitett geometriai alakja, valamint a szalagra domborúan vésett s értelemzavaró felírat is bizonyit; kellett tehát a szalag és a sas alsó része között egy térnek létezni, melynek hiányát bizonyára Zsigmond császár, mint az egyház épitőjének, nagy birodalmi czimere egészithete ki, s mely körűl vonulhatott a mostaninál hosszabb felírattal ellátott szalag. Azon kérdés merűl fel itten, hogy mikor és ki által történt ezen czímercsonkitás? Okmányok, sőt hagyomány hiányában, csak is sejtenünk lehet, hogy talán Szapolyai János, vetélytársa Ferdinánd iránti gyűlöletből távolíthatá el innen a sast, mint a német uralom symbolumát. Akár hogy történt ezen változás, 1566. évig létesülhetett, mert ez időtől fogva az unitáriusok kevés idő kivételével ezen egyház szakadatlan birtokosai lévén, az ő idejökben netalán közbe jött csonkitást, mely egyszersmind a portale lényeges átváltoztatását eszközölheté, valószinűleg sz. Mihálynak úgy is műbecs nélküli képe eltávolitására felhasználták volna.

[4]) Ez méhben hagyott László király czímere lehet, ehez hasonló létezett a kolozsvári középútczai, most már lerombolt várkapuján, 1449. év számmal, az 1840. Nemzeti Társalkodó második fél évi 62. lapja szerént. — Pray György a Syntagma historicum de sigillis 12. Táblán 2. szám alatt ugyan ezen királynak hasonló czimerét közli és a 71. lapon ezeket irja: „Fascie in sigillis in simplicibus emblematicis principem locum tenent, partim cruci patriarchali, partim ditionum familiae Regiae, aut gentiliciis armis conjunctae .... Carolus Robertus Fasciis adjecit Lilia, his vero Ludovicus I. et huius filia Maria Regina struthionem, Elisabetha Ludovici vidua Equitem Lithvaniae, Sigismundus Leonem Bohemiae, Albertus et Ladislaus Fasciam Austriae, Mathias Corvinus Corvum, et Wladislaus II. Moraviae Aquillam conjungere solebant.“ Azonban Morvaország czimerét, a koronás fejű sast, már László is használta.

[5]) Otte: Handbuch der Kirchl. Kunst-Archaeologie, 312. lap.

tő; a déli oldalról, a hol azelőtt állott, most a homlokzatra tétetett át; ezen képlet alá kőtábla van illesztve; melyen a leporlott tíz parancsolatokra vonatkozólag ezeket lehet kibetűzni:

audi. israel. precepta. domini. et ea . . . . . .
. . . . quasi. in. libr. scribe. et. dabo. tibi. terra . . . . .
. . . . conserva igitur favorem
meum et ero inimicus inimicis tuis etc . . . . .

lejebb pedig ez áll:

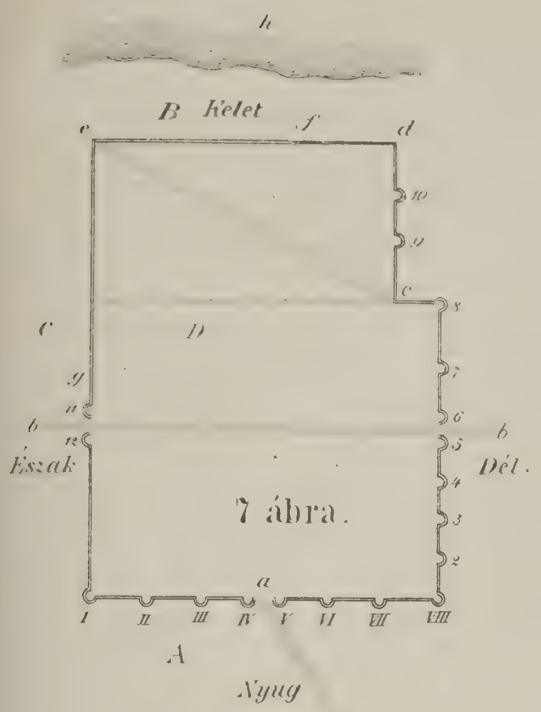
anno dni M°CCCC
Xiiij posita e. h. ymago
huic alme ecleie sci Mich
aelis archangeli.

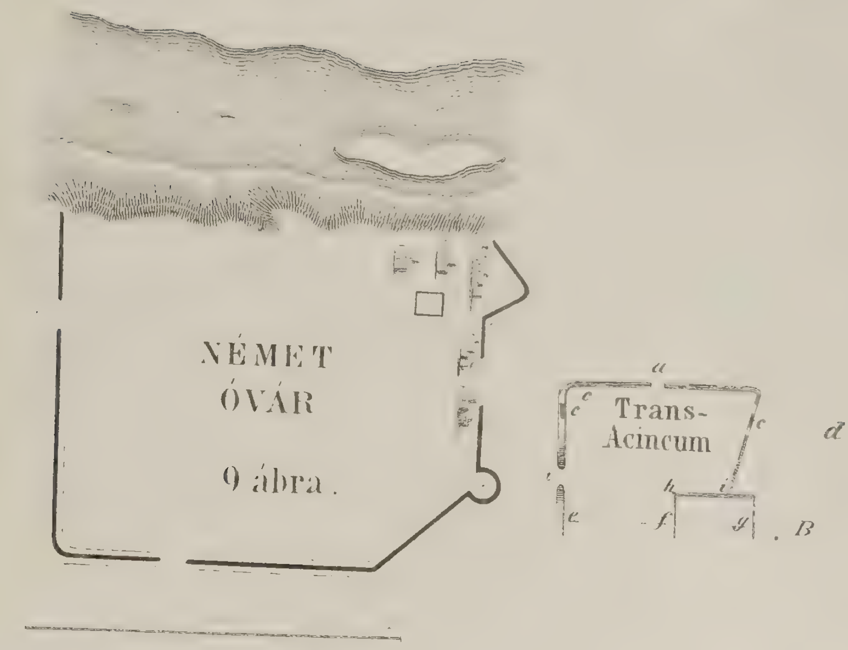
A főkapuzaton és a déli mellékhajóbani kisebb bejáráson kivűl, még három nagyobb kétfelé nyíló ajtózat vezet az egyházba: egyik a déli mellékhajóhoz ragasztott körívezetű előcsarnokból, mely egyszersmind keresztelő kápolnáúl (Baptisterium) szolgál; a másik ezzel szemközt, az éjszaki mellékhajó oldalához újonnan épűlt és a négyszög alapból, a nyolczszögbe átmenő, sisakdad csúcscsal tetőzött támtornyocskákkal díszített torony felől; a harmadik ugyanezen hajó oldalába van helyezve (l. az alaprajzot D betű alatt.) A többszörössen tagozott oldaltámok, nem érnek feljebb a párkányzatnál, a homlokzat felőlieknek terei díszművezettel élénkítve, levélcsomókkal és keresztvirágokkal ékítvék, a többiek többnyire rézsútosan, vagy élire helyzett homlokcsúcsba végződnek, avagy kivételesen vízvezetékkel (Wasserschrägen) vannak ellátva. A födél alatti tetőpárkányzatot részint egymásba vágó és száraikkal hármas levelkékbe végződő ívecskék (arcatures entre-croisées, intersectes), részint halhólyag és hármaslevél díszművű kerék medaillonok, itt-ott ugyan letöredezve szegélyezik; a merőben faragott kőbűl épűlt egyházat nyereg födél tetőzi; a szentély felett kis torony (Dachreiter) áll; a czinterem körűl néhol még fenálló falkerítés mutatkozik.

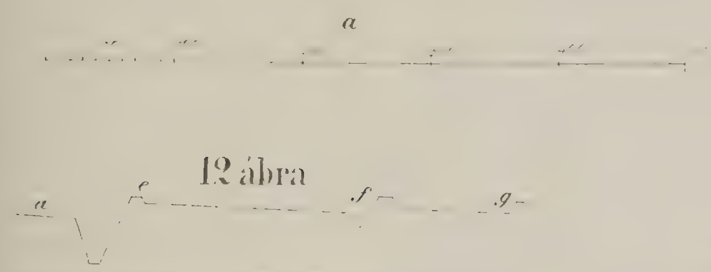
I Tábla

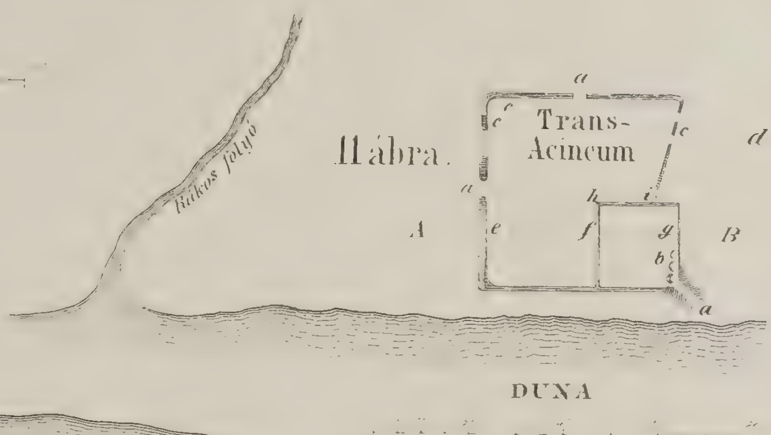

FENÉK.
Kőkoporsó
Edénytöredékek
Balaton
1 ábra.
Sirgödör
Ország-ut
Romai téglák
Középkori téglák
Fenéki
major
Voltpajtáskert
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 110 120 Öl.
Vámház
2 ábra.
A
B
Prætorium
C
4 ábra.
3 ábra.
8 ábra.
Comaromium
DUNA
5 ábra.
DUNA
Zegn
Panon
PANON
6 ábra.
Totis

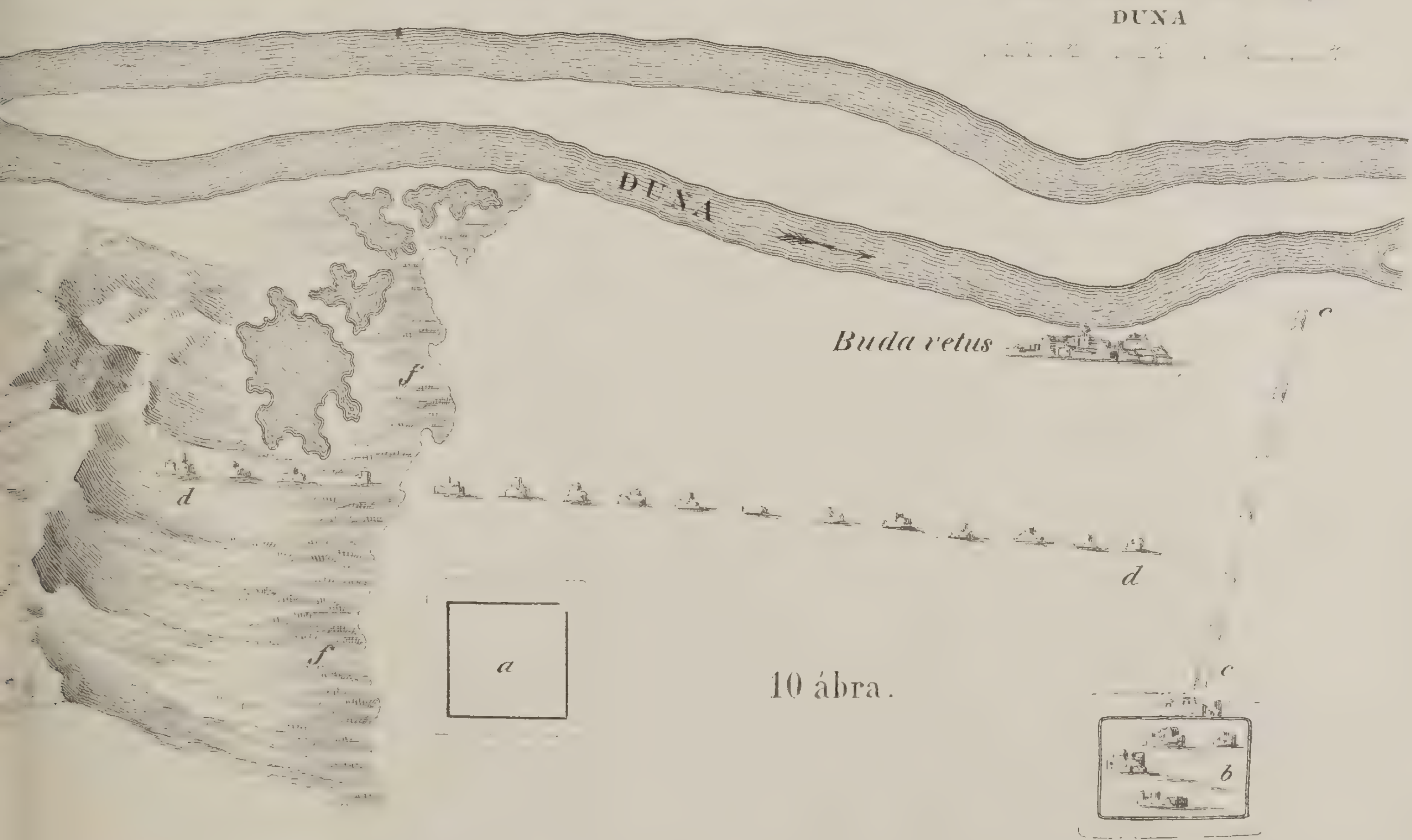
II Tábla.

B Kelet
Eszak
Dél
A
Nyug
7 ábra.

NÉMET
ÓVÁR
9 ábra.
Trans-
Acincum

12 ábra

11 ábra.
Trans-
Acincum
Rákos folyó
DUNA

DUNA
Buda vetus
10 ábra.

1
6.
4
D.
C.
5.
3.
2.
B.
A.

Pest, 1862. Nyomatott Emich G. m. akad. nyomdásznál.

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDITÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

III. KÖTET.

III. FŰZET.

(ÚJ FOLYAM. I. KÖTET.)

KÉT KÉPTÁBLÁVAL ÉS A SZÖVEGBE NYOMOTT XXVI. FAMETSZETTEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXIII.

MAGYAR

EREKLYÉK.

ÍRTA

IPOLYI ARNOLD.

M. AKAD. R. TAG.

midőn a fej vagy karcsontok vagy csak ezeknek kisebb részei is, hasonlón arany vagy ezüst fej- és mell- vagy kéz- és kar-alakú foglalványokba alkalmaztattak. [1])

Ezek között kétségenkívül legbecsesebbek voltak már a *fej-* vagy *mellképek*, *fej-* vagy *mellszobrok*, melyekben a test főbb részeinek, a koponya-, váll-, ajk- vagy mellcsontoknak részei alkalmaztattak; s melyek azután az illető szentek alakját nemes fémben: ezüstből, aranyból, érczből, zománcz- és drágakövekkel ékítve, fényes, többnyire természetnagyságú mellképekben állíták elő; ennélfogva a középkori egyházi műnyelven majd egyszerűen *caput*, *chef*, *Haupt*, *fej*, majd *cranium*, *koponya*, majd *pectorale*, *mellkép*, sőt gyakran a classicus *herma* kifejezéssel illettettek. [2])

És valóban, mint az antik classikai késő kor hősei és nagy férfiai hermáit, az ősök dicső emlékeűl, s az utókor példányaúl márványban és érczben képezve előállítá, úgy a keresztény egyház is. Csak hogy hithősei képét nem csak kőből és durva érczből, de arany és ezüstből képezett hermákban állítá ki, beléjök foglalva ereklyéik legjelesebb részét, hogy annál kitűnőbb tisztelet és buzgóbb lelkesedés tárgyaúl emelje.

Minden nevezetesebb egyház különösen igyekezett már a hozzá kiváló viszonyban álló véd és nemzeti szentek ily kitűnőbb ereklyéi és főrészeinek megszerzésére, hogy azokat hasonló mellszobor foglalványban kiállíthassa. Így létezik még Aachenban nagy Károlynak hermája; így létezett a párisi legfényesebb egyházak egyikében a Saint-Chapelben szent Lajos királyé, a St. Denisi főmonostorban szent Dénesé, Prágában nemzetünk apostoláé szent Adelberté, Nápolyban szent Januariusé, Székés-Fehérvárott sz. Istváné, Nagyváradon sz. Lászlóé sat.

Mindamellett az egyházi- és mű-archaeologia ezen nevezetes emlékeket, *melyeknek nagybecsü hazai maradványai teszik épen ezen értekezésem tárgyát*, már jó formán csak az egyházak középkori leltárai jegyzékéből ismerte, melyekben az egyházak kincsei és műbecsű tárgyai feljegyzése közt, ezen hermák nem csak a kitűnő tiszteletnél, de a drága foglalványok nagy becsénél, kincs és műértékénél fogva is, rendesen mindig első helyütt neveztetnek. És midőn nem rég az egyházi műarchaeologiai vizsgálat e tárgynak nyomozására kiindult, egész Európa szerte alig tudott többet egykét ily régibb emléknél, míg a folytatott kutatásnak sikerült néhányat ide s tova felfedezni.

S most immár kimondhatom: hogy mi is még egykét ily nagy becsű, sőt részben páratlan egyházi és nemzeti műkincset s ereklyét birunk, és pedig dicső és szent királyainknak és nemzeti védszentjeinknek ily craniumjaiban és hermáiban.

Nem is volna más hátra, minthogy tüstént ezen ereklyéknek másképen is igen érdekes történeti adatai előadásába és hermáink kitűnő műtörténeti becse méltánylásába és taglalásába ereszkedjem. De a tárgy egyszerű történeti és műérdekén túl is véletlenül oly mélyen elágazik még nemzeti jogrégiségeinkbe, ősi jogszokásainkba, hogy ezek felderitése végett is, nyomozását nekem is mélyebben kell kezdenem. Valaminthogy műtekintetben is alapos műtörténeti taglalása egyrészt szinte általánosabb áttekintést, más

---

[1]) Igy mondja Violet-le-duc híres munkájában: Dictionnaire raisonné du mobilier Français de l'epoque Carolovingienne Paris. 1858. 213. lap: Ce qui caractérise les reliquaires fabriqués en occident, particuliérement pendant les XII-e et XIII-e siecles, (de látni fogjuk, hogy előbb is és később is), c'est qu'ils affectent a l'exterieur la forme des objects qu'ils renferment; est-ce un crâne, le reliquaire est un buste d'or, d'argent ou de cuivre, reproduissant les traits du saint; est-ce une côte, le reliquaire se recourbe en suivant les contours de cet os; est-ce un bras, le reliquaire est façonné en forme de bras vetu, avec la main benissant.

[2]) Mint az egyházi ereklyetartók kitűnő alakzatát emeli ki már *Boromei sz. Károly is* szabályzó liturgiai művében: S. Caroli Boromaei Instructionum fabricae Ecclesiasticae et supellectilis libri. (Kiadásom: Paris. 1855.) 65: Sanctorum autem capita, quae a corporibus disjuncta sunt, — separatim a corporibus reponi conveniens erit; inclusa scilicet in theca aurea aut argentea: vel ubi prae inopia non potest, aenea inaurata, quae capitis cum collo dimidiatoque pectore formam similitudinemque exhibeat.

részt ujdonsága kimerítő műtani vizsgálatokat igényel, melyeket azért mintegy előre bocsájtanom kell.

I.

Az ereklyék tisztelete a keresztény egyházzal csaknem egykorú. [1] De az ereklyék elhelyezésére nézve az egyház különböző korszakaiban különféle gyakorlat merül fel.

I. Az ereklyéknek első, hogy úgy mondjuk ingatlan állapota, midőn az egyház első korszakában a szentek testei és ereklyéi rendesen azon a helyen, a hol eltakaríttattak tiszteltetnek, érintetlenűl hagyva sírjaikban, melyek felett az áldozat tartatik, melyek tehát oltárúl kezdenek használtatni. [2]

II. A második korszak ezen tekintetben is a IV-dik századdal, a keresztény vallás szabadgyakorlatával kezdődik. Az egyház a katakombákból kilépve a szentek ereklyéit is magával viszi. Egymásután ünnepélyesen felvétetnek (elevatio) a szent testek, s az újon épűlt basilikák oltáraiba helyeztetnek. Számos adat szól ezentúl folyvást a vértanúk és szentek testének átviteléről; és nevezetesen oly távolabb helyekre átküldéséről is, hol vértanúk sírjai nem léteztek. Sőt már e szent testek s ereklyéik egyes részecskéi is elosztatnak s olykor külön tiszteletre kitétetnek. De ezen korszakban is még az ereklyék rendes helye az oltárban volt, és többnyire csak átmenőleg tétetnek ki a hívek tiszteletére az oltár fölé. [3]

III. A következő korszakban azonban, mintegy a VIII-dik század óta, valaminthogy az oltárra nézve nélkülözhetlenné lőn, az előbbi korszakban már általánossá vált azon szokás, hogy az oltárasztalba ereklyék záratnak [4], úgy az oltár fölé helyezésük is mindinkább szokásba jön. A IX-dik századból ismeretes már IV. Leo pápának (847—855.) és a Rheimsi zsinatnak (867.) azon rendelete, melynél fogva az ereklye-

---

[1] A legkorábbi nevezetesebb adatok erre nézve: Acta S. Ignatii VI. — S. Polycarpi epist. Eusebiusnál Hist. IV. 15. Ugyanannál Hist. VII. 15. Gregor. Nyss. in orat. de Theodoro mart. Hieronym. contra Vigilant. epist. 53. Paulin. Nol. Natales Felicis IX. V. 401. Augustin. L. 20. contra Faust.

[2] Adatokat s példákat erre a római katakombák bőven szolgáltatnak. Lásd Aringhi Roma subterranea munkáját s a katakombákról szóló más munkákat.

[3] Nevezetesebb adatok erre nézve Nolai Paulinnál XXIX. Natal. XVI. 406. u. o. XIII. 564. Tur. Gregor. Mirac. S. Jul. 53. Beda Hist. I. 3. V. 12. III. 26. Például Sz. András testének átviteléről Bizanczba; s hogy ezen átvitel alkalmával egyes részecskék mások kezébe is jutottak már. Hasonlón szerez Paulinus nolai egyháza számára számos ereklyét. Ezek közöl többet Sz. Ambrus küldött neki; valamint Gergely pápa is az angol térítőket ereklyékkel ellátja. Nagyobbára azonban ezen ereklyék, mint a *cinis* és *pulvis* kifejezés jelenti, csak is a vértanúk sírjánál szedett hamvakból állottak; és nagy Gergely pápa Konstantinához, a ki tőle sz. Pál ereklyéit kérte, intézett válaszában (Epist. 31.) határozottan mondja, hogy Rómában nem szokták, legalább még akkor, a szentek testeit szétdarabolni, hanem csak a hozzájok érintett ruhákat osztják ereklye gyanánt. De már maga Gergely, a ki különösen sürgeti, hogy az oltárok ereklyék nélkül fel ne szenteltessenek, maga is számos ereklyét adományozott mint leveleiből kitetszik (Epist. lib. V. ind. XIV. ep. 50-1. l. VII. i. II. ep. 11, 12, 88, 128. l. VIII. i. VI. ep. 62 3. lib. IX. i. IV. ep. 75. lib. XI. i. VI e. 20). Az idézett Nolai Paulin adataiból kitetszik szinte, hogy más helyt a szentek testének részei is (fragmenta corporum sanctorum) szertehordattak. De mit sem ő, sem más akkori egyházi írók nem roszallanak, és csak azok ellen kelnek ki némelyek, mint sz. Agoston és a Theodosi törvények, a kik jogtalanúl eltulajdonítják a szentek ereklyéit s ezekkel keresetet űznek. Gaudentius V. századi egyházi író tovább már az egyes ereklye részek tiszteletre kitételéről is mint régibb szokásról szól: Veteris observantiae usum attendentes, invenimus non solum sub altaribus claudi Martyrum victorias, sed et foris relinqui praecipua eorum membra, certis diebus cunctis perspicua et adoranda. (E szó itt természetesen tágabb, tisztelet értelmében veendő). L. Binterim Denkwürdigkeiten d. kath. Kirche IV. 1. 133.

[4] A bevett szokás alapjául nevezetesen már az Apocalypsis VI. 9. felhozva: Vidi subtus altare animas interfectorum, propter verbum Dei, et propter testimonium quod habent.

tartó szekrények az oltár fölé azon polczra voltak alkalmazandók, mely a gyertyatartók megett emelkedik, (az úgynevezett predellára). [1]).

Az ereklyék kitételével nem sokára szokásba jött, hogy azok nagyobb ünnepélyek, sőt fontosabb események alkalmával is, mint különös tisztelet tárgyai körülhordattak ajtatos menetekkel, a hadjáratokba vitettek, szövetség és békekötésekre, fejedelmek felavatására s eskületételre előhozattak. [2]). Ezen új alkalmazásnál fogva az ereklyetartók új nemei keletkeznek. E szerint az ereklyetartók egyik nemét képezik azok, melyek állandóan az oltárokon voltak alkalmazva, míg ellenben mások az átvihető, a körülhordozható ereklyetartók, melyek az alkalom, hely és körülményekhez képest ezentúl a legkülönb nemű alakzatokban állíttattak elő.

Az ereklyetartók ily különböző régibb alakzatai egyes, több vagy kevesebb példányokban, nagyobbára már csupán mint műemlékek s az egyházi műarchaeologiai vizsgálatok nyomán ismeretesek jelenleg. Legközönségesebbek és leggyakoriabbak még a szelencze, kis láda vagy szekrény alakuak (úgy nevezett capsa, scrinium; franczia: chasse, coffre; vasa, vascula, cistae, ladulae, pixides [3]), mely formában leginkább Bizanczból, a sz. földről és általában a keletről hozattak, hol rendesen zománczozott fémekből, vagy művészileg vésett s faragott elefántcsontból, kagylókból készültek (honnét nevök is vascula orientalia, reliquiaria transmarina, scriniola persica); olykor drága kelmékbe, keleti szövetekbe, nehéz selyem ruhákba burkolva zsacskó vagy tarsolyban is találhatók (bursae, involucra) [4]). Más közönségesebb alakzat az úgynevezett pacificalék; talapzatra alkalmazott kézi keresztek, melyek hátúlsó lapja nyílik, s belől űr van az ereklyék elhelyezésére. Következnek az úgynevezett mutatók, ostensoriumok, monstrantiák, hasonlón az előbbiekhez talapzatra állítva, mely magassabb szárán kristályüveg szelenczét vagy hengert visel az ereklyék számára, mit födél borít. Majd ismét nemes fémlemezekből készült táblák, keretbe foglalva, a művészi előállításokkal díszített lap közepére helyezett ereklyével: úgynevezett tabulae reliquiarum, vagy sajátlagi: lipsanotheca, hierotheca. Ritkább alakzatok a teke vagy félteke és kerek alakú, sőt napot, holdat vagy galambot képező foglalványok. Gyakoriabbak ismét ellenben a kristály hengerek, üvegcsék, keleti ír-tartó edénykékhez hasonló tégelyek, vedrek. Nagyobbszerű s kitűnőbb alakítások a nagy szekrények vagy koporsó-szerű ravatalok, sarkophagok, melyek olykor házikó, ritkábban bölcső (cunabula), és disze s kifejlődésükben gyakrabban kápolna és egyházalakban képeztettek, követve a román sőt a kúpos bizanczi, később a csúcsos gót templomok műidomait, a mint emeletesen, tetőzettel, hármas és kereszthajóval, homlokzattal, oszlopokkal és arkadokkal, szökívekkel, támokkal és fialákkal, a fülke tagozásokban felállított szobrokkal, téreiken festvényekkel és zománczozattal, legtöbbnyire pedig áttört faragványokkal ékesítve voltak.

De legérdekesebb mégis ezek közt ránk nézve, már tárgyunknál fogva is, mint említém, az ereklyetartók azon sajátságos neme, melyek a test főbb részeit, a főt, mell-

---

[1]) Leo IV. Homilia de cura pastorali. Burkard concil. Rhemense Lib. III. decret. cap. 97.

[2]) Lásd az erre nézve nevezetes középkori adatokat Ducange Glossariumában a reliquia sz. a.

[3]) L. ezen ereklyetartók neveit Ducange Glossariumáb. capsa sat. szó alatt.

[4]) A középkorban a szentföldi zarándokoknak s keresztes vitézeknek épen ugy ajtatos szokása volt magokkal ereklyét hozni a szentföldről, mint divat jelenleg az európai touristáknál a romok köveit, nevezetességek töredékeit, ritkaságokat, curiosumokat sat. megszerezni utazásaikban. Érdekes példa ránk nézve azon eset, mely okmánytárunkban előjön. III. Incze pápa 1205-ben ír II. András királynak, hogy bizonyos papnak a sz. földről Magyarországon átmenet elrabolt vagyonát keríttesse elő. A levél a többek közt a következő ereklyéket s ereklyetartókat említi: unum scrinium ubi erant reliquiae et crux aurea inquo erat de ligno Domini, duodecim vasa eburnea; duo texta evangelii de argento, in quibus erant reliquiae. L. Fejér Cod. diplomat III. 1. 22.

képeket, kezeket, karokat állítanak elő, a szerint a mint ezen testrészek ereklyéit foglalják magokban. Melyekről már hasonló tárgyamnál fogva mindjárt tüzetesebben szólok.

Azon művészi kiállitásnál fogva azonban, melylyel mind ezen ereklye foglalványok általában dicsekedtek, természetesen nem csak egyházarchaeologiai, de művészeti szempontból is tekintve kitünő érdekkel birnak. A legbecsesebb anyagokból, arany és ezüstből, érczből és nemesebb kövekből, vagy kristályból készülve, faragványokkal, vésetekkel, zománczczal és festvényekkel, filigránnal és nielloval, drágakövekkel és gyöngyökkel pazaron díszítve, mint mondók, a művészetnek és kézműnek kifejtésére bő alkalmat nyujtottak; s maig a mű- és régészeti tanulmányoknak tág tért szolgáltatnak. A művelt külföldnek régi basilikai és domjai kincstáraiban, sőt részben már a muzeumok, régiségi- és mű-gyűjteményekben maradványaikban is dúsan képviselve, mindenfelé nagyszerű és díszes műirodalmi és régészeti munkákban, mint mindannyi műemlékek és megbecsülhetlen történeti kincsek adatnak ki [1]). Mig nálunk szinte azon kevés is, a mi ránk maradt, majd nem ismeretlenűl lappang; vagy hogy csak egy és más külföldi kiadásokban közölve, idegenek előtt ismeretesebb, mint sem saját hazájában!

Legnevezetesebb ily emlékeinket, dicső szent királyaink régi hermáit, itt tüzetesen tárgyalva, velük összefüggőleg összes e nemű műemlékeink tárgyalása merűlt fel előttem, a nélkül, hogy már most ezzel egyszerre a tárgyat akár kimerítettnek vélném, akár kimeríteni akarnám; de ezzel is egyszersmind nagy és szent fejedelmeink emlékeit kiemelve, úgy hiszem, hogy az által egyiránt legbecsesebb *nemzeti*, *egyházi* és *művészi* ereklyéinket állitom elő!

---

[1]) Az ujabban művelni kezdett műrégészeti tanulmányoknál fogva ezen tárgynak szorosan vett irodalmáról nem lehet még ugyan szó. De számos régibb s ujabb munka, részint mellékesen, részint tüzetesen nagy készletet állitott elő e nemben. Ilyen nevezetesebbek:

Lipsanographia seu Thesaurus Reliquiarum Electoralis Brunsvico Luneburgensis. Hannover. 1782. Ugyanez tárgyalva már egy részt a régibb Origines Guelficae III. munkában, ujabban ismét diszkiadásban Weber és Deckernél Kölnben.

Bouillart, Histoire de Sainte-Germain des Prez. Paris 1724.

Felibien, Description de Sainte-Denis. Paris.

Violet-le-duc, Diction. raisonné du Mobilier Français. Paris 1858.

Kugler, kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte. Stuttgart 1853.

Laib u. Schwarz, Studien über die Geschichte des Altars. Stuttgart 1857.

Caumont, Abéc. Rudiment d'archeologie. Architect. religieuse. Paris 1854.

Bock, der Reliquienschatz zu Aachen. Bonn. 1860.

Bock, das heil. Köln. Beschreibung der mittelalterlichen Kunstschätze in seinen Kirchen und Sakristeien. Leipzig 1858.

King, The Study-Book of Madiaeval Architecture and art London. 1859.

Bock, der Schatz der Metropolitankirche zu Gran in Ungarn. Wien 1859. (külön nyomat a Jahrbuch d. Centralcommiss. III. kötetéből. Megjelent franczia nyelven is; de magyarúl még sem.)

Martin et Cahier, Melange d' Archeologie.

Didron, Annales archeologiques folyamain át. Valamint

Mittheilungen der Centralcommission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien 1856.

Jahrbuch der Centralcommission für E. u. E. d. Baudenkmale u. ott és Eitelberger és Heider: Mittelalterliche Kunstdenkmale összes folyamain át.

Przezdziecki i Rastawiecki, Wzory Sztuki Sredniowiecznej w dawnej Polsce w Warszovie i w Parysu 1858. Franczia czim alatt is: Monumens du Moyen-age et de la Renaissance dans l'ancienne Pologne, páratlan diszmü, melyhez hozzá foghatót irodalmunk e nemben szinte nem bir.

Bock, Catalog über die im Erzbischöfl. Muzeum befindlichen Mittelalterlichen Kunstgegenstände Köln 1855.

Katalog der von d. Wiener Alterthum-vereine Veranstalteten Austellung v. Kunstg egenständen aus dem Mittelalter. Wien 1860.

II.

Hazánk földje, melyen nemzetünk megtelepedett, az ereklyékben szegény volt. A római keresztény üldözések által Pannoniában: Sirmiumban és Semendriában, Sabariában és Scarabantiában (Szerémben és Szendrőben, Szombathelyen és Sopronban) kivégzett azon vértanúknak vére, kikről a martyrologiumok szólnak, már rég elpárolgott volt, s a későbbi térítők nyomainak emléke is úgy látszik elenyészett hazánk előbbi keresztény néptöredékeinél, midőn nemzetünknek keresztény hitre tértével a kereszténység hazánkban véglegesen megalapíttatott.

Az ereklyék azonban ekkor már az oltárnak nélkülözhetlen kellékei voltak. Nyilván máshonnét kellett tehát azokat hazánk egyházainak mindjárt a kezdetben megszerezni. Lehet hogy Rómából is a koronával s még inkább Bizanczból a kelet-római birodalommali szoros kereskedelmi viszonynál fogva egy is más is érkezett; valamint hogy már a nyugoti térítők is a többit, legalább a legszükségesebbet magokkal hozhatták.

De ezen szükségen csak hamar segített az új keresztény szántóföld termékenysége, a nemzet saját fiainak erénye és szentsége. A magyar egyház rövid idő múltán a szentek termékeny földjévé lőn. Az országnak saját első fejedelmei és fejedelemnői: sz. István, sz. Imre és sz. László, sz. Erzsébet és sz. Margit, püspökei és szerzetesei: Adalbert és Gellért, Mór és Zoerard András és Benedek sat. szolgáltathatták a magyar egyháznak a legtetemesebb és legbecsesebb ereklyéket oltárai és ereklyetartói számára. Kétségtelen, hogy dús volt ezekben nemzetünk; élénk tanúja csak a nehány maradvány vagy csak emlék is, mely ránk maradt.

Ezen töredékeket és emlékeket itt felszedve, kezdem már e nemben legérdekesebb műemlékünkkel, sz. László királynak itt az I. képtáblán előállított hermájával.

Már története, melyet előre bocsátok, felette érdekesen, mint mondám, nemzeti jogszokásainkkal és hagyományokkal vegyül el.

Eredetére nézve ugyan biztosan meg nem határozható, mikor foglaltatott először sz. László fejereklyéje külön ereklyetartóba.

Midőn a dicsőült királynak 1192-ben, a szentek sorába iktatása következtében [1]), teste sírjából felemeltetett, az egyszerű tudósitás eziránt semmi körülményt sem jegyzett fel. Csak a későbbi mellékes felemlítésekből tudjuk, hogy a szent király sírját ekkor *Dénes* nevű művésznek fia *Tekus* nyitotta fel, s ezért III. Béla által ivadékaival együtt szolgai állapotból a szabadok sorába emeltetett [2]). Hasonlón csak esetlegesen értesülünk a sz. király sírjáról vagy ravataláról, — mely lehet hogy felemeltetése alkalmával épen az előbb említett Dénes művész által készíttetett, — hogy az fehér márványból volt, mint szent Istvánnak is Hartvik által említett ravatala [3]), sőt fényes oszlopzattal is volt alakítva, mint még a későbbi költő Janus Pannonius énekli:

Cuius splendida marmorum columnis
— — — sepulcra — [4]),

és mint egy helyíró beszéli, a márvány ravatal még diszesen faragványokkal is vagy vé-

---

[1]) Pray Dissertatio hist. crit. de s. Ladislao Rege Hung. Posonii 1774. 7—11. lap.

[2]) Váradi Regestrum (Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana 726.) 341. czikkében említtetik: Tecus filius Dionysii artificis, qui aperuit in eleuacione sepulchrum sancti Ladislai regis et a gloriosissimo rege Bela pro eo artificio perpetua libertate donatus est, cum omni generacione ab eo successura.

[3]) Sarcophago candidi marmoris imponitur. Hartvici vita s. Stephani. Érdy sz. Istv. kiadja sz. Istv. társulat Pest. 1854. 32. lap.

[4]) Jani Pannonii Poemata. Lib. II. Epigr. V. Trajecti ad Rhenum 1784. I 643.

setekkel volt ékesítve [1]). Ezen márvány ravatalban volt sz. Lászlónak teste „király szinű kamuka lepedőben" úgymond a régi feljegyzés [2]), az az bíborszinű selyemkelmébe burkolva [3]), drágakővel vagy gyémánttal diszített arany koronával fején s arany királyi pálczával kezében, ezüst koporsóban letéve [4]), mely a szent Lászlóróli régi magyar ének szerint:

„Tetemed foglaltaték a szép sár aranyból [5])...."

úgy látszik dúsan és fényesen meg volt aranyozva. Állott pedig ezen fehérmárvány ravatal, a benne foglalt ezüst koporsóval, a nagyváradi székesegyháznak nyugoti oldalán, a főajtón felűl, úgy látszik külön kápolnában, a sz. királynak tiszteletére állított oltár és sz. Katalinnak oltára között vagy előtt [6]).

De vajjon sz. László tetemének ünnepélyes felemelése alkalmával foglaltatott-e már fejereklyéje hermába, azaz mellszobor ereklyetartóba? — mert ily alkalommal rendesen egyes ereklyerészecskék elválasztattak a többi testtől; — vagy hogy az a sírnak más alkalommali felnyitásakor történt? — mert ilyenről több ízben, nevezetesen a tatárjárás idejéből és Nagy Lajos korából értesülünk, midőn az első ízben úgy látszik, a szent király sírja erőszakosan feltöretett [7]); az utóbb említett uralkodó alatt pedig valószinűleg ereklyék vétettek ki belőle, az 1367-ben sz. István, sz. Imre és sz. László tiszteletére általa épített aacheni magyar kápolna számára [8]), mint azt ott maiglan fenlévő nagy mű-

---

[1]) Reichersdorf Chorographia Transilvaniae, Schwandtnernál: Scriptores Rer. Hungaricarum I. 778: Civitas Varadiensis — — — ubi divus olim Ladislaus Rex Hungariae felicis memoriae suam habet sepulturam, *marmore eleganter excussam*, tanto principe dignam.

[2]) Tarródi Jánosnak 1696-ban sz. László testének feltalálásáról irt levelében, Kaprinainak a pesti egyetemi könyvtárban lévő kézirataiban XL. köt. 228. lap „mikor feltalálták azon reliquiákat, szent László király teste királyszinű kamuka lepedőbe volt téve." Lásd Podhraczkyt is Sz. László királynak Historiája Buda 1836. II. 64.

[3]) Kamuka: selyem ruha, l. Toldy: Nádorcodex kiad. szótárában 19. lap. Vestimentum sericeum, a Legenda Aurea forditása szerint.

[4]) Zeiller Beschreibung des Königreichs Ungarn. Ulm. 1660. 315. lap mondja: In der Frankfurtischen Frühling Relation des 1639. Jahres stehet am 99. Blatt, dass als die Kirch all hie gantz abgebrochen worden, man in December Anno 1638. im durchgraben ein Crufft, und darin einen königlichen Sarck, und in solchen überaus köstliche gülden, und mit Edelsteinen versetzte Cron, ein Scepter, Monstranzen, und andere Mess, oder Kirchen ornat, darunter auch helleuchtenden Diamant, so gross als ein Hüner Ey, beneben silbern Bank und Stangen gefunden habe. L. Pray Dissert. de s. Ladislao, hogy ezen sír valószinűleg sz. László sirja volt. Hasonlón Kapy Gábor levelében, Acta Sanctorum Junii V. 316. mondatik: Senior Rákóczi Georgius sepulturam sancti Regis jussit cryptam eiusdem aperiri *tumbamque argenteam* et *coronam* consepultam abstulit.

[5]) Kiadva Toldy Handbuch d. ungar. Poesie I. 4. a Peer Codexből ujabban Toldy a magy. nemzeti irodalom története II. köt. Példatár XLVII.

[6]) Statuta Capituli Varadiensis de A. 1370. kiadva Battyany Leges Ecclesiast. R. Hung. III. 245: Post canonisationem S. Regis Ladislai institutum fuit ad eius sepulchrum sub eius titulo altare; s előbb: Altare S. Catharinae Reginae iuxta sepulchrum sancti Regis Ladislai; tovább neveztetik: Oratorium S. Ladislai. A 250. l. II. rész. 3. Rubrica mondja ismét: de sancto Rege Ladislao (t. i. missa) ad altare eiusdem, et de S. Catharina ad altare ipsius, situm super ianuam occidentalem.

[7]) Rogerius Carmen Miserabile Cap. 34. Tartari — quia cathedralem ecclesiam subito intrare nequierunt, igne apposito ecclesiam et quidquid in ecclesia erat combusserunt; posthaec sanctorum sepulchra totaliter everterunt et pedibus sceleratis calcaverunt. Ezen adatból, mely egyébiránt sz. László sirját névleg nem említi, és nyilván túlzott, mint Rogér egyéb helyei, nem következik akár az, hogy sz. László teteme ekkor egészen elenyészett, — mert hiszen a kihányt csontokat nem nehéz összeszedni — mire nézve Podhraczky (sz. László históriája 34.) föltevésére sem volna szükség, akár pedig az, hogy ekkor a ravatal egészen szétromboltatott volna.

[8]) Pray de S. Ladislao Rege 25. l.

becsű és Nagy Lajos czímerével ékes ereklyetartói, melyekről még alább lesz szó, tanusítják. [1])

Legyen ez akárhogy, sz. László királynak fej-ereklyetartóját már 1273-ban találjuk először külön említve, Lodomér nagyváradi püspöknek okiratában [2]). A tatárjárás után történt ugyanis, hogy a nagyváradi püspökség és káptalan között kérdés támadt addigi közös javaik iránt. Miután a kihalt előbbi káptalan után következett újabb kanonokok és püspök nem voltak képesek a kérdéses ügyben eligazodni, abban állapodtak meg, hogy az egyház régibb szolgáit és jobbágyait összehíva, velök János, sz. Istvánról nevezett nagyváradi premontrei prépost és szerzetes társai, valamint Egyed őrkanonok jelenlétében *sz. László király fejére az esküt letétették* [3]). Mit itt csak úgy érthetünk helyesen, ha sz. László külön fejereklyetartója létezését felveszszük; máskép ugyan is — mint lejebb hallani fogjuk — ha csak a sírban lévő teteménél történt volna az eskü, ez általánosan említetnék, s nem különösen a fej.

Hogy egyébiránt hazánkban ezen időtájt a XIII-dik században, már ily külön ereklyetartók szokásban voltak, tanúsitja az 1279-diki budai zsinat határozata, melynek 27-dik pontja rendeli, hogy az ereklyék boritékaikból ki ne vétessenek, ha csak nem kivételesen a legfőbb ünnepélyeken, és midőn e végre búcsúk tartatnak [4]).

Az előbbi adat azonban, miszerint a *nagyváradi székesegyházban sz. László fejére tétetik le az eskü*, nevezetes összefüggésben mutatja már ereklyetartónkat azon érdekes régi jogszokásunkkal, hogy Nagyváradra az ország minden részéből zarándokolnak folyvást a peres ügyekben sz. László ereklyéi felett letenni a döntő vagy próbaesküt.

A váradi regestrum név alatt ismeretes 1201. (helyesebben talán 1214-dik) — 1235. évek-ből származó itéletek jegyzőkönyvéből [5]) tudjuk ugyanis, hogy a nagyváradi egyházban tartott ordaliai, istenitéleti tüzesvas próbák helyett a felek gyakran bírói ítélet következtében sz. László sírjára, tetemeire és ereklyéire — melyek gyakran megkülönböztetnek — teszik le a tisztító esküt, vagy a döntő főesküt.

1219-ben ekképen a karaznai (mai Kraszna?) várjobbágyok: Ruben hadnagy, Akhil várnagy, Őzöd és Pinna századosok s több más polgárok Vaka ispán (comes) fiát Lulánt pörbe fogván, hogy Pójopatak nevű földjöket elfoglalta; mig az utóbbi azt állitá, hogy mint örökét birja; a királytól kiküldött Márton bíró Lulánt Nagyváradon sz. László sírja felett leteendő esküre itélte, a királyi pristald matai Tupnak fia Tamás és a nagyváradi káptalan előtt [6]).

Ugyanazon felperesek hasonlón bevádolván Lénardot Ponik fiát, ez is sz. László sírja feletti esküre ítéltetik [7]). Egy más esetben hasonló esküt kell letennie a kurui apátnak [8]). Más alkalommal megint különösen említtetik azon körülmény, hogy nem

---

[1]) Bock Reliquienschatz zu Aachen 27. 75—6. és Mittheilungen der Centralcommis. 1862. VII. 114. Die Geschenke Ludvigs des Grossen k. v. Ungarn an die Krönungskirche zu Aachen.

[2]) Először kiadva Gánóczi Episcop. Varad. I. 121. Utána Keresztúri Compend. Descript. Episcop. et Capit. Varadiens. I. 135. és Fejér Codex Diplom. Hung. V. II. 141.

[3]) Super Sanctissimum Caput beatissimi Regis Ladislai Domini nostri in terris et Patroni in coelis exegit a praedictis omnibus corporaliter sacramentum, qui praestito huiusmodi corporali iuramento sat.

[4]) Péterffy Sacra Concilia Ecclesiae R. C. Hungariae I. 111. és Endlicher Rer. Hung. Monum. 577. In concilio statutum est, ut a modo reliquiae extra capsam nullatenus ostendantur, nisi in praecipuis festivitatibus, vel adhoc ex devocione concurrentibus peregrinis, sicut quarundam ecclesiarum laudabilis consuetudo exposcit.

[5]) Bél Adparatus ad Historiam Hungariae 191. Endlicher Rer. Hung. Monumenta Arpad. 640.

[6]) Endlicher i. h. 666. 110. sz.: Super Sepulchrum S. Ladislai iurans.

[7]) i. h. 667. 111. sz.

[8]) i. h. 677. lap. 140. sz.

csak sz. László sírja felett, de ereklyéire is esküsznek. És lehet, hogy ez itt ismét fejereklyéjére vonatkozik, mint teteme és ereklyéi legkitűnőbb különvált részére [1].

Több ily adat közt [2]) nevezetesen említve találunk eseteket is, midőn a felek sz. László sírja feletti esküre felhíva nem mernek megesküdni [3]). Mások ismét elállnak az eskütől és kibékülnek [4]); míg a legtöbbször csupán általában említtetik az eskületétel [5]), mely már rendesen megelőzte volt az istenítéletet.

Ismeretes már, hogy az istenítéletek a pogány népek ősvallásában divatozván, innét jöttek át a kereszténységbe. Ámbár az egyház részint tiltakozott ellenök, részint befolyásával azokat mérsékelni és szertartásaival enyhíteni igyekezett [6]). Mivégett hazánkban is a tüzesvaspróbák, nyilván a nagyobb visszaélések elkerülése végett, a püspöki és káptalani székekre voltak szorítva [7]), s az egyházban imádság, gyónás, áldozás és megintés által [8]) készíttettek elő az illetők; ez által gyakran rá lehetett őket arra is bírni, hogy a próbáktól elálljanak.

De hasonló az eset az esküre nézve is. Az eskü szinte ős idők óta mint istenítéleti cselekvény a valláshoz tartozott [9]), s így jött a keresztény egyházba is, hol már mintegy a IV-dik század óta a templomokbani, oltár és ereklyék feletti eskü szokásba lépett [10]). Innét általában, mint már említém, a szövetségek- s békekötéseknél, esküveli fogadásoknál, törvénykezési igazoló eskü letételénél a tény nagyobb szentsége végett bizonyos ereklyék és ereklyetartók használtattak. Ily, közönségesen a törvénykezésnél használt ereklyetartók középkori saját formáit törvénykönyvi régi emlékek még maig fenntartották [11]). Királyaink, mint okiratainkban még gyakran említtetik, hasonlón nevezetes és fontos szerződések sat. alkalmával ereklyékre esküdtek, valaminthogy a koronázási eskü letételre ily külön ereklyetartók a koronázási jelvények közt őriztettek [12]).

Összefüggőleg azonban az istenítéletekkel látjuk különösen az ereklyékre

---

[1]) i. h. 727. lap. 345. sz. prestito sacramento super sepulchrum et reliquias S. Regis Ladislai, invicem sibi iurarunt.

[2]) mint i. h. 736. lap. 366. sz.

[3]) i. h. 692. 208: posuit hoc super iuramentum eorum, quibus iurare non audentibus.

[4]) i. h. 700. 241. cumque Mica comes staret ad sanctum sepulchrum iuraturus — reconciliati sunt cum Kelemen et Farkas, és 702. 247.: qui cum ad sepulchrum S. Ladislai regis iuraturi accessissent — actores non ausi sunt eos adiurare.

[5]) i. h. 645. 13. sz. 648. 34. sz. 649 39. sz.

[6]) Philips über die Ordalien bei d. Germanen in ihren Zusammenhange mit der Religion. Ipolyi Magy. Mythol. 197. 206. és Révész Ordaliák Uj. Magy. Muzeum 1858. 425. és 445.

[7]) Corpus Juris Hungarici Decr. Coloman. I. 22.

[8]) Lásd ezen szertatásokat a váradi regest. kiadásához függelékben Bél Adparatus 247. Révész i. h. 449.

[9]) Ipolyi Magyar Mytholog. 544. Révész e. i. h.

[10]) L. sz. Ágoston nevezetes helyét. S. Augustini Opera (edit. Venet. 1729.) II. 182. Epist. LXXVIII. ad Clerum et pleb. Eccl. Hipponensis, hol Nolai sz. Felix sírja feletti esküről szól.

[11]) Mittheilungen d. Centralcommiss 1862. VII. 78. Messmertől. Zur Form der Reliquienbehälter; közöltetik régibb codexek képeiből, nevezetesen egy müncheni codexből s a Sachsen-Spiegelből azon ereklyetartók alakja, melyek ítéletek alkalmával használtattak: üveg szelencze vagy henger, oszlopalakú talapzatra állítva, csúcsos födéllel melyen kereszt áll.

[12]) Igy mondja IV. Béla fia István ifj. király: Sacrosanctis Dei evangeliis, vivifico dominicae crucis ligno et multorum sanctorum reliquiis coram positis et tactis corporaliter iuramus. Fejér Cod. Dipl IV. 3. 70. És Miklós pápa III. László királyhoz intézett levelében: coram ligno crucis solemniter in altari, primo et iterum regia fide data ungarico more iurasti (Pay Annales I. 347). A koronázási eskütételnél használt ereklyékről értendő, mit Schmeitzel De Clenodiis Regni Hung. C. 9. 4. mond: In hunc usque diem in arcis illius (Visegrád) quodam cubiculo cernitur concavitas quaedam instar mediocris fenestrae ex durissimo excita saxo, in qua sacra corona una cum reliquiis, lypsanis regiis instrumentisque literalibus asservata fuit. V. ö. a franczia királyi kápolna ereklyéire nézve Ducange Glossarium a Capella S. Martini-ról szóló helyet.

esküvést is a középkorban nálunk szinte divatozni; miszerint nem csak rendesen a tüzesvaspróba előtt esküvel erősíté a vádlott ártatlanságát, de gyakran, mint a fennebbi nagyváradi regestrum esetei tanúsítják, a tüzes vaspróba helyett sz. László ereklyéi és sírja feletti esküre mint istenítéletre ítéltettek az illetők a bíróság által.

A mi már most itt erre nézve kitűnő figyelmet igényel az, hogy ámbár a tüzesvaspróbák általi istenítéletek hazánk más egyházaiban is gyakoroltattak, s mint törvénykönyvünk világosan említi, minden székesegyházban s a nagy prépostságok helyén is, mint Pozsonyban és Nyitrán [1], és mint más adatok tudják Ó-Budán is és Aradon [2] egy iránt tartattak. Szenteknek ereklyéi és tetemei pedig, melyek felett esküdni lehetett, más egyházakban is voltak, nevezetesen már sz. Istváné és sz. Imréé például Székes-Fehérvárott jóval előbb tiszteltetett, mintsem sz. Lászlóé Nagyváradon. Mégis úgy látszik, hogy Nagyvárad kitűnő helye volt az istenítéleti próbáknak, és pedig, mint látjuk, különösen a sz. László tetemei s ereklyéi felett tartott eskü végett [3]. Akárhányszor találjuk ugyan is a nagyváradi regestrumban, hogy az ország legtávolabbi részeiből, sőt annak végszéleiről mint Pozsony megyéből, Csallóközből [4], Vasvárról [5], s oly helyekről, hol szinte tartattak tüzesvas próbák, mint Aradról [6], Gyulafehérvárról [7], Pozsonyból [8], érkeznek ügyes felek Nagyváradra istenítéletre és szent László tetemei feletti esküre; nyilván mintegy a bonyolodottabb, kétesebb és terhesebb ügyekben az alsóbb bíráktól ide, a felsőbb vagy legfelsőbb hivatkozási helyre utasítva.

Okot erre nyilván csak sz. Lászlónak itt nyugvó teteme szolgáltathatott.

Ismeretes ugyan is azon ajtatos hit, hogy bizonyos szentek közbenjárása, bizonyos bajos esetekben kiválólag foganatosnak, hathatósnak tartatik, életöknek vagy haláloknak és csodás tetteiknek ily esetekre vonatkozó körülményénél fogva.

Nevezetes példát szolgáltat tárgyunkra nézve épen ezen tekintetben sz. Ágoston egyik levelében említett azon eset, melyből látjuk, hogy korában sz.Bódognak Nólában fekvő tetemeihez küldettek még Afrikából is, valamint oly helyekről, hol szentek tetemei s ereklyéi voltak, a kétes ügyekben tisztító esküre ítélt felek, hol számos csodák történtek, úgymond, a szentnek közbenjárása által az igazságnak kipuhatolására [9].

---

[1]) Corpus Jur. Hung. Colom. decre. I. 22. Judicium ferri et aquae in aliqua ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede episcopali et maioribus praeposituris, nec non Posonii et Nitriae. Illosvai és Endlicher szövege szerint helyesebben a „nec non" helyett: ut Posonii et Nitriae.

[2]) A budai káptalanra Fejér Cod. Dipl. III. 1. 105. és Schwandtnernál Introd. in Diplom. Hung. 2. kiad. 338. Aradira Regest. de Varad. 247. szám. Endlicher i. h. 728. Mind a két helyen társaskáptalan s nagyprépostság volt.

[3]) Így mondja már Révai is (de Monarchia Schwandtner Scriptores II. 642.), hogy az ordaliákat nálunk leginkább Nagyváradon tarták; potissimum Varadini ; s tovább : Sacramentum item iurisiurandi super sepulchrum S. Regis Ladislai, coram capitulo Varadiensi praestari solitum.

[4]) Regest Várad. 228, sz. Endlicher 696. 20. sz. Endlicher 644. Lásd e pont csallóközi helyeinek kimutatását Ipolyi Magyarország XIII-dik századi helyirata. 1859. Új Magy. Muz. különnyomat 39. lap.

[5]) Regest. Varad. 364. Endlich. 735.

[6]) Regest. Varad. Endlich. 728. 247. sz.

[7]) Regest. Var. 39. sz. Endlicher 649. és 69. sz. 257. lap.

[8]) Reg. Var. 228. sz. Endlicher 696.

[9]) Közlöm itt bővebb felvilágositásul eredetiben az egész helyet, melyet már Podhraczky is Szent László Históriájában II. 30. ide vonatkozólag helyesen felhoz. S. Augustini Opera felebb idézett kiadás. Epist. LXXVIII. pag. 182. Tartalma: Quidam e monasterio Augustini Spes nomine, accusatus a Bonifacio presbytero, crimen in Bonifacium ipsum transtulit. Cum res evidentibus argumentis cognosci ab Augustino non posset, iussus est uterque adire Sepulchrum S. Felicis Nolani, ut miraculo transigeretur iudicium. — E levélben mondja: Cum — ista me caussa diu cruciasset, nec invenirem, quomodo unus e duobus convinceretur, quamvis magis presbytero credidissem: cogitaveram primo sic ambos Deo relinquere, donec in uno eorum, qui mihi suspectus erat, aliquid existeret, unde non sine iusta et manifesta caussa de nostro habitaculo

Ezen példa magyarázhatja azon jogszokásunkat is, hogy az ország minden részéből a nagyváradi székesegyházi istenítéletekre és szent László tetemei feletti igazsági próbára küldetnek és mennek az ügyes felek. Mert épen sz. László legendájából is ismeretes egy eset, midőn a szent király tetemeinél az idegen vagyon letartóztatója megbüntettetik és az igazság csodásan kijelentetik.

Közlöm a karthausi névtelen magyar legendariuma szövege szerint: „Vala egy vitézlő nemes jámbor, ki egy ezisttálat vetött vala zálagon egy ispánnak, mel ezisttálat adta vala Szent László királ az vitéz atyjának ajándékúl, és az hispán gonosz kivánságból azt veté, hogy övé volt vóna, es őtőle urzották vóna el. Mikoron egymást székben (az az Törvényszék előtt) lelték vóna erette, azt ítélék, hogy az ezisttálat tennék az szent királnak koporsójára, s úristen ott jelentené meg kié vóna törvén szerént; de mikoron az ispán felakarná venni, ottan hátra esék mint egy holt, az szegén nemes jámbor kedég nagy alázatossággal hozjá járulván, nagy halaadással el vevé és házához méne [1]).

Ezen eset, mint a legenda régibb latin szövegének történeti adataiból kitetszik, még László királynak canonisatiója előtt történt volna; valaminthogy már azelőtt hallunk a nagyváradi egyházban tartott nevezetesebb eskütételről. Igy 1133-ban majdnem hasonló eset fordúl elő, a mennyire t. i. a szent László által alapított s adományozott zágrábi egyháznak egyik erdejét Sudengna nevű horvát főúr lefoglalván, a hosszan fenforgott peres ügy végre a nagyváradi egyházban tartott zsinat elébe vitetett, hol az illetők letévén az esküt, a jószág a zágrábi püspökségnek odaítélteték [2]). Ámbár ezen adat csak

---

proiiceretur. Sed cum promoveri in clericatum, sive illic per me, sive alibi per litteras meas vehementissime conaretur, ego autem nullo modo adducerer ei homini, de quo tantum mali existimarem, manus ordinationis imponere, aut per commendationem meam alicui fratri meo eum subintroducere, turbulentius agere cepit, ut si ipse in clericatum non promoveretur, nec presbyter Bonifacius in suo gradu esse permitteretur. In qua eius provocatione cum viderem Bonifacium nolle quibuslibet infirmis et ad suspicionem propensis de suae vitae dubitatione scandalum fieri, paratumque esse honoris sui apud homines damnum perpeti potius, quam in ea contentione, in qua non posset ignorantibus et dubitantibus vel ad male suspicandum proclivioribus suam demonstrare conscientiam, usque ad Ecclesiae perturbationem inaniter progredi: elegi aliquid medium, ut certo placito se ambo constringerent ad locum sanctum se perrecturos, ubi terribiliora opera Dei non sanam cuiuscumque conscientiam multo facilius aperirent, et ad confessionem vel poena, vel timore compellerent. Ubique quidem Deus est, et nullo continetur vel includitur loco, qui condidit omnia, et eum a veris adoratoribus in spiritu et veritate oportet adorari, ut in occulto exaudiens, in occulto etiam iustificet et coronet. Verumtamen ad ista, quae hominibus visibiliter nota sunt, quis potest eius consilium perscrutari, quare in aliis locis haec miracula fiant, in aliis non fiant? Multis enim notissima est sanctitas loci, ubi Beati Felicis Nolensis corpus conditum est, quo volui ut pergerent; quia inde nobis facilius fideliusque scribi potest, quidquid in eorum aliquo divinitus fuerit propalatum. Nam et nos novimus Mediolani apud memoriam Sanctorum, ubi mirabiliter et terribiliter daemones confitentur, furem quendam, qui ad eum locum venerat, ut falsum iurando deciperet, conpulsum fuisse confiteri furtum, et quod abstulerat reddere. Numquid non et Africa Sanctorm Martyrum corporibus plena est? et tamen nusquam hic scimus talia fieri. Sicut enim quod Apostolus dicit, non omnes Sancti habent dona curationum, nec omnes habent diiudicationem spirituum: ita nec in omnibus memoriis Sanctorum ista fieri voluit ille, qui dividit propria unicuique prout vult.

[1]) Toldy Magyar szentek legendái a Carthausi névtelentől az eredeti codexből. Pest 1859. 113. Bővebb körülményekkel adja az eredeti latin: Legenda St. Ladislai Regis (Endlicher Monumenta rer. Hungaricarum Arpadiana 243. lap): Quidam itaque miles urgente necessitate scutellam argenteam, quam patri suo pius rex donauerat, cuidam comiti uenalem exposuit; sed eam idem comes ardore cupiditatis illectus a se furtim sublatam esse confixit, rex itaque *Stephanus* Colomanni filius hanc causam *Valthero Waradiensi episcopo* legitimo fine terminandam commisit, qui de meritis beati regis certissime confidens, per sentenciam iudiciariam decreuit, quod ea scutella super sepulchrum sancti regis Ladislai poneretur; ut comprobaret Dominus, quis illorum eam iuste deberet habere, comes ergo nimium de se presumendo, scutellam accepturus ad sepulchrum accessit, statimque cecidit uelut mortuus, et vehementer attonitus neque scutellam meruit accipere, neque de terra potuit resurgere.

[2]) Kerchelich Hist. Cathedr. Eccles. Zagrabien. I. 1. Katona Hist. crit. III. 480. Keresztúri Descript. Episcop. Magnovaradiensis I. 33.

egyszerűn oltár feletti és nem László tetemeire tett esküről vagy igazságpróbáról szól; mégis látjuk az előhozott adatokból, hogy sz. László ereklyéire s nevezetesen fejereklyéjére való esküvés is régóta kitünő szokásban állott hazai országos törvénykezésünkben; mivégett már a nagyváradi tüzesvaspróbák kiválólag látogatottak voltak.

Nem kevésbbé érdekesen, mint jogrégiségeink, tartá fel ereklyénk emlékezetét régi hadszokásaink hagyományos s népies emlékezete. A magyar krónikák egyik érdekes példányában, az úgynevezett Illyésházy-Dubniczi-féle krónikában [1]) olvassuk ugyan is: hogy 1345-ben Lajos király koronázása utánni 3-dik esztendőben, gyümölcsoltó Boldogasszony táján a székelyek az akkor köztök levő kevés magyarral a tatárok ellen indulván, Isten segitségével a tatárok számtalan sokaságát karddal levágták. A harcz három napig folyvást tartott. Beszélik azt is — úgymond a krónikás — hogy addig mig e háború a keresztények és tatárok közt folyt, csodálatos dolog! Szent Lászlónak *feje* a nagyváradi templomból eltűnt. Midőn azért egyszer az egyház őre a főt keresve a sekrestyébe lépett, ott találta a szent fejet helyén fekve, de úgy átizzadva, mintha csak elevenen a legnagyobb munkából, vagy forró hőségben távolról tért volna meg. E csodás eseményt az őr azonnal a káptalannak és sok más ájtatos embernek elmondotta. De egy vén tatár fogoly is bizonyitá, hogy nem is a székely és magyar had, de az a szent László, kit segítségökre hivtak, verte meg őket. Más fogolytársai is ugyanazt állították. Hogy gyors lovon ülő nagy vitéz aranykoronával fején és kezében bárddal, hatalmas ütésekkel tette őket semmivé. A vitéz feje felett pedig a légben csodás fényességű szép asszony látszott koronával fején. Világos azért — teszi hozzá a krónikás — hogy a székelyek Krisztus hiteért küzdve, maga a Boldogságos Szűz és Szent László által segittettek a pogányok ellen, kik erejökben és sokaságukban dicsekedtek.

Már valamint azon előbbi véletlen nyomban, hogy a nagyváradi egyházban sz. László fejére esküsznek, mint kimutattam, százados jogszokások egész története lappang; úgy ezen, költőink által maig énekelt [2]) szép néphagyományban is nyilván régi hadszokásaink egyike viszhangzik még. — Mikép hordattak körül az ereklyék ünnepé-

---

[1]) Chronicon Dubnicense, Illyésházy Dubniczi könyvtárából jelenleg a Nemzeti Muzeum könyvtárában. Eddig csupán egyes, többi krónikáinktól eltérő részleteiben kiadva Endlicher által Wiener Jahrbücher d. Litteratur Anzeige-Blatt 33. sz. és Podhraczkynál a Chronicon Budense kiadásában, valamint ezen hely sz. László Historiájában is I. 84.: „Anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo quinto, post coronationem Regis Ludovici tertio, circa festum purificationis virginis beatae Mariae, Siculi cum paucis Hungaris, qui tunc in medio eorum existebant, contra Tartaros procedentes, Deo auxiliante, innumerabilem multitudinem Tartarorum in terra ipsorum, in ore gladii percusserunt — duravitque bellum inter eos tribus continuis diebus. Dicitur quoque, quod quamdiu bellum inter Christianos et ipsos Tartaros duravit, caput sancti Regis Ladislai, in ecclesia Waradiensi non inveniebatur. Mira certe res! Cum igitur Subcustos eiusdem ecclesiae, causa requirendi ipsum Caput, sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum Caput in suo loco iacere, ita insudatum, ac si vivus de maximo labore, vel calore aestus aliunde reversus fuisset; quod factum idem Subcustos, non tantum ipsis Canonicis, sed etiam multis religiosis viris publicavit. Ad probationem vero praedicti miraculi, quidam ex praedictis Tartaris captivis, valde decrepitus, aiebat: quod non ipsi Siculi et Hungari percussissent eos, sed ille Ladislaus, quem ipsi in adiutorium suum semper vocant, dicebantque et alii socii sui: quod cum ipsi Siculi contra eos processissent, antecedebat eos „quidam magnus miles, sedens super arduum equum, habensque in capite eius coronam auream, et in manu sua dolabrum suum, qui omnes nos cum validissimis ictibus, et percussionibus consummebat. Super caput enim hujus militis, in aëre, quaedam speciosissima Domina, mirabili fulgure apparuit, in cujus capite corona aurea, decore nimio ac claritate adornata videbatur.“ Unde manifestum est, praedictos Siculos pro fide Jesu Christi certantes, ipsam Beatam Virginem Mariam, et beatum Regem Ladislaum, contra ipsos paganos, qui in sua virtute et multitudine gloriabantur, adiuvasse.“

[2]) Lásd Arany kisebb költeményei II, 136. hol a költői feldolgozásban inkább a véd, segítő nemzeti hősök s azok apotheosisáróli népregei vonást emeli ki, a régi hadszokás azon emlékezete helyett, mely sajátlag e hagyományban lappang.

lyes alkalomkor, mint vitettek a háborúba segitségül, békekötések megszentesítésére, szövetségek megerősítésére, mint hozattak elő a koronázás alkalmával, azt már előbb az ereklyék használatáról s az ereklyetartók nemeiről mellesleg szóltomban érintettem. De hogy épen ezen fejereklyetartók is, a hermák, mellszobrok, s a nemzeti szent királyok, hősök, védszentek ereklyéi szolgáltak leginkább ez alkalomra, mutatja például még azon ismeretes szokás, hogy midőn a német király Aachenbe koronázásra bevonult, Nagy Károlynak sz. Lászlóéhez hasonló ereklyetartó hermája vitetett elébe a város kapujáig, melyet lováról leszállva ájtatosan üdvözölt [1]. Így látjuk még alább sz. Istvánnak hermáját, melyet a szent király régi arany koronája fedett, Ulászlónak koronázásánál [2]. S így vitettek a magyar királyok elébe, ha valamely főbb városba megérkeztek, az egyház ereklyéi; mint a zágrábi egyház régi szertartási könyve még említi és körülményesen leírja; hol nevezetesen sz. István királynak, a Nagy Károlyéhoz és sz. Lászlóéhoz hasonló fejereklyetartó hermája is létezett, mint alább látni fogjuk, s nyilván tehát ez is az érkező király elébe vitetett [3].

De igy vitetett már nevezetesen elől a háborúban a franczia királyok előtt sz. Márton capája, melynek segitségével győzték le ellenségeiket, mint krónikáik gyakran kiemelik [4]. A bizanczi császárok hadjárataiban ismét hasonlón a birodalom védszenteinek szinte *capa* nevű ereklyetartója hordatott elől [5]; valamint saját hadjárataink egyikének történetében halljuk, hogy Arbe városának a magyarok általi ostroma alkalmával 1080—1086-ban, a szorongatott Dalmát őrsereg védszentjének az óriás Kristófnak fejét viszi a magyarok ellen, kitűzve a toronyra s győzedelmeskedik általa a magyar ellenségen [6]. — Igy hordatott valósziníűleg sz. László fejereklyetartója is a csatákba, s különösen talán a tatárok vagy kúnok elleni harczokba, kik ellen életében a sz. király oly hősiesen küzdött. Lehet hogy erre emlékezik még ama sz. László csodájaként legendaszerűleg hangzó magasztos megragadó hagyomány: hogy ilyenkor sz. László feje nem volt található a nagyváradi egyházban, mert csatába vitetett, hogy segítse jelenlétével közbenjárásával a hadsereget.

Ámbár pedig mind a sz. László fejére tett esküről szóló adatban, mind pedig emez utóbbiban, mint látni: egyszerűn csupán a szentnek *feje*, „*caput*" szóval a latinban, említtetik ugyan, de hogy ezalatt szent László azon fejcsontját kell értenünk, mely

---

[1]) Bock der Reliquienschatz zu Aachen 34.

[2]) Fejér Incunabula et virtus Joannis Hunyad 39. lásd még bövebben alább, hol szent István fejereklyetartójáról lesz szó.

[3]) Lásd Kercselich De Regnis Sclavoniae, Dalmat. Croat. 146: Quando Regem ad civitatem venire continget, clerus totus processionaliter ei occurrere debet. Quare campanae — pulsantur, claves ab Ecclesiis regi offeruntur. Rmus (érti a püspököt) ipse obviam ire debet, regem salutare et ei servire cum canonicis — — cum crucibus, *reliquiis* solemniter clerus et populus obviam pergunt. Rege ex equo descendente — in tapete constituto, dat crucem osculandam sat.

[4]) Monachus Sangallensis: Vita Caroli magni lib. 1. Francorum reges capam S. Martini secum ob sui tuitionem et hostium oppressionem iugiter ad bella portabant. Walafridus Strabo de Reb. Eccles. cap. 31. Capa B. Martini quam reges Francorum ob adjutorium victoriae in proeliis solebant secum habere — — sat. helyek összeállítva lásd Ducange Glossarium Capa szó alatt. Ugyan ott Honorius in Sermone de S. Martino: Hujus capa Francorum Regibus ad bella euntibus pro signo anteferebatur et per eam hostibus victis, victoria potiebantur.

[5]) Ducange glossarium sub, v. Capa: Graecos recentioris aevi Capae nomine appellasse sacras reliquias, quas in expeditionibus bellicis et in ipsis praeliis deferre solebant. Mauricius lib. 7. Strateg. és Theophylactus Simocatta lib. 14. c. 16.

[6]) Gregorius szerint magyarok, ellenben Farlati szerint horvátok vagy normannok volnának, kiken az arbeiek sz. Kristóf ezen feje által győzedelmeskednek. Lásd szinte Eitelberger Miltelalterliche Kunstdenkmale Dalmatiens, Jahrbuch der Centralcommiss. 1861. V. 149.

külön mellkép vagy fejalakú úgy nevezett *caput*, *chef*, vagy *herma* ereklyetartóban állott, nem pedig fejének többi teteméve1 egyesült sírjában fekvő részét, mutatja már a szöveg értelme; minden kétségen felül emelik azonban a következő adatok is.

Igy nevezik ugyan is a nagyváradi káptalannak 1370-diki rendszabályai egyszerűen caput-nak, főnek akkor is, midőn sz. László ereklyéiről szólván, megkülönböztetik annak külön álló fejét, karjait és sírját, hol teteme többi része feküdt [1].

Sz. Lászlónak ezen fejereklyetartója tehát a XIII-dik század óta folytonosan említtetik, mint láttuk egész a XIV-dik század végeig.

Nem sokára azonban sajátságos eset érte, mint Zsigmond király 1406-dik esztendőben, sz. Lukács Evangelista napján Nagyváradon kiadott okiratában beszéli [2]: „személyesen óhajtván, úgymond a király, megismerni birodalma állapotát, bejárván az országot, városokat és várakat; miután nehány napot a vadászat víg örömeiben is eltöltött volna, megemlékezve lelke üdvösségéről, betér Nagyváradra dicsőséges boldog sz. László királynak sírjához és ereklyéihez búcsúra. Itt a szent király nyughelyén s annyi más ereklyék által tiszteletes székesegyházban kivánja saját nyughelyét is előre kijelölni s az egyházat méltó ajándékokkal királyi bőkezűséggel megtisztelni. Ekkor elébe járúl a nagyváradi káptalan s alázatosan előadja a királynak, hogy ámbár régi javainak háborítlan birtokában van, még is a biztosság végett kéri azokat új királyi adomány czíme alatt királyi okirattal megerősíttetni, miután a tatárjáráskor s a következett háborúk pusztításai által okirataik mind elvesztek. De nevezetesen legújabban is azon, a király s az egész ország tudomására lévő alkalommal, midőn nehány esztendő előtt véletlen eset következtében az egész sekrestye vagy conservatorium elégett; az ott valamikép égve feledett gyertyának lángja a ruhákba és fatáblákba kapván, oly erős tűz támadt, hogy az egyháznak benne levő egész kincse, sz. Lászlónak ereklyetartói, keresztek, kelyhek, ezüst és arany ereklyefoglalványok (theca), könyvek, képek, drágakövek, miseruhák s ezekkel együtt a káptalan javairól szóló okiratok is elhamvadtak. Csupán egyet kimélt

---

[1] Kiadva Battyány Leges Eccles. R. Hungariae III. 218. Statuta Capituli Varadiensis 1370. hol a 254. lapon szólván a nagyprépost jövedelméről, mondja: Et in oblationibus diei coenae Domini, festi pentecostes et festi translationis sancti regis Ladislai offerendis, solum tempore earundem festivitatum ad caput, ad utramque memoriam (helyesebben *manum*, az eredetiben nyilván az összevont szó hibásan olvastatott, de hogy itt sz. László két kezének külön őrzött ereklyéjéről van szó, alább következő adatok bizonyitják) Sancti regis; nam illa quae ad eius sepulchrum et orarium vel in lucernis aut dupleriis pro tunc offerentur, dicantur manualia, et inter canonicos solum sicut aliae oblationes extra praedictas festivitates, quolibet anni tempore, ad reliquias Sancti Regis Ladislai offerendis, aequaliter dividuntur Mit úgy értek, hogy a prépost jövedelméhez tartoztak a zöldcsötörtöki, pünkösdi és sz. László átvitele ünnepének ajánlatai, vagy is úgynevezett offertoriumai. De csak is azok, melyek ezen ünnepek alkalmával sz. Lászlónak fejénél és mind a két kezénél fel ajánltattak (mert ezek t. i. külön ereklyetartókban voltak egy oltáron kitéve, mint lejebb hallani fogjuk); mert azok, melyek sírjánál, a testét borító lepelre tétetnek s felajánltatnak: legyenek akár gyertyák, akár fáklyák, kézbeli adományoknak tartatnak, s a kanonokok közt egyformán elosztatnak, valamint más ajánlatok is, melyek ezen ünnepeken kivül sz. László ereklyéinél felajánltatnak. Magyaritásom nehezebb helyeit azzal okadatolom, hogy ad utramque memoriam kifejezés nem ad helyes értelmet, ha mindjárt a szentnek kettős ünnepét, depositióját és translatióját is erre nézve magyarázatúl felveszszük. Míg ellenben, mint láttuk, az utramque manum helyes értelmet ad, s felváltása palaeographiai okoknál fogva könnyen magyarázható. Hogy a duppleria alatt itt fáklya, kettősen fonott vastagabb gyertya, az orarium alatt pedig azon ruhalepel, melylyel a szent test borítva van, értendő, a glossariumok (mint Ducange) kétségenkivül helyezik. Nehezebb a manualia szó forditása, miután ez a glossariumok szerint egyes számban „manuale“ csak kendőt, ruhát, többes számban „manualia“ kisebb szelid állatokat jelenthetne, mint bárányt sat; mi itt még ezen felajánlással sem hozható helyes értelmi viszonyba. Veszem tehát a maig divó stipendium manuale értelemben, mely sz. mise tartására kézbe szolgáltatott adományt jelent.

[2] Fejér Codex Diplom. Hung. X. IV. 18.

meg a tűz, bizonyára dicsőséges sz. László királynak érdeménél fogva és szentségének ereje miatt. Sajátságos csoda! és csodálotos századokra szóló esemény — úgy mond az okirat — hogy midőn a sekrestyében lappangó tűz minden eléghetőt megemésztett és *szent László fejének és ereklyéinek borítékait* folyékonynyá felolvasztotta; akkor mintegy természetes erejét vesztve vagy feledve, szent Lászlónak ereklyéit nem csak el nem égetve sértetlenül megkimélte, de még csak be sem füstölte, érintetlenül hagyva, úgymond, valamint egykor Mózes csipkebokra a halandó szemeknek lángolni látszott, még is Isten ereje által, ki csodálatos az ő szentjeiben, el nem égett! [1])

Ezen adat szerint tehát sz. Lászlónak nyilván arany vagy ezüst vagy ércz fejereklyetartója ezen alkalommal tűz által elolvasztatott volna. De hogy nem sokára ismét új ereklyetartója volt, mutatja az előbbinél nem kevésbbé érdekes következő története.

Mintegy negyven év múlva ugyan is, Dominisi János nagyváradi püspöknek idejében, a ki Várnánál Ulászló királylyal elesett, 1443-ban Judica vagy is bőjt ötödik vasárnapján, mely azon évben aprilis hetedikére esett, történt — mint Hunyadi Jánosnak, Magyarország akkori kormányzójának Zrednai János titkára által írt egyik leveléhez Ivanich Pál megjegyzi [2]), — hogy a nagyváradi székesegyháznak két tornya közől az egyik hat óra tájban, ebéd idején ledőlt. (Értendő lévén itt t. i. az egyházi karimádságnak hatodik órája, mely déltájban tartatott). Volt pedig a torony alatt egy bolt [3]), vagy is boltozott sekrestye, melyben szent ereklyék, nevezetesen pedig *sz. László feje* és mind a két keze őriztettek s a nép által látogattattak. [4]) Mivel pedig a mondott napon az egyházat és az ereklyéket nagy népsokaság látogatta, a templom őre vagy a sok látogató általi várakoztatása miatt kifáradva, vagy nehogy az ebédet elmulaszsza sietségből nem tette szent László fejét vissza a szekrénybe, hanem egyszerűn a sekrestye azon oltárán hagyta, melyen kitétetni szokott volt, ha idegenek látogatták; és csak valami vékony takarót ráborítva ott hagyta [5]) bezárván a sekrestyét elment ebédelni. De alig hogy távozott, mintegy félóra múlva, bedőlt a mondott torony, s az alatta lévő sekrestye boltozatát szétrepesztve, egész falát földig szakította, a főt és többi ereklyéket, melyek a sekrestyében voltak, romokkal s nagy kőrakással betemetve. Azonnal lárma támad a püspök udvarában, majd az egész városban, ijedten fut a nép a várba; mert mindnyájan attól tartottak, hogy *sz. László feje* s más ereklyék oly nagy kőtömeg ledőlése által porrá zúzattak. De az isteni gondviselés máskép rendelte. Mert midőn összecsődült a népsokaság, a ki csak hozzá férhetett, mintegy ezer ember keze, a ledőlt köveket elhordani kezdették; hat órától (az az mintegy déltől) fogva folyvást dolgoztak a romokat széthányva, mig végre napnyugotkor nagy nehezen rájöttek az ereklyék helyére s az oltárra, melyen sz. László feje volt. Midőn pedig jajgatva s egymásnak panaszkodva a szent ereklyéket keresnék, a szekrényeket és ládákat nem csak öszvetörve de öszvezúzva találták, az ereklyéket azonban és legelől is sz. László fejét, azon a helyen, a hol hagyatott, ugyanazon terítővel betakarva, épen, minden sérülés nélkül fellelték. Sőt, a mi legnagyobb csodának látszott, felette közvetlen oly nagy kő állott, hogy emberi kar körül nem foghatta volna, s ez egymaga az egyéb romokon kívül természetesen elegendő lett volna arra, hogy a *föt borítékát*

---

[1]) Az idézett eredeti szöveg szerint: etiam *thecas capitis* et reliquiarum ipsius sanctissimi regis in liquidum resolverit; ita tamen naturae suae vires ignis amisit, propriae virtutis oblitus, ut eiusdem reliquias ne dum de combustione servavit illaesas, imo nec aliqua fumositate tetigit.

[2]) Kiadva Schwandtner Scriptores rer. Hung. II. 23. Acta Sanctor. Junii Tom. VI. 1715. Pray Dissert. de S. Ladislao 35. Podhraczky Sz. László Historiája II. 19. 25. 53.

[3]) Az eredetiben *volta*, az olasz szerint, honnét a magyar bolt.

[4]) In qua sacristia reliquiae Sanctorum et praesertim caput et utraque manus S. Ladislai conservabantur et ibidem a populo solebant visitari.

[5]) Non reposuit caput ipsum ad locum seu armarium, pro eius conservatione deputatum.

jával (*caput cum theca*) együtt apróra összetörje. De Isten végzése szerint sem a nagy kő, sem a nagy faltömeg ledölése a főnek vagy a szent ereklye csontjainak semmi törést, de csak sérülést sem okozott. — Nevezetesen pedig sz. László két keze is vagy karja, valamint sz. Ágota azon karja, mely a török berohanások miatt az aradi egyházból az ottani káptalan által biztosabb őrizet végett a váradi egyházba áthozatott, a romok közől *ezüst borítékaikkal* épen kivétetettek [1]. A mi midőn Istennek hálátadva megtörtént, a fennevezett püspök felvevén a főt karjaira, a többi ereklyéket pedig másoknak átadva, a nép sokaságával napnyugta után még az nap szent körmenetet tartott a szomszéd egyházakba, dicsérve és magasztalva Istent, a ki így dicsőíti az ő szentjeit és dicsőíttetik általok.

De még egy századdal későbben is, 1549-ben halljuk említtetni szent László fejereklyetartóját. Csak hogy ekkor már az okiratok és egyházi feljegyzések, a legendák és ajtatos hagyományok kegyeletes hangja helyett csupán a hitujítók gúnydalai emlegetik.

A Bornemisza Péter által összeszedett és Detrekő várában 1582. kiadott énekek [2]) egyike immár így énekel felőle:

Az Christus mondgya, iertec en hozzam,
Mit futunc Romaban, Bodog Asszonyhoz Coloniaba,
Onnet a nagy Agba bolcsos helyekre,
A szent Jakobhoz a Compostellaba,
A kinec nintsen annyi koltsege,
Mennyen csak Batara avagy Kassára,
Avagy *Váraddá*, avagy csak Darnóra.
— — és tovább — —
Oly igen feltem, az Töröc Csaszar
Meg ne iargalná Sz. László lovát [3]),
Fogva ne vinné sok — papiát,
Az kic kerengic szép koporsoiát, [4])
Szent László feiét ti imádgyátoc,
Szepen *ezüstbe befoglaltatoc*,
Olaj az teste, mind azt mongyatoc.
Tállyán ez kele uj esztendőben,
Ezer öt százban, negyven kilentzben,
Hogy felebrüllyen minden Istenben
Senki ne éllyen mar tévelygésben [5]).

A gúnydal úgylátszik hatott. Szent Lászlónak, mint az ének mondja, *ezüstbe foglalt feje* nem sokára veszőfélben volt. Mert a mi a tatárjárást és törökdúlást elkerülte, mit az elemi csapások, a tűz és időfoga megkiméltek, az, itt is másutt is, vallási villongások és belháborúk által enyészett el!

Így történt sz. László fejereklyetartójával is. 1565-ben ugyanis Zápolya Zsigmond János engedelmével, megegyezésével-e vagy épen egyenes parancsára-e? Sz. László sírja a nagyváradi székesegyházban feltöretvén, a szent király csontjai csúfosan széthányattak [6]). Ez alkalommal tűnt el onnét úgy látszik sz. László fejereklyetartója is. Ka-

---

[1]) Integra simul cum ipsorum thecis argenteis.

[2]) Enekec harom rendbe külömb külömbfelec 187. és 193. lap.

[3]) Érti sz. László érczszobrának lovát.

[4]) Oláh Hungaria 71. írja, hogy sz. László (v. Zsigmond király sírjánál?) éjjel nappal egymást felváltó kar által zsolosmák mondattak, Zsigmond alapitványánál fogva.

[5]) E vers szerzőjének Horvát András tállyai prédikátor tartatik.

[6]) Sz. Lászlónak Esztergomban lévő egyik ereklyéje mellett következő egykorú, úgy látszik Oláh

tona határozott adata szerint Napragyi Dömötör erdélyi püspök azon protestánsok kezéből váltotta volna meg, a kik sz. László sírját 1565-ben feltörték. Napragyi azután az erdélyi püspökségből, ennek eltörlésével, kiesvén, vitte magával a sz. király ezen fejereklyetartóját Győrbe.

Kevéssé eltérőleg, de kevésbbé is határozottan értesít e felől Hevenessi, hogy t. i. már Erdélynek Magyarországtóli elválásakor vitetett volna el sz. László fejereklyetartója Gyulafehérvárra. Hasonlóan, csakhogy részletesebben tudósít Telekesi egri püspök, hogy Napragyi előre látván már az erdélyi zavarokat, s az eretnekség terjedését, úgy mond, valamint a sz. László által épűlt híres nagyváradi egyháznak lerontását, (mint ez Rákóczy György által véghezvitetett, ki a váradi erősséget építteté a templomból, kiásatván onnét a magyar királyok tetemeit), — Sz. Lászlónak tiszteletreméltó *fejét* már előbb magához vette; midőn Erdélyből Győrbe ment oda is magával vitte, s halála előtt kincseit és ezüstjét a Boldogságos Szűz ottani egyházának hagyta [1]).

Akárhogy is legyen ez, annyi kétségtelennek látszik, hogy a nagyváradi egyháznak a hítújítás alkalmávali elfoglalásakor juthatott sz. László ezen fejereklyetartója akár Erdélybe a Gyulafehérvári székesegyházba, akár pedig idegen kézre, melyből Napragyi vagy már előbb más valaki által kiváltatott, és így hozatott a Gyulafehérvári egyházba. Hol midőn a hítújítás által ugyanazon veszély fenyegetné mely előbb Nagyváradon, innét vitetett át Napragyinak a Győri püspökségre átmenetével Győrbe. Hogy az előbbi feltevés, mely szerint egy ideig e kincs idegen és kegyeletlen kézben járt,

---

Miklós esztergomi érsek által írott hártyaokmány beszéli: A. D. 1565. 22-a. Junii Sepulchrum Sancti regis Ladislai Varadini, permittente ac iubente Sigismundo Joanne, Joannis regis filio, effractum est. Ossaque eius ibi inventa, post multa ludibria, disiecta sunt. Quo tempore, casu quodam in Templum veniens V. Benedictus Zegedi Canonicus S. Stephani de Promontorio Varadiensi, hanc partem reliquiarum eiusdem divi regis occulte abstulit, eamque magnifico D. comiti Andreae de Bathór donavit, idemque D. comes anno 1566, die 2-a Junii Ecclesiae Strigoniensi dedit conservandam ad honorem et gloriam nominis divini, cuius praeclarum organum dum viveret S. Ladislaus exstitit. Domine Jesu Christe vindica iniuriam Sancto Tuo illatam. Lásd Katona Hist. crit. XXV. 96, és Kemp levelét Podhraczkynál Sz. László Históriája II, 44. és 48.

[1]) Mindakét tudósítás olvasható a Bollandistáknál Acta Sanctorum Junii Tom. VI. Antverp. 1715. 261—3. lap, hol Sz. László életéhez Janning Konrád ezen fejereklyéről általa összeszedett tudósításokat közli. E végett, mint írja, 1700-ban Bécsbe útazott s onnét Győrbe, hogy ezen ereklyét láthassa; valamint felkérte Cseles Mártont és Hevenesi Gábort Jézustársaságbeli társait, hogy az ezen ereklye átvitelének történetéről értesítenék. Ezt teljesítik a nagyváradi Jézustársaságbéli házfőnöknek, részint pedig Telekesi István, egri püspöknek egykori győri kanonoknak s nagyprépostnak tudósítása nyomán. Hevenesinek effelől szavai: dum Transsilvania fuit avulsa ab Hungaria (mit Podhraczky, midőn e helyet Sz. László Históriájában II. 53. idézi, nem az első elváláskor, de Martinuzzi György halála után 1556. vél történtnek) translatum Albam Regalem (nyilván Juliam kellene lenni), ubi cum ob Turcarum infestationes tuto satis loco non esset, anno 1600. Jaurinum deportatum et venerabilis capituli eiusdem loci concreditum est fidei; atque etiam nunc ibi asservatur ac pie colitur. Telekesi tudósítása szerint (u. ott). Demetrius Napragyi praevidens futura disturbia Transiluanica et ob invalescentem haeresim, eversionem famosi templi B. M. Virginis Varadini a S. Ladislao exstructi, quod etiam factum est per Georgium Rákótzi, qui ex hoc templo propugnacula et arcem Varadiensem exstruxit; effossis illic divorum Regum Hungariae reliquiis, Venerandum caput S. Ladislai iamante ad se receptum Demetrius (t. i. Napragyi) e Transsilvania excedens, secum asportavit, ante suam mortem totum suum clenodium et argenteriam templo B. Mariae Virginis in coelos assumptae consignavit adhuc in vivis, qui etiam Jaurini mortuus in eadem ecclesia sepultus iacet. Lásd szinte Topographia Magni Regni Hung. és Syllabus Praesul. Jaurienensium 57. V. ö. Pray Dissert. de S. Ladislao 40. A Napragyi általi áthozatalra vonatkozó adatokat vagy okmányokat azonban, valamint már Podhraczky számára hasztalan kereste Tót győri kanonok és Czéh János a káptalani és püspöki levéltárakban; úgy ezen alkalommal sem sikerült feltalálni; ámbár Püspök ő méltósága s a ft. káptalan engedelmével Ráth Károly ismeretes szorgalmával szives volt azt számomra keresni; mi közt azonban csak későbbi két más adatra akadt, mit alább közlök. Podhraczkynál (L. László II. 50.) mondja Tót kanonok, hogy valószinüleg akkor enyészett el, ha volt ily régibb okirat, midőn 1809-ben a franczia ostrom alatt a püspöki levéltár egy része elégett. Telekesi tudósítása mégis arra mutat, mintha ő sem ismert volna ily okiratot.

mégis valóbbszinű, tanusítja azon körülmény, hogy a mellszobor fején összetört s részben úgy látszik hiányzó koronát Napragyi püspöknek 1600 ujittatnia kellett, mint a korona belső karimáján lévő felirat: *Eppus Napragi Pragae renovari curavit. a. d. 1600* és az újabb idom is mutatja. Miután a régi koronából csak egyes kisebb részleteket lehet észrevenni a Napragyi által készíttetett koronán, mint alább műleirásában látni fogjuk, drágakövek helyét is álkövek, úgynevezett csehüveg, helyettesítik; ez nyilván arra mutat, hogy az összetört korona egy része és drágakövei idegen kézen elvesztek, mielőtt az ereklyetartó Napragyi püspök birtokába került.

Az adáz kor nyugtalanságai közt azonban Győrben sem volt még egy ideig biztos és állandó helye. Már Napragyival, ki gyakran biztosabban lakhatott sümegi várában mint sem Győrben, szinte ott lappanghatott egy ideig. Bizonyos, hogy Telekesi mint győri nagyprépost és püspöki helynök 1683-ban a törökháború alatt épen sz. László napján kénytelen lévén menekülni, az egyház levéltárával és kincseivel sz. László ezen fejereklyetartóját is magával vitte, s vele másfél évig bujdosott, majd Soprenyban, majd Bécsujhelyt, majd Borostyánkővárában, majd Lékán és Kőszeghen, mig Győrbe szerencsésen visszakerült [1].

1700. óta azonban — s meg lehet már jóval előbb is — sz. László ezen fejereklyéjét régi mellszobor herma alakú ereklyetartójában Győrött folytonosan az egyházban köztiszteletre kitéve találjuk. Igy tudósít már erről Janning Konrád jesuita Bolland nagyszerű munkájának „Acta Sanctorum“ egyik folytatója; ki e végett, hogy sz. Lászlónak általa kiadott életében ezen fejereklyéről is bizonyosat írhasson, Antwerpből Győrbe útazott, s mint mondja a még régi művű ezüst mellszobrot az egyházban kiállítva s ajtatosan tisztelve találta [2].

De a mint a XVII-dik század végén és XVIII-dik elején a nváradi püspökség és káptalan helyre állíttatván, tudomására jött, hogy sz. László fejereklyetartója Győrött létezik, azonnal visszaadását sürgette. Luzsinszky prépostot e végett Győrbe küldve. S mire ennek foganatja nem volt, ismételve levéllel is megkereste a győri káptalant; mint a nagyváradi káptalannak 1715, jul. 19-én kelt, s a győri káptalan levéltárában lévő eddig kiadatlan levele mutatja, melyben a győri káptalan újra sürgettetik a sz. ereklye kiadására [3], melyet, úgy mond, eddig csak mint zálogot tarthatott magánál, de

---

[1]) Lásd Telekesi leirását Károlyi Speculum Eccles. Jaurin. 16. és Podhraczky i. h. II. 51.

[2]) Acta Sanctor. Junii. Tom. VI. 261: Profectus ego — mond Janning — iterum Viennam Austriae indeque excurrens in Hungariam, inveni Jaurini in ecclesia cathedrali sacrum caput S. Ladislai regis decore ornatum, — és: vidi ego Jaurini saepe dictum sancti regis caput in cathedrali ecclesia religiose et decore servari, inclusum *in busto argenteo non recentis operis*, in cuius vertice aperitur ostiolum rotundum, per quod calvaria conspicitur (lásd alább leirását), atque etiam permittitur illi a venerabundis osculum dari. Ugyanekkor szólítá fel Cseles Márton és Hevenesi szerzetbeli társait a fenebbi adatok közlésére.

[3]) A győri káptalan levéltárában VI. fiók, 2 csomag, 1. szám Ráth Károly tagtársam szivessége által számomra kikutatva; melyet mint eddig ismeretlent egész terjedelmében közlök. Úgy látszik, hogy ez volt azon megkereső irat, melyre Tóth József győri kanonok levele is vonatkozik (Podhraczky Sz. László Hist. II. 49.) s talán csupán hibából mondatik ott 1725. Jul. 19. keltnek. Illssmis, Rdssmis, et Adm Rdis Dominis N. N. Lectori, Cantori, et Custodi, caeterisque dictae Ecclesiae Jaurinensis Canonicis. u. fratribus in Christo Nobis Colendissimis. Per Comaromium Jaurinum. Illmi, Rdssmi, et Adm Rndi Dni, Fratres in Christo Nobis Colendmi, observandmi. Salutem, obligatissimorumque Seruitiorum nostrorum Commendationem. De dato diei 30-mae Mensis Praeteriti ad nos exaratas Praettar Dnaonum Vrarum Literas condecenti cum honore percepimus, ex quibus intelligimus, quod Rndmo Dno Praeposito Luzinszky, qua a nobis credentionato, ad certam, eamque amicam Requisitionem, propter Absentiam nonnullorum e gremio sui Dnorum, genuinam Resolutionem dare non valuerint; cum autem Requisitio illa, utpote in Sacro illo Pignore a Nobis pridem sollicite quaesito, et nunc feliciter adinuento fundata, longiorem moram trahere non pateretur, verum ad priorem ac a se fundatum redire Locum deberet; Ideo Illmas et Rndmas Dnaones Vras honorifice, simul ac fiducialiter

hozzá adja, hogy ellenkező esetben, ha t. i. vissza nem adatnék, kész e végett a fejedelemhez is folyamodni.

A győri káptalan azonban, valamint már az előbbi felszólításra kitérőleg azzal válaszolt, hogy valamennyi tagjai nem lévén jelen, a tárgyba nem ereszkedhetik; úgy az utóbbira is tagadólag válaszolhatott; mert 1750-dik april 2-dikán Kovács Pál nagyváradi kanonok ez ügyben újra kiküldve Győrbe érkezett, nagyváradi püspök gróf Forgách levelével a győri püspökhöz, s ezzel valamint szóval a püspöknél és káptalannál ujra szorgalmazta az ereklye kiadását. De a káptalan ismét tagadólag válaszolt. Határozata körülbelől így hangzott: Ha úgy amint ország és világ tudtára a szentnek teste Nagyváradra az angyalok által vitetett, a fő is csodáson átvitetnék, akkor a káptalan ugyan ennek ellen nem állhatna; máskép e kivánságot soha sem fogja teljesíteni [1].

Csak 1775-ben sikerült végre a nagyváradi káptalannak annyit utolérni, hogy gróf Kornis Ferencz nagyváradi nagyprépost által gróf Zichy Ferencz győri püspöktől sz. László koponyacsontjából egy kis részecskét megnyerhetett; mint báró Patachich Ádám nagyváradi püspöknek ezen évben kelt okmánya tanusítja, melyben engedelmet ád székesegyháza káptalanának, hogy ezen ereklyét köztiszteletre kitehesse. A püspök azonban ezen okmányban sem mulasztja el egyháza jogát sz. László ezen egész ereklyéjére világosan kimondani [2].

1763-dik esztendőben junius 28-dikán történt nagy földindulás következtében, mely Magyarországban, nevezetesen Komáromban nagy pusztításokat okozott, annak hála emlékeűl, hogy Isten Győr városát nagyobb veszélytől megóvta, szent László napjának ünnepélyes egyházi menettel való megülése határoztatott, mely alkalommal sz. Lászlónak ezen fejereklyéje is a régi ereklyetartóban ünnepélyesen körülhordoztatik [3].

A győri egyházban máskép ezen ereklyetartó úgy látszik már kiállítása óta a mellékhajó azon legfelsőbb oltárán állott, melyen legújabb időig látható volt. Így említi legalább már az 1767-diki egyházlátogatás jegyzőkönyve [4], hogy az oltáron egy szekrényben állott; hol eddig csakugyan üveg szekrénybe helyezve volt.

Legújabban ezen ereklyetartónak nagy műbecse is, nevezetesen a feléledt egyház-műrégészeti tanulmányok következtében felismerve lőn és Győrnek jelenlegi buzgó

---

per has rursus requirimus, velint consolatorium de super Nobis quantocius responsum exhibere, ac Sacrum illud Pignus restituere, alias, pro tam diuturna ac solerti Eiusdem conseruatione debitas reponentes Gratias, suam etiam Mattem Sacratissimam humillime adire parati erimus. In reliquo Praetitulatas Dnaones Vras diutissime saluas, et incolumes viuere, et vigere comprecantes, perseueramus Praementionatarum Dnaonum Vestrarum Varadini die 19-a Julij 1715. Serui et Fratres in Christo obligmi Capitulum Varadiense.

[1]) Podhraczky i. h. II. 50: „1750. die 2. Aprilis appulit Jaurinum Paulus Kovács Custos et Canonicus Varadiensis, qui litteras Episcopi Varadiensis Forgács adferendo, oraliter etiam, sicut Praesul litteratorie, obtestatus est Capitulum et Episcopum Jaurinensem, ut Cranium S. Ladislai Ecclesiae Varadiensi cederetur et restitueretur: cui negative responsum est, talibus circiter formalibus: „Si sicut Angelorum ministerio Corpus Sacrum Varadinum delatum esse Hungaria, et Orbis novit: ita, virtute Divina Cranium transferetur Varadinum, tunc Capitulum quidem obstare haud posse, alias vero ad hoc petitum nunquam accessurum."

[2]) Podhraczky i. h. II. 73: Insignem ex inferiore pretiosi illius Depositi ad Ecclesiam hancce nostram Magno-Varadinensem alioquin pertinentis, et in praefata Jaurinensi Cathedrali tantisper asservati, Capitis videlicet S. Ladislai, quae gutturi adhaeret, parte, Reliquiam impetrasset.

[3]) Podhraczky i. h. II. 51.

[4]) Ráth Károly szivességéből közölve: Visitatio Canonica 1767-ből. A győri káptalan sekrestyéjében Arca 23. fasc. 1. Nro. 2. 25. l. Caput 4. De vasis et alijs Supellectilibus Sacris Ecclesiae Inventarium. §. 1. De iis, quae in Ara post Imaginem existente Armario reperta sunt. 1-o Cranium S. Ladislai Capiti argenteo affabre effigiato impositum, corona gemmata ornatum, collo catena aurea appensa: item in rubea sericea ligula pendulus unus aureus magnus, aureorum centum, in capsa argentea inclusus. Item alia capsa appensa ex argento deaurata pro condendis Sacris Reliquijs aptata, vacua. Est etiam cornu argenteum, ac deauratum ex eadem ligula pendens.

és műpártoló Püspöke Simor János ő méltósága a győri székesegyházbani úgynevezett Hédervári kápolnának régi idomábani teljes helyre állításával, hazánkfia Aradi Lippert József műépítész mesteri tervezete szerint, megfelelő izlésben, nagy műbecsű. márványnyal, zománcz és faragványokkal diszesített úgynevezett ereklyeoltárt készíttetett számára, melyen most tartatik, oly díszszel, melynél díszesebben elhelyezve eredetileg is aligha volt!

III.

Szent László fejereklyetartójának hat századon át szóló történetét századról századra, időről időre előadva; átmegyek már nevezetes történeténél nem kisebb érdekű régészeti és művészi becsének leírására.

Az egyházi középkori kisebb művészetnek, mint mondám, s mint az összefüggés végett itt röviden ismételve figyelmeztetnem kell, legnevezetesebb alakításai egyike épen az e nemű fejereklyetartók: hermák, mellszobrok, vagy mint történelmi és nyelvemlékeinkben egyszerűn neveztetni hallók: caput, fej-ek voltak.

Bennök az egyházak egyiránt legbecsesebb kincset, nemzeti és védszenteik főereklyéjét, a legnagyobb műremeket, s az arany- és ezüstnél, drágakő- és zománcznál fogva, melyből készült és mely diszíté, a legértékesebb, legdrágább tárgyat bírtak.

De épen ezért, ámbár mint mondám nemzetek és országok, főegyházak és monostorok vetekedtek velök viszonyba hozott védszentjeik hermáit bírni, mint Aachen Nagy Károlyét, Parisi St. Chapelle Szent Lajosét, Prága Adalbertét, St. Denis Sz. Dénesét, Székes-Fehérvár Sz. Istvánét, Nagyvárad Sz. Lászlóét és száz meg száz más egyház számos más hermát, mind ebből mégis aránylag csak kevés maradt — mintegy hírmondóul; a nagy kincsérték, melylyel kiválólag bírtak, oka lőn elenyésztőknek; s midőn, mint mondám, a műrégészet az egyes emlékek s okirati adatok nyomán nem oly rég először kiindult keresésökre és vizsgálatukra, alig talált hamarjában egy kettőt. Az azóta feléledt régészeti tanulmányok és folytatott vizsgálatok által élesedett szemeknek sikerült ugyan felfedezni még egyet és mást, régit s újabbat. De még jelenleg is az eredeti e nemű jelentékenyebb emlékeket majdnem ujjainkon, mint mondani szoktuk, lehet felszámlálnunk. Elég legyen erre például felhoznom, hogy az egyházi ereklyetartók műkincseiben hazánknál meglehetősen dúsabb osztrák tartományokban csak egyetlen egy ily hermát azt is romjaiban ismerünk; és mi több, ez is valószinűleg — mint hallani fogjuk — tőlünk került oda; mig hazánk maig több ily emlékkel dicsekedhetik.

Hogy azonban tárgyunkat műtanilag teljesen méltányolhassuk, adom mindjárt a tudomásra levő nevezetesebb hermák rövid ismertetését. Az összehasonlítás által, mely jelenleg, valamint egyéb tanulmányoknak, úgy a műarchaeologiának is alapja, leginkább tájékozhatjuk magunkat, sajátunknak régészeti műbecse meghatározásában.

Mint eddig ismeretes legrégibb ily emlék, mely már a IX-dik vagy csak X-dik századból származnék, sz. Candid hermája volna Francziaországban. A mű ezüstlemezből áll, mely fára van alkalmazva. A mellszobor haja, szakála, nyaklója arabesk ékitményekkel van diszítve. Kőtalapzatán, melyen állott, a szentnek martyrioma, szenvedése története domborműben állíttatik elő [1]).

Egykorú volna ezzel a viennei székesegyházban sz. Móricznak drágakövekkel s arany koronával diszített feje [2]).

Legközelebb állana ezekhez tudomásunkra egy ily XI—XII. századi hermá-

---

[1]) Blavignac Histoire de l'architecture sacrée 1853. 7. lap. és Violet-le-duc dictionnaire raisonné du mobilier. Paris. 1858. 216.

[2]) Violet-le-duc i. h. 217.

nak romja a mölki monostorban Austriában. De erről, mint eredetileg valószinüleg sajátunkról, hazai hermáink során tüzetesebben szólok.

Több ily emlék ismeretes még a XIII-dik századból. A Saint-Germain-des-Prez-i apátság Francziaországban sz. Amand mastrici püspöknek fejét kapta volt 1266-ban ajándékul Alfonz spanyol királytól. A mellszobor aranyzott rézlemezből készült, melyen az arcz zománczozva volt [1].

A párisi fényes St. Chapelle-ban létezett egykor sz. Lajosnak Szép vagy VI. Fülöp franczia király által (1286. körül) ajándékozott arany mellszobra, koronával és drágakövekkel diszítve, melyben a szentnek agycsontja tartatott. De melyet jelenleg szinte csak régibb s újabb leírásaiból és rajzaiból ismerünk [2]. Ezek szerint a mellszobor arcza arczkép (portraite) hasonlatósággal birt [3].

Szerencsésebben fenmaradt ezen korból Nagy Károlynak fényes hermája az Aacheni főegyhazban. A mű ezüstből kiverve készült, dús aranyzással. A nyolczoldalú talapzatot, melyen a mellkép áll, feketébe játszó zöld zománcz borítja, rajta arany liliomvirágok domborodnak, az ismeretes franczia czímerkép alakjában (francica, fleur de lis); mint az itt sajátunk összehasonlításául közlött ábrán látható. (1. szám.)

1. sz.

[1]) Bouillart Histoire de l'Abbaye Royale de Sainte-Germain-des-Prez. Paris. 1724. 315. lap. Rajza a 20 táblán.

[2]) Kiadva Ducange-től: Joinville Histoire de St. Louis 1678, s újabban Violet-le-duc i. h. 218.

[3]) Lásd az előbb idézetteket. Nevezetes, hogy Joinville-nél is Sz. Lajos kinézése hasonlón iratik le, a bibliai hasonlattal, mint Sz. Lászlóé legendáinkban: Et vous promets — mond az ófranczia szöveg — que oneques si bel homme armé ne veis, car il paressoit par dessus tous depuis les espaules en amont.

Tagodban ékes, termetedben díszes
Válladtól fogva, mindeneknél magasb

mond a régi ének is Sz. Lászlóról legendája leírása nyomán.

A 33″ magas mellképet hasonlón czímertanilag idomított sasábrákkal mintázott öltöny födi, mig széleit vastagabb filigrán szegélyzi, mintegy 186 saphir, rubin, smaragd sat. drágakővel kirakva; melyek közt még több antik gemma találtatik. Kitünő becsű ezek közül nyolcz jelentékeny nagyságú kamea; rajtok részint római imperatorok, és matronák képei, részint mythologiai alakzatok és jelenetek vannak vésve. Ügyes műkezelést tanusít különösen az arczvonalzat, a szakál és hajfürtözet alakítása. Az arcz testszinű zománczczal vagy mázzal volt egykor bevonva, mig a haj az antik chrysocoma módjára, dúsan megaranyozva volt. A hagyomány szerint Nagy Károly testalkatára nézve hét láb magasságú lett volna, tehát szinte mint sz. Lajos és sz. László az emberi természetnagyságot felülhaladta; e mellett rendkivül nagy, erős fejjel, agygyal s arczvonásokkal birt. Mit a művész a természetnagyságot meghaladó colossalis alakítással minden tekintetben utánozni igyekezett. — A fej tetején nyiló födélre van alakítva, mely alatt a szent király agycsontja alkalmaztatott. A főt, mint látni, több ágú korona köriti [1].

A St. Denisi monostorban Francziaországban szent Dénesnek a francziák apostolának Vendome apát által 1286-ban készült ékes mellszobra létezett. De mely már szinte elenyészett. Mert azon drágakövekkel és zománczczal diszített püspöksüveges arany fej vagy mellszobor, melynek múltszázadi ábrája és leírása ismeretes, már is későbbi mű [2].

Kölnben St. Kunibert egyházban Remete sz. Antalnak megaranyzott rézből alkotott, drágakövekkel és filigránnal diszített hermája ismeretes. Az arczon a testszinezés vörös, fehér és feketés zománcz maradványokban mutatkozik. A szobor vertmű, s a kifejlett román izlésnek XIII-dik századi korszakából való volna [3].

A Hildesheimi domnak kincstárában ellenben a nagy művész püspök sz. Bernward XIII-dik századi, aranyzott ezüstből készült mellszobra, valamint sz. Osvald királynak domborművekkel diszes hermája maig őriztetik [4].

Nagybecsű egy ily herma, ugyancsak a XIII-dik századnak elejéről ismeretes még a Fouldféle régészeti gyüjteményben Párisban. A mellszobor megaranyzott rézből áll; az alak bajszos, szakálos; a fürtök kétfelé szétválasztva vannak. Talapzatát domborművek ékesítik. A szobor remekműnek dicsértetik, de nem tudni többé sem azt hogy honnét származik, sem pedig hogy kit ábrázolt [5].

A következő XIV-dik századból sz. Zsigmond burgundiai királynak — kinek teste Zsigmond királyunk által a nagyváradi egyházba hozatott — Lengyelországban Plokban létező mellszobrát ismerjük, mely 1370-ben készült, mint az alján olvasható gótbetűjellemű felirat tanúsítja: Kasimirus Dei Gratia Rex Poloniae procuravit istud caput argenteum ad honorem Sancti Sigismundi. Sub Anno Domini MCCCLXX. A drágakövekkel diszített korona fején ujabb, 1401-ben készült, alóla hosszú haj nyulik le, mig szakálla két göndör fürtben válik szét. Az egyszerű öltönyt nyakánál drágakőagraf tartja össze, alól hármaslevelű ékitmény köríti, mely felett a felirat áll, s ezen fölül ismét liliomékítmény körfoglalványt képez [6].

---

[1]) Bock Reliquienschatz des Liebfrauen Münsters zu Aachen 1860. 51. lap.

[2]) Felibien Description de Sainte-Denis en France 540. lap. III. képtáb.

[3]) Bock das heilige Köln. st. Kunibert. 7. lap.

[4]) Correspondenzblatt des Gesammtvereines der deut. Geschichts- und Alterthumsvereine 185. 4. sz. Beilage Beschreibung der in Dome zu Hildescheim ausgestellten Kunstschätze und Merkwürdigkeiten 40. és 38. sz. alatt; és King The Study-Book madiaeval architecture and art London 1859. II. 2. pl. 65.

[5]) Violet-le-duc Dictionnaire du mobilier 217 hol rajza is látható.

[6]) Kiadva Przezdziecky és Rastawiecky díszművében Wzory Sztuki Šrednoviecznej w dawnej Polsce w Warsowie i w Parysu 1858. Franczia czím és szöveggel Monument du Moyen-age et de la renaissance dans l' ancienne Pologne, arany- és szinnyomatú képe P. p. lapjegy alatt.

Ugyancsak ott s ugyanezen korból maradt fenn sz. Márja Magdolnának hasonló hermája, mely szinte Kázmér lengyel király által készíttetett s egykor Stobnicán létezett. Ezüst mellszobor, női alakot képezve, aranyzott hajjal s fejét takaró kendővel. Rajta következő felirat olvasható: Kazimirus Rex Poloniae fecit istud in honorem Sancte Marie Magdalene MCCCLXX. a Piastok és Lengyelország sasczímerével [1]).

Számos érdekes ily mű emlékét tartotta fenn még szinte a prágai sz. Vid egyház kincstárának 1387-ből meglévő jegyzéke; mely szerint akkor a főegyházban sz. Vidnek, sz. Adalbertnek, sz. Márknak, sz. Orbán pápának, sz. Vinczének, sz. Zsigmondnak, sz. Gergelynek és sz. Rikárdnak megnevezett mellszobrán kivül, még 27 más meg nem nevezett ily herma létezett [2]).

A következő XV-dik századból ismernők még sz. Benedek mellszobrát, melyet 1401-ben János Berry herczeg ajándékozott a St. Denisi apátságnak. Az ezüst mellszobornak feje aranyozva, többi része zománczozva volt; mig mellén antik agát gemmát viselt Domitián császár mellképével [3]).

Egy más ezen századi emlék Spoletoi sz. Gergelynek a kölni dom kincstárában fenmaradt ezüst mellszobra. Ezen kitünő, nevezetesen az arcz természethű alakítására nézve remek herma, vertezüstmű, aranyzott hajjal; öltönye misemondóruhát ábrázol [4]).

A XVI-dik századból szent Conciusnak ezüst és szent Vinczének megaranyozott ércz szobra található a hildesheimi domban. Az első 1511 ben, a másik 1515-ben ugyanazon művésztől készült, mind felíratuk tanúsítja. Mind a kettő 14—15 hüvelyk magos [5]).

A sz. denisi szerzetesek által készült volna szinte a XVI-dik században (aprés

---

[1]) Előbb idézett helyen R. lapjegy alatt.

[2]) Bock Mittheilungen d. Centralcommiss. 1859. IV. 238. közlöm itt az érdekes eredeti feljegyzést: Anno 1387. in sacristia inferiori:

Primo caput sancti Viti sine gemmis.

Caput sancti Adalberti cum infula et duobus zaphiris in summitate infulae, unus a parte anteriori et alter a parte posteriori et in pectore gemmam habens imaginem.

Caput sancti Marci deauratum cum infula gemmata et perlis, in qua infula deficit in parte posteriori unus lapis inter clipeos aquilae et leonis, et in summitate alii duo lapides et una perla a latere dextro.

Caput sancti Urbani papae cum infula papali cum gemmis et perlis, in qua infula deficit unus lapis zaphireus cum lectulo et in inferiori parte a dextris deficit unus lapis et a sinistris secundus, lectulis remanentibus.

Caput sancti Vincentii, dominus Imperator, ut refertur inventarium per dominum Johannem Arrepinum demum Cardinalem anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo nono, in festo Sancti Johannis Apostoli et Evangelistae factum, datum est atque dedit episcopo Meten, sed reliquiae ejus repositae sunt in quandam tumbam velut infra detumbis.

Caput sancti Gregorii confessoris cum infula papali cum gemmis et perlis cum apertura aurea, in qua est zaphirus sculptus admodum capitis pontificalis, et in summitate dictae infulae deficit zaphirus et una perla in media corona dictae infulae.

Caput sancti Richardi confessoris regis Angliae argenteum deauratum cum corona gemmata, in qua deficiunt tres lapides cum lectulis.

Caput sancti Sigismundi regis Burgundiae de puro auro cum duabus coronis, quarum una est pretiosior, quam dedit filia imperatoris marchonissa Brandenburgensis gemmis et perlis decorata, in qua corona deficiunt septem lectuli, quilibet lectulus cum tribus perlis et uno zaphiro, secunda autem est pretiosior quae in diebus domincis ponitur super caput sancti Sigismundi.

Item una fibula auro deaurata pro pectorali sancti Sigismundi per eandem dominam data, habens undeviginti perlas, tres zaphiros, quinque smaragdos, septem palasios rubeos et sex diamantes sine omni defectu. Summa capitum XXVII.

[3]) Felibien Description de St. Denis III. tábla 542. lap.

[4]) Bock d. heilige Köln a kép és leírás 42. szám alatt.

[5]) Correspondenzblatt f. Gesch. u. Alterthums-Vereine 1857. 4. sz. Beilage 667. sz. a.

le troubles de la Ligue, úgymond a feljegyzés) 14 márka ezüstből és más régi ezüstdarabokból sz. Hilár poitiersi püspök mellszobra, püspöksüveggel s egyházi öltönyben, dúsan megaranyozva és zománczozva, mellén antik agátkő agraffal, melyen Augustus császár képe volt vésve [1].

De még a XVII-dik századból is vannak adataink, hogy hasonló fejereklyetartó hermák folyvást készíttettek. Így vétetett ki 1665-ben Péter martyr fejcsontja a sz. Denisi egyházban levő sírjából s megaranyzott zománczos mellszobrába tétetett [2]. A mű már késő renaissance ízlésre mutat; és még ezen ízlésben is, úgy emez, mint a következő században is készül egy és más; sajátságosan épen hazánkban is, mint sz. Istvánnak zágrábi és fehérvári fejereklyetartója, melyekről még lejebb tüzetesen szólok. Ez tanúsítja egyszersmind, hogy ezen ereklyetartók hagyományos alakja még a legújabb időkig mintegy öntudatlanúl fentartá magát a kézműben, a mint régibb ily mellszobrok újabban időről időre át is alakíttattak; mint ez nevezetesen az eset volt már sz. Dénesnek felebb említett hermájával. De már ezek csak is az öntudatlan szokásos kézműnek inkább, mintsem magasabb művészi felfogásnak művei voltak.

Több ily és efféle herma is volna még tudomásunkra, és még több lappanghat ide s tova nevezetesen Olaszországban is, melynek efféle műkincsét a többi európai műirodalom kevesbbé ismeri; és hol nevezetesen, úgy látszik egy hazai nyomunknál fogva is, hogy a legkésőbb időkig fentartotta magát ez ereklyetartók ezen alakzatának készitése is. De az a mi a többi felől nagyobbára csak mellékes felemlítésből vagy történelmi adatokból még ismeretes, annyira kétes, hogy általános megemlitésökből alakjokat meghatározni nem lehet. Így hallottuk felebb, hogy Arbeban már 1080-ban sz. Kristófnak hasonló ereklyetartója létezett; és a Sz. Orsolya egyházban is Kölnben még maig több ily herma léteznék; kilenczet említ még egy mult századi összeirás, épen akkor, midőn úgy látszik ezen mellszobrok már ott is enyésző félben voltak [3]. Míg szinte Kölnben a Gereon egyház hét ily szobra említtetik [4]. Hasonlón a fenebbi hildesheimi hermákhoz számítható volna még szinte Sz. Cziczellének egy régibb de határozatlan korú ezüst hermája is [5].

Az ereklyehermáknak ezen itt általam, tárgyunk alaposabb ismerete tekintetéből megkisértett első teljesebb összeállítása után azonban átmehetek már ereklyetartónk leírására.

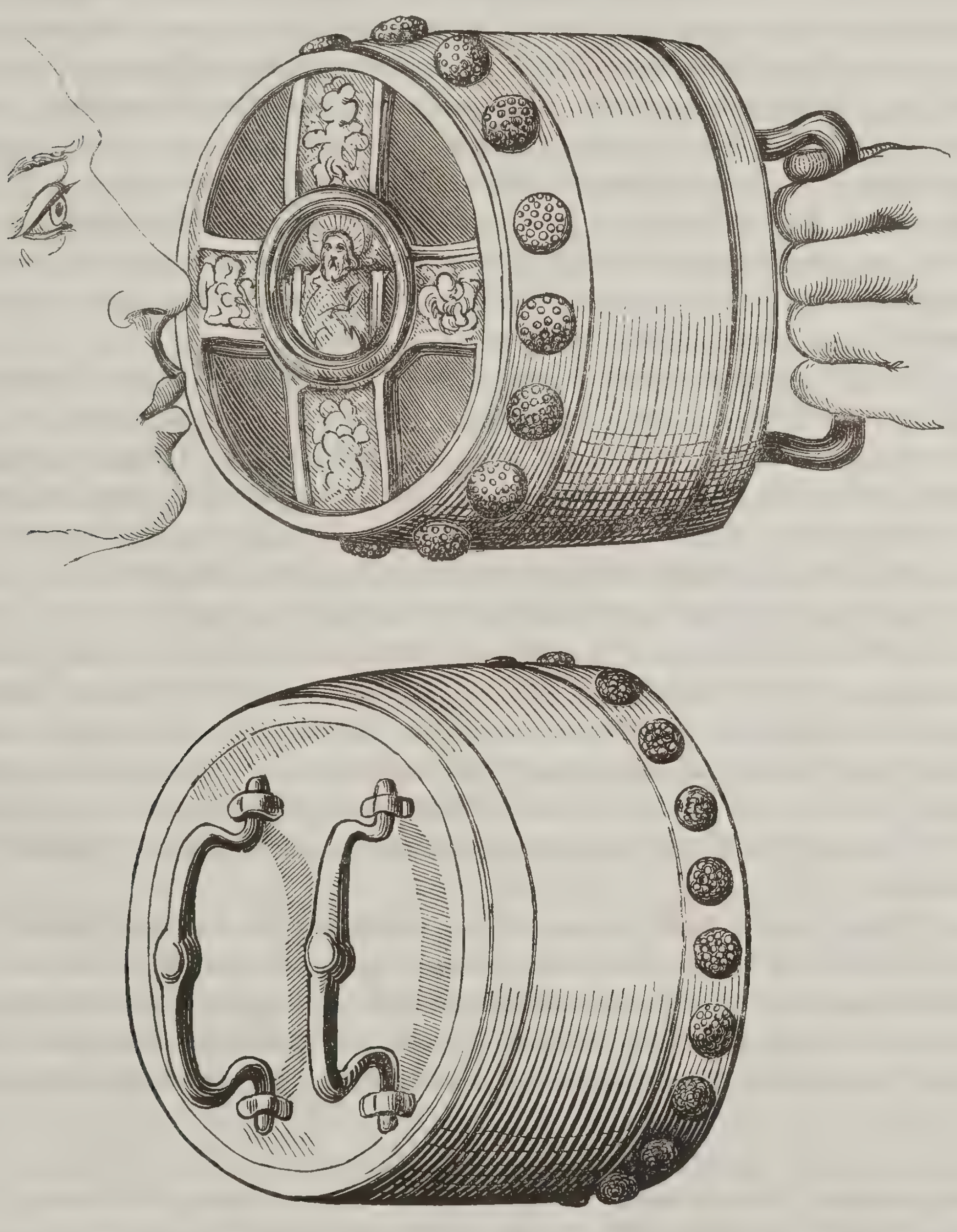
Sz. László király ezen mellszobor alakú fejereklyetartója, melyet az I. képtábla kisebbített alakban fényképi levétel után híven előállít, vastagabb ezüst lemezből készűlt úgynevezett vertmű (opus propulsatum, argent repoussé, getriebene Arbeit); finomabb részleteiben itt-ott vésettel is vagy karczolással (ciselur) dolgozva, nagyobbrészt pedig zomácczal, aranyzással és filigrán művel díszítve. Súlya állítólag mintegy 14 font ezüst, nagysága: 2′2″, az emberi természetes nagysághoz közeljár. Fölülről kezdve a leírást: a főt ékesítő korona, mint alakzatából észrevehető a többinél jóval újabb mű, legalább részben; amennyire t. i. a koronának nagyobb öt ága vagy levelei között észrevehető kisebb négy ága régibb, eredeti gót idomzatú, úgynevezett keresztvirágot tűntet elő. (Lásd a 2. ábrát). Ezen részletek tehát a régibb és valószinűleg eredeti korona maradványai volnának még, melyek az új koronára alkalmaztattak; míg ez utóbbi a XVII-dik század elején renaissance modorban, drágakövek helyett csehüvegekkel Prágában

2. ábra.

[1]) Felibien Description de St. Denis pl. II. 538. és 430. lap.
[2]) Felibien i. h.
[3]) Bock d. heil. Köln. St. Ursula 25. lap.
[4]) u. ott St. Gereon 23. lap.
[5]) Correspondenzblatt d. Gesch. u. Alterthumvereine i. h. 58. szám alatt.

készittetett Napragyi püspök által, mint a korona karimájának belsején olvasható felírat tanúsítja: Eppus Napragi. Pragae renovari curavit. a. d. 1600. E felirat felett áll a püspök czímere bekarczolva: a pajzs aljából kinövő kettős csúcson háromágú korona, melyben egy hölgynek derekán fölüli alakja nől ki, jobb kezében egyenes kardot, hegyén csillaggal tartva. A pajzs felett püspöksüveg és főpásztori bot. — Nyilván tehát akkor, midőn ezen ereklyetartó Napragyi püspök által, mint a történeti részben láttuk, megmentetett, a korona rajta összetörve vagy csak tetemesen megsérülve volt. S lehet, hogy ezen előbbinek töredékeiből készülhetett az egész újabb korona. Ámbár drágakövei s a gyöngyök, melyek azt díszíték teljesen elveszhettek, úgy hogy helyökbe szines üvegeket kellett alkalmazni. A korona alatt hátulról a főnek agy vagy koponyarésze födő módra nyílik. Ez alatt a főnek üregében az itt 3-dik szám alatti képben előállított ezüst-tok látható. Ezen tokban foglaltatik sajátlag az ereklye: Szent László fejének felső része, az áll-

3. ábra.

kapczát t. i. kivéve [1]). A csont rendkivűl kemény és erős, s a felső fogsor nagyobbára

[1]) Janning Acta Sanctorum f. i. helyén leirván az ereklyét, kitünik, hogy annak ő csak felső ré-

ép fogakat mutat. Midőn utólszor, legújabban az új ereklyeoltárra áthelyeztetés alkalmával, a hermából ezen ezüst tok kivétetett és felnyittatott, egykét kis ezüstérem találtatott benne a fő mellett. Közülök a legrégibb Mátyás király korából való volt. Lehet hogy csak esetleg jutottak oda, talán valamikor felnyitása alkalmával beleesve.

Ezen belső ezüst toknak, — mely a mellszoborban nyakig ér és épen oly nagy és széles, hogy a leirt fő benne elfér, — alján kettős fogantyú látszik (lásd alsó része rajzát); mig felső részén, mely közvetlen a herma koronája alatti nyilás alá esik, egymást keresztben átmetsző és dombor ábrákkal diszített azon pántozás látható, melyet a II. képtábla fénykép után, természeti nagyságban állít elő. Ezen pánt alatt, melynek négy szögében háromszögű nyilások láthatók, jelenleg vörösselyem takaró vagy vékony párna van alkalmazva, mely közvetlen borítja az alatta lévő ereklye koponyáját vagy agycsontját. De ezen háromszögű nyilások alatt egykor valószinűleg kristályüveg lehetett, melyen át t. i. a szent fejének felső vagy is koponya része látható volt és csókoltatott. Azonban ezen egész belső ezüsttok is, mely a sz. király fejét magában tartalmazza, már annyiból is igen érdekes, a mennyire tudomásunkra eddig egyetlen ismeretes a maga nemében; s ezen felül practicusan kezelhető az ereklyének tiszteletre kitétele és csókra nyújtása alkalmával. Azt mutatja ugyan is, hogy hajdan ezen ereklye, nem mint most, magában a hermában, annak felnyitott felső részével nyújtatott csókra; hanem ezen tok kivétetett a fejből s az alsó részén lévő fogantyúnál fogva kézben tartva, nyújtatott csókra felső részével, hol a pántokon Krisztus s az Evangelisták ábrái vannak előállítva, a köztök lévő nyilásokon pedig üvegen át a szent koponyája volt látható és csókolható; úgy mint ezt a csókoló arczczal és a kéztartásával a fenebbi fametszet itt ábrázolja. S e tekintetben már, mint mondók, ereklyetartónk ezen részlete eddig tudomásunkra páratlan.

Érdekes azonban kitűnőleg azon felső része is, melyet II-dik képtáblánk mutat. Négy oldalán láthatók sarkai, melyeken nyílik és csukódik. A karima és a pántok szélei horonynyal és hengerrel vannak tagozva, mig ezek közepét ábrák foglalják el, ismét vonalzattal s pontozott úgynevezett gyöngyékítménynyel keretelve. A középső téren vert dombormûben Krisztus világmegváltói alakja látható, amint trónon ülve, bal keze a nyitott könyvet térdeire támasztva ölében tartja, míg jobbját áldásra emeli, lehajtott két végső s felemelt három első újjal a latin szertartás szerint [1]).

Testét lefolyó hosszú alsó öltöny és rövidebb bő felöltöny födi; mind a kettő dús, de még nem törött redőzetet képezve. A szakálos bajszos főről hosszú hajzat ereszkedik vállaira, fénykörrel körülvéve. A hajnak elválasztását sajátságosan mintegy öt domborodó vonal képezi, hajtekercs vagy hajfonadék módjára; és hasonlón majd négy, majd három, majd kettős domborodó vonal látható a fénykör három részén is, melyeknek itt talán a Megváltót jellemző úgynevezett keresztes nimbust vagy fénykört [2]) kellene jelenteniök.

A trón hosszas padot képez, melyet oldalt kétfelől kartámot ábrázoló gót művezetű támok vesznek körűl, fent fialaszerűleg hegyes toronycsúcsba végződve, melynek oldalszögletein a levélcsomóékítmény fut felfelé, és hegyén a keresztvirág áll. A trón padját idomított virágos szőnyeg borítja, mig azon alul és felül az alak háta s lába megől kilátszó szőnyegnek egymást átszegőn vonalzott négyszögeiben négyeslevelű mustrát

---

szét látta: in cuius (busti argentei) vertice aperitur ostiolum rotundum, per quod sacra calvaria conspicitur, atque etiam permittitur illi a venerabundis osculum dari. De tévedésben van azért Tót kanonok (Podhraczkynál Sz. László Hist. II. 50. kiadott levelében), midőn szinte csak az ereklye ezen felső részét látván, azt írja: Reliquiae hae constant ex posteriori parte capitis, quod capucia presbyterorum, dum illa apponunt occupare solent, eiusdem circiter magnitudinis, ex puris ossibus absque cute.

[1]) L. Ipolyi Deákmonostori Basilika. 101. lap.

[2]) L. Ipolyi Deákmonostori Basilika. 102. lap.

látni. A háttérben hasonló keresztvonalzatú, s ezek közt több levelű virág- vagy rózsaalak (rosette) mustrával képezett szőnyeg terül el.

Ezen középső kép körűl négy oldalt félkörös s levélalakzatú keretszegélylyel s az ellőbbihez hasonlón mustrázott háttérrel a négy evangelista jelvényes alakja látható. Mind a négy kezében mondatszalagot tart, melyen nagyobb gót betűkkel az illető evangelista neve áll. Így jobb oldalt véve S. MATEUS: szárnyas s fénykörös térdelő ifiú vagy angyal alakja, dús redőzetű hosszú öltönyben; lent kis oroszlán ábrája vehető észre. A felfelé következő ábra: térdelő, szárnyas, hosszú öltönyű alak, hasonló az előbbihez, csakhogy az emberi vagy angyali fő helyett, fénykörös oroszlánfővel. A kezéből felfolyó mondatszalagon S. MARCUS olvasható. Az előbbihez ismét mindenben hasonló, csakhogy bikafővel és fénykör nélkül előállított harmadik alaknak mondatszalagján a S. LUKAS, s az előbbiekhez szinte hasonló negyedik sasfővel képezett alaknak mondatszalagján S. JOHANNES áll.

Az egész előállítás gyöngén domborodó vertműben készült, s a vésetnek vagy karczműnek (ciselirozásnak) nyomait csak itt ott lehet rajta észrevenni, hol a véső a finomabb részletek kiemelésében után segített, mint példáúl a sas nyakán, tollazatán sat.

A műkivitelre nézve a középső ábra nem épen sikerültnek mondható. A rajz gyarlóságát szembe tűntetik a görbe vonalok, az aránytalanság a trónban s az áldó kéz nagyságában, ámbár ez itt képünkön részben a fényképezés ismeretes hibájának róvható fel. Annál feltünőbb a mellékalakok könnyed, helyes sőt szép rajza és kivitele. Mi a műjellem azonossága mellett annál feltünőbb; mintha csak nem ugyanazon kéz készítette volna ezeket s amazt. Lehet hogy a középső kép nem sükerültével, a többinek kivitelével talán más művész bizatott meg; vagy hogy csak az utóbbiakra nézve az ötvös jobb mintákkal volt ellátva. Feltünő az is, hogy a műjellem a későbbi gót idomzatú trónon kivül, még meglehetősen korábbi s nevezetesen a román merevebb gyakorlatra mutat, mint ezt példáúl, még régibb pecsétnyomóinkon is látjuk [1]. Félreismerhetlen rajta a typikus előképek, schemák, minták szerinti jelvényes alakítás, a feszes merev alkat; de mely mégis némi méltóságot sőt ünepélyes fenséget mutat [2].

Az előállítás jelentése egyébiránt világos. A középső kép, mint láttuk, Krisztust mennyei dicsőségében trónolva, mint világbirót állítja elő, baljában könyvvel, jobbjával áldva választottjait a szenteket, mint a milyennek szinte ereklyéje fölé van alkalmazva. Ezen mennyei dicsőségére vonatkozik a fényes uralkodói trón, a díszes, szönyegzett háttér; nyilván szinte mint mennyei országának fényes királyi csarnoka, terme vagy hajléka felfogva. Erre vonatkozik a négy mellékkép is, mely a négy evangelistát jellemző jelvényes alakban állítja elő. Az V-dik század óta ismeretes az egyházban az evangelistáknak cherubim-alakbani előállítása, mint ezek az ó- és ujszövetség könyveiben, nevezetesen Ezekiel prófétának és sz. Jánosnak látásában ábrázoltatnak [3]; hol az Isten trónját vívő cherubok angyali vagy emberi, oroszlán, ökör vagy bika és sas arczczal jellemeztetnek. Így jön rendesen elő ezentúl a középkori előállításokban is, sőt mint tudjuk maig, Máté képe mellett szárnyas emberi vagy angyali alak; Márk mellett szárnyas oroszlán, Lukács mellett bika vagy ökör, János mellett sas. Gyakran azonban csak e négy állat ábrája jelenti jelvénykép a négy evangelistát. Az abrázolás mint ismeretes, azzal magyaráztatik, hogy Máté evagyeliuma Krisztus emberi születésével, Márké

[1]) Lásd például a Titelit, Történelmi Tár. Jerney a káptalanok II. 54. szám kép. V. ö. Ipolyi Deákmonostori basilika 102. lap. 9. jegyz. és 105. lap. és Beiträge zur Siegelkunde Ungarns Mittheil. d. Centralcommiss. IV. különnyomat 11. lap.

[2]) Ezenkori műábráink jellemét bővebben tárgyaltam Deákmonostori Basilika czimű művemben 109.

[3]) Ezechiel I. 10. és 26. v. Apocal. IV. 6. és 7. v.

a pusztával, mely az oroszlán laka, Lukácsé a barmokat áldozó főpap Zachariással kezdődik, míg Jánosé emelkedettségénél vagy a Sz. Lélek kitünő sugallatánál fogva a sas röptéhez hasonlít [1]).

De ritkább és nevezetesebb azon eset, midőn mintegy azonosítva, az evangelistának emberi de szárnyas testén az angyal-, bika-, oroszlán- vagy sas-fő látható [2]). S épen így látjuk nevezetesen sz. László ereklyetartója ezen képén is. Nehezebben volna képünkön megfejthető az, hogy a sz. Mátét jelző angyali alak mellett, ezen felűl lent a háttérben még egy kis oroszlán alakja is látható. Sem sz. Máténak rendes előállításain máskép ily oroszlán nem szokott előjönni [3]); sem az oroszlán alakjának egyházi dús symbolikája nem ismeri ezen helyezetben jelentését [4]). Ha csak talán nem Sz. Máté legendájára vonatkozva, e szerint azon szörnyeket vagy sárkányokat jelentené, melyek ellen a szent kiküldve, azok lábai mellett elaludtak [5]).

A négy evangelistának vonatkozása a középső képre egyébiránt szinte világos. Valamint a dicsőségben uralkodó istennek trónját az ó szövetségben a cherubok tartják és környezik, úgy Kristusnak trónját az ujszövetségben az evangelisták, mint a megváltás hirnökei és terjedésének eszközei. Így jön az elő számtalanszor a középkori műemlékeken előállítva. Nevezetesen hasonlón ehhez régibb keresztjeinken, kereszkútakon s a pacificalékon, kézikereszteken, mint a Taksonyin, számos Szepesin sat. — Hol a keresztek négy ága végén képzett hármas körben láthatók az evangelisták jelvényei; és részint a keresztről lehangzott evangeliom terjedésére, részint Krisztusnak a keresztfán is kitünő istenségére vonatkoznak.

De világos az egész kép vonatkozása a szentre s annak ereklyetartójára nézve is: Krisztus dicsőségében, menyországában az evangelisták által körülvett trónon székelve áldja a választottat, a szentet. Így jön ez elő gyakran a középkori ereklyetartókon, mint például Szent Castor kardessi ereklyeszekrényének tetején [6]), és Sz. Osvald királynak fenebb leírt hildesheimi fejereklyetartó ezüst mellszobrán [7]); hol szinte a négy paradicsomi folyó mellett a négy evangelista képe is látható. De már ezen négy paradicsomi folyó is itt jelvényileg, a mennyire hasonlón Istenországa terjedését jelenti, szinte egyértelmű volna az evangelisták jelentésével [8]).

Tovább folytatva ereklyetartónk leírását, előttünk áll maga az arcz. Első tekintetre meglátszik rajta a modoros munka, nevezetesen a haj és szakálnak kezelésében, mint az a hajszálak merev rendszeres vonalzásában s a bajsz végei csigaalakú tekercsei-

---

[1]) Hieronymus Contra Jovinian. Durandi Rationale VII. 44.

[2]) Didron Manuel d'iconographie chretienne Grecque et Latin. Paris 1845. 308. Menzel Christliche Symbolik. I. 261.

[3]) Menzel Symbolik I. 261. és II. 114.

[4]) Heider Ueber Thier-Symbolik u. d. Symbol des Löven in der kristlichen Kunst. Wien. 1849. s Archaeol. Notizen Physiologus.

[5]) Menzel Symbolik II. 114.

[6]) Organ für die Christl. Kunst 1858. 172.

[7]) King The Study-Book of Mediaeval Architecture and Art II. 65.

[8]) Így mondja Menzel is Symbol. I. 260. Das von Ihren (t. i. Evangelisten) niedergeschiebene Wort ist ausfluss der Gottheit selbst, daher werden sie in den ältesten christlichen Bildwerken mit den vier Flüssen des Paradieses verglichen, und als vier Flüsse dargestellt, die aus einem Felsen fliessen. Hasonlón Crosnier Iconographie Chretienne. Paris 1818, 177. C'est une magnifique pensée du moyen-âge, de réunir dans un même tableau ou de mettre en regard les quatre fleuves du Paradis terrestre, le quatre grands Prophètes, Daniel, Jérémie, Isaïe et Ezéchiel, et les quatre Evangélistes.

Les quatre fleuves portaient dans les jardins d' Eden la fertilité par l'abondance de leurs eaux; le plantes et les arbres de ces vastes jardins puisaient sans cesse de nouveaux sucs et une nouvelle vigueur dans la fraîcheur de ces eaux salutaires. Les quatre Evangélistes sont aussi les quatre sources fécondes qui doivent arroser l' église pour faire germer toutes les vertus, dont le Seigneur nous a donné l' exemple.

ben mutatkozik, valamint a merev szem- és száj- alakitáson egyiránt észrevehető. Ezen merevség a középkori művészetnek, különösen előbbi bizanczi és román korszakában, kezdve már a hasonló mozaik alakitásoktól, a nagyszerű és fenségesnek eszméjét igyekezett gyakran ily ügyetlenűl is előállítani. Mellszobrunkon azonban ezen felűl még magának az arcz izmainak azon durva, sőt elijesztő torzvonalzata, nem annyira a herma eredeti művészének hibája, mint inkább a későbbi ujítások ügyetlenségének tulajdonítandó. Eredetileg ugyan is, mig az efféle mellszobrokon a haj és szakál rendesen aranyozva volt, a régi ünnepélyes chrysocoma módjára, addig az arcz testszint utánzó zománczczal, vagy színes mázzal volt befuttatva; mint ennek nyomait fenebb Nagy Károly és mások hermáin még látjuk. Csak midőn később sz. László mellszobráról is ezen testszínű zománcz lepattogott, vagy kicserepesedett, rontotta el az arczot úgy látszik azon aranyműves vésője, kinek azt javítania kellett volna; mit az ismételt úgynevezett símított aranyzás, mely itt épen nem volt helyén, még inkább eléktelenített. Egy ily aranyzás pedig nem rég, 1850-ben is érte. S erre vonatkozik csupán a mellszobor egyik ujításának bekarczolt német felirata is „Hauser Renovirt 1850, 24. juli." Eredetileg midőn még az arczot testszin, a szemeket és ajkakat pedig megfelelő szinű zománcz fedte, az arcz mai torz kinézése helyett a mű- és korizlésnek jobban megfelelhetett.

A nyak egyedüli ékességét jelenleg csupán egyszerű domború ezüst abroncs vagy gyűrű képezi; mely eredetileg lehet szinte jóval díszesebb volt. Ellenben a vállt és mellrészt mintegy díszes királyi öltöny módjára, dús mintázatú és szinezetű zománczozat filigránműbe foglalva borítja. A tagozást ezüst vertműben erősen kidomborodó harántos vonalak képezik, melyek egymást jobbra balra átszelve csürlőded (rhomboidalis) négyszögalakokat, lent és fent pedig, hol csak egyfelől metszik egymást át a vonalok, háromszögeket ábrázolnak. Mindezen négy- és háromszögterét, kivéve egy középsőt, egymáshoz egészen hasonló mintazatú zománczozat borítja.

Maga ezen zománczmű régi hazai zománczkészítési gyakorlatunkra nézve igen érdekes lévén, amennyire eltér a zománczozás közönségesebb nemeitől, helyén lesz itt magyarázatául eleve általában a zománczozás gyakorlatával megismerkednünk.

Zománcznak (electron, encaustum, email) nevezzük általában a fémsavakkal szinezett átlátszó azon üvegfolyadékot, mely fémre: aranyra, ezüstre, rézre sat. de egyiránt üvegre is és agyagművekre forrasztható. Ennek a középkorban ismeretes nemei voltak:

A *borított* vagy *kérges zománcz* (encaustum incrustatum), mely kétféle, 1-ször az úgynevezett *befoglalt* vagy *sejtes zománcz* (email cloisonné, Zellenschmelz), midőn a fémarany-, ezüst- sat. lapon előállítandó képnek vázát a lapra ragasztott vékony finom fém lemezkék képezik, s az ezek közt keletkező hézagok és térek szines zománczczal töltetnek ki; miáltal mintegy sejtes és mosaikszerű kinézésűvé lesz az előállítandó kép. Ez a zománcz legritkább és becsesebb neme, mely mintegy az V-dik század óta Bizanczban gyakoroltatott s a kilenczedik században Olasz- és Németországban is műveltetni kezdett. Ilyen becses zománcz műveket bírunk szent koronánkon, a Nyitra-ivánkán nem rég feltalált zománczos szinte korona aranylapokon nemzeti muzeumunkban [1]), valamint egy bizanczi ereklyetartó táblán az esztergomi főegyház kincstárában [2]). — 2-ik neme a borított vagy kérges zománcznak az úgynevezett *emeltterü zománcz*, midőn magán a fémlapon kivésett rajzok vázlatvonalai emeltebben hagyatnak, míg a kivájt völgyeletek zománczczal betöltetnek. Ez az egész középkoron át gyakoribb sőt közönséges neme a zomácznak.

---

[1]) Kiadva Archeol. közlemények II. 65. Érdytől.

[2]) Kiadva Jahrbuch d. Centralcommiss. III. 140.

A zománcz egyéb nemeit, minő a *domború zománcz*, midőn a fémlapra vázolt emelkedő ábrák átlátszó zománczczal vannak színezve, vagy minő a *zománcz festvény*, midőn a zománcz szinek egyszerűn és hasonlón más festéshez ecseteltetnek a fémlapra, mint újabb, maig divatozó kezeléseit a zománcznak, elég legyen itt csupán röviden megemlítenem [1]).

Nevezetes már, hogy a Sz. László hermáján lévő zománczozat, ezen a művészet által eddig kizárólag tárgyalt zománczok nemei egyikéhez sem tartozik sajátlag. A mennyire t. i. itt is a fémlapra alkalmazott lemezkék vagy sodronyok képezik a zománczozat különféle színei között a határt, s egyszersmind ez által a rajznak vázát, közéjök lévén a zománcz színek alkalmazva, hasonló volna ugyan már a befoglalt vagy sejtes zománczokhoz. Csakhogy míg a hasonlíthatlanúl gyöngédebb, finomabb befoglalt vagy zárt sejtes zománcznál a fémlemezek nem emelkednek felebb a zománcznál, hanem ezzel egyarányban vannak leszelve, s a rajznak csupán vonalzatakint tűnnek elő; addig Sz. László hermáján a zománczot befoglaló fémlemezek hasonlón a filigránsodronyokhoz kiállanak, mintegy önálló diszítményeket képezve; s innét ezen zománcz *filigrános zománcznak* (filigranirter Email) neveztetik.

De érdekes már a zománcz ezen neme különösen ránk nézve azért, mert az épen hazai középkori aranyművészetünkben kitünőleg gyakoroltatott. Számos aranymű tárgyunkon ott találjuk még folyvást a filigrános zománczot, oly annyira jellemzőleg, hogy ez műtárgyainkon a külföldi szakismerők előtt is feltűnvén, gyakorlatát ők is különösen hazánknak tulajdonítják. Így Bock Frigyes, e nemben első tekintélyek egyike, az esztergomi főegyház kincstárának leirásában s a nemzeti muzeumi hasonló tárgyak tanulmányozása nyomán világosan mondja, hogy ily művek, máshol csak ritkán jönnek elő [2]). A bécsi 1861-diki régészeti műkiállításon hazánk csak alig hogy egy két helyről és azt is alig egy két tárgygyal lévén esetleg képviselve, mégis már ott is nehány régi kelyhünk ily filigrán-zománczos ékítménye annyira feltűnt, hogy ezen tárgyak leirásában ezen műgyakorlat kitünőleg hazánknak tulajdoníttatott [3]). Valaminthogy a máshonnan dúsan és nagy bőségben kiállított tárgyak közt alig került elő egykét hasonló mű [4]). És valóban hazánk egyházi műkincsei közt még számos ily műemlékekkel bírunk. Tudomásomra is ily zománczozatú kelyhek nagy számban léteznek még az esztergomi és kassaiakon kivűl Szepesnek több egyházaiban.

Ezen filigrán és zománcz diszítmények által mellszobrunk csürlőded alakzatai-

---

[1]) A zománcz művészetet tárgyalják: Labarte Recherches sur la peinture en émail dans l'antiquité et au moyen âge. Paris 1856. — Heider Mittelalterliche Kunstdenkmale II. 58. — U. az Mittheil. d. Centralcommis. 1858. III. Nov. füzet; s u ott 1861. IV. 74.

[2]) Bock Jahrb. III. 110. mondja egy ily esztergomi kehelyről: zeigt die Verbindung des durchsichtigen Emails mit Kunstreich filigranirten Arbeiten, wie wir sie in dieser Weise nur noch selten anderwärts vorgefunden haben.

[3]) Weiss Mittheil. der Centralcomm. 1861. VI. 46: Mondja ugyan, általában az osztrák művészetnek tulajdonitva ezen mükezelést: Eine eigenthümliche Erscheinung ist endlich bei den aus österreichischen Handwerkstätten hervorgegangenen Kelchen der zur Anwendung gekommene Emailschmuck an den Flussflächen und dem unteren Theile der Kuppa zu bemerken. Es wurden nämlich in Ornamenten von aufgelegten feinen Dräthen verschidenfarbige Glasfüsse eingeschmolzen, die eine treffliche Farbenwirkung erzielten. De alább bevallja legalább, hogy ily filigrán müveknek csak is Magyarország a hazája: Einen Kelch mit prachtvoller Filigranarbeit, und zwar in jener geschmackvollen Ausstellung, wie ich sie an mehreren Kelchen der Domschätze zu Agram, Graan und Pressburg und überhaupt nur in Ungarn angetroffen hatte, lieferte die Pfarrkirche zu Ebenfurth.

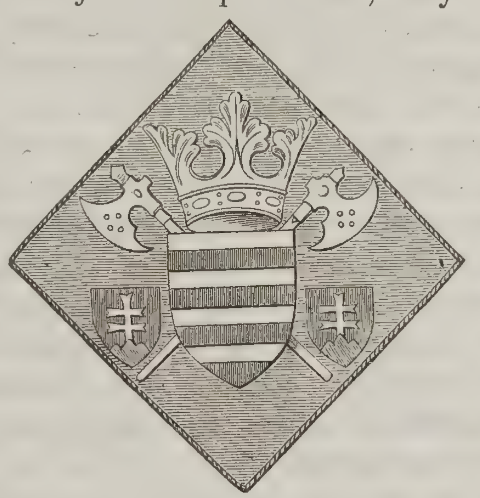
[4]) Ilyenek egy XV-dik századi Klosterneuburgi és Schönbergi; mig maga az egy Kassa 3 ily kelyhet állított ki. Lásd Katalog der Austellung von Kunstgegenständen aus d. Mittelalter. 9. lap.

ban képezett mintázatokat az itt látható 4. sz. ábra tűnteti elő. A filigrán sodrony apró félkörű szegélydiszítménykint körülfutja az alakzatot szélein, mig közepét ismét filigránból alakított négyes levelű, majdnem keresztalakú virág foglalja el; mind a négy levél tövében hasonlón négy kisebb csúcsos levelke képződik ismét, miáltal az ékítmény némileg csillagos keresztet mutat. Ezen filigrán alakzatok terei azután különféle színű zománczczal vannak befuttatva. A filigrán szegélyzet által befogott első tér vörös, de az idő által megbarnult vörös színt mutat, s rajta párosan, minden nagyobb két levél közt két-két, összesen hat aranycsillag látható. A négy nagyobb keresztlevél ellenben kék színű, míg a közepső kör sárga, s a kisebb szögekben kinőlő hegyes levelkék is ily színű zománczczal vannak beeresztve.

4. sz.

A középső négyszög ellenben Magyarország czímerét viseli a szokott színekben, mint itt 5-dik ábránk mutatja. A középső vérten, mely felett hármas levelű korona áll, oldalvást keresztbe helyezett két bárddal, a négy szelemen látható. Míg a két oldalfelőli kisebb vérten a hármas halom feletti kettős kereszt jön ismételve elő. Szokott előállítása ez Magyarország czímerének, mint az már a vegyesházbéli korszakban előjön, midőn rendesen az ország kettős keresztje képezi a fő vértet, míg a mellék vérten vagy vérteken a négy szelemen s a királyi család czímere áll. Így jön elő az már Nagy Lajos 1334. és 1365-ből ismeretes pecsétjein, hol, valamint Bajor Otto czímeres pecsétjén, a hármas halom is már hasonlón látható mint czimerünkön [1]). A kettős bárd itt nyilván Sz. Lászlóra vonatkozik csupán, kinek rendesen hősies jelvénye, mint azon fegyvere, melylyel a kúnok ellen csodásan és vitézűl hadakozott; valamint hogy ez s a hármaslevelű vagy liliomos korona látható már Sz. László legrégibb képén a nagyváradi káptalannak a XIV-dik századból ismeretes pecsétjén [2]).

5. sz.

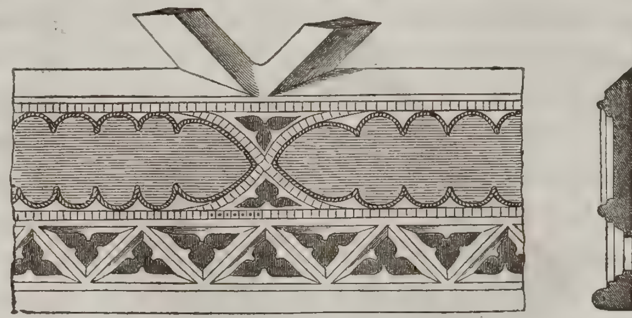
Ezen filigrános zománcz ékítmény itt azonban egészben nyilván a sz. királynak mintegy öltözete kelméjét, annak drága, színes szövetét ábrázolja. Ily dús virágos mustrájú ruhákban jönnek elő a középkori képeken, nevezetesen az üvegfestvényeken a királyok alakjai. A franczia királyok, például sz. Lajos, czímerök liliomjai alakzatával átszőtt kelméjű öltönyben; így az Anjou szentek nálunk is aszepes-váraljai fő szárnyoltár XIV-dik századi képein; valamint ugyanott sz. királyaink képei is nagy virágos mustrájú ruhákkal, mig szent Imre vezér ruhakelméje szőlőgerezd mintázatokat mutat. Nagy Károly hermáján, mint a franczia királyok öltönyén, látjuk a liliomokat és a német czímer sasalakzatát; míg más ily képeken a czímer hasonlón mint sz. László mellszobrán, csak egyszer, legalább az övben vagy mellen van alkalmazva [3]).

[1]) Pray Syntagma de Silgillis I. táb. 6. fig. és II. táb. 1. fig.

[2]) Ipolyi Beiträge zur Mittelalt. Siegelkunde Ungarns 10.

[3]) Például a Soissoni képeken Organ für Christliche Kunst. 1857. 10. sz. 114. lap. A heraldikai mintázatú ruhákra lásd Essenwein Mittheilungen 1862. VII. 48. lap.

Az öltöny alsó szegélyzete kiválólag ékesebben, mintegy csipkézetben végződik, mint itt a 6. ábra mutatja; felső részét ismét filigránból képezett félkörű s végein hegyes levélbe záródó diszítmény alakzatok képezik, melyek terét kékszínű zománcz borítja; közben, hol ezen ékítmény végződik, mindenütt hegyes hármas-levelű művezettel van áttörve. Ugyanígy alul is, hol az erőteljes tagozással képzett háromszögeket hasonló, de nagyobb hármaslevél töri át.

6. sz.

Valószínűleg Sz. László hermájának is ezen felűl talapzata volt még, hasonlón más ily mellszobroknak, mint említém, többnyire domborművekkel is diszített talapzataikhoz. Az ily ereklyetartók mint láttuk, nem csak az ünnepélyek alkalmával az oltár predellájára kiállíttattak, mint az egyházak fő dísze; de különös ünnepélyes alkalmakkor körmenetben, koronázásokra, sőt háborúkba vitettek. S e czélra is saját alkotmánynyal lehettek ellátva. De minderről jelenleg hermánkra nézve már semmi bizonyosat sem mondhatunk.

Szólnom kell még végre a mű koráról és jelleméről. Mikor és ki által készült vagy készíttetett Sz. Lászlónak fejereklyetartó hermája először? Adataink nyomán biztosan meg nem határozható. Valószinű, mint véleményeztem, hogy már a szent király testének ünnepélyes felemelése alkalmával készült, s a XII-dik század óta létezett egy ily mellszobra; minthogy már ekkor halljuk a sz. király fejereklyéjét külön említtetni. Hogy ily hermák már a IX-dik század óta dívtak, emlékeik felsorolásából láttuk; sőt hogy ilyenek hazánkban is már a XII-dik században léteztek, látni fogjuk alább. — Ereklyetartónk történetéből tudjuk azonban szinte, hogy Sz. László régi hermája azon tűzvész alkalmával elolvadt, mely a nagyváradi egyház sekrestyéjét 1406. előtt elpusztította volt. Ezen időtájban készülhetett tehát sz. László ezen második mellszobra, mely azon újabb vészben, mely a nagyváradi egyház sekrestyéjét érte, midőn az egyik torony ledöntötte, sérülést és kárt nem szenvedett.

Sz. Lászlónak tehát itt tárgyalt ereklyetartó hermája, úgy mint azt képünk előállítja, nyilván a XV-dik század elején, bárha nem Zsigmond király által készíttetett; kivéve a későbbi koronát s az ismételt legújabb aranyzásokat. Megfelel ennek tökéletesen a mű jelleme is. Mert ámbár a koponyát fedő abroncs domború vert műveinek egyes ábráin, sőt egész felfogásán, még régibb román műfelfogás s alakítás nyomai mutatkoznak, valamint a fejnek, arcznak modoros alakításában, sőt a filigrán-zománcz ékítmény is részben még régibb ötvösi kezelésre és műgyakorlatra mutat. Mindamellett a XIV. és XV-dik századi gót ízlésnek határozott nyomai is félreismerhetlenek művünkön. Így látjuk a Megváltót előállító domborképen a tróntámokat teljesen kifejlett gót fialákkal, támtornyocskákkal alakítva. Erre mutatnak szinte az újabb koronán a régibb eredeti koronából alkalmazott gót keresztvirágok; a mellszobor alsószélén az áttört csúcsos hármaslevelű művezet, s a szobron látható czímernek XIV-dik századi alakja. De a zománcznak ezen kezelése folyvást, még késő gót XV-dik századi kelyheinken is feltalálható.

A történeti adatok tehát egyiránt, valamint a mű jelleme arra utalnak, hogy a XV-dik század elején készülhetett és pedig valószinűleg Zsigmond király által, ki a nagyváradi egyháznak, hol neje, később maga is temetkezett, melynek védnöke Sz. Zsigmond testét is ajándékozá, általában nagy jótévője volt. E tájt a XIV-dik században, épen különös keletnek is örvendettek ezen hermák. A prágai egyház mint láttuk, ezen század-

felé XXVII-etet bírt, és Kázmér lengyel király által is szinte ezen korban készült két ilyennek évfeliratát ismerjük. De nevezetesen épen Zsigmondnak atyja, Károly császár, e tekintetben a világ minden részéből nagy kincset halmozott össze [1]) és páratlan bőkezű volt hasonló ereklyetartók készíttetésében.

Hogy azonban nem csak magyar király által készíttetett, de hogy hazai ötvösünk által is készült, nincs miért tagadnunk. Rajta épen saját középkori egyik nemzeti műgyakorlatunk fényes példáját láttuk filigrán zománczozatunkra nézve, mely arany művészetünknek kiválólag sajátja volt. Más részt nem is oly műremek, hogy azt akár az idegen művészet tőlünk megirigyelve igényelhetné, akár hogy ennél jobbat is szebbet is nem tudott volna aranyművészetünk alkotni épen akkor, legvirágzóbb korszakában, midőn a fényüző Nagy Lajos udvarában példáúl az ötvösök mesterségökért már várnagyokká és alispánokká emelkedtek, birtokokkal adományoztattak [2]); és magyar királyleányok déli Olaszországba, olaszkirályfiak a magyar trónra lépve dús kincseket hordottak magukkal, mint még leltáraik s hagyományaik mutatják, melyekre itt lejebb e nemű műemlékeink jellemzéseül vonatkozni fogok.

Más kérdés, vajjon a herma arczában — természetesen nem mai megrongált, de egykoru zománczozott kinézésében — ne talán szinte sz. László arczképének még némi nyomát kereshetnők-é? mint sz. Lajosnak XIII-dik századi hermája a párisi St. Chapelleben arczképnek tartatott. Mire nézve az inductiót, rávitelt kivéve, minden más érvek hiányában sem nemet, sem igent nem mondhatok.

IV.

Látván sz. Lászlónak régi s nagy műbecsű ezüst mellszobrát, alig lehet kételkednünk azon, hogy nemzetünk dicső első királyának és apostolának sz. Istvánnak, sőt többi fejedelmi és nemzeti védszenteinknek is ily ereklyetartó régi mellszobrait nem birtuk volna; valamint láttuk, hogy más nemzetek is védszenteik hasonló hermáival dicsekedtek.

És valóban, még maig is birjuk egy és másnak emlékét, maradványait vagy csak nyomait. Ez az eset nevezetesen mindjárt sz. István király mellszobrára nézve.

Valamint sz. Lászlónak hermája az általa emelt nagyváradi székesegyházban létezett, hol temetkezett; úgy sz. Istváné is az általa épített székes-fehérvári királyi egyházban létezett, hol a sz. király sírja volt.

Az első adat, melyet felőle ismerünk, későn ugyan és csak mellékesen de mindamellett is határozottan említi. Midőn t. i. Magyarország rendei 1440-ben a székes-fehérvári országgyűlésen I. Ulászlót királynak megválasztották, az özvegy királyné Erzsébet a szent koronát Visegrádról magával elvivén s nem akarván kiadni, az országgyűlés határozata szerint az újon választott király, az ország koronájának hiányában „szent István azon régi művű koronájával koronáztatott meg — úgy mond az országgyűlési okmány — mely a szentnek fejereklyetartóján eddig nagy tisztelettel tartatott“ [3]). Ezen fejereklyetartótoknak, mint a latin szöveg nevezi (theca capitis reliquiarum) nyilván sz. László

---

[1]) Hagek Chronica Bohem. (1718. kiad.) 574. részletesen írja le, hogy járta be IV. Károly császár német- és más országok városait és monostorait ezen czélból, majd jószerivel, majd fenyegetésekkel is kényszerítve egyes ereklye kincseik és részek kiadására.

[2]) Mint Sienai Péter Lajos udvari ötvöse szepesi várnagygyá s alispánná lőn s Gemnik helységgel adományoztatott. L. Fejér Cod. Diplom. VIII. III. 529. — Hasonlón Szemeits aranyműves már Béla által nemességre emeltetik. L. Ráth és Rómer Győri füzetek I. 207.

[3]) Fejér Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad 39—43: Decretum. Nos prae

hermájához hasonló mellszobornak kellett lennie, mert csak ilyennek fején létezhetett a korona; valamint felebb láttuk, hogy sz. László hermája is a latin szövegben toknak, theca capitis, neveztetik. Feltünő ezen adatban már az is, hogy a korona igen réginek mondatik (s úgy hangzik mintha sz. István saját koronájának mondatnék [1]), vagy hogy csak az egész mellszobor régiségét akarják az erre vonatkozó szavak kiemelni.

Valamint azonban ezen adat sz. Istvánnak fejereklyetartó mellszobráról csak mintegy véletlenűl jön elő, úgy tovább sem hallunk többet felőle. Csak újabban Sellyei Nagy Ignácz székes-fehérvári püspök által 1778-ban kiadott okiratból értesülünk, hogy sz. Istvánnak koponya ereklyéje, mely 1775-dik évi december hó huszadika óta, királyi átadásnál fogva a pozsonyı káptalani egyház tárában ezüst tokban lepecsételve tartatott, új ezüst ereklyetartóba, vagy is, mint az okmány szavai szólnak, emberi alakot ábrázoló jeles és mesterséges mívű aranyozott ezüst (mell-) szoborba foglaltatott, melyet Mária Terézia királynő saját költségén készíttetett s a székes-fehérvári székesegyháznak ajándékozott, előbbi régi ezüst tokjával együtt [2]).

Sz. István ezen ereklyetartó mellszobra mely jelenleg is a fehérvári székesegyház egyik kápolnája oltárán tiszteletre kitéve látható, mint ujabb, a fenebbi okmány szerint 1777-ben készült renaissance idomú arnyzott ezüst mellszobor, már a műrégészet körén kivül áll, s leírását itt a 7. sz. alatt közlött képe feleslegessé teszi. De a koponyaereklyének azon régibb tokja is, melyről az okmány szól, s mely jelenleg szinte a mellszobor mellett őriztetik, hasonlón csak újabb XVII-dik századi renaissance ízlésű mű. Alakjára nézve lapos tálczán, felkörűn, koponyaszerűleg emelkedve s áttört ezüst művezettel mint egy rácsozatot vagy kosarat képezve készült. — (Lásd a 8. sz. ábrát). Rajta angyal, cherub fejek és virágfűzérek, úgynevezett nyitott koszorúk (feston) közt, vertműben két nagyobb kép látható; az egyik Sz. Istvánt, antikszerűleg idomított fejedelmi öltönyben, koronával fején, trónon ülve, keresztbe vetett lábbal s jogart tartva állítja elő; ezen körirattal; CAPUT S. STEPHANI REGIS VNGARIAE. (Lásd a 9. sz. a. ábrát.) A másik képen térdelve állíttatik elő, hasonló királyi jelmezben, a mellette levő oltáron a Boldogságos Szűz alakja látható: S. MARIA ORA PRO

7. sz.

---

lati, Barones sat. Corona aurea operis vetusti beatissimi Stephani regis, apostoli et patroni nostri, in theca capitis reliquiarum eiusdem hucusque magna veneratione conservata.

[1]) Hasonlón Sz. István neje Gisela királyné saját arany koronája létezett a veszprémi székesegyházban, melyet II. András az egyház értékesebb kincseivel magával vitt keresztes hadjárata alkalmával a keletre. Fehér Cod. Dip. IX. 7. 646.

[2]) Kiadva ezen mellszobor képével együtt Verebytől a Testvérhaza történetkincsei czímü munka 2 füzete 26. lapján és Magyar néplap 1857. 66. szám: Nos Ignatius Nagy de Sellye Dei et Apost. sedis gratia Episcopus Alba Regalensis sat. Universis et Singulis Has Praesentes Litteras Nostras inspecturis Fidem Facimus indubiam et attestamu, quod Sacrum cranium Divi Stephani primi Regis Apostolici incorrup-

NOBIS körirattal. (Lásd a 10. sz. a. ábrát). A tálczán vagy lemezen, mely ezen áttört műnek alját képezi kereszt s egyszerű czifrázatok vannak vésve. (Lásd a 11. sz. a. ábrát). Az egész mű, mint a rajzok világosan mutatják, már is a XVII-dik századi úgynevezett Zopf izlésben készült.

8. sz.

9. sz.

10. sz.

11. sz.

Ebből látjuk, hogy sz. István fejének 1440-ben a székes-fehérvári egyházban létezett hermája elenyészett, ámbár fejének ereklyéje megmaradt, mely a jelenlegi ereklyetartóban a koponyából vagy agycsontból áll csupán. A fenebbi okirat szerint, mielőtt ezen ereklye 1775-ben a pozsonyi káptalani egyházban a fejedelemnő által letétetett, nyilván tehát a bécsi udvarban, a fejedelemnő birtokában volt. Hogy jutott oda nem tudjuk. De így említi Cserey Farkas 1774-ben még, Bécsből testvéréhez Cserey Ambrushoz

tum quod a Die Vigesima Mensis Decembris Anni Millesimi Septingentesimi Septuagesimi Quinti ex traditione Regia in authentico conservatorio collegiatae Ecclesiae Posoniensis ad S. Martinum in Theca argentea Sigillo authentico munita asservatum, modo vero ad novum Conservatorium argenteum, seu Statuam argenteam inauratam, humanam Speciem referentem affabre et operose elaboratam, cuius vertex Sacrum Cranium continens ad amplitudinem Sacri Depositi Cristallo vestitus ope claviculae aperiri, et deponi potest, impensis Suae Majestatis Sacratissimae Mariae Theresiae Reginae Apostolicae praeparatum coram Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Francisco e Comitibus Eszterházy de Galantha, Perpetuo Comite de Frakno, Aurei Velleris, et una Insignis Ordinis S. Stephani Regis Apostolici Magnae crucis Equite, Utriusque S. C. A. R. A. Majestatis Camerario et actuali Intimo Status Consiliario, nec non per idem I. Regnum Hungariae Curiae Regiae Magistro, et coram Exmissis ab Excelsa cancellaria Hungarico-Aulica Illustrissimis Dominis Petro Végh et Josepho Ürményi Consiliariis Aulicis, et ordinis S. Stephani Regis Apostolici Equitibus; ac insuper Reverendissimis Dominis Sigismundo Grubanovics Praeposito Majore, et Paulo Szegedi Cantore Cathedralis Ecclesiae Nostrae Alba-Regalensis, ad id peculiariter per Nos Deputatis per Illustrissimum ac Reverendissimum D. Emericum L. B. de Perén canonicum Strigoniensem, Collegii Pazmaniani Viennae Praefectum, Celsissimi ac Reverendissimi Domini Sacri Imperii Principis I. Regni Hungariae Primatis et Archi-Episcopi Strigoniensis Josephi e Comitibus de Batthán etc. etc. Plenipotentiarium, Viennam reverenter transpositum, Filis Sericeis violaceo-rubri coloris reclusum, et Sigillo ejusdem Gentilitio obsignatum, ac per supra nominatos Nostros Deputatos cum S. Cranii *antiqua Theca argentea figuris distincta inscriptionibus munita, tanquam Vetustatis Reliquiis*, Authentici Documenti Loco horsum delatum reverenter recognoverimus, insuperq. funiculo sericeo albi coloris rursum per Nos colligatum ac Sigillo Nostro obsignatum curae Capituli nostri Cathedralis Ecclesiae Nostrae Alba Regalensis, cui pretiosum hunc Thesaurum in pignus perpetuum Altefata Sacratissima Majestas Maria Theresia clementer obtulit, concrediderimus, Facultatem in Domino tribuentes, ut in praenuncupata cathedrali Ecclesia nostra Alba Regalensi ad augendam X-ti Fidelium Devotionem et promovendum Divi Stephani Regis Apostolici cultum illis praesertim diebus, qui per Nos ex specialibus motivis constituti sunt, utpote: Secunda Aprilis, seu Die illationis in ciuitatem et Cathedralem Ecclesiam Alba Regalensem per triduum: Die Decima nona Martii, qua Civitas Alba Regalensis a Turcis erepta est: in Festo S. Ladislai, in Festo S. Stephani per octiduum: undecima Octobris, qua olim in Hungaria Festum inventionis corporis S. Regis Stephani celebrabatur: demum in Festo S. Emerici per triduum: publicae X-ti Fidelium venerationi exponatur. Inquorum Fidem Praesentes propria manu Nostra Subscriptas Nostroque Sigillo munitas expediri mandavimus. Datum in Moor in Conventu P. P. Capucinorum in Festo Annuntiationis B. V. seu Die vigesima quinta Martii. Anno Millesimo Septingentesimo septuagesimo octavo. Ignatius Eppus Albensis.

Székes-Fehérvárra írt levelében általában, hogy sz. Istvánnak ereklyéi a bécsi udvari egyházban léteztek, valamint a Jézustársaságbeli úgynevezett professusok házában is, mielőtt e szerzet eltöröltetett [1]. Ellenben az „Acta Sanctorum Hungariae" czímű Magyar szentek életirata sz. István életében mondja, hogy Nagyszombatban az akkor ottan székelő Esztergomi érsekség és főkáptalan egyházi kincsei közt sz. István koponyájának nem csekély része, a szent királynak ezüst szobrába illesztve, nagyobb ünnepélyek alkalmával köztiszteletre kitétetett. [2].

Vajjon régi volt-e még ezen szobor, és szinte herma volt-e vagy sem? valamint hogy hová lett? semmi bizonyosat sem tudunk. Mert tudomásomra jelenleg ilyen sem a nagyszombati sem pedig az esztergomi főegyházban nem létezik.

Lehet egyébiránt, hogy valamint talán a fenebb említett koponya ereklye, mely a bécsi udvarban létezett, Pozsonyba s onnan Székes-Fehérvárra jutott királyi adományból, úgy talán ennek egyik részecskéje volt az, mely a Jézustársaság eltörlése előtt, annak bécsi házában létezett, s innét jutott még 1774. előtt a nagyszombati főegyházba?

Ezen adatokból is azonban látjuk, hogy sz. Istvánnak egyik hermája régóta és még 1440-ben is Székes-Fehérvárott létezett; koponya ereklyéje egy kisebb részének más ily szobra-e vagy mellszobra? még 1774-ben Nagyszombatban az esztergomi káptalan birtokában volt. Míg fejkoponyájának nagyobb része, mely egy ideig úgy látszik lappangott, 1778-ban új mellszobor ereklyetartóba alkalmaztatott ismét, a fehérvári egyház számára, hol maig létezik.

De ezen felül létezett még, és létezik maig sz. István fejereklyéjének egyik hermája a zágrábi székesegyházban. Jóval, mintegy más félszázaddal előbb, mint a régi székes-fehérvári, említtetik már Ágoston zágrábi püspök által (ki 1304. óta ült a zágrábi püspöki széken) egy megyei zsinat alkalmával tartott beszédében: oltárunkon áll — úgymond ő ebben — egész Magyarország védszentének, Sz. Istvánnak arany és drágakőtől fényes feje [3]. A zágrábi főegyház oltárán sz. Istvánnak drágakőtől s aranytól fényes feje, nyilván csak ily, 1304-körül tehát már ott létezett aranyos és drágakővel diszített herma vagy is mellszobor alakú fejereklyetartó lehetett. És valóban, ámbár a régibb korból nem szól más adat felőle, az ereklye maig fenlétezik, ha bár jelenleg szinte újabb hermában, de mely nyilván a régi mellszobor helyébe készült.

Sz. Istvánnak ugyan is a zágrábi egyházban lévő ezen régi ereklyetartója 1594-ben, midőn a sziszeki tábor által az egyház kincseitől s nevezetesen arany s ezüst ereklyetartóitól is megfosztatott volna, szinte elenyészett, s az ereklye azóta közönséges

---

[1]) Simon Supplement. ad Dissert. de Dextera S. Stephani 60. l. Sancti nostri reliquia servabatur etiam in templo aulico, cuiusmodi reliquia etiam in domo professa (nempe Jesuitarum, donec isti exstabant) solebat exponi omni anno die festiva s. Regis in gratiam Hungarorum illuc convenientium.

[2]) Acta Sanctor. Ung. ex J. Bollandi continuat. aliisq. scriptoribus. Tyrnaviae 1744. II. 184. Tyrnaviae quoque inter cymelia Metropolit. Ecclesiae Strigoniensis, numeratur pars non modica e calvaria Divi Regis, quae *argenteae eiusdem statuae* inserta, diebus solemnibus venerationi publicae exponi solet.

[3]) Ferrarius De rebus Hungaricae provinciae ordinis Praedicatorum Viennae 1637. appendix 16. lap: Ágoston zágrábi püspök zsinati beszédének idézett helye: Regale caput eius (S. Stephani) auro gemmisque fulgidum; memoria eximiae Sanctitatis, gloriae et honoris augustius, tutelare numen universi Hungarici regni, patriae huiusce nostrae praesentaneum decus, insidet arae sacrosanctae, sicut videtis. V. össze Kercselich Hist. cath. ecclesiae Zagrabiensis I. 109. és Pray Dissert. de sacra dextra divi Stephani 60. l. hol e beszédet Ágoston későbbi életírójának Marnovitius Tomconak hajlandó tulajdonítani. A beszéd, igaz, lehet csinált is. De már 1637-ben Ferrariusnál kiadva olvassuk; míg sz. Istvánnak zágrábi újabb hermája csak 1635-ben készült el — mint alább mindjárt hallani fogjuk; — Marnovitius kortársainak tehát józanon nem szólhatott volna 1637-ben a két évvel ezelőtt készült hermáról úgy, mintha ez már a XIV-dik század elején Ágoston püspök korában létezett volna, ha csakugyan ily előbbi régibb hermájáról nem lett volna neki és kortársainak tudomások.

tokban tartatott egész 1635-ig; midőn Barberini Ferencz bibornok Rómában azon uj ezüst mellszoborba foglaltatta, melynek itt rajzát közlöm. 12. sz. a.

12. sz.

Rajta a következő felirat áll:

Sacro
D. Stephani
Ungar. Regis Aplique
Cranio, in Zagrabiensi Eccla.
Eidem dicata, servato,
Decentius asservando
Franciscus TT. S. Laurentii in Damaso
S. R. E. Vice Cancellarius,
Diaconus Cardinalis Barberinus
Pia in S. Regem observantia
Humiliter Offert
Anno Dni MDCXXXV. [1]).

Maga ezen mellszobor mint újabb renaissance mű szinte a műrégészeti tárgya-

---

[1]) Farlati Illyrici sacri V. 562. lap tudosít: Donum cardinalis Barberini basilicae Zagrabiensi oblatum Anno 1635. (Joannes Marnovitius) Zagrabiam reversus, insignae ac pretiosissimum donum a Francisco Cardinali Barberino basilicae adtulit; videlicet simulacrum argenteum pulcherrime caelatum, ut in eius capite reponeretur cranium S. Stephani R. Hung., quod vulgari theca inclusum, non eo quo dignum erat, ornatu cultuque, in sacrario eiusdem basilicae, cum aliis sacris lipsanis asservabatur. Anno quippe 1594. pretiosa quaeque sacrarii Zagrabiensis lipsana aureis argenteisque ornamentis exspoliata fuerant, ut sisciensi militi Stipendia solverentur. Barberiani autem muneris ipse Marnovitius auctor extitit et poene hortator; reique huiuscemodi memoriam, et grati animi erga piissimum cardinalem monumentum in citata a nobis dis-

lás körén kivül áll. Elég legyen egyszerűn a képre utalva itt megjegyezni, hogy a máskép is csinos műnek feje ezüstből, míg többi része aranyzott rézből készült, és topázokkal, ametiszt- és más kristályokkal diszítve van; magassága a talapzattal együtt 42″.

De feltünő lesz már talán ezután az, hogy sz. Istvánnak tehát három egykorú hermája vagy mellszobra létezett, melyekben egyiránt fejereklyéi vagy koponyája részei léteztek volna. A Fehérváriról biztosan tudjuk, hogy ott maig a fejcsont azon része létezik hermájában, melyet koponyának mondunk; de ezt látszik érteni a zágrábinak is leírása, mert az ottani mellszoborban levő szinte craniumnak mondatik [1]; valószinűleg azonban ez is csak része lesz, épen úgy mint a harmadik vagy is nagyszombati mellszoborban létezett, egyenesen csupán ezen fejcsont részletének mondatik [2].

Így könnyen megtörténhetett, a minthogy meg is történt, hogy egy s ugyanazon szentnek több helyütt lehetett hermája, s mindegyikben koponyája vagy feje egyes részlete is befoglalva volt, anélkül hogy azért álereklyéket kellene ily esetben gyanítanunk. A legvilágosabb példa erre nézve a sz. László hermája leírásában felmerült azon adat: hogy miután a nagyváradi káptalan sz. László ereklyéjének visszaadatását hasztalan sürgette, sikerült végre neki a koponyacsontnak egy részecskéjét megnyerni. Ezen részecskét a nagyváradi káptalan méltán hermába, mellképbe foglalva állíthatná elő, úgy a minthogy sz. István koponyájának vagy fejének részei több ily mellszobornak alakítására adtak alkalmat. Hasonlón történt sz. István jobbjával is; mely szinte mielőtt visszakerült, nyilván több felé szétosztatott [3], s így méltán több hely dicsekedhetett azzal, hogy sz. Istvánnak, kezét, karját, karcsontját bírja. Így volt ez másutt is; nevezetes példa Francziaországban, magában a St. Denisi apátságban sz. Dénesnek létezett többes hermái, mit részint a történelmi hypercritica, részint a gúny és tudatlanság arra magyarázott, hogy tehát a szentnek több, természetesen hamisított koponyája léteznék. Holott egyszerűn a fejcsont külön részei valának a hermákba foglalva. Sőt gyakran ily hermák, mellszobrok, mint díszes fogadalmiképek üresen is felállíttattak; valamint ily eset épen St. Denisből is ismeretes [4]. Így volnának kiegyeztethetők azon adatok is, melyekre már a hermák összeállításában figyelmeztettem, hogy például sz. Zsigmondnak is két hermája, egyik Lengyelországban [5], másik Prágában [6]) jön elő; míg egy harmadik le-

---

sertatione de sacris ecclesiarum ornamentis reliquit hisce verbis: Sed haec infelicitas, Siscianae nimirum cladis et sacri thesauri exspoliati, pietate saeculi nostri in omen felicitatis maxime reparatur; dum Emin. Princeps Fran. Cardin. Barberinus — — ubi primum nuditatem reliquiae S. Regis, erga cuius cultum exardescit perpetuo, nuper a me accepit, pretiosissimum ornamentum auro, argento, gemmisque distinctum, ipsum Apostolici Regis caput, humeros et pectus exprimens, Hungarico regali paludamento insigne, regia corona ad imitationem angelicae, apostolicaeque coronae Hungaricae superbum, elegantia operis nulli sacro reliquiario secundum, Romana industria elaboratum, mihi ad ecclesiam nostram Zagrabiensem deferendum ad manus igenti animi alacritate consignavit. In cuius — — base eiusdem pietatis argumentum incisum est sat. érti a fenebb már az eredetiről másolat nyomán itt közlött feliratot. Lásd szinte ezt a 340. lapon említve.

A fenebbi rajznak fényképét Kukuljevics Iván zágrábi főispán volt szives Gasparics kanonok leirásával számomra megküldeni.

[1]) A zágrábi hermában lévő ereklyerész iránti kérdésem válasz nélkül maradt, mi azonban, mint most utólagosan veszem észre, csak véletlenségből történhetett, miután kérdésem többi pontjaira nézve határozott választ nyertem. Egyébiránt Praynak (Dextera S. Steph. 61.) helyéből az tetszenék ki, hogy ott csupán részecskéje volna: itaque facile permitto partem cranii quidem divi R. Stephani Zagrabiae Augustini tempore fuisse, colique isthic etiam hodie. Ámbár, mint láttuk, fenebbi adataink egyszerűn s határozottan craniumnak nevezik.

[2]) Acta Sanctorum f. i. h. pars non modica e calvaria Divi Regis mondatik a nagyszombatira nézve.

[3]) Simon Suppl. de s. dextra 38. és következő lapokon át.

[4]) Felibien Descripton de S. Denis pl. III. 540.

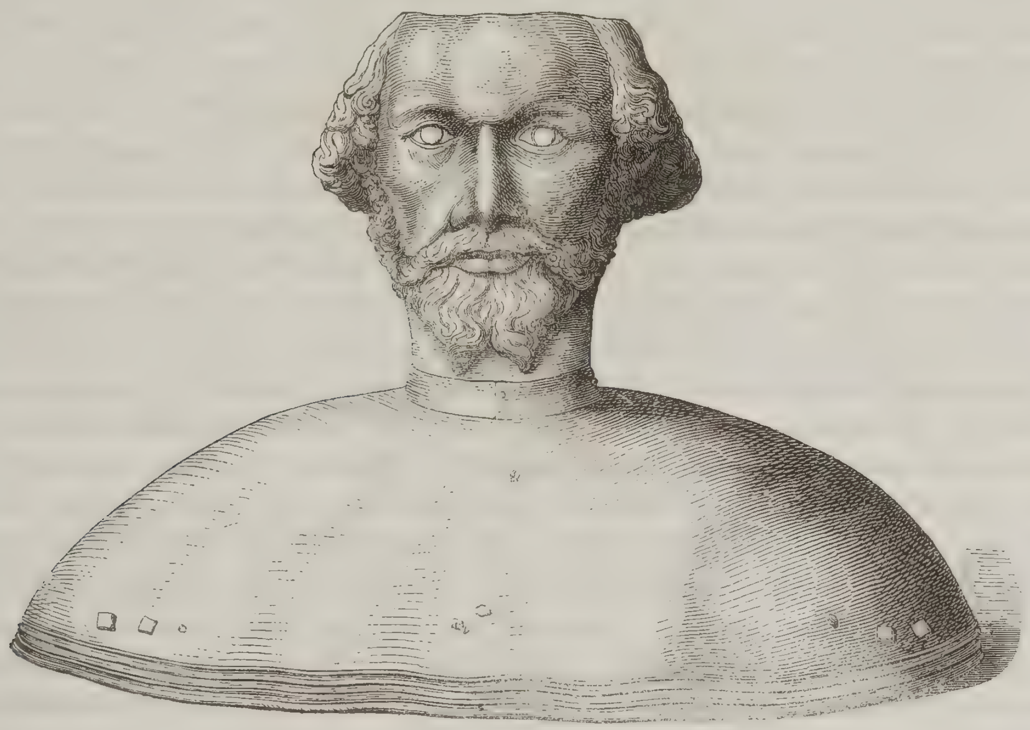
[5]) Przezdziecki et Rastavicki Monum. dans l'ancienne Pologne Sign. P. 8. p. fenebb közölve.

[6]) Bock Mittheilungen. IV. 238, fenebb közölve.

het hogy nálunk is talán létezett Nagyváradon, hol a szentnek teste eltemetve volt. Hasonlón említtetik Sz. Magdolnáé egyiránt Lengyel- [1]) és Dalmátországban [2]). Gyakran még a szentek hasonló nevei is nevelik e zavart. Ámbár hogy ezen felül egyszer s másszor visszaélések is történtek, senki sem fogja tagadni, ki az ereklyéknek a középkorban anyagilag is nagy értéket s az embereknek gyakran szentségtörésre is kész nyervágyát ismeri [3]).

Míg azonban sz. István fejereklyéje szerencsésen fenmaradt ugyan ránk, de régi eredeti hermái nélkül; addig ellenben nemzeti Muzeumunkban még egy ily régi hermát bírunk ismét, de ereklyéje s annak neve nélkül.

Ezen mellszobor képét itt közlöm a 13. sz. alatt. A Magyar Nemzeti Muzeum

13. sz.

legrégibb jegyzékeiben sajátságosan így íratik le [4]): „Trenchini Máté (mellképe) termé-

[1]) L. f. közölve Przezdicki után.

[2]) Eitelberger Mittelalt. Kunstdenkmale Dalmat. Jahrbuch d. Centralcomm. 1861. 173.

[3]) Nevezetes példa arra, mikép ugyanazon szentnek teste két helyütt is előjön, nemzetünk apostola sz. Adalbert ereklyéjének azon története, hogy midőn a Gneznában fekvő testet honfiai a Csehek elrabolni készülnek, a gneznaiak a fegyveres erőnek ellen nem állhatván, a szent testének helyébe más csontvázat tesznek, melyet a csehek jóhiszemben magokkal vittek volna Prágába. — Hasonlón értesülünk, hogy midőn Sz. Istvánnak jobbja Ragusában létezett, valahányszor tiszteletre kitétetett, mindannyiszor a város kapui bezárattak s őrök állíttattak fel. (Lás d Desericius de initiis et Majorib. Hung. V. 264). Nyilván annak nyoma, hogy visszafoglalását a Magyarok megkisértették. Így hajóznak Luceriába a Horvátok, hogy szent Ágoston egykori püspökük tetemeit megszerezhessék, melyet sötét éjszakának idején elorozva hajójukra szállítanak. De mielőtt még a kikötőből kiindultak volna, azt a luceriaiak hasonló csellel visszaszerezték (l. Acta Sanctorum Hung. II. 132.). Ismeretes Erzsébet királyné esete is szent Simon sírjánál, midőn a szentnek ujját szándékozik elorozni. Alább látni fogjuk, mint igyekeztek a Csehek II. Lajos királyt kijátszani, midőn a hradsini várból Remete sz. Pál fejét magával vinni szándékozott Magyarországba, álfejet tevén helyébe. Lásd Anonymi Hungarici de Translat. S. Pauli 17. lap.

[4]) Lásd Cimeliotheca Musaei Nationalis Hungarici sive Catalogus historico criticus antiquitatum, raritatum et pretiosorum. Budae 1825. 49. lapon.

szetes emberi nagyságban, rézből, dúsan megaranyozva, zord tekintettel, leborotvált fővel (!?), rövid szakállal, mely kétfelé osztva, fürtökbe tekerődzik, sűrű bajszszal, erős és tág vállal és mellel. Fövege hiányzik, melylyel hogy egykor bírt, a koponya feletti üresség gyaníttatja" (így!)

Ezen leiráshoz a tárgynak eredetére nézve megjegyeztetik még u. ott „hogy ezen magyar emlék, úgy mond, emlékezet előtti idő óta Trencsén sz. kir. város tanácsházában lappangott, anélkül hogy ismerete a közönség elé jutott volna. Jelenleg a városi tanács felajánlásánál fogva a nemzeti muzeum hazai régiségeit gyarapítja." Utal még a továbbiban arra is, hogy ki volt Máté a trencséni vidék egykori hatalmas dynastája sat.

Így mutattatott be ezen régiség mostanáig és mutattatik talán még maiglan is a Muzeumot látogató nagy közönségnek, s így tartatott és tartatik az Csák Máté mellszobrának, melynek képe gyanánt tudomásomra már is egyszer másszor levétetett és kiadott képének mintáúl szolgált. Szóval így csinálták az archaeologiát archaeologiai tudomány nélkül. A középkori műrégészetben jártasnak azonban csak egy tekintetet kell a képre vetni, hogy benne azonnal ereklyetartó főre vagy hermára ismerjen [1].

Közlött képe s a muzeumi jegyzéknek szavaival adott leírása után nem szükség bővebben tárgyalnom; csak az utóbbinak helyreigazításáúl és felvilágosításáúl, részben pedig potlásáúl is jegyzem meg, hogy az a mi ott leborotvált főnek (tonso capite áll a latin szövegben) mondatik, inkább fejteteje vagy is koponyája leszelésének volna mondható; és nem egyéb, mint ezen fejereklyetartónak azon része, mely födőként nyilt, mint sz. László ereklyetartóján láttuk, s mely alatt tartatott a fejüregben az ereklye, a koponya vagy fejcsont. E felett lehetett azután még korona vagy püspöki vagy más föveg, annak méltósága szerint, a kit előállított. Máskép látni, hogy épen ellenkezőleg haja nem hogy leborotválva lett volna, de inkább dús fürtökben ereszkedik alá. Ezen hajfürtök és nevezetesen az elválasztott szakálnak tekercses végződése, hasonlón más e nemű ereklyetartó fejek haj- és szakálfürtjei képzéséhez, igen jellemzik ezen modoros alakításnak régi, még részben bizonyára román vagy csak kora gót műkorát; ha bár ilyesekben az izléssel művészeink gyakran jóval elkéstek volt. Nevezetesen például egészen hasonlón van képezve a szakál, mint sz. Zsigmondnak fenebb, ezen ereklyetartók összeállításában tüzetesen leírt lengyelországi hermáján, mely a XIV-dik században készült; és azért nyilván ereklyetartónk is ezen kori mű lehet. Az arcznak valamint e szakálnak modorossága, mutatja, hogy ezeknek szabadabb képzése még nem igen állott a művész hatalmában. A mellszobor egyébirant mint mondva volt, dús aranyzású rézlemezből készült vertmű (getriebene Arbeit); s mint látni nem csupán koronája vagy illető fövege hiányzik; de mint a mellén és széleken kiálló szögek s észrevehető lyukak mutatják, egykor drágakövekkel is vagy más ékítményekkel lehetett diszítve, melyek most szinte hiányzanak.

Más kérdés az, hogy kinek, mily szentnek s hováváló ereklyetartó mellszobra volt. Valamint azon véleményre, hogy trencséni Máténak szobra, csak az adhatott okot, mivel Trencsénben találtatott, úgy talán ezen helynek nyomán lehetne nagyobb valószinűséggel nyomozni azt is, hogy kinek ereklyetartóját képezhette.

A magyar szentek legendája Trencsénben vagy csak közelében két szentet ismer: *Zoerard Andrást* és *Benedeket*, kik mind a ketten a szkalkai, Trencsén tőszomszédságában levő szikla barlangban, hol később benedeki apátság emelkedett, remetéskedtek, s az utóbbi vértanúi halált is szenvedett. Mind a kettő az ottani nyitrai egyházmegyének védszentjévé lett. S ámbár életiratukban azt olvassuk, hogy testök is Nyitrán a székesegyházban temettetett el [2]; de lehet azért, hogy mint gyakran megesett, sőt más

[1] Így ismertek rá már kivülem is, anélkül hogy egymás véleményét felőle ismertük volna, egymásután Bock Frigyes, Rómer, Henszlmann.

[2] Lásd Suriust, Inchoffert ad. an. 1002. és 1009. Ungaricae Sanctitatis Indicia 1737. kiad. 65. és 67. lap.

szentek ereklyéivel is majdnem rendesen történt, a szentek fejcsontja elválasztva a szkalkai apátságban, hol egykor éltek, mellszoborba foglalva létezhetett; s ezen apátság veszélyeztetése vagy megszűnte után került talán a trencséni várba; hol épen, mint alább látni fogjuk, más szentek testjei is ideiglenesen a háborús időkben letéve voltak. Innét kerülhetett később, már bizonyára a protestantismus idejében, ékességeitől és drágaköveitől megfosztva a trencséni városházba, hol feledve s újabban, mint láttuk, trencséni Máté mellszobrának tartva került elő.

De ezen felül ismeretes, hogy a mohácsi vész után Magyarország alsóbb részeiből, s nevezetesen Budáról számos egyházi kincs és ereklye menekedett a török hadak elől az ország felsőbb részeibe: Pozsonyba, Márjavölgybe, Nagyszombatba sőt épen Trencsénbe is [1]). Nevezetesen így értesülünk, hogy remete sz. Pálnak Nagy Lajos király által a velenczeiktől megnyert teteme [2]) a pálosok Buda melletti sz. Lőrincz kolostorából biztosság végett Trencsénbe vitetett [3]). A szentnek feje ugyan eredetileg Prágába jutott, de onnét II. Lajos király által 1523-ban szinte a budai sz. Lőrinczi kolostorba hozatott, hol azontúl a szent testével együtt volt [4]). Ámbár a szerzet későbbi történet

[1]) Lásd Knauz Magy. Tud. Értekező I. 60, a Budai várkápolna ereklyéi és kincseiről szóló adatokat és Révai de Monarchia, Schwandtner Scriptores II. 642.

[2]) Mellékesen megjegyzem itt, hogy Remete sz. Pálnak magyar életirói, úgymint: az Anonymus Hungarus de translatione s. Pauli; a Névtelen Carthausi magyar szövege. Sz. Pál ősönknek kihozásáról, Toldy Magy. Szentek Legendái eredeti Codexekből 150. lap; Eggerer Fragmen Panis Corvi protoeremitici; Orosz Synopsis Annal. Ord. S. Pauli 2. lap sat. hibásan írják, hogy Remete Sz. Pál teteme Manuel bizanczi császár által a Boldogságos Szüznek emelt egyházban létezett volna Bizanczban, miután az a Romanus Argyros által 1031-ben épült Peribleptae vagy másképp Triakontaphylos — az az 300 levelű vagy is Rózsa nevű egyházban tartatott. Maig fenáll ezen régi bizanczi basilika, az Aranyszarv partján Stambulban, az Aja kapussi és Dsubatli kapussi nevű kapuk között, jelenleg török mecsetül használva; és régi görög neve szerint törökül Güldsamisi azaz Rózsák mecsetének neveztetik. Midőn a múlt nyáron konstantinápolybani időzésem alkalmával a bizanczi régi egyházi emlékeket vizsgáltam, nem múlasztottam el ezen mecsetet is meglátogatni. A mecset szolgája azonnal egy sekrestye ajtóhoz vezetett a felette levő feliratra mutatva. Ezen fekete festékkel a falra alkalmazott török-arab felirat értelme: „Krisztus ő felsége apostolainak sírja." Majd világot gyujtva sötét keskeny lépcsőn vezetett fel a sekrestyéből, mintegy emeletnyi magasságban létező falüregbe, hol egy újabb fakoporsó-féle állott. Ide mutatva mondá, hogy ez volt azon hely, hol egykor az apostolok tetemei letéve voltak. És valóban ezen egyháznak régibb leírásai szerint, itt volt egykor Remete sz. Pál teste, valamint sz. Kelemennek feje letéve; az előbbi, mint tudjuk Velenczébe és hazánkba jutott, az utóbbi Francziaországba Clugniba. Sz. Pál remetének sz. Pál apostollal azonos neve, valamint az apostoli Clemensnek emléke a hagyományban könnyen összetéveszthete őket a törököknél az apostolokkal. — E szerint volna tehát kiigazítandó Remete sz. Pál életíróinak tudósítása; mint ezt a Magyar Sionban tüzetesebben tárgyalom: Adalékúl a Pálosok magyar történetíróihoz.

[3]) Fuhrmann Anon. Hung. de Transl. S. Pauli 184. és Orosz. Synopsis annalium ord. S. Pauli 13. mondja: Trencsinium propter metum Turcarum tamquam in fortalitium remotius e S. Laurentio translatum est. Simon (Supplement. de dext. S. Stephani 33. lap) szinte pálos, mondja: Revaius corpus S. Pauli primi eremitae eiusdem cladis (Mohács) occasione Trentsénium translatum ac in arce repositum affirmat. Ámbár az itt általa egyszerűn csak névleg idézett Révai adatát munkáiban nem tudom feltalálni. A felebb idézett helyen, (de Monarchia Schwandtner Scriptores II. 642.) említi ugyan a budai egyházkincsek menekedését, de nem szól különösen Sz. Pál testének Trencsénbe viteléről; ámbár u. ott, valamivel alább, Trencsén váráról is ír, mint Zápolya birtokáról.

[4]) II. Lajos királynak erről szóló levelét eredetiéből közli Pray (de Dextra D. Stephani 72.) A levél Báthori István nádorhoz van intézve: Ludovicus sat. Spectabilis sat: ne quid fidelitatem vestram de his, quae hic aguntur, lateat, significandum eidem duximus; heri ad instantem ardentemque petitionem nostram a Dominis Bohemis esse decretum, ut caput S. Pauli I. Heremitae, quod in arce Carsyn esse dicebatur, nobis concedatur ea lege, si inveniretur. Acceptavimus conditionem, hodieque primo diluculo profecti sumus ad Carsyn, et caput ipsum, ficto licet titulo designatum, Deo ita volente invenimus et Pragam eodem die deduximus. Quod nobiscum una ad Hungariam propediem deferemus, corpori suo, si Deo sic placitum fuerit, restituendum. Datum Pragae in Dominica oculi, anno Domini MDXXII. Lásd Pesina Radius IV. 421. és Fuhrmann Anonymi Hung. de translat. S. Pauli 169, hol bővebben tudósít azon cselről is, melylyel a csehek Lajos ki-

írói egyike arról is emlékeznék, hogy a szent feje Bécsújhelyre vitetett s ott őriztetett [1]). Meglehet azonban hogy talán csak fejereklyéje vagy ennek egyik részlete jutott oda; s a régi ereklyetartó mellszobor a testtel Trencsénben volt; hol a test ugyan a vár ostroma alkalmával elégettnek mondatik [2]); de lehet, hogy a külön álló fejereklyetartó herma megmentetett; mint mondám, később, megfosztva értékesebb diszítményeitől az üres réz mellszobor Trencsén város birtokába jutott.

Akárhogy legyen is ez; annyi kétségtelen, hogy a Trencsénből nemzeti muzeumunkba került herma, nyilván ily középkori érdekes fejereklyetartó; legyen az akár Sz. Zoerard Andrásnak vagy Benedeknek, akár Remete Sz. Pálnak, vagy épen talán első szent királyunknak Istvánnak egyik XIV-dik századi, hanem előbbi mellszobra.

Egy más ily érdekes fejereklyetartónk *sz. Kálmánnak*, mint nemzeti védszentünknek, a székesfehérvári egyházban létezett hermája volt. sz. Kálmán, Colomannus vagy máskép Columbanus, skót királyfi, s anyai ágon állítólag királyi magyar ivadék, belháborúk következtében hazájából számkivetve, zarándokol a sz. földre, honnét visszatértében Magyarországon keresztűl menet a határon Stockeraunál idegen kémnek tartatva 1072-ben megöletett. Teste halála után csudákat művel, minélfogva nagy ünnepélyességgel vitetik a mölki monostorba, hol mindaddig tiszteltetett, mig sz. István halála után Péter király a Szentnek tetemeit Magyarország számára megnyerte [3]); lehet épen állítólagos magyar rokonságánál fogva [4]). De csak hamar a bekövetkezett dög- s éhhalál végett, melynek oka a szent tetem jogtalan áthozatalának tulajdoníttatott, visszaadatott

---

rályt kijátszani szándékoztak, álfeliratot helyezve sz. Pál fejcsontjára. Egyike ismét azon példáknak, hogy gyakran csellel is igyekeztek az ereklyéket megszerezni. A Pálos szerzet írói, mint Fuhrmannál (Anon-Hung. 171.) Gyöngyösi és Orosz (Synopsis 11.) tudósítanak arról is, mily ünnepélylyel fogadtatott a meghozott ereklye, s hogy a testtel egyesíttetett: Sacrum caput corpori unitum est, úgymond; minélfogva külön fejereklyetartója nem lett volna, vagy hogy ebből kivétetett. De a tág kifejezés ily késői leirásban úgyis magyarázható, hogy azon helyre tétetett, hol a szentnek többi teteme volt.

[1]) Simon (Supplem. ad S. dextram 31) mondja: Furmanus Paulinus, s. Pauli caput excidio Budensi ereptum Neostadii in Austria depositum ait. Fuhrmann azonban ezt nem mondja, legalább azon munkájában nem (Anonymi Hung. de Translatione S. Pauli), hol épen sz. Pál testének megmentéséről s elenyésztéről szól (192. lap). De ugyanott mondja, hogy Alamizsnás sz. János, ugyanakkor megmentett teste jobbja jutott a pálosok által Bécsújhelyre. Fuhrmann más munkájában: Abhandlung. v. Hist. Streitfagen, hol 90—3. lap Bécs-Újhelyről szól, nem találom említve. Többi iratait, melyekben ezen adat előjöhetne, úgymint: Alt und neues Oesterreich; Alt und neues Wien; Acta Sincera S. Pauli, hamarjában után nem nézhettem.

[2]) Orosz (Synopsis 13) mondja: Trencsinii occasione oppugnationis, teste Francisco Forgách ignibus absumptnm conflagravit. De Forgách ezen helyére történetében rá nem akadtam. Körülményesen tudósít azonban erről Fuhrmann (Anon. Hung. de translat- S. Pauli 185—192), hol Istvánffi szavaival leírja Trencsén vára azon ostromát, melynek alkalmával 1527-ben a felgyújtott várban a szentnek teste is elégett.

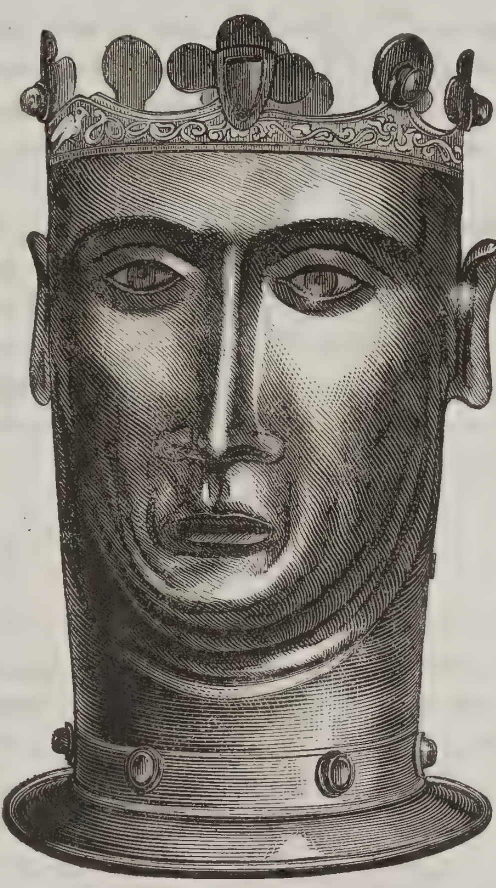
[3]) Pez Scriptores rer. Austriacarum. Conradi Abbatis Mellicensis Chronicon. I. 291. Anno ab incarn. D. MXII. Beatus Cholomanus suspensus in Stocherave coelos adiit, temporibus Henrici Regis — — Peracto itaque post passionem eius triennio, miraculis proditus levatur, et in monasterio nostro tumulatus est. Hic autem Henricus Marchio duravit per annos circiter XL. usque ad tempora Petri regis Ungarorum, qui Sancto Regi Stephano successerat. Istius Petri precibus et minis circumventus Poppo Treviriensis archiepiscopus, frater Marchionis, obtinuit a fratre suo, ut mitteret in Ungariam ossa Beati Cholomanni, quae tamen postea Ungari pestilentia et fame compulsi reddiderunt.

[4]) Lásd egykorú életíróját Erchinfridet Kollárnál Analecta Monument. I. 843. s a későbbieket: Inchofer Annales eccl. ad an. 1012. Ungaricae Sanctitatis indicia 42. — Katona Hist. crit. I. 240. — Hogy egyébiránt mennyire tiszteltetett Magyarországban, mutatná a Jerney által Magy. Nyelvkincsek II. 8. lap kiadott állítólag legrégibb magyar nyelvemlékünk, mely egy imádságban már nevét említi.

Mölkbe. A szentnek fejereklyetartó hermája azonban 1517-ig a székesfehérvári egyházban létezett, midőn Miksa császár ezt is a mölki monostor számára megszerezte [1]).

A mölki monostornak egyházi műkincsei és régiségei közöl volt már kiállítva a bécsi 1860-diki régészeti műkiállításon, egy ily régi herma, ereklye nélkül és névtelenül; még pedig mint azon egyetlen herma, mely eddig az osztrák egyházakból ismeretes [2]).

Ezen már fenebb a hermák általános összeállításánál röviden említett fejereklyetartó, melynek itt képét a 14. szám alatt közlöm: rézlemezből készült kivert mű, mintegy lábnyi magas, miután a főt csupán a nyakkal nem pedig mellel ábrázolja. Fején a korona még egészen kezdetleges alakú vékony abroncs, alacsony levélzettel; alatta a koponya födőkint nyílik. Rajta még román ízlésben idomított lombozatok s állatékítmények vannak bekarczolva; a száj és szem egykori festés vagy máz nyomait mutatja, mint erre már más régibb hermák arczán figyelmeztettem. A hajazat hátúl nevezetesen két hajfonadékban végződik. A fő feltűnőleg idomtalan, s az arczvonások még durva,

14. sz.

ügyetlen felfogást és műkezelést tanúsítanak, ámbár ezen idomtalan, csúnya kinézésének oka részben a fő roncsolt s mázától megfosztott állapota. Régi idománál fogva eredetét méltán a XII-dik századba helyezi az említett régészeti kiállítás műjegyzéke is; minélfogva, mint már fenebb láttuk, egyike a legrégibb e nemű ránk maradt mellszobroknak; valamint az említett hajfonadék végett női alak fejének tartja [3]). Mig ellenben felőle ugyan ezen kiállítás alkalmával, midőn azt magam is vizsgáltam, mindjárt azon vélemény is felmerült, hogy az sz. Kálmán régi fejereklyetartója, mit nevezetesen Widter, egyike e nemben a legjelesb bécsi régészeknek, ismételve állított s velem közlött, mint a mölki monostorban is, hol e mellszobor létezik, fenlévő hagyományt. S ezzel mint látjuk adataink is tökéletesen megegyeznek. Midőn a szentnek teste a XI-dik században

[1]) Pez Scriptores I. 279. Chronicon. Monast. Mellicensis mondja „MDXVII. Maximilianus Imperator fecit — — plura monasterio dare donaria, praecipue caput Sancti Colomanni (quod est in Alba Regali Hungariae, illuc tempore guerrarum deductum, et eidem a majoribus remittere polliciti sunt) de Hungaria Mellicium (translaturum promisit), praetendit et se renovaturum Sancti Colomanni sepulchrum. Jerney i. h. 57. figyelmeztet e mellett, hogy a székesfehérvári őrkanonokság birtokához tartozott egykor a szalamegyei Galambok nevű, kétségtelenül, úgymond, e szentnek nevéről már a XI-ik században Kolumboknak nevezett falu.

[2]) Így mondja Weiss a Mittheilungen der Centralcommission folyóirat szerkesztője (1861. foly. 71. lap) róla: der einzige Reliquienkopf, welcher sich noch in den Deutsch-Oesterreichischen Klosterschätzen erhalten hat.

[3]) Katalog der v. d. Wiener Alterthumsvereine Veranstalten Austellung V. Kunstgegenständen Wien. 1860. 57. alatt. Hogy azonban ezen korban a hajfonadék férfiaknál is előjön, habár ritkábban, nem nehéz bebizonyitani, akár történeti adatokkal, akár a műmellékeken előjövő ábrákkal. Lásd például az első-re krónikáink adatait Vatta lázadásáról; az utóbbira Sámson alakját a schöngraberni dombormüveken. Heider Schöngrabern 85—86.

Magyarországból visszakerült Mölkbe, feje 1517-ig Székesfehérvárott maradt, melynek ereklyetartó hermája, tehát nyilván még akkor a XI-dik vagy XII-dik században nálunk készült. Ezen feltevésnek a mellszobor durva s kezdetleges román idomzata is tökéletesen megfelel. 1517-ben Mölkbe vitetvén, nyilván csak ott kereshető. Lehet hogy ott az ereklye később új becsesebb hermába foglaltatott, mely az ismételt állami ezüst beszedések közt elenyészhetett; mig ezen régi feledékenységbe jutott; melytől, ezzel legalább, mint hazai műereklyénket megmenteni óhajtanók.

Még egy ily hazánkkal és nemzetünkkel összefüggésben lévő, s az előbbinél nem sokkal későbbi hermának már szinte csak emlékét tartotta fen V. István király leányának, Márjának, Anjou Károly siciliai király azon nejének, kinek örökösödési igénye folytán jutott az Anjou dynastia a magyar trónra, a XIII-dik században írt végrendelete.

Ezen végrendeletben ugyan is azon számos kincsek közt, melyeket a magyar királyleány a magyar királynak s a pannonhalmi benedeki apátságnak is hagyományozott, úgymint ereklyéket, kereszteket, egyházi öltönyöket, a végrendelet 142-dik pontja szerint említtetik „boldog Lajos királynak ezüst képe, aranyfővel és koronával, egyik kezében ereklyéit, másikban királyi pálczát tartva.“ [1]. Ámbár lehet, hogy ezen leírás szerint ezen ereklyetartó, nem a mellszobrok, de inkább a szobor alakú ereklyetartók közé tartozik; melyekről már a következőben szólok [2].

V.

Az ereklyetartó hermákon kivül nevezetesek voltak ugyan is még azon ereklyetartók, melyek az illető szenteknek kisebb nagyobb szobrait állították elő.

Ezen többnyire nemesebb fémekből, ezüstből és részben aranyból, vagy csak aranyozott rézlemezből kiverett kisebb szobrok, melyek a régibb egyházi leltárakban imago név alatt jönnek elő, talapzatra alkalmazva, az illető szentek ünnepein vagy nagyobb ünnepek alkalmával a nagy oltár predellájára állíttattak ki; és rendesen szinte úgy voltak alakítva, hogy hátul alkalmazott nyíláson belehetett az illető ereklyét a szobor üregébe alkalmazni. Ezen ereklyék azután láthatók voltak a szobornak többnyire mellére alkalmazott kristály üvegablak által. Gyakran azonban az ily szobrok kezébe is voltak alkalmazva ereklyéik, majd kristály edények- vagy hengerekben, majd szenvedésök eszközei, ha ezen ereklyék erősebb anyagból, érczből sat. voltak, például a láncz szemei, melylyel bilincselve voltak, a kard, a nyil, mely által halált szenvedtek.

Mivel ezen szobrok rendesen szinte nagyobb mennyiségű ezüstből voltak alakítva, s mégis kevesebb műbecscsel s értékkel is bírtak, mint a fényesebb zománczos és drágakövekkel ékített hermák, a fosztogatásnak még inkább ki voltak téve. Innét, hogy jelenleg csak igen kevés egyház dicsekedhetik még hasonló régibb műtárgyakkal. Így például a prágai egyház 1387-diki leltára szerint 13 ily szobrot bírt; nevezetesen sz. Lajos, Bertalan, András sat. szobrait; a St. Germain des Prez-i egyház Sz. Lupus, Sz. Mar-

---

[1] Schulz Denkmale der Kunst des Mittelalters in Unteritalien. Herausg. v. Quast. Dresden 1860. IV. 137. lap: imaginem beati Lodoyci regis de argento cum capite et dyademate de auro tenentem in una manu reliquias suas et in alia manu baculum regalem, existimatum valere uncias decem.

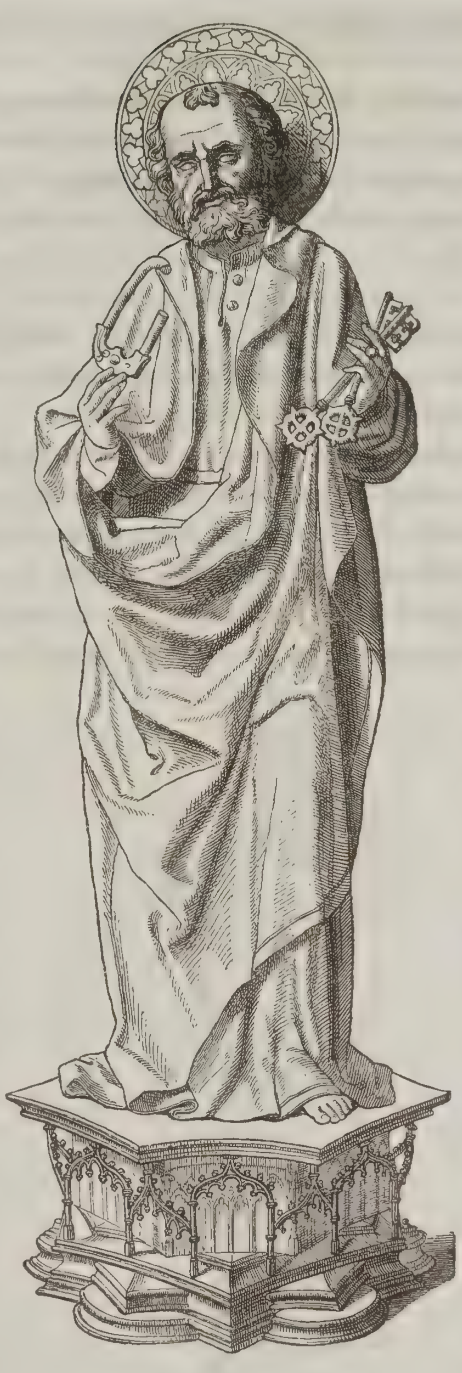
[2] Hermájoktól megfosztva lehettek már azon szent fejereklyék is, melyekről még a győri székesegyház 1738-diki inventariuma emlékezik: Reliquiaria lignea duo cum capitibus S. Basilidis unum, et aliud S. Ursulae Martyris, quae sunt in ara S. Stephani Protho-Martyris. (Győri tört. és régészeti füzetek kiadj. Ráth és Rómer II. 191.).

git, Vincze, Placzid és másokét bírta, de melyek közől egy sem maradt fen. Csak itt-ott találhatók még egyes templomok kincstáraiban s a régészeti gyűjteményekben; mint például sz. Péter apostol ily műbecsű szobra az aacheni egyházban (l. a 15. sz.); az esseni kincstárban aranylemezből egy Madonna; mások a regensburgi egyházban, Hochenzollernben a herczeg gyűjteményében, Párisban Soltikoff régiségtárában ismeretesek [1].

Nálunk úgy látszik ezekből alig egy vagy kettő maradt fen, vagy hogy a többi csak ismeretlenűl lappang. Figyelmeztetésűl álljon itt azért egykét tudomásomra levő adat, mely tanúsítja, hogy ezen műalakításnak hijával sem volt hazai művészetünk.

Így jön elő a pozsonyi egyház 1425-diki leltárában [2] sz. Orbánnak ereklyéit magában foglaló ily megaranyozott ezüstszobra [3].

A budai királyi udvari kápolnában alamizsnás Sz. Jánosnak négy ily ezüst s részben aranyozott szobra volt, egyik a koldussal, melylyel rendesen előállíttatik, lábainál [4].

15. sz.

Zsigmond nagyváradi püspök (nyilván Turzó Zsigmond 1506.) nevének felíratával jelelt, valamely szűzet képező ily ereklyékkel ellátott ezüst szobor létezett újabb időkig Kölnben [5].

Sz. Lászlónak azon lábcsont ereklyéje, mely sírjának 1566. történt feltörésekor Szegedi Benedek kanonok által megmentve, később Báthori András ajándékából, az esztergomi főegyházba jutott, mint fenebb már érintve volt, — Katona tudósítása szerint — sz. Lászlónak ezüst szobrában tartatott; legalább ujabban egy ideig [6].

Pozsonyban a sz. Ferencziek egyháza bírta még a múlt században sz. Istvánnak egy szobrát, melynek jobb kezében szent Istvánnak Lembergben lévő karcsontjá-

[1]) Lásd Bock Schatzverzeichniss des Domes zu Prag. Mittheil. IV, 243. és Reliquienschatz zu Aachen 19.

[2]) Kiadva általam részben Új Magy. Muzeum. 1856. I. 161. és Mittheilungen 1857. Jun. füz.

[3]) Una ymago argentea deaurata Sancti Urbani cum reliquiis.

[4]) Magy. tud. értekező. I. 50: imago Johannis Elemosinarii de argento, in nonnullis locis deaurata, habens mendicum in latere; item alia imago eiusdem S. Johannis ex argento totaliter deaurata; item tertia imago eiusdem S. Johannis ex puro argento, item quarta imago eiusdem S. Johannis in certis locis deaurata, cum armis leonum — — hogy oroszlános czímerekkel volt diszítve, vagy hogy talán talapzata is ily heraldikai oroszlán alakzatokon állott, mint az ily szobroknál előjön. Lásd Bock. f. i. helyét Mittheil. IV. 243.

[5]) Bock das heil. Köln. Beschreibung mittelalterlicher Kunstschätze. St. Ursula 27. Az Orsolya egyház 1798-diki leltárában 23. szám alatt előjön: quatuor ossa sanctorum depromta ex argentea figura virginis, in cuius pede legebantur haec verba: Sigismundus Eppus Varadiensis in Hungaria.

[6]) Katona Hist. crit. XXV. 96. dum in argenteam eiusdem S. Ladislai statuam transponeretur.

ból (l. ezt lejebb) vett kisebb ereklye volt befoglalva, melyet a rá alkalmazott üvegen át lehetett szemlélni [1].

Lehet hogy ilyen volt Erdélyben a segesvári egyházban is a tizenkét apostolnak állítólag életnagyságú ezüst szobra, melyektől 1601-ben megfosztatott [2]; valamint sz. Istvánnak nagyszombati és sz. Lajosnak Márja V. István király leánya által hagyományozott ezüst s arany szobra, melyekről az előbbi rovatban az ereklyetartó mellszobrok sorában szó volt.

VI.

További nevezetesebb ereklyetartó formák, melyek az emberi test alakzatait utánozták, voltak még a kar vagy kéz alakjára képezettek; mely nemben régi egyházművészetünk úgy látszik szinte sok becses tárgyat bírt.

Rendesen ezek is nemes érczből, ezüstből, aranyból, vagy csak dúsan megaranyozott, drága kövekkel kirakott, rézlemezekből készültek s a szokott díszes ruhába öltözött kéz alakját a könyöktől, sőt olykor az egész kart, váltól kezdve, állíták elő nyitott tenyérrel, vagy csak áldásra emelt három első ujjal; olykor ismét a kézbe helyezett s a szentre vonatkozó tárgygyal vagy ereklyével. — A tenyérre, ujjakba vagy magába a kézbe alkalmazott kristályüvegen át volt azután a kézbe helyezett ereklye látható.

16. sz.

Hogy ezen ereklyetartók is régóta s nagyszámban divtak, számos adat és emlék bizonyítja még. Így ismerünk Nolában egy ily régi ereklyetartót [3]; hasonlón a St.-Germain-de-Prezi apátságból sat.; mig Prágában a székesegyház a XIV-dik században 22 kézereklyetartóval bírt; maig is fenmaradt még több példány, mint Kölnben és nevezetesen Aachenban Nagy Károlyé [4]. (l. a 16. sz.)

Ily kitünő nevezetességű kézalakú ereklyetartóban lehetett már nálunk, mint nekem látszik, *Sz. István* királyunk híres *Jobbja* vagy *Jogja*, mint emlékeink nevezik. A Szent Király tetemének felvételekor már, mint tudjuk, jobb keze a többi testtől elválasztva, külön helyre vitetett, hol a Szent Jobbi vagy sz. Jogi Apátság alapítására adott alkalmat még a XI-dik században. Története szerencsés s alapos tárgyalásban részesülvén történelmi irodalmunkban [5], felment bővebb előadásától. Csak ennek nyomán utalok arra, hogy a sz. jogi monostorból, úgy látszik a tatárjárás alkalmával jutott már Ragusába, s onnan legtetemesebb része, a karcsont visszakerülvén, — miután maga a kéz feje Ragusában maradt 1771-ig, midőn Budára viszszahozatott — Szent Jogon

[1]) Kósa sz. Ferencziek szerzetének kéziratban lévő történetében 56. lap. Használva Piry Czirjék szivességéből: particula, úgy mond, manui dextrae statuae eiusdem divi Stephani regis inserta, ut transvitrum apparet. Az ereklye sz. Istvánnak, mint mondók, azon lembergi kézcsontjából hozatott volna Malomfalvai sz. ferenczi tartományfőnök által 1660-ban, melyről Simon Supplementum 41. és 50. szól. Ugyan csak Piry Czirjék szives közlése által értesülök, hogy ezen csinosabb, de újabb — mint kelte mutatja a XVII-dik században készült fa szoborereklyetartó, maig nem csak létezik, de tiszteletre is kitétik.

[2]) Deutsche Fundgruben. II. 94—6. Kővári Erdély régiségei 82. Müller Schässburger Bergkirche. Archiv des Siebenbürg. Ver. neue Folge I. 317.

[3]) Leo Antiquitates urbis agri Nolae 1514. p. 52. mondja: in sacrario praesentis episcopii custoditur manus ex argento ad quantitatem naturalem effigiata, in qua multae sacrae reliquiae ab antiquo diligentissime servantur; eas esse illas de quibus Paulinus locutus est, verosimillimum est. Fertur tamen, in ea argentea manu inclusam esse manum beati Paulini. L. szinte Augusti Beiträge zur kristlichen Kunstgeschichte und Liturgik I. 174.

[4]) Bock Mittheil. IV. 243. U. az. d. h Köln. St. Kunibert i. h. és Gereon II. Tab. U. az Aachen 35.

[5]) Pray Dissert. hist. crit. de S. dextera Divi Stephani 1771. s az ezt kiegészítő és javító Simon Supplementum ad dissert. de S. dextra S. Stephani ex collect. J. Kollarics. 1797.

tartatott, honnét újabb veszély alkalmával, úgy látszik, Visegrádra jutott; és részei, valamint lehet talán Sz. István másik kezének részletei is jutottak Lengyelországba Lembergbe és a bécsi Sz. István egyházba [1]), hol ily kéz- vagy karalakú ereklyetartókban voltak alkalmazva.

Lembergben a pálosok kolostorában lévő rész ugyanis tetemes súlyú aranykézbe volt foglalva, melyet maga János Kázmér lengyel fejedelem, kinek neve az ereklyetartón bevésve volt, saját kezével készített volna [2]).

Hasonlón Sz. István karcsontjának azon része is, mely a bécsi Sz. István egyházba jutott, ott a XV-dik század óta, mint az egyház leltárának jegyzékei tanúsítják, ékes ezüst karalakú ereklyetartóban volt alkalmazva, mely koronát tartott és 12 márka s 10 lat súlyú volt [3]).

Valamint a lembergi és bécsi, úgy az eredeti helyén Sz. Jobbon létezett kézereklye is, úgy látszik, eredetileg szinte kéz- vagy karalakú ezüst- vagy arany foglalványban tartatott. Erre utal a Sz. Jobbi apátságnak a XIV-dik századból ismeretes három régi pecsétje [4]). (Lásd a 17. 18. 19. sz. a. ábrát). Mind a három pecsétén ugyanis a kö-

17. sz.

18. sz.

19. sz.

[1]) Simon Supplem. 7—62. lap.

[2]) Simon i. h. 43. reliquias S. Stephani I. reg. Hung. quas nos oculis vidimus inclusas in manu aurea, sat ponderis magni, quam manum ipse rex Joannes Casimirus manu sua elaboravit, et inferius sub manu ipsius est nomen exaratum: Joannes Casimirus princeps Poloniae et Sueciae. U. o. más adat szerint. A. 1634. Joan. Casim. Polon. Rex obtulit pro voto manum ex auro eleganter et artificiose confectam, ponderis plus minus mille aureorum, in qua aurea manu intus pretiosior inclusa habetur manus alia, videlicet os sanctum manus dexterae S. Stephani.

[3]) Pray de S. Dextera 70. idézi már ezen leltári jegyzéket: Die nachgeschriben Stuckh sein zu dem Hayltumb komen zu den zeiten, als Herr Niclas Holprunner Custos gewesen (hogy ez 1451-ben volt Prayból szinte látható); item ain silbrein wolgezierten Arm, mit einer vergulten Kron in der Handt. Darinn der Arm des Heiligen Sand Steffans, ains Kunigs von Hungern: und ist herkommen von Kunig Lasslaw und geziert von den Guet des Tolter, in Werd: und wigt mit sambt dem Heiltumb XII. Margks. X- Lot. E végett tudakozódtam iránta Bécsben. A leltárak erre kielégitöleg megfelelnek. A legrégibb leltáraktól kezdve egész 1666-ig mindig a fenebbi Pray által közlött leirást ismétlik felőle. De az utóbbi éven túl már megaranyzott ezüst monstrantiába foglalva iratik le. Az 1723—1750—1779-diki inventariumok ezen monstrantiának is 1722-ben történt újitásáról szólnak, midőn az még 8 markát és 11 latot nyomott s a rajta lévő gyöngyök súlya 1 lat volt. Ezen monstrantiának valamint a benne létezett kézcsont ereklyének rajzát közli Simon Suppl. 60. Az 1798-diki inventarium azonban már nem emliti ezt sem. Ez egyházi kincsek az állam által beszedetvén, ennek következtében sz. István ereklyéje is megfosztatott foglalványától; mig legújabban 1847-ben apáczák által foglaltatott be egy faszekrénybe, csinált virágokkal és gyöngyökkel feldiszítve.

[4]) Képeit lásd Péterfi Sacra concilia in Hung. II. 190. Pray de S. Dextra 67. kinek ezen pecsétábránál szinte már is a szent jobb jutott eszébe. Simon Supplement. 155—6—8. Magy. történelmi tár II. Jerney káptalanok és konvent. 90. Ipolyi Beiträge zur Mittelalterlichen Siegelkunde Ungarns 9.

nyöknél fogva meghajlott, felfelé emelkedő s áldást adó kéznek alakja látható. Csakhogy az egyiken a kar felett főpásztoribot s felette korona áll, mig a másikon a korona felhő felett mutatkozik. De lehet, hogy ezen eltérés csak a hibás lenyomatnak vagy rajzmásolatnak tulajdonítandó. Mig a harmadikon a korona közvetlenűl a kar fölé van alkalmazva, s az előbbiek hármaslevelű nyilt koronája helyett, a magyar szent koronához hasonlón mutatkozik; alatta pedig gyűrű alakzatot ábrázoló kör látható; a pecséttéren mindenütt csillagok jönnek elő.

A pecséttanból ismeretes ugyan, hogy a püspökipálczát tartó kéz a pecséteken rendesen a zirczi szerzet apátságainak pecsétjelvénye volt [1]. A sz. jobbi apátság azonban nem zirczi de benedeki apátság lévén, miután pecsétjein a kéz pásztoribot nélkül is egyenesen koronával s az István kezét jellemző gyűrűvel, mely legendájából ismeretes, jön elő, benne bátran a sz. király jobbjának s kézalakú ereklyetartójának képét gyaníthatjuk; ámbár lehet, sőt valószinű, hogy a pecséteni abrázolására a zircziek leírt pecsétábrái szolgáltak mintáúl; míg később a harmadik pecsét már világosan a sz. királynak a magyar koronával diszített karját — ilyen volt mint láttuk a bécsi is — azon gyűrűvel, melyről feltalálása alkalmával legendája emlékezik, híven állítja elő, úgy mint a sz. jobbi kolostorban lévő ereklyetartója gyaníthatólag kinézett [2].

Szent László kézereklyéinek hasonló kézalakú ereklyetartója ismét a nagyváradi egyházban létezett, mint felőle még a XV-dik századból értesülünk, azon alkalommal, midőn az egyház egyik tornya bedőlve, ezen ereklyéket mellszobor ereklyetartójával együtt betemette, de melynek romjai közől sértetlenűl vétettek ki [3]; ránk azonban mindennek csak emléke maradt.

Szerencsésebben maradt fen maig sz. László királynak egy más kézereklyéje

---

[1] Mabillon de re diplomatica 109. 115. 421. Lehrgebäude der Diplomatik II. 125. Duelli Syntagma append. II. Pray de dextera 69. Sava die Mittelalterlichen Siegel der Abteien. Jahrbuch d. Centr. Commiss. III. 33—4. 54. Ipolyi Beiträge i. h.

[2] A sz. király Raguzából Budára visszakerült kezének eddigi ereklyetartója ismeretes képét Simon Supplem. 62. közli: ezüstben dús, de közönséges renaissance művű üveg ládát vagy koporsót képezett. E helyett legújabban az egyházművészeti irány mindinkább előtérbe lépő igényeinél fogva készült 1862-ben mai fényes ereklyetartója, a ft. magyar püspöki kar bőkezű költségén, aradi Lippert József műépítész hazánkfia mesteri tervezete szerint. Hasonlón a középkori díszes ereklyetartókhoz gót egyházat, kápolnát képez. Hoszoldalai öt, mig keskeny oldalai három oszloptám által ugyanannyi térre vannak beosztva. Ezen oszloptámok közt, a gót ablakzat módjára, áttört s kristály üveggel befoglalt téreken keresztül látható a drágakövekkel foglalt kristály henger, melyen a szent kézereklye vörös bársonypárnán nyugszik. A szekrény négy szögletén mennyezet alatt magyar szentek szobrai állanak; egyfelől az Árpádok, sz. István családja fejedelmi szentjei: Imre, László, Erzsébet, Margit; a másik felén Adalbert, Mór, Márton, Gellért. A tetőpárkányzatot dús lombdiszítmény képezi, mely felett a pikkelyekkel fedett tető, homlokcsúcsain dús művézettel és zománczczal diszítve emelkedik, szögletein liliom- és keresztvirágokba végződve. — A tető közepén toronyszerűleg karcsú mennyezet emelkedik, melyben sz. István szép szobra áll. Alját magas talapzat képezi, oldalain dús zománcz diszítménnyel és Magyarországnak minden oldalon többszörösen alkalmazott czímerével szinte színes zománczban. Ezen talapzat felett térdelő angyalok emelik a sajátlagi ereklyetartó dómot; míg alul ábrándos szörnyállatok viselik a talapzat sulyát. A 35″ magas $20^1/_2$″ széles ereklyetartó egészen ezüstből készült, súlya közel egy mázsát tesz s mintegy 12000 forintba került. A mű legkisebb részletekig művészi correct izléssel és technikával készült, s arany, ezüst és zománczozat dús szinpompájában ragyog. Képe nagy ívrétben, arany- és szinnyomatban egykorúlag megjelent. Aláirata: Sz. István első magyar király dicsőséges jobbjának tartója, melyet a magyarországi püspöki kar készíttetett 1862-dik évben. Tervezte aradi Lippert József. Nyom. Reiffenstein és Rösch Bécsben. Üdvözöljük mint fel ébredő régi egyházművészetünk egyik szép jelét!

[3] Ivanich Zredna leveleihez (Schwandtner Scriptores II. 23.) Sacristia in qua utraque manus S. Ladislai a populo solebat visitari — — simul cum ipsorum thecis argenteis.

ily kézalakú ereklyetartóval a zágrábi egyházban. De melynek itt rajzban előállított alakja már újabb mű; (Lásd a 20. sz. a. ábrát) valamint felirata is mutatja:

Pro S.
Ladislai Regis
Brachio Conservando
Joannes Zuika
Abb. SS. Trinitatis
de Pétervárad
Custos Canonicus F. F.
1600.

E szerint valószinűleg ugyanakkor, midőn Sz. Istvánnak régibb hermája, az 1594-ki kifosztáskor enyészhetett el a régi kézalakú ereklyetartó, melynek nyomán ezen újabb készült. Az ezüst lemezt két smaragd- és marinkő diszíti; markában a Sz. Lászlót jellemző bárdot tartja [1].

20. sz.

Budán a királyi udvar kápolnájában Alamizsnás sz. János kézereklyéje volt ily megaranyozott ezüstkézbe befoglalva [2].

Hasonlón Aradon a káptalani egyházban sz. Ágota azon karját, mely már a XV-dik században a török beütések miatt Váradra vitetett, itt ugyanazon sekrestyében őrizve halljuk említtetni, hol Sz. Lászlónak mellszobra és kézereklyetartói voltak [3].

A zágrábi egyházban is Sz. László karja mellett még így említtetik szent Sándor vértanú keze [4].

A győri székesegyház 1738-diki leltára még két ily ezüst kart említ vértanúk ereklyéivel, de ezek nevét úgy látszik már nem ismerte [5].

Sz. Imre herczeg arany vagy csak megaranyozott kézalakú ereklyetartójának Passauban létezéséről értesülünk [6]. Hohenlohe György passaui püspök 1387-ben esztergomi érsekségre emeltetvén, magával hozta Magyarországba. De Albert király 1439-ben a passaui egyháznak ismét visszaadta [7].

Márja V. István király leányának végrendelete is sz. Balázsnak karját említi, mely ezüstbe volt foglalva [1].

VII.

Szent királyainknak egyébiránt még más ereklyéi s ereklyetartói is előjönnek ezen felűl, melyekre itt csak az összefüggés végett, mintegy kiegészitésül röviden figyelmeztetek.

---

[1]) Képét és leirását szinte Kukuljevics Ivánnak és Gasparics zágrábi kanonoknak köszönöm. Említi már Farlati is Illir. Sacr. V. 340. Sz. László palástjával együtt.

[2]) Knauz és Nagy Iván Magy. tud. értekező I. 50. az 1530-diki leltár szerint: item media manus S. Johannis de argento deaurata.

[3]) Ivanich Zrednához Schwandtner Scriptores II. f. i. h.

[4]) Farlati Ill. Sacr. V. 340. Brachium S. Alexandri Martyris.

[5]) Lásd Győri Tört. füzetek Ráth és Rómer II. 191. Brachia argentea duo cum reliquiis SS. Martyrum. Nevezetesebb, hogy ugyanott *láb alakú* ereklyetartók is említtetnek még: Duo *pedes lignei* deaurati, cum reliquiis SS. Martyrum in ara magna.

[6]) Pray Dissert. d. s. Ladislao, az egyház kézirati feljegyzéséből: item ain arm vergold Herzog Hainrichs von Ungarn.

[7]) Pray Dissert. d. s. Ladislao 119. az effelől szóló reversalis.

[8]) Schultz Denkmäler der Kunst. d. Mittelalt. in Unteritalien IV. 143: Brachium beati Blasii iniunctum argento.

1367-ben Nagy Lajos király az aacheni dom mellett a magyar fejedelmi szentek tiszteletére s a bucsúkra járó magyarok számára építtetett kápolnájának Imre pilisi apát által három ereklyetartót küld, sz. István, László és Imre ereklyéivel, ezen felűl két ezüsttel bevont táblát, és később 1381-ben két gyertyatartót is, nem említve egyéb egyházi ruhákat [1]). Ezen ereklyetartók közől kettő még maig létezik az aacheni domban. Mind a kettő kitűnő művezetű úgynevezett ostensorium alakú (l. a 21. és 22. sz.). mely a gót kehelyhez vagy szentségtartóhoz hasonló talapzaton s ebből emelkedő száron kristály szelenczét

21. sz.

22. sz.

vagy hengert tart; az egyik kúpszerű födővel kereszttel tetején végződik, mig a másikát gót pyramidális tornyozat födi, s hegyén a magyar kettős kereszt áll; ebben az ereklyéket körülfoglaló íratszalagon új gót kisebb betűkkel ezen felírat olvasható: De costa S. Steph. Hung. Regis I^mi SS. Maurorum, Sant loijbus (? talán S. Ladislaus?); a másikban sz. Ágnes és Katalin ereklyéi vannak, más ismeretlen ereklyékkel, mint a felírat mondja. E szerint tehát a magyar ereklyék egy része elenyészett; valamint a Nagy Lajos által ajándékozott harmadik ereklyetartó is. Rajtok Nagy Lajos királynak és Magyarországnak egyesített czímere látható: a négy szelemen s az Anjou liliomok, sisak a csőrében patkót tartó Strutz madárral s a lengyel sas. Mindakettő ezüstből, zománczozattal s a XIV-dik

---

[1]) Fejér Cod. Diplom. IX. 4. 91.: tres monstrancias cum reliquiis sanct. Stephani, Ladislai, Henrici regum Hung. duas tabulas cum argento coopertas. A gyertyatartókat l. IX. 5. 525.

századi ötvösi gót ízlés idomteljes szép művészetével készült [1]. S amennyire valószinűleg Nagy Lajos udvari ötvöse, a hazánkban megtelepült Sienai Péter szepesi alispán vagy fia művének mutatkozik [2], mindenesetre egyik nevezetes hazai műemlékünk.

Sz. Lászlónak nagyobb ereklyéi, nevezetesen ezek közt állkapczája, mely mint mondók Győrött hermájában hiányzik, már régebben szinte Bolognában is léteztek [3]; ámbár nem tudjuk biztosan, hogy mikor és mikép jutottak oda, ha tudjuk is, hogy Bolognában a középkorban számos magyar ifjú iskolázott.

Hogy Sz. Lászlónak egyik ereklyéje Esztergomban is létezett, már fenebb említve volt; a mellette lévő hártyaokiraton, melyben Oláh érsek kezeirására lehet ismerni, egykorúlag feljegyezve van története, hogy a Sz. király sírjának 1566-ban történt feldúlása alkalmával került Szegedi Benedek és Báthori András által az esztergomi egyház kincsei közé, hol mint az előbbi V-dik fejezetben láttuk, egy ideig ezüstszoborba volt foglalva; mig jelenleg szinte mutatóban, ostensoriumban van alkalmazva [4].

Sz. Imrének tetemes ereklyéi voltak a niedenburgi kolostorban letéve, hová azokat a mohácsi vész után magával vitte volna Márja királyné II. Lajos neje, midőn kincseivel Budáról menekült. De ereklyetartójokról mit sem hallunk, épen úgy mint Sz. László bolognai ereklyéi foglalványáról sem [5].

Ellenben sz. Imrének passaui fenebb említett karereklyéjén kivűl, ugyan ott még más ereklyéi is szinte mutatóba befoglalva léteztek [6].

Mi létezik egyébiránt még ezen s nemzeti védszenteink egyéb ereklyéiből és ereklyetartóiból nevezetesen a külföldön, s mennyire lehet még emez utóbbiakat ne talán eredetökre nézve hazai egyházművészetünknek tulajdonítani, itt végleg meg nem határozhatom, hol rájok, az előbbiekkel összefüggőleg, figyelmeztetnem volt csupán feladatom.

Hasonlón csak mellesleg figyelmeztetek más ereklyetartóinkra, melyeket egykor hazai egyházművészetünk alkotott. Nagy volt kétségtelenűl ezek száma. De ezen érdekes és terjedelmes tárgy még bővebb vizsgálatra és kutatásra vár, és külön fejezetet igényel, melyet itt csupán mintegy kijelölni szándékom.

Bő kútforrásul szolgálhatnak ennek tanulmányozására nézve egyházi régibb

---

[1] Bock Mittheil. Centralcom. 1862. VII. 115. bővebb leirását és rajzát adja a többi tárgyakkal együtt, melyek Lajos által ajándékoztattak s maig fenmaradtak. Lásd a 23. s köv. sz. a. ábrákat.

[2] Fejér Cod. Dipl. VIII. 3. 529. L. Bock előbb idézett helyét is.

[3] Bolland Acta Sanctorum. Janning folyt. Mens. Jun. 316. Joannes Pauli Marini in sua Bononia perlustrata, ad hunc diem (27. Jun.) notat reliquias S. Ladislai aliquas haberi in ecclesia S. Stephani et Metropol. S. Petri, in ecclesia autem S. Petri mandibulam integram; Sed latentibus translationis donationisve instrumentis, difficile est divinare, utrum occasione invalescentium per Hungariam haereseon, an aliquo ex prioribus saeculis allatae Bononiam reliquiae sunt. (Nyilván úgy mint Aachenbe a magyar bucsújáratok következtében, juthatott Bolognába is a magyar tanulók által). Quia tamen Marinius operis sui primam editionem vulgavit A. 1550. adeoque decennio prius quam urbs (Nagyvárad) a turcis caperetur, hoc saltem scimus, ante postremam illam calamitatem communicatas Bononiensibus et aliis fortasse locis pluribus sancti corporis particulas esse. L. Pray de S. Ladislao 44. és Podhraczky sz. László II. 26.

[4] Podhraczky sz. László Hist. II. 48. irja le Kemp Mihály Kanonok: Promisso meo conformiter describo isthic reliquias e corpore S. Ladislai r. H. in thesauro M. Cap. Strigon. asservatas: reliquiarum in quo eae asservantur est in forma ostensorii, oblongum, e lamina inargentata, sola eius parte intima, quae reliquias ambit argentea. Reliquiae vero ipsae constant ex osse maiusculo, et ut mihi a sacristano custode fuit dictum, partem pedis superiorem, nefors coxendicem efficiente. Itt azután közli azon okiratot, melyet már a II. fejezetben sz. László ereklyéi történetében közöltem.

[5] Pray Dissertatio de S. Emerico 79.

[6] Pray de S. Ladislao 118. a passaui egyház régi inventariuma szerint: item ain Monstranzen mit s. Hainrichs Herzogs zu Ungern Heiltum.

leltári jegyzékeink, az úgynevezett inventariumok; de melyek közől hazai történetvizsgálatunk eddig alig mutathat fel egy kettőt [1]). Egy és más ismeretlen azonban még egyházi kincstárainkban is lappang; de ez hasonlón még szakértő vizsgálatra vár.

Leggyakoriabbak e tekintetben az ereklyékkel ellátott kézikeresztek, az úgynevezett pacificalék, melyek arany- és ezüstlemezből, többnyire drágakövekkel és zománczczal ékítve úgy készültek, hogy beléjök ereklyéket alkalmazni lehessen.

A pozsonyi káptalani egyháznak 1425-diki leltárában előjövő 4 ezüst és megaranyozott ily kézikereszt közől kettőről még világosan feljegyezve találjuk, hogy bennök ereklyeűl a szent kereszt részecskéi voltak befoglalva [2]).

A budai királyi udvari kápolna kincsei XVI-dik századi jegyzékében hét ily pacificale közől, csak egynél említtetnek külön az ereklyék, ez is inkább az ereklyetartó kiváló alakjánál fogva történik [3]); de gyanítható, hogy valamint jelenleg a kézikeresztek nagyobbára kinyitható hátlappal készülnek az ereklyék bevételére, úgy ezek is hasonlón egyiránt ereklyetartókul szolgáltak.

Bírunk még ily régiebbeket az esztergomi főegyház kincstárában. Ezek egyike a koronázás alkalmával használt kereszt, melyre a királyok az esküt letették, s mely jelenleg is ereklyéket tartalmaz. Arany lemezből készült dús filigrán s zománcz művezettel, valamint drágakövekkel diszítve. Eredeti részeiben a királyi ékszerek közt lévő jogarhoz hasonlítván, úgy látszik hogy valamint ez, szinte a kereszt is még XII. vagy XIII-dik századi mű; ámbár későbbi, XVI-dik századi újítás eredeti alakját több részt megváltoztatta [4]).

Ugyanott egy más ily nagyobb s elővitelre használt keresztnek, mely kristály lapokból aranyozott ezüst foglalással készült, drágakövekkel és szoborkákkal van diszítve, közepén négyszegű üregе szolgált ereklyetartóul. Eredeti részeiben szinte még XIV-dik századi mű, mig újításai a XVI-dik századból származnak [5]).

Legnevezetesebb ily emlék ránk nézve azon pacificale, melyet Sz. István király neje Gizela királyné a ratisbonai egyháznak ajándékozott, hol anyja eltemetve volt. Ritka becsű régi mű, fára vert aranylemezből, szent István és Gizela tömör aranyszobraival, drágakövekkel és gyöngyökkel dúsan ékítve. A rajta lévő számos s részben már olvashatlan feliratok közt a következő eredetét kétségen kivűl helyezi:

Hanc regina crucem fabricari Gisila iussit [6]).

Hasonlón a schweitzi Sz. Balázs monostor birt volna Sz. László király nejétől Adelhaidtól ily emléket, mint felírata tanúsítá:

---

[1]) A pozsonyi káptalani egyház 1425-ki inventariuma közölve általam itt többször i. h. A budai várkápolnáé közölve Knauztól Tud. Értekező. I. 51. A győri székesegyházi 1738-ból Rómer által kiadva Győri tört. füz. II. 190. Kevesebb és csekélyebb az, mi itt ott kiszemelhető egyes okiratainkból, melyek egy vagy más egyházbirtok megerősítése alkalmával az egyházi készletet is megemlítik, vagy végrendeleteket tartalmazva, egyházi eszközöket és tárgyakat is neveznek a hagyományok közt.

[2]) Item una crux argentea deaurata cum ligno S. Crucis. et pede argenteo deaurato; item una parva crux cum ligno domini a superiori deaurata cum pede argenteo.

[3]) Knauz Tud. értekező. I. 51.: item aliud pacificale ad formam turris, cum pede, habens in medio cristallum et reliquias. A leirás szerint ugyanis ez inkább ostensorium mint pacificale volna; úgy látszik a számos többi, még pedig művészi készületű pacificalénál nem tartotta különösen szükségesnek az ereklyék felőli körülményt megjegyezni.

[4]) Leirva Bock által Schatz d. Metropolitan Kirche zu Graan. Jahrbuch d. Centralcom. III. 19.

[5]) Bock i. h. 31. Ellenben a kincstár azon nagy műbecsű s értékű tömör arany pacificaléja, melyet a hagyomány Mátyás király ajándékának tart, nem készült ereklyék számára.

[6]) Pray Diatribe de S. Ladislao 18?. hol érdekes képe is közöltetik.

Clauditur hic digni crucis almae portio ligni,
Pannonici regis dedit hanc coniunx Adelhaidis [1]).

V. István leánya Siciliai Márja végrendeletében ismét három ily ereklyetartó említtetik, közűlök egyet a magyar királynak hagyományozott. A más kettőről megjegyzi, hogy aranyból készült drágakövekkel és gyöngyökkel [2]).

A bécsi udvari kápolna kincstárában létezik egy régi, részben XIV-dik századi kétágú úgynevezett patriarchai kereszt aranyozva és zománczczal diszítve. Rajta a magyar és anjou czímer, a négy szelemen és tiz liliom jelenti hazai eredetét [3]).

Tudomásomra maig számos ily régi, nagyobbára késő gót pacificale található még egyházaink sekrestyéiben nevezetesen a Szepességben.

A keresztek után legnagyobb számban jönnek elő az úgynevezett ostensoriumok, monstrantiák, mutató ereklyetartók, melyek a gót szentségtartókhoz hasonló alakban készülve, kristályüveg hengerben tartalmazták az ereklyéket.

A pozsonyi káptalani egyház XV-dik századi inventariuma még hat ily ereklyetartót említ, melyek ezüstből vagy csak aranyozva, és számos kisebb szobrokkal diszítve voltak [4]).

A már fenebb felsorolt ereklyetartók közől ilyenek Nagy Lajos aacheni, sz. Lászlónak esztergomi, Sz. Imrének passaui, Sz. Istvánnak bécsi ereklyetartói, valamint a keresztek közt tárgyalt budainak is leirása ezen alakra mutat.

Dúsan el volt látva ezekkel a győri székesegyház is, mint még múlt századi leltárából látjuk, mely mintegy öt ily sajátságos ereklyetartót nevez [5]).

Régibb s kitünő műbecsű ereklyetartók voltak az úgynevezett táblák is: tabula reliquiarum, lipsanotheca, tabula itineraria, hierotheca, melyek hasonlón a könyvtáblához vagy képformában foglalták magokban az ereklyéket. Ilyen egy kettőnek is példánya vagy csak emléke maradt ránk mintegy mutatványul.

Az esztergomi egyház kincstárában őriztetik maig egy ily fényes ereklyetartótábla, nagy műértékű úgynevezett sejtes vagy befoglalt zománcz (zellenschmeltz, emaile cloisonné) képekkel, melyek sz. Konstantint s nejét sz. Ilonát állítják elő, mint a görög felirat is jeleli. Közepén a kereszterekIye körül, melynek feltalálására vonatkozik az előbbi kép is, a kínszenvedés jeleneteit látjuk előállítva; mig a keretet diszítmények s egyes szentek alakjai ezüstben kiverve borítják. XII. századi bizanczi mű [6]).

---

[1]) Gerbert. De Rudolpho Suevico. 142. Podhraczky sz. László I. 72.

[2]) A magy. királynak hagyományozott: crux cum particula mellett: crux parva de auro, cum lapid. et perlis, intus quam fuit spina de corona Domini. Crucem unam parvam de auro cum ligno (crucis) Domini et aliis reliquiis.

[3]) Fényképi levétele gyüjteményemben; leirva Katalog der Ausstellung v. Kunstgegenständen Wien 1860. 86. sz. alatt.

[4]) I. h.: item una magna monstrancia argentea deaurata plena cum reliquiis; item una magna monstrancia cuprea deaurata, cum sex ymaginibus argenteis pro corpore xti et reliquiis; item quatuor monstrancias argenteas deauratas cum reliquiis.

[5]) Reliquiarium argenteum formam ciborii referens cooperculo argenteo et cruce insignitum. Reliquiarium argenteum deauratum dictum corporis Christi. (Hasonlón emlit az előbbi jegyzetben már a pozsonyi inventarium is egy ily ereklyetartó ostensoriumot, mely egyaránt monstrantiául is szolgált). — Reliquiarium ex argento et lapide cum operculo aquilino, dictum poculum S. Joannis evangelistae. Reliquiarium argenteum deauratum quadriangulare cum turricula et cruce. Reliquiarium argenteum deauratum ex lapide jaspide cum cooperculo argenteo.

[6]) Képét és leirását adja Bock az esztergomi kincstár leirásában. Jahrbuch. i. h.

A pannonhalmi apátság egyházi eszközei közt már 1093-ban előjönne hasonló ereklyetartó zományczos tábla a sz. kereszt részecskéjével [1]). Valamint az 1086-diki okirat szerint a Bakonybéli apátság szinte egy ily aranyzott táblát bírt [2]).

Hasonló ereklyetartók volnának a Nagy Lajos által Aachenbe küldött kincsek közt nevezett ezüst táblák; milyen maig három maradt fen, ámbár Lajos okirata csak kettőt említ. Jelenleg predellául, oltártáblául használtatnak. A kereten I. Lajosnak, Magyar- és Lengyelországnak czímerei: a kettős kereszt, négy szelemen, sas, liliomok, a struczmadár csörében patkóval, zománczozatban láthatók; mig a képnek mélyedő, kék alapú, aranyos liliomokkal behintett terén tempera festményben képek, mint a Boldogságos Szűz koronázása, az úgynevezett Maesta della virgine vannak előállítva [3]). L. a 23. sz. Itt közlöm mindjárt a következő lapon és számok alatt. (L. 24—26. sz. alatt) Nagy Lajos többi aacheni műereklyéit is, a mennyire ábráikat megszerezhettem. Az ezüstgyertyatartót czímerei s alja alapzatával; valamint az általa ajándékozott pluviale fibuláit, agraffe-féle csatjait a czímerekkel.

23.sz.

A pozsonyi XV-dik századi inventarium is ismét ily kitűnőbb nagy ereklyetáblát említ [4]).

Hasonló lehetett azon 300 arany forint értékű, aranyzott ezüstből készült csodálatos vagy remekmívű — mint az okirat mondja — tábla, melyet Farkas Bálint nagy-

---

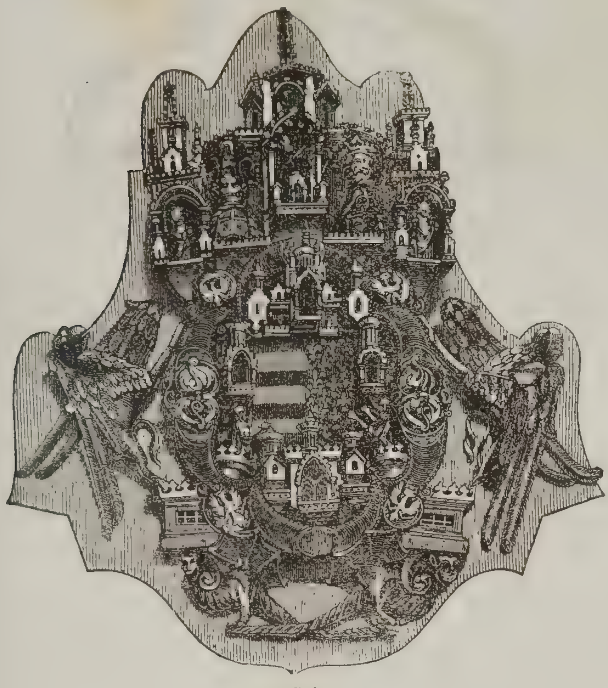
[1]) Wenzel Codex Diplom. Arpadianus Continuatus I. 40.: una tabula electro parata, in qua signum domini teneretur, alia ossea (valószinüleg hasonló ereklyés tábla elefantcsontból). Mivel épen erre az okiratra megyjegyzi a Codex Arpadianus nagyérdemü kiadója (előszó XXI.), hogy koholmánynak tartom, megjegyzem, hogy azt nem tartalmára de eredetisége hitelességére nézve tartom annak. Az okokat más alkalommal lehet talán előadnom.

[2]) Codex diplom Arpadianus continuat. I. 36. bizvást ide számithatók amaz evangeliumi könyvtáblák is, miután ezekben is rendesen ereklyék voltak, melyeket az utóbb idézett okiratok említenek: textus evangelii, unus aureus, duo argentei, — mint mindjárt lejebb látni fogjuk.

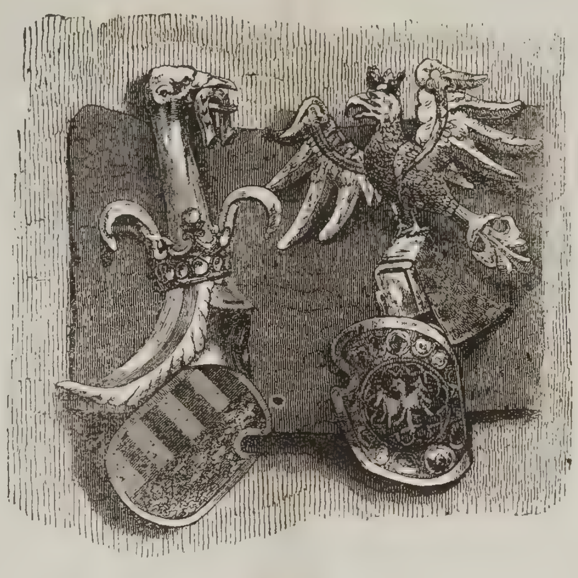
[3]) Bock die Geschänke Ludwigs des Grossen Königs von Ungarn und Polen an die Krönungs Kirche zu Aachen 1862. VII. 116. Bővebb ismertetését, valamint az előbbinek is, egy más alkalommal.

[4]) Idézett h. item una tabula magna cum reliquiis.

váradi püspök 1495-diki végrendelete szerint Sz. László tiszteletére a nagyváradi egyház sz. János kápolnája számára szerzett; ha mégis oltárantipendium nem volt? [1]).

24. sz.

25. sz.

Ilyennek tartom azon evangeliumos könyvtáblákat is, melyekről okirataink gyakran emlékeznek még, mint előbb láttuk, hogy arany- és ezüstből voltak, de ritkábban említik, hogy bennök ereklyék is tartattak [2]).

Nagy volt a száma kétségtelenűl az ereklyetartó szelenczék-, ládikák- és szekrényeknek; melyek azonban, ámbár nagyobbára művészileg elefántcsontból, kagylókból faragott vagy csak zománczozott rézlemez-, és kristályedényekből állottak, de ritkábban aranyból vagy ezüstből, azért kisebb kincsértéköknél fogva ritkábban is említtetnek.

A pozsonyi régi inventarium e nemből is említ még egy-kettőt [3]).

Jelentékeny néhány példány maradt fen maig szinte az esztergomi főegyház kincstárában. Ilyen egy köralakú szelencze ezüstből zománczozva s áttört művezettel. Egyfelén dombormüben az angyali üdvözlet (anunciatio), másfelén Krisztus a sírban (in monumento) állíttatik elő; mig a szegélyékítménybe gyöngyök és rubinok vannak befoglalva.

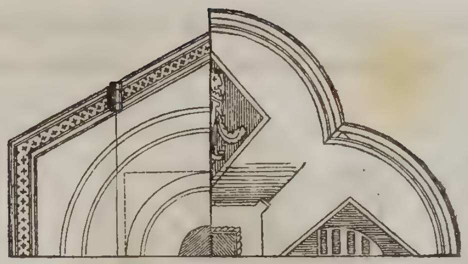
Egy más hasonló alakú gyöngykagylóból áll ezüst foglalványban. Rajta egyfelől művészi dombormüben Márja halála (depausatio), más felén kristályüveg van alkalmazva. A szegély diszítmény virágkelyheiben drágakövek vannak befoglalva. Mindakét ereklyetartó művezete a XV-dik századra mutat.

---

[1]) Keresztúri Episcopatus Magnovarad I. 258. ducentos et tres libros diversarum materiarum propriis sumtibus comparatos et dispositos, nec non unam tabulam puram ex toto argenteam et desuper deauratam, mirifico opere fabricatam et laboratam per Reverendis. D. Valentinum Episcopum, pro trecentis florenis auri, (lejebb in sortem dictae tabulae argenteae 300 aureos executoribus praenotatis solvere tenerentur) propriis suis pecuniis emptam, ad honorem Beatissimi regis Ladislai (nyilván erre vonatkozó vésetekkel vagy dombormüvekkel volt diszítve) in capella S. Joannis Evangelistae dedisset.

[2]) Így jön elő azonban már a Codex Diplomat. VII. 2. 48. 1276.: duo texta evangelii de argento in quibus erant reliquiae.

[3]) Idézett h. item due ladule parvule cum reliquiis.

26. sz. *b*)

26. sz. *c*)

26. sz. *a*)

26. sz. *d*)

Eltérőbb alakú ugyan ott egy későbbi, nyilván XVI-dik századi kristályurna, mely lehet ereklyetartóul, vagy talán a királyok koronázása alkalmával a felkenésre használt sz. olajedényeül szolgált [1]).

Hasonló volt a serlegszerű győri ereklyetartó, melyet a régi leltár egyenesen sz. János poharának nevez, kőből (talán kristályból), ezüstbe foglalva, hasonlón ezüstfödővel, melyen sas volt. (Lásd felebb).

Nagyobbszerűek voltak ezen tekintetben azon ravata', ház vagy kápolna, sőt

[1]) Bock i. h. 8 — 13. — Ily közönséges, egyszerűbb szekrények, szelenczék lehettek már általában mindazon ereklyék tartói, melyekről okirataink és a hazai szentek legendái még gyakran emlékeznek, anélkül hogy az ereklyetartók alakját és anyagát szükségesnek tartanák megemlíteni: Így például Erzsébet királyné, I. Károly neje végrendeletében (Fejér Cod Diplomat IX. 5. 401.) számos kincsei, és egy sajátságos tárgy mellett (mely szinte lehet ereklyetartó volt: Unam linguam draconis auream puram, pretiosis lapidibus decoratam) egyszerűn áll: et reliquias sanctorum quas habemus. Máshol hasonlón egyes tárgyak alakja mutat ereklyetartóra ismét, ámbár annak nem neveztetik; mint például a pécsváradi monostor egyházi tárgyai felsorolásában említtetik: scriniis de argento 3. (Fejér Cod. Dip. I. 301.). Hasonlón a veszprémi egyház főbb kincseinek előszámlálásában (Cod. Dipl. VII. 2. 48. 1276.): una cistula aurea; mely csak is ily ereklyetartó szekrényke lehetett. — Ily scriniumot szekrényt említ: azon 1015-diki pápai okirat, mely a szent földről hazánkon át visszatértében megrablott papnak elveszett kincseit előszámlálja, — melyek közt számos ereklye s ereklyetartó volt: unum scrinium ubi erant reliquiae, et crux aurea in qua erat de ligno domini, duodecim vasa eburnea; duo texta evangelii de argento in quibus erant reliquiae (Cod. Dipl. III. 1. 22.). Milyen ereklyetartókba voltak ismét foglalva azon számos ereklyék, melyek fosztogatások következtében a foglalványokból kiszedve maradtak egyes egyházak birtokában, kitudná megmondani! Így például a zág-

egyházalakú nagy szekrények, melyek mintegy sarkophagok, koporsók a szenteknek nagyobb ereklyéi, többnyire egész tetemeik befoglalására szolgáltak.

A legfényesebbek egyike, melyet mint eddig fenmaradt egyetlen ismeretes példát körünkből felmutathatunk, volt bizonyára I. Lajos neje Erzsébet királyné által a zárai egyházban Dalmátiában sz. Simon teste számára készíttetett nagyszerű ezüst sarkophag. Egyike a legnagyobb s legremekebb műveknek, melyek valaha ezüstből kiverett domború előállításokkal készültek. Hossza több mint hat láb, magassága egy láb és hüvely, szélessége két láb és 6 hüvely; és 21690 ezüst pénzbe került. A felirat rajta hirdeti a magyar királyné, fiatalabb Erzsébetnek, — megkülönböztetve t. i. I. Lajos nejét anyjától ki öregebb Erzsébet volt — mint a kinek költségén készült, s a művésznek a ki készité nevét:

Symeon. hic. iustus. Y
exum. de. virgine. nat
vm. ulnis. qui. tenuit.
hac. Archa. pace. quies
Cit. Hungarie, regi
na. potens. illustri
s. et. Alta. Elisabet i
Unior. quam voto. Con
tulit. Almo. Anno mileno
treceno. octvageno.
Hoc. opus. fecit. franciscus. de Mediolano.

A domborművek, melyek a koporsó téreit kivülről és belülről egészen belepik, a szentnek életére és legendájára, valamint egykorú eseményekre vonatkoznak [1]).

Elül nevezetesen, a szépen idomított sisakkal ábrázolt Anjou és magyar czímer alatt azon ismeretes jelenet állíttatik elő, mely e sarkophag készitésére alkalmat adott. Erzsébet királyné buzgóságában a Szentnek egyik ujját elorozván, nem távozhat a helyről, mig vissza nem helyezi. Ünnepélyes helyezetben állítja ezen jelenet elő a királynét, a mint körülvéve az ország nagyjaitól, mintegy elhatározatlanúl habozik, mittevő legyen; visszaadja-e szent zsákmányát, vagy sem. — Más oldalon a királyné koronával fején, három szinte koronás leányával térdel, felajánlva a szentnek az általa készíttetett új ravatalt. Az ellenkező oldalon azon csoda jelenet, midőn az öreg Bán a Szentnek ereklyéje által meggyógyul. Födelén a művész alakja látható, amint művén dolgozik. Az előrész egyik térén azon nevezetes jelenet áll, midőn Nagy Lajos 1357-ben Velenczét legyőzve s Zárát a magyar korona birtokába hódítva a város szabadságait megerősíti, átadva a városnak a charta libertatist.

Mily történeti visszaemlékezések — — mily dúsgazdagság viszfénye! milyen művészet, csak ez egy emléken is!

Pedig volt ilyen több is, talán nagyobb is. Sz. Istvánnak és Szent Lászlónak nagyszerű oszlopzattal s művészi faragványokkal dús márvány sarkophagjuk.

Splendida marmorum columnis
sepulcra,

---

rábi egyházban, miután ereklyetartói elszedettek, Farlati szerint (V. 340.) a szent kereszt több részecskéi, keresztelő sz. János ujja, sz. Péter oldalcsontja, sz. Cajus koponya részecskéje, és aranyzott faszekrénybe foglalva aprószentek egyikének egész teste létezett, melyet állítólag II. András király a szent földről hozott magával s Zágrábon keresztül hazatértében az ottani egyháznak ajándékozott. A győri székesegyház 1738-diki inventariuma egy és más határozatlanúl felhozott ereklyetartójával is nevelhetjük még e sorozatot; hol amaz arany sárkánynyelvhez hasonlón ezüstbe foglalt griffkörmök neveztetnek: Unguis Grypheus. Lásd Győri tört. füz. II. 190.

[1]) Lásd legujabban s müismérettel leírva és lerajzolva: Eitelbergertől Mittelalterliche Kunstdenkmale Dalmatiens. Jahrbuch d. Centralcom. V. 176.

mond a XV-dik századi költő Janus Pannonius és benne szinte megaranyozott ezüst koporsójuk volt, mint a régi magyar ének szól:

„Tetemed foglaltaték a szép sár aranyból."

S ki tudja mily művészettel, mily történeti képekkel birt mindez, s valószinűleg hasonlón sz. Imre sírja is. Mert Béla király leányának sz. Margitnak sírjáról már bizonyosan tudjuk, mily nevezetes, a szentnek életére vonatkozó dombormüvekkel készült [1]). Remete sz. Pálnak pedig azon nagyszerű márvány ravatalából, melyről a török császár követe álmélkodva mondá, hogy mesterét, Dénes pálos szerzetest, csak a nagy Isten és nem ember taníthatta ilyen művészetre — még egy, a szentet, angyalokat s gót fiálakat ábrázoló dombormütöredék is maradt ránk [2]). Mily dús és fényes lehetett sz. Zoerard Andrásnak a nyitrai egyházban lévő ezüst sarkophagja, melyről még törvénykönyvünk is emlékezik, hogy Trencséni Máté hadjáratában elrabolta [3]). Sz. Gellért sírjáról hasonlón tudjuk, hogy ezüst koporsó volt, melyet ismét az öregebb Erzsébet királyné Nagy Lajos anyja készíttetett; s úgy látszik valóban, hogy semmivel sem kisebb művészettel és fénynyel volt kiállítva, mint sz. Simonnak, menye, a fiatalabb királyné által készíttetett ravatala. Mert az egykorú tudósító elragadtatással s álmélkodással szól az ezüst s aranyos koporsónak remek csodaszerű művészetéről: „mirifici operis" úgymond [4]). Ebben feküdt a szent teteme még a XVI. század elején is; midőn nem is az ellenség, hanem már az ellenség előtti félelem fosztotta meg tőle ereklyéit [5]); mint országszerte megfosztotta a többieket is kincsértékű foglalványaiktól, minket pedig régi művészetünk remekeitől s emlékeitől, midőn II-dik Lajos parancsánál fogva az ország minden egyházai és monostorai drágaságaiktól arany- s ezüst edényeiktől a háború költségei végett kifosztattak [6]). De azóta is, és részben bizonyára azelőtt is, majdnem a hány nagyobb háborút éltünk — éltünk pedig sokat — mindannyiszor egyházainktól is drága

---

[1]) Pray Vita S. Elisab. nec non B. Margarit. A régi magyar legendában 307.

[2]) Eggerer Fragmen panis corvi eremitici 251. és Érdy Hazai műrégiség. Családi Lapok 1852. I. 282. a dombormű töredék képével.

[3]) Corpus Juris Hungarici. Decretum Caroli I. a bevezetésben: Nitriensem ecclesiam, sepulchrum divi Zoerardi, ex puro argento optime factum spoliavit.

[4]) Vita S. Gerardi (Endlicher Rer. Hung. Monumenta Arpadiana 238.): Post haec anno domini 1361. Deo devotissima domina Elisabeth relicta Caroli regis Ungariae — — ex quo de quadam infirmitate sua per merita sancti Gerhardi convaluerat, ideo eadem domina ex deuocione quam ad ipsum S. Gerhardum habebat, monasterium ipsius uiri dei in edificiis extendit, et pluribus ornamentis preciosis et calicibus decoravit, in super sepulcrum de argento et auro mirifici operis reliquiis eiusdem sancti releuandis parari fecit. tumbam uero similiter cum altari in corpore eiusdem monasterii construxit, in quibus in predicto anno beati martiris reliquias sic locauit, quod majora ossa ipsius poni fecit ad sepulcrum argenteum cum aliquibus reliquiis sanctorum, item minora ossa cum cilicio, flagello et cappa, in qua martirizatus est, locari fecit ad tumbam marmoream, cuius memoria in benedictione est.

[5]) Acta Sanctorum Ungariae II. 235.: Nos Ludovicus Dei gratia Rex Ungariae recognoscimus per praesentes, quod cum fideles nostri, Reverendus Ladislaus de Macedonia Praepositus Quinque-Ecclesiensis ac Egregius Petrus Bornemiszsza de Capotana, Consiliarii nostri ad exigendas pecunias, vasaque aurea, et argentea, aut alia jocalia, quae ab universis Regni Ungariae, Sclavoniae et Transilvaniae Ecclesiis ac Monasteriis, ex permissione, et indultu sanctissimi Domini nostri Clementis Papae septimi, pro expeditione contra Turcas colligi decrevimus, Commissarii, et Collectores per speciales literas nostras deputati fuissent, inter alia, quae ea claustro S. Petri Pestiensis, Ordinis Minorum Fratrum de observantia regulari Provinciae Ungariae sanctissimi Salvatoris, et aliis Ecclesiis et Monasteriis hic Budae, et in Pesth existentibus, levarunt de eodem claustro S. Petri sepulchrum S. Gerardi Episcopi et Martyris, tempore Cruce signatorum ducentas ac decem et novem marcas continens exceperunt — — sat. Közölve az i. h. Hevenesi másolata nyomán.

[6]) Lásd II. Lajosnak a mohácsi vész előtt az egyházakhoz intézett rendelete nagyváradi példányát Pray Epistolae procerum I. 113. s köv. Keresztúri Comp. Descript. Episcopatus M. Varad. I. 265. s köv. Ludovicus Dei Gratia Rex Hungariae etc. Fidelibus nostris universis, et singulis Dominis Praelatis, Baronibus

és remek kincseik elszedettek, hogy ne is említsem például a józsefi ismeretes rendszeres elkobzást. Az aranynyal és ezüsttel rendesen oda vesztek nemzeti művilágunk legnagyobb s legdúsabb remekei. Csak a kegyelet azt is alattomosan, titokban vagy véletlenűl mentett meg, ha megmenthetett, egyet és mást. Mit most egykori fényes művészetünk után szülött, epigon kegyelői mentegetünk meg ismét a teljes feledékenységtől, összeszedegetve ország-világ minden zugából, maradványaikat vagy csak puszta emlékezetöknek is tudomását!

Abbatibus, Capitulis, Praepositisque tam Cathedralium quam Collegiatarum Ecclesiarum etc. Praeterea Comitibus, Castellanis, Nobilibus ipsorumque Officialibus, nec non Civitatibus, Oppidis et villis, earumque rectoribus, magistris civium, Judicibus et villicis, cunctis etiam aliis cuiuscunque status, conditionis et praeminentiae hominibus, in Dioecesi Ecclesiae Varadiensis, ubicunque constitutis, et existentibus, praesentes nostras visuris salutem et gratiam. Scire vos volumus, quod nos animadvertentes, quam atrox malum, quamque horrida procella huic regno nostro immineat a truculentissimo persecutore nominis Christiani, perpetuoque hoste Turca — — — — cum facultates nostras, proventusque solitos, ad tantam vim arcendam minus sustinere videremus, praesertim in tam propinguo, ac praecipiti malo, statuimus tum extrema necessitate ita exigente, tum etiam Sanctissimi Domini nostri Papae permissione accedente, una cum nostris consiliariis assessoribusque; et omnibus Ecclesiis tam Cathedralibus quam Collegiatis, item Capitulis, ac Monasteriis, et Claustris quorumcumque Ordinum dimidium omnium pecuniarum, ornamentorum, vasorumque aureorum, et argenteorum, jocaliumque divino cultui dedicatorum ad hanc expeditionem, quam pro defensione gregis Dominici paramus, exigere et excipere sat.

I. 7.

Felvette és rajzolta aradi Lippert Jos.

Nyomtatta Reiffenstein és Rösch.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY EZÜST MELLSZOBRA.

Felvette és rajzolta aradi Lippert Jos.

Nyomtatta Reiffenstein és Rösch.

SZENT LÁSZLÓ HERMÁJÁN A KOPONYAFÖDŐ.

Pest. 1863. Nyomatott Emich G. m. akad. nyomdásznál.

ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

III. KÖTET.

IV. FÜZET.

(ÚJ FOLYAM. I. KÖTET.)

PEST.
EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.
MDCCCLXIII.

Alig van tárgy, melynek felirása oly sokféle olvasásra adott alkalmat, mint azon tálaké, melyek hazánk és a külföld egyházaiban, és régészeti leltáraikban szemlélhetők. Magam láttam a pozsonyit, bazinit, szőnyit, macskovait, rigiczait, valamint a bécsi régészeti tárlatban kitetteket is. Ipolyi emlit egy töredéket a pécsi főegyház könyvtári muzeumában; nemzeti muzeumunk öt darabot bír, a neszmélyi reform. egyháznak is van egy darabja, mint Sárközy József buzgó régészünk tudósitásából értettem, de eddig látnom nem sikerült; Plank úr tiszabői gyüjteményében pedig mintegy öt hat darab találtatik. Nem kételkedem, hogy hazánk templomaiban és ritkaságtáraiban, valamint egyesek birtokában még több ilyféle tál lappang, s minthogy a rajta rendesen előjövő köríratokon már sok ember töré fejét, és a legnevetségesebb olvasásokat hozta ki belőlük; kötelességemnek tartom, minden haszontalan vita, vagy további tétova elkerülése végett, nyiltan kimondani véleményemet, nagyon fogván örülni, ha valaki ezt megczáfolná, vagy alaposb felvilágosítással e homályt eloszlatná *).

A középkori sárgaréz medenczéket, a rajtok látható ábráknál fogva legjobban *szentképüekre*, *világi tárgyúakra*, és *virágos közepüekre* lehetne tán felosztani.

A kereteket vevén tekintetbe pedig: *írásos* vagy egyedűl *lombozatos* keretűekre.

Hogy előadásomban némi rend legyen, az első felosztást vettem fel alapul és szólok a

I. Szentképű tálakról.

I. Az új-testamentomi szent képekkel ellátottak.

1. A boldogságos sz. szüz képével.

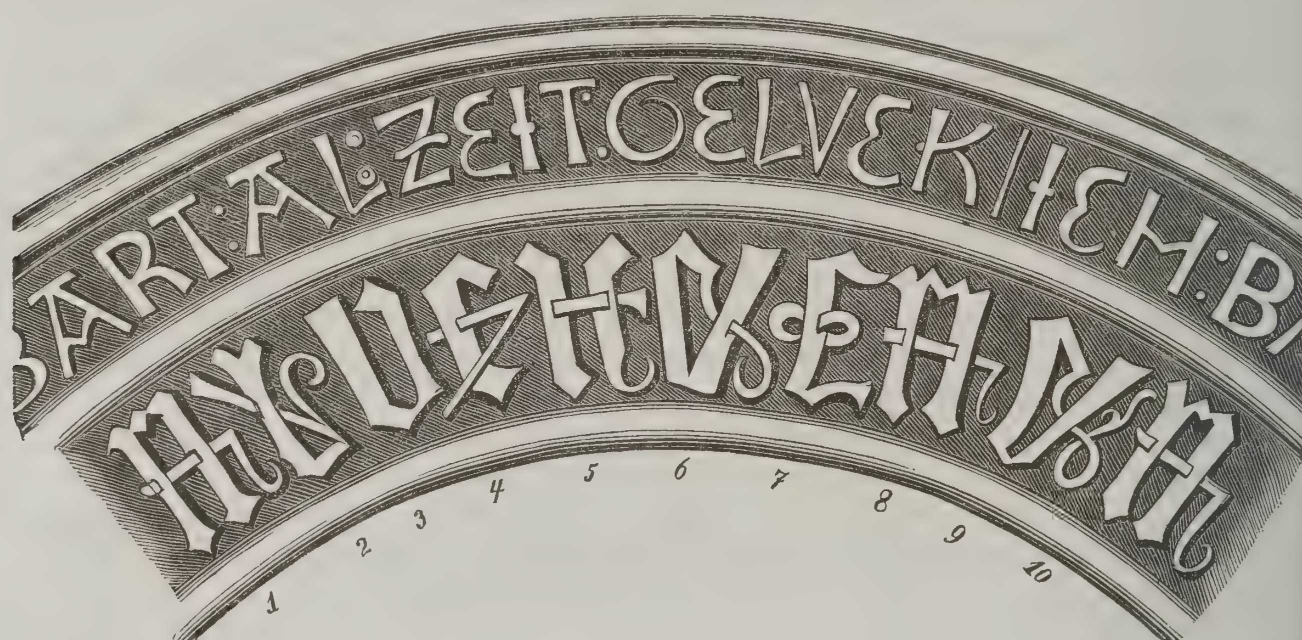
a) A rigiczai tál.

A rigiczai (Bács megyében) lelkész úr küldött be Érdy tagtársunkhoz sárgaréztálat, kérdezvén a rajta található írásnak értelmét. Érdy úr sziveskedett engem is meghíni a magyarázatra, s megvallom a külső, a 16. század jellegével bíró, de régiebbekkel is kevert latinos betűkből nem volt nehéz az interpunctiók segitségével ezt olvasnom: ICH : BART : AL : ZEIT : GELVCK | , melynek magyarázata, tán a keresztelésre vonatkozólag: Mindenkor szerencsét hoztam, (szültem). Ezen mondat négyszer ismételtetik egé-

*) Mily érdekkel kiséri ezen medenczéket a német irodalom, eléggé tanúsitja az, hogy az „Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit" I. köt. 16. lapján álló czikkecske az ezen *medenczékkel* foglalkozó irodalmat felszámlálván, csak hamarjában mintegy 14 munkát említ, melyek ezen tárgygyal is foglalkoztak; bár sajnállattal kell azt is felhoznom, hogy fővárosunk első könyvtáraiban *azok egyikét sem* valék képes megtalálni.

szen, egyszer pedig csak .... RT: AL: ZEIT: GELVCK. Otte: Handbuch der kirchlichen Kunst Archaeologie 251. l. e mondatot így olvasta: EH BART sat. azért, mert a C-et az E-től, melynek közép behajlása még is nagyobb mint a C-é nem különböztette meg, és az I — mely előtt a mi rajzunk szerint tisztán látható | vonal áll, mely itt mondatválasztó gyanánt használtatik — az általa vizsgált példányon hiányozhatott.

Sokkal több bajom volt a belső körírása fejtegetésével; és minthogy első perczben nem sikerült azt megfejtenem, bizonyos voltam, hogy nem is fog soha sikerülni. Mindazonáltal tekintetbe vevén a tál közepén álló képet, mely a Gábriel főangyal általi jelentést ábrázolja, azt hittem, hogy az ott *a virágcserepen látható*, és igen gyakran ezen köszöntésnél a régi műemlékeken is mondatszalagokon előjövő AVE M(ariá)-val a köriratot is lehet megegyeztetni és bár erőltetve, de mégis valószinűséggel, e szent köszöntést véltem benne feltalálni [1]) E véleményre vitt a 3 fölött álló ɒ betű? (1. áb-

1. ábra.

ra) [2]), melyet ɛ idomú jel követ 4-nél. A 6 és 9-nél látható majd egyenlő jegyeket á-knak vettem, a 2 fölöttit szinte á-nak; az 1 és 10-nél állókat pedig, melyek világosan szalaggal összekötött ri [3]) szótagot tesznek egyedűl helypótlónak. E szerint az 5, és a 6-nak 𝕮 forma része adta volna az 𝕸-et, a 6-nak dülő része a nyolczas ∞ derekú 𝕮-vel az á-t. — Erőltetett biz ezen olvasás, ezt magam is elismerem; de még is, legalább e tálra nézve természetesb, mint Otte idézett helyen nem egészen hű, vagy tán készakarva átidomított irásá-

[1]) *„Rigicza és környéke“* czímű egyedirat szerzője 20. l. ezen tálról így nyilatkozik: a szinte igen régi keresztelő rézmedencze — mely augsburgi mű és a XV. vagy XVI. században készíttetvén középben a Máriának megjelent angyalt tűnteti elő, — magyarázatát, itt jeles régiség búvárunk Érdy János úr által adott felvilágositás alapján megérintem, hogy a nagyobb körben — ezen keresztelő tálon — latin nagy betűkkel többször ismételve e szavak vannak: „ich bart alezeit (?) geluck“ szórul szóra „én szültem minden időben szerencsét,“ a kisebb körben pedig góth (?) betűkkel e szavak „Ave Maria“ hasonlag ismételve s a „ria“ szórészt viszhangoztatva, a virágedényen pedig a Máriá-t olvashatni.

Ezen tál a ritkaságokat kedvelő pestvárosi bíró, néhai Boráros holmiainak elárvereztetésekor, a templom számára vétetett.

[2]) Épen ezen ɒ miatt vélték sokan, hogy itt év szám fordulhat elő.

[3]) Az 1. és 8. alatt előjövő ri különbözik, mint a figyelmes olvasó első tekintetre láthatja.

ból — melyből ő MLvtHEr-t akar kihozni — erőszakolt magyarázata. Ezen M. Luther-féle eszme annyira megrögzöttnek látszik a német tudósok közt, hogy legújabban Sommer úr „Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 1861. 9. szám 319. lapján még tovább ment, és egy tálon észrevett (7-dik ábrába rajzolt, l. 133. lap) betűben a D-et, Doctort is hozzá találta *).

Vannak kik e betűket számoknak tartják; de minthogy oly sok tálon majd nem változatlanul előjőnek, és hol bennük változás vagyon, az csak a helypótlás végett jő elő, nem hihető hogy ezen tálakat, melyeknek kivitele különféle korra mutat, mind egy évbe lehetne tenni.

Én azt, mit fejtegetni nem lehet, sőt hol az első művésznek sem volt eszében valami értelmet e betűalakokba fektetni, nem is keresem s nyiltan vallom, hogy ezen értelem nélküli köríratok, valamint a nem magyarázható REKOR. DE. JGJ. SCAL. — RAHE WJSHNBJ-féle kisebb betűjű mondatok, azon sorba tartoznak, hová a könyvsarkokon található értelem nélküli betűsorozatok, vagy a nem régen Pesten Schaudt harangöntőnél beolvasztott ecsegi harang körírata, mely háromszoros barátbetűjű abcből állott. Itt is a betűk, ha még is azok, inkább szokásból következetesen majd ugyanazon czifrázatot tesznek mint szavakat vagy mondatokat; mi abból is látszik, hogy a hely szűke miatt vagy önkénytesen akárhol félbeszakasztatik, vagy kevesebb-több betűvel vagy jellel megtoldatik. Az általam fenebb említett körírat már azért sem valószínű, mert akármilyen legyen a kép a medencze közepében — a körírat ugyanaz marad; ha csak azt nem teszszük fel, hogy az első tál a Gábriel főangyal köszöntését tárgyalván a hieroglyphszerű írással magyaráztatott, s hogy ezen írás később mindennemű képeknél tömnyomatilag megmaradt.

A körben lévő képnek tárgya az angyali üdvözlet. Baloldalon térdepel a hosszú ruhás, lefolyó hajú boldogságos szűz; előtte a térdelő zsámolyon csinos lombozatú terítő, széles bojtokkal, ezen a nyitott könyv fekszik. Tőle jobbra áll jobb térdjét mintegy imádásra hajtó, szinte hosszú ruhás angyal [1]). Jobbját mellére teszi, baljában keresztbe végződő liliomos hirnökbotot tart. Köztük látszik egy virágcserép, melynek szalagos tagozatán AVE M(aria) áll, a cserépből hat virágszál (nefelejts?) emelkedik. Az alakok képei durvák, esetlenek, minden magasztosb kifejezés nélküliek. Ruházatuk felül a testhez tapad, tovább egyenközű ránczokban foly le; a térdek körítettek, az alsó ránczozat uszályos.

Az angyalnál mind a két szárny egyközűen hátrahajló.

A galambalakú sz. lélekből, ki balra néz a bold. szűz felé, hét súgár ömlik [2]). A

---

*) Mennyire rabjai még a hírneves tudósok is ily elülbevett véleménynek, abból látható; mivel egy tudós után, ki Dürernek a keresztfa alatt álló sz. Jánosa arczában Luthernek vonásait vélte megismerni, (l. erről bővebben: Organ für christliche Kunst 1862. 17. sz. 200. lap.) más nagynevű írók is azt utánimádták, és mint valóságot hirdették.

Mint „Bakonyom" 1[illegible]4. lapján sürgettem a hibás traditiók, vagy szántszándékkal készült ámítgatások leleplezését, úgy itt is kötelességemnek tartom megkérni a hozzá értőket: hogy az itészetileg nem helyeselhető ilyféle balhiedelmet szüntessék meg; mert ellenkező esetben, nem csak nevetségesekké teszszük magunkat az értelmesebbek előtt, hanem a valódi műemlékeknek becsét is csorbítjuk, és a kétségen fölött álló kincseik iránti hitelt is aláássuk.

[1]) Ilynemű angyalt, de jobbra nézőt, találunk Róbert Károly király kis ezüst pénzén is, sőt számtalan kép és faragvány foglalkozik ezen a középkor előtt igen kedves tárgygyal. — Reánk magyarokra nézve bizonyosan igen érdekes azon egyenlő tárgyú kép, melyet a dömölki apátság régi temploma szentélyében két év előtt Bergh Károly építész barátommal a vakolat alatt találtunk, s mely az ugyan ő általa másolt péczeli freskóval ezen Közlemények egyik figyelemre méltó czikkét teendi. Eme különben is igen kedves tárgyat gyönyörű kivitellel láthatni a Camesina által 1863-ban kiadott St. Flóriáni Biblia pauperum 1-ő Tábláján.

[2]) Tán jelképileg a „tu septiformis munere"-re emlékeztetvén.

fal gyanánt felálló, minden látarány nélküli padozat jobbra balra álló ʃʃʃʃʃʃʃ jelekből van összetéve.
)))))))
(((((((

A medencze alsó átmérője 11'', a felső 12'5''; a párkány 8''' rajta befelé álló akanth-levéllel, mint a 2. ábra mutatja. Az oldal 2'' magas; a legbelső átmérő 6'' 3''', dombor tagú keretje 3''', benső írás betűi 1'', a másik domborkeret 3''', a külső írás 6''', külső lapos keret, melyen összekötött, folyó levelek, l. 3. ábrát, 6'''-nyi.

2. sz.

Az angyal, Mária, galamb alakjai, a cserép és térdelő hátulról vert munka, a többi fölülről van kiverve. A belső nagyobb írás az angyal lábától kezdve négyszer ismételtetik egészen, ötödször csak néhány jegy fordul elő. A felső írás kezdete az alsóval nem egy helyen van.

3. sz.

Ez a **rigiczai** medencze részletes leirása, melyet azért közlöttem oly környülményesen, hogy más ilynemüekkel könyebben összehasonlítani, és vagy a gyárilag készült tálak ugyanazonságát vagy különbséget meg lehessen határozni.

b) Az ó-szőnyi református egyház keresztelő medenczéje.

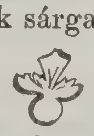
A rigiczai tálnak egyik párja az *ó-szőnyi* ref.egyház birtokában van, és mintegy két év előtt iratott le általam *Bakony* czímű munkám 28. lapján. Az angyali üdvözlet egyenlő a rigiczaival, a külső írás REKORDE ..... a többi betű nem olvasható, ezen szók ötször fordulnak elő egészen és még annyi betű, mennyi 2''-nyi térben elfér, de szinte nem olvashatók, mert a tál igen el van koptatva. Valaha ezen edény veresre volt festve, de hol e festék lezsurolódott, látni, hogy szinte sárgarézből áll. A belső nagyobb írás betűi ugyanazok, szinte azon rendben következnek és pedig négyszer egészen, 5-ödször csak az 4,5, 8 jelek l. 1.ábr.; de kétesen. A külső karimát hatszirmú rózsácskák körítik (4. ábra) alúl pedig a kisebb íráson kivül 5. ábrában rajzolt ékítmény. Nagyságra a rigiczaival majd egyenlő.

4. sz.

5. sz.

c) A nemzeti muzeumé, és a külföldiek.

A *magyar nemzeti muzeum* egyik sárgaréz tálának képe a rigiczaival egyenlő; de 2''-nyi magas oldala hasasan felhajtott, körülfutó, kivert levelekkel, fölül be van húzva. Karimája 6'''-nyi 6. ábráju ékítménynyel, — egyébiránt ezen tál minden más rajz és írás nélkül van.

.6 sz.

Ezen tál Jankovich Miklós gyűjteményével került a többi itt levőkkel együtt a muzeumba.

A bécsi régészeti egylet 1860. nov. 16-kán kezdett érdekes kiállításában, különös figyelmemet gerjeszték e nemű tálak; melyek számra 7-en voltak kiállítva, és mindkettőt kivéve — Leemann bécsi régészetkedvelő polgár birtokában van. A kiadott jegyzék 225. számu tál 9''-nyi átmérőjű, a XVI. századnak tulajdoníttatik, s egészen egyenlő képre nézve az eddig leírtakkal.

Fennemlített Sommer úr által leírt két keresztelő medencze is, melyek egyike Teutschenthalban, másika pedig Tauchaban őriztetnek, képeikre nézve egyentárgyúak,

és az angyali üdvözletet ábrázolják. Az írás egyenlő, csak hogy az egyiken a 7. ábrájú 135. l. D? forma betűvel több jelenik meg, és ötször ismételtetik.

A teutschenthali írást körülfutja egy irányban 9 szarvas, ezen kivül gazdag levélékítmény kisebb görög keresztekkel köríti.

S így látjuk, hogy az eddig ismertettek közt, legtöbbször előfordul az angyali üdvözlet.

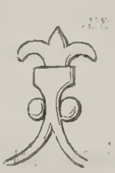
7. sz.

Az *Isten anyja az üdvözítővel karján* csak egyszer említetik egy XVII. századnak tulajdonított, $12\frac{1}{2}$''-nyi átmérőjű tálon, mely a tepli monostoré Csehországban. Ezen tálon írás nem látszik lenni, mert az idézett jegyzék 224. száma alatt az mondatik, hogy öszpontos körökben diszítmények foglaltatnak.

2. Sz. György képével.

Maskovai evang. egyház keresztelő tála.

Ezen új-testamentomi tárgyon kivül, csak egyet találtam, mely ide sorozandó, t. i. Nógrádmegyében fekvő *maskovai* evangelikus anyaegyház keresztelő tála. Ennek alsó átmérője 11''5'', felső 12''5'''; a karima 6''', az oldal magassága 2''-nyi. A kép köré-nek átmérője 6''5''', a pálczás keret 3''', a belső betűk 12'''-nyiak, melyeket követ 2''' pálcza és 6'''-nyi betűk. Ezek így következnek: 4-szer ꝛ REKORꝛ DEꝛ NGIꝛ SCAL ꝛ és ötödször: ꝛ REKORꝛDEꝛ NRꝛDE ꝛ NGRSCAL ꝛ a szélén a 8-dik ábra-féle diszítmény. A nagyobb írásjelek olyanok mint a többször említett rigiczaiak, és pedig 5-ör egészen következnek egymásután, 6-dikszor csak a 4, 5, 6-jel, l. 1. ábra, ismételtetik.

8. sz.

A kép maga *sz. Györgyöt* állítja elénkbe; jobbra nyargal, fején kilencz rózsával ékített barett. Feje mellett balra apró 5 ágú csillag. Ruhája bő ujjú; alatta a balra hajuló sárkány, fejét jobbra fordítva, lábainál a törött lándzsa darabjai.

Tudjuk, hogy sz. György a lovagkor legkedveltebb védszentje volt, hogy képével ékített tallérok, mainap is védszer gyanánt hordatnak; mi csoda hát, hogy ezen medenczében is előfordul?

II. Ó-testamentomi képekkel.

I. Első szüléink a paradicsomban.

Nemzeti muzeumunk tálai.

A boldogságos szűzre vonatkozó előállításokon kivül leggyakoriabbak azok, melyek az első szülők bűnesetére vonatkoznak; és igen természetesen, ha ezen tálak rendeltetése az volt, hogy a sz. keresztségnél a hajdani kútakat pótolják. A baj és annak isteni orvoslása egybefüggőleg kapcsoltatnak össze ezen sz. edényekben. Némethonban e kép gyakran foglalja a medenczék feneke közepét, mint az Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit I. köt. 16. lap mondja; a bécsi kiállításban két ily tárgyú tál tétetett ki a közszemlére *Leeman* úr gyűjteményéből; a kisebbik 9'' átmérőjű, XVI. századból, úgy tárgyalja az első bűnt, hogy az emberi nem ősei feje fölött mondatszalag látszik; a másik 11'', szinte azon századból, de Éva oldala mellett a paradicsom kapuja ábrázoltatik.

Hasonló tárgyú tálak vannak *nemzeti muzeumunkban* is. Az egyiknek alsó átmérője 11''-nyi. Oldala emelkedik 15'''-nyire, levélidomúlag körülfutó dudorokkal. Pálczával végződő karimája 1''11'''-nyi; feneke domborúbb, és egyszerű pálczatagozatú keretben foglalja a paradicsomot. Ennek közepén áll a háromgyökű almafa számos gyümölcsével, törzsére a kígyó tekeredik *); jobbra Ádámot állíták, balra Évát, botrányig idomtalan, esetlen alakokban. Éva háta mögött ház látszik toronykával és záros, pántos ajtócskával — a paradicsomnak fent említett kapujával. A kör többi részeiben, mintegy a paradicsom szépségeit emelők, mindenféle virágok látszanak. A 8'''-nyi keretben körivűleg font ágacskák közt csinos lombozat mutatkozik, melynek bélyegje 5''-nyi, és rácsozatos aljú; a kereten kivül pedig a 3-ik ábrában rajzolt, a rigiczai tálon is eléforduló itt ott félbeszakadt levélszalag, a karima szélén pedig a 9-dik ábrában előállított ékítmény fordul elő.

9. sz.

Lemann úr másik tálának is van párja *muzeumunkban*. Ez alúl 7''-nyi, széle emelkedik 2''7'''-nyire, karimája 9'''-nyi. Pálczás keretben szinte az éden ábrázoltatik. Hármas dombon emelkedik a három dudorú gyümölcsös almafa. Jobbról Éva áll, bal kezében a kárhozatos almát tartván, feléje hajol a csábító kígyó; balról Ádám — mindketten igen formátlanok. Fejeik fölött többször ide-oda hajló mondatszalagok lebegnek ezen írással, eva (hat den?) annfang (des?) gemacht — Adam hat gebrochenn das gebot. A többi térben mindenféle valódi és képzelményes, stilizált liliomos, bógáncsos burján emelkedik a föld szinéről.

Alsó keretjén a 10-dik, a karimán a 11-dik ábráju levéldíszítmény látható.

10. sz.

11. sz.

II. Jósue és Kaleb.

Pozsonyi evang. gyülekezet tála.

Ezek után igen kedves kép a medenczékben Jósue és Kaleb alakjai **), kik az ígéret földjéről, a nagy szőlőt hozzák. E tárgy látható Pozsony városa főpiaczán, a régi városházzal — mely a Grünstübel utczának egyik szögletét teszi — szemközti ház a térfelé álló ormán. Ezt a népmonda Pozsony városa első legrégiebb házának tartja és a Pressburg (borsajtó) német nevével köti össze. Úgy szinte az igen díszes *Biblia pauperum*ban IX. Tábláján láthatjuk.

Ilyen előállítású keresztelő tállal bír a pozsonyi evangelikus gyülekezet, melynek szíves közlését *Lichner Pál* tanár és könyvtárnok úr, tisztelt barátom előzékenységének köszönhetem. E tálnak átmérője alul 11'', felül 14'', karimája 8'''-nyi. A kettős körírat külseje § REKOR § DE §IGI§ SCAL§ igen csinos majuskulákkal és a szavak közt megfordított § jelekkel, mint szóválasztókkal. A benső írásforma ékítmény megegyez az 1-ső ábra benső cifrájával, azon különbséggel, hogy a 7 fölött áll ſ-forma jel keresztbe fekvő ∞ -sának csak a tulsó füle van meg, az ſ-t az l-vel foglaló szalag pedig egészen a ſ-ig terjed s így a ſſl jeleket (7, 8, 9 l. 1. ábra) egybefűzi. Mind a felső, mind ezen írás 6-szor ismételtetik.

A belső szélét, valamint a tál kihajló karimáját 10-dik ábra forma levél szalag övedzi.

---

*) A *Biblia pauperum* X. Táblája ugyan ezt ábrázolja; az ős-szülők szebb testidommal, a kígyó emberfejjel van ellátva.

**) Tanúsítja Anzeiger f. K. d. d. V. I. köt. 16. lapj.

Ezen tállal egészen egyenlő lehet *Leemann* úré, a bécsi kiállításban 226. számú, XVI. századbeli tála, melynek átmérője szinte 11″.

III. Világi tárgyú tálak.

a) **Női alak.**

Alakokat előállító tálak közt említendő a XVI-dik századnak tulajdonított, a többször idézett jegyzék 229. száma alatti 21″ átmérőjű tál, mely Leemann úr birtokában van. Ennek fenekén ül koszorú között, mely három-három virágcserépbe ültetett liliommal van diszítve, egy női alak; ennek egyik kezében koszorú van, a másikban pedig egyes virágszált tart.

Ehez hasonló a jegyzék 422. számú tála is, mely a linczi muzeumban őriztetik. Ez 11″ átmérőjű XVI-ik századbeli mű, melynek közepén a fennleírt alakhoz hasonló látható, virágszállal egyik, mondatszalaggal másik kezében, körülötte írás látszik, mely keretet képez.

b) **Cicero mellképe.**

Nemzeti muzemunkban van egy tál, melynek alja 10″-nyi. Oldalai egyenesen emelkednek 2″-nyira, karimája 15‴-nyi. Belül 3′5″-nyi pálczától körített keretben Cicero domborképe látszik: MARCVS TVLIVS CIC=, a képen túl = ERO: CONS írással; más 14‴-nyi keret közt van 15 domborodó,kerekded csúcsba végződő, szirom, mely a fej körül rózsát alakit. Kivüle ugyan azon írás, mely a rigiczai tálon 2-től 9-ig 5-ször egészen; a hatodszori ismétlésnél a jelek összezavarvák és a 7-dik C-féle jel után, hol közelebb, hol távolabb álló hasas vonal van, mint a 7-dik ábra mutatja. A betűk egyátalan dűlők, a kezdetnél helylyel közzel tisztább veretűek, másutt, főleg a bélyeg végén igen homályosak. A betűk alakja majd egyez a következő táléval, de külön nagyságú, szélességű, és egyszerűebb mint a rigiczai tálon lévőké, hasonlók az Otténál rajzoltakhoz, melyekből M.Luthert kibetűzte. Úgy látszik, hogy az egész körczifrázat kétféle bélyeggel van kiverve, melyek egyike tán 4″5‴ másika 5″-nyi volt. A külső írás helyét levélékítmény foglalja (12. ábra); a karimát diszíti a 12. és 13. ábrabeli levélkoszorú, úgy, hogy ennek vége vagy nincsen kinyomva, vagy mint a hely épen engedé, egyik a másikba bele van nyomva.

12. sz.

13. sz.

Hogy a két utolsó tál a rajta látható képek miatt, alig tartozott a sz. keresztséghez, nagyon valószínű, s azért a sokszor idézett Anzeiger dolgozótársa is a házibútorzat közé számítandóknak tartá.

IV. Virágos közepű tálak.

Nemzeti muzeumunkban.

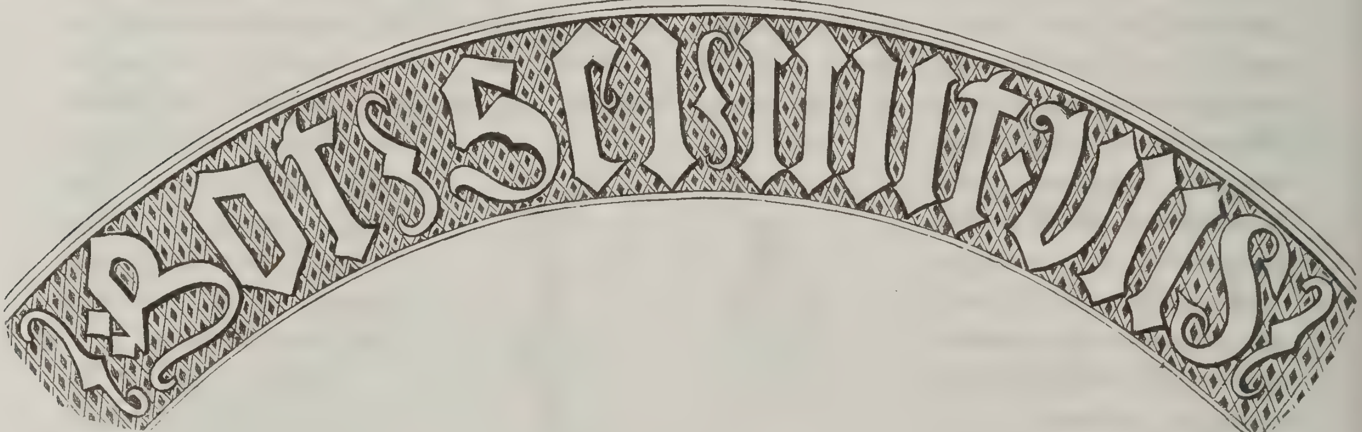
Ide sorozható még más két edény, mely növényországi diszítményt nyert alapul. Egyik 6″2‴-nyi átmérőjű. Közepén tizenhat hajlott fügealakú levél, körivnyileg domborodó székével szép rózsát képez. Körülötte, mint a rigiczai tálon két, 1″-nyi pálczakeret között a rejtélyes körírat négyszer jő elő, itt ott a ɼɩ előtt felül alul háromszirmú lombozat áll, melynek közepén dombor félgolyó emelkedik 5-tödször csak a 2,3,4,10, jelek állnak. A külső karimán idomtalanabb írással, mint más tálakon láttuk, olvashatni ezt: ICH✿BART✿ GELVK✿ ALZEIT✿: minden szó után 5-szirmú, váltogatva más más rózsa van; a mondat 5-ször ismételtetik.

A belső írásnak bélyege 4½″-nyi hosszaságú — a külső 5″2″-nyi; — azonban igen változik, mi a választó rózsák külön nagyságú veretéből leginkább kitűnik.

A tál alúl 10′5″-nyi, hasasan 2″-nyira emelkedvén felül 1″-nyi karimával bir 4,10‴-nyi, hatszirmú rózsákkal.

Van meg egy másik is, melyet a közepén díszlő rózsa miatt ehhez lehet csatolni. Ezen medencze alúl 9½″-nyi, hajlott vonallal emelkedik 12″-nyi szélességre, 15″-nyi magasságra; a 2″-nyi pálczába végződő pereme 2″ 3″-nyira emelkedik.

Ennek 14‴-nyira dudorodó fenekének közepén rózsa van, melynek széke 2″-nyi lapos körív, ennek szélén félkörű ívek körülfutnak, hézagaik közti apró pontocskákkal. Ezeket körülveszi 12 tojásdad lándzsás domborodó levél, melyek csúcsai közt, téglázottan rakott levelek végei kilátszanak. Az 1″-nyi kettős közben, melynek szélétől ½‴-nyi vonal körülfut 11‴-nyi betűkkel ez iratik: Got *f* Sei *f* mit *f* vns *f*, négyszer ismételve és két függélyes húzás, valamely be nem végzett betűnek részei. A köriratnak

14. sz.

csinos alapja ferdén rácsozatos vonalokból áll, melyek dülénykéi mélyedettebbek, lásd a 14. ábra. Ezen írás bélyege mintegy 5″6½‴-nyi, mit az egybe nem vágó hálós alapvo-

15. sz.

nalai össze nem állásából, és a bélyegnek a pálczás keretnek eltérésein leginkább lehet észrevenni.

A karima legszélén a 15-dik ábraféle diszítmény áll.

Figyelmeztetés.

Már a kezdetben mondottak után nem lehet semmi kétségünk, hogy az itt említett sárgaréz medenczéken kivül, még számos más van és lehet honunkban, melyek figyelmünket megérdemlenék; nem is hozván fel azon sok más, réz vagy drágább fémből készült tál- és tálczanemű edényeket, melyek különben is érdekes régészeti osztályunk kitünő kincsei között ragyognak.

Ezen részletes és tán soknak feleslegesnek látszó leirásnak nem csak azon haszna lesz, hogy ki valahol ily tálat tud, azt az érintett osztályokba sorozhatja, vagy mint az említettektől elütőt, mint újabbal régészetünk ezen ágát nem csak gazdagíthatja, hanem a felállított minták szerint, másoknak tanulmányul le is írhatja.

Beillenék ez kezdetnek egyházi- és otthoni edényeink teljes leírásához. Hol mint nálunk, ezen irányban még oly kevés tétetett, szükséges, hogy legalább a fennlévő anyagot gyűjtsük, azt sorozzuk, határozzuk, leírjuk. Majd jön az, vagy majd föllépnek azok, kik arra hivatvák, hogy belőle rendszert alapítsanak, a hamisat az igaztól, az utánzást a valóditól, a másoktól vettet a mienktől megkülönböztessék. Igaz, hogy így igen sok érdekes, egyedüli, eddig nálunk nem is sejdített kincs fog napfényre hozatni; — de ellenkezőleg még több álkincs fog eddigi fényétől megfosztatni, sok kérkedő tulajdonosnak boszúságára a vélt gyémántja köszörült üveggé fog leszállíttatni!

Nagy mérvben és öntudatunk méltó kifejlesztésével történhetnék ez egy nagy magyar régészeti kiállítás által. Tudjuk, mily hévvel karoltatott fel ezen dicső eszme két év előtt, ismerjük és méltányoljuk az okokat, melyek miatt a terv elnapoltatott; de azért egy perczig sem kétkedünk arról, hogy előbb utóbb még is derűl a nap, melyen régészetünk örömünnepét tartandja.

Addig gyűjtsünk, rendezzünk, írjunk, hogy ama nagy nap készületlenül meg ne lepjen!

Általános nézet az írások kivitelére nézve.

Mondtam, hogy az olvasatlan írást hiában törekszünk megfejteni, mert bizonyosnak látszik, hogy a medencze-kolompárok a XVI. és XVII-dik századokban már csak az érthetetlenül összerakott jegyeket használták; de következik-e ebből, hogy nem fogjuk azon eredeti tálakat, vagy akárminemű fémedényen alkalmazott betűjegyeket találni, melyek ügyetlen összeillesztése, annyi fejtörést okozott, s oly nevetséges fejtegetésekre adott alkalmat.

Különös mindenesetre az, hogy a külső keretekben többnyire majusculák s majd nem ugyan azon mondatok, néha, mint az ICH : BART : AL : ZEIT : GELVCK és ICH, BART, GELVK, ALZEIT közt csekély változtatással jőnek elő. Így ez és a REKOR, DE, IGI, SCAL, (ha csak valami franczia- vagy angol nyelvrégész által meg nem fejtetnek) értelem nélküli szavai, a RECOR, DE, NGRSEAN és RECOR, DE, NR, DE, NGRSCAL, változatai eléggé mutatják azt, hogy ugyanazon betűelemek különféleképen használtattak, és minthogy még is nagyobb részt ugyanazon sorban következnek, azt kell kihoznunk, hogy nem az egyes betűket kalapálták a többnyire pálczás keretek közé, hanem hogy azon egyformaság hosszabb bélyegeknek használatából eredt, mint valóban több ily bélyeget volt módom észrevenni. Ezek különsége és a tálak változó átmérője tette azt, hogy sokszor nem az egész bélyeg használtatott; sőt hoztam fel

példát arra is, hogy ugyanazon sorban, egészen hasonló betűk vagy jegyek használtattak, de még is külön bélyeggel. Ez újra látszik fenebbi állitásomat igazolni, hogy eredetileg e jeleknek értelmük lehetett; de félszeg módon használtatván, úgy mint jelenleg előjőnek, értelem nélküli megfejthetetlen rejtélyek maradnak mindaddig, mig meg nem találtatik azon eredeti mondat, vagy mondatok, melytől vagy melyektől ezen eltorzítások származtak.

E mesterség műtani fogásainak észlelete is vezethetne végtére némi felvilágosodásra; és ámbár magában véve, itt a legörvendetesb eredmény is csekélynek fog tetszeni, meglehet még is, hogy ha nem is ebben, tán idővel más rokon ágban meglepő fölfedezésekre fog útmutatóul szolgálni.

RÓMAI FELÍRATOK ERDÉLYBŐL.

I. KÖZLEMÉNY.

TORMA KÁROLY

M. AKAD. L. TAGTÓL.

Midőn Erdély több részében folytatott felirattani fürkészeteim három évi [1860—1862.] eredményét ezennel közzétenni szerencsém van: tervszerű munkálatnak mutatom be első cyclusát. Lankadni nem tudó akarattal gyarapított archaeologiai-tárczám lapjaival kivánok ugyan is az egykoron összeállítandó „*Corpus inscriptionum Romano-Dacicarum*"-nak csekély tehetséggel, több jóakarattal szolgálatot tenni; s ezt annyiszor, a hányszor csak arra a végre az „Archaeologiai Közlemények" helyet adnak közleményeimnek is.

Szem előtt tartott főczélom közleményeimben ugyan az, hogy új, eddigelő senkitől nem ismertetett felíratokat tegyek közzé, de az ilyenek mellett még kiváló figyelmet fordítok a már közlött, de csonkán vagy hiányosan ismertetett felíratokra is. E végből a létező másolatokat kitelhető kritikai figyelemmel hasonlítom mindig össze az eredetivel; s így ezeknek lehetőleg teljesen hű másolatát kivánom adni; a mely eljárás következtében aztán az így kijavított feliratokat bizvást az újak közé lehet sorozni.

Nagy Osztró. [1])

Félkör alakú, 3''-nyi magas piedestalon álló, 4' magas nőt ábrázoló szürkés-fehér márvány-szobor. A fő és jobb kar hiányzik. Balkarával, a melynek kézfeje szintén hiányzik az alak 2'2'' magas — 4'' széles *ara* ra támaszkodik. A redős öltöny [*palla*] a jobb vállról lebocsátva a bal mell alatt akként kanyarodik a vállra föl, hogy a bal váll meztelen marad. A szobor hátsó része egyenesre van faragva, hogy — a mint gyanítható — falhoz kényelmesebben támasztattathassék. A faragás átalában elég csinosnak nevezhető. A fentebb említett kartámaszul szolgáló kisded *ara*-n következő szépen metszett felírat létezik:

CLA ·
SATV
RNIN
SCVLP
SIT

„*Claudius Saturninus sculpsit.*"

Jelenben Fel-Pestesen [Vajda-Hunyadtól északnyúgatra] Makray Lászlónál.

Érdekes e felírat azért, mivel egy dácziai szobrász nevével tészen ismeretessé bennünket.

Várhely.

1.

5 $^1/_2$'' magas — 4'1'' hosszú — s mintegy 4' széles szürkés-fehér márvány töredék, e szépvésetű felírattal:

[1]) Mindazon helységnevek, a melyek ehhez hasonlóan vannak megjelölve, az illető felíratok s régiségi tárgyak lelhelyét mutatják.

//////// ECVNIA.

„ . . . . . *pecunia* . . . .“

Az egykori egész hihetőleg valamely középület homlokpárkánya lehetett.

2.

3′11″ magas — 1′11″ széles szürkés-fehér márványból faragott sírkő, a következő felírattal:

D M
MCINIAE VALENTI
NAEVIXITANLX
ETAVELIAE MAXIMI
NAEVIXITANXX
AVREL MAXIMVS
ETAVRELPVSIN
NVS
CONIVGIBVS DIG
NISSIMIS

„*Diis manibus, Liciniae* [2]) *Valentinae vixit annis LX, et Aureliae Maximinae vixit annis XX, Aurelius Maximus, et Aurelius Pusimus, conjugibus dignissimis.*“

Mind a két felíratos-kő jelenleg Karában [Kolozsvártól délkeletre] a b. Józsika Leó-féle telken van. A hagyomány szerint főkormányszéki tanácsos gr. Kendeffi Elek hitvese, szül. gr. Bethlen Krisztina hozatá azokat több oszlop- s építészeti diszítmény-darabbal együtt Hunyadmegyéből, Hátszeg-vidékéről. — Arról, hogy e felíratos köveknek lelhelye Várhely, vagy ennek közvetlen környéke volt, főképen az győzhet meg, hogy az anyag, a melyből azok faragva vannak, épen olyan, mint a Hátszeg-vidékén talált római feliratos-kövek mindnyájáé, azaz: szürkés-fehér márvány; de meggyőz arról továbbá az a körülmény is, hogy a gr. Kendeffi-féle birtokok legnagyobb részben épen Hátszeg-vidékén léteznek.

Fel-Pestes.

1.

2′6″ magas — 1′ széles veres-porondkő *ara*, ezen durva modorban vésett felírattal:

I O M

„*Jovi optimo maximo.*“

2.

Újból, más ehhez hasonló 2′2″ magas — 10 $^3/_4$″ széles, ugyan olyan anyagból készített *ara*, a melyre hasonló technikával e pár betű van bevésve:

I V N

„*Junoni.*“

Találák mindkettőt 1835-ben a „Valya-bikeuluj“ nevű határrészben egy patak martjában. Ezzel az alkalommal találtak még egy többféle régi pénzzel telt edényt is, de a melyekből egyet sem tudtam meglátni, avagy a szóbeszédből kivenni, hogy melyik császár pénzei lehettek. — Korunk a leírt két arából sírköveket alakított; a faluval éjszakra szembe levő „Fácza“ nevű szőlőkertben két sírhalmot megjelölő emlékkőül van ugyanis mindkét darab alkalmazva. — Fel-Pestes határán egyébiránt a rómaik megtelepedésének semmi nyoma nincs.

---

[2]) A 2-ik sor 1-ső betűje kétségen kivül L; a melyet csak a metsző vétsége ferdített olyanná, mint a hogy látható.

Megindító a közlött két felíraton a kifejezésnek valóban lapidaris egyszerűsége, a vallásos buzgalom azon áhítata, a mely a dácziai szegény rómait ösztönzé isteneinek ez egyszerű fogadmányi-oltárocskákkal — még egyszerűbb szavakban kedveskedni. Mig a büszke patricius a világvárosban válogatott fajtájú márvány-táblákra metszeté vallásos buzgalma ömledezéseit: az igénytelen, de tán vallásosabb római telepes vagy katona ez egyszerű oltárok felállítása által lelt módot az óriás imperium e legkeletibb részében hatalmas isteneinek kedvére cselekedni!

Nándor-Válya.

2′ magas — 10¾″ széles, csiga-mészkőből faragott fogadmányi-oltár, e felírattal:

LIBERo PATRI
VLPøNEPoS
V S L M

„*Libero patri, Ulpius Nepos votum solvit libero munere.*"

Találta Tagyer György földész [38. ház sz.] 1860-ban, septemberben a „Fácze" nevű határrészben levő szántójában. Egyébiránt a határon római településnek semmi nyoma nincs.

E felírat „*Liber pater*" kifejezése alatt sem a görög Dionysos, mint a kinek a „Liber pater" szokott mellékneve volt [3]), sem pedig a rómaiak Libera és Ceressel társaságban istenített Liber-je [4]) nem értendő, — hanem, a mint egy 1844-ben Tordán talált felíratból látható [5]): *Romulus*, a kinek dácziai felíratokon e melléknév gyakran, s több változatban adatott, mint „*Romulus pater*" [6]), „*Romulus Parens.*" [7])

Károly-Fehérvár.

A következő két felíratos-kő jelenleg ugyan *Alvinczen* látható, de mindkettő bizonynyal a valaha Károly-Fehérvár és Maros-Portus között létezett Apulum romjai között találtatott. Alvincz területén tudtommal a rómaiak megtelepülésének kétségtelen nyoma nincs, s koruknak csak is egy műve szemlélhető Alvincz határán, t. i. azon római út, a mely a Hunyad-megyében létezett gyarmatoktól Apulum felé vezetett, s mely néhol annyira ép, hogy ma is mint olyan használatban van.

1.

I O M
PRO· SALVEIM
ETCOLL· FABR --
TIB· IVL· BVBAL
EX· DEC· XI·
D D

„*Jovi optimo maximo, pro salute imperatoris et collegii fabrorum Tibius Julius Bubalinus ex decuria XI. dedicavit.*"

---

[3]) V. ö. *Pauly*, Real-Encyclopädie der class. Alterthumswissenschaft, IV, 1014—1023. l.

[4]) V. ö. *Pauly*, i. m. IV. 1023—1024. l.; *K. O. Müller*, Handbuch der Archäologie der Kunst 3-e Aufl., 535. l.

[5]) *Neigebaur*, Dacien, 206. l. 44. sz.

[6]) L. *Seivert*, Inscriptiones, 4. l., 2. sz.; *Neigebaur*, i. m., 18. l., 1. sz.

[7]) L. *Seivert*, i. m., 6. l., 5. sz.; *Neigebaur*, i. m., 19. l., 3. sz.

E fogadmányi oltár jelenleg az alvinczi ref. templomban [8]) van az alamizsnaszekrény tartójakép felállítva. Felső párkányzata, s oldalszegletei letompíttattak, a miért a kezdő s végbetűk egy része hiányzik. Ily csonkított állapotbani magassága 2′3″ — szélessége 1′3″. Anyaga csiga-mészkő.

2.

2′7″ magas — 1′1″ széles csigamészkő fogadmányi-oltár.

DEO BONo
PVEROPOS
PHORoAPΘ
L̄NIPYTH̄O
T·FL·TITVSET
T·FL·PHILETVS
P· S· S· S·

„*Deo bono puero posphoro Apollini pythio Tibius Flavius Titus, et Tibius Flavius Philetus pro salute sua suorumque.*“

Barcsay Jánosnál [Bolgár-piacz, 160. sz.]

Öt dáciai felíratot ismerünk eddig [9]), a melyek a „*Puer Phosphorus*“-ról említést tesznek; ezek közűl 4 magának a „Puer Phosphorus“-nak [10]), 1 pedig ugyancsak nekie és pythiai Apollónak volt emelve [11]). Felíratunk immár a 6-dik, a mely ez istenségről átalában, és a 2-dik, a mely ezenkivűl pythiai Apollóról is említést teszen. Érdekessé válnak e felíratok az által, hogy *mindnyáját* Apulum romjai között találták, a mi azt látszik bebizonyitani, hogy a „Puer Phosphorus“-nak tisztelete Dáczia területén csak is Apulumban volt elterjedve.

T o r d a.

1.

1′5½″ magas — 2′7″ széles mészkőből faragott sírkő. Felső része hiányzik, alsó felén:

- - - - - - - - -
VIX· AN· XXXX
MAXIMA C
ONIVX B M

„ . . . . . *vixit annis XXXX, Maxima conjux bene merenti.*“

2.

1′3″ magas — 10½″ széles, mészkő fogadmányi-oltár (?), de a melyen csak e három betű olvasható:

- - - - -
- -A- - -
- -C- - -
- -T- - -
- - - - -

---

[8]) E templom szakértő megvizsgálását nem mulaszthatom el a t. archaeologiai bizottmány figyelmébe ajánlani. Véleményem szerint az 1250—1300. körűl épülhetett. Három hajóra vala építve, s falai kivűl freskókkal valának diszitve.

[9]) L. együvé sorozva *Orelli*-nél, 1934—1938.

[10]) L. *Seivert*, i. m., 85: 121; *Neigebaur*, i. m., 133: 51.: — azután *Neigebaur*, i. m., 145. 140—141—148.

[11]) *Neigebaur*, i. m., 145.: 150.

3.

2′ magas — 1′8″ széles mészkőből faragott síremlék. Felső, alsó és baloldali része hiányzik:

- L E I A - - - -
O. VIX. AN. III M - -
TVAL. DEC. N. MV- -
NATIS. PIISSIMIS-
- - - - - - -

„[*Va*]*leriano* . . . . *o*, *vixit annis III m*[*ensibus*] . . . ., *Titus Valerius decurio nominatus mu*[*nicipii*, *cog*]*natis piissimis* . . . . . .“

Találták mind a három felíratot 1860-ban a szindvölgyi szőlőkkel szembe levő oldalon.

4.

1′6″ magas — 1′ 1/2″ széles mészkő fogadmányi-oltár; alsó része hiányzik.

H E R C V L'
I N V I C To
P R O S A L. M
- V R. A NTo - -
- - - - - - - -

„*Herculi invicto*, *pro salute Marci* [*A*]*urelii Antonini* . . . . .“

Találták 1858-ban az alpiaczon levő Lovas-féle háznál egy melléképület alapjának ásása alkalmával.

5.

1′8 1/2″ magas — 8 1/2″ széles mészkő fogadmányi-oltár.

INVICO
AVR. MON
TANVS. MIL.
LEG. V. MACE
L. P.

„*Invicto* [12]) [*Mithrae*], *Aurelius Montanus*, *miles legionis V Macedonicae libens posuit.*“

Találták 1859-ben a szindi-völgyi szőlőben. Ugyanakkor e felíratos-kő szomszédságában találtak még egy igen szép fehérmárvány mythras-követ is [13]), a mely jelenleg az erdélyi muzeum régiség-gyűjteményében őriztetik. E kő ismertetését más alkalommal fogom közzétenni.

6.

1,6″ magas — 8 1/2″ széles mészkő fogadmányi-oltár. Alsófele hiányzik.

I O M
DREB
IASM
LEGIITA

„*Jovi optimo maximo Drebias* (?), *miles legionis I Jtalicae* . . .“

Találták 1859-ben az úgynevezett Leányvárban, az új malom árkának ásása alkalmával.

Figyelmet érdemel e felíraton a *Legio I italica* megnevezése, a mi bebizonyitja nem csak azt, hogy e legio Trajan dácziai első hadjáratában részt vett [14]), hanem azt is, hogy annak, vagy egy részének állomási helye a régi Salinae volt.

---

[12]) Az első sor végső betűje előtti T. a metsző hibájából kimaradt.

[13]) Közlötte *Ackner*, Mittheilungen der k. k. Gentral-Commission V, 1860, 56. l.

[14]) L. *Gruter*, Inscript. aatique totius orb. rom., 357: I, 391 : 4, 430 : 5; *Pauly*, i. m., IV. 871. l.

7.

1′ 4″ magas — 7″ széles mészkő fogadmányi-oltár.

I·O·M
AVR·LV
CIFER
V·L·P·

„Jovi optimo maximo Aurelius Lucifer votum libens posuit.“
Találták 1860-ban a várhegyen.

8.

1′ 6 1/2″ magas — 7 1/4″ széles mészkő fogadmányi-oltár.

I·O·M
MANL·
QVAES
VSLM

„Jovi optimo maximo Manlius Quaestus votum solvit libens merito.“
Találták 1856-ban a Leányvárban.
Mind a nyolcz darab Nagy Miklósnál Tordán.

E 16 új felíraton kivül ime közlök még több más ismereteseket is, de a melyek közűl nehány részint hézagosan, vagy épen roszul vala közölve, részint pedig lelhelyileg osztályozva nem volt.

E felíratos kövek egykor *Lugosi Ferencz* I-ső Apafi Mihály erdélyi fejedelem titkárának *magyar-peterdi* kertjében valának felállítva, a mint ezt a következő czímű kézírat bizonyítja *„Historia Domus, seu Residentia Thordensis* ordinis minor. strict. observ. jussu A. R. P. Martini Péterffi ord. min. str. obs. Praedoct. SS. Theol. Lectoris Prov. Transsilvaniae S. r. Stephani Ministri Provincialis, ad inserendam rerum memoriam inchoata Ao. 1775. Industria Fratris *Arseny Gold*,“ [15]) a mely munka *Magyar-Peterd* czímű rovata alatt — 6-dik r. 29—33. ll. — ez olvasható: „. . . . illustris residentia olim spect. ac magnifici domini *Francisci Lugosi* Serenissimi quondam Principis Michaelis Apafi I. secretarii fidelis donatione mediante usucapta. Antiquitatum erat tam cupidus, ut nihil non fecisset quo minus corrasis undique veterum monumentis aream et hortum ditaret; et vero favit conatui effectus, vix enim alicubi conglomeratiores videbis antiquitates s. a. t.

E kézírat 6 olyan feliratot közöl, a melyek egynek kivételével jelenleg mind megvannak, s részint *Czegében* [Szamos-Ujvártól keletre] gr. Vass Ádámnál, részint pedig *Magyar-Peterden* [Tordától északnyugatra] Lendvai Józsefnél, a ki a Lugosi-féle jószág jelenlegi tulajdonosa — láthatók.

Seivert a ki „Inscriptiones etc.“ czímű munkájában e felíratokat háromnak kivételével közlötte, de a mint hibás közleményéből kitűnik azokat saját szemeivel nem látta, — azt állítja, hogy azok *Petelén Petrosánban*, és *Károly-Fehérvárott* találtattak volna. De nem fogunk hibába esni, ha mi mindnyáját *tordai leletnek* nevezzük. Ugyanis *Gold Arzen* atya abbeli kifejezése daczára, hogy Lugosi mindenünnen gyűjtött régi műemlékeket: az a körülmény, hogy az általa közlött, s ma Czegében és Magyar-Peterden létező felíratos kövek mindegyikének anyagja — a mint arról szorgos összehasonlítás után meggyőződtünk — ugyan egy minőségű, t. i. az a mészkő fajta, a melyből a Tor-

---

[15]) E munka másolata tudós történet buvárunk *Mike Sándor* „Index rerum memorabilium regni Transsilvaniae“ czímű gyűjteményében meglelhető, P. betű alatt 139—143. ll.

dán talált római felíratos kövek mindenike faragva van; ez a körülmény mondjuk elfogadhatóvá teszi abbeli véleményünket, hogy e feliratok mind Salinae romjaiból ásattak ki. — Gold Arzen idézett „*undique*“ kifejezése hihetőleg más műemlékekre — mint szobrok, oszlopok, oszlopfő-, és alj töredékek s. a. t. — vonatkozhatik, a melyek hasonlókép Magyar-Peterden valának felállítva, s a melyeket a fentebb említett kézírat bőven leír, de a melyek közűl több darab e század első tizedében Thoroczkóra vitetett, a hol azok jelenleg a gr. Thoroczkai-féle kertben láthatók. — Torda közelsége is [2 mf] gyanítanunk engedi, hogy Lugosi inkább onnan, mint közelében eső helyről hozathatá ama nagyobb súlylyal bíró műemlékeket, semmint más távolabbi vidékekről.

1.

4′ 3″ magas — 2′ 2″ széles mészkő siremlék.

D · M
AELIA·SECVNDI
NA·VIX·AN·XIIII·
ET·AELIA·CRISPN
VIX·AN·IIII·
AELI·SECVNDVS
ET·DECCIA·PÆEN
TES·FIL·PIENTISS·
ET·AEL·CON----S
MAR·

„*Diis manibus Aelia Secundina vixit annis XIIII., et Aelia Crispina vixit annis IIII., Aelius Secundus, et Deccia parentes filiabus pientissimis, et Aelius Con[stan]s maritus.*“ [16])

Czegében, gr. Vass Ádámnál.

2.

4′ 3″ magas — 2′ 5″ széles mészkőből faragott sírkő:

D· M·
P·AEL·VALERIANUS·
PATRONVS·E·DE·
COLL·FABRVM·VIX·
AN·IX·DECC·E·PRIN
CIPALES·OMS·ÆRE
CONLATO------DE
DECRET·VNIVER
FAC·CVR-------T

„*Diis manibus Publius Aelius Valerianus patronus et decurio collegii fabrum vixit annis LX., decuriones et principales omnes (?) aere conlato .... de decreto universitatis faciendum curaverunt.*“ [17])

Czegében, gr. V. Á.

3.

2′ 4½″ magas — 2′ 1½″ széles mészkő síremlék:

D M
VALERIVS·LOCI
NVS·VET·N·C

[16]) Közlötték hibásan: *Seivert,* i. m., 188 : 1; *Neigebauer,* i. m., 249 : 1; *Gold* „Historia Domus etc.“
[17]) Csonkán közlötték: *Seivert,* 189 : 3; *Neigebaur,* 250 : 3; *Gold* „Historia domus etc.“

AMPESTRORV
IX·ANN·XXXXV
IIIAVREL·PIRUSI
VIRGINIO·B·M·P
M

„*Diis manibus Valerius Locinus veteranus numero campestrorum, vixit annis XXXXVIII. Aurelius Pirusius Virginio* [18]) *bene merenti posuit monumentum.*" [19]

Czegében, gr. V. Á.

A numerus campestrorum hihetőleg *cohors campestrium*-ot [III?] jelent. Bebizonyítja e szerint e felírat, hogy a cohors campestrium vagy campestrorum Dáciában, s ennek egy osztálya épen Salinaeben állomásozott. — Azt, hogy e cohors melyik legionak [V Macedonica?] volt segély-csapata, meghatározni nem tudom.

4.

3′ 9″ magas — 2′ 8″ széles mészkő síremlék:

D M
PAELVICTo
RIPLAVTIANo
DECMVNI--P
SALVIAC..ISE
CVNDMAVER-
IVNIA----
MENTI----
FRONTINA
M

„*Diis manibus Publio Aelio Victori Plantiano decurioni municipii Salvia conjux, Secundina, Vera, Junia . . . Menti . . . . . Frontina . . . . merenti.*" [20])

Magyar-Peterden, Lendvai Józsefnél.

5.

6′ $5\frac{1}{2}$″ magas — 4′ széles mészkő síremlék, mely azonban kettőbe van törve; az emlék alja elveszett:

D M
AVRELIVS
CALANVS·VIX·ANL
I·ET·MILITAVIT·XXV
- - - - - - - - -

„*Diis manibus, Aurelius Calanus, vixit annis L I* [—59.], *et militavit XXV*......" [21])

Magyar-Peterden, L. J.

6.

2′ 7″ magas — 1′ 7″ széles mészkőből faragott emlékkő. Közepén kettőbe van törve:

---

[18]) Metszési hiba Virginius helyett

[19]) Szerfelett hibásan s kihagyásokkal közlötték: *Seivert*, 189.: 4.; *Neigebaur*, 250.: 4.; *Gold* „Historia domus etc."

[20]) Két helyt és hibásan közlötték: *Seivert*, 186.: 289. és 188: 2.; *Neigebaur*, 249: 2. és 172.: 4.; *Gold* „Historia domus etc."

[21]) Hibásan közlötték: *Seivert*, 190.: 5.; *Neigebaur*, 250.: 5.

VICTŒRIAE·
·AVG·
L·IVL·E·GALER·
LEVGANVS
CLVC - - - - -
XIIIIG·M·V·AEDIS
CvSToSCR·LEG·XIII
NOMÆSVO·E·M - -
- ·IVL·PAERNI FILI
SVI·D·D·

„*Victoriae Augustae Lucius Julius et Galerius Leuganus, Cajus Lucius .... (miles legionis) XIIII. Geminae Martinae Victricis, aedis custos sacrae (?) legionis XIII. Geminae, nomine suo et M(arci) Julii paterni filii sui dedicavit.*“ [22])

Magyar-Peterden L. J.

Érdekes e felíraton a 14-dik Gemina Martia Victrix legionak megnevezése, miután e legio hosszabb ideig állomásozott a szomszéd Pannoniában.

7.

3′ 3″ magas — 2′ 7″ széles mészkő síremlék:

D M
SCAVRIANI
CAES·N·SERVALI
VIX·AN·XXIII
FVSCIANVS
FRATRI·B·M·P

„*Diis manibus Scauriani caesaris nostri servati, vixit annis XXIII., Fuscianus fratri bene merenti posuit.*“ [23])

A következő három jelenleg ugyancsak Magyar-Peterden meglevő felíratot a „Historia domus“ nem említi ugyan meg, de azok — mint hihető — már Lugosi idejében ott valának. — Ismeretlenek lévén, ime itt közlöm azokat, mint — hihetőleg — tordai leleteket.

1.

4′ $4\frac{1}{2}$″ magas — 2′ 7″ széles mészkő síremlék:

D M
AVR·LIVSCLIVNVSILEGVMAC
VIXITANNLIXPOSVERVNTFILI
AESAVRNASCIAETAVREL
MARCELINAPATRIPIEN
TISSIMO TITVLVM

„*Diis manibus Aurelius Cliunus immunis legionis V. Macedonicae vixit annis LIX., posuerunt filiae Saurnascia et Aurelia Marcelina patri pientissimo titulum.*“

2.

1′ 11″ magas — 3′ 6″ széles mészkőből faragott sírkő, a mely azonban közepén ketté van törve:

---

[22]) Csonkán közlötték: *Seivert*, 185.: 286.; *Neigebaur*, 141.: 118.

[23]) E felíratot közlötte: *Seivert*, 176.; 268., s utána *Neigebaur*, csak hogy hibásan; Scauria*na*-t irván Scauria*nus* helyett.

D T·F·T·T·SERA - - -
STP·III·V·A·XXX - - -

„*T. F. T. T. Sera . . . . . stipendiorum III., vixit annis XXX. . . . .*“ Balról: „*Diis.*“

3.

4′ magas — 2′ 11″ széles mészkő síremlék. Felső része hiányzik:

P - - - - - - - - - - -
VLPIANVSPROB - - -
CONIVGI
B M

„*. . . . . P. . . . . . Ulpianus Probus . . . . conjugi bene merenti.*“

A „Historia domus“ végűl egy olyan magyar-peterdi feliratot említ meg, a mely ma ottan fel nem lelhető. Tartalmát, mint újat ime közlöm az említett kézírat szerint.

Sírkő, melynek felső része hiányzik:

- - - - - - - -
CANIVS VIXIT
ANNIS XXXV
AFLICTA CAESIA
CONIVGI BENE
MERITO
POS

„*. . . . . canius vixit annis XXXV., affilicta Caesia conjugi bene merito posuit.*“

A fentebbiekben közlök tehát ezuttal 19 uj, 7 az eredetiekről kijavított és 1 elveszett felíratot; összesen 27 darabot.

MAGYAR RÉGÉSZETI KRÓNIKA.

ÍRJA

IPOLYI ARNOLD.

M. AKAD. L. TAG.

Tárczámban egy darab idő óta rejlik néhány római felirat, melyek közlésével azért sietek; mert tudom, hogy ez által mások is buzdíttatnak, látván azt, miszerint épen nem szükséges mindjárt egy íveket töltő sorozattal fellépni; de még inkább azért, mivel attól tartok, hogy jegyzőkönyveim elveszhetnének, és talán megint sokáig nem lesz ember, ki egyes kövek felíratával törődjék; vagy ezen emlékekkel is úgy járhatnánk, mint igen sok mással, melynek ma már egyedűl fentartott felírásait bírjuk, még a kövek maguk, mintegy szemünk láttára örökre eltűntek*).

a) *Köemlékeken levö felíratok.*

Az ország szívében kezdvén, említenem kell legelül azon sírkövet, mely 1863. márt. 6-án Buda-Ujlakon Weigand Ferencz molnármester, a bécsi országútoni 240. szám alatti házában, a városi albiróság tőszomszédjában, pincze ásatás alkalmával találtatott.

Az írásos kő maga, a törés legmagasabb pontján vevén, 3′-nyi magasságú, szélessége 3′ 7″, vastagsága 8″ tészen, és egy 11″ magas, 1′ 11″ széles nyelvvel a 17″ magas, 6′ 6″ széles talapzatba beeresztvén, evvel együtt arczon feküdt. Az egyszerű, szélétől 5″-nyira létező és egy-egy hüvelknyi pálcza és horony tagozatot kivéve semmi ékítményt nem mutat. Az írás, egészen ép betűkkel, következendő:

I.

\- - - - - - - - -

NVS EX · CoH I V V · AVRo **)
RVM · VIXIT ANNoS LX
CLA · VITALIANVS }MI{ L
COH · N · FILIS***) }ET{ · FL · MAR
CELLA CONIVX · POS }VI{ T
Æ · IVCVNDIANS ÆL ·
VALERIANS MILITES

II.

Az Ó-Budai plébániai kertben Mithras tiszteletére emelt fogadmányi oltár.

INVICTO
DIVO
V. S. L. M.

---

*) L. Akad. Értesítő Phil. Törv. Tört. közl. III. II. 270. 272. l.

**) Említenem kell itt a Váczon látható síremléket, melyet Schoenwisn. Comm. Geogr. II. köt. 261. l. XII. sz. alatt közöl; ott is COH. ∞ (milliaria) MAVRORVM egyik katonája AVR. VIATOR neve olvasható; sajnos, hogy leirt kövünk épen azon helyen csonka, hol a Cohors számának állnia kell.

***) Sajátságos és talán nem épen gyakori az VS-nek ilyféle összekapcsolása; a }{ zárjegy közt álló betűk összefonottak.

PR*) O CO
M COTB

III.

Ugyanott a konyhakertben:

. . L }AVD{ IANVS T- - - L - - - - -
FIRMANVS VAL LVC - - - -
BL . OPTIMVS FIL - - - QVII - - - -
AVR MAXIMVS AVREL SEP - - -
AVR F }IR{ }MI{ }NI{ ANVS AVR . PRIMA
FLAVIVS VICTOR }IN{ VS CAVR - - - - CA
AVR }VAL{ E }NT{INVS SEP }VAL{EN - - -
SEP }MA{X}IMI{ANVS AVR - - - - EI - - - -
AVR S}AT{VR}NI{NVS - - - - - V - - -
IVL . SÆNAIVS QVIA----MERC}VR{IALI
- - - - - - - - NATOR - - - }AV{ - - - - RIN - - -
PCNXAX - - ANNORV(M) POS
- - - - - - - OPTIMO }PATRI{ **)

IV.

Pesten a régi városfalban, az újabb evangelikus iskolaház építése alkalmával, a Károly kaszárnya hátsó falának hosszabításában, mely valaha a váczi kapu falával ott közel találkozott:

SIL DOM
SECVN
DINIVS SA
BINIANVS
V. S. L. M.

A 2 lábnyi magasságú fogadmányi oltár az írásos táblánál 6″ 2‴ szélességű; változatos tagozatú, felül egy szélesebb szíjtagon jobbra-balra hajtott babérlevél? alul szintén oly tagon félig nyuló, fölfelé irányzott fog-ékítmény. A házi- és erdei *csősz-istennek* szentelt oltárkák nálunk nem ritkák; ilyenek p. o. Paur által leírt XII-ik felírás SILVANO DOMESTIC SAC. (Archaeol. Közl. I. köt. 222. lap.) SILVANO DOMEST. SACR., és SILVANO SILVESTR SACRV Katanchich által Dissert. de Col. Mill. 89. és 88. l. közölt, és ugyanazon SILVANO SILVESTRO Schoenw. Itin. Geogr. II. 253. l. Ó-Budánál talált emléket hoz fel, és azt gyanítja mind Katanchich, mind Schoenwisner, hogy Mursa és Aquincum szomszédjában ezen istenségnek szentelt berkek léteztek.

V.

1) IMP CAESAR
MARCVS AVRE
LIVS SEVERVS
- - - - - - - -
FELIX AVGVSTVS

---

*) B?

**) A két utolsó sor a többi igen kopottnál annál nehezebben olvasható; mert palimpsestus azaz: az első írás fölé, mintegy kijavítva faragtatott.

PONTIFEX MAXIMVS
TRIBVNICIAE
POTESTATIS
VIII COS
III PP R L S T (rest)?
\- - - - - - - -

2) AB-AQ-M-P.

Ezen érdekes mérföldmutató három darabra tört, a felső 3' 10"; átmérője 1' 3" és 1' 2", tojásdad átmetszettel, igen szép írással.

A 2-dik darab hossza 2'; a harmadik legalsó darabnak tojásdad része 1' 2'—1' 6, és 1' 1 ½" átmérökkel — a négyszögű, földben állott rész 1' 6' magas 1' 1" és 1' 6 ½"-nyi szélességgel.

Találtatott Pavlicsek krisztinavárosi tejesgazdának Promontor felé fekvő *Nádorkerttől* s az országúttól jobbra fekvő homokbányájában.

Egészen megegyez azon oszloppal, mely 1779-ben a promontori magtáraknál Aquicumtól VIII ezer lépésnyire találtatott, és Schoenw. It. Geogr. I. 88 és II. 145. l. olvasható. Ennek megfelel északfelé állott ugyanazon felíratu kő, mely *Szent-Endrén* VIII lépésnyire Ó-Budától felásatott; l. Act. Mus. Nat. Hung. 264. lapon. De van más is, mely 1816 a csepeli előhegyen M. JVL. Philippus császártól találtatott M. P. VIII. 257. l. és még is egy másik Severus idejéből, M. P. VIII. mely 1796-ban *Szönyön*, hová bizonyosan Buda tájáról vitetett, leíratott, és a fennidézett munka 256. lapján közöltetett.

VI.

IMP - - - - -
FIRIO?
M - - - - - -
MAXIMINVS
\- - - - - -
\- - - - - -
\- - - -
F - - - -
\- - - - - - -
\- - - - - - -
C - - - - - -
MP - - -

5' 3" magas igen rongált írású kőoszlop, melynek négyszögű része 1' 6", átmérője 1' 2", az alsó rész szélessége 1' 7".

Az írás maga esetlenebb, mint az előbbié. — Találtatott mintegy 10°-nyire az előbbitől Buda felé; 400 lépésnyire a Schaeffer-féle csürtől, ugyanazon birtokos homokgödrében.

Hasonlók leírvák Act. Mus. Nat. Hung. 260. lap. 44. 45. sz. kövekről.

VII.

MEMORIAEQ *) M-AVRELI
MELLITI LIBRARI LEG LEG

*) Világos, hogy a D M (Diis Manibus) a kőkoporsó födelére volt vésve.

II · ADI · VIX · ANN · XVIII STIP
IV M · AVR · MARTIALIS¦VE¦T
EX SIGNIF LEG ɔS FILIO - - -
\- - - - - - - SIMO *) FC

VIII.

LIB · ¦ET¦ · LIB
· A V G ·
M · ¦AVR¦ · LA
TIO · A RA
VOT¦VM¦ · PoS
PRo S¦AL¦¦VTE¦
M · ¦AV¦ R · IoVI
NI · ER · LEG
II ¦AD¦I · STIP
· VIIII ·

Találtatott régi csatornával, és alakú téglákból álló padlattal Ó-Budán, mezőutcza 631. számú ház udvarában, hol a 21″ magas, 11″ széles, igen ép, csinos oltárka a padlás lépcsője mögött be van falazva.

IX.

D M
C POLLIO **) C FILIO DOMO · COL · AEL
MVRSA ***) MARP ****) IANO · VET · LEG · II · ¦AD¦
EXC · A · QVI VIX · AN · LX · CC · POLLII MARIN
IANVS ¦ET¦ MARCELLINA ¦ET¦ M¦AR¦TINA
FILI · ¦ET¦ HEREDES · PATRI PIISSIMO · F · C ·

X.

A csáktornyai várban, a kapu belső falában, bemenvén jobbra, igen díszes faragványú emlékkő látszik.

A kő szélessége 2′ 9″, magassága 6′; legalul — alsó felén töredezett keretben — balra nyargaló férfi ábrázoltatik; fölötte két díszes oszlopocska között ezen írás olvasható:

*) PIENTISSIMO!

Ezen ép kőkoporsó a budai kamarai épület hátsó udvarában áll, hossza 7′, széle 3′ 6″; a kő vastagsága 5—5½″.

**) POLIO nevét olvassuk Paur Arch. Közl. I. 224. l. XVI. kövön.

***) Érdekes, hogy itt a Col. Mursa melléknevével: AELIA találkozunk, mely — mint hiszem — eddigi forrásinkban ismeretes nem volt.

****) Az R kétes.

Ezen kőkoporsó Buda-Ujlakon 171. száma, Hoffman-féle házban áll, és mészgödör gyanánt szolgál. Találtatott a házban kútásás alkalmával. Hossza 7′ 4″, széle 3′ 8″, a kő vastagsága 6″. Az írás mellett oldalt két szárnyas genius áll. A csepegő alatt állván teli van apró moszatokkal, melyek az írást idővel olvashatlanná teendik.

P · ANTONIVS
GLA · FAVORIS
L · F · ANN · XXV ·
GLAVDIA · T · F
DAOVMENA
ANN XXXXV
FAVENTINA · ERES
FACI · CVRA

E fölött 1′ 2″-nyi magas téglányban szép faragványú góroncz (Tridacna gigas-féle) kagylóban két alak mellképe, a kagyló mellett jobbra–balra cupidók? a többi tért négyszirmú rózsák foglalják. Legfelül 1′-nyi hosszúdad négyszögben egyenszárú háromszög van. Ennek külső tagozata ökörszemű diszítményből áll. A belső tér közepén szoptat a farkas két kisdedet, a fennmaradt téren jobbra-balra futó tengeri szörnyek látszanak.

Az egész kő igen díszes, és a nemz. Museumnak igértetett Fesztetics gróf ő msága által.

XI.

Alsó Lendván, az uradalmi tiszttartóilak falában igen szép faragványú római emlékkő, mely állítólag *) 1852-ben Lendva táján kiásatott.

Felül szakállos férfi álarcz két jobbra-balra fekvő oroszlány között.

Közép lapján jobbra női alak villában, kezében gyümölcs? középen fiucska bullájával, hajadon fővel, balra igen szép férfialak; keskeny szalagban, a rómaiaknál igen kedves állatéleti tárgyú kép vagyon, egy kutya jobbra farkast támad — balra kígyót (?) mar.

Két sodort oszlop között, igen tiszta faragványú betűkkel ez áll:

VIBENVS
VANNI · F.
V · F · SIBI · ET
MARC · CRISPINÆ
CON · ET MARCIO
VIBIANO · F · AN · VIII.

Alul: jobbra-balra hajló delphinek hosszú bajszokkal **).

XII.

Pauer János fehérvári kanonok és apát úr ő nagysága házában leírtam taval egy római sírkövet, mely *Csikvárt* (Szabad-Battyánban) a lenföldeken 1861-ben találtatván, megvétetett és legújabban a nemzeti Muzeumnak ajándékoztatott.

A kő négy szabálytalan töredékből áll; alúl nagyobb vederforma edény látszik, melyből jobbra-balra szőlőfürtökkel és levelekkel ékített venyigék kanyarodnak.

A felírást úgy adom, mint a töredékeken látni lehet:

---

*) Az alább idézett levél mindenesetre régiebb s így azt hiszem hogy tán e század 2-dik tizedében ásatott ki.

**) A *Czechféle* kéziratok közt találtam a magy. Akademia kézirattárában *Mocsi Elektől* gyűjtött felírásokat, a többi közt ezen irás is meg van; mellette egy levél, melyben ez áll: „Az első betűk az esztendő számát jelenthetik, mely is tenne 1520-dik? Esztendőt, 4 $\overset{20}{\text{V}}$, egy $\overset{1000}{\text{M}}$, egy $\overset{100}{\text{C}}$. Olvasott-e valaki ennél badarabbat? Ments meg uram a féltudosoktól!

HIC IACET INTVMV
LO· AVR· SA BINA·
PI¦ENT¦ISSIMA CONIVX
¦AN¦NOR· XX V· QVEM(?)
LAPIS IST(E)*) TEGIT
RAPTA (ES)T LVCE
SERENA Q(VÆ) MAGIS
DEBVERAT· F(ESSO)S
SEPELIRE PARE (N)TES
ODOLOR OPIE TAS·
OFVNERA TRISTIA CO
NIVGIS· MARCVS AVR

(ATTI) ANVS DEC· ALE· I· TRH
ACVM· ¦ET¦ AVR· SABINILLA
FILIA· EORVNDVM· VIVI
SIBI· FACIVNDVM CVRARVNT

Bizonyítja a Thrákok első szárnyának Csikváron való fekvését.

A sírkő mint a versek szerkezetéből, valamint a nem pogányos irályból látni, valószinűleg keresztény emlék; ilyenek Paur Iván értekezésében is (Archaeol. közlem. I. 222. XI. számú, 226. l. XXII. a számú és még inkább 227. Christus monogrammjával ellátott XXIII. számú kövek is.

XIII.

Fejérvárott a püspöki kert falábani sírkövön, felül háromszögben öt szirmú rózsa, ennek oldalain két támokkal? ellátott tányérforma díszítmény:

D. M
VLP MAC---
HERLGL
ALEXAN
DER ¦HE¦ LP
FECIT

XIV.

Győrött a régi vármegye ház udvarában a kútnál:

---ILLIAE **)
AN LXX H S
S· SALVIVS IVLIVS
CONIVGI CARISSIME
PIENTISSIMAE ET
DESIDERA¦NT¦ISSI¦MA¦E
F. C.

---

*) () forma zárjel közti betűket pótlólag alkalmaztam.

**) Petilliae?

XV.

Győr-Sziget Stanzl úr házában van egy fehérmárvány kő töredék a csatorna alatt:

AN XI TV
- - - - TAVI VR
ILIA III.
PATRI FPP

XVI.

I}MP{ - - - - M}AV}|RE{L
C - - - - - - - SPIVS
O - - - - PARTH
N - - - - I}AT} - - P}NT{F·}MA{X·
P - - - - - - - II COS
P. P. PR - - - OE PO}NTE{S·
- - OTVST - - - Æ SIS·
}MP{ XXX

Ezen mérföldmutató fekszik *Győrben*, a temetővel szemközt lévő Jellinek építőmester úr 37. számú háza hátsó része előtt, és hajdan mint kocsik elleni óvókő két oldalt a „*Megváltóról*" czímzett — a városház ellenében álló — patika szegleteit védé, innen magyarázható, hogy közepén levő betűk épen egészen eltüntek, a különben is igen likacsos — kaisersteini — kövű oszlopon.

Az oszlop maga két darabból áll. Alsó négyszögü része 27″ magas, 24″ széles, a kerekdek réz 36″, és az átmérő 24″. Ezen 3 ½″ betűkkel csak a }MP{ XXX. áll. A fölfelé kissé véknyúló kerekded rész folytatása 5′ 2″, majd két lábnyi átmérővel.

Ha a *SIS*-t jól olvastam — Sisciának, akkor a M. Passus XXX. nem állhat, ha csak közelebb valami ilynevű helyet nem találunk, vagy a MP után — talán C-t észre nem vettem.

XVII.

Környén: Giller főerdőmester kertjében:

(M)*) ISSIO IV - - - -
DECLARGC - - - -
(E)SSALINO C
- - - - S - - - - TM(P)

más írás fölötti újabb írás.

XVIII.

Ugyanott, oltáron:

DELBA TH
EHMAVRAVIC
TORINA - - -
EPOSCOT - - -
BOTVISOM
V S L M.

Az oltár 3′; felső díszítménye ½′, szélessége 1′ 3″, párkányzata 1 ½′.

---

*) A zárjel közti betűk alig kivehetők.

XIX.

Első síron (sarcophagon):

\- - - - - - - - - -
. ET PERPETVE SECVRITA
TI - - - IN MEMORIAM ET I
\- - - - VALENTINI QVOM
DAM - - - - MAG LEGIADI
AVREL MAXIMINA SIBI ET
FILIO VIVA F C

XX.

A másik igen kopotton ugyanott:

MEMORIE AVR
\- - - IVLIANI TRI - - -
\- - - - - - - - -
\- - - - - - - - -
\- - - - INO
SVO

XXI.

1788. a *szendi* (Komárommegye) tónál találtatott a régi Oratoriumban, mely a Nemes tó partján állott ezen kő:

BONÆ
FORTVNÆ
M. SEPTIMIVS
VALENTINVS
DEC. BRIG
EX VOTO.

Mostani holléte nem tudatik, mert az uraság elvitette. Ismételve előjövő *BRIG* szó a köveken mutatja, hogy Ó-Szőnynek nem Bregetio volt igazi neve, hanem BRIGETIVM v. BRIGETIO; mi Act. Litt. Musei Nat. Hung. I. 249. lapján álló 35-dik felírásból is kitetszik.

XXII.

Gyallán (Komárommegye) a reform. templom oldala mellett igen kopott kövön:

CAR - - - - VINDICTO - - - Q
\- - - - - - OT - - - N
E - - - - - - - - - -

XXIII.

ASECVA
A'UGTH
ANAHV
VOEXTIA
LVPIAN - - SRNO
AMATOREIFORVM

|VE||NV|STO
C S.

kiásatott az ó-szőnyi határban.

b) *Téglákon és agyag edényeken levö felíratok.*

XLI.

Goldinger budai ácsmester úrnál találtam rovatkás téglát LEG II HAD felírattal; így Ficker Henrik tanár úr a budai Gymn. 1857 értesítvénye 14. lapján ? jel által kifejtett kételye megszűnnék. A budai Capistranusok könyvtárában örzött — szintén Goldinger úr által oda jutott — téglán pedig QVADRIBVR világosan olvasható.

XLII.

A győri Muzeum tégláin:

T F S.

16 $\frac{1}{2}$″—12″—2″ 2‴ és 2″ 5‴ téglán, melyet *Ossliról Jáky Ferencz* lelkész úr beküldött.

XLIII.

OFAR|MV|RSICINIMC

Két párkányos téglán, melyeken borjú- és kutyalábnyomok vannak.

18″ 9‴ — alúl 13″ 4‴ a válúban 12″ 6‴ széles — a párkány magassága 1″ 6‴
Ezek Fernbach úr győri házának alapfala ásatásánál találtattak.

XLIV.

ATILIAE · FIRMAE

Carnuntumi téglán.

XLV.

VII BRM.

Szőnyi téglán.

XLVI.

LVPICII

Ugyanott talált téglán.

XLVII.

COHORS III.

Asszonfán a mult században talált római téglákon
Czech MSS. Miscell. Jaur. 3.

XLVIII.

LEG II.

u. o.: 'Sidó úr, asszonfai birtokos földjén említetik egy crypta vagy régi téglákból épült boltozat.

XLIX.

LEQII|AD|

A pilismaróthi (Esztergommegye) kishelyi szőlők fölött álló római *castellum* falmaradványi között. Egy másikon a Leg utáni második I ki nem vehető.

L.

\- - - DRIBV

a többször előjövő QVADRIBVRGVM helyett, ugyanott; l. fenebb a XLI. számat.

Hogy *Quadriburgum* a négytornyú erődítések inkább köz- mint tulajdonneve ebből is kiviláglik, minthogy már több helyen találtattak téglák ezen felírattal. Bár közöltetnének mindenhonnan ezen felírások, hogy e kétes kérdésnek már valaha véget vethessünk. Hasonlitsd Arch. Közlem. III. kötetében felállított véleményemet, a „Pannon. területén Magyarországban fenmaradt néhány római várnáról" írt értekezésemben.

LI.

\- - - P*)ICI . I o ⁊

Tégla töredék ugyan onnan. — Mind a három darab Bakits János pesti ügyvéd úr tulajdona.

LII

Vörös cserép (terra sigillata) *darabon*, mely Szőnyön találtatott; hosszukás négyszögü, végen körített keretben:

BORILLI . S

Lámpákon.

LIII.

SEXTI

Győri Muzeumé — Milkovits úr ajándéka Koronczóról.

LIV.

CAMFID

u. o. találtatott Győrött a Vérhalmon, Vályi úrtól.

LV.

SVC
CESSI

u. o. háromágú agyag lámpán, találtatott Szombathelyen; *Molnár István* úr ajándéka

LVI.

F¦AV¦OR
F

ugyan attól, a győri muzeum birtokában.

* * *

A felírás nélküli, de római sírkövek között felemlíthetők:

1\. A *bábolnai* templom sekrestyéjében befalazott sírkő, melynek felső részén jobbra női alak, jobbjában almát v. golyót tartva, balra férfi alak látható, ki baljában tekercset tart, jobbjával egy kisebb alakot magához szorít.

Az alsó négyszögben háromlábú asztal áll, körülötte szövétnékeket és ivó edényeket tartó alakok. Az egész igen durva homokkőből van faragva.

2\. *Ó Budán Jilek építőmester* úr házában. Jobbra Hygieia Isten asszony, jobbjára a csészéből ivó kígyó tekeredik, balról AEsculap, kinek bunkóját a kígyó körülveszi. Igen csinos faragvány.

*) Vagy tán F, nem lehet tisztán kivenni a részletenkint gyenge nyomatú bélyegen.

MAGYAR RÉGÉSZETI KRÓNIKA.

ÍRJA

IPOLYI ARNOLD.

M. T. AKAD. L. TAG.

RIS GRATVS INC
ECPECVNIAE AT
VERASIDIXIMD

Czech (MSS. 3. Miscellanea Jaurinensia) közt ezen jegyzettel:

A sz. Mártoni klastromban, a kisebb pincze ajtaja előtt le van téve egy kőtöredék, melyen ezen felírás olvasható.

XXIV.

Pannonhalmán az ebédlő alatti fabolt falában:

- - - - - -
ISSIM - - - -
DES - - EMERI - - -
- - - OS FEC - - - -

XXV.

Tápon (Győrmegye) a plebániaház szögletén római síremlék töredéke áll; a kő szélessége 3′ 2″; felűl csak egyoldala van meg, hol kettős oszlopon belül ember alak látszik baljában tekercset tartván; alúl pálcza és horonyból készült keretben, igen szép betűkkel:

D ☧ M
MAVRO - - PVS

E kő állítólag Bakony-Szombathelyről hozatott.

Tápon ugyanott: egy római faragványtöredék, mely jobbfelé térdeplő meztelen alakot mutat, ruhája a hátán fölül lebeg.

XXVI.

Oroszvárott a grófi melegház falában:

D M
FLAVIVS
ATTIVS · CIVES
TREVER · EQ
AL · Ī · CANN · S¦TI¦P
VII. H. S. E.
H. F. C.

XXVII.

Szala-Apátiban, római oltár, felül négyszögü mélyedéssel:

¦NE¦P ¦AV¦G
IV(L)IVS
LVPVS
I. C. F¦ET¦

XXVIII.

Zánkán (Szalamegye) *Czobor József* istállója falában lévő emlék, találtatott állítólag a *sághi* pusztában; a kőnek csak fele van meg, magassága 2′ 11″, szélessége 1′ 3″, oldal-

keretje egymásba nyúló ⌐⌐⌐ ből áll, felűl dült keresztek teszik az ékítményt, az igen szép, vöröses betűk 2" sek:

A V
¦P V¦ A(L) - -
F V A
TINA
H
TICL
TVSS
V F

XXIX.

Sz. Békallyán Ludvay János udvarában van egy kis kutválu, gyerek sír, mely a *parragi* rétben találtatott:

FLORD - - - NN - - - - -
- - RDVDO - - A - - -
- - - - - - - -

XXX.

Ugyanannak kertjében egy síremlék-töredék, mely fölűl oszlopot mutat és ezen betűket:

- - - - - -
- - - - - - -
ME - - - -
FILI - - - -
H - - - -

alúl négyszögben egy lefelé konyuló delphin, melyenek párja t. i. a fölfelé uszó, *Borbély Gábor* pajtája ormán látható. Mind a két töredék a sz. Békallyi *körtvélyesi* dülőben találtatott.

XXXI.

Kékkuton (Szalamegyében) a kath. templom bejárásánál, díszes faragványú kő áll, felül háramszögű orma van, közepén nyolczszirmu rózsa, melyben egy más ötszirmu foglaltatik; ez alatt levélékítmény és két oszlop közt:

D M
P DVBI - - -
H S E
ANN LXX P
- - RTIVS SM
AN LXXX
C P

A kő 4' magas, 2' 9" széles; találtatott a kékkuti mesterlak táján, több kisebb sarkophaggal.

XXXII.

Ugyanott.

- - - - -
- - - - - -
AN LXX AVRE PRO

BIANVS · ET ROMAN
VS - - TVRSA · <BER
TI · ROMES · ET DO
MIO IOVI TITVLV
M · PVSVERVM · (?)

az egész emlék 3 ½′ magas, 2′ széles, díszes faragványu oszlopokkal az oldalon, és a talapzaton szép vederrel, melyből csinos lombozat fejlődik.

Az írás ügyetlen és tudatlan kőfaragót árúl el.

XXXIII.

Kékkuton Szigethi Péterné szőlőháza falában; a 4′ magas, 2′ széles kő egyszerű talapzaton két helyes oszlop közt ezen felírást tartalmazza:

V F (V)
P ANTONIVS
VR - - SIO}AV{ - - -
BT ALBANIAE
MAXIAE O(O)!
ET ANTO}NI{AE
MAXIMILLAE FIL
DE }AN{ - - XXV
H. S. E.

Felül csinos lombozat fölött emelkedik a ketté szakasztott háromszögbe benyúlván egy meztelen, szakál nélküli emberfő, a többi tért ékítmények foglalják el.

XXXIV.

Az *ecséri* (Szalamegye) puszta templom, torony alatti falában egy bele épített, s fejére állított kő található ezen felírással:

Q TITIVS BRIMO
IVS FILIE IVSTE M
PIENTISSIME AN
- - - - - - - - - -

XXXV.

Keszthelyen az urasági kastély tornáczában, állítólag Fenékről ide került töredéken:

DEO S}MV{EO LIBERO
}NF{? DRVMVS
- - - - - R APO - - -

oldalt szőlő fürtök vannak.

XXXVI.

Almáson (Komárommegye) az urasági udvarban sarcophagon, melynek magassága 2′ 4″, szélessége 2′ 11″ hossza 1°, ½′.

}AV{R · CANDIDAE Q Q}VA{E · VIXIT ANNOS
XXV SER PRISCVS · EQVES · LEGIAD · CON
IVGI CARISSIME
F C

XXXVII.

Ó-Szönyön igen kopott kőlapon:

- - - - - -
MAXIMIA - - - -
- - - - - - - - - - S
- - - - - - -
- - - - - - M
- - - - - - -
A - - - - - T.

XXXVIII.

Ugyanott a *Pannonia* nevű dülő délkeleti végén, a nagy kőrakáson egy kőlapot találtam, melynek hossza 3′ magassága 2 $^1/_2$′.

D M
ET MEMORIAE C
PETRONI· NVNDI¦NI¦
¦AV¦GVSTALIS· MVN
BRIG· L SEPT PETRO
NIVS· CA AVONCVLO
F. C.

XXXIX.

Látóhegyen a grebicsi pusztán (Komáromm.) a Kietreiberféle malom átellenében egy kútnál:

D M
M· IVL· PROCVLO
VET LEG I AD MIL AN
XXVI CORNITRIB AN
XVI· VIXIT $\overline{\text{AN}}$ LXXX IVL
L I
RIMIO XVG MBRO (tán M. BRG Mun. Brigetio)
I· IVL EVTYCHES
BE - - - ET HERE¦DE¦S
GELLIA QVIN¦TI¦LIA
ET
- - - NIVX BENE MER
F CVR.

Egy Proculus nevű Optiót illető sírkő Váczon találtatik Schoenwisner többször idézett munkája II. 254. VI. szám alatt, a másik pedig egy promontoriumi kövön u. o. 267. lapon XVIII. alatt említetik, úgy szintén Arch. Közlem. I. köt. 226. lap.

E kő másolatát tiszt. Frank urnak a kegyes rendből köszönhetem.

XL.

Ácson Malek Károly útmester házában:

DEDICA¦TV¦M
KAL· SEP¦TE¦MBR
SABINO· $\overline{\text{II}}$· ET

A tér szűke miatt elhagyva ez alkalommal Közleményeink Régészeti Repertoriumát, folytatjuk a Régészeti Krónikát, vagyis mindazon hazai újabb régészeti felfedezéseknek feljegyzését, melyek akár egyenes bejelentés nyomán a Bizottság által tárgyaltattak, akár egyéb magántudósitás s a napisajtó által az Archaeologiai Bizottságnak s egyes tagjainak tudomására jutottak, a tárgyakat a helynevek s folytatott folyószám alatt sorozva elő.

553. Szécsény m. városban, Nógrádvármegyében, 1862-ben, februárhó 24-dikén pincze ásás alkalmával felfedezett régiségek híre terjedvén, miután a hír nagyítva, rézkoporsók sat. kiásásáról, ezeknek s egyéb leleteknek szétrombolásáról szólott, Kubínyi Ferencz biz. tag az ügy megvizsgálására készséggel vállalkozott, s a bizottság megbizása következtében tűzetes jelentést tett. E szerint a szécsényi vár falán kívűl eső, úgynevezett Ujváros területén, hol hajdan temető volt, találtattak az említett ásás alkalmával számosabb koporsók. Ezek egyikében selyem- s arany ruha szövetek mellett találtattak: 1) $1\frac{1}{2}$ aranyat nyomó, sárga, zöld és fekete zománczos s több türkissel (vagy is malachitkővel) diszített gyűrű, 2) mintegy 20 fekete gyöngy pasztából, 3) érdekes koporsószegek ezüstből, némelyek gömbölyűfejűek, mintegy forintos nagyságúak; mások kisebbek, csillagfejűek, valamint félhold alakúak, mindannyi ezüstből; 4) egy ezüst karika, alkalmasint női ékszer. A tárgyak a 16-dik századból valók. Mindez utóbbi tárgyakból Vancsó Gyula ajándékából több példányt nyert Kubínyi úr a nemzeti Muzeum számára, mind pedig ugyan ezen czélra az említett aranygyűrűt saját tetemes költségével megszerezte. Ugyanott egy régebben talált rendkivüli nagyságú vasbilincset is kapott ezen czélra ajándékban a város elöljáróságától, valamint Nyikos Lajos úrtól régi sarkantyúkat és *Bregetiumban* talált római réz kulcsot.

Ugyan ezen alkalommal Kubínyi Fer. úr a Szécsény melletti

554. Dolányi pusztán talált arany sodrony gyűrűt, mely a kis-terennei kelta arany sodronyokhoz hasonlón, szinte egy darab aranyszálból készült, s 3 db. körmöczi arany sulyú, Nagy Andor úrtól ezen értékben szerzett meg s ajándékozott a muzeumnak.

Hasonlón

555. Somos-Ujfaluban (Nógrádban) az ottani úgynevezett *Pogányvár* alatt talált két kelta érmet vett ajándékban Koch Antal bányatanácsos úrtól. Az említett helyen, jelentése szerint, hasonló tárgyak már több ízben találtattak volna, de a lakosok által nehány garasért a zsidó korcsmárosok birtokába jutottak. Koch úr ezentúl azoknak nagyobb díj melletti megváltására ajánlkozott, hogy velök a nemzeti Muzeumot gyarapíthassa.

Jelenti szinte ez alkalommal Kubínyi úr, hogy

556. Losonczon a Lambert nádor idejében épült gótízlésű református egyház 1849-ben az orosz pusztitás alkalmával leégvén, a tűz által sokat szenvedett falai is összedöltek volna, úgy hogy helyébe újabb templom épült, némi utánzott gótízlésben; de a régi torony falai még megmaradtak volna ugyan, ellenben fájdalom a régi gótízlésű ajtófél faragványai is szétromboltattak! A régi templom körülkeritve volt fallal, s állitólag

Hunyadi János ideje óta vár gyanánt védelmi helyűl és menedékűl szolgált, több toronybástyával lévén ellátva. Ezek közől is fájdalom a négyszögletű fő bástyatorony, mely belűl szép gerendázattal volt ellátva, nincs többé! Itt tartattak hajdan a megyei úgynevezett messorialis gyülések s a helybéli helvét hitvallásuak conventjei. A bástyák elhordatván, a volt falkerités délkeleti oldalán áll még csupán egy szinte négyszögű bástyatorony, a templomot környező sétatér sarkán. Van még a kérdéses templom falaiból fenmaradt, állitólag igen régi feliratú emlékkő is a reform. egyház birtokában, melynek biztositását s lerajzolását ajánlá Kubínyi úr. Reményljük, hogy az illetők megörvendeztetik vele a bizottságot.

Végre hasonlón tudomására juttatja a bizottságnak, figyelmébe ajánlva, hogy

557. Kalandán (Nógrádban) az ottani gót stylű kis templom vandal módon szétromboltatván, a Kalandai családnak benne levő régi XVI-dik századi szép faragványú sírköve is (kiadva Mocsárynál Nógrádvármegye I. 166.) az új egyházba áthozva, folytonosan ki van téve a rombolásnak. Megóvására a Bizottság a kellő lépéseket azonnal megtette.

558. Pécsel. Az Archaeol. Közlemények előbbi kötetében a régészeti krónika 532. sz. a. emlitett pécseli román ízlésű reform. templomnak szándékolt lerontása megakadályozása végett az Akademia Archaeologiai Bizottsága rögtön folyamodott mind az illető egyházi, mind pedig a megyei hatóságokhoz, hogy ezen műemléket az azt fenyegető szükségtelen lerontástól megóvnák. Egyszersmind pedig intézkedett, hogy Berg és Hencz szakértő győri műépitész urak az egyház alap- és felrajzát, valamint műrészleteit felvegyék. Az egyházi és polgári hatóságok válaszából kitűnt, hogy az egyház máris legnagyobb részt lerontatott. Ellenben Berg és Hencz épitész urak mindent megtettek, hogy a még fen levő s feltalálható részletekből az egésznek képét a mennyire lehetett összeállitsák, mint ezt a pontos leírás mellett beküldött rajzok tanúsitják. Nevezetesen kitűnő érdekű, az egyház román s átmeneti ízlése részletein kivül, felfedezett falfestményének töredékrészlete. A tárgy leirása és rajza az Archaeologiai Közlemények során közzé fog tétetni.

559. Buda. Az Archaeologiai Bizottság egyik kitűnő feladatául tekintvén a főváros, nevezetesen az ó-budai római Aquincum régi fekvésének s emlékeinek teljes és kimerítő vizsgálatát és felvételét, ezzel helyben lakó több tagjait megbizta, azon meghagyással, hogy a feladat terjedelmes és költséges volta végett magokat tehetős és befolyásos műpártoló és régiségkedvelő egyénekkel összeköttetésbe helyezzék. Tárgyalás közt a bizottság figyelme a főváros egyéb középkori maig fenálló emlékeire is kiterjedvén, mint Budavár házainak régibb részleteire, s régibb bástyafalai közűl egyedűl épen fenmaradt egy toronyra, a lánczhídtól jobbra, hol az úgy, mint többi környezete nem sokára talán újabb épitményeknek kénytelenittetik helyt adni, kivánatosnak látszott, hogy ezen maradványok már most alkalmilag is részletenként s egyenkint lerajzoltassanak, mire nézve különösen Henszlmann biz. tag úr felkéretett; másrészt az albizottság tagjai oda utasittattak, hogy a még fenálló romok és részletek iránti tájékozás végett, a levéltárakban található alaprajzok, régi telekkönyvek s felmérések nyomán a testvér főváros hiteles régi térképe készittessék el s ez tétessék idővel közzé.

560. Ó-Szőnyben folytatott ásások (lásd a Közlemények előbbi kötetében 394. sz. a.) rajzait Malek útbiztos úr beküldvén, belőlök ismét érdekes substructiók és hypocaustumok nyomai tűnnek ki; melyek a bizottságnak már az emlitett múlt alkalommal ezek iránt határozatba hozott gondoskodását s eljárását még sürgetőbbé teszik.

561. Szeged. Az itteni alsó városi ferencziek gót egyházának épitészeti felvételeit és számos rajzait hozzá mellékelt leirással volt szerencsés a bizottság Molnár Pál

épitész-mérnök úrtól megnyerni; mit munkálatai során a mint költsége engedi, igyekezni fog közleményeiben kiadni.

562. Csatkán,

563. Marczaltőn és

564. Koronczón talált érdekes kőbalták rajzai mutattattak be Kubínyi Fer. úr által a Bizottságnak.

565. Győrből a Bizottság a ft. káptalan liberalitásából könyvtára egyik érdekes XV. századi képes hártya-codex antiphonaléját nyerte meg s képecseinek lemásoltatásaul jövő kiadása végett.

566. Székes-Fehérvár. Az itt bizonyos háznak épitése alkalmával napfényre jött érdekes épitészeti részletek és mozaik darabok alkalmat adván Pauer János l. tag úrnak a székesfehérvári sz. István által épült basilika s annak alapromjai ismertetésére, az Akademia Archaeologiai Bizottságát ennek bővebb vizsgálatával bízta meg. Mely feladatnak a Bizottság úgy felelt meg, hogy tetemes költség gyűjtésével az alap falaknak kiásatását foganatba vette, s ezt nagyszerű ásatások által azon részeiben a hol hozzá férhetett, eszközölte is. Mind ezen munkálatok tüzetes leirása, a felfedezések s az alapfalak rajzai, a Bizottság által annak idején, amint a munkálatok befejezve lesznek, ki fognak adatni.

567. Tisza-Szőlősről jelentik a Bizottságnak, hogy ezen helység határának Aszti nevű helyén aranytárgyak, alabastrom tábla s teke ásattak ki, melyek iránt a Bizottság adott alkalommal bővebben fog vizsgálódni.

568. Óbuda Fehéregyház. Ifj. gr. Nádasdy Ferencz és társai értesítik a Bizottságot, hogy miután a fehéregyházi Árpádsír felásatásában akadályoztattak, az ezen czélra gyűjtött 122 ftot a Bizottságnak azon kéréssel adják át, hogy a Bizottság által alkalmasabb időben netalán intézendő ásatásokra szolgáljon. Mely esetben alólirottak is az ily vizsgálatok tanulmányozása végett magukat a munkálatoknál alkalmaztatni kérik. A Biz. köszönettel fogadván a bizodalmat, addig is míg e tárgyban intézkedhetik a pénzösszeget a takarék-pénztárban tőkésíti.

569. Győr városa területén kiásott több érdekes római kőemlék a városi hatóságtól a nemzeti muzeum számára eszközöltetett ki a Bizottság által. Hasonlón

570. Kassa városa hatóságától kieszközleni sikerült a Bizottságnak, hogy a kassai dom csúcsáról levett régi csonka szobrok, állítólag a templomot építő fejedelmek I. Károly, Lajos és Erzsébet vagy sz. István, László és Imre szobrai a nemzeti muzeumnak átengedtettek. Úgy szinte

571. Csáktornyai várban gróf Festetics birtokában lévő egy római emlékkő, valamint Malikóczy sírszobra a Bizottság megkeresése folytán a birtokos ő méltósága által a Nemzeti Muzeumnak ajándékoztatott.

572. Verőcze megyében a **Fruska Gora** görög zárdái között felfedezett bizanczi ízlésben épült egyik zárdaegyháznak rajza Storno műértő hazánkfia által a bizottsággal közöltetvén, a bizottság ezen érdekes emléknek saját költségén megvizsgálását s megfelelő építészeti felvételét elrendelte.

573. Egerben a várban létezett régi székesegyház romjainak az egri Érsek ő excellentiája s az ottani ft. káptalan nagylelküleg felajánlott költségén történt kiásatására a Bizottság egyes tagjai befolyván, ezen érdekes emlék leírását s felvételét kiadásaiban idővel reményli a közönség elébe terjeszthetni.

574. Székesfehévár városa birtokában lévő több érdekes ottani római és középkori kőfaragványt a Bizottság, közbenjárása által, a városi hatóság hazafiú készségéből szinte a Nemzeti Muzeum számára kieszközölt.

575. Ó-Budán legújabban felfedezett régi sírok vizsgálatában a Bizottság

tagja Rómer úr járt el, s eljárása érdekes eredményét az akademia osztály ülése elébe fogja terjeszteni.

576. Tössi sveiczi zárdában lévő árpádházi királyaink emlékeinek rajzait Botka Tivadar leirásuk kiséretében szíves volt a Bizottságnak megküldeni.

Hazai régiségek s műemlékek vizsgálatára és felvételére a bizottság utaztatta tagja közűl

Zalában a **göcsei** vidéken Rómer Florist.

Szepesben és **Sárosban** Ipolyi Arnoldot.

Borsodban Henszlmann Imrét, vállalkozott ezenkivül:

Nógrádvármegye régiségei vizsgálatára Kubínyi Ferencz Rómer Floris kiséretében. Ugyancsak keleti magyar emlékek vizsgálatára s nevezetesen a Corvina könyvtár felkeresésére, úgy a bizanczi, valamint classicus műemlékek tanulmányozására a keleten, Törökországban, Konstantinápoly és vidékén, valamint Görögországban Athenaeben és vidékén Kubinyi Ferencz nagyobb utazást tett Henszlmann Imre és Ipolyi Arnold társaságában.

A fm. Helytartótanács felhívása következtében a Bizottság a hazai műemlékek fentartására alakítandó felügyelő országos bizottmány ügyében ujabb javaslatot terjesztett elő. Valamint a fm. Helytartóság megkeresése következtében III. Béla királynak 1848-ban Székesfehérvárott kiásott tetemei iránt kivánt véleményt terjesztett elő.

A Nemzeti Muzeumba az 1862 év folytán beküldött régiségek sorozata :

577. Baranyából kard és kardmarkolat aranyos gombja. Neumann uradalmi mérnöktől.

578. Orosházáról Vespasian és Traján érmei.

579. Vanyorczról (Nógrád) Hadrián ezüst érme.

580. Balassa-Gyarmat (Nógrád) Miksa kir. denárja.

581. Budáról római kőkoporsóban talált Venus-szoborka bronzból.

582. Nagy-Kérről Báthori Zsigmond érmei.

583. Keresztesről gr. Károlyi György birtokán talált vassarkantyú.

584. Cservenkáról a terecskei határban talált cserép csupor.

585. Baracskáról (Fehér megyében) római és régi magyar ezüst és réz érmek Kandó Józseftől.

586. Golubácz falu területén talált római ezüst érmek Hoffmann Bódogtól.

587. Kula helység területén (Bács megyében) talált bizanczi arany DN. FOCAS PERP AVG képével.

588. Ennyingről Batthyányi Fülöp herczeg birtokán talált római s régi magyar érmek.

589. Fenéki pusztán (Zalában) talált régi vaseke részek gróf Festetics Tasilótól.

590. Ó-Kanizsán talált olvashatlan feliratu ezüst érem Szabados Antal lelkésztől.

591. Terenyén a hegytetőn talált rézkori tárgyak : broncz tekercsek, tölcsér alaku rezek és más töredékek

592. Félegyházán (Kis Kunságban) talált kelta ezüst érem, Molnár Anna asszonyság ajándéka.

593. Pesten Szűcs Anna assz. majorjában kiásott későbbi magyar és külföldi érmek.

594 Tót-Vázsonyban (Veszprém megye) a bögei pusztán egy régi templom alapjából kiásott rozsdás vasbuzogány.

595. Dorozsmán (Kis Kunságban) a város közepén kiásott bronz régiségek : fejsze, behajtott nyelü lapoczka-féle eszköz, fejszetöredék; a város ajándéka.

596. Pándon (Pest megyében) talált „Faustina junior“ sárga réz érem.

597. Büttösben (Abaujban) 1854-ben talált rézvésü-féle kelta tárgy, Zsarnay Józseftől.

598. Tatárfalván (Szatmárban) talált bányász-csákány rézből, Szél Farkastól.

599. Balaton partján talált sarkantyú és csattöredékek Sárváry Sándortól.

600. Libercse helység területén (Nógrádban) egy barlangban talált sisak, vassodronyból, Madách Imre ajándéka.

601. Pénzeskuton (Veszprémben) kelta rézvésü, báró Splényi Béla ajándéka.

602. Telkenyéren, Erdélyben talált Zsigmondkori ezüst érem s téglatöredék, melynek felirata, a mennyire kivehető, ez : eg3 — — alt heletem mos es ha — — — mint Cel ni terte — — — Berzet ki nem követi. Várady Ádám ajándéka.

603. Somogy és **Tolna** megye határán (hol?) erdőföld szántása alkalmával talált rézbuzogány. Liber József ajándéka.

604. Rákoson (Pest mellett) talált régi ezüst gyürü, jobb és bal oldalán lefüggő lakattal, Zsivora György ajándéka.

605. Fehérvárott a sz. István basilika ásása alkalmával talált érem, mely I. Ulászlónak eddig annyiből ismeretlen érme volna, hogy rajta neve kétszer, az elő s hátoldalon jön elő Magyarország czimerével s a lithvaniai lovaggal.

606. Szászka-Bányán (Krassó) egy téglavetőben talált kétélü kard, Muny Frigyes ajándéka.

607. Pesten a városligeti tó ásása alkalmával talált hamvveder s V. István érme; ugyanott a Müller-féle telken talált cserepek.

608. Ó-Budai szőlőhegyekben talált római ezüst érmek : Nero, Severus, Sept. Constant. jun. Valentinianus sat. Piringer János ajándéka.

609. Alcsút (Fehér megye) helységben Pintér József udvarának hegy felőli partos részében talált fehér márvány táblára domborúan vésett Mitras emlék, Mészáros Károly lelkész ajándéka.

610. Arad megyében (hol?) talált régi görög ezüst érem : Molossi Epiri és római ezüst érmek : Afrania (caput muliebre galeatum) hátul SAFRA ROMA (Victoria in citis bigis) Coponia et Sicinia, Sentia, Terentia, Lucanus, C. Julius Caesar.

611. Szennyesi pusztán (Szabolcsban) talált kelta rézvésü és vassarkantyú, Patay József ajándéka.

612. Mátra-Verebelyi egyház magyar feliratu 1605-diki harangja.

Ismeretlen helyekről beérkezett más kisebb tárgyak mellett érdekesebb adományok még ezen felül : domboru metszetekkel ékes csont nyereg, állitólag Mátyás király nyerge, gróf Zichy Jánostól. — Hallstadtban 1829. kiásott bronzok és vaskori tárgyak gyüjteménye báró Prokesch Osten ajándékából. D. Jelinek Zsigmondtól : réz tál közepén sas képe, 1584 évszám és L H betük. Régi érem darabokat s gyüjteményeket ajándékoztak : Csanádi Ferencz, Kubinyi József, Varga Lőrincz, Csala Gerő, Vidacs Károly, Somody István, gr. Battyányi Imre, Bonnáz Sándor püspök, Justh Dénes, Gyügyei József, sat.

A hírlapokból folytatólag a következő nevezetesebb hazai leletekről értesülünk.

613. Aj Torna megyei helységben, a Pesti Napló 1862, 63. sz. tudósitása szerint tetemesebb mennyiségü leginkább 1650—1705-diki ezüst pénzek találtattak, melyek alkalmasint a kuruczvilági zavarok alatt ásattak el. Gr. Keglevich Béla az ezen leletből

részére jutott pénzeket azon ajánlattal küldé meg a nemzeti muzeumnak, hogy az intézet válogassa ki magának azon érmeket, melyeket megtartani kiván. Ezen lelkes ajánlat folytán a muzeumnak régi pénzgyüjteménye 93 érdekes ezüst pénzzel szaporodott, melyek többnyire I. Lajos által verettek, van közöttük III. Zsigmond lengyel királynak is négy, s az olmüczi püspököknek tiz darab pénze.

614. Podheringen létező Rákóczy házról közli a Vasárnapi Ujság 1862, 10. számában Lehoczky úr, hogy ezen épületben verette II. Rákóczy Ferencz 1704—1706-ban azon X és XX számmal jegyzett rézpénzeket, melyek pro libertate köriratot viselnek. Ily nemü régi pénzeket, de más különféle öntetü csákányokat és buzogányokat szántás vagy ásás alkalmával ott, ugy mond, gyakran találnak. Érdekes a többi közt azon két régi csákány érczből, melyeket nem rég e vidéken találtak s az uradalom birtokában vannak.

615. Fületelken a K. Küküllő völgyében, a Pesti Napló 1862, 94. sz. tudósitása szerint, a mint az ottani szász lakosok az erdőben utat vágtak, nem igen mélyen kincsre találtak, mely mintegy 200 év óta lehetett a földbe elrejtve. A pénzek kisebb része lengyel, mig a nagyobb rész magyar. Az erdélyi pénzek általában Báthori G. és Bethlen G. korabeliek, mig a magyarországiak többnyire a mohácsi csatával egykoruak. A találmány áll összesen 431 darab ezüst pénzből, mely közt vannak még ezüst denárok I. Ferdinand és II. Mátyás korából, nehány lengyel és lithvaniai denár, brandenburgi ezüstpénzek sat. Ezen pénzek egyes darabjai árultattak a segesvári iskola igazgatóság által, s a bejövő pénz a fületelki egyház épitésére fordittatik.

616. Berzán, Aradmegyében a Körös mellett több 1000 darab régi ezüst pénz találtatott az Ország 1862. 20. sz. tudósitása szerint. A pénzek a tudósitó leirása szerint nagyrészt rómaiak, Dacia és Pompejus felirattal.

617. Tard Borsodmegyei helységben, Egertől mintegy másfél óra távolságra Mezőkövesd felé lejtő domb emelkedik, melynek, mint az Egri Posta 1863, 3. sz. tudósit, a szóhagyomány szerint itt táborozott tatároktól maig tatárdomb a neve. A falu lakói, a közöttük elterjedt és hivenőrzött népmonda szerint, úgy mond, állitólag szinte tatárok utódai volnának. Ez emlitett tatárhalom aljában, melynek egész környékét még alig egy század előtt is sürü vadon boritá, nem rég uj temető nyittatott, melynek kiásott sirüregeiben porlodó emberi kaponyák és csontok közt apró régi cserépedények találtattak, melyek közöl nehány épebbet, az ottani lelkész egri érsek ő excellentiájához rendelkezésére beküldött. Becsesebb régiségtárgyak eddigelő az illető helyen nem födöztettek fel. Régészetünk érdekében azonban, úgymond a tudósitás, felettéb kivánatos, hogy a további ásatások alkalmával e helyiségre különös figyelem forditassék.

618. Péterfalván Erdélyben, mint a Kronstadter Zeitung nyomán az Ország 1863. 34. sz. tudósit, mintegy 60 őskori pogány sirra találtak a falu mellett, s azokat nagyrészt ki is ásták. Leltek ez alkalommal cserepeket, csontokat és hamut. E vidéken már több ily temetkező hely nyomára akadtak.

619. Nagy-Szombatból irják a Lloydnak a Pesti Napló 1863 23. sz. szerint, hogy az egykori városi bástyafalak utolsó kapuját is lerombolták közelebbről, s falaiban több régi zsidó sirkövet találtak berakva.

620. Székely Földváron Erdélyben talált római régiségek ismertetését közli a Kolozszvári Közlöny 1860. 72. számu tárczája Torma Károly úrtól, mit kitünő érdekénél és szakavatott leirásánál fogva a tudósitó beleegyezésével itt mint illetékes helyen átveszünk. „A „Verein für siebenbürgische Landeskunde" történettudományi osztályának folyó hó 14-én tartott gyülésében a jelenlevők nagy érdekkel szemléltek nehány az 1859-ki és folyó év tavaszán *Székely-Földváron* (a Maros jobb partján, Marosujvárral épen szemben) kiásott római régiséget, melyeket eddigi tulajdonosuk *báró Löventhal Sá-*

muel ur *megszemlélés* végett — miután azokkal már azelőtt az erdélyi muzeumnak kedveskedett volt — szives volt közölni a „Verein“ tagjaival.

A szemlére kitett tárgyak a következők valának :

621. Feketebarnára égetett (*terra-cotta*) háromfülü cserépedény, hihetőleg bortartásra használt *amphora*.

622. Női alakot ábrázoló, veresre égetett cserépedény (valószinüleg ez is *amphora*), de melynek teteje, illetőleg a női alak feje hiányzik.

623. Bronze-öntetü sasfő, mely — miután belül egészen üres, és csőrén két, az orrlyukakat ábrázoló nyilás van alkalmazva, — hihetőleg házi használatra szolgáló vizeresztőnek (*Antefixa*) vala alkalmazva.

624. 1″ vastagságu fehérmárvány *) tábla, melyre következő ábrázolat van faragva : tunicába öltözött római férfi — mely alaknak azonban derekától felső része hiányzik — lovon ülve, a ló alatt oroszlány mardos egy bikát; a hátlapon ugyanazon lovas alaknak — azonban a bika és oroszlány ábrája nélküli — utánzása. Talán a jobb művész vésőjéből eredett előlap ábrázolatát más kéz akará utánmímelni, mi azonban az utánzónak nagyon primitiv módon sikerült. Igy a lovas lábszárai aránytalanul hosszak. — Féldomborművű (bas-relief). — Szerfelett hiányos levén a tábla, a rajta levő ábrázolat jelentését meghatározni nem tudom.

625. $1\frac{1}{2}$″ vastag fehérmárvány fogadmányi tábla (*tabula votiva*), következő féldomboru ábrázolattal : „álló, félig meztelen *Hercules* jobbjával obligát buzogányára támaszkodva, baljával egy csak megkezdett kisded alakot ölel át. Ballába alatt szakálas agg férfiunak feje látható. E férfiu testének többi része — épen itt eltörve lévén a tábla — hiányzik. Hercules alakjától — fejének irányában — balra ökörnek hátulsó lábai és farka láthatók. Sajnos azonban, hogy e tábla e helyütt is megvan csonkitva. A hátlapon egy férfiunak — hihetőképen Herculesnek — csak durvájában körvonalozott alakja látható. Tán épen az imént emlitett primitiv kéz akará Herculest kevéssé nagyobb alakban mint az előlapon — azonban más állásban utánozni.

Hercules mint a hősiség idealja tekintetett a hellenek s rómaiak által, s antik ábrázolataiban a küzdelmektől megaczélozott s kipróbált erő vala a főkifejezés [1]). Mint ilyennek fegyverzete, illetőleg plastikai ábrázolatainál ismertető jelei az oroszlánbőr, buzogány, kézij valának. Az utolsó fegyvernem kivételével mindezen tárgyak ábrája e tábla Herculesének ábrázolatán is fellelhetők. Azon kisded alak, melyet táblánkon Hercules baljával átölelve tart, hihetőleg a nyöstényszarvas által táplált s ujból megtalált fiára, a kis *Telephosra* vonatkozik, Herculesnek ily ábrázolata gyakori lévén, különösen az *Antoninek* korszakában [2]), a melyben készült valószinüleg e tábla is. Hercules továbbá ugy is tiszteltetett, mint a *marhacsordáknak felügyelöje, védöje*, s mint ilyennek gyakoriak ábrázolatai [3]).

A táblánkon Herculestől balra, habár csonkitva szemlélhető marhának torsojából következtetve némi bizonyossággal állithatjuk fel azon véleményünket, hogy Herculesnek, mint a *marhacsordák védöjének* tiszteletére lehete, fogadmánykint, ezen tábla felál-

---

*) Hihetőleg a Torda melletti *Szind* mészkőtöréseiből. — Az *Apulum* — károly-fehérvári, *Salinae* — tordai, s több más e tájakon eső, igy a székelyföldvári, római telepitvényromokban kiásott szobor, oszlop, párkánydiszitmények, s más plastikai ábrázolatok anyagja jobbadán a *szindi* márványtörésekből származik. Kétségtelenné teszi ez állitásomat a többszörösen s legnagyobb figyelemmel véghezvitt anyagösszehasonlitás, nem különben Szind közelsége az emlitettem helyekhöz. T.

[1]) L. *K. O. Müller*, Handbuch der Archeologie der Kunst. Breslau 1848. §. 410. 1.

[2]) L. u. o. §. 410. 8.

[3]) L. u. o. §. 411. 5.

litva. — A Hercules balلába alatt levő alak ki- és miségét — tetemesebben lévén itten az ábrázolat megcsonkitva, mintsem abból következtetést lehetne vonni — meghatározni nem tudjuk.

626. 1 ½" vastag fehér márványtábla, melyre féldomborműben következő ábrázolat van faragva : álló, félig meztelen ifju torsoja (a fő hiányzik), jobbról balra vetett görög köpenynyel (*chlamis)*; balfelén oltár (*ara*, *cippus*, vagy tán még inkább oszlop) alatta sas.

Valószinüleg ez alakban *Ganymed* van ábrázolva. Nem lehetetlen azonban, hogy ezen tábla fogadmánykint *Jupiternek* is lehetett emelve, habár egy *férfi* Jupiter ábrázolata feltevésének, e tábla *ifju* alakjánál, a tagok gyöngédsége, nem különben a meztelenség némileg ellentmondana, nem vala ugyanis szokatlan a *szakáltalan*, *fiatal* [1]), nem a *félig*, sőt *egészen meztelen* Jupiternek plastikai előállitása is [2]).

Hogy tehát Jupitert ábrázolja-e e tábla obligát sasával, vagy pedig Ganymedet urának jelvényével? a tábla töredezettsége, hiányzó részei, és főként durva faragása miatt eldönteni nem tudjuk.

627. Bacchanalis jelenetet féldomborműben ábrázoló, mintegy 2" vastagságu fehérmárvány — fogadmányi? — tábla. Ezen darab is csonkán ásatott ki, s igy valószinüleg csak is felerészét birjuk benne az érdekes jelenetnek, mely is következő: bacchansnő tánczoló állásban, jobbjában a vennyigebotot *(thyrsus)* tartja; balját — hol épen a tábla el van törve — kinyujtva. A thyrsus csucsáról lefutó szőlőgerezdet oldalt kis bacchansfiu térdrehajolva metszi görbe késével. E mellékábra alatt satyr és e mellett más férfialak látható. — E két utóbbi alaknak csakis felső része látható, itten is ellévén a tábla törve.

*Bacchus*ban az ókor az emberi kedélyben uralgó, annak csendeségét különböző eszközök által felrázó természetet, ugy mint a nyájasságot, jó kedvet, *a természet nyujtotta örömöket*, ezeknek többféle tulzott élvezetét, mint a bor, szerelembeni kicsapongást sat. idealizálta, [3]). — A bacchus-dionysos tiszteletnek (*cultus*) egész köre volt, az ugynevezett *bacchus-kör*, melyhez a természetszülte örömek, a jókedv, élvezet, kicsapongás személyesitői : *a satyrok*, *nymphák*, *satyrnök*, *mänadok* sat. — egyszóval a *bacchansok* és *bacchansnök* egész legioja tartozott [4]).

Leggyakoriabbak a Bacchusnak mint *boristennek* ünnepét tárgyazó jelenetek. Ilyen ünnepet állit előnkbe az emlitett féldombormű is.

Könnyüszerüen öltözött, zilált fürtü, jókedvü, — valószinüleg tánczoló bacchansnő képezi a főalakot, mely a vennyigebotot (*hasta pampinea*, *thyrsus)*, melynek csucsára a szőlőlevelek és gerezdekből álló csokor van tűzve, s mely egy szalaggal (*instita vagy mitra*) van átkötve, tartja jobbjában [5]). — E thyrsus csucsáról lefutó — némileg, hogy anachronismussal éljek, a jelenet arabeskjeiképen használt — levelekkel vegyes szőlőgerezdeket kis bacchansfiu vágdossa.

A tábla letörött fele is a leirottnak kiegészitéséül valószinüleg hasonló jelenetet ábrázolhatott, csakhogy megforditott állásban. Ugyanis a tábla nagyságából itélve a bacchansnő előtolt balkezét könnyen nyujthatá más bacchansnőnek, kinél aztán a thyrsus, az ebből lefutó arabeskek, bacchansfiu, satyr sat. ábrája forditott állásban ismétlődött.

Véleményem szerint e táblára vésett jelenet *szüreti-örömek*, *vigság emlékének*,

---

[1]) L. *K. O. Müller*, Archaeologie sat. §. 350. 3.

[2]) U. o. §. 350. 2.

[3]) L. *K. O. Müller* Archäologie sat. §. 383 s köv.

[4]) U. o. §. 385 s követk.

[5]) Leirásukat lásd Anthony Rich., Dictionnaire des antiquités romaines et grecques, Edit Chéruel. Páris 1859, 314, 643, 335 és 408 l. l.

és pedig az ily jelenetek szokott képzésétől nem eltérő modorban faragott *plastikai ábrázolata.*

Érdekes e helyütt megemliteni azon körülményt, hogy mindezen leirt tárgyak a tulajdonos báró úrnak székelyföldvári szőlőjében véghezvitt rigolizálások alkalmával találtattak.

628. $1\frac{1}{2}''$ vastagságu fehérmárvány fogadványitábla. Álló *Apollón*ak — (az íj feszitésre szolgáló bőrt, vagy ruhát tartó?) — jobbja fejére áttéve, illetőleg azon nyugtatva; balkeze a három húrú lantra (*lyra,* vagy *kithar)* van támasztva, mely egy oltáron vagy jobban oszlopon áll. A tegez és ij a jobbláb mellé van letéve.

Apollo az üdv és rend, zene és jövendölés istensége vala, ki a zene által a kedélyt lecsendesité, s a jövendölés által a dolgok magasabb rendére utalt [1]; továbbá napisten (*Phoebus),* a vers és zene feltalálója, muzsák elnöke *(musagetes)* is vala; s a rómaiak által még az orvoslástan feltalálójaként (*medicus)* s gyakran a források védnökeként is tiszteltetett. Találmányai miatt, vagy másként kiállott küzdelmeiből, vagy pedig nyugodt állapotából származott kedélyhangulata szerint kétféleképen állittattak elő plastikai ábrázolatai. — T. i. vagy a *küzdő*, vagy a *megszelidült, nyugvó* istenség képeztetett [2]. Ez utolsó kedélyállapotában van Apollo fogadmányi táblánkon is előtüntetve. Az ij használatában megfáradott jobb kar a fejre áttéve nyugszik; igy a tegez (*pharetra*) és íj (*arcus*) félre vannak téve; a balkéz azonban a lyrát átfogván — mintha felakarná azt ragadni — ugy látszik mintha a *zene istene* nyugalommal és vidámsággal zenélni akarna.

Ezen tábla kivételkint a többitől egészen ép. Érdekesbbé e műdarabot azon felirat teszi, mely a tábla aljára van ekint bevésve :

APOLLINI
ATILIVS CELSIA[3])NVS DEC VSLM
APOLLINI

azaz Apollini Atilius Celsianus decurio votum solvit lubens merito Apollini.

Emelte tehát e fogadmányi táblát *(tabula votivà)* Apollonak, tőle nyert bizonyos kedvezményért, melynek kinyerhetésére fogadalmat tett volt, ezen fogadmány teljesitéseül Atilius Celsianus decurio.

Decurionak neveztetett a római telepitvényekben, városokban (*colonia*, *municipium)* a *tanácsos*, a katonaság viseléstől mentesitett *több rangu városi*, *polgári hivatalnok;* nemkülönben *tiz embernek vezetöje* valamely *lovas osztálynál.* Hogy polgári, vagy katonai decurio vala-e Atilius Celsianus, meghatározni nem tudjuk.

Hogyha a római valamit meg- vagy elnyerni, szerencsésen véghezvinni akart : valamelyik *illető istenségnek* kérelme teljesítése esetében ajándékadást igért, *fogadott.* Ha aztán kérelme, vagy óhajtása teljesült, az igért ajándékot, fogadványt, mely arany-, ezüst-, innepijáték-, oltár-, vagy szoborból sat. állott, az istenségnek feláldozván — *megadta.* Innen ered a *„votum solvit libens* vagy *lubens“* kifejezés, azaz : *fogadmányát örömmel lefizeté teljesité.*

629. Fejérmárvány tábla-töredék, e csonka felirattal APOL..... azaz : Apollini.

Az elősorolt plastikai ábrázolatok mindannyia egyébiránt igen együgyüen, modorosan, sőt durván van faragva, s leszámitva az archaeologiai érdeket, műbecscsel legkevesebbé sem birnak. Miután e körülményből kifolyólag felismerhető, elhatározott typus-

[1]) L. *K. O. Müller,* Archäologie sa. § 359. 1.
[2]) L. u. o. §. 361, 1—2.
[3]) Az A és N. összefonva.

sal e faragványok nem birnak, s együgyü kivitelök épen semmi műiskolának — habár modoros kinövésben is — jellegét nem nyujtják támpontul az archaeolognak annak meghatározására, melyik kornak, — ha valjon a római és görög műiskolának-e szüleményei azok? — igen nehéz lenne azon kort meghatározni, a melyből ezen római műemlékek származnak, s részemről nem is merek biztos meghatározást jogosultan feltolni. Ha azonban figyelembe vesszük a körülményeket, hogy t. i. — mint emlitők is — Herculesnek leírt táblánk szerinti ábrázolata *különösen* az Antoninek korában vala szokásos; — továbbá, hogy a leirt 4, 5, 6, 7, 8 szám tábla igen egy nemben (genre) van vésve, s valószinüleg *egy kéznek* míve; — hogy végre *kitünöleg* az emlitett Antonini korszak szolgáltatja nekünk Erdély — a régi Dacia — sok részeiből a legszámosabb s érdekesebb plastikai, és epigraphiai emlékeket, nem minden valószinüség nélkül állithatnók talán, hogy mindezen leirt műemlékek az Antoninek bölcs országlása éveiből (138—180 Kr. u.) erednek.

630. Találtak még egy ásatás alkalmával két darab ezüst, és öt darab római rézpénzt. Egyik ezüst pénznek körirata az előlapon *(avers)* ANTONINVS PIVS, AVG a hátlapon *(revers)* VOTA SVSCEPTA X; a másikon csak az imperator neve olvasható: SEVERVS (vagy L. Septimius *Severus*, vagy M. Aurelius Alexander *Severus)*. A rézpénzek pedig a rozsdától teljesleg megemésztve levén, köriratuk nem olvasható.

631. Találtatnak Székely-Földvár határán, — különösen a római *castrum stativum* helyén — biztos adatok szerint igen nagy számban „L XIII" bélyeggel megjegyzett római épülettéglák. Ezen körülmény kétségtelenné teszi azon tényt, hogy Székely-Földváron a 13-dik római kettős *(gemina)* ezred, vagy máskint a *„legio XIII. gemina Gordiana,"* vagy *gemina Antoniniana"* [1]) tanyázott, s foglalá el az ottani álló táborhelyet.

Végre azon kérdésre nézve: *hogyan nevezték azon római telepet (colonia), melynek romjai között találtattak a leírt archaeologiai tárgyak?* — szerény véleményemet röviden óhajtom kimondani. — Röviden mondom, mert ha valamely eddig ismeretlen daciai római-telep nevét meghatározni akarjuk, kénytetve vagyunk terjedelmesen, s collectiv érdemben szólani a tárgyhoz, szándékosan szétbontani, s összezilálni nem akarhatván a kérdésnek még nem elég biztos adatok alapjáni taglalata által azon özszefüggést s egymásból következést, mely a Dáciában felmutatható római álló táborhelyek, katonai telepek és városok között létezett. — *A Ptolemaeus geographus*, és a *Peutingerröl* nevezett földabrosz adatainak az Erdély területén található, s kétségtelennek elismert római telepek hálózatával való összeegyeztetése, az e feletti vizsgálódás, a két kutfő által megnevezett telepek elhelyezése, jobban holfektöknek meghatározása egyébiránt oly bonyolult csomót ad kezünkbe, hogy azt csak figyelemmel, biztos tényekre támaszkodva lehetend felbontani! Előkészületeket tevén a kérdéshez való terjedelmesebb hozzászólásra: a székely-földvári telep nevének meghatározása körüli véleményemet ezuttal csak fővonásaiban körvonalozom.

A Peutingerről nevezett Septimius Severusféle posta földabrosz Apulumtól kezdve a *sarmaták felé* következő római telepeket jelel meg: *Brucla*, Apulumtól 12 milliarenyi (2 ²/₅ n. m.), ettől *Salinae* viszont ugyanakkora távolságra.

Az Apulum (*Károly-Fehérvár)* és Salina *(Torda)* közötti távolság tehát 24 milliarera — 4 ⁴/₅ n. mértföldre van téve. Miután azoenban a Károlyfehérvár és Torda közötti távolság 7 geographiai, vagy a mostani utvonal szerint 9 n. mértföldet teszen: nyilvánvaló, hogy azon földabrosz rajzolója feledett egy telepet Brucla és Salinae közé berajzolni. — Nem rosszul helyezi tehát ebből kifolyólag érdemdus archaeologunk, a szenterzsébeti

---

[1]) Ily melléknévvel ruháztatott fel a 13-dik római legio mind a néptől, mind a senatus és hadseregtől kedvelt ifju Marcus Antoninus Pius Gordianus császár (240—244 kr. u.) tiszteletére.

tudós lelkész Ackner — Mannert nyomán — Brucla és Salinae közé *Marcoclavát* vagyis a Ptolemaeus *Marcodava*-ját [1]).

Ha már e tételt mint valószinüt elfogadjuk : kénytelenek vagyunk nem mindenben követni Acknert a további elhelyezéseknél. Ő ugyanis Bruclát korábban *Koslárd*-hoz [2]), későbben *Krakó és Tibor közé* [3]); Marcoclavát előbb *Miriszlóhoz* [4]), utóbb *Várfalvához* [5]) helyezi; de ha tekintetbe vesszük a távolsági mértékeknek a valóságtól elütő nagy különbözését : elfogadhatóbbnak tartjuk következő saját helyezésünket : Apulumtól 12 milliare (2—2 $^2/_5$ n. m.) távolságra *Bruclát meghagyjuk Koslárdnál;* — ettől, miután nem tudhatni ha a Peutingerféle földabrosz Brucla után jegyzett 12 milliareja a Brucla és Salinae, vagy tán *csak* a kifeledett Marcoclava és Salinae közötti távolságot akarja-e jelölni, — Bruclától mondjuk mintegy 25—27 milliarenyira — (jogositva levén nagyobb távolság vételére, annyival inkább, hogy ezen mérték a Koslárd és *Székely-Földvár* közötti mintegy 5 $^2/_5$ n. m. távolságnak igen jól megfelel), helyezhetnők *Marcoclavát Sz.-Földvárhoz*; végre innen 12 milliare, azaz=2 $^2/_5$ n. mértföldnyi távolságra (a melynek mintegy megis felel a Sz. Földvár és Torda közötti távolság) esnék *Salinae-Torda.*

Ha érvényt nyerhetne e tételünk, ugy — következésképen — változást kellene szenvedni Ackner azon állitásának, mely szerínt ő Sz. Földvárhoz *Patavissát* helyezi [6]).

A prágai Cseh Muzeumnak „Pamatky Archaeologické a Mestopisné. Redaktor K. V. Zap" czimü folyóirata 1859-diki folyamában szinte találunk magyarországi régiségleletekről közleményeket, melyek ugymond Dr. Reusz Gusztáv feljegyzései szerint Némec Bozena által tétettek közzé.

Ezen töredékes értesitések leginkább Gömör, Hont, Zólyom és Borsod vármegyék pogánykori régiség leleteire vonatkoznak. Igy

632. Perjesen (Gömör várm.) egy ligetben kőlap alatt számos bronz tárgy találtatott, melyek közül tetemes rész a Cseh Muzeumnak küldetett a Magyar Muzeum helyett.

633. Felső-Pokorágyon (hol?) sírhalmokat említ, melyekben kelta ezüst érmek találtattak.

634. Althütten (? Borsodban) nevű helyen terjedelmes földalkotmányok láthatók, melyek területén bronzgyűrűk, karpereczek, keltek és hamvedrek találtatnak, ezek közt római érmek is, nevezetesen Diocletián pénze s mintegy 500 darab más ezüst pénz, kelta éremnek tartva, találtatott.

Ohajtottuk volna, hogy a hazai régészet s a nemzeti becsület ottani baráti ezek tudósitásával és beküldésével a Cseh Muzeum barátjait megelőzve, a Magy. Akademia archaeologiai bizottságát s a Magyar Muzeumot örvendeztették volna meg!

---

[1]) Jahrbuch der k. k. Central Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien II. B. 1857, 87 l.

[2]) Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt I. B. 1845, 28 l.

[3]) Jahrbuch der kk. Central Commiss. u. o. 87. l.

[4]) Archiv sat. 28. l.

[5]) Jahrbuch sat. 88. l.

[6]) L. Archiv sat. III. B. 1857, 79—80 és 98 l. l. — Megjegyezni kivánom itten, hogy az erdélyi muzeumegyletnek értekezések felolvasására szánt f. évi 1-ső gyülésén felolvasott ily czimü közleményben *„Rómaiak nyoma Erdély északi részeiben"* bebizonyitani törekedtem azt, hogy *Patavissa a Kolozsvárnál* lé. tezett valószinüleg nagykiterjedésü római castrum stativum és colonia romjainál lenne keresendő.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1863.

ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

IV. KÖTET

(ÚJ FOLYAM. II. KÖTET.)

VII KÉPTÁBLÁVAL S A SZÖVEGBE NYOMOTT SZÁMOS FAMETSZETTEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXIV.

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, MAGYAR AKAD. NYOMDÁSZNÁL

A M. TUD. AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

TARTALOM.

ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

IV. KÖTET.

I. FÜZET.

(ÚJ FOLYAM. II. KÖTET.)

VII. KÉPTÁBLÁVAL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXIV.

A SZATHMÁRI PÜSPÖKI MEGYÉNEK KÖZÉPKORI ÉPITÉSZETI RÉGISÉGEI.

IRTA

DR. HENSZLMANN IMRE.

Középkori kereskedelmi út.

A középkor ismerte és használta azon kereskedelmi utat, mely Magyar- és Erdélyországon keresztül vezetve, összeköté Európa északi tartományait a kelettel. Ezen út körülbelül egy irányu a tervezett oderbergi-tiszai vasút vonallal, csak hogy a régi meglehetős egyenes vonalat tartott meg, míg a vasút sok, csaknem épszögü töréseivel, inkább a mainap uralkodó politikai nézeteknek és a már meglevő vonalak követeléseinek fog megfelelni.

Az említett középkori útnak Magyar- és erdélyországi részét még sok helyütt építészeti emlékek jelelik; ismerjük a szepességieket és kassaiakat, a szathmári püspöki megyéit ime csak pár hét előtt pontosabb vizsgálat alá vettük, míg Erdélyország északra fekvő emlékei mindeddig még nem estek archaeologiai tanulmányozás alá.

Kassa Sz. Erzsébet nevü temploma fő párkányzatának horonyában, közvetlen a nyugati csúcs északi szöge alatt ily tartalmu felirás van karczolva; "

Anno 1497. Christi Ecclesie Nicolaus Crompholtz de Nissa (Neisse, Sileziában) reedificavi turim superiorem ac clipeos tectales omnes tres, que omnia destructa erant per obsidionem civitatis per Albertum Polonie, Regem, addo horale diale (?) tempore plebani Joanis Crom Doctoris Vitrici Joanis Czimerman d' Olzna" (Oels, Sileziában.) *)

Bizonyos, hogy a középkorban nem a silesiai, rochlitzi iskola, hanem a bécsi gyakorlott befolyást a magyarországi építkezésre, és maga a Crompholzot megelőző, kassai születésü, Krom István mester a bécsi sz. Istváni névlajstromban fordul elő 1430. körül „Stephan Cromaurer" név alatt.**) Annál feltünőbb, hogy mindjárt Krom után, nem csak sileziai mesterrel, hanem sileziai egyházi gondnokkal is találkozunk Kassán, oly épületnél, mely nem csak a felvidéken, hanem az egész országban a legjelentékenyebb. E körülményt máskép nem, mint igen közel viszonyból magyarázhatni, mely Kassa és Silézia közt ama időben létezett.

Hasonló viszony uralkodott Kassa és a mai szathmári püspöki megye közt, mint

---

*) Lásd „Kassa városának ó-német stylü templomai" rajzolá és magyarázá Henszlmann Imre, Pesten 1846. 16-ik lap.

**) Lásd „Der Stephans-Dom in Wien v. Fr. Tschischka 1832." 4-ik lap. Krom születési helyére nézve pedig Kassa városának levéltára felel, hol a „Krom" család tagjai többször fordulnak elö a XV-ik század második felében. Egyébiránt Tschischka még több Kassai születésü kömíves nevet talált a sz. István templomára vonatkozó számadásokhan, jelesen: „Niclas von Kaschaw von 1420 bis 1430" 3 ik lap, és von 1415 bis 1420, 4-ik lap és továbbá „Hanns Niederhaim und Caspar von Kaschaw 1427 bis 1430." 4 ik lap.

ez azon befolyás után világos, melyet az előbbinek építményei akkor az utóbbiéira gyakoroltak; de világos ez még inkább abból, hogy ezen befolyás az említett püspöki megyén keresztül és azon túl tovább is elterjedt Erdélyországban, nevezetesen Kolosvárra, melynek fő temploma töveivel, támaival és kettős lépcsőjével szemlátomást utánozták a kassai épület hasonnevü tagjait.

Ezen utánzást több erdélyi templomban is észrevehetni, sőt állíthatjuk, hogy a kassai építmények befolyása csak magával Erdélylyel végződik, Brassó táján.

A fenemlített középkori kereskedelmi út tehát a Szepességről Abaúj, Zemplén, Ungh, Beregh és Szathmár megyéken kelt át Erdélyországba. Az út, melyen ez történt, a kárpáthi közép bércz tövén keletfelé Munkácsig haladott, honnan épszög alatt egyenesen délfelé sietett Bereghnek és Bereghszásznak, s innen, Tisza-Újlakig kanyarodva, ismét keletfelé haladott Nagy-Szőllősig, Ugocsa megyében. Itt érte el első csomópontját, melyről keleti és déli ágra oszlott. Az előbbi érintette Mármarosnak öt korona-városát: Huszthot, Visket, Técsőt, Hosszumezőt és Szigethet, s innen dél- és utóbb nyugat felé kanyarodott Nagy-Bányára. Az útnak más, azaz déli ága Királyházán, Fekete-Ardón, Nevetlenfalun, Aklin, Halmin, Egrin és Batizon keresztül érte el Szathmár-Némethit, s innen elébb észak, utóbb kelet felé fordulván Sárköz-Ujlakon, Sárközön, Aranyos-Megyesen, Apán, Színyér-Várallján és Misztótfalván át egyesült, a második csomóponton, Nagy-Bányán, a keleti úttal, hogy mindketteje együtt Erdélybe kelhessen át.

A mostani püspöki megyének e két fő útja mellett létezett még számos más út, kivált Szathmárnak Szamos és Tisza közti sikján, főképen e folyó partján, és ezen utakat még ma is számos fenmaradt építészeti emlék jeleli.

Feladatunk vala*) e püspöki megyének mentül több emlékeit látni, vizsgálni és felmérni: e szerint kutatásunk tere három pont által lett határozva: északkeleten Mármaros-Szigeth, délkeleten Nagy-Bánya és északnyugaton Bereghszász által.

Munkálatunkat a legújabb szathmári püspöki megyének, csak pár héttel megjövetelünk előtt megjelent schematismusa tetemesen segítette; mert itt találtunk feljegyezve minden, még fenmaradt, régi emléket. A lajtsromot, tárgyismerettel maga a püspök ő excellencziája készité, s abba csak azt jegyzette fel, miről személyesen meggyőződött, A régi épületek tehát jól vannak meghatározva, és nincs felvéve a lajstromba újabb építmény, sőt létezik a megyében még több, a 117 megnevezett régi kő-templomnál, mert magunk is, ő excellencziája társaságában, fel nem jegyzettet találtunk Csegöldön.

E példányszerü schematismusnak más nevezetes előnye az, hogy abban sok, a fennmaradt emlékekre vonatkozó régi okmány van idézve. E szerint a munka tetemesen segíti az archaeologiai vizsgálatot, és ha minden püspöki megyének ily elv szerint és hasonló ismerettel készített schematismusa volna, rövid idő alatt megismerkedhetnénk hazánk müemlékeivel; mi jelenleg annál nehezebb, minél csekélyebb költség évről évre efféle tanulmányozásra fordítatik.

Erdélyből jövén, az első nevezetesebb pont, melyet a szathmári püspöki megyében sept. 7-kén elértünk, *Nagy-Bánya* volt.

A schematismus említi, hogy hajdan itt több figyelemre méltó templom létezett, jelenleg csak egyiknek tornya és fél kapufele áll, a többi mintegy husz év előtt 300 fo-

*) Az archaeologiai bizottság részéről ki voltuuk küldve, Rómer Floris, Schulcz Ferencz építész és magam a szathmári püspöki megyének vizsgálására középkori archaeologiai tekintetben.

rinton adatott el és romboltatott le. Az épületet a Hunyadiak korából származónak tartják, mit, úgy látszik, a toronyba befalazott Hunyadiczímer is erősít: azonban a stylnek jellegei régibb időre mutatnak; t. i. nagy Lajos korára, melyben és melytől a város vette szabadalmát. Ehez járul a szabadalmi oklevélnek következő pontja: „*donec ad ejus (ecclesiae) perfectionem plene deveniant*, medietas decimae frumenti et vini ad opus ecclesiae (detur), item census depositionis, vini, census mensurae et census staterae, qua perfecta usibus communitatis perpetuo applicetur.“

A torony alakjára nem voltak befolyással a kassai épitmények; de a kapuzaton a kassai sz. Mihály kápolnájának befolyása világos, mind kapufele elrendezésének egész elvében, mind oszlopfejei díszén, hol ugyanazon lombozatot látjuk, mely először a kápolna kapitaeljein, másodszor itt, 's többé alig fordul elő a középkori épitészet maradványain.

Nagy-Bánya a régi „Rivulus Dominarum“ levéltárában igen jeles pecsétnek viasz-lenyomatát láttuk. E lenyomat az 1480-ban czéhé alakult szűcsök szabadalmi levelén fordul elő, de mindenesetre régibb ezen évnél; származván, igen hihetőleg, a XIV. század azon idejéből, melyben (1347-ben) a város szabadalmait nyerte. A lenyomat, fehér viaszból készült csészében zöld viaszon van, nyolczszögü, ezen felirattal: „Mutuus amor civium optimum est civitatis firmamentum.“ Benső terén sz. István ül kősziklán, a kormánybotot és országalmát tartván kezében, két oldalán a szikla egy fokkal alacsonyul, melyen két cserfa látható. A király alatt balra nagy körivü kapu bányába vezet, mely előtt térdeplő bányász a sziklát töri, jobbfelül más bányász targonczával közeledik a nyíláshoz. A pecsét munkája kitünő, rajza oly remek, hogy alig láthatni jobb középkori pecsétet; miért is fentartjuk magunknak azt külön magyarázni és kiadni, azon sikerült rajz szerint, melyet Pap Zsigmond e czélra készíteni sziveskedett.

Sept. 9-kén elhagytuk Nagy-Bányát és Szathmár-Némethi felé utazván, találkoztunk Szinyér-Váralljján Schulcz Ferencz épitészszel, ki a többi úton társunk és segédünk volt. Ezen úton láttuk a *misztótfalusi*, *szinyér-váralljai*, *aranyos-megyesi*, *apai*, *sárközi és sárköz-újlaki* templomokat, melyek szerint mindjárt útunk kezdetén a kisebb templomok korát és elrendezését birtuk pontosan meghatározni.

A püspöki megyének már 1833-ban megjelent schematismusa említi a levéltárnak egyik okmányát, mely bizonyítja, hogy Báthori Zsuzsánna Mór, horváthországi bán magtalan özvegye templomokat építtetett Misztófalván, Szinyér-Váralján, Aranyos-Megyesen, Apán, Sárközön, Sárköz-Újlakon (ezek ma is fenállanak) és Illobán (ez eltünt.). *)

A hat fenmaradt épület nyomán biztosan meghatározhatni az egész vidék falusi templomainak elrendezését és styljét a XV-dik században. Igaz ugyan, hogy csaknem ugyanazon elrendezés fordul elő hazánk majdnem minden csúcsíves templomán, még pedig a Dunántúl már a XIV-ik században is, honnan következtethetni, miként ezen elrendezés, mint a legczélszerűbb, már korábban származott át Németországból a régi Pannoniába, s csak innen terjedt el későbben hazánk keleti részére; de midőn a csaknem ugyanazon elrendezése mellett a magyar két vidéki templomkáiban találtatnak stylbeli

---

*) „Teste manuscripto in archivo dioecesano recondito Susanna Báthory, consors Mauritii, Bani Croatiae habitans in arce sua Várallja, post fata mariti orbata omni prole plurimum bonorum suorum haeredes constituit ecclesias. Aedificavit septem ecclesias, nempe: Misztótfalvensem, Illobensem, Váraljensem, quam tribus praediis ditaverat: Kácz, nunc Kácza, Lánamező et Tőkés, — Apaensem, Aranyos-Megyesensem, Sárközensem et Sárköz-Ujlakensem. Ex his hodie solum Váraljensis est iuris catholici; Illobensis nullum amplius vestigium; Misztótfalvensis non pridem est diruta (ez nem volt a középkori, s a többi megnevezetthez hasonló, mert ez még fenáll), reliquae sunt in manibus reformatorum, a quibus Váraljensis saeculo superiore solum difficillime est vindicata.“ Schemat. pag. 121 et 122.

különbségek, nevezetesen a szelvényekben és díszekben, ugyanezen különbségekre figyelmeztetnek a Báthori Zsuzsánna által emeltetett emlékek is, igy határozván meg közelebbről mind maguk, mind a magukhoz hasonló korát; s ezek szerint

A magyar falusi csúcs-íves templom elrendezése áll:

egyes hajóból, melynek keleti oldalához mindig a szentély, nyugatiéhoz többnyire torony csatlakozik.

A *szentély* keleti zárásával többnyire a templomka egyetlen oltárát veszi körül, e zárás többnyire a nyolczszög három oldalából áll, és sarkain kifelé szökő támakkal van erősítve, melyek a bolt-gerinczek oldalnyomását fogják fel: belül, a sarkokban, fél oszlop emelkedik, mely fölött a gerincz a szentély zárásának közepe felé fut fel, hol a zárkő körül pontosul össze; nem ritkán a féloszlop hibázván, helyét gyámkő pótolja, a gyám- és a zárkő néha az egyház jóltevői czímereivel van diszítve; a gerincz anyaga faragott kő, míg a gerincz közti bolt-süveg téglából van rakva, az előbbi képezvén a boltozatnak mintegy erős csontvázát; a boltnak csaknem egész nyomása ezen pontosul össze, végén és irányában a tám növeszti a tám ellentállási erejét. Két-két féloszlop és két-két tám közt nyílik a hosszu keskeny ablak, de a falusi templomban csak a szentély-zárás délkeleti és keleti oldalán, sőt még ez utóbbinál is többnyire hibázik. Ezen ablaknak csúcs-dísze a XIV-ik században egyszerübb s közelebb áll a tiszta geometriai alakhoz, míg a XV-dik században leginkább a hal-hólyag vagy láng (Fischblase, flamboyant) alakját öltvén, ezzel árulja el keletkezésének későbbi korát. A szentély-zárás északi, vagy evangeliumos, oldalán gyakran a falba mélyedt fülkét látunk, mibe, mivel az oltárszekrény alatt csak szent képecskékkel ellátott tábla (predella) volt, de az oltáron szentségház (tabernaculum) nem létezett, a monstrancziát zárták el; délfelé pedig az epistolás oldalon, nagyobb és alacsonyabb fülke egy vagy több papnak szolgált ülés helyéül. A szentély-zárás nyugati részén áll az egy- vagy két osztályu *hosszszentély*, melynek déli falában tám és ablak látható, míg északi oldalát többnyire sekrestye foglalja el. Néha a szentség-fülke és papiszék a hosszszentélybe vitetett át, melynek osztályai kereszt-boltozattal vannak födve, gerinczei, a szentély-zárásának megfelelőleg vagy féloszlopon, vagy gyámköven emelkednek. Ritkán hibázik a szentély zárásában vagy a hosszszentélyben, amabban a csillagos, emebben a minden osztályát fedő keresztbolt; melynek hiánya a község nagy szegénységének jele.

A szentélyt a hajótól a *diadalív* választja el; ez csak gazdagabb és későbbi korból származó templomkákban van tagozva, közönségesen pedig egyszerü, hanem erős, heveder ívet képez; alakja csúcsos, s csak régibb vagy igen alacsony templomkákban közelíti meg a félkört. E félkör alatt, annak kezdetén, nagy fagerenda, az úgynevezett diadalgerenda vonult el a magasban, melyen üdvözitőnk a keresztfán, a b. szüz és sz. János evangelista állottak fából faragva.

A diadal ív nyugati oldalán nyúl el a szentélynél tágasabb *osztatlan hajó*, mely többnyire hosszabb szélességénél, ez fogadja magába a községet; kisebb vagy nagyobb hosszának megfelelőleg mindkét hosszfalán kevesebb vagy több tám szökik ki, míg a szentélyével megegyező hosszu és keskeny ablak csak déli zárfalában nyilik; az északi zárfalon nincsen ablak, részint a léghuzam elkerülése végett, részint azért, mert ide voltak festve a nagy kiterjedésü falképek. Gyakran a hajó déli falát mellékajtó töri keresztül, ez többnyire a valamivel nagyobb templomoknál fordul elő. A hajó ritkábban van boltozva, ha igen, akkor két-két az ellenkező falon kiszökő tám közt erős heveder-ív emelkedik, — többnyire két gyámkő van, és két-két heveder közt terjedt el a keresztbolt, ha nem, akkor a boltozat helyett fekirányos fa-mennyezet födi a hajót, s ilyenkor sok esetben, az egész

hajónak csak négy táma van, mely mindegyik sarkából diagonal irányban szökik ki; kisebb hajónál, ha ez boltozva van, már ezen négy tám is elegendő, az egyetlen keresztbolt oldalnyomásának ellensúlyozására.

Rendesen a hajó nyugati homlokzatának közepén áll a *torony;* ez az épületnek nem mulhatlanul szükséges része; azonban hol előfordul, többnyire négyeg alakban száll fel alólról s a nyolczszög alakba csak nagyobb magasságában megyen át; falazott része többnyire nyilt arkadokkal végződik, ezek fölött emelkedvén a magas és hegyes fasisak. A torony a hajóhoz ragaszkodván, keleti falát közösen birja a templom nyugatiéval, de nagyobb magassága miatt e falat erősebbé, vastagabbá kell tenni, mint minő a templomé, a toronynak többi fala szabadon áll; a nyugati fal két sarkán áll vagy diagonal irányban két, vagy épszög alatt négy tám, mely fokonként kisebbedő kiszökéssel fut fel, a nyolcz szögbe tört tornyoknál e törésig, a négyeg alakuaknál pedig még magasabbra. Átalán a nyolczszögbe átmenő torony újabb eredetü; azonban e szabály azért kivételes Szathmár vidékén, mert Erdély a négyeg alakot még nagyobb templomai tornyainál is megtartotta, és Erdélynek e tekintetbeni befolyása folytán a négyeg torony annál gyakrabb még a XV-ik század végén is, minél inkább a szathmári püspöki megyében közeledünk Erdélyhez. A toronynak fő alakja tehát e vidéken nem határozza el a korát; de e czélhoz járul a torony falait keresztül törő fő-kapu és ablak, és azon szelvényes tagok, melyek a toronynak párkzányzatát és talapját képezik. Hol a kapuzat felén dúsabb tagozatot, s főképen körtve alakú féloszlopot látunk, ott a tornyot újabb korunak kell nyilatkoztatnunk; viszont, az egyszerü, csaknem román stylü, fél-oszlop nélküli tagozat nem mindig mutat régi korra; mert ezt, mint kevésbbé költségest, későbben is használták Szathmár vidéke szegényebb községeiben, sőt néha arra még a XV-ik század végén is nem csúcs hanem körívet tettek fel. Ilyenkor a párkányzatok határoznak, és határoznak a torony ablakai egyetemben az osztályokkal melyekbe törvék, határoz a torony csarnoka és a torony falának beillesztése a temploméba, határoz végre a tám, mely a toronynak sarkait erősíti.

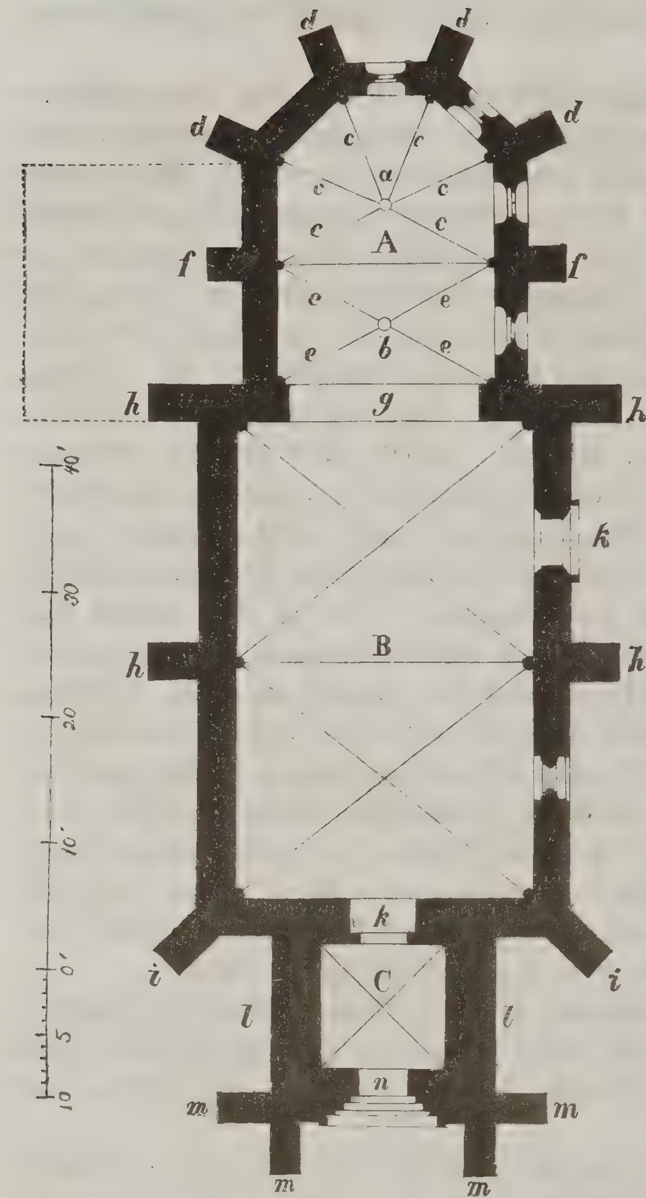
Hol torony nincsen, ott a főhomlokzat, kivéve a főkaput, többnyire puszta és disztelen; ritka Szathmár vidékén a főkapu fölötti csúcs-íves, de még rikább a kerek ablak, több esetben még maga a csúcs is hibázik, s akkor a tetőnek négy lejtője van, vagy is sátor-tető.

Néha a falazott torony helyett, fatorony száll fel a templom nyugati oldalán, néha ily torony csak a tetőből emelkedik ki, a németnek úgynevezett Dachreiter-je. Hol pedig a toronynak mindezen neme hibázik, ott a templom közelében fa haranglábat látunk, mely bár mindig újabb alkotású, mégis megtartván a hagyományos alakot, ez által veszi igénybe figyelmünket.

A szathmári püspöki megye falusi templomainak arányai igen változnak, a községek tagjainak száma szerint, pedig oly annyira, hogy a nagyok háromszor is nagyobbak a legkisebbeknél.

E templomok nagy többsége a reformatio óta eleinte a lutheránosok, utóbb a kálvinisták birtokába ment át; miért is azokban igen ritka a régi felszerelés: az oltárok helyébe állt a puszta asztal, a szentélybe szék, sőt karzat állíttatott, a régi képeket vagy kivetették vagy bemeszelték, úgy, hogy falfestvények nyomai csak esetleg tünnek elő az azokat befedő mészréteg alatt. Ide s tova régibb kelyheket látunk, melyek a XV-ik vagy XVI-ik századból származnak.

Mellékeljük a magyar falusi templom typusának alaprajzát, melyhez legközelebb áll a vetési templomé;

A szentély, B hajó, C torony.
a szentélyzárás
b hosszszentély
c c c c c c a szentélyzárás bolt gerinczei,
d d d d támai,
e e e e a hosszszentély bolt gerinczei
f f támai,
g diadal-ív
h h h h a hajó épszög alatti támai,
i i a hajó diagonal irányú támai,
k k a hajó déli mellék- és nyugati fő-kapuja,
l l a torony északi és déli fala,
m m m m a torony négy táma,
n a torony csarnokába nyiló kapuzat.*)

Kirándulások

Sept. 10-kén reggel kirándultunk Batizra és Lazariba, s onnan visszajövet délután Erdődön keresztül Béltekre.

Másnap reggel meglátogattuk a már a szathmári püspöki megyén túl fekvő *Ákost*, hol román stylü, a XIII-ik század elejéből származó templom maradt fen. Feltünő ezen templomnak közel rokonsága az erdélyi harinai (Münz- vagy Mönchsdorf) templommal, melyet két héttel elébb láttunk, s mely a bécsi „Archaeologiai Évkönyvek“ III. kötetében van ismertetve. Mindketteje egészen elüt szomszédjaitól, minek magyarázgatása nem elegendő a czélnak külömbségét tekinteni, mindketteje valaha kolostor-templom levén. Itt külömbség van a korban, stylben és iskolában is, s talán az ákosi templom az egyetlen, mely a tatárjárás előtt épült e vidéken; de még amugy is eltér feltünőleg magas arányaival az e korban emelt többi magyar zárdák templomaitól, és közeledik inkább amaz erdélyi templomokhoz, melyeknek roppant magassága oly igen feltünő. Az ákosi templom a felhozott tekintetből igen érdekes, és megérdemli hogy rosz állapotban levő téglafalai minélelébb kijavíttassanak.

Septemb. 13-kán hosszabb útra keltünk, Mármaros megyét is meglátogatandók. Szathmár-Némethiből indulván, megnéztük egymás után a következő régi templomokat: az *egri-t, halmi-t, akli-t, nevetlenfalui-t, fekete-ardói-t, gyulai-t, mátyfalvi-t, szöllös-végardói-t, nagy-szöllösi-t, huszthi-t, viski-t, técsöi-t, hosszúmezöi-t, marmaros-szigethi-t, gyulafalui-t*, és

*) A vetési templomnak nincsen sekrestyéje; más templomban a sekrestye a hosszszentély északi oldalához levén épitve, bejárása a vetési hosszszentély északi támának helyén nyílik.

visszatértünkben az *avas-vámfalui-t*, *avas-újvárosi-t*, *sárközi-t* és *sárköz-újlaki-t*, s e templomokon kivül a nagy-szőllősi *Kankó* nevü és a *huszthi várat*.

A nevezett templomok közt a *fekete-ardói* és a *szöllös-vég-ardói*, különös figyelmet érdemel falképei miatt, továbbá a *nagy-szöllösi* azért, mert ez a vidék falusi templomainak élén áll, mind nagyobb mérvei és csinosabb kivitele, mind azon oknál fogva, hogy szentélyében igen díszes szentségfülke és papi szék, sőt még a szentélyt a hajótól elválasztó áttört falnak nyoma is megmaradt, t. i. az úgynevezett jubé vagy Lettner, melynek más példányát Magyarországon eddig nem ismerjük. Ezek miatt szándékunk a három érintett templomot külön magán-iratban ismertetni. Érdekes továbbá a *huszthi* templom hajdani erősített volta miatt, ámbár a kerítő védfal sok tekintetben elvesztette régi jellemét, végre a *mármaros-szigethi* főtemplom; falképtöredékeit az 1847-ki Akademiai Értesítőben magyaráztam. Midőn későbben az egész templomot lerombolták, újabb képtöredékek jöttek napvilágra, melyeknek másolatait Szilágyi István tagtársunknál láttuk. A fenmaradt képtöredék, a lerombolt régi templomnak az akademia levéltárában meglevő rajza, és az e régi templomnak még megmaradt tornya megérdemli a külön ismertetést. Nevezetes a torony alatt nyiló főkapu, melynek kapitael-díszei még igen durva kidolgozásukban is emlékeztetnek a kassai sz.-Mihály kápolnájának csínosan faragott hasonló tagjaira.

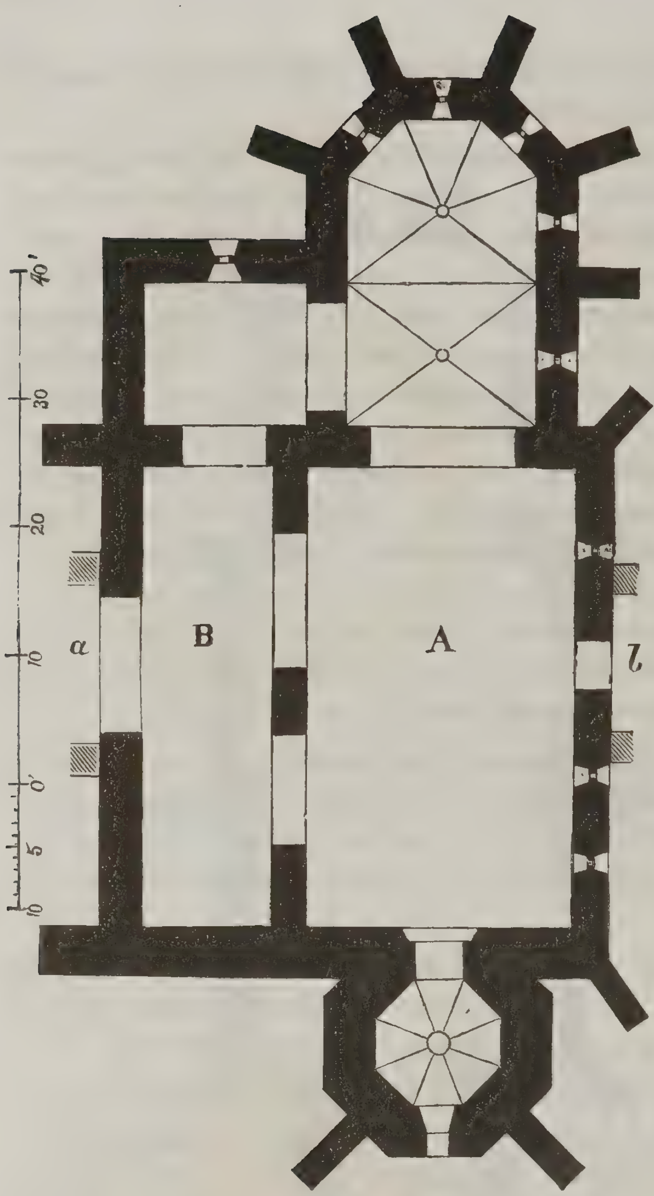
A püspöki megyének 1864-ki schematismusa a máramarosi öt korona és bányavárost egykorunak mondja a II. Geyza alatti szászok bevándorlásával: azonban négyének szabadalmi levele csakis Robert Károlytól származik, és Szigeth városáé még későbben kelt, t. i. 1352-ben nagy Lajos alatt: holott ezen évnél a lerombolt mármaros-szigethi templom régibb volt.

A Mármaros és Szathmármegye közti hegyi helységekben többnyire a régi templomoknak csak falai maradtak fenn, így *Avas*-Újfalun, így *Avas*-Vámfalun; a hajdani elrendezés és alak legtöbb nyomait még megtartotta az *avas-újvári* templom.

Sept. 20-kán visszatértünk Szathmár- Némethibe. Sept. 21-kén a püspök ő excellencziája társaságában néztük meg a Szamos mentében nyolcz helységnek templomait, t. i.: *Vetésen*, *Csengeren*, *Szamos-Becsen*, *Tatárfalván*, *Csegödön*, *Simán*, *Nagy-Géczen* és *Atyán*.

Kivéve a simait, a többi hét megnevezett a XV-ik század második felében emelt falusi templomok sorába tartozik. Mind a nyolcz a hegyektől távolabbi fekvése miatt téglából épült, nehányaiban az agyagot, égetése előtt, a kivánt szelvényekbe alakítván, valóságos terra-cottat készítettek, másoknál legalább a disztagok faragott kőből készültek. Újabb időben a takarékoskodás és az építészeti anyag kimélése annyira ment, hogy ide s tova a régi támakat elszedték s azoknak anyagából tornyokat építettek, ez nevezetesen Szamos-Becsén történt. Ilyen eljárás után világos a különbség e vidéknek hajdani és mai vagyonossága és építészeti ízlése közt. Mátyás korában ha nem is mindenütt kőből, mégis igen jól égetett téglából építtettek csínosan, diszesen és müvészetileg, míg mai nap nem csak a legroszabb anyagból épitenek pongyolán, ízlés nélkül és nyomorultan, hanem még a jól építtett régi templomokat sem birják fentartani.

A stylt, elrendezést és technikát, kétségtelenül, kivülről hozta a bevándorló német gyarmatos, de lehetetlen lévén, hogy ez mind ama helyeket telepítette volna hol régi templomok állanak és állottak. A középkorban a magyar nép tanulékonyabb volt mint saját korunkban, mely nézetet azon körülmény is igazolhat, miszerint egyes templom, megtartván egészben a szokásos elrendezést, attól a részekben eltérvén, újat és sajátságost mutat; így a *csengeriben* két hajót látunk, a rendes tágat A, és annak északi oldalán más keskenyebbet B, melynek az előbbivel egykoru valóságáért kezeskedik a mindkettejének

Csenger.

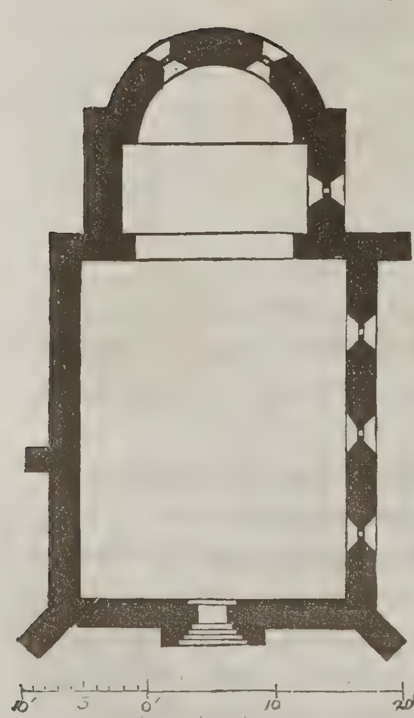
közös talapja. E templomnak más sajátsága, a mindjárt alólról nyolczszögben emelkedő torony. Az északi építmény a, és a déli előcsarnok b, újabb toldás.

Régibb koru a többi hétnél a *simai* templom, mutatják ezt félkörü szentély zárása, vagy apsisa, igen rövid hosszszentélye, annak déli falába tört igen egyszerü, fent két háromszöggel zárt papiszéke, szük félkörü ablaka, végre kapujának oldal szelvénye, mely egyedül épszögü kiszökésekből áll

Azonban a támak kellő kifejlődése, s kivált a nyugatiak diagonal iránya még sem engedi, hogy építését a XIII-ik század felénél tovább vigyük vissza.

A *vetési* főkapun a simaiéhoz hasonló tagozást látunk ugyan; azonban más részt a tagozás feletti ív, az e feletti dúsabb csúcs-ív s az egésznek két, csekély kiszőkésü támmali bekeretelése, mindannyi jelek, melyek a vetési főkaput a simaiénak korából kimozdítják, azt a XV. század második felébe helyezvén, mely időnek a templom többi részei is tökéletesen megfelelnek.

Nevezetes még a *tatárfalu-si* kis takarékos templom is, melyben e vidéken a téglaépítés elérte fény-pontját, sőt az épület nem levén soha bevakolva, ez hazánknak ismert téglaépületei közt, az egyetlen egy, melyen polychrom hatás utáni törekvés látszik; mert itt rendesen vörösre és feketére égetett téglák fel vannak váltva ugyanazon sorban, mi kellemes látványt idéz elő, kivált az ablakok feletti íveken.

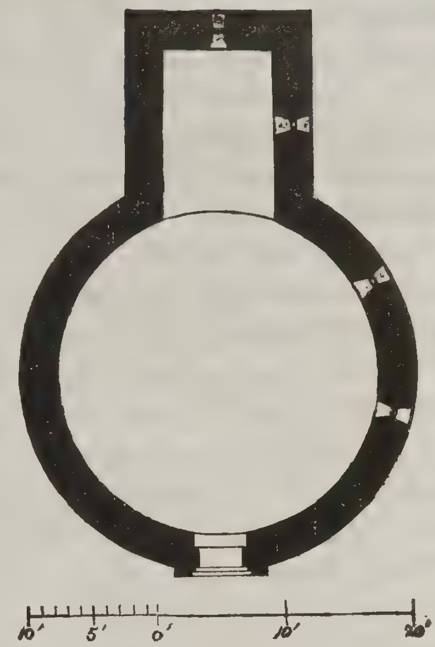
Sima.

Sept. 22-kén elbúcsúztunk Szathmár-Némethitől, és Beregh megyén keresztül visszatértünk Pestre. Észak felé tartó utunkon ez nap még Szathmár megyében meglátogattuk a következő templomokat: *Kis-Peleskén*, *Zajtán*, *Gacsályon*, *Kis-Náményban*, *Kis-Szekeresen*, *Istvándin* és *Csekén*, mely helységet csak este érhettük el.

A *kis-peleskei* nevezetes kerék épület voltában, ehez donga bolttal födött egyenes-zárású szentély van csatolva, melynek északi falában igen egyszerü félkörbe zárt szentségfülke látható. A szük ablak szintén félkör zárású, a kapu fél tagozata épszögü, s alsó íve félkörű. Mind ezek az épületet, szom-

szédjaénál régibb korba helyezik, úgy hogy azt legalább a simai templommal egykoruvá kell tennünk, mit a főkapunak durva ugyan, de mind azáltal sajátságos, felrajza is erősít.

A *zajtai* templom alkalmasint szomszédjától, a kis-peleskeitől, vette át szentélyének egyenes zárását; egyébiránt különbözik még a rendes falusi typustól valamennyi támának diagonal iránya által.

Kis-Peleske.

Cseke mellett sept. 23-án átkeltünk a Tiszán, s reggel *Bereghszászba* értünk. E városnak temploma a püspöki megye régi templomainak legnagyobbja, és a mármaros szigethinek lerombolása után egyetlen három hajós egyháza, ott látjuk, hogyan alakult a csúcs-ív a XVI-ik században; mert egyik szentély ablakán az 1504-ki, déli kapuzatán pedig az 1522-ki év van feljegyezve. Nincs még ugyan sehol sem utánozva a fa törzs természetes voltában; de a pálcza tagok már gyakran átmetszik egymást, s az ablak és kapuzat csúcs ékei már is oly mesterséges geometriai alakot öltenek, minők csak a hanyatló styl keze ügyében voltak, úgy szintén a fő homlokzatot, tám helyett, késő idomu, rovatkás kapitaelü oszlopok metszik keresztül. A templom eredeti elrendezése nem symmetrikai, mivel, valamint Nagy-Bányán és Kolosvárt, csak egy torony áll a fő homlokzaton, pedig nem annak közepén, hanem déli sarkán. Az épület 1844-ben leégvén, egy a szathmári megyében ismert építészeti dilettans a szabálytalanságon segíteni akart, és a toronyhoz délfelé nagy kápolnát épített, s így most a torony a homlokzat közepén áll; továbbá az új kápolnába a fő kapuzatéhoz hasonló ajtót nyitván; a kapu számát háromra emelvén, ekkép is törekedett symmetriát létre hozni. Ugyanezen dilettans a templomot új háló boltozattal is látta el, de belsejének régi elrendezése egészben megmaradván, az eredeti szabálytalanság is e helyütt a régi. A szentély a nyolczszög három oldalával van zárva, északi oldalán még áll a régi sekrestye. A három hajót háromhárom hatoldalu tő választja el egymástól, az északi mellékhajó keleti részén régi papiszék, a déliben régi keresztelő-kő látható, mindkét mellékhajónak kapuja is, csekély tatarozást kivéve, még az eredeti. Az ablakok csúcsaiban szintén még eredeti a dísz, valamint a szentély és mellékhajó támai is sok helyütt megtartták eredeti párkányzatukat, sőt a legújabb tatarozás alkalmával, a mennyire kitelt, az eredeti talappárkányzatot is felhasználták az

Kis-Peleske.

új kápolnánál; végre eredeti még a főhomlokzat nagy fél oszlopainak lába is, ámbár a rosz összekötése a fallal sejteti, hogy eredetileg nem állott e helyen. E templomban még több szobrászati maradvány is látszik; nevezetesen több állat- és ember-alakú gyámkő. Mind ezeket tekintve, szándékunk a bereghszászi templomot külön magán-iratban ismertetni.

Bereghszászból sept. 23-kán kirándultunk *Benére*, útközben meglátogatván a *kis-muzsaji* templom-romot és a *nagy-muzsaji* ref. egyházat: az előbbi jeles díszeinek éles kidolgozásáról; szentélye apsisa, a szathmári püspöki megyében, kivételesen, a tízszögnek öt oldalával van zárva, és főkapuja fölött kerek ablak fordul elő, mely nem mint rendesen, küllővel van ellátva, hanem csaknem mórféle díszt foglal magába. A *nagy-muzsai* egyház nevezetes egész boltozatának épsége miatt, és még onnan is, hogy déli kapujának felén igen jól látható, mily festékkel vannak és voltak tagjai bemázolva.

Benén megnéztük a régi falképek csekély maradványait, egy úgynevezett pietà-t, Máriát, ki a holt Krisztust tartja ölében. E kép styljére nézve igen közel áll a feketeardó-i és szőllős-vég-ardói-akhoz. A templom külsején még vörös vonalok látszatnak, melyekkel a kövek választékait jelentették.

Sept. 24-kén reggel elhagytuk Bereghszászot és Námény on keresztül 25-én reggel Nyiregyházára és a vaspályán Pestre érkeztünk; útközben meglátogattuk a *surányi* templomot, a *náményi* kastély-romot és a *nyiregyházi* ref. templomot; mindketteje megegyezik a falusi templom átalános typusával.

Jelentésünket*) azon út vázlatával kezdtük meg, mely hajdan Europának északát Magyar- és Erdélyországon keresztül a kelettel kötötte egybe. Tekintsük most ezen út egyes gyarmatainak korát, épitkezéseinek müvészeti érdemét és a szomszéd magyar földre való befolyását.

A vidék legrégibb gyarmata kétségkivül azon bajorokból állott, kikkel Gizella királyné Szathmár-Némethit megtelepítette; ez világos szabadságlevelének II. András által történt erősítéséből: azonban ezen régi gyarmat épitészeti maradványokat nem hagyhatott maga után, mert sz. István korában még csak igen kivételesen épitettek tartósabb anyagból.

A következő telepítést szászok eszközölték II. Géza alatt 1142-ben Nagy-Bányán és környékén. Ennek sem találjuk épitkezési nyomát; ha csak ide nem számítjuk az igen régi érczbányákat, melyeknek történetét megirta a nagy-bányai bányászi főnök Szakmáry, a kormány számára.

Későbbi okmányok az 1222-ik évben történt bevándorlásról emlékeznek. Épitkezési tevékenységének némely régi román izlésü maradványokat tulajdoníthatnánk, ha azok épebb állapotban jutottak volna ránk, úgy, hogy stylükre határozottabban ismerhetnénk.

Ellenben azon román maradványok legnagyobb többsége, melyet magunk láthattunk, úgy tetszik, a tatárjárás után keletkezett, a XIII. század második felében. Nem ismerünk ugyan világosan és közvetlenül a vidéknek ezen korban történt gyarmatosításáról szóló történeti adatot; de ha analogia után a felsővidéken ekkor közbejött újabb gyarmatosításáról szabad következtetnünk, azt hiszszük, hogy Szathmár táját a roppant vész és embervesztés után kellett újra népesíteni, mihez még járul IV. Bélának 1247-dik évi, a bereghszászi javadalmakat erősítő okmánya is. A vidék fenmaradt ereklyéi javasolják, hogy ezen okmány sorai közt az ily újabb letelepedést olvassuk, s higyük, hogy épen

---

*) Jelen értekezésemet jelentésképen felolvastam a magyar t. társaság történeti osztályának két ülésében.

ezen új szabadságlevél lett Lamprechtháza (ez volt Bereghszásznak régibb neve) újonnan bevándorlott lakosai kérelmének következménye, mert különben alig magyarázhatnók meg magunknak ezen vidék falusi román vagy átmeneti koru maradványait. Ehez járul még egy Szirmay által „Szathmár vármegye leirásában" idézett adat (l. II. köt. 156-ik l.) „1216-ban már van róla (Béltekről) emlékezet a váradi tüzes próbakönyvben 243. czik." „„Pál Béltuk helységből való perben fogta az egész *batári* helységnek *flandriai* lakóssit Benedek testvérének megölettetéséért, melyet midőn az említett *flandriaiak* nem tagadnák, de hogy úgy mint latrot ölték vólna meg, álitanák. Esau ugósi (ugocsai) fő-ispány a királynak parancsolattyából megitélvén őket, Márton nevezetü perest-oldó által küldötte Váradra a tüzes próbának itéltetésére, a hol Pál hordozván a tüzes vasat, igaznak találtatott.""

Batár helysége Ugocsa vármegyében fekszik, nem messze Fekete-Ardóhoz, azonban középkori épitészeti ereklyéje nem maradt fen.

Ily maradvány a *fekete-ardói* félkörü apsis, mely styljével világosan Orbán pápának V. Istvánhoz 1264-ben intézett bullájának idejére emlékeztet. Orbán a királyt felszólitja, adja vissza anyjának, a tőle erőszakosan elvett Zeolos (Szőllős) és Queraliaza (Királyháza) helységeket; mert ezek mindig a magyar királynék tulajdona valának. Ily tulajdon volt, más okmányok után itélve, Fekete-Ardó is, és mindhármát többször szász gyarmatnak nevezik.

Távolabb délfelé találunk más átmeneti korszaku épitményeket: nevezetesen a *kis-peleskei* kerek templomot, és a félkör-alaku apsissal ellátott *simait*, melyekhez még a *nagy-géczinek* nyugati részét is számíthatjuk. Mindhárma igen csekély mérvü, és egymástól igen különböző, míg ellenben a többi szomszéd templom valamint nagyobb, úgy teljesen megegyező is egymással az elrendezés és styl tekintetében. Az említett három templomhoz tartozó község csekély számú volt, tagjait tehát inkább földmívelőknek, mint iparosoknak kell tekintenünk, és azért talán inkább magyar törzsüeknek hihetjük, kik, felserkentve bevándorlott szomszédjaik épitkezései által, saját templomaikat is inkább téglából, semmint az akkor rendesen használt fa-anyagból épitették.

Az átmeneti kornak utolsó példáját mutatta még kevés év előtt a *mármaros-szigethi* templom; s itt az épitészeti adat ellentétben van a történetivel. Huszth, Visk, Técső és Hosszúmező, a mármarosi négy koronaváros szabadalmi levelét már 1329-ben kapta, és e helységekben sehol sem látunk nagyobb régi templomot, valamennyi alig tesz túl egy nevezetesebb falutemploménál; ellenben Mármaros-Szigeth szabadlevele csak 1352-ben kelt, és mégis temploma nemcsak hogy sokkal nagyobb, hanem olyan is volt, hogy annak épitését ha ugyan nem a XIII-dikba, mégis legalább a XIV-dik század első felébe kell tennünk. Bizonyos tehát, hogy Szigeth a gazdag sóbányák mívelése után korán vált gazdag és nevezetes helységgé, habár koronavárosi czímét későbben nyerte is, mint a többi kevésbbé jelentékeny, mármarosi koronaváros.

Hogy amaz út, mely Mármaros-Szigethről dél- és későbben nyugatfelé vezet *Nagy-Bányára*, régi ut; már a két rokonvérü gyarmat közlekedési vágyából is világos, de ezen kivül *Nagy-Bányán*, oly templom épült fel, melyet a szigethi stylnek mintegy folytatása — újabb fejlődéseként lehet tekinteni, és mely más részt távolabbi közlekedésre, t. i. a szintén rokon kassaiakkal emlékeztet. E templom keletkezését fentebb a XIV-dik század közepe körül helyeztük, de ez első nagyobbszerü gyümölcse levén a tatárjárás utáni új feléledésnek, az erősödés egész századba került.

Nem csodálkozhatunk, tehát ha ily erősödés a csupán földmívelésre szorított Tisza és Szamos közti vidéken, csak két századdal jöhetett létre a tatárjárás után.

Míg új följedezések ellenkezőről nem győznek meg, a szathmár püspöki megye

kisebb templomainak élére a *nagy-szöllösit* állitjuk; mivel erre nagyobb arányai, pontos kivitele, számos és dús díszrészlete, és magának a helységnek régi nevezetessége jogosítanak.

Végre a csúcs-íves stylnek legifjabb példányát a még 1522-ben nem egészen kész bereghszászi nagy templom képezi; ezen maga a templomon feljegyzett év számához járulván még a styl tanusága, és egy pápai bulla, melyben 1519-ben X-ik Leo a beregszászi plébánost az archipresbyteri czímmel ruházza fel.

Midőn azonban a csúcsíves styl fejlődését, kivéve kora idejét, a szathmári püspöki megyében világosan látjuk számos példány által képviselve; ugyan ily fejlődést nem veszünk észre az itt fenmaradt *szobrászati* munkákban: mert ezek száma igen csekély, s átalán a szobrászat nálunk soha sem talált termékeny földre, vagy értelmes pártolásra. Mindössze csak a kevés következő plastikai munkát láttuk: *Giróttótfalun*, a fő csúcsban igen durva szakálos fő, melyet, jellemtelensége miatt nem tudjuk, Krisztusnak vagy keresztelő sz. Jánosnak kell-e tulajdonítanunk, ehez igen hasonló főt hasonló helyen befalazva a *nagy-muzsaji* templomban is; emberfő idomu gyámkő fordul elő a régi erdődi templom faragott kövei közt, de ennek tekintete csaknem románszerü. Állat és emberfejü gyámkövek maradtak ránk a bereghszászi templomban, de ezek, ámbár újabb koruak, még sem mutatnak haladást a szobrászatban; a részlet igaz, hogy élesebb mivelésü ugyan, de abban is már a tunya modor nyilatkozik. Valóságos szobrot sehol sem láttunk, nagyobb, kalvaria részletet képező dombormü, a nagybányai elhordott templomnak XVI-ik századbeli maradványa, az új templom bejárásánál egy ablak közé van támasztva, mübecse csekély; elég magasan a megkimélt régi tornyon pedig egy vasas vitéznek alakja látható, mely hajdan alkalmasint sírkő volt, a kérdéses dombormü az e nemü legdurvább munkák körébe tartozik. Nem sokkal jobbak az építészeti tagok gazdagítására használt növény díszek, sőt ezek is többnyire, még a kapitaeleken is hibáznak. A mármaros-szigethi kapitael lombazata felette durva, és csak a nagy-bányai bir jellemmel, t. i. a kassai sz. Mihály kápolna lombozataéval. Legjobb plastikai müveknek ama czímereket tekinthetni, melyek ide s tova a gyám- és zárköveket díszítik.

A szobrászat tehát ugyan csak nem honosult meg nálunk, annál inkább kedvelték hajdan a *festészetet* Magyarországon úgy, hogy a részint már ismert, részint csak általunk észrevett falképek nyomai azon itéletre birnak, miszerint hajdan csaknem minden templom festve volt. Tulajdon iskolát sejtetnek velünk az egymással közel rokon *fekete-ardó-i, szöllös-vég-ardó-i és bene-i* falképek, melyekhez a színek választásában talán a *nagy-muzsai* kapu mázolás és a *Nagy-Géczben* fölfödözött virág bokréta is tartozik, és hasonlók voltak, másolataik után itélve, a *mármaros-szigethi* falképek is. A szathmári iskola ellentétbe van Aquila mester vas-megyei iskolájával; mert ez inkább a zöld és kék színt kedvelte, míg amabban egyedül a vörös-barna szín uralkodik. A vasi festmények rajza szigorúbb és több kifejezéssel bir, a compositio még egyszerübb, ellenben a szathmáriban ez dúsabb, mind az eszme, mind az alakok sokassága tekintetében, a rajz kevésbbé szigoru, az alakzat kevésbbé értelmes, a kifejezés naivsága pedig kevésbé sikerült.

A schematismus 154, 155 és 156 lapján lajstromozott 117 kő-templomnak, számtekintetben, nem láttuk felét sem, de a vizsgálatunk alá esettek minden esetre a legnevezetesebbek. Azt tapasztaltuk, hogy a püspök ő excellencziája mindenütt ismerőként határozott, s ezért forró kivánságunk vizsgálatunkat jövő évre folytathatni, mivel sokszor igen csekélynek látszó tárgy nagy világosságot vethet hasonnemü jelesebb tárgyra is. E kivánságunkat osztja ő excellencziája is, kinek e helyütt hálás köszönetünket mondjuk ki azon kitünő buzgóságért, melylyel az archaeologiai tudományt pártolni és előmozdítani törekszik.

Fatemplomok.

Nem lehet nem, befejezésül, pár szót elmondanunk a püspöki megyében előforduló számos fatemplomokról, melyeket az oláhok és a ruthének építenek. E templomok nem régiek ugyan, a legrégibb, melyet láttunk, a mult század közepe táján emeltetett; de más részt azért birnak mégis régészeti érdekkel, mert azokban, úgy szólván a csúcs-íves styl még mai nap is elevenen müködik, e templomok, tornyaikat kivéve, nem a fa, hanem a középkori kő-építészet elveit követvén.

E templomok belseje egyetlen hajóból és szentélyből áll. A hajónak magasságbeli elrendezése még régibb ízlésü, mint alaptervéé; mert közepén magasabbra emelkedvén mind két hosszoldalán, ezzel a román, vagy azon csúcs-íves három hajós egyházakra emlékeztetnek, melyekben a középhajó a két alacsonyabb mellékhajón túlemelkedik. Ezen magasabbra emelkedés, csak a közepének keskenyedése által válik lehetővé; azonban a fa anyag, nagyobb nyulossága miatt, képes a magasságbani tágulásra, és épen azért választják azt másutt akkor, mikor a felsőbb emeletet az alsón kiszöktetni akarják: hol tehát, mint itt, az ellenkező eset áll be; ott ezt csak a kőépítészet befolyásának tulajdoníthatjuk, mire az is mutat, hogy a hajó benső födőzete nem követi a fagerendának természetében fekvő egyenes, hanem a kő boltozatnak görbe vonalát.

A hajó a nemegyesült görögök fatemplomaiban két részre oszlik, a keletit a szentélytől elválasztja a képes fal, az ugynevezett ikonostasia, a hajó ezen osztálya a férfiaké, a másik, a byzantiak ugynevezett gynaikonitis-e, az asszonyoké, mindketteje közt alól kartám van, mely fent nyitott arkádokba megyen át, úgy, hogy képes falat a nők is láthatják.

Ezen utóbbi, mely a kőtemplom diadalíve alatti áttörött díszfalnak, az úgynevezett jubének vagy Lettnernek felel meg, az oltárhelyet egészen láthatlanná teszi a hajóban. A fal részint keretelt, részint közvetlen arra festett képpel van megtelve, lent három, többnyire függönynyel zárt ajtaja van, melynek középsőjén csak a papnak szabad bemenni a szentélybe és az abban levő oltárhoz. A képesfal festményeiben az óhitüek még ma is ragaszkodnak a régi rideg byzanti typushoz.

A szentély nem ép oly gyakran, mint a kőtemplomban, szükebb a hajónál; rendesen, mint a kőtemplomé, a nyolczszög három oldalával végződik, a hajóéhoz hasonló igen kicsiny ablaka van, de ezek is elegendők az igen csekély kiterjedésü épület világítására. A szentély külfalán szokás az elhúnytnak emlékére kereszteket akasztani, melyek néha igen eredetileg és sajátosan vannak faragva.

A torony, mely a női osztály közepe fölött emelkedik, többnyire roppant aránylagos magassággal bir, északi és déli fala, úgyszólván fel van akasztva, sőt ugyan ezt mondhatnók keleti faláról is, mely alatt csak vékony, a női osztályt a férfiakéitől elválasztó rekesz áll. Így helyére és szerkezetére nézve a torony alant a fa-építészet elvéhez ragaszkodik, de mihelyest a templom tetejéből kiemelkedik, tüstént a kő-tornyot veszi mintájáúl zömök négyszeg alakban emelkedvén karzatáig; e kő tornyot ezentúl is utánnozza ugyan, de nem a rendes egyházi kő-tornyot, hanem az erődök kő-tornyát, mely maga is eredetileg a fatornytól származik. Ehez képest a karzat kiszökése minden oldalán igen nagy, ép úgy az erősítések tornyánál, hol a messzire kiszökő gyámkövek közt nyilások voltak, melyeken át lőni, köveket dobni, vagy forró vizet és olvasztott szurkot lehetett az ostromlók fejére önteni, e nyilásokat tehát a német „Pechnasen"-nek nevezte, a franczia „machicouli"-nak. Azonban midőn egyháztornyunknál e czél nem fordul elő, mert karzatán mindenütt kiszökik az alatta elterjedt templom teteje, a karzat egész kiszökése inkább csak utánzás-

nak és díszesítésnek, sem mint szükségleti constructiónak, tekinthető; miért is a karzat kartámát képező deszka, azontúl leereszkedvén, alsó végén különféle dísz-faragással van ékesítve, vagy csipkézve. A karzat arkádjai tetején emelkedik az igen magas toronytető, ez rendesen nyolczszögü és csak kivételesen képez igen hegyes csörököt; e tető-sisak négy sarkán alacsonyabb tornyocska emelkedik, mind az öt hegy ércz golyóval és áttörött változékony kettős vas-kereszttel van ellátva.

A templom teteje nevezetesen szökik ki az azt hordó gerendákon; azonban feltünő, hogy ezen gerendák nem, mint például a svaiczi házak, a fa-épitészet kivánatai szerint, hanem úgy vannak faragva, mint faragták hajdan az erkélyek, karzatok és tetők gyámköveit a középkori várakban.

A faegyházak hajóit a régi basilica narthexének megfelelő nyilt csarnok előzi meg, annak ritka faoszlopai hordván a sátorfödél (Walmdach) nyugati részét. Az előcsarnokban nyilik a templom egyetlen ajtaja, mely rendesen dús faragványnyal van keretelve. A virág-faragványok durvák ugyan; mind e mellett nem rosz ízlésre mutat azok térbeli elosztása. A fafaragást átalán kedvelik e vidéken, és gyakran láttunk itt azzal gazdagon diszített kaput, sőt még gémes kutat is. Az egyház kapui fölött nem ritkán találtunk feliratokat, melyek az építési időt és mesterét emlegették.

Rendesen a fatemplom mellett fa-harangláb áll. E haranglábon ismételve van, zömökebb arányban, a főtorony idoma; lent a templom előcsarnokához hasonló szabad arkádot látunk, erre sátorfödél következik, ebből emelkedik az építménynek deszkával zárt négyege, mely fölött, mint a főtoronyban a kiszökő karzat lefüggő és diszített deszkáival látható, végül a karzat fölött emelkedik az öt csúcsos födél, középső, magasabb sisakjával. A göröghitüek egyébiránt a hívek összehívására deszka-kopogtatást is használnak, s azért ily deszkák egyházaik bejárása mellett vannak felaggatva.

A fatemplomok egészben igen kellemes látványt képeznek, toronysisakukkal magasra túlemelkedvén a facsoportokon, a lakott helységet már messziről árulják el, közelebbről látva, a gula változó fokai tetszést idéznek elő, kezdvén az első sátortetőn a pyramis inkább s inkább keskenyül a felső sátorfödélben, s végződik a mindinkább pontba hegyesedő fatoronysisakban és fakeresztjében.

Az általunk látott fatemplomok legcsinosabbika a *szinyér-váralljai*, és a haranglábak közt a *cseke-i*, mindketteje Szathmár megyében. Mármaros megyében leginkább tetszett a *bárdfalu-si* fatemplom Szigeth vidékén. Mondják, hogy Mármaros és Beregh megye északi részén sokkal gazdagabb fatemplomok vannak, melyek kupokkal ellátvák és az oroszok építészeti módjára emlékeztetnek. E templomoknak semmi köze a csúcs-íves stylhez, de más részt sem birván szorosan építészeti érdekkel, amúgy is rövidre szabott időnkkel nem birtuk megegyeztetni, hogy ezen egyházakat távol eső helyeikein fölkeressük.

A szathmári püspöki megyében általunk látott egyházi müemlékek lajstroma.

1.) A k l i.

Ugocsa megyében a szathmár-némethi nagy-szőllősi útvonalon.

Reform. kőtemplom a XV-ik századból.

Egyetlen hajójának falközti szélessége 16′ 8″, hossza a diadalívig 25′ 9°. E hajó csak fával van födve, csakegy kapuval bir, (nyugat oldalán) mely négy pontból készített csúcs-ível záratik. A hajónak nincsen támja. (Strebe.)

A szentély a nyolczszög három oldalával záratik, boltozata még az eredeti. A régi sekrestye ajtaja be van falazva, mellette még szentségtartó fülke látható.

Az ablak csúcs dísze (Maasswerk) a hólyag mintáját követi.

A templom előtt fa harang-láb áll.

2.) A p a.

Szathmár megy. a Nagybánya-Szathmár-Némethi úton.

Reform. kőtemplom a XV-ik századból. Ez azon egyházak egyike, melyeket az 1864-ki szathmári püsp. megyének schematismusa szerint (195. l.) Báthory Zsuszánna építtetett. 1780. és 90. közt készült a mostani toronytető téglából, 1807-ben pedig készült az ajtófél.

Az épület egy hajós, a nyolczszög három oldalával zárt szentélye valamivel szükebb a hajónál. Az utóbbinak nyugati oldala közepén torony áll, mely, mint ez a szathmári püspöki megyének keleti templomainál és Erdélyben szokásos, egész magasságában megtartja a négyszög idomát, (nem megyen át a nyolczszögbe).

A templom bensejében renaissance ízlésü szószék áll, melynek idoma nagyon emlékeztet némely erdélyi szónoki székre, nevezetesen a néhai minorita templomaéra Kolosvárott. A szék egész magassága 7′ 3″.

Az épület északi oldalán nincsen ablak.

3.) A r d ó

Lásd Fekete-Ardó és Szőllős-Vég-Ardó.

4.) A t y a

Közel a Szamos és Szathmár-Némethihez Reform. téglából épített templom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajónak falközti szélessége 21′ 4″, hossza a diadalívig 30′ 4″, a diadalív vastagsága 2′ 5″.

A szentély szélessége 15′ 5″, hossza 20′ 9″, s így az egész templomka hossza 53′ 6″.

A szentély rosszul van boltozva, a hajó csak fa födéllel van ellátva.

A hajóban két, a szentélyben három ablak van; ablak az épület északi részén nincsen; támjait újabb időben elszedték.

5.) Batiz

Közel Szathmárhoz észak felé.

Régi a XV-ik században kőből épített temploma romban fekszik.

A fal közt 20′ 8″ széles, 49′ 3″ hosszu, egyetlen hajójához csatlakozik a keskenyebb, a nyolczszög három oldalával zárt szentély, melynek északi falában még szentség fülke is látható.

Az építészeti tagozat díszesen és pontosan van dolgozva. A hajó ablaktalan északi oldalán falkép létezett, melynek vörös színü kettős keretét még láthatni, ennek bensőbb, keleti szögében bekarczolva olvasható „Hic fuit Joannes Bökéni A. D. 1560.“

A templom nyugati homlokzatának nem volt tornya, de úgy tetszik, mintha ilyen állott volna északi oldalán, ott, hol rendesen a sekrestye áll.

Az egyház nyugati szögein egy-egy tám diagonal irányban emelkedik, miből következtethetni, hogy hajdan a hajó is volt boltozva.

6.) Béltek.*)

Szathmár megye délkeleti szögében kath. kőtemplom a XV-ik századból, mely nem régen leégvén jelenleg restauráltatik.

Egy hajós, a hajónál keskenyebb, a nyolczszög három oldalával zárt szentélylyel, nyugati toronynyal, mely még a templom magasságában a nyolczszögbe van törve, eredeti a fő kapuja fölötti két egész és két fél csúcsívből álló fries. Az egyház déli részén előforduló csúcs-íves ablakon tulnyomó a hólyag minta (Fischblasen-Maasswerk). Az épület alacsony fallal volt körülkerítve, melyben kalvaria statiók léteztek, ezeket is újítják jelenleg.

7) Bene.

Beregh megye délkeleti táján a bereghszászi tisza-újlaki úton.

Ref. kőtemplom a XV-dik századból.

Egy hajós, a hajóénál keskenyebb a nyolczszög három oldalával zárt szentélylyel, és nyugati toronynyal.

A hajónak fal közti szélessége 25′ 5″, hossza 51′ 6″.

A diadalívnek vastagsága 2′ 10″.

A hajónak van két kapuja, egyik a torony csarnoké, másik az épület déli falában.

A diadalív északi egyenes falán falkép látható, mely a b. szűzet, ölében a holt megváltót tartván (pietà) ábrázolja. Alkalmasint az egész templom hajdan be volt festve; sőt külsejében is imitt-amott a kőválasztékok látszanak vörös vonalokkal jelelve.

A hajó és tornya elevenen emlékeztet a fekete-ardói hasonnevü részeire.

---

*) V. ö. Schemat. Szathmár. 1864. I. 184. hol az e templomban felállított Prépostváry sírköve is leiratik, mely jelenleg már igen rongált állapotban van.

8) B e r e g h s z á s z

Beregh megyének fő helye.

Három hajós, a XV-dik század végéből és XVI-dik század*) elejéből származó kath. nagy temploma, a két évtized előtt történt restauratio által részben elvesztette eredeti alakját.

Az épület eredeti idoma és csinos kivitele külön monographiát érdemel.

9.) C s e g ő d.

Szathmár megyében a Szamos jobb partján.

Görög egy. templom, téglaépités a XV. századból.

Az egyetlen hajó nyugati közepén torony áll, mely egész magasságában megtartja a négyeg alakját, szabad két sarkán három osztályu tám szökik ki diagonal irányban; e tám első osztálya igen nevezetesen szökik ki a két felső alatt.

A hajónak szélessége falközt 22′ 3″, hossza a diadalívig 37′ 5″, amannak van oldalbejárása is déli falában, hol két csúcsíves ablakot is látunk. Nyugati két sarkán a hajó nem támat, hanem féloszlopot mutat, mely mint a tám felső részén gyengítve van.

A szentély a nyolczszög három oldalával van zárva, hossza 20′, szélessége 16′ 6″. Itt a rendes támak is fordulnak elő, melyek a hajó oldalán hiányzanak. A szentély még régi boltozatát birja, míg a hajóban csak famennyezet látszik.

10.) C s e k e.

Szathmár megyében a Tisza partján.

Ref. tégla-templom a XV-dik századból.

Egy hajós szükebb szentélylyel, az utóbbiban a régi bolthajtás fenmaradt, a hajó stuccatur-mennyezettel van ellátva.

A főkapu meg van újitva, a déli mellék-kapu egészen modern.

Az épület éjszaki oldalán nincsen ablak, úgyszinte nincs a nyolczszög három oldalával zárt középoldalán sem.

Keletre a templomtól áll fa-harangláb; ennek magassága igen nagy, tetejeig mintegy 61 láb.

11.) C s e n g e r.

Szathmármegyében a Szamos bal partján, l. az 1864-ki schemat. 166. lapját.

Ref., téglából a XV-ik század második felében épitett templom, melynek elrendezése több különösséggel bir.

Nyugati tornya már földszint nyolczszögü, és annak két első ferde oldala közepén, s így nem, mint rendesen a sarkokon, tám látható. A toronynak a templom fölött öt, ablakos osztálya van; magassága tetejeig mintegy 62′. Tetején alul renaissanceféle kinövései vannak, a tető, vagy sisak görbe vonalban fut föl (mit einer Schwellung).

A templom két hajós, nagyobb közép, és kisebb északi hajóból állván; amaz 21′-nyi,

---

*) Az 1864-ki schemat. 111-ik lapján mondja ugyan: „Ecclesia quae hodie quoque stat, aedificata est circa annum 1418. in honorem omnium sanctorum"; azonban mi a szentély egyik ablakán az 1504-ki, a déli kapuzaton pedig az 1522-ki évet találtuk feljegyezve, és ezen évekkel a styl is tökéletes összhangzatban levén, a templom inkább a XVI-ik, mint a XV-dik század elejének tulajdonitandó: egyébaránt a fő elrendezés, és a bensőnek igen egyszerü kövei még az utóbbiból származhatnak.

emez 10′ 5″-nyi széles; a két hajó közti pillér 3′ 3″-nyi szélességgel bir. A hajók hossza 36′. Egy harmadik hajó északfelé ujabb időben a régibb kettőhez épült.

A diadalívnek vastagsága 3′,

A szentélynek hossza 24′ 2″, szélessége 14′ 8″, a nyolczszög három oldalával van zárva.

Dél felől mellékajtó van.

Hogy az északi hajó eredeti, s nem későbben csatoltatott a délihez, világos abból, miszerént az utóbbinak talapzata az előbbi körül is fut. E talapzat, valamint más tagozat is, e czélra idomított téglából készült.

12.) Egri.

Szathmár megyében a Szathmár-Némethi nagy szőllősi úton.

Ref. templom a XV-ik századból.

Egy hajós. A hajó elveszté támjait, kivéve ama kettőt, mely diagonal irányban nyugati két sarkán áll. A hajó falközti szélessége 19′ 2″ hossza a diadalívig 30.

A diadalív vastagsága 2′ 3″.

A nyolczszög három oldalával zárt szentélynek falközti szélessége 15′ 8″ hossza 17′ 10″.

13.) Erdőd.

Délre Szathmár-Némethitől.

Erdőd hajdan nevezetes templommal birt, melynek maradványai ma csak egyes faragott kövekből állanak, de ezen kövek oly mesterileg vannak készítve, hogy e munkával az épület nevezetesen felül multa környéke templomainak munkálatait.

A templom keletkezési ideje pontosan meghatározható: mert az erdődi vár termében a következő felirat erről teszen említést.

Anno 1482. ugyanazon Drágfi Bertalan (ki a miénket megelőző felirásban említetik) erdélyi vajda a hatalmas Mátyás király idejében, nagy boldog-asszony octavájára istennek dicséretére és az nagy asszonynak tiszteletére végeztette el a nagy erdődi szentegyházat is.“

Ezen felirat és az említett kőfaragványok maradványai idomhasonlatosságuk miatt a következőkkel határozzák meg a vidék legtöbb templomainak egykoru keletkezését; t. i. Mátyás király korára.

Azonban megjegyzendő, mikép a fenmaradt faragott darabok nem egykoruak, sem anyagra, sem alakra nézve: találtatnak t. i. azok közt olyanok, melyek régibb idomzással finom homokkőbe vannak faragva, és olyanok, miknek anyaga sikárkő-porphyr- és alakzása későbbi korra mutat úgy, hogy Drágfy alkalmasint régibb templomot csak újíttatott. Nevezetesen a parochia udvarán találtunk az érintett finomabb kőbe faragott, csaknem román stylü, emberfőt, mely valaha gyámkőként szolgált.

V. ő az 1864-ki schemat. 122 és 123-ik lapját.

Az *erdödi vár* alaprésze egykoru a templommal, mert az idézett felirást megelőző más feliratban ezeket olvassuk:

„Anno 1481. sz. György napjának octávájára néhai Drágfy Berthalan kezdette csináltatni ezen Erdőd várát. Az kőfalaknak magasságot hatvan singnyire, szélességét harminczra, a tornyok magasságát nyolczvanra, az kapu szélességét négy singnyire rendelvén el.“

Fekete-Ardó. (l. 4. sz.)

Ugocsa megyében a Tisza bal partján.

A cath. kőtemplom külön koru részekből áll.

Négyeg tornya és egyetlen hajója a XV-dik században emeltetett, míg félkörü apsisa régibb időre mutat; (alkalmasint még a XIII-ik századra v. ö. az 1864-ki schemat. 120 és 121-ik lapját); de csak is a szentély régibb a XV-ik század második felénél; míg a hajó és a torony a vidéknek e korbeliéivel megegyezik.

A torony csarnoknak fal közti szélessége 7′ 10″, hossza 6′ 10″, a toronynak fal vastagsága 6′ 7″.

E torony egész magasságában megtartja négyszög alakját.

Az egyetlen hajónak hossza fal közt 45′ 2″-et, szélessége 27″ 6′-et mér. E hajónak falai, kivéve a három, déli oldalába tört három ablak helyeit, egész kiterjedésökben festve valának. A festményekből jelenleg még hatra rá lehet ismerni. Ugyanis az északi fal felső sorában képeztetnek külön keretben sz. Pál apostol a karddal, mellette az üdvözitőnek keresztelése, és Péter apostolnak tenger-járata, vagy a csodás halászat. Az alsó sorban épen úgy nyugattól keletre látszik ugyanazon keretben Helena császárné feltalálván a keresztet és sz. Anna három leányával és hét unokával az, úgynevezett Mettercia, következik új keretben sz. Agnes „Sancta Agnes virgo és sz. Lajos franczia király „Sanctus Lu...;“ megint új keretben sz. Margit „Sancta Margarita“ a sárkánynyal és sz. Antal a csengetyüvel és más csengetyűt nyakán hordó disznajával, végre megint új keretben a b. szüz egy, előtte térdelő szenttel, kit angyal koronáz, és a szent mögött álló testőrrel, ki bárdot tart kezében, E szent vagy sz. István, vagy sz. László. Aláirás e kép alatt nincsen.

Az idézett képeken kivül a falakon mindenütt még más festmények nyomai tünnek elő. A diadalív vastagsága 3′ 5″-nyi.

A templom hajójához keletfelé a szentély és sekrestye csatlakozik. A szentély két részre oszlik: a hosszentélyre és az apsisra. Az előbbinek fal közti szélessége 20′ 7″, hossza 13′ 8,5″-nyi. A félkörü apsisnak fentője 8′ 11″-nyi.

Sem a tornyon, sem a hajón nincsen támnak nyoma. Az egyetlen előforduló tám a hosszentély és az apsis közt látható az épület déli oldalán, az északi oldalon e helyütt a sekrestye keleti fala áll.

Ablak a templom északi oldalán nincsen és még az apsisban is csak egy ablak van délfelé.

A templom egyetlen bejárással bir a torony alatt, mely szabatos csúcs-íves 5′ 10″-nyi széles és 11′ 3″-nyi magas kapu nyilással kereteltetik.

Az épület, kivált falképei miatt, külön monographiát érdemel.

14.) Gacsály.

Szathmár megyében, a Szamos és a Tisza közt. Téglából a XV-dik század első felében épitett egyház, melyet jelenleg a reformatusok birnak.

A templom maga keveset különbözik elrendezésére nézve vidékének többi falusi egyházaitól, birván, mint ezek, egyetlen hajóval és a nyolczszög három oldalával zárt szentélylyel, rendes támakkal, és négy ablakkal déli oldalán, hol mellék bejárást is látunk. Itt a különbség egyedül az, hogy a szentély csak déli oldalán keskenyebb a hajónál, s hogy e két részt nem választja el, mint rendesen történni szokott, a diadalív.

De különbözik vidékének hasonlóitól a gacsályi torony, ez a templom egész magasságában megtartja négyszögü alakját, de e magasság fölött nyolczszögbe törik,

melynek három ablakos osztálya vagyon; e három osztályt az antik-triglyphekhez hasonló téglából készitett fogrovatok választják el egymástól, minőket másutt is, például a kassai sz. Mihály-kápolnán látunk. E párkányzatot fűrész friesnek is nevezhetjük. Alól a tornyot a főkapu töri át, melynek tagozata csak egyszerü épszögű kiszökésekkel képeztetik, melyek a csúcsívbe mennek át. A torony déli oldalához különös kis épitmény van toldva, melyet sírhelynek mondanak és mely még tovább szökik ki mint maga a torony a templom nyugati oldalán; e sírhely az egyház bensejében is be van falazva úgy, hogy a sírhelybe csak egy magasan fekvő résen keresztül lehet jutni. A torony nem igen magas sisakja itt nem fut fel egyenes-, hanem görbült vonalban (geschwellt).

A fő kapu igen egyszerü tagozása, a fent említett fog-rovatok, az épület talappárkányzatának inkább ószerü alakzása, végre a szentélyben előforduló egyszerüen háromszöggel zárt szentségtartó fülke templomunkat az időben tovább helyezik vissza semhogy keletkeztét, szomszédjéival együtt, a XIV-ik század végére tehetnők.

15.) G é c z. (Nagy Gécz).

A Szamos jobb partján, közel Szathmár-Némethihez, téglából épített ref. templom.

Úgy tetszik, mintha ezen templom két különböző részből állana, régibb nyugatiból és újabb keletiből; a régibb még a román ízlést árulja el kivált főkapuja tagozásában, mely felváltva épszögü kiszökések és feloszlopkák által képeztetik és maga fölött félkörü archivoltot és csúcsot hord. E régibb hajó bensőleg csak 22′ 10″-nyi hosszal birt; s ehez csatolták a XV-ik század második felében az újabb csúcs-íves hajó folytatását és szentélyét úgy, hogy az utóbbi megtartotta az előbbi egész szélességét, mint történt Gacsályban.

Az épület falközti egész hossza, jelenleg 57′ 5″-et, szélessége 16′ 7″-et mér.

A szentély a nyolczszög három oldalával záratik.

A hajó és a szentély támakkal van ellátva.

A hajó régibb részén igen közel egymáshoz három félkörü ablak látható, míg az inkább keletfelé fekvő ablaknak áttörött dísze (Maasswerk) inkább a késő csúcs-íves styl jellegét viseli magán.

Ugyanezt mondhatni a szentélyben látható szentségtartó fülkéről és gerinczhordókról is.

Találtunk a Nagy-géczi templom szentélyének egyike ablaka fölött fal festmények nyomaira is: ez három nyitott virágból, több bimbóból és levélből áll, mely füzérként az ablak csúcsából kinő.

16.) G i r ó t - T ó t f a l u.

Szathmár megyében Nagybánya és Felsőbánya közt.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

Ezen egyház is egyike azoknak, melyek Báthory Zsuzsánna építkezésének tulajdoníttatnak. Egy hajós, szükebb szentélylyel, mely a nyolczszög három oldalával van zárva.

A csúcs-íves főkapu fölött egy igen primitiv Krisztus-, vagy keresztelő sz. Jánosfő látható.

17.) G y u l a.

Ugocsa megyében.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajó 26′ 6″-nyi hosszal 21′ 6″-nyi szélességgel bir falközt, nyugati

homlokzata két sarkán diagonal irányu támak állanak, déli fala két ablakkal és mellék ajtóval van áttörve, a nyugati homlokzat kapuzatának féloszlopai lábbal vannak ellátva, mi e tájon átalán ritkaság.

A diadal ívnek 2′ 4″-nyi vastagsága vagyon, s az ív tagozással bir: nevezetesen két szélső léczczel, melyre két horony következik, erre újra két lécz, végre a közepén nagy körtve idomu tag.

A szentélynek falközti szélessége 17′ 5″, egész hossza 20′ a nyolczszög három oldalával van zárva, a hosszszentélynek két ablaka van, a ferde déli zároldalában látszik a szentély harmadik ablaka.

Tornya a templomnak nincsen, de volt sekrestyéje és van még most is szentségtartó fülke, fekirányos födéllel mely fölött rovatkák (Zinnen) láthatók.

18.) Gyulafalu.

Mármaros megyében, Szigettől dél-keletre Ruthen kőtemplom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajó még a régi, előtte áll mind négy oldalán ívvel áttört torony, melynek felsőbb része fából van alkotva.

Szentélye későbben épült e templomhoz, azért nem polygon, hanem félkör idomu, s azért bir e szentély félkörben zárt ablakkal északi oldalán is. Ugyan ily ablak töretett be későbben a hajó északi oldalába is, valamint e hajónak déli fala későbben támmal erősíttetett, de e támak, nem különben mint az apsiséi mindinkább elválnak a falaktól.

19.) Halmi.

Ugocsa megyében a Szathmár-Némethi nagyszőllősi úton.

Ref. kőtemplom a XV-Ik századból.

Egyetlen hajójának falközti szélessége 24′ 6″-nyi, hossza a diadal ívig 35′ 2″, a diadalív vastagsága 3′-nyi. A szentély falközti szélessége 17′ 1″-nyi egész hossza 26′ 4″-nyi. Az arányok tehát valamivel nagyobbak, mint a vidék egyébb falusi templomainál. A szentély a nyolczszög három oldalával zárva van s abban gyámkőként durván faragott fejet látunk, mely a nyelvét nyujtja ki. A templomhoz csatolt torony új. Az épülettalap párkányzata csínosabb a szokottnál.

20.) Hosszumező.

Mármaros megyében a Tisza partján fekvő városoknak egyike.

A ref. kőtemplom még a XV-ik században épült, de újabbkori épitései azt annyira kivetkeztették eredetiségéből, hogy most egyedül a falakat lehet régieknek tekinteni, de az épületnek jelen tagozata egészen modern.

Az eredeti elrendezés az eddig leirt templomokéhoz hasonlít.

21.) Huszt.

Mármaros megye öt, a Tisza partján fekvő koronavárosoknak egyike.

Oly ref. templom, mely nem csak maga testében, hanem környezetében is megtartotta eredeti elrendezését is, és sok tekintetben idomát is. Ugyanis fenmaradt az egyház körül azon régi kőkeritése melynek másutt csak nyomait találtuk. E kőkerítést, északi oldalán, számos tám erősíti, mig déli oldalán a tám, hármat kivéve, eltünt. A falat két helyen, nyugaton és keleten, lépcsős feljárás töri keresztül, a nyugati több részeiben még

a régi, míg a keletit modernnek kell mondanunk. A kőfal alól kezdvén, túlemelkedik a dombocskán, melyen erősített váracsként áll a templom.

A templomka nyugati homlokzatán torony emelkedik, melynek nyugati oldala 17′ 8″-el, északi és déli oldala 17′ 10″-el birván, ez csaknem tökéletes négyeget képez, falközti oldala 8′ 10″-nyi levén, a nyugati falra 5′, a keleti 4′-nyi vastagság esik. Négyszögü falrészének magassága mintegy 65 lábnyi, melyben a földszintin kivül négy ablakos osztály látható, a legfelsőbb ablak kettős, mindenik ablaka csúcsívvel van zárva. A torony falas része és teteje modern, s azért nem bir oly magas sisaktetővel, mint vidékének egyébb, többnyire oláh és ruthen, tornyai; azért is elhagyták a sisak tövében, szokás szerint, alkalmazott négy tornyocskát, de hogy ilyenek a régibb tetőzetben léteztek, bizonyítják ama pléhgömbök és keresztek, melyek a régibb állapotból fenmaradván, a sekrestyében még láthatók. A torony földszinti részét áttöri az ékes tagozásu főkapuzat, ez a legfelsőbb csúcs achivoltig 1′-nyi, falközti szélessége 7′ 8″-nyi.

Az egyetlen hajónak falközti szélessége 25′-nyi, hossza a diadalívig 33′ 2″-nyi; déli oldalán két körívvel zárt keskeny ablak és egy, szinte körívvel zárt mellék-kapu látható, északi oldalán semmi nyilás nincsen. A hajó födözése fekirányos fa-mennyezet. Magassága mintegy 30 lábnyi.

A diadalív vastagsága 2′ 10, 75″-nyi.

A szentély szélessége 16′ 6′-nyi, egész hossza 19′ 1″-nyi, a nyolczszög három oldalával van zárva; zárfalainak szögeiben féloszlop emelkedik, melyeken a szokásos idomu és elrendezésü gerinczek rendes boltozatot képeznek. A szentély mindhárom zárfalába ablak van törve, holott rendesen e vidéken csak egy ablak fordul elő a déli zároldalban.

A szentély északi részén még áll a régi sekrestye, melynek oldalfalai ferdén vannak húzva úgy, hogy hossza a templom közelében 12′ 11″-et és attól távolabb 13′ 8″-et mér; szélessége 12′-nyi.

A huszti templom a vidék hasonnemüinél nagyobb szabatossággal levén építve, úgy szintén falkerítése fentartása miatt külön monographiát érdemel.

A *huszti vár* elszigetelt hegy csürkön áll közel a városhoz. Mi korunkra felmaradt ezen építményből, későbbi eredetü, sehol sem mutatván építészi tagozást, melyből az épület korát biztosan lehetne meghatározni. Közepén a benső vár magasabb dombon vagy is a hegy csúcsán emelkedett, s ezt csak a különféle út kerüléssel és több erősített kapun át lehetett megközelíteni, melyek mindnyája alacsonyabb fekvésü volt; sőt ma is láthatni a hegynek, mintegy fél magasságában mély árkot, mely legkülső erődként szolgált, de annak összekötése a várral teljesen eltünt. Létezik e várnak régibb felvétele, melyet a „Vasárnapi újság“ is közlött, azonban ezt a helyszinén összehasonlítván a maradványnyal, igen hibásnak találtuk; de rövidre szabott időnk, a kellő eszközök hiánya, és az ezen évszak igen buja növényzete, újat felvenni nem engedé.

22.) I s t v á n d i.

Szathmár megyében a Tur partján.

Ref. templom a XV-ik századból.

Egyhajós. A hajónak két déli ablaka vagyon, és minden sarkán diagonal irányu tám, plafondja fából van készítve.

A szentély a nyolczszög három oldalával van zárva, van két ablaka és fa plafondja.

Jelenleg tornyot építenek a templom elébe, és dicséretes törekvéssel a templom

régi főkapuját átvették e toronyba, csak hogy a kövek összeillesztése nem a legpontosabb.

A templomhoz a hasonnemüek régi modorára készített fa harangláb tartozik.

23.) Lázári.

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt.

A régi templomból az újítottban csak a nyers fal és két tám lett megtartva.

24.) Mátyfalva.

Ugocsa megyének nyugati határán.

Kath. templom.

Egy hajós. A hajó nyugati két sarkán diagonal, délkeleti sarkán egyenes, tám; fő- és déli mellék-ajtó, mindketteje csúcs-ívvel zárva. Egyetlen ablak a hajó déli falában.

A hosszszentély déli falában két ablak, a nyolczszögből három oldalával zárt falban nincsen ablak, de van egyszerü szentségtartó fülke az északi falban.

Az egész roskadozó állapotban.

25.) Megyes. (Aranyos)

A nagybányai Szathmár-Némethi úton.

Templomrom.

A templom Báthory Zsuzsánna egyik építménye. Nagyobb kiterjedésével és szorgalmatosabb kivitelével felülmulja egykoru szomszédjait.

Egyetlen hajójának falközti szélessége 30′ 4″ hossza 61′ 8″, falvastagsága 3′ 5″-nyi, rendes támjai közt déli oldalán van három halhólyag idomu, dísztagozattal ellátott ablaka.

Ezen ablakok külső nagy horonya emlékeztet a hasonnemü kassai ablakhoronyra. A hajónak csak egyetlen csúcsívvel zárt kapuja van nyugati homlokzatában.

A diadalív vastagsága 3′.

A szentélynek szélessége 26′ 6″, hossza 47′ 9″, a nyolczszög három oldalával záratik, a melynek mindegyikébe ablak van törve. Szögeiben még csínosan faragott gyámkövek láthatók, melyek egykor a boltozat gerinczét hordozták.

A templomon kivül fennmaradt vastag falak sejtetik, hogy egykor a szokásos sekrestye helye fölött, azaz: a szentély északi hosszoldala mellett, torony emelkedett.

Aranyos-Megyesen még vár is van.

26.) Misztótfalu.

A nagybányai Szathmár-Némethi úton.

Ezen ref. templomnak épitését is Báthory Zsuzsánnának tulajdonítják.

Egy hajós, a hajónál keskenyebb, három oldallal a nyolczszögből zárt szentélylyel.

Van két kapuja, a déli igen alacsony, a nyugati modern fekirányos födéssel. Az utólsó fölött rózsa, vagy kerék ablak látható késő csúcs-íves hólyag diszítménynyel.

Tornya nincsen, de van elég csínos régi szentségtartó fülke a szentély északi falában.

27.) Muzsaj. (Kis)

Beregh vármegyében, közel Bereghszászhoz.

Templomrom a XV-ik századból.

E rom részletes csínos kidolgozása és erős építése miatt érdekes; köveit házépítésre akarták felhasználni, de nem birták könnyü szerrel egymástól elválasztani, s így megmaradt a rom.

Egy hajós templom volt egykor, tám nélkül, de gazdag tagozatu, csúcs-íves kapuzattal, mely felül fekirányos párkányzattal végződik, e fölött négy levelü rózsa, s még magasabban (a homlok csúcsban) kerek ablak látható, melynek díszei némileg a mór díszekre emlékeztetnek. A hajó déli falában két körívvel zárt, csaknem román stylü ablak látható; de ilyennel e vidéken más, a XV-ik századból származó templomban is találkozván, épületünket e századnál régibbnek nem tekinthetjük; efféle nézetnek ellentállván nem csak a homlokzat alakzata, de főképen a tízszögnek öt oldalával zárt (hosszszentély nélküli) szentély is, mely maga nemében azok közt, miket látunk, egyetlen. E szentélynek megvannak rendes támjai, és belső sarkaiban még fenmaradtak a boltgerinczek gyámkövei.

28.) Muzsai. (Nagy)

Közel fekszik az előbbihez.

Ref. templom a XV-ik századból.

Az épület egészen van boltozva, sőt hajójában a keresztbolt gerinczein kivül, még négyegbe elrendezett gerinczek is láthatók, és közepén a czímer-paizsakból és végvirágból alkotott, zárkő szabadon lefügg a templomba. A hajó oldal-falai közepükön egy-egy támmal birnak, a délinek nyugati oldalán mellékajtó látható, mely utóbbinak tagozata egykor egészen be volt festve; a színek ma is látszatnak úgy, hogy a három féloszlopkának két szélsője narancssárga, középsője vörös, a négy domboru tag közt két horony pedig kékre van festve. A fő homlokzat sarkán későbben oda épített roppant két tám látható; közepén nyilik az igen késő csúcs-íves styl tagozatu főkapu, mely daczára e tagozatnak nem csúcs, hanem körívvel végződik. A homlokzat itt csak nem puszta, kivéve egy faragott Krisztus- vagy keresztelő sz. János főt, mely nagyon hasonlít más hasonnenemühez, melyet a tótfalusi templom homlokzatán (Nagybánya mellett) találtunk; és mely egyéb hasonnemü plastikai müvekkel a magyarországi szobrászat kiskoruságát még a XV-ik század vége felé is tanusítja.

Valamint a főkapu, úgy a diadalív a templom bensejében is, nem csúcs-, hanem köralakkal bir, és maga képzi két oldalán az egymástól eltérő alaku gyámkövét.

A szentély, mint rendesen e vidék templomai, a nyolczszög három oldalával van zárva, melynek csak délfelé fekvője bir ablakkal. Boltozat-gerinczei csinosan vannak faragva, zárköve szintén, mint a templom-hajóé, de nem épen oly mélyen ereszkedik le. Kivülről rendes tám van elrendezve a sarkokon, melynek a templométól eltérő magasabb talap-párkánya van, úgy hogy ez amabba bevág.

29.) Nagybánya,

Szathmár vármegyében.

Volt egykor nagy és díszes kath. temploma, mely legújabb időben lebontatván, csak tornya és az ahoz támaszkodó főkapuzatnak fele maradt reánk. Azonban mielőtt e rombolás még megtörtént, a templomnak alaprajza elég pontosan vétetett fel, s ezt a szathmári püspöki levéltárból a püspök ő exc. velünk közleni szíves volt. Ezen alapterv szerint a templom kivételképen két-hajós volt, nagy hosszszentélylyel birt, mely a nyolczszög három oldalával záródott. A szentély északi oldalához sekrestye csatlakozott, azonkivül a hajónak mind északi, mind déli oldalán kápolna és sikátor, vagy talán keresztjárda is állott. A főhomlokzat déli sarkán volt a még fenálló torony, de annak e homlok-

zat ellenkező sarkán más torony nem felelt meg; hanem kereszt-karzat (Querempore) vonult el a toronytól a templom északi oldalfaláig, úgy hogy a főkapu tengelye épen az e karzat alatti déli pillér közepével ugyanazonos volt. E tengely a templom belsejében és hosszában három erős pillért vagy tövet metszett keresztül, melyről a boltozat a hosszoldalak felé futott.

A még fenálló torony magas, négy ablakos osztályra osztott, kőből erősen épitett négyszög, melynek csak ezen erős építéséből magyarázható, hogy azt a templommal együtt le nem bontották. Nevezetes e torony földszinti osztályában (nyugati oldalán) nagy kerek, igen dús tagozatu, ablak, a többi három osztály ablaka feltünő egyszerüsége mellett. A legfelsőbb ablak fölött talán még egy ötödik létezett, jelenleg helyét óra pótolja. A kerekablak fölött Hollós Mátyás czimere látható, mi arra adott alkalmat, hogy a torony építését e királyunknak tulajdonították; azonban valamint az építmény styljéből, úgy a fenmaradt okmányokból is világos, hogy a templom és torony építkezése már nagy Lajos korába esik. A torony déli oldalán felfegyverzett, durva művü alak látszik, mely alkalmasint hajdan sírkövet képezett. Van még Mátyás czímere fölött befalazva egy faragott torzfő. E három durva plastikai munka a torony csaknem egész faragott díszét képezi.

Bár nagyon rongált állapotu, mégis igen nevezetes a főkapuzat megmaradt része; mert ebből világos azon befolyás, melyet a kassai csúcsíves épitmények hazánk keleti részének középkori épitményeire gyakoroltak. A nagybányai maradványok főkép e tekintetben megérdemelnének részletesebb tárgyalást.

30.) N á m é n y. (K i s)

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt. ref. XV-dik századbeli templom.

A falak a régiek, de a templom annyi újításon ment keresztül, hogy egyedül tornya tartotta meg régi alakját, sisakja, mely feltünő hegyes, újabb időben fából készült.

31.) N e v e t l e n f a l u.

Ugocsa megyében a szathmár-némethi nagy-szőllősi úton.

Kath. XV-dik századbeli templom.

Az egyetlen hajó rendesen van alkotva; nyugati sarkán két diagonal támmal és fő bejárással, déli oldalán három ablakkal; de úgy tetszett, mintha a hajónál keskenyebb szentély csak későbbi tatarozás után kapta volna jelenlegi egyenes keleti zárfalát, melynek délkeleti sarkán még fenmaradt a régi tám, és északi oldalán a sekrestye.

32.) P e l e s k e. (K i s)

Szathmár megyében a Tisza és Szamos közt.

Ref. román stylü templom a XIII-dik századból.

E templomka egész elrendezésével külömbözik szomszéd vidéke templomaitól; hajója 25′ 6″-el átmérővel biró kört képezvén, mely délfelé két körívü ablakkal bir. Egyetlen ajtó nyilása szintén nem csúcsíves stylü tagozással, hanem román épszögü kapuféllel van szegélyezve, alább körívvel záratik, és csak e felett mutat alacsony csúcsívet.

A köralakú hajóhoz szintén nem polygon, hanem egyenes vonalu zárással biró 13′ 5″-nyi hosszu, és 8′ 11″-nyi széles szentély csatlakozik, melynek északi falában félkörrel zárt egyszerü fülke, keleti és déli falában pedig szintén körívvel zárt egy-egy ablak látható.

A főkapu elébe mult században előcsarnok épült.

33.) Sárköz.

Szathmár megyében, közel Szathmár-Németihez.

Ref. XV-ik századbeli templom, építése Báthory Zsuzsánnának tulajdonítatik.

Egyetlen hajójának falközti szélessége 20′ 4″-nyi, hossza a diadalívig 48′ 2″. Nyugati oldala két sarkán a rendes diagonal állásu tám látható. 8′ 6″ magas ajtó nyilása dús pálcza idomu csúcs-íves tagozattal van keretelve, melyet még épszögü keret is vesz körül. A hajó déli oldalán nincsen mellékkapu, de van három hólyag díszü ablak s egy támja közepén.

A diadalív vastagsága 2′-nyi.

A szentély a hajóval ugyanazon szélességgel bir, egész hossza 27′ 7″. A hoszszentélynek három ablaka igen közel áll egymáshoz, úgy szintén két támja is; a nyolczszögből vett három záróldalában nincsen ablak. A szentély szögeiben vállköveken féloszlopkák, s ezeken a boltgerinczek emelkednek, azonban a boltozatot valamint itt, úgy a hajóban is jelenleg fa mennyezet helyesíti.

34.) Sárköz-Újlak.

Igen közel fekszik az előbbihez, s e helységnek ref. kőtemplomát is Báthory Zsuzsánnának tulajdonítják.

Egyetlen hajójának szélessége nagyobb a sárközi templomaénál, t. i. 25′ 7″-nyi, hanem visszont hossza kisebb t. i. csak 39′ 8″-nyi. E hajóban déli méllékajtó van, főkapuja csinosan tagozott féllel bir, és nevezetes azon a templom talap-párkányának átmenete épszögü töréssel a kapuzatába. A főhomlokzat sarkán két diagonal irányu tám szökik ki, déli homlokzatán két ablak s azok közt egyenes tám látható.

A diadalív 28″-nyi vastag, felső részében tagozva van, mint van tagozva a sárközi diadal ív is.

A szentély keskenyebb a hajónál, csak is 20′ 9″-et mérvén, hossza t. i. 26′ 7″ csaknem oly nagy, mint a sárközié. A hajó nincsen boltozva, míg a szentély régi csínos boltozatát még birja, ez a nyolczszög három oldalu záródásában az úgynevezett hálóboltozat, czímerrel, mely fán ülő madarat nyillal keresztül lőtt nyakkal képez. A hosszentély boltozata a rendes, de zárkövében szintén czímer látható; ilyen gyámkőként is használtatik, melyből a bolt gerinczei emelkednek.

35.) Sima.

A Szamos jobb partján, nem messze Szathmár-Németihez.

E templom régibb szomszédjainál, kivéve a Kis-Pelecskeét, melylyel egykorunak tetszik; s így a hagyomány sem csalatkozik, mely a simai egyházat a szamos partiak legrégibbjének tartja.

Egyetlen 21′ 3″-nyi széles 26′ 5″-nyi hosszu hajójának főhomlokzatán két diagonal támat látunk, mely közt közepén nyílik a csúcs-ívvel ugyan zárt, de még a román ízlésü épszögü oldaltagozattal biró kapu, sőt e kapu fölött még, inkább román, mint csúcsíves, csúcsot is láthatni. A hajó déli oldalán van három félkörbe zárt keskeny ablak-köz belső tám nélkül.

A diadalív 26,5″-nyi vastag. A diadal-ívnek külsőleg két egyenes állású tám felel meg.

A hosszszentély 7′ 1″-nyi hosszával igen kurtának mondható, szélessége 14′ 5″. E hosszszentélyre következik a félkörü, tám nélküli apsis, melynek fentője 6′ 1″ Ezen apsisban a vidéknek szokása ellenében két ablak látható, egyike észak-keletfelé, másika dél-

keletfelé nézvén. A szentély déli falában ó-idomu papiszék is látható, két román koru oszloppal elválasztott helylyel, melynek mindketteje háromszöggel van födözve. Régi a szónokszék is.

E tégla-templom jelenleg a reformatusoké.

36.) S u r á n y.

Beregh megyében a bereghszászi-naményi úton.

Ref. templom a XV-k századból.

Egyetlen, a szentélynél tágasabb hajó, a szokásos diagonal irányu támakkal főhomlokzatán; a támak közt kapu van, mely késő, igen alacsony csúcsívvel záródik, fölötte kerek-ablak látható. E homlokzatnak nincsen csúcsa, hanem van fekirányos zárása.

A nyolczszög három oldalával zárt szentélyben régi szentségtartó fülke és egyszerü papiszék látható. Tám és ablak itt nem tér el a vidék szokásától.

37.) S z a m o s - B e c s.

Szathmár megyében a szamos jobb partján.

Ref. XV-ik századbeli templom.

Az egyetlen hajónak falközti szélessége 20′ 5″, hossza 29′ 2″. E hajó nyugat fő- és déli mellék-kapuval bir, azonban az előbbi későbben be lett falazva.

A diadalív vastagsága 2′ 2,5″.

A szentély szélessége 15′ 2″ hossza 24′ 7″.

Tám sehol sem látszik, mert mint mondják azokból épült az újszerü torony.

38.) S z e k e r e s (Kis).

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt.

Ref. XV-ik századbeli tégla templom.

Egyetlen hajója a három oldal-zárásu szentélylyel ugyanazon szélességgel bir; az előbbinek régi főkapuja be van falazva, és fölötte új kerek-ablak látható; déli mellékkapuja igen egyszerü.

39.) S z i g e t h. (M á r m a r o s).

Mármaros megyének főhelye a Tisza partján.

Ref. nagyobb részben a XIII-ik századból származó templom, melyet azonban csak egy, nem rég történt lerombolása alkalmával készített rajzból leirhatni.

A hosszukás szentély, *kivételképen*, nem a nyolczszög, hanem a hatszög három oldalával végződött és csak a sarkok négy támát birta; e szentély későbben építetett a régibb templomhoz

A templom maga három hajós volt, két mellékhajója nem érte el a középsőnek magasságát, melytől két-két négyszögü, sarkain elvágott pillér által választatott el. A három hajó nem képezett szabályos parallelogrammot; mert nyugati részén tágasabb volt mint keletién. A hajók falaiban kora csúcs-íves stylü ablak nyilt.

Későbben, talán egykorulag a szentélylyel, a templom középső hajójába erős torony építetett, melynek nyugat-keleti oldalai valamivel hosszabbak dél-északéinál úgy, hogy a szigethi templom ezen egész elrendezésével, de csak is azzal, és nem kivitelével is, a gelnhausi átmeneti korszakú templomhoz hasonlíthatott.

A szigethi templom hajdan falképekkel birt, melyeket megmagyarázott Henszlman Imre a m. t. akademia értesítőjének 1846-diki évfolyamában. Ezeken kivül a lebontás alkalmával még több kép maradványt födözett fel Szilágyi István igazgató ur. Tár-

gyuk a következő: 1. Sz. Bertalan lenyúzott bőrét pálczán hordva vállán. 2. Az üdvözítő kilép koporsójából, mellette egy sz. asszony. 3. Krisztus-fő, mely alatt az 1505-ki évet olvasták, alatta sz. Miklós. 4. Angyal sz. Katalint tanítja, mellette nő alak. 5. Liliom korona, mely körül még több szent-fény látszik, az egész igen rongált állapotu. 6. Csúcs-íves keretben fent sz. Katalin halálos ágyán, alant számos angyal töredék, mind igen megrongált állapotban. 7. Három szent asszony, mindegyik kereszttel kezében, az egyik baloldalon és a két jobboldalon álló közt öreg ember ülve bottal kezében.

Jelenleg egyedül e templomnak torony-alja maradt fen fő kapujával. E kapu nyilása 4′ 5″-nyi szélességgel és 6′ 11″ egyenes magassággal bir. Oldal tagozata négy-négy féloszlopból (melyeknek egyike körtve alaku) és négy-négy horonyból áll. A kapitaelek felette durva müvüek, de azokon, ezen állapotukban is, meglátszik a kassai régi építmények befolyása, legalább déli oldalán, úgy szintén világos ez azon háromszög alkotásában is, melynek hypothenusáján a kapufél szerkesztetett.

A szigethi templom részletesebb tárgyalást érdemel.

40.) Szinyér-Várallja.

Szathmár megyében a nagybányai szathmár-némethi úton. Kath.XV-ik századbeli kő-templom.

A templomnak építkezését Báthory Zsuzsánnának tulajdonítják, de az épület korunkban újittatott, s igy csaknem egészen moderné vált, kivált boltozatában; de megmaradt mégis a régi torony csarnokával, diagonal állású két támjával és főkapujával. E toronyban van három ablakos osztály, az alsó ablak félkör zárású, a középső csúcsíves, a felső kettős ablak elválasztó középső oszlopkával; azonban az oszlopka mindenütt eltünt, és csak egyikét találtuk a szentélyben megfordított állásban, mely asztalka gyanánt szolgál; ezen oszlopka egész magassága 37,5″; két láb-koczkája 6″, és 1,5″-nyi, töve 19″-nyi, kapitaelje 11″-nyi magassággal birván (a kapitael abacusa hibázik). A láb alsó koczkájának oldala 12″ és 7, 75″-nyi széles, felseje 10″ és 7, 5″, tövének átmérője 7′ 5″. A kapitaelnek alakja a domború virágkehely, s félgömbének nagyobb felső átmérője 12, 5″-et mér.

41.) Szőllős (Nagy.)

Ugocsa megyének főhelye.

Nagyobb kath. kőtemplom a XV-ik századból.

E templom alkotására és elrendezésére nézve nem külömbözik vidékének falusi templomaitól, de mérvei minden kiterjedésben nagyobbak és építészeti kivitele sokkal pontosabb és csínosabb.

Nyugati homlokzata közepén torony áll, mely sok tekintetben Budavára parochialis templomának elkészült tornyára emlékeztet. Falvastagsága 6′ 9″-től 7′ 2″-re növekedvén, négyege oldalának mértékét 23′ 6″-re határozza, e négyeget két erős diagonal irányú tám erősíti. A torony négyege a templom magassága fölött nyolczszögbe van törve, s e nyolczszög két ablakos osztályra osztva, az ablak nem csúcs-, hanem félkör zárású. A toronynak egész magassága (mennyire ez t. i. a régi) közel 100′-nyi. A főkapufél egy-egy oldalán két körtveidomu gerinczhordóból és három horonyból van szerkesztve, egyenes magassága 5′ 6″; e kapuzat fölött sajátos fűrész-fog-párkányzat látható.

Az egyetlen hajónak szélessége 29′ 2″, egész hossza 71′ úgy, hogy itt az utóbbi mérv sokkal túlnyomóbb az előbbinél, mi kivételt képez az e vidéken szokásos arányoktól. A támak rendesek a hajó mindkét oldalán, de ablak itt is csak a délin van, hol mellékajtót is láthatni. Nevezetes a hajó északnyugati sarkán álló roppant ívtám, melynek alkalmasint hasonló felelt meg a hajó délnyugati sarkán is.

A diadalív vastagsága nevezetes, t. i. 4′ 2″-nyi. E diadalíven látható még egy a hajót a szentélytől elválasztó áttört falnak nyoma. Ily választó falat a francziák jubénak neveznek azért, mert e falhoz közeledett az evangeliomot vagy epistolát felolvasó pap e szavakkal: „jube benedicere"; németül e választó fal a felolvasástól (lectorium) Lettnernek neveznek. A jubé az ó-keresztény basilikában szokásos rekeszek (cancelli) és ambóknak emléke; és a nagyszőllősi választó fal (jubé, Lettner) eddig ismert egyetlenegy maga nemében Magyarországon. A szentély egész hossza 55′ 3, 5″ mér, szélessége 27′ 4″-et. E szentélyben, északi oldalán, fenmaradt igen csinos szentségtartó fülke, és déli oldalán szintén csinos, hanem az előbbinél később stylü papi-szék. A szentély a vidéken szokásos három oldalzár fallal bir a nyolczszögből, két ablakkal a hosszszentély déli falában és egygyel két zárfalaiban. A templom északi oldalán nincsen ablak. Az ablak külső profilje nagy horonyával a kassai szentély-ablak nagy horonyára emlékeztet. A nagy-szőllősi hosszszentély északi oldalán fenmaradt a régi sekrestye is, melybe késő csúcsíves stylü ajtó vezet. Szintoly késő csúcsíves izlésü épitmény a templom déli falában is látható.

Az egész egyház hajdan kőfallal volt körülkerítve, melynek nyomai még láthatók.

A nagy-szőllősi templom külön monographiát érdemel.

A nagy-szőllősi régi várat *Kankó-várnak* nevezik.

42.) Szőllős-Végardó.

Ugocsa megyében, közel Nagy-Szőllőshez.

Templom-rom a ref. birtokában a XV-ik századból.

Az épület elrendezése a szokásos. Nyugati homlokzata középen két diagonal állású támmal erősített torony állott; azonban kapunyílás alatta nem volt, hanem az gyetlen kapu a torony déli oldala mellett nyilt az egyetlen hajóba, melynek hossza 31′ 6″, szélessége 26′ 6″; a hajó déli falában három ablak van, de közte nincsen tám. A hajó falain mindenütt falképeknek nyoma látható, azonban csak délkeleti sarkában még észrevehetni, hogy itt három püspök külön keretben volt előállítva.

A diadalívnek vastagsága 2′ 10, 5″-et mér, e diadalív egyszerüen van tagozva.

A szentély szélessége 18′ 4″, hossza 23′ 4″, a nyolczszög három oldalával van zárva, a zárfalnak csak keleti osztálya bir ablakkal; így egyetlen ablak van a hosszszentélyben is, déli oldalán. Sekrestyének nincsen nyoma. A délkeleti oldalon ugyanazon előállítással, mint Fekete-Ardón a Mettercia látható, de a fejek hiányzanak, a mint ezen képek egyátalán még a Fekete-Ardóiaknál is romlottabb állapotban vannak, ugyanannyira, hogy soknál kit ábrázoljanak sem lehet kivenni.

Az irást alatta legnagyobb törekvés mellett sem lehet elolvasni.

A sokoldalu apsis északkeleti oldalán is van négy alak, köztük asztalkák állanak, de jelvények hiányában, kik legyenek ezen szentek, egyet kivéve mely sárkányt tart ölében s így talán sz. Juliana, még gyanítani sem lehet.

A hajó déli oldalán is, közel a diadalívhez, lehet még három püspököt látni, mert ezek süvegjei és botjai árulják el ezen méltóságukat, egyebet itt sem lehet látni, sem határozni. Legjobb még a hosszszentély déli oldalán külön keretben meglehetősen kivehető sz. Erzsébet alakja, mint ez egy fürdőkádban ülő beteget ápol, kevésbbé látható a beteg mögött álló szolgáló leány, mely egyik kezében korsót, másikában poharat tart.

A szőlős-vég-ardói falképek nemcsak ugyanegy iskolából származnak a fekete-ardóiakkal, hanem alkalmasint ugyanegy mesternek művei, erre mutat egész stylük, szinezési módjuk, és még keretük dísze is.

43.) T a t á r f a l v a.

Szathmár megyében, a Szamos jobb partján.

Ref. tégla-templom a XV-ik századból.

Csekély kiterjedésű épület, de nevezetes azért, mert Magyarországon az egyetlen ismert példány, melyben kétszínü tégla felváltott rakásával a külső falakban színes hatás idéztetett elő. A tégla t. i. vagy vörös, vagy fekete szinű, és ugyanazon sorban mindig egy-egy vörös tégla mellett fekete tégla van rakva. A polychrom hatás főkép az ablakívekben tünik föl. A párkányzatok szintén e czélra külön idomított téglákból készültek.

Az egyetlen hajónak falközti szélessége 14′ 8″, hossza 31′ 2, 5″. E hajónak van két félkörben zárt ablaka s homlokzatában 3′ 3″-nyi széles ajtaja, mely két körszelvénynyel és azok közt fekirányos vonallal záratik. A falnak vastagsága igen csekély, t. i. csak 22″-nyi.

A diadalív vastagsága szintén csak 22, 5″-nyi.

A szentély szélessége 11′ 8″, hossza 12′ 7″. Tám, s ez is feltünő csekély kiszökéssel, csak a szentély a nyolczszögből vett három oldalának szögein látható.

Nevezetes, hogy itt az ablak, ellenkezőleg a vidék szokásával, a hajó épen északi oldalán fordul elő. Ezen, és a szentély zárfalainak három ablaka, mind igen keskeny, (valóságos nyilása csak 6″-nyi) a félkörben van zárva.

A templomka, mint a csínos téglaépítésnek példánya, tüzetesebb tárgyalást érdemel.

44.) T é c s ő.

Mármaros megyében a Tisza partján.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

A régi templomból itt egyedül a falak maradtak meg; a többi mind új.

45.) U j v á r o s (A v a s.)

Szathmár megyében a szathmár-némethi técsői úton.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajóban újított torony alatt van a bejárás. A hajó ajtaja egyszerü csúcs-íves; itt is, kivételképen az ablak az északi falba van törve. A szószék csinos, renaissance stylü, az apai templom szószékére emlékeztet.

A diadalív összetett volta miatt arab-ívre emlékeztet.

A szentély a nyolczszög három oldalával záratik, keskenyebb a hajónál.

A tám mindenütt le lett törve, anyagából alkalmasint, mint másutt, a torony épült.

46.) V e t é s.

Szathmár megyében a Szamos bal partján.

Ref. XV-ik századbeli templom.

A templom nyugati homlokzata közepén torony áll, melynek nincsen a vidék szokása szerint, diagonal állású, hanem van mindegyik szabad sarkán két-két tám épszög alatt. E torony egész emelkedésében megtartja a négyszög alakot és a támak fölött még három osztályból áll, melynek mindegyikében keskeny kettős ablak nyílik. A legfelsőbb ablak fölött a renaissance korában sajátos alaku falazott díszek tétettek fel, ezek mögött pedig a sisak nem egyenes, hanem görbe vonalu nyolczszögben emelkedik. A toronyba nyiló kapu igen egyszerü, oldala csak is épszögü tagozatból állván, melynek nincsen kapitaelje, hanem csak abacusa, e fölött az alsó tagozat átmegy a csúcs-íves tagozatba, mely fölött

megint csúcs látható. A kapufélt csekély kiszökésü tám, vagy inkább falszalag keríti be. A kapu nyílása és magassága a csúcs-ív kezdetéig egyaránt 4'-at mér.

Az egyetlen hajó falközti szélessége 24', hossza a diadalívig 37' 7" oldal fala közepén támja van, déli oldalán két félkörben zárt ablak nyilik, s a keleti alatt mellékbejárás.

A diadalívnek vastagsága 33' 5".

A szentélynek szélessége 16' 9", a nyolczszög három oldalával záratik, boltozva van rendes módra úgy, hogy gerinczei gyámköveken s abból származott oszlopkákon emelkednek.

47.) V i s k.

Mármaros megyében a Tisza partján.

Ref. XV-ik századbeli kőtemplom.

A viski templom, mint a huszti, még ma is bir kőfal kerítéssel, melynek közepén maga és fa-haranglába áll.

Egyetlen hajója nyugati homlokzatának sarkán diagonal irányu tám áll, maga közt fogadván a csúcs-íves főkaput. A hajó északi hosszfalába van törve három csúcs-íves ablak, de ezek közt nincsen tám.

A szentély a szokásos alkotásu, s itt támak is szöknek ki sarkaiból; benső szögeiben féloszlopok láthatók, növénydíszes, durván dolgozott, kapitaelekkel.

A viski templom tetejéből hegyes fatorony emelkedik, melynek négy sarkán négy kisebb fatorony látható.

48.) Z a j t a.

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt.

Kath. XV-ik századbeli tégla-templom.

A nyugati homlokzaton torony áll; erre következik az egyetlen hajó, déli falának két ablakával.

A hajónál szükebb szentély nem végződik polygonba, hanem egyenes vonallal; korunkbani újítás e keleti egyenes zárfalba a főoltár két oldala mellett ajtót töretett ki, mely a későbben mögéje épített sekrestyébe vezet.

A falak így mindenütt épszög alatt állván egymáson, vagyis rendes parallelogrammokat képezvén, a támak mindenütt e parallelogrammok épszögü sarkaiba alkalmaztatván, mindnyája diagonal irányu. A toronyban és a sekrestyében egy-egy, a hajóban két pár ily tám látható.

Magyar régészeti krónika.

Összeállitá

Rómer Flóris.

Ezen czím alatt adjuk mind az épitészeti, mind a művészeti műemlékeket, melyeket vagy személyesen láttunk, vagy egyéb hiteles úton tudomásunkra jutottak.

Legelől álljanak azon egyházi építmények, melyeket szathmári utunkban, ezen egyházi megyén kivül Henszlmann Imre uti-társammal vizsgáltunk és felmértünk. Ezeket Henszlmann igy irja le:

635.*) **Ákos**, Szabolcs megyei falu, félórányira Béltektől.

Reform. *román* ízlésü templom, épült a XII-ik század vége felé, vagy a XIII-ik század elején.

A templom jegyzőkönyvében ezek olvashatók:

„Az ákosi ref. templom egynéhány rendbeli újításának leirása, nevezetesen; a délfelé levő tornyot újították 1732-ben, midőn már a templom födél nélkül maradt, csak a kőkarzat alá járván isteni tiszteletre. 1777-ben aztán az egész templom födél alá véttetett és mennyezete is elkészíttetett Pataki János asztalos által, azután 1763. esztendőben Mocsojai nemes Veres Ferencz és contribuens nemes Tar István curatorságokban kimeszeteltetett és új székek és kar készítetett asztalos Veres György úr által. A napnyugati torony is hosszasosan renováltatott egy tót ács által, még pedig a napnyugoti két ízben egymás után, mivel az előbbi elkészítését a menykő mindjárt megütötte és akkor renoválta osztán Géresi Nagy Márton anno 1775. és 76. A két szárnya újra megzsindeleztetett Simon Péter, Gaal Mihály és Molnár János által anno 1782. a nagy templom pedig (azaz a közép hajó) zsindeleztetett Molnár Sándor által 25000 zsindellel."

A templom falai téglából, építészeti tagjai faragott kőből készítvék.

Nyugati végén két magas torony áll, mely három sugár osztályban emelkedik a közép hajó felett, mindkettejének födele újszerű. A torony benső hossza egész a hajó kezdetéig 10′ 6,5″.

A hajó hármas. A közép hajónak szélessége 18′ 8,5″, egy-egy mellékhajóé 9′ 11,5″; a templomnak falközti szélessége tehát 38′ 7,5″. Mindegyik hajónak hossza 70′ 3″ A három hajót négy-négy pillér választja el egymástól, melyhez mint ötödik számítható a toronynak erősebb pillére. Bejárás a hajóba kettő van, nyugati oldalán, és déli oldalán, közel a délnyugati torony mellett. Az épület északi oldalán nincsen ablak. A középhajó

---

*) Minthogy ezen czikket az „Archaeologiai közlemények" III. köt. 179. lapon végzett krónika folytatásának lehet tekinteni, az ott megszünt sorozatot ismét folytatjuk.

nevezetesen tulemelkedik a két mellékhajón, s átalán a templom magassága szélességéhez véve, nevezetesnek mondható.

Az épület keleti oldalán csak egy, a középhajónak megfelelő, igen széles, félkörü apsis látható, mélysége 11′ 1″; tehát a templomnak egész hossza fal közt 91′ 10,5″

Az építészeti tagozás igen egyszerü, a többinél díszesebbek a torony kettős ablakainak nehány gömbszelvényes fejü (Würfelkapitael) oszlopai és a kapu fél oszlopa.

636. **Eger-Farmas.** Igen kicsiny, de azért régisége miatt nevezetes templom.

Szentélyének egész hossza 13′, szélessége 10′ 11″; keletfelé egyenes vonallal záródván, alkotása csak nem négyeges.

A hajó a szentélynek kétszeres kiterjedésével bir, hossza 27′ 6″ szélessége 20′ 8″ levén. A hajónak déli falában három ablak és a mellék-ajtó nyílik, a fő-ajtó a nyugati falban van.

A falnak és a szentélyt a hajótól elválasztó diadal-ívnek vastagsága aránylag nagy, t. i. 3′-nyi.

Támmal a templomka eredetileg nem volt ellátva; és csak későbben téttetett ilyen észak-nyugati sarkára.

Az épület a XIII-ik század elejéből származik.

637. **Heves.** A hevesi főtemplom az eredetinek, alkalmasint a XV-ik század második felében felépitettnek, falait és támait tartotta meg, s így a régi elrendezés is megmaradt, mely összeegyezik általánosan falusi templomainkkal; azonban a hevesi a rendesen találhatóknál nagyobb arányokkal bir.

638. **Jász-Apáthi.** A jász-apáthi mai nagy templom a régi XV-dik századbeli tornyoknak csak aljával bir, t. i. falaival és támjaival. Ezt bizonyítja az északi torony észak-keleti támján látható következő felirás is: „Hoc opus fecit fieri Lucas Horvat capitaneus de Apti Salasa ad honorem nativitatis beate Marie virginis 1493.“

Feltünő volt előttünk a nagy tér, mely a két torony közt létezik, s így a templomot igen szélessé teszi; de hasonló szélességet a hevesi és más keleti Magyarország templomainál is találván, e szélességet a vidéket jellemzőnek kell tekintenünk.

639. **Nyiregyháza.** A református templom régi, a XV-ik század második feléből származó tégla-épület, mely valamint elrendezésével, úgy idomaival annyira megegyezik a szathmári püspöki megye templomaiéval, hogy azt ezek befolyása alatt létre jöttnek kell mondanunk.

Lehoczky Tivadar buzgó régiségbuvárunk jegyzeteiből következő kivonatot tartottam közlendőnek:

A régi korbeli emlékek és maradványok, melyeket Beregmegyében a véletlen felfedezett, tanusítják azt, miszerint az *ó-korban*, nevezetesen Krisztus előtt nehány századdal, e környéken is a *Celták vagy Kelták* tartózkodtak.

Hogy ily gyarmatjaik egész Beregmegyében, nevezetesen Galliczia határáig a *Vereczke* körüli hegyeken is épen ugy valának, mint e megye lapályos térein, arról kezeskednek a tőlök eredő *bronz müvek*, melyek nagy mennyiségben a megye területén majdnem mindenütt előfordulnak s ritkaságok közé most már épen nem tartoznak.

E sorok irója is bir többet 70 darabnál, melyeket alkalmilag gyüjteménye számára összeszerzett s részben maga is felfedezett. Ilyen bronz-műveket, házi és harczi eszközöket, leginkább dombos helyeken, sőt magas hegyeken is találnak s többnyire cserépedényben föld alól kerülnek elő.

Igy nehány év előtt (1860.) 640. **Pudpolóczon**, egy a vereczkei hegyszorulat közelében levő igénytelen ruthen falu határában, mélyen az erdőben, találtak több font-

nyi súlyu bronz-műveket, melyek közül ott jártomban nem sikerült többet, mint 18 darabot, leginkább *körpénzt* (10 d.), egy csákányt, egy díszes lándzsát, 2 nyárs-darabot, s egy harczi véső alaku öntvényt, szereznem.

641. **A klaczanói határban**, Munkács közelében, szintén egy domb-tetőn egy aprilisi eső 1859-ben kimosott a szántóföldből néhány harczvésőt, sarló-alaku töredéket s 2 lándzsát. E tárgyak is cserépben találtattak, de az edényt a találók széttördelék. Néhány cserepet a helyszinén felszedtem s fekete agyagból való vastagszerű készítménynek találtam.

Ily bronzműveket találtak még 642. **Selesztón, Muzsajban**, közelebb **Szolyván**, (itt egy kis arany körpénzt is) és 643. **Maszárfalván**, oly nagy mennyiségben, hogy ez utóbbi helyett a találó szántóvető alig birta egy lepedőbe rakni a különféle alaku tárgyakat; ezekből, minthogy későn értesültem, csupán egy körpénzt és egy harczvésőt tudék gyüjteményem számára szerezni, a többit a lakosok s a zsidók szétkapkodák.

A *körded érmek* kétfélék; az egyik a mostani divatú karika-gyürűkhez hasonlít, csakhogy a legvéknyabb oldalán nincs egybeforrasztva; 2 ½ hüvelyknyi átmérőjü s rajta 7 bevésés általi felosztás szemlélhető, mik ismét kisebb, de nem egyenlő (27—31) részekre oszlanak. Egy ily nadály-alaku éremnek súlya, jóllehet a rézrozsda meglehetősen elfogyasztá, 10 lat. A másik is az előbbihez hasonlít, csakhogy ennél jóval véknyabb és sima; karikájának átmérője 4 ½ hüvelyknyi és súlya 5 ½ lat. Egy 30 lat súlyú csákány jelenlegi kopott állapotjában is még 9 hüvelyknyi hosszú és 2 ⅓ h. széles.

Érdekes azon lelemény, mely folyó (1864.) évi junius 20-kán Beregmegyében, 644. **Szuszkón** tétetett. Az nap ugyanis a nevezett helység határában, a Latorcza jobb partján fekvő tölgyes erdő keletnek szegelő kanyarulatánál, a magaslat közepe táján, egy kecske-pásztor bronz harczvésőt találván, azt a helybeli lelkésznek megmutatá; ez a helyszinére kimenvén s a lelet helyén néhány követ elhengerítvén, az agyag-réteggel borított földben egy nagy terjedelmű fekete cserép-edényt s abban közel 40—50 darab különnemű bronz-, fegyver- s házi eszközökre akadt. A lelkes áldozár s barátom (Szilvay Iván úr) szives volt engem azonnal a leletről értesíteni s én örömmel siettem a hely szinére, a Munkácstól keletnek mintegy 3 óra járásnyira fekvő faluba. Nem kis örömmel szemléltem itt a talált bronz-darabokat, mik közt majdnem 20 darab kisebb nagyobb, egy fontnál is súlyosabb, *harczvésöket* képezett; de volt közöttük több görbe s az élesítés által nem kevésbbé elkoptatott, nyel nélküli *kés*, 8 hüv. hosszú s 1 h. széles *füreszke*, egy a nyellel együtt 12 hüvelynyi hosszú s 1 ½ h. széles, jó karban levő *sarló*, egy egészen jó állapotban levő, lándzsa-alakú *nyil* s egy 4 hüv. hosszu faragott iron-alaku, felül szöglетes czifrázatú *styl*, sat. Természetes, hogy a nyert engedélynél fogva a legdíszesebb darabokat magamnak választottam ki s azokból több darabot a nagy-enyedi és kolozsvári muzeumoknak ajándékoztam.

Elvezetett azután Szilvay ur a hely szinére, a Szuszkótól keletnek mintegy ¾ órányi távolságra fekvő *erdöbe*, hol a csekély gödör nyomait s a tört cserepeket láttam s néhány darabot el is tettem. Feltünt itt, hogy a hegy keleti oldala, mely mintegy bástyát, óriás torlaszt képez a Latorcza mentében levő hegyek-képezte völgyben, s különösen ott, hol a bronz-fegyverek találtattak, *tömérdek köhalmaz* borítja el a hegy oldalát, és pedig közel 200 lépésnyi hosszu vonalban; itt hajdan létezett kőfalnak maradványa, vagy beomlott s nyomtalanúl eltünt bányák kiaknászott tartalma lehet. Mindenesetre figyelemre méltó jelenség, mely megérdemlené, hogy bővebben megvizsgáltassék, mit adandó alkalommal magam is megkisérlendek.

A tört cserép-edény, melyben a bronz-tárgyak élökkel befelé, egymásra ügyesen elhelyezve voltak, ujjnyi vastagságú körded s fekete égetett anyagu.

Csekély gyűjteményemben eddig *14 különféle alakban birom* a bronzöntetü *harczvésöket*; összehasonlításuk sajátságos eredményt mutat; mert míg a legsúlyosabb 5 ½ hüv. hosszu, 2 h. széles és 30 latot nyom, addig a hasonló alaku, de legkisebb terjü, 3 hüv. hosszu, 1 ⅕ hüv. széles és csak 6 lat nehéz. E, nem tudni mi czélra alkotott, harczi *vésök* különféle vonalokkal diszítvék s felső, különböző alaku öblöknél fülekkel vannak ellátva, mi okúl szolgál arra, hogy e tárgyakat a tudatlan pórnép, mely azoknak birtokába épen nem gyéren jön, majd régi korsócskáknak, majd csengetyűknek tartja.

Mint krónikánk igen érdekes részét adom a magyar **nemzeti muzeumba** 1863 és 1864-ben beküldött régiségek sorozatát:

645. **Fülöpmajor** körül római érmek találtattak és *Wagner Hermann* vasuti mérnök úr által ajándékoztattak.

646. **Nyéken** (Fehér m.) kiszántott Maximinius Daza réz érmét. Mérey Miklós úr ajándoka.

647. **Kassa városától** három fejedelmi szobor, mely a főtemplom tornyán állott, beküldetett.

648. Alkalmasint **O-Buda** táján talált, M. Aurelius Constantinus M; Constantius és Valentinianus senior-féle érmek *Schwanfelder József* úr által ajándékoztattak.

649. **Békés-Gyula** környékén 1788-ban talált 2 darab arany karika;

650. **Szentes** körül (Csongr. m.) 1827-ben 7 darab *régi bulla*;

651. és az **öcsödi** csatorna (Békés m.) ásása alkalmával 1856-ban talált gyöngyfüzér, több római éremmel, melynek lelethelye kitéve nincsen, gr. Bolcza István ő mélt. ajándéka.

652. **Nagyfalun** (Szabolcs m.) talált bronzkori régiségeket; valamint egy 1651-ki koporsóban lelt magyar öltöny fémrészeit dr. *Székely József* úr ajándékozá.

653. **Tápió-Szelén** (Pest m.) egy halomban talált régiségeket és egy Val. Constantius-féle érmet *Dr. Stessel Lajos* úr ajánlá fel.

654. **Vukovár** körül talált réz római staterát *gr. Eltz Károly* úr ő ms. ajándékozta.

655. **Alsó-Lendva** környékén talált római kőemléket, mely az alsó-lendvai tisztilak falába be volt falazva, és az Arch. közl. III. köt. 157. l. XI. sz. a. le van irva, herczeg *Eszterházy Pál* ő nmlsga elküldé.

656. **Löközházi** pusztán (Arad m.) 1817-ben talált görög felirásu ez. érmet, *b. Bánhidi Albert* ő mlsága adományozá.

657. **Egyptomból**, Mohammed-Ali alkirálytól ajándékba kapott két kő-díszedényt — hieroglyphekkel — *b. Prokesch-Osten Antal* ő nmélt. küldé el.

658. A **buzádi** erdőben talált 38 db frizási ezüst érmet *König István* főerdősz úr ajándékozta.

659. **Fudi** pusztán (Győr m.) kiásott rézmedenczét, tükröt, üveg-palaczkot *Argay József* földbirtokos úr küldé be.

660. **Budán**, a **Lukács-fürdő** telkén talált római cserép vizvezető cső. *Ludányi Ferencz* királyfürdő-bérlő urtól.

661. **Nyitra-Sárfőn** talált római érmek *Bittó Zoltán* gazdatiszt urtól.

662. **Ungh** megyéből Báthory András bibornok 1593-diki ércz konyha-mozsarát azon megyei közbirtokosság ajándékozta.

663. **Vatyai** pusztán (Pest m.) talált Antoninus Pius ez. éremmel kedveskedett *Hoitsy Samu* ur.

664. **Arad** mellett, a kiapadt Maros medrében talált, zománcza miatt igen érdekes, byzanti Krisztust *Steinitzer A. J.* úr.

665. **Acsád** körül talált füles vésőt *Lescinczky Lajos* úr.

666. a **rónaszéki** sóbánya körül lelt ugyanolyan eszközt a cs. kir. pénzügyi ministerium küldé be.

667. **Beregh** megyéből több réz-korszaki régiséget, melyek kertjében kiásattak, beküldött *Komlósy János* szolgabiró úr;

668. **Olasz-Liszkával** szemközt, a Bodrog bal partján, talált bronz régiségek *Lehoczky József* úrtól.

669. **Ghymesen** talált többnemű *kőkori* műemléket gr. *Forgách Károly* ő mlsága adta be.

670. **Kis-kőrösi** határban talált római érmek, *Sárkány János* aszódi lelkész úrtól;

671. **Mindszenten** (Csongrád m.) Wimmer János földjén talált rézkori emlékeket a nm. magy. kir. helytartó-tanács ajándékozá.

672. **Dömösről** a régi templom egyik oszlopfejét beküldé *Nedeczky Gáspár* dömösi plébános úr.

1864-ben a nemzeti muzeumba került műemlékek sorozata:

673. **Mező-Komárom** körül egy csontváz karján talált domború fonattal ékes kék üveg karika, *Forster György* Veszprém megyei esküdt urtól.

674. **Hatvan** körül a pest-losonczi vasut készítésekor bronz füles vésűk, agyag horgászkő-félékkel, *Havas József* kir. tanácsos úrtól.

675. **Kulcsi** pusztán (Fehér m.) római rézérmek *Kún Ferencz* úrtól.

676. **Ujszáskán** b. Orczy birtokán arany Krisztus 11 $^1/_4$ arany értékben, vétetett Szamolovszky aranymüvestől;

677. **Pázmándon** (Fehér m.) aranyozott réz-tűk, vas-patkó, sarkantyúk, agyagedények *Kovács Béla* úrtól;

678. **Szováton** (Kolos m.) *Sala Sámuel* úrtól 6 db görög ezüst érem.

679. **Adándon** (Somogy m.) Kereki, vagy Kapa várában talált ezüst celta érem.

680. **Török-Koppányon** (Somogy m.) a mesterlak alap-ásása alkalmával talált ezüst és réz római érmeket és cserép-edényeket *Gruber János* t.-koppányi segédlelkész úr ajándékozta.

681. **Kutasi** pusztán (Arad m.) római érmek, *Ujházi Miklós* földmívelő ajándoka.

682. **Kengyeli** pusztán a **derzsi** gát mellett ember csontok között fekete agyagedények, *Blaskovich Miklós* úr ajándoka.

683) **Duka** helység (Pest m.) területén talált fekete agyag-edények *Wrchovszky Sándor* úrtól.

684. **Kis Kőrösről** római érmek *Saffari József* sz.-biró urtól;

685. **Csákvár** területén talált római érmeket *Juth Henrik* úr ajándékozá;

686. **Pálfalván** vasuti munka közt talált cserép tálacska, *Havas József* kir. tanácsos úrtól.

687. **Nagy-Bobróczon** (Liptó megy.) igen érdekes, bronczkori lelet 58 különféle darabokban, küldé Liptó megye közönsége.

688. **Csanád** alatt, csatorna ásáskor, csontvázak körül — kő-hamvveder és bögre, *Beodrai Karácsonyi László* úr küldeménye.

689. **Ikervári** tóból 4 római érem.

690. **Tápió-Szecsőn** (Pest m.) talált bronz csákány, kőkori hálósúlyt, *Francsek István* úr ajándékozta.

691. **Kis-homoki** pusztán talált cserép-edények, *Stessel Lajos* úrtól.

692. **Bicskei** szőlőhegyen fekete cserépedény hamuval, *Vig József* tápió-sz.-mártoni iparostól.

693. **Nagyréti** helység (Heves m.) Zsidó-halom keleti részén talált több cserépedényt, *Kubinyi Albert* úr küldé be.

694. **Budán** a Drascheféle téglavető területén, egy római sírban talált különféle értékes ezüst, réz, vas és agyag készleteket, *Drasche* úr ajándoka.

695. **Sz.-Benedeken** (Somogy m.) 50 db rézérem *Rottler József* jegyző úrtól.

696. **Ugh** helység körül (Heves megy.) talált bronz kést *b. Meszena Ferencz* ajándékozá.

697. **Illoba** (Szathmár m.) helység területén ritka szépségü szironynyal bevont bronz csákányt és harczvésűt. *Kaffka Ignácz* megyei ülnök úr ajándéka.

A lelhely ki nem tételével ajándékoztak:

698. *Várady Béla* római érmeket.

gr. Batthyány Imre római érmeket Fehér megyéből.

Laczkovics Szilárd 9 db cz., 28 db réz római érmet.

Sztarek Lajos trencsényi és Dualszky János beczkói főt. plébános urak több római és egyéb érmeket.

Osztradiczky István úr római érmet és keresztelő réztálat.

Dezsö Ádám földbirtokos Arad megyéből római és más érmeket.

Minuscula körirattal ellátott vas pecsétnyomót *Ferenczy József* kassai ref. lelk. ur ajándékozott.

A nm. magyar kir. *Helytartó-Tanács* 10 db római érmet ajándékozott.

1864-ben római érmek lelhely nélkül, özv. *Vargha Lajosné* asszonyságtól.

17 db római rézérem lelh. nélkül *Magyar Ferencz* bajnai szijgyártó-segéd ajándékozta.

Török István eszterg. papnövendék római érmei.

Gessner Elek ügyvéd ur réz- és agyag-edény ajándéka.

Bartók Antal földbirtokos ur igen érdekes római családi ezüst érmek; 22 db.

Ujságok, vagy régiség-kedvelők szives közlése utján még következő lelhelyeket birtam följegyezni:

699. Az **Aszódról** talált gyűrűk, vagy karikák az által szembetünők, hogy mind oldalukon, mind gerinczükön *kerek dudorokkal* birnak. *) Egy szép bronzvésű, mely Schiefner ur, az effélékben gazdag, gyűjteményében látható, akármely gyűjtemény díszére válnék.

700. **Aszód** és **Kartal** közti kavicsbányában igen egyszerű művezetü ezüst fibulát találtak, mely Érden, Kulifay Adolf urnak birtokában vagyon.

701. A **bakódi pusztán** (Pest megye) Kalocsa közelében találtatott ugyanazon helyen, melyen 1859-ben (l. 457. sz. Arch. közl. II. köt. 302. l.) a muzeumban létező arany kincs felásatott, téglából alkotott koporsóban egy csontváz. A téglák feliratain egyes betüket lehet megkülönböztetni, de az egészet olvasni többé nem lehet. *Sürgöny* 1864. nov. 16.

---

*) Ezekhez egészen hasonlók találtattak 1834-ben egy Simferopoli sirhalomban. L. Dubois, Voyage au Caucase Archaeol. Atlasza XXXI. Tábláján.

702. A **bagi** (Pest m.) vasuti bevágásban 1864. május havában bronzkori műemlékeket fedeztek fel.

703. **Bakony-Szombathelyen** igen érdekes régi pénzlelet jött szántás által napfényre. 1864. jul. 8-án egy földész szántogatás közben ekevasával egy fazekat felkapott s utána még egy másikat, melyekből több darab pénz hullott ki. Szomszédjai észrevevén hogy valamit szedeget, őt szintén segitvén, a lelet nyilvánossá lett. Az, mi ezen mintegy 3000 darabból álló ezüst érmekből, melyek 18 fontra voltak becsülve, a nagyméltóságu magy. kir. helytartótanácshoz jutott, teszen 2890 darabot, nyom 18' 330 marc., és belső becse 138 forintra rúg. Ezen leletről tüzetesebben fogok szólani, midőn e nagy mennyiségű érmeket meghatározván, jelentésemet a magy. kir. tud. egyetemhez benyujtandom. Az első alapos tudósítást tek. Ferenczy Dávid veszprémmegyei főispáni titkár urnak köszönhetem, bár gr. Eszterházy Géza ő méltósága is, mint B. Szombathely egyik földbirtokosa, és a tudományos kutatások buzgó pártolója, legnagyobb előzékenységgel ebbeli vizsgálatimat előmozditani sziveskedett; miért itt hálámat nyilvánítani kötelességemnek tartottam.

704. **Barátiban** (Hont m.) Huszár Sándor földbirtokos ur telkén, több hamvveder kőszekercze, és csinos kővésű találtatott, és Bakits János pesti ügyvéd gyűjteményébe került.

705. **Beregszász** mellett a fövényesi dülőn (határszögben) 1863-dik év junius havában talált Balási József tenyérnyi nagyságu, vörös kőszekerczét, melyet azonban figyelem nélkül ismét elhányt.

706. **Berneczen** (Hont megyében) 1862-ben mintegy 17 darab arany találtatott, ezek közt egyik (D) N FOCAS PЄRPAVG, a császár koronás képe, jobbjában országalma kereszttel.)(kormánybotot jobbjában, országalmát baljában tartó angyal körirata: (HON) OR AUGGI; a szelvény alatt: CONOB. Huszár földbirtokos ur közlése után itt hamvedrek is találtattak.

707. **Borsán** négyszögü aranyok — klippék —, a Visó partján pedig 1855. april hóban bronz lánczgyürűk is találtattak.

708. **Borsod** megyében 23 darab török arany és 6 darab lengyel érem találtatott, a *borosjenöi* szolgabirói járásban pedig 29 darab római ezüst családi érem, ezek meghatározás, illetőleg vétel végett beküldettek 1863. junius 15-kén a m. tud. egyetem tanácsához.

709. **Ó-Budáról** Schiefner ur kapott gyönyörű régi ezüst gyürűt; carneol kövén, mintegy repülő capricornus látható. Ugyanonnan van egy vastag fél karperecz bronzból.

710. **Chalonsban** Francziahonban Gardinet Gyulánál Balogh Ferencz ifju hazánkfia *Attila* állitólagos *pecsétgyürűjének* nyomára jött. A gyürű — a levél szerint — rézből van, köve malachit. E kőbe két mellkép van vésve, két egymással szembe néző férfiút ábrázoló. Az egyiknek fején kucsma látszik, a másik hajadon fővel van. Mindkét alak alatt, tehát kétszer, latin betűkkel e név áll: *Attila*. Tudósító csak a pecsétviaszos lenyomatát látta, s ezen az aláirás hiányzott, állitólag mert lejtős szélén van sat. (Tanod. lap. 1864. 30-ik szám 360. l.)

Kár, hogy szakférfitól nincsen ezen gyürűről hiteles jelentésünk. Azok után, mik eddig ily műemlékekkel történtek, csak óvatosan hihetünk eféle műkincseknek. Nemcsak a buta csalásvágyból készült számtalan műemlék és eladatott a hiszékeny közönségnek, hanem a szakférfiak közt is találtatott elég, ki hamis gyártmányaival a világot ámította.

711. **Csajágh** (Veszprém m.) határában, erdeje tagosítása alkalmával találtatott árok-ásatáskor, több fegyverrel egyetemben, egy halom alatt vörös rézből készült, aranyozott, sz. menetek alkalmával előhordatni szokott kereszt; ezt Pribék István

veszprémi kanonok és városi plébános ő nagysága megszerzé, és a m. nemzeti muzeumnak ajándékozá.

A kereszt, gombjával, együtt majd 13″ mér magasságában, 6″ 7‴ a karok szélességénél. Előlapja, mint a régiebb keresztnél divat, négy-karélyban végződik, melynek karélyai belül egyenes szalagocskákkal keretelvék. A felső és alsó karélyban guggoló és térdelő szárnyas angyalok, jobbra és balra a boldogs. Szűz és sz. János láthatók igen kezdetleges művezetben. Ennek megfelel maga a feszület is. Tömör, törpe testének tagjai élekben végződnek; melle, bordái szabályos pánczél tagu vonalokból állnak. Semmi fenséges, semmi művészi. A kerek szentfénynyel van törve, ruhája ágyékától térdig ér, lábai egymás mellé rakvák. Régi minták után készült kontár mű, milyen az ujszászkai arany feszület, és például a legujabb időben készült jánoshidai kőkereszt parlagi feszülete.

A hátlap közepén áll a jobbra lépő Isten báránya; tőle jobbra a szárnyas oroszlánforma állat, fölötte sz. János sas a szent fénynyel; balra a szárnyas tulok, czombján kereszt, alul az angyal kiterjesztett szárnyakkal; mind ezek a rézlapba karczolvák. Ezen, bár művészi tekintetben igen kezdetleges, de ritkasága miatt mégis becses, műdarabra nt. Jancsik Ede kegy. r. veszprémi tanár ur figyelmeztetett.

712. **Csopakon** (Zala m.) e nyáron Krascsenits Béla úr uj szőlőt beültetni akarván, az ekevas kődarabokba akadt; ásatás által az akadályt vizsgálván, mintegy 160 □ ölnyi területen látható alapok tétettek napfényre. Ezen helyen, mely Csopak déli oldalán fekszik egy dombon, melyet a nép a „*Kökoporsó dombnak*“*) nevez, nagy mennyiségü római tégla és mintegy 40 darab római érem találtatott, melyek Augustus, Agrippa, Gordianus, Constantinus sat. idejéből valók.

Ezen tudósítást *Zombat István* veszprémmegyei tisztviselő és szenvedélyes régiségi buvár urtól kapván, siettem azt a legközelebbi archaeologiai bizottsági ülésben előterjeszteni; mely a Füredre utazó *Feszl* pesti építész urat megkeresé, hogy a nevezett alapokat fölmérni és a bizottmánynyal közleni sziveskedjék. Ez megtörténvén, a beadott rajzvázlat az archaeologiai bizottmány leltárába, alkalmas időben való felhasználás végett, letétetett.

713. **Deézsről** olvasom az „Anzeiger für Kunst der deutschen Vorzeit“ 1853-iki folyam 246-dik lapján, hogy a közel lévő erdőben egy paraszt egy 85 aranyat nyomó *arany nyaklánczot* födözött fel, mely kincset egy ottani birtokos egy pár ökörért megvett.

Hol őriztetik jelenleg ezen érdekes műemlék nem tudom, azonban számos aranyleleteink krónikája kiegészítésére, erről a biztosabb tudósítás igen kivánatos lenne, mire *Torma Károly* barátomat, mint Deézs városa képviselőjét, ezennel felszólítom.

714. 1864. jul. 10-én jelentette nálam *Schiefner János* úr, ki a régiségek gyűjtésével hosszabb idő óta, kedvező eredménynyel foglalkozik, hogy **Duna Földvár** körül mintegy 80 fontnyi bronz-készlet találtatott.

Ezen darabok még az agyag-mintákban találtattak, felső vastagabb végüknél kettesével, hármasával, sőt négyesével is összeforrasztva. Itt alkalmasint valami kés, vagy lándzsa-hegy készítő öntődéje lehetett. Eddig nem igen láttunk ilynemű durva öntvényeket, ezek a régi bronzművezet felvilágosítására érdekes adatul fognak szolgálni. A darabokat csak a harmadik kézből láttam, és a sok már összetörött lemez közül alig lehetett egy pár épet megmenteni.

715. **Duna-Pentele** egyik kitünőbb lelhelye nem csak a római, hanem a bronzkori műemlékeknek is. Ott találtatott több különféle alaku és súlyú bronz karika és tekercs, mindenféle átmetszetü és vastagságu sodronyból. Egy vörösréz lándzsa-hegy; különböző

*) Ezen elnevezés és a *kőhányás* név rendesen római müemlékek töredékeire mutat, mint ezt más helyeken a Vértesek közt, és a Balaton vidékén tapasztaltam.

alaku rézlapok, melyek majd négy egyenes, majd ide-oda hajló küllővel ellátvák, és az Archaeol. Képatlasz II. és XVIII. Tábl. ábráihoz igen hasonlítanak. Egy vékony rézlemez, mely egy kis kerek paizshoz hasonlít, alsó behorpadt közepén kis füllel. Igen szép szíronyú, és helyes alaku bronzvéső, más egyebekkel Schiefner úr gyüjteményében őriztetnek; valamint azon kisebb nagyobb féldió alaku karperecz-ízek, milyenek p. o. néhány év előtt a győri sóház irányában állott templomka alapjában találtattak, és a győri muzeumban láthatók; továbbá csinos, összehajló éles ormokba végződő csörgő, melyben a csörgő kavics-darab még ma is meg van. Egy, majd két fontot nyomó, bronz lap, melynek közepe kerek nyilással bir, szélei pedig felhajtvák, és helylyel-közzel karélyosak.

716. **Ercsiben** mulattomkor ez idén csakhamar szereztem két kőszekerczét, és két csúcsos végén átfúrt agyag-kúpot. Ezen utóbbiakat, melyek a Dunából kihalásztattak, Dudik barátom szövőszéki súlyoknak tartja, valamint ezek mai nap is az északon divatban vannak.

717. **Esztergomban** 1862-ben a takarékpénztári épület alapja ásása alkalmával több római tégla találtatott, ezek közt egyik VINCENTIA felirattal bir.

718. **Fehérvár (Székes)** vidékéről került a pesti avét-rézkereskedőkhez, s ezektől Schiefner ur gyűjteményébe: egy nagyobbszerű bronz csörgő; többféle karperecz, egy vastag nehéz csizmadia-bicska-alaku szerszám, de sokkal nehezebb és vastagabb; sat.

719. **Fejércsen** (Beregh m.) mintegy 30 év előtt szántás alkalmával sok aranykarika találtatott. Ezek nagy része — mint hallottam — Bereghszászon Szalay ur birtokába került.

720. **Félegyházán** (Idők Tan. 1863. jul. 2-kán) e napokban egy béres a szántóföldön római edényt és lámpát talált, a föld tulajdonosa e tárgyakat a m. nemz. muzeumnak szánta.

721. **Füzes-Abonynál** körülbelől 50 darab celt régiség fedeztetett fel bronzból, és Ipolyi-Stummer Arnold, egri kanonok ur birtokába került. Ezek közt vannak lándzsák, pallosok, kések, gyűrűk és egyéb tárgyak. *Sürgöny* 1864. jun. 1-jén.

722. **Gerlán** (Békés m.) egy sírhalomban üveggyöngyök, és pedig tejfehérek, zöldezüstösek, és egy kő-(serpentin) szekercze találtattak, és *Kottek Nándor* úr, gr. Wenckheim Géza nevelője által bejelentettek.

723. A **gyulai** várkertben mintegy 60 db XVI. és XVII. századbeli pénz darab találtatott. Idők Tan. 1863. oct. 10-én.

724. **Hanságban** találtatott, alkalmasint *kigylából*, serpentinból való kőszekercze, milyenek a hazában szerteszét találtatnak, és a nép szájában: *lánczos mennykőnek*, *Isten nyilának* neveztetnek, a németek: Donnerkeil-nak, Thorskeil-nak nevezik. Ezen találmány jele annak, hogy a *Han* a kőkorban lakott volt, s igen érdekes lenne ott a *czölöpépítmények* nyomait keresni. Az említett kő Schuster főherczegi tiszt úr birtokába került *Peck* Ágoston kegyesrendi tanár úr állítása szerint.

725. **Hamzsabégen** 1864. december 12-én találtatott több bronz, féldombor szalagokból álló, rúgó, mintegy 14 tekeredéssel, hat darab pipafödél alaku diszítmény, egy négyszögü sodronydarab, felül csavaridomulag bekezdve, alsó végén kerek domborodó lappal, több fibula sat., mely darabok, a *Kicsindeden* találtattakkal majd ugyanazonosok, Schiefner urnál láthatók.

726. A **hatvani** szőllőben a (Strázsa hegyen) sok serpentin kőszekercze, törött cserép edény és agyag átfúrt gúla találtatik Varsányi úr állítása szerint.

727. **Hellemba** fölötti hegyláncolaton, a hegy tetején földhányások, sánczok látszanak, valamint sok tégla-omladék is. Ezt római maradványnak tartják. Lehet, hogy

a *csörsz ároknak* egyik ága, melynek a Duna két partján álló várdák romjai felelnek meg. *Huszár* ur említé.

728. A **hévizi** (Pest m.) határban a bevágásnál, a községgel szemközt, a Galga keleti oldalán 1864., a tavaszi ásatás alkalmával többféle hamvveder, bronztű, sarló, kelt, lándzsa-hegy lőn felásva, és alkalmasint a m. nemzeti muzeum birtokába került.

729. **Illobán**, Szátu pusztie nevü helyen, 1864. julius havában, egy földből készült katlanban bronz csákányok, celtek sat. ásattak ki; ezek Bartok Antal szolgabiró ur birtokába kerültek.

730. **Jánosházán** (Sz. Miklós mellett Moson m.) a római halomról, hol b. Sina ő méltósága, az ottan talált római régiségek számára, egy kis házat emeltetett, tetemes menynyiségü római régiségét, több arany- és rézérmet oroztak el, a tudomány nem csekély kárára. Minthogy az említett csinos hajlék egészen elszigetelve áll, nem csoda, hogy a régiségkedvelők valamelyike — alkamasint eladás végett, magáévá tette. (L. Fővárosi lap 1864. 709. l.

731. **Kara-Vukován** a zombori járásban több izben, nagyobb számmal, találtattak hamvvedrek.

732. **Kéken** (Szabolcs megye) Nyiregyházától két órányira, a besztericzi láp vidékén sok rom, tégla, hamvveder, sőt római ezüst érem is találtatott. Az igen szép római családi érmeket, 22 darabot, melyek 1859—60-ban találtattak, Bartok Antal szolgabiró ur közbenjárásom folytán, a nemzeti muzeumnak felajánlá.

733. **Koronczóról** tudósít Ebenhöch Ferencz ottani lelkész és természet- valamint régiség-búvár barátom: hogy a *bábotai* dülőt szántván, ott mintegy 12 darab régi törésű cserepet felszántottak, melyek czifrázatát is velem közleni sziveskedett.

Milkovits urnak érdekes római lelhelyűl ismeretes téthi dülőjében pedig két római hamvvedret szántottak fel; az egyik 10″-nyi, a másik 6″-nyi magas, amaz alul öblös, fölül szükebb, fületlen, és tál módjára elterülő széle ki van fodrozva, azaz fel-alá hajtogatva; a másik alant szűk, fent öblös, szintén fületlen. Mind a kettő fekete, iszapolt földből való és jól ki van égetve. Mindegyikben hamu maradék és „Constantinus iun. nob. Caesar“ veretü érmek találtattak. Milkovics ur megtekintésre igen méltó gyűjteményében őriztetik.

734. **Koronczói** lelkész Ebenhöch Ferencz ur Győrött, a történettudomány-kedvelők gyülésén különféle celt régiségeket mutatott elő. L. „Pesti Napló“ 1864. september 11-diki lapjában.

735. A **lébenyi** (Mosonymegye) régi apátsági templom, mely a XIII. száz. első tizedében alapíttatott és hazánk még fennálló díszesebb műemlékei közé számíttatik, több évi ujjitás után m. évi sept. 4-én lőn a győri püspök által fényes egyházi szertartás mellett felszentelve. Nem csak a templom belső falai ujjittattak és tisztíttattak, hanem az egész restauratio lelke nt. Dingraff Gáspár ur gondoskodott arról is, hogy a belső felszerelés is az épületnek megfeleljen. Igen szép áldozatot tett a földes uraság, a megyés püspök, a lelkes plébános ur, de a nép is egyetemesen adakozott, hogy hirneves templomuk régi díszében tündököljék. Adja Isten, hogy nem sokára a külső, leginkább alul, nagyon rongált falak is javíttathassanak, és a kettős torony sisakjai korszerű kősisakokkal fölcseréltethessenek.

736. **Mehádián** 2000 darabon felül római érem találtatott; jelenti „Wanderer“ 1864. jun. 19-kén.

737. **Bajához** közel **Melykúton** egy zárda romjai között *román koru* faragmányok találtattak, egyike azon faragott köveknek a *mélykuti* templom oldalfalában látható.

738. **Ócsát** (Pest megye) nem csak jeles építészetü románkorú temploma teszi nevezetessé, hanem azon számos bronzkori régiség is, mely határában napfényt látott.

739. **Felső-Örön** (Vas megyében) találtatott 1863-ban Alsó-Lövő felé egy római sarcophag, melyet azonban a pór, kinek földjén volt, építőkőnek összezuzott. Ezen tudósitást Haas Mihály, szathmári püspök ő nmlsgának, köszönhetem.

740. **Paksán** (Sz. István) Abaúj m. legújabban találtatott több bronzkori fegyverrel két lapos négyszögü sodrony-tekercs, mely azért érdekes, mivel a középpont tól szélesbedő sodrony nemcsak kitünő szépségü szironya, szabályosan, és igen nagy gonddal karczolt czifrázata által, melyben a vonalos háromszög nagy szerepet játszik, feltünő, hanem az által is, hogy a sodronytekercsek középpontjában egy kerek lap, 14 mm. nyire kidudorodó közepével hosszukás, somgomb idomú pöczökkel van erősítve, mely a bronzkori gyakran előforduló, pipafödél-darabokkal nagy hasonlatossággal bir.*) A tekercsek szélesbedő sodronya egyenesen távozik a köztől és majd körkörben visszahajulván egészen hengeressé válik, hogy csavarba átmervén lapos füllel végződjék. A nagyobb tekercs átmérője 12. centm; a kisebbé 8,5. centim. a kerek, középett lazán ide oda mozogható lapok 38 és 32. mm. nyiek. A tekercsek egyike jobbról balra, a másik ellenkezőleg van csavarva, s minthogy nem egyenlő nagyságuak, alkalmasint eredetileg legalább 4 darab lehetett együtt.

Egy igen csinos ugyanolyan sodronyból készült, mintegy 15-ször tekeredett 5'5 centnyi henger, mely mindkét végén lapos 8-szor tekeredett, közepe felé vékonyuló sodronylappal volt bezárva. Ezen darab is kitünő szépségü patinával bir, és helylyel-közzel harántos sárokkal van díszesítve. E három darab súlya 2 font 14 lat; és Chrismar Napoleon Hernád-kercsi káplán úrtól Bakits János barátom gyüjteménye számára lőn beküldve.

Kár, hogy az egész lelet nem került a lelke beküldő úr birtokába. Bár egészek és ritka szépségüek e müdarabok, még sem segítik elő egy lépéssel sem a kutatót, hogy azon nagy kérdőjelre „ mik lehettek ezen tárgyak, s mire használtattak? csak egy árva jótával felelhessen.

Fogunk-e valaha csontvázat találni, melyen e tekercsek utasítanak, hogy hová és mire alkalmaztattak? Eddig csak elszórvá a földben — legalább a találók így jelenték be — vagy nagy cserépfazekokban kerültek napvilágra, mi ezen népek szokásaira — és talán történelmi korukra is fog derüt hozni, annál inkább, mert a németországi eltemetett csontvázak mellett, mennyire én tudom, eddig ilynemü müvek nem találtattak, míg fegyvereik, hadi és házi készleteik, sőt mindennapi agyag, fém, üveg holmijuk és csecsebecséjük eléggé tanúsítja azt, hogy mi előttük becses, kedves volt, velük el is temettetett. Úgy hiszem, hogy ilynemü vizsgálatok folytatása némileg czélhoz fog bennünket vezetni, és elősegítendi legalább annak átalános meghatározását, lakott-e hazánk területén többféle ős nép — hány századig, ezredekig lehettek azok itt; — és mikor követték őket más szokású, és müvezetü népségek! Ha csak ezen kérdésekre vagyunk majd egyszer képesek felelni — többet is fogunk részletesíthetni; kezdetnek e rövid időre, mióta ilynemüekkel foglalkozunk, ez is valami!

741. **Pátkán** Sz.-Fehérvártól egy órányi távolságban *római töltés* mondatik lenni, az itt létezett tó feneke jelenleg kaszáltatik, a gát maga alul négyszögü kövekből áll, felül beton munka; a tó szélén levő emelkedéseken, mintegy 2 lábnyi mélységben hamvvedreket találnak. Ezen tudósítást dr. Soltész moóri orvos urtól nyertem.

742. **Péczelen** 1864. september hóban a vaspályai átfúrásokban tömegesen találtattak hamvvedrek, többnyire eltörve, basaltból való malomkövek, és egy egyenesen fekvő csontváz. Ugyanonnan több darab csontgyöngy került Bakits János ur birtokába.

---

*) l. Kis-Tenyéről. Archaeol. képatlasz Tab. I. 1. és Tab. III. 6.

743. **Peregen** (Pest m.) egy románkoru templom alapja ásatott ki; az ásatást dr. Henszlmann Imre vezette, és az eredményt a „Győri füzetek“ III. kö'et 4-ik füzetében leirta. Egy jelentés ezen ásatásról megjelent az 1864. *Sürgöny* máj. 15-diki számában.

744. **Pest** városának legrégiebb épitészeti műemléke a belvárosi plébánia-templom délnyugati tornyának fala, melyet balra láthatunk, ha e toronyba az utczáról belépünk. Ezen több ölnyi magasságu fal a legnagyobb gonddal összeillesztett és faragott négyszögű kövekből áll. Korát eléggé határozzák a legszebb *románkoru, körívü párkányzat, és a fölötte elterülö román fogazatos diszítmény.* Ezen érdekes leleményről l. Pesti Napló f. évi nov. 16-iki számát.

745. **Ráczkevi** városa határában a peregi oldalon, Peregtől $^1/_4$ órányira keletre 1864. havában. Ludaics Miksa szolgabiró ur földjén 18 hamveder ásatott ki.

746. Salamon akademiai tagtól hallottam, hogy **Récsén** (Zala m.) Inkey uraság birtokán sok régi pénz találtatott; de bővebb tudósítással ezen leletről nem szolgálhatok.

477. **Rónaszéken** nem ritkaság, hogy a kalvárián paëlstabok, karikák, sarlók sat. a bronzkorból találtatnak.

748. **Sári** határban (Pest m. Ócsa mellett) szintén több hamvveder találtatott; közlé velem Tamásfy Mátyás haraszti lelkész úr.

749. **Solmáron,** hol eddig több emlékezetes római emlék is találtatott az erdőben, f. évben egy bronz-csengetyű is került napfényre. A régi *Mátyás vár*hoz közeli földeken pedig, különféle cserép-edények, csinos faragmányú római emlék-töredék, vas nyílhegyek sat. fedeztettek fel, és Bakits úr birtokában vannak.

750. **Sopronban** Sz. Mihály ősrégi temploma, Storno hazánkfia vezetése, és közremunkálása mellett ujittatott. Ezen ujitás alkalmával 1483-ból Trager Leonhard, 1489-ből pedig Radar Wolfgang épitészek neveik tüntek fel, és fognak honi művészeink történetében érdekes adatul szolgálni. Bővebb tudósítást ezen jeles építményről közöl a Wanderer 1864. novemb. 30-kán.

751. Id. Kubinyi Ferencz urtól hallám, hogy Soroksáron régi cserép-edények találtattak.

752. A *nagy-szántói* (Bihar m.) határban egy erekkel körülvett térségen találtatott egy *vérveres carneol* tánczoló faunusokkal, ezen műdarab 1858-ban átadatott a m. tud. akademia gyüjteményének.

753. **Sz.-Endrén** az ugynevezett *Pap-sziget* partjában igen gyakran találtatnak hamvvedrek és cserepeik. Az elsők, az ottani lakosok állítása szerint, bolthajtás-alakra vannak egymás fölé hosszabb oldalaikra rakva. A magas vizállás miatt ez idén ezt tüzetesben nem vizsgálhattam; az az egy bizonyos, hogy *Sz.-Endre* mindennemű régiségekben gazdagabb lelhelyek közé tartozik.

754. A *sz.-lászlói* (Pilis m.) volt plébános ur említé Varsányi János ismert régiség-búvárunk előtt, hogy a falun kivül fekvő klastrom romjai közt arany tárgyakat, és konyha-eszközöket is kis ástak.

755. **Szilágy-Somlyóról** Keller Róbert megyei várnagy urtól következő tudósítást vettem: Szilágy-Somlyó Kraszna megye főhelye, fekszik Kraszna folyó és a *Magura**) hegy meglehetősen meredek partjai között. A Magura-hegy vulkáni eredetü, kúp-alaku három főkúppal, és Kraszna megye tükrétől a *Csepegö* tetejeig 860′ mér. Észak felé a partok hosszabbak és lassabban emelkedők, cser- és bikkfával díszesek, melyek mintegy 2000 holdra terjednek; délfelé valamivel meredekebbek, helylyel-közzel igen meredekek és

---

*) Ezen hegyet ismerik az archaeologok azon nagyszerü arany müemlékekről, mely 1797-ben a Magura-hegy oldalán találtatván, a bécsi császári régiségtárba került.

kitünő faju szőlővel be vannak ültetve. A földrészek csillámpalából és csillámhomokból állnak.

1863. Márczius havában a Magura-hegy tövében egy épület rakása kedveért a földet bemetszeni és elhordani kellett. Ez által 4 ½ ölnyi fal támadt, melynek rétegeiből kitetszett, hogy a váltogató föld- és homok-ülepedések a vízek által lemosott, vagy hegycsúszások által feltorlasztott részekből állnak.

3 ölnyi mély leásásnál hamuréteg, mely faszénnel keverve volt, jött napfényre. A hamuréteg mintegy 2 hüvelknyi vastag, és kifelé, a lapály felé veszi irányát. Ez özönviz előtti képződésnek látszik lenni. A most leirt réteg alatt 4 ölnyi mélységben keményebb földtalaj találtatott t. i. csillámpala, és ismét hamuréteg, mely azonban a felsőbbnél sokkal inkább elmállott, és kövült faszenet foglalt magában. Ez is hosszu érben vonul el; egyik helyen majd szabályos tömegre akadtak, mely csákányokkal és kapákkal szétbontatván, 11 darab gúlaforma agyag-alkotmányból állott*), melyek felső végeiken egy lyuk megyen keresztül.

Mintegy 150 év előtt ezen lejtőkön őserdő irtatott, jelenleg pedig rajtok igen kitünő bor terem.

Semmi kétség, hogy ezen rétegek több ezer évesek, s hogy azóta itt emberek nem tanyáztak.

756. **Szlatinán** a bányák környékén találtattak régi fa-bányaszerszámok, fahámból készült kötelek, lajtorják. Ezek részint a hely szinén őriztetnek, részint a kormánynak felküldettek.

757. **Tatáról** veres réz dárda-hegy került a pesti rézkereskedőkhez a lelhely tüzetesb meghatározása nélkül, *Schiefner János* ur birtokában van.

Igen feltünő még azon bronz-lemez, mely felül mintegy forgantyúval, hátul pedig alsó szélén fülecskével van ellátva. Kerek csücske körül, három körvonal emelkedik, a lemez egészen lapos, és valamely függő óra-inga aljához hasonlít.

758. **Tétény** versenyezhet a bronzkori régiségekre nézve Duna-Pentelével. A Duna partjai fölött emelkedő magaslatokon mindenhol akadhatunk cserép-töredékekre — bronz-készletekre.

Schiefner úr gyüjteményéből csak következőket jegyzem fel: vékony rézsodronyból készült vörös rézcsákány, alakjára hasonlít azon arany csákányhoz, mely *Czófalván* (Erdélyben találtatott és a császári muzeumban őriztetik; vörös réz balta, a Dunából kihalásztatott; bronz kard, a markolatnál még a szegek meg vannak; többféle fibula, vastag rézsodrony-karika; finomabb sodronyból készült, két végén csinosan tekert karika; lovacska milyen az északi emlékeken gyakran előfordul, mint fibula részlete sat.

759. **Turán** (Pest m.) a vasuti bevágásban sok bronz baltát, kis sarlót, hamvvedreket sat. találtak.

760. **Ujvároson** (Szathmár m.) 1864. sept. 14-kén talált Gábor János bányász a malomkő-bányában, mélyen a földben egy bronz füles-vésőt.

761. **Vaálon** (Fehér megye) uj szőlőhegyén minden döntés alkalmával számos hamvveder találtatik; egy igen szép példányt láttam Gürtler Mihály vaáli esperes urnál.

762. Láttam *Schiefner úr* gyüjteményében egy gyönyörű bronz *vascsiptetőt*, volsellát, mely nem csak az eredeti sodrony-gyürűn lóg, hanem még a fel alá nyomható szorítóval is el van látva. Ezen szép darabot **Váczról** kapta.

---

*) Egészen hasonlók az Archaeol. közl. II. kötetéhez tartozó Képatlasz VIII. Tábl. 37-ik, és alább a VII. Tábl. 35-ik ábráihoz; állnak ezen kúpok csillámpalából és quarcz-jegeczekből. Több hasonló darabot lehet a magyar nemzeti muzeum régiség-gyüjteményében látni; ilyenek a hatvani szölők közt is találtattak.

Id. Kubinyi Ferencznek 1864-ik évi september hónapban Pest Megyében a Tápió-völgyén, és Heves s Szolnok törv. egyesült megyékben fekvő Nagyrév területén archaeologiai tekintetben tett kirándulásai eredményéről szóló tudósitása.

Alulirott 1864-dik évi september 12-, 13- és 14-dik napjain Lang Adolf tápió-szent-mártoni evang. lelkész társaságában Pest megyében a Tápió nevü patak mentében terjedő völgyet archaeologiai tekintetben beutazván, van szerencsém ezuttal a következendő új lelhelyeket bejelenteni:

763. **Tápió-Szent-Márton.** Ezen helység területén, a kath. kápolnától észak-nyugotnak Tápió-Bicske felé terjedő ugynevezett öreghegyi szőlő hátas részén, fekete agyagból készült cseréptöredékek nagy mennyiségben fordulnak elő. A kápolnával szemközt fekvő első szőlőben a tulajdonos forditás alkalmával egy, két füllel ellátott rendkivüli nagyságu fazekat talált, mely a leirás szerint, hamvederhez hasonlított, ezen fazék lapos fedéllel van betakarva, szájjal pedig le volt fordítva. A fazék mellett emberi csontvázat találtak, az edényben hamu vegyest csontokkal és egy birka-koponya szarvastól fordult elő. 1857-dik évben Tóth nevü testvérek szintén az Öreghegyen lévő szőlőjükben fordítás alkalmával négy hamvederre akadtak. A többször érintett szőlő hátas részén menve, annak Bicske helység felüli felhányt árok partján, felső részén domború, alsó részén lapos és csiszolt őrlő kőre akadtunk.

764. **Tápió-Bicske.** A tápió-sz.-mártoni szőlő szomszédságában fekszik az *Aranyos* nevű szőlő, mely már Tápió-Bicske helység területéhez tartozik; ezen szőlőnek dombos részein fekete agyagból készült cserép-töredékek szemlélhetők. Vig József tápió-sz.-mártoni iparos 1864-dik év tavaszán, az aranyosi szőlőhöz tartozó tulajdon szőlőjében, döntés alkalmával egy, majdnem egészen ép két fülü hamvederre talált, melyben nagy mennyiségben apró csontok és földdel kevert hamu fordult elő, ezen hamvedret a nevezett iparos általam a magyar nemzeti muzeumnak küldötte be. — Szintén az *aranyosi* szőlőben Csondolik Károly szőlőtulajdonos egy nagy hamvedret talált, a hamveder szétomlott, a mellette fekvő egyfülü kis edény pedig elhányódott. A hamvederben egy csomóba összehajtva egy hüvely szélességü, egyik oldalán sima, másik oldalán domború vonallal ellátott veres rézlemez és több rendbeli szintén veres rézből készült boglár találtatott — ezeknek ketteje középett hegyes csúcscsal, ketteje pedig szintén középett gombbal van ellátva. Az itt előszámlált rézmaradványokat Lang Adolf tápió-sz.-mártoni evang. lelkész a magyar nemzet muzeum számára mentette meg.

Tápió-Sz.-Mártonból Tápió-Bicske felé menve, a helység előtt van egy fahid, ettől keletre egy dombon tégla- és mátrai kőből álló épület-alap látható. A bicskei lakosok állítása szerint, e helyen állott a hajdankori templom, körülötte pedig a falu terjedt el. A rom. kath. egyházi névtár szerint, Bicskén a 13-dik század szerint már anyaegyház volt. A kérdéses alap apsissal van ellátva.

Tápió-Bicske helység területén az archaeolog figyelmét nem kerülheti el, a falu felső végétől dél-nyugotra menve, a tó szélén levő, úgynevezett bicskei hármas földvár. A dombok körüli, kivált dél felüli szántóföldek területén fekete agyag cserép-töredékek, hü-

velyknyi vastagságu hamveder fenékek és őrlő kövek találtatnak. Az egyik várdomb felső területe szabálytalan négyszöget képez, melynek kelet-déltől éjszak-nyugot felé terjedő átmérője 120 láb, éjszaktól dél-nyugot felé terjedő átmérője pedig 89 láb. Ezen domb területén kiálló csúcsú edénytöredék találtatott. Az edény-töredékek és őrlő kövek mind minémüségökre, mind külalakukra nézve hasonlitanak a gombai várhegyen általam kiásatott régiségekhez.

765. **Tápió-Ság.** Tápió-Ság helységnek a Tápió bal partján épült részét Csehorszągnak nevezik, a hol is a szőlődomb szélén tiz kisebb nagyobb halmot jeleltem ki további megvizsgálás és felásatás végett. Az érintett szőlők melletti közlekedési út mentében szintén régi fekete szinű edénytöredékek mutatkoznak. A kastély kertjében IV. Béla-féle és arab feliratu rézérmek találtatnak.

766. **Tápió-Szecső.** Ezen helység területén a következendő régiségek fordultak elő:

Égetett agyagból készült kúp alaku háló-súly, a Tápió-partján a Bánom nevű malom helyén.

Egy veresréz-csákány zöld patinával bevonva, fejsze alaku éllel és négyszögü fokkal ellátva, a *Mogyorós* nevü erdő szélén az uraság birkaszíne közelében.

Egy vas kengyel a talpon alul háromszögü lemez-nyujtványnyal ellátva, mely sarkantyú gyanánt használtatott.

Három darab három élü nyíl-csúcs és három vas-sarkantyú.

Ezen régiségekkel Francsek István általam a magyar nemzeti muzeumnak kedveskedett.

A Tápió bal partján, a templomtól nyugaton fekszik egy 90 láb átméretü és 5 láb magas körül-sánczolt halom.

767. **Tápió-Szele.** Ezen helység területén *Ábrahám* telkén, mely Gyürky Ábrahám tulajdona, találtatott egy rendkivüli nagyságu edénynek két hüvely vastagságu feneke, — továbbá egy középen domború, két élü szélein lapos, igen éles, nyakán négy gyűrűvel párhuzamosan és azokon felül egy lyukkal ellátott veres rézből készült lándzsa-csúcs.

Ugyanott, de a fentebbiektől külön, egy egyenes nyakú, négy lapú, egy hüvely hosszú kúp-alakú hegygyel ellátott vas-sarkantyú, alkalmasint a XII. századból. Ilyenek igen ritkán fordúlnak elő, hasonlít a III. Béla székes-fehérvári sírjában talált ezüst sarkantyúhoz.

Ezen régiségeket Geszner Elek ügyvéd általam a magyar nemzeti muzeumnak küldötte be.

Szintén a tápió-szelei határban, jelesül Steszel Lajos szelei birtokos részén, az úgynevezett *kis-homoki* pusztán, a lakház helyén, annak alapja ásatása alkalmával több rendbeli fekete agyagból készült edények és hamvederhez hasonló edény-töredékek találtattak. Ezekkel a tisztelt birtokos általam a magyar nemzeti muzeumnak kedveskedett.

Ezeken kivül Szelén megtekintésre érdemes az úgynevezett Kis-Falutól (igy nevezték el Tápió-Szelének egy részét) nyugotra fekvő hét halom a szíkes tó szélén. A helységtől véve első sorban 2, második sorban egymástól 30 láb távolságban 5, felhányott földből készült, halom látható. Ezeknek egyike 145 láb körületü. Ezekre nézve hagyományképen mitsem jagyezhettem fel; minden arra mutat, hogy az érintett halmok még a nép figyelmét is elkerűlték.

768. **Tápió-Farmos.** Tápió Szelétől Tápió-Farmos helység felé vezető úttól balra fekvő szántóföld szélén a fentebbiekhez hasonló hét halom látható, ezen halmok folyvásti szántás által azonban eredeti alakjoktól megfosztatván, a szántóföld színvonalánál csupán egy pár lábbal magassabbak. Ezen halmok tulajdonosa, Kenyo István azokkal szemközt

elnyuló homok domb oldalából árkolás alkalmával üllő helyzetben eltemetett két emberi csontvázat ásott ki.

Egy másik archaeologiai kirándulásomnak, melyet szintén 1864-ik évi september hónapban **Nagyrévre** tettem eredménye.

769. **Nagyrév**. Ezen helység Heves és Szolnok törv. egyesült megyékben fekszik a Tiszának egy kanyarulatán, mely félszigetet képez. A helységtől délfelé vezető úton menve, ott ahol a Tisza, közti tér legkeskenyebb, egy keresztbe elnyuló, egyfelől sánczczal ellátott töltés látható; — ezen töltés hasonlit az ösmeretes Csőrsz- vagyis Ördög árkához. Ezen töltéstől szintén délfelé menve emelkedik az úgynevezett *Zsidó* halom, mely Kubinyi Albert nagyrévi közbirtokos részén fekszik. Ezen halomtól keletnek árok-ásás alkalmával 1863-ik évben ritka szépségü fek te agyagból készült, korsó alakú két edény és szintén ilyetén minémüségü tál ásatott ki.

Szintén a nagyrévi határban Kubinyi Albert részén az ártér szélén fekete színü kikanyarított szájú bögre találtatott.

Az itt előszámlált edényekkel *Kubinyi Albert* általam a magyar nemzeti muzeumnak kedveskedett.

Mind ezen edények a bronz korszakhoz számítandók.

Nagy révi kirándulásomnak még megemlítendő azon eredménye is, melyet a Tiszaszabályozási egyik mérnöknek, báró Meszéna Ferencznek, köszön hetni.

770. **Ugh** helység fekszik a Tisza bal partján, melynek terü letén a tiszai átmetszés ásatása alkalmával találtatott egy veres rézből készült, befelé hajló éllel ellátott, hegyén csonkított kés, alsó része, vagyis nyele közepén három lyukkal, legalul félhold alaku két csúcscsal ellátva. Az egész kés hossza hét hüvely, a rajta levő patina setét zöld. Ezen ritka bronz-példánnyal, a milyen még eddig hazánkban nem találtatott, a tisztelt báró a magyar nemzeti muzeumnak kedveskedett.

Adalék az újabb magyar
archaeologiai könyvészethez.

Rómer Flóristól.

A magyar archaeologiai irodalom 1861 óta, midőn Ipolyi Arnold az Archaeologiai közleményekben régészeti szemlét tartott néhány önálló, és több különféle folyóiratokban és lapokban megjelent czikkekkel szaporodott, melyeket tájékozás végett az Archaeologia barátjai számára feljegyeztem. Legelől emlitendő :

*Henszlmann Imré*től „Theórie des proportions dans l'Architecture"-je I. és II. rész, sok képtáblával ; ez alapos tudománya buvárunk munkásságát a külföld előtt épen úgy hirdeti, mint „A Székes-fehérvári ásatások eredménye „czím alatt megjelent munkája, mely Pesten, Heckenast Gusztáv bizományában 1864. nagy negyedzetben számos réztáblával és fametszettel kijött. 226. l. Ára 5 f. o. é.

*Érdy János*tól kijött Erdély érmei képatlaszszal Pesten 1862. 4 r. két kötet.

Ezeken kivül:

A Magyar Tud. Társaság Évkönyveiben:

A középkori emlékszerü építészet Magyarországon, X. köt. VIII. darab és külön nyomatban Ipolyi Arnoldtól.

A középkori szobrászat Magyarországon. X. köt. XIII. dar. u. a.

Adalék észak-nyugati Dáczia föld- és helyiratához. Torma Károlytól.

A középkori magyar festészet emlékeiből részlet: A szepesváraljai XIV. század történeti falfestvény. Ipolyi Arnoldtól.

Jegyzetek a byzanti építészetről. 1864. Évkönyvekben. Henszlmann Imrétől.

Az Értesítő történet tudományi osztályában :

Néhány magyar köriratu pecsétről: Szalay Ágostontól I. köt.

Adatok a magyar czímertanhoz. Nagy Ivántól. I. köt.

A deákmonostori XIII. századi román basilika. Ipolyi Arnoldtól. I. köt.

Az erdélyi Muzeumegylet évkönyveiben :

Az erdélyi muzeum birtokában levő viasztáblákról. Finály Henriktől I. köt.

Egy archaeologiai kirándulás Hunyad megyében. Finály Henriktől.

Rómaiak nyoma Erdély északi részében 1861. I. köt. Torma Károlytól.

Dáczia felosztása a rómaiak alatt 1863. II. köt. u. a.

Tizenkét római felirat Dácziából 1863. II. köt. u. a.

Az alsó-ilosvai római állótábor és müemlékei 1864. III. köt. u. a.

A magyar orvosok és természetvizsgálok Ékvönyvében.

Szala megyei müemlékek 1864. Rómer Flóristól.

Tégla-építészet Magyarországban u. a.

Az emléktáblák és régi müemlékek kijavítása. Arányi Lajostól.

A györi *történelmi és régészeti füzetekben*, — melyek *Simor János* győri püspök ő méltósága pártolása mellett Győrött 1863-ban Ráth Károly és Rómer Flóris által Sauerwein Gézánál kiadattak, megjelentek a II. kötetben következő archaeologiai tárgyak:

*Aigner Lajos*tól: Éremtani ritkaság 171-ik l. Kis-martoni római régiségek 373. l.

*Ráth Károly*tól: Hun vezér márvány ravatala Milanóban 288. l.

*Rómer Flóris*tól: a pesti királyi egyetem könyvtárában létező pannonhalmi latin codex 1. l.; Kinisi Pál sírköve 2 kőnyomattal. 56. l.

Adatok a Corvin-könyvtárból hazánkban fennmaradt codexekhez 136. l.

Az árpási sz. Jakabról czímzett prépostság I. II. czikk 225. 338. l.

*Rosos Miklós*tól: egy ismeretlen erdélyi emlékpénz 374.

*Szigethi Dániel*től: Ásatás egy régi kápolna alapján, az új malomsoki határban 375. l.

A harmadik kötet I. (IX. füzetben) *Rómer*tól: *Az árpási* prépostság története folytatása 31. l.

*Frankl Vilmos*tól: Egyházi régiségek 88. l.

II-ik (X. füzetben) *Aigner Lajos*tól: *A rottensteini várrom*, fametszettel. 116. l.

*Rómer Flóris*tól: *Filcsont tükörtok a XIV. századból* fametszettel. 135. l.

*Ráth Károly*tól a marczaltői régi kastély. 149. l.

*Ráth Károly*tól: Régi női öltöny- és ágynemüek elnevezése. 184. l.

*Milecz János*tól: A pannonhalmi régiségtár. 184. l.

*Szaszinek Victor*tól: Sz. Vitalis temploma 190. l.

*Lehoczky Tivadar*tól: Nyaláb várában (Ugocsa m.) történt ásatások 191. l.

*B. Mednyánszky Dénes*től: Régi magyar díszkard. 192. l.

A harmadik füzetben (XI-ik füz.): *Rómer Flóris*tól *Horvát Márk* sírköve Nagy-Vásonyban, kömetszettel 213. l.

*Ráth Károly*tól: a bodonhelyi erősített kastély Sopron megyében 275. l.

A Magyar Tudományos értekezőben; megjelent Knausz Nándor és Nagy Ivántól szerkesztve:

Pozsonynak két régi egyháza I. köt. 136. l. Rakovszky Istvántól.

A budai királyi várpalota kápolnája I. köt. 41. és 333. l. Knauz Nándortól.

Gizela királyné sírjáról. 323. l. Csete Antaltól.

Drégely várának emlékezete 430. Rakovszky Istvántól.

A „**Magyar Sion**" czímü egyháztörténelmi folyóiratban, melyet Knauz Nándor akadem. l. tag 1863-tól fogva Esztergomban szerkeszt, ezen archaeologiai czíkkek jelentek, I. *Az első kötetben*:

*Dr. Zerich Tivadar*tól: A károlyfehérvári Székes-egyház I. füzet 42. l. IV. füzet 263.

Egy győri püspöknek pecsétje, kőnyomattal a szerkesztőtől I. füzet. 68. lap.

Agnus Dei II. füzet 142. kőnyomattal lapj. Zalka Jánostól; 1481-ki Breviárium, u. o. 149. l. Rómer Flóristól.

A Pálosok jelen állapota Lengyelországban III. 161. Zalka Jánostól. (Egy kőnyomattal.)

A csukárdi templom készlete 1437-ik évben. IV. 312. l.

Széchy Dénes bibornok-primás kelyhe Esztergomban. VI. füz. 461. lap. Réznyomattal. Zalka Jánostól.

Régi egyházi ékszerek. VII. füzet 551. l. IX. 711 l.

Az esztergomi kenet-kürtök. XI. füz. 868. 2 réz- és több fametszettel. Zalka Jánostól.

Sz. György vértanu fejereklyéje. XII. 889. Csete Antaltól.

Volt-e különös kenet-ámpola a magyar királyok fölkenetésére? XII. 930. Rézmetszettel. Zalka Jánostól.

A második (1864-iki) kötetben:

Az esztergomi ősrégi béke-tábla I. füz. 50 l. képtáplával. Zalka Jánostól.

Az esztergomi főkáptalan pecsetjei. V. VII. füzetben; a szent benedeki konvent pecsétje VII. füzetben.

A Budapesti Szemlében:

A középkori építészet, Henszlmann Imrétől; olvastatott az Akademia öt rendbeli ülésében.

Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erfahrung und Erhaltung der Baudenkmale:

Neuentdekte Wandgemaelde in der kath. Kirche zu Fekete-Ardó in Ugocsaer Komitate in Ungarn. Von Dr. Michaël Haas. 1864. folyam 237. l.

A magyar képző müvészben:

Régi egyházi festészetünk érdekében déli Vasmegyébe tett egy héti kirándulás. Rómer Flóristól 9. 44. ll.

A fekete-ardói müemlékekről. Idők Tanuja nyomán.

A Koszorúban:

Az enlaki egyház ős székely betükkel irt fölirata. 1864. Szabó Károlytól.

Az Ország Tükrében — számos archaeologiai rajz és leirás.

A Vasárnapi újságban:

Jelentés a székes-fehérvári régiségekről. 28—31-ik számában. Henszlmann Imrétől.

Simor- és hédervàry-féle kápolna Győrött Vas. Ujs. 1863. 28-dik szám Ráth Károlytól.

Pusztaszer 1861. Hornyik Jánostól.

Régi harangokról. Rómer Flóris 1862. és 1864-iki folyamban.

Kicsindi régiségek 1862-iki folyam u. a.

Szalai archaeologiai levelek. 1863. Rómer Flóristól.

A Tisza bölcsője czímü czikkben P. Szathmári Károlytól. 1864. évfolyban.

Árpád sírja. Ifj. Réső Ensel Sándortól 1862-iki 37—42 számaiban; és külön nyomatban is.

Ezeken kivül számos régi vár, templom és müemlék rajza és leirása Lehóczky Tivadar, Deák Farkas, Myskovszky Győző és másoktól.

A Kolosvári közlönyben:

Archaeologiai levelek 1860. 72. 74. 75. sz. Torma Károlytól.

A „Pesti Naplóban.“

Az ó-budai Fehéregyház, mint Árpád temetkezési helye. 1860. Thaly Kálmántól.

Pest városa legrégiebb müemléké 1864. Nov. 19-iki szám. Rómer Flóristól.

„Protestans egyházi és iskolai lapban“

Az egyházi müemlékek ügyében. 1864. Révész Imrétől.

„A Religióban“

Keresztény Muzeum Pesten. 1864. Rómer Flóristól.

A keresztény Muzeum első zsengéji. u. a.

„A Sürgönyben“ : Amalazuntha, ifj. Réső-Ensel Sándortól.

És ennek czáfolata — m — től.

„Attila sírja“ ifj. Réső-Ensel Sándortól, és 1864. külön nyomatban Kugler könyvárusnál.

Ezeken kivül több czikk Ensel úrtól, mely a peregi ásatásra, római utakra, községi pecsétekre stb. vonatkozik.

„Az Idók Tanujában“ :

1863. Harang- és régészeti pósta. Rómer Flóristól.

Jelentés a budai római emlék kővek — mérföldmutatók — római sírokról stb. u. adlól.

Ide számítandók még:

Székesfehérvár eseményeire készített fémerek. Irta *Érdy János.*

Dekalitron dikaion feliratu római súly, *Érdy János*tól.

A régi római font súlymértékéről. *Györy Sándo*: tól.

Henszlmann Imrének különféle folyóiratokban írt czikkei;

Pauer Iván jeles archaeologiai közlései a Pesti Hirnökben;

Botka Tivadar értekezése a svajczi hnnfőkről, és a svajczi monumentalis.

Pauer János fehérvári kanonok ur a fehérvári basilikára vonatkozó kettős értekezése, melyet az akademiai ülésekben felolvasott.

Hornyik János székfoglaló értekezése „az idéző pecsétről;

*Waltherr László*tól „Figyelmeztetés Knauz Nándor értekezéséhez: Az arany pecsétekről“? stb. stb

Név- és Tárgymutató

az archaeologiai közlemények I. és II. (új folyamu) kötetére.

(Midőn a lapszám maga áll, az I. kötetet kell érteni.)

Lap.

Pest, 1864.
Nyom. Emich Gusztáv
m. akad. nyomdász.

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

IV. KÖTET.

II. FÜZET.

(ÚJ FOLYAM. II. KÖTET.)

I. RÉZTÁBLÁVAL

ÉS TÖBB FAMETSZETTEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXIV.

TANULMÁNYOK

A KÖZÉPKORI ROMÁN

ÉPITÉSZETI CHRONOLOGIA

KÖRÉBŐL,

TEKINTETTEL A MAGYAR MŰEMLÉKEKRE.

IRTA

HENSZLMANN IMRE.

Hazánknak történelméből ismeretes lévén sz. Istvánnak vallásos buzgósága és igen számos egyházi alapitványai iránt tanusított bőkezüsége: e királyunknak szoktunk tulajdonítani majdnem minden még fenlevő régi templomot és egyházi maradványt, melyről tudva van, hogy azt ő alapította elsőben.

Így hitték sokáig, sőt vannak, kik mai nap is sz.-István építkezésének hiszik a pannonhalmi templomot, a győri, a veszprémi, és ki tudja még hány más magyarországi székesegyházat, templomot vagy kolostort.

De e hiedelem, e meggyőződés hamis és helytelen; mert nem tekintve, hogy az érintett épületek nevezetesen különböznek egymástól, és már csak azért sem lehetnek ugyanazon egy kornak szüleményei, — sz. István idejében az épitészet egészen más elrendezéssel és alakítással élt, mint a minő az idézett és átalán nálunk sz. Istvánnak tulajdonított épitményeké, s így a középkori archaeologia mai álláspontján azoknak a XI-dik század elején keletkezését *lehetlenségnek* kell nyilatkoztatnunk.

Honnan eredt tehát a hagyomány, történelem és az okmányok ezen ellenkezése a fenlevő maradványoknak tanuságával?

E kérdésre megfelelnek *Mertens Ferencz tételei.*

Mertens elsőben helyezte tudományos alapra a *középkor épitészetének chronologiáját*, ő járt el elsőben rendszeresen e tekintetben józan és alapos kritikával meghatározván először is a különböző korok előadás-módját, styljét oly fenmaradt épületek segedelmével, melyeknek maradványai egykoru leirásaikkal még jelenleg is megegyeznek. Az e módon meghatározott jellemző tulajdonok és sajátságok nyomán vizsgálta azután Mertens ama többi épitményeket, melyeknek egykorusága mellett azokra vonatkozó régi történelmi kutforrások szólanak. Ha ezen vizsgálat alatt az utóbbi épületeknek lényeges jellegeit rokonoknak találta az előbbiekkel, tagadhatlan volt mindkettejének egykorusága; ha ellenben e jellegek különböztek egymástól, el kellett állani a történelmi tanuságtól, és többre venni az épitészeti stylnek tanuságát, vagyis feltenni, hogy a történelmi tanuság más épületről szól, nem pedig arról, mely ránk maradt. Ez esetben majdnem mindig, a ránk maradt épület első alapítása óta át- vagy újra épittetett, és míg a történelmi adatok első állapotára vonatkoznak, a későbbire nézve csak mellékes, esetleges jegyzetek maradtak fenn a történelem irataiban; és épen ezeket kell felkutatni és kikeresni legnagyobb szorgalommal, és összekötni a kérdéses épitményekkel, ha azoknak korát helyesen akarjuk meghatározni* *Ezek szerint a középkor épitészeti chronologiájában az épületek stylje a fő dolog, a fő határzó jelleg.*

Mertens sokáig tartózkodott Francziaországban, ott tanulmányozván, szemben magokkal az épületekkel, a „Gallia christiana“-nak azokra vonatkozó történeti adatait; s így ismerte meg nevezetesen a *csúcsíves styl* első felléptét és fejlődését; azonban, ezen országban a román épületek legnagyobb része későbben eltünvén, és csúcsívesekkel cseréltetvén fel,

*) Itt csak a fő elv van érintve, az annak kivételeire vonatkozó tételeket alább találandjuk elöadva Mertens nézete szerint.

Mertens nézetei is sokkal alaposabbak és világosabbak a csúcsíves, mintsem a román építészet tekintetében.

A román styl példányai gyakorabbak és tanúlságosabbak Németországban, hol jelesen, két egymástól különböző iskolának szüleményeként, két igen nevezetes épületcsoport fordúl elő; az első a Rajna partján találtatik, a második Németország közepén, a Harz hegyláncz tövében. A Rajna vidék polgárosodása régibb a Harz vidékénél; amott a civilisatio elterjedését visszavihetni Julius Caesar koráig, s ezért a keresztyénség is sokkal elébb terjedt el a Rajna vidékén, mint Németország egyéb tartományaiban; de feltünő másrészt, hogy mégis a Rajna partján az épületek egész elrendezésében a byzanti építészet befolyásának sokkal nagyobb tere nyílt, mint egyebütt Németországban. E körülményt nagy Károly aacheni domja magyarázza, mely a byzanti ízlésü sz. Vitalnak szentelt ravennai templom mintájára épült, s azután maga szolgált mintául számos a Rajna partján későbben emelt templomnak.

Közép Németország épületei nagy Károly után keletkeztek, a polgárosodást és a keresztyén hitet ugyane császár terjesztvén elsőben e vidéken. Itt, jelesen a szász házból származó császárok idejében kezdődött az épitkezés, mely az ó keresztyén, a basilika építészetből vette eredetét, s annak tartotta meg egész elrendezését, a byzantinak inkább csak a részletekre engedvén némi befolyást.

Mertens főleg csak a rajnai iskolát és csoportot vévén figyelmébe, a középnémetországit nem méltatta kellőleg, s így a román építészetre nézve nem jöhetett egészen tisztába. Azonban e hiánynak magyarázatára és indokolására meg kell jegyezni, hogy azon időben, melyben Mertens írt, egyrészt Közép-Németország épületei még nem voltak kellőleg ismertetve, másrészt a byzanti építészet ismerete is inkább csak régibb iskolájának példányaira szorítkozott, s csak igen keveset tudtak ezen építészet másod fejlődésü iskolájáról.

Mertens tanulmányainak eredményét egyenként közlötte 1840. óta Försternek „Bécsi építészeti ujságában" jelesen: „A párisi templomokról", az „Aacheni domról" és „A salzburgi régi építményekről" szóló czikkeiben. Tapasztalatait utóbb 1850-ben összeszedte „Die Baukunst des Mittelalters" czímü rövid, de igen velős munkájában, melyre 1851-ben következtek a Németország középkori építményeit összefoglaló „Chronographiai táblák." Ezeken kivül Mertens szóbeli előadásokban is terjesztette tanát; és ha az e két úton nyilvánított eszmék időbeli elsőbbségét tekintjük, ki kell mondanunk, hogy Mertens volt az, ki az újabb józan építészeti chronologiát alapította. E chronologia, igaz, ez ideig nincsen még mindenütt elfogadva, jelesen a francziák még mindig követik a régibb helytelent, hitelt adván szemük tanusága ellen az írott betünek: de elfogadták Mertens nézeteit átalánosabban az angolok, és elfogadták azokat a németek, csakhogy az utóbbiak, midőn bőven merítenek abból, elmulasztják a kutforrásnak megnevezését. Oka ennek az, hogy Mertens csak tanulmányainak élvén, személyére nézve elszigetelve áll Németországban, s ezért csak nagynehezen tudta keresztülvinni nevezetes tábláinak kiadását; Francziaországra vonatkozó tábláit pedig épen nem adhatta ki, bár e végett 1856-ban és 57-ben hosszabb ideig tartózkodott Párisban. Lássuk most röviden a középkor építészeti chronologiájának azon törvényeit, melyeket Mertens tanulmányaiból elvont eredményekként ismertet „Die Baukunst des Mittelalters" czímü könyvében.

I. A középkor legrégibb szakának építészete, átalán és egészben véve, *nem monumental, nem emlékszerü*, hanem századokon át folytatott *szegénységi építészet* (Dürftigkeitsbau); s így a X-ik és XI-ik század építményei, melyekről épen a legszámosabb és legvilágosabb alapítási okmányok szólanak, jelenleg többé nem léteznek; mert helyökbe a növekedő vagyonosság és stylfejlődése értelmében, későbben mindenütt újabbak

emeltettek. *A szegénységi építészet fö jellege az arányoknak és az épitmény által elfoglalt helynek vagy teleknek feltünö csekély kiterjedése, kisszerüsége, és az alkalmazott építészeti anyag csekély értéke és nem-tartóssága*; miből következik, hogy mihelyest csak lehetett, a régibb, csak a legszorosabb határokba szorított szükségletnek megfelelő, s azért mindjárt keletkeztök után a nőttön nőtt kivánalmat többé ki nem elégítő épületeknek helyére, újabb, nagyobb, és tartósabbakat törekedtek emelni. — Az építészeti anyag eredeti csekélységéről már Mabillon is tesz említést, midőn mondja, hogy a középkor régi idejében szalmával és más kevés értékü anyaggal éltek az építeszetben „stramine vilique materia." Annal. Ord. S. Bened. II. köt. 244-ik lap a 782-iki évhez.

II. A templomokról átalán okmányok szólanak, azaz: vannak mindig tudósításaink alapításukról, és mindenesetre régibb fennállásukról; e tekintetben alig van kivétel, s ezt Mertens latin szóval „**Documentatio**"-nak nevezi. Azonban világosan és határozottan ki kell mondanunk, hogy, kivéve a ritkán előforduló feliratokat és leirásokat, az efféle *documentáló tudósítások semmiképen nincsenek összekötve a fenmaradt épületekkel.* Ekképen a documentatiónak nincsen alapja, hacsak a chronologia, az építmények stylje segedelmével, nem bír ily összekötést helyreállítani.

Az első alapításnak tűzetes feljegyzését fontosnak, sőt szükségesnek tartották, és ezen okmányos feljegyzéseknek majdnem mindnyája reánk maradott: de az épületek át- vagy újraépitése alkalmával ily pontos feljegyzés többé nem mutatkozván különösen kivánatosnak, annak említése többnyire csak alkalmilag és mellékesen szokott történni, mert a középkor történelme épen a monumentalszerü építészet keletkezésének korában válik hanyaggá, miről a Bencze-rendnek iratai világos tanúságot tesznek, s ennek folytán Mabillon sem vitte a rend történetét túl az 1116-ik éven.

Az események feljegyzésének folytonossága, a mai értelemben, a középkorban nem létezett. Innen eredt azután a történetbúvároknak kétségbeesése, midőn a régi homályos és határozatlan adatokat valamely fenmaradt épületre kellett alkalmazniok. Ebből következik:

hogy *a határozatlan, alkalmilag ejtett és hanyagul szerkesztett adatok még leginkább alkalmazhatók a fenmaradt épületekre*, minek aztán azon

szabály felel meg, mely szerint *a világos, határozott és okmányos adatok csak az elenyészett, többé nem létezö építményekre alkalmazhatók.*

III. *Magában és maga által a középkor építészeti chronologiájában semmit sem magyarázhatunk*, mit sem bizonyíthatunk. Nem szabad semmi középkori építménynek korát absolut bizonyosnak venni, mielőtt azt kortársaival össze nem hasonlítottuk; mert a *chronologia összevetö tudomány*, az egykoru épületek styljének az írott s korukra vonatkozó történeti adatokkal, öszehasonlításán alapúlván, mely munkálkodás folytán *a styl jellegeinek mindig elsőbbsége van a történeti adatok fölött, vagyis a styl nagyobb fontossággal bír a történeti adatoknál*; mivel az okmányos feljegyzések mindig többféleképen magyarázhatók, míg a styl jellegei, szembetünésök és eleven voltuknál fogva sokkal biztosabb és világosabb jellemet viselnek magukon.

IV. Azon változást, mely szerint újabb épület a régi ledöntött vagy elemi csapás által elenyészett építmény telkét elfoglalta, Mertens latin szóval „**mutatio**"-nak nevezi.

Igen ismeretes, hogy az építészeti telkek a középkorban ily változásnak nagyon is ki voltak téve, úgy szintén, hogy egy átalánosan érvényes törvény értelmében *a különös alapítvány folytán keletkezett legrégibb egyházak mindnyája a hübéri korban, azaz a 900-ik évtöl kezdve újra épittetett*; mi azért történt, mert ezen alapítványi templomok és kolostorok (Stiftungsbauten) vagyona oly gyorsan szaporodott és gyarapodott, hogy nem ritkán az ujraépités már egy emberi kor letelte előtt következhetett az első alapítás után. Ez tehát

a középkori építészeti chronologiának alapszabálya, melytől csak igen kevés kivétel ismeretes.

E szabálynak jelentősége kivált a gyakorlati életben alkalmazásából tűnik ki, s így látjuk, hogy:

a Bencze-kolostoroknak, melyek többnyire a X. és XI-ik században lettek alapítva,
a cziszterczi kolostoroknak, melyek többnyire a XII-ik században, és a
kolduló-barátok kolostorainak, melyek többnyire a XIII-ik században keletkeztek legelőször,
mindnyája később újra lett építve.

E törvény még a szerzetek keletkezési korának tekintetében is módosúl, úgy, hogy p. o. a ciszterciták még a *szegénységi épitészetnek* fokán állanak, midőn a benczék már *emlékszerü épitészetöket* kezdik meg, és a kolduló szerzetek még akkor is követték a *szegénységi* épitészetet, mikor a cziszterciek is már az *emlékszerünek* korába léptek.

Ezek állanak a szerzetesek templomaira nézve, még a többi egyházak újraépítése átalánosan a XI-ik század végére esik, kivételképen pedig a *változás* még későbben is történik; mert vannak tartományok, hol az csak a XII-ik vagy XIII-ik, sőt csak a XIV-ik században áll be.

A szerzetesek újra-épitései tanuságot tesznek az alapítványi vagyonnak gyaporodásáról, még a világi templomoknak változásai az átalános haladást tüntetik fel a polgári vagyonosság öregbítésén kivül.

Az alapítványi épületek (kolostorok s azok templomai) változását vagy újraépitését Mertens „*categorica*," a világi templomokét „*solidaris mutatió*"-nak nevezi. Van minden esetre különbség e két változás közt, de úgy hiszem, e különbséget világosabban lehet kifejezni mint Mertens tette, midőn

V. *Elismerjük, hogy az épitészeti styl a középkorban elöbb fejlödött ki a szerzeteseknél, mintsem a világi egyházban*, s ez történt egész a csúcs-íves styl keletkeztéig, leginkább Francziaországban, de többnyire Angliában és Németországban is, miből épen kimagyarázható, miért állott be Mertens mutatiója későbben a világi, mint a szerzetes egyházakban. A X-ik századon kezdve a szerzetesek valamint a vagyonosság, tekintély és befolyás,úgy az értelmiség, tudomány és művészet tekintetében is nevezetesen túlhaladták az akkor romladozó állapotában mindinkább elsülyedő világi clerust. A szerzeteknek e felsőbbsége tartott csaknem a XII-ik század közepéig, midőn a püspökök, kivált Francziaországban, felhasználván a városi községek önállás és szabadság utáni törekvését, elvesztett befolyásukat és tekintélyöket újra vissza nyerték. Ez oka, hogy a román épitészetet a szerzetes világ, ha nem teremté, legalább tökélyének legmagasabb fokára emelte, hogy ugyan a szerzetesek még a csúcs-íves styl születésénél is a keresztatya szerepét vitték, de ezentúl ez épitészet mindinkább világivá válván, a csúcs-íves styl, felszabadúlván a kolostor szabályai alól, további fejlődését és tökéletes kimivelését valamint laicus mestereknek, úgy a polgári és egyházi újra felébredt szabadsági érzetnek köszöni.

De térjünk vissza Mertens törvényeihez.

VI. A történet a tényeknek nem csak holt halmaza; ellenben mindig oly kiindulási ponthoz vezet, melyen szükségkép egyénnél, személynél kell megállapodnunk. Ha ezen igazságot legelőször ugyan a csúcs-íves styl vizsgálatánál ismertük meg, annak oka az, hogy e styl a középkoriak legtisztábbika, legérthetőbbje, legrendszeresebbje: mindazáltal ugyanezen igazság a többi stylekre is alkalmazható. Való ugyan, hogy a román styl alakzásaiban sokkal homályosabb s kevésbbé összefüggő: azonban, midőn keletkezését tanulmányozzuk, s azt valódi kiindulási pontra viszszük vissza, *itt is a személyes teremtö erejének, a* „creatio"-nak *jogosultságára akadunk*. Mindig bizonyos és meghatározott

építménynyel fogunk találkozni, melyről egész nemzedék eredt, és mely határozott alakzatai után, mint első, egész iskolának és stylnek elején áll. Ily *teremtö müködés* elismerése nélkül tömérdek alak maradna magyarázatlanul. De ilyenkor elkerülhetlen szükséges világosan és határozottan kijelenteni: mely, vagy minő helyen tünik fel legelőször is ezen építészeti szülő-alak; és ezt tenni az esetek nagy többségében sikerűl.

Az építészeti teremtésnek egyik külön nemét Mertens „*sporadicus*"-nak, azaz inkább helyhez kötöttnek, messzire nem terjedőnek nevezi, mely nem képezett, nem idézett elő iskolát; ily sporadicus teremtést látván a román építészetben Lombardia némely templomaiban: e templomok sajátságos alakzatai csak későbben, századok mulva fogadtattak el a román építészetben, de ekkor épen ezen alakzatok jellemezték leginkább az új építészetet.

VII. A teremtéssel közvetlen összefügg az *elterjedés*, melyet Mertens „**praecessio**"-nak, vagy „**propagatio**"-nak nevez. Az *elterjedés* minduntalan nagyobb-nagyobb tért foglalt el, hacsak az új teremtést más nem módosította vagy el nem nyomta. A teremtés sokkal ritkább az elterjedésnél vagy utánzásnál: s innen magyarázható azon következetesség, melyet a középkor alakzatainak rendszerességében észre veszünk. De más részt az építkezési mozgalom még más körülménytől is függvén mint az ízlés befolyásától, főképen pedig a vagyonosságtól: megmagyarázható az is, hogy ugyanazon helyiségben különféle építészeti módu építmények ugyanazon időben egymás mellett elférhettek, például: a koldulók szegénységi épületei egykorulag a cziszterczíták román stylü és a benczék csúcsíveseivel. E tekintetben folytonos vajudozás és előhaladás létezik, mire nézve nem elegendő az okát csak átalánosan kimutatni, hanem a haladást kell fokról fokra követnünk; mert *az okok és eredmények lánczolatát az építészet történetében sokkal szorosabban meghatározhatni, mint az emberi tevékenység bármely más nemü ágában.*

„Ezen négy fő szempontból," t. i. a documentatio, mutatio, creatio és propagatio szempontjából, így folytatja Mertens okoskodását munkája 83. lapján „az építészeti történet egészen más világban jelenik meg, mint a minőben eddig (azaz 1850-ig) tünt fel. Visszamenvén e tudomány kiindulási pontjához, mint alaptörvényre a *creatióra* akadunk, melyet, bár homályosan, felismertek a csúcs-íves styl teremtésében és kiterjedésében. Ezen elismerést elébb egész tisztaságában kellett felderíteni, mielőtt a *mutatio* törvényére rá lehetett ismerni, mely megint újra s végképen felvilágosította a *creatio* lényegét. A *documentatióval* már elébb is foglalkoztak ugyan, de ezt is csak a többi alaptörvényekkel egyetemben lehetett tökéletesebben felismerni. E tanulmányokban azon nézet, miszerint a stylek megegyeztek volna ugyanazon időben, bár mily valószinünek látszik is, hibásnak mutatkozott. Még magának az elég szűk határokban mozgó román építészetnek különféle fejlődési fokozatai sincsenek felosztva oly egyes korszakokra, melyek ugyanazok volnának Európa minden tartományaiban; ellenben ezen különféle fokozatok ugyanazon helyen és korban egyaránt mutatkoznak. E körülményt a creatio magyarázza meg, midőn a történelem törvényessége nem a stylnek és az időnek ugyanazonos haladásában, hanem a teremtésnek az elterjedéshez való visszonyában tünik ki."

„S itt rejlik az építészet történetének fő nehézsége. Midőn különféle styleket vettek észre, melyek egyaránt elterjedtek a legtávolabb tartományokban, természetesnek látszott föltenni, hogy ezen stylek elterjedése független levén a tér elemétől csak az időnek elemével van összekötve. Világosítsuk fel e nézetet példával. Európának építészete felosztható a kora románra, középrománra, az átmenetire és a kora csúcs-ívesre, melyhez későbben a feljődött- és a késő csúcs-íves styl járúl. Igen természetes feltenni, hogy ezen stylek, melyeknek teremtményei mindenütt szembetünő rokonsággal bírnak, ugyancsak egykorulag is keletkeztek; s így gondolhatjuk, hogy az idő itt a fő indító, mely a styleket

ezen helyiségek mindegyikében fellépteti; s ezt így fejezheti ki mindennapi szójárással: „az idő így hozta magával". Azonban az idő mit sem hoz, hanem teszi a creatio, és ennek megint bizonyos időre van szüksége, hogy az utánzás útján a tért átfuthassa."

Mertens idézett hat törvényeinek ötére semmi észrevételem nincsen; a documentatioról, mutatioról és propagatioról nyilvánított észrevételeit, s illetőleg ragyogó felfedezéseit a tapasztalás nemcsak hogy helyeselte, hanem inkább-inkább erősítette és kifejtette tovább is. Azonban egyik törvényét a későbbi tapasztalás szorosabb határok közé szorította, s ez Mertensnek az *épitészeti teremtésre vonatkozó törvénye*. Szerzőnk e törvényről nézeteinek kritikáját a következőkben szándékozom adni, de érdekesnek látom elébb azon alkalomról szólani, melynél Mertens kétségei szétoszlottak, és sejtelme, mindinkább világos tudássá válván, előadott törvényei feltalálását okozta. Ezen alkalmat szerzőnk maga következőleg beszéli el munkája 70. és következő lapjain:

„A román épitészet eddigi chronologiáját erős alapon nyugvónak tartottam, — mig legújabb időben oly tény merült fel, mely más adatok egész sorozatát annyira felvilágitotta, hogy ennek ellenében többé nem lehetett a régi állásponton megállapodni. A legrégibb Kölnnek egyik külvárosában St.-Gereon híres temploma áll. Ez jelentékeny épület, fő része tíz oldalu, több emelettel biró, polygon, melyhez hosszszentély, és ahoz, keleti végén ismét tornyos-apsis csatlakozik, ez utóbbi, gyakori jelenlétével, képezvén az alrajnai épitészetnek egyik jellemzetes jellegét. Mind ezen részek románok, de a román épitészetnek különböző fejlődési fokának korszakában emelvék. — Ismeretes sz. Anno érsek életleirásának ama helye (II. k. 17. fej.), hol szerzője azon épitészeti ujitásokról, illetőleg tágitásokról szól, melyeket Anno sz. Gereon templomán végeztetett, ezen hely a következő: „„a templom kör-(polygon)-részéhez, letörvén keleti falát, új épületet csatolt, mely hosszfalakban elrendezve, és magas feljárással ellátva, tekintélyes szentélybe és két toronyba vezet: (in chorum spectabilem turresque geminas.)"" Ezen ikertorony azután az, melyre támaszkodott eddig nem csak Kölnben és az alsó Rajnán, hanem átalán az épitészeti történelemben nem csak a fenidézett templom részeinek, hanem mindennek mi azzal összeköttetésben áll, keletkeztének meghatározása, valamint az életleiró érintett helyének magyarázata is. Gelenius ezen ikertoronyra hivatkozott mint annak tanuságára, hogy sz. Anno épité a templomnak keleti részét, Boisserée elfogadta ezen tanubizonyítványt, és Kölnben erősen hitték, hogy a fenmaradt toronypárt, s az ahoz tartozó szép apsist sz. Annonak kell tulajdonítani. Csakhogy egy csekély körülménynek közbejöttével ezen egész tanuság romba dől. A hosszszentély *nyugati* részén a föld alatt áll sz. Miklós kápolnája; és annak átellenében állott 1805-ig sz. Cecilia kápolnája. Az előbbi előtt, vagyis inkább azon szögben, melyet a kápolna a nagy polygonnal képez, fenmaradtak egy kör-alaku toronynak nyomai, és ennek átellenében láthatók voltak párjának nyomai is, melyeket 1805-ben szétbontottak. Ezen kör-alaku ikertorony oly összeköttetésben áll az érintett két kápolna-, a polygon-, az altemplom-, és a hosszszentélylyel, hogy mind ezt összefoglalva a tény tökéletesen alkalmazható a sz. Anno életleirásában említett, nem pedig a még fenálló tornyokra, s így az utóbbiak a köztök levő apsissal egyetemben későbbiek, mi mellett más, az épitészeti történetből vont okok is szólanak."

„De e ténynek felderítésével az alsó Rajnának egész ó-román chronologiája változott. A sz. Gereon templomának épitészeti részeire vonatkozó adatok eléggé ismeretesek, és alkalmazásuk a fenlévő épület részeire már most semmi nehézséggel nem járhat. E szerint azon épitészeti styl, melyet eddig a X-ik század végére tettek, leszáll az 1066-dik (Anno-féle) évre, és a fenlévő iker torony épitési ideje leszáll 1066-dik évről az 1121 és 1156-dik közti korra, Gelenius említést tevén, hogy ezen idő táján itt ereklyét találtak, és egy oltárt szenteltek fel. Azon kitünő hely, melyet a szóban levő épület, Köln

városa és az alsó Rajna vidéke nem csak a német, hanem átalán a román épitészet történelmében foglal el, biztosítja az előadott ténynek roppant befolyását a román építmények korának meghatározására; mert az építészeti történelem egész mezején sehol ily világosan határozott chronologiai adattal többé nem találkozunk."

És vajjon minő viszonyban áll példánk a fent taglalt chronologiai törvényekhez? Sz. Anno életirójának leirása elég részletes és határozott, s nincs mi annak alkalmazását a fenmaradt toronypárra és apsisra gátolná, kivéve azok styljét, mely nem a XI-dik századbeli ó-román, hanem a XII-dik századi fejlődött román módra mutat. A legújabb fölfedezés az életíró tornyaira ismervén a polygon melletti félköralakúakban, kitünteti a kor-meghatározásnál a *stylnek felsöbbségét a történeti adatok fölött**). Továbbá Gelenius arról tevén, mintegy mellékesen, említést, hogy 1121 és 1156 közt a mostani tornyos apsis táján ereklyék találtattak, és oltár szenteltetett fel, e körülmény tanuságot tesz arról, hogy az *elszórt*, *esetleg ejtett megjegyzéseket kell felkeresnünk*, *midön az emlékek netalán történt újraépitéséröl akarunk tudósítást nyerni.*

Vizsgáljunk most más példát. Déli Francziaországban Périgueux táján a későbbi vagyis másod byzanti iskolából származó templomok egész csoportjával vagy nemzedékével találkozunk. E nemzedéknek feje sz. Front temploma magában Périgueuxben, és ezen fő, ezen a magához hasonló emlékek élén álló templom a velenczei sz. Márk templomának szülöttje, mi megint azon történeti adattal van összefüggésbe, miszerint a velenczeiek a középkorban a gibráltári szorosnak tengeri rablóit elkerülvén, portékáikat déli Francziaországon keresztül szállították északi Franczia- és Angolországba, miért is Périgueux körül lassan-lassan letelepedtek, hova anyaegyházuk mintáját is hozták magukkal. A sz. Front és sz. Márk közti leány- és anyaféle viszonyt a francziák ismerik, és egyikök sem tagadja azt, de mindamellett majdnem mindnyája az előbbinek építését határozott történeti adatok nyomán a X-dik század végére teszi. De íme a legújabb kutatások, melyeket a sz. Márk templomára vonatkozólag Selvatico és Foucard tettek közzé Mailandban 1859-ben, minden kétségen kivül helyezi, hogy sz. Márknak épen azon ujraépítése, mely sz. Frontnak szolgált mintájául, csak a XI-dik század közepe táján (jelesen 1052-ben) kezdetett meg, s így világos, hogy a périgueux-i templom byzanti alakjára alkalmazott, s azt látszólag a X-dik század végére helyező történeti adatok, más templomra illenek, mely ugyanazon telken állott, mielőtt byzanti módu újraépítése történt, s e régibb templomnak más mint basilika alakja nem lehetett. Az eredeti templomnak maradványait azután a franczia archaeologok azon homlokzatban látták, mely, bár új házakkal elfedve, még ma is fennáll a byzanti stylü templomnak némi távolságában nyugotfelé és tőle csaknem tökéletesen elszigetelve. Megtekintvén e homlokzat rajzát, mint ezt Verneilh a „Déli-Francziaországi byzanti stylü templomok" czímü munkájában adja, feltünt előttem annak stylje, mely semmikép össze nem egyeztethető az ismert basilikák homlokzatáéval; ellenben igen sok rokonságot mutat az új, fejlődött román stylü homlokzatokkal, minőket déli Francziaországban, hol a közép-

---

*) Erre vonatkozólag igen jelentékeny az, mit Mertens munkája 75-ik lapján mond: „Fölötte nevezetes azon gyorsaság, melylyel a történeti tanulmányozás e fejlődésében, úgy szólván egész mozdulatában történt; ez oly föltünö volt, hogy azt csaknem határozott napra tehetjük. Így magam is, már azon korban, melyet keresö chronologiának nevezhetünk, sz. Gereon keletkezési idejét úgy határoztam meg, mint azt most teszem, 1833-ban és 1834-ben a hoszszentélyt Anno építkezésének tulajdonítván, és a tornyos-apsist 1150 és 1156 közé tevén, Gelenius azon megjegyzése nyomán, miszerint e templom részében ekkor oltár szenteltetett fel, de későbben ezen (a tornyos-apsis styljéből merített) valószinüséget, a történeti adatok még nagyobbnak tartott valószinüségével cseréltem fel." S íme a legújabb fölfedezés igazolta Mertens első sejtését, újra tanusítván, hogy a styl a középkori építészetben a szokásos történeti adatoknál biztosabb vezető.

korban még számos római emlékek léteztek, azok befolyása alatt emeltek. Hozzá járul, hogy Verneilh három csekély terjedésü altemplomról szól, de csak kettejét írja le, mely a byzanti kúpos templom tövében, vagyis nyugoti végén látható. Ha már most a fönmaradt elszigetelt homlokzat a régi basilika homlokzata volt, helyénél fogva a leírt két altemplomka másutt nem állhatott, mint e basilika kereszthajójának két kara alatt, s így az ismert két altemplom kellő közepén, és kissé kelet felé kellene keresnünk a harmadik altemplomkát, melynek e szerint a közép vagy fő apsis alatt kellett volna elterjednie. Ismervén Abbadie urat a périgueux-i templom építészét, megkértem őt ezen harmadik altemplom és illetőleg a fő apsis alapzatának felkeresésére. Abbadie úr, a francziát jellemző előzékenységgel, felszólításomnak két ízben megfelelt, és ásatott az általam kijelelt pont egész környékén, de semmi alapzatra nem akadt. A harmadik altemplomka tehát nem állott e helyen, és valóban késöbben kitünt, hogy ezen harmadik altemplomka, melyről Verneilh említést teszen, sokkal tovább kelet felé a mostani byzanti templom fő kúpjának táján létezik. Innen kitünt, hogy a bazilikának apsisa, vagyis keleti vége e tájon volt, hogy annak hosszhajója, az akkori arányzás értelmében nem terjedhetett tovább a két nyugati altemplomkánál, hogy tehát mindketteje a basilika nyugati végén állott, s így az attól még sokkal inkább nyugatra eső homlokzat maradványai nem a basilikához, hanem a byzanti templomhoz tartoztak. *S íme a styl tanusága itt is fontosabbnak mutatkozott a történeti, oly annyira határozottnak látszó adatoknál. De itt is a történelem elszórt mellékes jegyzetei különös világot derítenek a tény állására, megmagyarázván, miért áll az érintett homlokzat elszigetelve templomától, melyhez csakugyan tartozik.* Périgueux városának ama krónikájában, melyet Verneilh idéz, ezeket olvassuk: „Guilielmus de Alba rocha episcopus Petragorensis cujus tempore burgus S. Frontonis et monasterium cum suis ornamentis repentino incendio, peccatis id poscentibus, conflagravit, atque signa in clocario igne soluta sunt. Erat tunc temporis monasterium ligneis tabulis copertum.“ Maillegais, szinte Verneilh által idézett krónikájában pedig ez áll: „Anno Domini MCXX, XI. Kal. Augusti, monasterium S. Mariae Magdalenae de Vigeliaco (Vézelay) combustum est cum 1127 (sic) hominibus et feminis; *similiter incensum est monasterium S. Frontonis civitatis Petragorae (Périgueux), cum multis hominibus et feminis.*“

Az első kronikában érintett clocarium nem lehetett a mostani torony, mert ez annyira könnyedén van építve, hogy oly tűznek, mely harangjait folyadékká teszi, nem állhatott volna ellene; de azért sem lehetett a mostani torony, mert ez a fejlődött román stylben emeltetvén, az 1120-diki tűz előtt semmiképen nem épűlhetett.

De kiállotta e roppant tűz hatását az 1120-dik év előtt emelt és byzanti egyenágu keresztbe tett öt kúp, világosan mutatván Abbadie úr tanusága szerint e tűznek iszonyú hatását külső felületén. Alkalmasint építkezés közben, midőn a fő öt kúp még emelkedőfélben volt, nyugati módra a templomot meg akarták hosszabbítani és keresztjét latinná alakítani át; e czélból a meglevő öt kúphoz nyugat felé még két kúpot szándékoztak csatolni; erre mutatnak a fel nem épített két kúpnak erős, és a kiépítettekéhez tökéletesen hasonló fennmaradt pillérei. A két ki nem épített kúp előtt, és a legkeletiebbikkel okszerü összeköttetésben emelték közel 1120-hoz a szintén fenmaradt homlokzatot, átalán a középkorban sokszor fordúlván elő ez eset, miszerint a homlokzat elébb lett befejezve, mint a templom belseje. Ha a két nyugati kúp a tűz előtt épűl fel, hatásának szintúgy ellen állhat, mint ellen állott a többi öt kúp; de mivel az utolsó két kúp a tűz előtt nem fejeztetett be, és ezen okból a vésznek egész felületökben kitett pillérei megkárosúltak, a nyugati kúpok kiépítéséről lemondtak, s így e helyütt templomhajó helyett nyilt udvar létezik, és a már elébb elkészűlt homlokzat sem csatlakozhatik a byzanti hajóhoz; hogy pedig ez nyugati bejárás nélkül ne maradjon, más részt mivel a régi torony megkárosodván, újra volt szükség, felemelték

1120 után azon késő-román könnyü tornyot, melyet a franczia archaeologok némelyike, csakhogy helytelen nézete mellett valamit felhozhasson, ó-keresztyéninek mond, ámbár valamint egész alakzata, úgy minden részlete is magán a késő-román styl jellegét legvilágosabban viseli.

Igen nevezetes körülmény, hogy itt byzanti, azaz kúpos templommal, román homlokzat van összekötve, mit a környéknek sz. Front mintájára készült számos templomaiban látunk ismételve. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy itt nem a byzanti építészet első fejlődési korából származó épülettel, hanem olyannal van dolgunk, mely eredetét, a sz. Márk templomának közbenjárásával, a byzanti művészetnek a X-dik század végén és a XI-dik században keletkezett másod fejlődésü iskolájából veszi. Ezen iskolának kivált homlokzatai már is igen közel állanak a román építészetéihez, és annál közelebb állnak azokhoz, minél inkább terjeszkednek nyugat felé; így, míg a konstantinápolyi, ez időből származó, jelenleg mecsetekké átváltoztatott, byzanti templomok némileg még ragaszkodnak a régi hagyományhoz, a Görögországban ez idő táján emelt templomok sokkal inkább távoznak attól csúcscsaival, 3 félkörbe zárt kapui s ablakai s m. e. idomaikkal; s így végre a legtávolabb nyugaton, t. i. Périgueuxben, könnyü volt a Francziaországban ez idő táján már nevezetesen kifejlődött román stylt, az 1120 körül emelt sz. Front templomának homlokzatára egyenesen és tisztán alkalmazni.

Tekintsük most saját hazánknak két példáját. Mint említettem, voltak, sőt vannak még ma is olyanok, kik sz. Márton pannonhalmi templomát sz. István építkezésének tekintik; mert a zárdát már Geyza herczeg alapította, és mert sz. István híres adományozási levelében (l. Fuxhoffer Monasterol. Czinár kiadását I. köt. 32. l.) így szól: „quod nos interventu, consilio et consensu Domini Anastasii Abbatis de *Monasterio* S. Martini in Monte supra Pannoniam sito *ab genitore nostro incepto*, quod nos per Dei subsidium ob animae nostrae remedium pro stabilitate regni nostri *ad finem perduximus*, talem concessimus libertatem, qualem detinet Monasterium Sancti Benedicti in monte Cassino“ stb. Igaz, hogy itt az építkezésről, sőt annak befejezéséről világosan beszél szent királyunk: de vizsgáljuk meg azt, mi a jelenleg fennálló templomon régi maradvány, és nem lehet ki nem mondanunk, hogy e maradvány a XI. század első évéről, melyben az okmány kelt, teljességgel nem származhatott ránk; mert valamint egészében, úgy minden részletében ama stylt tünteti elő, mely egyes-egyedül a román építészetnek a csúcs-íves stylbe átmeneti korában dívott; ezen időszak pedig Magyarországon a XIII-ik század elején állván be, két századdal későbbre esik, mint az idézett okmány kelt.

S ezért azoknak sem lehet igazok, kik a meglevő pannonhalmi templomban Dávid főapát (1131—1151) alatt történt újraépítést keresik, Fuxhoffer-Czinár I. 63. l. ezen szavaira támaszkodván: „Comitis Henrici Scines (fors Szines) frater, claritate natalium, et eximia virtute, optimatibus regni carissimus, „„*combustam* divino judicio *Ecclesiam* S. Martini studioso labore, et impensis *reparavit, melioravit,* et amplificavit. Quae dum per Felicianum Archiepiscopum in consortio plurium Episcoporum solenniter consecraretur, per hos Rex (Bela II., qui Monasterium hoc orationis gratia frequenter visitabat), ad dotandum, ut lex sancta jubet, sponsam Dei admonitus, Ecclesiae S. Martini se jubente, et praesente consecratae, ad sustentationem Fratrum ibidem Deo servientium, septem naves saliferas ea cum libertate contulit, ut ab ipso salis fodinae loco usque ad Montem Pannoniae, tam per aquam, quam per terras nemo de iis tributum exigere, vel alia damnifica exactione audeat eas attentare, aut infestare. (Caps. 13. 7.)““ Eadem occasione, consecratae *anno 1137 Ecclesiae tertiam, et decimam partem tribuit de Fok, et totius comitatus Sümeghiensis; tertiam vero partem tributi totius Comitatus Posoniensis* tam in magnis, quam in parvis in omni loco, ubi tributum sive tunc exigebatur, sive secuturis temporibus exigi contingeret, idem

Rex largitus est." — „Denique donationem cuiusdam Hoda, qui eadem die consecrationi Ecclesiae cum Rege interfuit, super terra Nulos, et Szeleus (Szőlős) propria voluntate factam ratihabuit, et confirmavit."

Ezen idézésből világos a *vagyonnak* ama *szaporodása*, melyről Mertens említést teszen chronologiai törvényeiben. Igaz ugyan, hogy itt a vagyonnak szaporodása csak későbben áll be, midőn t. i. a templom már fel van épitve: azonban a kolostor vagyona már elébb is, t. i. sz. László király adománya által szaporodott, valamint maga az épités, és kivált a templomnak tágítása, hihetőleg, ugyancsak ezen újabb vagyon szaporodásának reménye fejében történt. Világos továbbá az idézett okmányból, hogy a templom egészen leégett, vagyis elenyészett; mert az mondatik, hogy ez „divino judicio", tehát súlyos következéssel történt, és hogy ez alkalommal Dávid apát a templomot tágította; mit tennie nem lehetett, ha csak kisebb mérvü tatarozáshoz, nem pedig újra-építéshez fog. Egyébiránt tudjuk, mily következése van a tűznek, midőn egy, csak fatetővel, nem pedig bolttal is ellátott templomot pusztít; láttuk ezt újabb időben sz. Pál basilikája példáján, melyet az 1823-diki tűz után alapzatán kezdve újra kellett felépíteni.

De ezen második pannonhalmi templom is, igen valószinüleg, még nem volt boltozva, mert ó-román épületnél nem lehetett egyéb, s így ez is eltünt minden nyom nélkül, mert, ismétlem fentebbi állításomat, a legrégibb alakzat, melyet Pannonhalmán látunk, csak a XIII-dik század elején készűlhetett.

És íme Fuxhoffer-Czinár I. köt. 72-dik l.ezeket olvassuk: „Reversus ex Palaestina cum Rege (Andrea II.) Urias (abbas) anno 1219. ad restaurandam Ecclesiam et Monasterium S. Martini, „„pridem antea *combustum*, et *funditus destructum*"" se accinxit, quod sexennii decursu citra ullum a Rege sive oblatum, sive petitum subsidium consummavit. *Consecrationi Ecclesiae anno 1225* interfuit Rex cum secunda conjuge, Jole, Orientis Imperatoris Petri filia; Episcopis et Magnatibus plurimis per Uriam invitatis. Qua occasione ad nullius petitionem, sed solius Dei nutu provocatus Rex, tum ob remedium animae suae, tum quia Monasterium hoc illi, et Reginae, aliisque Magnatibus, et Nobilibus, „„maximas expensas, et honores fecisset; tum quia ratio Juris, et aequitatis exigeret, et ad officium incumberet Patroni in Consecratione Monasterium dotare, et maxime, cum in reaedificatione hujus monasterii in nullo juvisset Abbatem"", triginta Mansiones Udvornicorum cum tota terra sua, quovis loco magis utilitati Ecclesiae congrueret, firmiter dare promisit. „„Verum Abbas et Conventus se potissimum piscibus egere dicentes, humiliter, et subnixa prece instīterunt, ut.. terram Ginou (Gönyő) cujus tertia pars utique ad Monasterium pertinebat"" S. Martino totam assignaret; quod et factum est. (Caps. 1. 7.)"

Így tehát a mai pannonhalmi templomnak legrégibb részei hat esztendő alatt 1219-től 1225-ig épűltek fel, még pedig a második tűz által alapzatáig elrontott templomnak telkén. A „funditus destructum" kitétel igazolja fentebb tett feltevésemet, miszerint e második templom sem birt boltozattal, mi különben is fölötte valószinü azon tapasztalat után, mely a fehérvári ásatásokból, mikre majd visszatérünk, kiderűlt.

A pannonhalmi templom Mertensnek a „mutatio"-ról szóló törvényére nézve igen érdekes és tanuságos. Ha Mertens e példát ismeri, alkalmasint nem mondja sz. Gereon kölni templomának documentatiojáról, hogy „az épitészeti történelem egész mezején sehol ily világosan határozott chronologiai adattal többé nem találkozunk."

Egyébiránt ne felejtsük el ezen igen pontos „documentatiót" nagy érdeméül felróni a benczés-rend magyar tagjainak; mert ők ez által megczáfolják Mertens állítását, miszerint „az események följegyzésének folytonossága, a mai értelemben, a középkorban nem létezett." Ők továbbá túlhaladták e tekintetben a franczia benczéseket, „kiknek hanyagsága miatt Mabillon sem vitte a rendnek történetét túl az 1116-dik éven"; végre ugyan-

csak ezen folytonos és pontos feljegyzések képessé fogják tenni a magyar archaeologiát, hogy oly szorósan meghatározott pontból indúlván ki, mint a minőt másutt hiába keresünk, kitünő határozottsággal irhassa meg hazánknak középkori épitészeti történetét, mi akkor álland be, ha majd a fenmaradt hazai emlékek mindnyájának teljes ismeretével fogunk birni.

A „Győri történelmi és régészeti Füzetek“ III-dik köt. 3. füzetében a következő okmány fordúl elő, melyre, annak kinyomatása előtt, Rómer barátom tett figyelmessé legelsőben.

XXXIII.

„Omode győri püspök, Favus pannonhalmi apát és Ábrahám comes, mint a király által több megyében a várföldek visszavételére kinevezett biróság, Ol egy-ekényi földét az Ostffyak ősei jogos birtokában hagyja. 1256.“

„Omodeus Dei gracia episcopus Jaurinensis Fauus divina miseratione Abbas monasterij Sancti Martini de Sacro monte Pannonie Comes Abraam filius Benke vniuersis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in uero Salutari Vestra noverit vniuersitas quod cum in diuersis comitatibus super revocandis et restituendis terris a castris indebite alienatis a domino nostro Bela illustri Rege Hungariae iudices sive inquisitores essemus constituti, et inter cetera Paulus de Chov. Bana Symeon filius Belcus Benedictus filius Regue ac ceteri iobagiones castri ferrei Benedictum Jacobum Osl. filios Osl. Bani ad nostram citauissent presenciam requirentes ab eis quandam terram nomine Ol sufficientem ad unum aratrum quam de iure castri esse asserebant! predicti nobiles responderunt quod ipsa terra et que vocabatur Ol nec erat de iure castri sed ipsorum est et semper fuit terra hereditaria ab ipsis et eorum progenitoribus ab antiquis possessa pacifice et quiete. Nos igitur attendentes, quod Comes Herbordus coniudex noster fratribus suis eisdem filiis Osl. assistebat qui plenius veritatem sciebat uel scire poterat! utrum ipsa terra sit de iure castri an ad predictos nobiles pertineat dicto comiti Herbordo Georgio filio Mauricij ac Jacobo adiudicauimus iuramentum qui termino sibi assignato videlicet in octauo beati Marci evangeliste cum essemus apud *monasterium de Jak. in consecratione ipsius monasterij* prestiterunt Sacramentum asserentes quod dicta terra sit et semper fuerit predictorum nobilium filiorum Osl. hereditaria. Unde nos supradictis iobagionibus castri silencium imponentes in hac parte Sepedictam terram iam dictis nobilibus sicut ab antiquo possederant reliquimus perpetuo possidendam pacifice ac quiete. In cuius rei testimonium presentes litteras concessimus Sigillorum nostrorum munimine roboratas Anno Domini M°. CC° quinquagesimo sexto.“

„A bőrhártya-szalagokról lefüggött 3 pecsét közül az egyik, Omode győri püspöknek egyszerü tojásdad sárga viasz pecséte teljesen ép. Belkörében egy álló püspök áll jelvényeivel, körirata: „S. HOMO DEY. DEI. GRA. EPISCOPI. IAVRIESI.“ Tekintetes Koltai Vidos Kálmán vasmegyei mihályfai közbirtokos úr családi levéltárából közli

Ráth.

Eitelberger, bécsi tanár, a jáki templomot kétszer irta le a „Bécsi archaeol. középponti bizottság évkönyveinek“ I. kötetében (1856.), és a „Mittelalterliche Denkmale d. österr. Kaiserstaates“ I. kötetében (1858.); mindkét leirását számos réz- és fametszettel világosítván fel.

1856-diki munkájában (Évkönyvek I. 132.) Eitelberger így nyilatkozik: a török idő óta „annyira feledékenységbe ment e templom, hogy még a magyarországi zárdák igen

szorgalmatos történetirója Fuxhoffer Dömény is csak kevéssé biztos ide vonatkozó adatokkal szolgálhat, sőt még a pannonhalmi nagyérdemü levéltárnok Czinár Mór is semmi újat nem tudott hozzá tenni Fuxhoffer Monasterologiájának velem közlött, kézirati átdolgozásában." És utóbb: „Fuxhoffer értekezése sz. Jákról világos tanuságát szolgáltatja annak, mi módon irták a mult században a történetet, és mily hajlandók voltak ott, hol biztos adatok hibáztak, azokat hypothesisekkel és sejtésekkel pótolni."

Azonban mindamellett, hogy Eitelberger maga panaszkodik az adatok hiányáról, mégis utóbb (140. l.) egyes-egyedül a styl jeleire támaszkodván, a következő itéletet hozza az emlék keletkezési koráról:

„Minden documentált adatok és a magyar emlékek teljesebb ismerete hiányában, nem bátorkodom számokban kimondani a templom építkezési korát; mindamellett feljogosítva érzem magamat, stylje után, ezt a XIII-dik század első felébe tenni."

S íme Ráthnak legújabb fölfedezése ezen *egyedül a styl jellegeiből* merített itéletet meglehetősen igazolja és erősíti: mert a fennidézett okmányban a templom felszentelését 1256-ra tevén, ennek épitési idejét a XIII-dik század hatodik és alkalmasint ötödik évtizedébe viszi vissza. Ezen utóbbinál tovább menni nem tanácsos, mert kezdetén a tatárok dúlták fel Magyarországot, s így, valamint átalán az épitkezést, úgy kivált ily kitünő épületnek, mint a minő a jáki, emeltetését akadályozták. De még a tatárok visszavonulása után sem valószinü, hogy ily műhöz rögtön foghattak volna Magyarországon; e szerint tehát az építkezés idejét 1246 és 1256 közé lehetne tenni. Megemlítendő még, hogy a *monasterium* szót nem mai értelmében kell venni, mert régenten e szó templomot jelentett, mi „A fehérvári ásatások eredményei" czímü munkám számos idézéseiből is kiviláglik, hol a „monasterium" szó mindig a fő templomra vonatkozik, melylyel zárda nem is volt összekötve. Egyébiránt a középkor legrégibb idejében „monasterium" szón még a tornyot is értették, mert eleinte a tornyokat elkülönözve a templomtól, mint egyedül magában álló épületet, szokták emelni.

Igen nevezetesnek mondhatjuk Ráthnak fölfedezését, mert ez először: Mertensnek abbeli törvényét tökélyesen igazolja, miszerint a középkori épületek korbeli meghatározásánál az első és fő indító okot a styl jellegei szolgáltatják; másodszor: mert Mertens abbeli törvényét is igazolja, miszerint a styl elterjedése, mely átalán nyugatról keletre vette útját, az utóbbira későbben érkezik, és lassabban haladt, így a jáki templomban oly alakzatokat találunk, melyeket Franciaországban már egy évszázad előtt felcseréltek a csúcsíves styl alakzataival; harmadszor: mivel a jáki templom felszentelési ideje oly pont, melyen a magyarországi román épitészetnek legnagyobb tökélyével találkozunk.

Mig a pécsi székes-egyháznak igen gazdag szobrászati művei nem lesznek fölleplezve, addig a jáki templomban fogjuk tisztelni hazánknak legdúsabb, legtökéletesebb románkoru emlékét; sőt, ha Pécsett a még vakolat-födte dombormüvek és szobrok nem jobbak az eddig ismerteknél, a jákiak plastikai styljük után sokkal felülmúlandják a pécsieket, és még épitészeti tekintetben is az utóbbi templom fejlődtebb művészetre mutat az elébbinél, ámbár Pécsett gazdag és nagy székes-egyházról levén szó, ez nagyobb arányaival, complicáltabb elrendezésével, és szobrászati műveinek pazarló fényűzésével túlhaladja a minden országúttól messze magányban fekvő benczés templomot.

Összehasonlítván a két templom kivált plastikai művek alkalmazását, a jáki keletkezésének, most már biztos datumát, ez újra igazolja „A székes-fehérvári ásatások eredményei" czímü könyvemben tett azon nyilatkozatomat, miszerint a mostani pécsi székesegyház keletkezését a XII-dik század végére, tehát a jákit félszázaddal megelőzőleg és nevezetesen 1180 és 1200 közé tettem.

Miután Mertens törvényeinek helyességét az épen taglalt négy kitünő példával

szembetünőleg igazoltam: érdekes tudni, hogyan alkalmazza maga a szerző e törvényeket a román-épitészet keletkezésének tanára.

Mertens *Lombardiában* keresi az ó-román épitészet keletkezését. Ezt ugyan elég határozottan ki nem mondja, azonban ily nézetére következtethetünk három okból: először azért, mert a legrégibb ebbeli emlékeket épen Lombardiából idézi; másodszor, munkája 94-dik lapján nagy súlyt fektet a *sporadikai*, vagy helyhez kötött, tovább nem terjeszkedő, lombardiai emlékekre; végre harmadszor, mert Európa északi tartományaiban az ó-román épitészet első megjelenését átalán csak a XI-dik század utóbbi felére teszi. *Olaszország* többi tartományaira nézve munkája 97 és 98-dik lapján Mertens következőleg nyilatkozik:

„Vajjon az 1089-dik évben keletkezett *pisai* dom, épitési alakzatait Syriából vette-e, vagy tulajdon környékének valamely római emlékéről, jelenleg elhatározni alig lehet; de mégis ezen épületet igen jelentékeny s egészen eredeti teremtésnek kell tekintenünk, mely egész nemzedéknek élén áll. Hasonlólag áll az ügy alsó Olaszországban, hol a román épitészet 1080 körül *Amalfi* és *Salerno* városokból indúlt ki, hasonlólag *Rómában és a pápa birodalmában.* Hogy az épitészet ezen tartományokban másként fejlődött, mint az északi tartományoknak, — Lombardiát sem véve ki, — tulajdonképi román épitményeiben, ezt az utóbbiakétól itt elütő előzményeknek, a mindkét vidéken különböző épitészeti iskoláknak, melyek az ó-keresztyéni korból származtak át, kell tulajdonítnunk. Csak a *velenczei* iskola, vagyis inkább az adriai tengernek északi partjain keletkezett épitészeti mód régibb Olaszországnak valamennyi egyebénél. A főhely itt *Aquileja*, *Pola* és *Velencze.* E városokban az épitményeket visszavihetni egészen az 1031-dik évig, melyben az aquilejai patriarchalis templom épűlt fel. Mit *Sicilia* iskolájának nevezünk, hosszabb időn át egyedül a *palermoi* iskola, melytől a *messinai* csak a XII-dik század első felében kezd különbözni.

Francziaországban Mertens szerint az ügy következőleg áll:

92. lap. „*Burgundiában* a román épitészet mutatkozik legelőször *Beaune* városának Notre-Dame templomában, mely 1080-ban fejeztetvén be, a fenmaradt burgundi e módú épitmények legrégebbike. Ezután a burgundi iskola kitünő módon lép fel az 1088-ik évből származó *Cluny* városának templomán; ennek épitkezése csaknem egész század alatt folytattatván, itt a burgundi iskolának minden jellegei igen jellemzetesen fejlődtek. Itt támokat látunk, és további fejlődésben e támok, íves alakú nyilásokkal töretvén át, valóságos ívtámokká váltak.“ Ezen épitészeti tag itt fejlődött ki, s innen ment át a szomszéd

„*Il de France*-nak iskolájába, hol e styl legelőször mutatkozik (99. lap) a Loire melletti sz. Bénoit (1080-dik év, l. 100. l.), későbben, további fejlődésben Beauvais-nek sz. Lucien (1092-dik év, l. 100. l.), végre a XII-dik század elején Páris városának templomaiban.“

99. l. „*Auvergneben* a román épitészet Clermont városából indúl ki.“

99. l. „*Normandiában* a román épitészet első példái Jumièges-ben és Bernayben jelennek meg, mert (105. l.) a caeni férfi- és női apátságokat, melyeket 1066 és 1077-re visznek vissza, 1140 körül épűlteknek tartom.“ (E nézetének okát azonban Mertens tovább nem fejtegeti). Francziaországnak normandiai iskolájából eredt az angol román épitészet, melyet azért „norman style“-nek hínak.

Angliának román épitészete chronologiájára nézve Mertens így nyilatkozik:

104. l. „Angliának fenmaradt épitményei nem oly régiek, mint a minőknek azokat tartják, e tekintetben tehát Anglia más európai tartományokkal együtt csak a második rangot foglalhatja el. Legrégibb példánya az úgynevezett norman épitészetnek Londonban épűlt fel a régi sz. Pál székes-egyházában, alkalmasint II. Henrik uralkodása első éveiben 1154 körül. A chichesteri, rochesteri, norwichi, durhami, herefordi, gloucesteri és más

székes-egyházak mindnyája csak 1170 után és még a XIII-dik század elején is román stylben lett felemelve."

Déli Francziaországban:

99. l. „*Aquitaniában* a román épitészet Poitiers és Périgueux városokból indúlt ki," az utóbbi város egyik épülete, t. i. sz. Fronté, alapja levén a Périgord és szomszéd tartományaiban alkalmazott byzanti épitészetnek.

99. l. „A *Provenceban* Avignon fő hely e tekintetben."

99. l. „A *Languedoc* legrégibb román épületei Arlesben fordúlnak elő, a Roussillon egyik zárdájában és más épűleteiben."

90. l. „Németországban a román épitészet kezdete Kölnben mutatkozik 1070 körül. Legjelentékenyebb példánya itt a *capitolini sz. Mária* templomának hajója, melyet a sz. Gereonéval egykorunak, de különböző mestertől származónak kell tartanunk; valamivel régibb ennél az alapítványi voltában igen határozottan datált *sz. György* temploma, melyet Anno érsek épitett 1059-ben, s mely 1074-ben szenteltetett fel (92. l.). Kölnnel épitészeti tekintetben még csak Trier, Lüttich és Nivelles városok vetélkedhetnek; Kölnből származott át e müvészet a XII-dik század eleje óta, elébb a Közép-Rajnára, Westfaliába és alsó Szászországba, és csak utóbb a XII-dik század közepe sőt vége táján Németország többi, kivált déli tartományaira; „mit (98. l.) azon körülmény is bizonyít, miszerint a román épitészet Németországban nem oszlik több iskolára (?), mint Francziaországban, hol hét ilyen iskola támadt leginkább a régi római fenmaradt emlékek különféle befolyásából."

A fentebbiek szerint Mertens a román épitészet tulajdonképi felvételét és használatát nem viszi tovább fel a XI-dik század közepénél, csak egy kivételt ismervén el, t. i. *sz. Benigne dijoni* templomáét, melyről a 90. l. ezeket mondja: „1000 körül a román épitészet első teremtését *sz. Benigne* dijoni templomában látom, melynek keleti rotundája egész a franczia forradalomig fenmaradt, és melynek hajója teljesen le van irva Plancher és Mabillon munkáiban."

Azon tizennégy esztendő alatt, mely Mertens könyvének kiadása óta lefolyt, az archaeologiai tudomány nevezetesen haladott; törvényei és átalános nézetei fennállanak ugyan még ma is, — kivéve a VI-dik törvényt és a sporadikai építészetrőli nézetét; — ellenben sok újabb felfedezés a román épitészetet egészben mégis régibbnek mutatja ki, mint azt Mertens hajlandó elismerni; ez a következőkben világossá fog válni.

Az inkább helyhez kötött „*sporadicus*" románféle épitészetet szerzőnk nem csak Európában, hanem még Arábiában is látja képviselve.

95. l. „*Igen nevezetes a pillérnek oszloppali szegélyezése* („eine Form die man nicht unpassend die der Pfeiler-Saeulung nennen kann, von dem Umstande dass alle Pfeiler hier mit Saeulen besetzt sind"). Úgy tetszik, mintha ezen alakzást legelőször is a keleten kellene keresnünk; s itt két templomot hozhatni fel például: *sz. Simon stylitesét*, melyet a tájnak arab lakosai Deir Saman-nak neveznek, és mely Agincourt munkájából ismeretes, és az Egyiptom kisebb oasisá-nak *el Hayz* nevü helységében létező kolostor-templomot."

Az utóbbit nem ismerem, de az előbbinek rajzát igen, Agincourt épitészeti osztálya XLV. t. 29, 30 és 33-dik ábráiból. Quastnak Agincourt rajzaihoz irt szövege következő: 29. áb. „sz. Simon, Mandrasban Köves-Arábiában levő, körívekkel ellátott templomának maradványai. 30. áb. ugyane templomnak homlokzata. 33. áb. oldalának felrajza."

Midőn e három rajzot vizsgáljuk, a 29. ábra *pillére oldalán féloszlopokat* fogunk látni, a 30-dikon *féloszlopokkal szegélyzett kaput és fülkét*, a 33-dikon *félkörbe zárt ablakot, és ezek oldalán felfutó és az ablakot tagozatával körülfoglaló falpárkányzatot*; *mely alakzatok mindnyáján szintúgy észrevehetők a kifejlödött román styl példányaiban.* Sajnálatunkra e ma-

radvány keletkezési kora nem ismeretes; oly helyen fordúl elő ugyan, hova a muhamedán vallás igen korán terjedt el, mely körülmény miatt a romot nem igen tehetjük közelebb korunkig, mint legfeljebb a VII-ik század vége felé: de másrészt fenmaradtak a keleten és a muhamedán népek közepette még eredeti keresztyén kolostorok is, — ilyenekről Tischendorff értesít utazásaiban, — s így az időmeghatározás kétségkivüli itt nem lehet. Egyébiránt nem tagadom, hogy még a VI-ik század mellett is szólhat némely konstantinápolyi régi maradvány, s így a byzanti épitészetből származhattak ide a fent érintett különös alakzatok. Másrészt azonban nem érthettem, hogyan nevezheti Mertens e templomot egyes elszigetelt „sporadicus“ emléknek, és folytathatja ekképen beszédét: „A sporadicus creatiónak van *saját nemzedéke* (Filiation), és úgy tetszik, mintha ezen művészeti alakzatot (az oszloppali szegélyezést) leginkább az arabok terjesztették volna (Die Araber scheinen vorzüglich diese Kunstform weit ausgebreitet zu haben); mert ha messzire terjesztették ki, akkor meg kellett szűnnie sporadicusnak lenni.

„Fenmaradt“ — így folytatja szövegét Mertens a 95-ik lapon, — „a legnagyobb longobard királynak, a 713-tól 742-ig uralkodó Luitprandnak korából a *cividale-i kápolna*, melynek keletkezési ideje régi leirásában van megállapítva, és melyben a pillérek és a falak oszloppali szegélyezése szintén előfordúl. Ezen épitésmód egészen külön válik a VI-ik és VII-ik század idején Ravennában dívó görög-byzanti módtól.“

E kápolnát Eitelberger barátom tűzetesebben ismerteti a „Bécsi Archaeologiai Közlemények 1859-ki évfolyama dec. havi füzetében.“

„A római Forum Julium, mai *Cividale*-ban, Friaulban létező templomka a S. Maria della Valle nevü nőkolostor udvarán áll; s ezért, a rend szabályai értelmében, csak püspöki engedelem mellett látható“ (alkalmasint ezért nem ismeri Mertens közelebbről e templomkát). „Peltrudis, longobard herczegnő alapítványának tartják, ki, számos más egykoru arian longobard példájára, három fiával, Erfo, Marco és Zanto-val a római vallásra tért át, és — mint a hagyomány mondja — három bencze-zárdát alapított: Nonantolo-ban, Sesto-ban és Saltus mellett (ad Saltus). Az utóbbi későbben Cividaleba tétetett át, a bencze-nőknek mai S. Maria della Valle nevü kolostorát képezvén.“

„Templomkánk homlokzata nem kitűnő, sőt el van fedve a zárda egyéb épületeivel. Belsejébe 6′ 8″-nyi magas, 5′ 10″-nyi széles ajtó vezet. Ennek homlok- és oldalköve régi, és hasonló a római és ó-keresztyén efféle épitészeti tagjaihoz, ilyent találunk a parenzo-i dombon Istria-ban és másutt is. A templomkának hajója 19′-nyi oldalhosszszal bíró csaknem tökéletes négyszeg, melyet heveder nélküli keresztbolt föd, ennek szélei (die Grate), az ó-románokéi módjára, élesek, két tégla-sorosak. A négyszeg oldalfalai kivülről kőből, belülről téglából vannak szerkesztve.“

„Tökéletes biztossággal nem határozhatni ugyan meg e templomkának épitkezési idejét; mert ez különféle időben különféle tatarozásnak lett alávetve. Bizonyos, hogy ilyen a XIII-ik században, és más még későbben történt bensejében 1371-ben Margarita Della Torre fejedelemnő alatt. Ez időben készűltek a jeles stallumok, melyek a Della Torre család czímerével díszítve, a templomkának ékességéül szolgálnak. E stallumok mögött látható még egy része ama régi márványtábláknak, melyekkel hajdan az oldalfal ki volt rakva. A stallumok készítésére és az egész kitatarozásra vonatkozó felirat a kiskapu külsején olvasható: „Anno D. MCCCLXXI. haec ecclesia reaedificata fuit ad honorem Dei omnipotentis, et matris ejus gloriosae, atque Sanctorum Joannis baptistae et evangelistae; regente nobile Margarita della Torre, tunc abbatissa, gubernanteque honesta domina Agnete Coniparia hoc monasterium sub regula b. Benedicti per gratiam Domini nostri Jesu Christi.“

„Két tárgy vonja magára főképen a belépő figyelmét: az ajtó fölötti *hat* élet-

nagyságú márvány-stuccoból készített *szobor*, és az azok melletti ugyanazon anyagból készűlt *növény-dísz;* ezenkivül pedig a szentélynek egészen sajátságos alakzása."

A szobrokról Eitelberger azt mondja, hogy azoknak említését már a XIII-dik századból származó krónikában találván, készítésök idejét az ó-keresztyén korban kell keresnünk: a növény-díszről pedig megjegyzi, hogy azon „a régi római szobrászatnak mintegy íhlete ömlik el."

„A szentély a hajótól rekeszszel van elválasztva, ez közepén nyitva maradt az oltárhozi közeledhetés végett. A rekesz mögött a szentély háromhajós, mindegyik hajóját egy-egy igen feltünő félénkséggel készített dongabolt födi, mely régi római architrav-maradványon emelkedik. A dongabolt középsője valamivel tágabb az oldalhajókéinál. Ezekből kitetszik, mily habozó volt a technika e boltozat épitése korában; de kitetszik az is, hogy a szentély tagadhatlanul a longobardok idejében készülvén, arról már a XIII-dik századbeli krónika ezen szavai szólhattak: „ubi aedificavit (Peltrudis) chorum pulchre testudinatum... cum marmoreis columnis testudinem sustinentibus." Az itt említett oszlopok késő-rómaiak, magasságuk 8′ 6″-nyi. Közel ezen longobard boltépitéshez van Peltrudis sírja, mely két felirásnélküli kőtáblából áll; ezen két kövön gyümölcsgerezdet viselő pálmafát látunk ábrázolva domborműben. A szentély hátulsó fala három félkörrel zárt ablakkal van áttörve. A szentély falképei a XIII-ik századból származnak és jelentékenytelenek. Régebbek ezeknél a hajóban látható fresco-maradványok, de ezek is csak alábbrendelt becsüek, egyikök felirása azt bizonyítja, hogy azt a zárda egyik apáczája festette 1402-ben." *)

Eitelberger leirása szerint egyedül a szentélyt lehet biztosan a longobard kornak tulajdonítani: azonban itt mi sem emlékeztet a román stylre, az oszloppal elválasztott három hajó egyenesen a basilikaépitészetbe tartozván. *Ellenben ettöl elüt a hármas dongabolt; ezt némi eröltetéssel, a román donga-boltok elözöjeként lehetne tekinteni.*

Mi a cividale-i templomkában nem csak átalán, hanem tökéletes román, az: ajtajának oszlopszegélyezése, a két oszlopa fölött emelkedő, sajátos, igen gazdag növénydíszszel ellátott félkörív (archivolte), az ezen ív fölötti díszes kettős párkányzat, végre az e kettős párkányzat közti, s az alatta levő ajtónak megfelelő, szinte oszlopszegélyzéssel és félkörívvel ellátott kisebb, igen díszes fülke.

De vajjon a templomnak ezen egész részét, vajjon a hajónak, szinte román módra készűlt, keresztboltozatát nem kell-e a XIV-ik századbeli tatarozásnak tulajdonítnunk? Ilyesmit sejtet velem Eitelbergernek azon megjegyzése, miszerint az oldalfalak két különböző anyagból szerkesztvék: kivülről faragott kőből, belülről téglából. Nehezen hiszem, hogy eredetileg ily kettős falat emeltek volna: ellenben igen valószinü, hogy, midőn az elébb boltozatlan hajót be akarták boltozni, a régi kőfalat, mintegy azt bélelve, téglafallal erősítették, s így a boltnak elviselhetésére alkalmassá tették. S ezzel összeegyezik a hajó falfestészetének fentebb említett 1402-ki datuma is, ha e kitatarozása, vagy inkább újraépítésének 1371-ki ismert évét amaz évvel hasonlítjuk össze. Bővebb felvilágosítást adhatna még a kő- és téglafalnak vastagsági mértéke, és e két vastagságnak egymáshozi aránya, de erről Eitelberger nem teszen említést. Tudjuk, hogy Olaszországban még a XIV-dik században, sőt későbben is, román stylben építettek, és más részt, azoknak bővében levén, folytonosan régi római műveket utánoztak: miért is nem szükséges az említett növény-díszt fölvinni a longobardok korára, melyben kevésbbé voltak képesek ily

*) E maradványokat Eitelberger elébb régibbeknek mondja a XIII-dik században készült szentélyéinél, utóbb pedig egyikök felirása nyomán, legalább ennek keletkezését 1402-re teszi. Úgy tetszik, mintha az utóbbi adat volna a valódi.

utánzásra, mint a XIV-ik században. De ha ily későbbi utánzást feltenni lehetetlen volna a szobrokra nézve, akkor e kérdés is támadhat: vajjon e szobrokat nem vitték-e át ide más régibb épületből? Azonban e kérdésre azért nem felelhetek határozottan, mert Eitelberger e szobrokat nagyobb mérvben nem adván, szobrászati jellemökre semmi következtetést nem vonhatok.

Egyébiránt ha föltevéseimben csalatkoznám is, és ha a hajó jelen állapotában valóságos lombard mű (s ekkor nem tudjuk mire vonatkozhatnék az említett kettős kitatarozás): még így is ellenkezésbe jön Mertens maga magával, midőn ezen épületet a lombardi „sporadicus“ templomokkal együtt idézi, mert az előbbi Lombardiától sokkal távolabb esik, hogysem itt a „sporadicus“ szót használhatnók.

„Sz. Ambrus templomában“ — igy folytatja Mertens szövegét — „szintúgy mint Cividaleban fordúlnak elő ilyféle alakzatok, t. i. oszlopszegélyes ablakok és egy pár nagyobb oszlop az apsis bemenetének oldalán. Nem valószinütlen, hogy a longobardok megkisérték a templom hajóit részben vagy egészen boltozni. Ha ezen körülményt több hasonlóval összefoglaljuk, megmagyarázhatjuk, miért birt a longobard épitészet a középkorban némi tekintélylyel, és miért használták a XII-dik században a Rajna bizonyos táján a lombard-építészet nevét, midőn különös alakzatot akartak jelenteni. Ezen sporadicus teremtés ezen egyes példányainak és előrehaladt alakzatuknak megismerése sokat tett arra, hogy az ilyféle épületek egész tömegét a középkornak egy régi szakaszába vitték fel, nem fontolván meg, hogy ezen egyes példányok épen azért maradtak fel még ama régi kor romjaiként, mert egészen különválnak a szokásos épitészetétől.“

E templomot is ismerteti Eitelberger az 1859-ben Bécsben megjelent „Mittelalterliche Kunstdenkmäler d. öster. Kaiserstaates“ czímü munkának II. kötetében.

A templom (l. az idézett munka I. tábláját) három hajós, a három hajót pillérek választják el egymástól, kereszthajója nincsen, csak egy félkörü, igen széles apsissal bir. Két mellékhajója felett tribune emelkedik, a templom nyugati végéhez narthex, vagy előcsarnok csatlakozik, és ehez ismét pilléres előudvar. Eddig az elrendezés tökéletesen megfelel a bazilikáénak, míg a részletek többnyire elütnek a bazilikáétól. A román templomokéival rokon pedig az ikertorony, mely nyugaton, a két mellékhajónak megfelelőleg nyúlik fel, e torony négyszögü, arányai nehézkesek, és csak az északinak emeletei vannak diszítve faloszlopokkal, félkörívü- és fürész-friessel. A narthex fölött, a torony közt, olasz szokás szerint elrendezett, úgynevezett loggiát látunk.

A templomnak egész a narthex nyugati zárfaláig elterjedő homlokzata öt osztályra van osztva, két szélsőjét az előudvar két csarnoka foglalja el földszint, a középhajó szélességének megfelelő középső tér földszint két falpilaster által három osztályra van különítve. E két pilaster fölött két féloszlop emelkedik egész a csúcs lejtő párkányzatáig. E két féloszlopon kivül van még két más faloszlop, mely a három benső hajót elválasztó két pillérsornak felel meg kivülről. A négy faloszlop közt látható földszint és első emeleten három egyszerüen tagozott archivolte, a földszinti három heveder egyenlő magasságu, de az első emeleten a középső sokkal magasabb oldalszomszédjainál; és ha Zimmermannak, a II-ik táblán adott rajza pontos, itt a loggia közepe dongabolttal van födve, míg szélső két osztályát keresztboltozat födi. A némileg antikizáló gerendázat és párkányzat alatt mindenütt, még az előudvaron is, a román sajátságos félköríves frieset veszszük észre, és e fölött szintén a román épitészetet jellemző mélyen bevágott soros téglarovatkákat, az úgynevezett fürész- (Saege) frieset, mely némileg az antik triglyphekre emlékeztet, mind idomával, mind erős árnyékának hatásával.

Ezen diszitményen kivül az archivoltok lapos tagjaira az úgynevezett zig-zag, a kör- és kanyargó növényszárak díszei vannak vésve. A féloszlopok lába az attikai, kapi-

taeljei idoma vagy a domboru, vagy a homoru virágkehelyé, nevezetesen: az előbbi az alsóké, melyeknek diszesítéséül az állati alak is használtatott, a felső oszlop kapitaelje ellenben homoru kehely idomu, s itt csak növényi dísz látható. Nevezetes még az is, hogy valamint a loggia féloszlopai, úgy azok is, melyek az előudvar pillérei fölött az ívek közt emelkednek fekirányos párkányzatáig, ezen magasságban a félkör-íves fries ívecskéinek szolgálnak alapul, tökéletesen megfelelvén a késő-román ízlésnek, úgy, hogy itt nemcsak sporadicus vagy egyes, a romànt előkészítő alakzatot látunk, *hanem e részletben, valamint a többi alakzásban is, magára a késö-román stylre ismerünk.*

S e nézettel tökéletesen megegyeznek azon adatok is, melyeket Eitelberger a kornak meghatározása végett idéz, és melyekről leirásának 17- és 18-dik lapján így szól:

„Fontos okiratok maradtak ránk a XIII-ik század kezdetéből, Obertus és Fülöp érsek korából. Ezen okmányok oly tanuvallomásokat adnak elő, minők a templom és zárda vagyonának megállapítása miatt keletkezett per alkalmával Fülöp érsek alatt jegyeztettek fel."

„Guido, sz. Ambrus kolostorának szerzetese, beszéli, miként társaitól gyakran hallotta, hogy a szentélyben levő székeket (sedilia-knak és stadia-knak nevezi) a paxilianoi Aribert készítette. E székeket későbben javították, és részben sz. Satyrius templomába, részben az oltár közelébe vitték, midőn *sz. Ambrus temploma részben ledölt* („*quando ecclesia s. Ambrosii cecidit in parte*"). A munka befejezése után a stallumokat megint visszavitték a templomba, hogy azokat régi helyükre tehessék. — Más tanu vallomásából kitetszik, hogy az említett *Dominus Aribertus a XII-ik század közepe táján* (1140—1160) *élt és a zárda szerzetese volt.* E tanu is erősíti a templom roskadását és javítását „ruinam et laborem ecclesiae." Egy harmadik tanu hozzáadja, hogy az érsek nevezi a kolostor előjáróját, és hogy így, ha ezen utóbbi nem birja maga kieszközölni a templom fentartását, arról az érsek tartozik gondoskodni. Ezért is újitá meg Obert érsek a templomot, és fejezé be a munkát Fülöp érsek: „et vidi" — mondja — „*quod archiepiscopus Obertus ipsam ecclesiam fecit aptare, et quod dominus Philippus fecit opus inceptum perfici.*" És midőn tovább kérdezik, sok követ (természetesen faragott követ) vittek-e sz. Satyrius templomába, midőn sz. Ambrusét újra épitették, ugyane tanu „igennel" felel, és hogy ez az érsek parancsára történt."

„Ezen tanuvallomásokból kiviláglik, hogy azon időben (a XII-ik század közepe táján) sz. Ambrus temploma igen rozzant állapotban volt, és hogy újraépitése, mint látszik, nem csak a szentélyre és a toronyra (egyik tanu az utóbbit tiburius szóval jelezi), hanem a templom egész bensejére kiterjeszkedett, és hogy ezen újraépités hosszabb időt vett igénybe. *Alapos tehát azon irók véleménye, kik a templom belseje nagy részének épitését e korra teszik.* Kimondhatni átalán, hogy az egyháznak jelen idomát a XII- és XIII-dik század adta, midőn a szerzetesek és a káptalanbéliek (mindegyikök a templomnak egy-egy felét birván) jó egyességben éltek egymással."

Ha már így minden kétségen kivül van helyezve, hogy a templomnak román pillérei és kereszt-boltjai tökéletesen megegyeznek a fentebbi tanuvallomások által kiderített későbbi korszakkal: természetes az is, hogy az alakzásban a templom bensejével tökéletesen megegyező homlokzat sem lehet régibb a XII-ik század közepénél, sőt, hogy még az előudvar újra-épitése is ugyanazon korra esik, miért Eitelberger helyesen mondja leirása 19-ik lapján, hogy az atriumnak első (de csakis első) épitése a Karolingi korba esik.

Mi maradt tehát reánk sz. Ambrus templomában ama régi vagyis inkább a valamivel még régibb lombard korból? Eitelberger azt hiszi, hogy mivel mosaikjai régibbek a XII-dik századnál, az apsis kúpja s következőleg az apsis nem épittetett újra a XII-dik században; s ez annál hihetőbb, mert ily nagy nyilásu, ily tágas apsisok sokkal ritkábbak

a román, mintsem az ó-keresztyén épitészetben, hol elég gyakran fordúlnak elő. E nézetből magyarázható meg az is, miért maradt meg feljegyezve az apsis külszinén a 790-ik év, melyre Mertens hivatkozik, midőn megjegyzi, *hogy a félkörü íves fries Lombardiából származik* (lásd munkája 94. lapját).

Megmaradtak továbbá a templom belsejének több kisebb épitményei, nevezetesen: ó-keresztyén ciboriuma, azaz négy oszlopon emelkedő oltár-sátora, az oltárnak antipendiuma, a szószék alatti késő római síremlék stb.

Nevezetesebb volna talán még sz. Ambrus templománál is *sz. Satyrius* templomkája, mely az előbbi szomszédságában fekszik, azzal más épitmények által levén összekötve; de erről Eitelberger azt mondja, hogy azt 1737-ben történt tatarozása oly annyira kivetkeztette eredeti állapotából, hogy mostani érdeke csak történeti emlékéből és mosaikjaiból áll.

S így Mertens, midőn a lombard épitészetet a román stylnek sporadicus előkészítőjeként akarja feltüntetni, sz. Ambrus templomára

egyedül a többször említett félkör-íves fries tekintetében hivatkozhatik, *melyet itt eddig ismert példányai közt legelöször találunk a román épitészet keletkezése elött 790-ik évben, a basilika-épitészet korában.*

De nem hivatkozhatik Mertens sz. Ambrus templomára egyéb alakzatai tekintetében; mert a templomnak, szentélyén kívül eső részei, a már kifejlett XII-ik századbeli román-épitészet szüleményei. Azonban a templomnak újraépítése alkalmával is, a régibb ó-keresztyén vagy basilikai elrendezés meg lőn tartva, azért nincsen kereszthajója, s azért van narthexe és előudvara, s csakis a román ikertorony csatoltatott az eredeti basilika alaptervéhez pótlólag.

Van Mailandban még más templom is, melyet Mertens lombardo-román sporadicus teremtésként tekint; ez *sz. Lörincz* temploma, s erről idézett munkájában két helyen szól:

62. l. „Még az antik kor épitményeinek néhánya is fenmaradt a legújabb vizsgálódások tárgyául; így 1844-ki september havában nagy s kitünő római épületet fedeztek fel — *Maximián császár fürdöteremét* — *Majlandban*, melyre az ottani sz. Lőrincz templomában ráismertek; ezt mindig keresztyén-kori épületnek tartották ezelőtt, s alig léteznek még ezen emléknek rajzai, ámbár e templom legnagyobb fontossággal bir a középkori épitészet teljesebb megismerhetése tekintetében." — És ismét

91-ik l. „Mennyire lényeges elem a teremtés a román épitészet magyarázatában, mutatja az archaeologiai nevezetessége miatt már említett sz. Lőrincz-templom Mailandban, hol a román épitészet idomaival megegyező alakok mellett olyanok is fordúlnak elő, melyek ámbár a római korban a classikai régiség végén keletkeztek, inkább megközelítik a román épitészetet, mint magának a dijon-i sz. Benigne templomának alakjai. Ide tartoznak bizonyos kapuzatok, bizonyos szelvények (Profilirungen) és bizonyos díszek, melyeknek keletkezési korán nem kételkedem, de melyeket, ha magukban látnók, bizonyosan románoknak neveznénk. *S így nem létezik épület, mely képes volna közönséges nézeteinket a római vagy a román épitészetröl, valamint átalán az épitészet történetéröl is oly alaposan megczáfolni, mint épen sz. Lörincznek ezen temploma.*

Ugyane templomról *Quast*: „Uiber Form, Einrichtung und Ausschmückung der aeltesten christlichen Kirchen" czímü 1853-ban Berlinben megjelent iratának 27-ik l. így szól:

„Igen nevezetes *sz. Lörincz* temploma Mailandban. E város felvirágzását az utolsó római császároknak köszöni, kik itt ütötték fel székhelyeiket. Volt ezen épületnek a katechumenek felvételére szánt előudvara, és az ez előtt létező oszlopcsarnok, a fenmaradtak egyik legnagyobbszerüje. E csarnokot, valamint az egész épitményt, antiknak tartották, Maximian császár Hercules nevü fürdőjének. Azonban tűzetesebb vizsgálat, eredeti

részeinek stylje, és annak más, nevezetesen a keleten előforduló templomok elrendezésével és alakzataival összehasonlítása nem hágy semmi kétséget, hogy sz. Lőrincz egyházában a *keresztyén épitészet* egyik legnagyobbszerü példányával birunk. Középső nyolczszöge több emeletes karzataival, Constantin császár antiochiai épületére emlékeztet. Megvannak itt szintén a melléképületek, kápolnák, kisebb templomok idomában, úgymint déli oldalán sz. Aquilin kúp-épülete, s északi oldalán hihetőleg egy baptisterium, mindnyája összekötve a főtemplommal, és annak főtengelyéhcz képest elrendezve. Úgy hiszem, hogy e templomot, ha nem Constantinnak magának, legalább legközelebbi utódjai egyikének kell tulajdonítnunk, hihetőleg sz. Ambrus korának, a IV-ik század végén, midőn t. i. a Valentiniánok Mailandban székeltek." És ismét:

28. l. „Azonban bizonyos, hogy a central- vagy kúprendszer templomai a nyugaton későbben mindinkább ritkábban mutatkoznak, és hogy még ily jelentékeny elrendezés is, mint sz. Lőrincz templomának *négy sarktornya, és e tornyok s az apsisok sarkain emelkedö támoké (Strebepfeiler), melyek a középkor épitészetében oly nagy szerepet játszottak, egyelöre utánzásra nem találtak.*"

Messmer Alajos szintén szól e templomról a bécsi „Archaeologiai Közlemények" 1858-ki évfolyama januári füzetében:

„1162-ben Fridrik császár és Mailand szomszédjainak gyűlölete e várost annyira pusztították, hogy alig maradt fen ötvened része, és ebben három templom. Így majdnem minden, mit ma látunk e városban, 1162 után keletkezett. Mintegy csodaként két templom maradt reánk, sz. Lőrinczé és sz. Ambrusé; de még ezen is különböző későbbi időkben annyi változás történt, hogy nehéz az eredetire ráismerni."

„Sz. Lőrincz templomát az előtte álló oszlopzattal együtt Maximian fürdőtermének tartják. Ez iránt érdekes vita támadt Hübsch és Kugler közt (l. a Stuttgarter Kunstblatt 1854-ki évf. 47—50-ig sz). Hübsch a templomot már eredetileg is keresztyén czélra épitettnek tartja, *s ennélfogva azt hiszi, hogy e templom példájával az eddigi nézeteket az ó-keresztyén nyugati épitészetröl egészen meg kell igazítani* (Hübsch glaubt hiermit die ganze Ansicht von der alt-christlichen Architectur im Abendlande berichtigen zu müssen); mert itt a basilika styljétől eltérő épitészeti alakzattal van dolgunk. Ez ellen Kugler alaposan (?) jegyzi meg, hogy az apsisnak hiánya s az oszlopcsarnoknak nagy (150′-nyi) távolsága, mindkét körülmény példanélküli levén az ó-keresztyén épitészetben (?), az épitményt ó-keresztyénnek tekinteni nem engedi. Így alkalmasint meg kell állapodnunk a régibb véleményen, valamint Burkhardt is (Cicerone-ja 51. l.) a mai templomot a régi császári thermák részletének tekinti. Schnaasenek véleménye, miszerint e templom a ravennai sz. Vitaleénak volna a VII. vagy VIII-ik században keletkezett utánzása, nem valószinü, kivált ha más e korból származó épületeket sz. Lőrinczével összehasonlítunk.*) Egyébiránt az utóbbi már az V-ik században is keresztyén templom volt, a VIII-ik században tornyokkal volt ellátva, és fényes díszekkel birt, miről Arnulfus mailandi történetiró értesít, midőn az 1071-ki tűzvésznek kártételeiről szól. „„Nehéz — úgymond — előszámlálni (e templomban) a fa- és kőfaragványok sokaságát, művészi összerakását, oszlopokat, a köröskörül futó kartámokat és mozaikokat. E templomnak nem volt a világon párja."" **) A

---

*) Nézetem szerint épen Schnaasenek véleménye a legnagyobb valószinüségen alapszik csakhogy a templomot valamivel régibbnek kell venni, mint Schnaase veszi.

**) „Cujus (i. e. S. Laurentii) speciosissima adeo fuit ecclesia, ut relatu difficile videatur, quae fuerint lignorum lapidumque sculpturae, eorumque altrinsecus (intrinsecus vagy extrinsecus?) compaginatae juncturae, quae suis columnae cum basibus tribunalia quoque per gyrum ac desuper tegens musivum universa. O templum cui nullum in mundo simile!" Arn. l. III. c. 22. apud Muratori. scr. rer. ital. vol. IV.

tűzvész rongálása a templom felsőbb részeire is elterjedt, így Sigonius nevezetesen említi ezt: „„Laurentii martyris aedes combusta, nudataeque peristylo suo 16 illae, quae adhuc restant, columnae striatae.““ A tűz után újra-építés vált szükségessé, melyhez a késő középkorban új tatarozás járult. Az újra-épités, kevés nyoma kivételével, szintén eltűnt, (e nyomok például egy román oszlop, más megfordított oszlop, mely pillért erősít, némely kőfaragványok stb.). 1573-ban leomlott a régi kúp, borromaei Károly azt Bassi által megújíttatta, Bassi megtartotta ugyan a régi kúpnak fő idomát, de mindamellett különféle egyéb változásokat tett. Ekkép csak a templom fő alakja érdekelhet bennünket. Az elő-udvarnak 16 korinthiai oszlopa nincs többé összeköttetésben a templommal, a kettő közé új házsor van épitve. Az oszlopok égett, korhadt tekintetüek. Az említett újabb házak telkén egy elhagyott udvarra akadunk, honnan a templom homlokzatának téglafala, kő takara (Verkleidung) nélkül, látható. Egyébiránt a homlokzat, a holkápolnákkal nincsen elfedve, egyszerü négyszögöt mutat; a kúp négy sarkán, hihetőleg nyomásának ellensúlyozása végett, toronyszerü faltömeg emelkedik. A templom belseje egyszerü, de nagyszerü elrendezésével és távlati átpillanthatásával meglepő. Nyolcz pilléren nyugvó nyolczszögöt képez, négy apsisszerü kiszökéssel (exedrával). Minden egyes pillér tulajdonképen három, szög alatt egymással összekötött pillérből áll, két-két pillér közt három ív van, mely alatt keresztül lehet menni a mellékhajóba, és mely fölött az alsó párkányzat fut fekirányosan. E hármas ívezet vagy arkád fölött más hasonló emelkedik, mely fölött a főpárkányzat vonúl végig. A pillérek közti négy exedra két emeletes nyilt arkádokból áll, a keleti és nyugati arkádnak négy-négy, a többi kettőnek két-két (kerek és polygon) oszlopa van, a földszinti oszlop doriai, a felső emeletié ioniai rendü. Az oszlopokon félkúp emelkedik, mely a pillérek hevederével együtt a nyolczszögü főkúpnak alapul szolgál. A pillérek által határozott benső polygon körül szabad sikátor és több melléktér létezik, az utóbbika kápolnául szolgál. Az épület egészben nagyszerü római körépületnek tekintetével bir, mind a mellett hogy a kellő diszítmény hiányzik, és a modern pótlék p. o. a nem-folytonos (die unruhigen) párkányzatok háborítólag hatnak.“

„Kicsinyben a nagy épületet ismétli, az ahoz déli oldalán kötött sz. Aquilin kápolnája, ez kúppal és fülkékkel ellátott nyolczszög. Két fülkéjében mozaik munka látható; az egyikének Krisztusa és tizenkét apostolai eleven antikizáló képzetüek, azonban technikájok kissé durva. E mozaikokat az V. vagy VI. századba teszik.“

Lübke 1858-ban tett olaszországi utazását a bécsi Archaeologiai Közlemények 1860-ik évi folyamában leírván, csak ennyit mond emlékünkről: „Nem teszek jelentést sem a mailandi domról, sem *sz. Lőrincz templomáról*, mely utóbbinak *ó-keresztyén elrendezéséről meg vagyok gyözödve*, és melynek tűzetesebb taglalását Hübschnek megkezdett munkájától várjuk.“

Idéztem fentebb Mertens itéletét, miszerint „nem létezik épület, mely képes volna közönséges nézeteinket a római vagy a román épitészetről, valamint átalán az épitészet történetéről is oly alaposan megczáfolni, mint épen sz. Lőrincznek ezen temploma,“ s idéztem Hübsch itéletét is, miszerint „e templom példája miatt egészen újra kell igazítani, vagy átváltoztatni az eddigi nézeteket a nyugati ó-keresztyén épitészetről.“

De ezen kettős itélet ellenében két ellenokot lehet felhozni: először is Quast tapasztalását, miszerint sz. Lőrincz új és sajátságos alakzatai egyelőre utánzásra nem találtak a középkorban; másodszor azon körülményt, hogy e templomot eddig átalán kellő helyére nem tették.

Sz. Lőrincz egyházának nincsen semmi köze sem a basilika, sem a román épitészettel; mert ez csaknem tisztán byzanti épitmény, mely valamint elrendezésével, úgy alakzatával a ravennai sz. Vitale templom és az aacheni dom közt a közép helyet foglalja el,

az utóbbihoz közelebb áll főpillérei nagyobb egyszerüsége miatt, az előbbihez egész alaptervének elrendezésével.

Valamint sz. Vitale úgy sz. Lőrincz templomában is a középső nyolcz oldalu kúp, mely mindkettejének fő alakját teszi, nyolcz erős benső pilléren emelkedik, mely közé Ravennában hat, Mailandban csak négy oszlopos, félkúpos exedra vagy nagy fülke áll be. A kúp nyolcz oldalu idoma, a benső fő pillér száma, és az azok közti oszlopos félkúpos exaedra tehát közös mindkét épülettel: de eltér a mailandi a ravennaitól abban, hogy négy nagy exedrája nincsen alárendelve, mint Ravennában, a fő nyolczszögnek, hanem önállólag szökell ki, s így a benső és fő nyolczszög nem, mint Ravennában, egyszerü rendes, hanem oly nyolczszög, mely az exedrák négy körszelvényéből és a nagy négyszegnek az exedrák közt kiálló négy sarkából áll. Innen következik azután, hogy a középső nagy nyolczszögöt párhuzamos vonalban körülfogó külső hajó vagy sikátor is négy körívből, vagy apsisból, és a nagy négyszegnek,az ívek közt megjelenő négy szögéből áll, míg Ravennában a rendes benső nyolczszögöt párhuzamos vonalu szinte rendes nyolczszög veszi körül. Mailandban a belső és a külső nagy négyszeg szögei két-két exaedrával, kisebb négyeget képeznek, melynek mindegyikén az épület négy sarkán toronyszerü épitmény emelkedik. E toronyszerü sark-épitmény valamint a fő-kúp oldalnyomását ellensúlyozta ott, hol ezt az exedrák félkúpjai nem tehették, e rendeltetés e miatt maga is erősebb alkotást kivánván, falszalagai (Lissenen) igen erősekké alkottattak, annyira, hogy azokat Quast joggal támoknak (Strebepfeiler) nevezheti. Czélszerünek tartatott továbbá ily nagyon kiszökő falszalagot vagy támot a jelentékeny nagyságu átmérővel biró exedrák félkúpjainak ellensúlyozására is használni. Mind ez a templom épitészének nevezetes belátásáról teszen tanuságot, de hasonló jókora kiálló falszalaggal már a sz. Vitale templomában is találkozunk, és nincsen kétség abban, hogy e falszalagokat inkább-inkább kiszöktetvén, azokat végre valóságos támokká változtatták át.

A fő oltár az amúgy is az épület nagy négyegéből nevezetesen kiszökő exaedrák keletiében igen kényelmesen helyheztetvén el, itt kiszökő külön apsisra nem volt szükség; de különben sem áll Kuglernek észrevétele, miszerint az apsisnak hiánya példa-nélküli az ó-keresztyén templomban; mert 1854 óta (midőn Kugler fellépett Hübsch ellen) több külön apsis nélküli basilikát födöztek fel, kivált Algierban. Épen úgy vagyunk Kugler irányában azon megjegyzésére nézve is, miszerint példa-nélküli az ó-keresztyén épitészetben az oszlop-csarnoknak nagy távolsága a templomtól; ezen távolság a fenmaradt 16 oszlop állása által 150 lábra levén határozva. Ha a sz. Zsófia templomának előudvara tökéletes négyszeg volna, az utóbbi oszlopcsarnokának nyugati oszlopsorai mintegy 156 lábra esnének el a templom külső narthexének nyugati zárfalától; és ha sz. Lőrincz 16 fenmaradt oszlopa egész távolságának mértékét (Quast rajzában) a templom felé viszszük, azzal a fő templom homlokzatán túl csaknem pontosan sz. Aquilin templomkáét fogjuk elérni; miből világos, hogy a fenmaradt 16 oszlop a sz. Lőrincz templomának a sz. Zsófiáéhoz hasonló előudvarához tartozott.

De különben is feltünő, hogy ama fentebb fölhozott jellegek, melyek sz. Lőrincz templomát eltávolítják sz. Vitalétól, az előbbit közelebb teszik sz. Zsófiáéhoz: midőn t. i. sz. Lőrincz nagy félkúpos exedráit *elvben* ugyanazonosnak tarthatjuk sz. Zsófiának keleti és nyugati félkúpjával, mely legalább két oldalról támogatja a köztök emelkedő fő kúpot. Sz. Lőrincz templomában ennél tovább mentek, s nem elégedvén meg a fő kúp csak két oldalról való támasztásával, négy félkúpot rendeztek el körülötte, s e felett még négy sarkát is toronyszerü épitménynyel erősítették, úgy hogy szerkezete tekintetében minden esetre sz. Lőrincz templomát valamennyi byzanti stylüek közt a legtökéletesebbnek kell nyilatkoztatnunk. Ezen érdemét, igaz, több században át nem ismerték el, századon át maradott utánzás vagyis inkább utánképzés nélkül ezen tökéletes elrendezés: de elvégre jeles-

ségét még is átlátván, az építményt előképül használták először a Rajna vidéken, Köln városában, jelesen annak nagy sz. Márton és az apostolok templomában*), utóbb Tournay és más városokban, csak hogy későbben a román építészet túlnyomó befolyása, nem elégedvén meg többé az eredeti central épülettel, ahoz még a basilikából vett és saját módjára átváltoztatott hosszhajót is hozzácsatolta, a templom egészének így megszerezvén a latin, szélességénél hosszabb, kereszt idomát; míg a sz. Lőrincz temploma sajátos elrendezése által a görög tökéletesen egyenlő águ keresztet képviseli, s így czáfolatul szolgál azoknak, kik azt állítják, hogy tökéletesen egyenlő kereszt águ, vagyis görög kereszt idomu templom nem létezik.

Ez volna tehát a sz. Lőrincz templomának roppant jelentékenysége, hogy a byzanti kúp- vagy central-épitészetnek legtökéletesebb példája, valamint szerkezeti, úgy elrendezési tekintetben is, és hogy, bár századokon át magánosan áll és elszigetelve, példája mégis későbben iskolát képezett, mely először a Rajna partján lépett életbe, összekötvén a byzanti építészetet a már fejlődött románnal.

A mi már most e templom építkezési korát illeti, fenemlített hasonlatossága után ítélve, melylyel megközelíti sz. Vitale, sz. Zsófia és még sz. Sergius és Bacchus templomait is: nem lehet Schnaase idézett véleményéhez nem csatlakoznunk, midőn e hasonlatosságra alapítja kora meghatározását; csak hogy a három említett templom a VI-ik század közepe táján épülvén, nem láthatni át, miért kelljen a sz. Lőrincz temploma keletkezésére nézve a VII-ik vagy épen a VIII-ik századba leszállnunk.

Lombardiának többi legrégibb fenmaradt templomaira nézve Mertens a következőket jegyzi meg munkája 93-ik lapján:

„Lombardiában a legrégibb épület *Ivrea* városának székes-egyháza: erre nézve nem vagyok eléggé bizonyos, nem ismervén tökéletesen annak építészeti alakjait. Azonban úgy hiszem, a *novara*-i székes-egyház a nevezettnél nem sokkal későbbi. A novarai templomban a főhajó, előudvar, előcsarnok, végre a mellékhajók átváltoztatása és újraépitése átvezet bennünket az ó-keresztyéntől a legteljesebb román építészethez. Kár, hogy eddig nem sikerült bizton meghatározni e különféle részek keletkezési korát; azonban a körülmények mégis oda mutatnak, mintha mindnyája még a XII-ik század elején elkészült volna. Az előudvart, és a templomnak alkalmasint 1025-ben megkezdett első tágítását a XI-ik század közepére tehetjük."

A novarai templomot Osten Frigyes ismerteti „Die Bauwerke in der Lombardei vom VII. bis zum XIV. Jahrhundert" czímü munkája XIV., XV. és XVI. tábláin, azt mondván, hogy: Korinthiai kapitaeljei a római építészet hanyatlására emlékeztetnek, miért is „ez emléket az ó-keresztyéniek sorába kell helyezni." Későbben Osten e templom keletkezését a X-ik századba teszi, megjegyezvén, hogy abban sok antik maradvány használtatott fel.

Osten még a régibb chronologia álláspontjából merítvén itéletét, átalán a fen-

---

*) Simons építész „Die Doppel-stiftskirche zu Schwarzrheindorf" czímü 1846-ban Bonnban megjelent munkájának 62. lapján ekként szól a kölni apostolok és nagy sz. Márton templomairól: „Négyeg középtért körülveszen négy csaknem egészen egyenlö keresztág, mindnyája félkörrel van zárva, még pedig úgy, hogy e négy ág félkúpja nem közvetlenül (mint sz. Zsófiában) érinti a közép épületet, hanem mindketteje közé még egy közép négyszög tér lép. A négy ág boltja erősíti a heveder íveket, melyek a közép négyeg oldalát képezik, azoknak mindegyikét az említett négyszög tér feletti dongabolt erősíti, és az ahhoz támaszkodó keresztág apsisának félkúpja. A dongaboltot itt tétova nélkül lehetett alkalmazni, mert oldalnyomását felfogja a négy apsis közt álló négy torony. *Ezen a legegyszerübb és legkövetkezetesebb centralalkotásnak jeles elrendezése*, oly annyira erőssé teszi a közép négyeg négy hevedereit, hogy azokkal úgy lehetett bánni, mintha tántoríthatlanul a föld mélyében gyökerező alapzatot képeznének; s így az apostolok templomában ezen íveken a kúp-dobját és magát a kúpot, a sz. Mártonéban pedig még a kúpon kivül óriási tornyot is lehetett emelni."

maradt templomokat tartja eredetieknek, első ízben alapítottaknak; így például: sz. Evasioét Casale Monferratoban 741-ből hiszi ránk maradottnak; így sz.-Péter baptisteriumát Astiban egykorunak mondja az előbbivel, mind a mellett hogy mindkét épületben a román építészet tökéletesen kifejlett állapotjában mutatkozik, sőt az utóbbiban már a falból nevezetesen kiszökő csúcs-íves-féle valóságos támak is jelennek meg.

A korinthiai kapitaelek jelenléte Novarában sem bizonyítja az emléknek a XI-ik század előtt keletkezését, mert ily alaku oszlopfőket Olaszországban használtak a romaiak óta egész korunkig.

Ha már most Ostennek nem véleményét, hanem rajzát tekintjük, mely pontossággal és szakavatottsággal készűlt: a novarai templomot igen nevezetesnek fogjuk találni, nem régi keletkezési kora, hanem sajátos román alakzatai miatt. Az alaprajzon (XIV. tábla), elmellőzvén keleti, a szentélyből és a kereszthajóból álló részét, melyet Mertens nem is említ, és melyet még Osten is sokkal újabbnak mond, a hosszhajó és az előudvar két, majdnem ugyanazon nagyságu négyeget képez; e két négyeget egymástól az előcsarnok választja el. A hosszhajó öt külön hajóra oszlik, a külső hajó mindegyike a szomszéd belsőnek szélességével bír, s az utóbbié megint felével kisebb a középhajóénál. Ez utóbbi vegyes rendszerü, azaz itt felváltva találtatik oszlop és pillér, mely a középhajót szomszéd mellékétől választja el. A középhajónak van három osztálya, melynek két szélsője csaknem tökéletes négyeget képez, míg a középső hossza sokkal kisebb szélességénél. Ez utóbbinak sarkán négy, igen kifejlett, féloszloppal bíró pillér áll; ezek közt minden oldalon egy-egy oszlop emelkedik, míg a szélső osztály minden oldalán két-két oszlopot látunk. A három osztályt három keresztbolt födi, a közép osztályban négy pilléren, a két szélsőben ezen, és, vagy a keresztbajó újabbkoru pillérén, vagy a nyugati zárfal pilasterein nyugodván. Az oszlopok tehát a boltot nem tartják, de tartják egy részről a két benső mellékhajó keresztboltját úgy, hogy ez utóbbiakban három boltozat felel meg a két szélső fő osztály egyetlen egy boltozatának, és két boltozat felel meg a fő hajó közép osztálya egyetlen egy boltozatának. S ebben tér el a novarai templom a régibb román építészet átalános szokásától, mely a boltozat könnyebb szerkesztése végett, rendszeres négyegekre osztván a hajókat, egy-egy középhajó négyegének megfelelőleg, két osztályt rendez el a mellékhajóban azért, mert ez utóbbi az előbbinek rendesen csak fél szélességével bír. Templomunk két külső mellékhajója a zárfalból kiszökő választófalak segedelmével oldalkápolnákra van felosztva; és e választó falak, mivel a hajó egész szélességében nyúlnak a templomba, valóságos benső támakat képeznek, minőket másutt csak a XIII-ik, sőt rendesebben csak a XIV-ik században találunk. Kifejlett támakként kell továbbá tekintenünk az előcsarnokét is. Az előudvarnak csak két oldalán van csarnok, melyet oszlopok és pillérek felváltva képeznek.

Osten XV-ik táblája a templom homlokzatát adja elé. Ez az előcsarnoknak nyolcz táma által hét osztályra van osztva, melynek három középsője megfelel a főhajó szélességének, négy szélsője pedig a négy mellékhajó szélességének. Földszint minden osztályban egy-egy arkádot látunk, de ezeknek csak hárma van áttörve valóságos ajtóval, a többi négy vak. Az első emeleten minden arkád-ívnek orma fölött féloszlop emelkedik, s így itt a homlokzat tizennégy osztályra van osztva, a féloszlopok és a támak segítségével. A féloszlop kapitaeljei fölött ismeretes román félkör-íves fries veszi származását; azonban hasonló fries a féloszlop félmagasságában is vonúlván el, a tizennégy kisebb osztály mindegyike magasságában újra két osztályra daraboltatik.

A második emeleten hét osztályának mindegyike két-két féloszloppal három szűkebb osztályra szeletik, melynek középsőjét félkörben zárt ablak töri keresztül. A három alosztálynak mindegyike fölött vak arkádív létezik, s ezen ívek összege a harmadik

félkör-íves friest képezi, melynek ívei sokkal nagyobbak az alsó két frieséinél. A nagyobb fries fölött a koronázó párkányzat emelkedik, s e fölött az előcsarnok teteje. E tetőt közepén keresztültöri a mellékhajóknál magasabb főhajó, két oldalán pedig a nem igen magasra emelkedő toronypár. A főhajó homlokzatfala négy tám által újra három osztályra van szelve, melynek mindegyikében ablak látható, a középső ablak fölött meg oszlopszegélyes fülke is, melyben üdvözítőnk szobra áll. Innen fut le két vége felé a csak kevéssé lejtő csúcs, s ezt követi leereszkedésében a negyedik félköríves fries.

Osten XVI. táblája a templom keresztszelvényét ábrázolja, mutatván nyugati zárfalát három bejárásával. A templom három fokozaton emelkedik: legalacsonyabb a két szélső mellékhajó, — ennek magassága nem terjedt a szomszéd mellékhajónak még első emeletéig sem; ez tehát sokkal magasabb és két emeletes, ugyanazon magasságra emelkedvén, melylyel az előcsarnok bir, legmagasabb a benső mellékhajókon túl emelkedő főhajó, melynek keresztboltja diagonal- és falgerinczczel (Wandrippe, nervure de l' arc formeret) is bír, míg a mellékhajó boltozata diagonaljának egyedül éle (Grat) van. A benső mellékhajó első emeletén valóságos, széles tribunet látunk, mely keskenyedik ugyan a főhomlokzat benső falszine előtt, de ezen hiányt mintegy pótolandó, az Olaszországban szokásos loggia a fő ajtó fölött benyúl magába a templomba, mint modern orgonachorusaink. E loggiát földszint két, a hajókéinál erősebb, korinthiai fejü oszlop tartja, első emeletén ismét két korinthiai oszlop emelkedik, mely körívet s e fölött kevéssé lejtő csúcsot tart. A hajók oszlopai feltünő csekély átmérővel bírnak, földszint kapiteelök vagy korinthiai, vagy gömbszelvényes, lábuk attikai, első emeleten az oszlop elkorcsodott korinthiai rendü. Az oszlop hiányzó erejét pótló vasrudak összekötik román idomu válköveiket.

A templom öt hajónak sajátos elrendezése, erös pilléreinek féloszloppal összekötése (Pfeilersaeulung Mertens szerint), széles elsö emeleti tribuneje, homlokzatának sokszoros feldarabolása és diszítése négyszeres félkör-ív friessel s. t. e. mind olyan jelleg, mely a késö-román építészetre emlékeztet; söt még késöbb kort jellemeznek az épület valóságos támjai, föhajója boltozatának gerinczei, végre a külsö mellékhajók felosztása kápolnákra. E jellegek összege az egésznek keletkezését sokkal késöbbre helyezi, mintsemhogy Mertenssel egyetérthetnénk, ki legkésöbb épitésének korszakát a XII-ik század elsö felében keresi.

Északi Olaszországnak keleti részén, valamint Istriában és Dalmátországban nem ritkán kora középkori maradványokkal találkozunk; s itt Mertens főképen három várost emleget, ú. m. *Aquileját*, *Polát* és *Velenczét*. E tartományok régi épületei ismertetésére legtöbbet tett legújabb időben Eitelberger barátom, részint a bécsi „Archaeologiai évkönyvekben“ és „Közleményekben“, részint a „Mittelalterliche Baudenkmaeler d. öst. Kaiserstaates“ czímü Heider és Hieser társaságában kiadott könyvében. Eitelberger az adriai tengerparton fenmaradt épitészeti maradványokról ezeket jegyzi meg „Denkm. d. Bauk.“ I. köt. 95-ik lapján:

„Az adriai tengernek partján két nevezetes müvészeti fejlődést vehetni észre. Az egyiknek középpontja Velencze, a másiknak Ravenna; az előbbi a késő középkorba és az újabb időkbe, az utóbbi a régi keresztyén korba való. A velenczei müvészeti fejlődést gyakran tárgyalták egész kiterjedésében, míg a ravennait, mely részint összeköttetésben a byzantival, részint önállólag lépvén fel, a velenczei, istriai és dalmát tengerpart felé haladott, nem eléggé méltatták sem történeti sem geographiai elterjedésére nézve. És mégis sz. Márk velenczei temploma elébe lépvén, kénytelenek vagyunk észrevenni, hogy e templomnak különféle kapitaeljei és dombormüvei, mint tudjuk, Venetiának, Istriának, Dalmatiának és keletnek legkülönbözőbb helyiségeiből hozatván ide, eredeti helyüknek nem csekély technikai fejlődöttségére mutatnak; s e szerint hazájuknak nevezetes müvészeti munkálkodással kellett bírnia, mely jelenleg utólsó nyomáig kiveszett. Azonban, minthogy

sz. Márk részletes emlékei eddig ezen oldalukról nincsenek még teljesen megvizsgálva-más részt pedig az istriai és dalmát tenger partjának épitészeti maradványai eddig csaknem ismeretlenek: nem voltunk másra jogosítva, mint puszta sejtelemre, az emlékek polgárosodási és müvészeti összefüggésének felderítését pedig csak későbbi nyomozásokból lehetett várnunk. E tengerpart részét túzetesebben vizsgálhatván, azon meggyőződésre jöttem, hogy az Adria ezen vidékén a keresztyénség első századaiban nevezetes szellemi élet uralkodott, melynek középpontja Ravennában és Aquilejában volt. Ravenna kivételével, melynek müvészeti önállását elismerjük, e tájnak ebbeli munkálkodását egyenesen Byzanczból szoktuk származtatni, és semmibe se venni az azon helyiségekből kiinduló lendületet, melyeken az emlékek találtatnak; azonban épen nem tagadván a byzanti müvészet nagy befolyását, nem tekinthetem e vidék müvészeti fejlődését, sem egyenesen és egyedül idegennek, sem pedig olyannak, mely az ottani müvészek nemzedékére csupán csak rátukmáltatott volna."

Az Adria tengerpart fennmaradt nagyobb emlékeiben leginkább a basilika és a byzanti styl mutatkozik; de vannak templomaiban kisebb igen régi emlékek, melyeket Mertenssel a román stylt előkészítőkként méltán tekinthetünk. Ilyenek a következők:

Aquilejában, fennmaradt basilikája szomszédságában áll egy igen régi *baptisterium*, egy ahhoz csatolt kis, úgynevezett *pogány templommal* (*chiesa dei pagani*). Ezen előcsarnok neve hihetőleg onnan származik, hogy régenten a még meg nem keresztelt fiatalokat, pogányokként tekintették; a keresztelést pedig nem az újdon-szülötteken, hanem a fiatalokon szokták véghez vinni, és nem, mint korunkban, csupán víznek ráöntésével, „per aspersionem", hanem az egész testet a vízbe merítve „per immersionem." E baptisterium és előcsarnoka rajzát Eitelberger közli a „Mitt. Kunstdenkm." I. köt. 121, 122 és 123. lapjain, Gaetano Ferrante „Antica basilica d' Aquileja" czímü munkája után.

A baptisterium hat oldalu, közepén ki van mélyedve a 2° 3′ 4″-nyi átmérővel bíró keresztelési kút vagy medencze, melybe öt lépcsőn juthatni. E medencze körül hajdan hat késő-római oszlop állott, styljével Diocletian spalatoi épitményeinek styljére emlékeztetvén, melynek készítésére tehát semmi befolyással nem volt a byzanti épitészet. A baptisterium középső részét körülvevő sikátor 2° 2′-nyi szélességü; ennek és a kút átmérőjének mérve a baptisteriumot a nagyobbszerü maganemü emlékek sorába helyezi. Keletkezési koráról Eitelb. megjegyzi:

„A baptisterium Aquileja legrégibb épitményeinek egyike, azonban hiányoznak oly határozott adatok, melyeknél fogva épitését bizonyos időre lehetne tenni, vagy bizonyos személynek tulajdonítni. A monda részint sz. Hermagorassal, részint Pius pápával és Constantin császárral köti össze; úgyszintén már Aurelián idejében tesznek említést egy Aquilejában létező baptisteriumról, a nélkül azonban hogy helye szorosabban meghatároztatnék. Sokkal biztosabb okkal szolgálnak az idő meghatározására oszlopai, architravjai és más díszei, melyek mindnyáján a késő római épitészet jelleme ömlik el, a byzantismus teljes kizárásával."

Magára a baptisteriumra tett eddigi megjegyzéseinkben semmi román részlet nem tünt fel ugyan, de ilyfélére ismerhetni azon felfelé fokonként keskenyedő pilasterekben, melyek a kúp támasztása végett emelkednek fel a zárfal benső színén. Még inkább emlékeztetne a román szellemre a baptisterium keresztbolttal födött előcsarnoka, ha egészben egykoru volna a baptisteriummal; itt azonban Eitelberger is megjegyzi, hogy a csarnok („porticus") stylje későbbi, és hogy ezen „porticus" különféle régibb épületek maradványaiból rakatott össze.

Aquilejában tehát a *romanismust elökészítö alakzatként* alig ismerhetünk fel egyebet, mint amaz érintett falpilastereket, melyek azonban talán magok is későbbi eredetüek.

Az Aquileja tőszomszédságában fekvő *Grado* sziget ó-keresztyén ízlésü székesegyházában tárgyunkra nézve nevezetes a *patriarchalis* és a *szónoki szék.*

Eitelberger (l. Mitt. Denkm. I. 117. l.) a patriarchalis székről azt mondja, hogy „ez későbbi tatarozások nyomait viseli magán. Nevezetesen úgy tetszik, mintha a kő baldachint tartó oszlop-pár későbbi időből származnék. Mindamellett a szék valamint egészben úgy díszeinél fogva a legrégibb időknek műve: jelesen a díszek megegyeznek az Adria partján találtakkal, melyek eredetét az ó-keresztyén, vagy épen a késő római időig lehet fölvinni."

A patriarchalis széknek rajza az idézett munka XVI-ik tábláján látható; és legalább ezen rajz után itélve maga az oszlop, korinthizáló kapitaeljét és lábának legalsóbb részét kivéve, inkább a byzanti, mint sem a román építészetbe néz; sokkal inkább román ízlésünek mondhatni az oszlop-tő legalsóbb részét, és különös kivájása miatt, azon kőprismát, melyen az oszlop emelkedik; de ezen kivájásokban más részt oly szíjféle fonadékot vagy szövedéket látunk, mely a felfutó kartámon és a baldachinon is fordúl elő, és melyet Eitelberger is, díszminőségében, az ó-keresztyén korszakba helyez. Más alaku díszitő fonadékot látunk a széknek külső oldalán; ez nagyobb egymásba font körökből áll; végre a baldachinnak három egymás fölötti dísz-szalaga van; az elsőt már említettem, a középső ugyanazon elv után készűlt, melynek a félkör-íves fries köszöni eredetét, a legfelsőbb pedig antikszerü, mert ez nem egyéb mint a hab-maeandernek (Wellenmaeander) utánzása.

Ezek szerint a gradoi patriarchalis széken több román elemeket találunk, melyek ezen építészet kifejlödését idöben tetemesen megelözik ú. m. az oszlop alatti prisma sajátságos kivájását, a félkör-íves fries elsö elemét, végre azon szíjfonadékot, mely ugyan már a késö római díszek közé vétetvén fel, az ó-keresztyén és byzanti építészetben mindinkább fejlödvén, átvétetett a román és csúcs-íves építészetbe is.

„Más érdekes emlék" — folytatja szövegét Eitelberger — „*a szónoki szék*". Ez nyilván két különböző korban eredt részből áll. Alsó része a kora-román jellemet viseli magán, a felső pedig arab befolyásra mutat; hasonló ez egy más, sz. Márk templomában Velenczében előforduló szónoki-székhez, csak hogy ezen utóbbi sokkal tökéletesebb mind alakjára mind díszére nézve."

A két különböző résznek (l. a munka XVIII-ik tábláját) különkoruságára nézve egyet kell értenünk Eitelbergerrel; de az alsó részt nem mondhatjuk kora, hanem inkább késő románnak, mert az oszlop lába már a késő-románt jellemző sarklevellel bír, melylyel a négyszögü talapkőhöz csatlakozik.

A növény- és állati dísz köréből Eitelberger három példát idéz Aquilejából, szövegének 123-ik lapján. A 24-ik ábráé szíjfonódásokból és palmettekből van szerkesztve, közepén kevéssé jellemzett állatot látunk. Az egész márvány kartámnak maradványa. A szerző megjegyzi, hogy az efféle (durva) stylü művek nagy számmal találtatnak Velencze tartományának partján, és hogy ő hajlandó keletkezésök idejét a nép-vándorlások és a longobardok uralkodása korába helyezni.

A román épitészetéire az idézett dísznél még sokkal inkább emlékeztet a 22-ik és 23-ik ábrában rajzolt, szinte márvány kartámhoz tartozó és az aquilejai templom közelében létező növény- és állati dísz, melyet szerzőnk a régi (keresztyén) kor tiszta styljének tulajdonít.

A 22-ik ábrában két fekirányos szalag közt kanyarodó vastag virág-szárat látunk, mely felváltva az antik palmetteből eredő legyező alaku, és négy ujjas levelet muta t. Ezen dísz majdnem tökéletes román ízlésü, csak hogy a román plastika azt rendesen csínosabban dolgozta ki.

A 23-ik ábrának kartáma felül szíj-szövedékü párkányzat-szalaggal bír, s az alatt két, egymás fölötti, négyeges mezőre van osztva, melyekben felváltva az épen érintett palmettekhez hasonló növénydíszt, és állatokat látunk képezve.

Hogy a két utóbbi dísz, s annak stylje gyakran előfordúl az Adria partján, és azon elég messzire elterjedett, Eitelbergernek Dalmátország régiségeiről írt jeles értekezéséből látjuk, mely a bécsi Archaeologiai Évkönyvek V-ik kötetében jelent meg 1861-ben. Nevezetesen e munka 107-ik lapjának ábráján (69-ik sz). Itt két dombormű szalagot találunk, melynek felsején egymástól elválasztott körökben egy sas, két sphynx és két griff van rajzolva, mindnyája styljére nézve a fent idézett négyegbe foglalt állatokhoz tökéletesen hasonlít; az alsó szalag elrendezése pedig az idézett 22-ik ábra elrendezésével tökéletesen megegyez. Mindkét dísz-szalag a spalatói domban lett másolva.

Ellenben csakugyan a spalatói domnak baptisteriumában más domborművekkel találkozunk, s ez a „Dalmátországi régiségek" 123-ik lapján előforduló amaz ügyetlenebb durvább munkára emlékeztet, melynek más példáját az aquilejai régiségek 24-ik ábrája képezi.

Az előbbiekhez igen hasonló stylü domborműveket találunk a cividale-i baptisteriumon is, melyekről Eitelberger szólt a bécsi Arch. Évkönyvek II. köt. (1857.) 237. és k. lapjain.

„Paulus Diaconus legelőször is határozottan értesített két püspökről, Fidentius- és Amatorról, kik a longobard herczeg udvaránál Cividaleben tartózkodtak; elbeszéli továbbá miként vetette magának alá a cividale-i püspökséget Calixtus, ki 716-tól 762-ig Aquilejának patriarchája volt. *Ezen Calixtusnak tulajdonítják* a szóban levő *baptisterium*, sz. János temploma és a püspöki palota építését. — A baptisterium nyolczoldalu, magassága 3,8 mètre, átmérője 3 m. Bejárásához jelenleg három lépcső vezet fel, és kettő innen levezet a piscinába, concha fontium-ba. A legfelsőbb lépcső, melyen a kereszteléssel foglalkozók állottak „„fundamentum aquae et stabilimentum pedum-nak"" neveztetett. A piscina az egész belső tért elfoglalja, s ez elegendő volt az immersio-ra. — A baptisterium jelenleg külön korszaku elemekből áll, és csak egészében tekinthető az eredetinek képeként. — Azonban alsó részén megmaradt sok igen érdekes eredeti töredék, úgy szintén az oszlopok is nagy részben *), kapitaeljeik pedig egészen az eredeti építményéi. Az utólsó tatarozás 1463-ban történt." „A baptisterium sarkain, az oszlop fölött és az arkád-ívek közt ugyanazon szíjfonadék fordúl elő, mely a gradói patriarchalis széken is látható, és mely szakadatlanul egymásba font nyolczasokból áll; egyik arkád-íven pedig a szinte Gradóban észrevett hab-maeander találtatik." Az ívek fölött és mellett látható domborművek igen durvák, valamint a gradói, aquilejai és velenczeiek. Úgy tetszik, mintha körrajzuk a kőből lett volna *kivágva*, a domborodás csaknem lapos, minden mintázás nélküli. A baptisterium alsó részén egyetlen egy régi kar-támlap maradt meg. Ezen több, egykoru emléken előforduló előadás látható; fent a kereszt virágok, csillagok és gyertyatartók közt, mint a VIII-ik század oltárain állhatott; lent két kígyó, mely két grifftől őrzött fa körül kanyarodik, és szőlőgerezdet csipkedő madarak. Négy, díszekkel szegélyezett medaillonban az evangelisták szárnyas állatai mutatkoznak lehetőleg gyermekes alakban. — Egy felirat közelebbről meghatározza a keletkezési kort „„Hoc tibi restituit Siguald baptista Johannes"". E Siguald Calixtus utódja volt az aquilejai patriarchatusban. Egy későbbi chronika Cividale-t említi születési helyének, valamint azt is, hogy Grimoald

---

*) 241. l. Eit. ezt mondja „A kapitaeleket joggal eredetieknek vehetni, ezek a VIII. század jobbjai közé tartoznak. Az oszlopláb részben a régi, csak egyetlen egyen látható a sarklevél"; ezt tehát eredetinek nem tarthatni.

király nemzedékéhez tartozott. Rubeis e patriarchának egyik biztos okmányát idézi 762-ik évből."

Friaul más városában *Gemonában*, melyet már a híres longobard történetiró Warnefried Pál ismert, szintén longobard keresztelési kő találtatik, melyet ugyan csak Eitelberger ír le a bécsi „Archaeologiai Közlemények 1859-ki évf. november havi füzetében. „E keresztelési kő- vagy medenczének szobrászati munkája feltünőleg egyszerü és durva, előadásának tárgya rendkivül ritka, s alig fordúl elő más emléken. A négyszögü kő két kurta oldalán igen durva módon ábrázoltatik két keresztelés „per immersionem"; két angyal egy alakot felemelni látszik, de a tárgy már alig vehető ki. A homlokzati hosszoldalon delphinen szárnyas emberi alak, férfi vagy gyermek, nyargal. Eddig a delphint csak ó-keresztyén emlékek tárgyaként ismerjük. Egyébiránt ezen halál-jelvénynek összeköttetése a kereszteléssel megmagyarázható volna ugyan, ha magyarázatát nem inkább sz. Ambrusnak in Luc. IV. 5. e helyéből kellene vennünk: „„pisces enim sunt, qui bene navigant vitam."" *)

E longobard durva szobrászati stylnek észak felé terjedése mellett tanuskodnak Tyrolban az *innicheni altemplom* némely dombormüvei (l. a bécsi Arch. Közlemények 1858-ki évf. september havi füzetét); ámbár nem vagyok hajlandó Tinkhauserrel ezen altemplom épitése korát egyedül azért a VIII-ik századig felvinni.**)

A tökéletlen longobard szobrászati művekhez feltünőleg hasonlítnak amaz állati- és növény-díszek, melyek a *wetzlari dom tornyának belsejében*, és a *neuenburgi váron* láthatók. Az utóbbiakat idézi és másolja Kugler után („Kleine Schriften" II. 168.) Essenwein a bécsi Arch. Közlemények 1858-ki évf. januar havi füzetében 6. l. Itt a növény-dísznek csaknem tökéletes megegyezését látjuk ama szalagéval, mely fentebb az aquilejai templom melletti faragványból volt idézve Eitelbergernek 22-ik ábrája után. Essenwein a neuenburgi faragványok készítését joggal a X-ik századba helyezi, s így ezek egy részt az istriaiakhoz csatlakozván, más részt már az ó-román kor kezdetén állanak.

Miből világos a román épitészetet előkészítő tiszt, melyet Mertens a felsö Olaszországi régibb épitészetnek tulajdonít.

A parenzoi tomplomban, melyet Eitelberger a „Mittelalt. Kunstdenkm." I. kötetében leír, és mely egyszerü ó-keresztyén basilika, *igen nevezetes kisebb emlék* fordúl elő; ez a székes-egyházzal összefüggő sz. András kápolnájának előcsarnokában állíttatott fel, miután hosszabb ideig a püspök magán kápolnájában *oltárként* szolgált. Ezen emlék kőprismát képez, melybe a szentség felvételének számára *négyszögü fülke* van kivájva; anyaga fehér görög márvány, magassága 3,5′, szélessége 2,25′, mélysége 1,25′. A fülke magassága 13″, szélessége 9″; fölötte *csúcs* van, a csúcs mezején kereszt látszik, a csúcs minden szárának oldalán egy-egy delphin van faragva, s a csúcs és a delphinek fölött tengeri kagylót látunk, a kagylót *félkörü-felirásos ív* veszi körül, *mely két a fülke oldalán emelkedö kapitaeles pilasteren emelkedik. E két pilaster és a félkör-ív újra körülszegélyeztetik a kö prisma két szélsö pilasterével*, s az ív és a pilaster közötti szögben mindegyik oldalon egy-egy kis rosette van alkalmazva. A külső pilastereken *ugyanolyan kivájást* látunk, minővel

*) Erdélyben, Szamos-Ujvárott, Placsintár gyógyszerész házában római kő-töredéket láttam, melyen a gemonai delphinnek csaknem tökéletes hasonmása fordul elő.

**) „Der älteste Theil der Stiftskirche zu Innichen war ohne allen Zweifel die *Krypta*, die durchaus rohe Arbeit, welche den höchsten Grad technischer Unbehilflichkeit beurkundet; die Construction der Kreuzgewölbe, welche nicht durch Scheidebogen abgetheilt sind; die bauchige Gestalt der Kapitaele mit den eigenthümlichen Spiralen, welche an die byzantinischen Werke erinnern, und die sehr steile Basis — diese Kennzeichen alle führen auf die Wiege der christlichen Baukunst in den germanischen Landen zurück, und es ist nicht unwahrscheinlich, dass die Krypte aus der Zeit des ersten Klosterbaues zu Innichen, also *aus dem Ende des achten Jahrhunderts stammt.*" Mittheil. 1858. Seite 233.

már a gradói patriarchalis szék oszlop-talapzatainak leirása alkalmával megismerkedtünk.

A félkör-ívnek felírását ekkép olvassák:

„Famulus Dei Eufrasius antistes temporibus suis agens annum undecimum hunc locum condidit a fundamento Domino Johanne beatissimo antistite sanctae ecclesiae catholicae."

„Ha az olvasás helyes, abból három tény következik: 1. hogy Euphrasius építette fel alapzatától azon helyet, melyen az emlék eredetileg állott (de hol állott ezen emlék eredetileg?); 2. hogy ez püspökségének 11-ik évében; 3. hogy János pápa alatt történt. Föltéve már most, hogy itt II. János pápa van értve, Euphrasius püspökségének 11-ik éve 522. és 524. évek közé jutna, és Euphrasiusnak első püspökségi éve megegyeznék I. János és nagy Theodosius idejével, mely utóbbinak az istriai püspökségek alapítását tulajdonítják."

Más, az előbbihez *hasonló* és ugyanazon lelhelyről származó *töredéket* látunk Eitelberger értekezése III. lapján 9. sz. alatt. Itt az előbbinek pilastere helyett *féloszlop és azon félkör-ív* emelkedik. Az ív alatt ismét nagy kagyló, a két féloszlop közt két delphin és kereszt van képezve; és az egész ismét kőprismában van kivésve. Mindkét emléknek kapitaelje, a féloszlopé és a pilasteré, hasonló egymáshoz, homoru kehely alaku, a kelyhet csak egy levélsor képezi, mely fölött egyszerü abacus-tábla-látható. Az előbbi emlék pilasterének lába attikai, az utóbbi féloszlopának nincsen lába, mert az emléknek egész alja le van törve.

Fölötte érdekes volna e két emléknek keletkezési korát pontosan meghatározni; mert egész *elrendezését* és alakzását, *pilaster vagy féloszlop és kör-ívvel keretelt közepe miatt, csaknem tökéletes románnak kell mondanunk.* Eitelberger kételkedik ugyan a VI-ik századbani keletkezésén, és igaz is, hogy az első emléknek felirása az egészszel együtt későbben keletkezhetett valamely régibb épitkezésnek emlékére: azonban magában véve a régibb kor elismerésében nincsen semmi ellenkezés, ha tekintetbe veszszük, hogy ily alakzással már ezen időszakban találkozunk a byzant épitészetben. E pontot későbben fogom bebizonyítni, itt elegendő az olvasót arra csak előleg figyelmeztetni.

Van még egy igen nevezetes épület, melynek több részein majdnem kizárólag románnak tartani szokott alakzatot veszünk észre; ez pedig *Diocletián császárnak palotája Spalatóban,* mely 284-től 305-ig épűlt fel, vagy néhány évvel még későbben fejeztetett be.

Legnevezetesebbek jelen tárgyunkra nézve azon épületnek *eleség-tárai és az úgynevezett arany kapuja fölötti fal-dísz.*

Az előbbiekről Eitelberger így szól munkája 104. és következő lapjain.

„Azon *alapzati kamrák*, melyeket Andrich conservator megvizsgált, hihetőleg igen nagy kiterjedéssel bírván a palotának déli, azaz tengeri oldalán feküsznek. Fölöttük Ó-Spalatónak nagy része áll, t. i. a palota telkén emelt város." A 105-ik lapon egy ily kamrának alaprajzát és keresztszelvényét látjuk. „Ezen kamrának szélessége 8, hossza 16 ölre terjed, magassága pedig 3° 3′ 4″-nyi. *Négy pillér pár által három hajóra van osztva;* rövid és hosszoldalán nyiló ajtók e kamrát több hasonló más, de eddig még nem vizsgálttal kötik össze. A *pillérek alakja négyeg*, 8′ 3″ 6‴ oldalhoszszal, *azokat a tömör keresztbolt fekszi meg,* mely a középhajóban négyeg, a mellékhajókban pedig négyszög tér fölött emelkedik (hevederek a boltosztályok közt nincsenek). Az oldalfalak vagy faragott, vagy termés kőből vagy téglából szerkesztvék (opus incertum seu lateritium). A kamrának egyik ajtaja 6′ 2″ magassággal és 2′ 8″-nyi szélességgel bír; szemöldéről a súly el van hárítva, midőn az azt megfekvő kő, mint a császárok korában szokásos volt, közepén ki van vágva, (s így itt a szemöldöt nem nyomhatja, hanem a nyomást két oldalára viszi át, hol a szemöldöt az alatta levő tömör fal támasztja.). A világosság és lég beereszthetése végett a falakba ablak is töretett, melynek a többihez mért aránya magasságban 6′ 8″-nyi, szé-

lességben csaknem 3'-nyi. *Az ablak félkörbe van zárva*, s ezt kettős tégla ív veszi körül, melynek eredete ismét átfutó téglasorokra támaszkodik".

„A boltok részben téglából, részben tuff-kőből vannak szerkesztve, alja (die Gewölbfüsse oder Anfänge) rendesen téglából, a boltok *a pillléreknek kiszökö faragott* kőből készült és *igen egyszerü szelvényü vállkövein* nyugszanak. Bár épitésök óta másfél ezred folyt le, a pillérek és a boltozat még ma is tökéletes állapotuak."

„E kamrák úgy vannak építve, hogy azokba a tenger vize be nem hathat, s azért tökéletesen szárazak is. Eredetileg hihetőleg eleség, és más a palotának szükségeihez tartozó tárgyak őrzésére használtattak. A későbbi kor tudatlansága azokat 3 ölnyi magasságra emelkedő mindenféle omladékkal el töltötte. Jelenleg rosszul épített csatornák a szomszéd házak minden tisztátlanságát e kamarákba vezetik, s így ezen igen jól használható helyiség inkább kárára van a lakosságnak. Kitisztításuk épen nem kerülne tömérdek költségbe, és más részt jó tár-házakkal látná el a legszebb jövőt igérő dalmata várost, valamint lakosait is czélszerü csatornák épitésére vezethetné."

Ha a leíráshoz mellékelt rajzokat tekintjük, azokat egészben, és kivéve a sajátos római falszerkezetet, csaknem valamely kora román épületéinek tarthatnók, leginkább kis apsis nélküli temploméinak. Itt van a szokásos három hajó, középsöje oly szélességgel bírván, mely egyik szélsöje négyeg diagonáljának megfelel, az elöbbi úgy állván az utóbbihoz mint 1,414 az 1-hez. Itt van továbbá a négyeg — alaptervü pillér és annak csaknem tökéletes kora-román idomu vállköve; itt van végre a semmi heveder-ív által el nem választott keresztbolt éles széleivel (Grate), mely a byzanti keresztbolttól úgy különbözik, hogy az elöbbinek szélei egész a bolt középpontjáig futnak, hol egymást keresztülmetszik, míg az utóbbiban e szélek annál inkább eltünnek és beleolvadnak a kúp-tekintetü boltozatba, minél messzebbre távoznak el eredetök pontjától.

Ha a Diocletián palotájának most taglalt részletét az egésznek elrendezésére nézve rokonnak találtuk az ó-román építészet szüleményeivel, e palotának úgynevezett aranykapuja fölött oly alakot látunk, melyet az eddig specifice románnak tartott *félkör-íves fries csirájaként tekinthetni.* A kapu fekirányos szemölde fölött félkörü nyílás van, s ezen nyílás fölött a fal egész homlokzatán (lásd az Eitelberger munkája 103-ik lapját) gyámkövek szöknek ki. E gyámköveken falpilasterek emelkednek, és azoknak kapitaeljei és vállkövei fölött félkör-ívek láthatók. Két-két pilaster felváltva vagy a falszinéből szökik ki, vagy a falba mélyedő fülke oldalán áll; első esetben szélesebb, másodikban keskenyebb tért foglalván el. A fülkékben hajdan szobrok állottak, melyeket, a hagyomány szerint, Diedo proveditore vitt el Velenczébe.

A román félkör-íves fries csiráját láthatni már ugyan azon római arkádokban is, melyeknek ívei köztök emelkedő és egy felső emeletre felfutó féloszlopok vagy pilasterek tövei által választatnak el egymástól (ily arkádok példáját Roma városának úgynevezett colosseumán, az amphitheatrum Flaviumon, láthatni): de ezen ívek, mint mondám, el levén választva egymástól, és rendesen nevezetes átmérővel bírván, csak mesziről emlékeztethetnek a kérdéses friesre*); ellenben az aranykapu fölötti ívek, csak kis átmérővel bírnak, és szakadatlan folytonosságban érintik egymást a pilasterek vállkövei fölött, és így semmi képzelőtehetségre nincsen szükség, hogy azokat a román friessel csaknem ugyanazon egy elvből származattoknak tekintsük. De a hasonlatosság még inkább szembe-tünővé válik

*) A román félkör-íves frieshez hasonlítnak az antik ökör-szemes pálczatagnak félkör-ívei is, mind szakadatlan folytonosságuknál, mind csekélyebb mérvüknél fogva: azonban itt a két alaknak elve különbözvén egymástól, a hasonlatosságot inkább külsőnek és esetlegesnek kell mondanunk.

azon körülmény által, hogy a pilasterek tövei mindenütt letöretvén, a félkör-ívek itt is mint a román friesben közvetlenül gyámköveken látszatnak emelkedni, e gyámköveket a megmaradt kapitaelek vállköveikkel együtt képezvén.

Ezen palotából azután e különös alakzat könnyen bevándorolhatta Olaszország éjszaki részét, eljutván végre a mailandi sz. Ambrusi apsisig, hol azzal, mint a román építészetnek tulajdonképi fejlődése előtti tagozattal, mint láttuk már 790-ben találkozunk.

Igen nevezetes, hogy ezen olyannyira specificus és sajátságosnak tartott alakzatát sem maga találta fel a román építészet, valamint nem a görög építészet találta fel a szintén specificus és sajátságos jellemünek tartott maeandert, mert ez utóbbit már időszámításunk előtt másfél ezreddel díszként alkalmazták az egyiptomiak.

A BUDA KÖRNYÉKÉN FELÁSOTT RÓMAI SÍROKRÓL.

RÓMER FLÓRISTÓL.

Hazánkban még eddig nagyon ritka eset az, hogy építéseknél vagy földmivelői ásások- és szántásoknál fölfedezett régiségeknek a helyszinén való kutatásához szakértők hívassanak, és a látleletet a tudományosság valódi hasznára fölvehessék.

Még a miveltebb osztály is elégségesnek véli azt, ha a sírnak feldúlása után, az archaeologiai bizottságnak tudtára adja, hogy itt vagy ott valamely kőkoporsónak födele, oldala, vagy egyik felirásos része meg maradt. Kevés ember gondol azzal, hogy mi találtatott a sírban, mikép voltak ezen tárgyak elrendezve, — hová jutottak az érmek, sat. Néki az mind mellékes dolog, hacsak épen a fém értéke érdekessé nem teszi a leletet.

Hijában szólalt fel erélyesen régész veteránunk Érdy János már az 1847-diki Értesítő 221. lapján a sírok *avatatlanok* általi felásatása ellen, mely eddig nálunk mindig csak *rombolás* volt; melynek eredménye többnyire az, hogy egyik ásató egy érmet, a másik egy mécset, a harmadik egy kapcsot, vagy egyedül üvegnemüeket viszen el; — az is kézről kézre adatván vagy egészen elsikkasztatik, összezúzatik, vagy valamely gyűjteményben, a helynek hol, és a módnak, körülményeknek, melyek közt találtatott, nem tudása miatt, nem sokkal érdekesebb reánk nézve, mint az állat, növény, vagy ásvány, melynek lelhelyét nem ismerjük; vagy a siberiai puszták, vagy valamely prairie közepett talált holmi.

Mindamellett, hogy az akademiánál több rendbeli tudományos ásatás eredménye közöltetett, például a verebi, aszódi sat. pogány sírokról; hogy Érdy úr több izben az ásatások módját is előadta: rendesen a muzeumba, hogy hasonlatosságban szóljak, csak az ezüstnemü, vagy a hangszernek, mintegy mesterségesen készűlt tokja jelentetett be; maga a kincs, maga a hangszer, melyet ezen tok magában foglalt, széthányatott, összetöretett. Olyan régészek voltunk mi eddig, a milyen természetbúvárok azok, kiknek elég az, ha gyűjteményökben a gyönyörűen lecsiszolt kagyló vagy csigahéj ragyog, de magával az ezen köpenyt készítő állattal épen semmit sem törődnek; olyanok, mint azon palaeontolog, kinek gyermekded öröme van abban, hogy irományit holmi csinos kemenczei spatangokkal vagy tűkörsimaságra csiszolt salzburg-vidéki kagyló-márványlappal lenyomhatja.

S innen van az, hogy az idézett Értesítőben jelentést kellett tenni az akadémiai küldöttségnek: hogy a Brunner-féle téglavetőben talált római sírkövek, midőn a küldöttség a helyszínre kiment, már a hidépítés pesti udvarában voltak letéve; azon helyen pedig, hol találtattak, már *el volt minden síkolva*, és semmi sem volt látható.

Magyaros előzékenységgel meghíttak egy komárommegyei helységbe, hogy a jelentésben említett *szétdúlás után*, siessünk a fennmaradt követ megtekinteni. Nem úgy járunk-e, mint az üdvözítő testét kereső nők, kiknek az evangyeliomi angyal mondá: *Már nincsen itt:... jöjetek, nézzétek azon helyet, a hova letétetett.* Máté XXVIII. 6.

Legújabban is olvassuk, hogy a bakódi pusztán, hol azon érdekes kincs találtatott, melyet a nagylelkü kalocsai érsek a nemzeti muzeumnak ajándékozott, ismét egy téglával kirakott sír ásatott fel; s hogy e téglákon olvashatlan betűk voltak; de eszébe jutott-e a felvilágosodott és a régészetet kedvelő főtiszt úrnak a sír feldúlását gátolni, és va-

lakit Pestről lehívatni, ki a Dunán-inneni részen ritkább, talán római emléket vizsgálta és megismertette volna?

Letörlik a betüket, s azt kívánják, hogy olvassuk; elpusztítnak mindent, mi a tárgy ismertetéséhez vezethetne, s kérdezik, mely korból való, s kié lehetett a sír!

Ezen évtizedek óta változatlanul történő czél-nélküli dúlásoknak oka abban rejlik, hogy még mai napig sincsen némi közbenjárási hatalommal, tekintélylyel felruházott, elégséges pénzerővel és értelmes egyénekkel rendelkező archaeologiai középponti bizottmányunk; hogy a földnép tanítói által még nincs kellőleg az ilyenek történelmi becséről felvilágosítva, miért is tudatlanságában, vagy gyakran csalódásáért való boszúból is, hogy a vélt kincs helyett csak hamut, csontdarabokat, vagy reá nézve haszontalan réztöredékeket talált, az edényt, az irásos követ összezúzza, háza alapjába vagy falába bele építi, hogy annak lerombolásáig, azaz sokszor századokig, a tudós világ előtt eltemetve maradjanak.

Ezen vandalismus ellen a papok, tanítók, müveltebb földbirtokosok tehetnének valamit, a régiségek iránti kegyeletet felköltvén, és az illetőket buzdítván, hogy a talált műemlékeket a nemzeti muzeumnak ajándékozzák, eladják; vagy legalább a legközelebbi főiskolák műtáraiba lerakják.

A második ok, miért lehet minálunk oly nehezen, sokszor a legremekebb, legérdekesb régiségi kincsekhez jutni, az: hogy míg a most fennálló törvények a talált műkincsekről foganatba vétetnek, és a találónak egyedül egy részecskéje jut annak, a mivel őt a szerencsés véletlen megáldotta, csoda-e, ha a pór ember vele született kapzsiságánál, és az úri, tanultabb rend iránti bizalmatlanságánál fogva, a talált műkincset, szántszándékkal eltitkolja; többnyire összetördeli, vagy részletekben különféle helységbeli szatócsoknak eladja, kiktől a fővárosba hozatván, a nélkül, hogy csak valódi lelhelyüket is kipuhatolni lehetne, vagy szakkedvelők gyűjteményeiben mint puszta mutatványi darab felállíttatik, vagy a kereskedés útján a mindig többet fizető külföldiek muzeumaiba vagy magángyűjteményeibe vándorol, úgyannyira, hogy a magyarországi lelemények tanulmányozására a külföld tárait mai nap már lehetetlen nélkülöznünk.

Itt csak az országos törvényhozás segíthetne, kimondván azt: hogy mindenkinek a talált kincs egész birtoka biztosíttatik, és hogy az országos intézet mindenkor kész, azt nem csak belbecse szerint, hanem a körülményekhez képest még a kegyárt is latba vetvén, beváltani.

Mi lenne ezen törvénynek tudományosságunkra nézve kiszámíthatatlan horderejü haszna? Először: az egész lelet szívesen be fogna jelentetni, mivel a találó tudná, hogy annak valódi árát, úgy mint senki mástól, az országos becslőktől megkapja. Másodszor: az egész lelet összesen, és — mi a tanulmányozásra megbecsülhetetlen — minden egyes esetnél egyetemesen megmaradna az országos intézeteknek; míg most, mikor a lelt kincs három részre oszlik, szétszóratik, részletenként meg is olvasztatik, mi által a honi archaeologia, és vele történelmünk is, természetesen igen nagy kárt szenved.

Más országokban, hol ezen törvény foganatosíttatott, mint a tapasztalás mutatja, a földmüves maga becsületbeli dolognak tartja, a birtokán talált régiségeknek a legközelebbi conservatornál való bejelentését, és a kevesebb belső értékü, de a régiségbúvárlásra sokszor nagybecsű tárgyak a nemzeti intézetnek rendesen váltságdíj nélkül engedtetnek át, egyedüli jutalmul azt nyervén a találó, hogy neve hírlapilag említtetik, és az ajándékozott tárgyakra kitűzetik.

Lesz-e, és mikor lesz ez még nálunk is igy?

Ezen átalános, nem igen kecsegtető kép után, mégis ki kell emelnem egy kivételes esetet, mely nem csak a bejelentő fővárosi hatóságnak, hanem a lelettulajdonosnak

is, ki az egész leletet a magyar nemzeti muzeumnak átengedé, kitünő dicséretére szolgál.

1863. febr. 23-án Dr. Schenzl Guidó budai főreáltanodai igazgató úr barátilag figyelmeztetett, hogy a Drasche Henrik úr téglavetője egyik agyagtelepjén egy római sírt fedeztek fel, melyhez a budavárosi főkapitányság mindjárt őrt állított, s mely az nap 11 óra táján fogna átkutattatni.

Örömmel kaptam az alkalmon, és a légyottra 11 órakor a budai várban létező kapitányi hivatalban megjelentem. Ott már a talált tárgyakat bírói zár alatt együtt láttam, s így újra meggyőződtem, hogy a holttetem fekvése, a tárgyak mely helyen volt alkalmazása, — mi sok esetben épen a dolog lényege, mivel különben mik lettek légyen, meg nem határozhatjuk, — ismét nem lesz kivehető.

A határozott órában kiindúltunk Petrovics Szilárd főkapitány és Hohl Gyula tollvivő urak kíséretében a lelhelyre, hol már Paulovits főpolgármester és Érdy urakat, ezt mint a magyar nemzeti muzeum küldöttjét, találtuk.

A sír maga az országút melletti korláton belül, az úttól mintegy 5°-nyire, a vámon inneni hídtól 13°-nyire feküdt, oly agyagrétegben, mely a téglavetési űzlet miatt legalább 2 ölnyire le volt lapítva.

A sírok belső hossza 5′ 8″, szélessége 3′ 2″, magassága 21 ½″-nyi volt. A mészkőtáblák, melyek a buda-újvidéki oldalon létező kőbányából valók, 2″ vastagok. A födél 4′ 5 ½″ széles, 8′ hosszu és 5″ vastag vala; midőn a sírról sok száz minden rangu és koru ember jelenlétében a nem faragott, nehéz kőlapot leemelték, kitűnt, hogy az épen kellő közepén, t. i. 43″-nyira végétől, majdnem egyenes vonalban, két egyenlő részre volt szétrepesztve.

A födő lap lemelése után ezeket észleltem: a két rövidebb kőlap, mely a majdnem keletelt sírban fekvők fejeinél és lábainál állott, egészen ép volt; ellenben a hosszabb oldallapok négy és öt részre össze voltak tördelve, és szigszög módra az egyenes vonaltól eltérőleg ki- és befelé állottak, mint az ide mellékelt fametszet mutatja. Az alsó, nagyságra nézve a fedőlapnak megfelelő kőtábla a közepén egész hosszában el volt törve, tetőzezetesen úgy anynyira felemelve, hogy a közte támadt hézag igen kivehető volt és a tetemek jobb és bal oldalra legurultak.

Hogy ezen sír-

lapok eredetileg erősen voltak egymásra illesztve, tanusítják mind a lapok végén létező kőragasz nyomai, mind azon cement darabok, melyek birtokomban vannak, és a legtisztább, három évig érlelt mészpépben $^1/_4$—1 $^1/_2$‴-nyi téglaporondot mutatnak.

Sokat tünődtem magamban ezen erőszakos törésnek oka felől; de sem magam, sem a kérdezett szakférfiak, biztos természeti okra nem akadhattunk. Az, hogy valami hegycsúszás alkalmával az oldalnyomás ily pusztítást tehetett volna, nem valószinü, bár Kuzilek János felügyelő írnok úr, ki az egész ásatás alatt legszívesb segédkezet nyújtott, állítá, hogy az egyik tégla-pilléreken álló, jó hosszu szárító fészer másfél év alatt egy egész öllel lejebb csúszott volna.

Ha a kőlaptörésnek ezen csúszás lett volna oka, akkor, minthogy a nyomás csak oldalról jöhetett, az oldalnak benyomatását, vagy a fedő kőlap tovább mozdítását idézhette volna elő; de mikép okozhatta ennek ketté törését, nem értem.

Nincs más hátra, mint hogy egy a felső lapra történt hatalmas zúzást vegyünk fel, mely azt ketté repesztvén és a közepén lenyomván, az oldallapokat is szétrepeszté, sőt ezeknek az alsó lapra való folytatott nyomásuk által, a különben sem igen kemény kőnek végei, lefelé szoríttatván, közepének ketté kelle repednie. Ez talán századokkal előtt valamely bomba által történhetett, midőn a föld a sír fölött talán még nem oly magasan állt, mint a mult esztendőben, mivel még akkor az esővíz és földomlások által az agyagtelep annyira hatalmas nem volt.

A mi a tárgyakat illeti, melyek részint a sírban, részint a sír körül találtattak, azokról csak azt jelenthetem, a mit az emberek, kik már előtte való estve a sírt kikutatták, és a fémtárgyakat a városi hatóságnak átadták, jelenlétünkben előadtak.

A két csontváz úgy feküdt, hogy egyiknek feje, mellkasa és szárai a sír egyik a másiké a másik széle felé leomoltak.

A jobb oldalon fekvő váz fogai épek valának, és mintegy 35—40 éves férfira mutattak, a szárcsontokra lezuhanván a felső kőlap, azokat összezúzta.

A baloldalon fekvő, tán női alak részei, jobban elmállottak; az alsó állkapocs nem találtatott; a felsőben a fogak nagyon el voltak koptatva.

A csontok mind gondosan össze lettek szedve, és a közel budai temetőben eltemetve.

A legszorgalmasb kutatásunk csak egy csatot, egy érmet, és az összezúzott üvegek nagy mennyiségü darabjait hozta napfényre, bár a földet legnagyobb gonddal kiszedtük és ujjaink közt átszitáltuk.

Az előtte való nap talált tárgyak hol-leltéről a szemtanuk azt vallották: a kanál, a csat, az ezüst lapok, a gombok, valamint a kapocs is a mell táján és alább, — a pénzek az egyik, jobb felől fekvő váz lábainál voltak, míg a számos üvegdarab a sír alsó részein feküdt; a réz korsó, réz tál és a 4 agyaglámpa a síron kivül, a jobb felőli csontváz lábainál, a szék balra a lábaknál volt fel állítva, hol a kis rézbögre is állott.

Átmenvén az egyes ezüst tárgyakra, melyek réztáblánkon természetes nagyságban láthatók, feltünik az 1. ábra alatt híven lerajzolt csat, melynek felső része, mint a kép is mutatja, el van törve. Az egész egy hosszu négyszöges keretet képez, melynek rövidebb oldalain egy-egy négyszög nyúlik befelé, és egy *som*gomb*) által, — a magyaroknál is igen divatos gombnem, — mely monoruságával a keret lapjánál jóval fölebb emelkedik, össze vannak kötve.

A benyúló négyszög terét csínos diszitmény foglalja el, melynek kerek része apró,

*) A *som*gomb, som alakjától, melyet gombkötőink, eredetét felejtve, hibásan *cson*gombnak neveznek, nem csak a magyar ruhánál használtatik, de a hanákok, montenegroiak és más szláv fajoknál is előjő mai nap *roblik* név alatt, kik azt a nadrág összegombolására alkalmazzák.

középpontos közzel, és, két-két mélyedett ponttal van ékesítve. A lapos keret maga egy egyenes gerincz mellett egyszerű, vagy egyszerű és kettős fűrészfogú ékességgel bír, mely a beugró négyszögöknél valamivel bellebb levélforma véggel záródik és szép sötétkék nielloval van kirakva. A hosszoldal közepén bevésett kör vagyon, melyben átmérőileg négy apróbb pontos kör áll, és jobbra balra szintén ily köröcske foglaltatik. — A *som-gomb* ötlapú; a középső mandola alakú lap áll egy nagyobb és két kisebb mandolaforma czifraságból, melyek körben pontozott körök által összekötvék, és szintén mélyen pontozott lángba végződnek. A hosszukás alakok széke aranynyal van kirakva*), ezt ezüst keretke veszi körül; a többi, mi sötétre van árnyékolva, niellóból áll. A két legközelebbi oldallapon a lapos keret fűrészes, niellirozott díszszel bír; a két legszélső egészen sima, s rajzunkon nem, de a 9-ik ábrán látható.

Ezen csat hosszoldala mér 3″ 3‴, a rövid a beugrásig 1″, ennek széle hossza $\frac{1}{2}$″-nyi; a lapos keret szélessége 3‴, a beugrásnál 2‴ és 1‴; a somgomb hossza 1″ 10‴, szélessége 6‴, magassága 3‴. Semmi kétség nem lehet, hogy ezen csat valamely széles övszíj díszítésére volt használva.

Következik három ezüst lap**), melyek — egyet kivéve — nagyságra, és kivitelre ugyanegy kezet, ugyanazon tervet elárulják.

A második ábrán látható ezüst lemez, a másik kettőtől, melyek tökéletes négyzetek, és minden részeikben arányosak, abban különbözik, hogy a kapocs, mely azonban nem találtatott, elfogadására 1″ 9‴ hosszú, és 5‴-nyi széles hézaggal bír, miért is társainál majd 6‴-nyival szélesebb.

Ezen lemezek fő diszítménye egy ferdény, melynek csúcsai befelé domboruló körszelvények által tompítva, azt nyolczszöggé alakítják. E két vonalnyi keretben körűlfut czikázó villámalakú ezüst vonal, melynek fogai niellírozvák, és ezüst és niello vonaloktól beszegvék.

Közepett áll egy nyolczágu kajmós kereszt, kajmai közt, egy mélyedett pont. A kajmók közét sziromforma ékítmény foglalja, mely valamint a kereszt karjainál is látni, váltogatva niellirozott, felváltva pedig erősen aranyozott, és ismét mély pontokkal elevenítve vagyon.***) A kerek keretben a szigszög vonal jő elő, mely kifelé álló fürészfogú vonaltól beszegetik.

A lemez keretje 3‴ széles szalagból áll, mely két sor füirészfogból és balról jobbra futó kutyákból (laufende Hunde), vagy mások szerint csigadíszből áll, mint ezt köznyelven neveztetni hallám, az archaeologiai münyelven pedig a régieknél igen gyakran előfordúló *hab-maeander* (Wellen-maeander) név alatt jön elő. Ezen kacskaringból 16—17 megy egy oldalra, és valamint a fűrészfogú vonal, mélyen be van vésve és vastag niellóval kirakva.

A négy derékszögben 6‴ átmérőjü körök állnak; ezek többet kevesebbet egyenesen vagy ferdén álló egyenkaru *kajmós* vagy inkább horgony-maltai-keresztalakokat tartalmaznak, melyeknek középpontjai és ágai, valamint a külső körvonal is, niellirozottak, a többi tér pedig aranyozott, és pontokkal ki van verve. A feketekékes körvonalt még egy pontozott kör veszi körül, mely azonban a többi lemezek eme diszítményeinél hiányzik.

---

*) Ezen munkát, midőn a vasba vésett mélyedések aranynyal vagy ezüsttel kitöltetnek, *Tauschir-Arbeit*nek nevezik.

**) Ilynemü lapok, csatokkal elöjőnek a gallo-római sirokban talált kincsek között: Publications des Monuments historiques — de Luxembourg. VIII. köt. III; és XVI. köt. I. tábláján.

***) Hasonos elrendezést lehet látni Arneth: Die Antiken Gold und Silber Monumente sat. Tab. 5. IX.

Még van a keresztek között egy ékítmény, mely apró körökből, és ide-oda hajlongó finom vonalakból áll.

Ezüst lemezeink oldalai 2″ 8‴-iek, a nyolczszögű belső keret egy-egy egyenes oldala 1″, a belső kör átm. 10‴.

Nagyságra, valamint szerkesztésére nézve egészen el látszik ütni az 5. ábra alatti dombor közepü lemez, bár a czikázó keret, a pontozott aranyozás és pontozott vonalokból álló beszegések ugyanazon mester kezére utalnak.

Fődíszét ezen lemeznek teszi azon 5‴ szélességü domborúság, mely 7 sor fedelékesen álló, tövükön niellirozott négyszögű pikkelylyel egy kosárvirág kelyhéhez anynyira hasonlít, mint a közép mélyedett arany körlap köridom pontjaival ugyanolyan virág telepéhez. A derékszögekben álló, körszelvényekből alkotott háromszögek lapjai szintén aranyozottak, és kőridomú pontokkal ellátvák.

Hogy e lemezeknek is, valamint az áttört csatnak, az volt rendeltetésük, hogy valamely vastagbőrű kardkötőt ékesítsenek, bizonyitják azon gombocskák, melyek — bár nem teljes számmal — a sírban találtattak; egyikük 10. ábra alatt látható. A gombok két rendbeliek, de csak nagyságukra nézve különböznek. Meglátni még a nagyobb lemezeken a forrasztási helyet, a hol ezen gombok hátlapjukhoz valának erősítve. Talajuk, valamint gombjuk 4‴ átmérőjü, a bőrnek való tér a nyakukon 1½-nyi. Ezeknek csak fele maradt meg, t. i. 6, míg a három lemezről 12-nek kellett volna maradnia.

A nagyobb lemezeken ékesség gyanánt előforduló *máltai keresztek* először arra a gondolatra vittek, vajjon nem a kereszténység jelvényei-e ezek? azonban későbben meggyőződtem arról, hogy mint sok más karczolási művön, egyedül ékesítésül használtattak, valamint a habmaeander is, mely nem csak az antik müveken rendesen előfordúl, hanem később is különféle változásokkal a középkorban gyakran használtatott. *)

Bécsben, Párisban tett kérdések, s egy-két tudós barátomhoz intézett levél daczára nem tudtam tisztába jőni, léteznek-e ilyesféle lemezek más muzeumokban vagy képes munkákban. Igaz, hogy Rich Illustr. Wörterbuch *fibula* szónál 263 l. ilyen forma lemezt közöl, de ez egészen az ó-kor remek modorában diszíttetett. Lindenschmit munkájában is fordúl elő hasonló karczolás, — azonban meglehet, hogy épen ezen közlés a mübarátok figyelmét fölgerjeszteni, és a munka korát, talán hazáját is meghatározni segíteni fogja.

A kisebb lemezt erősítő gombok átmérője 3‴, nyaka szélessége ismét 1½″, miből az tünik ki, hogy ezen ezüstlap is ugyanegy bőrre volt reá illesztve. A négy gombból a földgöröngyök között csak egy veszett el aprósága miatt.

Az 1 ábráju csat *somgomb*jának két hasonmása, mint valódi gomb fordúl elő, rajzuk a 9. ábra alatt látható. Hossza 2″ 5‴, szélessége 5‴, magassága 3‴. Alakja a fenn leírthoz hasonló, középlapjának czifrázata csak abban különbözik, hogy a ferdények közepe mind pontozott aranylap, s köztük pontozott szalagocskák találtatnak, míg oldalai jobbra balra a czikázott vonallal ékeskednek.

Talapja csónakalakra mélyen be van vésve, s abba illesztve azon 2¼‴-nyi pöczök a ferdényes 9‴—6‴-nyi lappal, mely egy legalább 4‴-nyi szijban volt megerősítve, tehát az ezüst lemezekkel ékesített szijtól egészen különbözött.

Azon ezüst szijcsatról, mely 8. sz. alatt látható, és a maiaktól semmiben sem különbözik, nincs mit bővebben mondanunk.

Ékes, és nehéz a 7. ábra alatti *fibula*, mely, bár alakjára nézve semmi felötlőt nem mutat, de mivel ékítménye izlésteli, említenem kell, hogy előlapja ugyanazon

---

*) L. az Atlas for Nordisk Oldkyndighed tábláin közzétett fegyvereket.

elemből áll, mint az eddigi keretek, azonban itt a lilának egymásba dugott bokrétájából készült lánczhoz hasonlít. Egyik oldala gyönyörűen változó kacskaringós niellírozott lombozatból készült, míg a másik oldalon e lombozatot niello hullámok felváltják.

Találtatott még a 6. ábra alatt: *ezüst kanál*, melyet egyik tudós barátom stilusnak tart; a kanalat a viasz felolvasztására és ujjra simítására vélte szükségesnek. Ha például csak Montfaucon Ant. Gr. et Rom. LIII. Tábláján előforduló kanalakat, és CVI. Táblán lerajzolt stilusokat vesszük tekintetbe, melyek mérveikre nézve mégis kisebbek, ha az előbbi táblán a 8-ik ábrát kanalunkkal összehasonlítjuk, és tekintetbe vesszük azt, mit Rich Anthony Illustr. Wörterbuch 169 l. a *Cochlear* szónál mond, hogy a kanál csészécskével birt tojások és osztrigák szörbölésére és éles hegygyel a tojás átfurására és a kagylóban lévő állat kihuzására; mit Martialis Plinius és mások*) idézeteivel erősít; meggondolván azt is, hogy e sírban tán inkább harczos, mint Tabellio nyugodott, ezen szerszámot mindenesetre kanálnak vélem elfogadandónak. Ezen véleményben megerősít a Société Archéologique de Namur 6. kötetében kiadott Samsoui temetőben talált fémkészletek közt lerajzolt VI. Táblán 1. sz. alatt közlött, a mienkkel egészen megegyező kanál, és a VIII. Táblán 4. ábra alatt előállított stilus. Ezen érdekes temető műkincsei 98—534-ki évből valók Kr. sz. után; mint ezt a sírokban talált római érmekből következtetni lehet.**) Igy Lindenschmit testvérektől „Das Gemischte Todtenlager bei Selzen" czímü munka 54. lapján ezt irja Troyon egy Lousouniumi sír ismertetésében: . . . une cuillière en argent, accompagnait ces divers objets. Sa forme est celle de ces utensiles que Montfaucon et le comte de Caylus regardent comme ayant servi à prendre l' encens dans ces cassolettes. Sur cette cuillière, est giselé un monogramme chrétien." Ismét egy új vélemény a kanál használtatásáról, de azért mégis kanál és nem stilus.

Minden kétségen kivül müvészi tekintetből legérdekesb azon 1″ 10‴-nyi átmérőjü, papirvékony, s azért nagyon is törékeny ezüst lemezke, melyet a 3. ábra mutat, s mely, alkalmasint valamely erősebb foglalványban, talán melldíszül szolgált.

A kör közepét Merkur gyönyörű mellképe foglalja; jelvénye, a kigyós bot, nyakánál a *ruha*redőzet mellül tünik ki; körülötte állott nyolcz álarcz, melyek részint egész arczczal, részint egymás felé fordítva ábrázolvák, és nem állnak másból, mint azon stereotyp álarczakból, melyeket a római szinészek rendesen használtak, s melyekkel a régi képeken és véseteken oly gyakran találkozunk. Ezen remekileg vert munka szépségéről csak a lemeznek megtekintése és tanulmányozása győzhet meg, miért is azt a római müvészet jobb korába kell helyeznünk.***)

---

*) Guhl és Koner: Leben der Griechen u. Roemer 611. lapon említi Petroniusból, hogy Trimalchio vacsoráján a vendégeknek tojásforma tészták adatván fel, azokat félfontnyi nehézségü kanalakkal átfúrták.

**) Mily különbözők a vélemények a kanalakra nézve, kitetszik a „Publications de la société pour la Recherche et la Conservation des Monuments historiques dans le Grand-Duché de Luxembourg. Année 1853." IX. kötet 125 lapján, hol a mienkhez hasonló kanalat, mely római régiségek közt találtatott, leirván, Namur ezeket mondja: „Une petite cuillière, très bieu conservée, en bronze, à manche trés pointu, portant dans l' interieur une coquille dorée. Pl. VII. fig. 28. C'est peut-être une de ces cuillères dont on s'est servi dans les cérémonies religieuses, à répandre sur le feu sacré l' odeur et les parfums. *Comme le manche est très-pointu cette cuillère pourrait fort bien avoir servi de stile.* Ugyanolyan említetik; „Spuren einer römischen Ansiedelung auf dem Leibnitzer Felde von M. R. Knabl 97 l." De már a XI. évi közlemények LXXXIX. lapján, hol a 2-ik táblán, 30-ik ábra alatt lerajzolt, a mienkkel egészen egyenlő ezüstkanalat leirja, ezt mondja: „Une grande cuillère en argent pur . . . a tige pointue. Quoique l' usage des fourchettes à deux branches date d' une antiquité très reculée, *on pourrait croire que cet utensilie servait a double fin, de cuillère et de fourchettes*", mi által Namur véleményemet még inkább támogatja. L. Arneth i. h, a G. S XII. Tábl. közlött kanalat is.

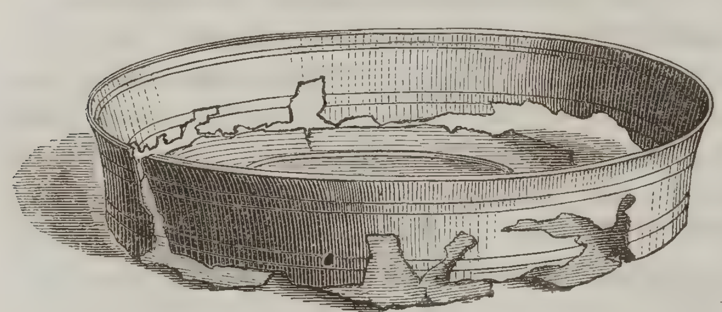
***) De Beawillier: „Le maschere sceniche d' antichi Romani" terjedelmes és LXXXIV. réztáblával ellátott munkájában, hol két fő, p. a LVIII, hol négy a LII, hol hét a XX. táblán jő elő egy körben, me-

Az ékszerekből hátra vannak még egy *vas gyürü*, a rozsdától egészen átrágott és ellepett töredékei. A véset helye hosszúkás monor 7—5‴-nyi, a kör szelvényének öblössége arra mutat, hogy férfi ujjra való volt; mellette volt még egy monorú, 10 ½‴—6 ½‴-nyi onyx, melynek egyenes oldalai felül 1 ½‴, alul ½‴-nyira tompítvák. Talaja fekete és 1 ½‴ magas, felső tükre, melynek vastagsága ⅛‴-nyi tej-kékes, sötétebből világosabbra megyen át.

A *réz edények* között, melyek a sír körül találtattak, első helyen említendő a lóhere száju korsó, melynek alakját a mellékelt fametszetben adjuk, s mely a régészeti müvekben gyakran díszes nyéllel, vagy a nélkül is fordúl elő. A korsó — hat vagy hét külön darabból álló töredékei ügyesen összeforrasztatván — ezen mértékekkel bir: magassága 6′, szája szélessége 3′ 10‴ egyik, 3″ 6‴ másik irányban; feneke, mely egyedüli ékesség gyanánt egynéhány középpont körüli kört mutat, 3″ 5‴; legnagyobb hasasságának átmérője 5 ½″. Egész felülete sima minden karczolás nélkül, eleven kék és darabos zöld szironynyal, — patinával — ellepve. Több helyen kellett ezen edénynek hibásnak lennie, minthogy a tisztább helyeken a forrasztás által történt hasadékok behegesztésének nyomai látszanak. Ezen munkálatot rézmüves vándor czigányaink is értik, midőn a lyukas rézedényeket rézlemezek vagy részletek összeforrasztása által újra használhatókká teszik.

Sokkal rongáltabb állapotban találtattak a *réztálnak* darabjai, melyekből annyi hibázik, hogy minden iparkodás daczára, azokat együvé ragasztani nem sikerült. Ezen edény, melynek rajzát mellékeljük, átmérője 9 ½″, gyanítható magassága 3″, felső kereténél vastagabb; díszítménye középpontkörüli körökből áll, melyek fenekén, oldalán, kivül belül láthatók.

Egészen épen találtatott ellenben a réztáblán 4. ábra alatt lerajzolt réz bögrécske, melynek hasas részén négy egymást szelő s viziránt osan nagyobb körök által szelt körvonalok használtattak, s melyek közepét ismét 12 egymástól közelebb, távolabb eső sekélyebb vagy mélyebb körszalag foglalja.

A bögre magassága 2″; karimakint kiálló talapzatának külső átmérője 1″ 3‴, a talapzat magassága 3‴, szája nyilása 1″ 4‴, legnagyobb hasassága 2″ 1‴.

Ha a sírnak kőlapjai, a halottak szárai, és a rézedények apró darabokra összezúzattak, természetesebb, hogy a számos *üveg*-edény épségben nem maradhatott. Ezer meg ezer különféle színü, vastagságú, átlátszóságú, alakú és nagyságú darabokat és darabkákat szedtünk ki az omladék közül, melyek mind opalizálnak; de ezekből a legnagyobb béketürés sem képes többé egészet alkotni. Az ⅙‴-nyi egész a 2‴ vastag üvegig itt levő töredékek mutatják, a régieknek e tekintetbeni haladásukat.

Ki lehet venni, hogy itt egy nagyobb igen öblös zöldes edény volt, melynek szája pálczatag forma vastagodás által alkalmasbá tétetett a kezelésre. Ennek alul jó vastag

lyek közt a tátott — kagylós száju és fodrozott haju, valamint a Silen fő igen gyakran fordúl elő. l. XX. LIX. LX. LXI sat. tábl.

karimája, mintegy talapzata volt, melyet egy szabálytalan, ide-oda hajló, húrnyi vastagságú vonal kisér. Volt egy nagyobb egyenes talaju nagy öblü edény, melynek zöldessárga üvegje, egészen élenyesedvén, megvakult. Van itt egy edény hosszú, széles nyaka, egy másiknak homorodó szájának részletei; hengeres üvegdarabok, és oly finomak is, hogy a mai csemege-bor palaczkok üvegéhez hasonlítanak.

A négy agyag mécses közt*), mely a síron kivül el volt helyezve, kettő ép, és nagyságra különböző, kettő töredék; mind egybélüek, de sem az alakokat, melyek felső középlapukon vannak, nem lehet kivenni, sem alul valami, a gyárra, vagy gyárnokra vonatkozó betüt nem lehet találni.

Fenn vannak még a *vas szerek*, melyek a sír környékén feltaláltattak. Egy *vasbalta*, mely annak nyomát viseli, hogy valami mészkeverékben feküdt; lassankint a rozsdától átjáratva, lehámlik, és a hajdani erős kovácsolásnak nyomait egész terjedelmében előtünteti. $5\frac{1}{2}''$ hosszu, 11—9‴ nyilású fokánál 1″ magas, 1″ vastag, élénél pedig 1″ 9‴ széles. Nagyon hasonlít azon *dolabrumok*hoz, melyek Rich munkájában ábrázolvák, és másoknál is, p. o. Farlatinál a római sírköveken gyakran előfordúlnak, valamint a Luxembourgi római leletek közt. L. „Publications des Monuments historiques — de Luxembourg“ XI. kötet, III. tábla, 28. ábra.

Mindezen készletek között mindenesetre legfeltünőbb, és mint nagy ritkaság tekiathető azon *sella castrensis* vas állása, mely a síron kivül, a bal alak lábainál, találtatott. Szerkezetét nagyobb mérvben adjuk, hogy hasznavehetősége annál inkább feltünjék.

Az anyag, a gombokat kivéve, vert vas, a rozsdától igen nagyon meg van rongálva, annyira, hogy róla folytonosan 1‴-nyi rétegek lepattognak. A kalapácsolásnak itt is, mint a baltán, nyomai mindenütt észrevehetők. Magassága $21\frac{1}{2}''$, felső szélessége 16″ gombok nélkül, az alsó 14″, az állvány vasának szélessége 10″, vastagsága eredetileg 6″ lehetett.

A 11″-nyi magasságban létező 20‴-nyi átmérőjü forgó által a széknek szétterpeszthetősége és felül alkalmazott kötelékek vagy erős kelmék és felébe rakott vánkos által az ülés lehetségessé tétetik. A két keret közt, mely az állványt alkotja, egyik szárait összekötő felső és alsó rúd szintén csiklyóban forog; a másiknál ezen egész rúd csak alul alkalmaztatott, felül az összekötő rúd, 4″-nyi távolban a függélyes szártól

*) Mennyire voltak a mécsesek akár érczből, akár agyagból szükségesek a síroknál kitetszik Patini Imp. Rom. Numismata czímü munkájának 162. lapján álló észrevételből: Lucernas tum fictiles tum aereas suis monumentis Aegyptios recondidisse nemo non novit: Ab illis traductus est mos ad Hebraeos; ab his ad gentiles Romanos, et tandem a priscis Christianis usurpatur; (Arringhi Roma subterraneajában elég példa vagyon reá) idque non tantum ad lumen inducendum tenebrasque pellendas, sed et laetitiae

ketté van szakítva, s a végén állóknál felényinél kisebb bronz gombokkal ékesítve. Hogy pedig a megszakítás által ezen oldal nagyon ne gyengüljön, ? alaku vas czifrázattal van megerősítve.

Annak, hogy a keresztrudak csiklyóval ellátvák, a felsők egyike pedig ketté van szakítva, oka az, hogy a táborban alkalmazott szék, ne csak úgy mint a maiak, egyszerüen legyen összecsapható, hanem hogy másodszor is meghajtatván, s igy négyrétüvé tétetvén, a lehetőleg legkisebb térre szoríttassék, a nélkül, hogy erősségéből legkevesebbet veszejtsen. A kisebb két bronz-gomb 1′ 3‴ hosszú, 1′ vastag; a nagyobb négy darab 1″ 8‴—1″ 4‴-nyi.

Ezen különös alkotású vasállvány szemlélésénél mind magamban, mind másokban is támadt azon kétség, vajjon lehet-e ezen sajátszerü alkotmányt rómainak tekinteni? De mióta Rich Anth. Illustr. Wörterb. 558. lapján ezt olvasám: *Sella castrensis*, tábori szék, (Svet. Galb. 18.) hasonló volt a curulishoz, X alaku lábakkal, melyet könnyen felállítani, és összecsapni lehetett, egyszerűbb munkából, minden idegen czifrázat nélkül, egyenes egyszerü lábakkal, a helyett, hogy mi a curulisnál okvetetlen szükséges vala — azok ki lettek volna kanyarítva; midőn továbbá az ottani rajzon Trajánt megpillantám, mint ilyen széken ülve seregeihez szól, és azon dombormüveken, melyeket diadalivéről saját diadalivére Constantin császár áttétetett, l. Belloni és Santi Bartoli „Veteres arcus augustorum Romae 1690. folio 30 és 31. Montfaucon CXXVII. tábl 1. ábrán és másoknál többször ilynemü sella castrensissel találkoztam, egy perczig sem kételkedtem abban, hogy ezen tábori szék, már eredetileg e sír mellé volt téve, s nem későbben került azon helyre, hol a szerencsés véletlen ezen valódi kincset találtatni engedé.

Már a régi görögök ismerték Diphros név alatt a *fürészbak-idomu* összecsapható székeket, és ezeket a legrégiebb korból származtaták. Igy Weiss Kostümkunde I. rész 106. lapján az egyptomiak bútorzatát előállitván, 76, 77 és 78. ábrákban több ilyen széket hoz fel; ugyanilyeneket látunk az assyriai népeknél 246 l. b) alatt; és 450. lapon b) c) alatt a kisázsiaiak készletei között. — II. részének 889. lapján mind alakra, mind ülésre nézve három különféle széket közöl, melyek elvileg a mienkkel egészen összehangzanak, és a jegyzetben azt állitja, hogy az atheneiek sétálás alkalmával, tetszés szerinti használat végett, rabjaik által maguk után vitették. 1308-dik lapon pedig a rómaiakról szólván, mondja, hogy mig a szinkörök állandó ülésekkel el nem voltak látva, ilynemü hordható székekkel éltek. Monuments Antiques pour l' intelligence d' Italié par *Micali* XL. táblán négy magistratusbeli személy előtt a szolga viszen vállán egy sella curulist; továbbá ugyanott XXXVIII. és LXVI. II. olyan székek fordulnak elő, valamint Guhl és Koner „das Leben der Griechen und Roemer.“ 561. l. a hires Jaia festőnő összecsapható széken ül.

Erictonius születését ábrázoló képen, mely egy ibriken a Caninoi herczeg birtokában van, a szakállos, hosszu haju alak, jobbjában csészét, baljában jogarféle botot tartván, szintén ösrzehajtható széken ül, melynek azonban lábai patákba végződnek, a gombok pedig nyelvüket kiöltő fejekből állnak. L. Monumenti inedit. publ. dall. Instit. di Corrispondenza Archaeologica 1829. Tav. XI.

Midőn az említett székről Varsányi János régiség kedvelő és ismerő urnak említést tettem, nem csak ugyanegy véleményben volt velem, hanem daczára annak, hogy mások

---

causa, quae postmodum in religionem versa est. Celebris est ille in Maeviae testamento articulus: SACCVS SERVVS MEVS ET EVTYCHIA ET IRENE ANCILLAE MEAE OMNES SVB HAC CONDITIONE LIBERI SVNTO, VT, MONVMENTO MEO ALTERNIS MENSIBVS LVCERNAM ACCENDANT, ET SOLEMNIA MORTIS PERAGANT. L. Maevia 44 Dde manumiss. test.

őt lehangolni ügyekeztek, s azt állították: hogy a széket a hegyekről lerohanó víz rakta volna le azon helyre, s igy a többivel sem egykorú, sem rokon tárgy, ezt állítja hozzám intézett levelében: Én e széket rómainak tartom, és mint maga nemében *unicumot* (t. i. nálunk, muzeumunkban a legbecsesebb tárgyak közé sorolom.“ És alább:

„Utolsó találkozásunk után szándékom volt, ezen székre vonatkozólag, egy igen szép adattal szolgálni — melyet 1838-ban a lővői posta udvarán fedeztem fel Zala megyében. Az ottani 4 római síremlék között egyikén az irás fölötti körül rámázott mezőben, három féldombom alak ült. A bal és jobb oldalon ülöké egyszerü egyenes, de a középső alak alatti lábak végei, körmös által talpakkal volt diszítve, mint az ide mellékelt toll rajzon látható;“ de a rajz maga, mi igen sajnos elveszett, és az említett követ, sem biró Sacken Ede Jahrh. der k. k. Central-Comision in Wien I. kötetében nem említi, sem magam két év előtt Lővőn létemben nem láttam, így tehát alkalmasint mint építészeti anyag talán örökre eltünt.

Semmi kétség arról, hogy ezen tábori szék a királyok herczegek és főpapok által a középkorban faltstuhllá (faldisztoriummá)*) nőtte ki magát, mely főleg az első századokban gombok helyett arany vagy más drága fém, vagy ügyes elefántcsont-faragványokkal, leginkább oroszlányfőkkel, alul pedig ugyanazon állatok körmeivel volt diszitve.

Ilyen Varsányi ur által velem közlött Arechist, beneventi herczeg képén lerajzolt összerakható szék a 8-dik századból, ki Desiderius bukása után a longobardok kormányzója volt. „Kunst und Leben der Vorzeit.“ Dr. v. Eye és Falk Jakab. Nürnberg, 1858. Mint érdekes, és a mi tárgyunkkal némi összeköttetésben álló sajátságot, kiemelendőnek tartom azt, mi a „Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde“ czimü munkában a vaskor leirásánál 461. lapon emlittetik, hogy a halottakat a sirban székekre ültették; — de milyenek valának azon székek? hasonlítanak-e a fennleirthoz, nem mondatik; bár a holttestek a szabad földben ülőfélben való temettetése, valamint azoknak olyan elhelyeztetése, hogy a homlok a térdet éri, több régészeti munkában, mely az északi népek sirjairól és eltemettetéséről szól, felhozatik.

Szintén nem lesz érdek nélkül tudni azt, hogy valamint a búsulók, úgy az áldozatot végzők is a régieknél ültek, honnan a sir a rómaiaknál *sedes*-nek is neveztetett. L. Gronov. IX. 1091.

Milyen gondot és szeretetet tanúsitottak a görögök és rómaiak egyátalán abban, hogy nem csak azon állvány, melyen a holt test a sírhoz vagy a maglyához vitetett, és maga a maglya is kellőleg diszittessék, hanem hogy a kimult családtag vagy barát maga mellett a sírboltban is mindent találjon, mire ottani hosszu mulatása alatt szüksége lehetne, mutatják a Weiss Costümkunde II. Rész 924. lapján ábrázolt sír belseje, melyben a különféle korsó- és medenczenemüeken kivül az evő-eszközöket is találjuk.

---

*) *Faldistorium*, sella plicatilis, uti nuncupatur ab Aimonii continuatore l. 5. iv c. 33. Plictilis in Chartula plenariae securitatis, scripta sub Justiniano apud Brisson. l. 6. Sella ferrea plictile valente tremisse uno, sella lignea plictile valente nummos aureos 40. Vox porro faldistorium faltestuhl, fauteuil a Germanico *falten* quod est plicare. — Graeci ὀκλαδίας vocant. Lásd Du Fresne szótárában. Aringhi Rom. sub. I. 543 lapján az appiai uton levő S. Kalixtus Pápa temetője második mélyedésében talált festményen szintén két ilyen szék fordul elő; melyek egyikén a vánkost is tisztán lehet látni. Ha Agincourt a Denkmäler der Archit. Sculptur und Malereihoz mellékelt képgyüjteményt forgatjuk, több ilynemü székkel találkozunk a középkorból, melyek a régiekhez egészen hasonlók. Itt csak XXVI. tábla 3-ik, az LVII. tábla 7. 8. 11-ik; LXVI. 3. 4. 7-ik. LXVIII. 73-ik képeit akarom felemlíteni, és mellékesen még némely egyházi kincstárban létező filcsont faragmányu székek és Dagobert királynak tulajdonított, a Louvrei gyüjteményben őrzött thronra emlékeztetni. l. Manuel des Oeuvres de Bronze sat. Par Didron ainé 129. l.

Ugyanilyen sírt, mely lapos terméskőből szárazan felépült, láthatunk Guhl és Koner „Das Leben der Griechen und Römer“ czimü munkája 94. lapján, hol a kegyelet és szeretet adományait, ivócsészéket és rézérmeket nem csak a csontváz mellett találunk, hanem a sír lábánál keresztben áll egy másik síralaku készlettár, melyben több merőedény, olajkorsó, áldozat-medenczéken, bronztükrön kivül, már használatban volt agyagmécses is találtatott. Még szebb és több edény látható a 110. számu sírban, melyben az ibrikek annyi helyt foglalnak, hogy alig vagyunk képesek felfogni, merre lehettek a holttest tagjai elhelyezve.

Szükségképen pedig velük temettettek az *inferiák*. „Mortuorum sepulcris *inferebantur inferie*: lac, mel, aqua, vinum, sanguis, comae, oliva. Flores non numerabantur inter inferias, quia non cumberetantur inter inferias.“ Gronov: Thes. Graec. Antiqu. IX. 1177. l.

Hogy már sírunk korát, melyet sem feliratokból, sem a benne talált müemlékekből még közelitőleg sem lehetett meghatározni, mégis némileg megállapithassuk, szükséges, hogy a történelmi bizonyságok egyik legcsalhatatlanabbikához, az éremtanhoz folyamodjunk, mely jelen esetben ha nem egy évig, legalább egy évtizedikig engedi meg a közelítést, minthogy az érdekes, jól fentartott érmek egy egész sorozatát birjuk*), melyek bennünket útba igazítani képesek, megszünvén egy részt az érmek lánczolata azon időpontban, midőn a sír beragasztatott, és nem foglalván egyet sem azokból, melyek ezer és ezer számra az egész Dunántúli, főleg Balaton és Rábavidéki lelhelyeket elárasztják.

A budai római sírban talált érmek sorozata:

IMP CAES DOMIT AVG GERM COS XV CENS PERPP; balra néző babérkoszorús fő.)(VIRTVTI AVGVSTI; S C, e közt álló bal lábat kőre támasztó, balra tekintő fegyveres férfi alak; jobbjában lándzsa, bjb? átm. 26. mm. A zöld szirony fölött, még sárgás is észrevehető.

M COMMODVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG BRIT; balra tekintő szakállos babérkoszorús fő, gyöngyös keret, melynél az érem széle még felebb áll;)(MINER. VICT. P. M. TRP X IIII IMP VIII, a szelvény alatt: COS V. P. P. Jobbra néző, álló Minerva, kiterjesztett jobbján a győzedelem szárnyas alakcsája, baljával lándzsát tart, jobb lábánál a paizs, háta mögött a győzelmi jelvények fára aggatva; átm. 40 mm., vastags. 7 mm. zöld és sárgás szironynyal, hátsó részén sok rozsda kupaczkával.

IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, b. néző koszorús fő;

)(P. M. . . OL VIM; női, jobbra néző alak, lábainál a bika és oroszlány, a szelvény alatt AN III; átm. 28 mm., vast. 4 mm.

---

*) Úgy látszik, hogy a Rómaiaknál nemcsak az obolus fordul elő, mint a görögöknél, hanem, hogy több érmet a koporsóba eltenni divat volt, söt hogy néha kincseiket is eltemették és ily kőkoporsót gryphekkel jelelték. Ide vonatkozólag halljuk többször idézett szerzőnket Gronoviust: Graeci obolum dabant, saepe binos, quia eundum et redeundum erat, potentiores triobolum dabant *ad discrimen*, (tehát a gazdagabbak talán még többet is); placentam, polentam mulso conditam pro Cerbero IX. 101.

IMP M I . . . . . ILI-PPVS AVG, b. néző koszorús fő;
)(P M S . . . . L VIM, női alak a bika és oroszlány között, sz. a. AN. VIII. mértékek mint az előbbié.

IMP M IVL PHILIPPVS sat. ugyanazon írás, rajz és mérték, de más veret.

IMP IVL PHILIPPVS PIVS FELIX AVG PM; arcz mint az előbbi, gyöngyös keret;
)(PMS COL VIM, kép m. e. sz. alatt AN. V; mért. u. az előveret igen tiszta.

OTACIL SEVERA, b. n. arcz, mely a félholdból emelkedik, pártaszerü fejék;
)(CONCORDIA AVGG; az egyetértés Istennője ülve j. néz, jobbj. tálacska? bjáb. bőség szárva. Gyöngyös keret, átm. 21. mm; ezüst.

IMPCNQ TRAIANVS DECIVS AVG; b. néző fő sugár-koronával, mindkét oldalon gyöngykeret.
)(ADVNDANCIA (sic) AVG, az álló Istennő balra néz; átm. 21 mm; ezüst.

IMP . . . . . VS Q DECIVS AVG; b. n. fej.)(P M S COL VIM; Istennő a két állat között, a sz. alatti évszám nem látszik, átm. 28, vastag 4 mm.

IMP C GALLVS P FEL AVG b. n. koszorus fej
)(P M S COL VIM, szokott ábra; a szelvény alatt AN XIII;

. . . . . TREBON GALLV AVG ugyan olyan fej.
)(PROVI N CIA DACIA, szokott ábra mint a Col. Viminiacumnál; sz. alatt AN I; mind a kettő átm. 25 mm. vast. 4 mm.

. . . . . LVSIAN . . . . . b. n. fej, rendetlen tökéletlen, az írás és az arcz kinyomata.
)(P M S COL VIM, szokott ábra; sz. alatt AN XIII; átm. 26 mm. vast. 3 mm.

IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG b. n. fej. sugár-koronával, mind két oldalon gyöngykeret;
)(CONCORDIA AVGG; j. n. női állóalak, jb. koszorú, bjb. bőségszarva; átm. 21 mm. vastag 2 mm, ezüst.

HER ETRVSCILLA AVG; a balra forduló arcz, gerinczes fejkötővel, sarlós holdból emelkedik, finom gyöngykeret;
)(IVNO RE GINA, a jobbra néző Istenek anyja áll, jb. koszorú, bb. lándzsa, lábánál a páva; 21—2 mm; ezüst.

GALLIENVS AVG; b. n. igen fodros szakállu, sugaras koronás fej, gyöngykeretben;
)(VBERITAS AVG, a bőség Istennője jobbra néz, bjb. bőségszarva, e mellett Є betü; 21—2 mm; ezüst.

IMP CLAVDIVS AVG b. n. sugár-koronás fő gyöngykeretben;
)(PROVIDENT AVG, álló j. n. női alak, jban tartott pálczával lefelé mutat, bval lándzsára támaszkodik. 21—2 mm; ezüst.

a) AVRELIANVS AVG, balra néző sugár-koronás fő; haja, szakálla rövidre nyirbálva, gyöngykeretben;

)(ORIE N S AVG, a napsugaras fejü Istene jobbra néz és terjeszti ki jobbját, baljában a földteke, jobblábánál egy fogoly fekszik, a szelvény alatt P.; tojásdad 21—19 mm. átm. 2 mm. vastag, ezüst.

b) az előbbivel mindenben hasonló, de más veret, átm. 19 mm; ezüst.

c) IMP AVRELIANVS AVG, a fő mint fölebb, gyöngykeret;

)(ORIE N S AVG, a szelvény alatt XXI H? a sugaras fejü nap balra lép, ballábával a kezét emelő rabot tapossa, jobbjában olajág, baljában ív, hátán tegez; jobb keze alatt N; ezüst.

d) előlap mint c) nél;

)(SOLI INVICTO, a szelvény alatt P XXI; a sugaras fejü nap jobbra lép és jobblábával a foglyot tapossa, ballábánál szintén egy fogoly ül, melynek fején phrygiaiféle süveg van. Felfelé kinyujtott jobbja alatt, a fogoly feje fölött, hat ágú csillag van; baljában földtekét tart, a chlamys vége karjáról lefoly; gyöngykeret, csinos veret, mint a legtöbbé, 21 mm., ezüst.

e) előlap, mint fölebb;

)(IOVI CON SER, a szelvény alatt B. két egymással szemközt álló jobbjaikat egymás felé nyujtó, baljaikkal lándzsákra támaszkodó alak, jobbról alkalmasint a császár, balról Jupiter? ezüst.

f) előlap mint az előbbieknél,

)(. AT MIA . . .

a szelvény alatti betü ki nem vehető, két szemközt álló, lándzsára támaszkodó alak, a bal oldalon álló Victoriát tart a másik felé; 21 mm; ezüst.

a) IMP C M CL. TACITVS AVG. balra néző fej, sugár-korona, a szakáll lefelé fésülve, gyöngykeret, igen szép, tiszta példány;

)(CLEMENTIA TEMP; a szelvény alatt XXI Z, jobbra néző alak, jobbjában lándzsa, baljával oszlopra támaszkodik, ballába a jobbik elé van vetve; 21—2 mm, ezüst, valamint a két következő is.

b) IMP C M CL TACITVS P AVG, mint a)

)(FELICITAS SAECVLI, a szelvény alatt P, jobbra tekintő női alak, kiterjesztett jobbjában koszorú, baljában háromágú lándzsaféle; a jobblábánál felálló alakot meg nem határozhatom, gyöngykeret, 22—2m.

c) Előlap mint az előbbieknél;

Ħ (ETER) NITAS AVG, a nőalak jobbra néz, baljában bőségszarva, e mellett alul Γ, a szelvény alatt XXL.

a) IMP C PROBVS AVG, balra néző sugár-koronás arcz, gyöngykeret;

)(PROVIDENT AVG; jobbra néző női alak, jobbjában földteke, bjában ferdén tartott hosszúnyelü kormánybot, a szelvény alatt XXIS 21. mm, és mint a többi mind ezüst.

b) Előlap mint a) nál,

)(PA X AVG, a szelvény alatt Є XXI, a jobbra tekintő Istennő

jobbjával háromágu pálmacsemetét mutat fel, baljában tartja a hosszunyelü kormány-pálczát.

c) IMP PROBVS PFA VG, a jobbra néző császár fején sisak van, melyet a sugár-korona övedz, jobbjában a vállán nyugvó lándzsa, balját a kerek szögekkel kivert monoru paizs födi, mellén pánczéling, gyöngykeret.

)(PAXA V G VSTI, a szelvény alatt XXI, az Istennő mint b) én, balja mellett T; 21 mm.

d) Előlapon VIRTVSP ROBI AVG, arcz mint c) én

)(SECVRIT PERP, a szelvény alatt III XX, az Istennő, mely jobbra fordulva áll, jobbját fejére teszi, balkeze tenyerével oszlopva támaszkodik, az oszlop mellett egy I, meztelen ballábát a hosszú ruhával födött jobbláb elé veti.

e) VIRTVS PROBI AVG, a többi mint d);)(irás egészen mint d) nél, az alak jobb könyöke alatt 8 ágú csillag, baljával az oszlopra könyököl, könyöke mellett I betü.

f) IMP C M AVR PROBVS P F AVG, balra néző sugár-koronás fő, kis finom gyöngyü keretben;

)(REST ITVT OR BIS a szelvény alatt XXI, jobbra a császár felé forduló babérkoszorút nyujtó győzelem istennője, a császár ellenben, jobbjával földtekét nyujt, baljával a kormánybotra támaszkodik.

g) PROBV S PF AVG, a többi mint f)-nél;)(ADVEN TVS AVG a szelvény alatt R és Z között hosszas bogárféle állat vagy talán fekvő villám-nyaláb? vagy Syrakusa városa jelvénye l. Montf. Antiq. Gr. et Rom. 97, Tábl. 7 ábra? A császár jobbra nyargal és itt lova egy foglyot tipor, jobb kezével áld, baljában a kormánybot, feje babérkoszorúval van ékesítve.

h) IMP PROBVS P F AVG, arczkép mint g)-en)(SALVS AVG, a szelvényen H XXI; az Istennő karszékben ül, lába zsámolyon nyugszik, a jobbjában tartott csészéből a felágoskodó kigyó iszik, baljával a támlára könyököl.

a) IMP CARVS P F AVG, fő mint Probus utolsó érmein.)(AETER NIT IMPERI, a szelvény alatt KAA, a jobbra futó jobbját kiterjesztő nap, baljában kormány-pálczát tart.

b) DIVO CARO, a többi mint a)-n; az előlapon a zöld szirony fölött szép fényes sárgás patina mutatkozik.)(CONSECRATIO, kiterjesztett szárnyu, jobbra emelkedő sas, mint a kettő ezüst, 22—2 mm.

IMP CARINVS PF AVG; a fő mint az előbbieknél;)(AETER NIT AVGG; a szelvény alatt KHΓ, az álló Istennő jobbra néz, jobbjában madarat tart, baljával ruhája redőit emeli, sárgas szironynyal, ezüst, ugyanazon mértékü.

a) M AVR NV MERIANVS NOB C; arcz mint az előbbin;)(VIRTVS A VGG, a szelvény alatt XXI, két szemközt álló császár, ezek lábainál Γ betü. A jobb oldalon álló jobbjában földtekével, baljával a másik által mutatott golyón álló és koszorut nyujtó győzelem Istennőre mutat, a baloldali kormánybotra támaszkodik.

b) IMP NVMERIANVS AVG, arczkép mint fölebb gyöngykeretben;

)(VNDIQVEVI CTORES, a szelvényen alul: ΡΗΓ; jobbra néző férfi alak, de babérkoszorú nélkül, jobbjában a földteke, baljával a hosszu kormánybotra támaszkodik; mind a kettő ezüst, 22—2 mm.

c) Előlap mint b) nél;

)(P (IE) T A SAVGG, a szelvény alatt KAA, jobbra néző, álló Merkur, kinyujtott jobbjában erszény, baljában a kigyós hirnöki bot, fején a szárnyas kalap, lába szárnyatlan; gyöngykeret, ezüst, mérték mint az előbbieknél.

IMP CC VAL DIOCLETIANVS PF AVG a szokott mellképpel;

)(IOVI CO N (SER) RVATORI a szelvény alatt: XXIB, a jobbra forduló, álló Jupiter emelt jobbjában villámnyalábat tart, baljával a hosszú kormánypálczára támaszkodik, jobb lábánál ül a sas; ezüst.

IMP C MA VAL MAXIMIANVS P F AVG szokott arczkép gyöngykeretben,

)(VIRTVS AVGVSTORVM, szelvény alatt XXI; balra néző Hercules, jobbjában a nehéz furkó, baljában az iv, ezen oldalról lelóg az oroszlánybőr. Jobb kezénél Γ betü látszik; ezüst, alig szironyozott, 22—2 mm.

Talán nem hibázunk, ha ezen jeles sirban talált érmeknek nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, és azokból némi érdekes következtetéseket is huzunk.

Szétszórva, mint gyakran még oly vidékeken is találtatnak római érmek, melyekről, más műemlékek hiányában, bizonyos, hogy a rómaiak soha le nem telepedtek, semmit sem bizonyítanak; azon helyekre ezerféle módon juthattak még a legujabb időben is; többet bizonyítanak a bögrékben, nagyobb fazékokban elásott kincsek, melyek hazánkban régóta, és pedig kitünő minőségben találtatnak, mint p. o. a folyó évben Bakony-Szombathelyen felszántott nagybecsü éremkincs, melyből csak a nm. kormánytól 2890 darab kisebb ezüst érem, 18·330 mm-nyi értekben jutott a magyar királyi egyetemhez, és jelenleg általam rendeztetik, hogy abból az egyetem érem-gyüjteményében hiányzó példányok pótoltassanak.

A műemlék korszakának tüzetes meghatározására pedig kétségbe vonhatatlan bizonyítékul szolgálnak a sírokban talált érmek. Ezen emlékek a halottnak temetésével bezárattak, falragaszszal annyira erősíttettek, és századok óta háborítlanul maradtak, hogy nevetséges lenne feltennünk, miszerint valaki csak egyedül hamisítási viszketegből olyan sírt felfeszítsen, hogy oda néhány darab újabb érmet csúsztasson!

Ezt tagadhatatlan elvül elfogadván, lássuk a következtetéseket. Ha Domitianus 96-dik év Kr. u. és Antoninus feltünő mérvű érmeit kivesszük, melyek mintegy elszigetelve állnak, Gordianustól kezdve Maximianusig, ki 304-ig Diocletiánnak társaságban uralkodott, a császárok — számra nézve 16-nak — érmeit majd minden megszakadás nélkül találjuk; s innen bátran állíthatjuk, hogy halottunk 284 és 304 közti években ide temettetett.

Szabad-e ebből következtetnünk, hogy a két külön álló érem, főleg az emlékszerü nagy Antoninus, gyermekkori emlékek, a többi — többnyire rövid ideig uralkodó császárok érmei — a halott élete folyta alatti lánczolatot képviselné? Természetesen ezen föltevésnél azt kell hinnünk, hogy a budai sír földjének kikaparásánál semmi pénz el nem tulajdoníttatott; mi ha úgy van, csak azért történt leginkább, mert a köznép a két rétegü szironynyal ellepett érmeket ezüstöknek nem is gyanította; bár volt eset, hogy egyes darabokat magánosoktól mégis vissza kellett kérnünk.

2-szor. A határozásnál nagy könnyebbségre szolgált az, hogy az érmek több-

nyire, majd mind, ép állapotban vannak, egyikük t. i. az utolsó még az igen rosz keverékü ezüst homályos fényével is bir; miért is őket egy-két pótolható betüt kivéve, oly pontosan valék képes leírni, mint azt az előre bocsátott sorozat bizonyítja.

3-szor. A 20 uralkodótól való 42 darab érem között csak 10 darab nagyobb mérvü bronz érem található, t. i. Domitianus, Antoninus, Gordianustól egy-egy; Philippustól 3, Deciustól 1, Treboniántól 2, Volusiántól 1.

A többi 32 darab mind ezüst, és majd egyenlő, t. i. 22 mm. átmérőjü és 2 millim. vastagságu.

Összevetve ezen szép számu ezüst érmeket, a tekintetre méltó ezüst készlettel, réz edényekkel, és a sír mellett álló tábori székkel, azt kell feltennünk, hogy daczára annak, hogy a sír maga nem egy darabból való sarcophag, mint azt az előkelő rómaiaknál hazánkban is gyakrabban előfordúlni látjuk, a halottnak mégis kitünő állásu, vagyonos embernek kellett lennie, miért is eléggé nem sajnálhatjuk, hogy a sírirást, mely talán külön, már előbb elmozdított emlékkövön állhatott, nélkülöznünk kell.

El nem mulaszthatom e helyen, hogy a honi tudomány nevében forró hálát ne mondjak Buda kir. fővárosa nemes elöljáróinak, kik lehetővé tették, hogy hathatós fellépésök által a szétszórást és elkapkodást gátoltatván, az újabb kor kivánalmainak némileg elég tétethetett.

Midőn így e jelen sikerült szerzeménynek örvendünk, nem szabad egészen mellőznünk, vagy felednünk azt, mi a közel mult században ezen érdemben tétetett, vagy számunkra fentartatott.

Találtattak nemcsak a budai római utak mellett, de a szőlők közt is tekintetre méltó síremlékek, melyek egy része a nemzeti muzeumban őriztetik, míg mások házakban és pedig nem a legillőbb helyen tartatnak. Igy áll az egyik, melynek felirását *Archaeol. közleményeinkben* kiadtam a budai kamarai épület hátsó udvarában, más későbbi középkori vörös márvány síremlékekkel, és pedig ganéjverem fölött, míg a másik Ó-Budán, nagy részt a földbe ásva, egy magán házban a mészverem helyét pótolja; más utczában egy nagy koporsófedél hever sat. Az ürömi út mellett már régen hever egy nagy kővályu, de felirás nélkül, s nem kétkedem, hogy szorgalmas kutatás után még többet is lehet a régi Aquincum területén találni.

Itt csak azon sírokat szándékozom részletesebben felemlíteni, melyek külön munkákban — bár felületesen — szétszórva le vannak írva, vagy melyek felásásánál magam is jelen voltam, s így róluk biztosabb tudósítást adhatok. Miller Ferdinánd János Epitome Viciss. et Rerum. Memor. de Urbe Budensi, 111. lapon ilyformán ír: 1752-ben találtatott egy kőkoporsó, mely a másik oldalon le van rajzolva — de ezen rajz, mely sem magát a sírválut, még kevésbé a födelet, mely egy egészen modern koporsó fedőhez hasonló és a rajzoló ügyetlensége miatt is oly kicsi, hogy a sarcophag felét sem fedhetné, a sírban elhelyezett tárgyak hűsége iránt sem kelthet bennünk legkisebb bizalmat — ezen kőkoporsó tehát hosszában 6, szélességében 3, magasságában 2 és fél lábat mér, és a belső üreg 5, 2 és 2 lábnyira ki van vájva, keletelve találtatott *a téglavető fölötti dombocskán, szemközt a budai városmajorral, közel, mintegy 200 lépésnyire délnek, a sz. háromság kápolnájához, melyet 1710-ben Cetto János budai polgár építtetett*; *a kőhidacskánál*, azon helyen, hol a *régi* (római?) *fürdő* romjai állottak.

Magáról a csontvázról, melyet semmibe sem vettek, említést nem is tevén, elszámlálja a koporsóban talált holmikat, s azokat úgy rendezi el, hogy ott a holt vázának semmi hely nem maradt volna. Ez volt egy század előtt az archaeologiai pontosságról, hűségről való fogalom.

Ime maguk a tárgyak:

Egy arany holdacska; arany fülbevalók egy gyöngygyel; arany gyűrű; korallok és ékkövek; kerek csontlap, közepén átfúrva; csontocska; réz mosdómedencze, réz lámpás az örök világosság fentartásához, — inkább rézkorsóhoz hasonlít mint mécseshez; — nagyobb fekete agyagkorsó, bronzérem Valerian császártól, ki 259—260-ig Krisztus után kormányzott — s igy ezen sír a leirtnál mintegy 30 évvel korábbi, — veres földből (terra sigillata) készült csésze; kisebb agyag-bögre; veres agyagból való kis fazék; két fekete földből készült nagyobb tálacska, melyek, a mint kivétettek, mindjárt maguktól összeomlottak; egy basiliscus, fémből; egy gyik — a rajz szerint talán delphin — szintén fémből; üveg edényke, mely puhasága miatt mindjárt összetört.

Az egész kőkoporsó *külsöleg a közepe táján köröskörül rézlemezekből álló fogantyúval volt körülvéve;* de ezt a rozsda nagyobbrészt megrágta.

Különben egyedül föld találtatott benne, mely mintegy hamúval volt keverve.

Meghallván ezen lelet hirét gyaraki gr. Grassalkovics Antal, a nm. magy. kir. udvari kamara elnöke 1755-ben Pozsonyból irt levelében megkéré a budai tanácsot, hogy az általuk a római sirban talált *örök tüzet*)* Ő felségeik számára ajándékképen felküldje. Mire a szolgálatra kész tanács a kivánt örök tüzet, a fent emlitett korsót — melyet örök mécsesnek tartott — egy szekrénykében a koporsó rajzával és a fent leirt részletekkel együtt ő Felsége Ferencz császár számára teljes örömmel fel is küldött. B. Koch Ignácz udvari titkár úr Grassalkovich grófhoz intézett leveléből az látszik, hogy Buda városának azon csinos ajándéka mindkét felségnek nagyon megtetszett, és még a levél leérkeztekor el nem volt határozva, melyikük fogja sajátjaképen megtartani.

Jelenleg ezen, alkalmasint igen szép, műdarabot a bécsi császári régiségi tárban kellene keresni; mi történt légyen a többi arany holmikkel? — azok talán nyom nélkül, ajándék vagy szerzeményképen eltünhettek; minthogy, ha még Grassalkovich levele idején még meglettek volna, nincsen kétség benne, hogy azokkal is ő felségeiknek kedveskedni a városi tanács kötelmének tartotta volna.

Ugyanezen kőkoporsóról szól az igen szorgalmas és minden adatot felhasználó Schams: Beschreibung von Ofen 659. lapon, hol Miller idézett munkáját felhozván, azon bámulkodik, hogy a római és másféle dolgoknak csodálatos keveréke az utóbbi időkből, miképen kerülhetett a kőkoporsóba? és mily módon kellene ezen leletet magyarázni? — Látni, hogy Schams úr sem foglalkozott tudományosan a régiségekkel, mivel különben semmi ellentétet nem talált volna a különféle holmi között.

Inkább figyelemre méltó az, hogy az egész talált kincset, mint a császárhoz küldött ajándékot említé, holott Miller idézeteiből ilyesmit kihozni épen nem lehet, ha csak Schams akár a budai levéltárból, akár szájhagyományból erről biztosabb tudomást nem szerzett.

Valódi rómainak véli ellenben Schams azon síremléket, mely 1802-ben nem messze a városmajortól, Fischez építőmester földjén találtatott. Leirta részletesen Stipsics Manó Alajos, a régészet egyetemi tanára, a Zeitschrift von und für Ungarn 1804-ik évfoly. 23. lapján. E kőkoporsóban volt több emlék, milyeneket a régi rómaiak a temetési szertartásoknál használtak. A talált műdarabokat megszerzé a feltalálótól, őt kellően jutalmazván, az egyetemi elüljáróság, a városi tanács beleegyezésével; felállították pedig

---

*) Azon terjedelmes tárházak, melyekből a római és görög régiségekről való tudományunkat meritjük, melyek Graevius, Gronovius, Montfaucon s a többitől oly terjedelmes szerkezetben megjelentek, sokat lehet ezen mécsesekről és a lux perpetuaról is olvasni. l. Graev. Antiqu. Rom. de lucernis sepulcralibus Octavius Ferrariustól. Tom. XII. és u. o. V. 933. B. hol az örökvilágosságu mécsesek valóban örökké világitóknak állittatnak. Ezek gyakran az emlékekben fel is akasztattak l. Gronovius Thes. Graec. Antiqu. IX. 1130. Cryptae sepulcrales *lucernas perpetuas* accensas habebant u. o. 1175.

az egyetem régészeti gyüjteményében, hol mai nap is szemlélhetők. Ezek közt feltünők: egy domborfaragású gemma, mely arany foglalványban van; egy bronz edény; áldozathoz való medencze; öntőminta, fekete borostyánkőből való három gomb, vörös gyántából alakult kép; ismeretlen anyagból álló gyürü; egy bronz érem Carinustól, 282—284, tehát az általunk leirt sirral egykorú.

A sírkamra szintén, mint a fennemlített, több darabból állott, melyek ragasz nélkül összeállíttattak. A sír kinyitásánál egyik oldallap, jobbról, bedűlt, mi által az üveg- és cserépedények, valamint a váznak egy része összezúzatott. Sajátságos alakú volt az alacsony homloku, hosszu kaponya és messze hátranyúló nyakszírtcsont.

A talált holmik után itélve, ezen csontváz is valami előkelőé lehetett, s így bátran gyaníthatjuk, hogy a római divat szerint itt vonult el a régi országutak egyike, vagy hogy ezen földrész terméketlen levén, köztemetőül használtatott*), miért is hiszem, hogy e helyen ügyes kutatás után még több sírt is fel lehet találni. Azaz egy bizonyos, hogy erre a város nem terjedt, mert abban, vagy legközelebb hozzá, a temetkezés meg nem engedtetett. L. ugyanazon fennemlített iróknál, hol a temetkezésről szólnak.

A római kőkoporsók feltalálása történetében nem lesz, még a tudósra nézve sem, érdek nélkül, ha az általam, a római műemlékek kutatásában tett fontos szolgálatokért, és értelmes vezetéseért, többször hirlapilag is megdicsért budai polgár és ácsmester Goldinger János úr egyszerű, de hű és világos jelentését, melyet az ó-budai praefectoralis irodában nyertem, ide iktatom. A jelentés igy hangzik:

Jelentés a budai szölöhegyekben talált Aurelianféle kökoporsóról. Alulirottól, mint szemtanútól: 1832-ik év marczius havában, Flesser ó-budai kapás, az úgynevezett Frank Lénártféle fehér kőkereszt fölötti szőlőjében, a bécsi postauttól nehány száz lépésnyi távolságban, oly helyen, hol sem a cseresnyefa, sem a szőlőtő nem akart díszleni, ganéjvermet akart ásni.

A mint 3′-nyi mélységig jutott, egészen véletlenül egy csinosan faragott, sértetlen koporsó-fedélre akad; és azon hiszemben, hogy ezen kőlap alatt valami nagy kincseknek kell rejleniök, iparkodott tanú nélkül a nehéz munkát bevégezni. Az öreg ember rendkivüli iparkodása feltünt a szomszédoknak, s így történt, hogy általuk munka közben meglepetett, és az egész dolog az akkori praefectus Groszschmidt János, és Herchenretter Gyula tiszttartó uraknak be lett jelentve.

Említett urak azonnal megjelentek a hely színén, és intézkedtek, hogy minden sérelem megakadályoztatván, arról legyen gondoskodva, miszerint a kiásatásnál a kőkoporsó egészben megmaradjon, időelőtt ki ne nyittassék, és a leletből semmi el ne hordassék.

Ezen intézkedések után az akkori nádor József főherczeg ő fensége kéretett meg, hogy a koporsó kinyittatásánál — mert a még egészen sértetlen födél jól volt összeragasztva — jelen lenni kegyeskedjék. Ő fensége más nap 11 órakor megjelent.

Atyám meghagyásából mind az állásokhoz, mind az emeléshez szükséges szerszámokkal helyt voltam, és a födél, mint említve vala, a kőragasz által jól összeragadván, csak nagy erőködés után lőn elemelve.

A koporsóban ezen tárgyak valának: két váz találtatott, egyik (Goldinger Aurelian Avunculusáénak tartja) mely néhány évvel előbb meghalté volt, balra feküdta koporsóban, egészen egy tömegbe összehalmozva; a kaponyákon jól lehetett észrevenni, hogy fiatal emberekéi valának, minthogy a fogak még igen épek, és a csontok még nem voltak egészen kinőve, úgy hogy a bordák és végtagok csontjai még a kifejlődött ember hosszával

*) Gronovius Thes. Graec. Antiq. IX. 1146. 1167. lap.

nem birtak; hozzá járul, hogy a csontok a harmadik*) vázéinál sokkal porhanyabbaknak és puhábbaknak találtattak.

A harmadik váz nyilván csak nehány évvel későbben tétetett ezen szép és ép kőkoporsóba, minthogy egészen egyenes irányban, hátán fekve találtatott, csak a kaponya volt elválva és a koporsó fejaljféle emelkedésétől — talán valami földrengés által — lecsúszott. Az egész váz erős csontalkatot árult el, úgy hogy véleményem szerint ennek és a hosszu derék tekintetéből az idősb Aurelian ha nem többet, legalább 6 bécsi lábat mérhetett. Megnézvén atyám kaponyáját, így kiálta fel: Lám, lám, még ezen régi romaiaknak is fájtak fogaik, mint minékünk; mivel több záp foga üres, és kirágott volt.

Ezeken kivül találtunk 3 darab hegyes, hosszúnyaku könyüvegcsét, igen finom gyenge üvegből; az örök világossághoz való olajmécses, igen szép ötvü fémből, és egyszerü volt, de csinos alakkal bírt; mind a háromnak szájában volt a Kharonnak köteles obulus, de melyik császár képe- és köriratával, már nem emlékszem.**) Még egy kis kerek ólomlemez volt ottan, mintegy tallérnyi nagyságu, és 2—3 tallérnyi vastagságú.

Ő Fensége, midőn az egész eljárás fölötti magas megelégedését kijelentette, a kőkoporsónak a magyar nemz. Muzeumba való vitelét megparancsolá.

Ezen nagyszerű, kemény mészkőből csinosan faragott sarcophag áthelyeztetésével én lettem megbízva. Másnap elébb a kőkoporsót tizfogatu szekeren, a könnyebb födelet pedig 6 fogatuval vittem át a nemz. Muzeumba.

A három könnyüveg, a mécses és a nagy Aurelianus-féle kaponya, az ó-budai praefectusi hivatalba vitettek, és még néhány év előtt az irodában reájuk ismertem a kályha melletti álláson, melyen könyvek és irományok közt hevertek.

A csontvázak darabjai a gödör mélyében ásattak el, bár igen sokat vittek a kiváncsiságból összecsődült emberek közül, főleg a közel falukból ide jött izraëliták.

Mellékeltem a sarcophag rajzát a felirattal együtt, mennyire azt még emlékezetben tartottam, és a meddig rövidítések elő nem fordulnak; a rövidített mintegy 4 sornyi irás, bár igen tiszta és sértetlen, a régiségbúvároknak derék feladatául fog szolgálni. Ez mindaz, mit az Aureliánféle kőkoporsóról tudok; mély tisztelettel

Budán Goldinger János,
budai polgári ácsmester.

Ime, többet tanulunk az iskolavégzett, tudományszomjas egyszerü ácsmester jelentéséből, mint tudós Miller úr könyvéből.

Háladatlansággal vádoltathatnám, ha Érdy úrnak ásatásai közül, legalább az Értesítő 1854-diki folyamában 134. l. leirottat, mely egy 1848-ban felásott aquincumi sírról, melyből egyéb készletekkel DIVA FAUSTINA († 141 Krisztus ut.) köriratu rézérem nyeretett, és a *tétényi* római sírokról, melyek leirása az Archaeol. közlemények IV. köt. I. füzetében megjelent, nem említeném.

Ezen utóbbiakban CONSTANTINVS IVN. NOB C; II-dik Constantin (317—337 Kr. ut.) veretű érmek is találtattak üvegedényekkel, agyagkorsókkal; innen látjuk,

*) Ezen társas sír épen nem áll elkülönítve a régi történelemben. Plutarch mondja; singulos Athenienses unum habere sepulcrum, Megarensium vero etiam 3—4 in eodem conditos esse. Gronov. i. m. 1098. lapon, és: Sepulchra non pro singulis hominibus fiebant, aut conjugibus, aut universae familiae et haeredibus u. p. 1142, és 1280. U.

**) Elég sajnos, hogy azt Goldinger úr szokott hűségével és tapintatával nem jegyezte fel. Miért? azért, hogy ezen érmek után indulva az együtt, vagy külön eltemettetést, a korszakot mikor temettetettek, és azt kipuhatolhattuk volna, vajjon ezen része a város környékének egyszerre, előbb, vagy utóbb használtatott-e temetőül, mi elég adat gyüjtése után hitelesen be fogná bizonyitani, mikor szállották meg a rómaiak ezen vidéket, és mikor lön ismét elhagyatva.

mily fontos dolog az, ha a sírokban érmeket találunk, minthogy ezek fonalán a sírok korát, sokszor egész biztossággal meghatározhatjuk.

Közel múlt nyáron, május 17-én, a sz.-endrei hajón utazván, hogy Sz.-Endre és szigetje római régiségeivel megismerkedjem, nt. Lattyák János budakeszi segédlelkész úr, volt egyetemi hallgatóm, figyelmeztetett, egy máj. 10-kén, a budakeszi köztemetőben felásott római sírra, és egy egészen ép agyagkorsóval, réz fülbevalóval és mintegy 10 darab római éremmel, melyek Maximianus, Maximinus, Licinius, Constantinus Magn. Crispus, Favia Max. Fausta Augusta Constantinus Jun. és Valentinianus uralkodóktól valók, s így az előbb általam leirt sírok korához elég közel állanak — kecsegtetvén, miket Petz helybeli lelkész úr nekem átadand, ha személyesen érte megyek, elhatároztam e holmikat gyűjteményem számára megszerezni.

Junius 8-án délután kigyalogoltam, és a sírásóval értekezvén, megigértem, hogy nem sokára az ásatás folytatására kirándulok.

Budakeszi vidékén sok jeles római műemlék találtatik, mely többnyire a gazdák udvaraiban hever. Igy találtam egy ház előtt, az irásra fektetve, gyönyörü, és igen érdekes árát, több oszloptöredéket, s egyéb faragványokon kivül egy római férfi főt is, mely jelenleg gyűjteményemben fel van állítva.

Julius 14-kén reggel Dr. Henszlmann Imre, Deák Farkas, Dőry Dénes és Mihályi János egyetemi joghallgató urakkal megjelentünk Budakeszin; de fájdalmunkra a sírásó gyógyfüveket ment keresni, és csak délben vala az erdőből haza jövendő. Addig az említett tárgyak felmérésével és rajzolásával foglalkoztunk, míg a ft. lelkész úr, szíves házi gazdánk nem tudott a munka idején valakit előkészíteni, ki azon helyen, melyen emlékeztem, hogy a sírásó a római kőkoporsót kijelelte, ásni késznek nyilatkozott.

Alig kezdtük a földnek elhányását, Romer Tamás és Tschumber Katalin sírjai között, Ponori Emil korán elhunyt neje sirja közelében, midőn 3′ mélységben a fedő kőlapra akadtunk. Első teendőnk volt, a kő fekvését és terjedettségét megállapítani, minélfogva láttuk, hogy a sír maga keletelve volt, és a csontváz benne fejjel kelet felé feküdt.

Minthogy ezen sír a jelenleg ásott újabb sírokkal épen derékszög alatt feküdt, az új sír vonalába bele eső római sír kövei a sírásónak utjában voltak, miért is e köveket csákányokkal ketté törték; ezen okból a fedél maga, mely faragatlan, nem símitott, sem irással el nem látott kőlapból állott, ásatásunk alkalmával csak 3′-nyi hosszunak találtatott; szélessége 2′ 2″, vastagsága 4″-nyi volt, és az egész alsó keretjén a kőragasz nyomai látszattak.

A koporsót képző kőlapok magassága 2″-nyinak találtatott, hossza a fejtől jobbra eső lapnak $2\frac{1}{2}$′, a sírt a fejnél záró darabnak 1′ 8″ — vastagságuk pedig 6″-nyi.

Mivel a sír alsó, a lábak felé eső részének csákányokkal való elvágásánál némi cserépedények és csontok találtattak, ezeket, a meddig érhetett, a sírásó kivette. Könnyen lehet az, hogy kisebb részletekre nem figyelve, több apróság a földdel együtt újra eltemettetett; mi egyedül egy oldalbordát és egyik kézküllőt voltunk még képesek találni.

A talált tárgyak közül birtokomba került a ft. lelkész úr szivességéből egy fekete agyag korsó, milyeneket a pórok mai nap a házában vizhordásra használnak. Magassága $11\frac{1}{2}$″, szája nyilása 2″ 2‴, feneke átmérője $3\frac{1}{2}$‴; legnagyobb hosszasága 7″ 2‴; ásatásunk alkalmával pedig egy réz fibula, mely a közönséges fibulák alakjától, nagyságától, el nem tér semmiben.

Déltájban eljött végre sírásónk, és társával együtt hozzá fogván az előbbitől délnek fekvő helyen, észak-keleti irányban, az 1860-ban megholt Rumpl Anna sírja mel-

lett, ugyanavval párhuzamosan, találták egész épségben a másik sírt.*) Ennek fedéllapja a fej táján ki volt kerekítve és mért 1′ 7″, míg lábainál 1′ 6″-nyira volt összehúzva, — hossza 5′ 10″, vastagsága féllábnyi volt. Ez alatt nyilt maga a sírkamra, négy kőlapból összeállítva úgy, hogy a sír belső hossza 5′ 6″, fejénéli szélessége 1′ 5″, lábánál pedig 1′ 1″ volt, míg magassága 1 $^1/_2$′-nyira ment. Az egész sírbolt 4′-nyira találtatott a föld alatt, és valamint az előbbinél alsó lap nem találtatott, úgy ennek feneke is cementtel volt kitapasztva.

Az egész sír belseje finomul szitált földdel látszott telinek lenni, mert ennek a sok év alatti folytonos átszivása azt mintegy megtömte.

Hozzá fogtunk a legnagyobb kíméletlel az egyes részek kutatásához, és nem sokára a fejnél kezdvén a részletesítést, reá bukkantunk a kaponyára, mellkasra és egyéb csontokra is természetes fekvésükben. Az arczcsontok keskenysége és gyengesége, a bölcsesség-fogaknak ki nem fejlettsége, és a talált ékességek fiatal gyenge testalkotásu nőre mutatnak; az alsó állkapocsban levő fogak, főleg a metszők túlságos vásottsága rendetlen állkapocs állása, a fogaknak hibássága és kirágottsága beteges állapotra látszanak utalni; hasonló gyöngeségüek voltak a többi csontok is, melyeket vékába összeszedetvén, újra eltemettük.

Fejénél találtatott egy bronz fülbevaló töredéke azon finom sodronynyal, melylyel az a fülbe kapcsoltatott, és kis bronz-pincette, mely nem más, mint a római *volsella*, csipesz, a haj vagy szőr kihúzására. Ezek gyakran találtatnak északi, férfi sírokban is, melyekben, mint a mienkben, mécses nincsen, s így a mécses béle kihúzására nem is alkalmaztatattak; hanem inkább az előbbi czélra szolgáltak. L. Lindenschmit fennidézett munkája 26. lapját. Nyaka körül egy darab négy vonalnyi hosszu, 3 vonalnyi átmérőjü szélein rovatolt kőgyöngy, nyolcz darab kisebb ilynemü gyöngy, és 64 darab 1 vonalnyi keskeny, 2 $^1/_2$ vonalnyi átmérőjű sötétkék üveggyöngyet kikapartunk.

Lábainál találtunk egy kisebb agyagbögrét, füle le volt törve, keskeny 1 $^1/_2$″-nyi nyaka 1″ 3‴ szájjal végződik, legnagyobb hasassága 3 ″ lehetett, összevont talapzatának átmérője 1″ 9‴. Egy fekete mázolatlan agyag, fülesfazék, melynek magassága 3 ″; szája nyilása átmérője 2″ 1‴, karimája 4‴, legnagyobb hasassága, mely fenekétől 1″ 8‴ magasságban van, és majdnem élbe fut össze, 3″ 7‴, az onnan igen hirtelenül összehúzott fenék átmérője pedig 1″ 3‴, úgy hogy az aránytalanul széles edény ezen keskeny talapon alig tud megállni. Továbbá állt lábainál egy vereses tejes-köcsög alaku korsó, fogantyú nélkül, melyet egyik ásó emberünk türhetetlensége miatt, midőn majd fenekéről a földet kitisztította, ki akarván húzni, ketté szakasztott, úgy hogy darabjait csak nagy vesződséggel tudtam ismét összeragasztani. Ennek magassága 8 ″, szája nyilása 2″ 10‴, legnagyobb hasassága 6″ 8‴, feneke átmérője 2″ 10‴. Egyedüli ékessége hat mélyebb barázda nyakán, mi által mintegy öt pálczatag támad. Ezt födte egy közönséges másolatlan fekete anyagu tányér, milyenek mai nap is pórainknál dívnak. Ennek felső karimája átmérője 8″, feneke bensőleg 4″ 6‴-ig összemén, míg kivülről 5″ 6‴ teszen; miből eme cserépedény vastagsága kitünik.

Ily korsók és tálak más, főkép szegényebb sírokban is találtatnak, igy például abban, melyet 1861. máj. 18-kán Győrött felásattam, s melyről a jelentést a „Győri tört. és régészeti füzetek“ I. kötet 284. lapján lehet olvasni.

Hogy pedig ezen sírok is középosztályu embereké lehettek, a talált műemlékek egyszerüsége és szegénysége bizonyítja.

---

*) A régieknél a keletelés nem tartatott mindenütt okvetlenül szükségesnek. Igy látjuk, hogy a két felásatott sír derékszög alatt áll egymásra; de Gronovban is olvassuk: „Sepeliebantur versus orientem Megarenses, et Phoenices versus occidentem.“ IX. 1091.

Ezek Buda környékén a római sírokról való eddigi észrevételeim. Bár szolgálnának másoknak buzdításul, és tüzetes tanulmányozásul.

Ha már azt kérdi valaki tőlem, van-e ilynemü ásatásoknak valami történelmi haszna is? Azt felelem, hogy van; mert belőlük nemcsak a rómaiak temetkezési módját, megismerjük, de a történelmi adatokat foglaló sírirásokból, mértföld-mutatók és hidalásoknál használt ünnepélyes országos felirásokon kivül, helyi ismeretünk is szaporodik, erősödik, tisztul.

Lássuk most mit nyertünk ezen néhány sírban talált érmek megismertetéséből. Azt tudniillik, hogy az *aquincumi*, Érdy által felásatott sír a legrégibb, Kriszt. után 141-ből való; következnek a *városmajor* táján találtak, és pedig: a Miller által leirt 254—260; Schamstól leirt Fichezféle 282—284; az általam leirt Drascheféle 284—304-ig; ezt követi a *tétényi* az 317—337, utolsók a budakesziek 284—375-ig.

Ha még több ilyen adattal birnánk, és az eddig kiadott, *Aquincum* környékén felásott, felirásokat összevetnők, mindenesetre mindig érdekesbbé és érdekesbbé tehetnők az ingatag, homályossága és sokban tétovázása miatt nem elég ingerrel és érdekkel biró római pannoniai történelmet, mely reánk nézve elég fontos, mert bár belőle mívelődési történetünk közvetlenül nem folyt, mindenesetre mégis legalább közvetve, bár századok múlva, őseinkre is hathatott.

Végre csak még nehány, jó szivből eredő, szót:

Ha Schams többször idézett munkájában a LXXV. fejezetet olvassuk, melyben nemcsak lelkesedéssel, hanem valódi elragadtatással értekezik 1822-ben mindazon műkincsekről és emlékekről, melyek a nagyszerű aquincumi romok közt akkori időben, főleg Németh kamarai praefectus ur figyelmét magukra vonták, csodálni lehet, hogy még nem találkozott társulat, mely a tudomány világánál iparkodott volna bizonyos észleleteken alapuló terv szerint állhatatosan ásatni, és mi még a föld alatti műemlékekből menthető lenne, menteni, vagy legalább azon lenne, hogy még az itt-ott fennlevő romok, a mai tudományosság állásához képest felvétetnének.

„Kétségen kivül el van itt temetve a magyar Herculanum, mint ezt Ferencz Károly ő fensége 1820-bani ittlétekor, igen találólag nevezé; mely sok nevezetes felvilágosítással szolgálna a régi- és hazai történelemnek, ha a tudományos férfiak valamelyik egylete, közös költségen a régi római várost az emelkedések által kijelölt helyeken kisértené kutatni, azon helyeken, hol a szántóvas erőszaka már sok műemléket legnagyobb díszétől megfoszta." Igy Schams 663. l.

Ha bár Herculanumot nem találhatunk, mert itt többé földfölötti építményekről és egészen felszerelt házakról szó sem lehet, hol 1500 évnél több mind azt pusztítá, mihez a föld szine fölött juthatott; de van azért még elég magában a föld gyomrában, mint ezt a csigahegy körüli ásások, melyek a szántóföldeket biró gazdáktól rendesen minden őszszel csak azért tétetnek, hogy földjeiket tisztítsák, és olcsó uttöltő anyagot nyerjenek.

Egy másfél ölnyi mélységben egész házalapokat, a szobák beosztásával lehet találni, a Schams által említett hypocaustumot, még most is födi a föld, egy kiváncsiabb, vagy pénzesebb utókor számára, — és még is nem itt, hol az eredmény bizonyos, akarunk ásni, — hanem másutt, hol az eredmény még nagyon bizonytalan.

Hijában vádoljuk a tudósokat, hogy reá nem érnek, vagy hozzá nem akarnak fogni ily munkához. Reá is értek, hozzá is fogtak, de pénz nélkül ily költséges vállalat nem sikerülhet. Pedig azon urak, kik már az említett helyeken ástak, nem osztakozásra fektették tervüket, mely csak megint a talált emlékek szétporlására vezet, hanem lelkesülve a honi tudományosság előmozdítása szent tüzétől, mindent a m. nemzeti muzeum-

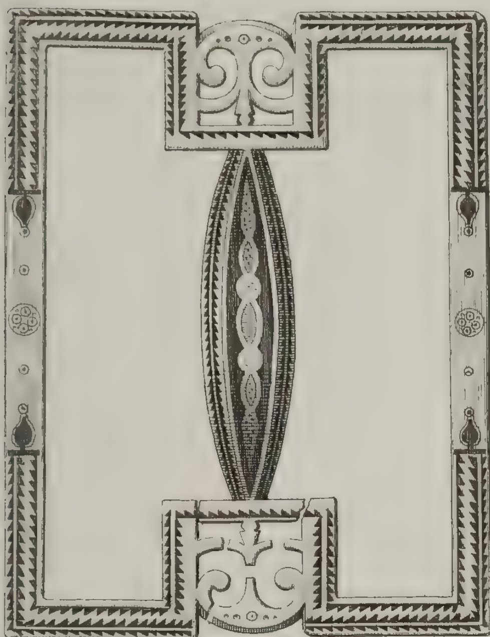
nak, hol illik, hogy minden, mi honunkban ép, jó, szép, és a tudomá nynak szolgálatot tevő találtatik, összegyűjtessék, akarták ajándékozni, és ajándékozták is.

A bécsi Allgem. Literatur-Zeitung f. évi 45. száma 397-dik lapján álló vádat, hogy a classikai régiségek, melyek Pannonia területén elszórvák, még eddig a magyar történelmi irodalom részéről a kellő ápolást nem nyerik; sőt hogy ilynemü munkákbani feltünő hiányt hazánk ezen érdekes korszaka egyenesen *elhanyagolásának* kell nevezni, magunk is aláirjuk, hanem hogy a három évtől fenálló archaeologiai bizottság, melytől Vass József „Erdély a rómaiak alatt" munkájának ismertetője Pannonia történelmét várja — oly annyira az elhanyagolás vádját érdemelné, „Archaeologiai közleményeink" is czáfolják; sőt állíthatjuk, miszerint a római kor, és a barbar nyomokat, merre csak lehet, legnagyobb érdekkel követendjük, és mindkettőt követnünk kell is, ha a régészetet nem akarjuk, mint a magyar könyvészetet, a magyar irodalmi tárgymutatót, és más efféléket luxusnak tekinteni, és azon kincsek iránt, melyeket más római tartományok tudós lakói tőlünk irigyelnek, oly közönbösséggel vádoltatni, mint azon törzsök, melyekkel összehasonlítatni nem akarnánk, ha továbbá is el kell szenvednünk azon szemrehányást, hogy a kisebb Erdély eddig is többet tett Magyarországnál — s ha szégyenpír nélkül eltürhetjük, hogy ismét Mommsenek jőjjenek hazánkba a római feliratokat hitelesítendők, és birtokunkban levő kincsek fölött bennünket felvilágosítandók.

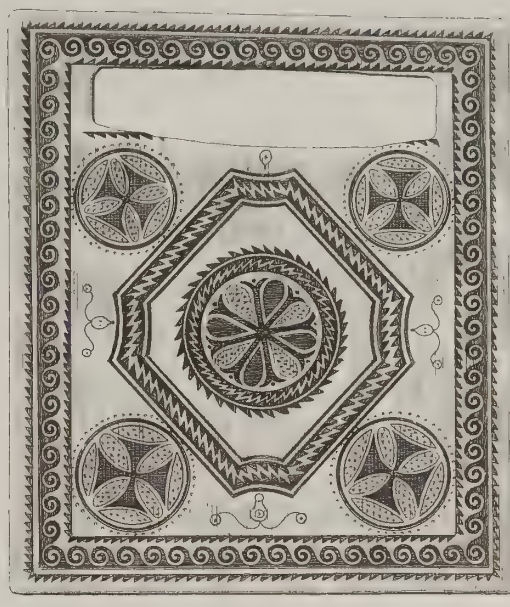
Az idő is halad, halad a tudomány is; — ki ebben nem halad, megelőztetik, és még oda sem képes sokszor felkapaszkodni, hol a nálunk szemesebb, szorgalmasb, lelkesebb buváraink állottak.

Ha a várt nagyobb építmény kezdetét csak egy gondolattal is elősegitettem, eléggé meg vagyok jutalmazva.

1.

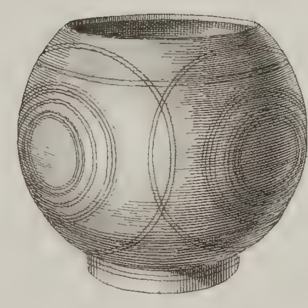
2

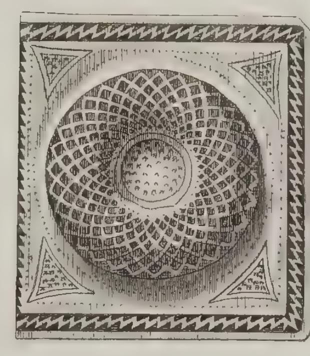
3.

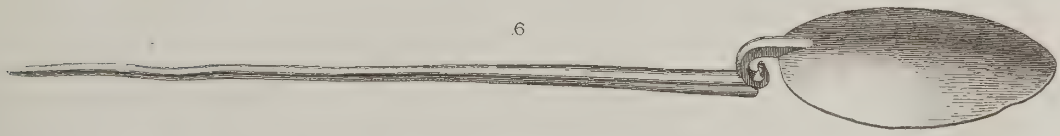
4.

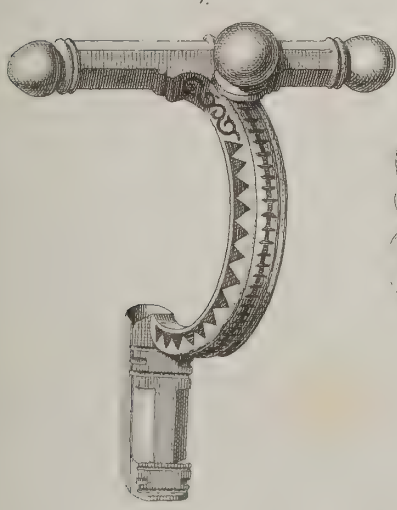
5.

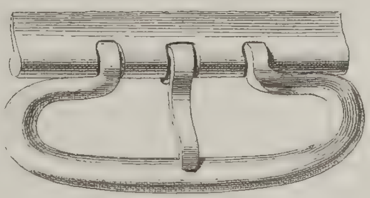
6

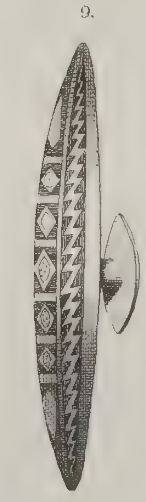
7.

8.

9.

10.

rajz. és metsz. Doby J.

Pest, 1865.
Nyom. Emich Gusztáv
m. akad. nyomdász.

ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

IV. KÖTET.

III. FÜZET.

(ÚJ FOLYAM. II. KÖTET.)

TÖBB FAMETSZVÉNYNYEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXIV.

A KOLOZSVÁRI

BOLDOG-ASSZONYRÓL CZÍMZETT MINORITA,

JELENLEG

EVANG. REFORM. EGYHÁZ

TÖRTÉNETI ÉS ÉPÍTÉSZETI LEÍRÁSA.

GR. ESZTERHÁZY JÁNOSTÓL.

Pest, 1863. Nyomatott Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznál.

Nem szenved kételyt, hogy a mindent felduló népvándorlás után, a középkor első századjaiban a tudomány, müvészet, stb. egyedüli menhelyei a kolostorok voltak, innen mint sivatag puszta oásisából a szerzetesek csendes czelláiból, és az ezekkel egybekapcsolt iskolákból szivárgott a tudásnak csirája, hogy az emberiséget jótékony malasztjával elhalmozza; itten ápoltatott eleinte az építészet, minden hozzátartozó mesterségével, a vallás magasztos dicsőítésére; a szerzetesek mint mesterek vezetésök alatt készültek azon építészeti alkotványok, melyek méltó csodálatra ragadnak; a közönségesebb kézi munkákat egyelőre a laicusok — conversi — végzék, ámbátor már ez időszakban a laicusok is a mesterségeknek, kiválóan az építészetnek gyakorlatában voltak [1]. Különösen midőn a tizenharmadik század folyama alatt a mivelődés terjesztése a kolostorok kiváló sajátja lenni megszünt, ez által támadt uj lendület, és versenyzés, ujabb műidomok keletkezésére szolgálván alkalmul, a müvészi élet kifejlesztésének nagy előnyére volt. Nálunk, a hol a müvészet iránti fogékonyság csak fokozatosan keletkezvén, lassu léptekkel haladt előre, a kolostorok egyedárus befolyása megszünését a mesterségek gyakorlatára nézt adatok hiányából meghatározni nem lehet; de hogy ez húzamosabb ideig tartott, mint más helyt, már csak ez ország geographiai helyzeténél fogva is lehet sejtenünk; valamint abból is, hogy azon egyháznak, melynek leirását itten az olvasó veszi, építésze vagy e munka körülvezetője szerzetes volt, a kolostoroknak még a tizenötödik század végén is gyakorló befolyását Erdélyben, a műéletre nézt következtetni természetesen szándékomban nincs.

Mátyás király 1486-ban szülővárosát egy emlékkel gazdagítandó, a minoriták részére egy egyház építését elrendelé; e czélra a kolozsvári közönség Szabó Ambrus bírájukkal egyetemben késznek nyilatkozik a város keleti részében, a szabók bástyája közelében, az úgynevezett farkas-utczában, — in platea luporum — a helységet átengedni azon föltétellel, hogy az e helyen létező háztulajdonosok elébb kártalanítassanak [2]. — 1487-ben Bécsujhelyről figyelmezteti a kolozsváriakat a király, hogy a minoritáknak a mult évben átengedett helyiségen az építkezést ne akadályozzák, sőt két arra való egyént magok közül, a fennevezett szerzetesek segélyére válaszszanak [3].

1490-ben az erdélyi sóaknák grófját Barcsai Mártont, kire az építkezési anyagok egybeszerzése bizva volt, a király Visegrádról a munka erélyesebb folytatására serkenti, az ez alkalommal leküldött János nevü szerzetesre bizván a munka vezetését, kit Barcsai azelőtt már ösmert, és valószinüleg egyszer már Kolozsvárt meg is fordult: „hunc fratrem Joannem tibi notum eo mittendum duximus ut opus continuare faciat . . . . quidquid idem frater Joannes circa hec negocia tibi dixerit facienda, et credere, et omnia

[1]) Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. 1862. évi folyam 1. és 36. lapok.

[2]) Ez okmány másolata az erdélyi Muzeum kézirattárában: Collectio maior Manuscriptorum Historicorum Tom. VI. Nro 13. Datum in Koloswár feria tercia, prima ante festum S. Martini A. D. 1486.

[3]) Ugyanott. Nro 9. Datum in arce Nove-civitatis nostre australis feria quarta proxima ante festum nativitatis B. Marie Virginis A. D. 1487.

exequi debeas;" egyszersmind a szerzetesek szállásairól is gondoskodik: „Ceterum huic fratri Joanni et ceteris suis confratribus qui cum eo isthic erunt, facies fieri de lignis, et asseribus cellas necessarias, et quidem sufficientes . . . . ut commodius eciam laborem, et opus continuari facere valeant" [1]). Azonban még ez év folyama alatt meghalván a dicső király, utódja Ulászló 1494-ben a Boldogasszony tiszteletére emelt zárda építése folytatására 300 arany forintot utalványoz évenként az akkori sóaknák grófjai, Kisasszonyfalui Istvánfi István, és Kápolnai Miklós által kifizettetni: „Religiosis fratribus Ordinis Minorum B. Francisci de observancia nunc in claustro sub nomine eiusdem Virginis Gloriose [2]) in civitate nostra Kolosvariensi . . . . . . degentibus ad continuacionem laborum, edificiorumque ipsius claustri . . . . sales trecentorum florenorum auri, a modo usque ad consummacionem et perfeccionem edificiorum eius monasterii . . . . . . singulis annis reddere . . . . . debeatis [3]). — Mivel ez okmányban az egyház építése nem említetik, valószinü, hogy már ekkor be lett végezve. Erre, valamint Kolozsvár többi egyházaira és kolostoraira nézt egyáltalában, érdekes adatok fordulnak elő; így Magdolna György kőfaragó — lapicida — özvegyének 1531-ben készült végrendelete az erdélyi Muzeum könyvtárában [4]) a többi között az érdekelt egyháznak és szerzeteseinek hagyományoz: „Imprimis lego prefatis fratribus Minoribus . . . . Centum florenos ad emendum sericeum album deauratum wlgo Kamwka de quo fiat indumentum sacerdotale ad maius altare claustri prefati, et de ipsis C. florenis emantur crux et attinenciae ad idem indumentum . . . . item similiter lego viginti quinque florenos ad vnum indumentum altaris, quod fiat ad dictum maius Altare de alba Kamwka, item lego florenos quinque pro vno alio indumento sacerdotali ad dictam Ecclesiam fratrum minorum, quod fiat de nigro Atlasio wlgo Athlatz in memoriam defunctorum . . . . item ad vestituras fratrum minorum Claustri Beate Virginis memoratj lego florenos quatuordecim . . . . item similiter lego florenos quinque quibus ematur Kamwka nigra pro indumento altaris defunctorum, quod consistit in dicta Ecclesia fratrum minorum sine organo." — Feltünő, hogy ezen, királyok költségén emelt, alkotvány még 1531-ben orgonával nem birt [5]).

1531-től kezdve e kolostor történetét homály fedi, igen valószinü azonban, hogy az 1556-ik évi, a kolozsvári országgyülésen hozott, a papi javadalmakat illető elkobzási törvénynek szigorát ki nem kerülve, e szerzet tagjai elszéledtek. 1579-ben Báthory Kristóf ierdély fejedelem, Báthory István lengyel király sugallatára, e bomlásnak indult, és 23

[1]) Ugyanot tan Nro 10. Datum in Wissegrad die Dominico post octavas Epiphanirum Christ. A. D. 1490.

[2]) Tehát nem sz. Farkas tiszteletére emelve, a mint Fasching a Nova Dacia-ban a 82. lapon irja „D. Wolffgango dicata" — és így az utczának se kölcsönözheté elnevezését a mint P. Szegedi a Synopsis Vitae Belae IV. 79. lapján jegyzi meg: „attribuentes Societati Jesu . . . . . templum scilicet S. Wolffgangi a quo plateae nomen" mert ez utcza elnevezése az egyház keletkezése előtt már, a mint láttuk, megvolt.

[3]) Az erdélyi Muzeum kézirattárában: Collect. Maior. Manuscrip. Histor. Tom. VI. Nro 11. Datum in civitate nostra Cibiniensi in festo beati Bartholomei apostoli A. D. 1494.

[4]) Melyet a Muzeum könyvtárnoka T. Szabó Károly ur velem közleni szives volt.

[5]) Gyakori volt-e e hiány az erdélyi egyházakban? avagy csak azon időszak zavarteljes eseményei okozták-e, hogy orgonával el nem láttatott épen ezen egyház? meghatározni nem tudom. — Egyébként az orgona, melynek tökéletesitését a német veszi igénybe, nagyobbá a tizennegyedik században kezdett inkább átalános használatba jőni. A régi orgona inkább csak az ének hangoztatására — intonatio — mintsem kíséretére szolgált; alakra nézt kicsiny és nehézkes volt, réz sipokkal ellátva, alig birván 10—12 tapintóval, és ezeket is az ököllel kellett ütni, innen az Orgel schlagen, pulsare organum. Csak a tizenhatodik században éri el mostani tökélyét; eleinte a szentély közelében helyczék a lectoreum vagy odaeum-ra, tudniillik azon állványra, mely körülbelül a tizenharmadik századtól kezdve az előbbeni egyszerü Cancelli helyet a szentély és hajó között harántosan állíttatott fel, polczczal ellátva a Perikopák felolvasására használtatván, innen neve lectoreum; avagy orgona kíséretében liturgiai énekek zengésére, a honnan az Odaeum név.

éveken át elhagyott kolostort helyre kezdé igazíttatni [1]; a szentély éjszaki talajában, egy összefont betükből álló feliratos sírkő Seres János kőfaragó nevét tartja fen, kit 1579-ben az egyház körüli munkával foglalkozása alatt talán lephete épen meg a halál e töredezett sírfelirat így hangzik :

HIC· TVMVLATA· SERES· [2] REQVIESCVNT· MEMBRA· IOA . . .
QVI· PIETATE· INSIGNIS· SCVLPTOR· FVERAT· LAPIDVM· O. P . . .
HVIC· SVA· PERPETVVM· DANT· MONVM . . T . . . . .
ANNIS· LVSTRA· NOVEM· SVPERAVERAT· EFV . . . . .
TRISTIA· CVM· DOMINO· FATA· IVB·NTE· S . . . .
QVI· OBŸT· MARTIVS· DIE· VIGESIMO· QVARTO· A· D· 1579.

A felirat felett látható domborfaragvány valószinüleg kőfaragó-jegy — Steinmetzzeichen — lehet, melyeket a kőmivesek a tizennegyedik század vége felé, s a tizenötödik és tizenhatodik században már széltiben használtak; két vagy három hüvelyknyi hosszu egyenes, vagy görbe vonalakból áll, melyek egymás mellé illesztve, avagy egymást keresztül metszve, különbféle alakokat képeznek, s melyeknek különböző köveken megjelenő ismétlése, ugyanazon mester kézimüvét jelöli. — Ezeket nem kell összecserélni azon jegyekkel, melyek az egyes faragott kövek összeillesztésénél használtatnak. A fenemlített sírkőnél jóval régibb az, mely a szentély ugyanazon oldalába van illesztve; összetört és elkopott feliratából ez betűzhető ki :

HO. M . . . NI . . . . PROVIDVS· NICOLAVS· HAGO : . . . . . MARI . . . . O
ONESTE· HELENE· CONFRATER· S· F· POSVIT· ANNO
D. M. . . . .

dombor kivájt vértben, széles kés, czímertanilag jobbfelől hat sugaru csillag, balra félhold, felette korona nincs, az évszámból csak az M vehető ki; az előforduló : Confrater sancti Francisci, azon időre utal, a midőn még a minoriták birák ez egyházat, tehát 1556 előtt. — 1581-ben Báthory István, hogy a kolosmonostori apátságban felállított Jezsuiták tanintézetöknek nagyobb lendületet adjon, ezen üresen hagyott egyházat a kolostorral együtt, Vilnáról május 12-ről kelt adománylevél nyomán, nekik ajándékozá : Attribuentes Societati Jesu Monasterium desertum olim Franciscanorum fratrum . . . . . . in platea Farkas utcza . . . . . . cum templo . . . . . . praeterea Domum proximam in qua olim Religiosae Virgines [3] habitabant, ut in ea schola aedificaretur. — A hová be is lettek iktatva még

---

[1] Wolffgangus de Bethlen Histor. de Reb. Transyl. lib. 6. pag. 437.

[2] A Seres család Kolozsvárt az előbbkelő polgári családok közé tartozhatott, így 1612-ben Báthory Gábor fejedelem Kolozsvárt Seres István házához száll. L. Erdélyi Történelmi Adatok. 4. kötet 182. lapon.

[3] A minorita zárda közelében állott egy női kolostor, melyben 1581-ben csak egy vak apácz tartózkodott, — l. Ortus et Progressus Variarum in Dacia Gentium et Religionum per Andr. Illia e Soc. Jesu 1730. pag. 66. és Ortus et Progressus Collegii Acad. Claudiopolitani a P. Georg. Darotzi e Soc. Jesu 1736. pag. 15. — Érdekes lenne tudni, mely szerzetbeli nők lakhaták e zárdát? — adatot erre nem ösmérek, azon feljebb emlitett Magdolna, György kőfaragó özvegyének végrendeletén kivül, melyben némely Kolozsvárt létező női szerzetesekről említést tesz így : „A. 1531. lego florenos sedecim pro indumento sacerdotali ad Capellam sororum Tercii Ordinis Beati Francisci, quam ego feci fieri.“ . . . . Egy más helyt ugyanezen szerzetet emlitve ezt irja : „sub habitu Griseo intra muros huius civitatis habitantibus . . . . item Sanctimonialibus sub habitu Nigro in Claustro sub invocatione divi Egidij constructo commorantibus omnia mea vesti-

ez évben; feria tertia proxima, ante festum B. Lucae Evangelistae [1]), jóllehet hogy még az adománylevél kelte előtt már aprilisben foglalák el e kolostort, a mint 1581-ben Kolozsvártt hozott törvényczikk bizonyítja. — Azon 26 év lefolyta alatt, mig a helyiségeket birák, kétszer kelle e kolostor falait elhagyniok; 1588-ban a Megyesen hozott országos végzések következtében, a hova ugyan Báthory Zsigmond fejedelem 1595-ben május 10-én ujból visszahelyezé. — A legnagyobb veszély e zárdát 1603-ban éré, a midőn junius 9-én [2]) a felbőszült nép e haza inséges állapotját a jezsuitáknak tulajdonítá, egyházokat és kolostorukat elébb kirabolván, szétrombolá. Basta ugyan még ez évben Kolozsvárt elfoglalá, az elrombolt építmények helyre-igazítását elrendelé: azonban ily mostoha viszonyok között üdvösebbnek vélték a jesuiták 1605-ben julius 19-én e kolostort elhagyni [3]), még mielőtt Bocskay fejedelem 1606-ban november 7-éről [4]) Kassán kelt rendelete őket ez országból végkép kitiltá.

1622-ben Bethlen Gábor ez üres helyiségeket egy akademiának felállítására a reformatusoknak adományozá, melyet az ez évben egybe seregelt kolosvári országgyülés helyben hagyott. Következendő, ma már csak kéziratban fenmaradt, felirat hirdeté ez eseményt:

A. 1626.

In sempiternam insignis illius beneficii memoriam quo Sereniss. et Potentiss. Princeps D. D. Gabriel Dei Gratia Sacri Romani Imperii et Transilvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes, ac Opuliae Ratiboriaeque Dux Templum isthoc, cum in privato suo statu, tum vero potissimum Principatum adeptus, prosequutus est, et adauxit, proventus et reditus eius amplissimos peculiari suo Diplomate superinde edito, in perpetuam Eleemosynam, usibus eiusdem Templi, et totius sacri Ministerii renovando, conferendo, ac sub aeternae damnationis poena consecrando. — Ecclesia Orthodoxa Claudiaca publice posuit [5]).

Végzetteljes politikai bonyodalmak a helyre-igazítást akadályozák, azért 1638-ban a Gyula-Fehérvári gyülésen „Articulo 2° Kolosvárott Farkas uttzában levő templomnak renovatiója most ismét mint 1622. esztendőben concludaltatik.“ — Mely határozat 1644-ben foganatosíttatott, mint az egyház belsejében létező felirat tanusítja.

1798-ban augustus 31-én a város nagy része elhamvadván, ez egyház fedele is leégett, de 1803-ban ujból kiigazíttatott.

A mint fenebb említve volt, ezen egyház építkezése 1486-ban kezdetett meg. 1490-ben Mátyás király a munka további vezetését János nevü szerzetesre bizá, ki az

---

menta . . . . . . vineam in promontorio S. Georgij sitam lego Sororibus sancti Dominici. Mivel a kérdésben orgó női kolostor a minoriták szomszédságában állott, sejtenünk lehetne, hogy ugyanazon szerzetbeliek lehettek a nők is, és így Sorores Tercii Ordinis S. Francisci vagyis soeurs grises-ek, kiknek Magdolna, kőfaragó özvegye, kápolnát emelt. E zárda állóhelye mai nap ösmeretlen.

[1]) Az adomány-levél egész terjedelmében megvan a Synopsis Vitae Belae IV. Szegedi. 377. és 383. lapjain.

[2]) A. 1603 . . . . erat autem dies 9. mense Junij eodemque die destruitur Monasterium Jesuitarum, una cum altaribus, ceterisque rebus Ecclesiasticis. Vestes Jesuitarum secantur particulatim, seu de parte ad partes. L. Magyar Történelmi Tár 6. köt. 261. lapon.

[3]) A. 1605. Jesuitae valedicunt Claudiopolitanis 19. Julij. Magyar. Történelmi Tár 6. köt. 261. lap.

[4]) Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok 1. köt. 376. lap. Datum ex libera civitate nostra Cassoviensi die 7 . . . . A. 1606. A hónap ki van ez okmányban kopva; mivel azonban Segesvári Bálint kronikájában az Erdélyi Történelmi Tár 4. köt. 168. lap, ez okmányra vonatkozólag 11. novembert említ, keltét november hóra tehetni.

[5]) A kolozsvári Evangel.-Reformata Ekklesia Történetei. Szilágyi Ferencz. 14. lap.

egész kivitelben azon egyszerüséget tartá szem előtt, mely az ily kolduló szerzeteseknek építményeit jellemzi [1]).

Ezen egyhajós egyház szentélyének zárodása a nyolczszög három oldalából képződik — az alaprajz *A alatt.* — A csúcsíves hálóboltozatnak — *B alatt.* — horonyokból alakított gerinczei minden közvetítés nélkül, nyolczszöges a falból félig kiálló fél oszlopokon, vagy tagozott s egykor vesszősművel diszített válköveken — *C alatt* — forrnak egybe, a szentélyt a hajótól tompa csúcsos diadalív választja el, melynek béletét szintén a tompa körteél képezi.

A hajó boltozata, mely egykor, mint a padláson fenmaradt meszelés és oszlopok magasabbra nyuló állóhelyei mutatják, magasabban állhatott a mostaninál, melyet 1644-ben [2]) egy olasz építész, kinek nevét a történet fel nem jegyzé, az egészszel öszhangzatlanul körívüen alakítá; tompa körteél idomu heveder és gerinczek itten is, mint a szentélyben hálóboltozatot ugyan, de az előbbitől különbözőleg szervezettet képeznek — *D alatt,* — melyet hosszukás négyszög alaku támok, s eléjökbe állított félkörü oszlopok tartanak fel; ezek fejezeteit a kinyuló, római antik modorban egybe vont hullámu Karniess képezi; az oszlop egy rézsut, és fél henger által áll kapcsolatban a tagozatlan négyszögü, és ebből előszökellő fél hengerü plynthussal.

A buta csúcsíves ablakok béleteit kivülről horony és körteél képezi, mig belől felől csak egy rézsutból áll; díszművezeteik : hármas félkör, és halhólyag, mely a homlokzati ablakokon virág és egyéb geometrikai alakokat vesz fel. — A főajtózat laposan leszelt hármas levelü ív, béletében körte élü, vagy sodrott hengerek, melyek fent a szögbe egymást egybevágják, alant pedig oszloptöveket képeznek.

Az oldal támfalak egyszerüek, ötszeresen tagozva, rézsutosan leszelve, a födél alatt állanak. A szentély hosszát, és hajó végét jelelő támok a többieknél erőteljesebben szervezve, rézsutosan állanak, téreik hármas levelü lóhere parallele lefutó száraikkal diszítvék, gula csúcsba végződnek, keresztvirággal tetőzve — *E alatt,* — a hajó délnyugoti szögletén álló rézsutas tám, a boltív-nyomás egyensúlyazásáért, egy támívvel áll kapcsolatban.

Az egyház déli részében lévő keresztfolyosó — *F_1 alatt* — egykor a sekrestyébe vezetett, mely azonban most, kisebb helyiségekre osztva, raktárul szolgál; itten állhatott azon torony, melyet I. Rákóczy György 1644-ben épített, s melyet Szalárdy krónikájában emlit : „az oldalába lévő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával, külömb külömb szinü mázu cseréppel hejjaztatván, megépitette vala . . . . de a toronynak napnyugot felől való oldalában az ablakok arányában való hasadékiban nagyon meg kezdvén indulni, minden harangokat, cserepezést és minden faépületeit le kellett szedni.“ — Nem sikerülvén e torony, Rákóczy egy másikat a főajtózat eleibe kezde építetni; de ez is Szalárdy szerint félszegül ütött ki : „Skárpot kellett volna hagyni a fundamentumnak, azaz a fundamentum fenekét jó szélesen kezdvén, mind beljebb beljebb való hajtással kellett volna, ha csak a templom fele magasságáig is felvinni, s azután egyenesen, és sugáron felrakni, igy lett volna állandó, és nem indult volna meg, mint a másik.“ — Ez is leszedetett, állóhelye egy pár ölnyi magasságra ma is látható — *G alatt.*

A fedél alatti tetőpárkányzat egy rézsut, negyedrész horony és pálczából áll, mig az alsó párkányzatot egy megfordított Karniess képezi, homlokzata pedig tagozatlan, diszítmény nélküli csúcs.

---

[1]) A tiltott tornyot, és a diszitmények hiányát, a magasba nyuló alkotványok által pótolák, és legfeljebb kis tornyocskával tetőzék.

[2]) 1644-ben külföldről hozott építőmesterekkel ez egyházat, mint Szalárdy krónikájában irja, „nagy szép veszszős faragott kövekre merőn megboltoztatta.“ (I. Rákóczy György)

Mérték-arányai ezek belső világában :

A szentély hossza	:	70′ —
„ szélessége	:	31′ 6″
„ magassága	:	54′ —
A hajó hossza	:	111′ —
„ szélessége	:	48′ —
„ magassága	:	60′ —

Érdekesek még a czímertanra nézt azon számos és különböző családok részint festett, részint ezüst lemezen kivert dombor művü czímerei, melyek itten felaggatva szemlélhetők.

TÉTÉNYI RÓMAI SÍROK.

ISMERTETI

ÉRDY JÁNOS.

M. AKAD. R. TAG.

A budai vasutvonal készítésekor Tétény alsó végén a munkások régi sírokra akadtak, azokat fölásták és a töltésre hordták. Az így elrombolt egyes sírokban talált ép edényeket, köveket és téglákat, Klein Lipót e vasuti munkálatokat vezető mérnök lakására hordatá. Ezek és a helyszín megtekintésére mentem 1858. évi decz. 11-kén Téténybe Kubínyi Ágoston ő mlgával, hol Klein mérnök, előző szivességgel az eddig gyűjtött régiségeket megmutatá.

Mindent láttunk; de engem ez áttekintés ki nem elégített. A föladat nem az, hogy minél több cserepet, edényt, vagy a sírokban előfordulni szokott más régiségdarabokat gyűjtsünk; az így gyűjtött egyes darabok nem vezetnek kivánt eredményre. Főkérdés az: Miféle alkatú s szerkezetű sírokban voltak az íly edények és régiségdarabok a holtak mellé letéve? Azt látjuk, hogy e kövek, téglák és edények a római uralkodás korszakából valók; de azt nem tudjuk: elégetett, vagy eltemetett holtak mellé voltak-e letéve. Mert a rómaiak eleinte temették, (utóbb, a császárok korában elégették a holt testeket egész a IV. századig, ezen innen az égetést ismét temetkezési szokás váltotta föl.)

A római sírok vizsgálatánál azon körülményt is kell szem előtt tartanunk, hogy minden római sírban, akár elégetett, akár eltemetett holtak mellett Charonnak a túlvilági révésznek fizetendő, s a sír korát igazoló fillérnek (obolus), vagy más majd egy, majd több római éremnek is kell előfordulni. Ezeket itt elmulaszták keresgélni, hol minden apróbb régiségdarab, annyi ásó, kapa s csákány alatt a földtömegbe vegyült, eltöredezett és a töltésre hányatott. Az így elrombolt sírokból ki nem tanulhatjuk ugyan többé a tétényi sírok alkatát, szerkezetét és korát; de mivel a munkások, mint a helyszin mutatja, még most is a temetőhelyek területén dolgoznak: nagy valószinűség szól a mellett, hogy még akadnak majd sírokra, melyekre nézve abban egyeztünk meg, hogy az ezután találandó sírok szét ne bontassanak, hanem körűlárkolva s minden oldalról az iszaptól megtisztogatva, épségben maradjanak mindaddig, mig általunk hiven lerajzolva, megvizsgálva s kikutatva nem lesznek.

Négy hét mulva hozták hirűl, hogy két bontatlan sír áll, rövid ideig rendelkezésünkre, s legott 1859. évi jan. 11-kén indultam el Varsányi Jánossal Téténybe, melynek római neve Tautantum [1]) hol már azelőtt is számos kőkoporsó, emlékkő s régiségdarab került napfényre, de mindenkor kiméletlen kezekre.

Már ránk borult a hideg éj, mire oda értünk, hol az izetlen fogadóba szálltunk, hol csak az esett jól, hogy Klein mérnök, kevés idő múlva vendégszerető lakába hivatott és magyar nejével nyájasan fogadott bennünket.

Korán reggel Kubinyi Ferencz és Geduly Ferencz érkeztek váratlanúl nyugalmas éjjeli tanyánkra, s együtt mentünk ki a sírok helyszinére, hogy lássuk: miféle alkatúak az itteni sírok? Az erős hideg szél kissé lehangolta mindnyájunk kedélyét, szemeink közzé hordván mindünnen a föltúrt homokot. A két sír nem volt messze egymástól, mindkettő mélyen beiszapolva, mely körülmény oda mutat, hogy e vidék a közel hullámzó Duna áradásainak és iszapoló apadásainak volt kitéve.

---

[1]) Schoenwisner, In Romanorum iter per Pannoniae ripam Comment. geog. II. 233 seg.

Az első sír I. tábla 1. alatt van lerajzolva, oldalai egymás mellé állított horgas szélü nagy téglákból rakattak, az egész sírt három darab faragott mészkő boritá, ezek elhengerítése után láttuk, hogy a sír belseje üledékfölddel van megtöltve. E vigyázva kikapargatott üledékföld alatt a sír feneke téglával volt kirakva, hol férfi csontváz fekütt, melle körűl két rézcsat tűnt elő, mindkettőnek vaspeczke elporhadt, mint azt a rézcsatokon fenmaradt vasrozsda mutatja. A csontváz jobb lábánál sárga mázos füles cserépkorsó állott. Az előfordulni szokott érem nem volt megtalálható.

A második sír I. Tábla 2. alatt van lerajzolva. Oldalai faragott nagy kövekből rakattak, az egész sírt négy faragott kő boritá, belseje üledékfölddel volt megtöltve s feneke téglákkal kirakva, hol nő csontváz fekütt, lábainál üvegedény, füles vörös agyagkorsó s ifjabb II. Constantin (317—337. Kr. ut) római császár rézérme találtattak.

A rézérem:

Elölapja:

CONSTANTINVS IVN. NOB. C). Balra fordult borostyán koszorús feje.

Hátlapja:

GLORIA. EXERCITVS. Lovag-zászló dárdás és paizsos két vitéz között. Alúl: (- SIS.

Klein mérnök mind azon régiségeket, melyeket maga gyűjtött, mind azokat, melyek az általunk megvizsgált két sírban voltak a holtak mellé letéve, följelenté a vasuti társulat igazgatóságának, s azokat a bécsi vasuti igazgatóság rendelete szerint, 1859. évi febr. 3-kán küldé föl a m. n. Muzeumnak.

E küldemény nevezetesb darabjai itt következnek:

1. Két rézcsat, melyekre az első sír csontvázán akadtunk, ezek II. Tábla 1. 2. alatt vannak természeti nagyságban lerajzolva.

2. A II. Tábla 3—10-ig alatt rajzban látható edények között nevezetes az 5. alatt lerajzolt sárga mázos füles cserépkorsó, mely az első sírban találtatott. A 9. alatt lerajzolt üveg és 10. alatt látható füles vörös agyagkorsó, a második sírban állottak.

Ez edények itt nem hamvedrek, mert a holtak nem voltak elégetve, hanem eltemetve. Ily edényekbe ételt, és italt raktak a sírokba az istenekül tartott és szent borzalommal tisztelt elhunytak lelkeinek (Manes). Az élők magok is vendégeskedtek, halotti tort tartottak a sírok fölött [1])

3. Két rézérem. Egyik, mely a második sírban fordult elő, fönnebb van leirva; a másik szinte ifjabb II. Constantin (317—337. Kr. u.) római császáré.

Elölapja:

CONSTANTINVS. IVN. NOB. C. Balra fordult borostyán koszorús feje.

Hátlapja:

VOT. (V.) koszorúba foglalva, következő körirattal: CAESARVM NOSTRORVM. Alúl: Γ. SIS.

4. Sírkő be nem végzett fölirattal, ez II. Táblán 11 alatt van lerajzolva.

5. A II. Tábla 12 alatt rajzban látható kő, nő szerencsét (Fortuna muliebris) állít elő; mert a rómaiknál többféle Fortunák voltak. Az itt domborzatban személyesített Szerencse, jobbjában az emberek sorsát intézgető kormánypálczát tart, baljával kereket hengerít.

6. II. Tábla 13. alatt sírkő töredék felső részének rajza látható.

7. Több ily sirkőtöredék és horgas tégla, melyekből az elrombolt egyes sírok oldalai, és födelei rakattak.

---

[1]) Joh. Hoffmann, Dissertatio Historica de epulo ferali veterum. Lipsiae, 1693. H.

E sírkőtöredékek és horgas téglák kétségtelenül régiebbek az általunk megvizsgált két sírnál; mert a sírokban maguknál a síroknál régibb műdarabok és érmek fordulhatnak ugyan elő, de a síroknál utóbbiak mint azokhoz tartozók nem. Az ez alkalommal fölfedezett tétényi sírok szegényebb emberek sírjai, melyekben az elhunytnak életében kedves ékszerek és házi eszközök nem találtattak. Ifjabb II. Constantin föntebb leirt rézérmei bizonyítják, hogy e sírok a IV. század első felében rakattak az előbb talált régibb sírkövek töredékeiből.

Föntebb mondatott, hogy Tétény területén az előtt is, nem csak sírköveket, hanem kőkoporsókat is találtak, melyekben ékszerek és házi eszközök szoktak előfordulni; mert kőkoporsót (sarcophag) csak tehetősb elhunytnak készíthettek. Azon kőkoporsós mely a tétényi kastély udvarának alsó kapuja mellett hever, régen ismeretes. Tétényből hoztam 1847. évi sept. 19-kén az itt II. Tábla 14. alatt látható kőkoporsó rajzát, mely teljes épségű kökoporsó akkor kútválunak használtatott. Fölirata így olvasandó:

Aureliae Candidae defunctae, quae vixit annos XXV. Septimius Priscus eque, Legionis I. adiutricis, coniugi carissime faciendum curavit.

A tétényi vasutvonal készitésénél Glatter Alajos Pest megyei főorvos is megfordult, onnan egy kaponyát hozott, mely meghatározás végett Bécsbe küldeték, honnan az, a mi szokatlan, az épitészeti igazgatóság utján került a m. n. Muzeumba oly vélemény mellett, hogy ez 40 évnél idősb római fajhoz (race) tartozó nőnek kaponyája, és mivel azon halottaknál, kiknek szájába réz obolus tétetett, az alsó állkapocs zöld rozsdával van megfuttatva, a mi e kaponyánál hiányzik: innen nem következik ugyan, de gyanitható, hogy e római nő keresztény lehetett. Eddig a vélemény.

Hogy a kaponya a római fajhoz tartozó nőnek kaponyája, azt bajos indokolni, miután a rómaiak, mint tudjuk, több fajú népekből keveredett nemzet. A tapasztalás nem igazolja a régi irók azon szabályát, mely szerint a túlvilági révésznek Charonnak fizetendő réz obulus vagy triens az elhunytnak szájába tétetik, és hogy Charon saját kezével vette ki a halottak szájából a neki járó révfillért. [1])

A hajdani Aquincum, most Ó-Buda területén 1848. évi octob. 19. ástuk ki azon római sirt, melyet az aszódi pogány sirokkal együtt ismertettem meg; ebben a holt test el volt égetve s idősb Faustina († 141. Kr. ut.) rézérme cserép hamvvederben tünt elő. A tétényi II. sirban, ifjabb II. Constantin rézérme a csontváz lábainál volt letéve. Láttam római sirt, melyben annyi római rézérem volt két csontváz mellett, hogy azok nehezen férnének két ember szájába.

A római s más sirok külseje s belseje élénken tüntetik elő: gazdag, közép sorsú, vagy szegény volt-e az elhunyt életében; mert mind azon ékszereket, eszközöket, edényeket, és kincseket, melyekben a megholt életében leginkább gyönyörködék, sirjába rakták és temették; mivel ezek vele mintegy együtt éltek, melyekhez minden gondolata, érzelme s élete volt kötve.

A római törvény rendeli ugyan: Ékszereket és más efféléket nem kell a holttestekkel eltemetni [2]); de ez egyszerű tilalom a terjedékeny balhiedelmű szokást ki nem irthatá.

Stilicho a római hadsereg főparancsnoka, I. Theodosius (379—395. Kr. ut.) császár unokahugát birta nőűl, kivel két leányt nemzett, egyiket Honorius, I. Theodosius fia, utóbb (395—423. Kr. ut.) császár jegyezte el magának, ennek mint eljegyzettnek

[1]) Jacobi Gutherii, De jure Manium. Lipsiae, 1671. 8. pag. 104.
[2]) L. 14. §. 5. ff. de relig. et sumpt. funerum.

elhúnytával, a másikkal lépett jegybe; de ez szinte férjhez menetele előtt hagyá el a világot. E két nővér-arának tömérdek ékszerrel és kincscsel megrakott sirját, Rómában a XVI. század első felében fedezték föl [1]).

Hazánk területén Szombathelyen 1819 és 1820. években akadtak legtöbb római sirra, melyekben talált műemlékekből Farkas László és Petrédy Antal egész gyűjteményeket állitottak. Farkas László gyűjteményét az 1847. évi január 13-kán elhúnyt cs. k. főherczeg József, az ország nádora s a m. n. Muzeum törvényes pártfogója vette meg ez intézetnek [2]), oda került Petrédy Antal gyűjteménye is, ezt herczeg Batthiány Fülöp szerzé meg és a m. n. Muzeumnak ajándékozá [3]).

A régiségvizsgálók hosszas tapasztalás után tudják, hogy a sírok ásatásánál főfeladat: minden egyes sírnak szerkezetét, összes tartalmát és korát kikutatni, s a mit lehet rajzban is előtűntetni. Oly gyűjtemény, melyben a vétel utján szerzett, akár helyben talált, akár vidékről hozott; de biztosabb eladás reményében nevezetes személyhez, vagy érdekes helyhez kötött műdarabok össze vannak vegyítve, tudományos kincsűl nem tekinthető.

Az 1853 évben Fejér vármegyében, Vereb helység területén talált nagy érdekű pogány sírban, magyar lovag volt paripástól diszesen eltemetve. Az itt elporlott csontváz mellén XII. ezüst érem találtatott, miről máskor bővebben szólottunk. E nagy ritkaságu sírhelyre, jelenleg szerény faragott kőre vésett rövid fölirat emlékezteti az arra utazókat.

Lucianus, mintegy 180. évben Kr. ut. a gyászról irt Satyrájában, gúnyolja azon görög és római szokást, hogy a házhoz tartozó halottnak először is fillért tesznek szájába annak kifizetésére, a ki, lelkét a túlvilágra szállitja.

Az első keresztények azért tettek érmeket a vértanuk sirjaiba, hogy az utókor azok köriratából kitanulhassa: melyik császár üldözése alatt szenvedtek vértanuságot.

Tenzel Vilmos éremtudós, ki drezdai magányában 1707-ben szűnt meg élni, irja, hogy egy akkor kiásott ép kaponyát hoztak neki, melyből két lemezérmet (bracteati) kapargatott ki, mind a kettő Landsberg város érme volt, milyeneket Appel és Welzl irnak le. Ezek kétségkivűl az elhúnytnak szájában voltak. Szintén a drezdai temetőben, a sirásók egy prágai garast és két, nem régi szász érmet találtak a csontvázak szájában. [4])

Az izraelita temetőkben, melyeket a sirkövekről könnyű megismerni, a nehány század előtt eltemetett holtak kaponyáiban aranyokat találtak.

---

[1]) Joan. Henrici Cohausen, Ossilegium Historico-Physicum. Vredenae, 1714. 4. pag. 45.
[2]) Tud. Gyüjt. 1823. XI.
[3]) Bitnitz Lajos, a Szombathelyen felásott római régiségekről. Pesten, 1829. 8.
[4]) Seyffert, De nummis in ore defunctorum repertis. Lipsiae, 1709. 4. pag. 8.

ZÓLYOMMEGYE
MŰEMLÉKEI.

RAJZOLTA S LEIRTA

IFJABB KUBINYI FERENCZ.

AZ ÉSZAKI RÉGISÉGBÚVÁROK KOPENHÁGAI KIR. TÁRSULATÁNAK TAGJA.

ELSŐ KÖZLÉS.

Zólyom megye a letünt századokban nemzeti királyaink legnagyobbjainak gyakori látogatásaiban s különös előszeretetében részesűlvén, számos építészeti emlékkel s a művészetek majd minden nemeiből fenmaradt becses műtárgygyal bír, melyek nem csupán azért gerjesztenek bennünk érdeket, mivel e megye építészeti tevékenységét előtüntetik, s kijelölik azon álláspontot, melyet a képzőművészetek terén a különböző századokban elfoglalt, de annálfogva is, mivel egyszersmind ama nagy királyaink emlékének megörökítéséhez járúlnak.

Ezen fenmaradt emlékek élő tanubizonyságai annak, miszerint e megye a középkorban, a román időszakban már nevezetes építészeti tevékenységet fejtett ki; mert a jelenleg fenálló templomépítmények közt alig találtatik egy-kettő, mely ha csak csekély román maradványokat is, felmutatni képes nem volna. Ellenben találtatnak köztök nagyobb számmal egyházak, melyek nem csupán alapszervezetökben, de egyes részleteikben is megőrizték a román stíl jellegét. S a mennyiben ezen stíl a látszólag oly szigorú törvényeken belül, az egyéni felfogásnak s az elevenen kifejlett különirányoknak tág tért enged, s az ékítmények legnagyobb gazdagsága mellett a szerényebb s egyszerübb igényeknek is meg bír felelni, oly annyira, hogy — Lübke szavaival élve — a legegyszerübb falusi román egyház a régiségbúvár előtt még nagy becscsel bírhat, — nincsenek minden érdek nélkül Zólyom megye ezen kisebb román basilikái és egyházai sem, melyek eredeti felfogással s nemkülönben sajátságos egyéni kivitellel alkotott részletekben épen nem szükölködnek. S úgy látszik, a XIII. század volt azon kor, melyben ezen egyházak részint tetemesb újításokon mentek keresztül, részint, kivált a tatárjárás után, az elpusztúltak helyébe ujonnan fölépíttettek. S bár ezen építészeti tevékenység előidézését a hagyomány részben Beatrix királynénak, II. András király nejének tulajdonítja, kétségtelenül legtöbbet járúlt hozzá IV. Béla király előszeretete Zólyom iránt, melynél fogva nem csupán vadászat kedvéért, de valószinüleg a bányavárosok közel volta miatt is, gyakran és hosszasan tartózkodott e megyében, s részesítette annak lakosait, mint alább látni fogjuk, különös szabadalmakban és jótéteményekben, őket ez által képesekké tevén a tatárjárás alkalmával megrongált régi egyházaik kijavításának, valamint a hol szükségeltetett, újak emelésének létesíthetésére. Történetkönyveink s XIII. századbeli okmányaink tanusága szerint IV. Béla gyakori látogatásai nem tartoztak azon futólagos utazások közé, milyenekben szokta volt a nagy király országát bejárni; bizonyítják ezt, diplomatikai adatainkon kivül, azon körülmények is, miszerint a Zólyomi vár alatti vadaskertjének és a Garan folyóban való halászatnak fentartására sok gondot fordított, valamint hogy Zólyomot a királyi udvar hosszabb időre való befogadására alkalmassá tette, s t. e. Az ő bőkezüsége következtében épültek föl ujonnan a tatárvész után, a Korponai, Bábaszéki, Dobronivai, Szászi, Besztercei, s a t. egyházak, s neki tulajdoníttatik a Zólyom városi régi kápolna fölépíttetése is.

Királyi utódai közül Nagy Lajos szinte gyakran és húzamosb ideig tartózkodott e megyében, s uralkodásának ideje alatt itt hasonló módon nem csekély építészeti tevékenységet veszünk észre. Ő épité ki egészen IV. Béla király vadászkastélyát Zólyomban, s hogy e mellett nem csupán erősséget, hanem inkább megerősített kényelmes palotát akart emelni, bizonyítja a belső vár palotaszerű elrendezése, mint a maga helyén látni fogjuk. Az ő bőkezüsége tette lehetővé, hogy Zólyom város polgárai Béla kisded kápol-

nája mellé nagyobbszerü templomot emelhettek, s valószinűleg ő alakítá át a lipcsei várat is bevehetlen erőddé; s uralkodása alatt két ízben lett Zólyom nevezetesb események színhelye; egy ízben, midőn Lajos király a Kejstut litván fejedelem elleni hadait ide gyűjté össze, másod ízben pedig, midőn a lengyel rendekkel ugyanitt országgyülést tartott.

Korvín Mátyás király országlása alatt harmadszor tünt fel Zólyommegye szerencse csillaga, midőn t. i. Mátyás király nemkülönben megkedvelvén Zólyomot és környékét, a megyét gyakran részesíté a királyi udvar közellétének jótéteményeiben. Mátyás király a zólyomi palotát olasz fényűzéssel rendezé el fényes királyi lakká, s a befalazott ugyan, de még jól kivehető roppant széles és magas ablakok tanuskodnak a zólyomi vár ezen fénykoráról, valamint még most is mutogatják benne „Mátyás király palotáját" vagyis a nagy dísztermet. A vadászati élvezeteknek nagy kedvelője lévén, a véglesi és lipcsei várakban is gyakran tartózkodott. E nagy király elhúnyta után, úgy látszik időzött még néha-néha Zólyomban a királyi udvar, minek emlékéül mai napiglan mutogatják a házat, hol Thurzó nádor lakott; — de ezentúl elhagyatva lettek a fényes palota termei, üresek Végles és Lipcse folyosói és csarnokai, — s a haza fénykorával letünt Zólyom megye fénykora is.

Műemlékei közt az említett építészeti emlékeken kivül találtatnak érdekes tárgyak a művészetek majd minden ágaiból. E megyében őriztetik a két legrégibb eddig ismert s évszámmal ellátott magyarországi harang, egyik 1313-ból Hajnikon, a másik 1358-ból Bábaszéken, s ezenkivül egy évszám nélküli, de felirattal ellátott harangnak XIII. századbeli kora a betük jellegénél fogva elvitázhatlan. Érdekesek továbbá a bábaszéki román keresztkút, a szászi késő román s a beszterczei késő gót keresztelő medenczék, többrendbeli sírkövek, kelyhek, s a t. De különös említést érdemelnek azon nevezetes művészi fa-faragványok, melyek oltárképeket ábrázolva, Korponán, Dobronivān, Beszterczén s egyebütt is léteznek, s melyek nagy műbecscsel bírván, már a külföldi szakértők figyelmét is magukra vonták. Szoborművek találtatnak különösen a beszterczei vár-egyházban is.

Ezen műemlékek egy részének leirását jelen első közlésemben adván, a többinek ismertetését második és harmadik közléseim fogják hozni, s itt a lelhelyek betürendszerinti elősorolását mellőzve, czélszerübbnek találtam az egyes városokat és falvakat a szerint következtetni egymás után, a mint azok egymás mellett elterülnek, miután így az egyes környékek építészeti rokonsága jobban kitünik, s ilyformán a korponai, bábaszéki, szászi és dobronivai kis román csoportozat is együtt maradt. Végül pedig, mielőtt a részletes leiráshoz fognék, el nem mulaszthatom Főtiszt. *Mikulka György* sz. monostori apát s korponai plébános, Főt. *Tilless Antal* kanonok s beszterczei plébános, valamint tiszt. *bábaszéki, szászi, hajniki, zólyomi, lipcsei, radváni* plébános uraknak, úgyszinte *Martini* és *Ringler Károly* zólyomi cameralis tiszt uraknak azon szives készségükért nyilvános köszönetemet kifejezni, melylyel az egyes emlékekhez férhetésben, valamint az illető történeti adatok megszerzésében segítségemre valának.

I. Korpona.

Régi sz. kir. város, a megye legdélibb csúcsán. A hagyomány keresztény szász telepesek által építteti fel a VIII. század vége felé, valamint általuk e helyt keresztény kápolnát is emeltet. Azonban ezen hagyomány — némely monographus véleményén kivül — úgy látszik semmi történeti alappal nem bír. Annyi bizonyos, hogy a XIII. század első felében már létezett mint szász telep, s mint ilyen, királyaink különös oltalmában részesülvén, nevezetes kiváltságok és szabadalmakkal volt felruházva. Okiratilag először említtetik 1238-ban, midőn a korponai szászok és a szomszéd bozóki apát bizonyos *Bracku* nevű földbirtok vámja fölött, *János* tyteli kanonok és IV. Béla király káplánja előtt egyességre lépnek (Városi levélt. és Cod. Dipl. IV. 3. 136.) Három évvel később a gyászos emlékü tatárjárás idejében Korpona a többi városok és falvak sorsára jutott, — a midőn lakosainak szabadságlevele is veszendőbe ment. IV. Béla király azon atyáskodó gondoskodásban, mely által a tatárok kivonulása után az elpusztúlt ország újbóli benépesítése és felvirágoztatása körül oly halhatatlan érdemeket szerzett magának, a korponai szász telepeseket is részesíté. Mert 1244-ben személyesen Korponán időzvén, polgárainak, hogy jobban gyülekezzenek, a honti vár alól fölmentett *Pomaag* földet adományozá, s a tatárjárás alkalmával elveszett szabadságlevelüket újjal pótolván, őket régi kiváltságaikban megerősíté, melyek közt első helyen említtetik azon joguk, miszerint egyházuk számára plébánost szabadon választhassanak. (Cod. Dipl. IV. 1. 329). Azon körülmény, hogy ezen oklevél a város mellett (apud Kurpuna) nem pedig a városban volt kiadva, oda látszik mutatni, hogy Korpona még ez időben nem volt annyira kiépülve, hogy a királyt falai közé fogadhatta volna. IV. Béla király ezen szabadságlevelét megerősíték 1272-ben V. István, 1274-ben pedig IV. László királyok, s ez évben említtetik az első ismert korponai bíró Detrik névvel. (Cod. Dipl. VII. 2. és V. 1. 67). Nehány évvel később, a hatalmas Huntpáznán nemzetségből eredő gróf Demeter — alattomosan kieszközlött adománylevél alapján — hatalma alá akarván keríteni Korponát, ennek lakosai László királyhoz folyamodának, s tőle 1278-ban gróf Demeter ellenében oltalomlevelet nyertek, s régi szabadalmaikban megerősíttettek. (Cod. Dipl. V. 2. 442).

1342-ben Korpona már a városok sorában említtetik (Kár. kir. decr. art. 31).

1421-ben Zsigmond király Korpona város „tavernicalis iudicii“ jogát fentartatni parancsolja. (Cod. Dipl. X. 6. 351.), 1424-ben pedig Korponát egyéb Zólyom megyei javakkal együtt nejének Borbála királynénak adományozza (M. Tört. Tár IX. 53).

1439-ben Erzsébet királyné Giszkrát oltalmazójának fölbérelvén, s neki Zólyomot átadván, ennek emberei Korponán is befészkelék magukat, s a plébánia temploma körül erődöt építvén, innét a várost s környékét különfélekép sanyargatták, minek következtében a város nagy részben elpusztúlt. Ehez járúlt még, hogy belföldi rablók által is számtalanszor fölégetve és kizsákmányolva lett oly annyira, hogy 32 év lefolyása után már csak kevés lakosa, s régi nevénél egyebe nem maradt. Az ily formán végínségre jutott s nagy részt elpusztúlt várost királyaink ismét oltalmuk alá vették, még pedig

1453-ban V. László király megerősítvén régi szabadalmait, megigéré, hogy ezentúl soha senkinek se fogja adományozni. (Városi levélt).

1467-ben Mátyás király, hogy sorsukon segítsen, a korponaikat minden vám és adófizetéstől fölmenté. Úgyszinte

1470-ben a város fölépülésének elősegítésére rendelé, hogy tíz évig minden új ház építője a kincstári s minden egyéb adózástól föl legyen mentve; nemkülönben

1471-ben a Korponaiknak rendes adójukból 32 aranyforintot elengedett.

1474-ben pedig apr. 4-én személyesen Korponán időzvén, a polgároknak újolag oltalom-levelet adott vám és adómentességükre nézve. (Városi levélt).

1522-ben II. Lajos király a rendek beleegyezésével Korponát, mint mely már előbb is a királynék koronáját illette, nejének Mária királynénak adományozá hitbérül. (M. Tört. Tár IX. 89). Azonban csak 1548-ig maradt a királyné birtokában, mert ez évben I. Ferdinánd király mindazon javakat, melyeket Mária királyné özvegy jogon bírt, kárpótlás mellett visszaváltá. (M. Tört. Eml. II. 154.)

A törökök mindinkább való előnyomúlásának következtében Korpona fontossága is mint végerősség s a bányavárosok kúlcsa, mindinkább növekedvén, annak erősítésére ez időben különös gond fordíttatott, nevezetesen e végre több rendbeli országgyülési végzések által Hont, Nógrád, Túrócz, Zólyom, Liptó és Árvamegyék lőnek kirendelve, s ezenfelül belé királyi őrség helyeztetett.

Az ekként megerősített város csakhamar a környékbeli s különösen a hontmegyei nemességnek majdan másfél századig szolgálj biztos menhelyül, s Hontmegyéből oly nagy számmal gyülekeztek ide a törökök elől menekülő nemes családok, hogy ez időben Hontmegye gyűléseit is több ízben Korponán tartá.

1605-ben Bocskay hadvezére Rhédey Ferencz 2000 hajdúval Korpona előtt megjelenvén, ez előtte önkényt felnyitá kapuit (Ist. XXXIV. 821). Ugyanez év november havában Bocskay országgyülést tartott itt, melyre nov. 20-án érkeztek meg Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek, Mátyás főherczeg küldöttei, meghozván Rudolf király válaszát a Bocskay és párthívei által előlegesen fölterjesztett követelésekre. (Szalay, 4. 445).

1678-ban Tököly Imrének hódolt meg Korpona. De ezért még ugyanazon évben bűnhödnie kellett, mivel Lessel, a császáriak vezére, hogy a városbelieket megbűntesse, katonáinak megengedé, hogy a várost kizsákmányolják. Mindamellett később ismét fölnyitá kapuit Tököly hadai előtt. (Bél, Not. Hung. II. 485).

1703-ban Rákóczy fegyvereseinek hatalmába kerűlt, kik is 1708-ban kivonúlni kénteleníttetvén, a várost fölégették (u. o.). S ezentúl nehány nagyobb tűzvészt kivéve, minők 1797-ben, 1824-ben dühöngtek, nyugalma háborítlan maradt.

A város régi falai máig is fenállnak, s azt hosszas négyszögben, neki ódon kinézést kölcsönözve, övezik körül. Ezen falak tetemes vastagsága nagy régiségre látszik mutatni, s bár csak az 1405-ik évi 4 tcz. által emeltetett törvénynyé, hogy a kir. városok magukat kőfalakkal övezhessék — mindazonáltal valószinü hogy a különös szabadalmakkal és saját törvénykezéssel felruházott városok nagy része tettleg már elébb is bírt kőfalakkal, melyeknek oltalmára nem csupán külellenség, de egyes hatalmas szomszédok ellenében is szorúltak. Annyi bizonyos, hogy 1437-ben Korpona falai már fenálltak. (M. tud. Ért. I. 224).

A déli kapu nyilásai részint félkör, részint nyomott csúcsíveket mutatnak, már 2 lábnyi magasságról emelkedve föl a földtől, s egyik ablakfél kövébe, kétségkivül erősítési munkákra vonatkozólag, az 1551-iki évszám van bevésve.

A város nyugati oldalán, kis domb tetején emelkedik a várdaszerűn tornyokkal megerősített plébánia lak, szöglet-tornyaival s körfalaival négyszeg udvart zárva körül, s ezen udvar közepén áll

a plébániai egyház,

melyre itt különösen akarjuk figyelmünket fordítani.

Története. Mint fölebb láttuk, Korpona a XIII. század első felében már nem

csupán hogy létezett, mint különös szabadalmakkal felruházott szász telep, de plébániája irányában kegyúri joggal is bírt, miből szükségkép következik, hogy az ily formán királyaink különös kegyében részesülő községnek, melynek keletkezési idejét amúgy is homály fedi, azon időben már megfelelő egyházzal is kellett bírnia, mely a tatárjárás után kétségkivül újításokon ment keresztül. Hogy mikor és mily terjedelemben tétettek ezek, arra nézve nincsenek adataink; valószinü azonban, hogy a tatároknak 1242-ben történt kivonulása után nemsokára foganatba vétettek, miután IV. Béla király 1244-ben, mint láttuk, a részben elpusztúlt községet nem csupán régi szabadalmaiban megerősítette, de mielőbbi fölvirágoztatását eszközlendő, újabb jótéteményekben is részesítette.

1440 körül a csehek Korponán befészkelvén magukat, a plébánia temploma körül erődöt építettek; mit azonban úgy kellett értenünk, hogy a régi meglévő falak helyébe vagy újakat emeltek, vagy csupán a régieket megerősítették; mert nem gondolható, hogy a város erős kőfallal lévén körülvéve, egyedül a plébánia és az egyház maradtak volna a város falain kivül védtelenül.

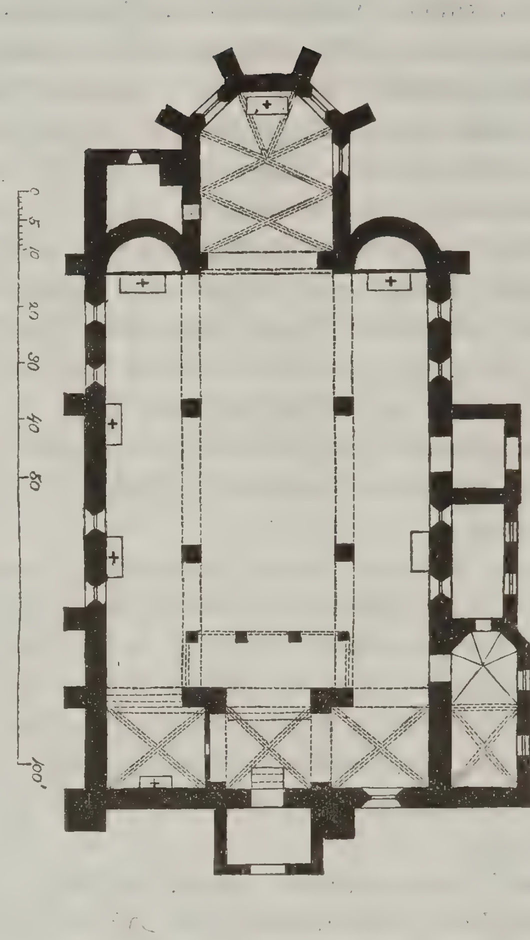
1546-ban Balassa Menyhért csábrági várából a környéket s Korponát is pusztítván, ez alkalommal a plébánia annyira megsérűlt, hogy annak kijavíttatására Várday esztergami érsek Pucheim Farkas zólyomi kapitányt külön levélben szólitá fel, mely levélből egyszersmind az is kitünik, hogy ez időben a korponaiak egy része már a protestantismusnak hódolt, valamint hogy a plébánia jövedelméből prot. lelkészt tartott, s bár az érsek ez ellen óvást emelt, mindamellett a plébánia egész 1673-ig a protestansok kezében maradt, mely évben t. i. Collalto császári tábornok által a katholikusok részére visszafoglaltatott.

1676-ban junius 5-kén a templom egészen leégett, a midőn boltozata is bedőlt, s az akkori vallási villongások következtében 23 évig födetlenül maradt, olyannyira, hogy a hajóban vad fák nőttek, miglen 1699-ben Olasz Pál plébános országszerte összeszedett alamizsnából az egyházat újonnan átboltoztatá, s befedeté.

Mindamellett még ezentúl is több ízben nevezetes sérüléseket szenvedett, névszerint 1708-ban a nagy tűzvész alkalmával leégett a szentély, 1797-ben az egész egyház s a torony fedele, mely utolsó vész után nyerte a torony jelen alakját.

Leirása. Az egyház alapszervezetében módosított román basilikát állít elénk (l. I. táb. 1. sz.) részben átmeneti és kora-gót elemekkel, — mely ép úgy különbözik a külföldi basilika-építményektől, mint a dunántúli magyarországi csoportozatbeliektől. Ezen különbség az elsőkkel szemben a kereszt vagy áthajó hiányában nyilatkozik, valamint abban, hogy az oldalhajók a középhajóval egyenlő számu boltívholdakkal bírnak, — a dunántúli csoportozat ellenében pedig a különbség abban vehető észre, hogy a középhajó nem záródik közvetlen apsissal, hanem karhelylyel és apsissal (itt szögletes alakban), valamint hogy a nyugati két torony helyett csupán egy torony emelkedik az egyház tengelyében. S különös, hogy azon szász telepesek, kik, mint alább látni fogjuk, nem csupán Korponának, de ennek szomszédságában több kis városnak is képezék első lakosait, templomaik építésében sem előbbi távol hazájuk építészeti szabályaihoz, sem a többi magyarországiakhoz nem alkalmazkodtak, de egyikből is, másikból is elemeket fölvéve, mintegy külön kis csoportozatot állítottak, melyhez Korponán kivül még *Bábaszék*, *Szász* és *Dobroniva* tartoznak, s melyek a fönt előadott különbségek mellett előbbi németországi hazájukból a középhajó karhelyét hozták magukkal, ellenben a magyarországi építészi szokásnak megfelelőleg az áthajót kihagyák, s a mellékhajóknak a középhajóval egyenlő számu ívholdakat osztottak.

De hogy a korponai egyházhoz visszatérjünk, az, mint alaprajzán látható, három hajóval bír, melyek közül a középső, a román építési szabályoknak megfelelőleg jóval magasabb és külön tető alatt áll, az oldalhajókkal négyszeg támokon nyugvó félkörü válívek által lévén összeköttetésben, s melyek közül a mellékhajók kis kerek apsisokkal, a középső pedig karhelylyel és szögletes szentélylyel záródnak. A középhajót a nyugati oldalon, a templom homlokfalán belül négyszeg torony-építmény zárja be, melyből földszint az egyház belsejébe félkörü válív nyílik, s ennek megfelelőleg mindkét oldalról a mellékhajók is négyszegívholdak által rekesztetnek be, az egyház belsejével, valamint a toronynyal, szintén félkörű válívek által köttetvén össze.

A korponai pleb. egyház.

Egész belső hossza az egyháznak 121 b. láb [1]), mely hosszuságból a karhelyre a szentélylyel együtt 31′ 1″, a hajókra egyenlő hosszuságban 72′ 7″, a toronyra pedig 17′ 2″ esik. Belső szélessége mindahárom hajónak együttvéve 56′, miből a középhajóra nem egészen 23′, egy-egy oldalhajóra pedig 13′ 4″ jut. Ezen mértékekből kitünik, miként a mellékhajók szélessége nagyobb a középhajóénak felénél, s ehhez járúl még, hogy a középhajó válíveit hordozó támok majd egész lábbal közelebb állnak egymáshoz, mint mennyit amannak szélessége tesz, minek az az eredménye, hogy az ekkép támadt ívholdak sem a közép sem a mellék hajókban nem képeznek tökéletes négyzeteket; s úgy látszik, a templom építői nem számítottak rendszeres román boltozatra, mely tökéletes négyzet ívholdakat kíván meg, s az kezdetben vagy lapos fedezettel bírt, vagy pedig boltozatánál már egyes nyomott csúcsívek is jöttek alkalmazásba, minők már a dunántúli csoportozatnál is előfordúlnak, melynek építményei szinte keskenyebb ívholdakkal birnak.

A válíveket hordó négyszeg támok szélessége 33″, vastagsága 31″. Talapzatuk egyszerü foszlányból (Schmiege) s az alsó négyszeg talpból áll, vállaikat (Kämpfer) pedig egyszerű román düledések (Wulst) képezik. Mind a közép mint az oldalhajók egészen kerek kajácsos ablakokon át nyerik világosságukat. A hajók régi boltozatai az 1676-iki tűzvész alkalmával beomolván, azok helyébe emeltetett 1699-ben a mostani boltozat, mely félkörü keresztívekből áll, valamint a torony alatti előcsarnok boltozata is, mely azonban tűzvészek alkalmával nehezen szenvedhetvén változást, még az eredeti. Mig tehát a hajók ekként majd kizárólagosan román alakításokkal bírnak, a karhelyben már átmeneti és kora-gót elemeket találunk. Ilyenek: a karnak a nyolczszög három oldalávali záródása, a magas csúcsíves ablakok, melyeknek díszművezetében a kör és félkör a csúcsívvel vegyesen fordúlnak elő; ilyen a csúcsos boltozat, melynek gerinczei több oldalu egyszerü vállkövekről emelkedvén, horony és lemezekkel felváltott alakítást mutatnak, s melyek

---

[1]) Az általam használt mértékegység 1 bécsi láb = 100 dec. hüv. = dec. vonal.

fönt megaranyozott rózsaalakú zárkő által foglaltatnak össze. Ezen gerinczek közül nehány az által vonja magára figyelmünket, hogy nem közvetlenül a vállkövekről, de sokkal vastagabb, többoldalu heveder maradványokról emelkednek fel, melyek kétségkivül egy régibb boltozat hevedereinek képezik fenmaradt részeit, s melyek — a régi hevederekből lévén a mostani gerinczek lefaragva — ezen faragás alkalmával meghagyattak. Közülök egyiknél a többoldalu vállkövön közvetlenül panczélalakú pikkelyekhez hasonló faragványok vehetők észre, melyek azonban, miután a vastag vakolat miatt nem tudhatni, mennyi rajta kő s mennyi vakolat, kétségben hagynak bennünket arra nézve, hogy azok csakugyan a stíl által létrehozott ily panczélalakú kis lapok-e, minők a XIII. században dívottak (l. Mitth. d. k. k. Centr. Com. 1861. 62 l. 27. sz.), s minőket a szomszéd bábaszéki egyházban is fogunk találni, vagy csak a régi hevederek lefaragása alkalmával hagyattak e meg önkényesen. Ezek fölött látható ismét egy darab heveder, mely már kevesebb oldalu, s végre ebből látszik a jelenlegi gerincz lefaragva.

A karhelyt a középhajótól félkörü diadalív választja el, s ennek vállai, mint egy helyütt jól kivehető, szintén egy vastagabb s a hajóban lévő támok vállaihoz hasonló torusból lettek lefaragva. A karból kis csúcsíves ajtó vezet a régi sekrestyébe, mely kis félkörívü ablakon át nyer világosságot, s melyben kifelé lefolyással ellátott kis mosdómedencze találtatik. Az ajtón kisebb gót betükkel i h s és 1719. évszám olvasható, mely utóbbi kétségkivül az 1708-iki tűzvész utáni elkészíttetésének idejére vonatkozik. Két bejárásai közzül az egyik a tornyon keresztül vezet, s ez csúcsíves, a másik pedig a déli oldalon, s ez félkörívü, de tagozattal egyik sem bír. A déli mellékhajó nyugati végéhez kis kápolnaszerü építvény van ragasztva, mely jelenleg sekrestyéül használtatik, s mely keletfelé a nyolczszög háromoldalával záródván, azelőtt valószinüleg kápolnának szolgált. Csúcsíves boltozatának gerinczei a karhelyéihez hasonlítnak.

Az imént leírt részletekből s az egyház alapszervezetéből világos, hogy a hajók valamint a kerek apsisok is, a régi, román stílben épűlt, s valószinüleg a tatárjárás előtt már létezett basilika fenmaradt részeit képezik, mig a karhely — ha a benne szemlélhető hevedermaradványokat figyelembe veszszük — a XIII. század második felében átépíttetvén, valószinüleg a XIV. század folytán nyeré, a sekrestyével együtt, jelenlegi kinézését.

Belsö földiszitése. Az egyház Boldogasszonyról czímeztetik, s több oltárral bír, melyek közül a fő oltár 1851-ben állíttatott fel. A mellékhajók szentélyfülkéi előtt szintén léteznek mellék oltárok, melyek amazokat egészen elfedik. A déli bejárás mellett felállított kis feszület azon vadfák egyikének tövéből készűlt, melyek a templom 1676-iki leégése után a hajóban felnőttek. Legnevezetesebb azonban ama régi szárnyas oltár, mely az éjszaki oldalhajónak kápolnává átalakított nyugati végén létezik, s mely a 12 apostol fából művészileg faragott szobrait ábrázolja. Ezen nevezetes faragvány bővebb ismertetését későbbi közléseimben adandván, e helyt csupán azt jegyzem meg, hogy évszám nem létezik rajta, a hagyomány pedig készíttetésének korát a XV. századra teszi.

Figyelmet érdemelnek továbbá a karhely déli oldalát elfoglaló czifra faragványu faszékek és ülések, melyeken czímerek és feliratok láthatók, s melyek azon kornak köszönik keletkezésüket, midőn az egyház a protestansok kezében lévén, a Korponán nagy számmal összegyülekezett vidéki urak által is használtatott. A padok feliratai ekként hangzanak:

1). G. D. SEPHA. BAKO. DE. N. K. A. g̃. 1655.

(Generosus Dominus Stephanus Bakó de Nemeskürth).

2). INSIGNIA. GENEROSI. DOMINI. STEPHANI. BAKO. DE. NEMESKÜRT. A. g̃. HRI. 1655.

3). INSIGNIA. GENEROSI. DOMINI. THOMAE. PALASTI. DE. KESSIHOCZ. A. HRI. 1655.

4). G. D. THOMAS. PALSTI. DE. K.

Egy ötödik szék czímere körül pedig minden felirat nélkül csupán G. G. B. B. betük és 1676. évszám szemlélhetők.

A diadalív előtt kő keresztelő medencze áll, több oldalu egyszerü gót alakzattal.

Kivül a nyugati fő bejárás előtti csarnok falába egy kőtábla van befalazva, ily felirattal:

NOBILIS. EMERICUS. SMRETSANI. DE. EADEM. NATVS. EST. A. 1781. die. 25. nov. OBIIT 1788. die. 3. F.

SPECTA: AC. PERIL. D.NVS. CASPARUS SZMRETSANI. D. EA—
ES. COMIT. HONT. ET. ZOL. TABVLAE S. — — RIDICAE
ASSESSOR. ANOR. 50. OBIIT — — 1788.

A plébániai egyházon kivül létezik még több templomépítmény Korponán, névszerint a jezsuiták növeldéjeé, s a protestansoké, ezek azonban régészeti szempontból semmi érdekkel sem bírnak. A város világi építményei közt a piacz éjszaki oldalán egy ház erkélye késő gót faragványokat mutat, mely valószinüleg a XV. századnak azon korában készűlt, midőn Korpona a csehek kitakarodása után új építkezéseknek lett szinhelye; a városház tanácstermének ajtaja fölött pedig ezen felirat olvasható:

LAVS. 15. 90. DEO
DES EDLEN VND. VESTEN HERRN. HANSN
SHIFFERERS-RICHTER. AMPT. BIN ICH ERPÆET
WOR DEN.

ezenkivül említést érdemelnek még azon régi földalatti menetek, melyek a város alatt több irányban elterjednek, s melyeknek kitisztitása s átvizsgálása nem volna minden érdek nélkül.

II. Bábaszék.

Kis mezőváros Korpona szomszédságában. Okiratilag 1254-ben említtetik először, mely évben IV. Béla király a bábaszéki és dobronivai vendégtelepeseknek előbbi szabadalmait „in qua fuerunt hactenus demorati“ megerősíti, s megengedi, hogy földjeiket azon határok közt bírhassák, mint azokat már rég időtől fogva „a longo tempore“ bírták háborítlanul (Cod. Dipl. IV. 2. 228). Ezen szabadalmaknak első pontját képezi a bábaszékieknek kegyúri joga, mely szerint egyházuk számára plébánost szabadon választhattak. E szerint tehát, ha a plébánia már 1254. előtt húzamosb idő óta létezett, nincs minden valószinüség nélkül azon hagyomány, mely a bábaszéki egyházat II. András király neje Beatrix királyné által alapítattja, habár okunk van föltenni, mint alább látni fogjuk, hogy Bábaszék és egyháza a XII. század második felében már fenállott. A Bábaszékiek kegyúri jogát s egyéb szabadalmait újolag megerősíték 1270-ben V. István (Cod. Dipl. VII. 2. 9), 1419-ben Zsigmond királyok (Cod. Dipl. X. 6. 210).

A jelenlegi plébániai egyház sz. Mátéról czímeztetik, s erős kőfalak s szöglettornyok által környeztetve, kis domb tetején emelkedik. Történetére nézve egyéb nem találtatik följegyezve, mint hogy az ekként megerősített templom a Rákóczy-féle mozgalmakban őrhelyül szolgált (Bél, Not. II.) s hogy 1771-ben szentélye egészen ujból fölépült. Alaprajza egyhajóval biró kisebb egyházat tüntet elénk, melynek részben megmaradt építészeti részletei kétségen kivül helyezik, hogy az egyház eredetileg román stílben volt fölépítve. Alapszervezetében szintúgy mint Korponán feltűnik a karhely, valamint azon körülmény is, hogy a nyugati torony nem áll az egyház homlokfalán belül, mint a XIII. századbeli építményeknél rendesen, s itt is a környékbeli román egyházaknál nagyobbrészt, de az egyház tengelyén, a homlokfalon kivül, úgy hogy földszintje a fő bejárásnak előcsarnokát képezi.

Belső világosságában az egyház hoszsza 63′ 1″, miből a karhelyre 10′ 2″, a hajóra pedig 46′ 9″ esik; szélessége pedig a karban 18′ 3″, a hajóban 29′ 7″. A kart az 1771-ben épült gömbölyü de nem egészen félkörívü szentély zárja be. Északi oldalfalán keresztül minden tagozat nélküli ajtó visz a sekrestyébe. A hajónak oldalfalaiból 10′—11′ 5″ távolságban tömör négyszeg támok szöknek elő, 4′ 4″ szélesség mellett, 3′ 1″-nyire a faltól, s ezeknek vállai a diadalívével együtt egyszerü román abakus és foszlány alakítást mutatnak (l. II. táb. 9. sz.). Két bejárása közül a fő a nyugati homlokfalon, a mellék pedig a déli oldalfalon vezet be, de mindkettő tagozat nélküli.

A templom ekkénti érdektelen belsejénél sokkal inkább megérdemli figyelmünket a nyugati tömör négyszeg torony, melynek földszintje, mint már említém, a fő bejárásnak előcsarnokul szolgál, s mely román s illetőleg késő román érdekes és sajátságos részletekkel bír. Belső világa 11′ 4″ négyzetben, falai 3′ 6″ vastagságuak. Félkörívü keresztboltozatát széles kereszthevederek tartják, melyek közül az egyik négyszeg, a másik pedig gömbölyü s alul éllel ellátott henger alakítást mutatnak (l. II. táb. 7. sz.), s melyek fönt a 8-ik sz. alatti ábrán látható modorban metszik egymást. A vállkövek, melyekről ezen hevederek fölemelkednek, egyszerü torusféle düledések által képeztetnek, azon különbséggel, hogy míg a négyszeg heveder rájok közvetlenül nehezedik (l. II. táb. 2, 3. sz.), a másik gömbölyded hevedernél ez csak közvetítés mellett történik, még pedig olyformán, hogy az egyik sarokban a heveder alsó s a vállkövön közvetlen nyugvó végén, annak eredeti négyszeg alakja meghagyatott, s ott, hol a heveder gömbölyded alakja kezdetét veszi, a közvetítést kis pikkely alaku sarkkövecskék eszközlik (l. II. táb. 5, 6. sz.), mely közvetítési mód külföldön különösen a XIII. század elején a román időszak vége felé divatozott. (Mitth. der k. k. C. C. 1861. 62. 27. sz.) A másik szemközti sarokban ezen közvetítés még sajátságosabban eszközöltetett; t. i. a vállkőről mindjárt gömbölyded hengeralakú lemez emelkedik föl, mely fölött a heveder kezdeténél kettős csiga alakú ékítmény látható, minők a jóniai fejezet volutáinak utánzásaiként a románkori műveknél gyakran előfordúlnak (l. II. táb. 4. sz.). A torony felső emeletének kettős ablakai közül már csak egyik szemlélhető eredeti épségében, középen kis kerek, s az ablak falára minden talapzat nélkül állított oszloppal, melynek fejezete (l. II. táb. 10, 11. sz.) az által nyer sajátságos kinézést, hogy az eredeti köb a szögleteken levél alakban leszeletvén, az ekként támadt levélhez hasonló alkatok s az oszlop kereksége közötti közvetítést ismét kis pikkely alakú lemezek eszközlik, melyek közvetlen az oszlopszál felső gyűrüjén ülnek (l. II. táb. 14. sz).

Különös említést érdemel a templom hajójában egy ódon kereszt-kút, illetőleg kereszt-kád, mely közönséges kőből lévén faragva, az oldalbejárás mellett áll, s melynek külső oldalán egyszerü nyers véseteket veszünk észre (l. II. táb. 1. sz.). Ugyanis kivülről abroncsformán környező vízszintes vonalak által két részre osztatik, melyek közül a felső magasabb részben függőleges oszlopvonalak által ismét több osztály hozatik létre. Ezen

oszlopvonalak egyike alulról függőlegesen fölfelé vonúlván, fönt csigaképen összetekerődzik. Az ekként támadt osztályokban a kád felső és alsó részén ismét félkörívek által képezett csigaalakú ékítmények szemlélhetők; alul pedig, épen a tekercses pálcza alatt, kis emberi (úgy látszik női) alak van domborműben nyers művezettel kifaragva, mely kiterjesztett karjaival a kádat támasztani látszik. Magassága az egész kútnak 2′ 5″, átmérője pedig 2′ 7″, s alsó részének sérűlt állapotánál fogva a többi ékítmények ki nem vehetők.

A kereszt-kutak használata igen régi, s azon korba esik, midőn még a keresztelést az ily kútban fenállva vitték véghez, mint felső Olaszország s különösen Aquileja emlékeinek ábrázolatain szemlélhető (Mitth. d. k. k. C. C. 1857. 287.), s minőt közelebbről Velenczében fedeztek föl a IX—XI. századból. Hogy a jelen keresztkád mely korból való, azt minden fölirat hiányában s az ily kádalakú keresztköveknek a román korszak elejétől majd egész végeig való használata mellett, nehezen határozhatni meg; tekintetbe vevén azonban azon korkülönbséget, mely az egyes stílbeli változások későbbi befogadása s hosszab megtartása által a magyarországi és külföldi stílbeli időszakok közt létezik, némi valószinüséggel elfogadhatjuk, hogy az legkésőbb a XII. század második felében készűlt, mikor már ennélfogva Bábaszéknek s egyházának léteznie kellett, mely utóbbi, lehet hogy kezdetben egyszerü keresztelő kápolna (Baptisterium) volt, melynek helyébe azután a XIII. század első felében emeltetett, a hagyomány szerint Beatrix királyné által, a mostani egyház.

Nemkülönben érdekes régiségi tárgyát képezi az egyháznak régi harangja, mely régiségre nézve az eddig ismert s évszámmal ellátott magyarországi harangok közt az alább leirandó hajniki harang után a második helyet foglalja el. Dombor fölirata két sorban így hangzik: (l. II. táb. 12. sz.)

†. Iohannes. Marcvs. Lvcas. Mathevs.

A második sorban:

†. Anno. Dni. M̊. C̊C̊C̊. LVIII. Io? Bap.

(Anno domini 1358. Johannes Bapt.)

A fölirat kezdete előtt emberfej látható kinyújtott karral s kereszttel kezében. A betük majuscula gót alakúak, s annyiból érdekesek, hogy az évszám jelenléte mellett, hazai epigraphikai nyomozásainkban biztos tartózkodási pontot nyújtanak.

A harang oldalmagassága 24″, átmérője 32½″, súlya 12 mázsa, s alúl csürlőded szegélylyel vétetik körül (l. II. táb. 13. sz.).

III. Szász.

Régi szász telep, jelenleg mezőváros, Bábaszék szomszédságában. Azelőtt *Német-Pelsöcz* név alatt is fordúlt elő. Szabadságleveleit nem ismerem, miután azok mindeddig tudtommal sehol kiadva nincsenek. Az egyházmegyei schematismus szerint plébániája 1254-ben már létezett, s azon körülmény, miszerint a szászi plébánia egyidőben említtetik fel a dobronivai és bábaszéki plébániákkal, oda látszik mutatni, hogy a szászi telepesek is ugyanez évben nyerték Béla királytól régi kiváltságaik megerősitését. Hagyomány szerint egyháza Beatrix királyné által alapíttatott, ki a zólyomi várban gyakrabban tartózkodván, az egyháznak két kőre való malmot adományozott, melynek jövedelméből a plébánia szükségeit jelenleg is fedi.

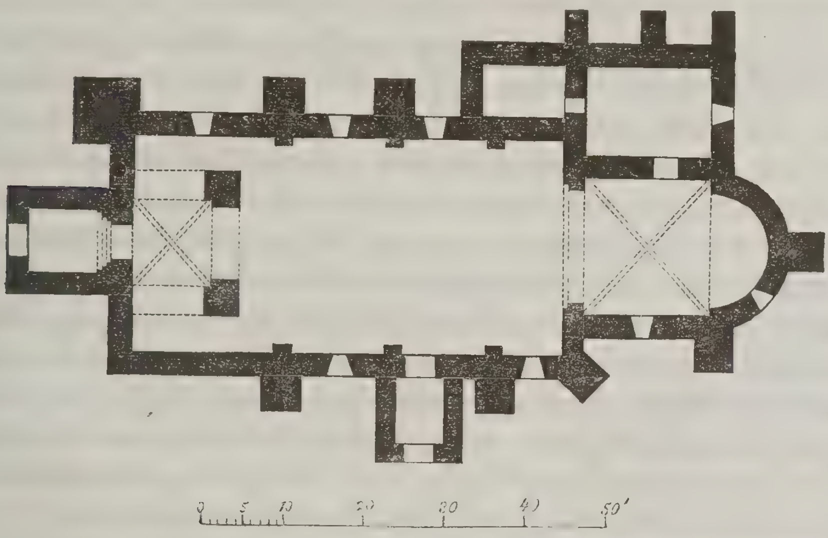
Okiratilag 1256-ban említtetik először, mely évben IV. Béla király *Budislaw* nevü kapitánynak s a zólyomi erdőségek őrzőjének a dobronivai és szászi határokban egy

darab földet adományoz (kam. levélt.). Bél említi, hogy V. István magyar királynak egy oklevelét olvasta, melyben Szász *Német-Pelsöcznek* neveztetik (Not. Hung. II. 500.). 1419-ben Zsigmond király megerősíti a bábaszéki és dobronivai polgárok szabadalmaival együtt a német-pelsőcziekéit is (Cod. Dipl. X. 6. 351).

A mily hiányosak s bizonytalanok az egyház alapíttatásáról szóló adatok, ép oly keveset találunk annak későbbi történetére nézve is följegyezve. Anyakönyve csupán 1680-tól van, s ebből kitűnik, hogy 1702-ben a protestánsok kezében volt, de 1710-ben már ismét kath. plébánosok említtetnek. 1826-ban a torony fedele kijavíttatván, róla a református kakas levétetett. 1827-ben pedig szentélye, mely ledőléssel fenyegetett, vas kapcsok által meg lett erősítve.

Ezen ki nem elégítő történeti adatok mellett annál kellemesben lepetünk meg maga a jelenlegi egyház által, mely román s részben késő román stílben lévén építtetve, eredeti érdekes részleteit nagyrészt megőrizte.

Az egyház sz. Katalinról czímeztetik, s egy hajóval bír, mely karhelylyel s félkörü apsissal záródik. Nyugati homlokfalán belül, négyszeg torony emelkedik, melyen keresztül vezet a fő bejárás, román kapuzattal.

A Szászi egyház.

Belső hossza 78′ 1½″, miből a szentélyre 7′, a karhelyre a diadalívvel 17′ 8½″, a hajóra 53′ 3″, ebből pedig a toronyra 9′ 4½″ esik. Szélessége a karhelyben 17′ 1″, a hajóban 27′ 6″, a toronyban 10′ 4″. A kerek apsis félkörívü keskeny s kifelé táguló ablak által nyeri világát.

A karhely félkörívü keresztboltozatának hevederei, hasonlón a bábaszéki toronycsarnok hevedereiéhez, négyszeg alakítást mutatnak, s díszes vállkövekről emelkednek föl, melyek három-három lehajló akanthus-levél által hordozott négyszeg kőlapok (abakus) által képeztetnek (l. III. táb. 1. sz.), de finomabb részleteik a vastag vakolat miatt ki nem vehetők. A boltozat középpontját, hol a hevederek találkoznak, díszes kerékalakú zárkő képezi; mivel azonban a karhely nem tökéletes négyzetü, ennélfogva a hevederek sem metszik egymást épen a középpontban (l. III. táb. 2. sz.). A kar északi oldalfalában kis szentségházat veszünk észre, mely egyszerü kis román profilú párkányzat vagy váll felett nyomott csúcsíves s kis faajtó által bezárható fülkéből áll (l. III. táb. 3, 4. sz.). Figyelmünket magára vonja továbbá a tulsó délnyugati szögletben, a diadalív mellett álló befalazott keresztelő medencze (l. III. táb. 6. sz.), mely külalakzatában már a kehelyalakhoz közeledvén, a késő román időszak jellegét hordozza magán. A felső kerek medenczét gyűrütag köti össze a középen kidüdörödő gömbölyü tővel, mely ismét egyszerü foszlány (Schmiege) közvetitésével a gömbölyü hengeralakú plinthuson nyugszik. A karból kis csúcsív ajtó vezet az északi oldalfalon keresztül a dongaboltozattal fölülboltozott s 3 lépcsővel mélyebben fekvő sekrestyébe, hol a templomfelőli sarokban ismét kis befalazott román mosdó-medenczét találunk, melynek külső s lefelé csúcsban végződő felületét körszelvényü vájjudások által létrehozott szemalakú diszítmények élénkítik (l. III. táb. 5. sz.).

A sekrestye mellett, ezzel ajtó által összekötve, kis hajlék létezik, dongaboltozattal, s minden ablaknyilás nélkül, azelőtt valószinüleg kincstárnak használva.

A karhelytől félkörü diadalív által elválasztott hajónak oldalfalaiból nem egyenlő távolságban négyszeg pillérek szöknek elő, melyeken a valószinüleg ujabbkori boltozat nyugszik; ezen pillérek, valamint a diadalív vállai is egyszerü román alakításokat mutatnak. (l. III. táb. 9, 10. sz.)

A nyugati homlokfalon belül emelkedő négyszeg torony földszintje a fő bejárásnak belső előcsarnokául szolgál, s félkörívü keresztboltozatának hevederei hasonló négyszeg alakításuak, mint a karhelyben. Felső két emeletének kettős román ablakai, díszes kis oszlopaikkal, többrendbeli ujítások daczára is még eredeti épségükben megmaradtak. Az alsó emelet ablakainak kerek oszlopai egyszerü golyószelvényes fejezetekkel bírnak (l. III. táb. 13. sz. a), s talapzataikat ugyanily fejezetek megfordítottan a földre helyezve, s a tövektől gyűrütag által elválasztva, képezik. Ellenben a felső emelet oszlopocskái már sokkal ékesb s változatosb alakítást mutatnak, mi, a fejezetek díszesb kidolgozása mellett az által is éretett el, hogy az egyes fejezetek s talapzatok csekély változások mellett kölcsönösen fölcserélve alkalmaztattak. Így az egyik kis oszlop fejezete (l. III. táb. 13. sz. *b, b*,) román utánzását mutatja a korinthi fejezetnek, előhajló akanthus-levelek által képeztetve, s a tőtől gyűrütag által elválasztva, — talapzatát pedig megfordított golyószelvényes fejezet képezi, a sarkoknak megfelelő mély bevágásokkal, s szinte gyűrütaggal az oszloptő aljában. Ellenben egy másik oszlop hasonló talapzat mellett egészen különböző fejezettel bír (l. III. táb. 13. sz. *c, c*), mely némileg hasonlít a megfordított attikai basishoz, a szalag-alakú tagok elhagyásával, t. i. a felső négyszeg kőlap alatt közvetlen erős torus düledezik, mélyen bevájt horony által köttetvén össze az oszlopszállal, mely valamivel alább gyűrütag által öveztetik körül; s a mi ezen sajátságos fejezetnek különös díszes kinézést kölcsönöz, az kis szálakon lévő szőlő- vagy bogyófürtökből áll, melyek az abakus szögleteinek megfelelőleg a torushoz simúlnak, s így már a torus mély vájjudásával együtt a román stíl második időszakára utalnak. Ismét egy harmadik oszlopon (l. III. táb. 13. sz. *d, d*), ép oly golyószelvényes fejezetet találunk, minő az előbb leírt oszlopnak talapzatul szolgál, s melyen az abakus szögleteinek megfelelőleg mély bevágások alkalmaztatván, ez által az egyes golyószelvények sokkal szabadabban lépnek elő, s az egész fejezet élénkebb kinézést nyer, — talapzatát pedig az előbb leirt oszlopfejezetéhez hasonló, mély vájjudás által összekötött torus képezi, melyhez a talp szögletein levélalakú sarkkövek simúlnak. Az ezen oszlopocskákon nyugvó, s ezek s a vastag fal közt közvetitőül szolgáló vállkövek (Kämpfer) profilja a III. táb. 11. sz. a. látható.

A nyugati fő bejárás kapuzata annyiból érdekes, mennyiben a román alakzatok egyszerübb kezelésének egyik példányát tünteti elő (l. III. táb. 12. sz.). T. i. kifelé táguló oldalfalait egyszerü faltámszögletek képezik, melyek közvetlenül minden talapzat nélkül a földről emelkedve föl, fejezetek helyett vállpárkányzattal bírnak, ódon román profillal, mely az abakus alatt kidüledt karnist s ez alatt erős düledést (torus) mutat (l. III. táb. 8. sz.). Ezen vállpárkányzatra nehezednek a faltámszögleteknek megfelelő s ugyanazon lépcsőzetet megtartó félkörívezetek, melyek az egész kapuzatot körülzárják. Ezen egyszerü kezelés mód s a tympanon pusztánhagyása mellett annál meglepőbbnek látszik azon körülmény, hogy a tulajdonképeni ajtónyilás felső fekmentes részének tetszetősb kinézésére több gond látszott fordíttatni, mint a román ajtónyilások szokásos egyszerü fekmentes elmetszése magával hozná; ugyanis az ajtónyilás oldalfalairól egyenlő magasságban a külső támszögletek vállpárkányzatával, rézsutos foszlány emelkedik, melyre kis abakusforma szöglet nehezedvén, csupán erre van a felső fekmentes kőgerenda fektetve, a foszlányokhoz pedig, mintegy a kis abakusokat támogatva, tekercs alakú s erős torusban

végződő ékítmények simúlnak (l. III. táb. 7. sz). A kapuzat előtt, mint az alaprajzon is látható, kis előcsarnok létezik, mely azonban ujabb építmény. Van az egyháznak még egy bejárása a déli oldalon is, de az minden tagozat nélküli.

Kivülről az egyház falain párkányművezetek sehol sem vehetők észre, s ilyenek ha léteztek, jelenleg bizonyosan a vastag vakolat alatt vannak felismerhetlenül elfedve.

Mindezen részleteknek s az egyház alapszervezetének figyelembe vétele után mi kétségünk sem lehet abban, mikép a jelenlegi egyház jóval a tatárjárás előtt, a XIII. század elején már fenállott, s az egyházmegyei schematismus 1254-iki jegyzése csupán a szászi telepesek régi kiváltságainak megerősitésére, s a tatárjárás alatt valószinüleg megsérűlt egyház kijavítására vonatkozhatik

Az egyháztól nem nagy távolságban állott azelőtt egy sánczokkal és árkokkal körülvett erős őrtorony, melynek épentartása az 1655-ik évi 3-ik törvényczikk erejénél fogva Zólyom megyének tétetett kötelességül, s melybe ugyanazon törvényczikk állandó őrség gyanánt 25 lovast rendelt. Ezen őrtoronynak jelenleg már csak igen csekély omladékai láthatók.

IV. Dobroniva.

Azon kis regényes völgyecskének egyik fordulatánál, melynek mélyében az országút Korponától Zólyom felé vezet, szemébe tünik az utasnak Dobroniva kis mezőváros, román magas tornyu egyházával, s távolabb egy meredek hegycsúcs tetején a hasonnevü várrom. Ezen kis mezőváros nem csupán régi egyháza és festői várromja által vonza magához a régiségkedvelőt, de azon eddig még ismeretlenül heverő diplomatikai kincs által is, melyet e város külön kis toronyban lévő levéltárában őriz, s melynek átkutatására még mindeddig nem találhattam alkalmat. Ennélfogva csupán a már kiadott oklevelekre kelletvén szorítkoznom, ezek nyomán Dobroniva múltjára nézve a következőkről lett tudomásom:

1254-ben IV. Béla király megerősíti a dobronivai és bábaszéki vendégtelepesek régi szabadságait, mint már fölebb Bábaszéknél láttuk, s ugyanazon kitételei az oklevélnek, melyeket ugyanott Bábaszéknek már ez év előtti huzamosb létezésére vonatkozólag fölemlítettem, Dobronivára és plébániájára is alkalmazandók. (Cod. Dipl. IV. 2. 228).

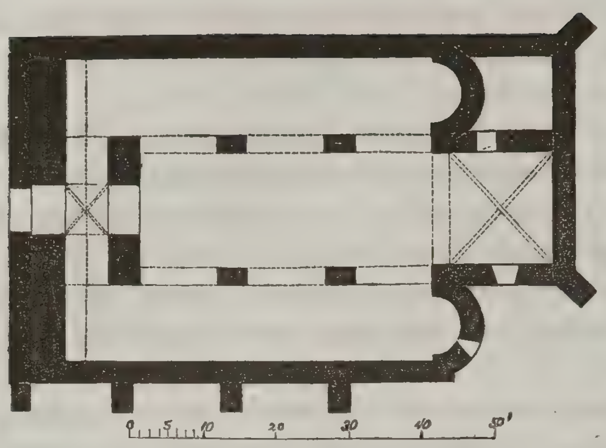
1270-ben V. István király újolag megerősíti a dobronivai lakosok szabadalmait (Cod. Dipl. VII. 2. 9). Ugyanezt teszi 1419-ben Zsigmond király is (Cod. Dipl. X. 6. 210).

1424-ben Zsigmond király a dobronivai várat és várost nejének Borbála királynénak adományozza (M. Történelmi Tár IX. 53).

A többi történeti adatok nagyobbrészt a dobronivai várat illetvén, azok alább a vár leirásában fognak előadatni; jelenleg pedig fordítsuk figyelmünket

a plébánia egyházra,

mely a város feletti dombon, kőfallal körülvéve s toronynyal megerősítve, emelkedik. Az egyház kisebbszerü román basilikát állít elénk magasabb közép- s alacsonyabb oldalhajókkal, s középen a nyugati homlokfalon belül négyszeg magas toronynyal.

A dobronivai egyház.

A mellékhajók kerek apsisokkal záródnak, ellenben a középhajó karhelye egyenesen. Mértékeiben nem találjuk azon arányt, mely a rendes boltozatra számított román építményeknél nyilvánúlni szokott; mert a középhajó oldalfalait hordozó támok olyformán vannak elrendezve, hogy sem a közép sem a mellékhajókban tökéletes négyzet vholdak nem támadhatnak, pedig a falaknak magasságukhozi aránytalan vastagsága, 3′, oda látszik mutatni, hogy azok kezdetben mindamellett boltozathordásra voltak kiszámítva. Az egyház egész belső hossza 71 lábat tesz, miből a karhelyre 16′, a hajóra pedig a toronynyal együtt 55′ esik. Belső szélessége 42′, ebből a középhajóra 16′, egy-egy oldalhajóra pedig 10′ 6″ szélesség jut.[1])

Az egyház minden helyiségeiben egyszerü félkörívü keresztboltozattal bír, mely azonban úgy látszik, a középhajóban legalább, újabb időből való, ellenben a karhely és a torony földszintjének keresztboltozatai még a régiek, s ezeknek hevederei, hasonlón a bábaszéki és szászi egyházakéihoz, négyszeg alakítást mutatnak, szintén torusforma vállkövekről emelkedve föl. Mivel azonban a karhely nem képez tökéletes négyzetet (szélessége 16′, hossza pedig a diadalíven belül csak 14), ennélfogva keresztboltozata se tökéletes félkörívü, de míg a keleti vagyis az oltár mögötti falív félkörívet mutat, már a keskenyebb oldalfalak ívein nyomott csúcsívek láthatók, mely körülmény oda látszik mutatni, hogy a karhely boltozatát az átmeneti időszakban, tehát nálunk a XIII. század tartama alatt, nyeré. A középhajó boltozatát három faragott zárkő foglalja össze, kettő rózsa, egyik pedig csillag alakban. Egyébaránt az oldalhajók boltozatának nyomott keresztívei nagyobb régiségre látszanak utalni. A középhajó oldalfalait egyszerü négyszeg faltámok hordozzák, félkörívü válívekkel lévén egymással összeköttetésben; vállaik a karhely vállköveiéhez hasonló profilt mutatnak, ellenben alul minden talapzat nélkül állnak a puszta kövezeten. A mellékhajók apsisaiban belülről, a kúpboltozat kezdeténél szintén vállpárkányzat húzódik körül hasonló torusféle alakítással. Régi félkörívü ablakai közül még kettő létezik, egyik a déli oldalhajó apsisában, a másik pedig ugyancsak a déli oldalon a közép hajóban a oldalhajó fedele fölött, mindkettő keskeny, s kifelé táguló nyilással. A karhely zárfalában, az oltár mögött, szintén egy nagy befalazott félkörív ablak vehető észre. A többi ablakok mind félkörívüek ugyan, de újabbkoriak. Bejárása az egyháznak csak egy van, a nyugati oldalon a tornyon keresztül, de minden díszesb kapuzat nélkül. Az erős négyszeg toronynak legfelső két emeletén kettős román ablakok léteznek, melyeknek középső oszlopocskái román golyószelvényes fejezetekkel bírnak, a rájok nehezedő kőlapok (Kämpfer) pedig a szokásos torus helyett, az ablak-boltozat alatt, horonyalakítást mutatnak.

Az egyház sz. Mihály árkangyaltól czímeztetik, s bír egy fő oltárral a karhelyben, s két mellékoltárral a kerek apsisokban. Ezenkivül őriztetik még az egyházban egy nevezetes fából dombormííben művészileg faragott oltárkép, mely 13 emberi alakból álló

---

[1]) Ezen mértékekre nézve megjegyzem, azoknak megszerzésénél időhiány miatt nem járhattam el oly szigorral, mint a tárgy érdekességét tekintve óhajtottam volna, ennélfogva utánmérések szükségeltetvén — melyek az öszmértékeknél nehány lábnyi különbséget, s akkor talán szabályszerübb arányokat eredményezhetnek — az ezek nyomán netalán megkivánandó kiigazításokat későbbi közleményeim fogják hozni.

csoportozatot állít elénk, festve s megaranyozva, alul 1519. évszámmal, melynek rajzát s részletes leirását a korponai szárnyasoltárral együtt későbbi közléseim egyikében fogom adni. Van az egyházban keresztelő medencze is, fehér kőből faragva, magassága 3′ 3″, mely serleg alakban emelkedik az alsó kerek alacsony tőről.

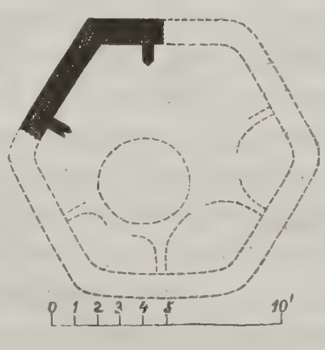
Kivülről sehol sem fedezhetni föl az egyház falain párkányzatokat, vagy falvonalakat, melyek kétségkivül a vastag vakolat alatt vannak elfedve.

A várostól kis félórányira északnak, egy magánosan álló kerek és igen meredek hegytetőn látszanak.

a dobronivai vár

romjai. Csekély maradványai ezek az egykori erős várnak, mely, tekintve a hegy magasságát s tetemes meredekségét, nem volt könnyen bevehető, s a mélyen alant a völgyben elvonúló országut fölött teljesen uralkodott. Legelső okleveles említés tétetik róla 1424-ben, midőn Zsigmond király e várat a várossal együtt, mint fölebb láttuk, Borbála királynénak adományozta. Egy századdal később már Verbőczy István birtokában találjuk, ki azt II. Lajos királytól nyeré adományban (Istv. VIII.), s ki a hagyomány szerint itt írta hármas könyvét. De csak rövid ideig képezé Dobroniva a Verbőczy család tulajdonát, mert a Lajos király szerencsétlen halála után bekövetkezett zavaros időkben Turri Kristóf, zólyomi várnagy, Mária királyné nevében azt kezére kerítè, utóbb pedig saját birtokában megtartá. Az ekként tulajdonától megfosztott Verbőczy családot oltalma alá vette ugyan az országgyülés, mely 1542-ben 10-ik törv. czikke által a dobronivai várat visszaadatni rendelé Verbőczy Imrének, István fiának s tolnai főispánnak, de minden eredmény nélkül, mert a XVII. században mint koronajavat a Dersfyek, s ezek révén az Eszterházyak nyerték el, előbb zálog, utóbb pedig örök czímen. Ezek közül *Eszterházy Sándor*, Pálnak az érsekujvári tábornoknak a fia s Miklós nádornak unokaöcscse, testvérével az atyai birtokokban megosztozván, s osztályrészül többek közt Dobronivát is nyervén, e várat 1668-ban „Urbarium“ czímü kéziratában részletes leirásban részesíté, melyből kiviláglik, hogy azon időben még lakható és védhető állapotban volt. Hogy mikor s mi által jutott jelen elpusztúlt állapotára, arról nincsenek adataink. Valószinüleg a múlt században, mivel Bél Mátyás idejében már romokban hevert.

A mostani csekély omladékokból igen keveset lehet az egykori vár kiterjedésére s kinézésére következtetnünk. Annyi mégis észrevehető, hogy a tulajdonképeni felső vár toronyalakú szögletes építményből állott; de hogy az vajjon szabályszerü nyolcz- vagy hatszögü volt-e, azt már az omladékok alatt eltemetett alapfalakból ki nem vehetni. Az északi oldalon két oldalfal az általok bezárt sarokkal együtt még fennáll, az egyik 2°, a másik 5 öl szélességben, s 1° vastagság mellett 10—15° magasságban, de ezeknek ablak és ajtónyilásai stílbeli részletekkel nem bírnak. A sarok kivülről négyszeg kövekből van építve, s mindkét oldalán legfelül a második emeleten lőrések gyanánt kifelé táguló kis ablakok látszanak. Az ablaknyilásokból következtetve, az épület 2 emeletes lehetett, a mint azt Eszterházy kézirata is előadja, s ezek közt egész sorokban kis lőrésféle lyukak vehetők észre.

Belül, nehány beomlott pinczén kivül, már igen kevés látszik az egykori építmény alapfalaiból, melyek porlaszhalmok alatt feküsznek eltemetve, s a mi keveset még föl lehetett ismerni, azt alaprajzunk tünteti elő.

Ezen felső váron alul, nehány öllel lejebb, gyeppel benőtt sánczalakú gyűrü övedzi körül a hegycsúcsot, melyről azonban szinte meg nem határozható, hogy vajjon

egyszerü földsáncz volt-e, vagy pedig inkább valami külső falnak vagy épületeknek omladékait képezi-e. Ezen maradványok után itélve, a vár inkább kisebbszerü magán-vár vagy erős vadászkastély lehetett, mintsem terjedelmes várépítmény.

Egykori kinézésére s belső felosztására nézve ád némi felvilágosítást E. S. említett 1668-iki kézirata, melyben e vár is részletesb leirásban részesűl, s melynél csak az kár, hogy nincs terjedelmesebben tartva. (Lásd közölve a M. Tud. Ertekezőben, II. 466.) Szerinte a vár kétemeletes volt, s egy nagyobb és egy kisebb kapuval bírt. Földszintjét kilencz helyiség képezé, ú. m. egy pitvar, mellette a drabant szobája, s ezentúl 7 boltszerü hajlék, melyek egyikében a várkút létezett. Az első emeleten volt 8 helyiség, azonkivül egy folyosó, mely, valószinüleg kivülről, még három helyiségbe vezetett. A második emeleten volt egy pitvar és két szoba, a pitvarból föl lehetett menni az épület tetejére, hol ismét hét kis kamara volt zsindely alatt, és egy öreg bástya. Ennyit említ a kézirat; de vajjon voltak-e még a főépület közelében melléképületek vagy kőfalak is, arról nem tudósít. Bél említ ugyan épületeket, melyek a vár körül fönmaradtak s gazdasági czélokra használtattak, de előadásából ki nem vehető, hogy ezen épületek alatt nem a várdomb aljában lévő majorokat s egyébb gazdasági épületeket érti-e.

Dobronivát jelenleg a k. kamara bírja, s a zólyomi uradalomhoz számíttatik.

V. Zólyom.

A Garamvölgynek azon részén, hol a Garam előbbi irányát elhagyva, nyugatnak veszi folyását, s hol a völgy kitágúlva, erdős hegysorok által bezárt kies térséget képez, — fekszik Zólyom, régi sz. királyi város, s fölötte kis emelkedésen az egykori királyi vár, fő és melléképületeivel, tornyaival és bástyáival, néma komor emlékeiként egy fényesebb kornak, mely egykoron viszhangoztatá a vár csarnokait és termeit a királyi díszes népség tolakodó zajától, s a körülfekvő bérczeket és völgyeket, a kürtök rivallásától, s a vadászebek csaholásától. Zólyom egyike volt azon helyeknek hazánkban, hol királyaink legnagyobbjai gyakran és szivesen tartózkodának, s melyhez ennélfogva kedves emlékek vannak csatolva.

Miután Zólyom mindeddig oklevelekre fektetett történettel nem bír, következzenek itt azon adatok, melyeknek az eddig már köz kézen forgó kútforrások nyomán birtokába jutottam:

Béla király névtelen jegyzője XXXIV. fejezetében írja: hogy a honfoglalás alkalmával, midőn Bors vezér a zólyomi erdő felé haladott volna, hogy azt a túllakó népek netaláni betörései ellenében kő- és fatorlaszok által elzárja, egy szarvas előle megfutamodva, a hegyek felé vevé futását, melyet Bors űzőbe vevén, a hegyek tetején nyilával leteríte, s a mint ama hegyeken körültekintetett, közülök legott egyet, a várépítésre legalkalmasabbat kiszemelt, s összecsődítvén sok pórnépet, annak ormára erős várat épített, mely róla Bors várának lett elnevezve. Azután pedig seregével a zólyomi erdőbe hatolván, ott egy igen nagy kőerősséget építtetett, melyet róla *Borssed-Zovolun*nak neveztek el.

Ezen Borsod-Zólyom alatt nem a mostani várat kell értenünk, mely a tatárjárás után épűlt, hanem ama régibbet, melynek romjai mintegy félórányira délfelé, egy magas hegyháton, maig is láthatók, s *Puszta-vár* név alatt ismeretesek. Azon körülmény, hogy a névtelen jegyző idézett előadásában városról nem tesz említést, oda látszik mutatni, hogy az csak későbben, s valószinüleg jövevény telepesek, s meglehet a várhoz tartozó fegyveres nép által is, lett a vár aljában fölépítve, a minek azonban legfölebb a XIII. század elejéig kellett megtörténnie, mivel a XIII. század első felében itt már nem csupán

várost, de benne lakosokul nevezetes kiváltságokkal felruházott vendégtelepeseket találunk, kik egyéb szabadalmaik közt azon joggal is birtak, hogy egyházuk számára papot szabadon választhattak.

1237-ben nov. 10-én IV. Béla király személyesen tartózkodott Zólyomban (Cod. Dipl. IV. 1. 71.) úgyszinte 1238. jun. 7-én (Cod. Dipl. IV. 1. 115.) valamint 1240. jul. 9-én (Cod. Dipl. IV. 1. 201.).

1241. elején az országot elözönlő tatárok Zólyom vidékét is pusztítván, mind a várat, mind a várost fölégették, mely alkalommal a zólyomi polgárok szabadságlevele is veszendőbe ment. S valószinüleg ezen végpusztulás okozá, hogy a tatároknak a következő 1242-dik év nyarán történt kivonulása után, a vár nem lett előbbi, de a mostani helyére építve, legalább a mostani vár legrégibb részletei a XIII. század második felére, tehát a tatárjárás utáni évtizedekre utalnak. S hogy Béla király a vár és város ujbóli fölépülését nem csupán előmozditotta, de személyes jelenléte által részben vezérelte is, azt valószinüvé teszik: először is, hogy a tatárok kitakarodása után alig négy hónappal 1242-dik évi dec. 3-án s azontúl is számtalanszor személyesen meglátogatá Zólyomot; továbbá, hogy a vár mellett vadaskertet, s udvara számára királyi szolgákat és halászokat tartott, valaminthogy a város polgárait, mint alább látni fogjuk, különféle jótéteményekben részesitette.

1244-ben dec. havában Béla király Zólyomban tartózkodván, a zólyomi polgároknak a tatárjárás alatt veszendőbe ment szabadságlevelét ujból kiadja s megerősíti, a szerint a mint azokról tudomása volt: „quam eos primitus habuisse didicimus.“ Első pont: hogy egyházuk számára maguknak plébánost szabadon választhassanak. (Cod. Dipl. IV. 1. 332.).

Az 1245-ik és 1247-iki évek september havait Béla király ismét Zólyomban töltötte.

1250-ben Béla király a zólyomi határból egy birtokrészt *Radun*nak adományoz, ki őt a tatárok előli futása alkalmával mindenütt kísérte és híven szolgálta, s később is fiaival udvaránál — in domo nostra — folytonosan tartózkodván, neki különféle számos szolgálatokat tett, — oly módon és oly joggal, minővel említett Radun ugyanazon birtokrészt már II. András királytól birta volt, s bevezetteti őt Miko zólyomi főispán által (Cod. Dipl. IV. 2. 59.). A határleirásban említtetnek: a *királyi halászok földjei*, az *erdöörzök faluja*, a királyi erdő és rét, a zólyom-lipcsei út, továbbá magyar helynevek *Eburcse* vagy *Eburcsen* folyó, *Hassagh*, *Egurfeo* és *Egur*.

1254-ben Béla király megerősíti 1249-iki (1244-iki?) oklevelét, mely vizcseppek által megsérült, s melyben a zólyomi vendégtelepesek kiváltságait kiadta volt, s egyuttal ezeknek kérelmére, mivel elegendő földekkel nem birnának, ujabb földeket adományoz a *királyi halászok* által lakott *Halász* (Ribár) helység — prope Zolon — határából, „ut hospitum nostrorum numerus et vtilitas, ac commoditas augeatur.“ A határleirásban említtetnek: *Buzenth* forrás, *Bucha* telepesek helysége (a mai Bucs), mely ugyanazon királyi halászoknak adatott, továbbá *Koachou* telepesek helysége (a mai Kovácsi) és *Tapulcha* folyó (Cod. Dipl. IV. 2. 213.).

1256-ban Béla király zólyomi kertjének őrzőit, mivel szántóföldekben szükölködnének, a hontmegyei *Zud* helységgel örökösen megajándékozza, és őket *Comes Dubak* által bevezetteti (Cod. Dipl. IV. 2. 394.).

Ugyanez évben a zólyomi erdő őrzőjének és kapitányának *Budislav*nak a szászi és dobronivai határokban, két patak közt fekvő darab földet adományoz (kam. levélt.).

1257. aug. és 1261. jul. és sept. havaiban ismét személyesen Zólyomban tartózkodott Béla király (Ráth Károly a m. kir. hadj. 28.).

1263-ban Béla király visszaadatja a zólyomi telepeseknek azon, a *vadaskertje* fölötti két árok közt elterülő földet, melyet néhai Mikó zólyomi főispán tőlük elfoglalt, s melyre Detrik gróf, Mikó fia, falut telepített volt. A határleirásban említtetnek: *Lukvapataka*, folyó, *Mezitelen hegy*, domb (montem planum), a királyi halászok földjei; a *sz. Miklós egyházának* (a hajniki plébánia) földje; a királyi szolgák földjei; az első határ volt keletfelé a Zlathna folyó mellett, a *vadaskert* kapuja előtt (Cod. Dipl. IV. 3. 142.).

Ezenkivül Béla király uralkodásának ideje alatt, az eddig ismert oklevelek nyomán, még négyszer látogatta meg Zólyomot, hogy azonban ezen látogatásainak száma a felhozottaknál még jóval fölebb ment, arról nehány kiadatlan oklevélbe való pillantás után alkalmam volt meggyőződni.

Utánna IV. László, III. Endre, és I. Károly királyok is többször tartózkodtak Zólyomban. Azonban úgylátszik, IV. Béla király előszeretetét Zólyom iránt leginkább öröklé Nagy Lajos király, kinek emléke sokféleképen van Zólyomhoz kötve.

Személyes látogatásainak hosszu sorát állítják elénk az ezen korból való oklevelek, úgymint: 1344. aug. 9-én, 1361. aug. 9-én, 1365. nov. 6-án, 1368. aug. 9-én 1374. jul. 4-én (Ráth K. a m. kir. hadj.).

Az 1376-ik év jul. és aug. egész havait Zólyomban töltötte, Kejstut litván herczeg ellen itt gyüjtvén össze hadait (Ráth. K. 77.).

1377-ben ismét hosszabb ideig tartózkodott Zólyomban, nevezetesen febr. 28-án, továbbá oct. 30-án és egész november hóban (Ráth K. 78.).

1379-ben a lengyelek ügyeivel foglalkozván, három ízben volt Zólyomban, febr. 6-án, jul. 31-én, nov. 1-én (Ráth. K. 80.). Úgyszinte 1380. febr. és mart. nov. és dec. havaiban, és 1381. aug. 22. 24-én (Ráth. K. 81.). Ugyanez évben a zólyomi egyház kijavíttatásának költségfedezésére elrendelē, hogy a bor szabad be- és kivitele alkalmával minden veder után 1 forint fizettessék (Városi levélt.).

1382-ben szinte több ízben, mart. 16-án, máj. 1-én, jun. 1-én tartózkodván Zólyomban, ugyanez év julius havában a lengyel rendeket ide rendelé, s velök a maiglan *Rákos*nak nevezett mezőn országgyülést tartott, melyen a már hónapok óta betegeskedő király kérelmének engedve a lengyel rendek, Zsigmondnak, mint Mária leendő férjének meghódolának, s vele innét, magyar és cseh segédcsapatokkal együtt a litván pártosok ellen jul. 25-én elindulának, kiket Lajos király egész Libethbányáig elkísért (Szalay II. 261.). Ugyancsak ezen országgyülés folyama alatt érkeztek durazzoi Károly követei is Zólyomba, Lajos király segítségét anjoui Lajos ellenében fölhívni (u. o.).

De alig hat hét eltelte után véget vetett a nagy király dicső országlásának a halál. Neki tulajdoníttatik a zólyomi vár terjedelmesb kiépitése is; s hogy korából díszesb emlékek maradtak fel a vár némely részleteiben, alább fogjuk látni a vár leirásában.

Mária királyné és Zsigmond király szintén több ízben mulattak Zólyomban.

1424-ben Zsigmond király Zólyomot „cum domo regia“ nejének Borbála királynénak adományozá (M. Tört. Tár IX.), ki annak birtokában csupán 1439-ig maradt, mely évben Albert király az összegyült rendek és karok megegyezésével tőle, mint ki a hon ellenségeivel való szövetkezése által magát eddigi birtokaira érdemetlenné tette, fekvő javait elvevé, és nejének Erzsébet királynénak átadá (Hunyadiak kora X. 43.); s ámbár az illető oklevélben Zólyomról nem tétetik emlités, mindamellett ennek is hasonló sorsban kellett részesülnie, mivel 1439-ben Zólyomot már Erzsébet királyné birtokában találjuk, ki is azt férjének rögtöni halála után, még ez évben Giszkrának adományozá (Cod. Dipl. XI.). Ebből az egész vidékre gyászos időszak következett be, mert Giszkra cseh csapataival. Zólyomban megfészkelvén magát, innét az egész környéket sokféleképen sanyargatta, miért is Bonfin Zólyomot „asylum latronum“-nak nevezi.

1451-ben Hunyady János a losonczi csata után Ipolyság vidékén Giszkra erősségeit megvévén, hirtelen Zólyom alatt termett, s a várost felgyujtván, szemben a várral erődöt emeltetett, s azt őrséggel, lőszerekkel és élelemmel ellátta, hogy a környék oltalmára lehessen, s a cseheknek ellentállhasson. (Thuróczi, IV., 48.).

1462-ben Zólyom 23 évi birtoklás után végre egészen kitisztúlt a csehektől, mert ez évben Giszkra meghódolván Mátyás királynak, átadta kárpótlás mellett mindazon erősségeket, melyek még kezén voltak (Szalay III., 200.), s ekkor virradt Zólyomra fénykorának harmadik és utolsó szaka, midőn t. i. Mátyás király Zólyomot s vidékét megkedvelvén, benne sokat tartózkodott, minek következménye lőn, hogy a város is csakhamar hamvaiból fölépűlt, s hogy benne az udvarhoz tartozó főurak közül is sokan saját házakat emeltek (Bél, Not. Hung. II., 466.).

Mátyás király halála után Zólyom, fiának Korvin János liptói herczegnek és zólyomi főispánnak jött birtokába, — ennek halálával pedig a koronára szállt. (U. o.).

1522-ben II. Lajos király elődeinek példáit követve, Zólyomot nejének Mária királynénak adományozá. (M. Tört. Tár. IX. 89.).

A török háborúkban Zólyom a végvárak közé soroltatott, a mint is az 1557. 7-ik és 1558. 37-ik törvényczikkek erősitésére Zólyom megyét rendelik; s ezentúli különféle viszontagságait röviden még a következőkben foglalom össze:

A XVII. század elején Zólyom magán birtokká válván, — elébb zálogczímen Dersfyeké, utóbb örökczímen Eszterházyaké, — az azon időben dühöngött vallás és polgárháborúkban hol az egyik hol a másik fél hatalmába kerűlt. Így 1605-ben Rhédey Ferencz és Homonnay Bálint által körülvétetvén, a vár és város csakhamar megadta magát. (Istv. XXXIII., 821.).

1606-ban a bécsi békekötés erejénél fogva a vár visszaadatni rendeltetett Dersfyeknek, mint zálogbirtokosainak.

1619-ben sept. elején az őrség ismét Széchy Györgynek, Bethlen hadvezérének adta meg magát. 1620-ban Bethlen az őrséget megerősitvén, a m. koronát ide hozá, s egy ideig a vár egyik rejtek boltjában őrizé.

1644-ben nemkülönben megnyiltak Zólyom kapui Rákóczy hadai előtt.

A Tökölifélé hadjáratban szinte hol az egyik hol a másik hadakozó fél birta Zólyomot, a nélkül, hogy ezen idő alatt a vár és város nagyobb pusztitást szenvedett volna, miglen a XVIII. század elején, 1708-ban, Rákóczy hadai e vidékről elvonúlni kénytelenittetvén, a várost fölégették, mely alkalommal a templom is a várossal együtt majd végkép leégett, s a lakosok nagy inségre jutottak (Bél, Not. Hung. II.). A későbbi nyugodalmasabb idők alatt azonban a város lakosai előbbi jólétüket visszanyervén, a város is lassanként fölépűlt, s jelenlegi kinézését nyeré.

Körfalai nehány év előtt még fennállottak, jelenleg azonban már nagyobb részt, a kapukkal együtt, le vannak hordva. Zólyomban vizsgálódásunk tárgyát az ó vár, a mostani vár és a plébániai egyház képezvén, nézzük legelőször is

az ó várat (Pusztihrad),

melynek romjai délfelé mintegy félórányira a várostól egy magas hegy keskeny, hosszu hátán szemlélhetők. Ezen hegyhát három oldalról megmászhatlan lévén, déltől északnak mintegy nyolczad mértföldnyire huzódik, néhol csak nehány ölnyi, néhol azonban jóval nagyobb szélesség mellett, s egész terjedelmében romokkal és falomladékokkal van boritva. Mindjárt a hegy déli fokán, hol a hegyoldalon fölvezető ut rögtön a hegy

tetejére kanyarodik, áll több ölnyi magasságban egy fölötte vastag fal, lent felülboltozott nagyobb nyílással, fönt pedig minden rend nélkül nehány ablaknyílással; ezeken azonban semmi stílbeli részlet nem vehető észre. Ezen déli faltól, mely valószinüleg a kapu egy részét képezé, mindkét oldalon, a szerint, a mint a hegyhát szélesbűl vagy keskenyűl, vastag falak huzódnak végig 6—8′ vastagság mellett nehány lábnyi magasságban, melyek valószinüleg a vár körfalait képezék. Az ezeken belül elterülő tért mélyebb süppedések által félbenszakasztott porlaszdombok fedik, melyek közt több helyütt keresztben vonuló vastag alapfalaknak nyomai láthatók. A hegy északi fokán ismét egy homlokfal alsó részére akadunk, mely küloldalán még meglehetős magasságban fennáll, s melynek vastagsága alul 8, feljebb pedig 6 lábat tesz; benne egy kifelé szükülő ablaknyílás vehető észre, melynek belső oldaláni szélessége 3′ 7″, a külső pedig csak 5″. Ezen hegyfokról gyönyörü kilátás nyilik a Garam völgyére, melynek csupán a Besztercze megett emelkedő magas hegyek vetnek határt. Innét a hegy északi meredek oldalán, több öl vastagságu alapfalak huzódnak messzire lefelé, mígnem rögtön kelet felé fordúlván, ismét messze lent, mintegy a hegyoldal közepe táján, nagyobb terjedelmü rommaradványokban végződnek, melyek a vár alsó műveit képezék, s melyekből az alapfalakon kivül még egy magas szögletfal áll fenn, mintegy 15 ölnyi magasságban, 8′ vastagság mellett. Ez kivülről faragott kövekkel volt kirakva, melyeket alul a szögleten kiváncsi kincsásók szétbontván, a falnak belsejében mindkét irányban rejtett folyosóféle üregek jöttek napfényre, melyeknek a sarokmelletti nyilásaik 1½—2½′ szélességet és 2—3½′ magasságot mutatnak. Hogy ezen nyílások valjon a falakban fölfelé vezető fedett folyosók voltak-e, érdekes volna belülről megvizsgálni. A szögletfalakon belül egy bedőlt pinczének dongaboltozata részben még fennáll, s fölötte az egyik szögletfalon keresztül lépcsőzet vezetett, melynek külső részéből még mintegy hat lépcső megmaradt. Ezen szögletfal előtt kis térség nyílik, szinte alapfalakkal és rommaradványokkal körülvéve, melyek az előbbiekkel együtt képezék a vár alsó részét, s melyhez egy külön meredekebb út vezet.

Ha ezen felső és alsó romok nagy kiterjedését figyelembe vesszük, melyek nem csupán erős várnak de kisebb városnak is megfelelhetnének, ugy nem fogjuk túlzottnak találni a névtelen jegyző kitételét, midőn Bors vezér által itt egy igen nagy kőerősséget építtet. S valóban, ezen rommaradványok után itélve, az egykori várban nehány ezer ember kényelmesen lelhetett hajlékot. Kivánatos volna, ha ezen romoknak pontos és részletes fölméretése eszközöltetnék. S hogy netaláni ásatások se volnának érdek és bővebb eredménynélküliek, mutatja azon körülmény, hogy nehány év előtt a felső várban egy bolthajlék besüppedt, s az omladék kapzsi kincskeresők által részben eltávolíttatván, egy négyszeg tágasabb hajléknak falaira akadtak, melyeknek egyikében, kis falüregben apró pénzekkel teli edényt találtak, de minél sokkal érdekesebb fölfedezés azon észrevétel által tétetett, hogy a falakon köröskörül sima barnavörös márványozásnak (marmorirung) nyomai valának láthatók. Ezen márványozott falak létéről személyesen kivánván meggyőződni, azokat, a mennyire sérűlt állapotuk megengedé, figyelmes vizsgálódásnak vetém alá, s úgy lelém, hogy a nyers kőfalat elébb durva, egész kavics és tégladarabokkal vegyített vakolat fedi, s e felett látható egy finomabb 3—5‴-nyi vernyeges és kőkeménységü vakolatréteg, melynek felülete egészen simára lecsiszolva lévén, szép barnavörös, aprón pettyegetett falfelületet állít elénk, megsérűlt állapotánál fogva azonban jelenleg már meg nem határozható, hogy ezen ekként létrehozott sima falfelület nem szolgált-e falfestményeknek alapul.

A mostani vár

a város déli oldalán egy kis domb tetején emelkedik, s áll a középső négyszeg fő épületből, mely tágas udvart zár körül, s több rendbeli melléképületekből, körfalakból és tornyokból. (l. IV. táb. 1. sz.). Alaprajzában feltünik kiváltképen a fő négyszegépület szabályossága, melynek tervezésénél inkább a kényelem és lakhatóság, mintsem egyedül a védhetőség látszott figyelembe vétetni, s mely ennélfogva inkább hasonlít megerősített királyi palotához, mint várerősséghez, a mint is Zsigmond király 1424-diki Borbála királyné számára kiadott adománylevelében jellemzőleg „domus regia“-nak neveztetik.

A bejárás először is a külső négyszeg kaputornyon keresztül történik (l. IV. táb. 2. sz. A.) mely a külső körfal s a fő épület északi s a város felé fordított oldala által képezett kis előudvarba vezet, innét pedig a B melletti belső kapun keresztül a belső négyszeg várudvarba, melyet köröskörül részint kő-, részint faoszlopokon nyugvó folyosó vesz körül. Ezen belső kapu külső nyilása nyomott csúcsívet mutat, melynek ívei az átmérő $^3/_4$-ével lévén mint sugárral alkotva, a félkörív s az egyenoldalu csúcsív közt épen a középet tartják. Kivülről, mint a falban látható bemetszés és az oldallyukak mutatják, vonóhiddal záródott. Belül a kapufolyosó félkörü dongaboltozattal van fölülboltozva, valamint az udvar felőli kapunyilás is félkörívü. A kapufolyosó mindkét oldalán díszes kőfaragványok láthatók, melyek mintegy 6′ magasságban, a falból messzire előszökő folytonos csúcsívezetekből, s ezek közt csúcsívbe végződő s lefelé eleven tagozattal lefaragott három félkörívekből állnak, s melyeket a folyosó egész hosszában széles párkányzatmű szegélyez körül, vastag gömbölyü henger és mély horonyalakítást mutatva, s ennélfogva a koragót stíl jellegét hordozva magán. Az egyik oldalfalon 8 $^1/_2$ ily ívezet létezik; a másik oldalon 11 volt, de középen egy áttört ajtó miatt kettő kivétetett. Az egész mű magassága a párkányzattal együtt 8′ 3 $^1/_2$″, s alul kőülések vonúlnak végig, kétségkivül az egykori kapuőrség használatára.

Ezen faragványokon fölül, a boltozaton avúlt falfestvény látható, részben le kopva, részben elhalványodva, de melynek némely részei még jól kivehetők. Legelőször is szemünkbe ötlik egy, körök által keret gyanánt környezett kép, melynek avúlt kék alapszinében emberi alakot veszünk észre, mely valószinüleg valamely szentet avagy királyi személyt ábrázolt, de melynek arczvonásai le lévén kopva, már ki nem vehetők; fejét, melyen valami koronaféle csak homályosan látszik, sárga szentfény veszi körül, testét pedig sötét barna palástféle öltöny fedi, fent a nyak körül sárga szegélyzettel, melyen egykor betük léteztek, de melyek közül jelenleg csupán egy gót majuscula *S* vehető ki. A mennyire a festmény kopott volta észrevenni megengedi, az alak egyik kezében tarka gömböt tart. A körök által képezett s fehérnek hagyott keretben föliratnak nyomai láthatók, melyek azonban ma már oly csekélyek, hogy egyedül a betük alakjára nézve adnak felvilágosítást, miszerint azok gót minuscula alakuak voltak. Ezen kerek kép körül avúlt zöld alapszinen különféle arabeszkszerü festmények vehetők észre, részint csupán egyes sugárszerü vonalak, részint pedig sajátságos alaku fehér, sárga és sötétbarna virágok és levelek által képeztetve, olyformán azonban, hogy azok, a sötétebb szinek általi árnyalások mellőzésével, csupán egyes halvány fehér vonalak által körülrajzolt, vagy laposan szinezett alakzatokat állítnak előnkbe, s ha a betük és a festvény jellemét egybevetjük, úgy annak keletkezési idejéül legkésőbb a XV. századot nyerjük, némely okok azonban az alsó párkányzatművel ugyanegy korszakra látszanak utalni.

Ezen kapufolyosót elhagyva s a belső várudvaron rézsut áthaladva, *D* mellett (IV. táb. 2. sz.) kis csúcsív ajtón a régi fa lépcsőhöz, s ezen fel az első emeletbe, az egykori előcsarnokba jutunk (*E*). Ez egy tágas négyszeg hajlék, melyből többfelé vezetnek

ajtók. Legérdekesebb itt a fő portále, mely az egykori királyi díszterembe vezetett (l. I. táb. 3. sz.). Ennek belső nyilása 3′ 8″ széles és 6′ 6 ½″ magas, s fölül a lapos lóhereívet mutatja. Külső diszítményét mély horonyok által elválasztott nyulánk kis oszlopok képezik, melyek kerek talapzatokon nyugva, s részben az ajtónyilás alakját követve, fönt fekmentes pálczák által átmetszetnek, kis négyszeg osztályokat állítva elő, s az egészet fölül fekmentesen egyetlen nagy, fedél alakun lenyujtott horony szegélyzi körül, mely mindkétoldalon czifrán faragott kis orsóalaku vállkövekről emelkedik föl, mi által a kapuzat különös élénk és díszes kinézést nyer. A kis oszlopok közül a sarkon lévők vastagabbak, s a kifejlett gót körtealakot mutatják, s hozzájok mindkét oldalon kis kerek pálczák simúlnak; a többi kisebb oszlopocskák pedig kerek féloszlopokból állnak (l. I. táb. 4 sz.) valamennyien a gót stíl szerént módositott szintén kerek attikai talapzatokon nyugodván, melyeknek hosszura nyujtott alsó részét a szöglet oszlopoknál, egymást átszelő rézsutos vonalak által képezett kis csürlőded mélyedések borítják, ellenben a kisebb oszlopoknál rézsutos vonalak csavar alakban övezik. Ezen kerek talapzatok ismét négyszeg talpakon nyugosznak, s a szögleteken sarkkövekkel vannak ellátva. Mig e szerint a kapuzat középs és felső része a kifejlett s részben eléhaladt gót stilre utal, az alsó kis sarkkövek még a román alakzatokra emlékeztetnek.

Fönt a fekmentes fedélalaku szegélyzet fölött, falfestménynek nyomai láthatók, kék, vörösesbarna és zöldszinü levélalaku arabeszkek és egyes vonalak által képezve, mely utóbbiak legyező alakban egymást metszve, az árnyéklatokat pótolják (l. I. táb. 3 sz.), s ezen festvény egészben véve a kapufolyosó boltozatának festvényéhez hasonlít, s valószinüleg vele egykoru is. Magán a kapuzaton szintén festés-nyomokat vehetni észre, melyek szerint az oszlopocskák zöldre, a vájudások pedig vörösre valának festve.

A második kisebb ajtó (l. IV. táb. 2 sz. *b*,) egy szöglet szobába nyilik, melynek falában lépcsők visznek föl a felső emeletbe, s ezen ajtó szintén lapos hármas lóhere ívet mutat. Szélessége 2′ 8″, magassága 6′ 2″, s tagozat helyett a fal többrendbeli leszelése által nyer diszesb kinézést. A harmadik ajtó (l. IV. táb. 2. sz. *c*,) egy sor szobába nyilik; szél. 2′ 9″, mag. 6′ 3″, nyilása szintén lapos lóhere-alakkal bír, s ennek tagozata egy vastag kerek pálczából, melyhez két kisebb pálcza simúl, s két erős horonyból áll, mely pálczák hasonlón a fő portáléhoz fent fekmentesen átmetszetnek. Ezeken kivül még egy kis csúcsíves ajtó (l. IV. táb. 2. sz. *d*.) kivezet az udvar nyilt folyosójára; ezzel szemközt pedig egy másik *e*, mely kivülről vonóhiddal volt ellátva, a szemközti melléképülethez átnyujtott fahídra nyílik.

Az előcsarnok nem bír tetőzettel, csupán a falban látható egyszerü vállkövek jelölik ki egykori lapos gerendázatának helyét. Az egykori díszterem, mely jelenleg is palotának neveztetik, (IV. F, F,) ma már oldalfal által kétfelé van osztva, s egykori diszítményeiből mi sem maradt föl; az ablakok 4′ 4″ szélesek és 7′ 9″ magasak, közben kőoszlopokkal, melyek egyszerü horonyalakítást mutatnak. A terem gerendázatában a gerendák közti négyszegekben 78 fára festett arczkép látható, melyek a római és német császárokat ábrázolják, s melyek a vár későbbi, kevésbé érdekes korából valók. Őriztetik ezen teremben több, XVII. századbeli olajfestvény is, köztök bizonyos Vogl kapitánynak arczképe. A vár többi termei nemkülönben meg vannak fosztva egykori diszítményeiktől, s a puszta falaknál egyébbel nem bírnak.

A fő épület keleti odalán létezik a Sz. Istvánról czímzett várkápolna (IV. *G*,) mely azelőtt kettős volt, t. i. egy felső kápolnából állott, melybe a folyosóról lehetett jutni, s egy alsóból, melynek kapuja az udvarra nyilt. Ily kettős kápolnák régi várakban igen gyakoriak voltak, hol a várur és családja a felső kápolnát, a várszolgák és fegyveresek ellenben az alsót használták. A jelen kápolna a XVII. században egészen átalakíttat-

ván, s kettős felosztását elvesztvén, érdekesb részletekkel nem bír, kivéve portáléit, melyek közül a felső az emelet folyosóján, az alsó, jóval régibb pedig alant az udvarban látható.

Ez utóbbi csúcsíves, s számos nyulánk pálczatag és megfelelő horonyok által képeztetik, melyek a talapzatról fölemelkedve minden félbenszakítás nélkül fönt a csúcsban összefutnak, s melyek részben még a kerek pálcza, részint pedig már a körte alakítást mutatva (l. I. táb. 5. sz.), a kora gót stíl jellegét hozdozzák magukon, valamint a talapzatok is, melyeket a talpakkal a gót stíl szerint modosított s mély vájudásokkal ellátott attikai basis-alakzatok kötnek össze. A kapuzat mindkét oldalán külön kis kerek talapzatokról még két-két kis oszlop emelkedik, körte alakítással, melyek, mint a kapu mindkét oldalán fenmaradt boltív maradványok mutatják, a kapuzat előtt egykor létezett keresztboltozatnak szolgáltak vékony hevedereiül.

A felső kapuzat tagozata majd egészen hasonló ugyan, de levélcsomókkal földiszített ívezete már a késő gót kanyaru alakkal bír, s ennek mindkét oldalán kis tornyocskák (fialen) emelkednek, levélcsomókkal szegélyzetten s hegyesen keresztvirágban végződve. Ezen kapuzat jelenleg be van falazva.

Az udvart, mint már említém, széles folyosó veszi körül, melynek egy része kőoszlopokon nyugszik, más részét ellenben azelőtt vállkövek hordták, jelenleg faoszlopok támogatják. A kőoszlopok nyolczszögletüek, s fejezet gyanánt felül egy vastagabb s egy vékonyabb pálczatag által öveztetnek körül, melyeken nyugszik a négyszeg abacus kőlap; alul pedig kettő közülök, épen a várkápolna alsó kapuzatának irányában, a négyszegü talapzat szögleteinek megfelelőleg, kis sarkkövekkel van ellátva, mi a román formákra emlékeztet, a többi oszlopok ellenben a sarkkövek kihagyásával, szintén egyszerü pálczatag által körülövezve nyugosznak a négyszeg talpakon. Mindezen oszlopok vékony félkörü vállívek által vannak egymással összekötve, s az átelleni fallal keresztboltozatot hordanak, melyen a folyosó nyugszik. Ennek kőből faragott korlátja már a gót stíl utáni korszakból való, s valószinüleg ennek keletkezési idejére vonatkozik azon 1548-iki évszám, mely a folyosó fölött egy befalazott kőbe vésve szemlélhető. A folyosó tulsó részét hordozó vállköveknél pedig, melyek jelenleg is teljes számmal megvannak, a kidüledt karniesz és a foszlány váltogatják fel egymást.

Földszint, a nyugati oldalon tágas csarnok nyilik az udvarra, mely épen a régi diszterem alatt terül el, s melyben a pinczékbe való lejárások léteznek. Ezen faragott négyszeg kövekből épített csarnok az udvarral félkörü széles vállívek által van összeköttetésben, melyek a tömör négyszeg támokról (egy-egy oldal szélessége 4′) minden váll nélkül, már 3 lábnyi magasságról emelkednek föl, s melyeknek élei köröskörül le vannak szelve, úgy azonban, hogy alul a meghagyott éllel való közvetítést kis román sarkkövek eszközlik. A belső vállívek ellenben már nyomott csúcsívet mutatnak, s a támokból előszökő keskenyebb (3′ széles) pilasterekről szintén vállak mellőzésével emelkedve, túl a falból valamennyire előszökő kis román karniesz alakú vállakra nehezednek, s éleik szintén le vannak szelve, de alúl a sarkkövek elhagyásával egyszerün élbe végződnek. Az ezen vállívek közti keresztboltozatokat, két horony s egy kis lemez által képezett, s a szögletekből egyszerün kiemelkedő vastag keresztheveder ek hordozzák, s középen kerek erős zárkövek által összefoglaltatnak.

A vár belsejében az imént leirottakon kivül még a várkápolna kis régi harangja érdemli meg figyelmünket, melyen gömbölyü pálczaalakú s visszájára öntött gót majuscula betükkel ezen felirat olvasható:

† AVE MARIA GRACIA PLENA· DNS· T· C!·

(Ave Maria gratia plena, dominus tecum) (l. I. táb. 2. sz.), s melynek keletkezési korát a betüknek XIII. századbeli jellege, évszám nélkül is, megközelítőleg a XIII.

század második felére határozza meg, mely korban a föliratoknak visszájára való öntése is gyakori volt. Súlya nincs följegyezve, de miután legnagyobb átmérője 23 $^1/_2$" tesz, ennélfogva az a szokásos módon könnyen kiszámítható.

Kivülről a fő épület szögleteiről kerek erkélytornyok emelkednek, melyekről írja Bél, hogy Mátyás király idejében aranyozott tetőkkel bírtak. Ezeken, valamint a fő épület falain is, köröskörül erős párkány vonúl végig, román karniesz alakítással.

Földszint az északi, keleti és déli odalon feltünőn keskeny ablaknyilások léteznek, melyek 7' 4" magasság mellett csupán 14", egyik pedig csak 9" belső szélességgel bírnak, s inkább szelelő nyilásokhoz hasonlítnak; ellenben az első emelet ablakai már arányosabb nagyság mellett (magasságuk 6-', szélességük 3 $^1/_2$') köröskörül szabályos sort képeznek. Látható azonban az északi oldalon egy jóval nagyobb befalazott ablak kőkērete, melynek belső szélessége 6' 7", magassága pedig 8', s ha az első emelet termei hajdan ily óriási ablakokkal bírtak, úgy az egykori palotának, megfelelő belső berendezés mellett, csakugyan királyi kinézésünek kellett lennie.

A falak az első emeleten 5' 2" vastagságuak. A második emelet ablakai sokkal kisebbek, s kifelé tágúlva, néhol párosan szemlélhetők; egyedül az északi oldalon veszünk ismét két óriási ablakot észre, melyek közül az egyik félkörívü, s jelenleg be van falazva, a másik pedig négyszögü, s melyek talán erkélyekre nyíltak; a nyugati oldalon pedig egy ablaknyílás kivülről kőfedővel van ellátva, s ez valószinüleg ostrom alkalmával forró olaj leöntésére volt szánva. Ezeken fölül még egy sor ablak létezik, melyek azonban, valamint a párkány fölötti apró lőrések, már a padlás tűzfalában vannak.

A fő épületet köröskörül magas falak, s ezekhez épített melléképületek, a szögleteken pedig tornyok és bástyák veszik körül, melyek amazzal külön négy külső udvart zárnak körül. Ezen melléképületek érdekesb részleteket nem nyújtanak, s valószinüleg, részben legalább, a XVI. és XVII. századokban épűltek fel, mely időben a vár egykori birtokosai, az Eszterházyak is több rendbeli építkezéseket tettek, mint E. S. említett kéziratából kiviláglik; ellenben a tornyok s a körfalak nagyobb régiségre látszanak utalni. Ez utóbbiak egy ölnyi vastagság mellett majd 5 ölnyi magasságra emelkednek, olyformán, hogy a fő épület első emeleti ablakai általok egészen el vannak fedve. A külső kaputorony kétemeletes négyszeg épitmény, kapunyilása félkörívü, az emeletek ablakai azonban egyszerü négyszögletüek. Nyugati oldalán, a körfalon kivül kis ablakot veszünk észre, melynek oldalfalai kajácsosan s előretolt falszögletek mellett tágúlnak kifelé, s mely szögletek csupán egy irányban lévén leszelve, a czélozást belülről kifelé lehetségessé teszik, ellenben a kivülről jövő golyókat (vagy tán helyesebben nyilakat) az egy irányon kivül felfogják.

A délnyugati kerek szöglettorony egy külső terjedelmes sánczművel áll összeköttetésben, mely *kopasz bástyá*nak neveztetik s már romokban hever, s valószinüleg a XVI. században lett építve, midőn Zólyom a végvárak sorába emeltetett.

A melléképületeket jelenleg uradalmi tisztek lakják, a fő épület pedig részint hivatalbeli irodákul, részint magtárakul használtatik.

Ha az imént leirt épitészeti részleteknek minőségéből s épitészeti jellegéből a vár épittetési korára akarunk következtetést vonni, úgy a főépületben: a belső kapufolyosó félkörívü nyilásai s dongaboltozata, a nyugati oldalon lévő nyilt csarnok, a várkápolna alsó portáléja előtti két régibb oszlop, s az egész épületen kivülről végig vonuló párkányzat oda látszanak mutatni, hogy az egész négyszeg főépület az átmeneti stíl időszakában, tehát körülbelül a XIII. század második felében lett fölépítve, s mindjárt a fent leirt kis haranggal ellátva. Hogy azután ezen épület a későbbi századokban sokféle változáson ment keresztül, arról tanuskodnak: a várkápolna alsó kapuzata, a kapufolyosó oldalpárkány-

művei, a díszterem portáléja, melyek a kora s részben kifejlett gót stílre, — továbbá a várkápolna felső kapuzata, mely a késő gót stílre, s a folyosó korlátja, a kápolna belső átalakított része, s a többi részletek, melyek már a gót stíl utáni időszakra utalnak. A külső épületek közül a kaputorony szinte a gót stíl előtti időszakból látszik eredni, valamint a szöglettornyok és a körfalak is legkésőbb a XIV. században emeltettek, s lehet, hogy ezekre vonatkozik ama hagyomány is, mely a mostani vár nagyobb részét I. Lajos király által emelteti.

A váron kivül a város épületei közt a plébániai egyház nyujt érdekesb műemlékeket; mivel azonban ennek leirását második közleményem fogja hozni, ezúttal csupán azon kapuzatfaragványokra fordítsuk még figyelmünket, melyek a nagy piacz egyik házában — melyben állitólag egykor Thurzó nádor lakott volt — léteznek, s melyek közül az egyik az emelet előcsarnokának ajtaja fölött szemlélhető, kevert renaissance stílben készűlve (l. II. táb. 16. sz.), középen czímerpaizszsal, melyben egy kezdő *H* betü, s e fölött egy *T*, alatta pedig egy *O* látszanak, állitólag Thurzó nádor monogrammája. A másik a belső szobák egyikének ajtaja fölött látható, késő gót megfordított ívekkel lévén alul berekesztve (l. II. táb. 15. sz.), s római kezdő betükkel rajta a következő felirat olvasható:

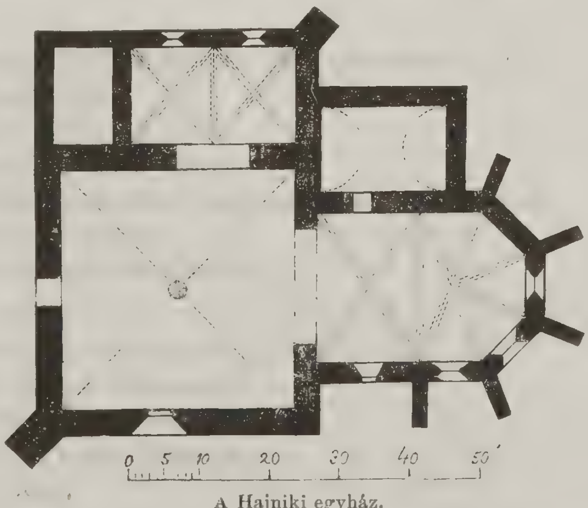
VERBOM ꝭ DOMINI ꝭ MANET ꝭ IN ꝭ ETERNOM ꝭ ESAIE. 40.

s az ívek által képezett alsó szelvények egyikében czímerpaizs három fekmentes folyóval, s körüle 1537. évszám, a másikban pedig Magyarország czímere.

VI. Hajnik.

Kis falu Zólyom szomszédságában, a Garam folyó mellett, épen szemközt *Ribár* (az egykori *Halász*) helységgel. Régi plébániájának keletkeztéről nincsenek adatok, a hagyomány Beatrix királyné, II. András király neje által építteti sz. Miklósról czímzett egyházát. Annyi bizonyos, hogy a XIII. század közepén plébániája már nem csupán létezett, de jelentékeny földterületnek is volt birtokában, mely IV. Béla király 1263-iki oklevelében — mint fölebb Zólyom történeténél láttuk — „terra ecclesie S. Nicolai“ nevezet alatt fordúl elő (a mai Lezsiak nevü puszta), s melynek az egyház jelenleg is birtokában van. Későbbi történetére nézve szintén adatok hiányában vagyunk, miután a régibb egyházi iratok az utolsó Rákóczy hadjáratban veszendőbe mentek, az egyházmegyei visitatiók pedig csupán 1814-től kezdődnek.

A mai egyház egy hajóval biró kisebb templomépítményt állít elénk. Szentélye a nyolczszög három oldalával záródik, s csúcsíves boltozatának gerinczei az egyszerü, két horony és egy kis lemez által képezett alakítást mutatják. Egész hossza az egyháznak 65′ 7″, miből a karhelyre a szentélylyel együtt 29′ 8″, a hajóra pedig 33′ esik. Belső szélessége a karban 21′, a hajóban 33′ 9″. A szentélyben három magas csúcsíves ablak létezik, em-

A Hajniki egyház.

lítésre méltó díszművezet nélkül, mely ablakoknak kifelé rézsút táguló nyilásaik kivül félkörívüek. Ezenfelül van a karban még egy kisebb csúcsíves ablak, mely azonban egy nagyobb félköríves s befalazott ablaknyílásból lett kihagyva. Az északi oldalon kis késő gót, úgynevezett szamárhátívü ajtó vezet a sekrestyébe, mely dongaboltozattal bír. A hajó, melyet a karhelytől csúcsíves diadalív választ el, majd tökéletes négyzetet képez, s boltozatát egy középső kerek oszlopról a szögletek felé nyujtott félkörívek hordozzák. A kerekoszlop átmérője 2′ 8″, fölül tökéletes román alakítású vállal (Karniesz) bir, alul szintén egyszerü román foszlány közvetitésével kerektalpon állván. Ablakai félkörívüek, melyek közül az egyik keskeny, kajácsos, román időszakból való. Két bejárásai közül a nyugati kapu fölött kis kerek kajácsos ablak létezik. A hajó éjszaki oldalfalához kis kápolna van építve, melyet a hajótól csúcsíves vállív választ el, s melynek csúcsíves keresztboltozatát hasonló alakítású gerinczek hordozzák, mint a szentélyét. Ablakai csúcsívüek, s díszművezetük a csúcsívbe végződő háromfélkör fölött, az egyiknél kanyarú négyszegből, a másiknál szívalakból áll, a késő gót stíl jellegét hordva magukon. Fő bejárása az egyháznak keleti oldalán létezik, kis csúcsíves kapuzattal, melynek ívei a koragót alakítást mutatva, — hasonlón a zólyomi várkápolna alsó kapuzatához — minden félbeszakítás nélkül emelkednek föl a csúcsig. Az imént leirt részletekből látható, hogy a templom hajója egy régibb román építménynek felmaradt részét képezi, — mely egyéb részeiben később a gót és későgót időszakban átváltoztatott, részben pedig megbővítve lett.

Az egyház alatt két sírbolt létezik, az egyik a *Bezzegh*, a másik a *Soós* családoké, mindkettő használaton kivül. [1])

Említést érdemelnek még az egyház régi kelyhei, melyek közül az egyiknek, kidüdörödő fogóhelyén kiálló, hat kerek lapocskáin, gót majuscula alakban, ezen betük láthatók:

M A R + A I

mi Máriának olvasandó, s a betük alakjáról itélve ezen kehely a XIV. században készülhetett. Alul, talapzatára hat kis kerek kép van bevésve, háromnak tárgyát emberfej képezi, a másik három pedig különféle gyümölcs-csoportozatokat ábrázol, ezeknek rajza azonban későbbb korra látszik utalni. Talpának alján: ANNA SCHOLTISKA. ANNO. 1618. szemlélhető bevésve, mely név s évszám kétségkivül a kehely adományzójára s a kehely adományoztatásának korára vonatkozik. A másik kehely késő gót müvezetü, s tövének a középső kidüdörödés fölötti részén, zöld zománczban gót majuscula betükkel

I H | E S | V | S,

alsó részén pedig kék emailban:

---

[1]) A karban függ egy befestett fatábla, melyen ez a felirat olvasható:

Epitaphium
Quod aeternae memoriae
Generosae dominae Catharinae Gelenski
Maritae desideratissimae Anno 1646. die 20 May pie in Domino demortuae Consecravit
Generosus Dominus
Sigismundus Asguthy et Viduus orbus.

s lejebb:

Sex Annos et tres menses Catharina Gelenski
Sigismundo Asguthi Consociata fuit,
Filiolos enixa duos, unamque Puellam
Coelesti gaudet jam sociata Choro.
1652.

M A R I A H

olvasható. Talapzatára, késő gót diszítmények közt, szintén kis ábrák vannak bevésve, egyik a sárkányt ölő sz. Györgyöt, kettő pedig szentfénynyel körülvett királyi és egy püspöki alakot ábrázol, s talpának alján 1519. ❦ G L látszik bevésve. A harmadik jelentéktelen mű.

Az egyházat kivülről lőrésekkel és kapuval ellátott körfal környezi, melyhez a déli oldalon erős négyszögü torony van építve. Ebben őriztetnek a harangok, melyek közül a nagyobbik 51 mázsás, s rajta gót minuscula betükkel ezen fölirat olvasható (l. III. 14. sz.):

Aue ⁊ maria ⁊ gracia ⁊ plena ⁊ dominus ⁊ tecum ⁊ tpe ⁊ domini ⁊ cristofori ⁊ pleuani ⁊ A ⁊ d ⁊ m ⁊ 3 ⁊ 13 ⁊

mely tehát 1313-ban Kristóf plébános idejében öntetvén, az eddig ismert, évszámmal ellátott magyarországi harangok közt *a legrégibb*, s annyiból is nevezetes, hogy a minuscula gót betüknek s az arabs számoknak hazánkban, már ezen korban is, olykori monumentalis használatáról tanuskodik.

A másik kisebb harang 23 mázsás, s ily felirattal bír:

felül:

†. VENITE EXVLTEMVS DOMINO. IVBILEMVS DEO SALVTARI NOSTRO. ANNO. 1698.

alul pedig:

SAMVEL FARBERG VND JOHANN CHRISTIAN BIENSTOCK GOSSEN MICH IN NEVSOHL. 1698.

PANNONIAI ÚJABB KIADATLAN

RÓMAI FELIRATOK.

RÓMER FLÓRISTÓL.

II. KÖZLÉS.

Bár eddig szorgalmasan másoltattak római feliratainak, még sem lehet azt állítani, hogy azok folytonos közlése felesleges vállalat lenne. Igaz, hogy mai napig sokan foglalkoztak vele nagy fáradozással, de nem mindig kielégítő szerencsével is; mert tapasztaljuk, hogy a mult századbeli közleményeink nagyobb része hibásan olvastatott, és még sokkal hibásabban magyaráztatott azért, mivel a másolók gyakran saját fogalmazásu értelmet fektettek a feliratokba, mely magukban a feliratokban nem található.

A mit ilyen módon kiadunk, anyagja leend egy lehetőleg teljes *Corpus Inscriptionum pannonicarum*nak, melyhez még több évig fogjuk az egyes részeket összekereshetni, részint azért, mert ásatások következtében még gyakran fedeztetnek fel új, eddig nem ismertetett műemlékek, részint mert szakférfiaink legnagyobb figyelmüket leginkább a Duna mentében fekvő helységek határai között talált feliratokra fordították; de újak közé számíthatjuk némileg még azokat is, melyek eddig hiányosan közöltettek, vagy hibásan olvastattak; vagy csak a kevesebbé olvasott napi lapok hasábjain lappangnak, és az érdekelt nagyobb olvasó közönség előtt mintegy ismeretleneknek tekinthetők.

Köszönettel veszszük azért akárkitől s akárhonnan kapjunk hű másolatokat, vagy jelentéseket, hogy a vidéken római faragványok ásattak fel, vagy hogy eddigelé rejtve volt emlékekhez hozzáférhetünk.

Íme lássuk magukat a felirásokat a találási helyek betürendje szerint:

a) **Baracsi puszta Tolna megyében, Földvártól északnak.**

I.

ΘЄΟΙϹ ϹѠΤΗΡΟ
ΙΝ ΑϹΚΛΗΠΙѠΚΑ
ΙΥΓΙЄΛΟΥΚΙΟϹ
ΟΥΑΛЄΡΙΟϹΟ
ΝΗϹΙΜ . . .
ΟϹ - - - -
ΧΑΡΙϹΤΗΡΙΝΑ
Ν : ЄΘΗΚЄΝ

A betük csinosak, és veres vonalok között állván, valamint a tagozat is veres festékkel ki vannak emelve.

Ezen igen érdekes kő*), mely 2′ magas, talapzatánál 12″-nyi széles és 8 ½″-nyi vastag, felül-alul bot, horony, hullámzó és szíjból álló tagozattal végződő fogadmányi oltár, találtatott a *baracsi*, a térképeken *kis-apostagi*, pusztán létező, Derecskei Lajos és Kornis Antal urak birtokában levő szőllőben, mely a legujabb ásatások és szorgalmas

*) A görög feliratu kövek hazánkban a ritkábbak közé számíttatnak. A komáromi várban heverő sírkő fedelén létező egy sornál, valamint a szegszárdi diatretán (üvegedény, melyen a betük kivül körülhagasztvák) látható, felköszöntési szavaknál többet nem igen ismerek.

gyüjtések után nagyobbszerü római castrumnak mutatkozik, melynek lépéssel mért hossza 80°, szélessége 40°, melyben számos terra sigillata és más edények töredékein kivül sok bronce tű, fibula, szoborka, egy nagyobb bronce-szobor ruházatának redői, 3 edényminta, mintegy 13-féle bélyegü irásos tégla és véka-számra menő bronz- és réz-érem, valamint több ezüst és nehány arany-darab is találtatott, és a fennevezett uraktól a legnagyobb nagylelküséggel az irónak tudományos tanulmányozás végett átengedtetett.

Az érmek száma: Nero, Vespasianus, Trajanus, Hadrianus, Antoninus, Crispina, Julia Domna, Geta, Alexander Severus, Gordianus, M. Jul. Philippus, Volusianus, Valerianus, Gallienus, Salonina, Claudius, Domitianus császároktól és császárnéktól egy vagy kettő; Aurelianustól 8, Probustól 7, Diocletianus, Maximianus, Liciniustól 7; Constantinus Magnustól 26, Constantius Juniortól 12; Constanstól 15, Vetraniotól, Constantiustól 30, Julianustól 7; Jovianustól 3, Valentinianustól 32, Valenstől 28, Gratianustól 6, Valerianustól 1. Azon kortól fogva, melyben a római császárok a praetorianusok kezeibe estek, t. i. az első század első fele végétől, egész a fő hatalom hanyatlásáig, azaz, a IV-ik század második felén túlig, az uralkodók majdnem nagyobb részétől találunk itt érmeket, melyek közül az általam vizsgált 213 darabból 160 darabot számítunk Constantintól Valerianig; tehát az utolsó császárok érmei az egész összegnek négy ötödét teszik, miből könnyen találgathatjuk, mily korszakban lehetett ezen vár leginkább népesítve; mi azonban annál kevesebbé feltünő, mert szerteszét honunkban, a hol csak eddig római érmek találtattak, azokban közelítőleg mindenhol ezen arányt veszszük észre.

II.

ASCLEPIO
ANTONIVS
BVCINATOR

V S. L. M.

Szintén az előbbivel találtatott 1864. tavaszán ugyanazon kőhidi-csárda fölötti szőllőben. — A többi fogadmányi oltárok alakjától egészen eltérő — inkább szélesb fejfához vagy zsidó emléktáblához hasonló — emlékkövön hiányzik a tagozat, a finomabb munka, sőt a betü maga is oly kezdetleges, hogy vagy a rendkivüli szegénységnek, vagy a művészet általános hanyatlásának, vagy a parlagi művészet egyik specialitásának nyomát viseli, és főképen egy más, ugyanott talált, emlék*romnak* izlésétől, szépségétől és példányszerü tökélyétől egészen elüt.

Ezen emlék magassága 26″-nyi, szélessége 10½″, vastagsága 5½″-nyi.

Valamint az előbbeni, *Aesculap és Hygieia*nak, úgy ez magának Aesculapnak van szentelve, az első Lucius Valerius Onesimostól; a másik Antonius nevü trombitástól.

Ezek az egészség fenntartásáért vagy visszanyeréseért segítségül hivás tekintetéből állított fogadmányi oltárok nálunk épen nem ritkák. Elefántcsont dyptichon alakban létezett hajdan a hírneves Fehérvári-féle gyűjteményben egy remek faragvány, mely jelenleg Angolországban van, és e két istenség gyönyörű előállításának példája; más csinos kőalakok őriztetnek Jilek építész urnál Ó-Budán, a korona-utczai háza udvarában; ezek Aquincum területén találtattak; de ezen istenségekhez intézett fogadmányok sem épen ritkák Pannoniában; így egyik tétényi követ Domitius Magnus Aesculap és Hygieanak, és a váczit, jelenleg a nemz. muzeumban lévőt, Aug. Aurel. Artemidorus ugyanazon Isteneknek szentelte. Katanchich Istri adcolae. I. 380. és 411. l. — Publius Aelius Syrus

családja tagjaival e két istenségnek boltozatot készített, mint a károly-fejérvári hajdani jezsuita-collegium falaiban létező kő tanusítja. L. Schwandtner Script. R. Hung. III. 363. l. Azon kitünő mellékszavakról pedig, melyekkel kitüntették, Paschalis Caryophylli de Thermis Herculanis-ról irt értekezése értesít, melynek 38-ik lapján ezen felirás olvasható: *Diis Magnis et bonis Aesculapio et Hygeiae.*

A testi üdvet osztó Istenekről többet szól Schoenwisner Comm. Geographici Pars II. 248 l; Muratori Nov. Thes. Vet. Inscr. IV. Index Aesculap szónál, és Gruter Corp. Inscr. IV. ugyanazon czikk alatt.

b) Budán a várban.

III.

CL · POMPEIVS
FAV·STVS DEC
COL · AQ · AEDIL'
IIVIRAL · PRAEF
COLL · FABR · ITEM
QVE·PATRONVS
DVXIT · COLL · SS
INAMBVLATI
S · V · KAL · AVG.

Ezen érdekes kő a budai várban, az uri-utczában fekvő Huszár-féle 56. számu házban a fészer oszlopába be van rakva.

Az írásos rész szélessége 18″, magassága 20″; az egyes hibátlanul vésett betük magassága $1\frac{1}{2}$″.

Felül római diszítmény látható, mely középen egyenszáru háromszögben négyszirmu rózsát, oldalt negyedkörben levélékítményt mutat.

A kő a negyedik betü irányában egész hosszában el van törve; hanem csak az alsó jobb sarkán hiányzik néhány betü. *)

A *collegium fabrorumnak*, melynek egyik aquincumi praefectusa itt előfordúl, említése a római emlékirásokon nem tartozik a ritkaságokhoz. Csak hazaiakat hozok fel. *Torma* „Római feliratok Erdélyből“ czímü értekezésében (l. Arch. Közl. III. 143.) Tibius Julius Bubalinus az egész collegium üdveért emel oltárt, a 147. lapon pedig P. Ael. Valerianus coll. fabr. Decurio és szintén Patronus fordúl elő. Schoenwisn. Comm. Geogr. II. 259. Coll. fabrorum emlékkövet rak Caius Valeriusnak; Gemellianus valaha Mag. Coll. fabrorum említtetik a Margit-szigeti kövön (Arch. Közl. II. 16.). Julius Severus ezen testület mesterévé neveztetvén, ugró kutat készítetett, De ruderibus Laconici 169. l., hol a jegyzet alatt ezen Collegium fabrorumról többet is lehet olvasni.

---

*) Már nyomtatás alá készítettem ezen ujnak vélt felirást, midőn a pannonia-felirásokat lelhely szerint összegyüjtvén, és az emlékiratokban előforduló neveket mind betürendbe összeállítván, Katanchichban Istri Adc. Vetus Geogr. I. 403., mint Ó-Budán létező kővel találkoztam, és arról is értesültem, hogy ezen emlék valaha *Solmárról Ó-Budára* hozatván, Uj-Budára a Báthori András-féle házba vitetett, és így jelenleg már a harmadik helyen áll. A Katanchichnál közlött két első sor hiányzik, különben az olvasás helyes.

Ó-Budán.

IV.

I · O · M
VLP · ROMN
VET · LEG · II
AD · P · F ·
V · L · S · M

Szép tiszta betükből álló felirás, mely a *Csigahegy* körül a Krempel-féle malom irányában talált csinos fogadalmi oltárkán olvasható, Frei Mihály ó-budai polgár udvarában áll, kis-czelli utcza 580-ik száma alatt. Az oltár maga 21″ magas, 3″-nyi emelvénynyel; zöme 8 ½″-nyi széles és vastag is, kidülő tagozata pedig 11 ½″-nyi, és váltogatva szép vánkos és hullámos tagokból áll.

Frei ur mintegy 300 darab római pénzzel is bír, melyek mind a fennevezett helyen találtattak.

Buda határában.

V.

I · O · M
FLAVIVS
DECMVS
V · S · L · LM

Schwanfelder malma udvarában, találtatott a forráson túl a hegy alatt. Betüi szépek, nagyok, tiszták. A fogadmányi oltárnak, mely felül tompa egyenoldalu háromszögtől tetéztetik, és ennek oldalszögletei fölött, tekervényes vánkostagokkal bír, egész magassága 3′; — az irásos tábla 1′-nyi magas, 8 ½″ széles. Tetején egy kerek oszlop helye látható.

Az első tiz számnévből készült személynevek nem tartoznak a rómaiaknál a ritkaságok közé. Pannoniai feliratokon a Primanius és Primitivus; Secundianus, Secundiania, Secundinius, Secundinus, Secundina, Secundus; Quarta, Quartus; Quintianus, Quintilius, Quintinus, Quintus; Sextianus; Septima, Septimia, Septimius; Nonius, neveket találtam, ezek közt Quintus ötször, Septimius pedig tizenötször fordúl elő, míg a többit csak egyszer vagy kétszer olvastam.

c) Sz.-Endrén a városház udvarában.

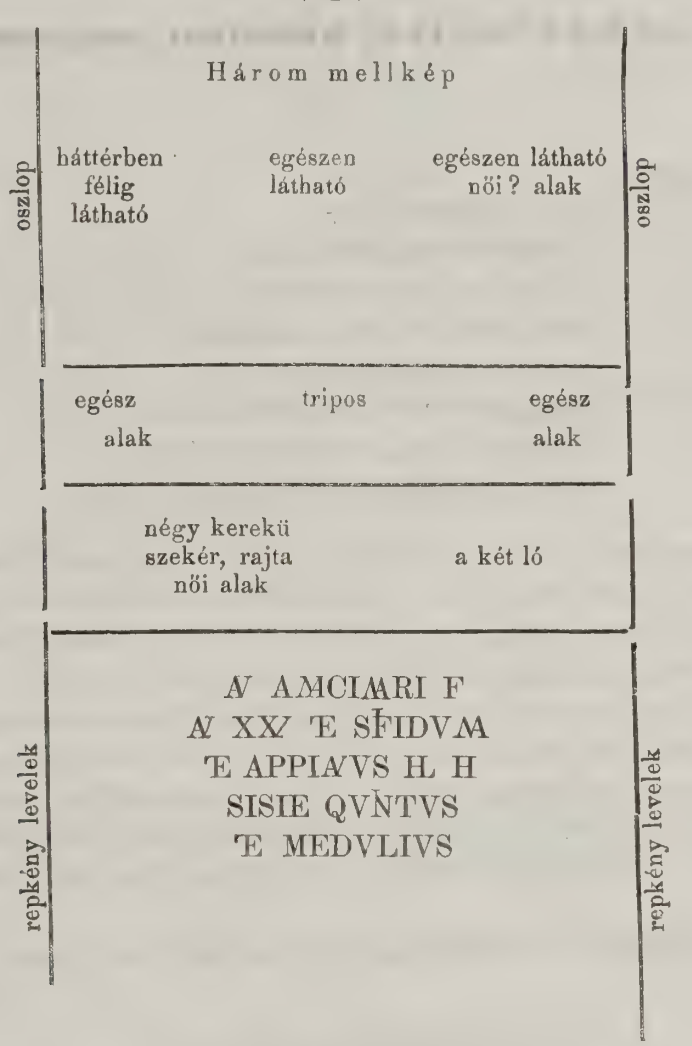
VI.

- - - - - - - - - - - SANC
IIS - - - - ′ COO
NI - - - - V - - - - - -
NCSI - - - - - -

Kerekdedes oszlop, melynek átmérője 17″, magassága a föld fölött 45″ — földben levő része mintegy 2 láb, a betük veres festékkel valának kifestve. Ide hozatott a budai-utczában létező Lebmann Bernát háza elől; találtatott ugyanannak szőlőjében.

Nehéz ezen igen megviselt kőről valami érthetőt leolvasni, mert mind az anyag göröngyössége, mind a gondatlan megőrzés vagy a földbeni hosszabb fekvés a betüknek nagyobb számát ismeretlenné tette.

VIII.

A kő, mely alul-felül el van törve, áll jelenleg Sz.-Endrén Dumcsa Jenő ur udvarában, és találtatott ugyanannak *hunkai* szőleje déli részében.

Egész magassága 3′ 7″, szélessége 2′ 4″; az első sor betüi 2″ — a többiek 1″ 1‴-nyiak.

VIII.

RETIMARVS
--. AN I
M I M - ---
. . . M . . . C .....
LVE . . ..
- - - - SSM

Sz.-Endrén a budai g. n. e. püspök ur szőlője szélén, trachit táblán. Alúl pöczke vagyon a kőnek, felül egy csinos virág-edény látszik, melyből repkény-ágon a levelek ide-oda hajlongnak.

Minden iparkodásomat kijátszá a betük olvashatlansága. Itt is, valamint több következőn is barbar hangzatu nevekkel találkozunk, és az itt talált Constantin utáni érmek gyakrabbi előfordulása eléggé bizonyítja, hogy ezen várak, milyen a szent-endrei is volt, a császárság utolsó századából valók.

d) Gyermelen, Komárom megyében.

X.

VÆES D. M. MVP VÆEN
AVR RESPECTVS TIN
VIVVS ET SISIVN CON VS
VIVE ET DERVONIÆ
VIX AN LV - ET VALENT
NO F AN X ET TROVCE
TIM. RVS F VIX AN V ET OP
TIMO F VIX AN X ET SISIVE
VIX AN XVIII VIVVS SIBI ET SVS F.

Találtatott 1863. aug. hó második felében a gyermeli földeken. Egyik kő hat lábnyi magasságu, a tulajdonos paraszt által, ki benne aranyat vélt találhatni, erőszakosan széttöretett; ez tetőtől talpig egy férfit és két nőt ábrázol. Találtatott továbbá egy öles kőkoporsó, benne mintegy derékig egy emberalak faragva. Továbbá a síremlék fedele, melyen két alak és a bal válluknál létező írás, a középen a közlött sorok olvashatók.

Az első jelentést vettem főt. *Faichtinger Ferencz* szomori esp. és plebános urtól, a második a komáromi alispánság által a m. tud. Akademiához tétetett *Aranyossy Dénes* szolgabíró úr által; de minthogy a pórok az emléket egészen szétdúlták, és a koporsó tartalmát kihányták, a fennemlített iráson és csinos alakokon kivül archaeologiai becse sokat vesztett.

A közlő uraknak a honi archaeologia nevében a legforróbb köszönet.

e) Gyúró, Fehér megyében.

XI.

C I ▾ MACIMARVS ▾ AN
XXXXK ▾ NAMVSON
IS ▾ F ▾ RESSONA ▾ AN III
H ▾ S ▾ SVNT ▾ C ▾ I ▾ MACIO ET ▾ C ▾ I
COMATVMRVS ▾ F ▾ ▾ ▾
T ▾ M ▾ P ▾

Ezen csinos, tiszta 2″ 4‴-nyi betükkel bíró emlékkő, melynek belső világa 23″ magassága 20″, 4″ 6‴-nyi keretben foglaltatik, a gyúrói kath. lelkészlak falában található.

A mint a barbar hangzatu nevek eléggé mutatják, már késő római korból való.

A gyúrói majorban.

XII.

D I MA
AVR · N*)EROMEN :
D : NAPOLV II CONI
VX ANDEN T· AER
V · · TCOVVCES ANN
OS VIX SIT ANNO
S XXXV

Ezen kő ép, de az ide-oda dülő betük igen kezdetlegesek. A két alak, mely az oszlopok közt áll, elég csinos, 30″-nyi magas, és az alatta álló áldozatot ábrázoló képpel, mely 14″-nyi, 33″-nyi széles. Ezek fölött a 12″-nyi orom a nap képével. Az irás magassága tesz 27″, a talapzat 14″.

A követ a fehérvári káptalan szivesen fogná a nemzeti Muzeumnak átengedni.

f) Komáromban.

XIII.

VLPIA
CNDIDA
SILVNS
V. L. M.

Ezen fogadmányi oltár rajzát igen szorgalmas gyüjtő és régiség ismerő ts. Sárközy József kömlődi birtokos urtól kaptam, ki ezt a komáromi reform. iskola thekájában létező kőről másolá.

A házi és erdei *Silvanok*nak a rómaiak gyakran emeltek fogadmányi oltárokat.

g) Kömlödön.

XIV.

NYMPHIS
SACR
L ATTIVS
MACRO
ZEG AVG

Fogadmányi oltár ts. *Sárközy József* birtokos ur kömlődi kertjében. A rajzot, sok egyéb érdekes, birtokában lévő, római régiségeket ábrázoló lappal tőle ajándékba kaptam, miért is itt nyilván hálát mondok.

Attius, Attianus, Atticianus, nevek előfordúlnak néha pannoniai feliratokon.

---

*) vagy talán V ?

h) Szegszárdon.

XV.

HERCVL·
AVGVSTI·
M·DOMIT·
SECVNDN
VS - D- CA-BR - V
S L M

Fogadmányi oltár alaku kő, mely Tolna és Mőzs közt találtatván, elébb a gróf Festetics tolnai kastélya melletti kertben úgy volt felállítva, hogy egy másiknak talapul szolgált. Így festette le azt természet után B. Kotz Louise, és kiadta, több más műemlékkel színezett lapokon ezen czím alatt: „Römischer Denkstein“ zu Tolna, Ungarn.

Jelenleg áll ezen kő dr. Tormay úr szegszárdi háza kertjében, melyben a takarékpénztár és casino székel.

Egész magassága 2′ 10″, szélessége az irásos hasábnál 1′ 6″, vastagsága 14″; a tagozat felül 1′ 10″ széles, alul szintén annyi.

Az utolsóelőtti sorban a D - CA - kétes és talán DCA Domo CAL....? vagy Decurio Alae Brigetiinek olvasható? — legtűzetesebb vizsgálatom mellett sem határozhatom meg.

XVI.

HERCVL
SACRVM
M - VLPIVS
GEMELVS
V ♡ S ♡ L ♡ M

Az előbbinek társa, és az említett képen hajdan rajta állott, míg dr. Tormay úr által Festetics gróftól megnyeretvén, szegszárdi kertjében, vele szemközt felállíttatott.

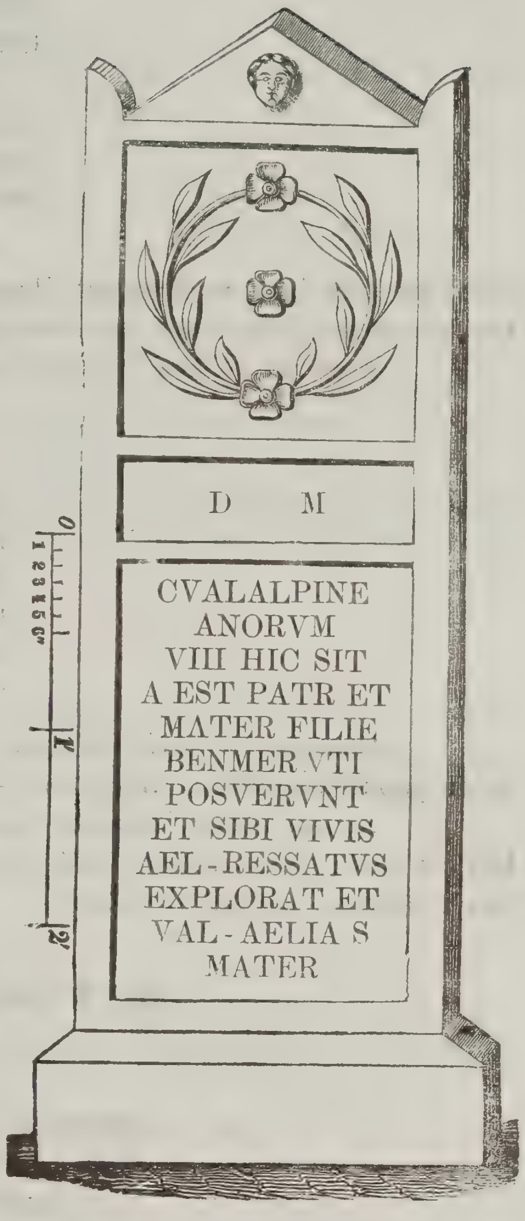
Mértéke ezen, társához hasonló kőnek: magassága 2′ 9″, szélessége a tagozatoknak 1′ 8″; az irásnál 1′ 5 1/2″, vastagsága 11″.

A betük igen díszesek, az első sorban 3″, a három következőben 2″ 10‴, az utolsóban 2″-nyiek.

Hercules neve pedig depulsor morborum, conservator, victor, sanctus, invictus sat. melléknevekkel gyakran fordúl elő a harczos római népnél, mint ezt a hazánkban talált emlékek tanusítják. De az *Augustusok isteneit* is olvassuk p. o. Kat. Istri Adcol. Geogr. *Nemesi* Augusti 403., *Marti* Augusti Sacrum 421.

XVII.

Ezen 5′ 9¾″ magas, közepén 1′ 10½″-nyi széles és 10″-nyi vastagságu sírkő, mely 1828-ban az ötsényi bozótban találtatott, áll jelenleg, több igen érdekes, a hires szegszárdi apátságnak talán egyedül fennmaradt díszes románkoru faragmányaival, báró Augusz Antal ő mlsga kertjében.

i) Tabajd, Fehér megyében.

XVIII.

ANNAMATVS
ŦIPPONIS · F · ANN
LXXX · H · S · E
ET BASSAEBAGE
ET ONISE CONI
VGI · · · · ...

Ezen emlék a tabajdi temetőben sirkő helyett áll. A dombormü balra vonuló quadriga-t mutat, előtte kétfogatu szekér.

A betük szépek, tiszták. A kő maga tele van zuzmókkal. 36″ magas — 36″ széles — 11″ vastag.

XIX.

PRENSENS
ANNA MATRE
ANN VII H · S · E
PATER · FIL
T · M · P ·

Négyszög között babérkoszorú, fölötte eltört háromszögü orom; az egész muzeumnak való emlék.

A tabajdi ref. temetőben.

A reform. templomhoz vezető egyik lépcsőn:

V. S. L. M.

egy ára darabja látható.

XX.

M▾ VLP ▾ PROVIN
CIALIS ▾ AN ▾ L
H S E
VLP ▾ MATTV ▾ ▾ ▾
CONIVGI PIENT
ISSIMO ET SIBI
VIVA P.

felül két alak igen romladozott állapotban; az irás alatt minden keret nélkül két ló 4 kerekü szekeret húz, utána egy lovas balra nyargal.

A csonka alakok 10″, irás a szekérrel 23″ — a talap 57″-nyi.

XXI.

ATRESSVSA
AVILLI FANN
LXXX H ▾ S ▾ E
P ▾ COIMO F ▾
PATRI ▾ PIEN
TISSIMO

Csinos 2″ 3‴-nyi betükkel, bár a kő rég hevervén elkopott. Férfi alak, baljában papirtekercset tart. A kép 45″ — az irás 26″; a talap pedig 50″-nyi.

A nem római hangzatu nevek, a már fenebb említettekkel, kedves adomány lesznek azon, főleg külföldi tudósok számára, kik a barbar népek nevei gyüjtésében, és tárgyalásaiban találják örömüket.

k) Vaál, Fehér megyében.

XXII.

D MEMORLÆQ P : ÆL : FIRMINI M
QVI VIXIT ANN VIII - MENSIBVS
VII - DIEBVS XV - P ÆL - FIRMN
ANVS - VET - LEG - II AD - PATER
E ÆLIA DOMITINA MTER -
FILIo DVLCISSIMo FACIE
NDVM CVRAVERVNT.

Ezen ép, igen díszes betüjü sírkő, mely mintegy négy év előtt a vaáli határban fekvő *farkasfai* fasor mellett a domb tetején, jobbra a vizmosásban találtatott, jelenleg ft. *Gürtler Mihály* vaáli esperes úr gondoskodásából a vaáli templom szentélyében őriztetik.

l) Edény-cserepeken.

XXIII.

| C- IPPI-M |

terra sigillata csésze aljának belső részében, tisztán kivehető betükkel, találtatott több igen érdekes műdarabbal a *baracsi* Kornis-féle szőlőben.

XXIV.

RESATVS · ƒIIC

szürkés fekete cserépdarabon, alatta egyenközü inu levél. Találtatott ugyanott, és Kornis urtól közlés végett átengedtetett.

XXV.

T é g l á k.

Magában a sz.-endrei terjedelmes római castrumban

1) egy C N . . . . bélyegü téglát találtam.

Sz.-Endrétől északnak, mintegy félórányira van a *hunkai* domb, igen sok római emlékkel, melyek azonban már a középkorban más építményre használtattak, — a nép vörös barátokat helyez ide, míg mások azt Sz.-György kápolnájának keresztelték.

Itt a sok római párkányos és $3^{1}/_{2}$"-nyi vastag tégladarabok között, melyeknek egész mértékeit ki nem puhatolhattam, találtam egészen sima, sőt harántos szélüeket is; de irás csak egyen volt, és pedig ez is tökéletlen:

2.) M . . . . INIF

Az igen érdekes partfalon, mely a horányi és a dunakeszi révekkel szemben mindkét oldalon ölnyi vastagságu oldalfalakkal bír, melyek a Dunába benyulnak, maguk pedig 20 ölnyire terjednek a folyó mentében mind a kettő 10—20°-nyi sánczokkal összekötve, találtam két külön bélyeggel ilyen töredékeket:

3) . . . . OVINI és . . 4) F P . . . .

feliratokkal.

A baracsi pusztán létező Kornis-Derecskei-féle szőlőben, melyen hajdan olyforma római castellum állott, milyent Sz.-Endrén és Maróton találtam, igen sok és külön bélyegü téglákat irtam le, t. i.:

5) COH VII. BR

6) 𝔐 = M betüsöket több példányban.

7) LEGIIA . . . LEGIIAD

8) ƊAII, visszásan II AD.

9) IϽƎΓ
ALFGII

10) ᴧ ꓭIЯꓷAV visszásan VADRIB[1] *)

11) VIIBRCHIK

12) ꓭAꓭꓤꓷV
LEGII ᴧ

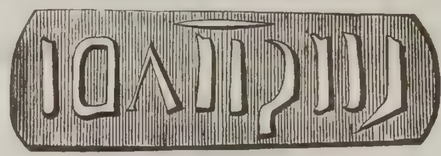
egy válú-alaku fedőcserepen, melyeken eddig ritkábban találtam felirásokat.

*) Szükségesnek tartom a kegyes olvasót az Arch. Közlemények III. kötetében megjelent és a pannoniai római várnákról szóló értekezésemre utasítni, mely az eddig talált *Quadriburgium* bélyegü téglákról bövebb emlitést teszen, ámbár azóta Pilis-Maróton is találtam a római várban, és pedig LEG II. AD. bélyegüekkel együtt, itt pedig ugyancsak egy válú-alaku téglán (l. 12. sz.)

Úgy hiszem, hogy ezen Quadriburgiumok több helyen és majd egyenlő távolbani előkerülése, és pedig következetesen a LEG II ADI (utrixnek) társaságában, uj eszmére adand alkalmat, t. i. a héza.

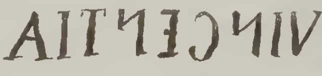
13) COH IV BR

Tégla, ?, 10″, 2″ 2‴, az esztergami reáltanoda muzeumában.

14)

Megfordított bélyeg LIIC II ADI; több 16 □″ és 2″-nyi vastag téglákon, melyek legujabban a Csigahegy és az országut közti földeken, a Krempelmühl táján, Seger Antal és Heithaler János ó-budai polgárok földjein, sok más üres, párkányos és félkerek, még mentelék alaku téglákkal és cserepekkel, valamint több fűtőkemencze-oszlopokkal, 18 □′-nyi kőlapokkal, fehér márvány diszítményekkel, $^1/_2$′-nyi padolat öntettel, mely kavics, tégla és mészdarabokból áll, találtattak.

Ezen földek annyi kő-, tégla- és cserépdarabokkal bővelködnek, hogy alig bírják onnan kihordani, és az országut kavicsozására eladni. Az egész ut Ó-Budától a Krempel-malomig jelenleg római maradványokkal töltetik és igazíttatik.

15)

VINCENTIA, megfordított bélyeg; ilyen feliratu tégla találtatott Esztergamban az uj takarékpénztár házának építésekor.

Ugyanilyen feliratu tégla le van rajzolva Arx Strigoniensis czímü, 1827. évben Esztergamban megjelent munka XIII. táblája B) rajza alatt, mely római sírból vétetvén, betüi, mert visszásak, VIMEMIA-nak olvastattak.

Minthogy a pesti parton álló római táborhelyen is olyan feliratu téglák találtattak, bátor voltam VINCENTIA-t nem erődnévnek, hanem valamely legio, cohors, vagy téglavető nevének véleményezni, s úgy látszik, hogy ezen véleményemnek e körülmény igen kedvez.

Összehasonlítván mind a régen leirt, mind a nálam lévő tégla mértékeit, azt találtam, hogy a réginek a most már enyimhez — ha a rajz nem hibás — hossza mint 28″ a 21″-hez; széle pedig mint 16″ a 15″-hez viszonylik.

Párkánya az ujabbnak, a többi eddig általam találtnál, erősebb, t. i. 2″ 3‴ magas és 1″ 3‴ vastag.

A fenebbi feliratok már nyomtatás alatt voltak, midőn ujabbi kirándulásim alkalmával e következőkre bukkantam; miért is sietek őket egyuttal közzé tenni.

---

gokban bizonyosan fennállott többi *negytornyu* várakat, és az elöttük — vagy ugyanazon, vagy az elöttük elterjedő szigeteken és a Duna partjának tulsó oldalán is, — mint *hidvéd* állott kisebb 160, 60, vagy 20 □ ölnyi váracsokat, valamint ezen négytornyu várakat összekötö, az első *védvonalnál* hátrább álló kisebb erődéknek felfedezésére, és ezen vonalok keletkezésének meghatározására. A jól meghatározott római utvonalok, vár-sánczok és árkok, a téglák feliratai és a müemlékek, a cserepek minősége és a talált érmek korszaka, sokkal biztosabb vezérfonallal kinálkoznak, mint a kétes — levegöben függö — adatok, melyek azon nehány iróban fenntartattak, kiket eddig a papíron tapogató régészek mint első tekintélyeket idéznek, nem vevén észre azt, hogy a M. P. — a lábmérték ezrei a legbiztosabban megállapított római telepítvényektöl, nem csak egy, hanem több irányban is mérethetnek — és így mindenesetre szükséges lesz, legelőször is az *utvonalokat* biztos alapokon felkeresni, és a mellettük állott telepeket, városokat, erödöket nem egy-két kö vagy érem, hanem a soha el nem pusztítható falkerítések, árkok és gátonyok nyomain megalapítni.

XXVI.

B u d á n.

MARTI AVG
PRO SÆVTE
Ɐ INCLVMTAƎ
DN C véső̋vel kivésve
AVG ▾ Æ PATER
NIANS ▴ VE RÆF
LEG· II ▾ ADIVT ▾ AL
V ▾ S ▾ L ▾ M ▾

Ezen fogadmányi oltár, melynek magassága 3' 3½", szélessége 18", betüji 2"-nyiek, az utolsó soré pedig 2" 10'"-nyiak, és mélyen vésve igen tiszták, és az Arch. Közl. III. IV. 154. lapon I. számáéhoz hasonlók — áll jelenleg Budán, a Krisztinavárosban, városmajor-utczában 290. sz. alatti Deják-féle kertilak szögletén; a mult században pedig, mint Katanchich Istri Adcolae czímü munkája I. köt. 380. lapján látható, Ó-Budán iratott le. Látjuk, hogy a *lelhely* nem jogosít fel mindig valamely követ ujnak tartanunk; mert gyakran a harmadik, negyedik helyen is találhatjuk, a mint t. i. birtokosai folyvást változnak.

Mégis van okunk e követ ujra kiadnunk, minthogy az olvasásban a régiebbtől el kell térnünk. És pedig: a negyedik sorban a CA-t nem lehet látni, mert vésővel semmisíttetett meg, az ÆE-t AEL-nek olvasom, PATERNIANVS-ban azösszefont VS maradt el, valamint az R-ben még P is foglaltatik, végre ADIVT után AVL betük állnak összeolvasztva; mi által az egész olvasás, melyet Katanchich Jakeschich másolata után I. köt. 380. és 535. lap végén kiadott, változik.

Az *Augustus* melléknév gyakran fordúl elő a rómaiaknál, Herculi, Marti Aug., Junoni Augustae közönségesek. A vésővel kivájt név helyébe inkább Gétáét szeretném olvasni, mint Caracalláét; mert bizonyos, hogy az elsőbbiknek neve legtöbbször megsemmisíttetett, hogy így emléke is örökre eltöröltessék. Hasonlítsd Katanchich Istri Adc. I. 91. és 497. ll.

A pro Salute kívánat igen gyakori, de pro Incolumitate, melyet itt olvasunk, már ritkábban jön elő, mint ezt az id. munka 286. és 559. lapjain is olvashatjuk.

XXVII.

B u d a - K e s z i n.

VOVERW
INESPEDI
TIONE ▴ ÇER
MICA ▾ SEP (?)
QVINTIA
NVS ▾ Ɐ AR
GENTILIS.
V. S. L. M

Budakeszire hivattam nt. Lattyák segédlelkész ur által, hogy az ott nem régen elásott régiségeket megszemléljem. Találtam római érmeket, néhány üveg-gyöngyöt,

korsót. Midőn a faragott köveket, melyekről nekem jelentést tettek, szemlélni indúlnék, láttam egy arczra fektetett fogadmányi oltárt, mely már félszázad óta lóczául szolgált a 160. számu Fruh Márton-féle családnak. Meg voltam lepetve a velem a követ felemelő lelkész urakkal, midőn történelmi kövünk irását érteményeztem.

A kő 2′ 6″ magas, a tagozatoknál 14″, az irásnál 11″-nyi, a felső betük 1″ 3‴, a talapzaton levő fogadáséi pedig 1″ 8‴-nyiak.

A betük jól olvashatók, bár ide-oda dülnek és összefonottak.

In ESPEDITIONE-féle irás nem fogja azt zavarni, a ki tudja, hogy a X helyett nem csak SS, hanem egyszerü S is használtatott: Cojus, praetestatus, Sestus, conjux, praetextatus, sextus sat. szavakban. Grut. Corp. Inscript. IV. 93.

Melyik legyen azon Germanica expeditio, nem határozhatjuk meg más biztosabb jelvények hiányában; — de hogy ilyfélékről többször van szó, tanusítják valamint hazai, úgy a külföldi kövek is. Az Expeditio Suriatica Arch. Közl. I. 222. l. említtetik. Expeditio Dacica, Brittanica, Parthica, expeditio in Tingitaniam, Judaica, Asiana és *Germanica secunda* jőnek elő Kat. Istri Adc. I. 347. 527. II. 102. 331. sat. lapjain.

A kő likacsos volta miatt nem merem meghatározni, GERMICA vagy GERMI CA olvasást kell-e elfogadnom, mely utolsó esetben a CA QVINTIANVS-hoz tartoznék.

Vannak még Nato Mátyás 164. számu háza udvarában igen díszes építészeti részleteket, valamint szobor darabokat képező faragmányok is, melyek a Langtheil-féle földeken találtatván, a rómaiak nagyobb építményei itt létét tanusítják.

XXVIII.

Duna-Pentelén.

a)

DEO · AETER
No PRo SAVD
N · SEV . . . .
. . P·F·AV . . .
. . . Æ AVG AT · AVV
REIDLC' SMVSPR
STA . SPONDHLAS NAC

Ezen emlékkő, mely felül egy fülkében alkalmasint *Severus* császár fejét tartalmazza, szárnyas keretben pedig felül 2″, alul 1″ 2‴ betükkel van ellátva, a pentelei postaház udvara egyik hátsó épülete falába van befalazva. A 16″ □-nyi tábla annyira el volt lepve mészkéreggel, hogy semmi betüt nem lehetett látni, sok tisztítás után sikerült ezen irást leleplezni; azonban a pontozott betük egészen levakarvák, az utolsó sornak értelmét nem tudtam kibetüzni.

Megkértem már postabirtokos urat, hogy a kő felirása így maradjon, mint azt megtisztíttattam, és igéretét is vettem, hogy jövőre a római felirások baráti olvasható állapotban fogják találni.

A DEO AETERNO czímzés nem mindennapi, és a többi fenséget, hatalmat, vagy győzhetetlenséget jelentő melléknevek mellett ritkábban fordúl elő. Így Murator. Inscr. Ant. I. p. 4. IOVI OPTIMO MAXIMO ÆTERNO. DEO MAGNO ÆTERNO, 106. l. CÆLO ÆTERNO 107.; ÆTERNITATI Grut. XXXII. 9. DEO ÆTERNO Katanch. Istri Adc. I. 284. és JOVI ÆTERNO II. 355. ETERNI IMPERATORES DIOCL & MAXIMINIANVS Cuspin. Comm. de Cons. Rom. 481. sat.

Az utolsó két sor ügyes fejtőre várakozik; talán ugyanazon faragótól való, ki az eddig rejtélyképen tekintett, Rácz-Almáson ts Modrovich ur kertjében álló sarcophag rejtélyes irását elég hanyagul vagy értelmetlenül véste. Ily vésetési hibák, vagy gondatlanság nem épen ritkák a régi műemlékeken.

XXIX.

b)

D ▾ ♡ M ♡
VAL ø PVSINTV
LVS PROTECTOR
QVI VIXIT ANNOS
XXXVIIII IN QVADRA
CENSIMO FATIS ANI
MAM REDDIDIT HER
EDES BONI PATRI ME
MORIAM FECERVNT

ANDRONICO ET PRO
BO
COS

Ezen mintegy $4\frac{1}{2}'$ magas, 26″ széles, rendetlen betükkel ellátott, minden keret nélküli kő, melyen semmi faragványnak nyoma, elébb Mehadiának nevezett árnyékos völgyben feküdt Duna-Pentelén kivül, jelenleg lépcsőül szolgál az Ullmann-féle kastélyban Pentelén. Van reményem, hogy vagy a Muzeumot diszítendi ezen egészen ép síremlék, vagy legalább méltóbb helyre, például az ujonnan épülő templom oldalába fog helyeztetni. E valószinüleg keresztény sírkövön előforduló a D M-et Katanch. Istri Adc. I. 572. l. Deo magno-nak akarja olvastatni.

Úgy látszik, hogy itt a Protector hivatal inkább mint név. Protectus nevet ugyan kétszer találtam Gruterusban IV. 216. l.

A QVADRACENSIMO, quadragesimo helyett áll, és a befejezett 39-re és kezdett 40-re vonatkozik, mint más sírirásokon igen gyakran eléfordúl, főleg a későbbi korban a plus minus kifejezés PL. M. az évszám előtt épen nem ritkaság. L. Murator. Novus Thes. Vet. Inscript. I. 402. 415. 419. sat.

Az ANDRONICO ET PROBO COS-nek megfelelő személyeket és illetőleg évet is, mely ezen kő korát tűzetesen meghatározná, rendelkezésemre álló kutforrásokban nem találhattam, vagy azért, hogy nem voltak *ordinarius*, hanem csak *suffectus* consulok, vagy hogy ezen magistratus eddig ismeretlen levén — uj adatul szolgál.

Igaz, hogy a *Probus* név a consulok sorában nem ritka. 232. évben Kr. szül. után Modestus és Probus, 279-ben Probus már 5-tödször, 374-ben Gratianus II. et Probus; 406-ban Arcadius VI. és Probus; 501-ben Avienus et Probus, 511-ben Probus & Clementinus, 524-ben Probus et Filoxenus sat. említtetnek. — A kő későbbi volta, és a keresztényies felirás tekintetéből, de leginkább a görögös Andronicus név miatt, mely a feliratokban gazdag Gruterben is csak kétszer fordúl elő, — ezen consulokat inkább az V. században keresném; de ezen dolgot tisztába hozni, és a fasti consulareseket kiegészítni, bizonyára érdekes dolog lenne.

XXX.

c)

Rekenye György háza előtt fekszik egy szépen dolgozott kőkoporsó-fedél, melynek alsó párkányzatán M PP olvasható; ezen fedél másik része pedig Tóth György 11. sz. háza előtt látható ezen betükkel: P▴ P▴ P▴; egyéb irást nem tudtam rajta felfedezni.

XXXI.

d)

IV
Æ ΛQ ꟿ
XLV

Ezen mértföldmutató töredéke, mely a kerek oszlopnak fél hasabjából áll, 2′ hosszu, és 1′ 4″ átmérőjü; Sarki — mert sarkon lakik — Tóth József pentelei gazda háza előtt fekszik.

Ezen *házmentő* (a tulajdonos szavai) követ már dédapja e helyen találta, lelhelyét tehát biztossággal nem lehet kipuhatolni. Valószinü, hogy a pentelei határban találtatott, mert a lépések ezrei Ó-Budától számítva a fenebbi számnak megfelelnek.

XXXII.

e)

\ AIMIS ı, Hr
MAXIMINIAN..
AB AQ
ꟿ XLVII

Ezen érdekes mértföldmutató találtatott özv. Hauzer Józsefné szőlőjében, és jelenleg 329. sz. háza udvarában fekszik; hossza 3′, átmérője 1′ 4″. A betük tiszták, és veresre voltak festve.

A feliratból kitetszik: a) hogy ezen kő az előbbitől 2000 lépésnyire volt felállítva; b) hogy Maximinián császár idejéből való.

Maximin és Maximiniántól közöl Schoenwiesner Comm. Geogr. II. 161. és 190. 191. lapokon mértföldmutatókat.

Duna-Pentelén alig van ház, mely előtt, vagy udvar, melyben valami római műemlék nyomára nem akadnánk, és mind ezek az öreg szőlőből, melyben hajdan a római város (Schoenwiesner *Intercisat* teszi ide, Katanchich *Adnamantiát* Istri. Adc. I. 475.) állott. A sok cserép, és tégla, melyeken azonban egy bélyeget sem sikerült találnom, a kőkoporsók, melyek egy kőváluból vagy több kőlapból állnak, s melyeket magukat, vagy födeleiket a városban látni lehet, a szobrok és faragott táblák, milyeneket Janicsáry uraság kastélyában, Héder József szőlőjében, Gyalus István háza előtt, és a plébánia-lakon találtam, eléggé bizonyítják, hogy itt valaha nagyobbszerü telepítvény állott. Mennyit vittek el innen, és mennyi töretett össze, vagy építetett be falakba és alapokba, — a nélkül, hogy róluk tudomásunk legyen!

Nem hagyhatom említés nélkül az egészen bemeszelt Hercules? torsót Janicsáry uraság udvara falának egyik fülkéjében, mely a folyosó egyik szögletében is méltán állhatna, és azon dombormüvet, mely ugyanott látható, és a nemz. Muzeum egyik diszévé fog válni. Andromedát és Perseust állítja elénk. Jobbra Andromeda áll, kezei a sziklához

keresztbe kötött szijjal vannak erősítve; az alak meztelen; palástja, szemérmét födve, hónáról gyönyörü redőzetben foly le. Lábainál a tengeri szörny iszonyatos alakja merűl fel a tengerből, nyaka pikkelyes, nyelve, mint a kigyóké, kétágu. Balra felfelé lépő, egészen meztelen szakállas erőteljes férfiu tünik fel, jobbjában görcsös bot, ezt a szörnyre emeli, hátán tegez és nyil; balja csipejére támasztva, és erre a köpeny végei tekervék. A kő felső része veresre volt festve, másonnan már lekopott, szélessége 3′ 2″ — magassága 3′ 9″. A rajz correct, a kivitel nem a puha kerekded izmokat tünteti elé, hanem inkább szögletes modorban van kivive, mi azonban szépségének épen nincsen hátrányára.

Ezen mese gyakran fordúl elő a régi faragmányok között; a személyzet egy, de Perseus többnyire Mercur-féle szárnyakkal bír süvegjén és topánján, jobbjában a gorgonfő, baljában harpe-féle sarlós karddal. Lásd Antiq. Etruscae a Fr. Gorio XX. Tábl.; vagy szakállatlan ifju arczczal, a mint a felszabadított hölgyet a sziklától lesegíti; a szörny meg van halva s lábaiknál fekszik. l. Antiquité Expliquée par Montfaucon. I. 146.

Kár hogy e tekintetben oly szegény Muzeumunkban nem találkozhatunk több ilynemü díszesb faragmánynyal, pedig nem mondhatnók, hogy ilyenekben, habár egyedül részletekből állnak, épen annyira szegények vagyunk. Hol ép egész remekek nincsenek, ott az egyes műrészek is tanulmányul szolgálhatnak.

Egyátalán eddig csak az irásos kőemlékekre fordítottuk figyelmünket, pedig a szobrok, domborművek, építészeti részletek, szintén csak annyi becscsel birnak, mint a sok fogadmányi oltár, vagy síremlék, melyek történelmi fontosság hiányában, egyedül magán személyek neveit örökítették.

Itt kötelességemnek tartom csak a Jilek építőmester ur ó-budai háztelke előtt fekvő nagy domborműre híni fel az olvasó figyelmét. Ezen kőlapon Hercules és Achelous harcza (l. Gorii Antiq. Etruscae XIX.6. ábra) van előállítva, és pedig elég ügyes faragótól. Mennyit vesztett ezen mű csak két-három év óta, gondolhatja az, a ki tudja, mennyire kímélnek gyermekek és öregek is egy nagy kőlapot, mely az utczán hever, és nekik játszóasztalul, lerakó-helyül szolgál.

P r o m o n t o r o n.

XXXIII.

a)

Simon József ur 91. számu házában a főutczában van egy kőtöredék következő felirással:

— /\
ĀD PF C
VBCVRA
INGEN / I
PVBLICIO
AVIIMMN

A kőnek jelenlegi magassága 10″, szélessége szintén 10″.

Anyaga promontori homokkő; a betük magassága 1″ 5‴, veresre festvék. Találtatott a ház hátulsó részében.

XXXIV.

b)

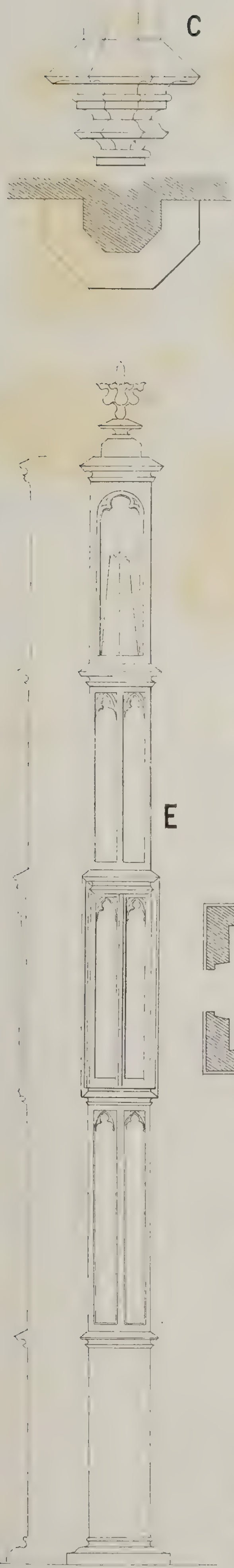
Ugyanazon oldalon özvegy Minstner Éva-féle (82. számu) házban állott a száraz kerítésfal aljában egy kisebb sirválú. Belső világa 1″ 9‴ és 1″ 6‴, magassága 16″, széles-sége 2′ 3″, a keskenyebb oldalon 2′. A falat szétszedvén, Henszlmann utitársommal ezen felirást találtuk:

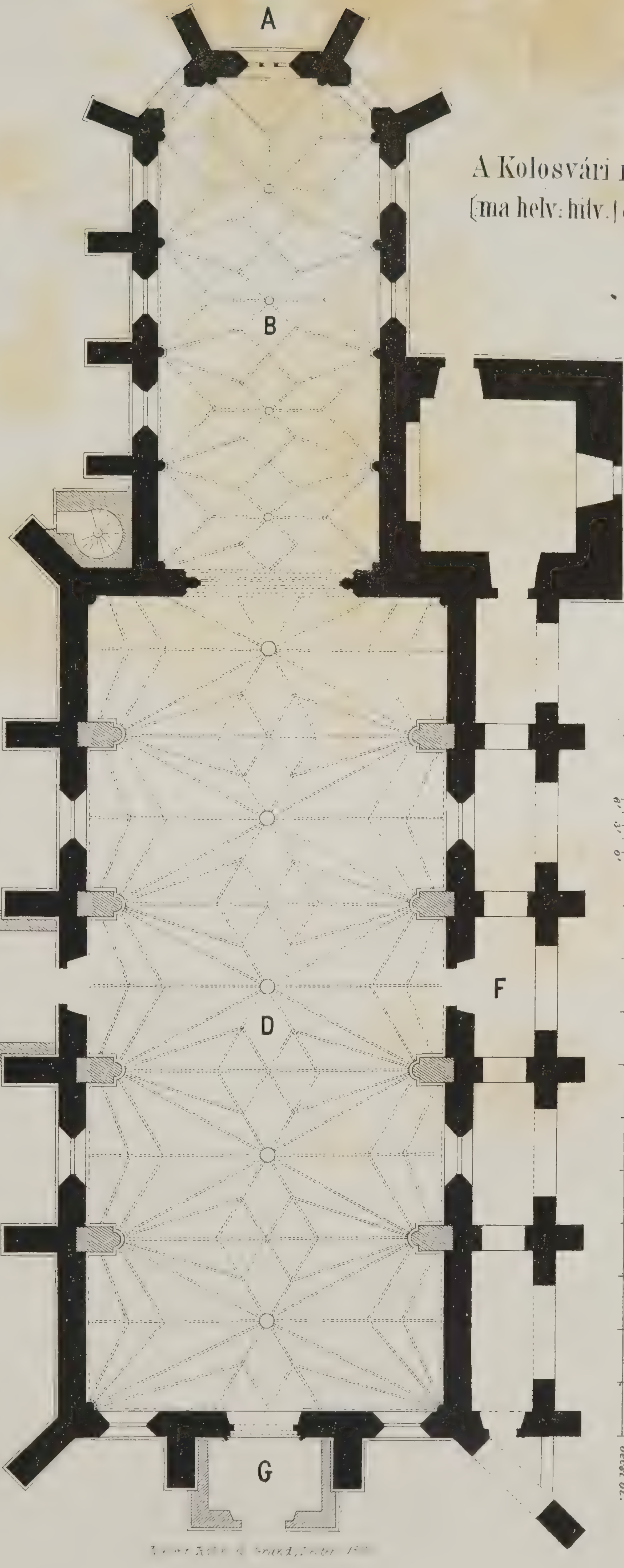
C. IVL VAL · VI
LX D.

A betük 4″-nyiek. Födele egy istálló-ajtó előtt fekszik, úgy hogy tetőzetes részét látni nem lehet.

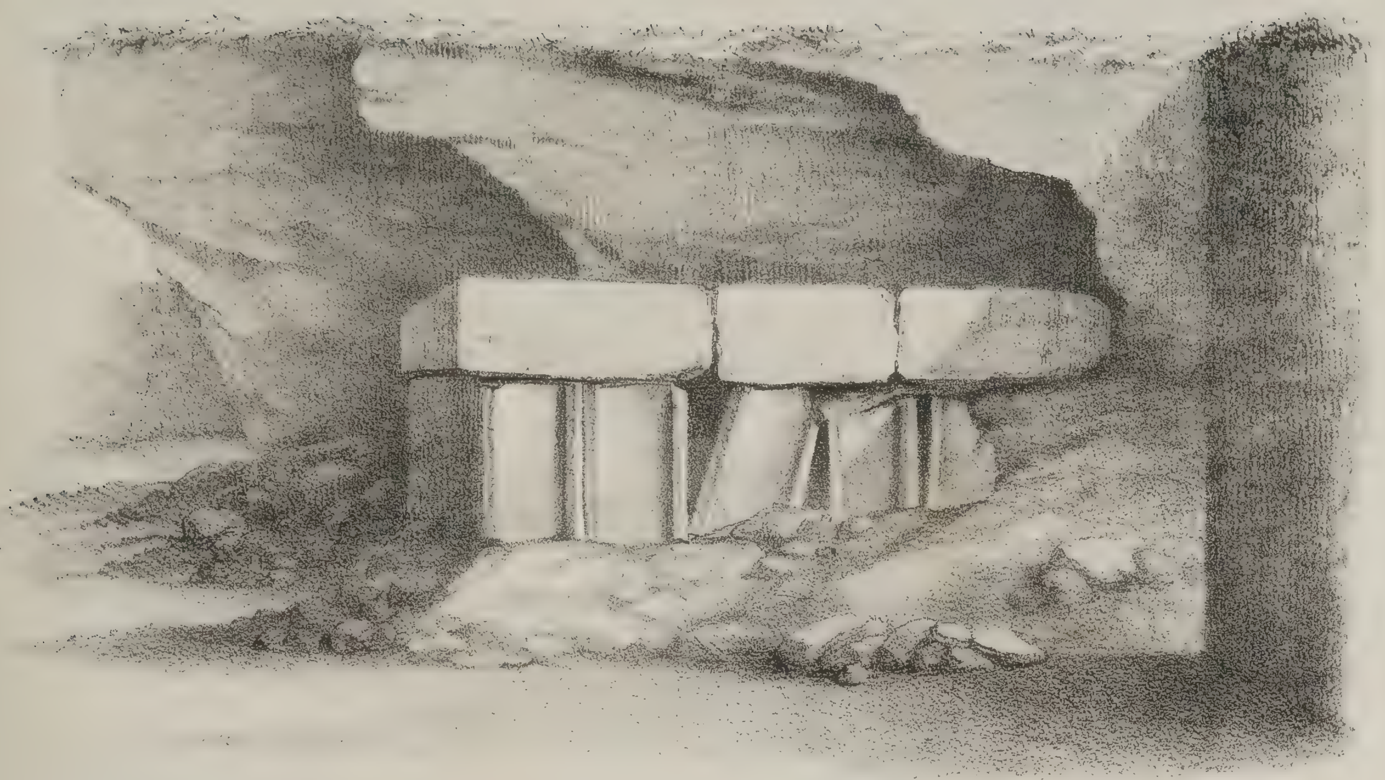
Találtatott ezen kő mintegy 3 év előtt a puskaporos csárda partjában, és 5 o. é. forintért megkapható.

A Kolosvári minorita (ma helv. hitv.) egyház.

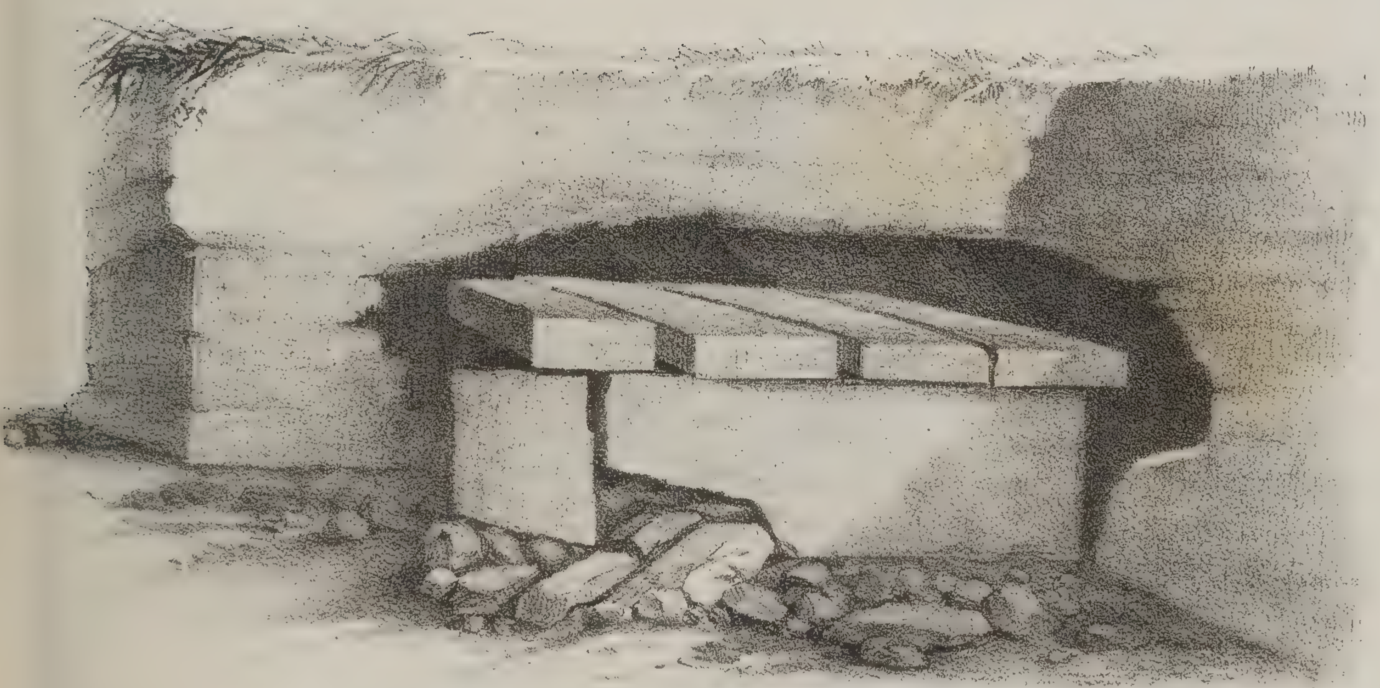

1.

2

1′ 2′ 3′ 4′ 5′ 6′ 7′ 8′

Nyomt. Rohn és Grund, Pesten 1864.

II. Tábla.

Nyomt: Rohn és Grund, Pest 1864.

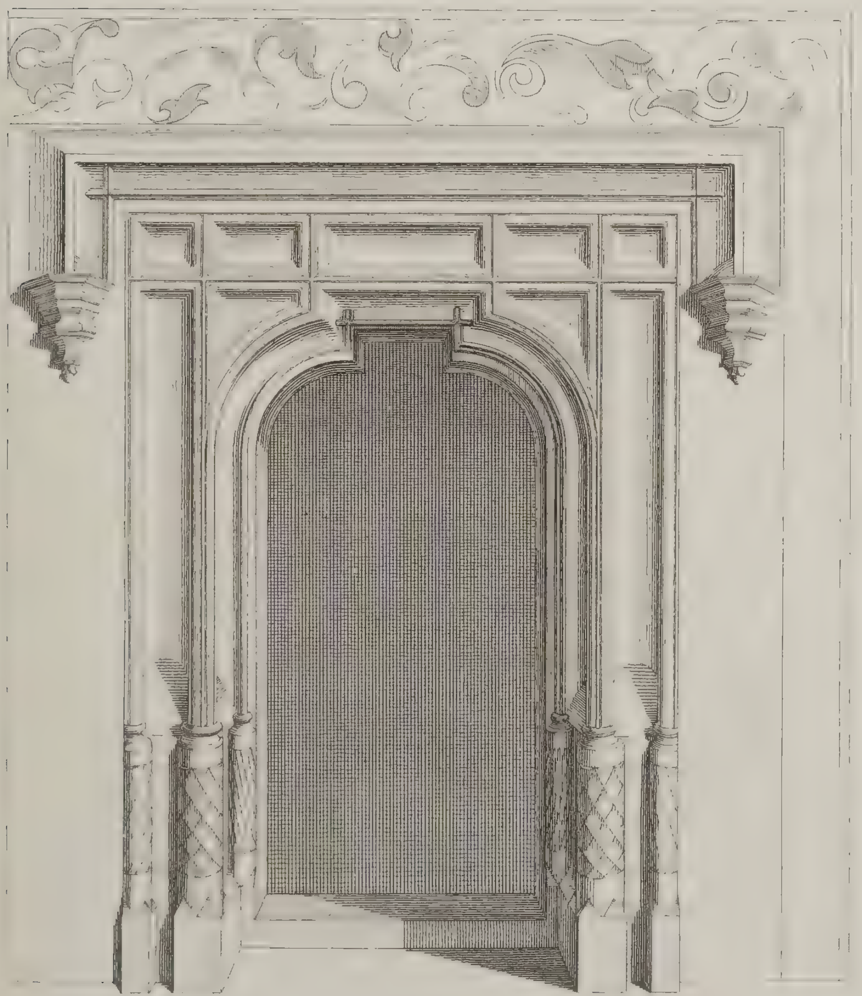
1.

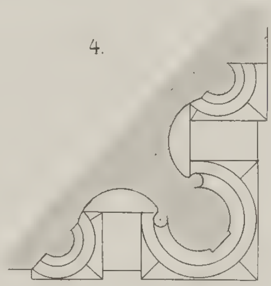
2.

3.

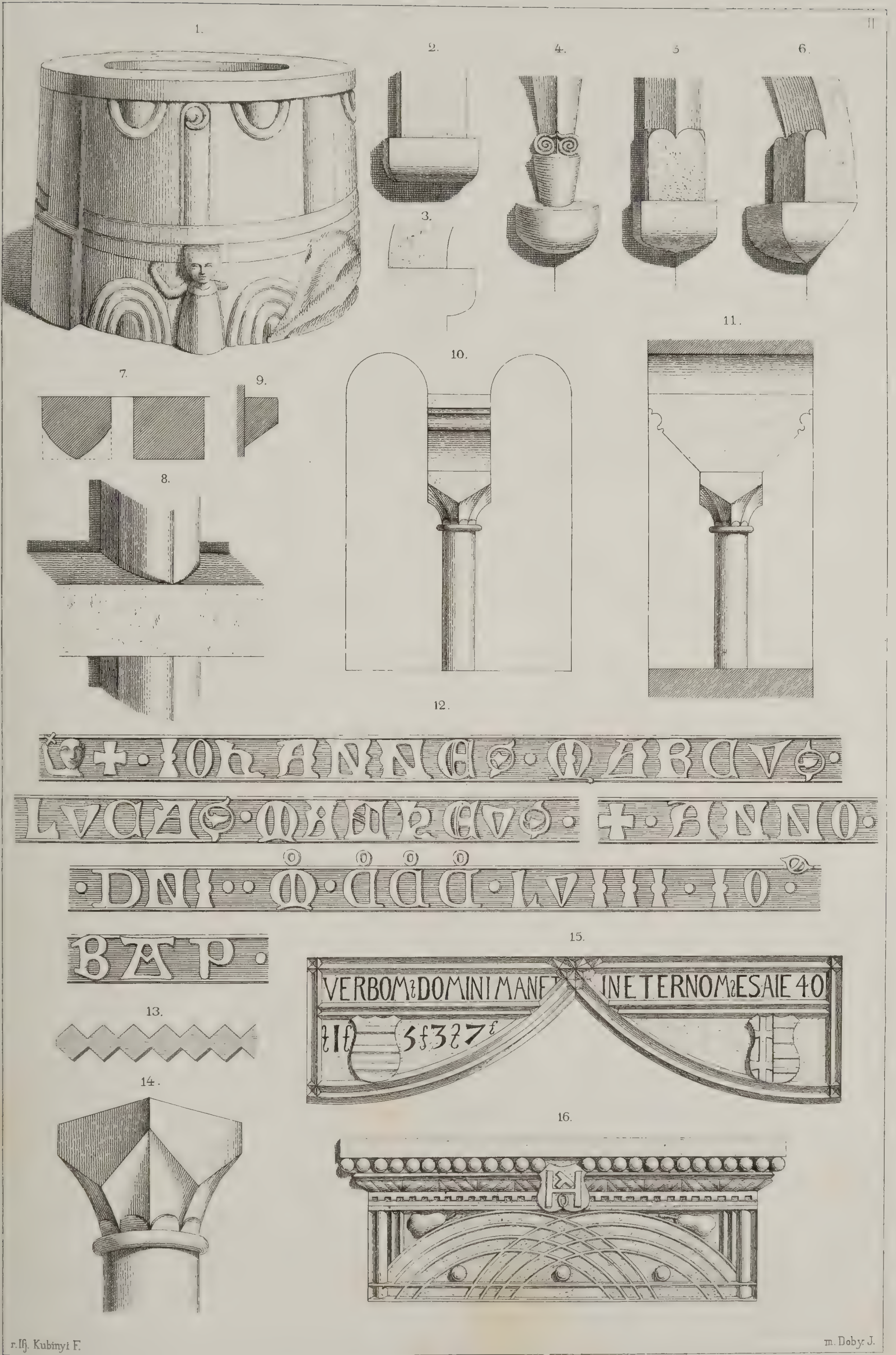
4.

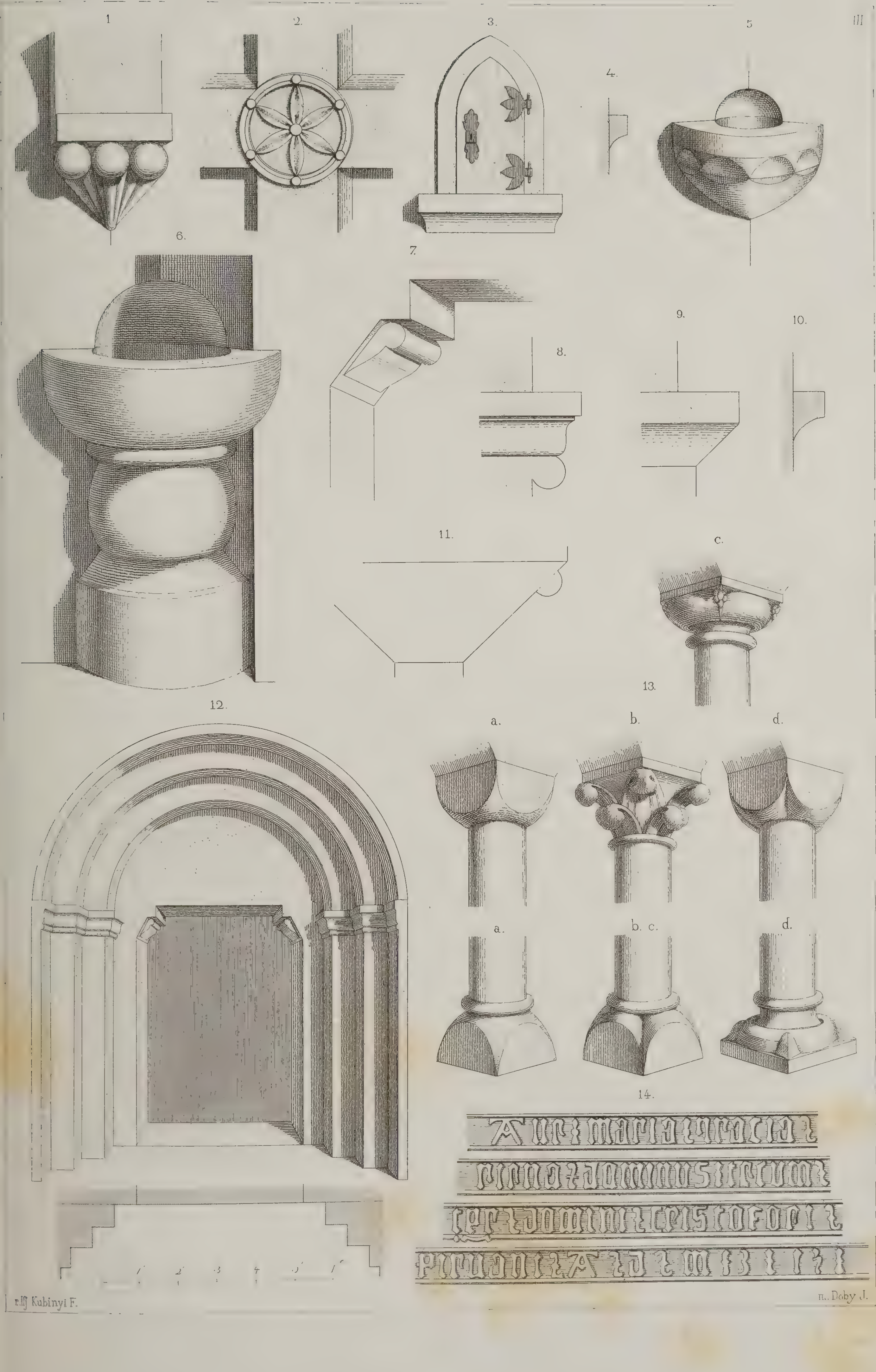

5.

rajz. Ifj. Kubinyi F.

II
1.
2.
3.
4.
5
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15.
VERBOM DOMINI MANET INETERNOM ESAIE 40
16.
r. Iß. Kubinyi F.
m. Doby J.

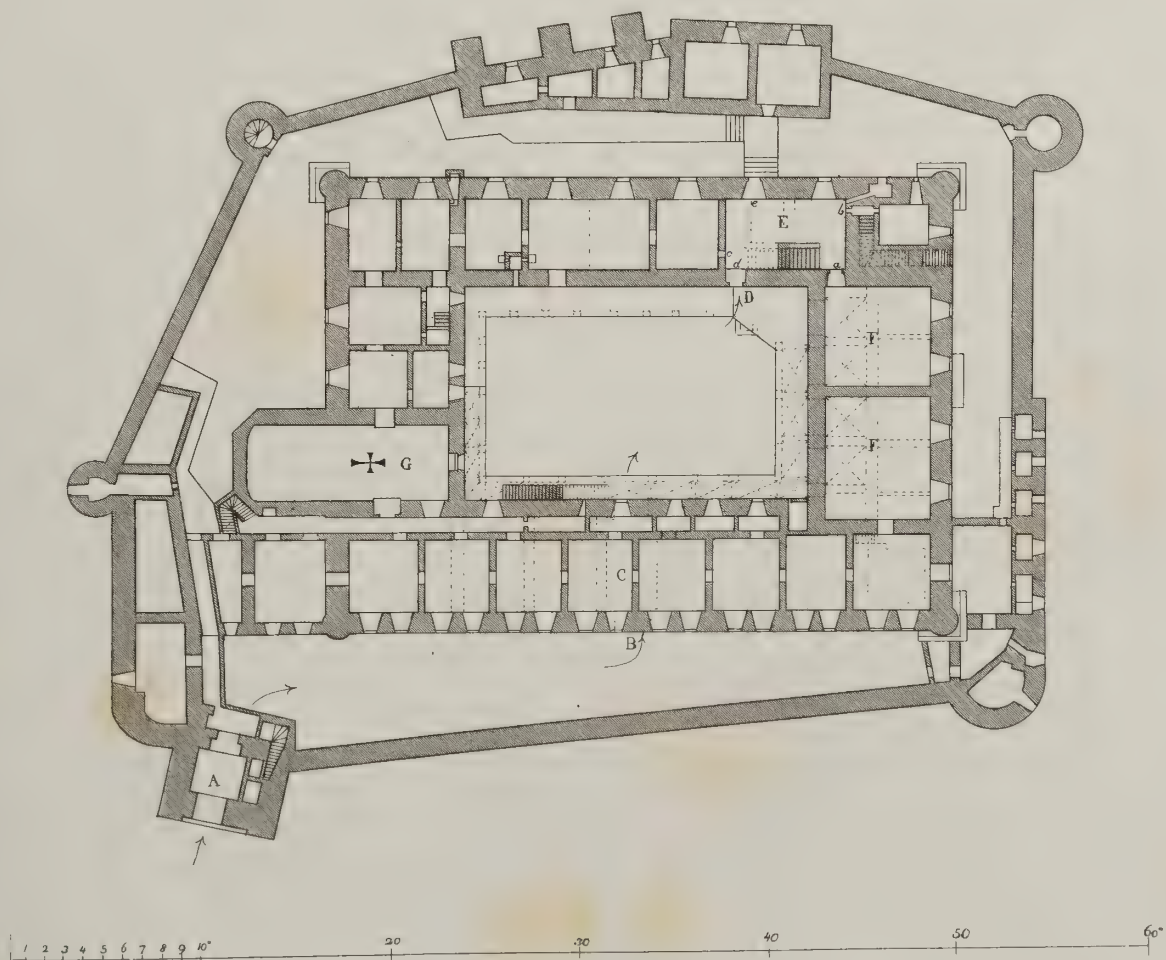
rajz. Kubinyi F. — m. Doby J.

IV.

1.

2.

r. Ifj. Kubinyi F.

m. Doby J.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1865.

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

V. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM, III. KÖTET.)

TÖBB RÉZTÁBLÁVAL ÉS FAMETSZVÉNYNYEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXV.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1865.

PUBLICATIONES
ARCHAEOLOGICAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE.

TOM. V.

(NOVAE SERIEI TOM. III.)

CUM PLURIBUS ICONIBUS.

PESTINI. MDCCCLXV.

CONSPECTUS TOM. V.

A M. TUD. AKADEMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

KUBÍNYI ÁGOSTON, Biz. Elnök.
Gr. ANDRÁSSY MANÓ,
ARÁNYI LAJOS,
ÉRDY JÁNOS,
HENSZLMANN IMRE,
IPOLYI ARNOLD,
KUBÍNYI FERENCZ,
MÁTRAY GÁBOR,
PAULER JÁNOS,
PAÚR IVÁN,
RÓMER FLÓRIAN, Biz. titkár, az „Archaeologiai Közlemények“ szerkesztője.
TOLDY FERENCZ,
WENZEL GUSZTÁV.

---

*

KIADATLAN
MAGYAR ÉRMEK
AZ ÁRPÁDOK KORSZAKÁBÓL.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

ÉRDY JÁNOS,
M. AKAD. R. TAGTÓL.

I.

Sz. István (1000—1038.) magyar király érmei.

Baranya vármegyében, Pécsen alúl dél-keletnek, Baksa helység területén, 1864. évben oly cserépedényt szántottak ki, mely tele volt sz. Isván és kevés Aba Sámuel szín-ezüst érmecseivel. Péter királytól, miként állítják, egyetlenegy példány sem fordult elő. E leleménynek csekély, vagy talán nagyobb része (275. darab). Egger a régiségek és természetiek pesti kereskedésének irodájába került, és én 1864. évi junius 10-kén vizsgáltam e sz. István érmecseinek sokféle változatait, mely nagy halmaz között alig volt a körirat betüire, veretre, sulyra s nagyságra egymáshoz hasonló két példány, a melyek feltüntüntek azokat Egger, kéresemre lerajzoltatá.

Valamint más keresztény fejedelmek, úgy sz. István magyar király is a franczia Capitulárékat utánozta törvényeiben és használta szabályokul intézkedéseiben. Ezt maga a sz. király így adja elő törvényei bevezetésében: „Antiquos et modernos imitantes Augustos; decretali meditatione nostra statuimus genti nostrae.“ [1])

Sz. Istvánról a XIV. századi bécsi képes krónikában, Hartvik, életirójával egyezőleg mondatik: „Bursam auream in lumbis gestabat, refertam denariis puri argenti.“ [2])
E szín-ezüst denaraival vagy érmecseivel veszi kezdetét a magyar numismatika vagy éremtan.

Kopasz Károly (840—875. †. 877.) franczia király törvénye rendeli: „In denariis nostrae monetae ex una parte nomen nostrum habeatur in gyrum — — — ex altera vero parte nomen Civitatis, et in medio Crux.“ [3]) Ismerjük Kopasz Károlynak e törvény rendelete szerint vert érmét. [4]) Kereszttel ékesíték érmeiket a franczia, angol, magyar és más keresztény fejedelmek. Így veretė sz. István király szín-ezüst érmecseit is, melyeknek csak egy neme ismeretes, de sokféle változatban.

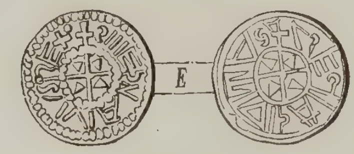
Elölapján állandóan: † STEPHANVS REX körirat olvasható, szemcsés karima s hasonló kör között; közepett egyenkaru vonal-kereszt, sarkaiban négy háromszög látható.

---

[1]) S. Steph. Decret. Lib. II. Praef.
[2]) Hartvik. XIV. — Chron. Part. II. cap. XXXI.
[3]) Baluz, Capitularia Regum Francorum. Tom. II. cap. 11. pag. 178.
[4]) Érdy János, Régiségtani Közlemények. Pest, 1858. 4. 17. l. VI. l.

Hátlapján változatlanul: † REGIA CIVITAS áll, sima karima s hasonló kör között; közepett egyenkaru vonalkereszt, sarkaiban négy háromszög szemlélhető.

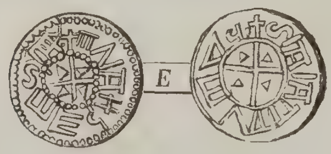
Ez érmecsek huszonegy változatát réznyomatban és leirva, Hartvik, sz. István első magyar király élétiratában ismertettük meg; a baksai leleményből lerajzolt példányok itt következnek:

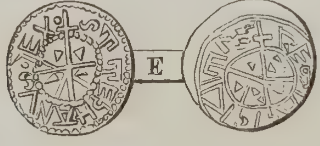
1. A fönnebb olvasható leíráshoz hasonló; de a Stephanus névben az első S meg van fordítva; mind e név végén, mind a Rex szó után gömböcs, és a hátlapi körirat végén keresztke látható.

2. Előlapján mind a két S fekszik és mind a két szó végén gömböcs tünik föl, *visszás hátlapi körirattal,* melynek végén megfordított S után keresztke látható.

3. *Visszás élölapi köriratán* az S fekszik, a Stephan us névnek US vége, a Rex szó, valamint az egész hátlapi körirat tisztán vésett bélyeg lenyomata ugyan; de nagyon zavart.

4. Előlapján: Stephanus két T betűvel jő elő, mely névnek első és utolsó S betűje fekszik; mind e név végén, mind a Rex szó után gömböcs látható. Hátlapján *Regia Cicivitas* olvasható; ismételt veretése miatt van így elferdítve.

Az 1. és 2. számok alatt lerajzolt és leirt példányok szokott veretüek; a 3. számunak köriratát a bélyegmetsző járatlansága, vagy gondatlansága tette zavarttá; és a

4. számu példány köriratát és veretét az érmész ismételt veretése ferdítette el; mert valamint a görög, római s középkori érmelés történetében, úgy a magyar éremtanban is fordulnak elő oly érempéldányok, melyek vagy a bélyeg metszők, vagy az érmészek (monetarii) vigyáztalan gondatlansága s elhamarkodott hanyagsága miatt, eltévesztett veretűek.

Azok, kik az érembélyegeket vésték, a betűk kihagyása, hozzáadása, vagy fölcserélése által ferdítették el az érem köriratát.

Az érmészek, ha nekik a bélyeg verete nem sikerült azonegy darabnak előlapját, vagy hátlapját, néha mind a kettőt, ismételve verték és ez által az érem köriratát és veretét eltorzították. [1])

II.

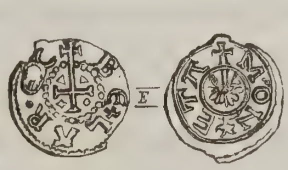
I. Béla.

Magyarország harmadát birta, mint tudjuk (1048—1061) független vezérségül. Elbomladozván I. Endre (1047—1061) király és öcscse I. Béla közt a testvéri bizodalom, háborúra keltek egymás ellen, melyben Endre lováról leesvén, összetiportaték és Béla koronáztaték meg királyul, ki a dömösi véletlen esemény következtében 1063. évben szünt meg élni.

Kétféle: vezéri s királyi kormányához képest, kétnemü színezüst érmecsei ismeretesek: BЄLA DVX és BЄLA RЄX előlapi körirattal, mind a két nemüek hátlapján változatlanúl PANNONIA körirat olvasható.

A bécsi képes krónikában I. Béláról mondatik: „Omnibus enim diebus vitae suae in tota Hungaria non est mutata moneta.“ [2]) Innen nem azt következtetik, a mit kellene, hogy I. Béla teljes életében színezüstöt érmelt, hanem azt akarják kimagyarázni, a mit nem lehet, hogy I. Bélának, az ismerteken kivül, másnemü s veretü érmecseit keresnünk merő haszontalanság.

Másnemű az itt fametszetben látható példány I. Béla (1061—1063) királytól:

+ BЄ + LA RoЄX szemcsés körbe zárt kereszt, melynek tönke egész a külkarimáig terjed, hol a körirat kezdetén más keresztkét képez, mint I. Bélának minden más érmecsein. A középkereszt első és negyedik szegletében háromszög, a másodikban gömböcs, harmadikban keresztke tünik fel.

)(+ MONETA vonalkörbe foglalt lombos vagy szirtesféle talapból (ha ez nem zúzott kereszt?) a körirat kezdeteig ke-

---

[1]) Erasmi Froelich, Quatuor Tentamina in re numaria vetere. Editio altera. Viennae Austriae, 1750. 4. Dissertatio IV. De numis Monetariorum veterum culpa vitiosis.

[2]) Chron. P. II. cap. XLV.

resztke emelkedik, a téren egyes háromszög, alul a köriratot karikába foglalt vonal osztja két egyenlő részre.

Dr. Stur Lipót gyüjt.

Ez érem előlapján gömbölyü Є betü látható, mint I. Béla többi érmein; hátlapján szegletes E fordul elő, mint elődeinek példányain, a mi azért figyelemre méltó, mivel Mader József I. Béla érmeit e gömbölyü Є miatt volt hajlandó III. Bélának tulajdonítani. [1]) Csakhogy I. Béla érmeit nem a gömbölyü Є betü jellegzi, melyre Mader támaszkodik, hanem oly keresztnek verete, melynek tönke egész a külkarimáig emelkedik föl. III. Béla (1173—1196) király érmein nem két-, hanem háromféle: szegletes E, gömbölyded Є és félhold alaku Ꮻ betűt találunk; de az I. Béláéhoz hasonló veretü kereszt itt hiányzik, mely sz. Istvánnak érmein [2]) és I. Endréinek egyik nemén fordul elő; a mi annak bizonysága, hogy ez érmeket első s nem más Bélának kell tulajdonítanunk.

Hogy I. Bélának e példányán kétféle: gömbölyü s szegletes Ɛ betüvel találkozunk, az épen nem rendkivüli tünemény; mert e betüket a köriratok, rézlapok, érmek, bélyegek, pecsétnyomók stb., a legrégibb időkben úgy mint a középkorban vegyesleg használták. [3])

De miként jöhetett gömbölyü Є betü I. Béla érmeire? E kérdést az események vizsgálata deríti föl. I. Béla vezérsége s rövid királysága alatt, két-krónikáink szerint, a byzanti aranyok használatát hozta be Magyarországba, hol ségkivül XIII. Konstantin Dukasz (1059—1067.) konstantinápolyi császár I. Bélának kortársa aranyai is voltak forgalomban, melyek előlapján: CONSTANTIN. O. ΔOVKAS. hátlapján: IHS. XRS (Jesus Christus) RЄX RЄGNANTIUM. körirat olvasható. [4]) E byzanti aranyok és I. Bélának BЄLA DVX és BЄLA RЄX köriratú szinezüst érmei azonegy időben és együtt forogtak közkézen; miből könnyü megfejteni, miért fordul elő I. Béla érmein gömbölyü Є betü, melynek ismerete magából az akkori életből fejlett ki s vésetett I. Béla érembélyegeire.

A XIV. századi bécsi képes krrónikában I. Béláról mondatik: „Fecit fabricari numos magnae monetae ex purissimo argento.“ [5]) Milyen volt az itt említett numus magnae monetae? E kérdést a krónika maga fejti meg, mely alább I. Béláról ezeket irja: „Byzantiosque permisit currere per districtum regni sui (vezérségében). Argenteos etiam Denarios, ut supra scriptum est, cudi fecit, quorum quadraginta Byzantius census erat.“ A krónikának e megfejtése alaposabb, mint azon szétágazó vélemények, melyeket Schoenvisner e kérdés eldöntésére állított össze. [6])

I. Béla megengedvén a byzanti aranyok használatát, oly érmecseket azaz denarokat [7]) veretett színezüstből, melyekből negyven darab ért egy byzanti aranyat; mert nálunk, mint tudjuk, Robert Károly (1308—1342) király veretett elsőben magyar ara-

---

[1]) Kritische Beyträge zur Münzkunde des Mittelalters. III. 57.

[2]) Dr. Érdy János, szent István első magyar király életirata Hartvik szerint. Pesten, 1854. 4. végén.

[3]) Neues Lehrgebäude der Diplomatik. III. Th. 302. Tab. XXVIII. — Elementa Epigraphices Graecae. Scripsit Ioannes Franzius. Berolini, 1840. 4. pag. 218. 231. 244.

[4]) Mionnet, De la rareté et du prix des médailles Romaines. Seconde édition, a Paris, 1827. 8. II. 515.

Saulcy, Essai de classification des suites monétaires Byzantines. Metz, 1836. 8. p, 285. Pl. XXIV. 5. 6.

[5]) Chron. P. II. cap. XLV.

[6]) Notitia Hungaricae rei Numariae. Budae, 1801. 4. pag. 104—105. 162—163.

[7]) Erdély érmei képátlászszal. Pesten. 1862. 4. I. Ferd.

nyakat [8]), ki az 1342. évben kelt érmelési rendeletében, melyet a magyar törvénytárból Schoenvisner adott ki magyarázó jegyzetekkel [9]) azon aranyokról és más érmekről tesz említést, melyeket négy évvel azelőtt és így 1342—4 = 1338. évben veretett, a mi azért kétségtelen, mert a pápai tizedszedők számadásaiban épen ez 1338. évre 100 magyar arany forint (centum floreni auri de Ungaria) fordult először elő. [10])

A régibb és ujabb történeti nagyobb, de kivált kézi könyveink I. Béláról sok tévedést hirdetnek, kiről majd azt irják, hogy első veretett aranyokat is Magyarországban; majd ezeket olvassuk róla: „Új, formájokra alkalmatosabb, értékökre jobb (ezüst) pénzeket veretett, melyek közül egy-egy az István, Péter, Sámuel régibb igen apró pénzeik (pensa, ae) közűl tizzel — honnan denarius nevök — ért fel.“ De hol vannak az itt említett sz. István, Péter, Sámuel igen apró pénzeik? Az ismeretesek szín-ezüst veretüek, nem is apróbbak I. Béla erempéldányainál.

Denarius a magyar érmelés történetében nem azért nevezteték így, mivel más tiz apró érmecset foglalt magában mint a rómaiaknál; mert a szepesi káptalan 1336. évi okiratában mondatik: *„30 marcae grossorum denariorum.“* És Robert Károly 1342-ki érmelési rendeletében olvassuk: *In florenis seu aureis denariis.*

Az érmelés egyedül ott keletkezhetett, hol a súly már meg volt határozva s állapítva. A pensa, mely már sz. István, sz. László és Kálmán királyok törvényeiben, oklevelekben, a pápai adószedők számadásaiban és magán szerződésekben számtalanszor fordul elő, nem apró pénz, nem érmecs, hanem súly, mely szintugy, mint a font (libra), gíra (marca) és egyéb súlyok, más volt a valóságban és más a számításban. IV. Béla király 1269. évi itéletlevelében rendeli, hogy a turóczi prépost azon nemeseknek, kik vele perben állottak, fizessen XIV. gírát mérlegezett érmecsekben, vagy pedig bécsi denárokban adjon X pensát egy gíráért.

Nagyobb, vagy jobb ötvű érmekből kevesebb, kisebb, vagy silányabb ötvű érmecsekből több kivántatott a rendesen X pensából álló valamely gírára.

A pápai adószedő 1341. évre följegyzé, hogy a veszprémi káptalantól kapott 13 gírát és 3 pensát apró bécsi érmecsekben, X pensát számítva egy gírára s 40 bécsi denárt minden pensára. [11])

E szerint 40 bécsi érmecs tett egy pensát, és így X pensára, vagy egy bécsi gírára kivántatott 400 bécsi érmecs.

A pápai adószedő 1341. évre irja: hogy a zágrábi aladószedőtől 36 gíra fejében, zágrábi érmekben, minden gírára 200 érmecset számítva, 22 gírát vett át. 1333. évre pedig ezek vannak följegyezve: A zágrábi karkáplánok (Praebendarii de Choro Zagrabiensi) fizettek V gírát és 3 pensát, minden gírát 5 pensával, vagy 40 garasával számítva *a zágrábi számitás szerént.* [12])

Itt az adószedő a zágrábi gírára, mely 5 pensát foglalt magában, 200 érmecset vagy 40 garast számít.

Majd minden városban és vidéken más és más súly és mérték volt használatban, melyeken valahányszor a törvény, vagy rendelet változtatott, hogy egyenlők legyenek, azok számát mindannyiszor szaporította. Majd minden városnak saját súlyu s számitásu

[8]) Egyetemes magyar Encyclopedia. Pesten, 1861. 4. III. 711.

[9]) Notitia, pag. 288—312.

[10]) Collect. Dec. pont. III. pag. 262—263.

[11]) Coll. Dec. pont. III. pag. 266.

[12]) Coll. Dec. pont. III. pag. 267. II. pag. 175.

girája volt, és e sokféle egymástól lényegesen különböző girával mérlegezték a kiadásokat és költségeket (expensae), és azokat úgy vették számba.

A pápai adószedő 1339. évi számadásaiban mondja: A pécsi püspöktől kaptam 32 és fél girát *ezüst edényekben*, *a budai súly szerint* (ponderis Budensis). 1342. évre pedig állitja, hogy a pápai kincstár részére hajtott be: 32 girát ezüstben, és 54 girát garasokban, *a budai számítás szerint* (ad numerum Budensem). Irja továbbá az 1341. évre, hogy a fehérvári káptalantól, az ürességben volt két karkáplánság jövedelmének, és ki nem fizetett tizednek fejében kapott: 19 arany forintot, és 8 girát garasokban a budai számítás szerint, *egy darab aranyban* (in uno frusto auri.). [13])

Úgy látszik, a budai suly és számítás volt a szabályozó; mert a számítók a sokféle girákat sokszor a budai sulyra s számításra, mint általánosan ismertekre változtatják és teszik át.

A pápai tizedszedők számadásaiban ezeket találjuk 1340. évre följegyezve: Én Gervasii Péter, Miklós egri püspök úrtól, hajdan (1311.) a viennei zsinatban (Francziaországban) kivetett hat évi tizedből, vettem 46. girát garasokban, minden girára 50. garast számítva, ez a budai számítás szerint tesz: 41. girát és 4. garast, a budai girát 56. garasra számítva. [14]) Az egri girát 50. a budait 56. garasra számítja, e szerint:

$46 \times 50 = 2300$. gar.

$41 \times 56 = 2296 + 4 = 2300$. gar.

János az egri püspöki megyében főesperes, fizetett egy kassai girát. [15]) Egernek saját girája volt, még is kassai girát fizetett, nem egrit.

A pápai adószedő 1332. évi számadásaiban olvassuk: A székesfejérvári prépost, fizetett prépostságától 15. girát, minden girát 40. garasra számítva, tesznek a budai számítás szerint 10 és fél girát és 12 garast. [16])

E szerint:

$15 \times 40 = 600$.

$10\frac{1}{2} \times 56 = 588 + 12 = 600$.

Valamint a girák nem voltak az országban egyenlők: úgy azok részei is különböztek egymástól, sulyra s számításra nézve. Ilyen volt a Ferto, Firting, Ferding, Viertel, fertály, negyed. A pápai adószedő 1332. évre az erdélyi fehérvári főesperességben Péter papról említi: „solvit unum fertonem fini argenti, et est quarta pars unius marcae.“ [17])

A magyar sokféle sulyok és mértékek bonyolodott történetét, részint hiteles kútfők, részint a fenmaradt suly és mérték darabok, mint látható emlékek után kellene tisztába hozni, ideje is volna e téren legalább az adatgyüjtést megkezdeni. Ki irja meg a magyar érmelés történetét?

De forduljunk e kitérés után még egyszer I. Bélához vissza, kiről azon vélemény terjedt el, hogy Adalbert annyi, mint Béla; de annak, még ekkorig senki sem adta okát: miért nem hivaték a többi Béla magyar király is Adalbert néven, hanem azok között épen csak az I. Béla?

A történeti kútfőkben jártas Cornides Dániel állítja: Általában bizonyos, hogy I. Béla Adalbert néven hivaték, és az okiratokban állandóan e néven nevezteték: Ennek

---

[13]) Coll. Dec. pont. III. pag. 271. 274. 287.
[14]) Coll. Dec. pont. III. 275.
[15]) Coll. Dec. pont. II. 33.
[16]) Coll. Dec. pont. I. 226.
[17]) Coll. Dec. pont. III. 32.

bebizonyítására Radó nádornak a sz. Dömötör monostorát 1057. évben kelt alapító oklevelét hozza föl, melyben mondatik: „Licentia piissimi Regis Andreae, eiusque fratris Adalberti invictissimi Ducis.“ Fölhozza továbbá, a másod kézből vett adatait nem említve, hogy I. Endre király Radó nádornak ez alapítványát jóváhagyja s maga állítja: „Ego autem Andreas Rex et frater meus Dux Adalbertus dilectus.“ [1])

Cornides Dániel ez állítását majd az egész magyar irói sereg elfogadta oly értelemben, hogy Adalbert annyi, mint Béla s e vélemény annyira elterjedett, hogy annak valóságáról alig kételkedik valaki.

I. Bélát bátyja I. Endre király 1048. évben, a bécsi képes krónika szerint, így hítta ki Lengyelárszágból: „Rogamus te dilectissime frater, ut ad nos non tardes venire; — — — neque haeredem enim habeo, *nec germanum praeter te.*“ [2]) Ezt a nagy szorgalmu Hevenesy nem tartá elfogadhatónak, hanem az imént fölhozott Radó nádornak alapitványát oda magyarázta, hogy I. Endrének és I. Bélának Adalbert nevü testvérök is volt. [3]) mert Radó nádor alapítványából egyedül ez tünik ki, s nem az, hogy Adalbert annyi, mint Béla.

Cornides Dániel, mint láttuk, itt ezeket akarta olvasói emlékezetébe nyomni: *Altalában bizonyos, I. Béla Adalbert néven hivaték, és az okiratokban állandóan e néven neveztetéк.*

Úgy de más munkájában épen az ellenkezőt törekszik olvasóival elhitetni, fölhozván I. Endre királynak a tihanyi apátságot 1055. évben kelt alapító oklevelét, melynek végén olvastatik: „Feliciter regnante praefato victoriosissimo Principe (Andrea I.) anno regni sui nono, et cum eo nobilissimo Duce Bela, conscriptum est hoc priuilegium.“ [4]) Hivatkozik továbbá sz. László király törvényére, melyben mondatik: „A tempore Regis Andreae, et Ducis Belae.“ [5]) Megemlíti, több más történeti adaton kivül, I. Béla érmeit is. [6])

Minthogy Cornides Dániel egymással ellenkező érvei mellett meg nem állapodhatunk: döntő bizonyítékot kell keresnünk arra: alapos-e, vagy alaptalan azon vélemény, hogy Adalbert annyi, mint Béla?

Sz. István első magyar király kimultával, Péter Otto Ursiolo (1009—1026,) velenczei vezérnek, Géza († 997.) leányával, sz. István növérével Gizelával nemzett fia foglalta el a magyar királyi széket, kit sz. István magához hivatván, mint Hartvik irja, már jóval azelőtt hadainak parancsnokául nevezett ki. Péter anyjának Sz. István nővérének imakönyvében ily czímü imádság is foglaltatik: „Pro Petro filio meo unico et exercitu eius.“ Ez határozza meg az imakönyv korát, mely utóbb Gertrud II. Endre magyar király nejének, ettől leányának sz. Erzsébetnek birtokába jutott Sz. Erzsébet e gyönyörüen írott, müvészi festményekkel és aranyozásokkal ékes imakönyvet, hihetőleg anyja fivérének Bertoldnak, előbb kalocsai érseknek, utóbb (1218—1251.) aquilejai patriarchának javaslatára, 1220. körül a friuli (Forojulium) káptalannak ajándékozta, mely imakönyvnek naptárát és általános litaniáját Althán Salvaroli gróf adta ki. [7])

---

[1]) Danielis Cornides, Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii, Budae, 1802. 4. pagina 29. f.)

[2]) Chron. Part. II. cap. 43.

[3]) Hevenesy. MS. Tom. XXVIII. GG. General. Reg. Hung.

[4]) Cod. Dipl. I. 393.

[5]) S. Ladislai Regis Decret. Lib. III. cap. 2.

[6]) Danielis Cornides, Regum Hung. qui saeculo XI. regnavere, Genealog. Posonii, et Cassoviae, 1778. 4. pag. 91.

[7]) Friderici Althani ex Comitibus Salvaroli Forojuliensis, De Calendariis in genere, et specatim de Calendario Ecclesiastico Dissertatio. Venetiis, 1753. 8.

Ez egykoru magyar királyi Codex általános Litaniájában, melynek Salvaroli: Litaniae Gertrudianae saeculi X. nevet adott; *Adalbertus* és *Béla* külön jönek elő. A litania czíme ez: „Incipit Laetania universalis," ebben a 314 (nem 214) lapon az első sorban nagy betükkel ez áll: *Sancte Adalberte.* Or. (ora pro nobis), és a 315. (nem 215) lapon az utolsó előtti sorban ez olvastatik: *Sancte Bela.* Or. (ora pro nobis). Ezekből az tünik ki, hogy Adalbert nem Béla, Adalbert sem annyi, mint Albert.[8])

A nyelvészek így értelmezik a Béla nevet: a szláv bel annyi, mint fehér; mert Belgrád, Alba Graecorum, Nándor-Fehérvár; és így Bela annyit jelent, mint fehér. Csakhogy e fogalmat I. Béla magyar királyra bajos alkalmazni, ki krónikáink szerint, barna arczszíne s kopasz feje miatt Szögszárnak, barna kopasznak nevezteték.[9])

És Babylon, messze túl esett Belgrádon, melyről Jeremiás profétánál olvassuk: „Capta est Babylon, confusus est Bel." Azaz: Káldi fordítása szerint: Megvétetett Babylon, megszégyenült Bél.[10])

Mások úgy vélekednek, hogy a latin bellus, és ettől kölcsönzött franczia bel, olasz bello szók szerint, Béla annyit jelentene, mint szép, vagy fehér, villogó; de így Béla inkább Formosus, Candidus, vagy Fulgentius volna, mint Edelbert, Adalbert, kiről Hartvik sz. István első magyar király életirójánál olvasható: Sz. Adalbert püspök Poroszországba menvén Isten igéjét hirdetni, ott ugyanazon évben (997-ben) martirság pálmaágával koszoruztaték meg. Adalbert tehát vértanú; Béla pedig oly bibliai személynév, mint József, vagy Benjamin, kinek első szülött fia volt Béla.[11]) Volt Béla bibliai helynév is szintúgy, mint nálunk.[12])

Nem nyomozzuk tovább a Baal, (innen bálvány) Bala, Bale; Bel, Bela, Belus stb. neveket az őstörténeti kútfőkben, a mondottakból is határozottan és tisztán látható, hogy Béla és Adalbert, a prágai püspök és Benjamin fia igen nagy távolságban állanak egymástól, kiknek azonítása, az Onomastikon, helyesebben, Onomatologia szerint is teljes lehetetlen. Mi lenne az idegen eredetü, jelentéssel biró személynevekből, ha azokat mind magyarra akarnók értelmezve lefordítani? Így a helyes, nyelv szokás szerint alakult: Clemens, Kelemen; Desiderius, Dezső; Innocentius, Incze; Eusebius, Özséb stb, nem maradhatnának többé; hanem mint Hilarius, Vidor; Pius, Jámbor; Leo, Arszlán stb. volnának magyarra átteendők.

III.

I. László (szent.) (1077—1095.) magyar király.

A muzeumi éremgyüjtemények még akkor butortalan teremében, hosszu asztal mellett, éremhalmazok között ültem egyedül; midőn 1857. évi sept. 10-kén néhai Szabó János, buzgó régiséggyüjtő, régi tisztelt barátom, örvendetes arczczal lépett be hozzám, a mi azelőtt is gyakran megtörtént; de most szemeiből lehete kiolvasnom, hogy ritkaságot akar mutatni. Eleibe mentem. „Sz. Lászlónak, úgy mond, VII. féle nemü érmei

---

[8]) Ikonographie der Heiligen: Ein Beitrag zur Kunstgeschichte. Berlin, 1834. 8. S. 1. 3.

[9]) Danielis Cornides, Regum Hung. Geneal. pag. 349.

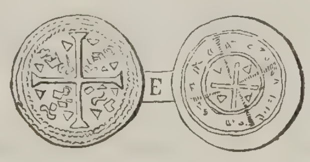
[10]) Prof. Jeremiae. Cap. XLVI. 1.

[11]) Filii Benjamin: Bela — —." Gen. Cap. XLVI. 21. — I. Paralip. VII. 6. VIII. 1.

[12]) Relandi Palaestina. Pag. 464.

ismeretesek; imitt a VIII. nemü s átnyujtá a példányt, folytatván beszédét, most jutottam birtokába, Ó-Buda területén, a lőpormalmok vidékén találták." Első gondom volt, hogy e mindkét lapra vert féllemez érmek (Halbbrakteaten) neméhez tartozó gyönyörü egyetlen példányt lerajzoltassam; a mi helyesen történt; mert rokoni 1861-ben jul. 16-kán jelenték Szabó János orvostudor, és nyugalmazott országos szemorvos gyászos kimultát. Nevezetes éremgyüjteményei s többnyire Heves vármegyében Mátra környékein talált, bronz korszaki változatos eszközei eladatván, ez egyetlen érempéldány gróf Berchtold Zsigmond gyüjteményeibe került, ki hol Bécsben, hol Prágában, vagy morvaországi birtokán tartózkodik.

Az a 6. sz. alatt lerajzolt példány:

Elölapján: kettős körbe zárt egyenkaru nagy kereszt látható, melynek karjai háromszög végüek, szögleteiben eleinte három, végre két háromszög között: LAD — ISL — AVS — REX olvasható.

Hátlapján: két vonalkörben vak körirat áll, mely inkább PANONAI (Pannonia helyett), mint LADISLAS; mert e sz. király minden érmeinek hátlapján e két névnek egyike olvasható. Közepett kisebb vonalkereszt, szögleteiben háromszög és az előlapi nagy kereszt átvert nyomai láthatók.

RÓMAI FELIRATOK ERDÉLYBŐL.

II. KÖZLEMÉNY.

TORMA KÁROLY

M. AKAD. L. TAGTÓL.

I. közleményem *) közzététele óta 1863. és 1864-ben archaeologiai tárczám több érdekes felirati számmal gazdagúlván sietek tartalmát hazai régiségkedvelőinkkel megismertetni.

Oláh-Péntek.

4′ 1½″ magas — 2′ 3″ széles zöldporondkő síremlék

D M
AEL·DIAIES
VIS·AN· LXXXV
E T·POSVI·AV
RELIVS · DITV
GENIVS · FILIV
ET · HERES · PATRI
C A R I S S I M O
B M

„*Dis Manibus Aelius Diaies visit* (*így*) *annis 85, et posui* (*t*) *Aurelius Ditugenius filiu* (*s*) *et heres patri carissimo bene merenti.*“

Jelenleg Dézsen a megyeház udvarán. Találták 1860-ban Dézstől délnyugotra az oláh-pénteki határnak nyugati részében egy délnek fekvő lankás oldalon. A mint értesültem e lelet helyén egykori kőépületek nyomai lennének felismerhetők. Alkalmam még nem lévén e helyet megvizsgálhatni, nem tudom, hogy való-e ez állítás, a mely valósulása esetében elég fontos adatot nyujtana Erdély északi részének ókori földiratára nézve. A római hadút ugyanis Patavissa illetőleg Napocától a Kis-Szamos völgyén nyult északfelé az alsó-kosályi illetőleg az alsó-ilosvai állótáborig; más állótábornak tehát s ennek

---

*) Az I. közleményt l. Archaeologiai Közlemények III. k. 141—150 l.

nyomán tán több állótáboroknak e hadúton kivül való fekvése valamely más hadútnak a kis-szamosi hadútból való kisugárzását feltételezi, a mi aztán a kis- és nagy-szamosi állótáborlánczolatnak nyugot felé Paralissummal való egybeköttetésére fogna vezetni. Gyanítom azonban, hogy feliratunk leleti helyén egykor csupán valamely magán épület, tán major létezhetett, s az állítólagos épületek helyén valamely állótábor terjedelmesebb nyomait alig kereshetnők.

Szamosújvár.

3′ 5″ magas 2′ 3 1/2 széles töredéke egy zöldporondkőből faragott sírkőnek, melyen koszorú által képezett körben szakáltalan férfi dombormivü mellképe, két oszlopon nyugvó félkörü boltozat alatt, látható. Az ábra alatt a felirat olvasható.

D • M
DAPHNO •
/ / ' / / / / /

„*Dis Manibus Daphno. . . . .*“

E sírkő-töredék több római dombormivü faragványnyal a Szamosújvártól északkeleti irányban 1/2 óra távolságra fekvő Szamosújvár-Némethiben az ev. reformatusok templomának falába kivül van befalazva. Nincs kétség benne, hogy e római müemlékeket a szamosújvári római állótáborban találták, s az egykori szamosújvár-némethi német települök mint falanyagot templomuk sanctuariumába — mert a jelenlegi templom az egykorinak csupán szentélye — falazták be. *)

Kolozsvár.

1.) 0. 58 magas — 0. 25 3/4 m. széles csigamészkő fogadmányi-oltár.

D O
S I L V A N O
P R O S A L V
T E A E L I V L I A
N I S E C V R^VS
P O S V I T

„*Deo Optimo Silvano pro salute Aelii Juliani Securus posuit.*“

Látható az erdélyi muzeumban. Találták 1863-ban a Kolozsvár mellett levő Dezmér határának egy a Kis-Szamos völgyére nyiló völgynyilatában egykor létezett kétségtelenül római jellegü épület romjai között, a melyektől nem messze láthatók a Kolosvártól Apahida felé vezető római hadút nyomai. Hogy ez épület — egykor tán valamely kéjlak vagy major — a kolozsvári római telepedéshez tartozott, kétségtelen.

---

*) E régi templom hihetőleg a XIV-ik században épült. Templomépítészeti-tanunk *Henszlmann* és *Rómer* tudós hazánkfiaitól, kik azt 1864-ben vették vizsgálat alá, várja e régi templomnak, s főkép egy benne levő szerfelett régi — tán a XIII-dik században készült — síremléknek megismertetését.

2.) 0. 76 m. magas — 0. 31 m. széles csigamészkő fogadmányi-oltár.

V E N E R I
V I C T R I C I
A V R · V M B R I
A N V S · V I ND
D E C · V · S · L · M

„*Veneri Victrici Aurelius Umbrianus Vindex decurio votum solvit lubens merito.*“
Jelenleg az erdélyi muzeumban. Találtam 1863-ban Schütz József belső-tordautczai 123 sz. házánál irásos részével lefelé fordítva lépcsőül alkalmazva.

3.) Csigamészkő fogadmányi-oltárnak 0. 29 m. magas — 0. 13. m. széles, és 0. 23 m. magas — 0. 17 m. széles töredékei.

/ / / / / / / / / / / / NIAE
/ / / / / / / / / EDEC ·

EAVREL / / / / / / / /
ANVS · A / / / / / / / /

„ . . . . *niae*. . . . . *de decreto* . . . . *et Aurelius* . . . . *anus A* . . . . . .“, vagy ha a töredékek meg vannak cserélve: „ . . . . *et Aurelius* . . . . *anus a* (*ugur colo*) *niae* . . . . . . *de decreto*. . . . .“*)
Jelenleg a kir. főkormányszék levéltárában. Találták 1845—46 tájt a kir. főkormányszéki épület udvarán.

4. 1 $^1/_2$ m. magas — 0. 29 m. széles csigamészkő fogadmányi-oltár.

I · O · M
EX · VISV
P · AELIVS
M A X I M VS

„*Jovi Optimo Maximo ex visu Publius Aelius Maximus.*“**)
Jelenleg az erdélyi muzeumban. Találták 1845 tájt a monostorutczában.

5. 0. 58. m. magas — 0. 58. m. széles csigamészkő emléktábla.

IMP · CAES · L · AELIO
AVREL · COMMODO
P · F · AVG · SARMGER
MANIC · MAX · BRITT ·
O B H O N O R E M D E C ·
A E L C O N S T A N T I S
PROC · EIVSET · IVL · PA
/ A T I A N I Q V O N D M

*) Hibásan közlötte *Neigebaur*, Dacien 225, 10. sz.
**) Hibás sorrenddel közlötte *Neigebaur*, u. o. 224, 9. sz.

//// AXI · IANVA
//:// · COL · ET
//////// IVS
/ / . / / . . / /

Jelenleg Kolozsvárt Szabó Ferencz külső-magyar-utczai kertjében. E feliratos kőről következőket jegyzette fel *Pap Szathmári Mihály* „Numophylacium Tsepregianum" czímü kézirati munkájában: *) „Claudiopoli in arce veteri, óvár dicta, a 1791 die 12 maji cives quidam in cella pecuniam quaerentes lapidem hunc litteratum invenerunt, et eximendo vitiarunt. Ab iis magno aere redemptum in villam suburbanam deportavi ego M. P. Sz."; magát a feliratot pedig így közli:

IMP · CAES · L · AELIO ·
AVREL · COMMODO
P · F · AVG · SARM · GER
MANIC · MAX · BRITT ·
OBHONOREMDEC ·
AEL · CONSTANTIS
PRO · EIVS · ET · IVL · PA
// TIANI · QVONDM ·
////// ATL · IANVA
///// R · COL · ET
I · FL · GERMANVS
DEC · COL · QVODDC ·
ALARESPROMISE
RVNT · PECVNIASV
A · POSVERVNTID
D · D ·

Látható tehát, hogy e felirat alja — a 12—16 sor — elveszett. A fenmaradt felső rész s *Pap Szathmári* kiegészítése nyomán tehát — azonban kiigazításával kétségtelen tévedéseinek — az egész felirat így olvasható: „*Imperatori Caesari L. Aelio Aurelio Commodo Pio Felici Augusto Sarmatico Germanico Maximo Brittanico ob honorem decuriae, Aelii Constantis procuratoris ejus et Julii Pa* (1?) *atiani quondam* (hivatali állása), (M) *aximus Januarius* (augu) *r coloniae et Julius Flavius Germanus decurio coloniae quod decuriones alares promiserunt pecunia sua posuerunt. Locus datus decurionum decreto.*"

E felirat több tekintetben nevezetes. Kétségtelenné teszi az ugyanis, hogy Kolozsvár egykor telepváros *colonia* volt, mivel decuria s így decurio, augur, kikről emlékezet van téve e feliraton, csupán coloniákban léteztek. Több versen**) mondám ki abbeli véleményemet, hogy Kolozsvárnál az egykori Patavissát, Szamosújvárnál pedig Napocát kell keresnünk. De e véleményemet több ok, főleg pedig e felirat nyomán immár egészen fel kell adnom. *Pap Szathmári Mihálynak* nem rég kezembe került fentebbi kiegészítő jegyzete t. i. kétségtelenné teszi, hogy e feliratot Kolozsvárt találták; már pedig e felirat — mint említők — világosan colonialis vallási főnökről és polgári tisztviselőről, tehát kétségtelen colonialis szerkezetről tanúskodik. A *Neigebaur* által közlött 223,

*) Az erd. muzeum könyvtárában.
**) Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei, I. III. k. A Magy. Tud. Akad. Évkönyvei XI. k. 2 d. stb.

1—2—3; 224, 6; 226, 17. sz. feliratok már régebben gyaníttatták ugyan velem azt, hogy az azokban előjövő *municipium*, *decurio et aedilis coloniae*, *augustalis coloniae NAP(ocae)*, *dispositor areae et horrei Cereris*, *decurio coloniae aedium praefectus* kifejezések nyomán Kolozsvárnál telepvárost kell keresnem, — de *Neigebaur*, *Seivert* és *Katancsich* után tévén közleményét, megállapítottnak még sem tartám e feliratoknak a kolozsvári *kétségtelen* leletekhez való tartozását, s így azokban teljesen bízni nem mertem. Hiedelmemben megerősített *Neigebaur* 224, 8. sz. felirata, mely azonban azóta gyártott — hihetőleg *Literati Nemes Sámuel* által gyártott — feliratnak bizonyult be. Ennek végsora COL P(atavissa), t. i. véleményemnek csak kedvezvén, egyenesen arra útalt, hogy Kolozsvárnál Patavissát keressem. De ebbeli hiedelmemet leginkább megerősítette az, hogy Patavissa L. Septimius Severus alatt telepvárosi jogot szerezvén magának*), a *Neigebaur* által közlött említettem feliratoknak valóságos coloniára útaló kifejezéseit jogosan Patavissára alkalmazhatám. E hiedelmem s más hozzávetéseim folytán tehát szinte eldöntöttnek tartám a Patavissa s Napoca egykori holléte feletti zavart. S ime majdnem egyszerre találom a 2—3 s a jelen sz. alatt közlött feliratokat, a melyeken előfordúló kifejezések nyomán azonnal világos lett, hogy Napoca csakugyan Kolozsvárnál feküdt; mert különösen kérdés alatti feliratunk kétségenkivülivé teszi, hogy az egykor ennek leleti helyén létezett római telepedés *már Commodus alatt* telepvárosi ranggal birt, s hogy így *e császár* uralkodása alatt ott más telepváros mint Napoca nem létezhetett; világos lett, hogy a vicusból *csak Septimius Severus* alatt várossá emelkedett Patavissát többé nem itt, hanem máshol kell keresni. Hogy hol? azt közelebbről szándékozom vizsgálataim nyomán előadni, a midőn a fentebbiekben módosított nézetemet is okadatoltabban fogom részletezni.

Ez emléktábla keletkezési módja is szerfelett érdekes. Úgy látszik ugyanis, hogy a lovas segédhadak tiszteitől — mert csak így értelmezhető a *decuriones alares* kifejezés, ha ugyan helyes *Pap Szathmári* olvasása — tett, de be nem váltott fogadalmat, t. i. az emléktábla állítását két telepvárosi tisztviselő Maximus Januarius augur, és J. Flavius Germanus decurio saját költségükön valósíták.

Érdekes végül e felirat azért is, mivel valamely segédlovassági osztálynak Napocában való állomásozását is bizonyítja. Hogy e lovas segédhadosztály a *Cohors I. Flavia Virginea Hispanorum militum corporis equitum* (vagy *equitatus*) volt-e, mint a hogy ez osztályt az ajtoni római mértföldoszlop nevezi**), vagy valamely más nemzetiségü auxiliaris ala, vagy cohors equitata? eldönteni nem lehet.

Torda.

1. 2′ magas — 1′ széles mészkő fogadmányi-oltár

I O M
V A · R O M
A V R E L I X
V · S · L · M ·

„*Jovi Optimo Maximo Valerius Romanus, Aurelius et Felix votum solvit lubens merito*.“ ***)

---

*) *Ulpianus*, Digest. Liber, 15, 1, 9. „Patavicensium vicus, qui a Divo Severo jus coloniae impetravit.“

**) L. *Neigebaur*, 221. 1; s jobban a Magy. Tud. Akad. Évkönyvei. XI. k. 2. d.

***) Hibásan közlötte *Ackner*, Transsilvania Beiblatt des Siebenbürger Boten, 1856—1857. 43-dik szám, 169. l.

Jelenleg Tordán a városház folyosóján. Találták a város malmának új árkában 1860-ban.

2. 0. 78 m. — 0. 31 m. széles porondos-mészkő fogadmányi-oltár *Pap Szathmári Mihály* fentemlített kéziratában nem jelölvén meg e feliratos kő leleti helyét, anyagjának az egykori Salinae romjai között lelt faragott- vagy feliratos müemlékek anyagjával való egyformasága miatt azt a tordai leletek közé soroztam

IOMSTATORI
ITEMBISVISO
//MMAXIMI
NVSTRIB · MIL
/VMPROSVASV
ORVMQSALVTE
VSLM

„*Jovi Optimo Maximo Statori item bis viso* (Ae?) *m* (ilius?) *Maximinus tribunus mil* (it) *um* (vagy *tribunus militum legionis V. Macedonicae*) *pro sua suorumque salute votum soluit lubens merito.*"*)

Jelenleg Kolozsvárt Szabó Ferencz kül-magyarutczai kertjében.

Károly-Fehérvár.

1. 1′ 3″ magas — 9″ széles töredéke egy porondosmészkő síremléknek

/// M
/////SEIOR//////
//////IX · AN · II/////
//////VSSECV/////
///////IIAV////////
///////////////

„(Dis) *Manibus* ...... *Seior* (vagy ... *scio R* .... v) *ixit annis II.* .... *us Secu*(ndus vagy *Securus*) ...... (vixit annis) *II Au* .... "

Jelenleg Maros-Portuson Kornya Nyikulájnál. Találta 1863-ban ugyanott.

2. 2′ 9″ magas — 1′ 6″ széles porondos-mészkő fogadmányi-oltár

I /// ///
CETERISQVEDIIS
DEAB · //////////MO
////////VS////
T · IVL · CASANVS · DEC
SAT · MAG · PROSALVE
SVA · SVORVMQVE
OMNIVM · POSVIT

„*Jovi* (Optimo Maximo) *Ceterisque Diis Deabus* (Omnibus Im)*mo*(rtalib)*us Titus Julius Casanus decuriae Sat*(*urniae* vagy *Saturninae*) *magister pro salute sua suorumque omnium posuit.*"

---

*) Hibásan közlötte *Neigebaur,* 207, 51. sz.

Jelenleg Alvinczen a 155. sz. ház előtt az utczán. Kétségkivül maros-portusi lelet. Érdekes, sőt az Erdélyben lelt római feliratok között egyetlen kifejezés a *decuriae Saturniae magister*. Hogy T. Julius Casanus az egykor Apulumban létezett decuriák törvényszéki személyzetéhez tartozott-e — a mely esetben aztán curia kellene hogy álljon a decuria helyett*), — vagy valamely városrész, tán a földmivelőkből álló decuria közigazgatási főnöke volt — a mely esetben *decuriae Saturniae magister-t* kellene olvasni — ? vítatni nem tudom.

3. 1. 90 m. magas — 0. 90 m. széles szürkésfehér-márvány síremlék. Tetején koszorú által képezett kerek mélyedésben balra nő, jobbra pedig férfiú dombormivű mellképe, a két felső szegleten delphinek, az alsó szegleteken pedig gryphek láthatók.

D M
C · SENTIOCF · SVLP
FLACCOANTIQ
VET · LEGXIIIIGMV
DECCOLDACSARM
VIX AN LXXV
CSENTIVSFLACCI
/ / VSFILIVSETHERES
/ / / C

„*Dis Manibus Cajo Sentio Caji filio Sulpicio Flacco Antiquo veterano Legionis XIII. Geminae Martiae Victricis decurioni Coloniae Dacicae Sarmisegethusae vixit annis 75, Cajus Sentius Flacci* (n) *us filius et heres* (faciendum) *curavit*“**) ·

Jelenleg Alvinczen a 4. sz. ház homlokfalának jobb kéz felőli szegletébe dült helyzetben van befalazva. *Neigebaur* úgy látszik Károly-Fehérvárt a püspöki lak udvarán, kertjében, vagy a gróf Batthyány-féle intézetben látta e feliratot, s onnan csak később kerülhetett mostani helyére, a mondott alvinczi ház falába, mely a k.-fehérvári káptalan tulajdona. Hogy maros-portusi lelet, bizonyos.

4. 5′ 3″ magas — 2′ 4″ széles porondos-mészkő síremlék. Tetején halfarkban végződő lovak, delphinek s ülő oroszlánok, közepén koszorú, és e felett angyalfő láthatók.

D M
MVCASENV
S · CESORINI
AEQVESEX^S L
CVL · COSVI
XITANNIS · Xx
RESCVTVRME
SOIE · COIVX ·
PIENTISSIMA
POSVIT ·
B M

„*Dis Manibus Mucasenus* (vagy *Mucius Asenus*) *Cesorinius aeques ex* . . . . *consulari vixit annis 20, Rescuturme? Soie? Conjux pientissima posuit bene merenti*“ ***)

*) V. ö. *Orelli-Henzen*, 7420 f. sz.
**) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 157, 243. sz.
***) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 154, 222. sz.

Jelenleg Károly-Fehérvárt a „Nap“ czímü 568. sz. szálloda kerti oldalfalába befalazva.

A quadratarius hibája miatt fájdalom a halott rangfokának minőségét kibetüzni nem lehet. *Eques ex* LeGVL nem lenne jogosult olvasás, mert az V-dik legio mindig csak Macedonicának neveztetett. *Eques ex* LeGVLo *consulari*-ra gondolni merészség volna; de ez értelmezés minden szokatlansága daczára mégis legelfogadhatóbb. A consularis kiváltságoltak jegyzéke ez esetben egy eddig ismeretlen hivatali fokkal a gyümölcs- vagy szőlőszedők rangfokával gazdagulna. *)

5. 3′ 7″ magas — 1′ 5 1/2″ széles porondos-mészkő fogadmányi oltár

FORTVNAE
REDVCI
Q ▴ CAECILIVS
LAETVSLEG
AVGLEGXIII
GEMVLS

„*Fortunae Reduci Quintus Caecilius Laetus Legatus Augusti Legionis XIII Geminae votum lubens solvit.*“ **)

Jelenleg Károly-Fehérvárt a sétányon.

6. 4′ magas — 2′ 1/2′ széles porondos-mészkő fogadmányi-oltár

I ▴ O ▴ M
C ▴ CAERELLIVS
SABINVS ▴ LEG
AVG ▴ LEG ▴ XIIIG
ET ▴ FVFIDIA
POLLITTAEIVS
VOTO

„*Jovi Optimo Maximo Cajus Caerellius Sabinus Legatus Augusti Legionis XIII Geminae et Fufidia Pollitta ejus voto.*“ ***)

7. 4′ 2″ magas — 1′ 11″ széles porondos-mészkő fogadmányi-oltár.

IVNONI
REGINAEPO
PVLONIAE
DEAEPATRIÆ
C ▴ CAERELLIVS
SABINVS ▴ LEG
AVG LEGXIIIG
ET ▴ FVFIDIA
POLLITTA ▴ EIVS
VOTO

*) Emberünk aranyváltó — *auri legulus* vagy *legulus aurarius* — nem lehetett, mert ez a foglalkozás nem volt katonai hanem polgári foglalkozás, a mivel aztán a *consularis* melléknév ellenkeznék. De aztán a fentebbi értelmezés esetében a főnév mellől az *aurarius* melléknév vagy *aurariarum* jelölő főnév sem maradott volna ki.

**) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 129, 23; és 145, 146. sz.

***) Hibás pontozással közlötték *Bielz*, Transsilvania Nf. I. 106 és 139. l., a „Korunk“, 1861-ki folyamának 195. számában, és Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen XXIV. k. 143. l.

„*Junoni Reginae Populoniae Deae Patriae Cajus Caerellius Sabinus Legatus Augusti Legionis XIII. Geminae et Fufidia Pollitta ejus voto.*“ *)

8. 4′ magas — 2′ széles porondos-mészkő fogadmányi-oltár

MINERVAE
IOVISCONSILI
ORVMPARTICI
PI C · CAERELLIVS
SABINVS · LĒG
AV̄G · LĒG XIIIG
ET · FVFIDIA
POLLITTAEIVS
VOTO

„*Minervae Jovis Consiliorum Participi Cajus Caerellius Sabinus Legatus Augusti Legionis XIII. Geminae et Fufidia Pollitta ejus voto.*“**)

Találták mind hármat 1861-ben a k.-fehérvári vár új kapuerődítvényének készítése alkalmával. Én e feliratokat 1863-ban láttam; hogy azóta hová kerültek — mert már 1864-ben nem láttam azokat K.-Fehérvárt — nem tudhattam meg.

Kis-Kalán.

2′ /½″ magas — 9″ széles likacsos fehérmészkő (travertin) fogadmányi-oltár.

HERCVLI
M · IVL
PROCLIA
NVS · VET
VLS

„*Herculi Marcus Julius Proclianus veteranus votum lubens solvit.*“

Jelenleg Déván Váradi Ádámnál. Találták 1860-ban kis-kaláni a meleg-fürdővel szemben levő domboldalon.

Várhely.

2′ 11½″ magas — 2′ 8″ széles szürkés fehér-márvány sírkő kettétörve

D M
LVSIAE · PRISCAE
VIX · AN · XVII ////
VLP · ROMVL ////
CONIVGI //////
MERE //// I
H S ///

---

*) Hibás pontozással l. *Bielz,* Transsilvania Nf. I. 106. és 138. l., és a „Korunk“ 1861-i foly. 195. sz., és Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen XXIV. k. 142. l.

**) Hasonlókép u. o.

„*Dis Manibus Lusiae Priscae vixit annis 19? Ulpius Romulus conjugi bene merenti hic sita* (est).“

Találták 1863-ban a vajda-hunyadi vár mellett a Szent-Péter hegyen. Anyagjáról — mely a hátszegvidéki római emlékek anyagjával egyezik e feliratot a várhelyi leletek közé soroztam.*)

Jelenleg Vajda-Hunyadon Benedikty Albertnél.

Vajda-Hunyad.

1. 1′ 7″ magas — 1′ 1″ széles veres sienit síremlék töredéke

/// M
//////// VITA
////// I▴M▴
////// AE
////////

„(Dis) *Manibus* .... *vita* (vixit annis.) *I m*(ensibus. .fili)*ae* (. . . . .).“

Találták 1863-ban a v.-hunyadi Sz.-Péter hegyen. Jelenleg Vajda-Hunyadon Benedikty Albertnél.

2. 1′ 1½″ magas — 1′ 5″ széles veres sienit sírkő töredék

////////////////
//////// NTESPII ///
/////// CERVNT
////// IBI ▴

„(. . . . . pare)*ntes pii*(ssimi . . . . . fe)*cerunt* (. . . . . et s)*ibi.*“
Találták ugyanakkor s ugyanott. Jelenleg az előbbivel egy helyt.

3. 2′ magas — 2′ 1½″ széles veres sienit síremlék töredéke

D ///
M ▴A //////////
NV/////////////
M//////////////
///////////////

„*Dis* (Manibus) *Marcus A*(. . . . .) *nu*(s vixit annis . . . . .) *m*(ensibus . . . .).“

Ugyanakkor. Ugyanott. E három utóbbi feliratos síremléket egykor hihetőleg a Sz.-Péter hegyen létezett római telepedés romjaiból ásták ki, s alkalmazták a vajdahunyadi vár kertjében létezett nyaraló diszít-ményéül. **)

---

*) V. ö. tudósításommal a sz.-péterhegyi leletekről. Az erd. muz. évk. III. 130—131., és u. o. 139—140. l.

**) V. ö. u. a., u. o.

Al-Pestes.

1′ 10 ½″ magas — 9″ széles veres sienit fogadmányi-oltár

I▴O▴M
T▴F ▴ GRAT
VS▴
V▴S ▴ L

„*Jovi Optimo Maximo Titus Flavius Gratus votum solvit lubens.*“

Találták az al-pestesi határon a Cserna vizétől nem messze. Jelenleg Al-Pestesen Vályа Ignácznál.

Cserna-Keresztúr.

2′ 6″ magas — 1′ széles veres sienit fogadmányi-oltár.

ACVINO
DOM
S V L A R I
V▴L▴S▴

„*Acvino* (*Silvano* helyett) *Domestico Sulpicius Ari . . . . votum lubens solvit*“.

Találták a cs.-keresztúri határon a falutól nem messze. Jelenleg látható Cs.-Keresztúron Furka Józsefnél.

Miután *Acvinus* vagy *Aquinus Domesticus* nevü istenség a római mythologiában merőben ismeretlen, hajlandó vagyok feliratunk első sorát a quadratariustól ismerhetlenné ferdített *Silvanus*nak olvasní.

V e c z e l.

Veres sienit sírkő 2′ 7 ½″ magas — 2′ 2 ½ széles töredéke

D ///
AVR▴AVGVS //////
VIX▴ANIII▴////////
CIANVS /////////
VALER//////////
////////////////

„*Dis* (Manibus) *Aurelius Augus*(tinus) *vixit annis* 3 (. . . . .) *cianus* (. . . . .) *Valer . . . . .*“.

Találták 1853-ban. Jelenleg Herepén Szirb Mihálynál.

2. 2″ 4″ magas — 2′ 9″ széles töredéke egy veres sienit síremléknek

/// . ///
/ / / / / / VITAVIX
AN·L·VLP·PROVI
NCIALIS·C O N
B M P

„Dis Manibus . . . . .) *vita vixit annis 50, Ulpius Provincialis conjugi bene merenti posuit*"

Találták 1856-ban. Jelenleg Veczelen Gáspár Petrucznál.

3. 2″ 9″ magas — 1′ 1″ széles veres sienit fogadmányi-oltár

I·O·M
M·COC E
I V S
T H E M
V S L M

„*Jovi Optimo Maximo Marcus Coccejus Themo votum solvit lubens merito.*"
Találták 1846-ban. Jelenleg Thuri József kertjében Déván.

4. 1′ 6″ magas — 10″ széles veres sienit fogadmányi-oltár

SILVAN
ODOM
ESTICO
V o T v S o M

„*Silvano Domestico Maximo votum solvit merito*"

A veczeli görög-egyesült egyház czinteremében sirkő gyanánt levén régóta felállítva nem tudhatni mikor találták. Jelenleg az erdélyi muzeum sajátja.

5. 2′ 4″ magas — 1′ széles töredéke egy porondos-mészkő emléknek

///////// AESVI
//////////REG
//////////FABI
//////////////V·LEG
///////////////// MP
//////////////// XIX
////////////////// I
/////////////////////

Találták 1860-ban. Jelenleg az erdélyi muzeum sajátja.
Nagyon meglévén e felirat csonkítva, olvasását megkisérteni sem lehet.

6. 1′ 6″ magas — 8″ széles fehér-mészkő fogadmányi-oltár

SILVAN
DOM
SACR

„*Silvano Domestico sacrum.*"
Találták 1850-ben. Jelenleg Déván Spanyik Józsefnél.

7. 2′ 5″ magas — 10 ½″ széles veres sienit fogadmányi-oltár

C·T·MAZ
AVRE·D
IONISIV
SCVRPOS

„*C. T. Maz? Aurelius Dionisius curio posuit.*"*)
Déván Váradi Ádámnál.

E felirat első sorát értelmezni nem tudom. Hogy e sor nem Aurelius Dionisius előnevéhez tartozik épen úgy szükségfeletti mondani, mint azt, hogy ez emlék az utolsó sor kifejezése szerint fogadmányi oltár; ebből kifolyólag mivel az istenség neve, melynek az emlék emelve volt róla el sem maradhatott, de félremagyarázhatatlanul az istenség nevét — ép lévén az emlék — más mint az első sor nem tartalmazhatja, s végül tudva lévén, hogy a curio vallási főnök létére leginkább saját kedvencz isteneinek emelt fogadmányi-oltárokat: nem lehetetlen, hogy az első sor valamely ismeretlen-, tán daciai helyi- vagy valamely ázsiai istenség nevét rejti magában.

8. 3′ 5″ magas — 1′ 4 ½″ széles veres sienit fogadmányi-oltár

HERC·INVICT
//RO·SAL·IM///
//SEP·SEVER·P///
////MARC·AV/////
//////////////

„*Herculi Invicto pro salute Imperatorum L. Septimii Severi Pii Felicis et M. Aurelii Antonini (Caracalla)....*"**)
U. o.

9. 1′ 3″ magas — 9″ széles veres sienit fogadmányi-oltár

///IAAE·ETERN//
// ANCTISSIMEIS
SATILIA·BASSA
FIL·PERGAMIA
NI· PRAF·EQ
V·S·L·M

„(D)*ianae Etern*[ae S]*anctissime Issatilia Bassa filia Pergamiani praefecti equitum votum solvit lubens merito.*" ***)
U. o.

Hogy a veczeli állótáborban egykor a *cohors II. Flavia Commagenorum* állomá-

---

*) Hibásan közlötte *Neigebaur*. 56., 27. sz.
**) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 56., 25. sz.
***) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 56., 26. sz.

sozott kimutattam több felirat nyomán *); hogy az *Ala I. Hispanorum Campagonum* is Veczelen feküdt bebizonyítható két veczeli — de jelenleg Déván levő feliratból **); ebből kifolyólag Pergamianus kétségkivül nem a *gyalog* II-dik commagenus segédosztály, hanem a *lovas* I. spanyol auxiliaris ala paranacsnoka volt, félre nem lehetvén az EQ*vitum* kifejezést magyarázni.

10. 2′ magas — 7″ széles töredéke egy veres sienitből faragott fogadmányi-oltárnak.

/ / / . / . / /
/ / / / / / / / / / O
/ / / / / / / / / NIC
/ / / / / / / I A̸VS
/ / / / / M · A̸ M
/ / / / / / / / VLS

„. . . . . *o* . . . . *nico* . . *ianus* . . . . *Marcus Aum*. . . . . *i votum lubens solvit.* ***)

U. o.

11. 7′ 3″ hosszú — 2′ $2\frac{1}{2}$″ magas — 3′ $1\frac{1}{2}$″ széles veres sienit sarcophag homlokfelirata

C · VAL · ● VRSVS ·
VIX · AN · XX · C · VAL ·
ANTESTIVSVET
EX · DEC · FILIOFEC ✝

„*Cajus Valerius Ursus vixit annis 20, Cajus Valerius Antestius veteranus ex decurione filio fecit.*“ ****)

U. o.

12. 1′ 5″ magas — 7″ széles veres sienit fogadmányi-oltár

DIANÆ
SANCTÆ
POTENTS
MÆ · M ·
V · S ·

„*Diane Sanctae Potentissimae Marcus? votum solvit.*“ *****)

U. o.

13. 1′ 8″ magas — $8\frac{1}{2}$″ széles porondos-mészkő fogadmányi-oltár

---

*) L. Az erd. muz. egyl. évk. II. 132—133. l.

**) L. *Neigebaur*, 67, 3; és 55, 18 sz. V. ö. Diplomi militari degl'imperatori Traiano ed Autonino Pio, különnyomat 17 l.

***) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 55, 30 sz.

****) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 55, 20 sz.

*****) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 56, 29 sz.

SIL · DOM
CALVI
LVSIMA
VSL

„*Silvano Domestico Calvilus immunis votum solvit lubens* (vagy metszési hibát feltételezve: *Calvilus libens merito votum solvit laetus.*) *)

14. 5″ magas — 4 3/4″ széles fehérmárvány dombormű töredéken

VS
DEÆ · NEM ////

„*Votum solvit Deae Nemesi. . . .*“.
Találták 1845-ben. Jelenleg az erdélyi muzeumban.

Nagy-Apold

1. 26 m. széles — 0. 42 m. magas töredéke egy mészkőből faragott síremléknek

////////////////////////////
EG · XIII · G · VA LXX · P · C · C · ////
E · F · H · S · ///

„. . . . . *Legionis XIII Geminae vixit annis 70 ponendum curaverunt . . . . et fil[ius* vagy *filia hic situs est.*“
Találták 1864-ben. Jelenleg Szebenben a báró Bruckenthal-féle gyüjteményben.

2. 0. 73 m. széles — 0. 47 m. magas, és 0. 89 m. széles — 0. 66. m. magas töredékei egy mészkő-síremléknek

D ////
MOCIO · BOV ///////////
HOC // ISSVS ///////////
VEAVIXAN ///////////
CALP //////////////
/////// NIAMOC · VA
// LIA · LVTILIA · VIAN · XV ·
// NIVS // I L I //////

„*Dis* (Manibus) *Mocio Bov . . . . . . hoc missus? veteranus a* (lae?) *vixit annis . . . . . . Calpurnius . . . . nia Mocia, Va . . . . . lia Lutilia vixit annis 25 . . . . . ius filius . . . . . .*“
Találták u. a. U. o.

*) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 56, 28 s tán 33, 74 sz.

Enlaka.

1. 0. 87 m. magas — 0. 39 m. széles trachyt fogadmányi-oltár kettétörve

/ ANAEAVG
/ ACR
/// NIVSAN
NIA // VSDOM
TIPASAPRAEF
COHIIIIHISP
V · S · L · M ·

„[Di]*anae Augustae* [S]*acrum* [An]*nius Annianus domo Tipasa praefectus Cohortis* I I I I *Hispanorum votum solvit lubens merito.*“

Találták 1860-ban. Jelenleg az erdélyi muzeumban.

E felirat eddig még első és egyetlen bizonyíték arra nézve, hogy a *Cohors* I I I I *Hispanorum* Daciában állomásozott. Egyébiránt Erdélyben a spanyol auxiliarisok több hadosztályának nyomát találjuk fel, mint Szebesvártt, Kolozsvártt stb.

Tipasa, a honnan való volt e gyalog segédosztály parancsnoka, *Mauritania Caesariensisben*— a mai Algirban — feküdt. *)

2. 0. 27 m. magas — 0. 34 m. széles töredéke egy trachyt emléktáblának

/////////////////////
///// NICI · PA /////
//// NERVA /////
///// VERO /////

[„Imp. Caes. Divi Antonini Pii filio, Divi Hadriani nepoti, Divi Traiani Germa] *nici Pa*[rthici pronepoti, Divi] *Nerva*[e abnepoti Marco Aelio Aurelio] *Vero* stb.“

Találták 1860-ban. Jelenleg az erdélyi muzeumban.

Al-Gyógy.

1. 1. 33 m. magas — 0. 94 m. széles fehérmárvány síremlék

D M
CINGENV
VIVS · ATTIO
// IX · ANNIS
XV ////////GE
NVV //// · MAR
//////// FILIO
////////// MO

*) L. *Forbiger*, Handbuch der alten Geographie. Leipzig, 1844. II, 877. l.

„*Dis Manibus Cajus Ingenuvius Attio* [v]*ixit annis 15*, [. . . . In]*genuv*[ius] *Mar* [. . . . .] *filio* [pientissi]*mo*.“*)

Al-Gyógyon az ev. reformatusok temploma melletti régi kerek torony előtt.

2. 0. 90. m. magas — 0. 82 m. széles mészkőből faragott síremlék alsó része

//////////////
IN// V · POS · CO
NIVX · E · FIL · I ·
PATRI · S Vo · M ·
H · R · E · E
SEVERIAN //////
VIX · AN · LX/////
CONIVXEIV /////

„. . . . . *inius, posuit conjux et filius Julius* [vagy *filia Julia* **) *patri suo monumentum hic situs est, et Severianus vixit annis 60 . . . . conjux ejus* . . . .“ ***)

Al-Gyógyon gróf Kún Kocsárdnál.

Tartalmaz tehát jelen közleményem 25 új —, 19 az eredetiekről kijavított —, összesen 44 feliratot.

---

*) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 107, 9 sz,

**) Leghelyesebbé *filius illius*

***) Hibásan közlötte *Neigebaur*, 106. 8. sz.

A KÉT HAZÁBAN TALÁLT

RÉGI ARANY MÜEMLÉKEKRŐL,

különösen a szarvasszói-Mármaros-megyei-arany kincsről.

I.

A HAZAI ARANY MÜ-LELETEKROL.

Ha a testvérhazában talált régi kincsek, az értésünkre esett nagyobb értékü leletek között, egyátalán kitünő helyet foglalnak el, még inkább áll ezen állításom, az ausztriai birodalomban találtakról, főleg pedig a császári régiségtárban őrzöttekről. Nem is csoda, akár azt vesszük tekintetbe, hogy világ részünkön különösen hazánk területén az ó korban aligha kevesebb volt az arany*) mint Amerikában, fölfedezése alkalmával, találtatott; hogy maga ezen két haza egész Európában, legtöbb és leggazdagabb aranybányával bír, melyek egy része már a barbárok előtt ismeretes lehetett, mi abból kitünik, hogy a római császárok csak akkor kezdték még nagyobb mérvben az arany érmelést, midőn a thraciai és daciai tartományokat elfoglalák; **) akár azt gondoljuk meg, hogy ezen tartományokban lakott barbárok, a kincsek bőségében elpuhult és elfajzott déli népeket folytonosan kifosztván, fényűzésükben annyira mentek, hogy aránylag kevés szükségleteik legközönségesbjeihez, előttünk mesésnek látszó, arany-mennyiséget felhasználtak.

Attila, bár magára nézve mindenben legegyszerüebb volt, mégis az elbizakodott római uralkodókat utánozván, vendégei elébe arany és ezüst kézleteket tétetett; ***) így olvassuk Árpádról is, hogy a több napig tartó áldomások alatt az urak arany edényekből ettek, a cselédség pedig ezüstből, mint ez a hanyatlás korában, a rómaiaknál is divatban volt, melyben az ezüst edények csak konyhába valóknak, a nemesebb fémek csak bútorok

---

*) Az *Aranynak* más európai tartományokbani bősége kitetszik azon gazdag aranymü leletekből, melyek Danáiban tétettek. 1817 ban találtatott 3 arany gyürü, mely 76 latott nyomott; a *broholmi* — l. Hist. Antiqu. Mittheil. der kön. Gesellsch. für nord. Alterthumskuude 92. l. — arany ékesség 8 fontnyi volt és 2200 aranyra becsültetett; a nagy arany-kürt, — egy rőf és 9″-nyi hosszú, szája 4″, — 6 font 13 latnyi súlyú — l. Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde 54. sat., és már a régi északi írók, mint Brémai Ádám, mondják mintegy 800 év előtt: hogy Seelandban arany böségben találtatik. Worsaae Daenemarks Vorzeit durch Alterthümer und Grabhügel beleuchtet.

**) Arneth: Die Antiken Gold- und Silbermonumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien 5. lap.

***) Priscus Excerpt. dě Legationibus. Hist. Byzant. I. p. 39. 45. Edit. Venet.

készítésére, falak, padolatok, mennyezetek, sőt háztetők díszítésére alkalmasoknak tartattak.

Míg a barbár népeknek állandó lakhelyök nem volt, mi természetesb, minthogy az aranyt ruhájuk, fegyverük, evő edényük, paripa-szerszámuk ékesítésére fel használták. Ezeket folytonosan viselték, szünet nélkül hordozták; ezeket könnyen lehetett egyik helyről a másikra elvinni, sőt a veszély idejében gyorsan és biztosan elrejteni.

Lássunk tehát csak néhányat azon gazdagabb hazai leletekből, melyek a felemlítést megérdemlik:

Lazius Reipubl. Rom. Comm. I. XII. 1540. körül említ 40.000 db. többnyire Lysimachusféle aranyat, melyeket oláh hajósok, a Marosból a Strigbe hajókozván, egy fa tövében találtak. Bizonyos hogy Martinuzzi bibornok a dolgot megvizsgáltatta és halála után belőlük 1000 darab kincsei közt találtatott, mint a cs. titkos levéltár egyik okmányából kitünik.

Tollius Jakab „Epistolae Itinerariae" 196. Amstel. 1700. lapon említi a Magyarországban, Zólyomban, látott hármas aranygyürüt, melynek részecskéjét orvoslásért emlékül kapta. E lelet folytán azon kor tudósai azt vélték, hogy az említett arany fonalak nőnek, erről egész értekezéseket írtak, említvén azt is, hogy p. Tarcza folyóban, Tarcza helység közelében, egy rőfnyi hosszu, 6 drachma nehézségü, aranyfonal találtatott, mely a bécsi cs. gyüjteményben őriztetik.

Más, néhány rőfnyi, aranysodrony csekély áron adatott el Eperjesen egy paraszttól az aranymivesnek.

Patersohn János meséli, hogy egy paraszt Bártfa mellett a patak homokjában talált 5 arany karikát, 30 arany értékben, s ezeket az aranymivesnek eladta.

1772. két paraszt talált a tepliczi (Szepes megye) földeken nagy mennyiségü arany fonalat, mely legnagyobb részt széthordatott, míg egy körülbelül 5 fontnyi tekercs Bécsbe vitetett; a parasztok pedig Mária Theresia kiralynétól évenkinti 12 aranynyi jutalmat nyertek.

1774. Poprád mezővárosa erdejében talált egy fiú 14 latnyi aranyfonalat; ezt a találók rendesen tekercsekké kuszálják és összezavarják. Találtattak felső Magyarországban másut is ily fonalak, és adebreczeni vásárokra hozzattak; úgy Nyitra- Nógrád megyében is, a Bakonyban sat. Pesti vásárokra 30—50 aranynyi össze-vissza kuszált fonalak hozattak, mint azt parasztok a kapalás alatt széttépik, vagy maguk széjjel húzzák és ismét összegyúrják. l. Tud. Gyüjt. 1828. I. 20 és köv. ll.

Bócsán Pest megyében találtak 1826-ban lúdtollnyi vastagságu hatsoros tekercset, ezt Jankovits Miklós vevé meg; Kubínyi Ferencz pedig szintén birt ilyen tekercsekkel, melyek újjnyi kerekdedség mellett 8 aranyot nyomtak.

Azon ritkán feljegyzett, de már ezek után is itélve, gyakori kincsleletek után, felvillanyozá egyszerre a régiségek barátjait az *Osztropataki* lelet Sárosban 1790 ben. Ott találtatott:

egy magas keskeny kupa	=	$75\,^{8}/_{16}$ #
egy nagy nyakláncz	=	168 #
egy arany fibula	=	$13\,^{4}/_{16}$ #
ismét arany fibula	=	$9\,^{12}/_{16}$ #
egy karperecz	=	$54\,^{12}/_{16}$ #
gyönyörü onyx arany foglalványban	=	$23\,^{11}/_{16}$ # nehészségü.

egy nagy, mély ezüst tál, érdekes dombormüvekkel, súlya 3 márka, $9\,^{3}/_{4}$ lat;

egy nagy tálcza 2 márka, és egy 3 latnyi nehézségü ezüst kanál; teszen az egész kincs nehészsége: $344\,^{15}/_{16}$ # és 5 marka, $12\,^{3}/_{4}$ lat ezüstet.

Abbé Eckhel az aranyat 4 forintjával számítva, az arany-készlet értékét 2150 forintra, az ezüstét 800 ft. 45 kr., a rézdarabokét 11 fr. 16 kr. teszi.

A találási körülmények közül csak azt tudjuk, hogy *Péchy Antal* fundusán találtattak. Szerencse, hogy ezen érdekes müemlékek, a Péchy család által a magas királyi kamarának elküldetvén, részletben a bécsi cs. kir. régiségtárban őriztetnek, és mint eddig rendesen történni szokott, szét nem szórattak, vagy a külföldön egészen nyom nélkül el nem tüntek.

1797-ben talált *Szilágy-Somlyón* (Kraszna megyében) a Magura hegy oldalán két oláh kecskepásztorfiú egy hármas arany lánczot, melynek 30 gyürüjén 50 darab szerszám, eszköz és diszítmény lóg; a rajta függő füstös topázzal (Morion) $203\,^{12}/_{16}$ # nyi súlyu; ugyan onnan való egy arany korong, mely különféle köveivel $32\,^{12}/_{16}$ aranyat, és még más arany darabok, melyek az előbbiekkel együtt $285\,^{14}/_{16}$ aranyat nyomnak; hozzá számítva a három 60 aranynyi fémert*) (Medaillont) teszen $465\,^{14}/_{16}$ #

Nem csak időre hanem értékre nézve is közel állanak, sőt tetemesen felülmulják az eddigieket azon nagybecsü, páratlanoknak is nevezhetnők, edények, melyek 1799-ben *Sz. Miklóson* a Bánátban Nera Vuin parasztgazda udvarában találtatván, görög kereskedők által Pestre hozattak; az akkori polgármester a dolgot tüstént Bécsbe feljelenté, Ferencz császár pedig azok, saját udvari gyüjteménye számára való megvételét, azonnal megparancsolá.

Ezeket Arneth, a bécsi császári régiségtári igazgató, Valens császár idejéből valóknak tartá; és valamely barbár népnek tulajdonítá. A tárgyak maguk: egy csésze fogantyúval = 29 #; arany edény állatfővel = 81 #, tálcza = 21 #; kerek edény hat grifalaku állattal = $62\,^{4}/_{16}$ #; olvasztott arany-# $12\,^{12}/_{16}$ #; tálcza görög irással = $60\,^{10}/_{16}$ #; egy másik csattal és kivert görög irással = $82\,^{5}/_{16}$, három tálcza $87\,^{8}/_{16}$, $51\,^{4}/_{16}$, és 96 aranynyi értékben; a legnagyobb eddig ismert arany edény, $13\,^{1}/_{4}$" magas, $7\,^{1}/_{2}$" széles, 614 #; egy nautilus alaku edény $137\,^{8}/_{16}$ #; lábon álló tálcza, kilencz betűvel $60\,^{14}/_{16}$, ehhez hasonló $60\,^{8}/_{16}$ # leszen az egész kincs értéke $1678\,^{8}/_{16}$ #.

1800 és 1806-ban *Százvárostól* délre, *Uj-Gredistye* táján találtatott több ezer darab Lysimachus-féle arany, és ezekkel egész Erdély és Magyarország elárasztatott.

1822-ben találtatott *Bihar* megyében, hol? 4 hasonló arany tálcza = 142 #;

1840-ben *Tisza-Szöllösön* (Heves m.) különféle ékességek, tekercses sodronyokból, átlyukasztott lemezekből, arany gyöngyökből sat. ezek = $131\,^{4}/_{16}$ # érnek;

Ugyanazon évben *Béllyén* (Baranya m) egy karperecz $58\,^{4}/_{16}$ # értékben ajánltatott Albrecht ő fensége által.

1848-ban vétel végett ajánltatott a cs. bécsi gyüjteménynek, egy merőkánná-féle aranyedény, mely 334 aranyat nyomott, és állítólag *Arad* megyében találtatott. Mivel azonban az ár a muzeumi igazgatónak túlságosnak látszott, meg nem vétetett. Az edény legtisztább aranyból volt verve, a forrasztásnak sehol nyoma nem létezett. A rajta lévő dudorok emlékeztetnek a hadi zeneeszközök izletes müvezetére, melyek, a régi északi kürtökön találhatók. Arneth. i. h. 87. lap.

Ámbár az 1838-ik évben *Pietraossán*, a Buzeni kerületben, Oláhországban talált kincsek szorosan véve feladtatunkhoz nem tartoznak — mert egyedül a Magyar- és Erdélyországiakat akartuk közleni, hogy olvasóink lássák, miszerint hazánkra nézve ezen kevés adat nyomán is áll a bevezetésben említett aranybőség — mivel azonban hajdan a mai poli-

---

*) Ezek egyike, Valens császártól való, Gr. Bánffy erdélyi kormányzó kezébe került, a másik kettő minden nyom nélkül eltünt.

tikai felosztás nem állott, de még inkább, mert a Bukuresti muzeum ezen kitünő kincse az ismertetést valóban megérdemli; röviden csak azt említem: hogy a találó pór a legfinomabb aranyt réznek tartá, vele akará katlanát foltoztatni, azonban mivel ez nem sikerült — a vélt rosz rezet a katlankészítő a paraszt lábaihoz veté. Későbben ismeré meg ezen kincs értékét egy szerb, utána egy zsidó, s így a dolog a kormánynak elárultatván, legalább a még 8000 db aranyat érő maradék az említett muzeumba került. Régiségi becsük eddig még nincsen meghatározva;*) de az az egy áll, hogy a sz. miklósi edényekhez hasonlítanak; melyek közt egyik maga 614 # nyom; állanak ezen edények egy 2 fontnyi tálczából; két, lábnyi átmérőjü, tálból; ezeken kivül van még gyürü, fejék, füles korsó, arany lámpa, egyszerü aranytál 1'-nyi átmérővel sat. A lelhely közelében régi sánczok és falak, kövezet, üveg-cserép maradványok találtatnak. L. Arneth, die antiken Gold- und Silber-Monumente 85 l.

A négyezer aranyat jóval felülmuló hazai kincsek után, melyeket csak úgy futtában felsoroltam, a kevesebb értékü arany- vagy ha mindjárt gazdagabb-ezüst leletekkel nem akarom az olvasót fárasztani; csak egy eset álljon még itt, melyet *Kállay Ferencz* akad. tag 1841. Jul. 12-én az akademia előtt felhozott**), és mely az *Orbaj* székben 1840-ben november havában talált aranymüvekről szól.

Czofalva és *Barátos* közti ország-úton, ennek javításával foglalkozó több kővel terhes szekér menvén, napfényre jött először a négy arany csakány, melyek egymás mellett, élükkel felállítva, valának. A szekeresek ostoraik nyelével tovább motozván, a homokos helyen facsarosan vert arany lánczokat, nyeregszerhez tartozó boglárokat, s szintén arany lóállazatot találtak. A boglárokból és lánczolatokból sok elveszett az oda csődült nép kezei közt, ellenben a négy csákány, az állazó, egy lánczvégdarab, néhány gomb, mint szintén egy borsó nagyságú gyöngyszem, egy téglázóvas formára öntött, 1 font 22 lat súlyú, tömény arany szerencsésen Horváth Károly *Orbaji* királybiró, ki akkor a helyszinén vala, kezébe kerültek; a fazék pedig melyben a kincs volt, végkép elveszett.

A talált kincsek húsz karatos aranyuak s becsök összesen 965 ½ db arany; mint 1840 december 21-én bizottmányilag kitudatott.

Azon álláspontról itélve, melyen még akkor a barbárkori archaeologia állott, Kállaynak azon vélemény látszott helyesnek, hogy ezen kincs a borzai német lovagoké volt. Az archaeologia jelenlegi szempontjából nézvén a dolgot, okoskodásában helyesebben itélt Érdy úr, ki azokat összehasonlítható müdarabok, és a szükséges képes munkák hiányában, mivel a római ilynemü müvektől egészen elütők, *barbár*, hihetőleg római kor előtti *dák* maradványoknak nyilvánította.

A pillangólemezekhez hasonló darabok ruha ékesítésül szolgálhattak. Ezek egyike aranyból levén, a czofalviakkal egészen egynemü, Kiss Ferencz gyüjteményében is volt; a csákány idomu fegyverek, a lánczszemek, többnyire zöld szironyos rézből igen gyakran Erdélyből kerültek a magyarországi gyüjteményekbe, de találtatnak szerteszét a hazában is.

Ezekhez hasonlókat olvashatunk az idézett helyen, akkor, midőn a barbárkori müemlékeknek csak pitymallott, nemcsak nálunk, hanem a sokkal előbbre haladott külföldön is.

Tíz évvel későbben ismét szóba hozá ezen fontos leletet Arneth bécsi kor-

*) Sitzungsberichte der kais. Akad. der Wissensch. in Wien 1848. II. füzet 44. lapján Arneth ezen lelet edényeit Diocletian császár idejéből valóknak állítja, a hová az 1836-ban Ó-Budán talált függőket is azért helyezi, mert ezen drágaságok mind egyenlő üvegpasta diszítménynyel birnak. Hasonlítsd: Die antiken G. u. S. Mon. 45 l.

**) M. Akad. Értesitö 1841. 72. l.

mánytanácsos úr „Archaeologische Analecten“ czímü értekezésében*) különösen kiemevén a legszebb és legnevezetesebb arany-müemlékeket, melyek Erdélyben találtattak, és felemlítetvén azon aranyeszközökből álló zsákmányt, melyet a római katonák Dáciában lefoglalván, Traján oszlopán a császár lábaihoz visznek, megjegyzé: hogy az *arany fegyverek* egyedül mythosi lényekkel egyetemben említettnek.

Arneth panaszkodik, hogy a *károlyfehérvári* érmelő hivatal jelentése, melyet a leletet illetőleg beküldött, nagyon hiányos. Hallomás szerint, úgy mondja, hogy 1840-ban kilencz**) ilyen *csákány* találtatott volna. A császári érem- és régiségi tárba egy csákány, több ruha diszítmény és egy darab (Klumpen) formátlan arany jutott.

Ő Felsége kegyeskedett ezen valódi unicumot 700 pengő ft. megváltani. Első említést tett a „Pester Tageblatt 1841-ik év 5 és 6-ik számában A. K. (Anton Kurz). Kérdezősködéseimre semmi válasz nem következett; az egész dolog mesének tartatott, vagy a mély hallgatagság után, azt kellett hinni, hogy a kincs nyom nélkül egészen szétporlott.

A. K. úr fenmlített czikke, mely Kállay és Arneth urak jelentéseit lényegileg igazolja, még ezeket foglalja: A csákányok, melyeket inkább bot fogantyúknak tart, mint fegyvereknek, igen egyszerüek, és épen ezen egyszerüségben áll régiségi becsük. Tiszta finom aranyból öntettek, külön alakuak és müvészeti tekintetből még annyira kezdetlegesek, hogy a közönséges falusi kovács sem igen kérkedhetnék e müvekkel.

A legkisebb szekercze-alaku, fokától éleig hullámos vonallal húzódik, és ez által kellemes tekintetet nyer. Nyom 17 bécsi latot és 85 cs. aranyra van becsülve. Hossza 3 ½″, magassága élénél 1 ¼″, azonban ez közepe felé fogy, foka féle növekszik.***) A rajta lévő ékítmények egyszerü hegyes ponczczal verettek reá, melyek a szélek mellett futó szigszög vonalból, (l. az idézett Kállayféle értekezéshez mellékelt rajzot) az élnél pedig egy szabálytalan háromszögben álló kereket képez, mely két függélyes átmérő által, négy körszelvényre osztatik; a középpont körül egy kisebb négyzet látszik, a többi tért csigaforma kacskaringvonal tölti be. Ezen czifraság mind két oldalon egyenlő, és elég szorgalmat tanusít a kivítelben. A foknál habmaeander-féle diszítmény van alkalmazva; azon bárányról és keresztről, melyet Kállay úr említett és a rajzban is látható, A. K. úr egy szót sem mond; de akármilyenek lettek légyen azon alakok, Kállay magyarázatát még sem fognák igazolni. Ámbár az egész mü tömör, mégis inkább dísznek és kényelemnek látszik eszköze lenni, mint támadásra, vagy védelemre szánt fegyvernek.

A legközelebbi, nagyobb csákány 27 latot nyom, és 135 db #-ra van becsülve. Élére nézve már tökéletes szekerczére emlékeztet; szélein bevágott díszítmények által tünik fel, s inkább fegyver alaku mint az előbbi.****) A müvezet a lakatos- vagy sárgarézöntő munkájáétől kevéssel különbözik.

A két legnagyobb, egyenkint 1 font 8 latot nyomó és együtt 400 db #ra becsült csákány annyira hasonló, hogy A. K. úr véleménye szerint ugyanazon agyag mintából kerülhettek ki. A közönséges favágó szekerczétől alig különböznek, csakhogy fokuk hátsó

*) Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften in Wien. Historisch-Philosophische Classe VI. I. 280. lapon.

**) A. K. és Kállay jelentése szerint *négy*.

***) Ezen csákány Kállay értekezéséhez csatolt rajzon felül balra áll, de itt hossza 4″ teszen élének magassága pedig 1″ 5‴, mit azonban nem kell csodálni, minthogy e rajzok egyátalán kiegészítve, diszesítve állítják elő a többi tárgyakat is.

****) Ezen szekercze Kállay képén felül jobbra áll, s ugyanannak látszik lenni, mely Arneth Analectai között a 14. tábla közepén le van rajzolva, azon különbséggel, hogy az Értesítő képe kiegészített, javított; Arnethé pedig természethü s azért némileg eltérők el mástól.

része egy nyujtványnyal a nyélhez inkább tapad. Egy két durva bevágáson kivül, melyet alkalmasint még az agyagmintában nyertek, egyéb ékességet nem mutatnak. Ezeket A. K. valóságos fegyvernek tartja, nemcsak erősségük, de a nyélnek hagyott nagyobb nyilás miatt is. Ezek 5″-nyiak és tömörök.

Az alaktalan aranydarab 1 font 20 latot nyom, és 260 cs. aranyra volt becsülve.

A láncz szemei finomabb munkából állanak, és a csákányok durvaságával öszszehasonlítva, úgy látszik, hogy valamely nyugati tartománybó', zsákmányképen ide került.*) Jelenleg nem egész; némely részei, alkalmasint a tolakodásban, el is veszhettek.

Az aranygyöngyök $^1/_8$ és $^1/_{16}$″-nyi átmérőkkel, üveggyöngyeinkhez egészen hasonlók.

Az arany domborgombok a közönséges sárgaréz pipafödelekhez hasonlíthatók, és a nép által azoknak is kereszteltettek. Meglehetősen vastag arany sodronynyal voltak ezek egymáshoz erősítve, és valószinüleg ló ej diszítmény részletei lehettek.

A. K. úr azon okoskodását, hogy ezen csákányok székely főuréi voltak, itt nem követjük; helyes azonban abbeli megjegyzése, hogy ily drága anyag, oly annyira müvészietlen alakban és a tömör aranydarab épen úgy árulják el a barbár lovagot, mint azt határozottan tanusítják, hogy kezdetlegességük miatt római mühelyből ki nem kerülhettek.

Meg nem lehet fogni, mikép történhetett az, hogy ezen kincs, mely hivatalos kézbe került, nyomát azok vesztették el, kiknek hatalmában állott, arról a legbiztosb tudosításokat szerezni.

„Végre 1851-iki év január hava 18-án egy része a leírt leletnek a pénzügyministerium útján a cs. főkamarási hivatalhoz, s onnan a cs. muzeumba került. „Így szól Arneth.“ Kértem azonnal ő felségét, hogy ezen ritka, talán egyedüli darabot, t. i. a csákányt, a cs. kir. gyüjtemény számára fentartani kegyeskedjék; ő felsége megtartotta, a többi alaktalan, müvészietlen darabokat, melyek $34^{34}/_{32}$ latot nyomtak vissza adtam.“

Jelentését Arneth költőileg zárja be: „az aranyleletek Erdélynek, úgymond, rendkivüli részvétet szereznek, valamint gyakorlati, úgy költői irányban is; — mintha már itt az aranyőrző grifek és Arimaspek hazája kezdetett volna!

Minthogy ezen ritka kincs nagy részében oly sokáig lappangott, a maradék pedig csak 10 év múlva került a cs. gyüjteménybe, nem lehet kétkednünk, hogy honi régiség kedvelőink mindent elkövettek, miszerint ezen ritkaságoknak legalább egyes darabjait birhassák.

Nem fog senki kiméletlenséggel vádolni, ha azt gyanítom, hogy a gr. Andrássy család birtokában lévő, országosan ismert csákány, mely állítólag Erdélyben szereztetett, egyike az akár négy, akár kilencz czofalvi csákányoknak. Meg jön talán az idő, hogy a társakat is megismerjük, ha csak a birtokosok, félvén a fölfedezéstől, elég gondatlanúl, valahol meg nem olvasztatták.

---

*) Ha mindjárt különösnek is látszik állításom, még sem hallgattatom el azt, hogy A. K. úr ezen véleménye egészen alaptalan; sőt a tapasztalással és tüzetesb vizsgálatokkal ellenkezik. Nem mindig durva az, mit a barbárok készitettek; kevesebb izléssel kerülhettek ki a munkák kezeikből, de a kivitelben gyakran igen nagy gyakorlottságot tanusítanak.

Csak az első, czifrább, csákányra szorítkozom, s azt állítom, hogy annak széleit kerítő vonal, mely a rajz szerint egy gyöngysort tüntet elő, épen azon izlést és kezet árulja el, mely a láncz laposabb, két gyöngysornyi ékességet mutató, szemeit készíté; valamint a külön álló lapos lánczszembe fűzött kerek — mintegy két szarvba végződő rovátkás gyürü is ugyanegy müvezetre nézve, a hosszabb karperecz alaku sodronynyal.

A pipafödél alaku, pontozott, aranylemezek közül hat van az idézett Analecták XIV. Tábláján lefestve. Megegyeznek ezek a bakony-sz.-lászlói bronz lemezekkel, melyek Lakmann lelkész úr állítása szerint véka számra találtattak, és valamint a kicsindi, úgy egyéb honi bronz-leletek között is szerepelnek. Ezekhez egészen hasonló arany pikkelyek, vagy vékony lemezek láthatók a m. nemz. muzeum 6 szekrényében, és minthogy az ott díszeskedő aranyláncz az Értesítőben közlött czofalvival ugyanazonosnak teszik, benne valószinüleg, ismét megtaláltuk ezen nevezetes leletnek egy kitünő részét. Sőt tovább megyek gyanúsításomban, azt hivén, hogy a 4-ik számu szekrényben fekvő habmaeanderrel diszített vékony aranylemezek, melyek valamint az Analectákban, úgy az Értesítőben lerajzolt lemezekkel egyenlők, sőt talán a pompás éles kovátkákkal ellátott karperecz is, ha mindjárt külön helyekből külön kezekből, kerültek volna nemzeti gyüjteményünkbe, ugyanazon czofalvi kincsek valódi részei.

Azon reményről, hogy mi a legközelebbi években határozottan megmondjuk, a reánk oly gyérén és oly hiányosan maradt müemlékekből, melyik népé lettek légyen ezen maradványok, és melyik századba teendők! régen lemondtam; *le champ à parcourir est immense et ce ne sera qu'aprés avoir beaucoup observé, beaucoup recueilli qu'on pourra arriver à des distinctions rigoureuses de peuple à peuple.* Lettre de M. Frideric de Troyon de Lausanne adressè a Ms. Morlot. Sitzungsberichte sat. 297. l.

Hogy ezt valaha elérhessük, szükségünk van épen arra, mire az emberek a legkisebb súlyt fektetik. t. i. hogy az egész leletek együtt maradjanak, és minél több ily egész leletnek birtokába juthassunk.

Sokat fog rajtunk segíteni a fémek vegytani bontása, a talált érmek, és talán az emlékek alakja és a rajtuk található díszítmények is. Ebben minden kornak, minden vidéknek megvannak saját öröklött, és változatlanul az utókornak átadandó alakjai, főleg a köznépnél, mely az újabb, eltérő szerszámokhoz, készletekhez, de még ruha kelmékhez is nehezen tud hozzá szokni. Ha ezek, a rohanva haladó közmiveltség közepette, így maradhattak, és mai napig is megmaradnak, holott az emberek órák alatt száz mértföldeket átrepülhetnek, s egy napon három négy egészen különböző népeket láthatnak, mennyire lehetett belerögözve, beleélve a régi elkülönözött népfajoknál a saját izlés, szokás, müvészet! Korsóink, tálaink, szerszámaink, kelméink virágai sat. egészen különböznek csak azon népfajakéitől is, kikkel századok óta élünk, és még ők is megtarták sajátságaikat.

Ezen indulva kerestem czifrázatinkhoz hasonlókat, és találtam, hogy sokalaku bronz csákányinkhoz egészen hasonlókkal bír a messze észak*), hogy ezek kardmarkolataik, vértjeik és paizsdudoraik czifrázatai**) egészen egyenlők a czofalvi aranylemezek habmaeenderféle diszítményeivel, úgy hogy itt a hagyományos müvészeti rokonságot, mely ugyan egy törzsé lehetett, vagy különféle törzseké ugyan, de úgy, hogy ezek talán egy külön harmadiktól vállalták, vagy tanúlták el készleteik alakjait és kacskaringóit. ***)

*) Atlas for Nordisk Oldkyndighed B. I. Tábla.

**) u. o. B. III. IV. V. és VI. Tábla.

***) Ezen nézetemet legnagyobb örömre igazolva találom Arneth többszöri. munkája, 87. lapján, hol ezt mondja a Seeland szigetjén, Friedrichsburgnál talált harczi kürtök nem megvetendő adatul szolgálnak arra, hogy a magyarországban talált, és az északon lelt müemlékek között, a czifrázatokra nézve feltünö hasonlatosság vagyon. Die antiken G. u. Silber Monumt 87, l. Ugyan erre magyarázom Worsaae szavait is, ki „Daenemarks Vorzeit durch Altetthümer und Grabhügel beleuchtet" czímü munkája előszavában V. lapon ezt mondja: Die lebendige Aufmerksamkeit, die in den letzten Jahren zusehends in Deutschland, *und den umliegenden Laendern für vaterlaendische* und, man möchte sagen, auch für scandinavische Alterthümer erweckt ist, laesst mich hoffen, dass einsichtsvolle Maenner in den verschiede-

Elősorolván azokat, mik leleteinkből hazánk határain kivül őriztetnek, s mi érdemes, hogy mindenki a császári gyüjteményben figyelmesen megtekintsen, szükséges, hogy azokra is egy pillanatot vessünk, mik a m. nemzeti muzeum kincstárát ezen korból diszesítik. Természetes, hogy itt oly drága, oly teljes és feltünő leletekkel nem találkozhatunk, mint ottan, hol sokkal régiebb idő óta gyüjtenek, hol a szerzésre egészen más források nyítvák, hová az országos hivataloknak, minden leletet bejelenteni, első kötelességükké tétetik; azonban nincs pirulásra okunk; az alap elégtelenségét pótolja az egyesek hazafisága, és a magas kormánynak készsége, megvenni azt, mi ezen intézet érdekessége, méltósága emelésére czélszerü és szükséges.

Nem lehet czélom, hogy itt az igen becses gyüjteményt, mely a m. nemz. muzeumban fel van állítva, teljes sorozatban adjam; hogy minden drága lánczot, karpereczet, csatot, gyürüt, fülbevalót leirjam; csak egyes példányokat hozok fel, mint azokat a régiebb Jankovitsféle, vagy az ujabb muzeumi jegyzőkönyvekben feljegyezve találtam.

3 kerek arany lemez, melyen három kerekde dudor ki van verve, ez Jankovits gyüjteményéből került ide lelhely nélkül, és az Atlas for Nordisk Oldkyndighed B V. Tábl. 2 abrájához igen hasonló.

Római láncz $13\,^{12}/_{16}$ # Viczay gróftól becserélve, év és lelhely nélkül; egy másik, széles csatornás lemezekből, kihalásztatott a Marosból és nyom $49\,^{12}/_{16}$ #. Egy római arany fibula, Erdélyből, súlya $16\,^{8}/_{16}$ arany. A ternyei aranysodrony, értéke 20 #; barbárkori fibula, nehézsége teszen $30\,^{4}/_{6}$ aranyt. Ezen koru karperecz, nyom 77 aranyot, kőrös folyó környékéről; egy másik, végein kigyó fejekkel, Erdélyből, nyom $85\,^{10}/_{16}$ aranyat, de díszes volta miatt 120 aranyba került.

1859-ben *Miaváról* (Nyitra m.) került ide két arany, vastag hajtő, értéke 187 ft. 47 kr.

A *bakódi* pusztán talált kincs, Kunszt József kalocsai érsek ő nagyméltóságának ajándéka, áll egész ékszerkészletből, úgymint: Karpereczek-, lánczokból, fülbevalók- gyürük- csatból sat. kiásott 1859. sept. 22-én a n. Muzeumba került 1860. febr. 21-én. Mint hallom 2000 ftra. van becsülve. Fejedelmi ajándék!

Az archaeologiai közleményekben Érdy úr által már leírt *nyítra-ivánkai* lelet, mely 8 darabok tevén, szakférfiak alapos véleménye szerint egy görög korona lemezeiből áll, és az előbbi lelettel együtt, a régiebb kincsek között alkalmasint a Muzeum legbecsesb darabjai, 1860. november 2-án és 1861 máj. 30-án kerültek igen méltányos feltételek mellett Markovics Tivadar úr közbenjárásával Huszár János nyítra-vánkai közbirtokostól a m. nem. muzeum kincstárába.

Senki se gondolja azt, hogy jegyzetünk végén vagyunk, sokat számlálhatnánk fel, mi azonban inkább egy okadatolt jegyzékbe való, mint rövid ismertetésembe. A *Cimeliotheca* már elavult, a fölötte becses tárgyak, melyek sokaságuknál, változékonyságuknál fogva is a külöföldi szaktudósok figyelmét már régén felgerjesztették, intenek bennünket, hogy a bécsi császári muzeum díszes leirása nyomán, a tárgyakat pontosan és kimeritőleg közölve, hü rajzokkal illustrálva, adjuk át a nemzetnek, a tudós világnak; mert ha még sokáig késünk, meglehet, hogy mint már sok másban, mások fognak megelőzni, s ezen hálás munka érdemétől megfosztani. Igaz, hogy ehhez pénz, sok pénz kell; de erről fog, saját diszére, az ország gondoskodni!

---

nen Laendern prüfen werden, wiefern meine zum Theil aus der Untersuchung alterthümlicher Denkmaeler gewonnen Ansichten von der ältesten Bevölkerung des *nördlichen und westlichen Europa* durch die bei ihnen vorhandenen Denkmaeler Bestättigung finden möchten oder nicht.

II.

A MÁRMAROSI ARANYLELET.

Azon nevezetesb kincsek között, melyek nemcsak a régészre nézve, belső tudományos becsük miatt érdekesek, hanem értékük tekintetéből is a figyelmet megérdemlik, kitünő helyet foglal azon arany készlet — vagy díszmaradék, mely több év előtt találtatván, egy részében a magyar nemzeti muzeumban őriztetik, míg a másik azon család birtokában van, melynek birtokán a kincs napvilágra került.

Már a múlt években, mutatott nekem Mihályi János jogász úr egyes arany gyürüket, mint azon kincsnek részeit, az itten alább ismertetendő darabokat csak most kaphattam tüzetes leirás végett és pedig említett szorgalmas hallgatóm ismertetése kiséretében, melyet egyébi érdekességénél fogva is közölni kötelességemnek tartom, annál inkább, mert eddig tudtommal ezen nevezetes leletnek irodalmunkban nemcsak kellő, de semmi nyoma nincsen.

Mihályi úr értesítése így hangzik:

Főtisztelendő igazgató szíves felszólítása következtében sietek nagy atyám *Mán László* birtokán történt kincstalálásnak egyes körülményeit közleni, s egyszersmind nem tartom feleslegesnek, egyet mást a falu multjából felhozni, a mi talán ama kincsek magyarázatául is szolgálhatna.

Szarvasszó helység (oláhul Saraseu) Mármarosvármegyében fekszik az országut mellett, a Tisza mentében *Sziget* és *Hosszúmező* koronavárosok között, mindkettőtől $^1/_2$ mértföldnyi távolságban. Szép és kedvező fekvésénél, valamint igen nagy és megyénkben még meglehetős termékenységü határánál fogva a község birtokosai a legrégibb időktől fogva a legújabbakig előkelő szerepet vittek a megyében, a mint ezt számtalan családi irомány is tanusítja. De biztos történeti adatra a falu multájából csak egy 1345-ik eredeti privilegiumban találtam, a melyben dicső emlékü I. Lajos királyunk a *Zorwazou-i* kenéziatust *Aprusa-* és *Marus*nak Erdew vajda fiainak és *Staan* testvérének, valamint ez utóbbi fiának *Myk*-nek adományozza, ugyanazon feltételek mellett, melyek alatt Károly király adta az előbbi említettek elődjeinek. De a falu már korábbi jolentőségét bizonyítja egy a határban lévő régenten várnak alkalmatos hegy, mely maiglan is Cetatie-vár, erősség nevet visel, de a melynek nyomát sem magán, a helyszinén, (vén fákkal levén benőve) sem régi iratokban nem találtam; — nevezetes továbbá a falu közepén maig is fenálló g. kath. templom, mely hagyomány szerint, — s ez nemcsak a nép ajkán él mai napig, de már 1729. feljegyezve találtam a m. szigeti kegyes rendiek „Annales"-eiben, egy idöben építtetett egy kegyes fejedelemnő által a gyulafalvi*) és fejéregyházi*) templomakkal, melyek a XIV. század közepe táján épülvén, a szarvasssói hacsak nem korábbi, úgy későbbi sem. E három megyénkben az egyedüli gör. szertartásu falusi kőtemplom a régibb időkből,

---

*) Gyulafalva (Julesci) igy nevezve hihetőleg Gyula előkelő oláh nemestől, a kinek atyja Dragus, azt más 7. szomszéd oláh faluval 1360. I. Lajos királytól adománykép nyerte, vitéz hadi tettei és hüsége fejében; az adomány egyik eredetije a Rednik családnál ugyanott, fel van véve még a Fejér Codex-diplomaticusaban is t. IX. vol. 3 pag. 159. — Ezen templomot a főt. urak is ott mulatásuk alkalmával, hallomásom szerint, a XIV. századból eredtnek ismerték el.

**) Fehéregyháza (Beserica Alba) szintén elő jön már a XIV. században, a mint a többi közt egy, általam lemásolt eredeti okmány tanusítja; de a templomot a mult század elején nagy részben a Tisza elvitte; ebben pihentek az ajtatos alapítónő hamvai is, míg 1729. a Tisza miatt más hova átvitettek, az említett Annales-ek bizonysága szerint.

a többiek erős tölgyfából épülvén; s a három körül a szarvasszói a legegyszerüebb; áll ez ugyanis egy előcsarnokból, mely ritusunk szerint a nők helye, s mely alatt jelenleg a Mán család sirboltja van, — továbbá a vastagfalu templomhajóból, hová a férfiak gyülekeznek, s a szentélyből, melyet a szabályos nyolczszög három oldala képez; a kerek boltozatu hajó és szentély egy vastag kőfallal van elválasztva, mely az ikonostas-t képezi, az ódonság legszembeötlőbb jeleit magukon viselő képekkel, a szokásos három helyett csak két ajtóval, alkalmasint a szentély szük volta miatt; kivülről, mint minden más e nemü, kettős keresztü fatoronynyal van ellátva. Ennyit e templomról, melyet különben is a fejéregyházi sorsa, t. i. a Tisza fenyeget. — Megemlítendőnek tartom még ama maiglan is „Vas kapu"-nak nevezett szorulatot, melyet a hosszu-mezei szarvasszói határ találkozásánál a Tisza holt medre s egy kinyuló hegyképez, ezen visz keresztül az országut jelenleg is; a „Vaskapu"-nak nevezet előjön már az 1406. metalis reambulatioban — A falu birtokában volt családok a századok folyamatában igen változtak, hol ujabb királyi adományozás-, hol örökösödés utján többnyire leányágon; így találjuk a XIV. századtól napjainkig felváltva a többi közt a: Bankyván, Gerhez, Pap, Koruly, Rácz, Rednik, Dunka, Jura és Mán családokat, melyeknek egyes tagjai többnyire előkelő állást foglaltak el a megyében, rendszerint mint „Judices Nobilium" említtetvén iratainkban. Legujabban Mán László alispán után (†. 1847) gyermekei örökölték vagyonát: Mán József, Mán Julia (Mihályi Gáborné) és Mán Zsuzsánna (Jurka Jánosné).

Ezek előre bocsátása mellett, a mi a kérdéses arany darabokat illeti, azokat az 1847. ó szerinti Husvét első napján találta az urasági czigány-kovácsnak fia, a midőn tehenét legeltette, egy másfél holdnyi irtáson a falutól délre eső hegy lejtőjének közepén, szemben a régi kuriával, nem messze egy ősi körtefától, a megelőzött tavaszi erős esőzés után, mely azokat a földből kimosta; a fiú apja a találtakat földdel s kövecsekkel vegyesen, köteles hüségből, vagy tán becsöket nem értve, az uraságboz hozta, Mán Lászlóhoz, a ki vendégeivel levén elfoglalva a dolgot figyelmére nem méltatta; de ezek egyike, egy kir. kincstári tiszt, annál hamarább észrevette a darabok minőségét, s másnap a kamara részéről egy nagy deputatiót hozott ki, előre elhiresztelve, minő kincseket leltek Szarvasszón, a minek az lett a következése, hogy az egész falu kincset ásni özönlött; de ott termett a deputatio s mindent lefoglalt a kincstár számára. Magától a czigánytól vallomása szerint kilencz fontot vettek el, — fides penes auctorem. — A lefoglalás minden hivatalos rend és biztosíték nélkül történvén, a talált aranyok legnagyobb része elsikkasztatott; kevés utott belőle a kormány utján a nemz. muzeum birtokába. A család részéről — melynek csakis az első izben talált 2—3 ftnyi rész jutott, az utána járást megakadályoztatta Mán Lászlónak nem sokára ezután Juniusban bekövetkezett halála, s az ország későbbi zavaros állapota. Említett részről ugyan később per kezdetett, de eredménytelenül. — Édes anyám Mán Julia osztály részéül jutott darabokból megvizsgálás végett közlém ama nyolcz arany boglárt, van ezen felül még más egészen gyürü alaku darab rovatékokkal, közepén vastagabb, mindkét vége felé vékonyodva, a melyek nincsennek összeforrasztva, s van még mintegy 400. szemnyi nagyobb, gombostü-fej nagyságu arany gyöngy, közepén lyukkal a melyen át selyemszálra füzhetők, a legközelebbi adandó alkalommal ezeket is közölni fogom.

Ezen arany darabokat némelyek szerint széttört cserépdarabok közt, mások szerint a puszta földben elrejtve találták; származásuk korának közelebbi meghatározása a szakértő tudományosság feladata, melylyel az én szerénységem még nem bir; anyagjukra nézve, a tett vizsgálatok szerint, minden vegyiték nélküli szinarany mind; minden jelenség az u. n. bronzkori régiségek közzé sorozza, már azon körülménynél fogva is, hogy e korbeli emlékek gyakran találtatnak a vidéken. A többi közt a mult 1862. évben is *Jurka*

János úr kálinfalvi birtokán is, hol az ekevas hasonló alaku és más többféle veresréz tárgyakat vetett föl. Némelyek még azt is akarják tudni, hogy a Szarvasszón kiásott kincsek közt egy nagy gyürü is találtatott; de ez más darabokkal együtt eltünt.

Ezeket tartám kötelességemnek, mintegy commentár gyanánt ama régiességekben a főtiszt. urral közleni, elnem hallgatva az igazat, valótlant hozzá nem adva, úgy a mint ezekről szülőim, falubeli öregek s mások által értesültem alkalmilag, fentartva magamnak azon szerencsét, hogy a dolognak jobban utána nézvén erről, valamint azon nagy és széles kardról, melyet a kincsek helyétől nem messze a mult nyáron találtak, bővebb jelentést tehessek.

A ki egyébként maradok Budapesten dec. 6. 1864.
a szeretett igazgató és tanár urnak

legszerényebb hallgatója:
Mihályi János.

Értesítő úr honfias szívességből velem közlött 8 arany lemez darabot; a két legnagyobb, valamint a három középső és legkisebb, egyenlő nagyságuak. A csigaalaku lemez tekercsek legnagyobbikának hossza a középponttól a külső tekervény legszélesb része karimájáig 43—45 millim; ugyanazon ponton egész széle 80 mm; — a középsőké 33 és 56—60 mm; — a legkisebbeké 28 és 42—50 mm.

1. ábra

Átalános jellegük az, hogy p. o. a legnagyobbak hajszálnyi finom huzallal tekervényesen kezdődvén 7—8, — a kisebbeknél 6—7 csiga fordulat után lassankint lapulván 22, illetőleg 14 milimeternyi lemezekké szélesednek, melyek majd ketteje, majd hárma együtt véve egy millim. vastag; míg ezek ismét keskenyedvén, négyszögü, csavar idomuan ide-oda hajtott huzalba átmennek, azontúl lándzsás levelüekké válnak, s végre kerek huzallá idomulnak.

A tekercses lemezek czifra része fényes, míg az ellenkező, eredetileg nem látható oldala egyedül ez előlapra vert pontok és huzások nyomait mutatván, sima és halavány.

Bár a diszítmény mind a nyolcz lemezen elvileg ugyanaz, vannak mégis kitérések, melyeket felemlítenünk szükséges.

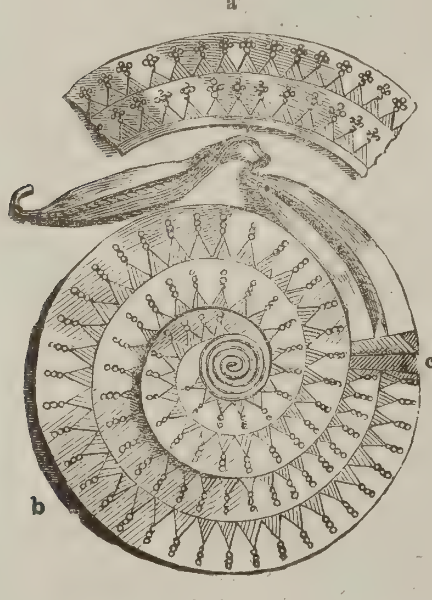
a) a két legnagyobbat tekintve, ezek jobb és bal oldaliak, s valószinüleg valaha, a huzal által össze is valának kötve. A benső huzaltekercs eredetileg egy lapban feküdt, most a legtöbb lemezben össze vissza hajva kiemelkedik. Ez a lemezekhez nincs hozzá forrasztva, sem másképp összekötve, miért is csodálatos, ha csak a lemez maga középpontja felé sokkal vastagabb nem volt, hogy az egész középtért betöltvén és sokkal vastagabb levén, mintsem hogy magából a lemezből kivágtathatott volna, mi módon készíttetett. Minden nagyobb bronzkori magyarhoni, valamint az északi leleményeknek, főképen azoknak, melyek edényekben találtatnak, sajátságuk az, hogy a legkülönbféle huzal, vagy huzal- és lemez tekercsekkel bővelkednek, míg azokat a nyugati részeken talált bronz készletek között ritkábban észleljük; azonban találtattak ezen tekercsek, bár ritkábban a hallstatti tó körül is,

der Sitzungsberichte l. phil. hist. Classe IV. 1850. 338 l. úgy szintén a zürichi tó mellett, a zürichi társulat évkönyveiben, legváltozékonyabb alakjait a régi, pápaszemképen összekötöttektől egészen a nagyszerü tekercsekig, melyek vastag, szegletes sodronyokba végződnek, vagy többféleképen összeillesztett kerekekből állanak, ilyeneket, valamint nemzeti muzeumnak az effélekékben gazdag gyüjteményében, úgy az Archaeol. képatlasz tábláin bőségesen láthatunk.

Itt, ezen alkalommal, csak azok érdekelhetnek leginkább, melyek huzaltekercsből lemezekké és visszont ismét huzaltekercsekké változnak. Ezek készítése pedig, vagy úgy történhetett, hogy valamint a kicsindi lelet leirásánál (Vasárn. Ujs.) lerajzoltam, a sodrony a végén összekalapácsolt lemez közé szoríttatott, vagy közvetlenül l. képatlasz VI. Tábl. 22. ábra a gerinczczel ellátott széles lemez, mint a kacsos levél, sodrony tekercscsé változik, mi aranykincsünk határozására nagy befolyással lehetne, ha ezen bronz készletek, valami meghatározható, történelmi emlékkel, p. o. római vagy görög érmekkel együtt találtatnának.

A lemeznek sodronynyá való átidomulását mutatja, a képatlasz VII. Tábl. 25. ábrája is.

A tekercsnek legbelső karimáját egészen addig, hol a lemez ismét keskenyebbé lesz, egy egészen két mmnyi távolságban egyszerü vonal keríti, lassankint növekedvén és ismét eltünvén, ezt szintén olyan növekedéssel követi egészen 10 mmnyi szélességig egy másik csigavonal. Mind a kettőnek a középpont felé néző részen állnak 1 mm. magas, ugyanannyi széles △ gek, melyek a legszélesebb részen 4,4, 5, 5 mm-nyiekké lesznek, előbb semmiféle, később és pedig mind a jobb, mind balra tekeredő lemezen, négy, öt, hat, czimertanilag vevé jobbról felül balra lefelé irányolt egyenes vonalokkal diszesítvék, a legkisebbektől kezdve tetejükön egy két egész hat sugarasan egy vonalban álló ponttal, és megint fogyván egész egy pontig ellátvák, és pedig úgy, hogy ezen pontok felül sehol a lemez szélét el nem érik, hanem az egész tekervény hosszában egy 3 mm. szalagot hagynak. Valamint a kerek pontok ponczczal, úgy a vonások igen éles vésővel lőnek kivágva, mert az ellenkező oldalon jól meglátszanak. A tekercs tekervényei is növekedőleg, ugyan olyan szerszámmal elválasztatván ruganyosokká, lőnek.

2. ábra.

Ott, hol a lemez legkülsőbb tekercse hirtelen 8 mmnyi szalaggá vékonyúl, közepén a választó vonal közvetlen folytatásául $1\frac{1}{2}$ mmnyi széles, 83 mm. hosszú gerincz emelkedik, mely ismét huzallá lőn átidomítva. A gerincz teteje vésővel belevágott rézsutvonalok által zsinór alakúvá válik jobbról balról sürüpontok környezik. l. 1. áb. *a* Nehézsége egy-egy darabnak $6\frac{1}{2}$ ♯.

A közép nagyságuak közt kettő jobb egyik a bal oldalra való. Müvezetük egyenlő az előbbiekével, csak hogy a tekercs kezdetén álló háromszögecskék végein egyes pontok vannak, míg a többiek épen öt pontból álló ⁘ rózsácskák vagy kereszkék láthatók. A keskenyedő sima rész gerincze 33 mm; és oldalt nem bir a pontozott vonalok ékítményével. Az egyenlő darabok súlya egyenkint $4\frac{6}{16}$ ♯.

A három legkisebb közül, melyek súlya egyenkint

*) Majdnem egészen egyenlő alakú bronz tekercsek találtattak Schweizban, l. Keller Pfahlbauten. 3 Bericht Tab. III. 33, csak hogy még egyszer olyan nagyok mint a Tudom. Gyüjt. 1828. I. öt. 1. Tabl. 5 és 6 sz. alatti hársási arany tekercsek.

$2^3/_4$ #; mind a nyolcz darabé pedig $32^{10}/_{16}$ aranyat tészen, ismét kettő jobb- egy pedig baloldali, ugyan azon diszítménynyel ellátvák, mint a legnagyobbak, a háromszögök fölött rendesen három pont van alkalmazva, melyek egynél a szélig kijőnek, míg a másik kettőnél a szélen keskeny szalagot hagynak. A keskenyedő lemez a tekercs végén két egyenközü vonal között tollszakállféle diszítménynyel bír, l. a fenebbi b fametszvényt c-nél melynek vonalai úgy fekszenek, hogy az általuk képzett csúcs a külső széle felé van irányozva.

Ezen közvetítő czifraság a többi daraboknál nem találtatik. Két darabon ezek közül még látni azon a négyszögü tekert huzalon túl kezdő, levélalaku diszítmény folytatását, mely a többieknél szintén meg volt, de a huzal vékonysága miatt letörött, úgy, hogy egy részecskéjét csak a legnagyobbak egyikéjén még lehet észrevenni.

Ezen részén a sodrony-gerincz folytatva vagyon, és sima, mintegy két mmnyi, széleit olyanoknak lehetne mondani, mit a füvészetben a növényszárak szélein gatyának szoktak nevezni.

Az egész készleten egyéb ötvösi szerszámnak nem vettem észre használatát, mint igen éles vésűnek, melylyel a tekercs növekedő és keskenyedő szalagjai egymástól elmetszettek; tompábbaknak, melyekkel a háromszögek vonásai és a huzal-gerincz zsinorforma mélyedései készültek, és azon ponczét, melylyel az egy vonalban és keresztben álló pontok bevésettek.

Úgy látszik, mintha egyedül a két sor háromszöget elválasztó csigavonal szabad kézből készült volna, mert több helyen kiterések észrevehetők, melyek nem a vert vésűtől, hanem inkább a helyes vonaltól kitérő keztől származhatnak, és mivel a vert részeknél mindenhol a verétes nyoma a hátlapon domborodva észrevehető, míg említett vonalunk inkább csekély barázdával van jelelve.

Az egészben díszes részletek, és a csiga szabályos tekervényei ügyesen rajzoló müvészt árulnak el, és egyátalán az ötvösségnek virágzóbb korára mutatnak, a diszítmény nek ügyes alkalmazása pedig a térnek eszélyes használtatásáról győznek meg bennünket.

Szabad szemmel nézve kevés eltérést fogunk észrevenni, sőt a háromszögek vonalai éles karczolásnak tünnek fel, mely igen éles tüvel eszközöltetett; hanem ha a nagyítót alkalmazzuk, látjuk, hogy itt alkalmasint nem a karcztü, sem az árvéső müködött, hanem a verő réz- vagy bronzvésőt használta a müvész, annál inkább, mert ennek nyomását a hátlapon mindenütt kimutathatjuk.

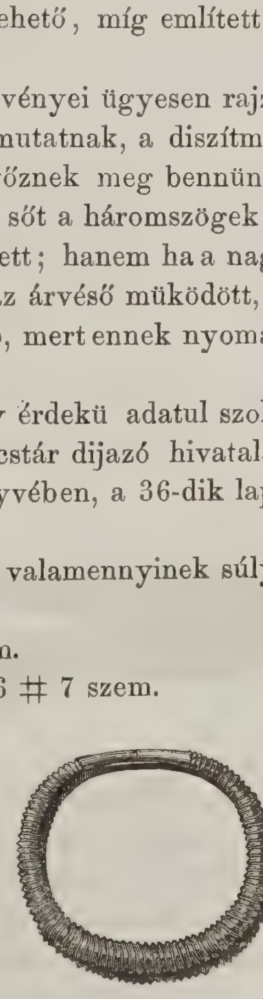
Mindazonáltal leletünk kiegészítésére nézve nem csekély érdekü adatul szolgál azon részlet, mely belőle 1848. máj. 13-án a magyar nemzeti kincstár dijazó hivatalától a magyar nemzeti Muzeumba került, és annak 1846-ik Jegyzőkönyvében, a 36-dik lapon ilyformán van le irva:

II. a) 86 darab különböző nagyságu arany lánczszem, valamennyinek súlya; 99 # 10 szemer.

b) 7 darab lapos arany tekercs, ezek súlya: 29 # 5 szem.

c) 2 darab nagyobb arany karika, mindkettőnek súlya 46 # 7 szem.

d) különféle nagyságú, gyöngyforma, kilyukasztott arany szemek és más töredék: 8 # 30 szem. teszen együtt = 182 # 52 szemer, mindegyik arany becsültetik 3 fr. 30 kr. p. # 640 fr. 2 kp.

3. ábra.

Részletesen tekintvén ezen darabokat, méltó figyelmünket érdemlik az a) alatt említett rovátkás karikák, melyek különféle nagyságuak levén, többnyire monornak; a legnagyobb l. a 3. ábr. külső szélessége 34 mm. magassága 30 mm; nyom $2^3/_4$ #; mind-

két végétől 8 mmnyire fényesen sima, s lassankint közepe felé vastagodó; keményre van verve, úgy hogy a különben igen puha és könnyen akar merre hajtítható arany ruganyossá leszen, s minthogy eredetileg a karika, mint az aczél lánczszemeknél történik, az egyik vége a másikon túl hajlítatván, midőn épen azon véghez vitetik, ruganyossága miatt tökéletesen és erősen érinti, lehetséges volt, hogy különbözőleg mint a czofalviláncznál látjuk, hol a szemek végei jó messze, az ellenkező vég irányába visszanyúlva, kikerekített végeikkel a szem szélesebb öblében találkozzanak, egyszerü érintés által erősen zárkozzanak, és az egybefűzést valamint, a kibontást is, a lehetőleg legkönnyebb módon eszközöljék.

A rovátkák, melyek majd élesebb, majd tompább gerinczüek, reszelővel készültek csavar formára, mely egyik sima végtől a másikig ugyanazon irányban tekeredik.

A müvezet valamennyi efféle karikánál tökéletesen ugyanaz, a középső nagyságuakat meg sem mérvén, csak a legkisebbek mértékeit említem, melyek 18 mm. szélesek és 16 mm. magasak.

Hogy ezen egybefűzött különféle nagyságu karikák hajdanta pénzül szolgáltak, egy perczig sem kétkedhetünk, ha Érdy János „A legrégibb pénz“ l. Tudománytár 1840 májusi füzetében, és Kiss Ferencz „A karika pénzekről“ Arch. közlemények I. kötetében megjelent értekezéseiket olvassuk. Valószinü hogy ez utóbbi túl is hajtott feladatában, de hogy Érdy mérsékeltebb és alaposabb nézetei helyesebbek, bizonyosnak tartom. A különféle helyeken talált, és lelkiismeretesen megmért karikák meg fognak bennünket mind a nézet helyességéről, mind a használt különböző pénzlábról győzni. Hogy ezen rovatkás gyürük rovatolása épen azon czélra szolgált, mely a régi csipkésen bevágott, vagy újabb karimájukon rovatolt érmeknél czéloztatott, t. i. a érmeknek sérthetetlenségére, igen eszesnek látszik lenni. Ezen gyürük közül 4 darab van a Mihályi család birtokában.

A b) alatti arany lapos tekercsekre nézve, van a Muzeum birtokában 2 egyenlő nagyságu lemez, mind a kettő czimertanilag jobb oldalra való, a középponttól széleig mérve 34 mmnyi, egész szélessége pedig 70 mm. Müvezetük a fennebb említetteknél finomabb, a tulsó lapon a ponczirozott pontok nem oly tisztán láthatók, mint a Mihályiféléken, a háromszögek oldalai, valamint dülő vonalokból álló czifrázatuk épen nem látszik át, jeleül annak, hogy alkalmasint nem ponczczal, hanem inkább karczárral készültek.

Izlésre, és mügondra nézve alig várhatunk többet a mai ötvösségtől, ha egyszersmind a czifraság egyszerüségét is latba vetjük.

A hol a lemez növekedő lapja levélidomu, gerinczes hátú folytatássá összehúzódik, ismét tollszakáll-forma czifrázat fordul elő, mely azonban minden oldalról vonaloktól határoztatván, a lemez külső-belső széleit nem éri. A gerincz maga 37 mm. hosszuságu; háta nincsen vésűvel rézsutosan bevágva, hogy a vágások a gerincz vastagsága daczára átlátszanak, hanem sima, de két oldala finom pontsorral van diszítve, melyet oldalvást még két sor pont körülvesz. Ezen lap végén négyélü vastag sodrony tekeredik, visszafelé, és ismét végén keskenyülő levélbe mén át; gerincze, mely 43 mm. hosszú müvezete az előbbihez hasonló, végére kerekdek sodrony van forrasztva, mely szigszög módra vissza hajlik, miért is bizonytalan vajjon, ez volt-e első hajlásának iránya is. l. 4. ábr.

4-ik ábr.

Feltünő, hogy míg a Mihályiféle ilyen nagyságu tekercseknél a közép-rétes szélessége csak $10\,^1/_2$, emezeknél 13—15 mmt. tészen.

A diszítményre nézve ezen lemezek a többitől eltérnek abban, hogy míg ott a

növekedő háromszögek fölött 5—6 egyenes vonalban álló pontot látunk, itten háromnál többet nem találunk.

A két lemez egészen egyenlő súlyú, egy-egy 8 $^3/_4$ # teszen.

A harmadik darab az előbbiek baloldalra való töredéke és 4 $^1/_4$ latot nyom.

A negyedik szintén baloldali, zöldes szinü, a Mihályiféle középsőkkel egyenlő rajzra és müvezetre nézve, de levélforma vége hiányzik, valamint a többieknél a gerincz mellett lévő pontsor is.

A hetes számot kiegészítő három darab, Érdy úr állítása szerint, egyedül rajz nélküli töredékekből áll, és a vizsgáló figyelmét nem érdemli.

c) pont alatt fel van jegyezve két darab négyélü, különben síma karika, átlója a legvastagabb részénél 4 mm. egy-egy oldala 3 mm; legnagyobb külső átmérőjük 35 mm. súlya 3 $^1/_8$ #, végei felé ez is vékonyúl és a vadaknál előjövő függökhez vagy orrkarikákhoz hasonlít. l. 5. ábra.

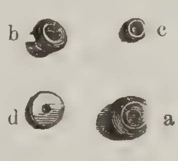
5. ábr.

Ilyenforma de nagyobb átmérőjü, és vastag kereksodronyból álló karikák nemcsak a magyar nemzeti Muzeumba kerültek más lelhelyekről is, hanem távol külföldön is fordulnak elő. Ajánljuk a karika pénzekről írt értekezésekhez méllékelt rajzok megtekintését, például: az Arch. közlemények I. kötetéhez tartozó III. Tábl. 47-ik ábrájáét, ugyanazoknak II-ik kötetéhez kiadott képatlasz képeit, a „Det kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab 1860-iki füzetnek 32-ik lapján kiadott négyélü karikát, mely a mienkkel egészen egyenlő és egy indiai sirban találtatván „*Naesesmykke*"-nek, Nasenschmucknak mondatik. Hasonló karikák előfordulnak a „Mittheilungen der antiquarischen Gesellschaft zu Zürich 1861-ben kiadott „Die Pfahlbauten" czimü értekezéséhez mellékelt I. Táblán 54. szám alatt, valamint a Mittheil. der Geschichts- und Alterthumsforschenden Gesellsch. des Osterlandes VI. kötetéhez méllekelt könyomaton; ezeket említi Érdy többször idézettt értekezésében, állítván Donop, Prudhoe és mások után, hogy a pénz-karikák nemcsak ősrégi egyptomi dombormüveken, lánczokban fordulnak elő, hanem, hogy ugyanott és Senaar, valamint Nubia belsejében még mai nap is olyan összefűzhető, mérlegezhető karikákkal élnek pénz gyanánt, és egyszersmind az ottani hölgyektől nyakpiperének és fejéknek épen úgy használtatnak, mint az oláh- szerb- és más déli népektől az aranyok és tallérok diszítményül hordatnak.

Ugyanezt olvashatjuk az északi népekről „Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde" 82. lapján; úgy hogy a karikáknak, ilyenféle használtatásáról az egész régi korban meggyőződhetünk.

d) alatt még különféle nagyságu és alaku aranygyöngy említtetik. Ezek közül a Mihályi családnál mintegy 400 darab van; a Muzeumban 64 darab őriztetik, de még ezeken kivül értesültem hiteles kútfőből, hogy a múlt nyáron 3—4 zsinor, mintegy 2—300 darab ilyen aranygyöngy, került a pesti zálogházba; igen érdekes lenne megtudni, vajjon, ugyan a szarvasszói leletnek részletei-e ezek is, vagy mit meg jobban szeretnék, ha máshelyen is ilyenek találtattak volna.

Ezen halavány gyöngyökből csak a legfeltünőbb négy fajt választottam ki, hogy itt felhozzam. l. 6. ábr.

6. ábr.

a) a legnagyobbak 4 mm. szélesek, 5 $^1/_2$ mm. magasak, a lyukak külső átmérőjü 4 mm. a belső 2 mm. ezek öblösen keskenyednek és oly kitünő módon vannak kiütve, hogy az ötvös eszének becsületére szolgálnak.

b) 3 mm. széles 4 $^1/_2$ mm. magas; a lyuk 2 mm. és egyenesen megy az egész gyöngyön keresztül. Széleik szintén egyenesen elvágvák.

c) ezeken kivül vannak 2 mm. szélesek, 4 mm. magasak, 2 mm. lyukkal $1\,^1/_2$ mm. szélesek, 3 mm. magasak, $1\,^1/_2$ mm. lyukkal.

d) $^1/_2$ mm. széles, 5 mm. magas, a lyuk 1 mm. pillangóformák.

Vannak dombor-, gerinczes-, egyenes hátuak legkülönfélébb változatokkal.

Akár kerek sima sodronynak lefürészelt részei legyenek ezen gyöngyök, akár a rovátkás karikáknak lereszelt lemezei, vagy egyes arany darabokból, bronz mintákban, ponczokkal kivert gömbjei, minthogy mind egyés, nem forrasztott, darabokból állanak, és ritka simasággal birnak, azon kor haladásának az aranymüvészetben örvendetes tanubizonyságául szolgálhatnak; mit a fővárosi aranymivesek is őszintén elismernek.

A mi ezen kincs készítésének korát illeti, azt bizvást a bronzkorba helyezem, nem csak az anyag tisztasága, alakja természetessége és a müvezet kezdetlegessége miatt, hanem azért is, mert a sodronynak lemezzé való átmenetele és arra visszatérése; a sodrony négyszögüsége és csavarnemü tekeredettsége miatt, más bronzkori müemlékeket tekintve, későbbi korra alig lehet helyeztetni.

Mily sajnos, hogy ezen nevezetes leletről csak ily kétes és ki nem elégítő adatokkal birunk! Hogyan ütött volna ki a leirás, ha nem a vad pusztítás után kellene ezen egyes maradványokat leirnunk, hanem az egész leletre a helyszinén körülményesen lehetett volna figyelni és talán több biztos pontot nyerni, melyek alaposabb véleményt eredményeztek volna.

Ezeket előre bocsájtván, azaz egy bizonyosnak látszik; hogy mivel lemezeink czifrázatai a későbbi scandinaviai északi népek arany- és bronzemlékeik hullámos-kör-tekercses és kétszeresen tekert, főleg pedig a kigyós vagy sárkányos képzelményes czifrázatoktól, melyek inkább a vaskorban jöttek divatba, egészen eltérnek, és rendes mértani alakcsákat mutatnak, *) mintegy más irányu, vagy más izlésü népek maradványai lehetnek;

---

*) Nagy figyelemmel forgattam mind azon rajzokat, melyek részint archaeologiai munkálatink mellett megjelentek; részint pedig legkülönb régészeti társulatoktól cseréül az Akademia könyvtárába jutottak. Ezekből kiviláglani látszik az, hogy a legrégiebb, legegyszerübb czifrázatok között a háromszög gyakran szerepel. Így arch. közl. II. kötetéhez mellékelt képatlasz IV. Tábl. 10. számú kardmarkolaton; a XVI. Tábl. 112. számú edény czifrázatán, XVIII. Tábl. a bronz csákányon 116. sz.; XX. T. a 127. sz. lándzavégen; ismét a VIII. T. 38. sz. cserépedényen; a Tudománytár 1840. májusi füzet 318 lapjához kötöt 4 ábrán, hol a tollszakállféle czifraság is előjön; a tollszakál és a vonalzott háromszögdísz előfordúl Worsaae „Daenemarks Vorzeit"-jában a 17 lapon; valamint a 47. l. melyen a karperecz „mit dreieckigen eingeschlagenen Zierathen geschmückt ist." — a Mittheil. der Geschichts- und Alterthums-forschenden Gesellschaft des Osterlandes VI. kötetéhez mellékelt egyik Tábláján előforduló bronz karpereczen; — Det kongelige Nordiske Oldscrift-Selskab 1860. 1861-ki folyan 5. lapon álló legfelsöbb fametszvényén; — a Mittheil. der Antiquarischen Gesellschaft in Zürich 1861. kötetében; — A dr. Keller Ferdinand die „Pfahlbauten"-hez adott I. Tábla 58. számu bronzkésen, a VII. Tábl. 22. sz. alatt látható karikán, és a Pfahlbauten 4. Bericht II. Tábl. előforduló 23. 24. sz. edényeken. Lindenschmit „die Alterthümer unserer heidn. Vorzeit., 1864. díszes, 96. Táblával biró munkájában számos példa van ezen czifrázatra. Itt csak a II. füzet 4 V-ik f. 2. VI-ik f. 2 VII. f. 3. IX. f. 2. Tábláira figyelmeztetjük az olvasót, hogy állításunk valóságáról meggyőződjék! — Végre az Atlas for Nordisk Oldkyndighed B. I. 1. és 2; B. III. 23. sat. tárgyakon, de mindenütt a pontos sor és keresztkék nélkül, mely mindenesetre lemezeink diszítménye egyik fő sajátságát képezi. Egy igen csinos alul púpokkal ellátott edényt találtam B. Sacken. „Ueber die vorchristlichen Culturepochen Mittel-Europas" czímü munkája 71 lapján; mely Müglitzben, Morvaországban táláltatott; ez, mint a mi fekete fényes edényeink irlával van szinezve, és rajta, arany lemezeinken előforduló vonalokkal diszesített háromszögek, találtatnak, csúcsaik fölött pedig függélyes vonások, balra néző egyes nyilhegygyel észrevehetők. Igen érdekesnek tartom még itt felemlíteni, a mit Worsaae i. m. 55. l. mond: „Aus dem Morgenlande sind aller Warscheinlichkeit nach die silbernen Sachen gekommen; denn nicht bloss in Daenemark, sondern auch in den übrigen Laendern des

vagy az említetteknél jóval korábbiak; minden esetre megérdemlik, hogy nagyobb figyelemre méltassuk, hazánk több vidékein talált őskori arany- és bronz-leletekkel összehasonlítsuk, miszerint végtére sikerüljön ezen homályos korban is egy kiindulási pontot nyernünk, és hazánk ezen legtávolabb korának miveltségi történetére némi világosságot árasztanunk. Egy rejtélyes nyelvnek egyes betüji ezen készletek, és a rajtuk előjövő czifrázatok — és ezek végleges megfejtése ki fogja történelmünkből üzni azon határtalan pusztaságot, melynek neve *barbár* kor, mely felsorolhatatlan kincsei mellett is mindeddig valódi terra incognita maradt.

Nordens finden sich die geflochtenen Silberringe, und die Silbergeschmeide, die zum Theil *dreieckige Verzierungen haben*, fast immer in Verbindung mit Kufischen Münzen." A folytatott élénk vizsgálodás ezen tárgyra is fog idövel kellö világosságot deríteni!

BUDÁNAK ÉS KÖRNYEKÉNEK
HELYIRATI VISSZONYAI A KÖZÉPKORBAN.

IRTA

RUPP JAKAB.

BEVEZETÉS.

Az idő, valamint a földismeret is szemei a történelemnek. Ez régi igazság; mert ha nem tudjuk, *hol* történt valami, és idejét sem birjuk meghatározni, *mikor* történt, az olyan tényt a mesék országába fogjuk utasítani.

Az *időről* leggyakrabban bizonyságot tesznek az úgynevezett beszélő müemlékek: érmek, faragmányok, épületek, krónikák; a *helyekről* inkább csak az utóbbiak. Mert valamint az érmek, úgy a szobrászati müvek, sokszor máshová átvíttetnek, és így nem csalhatatlan bizonyságok; az épületek pedig legtöbbször összeroskadván átépíttetnek, nagyobbítatnak, úgy, hogy sok esetben csak az alapok, és az épületek más földalatti részei maradnak meg.

Ha már a *templomoknál*, *városházaknál*, *váraknál* és egyéb *középítményeknél* melyek mint a városok, községek tulajdonai, nem oly gyakran, sem oly könnyen jőhetnek más birtokosok kezeibe, s így minden építmények közt legkevesebb változtatásnak vannak kitéve — oly nehéz a most fennálló falaknak korát, az írott emlékekben előfordulókkal való ugyanazonságát bebizonyítani, úgy, hogy a régésznek leggyakrabban a közvélemény, hibás voltával szembe kell szállania, minthogy az épületek rendesen nehány századdal régiebbeknek tartatnak: mennél inkább áll ez a *magánházakról*, melyek nem csak nemzetségről nemzetségre változtatják birtokosaikat, hanem az újabb korban, sokszor egy-egy évtized alatt, más és más kezekbe kerülnek, mely alkalommal az új birtokos természetesen ízlése és tehétsége szerint épített, változtat, alkalmaztat, rontat, bontat, úgy hogy sokszor a *negyedik ötödik elödje magára a házra már aligha reá ismerne.*

Gyakran a hatalmas szomszéd két-három házat vesz össze, azokat legalább homlokzatra nézve egyenlíti, vagy földig bontatja, úgy, hogy a régieknek még nyoma sem mutatható, mig ellenben a nagyobb úri házak gyakran osztály alkalmával egy vagy több kisebb részletre szétdaraboltatnak.

A mely ország annyi visszontagságon ment keresztül, mint szegény hazánk, abban nem csoda, ha régi városokkal, régi házakkal nem igen találkozunk. Régi jellegüket, könnyen felfogható okokból, legtovább tartották meg a templomok és várak; legtöbbet változtak a *magánházak*, úgy hogy a kereszténység eredeti ellenségétől is menten maradt északi városokban alig lehet egészen régi alakjában fentartott házat szemlélnünk; a falusi

lakok közül, saját veszendőségüknél fogva a régi ház ritkább a fehér hollónál.*) Ha ez az egész hazáról áll, mennél inkább fog igaz lenni az ország fővárosáról mely másfél százada dig egészen más szokásu és izlésü uralom alatt nyögött, és a sokszor huzamosan tartott ostromok alatt folytonos és minden tekintet nélküli rombolásnak volt kitéve?

De a városi lakok tágitása, simítása, szépítése és újítása is annyira megy az utolsó időben, mint a szabad mezőkön a tagosítási változtatások. Ezen korszerinti átidomításoknak itt is ott is irgalmatlanul áldozattá estek és esnek legszebb régi emlékeink és emlékezetre méltó, történelmi nevezetességű helyeink is!

Mibe kerülne, ha azon helyekre, hol egy régi templom, vár, emlékoszlop sat. állott, legalább egy emlékkő figyelmeztetné erre az utókort. Számtalan ilyen kedves mű vagy hely elpusztult, és így a nevezetesebb eseményeknél sem tudjuk magunkat határozottan tájékozni! — Csak Árpád sírját említem, mely a b. szüz fehéregyházával oly benső összefüggésben van s melynek feltalálására még nagy királyaink XV-ik századbeli okmányaiban előforduló birtokok és épületek bizton vezethetnének; de mivel mind ezen építmények a földig leromboltattak, lehetetlen volt eddig magát az egyházat is tüzetesen kimutatnunk.

Pedig minél tovább halogatjuk történelmi emlékeink fentartását, vagy legalább megjelölését, annál kétesebbé, annál bonyoldottabbá lesz utódainkra nézve a helyirat — és ezen század története a legközelebbiben, sok helyre nézve, épen oly homályos leend, mint milyen érthetetlenek és kevés biztos nyugpontot nyujtók reánk nézve, a két-három század előtti helyleirások.

Ezen a bajon segíthetni vélt a külföld az által, hogy az *emléktáblákat* kezdte felállítani.

Nálunk Dr. Arányi Lajos pendítette meg ezen szép, kegyeletes és fontos eszmét a magyar orvosok- és természetvizsgálók 1863-ban Pesten tartott IX-ik nagygyülésében. Czélul azt tüzé ki: hogy hazánkban *Budapest* legyen az első, mely ilyen emlékszerü táblákkal bebizonyítsa a múlt iránti kegyeletét. Térek, utczák, házak,**) melyek régi nevei vagy birtokosai ismeretesek, kell, hogy ily módon kitüntettessenek. A szükséges költséget abból akará indítványozó kiállíttatni; hogy a hazafi minden alkalommal, midőn örömnapot él e magasztos czélra nehány fillérrel áldozzék.

Ilyen fillérekből, melyek leginkább általa és ezen eszme baráti által lakomáknál gyüjtettek, csupa hatosokból, pedig mintegy 400 ft. gyült össze, melyből már 20 táblát ki lehet állítani. Indítványozó ezen lelkes tervét az Archaeologiai Bizottmányban folytonosan érleli; a Bizottmány maga pedig azon van, hogy a saját felelőssége alatt szerkesztendő *emléktáblák*, egyedül itészetileg bizonyosan megállapítható helyekre tüzettessenek ki.

Hogy Dr. Arányi Lajos terve annál előbb, és annál biztosabban sikerüljön, az Arch. Bizottság egy albizottságot választott kebléből, melyben az indítványozón kivül az építészeti teendőket Henszlmann Imre, a felirások szerkesztését Toldy Ferencz, a törté-

*) Hazánkban minden irányban tett kutatásaim alatt csak Szalamegyében találtam két régi falusi épületet: az *alsó-örsi*, úgynevezett, *török házat* — mely a jó góthizlésü időből marad fenn; de ma már csak falai állanak, bár megérdemlené, hogy honfias kegyeletből befödessék és ritkasága miatt az utókor számára őriztessék; és egy *szántói* parasztházat, ha csak azt nem teszszük ez utóbbikról fel, hogy ablakragasztói és egyéb faragványai a szomszéd Rezi várból áthozattak és alkalmaztattak.

**) Pozsonyban, szülővárosomban, az egyházi-zenede társulat a nagy Hummelnek már emelt ilyen emléket, midőn 52-ik számú szülőháza homlokára a nagy kalap-utczában nagy aranyos betükkel ezt irá: J. N. HUMMELS GEBURTSHAUS. Benső volt örömöm, mikor ezen feliráat először megpillantottam; mert épen ezen háznak tőszomszédjában az 53-ik szám alatt pillantám meg magam a napvilágot, a szögletház első emeletének azon szobájában, melyet Vecsera öregapám kis-kalaputczai házától csak a közfal választott el.

nelmi ellenörködést Wenzel Gusztáv urak sziveskedtek elvállalni. Ezen Albizottsághoz még *Rupp Jakab* hirneves érmészünk és a budai kamarai levéltárnak nyugalmazott rendezője, mint a budai régiségek legszorgalmasabb, legtevékenyebb buvárát kéré meg munkatársul.

Rupp úr szíves volt tudományos tárháza alapos, bő adatai halmazából, mintegy mutatványul következő czikkeket az Arch. Bizottsággal közleni, melyeket a Bizottság oly érdekeseknek talált, miszerint azok változatlan kiadatását egyhangulag elhatározta.

Pest 1865. April 7-én. Rómer Flóris.

Figyelmeztetés a budai várban felállítandó archaeologiai emléktáblák érdekében.

Azon helyet, melyen hajdan templomok, nyilvános épületek, emlékek és nevezetes emberek vagy magánosak lakházai állottak, biztosan kijelelni, valóban nehéz dolog; minthogy a régi emlékiratokban többnyire egyedül az utczák nevei és azoknak irányai fordulnak elő: hozzá járul még az is, hogy századok óta még az utczák beosztásában is különféle változtatások történtek, és azon sok viszontagságos eseménynél és szerencsétlenségnél, mely Budavárát érte, egész házsorok a föld színéről eltüntek. Ha tehát olyan vállalatnál, milyen az archaeologiai emléktáblák felállítása, kellő biztossággal akarunk haladni, mindenek előtt szükséges, *hogy a régi vár területéröl, a mennyire csak lehet, hü alaprajz készíttessék*, és Fontana, Schier, Haeufler meglevő, de mégis több vagy kevesebb hiánynyal vagy hibával is biró rajzaiból, a vár mostani terve segítségével, egy egészen hibátlan terv szereztessék. Csak akkor, ha ilyen biztos alaprajznak birtokában leendünk, lehetséges lesz az is, hogy a nyilvános- és magánházaknak régi fekvését, ha nem is teljes biztossággal, legalább megnyugtató valószinüséggel kijelelhessük.

Világos, hogy addig az emléktáblákat *csak néhány pontnál* lehetne alkalmazni. Hogy pedig magát az ügyet tehetségem szerint előmozdíthassam, kész vagyok magam összeállításából, melynek adatait hiteles okmányokból és jelesebb iróinkból szerkesztettem, mindent a Bizottság elébe terjeszteni, valamint mások beküldendő véleményeiről is nézetemet nyiltan közleni; mert meg vagyok győződve, hogy ily nehéz és fontos ügyben csak többnek közremunkálásával lehet valamit teremteni, a mi állandó becscsel birjon.

Ha már maga Budavára tömérdek nehézséget nyujt a müemlékek fekvésének meghatározásában, e nehézség meg inkább növekszik, ha kutatásainkat legközelebbi vidékére kiterjesztjük. — Itt a homály eloszhatlanabb, minthogy e tárgyról még folyvást oly nézetek támogattatnak, melyek elégtelen, vagy hamisan magyarázott adatokra alapítvák, és a kututást még inkább megzavarják, mintsem hogy elősegítenék.

Ideje tehát, hogy már e tekintetben is tisztába jöjjünk, mit kieszközleni, a többször említett *hiteles helyirati abrosz nélkül merö lehetetlenség.*

Hogy a budai várban a XVII. század elejeig lakházakat biró hirneves férfiak, főméltóságu egyházi és világi hivatalnokok és testületek tartozkodási helyeit alapos adatok után kinyomozhassuk, szükséges kellő tájékozás végett, hogy a *piaczokról, utczákról* és *templomokról*, régi elnevezéseikkel együtt, rövid helyrajzi áttekintetet előbocsássak.

I. közlemény.

A budai várhegy.

Alig hihető, hogy a mostani várhegy (mons vagy novus mons Pestiensis) a tatárjárás előtt (1241-ben) még lakatlan volt; valamint az sem áll e hegyről — mit az Ó- és Új-budát összezavaró régiebb irók állíttanak, — hogy tetején az ó-budai prépost

mint elhagyott, puszta helyen, várt épített; sőt inkább laktak már ott magyarok és németek oly számmal, hogy templomokat és plébániákat alapítottak, és a kegyúri jogot gyakorolták, mely jog később magára a királyra szállott. Ezt tanusítja a *Mária-templom*; ez IV-ik Béla alatt nem lőn eredetileg megalapítva, hanem kiépítve. Ezen kiépítkezés még 1255-ben nem kezdődött, bár a hegy maga már elég népes községgel bírt, mit leginkább abból lehet gyanítani, mivel a két nemzeti felekezet közt már régóta folytatott, a plébániaik különös jogai és azok kiterjedése miatti per, mely már 1257-ik évben — tehát a várbeli nagy templom építésének vége előtt — úgy döntetett el, hogy a magyarok plébánia-templomai, úgymint: *sz. Magdolna* temploma a várban, és *sz. Péter* temploma a vizi városban, a németek *sz. Máriáról* nevezett plébániájának, mint anyatemplomuknak öszvesen minden évben kilencz marca ezüstöt fizetni tartozzanak.

1) A KIRÁLYI PALOTA.

Midőn IV. Béla látta, mily pusztításokat tettek a tatárok Buda lakosai közt, azoknak védelmére 1245—1247-ig a várfalakat építette. Ő új német gyarmatosokat telepített ide; a boldogságos szüz templomát újra helyre állította, úgy hogy ezen nevezetes mü már 1269-ben be volt fejezve. Alkalmasint ő volt az, ki a, később oly nagyszerü, *királyi palotához*, melyet Bonfin ezen szavakkal: *„domus amplissima priscorum Regum sedes“* és *„vetustum palatii regii opus“* említ, az alapot megvetette.

Ámbár meglehet, hogy első királyaink az alkalmasint általuk emelt *ó-budai* várban melyet a magyarok — a helylyel magával — *Budvár*, *Budavár*nak, a németek pedig *Etzelburg*nak neveztek, de a mely szintén *Castrum regale*, *Castrum Budense*, *Castrum* és *Palatium regium de vetere-Buda* nevek alatt is gyakran előfordul, éven át többször laktak; még sem lehet kételkedni, hogy ez IV. Béla király által a mai várhegyen épített királyi lakkal — *in Castro montis Pestiensis* — is történt.

Az az egy bizonyos, hogy I. Károly e hegyen a *Sabath* (Szombati) *kapu* (a mai bécsi kapu) mellett nagy palotát — *„magna curia Regis“* birt; és hogy Lajos királynak *„curia regalis“*-át ugyan itt kell keresnünk; sőt, hogy ugyanazon király 1343-ben *ó-budai* várát, anyjának Erzsébetnek, Károly király özvegyének lakásul redelvén és ajándékozván, 1351 körül *Vizsegrádról Új-budára* átköltözött, hogy a *várhegyen fekvö királyi palotájában* állandó udvart tartson.

Szorgalmas kutatásim és a források lelkiismeretes használata után, lehetetlen, hogy magam is azon véleménynek hódoljak, melyet hirneves történet buvárunk Horvát István után *Budvárról*, *Budavárról*, *Ethelvárától*, *Új-* és *Nagy-Budáról* mások is, minden alap nélkül elfogadtak. Mivel azonban ezen tárgy sokkal fontosabb, minthogy azt itt röviden befejezhetném, fentartom magamnak, hogy egy külön kimerítő ellennyilatkozatban, saját nézetemet történészeink elfogulatlan itélete elé terjeszthessem.

Úgy látszik, hogy Lajos király a várlaknak délkeleti részét elfoglalta, azon részt t. i. melyben az öcsétől Istvántól épített magas, erős torony — *Istvántornya* — állott. *Zsigmond király* a palotának északi részét emelé, úgy, hogy annak nagyszerü homlokzata *sz. György terére* nézett, és újabb volta tekintetéből és a régitől való megkülönböztetésül, *Frispalotá*nak hivatott. A pesti homlokzatot tette azon diszépítmény, melyet *Hunyadi Mátyás* roppant költséggel emelt, és mely nyugati irányban az *eredeti várterületet* is túlszárnyalta.

Ugyan ezen királyainknak köszönhetjük a *b. szüzről* czímzett főtemplomnak terjedelmes átépíttetését is, mint ez e nagyszerü egyház belseje és toronyhomlokzata eléggé tanusítja.

2) SZ. GYÖRGY TERE.

Ezen tér körülbelül a mostani fegyvertár elejétől kezdve északra, a mai piacznak mintegy közepeig, terjedhetett, minthogy a királyi palota nyugatra az egész utczát, sőt még a mostani istállókat és lovardát is elfoglalta.

Ezen helyen állott a *Tárnok* háza. Észak felé kezdődött egy házsor, melynek keleti végén *sz. György imolája*, a nyugatin *sz. Zsigmond prépostsága* állott; szomszédságában pedig a *zsidó* utczában, mely Zsigmond idejében *sz. Zsigmond* (mai nap vár)-utczának kereszteltetett, a hasonnevü prépostsági templom díszlett. — E mellett keletrőlnyugat felé húzódott egy utcza, melynek keleti végén a sz. Zsigmond prépostságához tartozó „*B. Mariae virg: minor ante castrum*“ nevü egyház feküdt. Ezen templom romja 1692-ben a karmelítáknak adományoztatott, kik azt mint *sz. József* templomát felépítették, míg újabb időkben városi szinházzá alkalmaztatott.

Ezen utczára illik leginkább a *hátsó* — „platea posterior“ elnevezés, mely később *Frank* utcza „gallicalis“ név alatt is előfordulhatott..

Azon utcza, mely a *szinháztól* a *vizi kapuig* — hajdan *sz. János kapuja* — terjed, mint *keresztelö sz. János* utczája volt ismeretes, mert benne ezen szentnek tiszteletére emelt templom állott, melyet a törökök mecsetté változtattak. Későbbi neve *lakatos*- legujabban pedig *szinház*-utcza.

A XVII-ik századból fennmaradt eredeti irományok tanusága szerint ilyen volt az említett templomoknak fekvése; mivel ellenkezőleg Fontana, Schier, Haeufler és mások, a *b. szüz kisebb temploma* helyett, melyet nem is ismertek, a mecsetet, mint sz. János templomát, az említett „B. Mariae virginis minor ante castrum“ egyház helyére teszik.

3) SZOMBAT-TÉR.

Így neveztetett azon térség, mely a *vizi* és *fehérvári* — akkor *zsidó* kapu — közt elterjedt, melyen jelenleg a főstrázsa áll, és dísztérnek hivatik. Meglehet, hogy ezen városrész hajdan *forum, vicus Sabathi, locus Szombathely*, a zsidóktól, kik Zsigmond király uralkodása idejében itt és a zsidó-utczában laktak, vagy a zsidó-kapu alatt elterjedő zsidótemetőtől így elneveztetett. Ezen tér északi részén, körülbelül a márványkúthelyén, állt *sz. Magdolna magyar plébánia temploma* és a *mészárszékek*.

A városházhoz jobbról vezető utcza *minden szentekröl* neveztetett „platea omnium sanctorum“ vagy „platea magna“. Ebben állt a *Minden szentek* imolája és több *gyógyszerész*-ház.

A *szombattéröl* balra, a mostani várőrsegi templomig vonuló utcza, olasz utczának (platea Italicorum, Italiener oder wälsche Gasse-nak) neveztetett és a mai *urak utczájának* felel meg. A két főutczát összekötő kis közt *Tej-utczá*nak (Milch-Gasse) hitták.

A *Boldogságos szüznek* fő-temploma előtt elterülő tér a *városházutczá*val együtt alkalmasint a *platea theutonicorum* (Deutsche Gasse) volt, melynek nyugati részén állítólag *sz. Mihály* temploma emelkedett.

Mit ma *Országház* utczának neve alatt értünk, az valaha *sz. Pál* utczája volt, sz. Pál templomától,*) mely benne állott; később mig az ország főhivatalai ott le nem települtek, *sütök* utczájának, (Bäcker-Gasse) hivatott.

*) Ezen templomnak egyik magas régi fala fennmaradt két ház közt, melyekből a báró Gerliczyféle az *országház* utczára, a Bányaiféle pedig az *urak* utczájára nyilik.

4) SZ. MIKLÓS TÉR.

A főtemplomtól az iskolaházig északnak vonuló tájék, valamint az iskolaház előtti tér a bécsi kapuig *sz. Miklós-tér* és ehhez tartozott *sz. Miklós* utczája is, *vicus*, *platea S. Nicolai* neve alatt volt ismeretes. *Sz. Miklós* utczájának végén találni lehetett még *sz. Márton* kápolnáját is; maga pedig nevét vette a domokosiak ősrégi templomától és kolostorától, mely *sz. Miklós*nak volt szentelve. Ezen templom tömör fekete tornyát, melyet igen hibásan *csonka toronynak* neveznek, még mai nap is lehet a kis kamarai épület és a gymnasialis épületek közt látni; ezen épület hátsó részén kelet felé még a templomszentély némely oszlopainak maradványait látjuk; sőt valószinü, hogy a templom keleti része a mostani várfal fölött emelkedett, minthogy e helyen az apsis sokszögü záradékát, valamint a többi faltámaszoktól egészen eltérő támasztékokat lehet észrevenni, és azt kihozni: hogy akkor itt a templomot megkerülni nem lehetett. — Ezen térről *sz. Pál* utczájába az *Ulving-* köz vezetett.

A hajdani *sz. Miklós*, ma *iskola*-térről nyilik észak felé a *Fortuna*-utcza, melyet hajdan Haeufler állítása szerint *ötvös*-utczának (Goldschmied-Gasse) hittak.

A mai *várörségi* templomtól, mely valaha a hozzá épített *minorita* kolostorral együtt *evangelista sz. Jánosnak* volt szentelve, és az olaszutcza végén állott, a *szombat* kapuig*) — bécsi-kapuig — vezetett a *János* utcza.

Vannak irók, kik azt állítják, hogy a bécsi kapu és gymnasialis épület közti utcza, mely ma a *bécsi kapu utczá*nak nevét birja, hajdan a valódi *zsidó* utcza lett volna, melyben imaházuk is létezett; azonban ezen állításukat semmi hiteles okmánynyal nem igazolhatják. Ha meg is engedjük azt, hogy itt a zsidók letelepedtek, ennek későbben kellett történnie, anélkül, hogy azért ezen utcza *zsidók* utczájának elkeresztheltetett volna; mivel alig hihető, hogy ugyanegy várban, ugyanazon időben két kapu, és két utcza a zsidóknak köszönhette volna elnevezését.

A vár utczái közt előfordul még a fél- vagy közép-utcza, (media platea); továbbá a *szük-köz* — (vicus strictus,) — végre a *fodrász* — nyirő-utcza; de ezek fekvését eddig nem sikerült megállapíthatnom.

Átmenvén hírneves férfiak, ország nagyok, és egész testületek lakhelyeire, a következőket találtam:

I. Lindvai Bánffy Miklós

háza a *zsidó-utczában* feküdt, szemközt sz. Zsigmond prépostságával, ezen prépostság kanonokok házai mellett, a mostani gróf *Teleki ház* körül, sz. György piaczán. Ezen ház II. Ulászlótól 1514-ik évben kiadott visszahelyezési okmányban a Palóczi család ellen viselt perben Bánfynak oda itéltetett.

II. Báthory (András, István erdélyi vajda, és György grófok.)

Az elsőnek háza *sz. Miklós* kolostora előtt állt, *Szeged* városának háza mellett. E házát Báthory András *Sárvány* Balázsnak, az pedig 1522-ben Kis-Seryen Ferencz, alkincstárnoknak adta el. — A másik a *Szombatterén* birt egyházat, melyet 1486-ban egy másik Pesten lévő ház helyett, András, az ottani Boldogságos szüz templomának plébánosától kicserélt. Volt ezen családnak még egy harmadik háza az *olasz-utcza* közepén, ezt István és András 1517-ben Báthory György nejétől vétel által szerezték.

*) Nevét valószinüleg az itt szombatonkint tartott heti vásároktól vette.

III. Tolnai Bornemissza János.

A *Szombattéren* birt lakházzal, melyet 1485-ben Berky László, Kezy Benedek fiától, a *szombati* kapu előtt fekvő házáért becserélt.

IV. János és Zsigmond bozini és sz. györgyi grófok

nyerték 1490-ben Beatrix királynétól azon házat *minden szentek* utczájában, mely hajdan *Ersek* Máté, *Péter* kalocsai érsek testvéreé volt, melyet azonban Ersek, a sz. koronának elorzása vétkében volt részeért, elvesztett.

V. Bubek István, Nádor.

Ennek háza *sz. Pál* utcza közepén feküdt, és özvegyétől Laki Annától vétel utján 1401-ben az ó-budai apáczák birtokába került. Bubeknek volt a budai várban még egy másik háza is, melyet a budai káptalannak Mihály nevü őrkanonokja 1402-ben a sz. lőrinczi pálosoknak adományozta.

VI. Hermann, czillei gróf

Adományba kapott 1397-ben egy házat a *Szombat*-téren, de ezt a *sz. lörinczi* pálosoknak, *sz. Pál* utczájában feküdt házáért kicserélte. Ezen csere 1489-ben nyerte a törvényes jóváhagyást. — Ugyanezen gróf, bár rövid ideig, birtokában volt I. Károly — a szombatkapu melletti — curiájának, mert ezt Lajos király a fennevezett kolostornak ajándékozta; Erzsébet királyné pedig a czillei grófnak csere utján átengedé, míg 1423-ban ismét a pálosokhoz visszakerült.

VII. Czobor Imre és János.

A *Czobor*féle házat, mely a Bold. szüz főtemploma mellett állt, a család I. Mátyás királytól nyeré. Czobor János és Imre átengedék 1475-ben az ó-budai apáczáknak, minthogy jogosan ezeknek birtokához tartozott. — 1506-ben eladta Czobor János leánya Ilona, Bochkay özvegye, házát, szőllejével együtt a szigeti apáczáknak.

VIII. Czudar Péter, Jakab és Benedek.

Minden-szentek utczájában három házat birtak; az elsőt Olnodi Czudar Péter tótországi bán 1370-ben *Stöhr Jakab* szabótól 3300 arany forintért vette meg. A másikát ugyanaz *Magyar Istvántól* vette és 1394-ben a *laadi* pálosoknak ajándékozta. A harmadikat Czudar Jakab, Péternek fia birta; ez *Berényi László* és *Czudar Benedek* házai közt feküdt, és 1417-ben Péternek a temesi prépostnak lőn elszálogosítva.

IX. Gara Miklós Nádor

Háza Zsigmond király idejében a *minden-szentek* és az *olasz* utcza közt feküdt. Ez nagy általház (palatium) volt, két kapuval, melyek a fennevezett utczákba nyiltak. Mellette magánosak hazai voltak. Ennek ura vala mesztegnyei *Szerecseny János*, I. Lajos király Kamara grófja, míg 1403 Gara Miklós nádor és Gara János temesi gróf Szerecseny Balás és Mihály fivérektől 10100 arany forintért meg nem vették. — 1412-ben Gara Miklós és János a házat és a benne volt lóistállót úgy osztották el maguk közt, hogy az olasz-utczai rész Miklósnak, a mind-szent-utczai pedig Jánosnak jutott osztályrészül.

Ezen nagy palota mellett napnyugatra egy másik kisebb ház volt 100 fnyi értékben, ez közös birtok maradt és *kerekjardon*-i curiának hivatott. — Ezeken kivül volt

a Garaiaknak még a *sz. György* kápolnája mellett — körülbelül Sándor gróf háza helyén — egy kisebb, szintén 1412. osztott házuk.

Említtetik még egy ház, mint Gara Miklós birtoka; de ennek helyét a várban nem bírtam meghatározni. Az az egy bizonyos, hogy 1385-ben Verntzlin budai polgártól, ki bizonyos *Bécsi Ulriknek* végrendelet végrehajtója volt, Gara Miklós 1200 arany-forinton megvette.

X. György, rasciai Despota

Háza az *olasz* utcza keleti részén állott, de hütlensége után Ulászló király 1440-ik évben Rozgonyi Simon egri püspöknek valamint István és György fivéreinek adományozta.

XI. Hollós (Corvin) *János*

Mindszent utczában birt házat, *László Maróthi bán* özvegye *Zilágyi* Osvald leányának háza mellett; és a *györi káptalan*; a *Bozniai* püspök, és *Chák* Miklós csanádi püspök házai közelében. Ezen utóbbi családra szállott 1504-ben a Zilágyiféle ház is.

*XII. Kanisai Miklós*nak

több háza volt a várban; nevezetesen egy a *sz. Miklós* terén, Konth nádor és a nyúlszigeti apáczák házai mellett; e házát 1390-ben Onuphriustól, Florenczi Ferencz fiától, 1400 ar. forintért vette meg. — A másik szögletház volt, — alkalmasint a mostani *Radics*féle ház, — mely a *bold. szüz* főtemplommal szemközt állott; megvette Florenczi Berty Angelustól 1391-ben 600 ar. forintért. — A harmadik valószinüleg a *mindszent* utczában feküdt, ezt 1392-ben egy másikkal együtt az *örményesi* pálos conventnek adományozta.

XIII. Nánai *Kompolt Pál*

két lakházzal birt a *német utczában* (platea theutonicorum); mind a kettőt 1440-ben Ulászló királytól nyerte ajándékba.

XIV. Konth Miklós, a Nádor,

sz. Miklós téren (vicus S. Nicolai) két házat birt, és pedig az egyik annak északi részén volt (penes claustrum Ecclesiae S. Nicolai Confessoris a parte aquilonis) tehát a *vörös sün*-féle szögletház helyén; ezt állítja azon perben való itélet, — sententia arbitrorum — mely a *Boldogságos szüzröl*, valamint a *sz. Magdolnáról* czímzett plébániák határai miatt támadt, és melyben következők foglaltatnak: *a porta Claustri fratrum Praedicatorum usque murum castri Budensis praedicti*; *deinde de dicta porta protrahitur veniendo ad domum condam* K o n t h *Palatini* ad vicum, qui est penes domum *Kratzer*, deinde transeundo plateam *Wolmugi* — jobban *Ulvingi* — l. Schier *Buda sacra* p. 104—108 l. — Ezek ellenében *Haeufler* Konth lakását a plébánia templomtól jobbra szemközt lévő *elnöki*-épület szögletére teszi.

Konthnak egy másik háza délre feküdt *sz. Miklós* templomától (in contiguis vicinitatibus ecclesiae utpote Nicolai Confessoris *a plaga australi*) melynek az *elnöki* és *kerületi-igazgatóság* épületjének északi szöglete megfelel, vagy talán még helyesebben a kis *kamarai-udvar*ral határos északi vége a nagy *kamarai-épületnek*. Ezen házak elsejét Bertalan, Konth Nádor fiának, László és Imre fiai 1400-ban; a másikat a nádor özvegye, Miklós fiától ajándékba kapván, 1398-ban a *csatkai* pálosok conventjének adományozta azon indokból, mert Konth Nádor 1361-ben ezen kolostort alapította.

XV. Perényi Imre nádornak

sz. Zsigmond utczában két háza volt; ezek egyikét 1518-ban a királyi Puskacsináló-Mártontól (Bombardarius) vette 200 ar. forintért. Egy harmadik háza az *olasz utczában* állott, szemközt a ferenczi-apáczák, vagy Clarissák (Beginae ordinis s. Francisci), eredeti kolostorával, hol délre a *sz. Zsigmond-* vagy „B. Mariae minoris"-féle kanonokok háza, északra pedig a fenebb említett *Puska*csináló Márton második háza mellett állott. Ezen házat Perényi Imre és neje Dorottya, és Perényi Ferencz nagyváradi püspök, *Som Gáspár* temesi gróftól, egy másik, ugyanazon utczában létező házért 1515-ben bizonyos feltételek alatt cserében kapták. Ugyanazon harmadik ház egésza városfaláig ért, és a mostani *primási székház* tőszomszédjával ugyanazonos lehetett. A legközelebbi a vár visszafoglálasa után a kamara birtokába jutott, 1697-ben *Zenneg* Kristóf kamarai gondnoknak át volt adva, 1759-ben pedig ennek unokája, b. *Hernthal* gróf Burghausen tábornokok adta el, és ezen időtől fogva *Parancsnoki ház* név alatt ismeretes; majd ismét a kamara birtokába jött; 1766-ben Albert főherczeg helytartónak, 1768-ban pedig gróf Hadik várparancsnoknak rendeltetett szállásul, végre 1785-ben a legtöbbet igérő gróf Jankovits Antalnak adatott el, a pénz pedig a gróf Eszterházy — ezrednek Kis-Czellben való elszállásoltatására fordíttatott.

XVI. Podmaniczky János

az *olasz-utczában* birt egy házat, melyet a *sz. lélekröl* czimzett Jánosrendü lovagoktól — (Xenodochium s. Spiritus ad superiores calidas aquas) cserében kapott. Később *Szerencsés* Imre birtokába jött, míg ez után, Zápolya János király parancsára ismét említett Podmaniczkynak átadatott.

XVII. A *Rozgonyiak*

szöglетháza, a királyi palotával szemközt álló *tárnoki* ház mellett volt; ezt Albert király 1439-ben Rozgonyi János tárnokmester fiainak adományozta. — A *franczia és hátsó* utczában (platea gallicalis et posterior) a Rozgonyi családnak több háza volt; egyet közülök *Sigmond* király *Albens Mártontól* vett 60 ar. forintért, és 1410-ben ajándékozta gróf *Rozgonyi Simon* országbirónak. A másikat Mátyás király 1466-ban *Rozgonyi János* fiainak *Renald-* és *Oswald*nak adta; ez valaha Harkách László birtokához tartozott. -- 1479-ben 200 ar. forintért vették Rozgonyi Olwald és István *Rajky Gyögy* házát; végre ajándékozta 1440-ben Ulászló király Simonnak az egri püspöknek és István valamint György fivéreinek, a Rasciai Despota Györgynek házát, mely az olasz utczában feküdt.

XVIII. Bolondóczi *Stibor*nak

háza *sz. György* téren állt, és örökös nélküli kimúlta után *lévai Cheh Péternek*, az erdélyi vajdának engedtetett át, Albert királynak 1438-ban kelt megerősítő levél értelmében.

XIX. Mesztegnyei Szerecsen

birt egy nagy általházat, *mindszentek* és az *olasz*-utcza között, mely Garai Miklósnál leiratott.

XX. Werner László, budai városbiró.

Evangelista sz. János utczájában, közel az azon nevü minorita templomhoz, állott nagy háza (palatium) melyet I. Károly királytól ajándokul kapott. Ezen házat valamint az öt szőlöt, mely a szerencsétlen *Petermann* városbirájáé volt, Klára Werner leánya

1352-ben Miklós, István és Erzsébet unokáinak végrendeletileg hagyá egyenlő részekben elosztandót.

XXI. Zápolya János grófnak

háza ugyanazon utczában volt, *Czegled* András budai káptalanbeli kanonok háza mellett. Azt állítják, hogy *Verböczy*, Zápolya Jánosnak thronra lépte után, ezen házban lakott; és Haeuflernek, semmivel sem bizonyított állítása szerint (l. II. köt. 51. l.) a minorita kolostornak tőszomszédja volt; az az a mostani helytartótanácsi hivatalok (Bureaux) helyén állott.

XXII. Zéchen Tamás országbirót

két ház uralt; egyik a királyi curiával szomszéd vala a *sz. Miklós* utczában, a másik *sz. Miklós* templomának közelében, melyet özvegye Anna, László Osviczi herczeg (Dux Osvicensis) leánya, Mihály váczi püspök, és Konya mester, gömöri gróf mostoha fiaitól nyert, és melyre lévő igényeiről, 1354-ben létrejött kiegyenlítés alkalmával lemondott.

XXIII. Az esztergomi Érsekek

folytonosan birtak a budai várban lakházakat. A XV. században (1430—1439-ig) a *sz. György* kápolnához közel állott *Palócz György* érsek háza. — *Kanisai Jánosnak* (1387—1420-ig) két háza volt sz. János utczában, közel a *vizi-kapuhoz*; ezeket 1396-ban sz. István temploma mellett alapított b. szüz kápolnájának Esztergomban ajándékozta. — *Demeter* érsek és bibornak (1379—1386-ig) *sz. Miklós* utczában, a szigeti apáczák háza mellett, birt egy épülettel, melyet 1384-ben *Talentis* Simon budai polgárnak, azon feltétellel ajándékozta, hogy ez évenkint az esztergomi főegyház *Corporis Christi* kápolnájának 40 ar. forintot fizetni tartozzék. — *Bakács Tamás* (1497—1521) szintén a sz. György kápolnával szemközt álló házat birt; de ezt 1518-ban *Alsó-Zechyen János*nak valami más telekért átengedte.

XXIV. Az esztergomi káptalan

sz. György kápolnája közelében állt *Pesauro Lénárd* káptalani-helyettes háza, melyet 1391-ben Új-bánya városa korodájának ajándékozott. — A sz. István fővértanuhoz czimzett káptalan birt két házat, melyek egyike a *sz. György kápolna szentélyének, átellenében*; a másik pedig ifj. *Gara* Miklós háztelke mellett állott. — Az *ötvös* utczában volt a káptalannak háza, mely a pesti egyetem birtokába átment; és miután katonai laktanyának használták, 1785-ben Buda városa megvette mai nap „*Fortuna*“ czég alatt vendéglőül szolgál. — 1425-ben birtokában volt a káptalan egy háznak a várban, és a hozzá tartozó extravillán telkeknek; ezt *Siebenlindner János* budai birónak haszonbérbe adta évenkinti 30 ar. forintért, és azon kötelezettségért, hogy a hévizi sz. háromságról czímzett ispotályosok zárdájának minden évben egy arany forintot fizetni tartozzék.

*XXV. Az egri püspök*nek

*Déczy Orbán*nak volt egy háza a *mindszent* utczában, ezt II. Ulászló királytól maga és Balázs és nagyluchei János fivérei és utódjaik számára nyerte, és későbben az esztergomi templomban létező *sz. Margit* oltárnak 1491-ben eladta.

*XXVI. A veszprémi püspök*nek

Vetessy Albertnek volt 1450 körül több háza a *mindszent* utcza és a *szombattér* között.

XXVI. A nagyváradi püspök és káptalanja.

Az úgynevezett „media platea“ *közép utczában* volt 1423-ik évben *András* püspöknek háza. — 1461-ben pedig a nagyváradi káptalannak volt egy háza *mindszent*-utczában.*)

*) Minthogy alig volt egyházi főszemély, melynek a királyi fővárosban, háza ne lett volna,

XXVIII. *A pálosok kolostorai t. i. a csatkai, kékesi, sz. lörinczi, örményesi stb:*

szintén birtak házakat a budai várban, és pedig a csatkai ház Konth Miklósnál említtetett. — 1493-ban birtak a *kékesi* (Visegrád mellett) pálosok a *szombat*-téren az *olasz*-utcza kezdetén egy házat, melyet Alaghi *Becken* Dénestől kaptak ajándékba. — A *sz. lörinczi* pálosoknak Buda fölött (S. Laurentii supra Budam) volt házuk a *szombatkapu* mellett, melyet I. Lajos királytól szerzetjük alapítója-, *remete sz. Pál* sírjára kaptak. Még egy másik is volt, de helyét meghatározni nem lehet, ezt nekik Mihály, a budai káptalan ős-kanonokja 1402-ben adományozta. Volt az *örményesi* pálosoknak is lakhelyük *sz. Pál* utczáján, mint az 1488-iki évben szerkesztett törvényes ellenmondásból kitünik; a másikat, melynek fekvése bizonytalan, *Kanisai* Miklóstól nyerték 1392-ben, de még egy harmadik házuk is volt a *hátsó* utczában; a negyedik, mely *sz. Pál* utczájában feküdt és Laki Annának, Bubek István nádor özvegyé, hagyománya volt, 1489-ben az ó-budai apáczák ellen nekik oda itéltetett. — Végre a *sz. kereszthez* és *sz. Lélekhez* czimzett pilisi pálosok birtak 1425. egy közös házat a mindszent utczában.

XXIX. *Az ó-budai Clarissa-apáczák*

ugyanazon *sz. Pál* utczában bírtak házat, melyet 1395-ben Laki Anna *Chratzer Annától Ulving László* (1375-ben budai városbirónak) özvegyétől 3300 ar. forinton megvett, és 1401-ben nekik hagyományozott. — A másik házuk a *Bold. szüz* főtemploma mellett állt, ezt 1475-ben Czobor családtól visszanyerték.

XXX. *A nyúlszigeti domokosi apáczák*

is birtak szemközt a főtemplommal egy házat, mely a Kanisai Miklósféle, 1391-ben megvett szöglet-ház mellett állt. — 1384-ben volt *sz. Miklós* utczájában is egy házuk, mely Demeter esztergomi érsek háza szomszédságában feküdt; egy másik valamelyik *Konth*-féle ház közelében állott; végre 1506-ban eladta Czobor János leánya, özvegy Bochkay Ilona maga házát és szőleit a nyúlszigeti apáczáknak.

II. közlemény.

Buda külvárosai.

Folytatásául azon helyirati vázlatnak, melyet a budai várhegynek középkori térei-, utczáit-, kapui-, templomai- s házairól és nevezetes személyiségek vagy testületek lakhelyeiről közöltem, szándékozom egy hasonló leirást megindítani, mely a várhegyet körülvevő külvárosok ilyesféle, nevezetességeivel, a mint azokat hiteles, de eddig még nagy részben fel nem használt kútfőkben találtam, foglalkoznék.

1) *A Kelemföld.*

A budai külvárosoknak legdélibb és legrégibb része *Kelemföld*nek vagy *Kis-Pest*-*nek* — németül Krenfeld — most *Taban*, vagy *Ráczváros* — neveztetett, és a vele hatá-

---

szabad legyen egy házat említenem mely a *Bakonybéli* apátságé volt. — A pannonhalmi levéltárban létező egyik okmányból kitünik, hogy 1432-ben *Mihály apátnak* háza nemes *Perényi János* és *Ferencz* a boldogult János Veszprémi püspök (Róka Vitae Veszp. Praes. 248 l. állítja, hogy ezen János — ült püspöki székén 1426—1428-ig — ó-budai sz. Péter és Páltól nevezett Prépost és a király alkorlátnokja volt) fivére hazai közt a budai várban feküdt. Ezen házra nézve kötelezi magát az apát — kinek egy 1423-iki okmányban biztosíttatik, hogy peres ügyciben *egyedül maga a király* lehet birája — 1420. 1431. 1432 években, hogy Budán mind a polgári terheket viselni fogja. Rómer.

ros *Erzsébet*-falvával (Elisabethdorf, villa regalis s. Elisabethae), hol a kórház és az ispotályos, sz. Jánosról nevezett lovagok *Erzsébet* temploma az alsóbb hévviznél (aquae calidae inferiores) állott, *Ó-Pestnek* (Alt-Ofen) egyik részét képezte.

Sz. Gellérthegy tövén — Kelembércz vagy mons Pestiensis — a szent *Gellérthez* czimzett plébánia-templom emelkedett; ennek alapítója valószinüleg II. András király vala, az épület ugyanazon helyen állt, hol 1047-ben az akkori csanádi püspök, nem messze a mostani *Rudas fürdötöl*, a hegyről letaszíttatott.

Ezen templomot a törökök lerombolták; de helyén állt még 1732-ben a *sz. Gellért kápolna*, a mint az Batthyányi esztergomi érsek egyház látogatási munkálataiból kitünik. Meglehet, hogy a szent vértanu tetemei, már István királytól alapíttatott *szüz Mária* kápolnában ideiglenesen letétettek; de ennek fekvése mostanáig is ismeretlen, ha csak a mai *sz. Katalinról* czimzett plébánia templom helyén nem keresendő.

2) *Erzsébetfalva.*

A netalán II. Endre uralkodásának vége felé alapított *Erzsébetfalu*nak tulajdon törvénykezése volt; mert 1394-ben Mihály biró (judex villae et jurati cives) említtetnek, sőt bizonyos, hogy ezen faluban a megyei gyülések is tartattak. Itt állott a fennemlített *Erzsébet-kápolna* és a *szegények kórháza* is; de a Johannita szerzet feloszlatása után Erzsébetfalva, kápolnájával együtt eltünt.

A török uralom után e tájon a *dögvész-kóroda* (Pest-Lazareth) keletkezett a szeplőtelen fogantatásnak szentelt kápolnával, és a városi fogadóval.

3) *Taban.*

A mai *Sárosfürdö* 1687-ben Wartenbergi Illmer Ferdinánd Frigyesnek adatott bérbe; 1718-ban Buda városa, 1809-ben pedig *Sagits* család vette meg, mig végre Koiser család birtokába ment át.

A *rudas-fürdöt* Sokoli Musztafa pasa építette, hajdan itt állott egészen az 1711 évig a repülő-hid kikötője, melytől e fürdő *Bruckbad* nevét vette; 1703-ban a város tulajdonává lett. — E fürdőtől fölfelé a Duna mellett állott, későbbi időben a Hessen-Darmstadti gróf háza, melyet a város szerzett és sörházzá alakított át.

Végre meg kell említenünk a *Ráczfürdöt* is, mely hajdan, mivel a királyi palotával összefüggésbe volt, *Királyfürdö*nek hivatott. Ezt 1696-ban Babiloni Bergass Károly János kezeiben találjuk, örököseitől pedig 1774-ben a Zagler családra szállott.

1728 és 1749 közt a törökök elüzése után, épült a város költségén a régi *sz. Gellért templom* helyébe, a tabani mecset romjain, a sz. Katalintól nevezett új plébánia templom. Vajjon e mecset egy már előbb létezett keresztény egyház romjain, vagy pedig ujonnan épült-e fel? az még megvizsgálandó lenne. — A görögkeletiek, kik Zsigmond király idejében bevándoroltak, bizonyosan régiebb templommal is birtak; a mostani szentegyházuk 1742-ben keletkezett.

A *Taban* felső részén álltak a legközelebbi századok óta még a *Gyümölcsoltó-Boldogasszony* és *sz. Sebestény* kápolnája.

Észak felé haladván a királyi palota alatt azon helyre érünk, hol Zsigmond király, az általa tervezett kőhid védelmére, egy váradat épített, s hol Mária Terezia uralkodása alatt a királyi lak számára vizvezető gép készült.

4) *Taschenthal*, jelenleg *Fischerstadl.*

Közvetlenül a Dunapartnál az első házsorral kezdődik a „*Taschen*thal." Ez hajdan fallal volt kerítve, és a *födött lépcsönél* (gedeckter Gang), mely a mai Ellipsre ve-

zet, kerek toronynyal és kapuval volt ellátva, mely „Taschenthali, törökösen Choroskapusi vagy kakaskapunak“ neveztetett. Itt évenkint pünkösd körül vásárok tartattak.

A Michnay és Lichner által közrebocsátott „Ofner Stadtrecht“ Regist. 291. lapján: „*Taschenthal* bei der Mutter der Barmherzigkeit“-nek neveztetik, azon hozzátétellel: „Thal der Wasserleitung oder Wasserkunst!“ ezt a szerzők hibásan helyezik a Krisztina völgybe. Nézetük már azért sem állhat meg; mert a *Krisztinaváros* a XV. században, melyben e kapuról említés tétetik, még nem létezett; valamint azon vízvezetés sem, mely a várt a svábhegyi vízzel ellátja, sem a Máriatemplom, melyről itt szó vagyon; minthogy továbbá itt falak nem állottak, a kapu is fölösleges lett volna. — A „Mutter der Barmherzigkeit“ név alatt előforduló templom pedig a hajdan ezen városrészben fennállott karmelita templomra vonatkozik.

Elérvén *Corvin Mátyás* istállóit, melyek utóbb katonai széna-raktárul használtattak, és azon vizemelő gépezet helyét, mely a vár lakóit vízzel ellátta, hol nem régen a kerekbástya, mely várfal által a vízikapuval volt összekötve, lebontatott, elhagyván; magánházak sorozata közt eljutunk a *kármelita* szerzet zárdájához és templomához — „templum Carmelitarum sub castro Budensi“, ezt a törökök mecsetté változtatták, 1688-tól 1711-ig pedig a most ott székelő *kapuczinus* atyák birtokába jött.

A *kármelita* templom védszentje volt az épen fennebb említett *könyörület anyja* (mater misericordiae), a zárdát pedig XI. Gergely pápa jóváhagyásával Nagy Lajos és anyja Erzsébet királyné 1372-ben alapították. Ezen adatot csak azért hozom fel, hogy Schier. Fejér és mások tévállításait megigazítsam, kik ezen templom alapítását 1272- és 1273-ra teszik és így az egykoru László királyt és X. Gergely pápát avval érintkezésbe hozzák. (l. Theiner vet. Monum. II. 119. lap.)

Sz. Anna kápolnája közel állt a kolostorhoz, és a törökök kiüzetése után plébánia templomul szolgált, a mecset korházzá idomíttatott, és ennek leromboltatása után két külön temetővé és *sz. Sebestyén* kápolnájává változtatták. Az ide telepített kapuczinus atyák pedig az egész zárdatelket fallal kerítették és *sz. Erzsébet*nek tiszteletére szentelt templomukat lejebb a főutcza mellé építették.

5) *Vizi-* vagy *Zsidóváros, sz. Péter külvárossal.*

„Suburbium flumentanum, vel aquaticum“ állt a Duna mellett egyenesen tovább vonuló folyó- vagy Duna utczából, mely alkalmasint Fluss oder Donaugasse, platea penes vagy iuxta Danubium név alatt volt ismeretes. Itt állott a XIV—XVI. századig, több magánház közt, lindvai *Bánfy* Pál háza, ki a királyi udvar kormányzója volt. Ezen lakhely Gara László nádoré mellett feküdt, kinek azt 1457-ben eladta. — 1490-ben Beatrix királyné a Duna partján fekvő házát, melyet a halpiaczczal együtt Liptay Bálinttól vett, béltheki Dragfy Bertalannak, és Rozgonyi Lászlónak adományozta.

Közelebb a város falához alkalmasint ezen házak feküdtek; azon ház, melyet 1396-ben *Konth Nádor* özvegye, mint a budai pálosok curiája mellett fekvőt, a *csatkai* pálosok zárdájának ajándékozott. — *Erdödy Péter* királyi fölovászmesternek a Duna mellett volt háza, melyben valaha Bakács Tamás esztergami érsek lovai be voltak állítva, ezt 1544-ben ezen érsek utódainak hagyományozta; így egy másik budai házát majorokkal együtt a budai és Ó-Budán kivüli pálosok kolostorainak hagyta végrendeletében.

Elmellőzvén a magánházakat és azok tulajdonosait, melyeket, amint állottak a múlt században, Miller Ferdinánd János, Budáról írt könyvében, részletesen felhozott, itt csak a templomok közt említjük: az 1746-ban bizonyos Vorstmeier háztelkén jezsuita alapból és a község költségével épített *sz. Anna* plébániáját, és a *fö- vagy vizi-mecset* he-

lyén emelt 1731-től 1740-ig bevégzett kapisztrán sz. Ferencz rendüek (provinciae s. Francisci de Assisi seu Stigmatizati) kolostorát; ezen zárda 1785-ben az Erzsébet szüzeknek adatott át, kertje előtt pedig a ferencziek a boldogságos szüznek egy kápolnát emeltek, melynek helyére később a *szeplötelen fogantatásnak* kőszobra állíttatott, mely jelenleg a városnak más részén található.

Tovább haladván a régi *mészárszékek* helyére jövünk, hol az 1801-ben vett háztelekre a város az úgynevezett *három-nyul-laktanyát* építette. A Duna oldalán a most épített, szabadon álló Bergerféle Gőzmalom helyén állt az 1382-ben Lajos király által alapított *remete sz. Pál* szerzetesek temploma és kolostora, a *sz. lörinczi* kolostorban székelő pálosok menhelye. — A törökök által elpusztított templom mecsetté alakíttatott át, s később salétrom-tárnak használtatott. Itt volt *Dominici* János bibornok és pápai követ eltemetve. Haeufler e helyre hibásan teszi sz. Lázár templomát a vele összekötött *Krisztustestéröl* nevezett kápolnával.

Balra a mai *Királyfürdö* fekszik, melyet a törökök építettek és Tachatalü (pesti fürdőnek) nevevezték. Ezt 1687-ben *Wartenberg* Fridrik kapta adományképen, 1703-ben b. *Pfeffershofen* Ferdinand János várparancsnok; 1718-ban pedig *Aigner* Lénárdnak eladatván, a *König* családra szállt.

Ezen fürdő után hátra van még az 1751-ban *Christen Antal* budai polgár és sütőmester által építtetett *sz. Florián* kápolnája, melyet elébb a mellette lévő polgári, később a katonai kórház használt.

Elértük azon városfal végét, mely a hajdani „*Taschenthali* kaputól a Duna partjánál szakadatlanul tartva és egy közbeeső kerek-bástyával ellátva, a kóroda átellenében egy még most is fenálló nagy szöglettoronynyal végződik. Ezen falban volt a *felsö hévvízhez* (aquae calidae superiores) és a *sz. Háromság*-mezővárosába „Oppidum B. Trinitatis" vezető *temetö-kapu*, a töröknél „Mesarlik kapusi"; innen a fal, melynek nyomai még mai nap is láthatók, nyugatra a mostani polgári kórházig és azontúl is terjed, és a várnak falával egyesülve volt. Ezekből és az előre bocsátottakból kitünik, hogy ezen városfalak, nem mint Linzbauer és Haeufler — Istvánffy után indúlva — állítják, a töröktől 1566—1680-ig eredetileg építtettek, hanem, hogy általok csak meghosszabbíttattak és megerősíttettek.

Sz. Péter külvárosa.

Az egész városrész, mely a *vizi várostól* a várhegy lejtőjén a *bécsi kapuig* emelkedik, *sz. Péter* külvárosának neve alatt volt ismeretes, mert benne a mai *hattyu utcza* táján állt 1253 előtt, a *magyar nemzet* számára alapított *sz. Péter vértanutól* czímzett, plébánia templom.*) A templomtól a *temetö kapuig* vezető utczát *sz. Péter* utczának hitták. A templomtér egyszersmind várostér volt, melyen sz. Péter és Pál ünnepén *országos vá-*

*) Ezen templommal szemközt — az új-pesti várhegy alatti külvárosban vett 1411-ben *Márton* bakonybéli apát egy fél-curia-telket, és azt Jánosnak, bathai custosnak — Joannes Custos de Batha — és Farkasnyngei Jánosnak átengedte. Meghalván az apát, János a bathai custos, Engy János, Cheky Péter és más budai polgárok házát erőszakosan megtámadták, és kirabolták. Ennek következtében parancsolja Zsigmond király ugyanazon évben, hogy a budai elüljáróság, a rablókat büntesse, és a háznak visszaadására kényszerítse. De András spalatói érsek, és a bakonybéli apátságnak commendatora 1412-ben azt kérte, hogy addig, míg ö a canonok értelmében megválasztva nem lesz, ezen kereset felfüggesztessék. 1425-ben olvasom, hogy ezen telek és ház Bathai Jánostól Mihálynak, bakonybéli apátnak visszaadatott.

Ime ismét egy ház, mely ha sz. Péter templomát meg tudjuk határozni, könnyen felkereshető; és ezen adatot csak úgy véletlen ütöttem fel jegyzeteim között. Mennyit tudnának ezekhez történet buvárink sorolni, ha a közlési kis fáradságot nem restellenék. Minél több ily házat fogunk felhozni, annál világosabbá, tüzetesebbé tehetjük Buda városának ősrégi térképét. *Rómer.*

sárok tartattak. A törökök e templomot mecsetté alakították. E tájon birt *Dóczy Orbán*, Mátyás király idejében egri püspök, egy házat kerttel együtt; úgy szintén a „*vörös torony*“ mellett volt *gúthi Ország Imrének* háza, melyet 1529-ben Zápolya János király Országh hűtlensége miatt lindvai *Bánfy János*, verőczei főispánnak adományozott.

Úgy látszik, hogy a lejtőnek legészak-keletiebb részét, mely a *sz. Péter* külváros fölött és alatt elterült, „*Zeiselhügel*“-nek „csizhalom“-nak nevezték, melynek elüljárója egy esküdt polgár — albirói minőségben — az igazságot kiszolgáltatta; mint sz. Péternél kettő volt helyettesítve.

A vizi városhoz tartozó utczák közt említtetnek még a *mészáros-utcza* (platea carnificum) a *Fleck* nevü és a *csapó-utcza* (Walker Gasse); de ezek fekvését nem sikerült eddig kipuhatolnom. Meglehet, hogy az első ugyanaz a *három-nyúl utczával*, mely a legnépesebb főutczába ömlik; a *Fleck* utczában *Nagyváth* Albertnek pécsi várnagynak volt 1473-ban háza, mely a *Chorgó* forrás mellett feküdt. Ezt a lóistállókkal és kerttel együtt *Orbán*nak, az esztergomi sz. Tamási prépostnak és királyi al-kincstartónak és testvéreinek, a várban sz. Gyögy terén fekvő házáért cserébe adta. A *csapó-utcza* sem lehetett messze a Dunától és a főutczától; itt volt *Zalka Lászlónak* ó-budai kormányzónak egy háza, melynek lefoglalását az ottani káptalan számára 1511-ben ellentállással akadályozta.

Újabb időben még ezen utczanevek keletkeztek ez alsó városban: t. i. a *horvát* — sz. János — és temető utcza. Az elsőnek neve Lipót király alatt itten letelepedett *horvátoktól* eredt; a másiké a közelben lévő nepomuki sz. János kórházától; a harmadik — ma a *három kapás* utcza — a temetőtől, mely a dögvész idejében, 1739-ben bezáratott. Ebben álltak a „*Krisztus véréröl* és *segélyzö Máriáról* czímzett kápolnák, mai nap pedig a Herczeg Eszterházyféle fa-rakhelyül szolgál. Van itt az Eszterházy grófoknak is egy fás kertjük a *János-utczában*, szemközt a polgári lövöldével, e helyen a várbeli karmeliták majorja állott.

Az alsó városfal nyugati végén álló *sz. János* kápolnája a község költségén emeltetett 1735-ben; a mellette lévő *szegények-* és *betegek háza* pedig már 1710-ben volt alapítva, később kitágíttatott és végre polgári kórodával összekötetett.

Itt már 1390-ben említtetik az úgynevezett *új-kapu* (jeni kapusi), *tóthfalusi* vagy *logothi kapu*; mely utolsó neveket a közel fekvő faluktól vette. Még most is hallani, hogy a köznép a kóroda előtti tért „*kapunak*“ nevezi, ámbár annak már semmi nyomát nem lehet találni. Ezen kapu előtt is, úgy mint a *taschenthali* előtt, Pünkösdkor vásárok tartattak.

6) *Szent Háromság* mezővárosa.

Buda legészakibb külvárosát (suburbium novi montis Pestiensis, Novae Budae és Castri Budensis) a *felsö hévvíztöl*, mai *császárfürdötöl*, kezdve délfelé, múlt századokban sz. Háromság mezővárosának, (Oppidum ss. Trinitatis, villa calidarum aquarum, és Buda apud calidas aquas) hivatott; ámbár ez, valamint a legdélibb határát tevő *Erzsébetfalu* egészen önálló hatósággal birt. Határai a *hévvíztöl* délre a város faláig terjedtek, nyugatra körülbelül a *kis-rókusutczáig* mely ma az *országút* nevü külvárosnak része; míg a mai nap *Újlak*nak nevezett külváros *Ó-Budához*, következőleg az ottani *prépostságnak* területéhez, tartozott, és később Ó-Budának egy részével az I. Lajos király által alapított *királyné városát* „Civitas reginalis-t“ képezte.

A valószinüleg a XII. század második felében alapított zárdának később prépostságnak, melyet itt a *Johannita* keresztes lovagok birtak, templomát a kórházzal együtt a sz. Háromságról czimezték; és ha Schiernél nincsen név-elcserélés, itt egy keresztelő sz. Jánosról nevezett templomuk is volt. Állítólag sz. Tamás (s. Thomae martyris) plébánia temploma szintén e területen állott, és a *Mária* főtemplom egyházi hatalma alá tartozott.

A *szigeti apáczáknak* palotái, fürdője, három malma és több curialis telke e külvárosban voltak. Az említett fürdőház mellett az *ó-budai* apáczáknak is volt malmuk. Továbbá birt itt *Zéchen Tamás* országbirónak özvegye lakházat, valamint Bertalan, Zsigmond király festője, házat és kertet is.

A rómaiak alatt már ismert, később *„sz. háromsági források“* a töröknél *„Velibey“* nevü fürdők 1566—1579-ig nagyszerü fénynyel láttattak el. A város visszavétele után, azokat a kincstár vette át, és eladta 1701-ben *Ecker János Mihály* sebésznek. Több más birtokos után *Marczibányi Istvánéi* voltak, ki azokat az *irgalmas szerzetnek* ajándékozta.

Volt e helyen a törököknek mecsetjük és mintegy 30 malmuk; ezt mutatja még a 4 kerek torony.*) A maig is fennálló *Császármalmot* a várostól a kincstár vette át 1718-ban. Nem messze ezen építményektől Ecker készíttetett nep. sz. János tiszteletére kápolnát. Lejebb, körülbelül ott, hol jelenleg az 1815-ben alapított irgalmasok zárdája áll, a pasa istállói valának, utóbb pedig a b. Kurcz budai kincstári kormányzótól 1701-ben épített *Segély-Mária* kápolnája.

Történetileg nevezetes azon táj, mely az ugynevezett *Primásháztól* kezdve, (ezt Csáky és Battyányi grófok és esztergomi érsekek építették az 1752-ben és 1783-ban a várostól vett telken) egészen a *Józsefhegy* előszökéseig, hol az esztergomi káptalan háza — jelenleg Goldinger ácsmester műhelye — áll, terül el. Ezen dombon állt a temető a *Krisztus-teste* kápolnával, melytől a *temető kapu* nevét vette; ebben temettetett el a 32 főnemes Zsigmond alatt, ide temették a lenyakozott *Hunyady László* hulláját. Az említett kápolna mellett volt az ó-budai apáczáknak házuk. Fent a hegyen építették a törökök 1543—1548 közt *Gülbaba* — a rózsák atyja — sírja fölé a jelenleg is fennálló mecsetet, a hegy lejtőjén pedig, a káptalanház helyén *derwisch kolostort.* A kalvárián — hajdan Jószefhegyen — és jezsuiták birtokán voltak ezen kápolnák: a *sz. kereszté*, a *fájdalmas anyáé; Krisztus sirjáé-* és magában a mecsetben *sz. Józsefé.*

Közel a temető-kapuhoz az az: *élelmezési házhoz* (hajdan *koronazási halom*) állt az *Ágoston szerzetü remeték* („Eremitarum S. Augustini“) kolostora és temploma, sz. István mártir tiszteletére. Szomszédságában a városfalánál volt a *szigeti apáczáknak* egy háza, úgy szintén Tamás, győri püspöké és több más magánosé is.

A remeték kolostorának minden nyoma eltünt a török uradalom alatt; ellenben a szerzetesek maguk új menhelyet nyertek a mostani országúton fekvő *sz. ferencziek* kolostorában és ugyanazon védszentnek templomában. Ezek egy 1699-ben magántelken épültek, az *Ágostoniak* szerzetének megszüntetése után pedig elfoglalták a ferencziek, kik elébb a vizivárosban laktak, és saját zárdájukat 1785-ban az *Erzsébet apáczáknak* átengedték.

7) *Logoth és Tóthfalu.*

Nyugat felé haladván, elérjük az első téglavetőt, hol alkalmasint a *sz. háromság* mezőváros és a *Rokusvölgyön* elterjedt (villa) *Logoth* falu volt. Az északkeleti parton pedig hozzá csatlakozott *Tóthfalu* (villa). Ez a várban levő *sz. Magdolna* plébániához tartozott, amaz pedig a *b. szüz* főtemplomáéhoz.

Tóthfalun kivül *sz. Lázár* temploma feküdt; a vámházon kivül fekvő téglavetők helyén volt a nyilvános vesztőhely, az *akasztófa.*

Ezen kisebb gyarmatok az ozmanok uralma alatt egészen elenyésztek. A külvá-

*) Ha egyéb bizonyitékkal elő nem állhatunk, azt kell nyilatkoztatnom; hogy a közel mult századokból akárhány ilyen négy-kerek-tornyú, nem török, építményt birunk hazánkban.

Rómer.

rosokat újjá kelle teremteni, a mi a vár visszafoglalása után úr nélkül hasztalanul hevert, az ujonnan emelt *kolostoroknak* és *katonai föszemélyeknek* adományoztatott. Így kapták majorul, a mostani kincstári fakertet a várbeli klarisszák; sz. Rókus kápolnája 1710-ben a hasonnevü, dombláncz szöllői közt emeltetett; a *józsefhegyi* telkek és az itt és másutt fekvő szőlök kiosztatták; a jezsuiták pedig a nagy-Rókusutcza végén nyerték telküket, melyen növendékeik majorja állott; végre a *Cetto*-féle *sz. Háromság* kápolnája a vámházon kivül, a téglavető fölött, ezen időszakban vette eredetét.

8) *Városmajor és Krisztinaváros.*

A mostani *Városmajor-rét*nek lejtőjét a *Christ*-féle téglevető fölött 1770—1780-ig polgári temetőnek használták; a völgyben pedig *Daun* gróf, várparancsnok épített majort, melynek környékén a *királyi egyetemnek füvész-kertje* állott; ezen telket a házzal együtt a város szerezte, és így támadt az itt ültetett fasorok, és facsoportok ültetése után 1784-ben azon mulató-hely, melyet ma városmajor név alatt ismerünk.

E mellett kezdődik a hajdan nagy részben lakatlan, és azért Buda városának legújabb külvárosa, a *Krisztina-város*, mely Krisztina főherczegnő, Mária-Theresia leánya, tiszteletére így kereszteltett. Innen van, hogy itt alig találunk házakat és müemlékeket, melyek a mult századok nyomait magukon hordoznák.

A „*teremtés*“ előtt a *szeplötelen szüz fogantatásának* egy kőszobra állt. — A hol jelenleg a vaspálya személycsarnoka van, ott feküdt régenten a *katona-temetö*, sz. keresztről czimzett kápolnával és remete-lakkal. — A mostani *plébánia* templom Mária véréhez vagy *havas Máriá*hoz (Mariae ad nives) *Franzin* Péter Pál kéményseprő mesternek köszöni eredetét. Ez t. i. 1700-ban egy Mailandból hozott Mária képet állított fel ezen kápolnában, melyet alapítójától sokáig *kéményseprö*-kápolnának is neveztek.

Ide közel állott a középkorban a „*zsidók-temetöje*“. A szomszéd *naphegyen* pedig — mely Budavára visszafoglalása után, az itt kivégzett áruló *Fink* hadnagytól *Spiessberg*nek neveztetett, — a törökök temetkeztek.

III. közlemény.

Történelmi-helyirati jegyzetek Buda-városa kültelki birtokáról.

Midőn Budának kültelki birtoka leirásához fogok, ki kell jelentenem, hogy a *régi, történelmileg* megállapított, vagy legalább *a népnél polgári jogot nyert* elnevezéseket használtam; mert a mint azokat sokkal inkább tiszteletre méltóknak, találom, mint sem hogy mellőzni bátorkodnám, úgy szintén nem látok semmi okot, még kevesebbé eredményt, miért kellene a régieket elhallgatnom, és az önkénytesen választottakat használnom. Így tehát többször kénytelen leszek a Döbrentei Gábor, akademiai tag által ajánlott és a városi hatóságtól 1847-ben elfogadott újabb elnevezéseket visszautasítani; mert ámbár igaz az, hogy honfias buzgalomtól indíttatván a régi történelmileg megerősített neveket ujabbakkal, a legközelebbi harczi-korból választottakkal vélte elhomályosíthatni, mindazonáltal ezen eljárása által nem csak a tudománynak nem tett semmi szolgálatot, de a gyakorlati életviszonyokat is egészen mellőzte.

Budavárosa kültelki birtokait északról *Ó-buda* határozza és *Hidegkut*; nyugatra *Nagy-Kovácsi*, *Budakesz* és *Buda-Örs* fekszenek; délre szomszédjai *Török-Bálint*, *Diós*, és *Promontor-Csepel* helységek; vidékének kiterjedése három, területe pedig öt mértföldnél többet tészen, és a *felsö* vagy *buda-ujlaki*; *közép* vagy *pálvölgyi*, és *alsó*, vagy ugynevezett *székes-fehérvári* kerületekre osztatik.

A főváros ezen környéke Corvin Mátyás előtt sokkal szorosabb határokkal birt; mint azt a *sassadi* birtok és a messzeterjedő *nyéki* erdőnek adományozása tanusítják. A többit a város alkalmasint a visszafoglalás után, adományozások és vételek által nyeré, midőn oly telkeket vásárlott, melyek előbb a kincstár, katonai hatóságok, kolostorok és magánosak birtokaihoz tartoztak.

1) *A felsö vagy újlaki kerület.*

A felső kerületnek keleti oldalán szőlők és dombok teszik a határt, ezek a *császárfürdötöl* a *hideg-kuti* hegyekig nyúlnak; nyugatra pedig az újlaki templom mögötti völgy a határ; ezen völgyet *zöldároknak, Kis-Pál völgyének*, és *szép-völgynek* hiják, és felkanyarodik *Mátyás hegyétöl*, melynek keleti mállán a hajdani a szent-háromságról nevezett *keresztes-barátok Kis-Mária-czeli* kolostoruk áll, a *kakuk hegyig* és a hatalmas *kecske-* vagy *hármas határ*-hegy tetejeig. Ezen hegységet régenten *Moneros* vagy *Monyoros* (talán *mogyorósai*tól) és *Sican*-hegynek hítták. Döbrentei *Árpád-orom*-nak keresztelte, mert a túnnani lapályon, Ó-Budán kivül az első vezér fekszik eltemetve. — A *kecske*-hegytől nyugatra lapuló hegyek *Lipótmezönél* Haeufler állítása szerint valaha *vaskapu* névvel birtak.

2) *A k ö z é p-k e r ü l e t.*

Ez egy oldalról a *kalváriahegytöl* a *Lipótmezöig* és azontúl a *hidegkuti* határig terjed, még másfelől a *Kis-Svábhegytöl* a *Jánoshegyen túl* elnyúlik. Termékeny, az ugynevezett *ördög-árka* által megáztatott völgyet képez, és Buda környéke legszebb helyeit foglalja magában. — Itt jobbra a *kalvárián* kivül valaha *József-* és *Rózsahegy* a jezsuiták birtoka, honnan a két városra a legszebb kilátás kinálkozik — találjuk: a *krèta-törés-* vagy *part* (Kreidenbruch), *Rókus*-hegy, *Francisci*-hegy, *nagy-pálvölgyi*, és *ökörréti* (Ochsenried) szőlőhegyeket.

A *kalváriahegyet* és *krétapartot*, melyek közt mai nap a *Józsefhegy*, fekszik, Döbrentei a régi történelmi névvel *Rézmal*-nak nevezi; a *József*-hegyet pedig a város visszafoglalása tekintetéből: *Szemlö*-hegynek, a *Francisci*-hegyet: *Vérhalom*-nak; a *Rókus*-hegyet, *Pálvölgyet* és *Ökörrét*et közösen: *Törökvész*nek akarja neveztetni. Ezen újra-elnevezés által a régi szokott nevek a feledékenységnek adatnának át, és más, hajdan saját néven nevezett hegyek elég fonákul ugyanazon név alatt jőnének divatba. Az említett völgy még a legújabb időben is *Pálvölgyé*nek, a köznép szájában *disznórét*nek neveztetett; Döbrentei jónak találta ezt *Pasarét*nek keresztelni.

A *kis-* és *nagy-Svábhegy* egész területe a *János-* és *hárs* hegygyel egyetemben, minden lejtőjükkel együtt a *nagy-kovácsi*, *hidegkuti*, és *solmári* határokig Corvin Mátyás idejében *Nyék* nevet viselt, és állítólag a nevezett király vadaskertjét tette. Ezen nevét az erdőség *villa Nyék* falutól vette, mely a budai temető környékétől Laszlovszky birtokáig terjedt. Szőlőhegyének dézsmája a veszprémi püspököt — kinek megyéjéhez ezen rész is tartozott — illette.

Itt állt a sz. István első vértanu nevéről czimzett *esztergomi káptalan majorja*, melyet a XIV. és XV. században Buda városa legtekintélyesebb polgári, illetőleg birái: *Kunchlin*, *Bernhad* és *Siebenlindner* haszonbérben birtak, s mely egyszersmind *Szilágyi Erzsébet*nek, Hunyadi Mátyás anyjának, nyaralojául szolgált. Ugyan ide, körülbelül a *Zechmeister*-féle telekre, mely ma a *„Szarvas“*-hoz czimeztetik, teszik *Mátyás* király *nyári palotáját* is.

Későbbi időben úgy látszik, mintha a *Nyék* elnevezés csak a *Svábhegyre* és a *disznóforrás*ra szoríttatott volna, legalább Budavára visszafoglalásáig ezen hegységnek

más nevét nem olvassuk; mert az *Isten*-hegy név, melyet Döbrentei *nagy-Svábhegynek* (máskép *Barát-* és Paphegy) szánt, annak soha sem volt neve, és inkább a *Sashegynek* tulajdonítandó; valamint a *Virányos*, *Zugligeth* helyett, és a *Viradó*, *Vajdabércz*, *Tündérhegy*, *Hajnalos*, *Hunyady-orom* és *Vezérhalom*, mely nevekkel Döbrentei a *Himmel*, *Einsiedler*, *Antonifels*, *Laszlovszky-hegy*, *Raitzenköpfel* régi tájelnevezéseket, minden történelmi alap nélkül vélte pótolhatni, meglehet hogy idővel a tájirat barátinak nem csekély bajt fognak szerezni.

A *Svábhegy* ereszkedőjén létező forrásokat is jónak látta Döbrentei úr átkeresztelni. Így a talán már Zsigmond király idejéből való forrást, melyet, mivel Everling Eberhard törzs-orvos újra feltalálta, *Doctor*-kutnak neveztek, és vizét 1718-ban Kerschensteiner jezsuita a várba vezette, *Nádorkut*nak nevezé, mert az hitte, hogy boldogult József Nádor ivóvizét naponkint innen hozatta; hanem ezen nézet hamis, és inkább a *királykut*ra — Döbrentei szerint *Béla*kut — vonatkozik. Szerencsésebb volt tudósunk a harmadik forrás elnevezésénél, melyet *disznófö* helyett Mátyás-csurgónak hitt.

Ha a *Svábhegy* tetején tovább haladunk, annak legtetejét a *János* hegyet érjük el. Nem tudom, mi oka lehetett Döbrenteinek ezen hegytetőt *Pozsonyi*-nak híni; bár egy régi — de nem idézett — budai határjárásra hivatkozik; midőn azonban azt állítja: hogy onnan a legalább 28—30 mértföldnyire fekvő Posonyt látni lehet — a mit már maguk a közel előtte elterülő hegyek gátolnak; vagy azt mondja, hogy a budakeszi lakósok is úgy híjják, miről azonban azok semmitsem tudnak, valóban mesés dolgokat beszél.

Így tehát legtanácsosb a régi *János*hegy nevet megtartani, mely név Haeufler szerint — de kutforrásának idézése nélkül — a valaha itt állott *sz. János szoborról* származik. Véleményem szerint ezen név hajdani birtokásától *Hencz János*-tól eredhetett, ki 1322—1329-ig budai városbiró és későbben „Comes Posoniensis“ volt.

A *Jánoshegynek* általellenében emelkedik az úgynevezett *hárshegy*, és mind a kettő mögött lehet jutni egy széles, az *ördögárka* által nedvesített, völgybe, mely egy budai polgártól, kinek itten *„a naphoz“* czimzett fogadója volt, *napvendéglös-rétjének* neveveztetett. Döbrentei egy budai hős emlékére *Petneházi-rét*nek keresztelte.

A két hegy közti nyeregben, a hol most a *„szép juhásznéhoz“* czimzett mulatóhely van, állott a pálosok hirneves *sz. lörinczi* kolostora, alapítójuk első remete sz. Pál sírjával. Ezen zárda a XIV. század elején alapíttatott, és mindennel gazdagon el volt látva; sajnos, hogy mai nap csak alapfalainak itt-ott látszik némi nyoma. Ezen terület, egészen le a rónáig, régi időben *Nándor-hegy* alatt volt ismeretes, és szőlökkel volt beültetve; de minekutána a sz. atyák a törökök által szétrombolt és kirabolt zárdájukat elhagyták, keletkezett a *sz. Pál*hegy elnevezés, az előtti a város széleig elterülő völgy pedig *Pálvölgy*nek hivatott. Buda visszafoglalása után, midőn e telkek a város birtokába kerültek, lassankint keletkezett a *hárshegy* név, melynek oldalai különbözőleg idéztetnek. — Döbrentei meg nem elégedvén a régi történelmi nevekkel, Pál-hegy és Pál-völgy helyébe *Báthory-hegy* és *Báthory-allya*-féle nevet ajánlott, és pedig Báthory László pálos szerzetesnek, és remetének emlékére, ki itt a latin bibliát legelőször fordította magyarra.

A *Pálhegy* lejtőjén előjön a *Ferenczhalom*, Franzenshöhe; *Max-árka*, Maxengraben, és *Kuruczszög*, Kruczenwinkel. — Az elsőnek, mint puszta legelőnek régiebb neve *Faulenzer* „henyélő“ volt; de midőn ezen tért a város több magánosnak eladta, a budai városbiró *Kalmárfy Ignácz* Ferencz császár tiszteletére *Ferenczhalommá* változtatta, és 1818-ban az itt létező templomot, a vendéglővel és gazdasági épülettel emelte. — Mondják, hogy II. Ulászló király *nyári palotája* e helyen állott.

Az úgynevezett *Maxengraben*-nak környéke tulajdona volt b. *Frankenberg Maximilian Wenczelnek*, melyet 1686-ban *Klauber* Márknak eladott, kitől azt végre Knotz család

sokáig birta. Valószinüleg a fennevezett bárótól, ki hajdan budai várparancsnok volt, vehette azon árok nevét. — A szomszéd *Kuruczszög* talán a Rákóczy vagy Tökölyi idejében itt tartozkodó kuruczoktól vette eredetét.

Szükséges, hogy említést tegyünk még azon térről, mely ezen hegység északkeleti részét foglalja el. A régente puszta legelőt és erdőt, az ott mai nap is csurgó kutról, *kovácsi kutnak* hitták, azonban 10—12 év óta a legszebb nyaralók, és kertek diszítik. Ennek általellenében, a többször említett *ördögároknál* nyílik egy keskeny, sziklatömegek, erdőség, rétek és meglepő szorosok által változékonyságot nyujtó völgy, melyet *Göpp Lipót* budai polgár a várostól megvett, és 1820-ikban vendéglővel és majorral ellátván *„Lipótmezöjének"* (Leopoldifeld) keresztelte. Ezen időtől fogva ezen név az egész vidékre a nyugati lejtőkig ment át. Itt van nyugvási helye azon egyházi körmeneteknek, melyek bizonyos napokon a még innen 1½ órányi távolban lévő *„Mária-Einsiedl"*-ni b. szüz képéhez zarándokolnak.

3) *Az alsó, vagy székesfehérvári kerület.*

Ezen tágas kerület nyugatra és délre kerül el a *Krisztinavároson* és *Tabanon* kivül, a buda-örsi, budakeszi és promontori határokig. Itt majd egyáltalán a lejtőkön szőlőket, a magaslatokon erdőket, a lapályban terjedelmes, néhol vizenyős réteket és szántóföldeket találunk. A *Kis-Svábhegytöl* kezdve, mely nevét az 1686-iki ostrom idejében itt tanyázó sváb segélyző seregtől vette, a *Nagy-Svábhegy* ágai Budaörsig terjednek, és rajtuk a *németvölgyi, urbánhegyi, mártonhegyi* (Deutschenthal, Urbani- und Martinberg,) kőbányával; továbbá a *farkasvölggi* (Wolfsthal), *Vigadombi* (Lusthügel) és *Bösingi* majori szőlőhegyeket találjuk.

Innen délnek a *Pósta-* vagy *Mészárosut* kezdődik, és a ráczvárosi temetőtől és a vámsorompótól a vaspálya mentében Budaörsre vezet. A *„fehér hegytöl"* sz. Gellérthegy szélén — hajdan „mons Pestiensis" — melynek szőlői *Elömál* név alatt előjönek, emelkedik jobbra a *Sashegy*, régi időben *Isten-* és *királyhegy*, melynek alljánál az *Istenkútja* vagyon.

A hegy előtti völgy, a régi országos venyige iskolával, és a Hauserféle teleknek egy részével igazi néven *„Ligeth" völgy*, nem pedig *Kelemföld*, melynek elnevezése a mai *Ráczvároson* túl alig terjedett. — A *Sashegyen* túl következő szőlőhegy *„Polgárhegy"* Burgerberg, hajdan a messzeterjedő *Sassadhegységet* tette, és valószinü, hogy inkább ezen név rövidítésétől, nem pedig az itt észlelt mesés sasrepülésétől vette a táj elnevezését.

A tág rétség a *mezödomb-bal* (Wiessbergl) a mostani *keserüsó-forrásokkal*, és a hajdani *Majerffi-féle* szőlőkkel együtt képezi azon helyet, melyen a régen eltünt, Hunyadi Mátyástól a városnak ajándékozott *Sassad* falu *sz. András* templomával állott.

A polgárhegy alatt álló, 1769-ben Xaveri sz. Ferencz, kit a városrész, a döghaláltól való megmentésért védszentjének fogadott, tiszteletére emelt kőszobor mellett haladván, jut az utas a balra, épen az ut mellett, fekvő *utikúthoz* (Straszbrunn). Ennek régi neve *Nádaskút*, nem pedig, mint Döbrentei mondja: *Istenkút*. Balra következnek ezen szőlők: *„Strasz* és *Feldhut"*; jobbra pedig a *„gazdag rét"* (reiche Ried), farkasrét, (Wolfswiese) sat. melyek, hajdan *„Böczhegy, Halomal, Nagy-köves, Nagy* és *kis-Ujmal*, és *Gombamal"* nevek alatt jönek elő, azonban fekvésüket, más adatok hiányában, tüzetesen meghatározni lehetetlen. — Továbbad balra egy magaslat van az *akasztóhegy* (Galgenberg), Döbrentei szerint: *Dobogó*; itt volt a XVII. században a vesztőhely; s vele jobbra szemközt a „lange Ried" valaha *kanya-mal*, s *kanya-kapu* szőlőhegy. Itt végződött az 1698-iki határjárás; miből azt következtethetjük, hogy ha akkor a budai határ még tovább is terjedett, a többi telek a szomszédos gróf Zichy családnak, mint bérlőnek birtokában volt.

Innen egy széles völgy nyilik; messziről jobbra az emelkedő erdős bérczek és szőlőhegyek látszanak, balra pedig a nagy és mély rétség (Döbrenteinél *Örsöd* és *Őrmező*), mely az itt hajdan létezett posványság lecsapolása által támadt, mellette a termékeny szántóföldek és szőlők, köztük a *Péterhegy* is. — Az ut ismét tetemesen emelkedik, jobbra a szép rétekkel biró, s sok seregélytől nevezett *seregély*-hegyre érünk, (dass Staarentanz-Gebirg, Döbrenteinél: Madárhegy); balra messze nyuló szántóföldek vannak; és ezeknél a budai külső telkek határán állunk, melyeken túl a *Buda-örsi* koronafalu földje kezdődik.

Fölfele gyalogutak vezetnek a hegy magaslatig, mely erdővel el van borítva és *Kakukhegy* név alatt ismeretes. A három határdomb a budai, budakeszi és buda-örsi birtokok végpontja. (Döbrenteinél ezen hely „Csilebércz“ névvel bir.) — A szőlővel beültetett hegyoldalok a *Bösinger*féle majorhegyhez tartoznak, hol *Bösinger* Ferencz Ignácznak 1695-ik és 1696-ik években budai polgármesternek juhai, kecskéi egy majorságban tartattak. Valamivel alább van a *Spaniol*-hegy és rét, talán a Zichy család részéről itt tenyésztetett és legelőre bocsájtott *merino-juhakról*.

Délre szemközt áll egész kiterjedésében a városi *Kamara-erdő* (Kammerwald). Mikor jutott a város birtokába? az egykoru városi telekkönyvek hiányában meghatározni igen bajos. Meglehet, hogy ezen telek megszerzése Lipót király idejébe esik, vagy még előbbre, talán a Török-Bálintnak, Zápolya hivének és budai várkapitánynak jószágvesztése alkalmával, midőn *Török Bálint* helység (Gross-Turbal) a kamarai kincstáré lett, ezen erdő is, mint annak kiegészítő része, elébb a *kamara*, utóbb a város birtokába eshetett, s így fenebbi nevét is nyerhette.

Nem osztatom azok véleményét, kik a *Kammer*wald nevet a városi *kamarai pénztártól* származtatják; de még kevesebbé érthetek egyet Döbrentei Gáborral, ki ezen vidéknek *köérberek* nevet ád, mivel azon igen ferde nézettel bir, mintha IV. Béla király a pestbudaiaknak adott arany bullájában 1244-ben említett *köér* ide, és nem — mint hitesen be van bizonyítva — a pesti *köbányára* vonatkoznék.

Budára visszatérvén egy oldalt a *promontori* uradalomhoz tartozó szőlőhegyek, más oldalt a mélyebb rétség mellett haladunk, melynek közelében a *nelveghi* majorság állhatott, és jutunk az újabb időben keletkezett *Saxenfeld* — albertfalvai — telepítványhez, mely nevét az ország-kormányzótól, Albert Szász-tescheni főherczegtől vette. E tájon feküdt valaha a *Banaföld*, később *Kürth* nevü puszta, XV. és XVI. században a *sz. lörinczi* pálosok tulajdona; meglehet hogy kiterjedése *Erzsébetfalva* faluig ment; és igy ismét eljutottunk *sz. Gellért* hegyeig, melynek helyébe Döbrentei *Kelembérczet* ajánl!

MAGYAR RÉGÉSZETI KRÓNIKA

RÓMER FLÓRISTÓL.

771. *) Az **almadi** szőlőkben, Veszprém megyében régi siókra akadtak. A koporsók mesterségesen összeállított sima kövekből vannak, mellettök tálakat és egyéb edényeket is találtak. Egy koporsó fekete égetett agyagból készült, de ezt a munkások összezúzták; ebben egy bronzmü is — valószinüleg kardmarkolat találtatott. Idők Tanuja. 1865. máj. 1-én 390 lap.

772. Schilling Móricz nyugalmazott katonai gyógyszerész jelenti 1864. Dec. 7-én az archaeologiai bizottmánynak, hogy tartózkodási helyén **Német-Csanádon** Torontál megyében, több sirhalom találtatván, azok a mezei munkák által mind inkább lelapítattnak, és környékükön sok cserép-edény töredék fordul elő.

773. **Hunyad megye** Csikmó helységében, a Sürgöny 1865. febr. 21-én kijött száma szerint, szántás és kapálás közt régi pénzeket és más jeleket találtak, melyekből valami várépület romjait lehet következtetni. Vannak, kik itt a „thermas Dodoneas"t keresik; találtatnak téglák, irásos kövek, egy diadal ív? Hadrianus, Vespasianus, Domitianus érmei sat.

774. **Déva** mellett a vasuti földmunkák alkalmával egy (római) emlékkőre akadtak, melyen az *ép családi föliraton?* kivül öt ember dombormü alakja áll. Az első szakállas öreg férfi képe, fején nyilt sisak, mellén pánczéllal, a második egy ifjué, taréjas sisakkal és mellvérttel; a harmadik egy női a negyedik egy gyermeki alak; az ötödik egy fegyverzet nélküli bajszos és szakállas férfit képez. Az emlékkő szélessége harmadfél, magasága 3 láb. Vas. Ujs. 1865. 229. l. és Sürgöny 105. sz. tárczájában. Reméljük, hogy Torma Károly barátunktól tüzetesb leirását nyerjük. Feltünők ezen emléken a sisakos és mellvértes alakok, melyek a római síremléken ritkábban előfordulnak.

775. A 18-dik század 3-dik tizedében **Dévén-Ujfalun** történetileg találtatott nagy *éremkincs*, melynek nagyobb része később kori volt; de nem kevés Q. Pomponius; Atticus; Julius Caesar; Octavius Augustus; és a következő császárok neveit viselte. Ezen becses kincset, még élt, birta *Gleichgross* Ferdinánd György, de halála után szétoszlott gyüjteménye. *Így Bél* Notitia *Hung. Novae I. 83. l.*

Voltak Posonyban hajdan más éremgyüjtők is, mint Toll. Epist. Itiner. 143. lapján álló dicséretből kitetszik: Lustravi ibidem sed rapim, insignem *veterum Numismatum* congeriem a Beerio praeclaro viro, qui dum vixit, Urbi a secretis fuit, summa cura collectam. (1714-ben.) Tartalmazott e gyüjtemény 49 aranyat, és becsültetett 2000 német forintra.

---

*) Folytatása a negyedik kötetben félbeszakitott krónikának.

Voltak benne ujabb időben Német-Jáhrendorfnál ismét talált *góth* (barbar) BIATEC és és UNNO feliratuak; görögök, syrus királyoktól valók és több római érem is, többnyire Carnuntum- azaz Petronellből, közöttük a ritkábbak Pertinax, Didius Julianus, Pescennius, Gordianus Afer, Julia Titi, Plotina, Pupienus, Balbinus, Diadumenianus, Macrinus és más ritkábban előforduló uralkodóktól.

776. **Erdőd** várában a Duna jobb partján mai napig áll, úgy mond Glembay mérnök úr egy őrtorony és egy szögletes több emeletü torony egész épségében. Egyik ablak üregében még falfestvény látható. Egy nevezetes téglát is emlit közlő úr, melyen B. T és alattuk 1516. év találtatnék. Ha ezen sejtelem, valósúl, és ezen betük magyarázata, *Bakács Tamásra* vonatkozólag, igaz, Glembay úr az eddig ismert legrégiebb magyar feliratu téglával ismertetett volna bennünket. Birjuk igéretét, hogy e téglát számunkra felküldi, de eddig az igéret csak igéret maradt.

777. **Kologyvár** a csepini uradalomban Slavoniában (Glembay úr Fényes után azt állítja, hogy ezen kerek 20 folyó ölnyi átmérőjü, erős vár *Probustól* építtetett) figyelmünket annyiból érdemli, mivel a körülötte fekvő dombokban urnák égett csontokkal találtatnak, valamint terméskő golyók is, melyek a 12 fontos ágyú golyókhoz hasonlítanak.

778. A **morováni** téglavetőben, a Vág bal partján északkeletre a pöstyényi fürdőtől 1873-ben tavaszkor a morovani kastyéltól keletre a lössben két gödör találtatott; egyiknek mélysége 5′, a másika $2\frac{1}{2}$ ölnyi, 4 lábnyi szélesség mellett. Alakjuk mutatja, hogy hajdani búzavermek lehettek; a milyenek itt mai nap is nagyobb számmal találtatnak.

A gödrökben talált televény föld teli van edény cserepekkel, de mintegy 3 lábnyi mélységben két egészen ép, hasas, vederalaku edény is találtatott, melyeket a kastély tulajdonosnéje Motesiczky Rozina asszonyság Hauer Ferencz bányatanácsos urnak, ki ezeket a *Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichs-Anstalt* 1864. év 2. füzete 104. lapján közli, legnagyobb szivességgel át is engedé.

A nagyobb edény 8″ magas, nyilása $5\frac{1}{4}$″ a legnagyobb átmérő 7″; a kisebb $2\frac{3}{4}$″ magas, nyilása $2\frac{2}{3}$″-nyi, 3″ legnagyobb átmérővel. Mind a kettőnek a legnagyobb átmérő helyén 4 dudorodása van. Az edények durvák, szabad kézből dolgozvák, és az agyagban vonalnyi nagyságú kovakő szemeket tartalmaznak. A nagyobb edényen *irla* máznak nyomai is észrevetők. Dr. Kenner itélete szerint a későbbi bronzszakból lehetnek. Azonban régiebbeknek kell más némely maradékoknak lenniök, melyek Hauer tanácsos úr ott léte előtt találtattak. Számos cseréptöredékeken kivül, melyek sokkal terjedelmesb edényekről valók, *köszerszám* töredéke is találtatott, egészen hasonló azon szerszámokhoz, melyek a valódi *kökorszakban* előjövő háromélü *kökések* gyanánt ismertettek; és egy *szarvasagancsból* álló nyilhegy. Igen valószinü, hogy a helyszinén, folytatott vizsgálodások után, itt még érdekesebb tárgyakat lelni lehetne.

779. **Nagyfalui** határban Kraszna megyében, egy elpusztult épület romjai közt találtak két márvány sirkőtöredéket. Ezeket Keller Róbert úr, ki különben is az archaeologiai tárgyak iránt igen nagy előszeretettel viseltetik, ügyesen lerajzolta, és az archaeologiai bizottmány leltára számára, főispányi helytartó úr ő msga útján, beküldé. Bár mennél több utánzóra találna ezen példa, mert csak az anyag lehetőleg nagy bősége mellett, leszünk képesek a középkori müemlékekről kellő fogalmat szerezni.

Az egyik kődarabon fél oroszlány látszik négyágú, farkkal; a köriratot talán így lehet megfejteni: dom.. dam de lofon.....

A másikon egy nagyobb körben mintegy nap tányérja látszik 9 sugárral. A kör-

iratból csak egyes betük kivehetők. Egy ügyes lenyomat talán elősegíthetné az irás megfejtését.

780. **Ó-budai** határban f. év május 8-kán két igen érdekes mértföld-mutatót írtam le. Már mult év őszén figyelmeztett *Frey Mihály* ó-budai háztulajdonos egy pár régi feliráso köre; de az évszak haladta miatt, azok leirását az idei tavaszra hagytam. Új ösztönül szolgált felhivásom következtében Zombory Gusztáv úrnak az akademiához Dec. 30-án beküldött jelentése, melyhez a kövek alakjának rajza de az irás másolata nélkül, volt csatolva.

Első pillanatra mértföldmutatókat ismertem fel bennük, és őket első lehetséges kirándulásom tárgyává tettem. Bementem az ó-budai kis-czelli utczában az első házak egyikébe, hol mindjárt utasitást, és lovakat kaptam, hogy kutatásomat mielébb befejezhessem

A vörösvári országúton az első kőhidon túl, a *borókahegyi* szőlőket (Kranawetberger Weingärten) balra elhagyván, a dombi mellék uton, mintegy tiz perczi haladás után, oda értünk azon gémes kúthoz, mely a dombok völgyeletében fekszik, és a körülfekvő helységeknek, ki nem fogyó, marhaitatóúl szolgál. Itt reá bukkantam a két kőre, melyeket vezető nélkül, Zombory úr leirása után aligha találtam volna. A kövek szépsége és érdekessége meglepett.

I

. . . .

LAĽIANOC · VĽEG · AVG

PP · P R

A Q M P

III.

A felül csonka kő alsó, négyszögü részének hossza 1′ 5″, kerek részeé 2″; a négyszögünek egy-egy oldala 1′ 4″, a kereknek átmérője 1′ 3″. Az emlék budavidéki mészkőnek látszik, a betük igen tiszták, csinosak, 2″ 8‴ — 3″-nyi magasak, a veres festék maradványi a mélyedésekben láthatók. A sorok köze majd 2″-nyi; a kő irásos részén a kőfaragó rovátkás vésője, (Stockhammer, Punkthammer,) nyomaival találkozunk, alsó oldala ki van rágva.

Világos, hogy ezen töredékben egy oly mértföld mutatót birunk, mely *Aquincumtól* 3000 lépésnyire esett. Bár igaz, hogy a későbbi nemzedék sok helyen a régi római utakat felhasználta, mégis könnyen bebizonyítható, miszerint a rómaiak sok helyen, mai visszonyainkból meg nem magyarázhatólag, más irányt választottak, mint ez jelesen épen ezen Buda és Vörösvár közti utról áll, mely magában Ó-Buda városában a mostani uttól eltérvén, a koronadombtól, mint hajdani szinkörtől, a földeken, mint a magaslat, és a sárgás vetések eléggé bizonyítják, keresztül vonulván, végre a hegy alatt a mai uttal egyesülni látszik, míg a *Szarvas vendéglö* táján ismét jobbra kitér és a dombtetőkön huzodván, *Vörösvár* és *Szántó* közt *Csév* és *Dorog* irányában, sokkal egyenesb vonalban az ősrégi — mai nap is használt — Nyerges-Újfalut, Neszmélyt sat. érintő uttal egyesül.

Már így megegyeztethető a 3000 lépés, természetesen Ó-Budának — az újlaki külvárossal összeeső — határától számítva; ámbár magam sem hiszem, hogy e kövek eredeti helyükön találtattak. E domborlaton t. i. a volt római utnak nyomait még elébb tüzetesen ki kellene fürkészni, de tovább bizonyos az is, hogy az ilyféle kövek különféle okokból, nem csak néhány száz lépésnyi a (mennyire t. i. jelenleg is az országúttól találtattak), hanem gyakran sok mértföldnyi távolságra hurczoltattak.

Caecilianust vagy Claudianust kell-e ezen csonka nevü Legatus Augusti és

Praefectus Praetorio alatt érteni, kinek parancsára ezen mértföld kő letétetett, nem merem állítani. Tib. Claud. Claudianus Legatust Schoenwisner, Itin. Geogr. II. 135. lapon épen e tájon talált kövön, és a 232 lapon egy *Érden* találton emlit. II.

II.

I M P C Æ S
C MESSIO QVINTO
DECIO PFINVICTO
PONTIFICIMAXIMO
//// NICIÆPOTESTATIS ///
BISEESIGNATOTERT
QHERENNIOETRVSCO
MESSIO///// DECIO
// LISSIMO CÆSARICOSDESI . . .
TE C VALENTI HOSTILIANO
////T ////// I S S I MO
///////////////

A 8-dik sorban lévő hézagban a betüket STO vagy MIO-nak lehetne olvasni, bár ezekből semmi értelmet nem tudok kihozni. Ezen szép, alúl csonka, oszlop magassága 3' 11" alsó átmérője 1' 9", a felső pedig 1' 7 1/2"; a felső betük 5"-nyiak, a többiek, 2" 3"', a sorközök pedig 1" 3"'-nyiak. Az egész vastagon van bemeszelve, a betük pedig veres festékkel kikenve. Úgy látszik, hogy ezen kő már máskor is használtatott, mert némely betük, mint p. az első sorban az I és az M első huzása, a negyedikben a P, AX, a hatodikban az A T követik a kőnek mélyedéseit, tehát a kő akkor, midőn a kőfaragó e betüket kivéste, már ilyen gödrös volt, és repedésekkel el volt borítva.

Egyátalán ezen kőnek irása a legszebbek közé tartozik. Látszanak a sorok lineái az egész felirás hoszszában, és még a feliráson túl is terjednek; a kő alsó, nagyon egyenetlen részein is vannak valamely régiebb felirás nyomai, de a vonások alig kivehetők. A fenemlített kút körül vannak számos gödrök, terméskő halmazok, római cseréptéglák: Ki mondja meg, nem volt-e itt a rómaiak alatt, vagy talán későbben is valami telepítvény? — Nem messze ezen kövektől találtam egy faragott követ, melynek keskenyebb hoszszoldalán tobozféle, fej nagyságú, diszítmény vehető észre, és az ó-budai Praefectoratus előtt álló védkövekhez némileg hasonlít.

A pannoni felirások közt csak kettőt ismerek, melyek C. MESSIVS QVINTVS TRAIANVS DECIVS nevét hordozzák; egyik Adományban, a másik Sztenyeveczen találtatott, l. Katanchich Istri adcolae I. 377 l. LXXVI. és LXXVII. szám alatt előfordulnak; de melyen Q. HERENNIVS ETRVSCVS MESSIVS és C. VALENS HOSTILIANVS fiaival együtt említtetnék, egyet sem tudok.

781. A **Krempelmühl** nevü malom közelében az *ó-budai* határban az úgynevezett *csiga domb* alján bír *Frei Mihály* ó-budai polgár földeket, melyeken évek óta a tégla- és kőmurvától való tisztításuk alkalmával talált római érmeket szorgalmasan összegyüjté, megörzé és legnagyobb szivélyességgel át is engedé a leirásra.

A római pannoniai érmészet emelésének tekintetéből ide sorolom mind azon darabokat, melyeket meghatározhattam, valamint azt a külföldi archaeologiai lapokban találjuk, nem annyira alapul, mint adalékul, egy talán valaha készülendő *pannoniai érmészethez.*

Azon 82 darab közt, melyet Frei úr nekem átadott 7 darab ezüst, a többi bronz

és réz érem volt; 14 darab annyira kopott vagy a rozsdától annyira ki van rágva, hogy azokat minden iparkodásom mellett sem tudtam meghatározni.

Az uralkodók sora szerint így következnek:

IMP CAES VESPASIANAVG COS III b. n.*) babérkoszorús fő)(VICTORIA NAVALIS, b. lépő szárnyas Victoria hajó ormán áll; melle irányában S C v. r. **) nagyobb modulus, kopott példány.

. . . . C VESP F DOMITIAN . . . . j. n. fő)(álló b. fordult alak s. r. ***) nagy modulus, igen kopott péld.

. . DOMIT AVG GERM PM TRP . . . bbkoszorús ****) fő,)(hátlap igen kopott, ezüst.

IMP NERVA CAES AVG PMSR S COS III PP, b. n. fő babérkoszorúval hosszú szalaggal; X FORTVNA AVGUST, jobbra néző álló alak, jobbjában hajókormány, bb. bsgsz.*****) két oldalt S C, vörös réz, nagyobb alaku érem, jó karban.

IMP CAES NERVA TRAIANVS GER . . . . . . b. n. babérkoszorús fő)(igen kopott, nagyobb m; s r.

(HAD) RIAN . . . AVG COS, b. n. fő;)(VOTA PVBLICA, j. forduló áldozó, rézzel béllelt ezüst érem, eleje igen kopott.

. . . ANTONIN . . . . AVG TR P XXVII ülő j. n. Jupiter nicephorus? a körirás olvashatlan; s. r, n. mod., vastag, kopott.

DIVA FAVSTINA (senior) b. n. fő tetején hajtekercs; X AVGVSTA, j. n. álló női alak jb. kalászok? bb három ágú jogar? lábainál S C; s. r. közép m. jó karban.

AVRELIVS CAESAR AVG PM b. n. fő)(TRPO II? j. n. álló nő, jobb kezét előtte álló kisded fejére teszi, bb. csecsemőt tart, két oldalán S C a szelvényben PIETAS; s. r., nagy modolusu vastag érem, meglehetős j. k.

LVCILLA AVG ANTONINI AVG F, b. n. fő)(V E N V S állva j. n. jban golyót tart, feje felé emelt bb?, két oldalt S C s. r. vastag nagy mod. érem, hátlapja kissé kopott.

SEVERVS PIVS AVG; babk. fő)(RESTITVTOR VRBIS ülő Roma nicephora, j. n; k. m. ezüst, ép.

ANTONINVS AVG PI VS PP TR P COS III, b. n. babérkoszorús fő;)(APOLLINI AVGVSTI, j. n. álló alak nő ruhában, jobbját egyenesen kiterjeszti, bb. lant, két oldalt S. C; sárga réz, nagyobb modulus vastag érem, jó karban.

ANTONINVS AVG PIVS F . . . b. n. ormos koronás fő)(FIDES EX . . . . jobbra néző álló nő két kezében katonai jelvény, j. lábánál S . . nagyobb mod. v. réz, részenkit kopott.

ANTONINVS AVG PIVS P P TRP . . . bbkoszorús fő,)(j. n. álló alak igen kopott; n. mod. r. é.

GETA CAES PONT COS, b. n. fő,)(VOTA PVBLICA, Imp. triposon áldoz j. n.; k. m. ezüst, kissé kopott.

(MA) MAEA AVGVS . . . b. n. fő)(. . . . j. n. nő; s. r. nagy mod., kopott.

IMP CÆS M AVR SEV ALEXANDER AVG. bbk. fő)(IOVI VICTORI; j. n. ülő Jupiter Nicephorus; ezüst, k. m. kopott.

---

*) j. n; b. n. jobbra néző, balra néző.

**) veres réz.

***) sárga réz.

****) babérkoszorús.

*****) bőségszarva.

IMP CAES M A . . . . (GORDIANVS))(. . . . . L VIM, szelvényben AN · I · I. alak két barom közt, fele eltörve, különben jó; nagyobb mod. r. érem.

IMP CAES M ANT GORDIA . . . . sugárkoronás fő)(j. n. áldozó alak; k. m. ezüst, igen kopott.

IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; b. n. sugárkoronás fő;)(PNS C O LVIM; j. néző álló nő, mind két kezében katonai jelvény, lábainál a szokott állatok, szelvény alatt AN IIII; sárga réz igen jó állapotban, közép modulus.

IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, babérkoszorús b. n. fő;)(PMS CO LVIM, j. n. női alak kezeit lábainál álló állatok felé kiterjeszti, a szelvényben AN. gyöngykeretben, vörös réz, nagyobb modulus, jó állap.

IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG. b. n. bbk. fő)(. . . CO L VIM szokott képpel, kopott, v. r. nagyobb mod.

. . . . PHILIPPVS . . . .)(két barom közti alak, szelvényben AN VII; igen kopott nagyobb mod. réz-érem.

HEREN . . . . CILLA, b. n. diademás fő)(PMS COL VIM a szelvényben AN XII. j. n. Istennő, oroszlány és tinó közt.

GALLIENVS . . . . b. n. ormós koronás fő)(MARTI PACIFERO, Mars j. n. jb. olajág, balját paizsra támasztja, lándzsa, j. karja alatt A, kis modulus v. réz.

GALLI . . . . ormos kor. fő b. n.)(. . . . . COIIIS AVG, szelvényben XII jobbra n. szarvas, eleje igen kopott, kisebb m. s. r.

U. a. hátlapon . . . . LOIII AVG, j. n. szarvas, a szelvényben Γ.

U. a. b. futó szarvas igen kopott. s. r.

U. a. álló alak igen koppot s. r.

IMP CPLIC GALLIENVS P F AVG, orm. kor. fő;)(VIRTVS AVGG. két egymás felé néző Caesar, rosz ezüst, k. m. kissé kopott.

IMP CLAVDIVS P F AVG, b. n. orm. koronás fő)(ORIENS AVG n. napjobbját kiterjeszti, bb. golyó, jó karban levő pd. legkis. mod. s. r.

U. a. igen kopott és törött.

. . . CLAVDIVS AVG; ormos koronás b. n. fő,)(. . . . I VICTORI j. n. Mars? k. m. s. r. kopott.

IMP CLAVDIVS AVG, b. n. ormos koronás fő;)((Providen?) TIA AVG. kisebb mod. v. r. igen kopott.

DIVO CL . . . . . b. n. ormos koronás fő)(CONSECRATIO, oltár áldozati készlettel; kisebb n. v. r. kopott.

. . . AVRELIANVS AVG; b. n. ormós koronás fő)(. . . ONSER két alak a szelvény alatt P, n. vékony modulus v. réz kissé kopott.

IMP AVRELIANS AVG. mint fel.)(PAX AVGVSTI jobbra haladó Pax, bal lábánál P ? Kis mod. v. r. igen kopott.

U. a. igen kopott hátlapján semmit sem lehet kivenni.

IMP AVRELIANVS AVG; sugárkoronás fő;)(RESTITVTOR ORBIS szelvényben P. két egymás felé fordult alak, nagyobb mod r. érem, kissé kopott.

IMP C M CL TACITVS AVG, b. n. sugk. fő)(AEQVITAS AVG, jobbjában mérleg, bb. bsgsz. mellette Γ, szelvényben XXI. r. kis. mod. meglehetős karban.

IMP C M A VR PROBVS PF AVG. j. n. sisakos fő, jobb vallán lándzsa, bján paizs;)(VIRTVS PROBI AVG lóháton j. iramló császár, lova lábánál gyil; szelvényben XX P, v. r; másod nagyságú j. k.

IMP C PROBVS PF AVG, b. n. sugárkoronás fő;)(RESTITVTORBIS, a

jb. álló Victoria koszorút nyujt a császárnak, ki feléje fordulván jb. golyót, bb. hegynélküli lándzsát tart; szelvényben XXP, v. r; másod nagyságú, j. k.

PROBVS P F AVG, b. n. sugárkoronás fő)(ADVENTVS AVG a császár jobb felé nyargalva fogolyt eltapos; szelvényben fekvő villámcsomó R és T betük között; v. r., kisebb mod. jó k.

IMP C PROBVS PF AVG. b. n. ormós koronás fő pánczélban.)(PAX AVG, álló pax j. n. ferde lándzsával, b. lábánál III, szelvény alatt XXI. Ezüsttel megfuttatott veres réz, jó karban. Kisebb m.

DIVO CARO PARTHICO, b. n. sugárkoronás fő;)(CONSECRATIO AVG, kiterjesztett szárnyú j. n. sas, bal lábánál A, a szelvényben S M S XXI; vörös réz; Denar, jó karban.

IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG; b n. babérkoszorús fő)(GENIO POPV LI ROMANI S M S O; jobbra néző álló Genuis, jobbjában koszorú, bban, lant (?) e mellett A. vörös réz meglehetős jó állapotban; nagyobb modulus.

LICI III NN S N NC, b. n. sisakos fő;)(ꓘ.I. SATVS. A - EXERCIT, tropaeumban V. T ✝, e mellett S P, alatta két háttal ülő rab, a szelvényben ~ S I S . . talán Liciniusé, a hátlapon pedig az ügyetlen véső VIRTVS EXERCITVS-t akart metszeni. Kisebb m. s. r. ép állap.

IMP LIC LICINIVS P F AVG. b. n. bbk. fő, egyenesre nyirett hajjal és szakállal;)(IOVI CONSERVATORI; jbra néző, álló meztelen alak, jb. Victoria, bb. hegynélküli lándzsa, j. lábánál a sas; szelvényben SIS; vörös réz, Denár, j. karban.

U. a; a szelvényben T S Γ

IMP CONSTANTINVS AVG, j. néző sisakos fő, jobbjával vállán lándzsát tart;)(VICTORIAE LAETAE PRINC PERP, két alak oltár fölött paizsot tart, benne VOTPR, szelvényben T T; r. Kis pénz, j k.

CONSTANTINVS AVG. b. n. babérkosz. fő,)(PROVIDENTIA AVG; tábor k. m; v. r.

CONSTANTINVS PF AVG. b n. fő)(SOLI INVICTO COMITI, sugaras fejü nap j. n.; n. mod. v. r. kopott.

CONSTANTINVS SRX? AVG, b. n gyöngyszalagos fő)(GLORIA EXERCITVS, szelvényben • SMAΓ •; k. m. v. r. meglehetős karban.

CONSTANTINOPOLIS. sisakos fő j. n. bb. jogar)(j. b. haladó szárnyas alak, jobban jogar, bját paizsra támasztja, j. lába hajó ormára téve, szelvényben * BSIS *, r; kis modulus, j. k.

CONSTANTINVS IVN NOB CAES, b. n. babérkosz. fej)(GLORIA EXERCITVS, szelvényben * • SIS * két katona közt katonai jelv.; kis m. v. r. jó karban.

CONSTANTINVS IVN NOB C, b. n. bbkosz. fő)(CAESARVM NOSTRORVM, koszoruban VOT X; a koszorú alatt • AQT.

D N CONSTANS P F AVG; b. n. gyöngyfüzerés fő,)(FEL TEMP REPARATIO, Imperator Victoriával hajókáz, alatta A SIS.

D N MAGNENTIVS NOB CAES b. n. fő, köpenye jobb vállán összekapcsolva;)(FEL TEMP REPARATIO, szelvényben CONST, gyalog Imperator lovával egy bukó rabot szúr le; legkis. mod. v. r. elég ép.

FL IVL CONSTANTIVS NOB C; b. n. gyöngypártás fő, melle vértezett;)(GLORIA EXERCITVS, két katona közt két kat. jelvény, szelvényben SMTSP. k. m. v. r. jó karban.

CONSTANTIVS P F AVG. gyöngyfüszerés b. n. fő)(FEL TEMP REPARATIO, az Imp. lovas foglyot leterít, szelvényben CON. . . , k. m. v. r. kopott.

D N IOVIANVS PF AVG; gyöngyfüzerés fő)(babérkoszorúban VOT V MVLT X; k. m; s. r. jó karban.

DN VALENTINIANVS PF AVG, j. n. szalagos fő;)(GLORIA RO MANORVM, j. n. balra haladó Imperator, jobbja térdelő rab fején bb. labarum ☧ val, szelvényben OFSISC; v. r; kis pénz, j. k.

U. a.)(SECVRITAS . . . Victoria jobbra halad, kopott és törött k. m. r.

U. a.)(SECVRITAS REI PVBLICAE, a szelvényben ˘ CON

U. a. GLORIA ROMANORVM; mint fent, a szelvényben A SISc

DN VALENS PF AVG, b. n. gyöngypártás fő)(GLORIA ROMANORVM, a b. haladó császár baljában labarumot tart ☧-el, jobbját térdelő rab fejére teszi; a szelvényben B SIS˘; kis modulus, v. r. ép állapotb.

U. a. a labarum mellett P szelvélyben Γ SISC

U. a. SECVRITAS REIPVBLICAE j. haladó Victoria; k. m. s. r. meglehetős karban.

DN GRATIANVS PF AVG, b. n gyöngypártás fő)(GLORIA ROMANORVM a b. lépő császár bb. labarumot tart, melyben ☧, jobbja térdelő rab fején; e mellett N, a labarum mellett P̊; k. mod. v. r. meglehetős állapotb.

782. **Orlovinyáki pusztáról** Verőcze megyében *Glembay Károly* mérnök úr jelentést tett az arch. bizottmányhoz némely arany lemezekről, melyek nevezett helyen találtattak. Minthogy ezen lelet sokkal érdekesbnek látszott, mintha csak egyszerü megemlítésével meg lehetne elégedni, Glembay úr a részletek közlésére felszólítatott. Ezen felszólításnak szivesen engedvén, ilyen forma tudosítást vettünk: 1861-dik*) év tavaszán több tényei legény kukoricza kapálással volt elfoglalva, kik közül az egyik a *várhovi* dombon álló régi kútból víz ivás miatt lehajolt, a föld szinétől mintegy két lábnyira oldalt egy üregben valami csillamlót látott, és 6 darab aranylemezt húzott ki onnan, melyet a helybeli zsidónak 40 váltó forintért el is adott. Ki tudatván a dolog a helybeli jegyző közbejárására Dávidovics Lázár szolgabiró úr által kényszeríttetett a zsidó, hogy a műtárgyakat kiadja, melyekből 3 darabot Adamovics János földbirtokos urnak, 3 pedig a találónak itélt a megyei hatóság.

A lemezek nem voltak egyenlő nagyságuak; a 2 nagyobb darab 18 aranyat nyomott, a középső kettő $14\frac{1}{2}$ aranyat, a legkisebb pedig $10\frac{1}{2}$ aranyat, együtt véve tehát 86 darab aranyat.

A földes úr hitvese és menyei közt osztá el a kincset, melyek közül Adamovics Lászlóné engedé meg darabjának lerajzolását; a tényei paraszt legény pedig 400 v. forintért adta el részét Eszéken a nélkül, hogy a vevő nevét közlené.

A lemez színaranyból áll, tökéletesen kerek, és Glembay úr közlése szerint $^{475}/_{100}$—$^{467}/_{100}$ bécsi hüv. átmerőjü; a kúpok, melyek csucsai egyenoldalu háromszögben állanak $^{142}/_{100}$ b. h. alap-átmérőjüek és $^{40}/_{100}$ b. h. magasak. A lemez vastagsága $^{5}/_{000}$ b. h. és $14\frac{1}{2}$ aranyat nyom, tehát a középső nagyságuak közül való.

Egyedüli diszítménye a szélen köröskörülfutó, háromszor tört vonalból font, karimát mutat. Egyik kupból jobbra és balra, de nem egészen egyenlő távolban két kerek lyuk vagyon, melyek majd 3‴ távolságban állnak egymástól.

E helyen hajdan sziget volt, mely csak 1853-ban lecsapoltatás után tétetett szárazzá. Glembay úr a lemezeket ködmeny dísznek tartja, mert az illyrek még mai nap is, bár tarka posztóból, viselnek mellükön a lemezek alakjára készített czifraságot.

---

*) Az évre nézve Glembay ur adatai nem egyeznek, mert különböző jelentéseiben ezen lemezek találása az 1861-iki 1863 és 1864-iki évre tétetik.

B. Sacken Ede, a bécsi cs. érem- és régiségtár őre „die Funde an der langen Wand bei Wiener Neustadt“ czímü értekezésében mely f. év. a bécsi tud. Akad. bölcsészet — történ. osztály közleményei XLIX. kötetében találtatik, említ két arany lemezt, melyek egyike 4" a másik 5 ¼ hüvelknyi átmérőjü. Három, egyenoldalú karimáját a kisebbnél két, a nagyobbiknál három sor *gyöngy* ékíti. A legfelső kúp oldaláin két gyöngysorból kivert szalag látszik, mely a kisebbiknél 5 sorból 7 ponttal, a nagyobbiknál 6 sorból 9 ponttal áll. Valamint az orlovinyáki lemezen, úgy itt is a szélén két-két lyuk látható, de nem a kupok közti középponton, hanem a felső kuphoz közelebb. Akár fel voltak tüzve valami szövetre vagy bőrre, akár zsinegen lógtak, ezen szerkezetnél fogva talapzatán álló háromszöget mutattak. A munka kezdetleges, akár a púpokat, akár a ponczokkal kivert gyöngysorokat vegyük tekintetbe. A lemezek kártyalap vastagságuak, és hátsó részükön a kalapácsütések nyomai feltünők. A lyukak befelé vervék, úgy hogy a túlsó oldalon még a felálló szélek is láthatók. Az arany sok ezüstöt tartalmaz; a nagyobb 34 ⁵⁄₈, a kisebb 20 ¼ aranyot nyom.

Három hasonló korong, így folytatja Sacken, Eszéknél Slavoniában találtatott, valószinüleg azokat érti, melyeket a tényei paraszt legény eladott, ezek majd egyenlő nagyságnak és pedig az általam leirtak közt a nagyobbikkal, azonban a ezek púpjaik magasabbak, hegyesebbek és élesebben kiverettek; széleiken szintén 3 sor gyöngy van, (Glembay úr pontos rajzán nem gyöngyök hanem ≷≷≷ vonalok tünnek fel) hanem a szalagféle gyöngysorok hiányzanak; ezek is két pár lyukkal vannak ellátva, melyek oly pontosan állnak ugyanazon helyen, hogy ha egyik az eszékiek közül a nagyobb „langen Wand“-i, lemezre alkalmaztatik, mind a négy lyukon keresztül lehet látni. Miből majd nem azon gondolatra jön a vizsgálódó, hogy ezen lemezek ha nem ugyanazon kéztől bizonyosan egy minta szerint készültek.

A két aranylemezt a cs. k. érem- és régiségi tár 275 fton szerezte.

Ugyan ilyen háromágú arany lemezek őriztetnek a magyar nemzeti Muzeum régiségtárában is; és pedig három különféle nagyságuak és súlyuak

a) a legnagyobbnak átmérője 4" 5‴, egy-egy púpnak átmérője 1" 3‴, magassága mintegy 2‴, kétsoros pontozott karimával van ellátva, a benső lyukak 3" 1‴-nyira vannak egymástól, befelé vert széllel, a kettős lyukak pedig 5‴-nyira, a lyukak 1 ½‴-nyiak. A pontos szalagok négy rendetlenül álló pontsorból képezvék, egyik 7, a többi 8 ponttal, egyedül egy, jobbról első, 13 pontot számlál, melyek közül négy egyforma távolságra a kilencz pedig, mely a középpont felé áll 3 csoportban 3—3 pontot foglal. A munka meglehetősen durva. Súlya 20 ¾ #.

b) 4" átmérőjü, diszítménye 3 sor, az előbbinél szebb rendben álló, pontokkal, a púpok átmérőji 1" 3‴, magasságai 1 ½"-nyiak, a belső lyukak középponttól középpontig 2" 8 ½‴-nyira esnek, ezek átmérője 1 ½‴. Sajátságos, hogy ezektől nem szalagok nyulnak befelé, hanem három sor pontból álló háromszögök befoglalják, ezen pontsorok középsője 9, a következő 10, a legszélsőbb 11 pontot számlál. A munka az előbbiénél díszesebb, súlya 15 ⁹⁄₁₆ #.

c) a legkisebb, mely a bécsi nagyobbikánál is nagyobb, két sor pontot foglal, meglehetős rendben, a púpok átmérője 9—10‴ magasságuk 1 ¼‴; a lyukak nem kerekdedek hanem rendetlenek, a belsők 2" 3‴, egymástól pedig 4‴-nyira állnak, a szalagok nem a két pont közt vannak, négy sorból állanak, minden sor pedig majd általán 9 pontból áll. A lemez igen össze-vissza hajtogatott. Súlya 7 #; az aranyat mind a háromnál színaranynak tartom.

Minthogy a bécsi lemezek, ámbár közülök a nagyobb, a magyar muzeumbeliek

legkisebbikénél is kisebb, tetemesen súlyosbak, következik, hogy a mieinknél vastagabbak, miért is észrevehető a pestieken, hogy összevissza vannak hajtogatva.

Az 1852-ben szerkesztett Jankovicsféle lajstromban minden lelhely nélkül fel vannak jegyezve, de Érdy úr sem tudja biztosan lelhelyüket; a két említett helytől mindenesetre különböző, s így kitünik, hogy a Jankovics lemezei lelhelyén, Bécsújhely közelében, valamint hazánk legdéliebb határán Eszék mellett, találjuk a legrégiebb korban ugyan azon müvezetet. Ezt pedig csak azóta tudjuk, mióta ilyenekre nagyobb gondot fordítunk!

Feltünő az, hogy az Atlas for Nordisk Oldkyndighed B. V táblájának 2. ábrája, mely bronzkori régiségeket foglal, paizsot tüntet elő, melyen ugyan ilyen állásban, mint lemezeinken, szintén három púp van alkalmazva, csak hogy itt szintén középen egy nagyobb, a kéznek védül szolgáló púp is látható. A különféle gyöngysorokból készült diszítmények köröket és kigyós hajlásu szalagokat mutatnak. Nem akarom ezekből azt kihozni, hogy azért a mi lemezeink is paizs ékítéséhez használtattak, minek talán a két pár lyuk is ellene mond; csak a púpok elhelyezése egyenlőségére fektetem a súlyt, melyből, ha egyátalán a müvek alakja a kor és nemzetek egyenlő voltára nézve valamit határozhat, ismét kitünik a mi müemlékeinknek az északiakkal való rokonsága.

783. **Régi arany ékszerek.** Oszropatakán a Tarcza vize mellett, egy kertben, hol már 1790-ben a később Bécsbe vitt *koronákat* (?) lelték, most egy másik ékszertelepre bukkantak. Ebben idáig Traján idejéből való régi pénzeket, nyakláncot, fülönfüggőt, karpereczeket leltek aranyból, melyeknek súlyszerinti értéke mintegy 700 ft. A kert, hol e régiségeket találták Bánó József úr birtoka, ki e régiségekről az illető tud. társulatnak részletes tudósítást nyujt be. (Vasárn. újs. 1865. 228.)

Az Osztropatakán talált kincsről maga a birtokos úr ezen jelentést teszi a m. tud. Akad. második elnöke Ő Méltóságához:

„April 22-én kertem, folyó felőli partos oldalán egy régi római sírt fedeztem fel, még pedig valószinüleg királyi vagy fejedelmi sírt, s rómainak csak azért mondhatom, hogy azon korból való. Ugyanitt 60—70 év előtt két aranykoronát és több drágaságot találtak, s ezek most a bécsi Schatzkammerbe vannak, s ezen előzmény vitt reá, hogy én is kutatásokat tegyek, és sikerült kiásni több igen becses tárgyat, melyeknek pontos leirását az archaeologiai bizottmány részére megküldöm, addig is megemlítem, hogy kiástunk:

1. Egy arany pénzt ezen felirattal: Her. Etruscilla aug. (azaz: HERENNIA Etruscilla Augusta Traján, Decius neje) és egy női arcz; a másik oldalon: PVDICITIA AVG. a római pénzen szokásos ülő alakkal.

2. Egy 11 lat nehézségü karpereczet tiszta színaranyból.

3. Egy nyak-éket, szintén tiszta aranyból.

4. Egy gyönyörü munkájú arany ékszert, hihetőleg fülbevaló.

5. Hét, kivülről szegletes aranygyűrűt.

6. Az előbbenihez hasonló két fülbevalót ezüstből, de úgy látszik, arany lemezzel.

7. Egy női fésüt, elefántcsontból, szögekkel kiverve és tökéletesen conserválva.

Néhány arany lemezből készült, hihetőleg ruha díszül szolgáló, női arczokat és emberfejü kutyákat ábrázoló lenyomatot. Ez talán legérdekesebb darabja az ásatásnak.

9. Egy csodálatosan fenntartott, 18 apró fadongából kiállított hamvvedert, vagy bortartót, számtalan ezüst szögekkel és ezüst abroncsosal és tartóval ellátva.

10. Ebben egy nagyobb és kisebb széles fenekű és metszett üveg csészét eltöredezve, de meglehetős épen.

11. Több ezüst pántot, ezüst szöget, ollót, csatot, s más egyéb apróságot.

Mindez kétölnyi mélységben volt egy kőboltozatú különálló kriptában, mely beszakadt. Ha ilyen körülmények közt az archaeologiai bizottmány elég érdekesnek találja tovább folytatni a kutatást és felügyelete alatt vezetni az ásást, akkor tovább nem folytatom, mert ezen sírban úgy sincs több, és így más sírt vagy kriptát kellene keresni. Ha pedig nem találják érdemesnek, légy szíves velem tudatni, akkor magam ásatom, nagyon természetes, hogy a legnagyobb figyelemmel, de már nem tudományos szemekkel. Mindenesetre igen szívesen látom az archaeologiai bizottmányt akár összesen, akár egyenkint, s ha tudom, hogy jönnek, vagy mikor jönnek, beküldenek Eperjesre, mely hozzám csak egy órajárás. Az eperjesi tanárok a talált dolgokat igen érdekesnek találják, s magam is."

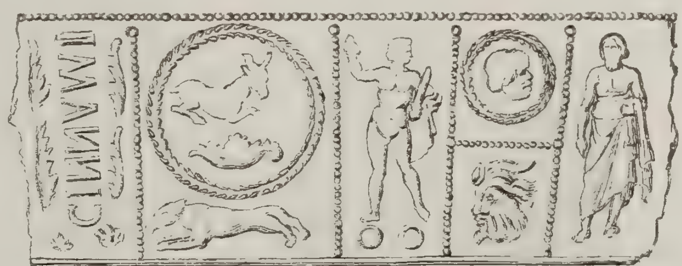
784. **Paksi** szőlőjében *Gyürky Antal* duna-földvári birtokos úr évek előtt igen becses terra sigillata-féle, egészen ép cserép-tálat talált. A birtokos úr ezen díszes müdarabtól csak nehezen tudott megválni; de végre győzött a honfias érzelem, és ezen tál Vadas Károly tiszttartó úr közbenjárása következtében jelenleg már a m. nemzeti Muzeum birtokába került.

A tálnak, l. 1. ábra, felső — fal közti — átmérője 7" 3‴, a bottaggal, mely felül körülövedzi 7" 10‴. Igen keskeny lába, 3" 1‴ átmérővel bír és 5‴ magas. Ennek közepe üres, ürességét körülvévő széle 7‴-nyi. — Majd egyenes oldala, mely csak magasságának alsó harmadánál egy negyedkör hajlásával van behúzva, a bottagtól mintegy hüvelyknyire, 3"-nyi széles szalaggal van ékesítve. A szalag felül szakadatlanul körülfutó, úgynevezett ökörszem diszítménynyel bír, melyet alúl egy gyöngysor határoz. Ezen dísz majd kivétel nélkül minden ilyen féle cserépedénynél látható, és valami müvész-

1. ábra.

törvényszerüleges egyetértésből látszik származni, és az egész római *terra sigillata* iparban elfogadottnak lenni. Alúl a szalagot, l. 2. ábra, egyszerü szijtagocska futja körül. Függélyesen a díszszalagban négy fölül 2"-nyi, alul 1" 3‴-nyi, tehát keskenyedő, mező áll, úgy, hogy a függélyesen egymásra álló két átmérő közepüken keresztül megy, azaz kettő-kettő derék szög alatt áll egymáson. Szélüket gyöngyös vonal teszi, mely felül tobozba, alul golyóba végződik. A domborodáson egy 1" 9‴-nyi átmérőjü körben, melynek körülete kettős levélkoszorúból áll, felül

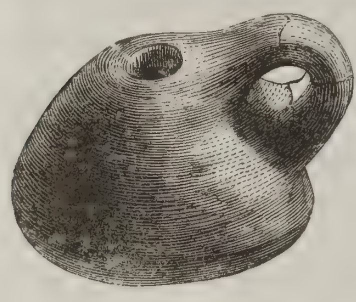

2. ábra.

egy balra néző őzféle állat fekszik, alatta pedig levélforma diszítmény terül el. Alsó mezején jobbra egy róka (?) üget. Ezen képek mind a négy szelvényben ismételvék.

A hármas kisebb mezők, melyek ketteje felül 1" 2‴ alúl 7‴-nyiek, a balra fekvő pedig felül 1"-nyi; a jobbra eső szelvényben két kis koszorú fölött áll balra tekintő meztelen férfialak, jobbját emelvén tart valamit, baljában talán kard van? mögötte a köpeny redőzete. — A középsőben felül kettős levélkoszorúban balra, az alsó négyszögü szelvényben, mely gyöngysor által elválasztatik jobbra fordult satyrus fő vagyon; a bal szelvényben jobbra tekintő, felül meztelen alak, mely köpenye redőit mellén baljával összetartja, míg jobbja egyenesen lecsüng. Ennek az alaknak egyik helyén áll oldalt 4 ágtól, alúl két levéltől környezve fölfelé növekedő betükkel IMANNIↃ név, alkalmasint a gyárosnak neve; melynek ismerete a római ipar történetére nézve igen becses fölfedezés, mert

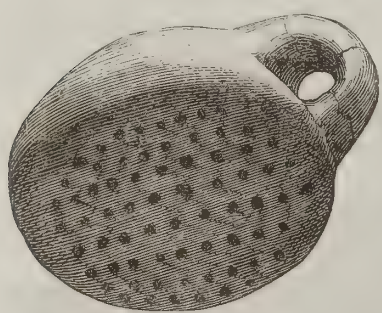
az ilyen alakú darabok után CINNAMVS figulus másutt is létező müveire könnyen reá fogunk ismerhetni.

1. ábra.

A darab igen diszes, bár az alakok nem elég élesen vannak kisajlolva; annál tisztább, élénkebb szinü, sima, fénylő fölülete. Gyürky Antal úr megérdemli, hogy ezen becses ajándékát a római régészet nevében megköszönjük.*)

Péczelen (Pest megye) a Kopaszhegyen burgonya ültetés alkalmával találtatott ezen évben egy fekete mázos, saját alakú edény, l. 1. ábra, melynek függélyes átmetszete kúpalakú, úgy, hogy talapzata egészen lapos, szélén pedig hasasan, zsemlyeformára emelkedvén, 2″ 6‴-nyi, magassága pedig 2″. A talapzat maga 8 sor szürő-forma kerek lyukkal bír, l. 2. ábra, ezek közt a középső sorok egyenesek a szélsők kissé kerekalakúak. Az edény tetején a lyuk csak 6‴-nyi átmérőjű, az egyszerű fogantyú pedig e szájtól kissé fölfelé emelkedik és az edényoldala közepéhez van ragasztva.

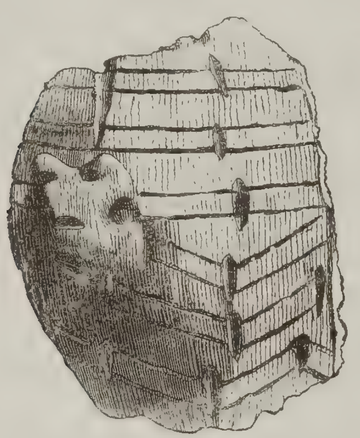

2. ábra.

Ugyanott találtatott egy másik, ehhez egészen hasonló, de mintegy 6-szor nagyobb edény, mely azonban már mikor találtatott, szét volt törve.

Az áttört *szürő*forma edények nem ritkák, sem egész alakjukban, sem a talált cserépdarabokban. *Frankl Vilmos* ur több edénykét hozott Hontból, melyek alja át volt törve. Magam pedig birok egy különös edényt, melyet Duna-Földváron a kálvária hegytetején, — egy igen gazdag lelhelyen találtak.

Az edény halványvörös cserépből van, 5″ 6‴-nyi magas, s alulról fölfelé hasasodik. Lába mely kevéssé homorú közepén 1″ 1‴ — 1″ 2‴-nyik erekded nyilással bir, és keresztben álló, négy keskenyedő ágba végződik, legnagyobb hasasságának átmérője 4″ 5‴, felső nyílása 2″ 9‴, oldalain 9—10 sor rendetlenül álló lyukak vannak.

3. ábra.

Ugyan *Péczelen* a szőlőkben találtatott egy edénytöredék, l 3. ábr. melyhez még eddig hasonlót nem láttam. T. i. a hasas edénynek oldal dudorán felül, mely át van fúrva, e töredéken három vörös színü s vonalnyi egyenközü szalag huzódik el, és ez két szélén mélyebb vonalok által van határozva, az edény színe szürkés. Ezen egyenes vonalok alatt ismét egyenközü szalagok következnek, melyek azonban szigszög módra vannak rendesen alkalmazva. Mind ezen szalagokon keresztül függélyesen állnak rendetlen mélyebb vágások, melyek talán valami faeszközzel készültek. Maga a dudor kétfülü állatfejhez hasonló.

Mind ez, mind az első szürőeszköz Bakits János ügyvéd úr birtokában van.

788. Örvendetes tény képen állíthatjuk, hogy a *pozsonyi* káptalani főegyház és koronázási domnak stílszerü ujjítása, legközelebbi hetekben veszi kezdetét.

Ezen munkát *Lippert József* hazánkfia fogja vezetni, a költséget pedig részint a

*) A különben gazdag bécsi cs. kir. régiségtárban szintén csak néhány ép darab van ezen fajtából.

császári ház tagjai, és a magyar főuri rend, részint a doméptészeti egylet tagjai adták és adják össze.

Egyesek és családok vállalkoztak arra, hogy a fényes festett üvegü ablakokat fogják készíttetni, egy szóval oly nagy ezen ügy előmozdításában a város plebánosa, Heiller Károly apátkanonok úrnak buzgósága és önfeláldozása, hogy legelől a szentélynek kijavíttatása biztosítva vagyon, ámbár ez maga majd 80,000 frtot fog igénybe venni.

Bár követnék más városok, községek, egyházi testületek is ezen szép példát, mely már azért is dicsérendő, mert itt nem csak egyszerü fentartásról vagy tatarozásról van szó, hanem a kor és az archaeologia mai álláspontjához képest valódi stílszerü javításról, melyet a lelkes kanonok úr és a bizottmány műértő hazafira bizott.

A főtemplommal a teendők sora csak meg lesz kezdve; ott áll a ferencziek páratlan tornya és a halotti kápolna, a clarissák temploma, a Mária szobra, a várbeli keleti kapu stb.

Másutt is lehetett ily mozgalmat észrevenni, milyen eddig Sopronyban és Győrött volt kifejtve, hogy tisztességes müemlékeink a végromlástól — de okszerüen — megmentessenek.

Reá fog talán a *budai* főtemplomra is a sor kerülni, kikerül már most müértő munkavezető hazánkfiai közül is!

Szeretném, ha ezen czikket közleményeinkben állandósítani, és legalább minden füzetben egy két müértően vezetett restaurátiót lehetne említeni.

789. **Posonyban** a Duna utczai Szuborics Antal főherczegi tanácsos úr 144 számu háza kertjében áll egy fogadmányi oltár, melynek felső és alsó tagozata 10″ és 10 ½″, az irásos lap 18 ½-nyi magas, ugyanennek 16 ½″, a legszélesebb vánkostagnak pedig 21 ½″-nyi szélessége vagyon.

DISPATRIS M
ALPHOETHEAN
DRIO PRO SAT
DD///NN///
CLVICTORINS
EQCOHDAPRO
DCIMAXM///AN
DOMCANDVSLL

Ezen több helyen alig kibetüzhető kőemléket, mely a régi gróf Viczayféle kertből ide került, alkalmasint a Dunán túlról hozták Posonyba, hol eddig minden vizsgálódásim daczára nem sikerült a római hosszabb időzésnek nyomára akadnom.

Egy másik bár nem felirásos római müemléket sikerült *Feigler Károly* építész úrnak a *kecske utczában* fekvő, 352. sz. házában fölfedeznem, hol a kert falában a fügefa lombozat mögött található.

A *margaretheni* lajtha mészkőből faragott tábla 19″ magas és 26″-nyi széles. Jobbra *Neptun* áll, és jobbjában delphint tart, baljában lapátalakú eszköz, mely felül egy fordított latin kereszt ága által két részre oszlik. Jobb lába hajóormon nyugszik. Köpenye hátul a térdhajlásig lógg. Balra tőle áll a szárnyas *Victoria*, feléje jobbjával koszorút nyujtván, baljában pálmaágot tart, és jobb lábával a golyót érintvén, fölötte lebeg.

790. **Szelistyén** (a csepini határban, Slavoniában,) mely szó magyarban faluhelyet jelent, a föld alatt nagyszerü romok vannak, de a földszinén is sok tégla és faragott kő látható, miből Glembay úr sejdíti, hogy valaha a templom itt állhatott. A domb oldala

tele van csontvázokkal; találtatik sok Mátyás és Ulászló korából való pénz is. Nem rég a domb alján napfényre jött egy rendes nyolczoldalú épület alapfala, mely körül szintén sok csont hever.

191. Az *ó-* és *új-váradi* szőlőhegyen az *erdödi* határban Szlavoniában sok római pénzt találnak.

792. *Hauer Ferencz* bányatanácsos úrtól hallottam, hogy *Verebély* és *Vajk* közt, nyugotnak az országuttól 200 lépésnyire elnyúló dombon feltünő mennyiségü edénycserép található; ugyanez áll Trencsin vidéke több helyéről. Mindenesetre megérdemlenék ezen lelhelyek, hogy szaktudományilag vizsgáltassanak, és az eredmény közleményeinkben közzététessék.

ADALÉK
A MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOMHOZ
RÓMER FLÓRISTÓL.

Már nem esünk többé a kiméletlenség vádja alá, ha, miről az újságok úgy is teli vannak, az egri érsek aranymiséje ünnepének emelésére czélzó meglepetések sorából *Ipolyi Arnold* kanonok úr *az egri várban létezett régi székesegyházáról* írt értekezését, mint régészeti irodalmunk egyik új nyereményét felemlítjük, és a honi Archaeologia barátjainak figyelmét reá irányozzuk.

A 79. lapra terjedő fényesen kiállított értekezéshez öt kőrajzi tábla van kapcsolva, melyek az érseki Lyceum könyv- és kőnyomdájának valódi diszeül szolgálnak.

A rövid, de szivélyes ajánlást követi az egri vár és székesegyház építésének hagyományos része, főleg sz. István király egyház építéseiről szóló legendákkal és történeti adatokkal, melyek a hazánkban uralkodó számos balvéleményt képesek helyre igazítani. A középkori építkezés alapelveinek tárgyalása után, felemlíttetnek királyaink, kik az egri szentegyházat gyarapították, míg az újabb építmény II. András király idejében befejeztetett.

A második fejezetben említetnek ezen gyönyörü egyház dicséretei, a tatárok által való elpusztítása; román izlésének a vidéki építészetre való kihatása és nyomai a vidéken. A góthizlésbeni átépíttetésével a XIV. és XV. században a III. fejezet foglalkozik, kiemelvén különösen Dóczy Orbán és Bakács Tamás püspökök alatt történt nagyszerü új szentély és kápolna-köre felépítését

Ugyanazon egyház egyes részleteinek itészeti leirása a IV. fejezet feladata, melyben szerző egyes alap és tagozatok maradványiból, valamint a multnak egyes, hiányos leirásiból törekedett a hajdani templomnak lehetőleg leghivebb képét eleinkbe varázsolni, mi csak annak sikerülhet, ki honi müemlékeink, valamint kútforrásaink ismeretében Ipolyink látpontjára emelkedett. Legszomorítóbb az V-ik fejezet, melyben szerző a magyar és török vandálok dühét, valamint a legközelebb elmult századoknak remek müemlékeink iránti közönyösségét hiteles adatok nyomán híven leirta, dicsőítvén egyszersmind az aranymisés főpapot, ki engedélylyel és költségadással lehetségessé tette, hogy a romok felásatása után némi biztosabb adatok nyerethettek.

Mint Ipolyitól megszoktuk, nemcsak kicsinydedes tárgyalagisággal van ezen müve kiállítva, hanem a müemléknek, melyet tolla alá veszen, kora viszonyait is felvilágosítólag kimeríti. Bő olvasottsága, alapos tárgyismerete, és ritka otthonossága régi világunk minden egyes ágaiban minden lapon feltünnek, nemcsak fittogtatásból odaállított, hanem állításai erősítéséhez szükséges számos idézetei.

Ohajtjuk, hogy a szerzőnek bokros hivatalszerü foglalkozási közt, minél több alkalma legyen ilyen, állandó becsü, dolgozatokkal e tekintetben nagyon is szegény irodalmunkat bővíthetnie.

2) Alig hangzottak el Dr. F. A. Lehner — gróf Andrássy György ő méltósága fiának nevelője, jelenleg pedig Hohernzollern herczegi udvari tanácsos- és könyvtárnoknak Sigmaringenben — szavai *„Deutsche Städtebilder aus Oberungarn“*-nak czimzett czikkeiben, melyeket az *oesterreichische Revue* II. folyamának több kötetében hozott, és már ismét találkozunk ezen komolyabb tudományos tekintetü folyóiratnak lapjain egy előttünk ismeretesb névvel, *Dr. Henszlmann Imre* hazánkfiáéval, ki *„Die Mittelalterliche Baukunst in Ungarn“* czikksorozatával folyó évben föllépett.

Míg dr. Lehner a tourista könnyüdedségével és mulattató hangjával hazánk régészeti eldoradóján, a Szepességen keresztül vezet, és a *„fel nem avatottat“* is érdeklő megjegyzésekkel a szakembert is kiváncsivá teszi, és felső Magyarország ezen műveltebb részének közép korbani haladását a német müveltség szempontjáról kellőleg kiemeli; Henszlmann szokott szárazabb, de szigorúan tudományos dolgozatában nem egyes vidéket, nem is egyes századot, vagy egy-egy kitünő műemléket tesz vizsgálatai és tanulmányozásai céljává, hanem azt időszerínti következetességgel az előtte részint szemlátomásból ismert, részint az archaeologiai bizottmánynak, örömmel vallhatjuk, már is figyelemre méltó készletéből és összes régészeti irodalmunkból összeállítja mindazt, miből a középkori építészetről Magyarországban tiszta fogalmat szerezhet a külföld, és kiknek ily komolyabb irányú olvasmányban kedvük telik a Lajthán innen is.

Első czikkében, melynek czíme: *„Das XI. und XII. Jahrhundert“* ismertetvén a *„Fehérvári Bazilikát“*, azt mint mintaemléket tünteti elő, dióhéjban előadván nézeteit, melyek *„A székesfehérvári ásatások eredménye“* czím alatt 1864-ben kiterjedően tárgyaltattak. A *nagyváradit* futólag említvén, azt találja, *hogy az emlékszerü építés Magyarországban a XII. századnak nyolczadik tizedében veszi kezdetét.* Itt ismét előjő a *székesfehérvári* Basilika, a pécsi és esztergomi átépített főtemplom; ezeket követték más püspöki főegyházaink is oly ritkásan elterjedve, hogy III. Béla előtt, szerzőnk véleménye szerint, az emlékszerü műépítészetnek kifejlődését alig képzelhetjük.

A második czikkben értekezik szerző úr *a román stílröl a XIII.* században. Felhozva azon ellenkező viszonyt, melynek következménye az, hogy míg Francziaországban az emlékszerü építményekben a kolostorok adák a lendületet, ez hazánkban a püspököktől eredt. Előadja okait miért fejlődött nálunk inkább a nyugaton divatos román, mint a déli byzanti stíl, kiemeli az ipar tekintetéből bevándorolt gyarmatosok építményeit, és annak okát, hogy az építészet a vendégeknél inkább emelkedett, mint a belföldieknél, részenkint a helyi viszonyokban is találja.

Sorban felhozván a sz. bene rendü templomokat, főleg a tihanyit, lébenyit, kapornakit, deákit, jákit, pannonhalmit stb., melyek némelyikénél hoszabb ideig mulatván és mély tanulmányinak eredményeit közölvén, átmegy a prêmontrei ősi rend egyházaira, jelesen a kisbényit, horpácsit, türjeit, zsámbékit és a gyakran nagyon félszegül említett ócsait említvén.

A harmadik birtokos, és mai nap az említettekkel, szintén tanító rendnek, a cziszterczieknek templomaira fordítja figyelmét. Zircznek kevés régi emléke után az apátfalvi templomot részletezi, tárgyalásába bele vonja mind azon kisebb egyházakat is, melyeket Ipolyi, ifj. Kubinyi Ferencz, Rómer munkálatin kivül saját, terjedelmes utazásiból ismert és főleg a múlt évi szűnnapok alatt Magyarország éjszak-keleti részén tanulmányozott.

Szóval azt kell vallanunk, hogy eddig senki sem fogta így össze egy szempil-

lanat alá a fenemlített korépitményeit, hogy azokból nemzeti sajátságainkra, és egy vagy más minta templomnak a többiekre való kihatásáról ily alapos, ily átalános törvényeket felhozott volna.

III-dik czikkje *„a kora csúcsíves építészetről"* szól, és legelől a *„Margitszigeti nökolostort* ismerteti meg minden részleteivel; rövidebben említi a *budavári domonkosiak* csonka tornyát a szentély egyes tagozatival; *a várörségi templomot* s így a budai fennálló müemlékeket sorban előszámlálván, átmegy a *keszthelyi* kora góth templomra, melyhez a budai *Mária templomot* csatolja, melynek e korba való visszahelyeztetését pillérjei alakjából kimutatni törekszik.

Röviden megismertetvén a *veszprémi Gizela — kettös — kápolnát*, áttér Róbert Károlytól ismét átváltoztatott sz. *fehérvári* bazilikára, a *kassai* európahírü domra, melynek franczia építészéről Villars de Honnecourt-ról emlékezvén, a *Mihály-kápolnát* Kassán, a csütörtökhelyit és posonyi sz. ferencziek temploma melletit tárgyalja, és evvel érdekes czikkeit, melyekből még mintegy 7 fog megjelenni, s így egész középkori építészetünk hű képét elénk fogja állítani.

Kit honi müemlékeink magasztosb szempontboli tanulmányozása érdekel, szóról szóra fogja hírneves hazánkfia tárgyalását követni, és teljes megelégedéssel az „österreichische Revuet" letenni.

Örvendünk, hogy a külföld is olvashat valamit archaeologiai haladásunkról; mert, hogy így többen olvasták, mintha Archaeol. Közleményeinkben megjelent volna, igen szomorító számokkal bizonyíthatná be az akademiai könyvkereskedés, ámbár semmit sem mulasztunk, hogy czikkeink érdekessége által a külföld ilyféle munkáival párhuzamosan haladjunk, és az *árt* olvasó közönségünk legkevesebbé gazdagjaihoz is folyvást alkalmazzuk.

Azonban egyet nem hagyhatunk minden megjegyzés nélkül, t. i. azon ingerült, néha kiméletlen hangot, melylyel szerző iratában az egyházi fönökök ellen kikel. Az nagy baj, hogy nem mindenki azon szemmel nézi a honi müemlékeket, mint milyennel Henszlmann úr tekinti, és az is igaz, hogy véleményét szabad akárkinek, ki valamihez jobban ért, nyiltan kimondani; de ha, mint szerző maga is ismételve bevallotta, leginkább a kath. főpapoktól lehet várni, hogy e tekintetben valamit tegyenek, minthogy a protestantismus a müemlékszerü építményeket nem szükségli, a világi urak pedig az ódon modoru házakat épen nélkülözhetik, ildomos és ajánlható lenne a rosszalást, és a kifakadásokat kissé mérsékelni. Nyulat dobbal nem fogunk, és a kovász is, ha kelletinél bővebben használtatik a kenyeret túlságig savanyítja és élvezhetlenni teszi. Mi csak most kezdünk vetni — és már is bő aratást várunk!

Bizonyos, hogy nálunk is fog a régészet iránti tisztelet győzni, hogy a müvelt Európa szelleme át fogja lengeni Magyarországot is; de hogy addig még fognak müemlékeink néhányai az ügyetlenségnek és konokságnak áldozatul esni, az is bizonyos. Itt tehát csak tanítással, felvilágosítással szerezhetünk kedvelőket; bántalmazással, és kiméletlenséggel a jóakarókat is el fogjuk vadítani.

3) Kitünő figyelmet érdelmelnek a *„Beiträge zu einer Chronik der archaeologischen Funde in der österreichischen Monarchie"* czímü czikkek, melyek VIII. folytatott értekezésben a bécsi császári Akademiától kiadott *„Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen"* kötetjeiben, előbb Seidel Gábor, legújabban pedig ernyedetlen szorgalommal és lelkiismeretességgel *Dr. Kenner Frigyes*től a cs. kir. Érem- és régészeti tár őrétől összeállítatván, egyes korona-országokat felszámlálván, Magyarország régészeti kronikájához nagyon sok becses adatot szolgál; úgy, hogy közleményeinkbe eddig fel nem vett lelhelyek tanulságos kiegészítéséül a besorozást megérdemlik. A VIII-ik, különyomatban megjelent

füzetben Magyar- és Erdélyország 19 levelet foglal el, számos famettszettel és igen érdekes müemlék leirással.

4) *Régi templomok nyomai.* A Jász- és Kunság mult század elején történt hivatalos összeirása, melyet t. *Gyárfás úr* a *„Győri történelmi és régészeti füzetek“* IV. köt. elsejében közöl, annyiból érdekes, mert igen sok még akkor épen állt templommal, vagy pedig azoknak már akkor romba dült egyes falaival, és ezek építészeti anyagával ismertet meg. Ezen, német nyelven szerkesztett hivatalos irat, minden esetre a nevezett kerületek archaeologiai kutatásához igen becses anyagot fog nyujtani, és hogy a tudományokat kedvelő hazánkfiait, akármily csekélynek látszó régi iratok közlésére és nyilvánítására buzdítsam, például csak nehány helységet hozok fel, hogy ebből is kitünjék, mennyire igazak fenebbi szavaim:

Asszony szállása. Dieses Orth hat noch gute gemauerte rudera von einer Kirchen, welche aber die Karczag újszalláser ruiniren, und ihre Kirchen mitaufbauen 17. l.

In Bolchia. Ist dahier das fundament von der Kirchen zu sehen. p. 18.

Magyar szálláson ist noch einiges fundament von der Kirchen zu sehen. p. 20.

Mária-laka, hier ist noch ein Theil von der von Stein aufgeführten Kirchen zu sehen. 20 p.

Kaba: dahier ist kein fundament von einer Kirchen zu sehen. p. 20.

Turkevy, sind noch Steinerne rudera der Kirchen zu sehen. p. 21.

Pohamara, dahier ist nicht einiger Merckmahl von einer Kirchen. so villeicht von Holz gewesen, und völlig ruinirt worden. p. 21.

Tot Turgon; ist noch eine von *Ziegelmauer* aufgeführte Kirchen, und mit nicht gar zu grossen Unkosten zu repariren, zumalen die völlige Gemaeuer ohne das Gewölb annoch stehen. 21.

Csorba. Dahier ist noch viel Gemaeuer von einer Kirchen. sat. p. 22.

Mester-szállás. Dahier sind annoch zu sehen einige rudera von der Kirchen, ist bei Menschen Gedenken unbewohnt. p. 22.

Bodoglar hat noch ein fundament von der Kirchen p. 24.

Tajo: die rudera der Kirchen allhier sind noch auf einem Hügel zu sehen p. 24.

Philipp-szállása die Steinernen rudera von der alten Kirchen sind noch zu sehen. p. 25.

Szabad-szállás steht noch die alte von Steinen erbaute Kirche. p. 25.

Kis Ballás. Man sieht hier keine rudera mehr wo eine Kirchen gestanden stb. p. 26.

Kun sz. Miklós: haben eine Kirch von Holtz erbaut p. 27.

Laczkháza: ist eine alte von Stein erbaute Kirchen. p. 27.

Kathó: hat keine Kirche. p. 28.

Csokaz sind noch die rudera von der Kirchen dahier zu sehen. p. 28.

Kotsér Possesio Cum: minoris: hat eine von Steinen auferbaute alte Kirchen p. 29

Theortely: Eine wüste Steinerne Kirchen p. 30.

Superior & inferior Csengele: In superiori sind noch einige rudera von der Kirchen, in inferiori aber nichts zu finden. p. 31.

Sz. László: Dahier sind noch einige alte rudera von der Kirchen zu sehen 31.

Cum. Minoris Móricz gáttya: Dahier sind noch einige steinerne rudera von einer Kirchen zu sehen. 31.

Szank: Dahier sieht man noch einige rudera von einer gemauerten Kirchen sat.

Orgovány: Dahier seindt noch einige gemauerte rudera von einer Kirchen zu sehen 32.

Kis-szállás: Dahier sieht man noch einige rudera von der Kirchen.
Galombos: Dahier sind noch einige fundamenta von der Kirchen 32.
Ferencz-szállása: Dahier sind noch einige steinerne rudera von der Kirchen.
Bene: Dahier sind noch einige fundamenta in der Kirchen 32.
Csolios: Ausser dem fundament einige rudera 33.
Ágos-egyháza: Dahier sind noch die rudera von der Kirchen 33.
Maysa: Man sieht noch einige rudera. p. 33. sat. sat.

5) Kötelességemnek tartom az archaeologia barátait egy értekezésre figyelmeztetni, melyre véletlenül a m. tud. Akad. könyvtárában akadtam, és melynek czíme: *Altes Grab eines Heerführers unter Attila, entdeckt am 18 April 1750. bei Merseburg*, vollständig herausgegeben vom Hofrath Dr. Dorow. Halle, Eduard Anton 1832. Ezen értekezés Kazinczy Gáboré volt, és folio két levelet tesz, melyhez két nagy ivü kőmetszet van csatolva.

Ezen irat nem áll ugyan a keresztény kor elötti régészet mai szinvonalán, mivel a kőlapokon talált irásoknak és a talált kőbaltának legnagyobb figyelmet szánt, bár a benne eltemettetett hullának egy szót sem szentel, holott mai nap erre is nagy gond fordíttatik még is elég érdekes, hogy legalább létéről tudomásunk legyen.

A sírláda kőlapjain előforduló rajzok, és különféle irányú huzásokból, melyeket irásjegyeknek vél a szerző, azt iparkodik tekintélyekkel bebizonyítani, hogy ezen emlék nem európai hullát tartalmazott, hanem valamely ázsiai nép müemléke, és minthogy sem a merseburgi csatával, sem a tatárok berohanásával nem lehet összekötni, minthogy ezek Szilézián túl nem terjedtek, hajlandó azt Attila korabelinek vallani, mivel ez Merseburg vidékét hadaival érinthette.

A magyar tud. Akademia archaeologiai bizottmányának munkálkodása 1865. év kezdetétől.

(Jegyzőkönyvi kivonatban.) *)

Januárban. 3. pont. Bemutattak a wolfenbütteli könyvtár részéről beküldött Corvin Mátyás arczképei, és a többihez, mely már eddig az Arch. közlem. II. kötet képatlaszában kijött, kiadatásuk határoztatott.

5. p. *Schulcz Ferencz* építész hazánkfia rajzai, melyeket az arch. bizottság költségén Henszlmann és Rómerrel tett szathmármegyei úthoz készített, az arch. bizottság többi rajzaihoz a leltárba letétetnek.

6. p. A bécsi müvészeti Akademia tagjaival, kik archaeolgiai fölvételeiket autographiákban kiadják, a csereviszony saját fölvételeinkkel eszközöltetett.

7. p. A bizottmány némely fametszetét, használat végett, a sz. István társulat igazgatóságának engedett át.

8. p. Azon felszólítás következtében, melyet előadó a magyar újságokban közlött, s melyben mind azon urak, kik archaeologiai lelhelyeket ismernek azok közvetlen közlésére az arch. bizottmánytól fölkéretnek, *Glembay Károly* csepini uradalmi mérnök úr Eszék közelében talált többféle érdekes régiségekre figyelmezteti a bizottmányt, miért is megköszönő levéllel megtiszteltetett.

9. p. *Rupp Jakab* úr értekezése, melyben a magyar főurak lakjait a budai várban,

*) Jónak tartjuk, hogy ne csak az Akademia évenkinti nagy ülése alkalmával értesüljön az olvasó közönség az archaeologiai bizott. munkálkodásáról; azért minden füzethez szándékozunk ilyen kivonatot csatolni.

hiteles kútforrások után, kimutatta, mint jeles mü elfogadtatott; és e munkának folytatására szerző úr megkéretett.

10. p. A bécsi cs. kir. középponti archaeologiai bizottmány, mely a magy. akad. bizottmánya által kiadandó „Régészeti kalauzhoz" szükséges, mintegy 500 darab cliché készítettését nagylelküen igéré, ezeknek kiállíttatása kieszközlésére felszólittatott.

13 p. A *csörsz-árkai* tudományos vizsgálodásnak előmozdítására Pest, Heves, Bihar és Szabolcs megyék főispánjai felkérettek, hogy birtokukban létező térképeket, vagy egyéb hiteles adatokat a valószinüleg római vallumról az arch. bizottmánynyal közölni sziveskedjenek.

Februárban 23. p. *Arányi Lajos* bizottm. tag által indítványozott emléktáblák miképeni felállítására az indítványozón kivül Dr. Henszlmann Imre, Dr. Toldy Ferencz, Dr. Wenzel Gusztáv és Rupp Jakab urak kérettek meg.

24. p. Zombory Gusztáv úr két római mértföldmutatóra; Kraszna megye főispánja pedig két márvány emlékkő töredékre emlékezteti a bizottmányt; ezen figyelem köszönettel fogadtatott.

Martiusban 28. p. Határoztatott, hogy a *pilisi* kolostor romjai kiásatására szükséges lépések a muzeumi igazgatóság által tétessenek.

29. p. A pestmegyei főispányi helytartó valamint a szabolcsmegyei főispányi helyettes urak Csörszárka érdekében beküldött levelei köszönettel fogadtattak.

34. p. *Révész György* Kis-Kun-Halasi lakos és régiség-gyüjtő úr levele, melyben gyüjteményét tüzetesen ismerteti, köszönettel vétetett.

36. p. Dethier úr levele következtében, melyben Justinián lovas szobráról irt értekezésének kiadatására vonatkozó többféle pontot érintett; ezeknek kiegyenlítése a magy. tud. Akademia elébe hozatik.

37. p. *Storno Ferencz* úr levelét, és az orachoviczai Kalugyer kolostor rajzait a bizottmány örömmel fogadta.

Aprilisben 41. p. A pestmegyei főispányi helytartó urnak *Csörsz-árká*ról irt levele ismét köszönettel vétetett.

42. p. A szathmármegyei fatemplomok rajzai a bécsi középponti bizottmánynak oly föltétellel engedtetnek át, hogy az ezekről készítendő clichék az arch. bizottmánynyal közöltessenek, és a róluk szóló értekezések egyszerre, egymástól függetlenül, jelenjenek meg.

43. p. *B. Vay Miklós* felszólítja az Akademiát, hogy a régiségéről hirneves *Karcsai* reformatus templom megmentésében segédkezet nyujtson. Ezen ügy az archaeol. bizottmányhoz áttétetvén, ez szivesen ajánlkozik, hogy Henszlmann Imre tagja és az erre különösen felkérendő Gerster pesti építész ur által a templomot felméreti és az előleges költségvetést is közbenjárása által kieszközli, ha, mivel jelenleg semmi költség az efféle munkálatokhoz nincsen, Ő Excellencziája a 200 o. é ftnyi összeget előlegezni méltóztatik, sőt az előleges munkák bevégezte után minden befolyását oda fogná a tud. Akademiánál, és ez által a Nagymélt. magy. kir. Helytartó-Tanácsnál felhasználni, hogy ezen templom stilszerü fenntartása közérdekü hazai vállalatnak tekintessék.

ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMANYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

V. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. III. KÖTET.)

II. FÜZET.

TÖBB RÉZTÁBLÁVAL ÉS FAMETSZVÉNYNYEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXV.

ARCHAEOLOGIAI KIRÁNDULÁS

ABAÚJ ÉS SÁROS VÁRMEGYÉBE.

HENSZLMANN IMRÉTŐL.

I.

Osztrópataki régiségek. *)

Osztrópataka, tótul Osztrovian, kis falucska Sáros megyében, másfél órányi távolságra Eperjes, fél órányi távolságra Kis-Szeben városoktól. Elébb a Péchy család, jelenleg Bánó József birtoka.

A falu a Torisza vagy Tarcza partján mintegy 35 lábra emelkedő magaslaton fekszik, s e fekvése szembetünőleg hasonlít a régi római vécsi telepítvényhez Erdélyben, hol a Tarcza helyét a Maros pótolja, melynek hasonló partján hasonló magaslat emelkedik, hátán tartván mintegy 162 lépésnyi hosszu és 85 lépésnyi széles kiemelkedése által még igen jól megismerhető, római álló tábort, vagy castrum-ot. Mindkét magaslat nyugati oldalán magasabb dombok emelkednek, úgy, hogy az egész vidék, valamint határa, úgy azok közt foglalt térre nézve is bájosnak és nagytapintattal lakhelyül választottnak mondható.

Az osztrópataki magaslatot jelenleg mély vízmosás választja ketté, melynek északi részén felette érdekes és fém-értékére nézve is két izben igen becses régiséget találtak.

Az első lelemény történt 1790-ben, a második, az elsőtől néhány lépésnyi távolságra 1865-ki april 22-kén; az előbbi történetesen, az utóbbi szándékosan megkezdett, jó tapintattal folytatott, és fényes sikerrel koszorúzott ásatás folytán, melyet Bánó József, a helység mostani birtokosa, intézett és vezetett. Kiküldetvén az újabban talált tárgyak vizsgálatára a M. T. Akad. archaeologiai bizottmánya által, f. é. május 25-én érkeztem meg a helyszinére, hol mindjárt a lelt régiségek másolatához fogtam, és utóbb Bánó Józseffel és Herfurttal, eperjesi lyceumi tanárral, a jövő nap teendőiről tanácskoztam. Miután földfúróval a két lelhely táját megvizsgáltuk, és semmi különös nyomra nem akadtunk, elhatároztuk, hogy a magaslat szélén, egész északi részének kiterjedésében, mély árkot huzatunk, és mélyebbre le csak ott ásatunk, hol az árokban netalán hordott földre akadunk, mely annak jeleül szolgálna, hogy e hordott föld valamely már itt régenten kiásott üregnek betöltésére használtatott. Másnap tehát az árkot három, egész négy láb mélységében húzattuk 130 lábnyi kiterjedésben, és csak egyetlen egy helyen gondoltunk hordott földre ráismerni; itt tehát, mintegy két ölnyire lefelé a magaslatról, annak lejtő oldalán nagy gödröt ásattunk; de midőn itt sem sikerült régiségre akadni, és midőn az árok egyéb része csak a vidéknek kő nélküli agyagát mutatta, meggyőződtünk arról, hogy a két feltalált lelhelynél itt több műemlék nem létezik, miért is a további ásatással felhagytunk.

Az 1790-ik évben lelt tárgyak nagy része a bécsi császári régiség-tárba jutott; s egyikét az intézet néhai igazgatója Arneth József következőleg írja le „Die antiken

*) Olvastatott a Magy. Tud. Akad. junius és julius havi két ülésében.

Gold- und Silbermonumente des Kais. Kön. Münz- und Antikenkabinetes," czímü 1850-ben megjelent munkájában:

Arany tárgyak, leirva a 30, 31 és 32-ki lapon, másolva a G. IX. S. táblán.

„112-ik sz. Magas, sima, egészben szűk pohár. Súlya 75 $^{1}/_{2}$ arany. Találtatott 6 arany, két ezüst régiséggel és bronzból készűlt összetört három lábossal (tripos) együtt Osztrópatakán Sáros megyében 1790-ben."

„113-ik sz. Nagy, kerekded, apróbb gyűrűkkel diszített násfa vagy nyakgyűrű (torques), mely közepén vas tűvel záratik. Súlya 168 arany. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben."

„114-ik sz. Csat (fibula), peczke hiányzik. Súlya 13 $^{1}/_{4}$ arany. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben."

„115-ik sz. Széles, diszített, peczek nélküli csat (fibula). Súlya 9 $^{3}/_{4}$ arany. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben."

„116-ik sz. Apróbb gyűrűkkel diszített karperecz (armilla, bracelet). Súlya 54 $^{3}/_{4}$ arany. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben."

„117-ik sz. Pompás, három rétegü onyx, aranyba foglalva, négy lefüggő lánczczal, melyeknek egyike letört. Súlya 23 $^{11}/_{16}$ arany. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben."

A hatodik tárgyat, melyet fentebb említett, Arneth nem írja le, mivel ez talán a császári régiségi tárba nem jutott.

Az ezüst tárgyak leirvák a 60, 78 és 79-ik lapon, másolva a S. III., S. III. a és a G. IX. S. táblán.

„4-ik sz. Mély kerekded csésze, melyen (domboru testén), griff szarvast terít földre. A két harczoló állat oldalán egy-egy álarcz: az egyik szakálos, tölgylevél (quercus ilex) koszorúval koronázott Bachus- vagy Silváné, előtte kerti kés? a másik talán Ariadneé, az utóbbi szintén diademával van ellátva. Az álarcz mögött egy-egy oltár, melyen fenyűtoboz, füge és alma közt látható. A csésze ellenkező része közepén párducz lovat támad tölgyfa alatt, az előbbihez hasonló két álarcz közt. A csésze két fülén szakálos, borostyánnal koszorúzott Bachus-álarcz, mely alatt két párducz látható, felfordúlt gyümölcskosár mellett, a kasból szőlőfürtök esnek ki. A fül széle négy, bacchusi szertartásra utaló hattyufőbe végződik. A dombormüvek sok helyén aranyozásnak nyoma látszik. Az edény hátsó részének férfi-álarcza különös föveggel van ellátva, előtte két rovatu fáklya ég. E dombormüvek a legjobb görög kornak legszebb művei közé valók, és nem csodálhatjuk eléggé az emberi fejek nemes kifejezését, nyugodt felfogását, az állatok jeles elrendezését és bevégzését. E csésze, a vert munkák (au repoussée) ne-továbbja, a művészetben valódi mintául szolgálhat. Súlya 3 mark 9 $^{3}/_{4}$ lat, átmérője 5 $^{3}/_{4}$ hüvelyk, magassága 3 hüvelyk. Minden füle 1 $^{3}/_{4}$ hüvelykre szökik ki a test fölött. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben."

„88-ik sz. Az épen leirt csészének alja, szélén környezve felfelé álló négy rovatkás sorral (Zackenreihe, vagyis inkább levélsorral), melynek ketteje letört. Közepén kerekded, bemélyedett, aranyozott dísz. Súlya két márk, átmérője 10 $^{4}/_{16}$ hüvelyk."

„94-ik sz. Ezüst kanál. Súlya 3 lat. Találtatott Sáros megyében."

Az Arneth által említett bronz- (vas) háromláb töredéke nem egyéb tábori széknél, egészen hasonló ama tábori székhez, melyet a budai téglavető előtti sír mellett találtak, és melyet Rómer tagtársunk tavali archaeologiai közleményeinkben leirt. *)

---

*) Arch. Közl. IV. köt. II. füzet, 109. lap. „Legfeltünöbb, és mint nagy ritkaság tekinthető azon sella c a s t r e n s i s, mely a síron kivül, a bal alak lábainál találtatott." stb.

Ha a felhozott arany régiségek mindnyáját nem is lehet római eredetünek mondáni, mégis mindnyáján látszik a római művészetnek és technikának befolyása úgy, hogy azt egyenesen barbárnak vagy celtnek sem állíthatni. Másrészt az ezüst csészére nézve tökéletesen egyet kell értenünk Arnethtel, ki készítését a legjobb görög korba helyezi. Világos tehát, hogy itt messze Dakiának és Pannoniának római határaitól, oly helylyel van dolgunk, melybe a polgárosodott római világnak hatása elterjedt.

Az arany és ezüst tárgyak elásatásának idejét sem azoknak természete nem határozza közelebb, sem Arneth nem törekszik ezt magokból a tárgyak styljéből kifejteni: mi, egyébiránt, annál kevésbbé sikerülhet, minél különbözőbb korszakból eredtek e régiségek; így például a csésze készítését az időszámításunkat megelőző IV-ik vagy III-ik századra kell tennünk, mig az arany tárgyak többsége öt vagy hat századdal későbben készült. —

Sőt még a lelhely természete iránt sem vagyunk tisztában; ámbár igen valószinü-hogy ez előkelő és gazdag családhoz tartozó nőnek sírja volt, mi mellett szól valamint a női ékszerek gazdagsága, úgy a fegyverszerek átalán távolléte. Nem tudjuk azt sem, találtak-e csontot az ékszerrel; mert a vidéken szemtanu többé nem él, és Bécsbe csak a drágaságokat vitték. E kérdést tehát minden tudakozásom daczára nem fejthetem meg, sőt arra sem felelhetek, vajjon mindent, a mit találtak, Bécsbe vittek-e, vagy maradt-e meg abból hazánkban is? A vidéken még ma is beszélnek az akkor felfedezett roppant kincsekről, például nagy arany tálakról, gyöngyökről és drágakövekről; de ezen hagyományi meséknek azért nem adhatunk hitelt, mert vannak e tájon olyanok is, kik a fentebb leirt nyakékszert és karpereczet két koronának nevezik, és állítják, hogy azt a bécsi császári kincstárban látták; holott Arneth táblái egészen mást mutatnak, és a tárgyak a császári régiségtárban őriztetnek.

Azonban elnézve minden mesés mondáról, a tárgyak magában is nevezetes arany és ezüst értékkel bírnak, minthogy összes súlyuk csaknem 346 aranyat, az ezüst pedig 5 márk 12 $^{3}/_{4}$ latot nyom.

Az új lelemény fém-becsére nézve nem mérkőzhetik ugyan a régibbel; azonban érdekességét két körülmény emeli, tudniillik biztosan meg tudjuk határozni a lelhely minéműségét, és közelítőleg a kort is, melyben a tárgyak e helyen el lettek temetve, és fel vagyunk jogosítva e két pontot a régibb leleményre is átvinni.

Az ez évi april 22-kén talált arany tárgyak, melyeket két táblánkon látunk, a következők:

1. Eredetileg 5 $^{1}/_{2}$ hüvelyknyi átmérővel biró *nyakgyürü*, melynek két vége, nem mint a régebben talált hasonnemünél, vas tűvel, hanem kisebb arany gyűrűbe illő aranyhámmal egymásba van illesztve. Két végén a nagyobb nyilt gyűrűt kisebb párhuzamos gyűrűcskék veszik körül díszként, 1 $^{3}/_{4}$ hüvelyknyi kiterjedésben. A nagyobb gyűrű átmérője 1‴-nyi, a diszítő gyűrűcskéké 2 $^{1}/_{2}$‴-nyi. Az ékszer oly ruganyos, hogy azt könnyen vastagabb vagy soványabb nyak köré fűzhetni. Súlya 20 $^{3}/_{4}$ arany.*)

2. Ellyptikai (nagyobbik átmérőjében 3″ 1‴, a kisebbikben 2″ 1‴-nyi) *karperecz*. Ezen ékszer vastagsága miatt kevesebbé ruganyos, mint az előbbi, teste egészen sima, 3‴-nyi vastag, de ezen vastagság két szabad vége felé nevezetesen növekszik. Súlya 53 arany.

3. Nagyobb *új-gyürü*. Alakja nem kerekded, mint közönségesen lenni szokott, hanem belülről ellyptikai, kivülről pedig nyolcz oldalu. Súlya 3 $^{5}/_{16}$ arany.

4. Kisebb *új-gyürü*, melynek alakja hasonlít az előbbihez, súlya azonban csak 1 $^{3}/_{4}$ aranyat tesz.

*) Ezen arany nyakkötö tökéletes hasonmását l. Worsaae „Daenemarks Vorzeit“ 44. lapján.
Rómer.

Ezen négy tárgy nem mutatja ugyan a régi római művészeti felfogásnak, de mutatja a római technikának befolyását. Az anyag, minden ötvözés (Legirung) nélküli, tiszta arany; az 1. és 2. számu öntöttnek, a két gyűrű nagyobb darabból kivágottnak tetszik, és azon nincsen semmi forrasztásnak (Löthung) nyoma.

5. Az ötödik darab a közönséges rómaiakhoz hasonló csat (fibula, broche); keresztágának egyik gombja elveszett, úgy szinte elveszett a vas peczek (Dorn) is; görbe hátán és alsó ágán filigrane-féle munka látszik, itt t. i. kimélyedett résbe apró gömböcskékből álló arany sodrony, kígyó vonalban, alkalmaztatott, s ezen kivül nagyobb golyócskák szegélyezik kétfelül a kimélyedt rést. A görbe hátat két filigrane gömböcskékből álló gyűrű választja el a fibula egyenes részeitől. A fibula súlya $8\,{}^{3}/_{16}$ arany.

6. Legnevezetesebb az arany tárgyak közt a többivel együtt talált római érem, mely egyik felül női mellképet mutat ily felirással:

HER ETRVSCILLA AVG
azaz: Herennia Etruscilla Augusta,

másfelül széken ülő nő, ki jobbjával fátyolát emeli, baljában sceptrumot tart.

A körirat:

PVDICITIA AVG (ustae)

Herennia Etruscilla neje volt Cajus Messius Quintus Trajanus Decius császárnak, ki 249-től 251-ig Krisztus után uralkodott.

E szerint a sír, melyben ezen érem találtatott, régibb nem lehet a III-ik század közepénél, közelítőleg pedig azt a III-ik század második felébe tehetjük; mert későbben a rómaiak lassankint kiszoríttatván északi tartományaikból, valószinüleg az azokhoz közel fekvő vidékkeli összeköttetés és érintkezés is mindinkább-inkább megszünt.

Nevezetes még, hogy ezen érem, mielőtt még a sírba lett volna temetve, át volt furva alkalmasint ékszerkénti felfűzése végett, és hogy az átfurási lyukat későbben arannyal beöntötték, és így kiegészítve tették le a sírba. Súlya $1\,{}^{1}/_{4}$ arany. *)

S így az april 22-kén talált arany tárgyak összes súlya 87 aranyat teszen.

Az ezüst tárgyak a következők:

7. 8. 9. 10. sz. Négy igen vékony törékeny és 11. sz. más az előbbiétől idomára nézve különböző ezüst lemez; a négy elsőn sajtolt alak és dísz, az ötödiken csak dísz látható. A dísz egyenlő az öt darabon. A sajtolt lemez alsó oldalán a rajz bemélyedve van, ez az ezüstnek sajátságos patinájával bír, a felső oldalon az alak és dísz kiemelkedik, vagyis, az alsó oldal homoru képe a felső oldal domboru rajzának. Ezen felső oldal sokkal épebb az alsónál, mert erős aranyozása az alattin levő ezüst lemezt jobban megóvta a rozsdától. A nagyobb lemez alakjai kétfélék: vagy női mellkép, vagy sphinx, mindketteje nemes római felfogással előadva. Az alakokat egy vagy több soru, a latin I betűhöz hasonló dísz veszi körül, melynek külső oldalán kötél mintára tekert szegélyezés következik, ezt ismét az I-féle dísz-sor követi ott, hol a lemez az alatta levő szövethez varrva volt, mely hozzávarrásra a lemezben előforduló, mindig páros lyuk mutat; a hol pedig e páros lyuk hiányzik, ott maga a lemez be van hajtva, hogy itt két hajtása közé fogadhassa az alatta levő szövetet.

A legnagyobb és legépebb lemez közepén (7. sz.) két egymás irányában megfordított sphinxet, és két női mellképet látunk, mely egymáshoz úgy áll mint a T betü két ága. A sphinx nem követi egészen az egyptomi sphinx mintáját; mert ez utóbbi

*) E hat arany tárgy táblánkon eredeti nagyságában van másolva.

fekve ábrázoltatik, lemezünkön pedig valamennyi sphinx hátulsó lábán ül; az egyptomi sphinx farkát előre görbíti és a testhez szorítja, lemezünk sphinxe azt nagy kerékben hátra hajtja. Más részt a lemez sphinxe megtartja fején az egyptomi hagyományt, midőn a fő, egész alakzatában felveszi az egyptomi jellemet, ellátva levén magasan álló füllel, a koponyát szorosan körülfogó föveggel, és, mint mai nap nevezzük, spanyol szakállal, mely utóbbi a férfi nemet jelenti. Az egyik női mellkép diadémával bír, mindkettejénél a hajviselet tökéletes római, még pedig a jobb korból való, úgy, hogy ezen lemezeket, ha még az arcz nemes és nagyszerü felfogását hozzá veszszük, régibbeknek kell tartanunk a többi, azokkal együtt talált tárgyaknál, vagy talán fenmaradt még régibb és jobb müvészeti korból a sajtoló minta, melyet itt használtak.

A másik, egyik végén eltört és hiányos lemezt (8. sz.) csak egyetlen egy, szinte hátulsó lábán ülő sphinx diszíti, s itt mellkép nem fordúl elő, de a sphinx nagyobb mérvben és még nemesebb alakban tünik föl, mint a többi lemezen.

A következő két lemez csak töredék.

A 9-ik számun csak egy sphinx és egy mellkép látható, mig a

10-ik számun sphinxet épen nem veszünk észre: hanem van két női mellkép és egy igen különös alak, mely kakas-lábon járó szakálas fejet mutat; e fő, mint tetszik, phrygiai sapkával van fedve, mely hátul kígyóba végződik. Az egész hasonlít az antik vésett köveken, az úgynevezett abraxasokon, előforduló némely phantastikai alak-vegyülethez.

A legépebb (7. sz.) lemez idomát tekintve, abban oly czipő (calceus) részére ismerünk, mely a lábujjakat körülfogta; erre mutatnak: egész alakzata, a lábujjaknak megfelelő kidomborodása felfelé, azon páros lyuka és hajtása, mely által a szövethez és a talphoz volt erősítve; erre mutat végre azon körülmény, miszerint a hulla lábai tőszomszédságában fekve találtatott.

A többi három darab mivoltát azért nehezebb meghatározni, mert egyikök sem jutott ránk ép állapotában; mindamellett, a munka ugyanazonossága után itélve, azokat is czipő-részeknek tekinthetjük, s így

a 11-ik számu darabban oly szíj-díszre ismerhetünk, melynek vastagabb vége a talphoz volt illesztve; tulajdonképi szíj-része pedig a talpat, a láb háta mögött, kötötte a lábhoz. Meglehet, a halott életében soha sem viselte ezen czipőt, melynek ezüst lemeze alig vastagabb, erősebb a papir-lapnál; ezt legalább elhiteti velünk a többi tárgyak használat által el nem kopott állapota is, miből azt következtethetjük, hogy mindnyája ujdonan újan tétetett le a sírba. *)

Lemezünkéhez hasonló sajtolt technikával készűlt bronzból az erdélyi museumnak azon nyiltok-borítéka, melyet Szamos-Újváron találtak, és mely szinte bőr- vagy más lágy szövetet vett körül; továbbá hasonló sajtolással készűlt azon lemez is, mely a budai tégla-pajták sírjában födöztetett fel, és melyet Rómer tagtársunk az 1864-ki Archaeologiai Közleményekben ismertetett. **)

Megemlítendő még, hogy az I betühöz hasonló dísz nem mindenütt sorjában van elrakva, hanem több helyütt csak helypótlóként ponczczal (Punczen) a lemezbe van vésve, sőt a 10. számban, e dísz helyett, öt négy-águ csillag, vagy szegfő is fordúl elő. A keretet képzi mindenütt a kötél-dísz. Aranymiveseink csodálják a lemezek aranyozását, nem értvén mikép tudták a rómaiak tűzben az oly feltünőleg vékony lemezt aranyozni. Ma hasonló ara-

---

*) Ábráink az öt, fentebb leirt lemezt az erdetinek $^{3}/_{4}$ nagyságában adják.

**) Arch. Közl. IV. köt. II. füz. 107. l. „Minden kétségen kivül müvészeti tekintetből legérdekesebb azon 1″ 10‴nyi átmérőjü *papirvékony*, s azért is törékeny ezüst lemezke, melyet a 3. ábra mutat“ stb.

nyozást csak a galvano-plastikai úton, melyet a rómaiak nem ismertek, lehetne létrehozni.

Találtatott továbbá (12-ik sz.) nagy fejü ezüst szögekkel kirakott elefánt-csont fésű, mely több darabból van szerkesztve; ez sem szolgált, mint fogainak ép állapotja mutatja, mindennapi használatra. *)

13. sz. Ezüst lemezekkel és szögekkel kirakott és ezüst füllel ellátott faveder, mely tizennyolcz dongácskából áll, felső átmérője mintegy 6″-nyi, alsaja valamivel nagyobb, magassága 6″ 10‴-nyi. A felső és alsó lemezek mindegyike $1\frac{1}{2}$″-nyi széles, és a két lemez közt minden dongácskában négy-négy ezüst szögecske van beverve két sorban, még pedig egyedül diszítési czélból, mert a szög mit sem tart, mit sem erősít. A veder száját erősebb ezüst abroncs veszi körül, melyet hat pánt köt a felső lemezhez, két erősebb pántból emelkedik az edénynek díszes füle. A veder négy ezüst gombidomu lábon áll. Úgy tetszik, mintha a vedernek soha sem volt volna feneke; különben nem magyarázható, miként maradhatott ránk mind a 18 dongácska tökéletes épségében, mig a fenéknek semmi legkisebb nyoma sem találtatott. A vörös-fenyű dongácskák ezen tökéletes épsége több mint másfél ezred után annál csodálatosabb, mivel a fának hasonló fenmaradását csak a száraz egyiptomi éghajlat- és földben ismerjük; sőt még csodálatosabb az, hogy a fa, mikor találták, nedves volt, mert a dongácskák czérnával összeköttetvén, a czérnaszálat, a mint a dongácskák inkább-inkább megszáradtak, időről időre jobban össze kellett húzni. Az épen fenmaradás más példányát mutatják ugyan az abrudbányai régi római bányákban talált viaszos táblák is, melyeken a puha fa szinte másfél évezredig megtartotta szövetét: azonban ezekre nézve meg kell jegyezni, hogy a fa be van húzva viaszszal, és hogy azok száraz helyen feküdtek, s nem voltak kitéve, mint vedrünk, a föld nedvének.

A vederben három egymásba tett üvegcsészét találtak, a legnagyobbat és középsőt meglehetős épségben, a legkisebbet sok apró darabra törve. A csak keveset irizáló üveg római gyártmány, és felületén a római üveg csészéknél szokásos benyomásokat is veszszük észre. **)

Ezen épen maradt vedren kivül eredetileg még két más veder vagy fa-edény tétetett le; mert az előbbi környékén nagyobb és kisebb ezüst pántot találtak, az előbbi nemnek tizennégy, az utóbbinak még több darabját, és ide s tova e pántok szögeihez még félig elenyészett fa maradvány ragadt. E pántok idomát 14-ik és 15-ik ábránk mutatja. ***)

Hihetőleg még kisebb ezüst edény is létezett eredetileg, mert ennek néhány lemezei is maradtak ránk. Nagyobb kiterjedésüek, számra 9. Ezek talán oly kisebb tálnak voltak részei, minőt a budai sírban is találtak. ****)

Végre az ezüst szerszám közé még két közönséges fibula töredékeit is kell számítanunk.

Bronz-szerszám kevés lett eltemetve, legalább csak egy, a mai juh-ollóhoz hasonló olló és hegyes késnek töredékeit találták.

A csontvázból is csak kevés töredék maradt ránk, t. i. a homlok- és halántékcsont része, a medencze igen kevés- a czombcsont és lábszár némely töredéke; mindamellett ezen töredékek vékony és gyenge volta inkább igen fiatal leányra mutat, s ezen

---

*) Táblánkon a fésü eredeti nagyságában van másolva, széles és keskeny oldaláról látva.

**) A veder táblánkon az eredetinek $\frac{3}{8}$ nagyságában van másolva.

***) E két tárgyat eredetiének $\frac{3}{4}$ nagyságában másolva közöljük.

****) Arch. Közl. IV. köt. II. füzet 108. l. „Ezen edénynek átmérője $9\frac{1}{2}$″, gyanitható magassága 3″, felső kereténél vastagabb; diszítménye középpontkörüli körökből áll, melyek fenekén, oldalán, kivül-belül láthatók.“ Az osztrópataki tálacska feneke nem találtatott.

nemet az ékszer sokasága is elárulja. E csontmaradványon kivül találtak állat-csontot is, szokásba levén a holttal kedvencz állatait is eltemetni.

A talált tárgyak a mai part-tetőtől csaknem két ölnyi mélységben feküdtek következő renddel: kelet felé, hol az ásatás kezdődött, először is az arany éremre akadtak, és mindjárt szomszédságában a koponyacsont-töredékre. a koponya balján volt az ép veder, magába foglalva három egymásba tett üveg csészét, közelében pedig a nyakláncz, az arany és az ezüst két csat, jobb válla felé feküdt az olló-töredék, a két gyűrű a két kéz ujja táján, és valamivel tovább nyugat felé úgy, hogy azt a jobb karon viseltnek tehetjük föl, a karperecz és e mellett az állat-csont; végre az aranyozott díszes ezüst lemezek leginkább nyugat felé találtattak. A töredékes ezüst tárgyak a hulla bal oldalán s mintegy annak közép hosszán voltak elszórva. Nem voltam ugyan jelen a felfödözésen, és midőn a helyszínére érkeztem, csak üres gödröt találtam: azonban Bánó és Herfurt barátim az ásatásnál oly ügyességgel és szakismerettel működtek, hogy a tárgyak előadott fekvését semmiben meg nem változtatták a munka közben; sőt későbben is az egyes részletet oly avatottan határozták, hogy adataikat egyenesen elfogadhattam.

Valamennyi lelt tárgyat számos kőtöredék környezte és fedte, és épen ily, a part oldalán kinyúló, kődarab alkalmat szolgáltatott az ásatásra; mert e parton, az oda hordotton kivül kő nem fordúl elő. E kődarab kisebb mérve miatt elüt a szokásos római sírok nagyobb és rendesen faragott köveitől, de mivel némelyikén még most is ragaszték-réteg látható, valószinü, hogy az egész sír hajdan falazva volt; ámbár az ásatás alkalmával azt egészen összeomlottnak találták.

E kérdést, hogyan juthattak a két ásatás alkalmával talált római, sőt görög tárgyak, e nagy mennyiségben, oly távol vidékre, hol, tudtunkra, soha római telep nem létezett? e kérdést már Pulszky Ferencz, tagtársunk, fejtette meg azon „a vörösvágási nemes opálról" szólló értekezésében, melyet a magyar orvosok és természetvizsgálók 1846-ban Kassán és Eperjesen tartott nagygyülésén olvasott fel, hol ezeket mondja:

„Plinius ugyan más hazát jelel ki az opálnak, nem a Kárpátok kiágazásait, melyekhez a római legiók csak távolról közelítének, — azon római érczrégiségek azonban, melyek Sáros megyében Abos, Lemes, Boroszló, Budamér, Finta helységekben s Eperjes város határában találtattak, s most nagyobb részt Fejérváry Gábor gyűjteményében őriztetnek, és azon gyönyörü arany karpereczek, kapcsok és ezüst serlegek, melyek Osztrópatakán a víz által kimosattak s most a bécsi régiséggyűjtemény legfőbb díszei közé tartoznak, alig találnak más megfejtést, mint hogy ezen római kézre mutató kincsek kereskedés és csere által jutottak ezen északi vidékre, mely ezekért opálköveken kivül alig adhata mást, mi a világ-urak elkényeztetett ízlésének megfelelhetett volna. Azonban nem igen valószinü, hogy Vörösvágás vidékén már azon régi időkben nyittattak volna valóságos bányák, csak az, mit a víz kimosott, vagy a mi történetesen a föld szine alatt találtatott, jöhetett kereskedésbe; mert az egész vörösvágási és szomszéd húviszi határban nem találtatnak oly régi aknák, melyek mivelése a hazánkban is, például Abrudbányáról, ismeretes római bányászatra mutatnának. — A legrégibb opálbányák talán az úgynevezett ötven árkok (pedeszt dolki), régi számtalan aknák egy vörösvágási völgyben, hol jelenleg opálok nem kerestetnek; a monda ezeket higany-bányáknak nevezi. Az aknák nem tisztíttatván ki, valóságos czéljok eddigelé ismeretlen."

Ehez hozzá kell adnunk, mit Pulszky is utóbb megérint, hogy az opál rendszeres bányászati keresését és bányái mívelését csak századunk harmadik évtizedében kezdték meg, s hogy ezen időt megelőzőleg a drága követ csak kévéssé mély árkokban keresték, csaknem közvetlen a földszine alatt; s ezért a régibb mivelés nyomait alig lehet többé feltalálni.

Egyébiránt Pulszky szinte erősen harczol amellett, hogy ámbár Plinius „Historia

nat. XXXVII. k. XXI. fej." egyenesen mondja „India sola est opalorum mater," mégis ezen írónál az opál leirása tökéletesen megegyezik a magyar nemes opál jellegével. „Est enim in iis carbunculi tenuior ignis, est amethysti fulgens purpura, est smaragdi virens mare et cuncta pariter incredibili mixtura lucentia. Alii summo fulgoris augmento colores pigmentorum aequavere, alii sulphuris ardentem flammam aut etiam ignis oleo accensi." E leirás alig alkalmazható az amérikai vagy indiai opálokra.

Mennyire becsülték a rómaiak a nemes opált, kiviláglik abból, mit Plinius, ugyancsak XXXVII. könyvének XXI. fejezetében elbeszél. „Exstat hodieque hujus generis gemma, propter quam ab Antonio proscriptus Nonius senator est, filius Strumae Nonii ejus, quem Q. Catullus poëta in sella curuli visum indigne tulit, avusque Servilii Noniani, quem consulem vidimus: ille proscriptus fugiens, hunc e fortunis suis omnibus annulum abstulit secum, quem certum est sestertium viginti millibus aestimatum. Sed mira Antonii feritas atque luxuria, propter gemmam proscribentis: nec minor Nonii contumacia, proscriptionem suam amantis, cum etiam ferae abrosas partes corporis relinquant, propter quas se periclitari sciant." Tudjuk, hogy a sestertium, semleges nemben használva, ezer sestertiust jelent. Noniusnak opálja tehát húsz millió sestertiusra lett volna becsülve, vagyis nem sokkal kevesebbre mint a bécsi opál, melyrőlPulszky így szól: „A legnagyobb opál, mely eddig találtatott, a bécsi ásvány-gyűjteményben őriztetik, súlya egy bécsi font, tüze a legszebb, több helyütt azonban meg van repedve, becsülve van, a mennyire ily megfizethetlen s ékszerül nem használható drága kövek megbecsültethetnek, két millió (ezüst) forintra. Mikor találtatott, nem tudatik; a gyűjteményben József császár idejében már bent volt, s úgy látszik, mindjárt a földszine alatt, nem a sziklában hanem a felületen találtatott, mert minden oldalról sárga hártya környözi, mi azon opálokat jellemzi, melyek a földben, trachyt fölött találtatnak, jelenleg azonban hol a földszine az erek irányzatában mindenütt fel van ásva, ilynemüeket csak ritkán lehet találni."

Ha már most megfontoljuk, hogy Nonius egy bécsi fontnyi opált nem viselhetett gyűrűjén, kitetszik, mennyivel nagyobb volt a római korban az opálnak becse, mintsem mai nap, s ebből újra következtethetjük, hogy az opálbányák régi birtokosai sokkal könnyebben gazdagodhattak meg, mintsem a maiak, és mégis korunkban is láttuk, mily, valóban királyi régiség-gyűjteményre birt szert tenni Fehérváry Gábor az opálbányáknak csak bérlése után.

Tudjuk továbbá, hogy a bizanti császárok testőrségében az északi tartományokból, Erdélyországon keresztül jövő katonák szolgáltak, és igen valószinü, hogy az úton, melyen ezek jöttek, már elébb is volt a dákoknak és rómaiaknak érintkezése hazánk felföldjével. *)

*) „Nordische Alterthumsforscher könnten aus dem Fundorte, auf der Strasse zu Land, zwischen dem Norden u. Byzanz, da so viele Wikinge in der Leibwache byzantinischer Kaiser dienten, aus der Aehnlichkeit einiger Oehre, (melyeket a nagy érmekhez volt szokás forrasztani, hogy azokat p. o. nyakdíszül használhassák) mit denen an Geschmieden u. Goldbracteaten in Dänemark u. Schweden gefundenen, schliessen, dass diese Medaillen Wikingen angehört hätten, die vielleicht auf dem Zuge in die Heimath im heutigen Siebenbürgen verünglückten" Arneth „Die antiken Gold- u. Silbermonumente" 44. l. Hasonl Worsaae. „Daenemarks Vorzeit" 52. s. k. l.

II.

Középkori út.

Kassáról Löcsére.

Tapasztalásunk gyakran mutatja, hogy a középkor azon útakat követte és folyvást használta, melyeken már a római és azzal érintkezésben élő szomszéd népek jártak. Ezen tapasztalást a felső Tarcza völgyének fenmaradt építészeti emlékei is igazolják, még pedig megegyezőleg azon helyekkel, hol római koru régiséget találtak. Osztrópatakán kivül ilyen lelhely főkép az ugyanazon hegylánczra épített Abos nevü falu; ennek környékén lelték ama fölötte ritka két bronce kereket, melyet Fehérváry gyűjteménye számára megvett, és mely, alkalmasint, a római biga kerekének mintájára készűlt. A felső Tarcza völgyében találnak még folyvást római császári érmeket, még pedig a lelhelyekre nézve oly rendszeres és folytonos sorozatban, hogy innen az opálbányák vidékén történt koronkénti telepedés-változtatásra kell következtetnünk. Újabb időben, némely sárosi birtokosok érdekében, a kassa-eperjesi út vonala változott, de régebben ez a római kor útjának megfelelőleg Aboson vezetett keresztül.

Az első középkori emlék, mely a kassa-lőcsei úton fenmaradt, az *eperjesi csúcsíves templom;* ez a német XIV-ik századbeli iskolának szüleménye, mert három-hajós csarnok-templom, szentélye a nyolczszögnek három oldalával van zárva, és meglepőleg magas, négyszögü tornya a középhajó tengelyén áll. Déli mellék-hajója oldalán két emeletes előcsarnok emelkedik, melynek valamint nem csak alkotásán, hanem részletesen támjai tornyocskáinak állásán és alakzásán is, a kassai templom befolyása feltünő úgy, hogy e csarnokot a kassainak mintájára épűltnek tekinthetjük.

A második templom *Kis-Szebené.* — A kassai hasonnemü épületeknek befolyása itt sokkal több helyen látszik, mint az eperjesi templomon. Az épület csekély kiterjedésü, és technikáját inkább durvának, sőt rosznak mondhatni; mert itt a faragott kővel nagyon is gazdálkodtak. A kis-szebeni egyház három-hajós, de nem csarnokos, mint az eperjesi; mert Kis-Szebenben kereszthajó is fordúl elő, mely, bár ki nem szökik a mellék hajók négy osztálya oldal-falán, mégis túlemelkedik valamivel ezen osztályok magasságán, épen úgy mint Kassán. A hosszhajó tengelyén nyugat felé áll az, egész magasságában, a négyszög alakját megtartó torony, kelet felé pedig a hosszhajóból kiszökik a nevezetes hoszszal biró a nyolczszög három oldalával zárt, szentély, melynek magas karcsu ablakai, szelvényökkel és arányokkal, a hasonnemü kassaiakra emlékeztetnek; ugyan ez utóbbira utal a kereszthajó déli ágának kétemeletes előcsarnoka is; de méginkább emlékeztet Kassára a torony, földszinti, emeletén keresztül tört kapuzat; mert ez a kassai sz. Mihály-kápolna kapuzatának csak igen ügyetlen mása, mindkettejében a csúcs feltünőleg magas és hegyes, Kis-Szebenben annak közepén az isten bárányát látjuk körülvéve három rózsától, Kassán, minthogy a kápolna temetkezési kápolna volt, e helyütt a lelkeket mérlegelő sz. Mihály árkangyal van ábrázolva domborműben. A kis-szebeni kapuzat-csúcs oldalán el van hagyva a tornyocska (fiale), de a kassai kápolna felfutó virág és levéldísz ügyetlenül ugyan, hanem mégis oly szembetünőleg van utánozva, hogy a mintára első pillanatra ráismerhetünk. A kapufél alakzata szintén a sz. Mihály-kápolnáéra utal, csak hogy itt is az egyszerüsítés, és az igen durva kivitel feltünő.

A hosszhajó belsejében ugyancsak igen durva négyszögü pilléreket találunk leszelt szögletekkel, e pillérek elválasztják a középhajót a két keskeny mellékhajótól. A hosszhajó mes terkélt háló boltozata késő időre mutat.

Sokkal érdekesebb a hosszhajónál a szentély, mely egyszerü kereszt- és csillagboltgerinczczel bír. Feltünő ezen gerinczek gyöngesége és karcsusága, mi, ellentétben az egyszerü szelvénynyel, mégis már későbbi korra mutat. A szentélyben van két régi oltár, szentségtartó és papiszék.

A főoltár szárnyas, középső mélyedésében három, fából faragott alak áll: keresztelő sz. János és Péter apostol közt a b. szűz, karján Jézust tartván; az oltár minden szárnyán négy négy, nem mester, hanem csak legény által készített olajkép látszik. Az oltárszekrény fölött kisebb faragott alakkal diszített tornyocska-rakvány (Aufsatz), látszik, a fialak sisakjainak görbülései késő időt árulnak el. A szekrény alatti predella igen dús faragványokkal bír. Az oltár hátsó fa-lapján felírás van, mely Kis-Szebennek 1461-ben történt leégéséről teszen említést; azonban ezen évszám csak későbben tétetett ide, mert az oltár maga újabb ezen évnél.

A szentély éjszaki oldalán még más, sokkal kisebb, régi oltár áll, melynek művészeti értéke csekélyebb a főoltáréinál; itt is az 1461-ki év van feljegyezve.

Közel a főoltárhoz a szentély-zárás északi falból szökik ki ritkább magasságban a szentségház, (tabernaculum), melynek alakzása a remek kassai szentségháznak egyszerüsített utánzását mutatja. A Kis-Szebenin világosan az 1484-ki évet találván feljegyezve, bizonyos, hogy a kassai, mint ennek előmintája, már ezen idő előtt készen állott.

Általellenben a szentségházzal egy három-osztályu papiszék van bemélyedve a szentély déli falába.

A két érintetteken kivül van még más két régi oltár a templomban, mely a hosszhajó keleti falához támaszkodik jobbról és balról a szentélytől. Ezen oltárokon nem találunk ugyan kitünő műveket, de mégis olyat, mely akkori időben elég ügyes legényképnek felel meg, sőt a fa-faragványok befestése sem rosz ott, hol azt későbben kirívó festékkel be nem mázolták.

1523-ban a hosszhajóban orgona-karzatot építettek, mely tekert oszloptöveken nyugszik; egyikén a mester jele fölött a felhozott évszám látható.

Nem messze Kis-Szebenhez van a harmadik középkori templom *Hét-Hárson*, melyet idő-rövidség miatt nem nézhettem meg magam, azonban biztos tudósítás után ezt egyszerü elrendezésünek ugyan, hanem mégis faragott kőből csínosan építettnek mondhatom; bővelkedik ezen templom sírkövekben, nehánya a XIV-ik századból származik.

Hét-Hárson túl a kassa-lőcsei régi út Tarcza faluig követte a folyó partját, onnan pedig a közel fekvő Lőcse, azaz észak felé fordúlt, így érvén el az akkor másod rangu várost a felföldön. Minő élénknek kellett pedig lenni a középkorban a közlekedésnek Kassa és Lőcse közt, abból is kitetszik, hogy Lőcse városának saját kereskedelmi és leszállási háza volt Kassán, melyet még mai nap is *lőcsei háznak* hínak, és melynek néhány szobája még jelenleg is bír a XIV-ik században emelt csinos keresztboltozattal.

III.

Kassa városának

némely középkori emléke.

Azon két építészeti remeken kivül, melylyel Kassa büszkélkedik *), van e városban még két régi templomnak fenmaradt része, mely elég érdekkel bír még a sz. Erzsé-

*) Ezeket leirtam „Kassa városának ó-német stylü templomai“ czímü 1846-ban megjelent munkámban.

betnek szentelt székes-egyház és a sz. Mihálynak szentelt temetési kápolna mellett is. Az egyik a domonkosiak, a másik a hajdan Kassán székelt Ferencz-rendüek temploma; az első régibb vagyis kora csúcs-íves, a második valamivel későbbi csúcs-íves stylü.

A *domonkosiak* elég korán telepedtek le Kassán; ide vonatkozólag Tutkó József 1861-ben Kassán megjelent „Sz. k. Kassa városának történelmi évkönyve" 14-ik lapján ezt olvassuk az 1240-ik évhez megjegyezve: „Sz. Hyacint domonkos-rendü szerzetes Lengyelországból Kassára jővén, Domonkos szerzeteseinek itten zárdát alkotott (l. Timon Cassovia vetus et nova 78. l.), s azt a sz. Fülöp s Jakab apostolok tiszteletére föl is szentelé. Ezen szerzetnek az országba való behozását némelyek kétségbe vonják: de állításaikban tévednek; mert nem csak Hyacint maga volt annak első alapítója, hanem mások is: így Pál domonkosi, ki 1221-ben Győrött legelső zárdát domonkosiak részére építtetett és pedig magának sz. Domonkosnak halála után *). Ugyanazon évben Egerben is domonkos-szerzetesek telepedtek meg. Hogy Pál szerzeteseivel a keresztyén hit terjesztésében sokat munkálkodott, kitetszik abból: hogy ő volt az, ki társaival a kúnokat keresztyén hitre térítgette. Pált az említett országban IV. Béla idejében a tatárok kilenczvened magával ölték meg, (l. Budai: Polgári Lexicon III. 41. l. 2.) A Hyacint által épített domonkos zárda azon épület vala-e, melyben jelenleg is domonkos szerzetesek laknak, bizonytalan: mert a legrégibb oklevelek elegendő tanusággal nem szolgálnak, itt építtetett-e az első zárdájok is vagy máshol."

Hozzá adhatni, hogy Schier is (Buda sacra 54. s. k. l.) a domonkosoknak Magyarországba igen kora megérkezése mellett harczol. „Templi ordinis fratrum praedicatorum in urbe ipsa (arce Budensi) situs eo memorabilior postremis saeculis factus est, quod a porta claustri illius limites utriusque parochiae S. Mariae Magdalenae, et B. M. V. ducti fuerint. De antiquitate multum detraxit Joannes Caroli in vita beati Joannis Dominici S. R. E. Cardinalis et nuncii apostolici sub an. 1485. scripta, rationem reddens, cur beatus hic vir apud eremitas S. Pauli in suburbano Budensi sepultus fuerit? *Quoniam,* inquit, *in eo loco domum praedicatorum ordo non habet* (Acta. SS. die X. jun. p. 417). Verum assertum hoc jam olim Sigismundus Ferrarius (Prov. Hung. p. 204) rejecit; potuit enim (ut alias conjecturas praetermittam) beatus praesul excursione ad S. Laurentium facta, morte praeter opinionem fuisse obrutus: quo eventu ibi voluerit terrae mandari, ubi felix hic transitus sibi contigisset. Quamvis vero templi monasteriique exordium certo anno affigere nequeam, cum tamen sacer hic ordo jam sub annum 1222 regnum Hungariae fuerit ingressus, et Budense monasterium a Bernardo Guidonis (apud Echard. T. I. Script. ord. praed.) in syllabo sub an. 1303 exarato tertium ordine in hac provincia fuerit recensitum, ejus antiquitas satis elucet. Neque vero multum parvis cum initiis luctatum fuit; quippe paucos intra annos tantam in amplitudinem surrexit, ut jam an. 1252 in comitiis generalibus Bononiae celebratis ordinatum fuerit sequens generale capitulum apud Budam congregandum esse (Martene Thesaur. T. IV. col. 1702); quod deinde an. 1254 peractum fuit, beato Humberto Romano in supremum ordinis magistrum feliciter electo."

A budai domonkosiak templom-maradványairól és korukról szóltam az 1865-ki

---

*) A győri domonkosiak templomából és kolostorából csak egyedül az emlékezet maradt fen, és egy *ívezet-kő,* mely a bástyák lerombolása alkalmával fenmaradt, és a Városház-utcza folytatásának egyik szöglettháza sarkán mint védkő látható. Hallottam, hogy Stadler gépész kovácsmühelye a domonkosiak kolostorából nyert tagozatos kövekkel ki van rakva, fel is akartam őket ásatni, de a kísérlet abban maradt. E tájon márvány sírkőmaradványok is léteznek a házakban elszórva, de győri építész barátimtól ezek rajzait eddig nem nyerhettem. A domonkosiak építményei akkor lettek földig lerombolva, midőn a győri vár a törökök ellen megerősíttetett, minthogy épen a bástyák vonalába beleesett. Rómer.

„Oesterreichische Revueben" „Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn" czímü 3-ik czikkemben; itt kivált a fenmaradt igen tömör torony a kora csúcs-íves stylre mutat. Egyébiránt nem kell elfelejteni, hogy a kolduló szerzetek, eredeti szegénységök miatt, a régibb építészeti alakzásokat tovább tartották meg, mint, akár a gazdagabb rendek, akár a világi clerus: miért is a kassai domonkos templomot (a kolostor a mult században épűlt) sem tekinthetni már 1240-ben épűltnek; de minthogy mégis legrégibb része kapiteljein még állati alak is fordúl elő az átmeneti korszaknak vastag és végén tekercses levelei mellett, és minthogy a diadalív szelvénye sem üt el az átmeneti korszak alakzásától: a szentélyt, melyben ezen idomok láthatók, nem tehetjük a XIII-ik századon innen, s így régibbnek kell a szentélyt tekintenünk mint a kassai főegyházét. A szentély feltünőleg hosszu, mi nagy szerzetes községre mutat; záratik a nyolczszög három oldalával. Az egyetlen torony a szentély északi oldalán emelkedik a mostani sekrestye fölött, négyszög alakját a torony a templom egész magasságán át megtartja, és csak a koronapárkányzat fölött törik nyolczszögbe; alul négy, feljebb, a nyolczszögben, két emelettel bír. A torony egész alkotása rendszeresebb a főtemplom magasabb tornyáénál; és valamint annak, úgy a szentélynek boltozata is kora időre mutat. A sekrestye boltozatának zárkövén „agnus dei" látunk ábrázolva, melynek stylje szintén még a kora csúcsíves szobrászaté. A templomnak osztatlan hosszhajója a mult században lett átépítve és beboltozva, csúcsíves ablakait ugyanakkor változtatták át félkörüekre; mindazáltal a hosszhajó is megtartotta régi elrendezését, falait, sőt támjait is, és annak nyugati homlokzatán még most is megmaradt az eredeti, jelenleg befalazott, kapuzat csúcs-ívének nyoma. Az egész templom nagy mérvü, úgy, hogy itt nem csak a szerzetnek, hanem a város községének tagjairól is volt gondoskodva.

A *ferencziek temploma*, bár egész elrendezésében tökéletesen megegyezik a domonkosokéval, az utóbbinál mégis egész századdal újabb, és ezen későbbi keletkeztében a főtemplom idomzásának befolyását világosan mutatja. Mint a domonkosokéban, úgy ebben is megvolt az osztatlan hosszhajó, s az igen tágas és hosszu, a nyolczszög három oldalával zárt szentély, melynek északi oldalán, itt is, a mai sekrestye fölött emelkedett az egyedüli torony, és e torony szinte rendszeresen négyszög alakba van emelve az épület koronapárkányzatáig, magasabb része újabbkori. Midőn az egyházat újra építették a mult században, az eredeti idomzás eltűnt főhomlokzatán és hosszhajójában; az utóbbit úgy boltozták be, hogy oldalfalairól erős, mintegy belső támokat vittek be ép szög alatt a főtengelyhez, ezekre tették fel azután a hevedereket, melyek közé a lapos boltsüveg van foglalva; s így a régi épületből, kivéve falait, egyedül a szentély és a toronynak alsó része maradt fen. A domonkosiak templomáénál újabb korra mutat mindjárt a szentélyt a hosszhajótól elválasztó diadalívnek alaprajza, amott, régibb korának megfelelőleg, csak épszögöt látunk, melynek szögleteiből testének harmad-negyedével kiszökő henger-idomu oszlopkák vannak illesztve, mig itt ezen féloszlopkák részben már körte-idomuak, és nagyobb és mélyebb vagy csekélyebb és sekélyebb horonynyal vannak elválasztva egymástól. A hosszszentély faltövei a nyolczszög öt oldalaival szöknek ki a falból, és minden kiszökő oldalon megint egy-egy féloszlop emelkedik, épen úgy, mint a főtemplom orgona-karzat támaszainál. Megjegyzendő, hogy a középkori magyarországi építészet átalánosabb szokása szerint, ezen oszlopkák sem birnak kapitellel. A szentély faltövein emelkedik a még eredeti gerinczezet, mely mesterkélt, háló-idomu voltában, szintén a csúcsíves styl későbbi korára mutat. Mindemellett feltünő, valamint a szentély magas, karcsu emelkedésében, úgy nevezetesen annak hosszu keskeny ablakainak idomzásában, azon hatás, melyet a főtemplom ugyanazon nemü része itt is gyakorlott; s e tekintetben, nem különben a régi fenmaradt részekben észrevehető pontosabb technikában a ferencziek temploma túl tesz a domonkosokén. Mérvei szintén nagyobbak.

A kassai domonkosiak és ferencziek templomában félreismerhetlenül mutatkozván a kolduló szerzetek rendes alkotása, e két egyház sok tekintetben oly typusnak tekinthető, melyet Magyarországon átalánosan követtek.

Fenmaradt Kassán még több lakháznak egyes részlete, melynek keletkeztét a XIV. és XV-ik századba vihetni vissza: más részt pedig az újabb épület falai, sok házban, a régibb falak használatával emeltetvén, ezekben is az eredeti felosztásra ráismerhetünk még. E szerint a kassai középkori lakház rendesen szűk volt, három és csak kivételként négy vagy több ablakos, de a mit a szélességi kiterjedésen vesztettek, azt az épület hosszával törekedtek megnyerni; így a ház e hosszával a főutczától a hátsó utczáig terjedvén, e kiterjedésében hatszorosan felülmulja szélességét. Két kapuja volt: egyik a fő, másik a hátulsó utczára, az előbbi mellett a kereskedésnek szolgáló raktár, az utóbbi táján a gazdaság építkezései; és itt rendesen a lakható helyiségek csakis újabb koruak. A félkapun bemenve igen hosszu pitvarba lépünk, melynek egyik vagy másik, sőt mindkét oldalán a falba mélyedt ülőhelyeket találunk, többé vagy kevésbbé díszes csúcs-íves keretbe foglalva. A középkor embereinek átalános szokása volt gyülekezni ezen a nyári hőségtől megóvott árnyékos helyen, azért találunk ilyen hüvös ülőhelyeket csaknem minden középkori házban, azért maradt fen igen sok példánya a budai vár régi lakházaiban is. A hosszu pitvaron keresztül elérjük a még hosszabb udvart, de mielőtt még abba lépnénk, megpillantjuk a pitvar vagy jobb vagy bal végén az első emeletre vezető lépcsőt, melynek boltozata rendesen feltünőleg alacsony. Felmenvén a lépcsőn az első emeletre, először is az udvar felé nyilt pitvarba érünk, hol nyáron jelenleg is ebédelni és vacsorálni szoktak; nyilása közepén többnyire többé-kevésbbé díszes oszlop látható, melyről egy-egy heveder-ív fut a két oldalfalhoz. E nyilt pitvarból más zárt pitvarba, a lakszobák mintegy első szobájába érünk, melynek egyik oldalán rendesen a konyha és éléskamra van elhelyezve. A lakszoba többnyire kettős, az egyik a két-ablakos, a díszszoba, a másikban, az egy-ablakosban, a család végezte és végzi napi munkáját. A lakszoba igen hosszu levén, hátulsó, a zárt pitvarral szomszéd része, homályos, és azért egyedül éjjeli használatra alkalmazható. Ezen hely az, melyet mai nap Alcovennek nevezünk, és mely hajdan az egy-ablakos szoba hátsó részének felelt meg. A leirt, a főutcza házainál csaknem átalános felosztás három osztályos, „mit drei Trakten." Az ily felosztást jelenleg igen hibásnak tartjuk, mert a középső osztály nélkülözi a világítást; de Kassa városának középkori emberei kénytelenek levén a kikerülhetlen szükségnek hódolni, másképen nem oszthatták fel lakásaikat, ha az adott, igen hosszu teleknek elő-részét használni akarták. A hosszu udvarnak egyik oldalán, rendesen az egy-ablakos lakszobának megfelelőleg, elég keskeny építkezés vonúl el, mely a szomszéd háznak magasra emelkedő puszta falára néz. Az udvar-építkezésben földszint raktárak voltak elrendezve, a hátsó utcza közelében ól és kocsiszín, első emeletén kamrák és lakszobák, melyek ajtaihoz hosszu, nyilt folyosón jutottak. E folyosó rendesen egymáshoz igen sűrüen alkalmazott és igen erős gyámkövön nyugszik; gazdagabb háziurak a gyámkövek helyett földszint pilléreket alkalmaztak, és ezekre, az első emeleten oszlopot helyeztek úgy, hogy így kettős csarnok keletkezett. Kassán nem csak a földszint, hanem az első emelet helyiségei is boltozva voltak, a kevésbbé hosszak egy-egy kereszt bolttal, a hosszabbak több keresztbolttal, úgy, hogy minden osztály közt egy-egy heveder-ív emelkedett. E bolt gerinczei néha elég díszesek, néha a falból kiszökő, alakos gyámkövön emelkednek, de a bolt rendesen alacsony, nehogy a házat túlmagasra kellessék emelni. A boltozatnak alacsony volta maga után vonta az ajtó- és ablak-nyílások alacsonyságát is, s így ritkábban találunk itt csúcsívre, gyakrabban fekirányos felső zárásra, két szögében negyed körrel, a nyilás oldalán pedig szögeinek egyszerü elszelését. Gazdagabb házaknál az ablak kiterjedése is

nagyobb volt, azonban nem magasságára, hanem csak szélességére nézve; mert itt az emelet mintegy egészen ablakkal áttöröttnek látszott, és a felső falat csak a sok, hanem részletben keskeny nyilások kőkerete és keresztje hordozta. A kassai házak főhomlokzatán legdíszesebb volt a főkapu sok tagu szelvényével, s úgy tetszik, mintha ezek, a más városokban szokásos kétfelül lépcsőnkénti gúla-alakban felfelé keskenyedő csúcsot nélkülözték és e helyett sátor födéllel lettek volna ellátva; a két szomszéd tető lejtő alján hosszu facsatorna nyúlt ki az utczára, mely az esővizet ide vezette ki. Ezen építésmód az eperjesi és a szepesi városok házainál is van alkalmazva; de különböztek az eperjesi és kassai régi lakházak a szepesiektől főképen abban, hogy amazok előtt nem vonúlt végig pillér- vagy oszlop-csarnok, mely a járkálót biztosította ugyan az eső ellen, de más részt homályossá tette a csarnokba nyíló földszinti házhelyiségeket. A szepesi ház előtti csarnokot Olaszországból származtatják, hol, például Paduában, ilyen födött járda csaknem minden utczában látható. A szepesi városok csarnokai ellenben rendesen csak a főtérre, az úgynevezett *gyürüre* (Ring) szorítkoznak, és e városok ugyancsak ezen, többé-kevesbbé a körre idomított térrel különböznek Kassa és Eperjes építkezési módjától; mert itt a központi gyűrű helyett, egy igen széles, az egész városon keresztül vonuló főutczát látunk, melynek közepe táján volt elrendezve hajdan a vásártér, a szabadon álló városház és templom közt. Kevéssel ezelőtt Kassán még néhány ház létezett, melynek főhomlokzatán, a kapu két oldalán durva, lejtő tám futott fel, a homlokzatnak nem ugyan nagy díszére, azonban hihető, hogy ezen tám alig volt eredeti; és hogy a homlokzat erősbbé tételére keveset használt, aháznak károsítása nélkül történt elszedéséből világos. A hol két ház közt nem igen széles utcza nyílt, ott a régi kassaiak és eperjesiek az utczát, kezdetén, erős heveder-boltozattal áthidalták, és e fölött a szemközti házak egyikéhez vagy másikához tartozó emeletet építettek; több helyütt az egész emelet, másutt csak a heveder maradt meg. Feltünő a kassai házaknál, a másutt szokásos erkélyek gyér volta; azokat, hol azelőtt megvoltak, a későbbi, sőt a mai kor is megtartotta, mig Kassán alig fordúl elő egy vagy kettő, Eperjesen az erkély már gyakoribb, és még gyakoribb a Szepességen. Ezen erkélyek gyérebb voltával, a ház előtti csarnok-nem jelenlétével, a pitvar ülőhelyeivel megegyeznek a kassai régi lakházak Budaváraéival, de különböznek megint ezektől aránytalan hosszkiterjedésével, mely Budán már azért sem volt lehető, mert itt a párhuzamos utczák sokkal közelebb vonúlnak el egymáshoz, mint Kassán; s ezért Budán, hol szinte rendesen, csak három ablaknyi szélessége volt régenten a lakháznak, ez egészben czélszerübb aránynyal és felosztással bírt, mint Kassán. Valamint Budán, úgy Kassán is a lakházat nem vitték túl, rendesen, két emeletnél, ide értve földszinti emeletét, és mindkét városban a három-emeletes ház csak kivételképen fordúl elő.

Igen nevezetes középkori ház volt, még két évtized előtt, Kassán a *Lánczi-féle ház* szemközt a sétatérrel a főutczán; ez két-emeletes volt, felső emelete sok keskeny ablakkal egészen keresztül lyukasztva, belsejében csarnok folyosóval bírt; főhomlokzatán a fentebb érintett durva és lejtő tám volt alkalmazva.

Csaknem szemközt az előbbivel a főutcza keleti oldalán van az úgynevezett *löcsei ház*, hajdan Lőcse városa bírta és kereskedői leszállási és lerakási helyül használták, jelenleg Kassa községe bírja a házat, és földszinti részét korcsmául használja. Legújabb időben itt is leszedték a durva lejtő támat: de megmaradt itt földszint három szobának igen csinos gerinczes boltozata, és fenmaradtak a pitvar ülőhelyei is.

Csaknem szemközt a hajdani ferencziek templomával, áll a főutcza nyugati oldalán a *csillaghoz* czímzett fogadó, s ebben megmaradt egy szoba igen mesterkélt boltozatával. E boltozat sok osztálya annyira lenyúlik, hogy a ledűlés eszméjét kelteti bennünk, a nélkül, hogy lefüggő zárkővel bírna.

Szemközt a mostani kávé-, redoute- és szinházzal emelkedik a főutcza nyugati oldalán a *Maurer* család háza, mely már eredetileg is szélesebb volt a rendes házaknál. Ennek pitvarában több csinos ülőhely és régi ajtónyílás van, és első emeleti folyosója, valamint a lőcsei- és más házaké, sűrü gyámköveken nyugszik.

A mostani kassai házak közt legtöbb régi részlettel bír a vásártér keleti oldalán a főutczában levő *Bredeczky-féle ház*. Ez hajdan a legjelentékenyebb házak közé tartozhatott. A főutczára szolgáló kapuja, ha hajdan ilyen volt, többé nem létezik, hanem e helyett meglehetős széles teremféle helyiség csinos gerinczü keresztbolttal, melyet újabb időben pitvarra és kereskedelmi tárra osztván fel, jelenleg e boltozatot fal hasítja keresztül, és ugyanazon bolt födi a pitvart és a kereskedelmi tárt. Ha a mostani pitvaron keresztül az udvarra megyünk, itt, északi oldalán, a szokásos sűrü gyámkövön nyugovó első emeleti nyilt folyosót látjuk, de szemközt azzal a szomszéd háznak különben csupasz falából rendes távolságban több oszlop és ív szökik ki, mely azt gyaníttatja velünk, hogy hajdan e háznak két udvari szárnya volt, és hogy azok épen a díszesebbike későbben beépíttetett a dél felé fekvő szomszédházba. Tutkó József „Kassa városa történelmi évkönyvének" kiadója, e házba helyezi a pénzverdét; de addig is, mig a véleményét erősítő érveket fejtegetné, legnagyobb valószinüséggel állíthatjuk, hogy a Bredeczky-féle ház, valamint kiterjedésénél, úgy díszesebb voltánál fogva, hajdan nagyobb középület lehetett.

Végre fenmaradt még a *Semsey-féle* házban is, szemközt a sz. Mihály kápolnával a főutcza keleti oldalán, egy igen csinos keresztboltozatu szoba.

Egyes régi részleteket, úgymint pitvar-ülő-helyeket és kapunyílásokat, a mostani kassai házakban még elég nagy számmal találhatni; de alig van jelentékenyebb régi boltozattal ellátott helyiség a fölhozotton kivül.

IV.

A kassai székesegyház restauratiója.

A kassai székes-egyház tatarozását illetőleg sajnálattal kell jelentenem, hogy ámbár erre folytonosan nagy költség fordíttatik, a sok pénzt, minthogy nem szakértőleg járnak el, csak vesztegetik. Elmellőzve a tetemes régi tévedéseket és hibákat, melyek már a bécsi utazó építészektől meg voltak róva, e helyütt csak az újabbakat fogom érinteni. A templomot már több év óta befesték kivülről, de minthogy e befestés nem folytonosan, hanem időnként történt, mindenféle árnyéklatu és keverékü festéket kaptak a gyárból, az egész tehát nagyon foltosnak tűnt fel. E hiányon segítni akarván, ottlétem alatt, az egészet megint új igen sötét barna színnel kezdték bevonni, hogy ez a régibb foltokat befedhesse. De ezen új durva és rosszul kevert festék a természetes kő-színnek épen nem felel meg, és más részt az árnyék és a légtávlatnak hatását is csaknem tökéletesen megsemmisíti, úgy, hogy már alig lehet megkülönböztetni a tömegtől az áttört építészeti faragványt, és a finomabb részlet egészen láthatlanná válik. Ezen kivül van ezen befestésnek más káros következménye is: t. i. az, hogy több régi felirás már is olvashatlan lett, így nevezetesen az, melyben Krompholz Miklós mondja, hogy az 1497-ki ostrom alatt megrongált templomot ő tatarozta ki *). Ezen felirás alatt külön kövön Krompholz mesterjele volt; a követ, mivel nem volt egészen ép, egyszerüen kiszedték, s így mindkét tanuságnak csak

*) l. „Kassa városának ó-német stylü templomai" folio 1846. 16. l.

hűlt helyét találtam. De találtam e helyütt mást, mit még sehol nem láttam, t. i. minden szobrot és dombormüvet, mely a templom külsején előfordúl, tetőtől talpig megaranyozva. A régiek aranyozták mérsékelten az alakok hajazatát, aranyozták a ruhát is; egész, még pedig mumia alakot csak az egyiptomiak vontak be aranynyal, s ezt nem diszítés, hanem inkább további fentartás végett tették; de dombormüveket, melyek alak-csoportokból állanak, soha aranynyal nem födött be semmi nép jó müvészeti korában; ennek első példáját csak a mai kassai székes-egyház iskolája mutatja, mely csupa segédekből áll, mert nincsen építőmestere, s innen támadnak azután e borzasztó tévedések. A templom bensejében szintén hasonló roppant czégéres hibákkal találkoztam; hosszhajója csupa kirívó színekkel van bevonva minden egyeztető mestergondolat nélkül, sőt itt csúcs-íves épületbe Raphael-féle képet festettek rossz rézmetszet után. A főoltárt restaurálták ugyan, régi képeit megtisztították; de nem ismervén többé e külön képek régi helyeiket, a legendák folytonos történelmi egymásra következésére sem ügyeltek, úgy hogy p. o. sz. Erzsébet alig születik egy képen, már szomszédján halottnak ábrázoltatik. És hogy még csak egyet említsek, a dicső páratlan szentségházat úgy tatarozták ki, hogy a hol a régi kő letört, ott gipsz mintázást alkalmaztak, s hogy e szegénység fel ne tünjék, az egészet visszariasztó színnel behúzták, sőt a hiányzó, és talán soha el nem készűlt szobrocskákat mindenünnen összekeresgélt és ide nem illő rémekkel pótolták.

Midőn látjuk és tapasztaljuk, hogy nálunk így bánnak régi történelmi emlékeinkkel, midőn nevezetesen ily müvészeti tekintetben valóságos megszentelenítést követnek el hazánk legjelesebb, legremekebb régi épületén: nem lehet meg nem emlékeznünk azon hivatalos felsőbb felügyeletről, melyet több mint négy év óta tervezünk, és mely mindeddig nem bírt létre jőni. Fölkérem tehát ezúttal a tek. Akadémiát, vesse közbe magát még egyszer e tekintetben, hogy a n. m. helytartótanács ezen általa már 1861-ben sürgetett országos felügyeletet életbe léptesse. Ismétlem pedig ezen kérésemet még inkább a következő esemény okáért.

V.

Okiratokon elkövetett vandalismus.

1845-ben, midőn a kassai sz. Erzsébet templomnak építészeti történetét tanulmányoztam, találtam Kassa városházában tökéletesen rendezett számadásokat, melyek a XIV-dik század kezdetétől szakadatlan folytonossággal korunkig értek. E számadásokból bírtam constatirozni több nevezetes építészeket, jelesen a kassai születésü Krom Istvánt, kit a páratlan szentségház teremtőjének tartok; e számadásokból bírtam megtudni, mily kőbányából vették a főegyháznál alkalmazott építési követ, minő költséget fordított koronként a város ezen építkezésre, hogy több más e tekintetben felette érdekes adatokat ne említsek. Utolsó útam alkalmával pedig legnagyobb sajnálatomra kellett tapasztalnom, hogy ezen valóságos okirati kincsnek nevezhető gyüjtemény csaknem tökéletesen elveszett; mert azon helyiséget, melyben az őriztetett, más czélra fordítni akarván, abból a szekrényeket irományaikkal együtt kidobták, sőt az utóbbiakat maculaturaként elajándékozták a sajtárusoknak; s így mind az, mi az enyészettől meg van mentve, jelenleg három vékony füzetből áll, kettejét bírja Tutkó József, a harmadikat, melyet bemutatok, nekem ajándékozták. A két elsejének czíme a következő, az elsőé:

In diesem 1593. Jar ist von
einem Ersamen undt Wolweisen

Hern Richter und Rath in dass
Wein Amt erwellet worden den
30 Januarii
Aus dem Ersamen Rath hern
Thoma Beck hern Merten Schlesinger
Ausz der Erbem Gemein
Wigandusz Weinsperger
hern Jerig Reichart
hern Hanszen Engeler.

a másodiké :

Regestrum introitus et exitus pecuniae civitatis
Cassoviensis ad annū Domini 1556.
Domini Solutores
Joannes Fink
Martinus Cheff

a harmadiké :

Regestrum Pecuniae Civitatis
Cassoviensis Anni 1557.
Perceptae et Expositae
Dni Solutores
Andreas Melczer
Joannes Fynk.

ezen jelmondattal:

Non intelligunt homines quam
magnū vectigal sit parsimonia.

Az utóbbi füzet érdekességének bebizonyítására csak egyetlen egy czímét hozom fel, mely így szól :

Perceptio Pecuniarū Tricesimae
provenientium a mercatoribus
Civitatensibus nr̄is : merces suas
per Posonium inducentibus et
educentibus ab octava die Junii
usque ad finem Decembris Anni
elapsi 1556. iuxta annuentiam
Regiae Mttis ut quod Posoniensi Tri-
cesimatori solebant solvere in Trice-
simam : Civitas Cassovien. pcipiat
facta exactione ad instar vectigalis
Posonien. Cuius tamē decima pars
ipsis Mercatoribus Civibus ex
Senatus decreto relaxata est.

A végén ez áll :

Data est haec ratio coram universo Inclyto Senatu
et Senioribus Communitatis. Anno 1558. feria
quinta proxima post festum Purificationis

Mariae. Qua contenti Senatus et Comunitas
eosdem Dnos Solutores solemniter quietos et liberos
ac expeditos pronunciarut cu grar. actione.

Ezen és az előbbi számadás küllapja hártyába van borítva: mit Kassán annál könnyebben tehettek, mert e város hajdan a hártyagyártásra szóló szabadalommal bírt.

Hány érdekes történelmi okirat és adat veszett el a tőzsérek keze alatt legújabb időben is, mert kegyelettel nem viseltetünk emlékeink irányában!

Kassán az érintett vandalismus 1848 és 1860 közt követtetett el, a civilisatorok kormánya alatt ugyan, de fájdalom! mégis magyar által.

A BAKONY-SZOMBATHELYI
ÉREM-KINCSRŐL.

RÓMER FLÓRISTÓL.

Quid numi ac lapides antiqui praeter aliam eruditionem, Historiae veteri, Geographiae et Chronologiae conferant, in primis, si locum etiam quo haec sint eruta, noveris, perspectum habent ii, qui in re numaria et epigraphica, non sunt peregrini.
Katancbich. Dissertatio de columna Milliaria p. 114.

Azon alkalommal, midőn a tekintetes Akadémiának a budai sírokban talált műkincseket bemutatni szerencsém volt, megigértem, hogy a munka befejezése után, a Bakony-Szombathelyen talált nagy mennyiségü római ezüstpénzekről tüzetesen szólandok. *)

1864-ik évi jul. 8-án *Ferenczy Dávid* veszprémmegyei főispáni titkár úr szíveskedett engem magánlevélben arról tudósítani, hogy a fennevezett helység területén szántás közben mintegy 3000 darab régi római ezüstpénz találtatott, melyeket az illető járásbiró úr a találóktól elvevén, a megyei kormányhoz felterjesztett, és hogy ezen kincs, idézett napon, a nagyméltóságú magyar királyi helytartó tanácshoz hivatalos használat végett felküldetett.

Ha jól értesültem, létezik ezen század második tizedéből egy magas udvari rendelet, melynek értelmében minden Magyarországban talált kincs a hatóságok által a főkormányszékhez, innen Bécsbe küldendő, hol a cs. kir. udvari régiség-gyűjtemény igazgatósága részéről az ott netán hiányzó műdarabok kiválasztatván, és benső értékök szerint, de néha — becsesb daraboknál — kegyárral is kiváltatván, előbb a magyar nemzeti muzeumhoz, ezután pedig ugyanazon czélból a magyar kir. egyetemhez áttétessenek, még végre a nagyméltóságú főkormányszék útján a megmaradt darabok, a visszatartóztattak árával, melyet a főkormányszék mellett működő beváltási hivatal határoz, a találónak visszaküldetnek, úgy, hogy a 150 e. f. haladó kincs az országos fiscus; a birtokos, kinek telkén találtatott, valamint a találó közt egyenlő részekben fölosztassék.

Ha ezen hivatalos eljárás a csempészéseket, eldugásokat, titokban való megolvasztásokat gátolhatná, ennél üdvösebb rendeletet nem ismernénk, minthogy ennek folytán a birodalom és országunk főgyűjteményeibe, és pedig csak a műkincs belső értékü áráért, előbb-utóbb minden talált érdekes leletnek kellene kerülnie.

De az emberi ösztön, mely inkább a tilosban való járást sürgeti, földmívelő népünknek, mert hiszen ezek kezeibe kerűlnek leginkább az elásott műkincsek, azon gyengesége, hogy inkább ma fogadja el a falusi szatócstól a garasokat, mint hogy a kissé hoszszadalmas eljárás miatt, egy év múlva forintokban az őt illető harmadrészt nyerje, azt szokta eredményezni: hogy rendesen egyedűl azon kincstalálásokról értesűl a magas kormány, és csak azon műdarabok jutnak hatóságilag országos gyűjteményeinkbe, melyek találásánál a találó szomszédjaitól meglepetett, és titka irígységből, vagy osztakozási vágyból elárultatott; vagy hol a birtokos még nem volt annyira jártas a cselszövényekben, és a csempészi útakon való járásban, hogy leletjét, a kormányi hivatalnokok szemei elől elég ügyesen tudta volna elrejteni.

Nem egy esetet tudok, hogy itt-ott a kondás, vagy juhász egyszerre eltűnt és tán a szomszéd megyében mint önálló gazda letelepedett; mutatták a parton vagy az árok

---

*) Felolvastatott a m. tud. Akademia 1865. márczius 6-án tartott ülésében.

szélén a fazék helyét, sőt cserepeit is, melynek tartalma a találót úrrá tette. Hogy a találónak ezen esetben is kellett sikkasztók segítségére szorúlnia, és ezen sikkasztásért magas percenteket adnia, nincs mit kételkednünk; de hogy a köznép mégis inkább hiszen és bízik azokban, kik mindennap szemlátomást csalják és tönkre teszik, mint az úri rendben, kétségbe vonni szintén nem lehet.

Ezen titkolódzás és bizodalmatlanság nálunk annyira megy, hogy boldogúlt *Kazinczy Gábor* állítása szerint, mikor jószágán a póroknak azon feltétel alatt megengedé az ásatást, hogy a netán találandó kincsek birtokában maradjanak az ásók, hanem a leletet lerajzolás, ismertetés és esetleg mások előtti vétel végett az engedélyt adónak bemutatni kénytelenek legyenek; mégis az ott talált tekintélyesebb műkincsről való hír csak akkor jutott tudomására, midőn a kincsásók és a vevő miskolczi aranymíves közti per folyama alatt a szolgabirói hivataltól az egész tényálladékról értesíttetett.

Legnagyobb kárt szenved ezen titkolódzásoknál *maga a tudomány*, melynek főczélja nem annyira a birtok, a műkincs megszerzése, mint annak tanulmányozása, ismertetése, főleg pedig a lelhelyek constatirozása, melyekről igen gyakran, ha mindjárt a leletből magából némi töredékeket sikerült láthatnunk, meglehet hogy féltésből, vagy talán lélekismereti tilalom következésében, semmi biztosat meg nem tudhatunk.

Ferenczy titkár úr szíves levele által figyelmeztetni akart arra, hogy tudományos használat végett, a műkincs megszemlélhetését a főkormányszéknél kieszközleni törekedjem. Ismervén a dolgok rendes folyamát, nem kételkedtem, hogy az egész kincs vizsgálódás végett előbb-utóbb kezemhez fog kerülni.

Augusztus elsején szíves volt Kiss József, bakony-szombathelyi evangelikus tanító úr engem itt Pesten fölkeresni, és velem következőket közleni: *Tóth Mihály* és *Péter* pascuumi földön, szántás alkalmával, mintegy junius 20-ika körül először egy fazekat fölvetettek, melyben sok ezüstpénz volt, (és ezekből mutatványul 4 darabot hozott) mire szomszédja oda szaladván, kezdettösztökéjével kapálni és újra egy fazekat ugyanazon földön talált, mely ezüstpénzzel tele volt, és mintegy 18 fontot nyomott.

Természetes, hogy ilyen alkalommal van kapkodás, erőszak, és hogy a közkincsben minél többen kivánnak reszesűlni is.

Hallván, hogy gróf Esterházy Géza úr is több érem birtokába jutott, levélben megkerestem őt, a nála lévő darabok közlése végett; mire a gróf úr a megszerzett 13 darabot velem nemcsak szokott előzékenységével tüstént közlötte, hanem a két legritkább— és a többi közt nem képviselt — drágább érmet a magyar egyetem gyűjteményének legszívesben föl is ajánlotta.

Nem kétkedem, hogy a győr- és bakonyvidéki érem-gyűjtő urak birtokába is sok érdekes darab kerülhetett, sőt bizonyosan tudom, hogy például Székes-Fehérváron 30—40-ével árulták a vidéki kereskedelem képviselői. *) Ebből gyaníthatjuk, hogy ezen lelet eredetileg sokkal tekintélyesb lehetett. Azonban örvendek, ha a szétkapkodott darabok csakugyan értelmes emberek kezeiben vannak és a tudomány számára megőriztetnek; csak arra az egyre kérem az illető urakat, ha véletlen, az általam vizsgáltakon kívül még más vereteket is kaptak volna, azokat velem közleni ne terheltessenek.

Szűnnapi útazásomból hazatérvén, megörvendeztettem az egyetemi rector ő nagyságától azon teendővel, hogy, mint az éremtan egyetemi magántanára, a 2890 darabból

---

*) Még későbben Ebenhöch Ferencz, lelkes gyüjtő barátomtól hallám, hogy a győri gyüjtő urak nagyobb mennyiséget vettek ezen leletből, és hogy Fábry úr azokat már rendezte, és le is írta. Vajha szíveskednék lajstromát, az általam alább közlendőnek kiegészítéseül beküldeni, és így e leletet még inkább érdekesíteni.

álló 18,330 mmnyi, 138 f. belső értékű ezüst éremkincset átvizsgálván, a darabokat meghatározzam és az egyetemi éremtár számára az érdekesbeket kijeleljem, a hiányzókat kikeressem.

A véletlen úgy hozá magával, hogy egy alkalommal egészen mást keresvén, a „Zeitschrift von und für Ungarn" 1804-ik évi folyama 78 lapján Engel: „Aufforderung eines Deutschen Gelehrten zu einem historischen Verzeichniss der antiken und modernen Münzsammlungen in Ungern und Siebenbürgen" czimű értekezésére bukkanjak, melynek olvasása arra bírt, hogy magamat ezen különben fáradságos, szemrontó és egészségveszélyeztető munkára, a homályos napok helyébe a hosszú éjszakákat választván, elhatározzam; szegény fejemet rávetettem, és a 2890 darabot egytől egyig, leggyakrabban egy-egy igen kopott, vagy a mérges rozsdától egészen ellepett éremmel órákig vesződvén, lelkiismeretesen meghatároztam, leírtam.

Hogy miért szántam el magamat mégis leginkább ezen éremhalmaznak oly fáradságos feldolgozására? Szabadjon a tekintetes Akademia előtt indokolnom.

Szegény pirulva olvastam nem régen külföldi lapokban azon szemrehányást, hogy Magyarország tudósai a római műemlékek tudományos kutatását és ismertetését egészen elhanyagolják, és míg a nyugati mívelt nemzetek ezen érdekes és fényes történelmi korszaknak minden figyelmet szentelnek; míg egy hatalmas uralkodó embereit Európa-szerte küldözgeti, hogy monumentalis munkájához még hazánkban is adatokat keressenek; míg egy másik uralkodó egyik tudorát, a tallérok ezreivel ellátva, ide meneszti, hogy a pannoniai feliratokat javítsa és hitelesítse; míg a kisebb haza e tekintetben oly férfiakkal bír, kik a tudós külföldi társulatoktól igen hizelgő felszólításokkal megtiszteltetnek, a nagyobb haza tudósai ezen nagy és hervadhatlan babérokat nyújtó mezőn, melyen élnek és halnak; melyen minden léptükön a legnevezetesebb emlékeken keresztül botlanak — kárhozatos álmat alszanak; beelégelvén azt, hogy a múlt század előbajnokai: Schoenwisner, Katanchich, Salagi, Jakossith, Stipsics, Balla és mások követők nélkül a zászlót elővitték, és csak némileg mutatták meg azt, mit találhat a szemes kutató, ha keres, mit teremthet az ernyedetlen szorgalmu iró, ha például Katanchich megfoghatlan türelmével és éles eszével bír. Sajnos és szégyen, hogy a művelt külföld ezen nagyhírü munkákat inkább keresi és olvassa, mint mi; hogy ők a magyar tudományosság forrásaiból merítenek, míg nálunk sokan ezen források létéről is alig valamit tudnak! Ezen pangás nem mai naptól származik; halljuk csak mit mond egy múlt századi nagyhírü iró tudományos irodalmi tunyaságunkról, archaeologiai soporunkról: Profecto cum multa alia, tum istud maxime gentis nostrae malum est, cum quo illa misere collectatur, ut *rerum suarum*, quae decus sibi atque ornamentum possent adferre, *ad turpem usque ignaviam sit incuriosa*, quin monitores, qui aliarum gentium populorumque exempla ad imitandum sibi proponunt impatientius sibi ferat. *Bél*: *De vet. lit. Hunnoscythicis* Lips. p. 43.

Felszólaltak előttem más tagtársaink ugyanezen helyről, megpendítettem már magam is ezen nagy horderejű tárgyat — szavaink a pusztában hangzottak el! És miért?

Talán a hazafiság tiltja a római emlékek kutatását? — nem, — ezen káromló gondolat ne is merüljön fel lelkeinkben; talán nem érdekel ezen szent föld őstörténete, mivel tudjuk, hogy apáink csak a római világbirodalom elpusztulása után foglalták ezen földi paradicsomot!

Én mind ezt nem tartom a római műemlékek kutatásának elhanyagolása valódi okának, hanem találom azon szélsőségekben, melyekbe nemcsak egyes emberek, hanem nemzetek is eshetnek. Még alig egynehány évtizede annak, hogy csak az tartatott valódi remeknek, figyelemre méltónak, míveltségre alkalmasnak: mi görög vagy római eredettel dicsekhetett; — felébredtek a nemzetek és saját történelmüket, és műemlékeiket is kezd-

ték tanulmányozni, és azt látjuk, hogy legalább mi nálunk, a nélkül, hogy saját magunkét kellőleg ismernők és őriznők, a régi classikus művek tanulmányozása annyira háttérbe szoríttatott, miszerint nagy ritkaságnak tekinthetjük, ha tudományos közleményeinkben tudósaink itt-ott egy érmet leírnak, egyes felírásokat másolnak, vagy a római művek ezrei közűl egyiket-másikat figyelemre méltatják; míg az ezekkel foglalkozó tudományok a külföldön saját közlönyekkel bírnak és önállólag képviseltetnek.

De van ezen elhanyagolásnak egy másik, mélyebben fekvő oka is, mely nem annyira a tudományos újabb nemzedéket sújtja, mint talán tanítási irányunk tetemes változtatását. — Ott, hol szükséges az, hogy a bevégzett gymnasiumi tanuló a reáliákból: p. o. a mathematikából, természettudományokból magasabb fokozatu készültséget hozzon az egyetemi pályára, — a classikai irodalomból elégséges az, ha a reáltudományilag annyira emelkedett ifjú meglehetősen tud egy-egy fejezetet fordítani; csoda-e, hogy az a nyelvtani és stilistikai nyűgtől megszabadúlván, de a remekírók lelkébe, szellemébe be nem hathatván: az érettségi vizsgálat után maga jószántából talán többé soha a classikai irodalom felé nem fordúl, hanem ösztöne sincs, hogy azon nemzetek polgári, művészeti életével, hajdani világterjedelmű míveltségük műveivel is megismerkedjék. Ott, hol a classikai műveltséget csak olyan fokozatig kell vinnünk, ott mondom, az sem lehet feltűnő, ha külföldiek bejőnek, hogy a hátramaradókat buzdítsák, tanítsák, vagy az előttünk fekvő kincseket közleményeikben saját pirításunkra, a nagy világ előtt kitárják.

A mi a római világ ismeretéről egyátalán igaz, még inkább való az érmészeti tanulmányokról.

Nem mondom azt, hogy nincsenek a régiebb világból, sőt az ifjabb nemzedék közt is egyesek, kik magán szenvedélyből származó gyűjtés vagy vétel által szép gyűjteményeket összeállítani képesek nem lettek volna. Ismerik is mind a gyűjteményeikben létező példányokat, sőt a hiányokat gyakran költséges szerzeményekkel ki is szokták egészíteni. De vajjon hánynak jutott eszébe kincséről tudományosan alapos jegyzéket összeállítani; szerzeménye darabjainak lelhelyeit, a lelet körülményeit földjegyezni, és vidékének vagy lakóhelyének műemlékeiből a *római világnak* hazánkbani ismertetéséhez egy alapkövet letenni!

Pedig meggondoltuk-e már azt, mit köszönhettek a rómaiak közvetlen utódjai ezen hóditók világmíveltségének, és milyen befolyással lehettek ismét ezek honfoglalóink polgárosodására? Kérdések, melyek szerencsés megoldása hazánk legtávolabbi történetére új fényt deríthetne.

A gyűjtés maga — akármily bámulatos legyen eredménye — csak kedvtöltés, csak műkedvelés; az éremgyűjteménynek, ha csekélyebb is, csak úgy lesz a kisebb-nagyobb terjedelmű vidékre felvilágosító hatása, ha a történelmi források használatával a régi történelem egyik beszélő lapjává válik.

Ideje már egyszer, hogy az *éremtan* mintegy *szolgálói* állásából kibontakozván, nálunk is a világtörténelem *rokonává* avattassék, hogy azon férfiak, kik a gyűjtésre sok pénzt és időt szentelnek, egyesüljenek s vizsgálataik bizonyára igen érdekes eredményeit ezen tudománynak szánt archaeologiai közleményeinkben a világgal tudassák. Az éremtannak fontos, szigorúan tudományos rendeltetése van, és folytonos mívelésnél még a legnagyobb elismerésre számíthat.

Csak akkor, midőn a rómaiak érmészetét, a mai stereotypszerűen egyenlő, többnyire csak a czímekben, öntvényben, az évben és a fejedelem arczképében változó, de a történelemre nézve századokon át majd semmit sem tanusító érmeinket a legnagyobb változatosságú régi érmekkel összehasonlítjuk, látjuk, hogy azok ismerete valódi tudomány. míg az újabbkori érmek tanulmányozása egyszerü ismeretté fajul.

A rómaiak számtalan művei elenyésztek, műemlékeik nagyobbára leromboltattak vagy összeomlottak; de a változatlan, egész régi birodalmukon található érmeikben él történetük és pedig úgy, hogy épen ezen szemtanúk által sok történelmi hiány pótoltatik. —

Ha a köríratokat figyelembe vesszük, mit nem tanusítanak a közéletre nézve az ADLOCVT. COH. PRAETOR = Adlocatio Cohortium Praetorianarum; ADVENT. AVG = Adventus Augusti; ANNO-NAT. VRB. P. CIRC. CON. = Anno-natali urbis populo Circenses constituti; C. CIV. D. D. P. = Corona civica data decreto publico; J. O. M. S. P. Q. R. V. S. PR. S. IMP. CAES. QVOD PER EV. RP. IN AMP. ATQ. TRAN. S. E. = Jovi Optimo Maximo Senatus Populusque Romanus vota suscepta pro salute Imperatoris Caesaris, quod per eum Respublica in ampliori, atque tranquilliori statu est; LIBERALITAS AVG.; melyekről a történetírók alig valamit említenek; PROF. AVG. = Profectio Augusti; S. P. Q. R. SVF. P. D. = Senatus Populusque Romanus suffimenta populo data; vagy . . . V. S. PRO R. CAES. = vota solvunt pro Reditu Caesaris stb.

Milyen kincset tartalmaznak a háborukra, győzelmekre, lenyügözött népekre, — mennyi adatot a geographiai kiterjedésre a hódított városok viszonyaira nézve; nem találkozunk-e egész mythologiájukkal, vallási szertartásikkal? mit tanulhatunk a ruházatra, fegyverzetre, művészetük emelkedésére és hanyatlására nézve? és mind ezeket elfelejtjük, mind evvel nem törődünk, csak gyűjteményeinket néhány ritka darab és talán egy-két unicum diszítse!

Egy marok régi pénz egy-egy kötet a régi történelemből, sőt néha több is, mert gyakran oly tényekkel, oly személyekkel ismertet meg, melyekről egyéb irott műemlékeink mélyen hallgatnak. Igy gyönyörködhetett a szegényebb ember is saját nemzete nagyságán, ismerhette és ismételhette nagyjai történetét és iparkodhatott arra, hogy saját korából is a verendő érmek, melyek egyszersmind legbiztosabb újságok és történetlapokkint is szolgálhattak: a nemzet dicsőségét, győzelmeit, vívmányait s kiterjeszkedését hirdessék.

Ezeket kellene mainap az úgynevezett fémereknek, medaillonoknak pótolniok; de minthogy ezek többnyire egyesek vagy társulatok által, leggyakrabban igen alárendelt alkalmakra készülnek, aránylag drágák, és a nép kezein majd soha sem forognak: oly tanuságosak nem is leendenek, mint a régi érmek.

Hozzá járul az is, hogy jelenleg a pénzforgás szünet nélküli változtatása, a régiebb veretek becserélése és megolvasztása által még az egyneműeket is igen ritkítja, és alig tudunk nem éremgyüjtő magán-embert gondolni, ki mainap képes lenne hamarjában 18 fontnyi ezüst érem közt 193 évnyi körből 673-féle darabot összeszerezni.

Ha az egyes érmeket homokszemeknek, a tudósító lajstromokat egyes köveknek, az észbeli következtetéseket azon erős ragasznak tekintjük, mely mind ez észleleteket összetartsa: nincs kétség, hogy van nálunk annyi kiaknázhatlan anyag, annyi szemérmes numismatikus a vidéken, hogy mindazok egyesülésével egy nem csak tekintélyes, hanem tudományosságunkat a mívelt világ előtt is bebizonyító építménynyel fölléphetnénk.

A főakadály ezekben a túlságig űzött visszatartóztatás, azon megfoghatatlan írói tunyaság, mely a legmíveltebb, és a külföld számos nagyhírű tudósával is mérkőzhető vidéki gyűjtőket is visszatartóztatja tapasztalataik, ritkaságaik közlésétől. Ismerek urakat, kik évek óta avval kecsegtetnek, hogy unicumaikat leirandják, de ázsiai vérök meg nem engedi hogy tollat ragadjanak, mert czikkeiket nem tartják eléggé nagymondhatóuaknak, és mivel közleményük nem fogná egész Európát csodálkozasra bírni, s mivel épen Phidiasi világhírü szobrot nem alkothatnak, az építéshez szükséges sarkköveket is visszatartóztatják.

Bár meggondolnák az ilyen urak a tevékeny Seidl Gábor nem eléggé méltá-

nyolható szavait, ki ilyen részvétlenség ellen az ausztriai tudósoknál is panaszkodván, mondja: ,,Wenig Bekanntgegebenes ist immer mehr werth, als viel Zurückgehaltenes." Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen 13. köt. 74. l.

Ilyen nézetek után idején láttam már egyszer a dolgot komolyabb szempontból tekinteni, és egy sarkkövet felállítani, mely körül mások is időközben lerakatnának, és a magyar pannoniai éremtan csarnoka feltámadhatna.

Ezen czélra sok tekintetből legalkalmasbnak látszott a bakony-szombathelyi tekintélyes ezüst-érem lelet, mely valamint az uralkodók sokasága, úgy az egyes darabok száma, és a veretek különbfélesége miatt már magában római érmészetünk egy kiváló szerzeményét teszi.

Tekintvén azon időszakot, melyre a bakony-szombathelyi érmek kiterjednek, azok Nerotól kezdve Philippus I-ig, az az: mivel Nero egyetlen érme épen a *numus vagusok* közé számítandó, Krisztus után mintegy 56 évtől 249-ig, mely évre t. i. Philippus PAX AETERNA hátiratu darabja esik, az az 193 évközi időszak alatt 40 uralkodó, t. i. 26 császár és 14 nejüktől foglal pénzeket, és pedig épen azon szomorú korszak kezdete előtt mintegy 5 évvel, midőn az ezüstös vagy inkább csak ónlemezzel bevont érmek Gallienus alatt divatba jöttek, mely praxis, egyes császárokat kivéve, Nagy Theodoz fiai kormányáig terjedt, és nem csak barbároknál talált utánzókra, hanem legújabb időben is divatban volt.

Az érmek vereteire nézve természetes, hogy a régiek; nem tekintvén azt, hogy kerekdedségre, széleik hiánytalanságára nézve mai pénzeinkkel össze nem hasonlíthatók, az ezüst tisztasága és így puhább volta miatt is nagy számmal kopottak, s pedig sok darabnál annyira, hogy rajtuk épen semmi veretet, vagy csak itt-ott egyes betűket vagy vonásokat lehet észrevenni, bár kivételesen találtatik igen sok olyan ép darab, mintha nehány nap előtt kikerűlt volna a verdéből. Továbbá azt kell említenem, hogy nehéz még a többesek közt is egészen ép példányokat találni, mert épen magának az ezüst lemeznek többszögletessége, széleinek ferde volta miatt, még inkább pedig azon okból, hogy a lemez verés alkalmával szorosan, szabályosan kimért mélyedésben nem feküdt, hanem oldalt kiugorhatott, történt az: hogy igen sok, főleg régiebb darabok szélükön emelkedtek, egy vagy több helyen behasadtak, az előlap ábrája és körírata a hátlapéval középpontra nézve össze nem érvén, ritkán találtatnak olyanok, melyeknek köríratai mindkét oldalon egyenlően megvolnának; sőt megtörténik az is, hogy midőn egyik széle a lapnak egészen tiszta, a félre csúszott lemez miatt az ábra csak félig jőn elő, vagy a betűknek egész sora a karimán kívül esvén, csak alsó végeik láthatók, az előlap képe pedig a hátlapéval igen ritkán egyirányu, mi arról tanuskodik, hogy az alsó véset a felsővel nem volt össze combinálva.

Ezek a pénzverdei kezelés hiányaitól származó hibák, melyek miatt egyedűl a legszabályosb, legépebb darabokat választottam, a hiányosabbakból csak azokat tartván meg, melyek ritkaságuk miatt becsesek.

Nagy mennyiségben meg vannak azon domborművü, gyakran arczképileg hű, és a még fennlévő szobrokhoz hasonló, tehát művészi veretü császár-érmek az első és második századból, csínosan vésett alakokkal is határozott betűjü köríratokkal. Még a harmadik század elejéből előfordúló érmek is művészileg megjárják, míg vereteik lapultak, a betűk szélesednek; de azon kontár, a művészet elaljasodását tanusító fejekből, melyek utóbb gépileg, egyénisítés nélkül készűltek, a bakony-szombathelyi lelet között még egy sincsen, minthogy a római érmészet sülyedése előtt elásattak.

Még a régiebbek, t. i. az első századiak vagy a rövid uralkodásuak közt minden egyes veret egy-egy, ritkábban két vagy több példányban fordúl elő, addig Commodustól kezdve Gordianusig egy-egy veret néha számos példányokban van képviselve. Igy

Commoduséból 19 fajtánál 55 db.

Septimius Severus	138	fajtánál	370	„ legtöbb egy fajból	15.
Julia Domna	28	„	132	„ „	12
Caracalla	32	„	292	„ „	12
Elagabalus	76	„	377	„ „	34
Julia Soaemias	4	„	53	„ „	25
Julia Maesa	10	„	112	„ „	54
Alexander Sev.	98	„	692	„ „	50 stb.
Összesen	673	„	2890	db.	

Caracalláig — a harmadik század elejéig a Denárok 8—9''' átmérővel, melyekből ezen lelet egyátalán áll, tiszta ezüstből készűltek, és a teljesen ép súlyuak érmészi értéke mintegy 28 újkrajczárnyi, miből a lelet ezen részének értéke t. i. 721 érem után 201 frt 88 kr. tenne; a mi azonban becsét még inkább emeli, abban áll, hogy nem csak számos, legalább Arneth „Synopsis Numorum Romanorum qui in Museo Caes. Vindobonensi adservantur" czímű, a mi római numismaticánkra is nagy becsü munkájában, elő nem forduló példányokkal bír, hanem hogy azok, melyeket Mionnet „De la rareté et du prix des medailles romaines" munkája szerint határoztam és becsültem, értéke a párisi piaczon 1647 francnyi összeget képviselne. Van köztük egy 110 fr; egy 50 fr; két 30 fr; egy 24 fr; egy 20 fr; tizenegy 18 fr; hét 12 fr, ezen alúl sok 6, 4, és 2 francos.

Ámbár igaz ugyan, hogy ezek a franczia árak, de a ki tudja, hogy az érem-kereskedők számára nem látszik távolság, politikai határ vagy nemzetisége tekintet: átlátja mégis, hogy a becsesebb érmek reánk nézve is csak mindaddig nagybecsűek maradnak, míg ugyanegy veretnek ugyanazonos érmei nagyobb számmal nem találtatnak, mi már azért sem igen valószínű, mert sem másoknak, sem nekem nem sikerűlt eddig ezen korból két érmet találni, mely tökéletesen megegyezett volna.

Ezen feltünő jelenségnek oka alkalmasint az, hogy a kezelés maga is igen kezdetleges levén, a bélyeg néha erősebben, néha gyengébben reá veretvén a lemezre, a kép a betűkkel együtt szélesebbnek vagy keskenyebbnek, kiugróbbnak vagy elmázoltnak látszik; a bélyeg maga a mai aczélzott keménységüekhez nem hasonlítható, és így hamar elkoptatván, gyakran vagy a régit ki kellett véséssel javítani, vagy újabbakat kellett készíteni, melyeken minden utánzási ügyesség mellett, lehetetlen, hogy a véső az előtte fekvő eredetit egészen eltalálta volna, mi leginkább a betűknek egymáshozi és viszont a képnek részleteihez való állásából kitűnik, és a gyakorlott szem előtt igen feltünő. A mi még inkább készteté a kormányt, hogy sokféle bélyeget használjon, volt maga a fél világra kiterjedő birodalom nagysága, a verdék sokasága, a nagy forgalom, nem csak a római birtok határain belűl, hanem a szomszéd hódított, vagy barátságos viszonyban élő népekkel, a kereskedési kényszerűltség stb.

A hazánkra nézve álló, valódi árakat csak úgy lehetne tüzetesen határozni, ha a nálunk létező gyűjtemények lajstromát bírnók; az ezekben számosabban előjövő vagy talán ritkábban és épen elő nem fordúló érmek szerint, az érmész kitudná mit kell jobban megfizetni, és nem szorúlna az éremkereskedő önkényére.

A mi Rupp urnak egy hosszú évsoron át folytatott utazás, kutatgatás után sikerült a *magyar érmekre* nézve, az sikerűlhetne másnak is, kinek elég ideje s kedve lenne ily háladatos mű életbeléptetésére, csakhogy ily vállalatnak előmozdítása pénzbeli pártolást igényel, minthogy az efféle művek inkább csak a könyvtárak és gyűjtemények birtokosai számára iratnak, mint a nagyobb közönség kedveért, mivel ez, az ily fáradságos vállalatról, igen ritkán szokott tudomást venni.

Minthogy a nagyobb gyűjtemények lajstromai, legyenek azok irottak vagy nyomatottak, többnyire csak azon czélból állíttattak össze, hogy egyes gyűjtemények

nagyszerű készlete a világ elébe terjesztessék, vagy az eladásra szánt gyűjtemény gazdagsága kitűnjék, ezeknek teendője az érmek tudományos leírásával, és a darabok száma, talán értéke kitételével el van érve. Nagyon tanulságosak azok az érmészre nézve, kinek egyéb melléktörekvése nincsen, mint a választott szakú, táju, időjü példányokat lehetőleg teljesen bírni, és mennyire lehet, gyűjteményét érdekesebbé, bővebbé tenni. Ilyenek hazánkban a nemzeti muzeumé Schoenwisnertől, és a Viczayféle gyűjteményé nyomtatásban, a Kreznerics-féle az akademiai könyvtárban, és a Semseiféle Schoenwisnertől az egyetem kéziratai között; s ilyen meg számos más is lehet különféle könyvtárainkban és az éremgyűjtemények birtokosainál.

De sem ilyen lajstromok szerkesztői, sem a gyűjtemények birtokosai nem sokat törődnek avval, hol és milyen körülmények közt találtattak példányaik; mit a régiebb gyűjteményekből kikerült, vagy éremkereskedőktől vett, tudja Isten hányadik kézben forgó érmeknél kipuhatolni valóban majd lehetetlen is.

Sokkal jobban áll a dolog nyilvános nagyobb gyűjteményeknél, melyek rendszeres szerzési jegyzőkönyvekkel bírnak, némely ajándékok által szaporított országos, testületi vagy iskolai éremtáraknál, folyóiratainkban megjelent találási jegyzésekkel, melyekből a kisebb-nagyobb leletek lajstromait megtudjuk.

Minthogy az érmeknek nem csak bizonyos körük van, melyben rendesen forognak és forgattatnak, minthogy legtöbbet győzelmeik, vagy kegyességük utáni melléknevek kezdetétől vagy megszüntétől: az Imperatori, Pontifex Maximus, Tribunitia Potestas és consuli évek után itélve, egy évig meglehet határozni, természetes, hogy a más *beszélö, feliratos müemlékeken* kivül, milyenek az emlék- és katona-elbocsátási táblák, mértföldmutatók, fogadmányi oltárok és síremlékek, téglák, mécsesek s egyéb edények, egy olyan hiteles történelmi bizonyság sincsen, mint p. o. a sírokban vagy fazekokban együtt eltemetett érmek, míg az itt-ott elszórt darabok, melyek lelhelyükön találtattak, minthogy a legkülönb eshetőségek által azon helyre juthattak, tevőleges hitelt adni nem lehet.

Ha egyszer nagyobb számmal összegyűjtve leendenek a hiteles adatok, főleg olyan helyeken, hol római érmek folytonosan találtatnak, mint ez p. o. hazánkban Baracson, Pentelén, Ó-Budán, Ó-Szőnyön, Győrött, Sz.-Jánoson, Árpáson, Szombathelyen, Fenéken stb. nem csak az lesz bebizonyítva, hol tartózkodtak huzamosb ideig a római telepítvényesek vagy hadseregek, hanem megközelítőleg a letelepedési, valamint innen való távozási időt is fogjuk meghatározhatni.

Eddig tudtommal a *Szombathelyieket* Schoenwisner adta ki Antiquitatum et Historiae Sabariensis „Libri Novem. I. könyv, 62. és kk. ll. Octavianus Augustustól — Gratianusig; az *eszékieket* Katanchich: Dissertatio de Columna Milliaria stb. 99. és kk. ll. ismét Augustustól — Theodosiusig és egyes példányokban Arcadius és Justiniusig; a *györieket* Czech János közölte a Magyar Akademiai Évkönyveiben.

Nem hagyhatom említés nélkül, Mocsy Elek úr: „Recensio numorum" czímű kézíratát, mely a Czechféle irományokkal a magyar tudományos Akademia birtokába jutott és mintegy 21 lelhelyről éremtanilag leírt hiteles adatokat közöl, melyek közt csak a *Szönyön* talált római érmek 254-et tesznek, és két családin kívül, Caesar érmeitől Justiniánéig terjedvén, mintegy 59 személytől erednek, és több ritkaságot foglalnak. Egy legújabb lajstrom foglaltatik Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen 13. köt. 123. lapj. és XXIX. köt. 293. lapján.

119. római érem, mely 1851-ben *Bogshán* Krassó megyében találtatott, le van írva u. o. IX. köt. 159. l. és Vespasiantól — Herennia Etruscilláig 251. XI. u. terjed.

Legújabban *Révész György* úr örvendeztetett meg a kis-kun-halasi határban talált egyéb régiségei leírásán kívül az 1824-ik év óta szerzett római érmek túzetes lajstro-

mával, mely ezen nemből 250 darabot tartalmaz, és Nerótól kezdve, 56 külön személytől Valentianusig terjed.

Ha mind a nyilvános intézetekig, mind pedig a lelkes magán birtokosokig eljuthatna gyenge szavam, és a régi gyűjtőtől kezdve egészen az egyetemi hallgatókig *), kik csak most kezdik ezen kedves tudományt gyakorolni, tudnám lelkemet bele önteni és őket reá bírni, hogy gyűjteményeikben foglalt és határozottan tudva levő római érmek lelhelyeit, és a lelet körülményeit az akadémiához beküldjék, egy új lendületet várhatnánk honunkban, a classikus numismatika terén; mert az akademia mintegy lajstromozva kiadhatná ezen becses közleményeket, és így lassankint birtokába jöhetnénk Magyarország római éremtani kincsei ismeretének.

És ez is, ha nem valami, de valamicske; a kezdetnek kezdete.

És most ha az kérdeztetnék tőlem, mi czélból lett ezen pénzösszeg fazekokban elrejtve — nem volt-e ez római érmésznek az ellenség elől eltakarított gyűjteménye! Őszintén azt kell vallanom, hogy egyéb okát nem látjuk, mint hogy valaki szerzeményét meg akará menteni.

Gyűjtémény nem lehetett, mert mire gyűjtötte volna valaki a rosz és igen kopott példányokat, mért gyűjtött volna egyből annyifélét, míg másnak nincsen képviselője, miért nem inkább a régiebbeket és ritkábbakat, mint a saját korabeli igen elterjedetteket, miért egyedűl ezüst darabokat, s miért nem inkább aranyokat és bronzérmeket is? miért egyátalán egyenlő nagyságuakat; miért nem görög, gyarmati és híresebb eseményekre vonatkozókat is, stb. stb.

Hogy kincsszerző is alig volt a rejtő, talán onnan gyanítható, hogy akkor alkalmasint inkább aranyokat gyűjtött volna, melyek könnyebben elrejthetők és épen meg nem rozsdásodnak. Az, hogy ezen leletben oly sokféle érem találtatik, nem feltünő ott, hol az érmek, főleg a tartományokban sokáig maradtak forgalomban. Elég példa van reá, hogy egy-egy sírban, egy-egy bögrében talált érmek mind mások, és hosszabb történelmi kort képviselnek.

Meglehet, hogy valamely ötvös készlete volt, mint azt mai nap is tapasztaljuk, hogy a nép sokféle, haszontalan, többé nem forgó érmet az ezüst- és rézművesekhez viszen, hogy még a tördelt és fél darabok, milyenek e gyűjteményben is előfordúlnak, ezeknek kellő anyagul szolgáljanak.

Zárom ezen tán némi érdekességgel biró jelentésemet *Érdy János* numismata veteránunk iránti őszinte hálával; mert szíves tanácsa, alapos tudománya és ritka magán szakkönyvtára segítségével bírtam csak a fáradságos határozás szírtjein áthatolni. Ha az orvosokat a szükségért kell tisztelnünk, még inkább kell, hogy tiszteljük az ilyen szakapókat tanácsadásukért!

Azért is hadd álljanak itt enyészhetetlen útmutatóképen óhajtó-sejtelmes szavai, melyekkel a nyomtatás alatt lévő Archaeol. Közlemények V. kötete 8. lapján így kiált fel: *Ki írja meg a magyar érmelés történetét?* ugyanis magam tárgyára átruházva: és *ki írja meg a pannoniai érmelést- és avval némileg a pannoniai történetet is?*

Ha a világirodalom színvonaláról, mint kell, egészen elmaradni nem akarunk, s csakugyan hozzá felemelkedni kívánunk, ha az újabban észrevehető tudományos mozgalmak-

*) Bátorkodom ezennel az előttem ismeretesb gyüjtemények kezelőit, őreit, vagy birtokosait tisztelettel megkérni, szíveskedjenek saját hírnevükért, de még inkább a numismatika feleleveníteséért, ebbeli indítványomat felkarolni. Az egyetemi, muzeumi, m. akademiai lajstromokhoz könnyen hozzá férhetek, de azért a pannonhalmi, pápai collegiumi, kalocsai, győri főgymnasiumé, váczi collegiumé, keszthelyi könyvtáré, bold. Pintér lelkész úré Esztergomban, Milkovits, Stur, Ebenhöch, Kálóczy, Borsos, Ányos, Fábri, Végh, Fogthüi, Reinitz stb. urak gyüjteményeinek lajstromai ezen ügyön sokat lendíthetnének.

ban rokonszenvet tanusítani, a keletkező kérdések vitatásában, mint olyan nemzet, melynek hazája egy tekintélyes részében a rómaiak húzamosban laktak, részt óhajtunk venni: egy perczig sem késhetünk a római dolgok alapos tanulmányozása elkezdésével.

Szégyennek tartjuk az e tekintetben hátramaradást? — Egyesűljünk és teremtsünk — mire legtöbb alkalom és anyag van — római numismatikát!

A magyar sokat — mindent tehet, ha akar. És mégis annyi fáradozás, annyi tudományosság és annyi jeles tehetség mellett, mit mozdítottunk a világ össztudományán; hányszor emlegeti a külföld fölfedezéseinket, munkálatainkat; mit fordítottak és fordítanak le belőlük, hogy ők is olvashassák? Nincs-e annyi tapintatunk és előkészületünk, hogy azon tudományokban közreműködhessünk, melyek a vezényszóval bíró nemzetek figyelmét reánk is fordítanák?

Tiszta öntudattal azt mondom, igen is van, csak legyen kellő pártolás, előmozdítás.

Vagy tán csak a középkorban volt a magyar az európai polgárosodás egyik hatalmas rúgója és előmozdítója, csak addig, míg latin munkálatival az összirodalomban dicsőséggel közreműködött? Csak akkor, mikor Janus Pannoniusa, Vitéze, Corvin Mátyása volt? Hogy akkor az európai közműveltségnek nemcsak színvonalán állott; hanem más nemzeteket, melyek mai nap a pályadíjt előlünk elragadni készűlnek, meg is előzött, tudjuk; csakhogy sokkal szerényebbek vagyunk, mint sem hogy azt folyvást kürtöljük, vagy ha ezt tennők is, — ezt azok nem olvassák, mert nem értik.

Hogy magunkat ismét, legalább a történelmi és rokon szakokban, azon polczra, melyen már egyszer álltunk, felküzdhessük: mindenek előtt szükséges, hogy valódi *szaktudósaink* és nem puszta mindentudó, mindenbe, de sehol alaposan beleszóló *szakkedvelőink* legyenek; kik mintegy ég és föld közt lebegvén, magukat elérhetetleneknek tartják, és a szigorú kritikát épen úgy tudják felületes dilettantismusuk czége alatt kikerűlni, mint meddő műkedvelésükkel az alapos tanúlmányokat vélik elkerűlhetni.

És csak is így, és soha máskép nem fog lehetségessé lenni az, hogy az egyes szorgalmasan elkészített, szabályszerűleg idomított működőkben hiány nem levén, lassankint készűljenek az oszlopok és azok díszes fejei is, melyekkel hajdan a magyar valódi tudományosság dísztemploma fog épülni, fentartatni, diszesíttetni!

A Bakony-Szombathelyen talált érmek lajstroma.

I. *NERO.*

NERO CAESAR AVGVSTVS)(VESTA, hat oszlopon álló templommal. 1 db.

II. *FLAVIVS VESPASIANVS.*

IMP CAES VESPASIANVS AVG, balra néző babérkoszorús fő,)(COS ITER TR POT, ülő női alak, jb ág, bb caduceus (70 Kr. u.) 1. db.

U. a.)(COS ITER TR POT ugyan olyan alak, a veret monoru, 1 db.

U. a. P M.)(. . . . . . COS III PP. jobbra néző ülő alak, igen koptatott darab.

. . . . . PM COS IIII, u. a. arcz)((A) VGV (R) . . TR POT; mécses, szövétnek, lituus, korsó mint főpapi jelvények (72—73) 2 db.

U. a.)(VESTA az álló alak térdei táján, jobbjában simpulum, bval hosszú botra támaszkodik, 1 db.

* IMP CAES VESP AVG CENS)(balra néző ülő női alak, 72—75-ig; 1 db.

---

*) A csillaggal jelzett darabok köriratát kívülről kell olvasni.

* CAESAR VESPASIANVS . . . . .)(álló, igen kopott alak, 2 db.

* (CAESAR) VESPASIANVS AVG)(ANNONA AVG. ülő női alak, igen kopott darab.

III. *TITVS FLAV. VESPASIANVS.*

* . . . CAESAR VESPASIANVS AVG., babérkoszorús fő b. néz)(írás olvashatlan; horgonyra tekert delphin, 1 db.

* IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG PM. arcz, u. a.)(semmi sem látszik. 1 darab.

IV. *DOMITIANVS.*

* CAESAR AVG. F. . . . DOMIT. . . . balra tekintő babérkoszorús fő,)(COSV jobbfelé álló, szoptató farkas a két fiúval, a szelvény alatt ladik (76 Kr. u.) 1 db.

* IMP CAES DOMITIANVS AVG PM arcz, u. a.)(TR P COS VII. . . . . . oltáron tűz ég, kopott (81 Kr. ut.) 1 db.

* U. a.)(TR P. (VII) DES VIII PP., Pallas balra lépdel, jobbjával lándzsát hajít, bban kerek paizs (81. Kr. u.) 1 db.

* . . . . CAES DOMITIANVS AVG PM.)(szárnyas mennykő nyugágyon, kopott darab.

V. *COCCEIVS NERVA.*

IMP NERVA CAES AVG PM TR P II COS III PP., balra néző babéros fő)(FORTVNA AVGVS . . A jobbfelé néző Istennő áll, jobbjában kormány, baljában bőségszarvat tart, gyöngykeret. (96. Kr. u.) 1 db.

Előlap u. a.)(SALVS PVBLICA; az istennő jobbfelé fordítva ül, jban ágat tart, bjával a székre támaszkodva (?) tart, gykeret. (97. Kr. u.) 1 db.

VI. *VLP. NERVA TRAIANVS.*

IMP CAES NERVA TRAIANVS GERM babérkoszorús fő)(PONT MAX TR P COS II. ülő alak (98. Kr. u.) 1 db.

CAES NER . . TRAIANO OPTIMO AVG. . . .)(PM TR P COS II PP SPQR, a szelvény alatt FORT RED., j. n. ülő alak, jban a kormány bb. bsgsz. 1 db.

. . . . RAIANVS AVGVSTVS)(COS III, jobb felé néző hosszú ruhás álló alak (100. K. u.) 1 db.

IMP CAES NERVA TRAIANVS GERM)(PM TR P COS IIII PP; jobbra haladó Victoria (101—102. Kr. u) 1 db.

IMP CAES NER TRAIANO OPTIM AVG GERM DAC)(PARTHICO PM TR P COS VI PP SPQR., balra lépő Mars jb. lándzsa, bb. paizs, gyöngykeret (117. Kr. u.)

U. a. Mars trophaeophorus balra rohan. 1 db.

U. a.)(PM TR P COS VI PP SPQR. j. n. női alak jb. virágot? bb. bsgsz. tart. 1 darab.

U. a.)(Mars b. n. jobbját lándzsára támasztja, bb? 1 db.

Bizonytalan évről:

IMP TRAIANO (AVG GER DAC) PM TR P)(SPQR OPTIMO PRINC., ülő Roma Nicephora, j. felé nézvén, bban lándzsát tart, 1 db.

U. a.)(álló alak egészen lekopott. 1 db.

VII. *HADRIANVS.*

HADRIANVS AVG COS *III* PP, babérkoszorús balra néző szakállas fő)(AFRICA fekszik, jobbra néz, fejéke elefántormány, bjb bszarv. (119) 1 db.

HADRIANVS AVGVSTVS PP,)(COS *III.* ülő női alak jobbra néz 1 db.

Előlap u. a.)(COS *III* ülő nő bban bszarva, előtte kosár kalászokkal. 1 db.

U. a. álló alak, igen rongált, jban sarló, baljában bsgsz; jobb lábával kövön áll. 1 darab.

U. a. jobb felé oltár fölött csészét tartó alak, bban bszarva. 1 db.

U. a. jobbra fordúlt álló alak fátyolozva. 1 db.

U. a. Mars nicephorus, jobbra néz, jban a feléje koszorút nyújtó Victoria, bban hosszú lándzsa. (Roma nicephora?) 1 db.

Előlap u. a.)(FELICI TAS AVG. két alak egymásnak kezet nyújt. 1 db.

)(FIDES PV BLICA bal felé néző női alak, jb. kalászok, bjb. tál gyümölcsökkel. 1 darab.

HADRIANVS AVG COS III PP)(HISPANI A jobbra nézve fekszik, jobbjában virágot tart, lábánál nyulacska ül. 1 db.

)(PROVIDENT IA AVG balra néző álló alak, bjban hosszú lándzsa. 2 db.

CAES TRAIAN HADRIANVS AVG)(PM TR P COS *III*, jbra néző ülő hosszú ruhás alak, jban koszorú, bban lándzsa, szelvényben LIB PVB. 1 db.

)(PM TR P. COS . . . . u. a alak, szelvényben IVSTITIA. 1 db.

)(jobbbra fordúló meztelen alak. 1 db.

)(balra néző alak hosszú redős ruhában, kezeivel tart tropaeumot. 1 db.

)(hosszú ruhás jra néző alak, bban lándzsa. 1 db.

)(szárnyas VICTORIA balra repűl, kezeiben póznán tropaeum. 1 db.

VIII. *IVLIA SABINA*, Hadriannal összekelt 100. Kr. u. megölé magát 137. SABINA AVGVSTA, b. n. fő,)(IVNONI REGINAE, j. n. álló Juno, jb. patera (csésze) bb. tiszta (hasta pura, azaz hegy nélküli) lándzsa.

IX. *ANTONINVS AVG PIVS.*

ANTONINVS AVG PIVS PP TR P COS II.)(AVRELIVS CAESAR AVG PII F. COS. (139. Kr. u.) 1 db.

)(. . . T . . COS II. j. n. nő jb. csemete, bban bségsz. 1 db.

)(CONS III DES IIII; Felicitas lefelé tartott bottal jban, bb. bsgszarv. (144.) 1 darab.

ANTONINVS AVG PIVS PP IMP II)(TR POT X COS IIII. j. n. nő ülve, jbban parazonium. (145—147.) 2 db.

ANTONINVS AVG PIVS PP TRP XII;)(COS IIII; j. n. női alak oltár előtt, csészével jban, az oltártól kígyó tekeredik fel, bban kormány (149. Kr. u.) 2 db.

U. a. jb. caduceus, bb? 1 db.

U. a. igen eldörzsölt álló alak. 1 db.

. . . . TRP XV)(COS III, j. n. álló Annona, jb. kalászok, bja mellett hajóormon modius (152. Kr. u) 1 db.

U. a. TR P XVI)(COS IIII, Annona, jban simpulum bb. palladium (153. Kr. u.) 1 darab.

U. a. TR P XVII)(COS IIII; Annona jb. kalászok, bjánál modius hajóorom fölött (154.) 1 db.

U. a. j. n. Mars, jb. fordított lándzsa, bb. parazonium. 1 db.

U. a. két barátságosan szorított kéz kígyós botot és két olajágat tart. 2 db.

U. a j. n. nő jb. olajágat, bb. caduceust tart; 1 db.

U. a. ágy fölötti villám 1 db.

U. a. . . . . TR P XVIII)(COS IIII, b. n. nő, jban korm. bb. bségsz. (155.) 2 darab.

U. a. j. n. nő oltár fölött jban csészét tart, bb. palladium. 1 db

. . . . TR P XIX COS IIII, j. n. ülő Salus (156.) 1 db.

. . . . TR P XX. COS IIII; j. n. ülő alak, jb? baljával a székre támaszkodik. 1 darab.

. . . . TR P XXII.)(VOTA SVSCEPTA DEC III, a szelvényben COS IIII; j. n. Imperator áldoz. (159.) 1 db.

. . . . TR P XXIII)(FELICITATI AVG COS IIII (160.) 1 db.

U. a. FORTVNA COS III; Fortuna b. n. jbja kormányon nyugszik, bb. bsgsz. 2 darab.

U. a. PIETATI AVG. COS IIII; Pietas két csecsemővel ölében, kettő mellette áll. 1 darab.

DIVVS ANTONINVS, koszorú nélküli fő;)(CONSECRATIO, golyóról felrepülő sas, 1 db.

U. a. A sas virágkoszorús máglyán áll. 1 db.

X. *FAVSTINA AVGVSTA*, (senior) hajtekercs feje tetején,)(IVNONI REGINAE; j. n. jb. csésze, bb. ldzsa j. lábánál páva. (138—141.) 1 db.

DIVA FAVSTINA, gyöngyfűzérekkel vegyített hajék feje tetején;)(AETERNITAS, j. n. nő, jb. golyó, feje fölött lévő fátyolt bval tartja, (DIANA). 3 db.

)(U. a. jb. csésze, bb. kormány (Fortuna). 1 db.

)(*AVGVSTA*, fátyolozott j. n. alak, jb. hosszú jogar (Juno). 1 db.

)(U. a. jb. kalászok, bb jogart tartó Ceres. 1 db.

)(U. a. oltár, j. n. alak csészét tart b. bsgsz. 2 db.

)(U. a. bban acerrat tart. 1 db.

)(ülő b. n. alak, bb. ferdén tartott ldzsa vagy jogar. 3 db.

)(CERES m. fölebb. 1 db.

)(CONSECRATIO, Páva b. halad. j. n. 1 db.

XI. *MARCVS AVREL. ANTONINVS.*

AVRELIVS CAESAR AVG PII F; babérkoszorús szakállatlan fő b. n.)(IVVENTAS, j. n. nő áldoz. (140—143. Kr. u.) 1 db.

)(COS II; jobbra néző hosszú ruhás alak, jban csemete, bban bségsz. 1 db.

)(TR POT II COS II, álló Minerva b. n., jban lándzsa, bval paizsra támaszkodik (148.) 1 db.

)(TR POT III COS II; u. a. (149.) 1 db.

)(TR POT VII COS II; j. n. áldozó császár? jban csésze, bb. katonai jelvény, lábánál sas (153.) 2 db.

)(TR P . . . COS II; nő j. halad, bjval ruhája redőit emeli. 1 db.

)(TR P XI. COS II. j. n. nő, kopott. (157.) 1 db.

. . . . TR P XIII)(SALVTI AVG COS II. áldozó alak, j. n. jb. csésze (159. 1 darab.

)(TR P XIIII . . . . Mars, jb. lándzsa, b. paizson nyugszik. (160.) 2 db.

)(TR P XIIII COS II; Mars j. n., jb. lándzsa, bb. paizs. 1 db.

)(CONCORDIA AVG TR P XV., szekrényen COS III. ülő Concordia, jobbjában csésze, bval támaszkodik (161.) 2 db.

IMP M. AVR ANTONINVS AVG, koszorútlan fő,)(PROV DEOR TR P XVI COS III. álló Providentia, j. n. jb. golyó, bban bségsz. (162.) 1 db

)(PM TR P XVII IMP . . . jobbra haladó Victoria 1. db.

ANTONINVS AVG ARM PARTHICVS)(PM TR P XVIII IMP II COS III, b. néző Mars, jb. lándzsa, bját paizsra támasztja. (164.) 1 db.

ANTONINVS . VG ARMENIACVS, babérkoszorús fő,)(PM TR P XVIII IMP II COS III, Mars mint előbb. 1 db.

U. a. TR P XIX. . . u. a. 1 db.)(Jupiter jban villám, bb. lándzsa. 1 db.

M. ANTONINVS AVG ARM PARTH MAX)(TR P XXI IMP IIII COS III, j. néző Pax, jb. csemete, bban bsgsz. alatta PAX (166.) 1 db.

U. a. Aequitas j. n. 2 db.

U. a. Annona j. n. 1 db.

M ANTONINVS AVG TR P XXIII)(LIBERAL . . . . V COS III; j. n. nő, jban csemete, bb? (169.) 1 db

M ANTONINVS AVG TR P XXIIII)(COS III, Fortuna kormánnyal jb., bb. bőségszarv (170.) 2 db.

U. a. TR P XXVI)(IMP VI COS III, Pallas nicephora ül, j. n. (172) 1 db.

U. a. ülő alak, Salus? j. n. jb. csészét tart, 1 db.

U. a. Minerva nicephora ülve, j. n. 1 db.

U. a. Victoria ülve j. n. jb. koszorút tart. 1 db.

. . . . TR P XXVII.)(IMP VI COS III, Victoria b. halad, jb. koszorú, bb. tropaeum. (173.) 1 db.

M ANTONINVS AVG TR P XXVIII babérkoszorús szakállas arcz, b. n.)(FELIC AVG IMP VI COS III, j. tekintő férfi, bban jogar. (174.) 1 db.

)(IMP VI COS III; Germania búsul a tropaeum alatt. 1 db.

M. ANT AVG GERM SARM)(TR P XXX IMP VIII COS III. Mars trophaeophorus. (176.) 1 db.

DIVVS M ANTONINVS PIVS)(CONSECRATIO, sas. 1 db.

XII. *FAVSTINA AVGVSTA* (junior), hullámzó haj, gyöngyfűzérrel, a tekercs hátul van alkalmazva.

)(AVGVST. PII FIL; j. n. női alak, jb. alma, bval ruháját tartja. Venus Victrix. 1 db.

)(FECVNDITAS, b. n. jb. ldzs. bján csecsemő. 2 db.

)(FECVND AVGVSTAE, két csecsemő karjain, kettő jobbra, balra. 2 db.

)(HILARITAS, j. n. jb. pálma, bb. bsgsz. 2 db.

)(IVNO, j. n. jb. csésze, bb. lándzsa, j. lábánál páva. 1 db.

)(IVNONI REGINAE, u. a. 1 db.

)(SALVS, j. n. ülő Hygieia, sz. alakban. 1 db.

)(VENVS FELIX, j. n. ül. jbján alakocska, bb. ferde ldzs. 1 db.

FAVSTINA AVGVS TA AVG PII F, haja hátul csomóba tekerve,)(PVDICITIA, j. n. előtte oltár, jb. csésze 1 db.

FAVSTINA AVG FIL)(CONCORDIA, j. n. ül, b. kezénél bsgsz. 1 db.

U. a FAVSTINAE . . . . .)(VENVS j. n. jb. alma. 1 db.

XIII. *L. AVRELIVS VERVS.*

IMP L AVR VERVS AVG, babér nélküli fő)(PROV DEOR TR P COS II Providentia, jb. golyó, bb. bsgsz. (161 év.) 2 db.

U. a. . . . TR P II. COS II, álló Providentia. (162.) 1 db.

L VERVS AVG ARMENIACVS)(TR P IIII, IMP II COS II. Mars j. n., jban lándzsa, bja paizson nyugszik. (164.) 1 db.

L VERVS AVG ARM PARTH MAX)(TR P VI IMP IIII COS II; Victoria balra fordítva, fára paizsot akaszt, melyen VIC PAR olvasható. (166.) 1 db.

DIVVS VERVS, babérkoszorú nélkül, fodros haj és szakáll)(CONSECRATIO, három emeletes máglya. 1 db.

XIV. *ANNIA LVCILLA.*

LVCILLA AVGVSTA; igen díszes fejkötővel)(PVDICITIA j. n. fátyolozott ülő nő. 1 db.

LVCILLAE AVG ANTONINI AVG F)(VESTA, j. n. előtte oltár, jb. lámpás bb. palladium. 1 db.

XV. *COMMODVS.*

M COMMODVS ANTONINVS AVG.)(TR P VI IMP IIII COS III, j. n. nő, jban botot tart egy golyó fölött, bban lándzsanyelet. (181.) 1 db.

M COMMODVS ANTON AVG PIVS)(TR P VIII IMP VI COS IIII PP, Pallas b. halad, jban kelevész, bján paizs (183. Kr. u.) 1 db.

COMM ANT FEL AVG BRITT.)(PM TR P VIIII IM(PVI) . . COS IIII PP, a szelvényben ROM; Roma nicephora ülve jobbra néz. (184.) 1 db.

U. a. IMP VII, Roma nicephora, j. n. bb. fordított lándzsa. 1 db.

. . . . TR P XI IMP . . . . COS V PP, a szelvényben LIB AVG VI, a császár dobogón curulis széken ülve j. n. előtte áll a liberalitas sesserával, előtte és mögötte egy-egy ember. (186.) 1 db.

U. a.)(PIETATI SENATVS, a császár és tanácsos kezet fognak. 1 db.

U. a. hosszú ruhás alak mindkét kezében katonai jelv. 1 db.

U. a. PACI ÆTERNAE, a szelvényben CVPP, ülő Pax. 1 db.

U. a. Roma Nicephora j. n. jb. lándzsa. 1 db.

. . . . TR P XII IMP VIII COS V PP)(j. n. nő, jb? bban tiszta lándzsa (187.) 1 db. Roma Nicephora. 1 db.

U. a. VIRTVS AVG PM TR P XII . . . . Mars Nicephorus j. n. bb. lándzsa 1 darab.

U. a. HILAR AVG . . . . Hilaritas j. n. jb. csemetét bb. fát tart. 1 db.

. . . . TR P XIII IMP VIII COS V PP, j. n. Aequitas. (188.) 2 db.

M COMM ANT P FEL AVG BRIT PP)(MART PAC . . . . (PM TR P XIIII COS V PP, meztelen Mars j. n. bban lándzsa (189.) 1 db.

)(LIB AVG PM TR P XV COS VI, Liberalitas j. n. (190.) 1 db.

U. a. APOL MONET . . . a lapon COS VI; a meztelen Apollo jját fejére teszi b. n. balkarja oszlopon nyugszik. 1 db.

. .)(FIDEI COH PM CR P XVI COS VI, Fides j. n. jb. jogar, bb. katon. jelv. (191.) 1 db.

(L AEL) AVREL COM M AVG P FEL)(PROVIDENTIAE AVG; Afrika és Hercules Imperator kezet fognak. 1 db.

)(j. n. nő, jobbj. csésze, bban tiszta lándzsa. 1 db.

)(FIDEI COHORTIVM AVG, Fides bb. katonai jelv. 1 db.

)(PM TR P XVII IMP VIII COS VII PP. Victoria j. halad, jban koszorú, alatta *, bb. pálmaág. (192.) 1 db.

U. a. LIB AVG . . . .; j. n. Libertas, jban szabadság sapka, alatta *, bb. lándzsa. 1 darab.

U. a. jobbra haladó Victoria, jobbja alatt *. 1 db.

U. a. j. néző nő, jb. fordított lándzsa, bban bsgsz. előtte s mögötte *. 2 db.

U. a. COS VIII PP; Libertas jbra néz. 1 db.

XVI. *CRISPINA AVGVSTA*, b. n. font hajzat;)(CONCORDIA; b. n. jb. csésze, bb. bségsz. 1 db.

)(DIS GENITALIBVS, égő oltár. 1 db.

)(VENVS, j. n. h. ruhás nő, j. b. golyó. 1 db.

XVII. *HELVIVS PERTINAX.*

IMP CAES HELV PERTIN AVG koszorús fő)(AEQVIT AVG TR P COS . . j. n. jb. mérleg, bb. bsgsz. (193. Kr. u.) 1 db.

XVIII. *DIDIVS IVLIANVS.*

IMP CAES M DID IVLIAN AVG; bb. koszorús b. n fő.)(. . TR P COS j. n. nő, jb. kormány, bb. bsgszarv (Fortuna). (193—194.) 1 db.

XIX. *CLODIVS ALBINVS.*

* D CLODIVS . . . . CAES;)(PROVID AVG COS; j. n. jb. lefelé tartott bot, bb. lándzsa; j. lábánál golyó. (193. Kr. u.) 1 db.

* D CLOD SEPT . . . . CAES; koszorú nélküli fej;)(ROM(AE AET)ERNAE, Roma Nicephora ül, jbra néz, bb. fordított lándzsa, székéhez paizs támasztva (193.) 1 db.

D CLOD SEPT . . . .)(MINER PACIF. COS II. j. n. jb. olajág, bb. lándzsa, b. lábánál paizs. (194.) 2 db.

XX. *SEPTIMIVS SEVERVS.*

IMP C AEL SEP SEV PERT AVG;)(LEG I vagy III) ITAL a szelvényben TR P COS. 1 db.

)(LEG XIIII . . GEM M V., a szelvényben TR P COS, római sas, két kat. jelv. közt. 2 db.

)(FORTVN . . . REDVCI, Fortuna j. n. sz. jelvény. 10 db.

)(LIBERAL AVG, j. n. jb. tessera, bb. bsgsz. 1 db.

BONA SPES, hosszú ruhában halad, jb. csemete. 4 db.

BONI EVENTVS, j. n. nő, jobbjában kosár gyümölcscsel, baljb. kalász. 4 db.

LIBERAL AVG, sz. jelv. 5 db.

MONETA AVG, j. n. jb. mérleg, bb. bsgsz. 2 db.

S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI, Imp. lóháton. 1 db.

VICTOR AVG, Vict. b. h. tropaeummal. 1 db. pálmaággal. 2 db.

U. a. oszlopon álló paizsra írja AVG, bb. pálmaág. 1 db.

L. SEPT SEV PERT AVG IMP II)(FORT RDEVC (sic?) Fortuna j. n. jb. bőségsz. bb. lándzsa. (194. Kr. ut.) 1 db.

U. a. VICTO(R)AVG; Victoria b. halad, jban koszorú, bb. olajág. 1 db.

U. a.)(PM TR P II. COS II PP. jobbra ülő Roma Nicephora. 4 db.

U. a.)(Apollo jb. koszorú, bb. lyra. 1 db.

U. a.)(Jupiter Nicephorus ül. 2 db.

L. SEPT SEV PERT AVG IMP III)(PACI AVGVSTI, Pax j. n. ül, jb. olajág, bb. bsgsz. (194.) 1 db.

)(LIBERO PATRI, Bacchus j. n. jban csésze, bb. thyrsus, l. lábánál tigris. 1 darab.

. . . IMP IIII; APOLLINI AVGVSTO, Apollo nő ruhában j. n. jb. koszorú, bb. lyra. 8 db.

)(MARS PATER, balra haladó Mars trophaeophorus. 5 db.

)(PACI AVGVSTI. 4 db.

)(TR P III. COS II, női alak, lábánál golyó, jb. pálcza, bb. bsgsz. 1 db.

U. a. Minerva j. n. jb. ferde lándzsa, bb. kerek paizs. 1 db.

IMP V. TR P III. COS II. Minerva j. n. jb. lándzsa, bb. kerek paizs. 3 db.

U. a. Mars trophaeophorus. 2 db.

U. a. tropaeum, alatta két rab. 3 db.

U. a. ARAB ADIAB. haladó Victoria jb. koszorú, bb. pálmaág. 6 db.

IMP VII.)(ARAB ADIAB COS II PP. Victoria jobbra halad, jb. koszorú, bb. tropaeum. (195.) 6 db.

U. a. j. n. hosszú ruhás sisakos alak, Minerva, jb. lefelé tartott lándzsa, bb. kerek paizs. 10 db.

U. a. Fortuna, j. n. jb. kormány, bb. bsgsz. 3 db.

U. a. Mars trophaeophorus. 1 db.

TR P III COS II PP; j. h. Victoria 1 db.

IMP VIII;)(ADVENTVI AVG FELICISSIMO, b. nyargaló császár(196.) 3 db.

U. a. CERER FRVGIF, jban kalászok, bb. lándzsanyél. 1 db.

)(PM TR P IIII COS II PP; j. n. ülő nő, jb. ág, bb. ferdén tartott hosszú jogar. 3 darab.

)(SECVRITAS PVBLICA; jobbjában golyót tart, bjával a székre támaszkodik. 9 db.

)(Victoria jobbra halad, jb. koszorú, bb. tropaeum. 3 db.

)(j. n. Minerva, jb. ferde lándzsa, bb. paizs. 2 db.

)(VOTA PVBLICA, oltár előtt áldozó Imp. 6 db.

)(ülő Pax. 5 db.

)(HERCVLI DEFENS, meztelen Hercules b. n. jval furkóra támaszkodik, bb. ív. 2 darab.

)((FORTVNAE) REDVCI, ülő Fortuna j. n. jb. kormány, bjával támaszkodik 1 darab.

)(INDVLGENTIA AVG, j. n. ül, jb. csésze, bb. lándzsa. 2 db.

)(PROFECTIO AVG; lóháton b. h. jb. ferde lándzsa. 1 db.

)(PROVIDENTIA AVG, j. n. jban lefelé tartott pálcza, lábánál golyó, bban lándzsa. 8 db.

)(PM TR P V COS II PP; j. n. Genius áldoz. 3 db.

)(j. n. ülő Pax. 4 db.

)(j. n. ostoros nap. 5 db.

)(j. n. női alak, bban bsgszarv. 1 db.

)(j. n. Fortuna, jb. kormány, bb. bsgsz. 9 db.

)(j. n. áldozó alak, jb. csésze, bb. kalászok. 6 db.

IMP VIIII)(FORTVNAE REDVCI, j. n. ül, jb. korm. bb. bsgsz. (196. Kr. u.) 1 darab.

)(LIBERO PATRI, meztelen Bacchus, j. n. jobbját fejére teszi, bb. thyrsus, j. lábánál tigris. 5 db.

IMP X TR P V)(CONCORDIÆ MILITVM; Concordia mind a két kezével katonai jelvényt tart. 1 db.

)(MARTI VICTORI, jbja paizson, bb. lándzsa. 1 db.

)(MARTI PACIFERO, j. n. jb. csemete, j. alatt golyó. bb. lándzsa. 8 db.

)(PACI AETERNAE, Pax ülve, j. n. jban olajág, bban jogar. 10 db.

IMP X TR P VI ANNONAE AVGG, j. n. jb. kalászok, bb. bsgsz. 1 db.

U. a. j. lába alatt hajóorr. 2 db.

)(VICTORIA AVGG. haladó Victoria. 9 db.

)(álló nap ostorral. 2 db.

TR P VIII. j. repülő Victoria, kezeiben szalagot tart, j. oldalon keze alatt paizs áll talajon. (200.) 7 db.

IMP XI. AEQVITAS AVGG, j. n. jobbjában mérleg, bb. bsgsz. (199.) 1 db.

ANNONAE AVGG. j. n. nő jb. kalászok, lába mérőn, bb. bsgsz. 3 db.

)(IOVI CON SE RVATORI, j. n. ülő Jupiter Nicephorus, bb. lándzsa 4 db.
)(IVSTITIA, j. n. ül, jban csésze, bb. lándzsanyél. 1 db.
)(MARTI VICTORI, b. n. j. paizson nyugszik, mellette térdelő rab, bjval ferdén tart lándzsát. 2 db.
)(MONETA AVGG, Moneta ülve, j. n. jb. mérleg, bb. bsgsz. 5 db.
)(SALVTI AVGG, j. n. ülő Hygieia. 4 db.
)(VICTORIA AVG; jobbra fordúlt Victoria egy oszlopra támasztott paizsra ír AVG szót, 1 db.
)(VICTORIAE AVGG FEL. j. haladó Victoria, kezeiben szalagot tart, előtte paizs egy talapzaton. 6 db.
)(VICT PAR TH ICAE, Victoria jobbra halad, jb. koszorú, bb. pálmaág, jobb lába előtt rab. 6 db.
)(VIRT AVGG, Roma Nicephora, j. n., b. paizs. 2 db.
)(RESTITVTOR VRBIS, Imperator tripos előtt áldoz sz. jelv. 7 db.
)(COS II. PP. haladó Victoria, jb. koszorú, bban pálmaág. 3 db.
)(COS III. PP. u. a. 2 db.
)(TR P VIIII; VICT PART MAX, j. haladó Victoria, jb. koszorú, bb. olajág. (201.) 5 db.
U. a. Két rab között tropaeum. 7 db.
)(TR P X. VOTA SVSCEPTA XX, három alak tripos előtt áldozva. (202.) 1 darab.
U. a. a fátyolozott császár j. n. és csészét tart a tripos fölött. 10 db.
U. a. Két rab közt tropaeum. 1 db.
)(TR P XI COS III, ülő j. n. Fortuna. (203.) 2 db.
)(INDVLGENTIA AVGG, szelvényben IN CARTH, Cybele ügető oroszlánon b. halad, jb. jogar, bb? 4 db.
)(PONTIF TR P XII COS III, j. n. karszékre támaszkodó nő (204.) 1 db.
)(. . . TR P XIII, Jupiter j. n jb. villám, bban lándzsa, j. lábánál sas (205.) 5 darab.
)(U. a. j. n. Mars Nicephorus, fordított lándzsával. 3 db.
)(U. a. Annona j. n. kalászokat tart égő oltár fölött, bb. bsgsz. 2 db.
)(TR P XIIII, Annona mint fentebb (206.) 2 db.
U. a. áldozó Genius, j. n. jb. csésze. 1 db.
U. a. Imperator lóháton, b. üget, lándzsáját előre irányozza. 1 db.
)(TR P XV; b. n. Afrika, lábánál oroszlán. (207.) 1 db.
U. a. b. fordúlt Victoria, mindkét kezével pálmafán paizsot tart. 5 db.
)(TR P XVI. Imperator lóháton j. n. (208.) 1 db.
U. a. áldozó alak, jb. csésze, bb. bszarv. 1 db.
U. a. Concordia ülve j. n. jb. csésze, bban jogar. 4 db.
U. a. j. haladó, balra néző Jupiter, jban villám, bb. lándzsa. 4 db.
U. a. LIBERALITAS AVG VI, Liberalitas j. n. jb. tessera, bb. bsgsz. 4 db.
)(TR P XVII; b. n. Jupiter, mellette két kis alak. (209.) 3 db.
)(b. n. Neptun, jobb lába golyón, bb. 3 águ jogar. 2 db.
)(Salus ülve, j. n. előtte a kígyó, bjával a karszékre támaszkodik. 4 db.
TR P XVIII. Salus mint fentebb. (210.) 1 db.
U. a. Jupiter, lábánál sas mint fen. 1 db.
U. a. Neptun, mint fentebb 2 db.
U. a. Salus ülve, j. n. szokott jelvények. 1 db.

U. a. Jupiter, j. n. jb. villám, bb. lándzsa, jb. lábánál kis alak. 1 db.
TR P XIX, meztelen Neptun? j. n., jobb lábát sziklára teszi. (211.) 1 db.
U. a. VICTORI IE (sic?) BRIT, Victoria b. halad, sz. jelvény. 1 db.
U. a. VICTORIAE BRITT, u. a. 1 db.
DIVO SEVERO PIO)(CONSECRATIO, kiterjesztett szárnyu sas golyón áll. 1 darab.

Év nélküli érmek:

AFRICA, b. n. nő, jobbját csípejére teszi, bjával felső ruháját tartja, b. lábánál oroszlán. 2 db.
U. a. földön, jb.? bban bsgsz. 1 db.
ANNONAE AVG. sz. jelv. 2 db.
)(FELICITAS AVGG. j. f. nő, jb. caduceus, bban bsgsz. 6 db.
)(FVNDATOR PACIS, j. forduló fátyolozott Imp. jb. olajág, bjával ruhája redőit tartja. 16 db.
GENIVS PR, félmeztelen férfi alak, áldoz, bban bsgsz. 1 db.
)(COS III LVDOS SÆCVL FECIT, j. Bacchus, b. o. Hercules. 1 db.
)(RESTITVTOR VRBIS, j. néző ülő Roma jb. a Palladium, bban lándzsa, b. oldalán paizs. 7 db.
VICT AVG COS II PP. sz. jelv. 3 db.
(VICTO)RIAE BRIT, j. hal. Victoria, jbval rabot tart, bb. olajág. 1 db.
XXI. *JVLIA DOMNA.*
JVLIA AVGVSTA, b. n. habos hajzatu fő,)(CERERI FRVGIF; Ceres ülve, j. n. jb. kalász, bb. lándzsa. 5 db.
)(CONCORDIA, j. n. ülő nő, jb. csésze, bb. bsgsz. 1 db.
)(DIANA LVCIFERA; j. n. két kezében fáklyát tart. 6 db.
)(FELICITAS; j. n. álló nő, jb. tessera? bb. lándzsa. 7 db.
)(FORTVNAE FELICI)(j. n. nő, jb. bsgsz. 3 db.
)(„ „ ülő j. n. Fortuna, jb. bsgsz. bb. kormány. 2 db.
)(„ „ „ „ előtte meztelen gyerkőcz. 4 db.
)(HILARITAS, jb. n. stólás nő, jb. pálma, bb. bsgsz. 4 db.
)(„ u. a. a pálma előtt kis gyerek. 2 db.
)(IVNO, j. n. jb. csésze, lábánál páva, bb. ldzsanyél. 3 db.
)(IVNO REGINA, u. a. 11 db.
)(LAETI TIA, j. n. jobbjában koszorú, bb. kormány. 4 db.
)(MATER DEVM, Cybele ül két oroszlán közt, j. n. jb. ág bb. jogar. 5 db.
)(PIETAS AVGG, fátyolos nő, j. n.; áldoz, előtte oltár. 5 db.
)(PIETAS PVBLICA, u. a. 9 db.
)(PVDICITIA, fátyolos nő ülve j. n. 9 db.
„ „ és bjában jogart tart. 2 db.
)(SAECVLI FELICITAS, balra fordult nő szoptat, b. lába hajóormon, jobb lábánál kormány. 7 db.
)(VENERI GENETRICI; j. n. jb. csésze, bb. lándzsa. 1 db.
)(VENVS FELIX, j. n. jb. alma, bval ruhája felső részét tartja. 5 db.
)(VESTAE SANCTAE, j. n. nő, jb. csésze, bb. lándzsa. 12 db.
JVLIA DO MNA AVG;)(FORTV . . REDVC, ülő j. n. nő, jban kormány, bb. bsgsz. 1 db.
)(VENERI VICTR, félmeztelenül b. n. jval pálmát tartván oszlopra könyököl, bb. golyó 3 db.

)(VEST A, j. n. ülő nő, jb. palladium, bb. keresztbe lándzsát tart. 1 db.

JVLIA PIA FELIX AVG. b. n. habos hajzatú fő;)(DIANA LVCIFERA, Diana j. n. áll; mindkét kezével fáklyát tart. 9 db.

)(MAT AVGG MAT SEN M PATR, j. n. jb. lefelé tartott ág, bb. lándzsanyél. 1 db.

)(U. a. ülő nő, j. n.; jb. lefelé tartott ág, jb. jogar. 2 db.

)(MATRI DEVM, j. n. Cybele, jban sarló, bjval oszlopra támaszkodik, jogar, jobb lábánál oroszlán? 1 db.

)(VESTA, j. n. jb. palladiumot tart, bb. lándzsa. 5 db.

)(U. a. ülve, j. n.; jb. sarló? mécs? bb. lándzsa. 2 db.

XXII. *MARCVS AVRELIVS ANTONINVS (CARACALLA.)*

IMPERII FELICITAS, álló Felicitas (197.) 3 db.

MARTI VLTORI, b. h. vállán tropaeum. 7 db.

PRINCIPI IVVENTVTIS, jb. jogar, tropaeumnál áll 12 db. kül. veretek.

SECVRITAS PERPETVA; Minerva jban paizs, bb. lándzsa. 4 db.

M AVR ANTON CAES PONTIF)(DESTINATO IMPERAT; középett ökörfej, mellette áldozó eszközök. (197.) 2 db.

ANTONINVS AVGVSTVS, b. n. babérkoszorús, szakállatlan arcz)(VICT AETERN; Victoria j. halad, az állványon álló paizsot szalaggal diszíti. (198.) 1 db.

)(MINER VI CTRIX, Minerva Nicephora j. n., bban lándzsa, b. oldalon tropaeum 5 darab.

)(FIDES P VBLICA, b. n. alak, jb. kalászok, bban emelt tál. 1 db.

)(SPES PVBLICA; j. lép, jb. csemete, bjával ruháját tartja. 1 darab.

)(MONETA AVGG, j. n. jb. mérleg, bb. bsgsz. 1 db.

)(PONT TR P II, Securitas ülve, b. n. előtte oltár, bb. jogart tart, jval a székre támaszkodik. (199. Kr. u.) 1 db.

)(PONTIF TR P III, Imperator j. n. jb. golyót, bb. fordított lándzsát tart. (200.) 5 db.

)(RECTOR ORBIS, a veret u. a. 3 db.

)(SECVRIT ORBIS, Securitas ülve, j. n. jban jogar, bval karszékre támaszk. 1 darab.

)(SEVERI P II AVG FIL; Imp. j. n. jb. Victoria, lábánál rab, bb. fordított lándzsa. 5 db.

P MAX TR P IIII COS, áldozó császár, jb. csésze. (801.) 2 db.

VICT PART MAX, j. felé szökő Vict. jb. koszorú. 6 db.

VOTA SVS CEPTA X, fátyolozott Imp. áldoz. 9 db.

)(PART MAX PON TR P V COS, két rab közti tropaeum. (202.) 2 db.

VOTA SVSC DEC PON TR P V; fátyolozott Imp. áldoz. 1 db.

)(PONTIF TR P VI COS, Virtus j. n. bb. lándzsa. (203.) 2 db.

INDVLGENTIA AVGG, sebesen futó oroszlán Cybelével, alatta IN CARTH. 3 darab.

. . TR P VIII COS II, Mars Pacifer, jb olajág, bban megfordított lándzsa, j. l. golyón áll. (205.) 4 db.

U. a. ülő Salus. 1 db.

U. a. LIBERALITAS AVGG. V; jb. tessera, bb. bsgsz. 1 db.

TR P VIIII COS II; Mars j. n. jobbja paizson nyugszik, bban lándzsa. (206.) 10 darab.

. . . PONTIF. . . . ., bra nyargaló Imper. lándzsáját döfésre tartja. 1 db.

TR P X COS II; curulison ülő Imp. bb. lándzsa, előtte oltár. (207.) 5 db.
U. a. b. haladó Imp. jb. fordított lándzsa, bb. jogar. 2 db.
U. a. b. n. Imp. kis Minervát tart, lábainál három rab. 2 db.
U. a. Mars trophaeophorus, b. hal. 6 db.
TR P XI. COS III; b. n. jb. haladó katona, jban lándzsa, bján paizs, (208.) 3 darab.
U. a. j. felé lóháton lépdelő Imp. a szelvényben PROF. . 1 db.
U. a. LIBERALITAS AVG VI; Liberalitas sz. jelvényekkel. 2 db.
VOTA SOLVT DEC COS III, j. n. Imp. áldoz. 1 db.
TR P XII. COS III. b. n. Mars jb. ford. ldzsa, bb. Palladium, b. lába golyón (209.) 3 db.
U. a. Concordia ülve, j. n. jb. csésze; bb. bsgsz. 2 db.
FELICITAS AVGG. j. n. nő, jb. tessera, bb. bsgsz. (201—209.) 3 db.
RECTOR ORBIS, j. n. Imper. jb. golyó, bb. fordít. ldzsa. 3 db.
SECVRIT IMPERII, curulison ül. 1 db.
VIRTVS AVGG, j. n. Virtus. 3 db.
TR P XIII. COS III; Mars Palladiummal. (201.) 2 db.
U. a. Concordia ülve. 4 db.
U. a. PONTIF, Imperator b. halad, jb. ldzs, bb. Palladium? 1 db.
)(PROVIDENTIAE DEORVM; j. n. Providentia, jb. lefelé tartott jogar, lábánál golyó, bb. hosszú ldzsnyél, fején tiara. 1 db.
)(INDVLG FECVNDAE; j. n. ülő nő, jobbj. kiterjeszti, bb. jogar. 5 db.
MARTI PACATORI, Mars jb. csemete, bb. ldzsa, lábánál paizs. 6 db.
MARTI PROPVGNATORI, j. h. tropaeumot visz. 6 db.
MONETA AVG, sz. jelv. 6db.
TR P XIIII COS III)(VICTORIAE BRIT, Victoria balra halad tropaeummal. (211.) 2 db.
LIBERALITAS AVG VI., Liberalitas sz. jelv. 1 db.
TR P XV. . . .)(Hercules pacifer. 4 db.
U. a. Jupiter Serapis. 6 db.
U. a. Salus ül, j. n. jban tartott csészéből, egy oltárra tekeredett kígyót itat. 3 darab.
U. a. LIBERALITAS AVG VII., Liberalitas sz. jelv. 2 db.
ANTONIVS PIVS FEL AVG:
)(TR P XVI COS IIII PP; j. n. Hercules, jb csemete, bb, furkós bot. (213. Kr. u.) 10 db.
U. a. j. n. hosszú ruhás alak, j. felemelve, bb. lándzsa. 1 db.
U. a. j. b. leeresztve. 1 db.
U. a. j. n. babérkoszorús nő, jb. szabadságsüveg, bb. hosszú jogar. 5 db.
U. a. Jupiter Serapis. 3 db.
PROFECTIO AVG. Imp. b. halad, mögötte katona viszi a jelv. 4 db.
U. a. mögötte két katona jelvénynyel. 5 db.
PM TR P XVII COS IIII PP; Imper, j. n. jb. csemete, bb. jogar. (214.) 2 db.
U. a. Jupiter sz. jelvényekkel, lábánál sas. 1 db.
U. a. ülő Apollo, jb. csemete, baljával lantjára támaszk. 4 db.
U. a. LIBERAL AVG VIIII, jb. tessera, bb. bsgsz. 3 db.
PM TR P XVIII COS IIII PP. j. n. Jupiter Serapis. (215.) 2 db.
U. a. nap, jobbját emeli, bb. golyó 2 db.

U. a. Imper. j. n. jb. lefelé kat. jelv. tart. 1 db.
U. a. Fides két kat. jelv. közt. 4 db.
U. a. j. n. hosszú ruhás alak, jb. csemete, bb. ldzsanyél. 3 db.
U. a. Apollo, j. n. jb. borostyánág, bval lyrára támaszk. 3 db.
U. a. Jupiter, b. n. jb. lefelé tart villámot, bb. ldzs. 3 db.
U. a. Imp. 4 kat. jelvény közt. 1 db.
. . TR P XIX. . . Jupiter Serapis, j. n. (216.) 2 db.
U. a. j. n. Jupiter jb villám, bb. ldnyél. 2 db.
. . . TR P XX. . . . .; sugaras nap, j. n. bb. ostor. 1 db.
U. a. Jupiter, j. n.; szok. jelv. 1 db.
U. a. Jupiter Serapis. 2 db.
U. a. j. n. ülő alak, bb. ldzs. 1 db.

Év nélküliek:

INDVLGENTIA AVGG. golyón ülő nő, j. n. jb. bsgszv. bb. ldzs. lábai alatt IN ITALIAM. 1 db.

MARTI PROPVGNATORI, Mars, j. h. jb. ldzs. b. vállán tropaeum. 1 db.

LIBERTAS AVG, j. n. nő, jb. szabadsági süveg, bb. lándzsa. (201—209.) 1 db.

SECVRITAS PVBLICA, j. n. félmeztelen alak; jb. golyó, bval székre támaszkodik. 1 db.

PROFECTIO AVG, Imp. b. halad, jb. kormánybot, háta mögött két katonai jelv. 5 db.

VENVS VICTRIX, j. n. jb. sisak, bb. jogar, lábainál rabok. 3 db.

U. a. trophaeophora. 1 db.

XXIII. *FVLVIA PLAVTILLA.*

PLAVTILLAE AVGVSTAE, balra n. fő,)(CONCORDIAE, j. n. ülő nő, jb. koszorú, bb. bsgsz. 3 db.

)(CONCORDIAE ÆTERNAE, az uralkodók kezet nyújtanak egymásnak. 3 db.

PLAVTILLA AVGVSTA, b. n. fő;)(CONCORDIA AVGG, j. n. álló nő, jb. patera, bb. hosszú jogar. 5 db.

)(CONCORDIA FELIX, mint (2). 2 db.

)(PIETAS AVGG, b. u. nő, jb. lándzsa, balkarján csecsemő 6 db. kül. veret.

)(PROPAGO IMPERI, mint (2). 1 db.

VENVS VICTRIX, j. n. Venus, jbját emeli, bjával paizsra támaszkodik, és abban olajágat tart, előtte Cupido. 6 db. kül. veret.

XXIV. *SEPTIMIVS GETA.*

P SEPTIMIVS GETA CAESAR)(FELICITA S TEMPOR; j. n. női alak. (198—204.) 2 db.

U. a. MARTI VICTORI, Mars trophaeophorus. 3 db.

U. a. NOBI L ITAS, b. n. Nobilitas, jb. jogar, bban kis alak. 11 db.

U. a. PIETAS, j. n. Pietas áldoz. 2 db.

U. a. PRINC IVVEN, és PRINC IV VENTVTIS, stb. j. n. jb. lefelé tartott jogar, bb. ldzs., háta mögött tropaeum 15 db.

U. a. SECVRIT IMPERII, Securitas, j. n. ül; jb. golyó. 11 db.

U. a. SEVERI PII AVG FIL., főpapi edények. 4 db.

U. a. SPES PVBLICA jobb felé lépdelő Spes. 3 db.

U. a. VICT AETERN, Victoria paizsot diszít gyöngyfüzérrel. 4 db.

CAESAR PONT. balra fordúlt ifjú arcz,)(CASTOR, j. forduló Castor, mögötte a ló. (205—207). 1 db.

FELICIT AS AVGG, j. n. Felicitas, jb. sistrum, bb. bsgsz. 3 db. külön veretek.

FELICITAS PVBLICA, u. a. 9 db.

MINERVA, j. n. Minerva, jval paizsot, bjával ldzs. tart. 1 db.

PONTIF. COS, j. n. Minerva. 9 db.

PROVID DEORVM, j. lépdelő Providentia, jb. lefelé tartott jogar, bb. ldzsa, j. lábánál földteke. 4 db.

VOTA PVBLICA, a fátyolozott Imperator jobbra fordúlva áldoz. 5 db.

)(PONTIF COS II; j. n. Imp. j. kezében földteke. (208.) 3 db.

)(PONTIF TR P II COS II, Genius áldoz. 2 db.

U. a. BRIT szakállos arcz babérkoszorúval, Imperator áldoz. 1 db.

TR P III COS II PP., Imp. j. n, jban jogar, bban golyó. (210.) 1 db.

U. a. VICTORIAE BRIT, balra repülő Victoria, jb. koszorú, baljában pálmaág. 1 db.

P. SEPT GETA PIVS AVG BRIT)(LIBERALITAS AVGV, álló Liberalitas; 2 darab.

XXV. MARCVS OPELIVS SEVERVS *MACRINVS.*

)(PM TR P II COS PP, j. n. nő, jb. kalászok, bb. bsgsz. (218.) 1 db.

)(U. a. ül, jb. golyó, bb. lefelé tartott jogar. 1 db.

)(PONTIF MAX . . . . álló, j. n. nő, jb. caduceus, bb bsgsz. 1 db.

)(U. a. j. n. Fides, két katonai jelv. 1 db.

)(U. a. Securitas, j. n. jb. jogar, bval oszlopra támaszkodik. 1 db.

Bizonytalan éviek:

)(AEQVITAS AVG, Aequitas, jb. n. jb. mérleg, bb. bsgsz. 1 db.

)(FELICITAS TEMPORVM; Felicitas, j. n. jb. kígyósbot, bb. bsgsz. 2 db.

)(U. a. bb. lándzsanyél. 1 db.

)(FIDES MILITVM, Fides négy. kat. jelv. 7 db. kül. veret.

)(IOVI CONSERVATORI, Jupiter j. n. jb. villám, bb. hosszú jogar. 3 db.

)(SALVS PVBLICA, ülő Salus, j. n. kigyót itat, 4 db. kül. veret.

)(SECVRITAS TEMPORVM, Securitas, j. n. jb. lándzsa, bval oszlopra támaszk. 1 db.

XXVI. M OPEL ANT *DIADVMENIANVS* CAES.

)(PRINC IVVENTVTIS, katonai öltözetben, j. n. jb. lefelé tartott bot, háta mögött 2 katonai jelvény. (217—218. Kr. u.) 1 db.

XXVII. M. AVRELIUS *ANTONINVS* (*ELAGABALUS*).

IMP ANTONINVS AVG. szakállatlan babérkoszorús fő.

)(ANNONA AVGVSTI, Annona j. n. jbval gabonát szór, előtte oltár. (218—219.) 1 db. u. a. oltár nélkül. 1 db.

)(BONVS EVENTVS, meztelen férfi j. n. paterával áldoz. 3 db.

)(FIDES MILITVM, b. n. kat. jelvényekkel kezeiben 11 db. u. a. három tropaeum. 4 db.

)(FIDES EXERCITVS, Fides ül két katona jelv. közt. 12 db.

)(FORTVNA R EDVX, Fortuna ülve, j. n. fején modius, jb. csésze, bb. bsgsz. ezalatt kerék 1 db.

FORTVNAE REDVCI, jb. korm., bb. bsgsz. 5 db.

)(HILARITAS AVG, j. n. jban csésze, bjában fa, lábainál egy-egy csecsemő. 5 darab.

)(IOVI CONSERVATORI, Jupiter j. n. szok. jelv. mellette kat. jelv. 5 db. u. a. két kat. jelv. 1 db.

LAETITIA PVBLICA, j. n. jb. koszorú, bb. korm. 2 db. u. a. egy darab, nagyobb modulus. 1 db.

LIBERTAS AVG, b. n. ülő nő, jban szabadságsapka, bb. ldzs. 10 db.

U. a. jbja. fölött *, bb. bsgszarv. 1 db.

U. a. jb. jogar, bal könyöke irányában * 16 db. — ülve jobbra néz. 2 db.

MARS VICTOR, Mars trophaeophorus b. halad. 6 db.

U. a. sugár koronás fejű császár nagyobb modulus 2.

PAX AVGVSTI, Pax j. halad, jbját emeli, bb. jogar. 6 db.

PONTIF MAX TR P, Roma Nicephora, j. n. 1 db.

PROVID DEORVM, j. n. félmeztelen alak, keresztbe vetett lábbal, lábainál golyó, oszlopra támaszk. bb. bsgsz. 2 db.

U. a. jb. golyót tart, egyenesen áll, oszlop nélkül. 1 db.

SALVS ANTONIM AVG; Salus szok. jelv. 4 db.

SALVS AVGVSTI, j. n. jb. csésze, lábánál oltár, melyről kígyó emelkedik, bját kormányra támasztja. 10. db.

SPEI PERPETVAE, j. haladó Spes, jb. csemete, bval a redőket tartja. 3 db.

TEMPORVM FELICITAS, j. n. jb. caduceus, bb. bsgsz. gyümölcscsel. 10 db.

VOTA PVBLICA, fátyolzott Imp. áldoz 1 db.

TR P II COS II PP.)(ülő Roma Nicephora, j. n. (219.) 7 db.

)(Nap j. n., bb. ostor. 3 db.

)(félmeztelen férfi, bal lábát jobbja elé veti, alatta golyó, bb. bsgsz. oszlopra támaszk. 5 db.

)(Fortuna, ülve j. n. jb. kormány, bb. bsgsz. 5 db

)(Pax jobbra lépdel, jb. olajág, bb. jogar. 3 db.

LIBERALITAS AVG II; j. n. jb. tessera, bb. bsgsz. 5 db.

U. a. jobb oldalon *, 1 db.

U. a. AVGVSTI II. 6 db.

)(PM TR P III COS III PP; Jupiter Nicephorus ül, jb. jogar. (220.) 2 db.

U. a. jobbra haladó nap; jobbját emeli, alatta *, bban ostor. 13 db.

U. a. bal lábánál *. 3 db.

VICTOR ANTONINI AVG, Victoria jobbra halad, jb. koszorú. 7 db.

)(TM TR P IIII COS III PP. két lándzsa közt áldozó Imp., a jban tartott csésze fölött * (221.) 23 db.

U. a. lándzsák nélkül, bb. pálmaág. 1 db.

)(j. haladó meztelen nap, b. ostor, j. oldalán *. 9 db.

)(U. a. Victoria két paizszsal, egyet diszít szalaggal, b. old. * 6 db.

)(U. a. egy paizszsal j. o. * 2 db.

)(Providentia, jb. bot, bb. bsgsz., j. lábánál golyó; b. o. *. 8 db.

U. a. * b. old. 5 db.

)(INVICTVS SACERDOS AVG, j. n. Imp. áldoz, a csésze fölött *, bban ág, 38 darab.

)(SACERDOS DEI SOLIS ELAGAB, b. forduló Imp. áldoz, az oltár fölött * 19 darab.

)(SVMMVS SACERDOS AVG, Imp. jobbra nézve áldoz, a csésze fölött *, bban ág. 30 db.

TR P V COS IIII, Imperator áldoz, jobbjával csészét tart fölötte *, bb. jogar. 8 darab.

Bizonytalan éviek:

ABVNDANTIA AVG; bsgszarvból pénzt önt, bal könyökénél *. 4 db.
U. a. j. n. kötényében élelmet hoz, j. old. *. 4 db.
U. a. b. old. *. 20 db.
CONSERVATOR AVG, nap j. halad, *, bban ostor. 2 db.
U. a. *, b. oldalon. 1 db.
FELICITAS AVG, j. n. jb. tálacska, bban bsgsz. 1 db.
LIBERALITAS AVG III. jb. old. alúl *. 3 db.
U. a. bal old. *. 4 db.
VICTORIA AVG, j. halad, jb. koszorúval. 3 db.
U. a. AIG (sic). 1 db.
U. a. j. lábánál paizs, b. könyökénél *. 14 db.
U. a. * jobb keze fölött. 14 db.

XXVIII. *JVLIA CORNELIA PAVLA* AVG; síma habos haj, füle mögött fonyott tekercscsel.
)(CONCORDIA, j. n. nő ül, j. kezében csésze, bval a karszékre támaszkodik. 12 db
)(VENVS GENETRIX; j. n. ülő nő, jb. alma, bja bal czombján nyugszik. 1 db.

XXIX. *JVLIA AQVILIA SEVERA* AUG; hajzata mint a Julia Paula-é.
)(CONCORDIA; Concordia jobbra néz, előtte oltár, jb. csésze, baljában kettős bsgszav. a csillag jobb keze fölött. 6 db.
)(U. a. a * bal kezénél. 5 db.

XXX. *JVLIA SOAEMIAS* AVG; b. n. fő, símára fésült haj, kis tekercscsel)(VENVS CELESTIS, j. n. jb. alma, baljában lándzsa, ezen oldalon alant * 26 db.
)(* a jobb oldalon. 2 db.
)(U. a j. n. ül; jb alma, bb. lándzsa, előtte kisded. 25 db.

XXXI. *JVLIA MAESA AVG;* egyszerűen lefésült haj, mely a fület eltakarja— hátul egyszerű csomóba kötve.
)(FECVNDITAS AVG. j. n. jval az előtte álló kisded felé nyúl, bb. bsgsz. 7 db.
)(J V N O, jbra n. jb. csésze, bb. hosszú jogar 4 db.
)(U. a jobb lábánál páva. 1 db.
)(PIE T AS AV G; j. n. előtte oltár mindkét kezét imádságra nyujtá. 6 db
)(PIETA S AVG, bjában acerra. 3 db.
)(U. a. bját testéhez tartja. 1 db.
)(PVDICITIA, j. n. nő; jbval a fátyolt tartja, bb. jogar. 54 db.
)(SAECVLI FELICITAS, j. n. nő, előtte oltár, jb. csésze, bban hosszú nyelű caduceus e mellett *, 24 db.
)(U. a. a * a jobb kéz fölött 10 db.
)(VENVS CAELESTIS. j. n. nő, jban golyó, bb. lándzsa. 2 db.

XXXII. *SEVERVS ALEXANDER*; bajusz, szakáll és koszorú nélküli arcz
)(PIETAS AVGVSTI, áldozati eszközök. 1 db.
)(PM TR P COS PP; Salus ülve (222 Kr. u.) 11 db.
U. a. j. n. Mars Pacifer. 21 db.
U. a. jobb lábánál *. 2 db.
U. a. Jupiter j. n. jb. villám, baljában lándzsanyél. 14 db.
U. a. Libertas, j. n. 10 db.
U. a. Fortuna; j. oldalon felül *. 2 db

LIBERALITAS AVG, szokott jelv. 13 db.
PM TR P II COS PP, Pax jb. olajág, bban lándzsa. (223.) 19 db.
)(Jupiter. 14 db.
)(Mars Pacifer. 14 db.
)(Salus. 17 db.
TR P III COS PP, Jupiter. (224.) 5 db.
)(Pax. 4 db.
)(Salus. 5 db.
)(Imperator golyót tart, bb. lándzsanyél. 4 db.
)(Mars Pacifer. 6 db.
TR P IIII COS PP; Imperator golyót tart. (225.) 4 darab.
)(Imp. áldoz. 3 db.
)(Mars tropaeophorus. 9 db.
TR P V. COS II PP; Imp. áldoz. (226.) 11 db.
)(Mars trophaeophorus. 8 db.
LIBERALITAS AVG III, sz. jelv. 1 db.
)(TR P VI COS II PP; Pax j. h. jb. olajág, bb. jogar. (227. Kr. u.) 26 db.
)(Mars trophaeophorus b. halad. 7 db.
)(áldozó Imperator, b. n. 20 db.
)(Annona, j. n. jb. mérleg, bban bőségszarv. 27 db.
)(PM TR P VII COS II PP; Mars trophaeophorus b. h. (228 Kr. u.) 5 db.
Mars bját paizsra támasztja. 10 db.
)(Pax, j. hal., jb. olajág, bb. jogar. 3 db.
)(áldozó Imp. j. n. 2 db.
)(AEquitas. 2 db.
)(LIBERALITAS AVG IIII. 5 db.
)(U. a. COS III, j. n. nap, bb. golyó. 2 db.
TR P. VIII. COS III PP; Mars pacifer. (229 Kr. ut.) 11 db.
)(Mars trophaeophorus, lándzsával, b. halad. 3 db.
)(Marsnak jobbjában lándzsa, bja paizson nyugszik. 2 db.
)(álló j. n. Libertas. 2 db.
)(TR P VIIII COS III, PP; b. h. Imp. jban kelevész, bb. golyó. (230 K. u.) 3 darab.
)(nap, j. n. jbja emelve, bb. golyó. 3 db.
)(U. a. bb. ostor. 4 darab.
)(Victoria jbjával paizsra írja VOT X. 8 db.
TR P X. COS III; j. n. Mars, jb. paizs, bban lándzsa. (231. Kr. u.) 2 db.
)(nap jobbját kinyújtja, bjb. golyó. 3 db.
TR P XI COS III PP; j. haladó nap. (232.) 2 db.
)(U. a. bb. golyó. 1. db.
)(U. a. golyó nélkül. 1 db.
TR P XIII COS III, j hal. nap, bb. ostor. (234.) 5 db.
)(Mars pacifer. 1 db.

Bizonytalan éviek:

)(ABVNDAN TIA AVG, bőségszarvból kincset önt. 10 db.
)(AEQVITAS AVG, jb. mérleg bsgsz. j. n. 32 db.
)(ANNONA AVG, j. n. jb. kalászok, lábánál mérő, bját horgonyra támasztja. 1 darab.

U. a. lába alatt hajó-orom, bb. bsgsz. 53 db.

U. a. b. n. jobban kormány, b. l. alatt hajó-orom, bb. modius. 12 darab, külön veretek.

CONCORDIA, ülő nő j. n. jb. csésze, bb. bsgsz. 3 darab.

)(FIDES MILITVM, ülve j. n. mind két kezében kat. jelv. 23 db.

FORTVNAE REDVCI, j. n. jb. korm , bb. bsgsz. 2 db.

)(JOVI CONSERVATORI, j. n. Jupiter, lábánál kis alak. 8 db.

U. a. b. n. bb. hegynélküli ldzs. 3 db.

)(IOVI PROPVGNATORI, b. n. jb. villám, bjára köpenye tekerve. 8 db.

„ „ bb. madár. 14 db.

)(IOVI STATORI; b. n. jb. lándzsanyél, bb. villám 4 db. külön veretek.

)(IOVI VLTORI, ülve j. n. jb. Viktoria, bb. egyszerű ládzs. 14 db.

)(LIBER TAS AVG, j. n. jban szabads. süveg, fölötte *, bb. lándzsanyél. 3 db.

U. a. bb. lándzsa. 1 db.

U. a. bb. jogar. 1 db.

)(MARS VLTOR, b. h. jb. kelevész, bb. paizs. 10 db.

)(MARTI VLTORI, b. h. jb. dárda, bb. tropaeum. 1 db.

MARTI PACIFERO, j. n. jb. olajág. bb. fordított ldzsa 6 db. kül. veret.

MONETA AVG, jb. kalászok, bb. bsgsz. 1 db.

PAX AETERNA AVG, j. n. jb. olajág, bb. egyszerű ldzsa. 8 d6. kül. ver.

PAX AVG. j. halad, bb. jogar. 25. db.

PERPETVITATI AVG; Securitas j. n. jb. golyó, bb. ldzsnyél 12 db. kül. ver.

PIETAS AVG, jbját kinyújtja, oltár előtt áll. 8 db.

PROVIDENTIA AVG, j. n. jb. kalász, lábánál mérő, bb. horgony. 18 db.

U. a. bb. bsgsz. 2 db.

U. a. jb. jogar, bb. ldzsnyél, lábánál golyó. 14 db.

U. a golyó nélkül; 1 db.

PROVIDENTIA DEORVM, lábánál golyó. 2 db.

SALVS PVBLICA)(szokott veret. b. old. * 2 db.

U. a. ülve, előtte oltárról emelkedő kigyó * nélkül. 11 db. kül. veretek.

SPES PVBLICA, j. h. jb. virág, bval ruháját emeli. 15 db.

VICTORIA AVG; b. h. j. koszorú, bb. olajág. 8 db.

U. a. j. halad. 9 db.

VIRTVS AVG. IMP. trophaeophorus b. h. jban kelevész. 14 db.

U. a. jban golyót tart bb. lándzsát, 3 db.

U. a. Virtus Pacifera ülve, j. n. jb. olajág, bjával forditott lándzsára tám. 12 db.

U. a. Virtus Nicephora j. n. bb, lándzsa, b. lábánál paizs 4 db.

U. a. Katona b. n. jb. lándzsanyél, bja a lábánál álló paizson nyugszik. 7 db.

XXXIII. *SALL. BARBIA ORBIANA AVG*, pártás fejkötővel.

)(CONCORDIA AVGG, j. n. ül, jban csésze, bb. kettős bőségszarv. 7 db.

XXXIV. *IVLIA MAMAEA.*

)(FECVND AVGVSTAE; j. n. ülő Fecunditas, jbját kinyújtja előtte álló kisded fölött bb. bszarv. 37 db.

)(FELICITAS PVBLICA, j. n. ül, jban kígyós bot, bb. bségsz. 5 db.

)(U. a. állva j. lábát a bal elé veti, jban kígyós bot, bval oszlopra támaszkodik. 12 darab.

IVNO AVGVSTAE, j. n. ül, jb. csemete, bban pólyás csecsemő. 9 db.

)(IVNO CONSERVATRIX, j. n. jb. csésze, bb. lándzsa, old. páva. 56 db.

)(PIETAS AVGVSTAE, Pietas áldoz. 1 db.
)(VENERI FELICI, Venus b. n. jb. jogar, bján csecsemőt tart. 4 db.
)(VENVS VICTRIX, b. n. jban sisak, lábánál paizs, bb. hosszú lándzsa. 11 db.
)(VESTA, b. n., jb. csésze, bb. ferdén jogart tart. 7 db.
)(U. a. jobbján Palladium? bban egyenes hosszú jogart tart. 46 db.
XXXV. *CAIVS IVLIVS VERVS MAXIMINVS.*
TR P PP; Imp. két katonai jelvény közt (235—236.) 6 db.
TR P II COS PP, u. a. (236.) 6 db.
TR P III COS PP, u. a. (237 Kr. u.) 3 db.
TR P IIII COS PP. (238.) Imperator áldoz. 6 db.

Bizonytalan évüek:

)(FIDES MILITVM, két katon. jelv. 12 db.
)(PAX AVGVSTI, Pax, jobbjb. olajág, bb. keresztbe tartott lándzsa. 15 db.
)(PROVIDENTIA AVG, j. n. jb. lefelé pálczát tart, bb. bségsz. lábánál golyó. 24 darab.
)(SALVS AVGVSTI; sz. kép. 9 db.
)(VICTORIA AVG, Victoria b. halad, jban koszorú, bb. lefelé botot tart. 9 db.
)(VICTORIA GERM, j. n. bban pálmaág, lábánál fogoly. 2 db.

XXXVI. *DIVA PAVLINA*; a fél fej a fül mögött fátyolzott, b. n., habos hajzattal)(CONSECRATIO, a balfelé repülő páva a császárnét ég felé ragadja, 1 db.

XXXVII. *MAXIMVS CAES GERM*; babérkoszorú nélküli fő, b. n.)(PRINC IVVENTVTIS; az Imperator j. n., katonai ruhában, hajadon fővel, jb. kezében lefelé pálczát tart, bb. keresztbe álló lándzsa, mögötte b. old. két kat. jelv. (235—236.) 1 db.

XXXVIII. DECIMVS CAELIVS *BALBINVS*; IMP C D CAEL BALBINUS AVG, b. néző babérkosz. fő;)(LIBERALITAS AVGVSTORVM, jbr. néző, álló nő, jb. essera, bb. bőségsz. (238. Kr. u.) 1 db.

)(PM TR P COS II PP, jb. néző Imperator tógában, jb. olajág, bb. lefelé tartott jogar. 1 db.

)(PROVIDENTIA DEORVM, jb. néző álló nő, jb. lefelé pálczát tart, lábánál golyó, bb. bsgszarva 2 db. kül. ver.

)(VICTORIA AVGG; jb. néző Victoria jb. koszorút, bb. olajágat tart. 1 db.

XXXIX. *MARCUS CLODIVS PV PIENVS MAXIMVS.*

IMP C M CLOD PVPIENVS AVG, bra néző babérkoszorús fő,)(CONCORDIA AVGG. ülő Ist. jobbra néz, jb. patera, bb. bsgsz. (238.) 8 db. többf. veret.

)(PAX PVBLICA, jb. néző ülő nő, jb. olajág, bb. jogar. 2 db. kül. veret.

)(P. M. TR. P COS II PP; álló, jbra néző Pax, jban kígyós bot, bjban dárda. 1 darab.

XL. *MARCVS ANTONINVS GORDIANVS.* III.

)(IOVI CONSERVATORI, j. n., Jupiter köpenyével a császárt védi. (238.) 2 darab.

PM TR P II COS PP, j. n. Jupiter a császárt védi. (239.) 1 db.
U. a. Imperator áldoz. 2 db.
U. a. Providentia földtekével. 1 db.
U. a. Fides kat. jelvénynyel. 1 db.
LIBERALITAS AVG II. Liberalitas tesserával. 1 db.
PM TR P III COS PP, j. nyargaló Imp. jbját emeli, bb. lándzsa. 2 db.
U. a. áldozó Imperator. 1 db.

PM TR P III COS II PP; Apollo csemetét tartva ül. (240.) 19 db.
)(b. h. férfi, jb. lándzsa, bb. teke. 4 db.
PM TR P IIII COS II PP, ülő Apollo, jb. csemete. (241.) 1 db.
PM TR P V COS II PP, u. a. alak. 1 db.
U. a. LIBERALITAS AVG III. Liberalitas tesserával és bsgszarvval. 2 db.

Bizonytalan évüek:

AEQVITAS AVG, j. n. AEquitas jban mérleg, bban bsgsz. 1 db.
AETERNITAS AVG, j. n. nap, felemelt j. b. ág. 1 db.
DIANA LVCIFERA, b. lépő Istennő, mindkét kezével fáklyát tart. 1 db.
FELICITAS TEMP, j. n. Fortuna kígyós bottal és bsgszarvval. 2 db.
FORTVNA REDVX, Fortuna ül, sz. jelv. 2 db.
IOVI STATORI, j. n. jban kormánybot, bban pálmaág. 3 db.
U. a. STATOR . . . . 4 db.
LAETITIA AVG N, j. n. jb. koszorú, bb. horgony. 4 db.
PAX AVGVSTI, j. n. jb. olajág, bban jogar. 1 db.
PIETAS AVGV, áldozó edények. 1 db.
U. a. Pietas j. n., mindkét kezét áldásra kiterjeszti. 3 db.
PROVIDENTIA AVG, jban földteke, bban jogar. 1 db.
PROVID AVG, jobbjában jogar, bban lándzsa. 2 db.
SALVS AVGVSTI, Hygieia kígyót itat. 9 db.
SECVRITAS PVBLICA, ül, jban jogar. 4 db.
U. a, AVGG, u. a. 1 db.
U. a. PERP, j. n. jbját fölemeli, bval oszlopra tám. 1 db.
VENVS VICTRIX, jb. alma, bjával paizsra támaszkodik, kezében hosszúnyelű ldzsát tart. 5 db.
VICTORIA AETERNA, j. n. jban ív, bban olajág. 1 db.
U. a. AVG, Victoria jb. koszorú, bb. ág. 1 db.
VIRTVS AVG, j. n. Mars, jb. paizsra tám. bb. lándzsa. 3 db.
VIRTVTI AVGVSTI, b. n. Hercules furkójára támaszkodik. 7 db.
XLI. *IMP M IVL PHILIPPVS AVG;* sugaras korona. (244—248.)
)(AEQVITAS AVGG; j. n. jb. mérleg, bb. bségsz. 1 db.
)(AETERNIT IMPER, a mezt. nap j. halad. 1 db.
)(ANNONA AVG; j. n. jb. kalászok, bb. bsgsz. j. lábánál modius. 1 db.
)(PAX AETERNA; j. halad, jb. csemete, bb. jogar. 1 db.

KIADATLAN MAGYAR ÉRMEK.

AZ ÁRPÁDOK KORSZAKÁBÓL.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

ÉRDY JÁNOSTÓL.

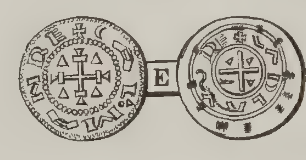
IV.

Kálmán (1095—1114) király.

† CALMAN RE. Szemcsés karimába s hasonló körbe zárt körirat; közepett egyenkarú mindünnen háromszög végű kajomkereszt, mindegyik szögletében szokottnál nagyobb háromszög.

)(† LADLAVS RE. Két csíkos kör között; közepett egyenkarú tompa vonalkereszt, szegleteiben háromszög és az előlapnak némely átvert sötét nyomai.

Többféle változatban fordúl elé:

1. A fentebbi általános leiráshoz hasonló; de az előlapi CAL után háromszög és gömböcs, mint érmészjegy. Hátlapján az S betű fekszik és a kereszt harmadik szögletében egybekapcsolt fekmentes vonalka.

2. Az általános leiráshoz hasonló; de az előlapi vastagabb kajomkereszt második szegletében háromszög mellett holdka, mint érmészjegy. Dr. Stur Lipót gyűjt.

3. A fönnebi leiráshoz hasonló; de az előlapi kajomkereszt második szögletében háromszög mellett vonalka. Nemzeti Muzeum.

Az itt leirt Kálmán érmeinek ezen, minden érmecseitől egészen különböző legnagyobb nemét, azért adjuk a kiadatlanok sorában; mivel néhai Weszerle József *) érem-

*) † 1838. jul. 29.

tani részlapjain és ezek után egyebütt, alig van törött példányból annak kétharmad része kivésve s megismertetve.

Kálmán király érmecseinek e neme, mely mindkét lapra vert féllemez érmek (Halbbrakteaten) sorába tartozik, oly véseményü s veretü, mint sz. László királyéi; ez világosan mutatja, hogy Kálmán e legnagyobb példányainak veretése országlásának első éveire esik; mert ezek kiállítása után Kálmán érmelési rendszere egészen megváltozott, és annak többi érmecsei s ezen legnagyobb példányai, valamint az előbbi királyokéi között, véseményre veretve s csekélyebb súlyra nézve lényeges a különbség, nem csak azért; mivel nevére vert példányain Colomanus neve nem fordúl elő, hanem azokon Calman, Columbanus, Lubanus és Vdanu nevek olvashatók; de leginkább azért, mivel Kálmán alatt veszik kezdetöket az apró iratlan példányok, milyenek ezután századokon keresztűl verettek, és kétfélék: olyanok, melyeken névkörirat helyett egyszerü vonalkák tűnnek fel, és olyanok, melyek teljesen iratlanok, milyeneket egyedűl összehasonlítás által, a már máskor előadott szabályok szerint határozhatni meg. *)

E tapasztalati adatok után nem szenved kétséget, hogy Kálmán király érmelési rendszere nem hosszú idő alatt, nem fokonként fejlődött, hanem országlásának első éveiben egyszerre változott meg. Hol keressük ennek okát?

Kálmán király I. Rogér (1072—1101.) szicziliai grófnak Buzila nevű leányát 1097. évben vette el nőül, kivel Oliver és Rátold két testvér Apuliából költözött Magyarországba, kiknek nemzetségi czimere is ismeretes. **)

Nem valószínű-e, hogy e két testvérrel ötvösök is, kik akkoron bélyegmetszők és érmészek is voltak egyszersmind, jöttek ez egykor arany- és ezüstbányákról híres országba, kik Kálmán király, érmelési rendszerét megváltoztatták?

Szem előtt kell tartanunk Kálmán királynak francziaországi összeköttetéseit is, hol IV. Raimund tolosai (Toulouse) és sz. egyedi gróf Buzila nénjét bírta nőül, és így Kálmán királynak Gaufredus Malatera egykorú iró szerint, sógora volt, mint már máskor is említettük.

E francziaországi viszonyt fentartá azon körülmény, hogy sz. László király Somogyvárott, Somogyvármegyében monostort alapított a szent benedeki szerzetének, és Odilo a francziaországi sz. egyedi apát, 1091-ben, tekintélyes tanuk jelenlétében vette hatósága s kormánya alá a somogyvári monostort, ***) mely azóta a francziaországi sz. Egyed monostorától függött.

Odiló sokszor meglátogatá a hatósága alá tartozott és gondjára bízott somogyvári monostort, ki kétségkivül ismerte sz. László királyt e monostor alapítóját, még közelebbről kellett ismernie Kálmán királyt, kinek koronázása s trónra lépte után akkor tért vissza a Flávius völgyi monostorba, mikor II. Orbán (1088—1099) pápa sz. Egyeden tartózkodott, és a pápa 1096-ban megirta Kálmán királynak mindazon dícséreteket, melyeket Odilótól, tehetségeiről és tudományairól hallott: „Retulit enim, így ir a pápa, nobis venerabilis filius noster Odilo S. Egydii Abbas, strenuitatem tuam preter secularem, qua precellis industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam et quod potissimum iudiciariam condecet potestatem, sanctorum canonum pollere scientia.“ ***)

---

*) Athenaeum, 1842. 4. II. félév 5. sz. 35. l.

**) Tud. gyüjt. 1833. IV. 85. Ráthót hely most is van: Pest-, Vas- és Veszprém vármegyékben „De Rathold nomen et Praedicatum familiae. 1444. (Kovachich, Indices reales Historici in Decreta Comitialia. Budae, 1806. 8. I. 287.)

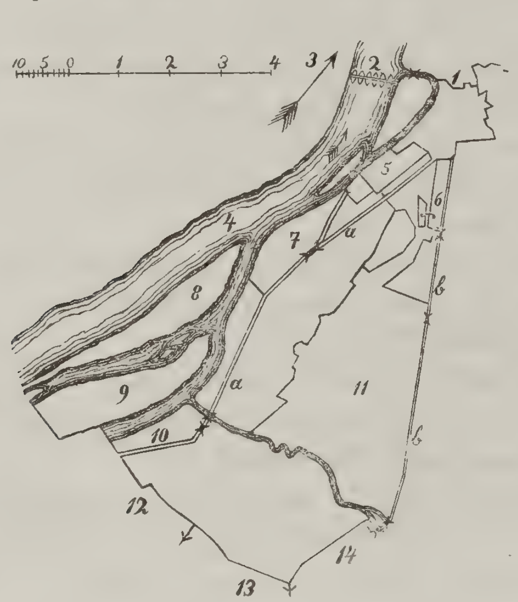
***) Cod. Dipl. I. 467.

Ide járul, hogy IV. Raimund tolosai és szent egyedi gróf maga is érmelt, ezüst érmei, melyeket veretett szent egyedi solidusok nevet viseltettek. *)

Oliver és Rátold két testvérrel Apuliából, vagy Odilo sz. egyedi apáttal Francziaországból jöttek-e azon érmészek, kik Kálmán király érmelési rendszerét rögtön megváltoztatták? Ki tudja biztos adatok hiányában bizonyosan megmondani.

V.

Legtöbb Árpád korszaki érmet találták Esztergam területén, hol 1858. évi sz. György nap tájban, férfiak és nők, gyermekek és leányok csoportokban tódultak, az ide kapcsolt helyrajzon látható Szent-Király nevű szántóföldekre, nyelvökön szólva, apró

1. Esztergom.
2. Hajóhíd.
3. Párkány.
4. Duna.
5. Szérűskertek.
6. Kertek.
7. Sz.-Király.
8. Nyáras-Sziget.
9. Körtvélyes-Sziget.
10. Zsidód.
11. Legelő.
12. Tháti határ.
13. Tokodi határ.
14. Doroghi határ.
aa. Pozsonyi út.
bb. Budai út.

A mértéken egy tizedes hüvelyk = 100°.

pénzt szedni, mely ott akkor nagy bőségben volt elhintve; szedtek is annyit össze, hogy a reggeli vásárokon kitett zöldség, burgonya, főzelék és más élelmi áruczikkek között, cseréptányérok voltak láthatók, telve Árpád korszaki apró érmekkel; kezdetben krajczárjával árulták darabját, e csekély ár azonban igen rövid ideig tartott; mert Egger pesti régiségkereskedő bizományosai azon voltak, hogy ez olcsó apró érmeket mind bevásárolják; a mint pedig ritkulni kezdtek és a földeken már nem igen találtak többé, tolongva házaltak, 10—40 krajczárjával fizették ez apró érmek darabját és a példányokat mind egybegyűjtötték.

Midőn 1858. évi junius 13-kától nehány napig Esztergomban tartózkodám; Singer Jankesz izraelita, a pesti Egger bizományosa jött hozzám, ki a szent-királyi leleményből 400 darab apró érmet hozott magával eladás végett, melyekért 200 ftot kivánt, és mivel válogatott egyes példányokat nem volt hajlandó eladni, kedvem volt mind megvenni; de az e részben szerzett tapasztalataim után, jobbnak véltem az alkuval egészen felhagyni.

Kimentünk dr. Stur Lipót barátommal, ki ott helyben lakik, a Szent-Király földekre, a rendkívüli tünemény helyszínét látni; a Dunaparton nepomuki sz. János kőszobra van fölállítva; ott várakoztak ránk az oda rendelt Gerendás János és Petrovics Imre csőszök; ide közel, mint látszik, római őrhely düledékei hevernek, milyenek a Duna-

*) Ménard, Histoire Civil. Eccl. et Litt. de la Ville de Nismes, a Paris, 1750. 4. I. 175. Histoire génerale de Languédoc à Paris, 1733. f. T. II. L. XIV. p. 179. L. XV. p. 284. Preuv. CCCXV. 341. Note XLV. c. 631.

partjain sok helyütt láthatók. A Nyáras szigeten alúl, Szent-Király irányában Duna malmok vannak bekötve s az itteni molnárok régóta találnak és szednek apró érmeket Sz. Jánostól Nyáras-Szigetig. Szent-Királyon nagy domb emelkedik, ezt templom romnak mondják, ettől nem messze nyugatnak, Ujváry Mihály földén, beomlott kút helyét mutatták, melyben mint a csőszök regélték, harangok és templom-edények vannak betemetve.

Esztergomban volt a keresztúrak, vagy János vitézek főkonventje, melynek czíme 1254. évi okiratban így fordúl elő: „Conventus Cruciferorum Domus hospitalis Sancti regi Stephani de Strigonio.“ Mi könnyű első tekintetre e Szent-Király konvetjét, Szent Király földjét és templom düledékeit kapcsolatba hozni egymással. Igen, de az esztergomi keresztesek Szent-Királytól czímzett konventje III. Béla alatt 1194-ben már állott ugyan; de az, Kálmán király koráig föl nem vihető, Szent-Királyon pedig, mint tapasztaltuk, legtöbb apró érem Kálmántól (1095—1114) találtaték, és ettől szakadatlan sorozatban II. Endre (1205—1235) királyig bezárólag. És így Szent-Király eseményei az ottani levéltárakban és egyházi látogatásokban volnának nyomozandók és tisztába hozandók.

Ugyanazon (1858) évi jul. 25-kén azt jelenték, hogy Szent-Királyon Macskásy földén, nagy téglákból kirakott és vörös márványlappal födött sírt ástak föl, melyről csak annyi jutott tudomásra, hogy abban csontváz feküdt, a koponyát, közepén kivölgyelt és füsttel bevont fehér darázskő födé, ekkor ott több sírnak is akadtak nyomára.

Mennyi apró érem került fölszínre 1858. évben az ily érmek bőségéről akkor elhíresűlt Szent-Királyról? Azt nem könnyű megmondani. Ki tudja, mennyit vittek, vagy küldöttek Raab ötvös, Singer Jankesz és más Egger bizományosai ennek pesti irodájába? Vagy mennyit adtak el más jobb fizetőknek? Hány bár hol talált apró érmet szedtek elő s bocsátottak áruba azon ráfogással, hogy azok mind a híres Szent-Királyról kerűltek. Friest izraelita is sokat hozott Pestre, a m. n. Muzeumot is megkínálta jó rakással; de már akkor 5 ftra tartá darabját, és ez intézet régiségosztályának bővítésére nincs költség.

E szent-királyi lelemény azért nagyérdekű; mert sok azelőtt ismeretlen Árpád korszaki érempéldányt hozott napfényre, a már ismert példányok több változatait mutatta föl és azokat, melyekből azelőtt csak egyetlen példány létezett többítette.

Kár! hogy e nevezetes lelemény rendkívüli érdeke, mivel teljesen nem kerűlt szakértő kezébe csaknem elenyészett, annak nagyobb részét, mint láttuk, a haszonra élénken figyelmes nyerekedők kapkodták el, kik régiségeink ezen gyöngyeit nyervágyból szétdarabolva s másokkal vegyítve sokfelé bocsátották áruba; és így a szent-királyi leleményből itt csak nehány példányt adhatunk.

I.

Kálmán (1095—1114) királytól.

1. Előlapi körirat helyett, gyöngén szemcsészett karimába zárt keresztke, öt különféle helyzetű vonalka, egy gömböcs és négy háromszög a téren elszórva; közepett egyenkarú kereszt szögleteiben gömböcsök.

)(A külkarima hiányzik, közepett vonalkörben egyenkarú kereszt, ennek közepén gömböcs , szegleteiben háromszögek.

2. Szemcsés karimában különféle helyzetű hat vonalka, három gömböcs és szintannyi háromszög a téren elhintve; közepett egyenkarú kereszt, szögleteiben gömböcsök.

Kálmán király érmecseinek ezen legapróbb neme nem kiadatlan ugyan; de Szent-Királyon több ismeretlen változatban fordúlt elő. Kálmán, II. István, II. Béla, II. Gyéza, III. István III. Béla, Imre, s II. Endre királyok apróbb érmecseit alaptalanúl nevezik: fillér, félfillér, Obolos, Obolus, halber Obolus néven*), mert a magyar éremtan nem ismer obulust, fillért IV. Béla (1235—1270) király előtt, kinek BELE QVARTI előlapi köriratú s OBVLVS hátlapi föliratú érmecse nálunk ekkorig az első fillér, mely nem csak IV. Béla alatt, hanem ezután is az oklevelekben, pápai adószedők számadásaiban, érmelési rendeletekben és törvényekben gyakran fordúl elő.

II.

II. Béla (1131—1141) király.

Körirat hiányzik, a téren gyöngén vonalozott karimába zárt szemcsés egyenkarú kajomkereszt, szegleteiben gömböcsök, és négy gömböcs végű, kifelé konyúlt félkör, ezek öble egy-egy keresztkét foglal magában.

)(Vonal külkarimában és hasonló körben egyenkarú kereszt, szegleteiben háromszögek

E példány azért nevezetes; mert csegely, milyen még nem tűnt fel az Árpádok korszakában.

Már máskor említettük, hogy a három, vagy több szögletű érmeket csegely néven nevezhetjük, melyek a német műnyelven Klippe néven hivatnak.

*) Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung des Leop. Welzl. Wien, 1845. 8. II. Bd. II. Ablh. S. 2—5. — Schoenvisner, Not. pag. 122.

JELENTÉS
A BÁNYAVÁROSOKBA TETT RÉGÉSZETI KIRÁNDULÁSRÓL.
HENSZLMANN IMRÉTŐL.

I.

Selmecz-Bánya.

Magyarország bányavárosai közt Selmecz a legelső helyet foglalja el, valamint régisége, úgy fontosságára nézve; tanusítják ezt egész tekintete, a történetére vonatkozó fönmaradt okmányok, végre korábbi jelentékeny életét világosan elötüntető emlék-maradékai. —

Selmecznek története két korszakra oszlik, melynek válaszhatárát a Tatárjárás képezi, a hagyomány egyik variatiója a régibb várost a mostanitól egészen különválasztván, egy szomszéd magasabb hegyre helyezi, és nem is híja Selmecznek, hanem Vanniának, e névtől származtatván a tót és magyar „bánya" szót, valamint Caesar egyéni neve átment a császár appellativum szóba. *)

Nem valószínűtlen, hogy már a rómaiak korában, sőt Pannoniába való érkeztöket is megelőzőleg a Quadok bányászattal foglalkoztak Selmecz táján, de vajjon azért városunk régibb Vannia nevét Vannius, quadkirály vagy herczeg nevétől, kell származtatnunk? Ennek elhatározására alig elegendők ezen ügyre vonatkozó történeti adataink. Egyébiránt ki e tekintetben tűzetesebb felvilágosítást kíván, keresheti ezt Kachelmann János „Geschichte der ungrischen Bergstaedte und ihrer Umgebung" czímű könyvében, melynek első, 1853-ban Selmeczen megjelent, füzete a város történetét tárgyalja a magyar honfoglalásáig, második, 1855-ben szinte Selmeczen nyomtatott, füzete pedig ugyanazt folytatja egészen a vegyes házakból származó királyoknak kormányozásáig. Sajnos, hogy szerző, a részvét hiánya miatt érdekes munkáját eddig nem folytatta, nem végezhette be.

---

*) Tacitus Annal. II. 63. „Barbari . . . Danubium ultra inter flumina Marum et Cusum locantur, dato rege Vannio gentis Quadorum." Régenten a Marus és Cusus folyamot a Marossal és Körössel fordították, újabban legalább az előbbire a Morva, March, folyóban ráismernek; az utóbbi folyó nincsen még bizonyosan meghatározva, de tudva van, hogy a Quadok tartománya a Tiszáig terjedett. Vannius e tartományban 21-től 51-ig Krisztus után uralkodott. 51-ben a rómaiak elűzték Tac. Ann. XII. 29. „Per idem tempus Vannius Suevis a Druso Caesare impositus, pellitur regno; prima imperii aetate clarus acceptusque popularibus; mox diuturnitate in superbiam mutans, et odio accolarum, simul domesticis discordiis superventus." A névtelen 37-ik fejezetében Selmecz *Bana* név alatt fordúl elő, azon öt tábor vagy vár (castra) közt, melyet Zuardua, Cadusas és Huba észak-nyugati hadjáratukban elfoglalták. Fejér III. 1. 205." . . . „Istud etiam non est praetereundum silentio, quod summam praedictae pecuniae, per tres anni vices, videlicet in festo Paschatis, sancti regis — — de redditibus, qui nobis in *Bana*" (Selmecz-Bánya juxta Fejér) „solent provenire, statuimus annuatim persolvendam? A. Ch. 1217. Andreas II. pro magistri pincern. dignitate, in gratiam Laurentii, secum in terram sacram profecturi resignata, Alexandro Comiti 300 marcas e proventibus fodinalibus addicit." Más okiratot, mely szerint a mostani Selmecz a Tatárjárás elött Bana-nak neveztetett l. alább hol sz. Miklós templomáról van szó. Kachelmann I. 16. l. „Ich aber wage zu behaupten, dass der aelteste, diplomatische Name der Stadt Schemnitz — „Vania" — wie er im XIII. Jdt. vor und nach dem Einfalle der Mongolen vorkommt, aus welchem das slavische *Baňa* und das magyarische *Bánya* entstanden, mit seiner römischen Endung, nur vom quadischen Könige *Vannius* herrühre" és 38. l. „weil eine Grube slavisch *gama, jama* heisst; u. wenn das noch im XIII. Jdt. gebraeuchliche Vania, wie jeder andere Name, seinen Grund haben muss, so vermag man denselben nirgends, als im quadischen Vannius aufzufinden, dessen Bergbauunternehmungen zwischen diesen hohen Gebirgen auch gegen feindliche Uiberfaelle ziemlich gesichert waren."

Régészeti tekintetben IV. Béla kormánya ideje, még pedig a Tatárjárás utáni korában, azon pont, melyen legelőször is biztosan megállapodhatunk; mert, elnézve a régibb város csaknem egészen szétmáló maradékaitól, e ponton találkozunk legelőször azon bányászati és városi rendezéssel, melyet a selmecziek maguk szabtak maguknak törvényül, német nyelven, és melyet Béla király csak megerősített. Valószínűleg ezen legrégibb ismert rendezés még régebben alapult, s az előbbit csak az utóbbinak bővítése és újra megállapításaként kell tekintenünk, mire alkalmat adhatott a régi városnak, a tatárok általi elpusztítása után, keletkező új városnak népesítése. E népesítés pedig leginkább Misnia tájából ide került szászok által lett eszközölve; mire a Sebnitz név is utal, melyet a misniai erdőnek egyik kis városkája és folyója épen úgy visel, mint viseli azt Selmecz város a fentebb érintett okmányban, hol német nyelven nem Schemnitz, hanem Sebnitznek *) vagy Schebnitznek iratik, s így csak későbben történt a *b*-nek felcserélése az *m*-mel, mely a philologiában oly gyakran fordúl elő.

A hagyomány kétféle; az egyik szerint az újabb város még a Tatárjárás előtt, a másik szerint csak ezen esemény után kezdett épülni mostani helyén.

A fentebb érintett okmány, melyet legpontosabban közöl Kachelmann 2-ik füzete végén, több tekintetben nevezetes: először is a legrégebbek egyike levén, melyben a magyar szabad királyi városok joga és kiváltsága lett megállapitva, másodszor a legrégibb mely a bányavárosok rendelkezési joga és szabadalmáról ád felvilágosítást.

Párhúzamosan jár ezen, a XIII-ik század második felének még megkezdete előtt kelt okmánynyal Selmecz városának két építészeti emléke, mely a XIII-ik század második felében keletkezett.

Az egyik az úgynevezett ó-várban létező sz. Mihály arkangyalnak szentelt temetői kápolna, a második a városban levő német templom legrégibb maradványa.

A *kápolna* régibb magánál a várnál, melyben jelenleg áll, tanusítja ezt nem csak stylje, de még inkább összeköttetésének módja a várnak falaival. Ha ez utóbbinak főkapuján bemegyünk, balra és igen közel e kapuhoz fél kerék apsis idomú és a Selmecz táján otthonos zöld porphyr terméskőből szerkezett építményt veszünk észre; ebbe a XVI-ik században renaissance stylű ablak illesztetett. Ezen ablak béllete dúsan van diszítve, hasonló ékesítést látunk az igen alacsony ellyptikai zárívén is, két kezdő pontján egy-egy delphin alak díszlik. De ily ablak semmiképen nem illik az ódon tekintetű épület eredeti részéhez, mert amaz a XVI-ik, ez a XIII-ik század maradványa. Bemenvén a kápolnába, a vár udvarára nyíló köríves ajtaján, itt korunkig folytatott számtalan újítást látunk, mikhez renaissance stylű későbbi gerinczezete is tartozik. Az újítások mindnyája egy mást segítette az eredeti épületet kivetkeztetni ódon alakjából, mi leginkább sikerült egy újabb téglafalnak, mely az egészet keresztül hasítván, a kápolna keletfelé kiterjedése iránt teljes kétségben hagy. De e kétséget eloszlatja az építmény alsó osztálya; mert a kápolna kettős: felső része az isteni tiszteletnek szolgált, míg alsó osztálya csont-tartalék (ossuarium, Karner, Beinhaus) volt. Jelenleg a vizsgálat csak úgy sikerül, ha hosszú lábtón leereszkedünk a földalatti üregbe; hol tökéletes kerekded kápolna-féle épületben állunk; közepén négy oldalú erős pillér emelkedik, s ennek, csak egyszerű lemez és kajácsból álló, vállkövéből megint nyolcz erős egyszerű heveder-ív száll fel a felső kápolna padozatának hordozása végett; e nyolcz heveder ívnek másik vége a körfalból kiszökő nyolcz gyámkövön nyugszik. Az egésznek tekintete oly zord és dísz nélküli tömörségű, hogy itt teljesített isteni tiszteletről szó nem lehet, hanem van szó alkápolnáról, melybe régenten szokás volt a kápolna környékén felásott sírok csontjait összegyűjteni és másod ízben eltemetni. Másrészt

---

*) A rajna vidékén szinte Sevnitz város névvel találkozunk.

ugyanezen alsó helyiség magyarázza a felsőnek hajdani alakját is, s ez nem volt egyéb, hasonló tökéletes körnél. Későbben, midőn a várat a kettős kápolna körül épitették, ide jutott e várnak egyik, a bemenetet védő bástya tornya, és ugyan e toronynak összekötése a kápolna falaival annyira nehezítette, kivált a felső kápolna felismerését, hogy a fentebb adott magyarázat legelőször is deríti fel a temetési kettős kápolnának minéműségét. Ezen épület keletkezését, alsó helyisége épitészeti tagjainak stylje után, a XIII-ik századba, még pedig azon korba helyezem, midőn a selmecziek, a Tatárjárás után, leszállottak a magasabban fekvő régebb városból, és a völgynek ezen emelkedettebb helyén új temetőhelyet rendeztek el.

Egy Bél által (IV. 628.) idézett okmány nyomán 1480-ban bizonyos Zygenpacher Mihály, selmeczi polgár, alapítványt tesz sz. Mihály kápolnája számára, minek nyomán Bél hiszi, hogy e kápolna sokkal későbben keletkezett mint a közelében álló sz. szűz temploma „sacellum S. Michaelis Archangeli, longapost templi exordia aetate, positum, tam demum intercidisse, cum parochialis aedis praerogativa, ex temporum quae inierant inimicitia, sensim exolevit.“ De a kápolna stylje sokkal ódonabb levén a temploménál, az előbbinek régibb keletkezte minden kétségen túl van; ellenben elhanyagolására nézve Bélnek igaza van; ez alkalmasint azon időben kezdődik, miben a templom erőddé lett átváltoztatva.

A mai német ajkú katholikus templomnak eredetére vonatkozólag Kachelmann 2-dik fejezete 140. 141 és 142-ik lapján a következőt olvassuk:

„Midőn a selmecziek régibb hegyi lakásukról leszállottak és új városukat a völgyben mindinkább kiterjesztették, a közel erdőben sz. Miklós püspök és martyrnak szentelt templomkát építettek.“ — „Nem sokára V. István után a selmecziek a Miklós kápolnához zárdát építettek, és mindkettejét, az esztergomi érsek és káptalan tudtával, Reynald mester, akkori plébánusok által átadattak a Domonkos rendbelieknek 1275-ben. Ezen adományozást későbben a király is megerősíti.“ Az átadási okiratot Bél Mátyás IV. 632. a következőkben adja: „Nos Halmannus, iudex, et duodecim jurati, universique cives *Banenses*, significamus omnibus, praesentes litteras inspicientibus, quod cum feria sexta, infra octavas Epiphaniarum, in ecclesia parochiali, in honorem videlicet B. Virginis de *Bana*, fratres de ordine Praedicatorum, quos frater *Petrus*, Prior Provincialis eorundem, ad hoc specialiter destinaverat, et capellam *S. Nicolai* de *Bana*, quam ex donatione bonae memoriae Domini *Stephani* (V) Regis, iure patronatus, et nostro iure aedificationis possidebamus, Magistro *Renaldo*, Plebano de eadem civitate, iure consecrationis, nominatae ecclesiae annexam restituentes; facta restitutione, in eodem loco, ad petitionem et instantiam nostram, et Fratrum Praedicatorum, ius quod in praefata Capella habebat, ablato almutio de capite, tradendo ad manus fratrum et dicendo: *Investio vos ex nunc Capella B. Nicolai, quam vobis dono et confero perpetuo possidendam.* Nos quoque, quid-quid in ea Capella iuris habebamus, sicuti prius, ita et nunc, donamus, dedimus et contulimus ipsis, consentientes et approbantes donationem et collationem Magistri Plebani supradicti. In cuius rei testimonium, duximus sigillum nostrum praesentibus apponendum. Datum in *Bana*, Anno Domini Millesimo Duentesimo, septuagesimo quinto.“ 1442-ben a templom leégett, és a domokosok elszegényedvén, a templomot és zárdát odahagyták, mit szinte Bél (635. l.) következő régi feljegyzés után tanusít: „Solch Closter haben die Brüder Ordinis Dominici, eine lange Zeit, mit alle seiner Zugehörung, inne gehabt, bis so lang dasselbe in Abnehmen ist kommen: haben auch die Aecker, Felder und Weingarten zum meisten Theil versetzet und verkaufft; Zu einzigen abgestorben, weggezogen, und zuletzt solch Closter gantz öde gelassen. „Mária királyné, már is Belgiumot lakván, az egyházat és zárdát újra felépítette 1532-ig s ide tette át sz. Erzsébet ispotályának lakosait. 1671-ben Lipót császár az építményeket

a jezsuitáknak ajándékozta, de az épületek csakhamar, 1680-ban, újra leégtek. A jezsuita-rend feloszlatása után a templom a piaristáké lett, s ezektől származott át a városra, melynek német ajkú lakosainak jelenleg szolgál egyházul.

Ezen régi domokos templom sokféleképen elferdítve jutott ránk, midőn ezt részint a jezsuiták, részint a piaristák, részint a város, újra és újra megváltoztatták és átépítették, azonban mindíg megtartván az eredeti falakat, és kivéve a keleti végét, kiterjedését is. E megmaradt falak után itélve, a templom mellékhajói eredetileg félkörű apsidiolokkal bírtak, melyeknek egyike, az északi, maiglan fenáll. Az északi apsidiol zöldelő porphyr faragott kőből igen rendesen van alkotva; talapzatát egyszerű kajácsos tag végzi; mi a félkörű alakkal együtt, nagy régiségre mutat. Keletfelé a szentély falán az északi apsidiol falszerkezetének folytatását látjuk, de itt már is a talapzat párkányzata dúsabb tagozást mutat; a hoszszentélynek végső észak-keleti támja szintén meg van, úgy az egykor három oldalú zárásnak ferde, északi, fala is; de ennek sarkán már hibázik a tám, s e tám helyén túl újabb a fal, valamint a déli mellékhajó apsidiolja is eltűnt. A szentély belsejében, a hoszszentély fölött új alacsony kúpocska emeltetett, s ez a hajdani szentély zárásától egyenes új fallal választatott el; e falra, az oltár mögött, kis kamra következik, melynek egész tekintete szintén a régi három oldalú szentély-zárást erősíti. Egy, az említett ferde falba kivésett fülkének dísze eredetét a XV-ik század végén vagy a XVI-nak kezdetén árulja el. A szentély előtt a hoszhajón csak keveset kiszökő keresztthajót látunk, melynek mind három osztályát még az eredeti boltozat fedi. Nevezetes ezen boltozaton diagonal gerincze, mely nem egyéb egyszerű hevedernél; hol e heveder egymást a középponton metszi, ott kis kerék zárkövet látunk betéve. A kereszt-gerincznek ezen egyszerű alakítása valamint nagy régiségre mutat, úgy másrészt idoma miatt, igen feltűnő. Rendesen a román és kora csúcsíves styl legrégibb gerincze a pálcza, vagyis fél henger alakját mutatja, úgy, hogy Magyarországon, a selmeczieket kivéve, heveder idomú kereszt-gerinczet nem ismerek: másrészt ugyanezen alakzat előfordúl a fentebb taglalt temetési kápolnának alsó osztályában is, mi a két építménynek egykorúságát sejtetheti velünk; végre ezen különös és a rendestől eltérő alakítás, ha annak hasonlóját Németországban bírjuk feltalálni, alkalmat szolgáland a Tatárjárás után Selmeczre érkezett gyarmatosok eredeti hazáját közelebbről meghatározhatni, s így a történelem hallgatását pótolhatni a régészet tanuságával. — A templomnak hajdan ikertornya volt, két alsó csarnokában a gerinczeknek, a keresztthajóéihoz hasonló alakítását látjuk; miből világos, hogy ezen ikertorony is az eredeti elrendezéshez tartozik, daczára annak, hogy régi felső része csaknem egészen eltűnt. Az egyház eredeti kiterjedését, az ikertoronyig bizonyosnak tekinthetvén, a templomot a tágasabbak közzé számíthatjuk, s innen következtethetjük megint, hogy valamint Kassán, úgy Selmeczen is a domokos szerzet ily nagy templommal bírván, a város községe itt elegendő helyet talált az isteni tiszteletben részt vehetni, s ezért eleinte saját parochialis templomra nem volt elkerülhetlen szüksége.

Nem tudom ezen megelégedhetésnek, vagy Selmecz városa csak lassúbb és fokonkénti felvirágzásának, vagy pedig a XIII-ik és XV-ik század közt fölépült templomok nyom nélküli eltűnésének kell-e tulajdonítanunk azon körülményt, mely szerint az e városban fenmaradt többi régibb egyháznak építését nem lehet vissza vinni a XV-ik századon túl; úgy jelesen e századba tartozik a régi várnak hajdani, a tót ajkúak Mária Schnee nevű, s végre sz. Erzsébet ispotálya melletti templomának eredete, mely négyen és a fent taglalt kettőn kivűl Selmeczen más középkori egyháznak még legkisebb maradéka sem ismeretes; ámbár Bél még egy hetedikről tesz említést, sz. Andráséról, melyet közel a tót-ajkúak templomához helyez, de mely alkalmasint a mostani városháznak teszi részét.

Selmecz úgynevezett régi vára közepén hajdan *Máriának* temploma állott, me-

lyet későbben erőddé alakították át, s így átidomítva jutott ránk a középkor ezen eredetileg más czélra emelt emléke.

Az épület háromhajós, egy tornyos, három oldalú szentély zárással ellátott csarnok-templom volt, mely legrégebben a XV-ik század másik felében megkezdetvén, csak igen lassan épült fel; mert az átalakítás 1559-ben történvén, az egyház még ekkor sem volt kész. Nem volt kész tornya; mert belső falai feltűnőleg gyöngék, úgy, hogy azokat csak ideigleneseknek, vagy pedig az átalakítás alkalmával rakottaknak tekinthetni, de nem készült el boltozata sem; mert csakis a gerinczek gyámköveit falazták be, s e gyámkövek sem készültek el egészen. Mindkét mellékhajóban e gyámkövek a csúcsíves styl legutolsó korának jellegeit viselik magukon. Az északi hajóban a gyámkő díszesítését három egymás felett fekirányosan fekvő fa-pálcza sorozat teszi, a pálczák végei egymáson keresztűl nőnek; a gyámkő alján két-két késő idomú paizs látható, melyre czímert vésni rá nem értek. A déli hajóban a pálcza idomú gerinczek egymást nem fekirányos, hanem kissé diagonalra hajló függőleges irányban keresztezik, a czímer-paizsok pedig hiányoznak. Az építkezésre vonatkozó évszámnak csak egyikét ismerem, s ez a régi sekrestye ajtó feletti, melyet vagy 1495-nek, vagy 1497-nek kell olvasnunk; s így már ezen évszám maga is elegendő azok czáfolatára, kik *ezen* templom felépítését a XIII-ik századba helyezik. Egyébiránt nem lehetetlen, hogy a XV-ik század temploma más, régibbnek helyét elfoglalta, de bizonyos, hogy a még fenálló épületben a régibbnek még maradéka sem lelhető fel. A nyugati főkapuzat nincs többé helyén; midőn a szentélyt tömör fallal választották el egész magasságában a hosszhajótól, a főkapú bélletét ide vitték át, e kapunak csúcsán is a tagok keresztezését látjuk. A főkapú fa ajtaját megint más helyen kell keresnünk, t. i. ott, hol a toronycsarnok a középhajótól lett elválasztva. Az ajtó szárnyán nincs többé a régi lakatos mű; de ez mégis oly világos nyomokat hagyott a fában, hogy régi idomát még tökéletesen kivehetni, és igen csinosnak mondhatni. Legnevezetesebb azonban a régi templom maradványai közt ama csiga-lépcső, mely a hosszhajó és hosszszentély déli találkozó pontján az egyház egész magasságát keresztűlfutja. Az első emeletre vezető része díszesebb a második emeletre vezetőénél; amaz szabad oldalán két, emez csak egy oszlopkát mutatván, mely valamint alól az egyes lepcsőt és kartámukat hordja, úgy viszont felűl e két rész által hordatva, megint a magasabb lépcső és kartám hordása végett felszáll. Ezen egész alkotásnak tekintete meglepőleg ékes és könnyűded, az oszlopkák, a késő csúcs-íves styl szellemében tekervék. A szabad kartám magasságában s által ellenben azzal a fal ki van vájva, s itt alkalmasint falécz létezett, melybe a felmenők fogózkodhattak; e kivájás ismét díszes párkányzattal van szegélyezve, úgy, hogy e lépcsőt, a kassai sz. Erzsébet templomában létezővel együtt, a legékesebbnek mondhatjuk Magyarországon. E lépcső, alkalmasint páholyféle karzatra vezetett, mely a hossz-szentélyre nyilván, gazdagabb családnak szolgált ülőhelyéül az isteni tisztelet alatt. A lépcső, mindenesetre, egykorú az eredeti építéssel, és nem származik a későbbi átalakítás idejéből, s hogy azt már készítése idejében is jelesnek tartották, tanusítja azon körülmény, mely szerint csaknem minden faragott köve készítőjének mester- vagy legény jelét viseli. Átalán megjegyzendő, hogy ilyféle jelekben bővelkedik az egész templom. Az egykori szentélynek jelenleg alsó osztályában még két régi helyéből kivett kolossalis fából faragott szent nő látható, melynek stylje a XV-ik század végét, vagy a XVI-ik elejét elárulja.

A XVI-ik század közepe táján a töröktőli félelem elterjedvén egész hazánkban, a selmeczieket is megszállotta, kik több kisebb-nagyobb erődöket építettek városukban, és két templomot is alakítottak át erőddé, nevezetesen a sz. Erzsébet-féle ispotályét és az óvárnak egyházát. Ezen utóbbiban az átalakítás a következőkben történt: a két mellékhajót, a szentélyt és a toronycsarnokot négy választó fallal elválasztották a közép hajótól,

mely, boltozata még nem levén kész, az épület szabad ég alatti udvarát képezi, a két mellékhajó mindegyike három-három emeletre osztatott, az alsóban ugyanannyi dongaboltos kamra látható, a hány osztálya volt a hajónak; az északi felső emelet szinte több helyiségre volt felosztva, a déli pedig nagyobb termet képezett, a harmadik emelet felosztása többé nem világos. A szentélyt szinte több emeletre osztották, melynek felsőbbjét kisebb várkápolnaként használták. A felső emeletek közti közlekedést az udvart körülfutó szabad folyosó eszközelte. Így változtatták át az egykori templomot lakházzá s ez utóbbit ismét csinosították falképekkel, melyek nyomát legjobban a déli szárnyban, vagyis a déli hajó fölötti teremben, és az ehhez vezető ékes csigalépcső házában láthatni. Valamennyi falfestmény renaissance stylű, következőleg az átalakítással együtt készült; közte még két virágékkel bekeretelt felirati táblát láthatni, a keleti ablak fölött pedig két geniust. A színhangulat a zöld-vörös. A lépcső házban a talapzat fölött virágos guirland van festve, úgy szinte a kőválaszték is ki van jelölve.

De mind ezen átváltoztatás a templomot még csak lakpalotává tette, hogy pedig ez egyszersmind erődöt is képezzen, erre még más átalakításon kellett keresztűl esnie. E szerint a hosszhajó négy sarkához magasban a szokásos négy toronykát illeszték, melyből a támadókra lelehetett lőni, továbbá a templom kiszökő támjai közt új falat vittek fel durva kőtöredékből, és e falban keskeny folyosókat hagytak, melyeken ismét lőrésekhez lehetett jutni. Ezen elrendezés által a hajdani templom nagy ablakai be lettek falazva, s így a lakhelyiségek világítása csak a szabad ég alatti közép udvarból jöhetett; végre a főkapu két támja közt nagy ívet falaztak, és az eredeti fal közt rés maradott a támadók forró víz leöntése általi távolítása, és a vonó híd felakasztása végett.

Ekképen maga a templom lett kis erőddé, de ezen templom már azelőtt is erősített helyen állott, mely a régi várnak nevét ma is viseli. E várat erős kerítő, hat épszögű vagy kerék toronynyal ellátott, fal képezi, mely egykorú a templommal. Többi társai közt legerősebb és legnagyobb a város felé álló négyszögű torony, valóságos donjon vagy Berchfried, mely közt és a délnyugati szögleten levő kerék torony közt a várkapu nyílik. Ezen erősebb torony meggátolta a kapuhozi közeledést és azon keresztűl a városba menekülhettek a vár védői, ha az ellenség az erődöt netalán az ellenkező oldalról elfoglalta volna. Az erős torony két egymás feletti kamrájában oly gerinczetet látunk, melynek alakzata tanusítja, hogy a torony egykorúlag a templommal épült fel; s innen megint világos, hogy itt az eredeti erősség a közepére épített templom védelmére szolgált; és hogy későbben csak is a szükség a templomot magát ezen erődnek részévé tehette.

A templomban és valószínűleg a körülötte hajdan elterjedő színtéren is sírkövek léteztek, melyeket újabb tatarozás alkalmával, a fenmaradt épületek falaiba alkalmaztak. Legrégibbjök, melyen barát van kivésve, a bemenet sikátorában látható; későbbiek ennél a templom keleti kőfalába falazottak, ú. m. Cerndeli. kamara grófé, ki 1471-ben, és Renatus György plébánusé, ki 1516-ban halt meg.

Nevezetes még a templom földszínti része egyik kamrájának gyűjteménye, melyben a várban talált régi fegyvereket és házszerszámot őriznek. Többek közt itt igen csinosan égetett, sok színű díszszel ékes kályha-fiókot láthatni, mely párját ritkítja hazánkban.

Nem előbbi, sőt utóbbi az ó-váréнál, legrégibb részeiben, a város főterén álló, jelenleg a *tót ajkú katholikusok, Katalinnak szentelt temploma*, daczára, hogy Bél (IV. 631), régi feljegyzet nyomán, mely Kraysel Péterről mint 1445-ben plebánusról tesz említést, ezt mondja: „unde colligas — forte Sigismundi temporibus aedem fuisse positam."

Ezen eredetileg csak kápolna alakban emelt épület, a helyiség úgy hozván magával, rosszúl lett keletelve; mert három oldalú szentély-zárása nem, a szokás szerint, keletre. hanem délre néz. A kápolna rendeltetés mellett nemcsak a csekély kiterjedés, hanem

a torony hiánya és azon körülmény is szóll, miszerint keleti oldalán csúcsíves kapuzatot találunk a templom jelenlegi középhajójában, tehát belsejében; tanuságául annak, hogy eredetileg az épületnek csak egy hajója volt, s következőleg e kapu közvetlenűl az utczáról vezetett a kápolnába, későbben az egyházat tágították, s ez akkor történt, mikor az ó-vár temploma, mely parochialis volt, erőddé átalakulván, új parochialis templomra volt szükség, még pedig magában a városban; s e tekintetben mondja Bél is: „colitur ut templum parochiale, quem honorem tunc accepit cum arx vetus aedem B. V. Mariae abolevit." Bizonyítja ezt a kápolna főbemenete fölött feljegyzett 1555-ki esztendő, mely mellett, ezen alkalommal az ország és a város czímere is tűzetett fel. Az ó-vár templomának átalakítása 1559-ben befejeztetvén, a tágított kápolnát ekkor már több mint három év óta használhatták templomnak; mely idő alatt az erőddé átalakítást is lehetett befejezni.

A tágítást úgy eszközölték, hogy a kápolna oldal zárfalait lebontván, az új zárfalat a támak leginkább kiszökő felületéig vitték ki, így minden oldalon három-három osztályt nyertek, melyek két mellékhajónak megfeleltek, és a támak már most a templom belsejébe vonatván, beltámakká lettek; de ezenkívűl a tágítás még a két oldalhajó felső emeletén alkalmazott karzatok által is növekedett. A régi kápolna már magában sem volt magas, az újabb oldalhajóknak tehát rendkivülileg alacsonyaknak kellett válniok; innen van aztán, hogy ablakaik, mi nálunk talán az egyetlen egy példa, angolországi ablakalakzásra emlékeztetnek; azonban itt nincsen közvetlen utánzás, hanem csak hasonló körülmények közt ugyanazon stylnek hasonló módosítása, két különböző tartományban. Az angol styl ismeretes épületei általános csekély magasságáról; miért is templomai mellékhajóinak ablakai sem részesűlhettek azon magassági kifejlődésben, melyet ezen építészeti tag másutt nyert, s így a szükséges felületi kiterjedést bővített szélességgel kellett pótolni, és e nagyobb szélességet megint a continensen szokottnál több osztályra feldarabolni.

Selmeczen is az alacsony mellékhajó csakis széles ablakokat engedett meg, és azok feldarabolását tette szükségessé.

Ha az utánzás közvetlen lett volna, ennek az akkori időben Angliában divó úgynevezett függőleges, perpendicular módra kellett volna történnie; azonban e mód nem alkalmaztatott; hanem inkább a Francziaországban már előbb keletkezett flamboyant vagy is halhólyag idomot alkalmaztak ablak-diszítményül. De ezért a franczia szerkezetet sem használták közvetlen mintául; mert ily esetben a támakat kifelé meg kellett volna hosszabbítani, és kiszökéseikről íveket vinni a középhajó felé, azaz ívtámakat alkalmazni. Midőn ez sem történt, világos, hogy itt a mellékhajó hozzáadásával csak alkalmazkodás, és illetőleg tágítás lett czélba véve. De ezen alkalmazkodás is, oly időbe esvén, melyben az úgynevezett renaissance már nagyon is elharapódzott, a csúcsíves alakzás mellett már renaissance félét is találunk használva: jelesen azon külső kapuzatban, mely a régi csúcsíves főhajó bejárásnak megfelelőleg későbben az egyik mellékhajó elébe lett alkalmazva. Még későbben előcsarnokot építettek a főhomlokzat elébe, és a szentély felett faornyot emeltek, egy úgynevezett *Dachreitert*.

Magában a templomban figyelemre méltó a főhajó boltozatának csínos gerinczezete, mely alakos gyámkövön emelkedik, a mellszobrokat vastag vakolat-réteg födi, úgy, hogy műértékükről biztos itéletet hozni nem lehet, annyit azonban mégis mondhatni, hogy ruházatuk az egykorú német iskolák apró szögletes redőzetére nincsen törve: minden alak alatt szalag (Spruchband) mutatkozik; de ennek betűit is a vakolat-réteg borítja. Az előcsarnokban nagy, a sz. szűzet gyermekével ábrázoló festett fafaragvány áll, mely, a XV-ik század végén, vagy a XVI-ik elején készűlvén, emlékeztet több hasonló, ugyanezen időből származó, beszterczei faragványra. A főoltár mellett régi keresztelő medenczét látunk, melynek készülésénél a csúcs-íves styl az úgynevezett renaissanceal küzdött. Végre figyelemre méltó a keleti bemenetnél levő oltár predellájának csínos fafaragványa is.

Hasonló erősítési változtatáson, mint az ó-vár templomé volt, ment át sz. Erzsébet templomkája is; ez szinte a XV-ik század második felében építtetett, s része volt oly ispotálynak, mely az elaggott vagy rokkant bánya-míveseket magába fogadta. Az ispotály nyom nélkül elveszett, de fenáll kápolnája, (ámbár ez sem régi minéműségében és rendeltetésével), az antali kapun kivűl és a völgy csaknem legalacsonyabb pontján. Az épület eredetileg az intézet lakóinak isteni tiszteletére szolgált, három osztályos, torony nélküli és egyszerű szentélylyel ellátott kápolna voltában, az egykorú kápolnák szokásos rendezésétől nem tért el; boltozata, alkalmasint nem készült el soha, és mi feltűnő, szentély zárásának sarkai nem lettek ellátva támakkal. Nem sokára az ó-vári templom átalakítása után, e templomkát is erőddé tették, nagy ablakait befalazták, azokban lőréseket nemcsak puskák, hanem ágyúk számára hagyván, még pedig azon oldalon, honnan a török ellenség jöttét gyanították. De e város részében kapura is levén szükség, a kápolna középső osztályát azzá alakították, midőn két zárfalát alól áttörték, a fal felső részének hordozására csúcsíves nyílásokat készítettek, s az átjárást beboltozták. Ugyan ekkor átvitték, minek hasonló példáját már fentebb az ó-vár templománál láttuk, a nyugati főkapu bélletét is az átjárásba, hol ez most bemenetűl az épület nyugati részébe szolgál; átellenben ezen bemenettel más kis újabb kapu vezet a jelenleg lak- és tárhelyül szolgáló építmény keleti részébe. A nyugati bejárás fölötti 1574-ki évszám ezen átalakításnak időpontját ismerteti velünk.

Az Erzsébetféle ispotály és az ó-vár közt állott más kis, az úgynevezett „Maria Schnee“ kápolna *), mely épitészi stylje után itélve, a fent érintett kápolnánál még újabb korúnak tetszik, kivált ha szentélye halhólyag idomú gerinczezetű, egyébiránt csínos, boltozatát tekintjük. E kápolna eredetileg igen kicsiny volt, s csak későbben lett nagyobbá a nyugat felé hozzáadott két osztályával. A meghosszabbítást azon körűlmény árulja el, miszerint a régibb, az észak- és dél-nyugati sarkon álló diagonal irányú tám még most is kiszökik két hossz-zárfalából, de elárulja ezen hosszabbítást a mostani egész hosszhajó boltozata is, mely a bányavárosok számos, a XVI-ik századból származó boltozatok módjára, igen vékony kereszt gerinczezettel van ellátva. E nézettel nem ellenkezik a mostani nyugati valamivel, hanem még sem a XV-ik század második felénél régibb, kapunak alakzása; mert ezen kapu bélletét átvihették a kurtább régi kápolnától, a meghosszabbítottnak nyugati zárfalába, s ez volna ily kapu átvitelnek harmadik példája Selmeczen. Kápolnánk meghosszabbítása valószínűleg akkor történt, mikor a szükség sz. Erzsébetének erősített kapuvá átalakítását követelte, tehát 1570 és 1580 közt, ugyan akkor, mikor a két kápolna közt az új várat is emelték.

Eddig két selmeczi erősítéssel megismerkedtünk: az úgynevezett ó-várral, melyben a hajdani parochialis templomot erőddé alakították át, és sz. Erzsébet egyházának szintén erőddé átalakításával; e kettőhöz járul még azok közt fekvő két erősített helyiség: ú. m. az új váracs és a városnak jelenlegi alsó majorja.

A népmonda az új váracsot egy dúsgazdag kisasszony, Roeselin Borbálával, építeti, ki megborzadván a lakháza előtt elébb itt állott akasztófa tekíntetétől, a várostól szabadságot nyert az igazság ezen középkori jelének elhordására, és e helyett a fenálló váracs építésére. Azonban a kisasszony 1575-ben halt meg, és a váracs csak 1580 körűl épült

*) Bél IV. 632. „Est, et exsequiis dicata aedes, quam B. Virginis *in monte*, seu *ad nives*, nomine dedicatam, atque Romanae illius imitatione, ita vocatam accepimus. Diutius, inculta squaluit: forte, ob inuisam, eius aetatis hominibus, mortalitatis recordationem: dum anno, septimi (sexti?) decimi seculi, *sexagesimo quarto*, turri primum, solido educta opere, honestaretur; atque tribus fere lustris postea, hoc est 1670 et amplior redderetur, et sacris ornatibus instructior.

fel; másrészt világos, hogy az erősítések lánczolatába egyik szemeként beillesztetvén, eredetét nem véletlen esetnek, hanem valóságos rendszernek köszöni. Területe csekély, nem egyéb magában álló négyszögű toronynál, melynek minden sarkához egy-egy kisebb hengeralakú tornyocska csatlakozik, de a nagyobb torony fallal volt összekötve az ó-várral; e falnak maradékai még ma is láthatók a váracs közelében.

A városnak alsó majorja az új váracs és sz. Erzsébet erősített templomkája közt fekszik a völgyben. E major több nagyobb kisebb épületből áll, melynek mindnyáját lőrésekkel ellátott fal csatol egymáshoz. A főépületek elébe két erősebb hengeralakú tornyot emeltek azon oldalon, melyről az Ipolyságról netalán jövő törököt várták. Az egész épületösszeg hajdan a gazdag Rothahn család birtoka volt, melynek egyik tagjától, Rubigal Tódortól, Ferdinánd császár 1548-ban az úgynevezett rókalyuk melletti bányát vette.

A város ellenkező oldalán az erősítések, sőt a környező falak nyomai is eltűntek; de mind e mellett nem tehetni fel, hogy itt olyanok soha sem léteztek. Egészben véve a selmeczi erősítési rendszer nem tesz tanuságot szerzőjének vagy szerzőinek különös járatosságáról a hadépitészetben; de midőn az egész várost, az azt környező hegyek túlemelkedése miatt czélszerűen erősíteni nem lehetett, az elkülönített, de mégis elég közel egymás mellett fekvő erősítésekből jó kereszt tüzet voltak képesek irányozni az ezen oldalról közelgő ellenségre.

Templomain és erősítésein kívűl Selmecz nem bír nevezetesebb régi középülettel, de vannak még néhány polgár házai, melyek nem csak a város néhai gazdagságáról, hanem arról is tesznek tanuságot, mint változott tulajdonosaik ízlése a divat parancsolatai alatt. A főtéren álló magányos házak általán nagyobbak, tágasabbak a nem bánya városok lakházaiknál. Az utóbbiak rendesen csak három ablak szélességgel bírtak, és még ma is régi városaink nagyobb házainál nem ritkán könyen kimutathatni, mint keletkeztek azok több régi házak összeszerkesztéséből. Ellenben Selmeczen a régi házak már eredetileg is voltak tágasabbak, szélesebbek; mit részint feltünő nagyságú pitvaruk, és ugyanazon régi béllettel ellátott s az utczára szolgáló ablakaik nagyobb mint hármas száma bizonyít. Nagyobb vagyonosságról az is tesz tanuságot, hogy a helyiségek rendesen, még a felső emeleteken is be vannak boltozva, s hogy e boltozatok költségességét emelték sürű diszítményei, vagy legalább csínosabb gerinczete, hogy a lakszobák nem ritkán valódi teremek, végre hogy a kapuk, ajtók és ablakok bélletei többnyire díszesen vannak faragva terméskőből. Feltűnő jelesen a főtéren egy kapubéllet, mely, mint felirata mondja, 1538-ban készült. Ezen és a templomok tanusága szerint a csúcsíves styl továbbá tartotta fel magát Selmeczben, mint akár minő más magyar városban. A renaissance ellenben csak elég későn ütötte fel itt tanyáját; első nyomai ugyanis a XVI-ik század csak második felében mutatkoznak, de még későbbi uralkodása alatt is feltűnik az egyéb cúcs-íves styl, kivált néhány igen csinos lakatos munkában.

E szerint Selmecznek története elég világosan kiolvasható épületeiből.

1. A város legrégibb korában abban csak is a szükségleti, kevésbbé tartós anyaggal élő építészet volt otthonos, ez barbár kornak jele. A quadok és az azokra következő nemzetiségek semmi építészeti emléket nem hagytak reánk.

2. Selmecznek jobb kora csak a tatárjárás után áll be; most kezdik a bányászat után megvagyonosodott jövevények először is emlékszerű épületeket emelni; minő a fenmaradt sz. Mihályféle kápolna az ó-várban, és a domokosok temploma, mind kettejét a XIII-ik század harmadik negyedébe tehetjük.

3. Ettől fogva a felvirágzás fenakadtnak tetszik; mert semmi épitészeti emlék sem maradt fen, mely ilyenért tanuskodnék.

4. Ellenben az emlékszerű épitészetnek fénykorát, valamint átalán Magyaror-

ságon, úgy nevezetesen Selmeczen is a XV-ik században kell keresnünk. Szükséges, hogy az építészeti lendületet nevezetesebb, hosszabb ideig tartó jólét és vagyonosság előzze meg, ha tehát Selmeczen a XV-ik század második felében az ó-vár nagyobb kiterjedésű, sz. Katalin és a városnak sz. Erzsébet templomát és ispotályát, és a szűznek kápolnáját látjuk emelkedni, ebből biztosan következtethetjük, hogy az idevaló bányászat már is a XV-ik század első felében nagyobb virágzásnak indúlt, és hogy eredményének feltűnését talán csak Giskra és cseh hadainak háborgásai akadályozták.

5. A csínosabb középületek emelkedése lassan-lassan befolyást gyakorol a polgári épitészetre is, s ime Selmeczen is emelkednek a XV-ik század vége felé és a XVI-ik században tágasabb és díszesebb magán lakházak. A divat lassabban haladván nálunk, mint másutt, a renaissance mód csak a XVI-ik század vége felé kezdi kiszorítani a régibb csúcs-íves stylt; de az előbbinek munkái is mindig nagyobb vagyonosságról tanuskodnak, mely Selmecznek nem levén sem kereskedése, sem mezőgazdasága, egyedűl a bányamívelésnek tulajdonítható.

6. A bányászat még a XVI-ik században is jól jövedelmezvén, midőn másutt Magyarországon a török világ nagyban csökkenti a jólétet; Selmecz magát körülövezi költséges erősítéssel, s azzal magától távol tartja az országos ellenséget.

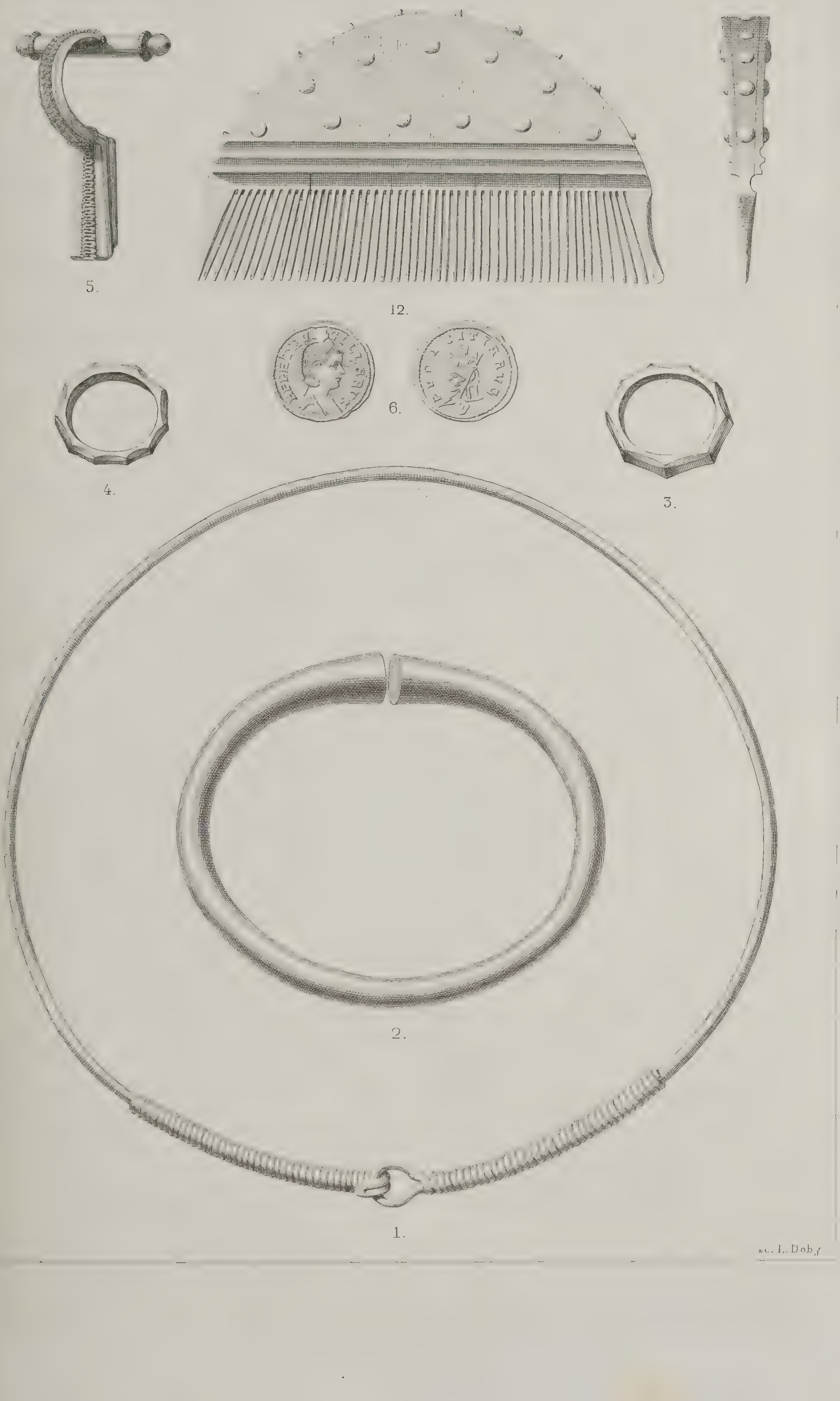
7. A XVII-ik század semmi emlékszerűt nem szült Selmeczen. A török uralkodás az országban, de még inkább a benső pártoskodás elnyomja még a bányászati ipart is.

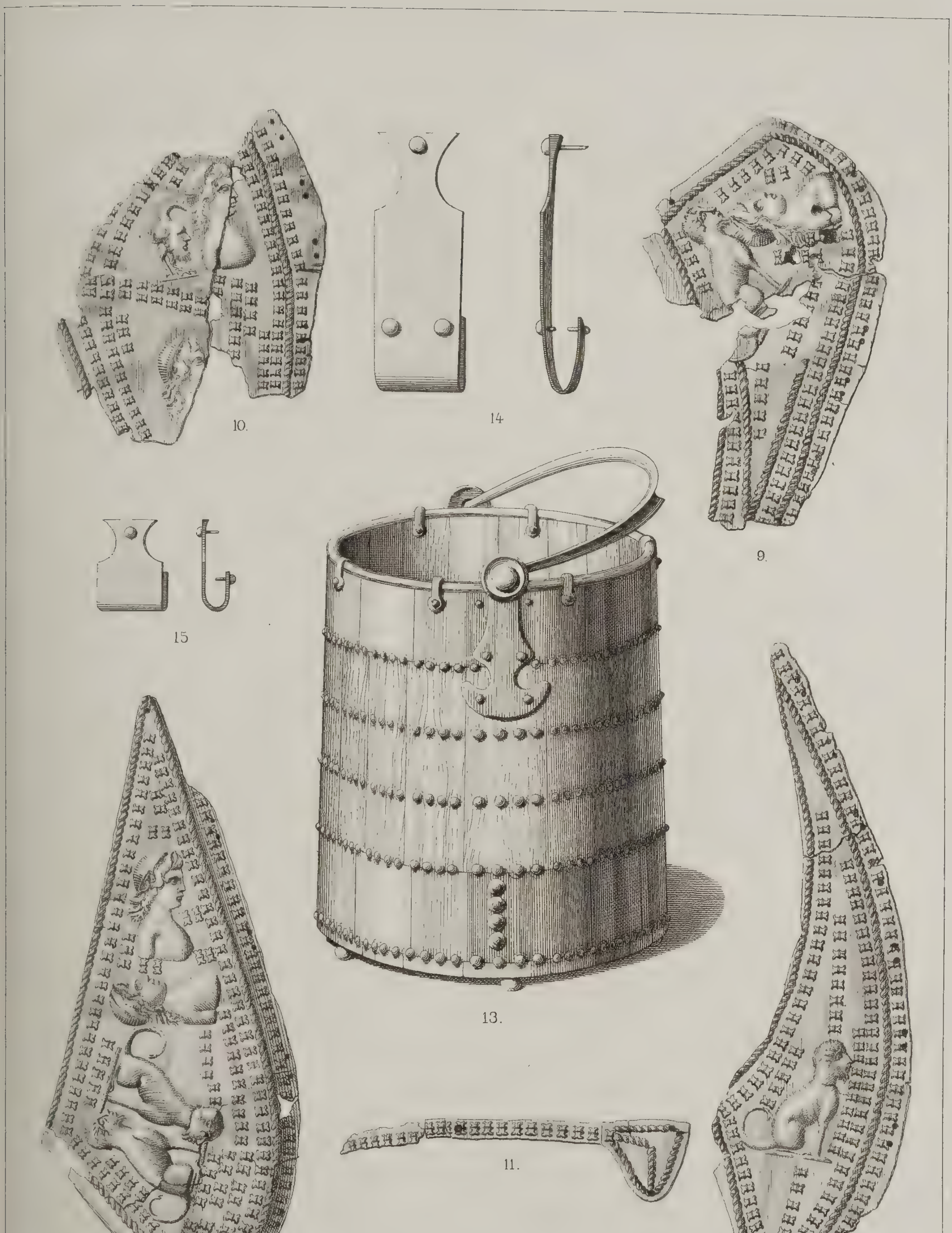
8. Újabb időben a bányászat ismét gazdagítja a várost, de az ízlés teljes hiányában, ez csak is elhíresedett ugyan, de azért semmi épitészeti érdekű, kalváriáját bírja épiteni. —

9. Napjainkban Selmecz városa csak régibb fényesebb korának hagyományain élősködik. Az emlékszerű követ a tégla, a stylszerű épitészeti alakot a stylszerűtlenség váltotta fel; s így mind a mit építenek, ismét csak is a szükséglet követelésének megfelelésére czéloz.

Név- és Tárgymutató

az archaeologiai közlemények III-ik (új folyamú) kötetére.

5.
12.
6.
4.
3.
2.
1.
sc. L. Doby

10.
14
9.
15
13.
11.
7.
8.
sc. E. Doby.

Pest. Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, 1866.

ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MÜEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDITÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

VI. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. IV. KÖTET.)

TÖBB RÉZTÁBLÁVAL ÉS FAMETSZVÉNYNYEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVI.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 186[illegible]

A M. TUD. AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

KUBÍNYI ÁGOSTON, Biz. Elnök.
Gr. ANDRÁSSY MANÓ,
ARÁNYI LAJOS,
ÉRDY JÁNOS,
HENSZLMANN IMRE,
IPOLYI ARNOLD,
KUBÍNYI FERENCZ,
MÁTRAY GÁBOR,
PAUER JÁNOS,
PAÚR IVÁN,
PULSZKY FERENCZ,
RÓMER FLÓRIAN, Biz. titkár, az „Archaeologiai Közlemények" szerkesztője.
TOLDY FERENCZ,
WENZEL GUSZTÁV.

TARTALOM.

I. FÜZET.

II. FÜZET.

PUBLICATIONES ARCHAEOLOGICAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE.

TOM. VI.

(NOVAE SERIEI TOM. IV.)

CUM PLURIBUS ICONIBUS.

PESTINI. MDCCCLXVI.

CONSPECTUS TOM. VI.

ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETENEK ELŐMOZDITÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

VI. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. IV. KÖTET.)

I. FÜZET.

HÉT RÉZTÁBLÁVAL ÉS

SZÁMOS FAMETSZETTEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVI.

Ára: 2 ft 50 kr.

A KUNOK

BÉL-HÁROM-KÚTI

MÁSKÉP

APÁTFALVI APÁTSÁGA.

ÉS

XIII SZÁZADI EGYHÁZÁNAK LEÍRÁSA.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

ELŐSZÓUL.

A kunok bél-három-kúti vagy mint újabban most neveztetik apátfalvi apátságágának maig nagyobb részt eredeti alakjában fenmaradt XIII-ik századi egyháza, a román építészeti ízlés azon sajátos külön irányának, melyet a ciszterczi szerzet építészete alkotott; egyik kitünő emléke, és hazánkban ezen építészeti iránynak jelenleg egyetlen fenmaradt példánya.

Mint ilyen unicum hazai középkori egyház épitészetünknek kiváló becsű műemléke, melynek leirása a nemzeti műtörténet egyik lapját méltán igényelheti.

A kitünő érdekű műemlék ismerete egyiránt utalt az apátság történétének vizsgálatára, mely a műleirást tájékozza. Az apátság összes történelme eddig — miután a monostor neve és holléte is még csak nem oly rég tájékozta magát a történetirás — mindössze is mintegy negyedrét lapot tölthetett be. Bővebb forrásait kutatva jutottam az apátság régi levéltárának fenmaradt számosabb okmányaira, melyek jelenleg az ápátság javait birtokló egri érseki papnövelde levéltárában őriztetnek. Ezen okmányok annyi érdekes ismeretlen adatot tartalmaznak az apátság, a vidék s annak birtokviszonyai történetére nézve, hogy belőlök az apátság történetét ujonnan szőve, az okiratokat is mint eddig kiadatlanokat ide mellékelve közlendőknek tartottam.

A műemlék ábrái Benkő és Henszlmann urak felvételei és rajzai szerint készülvén, dr. Henszlmann ezen feltételek nyomán a templom építészeti arányairól ismeretes munkája „Theorie des Proportions appliquées dans l' Architecture" alapján irta azon értekezését, melyet, külön ide mellékelve, neve alatt vesz az olvasó. Erre vonatkoznak szinte a képeken feljegyzett számok s mértékarányok.

I.

Borsod vármegye nyugati határain, hol Heves megyével érintkezik, a Bükkhegység és a Mátra végső kiágazásaikban egymásba folyva számos völgyet és fensíkot képeznek. Köztök a legkiesebbek: a Bán és az Eger völgye. E két völgyön, a mint hosszában majdnem egy vonalt képeznek, vezet át a vidék főútvonala a Sajó völgyéből a tájék főhelye Eger felé.

Felűl a Bán völgye, Vadnán túl mintegy a Sajó völgyéből nyílik, s a Bán pataka által áztatva, a mint Bán-Horváton és Bán-Falván alúl mindinkább szűkül, az út a hegylejtők sűrü erdőségei s a kis folyam közt, zúgó hámorok és malmok mellett visz át rajta, míg Dédesen alúl Visnyónál és Szilvásnál a vidék mind inkább tágul.

De lejebb Apátfalván és Monosbélen túl az Eger vize mentében a völgy csakhamar ismét összeszorúl. A magasabb bérczek kiálló szirtoldalai mindinkább közelednek egymáshoz. Köztök a völgy fenekén alighogy a folyam s az itt-ott már sziklába vájt út átsikamlik. Egyszerre a völgyszorost majdnem elzárva emelkedik egy kanyarulatnál a merészen kinyúló szirtormok egyikén a szarvaskői várrom, az egri hajdani püspökség várai egyike, a sziklacsúcson álló végső falomladékaival a vadregényes vidék egyik legmeglepőbb pontját képezve, a mint az erősen előszökő sziklát félkörben körülfutó folyam a vár alatt mintegy tágas öbölt képez, s átellenben a kis falucska házikói szétszórva fészkelnek a völgybe leereszkedő erdőség árnyában. Míg másfelől a folyam s a hegyoldal szirtfala közt átvezető útszoros felett alkalmazott márvány emléklap felirata hirdeti a sziklába vájt út nagy alkotóját a „Te saxa loquuntur“-féle magyar szavakkal:

Mig e kőszáll áll
Dicsőíteni fogja nagy neved
Patriarcha Érsek
Pyrker János László
Ezen út létrehozásáért.
1840.

A kies völgy változó alakzatai így húzódnak még egy darabig, míg végre az út mellett két oldalt merészebben előszökő sziklanyílás közt, az úgynevezett Vaskapun át vezet ki a völgytorkolatból az útszoros Felnémet előtt Egerbe.

Ezen útvonalnak s a leírt két völgynek mintegy közepe táján, hol a Bán völgye végződve nyílik, s az egri vagy szarvaskői völgy kezdődik, terül el jelen történetünk színhelye: magas halmok által keresztűl szelt hullámos fensík, mintegy rövid mérföldnyi szélességben és hosszaságban, külön emelkedett színtért képezve a két völgy között. Területén itt-ott nehány kisebb-nagyobb helység tűnik fel. Fent északnak, még majdnem a Bánvölgy torkolatában, Visnyó és Szilvás; míg lent délnek az Eger völgye felé Monos-Bél áll. Nyugatnak az egész tért mintegy elzáró magasabb kopár hegyvonal oldalában Mikófalva terül el; onnét idébb egy parton Sz.-Mártonnak magánosan álló temploma látszik; míg kelet-délnek a vidék központja, Apátfalva kis mező városka emelkedik ki, tekenyős völgyületéből két halmára felkapaszkodva.

Ez a hajdani Bél vidék, hol egykor a mai Sz.-Márton, Apátfalva és Monosbél helyén a három Bél helység: Fel-Bél, Közép-Bél és Al-Bél, a Bél nemzettség ős fészke állott.

Megette, közvetlen Apátfalva felett, kelet-éjszaknak, mintegy az egész tért elzárva, a Bükkhegyláncz egyik hatalmas hegyháta a Bélkő áll, meglepő alakzatával sajátságos jellemet adva az egész vidéknek, a mint hasonlón valamely óriás falhoz, a földszínéről majdnem egyenes függőleges vonalban meredeken emelkedik; oldalán sűrű falomb, bokrok és cserje közől kimeredő hófehér mészkő és szürke márványba átmenő sziklaképletei pyramidalis alakzataival; míg ormán fönt, mintegy hosszú hátgerinczben, egyenesen elvágott lapos tetőzettel látszik végződni.

Ezen hegy alatt, alig nehány száz lépésnyire Apátfalvától, a hegy tövéből fakadó dús forrás medenczék s vizárkok közt, ódon műalkata által feltűnő régi nagy egyház magányosan emelkedik, faragott piros és szürke négyszögkövekből, díszesen és művészileg a XII. és XIII-dik századi úgynevezett transennál vagyis román átmeneti ízlésben alkotva. — S ezen történelmi és mű nevezetességű hely s emlék képezi leírásunk tárgyát.

* * *

Hogy történetével kezdjük: a hely és vidéknek már történeti multja kevés ugyan, de mégis érdekes néhány vonást kölcsönöz tárgyunknak.

Legrégibb multját, a történet előtti kort, nem jelezi ugyan itt sem egyéb, mint a vidékén itt-ott, s az is eddig nagyobbára csak véletlenűl felmerűlt őskori tárgyak leletei.

De ezek is már élénken beszélnek őskoráról. Mert a Mátra s a Bükkhegység leereszkedéseinek egyes pontjai hazánkban épen egyik legdúsabb lelhelyét képezik azon őskori réz- vagy bronz- sőt arany-tárgyaknak és eszközöknek, melyek a régészetben és történelemben az úgynevezett réz-kort jelzik.

A Mátrában, innét csupán nehány mérföldnyi távolságban fekvő Kis-Terenye, Nógrádban, már mintegy ötven év óta nem csak úgy ismeretes, mint a legdúsabb lelhelye az őskori arany és bronz- sodronyoknak, tekercsek, karikák, boglárok a kelt és paelstab névvel jelelt őskori véső eszközök- s más ékszer tárgyaknak, valamint edényeknek és cserepeknek; de mint a fel nem dolgozott érczrögek, a feltalált agyag formák, a hamurétegek és tűzpadok mutatják, itt egyszersmind a Mátra hegység dús réztermelésének öntő- és koha műhelyei voltak. [1])

S azóta is, hogy ezen első ismeretes felfedezések történtek, a Mátra és Bükk egyéb környékein is, Nógrád és Heves, Gömör és Borsodnak színhelyünkhöz közel fekvő vidékein, mint Lapujtón, Erdő-Kövesden, Füzes-Abonyban, Felső-Tárkányban, Bánfalván stb. újabban talált bronztárgyak, kezdve a kovácsolásra készített érczrudaktól egész a pajzs, kard és koronaszerű fejdíszig, mint ezek saját gyűjteményemben is láthatók, mind arra mutatnak, hogy ezen vidék az őskorban a rézkori népek sűrűn lakott hazája volt. [2])

---

[1]) Ezen érdekes leletek már Jankovich, Fejérváry és leginkább id. Kubínyi Ferencz által gyűjtve, részben a nemzeti muzeumba jutottak. Újabb ismertetésök szintén Kubínyitól megjelent: Archaeologiai Közlemények, kiadja a magy. tud. Akademia Archaeologiai bizottsága II. Magyarországban talált Kő- és Bronzkori régiségek. 81. lap.

[2]) A nógrádi lapujtói újabb leletek leírva az Archaeologiai Közlemények előbb idézett II. 81. lapján. — Hevesből Erdő-Kövesdről a koronaféle fejdísz, melyben feltalálásakor még a koponyacsont benfoglaltatott, az ismeretes kis trombita alaku függők, kupakszerü pikkelyek, bizonyára mindannyi díszei az előkelő halottnak, valamint kis kések és sarlóféle eszközök gyűjteményemben foglaltatnak. — Füzes-Abonyból a kovácslásra készült fenemlített bronz rudacskáktól kezdve egész a kard, lándzsa és pajzstöredékekig majdnem minden nemea bronztárgyaknak szintén gyűjteményemben látható; mi hasonlón arra mutat, hogy az utóbbi helyen is ezen tárgyak műhelye volt. A szomszédból Maklárról termésaranyból készült szív alkatú ékességet, s Felső-Tárkányról egy pár lándzsát bírok. — Borsodban Bánfalván, közel

Voltak-e ezután ezen népségek a történelmi kétes nyomok és homályos adatok, vagy inkább csak feltevések által véleményezett ős Metanasta Jászok, Pannonok és Illirek, Quadok vagy Markomannok? — a mily kétséges ez, ugy kétségtelennek látszik, hogy ezen népek, hasonló műeszközeik leleteinél fogva, a régiségtan által élesebben és biztosabban jellemezve, mintsem a történelmi kétes adatok homályos nyomai és hypothesisei által, úgy tűnnek fel, mint azon európai ős népcsaládok ágai, melyeket Irland végső tengerfokától kezdve egész a Középtenger partjáig mindenütt fellelhető hasonló műeszközeiknél fogva, a mai történettudomány és régiségtan a Celta gyűjtő névvel, mint rézkori ős népségeket jelel. —

A történelem azonban biztosabb világot csak akkor derít hazánk ezen vidékére is, midőn honkereső őseink mai székhelyeiket elfoglalva, az ország ezen részét is megszállották.

Mindjárt a honfoglalás elbeszélésében, oly élénken és körülményesen említi már az őshagyományt áthozó történeti feljegyzés Béla király névtelen jegyzőjénél e vidéknek megszállását, hogy a hely régibb történetének, valamint lakosai és birtokviszonyainak ismeretére nézve leirásunk kiindúló pontjául szolgálhat.

A mint ugyanis beszéli, hogy Árpád hadaival Szerencsről kiindúlva a Sajón átkelt, táborát egész a Tiszáig és Emődig Borsodban a Bükk alatt kiterjesztve, úgy érdekesen tudósít, hogy a Bükkhegység éjszak-keleti leereszkedése alatt fekvő tér, a Tapolcza vagyis Hejő (Hő) és Sajó folyók közt, Miskolcz és Diósgyőr vidéke Böngér vezérnek, *Bors* vezér atyjának jutott megszállásul, hol *Bors* a róla nevezett Borsod várát építé. — Míg lejebb a Bükkhegység kelet-déli aljában Nyárad vizétől kezdve azon hely, mely most úgymond Kácsnak neveztetik Acsád (Ousad) vezérnek, *Örs* vezér (Ursu ur) atyjának jutott, hol *Örs* vezér Örsvárát építé. Még tovább, mire a magyar had Eger vizén átkelve Szinhalom mellett tábort ütött, s Ostoros vizétől Poroszlóig, innét a Tiszától Zagyváig s a Mátráig az egész földvonalt elfoglalta, a Mátra erdőségében nagy földrész Ed és Edemen vezéreknek jutott, hol azután unokájuk Pata várát építette, kinek nemzetségéből származott Aba Samuel király is. [1])

Vidékünknek nemzetünk általi megszállása ezen rövid történetéből még őslakóira nézve is felmerűl egy-két érdekes adat. A szláv hangzású és értelmű Miskolcz és Tapolcza helynevek [2]) arra mutatnak, hogy a környéket nemzetünk honfoglalásakor csakúgy szláv népek lakhatták, mint az ország nagy részét. — Míg másfelől a Geur, Győr helynév, mely a leirásunk színhelyének közelében fekvő mai Diósgyőrt jeleli, talán még régibb hun-avar vagy várkún telepek korába vezethet fel; ezen várkún rokon magyar

---

Apátfalvához, arany ékszerek és bronzok leletéről Kazinczy Gábor tudósitását bírom. A Bükkhegység túlsó oldala leereszkedése alatt elterülő Mohi pusztán legújabban kisebb számban előjövő bronzok mellett, igen érdekes agyag edények gyakori leletei mer[illegible]ltek fel. De már régebben, még a múlt században, közelében Miskolczon kiásott hamvvedrekről értesülünk Benkő: Topographia oppidi Miskolcz. Cassoviae 1782-2 lap: interdum agrestes reperiunt urnas sepulcrales et inter egestam humum effodiunt.— Az ide szögellő Gömör megyébeni újabb leletekről lásd szintén Archaeologiai Közlem, III. 179.

[1]) Anonymi Belae Regis Notarii de Gestis Hungarorum. (Endlicher kiad.) Cap. XXI.—II. Lásd a nevek magyarázása és alkalmazására nézve Szabó Károly fordítását is: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. 42 lap.

[2]) Szabó idézett fordítása jegyzetében 42. lap. A Tapuluca víz neve alatt azon meleg forrás és patak értendő, mely mellett a mai Tapolczai fürdő áll Borsod vármegyében. E helynév, valamint a hazánkban, kivált Felső-Magyarországon igen számos Tapolcza, Tapolcsány, Tepla, Teplitz, Teplicska mind a szlávoktól ered; teplo ugyanis szlávul hőt, meleget jelent. Ezen Tapolcza alantabb Héjő, azaz hő nevet visel, mi nem egyéb mint az eredeti szláv név magyar fordítása.

népségeink sajátjai lévén a Győrnek, idegen írók által Rhing-nek, azaz Gyűrűnek nevezett köralakú földvárak vagy táborkerítések. Ámbár nemzetünk is úgy látszik, hasonlón Várkún rokon elődeihez, ily földvárakat alkotott, s azokat hasonlón Győrnek és Szolga-Győrnek nevezte, mint hazánk számos vidékein jelenleg már nagyobbára elenyészett ily várakat és helyneveket okirataink még gyakran említenek. [1])

De lakták légyen bár vidékünket hajdankorban a Kelták vagy más ősnépek, s a Húnok bejövetele óta magyar népségek, mint később a Várkúnok, ezek után pedig a Szlávok: — jóval érdekesebb helyünk történetére és mai lakosainak eredetére nézve, hazánknak nemzetünk általi elfoglalása elbeszélésében feltűnő azon nevezetes adat, hogy a borsodi és hevesi Bükk és Mátrahegység ezen vidékét Bunger és fia *Bors*, Ousad és fia *Örs*, Ed és Edemen (az *Aba* nemzetség ősei) vezérek szállották meg hadaikkal.

Ezen vezérek ugyanis a magyarok által Kievnél meghódított s velök egyesült kúnhadak egyes ágainak vezérei voltak [2]). A kúnok, mint a terjedt magyar népcsalád egyik ága, nemzetünk rokon népsége lévén, ezen egyik hada különféle költözködéseiben az oroszok és lengyelekkel szövetkezve s köztök megtelepedve, a *Palócz* (Polovci) nevet, mi vadászt vagy mezőn lakót jelent a szlávban, vette fel; s e nevet nálunk maig is a népies elnevezésben fentartotta, [3]) de a történet ismeri íme itt még, mint halljuk, kún eredetöket is. És mig a többi kún népágak, nevezetesen a későbben, IV. Béla alatt bejöttek, külön kerületekben vagy vegyest az ország más részeiben letelepedve, nemzetünkben teljesen felolvadtak: addig épen itt a Mátra és Bükk vidékén, Heves és Borsodban, s egyes kiágazásaikban Nógrádon és Gömörön át egészen Hont határaira kinyúlva, valamint Palócz nevöket, úgy némi népies külön jellegüket, sajátos tájszólásukban vagy csak nyelvejtésükben és egyes szokásaikban maig fentartották [4]). Leghívebben pedig épen talán itt, történetünk s leírásunk színhelyén, Apátfalván és környékén, melyet a magyar népisme maig is közönségesen a palóczság főhelyének tart. [5])

Ezen ős Kún-Palócz hely, melyen apátságunk állott, magyarázza már apátságunknak egyik régi elnevezését, melylyel Pázmány Péter régibb jegyzékekből a XVII-dik században egyházi összeírásában felhozza: Abbatia de Beel Trium Fontium B. Mariae Virginis, alias Trium Fontium de Beel Cumanorum; [6]) azaz a kúnok Béli Három Forrásáról nevezett Apátság.

És mint a honfoglalás óta a Kún-Palócz népség lakta és lakja maig közel ezer év óta a vidéket, úgy annak birtokosai is történetünk korában azon kún vezérek nemzetségének ivadékai voltak, kik azt az első foglalás alkalmával megszállásul nyerték.

Míg egy felől a hevesi Mátra alatti tér az Ed és Edemen kún vezérektől származó

---

[1]) Bartal: Comment. ad Hist. Status Jurisque Publici Hung. I. 101 és 131. hol mondja: Geuru et Geur veterum — — nomen plurimis olim terreis per Hungariam Castellis commune, in vetustissimis literis perfrequens, vulgoque omni notissimum, longa aetas tantum non penitus obliteravit — — Nobis in vernaculo rotundum annulumque latinorum. Germanis Ring. Ne itaque credas cum Varchunis Rhingos quoque periisse; unius tibi memoriam in provincia Borsodiensi resuscitavimus, alter ad Arabonem fluvium armis Caroli M. eversus, sed per Hungaros reconcinnatus iterum nomine Geuru hodieque floret; tertius in provincia Pestiensi Ducatus nomine, quartus in Soproniensi, alii alibi nomine castrorum Zolgageur locis intra suum conclusis gyrum dominabantur.

[2]) Anonymus Belae Reg. Not. X.

[3]) Magyar Történelmi Tár I. 1—68. Jerney: Palócz nemzet.

[4]) Jerney Palócz nemzet i. h. 67.

[5]) Igy mondja Kubínyi, Vahot: Magyar és Erdélyország képekben IV. 86. Apátfalva leírásában: itt a főfészke a legtisztább jellegű tősgyökeres palóczságnak.

[6]) Péterffy Concilia Hung. II. 275.

Aba nemzetség ivadékainak birtokában volt[1]), addig másfelől Borsodban a Bükk felső részén a Bors vezér ivadéka, a Bors nemzetség, mely ez időben már Miskolcztól, mint a környék főhelyétől, Miskolcz nemzetségnek is neveztetett, a hegyen túl s innen egész a Sajóig számos helységek ura volt.[2]) Hasonlón alább a Bükk mindkét részén, és le egész a Tiszáig, ismét az Őrs vezértől származó Őrs nemzetség, mely akkor már szinte közönségesebben Darócz és Daróczi Tibolt nemzetségnek is neveztetett, birtokai főhelyétől és közelebbi ősei keresztnevétől, sokfelé elterjedve, számos helységeket birtokolt itt.[3])

A vidék ezen főurai és dynastái mellett, külön említetnek még mint egyes kisebb területek és helységek birtokosai a *Bogácsi* és Béli nemesek [4]), a Sátaiak, Monyorosiak, Ómányiak stb. [5]) kikről nem tudjuk bizonyosan, vajjon ama vezéri főcsaládok

[1]) Apátságunk keletkezése korában az Aba nemzetségből mint itteni, az egri püspökséggel határos birtokosok említetnek Kompold (kinek Gombaldus keresztnevétől vette az itt Kápolna tőszomszédságában fekvő Kompolt hegység nevét), s ennek fia Pál gróf, Debrői Machian mester, Gellért, Nagy-Leusták, Miklós gróf, Péter és György, mindannyian az Aba nemzetségből. Lásd Codex Diplomat. V. I. 154. 1271-diki okirata.

[2]) Így jönnek elő a Bors Miskolcz nemzetség ivadékai a XIII-ik század elején (1234—1256. körül), mint a Bükk felső részében Miskolcz mellékének Mályinak és Csabának birtokosai: Mikouz, Füle mester, később prépost, Tamás gróf, Farkas pataki gróf, Marczel és Lőrincz, Farkas és fiai Chaba és Bolosey, Munguok és fiai Mihály és Jakab. Ezekkel Csaba felől határosan birtak Pál és fia János, Mortonus és fia Mortonus, Simon, Péter és fia Benedek, másik Simon és fia Samud; Tokajon Mály mellett (most kis Tokaj) Tokai Pousa és fiai Ponith, Kelemen és Jákó, Tokai Jakab és fiai Nagy László, Demeter és István. Ezek mellett neveztetnek még itt, mint családbeli birtokosok Pál és fia Ponith, Gyuzlay és fia Fábián, Miklós és fia Sándor, Masik Ponith és ennek hasonnevü fia. Lásd. Cod. Dipl. III. 2. 410. U. o. IV. 2. 404. és 519. — Tovább ugyanekkor (1234-ben) a Sajó mentében Sajó-Szent-Ivánt, Vadnát, Hirnochot (jelenleg Harnócz) és Karachan földjét Bors gróf bírta, Bors Domonkos bánnak fia, ki a Kőszeg melletti Bors Monostornak híres alapítója volt. (Cod. Dipl. IV. 1. 62. U. o. II. 300. és Fuxhoffer Czinár: Monasteriologia Hung. II. 104.) — Ugyanitt Sajó-Kazát ismét a Bors Miskolcz nemzetségből Kazai Balázs bírta (Cod. Dipl. IV. I. 62). És hasonlón Velezd is Vadna és Bán-Horvát mellett a Bükk hegység észak-nyugati részén, hol Mercse felé az erdőségben némi várromok is mutatkoznak, a Bors család tulajdona volt (Fényes Geogr. Szótár IV. 288. és Balássy: Regestrum Decimarum Papalium 35.) Valamint ekkor még György Bors nemzetségbeli Bán is említetik. (Cod. Dipl. VII. 2. 290.) Ennyi az, a mit még egykorú nehány okmányunkban a Bors család itteni elágazása és birtokáról felemlítve találunk, alkalmilag csupán a mint ezek eladásáról vagy hagyományozásáról szólnak. De kétségtelenül a közben fekvő összes helységek is még ekkor e nemzetség birtokai voltak.

[3]) Az Őrs nemzetség (Nobiles de genere Ursuur) ez időbéli ivadékai s itteni birtokosai közül ismeretesek Mihály és fiai Jakab és Aladár (a Várdai ág őse Cod. Dipl. V. I. 156. U. o. VIII. 5. 78. Lásd Wagnert is Collect. Geneal. II. 71); Domonkos, ki Őrs-Váralláját birta fiával Jánossal és testvéreivel, Tybold s ennek hasonnevü fia, Pál és Vetkelyn, István, Márk, Imre, kikről, valamint később ismét számos gyermekeik és unokáikról halljuk, mint laktak és birtokoltak megosztozkodva Alkácson, máskép Daróczon, Fel és Közép-Kácson, mint a megszállás eredeti helyén s környékén, Geszthen, Nádasdon, Oszláron, Dorogmán, Bikken a Hejó mellett, Leányon, Mészalján, Sályon, Tisza-Örsön. (Cod. Dipl. VIII. 4. 398. u. o. IX. 1. 529. u. o. 6. 30 és 272. Schmitth Episcopi Agriens. I. 224.); valamint a Bikk hegységnek túlsó éjszak-nyugati oldalán is apátságunk birtokával határos Lénárd Daróczon. (Lásd alább az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 4.) De ennyit is csupán a véletlenül fenmaradt vagy csak kiadott okiratokból tudunk az akkor még itt virágzott családról, s valószínű, hogy birtoka a felszámlált helységeknél még jóval több helyütt volt. —

[4]) Fejér Cod. Diplomat. IV. 3. 33. Vallis Agriensis incipiendo a terra Nobilium de Bél. Apátságunk okmányai, melyeket lejebb közlünk, számos egyént említenek e családból. Ezenkívül előjön Béli Kelemen és ennek fia Ilyés e családból, ki 1281-ben Mátyás gróftól, Roland bánnak fiától szolgálataiért nyert birtokát Boxa grófnak és testvéreinek Simon gróf fiainak, két száz markáért eladta s erről az egri káptalantól bizonyságot vesz. Cod. Dipl. V. 3. 106. — A Bogácsi nemesek említtetnek: Nobiles de Bogaczet. Cod. Dip. IV. 2. 18.

[5]) Lásd a Sátaiak, Ómányiak s más e vidéki birtokosok neveit apátságunk lejebb közlött okmányaiban.

mellett, külön nemesi családok ivadékai voltak-e, vagy hogy az előbbiektől származva, később külön birtokaik e nevű helyeitől vették nevöket; miután így veszik fel később a Bors és Őrs nemzetségek ivadékai is a Miskolcz, Kazai, Mályi, Csabai és Tokai; az utóbbiak pedig a Daróczi, Tibolt, Kisvárdai elnevezéseken felül leágazásaikban még azon helységeik külön neveit is, melyekben laktak és bírtak.

A környék ezen birtokos és nemes családai közől ránk nézve legérdekesebb a *Béli* nemesek nemzetsége vagy családja, mely a helynek, hol apátságunk állott, régi, úgy látszik eredeti birtokosa volt s a vidék nevét viselte. Hogy a Béli nemesek kún eredetüek voltak, mint a vidéket kún népükkel megszállott Őrs és Bors vezérek nemzetségei, az valószínü, ámbár külön adatok nem említik.[1]) Történetünk korában a család számos ivadékaiban virágzott a Szent-Mártoni, Rátoldi, Monosbéli, Bóli, Felbéli, Bekölczei családtagokban. Ősei közt a család bánokat is említ[2]). Lehet, hogy ezektől vette a Bél közelébeni Bánvölgy, Bánfalvával és Bán-Horváttal nevét: de ez nem bizonyos. A Bors és Örs vezéri nemzetségekből, kik itt mindenfelé birtokoltak, szintén több bánt ismerünk. Bán-Horvát helységnek, mely hajdan Marót-Horvátnak is neveztetett, ezen nevei mondják, hogy horvát bán és talán Marót nevű horvát bán lehetett ura s alapítója[3]).

Közben azután és mindjárt apátságunk közelében, még nevezetes királyi birtokok is voltak. Az itt a Bükkségnek mintegy közepén fekvő mai Diósgyőr, mely a honfoglalás alkalmával, mint láttuk, a Bors nemzetségnek jutott megszállásul, ekkor már, történetünk idejében, a borsodi királyi várbirtokhoz tartozott[4]). Elvesztették-e azt a Borsok és a korona foglalta-e el, mint a többi vármegyék királyi várait? vagy talán azon Bors grófnak pártütése miatt, ki II. István király ellen, midőn az e vidéken Egerben tartózkodott — fellázadva, magát királynak akarta volna megválasztatni? [5]). Vagy hogy talán Bors Domonkos bán cserélte ki azon terjedelmes birtokokért, melyeket az ország más részeiben bírt? [6]). Bizonyosat nem tudunk mondani. Csak azt tudjuk, hogy a XIII. század-

---

[1]) Így mondja Fényes (Georg. Szótár I. 29), de a nélkül, hogy állítását bebizonyítaná: a kún vagy palócz eredetü Beél nemzetség első osztálykor nyerte Beél földét. Mit szinte Fuxhoffer Czinár Monasterol. II. 79. és Egyetemes Magy. Encyclopaedia III. 458. minden további bizonyíték nélkül után mond.

[2]) A Beli nemesek ezen neveit lásd apátságunk alább közlött okmányaiban; hasonlón báni méltóságot viselt ősük említését. IX. sz.

[3]) A Bors nemzetség ezen időbéli ivadékait a fenebbi jegyzetben elszámlálva, köztük említtetik már Bors Domonkos és Bors György bán. — Az Őrs nemzetségből volna talán a Belus bán, ki mint Őrs nemzetségbéli Bukna fiának, Ugrának fia elöjön 1147—57 testvérével Siumurral és fiával Myskával (Cod. Diplomat. VII. 1. 148. és U. o. 2. 285). De úgy látszik, hogy ezen Belus bán, Uros Szerb fejedelemnek fia, II. Béla király nejének testvére, később 1156. nádor. — Másképezen Bél bán nemzetségének további leszármaztatása is feltalálható a Regestrum de Várad 221. pontjában, hol Márton Mochou fia de genere Beli bani emlittetik 1201—1235 körül. Ezzel egykorúlag ismerünk Márton Horvát bánt 1225-ből (Cod. Dipl. VII. 2. 286). A mai Bán Horvátnak régi Marót Horvát neve. (Így jön elő még ezen néven a szepesi kamarának az egri püspökség és apátságunk birtokairól készült 1698-diki jegyzékében, az egri érseki levéltárban.) E szerint szinte összevághatna ezen Márton vagy Marót bán nevével.— Ha a feltevés áll, hogy amaz Bél bán de genere Ürs Őrs nemzetségünkből (mely szinte rendesen Ursuur és Urs-nak iratik okmányainkban) származnék, és nem volna azonos a szerb Uros Belus fiával, ugy Béli nemeseink származása is az Örs nemzetségből világos volna.

[4]) Anonymus C. XXXI. mondja dedit ei (Arpad patri Borsu) castrum quod dicitur Geuru, et illud castrum Borsu cum suo castro, quod dicitur Borsod, unum fecit comitatum. De később az okiratok Györt és Borsod várát egyiránt királyi birtoknak mondják. Így 1248. (Cod. Dipl. IV. 2. 17.) terra Noggeur (Nagy Győr) vocata castri nostri de Borsod. Hasonló 1261. Cod. Dipl. IV. 3. 35.

[5]) Thuróczi Chronicon II. 68.

[6]) Lásd ezen birtokait a Köszeg melletti Bors-monostor alapitatásában említve Cod. Dipl. II. 300. U. o. IV. 1. 62. és Fuxhoffer Czinár: Monasteriologia Hung. II. 104.

ban még Diósgyőr Nagygyőr névvel jön elő. mint királyi birtok. és mellette Kisgyőr, mint az egri püspökségnek birtoka [1]). Később. úgy látszik a XIV-dik század közepén, azonban Nagygyőr királyi várlaka a királyok kedvelt mulató helyévé lesz, diós kertjeivel, kiterjedt hegyes erdősége kies völgyeivel és vadász pagonyaival, melyek egész Upponyig, Dédesig, Visnyóig és Szilvásig terjedtek, hol apátságunkkal határos tőszomszéd helyeken ismét szilvás és megyes (mert a Szilvás helység mellett fekvő Visnyó helységnek neve a szláv visnye szerint megyet jelent) gyümölcsös kertek közt is Szilváson állott egy királyi várda, s egy másik Dédesen, hol királyi vadászok laktak [2]).

Ekkor már a XIII-dik században a Bükkhegység két nevezetes monostorral is bírt. Tapolczán, Miskolcz mellett, a Bors nemzetségnek, s lejebb Kácson az Őrs nemzetségnek a benedeki szerzetesek számára alapított családi monostoraik állottak. [3])

Később a jövő század elején Pálosok zárdái is emelkednek Diósgyőrött és Dédes mellett, az erdőség közepett egy magaslaton a sz. léleki zárda, hol maig fényes gót egyháza romjaiban becses műmaradványai feltünnek. [4])

Alól délnek, mintegy az egész Bükkalját elzárva, az egri völgy környezi, az egri egyháznak, a püspökség és káptalannak sz. Istvántól adományozott birtoka; közepén Egerrel, a tíz vármegyére kihatott terjedelmes egyházmegyének s az ország akkori első püspökségének székhelyével, káptalanával, s annak számos monostoraival és szerzetes házaival, iskoláival és ispotályaival.

Ime, ez volt a vidéknek képe, hol az egri püspökség birtokával határos Bél vidékén a XIII. század elején a kúnok Béli Háromforrásánál a ciszterciek egy új apátsága felállíttatott.

II.

A XIII-dik század elején Eger jeles püspökei során 1218. óta egy nagyra termett egyházi férfi, II. Kilit ült az egri főpásztori széken. Előbb az egri káptalan prépostja és királyi udvari korlátnok volt. Mint ilyen, ő fogalmazta II. András királynak a nemzet ősi szabadságait helyreállított híres arany bulláját szövegét. Mint egri püspök, vallásos és jótékony intézetek, monostorok és ispotályok, azon korban a magasb szellemi élet és a jótékonyság egyedűli intézetei, menhelyei alapításában kiváló tevékenységet tanusít. Ő

[1]) Lásd a fenebb idézett 1248 és 1261-diki okmányokat Cod. Dip. IV. 2. 17 és U. o. 3. 35.

[2]) Diósgyőr e névvel mint királyaink mulató helye, okmányilag 1369 óta I. Lajos király korából ismeretes, ki itt gyakran, valamint Dédesen és Szilváson is tartózkodott, mint okmányai kelte tanusitja. — Lásd Diósgyőrre Cod. Dipl. IX. 336 és 341 sat. Összeállitva más okiratokból is Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei 74 és következő lapok. Ugyan ott Szilvás vagy Szilvás-váradra, mint akkor neveztetett, 75 és 82 (Cod. Dipl. IX. 4. 529 és u. o. 5. 568.) Igy emlitik mint Apátságunkkal határos helységnek közös határát: Via quae ducit de Beel ad Szilvásvárad; máshelyt Regalis possessio Szilvás-Várad és Villa regalis. Apátságunk levéltárában 1387 okmány Fasc. A. Nro. 10. okmánytárában itt közölve. — Dédest emliti Dees alatt Cod. Dipl. IX. 5. 483. Minek helyesen a Pannonhalmi könyvtár okirata szerint, mint Ráth f. i. munkájában 81 lap közli, Dédesnek kell lenni. Hogy itt királyi vár volt, mutatja I. Lajos okmánya Apátságunk levéltárában Fasc. A. No. 19 közölve itt Apátságunk okmánytárában. VIII. Sz. A váradi Regestrum szerint (Endlicher Monumenta Arpad. 723. a 330 pont) Upponyban és itt Dédesen bivalyok királyi vadászai (Venatores bubalorum de Villa Ypa — — quod terra Deudas iuris eorum esset) voltak megtelepítve. Vára romjai egy hegyen maig látszanak. (Balásy Regest. Decimarum Papalium LXIII.)

[3]) Fuxhoffer Czinár Monasteriologia I. 281 és 292. Abbatia SS. Petri et Pauli de Tapolcza és Abbatia SS. Petri et Pauli de Kaacs.

[4]) Orosz Synopsis Annalium Ord. S. Pauli 375—7. ki a Diósgyőri és Sz. léleki monostorokat István Nádor Borsodi gróf által mondja alapítottaknak 1304 és 1313. Az utóbbit ismét Dédes mellett külön választja s Póha Benedek által véli alapítottnak. Lásd szinte Fuxhoffer Czinár Monasteriologia Hung. II. 224.

hozta be az első Magyarországba Egerbe 1228—1231. közt a szent ferencziek később annyira terjedt és virágzó szerzetét. Majd sz. Jakab ispotályát állította helyre, s új alapítását IX. Gergely pápa által megerősítette. Miután már előbb 1232-ben Eger mellett a béli három kútnál a ciszterczieknek is apátságot állított.

A cisterciek, vagy mint nevöket helyesebben magyarítva, őket zirczieknek nevezhetjük [1]), akkor már régebben és számos monostorokban virágzottak hazánkban. Ámbár a keletkeztében mindjárt gyorsan elterjedt szerzet jóval később jutott be hozzánk mint más országokba.

Ezen új szerzetes társulat, mely korának magasabb szellemi és miveltségi életére oly kiváló befolyást gyakorolt, a XI-dik század végén és a XII-dik elején Francziaországban a hanyatlásnak indult benedeki szerzet eredeti szabályainak szigorúbb helyreállításával a Citeauxi völgyben, honnét nevét vette, keletkezve, változó kezdemények után, mire korának egyik legnagyobb lángelméje és legszentebb életű férfia sz. Bernát a szerzetbe lépett, oly gyors elterjedésnek örvendett, hogy a század vége felé kolostorai száma az ezeret haladta.

Magyarországban azonban, hol a nemzet térítése és polgárosítása által annyira érdemesült benedekiek sürű terjedésnek örvendve, minden tért elfoglalva tarthattak, a zirczi új szerzet eleinte csak lassú léptekkel haladott, és csak a XII-dik század második felében kezdett mindinkább terjedni.

II. Béla király, mondják, meghatva sz. Bernátnak a boldogságos Szűzet dicsőitő magasztos hymnusai hallása által, írt volna a szentnek Clairvauxba, küldene szerzetesei közől országába is. De ezen első szerzetesek az ország szélén Zágráb mellett alapított topulszkói monostorban telepitettek meg. [2])

Hazánkba először sajátlag a Bécs melletti sz. kereszti apátságból jöttek volna be az első zircziek 1142-ben a csikadóri monostorba. [3])

De még később, mintegy III. Béla uralkodása alatt kezd csak, úgy látszik, a szerzet nálunk is honosúlni. III. Béla király kiváló müveltségű s a kor magasb eszméitől lelkesülő fejedelem volt, s a szigorú erkölcsű, lángbuzgalmú, magas tudományú szerzet különös kegyeltje lőn. Udvarát egy időn a francziaországi főanyamonostornak Citeauxnak apátja is, Péter, a párisi apáttal, Vilmos perjellel és több társaival együtt meglátogatá. A király erre a szerzetet mindazon szabadalmakkal és kiváltságokkal felruházta, melyekkel Francziaországban bírt.[4]) S most már egyre szaporodnak a zircziek házai honunkban is, egyenesen a franczia anyaházakból is telepítve, úgy, hogy a XII-dik század vége felé s a XIII. század elején már mintegy 25 monostoruk fenállhatott, midőn béli monostorunk Kilit egri püspök által alapíttatott.

A hely, melyen az apátság alapíttatott, a Bükkhegységnek, mint láttuk, Bélkői orma alatt, minden tekintetben alkalmas lehetett. Itt, hol jelenleg már a hegyhátak is kopaszon, vagy csak törpe cserjétől fedve merednek ki, akkor még sürű erdőségek lepték el a magaslatokat és völgyeket. [5]) A vadon kinézés, melyet a Bélkő sziklái a vidéknek köl-

---

[1]) A ciszterci névnek zirczivel magyarítására az analogiát a Zircz helynév szolgáltatja, mely nyilván nem más, mint Cisterciumnak magyarosítása. E szerint tehát a cistercinek régi magyarítása zirczi volna.

[2]) Rosenthal Actio Ord. Cist. prolog. 1. — Heimb. Notitia Ab. Ord. Cist. S. Gotthardi 31. 150. — Primordia Ord. Cisterciensis. in Hung. Schemat. Ord. Cist. 1848. 1.

[3]) Chronicon Ord. Cist. ad S. Crucem. 6.

[4]) Schmitth Episc. Agriens. I. 95. Katona Hist. Crit. R. Hung. IV. 288. Fejér Cod. Dipl. II. 202. — Fuxhoffer Czinár Monasteriol. Hung. II. 71. köv. lap.

[5]) Az apátság lejebb közlött határjárási okmányai ismételve emlitik itt Apátfalva körüli erdőségeket, hol azoknak jelenleg semmi nyoma.

csönöznek, akkor még jóval zordonabb volt. Sem Szarvaskőn nem állott még a püspöki vár [1], sem másfelől Szilvás, Visnyó és Diósgyőr felé nem léteztek még akkor a gyümölcsös kertek, a királyi várdák és Pálosok későbbi monostorai. A nagygyőri várbirtok rengeteg erdőségeiben csak itt-ott voltak úgy látszik egyes vadászállomások, mint Upponyban és Dédésen a vadbivalyok és bölények vadászainak tanyái [2].

Ily elhagyott zordon vidékeket kerestek a zircziek, hol a magányban, távol a világ zajától, háboríthatlanúl folytathatták emelkedésnek s imádságnak szánt önmegtagadó szigorú éltöket, és másrészt munkálhatták, földmívelés alá fogták az addig műveletlenül hagyott vadon vidékeket [3].

A hely megválasztásában azonban még más fontosabb tényezők és körülmények is fenforoghattak. Az egri egyház, melynek terjedt területén akkor a zirczieknek csupán Pásztón a Mátrában volt háza, itt Eger közelében is bírni óhajthatta az egyháznak ezen új vitézlő fiait, akkor, midőn épen szinte a sz. ferenczieket is Egerben megtelepítette volt. —

Ez időtájt a magyar egyház ugyanis még nevezetesen a hittérítésekkel is el volt foglalva. Az akkor még folyást előnyomúló és hazánkba vándorló magyar rokon népágak pogány nemzetségei, mint a bessenyők és kúnok, s az általok beszívárgó vagy újra feltámadt és elhatalmazó pogányság, úgylátszik, különösen az egri megye területén is új térítéseket tett szükségessé. IX. Gergely pápa 1236-ban II. Kilit egri püspökhöz intézett levelében az egri megyét is, mint olyat jelöli ki, a hol még pogányok laknak [4].

Már 1228-ban történt, hogy egy, Erdély határán megállapodott kún csapat vezére fiát 12 kún kíséretében küldötte Róbert esztergomi érsekhez, midőn ez épen a keresztes haddal a szent földre indulóban volt, kérvén, adná fel hadának a keresztség szentségét. És a pápának az érseket fel kellett menteni a keresztes hadjárattól, hogy a kúnok megtérítését eszközölhesse [5]. Hasonlón menti fel később is 1231-ben nemcsak az érseket, de az egri és győri püspököket is, mivel, úgymond, otthon most az egyháznak hasznosabb szolgálatot tehetnek [6].

Mert valóban a kérésztény ség re nézve itthon is mind újabb veszélyek merűltek

---

[1]) Csak az 1248 okmányban (Cod. Dipl. N. 2. 19.) kapja Lambert egri püspök az engedélyt: castrum aedificandi vel in Tizenkü (Tüzkő?) vel in Kerekü (Kerekkő), melyek egyike lehetett a mai Szarvaskő; miután 1332-ben már a vár állott, Püspökvára név alatt: Subcastrum Episcopi, Püspökváralja lévén már neve a mai Szarvaskő helységnek. L. Regest. Decimarum Papalium Balassy i. h.

[2]) Lásd erről a fentebb idézett adatokat.

[3]) Hurter Geschichte P. Innocenz IV. köt. Cistercienser 116. lap (2. kiad.) mondja e szerint: Ihre Klöster legten sie an Stellen an, wo entweder die Natur am schwersten zu zähmen schien, oder menschlicher Fleiss bisher noch am wenigsten gethan hat. Lásd a földmivelésre nézve a sz. benedeki és zirczi szabályokat és rendelkezéseket Martene Commentarius in regulam S. Benedicti. (Paris. 1690) 617 s köv. lap. és Holsten Codex Regularum Monasticarum (August. Vindel. 1759.) II. köt. Statuta Ordinis Cisterc. 427.

[4]) Vobis — irja Gergely pápa, értve különösen az egri püspököt is, kihez levele külön megnevezésével szinte intézve volt — in quorum dioecesibus degunt pagani. Először közölve a levél Schmitth Episcopi Agriensis I. 146.

[5]) Magnum Chronicon Belgicum Pistoriusnál Scriptores rerum Germ. III. 242, s ezután Katonánál Hist. Crit. V. 508. Magister Robertus Archiepiscopus Strigoniensis cui cruce signato et in procinctu itineris constituto, occurit filius principis de Cumania, et ait „domine baptisa me cum duodecim istis et pater meus veniet ad te ultra silvas in tali loco cum duobus millibus virorum, qui omnes desiderant de manu tua baptisari.— Quo facto abiit archiepiscopus ultra silvas in occursum patris illius, et ibi baptisati sunt Deo dante quindecim millia." L. Katona i. h. a pápa levelét is erről.

[6]) A pápa levele Schmitth Epis. Agriens. I. 143. Katona V. 589.

fel. Akkor történt, hogy a hazánkban már régebben beköltözött rokon Bessenyők közt is, kik folyvást szilárdul ragaszkodtak, úgylátszik félpogány, félmohamedán hitükhöz, a mint hatalomban növekedtek, úgy a köztök lakó keresztény alattvalóik és szolgáik közt is mind gyakoribb elesések a hittől és kitérések fordúltak elő. A püspökök panaszára Gergely pápa Jakab prenestei bibornokot küldötte, mint követet II. Andráshoz, hogy a kitéréseknek és csábításoknak elejét vegye. A pápa követe a királytól kieszközölte, hogy minden esztendőben hitvizsgálat tartassék a Bessenyők közt, a keresztény lakosoknak a hittőli elpártolástól való megóvására. Ezen hitvizsgálók és térítők munkája azonban oly hosszas volt s oly nehézségekkel járhatott a kitérés veszedelmében lévő keresztények nagy száma miatt, hogy majdnem folytonosan tartott több megyékben, s ezek közt nevezetesen az egri megye területén is; mint Gergely pápának még 1236-ban Kilit egri püspökhöz intézett leveléből látjuk. [1])

És lehet, hogy talán épen itt is apátságunk környékén a régi szokásaihoz és hagyományaihoz erősebben ragaszkodó s nyelvejtésében maig eredetiségét fentartott kúnpalócz népség közt is a pogányság még lappangott, vagy csak a pogány Bessenyő és Kún hadak által újra beszívárogva és felszitva gyakoroltatott egyes nyilatkozataiban és babonás szokásokban, melyek gyakorlata az ily elzárt vadon vidékeken, mint a Bélkő környéke, hová a kereszténységgel a polgárisodás is nehezebben hathatott be, legtovább tarthatták fen magukat. Maig a Bélkő alatt Áldozókő és Hamuhegy helynevek jönnek elő [2]), figyelmeztetve, hogy itt a bélkői szirtorom alatti három forrás közt hajdan talán nevezetes pogány áldozó hely lehetett, melyet a nép az új hit felvétele után is még ezerenkint kegyelettel látogathatott, s forrásai vizének, melyekben fürödve bajaiban orvoslást lelt, csodás erőt tulajdoníthatott; mint tulajdonít maig, miután e helyen monostor épült, és templomába s megszentelt kútforrásaihoz ezerenkint jár bucsút a környék népe. [3])

---

[1]) Katona V. 591. Schmitth I. 146.

[2]) Magyar- és Erdélyország képekben. IV. 89. Az apátfalvi határ helynevei közt közölve. Erre vonatkozólag mondhatja ugyanott a leirás (86. lap), hogy „midőn hőseink e hazát hóditólag elfoglalák, a Bélkő természeti helyzeténél és gazdag forrásainál fogva hihetőleg egyik főbb áldozó helyök, s akkori neve talán Bálvány vagy Bálkö.“ Mihez helyesen adja hozzá, hogy „ez azonban csak valószinü gyanitgatás.“ Szükségtelen itt azért a Bálvány és Baál istenre gondolni, hol a Bél név magában kifejezi értelmét, mit a Bakonybél név is, az illető erdőség, hegység belseje, közepe sat. eléggé magyarázna.

[3]) A három forrást illetőleg jól tajékozhat Szvorényi f. i. helyen (87) közlött következő leirása. „A három forrásról, melyektől az apátság czimének részét kölcsönözi, különböző hagyományos vélemények jutottak korunkra. Vannak, kik a három forrás alatt azokat értik, melyek a Bélkő aljában s az apátsági templomnak egészen közelében maig léteznek, malmokat hajtó gazdag vizet adnak, s melyek egyikét (képe a temploméval ott látható), Nagyasszony ünnepén, a templom bucsunapján, évenkint megszoktak szentelni. Ezen alacsony kőfallal és fákkal környezett főforrásnak gyógyerőt is tulajdonitanak és vize soha sem szokott befagyni. Mások ismét egyiknek ugyanezen főforrást, másiknak az éjszak felé, jó félórányi távolságra eső középbércz nevü hegy alatti forrást veszik föl, mely mai napig a Barátok kútjának mondatik; harmadikul pedig a templomtól délfelé egy óranegyednyire eső Rocskakút nevü forrást vallják. Söt vannak, kik a három forrás egyikét a templom melletti főforrásban, másikát a szilvási szomszédos völgyek forrásában, harmadikát pedig a monosbéli (szomszéd helységi) gazdag forrásban keresik, mely regényes völgyzugban eredvén, vizeséssel jut le a nevezett völgyi falucskába, s azt adják egyszersmind e véleményökhöz: mikép a nevezett három helység (Szilvás, Apátfalva, Monosbél) mind a monostor birtokainak kiegészitő részét tették volna (Szilvásra nézve az okiratok ellenmondanak s részben Monosbélre nézve is.) Különösen Monosbélről (mely annyi mint Malmosbél s hol most is 9 malom áll), az a hagyomány él, hogy az a beeli monostorhoz tartozott majorság (villa) volt légyen. Mindezek azonban csak az ingatag hagyományok változataiban élnek fön, mig mi épen nem találjuk okát: miért kelljen a három czimes forrást egymástól távol eső helyeken keresnünk, mikor azok az apátsági templom töviben maiglan teljes számmal föllelhetők, s mint most, ugy hajdan is gazdag vizet szolgáltattak, miután az alattuk terülő széles mai Tófenéknek, mely a szerzetesek halastava volt, csak is azok adhaták a nagyobb mennyis égü szükséges vizet.“ Mire megczáfolja azon véleményt, hogy az Apát külön Monosbélen lakott volna.

Monostorunk itteni megalapítására azonban még közelebbi alkalmat szolgáltathatott a következő esemény.

A zirczi szerzet pilisi monostorában és a pásztóiban, mely a pilisiből származott, többféle rendetlenségek merültek fel ezen időtájt, melyek a szerzet szigorú figyelménél fogva fényítést vontak magok után. A vizsgálat alkalmával a gazdag monostor pénzbírsággal kiváltva magát vélt eleget tenni kihágásaiért. A pénzbeli váltságot el is fogadta az aceyi apát, kire a vizsgálat bízva volt [1]; miután a pilisi monostor a burgundiai aceyi monostorból telepíttetett meg, s ennélfogva a szerzet szabályai szerint az anyaház apátja gyakorolta felette a főbb hatóságot.

Tudnunk kell ugyanis a zirczi szerzet azon sajátságos intézményét, hogy minden apátsága alá volt vetve azon anyaház apátságának, a melyből származott. Újabb apátság csak úgy keletkezhetett, ha az más létező monostor tizenhárom egyéne által megtelepíttetett. Ezen anyaháznak apátja azután az újház felett mintegy felsőbb joghatóságot gyakorolt, s azért atya-apátnak, pater abbasnak neveztetett; kötelessége volt az új apátságot időről időre vizsgálni s ügyelni kellett a fegyelem fentartására.

E szerint az egész szerzetben sajátságos családi leágazási rendszer keletkezett. Cistercium (Citeaux) volt a törzsház, melyből az egész szerzet származott; apátja az egész szerzet főapátja volt. Az első négy apátság, mely Cistercből származott, úgymint Firmitas (La Ferté), Pontiniacum (Pontigni), Claravallis (Clairvaux) és Morimundum (Morimond), volt a törzsház négy főága, mely négy vonalból származott a többi ház, mintegy a négy ágnak hajtásai. Így a felhozott esetben, Pásztó származott a pilisi apátságból, a pilisi a Burgundbani aceyitól, az aceyi a champagnei Trium Fontium (Tres Fontaines) apátság tól, ez pedig a Claravallisból, azaz az első négy főház egyikéből. Ezen származás szerint a pásztói apátság felett a pilisi apát gyakorolta közvetlen az atyaapát, pater abbas főhatóságát; a pilisi felett az aceyi, s közvetve mindnyája felett a trium fontiumi és claravallisi eredeti törzs anyaházaik apátjai.

Így történt, hogy midőn az aceyi apátok a pilisi monostor vizsgálatában eljárva hivatali visszaélést követtek el, azzal vádoltatva, hogy a pilisi apátság által megvesztegetni engedték magokat [2] a szerzet káptalana 1232-ben ujabb vizsgálatot rendelt mind az aceyi, mind a pilisi apát ellen, kiküldvén erre a trium fontiumi és claravallisi apátokat [3]), kik, mint láttuk, a leágazás szerint monostoraink törzsházainak apátjai, s közvetve atya-apátok, pater abbasok voltak. A vizsgálat következtében mind az aceyi, mind a pilisi apát leköszönt méltóságáról. De a szerzet káptalana ezzel meg nem elégedett. Mind a kettőt bűnhődésül a claravallisi monostorba küldötte, az apátra bízva, hogy őket belátása szerint monostorában tartsa vagy más házba küldje. Mindenütt bár hová küldetnek a házban az áldozó pap szerzetesek közt egy esztendeig utolsó helyen legyenek. Soha Magyarországba

---

[1]) Martene et Durand Thesaurus Anecdotorum IV. 1355. Statuta Capit. Gener. Ord. Cist. Statuta omni 1232. — — Domus de Pelis in Hungaria invisitationibus factis in ipsa suos saepe redemit excessus per pecuniam; statuitur, ut pater abbas ita se habeat — — in visitatione eiusdem domus ne ipse depositionem incurrat ex hac causa, et domus ipsius ius maternitatis quod habet in illa domo amittat.

[2]) U. ott 1357. lap. Statutum anni 1233. a vizsgálat után mondja: Quia vero probabile aut probatum, quod tam aliqui abbates, quam aliquae personae de Aceio per extorsiones quas fecerunt, in illa domo (t. i. Pilis) eum in muneribus iudicantes, etc.

[3]) Igy vélem értendőnek U. ott 1355 lap az 1232-dik évi Statutum 13 pontja szavait: Quia de excessibus illius domus (Pelisi) multa enormia audivimus (a szerzet szigorú figyelménél fogva ily nagy vétségeknek tartattak a szerzet szabályaitóli és fegyelmétőli kisebb eltérések is, mint a statumokból látni, mint bünhödnek azért is, ha a háló termeket füteni merik stb.) iniungitur visitatoribus Claraevallis et Trium-fontium, quod inquirant et corrigant in domo de Pelisio et domo de Pazto tam in capitibus quam in membris. A mint hogy a következő évi statutum a claravallisi apátot bizza meg a büntetés végrehajtásával

vissza ne térhessenek és többé apátságra elő nem mozdíthatók. A claravalli és az aceyi új apát egyszersmind a pilisi ház megfenyítésével és reformálásával megbízatott. A monostorból a haszontalan egyének elbocsátása és helyökbe alkalmasabbak behozatala elrendeltetett. Ennek végrehajtásával a claravallisi és aceyi apátok megbízatván, az utóbbinak mint atya-apátnak főbb hatósága alá helyeztetett újra a monostor azon intéssel, hogy elődje hibáitól őrizkedjék, nehogy ellenkező esetben monostora a pilisi monostor feletti anyaházi jogától megfosztassék. [1])

Midőn így a claravalli és trium fontiumi apátok 1232-ben Pilisen és Pásztón az egri megyében, nehány órányira Egertől és Bél vidékétől, ottani monostorukat vizsgálva, fenyítve s újra szervezve eljárnak, s e mellett egyszerre azt halljuk, hogy ugyan csak 1232-ben Kilit püspök a Pásztótól alig nehány mérföldnyi távolságra fekvő Bélen egy új zirczi monostort alapít, mely a pilisi monostor szerzeteseivel telepíttetik meg [2]) — nyilván több mint valószinű, hogy ezen új monostornak alapítására az elbeszélt események s a szerzet főházai apátjainak jelenléte befolyással volt.

Egerben vagy a pásztói és pilisi monostorokban találkozhatott Kilit püspök a claravallisi, trium fontiumi és aceyi ott időző apátokkal. Ezek ajánlhatták neki az új zirczi ház alapítását, vagy csak az iránti szándékában megerősíték, s a kivitelben és létesítésében kezére járhattak. Ők szemelhették ki azon pilisi szerzeteseket, kikkel az új monostor megtelepíttetett, megtekintették talán a Pásztóhoz közel fekvő helyet, hol az új háznak felállíttatnia kellett. Így nyerhette nevét is a jelenlévő trium fontiumi apáttól a dús források mellett megtelepített monostor, hogy hasonlón Trium fontiumnak, három-kuti apátságnak neveztetett, miután máskép is egyenes vonalban, mint láttuk, a pilisi és aceyi monostoron át a trium fontium apátságból ágozott le.

Mindezekhez úgylátszik még egy további körülmény is járult.

Ugyanakkor midőn 1232-ben a béli apátság alapítása történt, érkezett Magyarországba a piacenzai, papiai származású Jakab bibornok és prenestei püspök, mint a pápa követe [3]), hogy azon bajokat meggátolja és sérelmeket orvosolja, melyeket II. András királynak annyira változékony, majd erélytelen gyenge, majd erőszakosan jogsértő kormánya egyrészt az ország s egyház szabadságán ejtett, másrészt az elhatalmazott pogány Bessenyő-Ismaeliták befolyása által terjedő hitetlenség okozott.

Jakab bibornok egyike volt a római udvar azon kitünő ügyviselt diplomatáinak, kiknek erélyes fellépte nagy befolyással volt az akkori eseményekre. Általa létesült a császár s Olaszország közt hosszas viszályok után kötött béke; [4]) s Magyarországban is minden irányban intézkedve, nagy sikerrel járt el. Még azon évben András az egyház s az ország szabadságait az arany bulla újabb kiadásával megerősítette. [5]) Majd az egyház ügyeit rendezte, letartóztatott javait visszatérítette, a hitetlenek befolyásának és hatalmának korlát vettetett, [6]) a hittőli elesések meggátlására évenkinti hitvizsgálat, inquisitio rendeltetett; [7]) s a király mindennek megtartására kormánya férfiaival együtt esküvel volt kénytelen magát lekötelezni a pápa követének [8])

---

[1]) U. o. Martene Thesaurus Anecdot. IV. 1357. és utánna Katona Hist. Crit. V. 679.

[2]) Lásd a béli monostor alapitásáról szóló adatokat mindjárt lejebb, hol annak alapitásáról tüzetesen szólok.

[3]) Ezen évben találkozunk vele először Magyarországban, mint a hozzá intézett pápai levelek mutatják L. Fejér Cod. Dipl. III. 2. 303. és köv. Katona Hist. V. 604.

[4]) Lásd Jakab bibornok jellemzését Sartori Cistercium bistertium 343.

[5]) Katonánál V. 634. ezen évre, 1232-re tétetik az arany bulla ujabb kiadása. Ellenben Fejér Cod. Dipl. III. 2. 261. És Endlicher Monum. Arpád. 433. lap szerint 1231-re teendő volna.

[6]) Lásd az okmányokat Fejérnél Cod. Dipl. III. 2. 303—315. és 319.

[7]) Schmitth Episcopi Agriens. I. 146.

[8]) Fejér Dipl. III. 2. 319.

E közt mellékesen értesülünk, hogy ugyanakkor újabb zirczi monostorok is alapíttatnak hazánkban [1]), úgymint: a posegai Vallis honesta czímü és béli monostorunk, és hogy a nagy tevékenységű bibornok egy harmadiknak is, a Bors monostori zirczi zárdának, újabb adományázásában személyesen is részt véve, jelen van az okmány kiadásánál [2]), ezenfelűl ugyan ő a bácsi megyében egy kórházat alapít a zirczi szerzetesek felügyelete alatt. [3])

Tudnunk kell ehhez, hogy Jakab bibornok maga is sajátlag zirczi szerzetes volt. Mint ravennai főesperes lépett a claravallisi monostorban a zirczi szerzetbe, majd a római Ad Tres Fontes monostor apátja lett. Csak 1231-ken neveztetett prenestei püspöknek és bibornoknak [4]) és a következő évben már magyarországi küldetésében volt.

Midőn azért halljuk, hogy ezen évben Magyarországban egyszerre ismét két zirczi monostor keletkezett, a béli-három-kúti Eger mellett és a Vallis Honesta, (Tisztes völgyi?) Pozsegában, a következő évben pedig épen Jakab bibornok közbejöttével és jelenlétében egy harmadik a Bors monostori adományoztatik; valamint ugyanazon időtájban a zirczi szerzet felügyelete alá helyezett ispotály is Bácsban általa alapíttatik, fel kell tennünk, hogy Jakab bibornoknak szerzete ezen új házai megalapításában is nem kis része lehetett.

Ugyanakkor találkoznia kellett Magyarországban szerzete törzsházai a claravallisi, (mely házban maga is mint szerzetes lakott) és trium fontiumi monostorok apátjaival; kik mint láttuk épen ekkor rendezték a pilisi és pásztói házak ügyeit, s valószínüleg a béli monostor, valamint Vallis Honesta új apátságok alapítására befolytak. Annál inkább, mert ezen utóbbi apátság a bakonyi monostorból telepítetett, mely szinte a claravallisi apátságból származott. [5]) Közvetve tehát a claravallisi apát joghatósága alatt állott, valamint a pilisinek s ebből telepített bél-három-kuti monostornak is az aceyi és trium fontiumi monostorokból ágazása szerint szinte Claravallis volt törzs anyaháza.

Szintúgy szorosabb viszonyban lehetett Jakab bibornok Kilit egri püspökkel is. A beregi gyűlésen, hol András király és kormánya férfiainak esküjét Jakab képviselője Cognoscens esztergomi kanonok fogadta, a veszprémi püspökön kivűl az ország többi püspökei közűl csak Kilit egri püspök volt jelen, ki mint a király egykori korlátnoka és udvari embere nyilván mint közvetítő járt el. [6]) Jakab pápai követnek gyakran kellett vele találkoznia s értekeznie az alatt, midőn Kilit épen a béli apátságot alapítá; mi valószínűvé teszi, hogy Jakab bibornoknak, mint még a mult évben a római Ad Tres Fontes (tehát szinte három-kúti) zirczi apátnak befolyása lehetett a béli-három-kúti apátság alapítására épen úgy, mint befolyása volt akkor a Bors monostori zirczi apátságnak újabb adományozására, melynél személyesen jelen volt, és mint maga is a zircziek gondviselése alatt Bácsban kórházat alapított. Csak hogy még ezen utóbbi körűlményeket a szerencsésebben megmaradt okmányok fentartották; addig monostorunk alapítólevele szerencsétlenűl elenyészvén, alapítása körűlményeit csupán az egykorú történeti eseményekből lehetett sejtenünk.

---

[1]) Katona Hist. V. 627. Pázmán alább közlendö adata szerint Béli monostorunk, Timon és Kerchelich szerint, a pozsegai Vallis Honesta czímü a veszprémi vagy pécsi megyében. Lásd Fuxhoffer Czinár Monasteriol. II. 118.

[2]) Katona i. h. V. 677.

[3]) Fuxhoffer Czinár Monasteriologia II. 118.

[4]) Sartori Cistercium bistertium. Hist. Ord. Cisterc. 343. Téved azért a Magyar Encyclopaed. III. 456. az apátfalvi apátság leirásában midőn béli-három-kúti monostorunk apátjává teszi Jakab bibornokot, ő a római trium fontium s nem magyarországi e nevű monostorunk apátja volt 1231-ig, tehát elöbb mintsem apátságunk alapíttatott.

[5]) Fuxhoffer, Czinár Monasteriol. II. 118.

[6]) Fejér Cod. Dipl. III. 2. 319.

De elveszett bár monostorunk alapító levele, későbbi okmányai és egyéb feljegyzések fentartották még alapításának esztendejét és helyét s alapítója nevét.

Pázmány Péter az 1629-ben Nagyszombatban tartott zsinat iratai kiadásához összeállítván régibb jegyzékekből és okmányokból az ország egykori monostorainak névsorát, a zirczi apátságok közt monostorunkat is előhozva mondja, hogy a Nagyboldogasszonyról nevezett béli-három-kúti apátság, vagy máskép·a Kúnok béli-három-kúti apátsága az egri megyében 1232-ben alapíttatott. [1])

Más okmányok ezenfelűl említik még monostorunknak II. Kilit egri püspök által történt azon adományoztatását, mely által a monostor sajátlag megalapíttatott. Telegdi Csanád egri püspök 1330-ban megerősítvén II. Kilit püspök adományát, [2]) előszámlálja ugyanis azon birtokok neveit, melyekkel Kilit a monostort adományozta. Ezek, úgymond, a monostor helye minden hozzá tartozandóival és a monostor előtt levő helység, (mai Apátfalva) mely akkor már, Telegdi Csanád püspök idejében 1330-ban, tehát a monostor alapítása után mintegy 100 év múlva, az Apát falvájának neveztetett. [3]) Eredeti neve azonban a helynek, mint fenebb láttuk s még alább elő fog kerűlni, sajátlag Bél volt. A többi birtok neve az okmány szerint: Királd, Dochond, Ostoros, Pázmán, Medsa, Magy, Kis-Dukány, Ornolth, Vellin, Chen falvák és Velin mellett a Tiszánál három halastó. [4]) Ezzel együtt Kilit mindezen helységek dézsmáit és adóját az apátságnak adományozta, azon dézsmákkal és tartozásokkal együtt, melyek az egri püspökséget s egyházát illették. [5])

Az utóbb említett adományt, mely szerint a mondott helységekben az egri egyház és püspökséget illető dézsmákkal is adományoztatott a monostor, már előbb 1239-ben IX. Gergely pápa és utánna 1253-ban utódja IV. Incze pápa is megerősítvén, egyiránt említik, hogy az apátság Kilit egri püspök által káptalana megegyezésével adományoztatott. —

Nem nevezik bár ezen okmányok Kilitet a monostor alapítójának, csupán az általa tett adományzást említve, miután bennök sajátlag csak adományzása megerősítéséről van szó; nem lehet mégis azirán kételkednünk, hogy ezen adományzás itt egyértelmű a monostor alapításával. Mert Telegdi Csanád okmánya szerint Kilit adományozta a monostornak magát azon helyet is, melyen állott, az előtte lévő faluval együtt. Ezen hely, mint láttuk s mint az alább felhozandó okiratok még tanusítják, előbb Bélnek neveztetett s a béli nemeseknek az egri püspökség jószágaival határos birtoka volt. Kilit püspök tehát a

---

[1]) Péterffy Concilía Hung. II. 275. De Beél Trium Fontium B. Mariae Virginis Assumptae (alias Trium Fontium de Beél Cumanorum) Agriensis Dioecesis fundata 1232.

[2]) Lásd ezen okiratot az apátság itt közlött okmánytárában II. szám alatt.

[3]) Az előbb idézett okiratban: Villam ante Monasterium, quae vulgariter Villa Abbatis nuncupatur, locum eiusdem monasterii, cum omnibus suis pertinentiis.

[4]) *Királd* maig is e névvel ismeretes helység s az apátság birtoka. *Dochond*, talán Dukány. de alább is Kis-Dukány elő jön, máskép·Dochond helynév itt most ismeretlen. *Ostoros* jelenleg is e név alatt ismeretes falu Eger mellett, s az apátság mai birtokához is tartozik. *Pazman*, a mai Pázmándi puszta lehetne Kerecsend mellett Hevesben, jelenleg az egri érsekség birtoka. *Medsa*, talán Mező, Kis-Mező, Csokva mellett, maig az apátság birtoka. *Magy*, talán Mogyorós helység Apátfalva mellett. *Kis-Dukány, Ornolth* valószínüleg a mai Arnóth nevű helység Borsod megye ezen vidékén. *Horváth* jelenleg Bán-Horváth, az apátság birtoka. *Merchey*, jelenleg is Mercse itt az előbb említett Királd mellett. *Velyn* nehezen az itt Királd és Mercse melletti mai Velezd, miután lejebb ismételve emlıti az okirat, hogy ezen hely három halastóval a Tiszánál állott. *Chokva* a mai Csokva Kis-Mező mellett. *Chen*, talán a mai csehi Apátfalva mellett, vagy egy régibb elpusztúlt Csene helység, melyet az okiratok itt e tájt említenek, mint alább még elő jön.

[5]) U. ott az előbb idézett okirat szerint: item decimas villarum praedictarum et omnium possessionum in praescripto episcopatu nostro, ecclesiae praedictae pertinentium et tributa.

helyet a Béli nemesektől vagy megvette, vagy hogy azt más módon, csere útján-e vagy ajándékkép megszerezhette. Az utóbbira mutathatna, azon később, történetünk fonalán felmerülő körülmény, hogy a Béli nemesek, a Béli család az apátság feletti kegyuri jogot igényelték, melynek egyidőben úgylátszik csakugyan tettleg birtokában is voltak, mint alább adataink szólnak. [1])

Az apátságnak Kilit püspök által adományozott többi helységek fekvése is arra mutathat, hogy azokat Kilit püspök részint az egri püspökség és káptalan javaiból, melyekhez tartoztak és részben tartoznak maiglan, adományozta; részint úgylátszik a vidék birtokosaitól, talán a Bors családtól s a Béliektől szerezhette meg az apátságnak; míg egyetmást királyi adományban is nyerhetett meg számára.

Kilit püspök adományozása tehát, mint azt az okiratok említik, egyértelmű az alapítással. E szerint Kilit püspök méltán az apátság alapítójának tekinthető. A mennyire azután ezen alapítványt az egri káptalan is helybenhagyta és megerősítette, [2]) mint olyat, mely részben az egri egyház javaival adományoztatott, sőt azt a káptalan is saját birtokaival nevelte, [3]) s egyháza dézsmai egyrésze átengedésébe beleegyezett [4]), — helyesen vette észre a későbbi történetirás, hogy Kilit egri püspök káptalanával együtt volt a béli monostor alapítója. [5])

E mellett azután a Béli család is kegyuri jogot igényelhetett az apátságra, mintegy családja monostorára, a mennyire ősi birtoka helyén, sőt birtokából vett jószágokkal, bizonyára nem a család hozzájárulása nélkül, adományozva alapíttatott. [6])

Így alakult tehát s alapíttatott apátságunk 1232-ben II. Kilit egri püspök által s káptalana közbenjárásával, a Kún-Palócz népség által lakott s a Béli nemesek által bírt Bél nevű helyen, hol nem messze Egertől, Borsod és Hevesmegyék határán, az egri püspökség birtoka határos a béli nemesek földjével és hol maiglan a Bélkő hegyorom alatt, s a béli-három-kút folyásnál, Apátfalva és Monosbél mellett, az apátság műemlékszerű XIII. századi egyháza állott.

---

[1]) Lásd ezen okmányokat alább idézve.

[2]) Telegdy fennebb idézett megerősítő okmánya is egyenesen mondja Kilit adományleveléről hogy az a káptalan által is megerősítve volt: Privilegium a venerabili praedecessore nostro bonae memoriae super praemissis confectum et sui sigilli atque ecclesiae nostrae Agriensis capituli sigillatum nobis ostendit.

[3]) Mint nevezetesen a csokvai és kis-mezői birtokrész Ostoros stb. mutatja, melyek nyilván az egri káptalannak maig is itt létező birtokából hasíttattak ki.

[4]) Az egri egyház dézsmái átengedését megerősítő pápai okmányok egyenesen a káptalan beleegyezését kiemelik: decimas — — de assensu capituli sui, monasterio vestro duxit concendendas. Lásd ezen pápai okmányokat alább idézve.

[5]) Így mondja Schmitth (Episcopi Agriens. I. 144.) Cletus cum suo sacerdotum collegio abbatiae trium fontium sive Beelensis apud Agriam initium fecit ac ordini cisterciensium tradidit.

[6]) Erre volna alapítható Fényes (Magyarország Geogr. Szótára I. 29.) állítása is: „hogy Cletus egri püspök megvevén, úgymond, a cisterci rend számára a kún vagy palócz eredetű Beél nemzetségtől az első osztálykor nyert megszállási, az úgynevezett prima-occupatiót, Beélföldének egy részét.“ Állításának, mint rendesen, úgy itt sem idézi forrását. Részben azonban már állítása alapjául szolgálhatott Bél (Notitia Hungariae Comit. Borsod. kéziratban maradt részleteiből, az esztergomi érseki könyvtár eredeti példányának 7. lapján) véleménye: a Cumanis religionem Christianam amplexis eam (t. i. a monostort) excitatam esse necesse est. Ki ezt ismét csupán Pázmán f. közlött feljegyzésére hivatkozva mondja. Ezek és Fényes után írja Czinár is (Monasteriologia Hung. II. 80.), miután állítását semmi más adattal sem támogatja: qui (Cletus) possessorium huius abbatiae a nobilibus de genere Beél, origine Cumanis, eius tunc Dominis emerat. Fuxhoffer a Monasteriologia Hung. első kiadója (II. 100.) erről még csak azt tudja felhozni, mit Kaprinay (Hungaria Diplomatica II. 269.) Schaji János, akkor az egri collegiumban levő Jézustársasági papnak leveléből idéz: Abbatia de Beel, Ordinis Cisterciensium est in comitatu Borsodiensi bis

III.

Az 1232-ben ekkép megalapított béli-három-kúti apátságnak egyik első teendője volt, hogy adományozott birtokaira nézve, a javakkal dúsabban ellátott más kitünőbb monostorok példája szerint, a pápának mint egyházfejének megerősítését kieszközölje.

A durva erőszak azon korában, midőn az egyház szellemi hatalma volt gyakran azon egyedüli eszköz, mely az erőszakoskodásoknak képes volt gátat vetni, az egyház fejének a római pápának tekintélye képezte a birtokjog azon teljét, mely különösen az egyházi birtok-adományzásoknál a nélkül is megkivántatott. Így történt, hogy az apátság Kilit egri püspöktől káptalana belegyezésével nyert azon dézsmák adományzásának, melyek birtokain az egri egyházat illették, megerősítéseért IX. Gergely pápához folyamodott; ki 1240-ben kiadott okmányával ezen dézsmák birtokában a monostort megerősítette. [1])

Ezen időtájban épülhetett már valószinűleg szinte nagyobbára, az alapító Kilit püspök által, a monostor azon monumentalis alkatu s műízlésü egyháza, mely mint maig fenálló kitünő hazai egyházi műemlékünk ezen leirásnak épen kiváló tárgyát képezi. Épitészeti idoma, mint leirásában látni fogjuk, épen a hazánkban ezen korban divott építészeti műízlésre mutat.

---

mille passibus ab Agria in Aquilonem remota. Extat etiam nunc ecclesia horae ferme dimidio (?) ab Apatfalva seiuncta, Virginis beatae in coelos assumptae honoribus sacra, quam populus magno numero eo confluens institutis illo die supplicationibus, multa quot annis religione colit. Juxta hanc positum erat monasterium, cuius muri tricenos abhinc annos (ezer hétszáz hetvenegy előtt számítva), duas substructiones alti adhuc conspiciebantur. Ipse ego rudera vidi. Dicitur de Beél a loco cognomine, cuius nulla modo vestigia superant; habetur tamen eius memoria in diplomate Belae IV. Regis anno millesimo ducentesimo sexagesimo primo, quinto idus septembris edito, quod infra montem Beelkő dictum, qui e collegio nostro versus Felnémeth prospicientibus eleganter apparet, situm fuerit. Videntur cumani locum Beel olim insedisse, atque inde Abbatia de Beel cumanorum (ut habet Pazmanus) nomen accepisse. Trium fontium nuncupatur, quoniam dictum infra Beelkő montem tres fontes habentur, septis quondam monasterii inclusi. — A Schaji által itt idézett 1261-iki okirat ugyanaz, melyet már előbb felhoztam, s melyben IV. Béla az egri püspökség javait megerősítvén, mondatik (Cod. Dipl. N. 3. 35.): possessiones ecclesiae Agriensis episcopatus — — videlicet tota vallis Agriensis incipiendo a terra Nobilium de Beél. — Utaltam azonban már fentebb s utalok még alább felhozva apátságunk más okmányait, melyekből kiderül, hogy itt három Bél nevü helység állott, Bél vagy Felbél a mai Sz.-Márton, Bél vagy Középbél a mai Apátfalva, s Albél a mai Monosbél. — Mind a mellett a hely ismeretének hiánya miatt, nem csak az apátság helyére nézve kétségek merültek fel, de az nevezetesen a Bakonybéllel is összezavartatott. Így irja már a Historia Domus Agriensis Societatis Jesu ab A. 1687. usque 1738. (Kézirati ívrét két kötet az egri érseki levéltárban I. 7. lap), ezen Beélkői hegyről: Beél mons quondam divi Gerardi eremus; nyilván a Bakony-Béllel eltévesztve, hol sz. Gellért remete laka volt. Valószinüleg ezen vélemény után irja Bél Mátyás is (fentebb idézett Notitia Hung. kéziratban maradt Comit. Borsodiens részében), kinek a jezsuitákkali szoros irodalmi viszonya másképp is ismeretes: Ibidem (t. i. in summae altitudinis cacumine montis Bélkő (hol, úgymond, személyesen fent volt) muri rudera conspeximus, quem fudamenta eremi D. Gerardi dicebant, qui credebant divum isthunc antistitem olim et heic mansionem delegisse. Hasonló tévedés a Bél név miatt Béla királyra fogni a monostor alapitását, mint Katona (Hist. Crit. Hung. V. 627.) minden alap nélkül, nyilván csupán a névhasonlatosság miatt mondja: Bela videtur auctor fuisse, quod nomen indicat, abbatiae trium fontium, sive Beel; mely vélemény viszhangja ugy látszik a Magyar Encyclopaedia (III. 458.) leirásában azon állítás, hogy IV. Bélától neveztetett a hegy Bélahegynek vagy Bélakőnek, melyet Béla ellenségei elleni védelmére igen czélszerünek talált (!?), s melynek aljában az apátság feküdt. — Még feleslegesebb túlzás, mint mondók, e helynevet a Bál pogány istenség nevével és bálványkövel magyarázni, mint Vahot teszi (Magyar- és Erdélyország képekben IV. 86). A bél szó itt nyilván csupán az erdőség, hegység belsejét jelenti, úgy mint például a Bakonybél névben.

[1]) Először kiadva Schmitth Episcopi Agrienses I. 151. Azután Fejér Cod. Dipl. IV. I. 189. és Theiner: Monumenta Hist. S. Hung. I. 174.

Maga a monostor épülete már előbb, nagyobbára, kétségtelenűl az alapítás esztendejében készülhetett el. A zirczi szerzet egyik szabálya volt, hogy az új apátságok telepítésére megkivánt 13 szerzetesnek bevezetése alkalmával már a monostornak lényegesb részei, úgymint a hálóterem, mely a földszint emelkedő káptalanház feletti első emeleten volt berendezve, készen legyenek. [1])

Midőn 1241-ben a tatárjárás érte az országot e szerint már a monostor és egyháza valószínüleg legalább nagygyából fenállott. Vajjon érte-e azt a tatárpusztítás vagy sem, adatok hiányában semmi bizonyosat sem mondhatunk. Ámbár monostorunk eddigi rövid leirói más történeti adatok teljes hiányában rendesen azon feltevéssel élnek, hogy az országnak s Egernek a tatárok és törökök általi pusztítása alkalmával a pusztulást szinte el nem kerülhette. [2]) A történelmi birálat azonban már helyesebb mértékre szállította le azon általános felfogást, hogy nevezetesen a tatárjárás által minden emlékeink és egyházaink elpusztultak; miután részint a fenlévő műemlékek, részint az elenyészettekről szóló adatok majdnem az ellenkezőt látszanak tanusítani, hogy t. a tatárjárást a szilárd anyagból épült legtöbb műalkotmányunk túlélte; ez annak jele, hogy a tatárjárás sem műemlékeink nagyobb részét nem érte, sem azokat, melyeket ért egészen el nem pusztította. [3]) Kétségtelen, hogy ezek sorába tartozott a félreesőbb helyen fekvő béli monostor is, melynek a tatárjárás előtt épült egyháza maig is nagyobb részt eredeti ízlésében fenáll.

Ellenben elsodorta a tatárjárás vésze egy időre a monostor buzgó alapítóját, Kilit egri püspököt. — IV. Béla király kiséretében a tatárok elől a tengerpatra menekülve, miután hosszas távollét után 1243-ban visszatért Egerbe, nem sokára elhalt[4]). Helyébe még azon évben Lambert a Hont-Páznánok Csalomjai ágából [5]) lett egri püspök. Az azalatt kimúlt IX. Gergely pápa helyébe is IV. Incze pápa lépvén az egyház kormányára, a béli apátság az új püspök s az új pápa alatt ujonnan folyamodott a birtokaitól az egri egyháznak járó dézsmák adományzása megerősitéseért. Mit IV. Incze pápától 1253-ban kiadott oklevelével megis nyert. [6])

Kitünő virágzásnak örvendhetett ekkor már monostorunk, mint azt azon kor

---

[1]) Martene Durand Thesaurus Anecdot. IV. Statuta Cap. Ord. Cist. 1263. lap. Statuta A. 1189. c. 3. és Heider: Mittelalterliche Kuntsdenkmale d. Oester. Kaiserstaates I. 7. 12.

[2]) Így mondja Vahot (Magyar- és Erdélyország képekben IV. 86.): „úgy nem kerülheté ki a tatárromlást, mint szülőanyja az egri egyház és egyebek." De ez épen oly hibás, mint a mit előbb u. o. mond Fényes után (Geogr. szótár I. 29.), hogy IV. Béla 1261. kiadott oklevelében említést tesz az apátságról; vagy hogy Kilit annak alapítására IV. Béla engedélyét kinyerte. Mind erről nincs semmi okmányunk. Az idézett 1261. okmány, mint fentebb idéztem, csupán a béli nemeseknek az egri püspökkel határos birtokáról szól. —

[3]) Lásd ezt bővebb példákkal kimutatva Ipolyi: Az egri régi székesegyház 29.

[4]) Lásd Fejér Cod. Dipl. V. 1. 154. Cletus episcopus cum Bela rege maritimas fugae praesidio partes, Tartaris victoriam obtinentibus, attigisset et tribus annis (értsd harmadik esztendőre), cum eodem Bela rege residentiam exularem peregisset; posthoc Tartaris recedentibus remeasset. Schmitth (Episcopi Agr. I. 158.) ellenkező véleménye ellenében, ki ezen okiratot még nem ismerte.

[5]) Fejér Cod. Dipl. V. 3. 511.

[6]) Fejér u. o. IV. 2. 177. — Theiner Monumenta I. 217. Ugyanez előjön az Akademia álta kiadott Magyar Történeti Emlékek okmánytári osztályában VI. 99. lap, hol Kaprinay k. i. gyűjt. után, nyilván tévesen, 1208-ra téve III-dik Inczének tulajdoníttatik. De tudjuk, hogy ekkor még a béli apátság nem létezett, s így ez IV. Incze 1253-diki okmánya. Hibásan mondja szintén ezen adományozásról a Magyar Encycl. (III. 456.) Apátfalvi apátság czikk irója, hogy az egri megye tizedeinek ötvened részét adományozta Kilit a monostornak. Kilit a pápai megerősitő okmányok szerint a monostor birtokaitól járó egyházi tizedet adományozta, mely az okmány szerint, az egri egyház tizedeinek ötvened részét felül nem haladta.

monumentalis műízlésében épült fényes egyháza tanusíthatja ;— midőn egyszerre romlás és pusztítás érte.

Az országot alighogy helyreállított IV. Béla alatt már, és nevezetesen halála után V. István és IV. László uralkodása korában mind nagyobb hatalomra emelkedő kúnhadak dúlták ismét ekkor hazánkat. Ezen párthadak úgylátszik a Bél vidékét is különösen elárasztották, felszítva talán az itteni régebben megtelepedett kún-palócz népséget is a felkelésre. Csak annyit tudunk azonban bizonyosan, hogy az 1289 előtti belzavarokban a béli monostort a királyi hadak, valamint az ország nagyjai és a nemesség hadai ismételve megszállották, feldúlták, kirabolták és leégették. [1])

Az ez által okozott tetemes károk helyrehozására a béli monostor apátja szerzetes társaival IV. Lászlóhoz folyamodott az iránt, hogy a poroszlói tiszai vámon átvitt sókövek fuvarától vámadót, és pedig a rendes nagyobb szekerektől négy sókövet, a kisebb kocsiktól pedig két denárt a monostornak adományozzon. Ámbár pedig az utóbbi, úgylátszik 1289-diki országgyülésen mindazon vámok eltöröltettek, melyek V. István halála óta törvényellenesen behozattak, mind a mellett mégis tekintve azon károkat, melyeket a béli monostor az ország hadai által szenvedett, a király a kért poroszlói sóvámot, úgymond az erről kiadott okirat, az ország rendeinek beleegyezésével elődei és saját lelke üdveért az apátságnak adományozta. [2])

IV. László és III. Endre halála után az Árpádház férfiága kimultával bekövetkezett trónkövetelési belzavarok idejében, de sőt még azután is I. Károly uralkodása alatt, sokáig mitsem hallunk apátságunkról. Először merül fel ismét neve 1330-ban, midőn a nagynevű és fényes monumentalis építészeti tevékenységéről, valamint bőkezű alapítványairól ismeretes Telegdi Csanád ült az egri főpásztori széken. A béli monostor akkori apátja Rikard folyamodott volt Csanád püspökhöz, hogy a Kilit püspök által az apátságnak adott birtokok adományzását megerősítse. Mit Telegdi Csanád püspök 1330-ban kiadott megerősítő okmányával teljesített. Ezen már fentebb említett okmány az, melyből Kilit püspök azon adományzását ismerjük, melylyel sajátlag a béli-három-kúti monostort alapította. [3]) Rikárd apát, kit az okmány említ, egyszersmind az első bél-három-kúti apát, kinek nevét ismerjük; [4]) mert az eddigi okiratok s adatok, melyek az apátságot s annak apátjait említik, az utóbbiak nevét rendesen elhallgatják.

A következő években értesülünk némileg az apátság vagyoni állásáról is, mely számos birtoka mellett sem volt, úglátszik ezidőtájt jövedelmező. Az 1332-ben hazánkba behozott azon pápai tized fizetéseknek, melyek az egyháziak birtokaira rovattak, összeírásában találjuk több éven át feljegyezve, hogy Rikárd (kit ezen feljegyzések nyilván hibásan Sikard-nak is írnak) béli-három-kúti apát a monostor jövedelmeitől mikor mennyit fizetett a pápai tized fejében. A sorozatban először csak a tizedelés másod évében jön elő, hogy 1333-ban 40 és félgarast fizetett, melyet László esztergomi olvasó kanonok vett át. 1334-ben ismét 40 garast fizetett. A következő 1335-dik évre úgy látszik csak egy fizetési részlete van 20 garassal feljegyezve. [5])

---

[1]) Lásd az apátság levéltárában I. sz. a. okiratot: Monasterium Virginis gloriose de Beel sive tribus fontibus — vastus, dampna, spolia, destructiones et combustiones — quas et quidem a baronibus et nobilibus regni et per nos iugiter ac immiserabiliter est perpessum.

[2]) Lásd az előbb idézett okiratot az apátság okmánytárában I. sz.

[3]) Lásd az okiratot közölve itt az apátság okmánytárában II. sz. a.

[4]) Már előbb figyelmeztettem arra, hogy az Egyetemes Magyar Encyclopaediáb. (III. 456.) Az apátfalvi apátság irója téved, midőn Jakab prenestei bibornokot irja a béli-három-kúti apátság első apátjának, holott az a római Trium Fontium monostor apátja volt.

[5]) Balássy Regestr. Decimarum Papalium (kiadva a Schematismus Adioeces. Agriens. 1863.

Ezen jövedelmi tizedadó mutatja, hogy az apátság több helységekből álló bőkezű adományoztatása mellett is, az akkori egri megyei szegényebb apátságok sorába tartozott, miután halljuk, hogy ugyanekkor a pásztoi apátság 80 garast, a széplaki négy márkát, a mislei prépostság pedig hat markát fizetett a pápai tized fejében. [1])

E mellett azon körülmény, hogy az apátság a tizedet László esztergomi olvasó kanonoknak fizette, nem pedig az egri megye részére kirendelt Vitus János Mester, Domonkos János Mester, Gaspari János és Duen János pápai tizedszedőknek, arra mutat: hogy az apátság ekkor már talán ki volt véve az egri egyházmegyei hatóság alól, s az esztergomi főmegyének volt alárendelve; miről később határozottabb adatok is szólanak. [2]) Mind a mellett, hogy a zirczi szerzet eleinte szigorúan tiltakozott az ily kiváltságok ellen, melyek a rendes egyházi hatóság alól a kitünőbb monostorokat felmentették, mégis később ellen nem állhatott a számos kegyek közt, a melyekkel épen az egyház főpásztorai részéről elárasztatott, ezen kiváltságnak sem, melylyel kitünőbb monostoraik majd kegyelemkép, majd hathatósb pártfogolás és védelem érdekében részesíttettek. Nem tudjuk azonban ily kitünőbb állásánál fogva, vagy csak magasb védelem és pártfogolás szükségénél fogva jutott-e monostorunk ezen kiváltsághoz.

Ezen időtájt, mint ugyancsak ezen pápai tizedjegyzékből látjuk, bél-három-kúti monostorunk vidékén és birtokain mindenütt virágzó plebániai egyházak állottak, nagyobbára oly helységekben is, melyek jelenleg csak fiók-egyházakkal bírnak, sőt több közűlök most még templommal sem bír. Igy plebániák voltak Szarvaskőn, Molnos-Bélen, Szilváson, Visnyón, Mikófalván, Szent-Mártonban, apátságunk tőszomszéd helységeiben, melyek egyikében sincs jelenleg plebánia. Hasonlón Dédesen, Bánhorváton, Upponyban, Ostoroson, Királdon, hol jelenleg csak a két első helyen találunk plebániát. [3])

Szinte ezen korból, 1340-ből, szóló töredékes feljegyzésnek, a monostorról s ahhoz tartozó birtokokról, némi nyoma maradt fen csupán; melynek azonban tartalmáról semmi bővebbet sem tudunk. [4])

Gyakrabban szólnak ez időtájt az apátság fenmaradt okmányai annak csokvai és kis-mezői birtokrészéről. — A monostor ezen kis birtoka, Borsodban, Lénárd-Darócz, Ómány és Csokva közt, beszögelve a Daróczi és Ómányi családok s az egri káptalan birtokai közé, mely utóbbiból a hegyes és vízárkos, bokrokkal és tövissel ellepett puszta kis mezőség [5]) úgylátszik eredetileg kiszakíttatott, ismételve többszörös peres határkérdésekre szolgáltatott okot. Már 1357 előtt tetemes idő óta húzódott egy ily határkérdési per az ország biróságai előtt, midőn a mondott évben egyrészt a bél-három-kúti monostor ak-

---

és különnyomatban XL. lap): Nota quod Dominus abbas Sykardus trium fontium pro decimis secundi anni (azaz 1333.) juratus solvit 40 grossos et medium et dixit solvisse domino Ladislao Lectori Strigoniensi pro eodem anno. U. ott LV. lap. Nota quod dominus Abbas de Beél ratione solutionis decimarum papalium tertii anni pro medietate suorum proventuum jur. Solvit 3. grossos. És LXXX. lap: Abbas de Behel solvit 40 gros. és XC. lap. Abbas de Behel solvit 20.

[1]) Az előbb idézett helyen.

[2]) Magyar Encyclopaedia (III. 456.) Apátfalvi apátság czikke szerint az apátság 1400-ban rendeltetett volna csak az esztergomi érseki hatóság alá. Minek nyomát a czikkirója az ott idézett esztergomi levéltári adatok kivonataiban találhatta. De valószínűbb, hogy ekkor az apátság ezen előbbi kiváltsága talán csak ujonnan megerősíttetett.

[3]) Lásd az előbb idézett pápai tizedjegyzék illető helyeit.

[4]) Fejér Codex Dipl. VIII. 7. 326. mondja: Fragmentum exiguum de Abbatia Trium Fontium deque possessionibus huc pertinentibus de anno MCCCXL. E MSS. Hevenesi sub B. p. 376. Hol azonban az idézet fel nem található. Máskép is feltünő, hogy azt Fejér már teljesen nem közölte.

[5]) Így irja le ezen vidéket, az 1362. okmány határjárása l. alább.

kori apátja István, másrészt az Örs nemzetségből származó Daróczi nemesek [1]), úgymint Daróczi máskép Szőke János, Pálnak fia, András és Márk fiai, valamint Márk fia Péter, és ennek fiai Bereczk és István közt azon egyesség jött létre, hogy a felek megszüntetve minden keresetet, az egri káptalan két küldöttjével és a felek részéről állítandó két vagy négy nemes férfival, a legközelebbi advent vasárnap után következő kedden kimennek a peres birtokrész helyszínére s magok közt határjárást tartva, a földet megbecsülik, s a mennyire lehet a királyi mértékkel felmérik. Mire az apátnak s a tanúkul állított nemeseknek esküt ajánlanak az általok kimutatott birtokrészre, mely szerint fogja azután a káptalani hiteles bizonyság a kérdéses földet a monostor birtokába bocsátani. Ellenben ha az apát az esküt megtagadná, a föld a Daróczi nemesek birtoka marad. Mely egyességről az egri káptalan a mondott 1357 évben sz. Katalin napján hiteles okmányt adott ki a feleknek. [2])

De ezzel meg nem elégedvén István apát, a csokvai birtokrész felett külön határjárást is tartatott, a váczi káptalan s erre kiküldött királyi ember által a földet apátságának birtokába átadatván.

Az apát ezen eljárása azonban azonnal új keresetet támasztott az apátság ellen. Mint előbb ugyanis megjegyeztem, a monostornak alapítója Kilit püspök s az egri káptalan által adományozott birtok nagyobb része, épen az egri püspökség és káptalan javaiból volt kihasítva. Ilyen volt nevezetesen a csokvai birtokrész is, mely egészen-e vagy csak részben, csupán ideiglenes használatul volt az apátságnak adva. Midőn azért István apát ezt az apátságnak örökös sajátjaul le akarta foglalni, az egri káptalan az ellen azonnal tiltakozott a budai káptalan előtt, felküldvén András deákot (literatus), Miklós akkori egri püspök szolgáját (famulus). Ki 1359-ben sz. Margit napja előtti kedden a budai káptalan előtt megjelenvén, ellenmondott annak, hogy az apát az egri káptalan tudtán kívül új határjárást tartatva, a jog ellenére tényleg elfoglalta azon csokvai földbirtokrészt, melyet a káptalan a monostornak régebben csupán ideiglenes használatul engedett volt át, a mint erről a káptalan hiteles levelei tanuskodnak, s azért az apátságot annak birtokától és használatától eltiltotta. [3])

Alighogy ezen ügy elintéztetett, már nehány év mulva 1362-ben, ismét újabb határkérdés merűlt fel a csokvai birtokon; most ugyan másfelől, az egri káptalan és az Ómányiak részéről. A káptalan az ügyet a nádori itélőszék elébe felebbezte. Konth Miklós az ország akkori nádorának a jászói prépostsághoz mint hiteles helyhez intézett parancsára, Miklós jászói prépost conventjével szerzetes társaik közül Jánost küldötték ki mint hites tanuságot a határjárás megtartására. Az egri káptalan részéről öt kanonok küldetett ki mint megbizott képviselő, és pedig a méltóságok, dignitariusok közől: Sándor patai és László zempléni főesperesek, a mester kanonokok közől Pál, Jakab és György, közülök az utóbbi egyszersmind jegyző, valószínűleg római apostoli jegyző volt. A béli monostort maga István apát képviselte. A határos szomszéd birtokosok közül több meghivottak voltak jelen; nevezetesen az Ómányiak családja részéről: Ómányi Lőrincznek fia Demeter és László fiának Demeternek fia János; kiknek jelenlétében a határjárás megtörténvén, a felek a kitüzött határokban közösen megegyeztek. [4])

Hasonló határkérdések az apátság ezen és más birtokain, mint alább még előke-

[1]) Már fentebb volt említve, hogy ezen Daróczi nemesek az Őrs vezéri nemzetség ivadékai voltak, s később a Tibold és Darócz nemzetség neveket vették fel. E szerint az elágazott család főszékhelye Tibold Darócz és Lénárd Darócz volt Borsodban. Mire az említett helyen az illető okirati adatokat előhoztam.

[2]) Ezen kiadatlan okmány közölve itt az apátság okmánytárában III. sz. a.

[3]) Lásd az apátság okmánytárában itt XXV. sz. a. közlött okiratot.

[4]) Először közölve ezen okmány itt az apátság okmánytárában IV. sz. a.

rülnek, gyakran merűltek fel. Nem kisebb gondot okozott szinte e mellett a monostornak itteni és más birtokai benépesítése.

Szerzeteseinknek s nevezetesen a benedeki szabályt követő szerzeteseknek, mint a zirczieknek, egyik kitünő feladata volt az a középkorban, hogy a gazdászat s földmívelés által igyekeztek a kietlen, rengeteg s mocsáros műveletlen vidékeket termékenyítve polgárosítani és megnépesíteni. Európa legműveltebb országai, mint Franczia, Angol és Németország, úgy hazánk is sokat köszön e tekintetben a benedekieknek. A zircziek ezen benedeki szabályt az által is magukévá tették, hogy rendesen kietlen, lakatlan vadon helyeket választottak megtelepedésül, melyeket idővel termékeny, virágzó s kies vidékekké változtattak.

Béli monostorunk szerzetesei ez iránybani tevékenységének is nem csekély nyomaira akadunk még. Midőn a XIII. század elején e vidékre jöttek, nemcsak maga a hely Bél, melyen megtelepedtek, mint a Bükkhegység és erdőség belseje, lakatlan vadon volt, de ily rengeteg erdőség lepte el az egész vidéket. A mai kies Diós-Győr akkor még, mint fenebb a vidék leirásában hallottuk, Nagy-Győrnek neveztetett, hol a régi magyar várkún népségek ősmódjára alkotott földvár állott, kör- gyűrű-alakú sánczaival, mint maig tatár-ároknak nevezett régi földsáncz maradványai mutatják. Sűrű őserdeiben Dédesen s Upponyban a bölények és vadbivalok vadásztanyái voltak.

Mire azonban zirczi szerzeteseink itt megtelepedtek, a vidék rövid időn át más alakot nyert. Már a XIV. század elején nem csak azon vadon, a hol monostorukat építék s remekművü monumentalis egyházuk emelkedett, lett a vidék egyik legkeresettebb helye, melyet, mint maig bucsúk alkalmával, ezerek látogatták, de a monostor tövében is Apátfalva városka, mint már neve mutatja, nyilván az apátság által telepítve és népesítve, azontúl vásáraival a vidék központját képezte. Hasonló virágzásnak indúlt a vidék is, Nagy-Győr gyümölcsös-diós-kertjeivel Diós-Győrré lett, közötte és apátságunk közt szintén dús gyümölcsösök, szilvás és megygyes kertek terűltek el Visnyón (a név szláv jelentése mint már fentebb figyelmeztettem: megygy) és Szilváson. Mind ebben nem kis része lehetett szerzeteseinknek. Ismeretes, hogy másfelé is épen a szerzetesek által terjedtek el Európa-szerte a legtöbb gyümölcs-, növény- és állatfajok, melyeket idegen országokból és vidékekről hoztak, hogy azokat ismét más vidékeken is meghonosítsák. *)

---

*) Caumont (Abec. Rudiment d' Archéologie. Architecture civile et militaire 128.) leirva a monostorok gazdasági épületeit, miután Seguin szavait idézte, hogy mily magas fokon állottak gazdasági intézkedéseik; felhozza Chavin de Mallan: Memoire sur l'agriculture dans les abbayes, ide vágó adatait érdekes példákban sorolva elő, mint tenyésztették és terjesztették a szerzetesek a kerti növények, gyümölcsök, vetemények s a gazdasági állatok mindenféle nemeit. „Les Moines — úgymond — ont creé les jardins potagers et perfectionné l' horticulture, ils avaient d' excellents legumes et de beaux vergers. Les arbres n'y étaient point mélangés au hasard, mais classés par espèces au Nord et au Midi, selon leur origine et leur nature. Quand une colonie sortait d'une abbaye, elle emportait avec elle des semences et des plantes de toutes sortes; ainsi en partant de Morimond pour fonder Aldcamp, près de Cologne, les moines emportèrent le pommier de reinette grise, que d'autres cénobites transportèrent de là en Thuringue, en Saxé, tandis que d'autres moines apportaient en Lorraine et en Champagne les espèces d' Allemagne. Du jardin du couvent, cette espèce nouvelle entrait dans celui du village voisin, et les climats échangeaient leurs productions par l'intermediaire des moines, que nous pouvons appeler les courtiers agricoles du moyen âge. On lit avec étonnement dans les Annales de Citeaux, les travaux agricoles des religieux dans les enclos des monastères."

„Les bois et les bruyères, fort étendu, fournissaient le moyen d'élever du bétail, presque sans frais, aux établissements qui avaient droit de pâture dans les forêts et même aux paysans usagers de ce parcours. Les abbayes avaient aussi dans les forêts le droit au gland et à la faine pour les pourceaux (jus ad glandem et faginam). Le porc est la moitié de la vie des classes agricoles. Les moines avaient compris toute l'importance de l'élevage des pourceaux dans l' intérêt des pauvres. Les us de Citeaux permettaient

Mire azután így a nagygyőri Földvár helyébe is a dióskertek közt a diós-győri királyi várlak, és Szilváson is királyi várda épült, gyakrabban itt találjuk már ez időtájt I. Lajos királyt időzni D.-Győrött; majd olykor Szilvásváradon is, béli monostorunk tőszomszédságában. Nevezetesen 1369. óta Diós-Győr Lajos királynak annyira kedvencz mulató helye volt, hogy ott nem csak évenkint gyakrabban megfordult, de hosszabban is mulatott, sőt a késő őszi időszakot, a vadászatok idejét s karácsonyi ünnepeket már rendesen itt töltötte. [1]) A Bükkhegységnek kies völgyei, vadas és gyümölcsös kertjei kellemein kivül egyébiránt magasb szellemi élvekkel is találkozhatott vidékén, hol akkor számos virágzó zárda és monostor állott mindenfelől. Egyfelől a diós-győri és Dédes feletti sz. léleki pálos zárdák, lejebb a zirczïek béli monostora; másfelől Tapolczán és Kácson ismét a benedekiek régibb monostorai voltak: a buzgóság, jámbor és ájtatos élet, tudomány és művészet mindannyi menhelyei s oazjai, alig nehány órányi távolságra egymástól és Diós-Győrtől, bizonyára élénk, mozgalmas, vallásos és míveltségi életet gerjeszthettek körükben.

Mily szoros viszonyban volt maga Lajos király a vidék ezen monostoraival és nevezetesen béli-három-kúti monostorunkkal, mutatja azon körülmény, hogy béli monostorunk akkori apátja János, a királynak udvari káplánja volt [2]); sőt mennyire részt vett a király a béli monostor polgárosítási törekvéseiben, tanusítja a következő eset.

1377-ben a király, miután május 1-től fogva húzamosb ideig Diós-Győrött mulatott, s Beszterczére tett rövid kirándulásából ismét Diós-Győrre visszatért; [3]) május 28-dikán ott tartotta volt úrnapját is. Ott volt béli monostorunk apátja is János, mint a király említett udvari káplánja, s azon kegyelemért folyamodott a királyhoz, hogy őket az apátság Ostoros nevű birtoka megnépesítésében segélyje.

Eger tőszomszédságában keletre, termékeny szőlőhegyek s kopár halmok megett nyílik egy völgy, melyet Ostoros nevű patak áztat. A folyam és hely neve már a honfoglalás történetében előjön, [4]) mely szerint Árpád hadai itt a folyó mellett tábort ütve

---

d' avoir pour les pourceaux des écuries à 2 ou 3 lieues des granges et même plus loin. L' abbaye de Morimond (Haute-Marne) avait vingt porcheries disseminées dans les forêts du Bassigny, et chacune contenait pres de 300 porcs.

Les abbayes, qui possédaient presque toutes des droits d'usage fort étendus, élevaient aussi une grande quantité de chevaux, de bêtes bovines, de moutons: il suffit de lire quelques chartes pour s'en convaincre! Diverses abbayes entretenaient des étalons de choix pour la reproduction de l' espèce chevaline, et souvent un pallefroy provenant de leurs écuries formait une partie du prix des concessions de terre. De pareils présents étaient faits habituellement par les moines, lorsque les donateurs ou leurs fils confirmaient de precedentes donations.

J'ai cite ailleurs les abbayes de Troarn, d' Ardennes et de Fontenay près de Caen, comme possédant, au XIII-e siècle, des haras considérables; elles n' étaient pas moins riches en bétail de toute espèce (vaches, porcs, moutons), et elles avaient cela de commun avec nombre d'autres abbayes ou prieurés.

On attribue encore aujourd' hui aux moines de Saint Hubert (Ardennes) la race ardennoise de chevaux qui a des qualités particulières. Il n'est pas douteux que dans chaque contrée les abbayes étaient des fermes-modèles où l'on perfectionnait les races les meilleures, en même temps que l'on y cultivait les meilleures espèces de plantes et de céréales.

Les viviers pour la multiplication du poisson, étaient encore une des principales sources de production dans plusieurs abbayes; ainsi, a Morimond (Haute-Marne), les moines en formant des étangs, avaient admirablement calculé la pente nécessaire, l'impermeabilité des couches inferieures, le volume d'eau, le groupement des bassins, la masse des chaussées, le niveau necessaire à la salubrité. — A szerzetesek hazánkbani gyümölcsöseiről szóló hasonló érdekes adatokra figyelmeztettem már: A Deákmonostori XIII századi román basilika 12 és 34.

[1]) L. Ráth. A magy. királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei 72—82. lap.

[2]) Lásd a következő kiadatlan okiratok idézését.

[3]) Ráth. A magy. királyok utazásai. i. h.

[4]) Anonymus Belae R. Not. c. XXXII. Ystoros fluvius.

vonúltak a Tisza felé. A hely később az egész egri völgygyel sz. Istvántól az egri egyháznak juthatott adományban. Ebből úgylátszik kiszakítva adományozta azt, mint láttuk, Kilit püspök káptalanával a béli apátságnak. A XIV. század elején népes hely lehetett, melynek, mint fentemlítők, 1333-ban plébániája volt. Lehet, hogy azóta elpusztúlt, vagy hogy a csekély lakosságú helységet újra kellett népesíteni és megtelepíteni, miután János apát újabb megtelepítésére a királytól különös kegyelmet eszközölt ki, mely szerint a letelepedő lakosok három évi adómentességet nyertek, s ezen királyi kegyelemnek mindenütt a közhelyeken és városokbani nyilvános kihirdetése elrendeltetett, hogy a megtelepedni kivánók szabadon s akadálytalanúl oda költözködhessenek. [1])

Ugyanezen évben Lajos király, mint 1370. óta hat év folytán rendesen, ismét itt Diós-Győrött töltvén a késő őszt a karácsonyi ünnepeket s újesztendőt, [2]) János béli apát, udvari káplánja s kedves híve, mint az okirat nevezi, szolgálatában az ünnepek alatt a királyi udvarnál időzve, újabb kegyelmet nyert; külön okmánynyal adván neki szabadságot a király arra, hogy miután előbbi időkben a monostornak több jószágai és jogai elidegeníttettek, ezek visszaszerzését az ország minden biróságai előtt, kezdve a nádori s országbirói törvényszéktől, kereshesse. [3])

A következő évben ismét a csokvai birtokügyben látjuk eljárni az apátot. Alig hogy az előbbi két határkérdés: délfelől, Darócz-Lénárd felől, a béli apátság s a Dárócziak közt, majd később az egri káptalan s apátság közt elintéztetett, most ismét éjszakfelől Csokva és Omány, az egri káptalan s az ományi nemesek birtoka közt új határkérdés keletkezett, mi végett János apátnak is a béli monostor csokvai és kis-mezei birtoka miatt megjelenni kellett.—1378-ban ugyanis Jakab Mester I. Lajos király országbirája [4]) itélete következtében a váczi káptalan, mint hiteles hely részéről, Mihály nógrádi főesperes és váczi kanonok káptalani bizonyságul, mint király embere pedig Belesyri Bakovnak fia, Mihály küldetvén ki a helyszínére határjárás tartására; s ott keresztelő sz. Jánosnak nyolczadában, az illető felek: úgymint az egri káptalan részéről János a káptalan prépostja, Miklós éneklő-, György őrkanonok, Miklós ungi főesperes, Tamás, Pataky Péter, Simon, János és Márton egri kanonokok; más részről pedig az Ományiak közöl Demeternek fia János maga személyében és mint Domonkos fiának Miklósnak meghatalmazottja, valamint Lőrincz fiai György és Mihály, mindannyian az ományi nemesek családjából megjelenvén: az összehívott összes szomszédok és határos birtokosok, úgymint János béli apát, Dáróczi András, Csernei Péter, Sátai Antal fia Barleus és több más törvényesen összehívottak jelenlétében Omány felől a határjárást véghezvitték, melynek eredménye az volt, hogy a peres birtokrész az egri káptalan birtokához visszacsatoltatott. Miről a váczi káptalan ugyanazon évi sz. János ünnepe 15-öd napján hiteles okmányt adott ki. [5])

Nagyobb baj érhette monostorunkat a közelebbi években, az apátság feletti kegyuraság joga miatt több oldalról felmerülő igényeknél fogva.

Már előbb volt érintve, hogy az apátság Kilit egri püspök általi alapításánál és helyezeténél fogva, valamint az egri egyházi megye joghatóságához tartozott, úgy valószínűleg az egri püspökök kegyurasága alatt is állott. Ámbár a kegyuri jogot a Béli család is igényelte, sőt annak gyakorlatában is volt, mint mindjárt alább látni fogjuk,

---

[1]) Közölve először az okirat itt az apátság okmánytárában. V. sz. a.

[2]) A Ráth: királyok utazásai. 72—78.

[3]) Közölve először az okirat itt az apátság okmánytárában. VI. sz. a.

[4]) Jakab országbiró és szepesi gróf Stefalvai Detre fia s a Görgey család rokona, előbb Széchy Miklós országbiró, utóbb Konth Miklós és László, magyarországi nádor s opuliai herczeg itélőmestere, 1372. óta pedig 1382-ig országbiró volt. L. Wagner Analecta Scepusii. III. 211.

[5]) Közölve itt először ez okmány az apátság okmánytárában. VII. sz. a.

miután az apátság, a Béli nemesek birtokán keletkezett s állott. — Lehet, hogy épen az apátság patronatusának az egri püspökség és a Béli nemesek közt fenforgó kérdése miatt azután az apátság valamint az egri egyházi megye joghatósága alól kivétetett s az esztergomi érsekségnek alárendeltetett; úgy patronatusa joga is az esztergomi érsekre átruháztatott. — Legalább az utóbbira mutatna I. Lajos királynak az apátság levéltárában átvételi másolatban fenlevő egy okirata, melyben 1381. martius 30-dikán Byeletinczi Albert választott fehérvári püspök és a király udvari alkorlátnoka kérelmére felmenti az esztergomi érsekség népeit az egri és dédesi királyi várak szolgálatai alól, s megerősíti az érsekség népei szabadságait és kiváltságait: adó és vámmentességét, mint ezen szabadságok II. vagy is Jeruzsalemi Andrásnak, úgy mond, azon aranypecsétes levelében foglaltattak, mely a királynak Jeruzsalem melletti táborában elveszett pecsétnyomójával volt megpecsételve. [1])

Hogy I. Lajos királynak ezen szabadságlevele, melylyel az esztergomi érsekség népeit és alattvalóit a dédesi és egri királyi várak szolgálatától felmentette, csakugyan a béli apátságnak az egri és dédesi várak alá tartozó népeire és alattvalóira vonatkozott, tanusítja Zsigmondnak egy későbbi, alább felhozandó okmánya, melyben Lajos királynak ezen okiratát átveszi s megerősíti Demeter béli apát kérelmére, különösen megjegyezvén, hogy az által következetesen a béli apátság népei is, mint az esztergomi érsekség alattvalói értetnek. [2]) Minélfogva a béli apátság alattvalói csak úgy tartózhattak az esztergomi érsekség népei közé, mivel az apátság az esztergomi érsekség kegyurasága alá tartozott.

Az esztergomi érsekségnek ezen kegyurasági igénye miatt keletkezett nyilván a Béli nemesek azon keresete és panasza, melyet még ugyanezen 1381 évben a béli apátság feletti kegyuri jogok iránt támasztottak.

Alig hogy ugyanis I. Lajos 1381. aprilis 3-dikán előbb említett okiratát kiadta, ugyanazon évben Gara Miklós nádor, ki ekkor egymás után Kraszna, Bihar, Abauj, Sáros és Gömör megyékben nádori gyűléseket tartott, [3]) — julius 15-dikén vagyis sz. Márgit napja után következő hétfőn kezdve Sajókazán, a helység melletti téren, Borsod megye rendjeivel is gyűlést tartván, a gyűlés egyik napján felállottak a Béli nemesek családjából: Balázs Ipolynak fia, Miklós Tidán bánnak fia, János Bekölczei Balkánnak fia, Miklós Pál fia, Béli Pál, János Béli Demeter fia, Booli András, Tamás Buken fia, Péter László fia, Miklós a Rátoldnak nevezett János fia, és László Csonka Péternek fia, mindannyian, úgymond az okirat, a Béliek családjából, előadván, hogy valamint elődeik, úgy következőleg ők is, a Boldogságos Szűzbéli monostorának mindig és régi időktől fogva valóságos és igazi patronusai és védurai voltak, melynek azért is kegyurasága őket illetné, felhíván erre tanúságul az alispánt és szolgabírákat, valamint a gyűlés hites táblabíráit, mint a kiknek ez tudomásukra van, kérvén egyszersmind, hogy az utóbbiak az iránt a mi erről tudomásukra van, kihallgattassanak. A nádor, miután erre nézve az illető alispánt, szolgabírákat és táblabírákat Isten és a fejedelem, úgy a szent korona iránti köteles hűségökre felszólítva, a sz. keresztfára megesküdtette volna, mindannyian azt vallották, hogy valóban igaz s úgy volna, mint a nevezettek állítják, miszerint a Béli nemesek elődei és következőleg a család fenebb előszámlált ivadékai is tudomásukra a béli monostor kegyurai voltak s ennélfogva a monostor kegyurasága hozzájok tartozott. Miről a nádor a Béli nemesek kivánságára a gyűlés 15-ik napján pecsétes levelet adott. [4])

Ezen okmányon kívül semmi egyéb nyoma nem maradván fen a Béli család

---

[1]) Közölve ezen okmány itt először az apátság okmánytárában VIII. sz. a.

[2]) Közölve itt alább során az apátság okmánytárában.

[3]) Lásd ezen gyülésekről Fejér Cod. Dipl. IX. 6. 268, 269, 271.

[4]) Közölve először ezen okmány itt az apátság okmánytárában. IX. sz. a.

további kegyuri jogkeresetének, nem lehet semmi bizonyosat tudnunk, vajjon gyakorolták-e, vagy megnyerték-e továbbra is kegyuri jogukat. A támasztott kereset mindenesetre azt tanusítja, hogy ezen joguk kérdésbe vétetett; s miután nem sokára ismételve halljuk, hogy az apátság feletti patronatust az esztergomi érsek, sőt egy időben a király is gyakorlotta, valószínü, hogy a Béliek keresetének semmi vagy csak rövid ideig tartó eredménye volt.

A következő 1382. évben egy új jogkeresetben állott az akkori béli apát Konrád; miután János béli apát, I. Lajos király kedves udvari káplánja és híve — ki monostorának annyi királyi kedvezést kieszközölt — úgy látszik már elhúnyt volt, s őtet az apátságban mint utódja Konrád követte. — A kereset tárgyát nem ismerjük, csupán annak személyeit János mestert, Kazai Domonkos fivérét, és László mestert Kazai Istvánnak testvérét. A felek megidéztettek volt a mondott 1382. év Mihálynapi törvénykezés idejére Vissegrádra a nádori törvényszék elébe. Konrád apát megbizottja Zánthói András, Péternek fia, megjelent volt ugyan a kitűzött időben Vissegrádon s öt napig várta ellenfelét. De ezek sem meg nem jelenvén, sem mást magok helyett nem állítván, Kazai László ezenfelűl a megitélt 3 marka bírságot sem fizetvén le, a meg nem jelenésért és Kazai László a bírság le nem fizetéseért is dupla bírságban elmarasztaltatnak, ha elmaradások elegendő okát nem képesek adni. [1])

De ekkor már I. Lajos király, a béli monostor nagy jótévője, nem volt többé az életben; még sept. 11-dikén ezen évben meghalálozván Nagyszombatban; még február végén Diósgyőrt és monostorunk tőszomszédságában Szilváson is találjuk, hol a farsang végnapjait, hamvazó szerdát és a bőjt kezdetét töltötte; valószínűleg ekkor a monostort is meglátogatta, vagy szomszéd várdájában kedves monostora szerzetes társaival találkozott.

IV.

I. Lajos halála után bekövetkezett zavaros időkben és fejetlenség alatt a béli monostor is újabb erőszakoskodásokat szenvedett.

1383-ban történt még, hogy az Apátfalvával határos Szent-Márton helységben birtokló Béli nemesek egyike Béli Péter, Istvánnak fia, a béli monostorhoz tartozó apátfalvi erdőből épületre való fákat vágatott ki erőszakosan, a monostor apátjának tiltakozása daczára. [2]) Az apát ez ellen panaszt emelt, úgylátszik személyesen az azon évben Egert máj. 21-kén meglátogatott Mária királynénál [3]). Ennek következtében történhetett, hogy János Vajda, mint akkor az apátságnak a királyt személyesítő védura [4]), az erdőben kivágott fát felfegyverzett apátfalvi jobbágyok által tizenhét szekéren behordotta az apátság egyházának építkezési szükségeire. [5])

---

[1]) Közölve először itt az apátság okmánytárában. X. sz. a. Megjegyzendő, hogy ugyanezen évről és törvénykezési időszakról, melyről a fenebbi okirat szól, a Codex Diplomat. X. 1. 57. lapján, Gara nádor más okmánya is előjön, melyben Pál béli apát említtetik. De ez nyilván a bakonybéli apátot érti, miután a bél-három-kúti apát ezen évben s a következőkben Konrád vólt, mint a fenebbi s a következő okiratok tanusítják.

[2]) Lásd az apátság okmánytárában a XI. sz. a. Petrus (de Beel) — — ligna contra suam prohibitionem succidisset.

[3]) Hogy Mária királyné 1383. máj. 11. Egerben volt, lásd Ráth Magy. királyok utazásai. 84.

[4]) Joannes Vojvoda in persona Regia protector ipsius ecclesiae (L. az előbb idézett XI. sz. a. okmányt) t. i. a béli apátság egyházának, e szerint tehát az apátság ekkor királyi patronatus alatt állot, volna? — János vajda ez időből nem lehetne más, mint az 1383-ban előjövő erdélyi vice vajda János (Cod. Dipl. X. 1. 129. és Huszti Ó- és Új-Dacia 201.)

[5]) A f. i. okirat szerint: ligna pro aedificiis ecclesiae suae apta per jobbagyones suos in villa Apáthfalva residentes armatos super decem et septem curribus — — potentialiter deportari fecisset.

Béli Péter ez ellen ismét a királynéhoz folyamodott. A királyné az egri káptalannak meghagyta, hogy ez ügyben vizsgálatot tartson és jelentést tegyen. A káptalan ugyan eljárt az ügyben, de a zavaros időkben a kereset egészen megakadt volt egy ideig.

Az alatt a szomszéd Sz.-Mártonban lakó Béli nemesek közől egy másik is, Szentmártoni Miklósnak hasonnevű fia Miklós, új erőszakot követett el az apátság birtokán. 1386-ban ugyanis sz. Barnabás, vagy mint az okirat más helye mondja Bertalan apostol napja táján az apátságnak Vincze nevű szolgáját és jobbágyát Jakabot a réten találván, az elsőt megsebesítette, s az utóbbit állítólag halálos fenyegetéssel megszalasztani vagy megszöktetni (mert az okmány kifejezése nem ad világos értelmet) akarta. — Konrád apát ezen erőszakoskodás következtében elégtételt keresett; de csak a következő évben, midőn 1387-ben Zsigmond mart. 31-én megkoronáztatván, uralkodásra lépett, eszközölhette ki végre, hogy a király a következő hó 25-dikén szent Márk napján adott parancsolatával, a vizsgálatot és jelentéstételt az egri káptalannak meghagyta. A káptalan a király parancsa szerint kiküldvén a király emberével Miklós pankotai főesperest és kanonokot, ezek a helyszínén a vidékről meghívott számos nemesek és nem nemesek nyilványos és titkos meghallgatása után azon tényállásra jöttek, hogy Szentmártoni Miklós az apát szolgáját erőszakoskodva megsebesítette, de vajjon jobbágyát elakarta-e szöktetni halál fenyegetéssel, teljes bizonyossággal ki tudni nem lehet. Minek következtében a feleket sz. Tamás napján megidézték a király elébe, a vízkereszti törvénykezés nyolczadára. [1])

Ezen utóbbi ügy sem volt még bevégezve, mire az apátfalvi erdőbeni előbbeni hatalmaskodási eset hosszas és nevezetes ügyfolyamra adott okot.

Ugyanezen évben, 1387-ben, jun. 4-én ugyanis Mária királynő kiszabadúlván a novigradi fogságból, Zsigmond király, ki elébe sietett, Zágrábon, Kapronczán, Kőrösön, Nagyváradon és Debreczenen keresztül hozta őtet Diósgyőrbe, atyjának, mint láttuk, egykori kedvencz tartózkodási helyére, hol a királyi pár septemberhó másik felében udvari kiséretével megérkezett. [2])

Monostorunk szomszédságában Diósgyőr ez által egyszerre ismét nevezetes események látogatott színhelye lőn. Oda gyűlt az ország színe. Csáktornyai István, akkori nádoron kívül jelenvoltak az országnak egyházi és világi főurai is, kiknek jelenlétében a királyi pár sz. Mihály napja előtti kedd óta, mely az évben september 24-re esett, törvénykezést tartott, meghallgatva az elébe járulók panaszos ügyeit. [3])

Azon ügyek közt, melyeknek újabb meghallgatásával s elintézésével a királyi felségek által a nádor megbízatott, újra felmerült monostorunk előbbi ügye is. Béli Péter ugyanis személyesen lépett fel újra a béli apát Konrád ellen, előadva a fentebb elbeszélt eseményt, hogy az apát erdejéből erőszakosan vágatta ki a fát, s egyháza építkezésére behordatta; előmutatván egyszersmind a Mária királyné által ez ügyben megrendelt, s az egri káptalan által véghezvitt vizsgálatot, s igazságot és itéletet kért az apát ellen.

Konrád apát, ki akkor szintén jelen volt a diósgyőri királyi udvarnál, személyesen válaszolt a vádra, hogy sajátlag Béli Péter erőszakoskodott az apátság erdejében, benne tiltakozása daczára fákat kivágatva, s hogy az apátság egyháza számára az épületfát

---

[1]) Közölve itt az apátság okmánytárában XII. sz. a.

[2]) Ráth: Magy. királyok utazásai. 90—91.

[3]) Lásd az apátság okmánytárában XI. sz. a. kiadott okirat szavait: Nos Stephanus R. Hung. Palatinus — — nobis una cum Dominis nostris Rege et Regina, nec non praelatis ac baronibus feria tertia proxima ante festum beati Michaelis Archangeli proxime praeterita, in Diosgyeur existentibus, quaerelasque cunctorum, ipsis nostris Dominis supplicantium, ex eorundem commissione reaudientibus et easdem iusto iuris tramite dimetientibus etc.

nem ő, az apát, vágatta és hordatta be, de János Vajda, mint a királyt személyesítő egyház védnöke.

A kérdés tehát sajátlag az levén, hogy kinek tulajdona az illető erdőrész, az apátságé-e vagy Béli Péteré? a nádor a felektől annak határjárási okmánynyali kimutatását kivánta. Egyik félnek sem lévén ily okmánya, a nádor határjárást rendelt, kiküldvén erre Gemházy Antal mestert, Gemházy László fiát, a nádori curia jegyzőjét, mint királyi embert; meghagyván egyszersmind az egri káptalannak, hogy kebeléből két káptalanbélit küldjön ki az alperes és felperes részére, mint hiteles bizonyságot, kik sz. Mihály utáni hétfőn a helyszínére kimenvén, az ország törvénye szerint határjárást tartsanak, a kérdéses birtokrészt a hol lehet felmérjék és megbecsüljék, s eljárásukról jelentést tegyenek.

Az egri káptalan a kitűzött határnapon, mely az évben september 30-dikára esett, kiküldvén tagjai közűl Zeechi János mestert és kanonokot a felperes, és András mestert és kanonokot az alperes Konrád béli apát részére hiteles bizonyságul, ezek a nádori emberrel a helyszínén Szent-Márton és Apátfalva helységek határain megjelentek, s a felek, valamint a törvényesen meghívott szomszéd és határos birtokosok jelenlétében a kérdéses határokat a felek kimutatása szerint körüljárták és megvizsgálták; de melyekre nézve a felek sehol sem egyeztek meg egymással; mindenki más határvonalt és jelet állítván sajátjának. A kiküldöttek a helyesebbnek s igazabbnak mutatkozó határokat erre kijelölvén, a kérdéses erdő, szántóföld és rét birtokrészleteket megbecsülték, úgy találván egyszersmind, hogy az apát által kimutatott határjelek helyesebbeknek bizonyúltak be, valamint hogy a kérdéses terület akkor is az apátság birtokában volt. Miről a nádornak jelentést tettek, a feleket sz. Mihály utáni péntekre, mely akkor október 5-dikére esett, a nádor itélőszéke elébe idézve.

Feltűnő itt a pontos és gyors eljárás, midőn látjuk, hogy a bonyodalmas és körülményes vizsgálatot igénylő ügy, mintegy 12 nap alatt lefolyt. Nyilván tanusága akkori régi nemzeti törvénykezésünk gyakorlatiasságának.

A felek, Béli Péter és Konrád béli apát, a mondott határnapon október 5-dikén Diósgyőrött, hol még akkor a király és királyné a nádorral és országnagyjaival mintegy október közepéig időztek, a nádor törvényszéke előtt személyesen megjelenvén a káptalan határjárási jelentésével, végzést kértek.

A nádor, miután a vizsgálatból kiderűlt, hogy a béli apátság határjelei biztosabbak, s az a kérdéses területnek folytonos birtokában is van: az ország törvényes gyakorlata szerint az esküt az apátnak itélte oda; a peres birtok a becslés szerint 15 ½ márka értékre tétetvén. Az eskütételre megrendelte a nádor, hogy a felperes Béli Péter részére Béli Miklós vagy Béli Fehér László, Chene Péter vagy Demeter, az alperes részére pedig Modus Miklós vagy László, Sényi Balázs vagy János, Felbéli Mihály vagy Osli Beke, Ómányi Demeter fia János vagy Horti Bálint, Szederkényi János vagy Mogyorósdi Tamás mint királyi emberek legyenek jelen az egri káptalan hites tanuságával, s az apát az erre meghivott szomszéd birtokosok előtt más tizenhatod magával, kik nemes személyek, vagy szerzetes társai közől felsőbb rendekben levők, az misés papok legyenek, tegye le az esküt az általa kimutatott határjelek egyike felett, az országosan bevett törvényes földeskü szerint. Mit ha az apát teljesített, úgy a kérdéses föld törvényes birtokába bevezettessék. Ellenben ha az esküt letenni nem merné vagy nem akarná, úgy a birtok a felperes Béli Péter tulajdona legyen. Az eskünek a helyszínén letételére a jövő évi hamvazó szerda nyolczadát rendelvén meg. [1])

[1]) Lásd az előbb idézett XI. sz. a. okmányt.

De mielőtt még ez véghez ment volna, közben ismét arról értesülünk, mint fáradoznak szerzeteseink birtokaiknak népesítés általi polgárosításán.

A csokvai kis mezői puszta birtok, mely már eddig is annyi gondot és pert okozott az apátságnak, úgylátszik azonban megtelepítési minden törekvéseiknek ellenállott. Miután Konrád apátnak a helyet ekkép megtelepíteni nem sikerült, s egyébkint is házilag kezelve gazdasága nem sok hasznot hajthatott, elhatározta azt haszonbérbe adni Pásztói Kakas László mesternek, ki akkor számos birtokokat szerezgetett össze [1]; s kivel a fejedelmek őszi diós-győri mulatása alkalmával találkozhatott Konrád apát a királyi udvarban, melynek Kakas László mester kedves embere volt.

Lehet, hogy már ekkor értekezhetett vele Konrád apát a birtok bérbeadása iránt; a szerződés létrehozatala azonban későbbre maradt. Miután a király és királyné már október közepe után Budára visszamentek [2], Konrád apát is a királyi udvart követve, vagy hogy Kakas Lászlóval a királyi udvarnál a fejedelem által is szerződését megerősítesse, felment Budára.

Mire azért a király Visegrádról, hova a királynéval nehány napra rándult volt, nem sokára Budára visszatért, sz. Erzsébet utáni napon, azaz november 20-dikán, Konrád apát és Kakas László mester a király személye elébe járulva, szóval előadták, hogy az apátság csokvai birtoka iránt akkép szerződtek, miszerint Konrád apát azt László mesternek haszonbérbe adja hat évre, oly feltétel alatt, hogy László mester évenkint Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepének nyolczadában 35 forintot, egy forintra száz dénárt számítva, tartozzék fizetni az apátnak s monostorának. Mit ha a határidőre tenni elmulasztana, tartozni fog a mondott összeget kétszeresen lefizetni. László mester magát a király előtt önkényesen lekötelezte; hozáadván, hogy ha az apát a haszonbérleti hat év után a birtokot vissza kívánja venni, azt László, bármily javításokat tett is benne, minden kereset és törvénykezés nélkül visszaadni tartozzék. [3]).

A következő 1388-dik évben hamvazó szerda nyolczadára lévén kitűzve az apát által a sz.-mártoni és apátfalvi határkérdésben Béli Péter ellenében teendő eskü, az egri káptalan a kirendelt királyi emberrel, Sényi Jánossal, Mihály deákot (Michael Literatus), a káptalan egyik karpapját Béli Péter részére, András mestert és kanonokot pedig Konrád apát részére, mint káptalani hites bizonyságot kiküldvén, a mondott időben a helyszínén megjelentek, s a határjárást a szomszédok és határos birtokosok jelenlétében ismét megtartván, miután azt bevégezték, Konrád apát az általa kimutatott határjelek egyikének helyén állva, tizenhatod magával és pedig a béli monostorból Henrik és Móricz, a pásztói monostorból Henrik, János és Tamás, az ercsi monostorból János, Henrik, Frigyes és Konrád iró, a pilisiből végre Gusztáv, Miklós, Caesar, János és Márton szerzetesekkel, kik mind a 16-an felfelszentelt papok voltak, — mezitelen lábbal, feloldott övvel és fejök felett földet tartva, elmondotta az ország szokása szerinti föld- és határ-esküt [4]) a felett, hogy a Konrád apát által kimutatott határok a monostor birtokának igazi határai, és hogy az apátság a kérdé-

---

[1]) Fejér Cod. Diplom. X. 3. 64, 65. stb.

[2]) Ráth királyok utazásai. 91.

[3]) Fejér Cod. Diplom. X. 1. 361. és X. 3. 65.

[4]) Érdekes jelenet itt ezen föld- és határeskü e nemü régi nemzeti jogszokásunkra nézve, melyet, valamint az esküszövegét a magyar törvénykönyvből a Corpus Jurisból ismerjük, hol a juramentum in metali reambulatione praestandum s a Forma juramenti tempore Ludovici regis lingua Ungarica (Corpus Jur. Hung. decr. Lud. I.) olvasható. Ezeknek s e nemü szertartásainknak magyarázatát összeállítottam már a Magyar Mythologiában 210—211. lap. Nevezetesen jön még itt elö okiratunkban ezenfelül azon vonás, hogy nem csak saruikat, de öveiket is megoldják az esküvők, mit törvénykönyvünk a földeskü szertartásai közt nem emlit.

ses erdő, rét, szántóföld folytonos régi birtokában van és volt. Mire e szerint a határok megerősítettek, s a béli apátság a birtokba „Reminiscere" vasárnap előtti szombaton, mely azon évben febr. 23-ra esett, bevezettetett; miről az egri káptalan a nádornak jelentést tett. A nádor ennek értelmében a Visegrádon tartott középbőjti octavalis törvénykezés alatt az ügyet végre a béli apátság részére döntötte el, a törvénykezési nyolczad 16-dik napján függő pecsét alatt kiadott privelegialis levelével. [1])

Ezen alkalommal hallunk először az apátokon kívül a monostor szerzetesei közűl is kettőt névszerint említtetni: Henrik és Móricz szerzeteseket, kik 1388-ban a béli monostor tagjai voltak; de kikről üres nevökön kívül csupán azon körülmény maradt ismeretünkre, hogy felszentelt papok voltak. E körülmény azonban majdnem úgy tűnik fel, mintha akkor az apáton s a két említett szerzetesen kívül a kolostor többi szerzetesei nem voltak volna áldozó papok, de csupán úgynevezett laicus professusok vagy conversusok. Máskép aligha lett volna szükséges több más kolostorból összehívni az áldozár szerzeteseknek ezen eskütételre megkivánt számát. Ezen szerzetesek, mint halljuk, a pilisi, pásztói, és ercsi monostorból valók voltak. Nevezetesen feltűnik itt a két első monostor. A pilisi, mint láttuk, a pásztóinak és bélinek anyaháza volt, melynek szerzetesei által telepíttetett meg a két utóbbi monostor. Azon előbb tárgyalt szoros viszonynál, sőt függésnél fogva, mely a zircziek anya-kolostoraiból telepített leány-kolostorok között létezett, oly anynyira, hogy az utóbbiaknak birtokváltozási és más lényegesebb tényei többnyire az anyakolostor beleegyezését is kivánták, annál érdekesb itt e nevezetes béli esemény alkalmával találkoznunk a pilisi és pásztói monostorok szerzeteseivel. Míg ellenben a harmadik kolostornak: az ercsinek, mely a topulszkai házból eredt, szerzetesei ide küldetése ismeretlenebb opportunitási tekintetekből történhetett, miután a Fehér várrmegyében fekvő ercsi zárda nem volt az előbb említett pilisin és pásztóin kívül még talán a legközelebbi sem béli monostorunkhoz.

De érdekesen tűnik fel szinte, hogy az ercsi szerzetesek egyike Konrád irónak „*scriba*" neveztetik. A kifejezés ugyan egyszerűn irászt is, irnokot is jelenthet. Ámbár azon korban rendesen ez volt egyszerűn az irók neve is. [2]) S e szerint azon kori névleg ismert iróink csekély száma, ím egy hazai iró: Konrád szerzetesünk nevével szaporodnék. De ha csupán leiró, irász volt is, így is érdekes azon leiróink, könyvmásolóink egyikének nevét megtudnunk, kik akkori kézirati könyveinket, többnyire festett miniaturökkel diszített codexeinket készítették. Ím az apátfalvi, bél-három-kúti monostor története ezek köréből felszínre hoz egy ismeretlen nevet, erre is szolgáltat még egy adatot.

Még ugyanezen 1388-dik évben érte végét azon kereset is, melyet a béli apát kénytelen volt Szentmártoni Miklós ellen a szolgáján és jobbágyán, mint fentebb hallottuk, elkövetett erőszakoskodás miatt a mult 1387. esztendőben indítani. [3])

Miután ugyanis Szentmártoni Miklós a királyi itélőszék elébe idézve, a határnapon meg nem jelent, a biróságnak s az ellenfélnek, Konrád béli apátnak, fizetendő 15 márka bírságban elitéltetett; az itélet egyszersmind az egri káptalannak kihirdetésül megküldetett. Ennek következtében a káptalan a kiküldött királyi emberrel Ómányi Jánossal,

[1]) Lásd az okiratot egész terjedelmében az apátság okmánytárában XI. sz. alatt itt először kiadva. —

[2]) Így jön elő általában a scriba vagy scriptor név a középkori irók által használva, majd szerző, majd leiró jelentéssel. A híres benedeki szerzetes Reginbert így irja könyvgyüjteményéröl: Incipit brevis librorum, quos ego Reginbertus indignus monachus atque scriba scripsi etc. (Lásd Hurter: Geschichte Innoc.III. másod. kiad. IV. 17.) Hasonlón szólnak a királyi jegyzök czímei. (Cod. Diplom. XI. 575—6.) Notator Saulus, Scriptor Zachaeus és Scriba regis Becerus.

[3]) Lásd az okmánytár XII. sz. a. okiratát.

Demeternek fiával, kiküldötte a káptalan egyik karpapját Pál deákot (Paulus literatus) az itéletnek kihirdetésére; kik is előbb sz. Mihály napján Eger városában, mindjárt következő nap szerdán Dédesen és csütörtökön Putnokon kihirdették, a feleket a jövő sz. Mihályi octavalis törvényszék 15 napjára megidézve, hogy akkor az itéletnek elég tétessék, ellenkező esetben az itélet a törvény útján foganatosítandó lévén. [1])

1390-ben affelől értesülünk, hogy a monostor csokvai birtoka még folyvást Kazai Kakas László mesternél volt haszonbérben kiadva, ki addig pontosan fizette a bérletet, mi iránt őtet Konrád apát ezen évben is irásilag nyugtatja. [2])

1393-ban Pünkösd előtti szombaton, mi ezen évben május 24-kére esett, Konrád apátot Egerben találjuk, hol a káptalanban megjelenvén, előmutatja egykori nádor Csáktornyai Istvánnak fentebb közlött okmányát az apátfalvi határjárásról, s kéri annak hiteles átirását, mivel az eredetit ellenségei s az útak veszélyessége miatt nem meri ügyeiben magával hordani és meghatalmazottjainak megküldeni. Mire a káptalan az okmányt két példányban, függő pecsétje alatt, privilegialis alakban kiadta, Tamás prépost, György őrkanonok, János zemplényi, Mihály borsodi, János újvári, János patai, Miklós pankotai, Tamás tarczafői, János szabolcsi, Bereczk ungi, László hevesi főesperesek és több székesegyházi papok jelenlétében. [3])

E közben úgy látszik az apátság kegyurasági joga is, mely mint fentebb láttuk három részről is, a Béli nemesek, az esztergomi érsekség és a királyt személyesítő János Vajda részéről igényeltetett és gyakoroltatott, elintéztetett, és pedig az esztergomi érsekség részére. Erre mutat legalább az apátság levéltárában Zsigmond király egyik privilegiuma átvételének töredéke, melyből a teljes szöveg és év hiánya miatt csak annyit lehet kivenni, hogy Zsigmond király valamely évben, még a nikápolyi ütközet, tehát 1396. előtt, egy okmányt adott ki, mely a nikápolyi csatában elveszett kisebb pecsétjével volt megerősítve, s melyben mondja, hogy Eberhard az ország primása és esztergomi érsek teljhatalmú megbízottja János mester, Bresthonczy (? a hibás leirásban a név helyesen nem olvasható) Lászlónak fia előmutatta neki, Lajos királynak fentebbi, 1381. april 3-dikáról szóló azon okmányát, melyet itt előbb helyén közöltünk, és mely szerint az esztergomi érsekség népei és alattvalói az egri és dédesi várak szolgálata alól kivétetnek; a mondott Bresthonczy János mester kérvén az érsek nevében Zsigmond királyt, hogy Lajos király ezen szabadságlevelét megerősítené, s az érseki összes alattvalókra, e szerint következésképen, úgymond, a bél-monostori egyház helységeinek lakosaira is, polgárai és jobbágyaira kiterjesztené. Mit is Zsigmond minden részeiben megerősített. [4])

Ezzel úgy látszik nem sokára *Konrád* apát is eseménydús apátságának korszakát életével együtt bevégezte; miután az apátságot, mint monostora jogainak hű és erélyes védője, 1382. óta, több mint tíz éven át viselte.

Utána közvetlen *László* apát következett, mint hivatali utódja, kinek nevét 1398-ban találjuk először említve.

Ekkor történt, hogy az apátság egyik birtokának szomszédai ismét erőszakoskodást követtek el. Királdon, Sajó-Németi közelében, a szomszéd németi birtokosok: Németi Belen András, ennek fia János és nagybátyja Miklós, Nagyboldogasszony előtti napon 1393-ban Királdra, az apátság jószágára betörve, annak ott lakó jobbágyát Barnabást

---

[1]) Lásd erről az okiratot itt az apátság okmánytárában XIII. sz. a. először kiadva.

[2]) L. Fejér Codex Diplom. X. 3. 110.

[3]) L. ezen okmányt az apátság okmánytárában, itt a XI. sz. alatti után közölve bevezetésével és záradékával.

[4]) L. ezen okmányt itt az apátság okmánytárában XIV. sz. a.

megtámadták s megverték, terméssel megrakott szekerét öt lovával s a terhes szekeret vonó két ökrével együtt elvették.

Az ország akkori nádora Bubek Detre épen akkor az ide nem messze fekvő Edelényben volt Borsodban, és László apát használva az alkalmat, azonnal hozzá sietett, előadva panaszát, úgy, hogy a nádor már a következő napon, úgymint Nagyboldogasszony napján rendeletet adott Borsodmegye alispánjának, Tornalyai Miklósnak s a megye szolgabiráinak, hogy azonnal vizsgálatot és jelentést tegyenek.

A vizsgálatra az alispán Járdanházy György szolgabirót kiküldvén, ez nagyboldogasszony utáni kedden, mely azon évben augustus 20-kán volt, a helyszínére kiment s mindazokat, kiket kellett, nemeseket és parasztokat nyilván és titkon kikérdezett; nevezetesen nagyságos Pataki Jánost, Patak urának fiát, ki Királd helységét nyolczvan évig zálogban bírta. Mindannyian azonban azt vallották, hogy a vádlott Balan András és nagybátyja Miklós soha sem voltak Királd birtokában. Mire a szolgabiró visszakívánta az elvett szekeret a gabonával, öt lóval és két ökörrel. Mit is a tettesek, bevallva a tényt, László apátnak visszatérítettek. Miről is az alispán és szolgabirák Kisasszony nap előtti pénteken, mely az évben September hatodikán volt, Sajó-Szent-Péterről a nádornak Edelénybe jelentést tettek. [1])

1400-ban újra kérdés támadhatott az apátságnak az egri egyházmegyei hatóság alóli kivétele s az esztergomi érsekségnek alárendelése iránt, mint bizonyos nyomok által erről értesülünk [2]); ámbár az esztergomi érsekség alá tartozásának nyoma már előbbi korból is fentebb felmerült.

László apát idejéből ezután többet nem hallunk, és csupán arról értesülünk, hogy 1409-ben már *Márton* volt béli apát. [3])

1411-ben, Márton apát idejében történhetett azért, hogy Hensel nevű rozsnyói származású és Rudobányán lakó polgárnak szolgája András, a béli apátságnak Bán-Horváton lakó Dénes nevű jobbágyát halászva találván, ura meghagyásából megtámadta, illetlen szavakkal becsmérelte, megverte, megsebesítette, tőle a hálót a halakkal együtt elvette; s még azonfelől is Hensel egy új árok felásatása által az apátnak birtokán 100 forint kárt is okozott.

Az apát ez iránt panaszt emelt Gömörmegye hatóságánál. De Hensel szolgája erőszakoskodását tagadta, állítván, hogy szolgája se meg nem verte, sem meg nem sebesítette, sem hálójától és a halaktól meg nem fosztotta az apátság említett jobbágyát. Mire Mahthai Pál Borsod vármegye alispánja és Palóczi Mátyás szolgabiró Henselt 1411. sz. Magdolna előtti pénteken Sajó-Sz.-Péteren kelt megidéző levéllel a törvényszék előtti 15 nap alatti megjelenésre itélte; mely előtt állítását saját, sőt más nemesek hitletétele által

---

[1]) L. itt az apátság okmánytárában XV. sz. a. okmányt.

[2]) Egyetemes Magy. Encyclopaediában III. 456. Az apátság leirásában, nyilván az idézett esztergomi káptalani levéltár adatai szerint fordulna elő ennek nyoma.

[3]) Fejérváry C. Tabulae Seriem Praepositorum Abbatum, Priorum, Abbatissarum, et Priorissarum in Reg. Hung. ab olim existentium exhibentes. A nemzeti Muzeum kézirata 2029. fol. lat. Ezen igen hiányos összeirás az itt eddig előhozott bél-három-kúti apátok, úgy mint Rikárd, István, János, Konrád és László közül csak az egyiket Konrádot ismeri csupán ugyan. És lehet, hogy az itt általa fenhozott Márton, kit máshonnét eddig nem ismerünk, talán más hasonnevű apátságnak, például a Bakonybélinek, (mely apátság röviden szinte bélinek iratott) lehetett apátja; miután Czinár Monaster. I. 161. szinte említ a XV. század elejéről egy Márton nevü Bakonybéli apátot. Ámbár azon körülmény, hogy Fejérváry egyenesen Abbates de Apátfalva, nem pedig de Bél sorozat alatt említi, mégis arra mutatna, miszerint ő a két béli apátság közötti különbséget szemelőtt tartotta.

bebizonyítsa. Ellenben az árok által tett kárra nézve, Hensel az ügyet a királyhoz felebbezte, azt állítván, hogy az árkot a király kivánságára ásatta. [1])

Mint végződött ezen ügy és mikor? Márton vagy más apát által, nem tudjuk. Csak annyit tudunk ezentúl, hogy Márton apátot *Demeter* követhette, kinek nevével 1412-ben találkozunk.

Ugyanezen évben Zsigmond király ismét Diósgyőrt és Egerben megfordúlván [2]), ez alkalmat adhatott a béli monostornak régibb kiváltsága újabb megerősítésére. Zsigmond királynak ugyan is azon rendelete következtében, hogy mindazon oklevelek, melyek Lajos királynak, Erzsébet és Mária királynéknak, valamint saját elveszett és összetört pecsétjei alatt kiadattak, a biztosság végett 1412. évi sz. György napjától a jövő évi sz. György napig megvizsgálás és újabb pecsét alatti kiadás végett előmutassanak; Demeter béli apát nevében Pulyai Márton és Monay Sandrin személyesen megjelenvén Zsigmond király előtt, előmutatták neki azon fentebb említett privilegiumát, melyet a nikápoli csata előtt használt s a csatában elveszett pecsétjével adott ki a bélmonostori apátság polgárainak és jobbágyainak, a királyi várszolgálattóli, valamint minden adók és vámoktóli mentessége iránt. Mire a király ezen év junius 16-dikán kiadott új okiratával megerősítette I. Lajos királynak az esztergomi érsek népei számára, s ennek nyomán a bélmonostori apátság alattvalói számára is kiadott s fentebb tárgyalt kiváltságát. [3])

Nehány év mulva Demeter helyett *Keresztélyt* találjuk apátnak, kinek nevével okmányilag 1415-ben találkozunk.

Ekkor ugyanis az apátság tőszomszéd helységének Molnos-Bélnek birtokosai, Molnosbéli Gergely, Gál és János, Pálnak fiai, valamint László és György az előbbi Gergely fiai és András, György és János, Miklósnak, Pál fiának fiai, nyilván mindannyian a Béli nemesek családjából, közszükségeik fedezésére Keresztély béli apáttól kikölcsönöztek 33 forintot, forintját 100 új dénárral számítva, s ezen kölcsönfejében zálogkép lekötötték mindaddig, míg az összeget lefizethetik, hogy mind a béli apátság, mind pedig annak apátfalvi jobbágyai marháikat és nyájaikat a monosbéli mezőkön, tallókon és erdőkben legeltethetik. Mi iránt említett monosbéli birtokosok az egri káptalan előtt megjelenvén, a mondott évi sz. György nap előtti kedden bevallást tettek. [4])

A következő években ismét monostorunknak helységei megtelepítési törekvéseiről értesülünk. Nem tudjuk ugyan hol szándékozhattak újabban megtelepíteni-e pusztáikat, vagy csak erősebben népesíteni helységeiket, csak annyit tudunk, hogy 1422-ben több jobbágyot szereztek volt, kikért eleget téve földesuraiknak és megfizetve nekik a terragiumot, mégis midőn azok az apátság helységeibe elakartak költözni, uraik által erőszakosan visszatartóztattak. A monostor akkori apátja *Frigyes*, ki úgylátszik, az előbbinek, Keresztélynek halála után következhetett, e miatt személyesen Zsigmond király elébe vitte panaszát, ki akkor a német birodalmi gyűlésből visszatérve, még Pozsonyban tartózkodott. A király kihallgatva az apát panaszát, azonnal boldogs. Szűz fogantatása utáni pénteken, mi azon évben december 11-kére esett, rendeletet adott ki, hogy mindenki jobbágyait és népeit a mint eleget tettek tartozásuknak, szabadon engedje átköltözni az apátság helységei-

---

[1]) Lásd a XVI. sz. a. okmányt itt az apátság okmánytárában.

[2]) Ráth, Királyok utazásai 114.

[3]) Lásd á XIV. sz. a. okmányt itt az apátság okmánytárában.

[4]) Lásd a XVII. sz. a. okmmányt itt az apátság okmánytárában. Hasonlóan a Magyar Encyclopaed. III. 427. az apátság leirásában szinte említi ezen Keresztély nevü apátot, — ámbár máskép az általam eddig okmányilag felhozott apátok közül Jánost, Lászlót, Mártont, Demetert és a következő Frigyest nem ismeri. Valószínüleg az ott idézett esztergomi kápt. levéltár okirati adatai is szólhatnak felőle.

be; valaminthogy az ország határozata szerint a szabad költözés, mind a királyi, mind az egyházi, mind világi jobbágyokra nézve kimondva van. Minélfogva meghagyja a király a főispánoknak, alispánoknak, szolgabiráknak, hogy a mennyire ezen királyi rendeleteket az illetők meg nem tartanák, azokat a törvény és királyi tekintély elismerésére kényszerítsék. [1])

V.

Bél-három-kúti monostorunk ez időtájt, a XIV. század vége felé és a XV-dik század elején, elérte már, úgylátszik virágzása kitünő korát.

Nemcsak anyagilag gyarapodni látjuk, mint birtokai telepítései és népesítései, birtok- és zálogszerzései, kiváltságai s erélyes jogkeresetei mutatják; de a monostornak híre és apátjai tekintélye is növekedőben volt; az utóbbiak, mint már előbb láttuk, nem csak a királyi udvarnál, mint királyi káplányok jönnek elő, de a pápák által is megkerestetve, mint pápai biztosok különös kiküldetésekben jártak el.

Így történt, hogy midőn 1429-ben Rozgonyi Péter egri püspök az egri várban általa alapított vagy helyreállított s a B. Szűzről nevezett egervári prépostságnak megerősítését Rómában a pápai széknél szorgalmazná, az akkor uralkodó V. Márton pápa ugyanazon évben december 18-dikán kiadott bullájával, *Miklóst*, a béli monostornak akkori apátját, ki valószínűleg az előbbi Frigyest követhette, pápai biztosul rendelte, meghagyván neki, hogy a Rozgonyi püspök által alapított prépostságnak előadott körülményei iránt vizsgálatot tegyen, és ha azokat úgy találta, a mint a pápai székhez tett előadásban foglaltatnak, úgy a prépostság alapítását a neki erre adott pápai hatalommal megerősítse.

Rozgonyi püspök ezen pápai bulla vétele után azonnal kiküldötte Egerből Bélre püspöki helynökét Miklós egyházi jogtudort, s általa a béli apátot illő tisztelettel, úgymond az okmány, felkérette, hogy az apostoli meghagyás következtében a rábízott ügyben eljárjon. Miklós apát ennélfogva pápai biztosi minőségben Egerbe jövén, a prépostság alapításának körülményei és feltételei iránt vizsgálatot tartott, s miután mindent úgy talált, a mint annak a pápai bulla előadása szerint lennie kelletett; Istennek segítségül hívásával apostoli hatalmánál fogva az egri székesegyház egyik kápolnájában a Boldogs. Szűz tiszteletére alapított prépostságot felállította és megerősítette: s ezen eljárásáról az egri székesegyházzal összekötött sz. Mihály kápolnájában 1430. julius 23-dikán, Iglói Jakab olmüczi pap és császári közjegyző által nyilt hites levelet készíttetett, melynek kiadásánál jelenvoltak Miklós egyházi jogtudor, dionysiai felszentelt püspök s egri püspöki

---

[2]) Ezen okirat ki van adva Fejér Codex Diplomat. X. 6. 481. Frigyes apátot egyszerűn béli apátnak — mint legtöbbször más okirataink is — nevezvén, kétség támadhat, vajjon nem a Bakonybéli apátságról szól-e az okirat. Annál inkább, mivel ezen okirat eredetije Ráth. (Magy. királyok hadjáratai 133.) szerint a pannonhalmi házi levéltárban is megvolna, hová a bekeblezett Bakonybéli apátság levéltára is jutott; ámbár Fejér, idézete szerint, azt az országos levéltárból irta le. Pedig az okirat szavainál fogva is: praesentes post eorum lecturam reddi volumus, csak egy példányban lehetett kiadva. Mind a mellett Czinár, ki szinte a pannonhalmi levéltárból dolgozta ki a bakonybéli apátság történetét (Monasteriologia Hung. I. 161.) nem említ 1422-ben Frigyes nevű bakonybéli apátot. Sőt ellenkezőleg 1415 óta szerinte Mihály volt bakonybéli apát egész 1449-ig, mint a kinek neve a zirczi apáttal ezen egész idő alatt folytatott birtokperben folyvást elő jön. Ezelőtt pedig András spalatói érsek, mint az apátság birtokosa volt annak kormányzója egész Mihály apát idejéig. Míg azután 1450-től kezdve az apátság ismét György milkói püspök birtokában és kormányzósága alatt volt. E szerint tehát a fentebbi Frigyes 1422-ben csak s bél-három-kúti apát lehetett, s az okirat is apátságunkat érintheti.

helynök, Baudisseni Péter, a három szent király altariájának rectora és Kassai István áldozárok és székesegyházi káplánok, sok más erre meghívott hiteles tanúkkal együtt. [1])

A következő években megint csak arról értesülünk, hogy igyekeztek szerzeteseink birtokaikat népesíteni és művelni.

Nevezetesen Ostoroson Eger mellett a szőlőmívelést meghonosítani törekedvén a szerzet, a vidék szőlőmíveseinek azon ajánlatot tette, hogy a kik a helységekben szőlő ültetésre vállalkoznak, azok Ostoroson csupán tizedet tartoznak fizetni, az uri kilenczed elengedésével. Ennek azon következése lett, hogy nevezetesen a határos Tihamér (Eger tőszomszédságában létezett, most már elenyészett) helység szőlőgazdái, Tihamérről átköltözködtek Ostorosra, az egri káptalannak, mint Tihamér földesurának nem csekély kárára. Hogy az egri káptalan ennek elejét vegye, 1446-ban, szent Tamás apostol napja előtti pénteken külön kiváltságos levelet adott arról tihaméri jobbágyainak, hogy mindazoknak, a kik Tihaméren is új szőlőket ültetnek, a kilenczedet elengedi és tőlök csupán a tizedet fogja szedni. Kivéve mégis azon esetet, ha mostani szőlőiket elhagynák, s ezek helyett művelnének újabbakat, mely esetben ezen mentességtől elesnének, megvétetvén a régi szőlőktől egyiránt a tized és kilenczed. [2])

Eger és vidéke egyházi szőlőbirtokosai ezen szőlőtermesztési versenyében, a mint egyik a másikát felűlhaladván kedvezésekkel, igyekszenek a szőlőmívelést előmozdítani, nyilván egyik, habár csak véletlen nyoma maradt fel ama érdekes gazdászati törekvéseknek, melyeket főleg az egri káptalan és később a béli monostor is kifejtett az egri dús szőlőhegyek beültetésében, és melyeknek nyilván Eger híres borát köszönheti.

Nem sokára ismét szüksége lehetett a monostornak I. Lajos és Zsigmondtól nyert azon nevezetes kiváltságát, melylyel jobbágyai adó- és vámmentességet nyertek, a következő fejedelmek által is megerősíttetni. Alkalmat adhatott rá ismét I. Mátyás királynak Diósgyőrött a monostor szomszédságábani gyakoribb mulatása, hol Zsigmond óta ritkábban vagy épen már régóta nem tartózkodtak volt királyaink. Mátyás ellenben uralkodása első éveiben mindjárt, mintegy 1460 óta többször megfordúlt Diósgyőrt, s a következő évben ott hosszabb ideig is tartózkodva, Eger városában is keresztűl menet tovább mulatott [3]); midőn valószínűleg béli monostorunk szerzetesei hódolatát is fogadta. Mire 1463-ban a török elleni hadjárattal elfoglalva, Dunamelléki táborából rövid időre Budára az ország dolgai elintézésére felrándulván, junius 19-kén [4]) az apátság ezen kiváltságlevelét újra megerősítette. [5])

A monostor kegyúri joga is, talán ismét újra kérdésbe véve, ez időtájt 1471-ben az esztergomi érsekség javára újra megerősíttetett. [6])

De ekkor már apátságunk is elérhette volt virágzásának délpontját. Közben ér-

---

[1]) Kiadva először ezen okirat Kaprinay Hung. Diplomat. II. 263. és azután Fejér Codex Diplomat. X. 7. 279.

[2]) Lásd az apátság okmánytárában itt XVIII. sz. a. okmányt.

[3]) Ráth Magy. kir. 213—214.

[4]) Helyesen mondhatja Ráth e. i. munkájában 216. l., hogy Mátyás ezen táborozásából ismételve augusztusban és septemberben Budára felrándult, ámbár nem hoz fel erre a nevezett hónapokból adatokat. De a következő jegyzetben idézett s okmánytárunkban itt a XIX. sz. a. kiadott okiratunk mutatja, hogy juniusban is egy időre Budán volt; miszerint Ráth adatai pótolhatók.

[5]) Lásd a XIX. sz. alatt itt az apátság okmánytárában közölve ezen okiratot.

[6]) A magyar Encyclopaedia t. i. h. Az apátság leirásában említvén, hogy 1471-ben jutott a béli monostor az esztergomi érsekség kegyurasága alá, holott mint láttuk ez, okmányaink szerint, majdnem egy századdal előbb, 1381 körül történhetett, valószinü, ha itt az esztendő százasában nem lappang a hiba, hogy ekkor csak újabban megerősíttetett, vagy újra érvényesíttetett az esztergomi érsekség patronatusi joga.

tesülünk ugyanis még újabb szerzeményes birtokairól, mint a kis-bárczai és poroszlói birtokrészről Borsodban és Hevesben [1]), melyek az eredetileg adományozott birtokok közt nem említtetvén, valószínűleg az apátságnak későbbi szerzeményei voltak, úgymint a zálogos Molnosbél is.

De mire apátságunkat így tekintélye, kiváltságai és birtokai növekvésével mintegy culminatiója pontján látjuk; egyszerre majdnem észrevétlenül már hanyatlásban is és mulófélben találjuk.

Közös sorsa volt ezen hanyatlás a XIV. században legnevezetesebb és legvirágzóbb monostorainknak, mely még a reformatio és a török hódítás által a jövő században bekövetkezett teljes feloszlásukat megelőzte volt.

Midőn ugyanis monostoraink majd a létezésökért vívott százados küzdelmek után, majd a szorgalmas munka s előrelátó gazdálkodás által birtokaikat jövedelmezővé, kiváltságok által állásukat tekintélyessé téve, a jólét és hatalom bizonyos fokára emelkedtek, ez által egyszersmind a világ hatalmasai s különösen az azon kor mindenhatón uralkodó oligarchiájának bírvágyát magok ellen felgerjesztették. Ezen állapot akkor Európaszerte feltalálható, s nálunk rajta Mátyás királynak az oligarchiát visszatartó személyes erélye sem változtathatott e részben. A dús vagy csak jómódú apátságok és monostori javadalmak a nagy házak és családok ifjabb szülöttei ellátására adományoztattak. Azon szerzetes házak, melyek eddig istenfélő előkelő családok által jámbor és szentéletű szerzetes gyermekeik számára, vagy mint családi és temetkezési monostorok lelkök nyugalma és üdveért alapíttattak, most birtokukban gyarapodva úgy tekintettek, mint a család gyermekeinek javai.

Hasonlón kezdették már előbb a fejedelmek udvari papjaiknak, cancellarjaiknak, követeiknek stb. érdemeit, fáradságait, vagy költségeit az apátságok és más monostori javadalmak adományozásával jutalmazni vagy kárpótolni. Hasztalan tiltakoztak ellene eleinte az egyházi hatóságok. Utóbb, legalább hogy megmentsék az egyháznak a mi még megmenthető, magok a püspökök is ezen javadalmakat egyházi czélokra lefoglalták, velök saját vagy más egyházi javadalmaikat bővíték. Természetes, hogy a szerzetesek s egyes egyházi rendelkezések tiltakozásai ily körülmények közt a fejedelmek s egyháznagyok ellenében semmi érvényre sem emelkedhettek.

Az ily idegen, nem a szerzetesek közül s által választott, más egyházi és világi állással, hivatalokkal és méltóságokkal elfoglalt apátok és főnökök alatt azután természetesen a szerzetesi fenyíték is tágulni kezdett, s azzal a monostorok is hanyatlásnak indúltak, a javadalmak birtokai elidegeníttettek, bitoroltattak, több mások által, kik hozzájok hasonló igényt véltek tarthatni, lefoglaltattak.

Ezen stadiumban, sőt már egészen is világiasítva, secularisálva találta számos ily monostori javainkat azon zavaros korszak, mely Mátyás király halála után bekövetkezett, és mely a mohácsi csatával és reformatióval még a többi fenlétezetteket is végpusztulásra vitte.

Így találjuk szinte, hogy az ország főmonostorát, Pannonhalmát a XIV. század vége óta ily királyi udvari papok vagy oligarchák bírják egyre, majd mind helyettes apátok s úgynevezett kormányzók (Gubernatorok) vagy mint commandatariusok, administratorok. Ez az eset fordul elő a bakonybéli apátságnál, mely elhagyatva csak idegen névleges apátok alatt állott már; vagy a tihanyinál, melynek az egész XV-dik századon át a szerzetből csak két rendes apátja volt. Ugyanezt tudjuk a zircziek kitünőbb apátságairól is, mint például a sz. grótiról és pilisiről. [2])

---

[1]) Lásd a XXIII. sz. a. okiratot, melyben ezen birtokok neveztetnek.

[2]) Lásd ezen apátságokat Fuxhoffer-Czinár Monasteriologia illető helyein.

Nem csoda azért, ha a XV. század vége felé hasonló sors érte bél-három-kúti apátságunkat is. Több jószágát ugyanis elidegenítve találjuk már, míg apátjáról halljuk, hogy 1479—1485 körül Péter nógrádi főesperes volt. [1]) A nógrádi főesperesség a váczi káptalanban kanonoksággal összekötött hivatal és méltóság volt. A bél-monostori ez időbeli apát Péter tehát sajátlag már váczi kanonok, s ennélfogva valószínüleg nem többé a szerzetből választott apát volt, hanem inkább csupán a javadalom birtokosa.

Az idegen apát mellett azonban, mint mondók, a monostorok jószágai is több felé elidegeníttettek, és Péter apátnak is visszaszerzésök miatt számos keresetet kellett már indítania.

Legelől is úgylátszik a béli monostornak Lajos, Zsigmond és Mátyás királyok által adott vám és adómentességi kiváltság-levelének újabb átvételére volt szükség, melyet Péter apát az ipolysági premontrei conventtel, mint hiteles helylyel, átiratott és magának kiadatott. [2])

Azután az apátság birtokháborgatói és bitorlói ellen indított kereseteket. Mi végett 1483. sz. Imre napján Péter apát az egri káptalan előtt megjelenve, számos ügyei keresetének vitelére több felhatalmazottat vallott. Nevezetesen Pétert a béli monostor perjelét, Albertet és Kelement, a monostor szerzeteseit, Seraphin apátfalvi plébánost és Mihályt doprai papot, erdeugfalvi Erdeug Gergelyt, Ómányi Mátét, sajó-németi Ugfy Jánost, Sátai Andrást, Daróczi Andrást, Daróczi Benedeket, Apátfalvi Benedeket, Beleni Pált, Mályi Péter deákot (Literatus), Bedei Csypó Andrást, Csicseri Orosz Jánost, Bódi Lászlót, Heechi (Keerchi ?) Kiliánt, Tholdi Lászlót, Beeli Györgyöt, Choltói Tamás deákot, Baasthi Györgyöt, Solymosi Lászlót, Keerchi Vitalist, Dobrai Miklós deákot, szomolyai Nagy Györgyöt, Ragokzi (?) Lászlót, Keerchi Futó Andrást. [3])

Ezen körülmény, hogy Péter apát ügyeiben monostora perjelét Pétert, Albert és Kelemen szerzeteseit annyi másokkal szükségesnek tartotta felhatalmazni, szinte arra mutathat, hogy ő maga már talán nem is lakott többé a monostorban; de mutat arra is, mennyi peres ügye és keresete volt már akkor az apátságnak mások által elfoglalt javai, bitorlott jogai, s a határos birtokosok által jószágain elkövetett erőszakoskodások miatt.

Mily számosak és gyakoriak lehettek ezen esetek, tanusítja azon nehány is, melynek emléke a fentartott okmányokban ránk maradt.

Így történt már mintegy 1470 körül, hogy az egri káptalan az apátság azon Megy nevű helységét, melyet adományzási okmányában már említve találunk, elfoglalta és számos éveken át letartóztatta. Hasonlón már régebben lefoglalták volt Kis-Bárcza nevű helységét Zóláthi István mester egri kanonok testvérével Bálinttal, Mathochi Pállal és Mihálylyal. Az apátság poroszlói birtokrészéről szóló okmányokat megint Zalóki Antal testvérével Jánossal tartóztatta vissza. Péter apát ezek iránti kereseteit az ország birája Bátori István gróf elébe vitte, ki is az illető felek ellen vizsgálatot rendelt, s azok megidézését meghagyta a jászói conventnek 1448-ban sz. Tamás napján kelt birói levelével, királyi emberül a konvent kiküldendő tagja mellé rendelve Chehi Pált vagy Szomolyai Nagy Györgyöt vagy Béli Györgyöt vagy Bay Gergelyt és Tamást, vagy Eördegfalvi Eördeg Gergelyt és Mátyást.

A jászói konvent Bay Gergelylyel mint királyi emberrel kiküldvén Kelemen szerzetes papját 1448-ban új év előtti szerdán a vizsgálatra, az apát panaszát igazságosnak ta-

---

[1]) Lásd az apátság okmánytárában a XX. sz. a. okiratot: Dominus Petrus Archidiaconus Neogradiensis et Abbas ecclesiae Trium fontium de Beél.

[2]) L. az előbb idézett XX. sz. a. okiratot itt az apátság okmánytárában.

[3]) L. az apátság okmánytárában itt XXI. sz. a. közlött okiratot.

lálta, s e szerint az országbirói meghagyásnál fogva a feleket 1495-diki három királyi törvénykezés nyolczadára megidézte [1])

Hasonló más erőszakoskodások, melyek a szomszéd birtokosok által az apátság jobbágyain elkövettek említtetnek még szinte. Igy 1481-ben Jethői Pethő Györgynek fia Mihály, s ennek fia Gergely és György, Benoz Antalt az apátság upponyi jobbágyát az apátság saját upponyi erdejében elfogták, s mindaddig míg nekik tetszett fogva tartották. Ugyanazon évben karácsonkor a bánhorváti Bodóföide nevű erdőben Bevégel Antal és Harnócz Démény jobbágyukat elfogták. 1483-ban sz. Háromság ünnepén ugyanazok megint Koos Ambrus upponyi jobbágyot elfogva vérig verték. Pünkösd táján Bánfalva; Barius László és Benedek, Jánosnak fia, szinte fegyveresen Upponyba rontva Sógor István nevű jobbágyot fenyegetésekkel megszalasztották. —

Mindezen erőszakoskodások miatt Péter apát panaszt emelt az országbirónál Bátori Istvánnál, ki azirant 1483-ban sz. Lucza ünnepén kelt birói levelével meghagyta Borsod megye alispánjának és szolgabiráinak a törvényes vizsgálatot; mire Papiai Albert borsodmegyei alispán kiküldvén a szolgabirák közül Barthi Jánost, 1484-ben sz. Ilona napján jelentést tett az országbirónak, hogy a vizsgáló szolgabíró az apát panaszát igazságosnak találta. Ugyanazon 1843-diki sz. Lucza napról azonban az országbiró külön birói-rendeletet intézett ezen ügyekben az egri káptalanhoz, melyben meghagyatik ennek is, hogy kiküldve hiteles bizonyságát Béli Tamással vagy Erdeögfalvi Erdeög Gergelylyel vagy Mihálylyal, vagy sajó-németi Ugffi Jánossal, mint királyi emberrel, az említett ügyekben vizsgálatot tegyenek s az illető feleket a jövő Vizkereszti törvénykezési nyolczadra a királyi itélőszék elébe idézzék. A káptalan ezen rendelet következtében sajó-németi Ugfi Jánossal, mint királyi emberrel kiküldötte Egri András áldozárt és a székesegyházbani szi Imre altariajának Rectorát, kik azon évi sz. Tamás napján a vizsgálatot megtéve, miután az előadott panaszt igazságosnak találták a feleket a jövő Vizkereszti törvénykezési nyolczadra a Király elébe idézték. [2]).

De az apátság birtokainak és jogainak ezen erélyesebb védelme sem menthette meg többé apátságunkat a véghanyatlástól.

Péter apátnak ügyan utódja *János* apát — ki elődjét nem sokára követhette, miután nevével már 1486-ban találkozunk (lásd az alább idézendő okmányt) — úgylátszik ismét a szerzetből való volt, s így alatta az apátság a szerzetre megint visszatért volna (erre mutatna legalább az okmányban János apát szerzetes czíme: venerabilis religiosus frater [3]) ámbár ez az apátsággal járó bevett czíme is lehetett az apátoknak, mert az előbbi okmányokból látjuk, hogy Péter apát is nógrádi főesperes és váczi kanonok létére így czimeztetik. Egyébiránt is ez időben a szerzetes papoknak kitünőbb egyházi méltóságokra átmenete gyakori volt s így Péter apát is lehet, hogy eredetileg szerzetes volt.) — Sőt János apát valószínűleg ismét helyben is lakott a monostorban, mit abból vehetünk észre, hogy egy szomszéd határjáráson Bánfalván és Sátán személyesen jelen van, mint a fentebb idézett okirat beszéli. [4])

Azonban ha az apátság ekkor János apát alatt csakugyan szerzetbéli apátokra, került ismét vissza, nem soká maradhatott mégis a szerzet kezében.

Alig nehány év múlva ugyanis halljuk immár, hogy az apátság akkori birtoko-

---

[1]) L. az apátság okmánytárában itt a XXII. sz. a. közlött okiratokat.

[2]) L. az apátság okmánytárában itt XXIII. sz. a. közlött okiratot.

[3]) L. az apátság okmánytárában itt XXIV. sz. a. közlött okiratot.

[4]) L. az előbbi jegyzetben idézett okiratot, a XXIV. sz. a.

sa, *Verebély Pál* mester apát 1495-ben a bél-három-kúti apátságot Bakács, Tamás akkori egri püspöknek, ki szinte a panonhalmi apátságot is bírta, átengedte volt s a püspök e helyett neki egri kanonokságot és sz. András altariajának rectorságát adta. [1])

Azóta az apátság úgylátszik folytonosan az egri püspökök birtokában volt s a monostort is még szerzetesek lakták mintegy 1530-ig [2]) vagy inkább 1534-ig, midőn a pártvezér Perényi Péter az egri püspökség és káptalan jószágait erőszakosan elfoglalgatta és a hitujitást Eger vidékére behozta. [3]) A monostor zaklatott szerzetesei végre kénytelenek voltak elhagyni házukat. A hagyomány szerint az utolsó szerzetes az Apátfalváról Egerbe vezető országúton öletett meg Kis-Szoros nevű helyen, hol ezen eset emlékére maig kőrakás emelkedik, melyet a nép az által tart fen, hogy a vidéki szokás szerint az arra menő utas a helyre követ vagy fagalyat hány. [4])

Az egri egyház javainak Perényitőli visszavétele alkalmával az apátság javai is visszakerültek ugyan; de a szarvaskői vár püspöki uradalmához csatolva ezzel együtt egy ideig a királyi kincstár kezelése alatt voltak, s egyes részei másoknak elzálogolva vagy adományozva elidegenitettek. [5])

Mindamellett a béli monostor apátjait 1557 óta ismét említtetni halljuk. Az említett évben ugyanis a béli apát is Oláh Miklós esztergomi érsek által tartott nagyszombati zsinatra meghivott azon egyházi javadalmasok sorában előjön, kik annak igazolására idéztettek meg az egyházi biróság elébe, hogy mutassák ki, mily czimen bírják javadalmaikat. [6])

A jövő 1558 évben Oláh Miklós esztergomi érsek Lászlót igtatja be apátnak. [7])

1562-ben a béli apát jelen van a nagyszombati zsinaton. [8])

1563-ban Torday Péter jön elő mint béli apát. [9])

1603-ban Habardi László egri kanonoknak adományoztatott az apátság. [10])

---

[1]) Ennyit mond a magy. kir. kamara levéltárában egyik okiratnak következő regestája, melyet csak e szerint ismerek: 1495. Magistro Paulo de Verebély hactenus abbati in Bél, in hujus Abbatiae concambium Thomas episcopus Agriensis canonicatum Agriensem et rectoratum altariae. S. Andreae contulit. Eccles. Cameral. fasc. 53. n. 8.

[2]) Fényes Geogr. Szótár I. 29.

[3]) Nováky Memoria dignitatum ecclesiae Agriensis 63. l. (kézirat az egri érseki levéltárban), Szirmay Notit. hist. cot. Zemplin. 65. s az 1537-diki XIX. törv. cz. a Corpus Juris későbbi kiadásaiban. péld. a nagy-szombati 1751-dikében, ezen törv. cz. glossája.—Lásd szinte: Az egri régi székesegyház kül. kiad. 71. l.

[4])Így beszéli ezt Fényes Geogr. Szótár I. 29. Hol ezen érdekes népszokásra, hasonlón több példát hoz fel Hevesből és Szepességből. Lásd már erről szinte régibb szokásainkat felhozva Ipolyi Magy. Mythologia 567. mint ez már sz. István legendájában is elő jön (Hartvicus Vita S. Stephani ed. Podhraczky 94.) Hasonlón a székelyeknél az utóbbi hadjáratban elesettek sírja felett. Vasárn. Ujs. 1860. 29. sz.

[5]) Fényes Geogr. Szót. I. 29. — Egyet. Magy. Encycl. III. 456. szerint a királyi fiscus eladta volna az apátság javait a Rákóczi családnak; de ez csak később, részben vagy csak ideiglenesen történhetett. Miután mindjárt alább látjuk, hogy az újabb apátok nevezései által felélesztett apátságnak birtokai egyre visszaszereztetnek.

[6]) Péterffy Concilia Hung. II. 22.

[7]) Magy. Encyclopaed. i. h. III. 457.

[8]) Péterffy Concilia II. 149, de mind az itt felhozott béli apát, mind az előbb a Magy. Encyclopaedia czikkében állitott László, lehet hogy Bakonybéli apát volt, miután Bakonybélben 1563 előtt Pécsváradi László. 1582-ben pedig Bikoli László volt szinte az apát. Fuxhoffer Czinár Monasteriologia Hung. I, 162.

[9]) Fejérváry Tabulae seriem Praep. Abbat. Prior. etc. in R. Hung. olim existent. exhibent. MS. a Nemzeti Muzeumban 2029. fol. latin. Abbates de Apátfalva sorozat szerint.

[10]) Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 25. 1603 Donatio Rudolphi Regis Ladislao Habardy Abbati Triumfontium de Bél super bonis abbatialibus.

1621-ben az előbbi halála után Mauroviczy Mihály egri kanonok és nagyprépost. [1])

1638-ban Czeglédy Albert egri kanonok és nagyprépost. [2])

1643-ban Ajtay János egri kanonok. [3])

1670—74-ig Szászy János esztergomi kanonok. [4])

1674-ben Gróf Pálffy Ferdinánd csanádi püspök. [5])

1678-ban az apátság javai az egri káptalannak adományoztatnak. [6])

1700-ban az egri káptalan átadja az I. Leopold által az egri papneveldének adományozott apátság javait, melynek eddig is alapját képezve birtokában vannak. [7])

Azóta, hogy az apátság javai az egri káptalannak adományoztattak, csak czimzetes apátok neveztettek ki. Ezek névsora 1776 Pinka János kisutczahelyi plebános, 1794. Edelsbacher Miklós nagyváradi kanonok, 1806 Gulik József, pozsonyi kanonok, 1818 Szentiványi József losonczi plebános, 1825 Pavich Károly vinkovi plebános. — Ezután Iványi János esztergomi kanonok 1831-ig. 1832 óta Egernek jelenlegi nagy nevü érseke *kisapponyi Bartakovics Béla*, kinek az apátság ezen leirása is létrejöttét köszönheti. Utána Mogyorósy Pál győri és jelenleg Bokcha veszprémi kanonok. — [8])

Kiegészitem itt még ezen sorozatot az apátságnak az XV-dik század végeig létezett sajátlagi régibb ismeretes apátjainak névsorával.

A XIII-dik századiak közül névleg egyet sem találunk emlitve; [9]) első a ki neveztetik:

Rikard, másképp, de talán csak hibásan, mint láttuk, Sikardnak is irva 1330—37 körül.

István 1357 körül.

János, 1378 körül. I. Lajos királynak egyszersmind udvari káplánja. Eddig ismeretlen.

Konrád az okmányokban Conrardusnak is irva, 1382—1393 körül.

Ennek korából az apátság más két szerzetes papját is ismerjük: *Henriket* és *Móriczot*.

László 1398 körül. Eddig ismeretlen.

---

[1]) Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 27 Collatio Abbatiae Trium fontium de Beél per mortem Ladislai Habardi Michaeli Mauroviczy per Ferdinandum II. facta.

[2]) Fejérváry f. idézett sorozatában ezen évre ugyan Fransisci Andrást teszi. De az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 38 alatt 1638-dik évről található II. Ferdinánd parancsa Czeglédy Albert részére, hogy az apátság elzálogositott birtokait 5000 fton megválthassa. Ugyanott ugy ezen évről Fasc. B. Nro 42 alatt 1638-dik évről előjön Contradictio Abbatis Trium Fontium de Béel, Andrae Francisci ac aliorum More Istvánnak apátfalváni statutiója ellen. E szerint Francisci András az apáttól megkülönböztetnék.

[3]) A m. kir. kamara levéltárában több okmány előjön u. m. 1643 Fassio Joannis Ajtay Abbatis Trium Fontium de Bél. Acta Colleg. Cassov. S. J. fasc. 15 Nro 41. Az apátság levéltárában két okiraton saját kezével feljegyezve, hogy 1645-ben az okiratok mását vétette.

[4]) Szászy Jánost a Magy. Encycl. i. h. 457 lap mondja béli apátnak. Az apátság levéltárában nyomát nem találom; valószinű azonban, miután, mint a következő jegyzet mutatja, az apátság okmányai az esztergomi káptalannál voltak, melynek Szászy kanonokja volt.

[5]) Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 56. Requisitoriae Georgii Szelepcsényi ad capit. Strigoniense super resignatione document. abbat. Trium Fontium de Beél pro parte c. Ferdinandi Pálffy. 1674.

[6]) Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 59: Collatio Leopoldina Capitulo Agriensi super abbatiae bonis jure temporaneo facta 1678. és Fasc. C. Nro 64. Temporanea Collatio et translatio bonorum abbatiae de Bél post resignationem Abbatiae per C. Pálffy facta Capit. Agriensi. 1693.

[7]) Az apátság levéltárában Fasc. C. Nro 67: Litterae Capit. Agrienssis, super resignatione bonorum abbatiae Trium Fontium de Beel Seminario Agriensi per idem Capitulum facta. 1700.

[8]) Egyetemes Magy. Encyclopaed. III. 457.

[9]) Mert hogy az Egyetemes Magy. Encyclopaedia által III. 457 emlitett Jakab bibornok nem volt béli monostorunk apátja már ismételve kimutattuk.

Márton? 1409 körül.
Demeter 1412 körül. Eddig ismeretlen.
Keresztély 1415 körül.
Frigyes 1422 körül. Eddig ismeretlen.
Miklós 1430 körül.
Péter 1483 körül. Ennek korából ismerjük a monostornak perjelét is *Pétert*, és *Albert* és *Kelemen* nevü szerzeteseit.
II-dik *János* 1486 körül. Eddig ismeretlen.
Verebélyi Pál 1495-ben. Eddig ismeretlen.

VI.

Az apátság elbeszélt történeténél, melyet ugyis csupán egyes mozzanataiban és nagyobbára fenmaradt birtokjogi okmányai nyomán szakadozottan lehetett csak összefűznöm, jóval érdekesebb ránk nézve itt maig fenálló műemlékszerü egyházának leirása.

Azon monumentalis építészeti művek közt, melyeket a középkor építészeti művészete alkotott, az ugynevezett román és átmeneti sőt némileg a gót izlésben is ezeknek egy sajátságos mintegy külön nemét képezte a cisterci szerzet egyházépitészetének külön iránya; melynek művei közül jelenleg hazánkban mint egyetlen példány maradt fel a bél-három-kuti, máskép apátfalvi monostornak temploma.

Tudnunk kell azt, mire itt ismételve figyelmeztetek, hogy midőn a X-ik század óta a szerzetesi intézmény Európában mind magasabb virágzásnak indult, a befolyás és hatalom, a birtok és gazdagság, a tudomány és müvészet tulkapó magaslataira emelkedve, nem kerülhette el dús hajtásai kinövéseit. Ennek önként következései lőnek, a vallásos kor szigorú önmegtagadási szelleménél fogva is, azon ismételt törekvések, melyek a szerzetesi életet eredeti egyszerüségére visszaállítani igyekeztek. Igy keletkeztek nevezetesen a benedeki szerzetesi szabály szigorúbb megtartását és visszaállitását czélzó camalduli, carthausi és cisterci szerzetek ujabb intézményei.

Minket itt ezen törekvések tárgyunknál fogva annyiban érdekelnek, a mennyire általok a müvészetben és nevezetesen az épitészetben is a zircziek által egy ujabb szigorúbb és egyszerűbb műizlés keletkezett, melynek épen egyik kitünőbb, és hazánkban, mint mondók, egyetlen fenmaradt példánya béli műemlékünk.

Az egyháziak és nevezetesen a benedeki szerzetesek által kitünőleg gyakorlott középkori egyházépitészeti művészet azon időtájt elérte volt már culminatióját, virágzása főpontját a román félkörü épitészetben. Mind az egyházak szervezésében, mind ékitményi részleteiben, a dispositióban egyaránt s az ornamentatióban bizonyos keresettség s áradozás kezdett már uralkodni. Az alaptervezetben az egyszerü eredeti keresztalak mellett oly dús mellékformák keletkeztek és váltakoztak, nevezetesen a nagyobb alkotmányoknál, melyek között a keresztalak beléjök olvadva, felismerhetlenül elenyészett; mig a szobrászati ékitményekkel még a kisebb egyházak is kivül és belől tulterhelve voltak. Ez utóbbi tekintetben a szerzetes művészek mintegy feladatukul tartották már a népnek a művészet által is a vallás magasztos eszméit magyarázni, s alkotmányaik, egyházaik mintegy képeskönyv szóltak a néphez, mint a melyeknek minden lapja tele volt irva megragadó ábrákkal. Monostoraik és templomaik kapuzatain, párkányzatain, oszlopfőin és falain faragványban és festvényben elő állítva voltak a bibliai sz. történetek, a szentek legendai, hit és erkölcsi igazságok allegoriai, képes ábrázolásai. Az utóbbiak gyakran azután leginkább jelvies és symbolikus képekben ugynevezett physiologusi és bestiariusi ábrákban: ábrándos emberi és állati torz és szörnyalakzatokban; melyeknek utóbb egész a szélsőségig és a kor-

látlan phantasia kicsanpongásaig vitt, értelmetlen túláradozása és egymásra halmozása egész a visszásig és a fonákságig elburjánozott. Ehhez a decorativus alakítások emberi, állati és növényzeti egymásba átmenő képleteikkel ezen műzavart s ízetlenséget még inkább nevelték, s a képleteket az által mindinkább érthetetlenné tették.

Elég lehet mind erre például csak az egy félig-meddig épebben fentartott e nemű emlékünket, a jáki monostori remek egyházat felhoznom; mely a szobrászati előállítás minden nemében oly dús. hogy maig, midőn ezen ékítményeinek már több mint fele része is elenyészhetett. még fenmaradt alakzatai nagy számával mutatja, mily pazar előállítással voltak túlhalmozva a benedeki szerzeteseknek még kisebbszerű monostori egyházaik is.

Ezen túláradozás okozta, hogy miután már előbb is a szigorúabb nézetűek az egyházban ellene kikeltek és tiltakoztak; [1]) a XII. és XIII-dik században, midőn ezen műképzés tetőpontját elérte, a tisztább nézetek s végre a kor ízlése is tőle lassankint elfordúltak.

Teljes következetességgel és határozottsággal lép fel mindjárt ellene a cisterci szerzet, mely a mint a szerzetesi élet kinövései ellen szigorral jár el, úgy feladatának tekinti azonnal az egyházi szerzetesi művészet túlcsapongásai ellenében a szigorú egyszerűséget érvényesíteni.

A cistercirend és szabály legbefolyásosabb tekintélye sz. Bernát, korának ezen legnagyobb és leghódítóbb szelleme nemcsak élesen felszóllal, de erélyesen lép fel e műirány ellen, roszalva az épitészetben a túlzófényt, a czélszerűtlen nagyszerű alkotásokat : „minek, úgymond, templomainkban e megmérhetlen magaslat, a mérséktelen hosszaság, a felesleges szélesség, a költséges simaság, a furcsa festések az aranyba foglalt drágakövek és a drágakövektől inkább mintsem a világtól ragyogó csillárok. a mi a székesegyházakban még megengedhető volna, de nem a szerzeteseknél.“ Valamint kikelve a képek és faragványok tulárodozása és előállitásai ellen, mondja : „minek a szentek s angyalok képei az egyház talaján is, melyet lábainkkal tiprunk s hová köpünk; tiszteltetnek-e ez által a szentek? mit keresnek itt a buja majmok, a vad oroszlánok, a centauri szörnyek, mit a félemberek, a viaskodó hadak, a kürtölő vadászok? Itt egy négylábú állat kigyófarkkal végződik, vagy haltesttel bír, amott elől ló félig, hátul kecske, szarvasmarha lóval egyesítve; több fejű test, vagy több testű fő, mily számtalan különféle és csodás alakzatok, szégyenletes haszontalanságok“ [2]).

---

[1]) Már a VI-dik száżadból birjuk sz. Nilus ily értelmű nyilatkozatát, ki az egyházban, nyilván már a keresztény katakombai és sarkophagi festmények és faragványok óta folyvást divatozó symbolikus, jelvies és decorativus képletek ellen ekkép kel ki: Sciscitatis a me, cum templum permagnum tibi in animo et in Sanctorum Martyrum honorem — — consentaneum sit imagines in sacrario apponere et omnium generum animalium venatione muros opprimere, — — adeo ut in solo terreno conspiciantur extensa retia, lepores et capreae et reliqua animalia fuga sibi salutem petentia, venatores vero desudantes et laborantes in illis captandis et ope catellorum avide insectandis intentissimi: — — genus omne piscium — ad haec ex gypso figmenta, quae utique sunt, ad oculorum voluptatem in domo Domini. Imo etiam in domo omnibus patente innumeras cruces exstruere et volatilium et pecudum et repentium et germinum omne genus appingere. Ego ad haec scripta responderim : Puerile hoc esse et infantulis peculiare rebus iam expositis fidelium oculos eludere (Maxima bibliotheca vet. patrum. T. XXVII. p. 323. Epist. 656. Olympiadoro Eparcho.)

[2]) Közlöm itt eredetiben Sz. Bernard ezen érdekes szavait (mert a szövegben összefüggésben szabadon adom) amint Apologia ad Guillelmum S. Theodorici Abbatem czimü munkájában előjön (kiadásom : Migne Patrologiae cursus completus. Patrolog. Lat. T. CLXXXII. pag. 914.) Veniam ad maiora — omitto oratoriorum immensas altitudines, immoderatas longitudines, supervacuas latitudines, sumptuosas depolitiones, curiosas depictiones — — — Ponuntur dehinc in ecclesia gemmatae non coronae, sed rotae circumseptae lampadibus, sed non minus fulgentes insertis lapidibus. Cernimus et pro candelabris arbores

Ezen nézetekből s ily elvekből keletkezett a zirczi új egyházműízlés, mely szigorú egyszerűségnek hódolva, az egyházépitészetben némileg új eltérő irányt alkotott.

Ennek kivitele, ugylátszik, mindjárt tervszerűleg vétetett foganatba.

Eleinte ugyan a szerzet első egyházai csupán az első szükségre emelt kápolnák lehettek, melyek mint szükségleti épületek a műízlés tekintetéből semmi jelentékenységgel sem bírtak. De már a szerzet első kihatóbb rendezése és szervezése alkalmával sz. Bernárd s apáttársai által állítólag egyházaik épületére nézve is a legnagyobb egyszerűség hozatott határozatba : a festvények és faragványok, a színes üvegű ablakok és tornyok eltiltattak

---

quasdam erectas, multo aeris pondere, miro artificis opere fabricatas, nec magis corruscantes superpositis lucernis quam suis gemmis. — — — Sanctorum imagines — — quibus ipsum, quod pedibus conculcatur scatet pavimentum? saepe spuitur in ore angeli, saepe alicuius sanctorum facies calcibus tunditur transeuntium. Et si non sacris imaginibus, cur vel non parcitur pulchris coloribus? cur decoras quod mox faedandum est? cur depingis quod necesse est conculcari? (érti az egyházak szinesen kirakott képekkel diszített talaját) — — In Claustris quid facit illa ridicula monstruositas, mira quaedam deformis formositas ac formosa deformitas? Quid ibi immundae simiae? quid feri leones? quid monstruosi centauri? quid semi homines? quid maculosae tigrides, quid milites pugnantes, quid venatores tubicinantes? Videas sub uno capite multa corpora, et rursus in uno corpore capita multa. Cernitur hinc in quadrupede cauda serpentis, illinc in pisce caput quadrupedis. Ibi bestia praefert equum, capram trahens retro dimidiam; hic cornutum animal equum gestat posterius. Tam multa denique, tamque mira diversarum formarum ubique varietas apparet, ut magis legere libeat in marmoribus quam in codicibus, totumque diem occupare singula ista mirando — — Proh Deo! si non pudet ineptiarum, cur vel non piget expensarum?

Mindezzel természetesen a visszaélések és kinövések ostoroztatnak inkább s részint ezen értelemben veszi ezt a mütörténet (L. Martin Melanges d'Archeologie I. 120. Mely Das Westportele des Domes v. Wien 60. Heider Romanische Kirche zu Schöngrabern 114) — részint Sz. Bernát tulszigorának tulajdonitják az irók (Hist. lit. de la France XIII. 247. Hurter Innocenz 2 kiad. IV. 129.) — E mellett azért természetesen megmarad azután a benedeki müvészetnek is magasabb jogosultsága. Szépen kiemeli azt, épen szent Bernard nézetei ellenében is Viollet-le-Duc (Dictionnaire Raisonné de l' Architecture Francais du XI. au XII. siécle. Architecture Monastique I. 278. lap) : Cluny (benedekiek) avait bien compris cette mission, (hogy tudnillik a népet a művészet által is kell a vallás magaslatára felemelni); ses monuments, ses eglises, etaient un livre ouvert pour la foule; les sculptures et les peintures dont elle ornait ses portes, ses frises, ses chapiteaux, et qui retraçaient les histoires sacrées, les legendes populaires, la punition de mechants et la recompense des bons, attiraient certainement plus l' attention du vulgaire que les eloquentes predications de saint Bernard. (Ki, úgy mond, szelleme fensőbbségével inkább a magasabb osztályra, a nagyokra és papságra hatott). Mais en s' elevant par sa haute raison au dessus des arts plastiques, en les proscrivant comme une montrueuse et barbare interpretation des textes sacrés, il se mettait en dehors de son temps, il dechirait les livres du peuple; et si sa parole émouvante, lui vivant, pouvait remplacer ces images materielles, apré lui l'ordre monastique eut perdu un de ses plus puissants moyens d'influence, s'il eut tout entier adopté les principes d l'abbé de Clairvaux. Il en fut pas ainsi, et le XIII-e siecle commencait a peine, que les cisterciens eux memes, oubliant la régle sevére de leur ordre, appelaient la peinture et la sculpture pour parer leurs edifices. — Cette constitution si forte des deux plus importantes abbayes de l' occident Cluny et Citeaux, tous deux Bourguignonnes, donne á toute l' architecture de cette province un caractere particuliere, un aspect robuste et noble etc. — — — Les clunistes avaient formé une ecole d'artistes et des artisans trés-avancée dans l'etude de la construction et des combinaisons architectoniques, des sculpteurs habiles, dont les oeuvres sont empreintes d'un styl remarquable; c'est quelque chose de grand, d'élevé, de vrai, qui frappe vivement l'imagination et se grave dans le souvenir. L'école de statuaire clunistes posside un superioreté incontestable sur les écoles contemporaines — — — — l'architecture de Cluny riche déjá des le XI-e siécle, fine dans ses details. — — A mily helyesen jellemzi ezen felfogás a benedeki és cisterci épitészetet általában, úgy kevésbbé helyes azonban az, mit folytatólag erre nézve a szerző mond, ezen épitészeti irányoknak csupán vidéki provincialismusi érvényét illetőleg, mit az épitészeti anyag sajátságaival akar magyarázni; s mit azért itt elhagyhatok.

Helyesebben mondja erre nézve egyszerűn Lenoir Architecture Monastique (Collection de Documents inédits sur l' Histoire de France. Troisieme serie. Archeologie) II. 45. La régle de Citeaux etait opposée au luxe qui se déployait dans les eglises des Bénédictins et des autres ordres religieux; en

volna [1]). Bizonyosabb az, hogy sz. Bernát meghagyásából apátsága novitiatusának mestere Achard készítette magok a szerzetesek által épitett azon számos franczia és német monostorok tervezetét, melyek sz. Bernát befolyása által oly nagy számban keletkeztek egyszerre. [2]) S ezen egymást kiegészítő adat megfejti azon öszhangzást és hasonlatosságot, mely a szerzet legtöbb monostorainak épitészeti idomát és műízlését jellemzi; melyeknek példánya szerint és mintájára épült Bél-három-kúti monostori egyházunk is.

Ezen jellemző vonások, mind az épület alaptervezetére és belső rendszerére, a constructió- és dispositióra nézve, mind pedig az ékitményi, ornamentikai részletekre, mintegy a következőkben foglalhatók össze.

A templom alaptervezetében a cisterciek épitészetében mindjárt az egyházépületnek régi, hagyományos keresztalakja a leghatározottabban kifejezve található. Ezen

---

suppriment toute décoration superflue, elle doi aussi conduire les cisterciens constructeurs a chercher des combinaisons architecturales qui permissent de simplifier les moyens employés generalement alors — — stb. l. alább, hol ezt részletezi, miért alkalmasabban a részieteknél idézem.

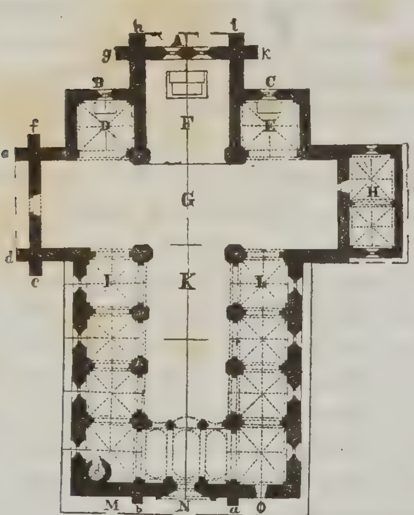
[1]) Így mondja legalább Violet-le-Duc (Dict. de l' Architect. Architectur Monastique. 269.) La constitution de l'ordre, qui avait été redigée definitivement en 1119, dans une assemblée qui prit le nom de premier chapitre general de Citeaux, par Hugues de Mâçon, saint Bernard et dix autres abbés de l'ordre, et qui est un veritable chef-d'-oeuvre d'organisation, en s' occupant des batiments dit: „Le monastére sera construit (si faire se peut) de telle facon qu'il reunisse dans son enceinte toutes les choses necaisseres, savoir: l'eau, un moulin, un jardin, des ateliers pour divers metiérs, afin d'eviter que les moines n'aillent au dehors.“ L'eglise doit étre d'une grand simplicité les sculptures et les peintures en seront exclues; les vitraux uniquemens de couleur blanche sans croix, ni ornements. (Il existe encor, en effet, dans la grande eglise abbatiale de Pontigny, de vitraux blancs de l'epoque de sa constructions, dont les plombs seul forment des dessins d'un beau style, et comme le ferait un simple trait sur une surface incolore). Il ne devra point étre élevé de tours de pierre, ni de bois pour les cloches d'une hauteur immoderée, et par cela même en désaccord avec la simplicité de l'ordre. — Tous les Monastéres de Citeaux seront placés sous l'invocation de la Sainte Vierge.

Ámbár a mondottak sajátlag állanak, mind a mellett a kitünő irót itt a franczia felületesség utolérte, (mint részben ezt már észre vette Feil is: Heiligenkreutz. Hist. Einleitung. Mittelalterliche Kunstdenkmale des Oester. Kaiserstaates. Herausgegeben v. Heider, Eitelberger I. 19). a mennyire itt a sz. Benedek által alkotott szabályokat (Regula S. Benedicti l. kiadva Martene Commentarius in Reg. S. Bened. Parisiis 1690), melyeket a cisterciek átvettek, azután ezen utóbbi szerzetnek sz. Bernard s apát társai által szerkesztett alkotmányát (úgynevezett Charta Caritatis l. Holsten Codex regul. Monasticarum II. 392), melyek egyikében sincs szó egyházaik fenebb vázolt egyszerűségéről, egymással összezavarta, valamint a szerzetnek későbbi úgynevezett statumaival is, melyekben azonban ezen határozatok a mint előjönnek, ugy a szerzetnek előbbi hasonló, most ismeretlen alapszabályaira látszanak vonatkozni. Igy az egyház egyszerűségére vonatkozik az 1192-dik Statutum (Martene Thesarus Anecdotorum IV. 1274 és Holstenii Codex Regularum Monasticarum II. 414) Aedificium ecclesiae quod sumtuosum nimis est et superfluum — — emendent, quod ecclesiae aedificium male et contra ordinis simplicitatem actum est. Hasonlón tiltatnak a tornyok (Statut. 1157. 16. Martene i. h. 1247. Holsten i. h. 395): Turres lapideae ad campanas non fiant. A festmények, faragványok és diszítmények. (Stat. 1213. 1, és 1231. 4. Martene i. h. 1312 és 1353): Auctoritate capituli — inhibetur, ne fiant picturae, sculpturae, praeterquam imaginem Salvatoris Christi, neque varietates pavimentorum, nec superfluitates aedificiorum. És: districte praecipitur ut novitates et superfluitates in picturis, in sculpturis aedificii, quae deformant antiquam ordinis honestatem, ab omnibus domibus ordinis penitus evellantur. (Statut. 1157. 12 és 15): Portas vel ostia ecclesiae suae albo colore, qui voluerit poterit colorare. Cruces cum auro non habeantur, neque magnae. Festett üveg ablakok ellen (1134 Cat. 82): Vitreae albae fiant et sine crucibus et picturis. Más rendeletek ismét az egyházbútorzat, az edények, ruhák egyszerűségére vonatkoznak, mint 1134. C. 10. Stat. 1185. 20 stb.

[2]) S. Bernardi Vita. Fragmenta ex Herberti libris (Migne Patrologiae Cursus complet. S. Bernardi Opera omnia IV. 454): In eodem monasterio exstitit religiosus quidam monachus nomine Acardus Hic beato Bernardo abbate suo jubente atque mittente, plurimorum Coenobiorum initiator atque exstructor fuit. — Ezen értelemben vonatkozik erre szinte Otte, Geschichte der Deutschen Baukunst. 289.

kereszt alakzat, mely más egyházaknál már gyakran elhagyatott (mint nevezetesen hazánkban is, s rendesen a nagyobbszerű három hajós székes- és monostori benedeki egyházaknál is); nem csak szorosan megtartatik; de az által is határozottabban tűnik ki, hogy ezen ciszterci egyházak végfalazata mindenfelől egyenes oldallal és szöglettel záródik.

Ismeretes ugyanis, hogy már a sajátlagi ókeresztény basilikai valamint a román építészetben az egyház zárfala félkörű hajlékkal, az úgynevezett apsissal, félkörű oltárhelylyel végződik. Ezen félkörű záródás, mely mintegy jellemző ismertető jele a basilikai ízlésnek, mindinkább oly dús és változatos alkalmazást nyert, hogy a szentélyen kivül a mellékhajók is rendesen külön félkörü hajlékokkal zárodtak. Némely nagyobbszerű domokon, nevezetesen Németországban az egyháznak valamint felső úgy alsó oldala is, a keleti és nyugati egyiránt, ily félkörü apsissal végződött; néhol a kereszthajókhoz is ily félkörű kápolnahajlékok alkalmaztattak; míg a franczia szokás szerint a szentély egészen ily kápolna koszorúval vétetett körül: öt, hét sőt több ily felkörű vagy a gótízlésben többszögű, polygon kápolna hajlék, úgynevezett súgárkápolnák ragasztatván az egyház szentélyének záródásához.[1]) De a mily kecses és változatos bel s kül tekintetet adott ez az egyháznak, úgy ezen játszi formák által az egyház egyszerű szabályos keresztalakjából nagyobbára kivétetett; míg az egyenes záródás mellett a kereszt alak határozottabban megtartatott.

1. sz. A béli egyház alaprajza.

Azért a cisterci egyházak szabályos alaptervezetében a határozott keresztalakzat mellett az épület záródása rendesen egyenes oldallal történik. (Lásd 1. sz. a. itt egyházunk alaprajzán A. B. C.); s ennélfogva a basilikai és román ízlésben rendes félkörű oltárhajlékok, apsisok elhagyatnak; mi által egyszersmind a szigorúbb egyszerűségnek egyházaik megfelelnek.[2]).

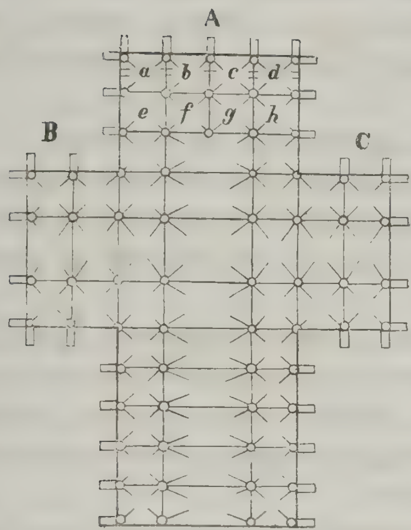
De mivel másrészt Francziaországban, hol a cisterci szerzet és építészet keletkezett, divó ezen apsidalis súgárkápolnáknak megtartása kivánatos lehetett ily monostori egyházakban, hol a szerzetes papoknak külön magán isteni tiszteleteik, csendes miséik miatt ily oltárhajlék-kápolnákra szükségük volt,[3]) látjuk, hogy ily négyszögü kápolnák bevonva az egyház egyenes zárvonalaiba a szentélyben a főoltár körül, vagy a kereszthajó felett alkalmazásban maradtak (Lásd a 2. sz. a. alaprajzot a- h, az 1. sz. a. D. E. a 3. sz. a. a b c d).

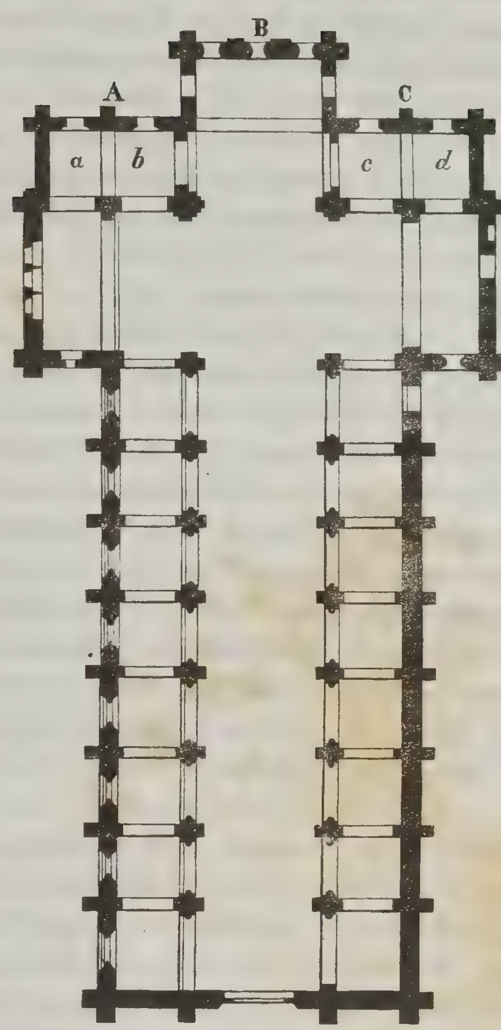
[1]) Lásd ezen sugárkápolnák alakítását bövebben magyarázva: Ipolyi Egri székesegyház (külön nyomat Bartakovics Emlékönyvből) 46 és 59. lap.

[2]) Igy mondja Lenoir Architecture Monastique II. 45. La regle de Citeaux en suppriment toute decoration superflue, elle dut aussi conduire les Cisterciens constructeurs a chercher des combinaisons architecturales qui permissent de simplifier les moyens employes generalement alors, *et ce serait vers l' abside et le pourtour du choeur, ou les formes multiples, les courbes nombreuses, les voutes habilement combinées, entrainaient a des depenses considerables, qu'ils cherchérent un simplification en harmonie avec leur régle sévére.* Hasonlón Otte Geschichte der Deutschen Baukunst. I. 293. Sehr eigenthümlich hat sich die Chorparthie der Kirche bei den Cisterziensen gestaltet, indem der Schlichte Sinn des Ordens durch Weglassung der Absidenvorlage zu einer Vereinfachung des Grundplanes geführt hat.

[3]) Andererseits — mond Otte e. i. h. — das Bedürfniss kleiner abgesonderter Kapellen für die

2. sz. Egy cisterci egyház alaprajza Villard de Honnecourt vázlata szerint.

3. sz. A fontenayi cisterci egyház alaprajza.

A dúsabb tervezetü egyházaknál (minőt a 2 sz. alatti alaprajz mutat) ezen kápolnák azután mint látjuk nagy számban alkalmaztattak, a folyosókint körülfutó oszlop-csarnokba beosztva. Így említett alaprajzunkon 10, Riddagshausenban például 14, Ebrachban 12 ily kápolna látható.[1]) Mig egyszerűbb alkotmányoknál a kereszthajó felett alkalmazva arányosan és párosan majd négy (mint a 3 sz. alaprajzon), majd kettő jön elő, mint béli egyházunkon. (1. sz. a.)

E szerint találjuk tervezve már nagyobbrészt a szerzet régibb s nevezetesebb monostorai egyházait, a szerzetnek első eredeti anyaháza Citeaux (ma már csak rajzban ismeretes) egyházának mintájára, melynek egyenes záródásu szentélyében kettős kápolna sor (mint a 2. sz. alapterven) van alkalmazva.[2]). Ezt követték Németországban is a már említett Riddagshausi Braunschweigban (1267 felszentelve), Ebrachi Bamberg mellett (1385 körül), a Lilienfeldi Ausztriában (1202 alap.), sat., melyek kettős kápolna-sorral alakítva, mind hasonlítanak a 2. sz. a. alaprajzunkhoz. E nemű alakítások szintén, csakhogy egy kápolna-sorral, az Arnsbergi Vetterauban (1174 alapitva), a Marienfeldi Guttersloch mellett (1222 felszent.) [3]).

Az egyszerűbb, gyakoribb és mondhatnók, a legrendesebb mintát szolgáltatja azonban a cisterci egyházak alaptervezetére a francziaországi Fontenay (1119 alapítva) monostori egyház (lásd alaprajzát itt a ·3· sz. a), melyet ezentúl a szerzet legtöbb egyháza

Privat-exercitien der Mönche zur reicherer Entfaltung des Grundplanes geführt hat, keineswegs aber nach Stereotypen Schema, sondern in den mannichfaltigsten Veränderungen, jedoch mit einer gewissen überall durchscheinenden Familienähnlichkeit.

[1]) Lásd alaprajzaikat Otte: Gesch. d. Deutschen Baukunst. I. 291.

[2]) Viollet-le-Duc. Dict. de l'Architecture. Architect. Monastique I. 273. Toujors les chapelles ouvertes a l' est dans le transept, et comme a Citeaux un abside carrée.

[3]) Jarbuch d. Central-Com. f. E. E. d. Baudenkmale II. 110. Otte G. d. D. Baukunst I. 293.

követ. [1]). Mint például Sylvacan, Berri, Noirtac sat. Francziaországban; sz. Vincze és Anastas Rómában, Koppel Zürich Kantonban, Bebenshausen Tübinga mellett (1227 felszentelve). Loccum Stadthagen mellett (1143 alapítva). Eberbach Rheingauban (1186 felszentelve), Maulbron (1178 felszent.) [2]).

Még ezeknél is egyszerűbb azonban béli egyházunk alaptervezete (1. sz. a), a mennyire a keresztbajó felett csupán kettős és nem négyes kápolna-alakitással bír, alaptervezete. De összehasonlítva, az első tekintetre félreismerhetlen benne a cisterciek egyházai alapmintájának teljes typusa; s ehhez még a fontenayinál jóval arányosabb és ízletesebb alaptervezetet mutat.

Hasonló lehetett, ámbár nagyobbszerű a sz. Gotthardi cziszterczi apátság temploma is, azon egyetlen cziszterczi egyház hazánkban, az itt tárgyalt Bél monostorin kivül, melynek kinézéséről még némi biztosabb adataink vannak, amennyire romjai kiásatása alkalmával alaprajza 1738-ban felvétetett. E szerint négyszögre, tehát egyenes vonalú záródással, és kereszthajóval faragott kőből volt építve. [3])

Vannak ugyan még egyszerűbb alakítású egyházai is a szerzetnek, a melyeken a páros kápolnák is, vagy legalább a kereszthajó elmaradtak. De ezek is a jellemző egyenes záródást következetesen megtartják. Ilyenek, a mennyire még eredeti részleteikben fennmaradtak vagy csak felismerhetők: Marienthal Helmstädt mellett (1138 alap.), Amelunxhorn a Vesernél, Haine Heszenben (1221 körül), Hude Oldenburgban, Salem Bodenseeenél, Neuberg Styriában, Leubus Oderánál, Pelplin Poroszországban. Hasonlón a czisterczi szerzetesnők egyháza Halberstadtban és Rómában. [4])

Ellenben megjegyzendő, hogy a szerzet egyházépitészete nem mindenütt hatott át ama sajátos alaptervezeti mintájával. Lehet hogy néhol még a kezdetben, mig ezen alakzat egészen ki nem volt fejlődve, a megszokott építészeti irány, másutt az építészek s építtetők akarata, tudatlansága vagy tehetsége azzal ellenkezve, nem engedték érvényre jutni. Innét, hogy több helyütt félkörü vagy a gót ízlésben többszögü, polygon záródást s apsidalis kápolnákat találunk a szerzet egyházain. Ez az eset nevezetesen már a szerzet néhány első anyaegyházánál is, mint Clairvauxban, Pontignyben, Morimondban, St. Germain de Présben; Németországban a Heisterbachi, Bronbach Wertheim melletti (1157 körül), Lechnin Brandenburgbani (1180 alap.) Zinna Juterborg melletti (1170 kör.), Colbatz Pomernbeni, Altenkampi, Otlerberg Kaiserslautern melletti, Marienstadt Nassaubani, Tisnovic Morvaországbani, Zwetl és Heiligenkreuz Austriábani (régibb eredeti alakjában)

---

[1]) Violet-le-Duc i. h. I. 275 mondja Fontenayról: l'eglise est d'une extrême simplicité comme construction: son abside est carrée, sans chapelles, et quatre chapelles carrées s' ouvrent seulement sur le transsept; cette disposition apparait toujours comme on le voit, dans l'eglises de la régle de Citeaux, ainsi que la porche fermé en avant de la nef. De ezen utóbbi t. i. a zárt előcsarnok ritkábban jön elö. Hazánkban épen csak egy premontrei egyházon, a bényin ismerjük. L. Archaeologiai közlemények III. 12. Henszlmann Kis-bényi egyház. Hasonlón mondja Otte i. h. 293: Am häufigsten wurde die Anlage der Abtei zu Fontenay im Sprengel von Autun in und ausser Frankreich nachgeahmt: das Altarhaus schliesst rechteckig, und den Kreuzarmen sind je zwei niedrige, gleichfalls rechteckige Kapellen östlich vorgelegt, wo sie äusserlich als Abseite des Querschiffes erscheinen. Az egyháznak itt, 3. sz. a. közlött alaprajzát Caumont Ab. Rud. D' Archeologie. Architect. religieuse (3 edit) 75 l. után adom.

[2]) Otte i. h. 293. Lenoir (Arch. Monast. II. 42—47) idézve többeket, és nevezetesen Sylvacant, melynek a fontenayihoz hasonló alaprajzát is közli, mondja: Et pour demontrer qu'en pays étranger la même penseé présidait á la disposition des églises de l'ordre de Citeaux, nous donnons ici le plan de celle du monastére Cisterciens de Saint-Vincent, Saint-Anastase auprés de Rome, dans lequel on retrouve la même forme qu'aux eglises précedemments notées.

[3]) Heimb. Notitia Abbat. ad S. Gotthardum 37.

[4]) Otte i. h. 294.

monostorok egyházain. [1]). De ezen egyházakon is észrevehetni itt ott a kereszthajók felett a páros kápolnák alkalmazását, mint a szerzet épitészete egyik legjellemzőbb vonását; mint épen nevezetesen a szerzet anya-monostorai egyházain: a Clairvauxi, Pontignyi- és Morimondi templomokon. [2])

Ha már a zircziek egyházépitészetéről előadatokkal saját béli egyházunk itt közlött alaprajzát (1 sz. a. ábra) összehasonlitjuk, látjuk, hogy a szerzet egyházépitészetészetének teljes jellegével bír; és pedig az e nembeni egyszerűbb, szigorubb és szabályosabb alakitásokhoz tartozik.

Igy összehasonlítva a 2. sz. a. rajzzal, mely a szerzet nagyobbszerű, több hajós oszlopcsarnokokkal képzett szentélyű egyházai alaprajzát adja, s a 3. sz. alattival, mely mint mondók a szerzet egyházainak rendes mintája volt, észrevesszük, hogy egyházunk tervezete velök azonos, a mennyiben hasonlón szabályos kereszthajóval (1. sz. G.) alakult; a szentély és oltár hajlékok egyenesen záródnak (A. B. C.); a szentélyt a kereszthajóból nyíló kápolna pár veszi körül (D. E.), és három rendes hajóval (I. K. L.) alakul az egyházteste, melyek közül a két szélső, együtt véve a középsőnek, mint rendesen, egész szélességét teszi. A különbséget egyházunknál, mint mondók, csupán a nagyobb egyszerűség képezi, a mennyire a négyes vagy többes kápolnapár helyett, csupán kettős kápolnával alakíttatott, és hajója jóval rövidebb az aránytalanul hosszúra nyujtott fontenayiénál. (Egyébiránt a hajók ezen aránytalan hossza, szinte a zircziek egyházai egyik sajátsága volna. (Lásd lejebb erről a jegyzetben). E felett egyházunkat épen mérsékelt arányainál fogva, alaprajzán első tekintetre feltünő arány s öszhangzás jellemzi; mit csupán a kereszthajóhoz csatlakozó sekrestye (H) hozzáépítése zavar némileg.

A zirczi egyházépítészet további azon jellemző sajátságához képest, hogy a torony épületeket is rendesen elhagyta, a béli egyházunkon sem találunk tornyot. Épen ellenkezőleg a benedekiek apátságai egyházaival, melyeknek egyik kitünő ismertető jele, különösen hazánkban is, a homlokzatnak kettős toronynyali nagyobbszerű alakítása. Mig a ciszterczi szabály szigorú egyszerűségénél fogva a tornyok egészen elmaradnak! s legfelebb a kereszthajó közepe fölött emelkedik az egyház fedelére alkalmazott úgynevezett tetőtoronyka (Dachreiter), rendesen fából alkotva és pléhlemezzel bevonva, [3]) — melynek az

---

[1]) Lenoir Architecture Monastique II. 47. Quelques rares abbatiales de Citeaux présentent des exceptions á cette régle (T. i. a szerzet fennebb jellemzett egyházai alaptervezetére nézve) M. M. de Montalembert et T. de Verneilh en notent plusieurs. Bulletin Monument. XVII. 130. Archit. Byzantine en France. 213. — Ezen francziaországi példákon kivül a németországi hasonló eltéréseket felhozza Otte : Gesch. d. D. Baukunst I. 294—5. Der rechteckige Schluss war indess durchaus nicht allgemeine Regel, in dem in vielen Cisterzienserkirchen die gewöhnliche Apsidenvorlage vorkommt, und zwar nicht bloss an dem Altarhause selbst, sondern auch an den parallel an demselben angebrachten besonders characteristischen Kapellenpaaren. A többi példákra lásd Organ für Christ. Kunst. X. 217. — Heider Eitelberger Mittelalt. Kunstdenkmale I. 42. II. 46. — Jahrbuch d. Centralcom. f. E. u. E. d. Baudenkmale III. 260.

[2]) Otte i. h. 394—5. — Die parallel angebrachten besonders characteristischen Kapellenpaare; — — überhaupt sind gerade diese Kapellen für die Kirchen des Ordens besonders bezeichnend und finden sich auch oft noch in späterer Zeit. Valamint előjönnek már, mint mondók, a clairvauxi, pontigny és morimondi anyaházak egyházain (Lásd Caumont. Abc. Rud. d'Archeologie 276. Otte i. h. 295). Azért helyesen mondja Viollet-le-Duc f. i. h. cette disposition apparait toujours dans les eglises de la régle de Citeaux.

[3]) Sur l'église — (mond Viollet-le-Duc. i. h. 270.) — une seule fléche de modeste apparence, elevée au centre ou transept, suffisait au petit nombre de cloches necessaires au monastére. S Otte szerint (i. h. 296.): die Cisterzienser ersetzten den grundsätzlichen Mangel besonderer Thurmanlagen, durch einen über der Kreuzung der Schiffe errichteten insgemein hölzernen Dachreiter, welcher weil ihnen grössere Glocken nicht gestattet waren, für ihr kleineres Geläute ausreichend war. — Megjegyzendő itt ismét, hogy valamint a szerzet egyházai közt előjönnek olyanok is, melyek egyenesen nem záródnak,

egy-két kisebb harang számára, miután a szerzet szigorú szabálya a nagyobb harangokat úgy is tiltotta, elegendő helye volt. [1])

Ehhez képest hiányzik egyházunkon is, mint mondók, a torony; valószínü azonban szinte e szerint, hogy az egyház keresztthajójának közepe (1. sz. G.) felett emelkedett a tetőtoronyka (Dachreiter) a fedélzeten, de melynek jelenleg természetesen semmi nyoma, miután a tető ismételt újításai alkalmával elenyészhetett.

Hasonlón hiányzik egyházunkban, mint általában a cisterciek egyházaiban, a román basilikai építészetben máskép annyira divó altemplom, az úgynevezett catacomba, crypta a szentély alatt, [2]) minők hazánkban is nem csak régi székesegyházainkban léteztek, mint Pécsett, Veszprémben, Esztergomban, (hol még a régi részletek t. i. fenmaradtak vagy csak ismeretesek), de régibb monostori egyházainkban is, mint Pannonhalmán, Tihanyban, Fel-Debrőn, előjönnek.

Ezen sajátságokkal bír emlékünk mint zirczi egyház alaptervezetére nézve, melyek szerint azután a felépület (Oberbau) sajátságosan alakul. Ennek szerkezetére nézve leginkább jellemző az, hogy a szerzet egyházai, az előhaladt korhoz képest, melyben azok épültek, már is az átmeneti ízlés szerint alakulnak. E szerint a beboltozás már általános lévén, rendesen előjön a középső tágasabb hajó felett is, mely a román basilikai benedeki építészetben még gyakran lapos feleppel volt alakítva.

---

keresztthajóval és páros kápolnákkal nem birnak, úgy találtatnak hasonlón oly egyházai is, melyek tornyokkal épültek. Ezen kivételes esetek miatt a műtörténetirók közül többen kétségbe akarták vonni a cisterci épitészet ezen sajátságait: mintha az egyenes vonalú záródás, a páros kápolnák, a túlhosszúra nyújtott hajó, s a tornyok elhagyása: csupán a szerzet egyházai jellemző vonása volna, miután ezen sajátságok többször más egyházakon is elő jönnek, míg ellenben a szerzetnek több egyházai azt nélkülözik. Már fentebb is idéztünk példákat a félkörü záródásra. Így hoz fel Rein: Anzeiger für Kunde Deutscher Vorzeit, folyóirat 1863. folyam 1. számában, tagadva a zirczi épitészet ezen sajátságait, egy-két példát hasonlón a tornyok létezésére, nevezve Altenkampot, Eisenachot, Ichterhausent, hol zirczi szerzetesek és apáczák egyházain eredetileg román ízlésben épült tornyok jönnek elő.

De helyesen jegyzi meg már ennek ellenében a Mittheilungen d. Central-commission f. E. u. E. d. Baudenkmale VIII. 111, hogy az ily esetek a szabálytól eltérő kivételeknek tekinthetők, miután a szerzet fentebb idézett 1157-diki statutuma egyenesen tiltja a tornyok épitését: Turres lapideae ad campanas non fiant. (Így például a Statutum 1274. 24. szerint kivételkép megengedtetik egy apátságnak, hogy a nagy szelek miatt a fa-toronyka helyett, kőből épithessen tornyot, de az egyszerü legyen.) Így van az a szerzet egyházainak más épitészeti sajátságaival, hogy azok nem mindenütt alkalmaztattak szabályszerűleg. Sok helyütt ez az épitők s építtetők önkényétől függhetett, mint mondók, másutt még a szerzet egyházépitészeti modora nem jutott volt általános érvényességre; vagy a későbbi újitások eltértek az eredeti szigortól, valamint felhagytak az egyszerűséggel, például az eleinte szigorún tiltott festéssel, s utóbb a faragványok is szokásba jöttek, s rendesen használtattak egyházaik diszitéseül.

Ellenben a szerzet egyházépitészete ezen sajátos formáival, mint például az egyenes vonalú záródás, a torony nélküli homlokzat stb. gyakran találkozunk ismét a közönséges egyház épitészetben is. Nevezetes sajátsága például az előbbi az angol domoknak; míg az utóbbi rendesen az olasz nagy egyházakon is észlelhető. Ámbár kérdés, vajjon ezek vették át a cistercziektől ezen formákat, vagy inkább a cisterciek tőlök. Úgy emlékezem, hogy Viollet-le-Duc vagy Otte mondja, hogy ezen alakzatokat nevezetesen az Angolországban divó szokástól vette át a szerzet. Lenoir ismét mondja, hogy a későbbi olasz egyházak épültek a szerzet egyházai szerint: Des nombreuses eglises de Florence et Rome, construites au XV et au XVI-e siécle, furent disposées comme celles de l'ordre de Citeaux, bien qu'elles n'eussent rien de commun avec lui; ce fut sans doute aussi par économie que les architectes firent l'emploi de cette distribution simple. (Architecture Monastique II. 47).

[1]) A szerzet 1157-diki Statutuma 21-dik pontja szerint (Holsten Codex Regul. Monast. Statuta Ord. Cisterc. II. 395.) Campanae nostri ordinis non excedant pondus quingentarum librarum: ita ut unus pulset, et nunquam duo simul pulsent.

[2]) Otte i. h. 296. der regelmässige Wegfall der Krypta in den Kirchen dieses Ordens.

Az átívezés, beboltozás rendszerének teljes átvitele mellett, megszünnek a mellékhajók árkádainak oszlopai is, melyek eddig még legalább vegyesen váltakoztak a támokkal, és helyökbe a támrendszer lép. Az átmeneti korhoz képest is a román fél-körív helyett a gót csucsívbe megy át, s ennek megfelelőleg erősben kiszökő külső faltámok is alkalmazásba jönnek.

Bél monostori egyházunk is mindezen sajátságokat tünteti előnkbe. Benső rendszerében már is átvive látjuk a csúcsívet (mint a II. és III. Tábla felrajzi átmetszetein látni). Míg másrészt megfelelőleg az átmeneti ízlésnek a decorativus kapuívezet s az ablaknyílások a román félkörívben vannak tartva. Hasonlón az oszlopok helyett, mindenütt támokat találunk alkalmazva, melyeknek előszökő tagjai is ritkábban fejlődnek ki csak féloszloptagokká is (mint VI. Tábla 2 fig. és II. Tábla az átmetszetben látni); de többnyire erőteljes vállköveket bocsátva ki, ezekre ereszkednek le az ívgerinczek (mint a VI. Tábla 5. fig.). Ily vállkövek egyébiránt egyszerűn is előszöknek az oldalfalakból az ívszárak tartására (mint a III. Tábla átmetszetén látni)

A csúcsívnek megfelelő külső faltámok is ámbár már is tetemes előszökéssel és többszörös tagozással jönnek elő (l. a IV. III. és II. Táblán), mind a mellett még csak egyes helyeken vannak alkalmazva (l. a szövegb. 1 sz. ábrán a b c d e f g h i k), s e szerint a faltám-rendszer még nincs egészen kiképezve.

A legjellemzőbb vonása volna azonban még a zirczi építészetnek az ornamentatióban, az ékítményezésben feltünő szigorú purismus. A szerzetnek fennebb közlött szabályai és sz. Bernát szavaiban kifejezett nézete szerint kerülnie kellett a festői és szobrászi diszítést, melyekkel a késő román egyházak annyira túlterhelve voltak. S ezt a zirczi építészet eleinte szigorúan megtartotta; lassan azonban előbb a festészethez, utóbb a szobrászathoz is fordult. Mindamellett mégis oly mérsékelten él vele, hogy az utóbbit legfelebb is a legelkerülhetlenebbül szükséges tagozásoknál használja, s itt is mennél egyszerűbb vonalzatok vagy növényi alakzatokat alkalmaz; míg gót építészetében a rendes mérművezeti (Maaswerk) diszítmények is, a fialák, mennyezetkék, rózsák, levélcsomók sat. elmaradnak. [1])

Hű képét adja ezen szigorú purismusi iránynak béli egyházunk is. Meztelen falain sehol sem találkozunk a véső domborműveivel, s ezek csupán architektonikai tagozásokra szorítkoznak az oszlopfőkön és consolokon, melyeken szinte a lehető legegyszerűbb formák mutatkoznak. A nagyobbára egyszerű vonal alakzatokat képező erőteljes tagozásokon kívül, melyek a támtöveken, talapzatokon és vállköveken előjönnek (VI. VII. Tábla) és melyeken már szinte újítottak és rontottak a későbbi restauratiók, — csak itt-ott tűnik fel egy-egy díszesebb növényzeti fejezet faragványa a támokon, — vagy előszökő féloszlopaikon, s ezek is mindössze csupán egy-két alakzatot mutatnak. Leggyakoriabbak az ismeretes erős levélcsomók, a mint elválva az oszlop főtestétől kifelé hajolnak végükön becsavarodva (VI. Tábla 2 fig), mint ezen oszlopfői alakzatok az átmeneti és kora-gót építészetben rendesen előjönnek.

Ezen conventionalis, hagyományos és modoros levélalakzatokon kivül látunk azonban itt még szabadabban és izletesebben képezett növényzeti alakzatokat is, csinosan rajzolt tollazott (gefiedert) alakú levélfüzérekben (mint VI. Tábla 1. fig. s a portalén); melyek már azon növényzeti faragvány alakzatok hivebb és kecsesebb nemeihez tartoznak, melyek műemlékeink faragványai ezen korszakában az oly dús flora muralist kezdik

---

[1]) Mint például a máskép fényes alkotású Marienstädti gót egyházon. L. Organ. f. Christ. Kunst 1860. 19. sz.

képezni, az elhagyott állatképletek faragványai, a kimuló félben levő zoologia muralis helyébe; melynek kimulását épen a ciszterci építészet ezen purismusi iránya okozta. [1])

Legdúsabban látjuk még ezen oszlopfőfaragványokat a főkapuzaton; mely egyházunknak kétségtelenül legfényesebb műfaragványi részlete. Megfelelőn az átmeneti ízlésnek, az egészen át nem vitt csúcsívrendszer mellett a portale itt is, mint rendesen, még a román ízlés félkörívével és oszlopzattal van alakítva. Mint ilyen méltón csatlakozik azon fényes portalék sorához, melyeket hazánkban a román styl oly díszszel s annyi ízléssel alkotott Jákon, Horpácson, Pannonhalmán, Esztergomban stb. [2])

Mint az V. Táblán látjuk, a kapufél mindkét oldalán három egész és három féloszlop váltakozik. Fejezeteik szinte az előbb leírt kettős levélalakzatot mutatják. Csakhogy a természetes levél-fűzérekkel alakított oszlopfőkön itt ezen levélzet még dúsabb és változatosabb; az akanthus-féle levél mellett hármas lóher levelkéket is előtüntetve. E felett nemcsak az oszlopok, de a kapubél tagozások is oszlopfőkkel vannak díszítve, valamint a kapuzat mellett két oldalt látható faltámok is. Az oszloplábak a közönséges attikai minta szerint képeztettek, azon változásokkal, melyek az átmeneti ízlést jellemzik, a mennyire a henger, horony és szalagtagok majd vékonyabb, majd vastagabb mérvekben váltakoznak.

Ezen oszlopzat azután felűl, mint rendesen, hengerekben folytatva az egyenes záródású ajtó feletti ívezet tagozatába megy át. Az ez által az ajtó felett képezett ívtérben, az úgynevezett tympanumban, nem találunk ugyan domborművet, mint az rendesen a román egyházak kapuzata tympanumában elő jön. Meglehet, hogy talán csak festvény volt rajta, mint a Pannonhalmin, de melynek itt most semmi nyoma sem látszik. E helyett azonban kapuzatunk ívterét igen ízletes, szép és e mellett feltűnő eredetiséggel stylizált levél- s virág-fűzért képző dombormű köríti (Lásd V. Táblán). E díszítmény inventiója és kivitele által már is az ízlés legfejlődöttebb és legkecsesebb e nemű alakzatai közé tartozik, sőt eredetiségére nézve páratlan és a szokottnál laposabb domborúsága mellett is finom kezelésre és szobrászati technikára mutat s egyiránt formaszépsége, valamint műkezelése által valóban meglep.

Ez mutatja, mint már más alkalommal is megjegyeztem, hogy mestere egyaránt ízléssel bírt s ügyes művész volt, ki ezen részleten is kimutatta, mire volt képes s mit tudott volna alkotni, ha a cisterci építészet sajátsága, a szigorú egyszerűség, el nem tiltja vala őt művészete bővebb alkalmazásától.

A kapuzat feletti homlokzatnak egy más kitünő díszét képezhette azon fokozatosan felfelé emelkedő oszlopárkádok sora, melyeknek a homlokzat csúcsán a restauratiói rajz szerint a IV. Tábla képét adja. Ezen alakítás valószínűnek látszik, nem csak azért, mert a homlokcsúcs későbbi újjítás nyomait mutatja; de mivel hasonló kis árkádokkal alakítva csatlakoznék hasonló más ily egyház homlokzatokhoz hazánkban, melyeken a franczia, olasz s dalmatiai hasonló alakítások nyomát még észlelhetjük. Így látjuk első fejlődése kezdetleges nyomait az őri román ízlésű egyházon, kifejlettebb alakját a jákin; teljes kifejlődését a karcsain. [3])

Díszesen csatlakozik azután a homlokzat ezen részleteihez a fényes és ízletes kerek ablak, vagyis ablakrózsa (IV. Tábla). Központjából súgárszerűleg felosztva, a díszmérművezet benne hármas félkörü alakzatok mellett apróbb úgynevezett orrművezetet (Nasen) mutat. Hasonló kerek ablakokat találunk még az egyház keresztházáján (III.

---

[1]) Ipolyi. A középkori Emlékszerü Építészet Magyarországon 17, és „A középkori szobrászat Magyarországon“ 26. l.

[2]) Ipolyi. A középkori építészet Magyarországon e. i. h.

[3]) Előbb idézett h. 17.

Tábla s a szentély zárodáson II-ik Tábla). Az előbbi félkörökből képezett csínos művezetet mutat; mig az utóbbin csak a keret dús tagozása tűnik fel.

Érdekesen jön elő azonban itt ezen kerekablak, két más ablak fölé alkalmazva, (II. Tábla). nyilván jelvies symbolikus jelentésénél fogva is. Ismeretes, hogy a román ízlés egyházaiban az oltár-hajlék három ablaka rendesen a sz. Háromságot jelentette. [1]) Máshol felhoztam már erre példákat hazánkból is, mikép a jáki, lébényi, pannonhalmi, tihanyi, deáki monostorok egyházain mindenütt e három ablak jelzi a szent háromságot. [2]) Hasonló jelentéssel jön ez elő kétségtelenül béli egyházunk szentélye zárfalán is, még feltűnőbben kifejezve az által, hogy a két közönséges ablak közepére alkalmaztatott felül a kerek ablak.

A szentély ezen ablakai jóval nagyobbak az egyház többi ablakainál, melyek rendesen még az átmeneti ízlésben is hasonlón, mint a románban félkörrel záródva az egyház arányaihoz képest feltűnőleg kicsinyek. Oka leginkább az üvegnek azon korban nagy drágasága volt. Mind a mellett azonban, hogy egyházunk ablakai aránytalanul kicsinyek; mégis az ezen kor s ízlésbeli nagyobb ablakokhoz tartoznak, valamint eléggé bőven és rendszeresen vannak alkalmazva a hajók ívholdjai rendes felosztása szerint; és csak itt ott tünik fel egy-egy hiány vagy aránytalanság, mint például a homlokzaton, hol az arány által megkivánt mellékkapuzatot s ablakokat a IV. Tábla rajzán kimutatva látjuk.

Egyházunk ízletes homlokzatát egyetlenné és páratlanná teszi azonban hazánkban a kapuzat polichrom diszítése, a mennyire t. i. változó vörös és zöldes színü faragott kövekből rétegesen rakatott. [3]) Ámbár ez sincs egészen tisztán kivíve s nem is terjeszkedik ki rendszeresen tovább; mindamellett ezen részletben is meglepő hatású. Nevezetesen a vörös kő maig élénk gyönyörű tiszta színezeténél fogva, mely hasonlíthatlanul szebb és élénkebb színű, de még úgylátszik jobb és tartósabb is közönséges vörös márványunknál, nagy hatást gyakorol. De a zöldes kőanyag is, melynek négyszögű faragott lapjai képezik á falakat, igen alkalmasnak mutatkozik monumentalis építészetre. Mind a kettő nyilván a Bükkhegység dús, s eddig még rendszeresen nem ismeretes kőrétegei bányaiban töretett. Hajdan úgylátszik, hogy különösen ezen szép s alkalmas vörös kő gyakrabban használtatott ily monumentalis művek dísz részleteire. Így mindjárt béli monostorunk megett egy vonalban a Bükkhegység másik oldalán fekvő Kácson, — hol mint ezen leirás történelmi részében említem az Örs vezéri család ős megszállási székében a benedekiek régi monostora volt — maig is fenálló román egyház (melyet talán máskor lesz majd alkalman megismertetni) melletti romokból rakott harangláb falán ily vörös kőanyagból faragott csinos oszlopfőket és párkányzatokat találni még, melyek stylje béli egyházunkkéval azonos korra is mutat, a midőn tehát ezen vörös kőanyag általános használatban lehetett, mint mondók, nemcsak ily decorativus részletekre, de polychrom hatásra is. Maig egyébiránt a vidéken, mind a Bükk, mind a Mátra hegység tövében egy és más helyütt az épületeken is látható ezen kőanyag.

Ismeretes archeologiai észlelet, hogy a műemlékek anyaga nemcsak az egésznek valamint a részleteknek alakítására és hatására nézve lényeges befolyással van, de egy-

---

[1]) Crosnier Iconographie Chrétienne. Etudes des Sculptures, Peintures etc. 74. lap, hol számos franczia, nevezetesen benedeki egyházat hoz fel, melyeken mindenütt a hármas ablak ezen jelentéssel elő jön. Egész terjedelmében közlöm ezen érdekes helyet, hasonló hazai példáink felvilágosításául „A Deák monostori román basilika“ czímű munkában 106—7. lap.

[2]) Ipolyi Deák monostori román basilika f. i. h. 107.

[3]) Ily polychrom részletek észlelhetők még némileg az esztergomi és egri basilikák rom részletein, hol sárga és fehér kőlapok váltakoztak volna, míg a pannonhalmi monostori egyházban ismét különféle színű márvány oszlopok. (Lásd Az egri régi székesegyház 67.).

szersmind színezete által is bizonyos jellemző színhangulatot kölcsönöz. Ez az eset nevezetesen egyházunknál is, melynek élénk kőszínezete mind a zöldes-, mind a vörös kőanyagban némi elevenséget ad emlékünknek, mi által szigorú egyszerűsége mellett is derült kinézést mutat.

Ezen szigorú egyszerűségét egyiránt mérséklik emelkedett ízletes mérvei és harmonicus arányai, melyek által megragad s kedvező benyomást gyakorol, s azon nehézkesség helyett, mely a román ízlés műveit jellemzi, s mit az ékítményi túlterheltség még inkább nevel, emlékünkön némi könnyedség s elegantia uralkodik. Elmondható valóban róla is, mit egy újabb franczia iró a zircziek épitészetét jellemezve mond:

Elle porte la double empreinte de la grace et de la severité, embleme du fils de Citeaux, toujours joyeux et toujours fort; elle est digne d'eux, oeuvre du genie vraiment chretien!

* * *

Épitészeti arányait tűzetesen fejtegeti a leirásunkhoz mellékelt értekezés; s itt csak egyszerün feljegyzendők még egyházunk közönséges mérvei.

Az egyház egész hossza belső világában mintegy 120'.

Legnagyobb szélessége a keresztthajóban 80'.

A középső hajó szélessége a támok között 24'.

A mellék hajók szélessége az előbbinek, mint rendesen fele 12'.

A boltozat ugyan nagyobbrészt újabb, de megmaradtak még a réginek hevederei.

* * *

Végzem a műemlékünkre vonatkozó nehány történetadat összeállításával.

Sem azt ugyan hogy mikor, sem hogy ki által épült emlékünk nem említi tudomásunkra eddig egy adat sem. Mind a mellett alig lehet kételkednünk, hogy a monostor alapítója a nagylelkű II. Kilit egri püspök, ki ezen apátságot bőven adományozva felállítá, volt templomának is építtetője. Annál inkább, mert az egyház átmeneti ízlése, más történetadatok hijában is kétségen kivül helyezi: hogy a XIII-dik század derekán kellett épülnie, midőn épen ezen ízlés csak alig egy rövid századon át dívott Magyarországban; miről hasonló ízlésben épült több egyházunk, mint a pannonhalmi, lébényi, jáki stb. tanuskodik.

Monostorunk egész történetén át azután csupán egy adat merül fel, mely az egyház épületére vonatkozik, azt beszélve, hogy ott 1383 körül Konrád akkori béli apát a monostor erdőségében az egyháznak épületére, kétségen kivül a már is javítást vagy újítását igénylő fedelére, alkalmas épületfát vágatott, és azt 17 szekeren behozatta. [1])

Ezután a további adatok nem épitéséről, de csak lerontásáról s újabbkori helyreállításáról szólanak. S e közt is ismét egykét érdekes adat merül fel egyházunk nevezetes épitészeti részleteire nézve.

Midőn t. i. a XVI. század elején a szerzetesek kénytelenek voltak a monostort elhagyni, — mint a történelmi leirásban előadtam, — az egyház is nem sokára pusztulásnak indult. A mint sok évig tető nélkül állott, úgy ívezete is bedőlt. A feljegyzett hagyo-

---

[1]) Lásd az apátság okmánytárában itt XI. sz. a. közölve: Dominus Abbas (Conrardus) feria tertia proxima post festum beati Galli confessoris — quaedam ligna pro haedificiis ecclesiae suae apta per jobbagones suos in villa Apathfalva residentes, — super decem et septem curribus ad praedictam possessionem — deportari fecisset.

mány szerint ekkor annyira elpusztult, hogy benne már hatalmas nagy fák nőtek fel. [1])

S a mint az egyház ezen pusztulását más feljegyzések leírják, úgy nevezetesen megemlékeznek az egyház épület nehány érdekes részleteiről is, melyek akkor elenyésztek. Így szól Fényesnél [2]) egy feljegyzés, mely után írja: „Hajdan, úgymond, a templom magas boltozatú keresztalakját, mely a sanctuariumot kivéve, magas gót íveken állott [3]), többszínü faragott kövekből rakott karzat köríté, s az egészet legszebb s legnagyszerűbb faragványok diszesíték. Mozaik színt (?) játszott az egész."

Ezen adat műtörténeti kiváló érdekénél fogva a szakértőnek első tekintetre feltűnik. Nem ismerjük bár annak eredeti kútfejét s hitelességét, nem tudván honnan meríté azt az említett iró [4]); mind a mellett alig lehet kételkednünk, hogy a tudósítás valódi alappal bír, mit leginkább az tanusít, hogy az idézett közlés azt. mint látszik, csupán utánirta. a nélkül, hogy átértette volna.

A középkor román vagy gótízlésű egyházaibau ugyanis, midőn még a mai sajátlagi zenekarzatok (úgynevezett chorusok) nem voltak szokásban, egy ily karzat, mely faragott kövekből alkotva az egyház hajófalain körül futott, nem lehetett más, mint az úgynevezett *triforium.*

Triforiumnak neveztettek pedig a középkori épitészetben azon erkélyes karzatokkal képezett folyosószerű nyílások, melyek a több hajójú egyházak középső hajójának azon oldalfalaiba voltak alkalmazva, melyek a középső hajót a mellékhajóktól elválaszták. s ezen közfalakban mintegy fülke vagy ablak nyílásokat képeztek. Ezen nyílások ívei azután közbe helyezett oszlopocskák által egymással összekötve voltak. Röviden: a triforium a középső hajó falvastagságában alkotott folyosó volt, melynek nyílásai mintegy karzatot képeztek. És míg ez által egyrészt imahelyek, oratoriumok voltak a falzatban alakítva, másrészt ezen nyílások a tömör és csupasz falazatnak egyszersmind könnyítésére és tagosítására, díszítésére szolgáltak.

Ily triforiumok számos példáit ismerjük még a külföld nagyobbszerű román és gótízlésü egyházaiban. Ellenben hazánk régi egyházaiban sehol sem maradt fel nyoma. Csupán ezen leírás szerint vélhetjük nyomát bél monostori egyházunkban feltalálhatni.

[1]) Az apátfalvi plebaniai egyház vizsgálati jegyzőkönyvében találom: Ecclesia per religiosos hincinde dispersos derelicta, multis annis tecto et fornitura destituta, in tanta fuit desolatione, ut juxta traditionem actu vigentem, vivae in illa percrassaeque arbores prostiterint, in hoc desolatu Statu mansit haec Ecclesia usque ad annum 1745, quo per—Episcopum, Comitem Gabrielem Erdődy penitus restaurata est.

[2]) Magyarország Geographiai Szótára I. 30, s utánna a Magy. Encyclopaed. többször i. h.

[3]) A leirás vagy annak itt úgy látszik hibás fordításbani közlése nem jól fejezi ki magát, a mennyire azt mondja, hogy a szentélyt kivéve a többi egyháznak gót ívezete volt. Valószinűleg azt akarta mondani, mint a következő sorok mutatják, hogy a sancturiumot kivéve karzat köríté a hajót. Másképp az előbbi értelmetlenül áll, miután a szentélynek csak olyan boltozata volt, mint a többi egyháznak.

[4]) Fényes a mint fenebb idézett helyen ezen adatot közli, ugy szokása szerint kútfejét nem idézi. Úgy látszik azonban, mintha Bél munkáira és a Fodor család levéltárára akarna hivatkozni a következő szavakkal: „Bővebb ismertetést tartalmaznak ez apátságról és viszontagságairól a sankfalvi Fodor családnak levéltára és Beél Mátyás iratai." —

Bélnek azonban itt nem lehet más iratait érteni, mint Notitiájának kéziratban maradt azon részét, hol Borsod megyéről, s így Apátfalváról is szól. Ebben azonban, melyet, mint a történeti részben látható, ezen leirásomban többször használtam, a felhozott adatok nem jönnek elő. — A Fodor-féle családi levéltár az illető helyeni keresés után sem volt többé fellelhető. A keresés eredménye azon válasz volt, hogy a forradalom után elenyészett. — Ellenben, mint értesülök, az apátfalvi plebanián volt egykor az egyháznak egy bővebb külön leirása kéziratban; melyre jelenleg azonban szinte nem lehet többé akadni. De lehet, hogy Fényes tudósítása adatait innét vette, ha talán közvetve másod kéz által is.

Mert a nem szakértő leirás szavai: „hogy a templom keresztalakját többszínü faragott kövekből rakott karzat köríté, s az egészet legnagyszerűbb faragványok diszesíték, valamint hogy az egész mozaik színt játszott," csupán csak erre magyarázhatók. — Faragott kövekből alakított falkarzatkép néztek ki ugyanis a triforiumok; míg a további kitételek, hogy az egészet legnagyszerübb faragványok diszesíték, csak arra vonatkozhatnak, hogy ezen nyilások ívkeretei és hevederei, a gerinczek és párkányzatok, nevezetesen az ívnyílások közt alkalmazott ívtartó oszlopok faragott művek voltak; melyeknek állítólagos mozaik színjátszása arra értendő, hogy mint a tudósítás mondja, különféle színü kövek voltak alkalmazva, valamint ez maig az egyház kapuzatán látható, mint fentebb leírtam, mely szintén több színü, faragott kövekből, polychrom hatásra van alkotva.

Jelenleg azonban ezen triforiumi karzatnak az épületen hasztalan keressük nyomát; a mint hogy a fentebbi leirás is úgy említi s emeli ki: mint az egyház egykori s már lerontott diszét. Szorgosabb vizsgálat után is azonban a középső hajó falai nyílásainak befalazása alig fedezhető fel, ha azoknak a mellékhajók fedele alatt látható bevakolatlan részleteit is vizsgáljuk; ámbár a falak újabb rakata mindenfelé észrevehető. — S valószínüleg ez az oka, hogy a nyílások befalazása egy könnyen ki nem vehető, mivel, mint a fentebbi adat is mondja, akkor midőn az egyház újra helyreállíttatott, ezen megrongált karzat letöretvén, a roskadozó falak is részben leszedve újonnan rakattak fel az új átboltozás végett. Az idézett leirás erről ugyanis következőleg szól:

„Az egyház megroncsolva bár, ugymond, eredetiségében állott, midőn 1744-ben a repedésektőli félelem miatt az egyháznak és Erdődy Gábor egri püspöknek költségén újjá alakítása czélba vétetett. Leromboltattak a pompás faragványok, (mondók, hogy ezek csak a triforium-féle karzat, oszlop és párkányzat faragványai lehettek); a faragott kövek síma lapjait durva csákány lyukgatá át, hogy a ragaszt magokra vegyék. A *nagyszerü karzat merész ívei homokkövel rakattak be*, a boltozatok leszedettek, (természetesen, mert a mi még fenmaradt roskadozó állapotban lehetett) s a XIII-dik század remekművét téglarakás váltá fel. A karzat alatti rész szintén téglával boltoztatott ki, s hitvány zsindely-tető borul most ott, honnan az orgona hangja s a szerzetesek éneke zengett (!? ez csupán auxesis, eredetileg sem orgona, sem ének-e karzatról nem zengett; a szerzetesek karzata, hol énekük zengett, egészen máshol volt alkalmazva). A pompás faragványok letörve, a csákányok és vésü alatt belyukgatott faragott kőfal símára vakolva, az egész kívül-belül sárga-veres hamuszínre befestett és néhol, mint a zsidók konyhája, ocsmány petyekkel elzordoníttatott (ennek most alig látszik már csak a külsején valami nyoma) és hajdani diszét csak a megmaradt nehány góth (?) ablak s ajtó-felek (mint láttuk épen ezek nem csúcsívüek, de román ízlésben tartva félkörívvel záródnak) s a vakolat alatti falak mutatják."

Az egyház épületnek sajátlag romlását kiemelni szándékozó ezen leirásban öntudatlanul is fenmaradt egyik középkori egyházunk művészi alakítású triforiumának emléke. Mi által a középkori egyházépitészeti műalakzatok ezen nálunk eddig ismeretlen neme divatozásának is ismeretére jutottunk; s pedig épen béli egyházunkban, melynek kiemelt egyszerű architektonikai ízletességét és diszét ezen triforiumi alakítás még inkább nevelte.

Szerencsére az annyira érdekes egyház jelenlegi állapota sem épen oly elhagyott, mint a minőnek a fentebbi tudósítás után vélnők. Nem mintha kellő fentartása vagy épen eredeti ízlésébeni helyreállítása, (mely utóbbi számos ezreket igényelhetne) nem volna kivánatos. De mivel legtöbb azonkori hasonló egyház épitészeti emlékünknél, mint például Ják, Karcsa stb. jóval jobb karban van mind kívül, mind belül fentartva, a minthogy jelenleg is isteni tiszteletek rendes helyeül szolgál.

A templom egyébiránt, a fentebbi tudósítás szerint, már 1720-ban vétetett újo-

lag tető alá Barányi István remete buzdítására; mire 1744-ben gr. Erdődy Gábor püspök által újabban átalakíttatott.

A kolostorról is még annyit említ ezen feljegyzés, hogy a templom mellett állott, s lejebb a nagyszerű apátlak, melynek kertje az időben egy volt a legszebbek közül (mi ismét fentebbi feltevésünkre utal, szerzeteseink itteni nagyszerű gyümölcs tenyésztésére nézve); sötét lugosait úgymond, itt-ott több mint 10 öl magasra felszökő tiszta források vize csörgé át. Az apátsági *várkastély* [1]) alatt, mintegy 300 ölnyire a völgy hosszában tükrözött a halastó, ma is látszó három részint erős kőfal, részint földgátakkal felfogva."

Jelenleg és már régóta a kolostornak semmi nyoma. Már 1808-ban pinczéjének, melyet ásatások által kerestek, sem tudtak helyére akadni. [2]) E szerint leirásába sem ereszkedhetünk. Kétségtelenül hasonló volt az a benedeki szabály által parancsolt kolostorok szerkezetéhez, melyet az ugyanezen szabályt követő zircziek is szigorún követtek. Mily alak és részletekkel, felosztással és lakokkal bírtak s voltak berendezve ezen középkori monostorok általában, már minap alkalmilag tárgyaltam a Deák monostori basilika leírásában, mely tekintetben az olvasót szabad legyen ezennel oda utalnom.

---

[1]) Ezen erődszerű kolostori *várkastélyokra*, minő tehát béli monostorunk is volt, figyelmeztettem már másutt is: Deákmonostori Basilika 93 lap, s melyek tárgyalására reménylem lesz még máskor bővebb alkalmam.

[2]) Így tudósít egy hivatalos tiszti levél az Apátság levéltárában Fasc. 9. N. 18. Melynek kelte 1808. maj. 5-dikéről szól: Hétfőn — u. m. — felmentem a klastromhoz, a hol kirendelt embereim a pinczét keresvén áskáltak, nem az utban már, hanem más helyen átalellenben, a hol mutattam, ugyanott leásván magokat, mintegy övedzésig, egyszer a többi között, midőn ortó kapával felvágták volna újra a földjét, ki fordúlt régi moneta, melyből itten két papirosba betakarva küldöm; a nagyobb feléből találtatott 26, az apróbból mintegy 2000 darabocska, egyébiránt *régi pinczének semmi nyomára nem akadtunk.* Minthogy pedig azon régiség nem folyó, másképen nem is használható, ha csak meg nem *olvasztatja az ember (!)* az okáért térdeiről esedezik csókolván kezeit a feleségem, hogy méltóztatna ide engedni, kitelne talán vagy két kanál belőle. (!) Melynek alázatos jelentésével stb. Pap Mihály kasznár! — A levél mellől a küldött pénzpéldányok már hiányzanak.

* * *

Pótlólag megjegyzem itt még, hogy a 8-dik lapon említvén a Bél családot, az apátság okmánytárában itt közlött IX. számú okmány nyomán kiemeltem, hogy a család ősei között bánokat is számitott. Azóta egy okiratban még közelebbről találom megjelelve a Bél családbóli bánt s annak ivadékait egy 1379-diki okmányban ezen kifejezéssel: Nicolaus filius Stephani filii Bani de Bèel (Az okirat a Jászói convent határlevele Csokva és Sáta felett (az egri káptalan magán levéltárában.)

A

BÉL-HÁROM-KÚTI

MÁSKÉP

APÁTFALVI EGYHÁZNAK

ÉPITÉSZETI ARÁNYAI.

HENSZLMANN IMRÉTŐL.

A bényi templom monografiáját a mult évi archaeologiai közlemények első füzete hozta, ott a rendszeres arányok keletkezését bővebben fejtegetvén, jelenleg e fejtegetésre hivatkozom. Ha már most, mint ezt a következőkben teszem, a bényi és apátfalvi templomok arányait egymáshoz hasonlítjuk, valamint a korszaki építészeti fejlődés általában, úgy nevezetesen azon mód is feltűnend, miszerint a középkorban a régibb tömörebb és nehézkesebb arányokat mind inkább karcsúbb és magasabb arányokra változtatták át.

Ha mind ezt a bényi templom monografiájában a régi mesterek útmutatása szerint tettük, az apátfalvi arányok magyarázatánál is mindenek előtt az egységet keressük: ezt a középhajó szélességében, az északi pillérek középpontjától, a déli pillérek középpontjáig mérve, fogjuk találni. Ezen egység 333''' hüvelyknyi, mi a régi római láb arányát a bécsihez mint 1309'' az 14011-hez véve, mintegy 357 régi római hüvelyk, vagyis $29^{3}/_{4}$ régi római láb, és e nagyság az apátfalvi templom építésénél mint az egység nagysága használtatott. Az apátfalvi egység a bényihez, mely 269''' majdnem úgy áll mint $\sqrt{^{3}/_{2}}$ az egyhez; mert ha 269''-et sokszorozzuk 1,224-el nyerendünk 329,256'', tehát csak 3,744''-el kevesebbet, mint 333 hüvelyket.

Ezen egységből az a, b, c, d) négyszeget alakítván, (lásd I. táblánk 1-ső ábráját), és annak diagonálját a) c)-et vagy b) d)-et átvivén c) e) b)-be, végre e) pontot összekötvén b) ponttal, nyerendünk:

a) b) = b) c) = c) d) = d) a)-ban az egységet 𝔘'-val jelelve.

c) e)-ben a négyszeg diagonálját 𝔇'-vel jelelve,

e) b)-ben a köb diagonalját 𝔇''-vel jelelve; a kisebb háromszögbe pedig:

f) d)-ben e háromszög kisoldalát 𝔎'-val jelelve;

d) e)-ben e háromszög nagy oldalát 𝔑'-val jelelve;

e) f)-ben e háromszög hypothenusáját ℌ'-val jelelve.

A hat vonalnak értéke, mint azt bényi monographiám 26-ik és k. lapjain kifejfejtettem a következő:

elvileg		*apátfalvi egység*		*Apátfalván alkalmazott mérték*
𝔇'' = 1,732,050	×	333''	=	576,756'' bécsi hüvelyk
𝔇' = 1,414,213	×	„	=	470,928 „ „
𝔘' = 1,000,000	×	„	=	333,000 „ „
ℌ' = 0,507,305	×	„	=	168,930 „ „
𝔑' = 0,414,213	×	„	=	137,928 „ „
𝔎' = 0,282,893	×	„	=	97,532 „ „

A következőkben e hat mérték alkalmazását az apátfalvi arányozásra fogom kimutatni és egyúttal a bényi és apátfalvi templomok arányait egymással hasonlítani.

Tekintsük legelőre is a templom hoszszát. Ezt Bényben az eredeti terv szerint négy egységre határozva láttuk, mihez még az épitkezés közben az előcsarnoknak második osztálya hozzájárult. *)

---

*) A bényi templom monographiájának megjelenése óta, hosszának általam adott felosztását újra meg újra átvizsgálván, úgy találtam, hogy a közlött felosztásnál jobbat adhatni. A változás egyedül

A bényi négy egység e második osztály hozzáadásával a két, keleti és nyugati zárfal betudásával majdnem négy és fél egységnyi hosszaságra szaporodott, és e mértékével befolyást gyakorolt az apátfalvi hosszúság határozására mert az utóbbi templom, de csak keleti, és nem egyszersmind nyugoti zárfalát betudva, e hosszat bir, mint az I. táblánk 2-dik ábrája mutatja. Ezen egész hosszaság áll következő részletekből:

	mérve		*elméletileg*
α) keleti zárfal vastagsága	42,″		41,954″
β) a szentély hossza	333,	$\mathfrak{U}''$ =	333,000
γ) a kereszthajó hossza	352,	$_2\mathfrak{H}$ =	337,860
δ) a hosszhajó 1-ső osztályának hossza	189,⁰	$_2\mathfrak{K}'$ =	338,860
ε) a „ 2-ik „ „	184,⁰	$^4/_5\mathfrak{K}'$ =	183,882
ς) „ 3-ik „ „	184,⁰	$^4/_5\mathfrak{K}'$ =	183,882
η) „ 4-ik „ „	229,⁰	$^4/_5\mathfrak{H}'$ =	225,240
ϑ) az egész templom hossza	1503,⁰″		1500,882″.

---

az első csarnokot illeti, melyet túlhosszúnak tartottam mindig, és e túlhosszát egyedül a templom csekély területéből magyarázhatni; természetesnek tetszik tehát, hogy az első tervezésnél az előcsarnoknak csak egyetlen osztály adatott, de a mester későbben észrevévén, miként így csak kevés tért nyerne az alkalmasint megszaporodott község számára, még az építkezés alatt az előcsarnokot még egy másik osztálylyal megtoldotta. E nézetből következnék új felosztás, melyet itt a réginek kiséretében adom:

régibb felosztás:

α) a szentély apsis-falának vastagsága	32″	9‴	
β) a szentély apsisának vastagsága	111	—	
γ) a hajó első osztályának hossza	211	—	
δ) a hajó 2-ik „ „	212	9	
ε) a hajó 3-ik „ „	155	—	
ξ) a torony-csarnok keleti hevederének vastagsága . .	52	4	
η) a torony csarnoknak hossza	100	—	
ϑ) a nyugati hevederének vastagsága	32	—	
ι) a kapuzatnak egész mélysége	38	10)	142″ 1‴
κ) az előcsarnok 1-ső osztályának hossza	103	3)	
χ) 2-ik azaz pótló osztályának hossza	113	11	
μ) az előcsarnok zárfalának vastagsága.	32	6	
ν) az egész épületnek hossza	1196″	4‴	

új felosztás:

a) az apsis falának vastagsága		32,750
β) az apsisnak fentője	$\mathfrak{K}'$ =	111,366
γ) a hajó első osztály hossza	$^8/_3\mathfrak{K}'$ =	210,096
δ) a hajó 2-ik „ „	$^8/_3\mathfrak{K}'$ =	210,096
ε) a hajó 3-ik „ „	$_2\mathfrak{K}'$ =	157,574
ξ) a torony-csarnok hevedere		52,333
η) a torony-csarnok hossza	$^8/_9\mathfrak{K}'$ =	98,992
ϑ) a torony-csarnok hevedere		32,000
ι) az előcsarnok egyetlen osztályának hossza .	$\mathfrak{H}'$ =	136,383
κ) az előcsarnok zárfalának vastagsága . . .		32,750
λ) az eredetileg tervezett épület hossza . . .		1074,340″.

A ι) betüig a két felosztás ugyanazonos; de innen a régi felosztásnak ι) és κ) betüi egybevonatnak és az λ) betüs mennyiség, mint nem eredeti pótlék, elhagyatik, az előcsarnok zárfalának vastagsága ugyan az lévén mind két felosztásban. Ezen újabb felosztás által eléretnék a négy egységnyi hosszaság, mert 269″, a bényi egység, sokszorozva négygyel, ád 1076 hüvelyket. A különbség itt tehát nem is két egész hüvelyk, míg a régi felosztásnak összege sokkal messzebbre elesik a négy és fél egységtől.

Négy és fél egység 333″ × 45 = 1498,5″ a különbség tehát e szám és az elméleti számok összege közt nem is 3 egész hüvelyk, de vannak más nevezetes különbségek, a miért is az általam adott elméleti nagyságok közt, így nevezetesen a δ) és γ) pontokban úgy hiszem, hogy itt a különbség oka a pillérnek nem elég pontos elhelyezésében keresendő; mert ha a két osztály hosszát összeadjuk a különbség csekély, az az

	mérve	*elméletileg*
γ)	342″	337,860″
δ)	189	195,064
összesen	531″	532,924″

nem is egészen két hüvelyk; hasonlítva a bényi hossz-arányokat az apátfalviakkal, találjuk, hogy az apátfalvi hajó első osztályának hossza (δ) aránylag ugyanazonos a bényi hajó utolsó osztályának hosszával, azaz $_2\mathfrak{K}$, mely Apátfalván 195,064″-et Bényben 157,574″ ád. Bényben a hajó első és második osztálya egyaránt $^8/_3\mathfrak{K}'$ ha vétetett (bényi monographiám szövegének 29-dik lapja, alulról 13-dik sorában a $\mathfrak{K}'$ nyolczharmada helyett hibásan áll), míg Apátfalván a második és harmadik hajó osztály hossza ε) és ξ) $^4/_3\mathfrak{B}'$-et mér, azaz úgy áll a bényihez mint 1 a $\sqrt{2}$-hez; mert ha az apátfalvi $\mathfrak{K}'$-nak $^8/_3$-át felosztjuk $\sqrt{2}$-al nyerendünk $\frac{97,532''}{3} = 32,510'' \times 8 = \frac{260,080''}{1,4142} = 183,88''$, mi az ε) és ξ) betük számára talált $^4/_3\mathfrak{K}'$. A bényi két osztály tehát sokkal hosszabb a két apátfalvinál, minek oka az, hogy az utóbbinak pillérei valóban hordják nem csak a középhajó boltozatát és falát, hanem a mellékhajó boltozata felét is, míg Bényben a gyönge féloszlopok tiszte (a templom csak egy hajós levén) egyedül a boltgerinczek támasztása, a boltok hordozása az erős zárfalaknak feladata lévén. Apátfalván az utolsó hajó osztályának η) elméleti mértéke $^4/_3\mathfrak{H}'$ lévén, ez úgy áll ε) és ξ)-hoz mint $\sqrt{3} : \sqrt{2}$-hoz.

A bényi templomban a szentély hossza, sokkal csekélyebb mint Apátfalván, mert ez csak a $\mathfrak{K}'$ mértékü apsisának fentőjéből áll, míg ez Apátfalván egész egységbe vétetett, miből az $\sqrt{2}-1$: 1-hez arány következik, számokban 0,414 : 1,000-hez. A bényi szentélynek ezen csekély hossza pótoltatik karzata által, melyen a szerzet tagjai helyet foglaltak, míg Apátfalván ily karzat hiányában a szerzeteseknek magában a szentélyben kellett helyet foglalniok. Bényben a szentélytől nyugat felé a templomban csak három osztály létezik, míg Apátfalván öt osztályt találunk. A bényi templomban mi a rövidebb szentély és kevesebb osztály által nyerve volt, a tornyok közti csarnok két osztályának alkotására használtatott, s így terjeszték a bényi templomot csaknem tökéletesen ép oly hosszaságra, minő az apátfalvi, t. i. majdnem 4, 5 egységre.

Az apátfalvi szentély *szélessége* az egység, levonva attól minden oldalán a zárfal fél vastagságát, vagy is egészben az egész fal vastagságát, tehát 333″—36″ = 297.″ Bényben e szélesség az apsis kettős fentője, azaz $_2\mathfrak{K}$, mi Apátfalván 275,856″ volna; tehát az apátfalvi szentély hosszabb és szélesebb mint a bényi még legnagyobb szélességében is.

A *keresztthajó szélessége* Apátfalván a következő tételekből áll:

	mérve		*elméletileg*
α) éjszaki szárnya 94,5″ + 207″ + 18″	= 319,5″	$\frac{_4\mathfrak{K}'}{\sqrt{3}}$	= 318,946″
β) középosztálya	= 333,0	$\mathfrak{U}'$	= 333,000
γ) déli szárnya	18,0		18,000
δ)	+ 207,0	$^3{}_2\mathfrak{K}'$	= 206,892
ε)	+ 130,0	$^4/_3\mathfrak{k}'$	= 130,036
ξ) összesen	1007,5		1006,874″

A kereszthajó szélessége rendetlen, mert déli szárnya $\gamma) + \delta) + \varepsilon) = 355''$ szélesebb 35,5″-el mint északi szárnya, mely $\alpha)$ csak 319,5″-et mér. E rendetlenség oka annak is, hogy az egész szélesség nem határoztatott meg rendszeresen, egyébiránt, hogy az egész szélességet is összehasonlíthassuk a bényi kereszthajó szélességével, ezt közelítőleg három egységbe = 999″ vesszük, mi a talált összegtől mintegy 8″ és 7″-el különbözik. Bényben a kereszthajó két szárnya ugyanazon mérték nemünek, még pedig ez az apátfalvi szélesség felének vétetett; feljegyeztem t. i. a bényi déli kereszthajó szélességének ürét 130″-re, ha már most két bényi 𝔎′-at azaz $111,366'' \times 2 = 222,732\ \sqrt{3}$-al felosztjuk, nyerendünk $\frac{222,732''}{1,732} = 128,583''$-et; tehát itt is a bényi templom úgy szolgált mintául, hogy az éjszaki kereszt-szárny szélessége a bényinek kettejére vétetett.

Az apátfalvi három *hosszhajó szélességét* a bényihez hasonlítani nem lehet; mert Bényben csak egy hajó létezik. Apátfalván a mérték a következő:

	mérve		*elméletileg*
α) az északi mellékhajó szélessége	184″	$^{4}/_{3}$𝔎′	= 183,882″
β) a középhajó szélessége	333	𝔘′	= 333,000
γ) a déli mellékhajó szélessége	184	$^{4}/_{3}$𝔎′	= 183,882
δ) a hosszhajó egész szélessége	701″		700,764″

A hosszhajó szélessége, mint ez másutt is történik, nem határoztatott meg egészben, hanem mint az egyes határozott szélességü hajók összege tűnik fel. Nevezetes, hogy a hajók 2-dik és 3-dik osztálya tökéletes négyszeget képeznek, így bír ván alakjukban a legczélszerűbb arányt a boltok hordozására.

A *hosszhajónak falvastagsága* mintegy 48″-re méretett, minek megfelel ½ 𝔨′ = 48,766″. Ugyanezen vastagság a főhomlokzat faláé is, a szentélyben ellenben 42″-nyi és 36″-nyi vastag falat találunk.

Az *épület magasságaival* II-dik, III-dik és IV-dik táblánkon ismerkedendünk meg, ugyanis a II-dik tábla a *közép- és kereszthajó* magasságát a talap fölött egy egész mértékben adja, mihez még hozzá kell csatolni a közös talap párkányzatát, tehát 565″ + 9,25″ = 574,25″, mely mértéknek megfelel a köb diagonálja $\sqrt{3}$ = 𝔇″ = 576,756″, Bényben az egész magasságát találtuk, $\sqrt{2}$ = 𝔇′-be; áll tehát az apátfalvi magasság a bényihez mint $\sqrt{3} : \sqrt{2}$, vagyis mint 1,7320 : 1,4142-hez. Igazolják e mértéket a III-dik és IV-dik tábla is, hol a következő számokkal találkozunk, melyek összege az egész magasságát teszi:

II-dik Tábla.	*III-dik Tábla.*	*IV-dik Tábla.*
		17.00″
		9,00
		30,00
		100,00
	132,00″	12,00
	18,00	199,00
	161,00	14,00
565,00″	254,00	184,00
9,25	9,25	9,25
574,25″	574,25″	574,25″

A *mellékhajók magassága* jelöltetik a II-dik táblán 263″-re a köztalaj párkányzatával együtt, és a III-dik táblán 254″-re a nélkül, az előbbi összeg megfelel a kisebb köbháromszög 𝔨′ $^{8}/_{3}$-nak = 260,08.″ E magasság Bényben a mellékhajók hiánya miatt nem

létezik, némikép helyére tehetni a szentély magasságát, mely egész egységi magasságával sokkal nagyobb. Apátfalván a mellékhajók azért alacsonyabbak, mert azoknak tetejök felett a középhajót ablakokkal kellett világítani.

A középhajó nagy pilléreinek magassága (II-dik és III-dik táblánk) vétetett a boltozat kezdetétől lefelé azon pontig, miről sarkukon a kis fél pyramisok emelkednek, ez lévén a pillér testének kezdete, a 345″ talált összegből tehát le kell vonnunk 7″-et, és a fennmaradó 338″-nyi magasság megfelelend a kisebb köb háromszög 2 hypothenusájának, azaz $_{2}\mathfrak{h}' = 337{,}860''$ ha ezen öszveghez hozzáadjuk a 7,14″nyi magas felső talapzatot, és a párkányzatával 25″-nyi alsó talapzatot, leend az egész pillér magassága $338'' + 7'' + 25'' = 370.''$

Valamint a bényi és az apátfalvi egész magasság közt a $\sqrt{2} : \sqrt{3}$-hez arányt találtak, úgy a két rendbeli pillérek közt is épen ezen arány létezik; mert Bényben a templom magas, vagyis inkább féloszlopa $_{2}\mathfrak{k}'$-át mér, az apátfalvinak $_{2}\mathfrak{h}'$-hoz.

A kisebb *mellékhajói pillérek és tövek* magassága Apátfalván (II-dik és III-dik táblánk) szintúgy nem egészben vétetett, itt az irányt az oldalfalból kiszökő oszlopok adták, az oszlop lévén általán az építészetnek legdíszesebb és legjelentékenyebb tagja: ezen oszlopok, betudva vállkövüket és lábukat, 130″-re méretvék, mely nagyságnak megfelel $\frac{4}{5}\,\mathfrak{k}' = 130{,}04''$ s így ezen oszlop magassága a mellékhajó egész magasságának épen felét teszi. Hozzáadván (lásd VI-dik táblánk 4-dik ábráját) a kettős talap 20″-nyi magasságát, nyerendünk 150″-et vagyis $\frac{8}{9}\,\mathfrak{h}'$-et $= 150{,}16''$-et.

Ámbár a *támak rendszere* csak a csúcsíves stylben fejlődvén, Apátfalván tökéletes támakkal még nem találkozhatunk, mind a mellett egyes osztályuknak mértékei már itt is ugyanazon elv szerint határoztattak, mely a többi tagoknál is alkalmaztatott, minek bizonyítványául a következő nagyobb osztályok mértékeit és megfelelő elvi nagyságaikat felhozom.

A szentély és a kereszthajó támjaik alsó osztálya (l. II. III. és IV-dik táblánkat) 184″ méretett, azaz ugyan a második és harmadik templom osztály hosszába és a mellékhajók szélességére vagyis $\frac{4}{5}\,\mathfrak{k}'$-ba $= 183{,}882.''$ Úgy szinte a főhomlokzat támai alsó osztálya (l. IV-dik táblánkat) 140″-re méretett, minek megfelel $\mathfrak{k}' = 237{,}928''$ ha ehez hozzáadunk mintegy 2″-et a rézsút alatt levő szalagtag számára.

A *boltozat* ugyan egészben új, de egyes hevederei még a régi boltozásból megmaradtak, innen van, hogy ez utóbbiak fentőjök szintén elméletileg meghatározhatók.

A *kereszthajó* didadalívnek nevezett hevederének fentője 150″-nyi hosszal bír, s így nem egyéb mint $_{2}\mathfrak{k}'$ felosztva $\sqrt{3}$-et $= 159{,}47.''$

A *mellékhajó hevederei* pedig $\frac{1}{2}\,\mathfrak{h}' = 84{,}465''$-nyi nagyságba vétettek.

Az ablak.

Nemcsak a román styl kezdetén, hanem egész folytán át az ablak megtartja félkörü tetejét, de még az átmenet korszakában is, midőn már a boltozatok és hevederek általánosan csúcsívben szerkesztvék, az ablak még mindig körívű marad, sőt ez az eset még némely kora csúcsíves építményekben is, mint p. o. a noyoni templom több ablakain.

Az ablak világa a román styl nem csak kezdetén, de majdnem egész lefolyása alatt feltünőleg kicsiny: ennek oka leginkább az üvegtáblák még ki nem fejlődött gyártásában keresendő, miből megint az üveg drágasága következett. Kevesebbet nyom itt a vallási szertartásnak rejtélyesebb volta, miszerint p. a misét a hívektől elrekesztett, kárpitok zárfalával elrejtett szentélyben, gyertya és lámpa-világnál ünnepelték; mert habár itt nem is volt szükség nagyobb világításra, ilyen mindenesetre, ha ezt könnyü szerrel elérhették volna, a lakházakban kellett, de az ablak világa itt is általánosan igen csekély. A lakhá-

zakban még más körülmény is tételezte fel az ablakok kicsinységét, t. i. a szobák melegítése télen. A kályha a középkornak csak későbbi találmánya levén, mai tisztét eleinte általánosan a kandalló pótolta, de a kandalló tüze kevesebb és kevésbbé tartós meleget ád mint a kályháé; tehát szükséges volt minden nyílást, melyen át vagy a benső meleg kipárologhatott, vagy a külső hideg és szél a szobába hathatott, a lehetőségig kicsinyre szabni.

A csúcsíves styl, (és ily ellenzések a művészet történetében gyakran előfordulnak) már korán a homlokegyenest ellenkező útat választá, midőn t. i. a tám rendszert oly annyira kifejleszté, hogy a zárfalakat egészen nélkülözhette, az utóbbiak helyén roppant ablakokat alkalmazott; de csakis a templomokban, kápolnákban és nagy dísztermekben, míg a lakházban e korszakon át is az ablak általában a meleg tartás miatt kicsiny maradt. Az első rendü épületekben a kevésbbé fejlődött üveggyártás nehézségeit az ablakban vaskeretek által történt apró táblákra osztása segítségével legyőzték; és még ezen már magában meglehetős kicsiny osztályok is újra feldaraboltattak ólom szélekkel, melyek az ablakra festett tárgyak rajzát körülfogván, az egyes színeket egymástól elkülönözték. Ha a csúcsíves styl roppant ablakai fehér üvegtáblákkal záratnak, a templomok belsejében majdnem oly világosság uralkodik, mint künn; de mivel a tábla be van festve, még pedig gyakran nem igen világos színnel, szükséges, hogy a mit az ablak átlátszóságában veszít, azt kiterjedésének nagyságával pótolja, és onnan van, hogy mihelyt ezt az építési rendszernek kifejlődése engedte, a boltozatok súlya és oldalnyomása kevés csomó pontokra átvitetvén, a többi tér egészen az ablakok kiterjedésének engedtetett át.

Másképen áll ez a lakháznál; itt a középület ablakainak szerkezetének és festésének költségessége, hasonlót alkalmazni nem engedvén, és különben is, mint mondva volt, a mesterséges melegnek a szobában megtartása szükséges levén, az ablak is általánosan sokkal kisebb, mint a minőhez a mai kor szokott; de másrészt már a középkorban is kivánatos, sőt szükséges volt a szobákat lehetőleg jól világítani. E kivánat a középkort tanítá a csekély terjedésü ablak világát rézsúttal körülvenni, melyen át lehetőleg sok világosság súgárai behatnak a benső térbe, a nélkül, hogy a külső légnyomásának vagy a szél rohamának nagy tért engedjen a csekély kiterjedésü üvegtáblával zárt ablak világ. E rézsút kettős, külső és belső, mindketteje közbefoglalván a falnak függőleges áttörését, mely az ablak tulajdonképi világát képezi. Az áttörést közvetlenül kivülről és belülről épszögü szalagtag körülveszi, melynek belsejére az üvegtáblának az áttöréshez támaszkodó fa vagy vaskerete helyeztetik. A román stylü ablak kifejlett alkotása tehát a kettős rézsút; találkozunk ugyan rézsúttal már a régi épitészetben, de annak alkalmazása nem oly rendszeres, és nem oly kifejlődött mint a román stylben, és leginkább csak rendkivül vastag falak ablak áttöréseinél használtatik, melyeknek (p. várbastionoknál vagy tömlöczöknél) a rézsútos ablakot jelenleg is használják.

A byzanti styl, ablak áttöréseinél a rézsútot még vagy épen nem, vagy csak kevésbbé fejlődött állapotában használta, az első az eset a konstantinápolyi Zsófia templom, a második a velenczei sz. Márk templom ablakainál. *A rézsút rendszeres kifejlesztése, kivált a kettös egyenlö rézsút általános alkalmazása tehát a román styl érdeme, és ezen alkalmazás átmegy a csúcsíves stylre, kivált lakházai ablakaira.* A rendszer tökéletes kifejlődésében minden ablaknak van négy-négy rézsuta, két külső és két belső. E rézsut egyenszárú háromszög hypothenusájának tekinthető úgy, hogy az egyik szár vagy a külső vagy a belső rézsut mélységét, a másik szár pedig szélességét képezi, a háromszög hypothenusája magának a fal rézsutjának vonala. A belső rézsut későbben valamivel rövidebb a külsőnél, mert annak egy részét az ablak keretének helye, az ereszték (németül Falz-nak nevezik) veszi igénybe. A rézsut alakzásának törvénye ez: *minél hosszabb az azt alkotó háromszög hypothenusája, annál több külsö világosság sugárai juthatnak a szoba vagy terem belsejébe.* Innen van,

hogy minél vastagabb a fal, vagy minél csekélyebb az ablak tulajdonképi világának kiterjedése, annál hosszabbra szokták az érintett hypothenusát szabni; midőn tehát a tulajdonképi ür a román styl kezdete korában legkisebb, és későbben is csak fokonkint nagyobbodik, a rézsút megfordítva régenten legnagyobb, és csak későbben és fokonként kisebbedik, megfordított arányban az ablak ürének nagyobbodásával. Ezen arány eleinte úgy áll, hogy az egész ablak kiterjedése majdnem háromszor akkora mint a belvilág szélessége, azaz minden rézsútnak szélessége alább száll ugyan, de a román styl korszakában alig kevesebbre sem, hogy az ablak üréhez másképen álljon aránya mint sem 1 a $\sqrt{2}$-hez vagyis 1 az 1,414-hez. A rézsút, mint az ablak ürének kerete, ezt nem csak oldalain, de felül és alól is körülfogja a román stylben, a franczia csúcsíves styl első korában az alsó rézsútos keretet elhagyta, de ez a német építészetben és későbben Francziaországban is régi helyét újra visszafoglalta (németül ezen alsó rézsútot Wasserschlagnak nevezik).

Az ablak világának szélessége határoztatik a rendszeres sorozat egyik vagy másik, de mindig csak egy mennyisége után; míg magassága össze van téve egyenes magasságából, több fél szélességéből, mely utóbbi félkörü záradékának fentöjét képezi. A szélességnek a magassághozi aránya igen változékony, eleinte az ablakok feltünőleg magasak; így szándékozván pótolni az építészek ablakaik csekély szélességi kiterjedését, későbben a magasság megfordított arányban a szélességi kiterjedésnek nagyobbodásánál. és egyenes arányban a rézsútos keretnek keskenyedésével alább száll. Magyarországon alkalmasint a bényi és a deáki templom apsis-ablakai legkeskenyebbek és legmagasabbak, és egyszersmind a leghoszszabb rézsúttal ellátvák. mig az apátfalvi és sz. Mártoni ablakok átalában már kifejlettebb rendszerhez tartozván, szélességök is aránylag magasságokhoz nagyobb és rézsútok is rövidebb.

A templom ablakok elhelyezésének törvénye ez: *minden oszlop vagy pillér osztálynak* (Arkadenjochtravée) *egy-egy ablak felel meg*, úgy alant a mellékhajóban, mint fent a középhajóban; s így az ablak száma annál nagyobb, minél több holdja van a hajónak, minél hosszabb az; s ezt azért szükséges megjegyeznem, mert a csúcsíves stylben, mely a szervezés legnagyobb nehézségeit legyőzte, lehetséges, hogy hosszabb templom kevesebb ablakkal bír, mint rövidebb román hajó, ha t. i. az elsőben a főosztályok sokkal tágasabbak az utóbbiéinél; ily nagyobb különbség azonban a román stylben csak az egy és három hajós templomok közt fordúl elő, mert emezekben az egyetlen egy hajó minden felosztás nélkül is képzelhető, de ha már még is felosztatik, az osztályok sokkal tágasabbak lehetnek mint a három hajós templomokban, hol az osztályok hevederein a középhajónak fala emelkedik. Például véve a bényi és az apátfalvi holdak különbségét, mivel Bényben csak egy hajó van, az osztályok hossza a kis háromszög kisebb oldalának $^{8}/_{5}$-ra terjedhetett, míg Apátfalvának leghosszabb holdja ugyan e háromszög hypothenusájának csak $^{4}/_{5}$-val bír, mi számokban kijelentve: a 0,780-nyi a 0,676 hozi aránya, az apátfalvi templom leghosszabb osztálya majdnem $^{1}/_{7}$-el rövidebb a bényinek ellenében. Második törvény: *a hajó holdaknál szélesebb falak nem egy, hanem két egymás mellett levő ablakkal töretnek át*, ez az eset azon falakkal, melyeknek szélessége ugyanazonos az egységgel, vagy annál nem sokkal kisebb vagy nagyobb, ily falak a keresztkar és a középhajó zárfalai. *Kivételt* tesz a főapsis zárfala, mely rendesen a sz. háromságnak hármas számú ablakát foglalja magában. Azonban a constructiv okok még a középkorban is nyomatékosabbak a jelképeseknél, ily eset az egyenes zárfallal ellátott főapsisoknál, jelesen Apátfalván is. fordul elő; mikor e zárfal aránya vagy ugyanazonos a középhajó és a kereszt kar zárfalával, vagy azoktól csak kevéssel különböző, a főapsis is három helyett csak két ablakot kap. A mellék apsisok szélességökkel megfelelvén a mellékhajó szélességének, mely ritka esetben nagyobb a félegységnél, a tér csak egy ablakot kiván. A mellékhajók nyugoti zárfala, ha ez egé-

szen zárva nincsen, vagy mellékajtóval vagy ablakkal töretik át. Ha a kereszthajó karjai nevezetesen túlszöknek a mellékhajókon, felső részökben minden oldalon egy-egy ablakot nyernek, ritkább esetben ezen ablak alant is ismételtetik.

Általában a középkor azon magasságot, melyben az ablak kezdődik a templom belsejének egyik kitünö pontjától, fölfelé úgy határozta, hogy e ponttól a tér egész az ablak alsó rézsút kezdetéig méretett. Az alsó határozó pont, vagy a templomnak benső talapzata, vagy általános kőpadozata, vagy annak lépcsők által létrehozott emelkedése, p. o. a szentélyben, vagy pedig a pillérek vagy oszlopok egyik főmagassága, néha egész magassága, néha testének magassága, ha ez utóbbinak lába alatt még külön talapzata van, a mérték néha e talapzat felső vonalától vétetik, s így a pillér vagy oszlop lába is beletudatik. Az utóbbi esetekben az ablak kezdetét könnyen megtudhatni, mi azért nehezebben sikerül az első esetben, mert legtöbb régi templomokban az eredeti padozat későbben felemeltetett. Magyarországon a feladat ez esetben is könnyebb, mint másutt; mert általános művészi hanyagságunk többnyire a régi padozatot nem emeltette velünk; kivételt teszen itt a kassai templom, melynél két régibb padozat a mostani alatt eltemetve van, még pedig úgy, hogy az eredeti padozat 1′ 7″-el mélyebben fekszik a mainál. Gyakran az ablakok kezdetének magassága a homlokzatokon nem valamely benső ponttól határoztatik, hanem a köz vagy a kapuzat-talapzat egyik főpontjától méretik; így jelesen Bényben, (lásd 1862-ki első füzet II-dik tábláját) a főapsis ablak rézsúta 90″-el van emelve a talapzat párkányzata felett, és e 90″ nem egyéb, a kisebb háromszög hypothenusájának $^2/_3$-nál; azaz 136,382″-nek $^2/_3$-da = 90,922″.

Apátfalván ellenben a főapsis ablakai magassága benső ponttól méretett, míg a kereszthajóig és a főhomlokzaton ez külső ponttól történt.

Az ablakok gazdagabb és sokkal inkább tagozott nemét a román stylben a *kerék ablakok*, az úgynevezett *rózsák* képezik (rosace, Rosen oder Radfenster.)

Ezen ablakok rendesen a főhomlokzaton a kapuzatok felett fordulnak elő, e helyen kivül a rózsákat még a kereszthajó két homlokzatán, kivételképen pedig, mint Apátfalván, a főapsis zárfalában, sőt, mint Jákon, még a torony falaiban is alkalmazták. A rózsáknál a közönséges ablak egyenes rézsútja különféle tagokra oszlik fel, melyek közt eleinte az épszögü szalagtag játsza a főszerepet, későbben a szalagtagokhoz a pálczatagok is járulnak, a styl legújabb idejében pedig a horony is. *Azon kérdésre: honnan eredt a rózsáknak dúsabb tagozása vagy arczszelvénye? a felelet: a kapuzat tagozásának utánzásából.* A rózsák kiváló helyök utáni nagyobb jelentékenységök miatt, már keletkezésökben is gazdagabb tagozást igényelvén, a mesterek ilyent a főkapuzat tagozásában feltalálhatni véltek; innen van, hogy a rózsákban a szalagtagok szintúgy mint a kapuzatokon az épszögü fokozatok, eleinte nagy szerepet játszanak, és valamint későbben a kapuzatokon a fokozatok szögeibe több és több oszlopok vagy féloszlopok helyeztetnek, úgy a rózsákban is a szalagtagok mellé és azokkal felváltva több és több a féloszlopoknak megfelelő pálczatagok, (a német Halb- vagy Viertelstabnak, a franczia épen kolbásznak, boudin nevezi) alkalmaztattak. A horony mint külön tag valamint a román kapuzatok csak legkésőbbjein, úgy a rózsák csak legújabbjain fordul elő; a horonyali tagozást csak a csúcsíves styl fejlesztvén ki tökéletesen. A főkapuzat és rózsák alakjai rokonságát e két építészeti rész czéljának vagy jelentőségének rokonságából is magyarázhatni; mert valamint a főkapuzat a legelső helyet foglalja el a többi kisebb kapuk és ajtók közt, valamint nagyobb tágasságával, vagy díszesebb voltánál fogva, úgy a rózsák is mint hasonló faláttörések, a kisebb közönséges ablakokon túlemelkednek nagyságukkal és dúsabb tagozásukkal; és valóban a román templomokban a legnagyobb világosság mindíg a rózsákon, vagy a nyugati homlokzat rózsáján keresztül, ha ez egyedül van, jut a templomba, szintúgy mint a nyugati fő-

kapu a hívek legnagyobb tömegét bocsátja be a templomba. Az előbbit számokkal bizonyíthatjuk, ha p. o. az apátfalvi nagy rózsa fentőjét a rózsa világ körvonalával sokszorozzuk, leend 50″×3,14 a körvonal 157, mely összeg sokszorozva a fentőnek felével, adand 3925″ a rózsa négyeg üre számára. Hasonlítsuk most ehez a mellékhajók ablaknyílásai térségét, a paralellogramm négyeg tere leend: 80,5′×27″=2173,5″ ehez hozzáadván a zárófélkör térségét $^{27}/_{2}$×3,14=42,39″×13,5″=572,26″ leend a mellékhajók ablakainak világtére 2173,5″ + 572,26=2745,76″ a főhomlokzat rózsájának 3925″ négyeg területéhez. Igaz, hogy Apátfalván a kereszthajó és a főapsis rózsái sokkal kisebbek a főhomlokzat rózsájánál, de mindhármukban a közép pálczázatok hibázván, ez által a világ területe nevezetesen nyer. A román rózsák rendesen nyolcz osztályra osztatnak fel, ritkábban csak hatra, és ezen osztályozással későbben áttétetnek a csúcsíves styl nagy ablakai csúcsíveibe, valamint ez utóbbiak gazdagabb tagozása nem a román közönséges egyenes rézsúti, hanem a rózsák gazdagabb tagozásától veszi eredetét.

a) *Az apátfalvi főapsisának ablakai.*

A főapsisnak, mint érintve volt, egyenes vonalú záradéka miatt kivételképen csak két ablaka vagyon. (lásd a II-dik táblát)

Rézsútok a 7″-nyi szentély kőlépcső felett 169″-nyi magasságban kezdődik, mely mérték megfelel a kisebb köb háromszög (lásd I. táblánkat) hypothenusájának, mert 𝔤′= 168,93″

A rézsútnak magassága . . . . 20,0″
A szalag tagé 3,5
Az ablak ür egyenes magassága 88,5
Szélessége 27″

Ha a szélességet a magassággal sokszorozzuk, leend a paralellogram négyeg térsége 88,5×27″=2389,5″, ehez hozzáadván a záró félkör 572.26″-nyi négyeg területet, az egész ablak világterülete leend, 2961,76 □″; és ezzel az apátfalvi egységhez képest ezen ablakok a román styl legnagyobb ablakai közé tartoznak.

A szélességnek aránya az egyenes magassághoz úgy találtatik, ha a négyszeres szélesség $\sqrt{3/2}$-el felosztatik; mert a szélesség lévén 27″, annak négyszerese 108″ és a $\sqrt{3/2}$=1,224″ ha 108″ felosztjuk 1,224-el, nyerendünk 88,23-ot, mely az egyenes magasságnak megfelel.

A bényi apsis három ablakainál egészen különböző arányokat találunk; mert itt a szélesség csak 5,8″ az egyenes magasság pedig 102,2″. Apátfalván a szélesség valamivel többször mint háromszor találtatik az egyenes magasságban, Bényben ellenkezőleg többször még mint 17-szer, s így alig létezik keskenyebb ablak mint a bényi, és avlóban a világosság, mely ezen három ablakon a főapsisba hat, egészen elhomályosul a templom nyugatfelé fekvő részei világossága előtt.

b) *A mellék apsis ablaka.* (II. tábla.)

A mellék apsisokban az ablak rézsútjának kezdete a templom közpadozata feletti 112″-nyi magasságában kezdődik; miből következtetni lehet, hogy az apsisok mostani, egy lépcsőveli emelkedése, talán nem eredeti. A 112″-nyi ablak magasságának megfelelvén, a kisebb köb háromszög hypothenusája $^{2}/_{3}$-nak, a mellék apsis ablaknak emelkedése úgy áll a főapsis ablakai emelkedéséhez, mely azonos az érintett hypothenusa egészével, mint $^{2}/_{3}$ az 1-hez.

A rézsút magassága itt csak . . . . 14″
Az ablakür egyenes magassága . . . . 52″
Szélessége 21″.

A szélességnek arányát az egyenes magassághoz úgy találjuk, ha az előbbinek kettesét $\sqrt{3/2}$-el sokszorozzuk, azaz: $42 \times 1{,}224$-el$=51{,}40''$.

c) *A mellékhajó ablaka* (II-dik és III-dik tábla.)

A középhajó minden pillérholdnak a mellékhajókban egy-egy ablak felel meg.

Az ablak rézsútja a közpadozat feletti mintegy 91," egészen 92"-nyi magasságban kezdődik, mely mérték megfelel a kisebb köb háromszög nagyobb oldala $^2/_3$-nak, s így ezen ablak emelkedéséhez úgy áll mint $\sqrt{2}$ a $\sqrt{3}$-hoz; mert az utóbbi ugyan e háromszög hypothenusájának $^2/_3$-da.

A rézsút magassága	19,0"
A szalag tag magassága	3,5"
Az ür egyenes magassága	80,5"
Az ür szélessége 27"	

Az ablak ür szélessége ugyanazonos a főapsis ablak ür szélességével, de egyenes magassága 8"-kel csekélyebb, miért is a szélességet egynek tekintve, az egyenes magassághozi aránya mint háromhoz sokkal közelebb jár, mint a főapsis ablak üirénél. mert $27''+3=81''$ tehát csak $^1/_2$ hüvelykkel több mint a 80,5"-nyire mért magasság.

d) *A szentélynek oldalablakai.* (III. tábla 2-dik ábra)

Ezen két ablak alsó rézsútja nevezetes magosságban kezdődik épen ott, hol a középhajó magas vállkövei végződnek, vagy is hol a középhajó bolt hevedere és boltja, kezdődnek. A III-dik táblánk első ábrájának vállköveitől a második ábrája szentély ablakához vitt fekirányos vonal, mely által az ablak emelkedési helye határoztatik, a következő számításon alapszik.

A középhajó pilléreinek magasságát, betudva vállköveik magasságát, de láb és talpazat nélkül mérve, áll

talpazat nélkül mérve, áll	345"	₂𝔍'=337,860"
		+ 7,172
a talpazatnak magassága pedig	25	25,024
	370"	370,056".

E mértéket találjuk a III-dik tábla (a templomnak egyik pillérosztályát előadó) első ábráján, mint a pillérek egész magasságát. A 2-dik ábra adja a szentély oldalablaknak külsejében vett mértékeit. A templomnak egész magassága, talpazatától lefelé, betudva a talpazat párkányzatát és a korona párkányzatot 574" vagyis az I. táblán előadott nagy köb háromszögnek hypothenusája vagyis a köb diagonálja, 𝔍"=576,756." Az 574"-nyi összegből le kell vonni 3"-et, melyel a benső padozat magasabb a külső talapzat párkányzatának alsó vonalánál; maradt tehát 571,0, ezen összegből le kell vonni a korona párkányzattól az ablak üréig érő mértéket; azaz . . . 92,0"

az ablak világ magasságának mértékét: azaz				90,0
a szalagtag	„	„	„	3,5
végre a rézsút	„	„	„	14,0
			marad	371,5".

A különbség ezen és a fentebb talált 370"-nyi szám közt tehát csak 1,5", mely onnan eredt, hogy itt a rézsút magassága, aránylag a többi ablak részeihez, tévedésből csekélyebbre ütött ki a kivitelben; a rézsút magassága most csak a b) alatt adott ablak rézsútja magasságának felel meg, ha e 14"-nyi magassághoz hozzáadjuk az 1,5"-nyi különbséget és a 𝔍" 576,75" elméleti és a kisebb mérés által talált 574" közti = 2,75" különbséget, a rézsút magasságát 14" + 1,5" + 2.75" = 18,25"-re fogjuk találni, mely magasság megfelelend a 19"-re tett mellékhajó c) betü alatt adott rézsút magasságának, mi a két ablak közti többi arányaival is megegyezik.

Az ablak ür egész 90″-re mért magasságából levonva 12″-re szabott fél szélességét, marad 78″ az egyenes magasság számára; a szélesség lévén 24″, az ür szélességének magassága egyenes magasságához úgy áll: mint 1 a 3-hoz, kevesebb 6″, mi megint közel jár ama arányhoz, melyet e két rész közt a c) betüs ablakon találtunk.

e) *A kereszthajó homlokzatának ablakai.* (III. tábla, 2-ik ábra.)

Ezen ablakok arányai ugyanazonosak a szentély alsó ablakai arányaival: azaz, a szélesség itt is mint amott 27″, az egyenes magasság pedig 88,5″; tehát mint a) betüben, itt is az egyenes magasságot úgy találjuk, ha a szélesség négyszeresét $\sqrt{{}^{5}/_{2}}$-ével felosztjuk.

A III-ik tábla 2-ik ábrája a rézsút külső emelkedését adja 195″+9″=204″-re, miből levonván a padozat 3″-nyi emelkedését, marad a benső magasság számára 203″, ebből levonván a szalagtag 3,5″-nyi és a rézsút 20″-nyi magasságát, marad 203″—23,5″ =179.5″. Ezen összeget az elméleti sorozatban semmi szám elégítőleg meg nem közelíti; meg kell tehát kisérteni, vajjon a rézsút emelkedése itt nem határoztatott-e külsőleg; vonjuk tehát le a 195″-nyi külső mértékből a 23,5″ rézsúti és szalagtagi magasságot, leend 195″—23,5″=171,5″, mely összegnek mintegy 2,53″-nyi különbséggel megfelel a kisebb köb háromszög hypothenusájának 168,928″-nyi mértéke; és hogy ez vétetett itt czélba, annál valószinűbb, mert az a) betü hasonló helyen levő és ugyanazon arányokkal biró szentély-ablakok rézsútai szintén egy 𝔥′ mértéknyi emelkedéssel birnak a szentély padozata felett.

f) *A főhajó magas ablakai.* (II. és III-ik tábla, 2-ik ábra.)

A főhajó magas ablakai rézsútjának emelkedése a pillérek talpazatától felfelé mérve határoztatott, ép úgy, mint a szentély rézsútjának középpontja; mely ugyan egy színvonalon fekszik, a mérés a pillérek talpának párkányzata és a rézsút közti tért 413,5″-nyinek találta, mely mérték a kisebb köb háromszög nagyobb oldala hármasának megfelel, mert 3𝔎′ 413,784″.

Ezen ablakok szélessége =18″ úgy áll egyenes magasságához =52″-hez mint az 1 a $2\sqrt{2}$-hez; mert 18″×2,828=50,9″.

g) *A szentély rózsája.* (II. s VII-ik tábla, 3-ik ábra.)

A főapsis rózsájának központja fekszik a szentély kőlépcsője felett 438,5″-nyi magasságban; mert

a rózsa, központjától a két szentély ablak ürének legmagasabb pontjáig van	150,5″
az ablak ür egyenes magassága	88,5
a szalagtagnak magassága	3,5
a rézsútnak magassága.	20,0
a rézsúttól lefelé egész a kőlépcső felületéig	169,0
a kőlépcsőnek magassága	7,0
összesen egész a templom középadozatáig	438,5″
ebből levonva a pillértalap és párkányzat magasságát.	25,0″
marad mint fentebb az f) betü alatt	413,5″

vagyis 3𝔎′=413,784″; a rózsa központjának emelkedése tehát sem a templom köz- sem szentély padozatától felfelé nem határoztatott, hanem méretett felfelé a pillérek test kezdetétől.

Tekintvén a rózsa világának átmérőjét, ezt VII-ik táblánk 3-ik ábrája 54,47″-re adja, mihez, hogy az egész átmérőt nyerhessük, minden oldalról 20,97″-et, tehát kétszer hozzá kell adnunk, s akkor leend 96,41″ mi elég közel jár a kisebb köb háromszög kisebb

oldalához, mert 𝔥′ = 97,532.″ Úgy hiszem, hogy a mester az utóbbi mértéket akarta használni; mert akkor a rózsa központjának fenn talált emelkedése úgy álland egész szélességhez mint 3 $\sqrt{2}$ az egyhez; mert 1,414 × 3 = 4,242 × 97,532″ - 413,730.″

Ha ezen arány a magasság és az egész szélesség közt áll, akkor a rózsa-ür átmérője valamivel nagyobbodik és teend 97,53″ — 41,94″ = 55,59″ a mért 54,47″ helyett; akkor az ürnek szélessége az egész szélességhez közelítőleg úgy álland, mint a $\sqrt{3}$-el felosztott egy az egész egyhez, mert $\frac{97,532}{1,732\text{-el}} = 56,31.″$

Rózsánknak arczszelvénye (VII-ik tábla 3-ik ábra) következőleg készült: feloszttatott a falnak mintegy 42″-nyi vastagsága három részre, a kűlső és belső résznek adatott egyaránt 14,81″-nyi mélység, és így maradt a középső két egyenes vonalu rész számára 42″ — 29,62″ = 12.38.″ A külső és belső rész igen hasonló arczszelvényt kapott, csak hogy a belső résznek a rózsa világa szomszédjában fekvő szélső tagja valamivel rövidebbre ütött ki, mint az annak megfelelő külső rész tagja; mert itt az üvegtáblának kerete számára eresztéket kellett készíteni.

Ha a külső és belső 14,81″-nyi részének mélységét egységnek tekintvén, ezen egységből köbháromszöget készítünk, leend a 14,81″ kis oldala, nagy oldala 14,81 × 1,414 = 20,97.″ és hypothenusája 14,81″ × 1,732 = 25,64.″ Ha ezen köbháromszöget már most úgy helyezzük, hogy kis oldala a rózsa keret mélységének, nagy oldala pedig szélességének felelend meg, úgy e keretnek tagozása a köbháromszög 25,64″-nyi hypothenusáján fog fejlődni, akként hogy a keret tagjai az alkotó háromszögbe nyulandnak, és hypothenusája azon vonal leend, melyből az egyes tagok kiindulnak és melyre visszatérnek, vagy melynek irányát, ha rézsútosak, követik. Felosztván e hypothenusát négy egyenlő részre, az első felosztás pontján kivülről be felé indulván, végződik a külső pálczatag, a második ponton áll az épszögü tag derékszöge, a két pont közt fejlődik a hypothenusa vonalát követő rézsút és az épszögü fok, a harmadik osztó pontnak a hypothenusával épszögü hosszabbításán kellene találkoznunk a belső pálczatag központjával, a negyedik pont pedig azon határ pont, melyen a középső rész a külső vagy belső kerettel összeforr.

A szentély rózsájának tagozása, hasonlítva a többi rózsák tagozásához, a legegyszerübb; innen joggal következtethetni, hogy Apátfalván is, mint rendesen, az építkezés a szentélyen kezdődött, és hogy az épitész képessége az épitkezés folytával fejlődött; különben a legdúsabb tagozást épen a szentély rózsáján kellett vala alkalmaznia, mert a középkor a szentélyt, a templom főrészének tekintvén, rendesen azt szokta leggazdagabban kidiszíteni.

h) *Az éjszaki kereszthajó rózsája.* (III-ik tábla és VII-ik t. 1-ső ábra.)

Ezen rózsa középpontjának emelkedése kivülről határoztatott. A középső párkányzat emelkedése úgy áll: a talpazat párkányzatától egész

az ablak világa kezdetéig	195,0″)	½𝔇″ = 288,378″
az ablak ürnek egyenes magassága	88,5)	
a rózsa középpontjáig	172,9	𝔥′ = 168,930
összesen	456,4	½𝔇″ + 𝔥′ = 457,308″

A rózsa üre átmérőjének aránya a keretteli átmérőjéhez majdnem ugyanazonos a g) betüs rózsa hasonnemü arányaival, csak hogy a mélység valamivel kisebb lévén, a keretnek szélessége is valamivel kisebb, nevezetesen a mélység, vagyis a köb háromszög kis oldala 14,43″ levén, leend nagy oldala 20,41″ és hypothenusájának hossza 25,02″. Ezen arány igazolná a g) betüs rózsa leirásánál érintett feltevést, miszerint az apátfalvi

épitész a rózsa egész átmérőjét a kisebb köb háromszög kis oldala mértékével határozta meg, és a valamiben elütő valódi mértékek csak a kivitelben előfordult tévedésnek eredményei; amott t. i. ily feltétel mellett a rózsa világa átmérőjét 56,31″-nyinek találtuk, itt ezen átmérő pedig találtatik 𝔨′=97,53—20,41″ és 20,41′=56,70″-nyinek.

A keret tagozása itt is, mint g) betünél úgy szerkesztetett, hogy az alakító köb háromszög hypothenusájának hossza négy egyenlő részre osztatott; az első ponton kivülről felfelé indulván, találjuk a külső pálczatag középpontját; a másodikon a kettős horony találkozási pontját, a harmadikon a belső pálczatag középpontját, a negyedik ponton a keret végét és a középső fal-rész kezdetét. E tagozásban a tagok elosztása rendesebb mint a g) betüben és itt már két horony is fordúl elő.

A főhomlokzat rózsája. (IV-dik tábla és VII-dik tábla 2-ik ábra.)

Valamint a templom egész magassága a talpazat párkányzata alatti ponttól határoztatott, úgy ezen rózsa középpontjának emelkedése is a kapuzat egyenes talpazata felett 413,5″-nyi magasságban fekszik, vagyis azon magasságban, mely a szentély rózsa középpontjáé, mérve a pillértest kezdetétől, elméletileg 3 𝔎′=413,784.″

Az ürnek átmérője itt 100″ a keretnek szélessége pedig 21″ levén, az ürnek átmérőjének aránya az egész átmérőhez 100″ a 142″-hez vagyis 1 az $\sqrt{2}$-hez; mert 100″× 1.414″=141,4.″

A keretnek tagozása más módon szerkeztetett mint a két előbbi rózsánál; az építész t. i. a falat, melyet a rózsa áttör, egészben tagozni akarván, keretét nem a köbháromszög útján, hanem az egyenszárú háromszög alapján szerkeztette azért, mert a többi rózsáknál alkalmazott keret szélessége nagyobb volt mélységénél, s így itt a mélység a fal mindkét oldalán szaporodván, a fal középső egyenvonalú része nevezetesen megkeskenyült. Ha t. i. a falnak 42″-ről levonunk kétszer 21″-et, marad 0, s így az egyenes, mintegy 1,5″-nyi fal részét, melyhez az üvegtábla támaszkodik és az eresztéknek, melyben a tábla áll, felét az egyik, a külső alkotó háromszögbe kellett foglalni, az ereszték másik falrészét pedig a belső eresztékbe; a többi falvastagság a keret által egészen tagozva van, sőt a tagozás a fal két felületén túl is terjeszkedik a külső pálczatag félkörével. Az alkotó egyenszárú háromszög itt nem osztatik, mint ez az eset a templom más rózsainál négy, hanem három egyenlő részre: és itt nem a külső tagozás a határozó, hanem a benső, azért, mert ennek kifejlődésére hosszabb tér adatott. A benső hypothenusa első osztás pontján találjuk tehát a harmadik pálczatag középpontját, és a második ponton a negyedik pálczatag végét, mig a harmadikat vagy végosztó pontot, azért mert ez az eresztéken túl megy, semmi tag már nem éri. Ezen tagozásban az egyenes vonalú részek már igen csekély szerepet játszanak, a főhely jutván négy pálcza idomú tagnak, egy kicsiny hanem mély horonynak, egy nagyobb, hanem sekélyebb horonynak, melyből a harmadik pálczatag kinyúl, végre egy kettős horonynak, a minőt már a h) betüs rózsa keretben láttunk, csak hogy ott a horony mélyebb volt.

A főhomlokzaton e rózsán kivül semmi más ablak nem fordul elő; azonban mivel a homlokzat ily ablak nélkül igen csupasz volna, kiegészítésemben templomunk keresztbajójának északi homlokzata útmutatásán két ablakot helyeztem a nagy rózsa alá, és más példák nyomán egy ablakot minden mellékhajó kapuja fölött.

A két középső ablak rézsútjának emelkedését meghatároztam a kisebb háromszög hypothenusája $^4/_5$-val: azaz $^4/_5$ 𝔥′=225,25″-re, a mértéket vevén felfelé a kapuzat egész talapzatától, betudva ide még oszlopai lábának magasságát is. Az ablak arányai ugyanazonosak a középhajó felső részének ablakai arányaikkal. A kereszthajó homlokza-

tának ablakai arányait itt azért nem lehetett alkalmazni, mert ezt a felnyuló kapuzat magassága nem engedte.

A mellékhajók ablakai rézsútjának emelkedését meghatároztam a kisebb köbháromszög kis oldalának $\sqrt{3/2}$-eli sokszorozásában, miből lett 97,532″×1,224=119,44.″

Az ablak arányai ugyanazonosak a homlokzat közép testének ablak arányaival; s így az egész homlokzaton, hozzá véve a IV-dik táblán látható kereszthajó magasan fekvő ablakait is, az ablakok mindnyája egyenlő.

Kapuzat. (V. tábla.)

Az apátfalvi templomnak három kapuja közt a nyugati főkapu a román styl egyik legdíszesebb példánya. A kapubéllet mindegyik oldalán három egész és három féloszlop áll, mely mint pálczatag átmegy az egyenes záradéku ajtó feletti archivoltba. A tympanumot igen diszes és eredeti alaku virág guirland veszi körül, de ez alatt a tér üres. Nem tudni többé azt sem, vajjon itt eredetileg falkép létezett-e; mert a szinek semmi nyomára nem akadhatni.

Hasonlítván az apátfalvi főkapuzatot a bényi kapuhoz, az elsőnek az utóbbi feletti gazdagsága első pillanatra feltünik; a bényi kapu minden oldalán csak két féloszlop találkozván, és egész elrendezése nem ütvén el a szokott román fokonkénti felosztásától, mely egyenszáru háromszög hypothenusáján szerveztetik, és azért nem nagy oldalfejlődéssel bir.

Az apátfalvi kapuzatnál a szervezési háromszög ugyan nem köb háromszög, de mégis ilyenhez oly közel áll, hogy a különbséget csak kiviteli tévedésnek kell tekintenünk. Általában a szabálytalanság V-ik táblánk bal alaprajzának, mely a valódi, a jobb oldalival, mely az elméleti, hasonlítása után első megtekintésre szembeszökő. Ha a baloldali, valódi alaprajzon a rézsút vonalát, melyen az oszlopok középpontjai vannak, befelé egész a kapu nyilásáig, egész a) pontig, és kifelé egész b) pontig, a legnagyobb kiszökés vonaláig hosszabbítjuk, és a végpontokat egyenes szög által összekötjük, oly a b c háromszögöt nyerendünk, melynek kis függőleges oldala 34″-et és nagyobb fekirányos oldala 43″-et mér. Ebből világos, hogy a háromszög sem egyenszárú, sem köb háromszög, hanem hogy az mégis sokkal közelebb áll a köb-háromszöghöz, mintsem az egyenszárúhoz; ha köb háromszög volna, nagy oldalának $34'' \times \sqrt{2} = 48''$-et kellene mérnie, a különbség tehát itt $48'' - 43'' = 5''$, mig a különbség 43″ és 34″ közt 9″. De másrészt is a pontos kivitelü középkori kapuzatoknál úgy találtam, hogy alaprajzuk szervező háromszöge vagy egyenszárú vagy köb háromszög, miből joggal következtettem, hogy Apátfalván szabálytalanság történt; de egyébként is látván, hogy a használt háromszög kis oldalának mértéke, $\frac{1}{10}$ egység = 33,3″ oly mérték, mely más középkoru kapuzatnál is e helyen alkalmaztatott, és hogy e $33{,}3'' \sqrt{2}$-al sokszorozott = 47″ mértéke is használtatott azon a háromszög kis oldalától vett távolság meghatározására, melyen a kapuzat rézsútja az egyenes felszínbe átmegy, meggyőződtem, hogy e helyütt a köb háromszögnek alkalmazása a szervezésre valóban czéloztatott; miből azután a táblánk jobb alján adott alaprajzi restauratio önként következett. Feltünő, hogy a bényi kapuzaton a kiszökés sokkal nagyobb mint Apátfalván, hogy t. i. Bényben még nagyobb mérték vétetett a kapubéllet mélységének meghatározására, vagyis a szervező háromszög egy-egy szárának, mely Apátfalván a kapubéllet szélességére használtatott, t. i. a kisebb háromszög kisebb oldalának fele, mely Apátfalván $\frac{97{,}532}{2} =$ 48,766″, tehát mintegy 2″-el többet adna, mint a mostani mennyiséget, azaz 47 hüvelyket.

Miután a köbháromszögnek oldalértékei meg vannak határozva, szükséges hypothenusájának helyét kijelelni. Ezen vonalnak, mely $33{,}3'' \times \sqrt{3} = 57{,}74''$-et mér, he-

lye csak egy lehet, t. i. az, melyen az oszlopok középpontjai állanak; mert ha helyét a kapubéllet fal- vagy talp-rézsútján keressük, akkor az első esetben a hypothenusa hosszabb, a másodikban rövidebb levén, elvesztjük a köbháromszög rendszeres $^1/_{10}$ egységnyi mélységét. másrészt a hypothenusa érintett elhelyezésének és nagyságának meghatározásával végpontjai számára is kitünő pontokat nyerendünk, a bensőt a kapunyítás egyenes oldal fala kellő közepén, a külsőt az egész kapu tagozás kiszökési vonalán, elvégre a valódi alapterven is, mint azt baloldali rajzunk mutatja, az így talált elméleti kiszökés is majdnem ugyanazonos a valódival, az egész külömbség csak 0,8″ lévén. Az előnyök, melyek szabályos szervezésemmel együtt járnak, igen világosak, mert az egész tagozás rendesebb kifejlődést nyervén és az oszlop közti térek szaporodván, amazok szabadabb tekintet alatt jelennek meg, a nélkül, hogy az oldal tagok a miatt keskenyebb térre szorulnának; más részt ezen szervezés által a kapunyilás kerete természetesen úgy szükül meg, hogy nemcsak külső tagjai, mint ez a mostani állapotban történik, a legbensőbb oszlop által elfedetnek, hanem még oly tér is marad, mely a legbensőbb oszlopot ezen kerettől elválasztja, mi azért szükséges, mert a középkor jó kivitelü építmények takarékosságának és müvészeti tekintetöknek egyik főtörvénye: *tartózkodni a feleslegestől*, minek természetesen be kell állnia ott, hol a tagok egymást fedik. Ez utóbbi igazítás által az ajtónyilás keretének szélessége a valódi 12″-ről 11″-re összeszorúl, a kapunyilás 62,5″-től 64,50″-re tágul. E tágulása által a nyilás a kisebb köbháromszög kis oldalának $^2/_3$-ba állapítatik meg, mert k′= 9[illegible],532″-nek $^2/_3$-da = 65,928;″ és midőn ez történik, a nyilás szélességének magasságához rendes aránya áll be; mert többre mint 112″-re méretvén, nem egyébb a kisebb háromszög hypothenusájának $^2/_3$-dánál, h′ = 168,93,″ két harmada lévén 112,62″-nek; miből világos, hogy a kapunyilás magassága ugy áll szélességéhez: mint $\sqrt{3}$ az egyhez, mit akkor is láthatni, ha 65″-et 1,632″-kel sokszorozván: eredménynek 112,62″-et kapunk. A bényi templomnál, mely a nehezebb és alacsonyabb régibb példák mintájára terveztetett, a kapu magassága szélességéhez úgy áll, mint 5 a 4-hez; miért is a bényi kapunyilás igen alacsony és nyomott tekintettel bir, mig az apátfalvi karcsubbnak és magasabbnak mutatkozik.

A portal bélletének (Gewände) szervezése az a b c háromszögnek (l. táblánk jobb oldalát) a b hypothenusáján úgy történik, ha az 21 egyenlő részre osztatik, egy ily rész-nek leszen $\frac{57,742}{21} = 2,75″$; kezdvén az a) ponttól a hetedik ponton lesz a legbensőbb oszlopnak középpontja. E szerint az oszlopok középpontjai a hypothenusán, ennek $^1/_{21}$-nyi távolságában állanak egymástól, vagyis 2,75″ × 4 = 11,00 hüvelyknyi távolságban, mely távolságot a mérés adta, mint ezt táblánk bal oldalán láthatjuk; de ezen felosztással az oszlopok átmérője is határoztatik $^2/_{21}$-re, vagyis 2,75″ × 2 = 5,50 hüvelykre. E felosztásból következik a hypothenusán:

A belső oszlop középpontjának távolsága a) ponttól		
a hypothenusának	$^7/_{21}$	dc = 19,25″
a középső oszlop középpontjának távolsága . . .	$^4/_{21}$	dc = 11,00
a külső oszlop középpontjának távolsága	$^4/_{21}$	dc = 11,00
innen a b) pontig a távolság	$^6/_{21}$	dc = 16,50
összesen		57,75″

A nagy a b c szervezési háromszög mellett kifelé, és állva ugyan az előbbi alapvonalán van egy kisebb köb háromszög, melynek hosszu oldala 6,75″, kis oldala $\frac{6,75}{1,414} =$ 4,62″, és melynek hypothenusáján a legkisebb féloszlop, az arra következő horony és a külső középnagyságú féloszlop fele fejlődnek, végre a közönséges alapvonal még 6,75″-el hosszabbíttatik, hosszabbított vonalán a portálnak utolsó tagjait fogadván.

Ezek szerint a portal déli bélletének egész szélessége áll:

a nagy szervezési háromszög nagy oldalából	= 47,00″
a kis szervezési „ „ „	= 6,75
a közös alapvonal hosszabbításából . . .	= 6,75
összesen	60,50″
Ehez véve a kapunyílást	65,00″
és a portál északi bélletének szélességét . .	60,50
leend az egész portál szélessége	186,00″

Lássuk most a kapuzat magasságát. Az oszlopnak magassága áll:

az oszlopfő magasságából, mely	= 14,5″
az oszloptő „ „	= 84,5 *)
az oszlopláb „ „	= 3,5
az oszlop magassága tehát összesen	102,5″
ehez hozzá vevén a kapuzat talapzatát, mely	28,0
és a templom talapzata párkányzatát, mely	9,25
az oszlop a templom talapzata fölött emelkedik . . .	139,30

hüvelykkel, minek megfelel a kisebb háromszög . . . 137,928″nyi nagyobb oldala.

Ennél aránylag magasabb a bényi kapuzat oszlopa; mert azt 115″-re mértem, holott a kisebb köb háromszög nagyobb oldala csak 111,366 hüvelyknyi. És mégis ha e két kapuzat főrajzát egymás mellé helyezzük, valamint az apátfalvi oszlopok, úgy egész alsó egyenes vonalú része sokkal magasabbnak fog tetszeni, mint a hasonnemü részek Bényben, mi onnan van, hogy az apátfalvi oszlopok feltűnőleg gyengébbek mint a bényiek, és onnan, hogy az apátfalvi kapunyílás feltűnőleg keskenyebb mint a bényi. E két kapuzat egymássali összehasonlítása mutatja tehát világosan, miképen az építészetben legis legelső dolog az arány és az arányozás, ez szerezvén meg a műnek mindenek felett a hatást, mely szerint magasságát, emelkedését és szélességbeni kiterjedését megitéljük.

Hasonlítsuk most kapuzatunk egész szélességét, egész magasságával. Hogy az utóbbit kitudhassuk, az oszlop magasságának 139,30 hüvelykéhez hozzá kell adnunk az archivolt fentőjét, mely áll a kapu fél nyílásából és az egyik kapubél szélességéből, azaz $139{,}30'' + 32{,}50'' + 60{,}50'' = 232{,}30''$.

Hogy áll már most Apátfalván a kapu egész magassága, egész szélességéhez, amaz 232,30″, emez 186″.

Sokszorozván $186'' \sqrt{3/2}$-el, azaz 1,224-el, leend 227,66″, tehát nem is 5″ hiányával a szélesség a magassághoz úgy áll, mint $1 : \sqrt{3/2}$-hez.

Tegyük fel, hogy, mint sejtem, az egész szélesség nem épen mint jelenleg van, hanem csekély különbséggel a köb diagonáljának egyharmadára terveztetett, azaz $\frac{576{,}75''}{3} = 192{,}27''$-re, akkor ezen összeg sokszorozva $\sqrt{3/2}$-el, azaz $192{,}27'' \times 1{,}224 = 235{,}33''$ leend a négyeg diagonáljának fele; mert ez $\frac{470{,}92''}{2} = 235{,}46''$; miből világos, hogy $1 : \sqrt{3/2} = \frac{1}{3}\sqrt{3} : \frac{1}{2}\sqrt{2}$.

E föltett eset annál valószinűbb, mert így valamint az egész szélesség, úgy az egész magasság számára meghatározott rendszeres összegeket nyerünk. Ezen esetben a ki-

*) Az oszloptő magasságának megfelel a kisebb köbháromszög hypothenusájának fele; mert, $\mathfrak{H}' = 168{,}930''$, felosztva 2-vel adand 84,465″; és mivel a kapunyílás magassága 112,5″, ugyan e hypothenusának $\frac{2}{3}$-da, azaz 112,62″, az oszloptő magassága úgy áll a kapunyílásának magasságához, mint 3 a 4-hez.

sebb szervezési háromszöget és annak folytatását hosszabbítani kellett volna, most mindegyikét 6,75″-re találtuk, ha ezt a helyett 8,33″ tesszük, leend:

a kapuzat északi béllete	északi hosszabbítás	8,31″
	a kisebb szervezési háromszög nagy oldalának hossza	8,31
	a nagyobb „ „ „ „ „ .	47,00
	a kapu nyílás	65,00
a kapuzat déli béllete	a nagyobb szervezési háromszög nagy oldalának h.	47,00
	a kisebb „ „ „ „ „ .	8,31
	a déli hosszabbítás	8,31
	a kapuzat összes szélessége	192,24″

úgy szinte nyerendünk a magasságra nézve:

az egyenes magasság számára a vett mérték után	139,30″
az archivolt fentő számára $\frac{192,240''}{2}$ = ...	96,12
a kapuzat összes magassága	235,42″
½𝔇′	235,46″.

Hasonlítsuk most a bényi kapuzat egész szélességét és egész magasságát az apátfalvi kapuzat egész szélességéhez és egész magasságához.

A bényi kapuzat fél szélességét következőleg találjuk: éjszaki kapubél szervezési háromszög válaszvonalának hosszabbítása (lásd bényi monografiánk

V-ik tábláját)	15,8″
a szervezési háromszög egyik szára	38,10
a külső kapunyílás.	81,2
a déli szervezési háromszög szára	38,10
e háromszög alapvonalának hosszabbítása	15,8
az egész kapuzat szélessége .	190,2″
vagyis	190,166″.

Ezen összegnek megfelel a bényi nagy köb háromszögnek, azaz a négyeg diagonáljának fele; mert $\frac{380,366''}{2} = 190,183''$.

Ugyanezen mérték Apátfalván nem az egész szélesség, hanem az egész magasság meghatározására alkalmaztatott, a bényi szélesség tehát sokkal nagyobb az apátfalvinál, mert ha ugyan akkora volna, csak a köb diagonáljának harmada lehetne, azaz $\frac{465,908''}{3} = 155,302''$.

Ellenben a bényi egész magasság szélességéhez mérve sokkal kisebb az apátfalvinál; találjuk pedig ezt, ha a kapunyílás magasságához, melyet 115″ 8‴ mértem, hozzáadjuk az archivolt fentőjét, ez teszen valódilag 80″ 3‴ (lásd a tábla jobb oldalát), rendszeresen pedig (mérd azt a tábla baloldalán) mintegy 89″-et; tehát rendszeresen leend az egész magasság 115,666+89″=204,666″, mely összegnek megfelel a bényi kis köb háromszög hypothenusájának három kettede, mert 136,383″-nek $^3/_2$-de=204,528″. A bényi egész szélességének aránya egész magasságához leend tehát $\frac{1}{2}\sqrt{2} : \frac{3}{2}(\sqrt{2}-1)\sqrt{\frac{3}{2}}$, *) míg az apátfalvi kapuzaté $\frac{1}{5}\sqrt{3} : \frac{1}{2}\sqrt{2}$-hez, ha a bényi kapuzat egész magasságát úgy

*) E két aránynak meghatározott rendszeressége kezeskedik azért, hogy a bényi kapuzat szélessége és magassága, valamint ez Apátfalván is történt, egy tagban határoztatott, és nem tekintetett egy több összeadott részletből álló összegnek; miért is p. a kapuzat 115″ 8‴-ból álló kapunyilás és oszlop magasságának megfelelő rendszeres mértéket nem találhatni, e magasság levén épen a póttag a 204″-nyi összegben.

akarjuk arányozni szélességéhez, mint az Apátfalván történt, akkor az előbbit nyerjük, midőn szélességét, azaz 190,166″ $\sqrt{^3/_2}$, azaz 1,224″-el sokszorozzuk, mely műtétből 232,763″ következik.

Az arányozásra nézve tehát a két templomban nevezetes különbség létezik, e külömbséget az apátfalvi templom fejlettebb stylü korának tulajdoníthatni, mely a szélességhez mért nagyobb magasságokat mindinkább megkedvelte és alkalmazta; de mind a mellett még a későbbi kor is nem átallott a régiebbektől tanulni, mit abból láthatunk, hogy a bényi egész magasság a $^1/_2\, D'$ vagyis $^1/_2\, \sqrt{2}$ Apátfalván egész magasságnak vétetett, és hogy innen határoztatott azután a szélesség, midőn e magasság azt $\sqrt{^3/_2}$-el felosztván, kisebbítetett.

Hasonlítván már most az apátfalvi kapuzat szobrászatát a bényiéhez, itt az előbbiben szintoly haladást találunk az utóbbi felett mint az arányozásban. Először is az archivolt sokkal dúsabban van tagozva, ámbár a horony ritka alkalmazása, kivált ha azt az apátfalvi rózsák horonyaihoz hasonlítjuk, és azon körülmény, miszerint Apátfalván nem mint Bényben az archivolt nem különbözik az alsó tagozástól, hanem azzal ugyanazonos, ámbár, mondom, e két körülmény az archivoltot még nem helyezi a legjobban kifejlődöttek közé.

Továbbá a bényi kapuzat *tympánuma* egészen üres maradt, mig Apátfalván a tympanum felső részén egy félkörü levél és virág füzér diszlik, mely mind feltalálásra, mint kivitélre nézve párját ritkítja. E füzérnek alakjai feltünőleg eredetiek, bár más részt a román styl legfejlődöttebb korjellegét hordozzák magukon. Jellemzetes abban a dombor mű alapja fölötti igen csekély emelkedése, miben a parthenon friesreliefjeire emlékeztet, és egészen elüt nemcsak a román styl legtöbb egykoru munkáitól, hanem még az e dombor mű alatti nevezetesen kiszökő oszlopfők diszeitől is.

A nagy levelek és virágok száma hét, melyek körülök futó szárai tojásdad alaku kereteikbe foglalvák, a fenmaradt apróbb térek kisebb román stylü levelekkel betöltetvén. A virág és levélszárak sokkal gyengébbek, mint a minőkhöz a román styl többségének szemléletéből szoktatva vagyunk, és még e szárak is többnyire két középső, azokon végig futó vonalokkal mintegy vonalozvák. Azonban meg kell érintenem, hogy a felosztás el van tévesztve, mert a nagylevelek és virágok hetes száma kivánta volna, mint azt ramjzomban is láthatni, hogy a negyedik nagyobb test épen a tympanum közepét foglalja el, mig a valóságban ez jobbra esik, úgy hogy az egyik oldalon három, a másikon négy levél látható, és a közepén, a virág helyett, virág köz áll. Különben a dombormű kidolgozása finomságával jeles szobrászati technikát tanusít. A tympanum füzér alatti tér üres, és soha falképet nem foglalt magában.

Az oszlopfők egészen más rendszerhez tartoznak mint a bényiek, mert Bényben a másod és harmad kezü korinthizáló oszlopfőre akadunk, mig az apátfalvi oszlopfők már tökéletesen az átmeneti korszak oszlopfejei, sőt hasonló oszlopfők a kora csúcsíves stylt jellemzik; itt nemcsak, mint Bényben, a levélcsomók elválnak a fő testétől, hanem az egész levél már származása helyétől fogva kifelé nyúl, a kapitaelt kitünő könnyüséggel felruházván, mely az igen karcsu oszloptőknek tökéletesen megfelel. Más különbség a bényi és apátfalvi oszlopfők közt az, hogy Apátfalván nem egyedül mint Bényben, az oszlop van ellátva kapitaellel, hanem ilyent a többi felfutó kapubéllet tagjai is hordoznak. Az oszlop-fő vállkövei Apátfalván hasonlólag vannak tagozva mint Bényben, de midőn az oszlopok egész könnyüségével öszhangzatban finomabb izléssel mintázvák, a bényiek tömörsége helyett már is azon egész élénkséget mutatják, mely az ebbeli építészeti tagot későbbben a csúcsíves stylben jellemzi. Ugyszinte az oszlopfő alatti gyürütag is többé nem oly nehézkes mint Bényben, sőt ellenkezőleg apró levelekre fel van osztva.

Bényben az *oszloptö* átmérőjének arányát magasságához közelítőleg mint 1-et vehetni a 9-hez, Apátfalván az átmérő 5,50″-re határoztatván, a ½ ℌ′-hoz=84,465″ úgy áll, mint 1 : 15,35 . . innen világos, hogy az apátfalvi oszlopzatnak sokkal karcsúbb tekintettel kell birnia. Ezen oszloptövek mindnyája elveszett ugyan, de midőn lábaik és fejeik megmaradtak, és előbbieken még az oszloptő körvonala is, azokat rajzban restaurálni, úgy átmérőjöket és magasságokat is lehetett meghatározni.

Az *oszloplábak* alakzata az attikai lábak ama módosítványa, melylyel a csúcsíves stylbe átmeneti korszakban igen gyakran találkozunk, a felső igen vékony torus (pálczatag) horonynyal válik el az oszlop tövétől, alatta látunk szalagtagot, melyre a nagyobb horony következik, ezt az alsó, aránylag igen nagy torustól megint szalagtag választja el, melyre az alsó csúcsíves idomban szervezett nagy torus következik.

Az oszlopláb alatt Bényben csak az egyenes területü talap létezik, míg Apátfalván először is a kapuzat talapja párkányzatával, és az alatt a templom köztalapja újolag külön párkányzattal következik.

A kapuzat talapjának párkányzata öt tagból áll, t. i. felső pálczatagból, fél horonyból, szalagtagból, félhoronyból és pálczatagból. Az oszloplábat és a kapuzat talapja párkányzatát nagyobb mértékben VII-ik táblánk 5-dik ábrája adja.

A miben az apátfalvi kapuzat Magyarországban egyedül áll, ez polychrom szerkezete. A kövek, t. i. melyek azt szerkezik, két színűek, az egyik tömeg sötétvörös, a másik világos-zöldes. Az oszloptövek hét kőrétegből állanak, a legalsóbb vörös, erre következik zöldes, és így tovább; azonban itt észre kell vennem, hogy ezen színfelosztás nem tökéletesen rendszeres, mert például a kapuzat éjszaki szélének alján a vörösös kő nem csak a legalsóbb, hanem az a fölötti réteget is elfoglalja. Úgy tetszik, mintha építés közben a zöldes színü kőnek nem lettek volna bőviben; másrészt a színes kődarabok nem találkoztak kellő nagyságban; különben nem lett volna szükséges az archivoltot annyira eldarabolni, úgy, hogy az először is öt félkörre osztatik, és ezen öt félkörnek legbensőbbje megint tiz boltkőre, a második tizenötre, a harmadik 17-re, a negyedik 19-re, és az ötödik, a külső, 21-re. Az épitői anyagnak sokszínüsége igen kivánatos, főkép ott, hol terjedt lapos falszíneket egyhanguságukból kivetkeztetni kivánunk; ily helyen még a sok mezőféle felosztás és tarkítás is megengedhető, de tagozott részeken kivánatos a külön és egyszínü tagoknak kiemelkedése a külön és egyszínü alap fölött, így jelesen az apátfalvi kapuzaton e nézet szerint az oszlopok és az oszlopféle tagokat egészen vörös-színü kőből kellett volna késziteni, és a zöldös követ az oszlop mögötti fal számára meghagyni, a helyett, hogy most az oszlop és a fal egyaránt szalagozva tűnik fel, és így az oszlop nem emelkedik ki kellőleg színe által a mögötte levő ugyanazon színü fal háttérén.

A középső főkapu *jobbján egy* kisebb kapu vezet a déli mellékhajóba; az északi mellékhajóba vezető kapu, melyet a IV-dik táblán a homlokzat restauratiójában adtam hibázik; a déli mellékhajóba vezető kapu, ámbár egyszerű, még sem disztelen, fődísze keretében áll, melyet a köztalap párkányzatának a kapu körüli vezetése teszi; hasonló motiv a roman stylben gyakran fordul elő.

E párkányzatot VII-ik táblánk 4-ik ábrája nagyobb mértékben adja; alakja a két torus, egy horony és két szalagtagból álló attikai oszlop láb, mint ezt a román styl módosította; a módosítás főképen az aránynyal történt, mely szélességére magasságához úgy áll, mint négy a kilenczhez; azaz mint a zenészeti kettős quinte; ha t. i. egy hurt, melynek két hüvely hossza van, három hüvelyknyi hosszaságra kiterjesztjük, akkor második állapotában adott hangja úgy fog állani első állapota hangjához, mint az alsó quinte a felső primhez, mit számban $^3/_2$-el kifejezhetni, és ha $^3/_2$ sokszorozzuk $^3/_2$, leend $^9/_4$, a párkányzat szélessége, vagyis kiszökése 4, magassága pedig 9, vagyis az előbbi 4,11″ az utóbbi

9,25." Összekötvén a magasság és kiszökés végpontjait, oly szervezési háromszöget nyerünk, melynek hypothenusáján az egyes tagok úgy állanak, mint ezt ábránk mutatja. Az egész kapu arányai a következők. Egyenes magassága 71"-nyi, mihez a félkör mintegy 41"-nyi fentőjét hozzáadva, leend egész magassága 71"+41"=112"; egész szélessége pedig a kettős fentő, azaz 42"×2=84". Ezen aránynyal a mellékkapu karcsúbb tekintettel bír, mint a főkapu; mert az utóbbiban az egész magasság az egész szélességhez csak úgy áll, mint $\sqrt{3/2}$: 1, azaz mint állana a mellékkapuban ha 84"-et 1,224-el sokszoroznánk, s úgy egész magasságát 103,81"-re tennők.

E két kapun kivül van az apátfalvi templomnak még egy harmadik kapuja, *mely éjszakról vezet a kereszthajóba*, és mely nem mint a többi kettő félkörrel, hanem egyenes vonallal záratik (lásd e kaput III-ik táblánkon.) E kapu a legegyszerűbb. Egész magassága a köztalpazattól, ez utóbbinak párkányzatát beletudva, mérve 120" egész szélessége pedig 87".

A *fő* vagy *koronázó párkányzat* (lásd VII-ik táblánk 8-ik ábráját) csekély különbséggel az egynevű bényivel egyenlő, a bényinek legfelsőbb tagja az egyszerű szalagtag, a középső a horony, az alsó a pálczatag. Apátfalván a felső tag kettős szalagtag, a középső tag nagy horony, és a bényi pálczatagra itt még egy kis szalagtag következik.

E párkányzaton kivül találunk Apátfalván még két más *román alaku párkányzatot*, az elsőt (VII-ik tábla 6-ik ábra) az éjszaki kereszthajó szárnyhomlokzatán (III-dik tábla 2-ik ábra), hol e párkányzat a két ablakot bekereti és folytatása a két szélső támban végződik, a másikat (VII-ik tábla, 7-ik ábra), a kereszthajó déli szárnyának nyugati falán (II-ik tábla), hol e párkányzat félkört képez. E félkörnek jelenleg semmi czélja nincsen, de úgy tetszik, mintha itt eredetileg kaput vagy ajtót terveztek volna, melynek zárását e párkányzatnak kellett volna körülvennie.

Az apátfalvi templom arányainak fentebbi vizsgálatából és azoknak összehasonlításából a bényi temploméival kiderül: *hogy az apátfalvi mester a bényi templomot ismerte és tanulmányozta; mert templomának ugyanazon hosszúságot adta, mely a bényié; megint kitetszik, hogy a bényinek már eredetileg is 4, 5 egység hossza volt, elöcsarnoka tehát egykoru a templommal; továbbá, mert az apátfalvi mester épületét fejlödöttebb kora kivánatához képest magosabbra emelkedni szándékozván, öntudattal a $\sqrt{3}$ arányt választotta, a bényi templom $\sqrt{2}$ féle arányai helyett, és ezen magasabb $\sqrt{3}$-nyi arányt következetesen a fömagasságokban, t. i. a magas keresztjében és a középhajó pillérjeiben megtartotta. Azonban meg kell érinteni, hogy arányaihoz nem oly következetességgel ragaszkodhatott mint a bényi mester, ki két-két oszlopai magasságánál mindig a $\sqrt{2}$ az egyhezi arányt alkalmazta, mondom nem ragaszkodhatott ily következetes arányhoz, mert Bényben az oszlopok általában inkább a diszitésre használt tagok, mig Apátfalván minden támnak constructiv tiszte van; és azért az utóbbi helyen csak három rendbeli pillért vagy oszlopot látunk, mig Bényben e tagok különbfélesége sokkal nagyobb. Általában az arányokra nézve is az apátfalvi templom kifejledtebb kornak szüleménye, mint a bényi.*

BUDÁNAK ÉS KÖRNYÉKÉNEK
HELYIRATI VISZONYA A KÖZÉPKORBAN

IRTA

RUPP JAKAB.

IV. Közlemény.

Ó-Buda korona-mezőváros.

Oly térre lépünk, mely — nem tekintvén ezen, észak felé közvetlenül a *budai* határt érő helyhez kötött történelmi visszaemlékezéseket — a kutató elé térleirási szempontból nem csekély nehézségeket gördít.

Köztudomásu dolog, hogy *Ó-Buda* öt vizétől a romaiak alatt *Aquincumnak* neveztetvén, kezdetben municipium volt, később Septimius Severus császártól gyarmattá, *coloniává*, emeltetett; hogy a második *segéd-legiónak* (Legio II. adiutrix pia felix) Vespasian idejétől fogva itt álló-tábora volt; hogy a birodalom hanyatlása előtt, annak seregei a túl a Dunán letelepedett barbar népekre gyakran rohantak, innen a számos lakóhelyek, álló-táborok, erődítések, és hídfők nyomai, mely utóbbiak *Szobbtól* az *Ördögmalomig* *) (Transaquincum) a Duna partjain jelenleg is láthatók; hogy a *puskaporos malomtól* a városig vízvezetés állott, mely *aquaeductus romanus* egyes pillérfalai mai nap is szemlélhetők; hogy a rettegett hún király, Attila alatt, az V-dik században elfoglaltatván e hely: *Budavárnak*, a németektől *Etzelburgnak* neveztetett; hogy e neveken kivül, alkalmasint a közel levő *Sican* hegységtől *Sicambria* név alatt is gyakran fordul elő a második korszak okmányaiban; végre, hogy a X-dik század elején a magyarok fővezére *Árpád* itt lakott; és itt el is temettetett.

Míg itt a rómaiak korából számtalan műemlék jött napfényre, és még több a föld gyomrában rejlik, addig azon időszaktól fogva, melyben a magyarok itt letelepedtek, alig birunk a *Margit-szigeten* kivül valami műemlékszerűt fölmutatni.

Azon tévállítmányok, miket egész mai napig oly biztossággal, mintha kétségnek helye sem volna, hoznak a világ elé, és azon tétovázás, mely az iróknál uralkodik, midőn az *ó-budai várnak* s a környékén létezett templomok- és kolostoroknak fekvését és eredetét kellene meghatározniok, mind két *Buda* nevü helynek összezavarása mellett, leginkább onnan származik: mert mig Budán mégis némi emlékszerű építmények maradtak fenn a magyar korból, addig Ó-Budán ezeknekmég nyomaira sem akadhattunk.

Távol legyen tőlem, hogy e helyen magamnak a döntő szavazatot igényeljem; itt csak az lehet feladatom, hogy a tévállítmányokra olvasóimat figyelmetessé tegyem, azokat biztos kútfők nyomán lehetőleg kiigazítsam, a hol pedig a kétségtelen források hiányzanak, legalább *valószínüleges* fekvéseit jeleljem ki azon nevezetesebb építményeknek és intézeteknek, melyek hajdan Ó-Buda területén létezének.

---

*) Ezen mind a két parton létező erödítményeknek romjait fölfelé már Szönyig, lefelé pedig Ercsiig kutattam, s remélem, hogy kutatásaim folytán Pannonia területén, egész Duna mentében fogom bebizonyíthatni. Rómer.

A szláv *Woda* és *Ethel* „*víz*“ értelmű szóktól alkalmasint *Budának* nevezett nagy népes és erősített helynek kiterjedése a *Fölhévíznél* (*Császár-fürdő*) vette kezdetét, és az *új-laki* hegyláncz irányában a *békásmegyeri* határnál végződött. Ezen helység az ó-budai szigettel együttvéve egy részét tevé a *prépostsági területnek*, melyet a *pilisi* hegy határolt.

Egyikét azon főtárgyaknak, melyeknek meghatározásában az irók nem képesek megegyezni, teszi

1. a régi királyi vár,

mely hajdan mint maga a hely: *Budvár*, *Buduvár*, *Budavár*, *Etelvár*; és az okmányokban *Castrum* (vagy Palatium) regium Budense, és *de vetere Buda* neveztetett.

A kik azt hiszik, hogy *Budavár* és *Etelvár* — későbben Ó-Buda — nem ugyan egy hely, hogy tehát *Budavár* alatt *Buda-Ujlakot*, *Etelvár* alatt pedig Ó-Budát kell érteni, nagyon tévednek; mert nem csak hogy Anonymus világos bizonyítványával és a többi krónikáknak, melyekben szóról szóra ez áll: „quae per lingvam hungaricam dicitur nunc *Budavár*, et a Teutonicis *Ecilburgum* vocatur;“ állításaival is ellenvéleménybe jőnek, hanem ezen föltevésnek épen semmi alapos ok nem szolgál védelmül.

A még eddig el nem döntött kérdésre, hogy ki volt ezen várnak építője? egyik rész azt a *királyok*nak tulajdonítja, a másik az *ó-budai prépostnak*; az az egy bizonyos, hogy az okmányokban *Castrum regium* név alatt fordul elő, (a honnan 1305-ben: Comes Ivan Castellanus Palatii Regii de vetere Buda — 1354-ben: Thomas Castellanus Vetero — Budensis), és ezen Castrum évenkint egy marka aranyt fizetett az ó-budai prépostnak, vagy káptalannak földbirtokosi elismerésül.

Ezen adat arra látszik utalni bennünket, hogy ezen várt a királyok építményének tartsuk, a hol ellenben más irók a prépostnak tulajdonítják annak emelését; mivel egyrészt egy régi mondára támaszkodnak, vagy I. Lajos király 1355-iki okmányára (Millernél), hol ezek olvashatók: „Caeterum quia Castrum in ipsius Civitatis seu oppidi constitutum territorio a *dicta Ecclesia Budensi* olim aedificatum fuerat,“ — Podhraczkynál ellenben más olvasás áll: „Caeterum, quia *Castrum nostrum* in ipsius Civitatis seu oppidi latere constitutum in territorio iam dictae Ecclesiae Budensis aedificatum fuerat.“

Én ezen utóbbi olvasást tartom helyesebbnek és azt vélem, hogy ezen vár eredeti épitése az első királyoknak tulajdonítandó, és olyan időszakba helyezendő, melyben a vár területe még a prépostsági birtokhoz nem tartozott.

Hasonlóan eltérők a nézetek a vár fekvésére nézve is. Némelyek *Budavárt* vagy *Etzelburgot* épen a mai *Buda-Újlak* tájára helyezik; mások, kik *Ó-Budának* mint *Etelvárnak* tartják, még egy másikat vesznek föl, melyet állítólag I. Lajos Buda-Újlakon épített és benne lakott, s ez lenne a *Budavár*; még mások annyira mennek, hogy minden jelesebb tényt, mely a pesti hegy (mai budai várban) várában történt, Lajos király előtt és utána is, az említett két várnak egyikére alkalmazzák.

Így látjuk a nézetek sokféleségét; a bebizonyítások pedig vagy épen semmi, vagy legalább nem hiteles adatokon alapszanak.

Hogy az egészet mind inkább értsük, hírneves történészünk Horváth Istvánnak erre vonatkozó véleményét hozzuk fel: *Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevéröl* 1810; ki miután az ó-budai prépostnak és káptalannak tulajdonít egy várépítést a buda-újlaki területen, így nyilatkozik: „És valóban III. (?) Béla és V. István uralkodóink alatt már oly téres is volt a régi Budának kiterjedése, hogy sz. Margit Biografusának és a Diplomák bizonyság tételök (?) szerint *három* nevezetesebb részekből állana (?). Egyiket ezek közül tevé a mai *Ó-Budaváros*; a másikat tevé az *Új-Buda* más néven *Nagy-Buda* (?)

Ó-Budavár, vagyis magányos névvel *Budavár*, mely régiségek szerint *Ó-Budánál* kezdődvén, és a mai *Neustiftnek* (most is nova Budának helyét elfödvén) a harmadik részig terjedett, és eredetét a már mondottak szerint az ó-budai préposttól és káptalantól nyerte volt, (régi Buda, Ó-Buda); — harmadik részét pedig tevé a *Szentháromság* városa (?) más névvel *Fölhévíz*, mely Új-Budától fogva a mai Landstrassennak némely részét lepte fel alá felé."

Nem csoda, hogy ezen új nézet épen azért, mivel új volt és tekintélyes történetírótól származott, csakhamar követőkre talált. *A bebizonyítások teljes hiánya senkinek sem tünt fel*, sőt ezen futólagosan odavetett állítások alapul szolgáltak ismét más újabb, szintén minden alapnélküli adalékoknak, melyekkel ezen tér gazdagíttatott.

Horvát állítmányai következő tételekben összefoglalhatók:

1-ör, hogy a budai prépost *Buda-Újlak területén* várt épített;

2-or, hogy ezen terület a sz. háromsági mezővárossal *az Új- és Nagy-Budát képezé.* —

Minthogy az első tételre semmiféle kétségtelen adatot fel nem hozhatunk, meg kell elégednünk azon véleménynyel, hogy a prépost által valahol épített vár hírének még is valamely régiebb szájhagyományból kell erednie, sőt valószínü, hogy az eredetileg a *királyok által épített ó-budai várt* — melynek valósága történelmileg van bebizonyítva — az idők lefolytával, midőn e terület a budai prépostság kezébe került, vagy ismét újra fölépítette, vagy megerősítette.

De hol állt azon királyi vár, melyet *Budavár* vagy *Etzelburgnak* nevezzünk?

Ezen ügyben Haeufler véleményéhez csatlakozunk, ki azt az úgynevezett kis-czelli domb tájára helyezi. Ezen fekvés mellett harczol nemcsak az egész vidéken uralkodó emelkedettség és a már idézett hely: „Caeterum quia castrum nostrum *in ipsius Civitatis seu Oppidi latere* constitutum stb." hanem ezen kifejezés is: „*domus nostra supra veterem Budam*" melyet I. Károly király egyik okmányban 1315-ik évben használ; azonkivül még a kamarai levéltárban létező, 1363-ik és 1504-ik évben kelt, okmányok, melyek arról tanuskodnak, hogy azon nagy szántóföld- és rétterület, mely jobbra az esztergomi pósta út mellett a kis-czelli szőllőhegy alatt elnyúlik, *közvetlenül a királyi várhoz* (Castrum regium és curia reginalis) *mint hozzá közel fekvö* tartozott.

Ezen várban (ezt *II. András* egyik okmánya 1215-ből „*Regia domus*"-nak hija) néha-néha már első királyaink laktak. *IV-ik Béla* rendesen itt tölté a 40 napi bőjtöt, *Agnes* királyné pedig, *III-ik András* király özvegye, itt élé özvegységi idejét. Mielőtt várát a budai várfokon elfoglalná *I. Lajos* ezen ó-budai várt 1343-ban anyjának *Erzsébet* királynénak adományozá, ez pedig halála évén, 1380-ban ifjabb *Erzsébet* királynénak, I. *Lajos* feleségének hagyományozta. Ezen idő óta az ó-budai vár a magyar királyi özvegyeknek, özvegységi székük maradt. Így lakta e várt *Szilágyi Erzsébet Mátyás* király anyja, s végre *Mária* királyné, a szerencsétlen II. *Lajosnak* özvegye. — A vár kápolnája *sz. Erzsébetnek* volt ajánlva.

2) *I. Lajos király vára a buda-ujlaki dombon.*

Tudós *Horváth* Istvánnak véleménye felbátorítja *Haeuflert* arra, hogy még egy második, I. Lajos által épített és általa lakott várt felállítson, mely a hajdani préposti területen, és pedig a *temetö-dombon, a mostani buda-ujlaki templom* fölött létezett volna.

Érvényei azon körülményre támaszkodnak, hogy állítása szerint, ugyanott Buda vára visszafoglalásáig tekintélyes romok állottak, és hogy ezen maradványok rajza *Tollius* „*Epistolae itinerariae*" czímü munka 200. lapján láthatók.

Kár, hogy Haeufler további adatokkal adós maradt; mert nem elég, hogy romokra hivatkozunk, melyekről a történelmi adatok hiányában épen semmi mást nem vagyunk képesek állítani, mint hogy romok voltak, a hol mi azon szűk helyen mást, mint szikladuczokat és kőbányákat nem vagyunk képesek fölfedezni; a mi pedig Tollius-t illeti, lehetetlen, hogy rajzaiból, melyek a buda-újlaki hegység fekvésének semmiképen meg nem felelnek és inkább a császárfürdő fölötti volt *dervis kolostorra* vonatkozhatók, a királyi palota vagy vár romjait feltaláljuk. Megjegyzendő még az is, hogy ezen várnak hajdani létéléről, vagy várkapitányairól egyetlen egy okmány sem teszen említést.

Meglehet azonban, ámbár bebizonyítva nincsen, hogy I. Lajosnak is, valamint elődeinek úgy utódainak, *Etzelburg* várához közel, palotájuk vala, de ennek fekvéséről, a hiteles adatok teljes hiányában, még véleményt sem merünk felállítani.

3. *Új- és Nagy-Buda.*

Horváth István állítására támaszkodván, mondják némelyek, hogy azon terület, melyen *Buda-Ujlak* (Neustift, villa S. Jakobi) és sz. *Háromság* mezővárosa (Felhévíz, Oppidum SS. Trinitatis) léteztek, *Új-* és *Nagy-Buda* nevek alatt előfordult. Hogy ezt Horváth bebizonyítsa, sz. Margit legendájának azon helyére hivatkozik, a hol 1249-ik évnél ez olvasható: „Károly vala Béla király képében való byro az *Nagy- avagy Új-Budában*" mert azon hibás véleményben volt, hogy a mai Budának azon időben, midőn ezen legenda iratott, sokkal csekélyebb tekintete volt, mint sem hogy ezen név, tudniillik *Nagy-Buda* illethette volna.

Az ó-budai prépostsági területnek osztása a második korszakban, I. Lajos alatt, 1355-ben történt, és olyan módon történt az említett okmány nyomán, hogy: a terület a nyúlszigeti apácza kolostor irányában, az újlaki templom tájáig, innen az úgynevezett *Szépvölgyen* keresztül egészen a *Kecskehegy* mögé, és ismét az esztergomi póstaúton át a *békásmegyeri* határig, végre ettől délnek a *római vizvezetés* irányában, Ó-Budát átszelvén visszafelé a királyi várral (*Etzelburggal*) a királynéé maradt; *Ó-Budának* többi a Dunánál elterülő része pedig a prépostság birtokát továbbra is tevé.

Innen van, hogy a király Ó-Budának ama nyugati részét, a királyi várhoz tartozó *Jakabfalvával*, (a mai Neustift — Újlakkal) együtt, a *királyné városának* „Civitas reginalis"-nak hívta.

Ó-Budának ezen részét óhajtják tehát némelyek, érvekkel, melyeknek megczáfolása kevés nehézséggel jár, *Új-* és *Nagy-Budának* megnyerni, azt is állítván, hogy ehhez a sz. *háromsági mezöváros*, és a *nyulak-szigete* (Insula leporum, nem pedig: „*Insula magna regis*") tartozott.

Föl sem említvén azt, hogy Ó-Budának ezen része semmiféle okmányban *Új-* és *Nagy-Buda* neve alatt elő nem fordul, minek ellenében *Ó-Buda* neve már *IV. Béla* idejében említtetik; a sz. *Háromság* mezővárosa soha az ó-budai prépostság birtokához nem számíttatott, hanem mindig a mai Buda külvárosának (Suburbium) tekintetett, mi okból az ottani plébánia templom, mely sz. *Tamást* tiszteli védszentjének, a buda-várbeli főtemplomnak volt alárendelve; a *Nyulak-szigete* pedig az ottani apáczák kizárólagos tulajdona volt, miért is az ó-budai prépostsági területnek déli és nyugati része, az *Új-* és *Nagy-Buda* nevekre semmi igényeket nem tarthatott.

Új-Budának nem lehetett híni, mert a prépostsági birtok déli részének, melyet egyedül ezen czim illethette volna, már IV. Béla korában „*Jakabfalva*" nevét viselte, és mostani neve t. i. *Ujlak* azon új gyarmatosítástól eredt, melyet ezen rész, a törökök általi pusztítás után, a vár visszafoglalásakor nyert.

Nagy-Buda neve sem illethette ezen város-részt; mert a talán ott állott királyi palota még nem elégséges azon névnek alapos bebizonyítására; de még azért sem, mert az Ó-Budának nyugati része igaz ugyan, hogy Jakabfalvával együtt I. Lajostól várossá emeltetett, de mindazonáltal nem hihető, hogy már olyan kiterjedéssel és népességgel birt volna, mint a milyennel IV. Béla idejében a mai Buda birhatott.

Hasonlóan téves állítás az, hogy ezen (itt világosan a mostani Budával összezavart) városrésznek már 1241-ik év előtt tulajdon birája és rendezett községe lett volna, minthogy már az ifjabb Béla királynak okmányában, melyet 1227-ben kiadott (Cod. dipl. III. 2. 117) a „Comes Budensis" mint budai városbiró említtetik. — Ez ellen csak azon észrevétellel felelünk, hogy a bizonyságnak felhozott tisztelet czím „*Comes*" nem mindig adatott a budai biráknak, és hogy az idézett okmányban a jövendőbeli budai biráktól „Co mites Budenses"ekről tétetik említés. Hogy azonban a „Civitas reginalis-nak, valamint az ó-budai káptalanbeli városnak, saját törvénykezésök volt, azt kétségbe sem akarjuk vonni.

Vegyük már most szemügyre Buda az ősrégi sz. Gellért hegyétől a császárfürdőig terjedő határainak kiterjedését; lehetetlen, hogy fel ne tegyük azt, hogy még a tatárpusztítás előtt a várhegyen kivül a külvárosoknak egy részének is kellett lakókkal bírnia.

Mind első telepítők a *szászok* jellennek meg *Kis-Pesten* (minus Pest) vagy *Kelemföldön*, még sz. István király előtt, kiről állíttatik, a *b. Szüz* tiszteletére templomot épített. Ezen templom alkalmasint ugyanaz, melylyel a jezsuiták a nekik 1687-ben átengedett *Mária fötemplomot* a várban fölcserélték, és alapítójának ezen sz. királyt hibásan hitték.

Továbbá előfordul meglehet már I. András király idejében épült, sz. *Gellérd* plébánia temploma, és sz. *Erzsébetfalva.*

Ezen legdéliebb részen kivül természetes, hogy a kereskedés és forgalomra nézve igen alkalmas északi fekvésű *vizi-* vagy *zsidóváros*, valamint *Logoth* és *Tótfalu*, már korán megnépesedtek. Erről bizonyságúl szolgálhat a kereskedőknek legtávolabbról való ide tódulása, és azon perpatvarkodás, mely a régibb időben a polgárok és prépostság, valamint azok és az apáczák közt a hajó és piaczi vám miatt támadt; azonkivül még 1253. körül, vagy nemsokára utána, már a sz. *Péterről* czímzett plébánia templomot, és később sz. *Anna* templomát is találjuk, mely utóbbiban későbben a kármelita atyák letelepedtek.

Még sokkal régiebbnek látszik lenni a sz. *Háromság* külvárosa, (Suburbium Montis Pestiensis, és Castri Budensis is), mely a *hévizek* mellett feküdt és már a rómaiak alatt is ismeretes volt. Eredetileg „*forum Gejsae*"-nek hivatott alkalmasint alapítójától II-ik *Geyza* királytól (1141—1161). Valószinű, hogy ezen városrész plébánia temploma sz. *Tamás* egyháza, nem messze a *Lukácsfürdö* alatt a Duna közelében állott, a hol a körülötte elterülő temetőjének nyomait találták.

Fenn a várhegyen már a tatárpusztítás előtt (l. az I. közleményt) az első német gyarmatosok a *Mária-plébania* templomot építették, melylyel ha nem egyidejüleg, de nem sokkal későbben a magyarok sz. *Magdolnáról* nevezett templomukat alapították. Nem messze ettől esik építtetésére nézve sz. *Miklós* templom és kolostora. Az *olaszok* Róbert Károly, a *csehek* pedig Zsigmond király alatt telepedtek le a budai várban.

Ha tehát ezek után a tekintélyes kiterjedést és népszámot, melylyel Buda városának már IV-ik Béla király kormánya alatt bírnia kellett, azon csekély területtel összehasonlítjuk, melyet a gyéren népesített préposti birtok ezen szakban foglaltatott, sőt még akkor is, midőn a királyok állandó székhelyüket a *pesti hegyre* áttették, a „Civitas reginalis" felmutathatott, nem szabad többé kételkednünk, hogy a Horváth István által sz. Margit legendájából az ó-budai birtok dicsőitésére felhozott idézetet, nem másról, mint a *mai Budáról* lehet és szabad értenünk.

Az előre bocsátottakból magától következik, hogy ezen kifejezések alatt: „Új-Buda, Buda apud calidas aquas“ stb. mindig a mai Budát kell értenünk, és hogy mindazon történetek, melyek Buda egyéb részeire az irók által feszegen tólatnak, a várhegyen, melyen az új pesti vár és a királyi széknek állott („Castrum novum, Curia regalis, kamarai udvar és domus domini Regis“) történtek.

Ide számítandó azon szomorú jelenet is, mely durazzói Károlylyal, mint már koronázott királylyal 1386-ban I. Lajos palotájában, nyilvánosan a budai várban (nem pedig az ujlaki várban) Erzsébet és Mária királynék beleegyezésével történt; (Thuróczy, descriptió Miser: casus etc. VIII.); mert ott ezt olvassuk „Eadem et Palatinus Garensis hora — *Castrum regale* intravit — ipse ad *palatium* quod Regem et Reginam simul tenebat — intravit — Palatinus vero munimina Castri intrepidus aggreditur; portasque simul et arces Hungaricis reparat armis — Italici vero — Castrum egressi totam percurrunt civitatem — Irrumpentes domos Italorum“ (a mostani uri utczában) és végre: „Et nisi ille Horvathii banus in forti suorum Croacorum manu *portam Sabbati* (a mostani bécsi kapu) cruento certamine sibi vendicasset, ibidem graves sui demeriti poenas luisset.“

4. *Sz. Péter prépostsága.*
(„Capitulum Ecclesiae Budensis.“)

A Kronikákból valamint az okmányokból is kitűnik, hogy első sz. királynak 1022-ban sz. Péter és Pál apostolok tiszteletére ezen prépostságot alapítá, I. László és II. Géza királyok pedig az épületet bevégzék és jogait megerősítették és kiterjesztették.

1148-ban II. Géza király az ó- és új-pesti vásár-, hajó-, és sóvámokat adományozá, a mikből a prépostság egy harmadrészt kapott; továbbá a dézsmát és halászati jogot a *megyeri* révtől *Csepel* szigeteig, és a helybeli birósági jogot, melyeket II. András a királyi vár őreire is („Custodes regiae domus“) és a prépostság területén tartózkodó grófok- és főpapokra is kiterjeszté. Valamint a királyok, úgy magánosak jószággal is gazdagon megajándékozták.

Imre király a prépostság birtokát egész a pilisi hegyig kiterjeszté és meghatározá. A prépostság maga mint hiteles hely folyvást ezen czímmel élt: Praepositus et Capitulum Budense, vagy Ecclesiae Budensis.

1330-iki év után, mely Zach Felician merénye által a királyi családra nézve oly veszélyes volt, az ajtatos és bűnbánó királyné Erzsébet, a sz. Péter tiszteletének szentelt prépostsági egyházat ujonnan és fényesen fölépítteté.

Ezen templomban a főoltáron kivül, még ezen oltárok állottak: a *boldogságos szüzé*, *sz. Endréé*; *Krisztus testeé*; a *sz. keresztté* és *sz. Kataliné*. Az altemplomban pedig *sz. Péter* apostol és *sz. Miklósé*. A mostani ó-budai plébánia templom szintén sz. Péter és Pál apostolok tiszteletének van szentelve, és az akkori birtokos gróf *Zichy* által, a község hozzájárultával 1749—1756-ig többnyire római kövekből építtetett.

A prépostság hajdani helyét még mai napig sem birták meghatározni; mindenesetre szükséges, hogy a helység keleti részén feküdt légyen, minthogy az 1355-ben végbevitt felosztásnál, ezen rész a prépostságnak megmaradt, s igy annak helyét körülbelől ott kellene keresni, hol jelenleg a katholikus plébánia temploma áll, vagy a reformatus templom táján, vagy talán e kettő közé eső térnek valamely pontján.

A törökök ezen hírneves prépostságnak is, melyből több befolyásos főpap vagy királyi korlátnok vagy püspök gyanánt kijött, okozák végelenyésztét, mig 1648-ban a káptalan eltöröltetett, jószága pedig a nagy-szombati egyetemes papnöveldének adományoztatott.

5. *A boldogságos szűzről czímzett Klarissza-zárda.*

A kolostort és templomot fogadás következtében 1334 körül Erzsébet királyné alapítá. A szükséges területet magánosoktól vásárolta össze. Ezen fényes építmény („mirifici operis structura“) 1346-ban már egészen készen állott.

Az alapítás alkalmával a királyné a kolostornak több helységet, mint: *Ürömöt, Czeglédet*, továbbá Duna melletti *fürdőjét*, egy házat, mely *gyógyszertárul* volt fölszerelve, továbbá a határos jakabfalvai *ut-vámot*, és ennek helyébe később a dunai *vizi-vámot* ajándékozá. Ezekhez járult még a *sz. lélek ispotály* melletti malom, melyet a királyné Kunigunde (Kynge) nővérének, László, apuliai herczeg és nádor leányának, mint ezen kolostor apáczájának adományozott.

Mária királynétól, I. Lajos király leányától 1389-ben az apáczák nyerék azon patakot (Krumhelt fürdője), mely a *fehér templomtól* „Alba Ecclesia“ a zárda felé folyt; Borbála királynétól pedig, Zsigmond nejétől 1421-ben ajándékul vevék azon malmot, mely az említett templom előtt állott, és ezen malomban az ó-budai királyi vár várnagyai minden dij nélkül őrlethettek.

Fekvő jószágban még igen sok adományt nyert ezen zárda magánosoktól is. Azon telkeken kivül, melyek a kolostor és a királyi vár körül feküdtek, több helység adományozása fölemlítendő, főleg *Tinnye* helysége sz. *Jakab* templomával, melyet az ezen kolostorban eltemetkező *Magyar* családtól nyert ajándékul.

Új-Budán is volt ezen kolostornak több háza, az ó-budai hegységben pedig több szőlője; úgy szintén birá a *dézsmát* és *hegyvámot*; egyedül a maga helybeli biróságának volt alávetve, és alattvalóival együtt ment mindennemü adótól. *Fáját* a visegrádi erdőből vevé, valamint a mészárosok kötelesek valának bizonyos mennyiségü *faggyut* a kolostornak dij nélkül átengedni.

A templom belsejében a többi közt *sz. Háromság* oltára volt, a királyi alapítónő pedig a *Corporis Christi* nevű kápolnában volt eltemetve.

A kolostor fekvésére nézve az okmányokból csak annyit tudtunk kipuhatolni, hogy a helység nyugati felében feküdt; tehát az úgynevezett *civitas reginalis*ban, nem nagy távolban a királyi vártól, és alkalmasint szemközt vele. — Innen következik, hogy Haeufler véleménye, ki azt a Duna partjára, a mostani gőzhajói állomás közelébe helyezi, tévedésen alapszik.

A mohácsi csata után az apáczák Pozsonyba futottak, hol a saját szerzetükbeli kolostorban menhelyet találtak.

6. *A sz. Margit plébánia templomnak*

keletkezte bizonytalan; úgy látszik hogy 1355 után plébánia templomul emeltetett, mint ezt ezen évi, többször említett, okmányból kivenni lehet. E templom a préposti területnek nyugati felében állott, abban t. i. mely az osztásnál a királynak jutott. A plébános fölterjesztése (praesenta) a király által történt, a választás a prépostot illette, ki fölötte a papi hatalmat is gyakorolta. Úgy látszik, hogy ezen templom 1451 után megújíttatott, a mint ezt egy magános jótevő hagyományából kibetüzhetjük.

7. *A minorita kolostor.*
(Claustrum S. Francisci Confessoris.)

Valószínüleg 1301-ben a lakosok kegyeletes ajándékaiból emeltetett, és mivel benne gyakrabban a tartomány káptalanjai tartattak, a tekintélyesebbek közé számíttatott.

Közel e kolostorhoz állott sz. Katalin kápolnája, melyben az atyák az alapított miséket szolgálni köteleztettek, mi okból viszont élelmet és pénzbeli adományokat nyer-

tek. Ugyan ők végzék az egyházi szolgálatot a Klarisszák templomában, miért is ő nékik viszont megengedtetett, hogy saját temető hiányában, az apáczák temetőjében temetkezhessenek.

A kolostor alkalmasint a királyi városrész északi végén feküdt, minthogy a külső kolostorfal, vagy Clausura kapuja, a *fehér Mária* templomának portájával épen szemközt állott.

Ezen barátok is elhagyák a mohácsi csata után régi lakhelyüket és Pozsonyban telepedtek le, a nélkül, hogy valamikor többé visszatértek volna. Egyedül egy gyóntatóatyát és egy segédet hagytak hátra veszélyeztetett ősi fészkükben.

V. Közlemény.

Ó-Budának legközelebbi környéke.

Hogy a képet, a mostani mezőváros — és a hajdani Buda városról, mely IV-ik Béla király idejétől fogva Ó-Budának neveztetik, befejezzük, miután annak műemlékeit bővebben tárgyaltuk, szükségesnek tartjuk, hogy a helység külső viszonyairól, és körülötte a középkorban előfordult nevezetességeiről is némi jelentést tegyünk.

Keletre határát a Duna és ennek szigetei tevék, délre *Jakabfalváig* (ma Újlak) terjedt, ez pedig a *hévizekkel* (vagy *sz. Háromság* mezővárosával) volt határos, nyugati határát tevék a mostani újlaki és tovább az ó-budai szőlőhegyek a háttéren emelkedő kopár csúcsokkal, úgymint a *Mátyás*-hegygyel, mely alatt a hajdani *keresztesek* kolostora — Kis-Czell — és tovább a magas *Kecskehegység*, hajdan *Monyoros* vagy *Sican* nevű orom elterül, és a *hidegkúti* hegységgel egyesül.

Ezen hegylánczolat alján az *esztergomi* postaút „via magna Strigoniensis“ húzódik, melytől a Dunáig elég tág síkság terül el; ennek keleti részét teszi azon lapály, melyet a remek római teleknek kell tekintenünk.

A nyugati részt a középkorban *Árpád völgyének* „vallis Arpadi“ vagy *vértmezőnek* (Campus vért, Schildfeld-nek) nevezték. A mint az első elnevezés az itten eltemettetett első magyar vezértől vette eredetét; úgy a másik Anonymus bizonyítása szerint onnan származík, mivel a Péter király segítségére jött, de a magyarok által legyőzött III. Henrik császár népei, futásuk alatt a hegyek közt vértjeiket eldobták, és honnan az Esztergomtól Moorig terjedő hegységnek *Vértes* neve még mai napig is megmaradt.

Azon völgyet két patak hasítja; egyiknek forrása az úgynevezett *Radlwirthshaus* alatt van, hol jelenleg egy festő műhely áll, közel az esztergomi országuthoz; ennek régi elnevezése *Banyaháza* volt; a másik azonban északra Vörösvártól ered, és a hajdani *örsi* praediumot (ezt Ó-Buda-Őrsnek is hítták) és az ó-budai határral összejövő *pazanduki* praediumot keresztül folyta, és *Kántorfokának* hivatott. Mind a két patak a városhoz legközelebb álló római vízvezetéki pillér alatt a Dunába ömlik.

A már említett nyugati szőlőhegyek, melyek észak fele huzódnak, és Ujlakhoz valamint Ó-Budához is számíttatnak, régi időben különféle nevek alatt fordulnak elő. Igy a jakabfalvi hegy *Ujmálnak* hivatott, ezt követi *Peterman*, *Chutul*, *Kereked*, *Zekmal*, *Elömal*; a vörösvári utnál előfordul a *Papmal*, vagy *Püspökmal*, *Jenömal*; s innen jobbra befelé hajolván *Megyeri* és *Fejéregyház*.

Az utóbbinak, melyet ma *Péterhegynek* hínak, és az *Aranyheggyel* határos levén, mindketten jeles borukról hirnevesek, aljánál, az ottan fakadozó forrásnál állott *Mária fehér egyháza*.

Békás-Megyernek, mint legközelebbi falunak határát elérvén, észak felé közel a

Duna partjához egy templomromot pillantunk meg, hol hajdan *Keresztelö sz. János révi* („S. Joannis bapt. de Rév") prépostsága állottnak mondatik, s melynek czíme még mai napon is adományoztatik.

Fehéregyháztól délkeletre a süppedékes vidéken több langyos forrás találtatik, melyek tóba egyesíttetvén, arra használtatnak, hogy egy puskaporos malmot mozgásba hozzanak. Itt hol hajdan a *sz. Lélekröl* nevezett ispotály állott, kezdetét vette a *római vizvezetés*, mely későbben határnak vétetett a királyi és ó-budai prépostság birtoka között; mert az 1355-iki határjárási okmányban ez áll: „abinde versus meridiem per *murum dirutum cuius lapides usque ad finalem lapidem sunt pro metis assignati.*

Az említett forrásoktól délre elérjük a Duna parton hajdan elterülő *római gyarmat helyére*. Ennek egyik erődítménye, mely még későbben is várnak szolgált, az úgynevezett *Schneckenhügel*; de a földnek minősége azt is hagyja gyanítanunk, hogy ezenkivül még két más váracs is létezett ezen területen, az egyik keletre a Dunaparton fekhetett, az ó-budai sziget északi végének irányában, a másik pedig bellebb a földek között, az egykori selyemgombolyító épület táján. Ezen erődítési háromszög (Marsili munkájában csak két váracsat vesz föl) tökéletesen alkalmas volt, hogy a barbar népek berohanásait gátolja.

1) *Sz. Jakabfalva.*
(Villa Sancti Jacobi.)

Ezen falu, mely Ó-Buda legdéliebb külvárosát képezé, és jelenleg mint Új-Budának legészakibb része *Ujlak* nevét viseli, a *héviztöl* (mai császárfürdő) körülbelül a mostani plébánia templomig terjedt, mint az 1355-iki határjárásból kitűnik, mely szerint nyúlszigeti apácza kolostor szögletétől, a Dunán keresztül és továbbá a mostani Szépvölgy (Schönthal) torkalatánál fekvő sz. Jakab templomának húzott vonal, a határt tevé Ó-Buda és Jakabfalva között.

Ezen falunak területe tehát már Imre király idejében, mint ez II-ik András király határjárási okmányából 1212-ről kitetszik, kisebb volt, mint jelenleg, midőn tudniillik az úgynevezett *hóhérdomb* (Schinderhügel) Ó-Budának nyugati részén, a hol hajdan *római szinkör* (Amphitheatrum) állott, melyre most 28 ház középponttoni irányban épült, teszi Ó-Buda és Ujlak közt a határpontot.

E tájon állott a régi *Curzan* nevü vár, melyről Anonymusunk a 4-ik fejezetben így emlékezik: „Dux Arpad — Cadunek Patri Curzan dedit terram a Civitate Attylae Regis usque ad centum montes et usque ad Gyog, et filio suo dedit *unum castrum* ad custodiam populi sui. Tunc *Curzan* castrum illud sub suo proprio nomine jussit appellari." Ezt valamely régi okmány 1363-ból *régi Kurchani* várnak nevezi, mely a királyné palotájától, az esztergomi országúttól és az apácza kolostortól délre állott, és ugyanazonos látszik lenni avval, mely a gyakran felemlített határozási okmányban 1355-ből: a romlott vár (Castrum dirutum) elnevezés alatt előfordul.

Hogy sz. *Jakabfalvá* az ó-budai várterületnek egy része volt, tehát későbben a *civitas reginalishoz* tartozott; úgy szintén, hogy a hajdan az ó-budai apáczákhoz tartozó jakabfalvi *utivám*, ezen városnak adományoztatott: kitetszik azon okmányokból, melyek 1339-ik 1366-ik és 1507-ik évben kiadattak.

Sz. Jakabfalva temploma, mely a mai templom táján állhatott, már IV. Béla király idejében állott, és 1269-ben az udvari papságtól plébaniává emeltetett, mely minden budai, vagy Budára behozandó hordó (tunella) bortól egy *pondusnyi* (egy markának 48-ik része) *vámot* kapott.

Minthogy a törökök uralma alatt ezen templom eltünt, az ujonnan népesített helység 1705-ben épült *„segélyzö Mária"* templomával ékesíttetett, és miután ez többé

elégséges nem volt, egy másikat nyert 1746-ban, mely *„Mária látogatása"* tiszteletére emeltetvén, 1749-ben fölszenteltetett, és mai napig is fenáll.

2. *A keresztes barátok* (Trinitariusok) *templomát és kolostorát*

1724-ben Ó-Budának akkori földes ura, gróf Zichy Péter, a *Mátyáshegy* keleti lejtőjén, a boldogságos sz. szűz tiszteletére, Kis-Mária-Czell név alatt alapítá; ez halála után özvegye Susanna, született székesi Bercsényi grófnő és Miklós fia által palotaszerűleg két toronynyal építtetett, és az alapítás értelmében 1738-ban a sz. *Háromságról* czimzett *keresztes szerzeteseknek* adatott át.

Ugyanazon atyáknak ajándékozá a nevezett gróf 1747-ben régi kastélyát, mely mai nap is a cs. kir. katonai ruhatári-épületben áll; és a budakeszi erdő területén egy másik fiók-egyházat is emelt, melyet a tölgyes erdőtől *Mária Eichel-nek* nevezett.

A szerzet feloszlatása után, 1783. óta, a még mai nap is álló épületek, melyek sirboltjában az alapítók tetemei nyugszanak, katonai czélokra szolgálnak, miután a fából faragott *Mária-szobrot* Kis-Czellből az ó-budai plébania templomba, a tölgyi Máriáét pedig a budakeszi templomba átvitték.

3. *Az úgynevezett „fehér Mária" temploma.*

Általánosan elfogadtatott azon vélemény, hogy ez volt az első keresztény templom, melyet a magyarok mindjárt megtérésük után, tehát a IX-ik század kezdetén vagy folytán építettek, ugyanazon időben, midőn *Bribin* szláv fejedelem délnyugati Magyarországban szintén a kereszténységet terjesztette. Az isteni szolgálatot világi papok végzék, melyre a vidékről nagy számú ajtatóskodó hivek zarándokoltak.

Ezen templom eredetéről és helyéről már sokat írtak, itéltek és fürkésztek; így némelyek, kik az 1015-ben kiadott pécsváradi alapítványi okmányt balul értették, sz. Istvánt tarták ezen templom alapítójának; a hírből valamint az ujabb irók kutatásiból pedig kitűnik, hogy ezen sz. helyet, mely az ó-budai határnak északnyugati végén állott, egy szőlődomb alján, a hol egy forrás fakad, kell keresni, és hogy e forrás fölött, Anonymusnak egyedüli bizonyítványa szerint, a magyarok első vezére és királyaink törzsatyja Árpád, Krisztus szül. utáni 907. évben, eltemettetett.

Ezen sírkutatása alkalmával azt találták, hogy a szőlődomb, melyet jelenleg *„Péterhegynek"* neveznek, hajdan „Fejéregyház" nevet viselt, hogy ennek alján több forrásból tó származik, melynek lefolyása malmot hajt és patakot ereszt *Krempelmalomig*, innen pedig a *római vízvezeték* által a városba vezettetett. Ezen tó és patak tehát ugyanaz, melyről az említett Anonymus (I. II. fejezetben) igy szól: „dux Arpad migravit de hoc saeculo, qui honorifice sepultus est *supra caput unius parvi fluminis*, qui descendit per *alveum lapideum* in Civitatem Athilae regis, ubi etiam post Conversionem Hungarorum aedificata est ecclesia, quae vocatur *Alba* sub honore beatae *Mariae Virginis*."

Ezen forrást II. Ulászlónak egy 1505-ben keltezett okmánya: *„fons sub Claustro existens"*-nek híja, és Hevenesynél (M. SS. Tom. 4. 407. lapon.) *„Fehér egyházfok"* név alatt említtetik. — A malomról pedig, melyet Bél alig 30 lépésnyi távolra tesz, de jelenleg még közelebb áll, Sigmond királynak egy 1421-ki okmányában ez mondatik: *„Molendinum ante fores Albae Ecclesiae"* Schiernél pedig: *„Templum B. M. V. ist unweit von der Franckl Pölchen (Pölkl) mill, allwo rechter Hand auch ein Closter gestanden."* Ezen malom Borbála királyné tulajdona volt; és az ó-budai apáczáknak ajándékul adta; innen egy patak az apácza kolostor felé folyt, melynek neve *Krumheld-fördő* vala, és 1389-ben ugyanazon apáczáknak adományoztatott.

Ha már most a történetirók állításait a fenmaradt okmányok szavaival összehasonlítjuk, következik: hogy a templom a kolostorral és Árpád sírjával az említett szőlőhegy keleti lejtőjénél, a lapályban, és pedig a *templom*, még látható alapfalainál fogva, körülbelül 70—80 lépésnyire a tótól, állottak; hogy a templomtól északi irányban a *kolostor* volt hozzá csatolva, mint ezt a területnek nagy egyenetlensége miatt gyanítanunk szabad; *Árpád sírját* pedig Anonymus idézete szerint: „*supra caput unius parvi fluminis*“ nem messze a forrás fölött északra, nevezetesen a kolostortól bal felé kellene keresni. Ebből könnyen az is átlátható, hogy Haeufler állítását, ki a *fehér egyházat*, *Árpád sirjával* együtt a puskaporos-malom tájékára teszi, tévesnek kell nyilvánítanunk.

Mátyás király kivánságára IV. Sixtus pápa 1484-ben a *fehér egyházba*, mely az ó-budai prépostsági birtokhoz tartozott, és lelkiekben világi papok által volt ellátva, ezeknek rendetlen életmódjuk miatt *pálos szerzeteseket* vezettetett be.

Ezek kolostora királyi adomány gyanánt a közel fekvő *Békás megyert* nyeré, más egyéb javakkal, valamint az esztergomi országút mellett fekvő *Banyaháza* nevezetű forrást; magánosak által pedig ó-budai házakat, telkeket Sz.-Endrén és sz. misékre való alapítványokat.

A törökök betörése után 1540 körül a szerzetesek Ecsedre futottak Heves megyébe, mely birtokot zálogban tarták. Hogy visszakerültek volna, semmi tudomásunk nincsen.

A törökök visszavonulása után a romba dőlt templom és kolostor-épületek lassankint eltűntek, mert a köveket az ó-budaiak és békásmegyeriek elhurczolták; de a tó és a patak még mai nap is meg vannak és támpontokul szolgálnak a középkori istenesség ezen tiszteletre méltó maradványinak kutatásánál. Az igen regényesen fekvő tó alatt a a mostani tulajdonos *Schwanfelder*, ki előtt Pölkl és Glup e területet birták, csinos nyaralót és kertet készített, a patak pedig részletenkint süppedékes rétek közt enyészik el.

4. *A sz. Lélekröl nevezett keresztesek kórodája.*

Egykorú irók állítása és az okmányok bizonysága szerint a melegfürdők forrásánál, Ó-Budán kivül állott azon szerzetnek kórodája, mely Jeruzsálemben a sz. sírnál 1012-ik évben alapíttatván, *keresztes vitézek* vagy *János lovagok* nevei alatt ismeretes. Régi időben, valamint a felső- úgy az alsó héviznél is, azaz: a császár- és rudas-fürdőnél is állottak ilyes kórodák.

A *sz. Lélekröl* való elnevezés az eredeti alapítványtól származik, melyet III. Incze pápa *Sassiában* Róma területén (1198—1216), nem pedig mint Schier mondja *Saxiában*, a szegény betegek oltalmára és gyógyítására, valamint a szegény kitett gyerekekről való gondoskodására is rendelt. — IV. Eugen pápa (1431—1447.) megerősíté ezen intézetet, és *sz. lélek társulatának* nevezé; és ettől a többi ugyanazon nevű ausztriai és magyarországi kórodák függőkké tétettek.

A Buda mellettit „hospitale S. Spiritus de Buda“ és „in Suburbio Civitatis Buda“ (Történ. tár IV. 235—239.) név alatt ismerjük; ezek után gyanitani lehet, hogy későbbi időben a János lovagok kórodája a sz. Háromsághoz, a budai külvárosban is ilyenféle társulatot vett fel kebelébe.

Ha a térviszonyokat kissé figyelmesebben vizsgáljuk, alig fog nehézséggel járni, hogy a *sz. lélek* kórodáját a templommal együtt Ó-Buda fölött találhassuk.

Azon az úton, mely Ó-Budán kivül, a régi római vízvezetés romjai mellett vezet, az ó-budai apáczák hajdani birtokához, a *Krempl*-malomhoz érünk. Ez vizét, melyet a puskaporos malomtól nyert, a közel fekvő *Klingelmayer*-féle malomhoz bocsátja. — Bal-

ra a *Csigadombot* látjuk, mely alakja szerint, egy fenebb említett *római váracs* *) (Castellum) biztos nyomaival bír, és egyszersmind a római gyarmatnak határát tevé.

A *csiga dombon* túl nagy terjedelmű, lápos rétséget kell áthatolnunk, melyről épen nem lehet föltennünk, hogy az érintett malomtól kezdve egészen a látható berekig, melyben a hajdani puskaporos malom épületjei állanak, és hová legalább 1000 lépést kell a malom-patak mellett tennünk, akármilyen építmény állhatott volna.

A berekben nevezetes a *tó*, mint a langyos vízeknek medenczéje, melyek valamint a puskaporos kallókat úgy a közel-távol levő malmokat is mozgásba hozzák.

Hogy ezen hévízben sürüen felbugyogó gazdag források már a rómaiak alatt is használtattak, arról tanuskodik nem csak az: hogy a többször említett vízvezetés közelükben veszi kezdetét, hanem azon nagyobb terjedelmű a víztükre alatt látható tömör falak, melyek a vízet felfogván, a tónak nagyobb kiterjedést engedének, mint milyennel mai napon bír.

Ezen tónak tehát, melyet a régi okmányok a *héviz fejének és eredetijének* neveznek, és hol jelenleg vendéglő áll a puskapor készítéshez szükséges épületekkel, kell a sz. *Lélekröl* czímzett korodát és a *Jánoslovagok* templomát keresnünk

Erre vonatkozólag mondja 1536-ban Oláh Miklós: „supra hoc Oppidum (Ó-Buda) ex eodem tractu est *Xenodochium Sancti Spiritus, in quo Thermae salutares erumpunt.*“ Mi a koroda kertjében létezett malmot illeti, melyet Erzsébet királyné, Róbert Károly özvegye az ó-budai apáczáknak adományozott, az 1337-ben és 1347-ben kiadott okmányokban ez áll: „Molendinum *in Capite aquarum calidarum, in vicinitate Ecclesiae Sancti Spiritus*“; úgyszintén egy másikban 1367-ről: „Molendinum *in ortu seu Capite aquae Calidae penes residentiam et ecclesiam hospitalem Sancti Spiritus.*“

Mindezekből a különben oly alapos tanulmányu történésze Haeuflernek azon nézetét, mintha a sz. lélek korodája a Duna délkeleti partján, az ó-budai sziget északi végének ellenében, hol egy második római váracs állott, létezett volna, határozottan kell visszautasítanunk.

A koroda említett területén kivül, melynek közelében egy *hideg forrás* is fakadott, és lefolyással bírt, bírtak e keresztes lovagok *sz. Endrén* is egy malmot, valamint szántóföldeket és réteket az ó-budai kerületben.

5. *A közel fekvö Duna-szigetek.*

A Duna jobb partjának hosszában több szigetcsoportozat nyúlik el, különösen a Visegrádnál kezdő és Békásmegyerig terjedő *sz. Endrei*, másképp *Rozsnak* is nevezett, sziget; továbbá a Pestnek végén kezdetét vevő és Adonyig nyúló *Csepel* szigete „Insula magna Regis“; itt egyedül arról szólunk, mely közel Ó-Budától délre, Ó- és Új- Budának ellenében fekszik és *sz. Margit* neve alatt ismeretes.

Az előbbit hajdan *Kenczel* vagy *Radvan* szigetének hitták, ez az ó-budai prépostság tulajdonához tartozott.

A rómaiak alatt a hajógyári szigettel együtt, mint az a falak, emlékkövek, szobrok, és különféle készletek bizonyítják, nyaralókkal és fürdőkkel díszeskedtek, mely utóbbiak közt igen érdekes alapok ásatták ki.

A középkorban úgy látszik e helyeken némely kolostor és templom állott, vala-

---

*) Azon alakban, melyben jelenleg áll ezen eröd, alighá római eredetü; mert a római eröditések, melyeknél a hegység nem kényszeríté saját alapjánál fogva az építőket, a rómaiak a négyszög változatait használták; a *csigadombi* váracs pedig polygon falai bajjal római müvezetüek, meglehet azonban, hogy itt régi római épületeknek alapjain későbben egy váracs, vagy eröditett kolostor állott. Rómer.

mint *sz. Pál* falu is, melyet plébaniájával együtt a régiebb irók *sz. Margit szigetére* helyeznek. Ide kell valószinűleg a cisterciták *sz. Mihály* nevű apátságát is tennünk, melyet Pázmán bibornok, mint még 1302-ben fenállottat sz. Margit szigetén említ; ámbár tüzetesb vizsgálkodás után kitűnik, hogy ezen állítás hibás, és alkalmasint a prémontreiek ugyanazon nevü prépostságával való összezavarásából származott.

Sokkal biztosabb és körülményesebb hireink vannak a másik, tudniillik a *nyúl* — később *Mária* — majd ismét *sz. Margit* szigetéről.

Úgy látszik, hogy ezen hely már a rómaiak alatt bírt lakókkal, ha az ottani talált műemlékről szabad erre következtetést vonni. — Királyainknak vadászati mulatóul szolgált, és általuk a nálunk a XII-ik század végével behozott prémontreiek birtokául szolgált; hírnevét azonban csak IV. Béla király alatt itten felépített *domonkosi* apáczák klastroma által nyeré.

A prémontrei zárdának birtokaihoz tartozott az Ó-Budától észak-nyugatra fekvő *Pazanduk* nevű praedium, a *Kántorfok* patak-malommal; továbbá a *Pardeu* faluban, ez szintén Ó-Budán felül feküdt, és a *Boros-Jenőben* levő földek; és a pesti oldalon *Jenőn*, hol *Mindenszentek* temploma állott; és *Új-Jenőn*, valamint a *Rákos* folyónál is, hol egy malmuk is volt.

Ezen zárdának és *Sz.-Mihály* templomának helyén fennállnak mai nap is a romok, melyekhez a boldogult József nádor nyaralóját hozzá építette.

IV. Béla király *Margit* nevű leánya kedveért 1250—1254. körül építette a *domonkosi apáczák* hírneves kolostorát a *szűz Máriának* szentelt templommal együtt; és a gazdagon ellátott zárdában való felvigyázatot, és a lelkiekben való gondoskodást, ugyanazon rendü szerzetesekre bízta.

Hogy azon czivódásoknak, melyek a *szüz Mária* kolostora, és a többi e szigetben fekvő zárdák közt támadtak véget vessen, Kún László király *Erzsébet* nővérének, sz. domokosi apáczának s ez által kolostorának az egész szigetet adá ajándékul, kivevén a többi kolostor birtokát, a kastélyokat, palotákat és tornyokat.

A birtok, melyet az apáczák valamint a királyoktól, úgy magánosoktól is kaptak tekintélyes volt; ehhez számítandó: *Csolnok*, *Sóskút*, *Solmár*, *Pilis-Csaba*, *Pómáz*, *Tököl* és *Sz.-Miklós*, a csepeli szigeten, *Taksony*, *Haraszti*, *Tordács* stb.

A budai várban is bírtak néhány házat; a sz. háromsági mezővárosban a felsőbévíznél több palotájuk és curialis-földjük volt; három *malom*, és egy *fürdö* is tartozott hozzájuk, ezen utóbbit a budavári főtemplom plébánusa átengedi nekik 1355-ben, mivel a főtemplomi adományokra és egyéb jövedelmekre, melyekhez joguk volt, a plébános javára lemondtak.

A jövedelmeknek egyik kitünőbbike volt, IV. Béla által adományoztatott és utódaitól megújított *hely-* és *vásárpénz* Budán és Pesten, melyet a p lgárok nem csekély hátrányára a *révpénzre* is kiterjesztettek. Ide tartoztak még az *Erzsébetfalvi*, *Buda* város falán kivüli, és *Jenö* falu *vámai*.

Mindezekkel még nem volt a kegyeletes nagylelküségnek határa elérve. 1255-ben kegyúri jogot nyertek a budavári Mária főtemplom fölött, az esztergomi érsek, nádor és főispány hatóságától való fölmentést, a *menedék jogot*; minden adótól, tizedtől és *kamarai nyereségtől* való felszabadítást, stb. és minthogy a domonkosiak némi ügyekben adott hatalmukat átlépték, 1458-ban a szigeten alkalmazott szerzetesek tartományi kormányzó uralma és felügyelete alól is kivétettek.

Hogy kihágásait szabadabban folytathassa, Kún László király nejét, *Izabellát* e zárdában letartóztatta.

A szentség hírében itt holt meg Margit király-leány, január 18-án 1271-ben itt

költözött át a jobb életre, és valószínüleg a káptalan-házban lett eltemetve. A koporsó fából volt, és vaspántokkal bírt; ezen koporsó egy másikba tétetett, mely vörös márványból állott. 1523-ban a szent testet felemelték és a templom főoltára elé temették.

Sz. Margitnak testvére V. István király is itt lelé nyugalma helyét. Ennek csontjait az 1838-ban tett ásatások alkalmával megtalálták, úgymint leánya *Erzsébet* apácza- és más magán személyek hulláit is.

Sz. Margit halála után ezen sziget, mely mint mondók eddig a boldogságos szűztől *Mária* szigetnek hivatott, *Margit szigetének* neveztetett. Sírja látogatóinak bucsúk adattak; ezen szigetnek későbbi birtokosnői, a budai Klarissza apáczák pedig a prémontrei kolostor romjaihoz egy *sz. Margit* kápolnát csatoltak, melynek nyomait még most is látni lehet.

Félvén a törököktől még a mohácsi csata előtt elhagyá a 70 főnyi sz. csoport zárdáját, de távoztuk után ismét visszatértek, míg 1536-ban Buda városának elfoglalása előtt a sz. Jánosról czímzett *nagyváradi Klarissza* zárdát menhelyül választván, ugyanott 1567-ig megmaradtak, de későbben Nagy-Szombatba, végre pedig Pozsonyba költözködtek.

A hajdani *Mária temploma*, melyben a boldogságos szűznek szentelt főoltáron kivül, még a *sz. Kereszt* és *s. Erzséb t* oltárai álltak, és a kolostorral együtt sz. Margit imolája (oratoriuma) is volt, körülbelül a sziget közepén, a Duna keleti partján terült el. Ottan jelenleg sürü cserjéktől elrejtve hevernek terjedelmes romjai, melyek 1838-ban egészen kiásattak, és a toronynak valamint a templomnak és zárdafalaknak messze terjedő alapfalai, néhol magasabbra és emelkedő falazattal láthatók. A régiség barátját ezen tiszteletre méltó kép a földi mulandóság komoly észlelésére szólítja fel. Alaprajzát és egyes építészeti részleteik leirását az Archaeologiai Közlemények II. köt. 1—20 lapjain lehet feltalálni.

A *domonkosi* barátokat IV. Béla 1259-ben azért hozta be a szigetre, hogy a szerzetükbeli apáczákat vezessék, tanítsák („Coenobium monialium gubernandum regimine, doctrinis ac salutaribus consiliis informandum.“) és a kolostor ügyét szervezzék.

A szerzeteseknek nem volt saját templomuk, hanem perjelükkel, ki tulajdonképen az ápacza kolostornak *priorja* volt („Priores *Sororum de Insula*“) gyóntatójukkal és az egyházi szónokkal együtt, közel levő székházukra voltak szorítva. Ide tartozott még a rend generalis vagy provincialis príorja, tartományi főnöke, ki a felügyelettel levén megbízva, 1458-ig időről időre itt tartózkodott, míg az atyák II. Pius pápa által a szigetről egészen eltávolítattak.

A *szent-ferencziek* (frates minores *reformati Ordinis S. Francisci*) kolostorát a templommal együtt e szigeten IV. Béla és V. István 1270—1272-ig alapíták és építették fel. Már 1288-ban tartatott itt, Magyarhonban valószinűleg az első, rendkáptalan, mi 1308-ban ismét történt.

Nemsokára határviszályok támadtak a prémontréiek és apáczák kolostoraival, az illető területek kiterjesztése miatt; 1278-ban és 1288-ban kiegyenlítetett ezen baj békés úton az által, hogy némely földrészeket a ferenczieknek engedtek át temetőhelyük kiterjesztésére, továbbá a szónoklatokra való helynek és a kertnek kijelölése által.

Még most is ott áll a sziget déli részén a kolostor külső vagy is északi fala félig romba dőlt állapotban, valamint a tágas alapfalak nyomai is fellelhetők.

A templomnak szentélye déli irányban terjedvén el, a kolostorral együtt közel állhatott a Duna nyugati pártjához; ezek faltól körülvéve a belső zárdát tevék, a külsőhez tartoztak az észak felé fekvő temető, a szónoklati tér, és a délnek dülő kolostori kert, mely keletnek egész a közönséges útig terjedt, és szintén fallal volt körülépítve.

Valószinű, hogy a domonkosi atyák távolítása után az apáczáknál a lelki kor-

mányt ezen atyák vevék át, míg ők maguk is Budának a törökök általi elfoglalása után kényszerülve voltak, hogy biztosabb helyre meneküljenek.

Ezen kolostorok és templomokon kivül szükséges, hogy *IV. Béla király palotáját* fölemlítsük; ezt ő a Mária kolostor közelében építette, és benne 1270-ben május 5-én meg is halt.

A sziget északi csúcsát az *esztergomi érsek* bírta. Itt állott ízletes nyaralója, várral és toronynyal, és ezek messzeterjedő alapfalait a földön elterjedve, mai nap is szemlélhetjük. Meglehet, hogy Lodomér érsek (1279—1299.) mint ezen épületeknek, állítólagos alapítója, csak lakházát tágítá, és szépítteté; de azt tartjuk, hogy kezdetük régiebb időkben keresendő, — 1285-ben Tamás, a váczi püspök tartá ezeket haszonbérben Lodomér érsektől, 1294-ben pedig ugyanez a kastélyt és tornyot a *Tengurdi* nemesekkel cserélte föl a *Bulchu*-i birtokért, hogy itt vagyonukat biztosan eltarthassák.

Még említenem kell a János-lovagok, vagy kóroda-keresztesek várát, mely 1278—1291-ig kiadott okmányok bizonysága szerint e szigeten állt; e várról azonban nem tudjuk, vajjon a budai János-lovagok valamelyik zárdájához tartozott-e vagy az esztergomiakhoz, valamint helyét sem vagyunk képesek meghatározni.

Mindezeket összefoglalván, azon eredményhez jutunk: hogy sz. Margit szigetén *legfölebb 2—3 szerzetes és egy apácza kolostor állott*, mind együtt 3 templommal, tehát mindenesetre kevesebb, mint a miről eddig iróink bizonyságot tettek; ezen kivül voltak itt a *királynak*, az *esztergomi érseknek* és a *János-lovagoknak* erősített lakhelyei is. — Innen következik természetesen az is, hogy ezen felséges sziget az egyházi személyeken kivül, uri és kolostorbeli jobbágyok-, kézművesek- és napszámosok- valamint szabad lakókkal is bírt bővében; hogy tehát itt magánosak lakai is állottak, melyek tereket, utczákat képeztek, és a közbeeső kertek és művelt földek által eléggé kellemesekké tétettek.

A törökök hatalmas előretolakodásuknak ezen elzárt hely sem volt képes ellentállani; a szerzetesek és apáczák jó eleve elhagyák zajtalan magányukat; az Istennek szentelt helyek, a tekintélyes építmények üresen álltak, és a barbarok által el is pusztíttattak, a földig leromboltattak, vagy haditáborokul idomíttattak át.

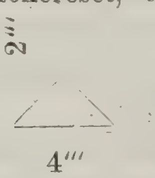
Az újabb időnek érdeme, hogy ezen sziget tiszteletre méltó romjaival, az elhúnyt József nádor termő lelke által valódi paradicsommá vált, és a még fenmaradt műemlékeinek további lelketlen pusztításának talán örökre eleje vétetett.

MAGYAR RÉGÉSZETI KRÓNIKA.*)

RÓMER FLÓRISTÓL.

793. *Atkáron* (Heves m.) Kürti Sándor úr tanyáján három élü nyílhegy találtatott; Bakits János gyűjteményében látható.

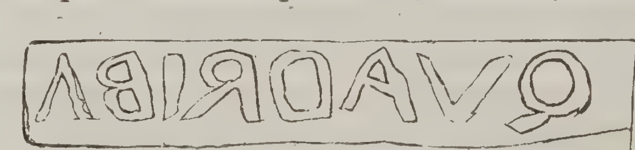
794. *Balassa-Gyarmatról* Schiefner János úr kapott 1866. márczius havában két bronz tekercset, a)-nak hossza 8", alsó átmérője 2" 5‴, a felső 3"; egy-egy szalag mely háromszögü, szélessége 4‴, magassága 2‴; fölülete //// vonalokkal van diszítve; szép világos zöld patinával;

b) laza henger, végén hengeres kötélalaku sodronynyal, hossza 9", átmérője 2" 3‴, ezen tekercsek egyike a másikba volt dugva.

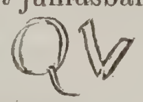
Továbbá két bronz nyil, a szigonyidomu 1½" hosszu; a lándzsaidomu 8" 8" hosszasággal bir.

795. 1865. jun. 14. kaptam a *baracsi* pusztáról (Fehér m.) Vadass Károly úrtól egy téglatöredéket

bélyeggel.

Egy téglán, melyet juniusban Transaquincumban találtunk szintén

betük fordúlnak elő.

796. *Buda*, Krisztina-város, Alkotás utcza 269. sz. a *Figdor*— előbb *Mashion*-féle ház kertjében egy egészen ép, de födő nélküli kősír áll, mely több év előtt az ó-budai csigadomb északi oldalán ásatott ki, minthogy a kert jelenleg más kézre került, a találás körülményeiről bővebb tudósítást nem nyerhettem. A feliratos lap két oldalán szárnyas geniusok állnak fáklyákra támaszkodva; a keret maga igen díszes, valamint az alakok is csinosak. A felirás ez:

T·CL EFFICACIO DMI·
L LEG·II P F BE COS DOMO
LVCERIA APIAOVIXTANN
XXXVII CALPVR HERMION
E CONIVGI BENE ME
RENTISISIMO FECIT.

Az irás nem ered ugyanazon vésőtől, melytől a többi faragvány készült. A betük furcsa vegyüléke az igen tiszta határozott jelképüek- és a hanyatló koruaknak. A gyakori hiba tanusítja a faragó értelmetlenségét. A sír maga 1° 8" hosszú, 3' 5" széles, a falak vastagsága 6", mélysége 20", a fejnek párna alaku fejalj hagyatott meg. Nem kételkedem, hogy egyszerü felszólitásra ezen igen szép és ép darab a m. n. muzeum tulajdonává válhatik.

797. *Ó-Buda.* Mult év november havában arról értesített Rupp Jakab úr Budáról, hogy *Rechenstein* özvegy asszony szőlőjében, mely a czelli oldalon, mintegy 100 ölnyire a vámházon innen fekszik, római sirokat és irásos köveket találtak. Kimentem nov. 23-án és bár igen rosz idő volt, a szőlő alsó részében több cserép darabot, 15"—10½ — 1" 8‴-nyi mérvekkel találtam.

---

*) Folytatása az V-ik kötet I. füzetében félbeszakított krónikának.

A kőtöredékek egyike 42″ hosszu, ugyanolyan szélesség mellett, az irott lap 23″ magas és 30″ széles. *Az irás be volt vakolva, és erre ismét vörös festékkel más betük mázolva.* A csak itt ott kivehető betük ezek:

IF RCE
V RO
S IV S E M P F V M
NE PARENTES FILIE
CARISSI

A másik kőnek magassága 41″, szélessége 36″; az irásos tér magassága 23″, szélessége 22″, a betük 2″-nyiak és nincsenek befestve, mint az előbbin. Az irás mennyire sárban állva és dideregve hamarjában össze állíthattam, ez:

CIV DMMEN
TIAE O MIL LEG
I·AD STIP XXII
LI·ILA GEMELLE
CONIVGI EIVS IVL
AMILATVS LIB PA
TRONS BENE ME
RENTIBVS·ET·IVL·
MAXIMVS MIL LEG II ADI

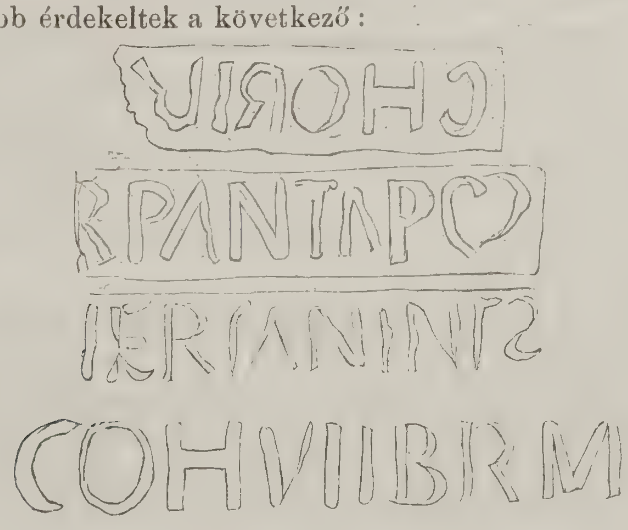
Az ormozat csinos, oldalt acroteriumokkal, közepén öt levelű rózsával, ez alatt három fő látszik. A faragvány a jobb időből való, kár, hogy már maguk a romaiak is másod izben felhasználták. Goldinger úr sziveskedett beküldött rajzával tanulmányomat előmozdítani.

A harmadik kőtöredék felső részén semmit sem lehet látni; a mit kibetüzhettem a töredékből, itt közlöm:

EPILENIVS AVR C
NE CONIVGI KARIS
AVR CANDIDV . . . I
IN VP
N

Rechenstein Rozalia asszonyság, lakása temető utcza 362 sz. a., igen szivesen engedi át ezen köveket a m. n. muzeumnak.

798. Az *ó-budai* hajógyári szigeten néhány egyetemi hallgatómmal megfordulván, a fedél alatt levő hypocaustum falromladékai között több ép téglát találtunk. A feliratok közt leginkább érdekeltek a következő:

bélyegüek.

Két darabon pedig, ha a dolgot jól felfogtam, körülbelül ilyenforma rendben, talán egyik munkás lábbelijének szegnyomai maradtak fen. —

799. Az *ó-budai* hajógyár szigetre ismét kirándulva, *Rupp* barátom figyelmeztetése következtében *Schröll József* lovag, hajógyári felügyelő úr szívességéből e következő tárgyakat irhattam le:

Egy 3′ 2″-nyi magas, az irásnál 9½″-nyi széles követ illő tagozattal, melyen ez áll:

PRO SALVTE·D·N·
M·AVRL / / / / /
/ / / PII·FELICIS AVG
L· SEP · CoNSt-
ANT·NVS OPTio
SPEI · LEG · II
ADI · P · ANToN
INIANÆ · V · S · L · M
/ / / / / / / / / / / / / / / / / /
/ / / / ADVENTO · COS ·

Adventus Consulsága ezen kőnek fölemelését 218 évre Kr. után határozza; mert ezen évben M. OPELIVS MACRINVS AVG II és
. . . . . ADVENTVS
említtetnek ezen főtisztségben. Adventus Macrinusnak társa vala, a nagy befolyású állásban, melyet akkor, a Praefectus Praetorio gyakorolhatott, és a császárságot szívesen engedé át a fiatalabb Macrinusnak, ki azonban mégis félvén vetélytársától, őt a megholt császár hamvaival Rómába küldé, a város kormányzójává és consul társának nevezé ki. A ki Adventusról többet akar olvasni, nézze például Crevier: Histoire des Empereurs Romains. Tome IX. 374. lapon.

Feltünő e kövön, hogy a császárok nevei t. i. M. AVRELIVS ANTONINVS (Caracalla) fele, M. OPELIVS MACRINVS-é pedig egészen ki van vakarva. Caracalla tetette ezt Geta testvére nevével, kit annyira gyülölt. „La mémoire de Géta“ mond az idézett iró a 296-ik lapon, „était si odiéuse à son frére, qu'il dechargea sa colére jusque sur les pierres qui avaient servi de soutiens aux statues de ce Prince malheureux. Il fit fondre la monnaie qui portait son image.“ És ámbár bőkezüsége katonái iránt bámulatos volt, úgy, hogy midőn gyalázatos büneiért az egész világ utálattal elfordult ezen zsarnoktól, kivéve az általa annyira gedélt katonaságot — a senatus szivesen fogadá el Macrinus választását, sőt a testvérölő elleni gyülöletét minden alkalommal nyilvánítá. „Nous aimons mieux, felkiálták, tout autre que le parricide, — tout autre qu'un Prince de moeurs abominables, tout autre que le bourreau du Sénat et du peuple“ — on ordonna que ses statues d' or et d' argent fussent fondues. . . . u. o. 373. l.

Ezen névvakarások tehát a nép gyülöletének kifejezései, néha a zsarnokok parancsaira kellett ezen neveknek eltünniök.

Heliogabalusról tudjuk, hogy Macrinus iránti haragból sokat tett, a mivel annak emlékét utálatossá tegye; de evvel még nem elégedett meg, hanem Macrinus Consulatusát is magának a fasti consularesekben tulajdonítá. Erről Crevier 420 l. ezt mondja: „Le nouvel Empereur (Heliogabale) se rendoit donc souverainement ridicule, en substituant son nom a celui de Macrin dans les fastes, et dans les Actes publics: de facon qu'ils s'attribuait un Consulat dont il n'avait pas pu avoir l' idée même en songe.“

Ezen érdekes fogadmányi kövön kivül láttam egy 13½" — 9½" — 2½"-nyi sárgás téglát, melyen a VINCENTIA bélyeg kétszer előfordul; a tégla hanyagabban van készítve, mint a többi efféle anyagmüvek, és a többi érdekes darabokkal együtt a sziget hidján alúl mintegy 40°-nyire találtatott a kavics kikotrása alkalmával. Ugyanott van egy igen vastag fal, mely a szigeten túl és a fürdősziget (Badhaufen) irányában, a Transaquincumi váracs felé huzódik. Miből és mivel ezen VINCENTIA-féle téglák a nevezett váracsban is találtatnak, de minthogy ezen felirásu cserepek Esztergomban a takarékpénztár alapja ásatásánál is előfordultak, hajlandó vagyok hinni, hogy a szigeti fal, a tansaquincumi váracs és az esztergomi építmények a 218 éves kővel egyidejüek, mi mindenesetre igen érdekes eredménye lenne ezen műemlék feltalálásának.

A többivel együtt előjött egy 20"-nyi lábatlan szárnyas genius vagy *Amor;* egy 14"-nyi magas mandola fenyő toboz, talán priapus mint a termékenység jele, és két bronz szobrocska, melyek Schröll úr nagylelküségéből, a többi érdekes tárgygyal együtt a muzeum sok utánzott római bronzszobra közt, diszes helyet foglalnak.

800. *Ó-Budáról* egy hengeres bronz buzogánygomb jutott *Schieffner* úr birtokába, ez egész hosszában barázdákkal bir. E lelhelyről nyert Schieffner úr egy bronz késtis. Ennek hossza 6" széle 10''' hátának szélessége 2'''.

801. *Ó-Budán,* a kotrás alkalmával egy igen díszes márvány-vásának töredéke jött napfényre, mely egy női *diaulest,* kettős fuvolyán játszó nőt, ábrázol. A munka diszes, külön fametszvényben adjuk. Velem *Goldinger* úr ismerteté meg, kinek már igen sok kedves tudósítást köszönhetek.

802. *Ó Buda,* a mult évi kotrásnál találtatott egy belülről üres Bacchus (?) fő, melynek melle mintegy tompa végü levelekből kinő, karjai herma-alakulag elvágvák, homlokát, füleit, le a nyakig hosszukás ferdény-idomu, rovátkás fürtök takarják. Feje tetején a fülek fölött kerek fülek alkalmazvák, hogy az alakocskát felakasztani lehessen. Ezekkel háromszögöt képezvén, hátul valami domborodás van, melyet, mivel az egész rézszobrocska is nagyon rozsdás és érdes felületü, kivenni nem lehet. Jelenleg birtokomban vagyon.

803. *Csesztvén* (Nógrád m.) Madách család birtokán, mintegy 30 évvel ez előtt nevezetes számú hamvvedrek találtattak.

804. *Csikváron* (Fehér m.) a plébánia udvarában vannak egy római emlék töredékei, melyek a kenderföldekről behozattak.

A mennyire összetudtuk állitani, e felirás tünt fel:

R / / . / / / / TV/S / SAPVR
D F ANN XXX
H. S. E.
SA...>VRDA ET RESILLA
PARENTES F P ET SIBI VIVI.

két oszlop közt jobbra az anya, balra az apa, kezében tekercs, köztük a fiu; alattuk több alaknak fejei látszanak. Egy töredéken igen szép faragványú delphin maradt fenn. Az egész jobb koru müvészetről tanuskodik.

Mátyus Ferencz kenderföldjén találták a csikvári határban azon *keresztény* római követ, melyet az Arch. Közlem. III. kötetében 158. l. leirtam; házánál pedig láttam több párkányos téglát, melynek anyaga egyébiránt távolról sem oly tiszta, mint egyéb római lelhelyeken lenni szokott.

Nem ritkák itt a római érmek, 7 darabot kaptam Várady Péter ref. lelkész urtól ajándékba: Antoninus Pius, Constantius Chlorus, Constantinus II, Constantius II, Helena Julianus és Jovianus fejedelmektől.

Ugyanott *Töttös József* házának alapja ásatván 1861-ben, 3 darab hamvveder találtatott, de csak hült helyüket leltem.

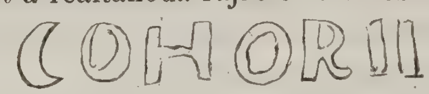
805. *Duna-Penteléről*, mint egyik gazdag lelhelyről *Schieffner János* úr ismét kapott egy rövid gyilkot bronzból, melyhez háromszöggel volt nyele erősítve, és egy *réz* vésüt, melynek felül sem lyukja, sem füle.

Ugyanonnan való azon *rézfokos*, melynek hossza 8″, széle a végén 2″, magassága az élénél 1″.

Innen került gyüjteményébe egy *ötvegyrög*, mely 5½″ hosszu, 2½″ magas és 4½″ széles. Valamely őskori öntödének fenmaradt készlete.

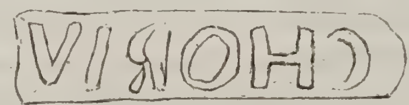
806. *Esztergomban Brunner Antal* özvegyénél láttam több római téglát, melyeket *Sz.-György-mezön* levő szőlőjében egy sírból vettek ki. A párkányosak 14″—18″, a párkány 1″ 3‴ széles, 1″ 10‴ magas, a bélyeg 5½″ széles. Betüi TERENVPD vagy TERE ı VPD változatokkal fordul elő, és ugyanaz, melynek hasonlói a *basaharczi*, ugynevezett hídfőnél találtatnak.

807. *Esztergomban* a reáltanoda rajzoló teremében következő bélyeggel fordulnak elő római téglák:

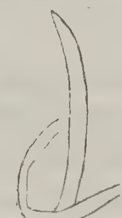

a tégla 6″ 9‴ □, 2″ 3‴-nyi vastagság mellett.

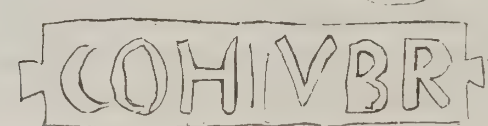
Továbbá:

vastag hosszú téglán,

és

a tégla maga 17″—10″—2″ 6‴.

Egy üres téglán, melynek egyik szélesebb oldala mint a tészta, még az újjak nyomával van aljára tapasztva 7″ magas, 2″ 3‴ széles bélyeg fordul elő; keskenyebb oldalain hosszúkás kerek lyukak vannak 9″—5″ □; az egész igen rendetlen munka.

Feltünőbb, és eddig előttem, mint hazánkban elő nem fordult bélyeg érdekes e következő, mely ugyanott egy párkányos téglán előfordul: azaz: AVRELIANVS CORIALIS FECIT. A bélyeg szélessége 2″ 8‴, magassága 1″ 6″.

808. U. o. *Knauz Nándor* barátomnál Korvin Mátyásnak egy gyönyörűen hímzett czímerét láttam. A paizs alúl kerekített. Magassága 8″, szélessége felül 7″, innen ¾-del alább 6″. A szívpaizsban kék mezőben a fekete holló áll sárga ágon, csőrében arany gyűrüvel. A felső mező jobbra szelemenekből áll, melyek közt az ezüstösek rostély forma öltéssel diszítvék. A vonalok így következnek: keskeny vörös, szélesb ezüst, k. vörös, sz. ezüst, fehér, ezüst, fehér ezüst, k. vörös szalagok. Az alsó mezőben a fehér szalag alatt van széles ezüst, k. ezüst, sz. vörös szalag hálóforma hosszúkás öltésekkel. A bal felső mező félig vörös, félig fehér. — A koronás, arany karmu oroszlány jobbra ágaskodik, kettős farka tövét arany gyűrü szorítja össze. — Ez alatt jobb felé fordul a láb nélküli, arany csőrü koronás sas kék mezőben; egész teste ostáblaformán fehér és vörös váltogató

négyszöges mezőkből áll. Nem diszíté-e ezen remek hímzés valamely hirnök dalmatikaszerü köntösét?

809. A reáltanodai rajzteremben u. o. van egy fej nélküli angyal kőből faragva. Magassága 7½", szélessége 2" 1'''. Az alak ruházata bő, stola nyakán lóg, a szárnynak meg van a nyoma, kezeiben mondatszalagot tartott, de irás nélkül. Meglehet, hogy valamely templomban vállkövül szolgált.

810. A hajdan sokszor emlegetett *Fövenyesi* pusztán jelenleg is sok római érmet találnak, nagy részét *Falvai István* mérnök úr birja Fehérvárott.

A *nyakas táblán* a hol a *táczi* országut szögellik, mint legemelkedettebb helyen kerestem a *római castrumot*, melyre *Érdy János* figyelmeztetett. Mintegy 30 ölnyire a *puszta kanálistól* keletre sok árok és gödör látszik. előfordulnak tégladarabok is, de valóban itt volt-e maga az erőd, biztosabb adatok hiányában nem merem állítani; bár mocsár által jól védett hely lett volna. Azonban a földek végén sok cserepet és téglát találtam, mely más vidékiektől, nyomorult volta miatt nagyon elüt, úgy hogy egyedül alakjukról lehet reájuk, mint római téglákra reáismerni. Ezekkel maga az egész tábla van mintegybevetve, de egyikén sem tudtunk *Persa Ferencz* ispány urral, — kitől némely érdekes éremdarabot és egy üveggyürüt kaptam — *siglákat* vagy bélyegeket találni.

811. *Gödöllő* és *Szada* közti legelőn több vizvezető cserép hengert találtak, és azokat római münek vélék. Összehasonlítván e csöveket a *Lukács fürdőben* találtakkal, és tekintetbe vevén valamint az anyagot, úgy a müvezetet is, arról győződtem meg, hogy az említett csővel újabb korbeliek.

812. A *gombai* fensíkon az úgynevezett Ghyczy részről nyert a m. nemzeti muzeum egy bronz alakocskát, hasonlót a meztelen medicei Venushoz, magassága 4" 3''' fején párta ül, vállain egy-egy hajfonat foly le, jobb kezét előre tartja, ballal szemérmét takarja. A munka a művészet hanyatlását mutatja, a kéz és lábujjak egyszerüen bevágott vonalokkal jelezvék, s aránylag maguk e tagok a szépnél nagyobbak. Jobb keze újjai, a bal hüvelyke és mutatója végize hiányzanak; és a jobbik czomb egy vágás által meg van sértve.

Ugyanonnan egy fehér, három vörös, két zöld, két sárga részint hengeres, részint hatszögü hasáb alakú üveggyöngy küldetett be, — és egy IV. Béla féle rézpénz; de vannak a gombai lakóknál meszely számra való üveggyöngyök, bronz karikák, kő és bronz eszközök.

E küldemény *Márton István* gombai ref. lelkész úr ajándéka.

813. 1865. october 9-én *Fényes Menyhért* úr *keményfoki* birtokán a cselédek egy csuprot szántottak ki, melyben egy darab nagy tallér, 2 darab kisebb tallér, 64 garas és 800 db denár foglaltatott. Ezeket a szalontai főbiróság beküldé.

Az érmek mind a 16. századból valók, és német, lengyel, cseh, leginkább pedig magyar veretüek; vannak I. Zsigmond, Albert, Alexander lengyel, II. Ulászló, Lajos, Ferdinánd, Max és Rudolf *cseh*, valamint ugyanezektől *magyar* királyi pénzek közöttük.

814. *Koronczón* nt. *Ebenhöch Ferencz* lelkész úr jelentése nyomán közölhetem: hogy a *bábotai* dülőben barbar-koru cserepeket találtak szántás alkalmával. Az igen buzgó és értelmes régész úr ezen cserepeken előforduló rajzokat is beküldé.

Milkovits uraság *római* lelhelyül ismeretes *téthi* dülőjében két római hamvedret szántottak fel, az egyik 10", a másik 6" magas; amaz alúl öblös, felül szűk, fületlen, és tál módjára elterülő széle ki van fodrozva, azaz fel-alá hajtogatva, emez pedig alant szűk, fent öblös, szintén fületlen, mind a kettő fekete, iszapolt és jól kiégetett máz nyoma nélkül. Mindegyikében hamvmaradványok és egy-egy CONSTANTINVS IVN NOB CAES feliratu obolus találtatott. Mind a kettő *Milkovics* úr érdekes gyűjteményében létezik.

815. *Nagy-Béren* mart. 6-án az emberek egy fagyök kiásatása alkalmával egy edényt találtak, mely tele volt ezüst érmekkel. Az edény nyom nélkül tünt el, de a fedő, mely tiszta ezüstből készült, a *Kisbéri* cs. kir. katona ménesi uradalom birtokába jutott. — A munkások közt ki-ki egy-egy marékkal vett magának, a helybeli izraelitánál pedig engem tudósító *Marosy János* oklev. gyógyszerész úr mintegy 12 latot látott belőle.

A hozzám beküldött 35 darab mind az úgynevezett *frisaticusokhoz* tartoznak, csak egy lapon mutatnak veretet, és az *aquilejai* patriarchak pénzei voltak; a 12-ik egész 14-dik századbeli okmányokban említtetnek minálunk, és 5 ért belőlük egy ezüst garast. Én azokat 11 félére osztottam, és az állatok, emberfejek, paizsok és kardot tartó vitézek, két oroszlány közti ország czimer, hold és csillag, egyenágu kereszt lombozat közt és azok közt, melyeket IV. Béla király kisebb érmein látunk, alig találunk valami különbséget.

Ezen érmek nálunk nem tartoznak a ritkaságokhoz, mivel igen átalános volt hazánkban való elterjedésük, miért is, nem csak a pápai adó említésénél gyakran előfordulnak, hanem nagyobb mennyiségben és együtt találtatnak.

816. *Nagy-Léta* környéke a régészek figyelmét érdemli az ott nagyobb számmal előforduló kúnhalmok miatt.

817. *Nagy-Szombatban* 1862-ben az új kapu lerontatott, ezen alkalommal találták a következő sírköveket, melyeket Deutsch Henrik izraelita vallástanár úr a Közlemények számára szíves volt magyarázni és észrevételekkel kisérni. Adjuk ezen izraelita régiségeket annál inkább, mert egyátalán a legrégiebbek közé tartoznak, melyeket hazánkban bírunk; mert honi izraelitáink eddig, mint látszik saját Archaeologiájukkal keveset törődnek; mert a külhoni Archaeologiai folyóiratok gyakran ilyeneket hoznak, és a saját földünkön egy ősrégi néptörzs történelméhez, habár csekély, de mégis becses világító pontokat nyújtanak.

1. אֶבֶן הַזּאת אֲשֶׁר שַׂמְתִּי מַצֵּבָה . . . . .

1. sz. E kő, melyet felemelék, emlékoszlop a) . . . .

כַּאן נִקְבַּר אֶסְתֵּר בַּת ר׳ דָּוִד חנל

Itt nyugszik Eszter a már említett b) rabbi Dávid leánya.

2. אוי וַאֲבוֹי יְלָלָה צַעֲקָתִי כִּי גְדָלָה זָמַר . . . . .

2. sz. Ah és jaj! Keseregve jajgatok, mert nagy és keserű . . . . .

3. אוֹי לִי עַל שִׁבְרִי לֻוקַּח עֶצֶם מִבְּשָׂרִי . . . . .

3. sz. Jaj nekem, sebem miatt! Elragadtatott csont testemből. c) . . . .

---

4. הַבַּת שרי (d שְׁנַת ק׳ ל״ד לִפְרַט הָאֵם . . . .

4. sz. A leány elragadtatott d) (=1390) évben. — Az anya . . . .

---

a) M. I. 28, 22.

b) E mondatnak, a sírkő másik oldalán lévén, ezen utolsó szava: „הנל" nem tulajdon név, mint a német fordító gondolja, hanem a következő két szó: „הַנִּכְתָּב" vagy: „הַנִּזְכַּר לְהַלָּן" kezdőbetüi, mi azt jelenti: „a ki fennebb említtetett."

c) Ez valószínüleg egy erőszakosan szenvedett halálra vonatkozik. — Egyébiránt a férj neje halálára is mondhatja, czélzással. M. I. 2, 23. versére.

d) Így gondoltam e homályos, véleményem szerint félig eltörlődött, szót értelmezhetni.

5. הלכה לעולמה ביום ווו ה׳ א׳נ׳ק׳ לא נעדר לאלף הששי ת׳ נ׳ צ׳ ב׳ ה

5. sz. — — elhúnyt 6. napon (= pénteken) 5151. (= 1391) évben, melyben a jajgatás meg nem szűnt e) . . . .

---

6. כאן נטמן גביר נאמן ר׳ אברהם . . . . .

6. sz. Itt nyugszik egy becsületes férfi, rabbi Abraham . . . .

---

7. מר לבי על הצרה שבא אלי שכבה נרי מעיני שקברתי בתי מ׳ יהנטא בת ר׳ יצחק שנת ק׳ ל׳ ר׳ ב׳ט׳ו׳ב׳ אלול פה דירנויא

7. sz. Szívem keserég az ért inség miatt! Mert elaludott szemem világa, mert eltemettem itt leányomat, Jehnte-t (= Jeannette), rabbi Jicchák leányát, 137-ik (=1377) év elulhó (= september) 19. napján, itt Dirnau (= Nagy-Szombat).

---

8. כאן טמון איש הגון גביר נאמן כ׳ ישראל בר׳ חיים הנהרג בלילה על מטתו מתתו תהי כפרתו והשם ינקום דמו כ״ב ימים לירח תמוז ביום ג׳ שנת ק׳ לפק

8. sz. Itt nyugszik egy becsületes ember és férfi, Izrael, rabbi Chajjim (= Joachim) fia, a ki megöletett éjjel fekhelyén — halála legyen engesztelése, és Isten boszúlja meg vérét f) tamuszhó (= julius) 22-ik napján, 3-ik napon (= kedd) 100-ik (= 1340.) évben.

---

9. קראו למקוננות וילמדוני קינות על אשת חיל כבנות אמינו g) מרת ליבל שנפטרה ק׳נ׳ד׳ לפרט ת׳ נ׳ צ׳ ב׳ ה׳

9. sz. Hívjátok el a síró asszonyokat h), hogy tanítsanak meg engem siralmakra a derék asszony fölött, ki hasonlított törzsanyáink lányaihoz, Liebel asszonyság kimúlt 154-ik (= 1394.) évben.

Szíves köszönetet dr. *Frankl Vilmos* urnak, kinek közbenjárása által ezen feliratokat Nagy-Szombatból, egy előttem ismeretlen urtól kaptam. — Bár befalaznák olyan helyen, a hol az enyészettől megmentetnének.

Van reményem, hogy azon felirást is megkapom, mely a Krisztinaváros egyik utcza szögletén sokáig állott, de az ó-budai izraelita temetőbe kivitetett. Pozsonyban is állott egy ilyen kő a pósta-utcza szögletén, mint Korabinszky mondja, — de mult évben semmi nyomára nem akadhattam. Meglehet, hogy ezen kezdet másokat is fog ilyesnemü közlésekre más vidékről is buzdítani. Mi az Arch. Közleményeknek lapjait szívesen engedjük át, honi történelmünk érdekében.

818. *Oberwaldbauern* (Vas megye), a pinkafői plebánia fiók helységében f. évi april 17-én találtak két római követ, a pör alatt levő magyar és stajer országi határon, egy kis patak innenső, magyar részén, mint értesítő *Rosenblüh Gellért* káplány úr irja, húnsír alatt, honnan a lakosság igen sok követ hordott el.

Az egyik kövön, mely három mezőre van osztva, semmit sem lehet kivenni; a kő maga 9′ hosszu, és 4′ széles. A másik töredék 5′ magas 3′ 10″ széles. A beküldött csi-

---

e) E kifejezés világosan arra mutat, hogy az 1391-ik év a nagyszombati zsidókra nézve is vészthozó volt. — 1391-ben Cseh- és Morvaországban nagy zsidó üldözések történtek.

f) Ez is zsidó üldözésre emlékeztet.

g) E szóalak szabályellenes, mert a név egyes- és a rag többes száma „אמנו" mind a név, mind a rag többes száma pedig „אמותנו" hangzik.

h) Jeremias 9, 17.

nos rajz a legfelső osztályban balra száguldó lovast ábrázol, szélnek eresztett Chlamyssal, a mögötte futó állatot (tán párducz?) hosszu lándzsájával döfi, mig a kép bal oldalán lévő fa előtt szarvas fut, melyet agár üldöz A másik alacsonyabb mezőn agarak nyulakra vadásznak, gyakran előforduló rajzok a római sírokon. Az irásos mező, melynek részletes mértékeit nem birjuk, oszlop közt ezen hiányos irást mutatja.

M. ATTIVS I
VET LEG
AN. L
. . . .
M . . . .

Sajnos, hogy a kő épen ott van kitörve, hol a Legiónak, melynek M. Attius 50 éves veteranusa vala, neve és száma állott.

Jó lesz, ha e töredéket közlő úr figyelemmel kiséri, és a megtalálás esetében felirását tudtomra adja.

819. *Ucsáról* (Csallóközben) kaptam igen csinos feketés-zöld *kö-vésüt*, melyet ott lapos mennykő nevezet alatt ismernek, és *lánczos mennyköveket* is találnak. Találtatott a földeken, és mint a nép regéli, ez csak minden hetedik évben veti fel magát s így csak azon években lehet találni. Legnagyobb hossza 1″ 10‴, élénél szélessége 1″ 6‴, felül 4 vonalnyi tompasággal kerekded; meglehetősen éles. Ajándékba kaptam Végh Adorján tanítványomtól.

820. *Kis-Oroszíban* (Nógrád m.) ismerik e *mennyköt*. Egy kisebb példányt serpentinből kaptam Ludwig Jánostól, hossza 2′ 2″, élénél 1′ 1″, fokánál 7″. Igen finom éle eltér kissé az egyenes vonaltól. — Egy másik igen szép foltos serpentinből való szekercze példány Smitola Ferencz oda való lakóé. A volt lyukjánál el van törve, különben hossza 2′ 9‴, szélessége élénél 1″ 4‴, vastagabb részénél 2″. Ettől birtokosa semmikép nem akart elválni, mert mindig kéregetik gyógyítási czélokból. Családja már igen régen bírja.

Ugyanott a kath. paplak falában egy faragvány látható, mely vastagra van bemeszelve. Tollas vagy serényes állat, melynek feje hiányzik, karmaival czímer-töredéket tart. A középczimerkén madárfej látszik. A négy mezejü nagyobb czímer felső jobb terében a magyar négy szelemen, balra a jobbra ágaskodó kettős farku cseh oroszlány látható. A czímer oldalai mellett egy-egy gyöngyszalag van szegélyül alkalmazva; a faragmány oldalain pedig oszlopfő tekercs és kerek végű oszlopválúzat (cannellirung) darabjai foglaltatnak. Honnan került ezen darab ide, nem tudni; talán a visegrádi várból? Anyaga, mennyire kivehettem, homokkő.

821. *Páty* 1865. julius 23-án. Várady József kir. udvari tanácsos úrral kirándultam Pátyra, hogy érdekes gyűjteményeit, és ott létező nehány római régiséget megnézzek. Meglepett a majd teljes muzeum, mely természeti, érmészeti tárgyakból, régi edényekből és rézmetszetekből áll, és kitünő ritkaságokat is foglal magában.

Ott hallottam, hogy *Tokön* egy fekete kifúrt kőszekerczét, *lánczos mennyköt* találtak; *Alcsúthon* pedig az új szőlőhegyen a homoki dülőben Bárányos Jánosnál hamvvedreket.

Pátyon a *kozároni* puszta templom helyén voltam, körülötte sok cserép van; magának a templomnak már semmi nyoma, a völgyben az út mellett egyedül egy kerek ablaknak tagozata hever körteféle átmetszettel; sok szürke cserép van itt is.

A reformatus lelkészlak falában csinos oltárkát találtam, melynek egész magassága 1. 11″, a tagozatok szélessége 10 $^1/_2$″, az irásos lapé pedig 7 $^1/_2$″. A felirás egyes be-

tüi fonákul valának téntával kimázolva, úgy, hogy főleg az első sor valódi értelmét nehéz volt kipuhatolni. A felirás helyes olvasása ez:

N MPHIS
PEREMVBV
M. ▲ VAL ▲
KARVS
DEC▲COL▼AQ
IIVIR
V ▲ S ▲ L ▲ M.

Ezen érdekes emlék találtatott a főkút mellett, melynek kiapadatlan forrása mai nap is örvendezteti vizével a lakosságot.

Nt. Szabó Lajos lelkész úr, a nevezett követ a m. n. muzeumnak nem csak igéré, hanem ott mulatásom után nem sokára honfias készséggel be is küldé.

822. Ugyanott a faluháza udvarának kerítő falában áll egy római kő, melynek felső része el van törve, mindazonáltal 1 láb a föld alatt lévén, még azon felül 5′ 5″ magas és 2″. 8‴ széles. Ez is a főkutnál a budai uttól jobbra találtatott 1857-ben. A felső faragványon jobbra áll egy nő, balra férfialak, köztük magzatjuk. Az alsó dombormű, négy kerekü szekeren három alak ül, előtte a befogott ló van, egy másik szemközt áll. E kő igen roncsolt állapotban van.

A *kazáromi* felhagyott kutnál mintegy 10 darab vizvezető csőt találtak, mely elején legömbölyitett szájjal 5″; kissé szükül majd ismét felén túl tágulva 3″ 9‴-nyivá nő, mig végénél 2″-nyivá összehuzódik; felül belső világossága 3″, alúl 1″ 4‴, egész hossza 1′ 8″; igen halvány agyagból készült, és a Lukácsfürdői henger es csövektől egészen elüt. Kivül és belülről kitűnik, hogy ezen csővek korongon készültek.

Ugyanott:

Mocsay János háza előtt egy mértföldmutató töredék áll; a darab egészen kerek, hossza 2½′, átmérője 1′ 2″, rajta köröskörül a pontozó pőröly nyomai láthatók, de irást nem tudtam felfedezni.

Sasfészkén a száraz tó fölött három hamvedret találtak, de mivel csak homok volt bennük, össze is zúzták. — Hijábau irunk, hijában kérjük annyit az értelmiséget, hogy az embereket nagyobb kiméletre buzdítsák!

823. *Pereszlénybe* (Hont m.) a Huszár-féle birtokú földeken, több helyt a homokban fekete kerek foltok tünnek fel, melyek alatt biztossággal hamvveder-cserepekre lehet akadni. Egyik ott talált 5″ mélységü és 11″ átmérőjü fekete cserép tál *Bakits János* birtokába került.

824. *Perőcsényi* határban (Nógrád m.) a község fölött levő hegytetőn látható romok között ezelőtt harmincz évvel, egy körülbelől 20″-nyi magasságú fekete márvány ember alak találtatott, mely azon időben Foglár Imre kir. kamarás, tésai birtokos úrnál létezett. Hollétét tudni annyiból érdekes lenne, mert a magyarországi szobrászat, úgyis igen gyér, adatait talán valami remekművel szaporíthatná.

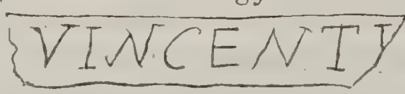
825. *Pesten* a Józsefvárosban, mult év augustus hó elején az ujonnan épült malom helyén egy celt, egy nagy buzogány és sok gomb ásatott ki; a celt *Schiefner* úr birtokában van, az egész leletről a haza fővárosában csak akkor tudtam meg e fenemlített adatokat, midőn már a szatócsok kezeibe került a lelet.

826. *Pesten* 1866. april 11-én a kotrógéppel a Dunából egy 12″-nyi vas kapocs, más ki nem vehető fa darabok, melyek igen erősen összeragadt breccia-nemü hüvelylyel birnak, és egy középkorbeli vas kard jött napfényre. A kardnak hossza 18″-nyi, de úgy látszik, hogy a 12″-nyi alaktalan kavicstömeg, melynek végéből yge kard vége kiáll, ennek

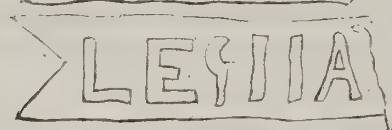
kiegészítő része. A markolat fa hüvelylyel birt, végén súlyos gomb volt, pelengéjének szélessége felül 2″-nyi. Egészben hasonlít azon ép fegyverhez, melyet Böliskén Nagy Lajos úr ő nagyságánál láttam. Ezen tárgyak tüzetesb ismeretét ts. *Ságody* alpolgármester úrnak köszönhetem.

827. *Pest*, 1865. jun. 24-én *Trans-Aquincumba* rándulván ki egyetemi hallgatóimmal, azt tapasztaltam, hogy csak azon három év alatt, melyen a helyszinén nem voltam, a belső árokkal kerített négyzetnek szántás és kapálás által minden nyoma eltűnt. Egyedül a külső mélyebb árok, az árokban létező falromok, és a bőven elszórt cserép- és tégladarabok mutatják még, hogy itt római erődités volt. Meglehet, hogy egynéhány év mulva ezek is elfognak tünni, s így csak könyveinkben fog emléke fennmaradni.

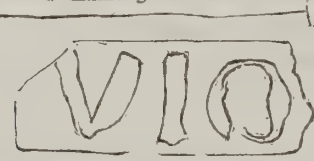
A tégladarabok közt egyet találtunk

egy másikat

, egy harmadikat

egy negyediket olvashatatlan bélyeggel.

828. *Petronell* nem tartozik szorosan Magyarországhoz, de mivel közel fekszik a határhoz és jelenlegi birtokosa honunkban tartózkodik, várában pedig több főuri családiak ivadékai képei is láthatók, az ottan tett archaeologiai tapasztalásimról csak néhány szót akarok felemlíteni. *Carnuntumot* a bécsi régészeti társulat, valamint a középponti bizottmány is eléggé kutatta, és kiadványaiban ismertette is. Augustus 30-án 1865-ben az udvarban a főlépcsőnek párkányán oroszlánt lehetett látni, mely szarvast tartóztat előlábaival, sörénye stilszerű, mint ez a román korban később előfordul, és vörös, és sárgára van festve, a fej fehér szint mutat. — A kavicscsal mozaikszerüleg kirakott oszlopcsarnokban több római műemlék, kisebb sarcophag, főleg egy-két csinos faragvány van kirakva, melyek mind Carnumtumból valók.

Feltünő két fogadmányi kő, mely mint hazánkban is gyakran található, a mezei Istenségeknek valának szentelve. Egyikén ezt olvastam:

SILVANO
DOMES
L. GEM
VICTOR
V. S.

a másikon: SILVA
DOME
SACR.

A kisebb tárgyak közt, melyek egy szobában felállítvák, feltünt egy elefántcsont fésü, mely az ósztropatakihoz igen hasonlít, és több darabból van összeállítva, ezek kerek szögek által tartatnak össze.

Van fekete üveganyagból egy karperecz, melynek izei a retek beczője egyes izeihez hasonlóan vannak összeállítva; takarék-persely alakra készült agyagedény; kék üvegedény, felül két fogantyúval és hengeres hassal; egy fej terracottából; elefántcsontból készült stilus; egy terra sigillata tálacskának lába . . SACIROK, és téglák

| ATILIÆ FIRMÆ | és mások | G · F · PF |

bélyeggel, az előbbit egy valaki *Attila-tégla* gyanánt akará bemutatni, és nagyon bámult, hogy evvel nekünk örömet nem szerzett, minthogy felvilágosításomból kitünt, hogy ezt bóknak nem vesszük, hanem római műnek ismerjük el.

Az uradalmi udvarban egy fényes fürdőház állhatott; azonban ebből csak egyes töredékeket lehet látni, s fehér márvány remek tagozatokat, és azon jegeczes mészkő táblákat, melyek kékes, zöldes, és sötét violaszinü csillámvonalok belevegyítése által palás természettüvé levén, az úgynevezett *marmo cipollinót* — és *paonazzót* teszi. Ugyan ilyen fehérmárvány táblákat találtam az ó-budai romok közt, sőt hallám, hogy Erdélyben Ulpia Trajana kőhalmazai közt is feltalálhatók. Minthogy a földisme első tekintélyei az állítják, hogy ilyesféle márványbányák csak Olaszországban léteznek, eléggé világos a rómaiak fényüzése, kik nagyszerü palotáik és fürdőik falainak behuzására oly messziről hozák a becses anyagot.

Ez szolgáljon némi ösztönül, hogy a rómaiak építési anyagára is nagyobb gondot fordítsunk, hogy ebből ipari és kereskedési viszonyaikra is némi fényt deríthessünk.

Megnéztük a petronelli keresztelő kápolnát is, valamint délelőtt az altenburgit. A dombormü, mely a tympanumon látható: keresztelő sz. János, az Üdvözítőt keresztelve; fölötte lebeg a sz. lélek galamb alakjában, egy angyal mellette ruháját tartja; durva, de igen régi mű.

A régi basilikának, melynek még nyomát sem találtuk, egyik oszlopa fejezetén jelenleg egy ujabb koru sz. Mária szobor áll.

A város belső temploma is régi; falában lőrések vannak, tehát védelmi építmény vala. A keleti rész *egyenes záradéku*, a tornyon román kerekpárkányzatot találtam. A nyilalaku kőfaragójel több helyen látható. A falban római köveket; és LEG XIIII G bélyegü téglákat lehet találni, valamint egy kerek tölcséridomu nézőlyukat is. Valamennyi ugyanannyi érdekes műemlék.

829. *Pinczehelyen* (Tolna m.) a plebánia kertjében 5′-nyi mélységben találtatott egy kis bögre, magassága 3″, szája nyílása 2″ 9‴, feneke 2″, alul kissé hasasodik ott, hol a szájától 2″ 3‴-nyire ívelő füle a korsót éri; a füllel általellenében s tőle mintegy 1″ 3‴-nyira apró bütykök emelkednek, és pontozott vonallal vannak összekötve ott, hol a hasasodás kezdődik. Ez a m. nemzeti muzeumnak ajándékoztatott.

Pinczehelyhez közel a Papszigeten igen sok római pénz találtatik, ezekből 58 darabot Domitiantól—Gratianig a helybeli lelkész Hangyali Mihály úr a m. Akademia éremtárának ajánl a pinczehelyi iskolás ifjuság nevében, kik ezt összegyűjték és ezen nemes czélra beadák.

Ezeken kivül felajánl Hangyali úr a n muzeumnak egy ezüst fibulát, hossza 2″ 6‴, szélessége 1″ 9‴; egy réz fibulát 3″ 2‴, 2″ 2‴; s egy másikat rézből 2″ 1‴, és 9‴, mind a három íjalakú. Találtattak Papszigeten.

830. *Rákoson* gróf Karácsonyi Guido úr földjein már több izben római vastag cserepeket és üvegdarabokat ástak ki a földmivelők.

831. *Szántón* (Hont m.) mintegy 10″ átmérőjü és 8″ magas, valamint kisebb hamvvedrek is találtattak.

832. *Szemerén* (Heves m.) Mocsáry úr kertjében, bronz fülbevalót találtak, melyen puszta gömb vagyon. E fülbevaló egy koponyában volt, jelenleg *B…kits János* úr birja.

833. *Szexárdról* Velits István úr, kit a honi régiségek igen érdekelnek, s kitől magam is szerencsés valék néhány csinos darabot gyűjteményem számára nyerni, be-

küldött rajzban egy középkori keresztet, mely circa 1859. közel Simontornyához az úgynevezett Törökhányás és Bán-Puszta között a donáti malomhoz közel levő szántóföldön kiszántatott. A majd egyenágu kereszt végein a háromkarély fordul elő; a fülben még egy lánczszem látható; nagy maiusculából a keresztág jobb oldalán C, fent a fülnél M, a bal oldalon B. betük látszanak, Caspar, Melchior, Balthasar kezdői. Középett R fordul elő. Hátul az ereklyéknek van kis röjtökje. Az egész 3″ 1‴ hosszú, 2″ 9‴ széles, és 2½ latot nyom.

Velits úr ezt irja: „Némelyek úgy vélekednek, hogy a kereszt Stibor vajdáé lehetett, — s hogy egyedül csak Hunyadi Jánosnak és Stibor erdélyi vajdának voltak ilyetén keresztek Zsigmond király által ajándékozva, circa 1460. különös hívségükért, kitüntetésükért.“ Nem tudom honnan vélekeznek az illető urak, és mily *hiteles* adatokkal birhatnak véleményök támogatására, én inkább azt mondom: a kereszt alkalmasint valamely főpapé volt, de nem tudjuk melyiké. Akárkié lett legyen (könnyü lenne R betüvel kezdő püspököt vagy apátot valahol találni, és ez által a keresztnek érdekességet szerezni, ha t. i. 1815-ben vagy 1825-ben élnénk, — de mai nap ez már többé nem járja). Ezen érdekes kereszt, kár lenne, ha nyom nélkül eltünnék, és talán a külföldön pompáznék valami Curiositaeten-Cabinetben. *Velits* urat felkérettem az Arch. Bizottmány nevében, küldené fel Pestre, a hol a muzeum illő áron szívesen megszerezné, — meglehet, hogy kérésünkre hajolni fog, a különben igen buzgó gyűjtő úr. Egyébiránt igen *durva müvészete* a királyi ajándék gondolatjával épen ellenkezik.

834. *Sz.-Tamáson* Esztergom város melletti mezővárosban, mely a főkáptalan birtokához tartozik, 1846-ban Újváry Ferencz házában egy 9′-nyi mélységben, 7′-nyi magas, 2′ 3″-nyi széles sírkövet találtak granitból (?). Erre fa volt kivésve, ezen latin felirással:

TVSCA BARC
ATIS LIBERTA
ANN XXII
HIC EST SVA (?) SITA helyett.
PATRONVS PIETATIS
CAVSA HIMERO.

Magában a sírban, melynek leirása hiányzik, két könny-üvegcse találtatott. Az egyik birtokomban van, ép, 3″ 3‴ hosszú, feneke 7‴, 1″ 3‴-nyi magasságban össze van húzva, innen hengeres, felül kifelé hajlik. Üvegje szépen opalizál.

A sírban csekély földréteg alatt sok embercsontot találtak.

Ezen tudósítást Rimely Ferencz úr jegyezte fel Esztergomban, hol nekem használat végett adatott át.

835 *Tárnokon*, *Balásy Antal* budai ügyvéd úr földjén 1863-ban egy téglából összeállított sírban két darab *borostyánkö balta* találtatott.

836. A *tétényi* Dunából *Schieffner János* úr ezen év elején kapott egy *réz csákányt*, mely alakjára nézve semmi különöset nem mutat.

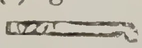
Az ottani szőlőkből egy katlan töredéket nyert, mely igen szép patinája által feltünő. Alját egészen összezúzták, mert a törés még csillog; karimáján, mely a többi résznél valamivel erősebb 5 vonalból álló diszítmény fut körül, ezek alatt egy sor pont következik. A katlan átmérője 10″; a foganttyú, mely erős szögletes sodronyból áll, nincsen a középen alkalmazva, talán monorú volt maga az edény. A foganttyú dísze ///// ///// vonalokból áll. *Schieffner* úr birtokában van.

837. *Töpejen* Ürmös mellett Erdélyben Hausman Vilmos úr egy mészhegy tetején fensíkot talált, mely 600 láb hosszú és 50 láb széles. Az ottan minden irányban nyúló árkok, számos tégladarabok, cseréptöredékek, a vizsgálót azon gondolatra vitték, hogy itt

római castrum volt; de mivel a lelhely nincsen eléggé jellegezve, a tégladarabokból és cserepekből, mint lehetett volna, határozott itéletet nem hoz a tudósító, e vélemény megerősítését illetékesb archaeologiai kutatótól kell bevárnunk. *Kolozsvári Közlöny 1863. 142. 143. sz.*

838. *Tótgyörke* nevű faluban (Vácz közelében, Pest m.) a vizmosásos által képzett szakadásokat kiegyenlítendő *Szontagh Gusztáv* úr szántóföldjét kiegyenlítette, és ezen egymás mellett fekvő csontvázra akadt. Mindegyik fejénél kis agyagedényt találtak, melyeket a találó úr egy eperjesi collegiumbeli tanárnak ajándékozott. Ugyanekkor egy tiszta ezüstből készült fülbevalót is találtak. Itt lignitek is fordulnak elő állatcsontokkal. Érmekre ritkábban akadnak, de a Galgán túl Procopics György földjén egy Maximianus-félére akadtak.

839. *Túr* (Felső-Hont m.) úgynevezett itató dülőjén a hontmegyei régiség gyűjtő társulat mintegy 100 darab cserép-edényt ásatott ki 25 év előtt, ezek minden ékesítés nélkül voltak, nagyságra nézve nagyon különböztek és többnyire a m. nemzeti muzeumba kerültek.

840. *Váczon* (?) igen finom karperecz (10 db.) hármas tekercsek igen finom sodronyból, egyik végén , a másikon hegyes, a végétől majd közepéig sodrott. Vastagsága $\frac{1}{2}'''$.

841. *Vandháti* pusztán (Békés-Csaba mellett) találtak 1865-ben január végén az ispányi lak szomszédjában, a szabad földben, egy női csontvázat; nyaka körül fehér, zöld és vörös klárisok (mintegy 20 darab voltak szétszórva, melyek egyrésze *Haan Lajos* evang. lelkész úr birtokába jött, a többit gróf Apponyi György ő excellentiájának nyujták be. Bővebb tudósítást igért a hulla fekvésére és egyéb körülményekre nézve a fenidézett lelkész úr.

Szintén e tájon egy kereszt is jött napfényre, mely a m. n. muzeumban őrzött Béla király féléhez hasonlít; ezt jelenleg *Ipolyi* kanonok úr bírja.

842. *Zavaron* (Pozsony m.) Okolicsányi Károly az udvarában találtatott f. évi február havában fekete cserép fazék, mely magasságának alsó harmadában élesen hasas, fölfelé pedig össze van húzva. Alján egy vonalnyira mélyedett lába van. — Magassága 5'', legnagyobb hasassága 6'', felső szájnyílása 3'' 8'''. A hasasság felső részén, felülről, jobbról lefelé balra fácskával kissé görbén húzott vonalok vannak. Az érem, mely benne volt, a találó bírja — a cserép-edény *Bakits János* úr birtokában vagyon.

843. *Zombáról* (Tolna m.) küldött be Gyönkön lakó Magyari Kosa Sámuel birtokos úr a magyar nemzeti muzeumnak egy bronz geniust, melynek magassága $5\frac{1}{2}''$. Az alak bal lábán áll, jobbját lebegésre emeli. Két rövid szárnya ki van terjesztve; jobbjában törött tárgyat, mintegy falevelet tart, baljának alkarja el van törve. Nyakgyöngysora pontokkal van kiverve valamint köldöke is. A mellbimbók, és a szárnyak tollazata pedig nem egészen ügyetlen kézzel van karczolva. Fejéke sajátságos. A font és keretképen arczát körülvevő hajzat a fej tetején három ágba van összeszorítva; a közép egyenesen álló ágtól valami varkocsféle fonadék terjed a kétrétü fondorokig, melyek nyakát födik és a szárnyakig nyúlnak.

Az egész mü durva ugyan, főleg a végtagok ujjai, de azért még a legrosszabb ízlésü korba nem helyezhetjük.

ADALÉK
A MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOMHOZ.

ÖSSZEÁLLÍTÁ

ROMER FLÓRIS.

1. A *„Művészeti Kalauzt“* mint önálló munkát legelső helyen említjük, azon szavakkal, melyekkel azt a m. akadémiának bemutatni szerencsém volt:

„Tekintetes Akademia!

A m. tudom. Akademia kebelében évek óta működő archaeologiai bizottmány régi óhajtásának megfelelő, a régészetet kedvelő magyar olvasó közönségtől pedig vártavárt „Művészeti Kalauzt különös tekintettel Magyarországra“ szerencsém van az Akademia asztalára letenni, és a nagy hiányt pótló munkát a tekintetes Akademia terjesztő pártolásába ajánlani.

Az Akademiának ily költséges munkák kiadására nem levén elégséges tőkéje, bizonyosan még számos évig *„kegyes óhajok“* sorába tartozott volna ezen *Kalauz* kiadatása, ha a magyar főurak közt nem találkoznak mecaenások, kik — a még mai napig sem kellően méltatott — archaeologiai törekvéseink terjesztése tekintetéből a „Vadász-Album“ kiadásánál fenmaradt 1400 o. é. forintot az archaeol. bizottságnak át nem adják, azon feltétellel: „hogy ezen összegen népszerűen irt, a szükséges képekkel ellátott munkák adassanak ki, a könyvek eladásából visszakerülő pénz pedig, ujabb és ujabb ilynemü munkák alapjául szolgáljon.

Ezen nemes, és mint hisszük, nagyhasznu áldozat élén áll gróf Andrássy Manó úr, a m. archaeologiai bizottmány tagja; továbbá gróf Sándor Móricz, b. Wenckheim Béla, b. Orczy Béla és Podmaniczky Frigyes urak.

Ha ezen főurak adománya a kezdeményezést lehetségessé tette, el nem kerülhetem, hogy itt hálával ne említsem a bécsi cs. kir. középponti archaeologiai bizottmánynak ritka nagylelküségét, melylyel terjedelmes kiadványiban használt remek, több százra menő fametszvények leöntvényeit egyedül a kiállítási áron átengedé, s igy alkalmat nyujtott arra, hogy ne csak az első két rész 404, többnyire neki köszönhető fametszvénynyel érdekesíttessék, hanem hogy még igen számos, a harmadik rész kiadásához kapcsolható kép is fenmaradjon.“

Tekintetes Akademia! Az archaeologiai bizottmány feladata nem csak a hazai régi műkincsek kutatása; közlönyei által való megismertetése; hanem, hogy azokat az utókornak is átadhassuk, nemzeti régiségeink kellő kegyelettel való megőrzése is.

Mind e három czélnak elérését könnyebbíteni, főtörekvése volt ezen előttünk fekvő két első résznek, melynek elsejét, az *őskori műrégészetet* tartalmazót, az arch. bizottmány felhivására én irtam; egy másodikat, t. i. a *középkori építészetet* dr. Henszlmann Imre tagtársunk készíté; a harmadikat, melynek tárgyai a *középkori műszobrászat és festészet, a keresztény symbolika és a kisebb művészetek*, dr. *Ipolyi Arnold* egri kanonok fogja kidolgozni, és azonnal meg is fog jelenni, a mint a két első füzetből bejött költség a kiadást fedezendi. —

Az *elsö rész*, az *öskor*, két nagy szakaszra oszlik, t. i. a *barbarok* kézművei ismertetése, és a *római müemlékekre.* A *barbarok* művei az eddig bevett rend nyomán, a kő-, bronz- és vaskorszakuakra osztatnak.

A *kökorszak* általános jellemzése után, elősoroltatnak a *köeszközök*, valamint a háztartásban vagy védelemre használtattak; ugy szintén a *csont-* és *agyagkészletek* is. Röviden ismertetik — a mi vidékünkön eddig fel nem talált — *czölöpépitészet*, és a temetkezési emlékek, t. i. a kőkamrák és kőemlékek. Az egészet az e korszakra való *visszapillantás* fejezi be.

A nagyobb változatosságu *bronzkori müveknél* bebizonyíttatik: vegytani bontásuknak nagy befolyása a műemlékek történeti földleirási meghatározására, továbbá, hogy ezen műemlékek hazánk területén készültek, és nem mind a kereskedés által kerültek lelhelyeikre; ezt követi az *általános jellemzés.*

Ezen kor eszközei leiratnak mint házi eszközök, ékitmények és fegyverek; és pedig a mint arany, bronz-, üveg-, borostyánkő-, csont- vagy agyagból készültek. A vallási fejezet a bálványokra és temetkezésre terjeszkedik, és ezt ismét a *visszapillantás* rekeszti be.

A *vaskori* műemlékek meghatározásában még sok nehézség fordul elő; egyáltalán itt is ugyanazon rend tartatik meg, melyet az előbbi korszakoknál a tárgyak felsorolásánál czélszerünek tartottam

A *római müemlékek* tárgyalását ily csekély térre, a mint a bizottmány által határozva volt, szorítani, nehéz feladat. Itt egyedül azokat említettem, melyek hazánkban gyakrabban előfordulnak. A rend, melyet előadásomban követtem, a római foglalásnak megfelelő, és az eddigi szokástól egészen eltérő. — A római vallumokat és castrumokat leirván, átmegyek a közlekedési eszközökre, t. i. az utakra, a mértföldmutatókra, és a hidakra; továbbá a vizvezetésekre, és a római építészet jellemzésére, mennyire a minálunk itt-ott előforduló alapoknál a falnemeket, a kőragaszt, téglákat, fütőszerkezetet lehet ismertető jelekül felhasználni. Ezt követik a római sírok és érmek, fogadványi oltárok és síremlékek, mint a római művészet nálunk legbővebben előkerülő emlékei. Végre egy rövid czikkben a hazai egyptomi régiségek is érintetnek.

Ez a munka első részének rövid *tárggismertetése.* De mind evvel hiányosnak véltem törekvésemet, ha olyan függeléket nem csatolok az első rész végére, mely az ásatásokra rövid gyakorlati utasítást és a *leletek megörzéséröl* néhány szót foglal. A *buvárkodók* számára összeállítottam az előttem ismert, e szakba vágó gyüjtemények jegyzékét; mellékeltem az *öskori irodalom* vázlatát, hogy az olvasni szerető magának vagy egyáltalán a felhozott tárgyakról, vagy szorosabban véve a Magyarországot illető kiadványokról tudomást szerezhessen; végre nem csekély fáradsággal gyüjtém, minden korszakra nézve, az eddig ismeretesekké lett *lelhelyeket*, idézvén azon munkákat, melyekben róluk említés tétetik. Ezen munkámnak főczélja volt, hogy Magyarországról idővel egy teljes őskori térképet készíthessek.

Nem tartozik hozzám, hogy fáradozásomért az elismerést, a méltánylást igényeljem; a kritika ki fogja munkámnál jelelni a hiányokat, hogy azokat egy remélhető második kiadásnál elkerülhessem, vagy pótolhassam. Azt az egyet merem tiszta lelkiismerettel állítani, hogy semmi fáradságot nem kiméltem, semmi áldozatot nem sajnáltam, miszerint archaeologiánk előszeretetéhez képest, melynek terjesztése és felvirágzása napjaim legfőbb feladata, a lelkes magyar olvasó közönségnek oktatólag buzdító vezérfonállal kedveskedhessek. Az *épitészeti* részt illetőleg röviden csak ezt mondhatom.

Mivel hazánk igen kevés ó-keresztyén izlésü építménynyel bír, a munka második kötete csak általánosan érinti a basilikát, s mindjárt átmegy a román építészetre.

Nálunk az emlékszerü építészet csak a XII. század vége felé kezdődik (III. Béla idejében;) miért is ritkák itt az ó-román épületek is; ellenben bővelkedünk a XIII. század első felében emelt késő román izlésüekben. Ezek közül teljességökben vannak tárgyalva a lébenyi és az ócsai templom, mint két külön iskolának képviselői.

Következik az egyes mellékrészek, úgymint tornyok, kápolnák, oltárok stb. leirása.

Más fejezetben szó van az építészeti szerkezetről, jelesen a boltozás fejlődéséről.

A következő fejezet tárgyalja azon fő arányokat, melyeket a magyar késő romanismus alkalmaz; s végül

leiratnak az építészeti részletek: oszlopok, pillérek, párkányzatok stb.

A részletek előadásában soroltatnak elő a tagozatoknak leggyakrabban előforduló növénydiszei is, s innen történik az átmenet

a román tulajdonképi szobrászathoz, melynek jelesebb példáit a jáki és pécsi templom mutat fel; mindkettejének pár másolata van adva fametszetben.

A román- koru festészetet képviseli a veszprémi alsó, úgynevezett Gisela-Kápolnának két apostola és a salzburgi női kolostornak egyik falképe.

A csúcs-íves építészetnek magyarázata kezdődik a franczia székes egyházáén; mert a csúcs-íves styl Francziaország nagyobb templomain vette eredetét. Illustrálják e magyarázatot az amiens-i székesegyháznak alapterve s belsejének távlatí előadása, a rheimsi és kölni domok keresztszelvényei és a kassai templomnak alaprajza.

A franczia styl mellett, de attól sokban eltérőleg fejlődött a német építészet, mely Magyarországra elterjedvén, itt három századon át csaknem kizárólag uralkodott.

Németorszägnak sajátos legrégibb templomát, a marburgit tehát szintén adni kellett: ezen és egyéb német templom előmintájára készült nálunk a „Kalauzban“ másolt zágrábi, lőcsei és soprónyi templom, s ily előmintákra utalnak kisebb falusi templomaink is, melyek a XIV. XV. században és a XVI-iknak első felében lettek emelve.

A tornyok valamint a román építészetben nem, ugy a csúcs-ívesben sem fejlődtek ki kellőleg Magyarországon, nevezetesen nem mérkőzhetnek a németekével, mert a torony-építészet épen szomszédainknál üli diadalát. Azonban fenmaradtak nálunk mégis igen nevezetes toronyszerü építmények, tudniillik szentségházak, jelesen a kassai, mely első rangu.

A magyar csúcs-íves templomok benső felszerelése nem ritkán még a régi, eredeti. A felvidéken számosabb szárny-oltárokkal találkozunk, nem gyérek a mesterséges faragásu faszékek sem, vannak ide s tova régi keresztelő medenczéink is, de hibázik a csúcsíves szónoki szék.

A technikai szerkezetet illetőleg templomaink nem mérkőzhetnek a külföldiekkel; sokkal ritkább nálunk, mint amott, a faragott kő, sőt még legjelesebb templomainkban is, kevésbé feltünő helyen: p. o. a tornyok bensejében többnyire csak kőtöredéket látunk alkalmazva.

Az arányok sem nagyszerüek hazánkban, mit főképen annak kell tulajdonítanunk, hogy székesegyházaink csaknem mindnyája ujabbkoru, és hogy a nagyobb csúcsíves templomoknak csak hárma maradt fenn; a pozsonyi, budai és kassai parochialis egyházak.

A csúcs-íves styl részleteinek igen számos példáival találkozunk könyvünkben, ugy, hogy ezekben e stylt, kezdetétől hanyatlásáig, könnyen és világosan ismerhetjük meg, mi a chronologiai tájékozást, a munka második részének fő czélját nevezetesen segíti elő.

A szobrászat fejtegetése itt is csak rövid; illustratiojául több sirkőnek másolata szolgál.

Sokkal nevezetesebbek templomaink falképeik tekintetében; mert mondhatni, hogy nálunk igen sok efféle festmény maradt fen. A Kalauz szepes-váralljai és lőcsei falképeket ád, azon kivül két ablak képet is, de ez utóbbi külföldi, mert ilyennel itthon még eddig nem találkoztunk.

A csúcs-íves styl magyarázatát 146 fametszet illustrálja, úgy hogy a Kalauznak II-ik részében a román rajzokkal együtt 250 kép található. A képek e rendkivül bősége, csinja és választottsága, legtöbbet tehet a középkor ismeretének és megkedveltetésének előmozdítására, mit annál inkább kell remélnünk, minél károsabban hatott eddig a régészeti és történeti tudományra ezen ismeretek csak nem teljes hiánya.

Tekintetes Akademia! Röviden adtam elő a „Műrégészeti Kalauz" bő tartalmát; a kiállítás diszes, a képek csinosak és számosak, az árt t. i. 2 frt. o. é-ben lehetőleg csekélyre tettük, hogy a munka minél biztosabban és minél hamarább elkeljen. A terjesztést nem a könyvárusi uton, *) mely a visszavárandó, és ujabb munkák kiadására szánt tőkének egy harmad részénél többet felemészt, és csak későn foly vissza a bizottmány pénztárába —véltük eszközlendőnek, hanem a bizottmány nevében, melynek védszárnyai alatt e munka napvilágot látott, kérem a t. Akademiát, méltóztassék a *„Kalauzt"* tekintélyes pártolása alá venni és valamint a nagyméltóságú. M. kir. Helytartó Tanácsnak, ugy a magyar főtisztelendő Püspöki karnak és más egyházi és iskolai főhatóságoknak is ajánlani, miszerint ezen munkát, melytől archaeologiai törekvéseink, tanulmányaink felkarolását, terjesztését, érvényesítését reméljük: hatásköri befolyásuk, nagylelkü példájuk által a megyei és városi hivatali karoknál, az oktató testületeknél, a lelkész uraknál terjeszteni kegyeskedjenek.

A megrendelések eszközlésére, mint az archaeologia bizottmány előadója, szivesen vállalkozom; adja a jó ég, hogy ezen 1000 példány, melyet nyomattunk, minél előbb ugyanannyi régészéti kedvelő kezei közt forogván megkedveltessék, és egy új kiadásnak eszközlése még ezen év folytán szükségessé legyen.

2. A Pozsonyban 1865-ben összegyült magyar orvosokat és természetvizsgálókat a IX. nagygyűlésnek első elnöke, gróf *Zichy Károly*, egy szépen kiállított emlékkel lepte meg, melynek czime *Pozsony és környéke.* Tekintetbe vevén a várt ausztriai és némethoni vendégeket, e mű magyar és német nyelven adatott ki, több arczképpel, Pozsony városa mostani és régiebb táj- és a Kis-Kárpátok színezett geologiai térképével.

Pozsony régészeti müemlékeinek vázolásával ezen lapok szerkesztője bizatott meg. Nem csekély feladat, nem csak az idő rövidsége, a helyszinétől való távolsága, a kiszabott hely szüke miatt, hanem főleg azért is, mert a történeti részt Rákovszky István. a helyrajzit pedig Szekcső Tamás urak irák meg, úgy hogy az archaelogiai rész irója, saját köréhez tartozó adatok mások által lett feldolgozása után, egy egészen kopár mezőre szoríttatott, miért is munkája részleteit egészen más uton kellene összegyüjtenie.

Az előszó Pozsony városa elnevezésének van szentelve, és a Pisonium név későbbi keletkezése bebizonyíttatik, valamint a rómaiak általi alapítása itészetileg tagadtatik.

Átmenvén 1. szakaszban a várra, annak egymásutáni növekedése, részleteinek érdekessége iratik le. A 2-ikban a város falai, kapui, tornyai, a 3-ikban a térek és utczák; 4-ben az egyházi építmények; 5-ikben a polgári építmények vannak ismertetve archaeologiai szempontból, többnyire új történelmi adatokkal felvilágosítva és részletezve. A 6. szakasz szól a kisebb müvészetek műemlékeiről. A 7-ik szakasz nem jelenhetett meg a hely szűke

*) Kapható az „Uj korszak" szerkesztőségében. Józseftér 4. sz. 3. emelet 17. sz. A „Régi német szinház" épületben a kir. főgymnasiumi igazgatóság irodájában és a m. n. Muzeum kapusánál.

miatt, ez a Duna változatainak és az átkelési építményeknek volt szentelve. Ezen érdekes tárgyról talán más alkalommal fogok szólhatni.

A méltóságos elnök úr bőkezüségéből készült fametszvények, melyek a tárgyakat érdekesítik, valamint a két rézmetszet, mely Pozsony városát 1574-ből a Dunáról, és 1649-ből a hegyekről mutatják valóban kedves és egyszersmind tanulságos mellékletekül szolgálnak.

3. Örömmel tapasztaljuk, hogy komolyabb irányú lapjaink nem idegenkednek néha hosszabb archaeologiai czikkeknek közlésétől.

Jelesen az „*Ujkorszakban*“ jelent meg *Henszlmann Imrétől*: A kereszt az építészeti alaptervben. 1865 ; 2. 3. sz. — A régi emlékek diszítő festészete u. a. 8. sz. — Valami a kőkor czölöp-építményeiről. *Torma Károlytól* 10 sz. — Visszapillantás az emberi nem őskorára. Vogt Károlytól. 12—18 sz. — Ballagi Mórtól: az ékirás. 14. sz. – Leechtől: Kova-kőszerszámok a homoktorlatokban. 19—21. sz.

A második évfolyam 4-ik számában *Schwarcz Gyulától*: A müvészet és régészet iránti érdek. -- Az Angolországban létező Stonehengeről 5-ik—7-ik szám.

4. Érdekes jelenleg továbbá az is, hogy *politikai* és nem tüzetesen tudományos tartalmu lapjainkban is az *archaeologia* illetékes tért nyer, hogy a régészet érdekében tett jelentések és felszólítások szivesen közöltetnek, és még szivesebben olvastatnak.

A többi közt csak a *Kolozsvári Közlönyt* említjük, melyben 1865-ben az 50 sz. a. Déváról F. E. urtól a *maros-németi* uton talált római emlék ismertetése jelent meg, melyre a szakavatott erdélyi rómaikori régész *Torma Károly* a 86-ik számban nem csak helyes fejtegetéssel felelt, hanem az elkövetett tévedéseket is helyre igazította. A 141-ik számban pedig *Kiss Mihály* úr ismertette meg az *aldobolyi* határon, *Büszke* nevü határrésznél (Háromszék) talált régiségi ritkaságokat, t. i. több cserépedénydarabot, csészéket, poharakat, állatcsontokat, lyukasztott — festéktörő kőhöz hasonló — köveket, és Erdély régészeit kéri, hogy ezen érdekes lelhelyet tudományosan megvizsgálják.

5. Nem hagyhatjuk említés nélkül *Henszlmann* arch. czikkét a Vasárnapi Ujságban, *mely „Magyarországi legujabb régészeti fölfedezések“* czím alatt négy számban jelent meg. Az első a 14. számban: Az archaeologia és historia szoros rokonságáról és a székes-fehérvári székes-egyházról értekezik; a II-ik, a régi templomokat hazánk északkeleti részében ismerteti; a III-ik részén, templomainkról szól az ország délnyugati részében a templomok szakértő restauratioiról; végre a IV-ik a római kori régiségekről.

Ajánljuk az olvasó közönség figyelmébe, ezen ismertetést, a szerző szavaival zárván: „Az itt felhozott kevés példa mutatja, hogy az archaeologiai tudomány nem épen parlagon hever nálunk, de mutatja azt is, mennyire szüksége van a történelemnek az archaeologiára, ha csak az utóbbi nem akar csupa hadi és dynastikai krónika maradni.“

A nem magyarországi lapok közt:

6. a „*Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*“ IX. (1864-iki) folyamában, Magyarországot illetőleg ezek foglaltatnak:

Bock czikkében „Über die Christlichen Mess-Kännchen“ 37. l., a m. nemzeti muzeumnak egy igen díszes kannácskája foglaltatik. — IV. lapon a felső-magyarországi műemlékek ismertetésében nagy érdemeket szerzett *Merklas* a lőcsei Sz.-György kápolnából egy sírkövet ismertet meg. — XII. lapon *Haas Mihály* szathmári püspök röviden ismerteti meg a magyarországi észak-keleti fatemplomokat. — XVII. lapon ismét *Merklas* egy régi szepességi képről szól.

A X. (1865-iki) folyamban előfordul *Romer* értekezése a pesti nemzeti muzeum dísz-nyergeiről I. l. — *Oriovcanni* „Archaeologische Funde im Banat.“ XXXV. l. — Magyarországi királyokról szól az innsbrucki bronz szobrokról értekező czikk. LXIV. l. —

Gr. *Mikó Imre* a kolozsvári város templomának néhány részleteit ismerteti meg 147. l. — *Merklas*: Szepesvárát. 151. l.

A XI. (1866-iki első kettős füzetben), I. *Haas Mihály* püspök úr értekezik: A Szathmár megyei fatemplomokról — történelmi rész — és II. *Schulcz Ferencz* pécsi hazánkfia hozzá adja az építészeti részt 1. és 7. lapon.

A 2-ik, kettős füzetben *Henszlmann Imre* ismerteti meg az osztropataki régiségeket 39. l. (l. Arch. Közl. V. II. füzetben.) — A kisebb közleményekben pedig „Transylvania, its products and its people, by Charles Boner London 1865“ munkának van egy érdekes czikk szentelve, melyben Vajda-Hunyad szomoru jelenje, és a dévai vár vandáli pusztítása különösen arra való, hogy minden lelkes honfit elkeserítsen, és tudományunk minél nagyobb körökben való ismertetését és behatását velünk óhajtassa.

Ezen alapos értekezéseket foglaló, remek rajzokkal gazdagon diszített folyóirat, melynek mesésen olcsó ára egy évre (6 kettős füzet) a postán 4 frt 60 kr. o. é., az Archaeologiát kedvelő hazánkfiainak nem eléggé ajánlható.

7. *A bécsi császári régiségtári okadatolt lajstrom*, mely ezen czim alatt folyó évben kijött: igen sok érdekes tárgyat közöl, mely annál inkább érdekelhet, minthogy a régiségtárnak egy igen tekintélyes és becses része honunkból vándorolt az említett fényes gyűjteménybe. Ajánljuk a régiségek barátinak, hogy figyelemmel lapozgassák, és bécsi időzés alatt a jeles munka kalauzolása mellett, tanulják azt megismerni, mitől részint a véletlen, részint saját szegénységünk, de leggyakrabban a hozzá-nem-értés és nem-bánom egy század óta megfosztott. De jó, hogy még is oly közel találhatjuk és élvezhetjük, a mit magunk nem birhatunk.

Kezdő Archaeolognak becsesebb, biztosabb vezetőt nem ajánlhatunk, mert valóban okadatolt ott minden és tudományosan le van irva; vajha már egyszer nekünk is lenne ilyféle lajstromunk!

8. Figyelmünket el nem kerülheté a bécsi „*Mittheilungen des k. k. österr. Museums für Kunst und Industrie*,“ melynek lapjain gyakran archaeologiai tárgyakról levén szó, az I. évfolyam 55. lapján leginkább a *Böhm* D. J. hazánkfia gyűjteményéből szerzett becsesműdarabok, méltó sajnálatot gerjesztenek a miatt, hogy a magyar nemzeti muzeum számára ezen gazdag kincsből semmit sem lehetett szerezni. Pedig egy olyan intézetben, melynek gyűjteményeinek egy nagy része csak kezdeményezés, reá fért volna, akár egyik akár másik ágnak némi kiegészítése, vagy legalább becses darabok által való kikerekitése.

Ezen rendkivülileg látogatott (f. év január havában 9460 személy fordult meg benne) Muzeumnak lajstromaiban többször igen érdekes magyarországi tárgyakkal találkozunk, p. o. a Donnerféle szobrokkal Pozsonyban. 87. lapon.

9. Tudományos akademiánk hirneves külföldi tagja, *dr. Dudik Beda*, ismét egy fényes munkával gazdagítá a német archaeologiai irodalmat: „*Kleinodien des deutschen Ritterordens*“ czimű munkájával, melyet *Vilmos* cs. kir. főherczeg, a német rend nagy mestere meghagyásából készített. Dudik, ki nem csak jeles történetiró, hanem tapasztalt régiségbuvár is, sok időt és gondot fordított ezen műre. Magam oly szerencsés valék: nem csak az ő tolmácsolása mellett ezen nevezetes kincset látni, hanem szerző úr oly barátságos volt ő felségénél számomra ezen ritka pompával kiállított műből egy példányt kieszközleni, melynek elejére saját nevem alatt a szeretett szerző e kötetet ajánlja.

A mű nagy folióban jelent meg, gyönyörü papiron 60 remekül photographiázott táblával.

E művet azért említem a Magyarországot érdeklő régészeti munkák közt, mert a német rend kincsei közt sok magyar-öltönyökhez tartozó darabok: ugymint *forgók*, és két *buzogány* is fordul elő.

E munka könyvkereskedés utján nem kapható.

10. A *Wiener Numismatische Monatshefte* czímü folyóiratból eddig az I. kötetből 6, a II-ból két füzet jelent meg 8 réztáblával.

Mellőzvén más alapos értekezéseket, melyeknek tárgyai vagy a régiebb korszakok érmészetére vonatkoznak, vagy hazánk területén kivül fekvő ujabb veretü fémereket tárgyalnak, csak azon részéről szólunk ezen nagy hézagot pótló folyóiratnak, mely a *magyar érmészetnek* van szentelve.

Mindjárt az I. kötet 1. füzetében előfordulnak a *magyar királyság érmei*, egy bevezető előszóval, a királyok érmei, rövid jellegez ésével, rendszerezett lajstromával és igen oktató mellékletül szolgáló réztáblával, mely 20 éremnek elő- és hátlapját ábrázolja; a második tábla 21 éremmel (Kálmánig) a 3—4-ik füzethez van csatolva. Mind ezek folytatását találjuk a 2-ik kötet 1. füzetében 3-ik Béláig; de a ritkább érmek ábrái alkalmasint más füzetben fognak következni. Az egészből kitünik, hogy a kiadó a magyar érmészet egy rövid, de a folyóirat csekély terjedéséhez mért átnézetet akar adni a magyar érmekről, főleg azon ritkább darabokról, melyek éremtárában vételre készen állnak.

Legközelebb a szerb érmek is fognak fölvétetni, melyekhez a táblák már készülőben vannak.

Ezen rendszeres ismertetésen kivül Magyarország érmeinek még másutt is jutott egy kis tér, t. i. az I. kötet 93. lapján az igen érdekes *bognári* (Pécs mellett) éremleletnek; 137. lapon a soprónyinak. Ezen kivül említtetik az 1. kötet 44. lapján *Bene Ferencz* a m. orvosok és természetvizsgálók gyűlése alapitójának emlékeül 1863-ban, 45-ik lapján a kétnyelvü pozsonyi érem a m. orvosok és természetvizsgálók XI. gyűlésére, és 143-ikon a m. akadémia háza megnyitásának emlékeül vert díszes fémerek.

A czikkek változékonysága, és alapossága tekintetéből ajánljuk ezen vállalatot a magyar éremtan barátainak.

11. *Corvin Mátyás* királyunk codexei után tudakozódván, *Barison Miklós* úr, az *Emporium chrysographicum* kiadója, ki Europa jelesebb könyvtárait átvizsgálta, hogy ott említett munkájához anyagot szerezzen, és a miniatüreket szakavatottan ismeri, következő munkákra emlékeztetett: *Angolországban a Duc de Chartresnél* egy gyönyörü imádságos könyvre; a *british museumban* két vagy három liturgicai munkára; Bécsben a császári könyvtárban 3—4 darab; Beatrix királyné imakönyve a muzeumi kiállításban szemlélhető volt, *Brüsselben* a hirneves missaléra; *Münchenben* a királyi könyvtárban egy codex van, mely a müvezet után Mátyás királyé volt; *Párisban* a császári könyvtárban 3—4 munkára: *Rómában a Vaticanban* ugyanannyi; *Velenczében* sz. Márk könyvtárában egy *Baco* Verulamius és egy Silius Italicus létezik; *Veronában* a káptalan könyvtárában is egy liturgicai munkát mutatnak. Elég ösztön arra, hogy utazóink más *könyvtárakban is* ezen érdekes könyvek után kérdezősködjenek, és azok hollétéről az archaeolog. bizottságot tudósítsák.

A M. TUD. AKADEMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYÁNAK
MUNKÁLKODÁSA 1865—66-BAN.

(Jegyzőkönyvi kivonat *).

Májusban: 48-ik pont: *Hajdu Lajos* biharmegyei főispáni helytartó úr ő msága a *Csörsz-árkáról* való tudósítását beküldi.

49-ik. A bécsi *Autographiák* az archaeol. bizottm. rajztára számára megrendeltetnek.

50. *Haas Mihály* szatmári püspök ő excellentiája a beregszászi templom rajzait beküldi.

53. *Henszlmann* t. t. az *osztropataki* igen érdekes lelhely tudományos megvizsgálására kiküldetik.

Juniusban: 59. *Schulcz Ferencz* építész urnak ajánló levelet kér a bizottság az Akademia elnökségétől.

61. Előadó sürgeti, hogy egy nagyobb magyarországi térkép vétessék, melyen az eddig ismert lelhelyeket bejegyezni lehessen.

63. Jelenti *Henszlmann*, hogy az emléktáblák számára a budai várban eddig mintegy 20 hely történelmileg meg van alapítva.

Juliusban: 70. Elnök úr jelenti, hogy a *bakódi pusztán*, azon helyen, melyen az érdekes aranykincs találtatott, a kalocsai érsek az emlékkövet, mely azt az utóvilágnak hirdesse, már fel is állíttatta.

73. Indítványoztatott, hogy a bizottmány fametszetei és clichéjei könnyebb átnézet és használat végett egyes ivekre 15—20 példányban lenyomassanak.

74. *Henszlmann* a szathmári út helyett a bányavárosokba fog a szünnapok alatt rándulni.

Octóberben: 79. Előadó indítványozza, hogy az *Archaeologiai krónika* érdekesbbítése tekintetéből, a jelesebb tárgyakhoz fametszeteket is lehessen csatolni.

80. Ugyanaz rövid jelentést teszen az igen sikerült pozsonyi archaeologiai kiállításról.

82. U. a. Kéri a muzeumi igazgatóságot, engedje meg, hogy azon bronztárgyakból, melyek lelhelyei ismeretesek, vegytani bontás végett némely darabok *Thán Károly* egyetemi tanár urnak átadassanak.

83. U. a. jelenti, hogy a budai hajógyári sziget főügyelője *Schröll József* úr több becses római régiséget fog a m. n. muzeumnak átadni.

84. U. a. Értesülvén az *ó-szönyi* újabb ásatásokról, és magát gróf *Zichy Miklós* urral. mint ottani főbirtokossal érintésbe tevén, előadó a hely szinére fog menni, és az eredményt előterjeszteni.

---

*) l. V. köt. 1. füzet.

85. Az állitólagos *Attila*-gyűrűről a bizottmány véleménye az akademiai titkár urhoz beküldetik.

86. Elnök úr inditványozza, hogy az *Árpád* sirja kutatására felajánlott pénzt más ásatásokra kérhesse el *Nádasdy Ferencz* gróf úr és társaitól.

87. Gróf *Zichy Károly* a pozsonyi emlékkönyvhez csatolt 14 darab archaeol. fametszvényt, használat végett az arch. bizottságnak engedi át.

93. *Gózon Imre* sz.-györgy-völgyi (Szala m.) reform. tanitó egy tálat és több régi okmányt ajánl fel a nem. Muzeumnak.

94. Több archaeologiai társulattal való csereviszony sürgetése ajánltatik.

95. *Henszlmannak* felterjesztését a *Böhm*-féle gyüjtemény ügyében a bizottmány magáévá teszi, és az akademiánál pártolja.

96. Dr. *Arányitól* beadatván a 20 felirás, mely a budai történelmi helyeken alkalmazandó leszen — véleményezésre *Toldy Ferencz* biz. tag kéretett meg.

Novemberben: 98. Előadó jelenti, hogy Ó-Szőnyön megfordulván, igen sok uj felirásos követ, szobrot s egyéb tárgyakat talált, melyeket részint a birtokos gróf úr, részint tisztjei és a lakosság is nagylelküen a m. n. muzeumnak felajánlottak.

101. Előadó indítványozza, hogy a külföldi arch. társulatoknak necsak az arch. közlemények, hanem az Akademiának egyéb archaeologiai munkálatai is küldessenek.

Deczemberben: 105. A *„Mürégészeti Kalauz"* miképen kinyomatása határoztatik.

107. Az *osztropataki lelethez* készített réztáblák cseréül a bécsi cs. kir. középponti arch. bizottmánynak fognak küldetni.

1866. **Januárban:** 10. pont, Lehoczky Tivadar urnak a bereghmegyei bronzkori leletek közléseért az arch. bizott. köszönetet szavaz, és elismerésül az Arch. Közleményeket küldi.

11. 35 külföldi arch. társulatoknak, melyekkel az arch. bizott. csereviszonyban van, megküldetik *Henszlmann Imre* munkája „A fehérvári ásatások eredménye." Ugyanezen határozat erejénél fogva a 3 vasuti, és a gőzhajói társulatoknak is megszavaztatnak az arch. biz. munkálatai azon okból, mert a bizottmány tagjainak adni szokott ingyen jegyek által a honi archaeologiai kutatásokat tetemesen elősegítik.

12. Előadó indítványa folytán a szőnyi lelkes lakóknak a muzeumi ajándékokért köszönet mondatik, Zichy Miklós gróf úr ő msága pedig kéretni fog, hogy a régi castrum határjait, illő felirással ellátandó kövekkel az utókor számára kijeleltetni kegyeskedjék.

13. *Sárközy József* kömlődi birtokos úr *gyürük- és metszett kövekből* álló érdekes gyűjteményét a m. n. muzeumnak kövületekért ajánlja fel cserében.

14. Dr. *Arányi* egy közzé teendő felhívással szándékozik az *emléktáblák* ügyét, és Vajda-Hunyadról írt értekezésének kiadatását elősegíteni.

Februárban: 18. Jelentetik, hogy az országos építészeti főmérnökség akademiailag megkerestetvén, az ó-szőnyi ásatásokat figyelemmel fogja kisérni.

19. p. Előadó indítványozza: kéressék meg a bécsi cs. k. tudom. akadémia, hogy a magyar régészeti leletekhez csatolt fametszetek clichéjeit, használatra átengedni szíveskedjék.

21. Előadó egy felszólítást fog minden magyarországi lapban közleni, melynek folytán mindenki felszólíttatik, hogy érdekes régiségeit leirva vagy fényképezve a bizottmánynyal ismertesse meg, hogy ez így a honi régiségeket evidentiában tarthassa.

Martiusban: 24. Előadó bemutatja gr. *Eszterházy János* úr értekezését és a rajzokat a kolosmonostori templomról; a gróf úr kéretni fog, hogy a hírneves convent történetét is röviden közleni szíveskedjék.

26. A bizottmányi előadóknak kötelességükké tétetik, hogy saját bizottmányuk gyűjteményes munkáit rövid ismertetéssel az akademiának bemutassák.

27. P. *Szathmáry Károly* tanár úr nagy-enyedi régiségeket tárgyaló rajzai bemutattatnak, és a tanár úr kéretik, hogy a szöveget is beküldeni szíveskedjék.

28. *Gózon Imre* úr több érdekes tárgyat küld be a muzeumnak.

29. *Goldinger János* budai ácsmester úr kedveskedik a muzeumnak egy női diaulessel, melyet mint egy nagy márvány edény töredékét a Dunából kikotortak.

30. *Henszlmann* a fehérvári ásatások folytatását sürgeti; az ügy az arch. bizottmány nevében az Akademia elé fog hozatni.

Aprilisban: 39. sz. *Thaly Kálmán* tanár úr jelenti, hogy az Árpád sírja ásatását czélzó társulat, pénzét továbbá is egyedül ezen kutatásra kivánja fordíttatni.

42. A bizottmány 1867—69-ik évig évenkint Ő Felsége kegyességéből saját czéljai és kiadványai előmozdítására 4000 o. é. frtot fog segélyül nyerni.

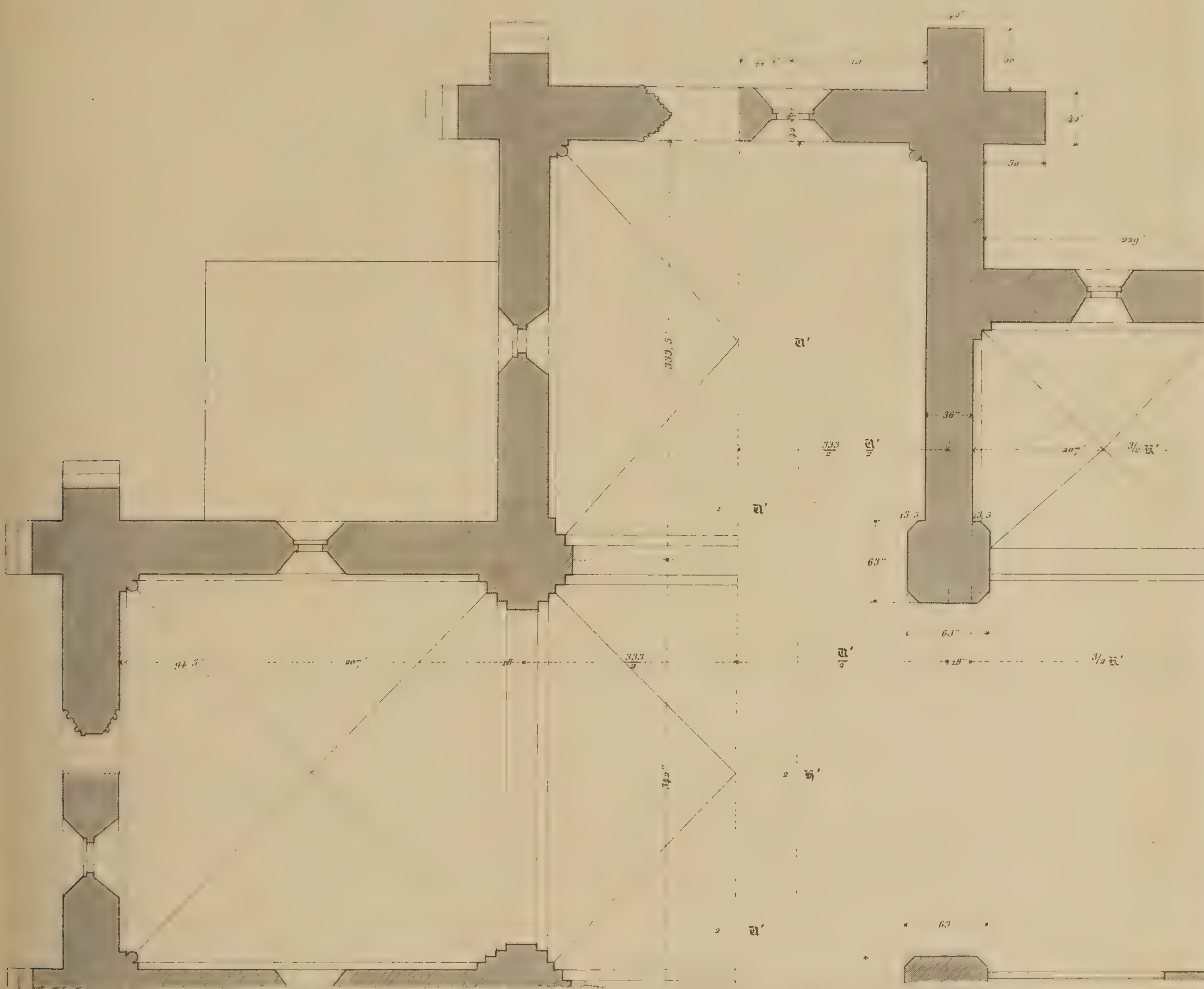
43. Előadó a bronzműemlékek vegytani bontásának eredményét mutatja be; *Than Károly* tanár urnak köszönet szavaztatik, és azoknak további bontására újból fog a tanár úr megkéretni. A tárgyak a muzeumból vétetnek és *Kubinyi Ferencz*, úgy előadó is kinált bronztöredékeket, sőt előadó erre másokat is fog fölszólítani.

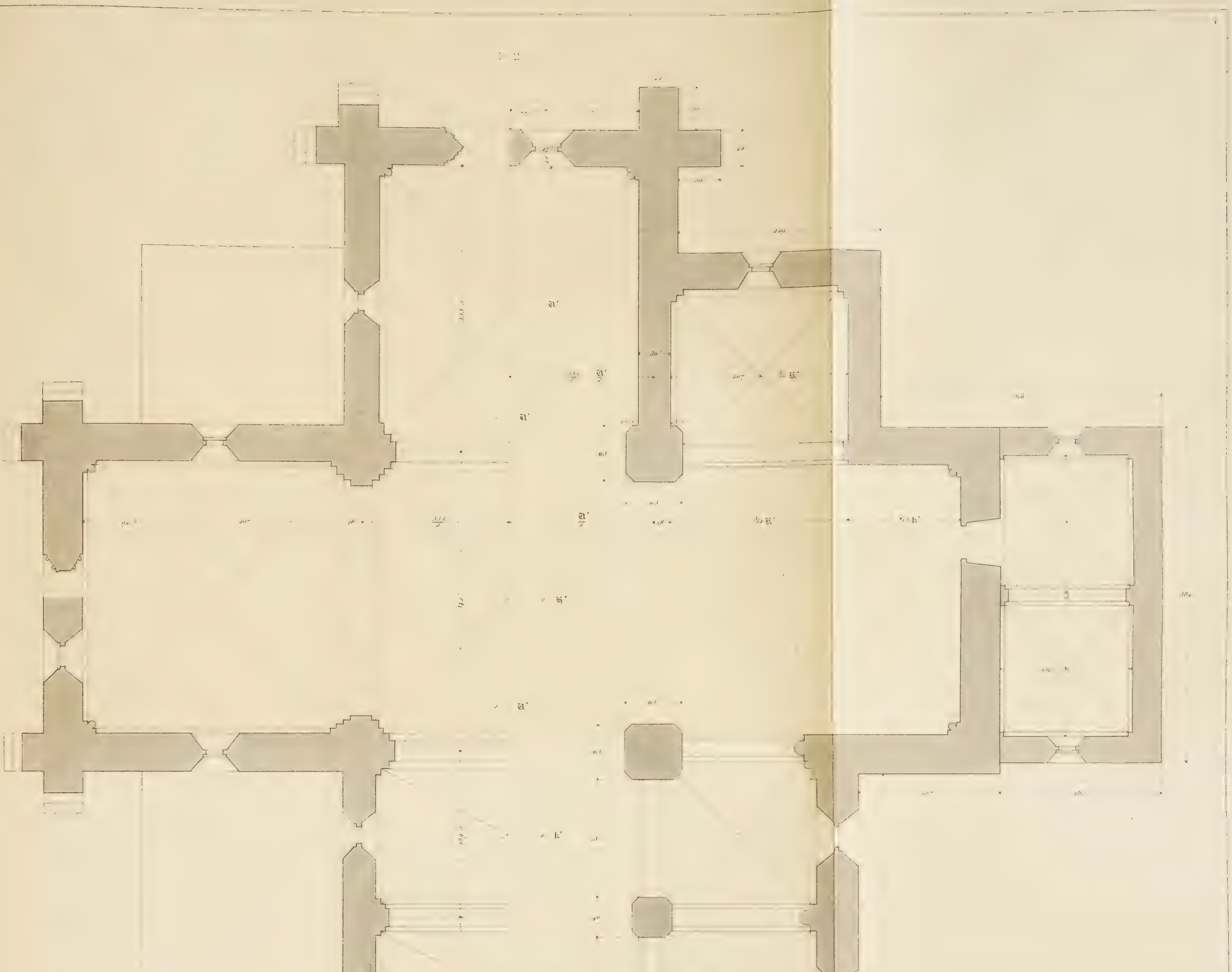
44. A bizottmány körlevelére *Abonyi Lajos*, *Kuthy Emil*, *Bubics Ede*, *Fábry Nándor*, *Komka Béla*, *Marosy József* és *Ivády Rezsö* urak küldöttek be régészeti tudósításokat; ezek szívességét előadó meg fogja köszönni.

45. Előadó népszerü módon fog rövid utasítást írni, mikép kell a talált régiségekkel bánni, és azokat a nemzet számára fentartatni. Ezen rövid utasitásból több ezer példány fog nyomatni, és a lelkész és tisztviselő urak által az olvasást kedvelő falusi nép közt kiosztatni.

46. Henszlmann indítványára a 7 apátfalvi réztábla cseréül a bécsi cs. kir. központi arch. bizottmánynak ajánltatik, ellenben kéretik a nevezett intézet, hogy a felveendő pécsi templom mümellékleteit az arch. bizottmánynak egyidejü magyar közlésre engedje át.

F 2

APÁTFALVA.

A. Soudain sculp^t

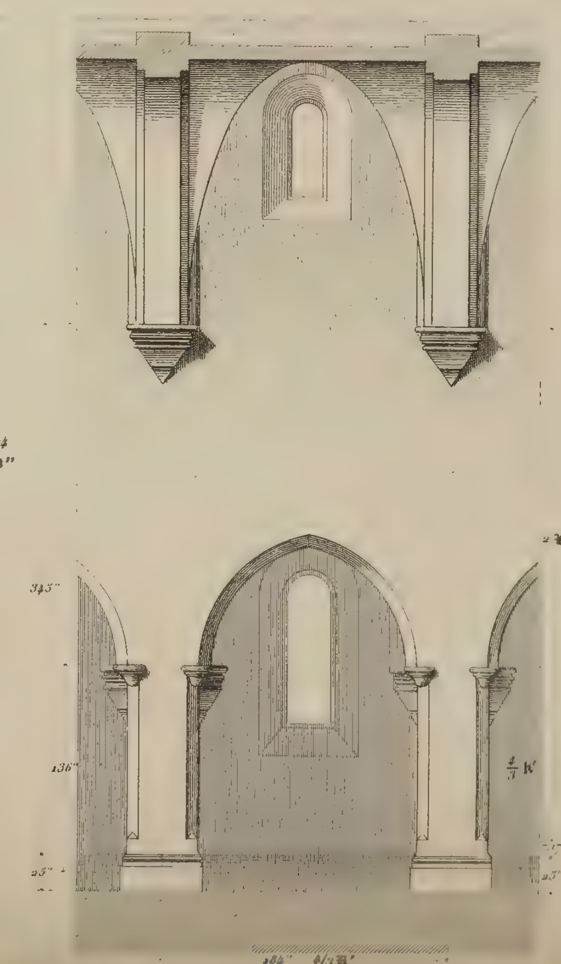
II.

159"
150,5"
8/9 H'
88,3"
27"
20"
23,3"
113,5"
3 K'
2 H'
169"
H'
565"
263"
8/3 K'
2/3 K'
112"
2/3 H'
150"
8/9 H'
130"
4/3 K'
64"
18"
D"

F. 2.

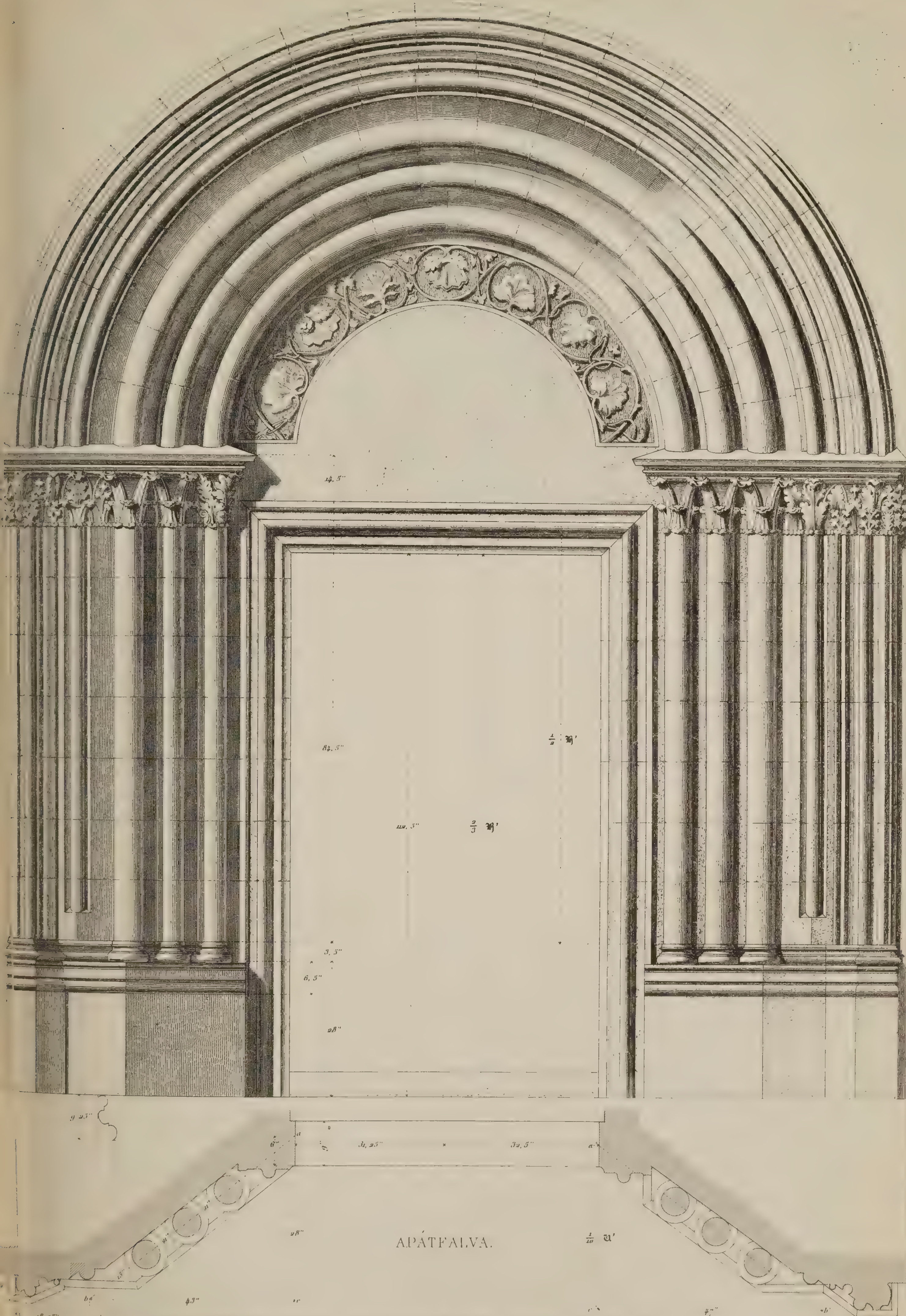

F. 1.

APÁTFALVA

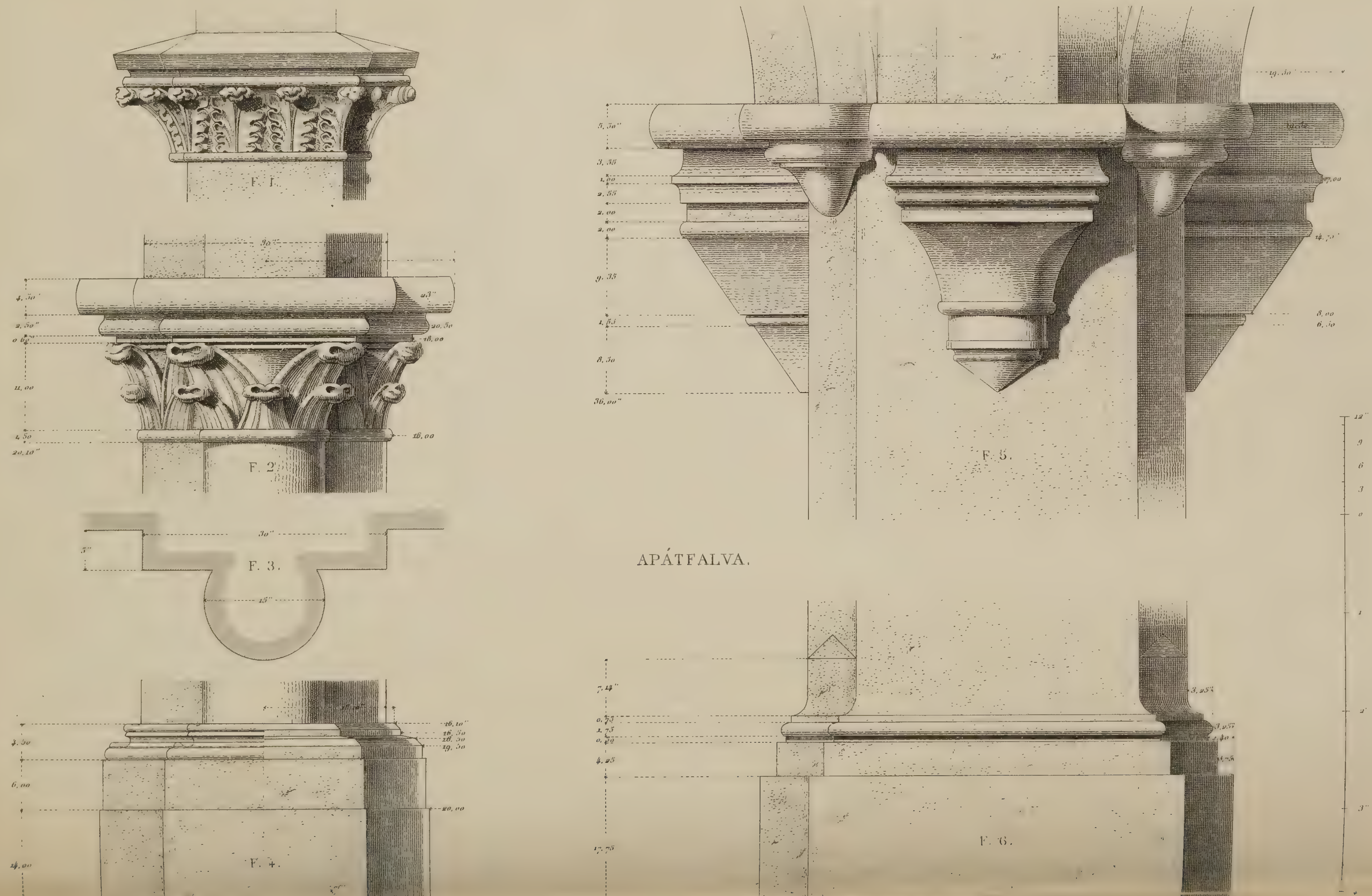

V.

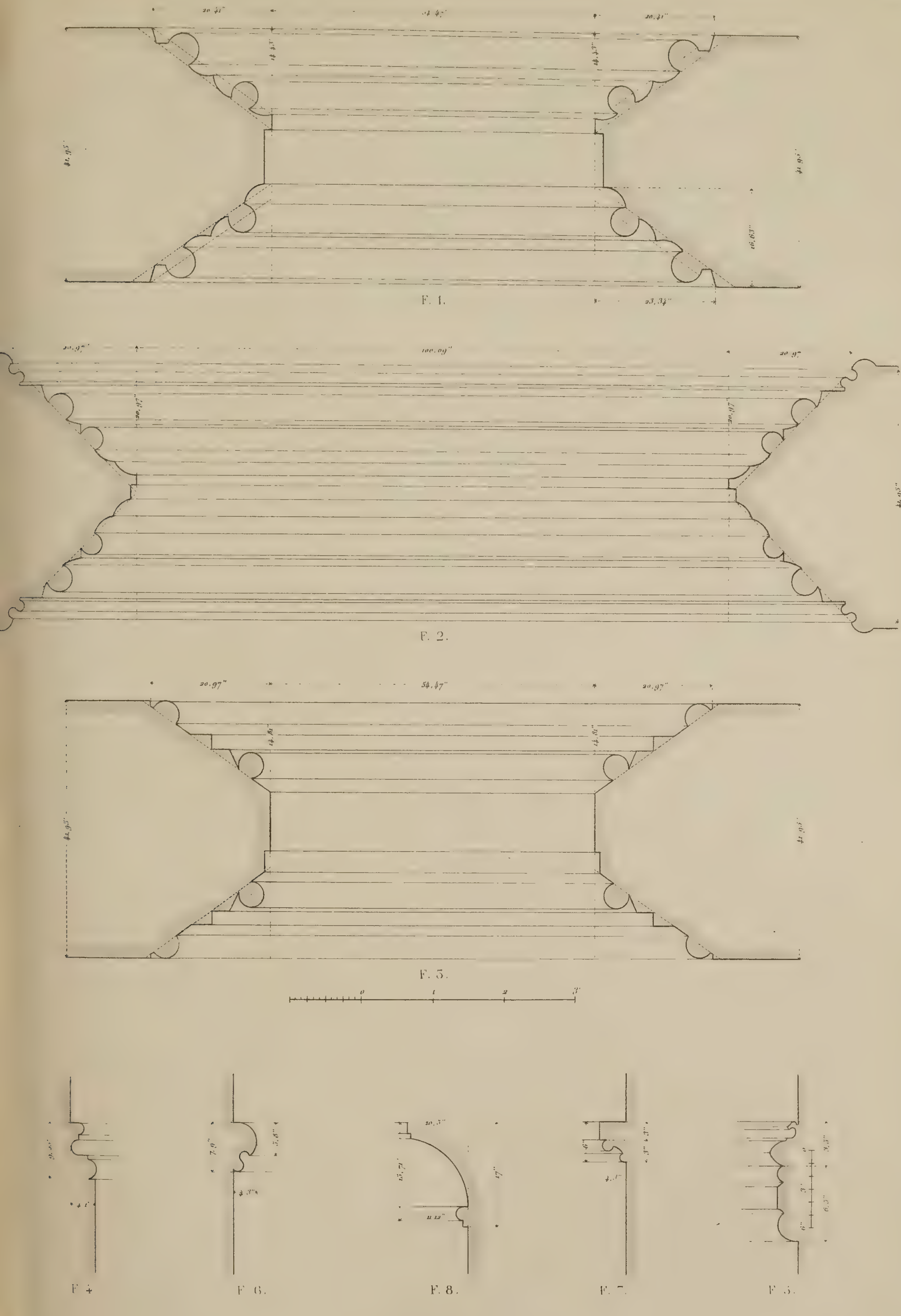

APÁTFALVA.

...meas. Feszl...nn... del. A. ... sculp.

APÁTFALVA.

APÁTFALVA.

A. Soudain sculp

TARTALOM.

A m. tud. Akadémia Archaeologiai Bizottságának kiadványai.

Archaeologiai közlemények : I. kötet, tizenkét kőrajz táblával nyolczadrét 1859. 245. l. Tartalom: I. Magyar műemlékek Ipolyi Arnoldtól, Csallóköz műemlékei. II. A karikapénz, mint fizetési és ékszer a történet előtti korban. Kiss Ferencztől. III. Huszonöt kiadatlan pannoniai felirat. Paúr Ivántól. IV. Mátyás király egykori szobra Budiszinban. Wenzel Gusztávtól. — Ára: 3 frt.

II. kötet: Nagy negyedrétü képatlaszszal 54 táblával, 1861. 317. l. Tartalom: I. Margitsziget műemlékei. Ifj. Kubinyi Ferencz. II. Kelenföldi pogány sírok. Érdy Jánostól. III. Kiadatlan magyar czimek és pecsét gyűrűk, saját gyüjteményéből közli gr. Andrássy Manó. IV. Nyitra-Ivánka területén 1860- és 61-ben kiszántott byzanti zománczok a XI-dik századból. Érdy Jánostól. V. Magyarországban talált kő- és bronzkori régiségek. Id. Kubinyi Ferencztől. — VI. Adalékok a magyar Iconographiához. I. Mátyás király egykorú arczképei. Henszlmann Imrétől. VII. Magyar téglaépítészeti műemlékek. Irta Ipolyi Arnold. — VIII. Vegyes közlemények: 1) Magyar feliratú kupa. Gr. Eszterházy Jánostól. 2) I. Mátyás király állítólagos építőmesterének kézirati munkája az építészetről. Dr. Henszlmann Imrétől. 3) Lesencze-Tomaji római feliratos kő. Közli Dr. Römer Flóris. — 4) I. Mátyás király czimere a boroszlói és a görliczi városházakon. 5) Régi magyar keresztelőkutak és Magyarország czimerének monumentalis használata. — Ipolyi Arnoldtól. IX. Magyar régészeti Repertorium. Irja Ipolyi Arnold. X. Magyar régészeti Krónika. Ipolyi Arnoldtól. XI. Név és tárgymutató az I. és II-ik kötethez. Ára: 8 frt.

III. kötet: (Új folyam I. kötet) 10 képtáblával és a szövegbe nyomott számos fametszettel. Nagy negyedrét. 1862. 179. l. **I. füzet:** I. A Kis-bényi román izlésű egyház. Henszlmann Imrétől. V. képtáblával. Ára: 2 frt.

II. füzet: II. Pannonia területén Magyarországban fenmaradt néhány római várnáról. Irta Römer Flóris. — III. A kolozsvári szt. Mihály egyház történeti és építészeti leirása. Gr. Eszterházy Jánostól. III. képtáblával. Ára: 1 frt. 50 kr.

III. füzet: IV. Magyar ereklyék Ipolyi Arnoldtól. 2 képtáblával. Ára: 2 frt.

IV. füzet: V. középkori keresztelő medenczék. Irta Römer Flóris. — VI. Római feliratok Erdélyből. Torma Károlytól. — VII. Pannoniai ujabb kiadatlan latin feliratok. Römer Flóristól. — VIII. Magyar régészeti krónika. Ipolyi Arnoldtól. Több fametszvénynyel. Ára: 80 kr.

IV. kötet: (Új folyam II. kötet.) 8 képtáblával és több fametszvénynyel. 1864. 175 l.

I. füzet: I. A kolozsvári Boldog-asszonyról czimzett minorita, jelenleg evang. reform. egyház. Gr. Eszterházy Jánostól. — II. Tétényi római sírok. Érdy Jánostól. — III. Zólyom-megye műemlékei; ifj. Kubinyi Ferencztől. — IV. Pannoniai ujabb kiadatlan római feliratok. II. közlés Römer Flóristól. 7. táblával. Ára: 2 frt.

II. füzet: V. Tanulmányok a középkori román építészeti Chronologia köréből, tekintettel a magyar műemlékekre. Henszlmann Imrétől. — VI. A Buda környékén felásott római sirokról. Römer Flóristól. I. réztáblával. Ára: 1 frt. 50 kr.

III. füzet: VII. A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. Irta Dr. Henszlmann Imre. — VIII. Magyar régészeti krónika. Összeállítá Römer Flóris. — IX. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Römer Flóristól. — X. Név- és tárgymutató az uj folyamu I. és II-ik kötetre. Több fametszvénynyel. Ára: 80 kr.

V. kötet: (Új folyam III. kötet) 2 réztáblával, és több fametszvénynyel 1865. 154. l. — Tartalom: **I. füzet:** I. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából, I. közlemény. Érdy Jánostól. II. Római feliratok Erdélyből. II. közlem. Irta Torma Károly. III. A két házában talált régi arany műemlékekről, különösen a szarvasszói (Marm. m.) arany kincsről. Römer Flóris. IV. Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban. I. közlemény. Irta Rupp Jakab. V. Magyar régészeti Krónika. Römer Flóristól. VI. Adalék a m. régészeti irodalomhoz, u. a. VII. A. m. túd. Akad. Archaeol. Bizottmányának munkálkodása 1865 kezdetétől, jegyzőkönyvi kivonatban. Több fametszvénynyel. Ára: 1 frt.

II. füzet: VIII. Archaeologiai kirándulás Abauj- és Sáros-megyékbe. Henszlmann Imrétől. IX. A bakonyszombathelyi éremkincsről. Römer Flóris. X. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából. II. közlemény; Irta Érdy János. XI. Jelentés a Bányavárosokba tett régészeti kirándulásról. Henszlmann Imrétől. XII. Név- és tárgymutató az Archaeol. Közlemények V-ik (uj folyamú III. kötetére.) Ára: 1 frt. 50 kr.

A m. tud. Akadémia Archaeol. Bizottsága közbejárásával kijöttek:

I. A székes-fehérvári ásatások eredménye. Irta Henszlmann Imre. Nagy negyedrét. 226. l. 9 réztáblával és számos fametszvénynyel. Pesten. Heckenast Gusztáv Bizománya. 1864. Ára: 5 frt. o. é.

II. Műrégészeti Kalauz különös tekintettel Magyarországra. Nagy 8-adrét. 404. fametszettel. Pest, Emich Gusztávnál. 1866.

I. kötet. Őskori műrégészet. Irta Dr. Römer Flóris. 134. l. 154. fametszettel. Ára: 1 frt. o. é., a könyvkereskedésben 1 frt. 25. kr.

II. kötet. Középkori építészet. Irta Dr. Henszlmann Imre. 150 l. 250 fametszettel. Ára: 1 frt. a könyvkereskedésben 1 frt. 25 kr.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1866.

ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDITÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

VI. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. IV. KÖTET.)

II. FÜZET.

TÖBB FAMETSZETTEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVI.

Ára: 1 ft 30 kr.

JELENTÉS

A BÁNYAVÁROSOKBA 1865-BEN

TETT

RÉGÉSZETI KIRÁNDULÁSRÓL.

HENSZLMANN IMRÉTŐL.

II.

Zólyom.

Zólyomban és Zólyom mellett van két fölötte érdekes régi vár : közel a városhoz fekszik meglehetős magas hegyen az úgynevezett *puszta vár*, magában a városban pedig emelkedik a hajdani *királyi várlak.*

Mindkettejét az „Arch. Közlem.“ IV. köt. I. füzetében ismertette már ugyan ifj. Kubínyi Ferencz; azonban nem azon szempontról, melyet én tűztem ki magamnak : t. i. sem nem azon átalánosabb régészet-chronologiai elvek alkalmazásával, melyek a magánvárak szerfölötti régiségét, kivált nálunk, tagadni tanitanak; sem nem azon legújabbkori tudományos álláspontról, melyen a váraknál leginkább erősítési czéluk vétetik tekintetbe.

A *pusztavár* nem lévén még régészetileg vagy mértanilag felvéve, itt csak is az első álláspont a határozó, erről fogjuk tehát vizsgálni az e várat illető eddigi chronologiai nézeteket.

A puszta vár.

A zólyomi puszta vár tekintetében következőleg szól Béla névtelen jegyzője munkája XXXIV. fejezetében :

„Interea *Zuard* & *Cadusa*, filii *Hulec*, nec non *Huba*, & omnis exercitus eorum fluvium *Ypul* juxta *Danubium* transierunt. Et alio die transito fluvio *Gron*, castra metati sunt in campo, juxta quoddam castellum terreum, quod nuncupatur *Varod.* Et capto illo castro, manserunt ibi tres dies, expectantes adventum *Borsu*, filii *Bunger,* quem Dux *Arpad*, cum magno exercitu miserat in auxilium eorum. Quarto die, cum *Borsu* ad eos venisset cum valida manu, timuerunt eos omnes incolae terrae, & nullus ausus fuit levare manus contra eos. Tunc hi quatuor domini, inito inter se consilio, per petitionem incolarum sibi fidelium, constituerunt, ut tertia pars de exercitu, cum incolis terrae irent in silvam *Zovolon* qui facerent in confinio regni munitiones fortes, tam de lapidibus quam etiam de lignis, ut ne aliquando Boemii vel Polonii possent intrare causa furti & rapinae in regnum eorum. Tunc communi consilio hac de causa missus est *Borsu,* filius *Bunger,* cum suis militibus, & cum equitarent juxta fluvium Gron, cervus fuga lapsus ante eos, cacumina montium ascendit, quem *Borsu* celerrimo cursu persecutus, ictibus sagittarum in vertice montis interfecit; & tunc *Borsu,* cum montes illos in circum aspexisset, in memoriam duxit, ut ibi castrum construeret. Et statim congregata multitudine civium, in vertice unius altioris montis, castrum fortissimum construxit, cui nomen suum imponit proprium, ut castrum *Borsu* nuncuparetur, & inde cum exercitibus suis, usque ad silvam *Zovolun* perrexit, & maximam munitionem de lapidibus facere praecepit, quod nunc castrum *Borssed Zovolun* vocatur.“

Ámbár itt, úgy tetszik, két külön táborról van szó, mégis ugyanazon név, mely mindkettejének adatik, mutatja : hogy a jegyző itt csak egyet akart érteni.

Kachelmann „Geschichten der ungarischen Bergstädte“ czímü 1853-ban Selmeczen megjelent munkája 55 és 67 l., és Kuzmányi, Hronka I. 1. 7. l. nem elégszik meg a zólyomi ó- vagy puszta-várnak a névtelen által tulajdonított ezen régiségével sem. Kachel-

17*

mann állítja, hogy a még mainap Borsu várának nevezett vár a Garam partján fekszik, és hogy a puszta-vár régibb Borsunál; szintúgy Kuzmányi állítja, hogy már a Zowolun nevet is így kell magyaráznunk : „zde sebe *zwolým* misto na Hrad," azaz : hol várnak való helyt magamnak választok *(zwolým)*, mi tót eredetre mutat; miért is a szarvas kalandot nem Borsu vezérnek, hanem a magyarok előtti valamely tót herczegnek tulajdonítja.

Bél Mátyás (II. 487. s. k. l.) a vár elpusztításának idejéről így vélekedik : „Sunt qui opinentur, arcem hanc, fugato Giskra, igne concrematam, disiectamque fuisse. — Ruderum sane vetustior est situs, quam, qui ab ea aetate potuisset contrahi : ut adeo, *ortus non minus, quam occasus arcis, in obscuro sit positus.*"

Bél óta semmi, e vár-romra vonatkozó történeti adat nem fedeztetett fel : mégis fenlevő nyers falai és az egésznek elrendezése után itélve, e vár nem csak *hogy régibb nem lehet Árpád koránál, hanem még e korból sem származhatik, ellenben sokkal újabb eredetü.*

A rom épitészeti tagozata nyomán biztos itéletet nem hozhatni ugyan, mert ilyen sehol sem létezik többé; úgy szinte a puszta-fal-rakás módja nyomán csak akkor fogunk biztosan itélhetni, ha majd a magyar régi várakat jobban ismervén, technikai szerkezetök iránt is jobb belátást szerzendünk; igaz továbbá az is, hogy a kerítőfal több helyén százados fák állanak, s hogy hasonló fák a falak közti tért foglalják el oly kőromokon, melyek a bedőlt falakból keletkeztek, s melyeknek földdel elébb kellett befödetniök, hogy így e fáknak életére szükséges alapul szolgálhassanak : de mindazáltal az első magyar korszakróli ismeretünk Árpádig felvinnünk nem engedi oly épület eredetét, mely annyira hasonlít a XIII. és XIV. században keletkezett valamint kül, úgy belföldi várakhoz is.

A névtelen, midőn a magyaroknak hóditásukat biztosító, első erődményeikről szól, többnyire csak árokkal és földsánczczal bekerített tábort emleget, melyet már igen erősnek mond : „fossata & castrum fortissimum de terra," és midőn Árpád megérkezését Ó-Budán leírja, ezen római város kőépületeit nagyon csodáltatja magyarjaival „& admirabantur omnia illa aedificia lapidea" (XLVI. fej.); miből következtetnünk kell, hogy, nem csak a hódító, hanem még maga a névtelen sem ismerhetett sok, vagy legalább nagyobb kiterjedésű, korában emelt, kőépületet : mert a középkor naivsága nem igen engedte, hogy a történetiró saját koraboli visszapillantással, tudta volna magát régibb időbe visszahelyezni; miért is állithatni, hogy a névtelen idejében hontársai még nem igen emeltek tartósabb anyagból épületeket. E nézetből indulva ki, viszont a névtelen korát is határozhatjuk. IV. Béla alatt, már a tatárjárás előtt is, igen nevezetes volt Magyarországon az épitészeti lendület, ekkor épültek fel hazánknak azon fenmaradt kolostorai és kolostor templomai, melyeken a késő román stylt látjuk alkalmazva. A lendület III. Béla alatt kezdődött, a székes-fehérvári államtemplom újra építésével; ha tehát a névtelen csodáltatja egyúttal maga is csodálkozván a kőépitészeten : élete korát legfelebb III. Béla amaz idejébe tehetjük, melyben az épitészeti lendület megkezdődött, amaz időbe, midőn a maga nemében nagyszerü szent Istváni basilika sem létezett többé, melynek helyére új templomot kellett építeni.

A névtelen XXII. fejezetében ezeket olvassuk : „Mane autem facto *Zobolsu, Thosu et Tuhutum* inito consilio constituerunt, ut meta regni Ducis *Arpad* esset in porta *Mezesina.* Tunc incolae terrae, jussu eorum portas lapideas aedificaverunt, & clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt." Még itt is tehát, hol erős határvonalat várnunk kellene, csak fa-, alkalmasint pallisade-féle erősítések fordulnak elő, s legfelebb a kapuk vannak kőből *rakva*, hanem még nem *falazva.*

A fentebbiek után nem hiszem, hogy a névtelen idézett, a Borssed Zovolun táborára vonatkozó kitételét „& maximam munitionem de lapidibus facere praecipit" úgy kellene értenünk : mintha ezen, inkább határvonal mint vár, rendes falakkal lett volna

ellátva; legfelebb kyklopi falat engedhetünk meg, azaz: egyszerüen egy másra rakott nagy és faragatlan kő darabokból állót, s e darabok még nem voltak mészragaszszal egymáshoz kötve.

E nézet mellett szól az is, hogy még sokkal késöbben, mint Rogerius írja, s mint ezt a tatárok könyü győzelme, az úgynevezett városokon is, bizonyítja, csak igen kevés, rendes fallal ellátott város vagy vár létezhetett Magyarországon. Így a „Carmen miserabile“ XL. fejezetében ezeket olvassuk: „Castro civitatis (Strigoniensis) non expugnato, in quo erat comes Symeon Hispanus, cum multis ballistariis, qui se viriliter defendebat. Et cum ad *Albam Regiam* civitatem accederent, quae est paludibus circumsepta, cum esset in dissolutione nivis & glaciei, nequierunt eam occupare. Et cum castrum *sancti Martini de Pannonia* expugnarent, Abbate se viriliter defendente, fuerunt subito revocati; ita *quod ista tria loca tantum, inexpugnata in illis partibus remanserunt.* Et terram, tam ultra Danubium, quam citra, eorum in manibus habuerunt; sed citra non fuit sic funditus desolata, quia ibi sua tentoria non fixerunt; sed transeundo quidquid invenerunt, unanimiter destruxerunt.“

Az akkor megkimélt városokhoz valószínüleg, a Dunán innen Körmöcz, Nyitra és Poson is számítandó, az előbbit, a monda szerint, a pávák kiáltása mentette meg, melyre felébredt lakosai elverték a támadó tatárt; míg Poson és Nyitra menten maradt, részint nagyobb távolsága, részint azon erősítések miatt, melyek még nagy Károly ideje előtt itt készülhettek, a régi római castrum többé kevésbbé sikerült mintájára. Nyitra, mint Marachaniának fővárosa, nagyobb régiséggel dicsekedhetik, mint akármely Dunán inneni város, s azért ezt a névtelen is a „civitas“ névvel tiszteli, melylyel azon kivül még csak Ó-Budát és Veszprémet illeti. Átalán a tatár, mint tették előtte már őseink is, csak a nyílt, vagy kevésbbé erősített helyeket támadta és pusztította, és visszariadt még a puszta föld sánczától vagy más természetes akadálytól is, ha ehez még emberi védelem is járult; az utóbbit Fehérvár példája bizonyítja, melyet szent István is leginkább mocsárok közti fekvése, és innen eredt erősebb volta miatt választott királyi lakhelyül; mi megint a mellett szól: mily kevés figyelmet fordított a magyar letelepedése első korában a mesterséges erősítésre, s így sz. István is oda hagyta Esztergom halmas erődét, hogy, nemzete ős szokása szerint, a rónaság előnyeit élvezhesse.

A magyar történetben előre haladván, látjuk, hogy az országnak igen nevezetes városai is meglehető késő́n lettek fallal bekerítve, így maga a királyok székhelye Fehérvár, valamint a Pest újhegyén már a tatárjárás előtt fenálló helység, a mai Budavár, úgyszintén Kassa és Selmecz is, melyeknek a tatárjárás előtti erősítéséről mit sem olvasunk történetünkben, de olvassuk, hogy a vész után fallal lettek körülvéve.

Az újolagos falkerítés alkalmazását az új jövevények, kik a tatárjárás után a lerombolt városokat ismét felépitették, régi hazájokból hozták Magyarországra, és ily falkerités mellőzhetlen szükségére őseink épen a tatárnak széles és gyors elterjedése s könyü győzelme által, még a régibb nevezetes villa-kon is, lettek figyelmesekké. Valamint maga a magyar nomád nép, nem értett még a falazáshoz, úgy az itt előtalált lakosság sem értett ahoz, vagy ha elébb értette is e mesterséget, elfelejtette volt a hoszszantartó vész és pusztitás közben; ezt tehát őseink csak azon polgárosodottabb jövevényektől tanulhatták, kik városainkat újra alkották; s így igen természetesnek tetszik, hogy hazánkban a rendes falkerítés eszközölte *erősítési epítkezésnek eredetét városainkban, nem pedig várainkban kell keresnünk*, az előbbiektől vették és alkalmazták az utóbbiakra, hatalmasaink.

E szerint kötve kell hinnünk, ha szó fordúl a tatárjárás előtti nemesek várairól, és ha ily várak maradékait a még fenlevő romokban keresik.

Ellenben még a névtelen is többnyire csak föld- és fatáborokról és torlaszokról

beszélvén, ezeknek eredetét és elrendezését is másképen kell magyaráznunk mint eddig történt : t. i. a római, Pannoniában még fenmaradt, erődök föld- vagy fakerítésből álló, durva utánzásából. Ilyen volt a magyar jövetele előtt az avar gyűrű, mely a római kerekded tábort utánozta; ilyen volt még régebben ennek az utánzásában jobban sikerült úgynevezett Csörsz árka, mely mögött ismét a castrumhoz közelebb álló szét szórt tábort épitett a Jazyges metanasta; ily rendbeli tábort találtam, Kubínyi Ferencz tagtársunk társaságában, közel Hatvanhoz a varsányi pusztán. Az egész, nevezetes kiterjedésü tábor, csupa árokból és földsánczból áll, mindketteje emlékeztetvén a rómaiak határ elsánczolására.

De a magyarok foglalása idejében még nyugati szomszédaink sem ismerték a rendes falazattal ellátott erősítést, ha csak ilyen a római korból nem maradt fen; mert tudjuk, hogy a vár építkezés észak-keleti Németországban épen a pusztitó magyarok elleni ótalom szükségéből keletkezett leginkább : mire I. Henrik császár rendelete mutat, mely szerint a magyarral kötött kilencz évi fegyverszünet alatt minden kilenczedik földmivelő harczosnak, maga és nyolcz társa számára oly erősebb hajlékot (urbs) kellett épiteni, mibe családjokkal és termésökkel vonulhassanak, ha a fegyverszünet letelte után a magyarok netalán rabló beütésöket megujítanák. Hozzá járul, hogy a császárok lakhelyei is, az úgynevezett Pfalzok, mint igen csekély maradványaik mutatják, csak kis telken és nem különös technikával épültek fel; s még a XI. század végéből származó bayeux-i kárpiton is, foglaló Vilmos palotája akképen van előadva, hogy annak fa anyagára könnyen lehet ráismerni.

De tekintsük most a zólyomi puszta vár elrendezését. Az erőd három főrészből áll : t. i. az egész hegy tetejét elfoglaló, igen terjedelmes, minden oldalán kőfallal körülfogott *fellegvárból;* egy kisebb; a hegy egyik alantabb lapulatán emelkedő, mintegy *elöerödböl* (Vorwerk); és két *hossz-falból,* mely e két külön várat vagy erősítést egybeköti.

A *fellegvár* idoma, a hegytető lapos felületéhez alkalmazkodván, nem bír szabályos alakzattal; mennyire azonban lehetett, hoszszukás négyszöget közelít meg, melynek két rövid oldalán egy-egy épületcsoportnak allja még fenmaradt. Az egyiknek legkülső falába volt törve a főbejárás; mert itt még boltos kapusíkátort látunk, s e fölött két, minden oldalán régi bélletén túl ki tört ablaknyílást; innen az ellenkező oldalig több, mindenféle irányban, hanem többségében mégis a kerités terét szélességében metsző, kőalapzatot láthatni, s e fölött, az itt hajdan létező épületek magassága értelmében, kisebb nagyobb kőomladék-halmakat. Ezen átmetsző falak oly nagy számmal fordulnak elő s oly sűrűen állnak egymás mellett, hogy azokat csak is falazott épületek maradványainak tekinthetjük, nem pedig elrekesztő falaknak, minőket árkukkal együtt, szokás volt vagy rendszeresen, vagy a netalán már a vár udvarára rontott ellenség fentartására hevenyében is késziteni. Ily elrekesztéseket a német „Abschnittek"-nek nevez; római nevök ismeretlen, bár használták már a rómaiak is. Későbben az elrekesztések feledékenységbe mentek, s alkalmazásuk csak is a XI. században merül fel újra, úgy hogy azokat inkább a byzanti, sem mint a római erősítési mód utánzásának lehet tekintenünk. A kurta oldal más csoportjának csak nem közepén négyszögü hajlékot veszünk észre, melyet a vidéken „szobának" hínak; ez utóbbiról ifj. Kubínyi Ferencz így szól : „Nehány év előtt a felső várban egy bolthajlék besüppedt, s az omladék kapzsi kincskeresők által részben eltávolítattván, egy négyszögü tágasabb hajlék falaira akadtak, melyeknek egyikében, kis falüregben, apró pénzekkel teli edényt találtak; de ennél sokkal érdekesebb felfedezés tétetett azon észrevétel által, hogy a falakon köröskörül sima barnavörös márványozásnak (Marmorirung) nyomai valának láthatók. Ezen márványozott falak létéről személyesen akarván meggyőződni, azokat, a mennyire sérült állapotuk megengedé, figyelmes vizsgálódásnak vetém alá, s úgy lelém, hogy a nyers kőfalat elébb durva egész kavics és tégla darabokkal vegyített vakolat fedi,

s e felett látható egy finomabb, 3–5''-nyi, vernyeges és kőkeménységű vakolatréteg, melynek felülete egészen simára lecsiszolva lévén, szép barnavörös, aprón petyegetett falfelületet állít elénk; megsérült állapotánál fogva azonban jelenleg már meg nem határozható: hogy ezen ekként létrehozott sima falfelület nem szolgált-e falfestményeknek alapul?" — Pár évvel későbben mint ifj. Kubínyi, 1865-diki september havában, a romot látogatván, magam is találtam még, ugyanezen helyen, az úgynevezett szobában, vakolat maradékot, melyen a hajdani falfestményt nem lehetett félreismerni.

Az *elöerödöt* illetőleg Kubínyi, helyesen, a következőket jegyzi meg: „Messze lent, mintegy a hegyoldal közepe táján, nagyobb terjedelmü rommaradványok állanak, melyek a vár alsó müveit képezék, s melyekből, az alapfalakon kivűl, még egy magas szögletfal áll fen, mintegy 15 ölnyi magasságban, 8' vastagság mellett. Ez kivülről faragott kövekkel volt kirakva, melyeket alúl a szögleten kiváncsi kincsásók szétbontván, a falnak bensejében mindkét irányban rejtett folyosóféle üregek jöttek napfényre, melyeknek a sarokmelletti nyílásaik $1\frac{1}{2}$—$2\frac{1}{2}$' szélességet és 2—$3\frac{1}{2}$' magasságot mutatnak. A szögletfalakon belül egy bedőlt pinczének dongaboltozata részben még fenáll, s fölötte az egyik szögletfalon keresztűl lépcsőzet vezetett, melynek külső részéből még mintegy hat lépcső megmaradt. Ezen szögletfal előtt kis térség nyílik, szinte alapfalakkal és rommaradványokkal körülvéve, melyek az előbbiekkel együtt képezék a vár alsó részét, melyhez egy külön meredekebb út vezet."

Mindkét vár-építkezésnek nemcsak középterén, hanem részben ledőlt körfalán is, sűrű bokrok és ifjabb fák közt, százados fák is emelkednek, s ez utóbbiak annál könnyebben verhettek gyökereket a körfalba; mert itt egyedűl rossz mészragaszt vettem észre; kövei mindenütt ingók, s azok közt leginkább csak földet, kevés abba kevert mész-részszel találtam; míg ellenben a tulajdonképi épületek ragasza majdnem oly kemény, mint az általa összetartott kő maga; az utóbbi körülmény igen ügyes és tapasztalt technikára mutat, mit még inkább tanusít azon faragott kő kirakás (Verkleidung), melynek nyomát Kubínyi látta.

A két erődöt összekötő hosszu *párhúzamos falvonal*, követvén a hegy hátát, ez utóbbinak kiterjedése értelmében majd keskenyebbé majd szélesbbé válik, de mindenütt elégséges arra, hogy az azon fel- vagy leküldött sereg az egyik vagy másik erődnek segítségére mehessen, és a kellő összekötést fentartsa; rendeltetése tehát hasonló ahhoz, melyet Athenának hosszfalai (makra teiche vagy skele) teljesítének, midőn a várost kikötőivel biztos, és az ellenség által nem háborított úton kötötték össze.

Az egész beépitett telep igen terjedelmes. Kubínyi nagyságát akarván jellemezni mondja, hogy ez nem csupán erős várnak, de kisebb városnak is megfelelhetne, és hogy az egykori várban nehány ezer ember kényelmesen lelhetett hajlékot. Ha az utóbbi tételt kissé tulzottnak is találjuk, igaz marad, miként a zólyomi puszta vár a legnagyobb hegyvárak sorába tartozik, és miként már igen nevezetes kiterjedése sem engedi, hogy épitését Bors vezérnek, vagy hozzá közel álló valamely hatalmasnak tulajdoníthassuk. Hozzá járul a hajdani tulajdonképi épületek nagy száma a fellegvárban, holott tudjuk, hogy a IX. századi, igen gyenge erődökben alig állott, a laktornyon kivül pár kunyhó, vagy földből rakott épület; de a pusztavár épületein még igen jó ragaszt is veszünk észre, mi oly korra mutat, melyben a technikai ügyesség újra felébredt; a kevésbbé jó ragasz előfordúlását pedig helybeli alkalmazásából magyarázhatni; mert a körfalat már a hegy meredeksége is ótalmazta, másrészt a kerítőfal roppant elterjedéssel bírván, a fáradság és költségnek fölötte nagynak kellett volna lennie, ha itt is csupa jó ragaszszal élnek. Mit mondjunk továbbá az itt lelt faragott kövek és boltozatokról? vajjon ilyeneket tulajdoníthatni-e apáink nomád korának? Mit mondjunk a kettős várnak hosszfalakkali összekötéséről s egy

elő-erőd emeléséről, mind annyi jellegről, mely az erősítési rendszer igen nagy kifejléséről teszen tanúságot; mert itt már az újkor amaz axiomája van alkalmazva, mely szerint minden a mi védelem végett van emelve, maga is legyen védve, s ez itt valóban történik, midőn az elő-erőd tiltja maga részéről a fellegvárbani felmenetet, a fellegvár pedig a hosszfalak közt könnyen leküldheti őrségét az elő-erőd védelmére.

Mindezekből világos, hogy igen hatalmas s igen jól vezetett erő hosszu időn át munkás volt a pusztavár építésénél, s ha ilyent történetünkben s e vidéken keresünk, elénkbe tűnik trencséni Csák Máténak személye és alakja, s azon nagy hatalom s gazdagság, melylyel Máté bírt, s melyet gyakorlott Felső-magyarországon a XIV. század elején; miért is várunk építését, ha ehhez még a fentebb előhozott okokat jól megfontoljuk, alig tehetjük előbbre, mint a XIII. század vége felé s a XIV. század elejére.

Másrészt Giskra e vidéken, és nevezetesen Zólyomban, gyakorlott hatalmaskodásának a Hunyadiak korában történt elnyomása valószínűvé teszi, hogy ekkor a pusztavár is leromboltatott és elpusztúlt. E kor óta elég hosszu idő folyt le, hogy azalatt az itt látható századós fák felnőhettek; mig tehát a növénytan e fáknak több mint négyszázados életét nem fogja bebizonyítani, és a történeti kutatás az elpusztúlási időpontot közelebbről nem fogja meghatározni, legyen szabad itt megállapodnunk, még pedig annál inkább : mert „a szobában“ talált falfestési maradék is a XV. századot árulja el, s így nem egykorú a vár építéssel, hanem későbben tett újitásnak szüleménye.

De ha ezekben csalatkoznám is, még egyszer kimondom : képtelenség a pusztavárnak megtekintésénél Bors vezért, mint építőjét említeni, vagy az építkezés idejét a XIII. század második felénél régibbnek mondani.

Zólyom új vára.

Zólyom új várát is leírta ifj. Kubínyi Ferencz az „Arch. Közlem.“ IV. kötet I. fejezetében, hol e leíráshoz mellékelve van két réz tábla is. Az egyiken (az ottani szám szerint a IV-ken) látjuk a várnak alap-tervét (2-dik sz. alatt), és déli oldalának távlati rajzát; (1-ső sz. a.) a második táblán (az ottani szám szerint az I-ön) a várnak egyik díszkapuját látjuk és két kapubélletnek alaptervét. Jelen czikkünkben kivált a IV. táblára fogok vonatkozni.

Mint Kubínyi helyesen veszi észre: az egész épület jellemzetes képét szolgáltatja a XIV. században Magyarországon épített erősített palotának vagy kastélynak, még pedig királyi laknak, mely tekintetben Zsigmond király is, midőn azt Borbála nejének adományozá, „*domus regia*“-nak nevezi. A német ily erősített királyi lakot, a palotáról mint főrészéről : „Palas“ vagy „Pfalz“, a franczia „chateau“, az angol „castle“-nak nevezte. Ez tehát két szempontból tekintendő : mint *erősítés*, és mint *lakház.*

Ha Zólyom városról, melynek egyik oldalát csaknem egészen elfoglalja, a várhoz közeledünk, a vár kettős falának maradékait fogjuk találni ; a külsőnek csak alapzata látható, sőt a benső is majdnem egészen le van törve, úgy, hogy annak csak azon része maradt meg, melylyel a két saroktoronyhoz csatlakozik. A külön fal előtt hajdan árok volt, mely jelenleg egészen be van töltve. Kubínyi két ábráján a külső fal és az árok nincsen rajzolva.

A kettős kerítőfalat csak a keresztes háborúból visszatért nyugatiak kezdték alkalmazni, s így ez a keletről jő. A kettős kerítőfalat már a római, sőt a görög is ismerte ugyan : mert Pompeji görög város, és mégis van kettős kerítőfala, benső része magasabb a külsőnél, úgy hogy az utóbbin uralkodik, s mindketteje el van látva rovátkákkal. Mind-

ezen vonás jellemzi a középkori kettős kerítőfalat is, csak hogy az ilyen fal nem igen emeltetett a XI. század vége előtt, a római hagyomány tehát e tekintetben kihalt főkép azért; mert a római birodalom északi részén kettős kerítő nem volt alkalmazva, legalább ilyennek maradványait eddig még nem találták; nem fordul elő a kettősfal még a nagyszerű trieri „porta nigra" mellett sem; s azon római példánya, mely legmesszebb északfelé fekszik, az aostai kapun látható, az alpesek olasz tövén. A kettős kerítőfalat a német Zwingernek nevezi [1]). A franczia „lice" szó tágabb értelmű a német „Zwinger"-nél; mert ezalatt nem csak a kettős várfalat és középső tért értik, hanem a hadi- és lovagjáték vagy az isteni itélet számára farekeszszel ellátott helyet is, melyet a német, épen a rekeszek miatt „Schranken"-nek nevez; sőt a régi franczia irók még a középkori czölöpekkel körülvett, tábor-helyet is „lice"-nek nevezik el." L. Dictionn. raisonné de l' Archit. par M. Viollet-le-Duc „Lice" szavát, hol a lice-el, mint a kereszteshad alatt áthozott erősítési nemmel ismerkedünk meg. Nálunk a kettős falkerítés leginkább a városok erősítésében használtatott, s ezért nehezen fogjuk a XIII. század második felénél régibb példáját találni Magyarországon.

Zólyom királyi várában a kettős falkerítés a város felé néző oldalán van alkalmazva; az ellenkező oldalon a meredekebb és sziklás helyiség miatt egyetlen egy kerítőfallal beérték.

A várost tekintő benső fal sarkán egy-egy torony emelkedik, a nyugati kerek, a keleti négyszög alakú. A főbejárás a várba a keleti torony alját törte keresztűl, hoszszukás keskeny sikátorral, mely a torony közepén kissé tágul, de a benső nyilásban újra megszűkül. Az erődek középkori kaputornya szintúgy távozik a római propugnaculumtól, mint a kettős falkerítés. E kaputorony ugyanis a kelettől van kölcsönözve, mégpedig nem a byzantiaktól, hanem inkább az araboktól, mire neve „*barbacan*" mutat.

A barbacanra nézve Krieg id. munkája 367-ik lapján ezt mondja: „Az előudvar barbacan név alatt a keletről jött nyugatra, még pedig úgy változtatva át, hogy a várnak a városfelé fordúlt oldalán, azaz: a kapusikátor fölött és az előudvar egész szélességén keresztűl erős és magas torony emelkedett." (L. azt is, mit Krieg a barbacanról könyvének 236-ik lapján mond). Az angol a barbacant az elébb adott értelemben veszi, míg az olasz e szó alatt a körfal egész terjedelmén keresztűl vitt sikátort vagy járdát értett még a XII. században, mi ismét arra mutat, hogy ezen erősítési nem csak a XIII. században honosúlt meg a nyugaton. A középkori franczia barbacannak nevezett oly kiszökő erődművet, mely átjárást védett, kaput vagy ajtót, és mely az őrségnek gyülekezetét valamely a vár előtt fekvő (de azzal kapcsolatban levő) ponton engedte, hogy az innen kirohanhasson, visszavonúlhasson, vagy pedig az ideérkező segedelmet maga részéről védhesse. A jól

---

[1]) Hochfeldeni Krieg „Gesch. d. Milit. Archit. d. früheren Mittelalters" czímű 1859-ben Stuttgartban megjelent munkája 366-dik lapján következőleg szól a kettős kerítő falról: *Der Zwinger.* Schon bei den Römern haben wir eine gezinnte Brustmauer, vorwaerts einer zweiten, höheren, der eigentlichen Hauptmauer, kennen gelernt. Die eine krönte den aeusseren, die andere den innern Rand des oft sehr hohen, zwischen ihnen aufgeschütteten Wallganges. In der spaeteren Zeit, wo der altrömische, zwischen zwei Mauern aufgeschüttete Wallgang durch eine einzige, aber sehr dicke Ringmauer ersetzt wurde, legte man jene vordere, niedriegere Mauer, mit dem von ihr herziehenden Graben, 40—50 Schritte weiter vorwaerts; der von beiden eingeschlossene Raum, der sich wie ein Gürtel oder wie ein zusammenhaengendes Aussenwerk um den Hauptplatz oder um einen Theil desselben herumzog, hiess „Zwinger" (cingulum, französisch „lice," englisch „outer ballium"). Die erste Erwaehnung und zugleich auch die ausführlichste Beschreibung des Zwingers finden wir bei Procopius (de Caesarea. De aedificiis Justiniani L. II. c. 1.), wo er von der Befestigung der Stadt Dara (bei Nisib) spricht, die Anastasius (i. J. 490—518) begonnen und Justinian vollendet hatte. Wohl der grossartigste Zwinger steht in unseren Tagen nach aufrecht, er zieht sich vor der ganzen Landseite Constantinopels hin und die Zwinger wie die dahinter liegende Hauptmauer sind beide von starken Thürmen flankirt."

erősített városok vagy várak falai mindig rakva voltak ily barbacanokkal. — A barbacannak alakja rendesen a kör vagy félkör volt, egy vagy több a várfal görbűlése által elrejtett nyílással. A táborozó sereg szokásai közzé tartozott a tábor előtt nagy barbacanokat emelni, melyek a seregnek megengedték a támadás, visszavonúlás, vagy védelem elrendezését [1]).

E szerint a barbacan, franczia értelemben, csak részben, de épen lényeges részben egyezik meg a német és angol barbacannal. Későbben a franczia e szó alatt még a boulevardot és bastiont, a bástyát, értette.

A zólyomi barbacan, IV. T. 2. ábr. A betű, aljának három oldalán több mint nyolczlábu fal vastagságot mutat, a negyedik déli oldalán, a fal vastagsága még két lábbal nagyobb, s e fölött itt két sarkán még egy-egy erősítő tám szökik ki; a toronynak ezen és szemközti oldala a külső és belső kapunyílással van áttörve, az előbbi fölött a külső árkon keresztűl vezető vonóhid volt felakasztva, melyet még Bél Mátyás látott, ma az árok fel van töltve, a vonóhíd többé nem létezik, de meg van még a kapu fölött azon két lyuk, melyen keresztűl vonúlt a régi hidat tartó láncz. A tornyok, de kivált a kaputornyok alsó falrészét kivéve az elkerülhetlen kapunyílást a rómaiak sem lyukasztották keresztűl nagyobb nyilásokkal, hogy ilyeneken át ne jöhessen az ellenség, s ezen elrendezést a középkor is tartotta meg, hibáztak tehát a zólyomi vár kaputornyán a nyílások, valamint kifelé, úgy sikátorában is, s ha volt keskeny rés eredetileg, ez csak pár hüvelyknyi volt, melyen keresztűl az íjászok lőhettek, de melyen át ember nem férhetett; sőt az akkori szokás szerint még a torony lépcsőháza sem nyílt síkátorára, hanem a vár benső udvarára, mit, mert itt későbbi átváltoztatás történt, a rajzon világosan nem lehet látni; azonban úgy tetszik, mintha a bejárás a toronyba csak az első emeletről történt, s innen vezetett lépcső, valamint a felsőbb, úgy a földszínti osztályba is. Az erősebb tornyok még felső emeletén sem volt nagyobb ablak, valamint azon három ablak is, melyet tornyunk déli oldalán látunk, mint azt alakja mutatja, csak későbben töretett ki; de volt gyakran a barbacanok egyik oldalán ajtó, mely a szabadba nyílt, még pedig lépcső nélkűl; elébe lábtót tettek, ha az őrségnek a várból menekülni kellett. Ilyféle nyílás lehetett az, melyet tornyunk nyugati oldalán látunk, ilyféle ajtót látunk még ma is a selmeczi óvár kapu melletti tornyán, s mindkét épűleten a nyílás a város felé nézett, melybe tehát az őrség menekűlhetett, ha az ellenség a várat az ellenkező oldalról bevette. A zólyomi tornyon a nagyobb nyílás fölött a keskeny lőrések egyik példányát látjuk.

A fővédelem a tornyok felső részén volt öszpontosítva; mert minél magasabb valami emelkedés annál sebesebb rohammal hull le az onnan vetett nehéz test. Itt tehát, gyámköveken, az egész torony körűl járdát emeltek. A rómaiaknál a járda még nem szökött ki, hanem emelkedett a külső fal mögött ez utóbbi rovatkákkal volt ellátva, melyek épszög alatt felváltva nyílást és tömör falrészt képeztek, ez a *murus crenelatus, gezinnte Mauer, mur crénelé, rovatkás fal.* A franczia a nyílt részt „crénaux"-nak, a tömört „merlons"-nak nevezi, a német „Zinnen" mindkettejét jelenti. A későbbi középkor a római rovatkák

---

[1]) „*Barbaçane, barbequenne.* On désignait pendant le moyen âge, par ce mot, un ouvrage de fortification avancé qui protégeait une porte ou poterne, et qui permettait à la garnison d'une fortresse de se réunir sur un point saillant à couvert, pour faire des sorties, pour protéges une retraite ou l'introduction d'un corps de secours. Une ville ou un château bien munis étaient toujours garnis de barbacanes. — La forme la plus ordinaire donnée aux barbacanes était la forme circulaire ou demi-circulaire, avec une ou plusieurs issues masquées par la courbe de l'ouvrage. Les armées qui campaient avaient besoin d'élever devant les entrées des camps de vastes barbacanes, qui permettaient aux troupes de combiner leurs mouvements d'attaque, de retraite ou de defense." Viollet le Duc Dictionnaire de l'archit. au mot Barbacane.

rendszerét jobban s jobban mívelte ki, egyik javítása az egész rovatkasor befedtében, másika tömör részének bő réselli keresztűl törésében állott.

A keresztes hadjáratok után a nyugaton behozták a már említett, a tornyot, teteje alatt, körülvevő járdát, melyet nem csak a byzantiak, hanem Viollet-le Duc állítása szerint, már a rómaiak is ismertek [1]). E járda eleinte csak fából készűlt, és ekkor a „Hürden“ és francziául „hourds“ nevet kapta. E járda kiszökött a rovatkákon úgy, hogy azok nyílt rése mindenütt ajtóként szolgált, melyen keresztűl a fajárdába lehetett lépni. Elől és felül deszkákkal el volt zárva, melyeken kis rések vagy lyukak az íjazást engedték, a járda alsó padozatában voltak nagyobb lyukak, melyeken át az ostromlók fejére követ dobálni, vagy forró vizet és égő szurkot lehetett önteni; ezen utóbbi használatáról a német ezen lyukakat „Pechnasen“-nek és „Giesslöcher“-nek nevezte, a franczia alkalmazást eredetök miatt, „moucharabis“ és „machiculis“-nak. Későbben az elnevezést átvitték az egész járdára, sőt nem csak a torony, hanem a körfal járdájára is. A fa járda rendesen csak az ostrom előtt rakatott, béke idejében pedig a rovatkásfal egyedűl szolgált, e mögött jártak őrt a tornyok lapos tetején (Plattform) vagy annak, ha födellel bírt, és a körfalak övezőjén (Randgang). A fából készített járda az égésnek levén kitéve, későbben azt kőből készítették, folytonos erkély alakban, melynek falát igen erős gyámköveken emelték. A járda kőnemével sokkal gyakrabban találkozunk Német- sem mint Francziaországban; de ez utóbbiban lehetőleg kimivelték a fajárdát, a machiculis alakját és azon eszméletet, mely szerint a védelmi szereket dobálták; így észrevették, miként a járda egyes részei úgy voltak készítve, hogy rakásukat legrövidebb idő alatt és lehető csekély veszedelemmel lehetett befejezni; így a dobott kövek golyó alakban voltak előkészítve, s bírtak ugyanazon meghatározott átmérővel, miért az ily golyók a lyukak, szinte meghatározott nyílásához alkalmazva, csak nem minden erődnél voltak használhatók; végre igen pontosan ki volt számítva a dobott kövek nehézsége, esésöknek hatása és azon szög, mely alatt a torony netalán kiszökő talapjába ütődve, s innen ellöketve, az ostromlók soraiba hullottak. Mindezekről bőven szól Violet-le-Duc építészeti szótára illető szavaiban.

Zólyomi tornyunk déli oldalán is látunk teteje alatt két erős gyámkövet, mely hajdan fajárdát hordott, nyugati oldalán pedig négy lyuk van, melyből vagy hasonló gyámkő szökött ki, vagy melyen keresztűl, szükség esetén, kitolták a járdát hordó fagerendát.

A torony teteje új.

A kapusikátor külsőleg és bensőleg volt zárható. A külső kapunyílást bezárta a felhúzott vonóhíd, a belsőt szárnyas ajtó.

A római erődben a külső kapura következett az úgynevezett propugnaculum vagy interturrium. A római jól védett külső kapu mögött kiszökve a város vagy vár felé két torony állott, maga közt foglalván egy szabad ég alatti udvart, melyre ismét a belső kapu következett. A jól épített propugnaulum udvara valóságos kelepczének tekinthető. A külső kapunak középkori vonóhídja helyett találjuk a rómaiaknál a hulló rácsot, melyet e czélra készitett eresztékbe fellehetett húzni, és leeresztése által a benyomúlt ellenséget elzárni a külső segedelemtől. A kelepcze két oldalát képezte aztán a két torony benső fala, melynek alján, pár szűk lőrést kivéve, nyílás nem volt; de volt sok ablak és ajtónyílás felsőbb emeleten, honnan könyü volt a benyomúlt ellenséget megsemmisíteni, ki a hulló rács leeresztése után nem mehetett vissza, nem térhetett ki a két oldalra, hol az iker-torony

---

[1]) Il y a tout lieu de croire que dés l'époque romaine, les hourds étaient en usage, car il est question, dans les *Commentaires* de César, d'ouvrages en bois qui sont de véritables hourds (Dict. au mot „hourds“).

tömör fala állott, és nem mehetett előre, mert ezt nem engedte a belső kapunak bezárt ajtaja vagy eltorlaszolt nyílása [1]). Krieg megjegyzi, hogy a rómaiakkal hadat viselő barbárok századokon át elfogattak s megsemmisítettek a propugnaculum kelepczéjében.

A középkori barbacan a római interturriumnak, byzanti és arab minta nyomán történt különféle átalakítása, minőnek egyik nemét zólyomi tornyunk is mutat. Itt a barbacan csak egyes torony, melyet a kapu tör keresztűl, s ennek síkátora annál kevesbbé tekinthető a propugnaculum kelepczének; mert meglehetős szűk, és mert az ellenséget itt felülről nem igen lehetett megtámadni, mivel bolthajtása nincsen keresztűl lyukasztva. De van itt is kelepcze a barbacanon túl; ugyanis látunk a torony mögött kezdődő és szögbe tört keskeny síkátort, mely a körudvarra vezet; ez udvar pedig csak a *G* kápolnán túl inkább tágúl. E síkátort uralkodták déli oldalán a barbacan felső részei, hol ezek a küludvar felé fordulnak, keleti oldalán egy a körfalhoz támaszkodó erős épület, nyugati oldalán pedig egy elrekesztés, minőt a német „Abschnitt"-nek nevez. Az elrekesztés árokkal és fallal történt, mely nem engedte, hogy az ostromló a palota előtti tágabb udvarra rohanhasson; e fal mögött magasabb benső övező volt, honnan a berohant ellenséget meglehetett támadni. Képünkön tehát a torony melletti nyíl csak a mostani, nem pedig a régi utat jelenti. A szűk folyosó keleti oldalán álló építmény igen vastag falon emelkedik, teljessé tevén a kapu erősítését; a torony melletti szöglete ki van kerekítve, mi által jobban állhatott ellen az itt netalán alkalmazott törő gépek rombolásának, északi végén, több mint félkörű torony emelkedik, melynek réseiből az ostromló közeledését a körfalhoz lehetett akadályozni. Valamint az épűlet egész elrendezése, úgy falainak vastagsága és boltozatai is bizonyítják, hogy az egész már is az eredeti elrendezéshez és a barbacon védelmi rendszeréhez tartozik. A lakpalotát vonóhíddal lehetett összekötni ezen erős falmelletti épülettel, s azon keresztűl a barbacanba jutni, honnan nyugati oldalán látható kapunyíláson át, lábtón a városba lehetett menekűlni szükség esetében. Az erős épületnek, az említett rendeltetésen kivűl még azon előnye is volt, hogy első emeletéről a keskeny folyosón lent haladó ellenséget is sikeresen támadhatta meg az őrség, s ezt tehette a vonóhídról is így, hogy itt a római propugnaculum kelepczéjének módosított alakját látjuk, oly kelepczeét, melynek mind négy oldala igen jól használt az ostromlottak védelmére.

Ha, mindazáltal az ellenségnek sikerűlt volna ezen akadály legyőzése is, ekkor a körudvar tágabb részére kijutván, őt oldalba vehették, részint a *G* kápolnából, részint az annak szemközti épületből, továbbá maga a palotának keleti oldaláról és a várnak északkeleti tornyáról. Túlhaladván e szögleten is az ostromló ismét új kereszt tűzbe jött, melyet ráhinthettek a palota északi részéről és az annak szemközti épületből. Az utóbbi a szabad mező felé néz, hol meredekebben emelő szikla talaj teszi erősségét. Itt három vastag támat látunk felszökni, melynek elég széles felületén erkélyt vagy faállományt (Hürden) lehetett alkalmazni a netalán ezen oldalról támadó ellenség eltávolítására. Ezen épülettel is állott vonóhíddali összeköttetésben a palota, még pedig már eredetileg; mert *E* betűs előterméből az e betűs régi ajtó kifelé vezetett amaz épületnek első emeletére, de itt falazott

---

[1]) „Cavetur ne portae subjectis ignibus exurantur, propter quod sunt coriis et ferro tegendae. Sed amplius prodest, quod invenit antiquitas, ut ante (a város felé) portam addatur *propugnaculum*, in cujus ingressu ponitur cataracta (hulló rács, Fallgater), quae annulis ferreis ac funibus pendet, ut, si hostes intraverint, demissa eadem exstinquantur inclusi. Ita tamen supra portam murus est ordinandus, ut accipiat foramina (öntő lyukat, Giesslöcher), per quae de superiori parte effusa aqua subjectum exstinguat incendium." Vegetius de re militari IV. 4. Egyébiránt ezen a kapuk fölötti fal vastagságába törött lyukak épen úgy használhattak a netalán meggyúladt hulló-rács vagy ajtó-szárny kioltására, mint az ostromlók íjak, kövek és égő szurok által eszközlött megtámadtatására is. Ilyféle nyílások nem léteznek a zólyomi barbacanban.

áthidalásnak nyoma nem találtatván, csakis vonóhidat tehetünk fel e helyen. Ha tehát a támadónak sikerült a várat mező oldaláról megmászni, a körfalnak és az említett épületek védői visszavonúlhattak a palotába ezen vonóhídon, s így az ellenség ekkor is csak a külső-, a kör-udvart bírta.

Hogy a palotába juthasson, még két szöget kellett megkerűlnie. Az észak-nyugati szögön ismét több mint félkörű torony emelkedik, a dél-nyugatin pedig az ötödik tornyot látunk. Ezen utóbbinak védő rendszere hasonlít a kaputoronyéhoz úgy, hogy kettős barbacanról szólhatunk. Ugyanis itt három egymásra következő kelepczefélét látunk, melynek mindegyike annál inkább összeszorúl, annál inkább szűkűl és keskenyedik minél közelebb fekszik a palota déli oldala előtt elvonuló udvarhoz. De mind ez még nem elég; mert a torony szomszédságában a körfal is, mintegy tizenhárom öl hosszában igen nevezetesen van erősítve úgy, hogy kettős lőréssel bír, melynek egyike az itt szűkebb udvarra, másika a várból kifelé tekint, tehát alkalmas vagy a körudvaron eddig haladt ellenséget pusztítani, vagy a körfalat ezen oldalról támadót verni vissza. Maga a szöglettorony kisebb ugyan a fő barbacannál, de sokkal nagyobb a többi három faltoronynál. Alakja a félkör, jelenleg nem áll többé összeköttetésben a palotával, de hihető, hogy ez eredetileg máskép volt, és hogy ezen toronyból is lehetett menekűlni a városba.

De miután az ellenség körútja elébe vetett mindezen akadályon győzedelmeskedett, miután az utolsó félkerék tornyon alól kijött, még akkor sem állt előtte nyitva a palotábani bejárás; mert ezelőtt, épen ezen déli oldalán árok vonúlt el, mit a kapu külbélletin látható két rés bizonyít, mely nem szolgálhatott egyébre, mint egy vonóhíd lánczainak fogadására, hol pedig vonóhíd van, ott alatta árkot vagy más mélyedést kell feltennünk.

Maga a palota szabályos 33 öl hosszú és 26 öl széles négyszögöt képez, melybe földszínt csak egyetlen egy kapu vezet, ezt táblánk 1 ábráján látjuk. Ilyféle szabályosan erősített épűlet földszinti részén nincsen nagyobb ablak, s így azon ablaknyílás is, melyet e helyütt rajzunkon látunk, későbbi eredetű. De ha nincs ablak, van keskeny lőrés, minő volt már a római korszakban is. Ily épűlet rendesen magas levén, védelme is főleg a magasról történt, miért is a német *magasrólinak, Höhenvertheidigung*, nevezte.

A körfalak ostrombiztos (sturmfrei) magassága 35 lábon felűl kezdődik; mert ily magasságig érő ostromlási lábtót még kezelhetni, de e magasságon túl a lábtó már külön gépezetet kiván, mely által felállítható és az ostromlott falhoz erősíthető legyen; használtak ugyanis a középkorban többféle ily gépezetet (l. V. l. D. szótárának „engine“ szavát); de daczára minden lángelműségnek, melylyel ez feltaláltatott, alkalmazási nehézsége annyival inkább növekedett, minél magasabb volt az ostromlott fal; másrészt a gépezet költséges levén, és kezelésére sok embert kivánván, csak kevés ily gépes lábtót használhattak; miért is előnyes volt az erődési munkát átalán minél magasabbra emelni, mit másrészt azon nehézség is kivánt, mely az ostromló fatornyok készítésénél is nőtőn nőtt azoknak növekedő magasságával, végre a nyíl is elvesztè hatását, minél magasabb pontra kellett annak felérni. Ellenben a dobott szerek, a kő, égő szurok, víz stb., annál hatályosabb, minél nagyobb magasságról esik le.

Mindezek okáért látjuk a zólyomi palotánál is, hogy ezt időfolytával előnyösen magasabbra emelték. Ugyanis eredetileg annak magassága a még látható korona párkányzat táján végződött, eddig érhettek első rovatkái, eddig emelkedhetett fajárdája is; azonban későbben még vagy két ölet adtak e magassághoz; a fal itt újabb, mit két körülmény bizonyít : t. i. túlterjedése a szorgalmasan és szabályosan készített korona párkányzaton, és pongyolább elhamarkodott szerkezete. Ezen túl emelkedő fal alján látjuk ama lyukakat, melyekből kitolattak a kiszökő fajárdát hordó gerendák, s melyek annak hajdani

használata mellett tanuskodnak, bár e fajárda maga, mert csak fából készült, egészen elveszett.

A palota négy sarkán egy-egy erkélyt látunk, melyet tornyocskának azért nem nevezhetünk, mert nem alant, hanem csak a második emelet magasságán veszi kezdetét, nagy kiszökő gyámköve fölött van három emelete, úgy, hogy első emelete a palota másodikának, második harmadikának felel meg, harmadika pedig a palotán túl emelkedett eredetileg, és csak a palota felebb emelésével egy színvonalra jött a fajárda mögötti újabb fallal, melyen túl csak csörök teteje emelkedik. Ily sark-erkélyt, akár a fő épület, akár egy nálánál nagyobb torony, vagy a körfal valamely szögén állott, vagy az utóbbi folytonos vonalán csak szökött ki a franczia „échaguette“- vagy „bretèche“-nek híja; azonban az előbbi szó inkább fér sark-erkélyünkre; mert az échaguette, régi franczia íróknál inkább, mint kőanyagból készített említetik, míg a bretèchenek építészeti anyaga a fa és azért ez sokszor csakis ideiglenesen, ostrom alkalmával emeltetik, itt ilyenkor egész torony alakban is jelenik meg. Az échaguette szó a középkorban őrállót jelentett, s a személytől vitetett át az általa elfoglalt helyiségre. Eredetileg tehát őrállómás volt, s csak későbben rendeztetett el védelmi műnek, midőn t. i. ki lett tágítva, több emeletre emelve és lőréssel és öntőlyukakkal ellátva; mi mind csak a XIV. század felé történt, melynek folytán az erkélyek a körfal vonalán alkalmaztatván, és felváltva a régebben itt sűrüen emelt egész tornyokkal egy új erősítési rendszer részévé lettek [1]). A sark-erkélyek, kivált hazánkban igen sokáig maradtak használatba, az erősített várlakoknál és nem erősített kastélyoknál, amott mint védelmi művek, itt díszként és az azokban élvezhető tágabb kilátás miatt. Zólyom várának sark-erkélyei egész alkotásukkal a védelmi czélt árulják el, midőn nem lévén nagyobb ablaknyílások, itt tágabb kilátásról nem lehet szó, hanem van szó a palota falainak védelméről, melyet lőréseiből a támadó ellen lehetett intézni úgy, hogy ez magas helyről vétetett kereszttűzbe. Az ellenség rohama a palota déli oldalán a kapura levén irányozva, s így nem tartózkodván a sark-erkélyek alatt, aljukon az öntőlyukak szükségtelenek voltak, s azért ilyenek nincsenek alkalmazva.

Tekintsük most a palota négy falait erősítési voltában. Már a római elv is azt tartotta, hogy a védfalak, ha bár azok mögött lakhelyiségek is léteztek, minél kevesebb és minél szűkebb résekkel legyenek áttörve, kivált külső oldalukon, mire az ellenség támadása volt irányozva. Ezen elvet a középkor átvette egész terjedelmében a rómaiaktól, s ezért a zólyomi vár földszinti, csak nem valamennyi külső ablakait újabbaknak kell tekintenünk. Képünkön (l. Arch. Közl. IV. köt. I. füz. 2 ábra) e tekintetben eredeti voltát legjobban tartotta meg a palota nyugati oldala, melynek földszinti helyiségeiben nincsen

---

[1]) „Échaguette, au moyenâge, désignait la sentinelle. Pendant les XIVe, XV & XVIe siècles, dans le nord de la France, les petites loges destinées aux sentinelles, sur les tours & les courtines, sont appelées indiffiéremment *garites, escharguettes, piounelles, esgarittes, maisoncelles, centinelles* ou *sentinelles, hobettes.* Ainsi le poste prend le nom de la qualité de ceux qu'il reuferme. — La leçon eschargaite est préferable (à échaguette), parceque ce mot est formé de *scara,* interprété dans les monuments du VIIIe siècle par *turma,* acies, & de *Wachte,* garde. *Scaraguayta.* — Jusqu' au XIVe siécle, les échaguettes flanquantes posées sur les courtines ne sont que des accidents & ne se rattachent pas à un système général défensif; tandis qu' à dater de cette époque, nous voyons les échaguettes adoptées regulièrement, soit pour suppléer aux tours, soit pour défendre les courtines entre deux tours.“ V. l. D. Dict. de l'arch. au mot échaguette. A franczia nyelvnek roppant sok technikai szava maradt fen a középkorból, az erősítés minden neműnek kifejezésére. E bőség, egyrészt igaz nehezíti a régi irók megértését, mert ezek a szó alkalmazását nem igen mérlegelik, de másrészt ugyan e bőség arra utal, hogy töméntelen erősítési részletnek, ha nem szülőföldjét, legalább fejlesztő hazáját épen Francziaországban kell keresnünk, mit egyébiránt a hűbériség itt legrendszeresebben történt fejlődésének s azon sok háborúskodásnak is kell tulajdonítanunk, mely majd a király a nemesek és városok közt, majd a normannok és angolok ellen folyt le.

kifelé nyitott ablak. Ezen 2-dik ábra, egészen csak az első emelet alaptervét adja, s ezért az *F F* helyiségben látható négy ablak a teremé, nem pedig a földszínti emeleté, mely a felsőbb alatt pontozott vonásokkal van adva, földszínt a kereszt és donga boltos kamrák világításukat csak is az udvartól veszik s azért még ma is igen homályosak, sőt a dongaboltosokat sötéteknek kell mondanunk. Ezen okból a várak földszinti helyiségét, vagy fegyver és élelmi táraknál, vagy a zsóldosok és védők laktanyáikká használták, mivel az utóbbiak szolgálatbani nem alkalmazásuk alatt, vagy az udvaron, vagy esős időben az első emelet folyosója alatt levő síkátorban tartózkodhattak, s a kamrákban csak háltak. E kamrák külső falának felületén támak szöknek fel nem annyira a fal erősítésére, mint sem hogy tetejöken erkélyeket hordozzanak, melyekről az udvar ezen részén haladó ellenséget támadni lehetett. E támak nincsenek felvéve rajzunkban, hármának helye az első emelet-termének ablakköze.

De ha a földszínti emelet, tömör falaival, inkább szenvedő védelmet helyezett a támadó elébe, és csakis gyér lőréseiből engedte meg a tettleges ótalmat, volt mégis egy pontja, melyet lehetőleg erősen és tettlegesen kellett védeni; mert ez volt a falnak leggyöngébb pontja, értjük a kaput, minek tág nyílása elkerűlhetlen vala. Nézzük már most, hogyan volt védve a zólyomi vár kapuja. Kivülről körül vették nagyobb, keményebb és szorgalmasabban faragott kővel, melyen a rontógépek kevésbbé valának képesek csorbát ejteni; ezen benső nyomott csúcsíves béllettel azonban nem elégedtek meg, hanem hogy azt még erősbbé tegyék, körűlvették épszögü külső béllettel is, melybe kivágták a két láncznak szolgáló lyukat, a lánczs segítségével lehetett aztán leereszteni vagy felhúzni a a kapu előtti árok vagy mélységnek megfelelő vonóhidat, mely felhúzva egészen bezárta a kaput és kitöltötte a külső épszögi béllettel bekerített mezőt. Ezen erősséggel egyébiránt még nem elégedtek meg, hanem épen a kapu közepe fölött alkalmaztak a második emeleten oly erkélyt, melynek kiszökése alján öntőlyukak (Giesslöcher, Pechnasen, mâchiculis vagy moucharabis [1]) voltak törve. Ezen erkély nem létezik többé ugyan, hanem valamint az ahhoz vezető nyílásnak feltünő nagysága és leereszkedése az emelet padozatáig, úgy pontos elhelyezése a kapu fölött az erkélynek egykori létét bizonyítja. A nyilás alatt gyámkő nyomait nem lehet észrevenni, s ezért azt kell tartanunk, hogy az erkély csak fából volt készítve. Az itt levő kiszökés a kapuelőtti tért függőleges irányban védelmezte, de vannak még más erkélyek nyomai, melyekből a kapu ótalma oldaláról is történhetett. Ugyanis két az előbbivel hasonló nagyságú nyílást még veszünk észre a középerkély jobb oldalán, az egyiket a második, a másodikat a palota első emeletén, mindketteje jelenleg be van falazva ugyan, hanem régi béllete s így feltünő nagysága mégis látható. A befalazásba ablaknyílást törtek, a második emeleten kisebbet, az elsőn nagyobbat.

---

[1]) Krieg a moucharabist megkülönbözi a mâchiculistól. „Die Bestreichung war entweder eine *Seitenbestreichung*, aus den Scharten in den beiden Flanken des Erkers, oder eine *vertikale*, durch eine Oeffnung in dessen Fussboden, zwischen den Tragsteinen, zum Herabgiessen siedenden Wassers, brennenden Pechs u. s. w. („*Pechnasen, Muruharabis*"). Es war nur eine einfache Anwendung des Erkers, wenn man denselben hinauf, in die Höhe des oberen Mauerganges oder der Plattform rückte, und zwar nicht nur auf kürzere Strecken, sondern auf den ganzen Umfang ausdehnte, auf diese Weise die gezinnte Brustmauer einige Fuss über die unterhalb gelegene aeussere Mauerflucht vortreten liess und durch Oeffnungen im Fussboden die vertikale Bestreichung ermöglichte. So entstanden jene unmittelbar auf einem, über die Tragsteine gelegten, horizontalen Sturz oder auf den darüber gesprengten Bogen, vorstehenden, gezinnten Brustwehren, und die mit einem Dache bedeckten „*Umgaenge*", mit ihren Giesslöchern im Fussboden *(Machicolamentum, Mâchiculis)* Militaer Archit. p. 367. A különböztetés túlfinom; mert a körfal övezetének öntőlyuka csakis olyan, mint az egyes erkélyé, mihez hozzá járúl, mi fentebb már érintve volt, hogy a lyukak, kivált Francziaországban, különböző várakban is egyaránt nagyok; mert így a másutt készített kőgömböt is lehetett használni.

A második és harmadik emelet ablakai régibbek az első emeletinél, mely utóbbiak legfelebb Mátyás korából származhatnak, e korig tehát az ótalom inkább a magasabb emeletekből történt, semmint az elsőből, így a második emelet ablakai alatt több lőrést is látunk; azonban védelemül méginkább szolgált a korona párkányzat fölötti fasíkátor, az úgynevezett Hürdenek, melyekből a támadó fejére ledobott tárgyak nagy esési magasságuk miatt leghatalmasabban működtek.

A külső kapu-ótalom elősorolt részletének bősége és számos volta magyarázza, miért nem gondoskodtak síkátorának *C* jobb erősítéséről, mert itt a belső ajtó faszárnyán kívül más védelmi szernek alkalmazása nyomaival nem találkozunk úgy, hogy e síkátort inkább építészeti jeles tagozásának oldaláról kell tekintenünk.

Keresztűl törvén az ellenség a kapusíkátoron, magát a 18 öl hosszu és 11 $^1/_2$ öl széles szabad középudvarban találta; de a palota még most sem volt bevéve, s innen is kellett még az első emeletet ostromolni; mert ehhez, a többi új levén, csak egyetlen egy lépcső vezetett. E lépcsőhez az ostromló csak akkor érhetett, miután áthatolt az udvar egész szélességén a *D* pontig, mely alatt ajtó vezetett az *E* betűs előcsarnokba. Az udvaron keresztűl tett egész útján a támadó ki volt téve a felsőbb emeletek bensejének előtti szabad folyosóján egybegyűlt védők nyilainak és más reá dobott súlyos védelmi eszközöknek, és, ha a bejött tömeg kisebb volt, még oly oldalrohamnak is, melyet ily esetben, az *F* és *F* alatti erős kamrákból reá törő védők is tehettek, s őt még itt is elvághatták; sőt feltehetni, hogy eredetileg még egy az *F* előcsarnok körűli folyosóról is védték a *b* ponton látható elég szűk ajtót, mely a fal vastagságában felfutó lépcsőhez vezetett.

Igen nevezetes egy a palota északnyugati sarkán erős falakkal ellátott négyeges alapzat, melynek oldala csaknem hat ölet mér, hasonló toronyféle építmény a palotának délnyugati sarkán is áll, de itt az erősebb fal csak földszínti, az első emeleten pedig nem különbözik vastagsága a szomszéd falakétól, míg az előbbi toronyféle alkotás falai vastagságát megtartja az első emeleten is, még pedig nem csak azon falét, melyet a várnak egyetlen egy földszínti eredeti lépcsője épszögben tör keresztűl, hanem azét is, melynek nagyobb vastagságát semmi lépcsőház nem kivánta. Hogy e toronyféle alapzatot megmagyarázhassuk, szükséges a donjont legalább fővonásaiban tekinteni.

Viollet-le-Duc szótárának „Donjon“ szava kezdetén a következőket olvassuk: „*Donjon, dongun, doignon, dangon* [1]). A donjon lényegesen a hűbériség korának tulajdona;

---

[1]) Angolul dungeon, dounjoun, donjon, doungeowne; németül Berichfrit és Burgfried; latinul és olaszul belfredus, bitifredus, berfredus, miből a franczia beffroy származott. Krieg szerint a donjon létezett ugyan már a normannok Francziaországbani letelepedésök előtt is, de a régibb időkben csakis mint czölöppel és árokkal körülvett és fából készített csekély kiterjedésü laktorony, melyet a normannok későbben nevezetesen tökéletesítettek. „Die Normannen konnten bei ihrer Einwanderung, obgleich sie schon im IX. Jahrhundert Rollthürme, Wurfmaschinen u. s. w. gebaut, keine ihnen ureigenthümliche Burgenform mitbringen. In Frankreich fanden sie deren zwei, beides Nachahmungen römischer Vorbilder, und zwar die erste eine Nachahmung der römischen, von Thürmen flankirten Umfassungen; die andere, jene der römischen Praetorien. Die Burgen dieser letzten Art, als *hölzerne Wohnthürme* am meisten verbreitet, kleinen Besatzungen angemessen, diese auf das Vollkommenste deckend überall, selbst in Mitte der Staedte, verwendbar, einfach und leicht zu construiren, musste den neuen Ankömmlingen, die über das Land zerstreut, der übrigen Bevölkerung feindlich oder doch fremd gegenüberstanden, sich als die zweckmaessigste darstellen. Diese *Wohnthürme*, von den Normannen in der ihnen eigenthümlichen Weise verbessert und sehr bald in massivem Mauerwerk ausgeführt, wurden die Grundformen normannischer Burgen und erhalten jetzt erst den Namen des „Donjons“, von bisher nicht nachgewiesener etymologischer Wurzel. — Die Verbesserungen der Normannen bestanden darin : erstens dass der in der Mitte des von der Ringmauer umschlossenen Hofes (ballium, bassecour) auf einer, oft künstlichen, Erhöhung stehende, zum Wohnen eingerichtete Thurm, mit seinen unten 10 bis 12′ dicken Mauern naeher an die Ringmauer gerückt wurde. — Zweitens : dass der Donjon, schon wegen seines massiven Mauerwerkes,

ez többé nem a római várna, ez többé nem a menedékhely, nem a legrégibb középkor erődeinek utolsó védhelye. A donjon uralkodik a kastélyon, de uralkodik azon túl is, és független a középkori erőd kerületétől, mindig bírván külön kijárással a vidékre. S ez jellemzi lényegesen a donjont, megkülönböztetvén ezt tornyától. Donjon nélkül nincs hűbéri kastély, mint nem volt ezelőtt erősített város erőd nélkül, mint nincs napjainkban vár citadella nélkül. Minden jó citadella kellékei közé tartozik, hogy uralkodjék a városon és hogy mindamellett független maradjon védjeitől."

„A középkorban ugyanez vala az eset a kastélyra nézve, és a donjon annak szolgált, mint ez szolgált a városnak. A középkor őrségei többet bírtak egy véddel mint a mieink : kiűzetvén a városból, a kastélyba menekülhettek; és miután ezt is bevette az ellenség, a donjonba vonultak vissza [1]): végre, ha a donjon is veszélyeztetve volt : kimehettek rejtett ajtón a szabadba, vagy keresztűl törhettek merész vitézséggel éjjel az ellenség sánczain. A donjon ezen elrendezésének czélja azonban nem csak a védelem vagy a menekülésé volt, hanem egyenesen a hűbériség elvéből származott. Az úr, bármily hatalmas volt is, hatalmát csak hűbéresei után bírta. Ezek, veszedelem alkalmával, az úr felszólítására tartoztak összesereglení, szükség esetében vele a várba zárkozni s azt védeni; azonban történt, hogy ezen emberek, ide s tova, nem valának a leghűbbek. Sokszor az ellenség őket megvesztegette, s ekkor a fő úrnak nem volt más menekvőhelye mint a donjon, melybe zárkozott saját embereivel, így utólsó menedékként fennmaradt még mindig vagy a végvédelem, vagy az alkalmi megfutás, vagy a capitulatió."

„A hűbér korában tehát a bizalmatlanság végtelenül halmazá a védeszközöket, még pedig nem csak a nyílt ellenség, hanem a tulajdon őrség ellenében is. S ezért az akkori erődök tanulmányozása roppant érdekkel bír; mert a bizalmatlanság élesíti az ember eszét. És valóban, ha találunk is egymáshoz hasonló középkori várat, ellenben a donjonok véghetlen különbséget mutatnak, mind fogamzásukra, mint védelmi részleteikre nézve. A főuraknak, kik minden pillanatban tarthattak megtámadástól, szükségképen arról kellett gondoskodniok, hogy ha szomszédjuk megtámadja, saját védmódjával ne tálálkozzék a megtámadottnál. Mindenki tehát azon törte fejét, hogy ellenségét, ki talán csak imént

---

nicht mehr auf einen künstlich aufgeschütteten Hügel, sondern auf felsigen Boden zu stehen kam, um vor dem Untergraben geschützt zu sein, dem gefaehrlichsten Angriffsmittel, denn Wurfzeug und Sturmbock richteten bei solchen Massen nur wenig aus. — Die dritte Verbesserung bestand endlich darin, dass man den aeusseren Fuss der Ringmauer des Donjon nicht nur mit einem tiefen und breiten Graben umzog und dessen aeusseren Rand mit einem pallisadirten Walle versah, sondern auch, dass man solche Graeben und Erdwaelle, wenn das Terrain und die voraussichtliche Stärke der Besatzung solches gestattete, mehrfach, einen vor den andern legte, der sich an den rückwaertigen anschloss, und auf diese Weise eine Reihe vorliegender Abschnitte schuf, deren innersten Kern der Donjon mit seiner Ringmauer bildete. — Wie kein Werk der früheren oder der spaeteren Zeit, war der Donjon, im Vergleich mit den damaligen Angriffsmitteln, eines nachhaltigen, passiven Widerstands faehig. Wie die Römer ihre Castelle, so haben die Normannen ihre Donjons überall als ihre zuverlaessigsten Spuren zurückgelassen, und zwar nicht nur dort wo sie geherrscht, in der Normandie, im Maine, Anjou, Poitu u. s. w. in Sicilien, Unteritalien, in England, sondern auch in den benachbarten Laendern des östlichen Frankreich, in Franzien, in der Champagne, in Burgund, ja sogar im deutschen Theile dieses letzteren, in Kleinburgund. Im eigentlichen Deutschland werden keine gefunden." Militaer Archit. p. 331. 332. und. 333.

[1]) Itt V. l. D. ellenkezésbe jön fentebbi nézetével, mely szerint a donjon „többé nem a menedékhely, nem a legrégibb középkor erödeinek utolsó védhelye" : mert ilyen volt a donjon használata egész korszakában, tehát még a XIII. XIV. söt még a XV. században is, mint a szerzőnk czikke folytán idézett és lerajzolt donjon példányok bizonyítják. Egyébiránt ilyen ellenkezések az előbbi és későbbi helyek és állítások közt elkerülhetlenek a szótár-iróknál, mert ezek egyes tárgyaikat nem rendszerileg és egymássali összefüggésben, hanem külön-külön és a legkülönbözőbb oldalról, sokszor mint ezt a percz sugallja, szokták tekinteni.

volt barátja, tévutakra vezesse; s azért ha valamely nagy úr vendéget fogadott, lett légyen barátja is, mindig azon volt, hogy azt elkülönözött épületben helyezhesse, fogadja, p. o. a nagy teremben, a nők helyiségeiben, de soha, vagy igen ritkán vezette a donjonba, mely béke idején zárva volt, és még a barátsági jelek kicserélése pillanatában is fenyegetőzött. Béke idején a donjonba voltak zárva: kincs, fegyver és a család levéltára, de az úr maga nem lakott abban; nejével és gyermekeivel csak akkor ment oda, ha várőrséget kellett parancsolnia a kastélyba; de midőn magában ott nem lakhatott, és magát ott nem védhette, körülvette magát ilyenkor több vagy kevesebb zsoldossal, kik vele együtt a donjonba zárkoztak. Innen őrködött aztán nagy figyelemmel a külső őrségen és a vidéken (mert a donjon mindig az erődnek leggyengébb oldalán emelkedik). Az úr és hívei szemmel tarták a hűbéresek és embereikből álló várőrséget, és mivel minden perczben a donjon őrsége kironthatott titkos utakon, amazoknak félniök kellett, s ezt annál inkább, mert a védeszközöket nem ismerték, melyeknek látszatát mindinkább nagyítani az úr különös érdekében állott. Katonai építész nehezen találand szebb tanulmányt, mint a donjonokét, miknek némelyike a lángeszű előrelátásnak legfényesebb tanúságát mutatja."

Krieg megjegyzése szerint (l. Milit. Archit. 333 l.) Németországban a valóságos donjon nem honosúlt meg a középkorban; s mivel régi építészetünket leginkább Németországból vettük; továbbá, mivel a hűbériség rendszere nálunk teljesen nem fejlődött ki. és Viollet-le-Duc véleménye nyomán a donjon épen a hűbériség jellege, következnék: hogy hazánkban sem kereshetünk donjont. Azonban e feltevést nem igazolja még váraink csekély eddigi ismerete sem, mert már ez is mutat valóságos donjont: p. Visegrádon a hamisan úgynevezett Salamontornyában, Vajda-Hunyadon, Szalánczon Kassa mellett, több Szala és Nógrádmegyei várakban s egyebütt. Ezen egyetlen egy körülmény is mutatja, hogy kivált a XIV. századból reánk maradt várak romjaiban franczia befolyást kell keresnünk, mi az által is van igazolva, hogy a donjon, mint kiválólag norman építmény, déli Olaszországban e nemzet uralkodása alatt terjedt el, és miután Robert Károly királyunk Olaszországnak e részéből jött hazánkba, hogy alatta fejlődött leginkább a hűbériség rendszere s hogy ő építé fel leginkább Visegrád azon részét, melynek romjai még fenállanak. Valamint tehát a fehérvári királyi és állami templom a magyarországi templomok mintájává vált s így azok élén áll, úgy a visegrádi királyi vár is legtöbb váraink élén áll, adván lendületet azoknak építésére és szolgálván mintáúl.

Ha már most a fentebb érintett zólyomi toronyféle épületet ama mértékkel mérjük, melyet V. l. D. és Krieg jellemzéséből nyertünk, azt valóságos donjonnak nem mondhatjuk ugyan, hanem találunk mégis sok jelleget, melylyel tornyunk megközelíti a donjon természetét. Ugyanis e torony a kisebb donjonok kiterjedésével, környezeteinél sokkal vastagabb fallal s e fal vastagságba rejtett lépcsővel (melyet tehát erősen ótalmaz) bír, továbbá a körfal közel állásánál és annál fogva, hogy a várpalota leggyöngébb pontján emelkedik, s hogy az ellenség támadásának elébe helyezett utolsó erős pontot képezi, a tornyot végmenedék helyül tekinthetni; másrészt építményünket valóságos donjonnak nem mondhatjuk, mert nincsen kellőleg elszigetelve a többi épülettől, mert magasságával nem emelkedik túl azon (mely körülmény azonban be nem fejezett voltából is magyarázható), továbbá: mert a szomszéd sarkon is hasonló tornyot akartak emelni, (mit annak ugyan akkora vastag falai bizonyítanak), végre, mert laktoronynak nem használható. Mindezek következtében oly torony van előttünk, mely közepett áll a valóságos donjon és a rendes vártorony közt, és mely társával együtt soha sem épűlt fel úgy, mint volt tervezve eredetileg, s ezért is rajzunkon nem elég világos a lépcsőnek elrendezése sem, s nem világos, vajjon e lépcső nem vezetett-e oly nyíláshoz, melyen át vonóhídon a körfalakra lehetett menni?

Miután Zólyom várpalotájának erősítéseit részleteztem, legyen szabad a mondottakat röviden még egyszer összefoglalni. A várnak városoldalát, nem bírván semmi természetes erősséggel, védelmezték árokkal, kettős körfallal (Zwinger), és két erősebb toronynyal, egyikében (a dél-keletiben) volt az egyetlen bejárás a várpalota külső udvarába; ha az ellenség e bejárást bevette, a küludvarnak mind négy oldalát megkellett kerülni, mielőtt az erősített palota kapujához érhetett; ezen útján ki volt téve 1-ször egy igen keskeny folyosón négy oldalróli megtámadásnak, a kaputorony felső emeletéről hátúl, oldalt az elrekesztés faláról és a küludvar keleti részén álló erős épületről, elől pedig azon hídról, mely a palota első emeletéből ugyanezen épület első emeletébe vezetett. Legyőzvén ezen akadályokat, a védők ismét a palota kápolnájából és keleti oldaláról, úgyszintén a körfalról támadhattak; e nehézségen is túlesvén az ellenség, a küludvar északi részéhez ért, hol új szoros állott elébe, s innét hármas védelem a palotából, az azzal szemközt fekvő erős épületből, és mindketteje első emeletét összekötő hídról. Átesvén e veszélyen is a támadó, és elérkezvén a küludvar keleti részébe, itt újra két körfal toronynyal és három kelepczével találkozott. Mindezen, igen számos akadályokat legyőzvén, és a küludvar déli részét elfoglalván, hátra marad még magának a palotának elfoglalása, melybe ugyanis csak egyetlen egy kapu és semmi más földszinti nyílás nem vezetett. De ezen kapu erősen volt védve árokkal, vonóhíddal, a kapufölötti erkélyek lőréseivel s öntőlyukaival, végre a sarkerkélyekből és a magas fafolyosó (Hürden) védjével úgy, hogy a nehézség itt ismét s újra kezdődött. Azonban keresztűl esvén még ezen akadályon is, és elérvén a palota benső udvarát, még itt is kellett küzdenie az udvar első emelete szabad folyosóján felállított védők ellen, és csakis akkor közelített végczéljához, miután bevette a palota észak-nyugati sarkán álló torony alját s felhatolhatott annak falvastagságában elrendezett lépcsőn. Ekkor már a védőknek kellett menekülniök, mit azonban könnyen tehettek; mert még most is négy különféle út volt rendelkezésökre: ugyanis a szabadba menekülhettek a torony nyugati oldaláról a körfalra leeresztett vonóhídon, vagy az E előcsarnok ajtaján átmenvén a körfal északi részéhez támaszkodó épületbe; vagy menekültek a városba, midőn t. i. részint a folyosón, részint a lakszobák és a kápolnán keresztűl eljutottak a körfal keleti részéhez csatlakozó épületbe s innen a kaputoronyba s onnan a városba, vagy részint ismét a szabad folyosón, részint a díszteremen keresztűl hatva, elérték a körfal dél-nyugati sarkán álló tornyot, melyből leereszkedhettek a városba.

A felsorolt sok támadási nehézség és védelmi könyűség okából, úgyszinte a négyes menekűlés miatt a várpalota elrendezését czéljának igen is megfelelőnek, az erősséget maga nemében és idejében erősnek mondhatjuk; valamint másrészt áll, hogy mindezen előny elenyészik napjaink tüzérsége előtt.

A főerősítésen kívül a dél-nyugati szöglettorony összeköttetésben van egy terjedelmes sáncz és falból álló erősítési külművel (fort detaché), melyet *kopasz bástyának* neveznek, s mely egészen rommá lett. Ezt valószínűleg csak a XVI. században építették, midőn Zólyom vára a török elleni végvárak sorába lett helyezve. Későbbi eredete és az ágyútűz ellen szánt elrendezése e külművet vizsgálatunk körén kívül helyezik.

Ifjabb Kubínyi Ferencz a várpalota építészeti részét bővebben taglalván, — itt pár megjegyzésre, illetőleg hozzáadásokra szorítkozhatok.

A várpalotának legrégibb még eredeti állapotában reánk maradt része, a kapusíkátor és azon kamrák, melyek nyugati oldalán a földszínti folyosóra nyílnak. A kapusíkátor mindkét fala előtt kőlócza vonúl el, s e lócza fölött lóheralaku koronamű emelkedik

gyámköveken; mind a gyámkő, mind a lóhere csínos faragású és tetsző aránya a csúcsíves styl legjobb idejét árulja el; a lóher-korona művet egyenvonalú párkányzat veszi körül. Mindezen faragványok tömörsége, az erősítésnek, melyet díszitnek, szellemében van felfogva. A síkátor donga bolttal van fedve, melyen régi festvények láthatók. Közepén körben az üdvözítő mellképe, feje körül a keresztes nimbus, egyik kezében a golyó, uralkodásának jele, másikát áldásra emeli. A falkép annyira elrongálva van ugyan, hogy a körirat többé nem olvasható, de az alakot egészében mégis megismerhetni. A körkereten kívül az egész dongaboltozat növénydíszszel van megrakva, melynek alakja, elrendezése és festése máris a renaissance modort árulja el, és sok tekintetben hasonlít a selmeczi ó-vár festvényeihez; ez utóbbiakkal akkor rakatott meg a még teljesen el nem készült templom, midőn 1559 körül, annak eredeti rendeltetését megváltoztatván, ezt erőddé alakították át.

A beludvart körülfogó első emeleti folyosó, részint igen erős és sűrűen elhelyezett gyámkövön, részint oszlopon nyugszik, mindketteje még az eredeti. A régi oszlopok sorozata boltozott arkadokat képez, melyek mögött a palota nyugati földszínti részén, sajátságos kettős kamrák terjednek el; igen erős gerinczes boltozatuk szembetünőleg hasonlít több analog kamrához, mely a sz. benedeki zárda templomának déli oldala és a kolostor nagy kereszt folyosója közt vonúl el. Mindkettejében a gerinczek nevezetes vastagságuak, végük lapos és nem igen széles, de innen kanyarvonallal vastagodnak a boltsüveg felé futásukban; a gerinczek keresztező pontján mindenütt nagy zárkő látható.

A felsorolt építészeti részletnél újabb az, melyet átalán a palota első emeletén látunk, s e kívül még földszínt a későbbi ablak kitörései és bélletei, valamint a kápolnába vezető kapubéllet is. Az ablakok kettős kőkeresztjei ugyanazon időben készültek, itt tehát nagy változtatás történt. Ugyanezen időtáján látták el mostani bélletükkel a különféle ajtókat is; u. m. a nagy teremét, mely az E előcsarnokból a) helyen a hajdani díszterembe vezetett, s melynek rajzát láthatni az Arch. Közl. IV. köt. I. füzet I. tábláján 3. sz. alatt. Kevesbbé díszesek, hanem az előbbivel mégis egykorúak az E előcsarnok b, c, d, e betű alatti kisebb ajtai. Gazdagabb megint és nagyobb, de egyszersmind stylje elkorcsosodásában tovább előhaladt is az utóbbiaknál a várpalota délkeleti szögében fekvő G kettős kápolnának földszínti és elsőemeleti kapuja. Hogy e kápolna — mely kivéve a két kapubélletet teljesen át van alakítva egyetlen egy kápolnára — hajdan kettős volt: bizonyítja épen e két egymás fölötti kapubéllet; alsó osztálya az őrségnek és szolgálóknak, felseje az uraságnak szolgált. A kettős kápolnát még Bél Mátyás látta a múlt század elején, arról a következőt megjegyezvén: „Ad orientem sacellum est, cultui destinatum divino, quod perrupto pavimento, & cum imae partis fano conjunctum, augustam refert aedem. Nempe superioris aedis partem, quoties sacra fiebant, rex, cum comitatu sibi familiari occupans; cum infra residuum aulae vulgus, consideret." E szerint tehát a két kápolna osztály a felsőnek padozatába s az alsónak boltozatába tört nyílás által egymással közlekedett, s ha a misét fent olvasták, ezt lent is hallani lehetett.

A kettős kápolna másutt ritkán fordúl elő, vagy legalább ritkábban maradt fen, ellenben mi annak bőségében vagyunk; mert nálunk ilyent az egész középkoron át építettek nem csak várak, hanem városokban is. A külföldön a kettős kápolnát nem használják a XIII. század felinél innen. E kápolnák *várkápolnák*, mely esetben vagy az alsó és felső osztály közt, mint Zólyomban, közvetlen összeköttetés létezik, vagy a két kápolna el van különítve egymástól, s ekkor két osztályában külön isteni tisztelet tartatik, vagy végre az alsó kápolna csak temetőhely, melybe az uricsalád holtjait teszik le. A kettős kápolna ezen első neméhez sorolhatjuk a püspöki palota kápolnáját is, melynek felső osztályában a püspök végezte ajtatosságát. Ily imolának csak két példánya maradt fen Ma-

gyarországon, t. i. a veszprémi úgynevezett Gisela kápolna, és a győri püspöki palotának kápolnája. A veszpréminek csak alsó, a győrinek csak felső része van restaurálva. A kettős kápolna második neme az, mely vagy *parochialis* vagy *zárdatemplomhoz van csatolva;* az elsőnek példányát látjuk a csütörtökiben a Szepességen, a másodikét sz. János kápolnájában, mely a pozsoni ferencziek temploma mellé építtetett. Harmadik neme a kettős kápolnának a *temetöi kápolna*, mely elszigetelt állást foglal el a temetőben; felső osztályában olvastatik a halotti mise, alsó dísztelen osztályába teszik el a temető sírjaiból kiásott csontokat, miért is az egészet csontháznak, Beinhaus, Karner, nevezik. Ily kettős kápolna fenmaradt nálunk Szakolczán, Körmöczön, Selmeczen, Kassán és másutt.

Sokkal későbbi az ablak és ajtók bélletének újításánál azon tatarozás, mely az első emelet folyosója észak-nyugati szögletét nagyította és az FF dísztermet famennyezetével látta el. E famennyezeten több német császárnak igen rosz arczképei láthatók. Egykoru lehet ezen tatarozással a palota külső falának a régi párkányzaton túlemelkedése is; ámbár ez szükségleti munka levén, pongyolaságáról következtetést újabb korára biztosan nem vonhatni.

A fentebbiek szerint jólehet bizonyos, hogy már IV. Béla is sokszor és hosszasabban időzött Zólyomban, a király építkezésének biztos nyomait a mai várban többé nem találhatni, hacsak ide az alapzatot vagy a minden építészeti tagozat nélküli puszta falat számítani nem akarjuk.

A várpalotának legrégibb építészeti részei, stylök után itélve: a lakház kapuja, az udvari folyosó gyámjai és a nyugati földszínti kamrák; e három rész a magyarországi csúcsíves styl virágzásának szüleménye; melylyel ama hagyomány is megegyezik, miszerint Lajos király emelte a várat, s ezt ifj. K. F. is e szavakkal erősíti: „Neki, t. i. Lajosnak, tulajdoníttatik a zólyomi vár terjedelmesebb kiépítése“, mi úgy egészítendő ki, hogy a várnak egész elrendezése nem előbbi a XIV. századnál; ha tehát volt régibb vár e helyen, ennek másképen kellett alkotva lennie, alkalmasint kisebb volt.

A legközelebbi újítást Mátyás királyunknak és fiának tulajdoníthatjuk; azok korára mutatnak a fentérintett ablak- és ajtóbélletek, arra, s hogy innentúl nem többé az erősítési czélra, hanem a lakház kényelmére volt tekintet.

A még későbbi tatarozást Christophorus a Turri kezdhette, ki Mária királynénak helyettese volt e várban; ide tartoznak a fenmaradt festmények is. E tatarozás építészeti részét alkalmasint 1548-ban fejezték be; mert ezen évszámot találjuk az udvar folyosó egyik ajtaja fölött.

Későbben a belviszályok és háborúk nem igen engedhettek ujításokat.

A múlt században Eszterházy érsek a kettős kápolnát rontatta el, a réginek csak is falát és két ajtaját tartván meg.

Jelenleg a várat erdészeti hivatalnak és katonai raktárnak használják, a nem használt helyiségek pedig napról-napra inkább pusztulnak.

Zólyom városának parochialis temploma a XV. század második fele építészetének jellegét viseli magán. Azonban hihetőleg ugyanazon telken régibb templom állott, melynek falait fel lehetett használni a mostaniban. Az egyház csak egyhajós ugyan, hanem bensejébe szökő támai számára, a három hajós templomnak tekintetét némikép megszerzik.

E támak boltozat által vannak összekötve egymással, s e boltozatokon emeletes magasságban karzat emelkedik, melynek folytonosságát a támak áttörései eszközlik. A három oldallal zárt szentély sokkal keskenyebb a hosszhajónál, az utóbbinak boltozata nem régibb a XVI. századnál, mit igen keskeny gerinczei bizonyítanak. A templomhoz, nyugati részén, három oldalán szabad négyszögtorony csatlakozik, melynek boltozott csarnokán átjárni lehet, mint a körmöczi vártemplom tornyáén. Az egyház déli oldalához többszögű kápolnát építettek, északi oldalán két emeletes egyszerü épület áll, mely hajdan városház volt.

Közel a templomhoz emelkedik az úgynevezett Thurzó-ház, régi részleteit Kubínyi közlötte.

RÓMAI FELIRATOK ERDÉLYBŐL.

TORMA KÁROLY l. tagtól.

HARMADIK KÖZLEMÉNY *).

1865 és 1866-ban folytatott felírattani vizsgálataim fájdalom nem voltak oly eredményesek, mint az előzetes 5 év alattiak, a melyek folytán 44 új, 26 már közlött, de hibásan közlött s a fellelt eredetiekről kijavított, s 1 elveszett, összesen 71 felíratot sikerűlt csupán e lapok hasábjain közölnöm. Másnemü foglalkodások gátolván meg az ezelőtt csaknem megszakítás nélkül folytatott felírattani vizsgálatokban s illetőleg az ezekkel összekötött utazásokban : nem vala módomban Erdély felírattani leleteit folytonosan szemügygyel tartani, s főként ama leletekben gazdag vidékeket megvizsgálni, melyeken az arad-alvinczi vasútvonal főként 1865-ben folytatott földmunkálatai többnemü s értésemre csak hallomás útján s így meg nem bízhatólag jutott leleteket hozának napvilágra. Üresen azonban ez évek mégsem hagyták archaeologiai tárczámat. E pár lapon veszik a régiség- s főként a felírattani irodalom kedvelői ama felíratokat, melyeket 1865—1866-ban látnom s másolnom lehetett.

Tihó [1]).

0,33 m. magas — 0,20 m. széles, három darabra törött porondkő fogadmányi-oltár.

SILVA
NODO
MEST
ICOTA
VIVSFC

„*Silvano Domestico Tavius* [vagy *Titus Avius*] *faciendum curavit.*"
Találták 1865-ben. Holtzer Ignácz úr adományából az erdélyi muzeumban.

*) Az I. Közleményt l. *Archaeologiai Közlemények,* III. (Uf. I.), 141—150, s a II-at *u. o.*, V. (Uf. III.), 12—28 l.

[1]) A tihói római táborállomásról l. *Neigebaur,* „Dacien", 233—234; értekezésemet „A M. Tudom. Akad. Évkönyvei" XI. 2-ik darab, 20 l.: s *Ackner-Müller* : „Die römischen Inschriften in Dacien", 753—754. szám.

Alsó-Kosály [1]).

Egy zöldporondkőből faragott síremlék felső részének 0,40 m. magas — 0,62 m. széles töredéke.

M ᗭ
////VSCIANIEQ////
/////////VIIIM/////////

„[Dis] *manibus* [. . . . . F] *usciani equitis* [. . . . . vixit annis . . . .] *VIII m* [ensibus . . . .].“

Találták 1861-ben, midőn az Esterházi Miguel gróf kapjoni udvartelkén egy melléképületet szeszgyárrá idomítottak, a régi épület falába épületanyagként befalazva.

A tulajdonos gróf úr adományából az erdélyi muzeumban.

Szamosujvár [2]).

Egy zöldporondkőből faragott síremlék alsó részének 0,69 m. magas — 0,91 m. széles töredéke.

//// ////
//////////////////////////
TILIANVSMIL////GX////
GEM·ANTONINIAN///
LIBR·COS·N·ET·AELA
PAVLINA·ET·VLP·DV
BITATA·FILI·PAREN
TIBVS·PIENTISSIMS
POSVERVNT

„[Dis Manibus . . . .] *tilianus miles* [le]*gionis X*[III] *Geminae Antoninianae librarius consularis numeri, et Aelia Paulina, et Ulpia Dubitata filiae parentibus pientissimis posuerunt.*“

Találták 1865-ben a város malmának gátja mellett, az egykori római fürdők közelében. Voith Miklós úr adományából az erdélyi muzeumban.

Librariusnak neveztetett az a katona, a ki mint írnoka a csapatnak, ennek irományait — mint névlistáját stb. — kezelte, illetőleg vezette [3]). Librarius *consularis* numeri elég szokatlan kifejezés; mely azt teszi, hogy az egykor Szamosújvártt állomásozott segédlovasosztály = numerus, emez írnokát nem egyszerűen az osztály parancsnoka = praefectusa, hanem valamelyik consularis = daciai kormányzó, — ki egyszersmind a tartomány hadi parancsnoka is volt — tette azzá; illetőleg hogy nem volt osztályának egyszerű irnoka praefectusi kinevezés folytán, hanem főhadparancsnoki kinevezéssel volt megkülönböztetve.

---

[1]) Az a.-kosályi római táborállomásról s leleteiről l. „*Rómaiak nyoma Erdély északi részeiben*“ czímü értekezésemet „Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei“, I., 35—43 l.; *Ackner-Müller*, 759—769 sz.

[2]) A szamosújvári római castrum és leleteinek leirását, l. fentebbi értekezésemben „Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei“, I., 30—35. l.; *Neigebaur*, „Dacien“, 231—233 l.; *Ackner-Müller*, „Die römischen Inschriften in Dacien“, 771—775. sz.

[3]) V. ö. *Pitiscus*, „Lexicon Antiquitatum Romanarum. Venetiis, 1719.“ II, 457 l.; *Becker-Marquardt*, Handbuch der römischen Alterthümer“, III., 2., 421 l.

A *numerus* alatt az egykor Szamosújvártt állomásozott *ala II. Pannoniorum* [1], vagyis a Pannoniusok II-ik segéd-lovasosztálya van értve. Felíratunk érdekesen bizonyítja be azt, hogy a pannoniusok e lovasosztálya a XIII. legio gemina segédhadához tartozott. Az illető ugyanis a legio katonájának s a numerus írnokának van nevezve — a mi e legio s numerus együvétartozását fejezi ki, hallgatagúl azt bizonyítván, hogy az illető rendes ezredéből tétetett át hadparancsnoki kinevezés folytán ezredének auxiliaris osztályába.

A XIII. legio *antoniniana* mellékneve kétségenkivűlivé teszi, hogy egy, a késői Antoninusok korában [211—222] készűlt síremlékkel van dolgunk. A késői Antoninusok korában [Caracalla és Geta, Diadumenus, Heliogabalus] mondjuk, mert *Borghesi* elfogadott véleménye szerint tudva van, hogy Caracalla kezdé legelsőbben a legiók melléknevéhez fűzni saját nevét is [2]), mit aztán utódai is elfogadtak s gyakoroltak.

Szék [3]).

0,87 m. magas — 0,35.5 m. széles, zöldporondkőből faragott fogadmányi-oltár.

SILVNO
SACRVM
PROSAL
C·IRVLIN
IMGROEI
VSDEM

„*Silvano sacrum pro salute Caji Irulini magistro* (így) *eiusdem.*"

Találták 1865-ben a város melletti „Sóspatak" nevű határrészben. Hortopán Simon úr adományából az erdélyi muzeumban.

A mi a lelet helyiségét illeti, nincs kétségem abban, hogy Szék gazdag sótelepét a rómaiak is bányászták; s alig hihető, hogy Silvanus collegiumának magistere pietasának jelét csak esetleges ötletből tétette volna ez akkoron kétségenkivűl erdős helyre. Nem kétlem, hogy a széki sótelepet egykor bányászott római aknamunkások a szamosújvári állótábor raját képezék.

Puszta-Szent-Miklós.

0,88 m. magas — 0,60 m. széles, mészkőből faragott síremlék, melyen egy szakállas férfi dombormivü mellképe látható. A síremlék mindkét oldala letörött. A mellkép balján [4]).

IVLARPHOC//////
AVGMVN/////////
AELH/////////
MAR/////////
NT//////////
B///////

---

[1]) És nem Praetorii Pii vagy Praetorianorum Piorum, mint *„Az alsó-ilosvai római állótábor s műemlékei"* czímü értekezésemben véltem, l. „Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei", III, 54 l.; v. ö. *U. o.* I., 34 l.

[2]) L. *Becker-Marquardt* „Handbuch der römischen Alterthümer", III. 2. 374 l. 2124. j.

[3]) Erdély sótelepeinek egyike; aknáit azonban jelenleg nem mivelik.

[4]) Jobbján aligha volt valamely felírat.

„*Julius Arphoc*[io vagy Arphocidio] *anguri mun*[icipii.........] *Aelia H*[adriana uxor] *mar*[ito pie]*nt*[issimo] *b*[ene merenti].“

A báró Kemény Ferencz-féle lakház falába a bejárattól jobbra befalazva. Ugyan e lakház falába (a bejárattól balra) egy más, álló emberi alakot ábrázoló római dombormivü faragvány — melyen azonban nincs felírat, — s az épület homlokfalába két, egymásnak háttal fordúlt s nyugvó helyzetben levő oroszlánt (közbül a fenyőalmával) ábrázoló faragvány is van befalazva [1]). Hogy e felíratokat hol, a p.-szentmiklósi határon, a dezméri völgy nyilatában [2]), vagy tán épen Kolozsvártt találták? kitudnom nem sikerűlt. Mindenesetre e felíratos kő is a kolozsvári leletekhez számítandó; s így még egy bizonyíték arra nézve, hogy a mai Kolozsvár helyén egykor colonia = municipium = Napoca, s nem valamely kisebbszerü vicus = Patavicensium létezett [3]).

Kolozsvár [4]).

0,57 m. magas — 0,63 m. széles, mészkőből faragott síremlék.

//// M
///////////EC·ET·PATRO//////
////////IXIT·ANNI////////////
//////////ENTINA·MAR////////
/////////ACIENDVM///////////

„[Dis] *Manibus* [..........d] *ecurio et patronus* [collegii fa rum? v]*ixit anni* [s..........] *entina marito* [..........] faciendum [curavit].“

A hídutczában levő 282 sz. Pákei-féle ház udvarán látható egy részlet a régi „óvár“ faragott kövekből épített körfalából; felíratos kövünk e falba mint építési anyag megcsonkított állapotban — mert felső párkánya a fal függélyes előszínének kedvéért le van faragva — megfordítva van befalazva.

Torda.

Egy 0,21 m. magas — 0,20 m. széles, mithriacus jeleneteket ábrázoló fehérmárvány dombormivü metszvény alján.

AVR DOLENS MILLEGEX/////

„*Aurelius Dolens miles legionis* [kétségenkivűl V macedonicae] *ex* [voto].“

Nagy Miklós úr adományából az erdélyi muzeumban.

[1]) Ama kétsoru felírás, mely e faragvány párkányán olvasható, későbbi metszetü; a mi abból kitetsző, hogy azon helyeken, hol a faragvány esetleg derékban ketté van törve, a szavakat a metsző is kétfelé választotta.

[2]) V. ö. „Archaeologiai Közlemények“, V., 3. 13 l.

[3]) V. ö. *U. o.*, 15—16 l.

[4]) Az egykor itt létezett római telepváros s műemlékeinek leírását l. a fentebb megjelölt helyeken idézett e czímü értekezésemben „*Über einige dacische Inschriften*“ l. „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“, X.. XCII. l.; *Neigebaur*, „Dacien“, 222—231 l.; *Ackner-Müller*, „Die römischen Inschriften in Dacien“, 722—747, 864, 891 sz.

Várfalva [1]).

1. Egy mészkőből faragott síremléknek 0,29 m. magas — 0,25 m. széles töredéke [2]).

//// M
//////////EL·IVL///////
/////////X·ANN/////////
/////////REL·SAT//////
//////////////////////////

„[Dis]*Manibus* [Aur]*elius Jul*[ius vagy Julianus vi]*xit annis* [. . . . . Au]*relius Sat*[urninus [. . . . . . .].“

Szabó Béni 231 sz. telkének utcza felőli kertfalába befalazva.

2. Az oláh templom tornáczában lépcsőül van egy 0,65 m. magas — 0,46 m. széles mészkőlap használva, melyről a felírat lekopott e kezdő betűn kivűl:

D ////

„*Dis* [Manibus . . . . . .].“

Károly-Fehérvár.

0,58 m. magas — 0,34.5 m. széles porondosmészkőből faragott fogadmányi-oltár.

DIANAE
SACR·
P·CAESO
NIVS
CELER
V·S·L·M·

„*Dianae sacrum Publius Caesonius Celer votum solvit libens merito.*“

Találták Maros-Portuson 1865-diki november 7-én. Jelenleg Alvinczen Bacsilla Elek úrnál.

Csóra.

Egy mészkőtuffból faragott, de hat darabra törött síremléknek 0,76.5 m. magasságban — 0,68.5 m. szélességben összeállítható részei; melyeken egy női mellképet koszorúban ábrázoló dombormivü faragvány alatt e felírat olvasható:

D > ////
Q·VAL·MAX////////
VET·LEGV/////////
MISS·PR.//////////
////AC·SAP
/////////////////////

Találták a csórai határon levő úgynevezett „vályá re“-i fogadó közelében, a vasúti munkálatok közben. Pávai V. Elek úr adományából az erdélyi muzeumban.

---

[1]) Az egykor itt létezett állótáborról, s a romjaiban talált régiségekről l. *Neigebaur*, „Dacien“, 195—198 l.; *Ackner-Müller*, i. m., 710—714 sz.

[2]) Hibásan közlötték *Neigebaur*, i. m., 196,2.; *Ackner-Müller*, i. m. 712 sz.

Ha e felírat 4-dik sorának tisztán katonai értelmet tulajdonítunk, olvasása ez lehet: „*Dis* [Manibus] *Quintus Valerius Maximus veteranus legionis V*[Macedonicae] *missicius pro*[praetoris] . . . .“

Missiciusnak azon római katona neveztetett, ki a becsűleti-bocsátványt, a honesta missio ércztábláját = katonai szolgálatából való elbocsátási-oklevelét megnyerte [1]).

Csak sajnálni lehet, hogy e felírat 4-ik és 5-ik fontos sorának olvasása — épen azok lévén leginkább megcsonkítva — nem lehet biztos. Nagy valószinűséggel állithatni azonban, hogy e két sor Dacia felosztására vonatkozik ily olvasással: „*missicius pr*[ovinciae vagy provincialis III. D]*aciarum Sar*[mizegethusae] *stb.*“ Ha ez olvasás nem hibás, felíratunk e kifejezése Dacia felosztására s köz- illetőleg alkotmányos életére vonatkozólag fontos adatot szolgáltat; mert ez esetet véve fel, Qu. Valerius Maximus a három részre osztott Dacia követeinek egyike lehetett a sarmizegethusai concilium provinciae-n, vagy országgyülésen [2]).

Veczel.

Egy itt lelt ezüst fibula töredékén mélyvésetü s fekete üveg-email eresztékü betűkkel e felírat van metszve:

QVARTINE VIVAS

„*Quartine vivas* [vagy megfordítva vivas Quartine].“

Vétel utján az erdélyi muzeumban.

E fibula felíratához — a férfinév kivételével — hasonló olvasható egy Vádon, Fogaras-vidékén lelt csínos arany fibulán [3]).

Jelen közleményem 11 új-, 1 már ismert — de hibás közlemény nyomán ismert — összesen 12 felíratot tartalmaz.

---

[1]) V. ö. *Orelli*: „Inscriptionum latinarum selectarum amplissima collectio“, 3579, 3582, 3583 sz., *Orelli-Henzen*, u. o., 6861 sz.

[2]) L. „*Dacia felosztása a rómaiak alatt*“ czímü értekezésemet, „Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei“, II., 108—114 l.

[3]) Juliane vivas l. *Ackner-Müller, i. m.* 810 sz.

AZ ÚJABB IDŐBEN

Ó-SZŐNYÖN KIÁSOTT RÓMAI RÉGISÉGEK.

RÓMER FLÓRISTÓL *).

A régi műemlékeknek, az időjárás lassankint dúló befolyásán kívül, legnagyobb ártalmára van az emberek irántuk való egykedvűsége, leginkább pedig a gazdászatnak oly telkekre való kiterjeszkedése, melyeken, ha a múlt századok építészeti czélokból mind azt, mit a földön fölül könnyü szerrel ellehetett hordani, el is hordott : most már sokkal nagyobb bajjal a szántóvasnak akadályúl szolgáló alapépítményeket is ki kell szedni, és vagy építészeti anyagul felhasználni, vagy mint porondot az utak építésére és fentartására alkalmazni.

Naponkint láthatjuk ezt az ősrégi Aquincum, a nagy kiterjedésű Bregetium területén. Alig áll be az ősz és a vetések helyeit kezdi a gazda felturkáltatni, hogy a még gátul szolgáló falak maradványaitól földjeit tisztíthassa. Ez mind jó és üdvösséges. Nem is mondom, hogy ott, hol a puszta falmaradékok eltemetvék, a birtokos csupa kegyeletből a régiség iránt, azt mit tulajdonától méltán követelhet, feláldozza, és belőle hasznot ne húzzon; hanem itt csak arra akarom a tekintetes Akademiát figyelmeztetni, hogy tudományos ásatásokra oly csekély levén költségünk, miszerint avval e téren keveset lendíthetünk, legalább arra fordítsuk gondunkat, hogy ott, hol a czélszerű gazdászati törekvések az eltemetett városok tág területeit, saját czéljaik előmozdítása végett úgyis feltárják, és kutatásainkra mintegy előkészítik, kezet nyújtván, tudományos szempontból el ne múlasszuk ezen soha vissza nem forduló jó alkalmat felhasználni, minden tekintetből kizsákmányolni, és így tetemes költség nélkűl a nagy és meglepő eredménynek elérhetését elősegíteni.

Négy év előtt, mikor még Győrött éltem, Bregetium terűletén gyakran megfordultam, és *Malek Károly* úti biztos által, kit ezen terület tudományos szempontból érdekelt, minden előjött műemlékről értesűltem; ő a lelhelyeket felmérte, lerajzolta és az archaeologiai bizottság gyűjteménye számára honfias készséggel leküldte, míg más részt, az ő terűletén kiásott emlékek, az országos főépítészeti hivatal útján, a magyar nemzeti Muzeumba kerűltek. Malek azóta Öttevényre tétetett át, és mi továbbá a szőnyi ásatásokról semmit sem hallottunk.

Egy hava, hogy az Akademia udvarában a sz. Ferencz-rend tartományi főnökével, főtisz. Piry Czirjék atyával találkoztam. A tudományt kedvelő régi jó barátom arra figyelmeztetett, hogy Ó-Szőnyön ismét nagyban ásnak, és hogy a Dunaparton a felírásos kövek egész halmai fekszenek.

---

*) Felolvastatott a m. tud. Akad. 1865. november 27-ki ülésében.

Megtettem a méltóságos elnökségnél, a méltóságos földbirtokosnál, gróf *Zichy Miklós* úrnál és az arch. bizottságnál a szükséges lépéseket, és f. évi november 1-én a fölötte érdekes lelhely színére siettem.

Az első, mi az uradalmi lakban meglepett, azon remek szobrocskák valának, melyekre *Markusovszky Gusztáv* jószágkormányzó úr legelőzékenyebb szívességgel figyelmeztetett.

Ki merem mondani, hogy ilyesekből a m. nemzeti muzeum, hazánk területéről hasonlókat nem bír; kár hogy töredékek, de a ki tudja mennyire nehéz, annyi viszontagság után valamit a föld gyomrából épen visszanyerni : örvendeni fog a remek töredékeknek is, mint csalhatatlan tanúságoknak, hogy a rómaiak izlése és műkincsei nem csak szorosan vett hazájuk terére szorítkoztak, hanem hogy Pannonia területein álltak műemlékek, melyek a mainapiaknak is mintákúl szolgálhatnak.

1-sö ábra.

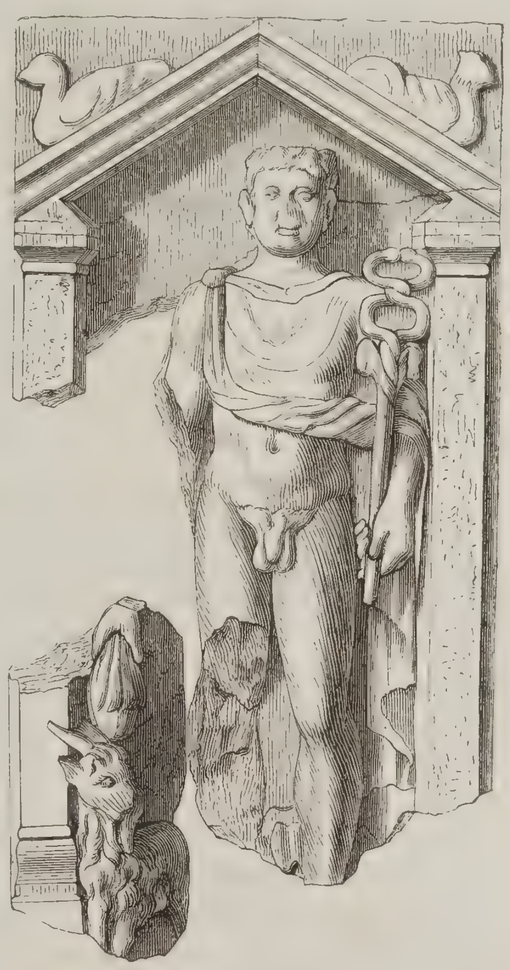
2-dik ábra.

Legelől említenem kell a két fehér márványszobrot, mind a kettő Aesculapot tárgyalja, és ámbár igen roncsolt állapotban van, mégis a magasabb foku művészetről tanuskodik. Az első (1. ábra.) tiszta carrari márványból van faragva; magassága fő nélkűl $14\,{}^1/_2''$. A meztelen mellen átvonúl a köpeny szépen vetett redőzete, mely a balkezet födvén, a jobbikat meztelenűl hagyja. A furkós botnak, melyre a kigyó tekeredik csak alsó vége van meg, a kigyónak felső része a jobb lábszárhoz símul; a lábfejek leütvék, a balkéz alatti redőzet egy alúl gömbölyített pillérhez tapad.

Nem hibázok, ha azt állítom, hogy a másik szobor (2. ábra), mely kagyos fehér márványból van, szintén Aesculap. Ezen mű haut-rélief alakban a lapos háttértől 4''-nyire kiemelkedik; a lábszár alatt eltört alak $13\,{}^1/_2''$ magas, és igen csínos, Jupiter Olympusra emlékeztető fővel bír. A felső test mezítelen, a köpeny balvállról a jobbláb felé hullámzik, és a letört lábfejeket meztelenűl hagyja. Jobbkeze a rézsut fekvő kigyós boton nyugszik, míg a bal a redőzetet összetartja.

Nem kell csodálkoznunk, hogy a három talált alak közt mindjárt kettő az egészség Istenét adja elő; a rómaiaknál, úgy látszik, *a mens sana in corpore sano* az életbölcsesség fő törvénye volt, és azért valamint a fogadmányi oltárokon, melyeket PRO SALVTE IMPERATORIS emeltek, leginkább Aesculapius és Hygieia említtetik, úgy leggyakrabban találkozunk ezen Istenségek szobraival, sőt az érmeken is igen sokszor látjuk a „SALVS“ felírással Hygicia Istennőt. Csak maga Arneth e munkájában „Synopsis numorum Romanorum qui in Museo Caesareo Viennensi adservantur“ 79 különveretü „*Salus*“ felírással díszlő éremről emlékezik.

A harmadik faragvány (3. ábra) Merkurt állítja elénk, egy imolácska orma alatt. Az egész műtöredék 18″ hosszu, $10\frac{1}{2}$″ széles, $3\frac{1}{2}$″ vastag, melyből $2\frac{1}{2}$″ a dombormű emelkedésére szolgál. A meztelen bálványnak egyedűl melle van köpenynyel födve, mely jobb kezét (ebben az erszényt tartja) meztelenűl hagyván, a balkezen át tekeredik, ebben nyugszik a jelvényes caduicus. A lábak le vannak tördelve, de a balláb mellett áll a bakkecske.

3-dik ábra.

A mű homokkőből volt faragva, ennek durva felülete pedig, mint még itt-ott látni lehet, finomabb, talán gipsz réteggel volt behúzva és különféle színekkel díszítve. Az orom oldalain galamb és kakas ülnek, mint a háziasság jelvényei. Az orom tagozata vagy párkánya sötét violaszínt mutat, a mennyezet belül zöld alapon barnás és fehér vonalok által van cassettirozva. A pillérek fejei sötét violásra, a pillérek maguk vörösre festvék. A háttér vörös, a köpeny haragos vörös, a test pedig természetes színt mutat. Ezen műdarab a római műemlékeken előforduló polychromiának tagadhatatlan példánya, mely művészeti tekintetből is igen érdekes.

A kőfaragványok után, hadd álljon itt egy terracotta *álcza* (4. ábra), milyeneket gyakran, talán mint a pálmaleveleket, antéfixes-ekűl a cseréptetőkre használhattak, s milyen nem rég a budai hajószigetről is a m. nemzeti muzeumba került. Ezen, felűl kerekített, alulról pedig alkalmasint oldalszárnyakkal diszített agyagműnek magassága $7\frac{1}{2}$″, szélessége 5″ 10‴, vastagsága 1″ 4‴.

4-dik ábra.

Nem csekélyebb érdekkel bírnak azon írásos kövek, melyek a Pannoniának nevezett földnek ék. oldalán találtattak, és jelenleg a parton hevernek.

Az 1)-sőnek felső töredéke oszlopok közt egy férfit, egy nőt és középett egy kis fiút mutat; a férfi és a kis fiú tekercs formát tart, az asszony almát; a kőnek szélessége 2′ 11″, magassága 4′, vastagsága 9″; maga a véset 2′ magasságu. Az alsó töredéknek jobbik széle le van tördelve, magassága 3′ 2″, szélessége 2′ 4″; az igen tisztán dolgozott betűknek két legelseje 3″-nyi, az alsók 2″ 3‴-nyiek.

D . M

AVR ADIVTOR
VET LEGIS·M·H
MQVANNLMAR
TIARVFINA CON
iVNXTEHER.ŒAVR
vIBIVS/////·L·F·C

Nem messze ezen emléktől fekszik

2) egy *ara*töredék, melyen azonban semmi írás nem látható;

3) egy *sírkö*, ennek hossza teszen a faragványig 4′ 3″, a faragmány mag. 1 ½′, széle 2′ 8.″ Ezen két oldalt nagyobb alakok, és pedig jobb oldalon a nő golyót tart, balon a férfi, ki a közepén álló gyerek vállára kezét teszi, e mögött áll egy negyedik magasabb alak. A felírás ez:

ÆRELÆ VCTORINE
LIBERTÆŒHERME
TIONI ALVMNO
A V R E L I V S
H E V T I C I N V S
V E T E X B L E G

A betűk igen szépek 2″ 3‴-nyi magasságúak.

A 4)-dik kőnek magassága 2′ 8″, a jobb oldalon álló képnek, melyen egy balfelé futó meztelen, jobbjában széles kardnemü szerszámot tartó, balját kinyujtó férfi alak látszik, szélessége 2′ 1″, az írásé pedig 3′ 3″. Ez így hangzik:

D

C V I N D O N I C
M V N B R I G·II V I
I O·M A R C O·D E C
S E C V N D S A V G L I

Ez épen fele az igen tiszta 4″-nyi magas betűjü emléknek.

Az 5)-dik követ már az Archaeol. Közleményck III. köt. IV. füzet 164-dik lapján XXXVIII. szám alatt írtam le, a kő még akkor ép vala, de most az ide-oda hurczolás által közepén ketté tört, bár különben még épségesen megmaradt; az írás rajta igen szabatos, a betűk 3″-nyiak.

A 6)diknak hossza 1° 4′, magassága 3′, vastagsága 9‴.

D M
E MEMORIAE LANTISTI
B[illegible]ELLICIANI VET LEG I ADIV
ŒEIVLIAE PROCVLAE EIVS
LVCI ANTISTI BELLICVS
MIL LEG II ADIVTRI COS
ŒBELLICIANVS MIL LEG
/S SEXACTVS OFFHERE////
DES PARENTIBVS KARISSIM
IS F CC

Ezen súlyos tábla oly alkalmatlanúl volt a többiek közé szorítva, hogy olvasása, mivel fejjel lefelé állt, igen sok fáradságba került.

A 7)-diken meglepő faragvány vagyon, t. i. egy balra ügető lovas pakróczon ül, nadrágja szűk, felső öltönye térdig ér, köpenyének csak egy része látszik, feje nincsen. A faragás a durvább anyaghoz képest meglepőleg természethű.

D M
M· VLP· PRISCI
BELL///AN· LEG·
I· ADI· STIP· XXII·
M. IVL· FINALIS
OPTIO· HASTATI
LEG///A//EI·VSD
HERES· F· C·

Az 5 ½′ magas, 2′ 11″ széles, 11″ vastag kőlap, mely valamint a többi a közel lévő almási mészkőből áll, egészen kőragaszszal van bevonva, miből azt lehet következtetni, hogy ezt, valamint, más itten előforduló, ketté vágott, vagy széleiken alkalmazhatólag idomított emlékeket, maguk a későbbi ivadékok építményeikhez felhasználták.

A *Pannonia* területén, a hol a régi alapok kiásatnak, nem csak felhengeres kőkoporsó födeleket, nagyszerü oszlop talapzatokat, gyönyörűen faragott párkányzatokat találtam, hanem kőtáblákat is, melyek 1 ½ °-nyi hosszaság mellett a 3′-nyi szélességet meghaladják, és jelenleg vagy úgy mint vannak, építési anyagul szolgálandnak, vagy összetöretvén köb-öl számra csekély áron eladatnak.

A délutáni időt arra használtam, hogy Kún Miklós úrral, ki a kövek mérésénél és fejtegetésénél igen kedves szolgálatot tett, a Dunán túl levő római sánczokat is megtekintsük. A Pannoniával szemközt fekvő, azonban annak ész.-keleti szögleténél mintegy 100 öllel alább, Izsa felé elterülő földgátony, melyet ma *Leányvár*nak hínak, valódi római sánczolt tábor. Ez a Duna partjától mintegy 40 ölnyire fekszik, a széles árkok betemetvék, a töltés többnyire behúzva és a gazdaság számára le van foglalva. A délnyugati sarkon a kőfejtők egy gödröt nyitottak, melyben a 4′-nyi széles kerektorony falát látni lehet. A sáncznak hossza 80°, szélessége 80°, s így ezen váracs, az eddig általam a Dunának tulsó partján találtak között legnagyobb terjedelmü, miről, ha a Pannoniai táborra következtetni szabad, ennek mindenesetre Duna mentében a legtekintélyesebb hadi telepítvénynek kellett lennie.

Nem csak a váracs alakja, a kőragasz neme, hanem maguk a cseréptöredékek, és a *kalász idomu* kőrakás, mely az ó-szőnyi partépítéseken gyakran föllelhető, bizonyítják azt, hogy e helyen római előőrség állott.

Ismét átkelvén a Dunán, Béla-majort tekintettük meg, melynek udvarában talán száz köb-ölet is haladó terméskő-halmazokat láttam; de ezek közt egyedül egy faragott darabot tettek ki a sarokra, mely 2″ magas, 1 ½′ széles, durva müvezetü fáklyát tartó geniust ábrázol.

Már beestélyedett, azonban tudván, hogy még a városban is vannak a kőfejtő gazdák udvaraiban irásos emlékek, legelőször is nt. Varju István lelkész úrhoz siettem, kitől hallám, hogy a régi vízvezetés *ólom csövei*, t. i. lábszár vastag, ujnyi erős, 2—2 ½ lábnyi hengerek kiásattak, hanem nyom nélkül eltüntek.

Betérvén *Sós Gergely* udvarába, egy magas kőhalom allján igen szép faragásu oltárt láttam, melyet ámbár előttem az archaeologia szenvedélyes barátja Sárközy József *) úr a többivel együtt már leírt volt, a látható irásos oldalát lámpafénynél másoltam.

*) Örömmel jelenthetem, hogy mélyen tisztelt barátom, ki már egy félszázad óta mindent gyüjtött, rajzolt, tanulmányozott, mit kömlödi birtoka szomszédjában fölfedeztek, avval kecsegtetett, hogy ezen tanulmányai eredményeit legközelebb archaeologiai közleményeink számára átadandja. Mily becses

LIBER·ET LIB
XX G G PRO SA
M· AVR ERE
VET L I AD·XX R
DEMOPHHI LV
LIBERT· V· S · L·M

IMPP DDN SEV·
Ⓢ

A kő magassága 25″, az irásnál szélessége 14″, vastagsága 8½″, a betűk vörösre voltak festve. A jobbik oldalon női alak látszik thyrsussal baljában, lábánál kutyanemü állat, jobbjában lefelé korsót tart; bal oldalon Bachus áll hosszu ruhában, jobbjában korsó, melyet jobb lába mellett ülő párducz felé tart, baljában thyrsus. Ezen oldalfaragványok is vörös háttérrel bírtak, s bár nem remekek, de torzképeknek se mondhatók.

Ezen műemlék a consulatusi évek után itélve, Krisztus után 202-ik évre teendő, mert azon évben említtetik p. o. Gruber Inscriptionum I. 244. lapon álló felirás szerint:

IMP CES L SEP SEVERO PIO PER
TIN AVG NIII ET IMP M AVR
ELIO ANTONINO AVG FIL
COS

Ugyanazon Severus és Caracalláról szól Grubernél található felírás 202. l.

DVOBVS AVGG SEVER
RO III ET ANTONINO PIO COS

valamint ez is:

SEVERO III ET ANTONINO AV
GG NN COS

Midőn *Sós Gergely* uramat megszólítván, kérdeztem, nagy becset tulajdonítana-e ezen kőnek, és nem lenne e kész a nemz. Muzeum számára átengedni? minden habozás nélkűl nemzeti intézetünknek, melynek gyűjteményét már mai nap dísziti, átengedé.

Nem csekélyebb érdekeltséggel bír a *Szalay József*nél lócza gyanánt a ház előtt fekvő fogadmányi oltár. Ez későbbi korból való 2′ 9″-nyi magas, 1′ 3″-nyi széles és 1′-nyi vastag, következő felirással:

(g) ENIO LOCi

ET·FORTVNAE
CONSERVATRI
CI PRO SALVTE
DN GETAE AVG
////S· SVPERINVS
//VET LEG I·ADI·
A·V·L EX VOTO
POSVIT DN·////
CLAVDIO AVG

////PATERNO////

Ezen emléket 269-re kell tennünk Krisztus születése után, mert Gruter I. 27. l. szerint

CLAVDIO CONSVLE
ET PATERNO ezen évre esik. Ugyanott 366 lapon ezt

legyen ezen munka római irodalmunkra nézve, abból sejdíthetjük, minthogy Sárközy egyedül maga volt az, ki e vidéken, ezen század elején müködő hírneves földieink után, a római régiségekre kellő gondot fordított.

olvassuk: CONSVLE CLAVDIO ET PATERNO és
ismét 367 l. . . . . IMP
CLAVDIO AVG ET PATERNO CONS

A kő irása a hanyatló kor jellegét viseli; szintén s mint az előbbiek almási kőből való, és mint a rajta lévő kőragasz mutatja valamely építménybe volt alkalmazva.

Szalay József is, magyar őszinteséggel, minden tétova nélkül e követ a nemzetnek felajánlá.

Hátra volt még *Szer József* gazda, kinek kőhalmában a holdvilágnál egy követ találtam, mely a kalendárium napjához hasonló képpel bír, és válu alakra volt idomítva. Midőn ezen darabot is a muzeum számára elkértem, egy mással is kináltak, mely hátul a kamrában fekszik, és sajnálatát fejezé ki, hogy a harmadikot, melyet azonban Sárközy uraság leírt, a tűzfal alapjába rakta. Megnézvén a kis oltárt, mely Mithrasnak volt szentelve, bár két oldalról egy-egy betűsor le volt faragva, mint a pannoniai Mithras tiszteletnek csinos emlékét a muzeum számára lefoglaltam, és le is hozattam. A felírás ez:

SOLI D
NVICT
Q AVRIV
- - VSL
PRFV

A kő magassága 1′ 9″, jelenlegi szélessége 7″ teszen.

A ki tudja, mit tesz mai napon, egy helyen ennyi felírásos követ egyszerre találni, képzelheti benső örömemet, melyet éreztem, midőn e felírásokat másoltam. De ezeknél még nagyobb meglepetés várt reám, midőn az utolsó házból, épen elmenetelem előtt, a jámbor Mondók nevü pogánypénzkereső egy törött tégla darabot tett kocsimba, melyen öt sornyi írás látható. Az írásos tégláklaz archaeologiai ritkaságok közé tartoznak; tulajdonomon szokott nagyobb római betűkkel ez áll:

HOC DIE FELICE
EVNT PER SECVL
VTESQVORVM
NONES/////¦ I C
LONGIVS· l

Ezen tégla mostani hossza 13 $^1/_2$″, szélessége 9 $^1/_2$″, vastagsága 2″ 9‴. Hogy római mű, alakján és anyagján kívül mutatja a fenebbi felírás közé, a második sor PERjétől kezdve az utolsó LONGIVS -Ssze mögé rézsut terjedő, itt majd minden téglán előforduló bélyeg :

LEG I AD látható, mely a fenebbi írás után nyomatott reá. Minthogy a felírásból talán még ugyanannyi hiányzik, alig fog ez egyhamar valaki által kielégitőleg kiegészittetni.

Ezen bélyegen kívül, melyet

LEG TAPF alakban is, valamint üres hypocaustum-féle, úgy, mint a nép nevezi sajt alakuakon, melyek 8 $^1/_2$″ átmérővel bírnak, és 2″ 9‴-nyi magasak, és 9-sével hypocaustum oszlopokul felhasználtatnak, szerencsés voltam egyet találni, melyen világosan CORTA vagy CURTA-t olvastam.

Ezen *Corta* vagy *Curta* nevet azért emelem ki, mert Schoenwisner Comment. Geograph. I. 109 lapján Ptolomeus után ilynevü helyet említ *Crumerum* helyett Bregetium közelében, melyet idézett irónk ugyanegynek tart különféle időszakban, és azt a mai Nyerges-Újfaluval ugyanazonosítja. Bizonyos, hogy ezen téglafelírat Ptolomaeus állítását

igazolja, de melyik római telepítvényt kellessék *Curtá*nak tartani, tanítani fogja a jövő, főleg ha ehez hasonló, más téglákat leszünk szerencsések fölfedezni. — Ime ismét egy új bizonyítéka annak, hogy a legcsekélyebb töredék is nagy fontosságuvá válhatik, ha felírással ékeskedik.

A téglák után a *mécsesek* felirásaiban a római kézmüvesek egész sorozatát bírjuk, vagy azok tulajdonira emlékeztetünk. Azon közönséges alaku mécsesen, melyet itt, mint töredéket nyertem, a százszor előforduló CRESCE
S
olvasható. Egy másikat szerzett Végh Ödön úr VIBIAN felírattal [1]).

Terra Sigillata cserép egész marokkal található a Dunaparton, hol a szép haragosvörös, fényes darabok már messziről csillognak. Ezen alkalommal csak két nagyobb darabot nyertem. Az egyiken a divatas kigyótojás (Eierstab) ékitményen alul csínos lomb látható, ide oda hajló nyelekkel, a másikon az előbbi diszítmény alatt rózsákba végződő leveles ívek emelkednek pikkelyszerüleg; érdekes ezen darab azért, mert

(FLENIVSFEC) siglája által a pannoniai terra sigillata edénykészítők, mint:
BORILLI · S, l. Arch. Közl. III. köt. 166 l., mely szintén Szőnyön találtatott;
C - IPPI - M, és
RESATVS·*f* IIC, l. Arch. Közl. IV. köt. 40 és 41 l., melyek Baracsról valók, és
CINNAMI, l. Arch. Közl. V. köt. 77 l., mely a paksi szőlőben előjött, ismét egy új társsal szaporodtak.

Egy harmadik kisebb darabon, levélkoszorú fölött, lombozat közt egy nyulacska guggol.

Ott, hol azon érdekes cserepek annyi töredéke találtatik, hogy egy lépést sem tehetünk anélkül, hogy vagy valamely edény, cseréptégla, üres téglák, mécsesek, festett fal töredékekre ne lépjünk, az 1—1 ½ ölnyi meredek partra emelvén szemeinket, észre kell vennünk az egy-két ölnyire vízirányosan, függélyes falak által korlátozva nyúló 3—4 hüvelyknyi rétegeket, melyek magukban a házakban hajdan szoba padlatokul szolgáltak. Az alap gyakran halgerinczes kőrakás, mely már maga a római müvezetről tanuskodik, e fölött durva tégla és cserép porladék fekszik, sok mész és apró kavicscsal keverve, ezen legfelül finomabb téglaporond, mészszel vegyitve terül el, simítva és élénk színnel pirosítva.

Két ilyen padlatot ásattam ki november 16-án; az egyik egy ölnyire fekszik a mostani gyep alatt, mely a város utolsó háza és a szőlők közt elterül, egyebet sem találtunk, mint egy lócsontvázat, és nehány festett fal töredéket; a másik szoba padlata csak egy lábnyira feküdt a gyep alatt, és tapasztott padlata az által különbözik az elsőtől, hogy mint a márványozásnál, szabálytalan fehér erek vonultak át a vörös talajon. Ezen erősen összetartó padlatokból áradások után sokszor □ ölnyi darabok hullanak le a partokról és idővel elporlanak.

A partot és annak hosszában elterülő számos fal- és cseréptégla hulladékot tekintve, azt hittem, hogy ezen város valamely nagy földrengés által, milyenek a múlt században még gyakrabban veszélyeztették Komárom vidékét, egyszerre elpusztult, és hogy itt is, mint a két hírneves olasz városban, sokat kell egy helyt, ha mindjárt töredékben is

---

*) Ilyen felirásu mécsesek nem csak a Pannoniai telepeken, de másutt is gyakran fordulnak elő. Így a CRESCES bélyegü Sabariában is találtatott, meg van az Augsburgi muzeumban, valamint a Regensburgiban is, pedig hét példányban. VIBIANI-ból szintén hét darab van Regensburgban, de Augsburg körül is találtatott. FORTIS bélyegü Sabariában, Salzburgban, Silesiában jön elő, a regensburgi muzeumban négy darab van felállítva. SEXTI, IEGIDI szintén ottan fordul elő; ezen utolsónak két példányát a szünnapok alatt *Orsován* találtam.

találnunk. Azonban csak ezen egy napi ásatás is eléggé tanusítani látszott azt, hogy legalább a Dunaparti házak lassankint omlottak össze, és hogy azon kavics és homok rétegek, melyek a pázsit alatt néhány lábnyira a padlatok fölött elterülnek, valami nagyobb áradásoknak eredményei, melyek után a még fennlevő falak beomolván, századok alatt a legfelső televény földet adák.

Több ilyen részletes ásatás, a jegyzőkönyvek lelkiismeretes felvétele mellett, mindenesetre itt is nagyobb világosságot áraszthatna Bregetium elpusztulásának, vagy elhagyattatásának történetére.

A kisebb tárgyak közül, melyek itt újabb időben találtattak, említendők tek. Markusovszky Gusztáv úr gyüjteményéből:

egy csínos *Minerva fö*, tollal, majd szárnyasan ékesített sisakkal, mellvérte vese alakúlag van elvágva, pikkelyes, közepén a gorgonfővel. Az egész középszerü római plastikáról tanuskodik; minthogy füle nincsen, és magában bevégzett mellképecske, melynek nyakán alúli része azonban egészen lapos, míg feje tömör, alig lehet gyanítani, hogy mire szolgálhatott. Különben a darab elég ép, színe barnás. Magassága 3″, mellénél 1″ 8‴ széles;

egy *Mercurfö*, belül egészen üres sárgaréz öntvény. Egészben durva, parlagi munka, nagyon pórias arczkifejezéssel, kezdetlegesen jelzett szemekkel, vastag orral, nagy szájjal. A rövid göndör hajzat a homlokon stilszerűleg ketté válik, és az egész fejet a nyakig egyenlő fürtökben fedi; a fülek, az orr alsó porczogója és az álló állkapocs irányában alkalmazvák. Feje tetején emelkednek a jelző szárnyacskák. Meglehet, hogy valamely egész alaknak töredéke; hátul nyakán alúl, később kitört, nem is szabályos mondola alaku nyílás vagyon, melynél fogva e bálványka felakasztható volt. Magassága 2″ 5″, mellének széle 2″ 2″. Ez is barnás színű, a zöld szirony nyomaival;

egy *réz álcza,* mely vastagabb lapból álló öntvény. Egészen azon modorban, mint ezen álczákat a régészeti munkákban igen gyakran találjuk. Jobb fele inkább van kifejlődve, mint a bal, mi a kifejezés furcsaságát kiemeli. A vastag orr, a mintegy kiabálásra nyílt száj, pórias, az alacsony homlokot keskeny szalag egyenesen fejezi be, ebből hajdan kajmóforma peczek emelkedett, és így alighanem csatul szolgálhatott. Az elkerülhetetlen, hármas, kolbászszerüleg lecsüngő hajfodor szárnyformára emelkedik a homlokszalag fölé, és a koponya nélküli arczot még furcsábbá teszi. Az arcz magassága 1″ 1‴, szélessége 1″ 2″.

Nagyon érdekes egy carneol vésett kő, melynek előlapján való monoru 1″ 1‴ — 10‴-nyi keretben egy jobbra tekintő Mars áll, jobbja lábáig érő, sajátságosan dudorodó paizson nyugszik, baljával hosszu, fordított lándzsára támaszkodik. Igen hasonló a római érmeken előforduló *Mars pacifer*hez. A két oldalon létező etruskbetűs köriratot megfejteni még nem sikerűlt. A lapos kő hátlapján létező, nem egészen szabályok monorkeret $9\frac{1}{2}$″ — $6\frac{1}{2}$″-nyi, font ágakat, vagy kötélszerü fonadékot mutat. A balra tekintő alak cynecephalos fejjel bír, melle vértezett, jobbjában ostort, baljában faágat tart. Ez az Anubisféle Abraxi alakokhoz tartozik. A lábai körül és alatta levő etrusk (?) betük szintén magyarázatlanok.

Ezeken kívül van *Markusovszky* úr birtokában két csengetyű, egyik négyoldalu, a másik felül hasas, egy bronz gyűrű, egy stilus, mintegy négy különféle alaku kulcs, több fibula, sok csúcsu, és egy zöld üvegfolyatból álló talapzat, mely egy oroszlánylábon állva, felül oroszlányfővel bír. Ilyeneken gyakran előfordulnak a faunusok mellképei.

Pollák Antal szőnyi kasznár úrtól kaptam a muzeum számára egy iramló $3\frac{1}{2}$″ hosszu, 2″ magas Pegasust (l. a következő lapon 4-dik ábrát). A kis mén aránylag nagyon rövid testtel bír, mindkét szárnya és farka le van tördelve, patkói alatt apró köbök van-

4-dik ábra.

nak, melyeken az állatkát fel lehet állítani. Ezen bronzdarab igen középszerü miveletű, és ezen évben a *pannoniai* területen találtatott.

Egy napnyi Szőnyön létem alatt különféle házakba beszólván, és pogány- vagy vad pénzek után, mint itten a római érmeket nevezik, kérdezősködvén, nt. Varju úrtól egy kukorodó kutyát kaptam, mely három levelű tokból kinyujtózkodván, lábai közt, szájában valamit tart. Magam számára pedig e következőket szereztem meg : egy Kézyféle fibulat, bronz liliomot, egy fejnélküli ülő alakot, hátán CISONI felirattal, sárgaréz gyűrűt, hat néző oroszlánynyal, és végre mi mindezeket felülmúlja : egy emberinél nagyobb gyűrűs vagy nevetlen újj végízét bronzból, egy tagadhatlanul remek szobornak csekély részét; a szobor maga vagy már rég kiásatott, vagy ha még a földben lappang, mindent felülhalad, mit eddig ezen korszakból bírunk, és maga az egész terűlet felásatását megérdemlené.

Egy kerek, sötétszínü üveggyöngy, szigszöges fehér díszszel, és egy másik négyszögü, melynek élei két oldalt tompítvák, az üveg készítményeket képviselik.

A római lelhelyeket jellemzi azon érem sokaság, mely az elpusztult városok és erődített gátonyok területein találtatik. Ó-Szőnyön temérdek pogány pénz kerül napfényre. Az arany és szebb ezüst érmeket a találók többnyire a tatai és komáromi szatócsokhoz viszik, hová egyéb becsesebb tárgyak is kerűlnek; a kopott ezüsttel és bronzpénzekkel az arra forduló utasokat kinálják. Azon halomból, melyet egykét napi ottlétem alatt megvettem vagy ajándékba kaptam, lehet gondolni, mennyit találhatnak az emberek egykét év alatt, mennyit találhattak századok óta, mióta t. i. ezen földeket mivelik.

Hogy mégis némi fogalmunk legyen, mily arányban vannak az érmek időszakok szerint felosztva, összehasonlításul hadd álljon itt, a mit Markusovszky jószágkormányzó úr, Mocsy Elek, Végh Ödön s magam készleteiből bírtam feldolgozni, sajnálván, hogy valamint Sárközy József régész-veteranunk tudományos lajstromát, úgy Fogthüi úr gyüjteményét, kik évek óta Szőnyön és táján gyüjtenek, ez alkalommal nem használhattam.

Említék a szőnyiek, hogy hozzájuk Aranyosról rendesen egy asszonyság szokott kirándulni, és a szebb érmeket összevásárlani; és íme, midőn a beteg Végh urat megkértem, hogy velem szőnyi római érmeit közleni sziveskedjék, ezt írja : „Folyó év augustus hóban történt, hogy *Hollósy Lászlóné* asszonysággal — kinek mintegy 4—5000 darabból álló, részint Ó-Szőnyött, részint Ácson összeszedett római pénzgyüjteménye van, Ó-Szőnyre rándultam. Alig valánk másfél óráig ott, s már is a nevezett asszonyság mintegy 80, én pedig 45 darab régi pénzt szereztem. Ezek közt volt két magyar, 5 olvashatlan és 38 olvasható római pénz, és pedig köztük 12 ezüst.“ Ebben rejlik tehát annak oka, hogy kétszeri szőnyi utamban alig bírtam egy-két olvasható ezüst, de ritkán becsesebb réz érmet s szerezni. Az egész maroknyi szemét, melyet az emberek hoztak, a kiválasztásnak gyanúját gerjeszték fel bennem, a mint a hamis árulóknak ki is jelentettem. Végh úr levele gyanumat megerősíté.

Rajta leszek, hogy az említett gyűjtemények nyomán, az általam összeállított lajstromot kiegészíthessem. Az eddig részint általam, részint mások által határozott 467 darabot illetőleg, ezek közül : 4 darab a császárok előtti korszakból való, és 4 külön személyé, van ezen kívül 52 külön császártól, és 10 császárnétől való pénz, egyetemben tehát 66 különböző személytől.

Legtöbbtől csak egy vagy két darab találtatott, Hadrián, Antoninus Pius, M. Aur. Antoninus, Sev. Alexander, Gordianus III., Gallienus, Tacitus, Probus, Maximianus, Licinius és Gratianustól, mindegyiktől mintegy 10 darab volt a gyüjtöttek közt. Constan-

tintól 49, az ifjabbik Constantintól 16. Constanstól 25; II. Constantiustól 54; Valentinianustól 29; Valenstől 33. Látjuk, hogy e helyen, mint másutt is, az első császárok érmei csak gyéren, néha csak egyesével jőnek elő, mig a kereszténység IV. századától kezdve, rendesen Valensig huszszorosan is előfordulnak, és ezután, mint az említett gyüjteményekben is, melyekben két Theodosius, három Arcadius, egy Justinianus előfordul, ismét feltünően csökkennek, mi a rómaiaknak egy bizonyos helyen való hosszabb vagy rövidebb ideig való tartózkodásáról előbb utóbb történelmi nyugpontul fog bebizonyulni.

Ne tekintsük az efféle összeállításokat, és azok hasonlítását vesztett időnek, vagy haszontalan bibelődésnek! Még most sem késő, hogy kezdjük, mit már máskor is indítványoztam, az egyes lelhelyeken talált érmek rendszeres összeírását. Ha mindjárt az érmek maguk nem fogják a letelepítést igazolhatni, de nagy segítségünkre lesznek, és más műemlékekkel egyetemben sarkpontokul fognak szolgálni. Ha ez a letelepítésről áll, még annál inkább igaz ez hazánk egyes vidékeinek elhagyatásáról; mert különben a tömegesen előforduló és ismét egyszerre szünő római érmeket oly helyeken nem tudnók helyesen magyarázni.

Igaz, hogy az egyes esetekből a következtetés még gyenge, és nem annyira meglepő; de állítsuk csak mintegy tíz vagy húsz évig össze a leleteket, és győződjünk meg arról, hogy a romaïaknak innen való kipusztulásával, többé érmeik sem találhatók; hogy azok helyeit a görög királyok esetlen utánzásai kezdik pótlani, azon vastag arany és ezüst tálacskák, melyek szivárványtálacskák neve alatt mint *barbar* pénzek hazánkban talán leggyakrabban előjőnek.

Azt hiszem, hogy az érmészet barátinak ezen általam megpendített eszmét honfias összeműködéssel kellene felkarolniok, és így az annyira ingatag, rideg római történelmen Pannoniában egy közös lendítés által segíteniök.

Mindezekután, mik eddig Szőnyön találtattak, s miket még naponkint fölfedeznek, nem csoda, hogy bennem azon vágy ébredt, bár legalább jövőre legyen gondoskodva arról, miszerint tudományos kincseink minden nyom nélkül el ne vesszenek. A mi eddig el volt hanyagolva, azt igaz többé nem pótolhatjuk; azonban tudományos testületünknek kötelessége legalább mostantól fogva, eszközökről gondoskodni, hogy ez mintegy szégyenünkre továbbá ne történhessék.

Minthogy a „magyar középponti archaeologiai bizottmány“ eszméje, bármily lelkesen volt indokolva, s bármily csekély pénzerőt vett volna igénybe, annyira háttérbe szorult, hogy ezen mozgalmunkról már csak a bizottmányi jegyzőkönyvek tanuskodnak, bátorkodom az Akadémiának egy más módot ajánlani, mely pénzbe nem kerül, és csak ezen főtekintélyű tudományos intézet erkölcsi közbenjárását igényli.

Mi történik most Szőnyön? Az, mi már évek óta az uraságnak czélja volt, földjeit a gazdászatot hátráltató alapfalaktol tisztítani. Az uraság a köveket felébe adja a munkásoknak, és *Pannonia* területén számos alapgödröt és kőhalmazt látunk.

Míg *Malek Károly* útibiztos úr Szőny táján el volt foglalva, minden figyelmét arra fordítá, hogy a felásott alapvonalokat fölmérvén, lerajzolja és az archael. bizottságnak beküldje. Hogy ez ismét történjék, felfogásom szerint semmi más nem szükséges, minthogy a méltóságos uraság megkéressék, miszerint a rendeletet kiadja, hogy a felásott alapok helyei mindjárt be ne vonassanak; továbbá, hogy az országos főmérnöki hivatal honfiailag megkerestessék, szíveskedjék a Szőnyhöz legközelebbi, talán a győri vagy esztergomi országos mérnök urat avval megbízni, hogy hívatalos utazásának alkalmával a felhányt vonalokat jegyzőkönyvébe bejegyezni, és időről időre elnökének beküldeni ne terheltessék, hogy az archaeol. bizottmány ennek útján az ásások mibenlétéről tudomást kaphasson. Ez az egyedüli mód, melyen költség nélkül, a szőnyi ásatásokról folytonos

tudósítást kaphatnánk, és azon szemrehányást is elkerülhetnők, hogy az Akadémia avval, mi a vidéken ezen tekintetben történik, magának még kellő tudomást sem szerez. Az elsőre nézve Zichy Miklós gróf úr ő méltósága legnagyobb szívességgel ajánlkozott; a másikra nézve felteszem az országos főépítészeti hívatal tisztelt elnöke honfias érzetétől, hogy szívesen megragadandja az alkalmat, és az Akadémia felszólítására épen oly üdvösen fog az illető mérnök úrnál intézkedni, mint ez Menapace országos építészeti főigazgató úr ideje alatt történt. Hogy ez így leszen, biztosítom a Tekintetes Akadémiát; mert t. Liedemann Emil urat, mint a tett emberét, és a tudományos haladás barátját van szerencsém ismerni.

Hogy mit nyerünk az alapok irányai ilyenféle felméretése után? — igen sokat; mert megfogjuk ismerni a római, pannoniai háznak elrendezését, melynek már az éghajlati viszonyok különbsége miatt elkellett az olaszországitól térnie; tanulmányozhatjuk a nyilvános terek és utczák irányát, a paloták, templomok fekvését, s így legalább egy — hazánkban talán legnagyobb — városok egyikének, ha mást nem, mi szintén nagyon sok, alapképét bírandjuk.

Ha azt, mit a „Rapport sur l' activité de la commission Imperiale archeologique en 1862.“ végszavaiban említ olvasom: „La somme des depenses pour l' entretien de la Commission Archeologique et du musée de Kertch, pour les travaux des fouilles, pour l' édition des compte — rendus et de planches, s' élève en 1862 à 24,730 roubles 34 cop.“ csak felezve mondhatnám archaeologiai költségünkről, ajánlanám, hogy meg ne állapodjunk annál, mit a gazdászati törekvések, melyeknek főczélja az akadályul szolgáló alapokat elmozdítani, és mellesleg olcsó építő anyagot nyerni — számunkra nyujtanak, hanem ásassunk a falak közti téren is, hol a házi élet mindennemü eszközeit, a művészet remekjeit kellend találnunk. Mentsük legalább azt, mit a múlt századok kincsásói számunkra fenhagytak; mert ha a televény föld az árkokba lehúzatott, az eke és kapa aligha többet fel fog vetni, mint a mit 1—2 lábnyi mélységben találand, a mi alantabb fekszik, esetleg csak akkor fog tudomásunkra jutni, ha e helyen ismét kutak vagy majorsági alapok ásatnak, vagy ha pénzesebb viszonyok közt a tudomány férfiai fognak ásatásokat rendezhetni.

Minthogy tehát eddig, az útban álló kőtáblák, faragott épületrészek, és a terméskő száz meg száz köb-ölei nem csak hogy kiásattak, hanem a hely szinéről el is hordattak; minthogy az eke mindennap a gátonyokat lelapítja, az árkokat feltölti, meglesz egy két tized mulva, hogy a hírneves Bregetiumnak valódi fekvését, kiterjedését sem fogjuk kijelelhetni. Azért felkérendőnek vélném a méltóságos gróf urat, engedné meg, vagy inkább eszközölné azt, hogy a „Pannoniai vár“ határaira, melyek még előttünk ismeretesek, azon terjedelmes kőtáblákból, melyek az ész. kel. csúcson kiásattak, egy tábla leásassék, és az archaeol. bizottmány által szerkesztendő felírással, az utókort ez elpusztított városról tudosítsa. Bizonyosan tudom, hogy ő méltósága nem csak e kérelmet szivesen fogja teljesíteni, hanem a Dunaparton eddig heverő, igen is érdekes római emlékköveit, melyeket nagy nehézségük miatt le nem hozhattam, udvarába biztosítás miatt felállítatni.

Azonban nem csak a kövek, és téglák érdekesek előttünk, nagy érdekességgel bírnak mind azon kisebb cserép-, üveg- vagy fémmüvek, melyek minden nagyobb föltűnés nélkül elrejthetők, és muzeumunk nem csekély hátrányával külföldre vándorlanak.

A mennyire Ó-Szőny lelkes és a szokottnál nagyobb müveltségü polgárait ismerem, azt hiszem, igen jótékonyan hatna reájuk, egy a város elüljáróihoz intézendő figyelmeztetés, illetőleg megkeresés akár a Tekintetes Akadémia, akár a magyar n. Muzeum Igazgatóság részéről; melyben őket biztosítani kellene, hogy a talált érdekesb régiségeket, ezen nemzeti intézet becsáron, de ha ritkábbak, aránylag magasabban is beváltja. Ezen beváltásra a helybeli lelkész, vagy uradalmi főtiszt urakat lehetne megkérni, és így eszközölni, hogy régiségeink elprédálása és a külföldre kivitele, lehetőleg gátoltassék.

Ha valaki, én becsülöm minden tudomány ág életrevaló mozgalmát; én vagyok az, ki minden ilyes mozgalomnak a szebb jövőre való eredményes kihatását testestől lelkestől kívánom elősegíteni; ne vegye tehát a Tek. Akademia rosz néven, ha benső meggyőződésből kedvencz tudományom erélyes pártolását sürgetem; nyíltan merem állítani: hogy míg szomoru, mostoha viszonyaink miatt, más tudomány ágakban még sokáig csak a külföld nyomain fogunk előrehaladhatni, és azt talán soha elérni, még kevesebbé megelőzni : az archaeologiai vizsgálódások terén, vele igen hamar nem csak versenyezhetünk, hanem állása színvonalára emelkedvén, méltányos elismerését is eszközölhetjük. Ezt pedig az Akademia egyes tagjai csak úgy fogják kivívhatni, ha a honnak ezen tekintélyes testülete ügyeiket magáévá teszi, kész pártolása által munkásságukat élénkíti, és ernyedetlen kitartásra buzdítja, az egész haza lakóit pedig közös részvétre és támogatásra felserkenti!

MAGYAR RÉGÉSZETI KRÓNIKA.*)

RÓMER FLÓRISTÓL.

844. **Adonyon,** a Dunaparton, sok római tégla- és terra sigillata töredék közt: IIVD talán LEG II AD, az A t. i. — mint a kevesebb gonddal készült bélyegeken gyakrabban előszoktak ily visszás és fejükön álló betük fordulni — megfordítva? továbbá: IM és AIIIPA Coh. III. Peditum Alpinorum, vagy III. Pannoniorum (?)

845. **Bágyonból** (Nógrádm.) két nagy kőbaltát küldött be *Wodianer Albert* úr a m. nemz. muzeumnak.

846. **Bakony-Szombathely**ről ajándékozott *Borsi Pál* szolgabiró úr a m. n. muzeumnak következő ezüst érmeket: 1 Getát, 1 Balbinust, 1 Philippus pater és 3 Gordianus filius féléket.

847. A Balatonnak **Balaton-Kövesd** alatti Fehérvíz nevü — partszéli vizéből egy, nem egészen négyszögü — faragott követ emeltek ki, melynek a magassága 17″, hossza 19″ (1′ és 7″), széle 14″ (1′ és 2″). E kő más kő fölött állhatott, mert oly lyuk van alapja közepén, mely a másik kő pöczkébe eresztés által azzal összefoglalta. E lyuk mélysége $2\frac{1}{2}$, széle és hossza $3\frac{1}{4}$″. A kő egyik oldalán az alrész felé e betűk olvashatók:

D. I. A. N. A. E. ez alatt.
AVG. SAC.

E betükből gyaníthatólag Diánának szentelt oszlop alkatrésze, vagy tán egy Diánaféle szobor fölé illesztett rész lehetett. Érdekes volna a találási hely körül kutatni, ki tudja: nem lehetne-e ott a szobrot is megtalálni? Ott, hol e kő találtatott, a Balaton feletti szárazon egy domb van, e dombon ásás alkalmával romokra akadtak, többek közt egy sok osztályzatu épületre, melyben nagy szobák és hosszan futó folyosók voltak. E romokat betemették. A talált kő B.-Kövesden (Veszprém b.-füredi útvonalba eső faluban) Szalai molnár birtokában van. (Pesti Napló 1866. 176 sz.).

848. **Balomir** és **Sibót** közt, Károlyfehérvár táján, talált régi edényeket ajándékozott *Bundsmann Károly* úr a m. nemz. muzeumnak.

849. **Banostoron** (a Szerémségben.) A görög-keleti lelkész úr konyhája egészen római téglákkal van kirakva, melyek 14—10—3″ mértékkel bírnak; bélyeget rajtuk nem találtam, azonban egyikén van egy meztelen balláb nyoma. Találhattak a *grobje* nevü temetőben, hol kősirt is leltek. A Constantinusok korából itt sok érmet is találnak.

Gyuricskovics Vazul háza lépcsőjén, gyönyörü betükkel, melyek hajdan vörösre voltak festve:

AIANVSI Traianus Imperator-t olvastam; a betük 4″-nyiak. A kő hossza 22″, szélessége $8\frac{1}{2}$″, vastagsága 6″.

*) Folytatása a VI. kötet I. füzetében félbeszakított krónikának.

Kiczos Axenti kútjához vezettetvén *Popovics Nicephor* lelkész úr által, az utczán faragatlan kőduczra akadtam, melynek egyik simított lapján ez áll:

SOMNO
CARMINIVS
PRÆF;

A kő 3′ hossz. 15″ széles, 30″ vastag és találtatott a kútásás alkalmával két ölnyi mélységben. A görögkeleti templom is róm. téglákból álló padozattal bir, magát a templom helyét régi castrumnak nézem.

850. **Baracson.** (Fehér m.) jelenleg ujat nem igen találtam. Egy oszlopkőtöredéken gyönyörü faragásu betükkel csak ezt olvashatám:

ᴗ SRA
DD;

igen szép terra sigillata cserepen: (AIKI ΠX ⊧)

téglán: ERigeridus?
LE. I I A Ɑ; = Legionis II. Adjutricis
IⱭ A I I ....; = „ „
\ O H V I I B R A L E; és
\C O H · VII B R fordult elő;

ezeket Cohortis VII. Breucorum Alexandrianae, és Cohortis VII. Breucorumnak olvassuk.

851. **Barátiban** (Hont megyében) Ts. *Huszár Sándor* birtokán létezik egy régi oszlopfő-töredék, mely, mivel a köbidomhoz tartozik, a románkorszakból való; az egyes mezőkön, két két stilizált állat, egyik farkát rágja; és két-két levéldisz látható. (Bakits ügyvéd ur közlése után.)

852. **Barka** (Torna megyei) helység kath. templom harangja feliratát *Telgarti Lipót* tanár urnak köszönhetem, ez majusculával lévén öntve, egy medaillon után, melyen a keresztfa mellett a bold. Szűz és sz. János állnak, kereszt következik, mint a felirás kezdete: Oo REXo GLORIEo VENIo CONUo (?) ezen utolsó szó értethetlen, talán a szokásos CUM PACE-t kellene helyettesitenie?

853. **A batinai** (Baranya m.) szőlőhegyekben fekvő római castrum tégla-töredékeit már a hegy tövében a mély út allján, záporok által lemosva lehet észrevenni. A sok ép és tört tégla és terra sigillata között csak kettőt találtam bélyeggel *Schwell* présházának belső falába berakva, és kis kerettel ellátva. Egyikén

|COHVII BR/ = Cohortis VII. Breucorum

a másikon |LEGIIAD/ = Legio II. Adjutrix

olvashattam.

Találtam itt a szőlőben lefürészelt szarvas agancsokat is, milyenek az ó-budai izraelita temetőben is a római murva közt előfordulnak.

854. **Bélai pusztáról** Szabás mellett (Somogy m.) küldött be gr. Festetics Gusztáv ur egy középkorbeli harangot a m. n. muzeumnak.

855. **Belgrádon.** A muzeum udvarában több római faragvány és irásos kő fekszik, ezek kibetüzésében ts. Sáfárik őr úr, tisztelt hazánkfia segitségemre volt, és beleegyezett, hogy azokat közleményeinkben előtte nyilvánithassam.

D·M·AR VICTORINO
VE INFELICISSIMO IVVENI
QVI VIXIT ANNOS XV M

VIII DIES VII ÆL PROCV
LINVS SIGNIF LEGIIIIFL
FRATRI PIISSIMO

B M; felül az ifju mellképe, alatta két oszlop közt e felirás, legalul egy ifju nyargal balra, szélnek eresztett chlamyssal, előtte iramszarvas kutyától üldöztetve ábrázoltatik;

tovább egy emléklap:

D. M
IOVESIDIO C.
FILIO PRAESENT
DEC. ET QQ PRI
MO MVN PÆLIOAV
FIDI ///// VIM VIXT
AN. LXIII LQVESDPR
SENTI FIL /////
///II VIR CO ETAV
REL FIR ///////
H. S. E.

azaz: decurioni et quinquennali primo municipii P. Aelio Aufidi sextumviro municipii vixit annis 63 Lucio Quesidi Praesenti filio . . . . . duumviro coloniae et Aureli Firmin . . . . Hic situs est.

Egy arán:

D O M
CN. CLODS CN
FIL. CLASSICIANV
TRBCoHXIIXVoL·CR-
E RA///LAFABOPT
MSNAXMSQMPIV
CoHIVLP ANXEQ
V · S · L · M

azaz: tribunus cohortis XXII. (vagy 18) voluntariorum civium romanorum eti Ra . . . . optio missicius . . . . a 7-ik sorban = cohors I Ulpia equitata.

Egy kőkoporsón:

NON. S A L O N I N V S. Q V I
ET . S I G N O D A L M A T I S BF CON
LEG IIII FL VIX.AN . XXXX MIII
DIE . XVIII S T I P X X III IVLIAERACILIA
CONIVGI BENE MERENTI POSVIT.

Hossza 88″, szél. 47″, magassága 36″, mélysége 26″, a falak vastagsága 6‴ készült kagyos mésztőből.

Egy oltárkán, mely egyáltalán 18″ magas 10 ½ széles, 9″ vastag, az irás lapja 9 ½″ magas, ez áll:

SIL . VA . NO
SIL . VESTRI
IVS. SEPTV
MVS VP; a betük szépek, 4″-nyiak.

A rudniki hegység veliki Sturecz déli oldalán, közel a bányákhoz való lemenetnél egy hajdani római templom romjai közt, Dr. Sáfárik 1865-ik év őszén találta ezen fölötte érdekes a bánya istenségére vonatkozó felirást:

IMP CAESAR SEPTIMIVS
SEVER·S·PERT·AVG TEMPL
TERREMATRIS·CONLAPS
VM·RESTITVIT. SVB· CVRA,
CASSI. LIGVRINI· PROC·AVG.
INSTANTIA.P.FVNDANI.EVTYCHE
TE·ET·P·ÆL·MVCIANO COLON.

A tábla hossza 3', szél. 20", vastags. 5", a betük 2"—1"-ig kisebbedve.

Terra maternek szentelt kövek, egyikük Szalatnán, tehát szintén bányahelyen találtatott; előfordulnak: Orelli Inscrpt. lat. Select. ampl. Collectio. I. 1503. 1504. Az összeomlott templomok javitását l. Katanchich Istri Adc. Geogr. I. 305 l.

Ugyanott, tudniillik Rudnikon, találtatott egy egész ezüst készlet, melyen SIMPLICI, és DBS, DEO BACCHO SACRUM, niello és bevésett aranynyal kirakott betükkel lehet olvasni; e készleten előforduló czifrázatok is a bor istenének tiszteletére vonatkoznak. Nevezetesek az ezüst lemezek, a pénzváltók neveivel; párkányos téglák 19 ½" hosszak, 15" szél. párkányuk kivül 2 ½", belül 1"-nyiak. Ezek a város és a vár közti téren — Kalimegdan, vártéren találtattak, és ezen bélyeggel birnak:

FIGLINASINGI
DVNENSIVM;

a padlattéglák 8 □"-nyiak és 2" vastagok.

LEGIIII. FF bélyegüek is gyakran fordulnak elő a főváros területén, kisebb hatszegü és piskota, nyolczas, alakuakkal együtt.

Egy szép ezüst fibulán a muzeumban:

VTERE FELIX;

terra sigillata cserepeken:

REGAL
IANVARIVS;

mécseseken:

FORTIS és
XES
VAIT
SEFI olvasható.

856. **Bonyhádon** (Tolna m.) a plebániai folyosó ajtajánál befalazva igen szép betükkel biró felirástöredéket találtam. A kő kivehető magassága 25", szélessége 10". A ebtük 3 ½"-től 2-ig kisebednek:

V
IVST
OV
ANV
NCER
ETFL
ARA·
XXII.S

Honnan került ide e síremlék, senki sem tudta megmondani.

857. **Bozsókról** (Veszpr. megyéb.) küldött be a m. n. muzeumba *Lámpert László* ur több darab érmet, t. i. Macrinus, Maximianus, Licinius senior, Valentianusféle réz- és egyéb ujabb érmeket.

858. **Buda, a Tabán** utolsó, 13. számu háza lépcsőjén, talált *b. Graffenried* ur felirás töredéket:

HHOC
ꝚMA
OSV

859. **Sz. Gellérthegye** kőbányája fölött, Engelhard ur szőlője kőpartján *b. Graffenried* urat egy kőtáblára figyelmeztették, mely már jelenleg saját költségén a m. n. muzeumba szállittatott. A tábla 2′ 7″ magas, 3′ széles. Keretje kifelé $1\,^1/_2$, $1\,^3/_4$″ lemezekből és 3″-nyi lappól áll. A betük, az utolsó két sorét kivéve, szépek, 4″-tól 2″-ig kisebbednek:

IVLIA . VTTA . E
PONIS.F.FLORIN
NAIVLANARTI.AN
LXXA/// H. S. E
COBROMARA.REGILl
MATRI. T. M. P

azaz: Epponis filia Florinna Julia Anarti (scilicet filia) stb. Cobromara Regilla.

860. **Budán.** B. Graffenried figyelmessé lőn azon mértföldmutató részekre, melyek emberemlékezet óta a hajóhid mellett állottak, és a kötelek csiszolása által annyira kivájattak, hogy alkalmasint jégzajlás alkalmával ketté törettek és a parti sétány szögletein felállittattak. Jelenleg összeillesztve a m. n. muzeum alsó termében felállitvák, miután az egész oszlop lábáról 15″-nyi darabot le kellett faragni.

I CÆS
////////////
////////////
VCTOAVG
PO / Æ TRIB
P MPVCO
P OSPRET
///////////
NOBILISSIMO CÆ
PRIN TVIS

NICIS D /////// IS SARM
TICIS M /// XIMIS
LEG II AD

A B A Q MP I I I.

A felső rész 52″ magas, az alsó 3′, az átmérők 20, és 16″. Igen lyukacsos és romlott kő.

861. **Buda és Promontor** közt, a Nádorkerttel majd szemben, a homokgödörben, ugyanazon a helyen, hol 1863-ik május havában még 2 más mértföldmutató találtatott, tudósitást nyervén *Krászonyi József* budai gymnasialis tanulótól, báró *Graffenried Manó* és *Henszlmann Imre* ur társaságában e következő fölötte érdekes mértföldkövet vizsgáltuk.

Itten, mennyire külön rajz nélkül csak lehet, iparkodtam a felirást hiven előállitani, egyszersmind megjegyezvén, hogy a kő igen sok helyen ki van pattanva.

D · N · N IMPCAESC.
LAVRVALEI VAL VER////
VENTINA·N·MET MAXIMIN
VALERIOVALERIO INVI///TO
AUG.PONTIFI
MAXIMIANO MAXITRIBPOTES
BILISSIMUS PPC///SPR DN NI
SARI COSECIVL
VEROMAXIm
NOBILISSIMO
CAES
A BAQ
MP VI

Minthogy két egybefolyó felirása van, azt kibetüzni sok nehézséggel járt, még végre *Torma Károly* barátomnak a helyes megfejtés sikerült. A másik kettőt közlöttem az 1863-iki Archaeolog. közlemények 154-ik lapján.

Szándékom levén a pannóniai mértföldmutatókat összeállitani és egy külön monographiában közleni, ezen kövek magyarázatával jelenleg nem is foglalkozom.

852. **Cserevitsen** (Szerémben.) a római kath. templom sekrestyéje falába e kőtöredék van illesztve:

DALMATA
MIL· COH· II·
ALPINOR·VEX·
ANN·XX·STIPEN
DIOR XVI

A betük igen szépek 3" és 2 ½-nyiak. A kőnek magasssága 14", szél. 25".

Katanchich Istri Adc. Geogr. Vetus I. 407 l. az első sorban csak DAL-t olvasott holott DALMATA-t, t. i. a katona hazájára vonatkozólag vagy nevét is illetőleg vélem kiegészithetni; a 4-ik sorban ez áll

ANN X STIPEN
DIOR XVI, mi, ha nem sajtóhiba, már magában képtelenség, mert még saját helyes olvasásom mellett is 14 évesnek kellett lennie, midőn a szolgálatot kezdé.

863. **A csik-sz.-mártoni** kisebb 3 mázsás harangon ezen felirás vagyon:

Anno domi I cccc lxxxxv gar, azaz: Anno domini 1 (ezer) 4 száz 95 = 1495; az utólsó szót Jar = Jahrnak olvasom. Ezen felirást ts. *Szabó* Károly úr szivességének köszönöm.

864. **Dályán** (Verőcze m.) a szerb templom nálkét római kő vagyon, ezek feliratait P. Antonian Simon ur, az *ujvidéki* örmény lelkész, közlé velem Illokon; mig helyesebb másolatot kapok, hadd álljon itt olvasása:

M·VLP·SVPER DEC
ALAE PRÆTORIAE C
EX·S·C·ALAE I C·R·AN XXII
STIP XVI H·S· E
M VLP SIMILIS SESQ
ALAE I CR FRATER ET VLPIA

SISCIA·SOROR FRATRI·PI
ENTISSIMO IWENTVTI
^EIVS PARVM SIBI FRV

A harmadik sorban EX SIG-nifernek kell állania. Ez ala I. C. R. alkalmasint CIVIVM ROMANORVM-ot tesz.

A második felirás ez:

CVRIO MISICıS[1])
ALAE HARIVS[2])
ANNO VV (?)
H. S. E.
TESTAVIT?
IVSSIT SIBI.

[1]) azaz: missicius, [2]) alae duplarius

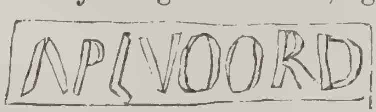
865. **A doroghi** és **esztergomi** kőszénbányák közt találtatván, Drasche Henrik ur által beküldetett egy bronz csákány, és 3 bronz vésü.

866. **Duna-Pentelén** a *rácz mester* szőllője allján sok párkányos és válús cseréptégla, valamint terra-sigillata-töredék fordul elő, minden diszítmény nélkül.

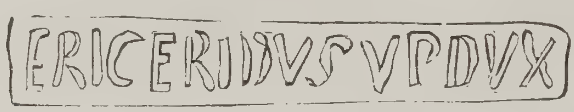
Lustig Ignácz kereskedőnél *Nicola* házában egy siremlék töredéke fekszik, mely 35″ magas és 13″ széles. 20″-nyi magasságban kezdődik a 15″-nyi faragmány. Négy kerekü szekér elé ló van fogva, ennek csak hátsó fele látható. A padlatból álló szekeren elül és hátul egy-egy alak ül padkán — mely a bő ruha által födve vagyon — képeiket jobbra forditják. Felirás nincsen.

Pinczéjében régi irásos kő mondatik befalazva lenni, de az iráshoz férni nem lehet.

Ugyanott két nagy párkányos téglát találtam, egyiknek bélyege:

a másikon:

ezen utóbbi eléggé bizonyítja, hogy ugyan azon *Erigeridus* Verőczétől Penteléig készittetett téglákat.

Rehus Mihály biró ur pinczéje szögletén egy fogadmányi oltár volt megfordítva befalazva. A tulajdonos ur ezen emléket a legnagyobb készséggel kivette, s ugy állítá, hogy könynyen megfejthettem.

A kő magassága, mivel alul el van törve, csak 15″, szélessége 11″, vastags. 5″; fehér kemény mészkőből áll, és a római faragók csákányának egyenlő sorokban hosszukás petteit mutatja. Felül 4″ hosszu, 2″ széles mélyedése van.

A tagozaton I. O. M. áll, ez alatt pedig a lapon:

CVLMIMRı
ARHERCV
L A N V S
EQCOHX
HEM

A *Kovácskert* végén ásták fel egy év előtt azon két oroszlánt, mely *Ujváry József* ur udvarában fekszik, és igen hasonlit azon oroszlányokhoz, melyek főleg Sirmiumban, igen gyakran előfordulnak, csakhogy itt ék alaku tábla van faraik közé alkalmazva, fejök pedig ellenkező irányba néz.

Ugyanott egy téglatöredéken LÆD olv. (LEGio) I· AD iutrix; — egy terra sigillata darabon pedig:

(CRVMMVS F), Crummus fecit vagy figulus, bélyegeket találtam.

867. **Eszéken** a városházánál egy kősir fekszik törött fedéllel, felirás nélkül, előlap oldalait római paizsok diszítik. Találtatott az uton, mely az alsó-városból a felsőbe vezet.

A gymnasiumi tárban római öntőtálat, terra sigillata töredékeket, korsót, FORTIS és LVCIVS bélyegü mécseket és római téglákat láttam, van itt egy kis római éremgyüjtemény, valamint Divald nyomdásznál is hallottam, hogy ilyenféle gyüjtemény léteznék, de tartózkodásom rövidsége miatt nem láthattam. Ezen érdekes városban, ki római Archaeologiával foglalkoznék, sajnosan, senki sincsen.

868. Az **esztergári** (Veszprém m.) határban római téglákat találtak *Ányos Móricz* úr szerint.

869. **Fehéregyházán** (Marm. m.) a Tisza mellett találtatott két vastag, négyszögü bronzsodronyból készült tekercs, mely alakjára nézve az eddigiektől különbözik. Jelenleg *Mihályi János* úr birtokában vagyon.

870. **Fegyvernekről** (Heves m.) *Krassy Felix* lelkész úr a m. n. muzeumnak beküldé a helység régi pecsétjét ezen körirattal: FEGYVERNEK· VAROSA PEC· 1514.

871. **Félegyházán** talált *Fannia* családi és Maximianusféle érmeket küldött be a m. n. muzeumnak ifj. *Szabó József.*

872. **Felső-Őrről** (Vas m.) *Schodisch Lajos* úr küldött a m. nemz. muzeumnak cserép födőt, cserép edényt, és olyanféle töredékeket csontokkal és hamuval.

873. A **felső-piáni** erdő mellett, mely az alvinczi határból és a Károlyfehérvári káptalan elpusztult korcsmától nem messze van, a puszta korcsmától felinduló völgyecskében egy nagyot mutató *római épület* fundamentoma van. (Id. Tan. 1866. 53 sz.).

874. **Gombáról** (Pest m.) *Márton József* ref. lelkész úr ajándékozott a m. nemz. muzeumnak egy bronz Venus szobrocskát, és többszinü üveg gyöngyöket.

875. **Izsákról** (Pest m.) *Szeles Lajos* ref. lelkész úr küldött a m. n. muzeumnak többféle hamvedret.

876. **Izsépen** (Baranya m.) A *parasztházak* tetejeit keresztbe álló *lófejek* diszítik, melylyek a zsuppot összetartó homlokdeszka végein kifaragvák. Emlékszem, hogy Észak-Némethonban is nagy szerepet játszanak a parasztok házaiban a *faragott lófejek.* Nem egy rejtélyes fonal-e ez a pogány hitregéből, melyet felkeresni, és ha lehet össze kellene kötni, egyebütt is fellelhető ilynemü lófejekkel? Az itteni gazdák egyebet nem mondhattak, mint hogy ez csak czifraság.

877. **Járákon** a Szerémségben, a 44-dik számu ház előtt csinos oszlopfő töredék hever, mely az ó-keresztény korból való lehet; a 35-dik számu háznál pedig egy követ találtam, mely 3′ 3″ magas, 34″ széles; a felírásos lapnak magass. 23″, szélessége 26″, az alatta levő dombormű, melyen a balra álló farkas a két csecsemővel ábrázoltatik, 12½″ magassággal bír.

I N I I I S
DEC· COL· ANN· L·
ET· C· IVL· C· FIL
FLORVS· DEC· COL·
ANN· XX· ET IVLIAE
FESTAE· ANN. XII
ANICIA///A/////INA
MARITO ET FIL /////

878. A **kardosréti** (Veszp. m.) határban, Bocskorhegy tetején van *Ányos Móricz* úr bizonyítása szerint mintegy 12 kunhalom; egyiket felásatta, és 3'-nyi mélységben szenet, két függélyes kő alatt egy lábnyi széles követ talált, a barázda, melyet ásatott két lépésnyi széles volt; — alább nem ásatott és így épen a legérdekesb részről, t. i. a kőhányás mivoltáról semmit sem tanultunk. Más két halmon keresztül szintén árkot húzatott, de cserepeken kívül másnak birtokába nem jött.

879. **Kéménden** (Esztergom m.) A pogányvár körüli házakban, nem csak hamvvedrek, de nagyobb számmal *mennykövek* is találtatnak, kőszekercze és kővésűk alakjában.

880. **Keresztúrról** (?) Dr. *Majorossy Géza* úr ajándékozott a m. n. muzeumnak két kisebb bronzkori cserép korsócskát.

881. **Kisbéren** (Komárom m.) találtatott 1866-ban 172 darab frisaticus, 1 ezüst tálcza és egy darab ezüst-anyag (Rohsilber); ezekről Érdy úr azt véli, hogy valami pénzhamisítók eszközeihez tartozhattak. Utóbbi két darab a m. n. muzeumba került.

882. **Kölkeden** (Baranya m.) több sírt, és sok római czímet találtak az emberek az új szőlőhegyen. Én a helyszinén sok murvát, és itt ott párkányos és válus cserepeket szedtem fel, de bélyeg nélkül. A válus cserepet itt hallám először *bölcsös*nek elneveztetni — és e név nagyon helyes.

883. **Kosztoláczon** Szerviában, a hajdani Viminaciumban igen szép téglát vettem

LEGVII CLAVDIE
PCMVCATREPP///

bélyeggel; egy másikon ez állt:

LEG VII CL

884. **Lábatlan** (Komárom m.) az országuti kőhidtól nyugatra, mintegy 200 lépésnyire, a *poros dombon* a futó homok közt roppant *sok vastag cserép* és *békateknö* találtatik. A faluban van *vöröses lánczos mennykö*, de ezt nem láthattam.

885. **Lámkerek** mellett, Szász-Sebes felől az országút közelében, a Sebes vize balpartján igen sok régi sír tekint a patakpartról a vízbe, tele széjjeltört urnákkal, szénnel és hamuval. — Némely sírok *korsó-alakulag* látszanak a köves földbe ásva, mások ölnyi szélesek, míg mások még hosszabban nyúlnak a part hosszán, egyik mint a másik hamvas fekete földdel van megtöltve, mely közt cserepek, csontok és szén mutatkozik. Lámkerektől a szász-sebesi rézhámorig hasonlóan, bár ritkábban látni ily sírokat.

886. A **lándoki** (Szepes m.) harangon, mely szép majusculából álló felírással bír, ez áll *Deák Farkas* úr közlése szerént: O REX GLORIE VENI CVM PACE; a másik oldalon pedig: AVE MARIA GRACIA PL . . .? — A népmonda regéli, hogy e harang Landokon öntetett. (?)

887. **Laxenburgban** van, *Aigner Lajos* úr szíves tudósítása szerint, *Mátyás király*nak érdekes arczképe, mely az ambrasi gyüjteményben levő domborműhez nagyon hasonlít. A mellkép életnagyságú és közelkori lehet. Alatta ezen felírás van minusculával:

Matias gewesen kinig in
Vngern vnd Pehaim Dałm.

888. **Magyaradon** (Hont m.) ásattak ismét, t. *Huszár Sándor* birtokos úr állítása szerint, nagyobb mennyiségü és számú hamvvedrek.

889. A **mámai, papkeszi** és **papvásári** határokat (Veszpr. m.) a hol sokféle edénytöredék találtatik, *Ányos Móricz* barátunktól, kinek magának is az effélékből becses gyüjteménye van *Kardosréten*, római lelhelyekül halljuk említtetni.

890. **Mehádia**. A falu román iskolája falában e kő van befalazva:

D M
P PEDITIANVS
NONDVMPLENOS
SOSPES VIX· AN
DVOBVS MENSIBVS VI
DIEBVS XIIII QVI PL///
/////OCENTIA· PARN//
/////O R V M S V A
////C E C I D I T ME
/////TVS· TE· AVRELIA
///P I A T A · F I L I O.

a vége a föld alatt van. Egyébiránt magass. 34″, szél. 17½″, a betűk 1½″-nyiak.

A 70-dik számú ház előtt egy római ará fekszik zárkőül a csatornában. Magas. 25½, szél. 10½, vastagsága 7″. A kezdő

I. O. M.-on kívül a többi írás ismerhetlenségig le van csiszolva.

A mehádiai fürdőben, több dombormüvü köven kívül, egy felírásos is van a sétány falában. Magas. 32, szél. 13″; a betűk 2″-nyiak.

I O M
A N T E S I
V S CAIVS
PRO SALVTE
S V A TE S V
O R V M.

891. **Mitrovitzon** a legelőn rendetlen, és minden felvigyázat nélküli ásatások történnek, melyek által téglák, cserepek, sőt a legszebb síremlékek is napvilágra jőnek; azonban az újabb ásatások által sem felírásos téglákat, sem köveket nem fedeztek fel.

Annál meglepőbbek azon emlékek, melyeket az utas mindenfelé a városban, főleg pedig az ezred kertjében talál. Az utczák járdái, a nyilvános intézetek és magán lakok folyosói nem csak a városban, de a környéken is római téglával vannak díszesen, és tartósan kirakva, és a régi város területe leggazdagabb bányája az e nemű építményi anyagnak, mely emberét táplálja. Csak az kár, hogy a téglákon egy bélyeget sem találtam. — Itt csak a felírásos kövekről akarok szólani, melyek a nyilvános sétán felállítva, a régi műemlékek tiszteletére és őrzésére szoktatják a sétálókat, de egyszersmind a város ősi voltáról is tanuskodnak.

Azon 10 felírás közül, melyeket Katanchich Istri adc. Geogr. Vetus czímü munkájában közlött, egyet sem találtam, hanem azért mégis volt örömöm, hogy a sok régi, nem római, faragvány közt ezeket leírhattam:

I· O· M· SAC.
TTLCAN
DIDIAN
VSPROS
E ETSVIS
V· S. L. M.

Az oltárka mag. 34″, széless. 10½″, a betűk 2½ — 1½″-nyiak.

Egy másik oltáron:

LIBERO
ET LIBER
AVG TQPA
TERNVS
V· S· L· M·

magas. 23″, a felírásos lap 12½″, mag. 8″ szél.; a betűk 1½″-nyiak.

Igen durva munkával, hanyatló kort áruló betűkkel ismét egyen ez áll:

I O M Ɐ I
Ģ· H· L PRO
SALVTEDD
NN IOVIO
Ɐ HERCVLIO
AVĢĢNN

a kő 34″ magas, 16″ szél., a betűk 2½″-nyiak. Az 5-dik sorban ET-et kell olvasni.

A Jupiter- és a város *geniusának:*

ĢENIO HVIVS LOCI (hasonl. a hajószigeti követ) szervelt oltár *Diocletian* (Jovius) és *Maximian* (Herculius) császárok üdveért volt felállítva. Joviani és Herculiani testőrségeik neveztettek, melyek a legiók válogatott tagjaiból állottak. Zosimus III. 20. Amm. Marcell. XVII. 3. 2. XXV. 6. 2.

Ezen kő 286 és 305-dik évek közé esik Krisztus szül. után.

Egy oltáron, mely 21½″ magas, 18″ széles és 13½″ vastag, a főlapon ez áll:

ŁEMARTI
CVS/////NDB
PHELVIVS
PERTIN///X
PRAEF.

a betük 2½″-nyiak, csinosak; a jobbik oldalon kalapács, a balon pedig ökörfej látható.

Egy másik oltáron ugyanott, mely 27″ magas és 14½″ széles, igen szép betükkel való eme felírást olvastam:

AVG· COH· I·
ĢAMP· VoL· CR
ANoNNANA
CvRA AGENTE
P· ÆLVALERIO
TRIB· EX·VET
ASPPRTSCoS.

A 636-diki ház előtt egy oltár töredék áll:

VCIVVS
HATENA
PR DV.

magassága 14″, szél. 10″, vastagsága 7″.

Egy kis vendéglőben pedig, mely wessely dworacnak hívatik, mondák, hogy ilyen feliratu kő létezik:

AVRELIA MACRINA
QVAEVIXIT ANNO XX
E FILIVS EIVS IVSTINIANVS,

a másolat helyes voltáról nem kezeskedhetem.

892. **Mohács táján** a Cselye-patak partján talált babos bronz karpereczeket ajándékozott a m. nemz. muzeumnak *Turcsányi Soma* utibiztos úr.

893. **Morodán,** (Arad m.) a *Csiger* partján találtatott egy ezüst karperecz, egynek töredékei, és 10 darab római ezüst *családpénz*. Ezek 1866. május 30 kán kerültek hozzám, hogy véleményt adjak, vajjon a pesti m. kir. egyetem tárának számára megtartandók-e vagy nem? — Az ép karikának átmérője 4″ 10‴; záradéka valami állatfő feléből áll, 2″-nyira végétől sima, de folyvást vastagodó, míg háromélű csavarba átmegy, mely közepe táján 4‴-nyira növekszik, az egész ízletes római mű. Három töredék ugyanolyan müvezetü, mint a leírt karperecz, a negyedik darab, mely $3\frac{1}{2}$‴-nyi — 2‴-nyi vastagság mellett egészen sima felületü, hengeres sodronyból áll, és vastag zöld szironynyal bír.

Az érmek közt, melyek többnyire igen jól vannak megtartva, előfordulnak:

CARISIA; Charitis? feje balra néz, előtte olvashatlan betűk vagy pontok;)(szárnyas sphinx, a szelvényben IIIVIR; előtte T· CAR hiányzik.

CORDIA; a Dioscurok csatolt fejei, RVFVS· IIIVIR)(MV CORD. Venus, vállán amor, jban mérleg, bban lándzsa.

DIDIA et *FONTEIA;* P FONTEIVS CAPITO IIIVIR stb. a Concordia fátyolos, pártás feje;)(T. DIDI. IMP. VIL. PVB. emeletes csarnokkal.

IVNIA; a Pietas feje (Ƨ)ĀƎIꟼ = PIETAS)(ALBIИMSEL, e helyett ALBINVS BRVTI· F[ilius], egymást szorító kéz caduceussal.

PLAVTIA; A· PLAVTIVS AED CVR, Cybele tornyos fejével;)(BACCHIVS IVDAEVS, Bacchius ágat tart, mögötte teve.

POMPEIA; M. POBLIC PRO PR, Minerva fejével,)(CN. MAGNUS. IMP. Pompeius a hajóból kiszállván Hispaniának ágat nyújt. PRO PR írással nincs meg Arnethben.

ROSCIA; Sispita Juno, balra n. feje, mögötte ág, alatta szelvényben : ROSCI)(ülő, balra fordult Lanuvii szűz, előtte felágaskodó kigyó, a szűz mögött (?); a szelvényben FABATI; közönséges, ez csipkés karimáju.

TITIA; hosszu szakállu b. néző Mercur feje)(balra ágaskodó Pegasus, a talajon : Q· TITI.

VIBIA; Hercules vagy Antonius szakállos b. n. feje;)(C. VIBIVS VARVS, Pallas b. n., jban dárda, balján Victoriola, lábánál a paizs. Arnethban nincs meg.

CAESAR; Venus feje, nyakánál Cupido;)(Tropeum aljánál két nyügözött rab. a szelvényben CAESAR.

894. **Nagy-Bányán** törökfalvi *Pap Zsigmond* úr tudósítása szerint, a hídutczában lévő *Nyirö József* házában, melynek kőkeresztes ablakjai is a ház ódonságáról tanuskodnak, midőn az utczán a pinczébe való lejárást módosították, a két ablakközti fal bontása alkalmával mintegy 4 arasznyi széles követ találtak, melyen azonban csak a temetési év (mert egy sírkő darabja) 1468 kivehető : . . . . anno · dni · 1468 · hoc · op . . . . . . és a felirás vége . . . . ris · — talán valami Septembris, Octobris &c hónapok végbetűi.

895. **Nagy-Kürüröl** (Heves m.) *Borbély Lajos* úr küldött a m. n. muzeumnak $3\frac{1}{2}$″-nyi cserép bögrét.

896. **N.-Mányokon** (Tolnam.) vett *Horvát Antal* úr a kanász feleségétől *köszekerczét*, azon vidéken lett találva, és babonára használták. A kő azon átalános hiszemű próbánál pattant ketté, midőn a tulajdonos a reátekert fonál elnemégethetését bebizonyítandó, azt a sütőkemenczébe dobta.

Előfordulnak itt is alúl lecsiszolt *szarvas agancsok*, milyenek egyéb ősi lelhelyeken már találtattak.

897. A **nagyvészveresi** (polomiai Gömörm.) harangnak felíratát *Telgarti Lipót* rosnyai gymnasiumi tanár úr sziveskedett beküldeni. Bartholomeides hibásan adván az évszámot, ezt az eredeti dörzset után így adjuk:

est ꝛ factum ꝛ in ꝛ honore ꝛ dei ꝛ omnipotentis ꝛ et ꝛ sancti ꝛ nicolai ꝛ anno ꝛ domini ꝛ l ꝛ & ꝛ 9 l

898. **Nyerges-Ujfalun** (Esztergomm.) *Ürge József* esperes úr figyelmeztetett egy római kőre, melyet a nép török hagyománynak hitt, mert *Diana* jelképe a hold, egy koszorúban fordul elő más vadászati alakokkal. Ennél sokkal érdesebb azon felírás, melyet tisztelt barátom a sz. Háromság szobra előtt a piszkei út mellett talált:

D M
ET MEMORIAE
ANNIAELVPAE
QVAEVIXIT AN
NIS VIIII MENS
XI DIF/////XVIC
ANN CANDIDI
ANVS EAVRELIA
LVPA PARENTES
FILIAE CARISSIMAE
F C

A kőtábla 3′ 8″ magas, 2′ 4 ½″ széles; a betük 2″ — 1″ 9‴-nyiak. hasonl. a 891-ki felirást.

899. **Ó-Budán** *julius 1-én* a katonai ruhatár mögött, a parton részint vastag, hosszu római falakat, részint római téglákat, régi építmények maradékait találtam. Ilyeseket lehet tovább is a malmok felé helylyel közel látni, itt találtam egy *lábas tégla darabot*, eddig az elsőt, milyeneket *Torma Károly* az ilosvai castrum maradványi között talált, és helyiratában, 8 tábla a 1. rajzában kiadott *).

A főutczában 32. sz. a. *Bauer Rozália* házában, egy ajtó küszöbe előtt, a járáskelés által igen olvashatlanná vált kőlapon:

LRAE
JL AVG
TATISIMPE
)NORE
ARTIALIS
P//////////
PAIAV////

A kő 2′ 8″ mag. 2′ széles; a betűk 2″ — 1″ 8‴-nyiek.

A *zsidó temetőben* igen sok római téglatöredék, kőragasz, nyolczas- padlat- és lábastégla is fordul elő. Felirásos kevés van, VPDVXAPVAL -ral egyet, és LEGII ADI-xel többet találtam.

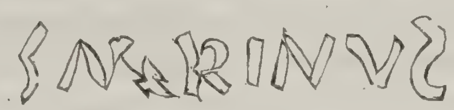
*) Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei III. köt.

Lesch Mátyás 150 számu házában a kaszárnya előtt, már 1854-ben több érdekes római követ találtak, legújabban a pinczeásásnál falalapokra, párkányos cserepekből kirakott csatornára, és tüzelő helyre akadtak 1 $^1/_2$ °-nyi mélységben a föld alatt.

Schitz János kőtörő házában, (Miklós utcza 317 sz.) ara töredéket találtam:

ITI
SPPoSV
Vo I MIS
OMNIW
O SAL I

900. **Ó-Palánkán** a sorompónál talált *Böhm Lénárd* úr téglát ilyen bélyeggel

 = Severinus?; birtokomban van.

901. **Orsován** a gradczki völgy torkolatában, egy vízmosás partján igen sok római cserepet, mécsest, hamvedret találnak. *Molitor Ede* és *Csermák József* uraknál mécseseket találtam

LITOGEN bélyeggel.

A régi távirdai épület falában egy római faragott kő van, mondják, hogy a vakolat alatt ezt olvasták : ALEXANDER ET FILIVS; én nem láttam.

A sörházban sarcophagot találtak; a cserepeket szétzúzták, az ékességek a bécsi császári régiségi gyüjteménybe vándorlottak. — *Popovics* úr házánál sok párkányos tégla fordul elő.

Orsován sok római érmet is találnak, *Csermák* úrnál szép gyüjteményt láttam belőlük.

902. **Ó-Szőnyről** küldött a m. n. muzeumnak *Malek Károly* utibiztos úr egy 4 $^1/_2$"-nyi fémrögöt.

903. **Pándról** (Pest m.) *Baticz László* reform. lelkész úr küldött be másokkal Hadrianus, Licinius, Valentianusféle érmeket.

904. **Pakson,** mintegy 40 év előtt, igen szép müvezetü *Mithras-kö* találtatott a Duna mellett. E követ *Magyari Kossa Sámuel* derék archaeologiai veteránunk a rombolástól megmentvén, gyönki kastélya melletti park egyik mulató házának falába rakatta, hol jelenleg is látható. A kő 30" magas, 21" széles, a dombormű 10"-nyira emelkedik, és ez oka annak, hogy a kiállóbb tagok, és egyéb részletek letörettek.

905. **Pálfalváról** (Nógrád m.) *Pap Károly* földbirtokos úr ajándékozott a m. nemz. muzeumnak *agyag orsófejeket.*

906. A **Pécstől** nyugatra fekvő **Makár** nevü szőllőhegyen talált *Horvát Antal* VIII. oszt. gymnas. tanuló, ki ide *Irma* hugával régiségek kutatására többször kirándul, kőeszközöket, u. m. kőkalapácsot, kőéket, rozstörő golyót, cserepeket, melyekből több érdekes példányt a m. nemz. muzeumnak, a lelhely igen érdekes leírásával, beküldött.

907. **Pesten** felül a **fürdősziget** irányában a parton sok téglatöredék vagyon, mely a *transaquincumi* castrumból oda került. *Preysz Mór* tanár urtól kaptam egy példányt ilyen törött bélyeggel:

∧ DRPP

magam pedig ugyanott egy másikat találtam.

Tovább tudakozódván római régiségek után *Zarzecyky* úr téglavetője kertjében egy kőtöredéket láttam, melyet a castrum előtt májusban a Dunából kihúztak, felírása ez:

M
AVR · IV
THERES · O
INCOMPARA
BILEM · EIVSDV
M SVPERVIXIT
IN SE PIETATEM

Az írásos lap magassága 15″, szélessége 17″, vastagsága 7″; a keret horonya 2½″, szíjtagja 1″, külső lapja 6″-nyi; a betűk igen szépek, a nagyobbak 2½″, a kisebbek 2″-nyiak.

908. **Péterfalvánál** (Erdélyben), a patak melletti vonalon az út alatt, a szász temető közelében levő árokban és Véber Károly téglavetőjében sírok; az erdőben pedig sírhalmok találtattak tele hamvvedrekkel, hamuval, szénnel. (Id. Tan. 1866. 53. sz.).

909. **Petrovczén** a Szerémségben; az utcza közepén egy ára áll, magass. 49″, széles. 21½″, vastag. 19″, a betük szépek, mintegy 2½″-nyiak, a kő igen lyukas és töredezett:

I · O M
EIONIBV////
DIBVS DEA
BVSQVEVLP
FLAVSVETEXDC
V S L M

Ezen kifejezést DIBVS DEABVSQVE egy eszéki oltáron is találjuk. Katanch. Istr. Adc. Geogr. Vetus I. 431 l.

Az oltár jobb oldalán paterát, a balon simpulumot lehet látni.

A falun kívül a hajdani római városnak maradványait lehet látni a felásott falak után fennmaradt árkokban, melyek a régi terek, utczák, házak terjedéseit híven mutatják. A temető pedig tele van legszebb római faragványok töredékeivel, melyek újabb időben törve, lezsúrolva, megfordítva találtatnak.

A felírásos kövekről csak bajosan lehetett ezeket kibetűzni:

M
NDVS
ENWS,

e sírkő két alakkal bír, szép kerettel, oldalt rajzok vannak.

Két elválasztott töredéket összeállítván, ezeket betűztem ki:

D | M
T · PVB | LICIVS
SV- | IO

a betűk szépek, oldalon gyerek van, feje fölött egy szíjon diptychon lóg.

Egy másik kőtöredéken:

M
ALER
I · T ANN = vixit annis
PA Co
mARTTvS

910. **Pinczehelyről** (Tolna m.) *Hangyali Mihály* kath. lelkész úr ajándékozott két római fibulát és egy cserép bögrét a m. nemz. muzeumnak.

911. **Puszta-Piszkén** egy templom romon kívül sok vastag edény*cserép* fordul elő.

912. **Piszkén** *Bolczek József* földjén római faragott mészkövet találtak; hossza 4′ 2″, szélessége 3′, karimája 1′, közepe üres, vastagsága 1′ 4″-nyit teszen.

Gerenday Antal úr kertjében döntés alkalmával több cserép veder találtatott, ezekben föld, hamu, kisebb czifra bögrék, és rézsodronyból készült karpereczek voltak. A kis bögrét és egy 3 tekercsből álló nasfát kaptam a birtokos úr előzékenységéből, a füles nagyobb hamvvedernek csak darabjait szedhettem össze. Azonban bírom Gerenday úr igéretét, hogy rendelkezni fog, miszerint jövőben ilyen edényekre is kellő gond fordíttassék.

913. **Pribélyről,** *Csery Sándor* úr Vespasianus, Hadrianus és Constantinusféle érmeket ajándékozott a m. nemzeti muzeumnak.

914. **Pozsezsenán** (román határőrvidéken), a jobb római korból sírkő vagyon fehér mészkőből, melyen oszlopok közt koszoru foglaltatik, benne emberfő? az oromban fej, oldalain pedig lombozat van.

A főutczában egy ház előtt igen durva munkáju chloritpalából faragott és sok helyen kipattogott sírkő fekszik, melyet elolvasnom, minden iparkodásom és béketűrésem mellett nem sikerült:

D M
SABAPÆ⁝
ENI////////
MIMI//////
//////////////
DONATAR
C ON I V G I
B M P P az írás szélessége 24″.

Barboly házában egész fal van római téglákból, melyek $15\frac{1}{2}$—10—2″-nyiak.

Zoresko Arsen lépcsőjén pedig szintén igen durva faradványu chlonitpala kőducz van, de ezen a legnagyobb vesződség után is csak D M-et tudtam kivenni.

915. A **rami vár** (Szerbiában) északkeleti falának tornyán, és pedig keleti oldalán kőtöredék vagyon,

EG·MVND
FRAERETHE///
B M; a kő 10″ magas, 17″ széles.

A kapunál egy másik kő van fordítva alkalmazva, ennek magass. 6″, szél. 21″.

TIB·CL·VALEN
VET·LEGVI
VIXITAN

Mennyi írásos kő lappanghat e falakban, melyek alkalmasint legnagyobb részt a szomszéd hegyen létezett castrumból vétettek.

Igen érdekes a vár alatt nyugatra fekvő sziklán a nyolczszögü torony alatt, a kajácsos kőbe bevésve ezen felírás:

I ❦ O ❦ M
VEXIL❦LEG
//////////VII❦CL
///////////◡VRA❦
CoLICIN❦RVFIN

A keret hossza 30″, szél. 23″, a fülek belső hossza 6″ — a külső 12″; a betűk 3 ½-nyiak, igen szépek. Hallám, hogy e felírást mintegy 12 év előtt Ilia Pesclár pisár, jegyző, a Srbsky Noviniben közlötte; ezt tette a Mitth. der kk. Centr. Com. 1865. XXXI l. füzetében Ilić Oriovcanin is, de kissé hiányosan.

A régi római castrum alatt a Dunaparton szép vörös cserepet találtam

\EGVII CPF bélyeggel.

916. A **rehói** határban Szász-Sebes szomszédjában sok pogány-sír és római nyomok, sőt a templom oldalában *római* felirásos kő is találtatik. (Id. Tan. 1866. 53 sz.).

917. **Rumán,** a Szerémségben, a grófi kastély falában emlékkövet mutattak, melyen egy bottal lépdelő, baljában erszényt (?) tartó alak látható római öltözetben. Az ormozaton felűl jobbra-balra delphinek és emberi alakok vannak.

A kő magas. 30 ½″, szél. 25″, a dombormű 3 ½″-nyira emelkedik.

A *Szalay*-féle ház homlokán kis támon két szemközt fekvő oroszlán van, köztük kis oltárral, ezen van-e felírás, a vakolat miatt nem vehettem ki. A faragmány csínos. *Petrovczén* lett kiásva, a hol sok római régiséget találnak.

Jancsó uraság majorjában egy árára figyelmeztetett az előzékeny tulajdonos, melyen ezen felírás vagyon:

I O M
IVLI/////ᴐAR
IVSVER
NVSEXPR
TORIOVOTV///

Az egész magass. 36″, széles. 16 ½″. Az írás még elég csínos.

Az uradalmi ménes kertjében szép sarcophag szolgál virágágyúl. Hossza 1° 17″, széle 3′ 7″, magass. 26″, felírással nem bír, az alakok csínosak.

918. **Sajó-Gömörről** *Szentiványi Miklós* úr küldött be a m. nemz. muzeumnak többféle bronz- és középkori régiségeket.

919. A **Sári pusztáról** (Veszp. m.) *Ányos Móricz* úr legújabb időben sok vedret, bögrét és római pénzeket kapott.

920. **Sárisápon** a helyszínén megjelenve, és a legroszabb időt tekintetbe nem vevén, bokáig a sárban a határt keresztül-kasul vizsgálva a régi római építmények nyoma helyett, a *fürdőházi* földeken csak egykét párkányos és válús cserép darabjait találtam.

921. **Simontornyán** délkeletre a fehérvári út mellett a *halomhegyen* 1861-ben egy római sírban több cserépkorsó, rézmécses és nagyobb füles üvegkorsó, bronz sarkantyu és más tárgyak találtattak, oly mennyiségben, hogy ezekkel egy asztal megtelt, de minden tudakozódásom mellett sem tudhattam meg, hogy ezen érdekes leletből mi lett.

922. **Somoskőről** (Nógrád m.) *Koch Antal* bányatanácsos úr küldött be egy celta érmet, előlapján sisakos fej, hátlapján ülő alak, jobbjában lándzsa, baljában madár, a mezőn:

I O III N X

923. A **Soprontól Rákosra** vezető út melletti erdőrészben f. évi Májusban egy régi *Mithraeumot* ástak ki, és *rombolták el* annyiban, hogy a falmaradványokat szétszedték, mi a *spelaeum*, a valódi barlang eszményi visszaállítását mindenesetre nehezíteni fogja.

A dombormüvek, felírások és pillérek, a győri püspök ő excja rákosi várkastélyájába vitettek. A felírati ügyet *Paur Iván*, a szorosan müvészieket *Storno Ferencz* úr vállalta el. A kelet főrészén, két dombormüven, körülbelül 4—5' magas kövek egyikén olvasható: FECit FIEri INPENDIO SVO; másikán: DEO INVICTO MITRE ... VL SATVRNVS EX VOTO POSVIT. Mindkettőn Mithras isten, mint a bikát nyakszirten szúrja; a két oldalról az ismert, szövétneket tartó két nemtője a hajnali és estéli szürkületnek. (M. Világ 123 száma a P. Hirnök után).

924. **Süttő** (Komárom m.) a híd alatt, mely a Neszmély felé, mintegy $^1/_4$ óranyira az országúton május 17-kén két mértföldmutatóra lettem figyelmessé, az egyikén, melynek magassága 8 $^1/_2$', átmérője 1' 10", semmi felírás, talán soha sem is volt, mivel egészen durva, csak nagyobb állapotban van. A másikon, — melynek egész magassága 8', négyszögü talapzatának magassága 10", szélessége 22", alakja nem henger, hanem szélein gömbölyített tojásdad átmérője 1' 10"; ez olvasható:

IMP CÆS
IVLPHILIPPSIN
VICTSAVGPMIV
PHILIPPVSNOBILISS
CÆSTEOTCIL·SVE
RAMATR AVG TE CA//R
VIASTE PO/////SVETVS = vias et pontes vetus-
TATECo] /////SRESTITVP = tate conlapsos restituerunt
PRÆLAM I TRAC = per alam III Thracum Phi-
PHILIPPIANAM lippianam.

ÆBRIG
MP XI

Az írás magassága 3' 8"-t foglal, tetejétől kezdve 6"-nyira, az I 6"-nyi, a többi betűk 1 és 2 sorban 4"; a 3 és kkben 2 $^1/_2$"-nyiek, az utolsó 6"-nyival alább álló sorok betűi 5"-nyiek, a XI-é pedig 5 $^1/_2$"-nyiek.

Midőn augustus 17-kén másodszor rándultam fel Süttőre, hogy e kövek felíratait lemásolhassam, — mivel felfödöztük alkalmával kocsisommal magam levén, ezen roppant tömeget megfordítani nem bírtuk, — a Duna állása oly magas volt, hogy a kövek nagyobb része a sárban, víztől körülvéve feküdt, s így czélomat egészen el nem érhettem. Egy hasznom azonban mégis volt, t. i. a munka közben hozzánk közeledett tehenész figyelmeztetett egy harmadik ilyféle oszlopra, mely fejjel lefelé fekvén, sárral és kövekkel egészen el volt borítva, úgy annyira, hogy □ szögü talapzatának csak egy csekély része látszott. A 4-dik itt heverő mértföldmutatónak helyét sem tudták bizton kijelölni.

Föltettem magamban, hogy a Duna apadtával ismét folytatom kutatásomat, és october 25-kén *Lachmayer Ferencz* kőfaragó mesterrel, és 5 segéddel a hely színére kimenvén, reggeli 8-tól 2 óráig délután alig voltunk képesek az egészen iszaptól elboritott, a hegyi ár szélén fekvő oszlopot kiemelni, annyira volt ez nagy kövek, és a híd csinálásához oda hordott vörös mészkő táblák közé szorítva. De a kő szépsége és érdekessége megis érdemlé e fáradságot. Az oszlop 8' 3", talapzatja 10", magass. 1' 10" széles, ez a henger átmérőjének mértéke is. Az irás oly tiszta, hogy eddig kevés követ találtam ily kitünő jó karban. Az előbbihez hasonló, felírása ez:

IMP CÆS	4″
IVL PHILIPPVS	2″
NVICTVS AVG PON	2 ½″
TI EX MAXIMVS TRIBW	2″ 9‴
POTESTATIS COSBIS	2″
PROCOS TE MRCIA	2″ 10‴
OTACILIA SEVERA	3″
SANCTISSIMA AVG	″
CONIVX AVGN	4″
ASTEPoNEWSTAECoNLÆBS	2 ½″
RÆMIIITRCPHILIPPIAMA	2″
RESTITVERVNT ABIG	5″
MP XI	

Miután a köveket pontosan lemásoltam és lepacskoltam, *Lucz Pál* lelkész urat kértem meg, szíveskedjék megengedni, hogy ezen két oszlop a templom bejárása mellett felállíttassék, Lachmayer úr megigéré, hogy gondoskodni fog arról, miszerint melléjük befalazandó táblák a lelhelyet az utókornak biztosítsák Hohldampf Lipót úr pedig a kövek behozatalára legszivesben ajánlkozott.

Jelenleg a kövek már fennevezett urak buzgalmából a templom előtt állnak, és tanuskodnak arról, hogy mi is kezdjük a hajdan műemlékeit kellő tiszteletben tartani.

Egyszersmind a kedves hírt vettem, hogy a negyediknek fekhelyét is feltalálták. Az archaeol. bizottmány e jelentésemre késznek nyilatkozott, hogy a felásási költséget viselendi.

925. **Szarvasszón** (Mármaros m.) közel azon helyhez, hogy az érdekes arany-kincs találtatott, 1863-ban találtak egy *bronz kardot*, alakja a közönséges bronzkori kardoké, hossza 19″. Csorba Endre tisztartó úr birtokában vagyon.

926. **Szász-Sebesen** *barbár* és *róma*-kori hamvvedrek találtatnak nagy mennyiségben. (Idők Tanuja 1866. 53 sz.).

927. **Szendrőről** gróf *Keglevich Gyula* küldött be a m. nemz. muzeumnak, egy bronzkori nyakvértet, átmenetkori kardot, és egy vaskést a vaskorszakból.

928. **Sz.-Endréről** (Pest m.) tudósit *Lefánti György* úr, a kath. község jegyzője, hogy az ottani szigetpart egészen be van hintve törött cserepekkel, és kissebb-nagyobb csontokkal.

929 A **sz. Endrei** szigetnek nyugati partján *Kalázddal* szemközt, egy lábnyira a föld alatt igen sok vastag cserép található; a keletin pedig *monostori* lakosok ez idén több emberi csontvázat, minden melléklet nélkül ástak ki. A sziget déli csúcsán pedig, melyen az árokkal a szigettől elválasztott háromszögü újabb sáncz áll, Új-Pest felé a part konyha-hulladékokkal és cserepekkel egészen meg van rakva.

930. **Szerdahely** közelében, merre a Szász-Sebesre folyó *Szekás* veszi útját, mind a két parton korongon készült cserép-töredékek, és a szőlők alatt a jobb parton *római* épület maradványi is látszanak (Id. Tan. 1866. 53 sz.).

931. **Szinérváralljára** (Szathmár m.) hoztak a mult tized végső éveiben szolgabirósághoz, mint talált holmit, egy kis *négyszögü ezüst csatot?* körirattal, és paizs alaku czímerrel. Ebben a szivpaizson két vonal közt S. I. betük, a négyezett paizsok közt jobbról a felsőben, MOrsz. szelményei, az alsóban három, balról jobbra felfelé repülő madár, balra felsőben hármas dombon a kettős kereszt, alúl oroszlán ágaskodik. A körirat ez: FERDINAND. D. G. R. VNG. 1555, a hátlapon a bold. szűz a kis Jézussal UNGARIE

PATRONA felírással. — Továbbá ezüst *kanál,* melynek belső lapján paizsidomu foglalvány A L betűk láthatók. — Ismét nagyobb *kanál* sz. Sebestyénnel a tekeredett fogantyú végén, és egy *kanál* fogantyúja paizsot tartó alakocskával. — A leletet kiegészité mintegy 10 boglár és 20 gömbölyü ezüst gomb, és egy gyűrű két lakat ékességgel.

Ezen, a rajz szerént igen csínos darabok felküldettek a megyei főnökséghez, de mostani hollétük nem tudatik.

932. **Szucsányon** (Turócz m.) talált Traian ezüst érmet *Schultz Ignácz* úr küldé be a m. nemz. muzeumnak.

933. **Szuhogyon** (Borsod m.) találtak 2 középkori lánczot, egyik aranyból 72 lapos karikából áll, a másik aranyozott ezüst 110 karikából áll; vétettek a m. nemz. muzeumtól 168 frt 21 krért o. ért.

934. **Tárnok.** Ft. *Bilics Mátyás* lelkész úr tudtomra adta, hogy septemberben *Petró Ádám* töldjén, az *izvori* dülőn, a falu utolsó házaitól mintegy 300, a sóskuti uttól 100 lépésnyire római felirásos köveket találtak. Kimenvén Tárnokra a község házában igen szép betűjü töredékeket láttam, melyeket mindjárt összeállíttattam; de a középső felső rész hiányzott, és állítólag még a lelhelyen hevert. Kirándultunk oda is *Kozel István* úrral, ki ezen régiségek iránt a legnagyobb érdekeltséget tanusítá, és a kő felső részének is találván egy töredékét, így állítottam össze a sír felírását:

VIATOR
VIBIVS · AI
SIL////NVS · ANII
SEVERVS AN · I
PAVLINII///RINC P
FH · S · S · PATER
T AA

A harmadik sorban valószinűleg SILANVS állott. A töredék magassága 16″ szél. 22″; a betűk 3 ½ — 2″-nyiak. A keret két lemezből áll, melyek kifelé 1, 1 ½-nyiak, a külső lap 3 ½-nyi.

Ugyanott egy szobornak részét ásták ki, melynek talapzata 16″, magassága 23″, lábai láthatók, baltérdétől a hosszu ruha ránczozata megvan. Különben e helyen sok párkányos és válús cserep fordul elő, padlattéglák, a kőragaszban téglaporond helyett apró kavics vagyon.

Elmentünk azon helyre is, melyet *rimski studenki*nek nevez a nép, ezek a mészkőben lévő 5—6″ átmérőjü, 10—12″-nyi henger alaku mélyedések; természeti játékok.

A berki szőlő alatti legelőn 1862-ben födöztek fel római sírt, mely 2—3′ hosszu, 1′ széles, 2″ 4‴ vastag, belül sok apró gömbölyü darabokat foglaló, téglából volt összeállítva. *Kozel* úr tanusága szerint, két tégla hosszában feküdt, egy-egy fel volt állítva, felül ismét kettő feküdt. A sírban női hullát, nyakánál 2 vörös kőgyöngyet találtak.

Tudakozódtam *mennykövek* után, és csakhamar *hromovi kamen* név alatt hoztak több darabot. *Rihó Antalnéé* szekercze töredék feketés serpentinből, találták *Mártonvásáron*, volt neki vörös márványból is egy darabja; *Petró Ádám*nak van sárgás zöld darabja, kőszekercze felső része; *Cseszák Mártonné* darabja ismét feketés igen szépen fúrt lyukkal; *Bielik Jánosnéé* igen lapos, feketés serpentinből álló, széles vésű.

A *bataiak* is ismerik ezen köveket és valamint a határőrvidéken ők is *ubojni kamen*nek híják.

Azt tapasztaltam, hogy itt is a mondák, melyek efféle kövekhez kötvék, azokkal egészen egyenlők, melyeket másutt hallottam: a reá kötött czérna el nem ég, vele gőzölnek, minden hetedik évben veti fel magát, megszenteltetik alattomosan, stb.

935. **Tekián** (Szerbiában, szemközt Orsovával) a régi római castrum romjai közt téglát láttam CIRPD bélyeggel. = Cohortis I (R?) peditatae Delmatarum?

Ugyanott amphorák részleteit is találtunk.

936. **Turn-Severin**ből (Oláhország) a Traján hidjától több tégla és írásos kő került Orsovára, honnan ezeket *Bilszky*, Temesvár mellett *osterni* lelkész úr magával vitte. A Cordon-Commandóház fedele alatt korsókon kívül, egy ara töredéket

- - II - -
- ÆA - -
- DM - - találtam, és 9□″-nyi lapot:

VI
//////////////////
NO
PRO SALV//////

A severini népkertben nehány római kőemlék töredéke van felállítva, mert a szebb tárgyak a bukuresti muzeumba vitettek; de mindezen, több-kevesebb művészetet áruló műtárgyaknál sokkal érdekesebb azon fogadmányi kő, melynek olvasása, épen mivel betűi vakolattal bevoltak vonva, nehéz, s melyet, mint hiszem híven sikerült másolnom:

IMP CÆS DIV
HADRIANI FIL
DIVI TRAIA PART
NEPOT DIVI NERV
PRONEPTAELIO HA
DRIANO ANTONI
NO AVG PIO PONTMA
XIM TRIB POT VIII
IMP II COS IIII AE//
RESPVBLICA MVN FL = respublica municipii Flavii
HADRIANI FRONT Hadriani Frontoniani?
DEC DEC;

A kő magassága 33″, széless. 17″, vastag. 27″. A betűk felülről 1″ 8‴-ról — 1″-ig kisebbednek. Találtatott 1865. februarhóban a krajovai országuton, mintegy 300 lépésnyire keletre a várostól.

A római hídfő maradványin, s a római castrum nyomán kívül, még két góthkoru templom alapját is láttam a város területén.

937. A **Vallepagi**-féle vashámorral szemben Szász-Sebesen felül a patak balpartján több hamvedres sírok nyúlnak el, többször megszakadás nélkül, némelyekben egész réteg fehér hamu látható. (Id. Tan. 1866. 53 sz.).

938. **Veszprémből** küldött a m. n. muzeumnak ft. *Pribék István* kanonok úr egy középkori, nagy, hordozható körmeneti keresztet. Rajta van a felfeszült Krisztus, négy sarkán négylevelü diszítményben az evangelisták jelképei.

Veszprém vidékén találtatott egy bronz fibula, mely igen hasonlít a római íjasokhoz, de egész szerkezete a közönségeseknél szélesebb; magassága 2″, szélessége felül 1$^6/_2$″, alul 10″. Ez, valamint 5 különbféle nagyságu kalapcsaféle pikkely, melyek 1″ 8‴ és 1″ 2‴-nyi átmérő mellett 6‴-nyira dudorodtak, és két ellenesen fekvő, 1‴-nyi lyukakkal vannak ellátva, karimájuknál egy és két gyöngyös kerettel bírnak, *Bakits Ferencz* úr birtokában vannak.

939. A **visegrádi** várból egy vörös sirkőtöredék jutott valamely ottani polgárnak házába, ezt észrevevén *Lichtenstein* főügyész úr megvevé és a muzeumba szállította. A felírás még nincs megfejtve, a czímer a *Hédervány* családéhoz hasonlít.

940. A **zombai** (Tolna m.) határban talált szárnyas bronz geniust küldött be magyari *Kossa Sámuel* úr a m. nemz. muzeumnak.

941. A **Zseliz-sz.-Páli** harangon, melynek rajzát ts. *Bubics Ede* úr Lukácsházáról beküldeni szíveskedett, ezen felírás vagyon majuscula, itt ott visszára álló, vagy megfordított betükkel:

ANES

MATHEVS · LVKAS · IOHX MARCVS; azaz: Matheus, Lukas, Johannes, Marcus evangelisták nevei.

942. A **kis-écsi** (Sz.-Márton mellett, Győr m.) határban találtak egy cseréptöredéket, talán falon lóggó szenteltvíztartót, mely egy áldó főpapot képez. A régi, karra felhajtott redős casula, a XV—XVI. századba helyezi ezen különben csekély műbecsü darabot.

943. Az **ó-budai** hajógyár-sziget hídja fölött mintegy 60 lépésnyire a budai parton a kotrógép ismét igen becses műdarabokat hozott a napvilágra. Mint legremekebbeket említnem kell egy női jobb kezet, egy jobbik térdet és ruha-redőzet darabot, mind bronzból, üresen öntve, a kéz aranyozva volt. Bár akadnának ezen kitünő szobor többi részeire is. — Ugyanott előkerült egy fehér mészkő dombormű. Egy egészen kéjittas Silen balkezével egy öltözött, feléje dülő nőt karol át, melynek különben rút arczán az élvezni kivánó állatias érzékenység híven van ábrázolva. A dombormű a jobbak közé számítható. Igen jelentékeny darab egy ezüst kanna, mely 4 font 6 latot nyom, 13 ½″ magas; szájánál 3 ½″, legnagyobb öblössége 5 ½″. A díszesen körülfutó szalagok meg vannak aranyozva, de a fogantyu aligha egykoru, legalább müvezetére nézve nagyon elüt a kannától.

Mindezen gyönyörü darabok *Schröll* hajógyári főtiszt úrtól, kitől a m. nemzeti muzeum már eddigis oly sok kitünő műdarabot nyert, ugyanazon intézetnek szánvák.

944. Dec. 10-kén *Torma Károly* barátommal felrándultam **Ó-Szőnybe**, hogy a régi római városnak részleteit tanulmányozzuk, és ezen alkalommal *Alberti* országos mérnök urral találkozván, az előleges tervről tanácskozzunk, mely szerint a téli kőásatások alkalmával a város részleteit fölvenni és idővel kiadni lehessen. Bejárván a város utczáit. ismét több, eddig nem közlött, római felíratot találtunk.

Ugyanis *Borbély József* 197 sz. udvarában igen díszes, bár tördelt oszlopfő fekszik, legszebb fehér márványból, azon kívül egy ára töredék; mag. 1′, szél. 9″, vast. 8 ½″.

I
N ᶜ S P
EL· RAEP
VET LEG
VOT· LIB
OLVIT;

ugyanott egy másik ára van, 1 ½′ mag. 1′ szél. következő írással:

OL· PVSIN
NIO· MIL· LEG
I· AD· E· AVR· EV
TICHE· SAL·
LEG· SS· CVM· SV
IS· V· S· L· M·

Borbély fiától *József*től szereztem egy gyönyörü fiu alakot ezüst szemekkel, ez a jobb müvek közé tartozik.

*Dósa János*nál (171 sz. a.) a kőhalmon találtam egy árát, magas. 1′ 1″, széles. 11 ½″, vastag. 8″; az irásos tábla magassága 10 ½″.

A P O L L I N
D A P H N A E o
S A C R V
C N· C V R I V S
LYCAO LEGI AD

*Fülöp Dániel*nél (229 sz. a.) az egyik ára magas. 10″, széles. 7 ½, vastag. 6″.

s ᴵ L V A N O
si L V E S T R
M · M A X — M V S, átvéve az oldalra.
s IG LEGIA
V S L M

Ugyanott egy másik is van, magassága 1′ 11″, szélessége 6″, vastagsága 10 ½″; az irásos lap 14″-nyi.

M E R C V R I O
S A C R V M
E X V I S O M V
A L M A R I N V S
VET· LEG IAD
P· F· E X S I G N
D E C B R I Q V I
M A G I S T R A T
V· S· L· M·

Mindezeket és még más darabokat, p. o. igen jó karban levő malomkövet egész áldozatkészséggel oda adják a fennevezett gazdák a nemz. muzeumnak.

Egy kis márvány oltárka töredéket szereztem levélnyomóul *Szú József*től.

E I
E N T V
L I G N I V
M A X I M V

Petrovits gazda, a kőfejtők közt a legvállalkozóbb, különben is igen értelmes ember, számomra félretevé mind a felírásos téglákat, melyek közt különféle változatokkal a LEGI AD iutrixet találtam, volt azonban egy példány

L E G I A D I V
A N T O M N/// az az : A N T O N I N I A N A,

mások :

IᗡΛIƆƎ⅃
ᗡ∀IƆƎ⅄, és
LEGIADPF bélyegekkel ellátvák; egyiken egy pár cursiv betű is látható.

*Petrovits*nál láttam először trapez alaku téglákat, melyek egyenközü oldalai 8 és és 10″, a ferdék pedig 11 ½″-nyiak, valamint derékszögü háromszögüeket is 11 ½″-nyi oldalakkal. Soha sem láttam annyi ép és érdekes példányokat egy halmon. Remélem,

hogy az e télen folytatandó ásatások még érdekesb eredményt fognak adni, minthogy az emberek ilyesfélékre már vigyázóbbak.

Főt. *Gángó József* kath. lelk. úrtól igen becses terra sigillata töredékeket nyertem. Egyiken ezen bélyeg van:

DOMITIVS F;

egy másik feltünő csínos előállítása által, mely a római *kötéltánczolók* mutatványiból igen meglepő részletet tárgyal. Egy lóbbáló kötél végén áll egy alak, mely tekeredett oszlopra támaszkodik, a kötél hajlásán áll négy meztelen alak; ezek közt a második fogain balancziroz egy póznát, melynek végén egy ember lebeg, ki mind két lábát kezeivel visszafelé hajtja! A legközelebbi tekeredett oszlopig a tért egy óriás foglalja el, jobbjában? baljában nagy furkó, bal lábánál guggoló kutya? a 3-dik törött téren egy alak a földre terítve fekszik. Mily kár, hogy ezen medencze nem egész, mert darabjaiból csak ezek kerültek a főtisztelendő úrhoz; — milyen világot vethetne a rómaiak látványos mulatságikra, bűvészeik ügyességeire.

Torma Károly barátom szerencsés volt egy mécses aljából egy töredéket T I betűkkel találni, ezeket már itt előkerült példányok után SEXTI-re magyarázom.

A sok igen jeles darab közül egy kulcsot kaptam ts. Pollák Antal kasznár úrtól, Galba úrtól pedig két gipsz falékítményt, egyiken venyige van szőlővel és levéllel, melyen egy madárka áll.

Mindezek azon ohajtást ébresztik bennünk, bár létesülne Szőnyön egy kis helybeli muzeum, vagy ha ezt teljesíteni lehetetlen, gyüjtetnének mindezek nagyobb szorgalommal, és lennének illő váltságdíj mellett a nemzeti muzeum kiegészitő részei!

Id. KUBÍNYI FERENCZ TUDOSÍTÁSA,

melyben Gömörmegyében Sajó-Gömör területén talált és Szentiványi Miklós úr által a magyar nemzeti muzeumnak ajánlott **közép-** és **bronzkori** régiségeket leírván, Sajó-Gömört egy aranygyürü vagy arany tekercsekre, és Nógrádmegyében Czinóbánya területén fekvő Sztrebornó nevü hegyet egy ott felfedezett bronz kardra nézve, valamint más új lelhelyeket is kiemel. 1866.

Alúlírott a közelébb múlt hónapban Gömör és Kis-Hont, törv. egyesűlt megyéknek nagy részét földtani tekintetben beutazván, figyelmét a régészeti tárgyakra is kiterjesztette, és oly szerencsés volt, hogy Sajó-Gömörbe tekintetes Szentiványi Miklós úrtól a magyar nemzeti muzeum számára több rendbeli régiségeket kapott, melyek két félék:

I. *Középkori régiségek* — ezek a XV. századból való női ékszerek, valamennyi ezüstből készült és megaranyozott, találtattak Rákosi István által egy feneketlen mázos kis korsóban Sajó-Gömör mezőváros területén a város alatti egyik kertben, melyek is a következők:

1. Pártatű, melynek gömbölyü feje felül lemezekkel és gombokkal, hat gránát színü üveggel, oldalain öt lefüggő lemezzel ellátva — négybe gránát színü üveg van — egyről letört a 6-dik lemez hiányzik.

2. Szinte gömbölyű fejjel ellátott, az előbbenihez hasonló, de annál kisebb szinte párta tű — oldalain 4 gránát színü üveggel ékesítve — oldaláról 3 lemez függ le gránát színü üveggel ellátva, a 4-dik hiányzik.

3. Egy kis fejecscsel ellátott hajtű, oldalán 3 világos sárga üveg lemezzel ékesítve.

4. Dupla fejecscsel ellátott, szinte hajtű, az alsó 12 lapu, a felső két kerek lemezből áll.

Nöi, úgynevezett vállhoz tartozó kapcsok.

5. Két fél gombból álló kapocs, mindenik gombról egy szív alaku, felül kis gombokkal ékesített lemez függ le, az első oldalain két füllel, az utánna következő három füllel ellátott, erről a filegram alaku gomb hiányzik, ehhez tartozik

6. Szám alatti egyes fél gombból álló azon mód szerint, mint az elsők lefüggő lemezzel alúl, oldalain füllel ellátva, az egyik fül a két gombból álló kapocsba illeszthető.

7. Két részből álló kapocs, félgomb nélküli, két lefüggő apró gombokkal ellátott lemezzel ékesítve, ehhez tartozik

8. Egy félkapocs, félgomb nélkül egy lefüggő apró gombokkal ékesített lemezzel.

9. Egy kapocs, melyről két karika függ le, ehhez tartozik

10. Egy füllel és egy karikával ellátott boglár, mely a 9-ikbe illeszthető.

11. Egy kapocscsal ellátott, szinte női vállhoz tartozó boglár, a végén kis rubin színü üveggel ékesítve, elől két laposdad lemezzel, a közepén egy levélben ülő gombbal ellátva.

12. Egy nyolczlapidomú ezüst pecsét gyűrű, melyen egy formátlan madár alak bevésve látható E 3 betükkel.

II. *Bronzkori régiségek*, melyek Sajó-Gömörbe 1862-dik évben Simon András ottani földbirtokos által Szemere nevű cseresnyésben, szántás közben 1 $^1/_2$ láb mélységen egy összetört fekete színű edénybe találtattak, melyek is a következők:

1—7. Alúl lapos fejjel ellátott orsó alakú bronz — ketteje a gomb felső területén 3 párhuzamos dombos vonattal — közepén egy menedékesen kinyuló gombbal, e körül pedig 2 szinte dombos vonallal ellátva — a gomb belseje a nyélhez illesztett, átlyukasztott csúcscsal ellátva a többin a lapos gomb sima — mind a 7 öntvény — az azokon lévő patina világos zöld színbe játszó.

8. Felül füllel ellátott véső, úgynevezett framca.

9. Szinte véső, de fül nélkül, felül párhúzamos domborgyűrűvel ellátva — egészen sima.

10. Hasonló az előbbeniekhez, de csonka.

11—17. Sarló alakú görbe kések, alsó végükön egy kiálló gula alakú csúcscsal, — különböző nagyságuak — 4 majd nem egyforma, közepe táján legszélesebb — 3 alúl legszélesebb, közepe táján keskenyebb, a végén legkeskenyebb, mind a 7 éllel és 6, a fok mentébe alulról felfelé nyuló párhuzamos völgyelettel ellátva, — kettőnek mind a két oldala sima.

18. Félholdalakú gömbölyű, felső területén hosszába és keresztbe párhúzamos vonalokkal ékesítve, belül kivölgyelt végeivel össze nem érő, karpereczhez hasonló karika, az egyik végén a patina világos zöldbe, a másikon setét zöldbe játszó.

19. Az előbbenihez hasonló, közepe táján sokkal keskenyebb, szinte felső területén párhúzamos és keresztvonatokkal ellátott karika.

20. Szinte olyan.

21. „ „ 3 darabból álló } ezeken a patina igen szép.
22. „ „ „ }

23—32. Félholdalakú, massiv felső területökön párhuzamos vonalokkal ékesített karikák, melyeken a patina világos és sötétzöld színbe játszó.

33. Egy középen kiálló, domborodással bíró világos zöld szinü patinával bevont gyiloktöredék, hossza 8 hüvelyk, szélessége 1 $^1/_2$ hüvelyk.

34. Szinte egy törtöredék, végig nyúló domborodással.

A 34, és 33-dik szám alatti bronzokon a törés igen régi, mely patinával bevont, alkalmasint akkori a törés, midőn az itt előszámlált bronz eszközök az elhúnyt porai mellé égy agyag edénybe, melyben azok találtattak, tétettek le.

35. Tegez alakú, két végén hegyes, vörös rézből készült, egykoron bőr lyukasztáshoz és varráshoz használt eszköz.

36—39. Igen szép zöld patinával bevont tekercs.

40. Felül sima, belső részén egy füllel ellátott boglár.

41. Szinte olyan, de két szélén bevágott.

42. Egy orsóalakú bronz eszköznek feje.

43. Egy boglár alakú bronz lemez.

44. Egy bronz töredék.

45. Egy véső töredék.

46. Egy az 1—7 számok alatt foglalt orsó alakú bronznak nyújtványa, vagyis inkább hegye.

47—48. Bronz érczdarabok, milyenek a bronzok készítésére fordíttattak.

Sajó-Gömör területén már ennek előtte talált aranysodronyokról beadtam jelentésemet, ezen arany régiségekhez járul szinte Sajó-Gömörben, a szőllőben legközelebb felfedezett aranysodronyból álló 2 ½ aranyat nyomó gyűrű. Ennek igen szép formája van, az aranysodrony párosan, végein egybefoglalva, tekeredik felül, 8 egyes sodronyt, alúl 3 páros sodronyt képezve, — az arany halavány sárga színü, mi arra mutat, hogy az arany ezüsttel kevert, hasonlít az úgynevezett electrum-aurihoz, — a kérdéses gyűrű tulajdonom.

Ugyanaz érintett szőllőbe találtatott egy 1 ½ hűvelyk öblü bronztok, melyben két arany tekercs volt, az egyik egészen ép, a Sajó-Gömöri ágostai hitvallású evang. pap birtokában van, belscje annyira szűk, hogy a legkissebb újra sem alkalmazható — a sodrony egyik vége behajtott, másik végén a sodrony kifelé álva egy laposdad spiralis alakot képez; — megjegyzendő, hogy az efféle ékszerek eddigelé hazánkban vagy cserép edényekben, vagy külön elszórva fordúltak elő; ezek azonban a mint feljebb érintém, egy bronztokban találtattak, a másik tekercs, mely az épnek hasonmása volt, ez úttal összekúszolt sodronyt képez.

Új lelhelyek közé sorozandó Nógrádmegyében Czinobánya helység területén fekvő Sztreborna nevü hegy; ezen hegynek tövében egy vén fa gyökere mellett találtatott egy igen szép, ép markolattal és két éllel ellátott bronzkard vagyis inkább tőr — a tőrhossza 17 hüvelyk és 3 vonal, a markolat melletti szélessége 1 hüvelyk 3 vonal, középen szélessége 1 hüvelyk 8 vonal, markolatja 3 hüvelyk hosszú, kiálló öblös kerek gombbal, mely alúl öblös lévén középen egy laposdad gomb látható, az öblös gomb 2 hüvelyk átmérővel bír, e szerint oly széles, hogy a tőr arra felállítva függőleges irányban meg áll; a tőr közepén laposdad ½ hüvelyk szélességü domborodás látható, mely a tőrön végig fut és a tőr hegyéig észrevehető — a markolat dereka, valamint a gomb felső és belső területe párhuzamos spiralis vonalokkal van ékesítve — a patina setét zöld színbe játszik, átalában véve jól megtartott — a kérdéses tőr bronz gyüjteményemnek egyik díszpéldánya. — Kelt Pesten, 1866. évi october 12-én.

Egyéb regészeti új lelhelyek Lajstroma.

1. Üllő helység területén Pest megyében egy kanász által két római arany fülbe való, a milyen a magyar nemzeti muzeumban is látható, és két rovatékos mogyoró nagyságu gyöngy, ember csontok között találtatott 1861-ik évben — a két fülbevaló 7 ¼ aranyat nyom; ezeket Szilassy István szerezte meg számomra.

2. Ocsova helység területén Zólyom megyében 5 darab sodronyból készült bronz tekercs fedeztetett fel, ketteje pápaszem alaku; ezen bronz régiségeket Plathy György országgyülési képviselő mentette meg számomra.

3. Ó-Budán a következő régiségek találtattak:

a) Egy nagy csákány, mely hasonlít a magyar nemzeti muzeumban lévő csákányokhoz, melyek régi időkben a bányászok által használtattak.

b) Egy buzogány.

c) Egy füllel ellátott véső, úgynevezett framea.

Ezen három rendbeli régiség vörös rézből készült.

d) Szinte Ó-Budán találtatott egy igen szép, jól megtartott, alúl lefelé nyúló 4, derékban vízmentesen kifelé álló 8, ezeken felül 5, középet vagyis a csúcson 1, összesen 18 gúla alakú és hegyü csucscsal ellátott setétzöld patinával be vont buzogány bronzból.

4. Tatán egy vörösrézből készült szép idomú, jól megtartott fokos, melynek foka gömbölyü, dereka keskeny, élefelé szélesebb és így kissé hajlott.

5. Nagy-Réven a Tisza árterén, Kubínyi Albert birtok részén, a televény földben kőkori kődarabok és cseréptöredékek között a tulajdonos által állított négy napszámos segítségével jelenlétemben nevezetes marhacsont-maradványok u. m. koponyák, czomb és lábszárcsontok, melyek vastagságra nézve a bornyucsont maradványaéhoz hasonlítanak, de mindenesetre a lapos idomu homloknál fogva a bos taurustól származnak, ásattak ki; ezek között számos kagylók is (Unio) fordúltak elő; — mindezek Kubínyi Albert által a magyar nemzeti muzeumnak általam adattak be 1865-ik évben.

6. Pázmánd helység területén Fehér megyében lévő úgynevezett régi templom romjai között egy odavaló lakos másodmagával f. 1866-ik évben egy góth alakú réz füstölőt talált, mely alkalmasint a XV. század idejéből való, és jelenleg birtokomban van.

Kelt Pesten, 1866. évi julius 1-én.

A D A L É K
A MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOMHOZ.

ÖSSZEÁLLÍTÁ

RÓMER FLÓRIS.

---

1. *Erdély épitészeti emlékei irta* **Kőváry** *László. „Erdély Régiségei"* második bővitett kiadása. Kolozsvárt, 1866. kiadja Stein J. muzeum egyleti könyvárus. Ára (4 ft. o. é.) A második kiadásban is megtartott mottó: „Erdély egy gazdag, de ismeretlen *muzeum*" feljogositani látszott arra, miszerint szerző úr utmutatása mellett *ezen muzeum* tárgyaival ismerkedni fogunk, és mivel ez *épitészeti emlékéiről* szól, azokat az archaeologia mai állásához méltólag leirva találandjuk. — De a könyv szorgalmas forgása, és az első kiadással való összehasonlítása után, azt láttuk: hogy több helynek hozzáadásán kivül lényegesen *csak a czím és a sor változott,* hogy ez által a mű a kiváncsi olvasó közönségre uj vonzerővel bírjon. Annyi jeles előmunkálat után, *melylyel magyar régészetünk sem bir*, megvalljuk, ha többet nem, legalább azt vártuk volna, hogy a mit Erdélynek szorgalmas kutatói elszórva, önálló munkákban, vagy kimerítő értekezésekben közre bocsátottak, rövid kivonatban magyar nyelven hitelesen, némileg önszemlélés után együtt találandjuk, de szerfölött csalódtunk, s kénytelenek vagyunk elhinni, ha ezen mű még talán harmadik és negyedik kiadást is érne, mi ismét változott czim alatt nem épen lehetetlen, *belsö tartalma, legkevesebbet sem fog változni,* hanem legfelebb egy két lényegtelen szaporítással ivei száma, és így a könyv ára fog gyarapodni.

Midőn a nagyon is tág czimet olvastam és a könyv csekély terjedelmére pillantottam, az kellett hinnem, hogy itt csakugyan röviden és velősen számláltatnak fel *Erdély mindennemü építményei;* de nézetemben csalódtam mert szerző úr az *építményekről* leggyakrabban oly keveset említ, és azokkal oly szárazan és oly átalános ugyanazonossággal végez, hogy ha valaki magának azon fáradságot venné, és megszámlálná, mennyi van e könyvben az építményeknek, és mennyi másnak mindenfélének szentelve, azon eredményhez jutna, hogy a rajzokkal együtt az építészetnek alig két iv maradna, mig a 19. iv történetecskékkel, krónikai adatokkal, versekkel és mesékkel van kitöltve. Nem is lehet az másképen ott, hol szerző nem saját szemlátomása után is, hanem holmi, már elavult, munkákból szedi adatait, vagy az ujabbak lényegével nem gondolván, egykét felületes megjegyzéssel tartjá jónak az olvasót kielégíteni. — Ha valahol, az Archaeologiában szükséges a helyszinén való tanulmányozás, és részletezés, mely nélkül mesélni igen, de demonstrálni nem lehet; mely nélkül ezen komoly tudományt gyerekjátékká aljasítjuk — és más rokon tudományokra való befolyásától megfosztjuk.

Ilyen nyilatkozat után, melyet valóban legnagyobb sajnálattal teszünk, mert egy kedvencz gondolattal és kivánsággal ismét szegényebbek vagyunk, szükségtelen a beható birálat; mert a munka tulajdonképen a *tudományos Archaeologia* körébe nem is tartozik.

Ezen nyilatkozattal tartoztunk olvasó körünknek, tájékozásúl, nehogy valakit a nagymondható czim elkábitson; de tartozunk a magyar archaeologia mai állásának is,

nehogy szó nélkül hagyván ilyesféle szédelgést, és könyvészeti speculatiót a külföld ne gondolja: hogy meg annyira se jutottunk, miszerint a jogtalanul bitorolt czim alatt lappangó semmiséget, beleegyezésünk vagy elhallgatásunk által szakmunkának elismerjük.

Ha szerző úr a könyvet e czim alatt kibocsátja: Erdély nevezeteseb helyei, történecskékkel, mondákkal, versekkel felczifrázva, és pedig némi tekintettel építményeire is, semmi kifogásunk sem lett volna — mert ilyeneknek közönsége van, és jó, ha az emberek ilyeneket is olvasnak; de felhozott czime alatt az egész munkát csak finomabb ámítás- és néhány elég sikeres fametszvény csalétkével olvasókat fogó — könyvészeti nyerészkedésnek tekinthetjük.

Sajnálattal, mondjuk ismételve nyilatkozunk így, mint nyilatkoztunk; de azt ama jó hiszenben irtuk le, hogy ez által *Kőváry* urnak, *a statisticusnak, physiologusnak, geographusnak, archaeologusnak; historiographusnak, s végre az „Építészeti emlékek"-ben a mükritikusnak*, (l. Kolozsvári Közlöny 123. sz. Tárczáját), szóval a jelenlegi két magyar hazábani tudományosság **legnagyobb portentumának;** *de egyszersmind az ös zes magyar irodalomnak* nagyobb szolgálatot teszünk, mint azon urak, kik a hizelgés és farkcsóválás legaljasb nemével, az egyenlően kábító és émelygést okozó tömjénezéssel akadályozzák, hogy a gyarló ember önnönmagát ismerje, és ezen önismeret által kijózanodva a hazának valódi hasznot hajtván, azt is elkerülje, hogy a külföld ily szolgai hízelgések után itélve, azt gondolja, hogy mi egyátalán képesek nem vagyunk a jót a rosztól, a kitünőt a silánytól megkülönböztetni.

2. *A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarország érmészetére a középkorban.* Igy hangzott azon pályakérdés, melyet *nagyon is elhanyagolt érmészetünk* emelése tekintetéből a m. kir. egyetem Schwartner-féle jutalmul 1865-ben kitűzött. Minthogy ezen 180 frtnyi pályakérdésre nem csak magyarok pályázhattak, reményünk volt, hogy az egyetemi hallgatókon kivűl más érmészek is fognak a sorompóba lépni. Az említett munka, melynek szerzője *Végh Ödön* végzett jogász, mivel a kérdés helyes felfogását, és rendelkezésére álló kútforrások szerint legtöbb oldalról való kellő tárgyalását tanusítá, a jutalom illette. Bátran mondhatjuk, hogy alig 20 éves ifjutól több tárgyismeretet, nagyobb gondot adatai összeállításaiban nem követelhettünk. Szellemi hagyatéka ez oly jeles ifjúnak, kinek kora vesztét, mert ezen munka megjelenését már nem élvezhette, a komolyabb tudományosság, főleg a hazai érmészet tekintetében nem könnyen pótolhatónak tartjuk. *Elég maga az előszó, hogy ezen ifjú, gondolkozása módjával, annak a régészet melletti lelkesedésével, és valóban honfias érzelmeivel megismerkedjünk.* Mit lehetett várni oly férfiútól, ki iskolai pálya befejeztével így képes érezni és írni.

Nem tartom feleslegesnek e helyen említeni, hogy a második, dicséretre méltatott pályázó, mint később értesültem, Halasról való *Fridrich István*, ki mint első éves jogász, bár az érmészetet az egyetemen nem is hallgatta, olvasottságának, helyes felfogásának, és a magyar érmészetben örvendetes jártasságának igen szép tanubizonyságát adta.

Ideje is már egyszer, hogy ezen az *árva téren* mozogjunk, és a világnak mutassuk, hogy a *tanszabadság* a valódi tudományosságnak nem elzsibbasztója, hanem éltető élesztője!

3. *Puszta-szer* Hornyik Jánostól, Kecskeméten 1865-ben. Ezen jeles egyedirat, melynek felénél többet foglalnak a legérdekesb okmányok, beosztása és kivitele tekintetéből mintaszerünek mondható. Bár követnék másutt is a történetbúvárok ezen háládatos munkát és világosítanák fel a vidék egyes hírneves helyeit.

Az archaeologot leginkább az érdekelheti, mi a *pusz-ta-szeri apátsági templomról* mondatik. E templom egy $2^1/_2$ ölnyi parton áll; a felszedett alap begyepesedett árkainak világos nyomai kivehetők. Külső kerítvényének hossza 24-, szélessége 16 ölnyi volt, eb-

ben állott a templom. Mintegy félszázad előtt, midőn e pusztát egészen Kecskemét városa birta, meglehetős állapotban találtatott, megvoltak a falak, a torony, és annak felső boltozata. Később a katona-fogdosást kerülő betyárok foglalták el, és hogy e czélra többé ne szolgálhasson, *Csongrád megye rendeletéből a torony lerontatott.* Tehát ezt is nem a tatár, nem a török pusztítá el, hanem egy megye, — ámbár nemzeti kegyeletre és honfias kiméletre lett volna érdemes! — Azonban néhány év előtt a jelen tulajdonosnak, Pallavicini őrgrófnak neje, született Lichtenstein herczegnő személyesen megjelenvén a helyszinén, nem csak a rombolásokat roszalta, hanem — midőn már alig valami fentartandó — az omladozó romot is javíttatta.

A munkához egy érdekes térkép, és két fametszvény van kapcsolva, melyekből a haladó pusztítást elég szomorítólag lehet észlelni.

4. *Békés-Csaba mezővárosa hajdanáról s mostani állapotáról,* értekezett *Haan Lajos* ev. lelkész 2-ik bővített kiadás. Pest, 1866.

Hatvan lapocska, érdekes az által, hogy hazánk egy nagyobb községének nem csak mostani viszonyairól hiteles tudósítást nyújt, de régiségeinek is nehány tanulságos levelet szentel. — Nem mondhatjuk. hogy az országban nincsenek gyűjtőink, nincsenek, ki városaik, vidékjeik nevezetességeit nem ismernék, vagy talán le is irnák, de hányadik az, ki azt közbirtokká teszi? Pedig csak úgy lehet hazánkat minden tekintetben ismerni, ha minden egyes megyét, ezeknek minden kerületét biztos források, ott lakó értelmes irók után tanulmányozhatjuk. Ez által nem csak a nagy olvasó közönség nyer, de nyer leginkább maga a lakosság, melynek számára ez irva van — ez mintegy tükre a népességnek, mit tett, mit kellend még tennie — pedig az *ismerd magadat*, nem csak az egyesekről, hanem a községeknél is áll. Reméljük, hogy az 1855-ki — 1866-iki kiadás után, nem sokára egy harmadik is szükséges leend, melyben Haan úr buzgó archaeologiai kutatásinak még örvendetesb jeleit látandjuk. *Átmenvén egyes folyóiratinkra,* legelől

5. A **Budapesti szemle** új folyama II. kötetében ajánljuk:

„A régi római és görög feliratok“ czímü jeles értekezést, mely Brissier nyomán készülvén, nem eléggé méltányolható szavakkal így végződik: *„E fejtegetés azokat is, kik a régiségtannal tüzetesen nem foglalkoznak, meggyöződheti, mennyire alkalmasak az ó-kornak reánk maradt ime töredékei az akkori társadalmi viszonyokra fényt deríteni, s kivált a nyelvészetet és történelmet nyomozásaibnn gyámolítani.“* E meggyőződés egyébiránt ez idő szerint már honunkban is napról napra mind inkább terjed és szilárdul; ritkulnak azok sorai, kik a mohos régiségeket kicsinyléssel, legjobb esetben meddő kiváncsisággal vagy köteles kegyelettel szeretik tekinteni, s gyarapodik azok száma, kik e maradványokat becses, tanuságos okmányokul becsülik és tanulmányozzák. A régiségtudomány nálunk is mind inkább több, meg több barátot és búvárt vonz táborába. Ha búváraink csak a hazai földre szorítkoznak is, ez a föld is elég kincscsel kecsegteti őket, nem épen a római világból; itt is még elég sikeres munka vár reájok, melylyel nem csak a haza multjának egy-egy részletét megvilágíthatják, hanem a tudomány általánosabb érdekü kérdéseinek megfejtéséhez is hozzá járulhatnak. **Anyagban nincs hiány,** a mozgalom megindult; s ha a férfiak, kik élére állottak, tervszerüen és kitartó buzgósággal folytatják munkájokat, másfelől pedig a tudatlanság, a közöny meg nem akasztja, nem *hátráltatja törekvéseiket, s a serdült nemzedék a megkezdett munkát el nem ejti: a kedvező eredmény nálunk sem fog elmaradhatni.“*

Valóban igaz és buzdító szavak; bár *olvasnák minél többen, és* **követnék mindnyájan,** kik erre hivatvák. Csak akkor fog a világ-irodalom rólunk is megemlékezni, ha a világirodalomhoz méltókat épen e téren fogunk teremteni!

„Anyagban nincs hiány!“

A *Budapesti Szemléb*(*e*)*n* tovább *Szabó Károly* a *régi hún-székely irásról* értekezik XV—XX. füzetig három czikkben. Szerző úr részletező tanulmánnyá tevé ezen sokak által vitatott írást, és felhozván és itészetileg közölvén mind azt, mit irodalmunk a kérdéses tárgyról akár bizonyítólag, akár tagadólag hozott; azon eredményhez jutott, hogy a hún-székelyeknek fittogtatott fa- és egyéb könyvek a hiszékeny hazafiak otromba ámítására koholtattak, a fenlévő írások közt, s egyedül a *csík-szent-miklósi* egyház 1501-diki fölirása azon nevén nevezhető.

A bámulatos kitartásnak, melyet Szabó úr ezen tárgynak szentelt, czélja mint maga mondja: hogy ez annyi tagadással, gyanusítással s kételkedéssel találkozott kérdést világosságba helyezzem, — hogy az e fölött folyt vita nemzeti tudományosságunk érdekében valahára be legyen fejezve. S reménylem, hogy közleményeimmel sikerült meggyőznöm a közönséget, *hogy a székely irás valósággal létezett,* hogy annak kétségtelen hitelü emlékei maradtak ránk, hogy ezen irás alphabetje annyira kifejlett s önálló egyediségét képezi, hogy egyetlen egy ismert alphabettel sem hozható rokonságba.

Tudomásunk van, hogy *Hunfalvy Pál* fog még ezen tárgyhoz szólani, kiváncsiak vagyunk, vajjon meg fognak-e mindezek állani a mai nyelvészeti tekintélyek előtt is, vagy a gellei, rohonczi, thuróczi s hasonló írásokhoz soroztatni. Egyedül alapos és kimerítő vizsgálatok képesek — az annyira homályos tárgyak, vagy *ámitó régiség koholók* által, kiknek bővében valánk, s kik annyira ismeretesek a szakférfiak előtt, hogy neveiket meg sem kell említenem, *mondva készített régiségekre* — fényt deríteni; csak így nyerhet a valódi tudományosság!

A *szemle* XX. füzetében még egy archaeologiai czikk is jelent meg ezen czím alatt: „*Az öskor, a tudomány újabb világánál.*" Ugy látszik, hogy az őskori világ vizsgálata az angolok szenvedélyei közé tartozik, úgy, hogy alig vehetünk valamely komolyabb tartalmu folyóiratot, melyben egy-két őskori czikkel ne találkoznánk. Az említett értekezés *Sir John Lubbock* beszéde, melyet az *Archaeological Institute* Londonban tartott gyűlése alkalmával jul. 19-én elmondott. Szónok az őskort 4 szakaszra, t. i. az ó- és új kőkorra, palaeolith és neolithre, bronz- és vaskorra felosztván, ezeket helyesen jellegezi és sok érdekes adattal kedves olvasmánynyá alakítja.

6. A *magyar Sion* mindinkább a diplomatika terére szorítkozván a régiségtan többi ágából csak kevés értekezést hoz. 1866-iki II. füzetében megjelent *Römertől*: egy „középkori kolostor iskola felszerelése"; VI-ik füzetében „a felső-szemerédi templom feliratának betűi nem cyrill-betük, maga a felirat pedig nem tót"; a VIII-ikban pedig: a kolozsvári ferencziek egyházának története gróf *Eszterházy Jánostól*, igen érdekes Inventariummal.

7. A „Wiener Numismatische Monatshefte" (l. Arch. közl. VI. I. 118. l.) A II-ik kötetnek III—IX-ik füzetei jelentek meg, melyek a *magyar érmészettel* ismét előszeretettel foglalkoznak. Ugyanis folytattatnak a *magyar érmek* IX—XII. és 9—12. ll.; megismertetnek a *jahrendorfi* (Mosony megye) ezüst érmek; 98. l. *Dryantilla* római császárné érmei, melyek majdnem kizárólag Magyarországban találtatnak, úgy, hogy ezen császárné lakhelye valószínüleg Pannoniában volt; tovább adja Bethlen Gábor ritkább tallérjait III. l.; tárgyalja Bosznia érmeit, olyanokkal bővítve, melyeket Érdy „A boszna és szerb régi érmek" munkájában vagy nem ismert, vagy máskép olvasott; a 178. l. a rézpénz minták közt azokat hozza fel, melyek a *rézpénz* behozatalára nézve Magyarországban igen érdekesek, és Patrona Regni Hungariae és M. O. czímerével tanusítják, hogy kizárolag hazánkban való forgásra verettek; végre 197. l. *Zádor Györy*, szorgalmas gyűjtőnek, és a magyar és erdélyi érmek kitünő ismerőjének szentel egy emléklapot az érmészek életirási közt. — Kötelességünknek tartjuk minden érmésznek ezen nagy tapintattal szerkesztett, birodalmunkban egyedüli numismatikai vállalatot ajánlani.

8. A „*Wochenschrift für Wisse schaft Kunst- und öff. Leben,*“ a Wiener Zeitunghoz való melléklapban adja *Henszlmann Imre* 7 czikkben: *Eine archaeologische Reise in der Szathmarer Diöcese.*

9. A „*Mittheilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale,*“ május—octóberi füzeteiben, hazai régészetünket egyenesen tárgyaló czikkeket nem hoz ugyan, azonban igen érdekesek azon értesítések, melyek egyéb tartományoknak, főleg őskori, emlékeivel foglalkoznak.

10. *The Quaterly Journal of Science*“ aprilhavi füzetében igen érdekes régészeti czikket hoz *Kett* úrtól „*Prehistoric records*“ czím alatt.

A tudomásnak úgymond, a történelem előtti időszakról, két forrása van, a hátramaradt fegyverek, eszközök, lakások és temetési helyek, és a nyelvek összehasonlítása. Ámbár ezen korszak hosszát nem ismerjük, mégis következő szakokra oszthatjuk: az *aryaira*, melyben az emberek családja a kaspiai tenger és Himalaya közti keskeny területen lakott, a *szétszórás* korára, melyben az oszló népcsoportok új lakhelyeiket foglalák; a *kökorra*, melyben ezen durva anyagból készültek fegyvereik és eszközeik; a *bronzkorra*, midőn a fémekkel való bánás feléledt, vagy azt egy új nemzedék behozta, ez a nagyobb csinossággal és ízléssel volt összekötve; végre a *vaskorszakra*, melyből már irott emlékeink vannak.

A *korszak* alatt az értekező nem ért bizonyos *időszakot*, hanem egy bizonyos állapotot, melyet valamely nemzet átélt.

Valószínü, hogy nemcsak Európának, hanem a világnak majd minden nemzete átélé ezen öt szakaszt, de nem egyszerre és egyenlő időközben. Az erdei fenyő kora alkalmasint összeesik az észak kőkorával, a bronzkor a tölgygyel, a vaskorszak a nyirfáéval; és tovább Brittania bronzszaka összeeshetett Italia vaskorával, és a kora kőszakot élék a britt szigetek, míg az aryaiak még ázsiai honukban székeltek.

Az összehasonlító nyelvészet egyenlő módon haladván, azon eredményre jutott, hogy azon tárgyaknak, melyeknek megnevezése minden nyelven egyenlő, a népek szétszórása előtt kellett ismertetniök és elneveztetniök. Igy a román nyelvek közös szavakkal birnak a találmányok és polgárosodás köréből, a scandinaviaiaknak és Hinduknak is sok közös elnevezésük van; így némely szavak csoportja is fog bizonyosan kulcsot nyujtani azon nemzetek történetéhez, mert bizonyos, hogy a mely nemzet a művészet vagy iparnak műszavait másoktól kölcsönzé, a művészetet és ipart is másoktól átvette.

Mik voltak okai a népek szétszóródásának nem tudjuk, de hogy két irányban haladtak, észak és dél felé, majd egymás mellett, majd egymást üldözvén, majd ismét összeforrván, az bizonyos.

Átmegy értekező a keleti népek szülőföldjére, és ottani életmódjukat leírja. A kiválólag pásztor népeknek számos gúláik, nyájaik voltak, melyek ólakban lelték nyughelyeiket. A vendég számára a kövér ürü neveltetett, a bort legrégiebb idő óta ismerték, valamint a buzát is. A munka elosztatott, egyik földművelővé lett, a másik iparossá. Használták az aranyt, ezüstöt, ónt; eszközeik kő, bronz vagy vasból voltak-e, nem tudjuk.

A nők a lent és kendert fonták és szőtték. Lakjaikról semmi bizonyos adatunk nincs, lehettek tágas istállóik, csekélyebb falvaik, erősített árkaik. — Ékszereket hordoztak arany és ezüstből, de főkincseik nyájaik valának.

A fegyverek egyszerüek; dárdák, nyílak, durungok, szekerczék, paizsok. A zenét kedvelték. A családok fokozati és az atyafiság ki volt fejlődve, az atyai hatalom laslassankint — parancsnokévá, királyévá fajult. Fogalmaink vallásukról nagyon hiányosak, valamint tudományosságukról, mely a tizedes rendszer mellett, már a csillagászat kezdeményezéseit is elárulja.

Így fogom fel anyagi életüket, nem szabad azonban két tévedésbe esnünk; t. i. nem kell gondolnunk, mivel a szó hiányzik némely nyelvben, hiányzik annak fogalma is, és hogy valamely szónak különféle ágakban való használata arra jogosít fel bennünket, hogy azt a szétszórás előttinek higyjük.

A népek szétágazásáról úgyszólván még kevesebbet tudunk. Meglehet hogy az éhség, a becsület szűke, a tudvágy, szomszédokkal való czivakodás készteté az embereket a vándorlásra. De azért a görögök és rómaiak egyesülve maradának; a celtek Európa nyugotát és délét, de még Kis-Ázsiát is bebarangolák.

Átmenvén nyugati Közép-Ázsiára, hiszi, hogy a vándorlási hullámok Európa legnyugatiabb félszigeteit érték, és hogy a baskok és lappok ezek maradványi.

A kő- vagy fenyők kora, már mai nap kihalt állatokat táplált erdejében, ezekkel élt az ember, ezek maradványiból keletkeztek a konyhahulladékok, melyek a népek szegénységéről, kényelmetlen életükről eléggé tanuskodnak.

Nagy időköz fekszik a kinagyolt tűzkő eszközök leletjei közt, melyek a legrégiebb rétegek alján találtatnak, és a csiszolt celt és csinosan alakított kő nyílhegy közt; tekintetben vevén azt is, hogy ezen szakban két különböző temetési mód is volt divatban.

Az e korszakban élt emberfajokról még folynak a viták és igen eltérnek a vélemények. A csontváz maradványoknál, főleg a koponyánál mai napig biztosabb határozási jellegek a műmaradványok.

Az első lakhelyek természetesen a barlangok voltak, ezeket követék a termény kőlapokból összeállított weems-ek, mesterséges üregek a barlangok alakjára, melyek a lapok a középpont felé tartó beljebb nyúlása által a boltozatok előmintái voltak. A kerek 2—3 láb magas kövekből rakott helyeket, melyek szomszédjában mogyoró-czölöpöket találnak, nyári lakoknak vélik a régészek.

Mindezeket felülmúlják érdekességükben a czölöpépítmények; ezeknek több nemét írja le szerző Sveiczból és Scotiából. Ezen építményekben mind a három korszakbeli eszközök találtatnak; és például felhozatik, hogy későbbi időben is a kőeszközök, főleg vallási gyakorlatoknál divatoztak.

A *temetkezést* illetőleg legrégiebbnek tartja azt, midőn a hulla keskeny helyen guggolva helyeztetik, úgy, hogy álla térdét éri, a kezek vagy a mellen keresztbe kulcsolvák, vagy oldalt lecsüngnek. Ezt követi az elégetés és hamvederbe való eltevés szaka. A harmadik a bronzszak kezdetével összeeső szak, a testnek hosszában való fektetése. Ekkor már a tölgyfa koporsók is fordulnak elő. Közönségesek valának az elsőben ezen időközök közt a *köszekrények*, melyek többen egymás mellett összeállíttatván a *kamrás sirokat*, *hosszsirokat*, *teke*, *harang* stb. sirokat képezék. Ide tartoznak az *ikersirok*, midőn t. i. két külőn nagyságu sánczot egy nagyobb sáncz befoglal.

A kőkor lakóira nézve azon véleményt állítják fel rendesen, hogy elszéledtükben a fémek használatát elfelejtették, vagy eredetileg egy más népcsaládhoz tartoztak, mely a nagy ind-európai művészethez csak későbben juthatott. — Az elsőt nem tartom valószinűnek, ha csak az elszóródtak nem jutottak olyan vidékekre, a hol a fémek teljes hiányával voltak. Művészi ízlésében, és jártasságában alább szállhat az emberiség, ezt mutatta a középkor kezdete, de hogy mindennapi szükségleteit, életéhez szükséges eszközeinek anyaga mivoltát annyira elfelejtse, mint itten feltételeztetik, képzelni sem tudom. Ezt egyesekről is föltenni bajos — népeknél képtelenség!

Létezett-e Európában *rézkor* a *bronzszak* előtt, bizonytalan. — Angliában úgy látszik, vannak erre némi adatok, bár nálunk is fordulnak elő tiszta rézszerszámok. Ha ezt meglehetne alapítani, ismét a réz- és bronzkor elválasztásával két időszakot nyernénk, melyek előbbieke a régiebb szakba tartoznék.

Bebizonyítván azt, mennyire változtatá a bronz alkalmazása a szükséges eszközök egész mivoltát, mutatja azt is, miért birunk oly kevés eszközzel az első *vaskorszakból*, t. i. ezen fém rozsdának levén kitéve, a föld gyomrában csakhamar elenyészett.

Ezen utolsó szakban a temetés ismét divatba jött, de a halott nem temettetik guggolva vagy arczczal leterítve, mintha a föld gyomrában visszatérni szándékoznék, hanem mint egy *harczos fekve* és a feltámadási harsonya hangjára kész a felkelésre és a diadali harczban való részvevésre.

Függelékül adja Rütimeyer tábláját, a sveiczi czölöpépítmények bárányával, és pedig Lubbock urnak bővitésével érdekesbítve. Előfordul minteg 60 állat az emlősök, madarak, halak fajaiból, elrendezve a lelhelyek és a mennyiség szerint, mint azok lelhelyeiken előfordulnak.

10. A *Journal des Savants* januarius és februariusi füzetekben „Roma sotterranea cristiana" descritta ed illustrata dal cav. G. B. de Rossi tom. I. con XL tavole Roma 1864. smertetik meg. Ez a 2-dik és 3-dik czikk. L. Vitet úr dicséri e jelen mű hirneves szerzőjét, hogy Bosionál bátrabb, körülnézőbb és kevésbbé hiszékeny mint elődje, ki csak 30 temetőhelyet ismert, míg Rossi 60-nal rendelkezik; a miért is a földalatti temetők teljes, itészeti és leirati történetét adja; azaz történelmét és statistikáját egyszerre.

De hogyan képes Rossi úr a már leomlott és kirablott temetőket leírni; és visszaállítani? Ezt Rossi úr nem is akarja, hanem büszkesége abban áll, hogy valódi helyüket meghatározza, és holmi elszórt maradékokból a legjelesb halottak régi temettetéseiről biztos adatokat nyújthasson. Ennek eléréséről még Rossi mestere P. Marchi is lemondott azon ásatásoknak nagy kiterjedése miatt, melyeket előbb tenni kell, hogy oda juthasson, a pénznek hiánya, és azon fekvési nehézségek összekúszáltsága miatt, melyeknek végét látni sem lehet.

Az elsőre nézve Rossi úr körülnéző, jól átgondolt tervei nyomán csakhamar eléré vágyainak fonalát a nélkül, hogy évenkint többet költött volna, mint mennyit 200 év óta kiadtak, hogy mindent összezavarjanak. A pápa, bár nem virágzó, kamarája járult ezen vállalathoz, és Rossi lőn az ásatásokra ügyelő bizottmánynak lelke.

Komoly baj volt a Bosio-féle kevés számu rajzok nem elégséges szabatossága. Itt csak bánya-mérnök segétségével lehet valamit eszközölni, mert Rossi maga bár semmi áldozatot nem kimélt, annyi idővel, hogy ott lent a föld gyomrában éljen, nem rendelkezhetett. Az emberek egykedvűségén majd hajótörést szenvedett szándéka, midőn öcscse *de Rossi Mihály* a jogászi pályáról lemondván, oly jeles mérnökké lett, hogy az utolsó londoni kiállításon gépei fémerre méltattak.

A topographiai részre magához egészen hasonló feladózású munkatársat nyervén, első teendője vala a *történelmi sirokat* felkeresni.

A *kalauzok,* melyek a szent sírokat látogatókat vezették, most Rossinak is útmutatókkal szolgáltak. Megtalálván csak egy általuk leírt temetőhelyet, legyen az egész vagy bírjon jellemző töredékekkel, bír egy biztos ponttal, honnan az eredményt remélheti. De mily nehéz ilyenekre találni! Több mint 250 éve, hogy áskálják a szám nélküli sírokat és eddig csak háromra, századonként egy-egyre találtak. Ha Rossi urnak nem sikerül több ilyesféle temetkezési helyet fölfedezni minden törekvése haszontalan. Vagy képzelmény az egész terve, vagy varázserővel kell bírnia, hogy egyszerre többet találjon, mint elődjei annyi bajjal és mintegy véletlenül találtak.

És azon csodálatos titok kezében van, mert mit századok fölfogni nem birtak, azt archaeologiai ösztöne 10 év alatt kitárá, a római catacombák kulcsa Rossi úr kezében van.

Vitet úr igen érdekes ismertetését nem követhetem, mert a kiszabott tért nagyon is felülhaladná; de, hogy a régészetet igazán kedvelő hazánkfiai elolvassák, ha magához az

ismertetett műhez hozzá nem férhetnének, ajánlom. Örömmel fogják olvasni, megelégedve kezeikből kibocsátani.

11. Ugyanazon folyóirat *juliusi füz tében Beulé úr* Conestabile 1863-ban megjelent művéről: *„Pitture murali a fresco e supellettili etrusche scoperte presso Orvieto"* tesz jelentést.

Domenico Golini, Tosti bíbornoktól, ki a sz. Severo és sz. Martirio-nak szentelt apátságnak javadalmait bírja, engedélyt kapott ásatásokra. Velsuna, Salpinum vagy Herbanum etruriai városok álltak-e ezen a természettől erősített helyen, nem tudni egész biztossággal, de hogy itt gazdag és iparos emberek laktak, azt a sürűen talált műkincsek bizonyítják, melyeket az archaeologiai intézet, Rómában kiad. Conestabile úr kiadványai nem birnak a *vulcii* festmények nagyszerüségével, de a Tyrrheniek szokásairól mégis kellően képesek bennünket felvilágosítani.

Ámbár a temető városnak első 14 sírja, melyek több emeletben egymás fölött vannak, nem nagy leletekkel jutalmazák a keresőnek fáradságát, a két következő mégis fresco festményeikkel, s etrusk felirásokkal gazdagon pótlák a munkát.

Az első üreg festményei valamint előállított alakokban, úgy a festészeti tehetségre nézve is szegényebb. A bemenetnél két alak mutatkozik. Belebb egy ember apexxel szekeren vitetik, ilyen jelenet van a másik oldalon is. A szekerek előtt a zenészek mennek egy halotti banquet felé.

Máskép áll a dolog a másik üregben talált sírral. Itt az áldozati torhoz szükséges állatok leölvék, a másik falon az evéshez való előkészületek, a harmadikon a sütés-főzés tárgyaltatik, a másik fél része a háznak nemesebb előállítást tüntet. Ismét egy kocsizás és egy halotti tor, de jelesebb művezettel láthatók.

Beulé úr részletesen méltányolja ezen képeket. és iparkodik ismertetésében azon fonák eszme ellen is harczolni, hogy némely főleg könnyen vehető és szállítható tárgyaknak, más világrészen való előfordulása, még nem jogosítja fel a régészt, hogy azokat a másik nép művészi befolyásának tulajdonítsa — hanem egyedül mint kereskedelem által bevitt czikkeknek kivánja tekintetni. Az ismertetés tanusítja, hogy szakférfi tollából eredt.

12. *The Dublin quaterly Journal of Science* ez idei folyamából az ősrégészet barátjainak ajánljuk ezen értekezéseket: Locke Johntól, On the *Ant quity of Men*, XXI. füzet 1—10. lap; Notes on *Crannoges* in Ballin Lough és Notes on a *Crannoge* in Lough Nahinch Trench és Kinahan-tól, 6. l. — On *Inscribed Monuments* in the County of Kerry, *Graves*től 71. l. és On a *Czomlech* in the Presidency of Madaras O' Haratól 74. l. a legrégiebb kősír emlékekre vonatkoznak.

A XXII-ik füzetbe a régészt: On some *Inscribed Stones* at Killeen Cormac Shearman-tól fogja érdekelni; a XXIII-ikban: On the Occurence of Kjökkenmöddings in the County of Donegal, Harte Williamtól. 189. l.

13. Igen nagy érdeket tanusít *archaeologiai tanulmányokra* nézve a *„Rheinisches Museum für Philologie"* ugyanis *XIX. évfolyam I. füzetében* 49. l. a bonni *Ara Fulviana* kiadatlan felirását adja I. táblával. *II. füzetében* 255. l. Adalékokat a *Corpus Inscriptionum Graecarum*-hoz folytatólag 301. lapon: egy atheni oltár felirása. — *III. füz.* 455. l. a princeps senatusról, és tuscalanumi papságokról; 459. 480. ll. vívók tesserairól. — A *IV-ben*: Hahn ásatásai Trója területén 519.; és epigraphikai tanulmányok 610—620. lapig.

A *XX-ik évfolyamban: I. füzet* három nyelvü felirás Sardiniában 1. l.; *Carmen de ponderibus et mensuris.* 64. l.; az: Inscriptiones latinae antiquissimaehez. 139. l. — *II. füzet.* Az atheni (Stoa) maradványai. 161. l. Epigraphiai vegyes. 299. l. — *IV. füz.* A *Corpus Inscriptionum Graecarumhoz* 533. l.; De re Romanorum militari quaestiones selectae 599. l.; a sicziliai görög feliratok. I. füz. 137. 160. ll. Francisci Lenormant: Inscriptio-

num Graecarum ineditarum centuria prima a 2-ik, secunda et tertia a 3-ik, quarta a 4-ik füzetben birnak érdekkel; valamint Klügemann értekezése Phidias, Polyklet és Strongylion Amazon szobraihoz a 3-ik füzetben, és az epigraphiai, mythologiai apróbb czikkek az egész folyamban. Továbbá:

Az „**Eos**ban, Süddeutsche Zeitschrift für Philologie und Gymnasialwesen“ Würzburg. I. és II-ik évi folyamban, valamint a *Veggyes* czikk alatt, úgy az „Archaeologisches Beiblatt-ban“ igen tanulságos olvasmányt találunk, melyet a régészet kedvelőinek ezennel figyelmébe ajánljuk.

14. Az *Österreichische Revue*-ben Henszlmann adja ‚*Böhm Dániel* hazánkfiának nem annyira életrajzát, mint a szobrászatról és érmészetről való nézeteit. I. füzet 110. l.

Továbbá folytatólag a IV. czikket, mely a XIV-ik és XV-ik század építményeit tárgyalja; az V-ik czikk Abauj és Sárosmegyék, valamint a Szepesség XIII-ik — XVI-ik századig való műemlékeit. A 9-ik kötetben: Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn VI-ik czikkét, mely Körmöcz-, Selmecz- és Beszterczebányát hozza archaeologiai tekintetben Henszlmanntól, kitől Selmecznek ismertetését már füzeteinkben közlöttük, Körmöcz műemlékeinek leirását pedig legközelebb adandjuk.

15. A *Philologust*, Zeitschrift für das klassische Alterthum, mint olyan folyóiratot, melynek kitűzött czélja a remekkor ismertetése, műveinek alapos kutatása, ajánlanunk nem is kell. csak emlitenünk.

16. **A napi sajtó terén :** Közöl az „*Idök Tanuja*“ egy tárczaczikket martius 7-én *Blága János* r. k. lelkésztől „Régiségek nyomai Szász-Sebesben.“ Bár követnék e szép példát, a többi műveltebbek a vidéken, és irnák le a leleteket. A mi nekik talán csekélységnek látszik, a krónikába bejegyezve idővel igen használható adattá növekszik; továbbá martius végén *Jancsik Ede* kegyesrendi tanár úr *na lótöredéket közöl dun ántúli kirándulásaiból*, mely czikksorozat némely érdekes régészeti adatokat is foglal.

17. A Vasárnapi újságban *Havasi Béla* álnév alatt jelent meg az érdi Kunhalom ásatás eredménye, mely fiatal szerzőjének dicséretére válik. Csak is akkor lehet kellő eredményre számítanunk, ha a tudományt kedvelő serdülő nemzedék, alapos tanulmányok után ügyes vezetés mellett az olvasó közönség elé lép.

18. A *Sürgöny*ben, mely a tudomány, irodalom és *régészetnek* külön rovatot szán, 1866. november 14-én közöl *Lehoczky Tivadar* úr, kit mint szenvedélyes régiséggyűjtőt ismerünk, igen érdekes czikksorozatot ad „*Beregmegye régiségeiről.*“ Valóban sajnálnunk lehet, hogy Lehoczky úr több évi kutatásainak eredményét összeállítva vslami szaklapban, mint például az Archaeologiai közleményekben mindeddig ki nem adta.

Dec. 15-én is olvasunk *Höke Lajos* úrtól egy czikket, mely a „Hontmegye román stylben épített régi templomait“ tárgyalja, és 5 régi építményről szól. A közlés, mint közlés igen érdekes, mert az egynehány ismert építményen kivül, olyanokra is figyelmezteti a szaktudóst, melyek eddig az igen gyér számu archaeologok figyelmét kikerülhették. Kár, hogy Hőke úr e templomokat 1000—1005. évekbe helyezi, mi által igaz, hogy építészetünket egészen új, és valóban meglepő lelettel gazdagítaná; de ha közlő úr a *műrégészeti kalauzt* az ókori román építményeiről és az Archaeol. Közlemények IV. kötet II. füzetében megjelent „*Tanulmányok a középkori román épitészeti Chronologia köréből*“ czímü czikkeket olvasta volna, bizonyosan másképen vélekednék a *garan-kis-salloi* és *börsönyi* templomok keletkezési éveiről.

Oly tekintélyü férfiak által, milyen *Höke* úr Hont megyében, újságokban elszórt *hiányos* nézetek igen sokat ártanak; de magának a tudománynak sem használnak annyit, mennnyit különben használhatnának; ha ily nagy érdekü közléseket a szorgalmas tanulmányozás, mely nélkül még sem lehet tudományos czikkeket irni, megelőzné.

18. *Verédy* Károly egyetemi hallgató úr szintén az érdi kirándulásról közöl egy czikket a *Magyar Bazar* 15. száma melléklapjában.

19. „*Arad*“ czímű politikai lap tárczájában *Róma Catacombai* czímű czikk jelent meg *Ormós Zsigmondtól.*

20. A „Pesther Lloyd“ november 16-iki számában egy czikket hoz: „Zur Erhaltung historischen Baudenkmaeler in Ungarn“ czím alatt, mely *a magyarországi külön régészeti bizottmány* ügye tárgyaltatik, és a sajnálat fejeztetik ki, hogy eddig a kormány az Akademia által ajánlott szervezetet el nem fogadván, az archaeologiai bizottmány tevékenységét is gátolja, és némileg közvetlen oka annak, hogy a bécsi középponti bizottmány munkássága beállíttatván, olyan újjítások történtek a legjelesb műemlékeken, melyek fölött a szakférfiak csak mély szomorodásukat nyilvánithatják.

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYÁNAK MUNKÁLKODÁSA

1866-dik év második felében.

(Jegyzőkönyvi kivonat *).

A **májusi** ülésben határoztatott, hogy az Archaeologiai Bizottmánynak több százra menő fametszeteiről és clichéeiről 25 példányban lenyomatok készitessenek, miszerint a fametszvények a tagok által használtatni kivánván, rendszerezve találtassanak.

A **juniusi** ülésben 56 pont alatt előadó inditványára a bizottmány **Torma** *Károly* akad. l. tagot, mint a római régiségek kitünő felavatottját és közleményeink egyik legszorgalmasabb munkatársát bizottmányi tagnak választja és erről az Akademiát tudósítja.

57-ik pontban a bizottmány Henszlmann b. tagnak a pécsi főtemplom fölmérésére 150 ftot; Rómernek pedig a *római védelmi rendszernek* a Duna mentében való vizsgálására szintén 150 ft o. é. utalványoz.

58. 59. és 60-ik pontok alatt bejelenti előadó a bátai és süttői római mértföldmutatók feltalálását és egy érdekes római feliratos táblát Várdombon; ezek megmentése érdekében teendő lépésekkel a jelentő bízatott meg.

61-ik pont bemutatja előadó a *felszólitást a magyar földmivelö néphez*, melyben rövid utasítás foglaltatik a hazaszerte talált régiségek megmentésére; rendeltetett, hogy 4000 példányban kinyomassék és régészetünk baráti által a nép közt terjesztessék.

62. A bizottmány köszönetet szavaz a dunagőzhajó-társulatnak **Henszlmann** és **Doby** urak számára a pécsi archaeologiai utra kiállitott ingyenjegyekért.

64. Lányi Adolf, b. Orbán, Chernel, Strnad, Bauer és Rosenblüh urak a bizottmányhoz intézett, érdekes leleteket tárgyaló, leveleikre előadó köszönetet fog mondani.

65. A bécsi tud. Akademia szivesen engedi át a magyar leletekre vonatkozó clichéket; hálával fogadtatik.

Az **augusztusi** ülés 68. pontjában jelentés tétetik **Boda** *Vilmos* főbiró ur által, hogy az **Essig**-féle várdombi feliratos kő, a szegszárdi megyeház falába rakatván, megmentetett.

71. **Földváry** *János* hevesmegyei főispányi helyettes ő mága *Csörsz* árkáról igen érdekes adatokat közöl, miért előadó köszönő levél irásával bízatik meg.

72. **Myskovszky** *Victor* úr figyelmezteti a bizottmányt a nehrei kath. templomban fölfedezett falképekre. **Liptay** *Ferencz* szepesi kanonok úr ő nga meg fog kéretni, hogy addig, még a bizottmány azok lerajzolására intézkedéseket tehet, a nehrei lelkész urat a képek fentartására felszólitani sziveskedjék.

---

*) L. VI. köt. I. füzet.

73. pontban Pap Zsigmond ur *nagybányai*,

75-ben *Höke Lajos* úr honti,

76-ban Kelecsényi József nyitramegyei,

77. Bubics Ede úr vasmegyei régiségekre figyelmeztetik a bizottmányt. — Ezen tudósítások köszönettel fogadtattak.

Az **augusztusi** ülés 84-ik pontja alatt örömmel jelenti előadó, hogy a kiosztott *felszólítások* következtében már is nagyobb részvét mutatkozik a régiségi leletekre nézve.

87. pont. **Báthory** *Nándor* úr beküldi a magyaradi őscsontok meghatározását, melyet a pesti egyetem állattani intézetében dr. **Margó** *Tivadar* egyetemi tanár úr vezérlete mellett eszközlött;

Preysz *Mór* figyelmezteté előadót érdekes római téglákra a transaquincumi vár területén;

Fábry *Nándor* úr beküldé Győrből a szombathelyi éremkincsnek kezébe került példányainak szakavatott leirását;

Schulcz *Ferencz*, külföldön utazó, jeles építész hazánkfia Magyarországot illető nápolyi síremlékek rajzait;

Jancsik *Ede* becskereki kegyesrendi tanár úr a *vethesi-féle* veszprémi casulát;

Böhm *Lénárt*, fehértemplomi polgár, a potoki éremleletről való tudósítást küldenek;

Lachmeyer *Ferencz* süttői kőfaragómester egy új mértföldmutatót jelent be;

Bilics *Mátyás* tárnoki kath. lelkész, **Aigner** *Lajos* és **Bubics** *Ede* urak több honi régiségekre figyelmeztetik a bizottmányt;

Zelinka, főerdész úr Mitroviczon a római város alaprajzát igéri;

Mindezen régiségi működéseinket pártoló uraknak az előadó a jegyzőkönyvileg kifejezett hálát fogja megírni.

90-ik pont. **Arányi** *Lajos* b. t. jelenti, hogy az emléktáblákból, melyek Budán több emlékezetes házba be fognak falaztatni, már 10 példány elkészült, és hogy a városi hatóságnál befalasztatásuk kieszközölhetésére a lépések meg fognak tétetni.

A **december** havi ülésnek 93-ik pontjával határoztatik, hogy a *beszterczebányai* kálvária és oltárképről előlegesen 200 példány az Archaeologiai közlemények számára rendeltessék.

94. pont. **Pulszky** *Ferencz* akademiai tagot, mint a régészetnek legrégibb és kiváló ismeretekkel biró művelőjét, a bizottmány egyhangulag bizottmányi tagnak választá, és erről az Akademiát értesíti.

96. pont. **Bubics** *Ede*, **Jáky** *Ferencz* ossli kath. lelkész, **Horvát** *Antal* és **Vásárhelyi** *Géza* beküldött régészeti tudósításaikért, valamint **Klobucsár** *Gyula* jószágkormányzó úrnak beküldött illoki vár alaprajzáért előadó köszönetet fog mondani.

98. Előadó felhozván, hogy az *erdélyi muzeumegylet* bizottmányunkat túlszárnyalá, mert az ismert régiségkedvelőket levelezőkül felszólítá és ezen intézkedésnek már tetemes hasznát is tapasztalja, a bizottmány határozá, hogy teendőji körében tartozó ezen tisztét szintén fogja teljesíteni, az ismert eddigi levelezőket és régiségek barátjait felszólítani és igy munkakörét üdvösen bővíteni.

ARCHAEOLOGIAI MOZGALMAK*).

ÖSSZEÁLLÍTÁ

RÓMER FLÓRIS.

A m. tud. Akademia Archaeologiai Bizottsága minden módot akarván felhasználni, miszerint a honi leletekre nagyobb gond fordíttassék, elrendelé, hogy következő felhívása 4000 példányban a magyar nép közt kiosztassék :

Magyarország Földmívelőihez!

A magyar Akademia mint a nemzet tudományos intézete, a keblében működő „régészeti osztály" közbenjárásával mindent elkövetett, mit ezen legújabb időben annyira előre törekvő, a hazai történetet és annak kedves, dicső emlékeit megóvó intézet segítségével s erejéhez képest a *nemzeti müemlékek kutatásában és megörzésében* tehetett.

De valljuk meg igazán, ezen oktatás és útmutatás eddig leginkább csak a műveltebb, tudományos osztályhoz szóllott; a **nép,** mely ezen régiségeket mindennap *szántás, döntés, árok-ásás, erdö-irtás, útcsinálás közt* fölleli, mind ezekről igen keveset tud, pedig legdrágább, legérdekesb kincseinket ők födözték fel, majd mindig ők teszik a tudomány számára hasznavehetetlenekké, ők jutattják azon kezekbe, melyek azokat sokszor szép haszonnal a külföldre kiviszik, a hol mi reánk nézve szégyenpirító tanúkként a művelt világ előtt saját gondatlanságunkat hirdetik, vagy elhallgatva eredeti magyar lelhelyüket, más tájnak kérkedésül szolgálnak.

Magához tehát a *magyar földnéphez*, mely oly nemeslelkű részvéttel az akademiai épület alapításában is méltó helyet foglalt, a nemzeti muzeumot oly gyakran gyarapítá, és az egész nemzet tudományos emelkedésén gyönyörködik és büszkélkedik, intézi most ezen egyszerű szavakban az Arch. Bizottság felhívását és kinyomatja több ezer — példányban, hogy azt ne csak a lelkész, jegyző és tanító urak, vagy legfölebb még a bírák és tanácsosok a „Vasárnapi Ujság" hasábjairól olvashassák vagy pénzen venniök kelljen; — most az egyszer ingyen adjuk szózatunkat mind azoknak, kik olvasni szeretnek. — Olvassák a faluk vénei és ifjai, és adják át utódjaiknak is; olvassák és fontolják meg jól, mennyi régiséget törtek el, és hánytak eddig szét minden haszon nélkül; mennyit lehetett volna nagy áldozat nélkül, egy kis türelemmel és figyelemmel a m. nemzeti muzeum, vagy egyéb főiskolai gyűjtemények számára megmenteni!

Ennek jövőben nem szabad így történnie! Nemcsak a dicső harczi emlékek dicsőítik őseinket, de azoknak bármily maradványa is : legyen az épület vagy eszköz, edény vagy egyéb készlet, az anyagnak tekintetbe vétele nélkül, becses és megőrzendő,

---

*) Ezen czím alatt hozzuk mindazt, mi honi archaeologiánk emelésére czéloz, és közvetlenül vagy közvetve tudomásunkra jön, kérvén a műrégészet barátit, hogy ezen érdekes rovatot minél tartalomdusabb jelentésekkel gazdagítani sziveskedjenek.

mert műveltségük fokáról, polgári és harczi viszonyaikról, nemzeti létünkről és haladásunkról adhat felvilágosítást.

A kegyeletet a régiségek iránt senkire sem lehet ráparancsolni, ezt senki sem képes ellenörizni. Az magában az emberi kebelben fejlődik ki, czélszerű oktatás és nevelés mellett. Csak mondani kell népünknek és pedig minél gyakrabban, hogy a földdel borított régi pénz, az egyszerű kőeszköz, a régi cserép hamvával és csontjaival, érdekes a tudományos ember előtt; hogy annak az akademia, a muzeum hasznát veheti, és megvagyok győződve, hogy azokat eldobni, ezeket összetörni népeink többé nem fogják!

A legrégiebb műdarabok a *kinagyolt, éles kovakövek*, ilyenek még nálunk nem igen fordultak elő, mert a nép keveset figyelt rájuk, és ha kerültek is kezébe — elhányta. Pedig szükséges, hogy feltűnjenek; mert kivájott, kagylós törése, és rendetlen éle is tanúskodik arról, hogy az emberek műve, és első, legdurvább eszköze.

Gyakran fordulnak elő, főleg a magasabb partok alatt *szenes rétegek;* ezekben cseréptöredékeket, állat csontokat, békateknőket, *szarvas szarvból készült, átfúrt szerszámokat* találunk. Ezek a régi emberek tanyái, étkező helyei valának, melyekből egyedűl a *konyhahulladékok* maradtak fel számunkra. Ezeknek, a hol léteznek, helyüket és viszonyaikat kellene az Arch. Bizottságnak, a hulladékokból álló mutatványokkal együtt beküldeni.

Árkokban, vizmosásokban és szanaszét a földeken is találnak gyakran földmíveseink csíszolt, néha *végükön vagy közepükön átfúrt kőbaltákat, csákányokat, vésüket.* Lehetetlen, hogy sajátos fekete, sötét vagy világos zöld színük vagy pöttegetett voltuk miatt, simaságuk és kiköszörült élük által föl ne tűnjenek. Becses maradványok ezek a rég múlt évezredekből. A nép ezeket *lánczos* vagy lapos *mennykö*-nek híja; a falusi bábák és banyák az embereknél torok bajokban, a melly megkeményedésénél, és a teheneknél ha véres, vagy kevés tejet adnak, babonából kuruzslásra használják. — Nincsen falu vagy major, melyben néhány ily szerszámot nem tudnék találni. De keresni kell tudni. Igen nagy becsben tartják ezeket a *népet ámító kuruzsló asszonyok,* és nem szívesen adják oda, a mivel a hiszékeny népet ámítgatják. Mit mondanának azonban embereink, ha valaki ezer év múlva kaszakőinkkel csodát mívelne, köszörűkővével torokbajt gyógyítana, malomkövének érintése által a marha tejét meg akarná indítani, vagy véres lététől megmenteni?!

Félre ilyen mesékkel; az **összerszámok** csak a muzeumokba valók. Ott van a nemzeti muzeumban egész gyűjtemény ilyesféle kőbaltákból, vésűkből sat; *pedig ha ezeket valóban lehetne gyógyításra használni, a fővárosi orvosok sem hagynák ám ottan hiában heverni, és bámultatni,* hanem szép pénzt szerezhetnének minél gyakrabbi használtatásuk által.

A szántók, árkolók, írtók sokszor bukkannak cserép-edényekre; beleakad a szántóvas, megérinti az ásó vagy kapa. A szemfüles jó érzelmű gazda nem áll ám ilyenkor az akadálynak, hogy azt nehéz szerszámával széttörje és megsemmisítse; hanem ügyesen kikémlelvén az edény területét, lassan és vigyázva ássa ki a földből. *De azért nem lehet azt rögtön a földből ki is emelni és mindjárt haza vinni.* Ilyen edények többnyire ezer és ezer év óta a földben állanak; hányszor áztak át, főleg mióta talán a föld róluk letakartatott. — Ha egyszeriben fölveszed barátom, többnyire leszakad a feneke, a benne levő hamu, csontok és föld súlya miatt; azért ott kell hagyni egy-két óráig a levegőn, de ne a verőfényes napon, mely szétrepesztgeti, hogy lassan száradjon, deszkát alája tolni és úgy haza vinni.

Legjobb lenne, ha belsejéhez senki sem nyulna, hogy elrendezését, tartalmát és a benne levő tárgyak sorát hitelesen lehessen leirni. Ezt természetesen a lelkész és jegyző urak tehetnék; — de a gazda ritkán bízik az úrfélében. Hát ha mégis kincs rejlik a fazékban? — Állj tehát melléje kedves atyámfia! győződjél meg arról, a mi a csuporban vagy vederben van, csak össze ne zúzd, mert avval semmit sem nyersz! a tudománynak pedig nagy kárt teszesz, és megfosztod magadat azon örömtől, hogy nevedet mint értelmes

honfiét említsék és a haza jobbjai önmegtadásodért neked háiát mondjanak! Ha pedig egészen épen nem lehet a földből az edényeket kivenni, vagy ha már összezúzva találtatnak, akkor a töredékek, főleg ha czifrázatokkal bírnak, szintén megtartandók.

Hányszor akadtál kedves földim embercsontokra és koponyákra? Összevissza hánytad és nagyobb figyelemre nem is méltattad. Pedig Európa mívelt nemzetei nagy kegyelettel ássák fel az évezredes temetőhelyeket. Ott többnyire puszta földben fekszenek a hullák. A *kegyeleti ajándékok, a szeretetnek jelei,* melyek mellettük találhatók, egyes bögrékből, a férfiak fegyvereiből, kedves poharaikból, fésűikből, késeikből, sat. állanak; a *nöknél* a nyak és kéz körül a sokszinü *üveggyöngyök* hevernek, ezeknél egyéb mellékletet ritkán találnak. A helyett, hogy csak kiváncsiságból is figyelnél ezen szokatlan dolgokra, kapáddal, ásóddal szét hánysz mindent, összetörsz mindent, csak a gyöngyöket és réz darabokat szeded fel, azokat a gyermekeknek adod játszani, ezeket a szatócsnak viszed egy-két krajczárért, egy ital lélek- és egészségvesztőért! Pedig milyen szolgálatot tehettél volna a tudománynak, ha feljelented a dolgot papodnak, tanítódnak, jegyződnek, ki azt szivesen leirta volna, hogy az Akademiának e jelentését felküldje!

Minden réz darab alatt *aranyt* sejdítesz, *pedig az arany azért* **arany,** *azért oly nagy becsü, hogy ezer és ezer évekig a földben hevervén, változatlanúl fényét és szinét megtartja és meg nem rozsdásodik.* — A minek zöld vagy vörös rozsdája van, az már nem *nemes ércz*; de azért ez is veszti becsét, ha vakarod, csiszolod, eczetben áztatod; mert így a réz a zöld-az ugynevezett *nemes rozsdáját* elveszti, és kisebb értéküvé lesz.

Járatlansága miatt a nép legtöbbször maga csalja magát vagy rendesen az eszesebb zsibárusoktól csalattatik. Akármily értékü dolgot találnak gazdáink vagy napszámosaik, legjobb lenne, ha bizalommal lelkészeikhez, tanítóikhoz folyamodnának, kikben annyi lelkiismeretességet, annyi becsületérzést teszünk fel, hogy a dolgot az akademiai régészeti bizottságnak vagy a nemzeti muzeumnak följelentsék, és a talált régiségnek vagy kincsnek valódi becsét és árát megtudják és legalább akkor is, ha megvenni nem lehetne, a birtokost a csalástól megóvnák.

Így a tárgyakat le lehetne rajzolni, leírni, ismertetni; a találó pedig mindig jobban járna, mintha a legelső házalónak átengedi.

A későbbi római korból való pénzek, sőt a téglák, melyeken betűk vannak és írással ellátott kövek is nagy érdeküek. Az ilyeneket addig el kellene tenni, mig valami értelmes ember meg nem vizsgálta és a templom vagy iskolaház falába berakni. Ide tartoznak az anyag- és üveg edények sat.

Egyátalán semmit, a mi mostani szerszámainktól, edényeinktől formára, nagyságra nézve eltér, el nem kell dobni, vagy összeszúzni, hanem értelmesebbeknek vagy egyenesen az akademiai régészeti bizottmánynak tudtára adni. Így nem csak a mi nemzeti tudományunk fog gyarapodni, hanem a külföld is ebbeli működésünket fogja és kell is, hogy méltányolja. *És az érdem, hogy ezek így történnek, nem lesz egyedül a tudós búváré, hanem az összes nemzeté, az elsö tudóstól a legutolsó földmívelöig.* Úgy van ez a külföldön is. A gazda, a ki valamit telkén talál, büszke : hogy nevét a világ ismerni fogja, büszke arra, hogy nemzetének szemessége által szolgálatot tesz; — ő többé ilyen találmányhoz nem nyúl, hanem némi féltékenységgel, hogy más ezen érdemtől meg ne fossza, följelenti a szakférfiaknak, és a nemzet leletjét, ha arra való, megvásárolja. Lesz-e ez minálunk is így? *Én bízom a magyar földnép jó tapintatában és nemzeti büszkeségében.* Akármennyire nevetnek és csóválják fejüket, kik azt a derék, jóravaló népet, úgy mint én, nem ismerik, hogy hiába írok, és szóllalok fel, hogy népünk erre még nem érett, és vadabb és durvább, mintsem hogy ilyent lehetne reá bízni, **én bízom :** — *mert sokat fordultam meg a nép között;*

gazdáink mindig szívesen fogadtak, sajnálatukat jelentvén, hogy eddig e tárgyakról nem voltak kellően felvilágosítva, és hogy találmányainknak becsét épen nem ismerték.

Rajtatok áll, kedves Barátim, hogy szégyent ne valljak! mutassuk meg kezet fogva Európának, *hogy a magyar nem csak jó katona, hanem a tudományt és művészetet is tudja méltányolni; mint ezt a valóban legigazságosabb; legdicsőbb, legtudósdbb királyunkról a legkisebb gyerek is tanulja;* — és ha a nemzet első intézete hozzátok szól, hogy annak van oka, miért szólal fel, és hogy annak szavába *nem csak lehet, hanem kell is bíznia* minden becsületes hazafinak, azt előttetek bővebben tárgyalnom bizonyosan felesleges.

Mi tehát részünkről megtettünk mindent, hogy benneteket figyelmeztessünk; rajtatok a sor, hogy a mit a véletlen előttetek feltár, a mit talán a szerencse kezetekbe szolgáltat, velünk bizalmasan ismertessétek meg, bizonyosak lehettek, hogy a lelt kincseknek vagy szerszámoknak illő, becsületes árát is fogjuk kivánságtokra kezeitekbe szolgáltatni. — Pest, 1866. jun. 15-én.

2.) Azon egykedvüségnek, melylyel a jobb műveket is agyon hallgatjuk, ha t. i. komolyabb tárgygyal foglalkoznak, kifolyása az, hogy **Storno Ferencz** sopronyi hazánkfia illustrált **Csobáncz**áról a Sürgönyben megjelent kis notizen kivül a magyar irodalomban egy árva betü sem jelent meg, pedig azt hiszszük, hogy ezen illustratiók oly jelesek, és maguk nemében oly feltünők, hogy a birodalom akármely más irodalmában kitünő fogadtatásban részesültek volna.

Storno egyszerü polgár, igénytelen művész, párt- és pajtássági protectio nélkül, kit a külföld jobban ismer mint mi, kiről a bir. főváros tekintélyei kimondák, hogy ő a stilszerü rajzolás mestere. Örömmel láttam rajzait külhoni tárlatokban, és büszke voltam méltánylásukat hallani olyanoktól, kik nem tudták, hogy ezek által nemzetünket tisztelik.

A nagy folióban jelent diszmű 10 lapból áll. Az első szürkés keretben hozza *Csobáncz* költeménynek két első szakaszát. Középen a költő a mesélő öreggel kandalló mellett, fölöttük Kisfaludy Sándor szőllőházacskája. A strophákat tartalmazó papirlapok alatt jobbról a szigligeti, balról a csobánczi, várak romjai. A keretben stilszerü tornyocskák alatt jobbról Sz. László, balról Sz. Rozália; felül az ország- és a költeményben előforduló családok czimerei, alul két fiu a Balatonról látható várak és hegyek képét göngyeltetik ki. — A 2-dik lap gr. Pejacsevich Nándorné ő méltóságának ajánlja e képsorozatot; a harmadikon *Csobáncz* költemény, 4-diken a képek magyar és német magyarázata foglaltatik. A 6 következő képnek mindegyikének közepén egy fő jelenet foglaltatik, oldalt a nagyváltozatosságú keretekben a középső képen két főszereplő, góth toronykák alatt, a keret felső és alsó részét pedig a főképhez tartozó mellék, magyarázó, rajzok foglalják.

Az egész mű egyöntetü, tanubizonyságot tesz *Storno* urnak hazafias gondolkozásáról, és a góth *stil-* és a középkori *meztan*ban való kitünő jártasságáról.

Valóban nem nagy dicséret reánk nézve, hogy ezen jeles műnek csak egy darabig juthatott egy kis hely egyik könyvkereskedői kirakatban, a honnan csakhamar ismét eltünt, s hogy mig más, valóban silány, de a rosz izlésnek is hódoló mázolások közkézre kerülhetnek, ezen szép képcyclus, mely már tárgyánál és költőjénél fogva közfigyelemre számíthatott, és akármely teremnek valódi diszeül, minden salonnak mint album, kedves kiegészítéseül szolgálhatna — eddig irodalmunkban legkisebb figyelemre sem méltatott!

Igy bizony *Storno* úr muzsája lankadni fog, — és a mit vártunk, hogy több jeles költeményeink illustratióját tőle élvezhetendjük, ilyformán csak a pium desideriumok sorába fog tartozni.

3.) *Haan Lajos* b. csabai ev. lelkész urtól ezen örvendetes tudósítást vettem.: „. Bemutatom magamat mint szenvedélyes gyüjtőt. Csabán hiveim közt már meglehetősen elterjesztettem azt, hogy ha valamit, mit nem ismernek találtak, el ne rontsák, el ne hajigálják, hanem hozzák hozzám. Ennek következtében már több régi edények, sok római és egyéb érem birtokába jöttem. — Mindezeket azon szándékkal gyüjtöm, hogy a békéscsabai gymnasium javára *békésmegyei* muzeumot alakítsak egyedül *békés megyei* tárgyakból. Ezen czélból fel akarom szólítani a békés megyei gazdasági társulatot, hogy keblében *régészeti* szakosztályt állítson, melynek feladata lenne a népet ezen érdeknek megnyerni, a hol valamit találnak a *megyei muzeum* részére megvásárolni, a régi emlékekre ügyelni, hogy el ne pusztuljanak.

Ezen helyes és gyakorlati eszmét baráti kézszorítással fogadjuk, ismervén tervező urat, nem hiszszük, hogy ezen jó szándék csak szándék maradjon, ismervén B. Csaba városa lelkes elöljáróságát, reméljük, hogy ezen eszmét kellőleg pártolni fogja — csak egytől tartunk: nehogy az alakult muzeum gondatlanság, egykedvüség miatt idővel feledésbe jöjjön, tárgyai végre a lom közé kerüljenek. Azért tanitani kell ennek becsülésére az ifjuságot, érdeket gerjeszteni az értelmiségnél — és ha mi mutatni való lesz — a tárgyakat, adandó alkalommal p. o. vásárok idején, bucsukor sat. a köznép számára kitárni. Ő a muzeumok leglelkesebb pártolója, legtöbb alkalma van azt leleteivel szaporítani. A nyilvánossá lett gyüjtemény többé el nem veszhet, a gondatlanság áldozatává nem lehet. A győri gymnasialis muzeumnak alapja nincs, *de a nyilvánosság által egész jövöjét biztosította*, mig ugyanott egy sokkal becsesb gyüjtemény, mely szintén a közönségnek volt szánva — nyom nélkül eltűnt!

Még egyszer: *Haan Lajos* urat e téren örömmel üdvözlöm, adjon az Isten minden megyének egy ily buzgó régészt, és a külföld is meg fog előttünk hajolni.

4.) *Bergh Károly* jeles készültségű építésztől, ki jelenleg Kanisán működik, volt szerencsénk nehány rajzot látni, melyek e tekintetben való haladásunknak minden elismerésre érdemes példányai. E rajzok idősb *Kubínyi Ferencz* úr meghagyásából készülének, és *Nógrád* megye néhány várának alaprajzait és távlati képeit foglalják.

Posony és Trencsén megyén kivül alig van a hazában megye, melyben annyi váromladék találtatnék mint Nógrádban. Ezen megyének eféle régiségeit kivánta tehát *Kubínyi* ur ügyes rajzoló által megörökíttetni; szándékát Rómerrel közölvén, ez *Bergh Károly* úr szalamegyei felvételeit mutatá elé, s így meggyőződvén arról, hogy ügyesebbre e munkát nem bizhatja Rómer társaságában, ki a a szöveg irására vállalkozott, indultak az 1862-ki szünnapok alatt Nógrádba, hol mintegy 14 napig mulatva, nemcsak védelmi, hanem egyházi építményekre és szerekre fordíták figyelmüket. Ezen utazás eredményének egy része készen áll, és a salgói, gácsi 3 lap., kékkői, hollókői, divényi 2 lap, füleki, somoskői várak alaprajazait, melyeket Bergh Rómer segitségével, oly pontossággal késziteтt, milyennel eddig aligha ily nehéz és veszedelmes munka készült hazánkban, elvégezvén; a füleki, hollóköi, kékkői távnézeti képeit is elkészité, a hátralevő somoskői 2 lap, salgói, divényi, gácsi távnézeteket februárig be fogja küldeni.

Az egész haza tudja mennyit költ Kubinyi Ferencz úr ilyen vállalatokra, és igy köszönetet kell neki szavaznunk azért, hogy archaeologiai korszerü felvételeit ilyen szép *várcyclussal* gazdagitá. Bár a szándékozott díszmű, mely alkalmilag más megyékre is terjeszkednék, mielőbb megjelenhetnék, és főnemeseink asztalait diszithetné.

5.) Örvendetes jelenségnek veszszük azt is, hogy a legközelebb elmult hóban, a pesti n. muzeumnak a főlépcső alatti helyiségei két felablakot nyervén, világosabbakká tétettek, és az ott több évtized óta használat nélkül hevert római műemlékek is czélszerüen

felállíttattak. Reméljük, hogy ezen mintegy 400 darabból álló, bármely más muzeumnak is diszére szolgáló, gyüjtemény közhasznuvá fog tétetni, és ez által nem csak a fővárosi, hanem a vidékről bejövő látogatók is az eddig kevés figyelemre méltatott római régiségeket készek lesznek ezen gyüjtemény számára megóvni.

6.) Követésre méltónak tartjuk a közéletben, hogy midőn t. i. a *Margit-sziget* nyilvános mulatóhelylyé átváltoztandó, a főherczegi jószág igazgatóság arról gondoskodott a szerződésben, miszerint a szent és dicső emlékü szigeten létező műemlékeket semmiképen rombolni nem szabad, és hogy minden régészeti tárgy, mely a földmunkák közt találtatnék a m. n. muzeum birtokába jusson.

7.) *Schulek Frigyes* építész úr, jelenleg a *regensburgi* világhirű dom építészeti irodájában van elfodlalva; reméljük, hogy alkalma leend tanulmányát itthon is érvényesíthetni.

8.) Méltóságos *Várady József* udvari Tanácsos úrtól, ki *Pátyon* és vidékén évek óta csüggedetlen buzgalommal és szakértéssel gyűjt, vettünk régészeti gyűjteményének egyik része avatott leirását, melyet legközelebbi füzeteink egyikében az olvasó közönséggel közleni fogunk.

9.) A régészet iránti kedv és buzgalom az ifjuság közt is kezd terjedni. Ennek igen jeles példájául szolgál *Horvát Antal* pécsi VIII-ik gymn. osztálybeli urfi levele és küldeménye, melyet a m. n. muzeum igazgatóságához menesztett, s melyben *Irma* hugát is mint gyűjtőt bemutatja. A levélből az tünik ki, hogy Horvát úr, kinek már is figyelemre méltó régészeti és őslénytani gyűjteményei vannak, a régészet alapelveit jól felfogta, és kecsegtet azon reménynyel, hogy tudományunkat tovább is kegyelni, és előmozdítani fogja.

10.) *Schulcz Ferencz* pécsi születésü építész, kit a bécsi főegyház cs. építőmestere nem csak legügyesebb tanitványának vall, hanem kitünő barátságára is méltat, Német- és Olaszhont, főképen *régészeti müemléket* vizsgálván, jelenleg Spanyolhonban mulat és leveleiben nem győzi ezen ország nagyszerü épitményeit magasztalni, részleteiket felmérni és rajzolni.

Adja a jó ég, hogy hazatérve a haza olyan állapotban legyen, miszerint tudományát és tapasztalatait kellőleg igénybe vehesse, nehogy úgy mint más jeles tehetségü fiatalabb építészeink kaszárnyaszerű lakházakkal vesződni, és külföldön szerzett szép készültségüknek egyedül emlékével kényteleníttessenek megelégedni.

11.) B. *Graffenried* Manó úr, ki nyáron át Budán lakik, többnyire pedig hazánkat régészeti szempontból minden irányban vizsgálván, eddig fő figyelmét római feliratokra, és barbarkori eszközökre fordítá, hogy azokat a bécsi tud. Akademia munkálatiban megjelenő „Fundchronik"jában közölje, legujabban több római műemléket mentett a romlástól és azokat saját költségén a m. nemzeti muzeumba vitette.

12.) *Lippert József* hazánkfia, a posonyi templomnak stilszerüleg javítója, és régi fényes állapotába visszahelyezője, a bécsi sz. Erzsébettől czímzett templomot a kormány teljes megelégedésére szerelte fel, és pedig mint hitelesen tudjuk a mások által e czélra követelt 76,140 ft helyett 50,000 ftért.

A kik e tekintetben akármily restauratiókat szándékoznak eszközölni, azoknak említett hazánkfiát bátran ajánlhatjuk mint olyant, ki saját nevelésü bécsi művészekkel rendelkezvén, azok számára maga e rajzokat készíti, és gondos kivitelükről kezeskedik.

13.) Hogy honunk terén működő közlekedési vállalatok mennyire segítik elő archaeologiai munkálkodásunkat, abból tűnik ki, hogy a Dunagőzhajózási és állam-vasuti társulat a bizottmányi előadót, a déli és tiszai vaspálya pedig az előadón kivül Henszlmann b. tagot is *elsö helyre szóló* ingyen jegyekkel látja el egész évre, úgy hogy ezen nagylelkü kitüntetés egyik főoka annak, hogy archaeologiai kirándulásaik a bizottmány érdekében gyakrabban eszközölhetők. Ezt hálás érzettel köztudomásra hozni kedves kötelességünknek ismerjük.

14.) A „*Mürégészeti kalauz*“ ból eddig mintegy 500 példány adatott el. Legtöbb érdeme van ebben a *N. M. magyar királyi Helytartó-Tanácsnak*, minthogy e munkát minden hatóságnak e czélra kibocsájtott körlevél által ajánlani kegyeskedett; és *Ebenhöch Ferencz* győr-egyházmegyei koronczói esperes urnak, ki ritka buzgalommal, és feláldozással munkálkodási körében maga 60 példánynak elkelését tudta kieszközölni. Legyen szabad reméllenünk, hogy az elsőnek elfogytával a második bővített kiadás is fog olvasó közönségünk által sürgettetni.

Név- és Tárgymutató

a VI. kötethez.

TOLDALÉK.

A BÉL-HÁROMKUTI APÁTSÁG OKMÁNYTÁRÁNAK KIADATLAN OKMÁNYAI

A XIII. SZÁZADTÓL A XV-DIK SZÁZADIG.

I.

1289.

Ladislaus dei gratia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex. Omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presens scriptum inspecturis. Salutem in salutis largitore. Altitudo divini consilii, que in sua dispositione non fallitur, adhoc nos super gentes et regna disposuit ac esse principem plurimorum, ut oppressionibus remediaremur singulorum et maxime oculo pietatis respiceredebemus personas divino cultui insistentes, ac illis in temporalibus tam pie providere, ut pro nobis et regni tutamine preces valeant fundere Salvatori, cum non solum arma sed et preces iuste vivencium tu eantur regnum et regum diadema. Proin ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod religiosus vir abbas et conventus monasterii virginis Gloriose de Beel, sive de tribus fontibus, de comitatu de Borsod, ordinis Cisterciensis, ad nostram accedentes presenciam, a nobis humiliter supplicando postularunt, quod nos tributum de villa porozlou, videlicet de singulis curribus sales deferre consuetis, quator Sales, et de curribus minus honeratis duos denarios banales eidem monasterio de benignitate regia dare et conferre dignaremur. Nos igitur opus (? kiszakítva) pietatis circumspicientes et attendentes vastus, dampna, spolia, destructiones et conbus (tiones, kiszakítva) dicti monasterii (kiszak. quas et) quidem a baronibus et nobilibus regni (— — kiszakítva et per ?) nos (— — kiszakitva iugiter ?) ac immiserabiliter est perpessum, volentes indempnitati, destructioni, combustioni, (kiszakítva) et utilitati ipsius monasterii animo pietatis regie misericorditer subvenire, ut fratres in eodem Deo famulantes agregari pocius quam valeant disgregari. In congregatione nostra generali, quam cum universis patribus, archiepiscopis et episcopis ecclesiarum, baronibus ac universis nobilibus regni nostri super reformacione et ordinacione, commodo et utilitate tocius Status regni nostri solempniter celebravimus, visum fuit nobis et placuit ut universa tributa que post mortem domini Stephani patris nostri carissimi pie recordationis regis, ubicunque locorum in regno nostro, tam in terris quam in aquis fuerant instituta, penitus et peromnia debeant aboleri ac et anullari, tamen memoratum tributum videlicet de singulis curribus sales deferentibus quatuor sales et de curribus minus honeratis duos denarios banales ob remedium animarum progenitorum nostrorum et pro Salute nostra eidem monasterio abbati et fratribus in eodem domino famulantibus ex conniventia et benevolentia eorundem archiepiscoporum, episcoporum, baronum et nobilium regni nostri, de gracia nostra speciali dedimus, donavimus et contulimus iure perpetuo et irrevocabiliter exigendum, percipiendum, possidendum et habendum. Ut igitur huius nostre collationis seu donacionis series eidem monasterio per nos salubriter prout speramus facta robur optineat perpetue firmitatis, nec processu temporum aliqualiter in irritum possit vel debeat per quempiam retractari seu et revocari, presentes concessimus literas dupplicis Sigilli munimine roboratas. Datum per manus venerabilis patris G. (azaz Gregorii) Dei gratia Episcopi Chanadiensis, aule nostre cancellarii dilecti et fidelis nostri. Anno Domini M. CC. octuagesimo nono. Regni autem nostri anno decimo octavo.

Ezen eddig kiadatlan okmány eredetie az apátság levéltárában találtatik (Fasc. A. Nro. 3.), mely az apátság javait birtokló egri érseki papnövelde levéltárában őriztetik. A hártyaokmányról a pecsét már hiányzik.

Az ezen okiratban emlitett, és valószinüleg 1289-ben tartott *országgyülésnek* nyomára, miután más okiratokban is emlittetik, (mint Cod. Dipl. VII. 5. 481) melyekben parlamentum publicumnak neveztetik, már Kovachich (Vestigia Comitiorum 147. sat.) figyelmeztetett. De az itt először közlött okiratunkból kivehető ezen országgyülés eddig ismeretlen tárgyalásainak egyik czikke is, hogy t. i. a IV. István király halála óta törvénytelenül behozott vámok ezen országgyülés által eltöröltettek. Az emlitett, országgyülésnek minőségére a congregatio generalis cum universis nobilibus sat. kifejezések utalnának melyeket Bartal (Comment. ad Hist. Status Iurisque publ. Hung. II. 188—9) bővebben magyaráz, ámbár okiratunk kifejezésének eltérése állitását megingathatja.

II.

1330.

Chanadinus miseratione Divina Episcopus Agriensis, omnibus ad quos praesentes literae pervenerint, salutem in Omnium Salvatore. Cum a Dominicae vocis organo, salubriter sit emissum & Christi sacerdotibus non minus pro praecepto, quam consilio, specialiter sit iniunctum gratis accepistis, gratis date: Nos sollicitudine debita, ad executionem hujus praecepti Dominici, inclinato animo curantes addere, non minuere, Donationem factam Ecclesiae Beatae Mariae Virginis de Beel, Ordinis Cisterciensium, Agriensis Dioecesis, per Venerabilem, & Discretum Patrem Cletum, bonae memoriae, Agriensem Episcopum, Antecessorem nostrum, per praesentes confirmamus, videlicet Villam, ante Monasterium, quae vulgariter Villa Abbatis nuncupatur, locum ejusdem monasterii, cum omnibus suis pertinentiis Villam Kyrald, Dochond, Villam Ostoros, Villam Pazman, Villam Medsa, Villam Magy, Villam Kysdukány, Villam Ornolth, Villam Horváth, Villam Merchey, Villam Chakva, Villam Velyn, Villam Chen, cum tribus piscinis in Tycia, juxta possessionem Velyn Vocatam, cum omnibus pertinentiis earundem Villarum, tam in terris, sylvis, vineis, quam in pratis, & aliis suis usibus atque Iuribus. Item Decimas Villarum praedictarum, omnium Possessionum in praescripto Episcopatu nostro, Ecclesiae praedictae pertinentium, & tributa. In quorum praemissorum testimonium nos, qui viam praedecessorum nostrorum, in charitate ambulantium prosequi volumus, Deo dante, & pro remedio animae nostrae, ad petitionem Viri Religiosi fratris Richardi, Abbatis Monasterii praenotati, qui Privilegium a Venerabili praedecessore nostro bonae memoriae, super praemissis confectum, & sui Sigilli, atque Ecclesiae nostrae Agriensis Capituli Sigillatum nobis ostendit, praesentibus literis, sigillum nostrum duximus apponendum. Datum Die Dominica, qua cantatur Reminiscere. Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Trecentisimo tricesimo.

Ezen okmány hiteles másolatai a pozsonyi és egri káptalan levéltárából az apátság f. emlitett levéltárában fasc. A. Nro. 1. s ujabb hibátlanabb mása u. ott fasc. B. Nro. 26. Ámbár ezen okmány már kiadatott Batthyány által Leges Eclesiasticae Hung. III. 170 és Fejér Cod. Diplom. VIII. 3. 470. De hiteles másolatunk helyesebben adja a szöveget, s nevezetesen a helyneveket, melyeket Fejér a Kaprinay gyüjteményéből közlött másolat szerint egészen elhagyott, észre nem véve, hogy Batthyány i. h. már a helynevekkel teljesebben közlötte az okmányt. — Eredetie ugy látszik már régebben elveszett. Az apátság levéltárában lévő egyik 1771-diki hiteles átiratán ezen megjegyzés lévén olvasható: Horum originale in capitulo Posoniensi reperies. Mire egy nem sokkal későbbi kéz megjegyzi: Quaesitum ibi et non repertum.

III.

1357.

Nos Capitulum Ecclesiae Agriensis damus pro memoria: Quod Vir Religiosus Frater Stephanus Abbas Monasterii Beatae Virginis de Beel ut Actor ex una, et Comes Johannes dictus Zeuke filius Pauli de Daroch cum Andrea filio suo ad causam attracti pro se, et pro Marko altero filio, Briccio, et Stephano filiis Petri, filii Markus, Proximis suis, quorum negotia iidem Comes Johannes, et Andreas filius suus in causa subscripta ad sua honera assumpserunt, parte ab altera coram nobis personaliter constituti dixerunt: Quod licet ex causis diversis, quae hucusque inter ipsos contigissent, specialiter ratione metarum cuiusdam particule terrae litigiose inter dictam Daroch, et Possessionem ejusdem Monasterii Chokva ut refertur existentis Lis, et Contentio mota fuisset inter ipsos et exhorta, et ratione cuius etiam iidem nobiles de Daroch per eundem Dominum Abbatem nuperrime mediantibus Regis et nostro hominibus ad presentiam Regiae Maiestatis citati extitissent; Tandem tamen ut omnis litis, dissensionis, et contentionis Materia de medio Partium radicitus evelleretur, propter bonum pacis, et concordie unionem taliter inter se concordassent, &concordarunt coram nobis: Quod prius dicte Partes & prefatam & alias citationes, ac Inquisitiones, nec non universas causas contra sese hactenus coram diversis Iudicibus motas & suscitatas postergantes, ac supersedere facientes, nec non omnes Literas ipsorum Protestatorias videlicet Inquisitorias, Iudiciales, & alias sub qualicunque forma verborum usque ad hodiernam diem datarum presentium similiter contra sese confectas prorsus, et peromnia cassatas, et frivolas reliquentes, acceptis duobus hominibus nostris, et adductis secum hinc et inde duobus vel quatuor nobilibus Viris Feria tertia proxima post primam Dominicam Adventus Domini iam ventura ad Faciem premisse particulae terrae

litigiosae inter ipsas duas possessiones quo supra adiacentis accedere, et eandem prenominati duo homines nostri juxta conscientiosam ostensionem dictarum Partium per suas veras metas, et antiquas reambularent, visaquae qualitate, et quantitate ipsius Regali mensura si mensurari poterit mensurare deberent et tenerentur. Et tandem hiis peractis memoratus Dominus Abbas, prout annotati nobiles viri per ipsas partes quo supra inibi adducti, Deum et ejus Justitiam pre oculis suis habentes decreverint, ita videlicet si solus, vel secundo aut tertio se sive cum pluribus jurare deberent, eodem Die, et loco juxta hujus Regni consvetudinem prout moris est Ecclesiae Prelatis jurare super terram, jurabit super eo: Quod mete per ipsum ostense, et particula terrae inter easdem metas inclusa ab olim ejus dicti Monasterii sui extitisset et nunc eadem pertinere deberet ad Monasterium suum supradictum. Quod si memoratus Dominus Abbas sic juraret, et tunc prelibati homines nostri eandem particulam ter rae litigiosam ad dictam Possessionem Chokva applicarent contradictione nobilium de Daroch supradictorum non obstante. Si vero Dominus Abbas fortassis jurare nollet vel non posset, et tunc pretaxati homines nostri ipsam particulam terrae relinquerent nobilibus de Daroch prenotatis Similiter contradictione Domini Abbatis non obstante. Ita tamen: quod si dictus Dominus Abbas non solus, sed altero, vel tertio se, an pluribus nobilibus juxta Deliberationem eorundem nobilium jurare debebit et tunc conjurator seu conjuratores sui notorii nobiles, et possessionati de Comitatu Borsodiensi debebunt ad hoc factum interesse. Et si premissum negotium prima die perfici nequiverit, sequenti die perficiendi habebit facultatem. Et quia etiam ipsum Juramentum multa verba in se continet, ideo pretaxati homines nostri, vel alter ipsorum seriem ejusdem Juramenti paulatim, et verbaliter perordinem dare tenebitur Domino Abbati supradicto. Tali vinculo obligaminis in terserto: Quod siqua Partium presentem ordinationem non observaret, et de ea aliquo colore quesito resilire temptaret, Pars hoc faciens contra partem in pena calumpnie convinceretur eo facto. Et post haec quarto die ipsius depositionis Juramenti iidem homines nostri cum eisdem Partibus ad nos redire, & seriem ejusdem nobis referre tenebuntur. Datum Die Festi Sancte Catherine Virginis. Anno Domini Millesimo Tercentesimo Quinquagesimo septimo.

Ezen kiadatlan okmány az egri főkáptalan levéltárában levő eredetinek hiteles másolatában az Apátság levéltárában Fasc. A. Nro. 4. foglaltatik.

IV.

1362.

Nos Nicolaus Praepositus, & conventus Monasterii Beati Jannis Babtistae de Jazóv memoriae commendamus; quod vir religiosus Frater Joannes Procurator ejusdem Ecclesiae nostrae, qui per nos nuperrime mediantibus literis magnifici viri Domini Nicolai Kont Regni Ungariae Palatini Obligatoriis, quae nos in quadam sui parte tangere dignoscebantur, ad videndum demonstrationem Metarumque erectionem Possessionis honorabilis capituli Ecclesiae Agriensis Csokva vocatae, in Comitatu Borsodiensi & in vicinitate cujusdam particulae terrae. Dni Stephani Abbatis Monasterii Beatae virginis trium Fontium de Beel similiter Csokva nuncupatae existentis, per praefatum Capitulum Agriense, aut in persona eorundem Procuratores ipsorum legitimos ad hoc specialiter deputatos die Dominico proximo post diem mediae quadragesimae iam preteritam, presente Testimonio nostro juxta eorum conscientiam faciendas ad amicabilem petitionem ejusdem Dni Palatini, pro parte ejusdem capituli pro Testimonio fuerat destinatus: ad nos redeundo, nobis retulit isto modo: qualiter ipsi Termino in predicto una cum discretis Viris, ut pote Alexandro de Pata, Ladislao de Zemplén Archi-Diaconis, Paulo, Jacobo, & Georgio Notario, Magistris Canonicis ejusdem Ecclae Agriensis legitimis videlicet Procuratoribus praescripti capituli adhoc specialiter deputatis, nec non praescripto Domino Stephano Abbate accessissent ad faciem possessionis ipsius Capituli Csokva praenotatae, & eandem ipsius Vicinis,& cometaneis suis convocatis eisdemque praesentibus, specialiterque coram Demetrio filio Laurentii, & Ioanne filio Demetrii, Filii Ladislai de Uman secundum conscienciosam demonstrationem eorundem Dominorum de Capitulo a parte Ecclesiae eiusdem Dni Abbatis taliter reambulassent: qualiter 1-mo incepissent a plaga orientali in quodam monte, ubi esset una antiqua meta terrea per ipsos renovata. Unde ad plagam meridionalem in terris arabilibus descendentes pervenissent ad decursum, seu meatum cujusdam fluvii nunc unda carentem, juxta quem a dicta plaga orientali prope arbores Saliceas unam novam metam terream erexissent, unde per meatum ejusdem fluvii ad eandem plagam meridionalem declinando transeuntes, pervenissent ad duas metas antiquas terreas prope eundem fluvium, a plaga occidentali circa quandam stratam publicam existentes, in quarum una lapis unus inclusus reperitur, quas ipsi inibi renovassent. A quibus ipsi dictam viam pertranseuntes ac quemdam

montem ascendentes, pervenissent ad unam magnam metam terream, in eodem monte existentem, & similiter per ipsos renovatam. Unde per largum spatium in vepribus, & rubetis versus eandem possessionem Uman transeuntes, attigissent unam arborem piri metalem in fine ejusdem possessionis Uman existentem, metaque terrea pro distinctione possessionis ejusdem capituli circumfossam, & duas metas terreas juxta eandem existentes, Possessionesque eorundem Dni Abbatis ac Nobilium de Uman separantes: ubi dicta demonstratio inter possessiones dictorum Capituli, et Abbatis terminata extitisset: & quia dictus Dominus Paulus canonicus memoratas Metas inter eosdem veras et justas fore; terram autem intra easdem existentem ad dictam possessionem eorum Csokva vocatam Spectare debere in eisdem metis, ad conscientiam suam Deo debitam asseruisset, dictique alii Domini Similiter conscientiose hoc ita esse dixissent. Igitur ipsi easdem metas quo supra evexissent, ac renovassent, nemine penitus contradictore apparente. Datum Feria 6-ta proxima post Dominicam praenotatam. Anno Dni 1362.

Ezen kiadatlan okmány eredetijének hiteles másolatáról az apátság levéltárában Fasc. A. N. 5.

V.

1377.

Nos Ludovicus Dei Gratia Rex Hungariae, Poloniae, Dalmatiae &c. memoriae commendamus, quod cum nos possessionem Monasterii de Beel Hostorosch vocatam in Cottu Borsod existentem, populosam efficere, et populorum multitudine, decorare intendamus, volumusque ut quicunque liberae conditiones homines ad dictam possessionem commorandi causa venire voluerint, libere veniant, et secure commorentur in eadem, trium annorum libertate a die adventus ipsorum pacifice fruituri, vobis igitur universis nobilibus, et alterius status hominibus Jobbagyiones habentibus, damus in mandatis, quatenus eos, qui obtenta licentia, iustoque terragio et aliis debitis persolutis in dictam possessionem commorandi causa venire voluerint, libere abire permittatis et transire salvis rebus suis pariter et personis. Et haec volumus per fora, et alia loca publica palam facere proclamari. Datum in Dyosgeur in Festo corporis Christi Anno eiusdem millesimo trecentisimo septuagesimo septimo.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson, rányomott kis vörös viasz pecséttel, melynek vésete már ki nem vehető, az apátság levéltárában Fasc. A. No. 5.

VI.

1377.

Nos Lodovicus dei gratia Rex Vngarie, Polonie, etc. Tenore presencium significamus quibus expedit universis. Quod venerabilis religiosus vir frater Johannes Abbas monasterii beate Marie virginis de Beel, dilectus Capellanus noster et fidelis, nostre maiestatis adiens conspectum aures nostre celsitudinis humiliter propulsavit, quod predictum suum monasterium per nonnullos nostros regnicolas possessionibus et possessionariis iuribus, quibus per sanctos reges pios nostros progenitores extitit dotatum, iuribus suis occupacione foret defraudatum et frustratum, suplicando nostro culmini pari cum instantia, ut easdem possessiones et possessionaria jura dicti sui monasterii apud quorumpiam manus existentes et habitas per formam iuridicam liberam sibi et suis successoribus recaptivandi et requirendi de benignitate regia facultatem annuere dignaremur. Nos itaque ex innata cordi nostro pietate, que petentibus se liberalem semper exhibet et benignam, iustis et legitimis supplicationibus eiusdem fratris Johannis Abbatis de Beel favorabiliter inclinati, predictas possessiones et possessionaria iura dicti sui monasterii modo quo supra ab eodem alienatas, apud quorumpiam manus habitas et existentes, cuiusvis nominis vocabulo vocitatas, iuridice recaptivandi et acquirendi liberam sibi et suo monasterio supra dicto annuimus facultatem et horum sub testimonio literarum nostrarum, prescriptione aliqua eidem domino abbati et suo monasterio et conventui in acquisicione possessionum et possessionarium iurium suorum predictorum obviare non valente. Vobis itaque palatino et iudici Curie nostre, nostrasque vices gerentibus et aliis quibuslibet Iudicibus et iusticiariis regni nostri nunc et pro tempore constitutis, firmissimis damus in preceptis, quatenus dum predictus Abbas et suus conventus prescriptas possessiones et possessionoria iura dicti sui monasterii coram vobis quesierint et fuerint persecuti, eisdem favore et amore ac odio quorumpiam postergatis, iudicium et sufficiens iusticiae complementum iuxta formam premisse litere (?)

nostre exhibere debeatis, dictante regni nostri lege et iuris ordine observato. Aliud pro nostra gratia non facturi. Datum in diosgeur in die sancti Thome apostoli anno domini MCCCLXXVII.

A rányomott lemállott pecsét helyén commisio propria.

A kiadatlan okmány eredetije hártyán az apátság léveltárában. Fasc. A. Nr. 6.

VII.

1378.

Omnibus Christi Fidelibus praesentibus, & futuris praesens scriptum inspecturis salutem in vero Salvatore. Quoniam quae in Longaevam sunt deducenda memoriam propter labentes hominum mentes patrocinio solent fulciri Literarum; proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: Quod cum nos juxta continentiam Literarum Magnifici viri Comitis Jacobi de Scepus Judicis Curiae, et universarum civitatum Domini Ludovici Dei Gratia Incliti Regis Hungariae Nobis directarum, modum et formam, seu deliberationem Sententiae in se continentium, una cum Michaele Filio Bakov de Belesyr Homine Regio, unum ex nobis videlicet discretum Virum Dnum Michaelem Archidiaconum Neogradiensem socium, et Concanonicum nostrum ad reambulationem, renovationem, et erectionem metarum possessionis Csokva vocatae Capituli Ecclesiae Agriensis, juxta demonstrationem ejusdem capituli, vel legitimi Procuratoris ipsius a parte possessionis Joannis Filii Demetrii,et Nicolai Filii Dominici Oman nuncupatae secundum priorem ostensionem Dominorum de capitulo Agriensi praesente Testimonio Praepositi, & conventus de Jazov factam, et in dictis Literis ipsius Comitis Jacobi specificatam denuo faciendam, nec non ad statutionem Terrae intradictam demonstrationem a parte possessionis dicti Capituli Csokva existentis pro Testimonio transmissemus fide dignum; Qui demum exinde ad nos reversi nobis concorditer retulerunt; Quod ipsi in Octavis Festi Nativitatis Beati Jonnis Babtistae proxime praeteritis cum Dnis Ioanne Praeposito, Nicolao Cantore, Georgio Custode, Nicolao Archidiacono de Ung, Thoma et Petro Pataky dicto, Simone, Ioanne & Martino canonicis ipsius Ecclesiae Agriensis, ac dicto Ioanne Filio Demetrii pro se personaliter, et pro Nicolao Filio Dominici nomine Procuratorio inibi comparente, nec non Georgio, et Michaele Filiis Laurentii de praedicta Oman vicinis, & commentaneis universis dictarum Possessionum videlicet Fratre Joanne Abbate Monasterii Beatae Virginis Trium Fontium de Beel, Andrea de Darouch, Petro de Cserne, & Barleus filio Antonii de Sata, caeteris quam pluribus inibi legitime convocatis, et praesentibus accedendo metas ipsius possessionis Csokva vocatae, a parte possessionis dictae Oman juxta demonstrationem dictorum Dominorum, & seriem Literarum ipsius Comitis Jacobi taliter reambulassent, ac renovassent: Quod a tribus metis in fine dictae Villae Oman pro distinctione earundem Possessionum et Terrae dicti Abbatis positis, quarum unam in circuitu unius arboris piri erectam renovassent, egredientes, et alveum Oman pataka vocatum directe pertranseuntes, ac ad plagam occidentalem ascendentes venissent ad radices unius Ilicis arboris exustae, ubi ipsi unam novam metam terream erxissent, de qua in uno Berch per viam ad dictam plagam Occidentalem ascendentes, attigissent unam antiquam metam terream surculum piri Sylvestris in se continentem, quam ipsi similiter renovassent, ab indeque adhuc ad eandem plagam in dicto Berch praescrip tam viam euntes, prope eandem viam unam novam metam terream tumulassent et ulterius in eadem via per modicum spacium eundo penes ipsam viam similiter novam metam erexissent, de qua in eadem via transeundo attigissent unum antiquum tumorem terrae prope quasdam arborem existentem, quem ipsi inibi renovassent, ab indeque paulnlum procedendo, et inter Occidentem, et septemtrionem de eodem Berch declinando, inter vepres & rubeta descendendo sub arbore Ilicis novam metam terream elevassent, a qua adhuc ad eandem partem descendendo prope unam vallem novam metam terream erexissent, hinc dictam vallem pertranseundo & aliud Berch, et ad eandem partem ascendendo inter duas arbores Iliceas antiquam terream metam renovassent, de qua ad dictam partem descendentes, prope quemdam alveum sub arbore ilicis novam metam terream erexissent, unde dictum alveum pertranseuntes, et tertium Berch ascendentes pervenissent ad unam antiquam metam terream inter terras arabiles existentem, dictisque Possessionibus Csokva et Oman vocatis, ac praescripte Possessionis ipsius Barleus Sata nominatae, distingventem, juxta quam ipsi unam novam metam terream erexissent, ubi dicta demonstratio ipsius Capituli inter ipsas possessiones Csokva et Oman terminata exstitisset. Quibus quidem reambulationibus, metarum renovationibus et erectionibus sic peractis, ipsi dictam terram inter partes Litigiosam sub eisdem metis, et metarum cursibus ad dictam Possessionem Csokva dicti capituli reconjungentes, cum omnibus utilitatibus ejusdem, et specialiter Curia, ac Domibus dicti Joannis, nec non Sessionibus Jobagionalibus intra cursus dictarum metarum exis-

tentibus statuissent, & commisissent ipsi Capitulo Ecclesiae Agriensis perpetuo possidendam, tenendam, pariter et habendam. In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes Literas nostras privilegiales pendentis, et authentici sigilli nostri munimine roboratas, ac Alphabeto intercisa s duximus concedendas. Datum per manus honorabilis, et discreti Viri Domini Mathiae Lectoris Ecclesiae nostrae Feria sexta proxima post quindenas Festi Ioannis B. Baptistae supra dicti. Anno Domini Millesimo Tercentesimo septuagesimo octavo. Praesentibus Honorabilibus, et discretis viris Domino Nicolao Praeposito, Nicolao Cantore, Ioanne Custode, Michaele Neugradiensi, Martino Pestiensi, Reimundo de Zolnok, Martino Csongradiensi, Ioanne de Zigetfeu Archi-Diaconis, Caeterisque Canonicis in dicta Ecclesia B. Virginis, Deo jugiter, et devote famulantibus. (L. S.) pendentis.

Ezen kiadatlan okmány közölve az egri káptalani levéltár eredetijének a béli apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 6. alatti másolatáról.

VIII.

1381.

Ludovicus Dei gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, Princeps Salerniatanus et Honoris Montis Sancti Angeli Dominus. Omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris, salutem in omnium salutis largitore. Cum nos universos cives, populosque et hospites Archiepiscopatus ecclesiae Strigoniensis, singularem habentes respectum, continuarum et multifariarum complacentiarum Reverendi in Christo Patris Alberti de Byelitincs electi Ecclesiae Albensis et Aulae nostrae Vice-cancellarii dilecti et Fidelis nostri, supplicationesque eiusdem nostrae propterea factas Maiestati clementer exaudientes, uti etiam pietate regia qua in quoslibet de sacro nostro diademate et nobis bene meritos propense inclinamur, a servitiis castrorum nostrorum Agriensis et Dédesdensis eximere ab omnibus etiam consuetis subditorum regni nostri daciis collectionibus et oneribus de mera nostrae regiae potestatis plenitudine et gratia nostra speciali exquisitoque Praelatorum, Baronum, Magnatum et nobilium dicti nostri Regni Hungariae consilio prematuro, immunes facere et liberatos decreverimus eo modo, sicut in privilegio Divi condam Regis Andreae secundi Hyerosolimitani aurea bulla circumsepto, sigilloque eiusdem maiori, in castro ad Jerusalem perdito consignato a similibus exempti, immunitate et libertate fruisse dignoscerentur. Proinde universis et singulis comitibus et procomitibus, castrorum et castellorum officialibus, decimarum et tributorum, tricesimorum, teloniorumque exactoribus eorundemque vicem gerentibus ubivis in predicto regno nostro Hungariae constitutis et commorantibus, presentium notitiam habituris tenore presentium firmissime precipientes committimus et mandamus, quatenus visis presentibus, eosdem universos homines et populos archiepiscopatus dictae ecclesiae Strigoniensis in quibuslibet possessionibus eiusdem ecclesiae degentes et commorantes ab omnibus daciarum, decimarum, tricesimorum, tributorum, teloniorumque ac aliarum quorumlibet exactionum oneribus exemptos et supportatatos fore sciant et noverint, velintque ipsos in omnibus suis indultis et privilegiis, quae in eodem bullato pivilegio dicti domini Regis Andreae uberius continentur, imperturbate conservare et per eos quorum interest conservari facere, nec secus facturi. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras privelegiales pendenti et authentici sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus venerabilis in Christo Patris et Domini Demetrii ecclesiae tituli sanctorum quatuor coronatorum presbyteri Cardinalis, sanctae Strigoniensis ecclesiae gubernatoris, locorumque eiusdem comitis perpetui et aulae nostrae cancellarii dilecti nobis et fidelis. Anno Millesimo trecentesimo octuagesimo primo, tertio calendas Aprilis, Regni autem nostri anno quadragesimo. Reverendis in Christo Patribus Demetrio Cardinale Gubernatore S. Strigoniensis Ecclesiae, Fratre Stephano Patriarcha Jerosolimitano Administratoreque Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum Unitarum, Sacreque Pagine Magistro. Petro Jadrensis, Ugulino Spalatensis, Hugone Ragusiensis, Valentino Quinqueecclesiensis Decretorum Doctore. Gublino Transylvaniensis, Ladislao Varadiensis, Paulo Zagrabiensis, Benedicto Veszprimiensis, Johanne Csanadiensis, Fratre Dominico Bosnensis, Petro Vaciensis, Johanne Sirmiensis Stephano Pharensis, Jacobo Macariensis, Thoma Corbaviensis et Michaele Scardonensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter Gubernantibus, Senensi sede Vacante. Magnificis viris Nicolao de Gara, Regni nostri Palatino et Judice Cumanorum, Ladislao Vojvoda Transylvano, Nicolao de Széch Judice curiae nostrae et comite Posoniensi, Emerico Bubek Dalmatiae et Croatiae, Stephano de Lindva Regni nostri Sclavoniae et Johanne de Macso Banis, Tamlino Tavernicorum, Georgio Zudar Pincernarum, Paulo

de Liszka Janitorum et Dapiferorum, Stephano Agazonum nostrorum magistris, Nicolao de Szécs honorem comitatus Posoniensis tenente, aliisque compluribus Regni nostri comitatus tenentibus et honores.

A jászói convent 1771-diki hiteles átvételének, sok részt hibás, másolata az apátság levéltárában Fasc. A. Nro. 19.

IX.

1381.

Nos Nicolaus de Gara regni Hungarie palatinus et Judex comanorum. Memorie commandamus. Quod in congregacione nostra generali universitatis Nobilium comitatus Borsodyensis feria secunda proxima post festum beatae Margarethae virginis et martyris prope villam Kaza celebrate Blasius filius Ipoliti, Nicolaus filius Tidan Bani, Johannes filius Andree, Nicolaus filius Dominici, Johannes filius Demetrii de Beel, Johannes filius Balkan de Bekelche, Nicolaus filius Pauli, Paulus de eadem Beel, Andreas de Bool, Thomas filius Buken, Petrus filius Ladislai et Nicolaus filius Johannis dicti Ratold et Ladislaus filius Petri dicti Chonka de eadem Bel, de medio aliorum personaliter exurgendo proposuerunt eo modo: Quod predecessores ipsorum et per consequens ipsi semper et ab antiquo veri et justi patroni Monasterii beate virginis de Beel fuissent et existerent, et ex eo illud ius patronatus eiusdem Monasterii ipsis de iure pertineret. Et hoc vicecomiti, iudicibus nobilium, juratisque assessorum dicte congregationis nostre constaret evidenter, petens nos cum instantia ut ydem vicecomes, judices nobilium, juratique assessores qualem de premissis scirent, per nos requisiti, faterentur veritatem. Cumque nos eosdem vicecomitem, judices nobilium juratosque assessores super premissis requisitos habuissemus, iidem ad fidem eorum Deo debitam fidelitatemque domino nostro Regi, sueque sacre Regie corone conservandam, tacto dominice crucis ligno nobis prestitam, unanimi et concordi testificatione taliter affirmarunt, quod hoc bene verum foret, ut predecessores predictorum Blasii, Nicolai, Johannis, Nicolai, Johannis et alterius Johannis, Nicolai, Pauli Andree, Thome, Petri et Nicolai ac Ladislai et per consequens ipsi semper et ab antiquo veri et iusti patroni predicti monasterii de Beel ad scitum eorum fuissent et existerent, et ex eo illud ius patronatus eiusdem monasterii eisdem nobilibus de iure pertineret. In cuius assercionis testimonium presentes eisdem nobilibus de Beel duximus concedendas communi justitia requirente. Datum decimo die congregationis nostre predicte in loco memorato. Anno Domini Millesimo CCC octuagesimo primo.

Ezen kiadatlan okirat eredetije hártyán, melyről a hátára nyomott pecsét már leesett, az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 8. Hátul régibb kéz irata: Testificatio palatini iuris patronatus Monasterii de beel 1381.

X.

1382.

Nos Nicolaus de Gara Regni Hungariae Palatinus, et Judex Comanorum, damus pro memoria, Quod Andreas, filius Petri de Zanthou, pro Domino fratre Conrardo, Abbate Ecclesiae de Beél, cum Procuratoriis Literis nostris, contra Magistros Ioannem, Fratrem Dominici, & Ladislaum fratrem Stephani de Kaza ab octavis Festi Beati Michaelis Archangeli e contra quinque diebus continuis legitime stetit in Termino, coram nobis, qui juxta continentiam priorum Literarum nostrarum Procuratoriarum super factis in quibusdam aliis Literis nostris Procuratoriis contentis, peremptorie responsum non venerunt, nec miserunt, neque praedictus Magister Ladislaus Judicium trium marcarum nobis, & Parti adversae persolvere debendum persolvit. Unde Ipsos pro eorum non venientia in Judiciis consvetis, ipsum etiam Ladislaum pro non solutione dicti Judicii trium marcarum in duplo ejusdem comissimus fore convictos, si se rationabiliter non poterunt excusare. Datum in Visegrad tricesimo sexto Die termini praenotati, Anno Domini Millesimo tercentisimo octuagesimo secundo. Presentes Literas propter absentiam magistri Bako protho-notarii nostri, & sigillorum nostrorum erga ipsum habitorum Signum eidem fecimus consignari. Datum ut supra.

Eredetije az apátság levéltárában. Fasc. A. Nr. 7. kis rongyos papiron; a rendetlen irás és törlések mintegy fogalmazásra mutatnak. A zárszó szerint a pecsét helyett hátul † jel mellett gót H féle betű látható, ámbár a zárt pecsét nyoma is meglátszik. Ugyanazon kéztől van a következő hátirat is: pro domino Conrardo Abbate Ecclesie de Beél contra magistros Johannem fratrem Dominici et Ladislaum fratrem Stephani de Kaza judicialis Borsodiensis.

XI.

1383—1388.

Nos Stephanus Regni Hungariae Palatinus, & Judex Cumanorum, memoriae commendantes tenore praesentium significamus quibus expedit universis: Quod nobis una cum Dominis nostris Rege, & Regina nec non Praelatis, ac Baronibus Feria tertia proxima ante festum Beati Michaelis Archangeli proxime praeterita in Diosgyeur existentibus, quaerelasque cunctorum ipsis Nostris Dominis supplicantium, ex eorundem commissione reaudientibus, & easdem justo juris tramite dimetientibus, Petrus Filius Stephani de Beél, personaliter praesente Religioso Viro Domino fratre Conrado Abbate Monostarii Trium Fontium de Beél, contra eundem Abbatem proposuerat eo modo: Quod Idem Dominus Abbas Feria tertia proxima ante Festum Beati Galli Confessoris, cuius proxime 4-o adveniret revolutio annualis, quaedam ligna pro hedificiis Ecclesiae suae apta per Jobbagiones suos in villa Apáthfalva residentes armatos super decem & septem curribus ad praedictam Possessionem Apáthfalva potentialiter deportari fecisset in suum praejudicium valde magnum, & hoc ibidem exhibitione cujusdam unius literae inquisitionalis Capituli Ecclesiae Agriensis Dominae nostrae Mariae Reginae ad suum Literatorium Mandatum rescriptae declarando; ex parte ipsius Domini Abbatis per Nos Judicium et Justitiam petierat impertiri. Quo percepto Idem Dominus Abbas, ut praefertur, coram nobis adhaerens responderat ex adverso: Quod Ipse Petrus praedictae suae Ecclesiae ad praefatam Possessionem Apáthfalva pertinenti intra certos terminos metales ejusdem suae possessionis adjacenti dicta ligna contra suam prohibitionem succidisset, & eadem non ipse, sed Dominus Joannes Vajvoda in persona Regia protector ipsius Ecclesiae suae exscindendo asportari fecisset. Quibus perceptis cum nos ipsas partes in eo, utrum eaedem in facto dictarum ipsarum Possessionum metalia haberent Instrumenta, vel non? requisitas habuissemus, mox eaedem partes in praemissis nulla instrumenta metalia se habere, & eaedem tunc vel in futurum exhibere posse referentes eis in praemissis medelam aequitatis petierant impertiri. Quibus sic habitis quia absque reambulatione & revisione metarum Possessionum partium praescriptarum inter easdem partes in praemissis congruens judicium facere non poteramus, ad eaque peragenda homo noster & testimonia praedicti Capituli Agriensis necessario debuerant destinari. Id circo amicitiam ejusdem Capituli Agriensis Literatorie petieramus diligenter, quatinus ipsorum mitterent homines pro utriusque partibus pro Testimoniis fide dignos, quibus praesentibus homo noster infra declarandus feria 2-da proxima, post praedictum festum Sancti Michaelis Archangeli tunc venturum ad facies praedictarum Possessionum partium praescriptarum Szent-Márthon & Apáthfalva nuncupatarum Vicinis & commetaneis ipsarum Universis legitime inibi convocatis, & praesentibus vel ipsarum legitimis Procuratoribus praesentibus accedendo, primo praeattactam Possessionem praedicti Petri filii Stephani Beél, alio nomine Szent-Márthon appellatam, secundum ejusdem, vel legitimi sui Procuratoris demonstrationem a parte praescriptae Possessionis dicti Domini Abbatis Apáthfalva nuncupatae, per veras metas, & cursus metales ejusdem reambularet, & in locis necessariis signis metalibus ubique consignaret: demum autem jam dictam Possessionem Apáthfalva secundum ostensionem ejusdem Domini Abbatis vel sui Legitimi Procuratoris, ex parte memoratae Possessionis Szent-Márthon praefati Actoris modo simili per certas metas, & terminos metales ejusdem perageret, & similiter signis metalibus in locis opportunis ubique consignaret, et si ipsae partes in praemissis earum Possessionarum reambulationibus, et metarum demonstrationibus concordes fierent, & sibi invicem non contradicerent, tunc cuilibet parti suum Jus, Possessionarium evidentibus metis ab invicem distinctum relinqueret, perpetuo possidendum; Partibus autem in praemissis discordantibus terram inter partes in lite remanentem regali mensura mensurando, vel si mensurari nequiret visu considerando, visa sui qualitate, quantitate utilitate & valore una cum aliis probis viris, Deo prae oculis habito aestimaret Regni Lege requirente ibidem etiam haec, quae ipsarum partium, metas, dictae suae possessionis, meliori, & evidentiori modo ostenderet, & quae earundem partium, in Dominio ipsius terrae litigiosae existeret, ac intra cujus partis Possessionis metas dicta sylva adjaceret, & quae partium in Dominio ejusdem sylvae esset, videret & diligenter intueretur. Et post haec ipsius possessionarum reambulationis metarum ostensionis consignationis, aestimationis, statutionis, & revisionis seriem ut fieret expediens, ad feriam quintam proximam post praedictum festum sancti Michaelis Archangeli similiter tunc venturum, nobis tunc cum dictis Dominis nostris ubicunque existentibus amicabiliter rescriberet Capitulum Agr. prae notatum. Denique ipsa feria quinta occurente, nobisque una cum praedictis Dominis Nostris Rege & Regina ibidem in Diósgyür existentibus, praefatus Petrus filius Stephani personaliter ab una, item annotatus Dominus Frater Conra-

dus Abbas similiter personaliter parte ab altera in Nostram venientes praesentiam Literas jam dicti capituli Agriensis super praemissis rescriptas, utrinque Nobis praesentaverat declarantes, quod ipsum Capitulum receptis Literis nostris adjudicatorum, & earundem revisis continentiis cum Magistro Antonio filio Ladislai de Gemháza curiae nostrae Notario homine nostro, ad praemissa peragenda specialiter per nos transmisso duos ex ipsis viros idoneos, videlicet Magistrum Joannem dictum de Zeéch pro parte Petri filii Stephani de Beél Actoris, et Magistrum Andream pro parte ipsius Abbatis, Socios et Concanonicos ipsorum transmisissent: qui tandem ad ipsum Capitulum reversi, eidem consona voce retulissent isto modo: Quod ipsi feria secunda proxima, post praedictum festum Sancti Michaelis Archangeli ad facies possessionum partium praescriptarum Szent-Márthon ipsius Petri, & Apáthfalva dicti Domini Abbatis vocatarum, vicinis et Commetaneis ipsarum universis inibi Legitime convocatis, & partibus praesentibus accessissent, & primo praefatam Possessionem praescripti Petri Actoris secundum demonstrationem ejus hoc ordine reambulassent. Quod primo incepissent a parte meridiei circa quandam foveam per ipsum Actorem Ruthkakuta appellatam pro meta ostensam, Abbate non Ruthkakuta, sed terram Possessionis suae referente. Ab hinc Intra occidentem & meridiem modicum procedendo ad quemdam rivulum de praedicto Monasterio descendemtem pervenissent, & ipsum saliendo, penes eundem ad partem orientis declinando, praefatus Actor quemdam rubum salicis ostendisset, allegando, quod olim sub ipsa fuisset meta, & per populos ipsius Abbatis destructa exstitisset. Abbate nunquam inibi metam fuisse asserente. Ab inde ad partem septemtrionis inter terras arabiles ad spatium jactuum quasi duarum sagittarum procedendo, in ripam cujusdam alterius rivuli Milethpataka nuncupati pervenissent, in qua metam fuisse Actor dixisset, Abbate ibi nunquam metam exstitisse referente. Attamen ipsi in praedictis locis per ipsum Actorem ostensis nullum signum metale vidissent; inde penes eundem rivulum modicum eundo, & ipsum saliendo juxta eundem rivulum, plagam ad eandem per magnum spatium eundo, eundem rivulum circa quandam arborem Salicis per transisissent, — tendendo ad partem orientis, quosdam duos tumores terrae penes viam quae ducit de *Beél* ad *Sylvás-Várad* a plaga orientis existentes reperissent, quos Idem Actor metas esse dixisset. Idem vero Abbas non metas, sed terram Possessionis suae asseruisset: de hinc in eadem via versus plagam Septemtrionis praedictam eundo, & quendam montem ascendendo in cacumine ejusdem montis ubi ipsa via dupplicaretur, & in medio dictae viae duplicatae duas metas terreas antiquas dictus Actor ostendisset, quarum unam suam, a possessione dicti Abbatis separantem, aliam vero *regalem*, possessioni *Sylvás-Várad* praedictae pertinentem, fore asseruisset; ipse vero Abbas unam earum similiter suam, aliam vero dictae villae regalis fore dixisset; ubi Idem Actor suam demonstrationem terminasset. Demum autem praedictam Possessionem Apathfalva dicti Domini Abbatis, secundum ejusdem demonstrationem per metas, & distinctiones metales, hoc ordine peragrassent: Quod incepissent in eisdem metis, ubi praefatus Actor suam demonstrationem terminasset, & a jam dictis metis reflectendo versus occidentem, et per magnum spatium eundo inter terras arabiles, quemdam locum arboris querci idem Abbas pro meta ostendisset, ipsamque arborem querci per suos adversarios combustam fore, & per combustionem ejusdem, eandem metam abolitam & deperditam fore dixisset, ubi ipsi truncum & surculos ipsius arboris querci vidissent; deinde versus eandem plagam occidentis ulterius eundo, & quemdam montem ascendendo in Cacumine ejusdem montis unam metam terream antiquam a terra regali separantem ostendisset: dehinc in vertice ejusdem montis ad eandem partem occidentalem eundo, & ad quandam viam, quae iret de Apathfalva ad villam Monyorosd, appropinquando sub quodam trunco arboris Iliceae de novo crematae, quemdam tumorem terrae pro meta ostendisset: praefato Actore in illo loco metam non haberi, sed cacumen dicti montis pro meta sua finali a parte Possessionis regalis, & etiam Nobilium stare, & esse referente; quae tamen ipsis meta esse apparuisset. De hinc ipsam viam saliendo, & in eodem cacumine fontis ad plagam occidentis tendendo modicum, unam metam terream, reperissent, quam ipse Abbas suam, Actor vero suam similiter esse contrariose retulissent; inde ad eandem partem eundo sub quadam arbore ilicis cruce signata duas metas terreas ostendisset, deinde super eodem Berch ad partem septemtrionis reflectendo, & per bonum spatium eundo unam metam terream reperiissent, ab hinc iterum ad occidentem super eodem Berch eundo, ulterius aliam metam terream antiquam a nobilibusque distingventem reperiissent, quas omnes metas tam a parte possessionis regalis, quam etiam Nobilium ipse Abbas suas, Actor vero similiter suas fore contrariose allegassent; Deinde super eodem Berch ad partem meridiei declinando, & per bonum spatium pergendo quandam Arborem querci tumore terrae circum vallatam invenissent, quem saepedictus Abbas metam esse, dictus vero Actor non fore dixissent, deinde non multum procedentes partem ad eandem, unam metam terream reperissent: de hinc descendendo in quamdam vallem Paphalm appelatam, & eandem pertranseundo, ac alium montem ascendendo, ad partem eandem, in cacumine ejusdem montis ad unam viam arbosam pervenissent, inde in eadem via ulterius eundo, & ad orientem reflectendo, quemdam montem ascendissent, in cujus cacumine unam metam terream reperis-

sent: Ab hinc versus partem meridiei, Super eodem monte ulterius procedendo locum cujusdam arboris Iliceae, Actore inibi nullam metam fuisse asserente, dictus Abbas pro meta ostendisset ubi meta etiam ipsis non apparuisset. De hinc ad eandem plagam ulterius eundo, in cacumine ejusdem montis quemdam tumorem terrae reperissent, quem praedictus Dominus Abbas metam esse dixisset, Actore contrarium asserente, ab hinc partem ad eandem veniendo ulterius super eodem monte alium tumorem terrae idem Abbas ostendisset, quem ipse metam fore, Actor vero non esse e contra retulissent: Ab hinc plagam ad eandem super eodem monte ulterius eundo, iterum alium tumorem terrae reperissent, quem memoratus Dominus Abbas metam esse, Actore denegante retulisset: de hinc adhuc ad eandem partem super eodem monte per longum spatium procedendo, & de eodem monte descendendo in latere ejusdem ad unum lapidem pervenissent, quem ipse Abbas metam fore, Actore denegante retulisset; Ab hinc descendendo inter terras arabiles dictumque rivulum Mylethpataka saliendo, et tendendo ad partem inter meridiem & occidentem in prato ad quemdam rubum reketye bokor dictum pervenissent, quem ipse Abbas in ipso prato metam suam fore allegasset; Et sic idem Abbas suam ostensionem finivisset ipsi vero in reambulationibus possessionum partium praedictarum, in omnibus locis pro metis per ipsum Actorem, & praescriptum Abbatem ostensis ac etiam veris metis & apparentibus per ipsas partes demonstratis signa metalia fecissent. His itaque habitis dictis partibus in praemissis discordantibus, terram usualem ad duo aratra Sylvam vero glandinosam in terra alterius dimidii aratri adjacentem, nec non prata ad viginti falcastra sufficientia inter partes in lite remanentes & remanentia una cum aliis probis & idoneis Viris Deo prae oculis habito aestimassent in Dominio etiam eorundem, terrae, Sylvae & prati ipsum Abbatem reperiissent, metas etiam Idem Abbas meliores, & apparentiores ostendisset, dictaque Sylva in facie ipsius terrae litigiosae adjaceret: & in ejusdem Dominio Abbas existeret memoratus, quibus quidem literis ipsius Capituli rescriptionalibus praesentatis, eisdem partibus sibi in praemissis medelam aequitatis per nos dari postulantibus, quia praefatus Dominus Abbas in praemissa sua possessionaria reambulatione, & metarum, ostensione metas meliores, & evidentiores, quam praefatus Petrus Actor ostendisset, & demonstrasset, in Dominio etiam ipsarum terrae et Sylvae ac prati litigiosarum, idem Dominus Abbas per annotatos nostrum, & praedicti Capituli homines repertus exstitisset, ex praemissis Literis ipsius Capituli agriensis rescriptionalibus manifeste apparuerat, sicque hujus Regni consvetudinaria lege ab antiquo approbata requirente, in facto ipsarum terrae & Sylvae ac prati litigiosarum, juxta quantitatem aestimationis earundem juramentum ipso Dno Abbati secundum Regni consvetudinem per ipsum deponendum adjudicari, & imponi debere, Nobis ac Praelatis, & Baronibus, ac Regni Proceribus, partibus praedictis huic non contradicentibus, memoratam terram duorum aratrorum in sex marcis, ipsam vero Sylvam super terra alterius dimidii aratri, ut praefertur ad jacentem, propter ejusdem in fructuositatem per partes Nobis assertam, ad numerum terrae arabilis, in quatuor & media marcas; Praescriptumque pratum viginti falcastorum, ad quinque marcas, in toto scilicet: ad quindecim & mediam marcas aestimantes, judicando commiseramus eo modo: Quod Idem Dominus Abbas sedecimo se Nobilibus vel Viris Religiosis fratribus scilicet sui ordinis sacerdotali ordine praefulgentibus in Octavis diei Cinerum tunc venturum ad facies praedictarum terrae, & Sylvae, ac Prati litigiosarum ad praedictas quindecim & mediam marcas praemisso modo aestimatarum, vicinis & commetaneis suis universis inibi Legitime convocatis, & ipsis, nec non praedicto Petro filio Stephani Actore, vel legitimo ejus Procuratore, Item Nicolao de Beél, vel Ladislao Albo de eadem, aut Demetrio vel Petro de Chene pro parte annotata, Petri filii Stephani Actore: item Nicolao vel Joanne, dictis Modus, aut Blasio seu Joanne de Sény, an Michaele de Feulbel sive Beke de Osl, seu Joanne filio Demetrii de Human, seu Valentino de Hord, neve Joanne de Szederkény, an Thoma de Monyorosd pro parte ipsius Domini Abbatis, aliis absentibus hominibus nostris, & Testimoniis praedicti Capituli Agriensis, quae Testimonia per Idem Capitulum ad id ipsis partibus Literatorie, amicabiliter transmitti postularamus accederet, easdemque per metas & signa metalia per ipsum scilicet Abbatem praedictum demonstratas, & ostensa prius reambulando, in una ipsarum metarum vel signorum metalium per ipsum videlicet Abbatem demonstratarum, & ostensorum comparendo discalceatis pedibus, resolutisque cingulis & terram super capita ipsorum levando,& generaliter dicendo prout moris est juxta Regni consvetudinem, jurare super terram, super eo: Quod praescriptae metae, & signa metalia per ipsum scilicet Abbatem, demonstratae, et ostensa, verae metae, et certa signa metalia jam dictae possessionis dicti sui Monasterii Apáthfalva vocatae, ipsam a praedicta possessione ipsius Petri filii Szent-Márthon apellata separantes, & distingventia, semper & ab antiquo fuerint & existerent, praescriptaque terra & Sylva, ac pratum ad ipsas quindecim & mediam marcas aestimatae, ad ipsam Possessionem dicti sui monasterii Apáthfalva nominatam pertinerent, & attinuerint, Sacramentum praestare teneretur, qui si praestaret, & praestare posset ex tunc praescriptis metis & signis metalibus per ipsum Dnum Abbatem demonstratis, renovatis, & in bene apparentes metas erectis, & elevatis, ipsas terram Sylvam & Pratum litigiosas ipsi

Monasterio de Beél, & per consequens annotato Dno Abbati ad praedictam Possessionem Apáthfalva annectendo, eo jure quo sibi ipsis dignoscerentur pertinere, relinqueret & commiteret perpetuo possidendas. Si vero Idem Dnus Abbas jurare nollet, vel non posset, ex tunc dictis metis & signis metalibus per ipsum Dnum Abbatem ostensis abmissis, & postergatis dictas terram & Sylvam ac Pratum litigiosas per erectiones, & renovationes jam dictarum metarum & signorum metalium per annotatum Petrum filium Stephani praedictum demonstratarum, & ostensorumque eidem Petro, & suis haeredibus ad praefatam possessionem Szent-Márthon adjungendo jure sibi incumbenti in aeviternum statuere iidem homines nostri, & Testimonia dicti Capituli Agriensis tenerentur: Contradictione ipsarum partium, & aliorum quorumlibet non obstante. Et post haec ipsarum juramentalis depositionis, & possessionariae statutionis seriem, cum cursibus metarum, nec non conjuratorum, & Possessionum eorundem, si iidem Nobiles forent, nominibus ad octavas diei mediae quadragesimae similiter tunc venturum, in literis praeattacti Capituli Agriensis nobis volueramus per partes reportari. Tandem ipsis octavis Diei mediae quadragesimae, instantibus praefatus Dnus frater Conrardus Abbas, personaliter in nostram veniendo praesentiam Literas praescripti Capituli Agriensis super praemissis rescriptionales Nobis praesentavit, hunc tenorem per omnia continentes. Magnifico viro Dno Stephano Regni Hungariae Palatino & Judici Cumanorum Domino,& amico eorum honorando; Capitulum Ecclesiae Agriensis sincerae reverentiae, & honoris continuum incrementum vestrae Magnificentiae praesentibus declaramus Quod cum nos Literis vestris formam Judiciariae deliberationis vestrae in se declarantibus honorifice receptis, tenoribusque earundem visis & perlectis amicabilibus petitionibus vestris, ac Justitiae annuentes, cum Joanne de Sény homine vestro, Michaelem Literatum chori nostri clericum, pro parte Petri filii Stephani de Szent-Márthon Actoris, ac discretum virum Magistrum Andream Concanonicum nostrum pro parte Religiosi viri Domini Conrardi Abbatis Monasterii B. V. Trium Fontium de Beél in causam attracto ad videndum, & audiendum juramentum, quod praefatus Dominus Conrardus Abbas, sedecimo se Nobilibus vel viris Religiosis, Fratribus scilicet sui ordinis sacerdotali dignitate praefulgentibus in facie quarumdam terrae, Sylvae ac Prati litigiosarum, ad possessionem dicti Monasterii Apathfalva vocata pertinentium ad quindecim & mediam marcas aestimatarum, eodem homine vestro, & nostris Testimoniis, in Octavis Diei Cinerum, Vicinis & commetaneis earunden inibi legitime convocatis, & eisdem, ac dictis partibus praesentibus, in una metarum infra scriptarum, terrae Sylvae, ac Prati in priori reambulatione earundem demonstratarum comparendo, discalceatis pedibus, resolutis, cingulis, & terram super capita eorum levando, & generaliter dicendo, prout moris est jurare super terram, in eo quid praescriptae terra, Sylva, ac pratum, ad quindecim & mediam marcas, modo quo supra aestimatae semper et ab antiquo, ad praescriptam Possessionem praefati Monasterii Apáthfalva vocatam pertinentes fuerint, & nunquam ad Possessionem ipsius Petri filii Stephani Szent-Márthon appellatam pertinuerint, nec pertinere debeant, deponere debebat, pro testimoniis destinassemus, tandem iidem vester, & nostri homines exinde ad nos reversi, nobis uniformiter retulerunt, isto modo: Quod ipsi in dictis octavis Diei Cinerum proxime praeteritis ad facies praedictarum terrae, Sylvae ac Prati litigiosarum, ad quindecim & medias marcas modo praemisso aestimatarum, vicinis & commetaneis earundem legitime convocatis, ac eisdem, & dictis partibus praesentibus accedendo, easdem per primariam reambulationem sub signis metalibus in praescriptis Literis vestris adjudicatorum expressis, hoc ordine reambulassent. Quod primo incepissent a parte Septemtrionali, circa duas metas in medio viae dupplicatae existentes, ubi praefatus Actor in priori reambulatione suam reambulationem finiisset, quarum scilicet duarum metarum, unam praefatus Dominus Abbas suam, aliam vero villae regalis Szilvás-Várad vocatae fore allegasset, & a jam dictis metis reflectendo ad occidentem, & per magnum spatium eundo inter terras arabiles, ad quemdam locum arboris querci, quem idem Dominus Abbas in priori sua reambulatione pro meta ostendisset, ipsamque arborem querci per suos adversarios combustam fore, & per combustionem ejusdem eandem metam abolitam & deperditam esse dixisset, ubi ipsi truncum & surculos ipsius arboris querci vidissent. Deinde versus eandem plagam occidentis ulterius eundo, & quemdam montem ascendendo, in cacumine ejusdem montis, unam metam terream antiquam repériissent; De hinc in vertice ejusdem montis, ad eandem partem occidentalem eundo, & ad quamdam viam, quae vadit de Apathfalva ad villam Monyorosd appropingvando sub quodam trunco arboris Illiceae de novo crematae quemdam tumorem terrae per praedictum Dominum Abbatem in priori sua reambulatione pro meta ostensum reperiissent. De hinc ipsam viam saliendo, & in eodem cacumine montis, ad plagam occidentis tendendo modicum, unam metam terream reperissent. Inde ad eandem partem eundo, sub quadam arbore Ilicis cruce signata duas metas terreas invenissent; Deinde super eodem Berch ad partem Septemtrionis reflectendo, & per bonum spacium eundo, unam metam terream reperiissent. — Ab hinc iterum ad occidentem super eodem Berch eundo ulterius, aliam metam terream antiquam a Nobilibus distingventem reperissent, deinde super eodem Berch ad partem meridiei declinando, & per bonum spatium

pergendo quamdam arborem querci tumore circum vallatam invenissent; Deinde non multum pro cedentes partem ad eandem, unam metam terream reperiissent: De hinc descendendo in quandam Valle m Paphalm appellatam, & eandem pertranseundo, ac alium montem ascendendo, ad partem eandem in cacumine ejusdem montis, ad unam viam herbosam pervenissent: Inde in eadem via ulterius eundo, & ad orientem reflectendo quemdam montem ascendissent, in cujus cacumine unam metam terream reperissent. Ab hinc versus partem meridiei super eodem monte ulterius procedendo locum cujusdam arboris Iliceae per praedictum Dominum Abbatem in dicta sua primaria reambulatione pro meta ostensum reperissent: De hinc ad eandem plagam ulterius eundo, et in cacumine ejusdem montis quemdam tumorem terrae per saepedictum Dominum Abbatem in eadem primaria sua reambulatione pro meta ostensum reperissent, Ab hinc partem ad eandem veniendo ulterius super eodem monte alium tumorem terrae per jam dictum Abbatem in ipsa primaria sua reambulatione pro meta demonstratum invenissent: Ab inde plagam ad eandem super eodem monte ulterius eundo, iterum alium tumorem terrae juxta praemissam primariam reambulationem ipsius Domini Abbatis, per eundem pro meta ostensum reperissent; De hinc adhuc ad eandem partem super ipso monte per longum spacium procedendo, & de eodem monte descendendo in latere ejusdem ad unum lapidem, per memoratum Abbatem in saepe dicta sua primaria reambulatione pro meta ostensum pervenissent: Ab hinc descendendo inter terras Arabiles, rivulumque Mileth-Pataka saliendo ad eandem partem inter meridiem, & occidentem in prato eundo ad quemdam rubum Reketye-Bokor dictum pervenissent, quem Idem Dominus Abbas in praedicta priori sua reambulatione in ipso prato metam suam fore allegasset: Factaque hujusmodi reambulatione praefatus Dominus Conrardus Abbas de praedicta Beél cum suis conjuratoribus ut pote Sedecimo se viris scilicet religiosis fratribus Henrico, & Mauricio de eadem Beél, item Henrico, Joanne & Thoma de Pászthó, ac Joanne Henrico, et Friderico de Erchy, nec non Conrado scriptore, Gustavo, Nicolao, Cesario, & altero Joanne, ac Martino de Pilisio Monasteriorum B. V. Fratribus videlicet sui ordinis, sacerdotali dignitate praefulgentibus, in uno praescriptorum signorum metalium pridem in praemissa primaria reambulatione per ipsum Dominum Fratrem Conrardum Abbatem ostensorum, videlicet in meta penes praedictum truncum arboris Iliceae de novo crematae habita comparendo, discalceatis pedibus, resolutisque cingulis, & terram super capita eorum levando, & generaliter dicendo ut moris est, juxta hujus Regni consvetudinem jurare, super terram juravisse super eo: Quod praescriptae metae, & signa metalia per eundem Dominum fratrem Conrardum Abbatem demonstratae, & ostensae in praedictis Literis vestris adjudicatorum contentae, & conscripta, verae metae, & certa signa metalia memoratae possessionis dicti monasterii Apáthfalva Appellatae, ipsam a dicta possessione ipsius Petri Szent-Márthon nuncupata separantes & distingventia semper, & ab antiquo fuerint, & nunc existant. Praescriptaeque terra, Sylva & pratum inter ipsas metas, & cursus metales adjacentes, ad praefatam possessionem praescripti monasterii de Beél Apáthfalva vocatam, attinuissent, & nunc deberent attinere. Quo quidem juramento sic deposito omnibus praedictis metis antiquis renovatis, & signis metalibus pro metis per ipsum Dnum Fratrem Conrardum Abbatem ostensis in bene apparentes metas erectis; praefatas terram, Sylvam, ac pratum ad ipsas quindecim & mediam marcas aestimatas, cum quibuslibet utilitatibus, & pertinentiis earundem, statuissent dicto Monasterio B. V. de Beél, & per consequens annotato Domino Fratri Conrardo Abbati perpetuo possidendas. Alias autem dictae Possessionis ipsius Monasterii Apáthfalva vocatae, metas, signanter metas ultra metam in radice praedicti dumus, vulgariter Reketye-Bokor dicti, per ipsos de novo erectam, habitas non renovassent ex eo: quia praefatus Dominus Abbas in eisdem aliis metis tempore primariae reambulationis praedictarum terrae, sylvae, ac prati litigiosarum se pacifice existere allegasset, Datum Sabatho proximo ante Dominicam reminiscere. Anno Domini MCCCLXXXVIII. Quibus quidem Literis exhibitis, quia ex serie earundem praefatus Dominus frater Conrardus Abbas in praefixo ad huc assignato Termino ad facies praedictarum terrae, Sylvae ac Prati litigiosarum praenominatis nostro, & dicti Capituli Agriensis hominibus, vicinisque & commetaneis suis nec non praenominato Petro filio Stephani praesentibus accedendo, easdem praescriptas metas, & signa metalia per ipsum in praemissa sua primaria reambulatione ostensa, & demonstratas de novo reambulasse, factaque ipsa reambulatione, in una earundem metarum sedecimo se praenominatis videlicet viris Religiosis comparendo discalceatis pedibus resolutis cingulis, & terram super capita eorum levando, ac generaliter dicendo, prout moris est juxta Regni consvetudinem jurare super terram, super praemissis juxta nostram Judiciariam Commissionem praenotatam, dictum suum juramentum rite & legitime deposuisse. Quo quidem Juramento deposito, praenominati noster, & ipsius Capituli Agriensis homines, praescriptis omnibus metis antiquis renovatis, & signis metalibus in bene apparentes metas erectis, & elevatis, praeattactas, terram Sylvam, & pratum, ad praedictas quindecim & mediam marcas aestimatas, praescriptas metas circumvallatas cum quibuslibet suis utilitatibus, & pertinentiis praedicto Monasterio B. V. de Beél, per consequens annotato Domino fratri Conrardo

Abbati ad jam dictam Possessionem suam Apáthfalva adjungendo in perpetuum statuisse, & commisisse manifeste reperiebantur. Pro eo Nos easdem terram, Sylvam, & pratum sub praescriptis metis & signis metalibus modo praehabito dicto Domino Abbati, et suae Ecclesiae statutas, & commissas eisdem Domino Fratri Conrardo Abbati, ac Ecclesiae suae de Beél eo jure, quo ad ipsos dignoscuntur pertinere, authoritate Nostra Judiciaria mediante relinquimus, & committimus in sempiternum possidere, tenere pariter & habere. In cujus rei memoriam, perpetuamque firmitatem, praesentes Eidem Domino Abbati, & dictae suae Ecclesiae Literas Nostra privilegiales pendentis sigilli nostri authentici munimine roboratas duximus concedendas. — Datum in Visegrád sedecimo die Octavarum, mediae quadragesimae praedictarum. Anno Domino Millesimo, Trecentesimo Octuagesimo octavo. Supra dicto.

Ezen érdekes kiadatlan okirat az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 2-o hártyán irva, melyről zöld selyem zsinóron függ le, Csáktornyai István nádor pecsétje kitöredezett körirattal, a közepén szépen stylizált sárkány alak, mint czímere látható.

Ugyancsak ezen okiratnak az egri káptalan által kiadott még két hiteles átvétele jön elő az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 13 és 16, 1393-ból, melyeknek eltérő bevezetését és záradékát itt közlöm :

Omnibus Christi Fidelibus tam praesentibus, quam futuris praesens scripum inspecturis. Capitulum eccl. Agriensis salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam har um serie volumus pervenire: Quod Religiosus vir Frater Conrardus Abbas monasterii Beatae Virginis Trium Fontium de Beél, ad nostram personaliter accede ns praesentiam, exhibuit nobis Literas privilegiales Magnifici viri Domini Stephani pridem Regni Hungariae Palatini, et Ducis Cumanorum, pendenti Sigillo ejusdem in filis sericeis appenso vallatas, Tenoris et Continentiae infrascriptae, petens, nos cum instantia, ut quia ipse easdem Literas Privilegiales propter viarum discrimina ac ob metum aemulorum suorum, quo expediret semper secum in specie deferre, et per suos Procuratoress destinare non auderet: Igitur nos easdem, Literis nostris similiter Privilegialibus inseri, nostroque sigillo authentico etpendenti faceremus communiri. Quarum quidem Literarum Privilegialium nobis exhibitarum tenor sequitur in haec verba. (Következik itt az előbbi XI. sz. a. okmány.) . . . Nos igitur justis & congruis petitionibus praescripti Fratris Conrardi Abbatis, ac justitiae annuentes praefatas Literas Privilegiales nobis quo supra exhibitas de verbo ad verbum transcribi, transcriptumque earum praesentibus Literis nostris Privilegialibus inseri facimus pro cautela praenotata. In cujus rei Testimonium perpetuamque firmitatem praesentes contulimus sigilli nostri authentici & pendentis munimine roboratas ac alphabeto intercisas, praesentibus Thoma Praeposito, Jacobo Lectore, Petro Cantore, Georgio Custode, Dominis Item Joanne de Zemlin, Michaele de Borsod, Joanne de Vyvár, Joanne de Patha, Nicolao de Pankotha, Thoma de Tarchafű, Joanne de Zabolch, Brictio de Ungh, et Ladislao de Heves Archi-Diaconis, et aliis multis vitam ducentibus in dicta Ecclesia jugiter Deo famulantibus. Datum in vigilia festi penthecostes, Anno Domini. Millesimo Trecentesimo nonagesimo Tertio, regnante Domino nostro Sigismondo Dei gratia Illustri Rege Hungariae, Venerabilibus in Christo Patribus Dominis Joanne permissione Divina Strigoniensis, & Nicolao Colocensis Ecclesiarum Archi Eppis. et Domino Stephano Dei & Aposthollica gratia Episcopo dictae Ecclesiae Agriensis, Domino & Praelato nostro existentibus. L. S. pendent.

Mind a két átvétel hártyán irva, melyről zöld selyem zsinóron függ le az egri káptalan pecsétje sz. János stylizált sasjának képe fénykörü fejjel lábaiban mondat-szalaggal, melyen S. JOANNES olvasható. A pecsét körirata † S. CAPITLI AGRIEN ECCLIE POST PLAGAM.

XII.

1387.

Sigismundi Dei gratia Illustri Regi Hungariae, Capitulum Ecclesiae Agriensis orationes in Domino cum perpetua Fidelitate, Literas vestrae Excellentiae omni cum — — — — — — — — — — Sigismundus Dei gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etcetera Marchio Brandeburgensis, Fidelibus suis Capitulo Ecclesiae Agriensis salutem — — — — — — — Dominus frater Conrardus Abbas Trium Fontium de Beél, quod Nicolaus, Filius Nicolai de Zenthmárton circa Festum Beati Barnabe — — — — Vincentium, & Jobbagionem nomine Jacobum in prato ejusdem repertos dire vulnerari fecisset, eo non contentus, circa praedictum — — — Monasterii affugando eidem minas mortis imposuisset, propria sua potentia mediante, in ipsius Domini Abbatis praejudicium valde — — — — firmiter praecipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro Testimonio fide dignum, quo praesente Joannes de Val-

ko, vel alter — — — — Michael de dicta Zenthmárton, seu — — — de Monoros, aut Antonius de Zech aliis absentibus Homo noster — — — praemissis experiatur veritatem, expertaque praemissorum mera veritate, evocet praefatum Nicolaum contra annotatum Dominum Abbatem, nostram specialem — — — de praemissis redditurum. Et post haec omnium praemissarum seriem, ut fuere sic expediendum nostrae speciali fideliter rescribatis Majestati. Datum — — — Marci Confessoris. Anno Domini Millesimo Tercentesimo Octuagesimo Septimo. Nos igitur Mandatis vestris obedire Cupientes, ut tenemur, cum praefato — — — Virum Dominum Nicolaum Archi-Diaconum de Pankota Con-Canonicum nostrum transmisimus pro Testimonio ad praemissa exequenda. Qui demum ad — — — omnibus, quibus decuisset Nobilibus videlicet, & Ignobilibus, ac aliis cujusvis status, et conditionis hominibus palam & oculte, diligenter etiam, & conscientiose — — — veritatem, quod memoratus Nicolaus, Filius Nicolai de Zenthmárton circa praescriptum Festum Beati Bartholomei Apostoli jam praeteritum, quosdam Famulum — — — — prato praescripto Domini Abbatis repertos potentia sua mediante vulnerari fecissent, sed de eo utrum circa praedictum Festum, praescriptum — — — de dicta Beél, affugasset, & eidem minas mortis inposuisset, ipsius veritatis certitudo constare nequivisset. Quam quidem — — — ante Festum Beati Thomae Apostoli proxime praeterita, praefatum Nicolaum, Filium Nicolai de dicta Zenthmárton, in portione sua Possessionaria — — — Abbatem rationem de praemissis redditurum ad octavas Festi Epiphaniarum Domini jam venturum in vestram specialem praesentiam — — — sequenti. Anno supru dicto.

Kivülről a következő egykorú felirat áll :

Serenissimo regi pro religioso viro domino fratre Conrardo abbate monasterii beate Virginis trium fontium de Beél, contra Nicolaum filium Nicolai de Zenthmárthon inquisitorie et ad octavas festi Epiphanie domini Citatoria.

Ezen kiadatlan okirat eredetije elrongyollott papiron, pecsét nélkül az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 9.

XIII.

1388.

Excellentissimo Domino suo Sigismundo, Dei gratia Illustri Regi Hungariae, Capitulum Ecclesiae Agriensis orationes in Domino cum perpetua fidelitate, vestrae Excellentiae praesentibus declaramus. Quod cum nos Literas vestras formam Judiciariam Deliberationis vestrae in se decclarantibus, honore quo decuit receperimus, tenoribusque earundem visis, & perlectis, mandatis vestris obedire cupientes, ut tenemur, cum Joanne, filio Demetrii de Omán homine vestro, Paulum Literatum chori nostri clericum, ad infrascriptam proclamationem faciendam pro testimonio destinassemus, tandem iidem vester, & noster homines exinde ad nos reversi, nobis retulerunt isto modo. Quod ipsi primo in Civitate Agriénsi, in Festo Beati Michaelis Archangeli jam praeterito, ac Feria quarta Sequenti in Villa Dédes, Feria vero quinta similiter sequenti in Possessione Puthnuk nuncupata, Foris scilicet conprovincialibus, Nicolaum, Filium Nicolai de Zenthmarthon super quibusdam factis, in dictis vestris literis adjudicatoriis contentis, & existentibus rationem efficacem redditurum, ac de Judiciis quindecim marcas facientibus Judici, & Parti Adversae satisfacturum, contra Religiosum Virum Fratrem Conrardum Abbatem trium fontium de Beél, ad quindenam Octavarum dicti Festi Beati Michaelis archangeli jam venturi iu Vestrae Majestatis praesentiam specialiter, publice, & manifeste fecisset proclamatum, insinuasset etiam ibidem, ut si venerit, & se de praemissis enodaret, ac de dictis quindecim marcarum Judiciis, Judici, & Parti Adversae satisfaceret, bene quidem, alioquin non obstante ipsius contumatia, & rebellione finem decisum inponent causa in praemissa, prout dictaverit ordo Juris, Datum Feria Sexta sequenti. Anno Domini Millesimo Tercentesimo octuagesimo octavo.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson a zárt pecsét helyével az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 12.

XIV.

1936—1412.

Sigismundus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Boemie, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, Sacri Romani Imperii Archicamerarius nec non Bohemiae et Lucen-

burgensis Haeres. Omnibus Christi fidelibus praesentibus pariter & futuris presentium notitiam habituris, Salutem in omnium Salvatore. Ordo suadet aequitatis & ad apicem pertinet Regalis Maiestatis ut ea, quae a fidelibus subditis juste petuntur ad exauditionis gratiam admittantur. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod cum nos Praelatorum, Baronum & potiorum regni nostri procerum communicato consilio & sana eorundem deliberatione subsecuta id statuere decrevimus & ubique in regno nostro publice fecimus proclamari ut universae literae Excellentissimi Principis Domini Ludovici Regis Hungariae sub ipsius secreto sigillo tantummodo & Serenissimarum Principum Dominarum Elisabeth & Mariae Reginarum Matris & Conthoralis nostrarum charissimarum foelicium recordationis, nec non nostrae, sub earum atque universis tam majoribus quam minoribus sigillis confectae, super juribus quibusvis et praesertim possessionariis quibuscunque personis dignitate quavis eminentiaque & conditione fulgentibus, ecclesiasticis viris & secularibus datae & assignatae pro tollendo omni dubio, removendo scandalo & ad evitanda multa ac varia, quae propter sigillorum ipsarum Dominarum Reginarum, nec non nostrorum deperditorum, ac nostri majoris sigilli duplicis ex causis & rationibus legitimis confractionem, cum multorum fidelium regnicolarum juribus & presertim possessionariis damna gravia & detrimenta periculosa hactenus emergere potuerint imo etiam evenerunt perfrequenter, a festo Beati Georgii Martyris jam proxime praeterito usque festum eiusdem proxime affuturum, sub poena revocationis, annihilationis & cassationis huiusmodi literarum non producendarum per nos videndarum, examinandarum & si opus fuerit sub nostro maiori duplici authentico sigillo de novo praeparato confirmandarum, approbandarum & ratificandarum nostrae claritati exhiberi debuerint conspectui & presentari. Tandem fideles nostri Martirius de Pulya, & Sandrinus de Monay nomine & in persona Reverendi Patris Demetrii Abbatis ecclesiae Trium Fontium de Beell, nostrae Maiestatis conspectum personaliter accedentes exhibuerunt nobis & praesentarunt quasdam nostras literas privilegiales, sub sigillo nostro minori in conflictu nostro Nicopolitano deperditas, in zona viridi ad instar dependentis consignatas, supplicando exinde columini nostro humiliter et devote, quatenus easdem literas nostras ratas, gratas et acceptas habendo presentibusque literis nostris privilegialibus de verbo ad verbum inseri et transscribi faciendo sub sigilli nostro majori duplici de novo praeparato, quo ut Rex Hungariae utimur, confirmare dignaremur perpetuo valituras. Quarum tenor esset eiusmodi.

Sigismundus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Sacri Romani Imperii Vicarius Generalis, Marchio Brandenburgensis et Lucemburgensis Haeres. Omnibus Christi fidelibus praesentium notitiam habituris. Salutem in Domino Sempiternam. Provida hominum adinvenit sagacitas, ut quae in tempore geruntur ne cum ipso tempore elabantur et rerum aeternitate dignarum memoria e medio hominum collabescat et dispereat, scripti patrocinio solidentur. Pro eo ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod Magister Johannes filius Ladislai de Bresthoucz cum literis plenipotentialibus Reverendi in Christo Patris Domini Eberhardi miseratione Divina Archiepiscopi Strigoniensis, Primatis Hungariae et Sanctae Sedis Apostolicae Legati nati, fidelis nobis dilecti, ad nostrae Majestatis accedendo praesentiam, exhibuit et presentavit nobis literas quasdam Sacratissimi Principis Domini Ludovici felicis reminiscentiae hunc tenorem continentes (itt következik Lajos királynak 1381. évről szóló fenebb közölt okmánya, mely után folytatja) Snpplicando exinde idem Magister Johannes filius Ladislai de Bresthoucz culmini nostro humillime, ut easdem litteras Serenissimi Principis Ludovici, dicto modo per ipsum exhibitas et Serenitatis nostrae conspectui praesentatas, ratas, gratas, et acceptas habendo, benignumque nostrum consensum adhibendo, pro iisdem populis et jobbagionibus dictae Archiepiscopalis Ecclesiae Beél, ad eandem Archiepiscopalem Ecclesiam attinentium, perpetuo valituras confirmare dignaremur. Quibus nos supplicationibus dicti Magistri Joannis nomine et in persona attacti Rever. in Christo Patris Eberhardi nobis ante dictorum ratione humillime factis, de Regiae nostrae pietatis clementia exauditis et admissis praeinsertas litteras dicti Domini Ludovici Regis in omnibus suis punctis clausulis et earundem articulis ratas, gratas, acceptas habendo, pro iisdem nostris populis dicti Archiepiscopatus ecclesiae Strigoniensis consequenterque civibus et jobbagionibus praedictae ecclesiae Trium Fontium de Beél iisdem privilegiis, indultis et immunitatibus uti frui et gaudere valeant, atque possint futuris semper temporibus vigore harum nostrarum privilegialium litterarum mediante. Datum per manus Rever. in Christo Patris Vincentii electi episcopi Vespremiensis et aulae nostrae Vice cancellarii dilecti et fidelis nostri. A. Domini millesimo quadringentesimo duodecimo, sexto decimo calendas Julii. Regnorum autem nostrorum dicti Hungariae vigesimo quinto, Romanorum vero secundo.

Ezen kiadatlan okmány a jászói convent 1771-diki hiteles átvételének sokrészt hibás másolatában az apátság levéltárában Fasc. A. nro 19.

XV.

1398.

Magnifico Viro Detrico Bubek Regni Hungariae Palatino Nicolaus de Tornalya Vice Comes et Judices nobilium Comitatus de Borsod, servitium cum promptitudine famulandi. Literas vestrae Magnificentiae recepimus in haec verba: Detricus Bubek Regni Hungariae Palatinus dilectis sibi nobilibus Viris, vice Comiti, et Judicibus nobilium Comitatus Borsodiensis dilectionem plenam, cum salute. Dicitur nobis in Persona Religiosi Viri Domini Fratris Ladislai Abbatis de Beél, quod Andreas dictus Belen de Némethi, una cum Emerico filio suo ac Nicolao videlicet Patruele suis, manibus armatis, et potentiariis in vigilia Festi Assumptionis Virginis Gloriosae proxime praeteriti, ad possessionem ejusdem Domini Abbatis Kéráld vocatam veniendo, Barabbam Jobbagionem suum ibidem commorantem, in facie ejusdem possessionis verberantes, currum ejusdem cum Frugibus oneratum, cum quinque equis et duobus bobus ipsum currum trahentibus abstulisset, in praejudicium ipsius Domini Abbatis valde magnum. Super quo vestram nobilitatem requirimus vehementer, quatenus unum, vel duos ex vobis transmittatis, qui ab omnibus, quibus incumbit meram de praemissis experiantur veritatem, quam tandem nobis transscribatis. Datum in Edelén in praedicto Festo Assumptionis Beatae Virginis Anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo Octavo. Nos itaque petitionibus vestris in omnibus satis facere cupientes, ut tenemur, unum ex nobis, Gregorium de Jardanháza ad praemissa peragenda duximus destinandum. Qui demum ad nos reversus nobis retulit, quod ipse Feria tertia post Festum Assumptionis Beatae Virginis proxime praeteritum in dicto Comitatu Borsodiensi procedendo ab omnibus quibus debuissent Nobilibus, ignobilibus, ac alterius Status, et conditionis hominibus palam, et occulte inquirendo, et specialiter a Magnifico viro Johanne filio Domini de Pathach, erga cujus manus possessio Királd octuaginta annis fuisset obligata et impignorata, talem de praemissis scivissent veritatem. — Quod memorati Andreas, et Nicolaus frater Patruelis nunquam in Dominio possessionis Királd exstitissent, et fuissent; et quod repetisset Judex nobilium antedictus currum cum frugibus oneratum et quinque equis, et duobus bobus tunc fassi fuissent: quod ipsi abstulissent nimirum Andreas, et Emericus et Nicolaus. Anno, die, et loco, omnia praemissa, et quaevis singula, praemisso ante dicto Domino Abbati resignassent. Datum in Szentpéter feria quinta proxima ante festum Nativitatis Virginis Gloriosae. Anno Domini Supra dicto.

Ezen kiadatlan okirat eredetije papiron elrongyolva s átázva, három záró gyürü pecsét nyomával az apátság levéltárában Fasc. A. nro 15.

XVI.

1411.

Nos Paulus de Matha in Agri, Mathias de Palócz, Vice Comes et Judex nobilium Comitatus Borsodiensis damus pro memoria, quod Hensel dictus de Rozno Civis de Rudobánya, in quindenis datarum praesentium coram nobis contra Dominum Abbatem de Beél supereo, quod Andreas famulus suus ex consensu et voluntate, ac permissione sua quemdam Jobbagionem ipsius Domini Abbatis Dionysium nomine, filium videlicet Blasii in Possessione sua Horváth vocata commorantem, piscantem reperiendo, verbis illicitis dehonestando non verberasset, nec vulnerasset, nec rete una cum piscibus ab eodem potentialiter recepisset, quinto se nobilibus juramentum praestare tenebitur testimonio praesentium mediante, de damno autem per quoddam fossatum eidem Domino Abbati illato, per quod idem Dominus Abbas centum florenorum damnum passus extitisset in nova moneta, assumpsit idem Hensel se expurgare per Regiam Majestatem, quod illud fossatum ex voluntate Regis fecisset. Datum in Zentpéter feria quinta proxima ante festum Beatae Mariae Magdalenae Anno Domini Millesimo quadringentesimo undecimo.

Ezen kiadatlan okirat eredetije apró rongyos papirszeleten, két pecsét nyomával az apátság levéltárában Fasc. A. nro 17.

XVII.

1415.

Nos Capitulum Ecclesiae Agriensis significamus, quibus expedit universis, tenore praesentium, memoriae commendantes. Quod Gregorius, filius Pauli de Molnosbeél, nec non Gallus et Joannes, filii ejusdem, pro se personaliter, pro Ladislao autem & Georgio filiis ejusdem Gregorii, sine literis Procuratoriis, onera tamen eorum in se recipientes. Item Andreas & Georgius, filii Nicolai, filii praedicti Pauli de eadem Molnosbél, consimiliter pro se ipsis personaliter, pro Joanne vero, fratre ipsorum uterino, absque literis Procuratoriis, onus tamen ipsius & gravamen, ratione subscripti negotii, in se ipsos assummendo, ad nostram venientes praesentiam, confessi sunt & retulerunt, oraculo vivae vocis in hunc modum. Quod ipsi, pro evitandis ipsorum necessitatibus arduis, ipsos ad praesens multum constringentibus, habitis a Religioso Viro, fratre Christiano Abbate Monasterii de dicta Beél, Triginta tribus florenis, novae monetae, florenum quemlibet per centum denarios novos computando, sibi, ac praetacto Monasterio per modum impignorationis, hoc favissent, & tribuissent; quod tam propriae pecudes, et pecora, ipsius Domini Abbatis, quam etiam Jobbagionum suorum in Possessione Apáthfalva vocata commorantium, in faciebus camporum, seu terrarum arabilium, usualium, nec non Sylvarum ad portiones ipsorum in praedicta Possessione Molnosbeél habitas spectantium, pascantur & nutriantur libere, imo coram nobis, praememorati Gregorius, filius Pauli, Gallus & Joannes, filii ejusdem, ac Andreas, & Georgius, filii Nicolai, in ipsorum & aliorum supradictorum nominibus & in personis, faverunt, et tribuerunt, absque tamen prae judiciorum, et damnorum illationibus, quae in segetibus, pratis, & Sylvarum praedictarum succisionibus possent irrogari. Tali modo. Ut quandocunque praemissa, per ipsos modo impignoratitii Juris tradita, redimere voluerint, depositis praescriptis triginta tribus florenis, novae monetae, liberam habeant redimendi facultatem obligantes memorati Gregorius, Gallus, Joannes, Andreas et Georgius se ipsos, nec non alios supradictos, praelibatum Dominum Christianum Abbatem suumque Monasterium supradictum, infra tempus redemptionis praemissorum impignoratorum, in pleno quieto, et pacifico dominio eorundem, contra quoslibet impetitores defendere, protegere & conservare propriis eorum laboribus & expensis. Quod si facere nollent, seu non possent, mox in poena actus potentiarum convincerentur eo facto. Ad quod se, praenotatus Gregorius, filius Pauli, Gallus, & Joannes filii ejusdem, nec non Andreas & Georgius filii Nicolai, sed et alios supradictos, spontanea eorum coram nobis obligarunt voluntate. In cujus rei memoriam et firmitatem, praesentes contulimus literas, minoris et pendentis sigilli nostri munimine roboratas. Datum feria secunda proxima ante festum B. Georgii Martyr. Anno Domini Millesimo quadringentesimo quinto decimo.

Ezen kiadatlan okirat az egri káptalani levéltár eredetijének hiteles másolatában az apátság levéltárában Fasc. B. nro 26.

XVIII.

1446.

Nos capitulum Ecclesiae Agriensis memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, ex quo humanae rationis officium est defectibus emergentibus obviare, hinc est, quod quidam Jobbagiones nostri in possessione nostra Thyhemér commorantes relictis terris nostris intra metas erectas possessionis nostrae existentibus in territorio possessionis Ostoros vocatae, Abbatis trium fontium de Beél, novas vineas, ex quibus tantum decimas solvere deberent, facerent, et plantarent, in nostrum praejudicium non modicum. — Unde nos provida ratione defectui obviare volentes, ex certa nostra scientia et gratia speciali omnibus nostris Jobbagionibus de ipsa Thyhemér, et aliis quibuscunque incolis dictae nostrae possessionis in montibus et locis vastis novas vineas plantare, et facere volentibus id gratiose annuimus, et hanc libertatis gratiam temporibus semper futuris inviolabiliter observandam duximus faciendam; ut ipsi de hujusmodi novis vineis per eos plantandis tantum decimas vinorum nobis in signum Dominii solvere debeant, et teneantur. — Illos tamen, qui et modo vineas in territorio dictae possessionis nostrae Thyhemér habere dignoscuntur, et novas vineas facerent, et plantarent, ipsasque antiquas vineas ipsorum desertas, et sine cultura relinquerent, nolumus gaudere libertatis nostrae privilegio antedicto; Sed de eisdem antiquis vineis ipsorum more consveto decimam et nonam plene persolvere teneantur, et sint adstricti. — In cujus

rei memoriam praesentes literas nostras sigilli nostri majoris, authentici, et pendentis munimine roboratas, eisdem duximus concedendas. Datum feria sexta proxima ante festum Beati Thomae Apostoli. Anno Domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo sexto.

Ezen kiadatlan okirat eredetije hártyán, lefüggő pecséttel, melynek azonban csupán kék és zöld selyem zsinórja maradt fen, az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 18.

XIX.

1463.

Felül: Serenissimi Principis Domini Mathiae Privilegialium in simplici papiro sub sigillo eiusdem secreto ad instar impresso, die decima nona Mens. Junii A. D. Millesimo quadringentesimo sexagesimo tertio Budae in hanc formam se diffundebant:

Mathias Dei gratia Hungariae, Bohemiae etc. Rex. Fidelibus nostris universis et singulis Comitibus, castellanis, officialibus et theloniatoribus, theloniorumque nostrorum (comitibus?) et aliorum quorumcumque tam in terris quam super aquis loca tenentibus, ubique in regno nostro Hungariae existentibus. Salutem et gratiam. Cum universi cives et populi et hospites Archiepiscopatus ecclesiae Strigoniensis in predicto regno nostro Hungariae existentes et commorantes vigore efficacissimorum instrumentorum — — — piorum divorum regni Hungariae praedecessorum nostrorum per nostramque majestatem confirmandorum, ac per scripta — — — roboratorum, a solutione tributorum et aliarum quarumlibet exactionum exempti et supportati habeantur, — — — velimusque ipsos per — — — regno nostro Hungariae, dictam ecclesiam et per consequens universos populos eiusdem in omnibus exemptionibus illibate et indemniter manutenere conservare. Eo circa vobis tributorum ex — theloniatoribus aliarumque quarumlibet contributionum exactoribus in prefato regno nostro Hungariae existentibus presentium notitiam habituris (itt egy pár sor kiszakadva hiányzott) — — et exemptionibus, quibus ab antiquo usi sunt utunturque et gaudent indemniter conservare noverint et teneantur, nec secus facturi. Datum Budae die decima nona mensis Junii. A. D. Millesimo quadringentesimo sexagesimo tertio. —

Ezen egyszerű másolata Mátyás okmánya hiteles átiratának hibás leirásban az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 19. Tartalmát felvilágositja Zsigmondnak a XIV. szám alatt itt közlött okmánya.

XX.

1477—1484.

(Az előbbi XIX. szám alatt közlött okmánynak, mint átiratnak, transumtumnak következő bevezető sorai maradtak fen.)

Nos Georgius Praepositus et Conventus ecclesiae de Saágh, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod honorabilis Vir Dominus Petrus Archidiaconus Neogradiensis et Abbas ecclesiae trium fontium de Béll, exhibuit et presentavit nobis litteras quasdam, serenissimi condam principis ac Domini Domini Sigismundi Dei gratia Hungariae Regis Privilegiales, adhuc in anno Domini Millesimo quadringentesimo duodecimo, sexto decimo calendas julii sub pendenti dupplici ejusdem sigillo confectas petens nos condecenter ut easdem prothocolo dictae ecclesiae nostrae de verbo ad verbum inseri et transcribi, transscriptumque sive transumptum earumdem ad firmitatem jurium dictae ecclesiae de Béll et ad cautelam sub sigillo nostro usitato et authentico extradaremus quarum series eiusmodi: Sigismundus etc. a fenebb közlött okmányok Zsigmond és Mátyástól a XIV és XIX. szám alatt. A szokott záradék az esztendő és nap keltével hiányzik.

Ezen egyszerű másolata a fenebbi okmányok hiteles átvételének, hibás leirásban az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 19. Az évszám hiányozván azt csupán György ipolysági prépost és Péter béli apát ismert idejéből lehet meghatározni, mely mintegy 1477 — 1484 közé esik.

XXI.

1483.

Nos Capitulum Ecclesiae Agriensis memoriae commendamus. Quod Venerabilis & Religiosus Frater Petrus Abbas Monasterii trium fontium de Beél, coram nobis personaliter constitutus, in omnibus

causis suis, & earundem articulis, tam per ipsum contra alios, quam per alios quospiam contra ipsum, in quibuslibet Terminis, coram quovis Judice, & Justitiario Regni, Ecclesiastico videlicet, & saeculari a dato praesentium per antenominatum motis, vel movendis, Religiosos Petrum Priorem, Albertum, & Clementem Fratres ejusdem Monasterii, ac discretos Seraphim Plebanum de Apátfalva, & Michaëlem Praesbiteros de Dopza, Gregorium Erdeug de Erdeugfalva, Mathaeum de Omán, Joannem Ugfy de Sajó-nempti, Andream de Sata, alterum Andream de Darócz, Benedictum de eadem, alterum Benedictum de dicta Apátfalva, Paulum de Pelen, Petrum Litteratum de Maly, Andream Csipó de Bede, Joannem Oroz de Csycser, Ladislaum de Bod, Kilianum de Heec (Keerch?), Ladislaum de Thold, Georgium de dicta Beel, Thomam Literatum de Choltó, Georgium de Baasth, Ladislaum de Solymos, Vitalem de dicta Kerch, & Nicolaum Literatum de Dobza, alterum Georgium magnum de Zomolya, Ladislaum de Ragolcz, Andream Futó de Keerch, fecit, constituit, & ordinavit, suos veros & legitimos Procuratores, ratum, atque firmum se promittens habiturum, quidquid per praedictos suos Procuratores, simul, vel divisim exhibitorum videlicet seu exhibitorum praesentium, actum, factum, & procuratum fuerit in causis suis praenotatis. Datum in ipso Festo Beati Emerici Ducis, & Confessoris. Anno Domini Millesimo Quadringentesimo octuagesimo Tertio.

Ezen kiadatlan okirat egyszerű másolata az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 7.

XXII.

1484.

Serenissimo Principi, & Domino, Dno Mathiae Dei gratia Regi Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae &c. Domino ipsorum gratioso, Capitulum Ecclesiae Agriensis orationes in Domino devotas perpetua cum fidelitate. Vestrae Serenitatis inquisitorias, evocatorias, et insinuatorias, nobis amicabiliter directas honore, quo decuit recepisse in haec verba: Amicis suis Reverendis Capitulo Agriensi, Comes Stephanus de Báthor Judex Curiae Serenissimi Principis, Domini Mathiae Dei gratia Regis Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae &c.: Amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis in Personis Religiosi Fratris Petri Abbatis trium fontium de Beel et Andreae Filii quondam Mathiae de Darocz, quomodo in anno cujus iam tertia instaret revolutio, Michaël filius quondam Georgii Pethew de Jethyew, Gregorius & Georgius filii dicti Michaëlis de Jethyew, Antonium Benoz Jobbagionem ipsius Domini Abbatis in possessione Upon vocata residentem, omni sua sine culpa in propria Sylva Ejusdem Domini Abbatis exponentis ad dictam Upon pertinentem captivassent, et quousque ipsorum placuisset voluntati conservassent. Demum circa Festum Nativitatis Domini in anno, cujus iam tertia vel citra instaret revolutio, idem Michaël de dicta Jethyew, Gregorius et Georgius filii ejusdem Michaëlis de eadem Jethyew Antonium Bevengel et Damianum Harnocz, intra veras metas Possessionis Horváth in sylva Bodófölde vocata in Comitatu Borsodiensi existentis habita, similiter captivassent, captumque de ipsa captivitate pactative emisissent. Praeterea iidem Gregorius & Georgius filii praedicti Michaëlis de praedicta Jethyew circa Festum Sanctae Trinitatis noviter elapsum ex consensu & voluntate praefati Michaëlis Patris ipsorum Ambrosium Koos dictum Jobbagionem praedicti Domini Abbatis exponentis intra veras metas dictae Possessionis Upon repertum, nullis suis culpis exigentibus diris verberum, & vulnerum plagis usque ad effusionem sangvinis affecissent. Caeterum circa Festum Pentecostes proxime praeteritum Ladislaus Baryus de Bánfalva, & Benedictus filius quondam Joannis similiter Baryus de eadem, nescitur quibus respectibus ad dictam Possessionem ipsius Domini Abbatis exponentis Upon, manibus armatis venientes, quemdam Stephanum Sogor Jobbagionem ejusdem Domini Abbatis exponentis in eadem repertum per diversarum minarum mortis impositionem de dicta Possessione Upon aufugassent; ubi idem Stephanus Sógor in quodam caemento suo ibidem habito per hujusmodi suam fugam decem florenorum auri damna suscepisset, Postremo circa Festum nativitatis Beatae Mariae Virginis in anno, cujus iam secunda praeteriisset revolutio, dum quidam Mathias Görgel, Martinus Thamasa, & Urbanus Janus, Joannes & Dyonisius Geurgyffi Jobbagiones praefati Benedicti Baryus in dicta Banfalva commorantes, quasdam terras arabiles ejusdem Andreae intra veras metas ejusdem Possessionis Jethyew habitas, de voluntate ipsius Andreae exponentis, sub certa dispositione, exinde inter eos facta perarassent, et pro se seminare voluissent, tunc praelibati Michaël filius Georgii de Jethyew, ac Georgius, et Gregorius filii ejusdem in praefatos Jobbagiones dicti Benedicti Baryus insurgentes, eosdem abinde expulissent, & dictas araturas eis seminare non permisissent, in quo eidem Andreae exponenti ad valorem decem florenorum auri damna intulissent, potentia mediante, in praejudicium, et damnum dictorum exponentium valde magnum. —

Super quo Vestram amicitiam praesentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fide dignum, quo praesente Thomas Georg (?) de Beel, sive Gregorius Erdeög de Erdeög-falva sive Michaël similiter Eördeög de Eördög-falva, sive Joannes Ugffi de Sajó-Németi aliis absentibus homo Regius, circa priorum praemissorum mera veritate, memoratum Michaelem, filium quondam Georgii de Jethyew, et alios praedictos contra praefatos exponentes ad octavas Festi Epiphaniarum Domini interventuras, Regiam evocet in praesentiam rationem de praemissis reddituros efficacem, litis pendentia siqua foret inter ipsos non obstante: Insinuando eisdem ibidem, ut sive ipsi octavis in praedictis coram dicto Domino nostro Rege comparuerint sive non, nos ad partis comparentis instantiam id faciemus in praemissis, quod Juri videbitur expediri. Et post haec hujusmodi Inquisitionis, Evocationis, & insinuationis seriem cum evocatorum nominibus octavas ad praedictas, ut fuerit expediens, dicto Domino nostro Regi fideliter rescribatis. Datum Budae Feria quarta proxima post Festum Beatae Luciae Virginis & Martyris. Anno Domini Millesimo quadringentesimo octuagesimo tertio. Nos itaque amicabilibus petitionibus dicti Domini Comitis Stephani de Báthor Judicis Curiae ejusdem Vestrae Serenitatis annuentes, una cum praenominato Johanne Ugfi de Sajó-Némethi, homine Regio nostrum hominem videlicet discretum, Andream Presbyterum de Agria Rectorem Altaris Sancti Emerici Ducis in dicta Ecclesia nostra fundati, ad praemissa fideliter peragenda nostro pro testimonio duximus transmittendum. Qui tandem exinde ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt; quomodo ipsi in Festo Sancti Thomae Martyris proxime praeterito, in Comitatu Borsodiensi pariter procedentes ab omnibus quibus deceret, & opportunum fuisset, diligenter inquirentes omnia praemissa, et quaevis praemissorum singulorum, demptis quantitatibus decem praescriptorum florenorum auri, de quibus meram certitudinem investigari nequivissent, sic facta fuisse et esse rescivissent, prout dicto Domino Comiti Stephano de Báthor dictum extitisset, tenorque suarum clare, contineret litterarum praescriptarum, habitaque hujusmodi inquisitione, idem homo Regius ante lato nostro testimonio praesente, praefatos Michaelem, Gregorium et Georgium de Jethyew de portionibus ipsorum Possessionariis in Jethyew Ladislaum, & Benedictum Baryus, similiter de portionibus eorum possessionariis in Bánfalva possessionibus habitis contra annotatos exponentes ad octavas Festi Epiphaniarum Domini nunc venturas Regiam evocassent in praesentiam, rationem de praemissis reddituros efficacem, praemissa Litis pendentia, si qua foret inter ipsos, non obstante; insinuassetque ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in praedictis coram dicto Domino nostro Rege compareant, sive non, idem Dominus Comes Stephanus id faciet in praemissis, quod juri videbitur expediri. Datum sexto Die dictae Inquisitionis, Evocationis, & insinuationis praenotatorum. Anno Domini Millesimo quadringentesimo octuagesimo quarto.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson írva a záró pecsét nyomával az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 20.

XXIII.

1485.

Serenissimo Principi, & Domino Domino Mathiae, Dei gratia Regi Hungariae, Bohemiae &c. Domino nostro naturali gratiosissimo. Conventus Ecclesiae Beati Joannis Baptistae de Jászów. Orationum devotarum suffragia perpetua cum fidelitate. Vestra noverit Serenitas, nos Literas Viri Magnifici Domini Comitis Stephani de Báthor Judicis Curiae Ejusdem Vestrae Serenitatis, Inquisitorias, Evocatorias, et Insinuatorias, nobis amicabiliter directas, honore quo decuit, recepisse in haec verba. Amicis suis Reverendis, Conventui Ecclesiae de Jázów. Comes Stephanus de Báthor, Judex Curiae Serenissimi Principis Domini Mathiae, Dei gratia Regis Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae &c. Amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis in personis Venerabilis, & Religiosi Fratris Petri Abbatis, & totius Conventus Ecclesiae de Beel, alias Trium Fontium. Quomodo in anno, cujus jam sedecima, vel citra instaret revolutio, Honorabile Capitulum Ecclesiae Agriensis, quoddam praedium ejusdem Abbatiae Megy vocatum, in Comitatu Borsodiensi habitum, ab eadem Ecclesia pro se injuste, & indebite occupasset, occupatumque teneret etiam modo. Demum a multis jam retroactis temporibus, & annis, Honorabilis Magister Stephanus de Zolath, Canonicus dictae Ecclesiae Agriensis, & Valentinus Frater ejusdem, directam, & aequalem medietatem, nec non Michael, & Paulus de Mathoch, reliquam similiter directam, & aequalem medietatem possessionis praedictae Abbatiae, consequenterque ipsorum Exponentium Kysbarcha vocatae, in praedicto Comitatu Borsodiensi existentis, ipsam Abbatiam, & eosdem Exponentes omni Juris titulo concernentem occupative uterentur. Postremo nonnullae Literae & literalia Instrumenta, Factum portionis possessionariae praefatae Abbatiae in possessione Poroszlo vocatae, in Comitatu Hevesiensi

existenti, habitae erga manus Antonii de Zalok, & Joannis Fratris ejusdem haberentur, quas, & quae eisdem Exponentibus ad saepissimas ipsorum petitiones hactenus minime reddere curassent, recusarentque reddere etiam modo, erga se conservanda potentia mediante, in praejudicium, & damnum praefatorum Exponentium valde magnum. Super quo vestram amicitiam praesentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum: Quo praesente Paulus de Cheb, aut Georgius Magnus de Zomolya, vel Georgius de Beel, seu Gregorius Bay, seu Thomas de eadem, sive Gregorius Eördeg, neve Mathias similiter Eördeg de Eördegfalva, aliis absentibus homo Regius scita prius praemissorum mera veritate, evocet praefatum Capitulum Agriense, & alios praedictos, contra annotatos Exponentes ad octavas Festi Epiphaniarum Domini nunc venturi, Regiam in praesentiam, rationem de praemissis reddituros, litispendentia, si quae foret inter ipsos, non obstante, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in eisdem coram dicto Domino Nostro Rege compareant, sive non, Nos ad partis comparentis instantiam id faciemus in praemissis, quod Juri videbitur expediri. Et post haec hujusmodi Inquisitionis, Evocationis, & Insinuationis seriem, cum Nominibus Evocatorum, ut fuerit expediendum, octavas ad praedictas dicto Domino nostro Regi fideliter rescribatis. Datum Budae Sabatho proximo, ante festum Beati Thomae Apostoli. Anno Domini Millesimo, quadringentesimo octuagesimo quarto. Nos igitur amicabilibus petitionibus ejusdem Domini Comitis Stephani de Báthor Judicis Curiae Vestrae Serenitatis consensum praebentes, una cum praedicto Gregorio Bay homine vestro Regio, nostrum hominem videlicet virum Religiosum, Fratrem Clementem Praesbyterum Socium nostrum conventualem, ad praemissa fideliter exequenda, nostro pro Testimonio transmisimus fidedignum. Tandem iidem exinde ad nos reversi pariformiter retulerunt eo modo. Quomodo ipsi Feria quarta proxima ante Festum Circumcisionis Domini, noviter elapsum, in praetactis Borsodiensi, & Hevesiensi Comitatibus simul procedendo, ab omnibus, quibus decuisset, palam, & occule diligenter de praemissis inquirentes, omnia praemissa, & quaevis praemissorum singula, sic, & suo modo acta, & perpetrata extitisse rescivissent, prout dicto Domino Comiti Stephano de Báthor dictum extitisset, tenorque literarum suarum per omnia continet praedictarum. Factaque Inquisitione idem homo vester, dicto nostro testimonio praesente, die in eodem praetactum Capitulum Ecclesiae Agriensis in Thyhemer possessione, nec non Magistrum Stephanum, & Valentinum de Zolath, in eadem Zolath, praetactos vero Anthonium et Joannem de Zalok in eadem Zalok, portionibus videlicet eorum possessionariis, possessionibus in eisdem habitis, contra annotatos Abbatem, & Conventum, ad Octavas Festi Epiphaniarum Domini nunc venturum, vestram Regiam evocasset in praesentiam, rationem de praemissis reddituros efficacem, Litispendentia, si qua foret inter ipsos, non obstante, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi Octavis in praedictis coram Vestra Serenitate praedicta compareant, sive non, dictus Dominus Comes Stephanus de Báthor ad partis Comparentis instantiam id faciet in praemissis, quod Juri videbitur expediri. Datum quinto die diei Inquisitionis, Evocationis, & Insinuationis praedictarum. Anno Domini Millesimo quadringentesimo, octuagesimo quinto.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson a pecsét nyoma nélkül az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 20. és u. ott hiteles mása Fasc. G. Nr. 174.

Az előbbi XXII. sz. alatti okmány tartalmával megegyez a következő, melynek csupán eltérő bevezetését és záradékát közlöm.

Serenissimo Principi et Domino Domino Mathiae etc. (mint az előbbiben) Albertus de Papia Comes et Judlium Comitatus Borsodiensis famulatus perpetua ipsorum cum facultate. Serenissime Princeps et domine domine noster gratiosissime. Perceptis literis viri magnifici domini Comitis Stephani de Bathor Judicis Curiae vestrae Serenitatis omni cum honore haec verba in se continentibus. Comes Stephanus de Bathor stb. mint az előbbiben, Nobilibus viris Comiti vel vice Comiti et Judici Nobilium Comitatus de Borsod debitam reverentiam cum honore. Dicitur nobis — mint az előbbiben, egész in praejudicium et damnum dictorum exponentium valde magnum. Super quo vestras nobilitates praetitulatas requirimus diligenter, quatenus unum vel duos ex vobis transmittatis, qui ab omnibus quibus incumbit meram ex praemissis experiatur rectitudinis veritatem, quam tandem dicto Domino nostro regi fideliter rescribatis. Datum Budae feria 4. proxima post festum Beatae Luciae Virginis et Martyris. Anno millesimo quadringentesimo octuagesimo tertio. Nosque ipsis visis et perlectis mox et statim ut tenemur eisdem obtemperare cupientes unum ex nobis Judicem Nobilium Johannem videlicet de Barth ad praemissa exequenda duximus transmittendum. Qui demum exinde ad nos reversus nobis retulit eo modo, quod ipse procedens ab omnibus quibus deceret et opportunum fuisset Nobilibus et ignobilibus palam et occulte diligenter inquirens talem statuisset rectitudinis veritatem, quod omnia et singula praemissorum sic et eo modo prout et quemadmodum tenor literarum praefati Domini Comitis Stephani de Bathor continebat

facta fuissent patrata et illata manifeste. Datum in Miskolcz feria quinta proxima ante festum beate Elene Regine Anno Domini Millesimo, quadringentesimo octuagesimo quarto.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson több pecsét nyomával az apátság leveltárában Fasc. A. Nr. 20.

XXIV.

1486.

Serenissimo Principi Domino Mathiae Dei gratia Regni Hungariae, Bohemiae etc. Domino ipsorum gratiosissimo Conventus Ecclesiae Beati Joannis Baptistae de Jassov. Orationum suffragia devotarum ac debitarum cum perpetua fidelitate. Vestra nosse dignetur Serenissima Maiestas Nos eiusdem Serenitatis Vestrae literas metales seu reambulatorias nobis preceptorie sonantes et directas honore quo decuit recepisse in haec verba: Mathias Dei gratia Rex Hungariae, Bohemiae etc. Fidelibus nostris Conventui Ecclesiae de Jássov Salutem et gratiam. Dicitur nobis in personis fidelium nostrorum Nobilium Ladislai et Benedicti Barius de Bánfalva et Joannis filii eiusdem Ladislai, quomodo possessiones ipsorum exponentium Bánfalva predicta et Sátha vocatae, in comitatu Borsodiensi existentes, apud manus ipsorum pacifice habitae legitima reambulatione et metarum erectione plurimum indigerent, super quo fidelitati vestrae precipimus et mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fide dignum, quo praesente Petrus de Nadasd Vir nobilis dicti comitatus Borsodiensis, tamquam homo noster ad facies dictarum possessionum Bánfalva et Sáta, vicinis ac commetaneis eiusdem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo reambulet easdem per suas veras metas et antiquas, novas juxta veteres in locis necessariis erigendo, reambulatasque et ab aliorum juribus possessionariis metaliter separatas et distinctas relinquat easdem praefatis exponentibus jure ipsis incumbente perpetue possidendas, si non fuerit contradictum, contradictores si qui fuerint, evocet eosdem contra annotatos exponentes ad octavas Festi B. Michaelis Archangeli nunc venturi, nostram personalem in presentiam rationem contradictionis eotum reddituros, et post haec huiusmodi possessionariae reambulationis et metarum erectionis seriem cursibus metarum ibidem erigendarum, contradictorumque et evocatorum siqui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui premissae reambulationi et metarum erectioni intererunt nominibus octavas ad praedictas eidem nostrae personali presentiae fideliter rescribatis. Datum Budae feria quinta proxima ante festum Joannis Baptistae Anno D. millesimo quadringentesimo octuagesimo sexto. Nosi gitur mandatis eiusdem vestrae Serenitatis in omnibus obedire, ut tenemur, volentes una cum Petro de Nádasd electo et conjurato homine vestro Regio, nostrum hominem videlicet unum religiosum fratrem Ladislaum presbyterum socium nostrum conventualem ad praemissa legitime duxeramus destinandum, qui tandem exinde ad nos reversi nobis sub iuramento retulerunt in hunc modum: quomodo ipsi feria secunda proxima post festum Beati Stephani regis et confessoris ad faciem predictae possessionis Sata vocatae vicinis et commetaneis eiusdem *venerabili religioso Fratre Joanne Abbate de Bél*, Stephano de Ómány, utrisque Stephano et Thoma de eadem, Honorabili Capitulo Ecclesiae Agriensis, Antonio de Darócz, Benedicto de eadem et aliis inibi legitime convocatis et presentibus metas eiusdem possessionis Sátha juxta continentias literarum privilegialium eorundem exponentium, metas dictae possessionis distinguentium, hoc ordine reambulassent — (Itt következik a határjárás hosszas és tárgyunkra nézve kevesbbé érdekes leirása, csupán egy határnál említetvén *ad quandam Stratam publicam de Várkony ad Béll ducentem).* A záradék: Datum sedecima die reambulationis preattactae Anno Domini supradicto Millesimo quadringentesimo octuagesimo sexto.

Ezen kiadatlan okmány egyszerű másolata az egri főkáptalan magány levéltárában Divisio V. Fasc. 1. Nr. 29.

XXV.

1359.

Nos Capitulum ecclesiae Budensis memoriae commendamus. Quod Andreas Literatus famulus Venerabilis in Christo Patris Nicolai Dei et apostolica gratia Episcopi ecclesiae Agriensis, pro honorabili Capitulo Agriensis ecclesiae praedictae, Feria 2-da proxima ante festum S. Margarethae Virginis et Martyris Anno Nativitatis Domini Millesimo trecentesimo quinquagesimo nono, nostram personaliter accedendo presentiam, per modum protestationis curavit significare, quod licet olim idem Capitulum

quamdam particulam terrae de possessione Csokva vocata in comitatu Borsodiensi habita, Abbati Monasterii Beatae Virginis Trium fontium de Bél et eidem Monasterio, literis suis mediantibus non perennaliter sed temporaliter ad utendum participandum etiam et tenendum contulisset, tamen nunc Frater Stephanus modernus ipsius Monasterii Abbas dictam terrae particulam pro se et dicto Monasterio suo occupare niteretur. Novissime autem idem frater Stephanus Abbas, receptis regio homine, et testimonio honorabilis Capituli Vaciensis, eandem terrae particulam reambulare et ab aliis suis partibus ac vicinariis possessionibus metis distinguere et sic pro se et dicto monasterio suo, ipso capitulo penitus ignorante, non de jure sed de facto, occupare conatus exstitisset. Et quia dicta terrae particula ad eandem possessionem ipsius capituli Csokva vocatam ab antiquo pertinuisset et nunc spectare dignosceretur, eidemque monasterio per praescriptum Capitulum mediantibus suis literis, qua supra pro tempore ad utendum, participandum etiam et protegendum data fuisset et collata. Igitur praetaxatum Fratrem Stephanum ac futuros eiusdem monasterii Abbates ab omni ulteriori occupatione, et ipsius particulae terrae detentione et dicto monasterio applicatione facienda, nec non etiam universorum usuum, fructuum et utilitatum eiusdem perceptione prohiberet praetaxatus Andreas literatus facta dicta protestatione prohibuit et inhibuit et coram nobis nomine capituli praenominati. Datum die et Anno supradictis.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson rányomott monorú pecsét töredékével az egri főkáptalan magán levéltárában. Nr. VIII. Div. 5. Csokva, Fasc. 1. Frust. 2.

A m. tud. Akadémia Archaeologiai Bizottságának kiadványai.

Archaeologiai közlemények: I. kötet, tizenkét körajz táblával nyolczadrét 1859. 245. l. Tartalom: I. Magyar műemlékek Ipolyi Arnoldtól, Csallóköz műemlékei. II. A karikapénz, mint fizetési és ékszer a történet előtti korban. Kiss Ferencztől. III. Huszonöt kiadatlan pannoniai felirat. Paúr Ivántól. IV. Mátyás király egykori szobra Budiszinban. Wenzel Gusztávtól. — Ára: 3 frt.

II. kötet: Nagy negyedrétű képatlaszszal 54 táblával, 1861. 317. l. Tartalom: I. Margitsziget műemlékei. Ifj. Kubinyi Ferencz. II. Kelenföldi pogány sírok. Érdy Jánostól. III. Kiadatlan magyar czimek és pecsét gyűrűk, saját gyüjteményéből közli gr. Andrássy Manó. IV. Nyitra-Ivánka területén 1860- és 61-ben kiszántott byzanti zománczok a XI-dik századból. Érdy Jánostól. V. Magyarországban talált kő- és bronzkori régiségek Id. Kubinyi Ferencztől. — VI. Adalékok a magyar Iconographiához. I. Mátyás király egykorú arczképei. Henszlmann Imrétől. VII. Magyar téglaépítészeti műemlékek. Irta Ipolyi Arnold. — VIII. Vegyes közlemények: 1) Magyar feliratú kupa. Gr. Eszterházy Jánostól. 2) I. Mátyás király állítólagos építőmesterének kézirati munkája az építészetről. Dr. Henszlmann Imrétől. 3) Lesencze-Tomaji római feliratos kő Közli Dr. Rómer Flóris. — 4) I. Mátyás király czimere a boroszlói és a görliczi városházakon. 5) Régi magyar keresztelőkutak és Magyarország czimerének monumentalis használata. — Ipolyi Arnoldtól. IX. Magyar régészeti Repertorium. Irja Ipolyi Arnold. X. Magyar régészeti Krónika. Ipolyi Arnoldtól. XI. Név és tárgymutató az I. és II-ik kötethez. Ára: 8 frt.

III. kötet: (Új folyam I. kötet) 10 képtáblával és a szövegbe nyomott számos fametszettel. Nagy negyedrét. 1862. 179. l. **I. füzet**: I. A Kis-bényi román izlésü egyház. Henszlmann Imrétől. V. képtáblával. Ára: 2 frt.

II. füzet: II. Pannonia területén Magyarországban fenmaradt néhány római várnáról. Irta Rómer Flóris. — III. A kolozsvári szt. Mihály egyház történeti és építészeti leirása. Gr. Eszterházy Jánostól. III. képtáblával. Ára: 1 frt. 50 kr.

III. füzet: IV. Magyar ereklyék Ipolyi Arnoldtól. 2 képtáblával. Ára: 2 frt.

IV. füzet: V. középkori keresztelő medenczék. Irta Rómer Flóris. — VI. Római feliratok Erdélyből. Torma Károlytól. — VII. Pannoniai ujabb kiadatlan latin feliratok. Rómer Flóristról. — VIII. Magyar régészeti krónika. Ipolyi Arnoldtól. Több fametszvénynyel. Ára: 80 kr.

IV. kötet: (Új folyam II. kötet.) 8 képtáblával és több fametszvénynyel. 1864. 175 l.

I. füzet: I. A kolozsvári Boldog-asszonyról czimzett minorita, jelenleg evang. reform. egyház. Gr. Eszterházy Jánostól. — II. Tétényi római sírok. Érdy Jánostól. — III. Zólyom-megye műemlékei; ifj. Kubinyi Ferencztől. — IV. Pannoniai ujabb kiadatlan római feliratok. II. közlés Rómer Flóristól 7. táblával. Ára: 2 frt.

II. füzet: V. Tanulmányok a középkori román építészeti Chronologia köréből, tekintettel a magyar műemlékekre. Henszlmann Imrétől. — VI. A Buda környékén felásott római sirokról. Rómer Flóristól. I. réztáblával. Ára: 1 frt. 50 kr.

III. füzet: VII. A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. Irta Dr. Henszlmann Imre. — VIII. Magyar régészeti krónika. Összeállítá Rómer Flóris. — IX. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Rómer Flóristól. — X. Név- és tárgymutató az uj folyamu I. és II-ik kötetre. Több fametszvénynyel. Ára: 80 kr.

V. kötet: (Új folyam III. kötet) 2 réztáblával, és több fametszvénynyel. 1865. 154. l. — Tartalom: **I. füzet**: I. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából, I. közlemény. Érdy Jánostól. II. Római feliratok Erdélyből. II. közlem. Irta Torma Károly. III. A két hazában talált régi arany műemlékekről, különösen a szarvasszói (Marm. m.) arany kincsről. Rómer Flóris. IV. Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban. I. közlemény. Irta Rupp Jakab. V. Magyar régészeti Krónika. Rómer Flóristól. VI. Adalék a m. régészeti irodalomhoz, u. a. VII. A. m. tud. Akad. Archaeol. Bizottmányának munkálkodása 1865 kezdetétől, jegyzőkönyvi kivonatban. Több fametszvénynyel. Ára: 1 frt.

II. füzet: VIII. Archaeologiai kirándulás Abauj- és Sáros-megyékbe. Henszlmann Imrétől. IX. A bakonyszombathelyi éremkincsről. Rómer Flóris. X. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából. II. közlemény; Irta Érdy János. XI. Jelentés a Bányavárosokba tett régészeti kirándulásról. Henszlmann Imrétől. XII. Név- és tárgymutató az Archaeol. Közlemények V-ik (uj folyamú III. kötetére.) Ára: 1 frt. 50 kr.

VI. kötet: (Új folyam. IV. kötet.)

I. füzet: Tartalom: A kunok bél-háromkúti, máskép apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leirása. Ipolyi Arnoldtól. Toldalék. A bél-három kúti apátság okmánytárának kiadatlan okmányai a XIII. századtól a XV. századig. A bél három-kúti máskép apátfalvi egyháznak építészeti arányai. Henszlmann Imrétől. Budának és környékének helyirati viszonya a középkorban. Irta Rupp Jakab. IV. közlemény. Magyar régészeti krónika. Rómer Floristól. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Összeállítá Rómer Flóris. A magy. tudom. Akademia archaeol. bizottmányának munkálkodása 1865—66-ban (Jegyzőkönyvi kivonat).

A m. tud. Akadémia Archaeol. Bizottsága közbejárásával kijöttek:

I. A székes-fehérvári ásatások eredménye. Irta Henszlmann Imre. Nagy negyedrét. 226. l. 9 réztáblával és számos fametszvénynyel. Pesten. Heckenast Gusztáv Bizománya. 1864. Ára: 5 frt. o. é.

II. Műrégészeti Kalauz különös tekintettel Magyarországra. Nagy 8-adrét. 404. fametszettel. Pest, Emich Gusztávnál. 1866.

I. kötet. Őskori műrégészet. Irta Dr. Rómer Flóris. 134. l. 154. fametszettel. Ára: 1 frt. o é., 1 könyvkereskedésben 1 frt. 25. kr.

II. kötet. Középkori építészet. Irta Dr. Henszlmann Imre. 150 l. 250 fametszettel. Ára: 1 frt. könyvkereskedésben 1 frt. 25 kr.

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV M. AKAD. NYOMDÁSZNÁL.

ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MÜEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDITÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

VII. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. V. KÖTET.)

II. FÜZET.

KÉT RÉZTÁBLÁVAL ÉS

SZÁMOS FAMETSZETTEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVIII.

Nyomatott Emich Gusztáv magyar akademiai nyomdásznál. Pest, 1868.

A M. TUD. AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

Kubinyi Ágoston ig. és t. t. tag; bizottmányi elnök.
Gr. Andrássy Manó l. t.
Arányi Lajos l. t.
Érdy János r. t.
Henszlmann Imre l. t.
Ipolyi Arnold r. t.
Kubinyi Ferencz t. t.
Mátray Gábor l. t.
Paúr Iván l. t.
Pauer János l. t.
Pulszky Ferencz t. t.
Rómer Flóris l. t. bizottsági előadó és szerkesztő.
Rónay Jáczint r. t.
Szalay Ágoston l. t.
Toldy Ferencz r. t.
Torma Károly l. t.
Wenczel Gusztáv r. t.

TARTALOM.

VII. KÖTET I. FÜZET

A II. FÜZETBEN MEGJELENT :

PUBLICATIONES
ARCHAEOLOGICAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE.

TOM. VII.

(NOVAE SERIEI TOM. V.)

CUM PLURIBUS IMAGINIBUS AERE ET LIGNO INCISIS

PESTINI, MDCCCLXVIII.

CONSPECTUS TOM. VII.

Fasciculus. I.

Fasciculus. II.

ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDITÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

VII. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. V. KÖTET.)

I. FÜZET.

KÉT KÉPTÁBLÁVAL ÉS TÖBB FAMETSZVÉNYNYEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVII.

Ára: 1 frt 50 kr. o. é.

JELENTÉS

A BÁNYAVÁROSOKBA 1865-BEN

TETT

RÉGÉSZETI KIRÁNDULÁSRÓL.

HENSZLMANN IMRÉTŐL.

(VÉGE.)

III.

Körmöcz.

Valamint Zólyomban hajdani királyaink legépebb várpalotájával ismerkedtünk meg, úgy a Zólyomhoz közel fekvő Körmöczön találjuk Magyarországnak legteljesebben fennmaradt városi várát, citadelláját.

Krieg a kisebb külön váracsot vagy citadellát a római állótábor főhadi-szállásához, a praetoriumhoz hasonlitja,*) a körfallal körülvett várost pedig az egész római táborhoz, mindkettejét az utóbbitól származtatván. Azonban, midőn nem csak a praetoriumot, hanem mindjárt mellette a capitoliumot is emlegeti, a középkor városai erősitésének mintáját még az álló tábornál is régibb olasz, sőt a még ezeknél is régibb görög váracsokban kereshette volna.

A praetorium körül külön erősitést csak igen későn alkalmazott a római, s rendesen annak biztosságát a katonák bátorsága és élő ereje tette, melylyel a tanyájuk közepén fekvő helyiséget körülvették és oltalmazták.

A római capitolium, vagy még inkább a görög akropolisnak megfelelő váracs vagy citadella ellenben éppen úgy a kültámadó, mint nem ritkán maga a város polgárai ellen szolgált; s ezért is, mint Viollet-le-Ducnek fentebb idézett helyéből láttuk, a középkori váracs rendesen nem a város közepére, hanem egyik szögletében volt emelve, hogy igy nem csak ki, hanem befelé is uralkodhassék. Ez volna tehát a szöglet-állás a középponti ellenében, a fő s elvi különbség az antik arx vagy akropolis és a középkori váracs közt, mihez aztán járult Franczia-, Angol- s Olaszországon s több esetben nálunk is, mint végmenekvési hely még a donjon is, mire nézve V.-le-Duc ezt mondja:

„A középkor erődei egy véddel többet birtak, mint a mieink: kiüzetvén a városból a védők, a váracsba menekültek; és miután ezt is bevette az ellenség, a donjonba vonultak vissza.“

De van még más, igen fontos körülmény, mely a középkori váracsot az antik arx és akropolishoz csatolja, s ez az, hogy mindhármában, mint legbiztosabb helyen, emelkedett a városnak nagyobb, vagy fő és más kisebb temploma, s hogy rendesen itt döntötték el a városnak közügyeit s innen kormányozták azt, a régibb középkorban hihetőleg magában a főtemplomban, később a többnyire itt emelt városházakban.

A középkori váracsok vagy citadellák erősitése áll a gyöngébb oldalokon emelt kettős fal és árokból, az úgynevezett Zwinger-ből, a természetileg erősebb helyen rendesen csak egy falat látunk; a körfalnak sarkai többnyire nem épszögüek, hanem ki vannak kerekitve; mögöttük, magasságukon, belülről könnyen megközelitő járda vonul el, melyet

*) Nach dem grossen Einbruch der Alemannen i. J. 235 wurden seine (Galliens) zahlreichen Staedte durch Ringmauern u. Thürme befestigt, so wie auch mit einer *Citadelle-Praetorium-Capitol*, versehen; sie war nichts anderes, als eine selbstaendige Burg im Innern der Stadt. Diese Stadtbefestigungen reichen nach dem Zeugniss französischer Forscher nicht über Alexander Severus hinauf; sie wurden eilig u. gleichzeitig zum Theil aus Marmorquadern der Pallaeste u. Tempel erbaut. Milit. Arch. 16. l.

kifelé szökő faltornyok szakasztanak félbe úgy, hogy befelé alattuk a járda folytatva van, a körfalak tetejét rovátkák képezik és ideiglenes vagy állandó kiszökő fajárdák (Hürden), minők a tornyok tetejét is szokták koronázni. A faltornyok egyike sokkal erősebb a többinél, az ugynevezett kaputorony vagy barbacan, mely alatt bejárás nyilik a várba. Néha magában a váracsban külön árokkal és fallal eszközlött elrekesztések fordulnak elő, a németnek úgynevezett Abschnitt-jei. Végre néha, nálunk is, a váracsban még donjon is van, mely, mint különálló nevezetes erődmény, még a váracson is uralkodik, s melyből van menekülés vagy a városba, vagy a szabadba, vagy mindkettejébe. (L. az itt csak fejezetként emlitett elrendezésnek bővebb részletezését az Arch. Közl. VI. köt. II. füz. I. cz.

A váracs legnevezetesebb épülete a közepén álló templom, mely több rendbeli sajátságával elüt más egykoru magyarországi parochialis egyháztól (v. ö. az e czikkhez tartozó réztáblát, az itt előforduló helytervet. 1. sz. Martin Lajos posonyi realtanodai tanár és akad. tag mérte föl és rajzolta.)

Sajátságos itt az, hogy a hosszhajó szélessége nagyobb hosszánál, az előbbi t. i. 29′+4′+29′=62 lábnyi, mig a három osztálynak egész hossza 22,25′+20,50+16,75. csak is 59,50′ lábat teszen; tehát két és fél lábbal kevesebbet, mint az egésznek 62′ lábnyi szélessége. Ezen szokatlan arány után, mely hasonló körülmények közt még csak a kassai sz. Erzsébet egyházánál fordul elő, hihető, hogy a B B jelölt falmaradvány ugyan is állandó rekesznek (Abschnitt) alapzata, s hogy a templomnak szélességét azért szaporitották, kisebb hossza mellett; mert a hosszirányban nem birtak tul menni se kelet se nyugot felé, hol mindkét oldalon fal állott és nem engedte a kiterjedést, épen úgy mint nem engedte azt Kassán a templom keleti és nyugoti falaihoz közel folyó patak.

Más sajátsága e templomnak az, hogy hoszhajóját, nem mint rendesen három, hanem csak két hajó képezi, itt tehát nincsen egy fő és és két mellékhajó, hanem van magasságában, hosszában és szélességében egyenlő két hajó. E két hajót szélességében két, hosszában három részre osztja két igen egyszerü tő vagy pillér, a nyugoti 4′ 6″ hosszu, 4′ széles, a keleti 4′ hosszu és 4′ széles. A két pilléren és a zárfalakon emelkedik a boltozat, mely a négy nyugati osztályban egyszerü kereszt alaku; mig a két keleti osztály, travée, azért mert a három zárfalban három hézag van, a keresztbolt alakját nem engedte meg, hanem itt dölt négyszög (Raute) alaku boltot kellett alkalmazni.

Egyházunk harmadik sajátsága az, hogy abban, nem mint különben, a hosszhajó középhajójának szélessége képezi az egységet, a mértéket, melyből a többi mérték származtatik; nem képezheti pedig azért sem, mert középhajója nincsen. Itt tehát egységnek a szentély belső szélességét vették, azaz 30 lábat. Hogy pedig az igy történt, világos azon tételekből, melyekből a templom öszszes hossza és szélessége áll.

Ugyan is	láb
A tulajdonképi szentély zárásának hossza	8,50
A hosszszentély keleti osztályának hossza	13,00
A hosszszentély nyug. osztályának hossza	20.00
A diadalivnek vastagsága — — —	4,00
A hosszhajó keleti osztályának hossza —	16,75
A hosszhajó középső osztályának hossza	20.50
A „ nyugati „ „	22,25
Az egész templomnak hossza . .	,05,00

Ha már most a szentély belső szélességét (Lichtenbreite), azaz 30 lábat háromszor és félszer veszszük, leend éppen 105 lábunk, miből világos, hogy 30 láb, azaz a szen-

tély belső szélessége azon egység, mely után a templom egész hosszát határozták három és fél egységre, mi mindenesetre igen csekély mérték; mert az egykoru parochiális templomok hossza a külföldön rendesen hat, és még nálunk is, hol a szélességi arány nagyobb szokott lenni, rendesen legalább négy és fél, jobb esetben pedig öt egészen öt és fél egységre van véve.

A templom szélességére nézve		láb
Az északi kápolnának szélessége —	—	10 00
A vállivnek szélessége — — —	—	3,50
Az északi hajónak szélessége 29′+2′	=	31,00
A déli „ „ „ „	=	31,00
A vállív, vagy hosszfalnak vastagsága	=	3,50
A déli kápolnának szélessége —	—	10,50
A templomnak legnagyobb szélessége . .		89,50

Három egység tesz 30+3=90 lábat; a féllábnyi különbség igen csekély, és a keresztkhajó szélessége csak fél egységgel csekélyebb a templom egész hosszánál, ide tudva még a nevezetes hosszkiterjedésü szentélyt zárásával együtt is.

A körmöczi templomnak negyedik sajátsága az, hogy magyarozszági egyház levén, mégis nevezetesen kiszökő kereszthajóval bir. Ezen, két oldal kápolna által szerkezett kereszthajó nem egykoru ugyan az egésznek tervezetével, mert a templom átalános talap-párkányzata nincsen folytatva a kápolnán, mégis a kápolnát nem sokkal későbbinek vehetni: mert a déli felső emeletének boltozata valamint alakjában, úgy az ide vésett 1484. esztendő számmal sem különbözik sokat a szentély boltozatának sem alakjától, sem készitési idejétől. Az északi kápolnán nincsen feljegyezve semmi évszám.

A nyolczszög három oldalával zárt szentély nevezetes kiterjedéssel bir, nem annyira ugyan szélességben, mert ez két lábbal csekélyebb mint a hosszhajónak fél szélessége, hanem hosszában, mely zárásán kivül még 33 lábot tesz. E szentélyben nevezetes az oldalfalak gyámköveiből emelkedő, legyező alaku boltozat, minővel a késő csúcsíves korban leginkább Angolországban találkozunk. Hevederein több rendbeli évszámot találunk feljegyezve: u. m. 1488, 1511 és 1858-at. A három ablak különös idomot nem mutat, a sekrestyébe vezető ajtó késő csúcsíves stylü. A szentélyben és közel ahhoz a hosszhajóban csinos faragásokkal ellátott faszékek állanak, melyek már a renaissance idejében s még későbben készültek, úgy szinte a renaissance korba való sirkő is látható a szentély déli fokán közel a diadalivhez. Ezt két lerchenbergi Fleisch emlékére készitették, egyikök György al-kamara gróf volt, s meghalt 1617-ben, a második, Wolfgang, meghalt Pozsonyban 1618-ban, még pedig, mint a felirat különösen kiemeli, a római hitben (in röm. kathol. Glauben), közepén a megváltó keresztfán, mely alatt a két elhúnyt térdepel és imádkozik, az egyik magyar zsinóros ruhában, a másik kurta spanyol köpenyben. A dombormű gyakorlott kézre mutat.

A diadalív igen egyszerü, erős heveder, melynek két sarka csak le van szelve.

E heveder északi oldalán áll a szónokszék.*) mely ámbár csúcsíves stylü, ritkitja párját hazánkban, hol még e korból sem maradt fen szónokszék. (Az apai, Szathmár megyében, mint renaissance izlésü, később a körmöczinél), különben pedig nálunk csak baroque vagy épen csak a mult században készült szónokszék található. A körmöczi há-

*) L. réztáblánk 3-ik számát.

rom fő részből áll, a tulajdonképi székből, az ezt hordozó oszlopból és az ahoz a sekrestyéből vezető karzat és lépcsőzetből. A szék félembernyi magas, kiszökő többszög, minden oldala, panneau, késő csúcsíves, át nem törött mérművel (Maasswerk) bir, melynek fő alakja a lóher-ív. Nevezetesebb e széknél az oszlop, melyen emelkedik. Több henger-taggal ellátott lába hatszögü táblán (plinthus) áll; töve, középen sokkal erősebb mint akár lába, akár kapitelje táján, ez utóbbit négy levél-sor veszi körül, az alsó sor igen alacsony, a két következő sokkal magasabb, ezen az elkorcsosodott akanthus alak jelenik meg, hasonlítva ugyan felfogásában a késő román ebbeli levélhez, de mégis eltérve attól, későbbi alakzatával; a legfelsőbb negyedik sor levele*), hogy a széknek alapul szolgálhasson, talán nagyon is szétterjeszkedik, minden levél közepén nagy gömb-kidomborodás látható Az ajtó, mely a sekrestye lépcsőzetéből a szószékre visz, a hosszhajó falát töri keresztül, tehát itt a tulajdonképeni székhez vivő kurta karzatra volt szükség, melynek kartámát szintén késő csúcsíves félig áttört mérmű diszíti. E kartám alatt, mint a bécsi sz. István székesegyház szószékén, látható egy ablakból kikandikáló férfi mellszobra. Bécsben a mellszobor az épitészé, mig Körmöczön, a XVI. század divata szerint, nagy vászon gallérral (Krause) és vas pánczéllal fölruházott mellszoborban alig ismerhetni épitészre. Az egész szószéket, mint ezt a mellszobor mellé tett évszám tanusítja, 1860-ban kitatarozták és befestették, még pedig igen kirivó festékkel, mely kivált az emberi alak és az azt körülvevő ablakkeretnél visszatetsző. A mellszobor készítési modora máris a XVI-ik századé.

A hosszhajónak két tövére nézve megjegyzendő, hogy ez, bár igen késő korabeli, mégsem üt el a Magyarországon divó kevésbbé fejlődött pillér alakzástól, mely rendesen a tagozatlan nyolczszögöt mutatja, péld. még a pozsonyi koronázási templomban is. Azonban a körmöczi pillér ez utóbbinál mégis fejlettebb (l. alaprajzát réztáblánk 2-ik száma alatt); mert a nyolczszög két oldala sekély horonyra van kivájva, és ebben oszlopka áll, mely a közbelső egyenes pilléroldallal együtt a vállívet hordja. A tő más két ferde oldalából gerincz nem szökik ki, ide csak a boltsüveg támaszkodik, mig a három többi egyenes vonalu oldalhoz három három gerincz támaszkodik, mely sugárkint fut fel a boltozatra, és maga közt foglalja a boltsüveg osztályait. A gerincznek alakja lehető egyszerü: két összefutó kanyaroldala végén egyszerü lap teszi egész alakját. A zárfalon e gerinczezet gyámkövön nyugszik, mely elég jól faragott, közép gömbökkel ellátott kereszt levéllel van diszítve.

A kereszthajó egyik ágát tevő északi kápolna csak földszinti, két egyszerü keresztbolttal van födve, a déli kápolna földszint ugyanezen elrendezést mutatja, hanem bir még második emelettel is, melyhez künn, a hosszszentély és kereszthajó közti szögleten álló lépcső vezet. Hasonló, hanem sokkal diszesebb lépcső fordul elő a selmeczi váracs templom oldalán is. E kápolna felső emeletnek elrendezését és hálóboltozatát lásd táblánk I. betüje alatt. A boltozaton az 1485-ki mint befejezési év van feljegyezve.

A déli kápolnához támaszkodik a déli kapu előtti előcsarnok, mely nem egykoru a templom fő zömével. Határát teszik keletfelé a kápolna, nyugatfelé a második és harmadik templom osztály közti tám, melyről megjegyzendő, ha a rajzoló itt nem követett el hibát, hogy nem felel meg a templom bensejében levő illető gerinczezet csomó pontjának. A tám hat lábbal szökvén ki a zárfalból, az előcsarnok mélysége is ugyan annyi lábat mér. Közepén van áttörve a templom ajtaja, mely oly kis mérvü, hogy alig érdemli meg

*) L. e sornak egyik keresztlevelét réztáblánk 4-ik száma alatt.

a kapuzat nevét; felső küszöbe fekirányos, két szögletében negyedkör van, mely alatt ember fő alaku gyámkövet látunk, s ilyen van alkalmazva a fekirányos felső küszöb közepén is. Az ajtó bélletét teszik két hengertag, két kajács és két horony. A szokástól elütő azon körülmény, miszerint az előcsarnoknak nincsen két, az ajtó két nyilása oldalán álló oszlopa, hanem csak egy, mely az ajtó közepén emelkedvén, annak középső részét elfedi. Ezen elfedő oszlop nyolczoldalu; fölette csinos; késő csúcs íves, sekély, félkörben zárt fülke mutatkozik, allján csinos gyámkő kis szobor felvételére. E gyámkő alakjával és diszével gyakran találkozunk a bánya városokban és környezetén, egész Nyitráig. Rajzát réztáblánk 5-ik ábr. adja.

A templom nyugati homlokzata elébe, vastag falu tornyot épitettek. Ezen torony nem bir a szokásos négyszeges alakkal, hanem északról délre 36 lábat, keletről nyugotra pedig csak 30′ 3″-et mérve, az előbbi irányban hosszabb, sem mint az utóbbiban. Innen következik, hogy a torony alatti csarnokot sem tudták rendes, két egyenlő dongabolt átmetszéséből alkotott, keresztbolttal ellátni; a négy háromszög hegye tehát nem találkozik ugyanazon ponton, sőt csakis két három szög látható. E boltozati móddal, mely a későbbi építészetben oly gyakran fordul elő, a magyarországi bányavárosokban igen korán és szintén igen gyakran találkozunk, kivált magánházaknál. A torony építési idejét egy azon látható felirás az 1577-ik évbe helyezi; ennek daczára, s daczára erős falának, szervezése mégis oly rossz volt, hogy az építményt 1715-ben nevezetesen ki kellett tatarozni, mit szintén más felirás tanusít.

A váracs templomain kivül van Körmöczön a külvárosban még egy más, a XVI. század végéből származó, csúcsíves templomka: az ugynevezett ispotály-templom; csekély kiterjedése és szentélyének az osztatlan hosszhajóval egyenlő szélessége miatt imolának neveznők, ha a hosszhajó előtt a többi részszel egykoru torony nem állana. A toronycsarnoknak boltozata egyszerü, gerinczczel el nem látott, keresztbolt, azonban ezen régibb tekintetnek ellenmond az e csarnokból a templomkába vezető ajtónak béllete, mely a váracs templomaihoz hasonló tagozással bir, ugy szinte ellent mond a toronynak egész építészeti jelleme; más részt a gerincz nélküli keresztbolt, mint egyszerübb, igen gyakran fordul elő a bányavárosokban a XV. és XVI. században is. A torony csarnok benső ajtaja fölött csúcsíves mező látható, de azon hajdani faragott vagy festett előadásnak semmi nyoma. A hosszhajó gerinczes keresztboltozattal bir; a gerinczek faltöveken emelkednek, az utóbbiak kapiteljei igen egyszerüek; mert hasonlítanak a régi gömbszelvényes kapitelekhez, mint azokat elkorcsosodva készíté a késő csúcsíves modor. A szentély a nyolczszög három oldalával van zárva, szögeiben szintén faltő áll, melynek kapitelje egészben a hosszhajóéhez hasonló, csak hogy itt mindenik testén más más disz fordul elő, mig a hosszhajó kapiteljei egészen simák; a szentélyéin főkép a keresztlevél, minden osztályának hármas bevágásával látható. A szentély ablakainak mérmüve, szintúgy mint a váracs templomaé, elveszett. Az ispotály-templomkának északi falában nincsen ablak, szintúgy hibázik ez déli falán is; mert ezt későbben áttörték, és a templomka tágíthatása végett, ide nagyobb kápolnát építettek. A boltgerinczek egészen hasonlók a váracs temploméihez; miért, valamint a többi részlet hasonlatossága okából is mindkét templomot egykorunak kell mondanunk.

Körmöczön még fennállanak a belváros kapui, ezek közt legérdekesebb az úgynevezett alsó kapu, mely renaissance izlésben van építve, és két egymásra következő toronyból áll. A külső torony nem sokkal emelkedik túl a szomszéd tájakon, aljába két kapunyilás van törve, az egyik szekerek, a másik, kisebb, gyalogok számára; az előbbi, épszöggel keretelt, félkörrel van zárva, a félkör és épszög közti két szögletben még lát-

ható a lyuk, melyen keresztül vonult a vonóhid láncza. A kapu fölött feszület látszik, e fölött félkörü erkély szökik ki, mely fölött fülke van. Az erkély négy erős gyámkövön nyugszik, mely alant kis csürök idomba faragott kövekkel (Tocken) ellátott kartámmal bír; a kartám fölött az erkélynek két köríves ablaka nyilik, mire a félcsürök alaku tető következik. Az erkély fölötti fülkében a város czimerét kettős paizson tartó angyal látható. A fülke két oldalán két féloszlop áll, ennek oldalán egy egy épszögü ablak nyilik, s az utóbbi magasságán, a torony két sarkán, kőből készült viz-csatorna szökik ki, mi jele annak, hogy a torony eredetileg csak idáig emelkedett, s csak későbben emeltetett magasabbra. A gyalogok számára tört kapunyilás igen egyszerü. E kaputoronyra, közelebb a városhoz más, még sokkal egyszerübb, kaputorony következik, mindketteje közt felül nyitott udvar van; a két torony kapujának két külön tengelye vagyon úgy, hogy kissé fordulni kell, ha az egyiken keresztül menve, a másikat akarjuk megközelíteni. Keresztül menvén a két kapun a városba, elébb kurta utczába, s ezen keresztül a város gyürüjére érünk, mely nagy, elég rendes és a váralj felé nevezetesen emelkedő négyszöget képez: Körmöcz tehát e tekintetben is azon magyar városi elrendezést legjobban jellemzi, melyet *gyürü-teresnek* nevezhetjük.

A főtért körülvevő magán házak csaknem mindnyájában megmaradt az eredeti elrendezés, melyből a polgárok egykori vagyonosságára biztos következést vonhatunk; mert itt nem akadunk a középkori házak másutt szokásos kényelmetlen hosszelterjedésére, ellenben csaknem mindenütt a magány ház feltünő szélességgel bir. Alsó emeletének legnagyobb részét bolthajtásos csarnok foglalja el, melynek boltszerkezete, valamint tágassága, úgy lapos alakjával is az akkori építészek ügyessége és bátorsága iránti tiszteletet gerjeszthet bennünk. Gazdagabb háziurak a bolt ormait igen lapos és szük henger gerinczekkel diszítették, sőt még e gerinczek is néhol ki vannak diszítve. A csarnok hátsó falába tört lépcső vezet az első emeletre, s egy e mellett nyiló ajtó az udvarra. A csarnok egyik oldalfalába rendesen más ajtó van törve, ez vezet a pincze lépcsőhez, melynek más, az utczára nyiló ajtaja is szokott lenni; az utóbbi ajtó a bornak az utczára való kivitelére szolgált; mert a polgárok bormérési joggal birtak, mely jól jövedelmezhetett a bányák virágzási korában. A földszinti csarnok, mint már Selmecz városát illető jelentésem részében megjegyeztem, a bányászok fogadására és megvendégelésére szolgált. E csarnokban néhol kőpadokkal ellátott falfülkét is találunk, de nem oly gyakran mint Magyarország felföldi városaiban, pl. Kassán. A tér lejtő oldalán emelt házak néhányai terrassal is birnak magok előtt, mely még a házhoz tartozik, s hajdan kőpadokkal volt ellátva. A kapuk, ajtók s ablakok gyakran még eredeti bélletöket mutatják, ezek tagozását nem vihetni sehol sem túl a XV-ik századnál, úgy, hogy a házak építését alig mondhatni régibbnek.

Nevezetes mindenek fölött a 13-ik számu háznak fenmaradt áru raktára, melyet egyetlennek mondhatni maga nemében Magyarországon. A raktár pár lépcsővel az utcza követete fölött van emelve, ajtaja fenn fekirányos zárással bir, de béllete tagozva van és fekirányos zárása fölött diszes kanyarív (Eselsrücken) emelkedik, oldalán nincsen támtoronyka (Fiale), hanem fekirányos vonalban végződik. Az ajtónál még gazdagabb tagozatu ablak nyilik oldalán, mely kettős kőkereszttel három magasabb alsó, és három alacsonyabb felső osztályra van rendezve. A béllettnek horonya az ablak alsó részén látható esvetőjén (Wasserschlag) emelkedik, szélső tagjai, mint az ajtó kanyarívéi, rövid fekirányos vonalban vannak folytatva a falon. Az ablak és az ajtó kanyarívének kerete nincsen összekötve egymással.

Szemközt az alsó kapuval emelkedik a gyürü-tér észak-nyugati szögletében a

hires körmöczi pénzverde. Ez igen tágas ház, melynek elrendezése ó-korbeli keletkezésére mutat. Legnevezetesebb földszinti tágas pénztára, melynek közepén valamint a kiterjedés, úgy a tág feszítésü alacsony boltozat tekintetében is igen gyenge oszlop áll századok óta. Ha valahol, itt kelle csodálnunk a merész építésznek szerkezeti mesterfogását.

A gyürü-térre, későbbi időben a város parochialis templomát építették; e mögött emelkedik a városház, melyben diszes renaissance lépcsőt látunk kartámára fektetett szobrokkal.

De nemcsak a fő téren, hanem még két sikátoron is látunk régi házakat, különösen a mai reál-tanoda táján, hol ide s tova még az ablakok, kapuk és ajtók eredeti bélletei, és bensejökben a régi bolthajtások is fenmaradtak. Ezeken kivül alakos gyámkövek is mutatkoznak, egyikök nagyfülü emberi torzfejet képez. Ezt réztáblánk 6. ábr. adja. Itt világosan kitetszik, mi okból adtak a fejnek ily nagy és ily alaku fület, t. i. hogy igy az a fölött emelkedő falszalagnak alapját tágithassák, szélesbbé tehessék. E tájon és másutt régi lakatos művek is találhatók, úgy, hogy Körmöcz városa átalán a XV-ik és XVI-ik század teljes építészeti iskolának eleven képét szolgáltatja.

IV.

Ujbánya, Königsberg.

Ujbányának két régi temploma vagyon; az egyik a parochialis, a második a kisebb, csak kápolnaszerü, ispotály templom, mely magyarországi sz. Erzsébet nevét viseli.

A parochialis templom, mint n bányavárosok fő egyházai átalán, kis dombocskán emelkedik, s alkalmasint mint a többi hasonnemü hajdan váracs közepén állott. E templom egész tekintete és kidiszítése arra mutat, hogy Ujbánya vagyonosság tekintetben, nem mérkőzhetett soha Magyarország többi nevezetesebb bányavárosaival.

A templom három hajós, a két mellékeinél magasabb fő hajóval, szentély zárása a nyolczszög három oldalával bir, nyugoti homlokzata nincsen kiépítve; és mondják, hogy a megkezdett tornyok alapjai a föld alatt találtattak. A hajók pillérei durva négyszegüek, s a diadal ív is csak egyszerü heveder, de mégis oldal leszeléssel. A templom igen alacsony, úgy, hogy a főhajó csúcsíves falmezei alatt sem fért el csúcsíves, hanem csak kerek ablak. Későbbi időben a templom falát kissé felemelték, de igy is csak alacsony maradt. A falak benseje törött kőből van építve, külsejét jól faragott kő táblák diszitik.

Sz. Erzsébet templomkája annyiban a kápolnák neméhez tartozik, hogy szentélyének szélessége egyenlő a hosszhajóéval, s hogy attól diadalívvel nincsen elválasztva, de másrészt a templomkák sorába azzal lép, hogy déli oldalára épített sekrestyéje fölött torony emelkedik. A török mecsetnek használta, s csak mikor 1667-ben végképen elvonult Körmöczből, az épület megint keresztyén egyházzá lett. Nevezetes, hogy itt még régi befestésének nyomaival találkozunk: t. i. vörösös alapon fehér vonalakkal húzott dölt négyszöget látunk, az utóbbinak minden szögén négylevelü rózsát, s ennek közepén pontot. Ime a középkor falfestésének egyik legegyszerűbb példája.

A parochián őrzött „Historia domus“ czimű könyvben két, sz. Erzsébet templomára vonatkozó okmány másolatát találtam. — Az eredeti okmány a város levéltárában őriztetik. „Henzmanus Iziénkel vel Izenünel construxit Ecclesiam beatae Elisabeth, ymo pro nunc quandum domum suam in civitate Budensi prope ecclesiam s. Georgii martiris versus portam orientalem in vicinitate Marci Stoyanis jurati civis in eadem Buda sitam cum suis pertinentiis fructibus in prouentibus dicto hospitali et magistro ejusdem pro

tempore constituendo dedisset et in perpetuum donasset, tali modo quod de censu annuali ejusdem domus, cujus quantitas se ad centum florenos annuos extendit, quadraginta floreni auri magistro dicti hospitalis pro tunc constituto, qui per se, aut per alium perpetue diebus singulis in dicta ecclesia seu oratorio missam celebrare tenebitur, residua vero pars dicti census pro infirmis et pauperis (sic) ejusdem hospitalis per conventionem dicte domus administrari debebunt."

E Henzmant grófnak, comes, is nevezi az okmány, ő Selmeczen lakott. Zsigmond király a templomnak jószágot ajándékoz, és Henzmannot nevezi ki gondnokának, mi minden a fentebbi okiratban fordul elő.

Henzmannak más okirata 1391-ben kelt, s igy a templomkát a XIV. század végén épültnek kell tekintenünk. Meglehet hogy a kapuja fölött előforduló czímer ugyan e Henzmanné.

A bánya városok gyürű-terét Ujbányán is találni; ezen áll a város háza, és alatta igen tágas és messzire szétágazó pinczék találtatnak, melyekbe legjobban a vendégfogadónak pinczéjéből juthatni.

Régi házat Újbányán nem láttam.

V.

Besztercze-bánya.

Besztercze 1255-ben nyerte városi szabadalom levelét; elébb szász jövevények telepítették az úgynevezett Urak völgyét, Herrengrund.

A XVII-ik század közepéig Beszterczében a német jövevény kizárólagosan uralkodott „Tandem anno 1650 die 22 martii, mond Bél. (II. 423 l.)" mutua consensione, controversiae finis impositus est, coptatique sunt Slavi et Hungari in senatum. Tunc et templa, intra moenia arcis, et ad spiritum sanctum aedificari coepta sunt, in quibus Slavorum natio sacris, sua lingua, operaretur." De tovább 434-ik lapon megint ezek állanak. „Est tamen, praecipua Germanis praerogativa, quam illi, pulchre adhuc tuentur. In his est fori (Ring) inhabitandi facultas, quae datur nemini, nisi germanico se satum sanguine docuerit. Hinc circularium (Ring-Burger) civium jura, cum candidandi judicis potestate conjuncta. Accedit jus oenopolii solis concessum, qui in foro degunt. Nam qui vicos habitant, Germani sint, vel Slavi, non vendendi tantum vini potestate carent; sed ne domi quidem suae id habere audent, nisi ab his, quorum id interest, impetrata facultate."

Ma a nemzetiség ügye Beszterczén egészen ellenkezőleg áll, mert e várost a tótság fővárosának tenni igyekszik; ámbár a közszellem e törekvésnek erősen ellentáll, és ki szerét teheti, a lakosok közül, gyermekét magyar iskolába küldi.

A város építészeti elrendezése tekintetében, közép helyt áll a magyar felföldi (Kassa, Eperjes) és a Duna melléki és többi bánya városok közt: ugyanis a főtért itt is, mint a szepességi és a többi bánya városokban gyűrűnek, Ring, nevezik: azonban e tér, nagy hossza miatt, inkább hasonlít Kassa és Eperjesnek az egész városon keresztűl vonó főutczájához, valamint az e gyűrűn elrendezett házak is igen hosszak, a főtértől egészen az attól elég messze elnyúló két párhuzamos utczába vonulván: de más részt e hosszú házak aránylagos szélességgel is birnak és birtak hajdan is, miben megint megközelítik a többi bányavárosok tágas gyűrű-házaikat. Ugyszinte meg van Beszterczének a maga akropolisa is: az az a többi várostól elkülönített és külön kerítő fallal övedzett csekély magaslaton fekvő erőde, mely magában foglal két templomot: a német és tót ajku katholikusokét; elveszett nyom nélkül a temetői kettős kápolna, melyet a selmeczi és körmöczi

példa után, itt is kellene keresnünk; de ezen kápolna helyett megmaradtak egy nagyobb polgári épület romjai, ez, mint mondják, hajdan a vár parancsnoknak szolgált lakásúl, és megmaradt egy a XVI.ik századból származó épület, mely ezelőtt a város háza volt, jelenleg pedig gymnasium. Az úgynevezett várparancsnoki lakház ablakainak bélleteit és keresztjeit még csúcs ives stylben faragott kövek képezik; mig a hajdani városház építészeti módja már is a renaissance küszöbén áll.

A hajdani várnak sánczai és falai el vannak hordva, hanem áll még fő tornya, mely, úgy mint a többi bánya városok barbacanja a város felé néz délnyugotnak. Szemközt e toronynyal, túl a főtemplom keleti részén, van még egy más régi torony is, mely jelenleg lakásúl szolgál.

E vár vagy erőd közepén, jól keletelve, áll a régi templom, melyről Bél Mátyás igy nyilatkozik (II. 414 l.) „Invaluerat jam urbs, cum anno 1300 de novo, eoque augustiori templo exaedificando, cogitare coeperunt Neosolienses. — Ergo jactis basilicae fundamentis, sequentibus inde annis, operi graviter incumbunt, haud morati rerum conversiones, quibus, mortuo Andrea III. Hungaria conturbabatur.“

Maga a templom többször lett ujítva, de még azon részei is, melyen még a csúcs íves styl mutatkozik: u. m. északi homlokzata, szentélye, tornya déli előcsarnoka és Sz. Borbála kápolnája inkább a XV-ik, sem mint a XIV-ik század szüleményei, miből következtethetjük, hogy a XIV-ik század hadi mozgalmai inkább háboríták az építkezést mintsem hiszi Bél Mátyás. Egyébiránt a templomnak nem egésze, mely elrendezesével a közönséges nagyobb magyar akkori templomokhoz hasonlított, hanem inkább részletei érdemlik ki figyelmünket: nevezetesen pedig Sz. Borbála kápolnája, az e mellett álló keresztelő medencze, és az olajfa kert.

A B o r b á l a k á p o l n á b a a templom északi fala nyugoti végén áttört körives kapunyilás vezet, és mig a templom maga belülről egészen ujnak mutatkozik, a kápolna megtartotta eredeti épitészeti alakzását; meg van még régi boltozata, meg van két eredeti ablaka; az előbbinek bolt gerinczei mesterileg faragott mellszobrokon emelkednek, melyeknek még ruházata sem oly apró és szögletes redőzetű, mind azt eredete korától várnunk kellene. A két ablak csúcsának dísze a XV-ik század végére mutat.

Igen nevezetes az e kápolnában álló, nagy mérvű oltár, mely mű értékére nézve a fennmaradt csúcs-íves oltárok első sorába teendő. Ezen oltár készítését Stoss Veitnak, krakkói szobrásznak, tulajdonítják, kiről felteszik, hogy a XVI-ik század első éveiben Krakóból Magyarországba jött, s itt Lőcsén, Bártfán és Beszterczén dolgozott tanítványaival, későbben pedig elköltözött Norinbergába.*) A mű, mit egy, azon előforduló felirás tanusít, elkészült 1504-ben Sz. Hyppolit napján, azaz: aug. 13-kán. E felirás is tehát Stossra mutat, valamint a munka jelessége is érdemes e híres mesterhez.

Az oltár szárnyas oltár, egyszerű két szárnya minden lapján négy-négy ábrával van ellátva, minden fő lapon látunk elől, két fába faragott domborművet, mig a hátsó lapon két olajba festett előadás mutatkozik. A nagy középső szekrényben (Schrein) három, több mint ember nagyságu, fa szobor áll; közepén a sz. szűz gyermekkel, jobb oldalán sz. Jeromos, lábánál az oroszlán, balján sz. Borbála, kezében a kehely, mellette a torony, melybe őt, a legenda szerint, apja, Dioscorus zárta. A szobroknak felfogása egészen realistikus, arczuk s kezük nem birnak semmi idombájjal, sőt sz. Jeromos csak

*) Lásd a bártfai templom leirását, Lepkovszkytól a „Bécsi Archaeol. középp. Közlem.“ 1858-ki évfolyamában.

nem fogait mereszti ránk, s kezein a véredény és ráncz nagyon is szembeötlő: mindazáltal még ezen realistikus felfogásban is kitünő a mesternek vallásos ihlete, és az érzésnek ama bensősége, mely kora műveit jellemzi.

Az oltár felletti rakvány, Aufsatz, teljesen meg van tartva, dísz-faragványain, elég hanyatlási alakzást ugyan, hanem egyssersmind sok képzelő tehetséget, és mindenek fölött igen jeles technikát látunk. Talán sehol Magyarországon nem térnek el sokféle tekervényességük és görbülésökkel, a tornyocskák annyira eredeti rendeltetésük és építészeti jelentesüktől; de talán sehol sincsenek is oly merészen alkotva, élesen kimetszve, és technikailag bevégezve a dísz-tagok, és a lombozat mint itt. Szóval mi a mesterséget illeti, itt a fafaragásnak non plus ultrajával találkozunk. A rakvány közepén, alól Krisztust a keresztfán látjuk, két oldalán a sz. szűzet és sz. János evangelistát: ez a rendes előadás, hanem sajátságos itt az, hogy az egyes alak, mint e helyen másutt lenni szokott, nem áll külön osztályban; miért is a meg nem szakított osztályban elég hely maradt az üdvözítő karjainak kiterjesztésére, holott másutt az oldal szakasz két benső oszlopkái a karokat úgy szokták elmetszeni, hogy annak része kezével átnyulik a két szélső elrekesztésbe. Más kivételt mutat a felső osztály, hol, Krisztus fölött még egy püspök, kezében templom mintával és sz. Lőrincz áll. Régibb időben a rakványon Krisztus fölött csak az atya isten, vagy a sz. háromság szokott emelkedni, nem pedig valamely szent vagy apostol. Az oltár északi szárnyán, elölről látunk faragva fönt, egy megfordítva (úgy hogy feje van alant), a keresztfára feszített szentet, két keze mellett egy egy bakó, kezén keresztűl szöget verve a keresztbe; alól van előadva a tizenkétezer szentnek martyrioma Sapores perzsa schah alatt még pedig Dürer Albertnek ugyan-e tárgyat előadó jeles fametszvénye használatával; miből következtetnünk kell, hogy e fametszet régibb az 1504-ik esztendőnél. E szárnynak hátsó lapján felől három szent férfi; alól szent királyné udvaronczai közt, a két előadás festve van, s a két képet elválasztó keret léczén olvassuk. 1504 an den Tag sanct „ipolyti“ úgy nevezett gót minusculával irva. A déli oltár szárnynak felső osztályában szent püspök jelenik meg, ki egy kalodában zártat vigasztalni látszik, alsó osztályában egy szent személyekkel telt hajó vitorlázik a tengeren; az előadás dombormű. E szárny hátsó lap festve mutat, fent szakálas szentet két nő közt, lent egy szent nőnek, alkalmasint Borbálának, lefejeztetését. Az oltár tábla és a szekrény közti lapon (predella) az üdvőzitő mindenféle szentek gyülekezetében van faragva. Az oltár hátlapján három czimert látunk, ugyan annyi czímer van feltűzve a három nagy szobor fölött is, az utóbbinak középsője szamár fejet mutat, az oldalczimer kettéjén egyaránt két András keresztbe tett vonal, s egy függőleges, mely a két előbbit találkozása pontján metszi.

Az épitészeti fődísztag a kanyarívű mennyezet, baldachin, mely többé nem emelkedik mint hajdan, oszlopkán, hanem vékony hengereken, s ezek mindenütt eszközlik a keretelést is, egyetemben a legmerészebb módra kivágott, előszökő lombozattal. Minden dombormű élénk szinekkel és dús aranyozásban díszlik, s az aranyozás átalán kék alapon emelkedik úgy, hogy a színhagulatot *sárga-kéknek*, nevezhetni. A szárnyak hátulján elő forduló képet szintén jónak mondhatni.

Sz. Borbála kápolnája előtt bronceban öntött *keresztelö medencze* áll. Rézfödele új, teste a régi; az utóbbinak felső része tizenkét osztályu vagy oldalu, dodecagonum; mind egyik oldalán két tornyocska közt emelkedő körív sekély fülkét képez, melyben vagy emberi alak, vagy czímer látható; kilencz fülkében kilencz apostol, és háromban ugyan azon czímer, mely paizson ágaskodó egy-szarvú állatot mutat. A felirás, mely

gót minusculában, a medencze ezen részén körös körül fut a következő." In nomine sanctae et individuae trinitatis patri(s)et fili(i)et spiritus sancti amen, qui crediderit et baptisatus fuerit salvus erit ille est una salus (Kereszt.) Iste (Christus) est aqua vitae fons salutis et graciae, puteus benedicione (benedictionis), fortitudo fragilium, piorum firmamentum (e két szó csak nehezen olvasható) remis . . peccator. (remissio peccatorum)." A felső rész alatta keskenyedő nyakgombba, az úgynevezett nodusba végződik; e gombbon a mű keletkezésének ideje 1475; azután „in," következik a felszentelési ünnep napnak neve, melyet nem tudtam olvasni. A gomb alatti láb tágulása nem tizenkét, mint a felső test, hanem csak hat osztályos, minden osztály lefele táguló körvonalba végződik. Ezen hat osztály határait kötél idomu tagok képezik, s hol lent a szomszéd osztályok két teljes félköre egymástól elválik, ott kis oroszlán fő födi az elválás pontját. Az osztály áttörésében három három sárkány látható. E keresztelő medencze egészében nagyon hasonlít az egykoru kelyhekhez, mindkettejének alakzása ugyanazon elvből indul ki, s a külömbség csak a különféle nagyságban s abban látható, hogy a medencze felső része polygon, nem pedig kehely alaku, hogy nincs tulajdonképi „cuppa-"ja. A mű jó iskolára mutat.

A keresztelő medencze mellett egy sírkő van beeresztve a padolatba. E kövön női alak van képezve és az 1515-ki év olvasható.

A templom déli hosszfalához egy még eredeti alakjában fenmaradt kapuzat támaszkodik, melynek boltozata hatsugáros csillagot képez. E kapuzat nyugati oldalán igen nagy fülkét látunk, melyben az ugynevett *olajfakert* van elhelyezve.

Ezen *olajfakert*, műértéke tekintetében, kétségtelenűl a legnevezetesebb szobrászati teremtmény, melyet Magyarországon a középkor reánk hagyott. Festészeti elrendezésében két fő részre oszlik; egyikét az előtérét, teszi minden oldalán kidolgozott öt szobor (en ronde bosse), e mögött a háttér nagy dombormű, melyen számos emberi alak és épület látható terjedelmes tájban.

Csak nem az előtér közepén térdelve imádkozik az üdvözitő jobbra fordulva egy jobbfelül álló kőszikla tetején megjelenő angyal felé, ki a jelenleg letörött kezében a szenvedés kelyhét tartotta. Az üdvözitő lábánál három apostol alszik, balfelül félig ülve félig bal térdén térdepelve, jobbjában könyvet tartván jobb térdén, az idősebb Jakab, közepén egész teste fekvésével kinyújtva sz. Péter, baljának könyöke a földön fekvő könyvre támaszkodván, kezével fejét támasztja, jobbját a köpenyén fekvő kard markolatára teszi; a jobb oldalon (mindig a nézőét értve), ül sz. János evangelista két kezével jobb térdét átölelve, s fejét alvás közben kissé lehajtva. A három apostolra, részint jelvőkről, részint egyéni jellemökről, mint azt a középkori művészet kifejtette ráismermerhetni: igy Jakabot jelezi a zarándok kagylója és Pétert a kard, de jelezi az utóbbit arczainak erélyes kifejezése is, és éltesebb kora, mely még nem bántotta ugyan a sürü göndör szakált és a halanték haját, de már kopaszszá tette homlokát és tetejét hol csak a typikai hajlángot kimélte meg; sz. János evangelistát jelezi arczának szende kifejezése és dús fürtös hajszála, azoban még nem jelezi ama fiatalság, melyben őt a későbbi művészet tün-

tette fel. Mindhárom apostol alsó ruhával és köpenynyel van ellátva, mig az üdvözítő csak az ismeretes varratlan bő köntöst hordja. Ez utóbbi arczain inkább a férfias erélyesség, sem mint különös kegyesség vagy jámborság van kitüntetve, dús hajazata fonott fürtökben esik vállára; a kéz, valamint itt, úgy az apostoloknál is realisticus módon van előadva.

A dombormű középterét az olajfakert növényzete képezi felfelé emelkedő távlati nézetben, minőt oly gyakran látunk alkalmazva az egykoru német iskolában, kivált Dürer és Burgmeier rajzain. Feltünő, hogy a mester itt déli vastag levelű növényeket akart utánozni, pálma fát és cactust, mi neki épen úgy nem sikerült egészen, mint nem sikerült a sziklát természetes alakjában tüntetni ki.

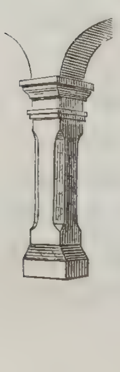
A megváltó feje fölött, jobbra a nézőtől egy megfutamadó apostolt veszünk észre, kinek köpenyébe egy utána iramló poroszló kapaszkodik.

Még feljebb látjuk elnyulni a kertnek fasövény keritését. E kerités közepén nyílik ajtaja; ez áll két oldal támból, mely apró kő darabokból van szerkesztve, ezek fölött fekirányos küszöb emelkedik, melyet ugyancsak kis kövekből álló csúcs követ. Az egész szerkezet, ámbár gyöngesége miatt, lehetetlen, mégis a szobrásznak az épitészetre fordított figyelmét árulja el; mert a felső részek minden köve a boltos ékkövek alakjára van faragva. Az ajtón Krisztus elfogatása végett, poroszlók tolulnak be nagy számmal, élökön Judas jobbjában erszényt tartva, a poroszlók vezére karjába kapaszkodik, másik kezében lámpást tart; utánok jön tizenegy fegyveres. Az egész seregen genreféle felfogás látszik, s az alakok mindnyája a kor életéből van véve; de hasonló felfogás még inkább feltünő az ajtó jobb és bal oldalán, hol több türelmetlen fegyveres, nem várván be sorát, melyen az ajtón bemehessen, a kerités sövényén keresztűl igyekszik a kertbe bemászni; egyiköknek e törekvés nem sikerült; mert leesvén a földön hever, mig más, elég vigyázva, megfogja a sövény két czölöpét s igyekszik le a kertbe. Az ellenkező oldalon szinte egy poroszlót látunk bukó félben, mellette más, ki az átmászáshoz még csak fogni akar.

Tul a kerten Jeruzsalem városának kellene emelkedni; azonban itt a szobrász, mit maga elébe látott, azt szabadon másolván, inkább Beszterczebányának várát akropolisát, helyezte a néző elébe, követvén kortársai példáját, kik soha sem átallottak, római legionariusok helyett saját idejének fegyvereseit, vagy élőttük ismeretlen helyiségek pótlásául saját városaikat képezni.

Mennyire lehetett hű eredetileg Besztercze várának utánzása,jelenleg, midőn annyi épülete már egészen elenyészett, többé nem határozhatni meg; mindazáltal felmaradt még a várnak és városnak két épülete, melynek másara az olajfa kertében elég világosan ráismerhetni, s egy harmadik, mely minden kétségen kivül a mostani gymnasium hasonmása.

A mostani, épen szemközt az olajfakerttel a várban fekvő gymnasiumépület, hajdan Beszterczebányának városháza volt. Épitészeti stylje azon végvonalon áll, melyen a csúcs íves átmegy a renaissance épitészetbe; hosszoldala alól s elől négy köríves arkadot mutat, mely fölött az első emeleten nyolcz arkados járda nyílik. Az arkadokat hordozó és elosztó tő a legkésőbb, de még mindig jó alakzást mutat, négyszögü fent kajácscsal ellátott talapzatot, melyen a négy oldalu tő teste emelkedik elszelt sarkával; eddig minden a, bár késő koru, csúcs íves stylben van felfogva, de a pillér feje már is az úgynevezett toskanai rendre emlékeztett mind elosztásában mind felső körives tagjában. Hasonlólag már renaisance modorra emlékeztetnek a földszinti körivek, valamint egyéb épitészeti alakzatok és elrendezések is. Jelenleg a gymnasium a felső arkádos emelet

föllött még csak egy magasabbal bir, mire a tető fel van téve. Idáig az eredeti alak tökéletesen megegyezik a dombormüvön a kert ajtaja fölött emelkedő másával, ugyan annyi nyilás a második emeleten is; de a dombormüven még egy harmadik emeletet is látunk s e fölött a végső rovatkás falat; miből megfontolván az alsóbb emeletek tökéletes megegyezését, következtetnünk kell, hogy a harmadik emeletet és a rovatkás falat későbben elhordták, s hogy mindketteje eredetileg létezett; s ez annál valóbbszinű, mert kivált a rovatkás fal által ezen magas, a vár kör fala közelében álló épület, be volt vonva az erősített épületek körébe, s maga részéről oltalmazhatta a közelébe eső falat, mire még jobban mutat azon körülmény, mely szerint a dombormű még külön lőréseket is mutat a rovatkák tömör testében, az ugynevezett „merlon"-okban; sőt, mi még feltünőbb, ily lőrésekkel látjuk átlyukasztva még a kert ajtaja csúcsának apró ékköveit is.

Azon két más épület, minek eredetiét még ma is láthatni Beszterczén, az úgynevezett parancsnokház, melynek még romjai is hasonlítanak a dombormű jobb oldalán képezett házhoz, és a mostani városház tornya, előadva, ha nem csalatkozom a dombormű jobb szögletén.

Egyébiránt ha a gymnasiumot híven látjuk is másolva dombormüvünkön, egész várféle előadását még sem tekinthetni az egykoru beszterczei váracs arczképének; mert az utóbbi csak kissé emelkedő dombon fekszik; mig ellenben a dombormü erődének alapja egy magasabb, közepén völgyes dombnyerget mutat.

Az olajfakert egésze már eredetileg is be volt festve, azonban ezen első szinezés elveszett a mostani befestés alatt, ugyanis sz. János feje felett olvasható „Anton Zeillinger renovirt 1824;" s igy 1824-ben be lett mázolva kirivó színekkel e jeles dombormű. Felfogása, mint már érintve volt realisticus, mestere sehol sem törekedett tetsző vagy kecses alakot vagy mozgást előadni, sőt még a vallásos érzelem, melyből e mű keletkezett, sem oly bensőleg mély vagy megható, mint azt valamivel régibb művekben, sőt még a szomszéd Borbála oltáron is találjuk; de más részt az egész, inkább realistikusabb felfogásában mesteri technikával és e technika jelessége önismeretével van előadva, még a torzitásokig is, minők tagadhatlanul a mű több helyén előfordulnak. Feltünő végre még az is, hogy a redőzet nem oly kicsinyes és aprított, mint azt az egykoru német iskolákban látjuk előadva, tehát itt is követve van a magyar bánya iskola szobrászatnak ebbeli mérsékeltsége.

Két körülmény deríthet világot az olajfakert készitésének idejére: először, hogy mesterének szeme előtt lebegett Dürernek két hasontárgyú metszete, másodszor a gymnasium épületének másolata

Dürer Albrecht urunk szenvedését több rendbeli lapsorozatban adta elő: u. m. kisebb és nagyobb fametszetekben, és kis mérvű rézmetszetben. A nagyobb fametszetek egyik lapján képezte, a megváltó elfogatását az olajfakertben, s ez azon lap, melyről a műitészek, s köztök Rumohr, állitják, hogy a mester a fatáblára nem csak rajzolta, hanem saját kezűleg metszette is. E híres lapnak valamint egész conceptiója, úgy több mellékes vonása megegyezik dombormüvünk hasonlóéival; ugy mindkettején a kertnek sövényes keritését és abban nyiló magasabb kaput látunk, de mi még nagyobb figyelemre méltó, valamint a dombormüven a poroszló belekapaszkodik az apostolok egyikének köpenyébe, s illetőleg az apostolt elfogja, ugy Dürer fametszete hátterén, fegyveres iramlik egy megfutamodó szabad személy után, s megfogja annak köpenyét. A személy megváltoztatását Beszterczén már a templom melletti helynek szentsége is kivánta. Dürernek ugy nevezett „nagy passiojának" lapjai, mint ezt a némelyikökön feljegyzett évszám mutatja, a XVI. század első évtizedében egymás után jelentek meg; igy tehát a beszterczei olajfakert nem készül-

hetett elébb mint ezen század második év tizedében, és pedig annál kevésbbé; mert van Dürernek még egy más metszete is, mely a beszterczei műhöz még közelebb áll, mint az épen érintett. E metszet előadja üdvözitőnket térdepelve és imádkozva az olajfakertben, csak nem ugyanazon helyzetben, minőben Beszterczén jelenik meg; továbbá Krisztus előtt szintén kőszikla áll, végre a hasonidomú kert keritése hasonló kapuján keresztül közelednek a poroszlók. Nevezetes még az is, hogy az üdvözitő arczai hasonlók a két nembeli művön; ellenben Dürerében az angyalnak csak fejét látjuk, mig Beszterczén annak egész alakja mutatkozik. Dürer metszetén az alvó apostolok más helyzetben jelennek meg a háttérben. Tagadhatlan, hogy a beszterczei szobrász Dürer metszetét látta, ez pedig mint felirata tanusítja, csak is 1515-ben készült, és mint ritkaság nem réz, hanem vas tábla-metszet. A beszterczei szobrászati mű tehát még későbbi 1515-nél.

Későbbi korára mutat továbbá az is, hogy mestere a gymnasiumi épületet másolhatta művében; mert renaissanceféle részletei miatt, ezen ház sem épülhetett elébb, mint a XVI. század második évtizedében, és még ugy is ez volna, az ismertek közül, a legrégibb renaissanceféle épület a bányavárosokban, bizonyitván azt, hogy ezen ujabb modor elébb fészkelt meg Beszterczén, mint akár Selmeczen akár más bányavárosban.

A fülke, melyben domborművünk áll, eredetileg igen csinos lehetett, a fal szögleteiből és közepéből emelkedő boltgerinczek találkozási pontján díszes zártköveket láthatni, a süvegek alkalmasint kék alapon arany csillagokat mutattak, minők a dombormű épületei fölötti egen még most is megvannak, köztök a kétszarvu hold.

De nem csak ezen olajfakert, sz. Borbála oltára és a keresztelő medencze, hanem tesznek a szobrászat kifejléséről, a XVI. század eleje körül, világos tanuságot még más művek is, melyek Beszterczén csak mint egyes töredékek maradtak fenn. Alkalmasint a régi egyházból származik, s abból mozdíttatott el ujitása alkalmával ama két szobor, mely egy, a templomnak nyugati homlokzatához közel fekvő házba van befalazva. Az egyik sz. nő alakot, a másik sz. Andrást mutatja kezében saját X alaku keresztjével. E szoborban a ruha redőzete még jobban, még nagyobb és tömötöbb részekben tünik fel, sem mint a többi beszterczei szobrászati művekben, és az arczkifejezés nem nélkülözi a méltóságot sem; miért is a művet régibbnek kell tartanunk a XVI. századnál.

Fenmaradt továbbá a szentély déli támain is egyes alak ott, hol a felsőb osztály alsaja föllött visszavonul, s igy hely támadt, mely az alakot felveszi. Rendesen ily szoborkák függőlegesen emelkedő fülkékben vannak alkalmazva, itt ellenben a fülke hibázik, és a négylábu állat vagy szörnyeteg fekirányos helyzetben van téve közvetlenül a kiszökés föllött. A beszterczeihez hasonló példányokat nálunk még csak egyszer Erdélyben, egy, Szász Régenhez közel fekvő falusi templom szentélye támjain találtam, hol egy sörtés és más állat ily helyen látható.

A beszterczei régi szobrászatnak ezen fenmaradt példányai virágzó iskolára mutatnak, minőhez hasonlót igen keveset ismerünk Magyarországon. Kassán az iskola nem fejlődött ki annyira, mert művei inkább még a XIV századba valók, Lőcsén és másutt a Szepességen vagy Bártfán a fenmaradt legjelesebb ebbeli művek, rendesen fa faragványok, melyeket a csak rövid ideig e városokban működő Stossnak és tanitványainak tnlajdonítanak, hasonlólag idegen mester által, sőt a külföldön készült Kassának jeles

oltára is. A beszterczeiekhez hasonló, a csúcsíves styl korából származó kőfaragványokat tehát még csak Pozsonyban és Sopronyban találunk.

De a plastikának kedveltetése Beszterczében nem enyészik el még a csúcsíves styl enyésztével sem, hanem fentartotta magát még a XVII-ik században is, minek tanuságaul szolgál több későbbi, a főtemplom külsején előforduló dombormű, és ama renaissance modorban, dúsan diszített erkély, mely a város gyűrűjének 31. számu házán látható. Ezen erkély egyik kurta oldalának friesén Judith van ábrázolva Holofernes fejét tartván kezében, másikán Dávid Góliáth fejével és kardjával; az erkély pilastereken emelkedik, melyek közt kettős, tágas boltba vezető ajtó nyilik: az ajtó fölött az 1636-ik év olvasható; más felirás a szobrász nevét ismerteti velünk. „Johannes Weinhart Olasiensis sculpsit anno 1636," eren felirás az ajtó választékába van faragva.

Az imént emlitett épületeken kivül a beszterczei váracsban még a *tótok temploma* is áll, mely Bél Mátyás megjegyzése szerint csak 1650-ben épült volna, de mely, e tudósítás daczára, bizonyosan régibb ezen esztendőnél; mert építészeti módja a teljesen elkorcsosodott csúcsíves stylé, még pedig oly annyira, hogy annál jellemzőbb példányt e tekintetben nem ismerünk Magyarországon. Érintenem kell, miként Bél más helyen állítja, hogy e templom kisebb, hanem régibb imolának (fanum) tágításából eredt, s igy ellentmond előbbi állításának: de még oly későbbi tágítást sem engedhetek meg; mert az egész, együttvéve, az elkorcsosodás jelegét egyaránt és mindenütt viseli magán. A templom, épen úgy mint a körmöczi, kivételesen csak két hajós, elválasztó tagnak két egész és két fél *oszlop* van használva, a hosszfal féltövei azonban többoldaluak. Az oszlop nélkülözi a valóságos kapitelt, melynek helyét több párhuzamos hengertag foglalja el, e fölött nem csúcs-, hanem körívek emelkednek, és a keresztboltozat sem olyan, minőt a csúcsív korában készítettek; mert a két dongabolt ormai nem metszik egymást közös középponton. Az ablakoknak még csak egyikében látható egy igen késő alaku halhólyag, a többi ablak később lett ujítva. A nyugati fő kapuzat a legkésőbbi csúcsíves alakzást mutatja, itt egyedül hengertag (nem oszlopka) fordul elő a horony szélén, és ez is fa pálcza módra egymást metszi. Fent kettős csúcs van, a felsőbb szinte egymást metsző pálcza taggal, még pedig lefelé fordított kanyar ívben. Ezek szerint az épületet a XVI-ik század közepe körül emeltnek kell tartanunk.

Tisztelt régészeti bizottmány!

A fentebb előadattak volnának eredményei azon régészeti vizsgálataimnak, melyeket nevezetesebb bányavárosainkban tennem alkalmat nyujtott a t. bizottmány. Az idő rövidsége és az erre fordítható költség csekélysége tovább mennem nem engedett; azonban elégtelen kutatásaim után is a tovább teendőkre fordítván figyelmemet, ezek iránt a következő óhajtásokat van szerencsém előterjeszteni.

1. Kivánatos, hogy a selmeczi óvár hely-terve vétessék fel pontosan, mely munkával legjobban Martin akad. tagtársunkat lehetne megbizni, ki képességét az ily munkára, a körmöczi váracs felvételével tanusította, s egyszersmind hajlandónak nyilatkozott a selmeczi óvár felvételére.

2. Régészetileg volnának felveendők Selmeczen sz. Mária temploma az ó-várban, s annak jelesebb részletei, pl. a diszes lépcső ház, nem különben a régi temetői kápolna, valamint a német és tót ajkuak egyházainak régi részletei is.

3. A zólyomi pusztavár ugyan nagyon érdekes, de annak felvétele a bizottmány

pénzerejét túlhaladván, egyelőre Zólyom ujabb várának tüzetesebb vizsgálátára fordítom a t. biz. figyelmét, s itt nevezetesen ama erősebb toronyéra, melyet donjonféle rendeltetéssel építettnek hiszek.

4. Besztercze régiségei közt három érdemel kiválló figyelmet, az olajfakertet előadó szobrászati mű, sz. Borbála oltára és a keresztelő medencze, Az elsőnek birjuk fényképét, melyet Sztraka és Würsching készitett, ugyan e két photograph késznek nyilatkozott az oltár és keresztelő medencze fényképezésére is, minek előállítására (mert itt magnesium világításra van szükség) a t. bizottmány, már régebben 30 frtnyi segedelmet ajánlott. E fényképek alapján kellene aztán a műtárgyakat a helyszinén átrajzolni, és a feltünő jeles műveket rézmetszetek utján ismertetni.

5. Bányavárosaink kivül utamon meglátogattam Nyitrát és sz. Benedeket is, mely utóbbinak fölötte érdekes templomát több rendbeli rajzokban ismertetett már ezelőtt velem Szumrák Pál, városunk fő mérnöke. De sz. Benedeken nemcsak a templom fölötte érdekes; hanem itt meg van még az egész hajdani kolostornak elrendezése, és abban több igen nevezetes középkori részlet is. Szóval e helyiség páratlan Magyarországon a régi keastromok elrendezése és azok erősítési tekintetében. A kolostor jelenleg a főtiszt. esztergami káptalan kezében van, e káptalan volna tehát felkérendő, vétesse fel mérnökei által a monostor hely-tervét bizottmányunk számára, és a régészet nagy érdekében. Mi megtörténvén, erre az archaeologiai felvétel következhetnék, mely fölötte óhajtható azért; mert a sz. benedeki templom, a kassai után, hazánk XIV, századbeli épületeinek legjelesebbje, és egyszersmind a csúcsíves építészet fénykorának nálunk legsikerültebb példánya.

6. A nyitrai váracsnak helyterve elkészítésére Nyitravármegyét vagy a püspököt lehetne felkérni. Erre következhetnék a régi épületek s más archaeologiai tárgyak specialis felvétele. Itt fölötte érdekes egy, a XIII-ik század elejéről, vagy talán még a XII-dik század végéről származó, még a régi templomhoz tartozó, román izlésü részlet, érdekes továbbá annak összekötése egy, a későbbi csúcsíves stylben épített, és még későbben modernisalt templommal, érdekes itt több sirkő, és más apróbb régiség, melynek ismertetése igen óhajtandó.

A t. bizottmány nagy érdemet szerzend, ha a tek. akademiát indítványom értelmében czélhoz vezethető eljárásra felkérendi.

SZ. MARGIT HÁZI OLTÁRA.

IRTA

RÓMER FLÓRIS.*)

Alig van e földön ország, melyben hajdani gazdagsága- és müveltségéhez képest aránylag oly kevés lenne a multból az épen fennmaradt műemlék, mint szegény hazánkban; mert a középkorból is alig vagyunk képesek egykét fennálló tekintélyesebb templomot és várat felmutatni, melynek legalább szobrászati és festészeti remekjei a mostoha viszonyoknak áldozatokul nem estek volna. — Legszebb építményeink vagy már a jelenig alaktalan kőhalmokban hevernek, vagy ha reájuk, mint eddigelé, oly kevés gondot fordítunk, nem sokára szintén romokká lesznek. Az emlékszerű óriási épületek sorából nincsen egy ép templomunk az Árpádok uralkodása idejéből, melyre kesergés és neheztelés nélkül, nemzeti önérzettel és büszkeséggel tekinthetnénk; a hatalmas Anjouk korából pedig nincsen egy királyi vagy főuri várunk, mely azon korszak europai hirü fényét és dicsőségét csak egy ép falával is hirdethetné! Mert ámbár egész Europa az ilyenféle emlékeket megujítja és régi fényükbe helyezteti, még nálunk az ódonságok iránti kegyelet egyáltalán nem ébredett; sőt azok, bár dülékeikhez történetünk legdicsőbb, legszentebb emlékei legyenek csatolva, szemünk láttára szerteszét az országban napról napra nemcsak az idő befolyása alatt mindinkább romladoznak, hanem lelketlen nyervágy vagy aláváló barbárságból készakarva és szándékosan is rontatnak. — A mint a papság épen úgy kerülték a közelmult századokban, a világi hatalmasok is a hajdani szigor kietlen falait, a szük, kényelmetlen ősi fészkeket a szédelgős sziklatetőkön, mik lassankint a tiszteknek, később a hajduknak századokig menhelyül hagyatván, idővel födél nélkül észrevétlenül omladoztak — mig végre a pórok valódi, kényelmes kőbányák gyanánt felhasználták.

Ezen vétkes hanyagság, ezen rombolási düh nemcsak az álló nagyszerű építményi műemlékekről, sajnosan, nagyon is igaz, hanem egyátalán a kisebb müvészetek tárgyairól is. A folytonos harczok és a barbár csordák becsapásai elül az ideoda hurczolt egyházi szerek majd utközben vesztek el, vagy rejtélyeikben felejtettek; majd a hatalmas dynastáktól, kiknek oltalmára bizattak, foglaltattak le; majd a hitujítás alkalmával romboltattak össze; majd ismét mint kegyajándékok áldoztattak fel az országos inségben és szorongattatásokban; legtöbbnyire pedig az ujabb izlésnek, a mindent kiegyenlíteni, minden jót és szentet az emberek sziveiből örökre kitépni szándékozó, minden régit, mint avas lomot, haszontalanságnak hirdető ujjászületési viszketegnek dermesztő befolyása alatt lőnek beolvasztva és más, gyakran nagyon is józan és izlés nélküli alakokba átöntve, hogy igy az ősi vallás emlékeivel némileg a régi kegyelet, a nemzeti áldozatkészségnek ezen utolsó tanui is örökre elenyészszenek, és mi sokkal könnyebb a fényes, hatalmas korsza-

*) Felolvastatott az akademiai ülésben 1867. febr. 18-án.

kok emlékezete és dicsőitése egyedül az irott, vagy nyomatott krónikákban, okmányokban és történelmi lapokon megőriztessék.

Csoda-e tehát, ha ilyen egykedvüség és hanyagság vagy néha még egyenes rombolási szándék mellett is azon egyházi készletekből, melyekben — régi leltáraink bizonysága szerint — oly gazdagok valának nemcsak főegyházaink, apátságaink, sőt egyes városi vagy vártemplomaink is, alig vagyunk képesek egykét töredékes darabot felmutatni, vagy annak honnanjöttét bebizonyítani; hanem, hogy legrégiebb családink is alig birnak egykét darabbal nemzetségi fegyvertáraikból, fényes asztali edényeikből, gazdag diszkészleteikből, melyek kétely nélkül őseikre visszaemlékeztetnének?

A tisztelet és kegyelet a régiség iránt egyátalán hiányoztak a közelmult századokban; de ezen vád nemcsak nemzetünket sujtja; igy volt ez másutt is, és a vandalismus elleni panaszokat, egészen a mostani perczig, épen oly gyakran és hangosan emelhetjük a finom franczia, mint a tudományos német közönség ellen. Ottan is annyit rontottak, bontottak és idomítottak át, mennyit rontani birtak, és a meddig hozzáférhettek, vagy a mennyire romboló eszközeiknek a műemlékek ellentállani nem tudtak. De jövőre ez, úgy hiszem, máskép lesz, de legyen is; mert ha minden történeti emléket emlékezetünkből ki nem akarunk törülni, nem elég az irott betüt hiven megőrizni, hanem tartsuk meg épségben azon tárgyakat és műemlékeket is, melyek a nemzet nagy multjára emlékeztetnek; mert még az együgyü pór is nagyobb kegyelettel fogja tekinteni azt, mi édes mienk, ha mindjárt nem annyira becses; mint a vidéki bármily remek és gazdag csodamüvet.

Ezen kárhozatos rombolási korszak ellenében támadt tehát egy más ellenes idő, mely az általános ellenszenvet minden régi iránt és annak okadatlan lenézését legyőzé, és a honi régiségeket nemcsak anyagi értékük, nemcsak történelmi nevezetességük, hanem az ipar kifejlődésének vizsgálata, az „histoire du travail" tekintetéből, — mely a párisi világtárlatnál is a mai ipar óriási haladásu remekjei mellett lesz gazdagon és tanulmányosan képviselve, — kezdé becsülni, tanulmányozni, archaeologiai közleményeiben méltatni, megörökíteni.

Igen is, ez így nagyon helyesen van; mert akármily szép és becses legyen is a legközelebb elmúlt időszakoknak vizsgálása, akármily jutalmazónak tartassék a bő forrásokból való merítés, tanulmányozás és rendezés; még sem szabad egy perczig sem felejtenünk azt, hogy ha valahol, a történelemben is kell valódi, szakadatlan folytonosságnak lennie; mivel a minél határozottabban megállapíthatjuk a középkort, annál biztosabban haladhatunk a római és igy tovább az őskorban is. — Minden egyes adat, mely a későbbi időszakot felvilágosítja, egyes emlékeit, forrásait, történeteit kétségen felül emeli, fonalat nyújt az előtte álló, sötétebb szakok tömkelegének biztosabb megvizsgálásához, s igy fokról fokra, századról századra előbbre és előbbre, illetőleg hátrább és hátrább fogunk haladhatni az emberiség kezdetleges, legismeretlenebb, legbonyolódottabb, de épen ezért a tudvágyat fölette ébresztő állapotáig, az ember i nem bölcsőjeig!

Ma tehát már nem lehet többé panaszunk a *régiségek* átalános nem tisztelése ellen, sőt épen ezen ébredő tiszteletnek kifolyása azon felszólítás is, melyet még a múlt évben a csász. kir. bécsi középponti bizottmánytól kaptam, mely t. i. arra kért fel: hogy az *úgynevezett szent Margit házi oltárát*, ezen valamint művészi, úgy nemzeti szempontból egyaránt nevezetes művet leírjam, ismertessem. Ezen felszólításnak annál szívesebben engedtem; mert reméllettem, hogy egy régóta függő kérdés eldöntéséhez némileg hozzájárulhatok, egy valóban remekművet a régészet mai állásához képest megismertethetek,

és a magyar árpádkori kincsek csekély sorához, ha nem minden kétségen felül álló, de mégis nagyon valószinü adatokkal csatolhatok.

* * *

A ki a keletkező keresztény egyház szellemét tanulmányozta, tudni fogja azt, hogy *saját vérükkel* és életük feláldozásával *a hitet erősítő hiveknek, a vértanuknak* fenmaradt ereklyéi a legnagyobb tiszteletben tartattak, és a legszentebb szeretet zálogai gyanánt tiszteltettek. A legdrágább aranyszövetü, drágakövekkel és gyöngyökkel himzett kelmékbe takartatván, foglalványaik ékesítésére semmit sem kíméltek a buzgó hivők földi kincseikből; müvészeik pedig alakjuk sokféleségében, a müvészet tökélyében versenyeztek, hogy egymást fölülmulják és a lehetőleg legremekebb művekkel egyházaikat, imoláikat, sőt imatermeiket is feldiszítsék.*)

---

*) Az ereklyékről egyáltalán ezt olvassuk : Monachi *Capsulas* in quibus Sanctorum continebantur pignora humi deposuerunt l. Du Cange *Reliquiae.* Universas imagines B. Virginis in Ecclesiis in aliquo loco competenti faciatis collocari; easdem item imagines spinis immediate circumdari et aliquibus repagulis aut obstaculis, ne ab aliquo contingi aut sordidari contingat, easdem circumvallari cum debita diligentia faciatis. 1074. évben. U. o. Quando capsae cum Reliquiis Sanctorum ad aliquam villam nostram mittuntur, omnes induti albis, pulsatis omnibus signis, usque ad portam Castelli exeunt 720.

Hos itaque cum *feretro Dominae nostrae* et aliis capsis reliquiarum transmisimus ad accipienda donaria fidelium. 72 l.

Reliquias sanctorum condebant : in *parietibus* Ecclesiae ubi depingi solebant imagines sacrae — et in columbis suspensis. u. o. p. 72 l.

Anselmus cruces aureas et phylacteria confringens inter cetera etiam *auream* columbam confregit quae pro lacte et capillis *S. Mariae,* ut ferebatur, introrsum reconditis, multum erat famosa et honorabilis; unde et in maioribus festis *super eius altare* solebat appendi.

A Reliquiákat elvitték az ellenség elül; ezeket körülvéve elfoglalák a birtokot; ezeket összefogák a béke és egyetértés jeleül. sat.

Különben a IX. század közepétől kezdve az oltárasztal mögött külön állványra helyeztetett az ereklyetartó, mely római kőkoporsóhoz hasonlított, azaz : csucsos födelü szekrény volt. Ezen ereklyetartókból származtak később az oltáremelvények, majd az oltár- és ereklyeszekrény között hátlap alkalmaztatott, mely ékesítve mindig magasbra emelkedett, mig a templom mennyezetét el nem érte. Mert a XIV. században az ereklyéket magukat az oltárra tették, és ez által az áldozat sz. helyét a képek és faragmányok alapjául alacsonyitották, melyek csakhamar a födolgot mellékletül tüntették fel.

A góth korban még kétféle oltár volt: a *ciboriumos*-sátoros-oltár, és az *emelvényes.* Ezen *emelvény* (Aufsatz) képekkel volt diszítve; és 2 vagy több szárnyból állott, melyek összecsaphatók valának. Innen a diptychon, triptychon sat. elnevezések. A közép kép többnyire szekrényben állott, és faragmányokkal volt ékesítve, a szárnyak festményeket mutattak. l. Giefers: Praktische Erfahrungen die Erhaltung der Kirchen betreffend. Paderborn 1858. 24. l.

A XII. századtól kezdve pedig, a reliquiariumok helyeztettek féldombormivü lapok — retable — mögé, melyek váltogatva a különféle szentek vagy sátoros ünnepek szerint az oltár asztalára, hogy födjék az ereklye tartó szekrényeket, melyek vállköveken az oltár ezen táblája és a templom fala közt oly magasan alkalmaztattak, hogy a hivek gyógyitás végett ezek alá, mint egy mennyezet alá állhattak, vagy vitethettek. Le retable, mond Viollet-le-Duc, masquait et supportait le reliquiaire, sous lequel on pouvait se placer, suivant un ancien usage, pour obtenir la guérison de certaines infirmités. — Plus tard, on plaça les reliquiaires sur le retable lui même, et cet usage est encore conservé dans quelques églises. On comprend comment les retables devinrent pour les sculpteurs, à dater du XIII. siécle, en France un motif précieux de décoration. Et en effet, ces artistes en composèrent un nombre considérable. Dictionn. raisonné VIII. 36

Ez igy volt az egyházban kezdetétől fogva, és ez igy van mai napig is. Változott az ereklyetartók alakja*) és a korszak izlését nemcsak utánzá, hanem sokban majd kizárólag képviseli is; de a szent maradványok, a drága emlékek tisztelete változatlanul maradt fenn, a drága mutatók pedig az egyházi cultus egyik fényesebb részét teszik.

A legrégiebb műkincsek ritkán birnak keletkezési évekkel, és az ajándékozó, vagy a készítő művész, vagy a birtokos egyház, és kincstára jelével, nevével; a miért is igen gyakran történik, hogy némely, valóban régi tárgyak, hirneves személyekkel, társulatokkal, intézetekkel hozatnak vizzonyba; melyekről sem maga a mű semmit sem említ, sem az egykorú kincstári lajstromok nem tanúskodnak. És igy az ilyen, valóban régi tárgy már magában véve tiszteletre méltó; mert számos évei alatt sokféle viszontagságnak lehetett tanuja. De hogy valamely tárgyat sokkal régiebbnek tartsunk, mint alakja, művezete mutatja, az már ma az archaeologia jelenlegi kifejlődésénél fogva többé nem lehetséges; mivel bizonyos alakok, bizonyos művészeti fogások csak egy bizonyos korban tünnek fel, és biztos határok közé vannak szorítva, ugy hogy a legügyesebb utánzásokat, ha másból nem, magából az ötvegyből, a művészet sajátságairól, az alakok vagy azok ruházata és mellékletei, vagy az építészeti részletekből meg lehet ismerni.

* * *

Ilyen, semmi *külsö* meghatározási jellel nem biró, de *bensö* jellegeiben annál határozottabb *reliquiaire*, ereklyetartó, **sz. Margit** *IV-ik Béla király leányának, nyúlszigeti apáczának, oltárkája.*

A házi ájtatosságnak ezen meglepő díszű készletét az eredetinek szépségét meglepő hűséggel visszatükröző kőmetszeten adjuk közelítőleg féltermészeti nagyságban, Magának az eredetinek magassága tesz Primisser szerint jó 10 bécsi hüvelyket, hosszsza nyitott szárnyakkal $15\,{}^1/_4$'', szélessége 2''. — Kőnyomatunk arányai valamivel különböznek ezen számoktól. Az egész ezüstből készült, és, a zománczos részleteket kivéve, meg van aranyozva. Mint az átmeneti korszaknak jellegét magán viselő mű, ezen ötszárnyú (pentaptychon) legtisztább góthstilű szekrénykét képező oltárka igen bőven ékesített talapzattal bir. Mert egy erősebb pálczatag fölött keskenyedik a horony, melynek fölületén egy megfordított ívdiszítmény terjed el, és pálczataggal záródik. A zömöt egy emelvény teszi, mely öt keretben függélyesen, átlójukon álló ferdényeket tüntet elé, melyek átmetszetökben szirmokkal diszítvék. Pálczatagok közzé ismét kettős keretkék foglalvák; ezek ferdén álló keresztes levelekkel födvék, és a két oldalon zománczozott levél keresztekkel ékeskedő lapok között, az ottan rejtett ereklyék számára hosszasan terjedő üveglappal zárt üreget hagynak.

Ennyit a talapzatról.

Magát a szárnyoltárkát illetőleg, *épitészeti részleteit* tekintve, a keletkező nemes izlésű gothikának szép és egyszerűségük által kedves behatású arányaival bir. A mélyebb

---

*) A templom vagy ház, a sír és szekrény alakok lassankint jelzőbb, mintegy beszélő idomba mentek át, és a szent testek részei magukhoz hasonló drága tokokba tétettek, u. m. a koponyák mellképekbe, a kéz- vagy lábcsontok arany vagy ezüst kezek- lábakba helyeztettek; majd egész, drága fémből készül. szobrok tarták a szent maradványokat, mig a góth izlés díszes oltárkákat szánt stilje legfényesb példányiban, majd ismét átlátszó kristály keretekben ezekhez illő ereklyemutatókban tétettek ki a nép tiszteletéret L. Ipolyi Arch. közlemények III. köt. III. füzetében „Magyar ereklyék" czím alatt.

középső rész oldalain talapzattal ellátott kétemeletű keskeny támokkal bir, melyek mögött ismét három osztályú toronykák emelkednek. A támoktól oldalt eső mélyedésekben levélgumókkal szögleteiken díszesített födélzetű fülkékben alul, aránylag magas talapzatokon, fölül vállkőidomu alljakon szentek szobrocskái állanak. Az áttört szegélyű tetőzetet *szélvéd idomban* három egyenlő tagozat ékesíti, mely közepett két oldalról igen csinos vállköveken nyugszik, és alul a nyomott csúcsívben lóherívet foglalván, kerek részében négy karélyt, ez és a csúcsív közt támadó hézagokban pedig nyujtott háromkarélyt mutat. E három csúcs széleit díszes levélcsomók szegélik, tetejét keresztvirágok fejezik be, mig az oldaltámok tornyainak megfelelő, közbeeső toronykák a tetőn is felül emelkednek.

A szárnyak, a szokott beosztástól elütvén, egyegy és fél szárny helyett kettőt és felet tesznek mind a két oldalról, és minthogy csak másfél szükséges a középszekrény elfedésére, a mellsőbbek, a középsőknél valamivel keskenyebbek, arra szolgáltak, hogy a szekrénykének bezáratásánál az oldalokat képezzék, mi eszközöltetvén, nem csak a homlokzat egészen elfedhető, hanem még az is következik, hogy ily bezárt állapotban mind felűl a háromszögű ormokban, mind az oldalokon a történeti rész — az apostolok és szentek képecskei zenélő angyaloktól legyenek körülvéve.

A szárnyak forgókkal vannak ellátva és csúcsaik keresztvirágokkal, valamint az ormok levélcsomókkal diszesítve. Mindegyik szárny három részre osztatik; a körülfutó, csinos, ferde kereszt alakú diszítménynyel ékesített keretkéhez hasonló lemez által három képecskének helye támad, melyeknek felsője az ormot elfoglalja.

Átmenvén az oltárka *képes* részére, az: *szobrocskákból* és *zománczos* képekből áll. A középső csoport, valamint más ilyenféle készletnél is, az oltárka fő előállítását *a bold szűzet* tárgyalja két ereklyét tartó alak között. Az alakok az aranyozott, szönyegszerűen tartott, szabad lombozatból álló fényes háttérből kedvezően emelkednek ki. A sz. szűz égi nyugalommal ül, igen egyszerű, támla és párna nélküli ülőkén. Kellemes benyomású ábrázata, valamint a másik két alaké is zománczczal van természetűen szinezve, mig ruházataik aranyban fénylenek. Fejét a homlokat szabadon hagyó, vállaira az egyszerűen, hullámzatosan hátra fésült hajzattal együtt lefolyó, könnyü redőzetű fátyol takarja, melyet fölül a mennyek királynéjának, liliomos ormokkal diszített, koronája megszorít. Sem a főalaknak, sem az ereklyetartó angyaloknak nincsen dicsfényük. A ruha a nyakhoz szorul, valamint ujjai a kéztőig nyúlnak; és minden szegély, minden drágakő vagy gyöngy ékitményben szükölködik; derekán alul a bőredőzetű köpeny takarja, természetesen hajló ránczokban, ölét s térdeit, egyedűl a mezítelen lábok maradván takaró nélkül. A kisded Jézus anyja bal oldalán az ülőkén áll, ki baljával magához szorítja, mig jobbjával, ruhával takart melléhez tartja, a csecsemő a b. szűz jobbját és vállát kezeivel fogdosván, szájacskáját az emlő felé csúcsorítván, felkapaszkodik. Egy, nyakacskájáról kezdve egész testét takaró ing*) minden ruházata, melynek ujjai csak a kezet hagyják szabadon.

Az anyai szeretetnek legszűziesb előállítása ez, azon korban, mely gyakran a mai ildomosság érzelmét bántalmazva, ilyesfélék tárgyalásában nagyon is természetes, de a mai, tulságosan is naturalisticus, és a meztelenségeket mindenütt feltüntető felfogástól is nagyon elüt. — Az oldalokon *álló angyalok***) arczczal a néző felé fordulnak, gyermek-

*) A sz. kisdednek mezitelen előállítása még a XV-dik században is a ritkaságok közé tartozik, és csak későbben jött divatba. Didr. Ann. Arch. X. 144. l.

**) A bold. szüznek két angyal közti előállítása igen gyakori a középkorban. Igy 973—978 közt a milanoi szentelt viztartón, az ivezet alatt : *the Virgin and Child, an two angels*, of whom one holds

ded kedves arczaik körül a befelé göndörített hajfodrok képezik a keretet; ruhájuk majd egyenközű, de azért mégis kellően hullámzatos ránczozatban folyik le és meghajlik a padolatnál egyedűl a lábfejeknek engedvén annyi tért, hogy a czipő nélküli ujjakat láthassuk. A lábaknak ilyen előállítása már maga is a régi izlésről tanuskodik; kezeikkel melleik előtt négyszögű szekrénykéket tartanak, melyek gyöngyös keretű üvegtáblával bezáratván, a virágos diszítményű háttérnek láttatását engedik meg.

Oly fenséges, oly nyugalmas ezen csoport, az alakocskák oly annyira emlékeztetnek a régi egyház valódi vallásosságára, hogy ezeket érdek és áhitat nélkül tekinteni alig lehetséges; nincs itten az esetlen feszességnek, az aránytalan törpéskedésnek, egy szóval az anyagnak a eszmével való kellő viszonyitáshoz nem értésének semmi nyoma. Legügyesebb rajzolónk, ki e kornak szelleme szerint felfogván ilyen csoportot, azt ónával elő akarja állítani, külömbet lehetetlen hogy teremtsen, s ezért e szobracskákat, mai szemmel is tekintve, valódi remekeknek valljuk; és Viollet-le-Duc-kel, ki sem középkori pap, sem szerzetes, sem egyátalán valami vallásos ábrándozó, hanem a mai Francziaország egyik legtekintélyesb régésze, e csoportról mondhatjuk, mit a XII és XII-ik századbeli faragmányokról mond: Voici une tête d' un des rois; certes, elle ne ressemble pas aux types grecs; ce n' est pas la beauté grecque, mais ne pas reconnaître qui il y a dans cette tête toutes les conditions de la beauté et d' une beauté singulière, c' est, nous semble-t-il, nier la lumière en pleir jour. Le sens moral imprimé sur ce visage n'est pas non plus celui dénotent habituellement les traits des statues grecques. Ce front large et haut, ces yeux très-ouverts, à peine abrités par les arcades sourcilières, ce nez mince, cette bouche fine et un peu dedaigneuse, ces longues joues plates, indiquent l' audace réfléchie, une intelligence, hardie, emportée à l' occasion. Mais ce n' est plus là, comme dans les figures du XII siècle de Chartres, le portrait d'un individu; c'est un type, et un type, qui ne manque ni de noblesse, ni de beauté. — És tovább folytatván a párisi Nôtre-Dame-i kapuzat szobrászati műveinek leirását ezt mondja : Ce n' est pas seulement par l' expression noble des têtes qu' elle (la porte) se recommande; au point de vue de la composition elle accuse un art très-profondément étudie et senti. Le bas-relief du couronnement de la Mère du Christ, dont nous présentons un tracé bien insuffisant, fait assez connaître que ces artistes

---

a model of the vessel itself; under the others arches, the four Evangelistes. Notices of Sculpture en ivory. Arundel Society 1855. Ismét:

Cover of an Evangeliaire (both sides) I. In the centre, *the Virgin and Child enthroned, with two angels ;* at the sides, the Annunciation, Visitation, the meeting of St. Joseph and St. Mary, and their Journey to Bethlehem; above two angels; below Christ entering Jerusalem. sat. u. o. Bibliothèque Imperial à Paris.

Egy más régi faragványon: *Virgin and Child, on a gorgeous thron, with two* angels above ; kora csak Iustinián utáni idöre szól. u. o. A XI. v. XII. századból való faragmányon :

Christ in glory *between two* Angels. u. o.

Továbbá : La vierge Marie *entre deux anges.* La vierge est assise au centre, tenant l' Enfant-Jésus debout sur ses genoux; elle est couronné. *Deux anges* agenouillés de chaque coté, tiennent en la main droite des encensoirs, XIV. siècle. Laborde : Notice des Emaux. 79. l.

Item. Un tabernacle *d' argent doré* de saint Thomas, fait de maçonnerie, où il y a par dessus des vestements Notre-Seigneur, et au dessoubs a *deux angels tenant chacun un reliquiaire* rond, où il y a des reliques de saint Jacques. Pezant vingt et un marcs une once Didron. Ann. Arch. XX. 212. ugyan ilyent látni u. o. XII. 300. és 310. ll. sat.

The Madonna and Child *between two Angels* — ezeknek gyertyájuk van. A nemes tartásu bold. szüz áll. l. *Fejérváry Ivories* 49. l.

savaient composer, agencer les lignes d' un groupe et rendre un action par les mouvements et par expression du geste; les têtes des deux personnages tout admirablement belles par la simplicité des attitudes et par la purité de l' expression. Viollet-le-Duc. Dictionnaire raisonné VIII. 139 és kk. ll. a XII. és XIII. századbeli faragmányokról.

Ezen alakokon kivül, melyek az oltár casettejének egész, szabad terét foglalják, vannak a szekrény és szárnyak közti mélyedésekben egy hüvelknyi alakocskák, melyeket egyedül mások után irhatok le.*)

A négy alakocska Szeremlei munkája 45. lapján előforduló leirása szerint, a nézőtől jobbra tekintvén, 1. *sz. István király* pálmaággal (?)**); 2. *sz. Lörincz* rostélylyal; bal oldalon pedig: 3. Keresztelő *sz. János*, az e korban divatos előállításhoz híven, tányérra, talán kerek fénykörre, mutatván, melyben az *Isten báránya* foglaltatik; 4. végre *sz. István* első vértanu, jellemzetesen mindkét kezében követ tartván.

Átmenvén az oltárszárnyacskákat ékesítő *zománcz-festvényekre*, azt kell vallanunk, hogy fényes voltuk és üveg átlászóságuk által az egész ereklyetartónak becsét szerfölött emelik. Mindegyik szárny három fiókból áll, legkeskenyebb az, mely legtávolabb esik a szekrénytől, ez csak fele a középsőnek, mely egyszersmind a legszélesebb is. Amaz derékszögű, emez egyenszárú, háromszögű orommal bir. A szekrényhez legközelebbi a középsőnél valamivel keskenyebb, és fölül, a mennyivel keskenyebb és belső keretje a felső képen túl is nyúlik, ferdénydedes orommal bir. Minthogy minden szárnyon kivülbelül 9 mezőcske vagyon, 36 kép származik.

A képek közt legérdekesebb a *Mária-cyclus****), mely életének örömei és fájdalmá-

*) A mennyire ezen ereklyetartó-oltárka irodalmát ismerem, legelőször *Primisser Alajos* közölte a honi emlékekkel gyakran foglalkozó Hormayr és Mednyánszky-féle *Taschenbuch* V-ik folyamában 97—103. lapig. Szerző a maga kora nézetei és az archaeologiai tudomány akkori állása szerint adja az ismertetést minden rajz nélkül. — 1847-ben Primisser nyomán Haeufler jegyzeteivel bővítve, jelent meg a *magyar Hajdan és Jelen* I-ső kötetében az oltár leirása, egy szinezett táblával, mely ezen díszművet a természetesnek mintegy $^1/_3$nyi nagyságában, de az eredetinek szépségét távolról sem érvén el, minden jellem és hüség nélkül adja, úgy hogy az ide mellékelt kőnyomatnak fölötte való előnyét kiki legelső pillanatra felismerheti. — Haeufler Buda-Pestjében. 1854. II. 43. lapján ezen müemléket csak röviden emliti. — Nagyon sajnálom, hogy ezen mükincsnek eredeti után való leirását nem eszközölhettem, hanem az elavult, sok helyen hibás, leirásokat kellett ezen értekezésemnél követni, minthogy az oltárka jelen birtokosától,Gróf Batthyányi Arthur urtól sem a m.tud. Akademia mságos Elnökének,sem egy más,különben nagybefolyású főurnak közbenjárása által, nem tudtam megnyerni azon engedélyt, hogy e díszes, maga nemében ritka és nagyértékü remeket, melyet még egykét év előtt a rakicsáni kastélyban Henszlmann barátommal láttam, hacsak nehány óranegyedre megtekinthessem és leirhassam. Megfoghatatlan, de igaz!—

**) Ezen magyarázat hamis, mert a pálma a vértanúság jelvényei közé tartozik; minthogy nem említtetik koronás-e e szobrocska, ennek meghatározása a nagyon parányi és homályos rajz után lehetetlen.

***) A középkori festészet képies része, iconographia, egy eszmének előállításával sem foglalkozott annyit, mint üdvözítőnknek életével és a bold. szűznek dicsőitésével. Francziaországban a fötemplomok legdíszesb helyén a szentély keleti szelvényén állandóan a sz. szüznek, a többi kápolna koszorúból kiugró külön imolája volt; némely rendek mint a cisterczi, a prémontrei, a szent Ferencz rendének egyik tartományának, ő volt fő védszentje, egész országok vallották pátrónájuknak, szóval az ő tisztelete általánossá lett. Igy tehát nem lehet csodálni, hogy életének külön szakaival örömmel foglalkoztak az egyházi festők, s az egyház azokat három fő fejezetre osztván, nem csak a *rózsafüzéri titkokban*; hanem az üveg- zománcz- fal- és kicsided festészetben; valamint az arany — ezüst öntvényekben — az elefántcsont és fa faragmányokban is kiválólag előtüntette; és pedig annyira, hogy alig ismerünk több

ból néhány jelenetet tartalmaz. A történelmi rendet követvén, legelől a nagyobb képeket vesszük tekintetbe, melyeknek felső szögleteiben következetesen körszelvényekből összetett

---

fiókból álló ablakot, több táblából vagy osztályból álló oltárszárnyat, sőt még egyházi készletet u. m. oltárelőfüggöt vagy miserubát, melyeken ezen képsorozattal ne találkoznánk.

Hadd álljon itt azon igen érdekes képkör, mely mint a *XIII-ik század* stylje utánzása, Peinture sur verre czím alatt, remek módon találtatik Didron Annales Archéologiques-ben. Minden kör 5 képből áll, melyek következöleg rendezvék:

2 4
1
3 5

Az első üvegen *Les Joies de la Vierge* adatik elő:

1. helyen a *Nativitas*, a b. szüz nyugágyon fekszik, kezei közt az örvendező kisded, lábainál a két lihegző állat. József ülve alszik. Az építészet körives. 2-ik kép a *Visitatio*, ez nem mint másutt sziklavölgyben, hanem templom előtt megy végbe. Az építészet csúcsíves, tehát már az átmenetet jelöli. 3-ik kép, a kisded Mária, a hagyomány szerint, szülei nagy örömére a templom 18 lépcsőjén felmegy, ezen előállítást másutt nem találtam. 4-ik: a három sz. király, a b. szüznek nimbusa van, a térdelő király leveszi koronáját midőn ajándékit nyujtja — a két társa feltett koronával mögötte áll. 5-dik az *angyali üdvözlet*, szokott módon, az angyal szózata, mint másutt, és pedig sokkal régiebb képeken is, (például a *wilteni* ciboriumon XIII század, Jahrbuch der k. k. C. Comission IV. 19. — a szt. *blasieni* casulán a XII-dik század első feléböl. U. o. 117. l. s.a.t.) mondatszalagon áll, miért ezen modoru előállításból későbbi időre nem lehet következtetést huzni. — *Les douleurs de la Vierge* ugyanazon elrendezés mellett, foglalják 1. a feszületet három szeggel felszegezve; 2. Jézust a templomban tanítva; az építészet háromkarélyu íves. 3. bemutatás a templomban, a szolga gyertyával és kosárral jelenik meg. 4. a kanaáni első csoda. 5. az Egyptomba való távozás, a szokott modorban. — *Le triomphe de la Vierge*-ben. 1. Egy padon ül a bold. szüz az Atya-Istennel vagy Krisztussal. 2 és 4-ben három három füstölő angyal lebeg a levegőben 3-ikban a b. szüz halála, 5-ikben temetése foglaltatik.

Ez a rendes képkör; de igy nem igen fordul elő hanem vagy az első bővitve adatik, vagy mind a kettőből, némelykor mind a háromból állíttatnak össze egyes képek. Igy a plocki kelyhen 1191—1247 közt: az angyali üdvözletet, a születést, az imádást, az egyptomba való menekvést látjuk. Jahrb. der k. k. Comm. IV. 21; a verduni oltáron Kloszterneuburgban: az üdvözlet, születés, környülmetéltetés, imádás és keresztelés vagyon. l. Bericht des Alterthums-Verein in Wien. IV. kötet. — A sz. blasieni Casulán XII. század elején, az angyali üdvözletet, születést, imádást, keresztelést s.a.t.; a wilteni ciboriumon, XIII. század, ezek vannak; 1. üdvözlet; 2. Erzsébetnél való látogás; 3. születés, 4. az angyal a pásztoroknak jelenik meg; 5 és 6-dik 3 sz. király, 7. bemutatás a templomban. — Egy másik casulán: 1. az üdvözlet. 2. a látogatás. 3. a születés. 4. a pásztoroknak való angyali hirdetés. 5. a három sz. király. 6. a keresztelés. — De nemcsak ezen, hanem az előbbi századokból is vannak ilyen előállítások, mint azt több müemlék leirása tanusítja; p. o:

Book-Covers, anterior to A. D. 700: I. Cover of a gospel of the sixth century (both sides)

1. In the centre the *Agnus Dei* executed in jewellery; above the Nativity; at the sides, six subjects from the gospel; below the massacre of the Innocents; at the angles, heads and Symbols of St. Matthew and St. Luke.

2. In the centre, a Cross jewellery; above, the Adoration of the kings; at the sides six subjects from the Life of Christ; below, the Marriage — feast at Cana, at the angles heads and symbols of st. Mark and st. John. l. Arundel Society: Notices of Sculpture en ivory.

Továbbá, a milanói kincstárban egy egyházi Diptychonon van görög felirással (Justinian utáni) 1. The Annonciation, 2. the Nativity, 3. The Baptisme of Christ; 4. the Presentation in temple, továbbá a keresztre feszités, a sir-látogató nők, sat. u. o.

A VIII. vagy IX. századból:

Plaque d' ivoire dorée et colorié, qui doit avoir fait la face d' un coffret ou reliquiaire. Elle est divisée en huit compartimens: le premier représente l' annonciation; le 2-de la Visitation; le 3-ème la Circoncision; le 4-ème la Présentation au Temple; le 5-ème Jésus enseignant les docteurs; le 6-ème le

négyszög alakú ívezet alkalmaztatik, melynek díszitésetil az orr- és nyujtott három karély használtatnak.

Baptême du Christ; le 7-ième, les Pélerins d' Emmaüs, et le 8-ème, l' Entrée de Jésus-Christ à Jérusalem. Cabinet de M. Dusommerard. l. Trésor de numismatique et de glyptique.—Bas-rèliefs et ornemens. Pl. II. 4.

A IX. századból egy gyönyörü *diptyque en Jvoire,* mely evangeliomos könyv táblájául szolgált a IX-ik századból; közepén a bold. szüz a kisdeddel, ennek kezében a kereszt, mögöttük két angyal; a jobb szárnyon felül az annunciatio; alatta a Visitatio; továbbá Zachariás és Erzsébet a templom ajtaja előtt; ismét alatta az egyptomi szökés. L. Tresór de Numismatique, Basréliefs et Ornements II. Pl. IX.

Sz. *Bernward* hildesheimi kapuján (1015) is előfordul: On the right valve, in ascending order, are a series of subjects — known as „*the joys and griefs* of the Blessed Virgin" 1. The Annunciation. 2. The Birth of Christ. 3. The Offerings of the Three kings. 4. The Presentation of Christ at the Temple sat. The Byzantine and Romanesque Court in the Crystal Palace 1854. 75.

A mi sorozatunk előjön a kora-gót párisi Notre-Dame-i kóruson is: 1. The Meeting of Mary and Elizabeth; beyond witch 2. is the Angel appearing to the Shepherds not injudiciously represented on a small scale, as an adjunct only to the actual history. 3. The nativity. 4. The Adoration of the Magi or Kings; 5. The massacre of the Innocents; 6. The flight into Egypt. 7. The circumcision. sat. Az előállítás a mienkkel egyez meg, l. The mediaeval court in the crystal Palace. 1854. 115. l. Ismét

A very beautiful Cellini altar-piece and shrine, of ebony, of architectural design, enriched with exquisite chasing in silver in high relief, of the Nativity, Crucifixion and Resurrection, the Virgin and angel Gabriel, small drawers beneath, with chasing of the Evangelists, the Baptism of Christ, and the fligth into Egypt, the whole frame exquisitely mounted with small chasings in silver. l. „The Vienna Museum." Továbbá ugyanaz találtatik, p. o. A diptychon etc. A diptychon. Eight scenes from the life of the saviour, beginning at the bottom of the left wing, and running across the tablets. 1. The annunciation. 2. The nativity; 3. The adoration of the Magi; 4. Christs entry into Jerusalem; 5. The holy supper; 6. The betrayal; 7. The Crucifixion; 8. Noli me tangere.

Itt a képek előállítása igen hasonlít sz. Margit oltáraéhoz; az elsőn az angyal és Mária közt a virágedény, az angyal mondatszalaggal; a születés és a pásztorok egy képen; a három sz. király egyen — igen hasonló; a hódoló király koronáját kezében tartja, a b. koronás szüz egyszerü, Krisztus egy üngecskében van. Az építészet mint Margit oltárán a XIII. századból? l. Catalogue of the Fejérváry Jvories. 49. És még: Grand diptyque, ou chapelle portative à deux volets, en ivoire sculpté. Douze scènes de la vie et de la passion du Christ — XIV-è siècle. — Les sujets sont les suivants: La salutation angélique. — La nativité et les bergers conduits par l' étoile. — L' adoration des mages. — La présentation au temple. — Le baiser de Judas. — Le Christe á la colonne. — Le Calvaire. — La mise au sépulcre. — La résurrection. — L' ascension. — La descente du Saint-Esprit, et la gloire du Christ et de la Vierge. Musée des thermes et de l' hotel de Cluny. Catalogue 69.— A „quatorze scènes du nouveau testament; plaques émaillées sur argent. — XIV. siècle (1339-ből) felirat alatt a louvre-i zománczok közt ezek fordulnak elő: 1. l' *annonciation,* a fönálló angyal és Mária közt virágedény van — az angyal mondatszalagot tart: Ave gracia-val; szárnyai zöld és barna szinüek. — 2. *La Visitation,* la Vierge et sainte Elizabeth représentées debout, chacune d' elles appuyant la main sur le ventre de l' autre. 3. *La nativité;* a bold. szüz ágyban fekszik, sz. József mögötte térdel, a két állat sem hiányzik. 4. *L' Ange annonce aux bergers la naissance du Christ.* 5. *L' Adoration des Mages;* Jézuska, anyja térdén áll; a térdelő király 3 liliomos koronáját földre teszi. Mária és a két álló király fején ül a korona. 6. *La présentation au temple;* a b. szüz mögött fiatal szolga a gyertyát tartja és a kosarat az ajándékokkal. 7. *La fuite en Egypte.* 8. *Le Massacre des enfants* de Bethlehem. A többi Krisztus csodáira és szenvedésére vonatkozik. L. Laborde „Notice des Émaux du Musée du Louvre" 116. l. Végre *Denon* museumának Catalogusában p. 144; XIV-ik Siécle-nél 689. Ivoire — deux bas-reliefs faisant pendant l' un à l' autre, et qui répresentent: Premier bas-relief, partagé en deux registres: partie superieur: Jésus-Christ lavant les pieds de ses apôtres. — Lacène. Partie inferieure: L' Annonciation — La Vierge et sainte Elisabeth. — L' adoration des bergers. Second basrelief: Partie superieure: la Trahison de Judas, inferieure: le *Massacre des Innocents;* l' adoration des rois. Ces diffiérents scènes se passent sous des arceaux gothiques richement décorés. sat. sat.

A szekrénytől jobbra, felül a 2-dik szárnyon előállíttatik az angyali üdvözlet szokott módon. A szentfényű b. szűz egyszerű támlaszékben ül, baljában nyitott könyv, jobbjával csodálkozását látszik kifejezni. A kiterjesztett szárnyú angyal mondatszalagot göngyölített ki előtte, melyet baljában tart, jobbjának mutatóját, mintegy követsége bebizonyítására, emeli. A főcsoporthoz közelebbi képen a b. szűz szentfényű rokonával Erzsébettel találkozik s azt öleli. Baljában ismét imakönyv vagyon. Ezen kép alatt az angyal a pásztorokat tudósítja az üdvözítő születéséről, és jobbjával mutat a szomszéd képre, melyen a kisded Jézus jászolban ökör- és szamártól környezve, szűz anyja pedig nyugágyon fekszik; sz. József, mint másutt is, nimbus nélkül mögötte áll. Eme kép már elrendezésében is nagyon különbözik az utóbbiaktól, melyeken a kisded előbb jászolban a földön, majd szénán a puszta földön fekszik, szülei körülötte térdelnek, sz. József pedig rendesen gyertyát tart kezében, hogy ez által az éjt jelentse.

A balszárnyak felső sorában a második táblán a bold. szüz fénykörrel és koronával diszesítve, az első képen látható támlás székhez hasonlón ül, baljában könyvet tart, térdén a fény és korona nélküli, mint a szobrocskán öltözött kisded áll; és az előtte jobbra térdelő, koronáját a földre tevő királynak, balkezében tartott nagyobb, kehely alaku edényét mindkét kezével fogdossa. A szekrényhez közelebbi képen a másik két király áll,*) a második ősz szakállos, a harmadik tiszta arczczal bir. Mindkettőnek fején a korona, mindketten jobbjaikban födeles kelyhet tartanak, mig baljaikat magyarázgatva emelik.

Az alsó képeken az, mely közelebb áll a középrészhez, az üdvözítőnek a templomban való felajánlásával ismertet meg. Az öreg Simeon sz. fényü baráthoz hasonlít, bő ruhája csuklyával bir és kötéllel látszik övedzve lenni, anyjától a kisdedet átveszi, ez jobbjában ismét könyvet tart. Mögöttük sz. Anna áll, jobbjában kosárkával, baljában nagy gyertyával. — Az Egyiptomba való kiköltözést ábrázolja a legközelebbi nagyobb kép. A bold. szüz a szomoruan haladó szamáron ül, a kisded be van pólyázva, sz. József honán nyugvó boton viszi a podgyászt, jobbja a szamár nyakán nyugszik. Ruhája, egyszerü zubbony, csak térdig ér, szentfénye nincsen.

Ezekkel a Mária-cyclus be van fejezve. A félszárnyak hosszukás négyszögü mezején egyes álló szentek vannak ábrázolva, kik közt a jobbik felsőben, ki fiatal s baljában könyvet tart, Sz. János, az alsóban, ki kést tart baljában, könyvet pedig jobb kezében, sz. Bertalan**) apostolokat vélem rejleni. Mindketten balra néznek. Bal oldalon ezeknek felelőleg jobbra néz két majdnem egyenlő alak, mind a kettő jobbjában könyvet, baljában pálmaágat tart. Mind ez sok szentnek jegyméje, azért határozottan nem is állíthatjuk kiket képviseljenek.

Valóban lapokat kellene beirnom, ha mind elő akarnám számlálni azon müdarabokat, egészen a legujabb ideig, melyeken ezen képkör vagy egészben, vagy részletenkint előfordul. De ezekre ugy is könnyen reá fog akadni akárki, a ki a középkori müemlékekről szóló munkákat figyelemmel forgatja.

*) Alap nélküli tehát azon állítás (Horm. Taschbuch. 101. l.) hogy ezen oltáron egyedül egy áldozó király jelenik meg, holott mint látjuk a másik kettő a szomszéd lapon van lefestve. — Hasonló kép fordul elő a germanisches Nationalmuseumban, Nürnbergben, melynek leirása 9. lapján, 20. pont alatt ezt olvassuk : *Anbetung des Christkindes durch einen der h. 3 Könige,* von einem unbekannten Meister des XV. Jahrhundertes. Alkalmasint ez is valami keskeny oltárszárny, melyen több személyt a festő nem csoportosithatott, és igy a másik két király az elveszett melléktáblára jutott.

*) Nem pedig *Erasmus,* mint Luczenbacher úr az idézett „Magyar hajdan és jelen" 46. l. 2. jegyzetében véli.

A régi szent képeken, főleg azokon, melyek a bold. szüzet ábrázolják, sohasem hiányozhatnak a felhőkben lebegő angyalok seregei. Ezen oltárkán a helynek sajátságos beosztása miatt ez lehetlen volt, de azért, kellő számmal vannak az éneklő és zenélő angyalok*) elrendezve, úgy, hogy nemcsak az ormokat mind az elő- mind a hátlapon elfoglalják, hanem, hogy a hátsó szárnyakon még két oldalról a szekrényhez legközelebb álló fiókoknak két négyszögü terén is előfordulnak. Képviselve vannak a fuvó, húros és ütés által hangzó szerek, és pedig 7 fuvó, 5 húros, 4 pengő és dobalaku szerszám. A jobboldali ferdénydedben 1) *fuvolyás angyal* van, és jobbra fordul; 2) szomszédja arczczal áll a néző felé és *csengö tányért* üt össze; 3) a félháromszögben ismét jobbra néző s kissé lehajló alakocska szintén ily szerrel él. A baloldalon a ferdénydedben balra fordult 4) hosszú kürtöt fúj; a középső arczczal 5) czitharát penget, a félháromszögben álló ismét balra hajol és baljában tartott kézi dobocskán dobol. A hátsó zenélő karral folytatván leirásunkat, először a balszárnyon levőket, mint a melyek a jobboldalu előlap hátát foglalják, a ferdénydedes oromban balra forduló angyal 7) hegedül, az épen alatta arczczal felénk álló 8) furulyaformát kezel; a legalsó pedig 9) mandurát penget; a középső ormu arczczal néz, és 10) mint elődje manduráz, mig a félháromszögben lefelé balra hajló alakocska 11) furulyáz. — A jobb szárnyuak (az előlap balszárnya hátán levők) közt a ferdénydedes oromban jobbra forduló 12) kürtöl, és balkezét csipejére támasztja. Az alatta álló 13) két kezével egyegy kürtöt tart és azokat fújja; a legalsó 14) az 5-dikhez hasonlóan czitharáz; a középső azonban arczczal felénk forduló 15) két kezével két dobon játszik, mig végre a félháromszögben álló lapból énekel, vagy talán Pán sipját fújja. Áttérvén a közép fiók képeire, a baloldalon kezdem a leirást, mert ezen a legelőkelőbb alakok vannak és a jobb, középlapnak felelnek meg. E négy képen rendesen két apostol áll,**) mint kik a bold. szüz halálánál és mennybemenetelénél kitünően szerepelnek. A felső képen egymásfelé fordulva, mint azt a többi apostoloknál is látjuk, mindegyik jobbjában könyvet tart, jobbról sz. Péter áll kulcsával, a rajz szerint szakálatlan, balról sz. Pál balját hosszu egyenes kardra támasztva. Ezek alatt egyik, ki jobbra van, késfélét emel, a másik egyenes kardot vállára támaszt; a jobb oldalon (a balszárnynak közép fiókján, felül a jobb oldali a kardot egyenesen fölfelé tartja, szomszédja vándorbotot tart baljában: alul a jobbra álló lándzsát tart, sz. Tamás, a másik egyenes kardra támaszkodik, az idősb Jakab?

A legszélső, jobb, keskeny képeken felül a befelé, jobbra forduló koronás szent Katalin ábrázoltatik, jobbjában az éles fogu kereket tartja vállához, baljában a pálmaág; az alsó női alak jobbját kiterjesztve emeli, balra néz és baljában egyenszáru keresztet tart, lábainál valamely állat (Haeufler sárkánynak mondja), fekszik keresztben. Ez sz. Margit

---

*) Ilyen angyalok előfordulnak az ujabb képeken is, bár ritkábban, mert többnyire csak szárnyas fővel, test nélkül ábrázolják a festők.

**) Az apostolok sorozata a hiszekegy szerint ez: Péter, András, idősb Jakab, János, Fülöp, Bertalan, Tamás, Máthé, az ifjabb Jakab, Simon, Thádé, Mátyás. — Ezek gyakran csak könyvvel kezükben állíttatnak elő, főleg a legrégibb időben, de későbben szokott mártyromsági jelvényeikkel is fordulnak elő.

Erre vonatkozólag egy helyet idézünk: We recognise the statue of St. *Peter* with a key; St. *John* with his chalice; St. *Andrew* with the peculiar cross called of his name; St. *Mathias* with his hatchet; one apparently with a club, St. *Jude*. Four more carry a swor and book each. Two have books clasped to their breasts; and the remaining one wears the pilgrim's cap and scallopshell, which distinguish St. *James* the Greater, (Sant Jago of Compostella.) l. The Byzantine and Romanesque Court in the Crystal Palace. 1854. 62. L. tovább: Otte, Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie. Leipzig. 1854. 318. l. Die Apostel czikket.

lenne. E szentnek ruhája derekán van összekötve, köpenye nincsen. Ezeknek a jobb oldalon (bal szárnyon) felcl meg a felső kisebb mezőn, a balra befelé néző nő, jobbjában könyvet, baljában tornyot tart, sz. Borbála? az alsó pedig jobbra kifelé fordul, jobbjában keresztet tart, baljában könyvet.

A szekrény hátsó része egészen megfelel elejének. A talapzat csak abban különbözik, hogy az üveg hiányzik, és a ferde lapnak mind az öt mezeje a kétsoru kereszteslevél diszítménynyel van ékesítve. — A szekrény háta is tökéletesen felel meg a szobor mögötti lombozatos disznek, csak hogy ez itt támok által három mezőre oszlik, melyek mindegyike egy csúcsíves fülkének megfelel. A diszítmény itt tisztán kivehető, t. i. három, egyik szögleten álló dülenyből, melynek közepét négy kereszt alakulag álló levél átmérőjében oszt, felül alul egy nyélből eredő, de ketté ágazó és töve felé hajlott repkény levél jön ki, oldalt ezen disz nincs kifejlődve; legfelül pedig a csúcslevelek oldalt látszanak és a nyél kettéhasadásánál egy repkényvirágfürt emelkedik.

Magát a műnek művezetét vevén tekintetbe, meg kell vallanunk, hogy valamint a rajznak szabályosságára, az arányok helyességére, úgy a kivitelnek tökélyére nézve, ezen oltárkát a becsesebb kisded-művek közé számíthatjuk, valamint a szobrászati, úgy a zománczolt részre nézve is. A zománczos táblácskákba a körülvonalzás bele van karczolva, s ezekre a tisztán átlátszó üveg folyadék úgy elterjesztve, hogy a feketéseknek látszó karczoknak mélyebb szinezése egyedül az üvegfolyatnak vastagabb volta által képeztetik. Itt kevés szinnel a legkellemesb változatosság éretett el; a lég átlátszóan kék hátteréről. és a felhők barnás szinezetének elevenségéről az alakok szépen lépnek ki az előtérre. A ruházat, viola, vörös, zöld, aranyszinü. A talapzat keresztlevelei, valamint egyéb részek, úgy a tetőzet is aránylag a zománcz ékességben, valóban tündöklenek.

Ismervén a sz. Margit oltárának századok óta nevezett ezüstművet, két fontos kérdés támad; az első: lehet-e ezen ájtatossági készletet a XIII-ik század második felének, melyben a boldog. szüz élt tulajdonítni? A második: ha ezen oltárka valóban ama korszaknak műve, lehet-e azért a királyi szüz tulajdonának elismerni?

Ezen két, reánk nézve igen érdekes kérdésre fogok a következőkben felelni, egyiránt távol tartván magamat azon laicus hiszékenységtől, mely a XV-ik és XVI-iki századbeli műveket is minden itészet nélkül első királyaink idejének nimbusába szeret burkolni, valamint azon túlságos kétkedéstől, mely a mai irodalomban oly túlnyomó szerepet viszen, hogy még a legbiztosabb tényálladékot is tagadja, mivel valamely szaktudomány terén néhány, vagy sok hamis állításra akadt. Hogy semmi fáradságot nem kíméltem ezen vizsgálat minden oldalról való kikémlésére, hogy minden közelíthető kutfőt lelkiismeretesen átforgattam, és a régi irományokban is böngésztem, sőt hogy magam kezdetben a *kerek tagadás* álláspontját foglaltam el, meg kell vallanom. Az eredmény az első kérdésre igenlőleg ütött ki, a másodikra nézve csak a valószinüség ködképeig érhettem. De jelenleg ez is valami. Megjöhet az idő, hogy egy szerencsés eset által biztosabb adatok nyomára jövünk, és a ködöt ezen kérdésben is eloszlathatjuk.

Nem szenved semmi kétséget, hogy az *építészeti müemlékeket* tekintve, eddigi kutatásaink eredménye abban összpontosul, hogy a *csúcsíves styl* Francziaországban a XII-ik század negyedik tizedében *keletkezvén*, keletfelé való haladásában Rajna vidékein a XIII-ik század *harmadik*,*) nálunk *hatodik* tizedében lépett fel, és pedig a budai, akkor nyulszigeté-

---

*) A csucsivet törött alakjaival, mint a lóherívvel, a szigszögívvel, a patkóívvel, keletről hozták be Németországba, eleinte váltogatva a kerekívvel fordul elő, mint szerény csarnokív, és a kereszt-

nek nevezett, Margit kolostor épületén, s mindjárt utána a budai vár parochialis templomán; és a *fejlődés* szintén nyugatról keletre menő utat követte, a csúcsíves styl t. i. fénypolczát Francziaországban már a XIII-ik században érte el, Németországban csak a XIV-dikben, nálunk még a XV-ik is mutatja fel egyes gyöngyeit. L. Műrégészeti Kalauz II. 55. l. Szintén tagadhatatlan, hogy a különféle korszaku egyházi edényck és készletek, minden-tekintet nélkül anyagukra nézve, melyből készültek, szorosan és következetesen követik az építményeket nemcsak utánzó részletekben, a szobrászat és a diszítmények alkalmazásában a kor styljét, úgy hogy ki annak alapelveivel megbarátkozott, ezeket, vagy ezek egyes töredékeit is fogja biztossággal oda sorolni, hová keletkeztükre való tekintetnél fogva tartoznak.

Ezeket alapelvekűl előre bocsátva, nem lehet tagadni, hogy mig az építményeket illető szabály némi következetességgel tétovázás nélkül alkalmazható, a kisebb művészetnek ide-oda könnyen mozdítható tárgyai, ezen, nyugatról keletre bizonyos századokon át lassan és rendesen haladó törvény alá nem eshetnek, mert míg az építmények a helyhez lekötvék, az építészeti szabályok pedig csak lassan terjednek, és az egy helyhez sokáig kötött építészek társulatai csak a hosszabb tapasztalás után fogadják el mások elveit, addig a kisebb készletek mesterei könnyen mehetnek át egyik országból a másikba, műveik pedig fejedelmi ajándék, vagy kereskedés útján évek alatt teszik meg azon utat, melyhez az építészeti változásoknak évtizedek, félszázadok szükségesek.

Ha az egyháznak számos, nagyszerű, a hivek ajtatosságát ébresztő ereklyetartóit veszszük tekintetbe, melyek a középkori templomok kincstári lajstromaiban előfordulnak, vagy mainap a külföld gazdag szertartási készletei közt őriztetnek, látjuk, hogy azon szekrények, mutató edények, békesség táblái, mind a byzanti vagy román imolákat utánozzák vagy a kerekívü kornak tagadhatlan jellegével birnak. Hogy ezen ízlés következetesen a házi ájtatosság kisebb tárgyaira is átment, igen természetes, mint azt az egyházi vagy világi muzeumok XI-ik vagy XII-ik századbeli egyes kitünő és nagyrabecsült darabjai tanusítják.

Igaz ugyan, hogy ki a kérdéses oltárkát műkedvelő szemmel tekinti, azt inkább a XIV-ik vagy XV-ik század szüleményének fogja tartani, és főleg Magyarországra nézve, ezen nézete némi valószinűséggel is fog birni; de ki e remekművet tüzetesen vizsgálja, építészeti, szobrászati és festészeti művészetét szigoruabb birálat alá veszi, meg fog győződni arról, hogy ha ezen mü, mint fel kell tennünk, zománczai miatt Olaszországban, Rajna vidékén, vagy Francziaországban készült,*) nemcsak hogy semmit sem tartalmaz,

---

boltozatokon, későbben tagozva a kerekpárkányon, a kapuzatokon, toronyablakokon. — Némethonban már a XI. században (1095) jön elő. L. Otte Handbuch der kirchlichen Kunst- und Archaeologie des deutschen Mittelalters 68. l. — Csakhogy még ezen korban a támok és toronykák rendszere még nincsen úgy kifejlődve mint oltárkánkon.

*) *Primisser* Horm. und Medny. Taschenbuch 1824. 103. lapján valamely német mesternek akarja tulajdonítani sz. Margit oltárát, mivel nemzetének építészeti styljét oly jelesen értette; sőt hazafias indulatja még tovább vitte és *bécsi* művészt említ, mivel az aranyművesség a XIII-dik században az iparos városban már nagyon virágozhatott, mert azon ötvösök egyike már 1320-ban a klosterneuburgi zárda nagybecsü verduni oltárát az égés után ismét remekül összeállítá- — Felhozhatnánk mi is jeles aranyműveseket hazánkból. A legrégiebb okmányok szerint szent István és utódai az általuk alapított monostoroknak rendesen aranymíveseket is ajándékoztak, hogy a keletkező egyházi kincstárak számára a szükséges szereket készítsék; de mivel alig tudjuk bebizonyítani, hogy minálunk a zománczozás, mely e dicső műemléken oly kitünő szerepet játszik, gyakoroltatott-e oly remek módon honunk területén, főleg

mi azon kor, t. i. a XIII-ik század utolsó tizedeivel ellenkeznék, hanem inkább hasonló több olyan műhöz, melyet a feltételezett időben külfüldön készültnek, azon országok szaktudósaitól is tartatnak.

Az első és legnehezebb akadályt azok gördíthetnék elénk, kik a *Margit oltár* szárnyas voltát hoznák fel kétségül, minthogy bizonyos, hogy a XIII-ik és még a XIV-ik században is ujra nagy használatban voltak a házikó, a sir alakok ereklyetartókul, mint ezt a fennmaradt műdarabok és a régi leltárak bizonyítják. Bajos is meghatározni, mely időtájt keletkeztek légyen a szárnyoltárok, és vajjon nem előzték-e meg ezeket a házi oltárkák ezen alakban? Ezen kérdés tüzetes eldöntése bizonyos horgonyul szolgálna ezen értekezésünknél is, bár annak tárgyát, egy perczig sem kétkedhetünk, hogy jogosan a XIII-ik század második felébe helyezhetjük.— Igen jól tudom, hogy könnyen lehetne ezen oltárkákat már a kereszténység első századaiban használt és a pogányoktól átvett diptychonok- és triptychonoktól származtatni, de erre azt fogják válaszolni, hogy ezek *nem ereklyetartók* hanem csak *emléktáblák* voltak,*) melyekből a *sátoros oltár* (Ciborienaltar) lassankinti elmellőzésével — itt-ott, mint p. o. a regensburgi dómban ma is találhatók, — következtek a *szent szekrények* (Heiligenschreine) faragott szent képekkel, és festett szárnyakkal, melyek csak nagyobb ünnepek alkalmával kinyittattak, vagy nem is voltak bezárhatók. — A közép faragványokat a XVII. században a mai festett képek helyesítették, az ereklyetartók pedig többnyire üvegszekrény alakban állítattak fel az oltár asztalára.

A mi az ereklyetartóknak szárnyszekrényekké való átváltoztatását illeti, erre nézve ez az én eszmém, melyet a régi oltár tanulmányozásából származtatni kisértettem. Tudva van, hogy a régi basilikák sátoroltárai körül lévő korlátokat igen diszes ajtócskákkal, *portes saintes* minőségben elzárák, l. Lenoir Architecture monastique I. 193. és igy a szentélyt a templom hajójától elválasztó falat kiegészíték. Igy tehát a ciboriumos oltár a rácsozat közepén *oltárszekrénynyé* vált volna, a szent ajtók pedig *oltárszárnyakká.* Még jobbat nem tudunk, talán e véleményt el lehetne fogadni. — Elég az, hogy ilyen szárny-

---

pedig, mivel e remek darabon Magyarország szentjei, mint sz. István, sz. László, sz. Imre elő nem fordulnak, a hol alig ismerünk határozottan honi építményt vagy ilyesféle müvet, melyeken az akkori divat szerint helyüket nem foglalnák, nem hihetjük, hogy ezen müvet a magyar király mondva csináltatta volna magyar müvész által kedves leánya számára, hanem, hogy külföldön, hol a zománczozás nagyban divott, készülvén, mint az akkor keletkező izlésnek mesterdarabja, illő ajándékul királyi udvarunkba és sok egyéb jeles mükincscsel a királyi apácza házi ájtatossági készlete közé került.

*) Seitdem die christliche Kirche sich eine eigene Kunst schuf, nahm sie das Elfenbein als willkommenen Stoff an, und verwendete ihn zu mancherlei Geräth. Sie pflanzte die alte Weise der Diptychen und Triptychen fort, aber so, dass die Schnitzereien, welche religiöse Gegenstände alten und neuen Testamentes darstellen, auf die innere Seite angebracht werden, und Sie bedienten sich dieser Geräthe als kleiner tragbarer Altäre oder Altarschreine für den privaten und Hausgebrauch. Die Mönche von St.-Gallen waren sehr geschickt in der Anfertigung solcher Täfelchen. Mittl. des k. k. österr. Museums für Kunst und Industrie 1866. 162. — The *tabula, retablement* or tavola — a *variety of the triptych,* but formed in one piece without doors — a picture painted on panel and placed above the altar, after the manner of a modern altar-piece. These *tabulae* are referred to at a very early period; and from their small size and portability Mr. Blackburne presumes that they generally preceded the use of mural painting for altar and general decoration. Mention of these *tables* occurs from the *ninth century* to the Reformation; but from the comparative ease with which they may have been destroyed and defaced, scarcely any have come down to our days, — és alább: Of these paintings we possess now scarcely any remains; but their abundance in Germany and Flanders, from whence much of our pictorial art was derived, and the constant reference made to, and descriptions given of them, in inventories and other documents, de-

oltárkák már a legrégiebb időben, nem mint egyszerűen összecsapható emléktáblák, hanem egészen a Margitoltár alakjában, mint **lábbal**, szines, zománczos, képes szárnyakkal ellátott szekrények, említetnek.*)

A csúcsívek, melyek sz. Margit oltárkáján előfordulnak ily nyomott alakban, nemcsak a külföldi emlékeken, de minálunk is fordulnak elő IV. Béla király idejében; a többi diszítményeken pedig, valamint a kifejlett egyszerű támrendszerben semmi sincsen, mi a gothika egyszerű, fejledező rendszerével ellenkeznék, sőt ellenkezőleg mint az egyházi müveken, úgy a pecséteken és érmeken is épen azon alakban használtatnak.**)

---

monstrale the universality of their employment. The mediaeval Court in the Crystal palace. 32. l. Továbbá, a XIII-ik században mondja B. Sacken Denkmaeler I. 127. l. történt a *sátoros*-oltárnak a felemelkedö *góth*, és belőle fejlődö *szárnyas*-oltárrá való átváltoztatása a diptychonokból, melyek már most a szentek nevei helyett, magukat a szenteket tartalmazták. Gyakran az oltár több 5—6'nyi táblából áll, melyeket fülkékbe és építészeti keretekbe alkalmaztak, mint a verduni hirneves oltár, antipendiumból származott Ezen oltáralak a XV-ik században főleg Némethonban divatozott. — Minden tankönyvben, minden szakleirásban, mely ezen váltószekrénykéket — Flügel, Wandelaltare — tárgyalja, azt tanítják, azt állítják hogy a 3—5 részekből álló faragványokkal, és festvényekkel diszített táblák előbb az oltárokon, az évfordulók napjaiņ a jótevők emlékeire felállíttattak, későbben egy főjelenetet tartalmazó szekrénynek szárnyaiul alkalmaztatván, századokig az oltárok szerves részeit tették. Ezeket mindenütt találjuk, a nélkül, hogy egy szakíró azoknak keletkezési korát meghatározta volna.

*) A Trésor de la sainte-Chapelle de Bourgesnak 1405-ből van Inventariuma; maga a kincs többnyire a XIII. századból való, a 8. pont igy hangzik : 8. Item. Un tabernacle d' argent doré, ouvré de maçonnerie, *fermant a deux huisselles* emaillés par dehors d' une Annonciation. Et lesdits huisselles, par dedans, *avec le pied sur quoy porte ledit* tabernacle, sont garnis de pierrerie.....Et au bout dessus est une croix.... et dedans ledit tabernacle une Annonciation d'or, et est l'image de Notre-Dame, grosse d'un saphir..... Et pése lesdits images,....avec la clef de la voute trois marcs trois onces, et ledit tabernacle avec le pied, huit; et autres choses servant au dit Tabernacle, cinquante — huit marcs. Didr. Ann. Arch. X. 143. — 16. Item. Un grand tabernacle d'argent doré, ou il y a un image de saint Georges, á cheval, tenant sous luy un serpent, *fermant a huissels,* (petites portes, historiées de sujets en email) émaillé dedans et dehors de plusieurs histoires; et au-dessus, a une Annonciation, Dieu le Pére, deux angels aux côtez, tenant la croix, la couronne d'épines, lancc et cloux de Note-Seigneur! Et entour l'entablement dudit tabernacle garni de pierrerie..... Pezant tout ensemble quatre viugt sept marcs. Didr. Ann. Arch. X. 211. Továbbá:

Ymago eburnea *beatae Virginis cum filio in brachio.* És: Quedam ymago eburnea beatae Virginis cum filio in brachio, *cum Tabulis quibus clauditur*, et pluribus aliis ymaginibus in ipsis tabulis intrinsecus. Inventarium Bonif. VIII. Didr. Annal. XVIII. 32.

Ujabb időből is egyet ismerek, mely a bécsi császári mü- és ipar muzeumban 1866-ban marczius havában ki volt állítva. Ezen ereklyetartó *Mária-Scheinből* való a Lungauból, és aranyozott-ezüst anyagból van, szárnyakkal.

Ámbár igaz, hogy azon számos reliquiarium közt, melyek az archaeologiai munkálatokban előfordulnak, egyet sem találtam, mely a mienkhez egészen hasonló lenne, mégis vannak egyes müvek, melyek ennek eszméjét magukban foglalják. Igy II. Pascal pápa, ezüstből való aranyozott reliquiariuma a XII-ik századból, mely szárnyas és *lábon áll;* egy másik a XIII-ik századból triptychon (ezeket Passeri a Gorii Thesaurusahoz való bevezetésében XIV. l. Hagiothyriseknek nevezi) az az a középlap, két féllap által zárható reliquiaire. Didron. Ann. Arch. XX, 219. Ide tartozik a reliquiaire, Passion de Jésus Christ, *Viergè ouvrante* (azaz: az ülő b. szüz szobrocskája kinyitható) en ivoire XIII. siècle, au Louvre a *lábán* Krisztus születése tárgyaltatik, mint Margit oltárán, de sz. József nélkül. U. o. 360. l.

**) A csúcsívet illetőleg az már a XIII. században igen gyakran fordul elö a kisebb müvészetü müemlékeken, Viollet-le-Duc remek munkájában. Igy a többi között a Saint-Chapelle oltárán (1240 — 1250) a szekrénykék góth izlésüek: pag. 36. ilyen a valcabrérei p. 38; a casette a st. denisi oltáron, a la Chapelle de la Vierge blanche-on 45. l.; ilyen a XIII. századbeli mintának körülete. Didron. Ann. Arch XIII. 85.; még inkább pedig olyanok a XIV. század elejebeliek.

A három *szobrocska*, mely a szekrényke legfőbb diszét teszi egyszerű méltóságában, ruházatában és mellékleteiben semmit sem foglal, mi a XIII-ik század felfogásával és müvészeti gyakorlatával ellenkeznék. Az egyes sz. képek pedig úgy vannak *Mária örvendetes cyclusa* szerint elrendezve, hogy azokat sem az előbbi, sem az utóbbi századokba épen nem lehet berendezni. Ugyanezt kell állítanunk az émaillirozott festészeti részletekről is,*) melyek az elég bőséges és változatos tárgyakban, u. m. a Máriacyclus, az apostolok, a zenélő angyali karban,**) sőt még az elő- és hátlap gazdag lombozatában, valamint a ta-

---

Még inkább látni ezen ivezetet a XIII-ik századbeli pecséteken nemcsak Francziaországban, a hol főleg a királynék hosszukás, mandorlaalaku pecsétjei ilyen góth izlésü mennyezettel birnak, hanem a mieink közül is, p. o. az 1271 iki nyitrai, 1297-iki zágrábi, melyek már góthizálnak, és a fenebbi éveknél, melyekben t. i. az okmányok, melyeken függnek, keltek, régiebbek.

*) Legnagyobb ellenvetéssel nyomhatnának azok, kik a felkapott vélemény szerint az „émaux de basse taille" vagy „émaux dits translucides"-ket sokkal későbbi korba t. i. a XIV-ik századba helyezik, s igy oltárunk ellen még a legsúlyosb érvekkel harczolnának. Ezek ellen szabad legyen De Laborde „Notice dex émaux" czimű jeles munkájából ezeket felhoznom: Il faillait à l'Italie, il faillait à la France, où l'orfévrerie était si avancée, il fallut plus tard aux Flandres, pour satisfaire aux goûts de leur somptueuse cour, il fallut, enfin, à l'Europe entière, qui s'était éprise de ces bijoux, un procédé qui convint à la fois aux artistes et aux hommes de goût, s'ils pouvaient associer aux pierreries enchassées, aux ciselures fines, des émaux qui fussent égaux aux unes et aux autres en pureté de travail, qui leur fussent superieures en éclat de couleur, qui répondissent, enfin à l'expression heureuse de Vasari: *„Une sorte de sculpture associée à la peinture."* — L'émail translucide harmonisait les travaux des orfévres et d'une ciselure incomplète faisait un tableaux parfait. — Felhozván a VIII-ik századbeli olasz zomanczokat, melyeket Pisai János készített, folytatja: Toutes les nations qui cultivaient les arts se l'approprièrent rapidement et facilement. La France fut la prémière à suivre l'Italie, et ses orfévres, du nord au sud, de l'est à l'ouest, prouvèrent, dés le XII-e siècle, qu'ils ponvaient la suivre avec bonheur. Le fait est prouvé pour Montpellier au XII-e siècle. 104—108 lapig. Hasonlólag nyilatkozik, bár későbbre teszi Falke, ki az émail translucideről ezt irja: Eine gänzliche Umwandlung der Emailtechnik ging aller Wahrscheinlichkeit nach von Italien aus, wo im XIV. Jahrhundert die neue Art entstanden zu sein scheint. — Des neue Email überzog ein Relief von sehr geringer, kaum sichtbarer Erhabenheit, und ist völlig durchsichtig, denn die darunter beflndliche Gravirung des Metalls muss die Zeichnung ergeben. Man hat daher auch mit Recht diese Art *Email translucide* genannt. Mitth. des k. k, Museums für Kunst und Industrie 1866. 199.

**) Nagyobb számmal előfordulnak a zenélő angyalok oltárkánkon, de ezeknek tartása és szereik, nemcsak hogy nem ellenkeznek avval, hogy Margit oltárát a XIII. század végére tehessük, söt épen annak, azon korba való helyeztetését követelik. Az angyalok kara itt épen úgy körülveszi az oltár többi jeleneteit, t. i. a Máriacyclust és az apostolok egész testületét, mint ezt másutt is látjuk a legrégiebb képeken és faragmányokon, mert az angyaloknak, valamint az ó- úgy az uj testamentomban is oly gyakran említett karai, a szent előállítások kiegészítéséhez, az üdvözítő és boldogságos anyja dicsőítéséhez tartoztak. Igy az arundeli társaság 1855-ben kiadott: Notices of sculpture en ivoryben egy faragmányon Justinian utáni időből, elő van állítva: The glorification of the Virgin and Child *a midst a multitude of Angels* and saints. — A traui templom (1240-ből való) kapuzatán az angyalok egész serege lebegi körül a főtárgyat, Jahrbuch der kk. Cent.Commission. V. k.— A fenemlített Notices of sculpture-ben a XIII. századból két izben jön elő egymásután a 48. l. *Virgin and Child glorified by angels.*

A mi pedig a *zenélő* angyalokat illeti, arra is hozhatok fel példát. Pán sipja, a kürtök, hegedük és külön alaku citharák, a kettős fuvolya már a VIII-ik, IX-ik században fordulnak elő a képeken. A IX. században már 24 különféle hangszert ismertek, melyek a mi zománczainkon előfordulókkal nagyon megegyeznek; a XIV. század pedig már 34-nek emlegeti különféle nevét. Erre nézve igen érdekes összehasonlítani B. Sacken die Ambraser-Sammlung II. 144. és kk. ll. és Didron Annales Archeologiques IV. kötetében és kk. álló czikkeit: Instruments de musique-ről. — Itten talán elég lesz említeni egy XI—XII. századbeli padlatot, melyen felül, középett, Dávid király ül, jobbjára egy hegedüs és egy hárfás, balra egy hárfás és egy hegedüs. Alúl középen két ember hegedüt húz fel, jobbra (szerét nem lehet

lapzat izlésteljes diszítményében épen semmit sem foglal, mit a legkicsindedesb fürkészés után stylellenesnek, vagy a későbbi korba tartozónak kellene vallanunk.

Hátra van, hogy még azt bebizonyítsam, hogy ezen oltárka valóban sz. Margit, IV. Béla királynak leányáé volt. Akármennyire forgattam a reánk maradt kutfőket, ezen műkincsnek egykoru hiteles nyomára nem akadhattam ugyan, hanem hogy sz. Margit legkitünőbb kegyelettel viseltetett a sz. képek és a szentek ereklyéji iránt, azt élete rajzának több helyéből lehet bebizonyítani. Igy igaz, hogy a szent királyi szűz semmibe sem véve a felséges szülőitől neki ajándékozott földi kincseket, és hogy azokat előjárónéja közbenjárásával szent és jótékony czélokra fordítá, mint életirója*) tanusítja: Mykoron Béla kyral, kyralne Azzon, es Istvan kyraly, es egyeb atyafyay Zent Margit azzonnak hoznak vala aranyat, ezeusteut, penzt, aranyas barsont, Zent Margit azzon ezekben semmit nem akar vala maganak venni, hanem elkeuldy az Priorissanak egyhaznak dolgara s. a. t. Pray Vita S. Eliz. et Marg. 283. lap lásd 299. lapot is. De hogy mindazonáltal még is birt maga is drága ajtatossági készlettel**) kitünik a következőkből: Mihelen Zent Margyt azzon az beteg sorornak ada az orvossagot, legottan az beteg el vezte nyelveet es okossagat ezeet; ezt latvan zent Margyt azzon, jgen meg iyede, hog ne lenne ez soror halalanak oka, hog ky kyvan vala lenni egessegenek oka; de maga nagy hamarsaggal el keulde egy sorort, es hagya el hozni *az eu aranybol chynalt tablayat, mely tablaban vadnak nagy sok zenteknek ereklyeeuk, es az eleven zent kereztfa. Ez tablat zent Margyt azzon, mind eyel, mind nappal, mykoron jmadkozyk vala, zemeynek eleutte targya vala.* Ez tablanak eleutte le eseek zent Margyt azzon s. a. t. Pray Vita S. Elisabethae et b. Margaritae 320. l. Nem tartjuk igen erőszakosnak a magyarázatot, ha ez *aranybol chynalt tablaya* alatt, melyben

---

kivenni) és egy trombitás; balra egy zenész, kinek szerét a padlat hibás volta miatt nem lehet látni, és egy másik trombitás. Didron. Ann. Arch. XX. 57. Továbbá:

A lincolni faragványokról olvassuk: An angel sounds a trumpet energetically as „proclaiming the name of The Lord."—An angel blowing two trumpets. — An angel playing a pipe and tabret. — The following play on the dulcimer and viol. — An angel playing on a harpe. Ugyanott: Angels, from the last Judgment, at Rheims Cathedral, szintén egyik kürtöl. Ismét a lincolni faragványok közt: Two angels. one playing a sort of cithera with a point, the other with a harpe. — An angel with cymbals. — An angel playing on a harp. The mediaeval court in the Crystal Palace. 1854. 70. 75. 78. ll. Még több példát hozhatnék fel a XIV. századból; melyről feltehetjük, hogy valamint szereit az előbbi századoktól átvette, úgy azoknak előállításaiban is némi ragazkodást a régiebb alakokhoz tanusit. Az angyalok e korban rendesen hegedüvel, citharával, Psalteriummal, hárfával, azaz főleg húros szerekkel fordultak elő, néha kis orgonával is. Ezen időből van a mármaros-szigeti *volt falképeken* némi nyomunk. Igen kedves a XIV. századból a *„La musique céleste"* czim alatti kép, melyen a b. szüz ül, a kis Jézus penget psalteriumot, m lyet az előtte térdelő angyal elébe tart, a jobbra álló angyal trombitát fúj; a balra álló dobot ver, egy előttük térdelő orgonát tart, egy másik pedig hegedüt. Ann. Arch. III. 269.

Nem találtam képeinken hangszert, mely a XIII. század után használtatott volna, sőt mind a húros, mind a fuvolyás, dobnemü és csengő szerek mind előfordulván sokkal régiebb időben is, ezen körülményt oltárunk ideje meghatározására igen alkalmasnak tartom.

*) Sz. Margit legendája a XVI. század elsö négyében tehető, maga pedig magyar eredetéje az 1276-ki szentségvizsgáló küldöttség nyomán, alkalmasint a 14-dik század első 3-dába iratott Toldy. A magy. nemz. Irod. története. I. 169.

**) Bátran merjük állítani: hogy ezen remek, magában is már drága mű, mely keletkezte idejében valóban a legnagyobb ritkaságok közé tartózhatott, csak egy királyi kincstárnak, vagy ájtatossági készletnek lehetett darabja. Magán ember alig birt ilyent készíttetni, ha pedig valamely főtemplomé lett volna, talán még is találtuk volna ezen elismert kitünősége mellett valahol nyomát; igy tehát ezen tekintetből is még inkább itélhetjük oda a királyi szüznek.

nagy sok zenteknek ereklyeeuk es az eleven zent keresztfa valának a kérdéses kis oltárral ugyanazonosítjuk; azonban mivel csakugyan világosan és határozottan ezen műremnek le nem iratik, megelégszünk avval, hogy életirója több helye nyomán be lehet bizonyítani: hogy sz. Margit a szentek képeit nem mindennapi buzgósággal ékesíté, és minden alkalommal tisztelte is. Igy a többször idézett életirás szerint: Tahat el mene zent Margyt azzon az eu kamorachkayaban az eu jmadságynak helyere, hog ky vagyon az kar keuzeut, az az a kyt mastan hyvonk zent Margyt azzon helyenek: mely helyt zent Margyt azzon *jgen zepen ekesehtveen Uronk Jezusnak fezeuletyvel es zentenknek kepeivel, targya vala.* Pray. i. h. 323. 'És: soha ez zent zuz Uronk Jesusnak es eu zuleenek zuz Marianak *képeket el nem multa,* kyk irattanak az capitulom tayban, avagy egyebeut, hanem lele terdepelven idvezelven euket ugy megyen vala el s.a.t. Pray Vita S. Elis. et Marg. 284.

Több század múlik el oltárunk minden említése nélkül, de azért meg sem lehet határozottan állitani, hogy, talán már a legközelebbi években, nem is fognak találtathatni egyházi inventariumok, melyek e tárgyat felvilágosítsák. Főtisztelendő Piry Czirjék sz. Ferenczrendi tartományi Főnök, tisztelt barátom vala az, ki bár csak az 1656-ből származó egyházi kincsek lajstromát, melyet sok egyéb nagy érdekü oklevéllel, a pozsonyi tartományi levéltárban őriznek, velem közleni sziveskedett. Az ide tartozó, bár nem egészen világos hely, igy szól: *Egi Boldog Aszoni képe az ki az Margith Aszonié volt belöl Arani az Tabláia, eszüst az Talpa.**) Előfordul ugyan *az Giertia Tartok szama* czim alatt

---

*) Azt hiszem kedvesen veszik az egyházi kincstárak leirásában gyönyörködő szives olvasóim ha a lajstromot, mint azt megnyerni szerencsés valék, ide igtatom.

Az Arani Miuek szama.

1. Arani kelh Patenaual egiütt 1
2. Öregh Arani kerest 2
   Az egik merő Arani, az másik köues Göngies.
3. Ismegh kiseb Arani kerest köves . . 1
4. Ismegh Arani köröst Göngies 1
5. *Egi Boldog Aszoni kepe az ki az Szent Margith Aszonie uolt belöl Arani az Tablaia, eszüst az Talpa.*
6. Arany Csese 2
   Egik mindenestöl Arani az masikban Pogani Verett eszüst penzek uanak.
7. Tiszta Arani koronna 1

Az köues Marhak szama.

1. Öregh Fügö Rubitos Giemantos . . . 1
2. Ismegh Tiszta Giemantos 1
3. Ismegh egi kiczin fügö, Giemantos . . 1
4. Ismegh Rubintos Smaragdos Jesus neues Fűgö 1
5. Ismegh egi kis kerest Rubintos . . . —
6. Ismegh Gióngies Giemantos kis Fügö . . 3
7. Ismegh Jaspis Fügö Araniban foglalua . 1

Az Arani Lanczok szama.

1. Pesmas Arani Lancz 1
2. Ismégh Rubintos Giöngies Lancz . . . 1
3. Ismegh szomanczos Arani Lancz . . . 1
4. Ismegh Tiszta Aranibol öregh Lancz . 2
5. Ismegh kiseb Arani Lancz 4
6. Ismegh korona Aranibol 3
7. Ismegh öregh Giöngi Lancz 1
8. Ismegh kiseb Giöngi Lancz 1
9. Ismegh Niakra ualo 2
   egi Giöngies Aranial az másik köues Giöngies.
10. Ismegh Clarisos Niakra ualo az kiben 9 Arani van 1
11. Ismegh Arani szemes Pesmas Clarisos Lancz 1
12. Giürök ki Rubintos ki Giemantos es masfele köues szam szerent 31
13. Egi olusso az kiben Rostelios Arani szemek uannak 1
14. Giemantos Arani Boglar 15
15. Ismegh Rubintos Arani Boglar 16
16. Ismegh Apro Giemant Araniban be foglalua 32
17. Ismegh Giöngies köues koronka . . . 4
18. Ismegh Giöngies kosoru ys 4
19. Giöngies karima 1
20. Egi Iskatula Giöngi . . . . . .

21. pontnál: *Ismegh egi Eszüst oltarka az kiben az Boldogh Aszoni kepe uan;* de előbbi idézetünkben az: hogy a Boldog Asszony *képe* az *arani Mivek* alatt előfordul, hogy a *kép szent Margith Aszonie* uolt, hol *belöl Arani az Tablaia*, mit ha itt a mai értelemben akarnánk érteni, semmit sem jelent, főleg pedig, hogy: *eszüst az Talpa*, az az aranyozott ezüst, kétségtelenné teszi, hogy itt egyedül a mi oltárkánkat lehet érteni, minthogy *képeket* talpakra nem szoktunk felállítani, hanem azokat felakasztani.*)

---

21. Dirib Darab Arani Darabak is uannak.

Az Eszüst myuek szama.

1. Eszüst Monstrantia 1
2. Ciborium 2
3. Kelh 10
4. Patena 9
5. Ampona . . . . 4 Par.
6. Amponahoz ualo Medencze 4
7. Eszüstös Misale 1
8. Eszüst Czöngetö 1
9. Christal eszüstben foglalua az kiben az szent körest all 1
10. Eszüst Lada Reliquianak ualo 4
Egik merö Eszüst massik Termes Christal Eszüstben foglalua Araniozot Harmadik Vont arani az negiedik vörös Barsonios.
11. Ismegh Calamaris Lada Tisztes Arani kepel egiüt.

Az Giertia Tartok szama.

1. Öregh Eszüst Giertia Tarto 12
2. Ismegh kisebb Giertia Tarto 11
3. Eszüst hanua Vcuö 2
4. Eszüst Lampas 2
5. Eszüst Turibulum 3
6. Szentel Visznek ualo Edeni Aspersoriummal egiüt 1
7. Termes Christal korso Eszüstben foglalua 1
8. Ismegh mas kiseb Christal korso . . . 1
9. Egi kis Termes Christal kerest . . . 1
10. Öntöt Eszüst kep 7
11. Kis Relicquiariumok Eszüstbe foglalua . 3
12. Eszüst kerest 4
13. Aranial veret öregh Tabla 1
14. Ismegh Eszüstel veret kep 3
15. Eszüst Aranioszot kupa 1
16. Ismegh Eszüst Pohar 10
17. Eszüst Medencze 4
keteynek mosdoia is van.
18. Ismegh Eszüst kis pohar 4
19. Apro Eszüst kep 6
20. Cseöse Eszüst 3
21. *Ismegh egi Eszüst oltarka az kiben az Boldogh Aszoni kepe uan* 1
22. Ismegh egi kis Eszüst araniaszot Czése es egi Eszüst kalani.

Az Paramentomok szama.

1. Kasula Gióngies Boglaros mind Dalmatikaual egiüt 2
2. Ismegh mas Gióngies Boglaros Kassula ahosz ualo Dalmatika viragokal varot 3
3. Sarga Vont Arani Kassula Dalmatikaual egiüt 7
4. Ismegh Vörös Barsoni Kasula 1
5. Szokfiomal uarot Virágokkal ahoz ualo Dalmatika Aranios Terczennel
6. Ismegh azon kiuöl uan kasula 9
mindenikehez Dalmatika uan Draga materiakbol
7. Ismegh uan 22
Kassula az kiknek nincz Dalmatikaia.
8. Van mindenestol Pluiale 10
9. Gióngies Antipendiom 3
10. Viragokal haniot Antipendiom 3
11. Ismegh Aranios Terczenel 3
12. Ismegh mas Antipendiomak Attlaczal vontaranial egiüt 7
13. Ismegh kiseb 6

---

*) E tekintetben döntő erövel birhat egy ilyen oltárkának leirása mely a XIV. század elejétől származik: Una *ymago argentea deaurata* beatae Virginis cum filio in brachio et rosa in manu et cum ystoria nativitatis Dnj in *hostys tabernaculi,*[1]) cum tabernaculo ad summum magnum cloczerium smaltatum, et quatuor[2]) cum XIIII. smaltis in pede quadrato[3]) Ponderis XVII. librarum. l. Didron Ann. Archéo. XVIII. 32. Inventarium Bonifacii VIII. — 1294 körül — initio XIV. seculi. Vajjon lehet-e valamit gondolni, mi anyagra és alakra nézve azon időből a mi remekünkhez hasonlóbb lenne?

[1]) Didron ezt mondja „Tabernacle" où est renfermé la Vierge-Mére, la rose mystique, et dont les volets reproduisent l' histoire de la nativité de son fils. Le text conviendrais parfaitement á un *petit bijou d'orfévrie du Vatican, si j'étais sûr de la provenence de ce monument.*

[2]) *Perna* gyöngyház.

[3]) Az *ymago* lábon áll!

Semmi kétség nem lehet tehát ezen rövid, de jellemző leirás után, hogy oltárkánkat 1656-ban a pozsonyi klarissza apáczák birták,*) mert leirását hitelesen benyujták a a sz. ferenczrendi tartományi főnöknek, mint szerzetük főgondnokának, és közvetlen elöljárójuknak. Azonban a túlságig kétkedő még is ezen ellenvetést tehetné: ki fogja bebizonyítani, hogy a nevezett kincs csakugyan sz. Margité volt, s talán ugyanaz az *aranybol chynalt Táblayaual?*

Ha itt valamely főtemplomnak, férfi kolostornak, várkápolnának egyházi kincséről lenne szó, magam is kételkedném némileg, mint valóban mostanáig kételkedtem is arról: vajjon igazán sz. Margité volt-e a b. szűz oltárkája; de tegyünk itt különbséget muzeumi régiség és egyházi készlet közt. Sajnos, hogy minálunk is gyakorlatban volt, és pedig nagyban, még e század három-négy első tizedében a valódilag régi szerek elkeresztelése és a legnevetségesebb okoknál fogva, valami hirneves személyre való ráfogása; ez még némileg megmenthető, mert a tárgy maga legalább régi, és igy műtörténeti becscsel bir, akárkinek kincsei közé tartozott légyen. De sokkal alábbvalók azon ámítók, kik meg roszul is tervezett és készített, vagy ügyetlenül utánzott ritkaságaikkal a hiszékeny antiquariusok tudatlanságával visszaéltek, és szemétre való álművеikkel hazai, kevesebbé válogatott, gyüjteményeinket szaporiták.

Lehetetlen, hogy a korszellemet ismerő és komolyan, előitéletekből ment vizsgáló, észre ne vegye, hogy itten egészen más körülmények fordulnak elő, melyek a kérdéses ájtatossági szert nem csak hitelessé teszik, hanem minden kétségen felül emelni látszanak.

Igen sok adatot idézhetnék arra, hogy a *nyúlszigeti domokosi* apáczák mily szent tisztelettel őrizzék mind azt, mi a haza második alapitója kitünő szentségü leányával, a csodái által tündöklő királyi-ápáczával legkisebb összeköttetésben vala. Testkinzó szereit, [1]

---

*) Legalább e szentnek ereklyeiről ez bizonyos, mert a sz. ferencziek névkönyvében ezt olvasom: In Ecclesia Clarissarum Posoniensium asservabantur S. Reliquiae Beatae Margarethae Virginis filiae Belae IV. Regis et corpus Elisabethae Reginae, Ludovici M.matris, pro beata habitae, quas post cladem Mohácsianam primum M. Varadinum, dein Tyrnaviam postremo Posonium secum tulerunt. — Quanta veneratione ducebatur Provincia erga has reliquias, patet e Definitorialis sessionis determinatione habita 1718. die 20. Sept. ubi decisum est nro 8-vo. scribendae sunt literae Rmo P. V. Commissario generali ratione reliquiarum S. Margaritae V., quae sunt apud Clarissas Posmonienses. „De effectu nil certi constat. De his in Inventario Clarissarum haec sunt adnotata:“ „Sz. Margith asszonnak feie es töb Tetemy.“ Praeter corporis reliquias aderant ibidem etiam quaedam pretiosa, quibus B. Margarita in vivis utebatur; uti crux, candelabra argentea, et *imago B. M. V.* de qua Inventarium Clarissarum anni 1656. haec habet nro 5-o. *„Egi Boldog Aszoni kepe az ki az szent Margith Aszonie volt, belől Arani az Tablaia ezüst az Talpa..* — Ast tempore cassationis haec omnia periverunt. Ulterius investiganti fors aliqua adhuc patebunt. Schematismus Provinciae Hungariae S. Mariae, S. P. Francisci. 1866. Posonii p. 29. Sacrum virginis Margarethae corpusculum, post varias illius per Hungariam translationes, hodie Posonii requiescere *ita integrum*, ut non a quatuor saeculis sed a paucis annis videatur depositum. Ferrarius: De rebus Hung. Prov. Ord. Praed. 329. Sz. Erzsébet királyné ereklyéjéről pedig ezt olvassuk:

Idem Interventarium — Clarissarum Posoniensium de 1656. de reliquiis Elisabethae, matris Ludovici I. *„Az mi Boldogsagos Kiralnenknak Erzsebethnek az feieből egi Darab es tetemei.“* Ast tempore Cassationis haec omni periverunt. Schematismus Prov. O. S. Francisci 1866. Posonii, 29.

[1]) „Zent Margyt azzon Eursebet Priorissanak atta vala az eu ladaya kuchat halalanak eleutte, mely ladaban ez Eursebet Priorissa az egyebb sororokkal meg lele Bela kyral leyanyanak *penitentia tarto kencheet* mykepen meg vagyon irvan az eu eleteben. Pray i. h. 360. És

„Hayolyatok yol oda, es lassatok, myt lele a Priorissa Magery Bela kyralnak leanyanak

haját,[2]) scapuláréja foltját,[3]) velomát,[4]) övét,[5]) mint gyógyító, csodamivelő ereklyéket tisztelék, azokat utódjaiknak gondjára bizák, és egész a mult század utolsó tizedéig szentül megörzék a boldognak testével együtt. Ha ezeknek egyes részeiről, minthogy századok lefolyta alatt romlandók, könyebben kicserélhetők, kevesebbé biztos jelvényekkel birnak, a kétkedő vizsgálat számára, gyanitanók, hogy talán ajtatos csalással megujíttattak, helyetesítettek, ennek még némi értelmet lehetne tulajdonítani; de hogy egy a világtól egészen elzárt testület, mely sok tagjában, folytonosan élt a nélkül, hogy kincseit egészen uj birtokosnak kellett volna átadni, mely soha testületileg meg nem szünt, hogy ismét egészen uj tagokban feltámadjon,*) mely még a töröktől való elűzte után is csak társaságban me-

---

eu zent zuznek eu *ladayaban valo kenchey* ezek valanak, eu benne valanak, keet *ciliciumok,* egyk meg zakadozott vala immar, az gyakorta valo visseleznek myatta, az masyk *cilicium* kedyg uy vala, es vala eu benne vasbol chynalt euv . . . . es egy vez zeut, kyre vala keuteuztetven az *zeul dyznonak beure* serteueuel euzve, kyvel ez zeut zuz eu magat ostorozya vala, esmeg vala az ladaban *keet nemeez kapcha, mely kapchakat be vertenek vala keet feleul apro hegyes vas zegekel,* kykot ez zent zuz visel vala eu labayban. Ezek valanak . . . Zent Margyt azzonnak az eu dragalatos Kenchey. Pray. id. hely.301. Továbbá:

„Soror Eursebet mykoron vala kysded lean, el megyen vala Zent Margyt azzonhoz, az eu nenyhez, es az kezeet betolya vala Zent Margyt azzonnak hataban, hog meg lassa, ha ciliciom vagyon rayta, *es meg lely vala rayta az ciliciumot.* Pray. i. h. 358. Ismét

Midőn egy leany szent Margit hervadasan csodalkozott Soror Elena ezt felele neki: ha te *ciliciomot* vyselneel, mykeppen eu visel — tehat te es meg fogyatkoznal. i. h. 362. Végre:

Ez vala Soror Alexandria, kynek atta vala Zent Margyt fel tartany az heet *zeul dyznot, kyvel ez zyz magat gyakorta veri es vereti vala.* i. h. 369.

[2]) Soror Agnesnek, Zent Margyt azzon halala utan, orchaya oly igen megdagada, hog az job zemet befede, es nem lathat vala vele; tehat ez soror veve *zent Margyt azzonnak hayat,* es meg teureule vele az eu orchayat, es meg gyogyula. i. h. 368. És:

Soror Ersebet egy jdeuben zent Margyt azzonnak halala utan meg mosa zent Margytnak azzonnak *hayat,* es azt meg ada az beteg sorornak inya, mely beteget lelt vala harom holnapyk hydeg, nemykoron neged napi, nemykoron harmad napy, es semmyvel meg nem gyogulhata, hanem chak ez mosadeek borhal. i. h. 373.

[3]) Megyerbol szarmazott Maria, zegen beteges el hozata eu magat az zent egyhazhoz es nem mer vala chuzva menny az koporsohoz az sok nepteul valo zegenleteyert. Tahat frater Vince, ky lakozyk vala ez clastromnal, ada ez betegnek *egy folto zent Margyt azzon scapularabol, es az eu zent hayaynak mosadeek vizeet,* es hagya, *hogy az vizzel mosnaya terdeet, es az az scapular poztoyaval terleneye,* kyt ezenkeppen teun az beteg. Pray. i. h. 355.

[4]) Ampudimus Varmegye Ispannya—es ez azzon ayanlak ez gyermeket az eu utolso vonagadosaban zent Margyt azzonnak erdemeben, es *zent Margyt azzonnak velomat nagy keressel el kerek zent Margyt azzonnak nenyeteul Anna azzontul herchekne azzontul,* ky zent Margyt azzonnak egy mehben fekeut nenye vala. Ez herchegne azzon *targya vala eu nala ez velomot* nagy alkalmas tyzteseggel. — Ezenkeppen ez kysded gyermek zent Margyt azzonnak halala, *neget eztendeueben* ez felyul megmondot herchegne azzonnak Anna azzonnak jelen voltara, es mynd eu beuseges nepenek jelen voltara, zent Ireneusnak monostoraban. Pray. i. h. 363.

[5]) Mikor „Karoly" vitez huganak leanya igen meg betegeule hydeglelessel, eu neký vala neue Agnes; Mykor Agnes azzonnak eu anya — sokat keulteuttek volna, orvosokra, es semmyt nem haznaltanak volna neki — fel vevek ez beteget, kynek eletyreul ketsegben estenek vala, es hozuk Margyt azonnak koporsoyahoz es heet napyglan zeunetlen marada az koporsonal. Az eu anya kedeg az sororoktul ky kere az clastrombol Zent Margyt azzonnak *euveet,* kyvel mykoron meg euvedchettek volna, uyonnan meg teert lelekkel tapasztala az koporsot,legottan — mynden kennak terhe el tavozek az betegteul. Pray.349

*) Nehogy valaki ezen állitásom helyes volta ellen kétséget támaszthasson ázon szempontból hogy a sz. Margit kincse, mely eredetileg a *nyúlszigeti domokosi apáczáké volt,* később a *pozsonyi klarisszák* készletével elárveréltetett; s igy még is más szerzetes testülethez áttétetett, ezeket kell felvilágosításul

nekült Nagyszombatba, később Pozsonyba, egy valódilag sz. Margit idejébe helyeztethető, művészileg feltünő, és egy király leányához illő, magán ájtatosságra alkalmas szert, csak évek vagy századok multa után, csalási szándékkal, elkeresztelte volna, alig hihető. Sokkal drágább, sokkal becsesebb és szépsége által mindenkit valóban megigéző mű ez, mint-hogy azt sz. Margit idejétől fogva a XVII. századig minden egyes apácza ne ismerte, szerzete legnagyobb kincsének ne tartotta volna!

Hogy Ferrarius: De Rebus Hung. Prov. Ord. Praedic. sem a munka 231. l.[6]) hol a Béla király által a nyuszigeti B. Szüz Kolostorának ajándékozott kincsekről, sem 328 l.[7]) hol sz. Margit ereklyéjeiről szól, az ereklyetartó oltárkáról nem emlékezik, természetesnek tartom. Ez művünk hitelességét épen nem koczkáztathatja. Az elsőre nézve, nem következik, hogy az oltárkát ugyanazon alkalommal adá a király, midőn a többi drágaságot oda ajándékozta; de másodszor, talán nem is a kolostornak, hanem egyenesen sz. Margit személyének ajándékoztatott a bold. szűzecske szüleitől, vagy rokonitól ezen remekmű. Szerencsés voltam egy országos levéltárban a pozsonyi Klarisszáknak Maria Theresia királyné parancsára készült, hiteles lajstromát látni azon egyházi kincseknek, melyekkel a nevezett kolostor 1770-ben birt, s melyet itt, érdekes volta miatt[8]) közlök, ebben sem a Ferrarius-féle kincset, — melynek lajstromát honnan vevé a szerző, fel nem hozza, sem oltárkánkat Margit kincse közt nem találjuk, mi annál feltünőbb, mert Pri-

---

ide igtatnom: Miután Buda 1541-ben török iga alá esett, az Ó-Budai Klarissák és a nyúlszigeti domokosi apáczák is a fővárost elhagyták, ez utóbbiak Nagy-Váradra, később Nagy-Szombatba menekültek, hanem II. Miksa császár parancsára a pozsonyi Klarissza zárdájába áttétettek és sz. Margit ereklyéit is magukkal hozták. Némelyek közülök sz. Klára szerzetébe léptek; mások, hívek maradván fogadalmaikhoz, mint domokosiak haltak meg. Az utolsó közülök 1637-ben ment át boldogabb életre; tehát azon évben, melyben Ferrarius munkája kijött. Hasonlítsd: Pozsony és környéke — czimü munkában tőlem irt „Pozsony régészeti müemlékei“ 272. lapját.

[6]) Quo, tempore — t.i. 1262-ik évben sz. Margit beeskvése alkalmával, amplissima Deo eiusque matri virgini dona ab rege oblata fuisse *Ferrarius* i. h, 231. l. auctor est, ex quibus non pauca *hodie* etiam apud Sanctimoniales D. Clarae Posonii superesse idem auctor memorat: cuiusmodi sunt, candelabra duo ex jaspide elaborata, calix cum patena, duos palmos longus, preciosis unionibus, auroque ornatus: vestes sacerdotales lamellis aureis ac gemmis collucentes, in quibus crucifixi effigies ex margaritis; unionibusque confertim stipata visitur, regiae olim munificentia, crebrum, et insigne in religionem argumentum. Pray Vita S. Elisabethae et Margaritae 226. Ezekből kitünik hogy a fenebbi *hodie* Ferrarius korára vonatkozik.

[7]) Cum Solymanus ab infelici nostris pugna Mohacsiana Budae appropinguaret, sanctimoniales fuga sibi coactae consulere,sacram supellectilem, et cum hac beatae Margaritae corpus Tirnaviam abstulere . . virgines ad paucissimas redactae, Posonium ad Divae Clarae monasterium proficisci jussae sunt, ubi hodie etiam exuvias beatae Virginis servare exploratum est. Non tamen integrum. Aderat caput . . . cum hac inscriptione ex unionibus confecta: CAPVT BEATAE MARGARITAE VIRGINIS FILIAE BELAE QVARTI REGIS HUNGARIAE. Aderant etiam ossa plurima ex costis, brachiis, tibiis, aliisque partibus. Quamquam multa etiam illorum pars desideretur, quod ii, ad quos spectabat custodia vel minus diligentes pro tanto thesauro, vel plus iusto prodigi, nedum liberales exstiterint: At vero cum caput, tum ossa reliqua colore subrubro et nigricante: ex vestibus etiam aderat pars integra candidae vestis scapularis in descensu sensim se in latum porrigentis, frusta etiam tunicae satis detrita: frustulum item panni sericii albi florigeri . . . . Vidi etiam cingulum duorum digitorum latitudinis, quo Virgo sanctissima ad vivam carnem incingebatur: vidi praeterea partes cilicii, eius praesertim, quod in modum retis erat intextum; flagellorum etiam et virgarum particulas, quibus se virgo sancta macerare et caedere consueverat. Igy ir Ferrarius mint szemtanu 1637. De Rebus Vngariae Provinciae Sacr. Ord. Praedicatorum. 328. l.

[8]) Kintsnek, mely Erzsébet királynétól való Specificatiója. Arany és drága kövekkel kirakott

misser Alajos állitása szerint, Taschenbuch für Vaterländische Geschichte 1824. 98 l. 1784-ben a pozsonyi Klarisszák eltörlése után Batthyányi herczeg-primás birtokába került, és fennevezett évben t. i. 1824-ben Batthyányi Vincze grófnő birtokában levén, leiratott.

Nem tudtam volna miképen lehessen összeegyeztetni, hogy az 1847-ben kiadott *magyar Hajdan és Jelenben* 45. l. 2. oszl. az állíttatik, hogy „Batthyányi Vincze grófnő halála után *Hügel* báró szerzé meg archaeologiai gyüjteménye számára," midőn az 1854-ben kijött *Buda-Pest* II. r. 43 l. 26 jegyzékében ugyan azon *Haeuflèr* ur, kinek tollából a

---

koronája, arany kehely, két meg aranyozott ezüst gyertyatartó, egy nagy arany drága kövekkel kirakott Pacificale, harom ezüst Paten, melyeket az apaczak solemnitaskor mise alatt szoktak csókolni. Egy Draga Kazula, melynek közepe gyöngyel, es Draga kövekkel ki van rakva kíralnénak maga munkája. Egy ezüstben foglalt ezen kiralynenak ladacskaja melyben éltében szerzett mindenféle reliquiai tartatnak.

Margit 4-dik Béla király leányának kincse: egy nagy megaranyozott ezüst kehel, egy megaranyozott ezüst kapsula, két ezüst kandli táczával.

Érdekessége tekintetéből álljon itt azon egyházi kincsek lajstroma is, melyet a budai apáczák Pozsonyból magukkal elvittek, midőn kolostorukat Budán ismét elfoglaltak: Specificatio vero supellectilium; et Reliquiarum Budensibus tempore emissionis earumdem assignatorum ita sequitur:

Primo: Data est notabilis pars Reliquiarum Divae Margaritae Virginis.

2-o. Ex reliquiis S. Elizabethae Reginae Hungariae aliquot frustilla.

3-e. Ad easdem reliquias spectans quadam preciosa argenteis et deauratis sanctorum figuris undiquaque exornata, et argento contexta materia involuta Cista.

4-o. Unus calix ex puro auro.

5-o. Alter argenteus et deauratus, et antiquis lapidibus exornatus calix.

6-o. Tertius calix pariter deauratus pro usu ordinario.

7-o. Una Corona ex puro auro, unionibus et antiquis lapidibus extructa.

8-o. Alia major corona; similiter pure aurea, et Gemmis lapidibusque exornata.

9-o. Duae parvae cruces purae aureae; ex Hebano, et cum substaculo factae, et pariter gemmis et lapidibus ornatae.

10-mo. Unum argenteum et deauratum ciborium.

11-mo Argenteum Thuribulum cum navicula et cochleari.

12-mo. Una parva crux argentea, in qua ex S. cruce certa particula est inclusa.

13-tia. Duae argenteae deauratae et ad formam numismatis factae rotundae imagines.

14-to. Unum par ampullarum argentearum; et deauratarum, cum lavacro.

15-o. Sex candelabra argentea ad similem formam factae.

16-o. *Unum parvum argenteum et deauratam altare.*

17. Alia duo candelabra minora pariter argentea et deaurata.

18-o. Certum monile adamantinum vulgo násfa.

19. Duo adamantini annuli.

20. Una gemmea corona adamantibus et rubinis exornata.

21. Una alba casula ex argento Contexta Tela facta, et Gemmis; Lapidibusque decorata cum duabus Dalmaticis.

22. Alia praeterea alba cacsula ex argentea materia facta.

23 o. Duae casulae una viridis holosericea; alia pura sericea, rubra.

24. Una Damascena cerulea casula; alia nigra et cum his stolae custodiae manipulique dati sunt.

25-to. Tria Pluvialia; unum rubrum sericeum, aliud ex alba materia serico exsutum, tertium ex materia semi argentea factum.

26 o. Tria magna antipendia pro magno altari.

27-o. Item Duo minora antipendia.

28-o, Unus marmoreus lapis pro altari; et unum missale.

29-o. Ex tela alba tres Albae, duo superpellicia; tria Strophiola pro altari necessaria.

fenebbi adat folyt, azt irja: „Damals t. i. 1782-ben waren laut Bericht der Aufhebungs-Comission — kár, hogy ezt Haeufler ur nem közlé — noch Uiberreste der Gebeine der seligen Margaretha, sammt Schmuck, der ihr Grab zierte zu sehen. — Ein unschätzbares Denkmal damaliger Kunst ist *der silberne Hausaltar* der h. Margaretha, jetzt im Besitze Ihrer Excellenz, *der Frau Gräfin Vincencz Batthyányi*; ha ezen tárgyra nézve Horváth Mihály tagtársunk, mélyen tisztelt barátom, nem régen felvilágosít. Az oltárka t. i. meg 1846 körül is a fennevezett grófné által b. Hügelnél csak le volt téve, hogy mintegy 8000 fton eladassék. Kinálva volt vele, nemzeti muzeumunk is, de itt talán nem volt elég pénzalap, hogy ezen magában egyedüli, reánk nézve megbecsülhetlen művet megszerezhesse, bár nemzeti gyüjteményünk kereszténykori tárának legértékesebb gyöngyévé válhatott volna; a mint más részt pótolhatlan vesztegség, ha hazánk határain kivül valahová vihetik, hol mint műkincs, mint történelmi tárgy meg lehet hogy nagyra fog becsültetni, de azon nemzeti tisztelettel, és áhitattal, melylyel a magyar, árpádkori királyainak ereklyéihez ragaszkodik, sehol sem fog őriztetni.

Az az egy bizonyos, hogy 1864-ben a husvéti ünnepeket Somogy és Vas megyében töltvén, hogy a veleméri, martyánczi, tótlaki és turnicsei falfestményeket Henszlmann Imre barátommal tanulmányozzuk és másoljuk, Bellatinczról Rakicsánba átrándulván Batthyányi Arthur gróf úr ő méltósága egyik szobájában, ezen valóban drága kincset láttuk, és utazó társam, ki Europa nagyobb muzeumait kincseikkel ismeri, nem csak müvészi, hanem archaeologiai becsénél fogva is árát 24,000 francra tevé.

Azt hiszem tehát, hogy a mságos gróf — talán e remekmüvet tőle elcsalni akarók által — tévutra van vezetve, midőn azt tartja szakértők nyilatkozatai után, hogy ezen műdarab a hitelességet nélkülözvén, mert egyszer sz. Erzsébetének, mással sz. Margitének mondatik; reánk nézve, mint olyan mű, mely századok óta magyar kézben forgott mindég nagyobb becsü lesz, mint akármily idegen kezében, ha mindjárt a világ legjelentékenyebb muzeumát ékesítené. Miért is azon óhajtással zárom soraimat: adja a jó ég, hogy ezen díszes ereklyetartó a hazának megtartassék, és ha annak tulajdonosa valamikor megtudna tőle válni, vagy nemzeti gyüjteményünkbe kerüljön, avagy valami főegyház kincstárát örökre ékesíthesse.

---

*) Legnagyobb megilletődéssel olvassuk lapjainkban, hogy ezen érdekes müdarab Párisban 29000 francért csakugyan eladatott; s igy ismét egy érdekes nemzeti müemlékkel szegényebbek vagyunk.

A NAGYENYEDI EGYHÁZKERITÉS.

IRTA

P. SZATHMÁRY KÁROLY.

ELŐSZÓ.

Egy rövid helyrajzot van szerencsém átnyujtani a magyar olvasó közönségnek.

Nincs ennek igénye versenyezni azon nagy díszszel kiállitott monographiákkal, melyek királyi családok által századokon át lakott palotákról, s az épitészet, szobrászat és festészet műremekeiről tudósítanak: igaz, hat százados, de magában kevés jelentékenységűnek látszó *egyház kerités*, melyről szólani akarok, s mely a tudományos világ előtt *Róma, Pompéji* vagy *Athen* nagyszerűsége mellett eltörpül; de van egyetlen oly sajátsága, mely honfiu szemei előtt mégis érdekessé teszi; érdekesebbé talán, mint amazokat is: — hogy *a miénk*, s az események, melyek benne és körüle folytak, *nemzetünk történetének darabjai*.

Valóban nem sürgethető eléggé, hogy hazánk történetének kétségbe vonhatlan tanúit, ez agg egyházakat, porladó kastélyokat, szóval őseink mindanynyi szent emlékét, mentsük meg a tudomány számára. Tudományos intézeteinknek, szakférfiainknak nincs ennél nemesebb, de egyszersmind halasztást nem ismerőbb feladatok.

A hegyek gyomrában rejtekező kagylók, melyek után a természettudós hegyeink völgyeink korát veti öszsze, évezredek multával is előbbeni helyökön lehetnek; a bércz, melyből bányáink érczei kerülnek ki, évezredekig daczolhat az idő fogával; még az eltemetett római vagy barbár műemlékek is nyugodtan alhatják századokig már ezred éves álmaikat: ellenben hazai emlékeink oly fokozatos sebességgel indultak enyészetnek, mely az akaratos rombolás mértékét is fölülmulja. Csak a forradalom utáni néhány év alatt, itt Erdélyben, a felséges vajdahunyadi vár, a gyalui, somlyói kastélyok szomorú romokká lettek; a legdicsőbb ütközetek egyikének, a kenyérmezeinek emlékét épület anyagul hordák el; a küküllői kastélyt csak a vak szerencse menté meg az elhamvadástól, s menynyi még az elkövetetett barbárság, melyekkel régi épületeink ügyetlen épitészek által eredeti alapjokból kiforgattatnak.

Állitásom igazságának legszembeötlőbb példája: hogy ezen történelmi és régészeti rajz legérdekesebb tárgya, az 1333-ban épült enyedi kisebb egyház, melynek részleteit még egy év előtt könynyű volt papirra tennünk, ma már sehol sem létezik*); lerontatása oly sebességgel történt, hogy a lebontott falakkal az 500 éves falfestések is halomba

*) Különösen helytelen volt az egyház teljesen ép és monumentalis sanctuariumának lebontása.

omlottak, a nélkül, hogy bár az illető lelkészt értesítették volna ezen eddig elrejtett műkincsről, melynek csak egyetlen darabját lehetett rajzban megmenteni.

Nehány mélyebben gondolkozó, s nemesebben érző főur kieszközlé a jelesen szerkesztett*) „műrégészeti kalauz" megjelenését; most már azok sem panaszolhatnak utmutatás hiányáról, kik a külföldi litteraturát eddig nem használhatták.

Fel tehát, kinek szellemi s kinek anyagi tehetsége van. Kiki saját körében igyekezzék járulni hazánk és nemzetünk műemlékei megmentéséhez.

Sötét kilátásaink vannak. De ha egyes örül annak, hogy emléke fennmarad, midőn ő már nincs többé: egy nemzet emléke veszszen-e el, — ha a költő „nagyszerű halálának" kellene elkövetkezni? . . .

Én részemről megteszek anynyit, menynyire hatásköröm kiterjed; hogy ez igy van, álljon-e rövid művecske is egyik tanuságul. —

Enyed régészeti emlékei.

a) Római nyomok.

Nagy-Enyed helyén a rómaiak alatt némelyek szerint**) *Egydiopolis* nevet viselő telep lett volna; az oláhok *Ajudnak*, a szászok *Straszburgnak* hivják. A Maros jobb partján 46°, 20′ é. sz. s 41° 24′ keleti hosszuság alatt fekszik.

A római uralomnak elég tekintélyes, bár elmosódott nyomaival találkozunk még benne. Ilyenek:

1.) A középerdélyi itt átmenő *római fő-ut*, mely a mai *Tövis-útczán* jött be, s a *miriszlóin* — vagy kollegium utczán ment ki.

2.) Az enyedi patak mentén, különösen a leszakadozott vizpartokban látható sirok, melyek nagy mennyiségü, csaknem ujnyi vastag cserépdarabokat, égetett köveket, csontokat tartalmaznak, mint a római s részben barbár temetkezés emlékeit.

3.) Fel-Enyeden felül a fő tanoda erdeje előtti halmok alatt, szemtanúk állítása szerint többször találtak volna római téglákat.

4.) Ugyan ilyenekkel volt a régi főtanodai könyvtár padlata is kirakva, s nem hihetlen, hogy e megsemmisített gyüjteményben a gyönyörű *tabula honestae missionis*-on, kivül, a vidékről is több becses dolog létezhetett.

5.) Az itt talált iratos kövek közül csak kettő ismeretes. Ezek egyikén ez áll:

P. FURIO.
SATURNINO.
Cos LAELIUS.
MAXIMIANUS
DEC. COL.

---

*) Nagyon emelte volna s utólagosan is emelné e mű becsét, hogy ha épitészeti emlékeinkről Henszlmann ur is oly részletes összeállítást közölne, mint Föt. Rómer Flóris ur a hazánkban talált régészeti müvekről.

**) Dr. T. Neigebauer „Dacien" 193.

A másikon:

I. O. M.
CETERISQ.
DIS CONSEN
TIBUS.
M. OPELIUS.
ADIUTOR.
II VIR COL.

6.) Ezeken kivül az utczákon szétszórva sok olyan kődarabot láthatni, melyekről az irat ugyan lekopott már, de alakjok római eredetre mutat; ezek némelyike, a kőzetről itélve, talán Tordáról a hajdani *Salinae* romjaiból került ide.

b.) *Keresztyén kori épületek.*

A n.-enyedi egyház kerités.

I. Történeti előzmények.

Az erődített egyház-keritések többszörösen emlékezetes szerepet játszanak hazánk történetében.

Keletkezésök oka körülbelől egy a nyugat hasonló védműveivel. A magas bérczekre építkező várúr erőszakoskodásai s kóbor portyázók hadjáratai ellen szükségesnek látszott az emelkedő gazdagságú polgárságnak laktelepeit védsánczokkal venni körül; s igy, mig az egész város védfalat, karózattal vagy palánkkal megerősített keritést nyert: a legbecsesb, Isten sz. egyháza, hova a kegyelet sokszor műkincseket halmozott, mint különben is legszilárdabb anyagú épület, egy másodfallal kerittetett körül; igy mintegy *belerődül* szolgált.

Az enyedi kastély épitését krónikásaink mindjárt a város alapításának (1239) harmadik évére 1241-re teszik, s okul a tatárok betörésének hirét említik. (Huszty: „Ó és Uj Dácia.“ „Hauer: Das königliche Siebenbürgen.“)

E kastély történetéből itt csak azon eseményeket emeljük ki, melyek magával a kastély épületével szorosabb összefüggésben vannak, s részint annak birtokviszonyaira vonatkoznak, részint mint erődnek s a benne levő épületeknek eseményeit tárgyazzák.

A kastély épitésmódja, mely a bejött szászok, illetőleg *flamandok* által behozott *czéhrendszernek* felel meg, arra mutat, hogy a város építői egy félszázadig mint szabad polgárok birtokolták Enyedet s igy annak kastélyát is: de már 1292-ből ismerünk okmányt, melyben II-ik Endre királyunk helybenhagyja *Arnold* szász comes özvegyének, *mind Enyed birtokosának*, ezen jószágáról való rendelkezését; ki, fia nem lévén, Enyedet leányának s illetőleg vejének *Christiánnak* hagyományozza (Fontes rerum austriacarum Tom. XV. 180 p.)

Királyi vagy magányadomány útján történt-e, nem tudhatni: annyi bizonyos, hogy *Enyed* a fehérvári káptalan birtokába jutott, mert 1390-ben *Mária* királynénk a káptalannak kilenczed szedést enged Enyeden, „*mint saját birtokán.*“

Különben e birtokbavételnek jóval előbbinek kell lenni, mivel az 1333-ban épült, most már csak egykori, kis egyháza egyik felirata elején a Capit . . . . szó határozottan kivehető vala.

Ettől kezdve több mint másfél századon át káptalani birtok volt Enyed; bár

nem minden birtokháborítás nélkül, — mivel 1437-ben a *Zsigmond* által erőszakosan kivetett adók miatt felkelt pórhad, *Márton* és *Antal* vezérei alatt Kolozsvárnál, szemben a nemességgel csatát vesztvén: részben az enyedi kastélyba menekül, s deczember 19-kén itt az által megostromoltatván, a nemesség a lázadókat levágja s a kastélyt és várost felégeti. (Thuróczi: IV. 22. Éder: Observat. ad Felmer és utánok Szalay II. kötet 339. 400.)

1551-ben pedig Izabella királyné foglalja el a kastélyt, nehogy az, a véle ellenséges lábon álló *Martinuzzi* (Frater György) kezeibe essék. De egyszersmind biztosítja a káptalant *Ba'assa Menyhért, Kendi Antal* és *Kemény János'* által, hogy megszünvén a belzavar, Enyedet ujra vissza bocsátja. (Ant. Szereday: „Notitia Capituli Albensis." 170. 171. pagg.)

1556-ban a káptalan *Enyedet* végképen elveszti, miután a káptalan minden birtoka saecularizáltatik. Ugy látszik hogy az uj hitre tért *János Zsigmond* még emlékét is jónak látta eltörölni a káptalani birtoklásnak; mert a fő bejárat feletti feliratot, mely a káptalan nevét és 1541 évet viselé, bevágatta s bevakoltatta, mely csak az 1849 után történt javitáskor lett ujra láthatóvá.

E fejedelem a fiscalitássá vált enyedi dominiumot még ez évben a portai követsége által magát igen is beszinlett *Békesi Gáspárnak* adja. (Wolf de Bethlen V. 235.)

1564-ben, a kastélybeli nagyobb egyházban tartatott az a nevezetes *egyházi gyülés,* melyben az azelőtti időben egyesülve volt erdélyi protestansok a hitelvek felett hosszasan vitázván, nem egyezhettek meg, s két csapatra válva, a szászok *Hebler Mátyás* superintendensök alatt az *ágostai* (lutheranus); a magyarok *Alesius* (Madár) *Dénezs* és *Dávid Ferencz* alatt *ev. reformatus* nevet vettek fel. A híres szónok *Dávid* azonban két év múlva már az *unitária,* vagy *dávidista* felekezetnek lett alapítójává. E gyűlés óta az erdélyi reformatusok téli zsinataikat rendesen Enyeden tartják. (Bod Péter: sz. Polycarpus 13. lap.)

1556-ban Enyed *Báthori Kristóf* fejedelem kezén van, egy kezemnél lévő eredeti okmány szerint, mely a só vételt Enyeden szabaddá teszi (Kemény lev. tár I. köt.) Utána fiára *Zsigmondra* szállt Enyed; ez 1595-ben nejének *Mária Krisztiernának* irja át jegyajándokul, ki azt nemsokára *Báthori Endrének*, mint ujonválasztott fejedelemnek engedi át.

1600-ban szept. 18-án Enyed közelében, *Décse* és *Miriszló* között ütközik meg *Básta Mihály* oláh vajdával, kinek csapatai a csata előtti napon *Enyedet* s annak kastélyát feldúlják. A csata Básta részére dől el, s Mihály Fogarasig szalad. Még ki sem épülte a szerencsétlen Enyed múlt évi nyomorát, midőn a császári kegyet visszanyert *Mihály* újra jő, s hű és gonosz vezére *Rácz György* által Enyedet ujra feldúlatja. Ki nem menekült, meghalt; ház épen nem maradt. Innen Gyulafehérvárra vonult a vad csorda, fejedelmi sírokat rabolni (W. Bethlen V. 33. Kemény Józs. 45 l.)

De az életrevaló enyedi nép hamar összeszedte erejét, s kastélyát megerősíté; ugy hogy az 1603-ki inségteljes évben kalandozó rabló csapatok ellen *Tholdy István, Borbély György* a vidék nemességével ide menekülnek. (Kővári IV. 139 l.)

1614-ben szept. 3-án *Bethlen Gábor*, Erdély legnagyobb fejedelme, Enyedet nejére *Károlyi Zsuzsánnára* irja át 12,000 tallérban; de neje halála után a birtok kezére vissza esvén, 1629-ben szept. 2-án az uradalmat *az általa alapított gyulafehérvári iskolának hagyományozza,* 20,000 forinttal, a tokaji „*Hétszöllő*-vel" s Debreczen városa tizedével

együtt; ezáltal Erdély máig is virágzó legelső tanodájának állandó alapot vetvén. (Eredeti oklevelek a n. enyedi ref. Collegium levéltárában.)

Az Enyedre települt nemesség és a városi polgárok között versenygések kezdettek támadni; legalább erre mutat az „Approbata constitutio" egy 1643-ki szabványa, mely azt rendeli: hogy a nemességnek enyedi kastélybeli kamarája restituáltassék s a contraversia a városi nép- és nemesség között intéztessék el." Ugy látszik a baj még ekkor sem szűnt meg: melyet II-dik Rákóczi György az által orvosolt meg véglegesen, hogy egy 1657. február havának 10-ik napján kiadott rendelet által *Enyed városa polgárait megnemesíti.* (Comp. Constitutio). Történt ez *Csulai* püspök és *Barcsai Ákos* közbenjárására. Az utolsó *biró Posta István* s az első „városhadnagya" *Boltos Mihály* volt. — (Benkő József: „Transylvania specialis" kéziratban.)

A szerencsétlen város csakhamar igénybe vette a *Boltos Mihályhoz* hasonló ügyes és erélyes elöljárók vezetését.

II-ik *Rákóczy György* ugyanis nem hajtva a porta tiltó rendeleteire, beleelegyedett a lengyel korona vadászatába. A tudva lévő eredmény: hogy Erdély legszebb seregét, mely valaha határait elhagyá, megsemmisítteté s részben tatárrabságba hurczoltatá; önmaga gyalázatos feltételeket lőn kénytelen elfogadni. De a porta ezzel sem elégedett meg; hanem miután a Rákóczi helyett megválasztott *Rédai Ferenczet* amaz nyugton nem hagyá, legvadabb seregeit a tatárokat és moldvaiakat bocsátá a szerencsétlen Erdélyre.

E hír hallatára az enyediek felszerelik kastélyokat; becsesbjeiket a bástyákba hordják, s a derék *Boltos Mihályt, Gáspár Jánost* vezéreikké választják, kik megesküsznek a várat utolsó csepp vérökig védeni.

Eleinte apró kóbor csapatok jöttek, melyeket még a város határán diadallal visszavernek; de szept. 8-án már 5000-nyi sereg közelg, mely elől kénytelenek a kastélyba menekülni. Másnap a moldvai vajda fia is jön, kit ajándékokkal engesztelnek meg; végre szeptember 10-dikén a tatár khán, silistriai pasa s a havaselvi vajdák érkeznek meg a főssereggel.

Ezek előbb hadisarczot követelnek; de az adottal meg nem elégedve, miután a benlévőktől az egyházi edényeket, sőt *három fiatal hajadont* is kicsaltak: 11-én ostromolni kezdették a várat; de a várbeliek vitézül emberkedve, visszaverték azt. Végre az ég is közbe szóllott: roppant zivatar keletkezett, mely a khán sátorát felforgatta, s a mennykövek jobbra balra csapkodtak, mire a tábor babonás félelemtől megkapatva, tova száguldott s a szegény várbeliek ezúttal megmenekültek. (Dipsai Szabó István: „Erdélynek s Nagy-Enyed városának rövid de hiteles historiája. N. Enyeden 1838.)

Az 1662—4-ki időszak nevezetes változást idézett elő Enyedre nézve. A derék *Bethlen János* kanczellár ösztönzésére ugyanis Apaffy 1662-ben, még a kocsárdi mezőn táboroztában kiadja rendeletét, hogy a Bethlen-féle főtanoda az 1658-ban teljesen elpusztított Fehérvárról Enyedre, mint uradalma központjába tétessék át; ez 1664-ben végre is hajtatott, s a főtanoda a várbeli két épületet, az egykori plebániát s a Bethlen palotát tanárai számára lefoglalja. De a város polgárai, kik különösen az 58-ki romlás alkalmával sok fehérvári lakóval szaporodtak, az áttételt rosz szemmel nézték; úgy hogy Apaffinak okleveliIeg kellett inteni őket, hogy a professorokat megbecsüljék, *azoknak köszönjenek*, s a miriszló-útczán (a tanoda előtt) szekérrel a tanitás zavarása miatt ne járjanak. (Eredeti oklevél a főtanoda levéltárában.)

1679-ben a városnak nagy részét tűz emészti meg, a főtanoda épületeivel együtt;

ezen ok és a polgárság ellenszenve miatt az 1682-ki zsinat, mely a kastély nagy templomában tartatott, a Collegium visszahelyezését Gyula-Fehérvárra elrendeli.

De ez nem történt meg. Ugy látszik lassanként összetörődtek, mig az *1704-ki csapás*, hol a városiak érdekében a tanulóság vére is folyt, a két testületet közelebb hozta egymáshoz.

Az 1704-ki úgynevezett *„nagy romlás-“*ra az adott alkalmat, hogy Rákóczynak egy biztosa *Balkó Laszló* az enyedieket Rákóczy hűségére eskette; s ezek *Rabutin* egy kémjét elfogván, azt *Toroczkay Istvánhoz*, Rákóczy tábornokához viszik, ki a kémnek orrát füleit levágatja.

Erre *Rabutin* a császári vezér, parancsot ad *Tige* ezredesnek, hogy Enyedet fenyítse meg, ki saját ezredével s császárpárti oláh-rácz felkelőkkel a várost virágvasárnapján (mart. 13-án) megrohanja, felgyujtatja, kifosztatja, s a népet leöleti. Csak kevesen menekülhettek meg a főtanoda udvarán. Ez igazságtalan vérengzés emlékére az enyediek a virágvasárnapját máig megünneplik. Még ez évben fogadást tesznek arra is, hogy a czégéres bűnöket, káromkodást, uzsorát és fényüzést mindörökre kerülni fogják. E pusztításkor a kastély is felégettetett s kiraboltatott. A tanuló ifjúság megmaradt része pedig tanáraival együtt a toroczkói barlangokba menekült. (Eredeti okmányok nyomán, melyek birtokomban vannak.)

1731-ben vár és egyház helyreállíttatnak; 1800-ban pedig az egyház mennyezete leszedetvén, az egyház belseje parókás modorban (barocco) átidomíttatik.

1848 őszén a kastély ujra védelemre készült, főkapuja eltorlaszoltatott; de elvonulván a magyar honvédsereg előcsapata innen, 1849-ben január 8-ikáról 9-ikére viradólag — fölkelt oláhság a várost megrohanja, kifosztja; a még benntalált s el nem menekülhetett lakosságot leöli. Ekkor az egyház belső szerelvényei, még a harangütők is elvitetnek. A leölt polgárságot (mintegy 400 embert) a kastély északi oldalához ásott *„közös sir“* fedezi.

1865-ben a lutheranus atyafiak az 1333-ban épült kis egyházat, melyet egyesség szerint birtak, hirtelenében lebontatják, ugy hogy még az ekkor feltűnt falfestések megmentésére sem volt idő.

Az egyház szentélye alatti sirboltban oly nagy mennyiségü embercsont találtatott, mely számítás szerint legalább 2000 halott ide helyezésére hágy következtetni. —

II. Régészeti rész.

Enyed keresztyén régészeti emlékei a város jelenlegi központján levő védnékkel*) (bástyákkal) bőven ellátott egyház kerítésből, az ebben feküdt és fekvő különböző czélu épületekből, s több magányházból áll, melyek a város különböző utczáin feküsznek.“

A mai Enyed mind a nép hagyomány — mind azon krónikásaink után, kik e városról megemlékeztek, mint *Huszti* („Ó és Uj Dacia“) és *Haner* („Das königliche Siebenbürgen“), 1239-ben épül. Mind kettő szerint II. Gejza által behívott szászok (jobban szólva flamandok) építik azt.**)

---

*) Ha a barricade *gátna*, miért ne lehetne a *bastion védne.*

**) Az erdélyi szászok tévesen viselik a „szász“ nevezetet. Tudva van, hogy németalföldről Gravelingen tájáról vándoroltak feljebb Szászországba, s innen éhség által szorongatva szakadtak Erdélybe és a Szepességre. P. Sz. K.

A mongolok betörésének hirére 1241-ben épült a város közepére helyezett kastély, melynek árkába a közeli patak vizét is bevették (*Huszti* 167. lap.)

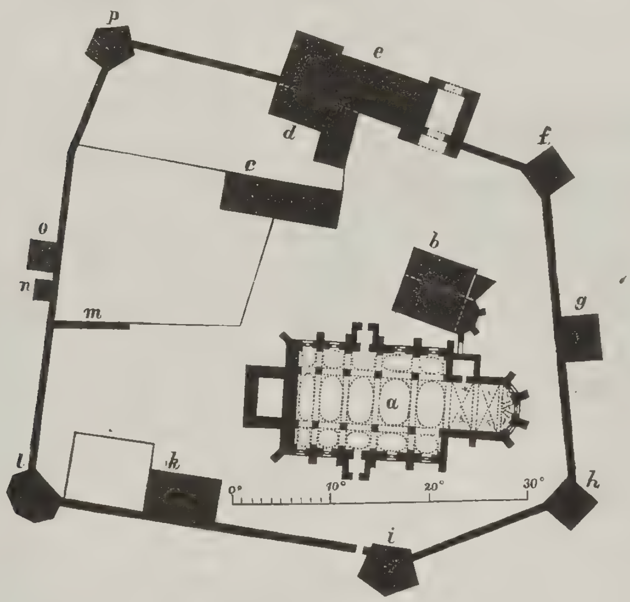
Miként állotta ki az emberi szemek elől a körítő erdőségek miatt különben is jól elrejtett váracs és városka a mongol dúlást, nincs adat róla; de épületei egykoru részeinek meglehetős épségben maradása, és azon körülményből következtetve, hogy a mongoloknak ostrom eszközeik nem voltak, s kevés számu erődeink alól többnyire véres fejjel távoztak; végre abból, hogy kevéssel későbbi létezése diplomailag be van bizonyítva, azt lehet következtetni, hogy a nagy veszély elől, eléggé ép bőrrel menekült.

Szóljunk tehát először is hazai régészetünk ezen tiszteletre méltó s máig is ép emlékéről.

1. A kastély.

A máig fennálló enyedi egyházkerítés, vagy „kastély“ némelyek szerint „vár“ szabálytalan öt-szögöt képez, melynek nyugati vonala, mint a mellékelt rajzból is kitünik, a „*Kalandos* és *Lakatosvédnék*“ (bastion) között, igen tompa szög alatt meg van törve.

Enyedi várkerítés.

a. Reform. egyház.
b. Evangelikusok egyháza.
c Reform. tanári szállás.
d. Reform. leány iskola.
d. Bethlen-féle épület.
f. Mészáros bástya.
g. Szabó bástya.
h. Csizmadia bástya.
i. Szőcs bástya.
k. Evangelikus papi szállás.
l. Timár bástya.
m. Várfal rész.
n. Fazekas bástya.
o. Kalantos bástya.
p. Lakatos bástya.

Jelenleg mindössze nyolcz védnéje van, melyek közül a „Mészáros és Timár“ bástya látszanak legrégiebbeknek, s a már csak hajdani evangelikus egyházzal határozottan egy korszakra utalnak (1333).

A többiek későbbi koruak; legujabb a már pártázattal s rovatkákkal is ellátott „*szőcs bástya,*“ mely mellett a vár kisebb, piacz felőli kapuja nyilik. Ez utóbbi a XVII-ik század közepére mutat.

A védnék ketteje: a „*Szabó* és *Lakatos bástya*“ tégla- és kőfedéllel van ellátva; a többiek zsindelylyel fedettek. A Timár és Mészáros bástyák faragott kő fedél-támokkal ékeskednek, melyek kirugása mutatja, hogy hajdan nagyobb fedél tartására voltak szánva. A bástyák két emeletesek, de az emeleteket legtöbbnél csak belső gerendázatok képviselik.

Azon kis falrész, mely a Timár és Fazekas bástyák között máig is fennáll, (l. az alaprajzot) arra mutat, hogy a kastély hajdan kettős volt s ekkor a déli oldal, melyben később a nagy templom épült, mintegy elővárul szolgált, mig a belsőnek főerőde és legerősebb védnéje a *kis egyház* volt, mely az isteni tiszteletre szánt sanctuarium felett két emeletü és törésekkel ellátott bástyát képezett.

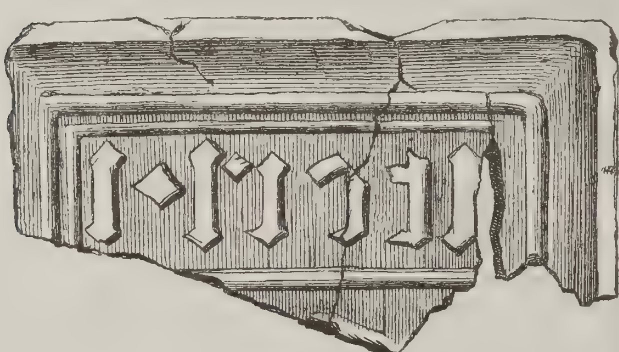
A nagy egyház ezen fal megfelelő részére épült később.

A fő bejárat, mely kétségtelenül jól meg volt erősítve, oda eshetett, hol most a *Bethlenféle épület* áll, annyival is inkább, mivel máshol kapuhelyet felfedezni nem lehet.

Érdekes azon polgári szerkezetü béállitás, mely határozottan a szászok városi bérendezéséből kifolyó.

A közerővel épített kastély egyes bástyái a czéhek között voltak kiosztva, s ezek illető védnéjöket s az ehhez számított falrészt fenntartani, s veszély idején védeni tartoztak; de ezen kötelesség azon joggal járt, hogy becsesebb javaikat ezen bástyákban tarthatták.*)

E rendszer ily épségben kevés helyütt maradhatott fenn hazánkban. Mert itt a védnék maig is az illető czéhek birtokában vannak.

A *Bethlenféle épület*, valószinüleg a későbbi „*Nemesek háza*“ úgy látszik. korábbi építmény, de ezen nagy fejedelem javításainak nyomait hordja magán. Alakja sajátszerű. Egy emeletes, de a kapu feletti rész egyik emelete épen a bejárat miatt ösze van szorítva. Egy közelebbről földszintjében történt ásatás alkalmával betüs cserép darabot találtunk góth felirattal, mely szintén a XIV-dik századra utal. (Rajzát ide melléklem.)

Régibb korát mutatja a fő bejárat feletti kő-tábla, melyen 1541 áll, s melyről a történelmi részben többször lesz említés.

A vár falán, valamint az egyes védnéken sehol sem láthatni építésök korára vonatkozó évszámot. E béfalazott táblák későbbi kijavításokra vonatkoznak, s régészeti tekintetben érdektelenek.

A legrégibb évszám, mi ezek között előfordul, az 1706-ban történt romlásra, s 1731-ben lett helyreállításra vonatkozik.

Azért nem is tartottam a régészeti tárgyak közé sorozandónak.

---

*) Legérdekesebb pedig a *kalandos,* vagy *kalantos-védne* története, mely régebben sz. Lélek társaságnak is neveztetett. Keletkezése idejét régisége miatt nem tudhatni. De mai szerkezete sajátságos világot vet régi socialis életünkre. A társulatnak ezen bástyáján kivül földei is vannak, melynek hasznát egyenlően huzzák. A társulat tagjai kötelezve vannak egymásnak tisztességes eltemetéséről gondoskodni.

P. p. u.

2. A lutheranus egyház.

A fájdalom ma már csak az itt közölt rajzokban létező volt lutherán egyház egyike volt Erdély legrégibb és érdekesebb műemlékeinek. Kiválóan érdekes már csak azért is, mert építés ideje (az 1333. év) az egyház egyik támoszlopára vésve tisztán olvasható vala, s az egykori portale feletti, korunkban már alig olvasható egyidejü feliratból ugyancsak ez évszámot lehetett kibetüzni.

Mint a közlött alaprajzból is felismerhető, a legutóbbi időkben is csekély terjedelmü templomocska, eredetileg csak vár-kápolna volt, egyetlen hajócskával, mely csupán az octagon sanctuariumot foglalta magában.

Ez átmeneti izlésben épült, talaja alatt csillagszerüen szétmenő több ágú sirbolttal, melynek közből terjedelmes *ossarium* felelt meg, hova a már emlékből kihalt eltemetettek csontjait hányta, a külön temetkezésből jövedelmet huzó egyházi hatóság.

Az alap kiásásakor itt talált csontmennyiséget számítás után mintegy 1400 emberre tettük. Voltak ezek között nyilván erőszak jeleit mutató koponyák is, mely körülmény különböző gyanitásokra adott alkalmat. Az Enyedet sujtott csapások mellett, elesettek ide helyezése nem is valószinütlen.

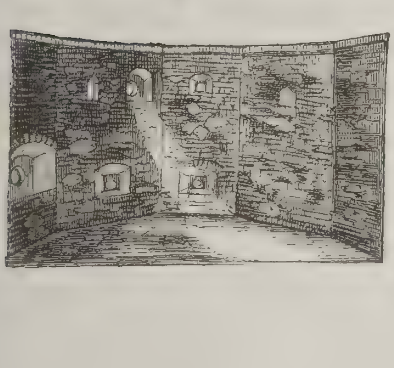
E kis kápolna keskeny alakai még körívesek, de a felette ívezett boltok elég hegyes csúcsívek s egy központba futnak össze, melynek tagozott zárköve nincsen.

Csak a háttérben volt meg jelvényes három kis ablaka, más két oldalon ezeknek megfelelő fülkék hagyattak, egyenesen a falra festett szentképek számára. A középső ablak alatt még látható volt egy kis fülke, mely egykor szentségházúl, vagy szent edények helyeül szolgált. (Tabernaculum.)

Ezen falrészek lerombolása azonban mint említve volt, oly rögtön következett be, hogy a falfestmények egyikét maga az akkori luth. lelkész úr sem láthatta; a másik sz. Mátét ábrázoló azonban megmaradt, s itt hű másolatban közlöm. Ugy látszik, e festmény egy egész századdal későbbi az egyház építés idejénél, legalább festésmodorában, s különösen az öltözet ránczolatában hazánk ez idei műtermékeitől az ügyesebb ecsetforgatás és kisebb merevség által igen elüt.

A később s már egészen csucsíves modorban épült sekrestyébe baloldalon volt a szintén ékes góth faragásu bejárat, igen csinos *pálcza mü;* e sekrestye tetején lehetett aztán a később épült templomrész karzatára, s egyszersmind a kis egyház fölötti kétemeletes védműbe feljutni, melynek mindkét emelete bőven elvolt látva lőrésekkel, mind apróbb lőfegyverek, mind a falágyuk számára.

Nevezetes, hogy a bástya-templom egyik délkeleti támoszlopa, egy kirugó ívtámmal (Bogenstrebe, arc boutant) a nagyobb egyház s illetőleg az egykori belvárfal oldalához volt támasztva, s igy a kis egyház az északi várrésznek mintegy legerősebb belső védnéjéül szolgálhatott.

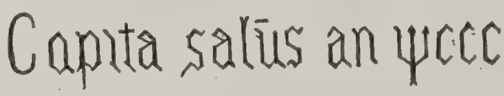
Az egykori fedél tartására, még minden két támoszlop között, fenn a pártázatból fedéltartók nyultak ki, melyek

oly eredeti fedélre gyaníttatnak, mely alatt, egyenesen a várfal alá szolgáló lőrések nyilhattak.

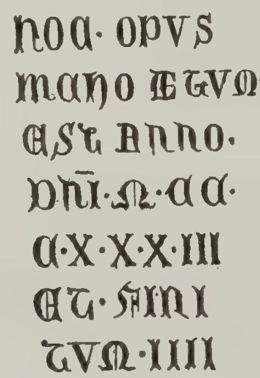
E kis vár-kápolna oldal-része északra nyilt jobb oldalán, nyilván később ragasztatott hozzá, mit nemcsak maga a szabálytalan alak, de a rajta lévő két késői góth ablak is bizonyított.

A homlokzat és főbejárat a bástya alatti részszel csaknem egyidejüséget mutat; a román ablakok itt meg vannak tartva, mig a portale szétmállott kövei csúcsívben végződtek.

Itt lehetett egy félig elporlott kövön kibetüzni: Capit.... salu..san... *ψ*ccc.... régibb faju goth minusculákkal.

Hátul az egyik keleti támoszlop faragott kövén, ugy látszik több izben kiújított ép betükkel vala olvasható, ékített goth irásban:

Hoc opus inchoatum est anno dni MCCCXXXIII et finitum IIII.*)

Hogy az előbbi feliratban, valamint a Bethlenféle épületen lévő feliratban mit teszen az elmosódott *Capit*... név, arról a történelmi részben lesz említés.

3. A hajdani plebánia.

Hogy azon hosszas négyszögü épület, mely az alaprajzban *„reform. tanári lak“* név alatt a luth. egyház portáléjával szemben fekszik, ezzel egykoru, semmi kétséget nem szenved.

Tanusítja ezt a hasonló idejü építési modor, az ezen időben divatozó *emeletes rejtek pincze,**) hová a nehéz idők viharában a lakó becsesb holmiját, s néha önmagát is elrejté, s végre az általam mult évben ez épület homlokáról levétetett *„Agnus Dei,“* melynek körirata a portale feletti minusculákkal egykoru.

Ez *„Agnus Dei“* elég kezdetleges mű, a következő felirattal:

„Agnus dei, qui tollit peccata mondi.“ Belső részén a johanniták keresztje formájára van bevésve, mely miután bérakatott, helyén ugyancsak maradandólag biztosítá. Ez okon maradt meg ily épen oly korban is, midőn a hajdani katholicismusra emlékez-

---

*) Lásd a rajzot.

**) Érdekes ebben egy kéményszerü fülke az egyik szögletben, melyen át egykor valószinüleg a kastélyból a pinczébe lehetett szállni.

tető jelvényeket örömest semmisítették meg. (Erről később.) Az egész falat le kellett volna bontani, hogy az „Agnust“ kivehessék.

Ez épület, melyet délkeleti oldalán erős támoszlop védett, az 1849-iki pusztításnak lett áldozata. Ekkor reform. tanári szállás volt. Ma tökéletes rom.

4. A reform. templom.

A reformatusok egyháza vagyis „nagy templom“ építését úgy látszik, a lakosok elszaporodása tette volt szükségessé.

Ez három építési modort tüntet fel.

A torony, ez óriási négyszögü bástya, az átmeneti korban épült, egyrészt faragott kövekből. Ablakai körívesek s szabálytalanul alkalmazottak; sőt van közöttök tisztán román pár-ablak is.

Terjedelménél, erős alkotánál fogva hajlandó vagyok hinni, hogy inkább védleti, mint egyházi czélra épült; és pedig igen költségesen. Most már nem létező emeleteibe a mellék lépcsőkről nagy kőhasábokból épült góth ajtók nyilnak bé, levágott lóher fejezettel. Minden emelet egy-egy tágas terem benne ma is. Lőrésekkel minden oldalra bőven el volt látva; a külső, vagy talán később épült nagyobb várnak ez főerődjévé tette, mely minden körülötte lévő pontot uralt.

Az egyház és sanctuarium tiszta góth, de ezen építési modor hanyatló korszakából, ablakai többnyire halhólyagosak. (Fischblase, flamboyant.)

Három hajóju tágas épület volt ez, a torony melletti főbejárattal. Csak sanctuariuma és sekrestyéje maradt meg eredeti állapotában; magát az egyházat az ujabb kor renaissance modorban alakította át, tágas karzatokkal a három oldalon, melyeket nyomott boltívek s szintén átidomított egykori tömör boltoszlopok tartanak.

Különben, mielőtt a hajdan góth boltok átidomíttattak volna, az 1704-iki vész alkalmával, az egykori ívezet béomlott, s hihetőleg az egész 18-dik századon keresztül csak padlattal (plafond) volt ellátva. Ezt a később alább vett boltozatok feletti körczifrázatok nyilván bizonyítják.

A sanctuariumot semmi különöst fel nem táró hálóboltozat (Netzgewölbe) fedi.

A sekrestye mellett kerek csiga lépcső vezet fel, mely több helytt az egyházba nyilik.

Évszámot sehol sem fedezhettem fel rajta.

A mostani luth. lelkészi lak ma is csaknem azon állapotban van, a hogy a XV. század végén építették. Ajtai elcsapott lóherek, s még külfala is az e kori festés nyomait hordja magán.

ARCHAEOLOGIAI VÁZLAT.

Régi tárczájából

KÖZLI

Dr. ÉRDY JÁNOS.

Valamint minden, a mi létre jő az időben, vésznek és enyészetnek indul: úgy a multkor műemlékei is százféle veszélynek és romlásnak vannak kitéve. A régi művészet remekeit nem egyedül a barbár népek pusztították, mint sokan tartják, hanem azokat maguk a régi görögök és rómaiak is rombolták.

Othó s Vitellius ellencsászárok közt 69. évben Kr. u. folyt polgárháborúban a capitoliumra rohantak, honnan szobrokat dobáltak alá az ellenséges pártra.

Itáliában I. Justinián császársága alatt 535. évben Kr. ut. vette kezdetét a husz éves góth háboru. Theodahantus góth király Róma ellen indult, Witiges vezette hadait, és megtámadá Hadrián nagyszerű palotáját, mely Moles Hadriani nevet visel, ebben a rómaiak szobrok ledobásával soká tudták magukat védeni.

De ne térjünk azon régi korba vissza, melyben Görögországban, Rómában úgy mint Konstantinápolyban, a művészet fénykorából mindünnen összhalmozott remekeit pusztították: szóljunk inkább azon emlékekről, melyek alig tüntek fel az ujabb korban, és rövid nap ismét elenyésztek.

A gyulafehérvári erődnek építésekor 1722. évben számos római emlékkövet ástak ki, melyekkel a Tiszán négy hajót raktak meg, hogy azokat Bécsbe szállítsák, hova három hajó meg is érkezett; de a negyedik a Tiszába sülyedt.*)

Hamilton Endre bánsági kormányzó nyolcz hajót rakatott meg azon szobrokkal és emlékkövekkel, melyek 1736-ban Mehádia (Thermae Herculis) düledékeiből ásattak ki; ezekből hat hajó érkezett meg Bécsbe, s kettő Budán, a sz. Gellért hegyen alul, az alsó nádor kert körül, a Dunába merült el.**)

Ki győzné elmondani: mennyi veszélynek vannak a múltkor emlékei kitéve?***)

Néhai Jankovich Miklós*) nemcsak beszélte, hanem nekem 1835-ik évi szept. 20-án meg is irta, hogy ő fiatal korában tudós barátjával, Jakossich József sz. Ferencz Kapisztrán rendi szerzetessel, a szintazon szerzet tagjának Milassin Miklós (1790—1811.)

---

*) Engel. Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium. Vindobonae 1794. 8. p. 162.

**) Fr. Griselini, Geschichte des temeswarer Banats, Wien, 1780. 4. I. Th. 264. 279. Cf. Acta Musei nat. Hung. Budae, 1818. 4. I. pag. 223.

***) Handbuch der Archaeologie der Kunst von K. O. Müller. Zweite Ausgabe. Breslau, 1835. 8. Méltó megolvasni, a mi ily czim alatt mondatik: „Plünderungen und Verheerungen Griechenlands. §. 164. S. 165. §. 214. S. 244.

****) † 1846. april. 18-kán, élete 75. évében.

fehérvári püspöknek lelki atyjával, sokszor rándult ki Fehérvár vidékeire, archaeologiai nyomozásokra.

Székes-Fehérváron alul, Battyánhoz közel, Zöveny népes puszta rónáit és várdüledékeit többször megvizsgálták. Innen nyugatra hagyván a velenczei tavat, Pázmánd, Vereb és Tabajd változatos területein sokszor megfordultak. Fölmentek nem egyszer a Komárom vármegyei Majk, Környe s Tata határain keresztül Ószönyig, a római hatalom korában Bregitio városig, melynek fekvéséről máskor szólottunk.*)

Ez egész vonal minden irányban római műemlékekkel volt elhintve, fel is tették magukban, hogy e nagy kiterjedésü vidéket nem mulasztják el ujra beutazni, s a római századok minden itt előfordult emlékeit leirni: de ezen nagyszerű terv gyors végrehajtását körülményeik gátolták, melynek teljesítése Jakossich Józsefnek kimultával végkép elmaradt, a mi azért sajnálatos veszteség: mivel azidő óta az egész vidék annyira megváltozott, hogy utóbb semmi sem volt úgy, mint beszélték azok, a kik nem élnek többé.

A római erődítési művek és fürdőépületek düledékei elpusztultak, a faragott műemlékek eltüntek. Találtam ugyan majd minden e vidéki lelkésznél nagyobb kisebb mennyiségben római érmeket és edényeket: de ezek a lelkészek változásával máshova kerültek, vagy eltünedeztek, és az e vidéken átvonult római út nyomait csak itt-ott lehete fölfedeznünk; mert hogy a római erőszak és önkény korszakában a két Pannóniának, mint katonai szervezetü összpontosított tartományain több út vonult keresztül, mint a mennyinek a hires Antonin utazása s Peutinger ismeretes térképe tarták fenn emlékezetét: azt most már senki sem vonja kétségbe.

Jankowich Miklós irja nekem többi közt: Már akkor meg voltunk győződve (magát és Jakossich barátját érti), hogy az általunk többször megvizsgált Fehér- és Komárom vármegyék e vidékein római út vonult keresztül. De meggyőződésöket nem indokolja. A római siriratok elmondják, ki volt az elhunyt életében. Találtak-e CVRATOR vagy STRATOR VIARUM föliratu sirkövet, vagy távolságot mutató mértföld oszlopot? Megmondani ki tudja? Annyi bizonyos, hogy még akkor az itt átvonult római útnak több helyütt tisztább nyomai voltak láthatók, mint most; azóta az erdőirtások, birtok elkülönözési, tagosítási, szabályozási munkálatok és a földmivelési szorgalom sokat változtattak ugyan e vidéken, de azért minden a maga határában jártas mezőcsősz, vadász, vagy juhász régi puszta utakról tud beszélni, s vagy rávezeti a kérdezőt, vagy azt mondja el, hogy a tavaszi lanyha eső után a még apró haragos zöld vetéseken, szinhagyott, elsárgult egyenes hosszú vonal nyulik el, és ezt nevezik ők régi puszta utnak, melyről körülményesb vizsgálat után az derül ki, hogy töltött római ut, melynek oldalain római sirkövek, edények, érmek és eszközök találtattak.

Midőn a regényes fekvésü Majkon, 1847-ik évi jul. 4-én a maldulmezei néma barátok külön házikóit, azok homlokzatán alapítóik czimereit, neveit és czimeit vizsgáltuk:**) Klee uradalmi fővadász jött hozzánk; ezek ugymond nem régiségek, és azon kérdésemre: tud-e régi műemléket e vidéken? azt válaszolá: a tatai szőlőkben Látóhegy oldalában 1797. évben római sirkövet ástak ki a munkások, mely a tatai kertben a tó partján épített azon falba van rakva, melyre az ott emelkedő domb nehezkedik. E sirkőnek minden része ép, és az e vidéken talált kőemlékek legszebbjei közé tartozik. Gáthy

*) Érdy, Erdélyben talált viaszos lapok és magyar őstörténeti vizsgálatok. Pest, 1859. 4. 63. l.

**) Magyar- és Erdélyország képekben. Pest, 1854. 4. III. 41. l.

István mérnök ki akarta azt adni, rajza, melyre lelhelyét és találtatása idejét is följegyezte, a tatai levéltárban van letéve.

Majkról, Környén keresztül, hol a római utat gondos figyelmünk tárgyává tettük, Tata felé indultunk el. Másnap korán a tatai szép kertbe sietének a látóhegyi sirkövet fölkeresni. A vár kapuján belül jobbra római kövek hevertek szétszórva, balra az őrház tornáczának fedele két római oszlopon fekvék; de ezek vizsgálatát visszajövőre halasztottuk el. A gyönyörű tónak hullámain számtalan hattyú uszkorált. A látóhegyi követ könnyű volt a tó partján megtalálnunk, melynek hű rajza I. alatt látható.

Föliratát igy olvasom:

Diis Manibus Valeris Satvrnino veterano Exduplaris alae I. Vlpiae Contariorum, qvi vixit annos L. et Valerio Sabino militi Legionis I. adiutricis Stipendiorum III. vixit annis XXV. filio Caesia Digna marito et filio facivndvm cvravit.

Kiadta Katancsich (I. 540.), mely nem sok magyarázatot kiván. Duplarii, vagy Duplicatii gyakran fordulnak elő a siriratokon, azon katonák neveztettek igy, kiknek vitézségökért, kettős élelem (duplex frumentum), és kettős zsold (duplex stipendium) járt.

Contus, hosszu csáklyás dárda, Contarii annyi, mint hastati, alánok (Uhlaner), vagy a névelő kihagyásával lánok; mert a régi lán, láncsa,*) oly szó, mint tó tócsa, s Lánvár arx hastatorum, nem Leányvár arx puellarum, melybe leányokat ragadoztak. Ki nem ismeri a Sedes Lanceatorum sive Alanorum nemeseket?

Nehezebb magyarázatu e sirkőnek a képzeletdús, mythus végtelen birodalmából vett jelvszerű s rejtélyes jelentésü vésezete, melynek magyarázatát az is nehezíti, hogy a mythus végtelen köréből kikapott és jelképileg előállított eszmék eredeti jelentését az élet, szokás és nyelv sokfélekép változtatá, s ez eszméket a költészet és művészet, e szerint módosítva személyesíté vagy állítá elő, a mi azért történt: mivel a vallás titkaiba avatottak, a hit titkos eszméinek jelentését az azokba avatatlanok előtt gondosan rejtegették.

A lélek (anima, mens) észszel biró, isteni eredetű halhatatlan lény, isten képe; mert tőle származott. Ez az ember kimultával holdból a napba, onnan a maga csillagába tér vissza, mely uton az emberi testbe szállott alá.

A szellem esztelen és indulatos lény, (anima brata, animus irrationalis, spiritus, Geist), ez meg van az emberben úgy, mint az oktalan állatban, és szinte halhatatlan, mely az ember elhunytával a világ szellemével egyesül és valamely más lényt éltet.**)

---

*) Nem lehetne-e inkább *lanceá*tól származtatni? R—r.

**) Szellemről, mint halhatatlanról irja Ovidius:

„Omnia mutantur: nihil interit, nerrat, et illinc.
Huc venit, hinc illuc, et quoslibet occupat artus
Spiritus: eque feris humana in corpora transit,
Inque feras noster: nec tempore deperit vllo.

Ovidius, Metamorph. Lib. GV. 165.

I.

E sirkö fölirata alatt botra támaszkodott két pásztor között, délczeg lovat vezetnek véres áldozatra, a hold alatti világra, ugy, mint az emberek tetteire s mulasztásaira felügyelő lelkek engesztelésére; mert ezek indulatosak, mint az emberek, de áldozattal engesztelhetők.

Az istenek nem érintkeznek közvetlenűl az emberekkel, hanem lelkek, nemtők, azaz: geniusok, daemonok által; ezek közbenjárók az istenek és emberek között.

Minden ember nyer, vagy inkább szabadon választ nemtőt vagy geniust magának kalauzul, életének korszakain keresztül, e nemtőt a költészet és művészet isteni pásztor alakban személyesíté, ez nem más, mint az emberi ész. Plato a szellemet (animus) lóhoz, az emberi észt (anima, mens) kocsishoz hasonlítja.

Mások két nemtőt tulajdonítanak minden embernek, jó és roszat. A jó miként imént mondatott, maga a személyesített emberi ész, rosz az állati ösztönök és indulatok. Innen harcz támadott volna a jó és gonosz nemtő között: melyik igazgassa az ember életét? A vallás titkaiba avatottak nem ismernek gonosz nemtőt. Genius az emberi természet istene*), és csak azért mondatik erkölcsi értelemben rosznak: mivel bünteti a vétket, és azért jónak, mert jutalmazza az erényt.

A ló, indulatos szellem jelvénye, mely a vadon felzúdult tengert is jelképezi. Neptun vagy Poseidon volt a tengeren és vizen uralkodó szellem, kinek a költészet és művészet tengeri hatalmának jeléül háromágú villát és harczos lovat tulajdonít; azért hivatik lovagnak (Neptunus equestris), ki a felzúdult vad tenger haragos hullámain félelmet és rettegést támaszt. Carthago (Zeugitanae) lakóinak eleme volt a vad tenger, melynek jelvénye az érmein is előforduló szilaj ló. Oly eszmekör, mely a vadság és indulat fogalmát a felzúdult tenger, Poseidon és fiai az áradás és vad hullám értelmét, a zajló s elragadó indulatokkal és rettegést okozó szellemmel azonosítja.

II.

A sirirat fölött hosszú téren az ebek nyulakat kergetnek. Siremléken a nyulat igy magyarázzák; a nyúl nyitott szemekkel aluszik, a mi ébrékenységet jelképez, melynek jelentősége azt tünteti föl, hogy ha az emberi test örök álomba merűl, a lélek ébren van, soha meg nem hal, hanem él örökké. Az eb, Mercurius (Hermes) jelvénye, ki álomhozó és lélekvezető Psychopompus (φυχοπομπός), mint az egyptomi és perzsa mythus bizonyítja, hol nagy szerepet játszik. Itt az örök élet és halál váltják fel egymást.

III.

A nyulakat hajhászó ebek fölött, nagyobb tér közepén háromlábú asztal (mensa tripes) *látható*, melyre kenyeret raknak és kosárban gyümölcsöt hoznak. A kenyér jelképileg hitet ábrázol; a gyümölcs jóságos cselekedetek jelve.

IV.

E fölött két oszlopon nyugvó csarnok jobb és bal sarkában Val. Saturninus férj és fia Val. Sabinus megholtak állanak római dísz öltözetben, közöttök az özvegy Caesia,

*) „Naturae Deus humanae.“ (Horat. Epist. II. 2. 188.) A szakadatlan harczban álló természeti erőket két legfőbb ellenkező lényben személyesítő Dualismus fejtegetése, nem feladatunk.

mellette galambot tartó kis alak. A galamb Venus kezében az istenhez bizalommal közelítő lelket jelent.

V.

E csarnok oszlopain két delfint vezetnek kifelé. Delfin, Neptun kedvelt inkább barátja, mint jelvénye, Senecanál Tyrrhenus piscis, oly titkos felsőbb hatalmat jelent, mely a vitorlát eresztett hajót a vízek tükrén szeliden, gyorsan és szerencsésen vezeti czéljához. Az ember, kivált gyermek szerető delfin, gyönyörködik a művészetben ugy, mint a szeretet és szerelemben; ez eszmék onnan fejlődtek: mivel Arionról regélik, hogy zene hangjain a nyájas delfin megindult, és Venus a szépség és szerelem istennője a tenger habjaiból eredett. A vésett köveken delfin fölött szállongó lepke azt értelmezi, hogy az emberi lélek eredeti hazájába vágyódik gyorsan vissza. Amor (Cupido, Eros) a szeretet és szerelem istene, a szép Thetis és Peleus nászünnepére delfinen azaz: gyorsan nyargalt. Neptunt, Amphitrite férjét, delfin vitte e kedves nejéhez mely szolgálatáért delfint a csillagok közé helyezték.

A delfin azonban e sirkő vésőzetén nem jelent szerencsés hajózást, nem gyorsaságot, nem a lélek epedező vágyát: hanem az elhunytak nemzetségének tagjaira vonatkozik, és azt állítja jelképileg elő, hogy e nemzetségnek tagjai szerették egymást, köztök a szeretet és szerelem meg nem szünt soha.*)

VI.

Fölebb háromszögben férfi és nö félig ülve ölelkezik. Ez viszonlátást ábrázol és annak példázata.

VII.

Legfönnebb e sirkö csúcsán a sötétség állatjait eltipró két oroszlán fekszik. Oroszlán Aegyptomban a napnak volt szentelve, melynek jelvénye, a hajdani csillagjósok (Astrologi) az oroszlán jegyben, a nap kapuján bocsátják a lelket, a testi világon keresztül költözése után, e világosság országába.

II.

Azt már fönnebb érintők, hogy a tatai vár kapuján belűl, balra, az őrház tornáczának födele két római oszlopon nyugszik, mely két oszlop rajza itt II. alatt látható.

Az első oszlop születési emlékezeteket ábrázol.

Az alsó tér vésőzete íjas Dianát állít elő. A mi Diana a földön, Luna (hold) a bujdosók egyike az égen, és e kapura járnak le és föl a lelkek.

A Luna annyi, mint Lucina azaz: világosságra szülésre segitő lény**), mint Juno Lucina, Juno nata -

*) Auli Gellii, Noct. Atticar. Lib. VII. cap. VIII. Olvassuk: „Delphinos venereos (szerelmesek) esse, et amasios (szeretők,) non modo historiae veteres, sed recentes quoque memoriae declarant."

**) „Adhibetur ad partus, quod ii maturescunt septem nonnumquam, aut plerumque novem Lunae cursibus." (Cicero, de nat. deor. 2. 27.)

lis és azon természeti erők közé tartozik, melyekhez mint istenségekhez a várandóban volt nők folyamodtak szerencsés szülésért.*)

Diana képe alatt malaczot kergetnek annak ebei; mert a kisded születése után malaczot áldoztak Lucina tiszteletére, és rokonaikat malaczczal vendégelték meg.**)

A második vagy közép téren Hercules (Herakles) ábrázoltatik, jobbjában pálmát tart. Ez a bałkör tizenkét csillagzatán keresztűl szüntelen harczoló s veszélyes küzdelmeiben mindig győztes halhatatlan hős, rendkivüli, isteni erőt személyesít, baljában a pálma jelvezi, hogy ő is bizonyos időben született; mert pálma a napévnek fejlődéseit jelképezi, időt jelent; mivel minden hóban új ágat hajt. Nemzéskor Plutarch szerint, föld adja a testet, hold a lelket, nap a szellemet; ezekbe Hercules önt erőt.***)

A felső téren gyermekágyas nő, háromlábú oltár fölött áldozatot nyujt be, a szülést elősegitő Lucina Junonak szerencsés szülésért****); lábainál kakas látszik.

A kakas születési és halotti szertartásoknál a lélek jelképe, mint Socrates barátai s tanitványai körében Kritonhoz mondott ez utolsó szavaiból tanuljuk: „Oh Kriton! mi Asklepiosnak egy kakassal tartozunk, add azt meg és el ne mulaszd." Asklepios (Aesculapius) gyógy és életerő, vagy a gyógyászat istene, ez vezeti a lelket vissza az égbe.

A második oszlop vésőzete elkopott, egyedűl a hanyatló öregség maradt fenn az alsó téren. Remegő kezeiben a szövétnek tarthatlanul életalkony felé hanyatlik.

---

*) „Idem ego quum Cinarae traheret Lucina dolores,
Et facerent uteri pondera lenta moram,
Junoni votum facite impetrabile dixi:
Illa parit."
(Sex. Aurelii Propertii, Elegiarum Lib. IV. 95.)

**) — — Cras genium mero curabis, et porco bimestri, cum famulis operum solutis. (Horat. Odarum Lib. III. Ode XVII.

***) „Sed nec Hercules a substantia Solis alienus est. Quippe Hercules ea est Solis potestas, quae humano generi virtutem ad similitudinem praestat deorum." (Macrobius, Saturn. I. 20.)

****) Natalis Juno sanctos cape thuris acervos,
Quos tibi dat tenera docta puella manu.
Tota tibi est hodie, tibi se laetissima comsit:
Staret ut ante tuos conspicienda focos."
(Albinus Tibullus, Lib. IV. Ad Junonem.)

NÉHÁNY KIADATLAN MAGYAR ÈREM

AZ ÁRPÁDOK KORÁBÓL.

II. István (1114–1131).

II. István magyar királynak eddigelé három egymástól feltünően külömböző jelleggel biró pénzeit ismerjük. Ezeket három osztályba rendezve, az elsőbe jönnek azok, melyeken a király egész neve ki van verve; másodikba, melyeken a király nevének csak kezdő betűi; harmadikba melyeken képveret nélkül névrejtő jegyül, egyedül S. T. egybekapcsolt betük vannak kiverve.

Az eddigelé legtökéletesebb magyar pénztani munkában, — melyet t. i. Rupp Jakab Budán 1841-ben e czim alatt: „Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, történeti s pénztudományi kútfők után megmagyarázva" — kiadott: II. István magyar királynak négy nemű pénzei vannak leirva; ezennel van szerencsém szerény gyüjteményemből az ötödik, ekkorig ismeretlen egyetlen példányú nemet 1. szám alatt bemutatni.

Előlap: Szemcsés körben három egymás mellé helyezett, gömböcsökkel végződő szemcsés kormány pálca, melyek középső legmagasabbika gömböcseiből fölül és alul egy-egy keresztke emelkedik ki, a más kettő végei négy befelé fordult holdkával van bezárva; a kormánypálcát mindkét oldalán két két gömböcs közötti maltai, vagyis négy háromszögből össze-illesztett kereszt díszlik. A középső és bal kormánypálca közt egy kis pont látszik. (Minden fölirat és betü nélkül). —

Hátlap: Csíkos körben szárai csucsain háromszögekkel végződő nagy álló kereszt, első és második szegleteiben egy egy befelé fordult holdkával, a harmadik és negyedikben egy egy háromszöggel. —

1. szám.

Ezen minden fölirat és betü nélküli kispénzt II. István érmei közé azért soroztam, mert minden ilynemű pénzekkel összehasonlítván, azt tapasztaltam, hogy e pénz II. István Ruppnál III. nem B. 6. szám alatt leirt s IV. tábla 75 szám alatt lerajzolt pénzéhez leginkább hasonlít. Megvan t. i. e pénz előlapján, mint a Ruppból idézetten a szemcsés körbeni három szemcsés kormánypálca, meg a középsőnni felső kereszt, s a más kettőni felső holdacskák. De hasonlítsuk csak össze e kis pénzt a többi e korbeli királyok ily nemű kis pénzeivel, vegyük szemügyre különösen alakját, veretét és művezetét, azonnal meggyőződünk, hogy azt egyedül csak II. Istvánénak lehet tartanunk. —

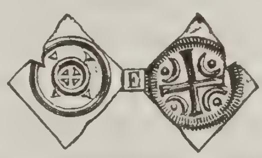
II. Béla (1131–1141.)

II. Béla királynak igen változatos kis pénzeit három osztályra oszthatjuk fel, az elsőbe tartoznak azok, melyeken a király neve egészen ki van verve, a hátlapon körirat helyett kereszt és elszórt vonásokkal; másodikba, melyeken a király nevének csak némely betüi vannak kiverve, hátlapi jobban kevésbé látható: +LADLAV ∞ körirattal; harmadikba a fölirat nélküliek.

Rupp munkájában II. Béla királynak XIV nemű pénzei adatnak elő, jelenleg a XI nem egy csegely (Klippe) volta miatt fölötte ritka példányát van szerencsém 2. szám alatt bemutatni.

Előlap: Dült négyszögü vagy is ferdény alakú lemezre vert szélesen vonalos körben csucsain háromszögekkel végződő szemcsés kereszt, szegleteiben négy kifelé fordult holdkával, melyek mindegyike egy egy gömböcsöt foglal magában, ezen fölül még a kereszt egyik szegletében egy pont vagyon.

Hátlap: Két csikos kör között fölirat helyett négy egymás ellenébe helyezett háromszög, a belső körben maltai kereszttel.

2. szám.

E leirásból kitünik, miszerint ezen kis pénz, veretét tekintve, tökéletesen megegyez Ruppnak XI. nem 3. szám alatti példányával, csak hogy az közönséges kör, vagyis inkább korong alakú pénzecske, az enyém pedig négyszögű, vagyis u. n. csegely. —

A csegely pénzek használata hazánkban a XVI. és XVII-dik században, különösen az erdélyi fejedelmek korában jött szokásba, s a legrégibb csegely, melyet jelenleg az ekkorig kiadott pénztani munkákból ismerünk, II. Lajos királynak 1523. évbőli vastag kis pénze (Le van rajzolva Rupp: XXIV. tábla 587 szám); mert azon példányt, melyről Rupp munkája 84 lapján (III. Béla VIII. nem 3 faj) azt mondja: „Inkább négyszegletes alakú példány," mivel négyszegletesnek határozottan ő sem nevezte, csegelynek nem tartom.

De van a nemzeti muzeum éremgyüjteményében III. Béla VIII. nemű pénzének egy nyolczszögű csegely példánya, mely ekkorig kiadatlan, s igy azt az ismertek közé nem számíthatám.

Mint szemtanu állíthatom, hogy folyó évben egy magán gyüjteményben III. Béla király XIV. nemű pénzének ily csegely alaku példányát láttam. Elhatároztam, hogy azt, ha lehet, megszerzem; azonban betegségem által darabig akadályozva, midőn az illetőhöz e célból elmehettem, azt már nem találtam, a gyüjteményből eltünt. —

Ily nemű pénzek után kutatva, csak legujabban sikerült a 2. sz. a. közlött csegelyhez jutnom, mely jelenleg gyüjteményemben van. Most tehát már II. Béla király korából van csegely pénzünk. —

II. László (1161—1162).

II. László királynak jelenleg két nemű pénze van kiadva, s ez a Vidák-féle, Tolnában 1829-ben talált két kis pénzecske. Az első nemű előlapján a király koronás feje LADI ∞ LA ∞ REX körirattal, hátlapján csikos kör és négy végeivel egymást érő befelé fordult holdkában egyszerű kereszt, szegleteiben háromszögekkel. A második előlapján kettős kereszt*) holdkák, gömböcsök és három szögekkel ékesitve, hátlapján csikos körben egyenszáru kereszt, szegletében egy egy gömböcsel diszlik.

E két kispénz Ruppnál mint egyetlen példány (unicum) van leirva, s azon időben, midőn ő munkáját irá, a legritkább magyar érmek közé soroztatott. Azóta azonban több lelet tétetett, melyben ily II. László kis pénzei találtattak; sőt tétetett olyan is, melyben egyedűl e kis pénzek s a most leirandó III-ik nem találtatott. Meg van a most leirandó érmecske a nemzeti muzeumban is, és pedig II. László érmei közé kitéve; meg van azonkivül nehány más, ugy saját gyüjteményemben is, annálfogva ez, ugy a többi II. László féle pénzek is többé nem az egyetlen nemüek, vagy legritkább, de mindazáltal az értékes, keresett érmek közé számitandók.

Utána néztem a legujabb történelmi és régészeti munkákban, de ekkorig kiadva e pénzt sehol sem találtam; annálfogva elhatároztam magamat, nehány ekkorig kiadatlan pénzecskéim között ezen II. László III nemű érmei birtokomban levő, s a nemzeti muzeumétól külömböző fajú két példányát 3. és 4. sz. a. bemutatni. —

Előlap: Szemcsés körben négy kifelé fordult, végeivel két átelleni helyen teljesen, a más két átellenin majdnem egymást érő holdacska által képezett négyzet, a holdacskák végeinél mintegy bezáróul egy egy vonal, a négyzet belsejében pedig egyenszárú kereszt, szegleteiben egy egy gömböcscsel; végre a holdacskák homorában egy egy kereszttel.

Hátlap: Csikos körben egyenszárú kereszt, szegleteiben egy-egy gömböcscsel.

3. szám.

Előlap: Jeleit tekintve az előbbivel megegyez, de alakjai sokkal nagyobbak, kifejlettebbek, maga az érem is sokkal nagyobb, a holdkák végei egymást sehol sem érik, s mintegy kétszer oly távolra vannak egymástól mint az előbbenin; a külső keresztkék mindegyikének két szára három szögből alakult, s ezen fölül egynek szára mellett két felül egy-egy vonáska látható. —

Hátlap: Az előbbihez hasonló, de a pénz nagyságához aránylag a csikos kör és benne levő egyenszárú kereszt is nagyobb. —

4. szám.

*) Ezen kis pénz azért nevezetes, mert királyaink érmei között rajta fordul elő először a kettős kereszt. —

Ezen kis pénz hátlapja tökéletesen megegyez II. László király II. nemű érmének hátlapjával, de nagyságára, ércének minőségére, sulya és művezetére nézve is II. László pénzeihez hasonlít; miért is még csak azt említve, hogy a nemzeti muzeum e nemű kis pénzét Érdy ur a n. muz. tudós régiségtári őre is e királynak tulajdonítja, e pénzecskéket határozottan II. Lászlóéinak tartom.

III. Béla (1173—1196).

III Béla király igen változatos kis pénzei három osztályra oszthatók, elsőbe jönnek azok, melyeken a király egész neve ki van verve; másodikba, melyeken a király nevének csak nehány elszórt, vagy csak egyedül kezdő betüje látható; harmadikba a fölirat nélküliek. A főkülönbség azomban, mely III. Béla pénzein szemlélhető az, hogy némelyek mindkét lapra, mások ellenben csak egy lapra vertek. Ez utóbbiak igen vékonyak, hátlapjukon az előlap verete látható, s lemez pénzeknek — (Bracteata) neveztetnek.

Ruppnál e királynak XIV. nemű pénzei vannak leirva; jelenleg van szerencsém a XII nem egy érdekes példányát 5. szám, s a XIV. nem egy ritka, — talán uj nemet is képezhető — példányát 6. szám alatt bemutatni.

Előlap: Rupp XII. nem. 1. számával egyező, de a verő önkényéből kétszer verve, s ennélfogva a szemcsés körben koronás fővel, hosszú köntösben szemközt ülő királynak jobb karja és az abban levő liliomos kormánypálca nem látszik, de helyette a pénz jobb felén a király koronás feje, melle és a balkarjában levő keresztes aranyalma még egyszer látható; az R. (Rex) betü egyszer, a B. (Béla) pedig kétszer van kiverve.

Hátlap: Mint más lemez-pénzeken az előlap verete látható.

5. szám.

A pénzverő kénye szerint kétszer vert, s annak következtében eltorzitott ily nemű pénzekről értekezik Froelich Erasmus ily czimű munkájában: „Quatuor tentamina in re numaria vetere." Bécs 1750. 4. — Dissertatio IV. De numis monetariorum veterum culpa vitiosis. —

III. Béla XIV. nem B.

Előlap: Szemcsés karimában merő szemcsészetből alkotott, hajadon fővel szemközt mellig ábrázolt emberi alak (talán a király?) bal kezében kereszt, felemelt jobbjával.

Hátlap: Az előlap átvert képverete látható.

6. szám.

Ezen leirásból kitünik, hogy e pénzecske Rupp XIV. nem alatt leirt pénzéhez hasonlít, de még ezen az alak jobb keze van felemelve, s baljában van a kereszt, addig Ruppén megfordítva vagyon.

Ily példányt saját gyüjteményemen kivül csak egy magán gyüjteményben láttam, s miután az a nemzeti muzeumban is hiányzik, e pénzecskét a legritkábbak közé sorozom.

Végh Odön.

ADALÉK
AZ EGYHÁZI KINCSEK TÖRTÉNETÉHEZ.

A mint a pogány óskor nemzeteinek vallási szertartásaiknál és áldozataiknál voltak bizonyos készleteik, mint az áldozatoltárok, kések, bárdok, medenczék és más efféle edények, valamint saját papi öltönyük is; úgy a vérnélküli áldozathoz kellő egyházi szerek az első keresztényeknél is találhatók, csak hogy azok az alázatosság és kegyelet szellemében összegyült híveknél fából, agyagból, üvegből, vagy bronzból állottak. De midőn a keresztény vallás a byzanti császárok alatt államvallássá emeltetett, lassankint drága fémek váltották fel a fennérintett becs nélküli anyagokat, a keleti izlés és pazar fényüzés divatba jött az egyházban, azonban mindezek a későbbi időben lábra kapott olasz remekművekkel sem művészetre, sem csinosságra nézve nem vetélkedhettek.

Midőn sz. István király püspökségeket alapított, és azok főegyházait gazdagon megajándékozá, a királynék pedig a templomokat saját himzésü fényes ruházattal, és drága edényekkel ellátták, az ország nagyjai és gazdagabb magánszemélyek is buzdíttattak arra, hogy templomokat és kolostorokat épitsenek, azokat fekvő birtokkal biztosítsák, és arany-ezüst-gyöngy-drágakő- bársony- és selyem kelméjü tárgyakkal ellássák, azt hivén, hogy hibáik és vétkeik annál biztosabban elengedhetők, minél nagyobb bőkezüséggel az Isten házának diszét előmozdítják.

Akármily gyakran találjuk az ilyen alapítványokat és gazdag ajándékokat, melyek talán mellékes gondolatokkal adományoztattak, nem lehet tagadnunk, hogy ezen az első kereszténység szegénységével ellenkező pazarfény igen gyakran tiszta vallásosságból és a legkegyeletesb szándékból történt, és hogy ez által az egyháznak tekintélye, s az érzékiségre való magasztosb behatás, magának a hitnek terjedésére és az önfeláldozó életmódra tetemes befolyással vala.

A népnek anyagi jóléte az egyházi tárgyak és készletek ily fényes módon való előállítása által szemmel láthatólag előmozdíttatott. Müvészet, ipar, kereskedés egyaránt nyertek ezen mozgalmak által, az *épitészek* és *kézmüvesek* a román- és góthkoru templomok emeltetésénél foglalkozást nyertek; *kőfaragók, aranymüvesek, festők* és *himzők*, melyek olaszországból nyugatra és északra kiterjeszkedtek, ékesítették, gazdagították halhatatlan, gyakran el nem ért remekjeikkel a templomokat, kolostorokat és azok oszlopos csarnokait.

A középkor szelleme a csendes elmélkedéshez hajolt, mely istenkedvelt foglalkozásul az imádkozást, az áldozatot, egyéb kegyeletes tényekkel gyakoroltatá; miért is minden egyes községben, a saját plébániai templomon kivül még egy-két kolostort találn k, melyeket szerzetesekkel vagy apáczákkal népesítettek, kik a tudománynak, a nevelésnek, és a betegápolásnak szentelék életüket.

De ezen foglalkozások sem gátolhaták, hogy az egyházi társulatoknak azon számban, melyben léteztek, különféle indokokból ellenségeik ne támadjanak; ehhez még hozzá járult, hogy a mai napi gyakorlati gondolkozásmód, mint következménye a tudományokban tett rendkivüli haladásnak szembeszökő ellentéteivel, a középkor eszményi irányaitól lényegileg különbözik.

Mind ezeket tekintetbe vevén, nem lehet tagadni, hogy igen sok müemléknek, és irásbeli kútfőknek, melyek nélkül a középkor történelme a lehetetlenségek sorába tartoznék, nagyobb részt, sőt bizvást mondhatjuk, egyedül és kizárólag a szerzeteseknek és egyébb egyházi társulatoknak köszönhetjük, úgy mint azoknak, kik a hiteles okmányok őrzői és a történt dolgoknak lelkiismeretes jegyző valának.

Igaz hogy az építészeti müemlékek és irodalmi kincsek nagyrészt az ellenséges berohanások, háborúk és belső viszályok, a nagyok és hatalmasok rablásaik és egyéb balesetek által, melyek történetünk-

ben számos lapot megtöltenek, tönkre jutottak. Sajnálattal visszaemlékezünk sok történelmi munkának, jeles műremekek, szobrok, képek, felirások és nagy becsü egyházi készletek és ékitmények eltünésére, ezek hajdan tulajdonai valának azon templomoknak és kolostoroknak, melyek romjaiban őseink vallási buzgalmát és áldozatkészségét csodáljuk.

Igen sok ezen tárgyak közül jelenleg is őriztetik az egyházi intézetek kincs- és levéltáraiban, valamint ilyen régiségeket kedvelő magánosoknál is, de ezek gyakran el vannak rejtve a buvár előtt, és többnyire csak egyenkint jutnak a nagyobb közönség tudomására.

Minthogy a tatárpusztitás előtti időből oly kevés műemlék maradt fenn hazánkban, könnyen gondolhatjuk mennyi kárt tett ezen barbarok egy évi dulása; azért itt e helyen egyedül azon szakról szólhatunk, mely ama országos csapást követte.

I. Károly és *Wenczel* királyok közti koronaczivakodások közt, ezen utóbbinak követői által, jelesen János, Henrik Bán fia által, és Jánosnak fivére Henrik cseh által az esztergomi főtemplomnak, melyet sz. István a b. szüz és sz. Albert tiszteletére emelt, levéltára kiraboltatott. — Ugyenezt tevé *Stibor* vajda, ki 1485 ben a sekrestyébe erőszakosan bejutván, nem csak az irományokban nagy kárt tett, hanem a becses egyházi ruhákat és készleteket elorozta. A rombolást folytatták nem csak a törökök 1543-ban, hanem a vár ostromlása alkalmával Mátyás főherczeg zsoldosai is. (l. Schmitth A. E. Strig. I. 159 — Pray Ms. dipl. Sacr. I. 74. — Mathes, vet. Arc. Strig. 1824. 29—31.)

Azon nagyszerü főegyházat, melyet sz. István Fehérvárott alapitott, a kegyes királyné, Gizela, *nagy értékü edényekkel* és más becses készlettel látott el, melyekkel Bonfin szerint (Dec. II. Libr. I.) a királyok sirjait és az oltárokat ékesítették, melyek arany, drágakő, kláris, porphir és alabastromból állottak. Ezen kincsnek őrzése a káptalan őrkanonokjára volt bizva, és ámbár egy részét, mely az 1318 ki tüzvész és I. Maximilian császár ostroma alatt 1490-ben megmaradt, még a Mohácsi csata előtt Pozsonyba menesztették, és a sz. Mártonról czimzett templomban őrizték, a másikat még is 1543-ban a törökök elrabolták. Miből állhatott vagy áll az, mi Pozsonyba vitetett, semmi bizonyos tudomásunk nincsen. (Chron. Bud. Podhr. 66. — Topogr. R. Hung. 240. 245. — Cod. dipl. VIII. 3. 237. — Tud. Gyüjt: 1818. VI. 42.)

Bonfinius bizonysága szerint Hunyadi Mátyás várbeli kápolnáját sok arany és ezüst készlettel valamint drága papi öltönyökkel diszitette, midőn Kis-Horváth János 1489 ben *alamizsnás sz. János* testét Konstantinápolyból Budára átszállitotta. Ezeket Mária, II. Lajos özvegye 1526 ban a Máriavölgyi pálosokhoz vitte: egy részük II. Andrástól Jeruzsalemből hozott *kereszt részlettel* a pozsonyi sz. Mártonról nevezett káptalan birtokába jött, a másikat 1713-ban Buda városának adták vissza, hol a városházban létező kápolnában őriztették. (Knauz. M. Tud. Ért. 1862. I. 48. 50. 60. IV. 333. 336.) A budai várkápolnai kincsek jegyzékét Dr. Frankl Vilmos a győri Tört. és régész. füzetek III. köt. 88—94 lap. közlötte.

Másképp állt a dolog *sz. Márton* kápolnájával, melyet a budai szombati kapu közelében 1349-ben Erzsébet királyné, Nagy Lajos királyunk neje, I. Károly curiájában épitett és sok szentnek ereklyéjével ékesített, melyek azonban, még valószinűleg a török foglalás előtt eltünhettek. (Theiner, Vet. Mon. sat. I. 770.)

Midőn Buda egyházi kincseiről szólunk, nem szabad a sz. Zsigmondnak szentelt várbeli kápolnát felejtenünk; ezeket behamvasztatása után 1716-ban a közel fekvő *kármelita* kolostorba egy ládában, őrzés végett, átadták; de midőn 1723-ban ezen zárda is a tüzvész áldozatává lett, alkalmasint ezen kincsek is eléghettek. (Kam. levélt.)

Nem lehetett szegény ily szent készletekben a veszprémi püspöki székhely mellett Gizela királyné költségén épült szent György imolája; ezt az akkori uralkodó bőkezüsége után itélve méltán föltehetjük, de ezen kincsek is nyom nélkül eltüntek. — Gizela királyné a veszprémi Mihály templomnak ezeken kivül, kedveskedett egy *arany koronával;* a veszprémi püspök pedig *Pál* 1265-ben több márka *aranyporral* (aurum pulverisatum) és egy övvel (balteus regalis) mely aranynyal és drága kövekkel el volt látva; és melynek értéke 500 márkára becsül tetett. Ezen drága királyi övet több király a hadi költségek fedezésére követelte, s végre fekvő birtok adományozása által kiváltá. — Egyébiránt a főtemplomot 1552-ben a törökök kirabolták, és csak 1723-ban épült fel ismét mostani alakjában (Schem. Cleri Weszprim: 1841.)

A pécsi sz. Péter főegyház kincseit a káptalan a törökök elül akará menteni, és biztos helyre átszállitani, de útközben Báthory nádor azokat lefoglalá és csak ismételt unszolás után 1528-ban adá vissza. Ugy látszik, hogy ezen kincsnek egy része 1543-ban elveszett. (Koller, Hist. Epp. Quinqu. V. 152. 182. 213.)

A pécsváradi benedictinus apátságot (Baranya m.) sz. István 1015-ben alapitá; ezen monostort Dalmoszlav cseh herczeg, és későbben I. László és II. Béla több kiváltsággal örvendeztették meg, mindezek a

templom drága készleteivel együtt a *keresztelő sz. János kápolnája* melletti kamrában őriztettek, és tüz által enyésztek el. Emlitett Damoszlav az apátsági templomnak egy *ezüst táblát* ajándékozott, melynek helye sz. Benedek oltára előtt volt; a közel fekvő *Mindszentek* templomában pedig egy *ezüst oltárt* állíttatott fel, mely alá eltemették. (Koller. III. 266—280.)

A *pilisi* cisztercziek apátságának, melyet a tatárok pusztitottak, levéltárát megmentették a szerzetesek, és Esztergomba vitték, de ottan tüzvész áldozatává lett. (Topographia M. R. Hung. 295.)

I. András király az általa 1055-ben alapitott sz. Bene rendű tihanyi apátságnak (Szala m.) számos egyházi készletet ajándékozott; ezen apátság birtokában volt *egy arany serlegnek, mely gyöngyökkel és drága kövekkel* volt kirakva, de ezt II. András jeruzsalemi utja alkalmával elvette, és 1000 hordó sóval (zuanos salis — talán *szánt* is tehet?) pótolta.

Miután az 1684-ben várrá átalakitott monostor leégett, 1706-ban pedig a Rákóczy-féle csapatok által kiraboltatott, 1716-ban minden egyházi ékességet és felszerelést a királyi fiscus lefoglalá azért, mert midőn Göncz Caelestin sz. Mártoni főapát ezen apátságot megvette, a királyi beleegyezést kikérni elmulasztottá. Az egész készlet csak akkor szolgáltatott ki a főapátságnak, mikor váltságdij fejében 3500 ftot kifizetett. (Kamar. levélt..)

A mi *felső-őrsi* (Veszprém m.) prépostság jogait illeti, többféle igen érdekes okmány 1401-ben tünt el, akkor, midőn Zsigmond király Siklóson fogva tartatott. (Schmitth. Epp. Agr. II. 22.)

1337-ben panaszt tesz a *batai* (Tolna m.) benedictinus apát a pápánál, hogy *Bocoloczai* Egyed és *Curnisoi* István az *apátságot kirabolták és annak kiváltságleveleit, kelyheit, egyházi díszruháit az arannyal és ezüsttel együtt elvitték.* (Koller. II. 310. 465.)

A *Hagymási* család sokféle garázdaságot vitt végbe a *türjei* (Szala m.) prépostság ellenében. A Hagymásiak t. i. Luther uj tanát követvén nem csak a kolostort és a temetőt, hanem *sz. Anna templomát* is elpusztították és tökéletesen kirabolván, többféle kegyetlenséget is követtek el. (Monast. Fuxh. Czinár II. 63.)

Átmenvén ezen különféle eseményekről, melyeknek a magyarországi templomok és kolostorok ki valának téve — a *pálosok* eltörült szerzetére, melynek okmányai a m. kir. kamarai levéltárba letétettek, azt kell előre bocsátanom, hogy ezen *magyar* szerzet, saját évkönyvei szerint *remete sz. Pál* tiszteletére (ki 253 körül élt) *Eusebius* esztergomi kanonok által, ki sz. Ágoston szabályait felvevé, Ireghen, Pécs mellett, 1225-ben alapíttatott, mely első székhelyet Bertalan pécsi püspöktől ajándékul kapott. Későbben ugyanazon Eusebius, mint a rend kormányzója jelenik meg a *pilisi* hegy alatt, Buda közelében, alapitott *sz. kereszti* kolostorban.

Ez addig volt a *Pálosok* főmonostora, mig az 1300-ban *Óvári*)* János gróf és *Velenczei* Pál által alapitott *sz. Lőrinczi* zárda Buda fölött, *Lőrincz*, egyetemes perjel székhelye, 1308 és 1310-ben ki nem volt épitve. (Acta Paulinorum: — Benger Chronotaxis MS. a kam. levéltárban.)

Említésre méltó, mily kegyességben és kitüntetésekben vett részt ezen magyar szerzet főkolostora, valamint I. Károly és fia I. Lajos által, ki e zárda templomába *sz. Pál* remete testét letéteté, ugy sok magánbirtokostól is, mi által az ország leggazdagabb kolostorai közé emeltetett. Igen sok lenne, ha mind azon nemestelket, házat, földeket, malmokat, jövedelmeket pénzben és terményekben, más egyéb kiváltságokkal együtt akarnók előszámlálni, melylyel ezen kolostor alapitványát szaporították, mindezeket környülményesebben fogom érinteni legközelebb megjelenő *Buda-Pest* czimü munkámban; itt egyedül azon drágaságokat akarom elősorolni, melyek birtokában az említett zárda, és a rend egyéb magyarországi házai valának.

A magánosok bőkezüségét eléggé mutatja *Sófia*, megyesallyai *Mórocz* László nejének ajándéka, mely több arany- és ezüst tárgyból és készpénzből is állván, 1300 arany forintnyi értékkel birt. Ezeket a *sz. Lőrinczi* kolostornak végrendeletileg hagyományozá; és Bánffy Miklós és neje Margit, ki utóbb csáktornyai Ernust János kir. fölovászmesternek felesége vala, gondviselésére bizta, és 1504-ben erről és átadásáról a kolostornak hiteles okmányt állitott ki.

Az adomány aranyban tett 762 ft, készpénzben 100 ft; 150 ftnyi *arany lánczból*; 35 ftnyi *olvasztott aranyból* állott, hozzá járult egy ezüst *mosdó kánna*, két aranyozott *ezüst serleg*; ugyanolyan pohár *kokusdió héjából*; ismét egy másik ezüstből; 4 ezüst *tál*, 3 ezüst *kanál*, és egyéb más kisebb *ezüst tárgyakból*, melyek együtt véve, az arany lánczés olvasztott arany nélkül 60½ márkát nyomtak.

Az ezen adományról kiállított okmány szóról szóra igy hangzik: Nos Wladislaus sat. **), — (M. kir. kam. oklevéltárában.)

*) Kétségkivül ez ugyanegy *Hench Jánossal*, ki mint óvári várnagy 1322—1329-ig budai biró és később pozsonyi, mások szerint, és talán helyesebben mosonyi (Mosoniensis, Posoniensis helyett) főispán volt, és a zárdának 1335-ben a körülfekvő telkeket ajándékozta.

**) Nos Wladislaus dei gratia Rex Hungarie et Bohemie etc. Memorie commendamus. Quod venerabilis et religiosi fratres *Stephanus* vicarius generalis ordinis fratrum Heremitarum sancti Pauli primi Heremite ac *Ambrosius* prior nec non *Gregorius* predicator claustri beati *Laurentii* martiris supra Budam Fundati personaliter in ipsorum ceterorumque universorum fra-

A mohácsi vész hire nem csekély rémületet okozott a pálosok gazdag kolostoraiban, a miért egyébb dolguk nem volt, mint legbecsesebb kincseiket a rabló ozmánok ellen biztositani, és az elég erős sz. Lőrinczi kolostorba küldeni; de minthogy az ellenség előnyomulása miatt ezen menhely sem látszott veszélyen kivülinek, sz. Pál testével egyébb drágaságaikat a trencsinyi várba küldötték.

Mind azon becses készletet, mely a *sz. Lőrinczi, Ó-Budai* (fehéregyházi) *baicsi, diósgyőri, laadi, nosztrei, terebesi, tokai, ungvári* és más zárdákban őriztetett, a *homonnai Drugeth* családra bizták, mely a templomi kincseket a *jeszenői* várban, az egyházi ruházatot pedig a *revicsei* erősségben elrejté. Még más kincseiket *Jakab* rozsnyói polgárra bizták.

Itt közöljük azon leltárt, mely magában foglalja az egyházi tárgyakat, mint azokat a rend a *Drugeth* családnak átadá. Ezek közt foglaltatik: 49 kehely, 50 tálcza, 24 kereszt, 12 szentségmutató, 13 kánna, 4 füstölő, 5 doboz, 10 medencze, 2 mosdókánna és több táblácska, mind ezüstből, aranyból, drágakövekkel ékesítve; továbbá mintegy 117 becses egyházi *öltöny*, melyeknek első része a pápai bullák és jogokmányokon kivül 60,000 frt, az utóbbiak pedig t. i. a ruhák 32.000, együtt véve tehát 92,000 forintra becsültettek. A leltár szavai ezek: *Registrum de rebus argenteis.**)

---

trum ordinis sancti Pauli primi Heremite personis, coram nostra personali presentia constituti sponte et libere sunt confessi in hunc modum. Quod quia Magnificus Johannes *Ernusth* de Chakthornya Agazonum nostrorum Regalium Magister nec non Generosa domina Margaretha alias relicta magnifici condam Nicolai Banffy de Alsolyndwa, nunc vero Consors dicti Johannis Ernusth et Johannes filius prefati condam Nicolai Banffy ex eadem domina Margaretha procreatus, Universas illas res aureas et argenteas nec non summam pecuniarum, Juxta tenorem et continentiam publici instrumenti super testamentaria dispositione Generose condam domine Sophie Relicte condam Ladislai *Morotz* de Megyesallya facta legavi, ut puta in puro auro *flor: septingentos sexingenta duos*, in parata et numerata pecunia flor: *centum*, unam *cathenam auream* valoris flor: *centum quinquaginta octo, aurum fusum* cum una portione valent: flor: *trigintaquinque*, unam *anforam argenteam* wlgo mosdo, duas *cuppas argenteus* deauratas, vnum *pictarium* argenteum deauratum de muscato factum wlgo *zerechen dyopohar*, vnum *pictarium* ex argento factum, quatuor *scutellas argenteas*, *coclearia argentea tria*, quatuor *porciones argenti* longas ad medium cubitum se extendentes rotunditate vero quoad mensuram unius digiti, quarum quarta tenua est, aliam vnam portionem argenti latam sed tenuam, quasdam duas porciones similiter argenti que fuerunt *super gladium*, vnas reliquas *argenteas deauratas*, latitudinem vnius speculi habentes mediocris quantitatis, que omnia demptis prescriptis, cathena aurea nec, non auro fuso et reliquiis, faciunt marcas argenti *sexaginta cum media*, quas videlicet dum adhuc eadem condam domina Sophia in humanis egisset, causa tutioris conseruationis manibus dicti condam Nicolai *Banffy* assignasset, et in ultima sua voluntate eadem condam domina Sophia, antedicto claustro beati *Laurentii* martiris et per consequens fratribus Heremitis in eodem degentibus ob salutem et anime sue refrigerium legasset, Eidem claustro beati Laurentii martiris et per consequens fratribus Heremitis in eadem degentibus plenarie et sine omni defectu restituissent persoluissent ac omnimodam et plenariam satisfactionem impendissent, ob hoc ydem fratres *Stephanus* vicarius generalis nec non *Ambrosius* prior ac *Gregorius* predicator in ipsorum ceterorumque universorum fratrum ordinis sancti pauli primi heremite predictorum nominibus et in personis, annotatos Johannem *Ernusth* nec non dominam Margaretham consortem eiusdem et Johannem *Banffy*, super solucione vniversarum rerum aurearum scilicet et argentearum superius nominatim specificatarum nec non etiam summe florenorum et pecuniarum antedictarum quietos et expeditos reddidissent ac modis omnibus absolutos commisissent, vniversas etiam literas fassionales obligatorias testamentarias, alias eciam quaslibet literas in facto dicte testamentarie dispositionis, quandocunque qualitercunque et vbicunque ac coram quovis Judice seculari et spirituali sub quibusuis formis verborum emanatas, vanas cassas mortuas et viribus carituras reliquissent et commisissent, Immo quietos et expeditos ac modis omnibus absolutos reddiderunt et commiserunt, vanasque cassas mortuas et viribus carituras reliquerunt, coram nobis harum nostrarum vigore et testimonio Literarum mediante. Datum Bude feria sexta proxima ante festum Beati Vrbani pape. Anno domini Millesimo Quingentesimo Quarto. — Coram magistro Francisco de Maroth Prothonotario.

A papirra irt eredeti oklevél, veres viaszba nyomott pecséttel van ellátva. (*M. k. kam. levéltárba.*)

*) *Registrum de rebus Argenteis ad diversa Monasteria fratrum Eremitarum pertinentibus, olim ob temporum disturbia ad protegendum magnificis dominis de Homonna concreditis Ac in eorum manus concessis.*

Primo de *calicibus* qui in toto fuerunt XXXXIIIj (49.) *Patene* L.

1. Calix magnus a Summo ad imumque floribus aureis Argenteisue Simul atque lapidibus preciosis Imaginibusque ornatus.
2. Calix eiusdem quantitatis totus deauratus continens insignia domine dorotthee coniugis quondam Magnifici D. Emerici de *peren*, pertinet ad *Baych*. (a).
3. Calix in quantitate prescriptis similis totus deuratus preter sex Imagines puri Argentei que in medio taliter continentur.
4. Calix tribus digitis minor totus deuratus floribus argenteis et lapidibus diversi coloris ornatus. —
5. Calix palmarum longitudinis Ij lapidibus preciosis Ac Imaginibus sculptis adornatus. Ad *Nostre* pertinet. (b.)
6. Calix unius palme et duorum digitorum cum Imaginibus et aureis argenteisve atque Auricalco decoratus.
7. Calix unius palme et digitorum duorum a pede usque ad summum cum floris sculptilibus Ac elevatis lapidibusque rubeis decoratus.
8. Calix quantitatis vnius palme et duorum digitorum in toto deauratus quinque marchas continet.
9. Calix de ongwar factus per M. dominam chaterinam coniugem Mgci d. Casparis de *Homonna* cum insigniis suis et diversis Imaginibus bene ornatus.

---

a) A *baicsi* pálósféle *minden szentekről* czimzett *conventet* Thótfalu mellett, Baranya megyében, a pécsi püspökségben, 1283 körül Siklósi Miklós gróf alapitotta.

b) A *„Maria nostrai“* boldogságos szűz pálosi conventjét, mely Hont megyében feküdt és az esztergami érsekséghez tartozott 1352-ben I. Lajos király állitotta fel, elpusztulása után 1711-ben ismét megnyittatott.

Minthogy a nevezett kincs a rend többszöri felszólalása és tiltakozása tekintetbe nem vételével a *Drugeth* családtól vissza nem került, a pálosok arra határozták el magukat, hogy azt per utján

10. Calix palme vnius et duorum digitorum in pede continet scriptum fr. *Oswaldus* fecit fieri.
11. Calix vnius palme et duorum digitorum in pede Arma fixa videlicet corona corvum continens cum aliis. similiter Imaginibus atque auricalco ornatus.
12. Calix vnius palme in toto deauratus filis argenteis eisque deauratis decoratus.
13. Calix unius palme et duorum digitorum in toto deuratus filo argenteo Atque lapidibus preciosis adornatus in medio precipue atque *picario*.(c)
14. Calix vnius palme et duorum digitorum in toto deuratus filo aureo circumseptus habens turres In imo supra pedes.
15. Calix simplex Antiquus In medio antiquuo more per scissuras pomum habens et in pede cum Imaginibus et Auricalco factus.
16. Calix vnius palme et duorum similiter digitorum Novus Atque optimus In pede Imagines Sanctorum *Pauli* primi heremite Atque *Antoni* abbatis cum forpice tonsoris factum.
17. Calix unius palme et duorum digitorum totus deauratus globum Seu pomum In medio habens, filatus cum auro pulcre.
18. Calix vnius palme et duorum digitorum deauratus In medio per pomum artificiosis scissuris In duas partes ab intus cum paruis globis factus.
19. Calix in toto deauratus pomum In medio habens pulcre filatus infra pomum paruas turres habens.
20. Calix vnius palme et duorum digitorum In medio Loco pomi quasi catenati virgis circumdati in pede quasi nuces cum foraminibus.
21. Calix deauratus In medio per pomum lapidibus diversis ornatus cum Auro filatus Ad *chewr* (Győr, az az Diósgyőr) pertinet. (d.)
22. Calix cum *Zomancz* ornatus continens scriptum: Qui non Credit Jn me Jam judicatus est. Jo. 3.
23. Calix unius palme, et duorum digitorum insignia lupi, Taurorum, Bubulorum atque Cervorum continens.
24. Calix deauratus In medio et in fundo cum auricalco decoratus.
25. Calix deauratus in fundo *picarii* aureis filatum pomum In medio habens pedibus scissis ac fenestratis.
26. Calix quasi simplex deauratus totus super fundum picarii Auricalco adornatus in pede per ascensum quasi turres paruas habens.
27. Calix deauratus per pedes Gemmis, Sex locis ornatus in medio cum columnys circumuallatus Ab intra paruis Imaginibus factus.
28. Calix deauratus In picario circumscriptio est In quo est pomum Argenteum est autem totus simplex Sine omni flore.
29. Calix vnius palme deauratus Im medio super pomum sunt globuli paruuli xij deaurati continens scriptum *Jesus Maria.*
30. Calix vnius palme in toto deauratus pomum In medio habens floribus roseis factum in fundo pedis habet scriptum.
31. Calix totus deauratus in picario scriptum continet calix de Sancta *chatarina* In pede sunt Imagines Sanctorum *Resurectionis* domini Sancti *Pauli* primi Heremite Sancte *chaterine.*
32. Calix vnius palme et duorum digitorum deauratus in picario scriptum est; Ave Maria usque benedicta etc. Satis longus sed simpliciter deauratus.
33. Calix unius palme totus deauratus In ima parte est decoratus cum auricalco continens Imaginem *Salvatoris* Nostri.
34. Calix vnius palme et digiti deauratus In picario sunt flores rosarum deaurati. In imo serpens coronam in capite et pomum in ore habens.
35. Calix deauratus continens insignia medii Lupi Stelle vnius et medie Lune.
36. Calix deauratus in pede Imagines *Salvatoris* nostri Indicantes Beate Virginis Angelum et alios plures in auricalco continentes.
37. Calix vnus simplex usque ad medium deauratus in fundo auricalco est decoratus.
38. Calix deauratus totus pomum In medio scissum foliatum Lapidibusque diversis ornatum continens similiter et In imo cum lapidibus diversis et perulis est decoratus In cuius pede continetur scriptum F. D. 1. 5. 12.
39. Calix totus deauratus In imo per tria loca filatus et cum auricalco ornatus.
40. Calix Antiquus totus deauratus In imo imagines continens *Resurgentis* domini *Beate virginis* cum puero *Jesu* atque sancti *Joannis Bapte.*
41. Calix unius palme totus deauratus super pomum sex rose simpliciter de argento.
42. Calix deauratus pedem habet de auricalco factum In imo hec littere scripte continentes N. A. 1.
43. Calix totus deauratus pomum optimum cum multis scissuris et ab intus multis globulis ornatus in pede auricalco decoratus est operis Antiqui.
44. Ittem preter supra dictos calices sunt adhuc sex sine talibus descriptionibus et patene Christi que Annumerant in toto faciunt calices xLviiij patenas. L.

Registrum super Cruces.

Cruces In toto Sunt XXiiij.

1. Crux aurea longitudinis palmarum ij cum lapidibus preciosis Ac gemmis ornata valore flor, IX et nonagentorum.
2. Crux Argentea in toto deaurata in cuius medio reliquiarum conseruat de cristallo continetur In circuitu sunt angeli citarizantes, pars superior continet Imaginem nostri *redemtoris* cum in cunis a pastoribus adoraretur.
3. Crux deaurata Longitudinis trium palmarum inferior pars sine ulla cifra continet superse Imaginem Christi crucifixi *Beate Virginis* Ac Sancti *Joannis* et In quatuor angulis in auricalco Imagines evangelistarum.
4. Crux tota deaurata ex duabus partibus turres habens caret cristallo in medio.
5. Crux duarum palmarum et medii super se continens crucifixi *Salvatoris* Imaginem.
6. Crux longitudinis palmarum iij In medio columnas sex ac cristallum habens cum reliquiis in superfice Imaginem mulieris filantis.
7. Crux palmarum ij deaurata In medio et summitate quatuor columnas habens et cristallum.
8. Crux trium palmarum deaurata Imaginem crucifixi et In auricalco quatuor *Evangelistarum* continens.

---

c) Ivó edény vagy serleg; alkalmasint a kehely *kupája* melybe a bort töltik.

d) A diósgyőri „Corporis Christi“ Pálos zárdát, mely Borsod vármegyében, az egri püspöki főegyház hatalma alatt állt, 1313-ban Erzsébet királyné bőkezüségének köszönheti eredetét; 1550-ben szétdúlták, de 1737-ben ismét megnépesitették.

visszakövetelik, a miért is 1550-ben a tartományi perjel Gergely atyja részéről a királyi kuria elé idéztettek Drugeth Gábor, János és Gáspár urak.

9. Crux longitudinis palmarum duarum simplex sine Auro et floribus.
10. Crux palmarum iij ab imo usque ad Summum florizata Imagines crucifixi et *Beate Wirginis* et *Joannis Apostoli* continens.
11. Crux palmarum ij cum flore ptili (?) Imaginem *crucifixi* continens.
12. Crux palmarum ij tota floribus de argento elevata et cum lapidibus diversis ornata.
13. Crux palmarum ij In medio duas columnas cum cristallo et Imaginem *crucifixi* continens In ima parte Auricalco est adornata.
14. Crux parua tenuis palmarum ij super se continens Imaginem *Saluatoris* crucifixi.
15. Crux palmarum ij inter duas columnas cristallum continens.
16. Parua reliquia cum cristallo.
17. Crux simplex inter duas columnas Imaginem *crucifixi* continens et cristallum.
18. Crux Maior Ceteris Longitudinis palmarum iiiij In imo columnas octo continens grossitudinis quantum duabus manibus comprehendi potest In vertice sunt quatuor lapides quorum ij Berilli rubri sunt cum Imaginibus *resurgentis Christi* et Beate *Wirginis Marie.*
19. Crux deaurata palmarum iij super se continens crucifixi *Saluatoris* Imaginem.
20. Crux longitudinis palmarum duarum super se continens Imaginem *Jesu crucifixi* Beate *Wirginis* et *Joannis Apostoli.*
21. Crux palmarum ij in medio cristallum reliquiarum continet cuius Sumitas tribus turribus Eminet.
22. Crux longitudinis palme vnius et iiij digitorum In medio cristallum angularem continens.
23. Crux circulorum figure In modica parte.
24. Crux prescripte similis In quarum Sumitatibus Imagines *Christi crucifixi, Beate Virginis* Ac *Joannis Ewangeliste* continentur.

Registrum Monstranciarum Ampullarum Turribulorum rerumque diversarum Argentearum.

Monstrancie in toto fuere Xij, ferme deaurate per maximi ponderis ac valoris.

Ampullarum paria fuere XIij nonnulle ex illis deaurate longitudinis plus quinque palmarum.

Turribula Quattuor unum grandissimum ponderis permaximi Ad hec quattuor Nauicule cum cochlearibus argenteis.

Pixides siue conservatoria sacramenti In toto fuere quinque illarum quedam deaurate.

Pates reliquiarum Sunt in toto X. ex quibus due sunt Maiores ad quantitatem disci.

Scutelle Argentee sive Lavatoria ad Divinum cultum pertinentes ij una grandior.

Tabule due una de lignis *Setini* Auro argento lapidibus preciosis gemmisque copiosissime ac ditissime decorate estimationis per maxime.

Altera tabula de puro argento.

Ittem caput *Beate Ursule* usque ad medium corporis ex argento deaurata.

Pomum argenteum ad capparum pendunt. Annuli duo et Gemme plurime In una ligatura.

Registrum Super Indumenta Sacerdotalia et primo de Casula.

Casularum Summa cum omnibus Attinentiis fuere XLviiij.

1. Casula purpurea rubra auream crucem habens gemmatam cum diversis Imaginibus inter quas principalior est diue *chaterine.*
2. Casula etiam purpurea rubra aurea In cuius dorso super crucem auream Imago *virginis gloriose* cum puero *Jesu* continetur.
3. Casula crocei coloris auream crucem habens venetiarum cum quinque Imaginibus principalior *Beate Wirginis* cum puero *Jesu.*
4. Casula flauea, Aurea crucem habens gemmatam cum quinque Imaginibus In imo corona gemmata cum Arbore.
5. Casula purpurea viridis crucem habens gemmatam cum Imaginibus *Christi crucifixi Marie Magdalene* Ac duorum *Angellorum.*
6. Casula purpurea coctinea habens crucem auream Cum Imagine *crucifixi.*
7. Casula nigra Atlatz crucem habens auream simpliciter cum Imagine *Christi crucifixi* — Baych.
8. Casula alba *Camuka* (e) aurea cum cruce venetiarum Imagines sex continens quarum principalior *Virginis Marie* alter *Joannis Baptiste* tertia *Petri Apostoli.*
9. Casula alba purpurea rubro ac viridi colore variata super crucem habens Imagines Principalis est Christi quasi Judicantis *Petri* et *Pauli* apostolorum.
10. Casula alba *Camuka* aurea nova In cruce habet Imagines virginis *Marie, Joannis Baptiste, Stephani* Levite In infima parte.
11. Casula Atlacz nova flavea aurea cum sex Imaginibus per crucem auream prima virginis Marie. In infimo *Dominici* confessoris.
12. Casula rubra aurea viridi colore permixta super cuius crucem Imago *Christi crucifixi* et Beate *Marie Magdalene.*
13. Casula rubrum, nigrum aureumque colorem protendens In cruce huius Imago *Christi crucifixi* et parte inferiori *Marie Magdalene.* Usque cingulum.
14. Casula rubra Atlacz aurea flauo et viridi flore paruum permixta In cuius dorso crux veneciarum cum sex Imaginibus principalis *Petri* apostoli, Alter *Pauli* etc.
15. Rubra purpurea aurea In cuius dorso pulcra crux veneciarum cum Sex Imaginibus quarum principalis est *Wirginis Marie,* secunda S. Regis *Ladislai,* Tertia *Helene* regine etc.
16. Casula rubeum aureumque colorem ac nigrum ostendens super crucem Imago crucifixi, a dextris calix cum hostia, A sinitris Imago solis.

(NB. Itten a 17. és 18. szám kimaradt.)

19. Casula Atlacz Rubea aurea viridi et flauo colore ornata habens crucem auream cum Imagine Christi *crucifixi,* Marie *Magdalene Petri Apostoli.*
20. Casula Rubra Camuka satis copiose aurea continet, In cruce, ordinem passionis Christi In imo orantes in summo resurgentes.
21. Casula purpurea pure flaua In cruce continens Imagines

e) Du Cange glossariuma nyomán: a *selyem*-kelméknek egy neme.

Pelsőczi Bebek György ellen szintén olyan tiltakozást menesztettek 1566-ban, mert az egyházi ruhák nélkül 10,000 arany forintra becsült becses arany és ezüst tárgyakat, melyek Jakab rosnyói pol-

---

Beathissime Virginis, Stephani, Ladislai, Ursule et *Appolonie.*

22. Casula flauea plus tamen Turea super crucem continens Imagines *Stephani, Ladislai, Emerici* et duorom *Angelorum.*
23. Casula purpurea rubra simpliciter cum quinque Imaginibus principalis est *Beate virginis* Ad solem *Dorotthe* virginis.
24. Casula Camuka nigra vel Atlacz cum simplici cruce rubra.
25. Casula rubea satis aurea Atlacz, habens crucem simpliciter ex aureis filis factam.
26. Casula est tota Aurei coloris In cuius dorso crux flaua per totum gemmis ornata.
27. Casula purpurea rubea aurea crucem habens veneciarum cum Imaginibus *Christi crucifixi* duorum *angellorum.* Auis publicani (pelicani ?) pullos In nido vinnificantes.
28. Casula purpurea rubea cum cruce communi deaurata continens Imaginem virginis gloriose cum sex Imaginibus virginum.
29. Casula Atlacz rubea cum flauea cruce gemmis copiose ornata.
30. Casula Atlacz rubra, viridi alboque colore permixta crucem habens communem cum Imagine *crucifixi Petri* et *Pauli* apostlor :
31. Casula cineris coloris Antiqua deaurata crucem habeus factam ex *Aranparta.*
32. Casula purpurea viridis aurea crucem habens simpliciter ex Aranparta.
33. Casula purpurea viridis cum cruce Imaginibus regum *Stephani, Ladislai,* atque *Emerici* decorata.
34. Casula Camuka rubea In cruce sunt Imagines *Nativitatis christi adorationes regum, circumcisionis* etc.
35. Casula purpurea coccinea In cruce habens Imagines *Christi crucifixi* et diue *chaterine.*
36. Purpura rubea de aurata cum cruce Veneciarum habens Imagines sanctorum regum *Stephani, Ladislai* Ac *Emerici.*
37. Purpura rubea cum cruce ex Aranparta facta.
38. Casula rubeum viridemque colorem ostendens, Antiqua in cuius dorso simplex crux et purpura rubea.
39. Casula rubrum albumque colorem ostendeus *Irdos Byrdos* (?) cum cruce simplici.
40. Casula Atlacz rubea In dorso crux communis cum sex Imaginibus.
41. Casula Atlacz diversi coloris cruce communis cum quinque Imaginibus.
42. Purpura flava. Antiqua. Crucem habens ex Aranparta factam.
43. Casula flava Antiqua parum deaurata cruces habens ex Aranparta factas.
44. Casula Atlacz rubea crucem In dorso habens magnam, continens imagines *Salvatoris* gemmis ornatam atque imaginem historialiter *Assumptionis Beatissime Virginis.* In imo insignia patronis.
45. Racz Camuka rubra atque de aurata In cruce habens Dei patris imaginem et *Jesu crucifixi,* Ac columbe Beatique *Francisci* stigmata suscipientis.
46. Casula purpurea coccinea habens super crucem imaginem Christi resurgentis Latus discipulis ostendentis et Marie *Magdalene* apparentis Gemmis copiosissime ornata.
47. Purpura diversi coloris videlicet nigri, rubei, croceique crucem habens de rubro atlacz ornatam per totum globulis Ac *Leweghe* (?) argenteis.
48. Casula Atlacz rubea cum cruce simplici et purpure.
49. Casula similiter Atlacz crm cruce communi Ac simplici.

Registrum Humeralium.

Humeralia In toto fuerunt vij

1. Gemmatum cum Imagine Virginis *Marie.* Cum quattuor Lapidibus preciosis et uno anullo Aureo ornatum.
2. Apparet factum ex *Naffa* vel *parta* puellari cum septem apiculis Tribus maioribus et quattuor minoribus.
3. Gemmatum. Cum Imaginibus *Beate Virginis. Barbare,* e *Juliane* decoratum.
4. Aeque gemmatum cum Nomine *Marie* Insignitum. Ittem alia tria non multum gemmata sine Imaginibus.

Registrum Dalmaticarum.

Dalmaticarum fuere paria Xij.

1. Camuka alba noua per totum Auro et serico parum ornata.
2. Rubea purpura In extremitatibus adornata Aurea purpura.
3. Camuka rubea nova flavo flore contexta.
4. Camuka alba utraque parte aliquantum cum rubea camuka adornata.
5. Diversi coloris de aurata.
6. Tota alba.
7. Tota flaua.
8. Camuka rubea In dorso vnius columba ex gemmis facta in dorso alterius est Crux ex gemmis cum quinque lapidibus.
9. Purpura Aurei coloris.
10. Athlacz similiter Aurei coloris solemnioris tames (?) flauo serico florizata.
11. Camuka viridis In dorso Stella Aurea.
12. Flauea coloris de Aurata opere Antiquo.

Registrum Capparum.

Cappe in toto fuere XXiiij.

1. Alba Camuka de aurata.
2. Purpura rubei viridisque coloris Auro et argento contexta.
3. Purpura rubra de aurata.
4. Camuka crocei coloris Aurea.
5. Purpura rubri coloris *tindeklew.* (tündeklö)
6. Purpura rubea ornata cum Aranparta.
7. Purpura simpliciter flauea.
8. Purpura rubea.
9. Purpura rubea cum aranpartha.
10. Camuka coccinea.
11. Camuka alba.
12. Camuka viridis.
13. Camuka similiter viridis.
14. Athlacz rubea.
15. et 16. Camuce virides.
17. Ittem quattuor sunt rubre albo colore mixte *Irdos Birdos*
21. flauea deaurata Antiqua.
22. Flauea simpliciter Antiqua.
23. et 24. Camuce rubre.

Pendule Capparum.

1. Gemmatum rubeum continens Imaginem Beate virginis cum puero habens legibulum argenteum cum signis maioribus deauratis, In eadem pendula sunt nonem lapides preciosi.

Ittem Quatuor pendule gemmate cum quattuor pomis ex argento factis per totum de auratis.

gárnál le valának téve, Bebekék elvették és saját hasznukra fordították.

Registrum super ornamenta altarium.
Summa XXiij.

1. Rubeum mixtum athlacz deauratam.
2. et 3. Rubeum totum, Auro abunde contextum.
4. In quintuplici ordine de Auratum.
5. Purpura viridis.
6. Alhlacz rubea mixtum *Irdos Birdos.*
7. Camuka duorum eolorum rubei et viridis.
8. Purpura rubra deaurata floribus.
9. et 10. Similis prescripto.
11. 12. 13. Purpura deaurata cum omnibus attinenciis.
14. Nigrum *bachacin* (?) Antiquum.
15. Rubea Atlacz *Irdos Birdos.*
16. Purpura rubea.
17. Camuka Aurea rubeo colore mixta.
18. Purpura cinerei coloris.
19. Athlacz viride.
20. Ex rubeo et flaueo colore.
21. Sericum cum filo aureo mixtum.
22. Rubeum croceumque.
23. Athlacz viride.

Ittem Indumentnm pulpitus.
Athlacz diversi coloris.
Fwa vna (?)
Tapetorum numerus XV.
Ladule tres, In duabus res Argentee continentur. In tertia vero *Littere monasteriorum privilegiales.*

Nem bizonyos, milyen vége volt ezen tiltakozásoknak; a mi a Drugeth családdal való pert illeti, 1569-ben a két peres fél t. i. Mihály tartományi perjel, és homonai Druget István és Miklós abban egyeztek meg: hogy a további kellemetlenség és perlekedés elkerülése végett, *Drugeth* család a jövőre minden követelésétől elálló rendnek kármentesitésül 5 évi részletekben 400 frt. — együtt véve *2000!* magyar forintot fog fizetni.

Bizonyos adatok hiányában nem lehet tudni, mire forditotta a perlekedő család azon temérdek becses egyházi készletet, nem létezik-e ebben vagy amabban a kolostorban, egyházban vagy magánosok kezeiben egyik vagy másik ezen érdekes régiségekből; az az egy bizonyos, hogy a pálosok rendje ama elhamarkodott kiegyezkedés által szenvedett tetemes kára valóban igen nevezetes jelenség marad.

Az itt közlött okmány külsején ez áll: Anno a partu virginis Ego frater Christophorus hoc negotium determinavi virtute literarum pleni mandati; non igitur potest aut debet noster ordo heremiticus aliquid a Dominis de Homonna postulare.“ Ezek után egy későbbi kéz igen találólag azt irta: „malet imprudenter determinasti.“

Rupp Jakab.

JELENTÉS

a Hontmegye Magyarád helységében talált csontok összehasonlitó boncztani vizsgálatáról.

A magy. tud. Akademia archaeologiai bizottsága nevében f. é. május 7-ről 45. szám alatt kelt levél érkezett a bizottság előadója s szerkesztőjétől Dr. Rómer Flóris urtól a magy. kir. egyetem állattani, — állatboncztani, s gyüjtemény-tár igazgatóságához, melyben felkéretik egy Magyaradról (Hontmegye) Bolemann Ede lévai gyógyszerész ur által,— ki már a pozsonyi régészeti kiállitás alkalmával igen érdekes darabokat állított ki — kapott küldeményt, mely az ugynevezett konyhahulladékok ősi maradványát tartalmazza, átvizsgálni s meghatározni. Az igazgatóság annál is inkább sietett a szives fölhivásnak engedni, miután az arch. bizottság t. előadója nyilatkozata szerint, annak vizsgálódása nem csak hazánkra, hanem a művelt Europára is szerfelett becses.

E konyhahulladékok ennek folytán megvizsgáltatván, a következő 10 emlős állat maradványait tartalmazzák; jelesül: Ursus arctos, Canis familiaris, Sus scrofa, Palaeotherium minus, Cervus elaphus, Cervus capreolus, Capra hircus, Bos taurus, Bos bubalus s Equus caballus.

Ezek 4 rendhez, ugyanis:

Husevő ragadozók (Carnivora) — Többcsülküek (Multungula) — Kétcsülküek — (Bisulca) és Patásokhoz (Solidungula) tartoznak.

A husevő ragadozók rendéből 2 család maradványa, tudniillik: Ursina s Canina van jelen, az Ursus arctos s Canis familiaris által.

A többcsülküek v. vastagbőrüek közül 2 család van képviselve a Sus scrofa s a fossil Palaeotherium minus által.

A kétcsülküek szinte 2 családja van jelen, ugyanis: Cervina s Cavicornia; az elébbi Cervus elaphus s Cervus capreolus által, az utóbbi a Capra hircus, Bos taurus, Bos bubalus által.

A patások rendéből végre 1 faj, az Equus caballus, maradványa van képviselve.

Egyes állatok csontmaradványainak jegyzéke:

Ursus arctos:

Koponyája (Cranium) alsó álkapocs nélkül; a nyakszirt, járomcsontok, a szemfogak s nehány zápfogon kivül erős, ép állapotban van. 1 darab.

Canis familiaris:

Koponyája (Cranium) 1 darab; a nyakszirt és orrcsontok sérülését elvonva — ép; az állcsont egy szaggató fogat tartalmaz. Szinte alsó állkapocs nélküli.

Sus scrofa:

Alsó állkapcsa (Maxilla infer:) 1 darab, kis töredék 3 ép záp foggal.

Tört agyara 1 darab.

Palaeotherium minus:?

Alsó állkapcsa (Max. inf.) 3 darab, 1 nagyobb és 2 kisebb töredék.

Sipcsontjai (Tibiae) 3 darab, valamennyi a felső rész töredékei.

Cervus elaphus:

Agancsai 14 darab, többnyire töredékek, a kevésbé sérültek közül 2 oszlott agancsokkal, s egy agancság.

Homlokcsontja (os frontis) 1 darab kis töredék.

Alsó állkapcsai (Max. infer.) 7 darab, 2 meglehetősen ép, de metsző fogak nélkül, a többi töredék s ezek közül 2 zápfogakkal.

Második nyakcsigolyái (Epistrophei) 2 darab, kis töredékek.

Egyes nyakcsigolyái (Vertebrae colli) 5 darab töredék.

Egyes hátcsigolyái (Vert. dorsi) 7 darab töredék, 2 közülök csupán nyulványok.

Egyes keresztcsigolyái (Vertebrae sacrales) 3 darab, egy ép, kettő töredék.

Bordái (Costae) 11 darab töredék.

Csipcsontjai (Ossa ilei) 11 darab töredék.

Ülcsontja. (Os ischii) 1 darab töredék.

Jobboldali hónlapja (scapula) 1 darab, a lap felső részének áttörésén kivül — egész.

Hónlap töredékei 6 darab, kis töredékek

Fölkarcsontjai (Ossa humeri) 4 darab töredék, mindannyi a felső vége.

Orsócsontjai (Radii) 3 darab töredék, mind a felső végéből.

Singcsontjai (Ulnae) 2 darab, melyek közül 1 ép s 1 töredék a felső végéből.

Lábközepei (Metacarpi) 9 darab, 1 egész s 8 töredék, 1 a felső — 7 az alsó végekből.

Czombkoncza (Os femoris) 1 darab töredék a felső végből.

Sipcsontjai (Tibiae) 7 darab töredék, 1 a felső a többi az alsó vége.

Csontvég (Epiphysis Tibiae) 1 darab töredék.

Szökcsontjai (Astragali) 2 darab, mindkettő ép s egész.

Sarkcsontjai (Calcanei) 3 darab, valamennyi egész.
Lábközepei (Metatarsi) 5 darab töredék, valamennyi a lábközepek felső vége.

Cervus capreolus:

Nyakszirtcsontja (Os occipitis) 1 darab töredék.
Szárkapcsai (Fibulae) 3 darab kis töredék.

Capra hircus:

Szarvai 2 darab töredék.

Bos taurus:

Bordái (Costae) 7 darab töredék.
Szarva 1 darab töredék.
Zápfoga (dens molaris) 1 darab, egész.
Második ujjpercze 1 darab, egész.
(Phalanx secunda.)

Bos bubalus (juvenis):

Szarva 1 darab töredék.

Equus caballus:

Zápfoga (dens molaris) 1 darab ép s egész.

Dr. Margó Tivadar bölcsészkari dékán s állattani tr. igazgató ur vezetése mellett — meghatározta s jegyzette

Pesten, 1866. aug. 2-án. **Báthory Nándor.**

MAGYAR RÉGÉSZETI KRÓNIKA*)

IRJA

RÓMER FLÓRIS.

---

945. *Bölcskén* azt hallám, hogy a 1865-ki nyáron, e helységgel szemben, a Duna ritka apadásánál kőboltozatot és márvány tagozatokat vettek észre az emberek; mivel hajdan a Duna *Solt* alatt folyt, azt tartják, hogy itt a *Hét-Károly* egyházaknak (?) egyike állt. Ezt az emberek bontani kezdék, de sem a lapokból egyebet nem tudhattam meg, sem az archaeologiai bizottmányhoz nem tartották a vidék értelmesbjei méltónak, hogy további kutatás végett bejelentsék. Várnunk kell, még ismét annyira apad a Duna, vagy talán más felé veszi folyását, hogy ezen fölötte érdekes tárgyról többet közölhessünk.

946. *Eger* (Heves m.) Sikhegyről kapott Plank ur bronz tekercseket és egy kisebb lábosféle edényt, bronz kalapácsot, kerek gyürűket széleiken apró gömbökkel.

A szőlőhegyekben februárban találtak egy bronz lánczot, mely váltogatva monoru és a *pörölyhal* fejéhez hasonló tagokból áll. Szironya igen szép. Szintén Plank ur gyüjteményében van.

947. *Gyöngyösről* többféle réz csésze, 8 darab sarló és 6 vésű találtatott. Plank Ferencz gyüjteményében Egerben.

948. *Karansebesről* bir Plank Ferencz ur, Egerben, különféle a szokottaktól eltérő bronztekercseket, melyek kerek sodronyból készülvén, közepükön csúcsos kalapcsákkal birnak, és ennek mozogható peczke által alkalmasint valami bőrnemű ruhához valának illesztve.

949. *Kassáról* több babos násfát, zárt bronztekercseket, és egy kis bronz barbár lovacskát bir Plank Ferencz.

950. *Lippán* (Temes m.) találtak különféle nagyságu réz csákányokat, legnagyobbika $9\frac{1}{2}''$ hosszu, és egy halidomu bronz római mécsest — Plank ur birtokában.

951. *Mehádián* (katona őrvidék) találtatott egy esküre emelt római bronzkéz, és egy nőstény-tigris, igen szép mű; alul kapocscsal, Plank uré.

952. *Nagy-Becskereken* találtatott egy csinos, hosszukás harangocska, alsó kerületén egy nagyobb középkör, és 11 kisebb körből álló rózsákkal díszítve. Plank Ferencz gyüjteményében.

953. Az *Ó-Budai* régiségek igen gyanusak. Tudjuk, hogy ott sokáig régiség-gyár volt, és van talán mai nap is, azért onnan óvatosan kell a tárgyakat közleni. Plank ur gyüjteményében van egy kettős tulok alak, csinos, ha nem hamis. Ugyanonnan bronz

---

*) Folytatása a VI. kötet II. füzetében félbeszakított krónikának.

mécsessel is bir, valamint számos vésükkel, igen nagy bronz tekercscsel, a legnagyobb, melyet eddig láttam; ez 6 ¼ fontot nyom.

954. *Ócsán* (Csallóközben) találtatott sötét zöld, világosabb pöttü serpentinkő kalapács, felül 1 ½″ kerek lappal, alul 8‴-nyi tomp éllel, magassága 1″ 9‴-nyi; jelenleg *Végh Adorján* birtokában van.

955. *Pécs* mellett fekvő *Makári* szőllőhegyen ismét talált Horváth Antal ur többféle bronz, kő- és agyagrégiséget; kőgyöngyet, és agyag kupokat, melyek az eddig találtaknál kisebbek. A többi közt érdekes egy agyagminta, mely valami bronz- vagy más fémalak öntésére szolgált.

956. *Székes-Fehérvárott* 1866-ik év nyarán találtatott a Zichy grófok családi háza kútjában egy bronz fibula, mely a római fibulákhoz egészen hasonlít; megjegyzendő hogy semmi patinája nem levén, némi kétséget támaszt valódi volta iránt, ha csak későbbkorinak nem tartjuk. Jelenleg gróf Zichy Jenő ur birtokában van.

957. A *Szegedi* tanyákon mult nyáron több aranyat találtak, kettőt közülök főt. Nagy Márton kegyesrendi pesti házfőnök ur szivességéből láthattam. Egyiken ezt olvastam: ∽ IGI ∽ MVND * BATHORI; közepén a bold. szűz, balján a kisded Jézus.)(S. LADIS * * LAVS REX; a mezőben 1592. — A másik velenczei; PASCale CICOna Doge idejéből.

958. *Székes-Fehérvárt* létezik az evangelikus gyülekezet háza udvarában a csepegő alatt egy római feliratos töredék, melyet *Turcsányi Andor* tési segédlelkész ur velem közölt; itt ott segitvén az irás másolatán, igy olvasom:

D M

AVRDAZANVS . . . . . Leg
IIÆ STPXVVIVI xit Ann. . . . .
SAMA MATER T talán (et.) . . .
CONIUX E AVE . . . .
FTZFI-IVI

Reméljük, hogy *Turcsányi* ur ebbeli kutatásait állomása vidékén folytatni fogja.

959. *Szilváson* (Heves m.) Eger mellett több réz csákány jött elő, ezek jelenleg Plank ur gyüjteményében vannak.

960. *Tárkány* a bővebb bronzkori lelhelyekhez számitandó, bronz tekercsek, üres lemez-násfák, hornyolt karpereczek, lándzsahegyek és gyilkok gyakran fordulnak elő. Sok ezek közül Plank urnál látható.

961. *Tésen* (Veszp. m.) *Turcsányi Andor* ev. segédlelkész ur figyelmeztet arra, hogy *Kis-Tésen* egész térség van cseréppel födve, melyen különféle korszakok maradványai találtatnak. A többi közt *római* kerek- és *párkányos* téglák, egész ház-alapok, tégla EPR felirással; ennek rómaiságát legyen szabad addig kétségbe vonnunk, mig személyesen nem látjuk; ezeken kivűl érmek és hamvedrek.

962. *Tinnyéről* (Pest m.) közlé Szokoly Victor ur e következő római érmeket:

. . . TRAIA . . OPTIMO AVG GERM . . . . .

b. néző bbk. fő)(PARTHICopmtrpcos VIPPSPQR. bonus eventus állva, jobbjában? bb bsgsz. (Parthico hiányzik a bécsi császári muzeumi példányon.) 116. Xtus után.

IMP CAES TRAIAN HADRIANVS AVG, b-n. bbk fő.)(PMTRP COS III. SALVS AVG. Salus ülve kigyót táplál.

139. IMP C AEL CAESAR HADRI ANTONINUS b. néző fő koszorú nélkül)(AVG PIUS P M TRPCOS II, fortuna áll, j. néz, jb, kormány bb. bségsz.

171. IMP M ANTONINVS AVG TRP XXV b. n. bbk. fő)(VOTA SUSCEP DECENNII)? COS III; Imperator jobbra álló oltáron áldoz (rosz művészetü veret) Arnelh munkájában nincs meg.

194. IMP CAEL SEP SE . . . . . COS II; b. néző bbk fő)(fo RTVN REDVC, Fortuna jobbra néz; jb kormány bb bsgsz.

963. *Uj-Pesten* a Hechtféle házkertjében mult évben találtak egy nagyobb fazekat, melyben csontok és egy kisebb bögre valának. A nagyobb vedret szokás szerint összehuzták a találók, a kisebb füles 2″ 3‴ magas, szájánál 2″ széles sötét szürke agyagból áll. Feneke alól egy hüvelknyi átmérőjü kerek benyomással bir. Jelenleg Bakits János, budai ügyvéd ur gyüjteményében látható.

964. *Vácz* a szerencsésebb lelhelyek közé tartozik. Plank ur gyüjteményében van több bronzkori metsző eszköz, egy idomtalan, ötvényvarrányokkal ellátott penge, mint a Duna-Földváriak? és egy bronz edény. Itt fordult elő egy gyilok-penge is, háromszögü diszitménnyel, mely a mármarosi aranylelet czifrázataira emlékeztet.

965. *Verpeléten* igen szép sodronytekercset találtak, bámulatosa nép és szép szironynyal. Plank urnál.

ADALÉK
A MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOMHOZ.*)

ÖSSZEÁLLITJA

RÓMER FLÓRIS.

1. *Vajda-Hunyad vára* 1452. 1681. 1866. szóban és képben szerkesztette, és kiadta *Arányi Lajos* tanár, 15 táblán, 79 ábrával. Pozsony 1867. Ára (?) Egy véletlennek köszönhetjük ezen archaeologiai szempontból is jelesnek mondható monographiát. Hány éve annak hogy ezen hirneves vár leégett? Hányan látták azóta eme megsiratandó állapotában, hányan sopánkodtak fölötte, és szerették volna ismét, ha nem régi diszében is, legalább a végelromlás ellen védetten az utókor számára átadni, — és jutott-e csak egynek is eszébe ezen irányban valamit tenni is? Sóhajok, fohászok és szép mondatok, jőjjenek bár a leghazafiasb kebelből, még egy várt sem mentettek meg, és nem is fogják menteni. — Azon férfi, ki ihletett lélekkel felfogván a méltatlanságot, mely szeme előtt kitárult, mélyen meg volt hatva ezen szomorú kormos falaktól, melyeknek csak egy pár rideg tél, egy két erős nyár, és a nálunk uralkodó szélvészekből néhány roham szükséges, hogy az orvosolhatlan végveszélybe taszittassanak és minden épségüktől megfosztva; valódi romokká legyenek, — azon férfi ki könyve czimére az: ACHERONTA MOVEBO! jelszót kitüzé, erősen elhatározá, hogy nem csak szóban és képben, hanem szóban és tettben is fog ezen árva ügyen segíteni — és erejéhez aránylag, de talán ezen túl is a dolgon lendíteni.

Dr. Arányi tárczáját nem vizsgáltuk, de azt mégis tudjuk, hogy Hunyad vára eddig is szép pénzében van. Mennyire képes az ősi indolentiát legyőzni, és czéljához tetemesb segélyek által jutni, a jövő fogja tanusítani. Ő férfiasan küzdött eszményképe mellett; az eredmény nem függ egyedűl ő tőle, az sokaktól függ. Nekem itt szándékom bebizonyítani, hogy Hunyad leirása sikerült, és hogy igy mindenki bátran megveheti, már azért is, hogy legalább a kiadási költségek födöztessenek, és hogy az, ki ezen szép eszme mellett annyit fáradozott, annyit áldozott kénytelen ne legyen még saját kárával is közönbösségünk kellemetlen tapasztalásával megismerkedni.

Hogy itt nem csak egy repülő touristával, nem csak egy egynapi leiróval van dolgunk, hanem, hogy Arányi Hunyady várát körülbelül könyvnélkül ismeri, minden zegét zugát a régi várnyelven nem mint kontárkodó műkedvelő, de mint a régészeti műnyelvben jártas felavatott a tárgyakat megnevezni képes, sőt a termek, szobák, lépcsők valamint

*) Lásd az előbbi füzeteket.

a nyilások számát és alakját nem csak magyarázni, de mindjárt könyvnélkül le is tudja rajzolni: látszik az egész műből, melyet a szerző átgondolt, átérzett, és 4 külön mintában megtestesített, ugy hogy maga a rom előtt álni véli magát az, ki e fa-várt szemléli. Ilyen tanulmányozás örvendetes eredménye, az átértés — és egy gyakorlott, ügyes tanárnál ennek visszaadása is.

Midőn a régészet nevében örvendünk, és azt óhajtjuk, hogy minél több ily alapos monographiával várisménket gazdagítsa, egyszersmind azt is óhajtjuk, hogy az olvasó közönség meleg részvéte által ily tanulmányok folytatására a derék szerző buzdítassék.

Ha a régészeti munka képek nélkül vakablak, mutató nélküli óra hang nélküli beszéd: ugy Arányi tanár épen ezen hibák ellen biztosítá munkáját mert az számos, és mi nálunk ismét nem csekély érdem, helyesen rajzolt, ügyesen metszett vagy kőre nyomott, sőt szinezett táblákkal is el van látva. Irmodora világos, sőt sok helyen mulatságos is, mi vidám természetében, és a természetiek könnyüded felfogásában fekszik. A munka rövid bevezetés után, mely per enumerationem partium mutatja, mennyire kell, hogy Hunyad-vára minden honpolgárt érdekeljen — következik történelmi fejezete, mely a vár birtokosairól és a vár különféle átalakításairól röviden értekezik; a 2-ikban kiséri a szerző az utazót Vajda-Hunyadra, és e helységet vele ismerteti; a 3-ikban külső és belső részletei tárgyaltatnak; a 4-dik a várt 1681-ben irja le; ezt követi az igen érdekes függelék, és a táblák magyarázata; az egész mű 90 lapot foglal.

2. Mint a magyar érmészetet rendkivül elősegítőt, említjük *Finály Henrik* urnak, az erdélyi muzeumban a régiség- és éremtár őrének „A régi súlymértékről" mint a *hazai pénzverés történelméhez* tartozó, adaléknak czimzett, értekezését. Értekező ur mint kell, igen nagy súlyt fektet az eddig nálunk majdnem egészen elhanyagolt metrologiára, azaz: az ókori mértékek ismerete és tudományára. Ez a milyen fáradságos és több tekintetből igen sok tanulmányozással járó tér, épen oly háládatos itészeti szempontból. Azért szivből örvendünk annak, hogy a sokoldalu tudományossággal biró szerző ur ezen térre is kiterjeszté figyelmét, és köszönetet szavazunk világos, alapos utasitásáért; remélvén, hogy akadni fog ügyes tanitvány is, ki nyomait kövesse! — Lesz alkalmunk, hogy e jeles értekezésre idővel érdemlegesen visszatérjünk, ezen sorainkat csak sietős bejelentésnek kérjük tekinteni.

3. *Quintus Fabius maximus* . . . . et *numus* eiusdem *Tarentinus* unicus. Ezen érem ismertetésének szentel Báró Bajzáth György András egy 285 lapnyi latin munkát. Üdvözöljük a szorgalmas gyüjtőt és értelmes érmészt e téren, melynek oly kevés mívelője akad hazánkban. A három részből álló könyv első része Fabius Cunctator életirását adja; a második a puni háboru viszontagságait állitja össze a római irók nyomain, eredetiből való idézetekkel. A harmadik és legrövidebb rész magának e ritka éremnek van szentelve, annak valódiságát és leirását foglalja. A munka, mint talán maga nemében *nálunk egyedüli* példa jelenik meg; mert a könyvet egy főur — ki rendesen csak a tudományosság mecenása gyanánt szokott a munkában részt venni, *Érdy János érmész-veteránunknak ajánlja.*

4. A Mittheilungen der k.k. Central-Commission für Baudenkmale 1866-iki év utolsó füzetében a, ha jól vagyunk értesítve Mosonyban lakó, és a régi érmeket nagy szorgalommal gyüjtő Rohde Tivadar ur egy czikket közöl a Bakony-Szombathelyi római éremleletről; ez az Archaeologiai Közlemények V. köt. I. füzetében álló czikk, melyre közlő ur méltányolva utasít, kiegészitőjének tekinthető. Ugyanis a közleményekben részletesen leirt 2840 darabon

kivül *Fábry Nándor* ur Győrött, jutott 662 darab birtokába, melyeket tudományosan leirva az archaeologiai bizottmánynak beküldött, és alkalmilag ki is fognak nyomatni; Rohde ur vett ezen leletből 231, Schorisch ur 75 darabot. Bécsben eladatott állitólag 600 darab, együtt véve tehát 4277 darab. De hogy ezen összeg sem közelíti az egész lelet számát, bizonyosan állíthatom, mert csak Mayer Moritz czisterczi rendű tanár ur mintegy 40 darabot jelentett be nálam, de egyéb gyüjtőkhöz is mint Ebenhöch, Rosos, Hercz stb. urakhoz is jutottak darabok, melyeket a tudomány érdekében talán csak későbben fogjunk megismerni. —

A czikk igen érdekes, és több *Györvidéki érmészszel ismertetett meg*, kiknek ritkaságairól csak ugy odavetőleg hallunk valamit, a helyett, hogy szaklapjainkban közölnék az illető tudományos férfiak!

5. *Vidéki élet a római császárság alatt.* Ezen czikket olvashatjuk *Szász Károly* ékes tollából Boissier után a *Budapesti szemle* 1867. folyam I. füzetében. — A ki nehány lapon meg akar felületesen ismerkedni egy ledér római városnak kicsapongásaival, az Pompeji titkos cabinetjeit keresse fel, és mintegy igen régi kiadásban fogja látni azt,, mit némely viaszalakos bódékban külön kivánatra és külön dij mellett szoktak a felnőttöknek mutogatni. Ezen irányról legméltóbban szól a: *nil sub sole novum!* A leirás igen vonzó, és a ki az ilyen olvasmányt szereti, jó kedvvel fogja olvasni az első szakasz *pikanteriáit.*—A második fejezetben a politikai életnek gyenge rezgéseit ecseteli a szerző, mint ezek egy vidéki, 3—4-ed rendű városban fejlődhettek; a harmadikban a hivatalhajhászásnak okait fejtegeti, valamint Róma elveszésének alapos körülményeit, melyeket egyenesen minden hatalom centralisatiójában és a községek szabadságának végleges elnyomásában talál. — Tanulságos kép! Az egyszerű köztársasági erkölcsök lábbal tiprása, a *pompeji Venusnak* az érzékiség legvastagabb alakban való istenitése, a politikai forrongás és pártviszályok — végre a hivatalok tulságos vadászata már, mint látszik, szerencsétlen sorsa előtt sorvaszták el a város velejét! —

Ezek után természetes, hogy mi sopánkodunk, hogy a 15 század előtti világnak ilyes élvezetével, nyomaival nem birunk, hogy a római vidéki városi életről magunknak kellő fogalmat nem szerezhetünk, a hol épen alig félórányi távolban — Ó-Budán minden lépten nyomon római cserepeken állunk, római alapokat taposunk. De Pompejit csak ujabb időben ásatta a tudomány és a nyervágy ellen biztosítá a kormány, mig ellenben nálunk Aquincum maradványit XV. század óta, leginkább pedig néhány évtől kezdve rendszeresen pusztítják — hogy egykét tized mulva még helyére se lehessen reá ismerni! Egyik régi titkos óhajom Pannonia e fővárosának némi, magán életébe vágó visszonyait — és politikai mint katonai szervezetét ecsetelni, csakhogy erre még néhány évi tanulmány — és több egyetértő szakférfi közreműködése szükséges. Adja a jó ég, hogy olyan művel állhassunk elő, melyet más nyelvre is fordítsanak, és itthon is olvassák!

6. Figyelmeztetjük a *kisded-müvészet* barátit *Dr. Bock Ferencz* aacheni kanonok legujabb munkájára, melynek czime: „*Karl's des grossen Pfalzkapelle und ihre Kunstschätze*" melyben az archaeolog a legrégiebb kortól fogva sok igen díszes egyházi, sőt közéleti tárgygyal fog találkozni. Mi reánk nézve legérdekesebb a 89 l. létező *aquamanile*, öntőkánna, a XIII. századból, melyet szerző a muzeumban létező, és a 91-diki lapon fametszetben adott darabbal összehasonlít. — Dr. Bock igéri, hogy a legközebb végzendő királyi koronázásra szokott alapos, de egyszersmind népszerű modorban a magyar királyi koronázási kincseket kiadja, mint azt hírneves díszmunkájában tevé, és ezen munkálathoz egyszersmind Nagy Lajos, valamint egyéb királyok a világban szétszórt emlékeit és a nevezetesb muzeumi

tárgyak leirását is közlendi. Ezekről magyar forditást is akar eszközölni. Előre ajánljuk olvasó közönségünknek!

7. Lehetetlen hogy a történelmi segédtudományokat kellő eredménynyel műveljük, ha a keleti és nyugati népek történetét melyektől a polgárosodás, vallás és a közélet majd minden mozzanata hozzánk átszármazott, kitünő figyelemmel, összehasonlítólag nem tanulmányozzuk! Mintegy mellékesen a Trésor numismatique et glyptique hirneves munkát akarom itt felhozni, melyben nem csak a régi franczia érmekkel való hasonlatosságot fogunk a mieink közt találni; hanem a pecsétek és czimerek többje egészen egyezik a mi régiebb e nemű tárgyainkhoz, nem csak elrendezésben, de sokszor kivitelben is: valamint sz. István és Kálmán királyok pecsétjei a régi franczia királyokéhoz, a lovas pecsétek V. Istvánéhoz, mint vezéréhez, a csillag és holdé, II. András, III. László, Ágnes királynéjén, ugy ezek amott is fordulnak elő. A mi legjobban meglepett, az a nápolyi királyok utódai pecsétein előforduló *magyar czimer*; ilyen két példányon előforduló *René* a franczia grands feudatairek pecsétjei közt, és *Clemence* királynéjén V. Planche-on a franczia királyoké közt. Érdemes lenne történelmünk ezen részét is felderíteni valakinek, és tisztába hozni azon kérdést: kik éltek a magyar királyi családból Magyarország határain kivül Magyarország czimereivel, és a magyar királyok czimjével?

8. *Lányi ur*, volt egyetemi hallgatóm, figyelmeztetett egy érdekes czikkre a *L' Italia* czímű hirlapban, melynek Anno IV. N. 303—2 Novb. 1866-ban ez áll: Un documento importante: Il Professore Signor Guiseppe De Lucca la publicato la critica d'una carta geografica del secolo XIV. ritrovata nella badia di Cava, ... Qua e lá in tutte le regioni vedi un disegno confuso di loughi abitati, come di citta, su cui elevasi una bandiera che le distingue. Vedi alcune figure di re in Francia, in Alemagna, in *Ungheria*, in Polonia, *co' loro costumi con la spada*, con lo scudo . . . . Irtunk már Nápolyba, hogy Magyarország és királyának másolatát küldjék el; eddig semmi feleletet nem kaptunk.

ARCHAEOLOGIAI MOZGALMAK.

II. KÖZLÉS

RÓMER FLÓRISTÓL.

---

15. Nagy csapás érte a honi archaeologiát *Sárközy József* a dunántúli refor. megyházkerület lelkes főgondnoka s Komárommegye egyik választó kerületének országgyülési képviselője halála által. Igen érzékenyen emlékezik a régiségeknek, főleg az érmészet, ezen kitünő barátjáról a Vas. Ujs. f. évi 6. számában. Mint *Szönyhez* közel lakó birtokos, nem csak sok régiségi és őslénytani tárgyakat gyüjtött, de oka is volt, hogy egyházi kerületében sok régi tárgy megmentetett. Gyüjteményének nagy részét a pápai reform. Collegiumnak adá át még életében, adja a jó ég, hogy ott ne csak curiositási tárgy gyanánt őriztessék, hanem mint az ajándékozó mindig kivánά: gyümölcsöző gyanánt ezerszeres hasznot hozzon. — Szép gyürűgyüjteményét id. Kubinyi Ferencz által oda engedett palaeologiai tárgyakkal kicserélvén a n. muzeumnak hagyá. Mi, kik vele együtt az Edelspacherféle éremgyüjtemény ügyében az országgyüléstől ki valának küldve, Sárközyre mint szives, értelmes és a tárgyért lángoló elnökünkre csak sajnálattal fogunk visszaemlékezni, sajnálattal, hogy körünkből már kiragadtatott a kérlelhetlen halál által.

16. Az archaeologiai tanulmányokat kedvelők számára jegyezzük, hogy a külföldről hazatért *Pulszky Ferencz* ur, archaeol. bizottmányi tag, ezen tudományra vonatkozó ritka és igen drága könyveit, és igen számos fényképet, melyek az elefántcsont faragmányok majd teljes gyűjteményét képviselik, valamint a becses Fejérvári-gyüjtemény többnyire Varsányi Jánostól remekül rajzolt és festett másolatait a m. tudományos akademia könyvtárának és az arch. bizottságnak ajándékozá! Ezen megbecsülhetetlen ajándék nagy hézagot pótol főleg a görög díszedények, a drága metszettkövek és a régi művészeti szakokban; egyebek közt csak a római Instituto di correspondenza, Champollion, Gerhard, Jorio, Bunsen műveit, számra 600-at, a számos nélkülözhetlen muzeumi jegyzékeket, s.t.b. Miért is ujra felbuzdítjuk olvasóinkat, miszerint az oly nemeskeblűleg ajándékozott kincset használván, az ajándékozó fő eszméjét, az archaeologiai tudományok terjedését és terjesztését elősegítsék.

17. A karácsonyi szünnapokat *Ipolyi Arnold* barátomnál töltvén, ezen kirándulásnak egyik czélja az is volt, hogy *Plank Ferencz* ur gyűjteményét, melyről oly sokat hallottam, ki már oly sokszor hítt tárgyai megtekintésére, lássam, tanulmányozhassam. — Nagy urnak, kinek sok kivetni való pénze van, könnyü rövid idő alatt szép gyüjteményt szerezni, és ha tanácsadói szakférfiak, gyűjteménye érdekes, és tanulságos is lesz. Plank a polgári osztályhoz tartozik, jobb időkben vagyonos embernek ismerték, és egyik ösztöne

az volt, hogy lételének holta után valami nyomát is hagyja. Kik elébb ismerték, tudják mily szenvedélylyel hatott és gyüjtött. A bekövetkezett bal idők ő reá is hatottak, gyűjteménye becsesebb, értékesebb részét, egy központgárnak, lehet mondani vagyonát, a haza oltárára tette; a mai gyűjtemény az előbbinek csak része, mely, bár a nemzeti muzeumnak nemes ajándékul volt szánva, jelenleg már ezen módon elfogadható sem lenne, mert ez ugyszólván már most egy, saját nélkülözéseivel ápolt, összegazdálkodott garasain szaporodó gyüjtemény, melynek elrendezése több szobát vesz igénybe, s Plank urra nézve inkább teher mint haszon — és minthogy az évtizedek óta magasztosb szempontból gyüjtött egészet szétszakítani nem akarja, mivel külföldi kereskedőknek eladni vonakodik, remélvén, hogy lesz itthon intézet vagy nagy ur, ki megveszi — becses tárgyai mellett nélkülözhet, mig a végső szükség arra kényszerítendi, mitől évek óta leginkább tartózkodott. —

Plank ur tekintélyes gyűjteménye, mely egy társulati, főiskolai, nagy-családi muzeumnak alapjául szolgálhatna, gazdag a bronzkori régiségekben, vésett kövekben, érmekben, főkép pedig ugy nevezett ritkaságokban és műdarabokban, melyeket mint műkedvelő, gyakran talán túlságos kegyáron is megvett. — Nem mondhatjuk, hogy ő szintén nem esett a hazai régiségi kedvelők hibájába, és nem helyzett gyüjteményébe darabokat, melyeket nyilvános gyüjteményekben összehasonlítás végett a valódi tárgyak mellé helyeznek, de azért még is kár, már honi lelhelyeinél fogva is, ha e gyűjtemény kényszerűségből több részletekre felosztatva a külföld gazdagabb alappal biró gyűjteményeibe vándorolna, vagy a külföldi piaczról, mint gyakran iparczikkeinkkel is történik,— sybilliai áron visszakerülne!

18. Örömmel közölhetjük, hogy a m. nemzeti muzeumban, a földszinti helyiségekben is felállitattak, a boltozat terhelése miatt a felső atriumban el nem helyezhető, római és középkori régiségek, melyeknek ámbár nagy része töredék, azért mégis fölötte becsesek. S igy jelenleg a nagy, felső teremben, el van helyeztetve 48 oltár, 17 feliratos tábla, 32 dombormű, 3 votiv- és 13 egyéb irásos kőemlék; ezeken kivül van 3 kerek csontszekrény, 2 mozaik lap, 4 szobor. Középkoriakból van: 7 sirkő, 9 faragmány, egy zsidó és 3 arab irásos kőtábla.

Az alsó-helyiségekben, hová lépcsőn a felső teremből le lehet jutni, van elhelyezve: 14 igen érdekes mértföldmutató, 7 kőkoporsó; továbbá: 2 votivkő, 7 csontláda, 12 oltár, 28 feliratos tábla, 20 dombormű, 4 szobortöredék, 3 fej, 2 oszlop, mint hypocaustum maradvány, 1 kőmozsár, 1 örlőkő. Említendő még a gazdag tégla-gyűjtemény, t. i. egy álcza, 4 vizvezető cső, 10 padlat- 20 cseréptégla, de mind ezeknél becsesebb 4 mintázott és 54 felirásos tégla, melyek az ablakok közt, világos helyen, czélszerű állványokon könnyen kezelhetők.

Ezen negyedfélszáz darabbal tehát gyarapodott a muzeumi gyüjtemény; csak azután használja is a szakférfi, használja fel a remekirodalmat tanulmányozó ifjuság. Töredékek ezek többnyire, de melyek többnyire igen tanulságosak, és egy régen mult — de emlékeiben örökké élő nagy nemzetnek szóló tanui.

19. Örvendetes jelenségnek tekinthető, hogy a *magyar nemzeti Muzeum* kincsei és régészeti tárgyai közt több mint 180 darabot kikerestek, hogy a párizsi világtárlaton, az országgyülésileg biztosul kinevezett Rómer Flórián egyetemi archaeologiai tanárnak felügyelete alatt, kiállíttassanak. A hely oly csekély, hogy csak aránylagosan lehetett a tárgyakból választani, és igen sok nagyon érdekes tárgy nem lesz kiállítva, mint p. o. a három remek nyereg, Guise herczeg kardja, s mások, melyek kedveért szükséges lesz, hogy a külföldiek a nemz. muzeumba fáradozzanak.

20. A művészet- és régiségek kedvelői érdekkel fogják látogatni a magyar képzőművészeti helyiségekben kiállított ritkaságokat, melyeket Pulszky Ferencz és gr. Zichy Jenő elnök urak fáradozásai mellett több műbirtokos lehetővé tett, és az egyleti titkár ur, Telepy Károly izletteljesen elrendezett. A tárgyak több izben fognak változtatni. Hiszszük, hogy jelenleg a hol a haza minden vidékéről a legjelesebb honfiak összegyültek, ezen tárlatot igen számosan fogják látogatni, és az ilyenek iránti kegyeletet szerteszét a hazában terjeszteni.

21. A *menykönek* nyoma a XIII. században: „Tahat ez soror el mene zent Margyt azzonnak agyahoz, es monda neky: Kerlek tegedet, hogy ha vagyon nalad *valamy jo keu* agyad en nekem, mert igen fay uyom; zent Margyt azzon foga, es meg zorehta az sorornak uyat, es monda neky, meny el alogy el; legottan choda keppen meg gyogyult ez sorornak ez ujja. Pray Vita S. Elis. et b. Magaritae 356.“ Ezt magam és nyelvészeink véleménye szerint nem lehet egyébről mint gyógyító kőszerszámokról érteni.

22. P. *Szathmáry Károly* nagy enyedi tanár arról értesít, hogy az Archaeologia előmozdítása ügyét lelkesen felkarolá, és azon van, miszerint hallgatói is lelkesen haladjanak e korszerű tudományban. Bár az ország egyéb tudományos intézeteiből is kapnánk ily örvendetes tudosításokat. A m. kir. egyetemen a téli félévben *négyen* hallgaták a római érmészetet, kitünő szorgalommal, valódi előmenetellel; az archaeologiát a 35 főpapinöveldei növendéken kivül mintegy 15 világi hallgató — köztük egy bölcsész, a többi jogász; más egyetemeken a viszony épen ellenkezőleg áll, és a bölcsészek, mint többnyire a tanári pályára, classikai térre készülők, ezen tudományt nagyobb számmal szokták felkeresni.

23. A mult hónapokban megpendített magyar történelmi társulatot örömmel üdvözöljük, reményelvén, hogy a munkakör terjedése, a tagok szaporodása által, nem csak a főtárgy, maga a szorosan vett történelem, fog sokat nyerni; hanem hogy segédtudományai is, nevezetesen az archaeologia is tetemesben fog haladhatni.

24. A *„Pesti Napló“* tárczájában (1867, jan. 23-án) *Hadad* ur (álnév) archaeologiánk, nevezeten érmészetünk tengő állapotán kivánván segíteni, meleg szavakkal ajánlja egy archaeologiai társulatnak alapítását. — Reméljük, hogy az akademia kezébe adott ügy, mely eddigi archaeologiai működéseinket szélesebb alapra fogja fektetni, e bajon is fog legközelebb és legalaposabban segíteni.

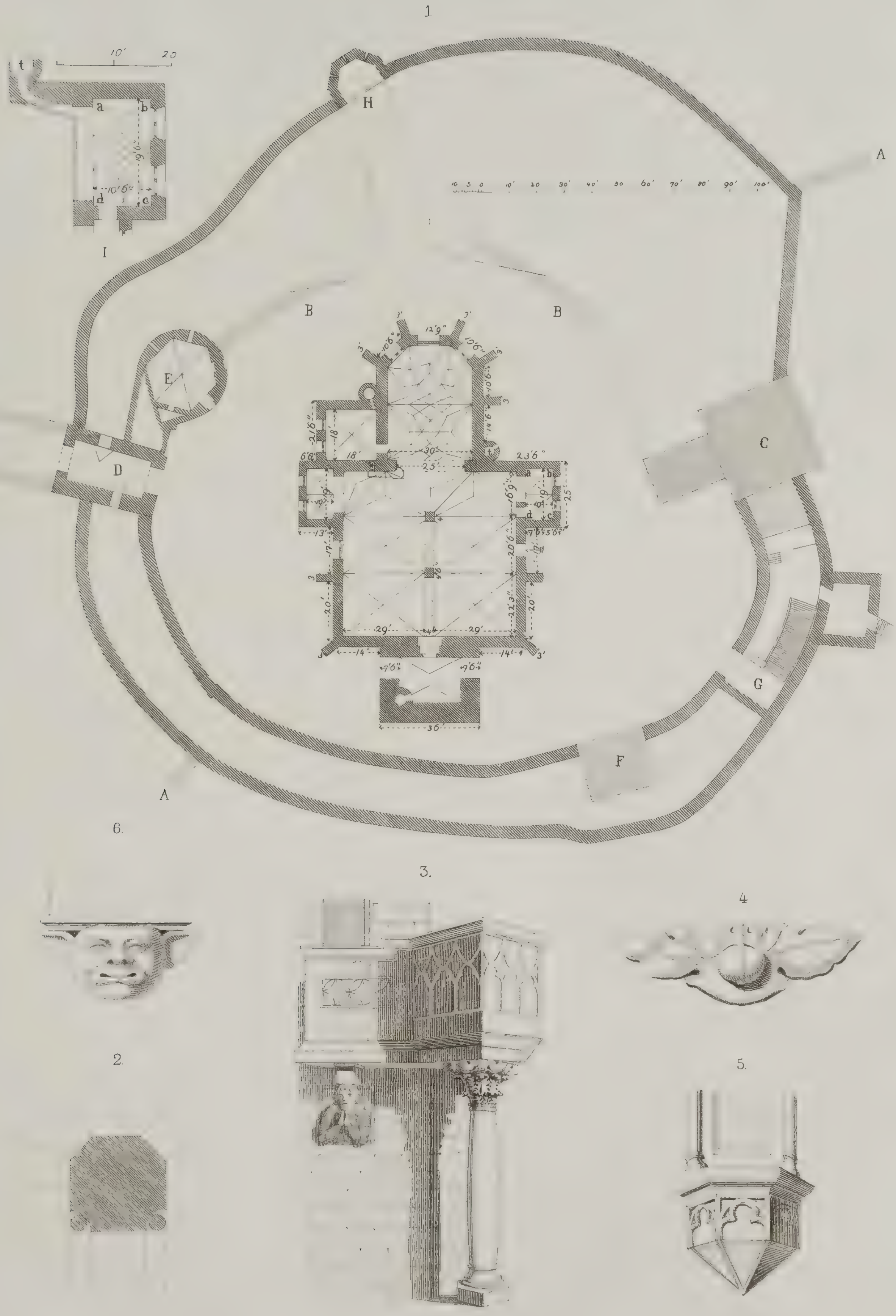
25. A Pesti Hirlap 10 száma (1867) vegyes hirei közt ezt olvassuk: a Batthyányi család birtokából egy Párisba került, igen szép oltárszekrény, mely a XIV. századból való 20,000 francon kelt el. Képzeljük, hogy sajnálja és irigyli — a nemzeti muzeum.

26. Sajnos kötelesség gyanánt regestráljuk azt is, hogy a Times szerint az *Eszterházyféle* kincsek, melyeket Londonban, a világvárosban is bámultak, Boore urnak, Strand 54. Londonban, eladattak. Csak 50,000 brillantot számlált e kincs. (l. Pester Lloyd 37. sz.) Övének egyik drágaköve 200,000 egy másik 120,000 frtra becsültetett. Az aranygyapjas rend diszítményei közt létező smaragdot a világ legszebbjének mondják. Nem tudjuk volt-e ezen kincs darabjai közt valóban archaeologiai tárgy is, de hogy e kövek valószinűleg régiebb foglalatokból alkalmaztattak ujabb tárgyakba, bizonyosnak tartjuk. Ezt leginkább köszörülésükből és foglalatjaikból lehetne kitudni.

27. Mennyire emelkedik a művészet és az archaeologiai tárgyak iránt az érdek hazánkban, legközelebb tanusítja *a régiségkiállítás* a képző-művészeti társulat helyiségeiben. 3 teremben tarka vegyületben, hol csoportokban, hol egyes külön szekrénykékben és üveges asztalfiókokban látjuk a legérdekesebb tárgyakat kiállítva; majd ismét több kiállí-

tónak ritkaságai összve vannak vegyülve; inkább festészeti képek, mint tudományos átnézetet engedvén meg. Ezen bajokon csak egy okszerű jegyzék segíthet, de valamint a kiállítás maga lelkességből rögtönöztetett, ugy annak katalógusától sem lehet kivánni, hogy tökéletes legyen. — A mi észrevételünk van, azt nem gáncsoskodási viszketegből mondjuk el, de azon kivánságból indulva, hogy a nézőség, melynek mivelődésére és tanulmányozására rendeztetnek el, ilyen kiállításokat, a mennyire csak lehet, legtöbb haszonnal látogathassák. Azért a tárgyak legczélszerűebben, az az: hogy minél jobban látathassanak felállítandók, mit p. o. a 2-ik terem 1 szekrényénél a fölötte érdekes gyűrűknél sajnosan kellett nélkülöznünk. Más, és épen a legbecsesbb vésett köveknek némasága szomorított: P. u. N és O. szekrényekben láttuk a kincseket, de nem tudtuk, micsodák, s honnan eredtek! — Másutt a valódi név nincs eltalálva; igy p. o. 9. lapon 19. szám, a régi ezüst ékszer *pluviale csat;* u. o. 28. sz. misekánnák, nem *bor és viztartók.* — 30. sz. a kehelyt bizvást a XVI. századba kell helyezni; 8. l. 13. szám, e pénz hamis! A XIV. századbeli fegyverek 2 századdal későbbiek; 10. l. a számok 61—67-ig felcseréltettek, és nem római hanem barbár tárgyak. Legjobban fogják a nézők 19. l. 31. sz. alatt a VII-dik századbeli *kereklakatu löfegyvert* bámulni.

Ezen kiállitásért legnagyobb hálával tartozunk *Pulszky Ferencz* és *gr. Zichy Jenö* elnök, és *Telepy Károly* rendező uraknak. Reméljük, hogy a katalogus a 2-dik kiállításnál az elsőnek gyengéivel nem birand.

sc E Doby

TARTALOM.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdászánál, Pesten, 1867.

ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MÜEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDITÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

VII. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. V. KÖTET.)

II. FÜZET.

KÉT RÉZTÁBLÁVAL ÉS

SZÁMOS FAMETSZETTEL.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVIII.

Ára: 2 ft.

A KOLOZSMONOSTORI APÁTSÁG
és
EGYHÁZI MARADVÁNYAINAK LEIRÁSA.

KÖZLI
Gróf ESZTERHÁZY JÁNOS.

Kolozsvártól alig egy negyed mérföldnyi távolságra, a Nagyváradra vezető országut mellett fekszik a hirneves kolozsmonostori apátság, a hasonnevű helység felett emelkedő magasabb dombon. — Fallal körül keritett egykori diszes kolostorából és egyházából mainap csak ez utóbbinak szentélye áll még fenn. Keletkezésének idejét sűrű homály födi; Fridvaldszki a: „Reges Hungariae Mariani" czimű munkájában jóformán első, ki némely e monostorra vonatkozó okmányokat bocsátott közre, és keletkezésének idejét első Béla király korába 1061—1062 évek közé helyezi, utalva negyedik Béla király 1263-dik évi uj adomány-levelére [1]), melyben azonban az előforduló alapító proavusnak neveztetik, ez pedig második Géza volt; de továbbá, ha a proavus szót az elődök értelmezésére egyátalában használtatottnak is tételezzük fel, mint ez az ó-kori okmányokban gyakran előfordul, úgy a feltételezéseknek igen széles tért engedünk, felemlitve még előbbeni állításának támogatására Antal apátnak 1427-dik évi kéziratát, melyben szent István hagyományilag mint alapitó jön elő, okmányilag pedig első Béla, nem mint fundator, hanem csak mint benefactor, szent Lászlóval, negyedik Bélával, és többekkel fordulván elő, mit sem bizonyit.

Határozattabban szól Erzsébet királynénak, 1341-ben kelt, e monostor feletti védlevele, [2]) melyben világosan szent Lászlót nevezi ezen apátság alapitójának: quod quia monasterium Beate virginis de Kluswár fundacio sancti regio Ladislaj exstitit"; s így, mig hitelesebb források e borút felderitenék, csak ez utóbbit tarthatjuk az első alapitónak; talán ennek nyomán történhetett, hogy e monostor egyháza a boldogságos asszony mellett, még sz. Lászlónak védnöksége alá is lett helyezve. Ugyan is; midőn Maria Kristierna főherczegnő, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem neje, 1598-ban az elhamvadt egyház helyreigazitását elrendeli, e parancsoló okmányban [3]) előforduló e szavak: „quoniam templi, in oppido Colosmonostoriensi in honorem S. Ladislai et B. Virginis fundati, nuper conflagrati, reaedificatio egregio Alexandro Kabos comissa sit" legalább erre utalnak, anélkül azonban, mintha valamennyi a szent királyok tiszteletére emelt monostornak vagy egyházaknak alapítását ugyanazon királyoknak akarnám tulajdonítani.

Keletkezésének idejét körülbelől az 1092-dik évre tehetnők, a midőn László király a

---

[1]) Fridvaldszki: Reges Hungariae Mariani 58. lap., ismételve Szegedinél: Decreta et Vitae Reg. Ungariae 345. l. és Fejér: Codex Diplom. Hung. Tom. IV. vol. 3. p. 106.

[2]) Fridvaldszki: i. h. 76. lap. részlete: Martini Felmer, Histor. Transsilv. cum observation. Josephi Car. Eder p. 34.

[3]) Hergott Marquardus: Monumenta Domus Austriac. Tom. III. Decas. I. pag. 115.

Szabolcsban [1]) összeseregelt egyházi és világi nagyokkal, a keresztyén hit szilárdítására hozandó törvények felett tanácskozván, láthatá be azon szükségességet Erdélyben is, hol a szomszédos pogányok folytonos becsapásai által a keresztyén vallás szilárdabb gyökereket nem verhete, előbástyaként egy monostort alapítani, és azt hazánkban oly sikeresen működő világhirű benedeki szerzet gondjaira bízni.

A XII. század egész folyama alatt e szerzet működéséről, tevékenységéről semmi adat nem maradt fenn; csak arról értesülünk, hogy 1192-ben harmadik Béla király talán épen e monostor védelméről gondoskodva, szomszédságába telepitett szászok által, a Szamos folyó jobb partján, Trajanus császár hatodik telepének fenn maradt romjain, egy várat emelt, melyet eleinte *Clus*, *Colos* később *Kolozsvárnak* neveztek, s így a mai *Kolozsvárnak* alapjait veté meg; ezen vár állhelye az ugynevezett: Őrvár vagy Óvár város részeiben keresendő [2]), nyilván ezen vártól kölcsönözvén elnevezését a monostor is, mert régi okmányaiba hol: monasterium B. M. V. de Clus, de Clusa, de Kulus, de Kolosmonostura, de Kolosmonostra nevek alatt fordul elő. [3])

Legelőbbször e monostor létéről Honorius pápa 1222-dik évben kelt egyik okmányából [4]) értesülünk. Ez egyszersmind azon szomoru eseményről is tudósit, melynél fogva néhai *Adrianus* erdélyi püspök erőszakosan megrohanván a kolostort, azt feldúlá, és L. apátot bebörtönözteté. — Ezen önkénynek okát, valamint azt, hogy a „destructio monasterii" mennyire terjedt, az okmányba följegyezve ugyan nem találjuk, azonban talán nem csalódunk, ha az akkori építmények nagyobb részét csak fából alkotva tételezzük fel; hiszen ugyanezen időtájról értesülünk, hogy 1211-ben második András király által a Barczaságba telepitett német lovagrendnek, melynek pedig feladata volt az ellenséges kunok beütései ellen a határszéleket megvédeni, szintén csak *fából épült várai voltak.* [5]) — Hasonló erőszakos tettet követett el Adrianus utóda, *Vilmos* püspök 1222-dik évben. Ez négy kanonokjával, neveiknek csak első betüit: R. I. A. B. ismerteti az okmány [6]), és fegyveres népével megtámadván a monostort, azt elfoglalá; az apátot, ki a feljebb emlitett L.-nek közvetlen utódja volt, két szerzetes társával fogságba hurczolta, és hallatlan merészséggel, mely csak az akkori zilált viszonyokból értelmezhető, a pápa engedélylevelét megégeté, a kiváltságokról szóló okmányokat a vizbe dobta. Ekkor veszhetett el az alapító-levél is. Ez önkény által a világi javadalmakkal bővelkedő szerzetesek oly nyomorra jutottak, hogy a mindennapi élelmezésben is szükséget láttak, mig a kanonokok a püspöki szolgákkal mindent följemésztettek. — Ily aggasztó viszonyok között nem maradt egyéb hátra, mint Honorius pápához folyamodni, az elenyészett okmányok megújítását, és a püspök önkénye alóli fölmentésöket kérni. Ezen ügy megvizsgálását a pápa a váczi püspök- és prépostra, továbbá a csanádi püspök-megyebeli egresi apátra bizá, azon meghagyással: hogy

---

[1]) Batthyány: Leges Ecclesiasticae Tom. I. pag. 433.

[2]) Fuxhoffer: Monasteriologia Kaprinai nyomán 1. köt. 127. l.

[3]) Szintén hasonló nevü kolostor létezett Felső-Magyarországban: *Abbatia Beatae Virginis de Kolos*; birtokai egyrésze a Garam folyó mellett — iuxta fluvium Gron — feküdtek, mint azt a nyitrai káptalannak 1327. évi Károly királyhoz irt határjártatási jelentése igazolja; lásd Fejér: Codex. Dipl Hung. Tom. VIII. vol 3. pag. 231. — Igy Ipolyi: „Csallóköz Műemlékei" az Archaeologiai Közlemények 1. köt. 103. lap. Komárom megyei *Kolos-Némá*-ra vonatkozólag azt gyanítja, hogy itten néma barátok (carthausiak) kolostora létezhetett egykor.

[4]) Fejér: Codex. Diplom. Hung. Tom. III. vol. 1. pag. 386.

[5]) Theiner: Vetera Monumenta Histor. Hungar. Sacr. Illustrantia 1. köt. 95. lap.

[6]) Fejér: i. h. Tom. III. vol. 1. p. 386.

négy hó eltelte alatt ez ügyről őt kellően értesitsék, és az illető feleknek határidőt szabva, azokat vagy személyesen, vagy felhatalmazottjaik által szine eleibe idézzék. Eközben az erdélyi püspök elhalt, és mi lett végeredménye e pernek, nem tudom; — azonban ezen elkövetett méltatlanságok kiegyenlítésére, némü vigasz, és talán elégtétel jeléül történhetett, a midőn 1225-ben második András király kérelmére, *Honorius* pápa az apát személyére a süveg és gyűrű használatát engedélyezé: „personae tuae mitrae ac annuli usum de speciali gratia duximus concedendum. [1])

A püspökség és monostor közti viszály és versenyzés egyébként meg nem szűnt; bizonyos per, melynek tárgya az illető okmányban [2]) részletesen érintve nincs, 1228—1230. évek között az akkoriban Magyarországban időző *Egyed* subdiaconus és pápai káplán előtt folyt, ki előtt mind a két félnek abban történt megállapodása következtében: hogy vagy személyesen, vagy ügynökeik által képviselve mindenszentek napja nyolczadán a pápai szék előtt megjelenni tartozzanak, — a püspöki ügynök meg is jelent, de az apáté elmaradt. Ennek folytán *Basilius* [3]) csanádi püspök által Boldog-asszony születése napjára mind a két fél újból megidéztetvén, az apát ügyvivője ismét meg nem jelent, s igy a végitélet következtében az apát a conventtel, a püspök által tett költségek fejében, elmarasztaltatott. *Gergely* pápa tehát követének, *Jakab* prenestei püspöknek, kit 1232-ben Magyarországra a végre küldött: hogy az egyház viszonyait rendezze, egyszersmind meghagyá, hogy ezen itéletet az illető felekkel közölje.

Alig volt ezen ügy befejezve, újabb bonyodalmaknak jutunk nyomára, melyek részint a *tized*-szedésből, melyhez a püspök szintugy mint a convent igényt tartott — eredt, részint abból: hogy a püspök panaszt emelt az apát és szerzetesei ellen, kik az iránta köteles tiszteletről és engedelmességről megfelejtkezve, oly jogok gyakorlatát tulajdonítnak magoknak, melyek hatáskörükhöz nem tartozván, fenhatalmát elismerni nem akarják.

Ezen ügy *Jakab* prenestei püspök eleibe lett terjesztve. A megidézett apát feleletül adá: hogy a tized-szedés őt elévülés nyomán illeti, a többiekre pedig tartja magát azon reá nézve kedvező itélethez, melyet *Albert* orodi, néhai *Péter* fehérvári és *Florentinus* szebeni prépostok már ez ügyben egyszer hoztak. Míg a tanúk kihallgatása folyt, s mielőtt ez ügy befejeztetett volna, a prenestei püspök megbizási ideje is lejárt; ez a további nyomozást a kunok püspökére bizá. Eközben egyik peresfél, *Rainald* az erdélyi püspök, jobb létre szenderült [4]), és e tárgybani auditor Rómában: O. Sancti Nicolai in carcere Tulliano Diaconus bibornok lett, ki előtt jelenté az apát ügynöke, hogy idő hiányából a felelkezésekkel el nem készülhetett; de látván másfelől a curia is, hogy ezen ügy minden oldalról még kellően nincsen annyira felderítve, hogy végitéletet lehessen benne hozni, nevezetesen pedig: mivel a néhai püspök által előállított tanúk között olyanok is valának, kik tanúvallomást tenni képtelenek, és vallomásaik a prenestei püspök által is már megczáfoltattak, — ezen okból IX. *Gergely* pápa 1235-ik évben a kunok püspökének, a csanádi prépostnak, és de Bethleem — keresztneve az okmányból kikopva — erdélyi prépostnak, a későbbi hirneves Bethlen család egyik tagjának, ez ügyben kiküldött biztosoknak meghagyá, hogy

---

[1]) Fejér: i. h. Tom. III. vol. 2. pag. 57.

[2]) Fejér: i. h. Tom. III. vol. 2. p. 306.

[3]) Az okmányban a csanádi püspök neve nem áll, Batthyány, ki a: Series Episcoporum Csanadiensium czimű munkájában 12. l. szintén ugyanezen okmányt közli, ez évre Basilius püspököt említi.

[4]) Szereday: Series Episcopor. Transsilvan. cum observationibus criticis Comt Josephi Kemény, a kolozsvári Muzeum kézirattárában.

mielőbb a tanukat kihallgatnák, a peres feleket pedig vagy békítsék ki; vagy, ha ez nem sikerülne az illető okmányokat szent Mihály napjára a végitélet kimondására terjeszszék fel. [1]) Fájdalom ezen ügy végeredményéről sincs tudomásom.

Negyedik Béla király idejében 1241-ben a vad mongol csoportok elárasztván az egész országot, e kolostort se kimélék meg, azt feldúlván elégették, és a szerzetesek nagy részét felkonczolák [2]). Hogy azonban ezen pusztítások oly nagyok nem voltak, mint azt velünk krónikásaink elhitetni akarják, számos épitményből, mely fenmaradt ez idő előtti korszakból, észlelhetjük. — Itten tárgyunkra vonatkozó tudósításaink egyszerre megszünnek, és történeti fonalunkat csak 1282-ben vehetjük ismét fel.

Ekkor negyedik *László* ült a királyi széken, kinek a katholika hitbeni ingatagsága, és a *kun* nemzet iránti hajlama és pártfogása, melynek szokásait is magáévá téve, azoknak botrányos életmódját utánozá, az egész országban, de főleg Rómában, maga irányában nagy ellenszenvet gerjesztett. — Ezeket harmadik Miklós pápa orvoslandó: *Fülöp* firmai püspöket, mint a szentszék követét, oly teljhatalommal felruházva, milyennel kevés követ dicsekedhetett, 1278-ban Magyarországra meneszté. Ez 1279-diki juniusban oda is érkezvén, buzgalma és tevékenysége által reábirta végre a királyt, hogy a kunok ellen fegyvert fogjon, kiket Oldamur főnökük alatt 1282-dik évben a *Hód* tava mellett, Kolozsvár közelében, le is győz. [3]) — Igen valószinü: hogy ekkor *Pál*, okmányilag ismert első apátja ezen monostornak, [4]) a királylyal találkozhatott, kinek kérésére, királyi parancs folytán, az erdélyi káptalan ugyanezen év apostolok oszlása előtti első ferián, *Somosy János*, *Péter* fiával a király apródjával — juvene aule vestre majestatis — mint királyi emberrel és *János* kanonokkal, *Máriatheleken* és *Kájánthón*, a kolostor birtokain kiszállván, azokat minden ellenmondás nélkül meghatárolta, mint azt az erről szóló jelentése igazolja. [5]) — Három évvel később, 1285-ben a tatárok, talán az elűzött kunok által késztetve, Erdélyben nagy pusztításokat vittek véghez [6]), mire a szerzetesek újból elszéledtek, s igy semmi ellentállástól nem tartva, a monostorra és hozzá tartozó birtokra a világiak tevék kezeiket; mig végre 1296-ban *Henrik* apátnak, egyszersmind harmadik *András* király udvari káplánjának sikerült e zilált állapotnak és erőszakoskodásoknak a királynál tett lépések folytán véget vetni, ki nem csak készséggel hajlott e kérés teljesitésére, hanem hogy e szerzet iránti hajlamát tanusítsa: *Mártont*, *Kényi* fiát, udvari katonáját — aule nostre miles — mint királyi embert küldé le a visszaadott birtokok beigtatására [7]), az erdélyi káptalannak 1296-ik évről szóló jelentése szerint, ebben a monostor mint hiteles hely — locus testimonialis — először fordul elő. — *László* erdélyi vajda rendeletére e birtokok határai 1297-ben is körüljárattak. [8])

Ez időtől fogva barátságosabb viszony és jobb egyetértés kezd alakulni; azon

---

[1]) Monumenta Hungar. Histor. Codex. Diplom. Arpadianus continuatus 2. köt. 33—34. ll.

[2]) Fridvaldszki: i. h. 58. l., és Fejér: i. h. Tom. IV. vol. 3. p. 106.

[3]) Kéza, Thuróczi a Hód tavát említik minden tájékozás nélkül. — Engel: Geschichte des Ungr. Reichs 1. köt. 426. lapon Hódmező-Vásárhely tájékára teszi. — Ráth Károly: Magyar Királyok Hadjáratai 37. lap, a Hód tavát Kolozsvár közelébe helyezi.

[4]) Fridvaldszki: i. h. ezen apátot lajstromában nem említi.

[5]) Széchenyi Codex. Tom. III. Nro 54. másolat.

[6]) Engel: Geschichte des Ungr. Reichs. 1. köt. 430. lap.

[7]) Szegedi: i. h. 356—358. lapok.

[8]) Széchenyi Codex Tom. III. N. 84—85.

viszály, mely a fönhatalom gyakorlatából, mint feljebb láttuk keletkezett, s melyet magának az erdélyi püspök jogosan vagy jogtalanul a monostor felett követelt, valószinüen a pápai végitélet által már ki lehetett egyenlitve, még pedig az által : hogy e monostort közvetlenül az esztergomi érsek hatósága alá helyezé; igaz, hogy erről csak IX. *Bonifáczius* pápa 1400-ik évrőli bullája nyomán értesülünk, [1]) mi azonban nem akadályozza, hogy az esztergomi érsekség fönhatalmát már sokkal régebb időktől fogva e monostor felett ne gyakorolta légyen, mit a bullában előforduló ezen szavak bizonyitanak : „Et quod Archiepiscopi Strigonienses in pacifica possessione, vel quasi iuris exercendi superioritatem et iurisdictionem huiusmodi in monasteria .... praedicta — ezek közé a kolozsmonostori apátság is soroltatik — a tanto tempore fuerat, cuius contrarii memoria non exstabat.“ — Továbbá a püspökség nagy kiterjedésü birtoka nyugat felől: *Gyalu*, régi nevén *Golo* vagy *Golou*, a hozzá tartozó részbirtokokkal: *Kapus*, *Tyre* most *Türe*, *Fenes*, *Vistha*, keletre pedig *Klusvár* most *Kolozsvár*, az apátság birtokaival : *Monostor*, *Kájánthó*, *Máriathelke*, *Bewna* vagy *Bénye*, *Egeres*, *Leske*, *Szentgyurg*, *Tyburczthelke*, szomszédos levén, határszéleik mindenütt érintkeztek, pontatlan határ kijártatásokból, és kétséges birtoklati jogokból folytonos surlódások és perek keletkeztek. Ezeknek véget akarván vetni *Péter*, erdélyi főpásztor: „ut Dei Ecclesia in suo statu tuta permaneat, et in suis bonis sit tranquilla“, mint mondja azon cserelevél, melyet *Lázár* apáttal 1299-ben kötött; ennél fogva : a püspök *Nádos* és *Bugartheluke* (Bogártelke) birtokait, melyek a monostornak ugy is inkább kezeügyében feküdtek, cserében adja, és kapja ezekért: *Leske* és *Szentgyörgyet* oly feltétellel, hogy az apátság ezen tul is, a kolostor és hozzátartozó épitményekhez a szükséges fa-készletet a *leskei* erdőből vághassa; ezen birtokokba *László* vajda parancsa következtében s ennek folytán az erdélyi káptalan tett jelentése szerint, még ugyanez évben *Mera Miklós* és *Mihály* fehérvári kanonok az illetőket be is vezették. [2])

E század folyama alatt alapittatott ugyanezen tájékon a Benedek-szerzetbeli *Gyerö-monostor* is, *Gereü*, a most is virágzó *Kemény* és *Kabós* családok törzse által, s igy annyi viszontagságok után, melyek nem egyszer koczkáztatták e szent telep létezetét, sikerült azt, a szerzetesek ébersége és erélye által, a végenyészettől megmenteni, s egy nyugodalmasabb és biztosabb állapotot eszközölve, felvirágzását elősegíteni.

A tizennegyedik század, talán még első tizedében látjuk keletkezni *Egeresen* a monostor birtokán, az anya-kolostorból kiszakadt fiók-apátságot, mely mainap csak még romjaiban áll fenn. [3]) — Mig a püspökséggel a jóegyetértés szilárdulni kezd, addig a szomszédos világi birtokosokkal ujabb bonyodalmak keletkeznek. — 1314-ben *Lázár* apátot még életben találjuk; ez a kájánthoi birtokához tartozó *Zylwatelek* nevü kaszálóját, nevezetesen *Mihmathkása* és *Gemjemathkása* felől, *Báduky Péter* kiküldött királyi ember, és *János* gyulafehérvári mester kanonok által meghatárolja. [4]) — Ezen *kajánthoi* birtok kelet felől *Kolozsvárnak* határával érintkezvén, délfelől *Macskásy* család birtokával, *Papfalvával* szomszédos lévén. hosszadalmas éveken át tartó hatalmaskodási perekre, és határkérdésekre adott

[1]) Pray: Specimen Hierarch. Hungar. T. 1. pag. 13—20. Datum pontificatus nostro anno undecimo, mivel Bonifacius 2. november 1389. lett pápa, anno undecimo: tehát 1400-diki év.

[2]) Monumenta Hungar. Histor. Codex Dipl. Arpadianus continuatus Tom. 5—216—221. ll.

[3]) Bartalis Antal : Notitia Parochiae Jegenyensis pag. 14. a régi kolostornak nagy része egybeomolva, mostani birtokosai : a gr. *Haller* és báró *Szentkeresztiek*; az egykori egyház jelenleg a protestánsoké, benne a *Bocskay* Gábor 1550-dik évrőli sirfelirata.

[4]) Koloszmonostori Convent levéltára. Littera K. 1. szám.

alkalmat, melyeket, habár valamely nevezetesebb eseményről nem is tudósítanak, de felemlíteni a történtek folyama alatt azért nem tartom feleslegesnek, mert ezek egyedüli kútforrások, melyekből az apátok, kormányzók és egyes szerzetesek neveiket szemelhetjük ki; továbbá régi *magyar helyek nevei* is fordulván elő azokban, bizonyítják: hogy *Kolozsvárra* és környékére szászok lettek telepítve, mainap pedig ezen faluk többnyire oláhok által lakatnak; mindamellett is az első telepedők magyarok voltak, kik bár az idő mostoha viszonyai között elfogytak, emlékök mégis a helyek neveiben fenmaradt. — A kiváltságok és birtokokról szóló okmányokat nagyobb biztonság kedveért időnkint megujítani szokásos lévén, *István* apát 1324-ben *Robert* királyhoz történt folyamodása következtében az 1263-ik évi ujadomány, valamint az 1296. évi igtatóleveleknek megerősítését nyeré. [1])

A *Macskásy* nemesekkeli pernek első nyomait látjuk 1339-ben keletkezni, a midőn: *Machkásy József* fiai: *Domonkos* és *Miklós*, a monostor *kájánthói* birtokához tartozó *Zylwásthelkeberke*, melyet a Machkásy nemesek máskép *József-berkének* neveztek — szomszédságában fekvő *Kájánthopada* nevü szénarétjét erőszakosan foglalák el; ezek ellen *János* apát, a *Farkas* családból eredő [2]) *Tamás* vajda előtt panaszt emelt, a vajda ez ügyet, szent Antal napján *Tordán* tartandó országos összejövetelre — congregatio generalis nobilium — halasztá, hol a peres felek a vajda felszólalása, és némely nemesek közbejötte következtében aképen egyeztek meg: hogy a *Machkásy* nemesek a *Kájánthopadnak* egy részét a hegy élétől kezdve az erdőig, hossza és szélességében az apátnak engedik át; akár melyik megmásoló félnek ötven marka büntetési terhe alatt, miről azután Péter-Pál napján a felek az erdélyi káptalan által okmányt adatnak maguknak. [3]) — Ugyanezen János apátot *Erzsébet* királyné 1341-ben udvari káplánjának nevezi ki, és a monostort legmagasb védnöksége alá veszi, [4]) ez azon okmány, melyet feljebb már emliték, s melyben szent László e monostor alapitójának neveztetik. Ezen királyi kegyekkeli elhalmozás és kitüntetés, a szerzet méltányolt érdemein kivül, aligha nem volt egyszersmind a szomszédok erőszakoskodása ellen is intézve. — 1342-ben a hatalmas *András* ült az erdélyi főpásztori széken, ki alatt a már feledésbe ment viszály ismét megújulni látszék, a midőn a püspök a kolostor némely birtokait dézsmáival és malmával elfoglalá, és azokat a monostor nagy kárával visszaadni vonakodék, János apát személyesen meg nem jelenhetvén, maga nevében *István* custost a királynéhoz küldé, ez erőszakoskodás ellen orvoslást kérni; a királyné tehát *Miklós* vajdának megrendeli, hogy az apátot azokba, ha máskép nem, törvény utján is helyezze vissza, és a monostort a maga, valamint a király tekintélyével megvédeni parancsolja. [5]) Volt-e a vajdának elég hatalma e parancsot teljesiteni? Alig hiszszük, ha meggondoljuk, hogy ugyanezen püspök 1349-ben, midőn első *Lajos* király Erdélyben tartózkodott, őt a gyulafahérvári várból kizárva, be nem bocsátá. [6]) Igaz, hogy ezért befogatása elrendeltetett, és birtokai lefoglaltattak; de ugy látszik kegyelmet nyerve, még 1356-ban is e magas egyházi állásban találjuk.

---

[1]) Fridvaldszki: i. h. 71. lap. — Szegedi: i. h. 359. l. — Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. VIII. vol. 2. pag. 518.

[2]) Benkö József: Transsilvania: 1. köt. 170. l. és 6. számu jegyzet a 174. lapon.

[3]) Kolozsmonostori convent levéltára. Littera: K. 4. szám.

[4]) Fridvaldszki: i. h. 76—77. l. — Fejér: i. h. Tom. VIII. vol. 4. pag, 508.

[5]) Szereday: Series Antiquorum Episcop. Transsilvaniens. pag. 80.

[6]) Kolozsmonostori convent levéltára. Littera: E. 20. szám 1350. évi átiratban, és Felmer Histor. Transsil. cum obser. Eder 43. lap. megemlitve.

1356-ban Tordán, Minden-szentek nyolczad napjára, *András* vajda által hirdetett országgyülésen, *Péter* deák — litteratus — a monostor jegyzője, *László* apát nevében megjelenvén, tiltakozik *Kallyán* János fia: *Kallyán* Márton ellen, ki *Bewaa* nevü *Kajántho*hoz tartozó birtok-részt elfoglalá; előmutatván egyszersmind az erdélyi káptalan két rendbeli iratát, melyek egyike néhai *István* alvajda, a másik az imént emlitett *András* vajdához volt intézve, a monostornak e birtok iránti jogát bizonyitván, de ez okmányok teljes próbául nem szolgálván, minekutána a szintén jelen lévő *Kállyán Márton* a kérdéses birtokot a maga örökségének vallá, azon határozat kelt: hogy a jövő vizkereszt nap nyolczadán *Szent-Imrén*, birtokos négy szomszédjával személyesen megjelenve, az esküt tegye le. [1]) E pernek további folyamát, okmányok hiányából, nem kisérhetjük; azonban eredményéről szól egy igen elrongált hártya [2]), melyből kiderül: hogy 1358-ban *Domonkos* alvajda itélete nyomán *László* apát e birtokba vissza lett helyezve, *Kállyán Bertalan*, *Márton* testvére minden ellenmondása daczára, *Papfalvai Lörincz* fia *Miklós*, és *János* káptalani ember által bevezetve.

E monostornak tekintélyét akarván emelni, *Lajos* király az azelőtti évben, 1357-ben Visegrádról, Nagycsütörtök napon kelt szabadalmi levél [3]) által, az apát és convent ügyei feletti biráskodást egyenesen a vajdára ruházá. — Ugyan ezen gondos apát kérésére, a váradi káptalan, királyi ember *Szomordoky Lászlóval*, és a szentkereszti egyház plebánosával, *Kozmával*, 1360-ban *Egeres*, *Bogártelke* és *Monostor* határait körüljártatá [4]) és ugyanezt ismétlé a monostori és szent-benedeki birtokaira nézve [5]) 1361-ben.

1368-ban egy, mint már feljebb láttuk, még 1339-ben a *Machkásy* család által elkövetett erőszakos tettét, megujulni tapasztaljuk, a midőn: *Machkásy József* fia: *Machkásy Miklós*, fiaival egyetembe, a *Kájánthopa* nevü szénarétet ismét elfoglalá. *Otto* az akkori apát kérésére, *Péter* [6]) alvajda parancsa folytán, az erdélyi káptalan társkanonoka *Mihály* mester, és *Zumurduky* Miklós mint királyi ember, a hely szinére kiszállván, az illető nemeseket innen kitiltá. [7])

Ugyszintén láttuk *Kállyán* családnak *Bénye*, vagy másként *Been* birtok elleni igazságtalan megtámadását is 1358-ban, mely biróilag vissza lett utasitva; huszonegy év eltelte mulva, 1379-ben ugyanezen birtokot, mely másként *Tyburcztheleke* név alatt is fordul elő, a *Kyde* család támadá meg, azt magáénak vallván, valamivel még elébb *Otto* apát magát *Tyburcztelkébe* bevezettetvén, *Kyde* Jánost, *Kyde* Gergely fiát, mint ellenmondót, *Lépes* János alvajda eleibe idézé, kinek határozata folytán, a birtok az apátnak oda lett itélve. — Ujabb háboritás következtében, László vajda által 1379-ben hozott e tárgybani itélet ellen, ki e birtokot szintén az apátnak, mivel az ellenfél jogát érvényesiteni nem tudá, oda itélé — *Kyde* János *Lajos* királyhoz fölebbezett; a váradi káptalan, királyi parancs folytán, a kiküldött királyi ember: *Macskásy Miklós* fia, *Macskásy Balázs*, és a maga embere *István* clericus által, megkeresvén 1381-dik évi Virágvasárnapján az apátot, őt, okmányaival együtt husvét nyolczadára a király eleibe idézé. A reá következő szerdán szin-

---

[1]) Széchenyi Codex Chartae Transilv. LV-e Collec. Martini Cornides T. 1. pag. 30.
[2]) Kolomonostori Convent. levéltár. Littera K. 10. szám.
[3]) Széchenyi Codex 72. szám Collect. Hevenessianae Tom. V. pag. 195.
[2]) Bartalis: Notitia Parochiae Jegenyensis pag. 65—69.
[5]) Széchenyi Codex Chartae Transilv. 88. szám.
[6]) Péter alvajda neve Benkőnél: Transsilvan. nem fordul elő lásd 197. lap.
[7]) Kolozsmonostori Convent levéltár Metal. Littera K. 26. szám.

tén megtalálván *László* vajdát, felszólitá: hogy *Kyde* János okmányait, az általa hozott ítélettel, a maga pecsétje alá zárva, embere által, a fennevezett határnapra a királyi curiába kézbesitse, mire a vajda azon megjegyzést tevé: hogy ezen ügyet érdeklő okmányokat ő az itélet után az apátnak átadá. — Ennek következtében a vajda ezen eljárását igazolandó, személyesen, vagy képviselve, valamint a peres felek is, az erdélyi káptalan által egy ujabbban kitűzött határnapra, tudnillik: ker. szent János születése napja nyolczadára, a curiára idéztettek. — Ekkor az apát meg nem jelenhetvén, ez ügy tárgyalása elhalasztatott. Az erdélyi káptalan, ujabb parancs folytán, a *szent-mihálytelki* lelkész *András*, mint a maga, és *Bodásy* Miklós fia *Bodásy* Péter, mint a királyi ember által, szent Máté evangelista ünnep előtti napján ujból fölkeresvén az apátot, a jövő szent Mihály nap nyolczadára, valamint a vajdát is megidézteté. A kirendelt határnapon megjelenvén a király előtt: *Kyde* János személyesen, Otto apát pedig szerzetese, *Gergely* custos által képviselve, azt adá válaszul: hogy a kérdéses okmányok, valamint az itélet az apát birtokában nincsenek; mire a szintén jelen lévő vajda ügynöke, Gallus, azon feleletet adá: hogy az okmányok a vajda kezénél vannak, a király tehát ujabbi parancsa következtében ezen okmányok előmutatása a jövő, tehát 1382-ik évi szent György nap nyolczadára, minden haladék nélkül elrendeltetik.

Eljövén végre a határnap, minden okmányok be lettek mutatva, de mivel a királyi tanácsosok ekkor együtt nem voltak, azok egy szekrénybe zárva Demeter bibornok és korlátnok pecsétje alatt, *Gallusnak*, a vajda ügynökének visszaadattak, azon meghagyással, hogy azokat a jövő kitüzött szent Mihály nyolczadán, mint ez ügy felett tartandó végitélet határnapján, ujból mutassa elő; e közben a király — Nagyszombatban 1382-dik évi sept. 11-én — jobblétre szenderült, és ez ügy tárgyalása a jövő évi (1383) Vizkereszt nap nyolczadára ismét elhalasztatott, a midőn *Kyde* János és az apát személyesen megjelenvén, *Gallus* mester a vajda nevében az okmányokat ujból előmutatá; de mivel az apát okmányai csak hiteles átiratok és nem az eredetiek voltak, *Kyde* János pedig az eredetiek előmutatását követelé, azok bemutatására ujabb határidőül a jövő szent György nap nyolczada lett kitüzve. [1])

Itten a per rendes folyama megszakad; 1388-ban ujabb nyomai vannak *Kyde* János megidéztetésének, ez nem sokára elhalván, két hason nevü fia: *Péter* az öregebb, és *Péter* az ifjabb, *Tyburcztelkét* erőszakosan elfoglalák; *Pál* apát 1393-ban a hatalmaskodókat *Veres* Péter [2]) alvajda itélőszéke eleibe idézteti Boldogasszony nap születése nyolczadára; kik a kitüzött időre dezméri *Mykola László Germanikus*, és *Dobokay* János által képviselve meg is jelentek. Az alvajda előre figyelmeztetvén őket arra: hogy az erdélyi törvények értelme szerént, az ő törvényszéke előtt hozott itéletek nem a vajdához, hanem a királyi curiához egyenesen föllebbezhetők; erre az ügynökök az alvajdát kérték, hogy az akkoriban *Déván* időző vajda *Bebek* Imre eleibe terjesztené ezen ügyet, de a vajda el levén foglalva az ország ezen részében kitört zendüléssel — propter mocionem pridierne .... guere in his partibus Transsilvanicis — az egészet az alvajdára bizá, azon megjegyzéssel: hogy a felek fölfedezése esetében, utasítsa őket a királyi curiához, s igy tehát a kijelelt határnapon Szent-Imrén, az alvajdák székhelyén — in sede nostra iudicaria — ezen ország része nemeseivel összeülve, azon oknál fogva, mivel a *Kyde* család tagjai semminemü, jogai-

---

[1]) Kolozsmonostori Convent levéltár. Metal. Littera K. 21. szám.

[2]) Az alvajda neve az okmányban ki nem betüzhető, mely helyenkint el van kopva, azt Benkő: Transsilv. nyomán pótolám, hol 1394-ik évre *Veres* Péter fordul elő. 1. köt. 197. lap.

kat igazoló okmányokat előmutatni nem tudtak, továbbá, mint erőszakoskodókat, kik a kérdéses *Bénnye* vagy *Tyburcztelki* birtokot huzamosabban elfoglalva birták, oda itélé az apátnak, az ellenfél pedig az elkövetett méltatlankodásokért, minden birtok és jogok elvesztésében, melyek egy harmada az apátnak, két harmada pedig a bíróságnak jutott osztályrészül, marasztaltatott el. [1])

Történt-e az ellenfél által felebbezés? nem tudjuk; mert ezen ügy végeredményéről semmi adat nem maradt.

Cossa Boldizsár, huszonharmadik *János* név alatt ismeretes pápa, a fenemlitett *Pál* apátnak 1411-ik év körül történt elhunyta következtében, az apát kinevezését ezen egy esetre, mint mondja az okmány, magának tartván fen, az esztergomi megyebeli *Szent-Benedek* zárda apátját, *Henriket*, érdemeit méltányolva, ebben a minémüségben Kolozs-Monostorra tevé át, pontificatus anno secundo kalend. septembr. [2]) — Kormányzásának elein 1411-ben *Thwsan*, *Semjén* fia, *István* és *Thwsan Tamás* fia, *Mátyás*, a monostor: *Bathus* (talán Dathus ?) és *Lekenchee* nevü birtokait foglalák el, ezek ellen *Monostory* Lőrincz fia *Monostory Pál* által, *Nádosy* László alvajda előtt erélyesen tiltakozik. [3])

A konstantzi zsinaton, mely 1414-ik évben november 5-én vette kezdetét, s mely az egyház csökkentett tekintélyének helyreállitására, és ujabb szervezésére hivatott egybe, a magyar clerus küldöttjei részéről *Henrik* apát is jelen volt, [4]) hol folyamodása következtében, mivel sem az apáti kineveztetéséről szóló okmánya nem volt, sem pedig a szokott esküt még senki előtt le nem tette, a zsinat elébb 1415-ben őt Zsigmond király pártfogásába ajánlva, 1416-ban néki engedélyt ád akármely fölszentelt püspök előtt ezen esküt letehetni, és annak ily alkalommal egybekötött áldását fölvehetni, [5]) ekkor a monostor, mint ez az idézett okmányból kiderül, az erdélyi püspöki megye hatósága alá volt helyezve.

Az apát távolléte alatt 1415-ben, a kolozsváriakkal, közel hatvan éven át, időnként megújult hatalmaskodó perfolyam vevé kezdetét, tudnillik: szent Márk evangelista napja körül, *Mőn* Miklós kolozsvári biró, néhány polgárral a monostor birtoka: *Kajánthó* határait jelelő dombjait, nevezetesen *Thewlgespathak* felől, melyről a város határával összeér, széthányatá. *Ferencz* custos, és *György* szerzetes, az apátot képviselve, Fülep és Jakab apostolok nap előtti ötödik ferian, az erdélyi káptalan előtt e határdombok elrontása, valamint a birtok netaláni elfoglalása ellen erélyesen tiltakoznak; [6]) és egyszersmind panaszt emelnek *Nádosy* László alvajda előtt is, kinek Szent-Imréről, sz. Mihály megjelenése nap utáni szombaton kelt, az erdélyi káptalanhoz menesztett parancsa folytán, *Zomordoky* Jakab [7]) mint királyi ember, a káptalan emberével Mihály mester kanonokkal szent Ilona

---

[1]) Kolozsmonostori Convent levéltár. Metal. Littera K. 10. szám.

[2]) Széchenyi Codex: Litterae Regum. Praelat. Baron. Regn. Hung. Codex Secul. XVIII. in append. 9—13. lapok.

[3]) Széchenyi Codex: Chartae Transsilv. XC. ezen tiltakozás kelt Szent-Imrén, Sedecimo die octavarum festi Epiphaniarum Domini a. d. 1410-ben; itten nyilván tollhiba lehet és 1411-nek kellene állani; mert Cossa Boldizsár 1410-ben május 17-én lett pápa, és mint feljebb láttuk Henrik apátot pontificatus anno secundo, tehát 1411. folyama alatt nevezte ki kolozsmonostori apátnak. Kalend. septembr. és igy Henrik apát 1410-ben még nem tiltakozhatott.

[4]) Fejér: Codex Diplom. Hung. Tom. 10. vol. 8. p. 558. és Ungarisches Magazin 4. k. 243. l.

[5]) Széchenyi Codex: Koppi: Miscel. Diplom. Codex XVIII. p. 97. et in Appendice p. 9—13.

[6]) Kolozsmonostori Convent-levéltár Littera K. 19. és 20. szám.

[7]) Ez ügy megvizsgálására kirendelt homo regiusok nevei még ezek voltak: Zomordoky György, Imre, Balázs; Zwchák Mihály dictus Beschi, Machkásy Mihály dictus Darabos, és Alzy Miklós fia: Domonkos.

királyné ünnepe előtti második ferián a hely szinére kiszállván: tett jelentésök szerént az apáti képviselők panaszához képest, mindent megegyezőleg találtak. [1]) Ez ügyről többet egyelőre nem tudunk mondani; azonban lesz alkalmunk vele lejebb bővebben megismerkedni.

Henrik apát, a zsinat végét, mely 1418-ban april 22-én rekesztetett be, be nem várhatá, legalább annak folyama alatt 1417-ben ujból hon találjuk peres ügygyel elfoglalva: *Papfalvi* László, Jakabnak fia, *Baath*, vagy máskép szent János nevü, a monostorhoz tartozó birtok területén fekvő erdőt, és némely szántóföldeknek részeit elfoglalá. — Az apát ez ügy elintézését a baathi közbirtokosságra bizá; ez az erdőt *Lászlónak*, a szántókat az apátnak itélé oda; Zsigmond király erről értesülve, még Konstantzból 1417-ben szent Vit, és Modest vértanuk ünnepe után legközelebbi szombaton kelt parancsa [2]) következtében meghagyá *Csáky Miklós* erdélyi vajdának, hogy a fenemlített Lászlót karhatalommal is a birtokból üzze ki, erélyesen tiltakozva az egyházi birtoknak ily itéletek nyomán történhető elidegenitése ellen — őt a törvény rendes folyamára utalja. A parancsban előforduló ezen szavak : „considerato potissimum quod venerabilis dominus frater *Henricus* abbas monasterii B. M. Virginis de Clusmonostra de litigionariis processibus, et patvariis regni sit minus bene informatus“ feljogositanak talán azt hinni, hogy ezen apát külföldi származásu lehetett.

1418-ban *Gergely* perjel és *György* custos az egész szerzet nevében, *Deesy* Ilyés fia *Máté*, a monostor jegyzője által képviselve, *varaskemi Lépes Loránt* alvajda előtt tiltakoznak : azon kötendő, vagy már meg is kötött egyezmény ellen, melyet *Henrik* apátjuk *Machkásy* István- és Péterrel a végett tervez, hogy a *Kajanthó* és *Bénye* közelében fekvő darab földbirtokhoz, melyet a fennevezett *Machkásiak* erőszakosan elfoglaltak, könnyebben juthasson, ha t. i. nekik, a monostor nagy kárával, ugyanazon peres föld nagyobb részét [3]) átengedné.

1423-ban a monostor apátja *Balázs* volt, ennek kérésére, Zsigmond király, *Chaaky* Miklós vajdának meghagyá, hogy védje az apátot azon alkalmatlankodók ellen, kik az előbbeni apátok által tett adósság, és általuk elkövetett bántalmak miatt, a monostort most háborítani kivánják. [4])

Megemlítendő, hogy 1436-ban a bozsniai minoriták generalis vicariusa: *Picenus de Marchia* Jakab, kit Zsigmond császár ekkor Magyarországba hivott, Erdélyben is a Hussiták, de nevezetesen a görög nem egyesültek térítgetésében, túlbuzgóságától elragadtatva, a legnagyobb kegyetlenséget fejtett ki. — Ez, valamint a nemességnek a parasztok elleni nyomása, pórzendülést idézett elő. — 1437-ben a lázadó pórhad, és nemesség között *Alparétnél* történt véres, de eredménytelen összeütközés, s ennek következtében *Apatiban* october 6-kán a rákövetkező békeegyezmény se csillapítá le a felizgatott lázadók kedélyeit. Kolozsvár környékén újabb dühhel tört ki, *Nagy* — Magnus — Antal vezetése alatt, ki a Kolozsmonostor falai alatt, a nemességtől legyőzetve, darabokra vágatott ugyan, de e közben a felkelők Kolozsvárra húzódtak, míg a nemesség e várost körül fogva, e monostorból 1438-dik évi január 9-kén kelt levelével a szászokat szólítá fel segítségre. [5])

---

[1]) Kolozsmonostori levéltár, Littera K. 14. szám.

[2]) Fridvaldszki : i. h. 95—102. ll.

[3]) Kolozsmonostori levéltár, Littera K. 30. szám.

[4]) Széchenyi Codex : Litterae Regum, Praelat. Baron. 167. szám.

[5]) Mart. Felmer : Primae Lineae Histor. Transsilv. cum observ. Josephi Eder. 72. 75. és 95. ll. és Engel Geschichte des Ungr. Reichs. 2. köt 363. lap.

A kolostor ekkor valószínüleg fallal körülkerített, megerősített hely lehetett. — Ugyan ezen év junius havában a törökök *Murad* és *Vlad Drakul* által vezetve, a Vaskapunál Erdélybe betörve, nagy pusztításokat vittek véghez. — 1439-ben újabb betöréstől tartva, a kormány az általános fölkelést elrendelé; *Erzsébet* királyné különös kegyelménél fogva *Antal* apátot, kinek szintén más nemesek példájára a harczmezőn kellett volna megjelenni, e tehertől fölmenté. [1]) — 1451-ben ugyanezen *Antal* apát, pápai parancs következtében, *András* gyulafehérvári prépost ügyében itéletet mond, és őt feltételesen, ha tudniillik a 25 marka pénz tartozását le nem fizeti, kiközösíti. [2])

Itten egy ideig az apátok sorozata megszűnik; helyökbe kormányzók lépnek, az egyházi birtok jövedelme már a tizenötödik század elején, a királyok által pártolt hivek kezei közé kezde szivárogni, az elpazarolt királyi, és hivtelenektől elkobzott javak ezek lekenyerezésére már elégségesek nem lévén, amazokhoz kelle nyulni. — 1445-ben a várnai szerencsétlen ütközet után, Pesten tartott országgyülésen többi között megengedtetett ugyan az országos kapitányoknak, egyházi javadalmakat birhatni; de ellenben elhatároztatott: hogy minden kolostor saját szerzetbeli apátja által kormányoztassék. [3]) — Ennek daczára 1454-ben, igaz kilencz év mulva, mely alatt sok minden megváltozhatott, — e monostor kormányzója — gubernator — *Gotthard* volt, az okmányban venerabilis-nek czímeztetetik. Egyházi személy volt-e, avagy e czím a monostor főnökségi méltósággal kapcsolatban járt-e? meghatározni nem tudom, *Benedek* szerzetbeli aligha lehetett. Ennek kormánya alatt a *Tölgyespatak* iránti per megújul, *Tharkewi Rikalf* fia: *Tharkewi* György és *Bromslaus* voltak, ekkor erdélyi alvajdák; ezekhez *Gothárd* azon kéréssel járul: hogy a *kajánthói* birtok, és a kolozsvári terület között, *Tölgyespataka* nevü völgy képezvén a határt, ennek pontos kijelölését eszközölnék, annál is inkább, mert ezen völgy nagyobb részéhez igényt tartván a város, azt elfoglalni akarja. A kolozsmegyei tisztviselőség tehát oda utasíttatott: hogy vagy *Zwkháky* Antal fiát: *Zwkháky* Mihályt, vagy *Gewrgfalway* Jánost, mint királyi embert, magához vevén a káptalani küldöttet, ez ügyet vizsgálja meg, és eredményét jelentse fel. [4]) — Ezután hat évig ez ügyről nem hallunk semmit, a midőn 1460-ban a kolozsváriak *Zilági* Mihály [5]), Beszterczc örökös grófja és Erdély kormányzója — gubernator — előtt bevádolják *Berthalan* monostori kormányzót, ki az okmányban: venerabilis és doctornak — de miben tudor? az feljegyezve nincs — czímeztetik; az iránt: hogy a már fennemlített *Tölgyespatakát* újból elfoglalta. Ez tehát *wyngarthi Geréb* János alkormányzóra — vice gubernator — bízá ezen ügy megvizsgálását; ki ennek folytán pathai *Desew* Antal kolozsmegyei főispánnak meghagyá, hogy e tárgyban intézkednék. Ez egybehiván a szomszédos nemeseket, ugymint: *gyereumonostori Kemény* Istvánt, *Zenthpáli* Lászlót és Pált, *Zuchaky* Nagy — Magnus — Fabiánt Kolozsmegye biráját, *Buda* Pált, papfalvai *Choronk* Pált, *Zuchák* Mátyást, *Feyérdi Jorgolán* Istvánt, *Zomordoky* Domonkos és Istvánt, *Buda* Györgyöt, *Machkásy* Jánost és másokat, kik midőn igaz hitökre fogadnák: hogy *Thewlgespathak* lenne a város és a *kajánthói* birtok közti határ, mint azt *Berthalan* erősíté, a peres földet a kormányzónak oda itélé szent Lőrincz vértanu ünnep

[1]) Széchenyi Codex: Litterae Reg. Praelat. Baron. Codex XVIII. in append. pag. 42—43.
[2]) Szereday: Notitia Capituli Albensis pag. 95.
[3]) Engel: Geschichte des Ungr. Reichs 3. köt. 1-ső része 89. lap.
[4]) Kolozsmostori levéltár. Littera K. 15. szám.
[5]) Szilágyi Mihály; a személy és hely-nevekben az eredeti irálymódot tartom meg.

előtti ötödik ferián 1460-ban. [1]) — Azonban a fennemlített *Geréb* János parancsa folytán, a midőn szent Mihály nap előtti harmadik ferián ennek jegyzője *Themeswáry* János deák — litteratus — mint királyi ember, az erdélyi káptalan részéről pedig *János* bacalaureus in decretis, és *Cuyatha* Mihály kanonokok a helyszínén megjelenvén, az első határdombot felállítanák, *Domonkos*, benedeki szerzetes, Berthalan kormányzó nevében ellenmondott. [2])

Az előtti évben 1459-ben Mátyás király, Monostor helységét országos vásári joggal adományozá meg. [3]) — *Berthalan* után kormányzó volt dengeleghi *Pongrácz* László, ki szintén venerabilisnek czímeztetett, ez 1463-ban elhalván, ugyanezen évben e kolostor egyik szerzetesét *Péchváradi Pétert* nevezé ki apátnak Mátyás király : „ne regulari ac professo abbate viduata (sit)“, mint mondja a kinevező okmány. [4]) Ezen *Péter* elébb 1461-ben az egyház custosa volt. [5]) — Közte és a szomszéd kolozsváriak között nem uralkodott a legjobb egyetértés. Ugyanis : Nagy Lajos király 1370-ben engedélyt adott a kolozsmonostori jobbágyoknak, hogy elébb az illető dijt — terragium — az apátnak lefizetvén, a városba költözhessenek. [6]) — Ezen szabadalmat az apát megszorítván, a kolozsváriak panaszoltak ellene, a király 1465-ről kelt parancsa következtében rendeltetett : hogy az apát e tilalomtól elálljon. Ekközben az apát vagy harczias jelleménél fogva, vagy titkon talán az elégületlenekkel szövetkezve, a monostort erődökkel körülfogva, megerősíté; a király pedig 1466-ban a kolozsváriakhoz küldött rendelete folytán, ez erődök lerombolását megrendelé. [7])

1473-ban pünkösd utáni negyedik ferian *Magyar* Balázs erdélyi vajda Kolozsvárt időzvén, őt *Péter* apát felszólítá, hogy a *Tölgyespatak* birtok iránti perben az itéletet mondaná ki. A birtok kiterjedése, mint az okmányokból kiderűl, közel három ezer holdnyi volt. — Kereszt. szent János születése nap előtti második feria lett tehát határnapul kitüzve. Barabás ap. nap előtti negyedik ferián az apát a vajdát meglátogatván a város birája az előljárósággal fel akarva használni ez alkalmat, a *tölgyespataki* perben való végitéletnek kimondására kérte fel a vajdát. Az apát eleinte ebben beleegyezni vonakodott, mivel úgyis a vajda által kitüzött határidő már távol nem volt; de barátjai által unszolva beleegyezett. A kijelölt határnapon, a vajda, szent Miklós püspökről nevezett székesfehérvári prépost *Domonkos*, *Dobo* János archidiaconus és többen az illetőfelekkel a határt megjárván, az itélet kimondására a jövő nap jelöltetett ki; de ekkor a városiak, tartva a részökre kedvetlen itélettől, ennek elhalasztását kérék, mibe a vajda, az apát ellenmondása daczára, beleegyezett. Ez ellen az apát, *István* egeresi szent Márton püspökről elnevezett egyház plebánosa által képviselve, az erdélyi káptalan előtt, ker. szent János utáni második nap tiltakozott. [8])

Az ujabb kiszabott határidőre megjelenvén Kolozsvárt a helyszínén *Zegen* János városbiró, *Ambrus* litteratus, *Zechy* Jakab esküdt polgár, a vajda ezekkel és már a fennemlített személyzettel, úgy szintén az apát, *György* custossal a hely színére kiszállván: elő-

---

[1]) Kolozsmonostori levéltár. Littera K. 1. szám.

[2]) Kolozsmonostori levéltár. Littera K. 16. szám.

[3]) Széchenyi Codex : Chartae Transilv. 5. szám.

[4]) Fridvaldszki : i. h. 115. szám.

[5]) Szereday : Notitia Capit. Albens. 99. lap.

[6]) Eder Károly József : Christianus Scheseus 218. lap és Felmer : i. h. 242. lap.

[7]) Kolozsvár város levéltárában.

[8]) Kolozsmonostori lelvéltár. Littera K. 23. szám.

ször a város által bemutatott, Lajos királynak Székely-Vásárhelyről a Szentháromság ünnepén 1377-dik évben kelt határlevele szerint történt a határ megjárása, azután az apát okmányai nyomán ezt ismétlék. Azonban mind a két fél más határokat mutatván fel, másnap a biróság egybeült; ekkor a városiak ez ügy felterjesztését a királyhoz kérék, miben a vajda újból megegyezett, az apát pedig tiltakozott.

Végre a király erélyes parancsára szent Mihály nyolczada lett határidőül kitüzve, a midőn a városiak meg nem jelentek, s igy az ügy feletti tárgyalás 1474-dik évi Vízkereszt nyolczadára elhalasztatván, ekkor a biróság, minekutánna az apát az esküt letette: „Juramentum per ipsum dominum abbatem, et suos coniuratores in facie earundem terrarum in uno videlicet locorum metalium modo premisso ostensarum, *resolutis cingulis*, et *discalciatis pedibus*, ipsoque domino abbate vestibus suis pontificalibus induto comparendo ac terram pariter cum coniuratoribus suis *supra caput levando prout moris esset iurare, super terram*, coram homine nostro et deponendo." A birtok a monostor részére lett oda itélve, mi ellen *Katona* György, a város ügynöke, a curiához fellebbezett. [1])

1493-ban *Polnár* vagy Polner Gábor, az apát és egyszersmind bozsniai püspök [2]) — 1502-ben lett sirmiai püspök [3]) és az volt egész 1504-ig. — Ulászló király által különböző közügyek elintézése bizatott reá; a Benedek szerzetnek tagja volt-e? nem tudom. —

1509-ben *Thomory* Pál fogarasi várnok [4]) első, tudtom szerint, világi kormányzója e monostornak, azonos lehet azon Thomory Pállal, ki vitéz tettek által magát kitüntetve, nevezetesen: 1516-ban Buda várát, az ostromló Szápolyai párt ellen erélyesen védte, 1522-ben a minorita szerzetbe lépve kalocsai érsek lett, és 1526-ban a mohácsi ütközetben vérzett el. [5])

1528-ban *Nagyszombathy Mártont* — Martinus de Tyrnau — találjuk az apátok sorában. [6])

1549—1551. között pedig a hirneves bibornok *Martinuzzi* Györgyöt [7]), mint apátot feljegyezve olvasom.

Némelyek az apátok közé sorozák: *Megyesi Ferenczet*, ki muzsnai lelkész, és dobokai archidiaconus volt; de ez nem áll: mert a hitujítóktól elüzetvén, lett gyulafehérvári kanonok, és az erdélyi püspökség vicariusa, tam in spiritualibus quam in temporalibus administrator. [8]) — Ferdinánd király 1553-ban 29-dik májusról kelt levelében, melyben neki meghagyja: hogy az ujonan kinevezett erdélyi püspök Bornemisza Pálnak a püspökséget és a gyulafehérvári várt adja át, őtet Episcopus Csanadiensis, Praepositus major és Vicarius

---

[1]) Kolozsmonostori okmánytár. Littera K. 5. szám.

[2]) Felmer: i. h. 226—260. és Pray: Hyerarch. 2. köt 437. l.

[3]) Pray: i. h. 389. lap.

[4]) Bartalis: Notitia Paroch. Jegenyensis 62. l., és Benkő: Milkovia Tom. 2. pag. 273. In quibusdam litteris familiae Boér de Rétse de anno 1509. exaratis reperio, in districtu Fogaras: Nos Paulus de Thomor Castellanus Castri Fogaras nec non Gubernator Abbatiae Kolosmonostra; in aliis: Nos Paulus de Thomor Capitaneus Castrorum Fogaras et Munkács, nec non Camerarius Salium Regalium partium Regni Transilvanarum ac Administrator proventuum Abbatiae de Colosmonostra anno 1509.

[5]) Engel: i. h. 3. Rész 190. 239. 297. ll.

[6]) Jakab Elek: A Kolozsmonostori Apátság; a Magy. Akad. Ért. 1865-dik évi foly.

[7]) Szegedi: Synopsis Vitae Belae IV. p. 375.

[8]) Szereday; Notitia Veteris et Novi Albens. 172. l.

Ecclesiae Albensis Transsilvaniae és Consiliarius noster-nek czimezi [1]); midőn ugyan ez évben a minden oldalról szorongatott katholika hit ügyében, Monostoron át, Ferdinandhoz sietve, párnái között fojtatott meg, és a kolozs-monostori egyház főoltára előtt temettetett el [2]) s igy őtet az apátok közé aligha sorolhatjuk.

1551-ben, julius hó utolsó napjaiban tartatott e monostor falai között a kiskoru Szapolyay János Zsigmond, és Ferdinánd király leánya Johanna közti menyegzői ünnepély, procuratió által, a hova Isabella királyné fiával együtt, kevéssel az előtt, a magyar szent koronának Castaldó és a Ferdinánd többi biztosainak Kolozsvárt történt átadása után, levertten és megtört szivvel vonult volt vissza. [3])

1556-ban a Kolozsvárt tartott országgyülésen hozott végzés következtében, az egyházi vagyon a kormány részére legfoglaltatván, a zaklatott szerzetesek elszéledtek. Ez után még egy apátnak nevével találkozunk ugyan, de ennek a puszta czimmel kelle megelégedni, és ez 1557-ben volt: Kolozsvári János, elébb domonkosi szerzetes, azután csanádi püspök és theologiae magister. A fen említett évben Oláh Miklós esztergomi érsek, a nagyszombati zsinaton vizsgát tartva, az apátok és prépostok egyházi javadalmainak mi czimeni birása felett, egy harminczkilencz éves domonkosi szerzetes, kinek pápai engedélynél fogva, más szerzetbeli apátságot is birni joga volt, de kinek neve feljegyezve nincs Péterffinél [4]), azt állitá: hogy a kolozsmonostori apátságot Ferdinánd király adományából birja, a megerősítést Oláh Miklós érsektől nyerte, ki őt Pozsonyban fel is szentelé. Nem csalódunk, ha ez enszemélyben, a fenemlitett *Kolozsvári János* domonkosi szerzetes és egyszersmind kolozsmonostori apátra és választatott csanádi püspökre ismerünk, ki 1561-ben april 23-ára hirdetett nagyszombati zsinaton, a magyar clerus részéről képviselőül választatott a trienti zsinatra, a hová 1562-ben február elején a hirneves *Dudich András* választott tinini püspökkel egyetemben [5]) meg is érkeztek. De mivel csak választott püspökök voltak, a tanácskozásokban és congregatiokon részt nem vehettek; azonban Rómából értesíttetvén a bibornok-elnök megerősitésükről, az april 6-kán tartott congregatióban a zsinati atyák sorába felvétettek, és május tizennegyedik napján tartott második gyülésen, mint már megerősített püspökeknek [6]) megbizó leveleik felolvastatván, a magyar clerus követeinek elismertettek. — *Kolozsvári* apát még a gyülés folyama alatt 1562-ben november 24-kén Trientben halt el. [7])

Némelyek: mint Bod Péter Magyar Athenásában 144-dik lap., Katona István Histor. Crit. Reg. Hung. Tom. XXIII. 874. lap, Erdősi Jánossal, ki a bécsi iskolában zsidónyelv tanitó volt, s ki Sylvester álnév alatt adta ki munkáit, tévesztik össze, de ez a Tudomány Tár 10. kötet 224. 125. lapokon már meg van czáfolva.

Pius pápának 1561-ben — talán 1562-nek kellene állani — kelt és *Kolozsvári*

---

[1]) Szereday: Series Episcopor. Albens. 203. lap.

[2]) Szereday: Nat. Vet. et Nov. Capt. Alben. 153. lap. Bzenszky Rudolf Jezsuita: Syllogimaea Transilvanae Ecclesiae An. 1699. nyomán.

[3]) Engel: Geschichte des Ung. Reichs 4. Rész 114. l.

[4]) Sacr. Concil. 2. Rész. 8. és követk. ll.

[5]) Magyar Sion 1863-ik évi foly. 329. lap. Pray azt hiszi, hogy: Cognomentum Kolozsváry probabiliter ideo illi adhaesit, quod Abbas Claustri Monostoriensis esset. Specimen Hier. T. 2. pag. 301. a) jegyzetben.

[6]) Magyar Sion 1863-ik évi foly. 498—499. 500. 589. ll.

[7]) C. Batthyány: Episcopi Csanad. 149—154. ll.

Jánoshoz intézett iratából [1]) ezen szavak állanak : „post deliberationem quam .... cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te Abbatem monasterii Colosmonostrae Sancti Benedicti, vel alterius ordinis, Strigoniensis dioecesis, Ordinem fratrum Praedicatorum expresse professum.... Magistrum in Theologia et in presbyteratus ordine constitutum ... direximus oculos nostrae mentis... eidem Ecclesiae Csanadiensi... in Episcopum praeficimus et pastorem ita tamen quod propter hoc eidem monasterio, cui ex dispensatione Apostolica praesse dignosceris praeesse ne desines, sed Ecclesiae praesul et monasterii huiusmodi Abbas verus existas."

János Zsigmond választott király 1569-ben a monostori zárdát, és birtokai közül: *Monostort*, *Bács*, *Bogártelke*, *Jegenye*, *Kajántó* és *Tyburcz* praediumait *Forgách Ferencz* korlátnokának adományozá; ennek utód nélküli kihalta után ismét az állam kezére kerültek vissza. *Báthory* István, mint erdélyi fejedelem pedig, azok közül: *Kajántót*, *Tyborczot* és *Bogártelkét Blandrata* György orvosának adományozta, ki azokat részint *Kendy* Sándornak, részint *Bánffi* Farkasnak adá el, kiktől *Báthory Kristóf* ujból visszaváltván, s *Báthory István*, mint már lengyel király, ezekhez még három birtokát ugy mint *Monostor*, *Bács* és *Jegenyét* hozzáadván, azokat 1581-ben a kolozsvári jezsuitáknak az általok felállitott academia számára ajándékozá [2]), kik midőn ide bevonultak, az egyházat, valamint a kolostort épen fentartva vevék át. [3]) — 1588-ban innen számüzetvén, 1594-ben újból visszanyerék. — Nagy kiterjedésü, a Szamos folyóig kinyuló kert volt a monostorhoz kapcsolva, melyet a jezsuiták, még az egykori benedictinusoktól örököltek, mainap is az ugynevezett jezsuita kertben kiszáradt halastavak medrei erről tanuskodnak, és hajdani kellemetességeit csak sejtetik, ubi iuxta templum eorum — a jezsuiták — habitatio in loco eminenti, et amoenissimo cum horto egregio ad ripam fluvii Szamos exstabat, mint irja Bethlen Farkas. [4]) Itten 1594-ben mulatván a sötét jellemü *Báthory* Zsigmond, közlé *Bocskay* István, *Geszti* Ferencz, *Kornis* Gáspár és *Józsika* Istvánnal tervét, a törökkel tartó országnagyoknak kivégeztetéséről.

1598-ban nagy vihar alkalmával a lecsapott villám az egyház fedelét elhamvazá, és tetemes rongálást is okozhatott [5]); mert még ez évben az egyház helyreigazitásáról *Báthory* Zsigmond fejedelem neje : *Maria Kristierna* főherczegnő gondoskodván, e végett mesterembereket az ország különböző vidékeiről hivatott össze, a felügyeletet pedig Kabos Sándorra bizta. [6])

1606-ban a jezsuiták ujból kitiltattak az országból, és *Báthory* Gábor fejedelem 1609-ben a kastélyt — castellum — *Kamuthy* Farkasnak adá; 1633-ban pedig a várt,

---

[1]) Batthyány: Episcopi Csanad. 150. l. — Pray György: Index Rariorum Libr. Bibl. Budensis 1. köt. 47. lap. Sz. Ambrus milani püspök 1538-dik évi kiadásu müvének czímlapján ez van felirva : Servit fr. Joanni Coloswarino Abbati de Colosmonostra emptus Vienne taller 2. qui sua manu haec adnotavit — mint Pray jegyzi meg.

[2]) Szegedy : Decreta et Vitae Reg. Ungar. 380. lap.

[3]) Ugyan ott: 383. lap.

[4]) Histor. Transilv. libr. 8-us p. 439.

[5]) Erdélyi Történelm. Adat. 1. köt. 177. lap.

[6]) Marquardus Herrgott: Monumenta Domus Austriacae Pinacotheca Princip. Austr. Tom. 3. Pars. 1. pag. 115 és 116: Templi, in oppido Colosmonostoriensi... nuper conflagrati, reaedificatio egr. Alexandro Kabos commissa est... et quia magistros, fabros, architectos, aliosque artifices mechanicos necessarios, et peritos ex medio vestri (possessionum saxonicalium) evocari debebit, idcirco committimus vobis. etc.... Datum Albae-Juliae a. 1598. die 1. mensis augusti.

mely alatt a monostort kell értenünk, *Jegenyével* együtt és a *Merában* lévő rész birtokakkal beirás — inscriptio — nyomán *Mikó* Ferencz nyeré el. — — Ezen birtokok jövedelmét 1649-ben *Kékedy Zsigmond* a kolozsvári ev. reform. tanuló ifjak élelmezésére adományozá. *Monostor* egy részét birta *Zolyomi* Dávid, *Rákóczy* Zsigmond, első *Rákóczy* Györgyné, *Lorántfi Susanna*. Mind a mellett, hogy a jezsuiták innen, többszörösen megujitott törvényczikkek nyomán ki voltak tiltva, még is 1653-ban *Derkay* György jezsuita *Kolozsmonostoron* tartózkodott [1]) az országgyülésnek e szerzetre nézti kedvezőbb határozatát várván.

Végre *Apaffy* Mihály fejedelem adományából 1664-től egész 1693-ig testvére *Anna*, vajdaszentiványi *Gilányi* Gergelyné birá, a midőn Erdély az ausztriai ház uralma alá kerülvén, az ország rendei *Monostort*, birtokosaitól tizenöt ezer forinton visszaváltván, azt a római katholikusoknak, az egyház és iskolák szükségeinek födezésére adák át; Leopold császár pedig az ismét vissza jött jezsuita szerzetnek adományozá.

Károly császár 1733-ban engedélyt adott, azon még 1606-ban elszakasztott öt falu visszaválthatására; ennek folytán a jezsuita tanoda: *Bácsot*, máskép szent Jánost, *Jegenyét* és *Tyburczot*, gróf *Bánffy* Györgytől; *Bogártelkét* báró *Szentkereszti* Andrástól, s *Kájántót* még az előtt 1732-ben báró *Barcsay* Gergelyné született *Naláczy* Sárától visszaváltotta; mely fejedelmi intézkedést az ország rendei is helyben hagytak 1744-ben.

1773-ban e szerzet eltöröltetvén, *Mária Terezia* királyné 1776-ban az általa alapított *nagyszebeni* árva növeldének; Ferencz császár pedig 1799-ben a kath. tanitó alapnak — fundus studiorum — adományozák [2]). — A birtokosok egyre változván, természetes, hogy az építményekre, azok fentartására kevés gond fordítatott; 1787-ben az egyház magtárul szolgált. — 1794—1795. között fedele újból zsindelyeztetett, és egyik tornyocskája megújítatott, — 1801-ben vihar következtében történt kisebb hiányok kiigazíttattak; míg végre 1818-ban az egyház hajója, a szentélyen kivül, merően lebontatván, a kolozsvári Lyceumnak építkezési anyagul szolgált [3]). — S így mit a vandalok megkiméltek, azt keresztény kezek megsemmisíték.

A monostor viszontagságairól, a szentély homlokzatában befalazott feliratu kőlap ekkép értesít: Abbatiae P. P. Benedictinorum de Kolosmonostra, quondam a Bela I. fundatae, a s. Ladislao confirmatae, templum regnante Uladislao II. anno 1508. auctum et binis Turribus consummatum (ezen adatot honnan veszi nem tudom) lapsu temporis cuncta mutare sveti, a Principe Transilvaniae et Rege Poloniae Stephano Báthori una cum dominio Monostor pro scientiarum Academia patribus S. Jesu anno dni 1581 collatum brevi scholis in urbem translatis fere absque usu semper tamen orthodoxum, post interitum P. P. S. J. in annos magis desertum et ruinae praximum — tandem anno 1818. Caesare Austriae et M. Principe Trans. Francisco. Gubernatore Ex. D. Georgio C. Bánfi L. B. de Losontz. Episcopo Transil. et supremo scholarum catholic. per. M. Princip. directore Exc. ac Rdiss. D. Alexandro Rudnay de eadem et Divék-Ujfalu maxima sui parte in usus Lycei recens aedificati conversum, hac vero sui portione Divino cultui relictum, et apparatum anno domini MDCCCXIX.

Ide igtatom az apátok névsorát, mint az a fen irtakból össze állitható, a hiány-

---

[1]) Veszelyi Károly: Erdélyi Egyház Történelmi Adatok. 1. köt. 265. lap.
[2]) Jakab Elek: Kolozsmonostori Apátság Tört. A Magyar Akad. 1865-dik évi Értesít.
[3]) Kovács István: Nemzeti Társalkodó 1841-dik évfoly.

zókat, és egyes év számakat is, Fridválszky idézett munkája lajstromában pótolván, ki azt, mint mondja hiteles, de előttem ismeretlen, adatok nyomán dolgozá ki :

Pál ... 1283-ban

Henrik... 1296-ban. András király udvari káplánja.

Lázár ... 1299—1214. között.

Miklós ... 1315. [1])

István ... 1324 ... Perjel : János [2]) 1321-ben

János ... 1329—1343 között; Erzsébet királyné udvari káplánja. Custos : István 1342-ben.

Jordanus ... 1347—1348 [3])

László ... 1356—1361-ig

István. 1361-ben [4]).

Otto ... 1362—1382. — Custos Gergely 1382-ben.

Pál 1391—1402 ... fratres conventuales: Joannes Porem, et Antonius 1393-ban [5]) és Antonius cantor presbyter 1404-ben. [6])

Henrik 1412—1418. A konstantzi zsinaton jelen van 1415-ben. — Perjel : Gergely; 1418-ban Ferencz custos 1415-ben, — frater Georgius 1415-ben [7]) és 1420-ban is.

Balázs ... 1423-ban.

Antal ... 1426— 1451-ig, frater Emericus 1447-ben és Domonkos 1453-ban. [8])

Gothart ... 1454-ben kormányzó.

Bertalan ... 1460-ban kormányzó. — Fr. Dominicus 1460-ban.

Dengeleghi Pongrácz László 1463-ban kormányzó. Custos : Petrus 1461-ben. [9])

Péch-váradi Péter rendes apát 1463—1466-ig. — Stanislaus custos ecclesiae 1466-ban. [10]) György cust. 1474-ben. Fr. Georgius 1482. [11])

Szamosfalvi Mikola Ferencz rendes apát 1494-ben? [12]) talán valamivel elébb.

Polnár Gábor 1493—1504-ig bozsniai, azután sirmiai püspök, egyszersmind ez apátság commendatariusa. Fr. Balázs 1493-ban. Fr. Barabás 1496-ban. [14])

Thomory Pál 1509-ben az apátság kormányzója, Fogaras és Munkács várainak kapitánya, s végre kalocsai érsek. Fr. Barabás 1508-ban. Sebestyén 1512-ben. — Mátyás 1517-ben. [15])

Nagyszombati Márton (Martinus de Tyrnau) [16]). — Fr. János 1533-ban. [16]) Frater : János 1535-ben. [17])

Martinuzzi György 1549—1551-ig Bibornok. — Fr. János 1553. [18])

Kolozsvári János 1557—1562-ig domonkosi szerzetes és csanádi püspök.

Delpini János Theophil czímz. apátja e monostornak és a n.-szebeni árvanöveldének igazgatója 1776-ban, Mária Therezia által kinevezve. [19])

---

[1]) Fridvaldszki. — [2]) Szereday : Not. Capt. Alben. 29. l. — [3]) Fridvaldszki. — [4]) Szereday : Not. Capt. Alben. 49. l., ezt Fridvaldszki nem említi. — [5]) Not. Capt. Alben. 60. l. — [6]) Ugyan ott 69. l. [7]) Ugyan ott 76. l.— [8]) Ugyan ott 93—96. ll.— [9]) Szereday : Not. Capt. Albens. 99. l. — [10]) Ugyan ott 103. lap. — [11]) Kolozsmonostori levéltár : Ep. Albens. litt. E. 16. sz. — [12]) Genealogia familiae Mikola auctore Ladislao Mikola Claudiopoli an. 1702. — [13]) Kolozsmonostori levéltár. Episc. Alben. litt. E. 8 és 18. sz. — [14]) Not. Capt. Albens. : 127—129—133. ll. — [15]) Jakab Elek : i. h. — [16]) Kolozsmonostori levéltár : Episc. Albens. littera E. 15. szám. — [17]) Not. Capt. Albens. 154. l. — [18]) Ugyan ott 153. l. — [19]) Benkő József : Milkovia II. köt. 517-dik lap.

Szabó János czímzetes apát és károlyfehérvári olvasó kanonok 1819—1858-ig.
Keserü Moyzes czímz. apát és k.-fehérvári olvasó kanonok 1867-ben.

Mint feljebb láttuk már 1296-ban e monostor hiteles hely volt: locus testimonialis. A levéltárnak történetét tüzetesen leirta Jakab Elek, közölve a Magy. Akad. Értesítő 1865. évi folyamába; — hiteles pecsétének ábráit közli a : Magyar Történelmi Tár 2-dik köt. 78—79. számok alatt.

A régi kolostorból, helyenkint látható alapfalain-, és pincze maradványain kivűl semmi sem maradt fenn; szemközt az egyház homlokzatával, délfelőli szárnyából egy pár ölnyi magas fal látszik ehez, támasztott kunyhó az egyház őrének szolgál most lakásul. Ennyi volna tehát mi a hirneves, és hatalmas apátok egykori fénylakából reánk szállott.

(I. ábra.)

Az egyházból csak polygon végű szentélye áll (l. I. ábra); ez a 8-szög 3 oldalából alakul, a homlok-boltozatán kivűl, három ivholdnyira terjedő kerekivű kereszt boltozattal, és üres zárkövekkel; hevederjei lemez- és horonyokból állanak, és részint körte alaku diszművezet nélküli válkövekre, részint kerek féloszlopokra nehezednek; ezek fejezete: alól megkerekített henger és gyűrű tag, tapzata ismét nagyobbra kiszökelő henger, mely gyűrű által érintkezik a fél oszloppal. — Evangeliom oldalán leszelt hármas ivű, tagozott ajtó a kijárás nélküli csúcsíves boltozatu sekrestyébe vezet, valamint ezen oldalba alkalmazott fülke, melynek mélyedésében kis vért mutatkozik, szentségház lehetett, ugyszintén az epistola részén, kerekívü vakablak-szekrény áll-helyére utal.

Az ablakok záródása csak kevéssé megtörve, inkább csak béletében: mely rézsut- és lemezből képződik, lehet tompa csúcs alakját észlelni; diszművezetök ki van törve, és csak egyben fentartva kis kört mutat, homlokzatát a befalazott csúcsos diadalív, a hajó keleti zárfalával egyetemben alkotja, ebben a zárfalban áll egy bevakolt, kerekívű, az egyház legrégibb ablaka.

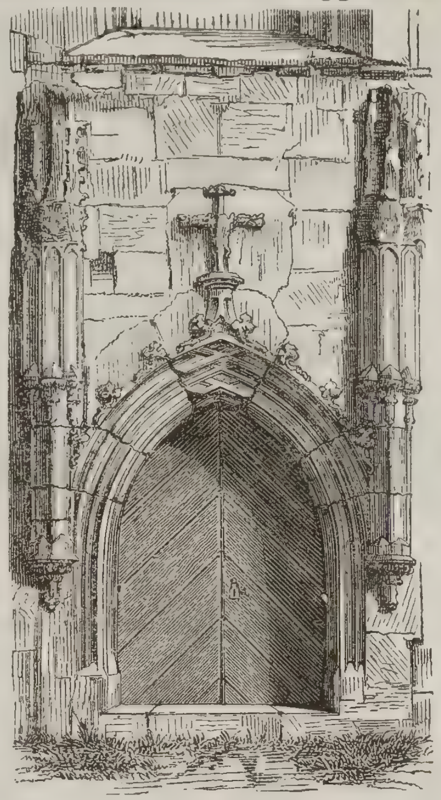
Portaléja tompa csúcsu (l. ábráját II. sz. alatt) a régiből összeillesztve. [1]) Magas-

---

[1]) Rudnay erdélyi püspök 1818-ban január 29-ről kelt, a kir. kormányszékhez tett átiratában az ide vonatkozó passus így hangzik: . . . . arcuati item postes portarum, ac fenestrarum frontispicisi sanctuarii ad stylum gothicum erigendo, quoad opus erit, conserventur. . . .

sága hét láb és öt hüvelyk, szélessége öt láb és hat hüvelyk; levélcsomókkal szegélyezett kerete tagozva, az ív teteje pálcza-féle művezettel diszítve, a szokásos keresztvirággal van ékítve. — Jobbra és balra tám-tornyocskákat látunk, melyek állatszörny alaku vállkövekre nehezednek, egy díszesen dolgozott, szabadon álló nyilt száju lombos kutyafő ez ajtózat legjobban fentartott része, ez is valami műkedvelő által a mult évben letöretvén, elvitetett.

Támfalai ledöntvék; alsó párkányzata a megfordított karnies; egyik ablak fölött egy ódon kinézésü oroszlán alakja, nyugvó helyzetben, van alkalmazva. Az egyháznak ugyanezen déli falán napóra van, de melynek *minusculákból* álló felirata ki nem betüzhető.

(II. ábra.)

A főoltár előtt nyugszik a *felöri Nápolyi* család egyik tagja eltemetve. — A homok kőlap az egyház talajába van beeresztve; rajta a család czímere : pelikán, mely csőrével mellét vágja fel és fiait vérével táplálja, fölötte sisak és czikornyás takarója; keretezve szőlő-venyige-, gerezd- és levélfonadékkal.

A töredékes sírirat ez :

S///M PATRIE GENEROSAM IN GEN DÑO GEORGIO
NAPOLY DE FELŐR MORS PRESCIDIT ET HIC
MORITVR (R)OBVSTVS ANNO ÆTATIS 3Z
CHRISTI SALVAORIS 164Z QVEM PIA
CONIVNX HOC VENERATA MONVMENTO.

Egy más kőlap az egyház homlokzatába illesztve, egy jezsuitának emlékét tartja fen:

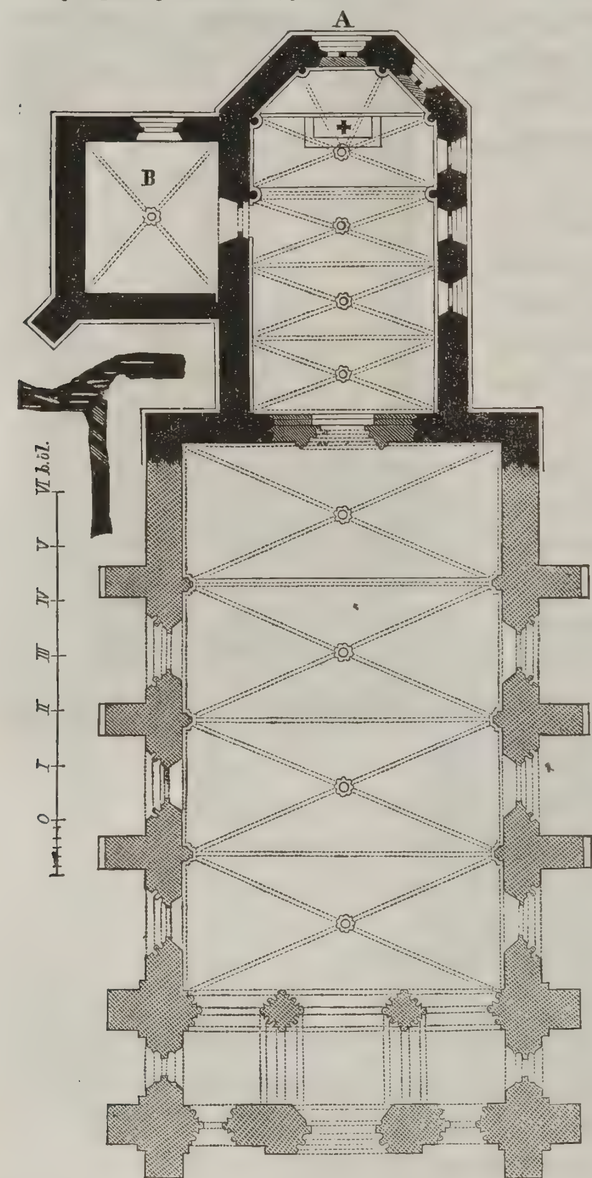
IH RP. THADÆVS MANNER AVSTRIAC. NEOSTAD.
OLIM SOC. JESV RELIGIOSVS : A QVA SVPRESSA
AD OBITuM INPIGER IN K. MONOSTOR VA
LACHORVM QVORVM LINGVAM IMPROBO
LABORE CONDIDICIT OPERARIVS : ANNO DOMINI
M. DCCVIII.XXVII. DEC. NATVS ZELO ANIMARU IN
CLYTVS EIQVE V. MARTII. M.DCCLXXXV. IMOR
TUUS. A LABORIBUS APOSTOLICIS HIC REQVIESCIT.

A Boldogasszony tiszteletére szentelt főoltár eleibe temettetett 1553-ban vallása mellett buzgólkodó musnai lelkész : *Medgyesi* Ferencz, kit ellenfelei e kolostorban párnái között fulasztottak meg. [1]) — Itten nyugszik *Kovacsóczi* István erdélyi korlátnokon kivül, *Sennyei* Pongráczné *Dóczi* Anna, eltemetve 1625-ben [2]), továbbá Kamuthy Balázs, doboka-

---

[1]) Szegedi : i. h. 374. lap.
[2]) Erdélyi Történelm. Adat. 4. köt. 193. lap.

megyei főispán, eltemetve 1629-ben február 22-én [1]) és *Korni*; István jezsuita. [2]) Ezeknek, valamint e kolostor különböző apátjai, és szerzetesek sir-feliratait, kik szintén itten lelhették nyughelyöket, egy emlék-kő se tartja többé fen.

(III. ábra.)

A volt templom mérték arányai, belső világában, Bőhm János építész mérései szerint, ezek: hossza 38′, szélessége 22′, magassága 30′. — Szélessége az egykori hajónak, mint a fenálló alapfalai részletéből kivehető 5 öl 3 láb.(l. III. ábr.)

A domb ormain, melyen e kolostor fekszik, sánczok- és bástyáknak nyomai mutatkoznak, mint az egykori erődítés maradványai.

Ezen egyház régi ábráját, Báthory István lengyel király, mint a jezsuiták pártfogójának, talpig festett arczképén [3]) láthatni, a hol a kolozsmonostori egyház mintáját (l. IV. sz. ábr.) kezében tartva van előállítva. Ha ezen ábrát a fen leirt egyház maradványaival összehasonlítjuk, szembeszökő különbséget fogunk a kettő között találni. Ugyanis : feltűnik a karhely egyenes záródása, a kerekívű ablakok, és mellék-ajtózat; végre a torony, mely a feljebb közlött homlokzati felirattal ellenkezőleg, nem kettőt, hanem csak egyet mutat; s mind e mellett kisértsük meg lehetőleg ez ábrában a régi egyház alakját valamennyire föllelni :

Hiteles szemtanuk állitása szerint, kik az egyházat egész alakjában fenállva még 1818-ban gyakran látták, a hajó egész szélességének megfelelő egy toronyra, ellátva két kisebb toronynyal (Dachreiter) mint az az ábrán szemlélhető, emlékeznek. [4]) Rudnay püspök is az 1818-ik év január 29-én kelt, a kormányszékhez intézett felterjesztésében, melyben az egyház elbontásának szükségességét fejtegeti, csak egy toronyról szól : eas itaque feci apud officiolatum dispositiones, ut sanctuario, cujus fundamentum in parte subfossum est, ante omnia firmato, e vestigio primum quidem cincturae templi, et exteriori, nullius usus sacello [5]) deinde turri (tehát nem turribus) navique ecclesiae demoliendae, ac solo

[1]) Erdélyi Tört. Adat. 4. köt. 196. lap.

[2]) Hodor : az erdélyi Báthory egyetem tört. Kézirat az erdélyi muzeumban. 81. lap.

[3]) Ezen kép a kolozsmonostori urilakban őriztetik, és ha nem is az eredeti, bizonyára egy 1581-dik év körüli eredeti után készülhetett.

[4]) Az óra ekkor már hiányzott.

[5]) Az ábrán látható egyház melletti kis házacska, mely Rudnay idejében kis kápolnává volt átalakítva.

aequandae manus admoveatur [1]) — 1581-ben is, ha ezen ábra csakugyan a k. monostori egyház mintáját tartja fen, csak egy tornyot észlelünk két Dachreiterrel; innen azt lehetne következtetni, hogy 1508-ban az egyháznak nagyobbitása alkalmával történt két toronynyali ellátása, mint azt, az 1818-ban készült felirat, ha csakugyan az illető okmány nyomán ez adatot hiven közli az okmány — vagy a felirat készitőnek téves állitásán nyugodnék, a két kis tornyocskát, két toronynak vélvén, hol valósággal talán csak egy torony volt.

(IV. ábra.)

Nagyobb nehézség merül fel a mostani polygon apsist a hajdani egyenes kar záródásával egyeztetni, — ennek átalakulása 1581-dik éven innen történhetvén, — csak is 1598-dik évben jöhetett létre, — a midőn *Maria Krisztierna* parancsára az elhamvadt egyház helyre igazitása rendeltetett el. Egybe rongálása egyedül fedelére nem szoritkozhatott, mint azt Enyedi Pál az erdélyi veszedelmekről irt énekében állitja [2]) a vallásos gyülőletnek némű keserűsége is vegyül e leirásba, miből bajosan lehet kiigazodni, hogy mennyire terjedt a pusztitó elemi csapás hatása az egyházra ki. Azonban a fejedelemasszonynak az ország különböző részeiben menesztett rendeletei [3]) melyek a mesteremberek egybeseregléset parancsolják, világosan egy terjedelmesebb és nagyobbszerü épitkezést tanusitanak, mint sem a fedélnek egyedüli helyreigazitását. E tájt készülhetett a polygon apsis is, de a jesuitáknak aligha volt alkalmuk, idő és pénz hiányából, nagyobb épitkezéshez fogni, egész a mult század elejéig, mely időszakban azonban, hogy ily nagyobbszerü épitkezés történt volna, nem értesültünk. A hajó keleti zárfalában mainap is látható kerekivű, nagyobb düledésű, és kisebb mélyedésü horonnyal tagozott, bevakolt ablak sejteti velünk, hogy a hajó egykor merően ily alaku ablakokkal volt ellátva.

S ha bár e képen az egykori egyház egészen *hü ábráját* nem is leljük fel, minthogy a festésznek figyelme inkább az előállitandó király arczképére volt irányozva, miértis az alkotvány rajzára kevesebb gondat fordított, mindazonáltal nem lehet tagadni, hogy legalább körvonalaiban az akkori templom hasonmását előállítani igyekezett.

[1]) Kovács István: Nemzeti Társalkodó 1821-dik év 139-dik lap.

[2]) Erdélyi Tört. Adat. 1. köt. 177. lap: 1598-ban. Az monostori templomot Kolozsvárnál az menny megüté; kinek héjjazatja mind elége, az kőfala megmarada. Az pápások így irták, hogy tiszta időben ütötte volna meg; de nem igaz, mert esős idő és fergeteg, dörgés vala. Ezt is hozzá mondják: mikor Petrus Majorius az jezsuiták pater rectora ezt megértette volna Kolozsvárban, így jövendölt felőle, hogy, minthogy az templom az magyaroknak régi templomok, és az felső része mennyütés mia elégett, de az oltár megmaradott, ez okáért nagy iszonyu veszedelem jő az országra, ki mia csaknem elvész. De minthogy az oltár megmaradott és az fundámentum, ismét az veszedelemből békességbe jut és megépittetik. De ez szó, mind szó fia szó, melyben semmi verosimile nincsen, emberi okoskodás stb. Nem csak az oltár maradt meg, hanem egészen a templom kőfala.

[3]) Hergott Marquard: a Monument. Dom. Austr. Pinacotheca Princip. Tom. 3. Pars 1. pag. 115. több rendeletek közül kettőt idéz, állítván, hogy: több ily rendeletek küldettek különböző hatóságokhoz.

A BARLANGLAKÓKRÓL,

NEVEZETESEN

A MAGYARHONI LAKOTT BARLANGOKRÓL.

RÓMER FLÓRISTÓL.

I. ŐSI LAKOK ÁLTALÁBAN.

§. 1) **Az emberek első tanyái.** Semmi sem természetesb, mint hogy az ember, ki a *középkorra*, de még az *ó-világ* legtávolabbi korszakaira is némi fényt volt képes árasztani, a történelmi idő előtti vizsgálatokra adja magát, és törekedjék azon fátyolt föllebbenteni, mely odáig az emberi-nem létének legelső hajnalát födé.

Nehéz munka; minthogy a mai életviszonyok, az elfogultság, és a nemzeti előítéletek alig engedik meg, hogy e messze távolban tisztán lássunk; a nyomok pedig, melyekben bizhatnánk, oly kopottak, oly csekélyek, hogy egy egész képnek biztos összeállítását alig engedik meg.

Az ember, csekély szükségleteihez képest, első időben alkalmasint állati ösztönét követte, és valamint táplálékára, úgy ruházatára és menhelyére nézve is, nem igen válogathatván, ahhoz nyult, mi efféle kelékekül önkényt kinálkozott. Romlatlan érzékekkel és figyelő tehetséggel ellátva, sokban az állatok ügyességével vetélkedhetett; míg a gyakorlat, s az események taníták, miképen kellessék nem csak szükségeit pótolni, de kényelemről is, a mi főleg a tüz-élesztés feltalálása után bekövetkezhetett, gondoskodni.

Az emberiség első bölcsőjét okszerüen nem kereshetjük másutt, mint a hol az ember természetesen kifejlődhetett. E fejlődésnek sem a forró égalj kiállhatatlan verőfénye, sem az éjszak dermesztő hidege nem felelt volna meg. A mérsékelt éghajlatu *Ázsiában* keressük tehát az első embereket, kiknek itt, nem csak keletkezésükre, hanem első nevelésükre nézve is feltaláljuk a legszükségesb kellékeket. Itt maga a természet nyujtja önkényt a sokféle táplálékot; itt a ruha nem is szükséges, itt minden lombos fa, minden sűrü bokor elég védelmül szolgál az égő nap kábító nyilai, valamint a beálló hosszu záporok verései ellen.

De ezen gondnélküli tengőélet csak is ezen *édenszerü* tájakon tarthatott egy ideig. Mert midőn a szaporodó embereknek, akár a szükségtől késztetve, akár a támadt viszályok miatt, távolabbi, éjszakfelé eső vidékekre is kelle nyomulniok, hol az éjek rendesen hidegek, az esős hónapok dermesztők, midőn a ragadozókkal való harcz is beállott, a fázókban és éltüket féltőkben a meleg ruha és a biztos hajlék utáni vágy is felébredett. Valamint a ruha akkor az elejtett állatok bőreiből állott, melyet eredetileg tüskékkel összefűztek, *)

*) Erre a *schleswigi* lápokban talált, ilyen módon vart bőrökbe takart vázak szolgálhatnak tanúkul. (l. Sacken, Culturepochen Mitteleuropas 23. l.)

faháncs szalagokkal vagy állatbélből sodrott kötőkkel megerősitettek, úgy hajlékaik is bizonyosan igen egyszerüek lehettek, leginkább pedig a terebélyes fák odúi elégíthették ki a kurta készletü háztartás szerény igényeit.

§. 2) **Viskók, barlangok.** Ezen természetadta menhelyek után legegyszerübbek voltak a különféle *viskók*, melyeket mint a mai csőszök vagy halászok gyepes gunyhóikat vagy nádas [1]) tanyáikat, mesterség nélkül egy ős fa tövéhez, vagy egy védő parthoz támasztották. Ezekhez sem az anyagnak készítése, sem nagy művészet nem szükségeltetett. Tökéletesítette és áthatlanabbá tevé későbben az állatbőrökkel való takarás, vagy a font sövénynek sárral való betapasztása, mi minden esetre a haladásnak magasabb fokát árulja el; és e módok az ős építészetnek és gyakorlatnak minden tudományát foglalják magukban.

De ezen könnyü, szellős és sok tekintetben nem eléggé biztos tanyákon kivül lehetetlen, hogy az emberek egyszersmind a meleg, kényelmesb, tartósb és mindenekelőtt biztosb menedéket nem ismerték és fel ne keresték volna a hegyekben messze benyuló *hasadékokban*, és gyakran palotaszerü nagysággal kinálkozó *barlangokban*, [2]) melyek rendesen nem csak egyes családoknak, hanem egész nemzetségeknek is biztos rejtekül szolgálhattak.

Míg a férfiak a terhes, sok erőt, tapasztalást és edzettséget feltételező *vadászaton* tölték napjaikat, az asszonyok a gyermekekkel és öregekkel e biztos rejtekekben tartózkodának és végzék házi teendőiket. A férfi csak a nyugalomra tért vissza sziklavárába, vagy a védelemre.

Azonban semmi sem ellenzi, hogy az említett két lakásmódot össze is kössük, a mint azt sokszor mainap is sok barlanglakónál találjuk, hogy t. i. az ember a kedvező időt szellősb viskóban, a zordonabbat barlangjában visszavonulva töltse, mi gyakran bizonyos kényelemmel az által is elérhető, ha a barlang szája elé, hol lehet, egy könnyebb, faágakból hevenyészett sátort, mint előcsarnokot épít. [3])

Minden esetre alkalmasabb és sokszor kényelmesebb is volt a sövénygunyhó és nádviskó a *barlangnál*, már csak azért is, mert azoknak elkészülése nem igen nagy fáradságba került; t. i. a kiválasztott kerületben elfogyván a vad és a hal, le-legeltetvén a rétek, más e kellékekkel kinálkozó vidékeken ismét könnyen volt felállítható, hogy igy az állat-

---

[1]) Hogy az izraëliták is kákából és nádból készítének gunyhókat tudjuk; és hogy ez az őskorban másutt is történt, arról tanuskodik Ovid. Metam. I. 121. v. mondván : ..... domus antra fuerunt et frutices et vinctae cortice virgae.

[2]) A régi irományokban akárhány barlangnak nyomára akadhatunk, mely rejtekhelyül vagy lakásul szolgált. Vulcant és Aeolt, Dianát és Egeriát, Calypsot és Didót, Cacust és a Cyclopsokot barlangokban találjuk. Az oraculumok székhelyei, a mysteriumok színpadjai a barlangok voltak. Mithrast barlangokban tisztelték; Zoroaster a mindenség alkotójának gyönyörü forrásokkal biró barlangot szentelt. Barlangokban és körülöttük emelkedtek későbben oltárok; itt keletkeztek az Istenségek legkedvenczebb tartózkodási helyeik.

[3]) Hiszen mainap is mennyi a tekintet az időjárás és éghajlat kivánalmára! — A földmives télen a setétes, alig egykét piczi ablak által világított és könnyen fülő házát (szobát) keresi fel, melyet nyáron kerülvén, valamint nappal a tornáczot, eszterhaalját és a *szakálszárítót* az utczaajtó előtt szereti, úgy éjjeleit vagy az udvaron vagy a csürökben tölti. — És nem úgy teszen-e az úr is? Mig télen a kaputól lakószobájáig egész háza zártan fül, — addig nyáron a hegyek oldalaiban fekvő szellős kéjlakokba vonul.

tenyésztésnek, a kereskedési viszonyoknak elég-tétessék, vagy a polgári függetlenség az ellenséges szomszédok ellen fentartassék.

Ilyen fogalmakat megállapítván, azt hiszszük, hogy az első emberek lakjairól, és az akkori állapotokról, helyesen itélünk. Tanuságot tesznek erről a legsűrübb őserdőkben, az egészen elhagyatott vadonokban elszórva, vagy együttesen nagyobb mennyiségben talált kő- és bronzeszközök, durva edénycserepek és sirhalmok; tanuságot a barlangok állati- és növényi posladéka közt talált nagy mennyiségü kovaszerszámok, szén és hamu rétegek, melyek mind e helyekre véletlenül nem juttottak.

§. 3) **Az ösemberek nem temetkeztek a barlangokba.** Feltűnő azonban, hogy az emberi nem fejlődésének eme szakában még a barlangok *temetkezési* tanyákul nem szolgáltak, mint ezt a későbbi időben oly gyakran és oly általánosan találjuk. Mert azon, itt-ott, a barlangokban, vagy a czölöpépítmények maradványi közt talált emberváz nyomok ritkasága épen azt mutatja, hogy azok, a hol találtatnak, vagy véletlenül a halál által ott érettek el, a nélkül, hogy kimultukról rokoniknak tudomása lett volna, vagy, hogy a másik esetben vizbefuladtak, a nélkül, hogy tetemöket megtalálhatták volna, mi itt annál nevezetesb, mivel e csontok többnyire gyerekvázak maradványai.

Bizonyos tehát, hogy a legősiebb időben, a hol *lak-* és *menhelyet* találtak, az emberek egyidejüleg nem temetkeztek, hanem a tetemeket vagy elégették, vagy halmok alá temették, vagy talán — mint ezt mainap is némely vad törzsökök teszik — csak amugy összetákolt magas faállványokon az enyészetnek engedték át.

Ezt itt egész általánosságban említjük, mivel arra, *hogy e barlangok állandó temetökül kiszemeltettek volna, a fémek elötti szakokban, példákkal nem igen vagyunk képesek bebizonyítani.* És valóban ott, hol eddig barlangokban emberi vázakat találtak, azoknak oly *igen nagy régisége rendesen kétségbe vonható*; míg ellenben a kőeszközökkel talált sirok, halmok és kőemlékek, az e korbeli eltakarítási módokról eléggé biztos adatokul szolgálnak.

Nem akarjuk itt azt mondani, hogy *barlangokban egyáltalában emberi maradványok elö nem fordulnak*; sőt erre az egyes példák nem is hiányzanak, mint a belgiumi, angol és a franczia üregekben, hol a kőszerszámokkal és állatmaradványokkal, mint p. o. az Aurignac-iban mintegy 16 egyén csontjait is fölfedezték; de ezek nem valami véletlenségnek voltak-e áldozati, és csak kivételnek elfogadhatók-e? — míg más adatokkal nem birandunk, itt nem merjük eldönteni. Hasonlítsd, Sacken: (Culturepochen Mitteleuropas 30. l.)

§. 4) **Barlangok nemei.** A *barlangokat* egyátalán két nagy osztályra különböztethetjük meg, t. i. olyanokra, melyek *természeti mivoltuk miatt* *) lakhatlanok, és igy már magában véve a mi tárgyalásunk alá nem is eshetnek; és olyanokra, melyek mintegy a természettől magától arra rendelvék, hogy állatnak, embernek *men-* és *buvóhelyül* szolgáljanak. — Ezek leginkább a *mész-* és *homok*-hegyekben fellelhetők, és vagy csak a szikláknak előhajlása által fülke alaku üreget képeznek, vagy a hegyek belsejében óriási alagutakkal, nagyszerü termekkel birnak, és az embereknek 1) természetes *lakást*, és *buvóhelyet*; 2) *erödöt*; sőt igen gyakran 3) *sírt* is adtak; a keresztény korszakban pedig *egyházi* czélokra is használtattak.

---

*) Természeti sajátságuk miatt nevezetesek a jég-, csepegőkő-, szél- és öldöső légü barlangok, mint p. o. a szadellői, aggteleki, domiczai, tufnai, detrekővárallјai sat., melyeket lakásul felhasználni még senkinek sem jutott eszébe. Ezekről, az ausztriai birodalmat tekintve, legjobb felvilágosítást nyujthatna *Sartori* és *Schmidl* tanár szakmunkáik.

I. Polgári rendeltetésü sziklabarlangok.

§. 5) **Sziklalakok, sziklavárosok.** Hogy a *mesterséges sziklalakok* leginkább csak akkor készülhettek, midőn az emberek már a fémekkel való bánást ismerték, kétségbe sem vonható; mert a legkeményebb kő-, csont- vagy fa-eszközzel is aligha képesek lettek volna szükségeikhez képest a legpuhább sziklát is átidomítani. Az eszmét a természetes üregek nagyobbítására adhaták : a lakott hajlék kedvező fekvése, az abban régóta töltött élet, és talán némileg a körülötte fekvő birtoknak elfoglalása is.

Egy család tagjai megszaporodván, a törzs főlakja mellé telepedtek le, társasági ösztön és a kölcsönös segedelem és védelemből — az atyafiak, a vérrokonság, s igy kezdtek lassankint az egyes üregekből egész faluk, városok és védhelyek támadni.

De mi ösztönözheté az embereket—kérdi Haxthausen: „Transkaukasus, und Studien über Russland“ czímű iratában — a lakoknak a sziklából való kívájására, főleg ak kor, mikor még elég alkalmas szerszámokkal nem is birtak? Miért nem épitettek inkább a nyers kövekkel házakat, mintsem hogy az aránylag még is mindég szűk és kényelmetlen közelithetésü barlangokba rejtődztek? Egy népfaj készíté-e ezeket? mire a munka egyenlősége és jelleme utalni látszik;—vagy sok népnek volt-e ez szokása? mint ezt oly roppant területen való elterjedésből (t. i. *Tibet-* és *Indiától* a Fekete- és Középtengerig) következtetni lehet? — Ez az ősi történelem egyik megmagyarázhatlan rejtélye, — mert a mesék és regék csak halkkal és határozatlanul tudósítanak bennünket a *troglodytákról.*

Leginkább a keleti utazók [1]) munkáit kell némi figyelemmel forgatni, hogy minden lépten-nyomon sziklavárosokra akadjunk, vagy a földbe *vájt patri-telepeket* találjunk.

a) **Afrikában.** A mivelődés alsóbb fokán álló *Troglodytákat*, barlanglakókat, láttunk a lybiai sivatagokban *Mela* városánál, *Aethiopiában* az egyptomi határtól az *arab* öböl kezdetéig, hol M i d o ë barlangvárost említenek. Hogy ezek üregei a melegebb éghajlat alatt kellemes tartózkodási helyekül szolgálhattak, kétséget sem szenved; mert elég árnyékkal birván, amint a forró nyári szakban hívesek valának, úgy az esős idő alatt sem hültek ki annyira, hogy lakhatlanokká lettek volna.

Mindenesetre való az, hogy a barlangok nagyításával, vagy a nagyobbszerü kőbányák kiaknázásával az emberek kettőt nyertek, t. i. *anyagot* egyébb fényes lakások készítésére, és *üregeket*, melyeket a szegényebb sorsuak szintén lakásra vagy elbúvásra használhattak. — A barlangok hasznosak voltak a fa-szükségben szenvedő vidékeken is, főleg a keleti sivatagokban, hol, a kevés fütő anyag miatt a lakosság az által is iparkodik meleget előidézni, hogy lakszobáját az istállók közé helyezi. [2])

Egészen máskép tünnek fel az *egyptomi* és *indiai* sírbarlangok; mert ezen népek a földi lakásokat csak *szállodáknak*, ideiglenes *mulatóhelyeknek* tekintették, mig a vallási építményeket, főleg pedig a temetkezéseket *óriási, örökkétartó sziklapalotákba* helyezték.

[1]) Ajánljuk : *Ritter* Erdkunde II. 872., die Höhlenstaedte, Utsch, Hissar und Suanli Deze in Klein-Asien; *Wetzstein* : Reisebericht über Hauran, *Dubois*: Voyage en Caucase sat.

[2]) A syont-i (Lycopolis) *hypogae*-ak remek rajzát a hegy nyugati oldalán, a description de l' Egypte IV. kötet 43-ik lapján, a sírok belső elrendezését pedig és alaprajzait a kk. ll. lehet tanulmányozni. — Ugyanott a 62 és 65-dik sat. lapokon ajánljuk a Heptanomide rajzait, melyek ezen sziklaépíményekröl élvezetes tanúságot tesznek.

b) **Ázsia**. Mindnyájan tudjuk, hogy Afrika éjszaki részében számosak a *barlangok*, azonban a barlangtelepek valódi hazája *Ázsia*, a hová az őshagyomány az emberiség első telepjeit is helyezi. Ezen terjedelmes hegylánczokban, kopár sziklavölgyekben igen is gazdag világrész mintegy ősfészke ezen sajátságos lakásmódnak, mely igen sok vidéken hagyományilag egészen a mai napig megtartatott.

Ha mint sz. hitünk bölcsőjét — legelől *Palaesztinát* vizsgáljuk, csak Sepp: „Jeruzsálem" czimü munkáját kell némi figyelemmel forgatnunk, hogy mondatunk igazsága bebizonyodjék. [1])

Illésnek barlangja a karmeli hegyen több osztálylyal bir, s ajtók valamint ablakok is sziklából vannak kivájva. Mindjárt alatta foly a *jósló-kutja*; *Tiberiás taván*ál feltünik 4 vagy 5 *fekete barlang*, az úgynevezett *Montagna del Castello*, melyet őskori történelme nevezetessé tesz. A *genezarethi* lapály nyilásánál egy egész *barlangváros* által lepetünk meg. Nevezetesek a *Siloai* falu [2]), a *tekoai* tömkeleg és a *quarantani* barlanghegy. — *Beth-Gibrin*-ben, a férfiak városában, csodáljuk a kupola és harangformára kivájt barlangokat és tömkelegeket. Egész *Jeruzsalem*, mint a világ egy városa sem, körül van véve természetes Chorei és barlanglakók üregeitől, kőbányáktól és kisebb nagyobb sirboltoktól van körülvéve. *Sepp, Jerusalem* I. 236. Említést érdemel az *óriásbarlang*, mely sokféle elágazó mellékutczáival elégséges kőanyagot szolgáltatott Jeruzsalem épitéséhez. Még szemlélhetők itten azon *fa-ékek*, melyek megnedvesitése által 5—6 láb hosszu, 4 láb széles, 2 láb vastag dúczok elválasztattak a nagyszerü épitményekhez. A barlang mintegy 110° hosszu, 10—50—100 ölnyi szélességü, s az asszyriak beütései ellen a népnek menhelyül szolgált. A kő maga könnyü faragású, mint a montmartrei krétaszikla. [3])

Igen nevezetes az, mit Mordtmann: „Die Troglodyten in Cappadocien" [4]) czímű értekezésében mond :

Kaissarie (Caesarea Cappadocia) és Newschehr városok között van egy kerület, mely a puha tuffkúpok sokasságával mint egy be van hintve ..... Ezen kúpok többnyire csoportosan emelkednek, bár találhatók egyesek is. Ha az ember közelebb lép, a kúpok legnagyobb részében nyilásokat vehet észre, melyek ajtók, ablakok, és galamblyukak gyanánt tünnek fel, és könnyen meggyőződhetik arról, hogy ezen tuffkupók belől ki vannak vájva és többször 3—4 emeletet képeznek.

Ily barlangok nem csak egyes falukat, hanem egész városokat képeznek; Ürgüb és Üts Hissari ezen kerület legjelentékenyebb helységei ...

---

[1]) Már a birák könyvében olvassuk, hogy Izrael fiai a hegyeken hasadékokat kerestek, és barlangokat s hegyvárakat készítének. VI. — A *Choriták*, a *seiri* hegységben, igen lakályos sziklaüregekben tartózkodtak és tartózkodnak, főleg a nyári havakban, hogy így a munka-idő közt földjeikhez közelebb legyenek.

[2]) Ezen falut, úgy mond Sepp, az utazók kikerülték, de ez többé ne történjék; mert ezen hely az őskor emlékei által épen oly nevezetes, mintha Ramses Sesostris idejebeli romjai közé lépnénk.... A siloaiak, most is, mint 3000 év előtt, parittyákat használnak, s az idegent néha kissé kellemetlen kőzáporral elöntik.... A sziklákban az ember és a barom együttesen laknak egymás mellett. A lakok, mint a fecskefészkek csüngnek a levegőben. ... 232. ... ll.

[3]) Mily nagyszerü a jeruzsalemi templom alatt létező *vízfogó-barlang*, az ugynevezett *királytó*, melynek vízszíne 736′-nyira terjed 42′-nyi mélység mellett. Ezen barlang mennyezete roppant szikladuczokon nyugszik, és gyüjté a templom tetejéről lefolyó vizet, melyhez 44 kő-lépcsőn lehet lejutni. — Erről már Tacitus és más régi irók megemlékszenek.—Ehhez valami hasonlót bár kicsinyben a budai várban is láthatunk azon vízfogó üregekben, melyek egyike az országházzal szemben a Fortuna-utcza végén fekvő földszinti ház pinczéjében létezik.

[4]) Sitzungsberichte der kön. bair. Akad. d. Wissenschaften zu München 1861. II. kötetben és Weiss Costümkunde II. 463.

Bizonyos, hogy e kerület elvitázhatlan nevezetességét a kivájt tuffkúpok teszik, melyeket alig lehet valahol az ismert földterületen oly nagy mennyiségben együtt találni, mint itt . . .

A tuffkúpok alakja a méhkas és czukorsüveg. A kőzet oly puha, hogy annak müveléséhez már a közönséges szerszámok elégségesek, és hogy szeget is lehet bele ütni. Egy közép nagyságú, 2—3000 köblábnyi szobát egyes ember képes egy hónap alatt kivájni és lakályossá tenni. A kúp terjedelme és magassága szerint két, három emelet található; a legalsóbban az istálló, konyha, éléstár és fogadószoba foglaltatik; a másodikban, hová akna, vagy kéményalaku üregen át juthatni, vannak a család lakszobái: legfelül a lomtár, galambház sat. alkalmaztatik.

A kúpok nagyobbjaiban a templomok, mecsetek helyezvék el, a nyilvános építményekkel együtt, és gyakran nem csekély mesterséget árulnak el. Igy találunk *Merdsau* faluja mellett, ugyanazon nevü völgyben—két egészen a sziklából vájt templomot, melyek a görög szertartás szerént oltárt, szószéket, püspökülést, oszlopokat, női osztályt, előcsarnokot, és pedig ezeket mind kőből faragva, tartalmaznak; a falak, bolthajlások, mennyezetek, valamint más görög templomokban, fresco festményekkel diszítvék, melyek szent képekből, bibliai történetek és szentek életeiből vett előállításokból, utolsó itéletből sat. állanak és oly jó karban vannak, annyira ujjaknak tetszenek, mintha csak nem régen készültek volna.

Ezen sziklák egy része a lakóknak utolsó nyughelyül is szolgál; mivel a sirüregek bennük kivájvák. Ezek közűl sok késȍbben kinyittatott és kiraboltatott; de a bennük fellelhető faragványok és falfestmények, valamint egyébb szerkezetük is, rendeltetésüket kétségen kivülinek teszi, 1—3 lap. Sajátságos, hogy ezen barlangtartománynak a régi iróknál semmi nyomára nem akadunk, és hogy még Wieland is, midőn Lukás Pál franczia utazó természethű leirását olvasá, azt mesének tartá! ? *Leo Diakonus*, ki Tzimisce János görög császár idejében, a X. század utolsó tizedeiben élt, tesz erről : *῾Ιςοριάν ἀρχομένγν ἀπό τῆς τελευτῆς τõν ἀυτοκράτορος κωνςαντινου* sbt. III. könyv. I. fej. említést. Azonban ezeknek koráról a szorgalmas Mordtmann sem volt képes valami határozottat állítani, mert sem a falképek, sem a felirások biztos támpontokul nem szolgálnak.

Ázsia belsejében, *Tibetben*, *Indiában* és *Perzsiában* a hegyek szikláin és a folyosók partjain a *kivájt barlangok sok ezerét látjuk.* — Hogy az emberek eredetileg sziklaüregekben laktak, és főleg téli időben — eső és a kemény zordon idő visszontagságai elől oda menekültek, már *Diodor* tanusítja : Homines veteri more, ut ferae in silvis et speluncis et nemoribus nascebantur. 1. 8. — Vitruv. Archit. II. I. I.

Strabo X. 5. említi, hogy a kaukasusi északi meredekeken Hypanis (Kubán folyó) táján barlanglakók vannak. Lakjaik később rablók buvóhelyeivé lettek. *Bakunál* találnak faragott sziklákat, mesterséges üregekkel; *Beth Bermák* (ötujju hegy) hasonlít óriások által épített *tündérvárhoz*; van itt elég barlang, sziklafal, lépcső, fülke sat. *Aní*, armeniai főváros mellett vannak sziklalakok, melyek a legtávolabbi időkig visszavezethetők. A mostani *Ghori* Grusia fővárosától néhány mérföldnyire *Uplas Zichi* egészen kőből faragott város, palotákkal, templomokkal, melyekben román- és góthstil maradványai láthatók, sőtt itt még valami bazár-nemü is mutatkozik.

Északkeletre tekintvén, mindjárt a Dubois-féle munkának geologiai részében, a XIV-ik táblán, a kaukazi barlanglakók *Ka tchikaléne* városának (*ville troglodytique*) egy része van lerajzolva, hol többnyire kerekboltozatu barlangok látszanak, két-három emeletnyire egymás fölött. VI. köt. 297. lap.

A *Série Pittoresque* XV. táblája 2-dik rajzán előfordulnak a *gvimi* barlangok, melyekről Dubois: Voyage autour du Caucase III. 164. lapján eztmondja: „Ici par un luxe particulier, presque toutes les maisons sont bâties en entier avec toit et murailles dans l'intérieur d'une série des plus vastes de ces grottes dolomitiques, qui se suivent en file au pied du rocher. Une deuxième rangée de ces grottes était perchée au-dessus, le long d' une légère corniche qui servait de rue. Il n' y a plus dans celle-ci que *l'église* du village qui quoique assez vaste et commode, est bâtie aussi tout entière sous la voûte de la plus grande des cavernes..... On peut faire tout le tour de l'église. Il y a même eu assez de place à côté pour y bâtir une petite chapelle..... Derrière l'église, dans la grotte qui a 50—60 pas de profondeur, se trouvent, outre cela un caveau rempli d'ossements, et à côté un grand bassin muré, dans lequel on a fait entrer une eau très-abondante.... Továbbá: Cette dolomie de la *Kovrila* se distingue par *la multitude* de *grottes* dont elle est percée; *on peut les compter par milliers.* Le plus grandes ont servi de refuges aux habitants du pays dans les *èpoques* d'invasions, telles que celles des Tatars et des Turcs. (u. o.)

Egyes barlangok láthatók a XXXVI. táblán az *erovantagerdi* romok fölött; mások a XLIX. táblán a *kisilkobai* vizesés közelében vannak; a Série Archéologique I. és III tábláján, valamint egyéb krimeai tumulusok XIX. sat. tábláin — mint igen érdekes látvány tünnek fel az *ouplostszikhei k r y p t á k* Georgiában, melyeknek nem csak roppant száma és *katakomba*-szerü elrendezése nagyon érdekes, hanem általános berendezésök is megegyez a többiekével, melyek Ázsiában találtatnak azonban a csinos détailleok miatt, melyek több táblán előfordulnak, különös figyelmet érdemlenek.

Különösen festői kinézésü *Vardsie* barlangváros, nagyszerü sziklába vájt lépcsőjével, bolthajtásos, oszlopos alagútjával (l. a XXIII. táblát), számtalan barlangjaival, melyekhez csak a meredek sziklába vájt lyukakon, melyek hágcsóul szolgálnak, lehet jutni — Dubois ezt mondja II. 317. lapon: On passe par plusieurs étages de grottes avant d'arriver à celui où sont les hypogées et édifices principaux, rangés de long d'une saillie qui tient lieu de rue. Le plus considérable est une *grande eglise* que Thamar, dit-on, fit tailler dans le roc.... a királyné tágas sziklapalotáinak leirása után így szól: Les grottes qui criblent le parois blanchâtres sont innombrables; les unes servaient de boutiques, de magasins, d'écuries; d'autres formaient de grands appartements... Une *troisième église* est aussi tailliée dans le roc... Eme kivonat után láthatja mindenki, mennyire érdekes ezen város leirása!

E *barlangváros*nak semmit sem enged sajátságos voltára nézve az *Assomption*-féle *m o n o s t o r Baktchéserai* mellett Krimeában, melyet Uspenski Monastir név alatt ismernek, s melynek építményei egy sziklabarlang *utcza* fölött kivájt mélyedésbe vannak festőileg alkalmazva és egy kis faluhoz hasonlók. — Egy a sziklába vájt lépcsőn 50'-nyi magas sziklaterületre lehet jutni, onnan pedig szintén 50'-nyira van a főbarlang, a kolostor bejárása. E mellett számos kápolna van. — Lehetőleg meredek parton felkúszva, a szabad téren a *Zsidóváros* emelkedik; az itt található kamrákat és *erödítéseket* aligha a zsidóknak lehet tulajdonítani;—ezek igen tökéletlen szerszámokkal, számos évek alatt, sokkal régiebb időben készülhettek. Sepp. i. h.— Série pittor. XLVI. tábla; a LXI. képen, függélyesen, alkalmasint emberi kéz által igy idomított *inkjermani* sziklafalban látható üreg csoportozatok, melyek 6—8 emeletet foglalnak—és kamrákból, kápolnákból, tornyokból álló várost képeznek. l. Sepp. Jerusalem II. 162....

Végre még csak egy példát e világrészről: „In einem Berge nördlich vom *Cabulfluss* und dem Dorfe *Bassul* bemerkten wir einige weite Aushöhlungen im Felsen, welche den *Kafirs* (d. h. einer vormuhamedanischen Zeit) zugeschrieben werden. Die Aushöhlungen

sind in einzelnen Gruppen, jede mit einem besonderen Eingange, etwa von der Grösse eines gewöhnlichen Thorweges. Sie mögen *eben so viele Dörfer gebildet haben, da es in einem grossen Theil Asiens gewöhnlich gewesen zu sein scheint, in solchen Höhlen zu wohnen, wie man aus den Berichten verschiedener Reisenden über die Troglodyten ersehen kann.* Daraus, dass diese Gewohnheit in verschiedenen Laendern herrschend war, laesst sich kein Schluss auf das Volk machen, da es selbst ganz rohen Völkern einleuchten musste, *dass eine Höhle in einem Felsen bei einem so unruhigen Zustande der Gesellschaft eine sicherere Wohnung sei, als eine Hütte auf der Ebene.*" Burnes Reise nach Buchara. I. 152.

c) **Europában**. Ámbár eddig azt mutattuk meg számos példával, hogy *Ázsia* a barlanglakók hazája par excellence, még sem hiányzanak ily barlangok *Europában* sem, főleg ha *α*) *Olaszországot* vesszük tekintetbe. Ide számítandó *Egeria* barlangja regényes forrásaival, és *Neptuné*, melyeket Petit-Radel leir „Voyage historique II. köt. 384. és 432. lapján." Ide a *pausilippóit* [1]), a *kötélgyártókét* [2]), a *polignanóit* [3]) a *manduriumit* [4]), a *kecskék* [5]) barlangját szükség sorolnunk. Mily bámulatosak a *syracusai* régi kőbányák, roppant üregek, a mennyezetet támogató természetes, meghagyott oszlopokkal, l. Voyage pittoresque, ou déscription des Royaumes de Naples et de Sicile. IV. II. Plan 113. 114. 115. 116.

Ezen tátongó barlangokban szintén laknak emberek, itattatnak öszvérek, és egyáltalában a *promontori* lyukakra emlékeztetnek.

Legnevezetesebbek mégis az *ispicai üregek*, melyek mintegy világhirüekké lettek. [6])

---

[1]) „La *Grotte de Pausilippe* a été creusée au travers de la montagne du Pausilippe dans la longueur de 363. toises, et environ 50 pieds de hauteur sur 18 de large. Le temps ou cet ouvrage a été fait, précède même la domination des Romains .... et comme cette entreprise est très hardie et très difficile à exécuter, elle prouve que ce beau pays était dès-lors très peuplé!" Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. I. 81.

[2]) „La *grotte immense des Cordièrs* creusée dans la montagne de Pizzo *Falcone* est dans Naples même, et près du Palais de l'Ambassadeur de France. On ne peut douter qu' elle n'ait été creusée très anciennement pour en tirer du tuf propre à bâtir : mais depuis long-temps son étendue l' a mise dans le cas de pouvoir être utile, et de pouvoir servir d' atélier à des Fileurs et Fileuses de cordes qui s'y sont établis. Sa hauteur perpendiculaire dans sa plus grande élevation, est de 50—60 pieds, sa profondeur de 175 — sur 125 de large, ce que forme une immense cavité, dont l' étendue est imposante." U. o. 91.

[3]) „La grotte de *Polignano*, nommée dans le pays Grotta di Palazzo, est vraiment curieuse à voir. Elle est sous la ville même, dominée par des grandes rochers sur lesquels les maisons sont bâties. En y entrant nous fûmes surpris de sa grandeur imposante, car elle peut avoir 250 pieds de profondeur sur plus de 80 de hauteur. Comme elle est absolument baignée par la Mer, on ne peut y aborder qu'en bâteau. . . .

Le nom Grotta di *Palazzo* fait penser qu'il y avait autrefois quelque Palais bâti au-dessus et c'est d'autant plus vraisemblable que l'on voit encore des restes de Décorations" u. o. III. 44.

[4]) „A *Mandurium* se trouve une grotte forte célèbre das ce Pays à cause d'une *Fontaine* dont parle Pline et qu'il cite comme une curiosité naturelle. Cette grotte parâit formée par la nature ... elle est à peu—près ronde, de 30 pieds de diamètre environ" u. o. III. 67.

[5]) „... nous arrivâmes à la fameuse Grotte *des Chèvres*, sorte d'antre ou de cavité, formée par la croûte ou la bouffissure d'une ancienne *lave*;... rien n'est si chétif que cette retraite, à peine peut-elle tenir six personnes à l'ombre, et elle est même si basse qu'on ne peut presque s' y tenir debout" u. o. IV. 84. — Ezen barlang nagy hasonlatossággal bír a kárpáti barlangokkal, melyekben nyugszanak az utazók, hogy korán reggel a nap fölkelte előtt a lomniczi csúcsra érkezhessenek; mi okból *Nacht-* vagy *Feuerstein*-oknak is hivatnak. A *kecskék* barlangja is ugyanazon czélra szolgál.

[6]) „Dans la Vallée, appelée dans le pays *Castello d' Ispica* près de *Syracuse* nous vîmes dans la partie latérale exposée au midi, et fort dégradée par les injures et l'impression de l'air, *une multitude*

Bár az előbbiekkel távolról sem versenyezhet, de mégis ide számítandó a *β) mastrichti* barlang, melyben 6 órányi hosszu és két órányi szélességre nyuló folyosók találtatnak; ezek levegőt és világosságot terjesztő lyukakkal el vannak látva, és a háborus időkben rejtekül használtattak.

Előfordulnak ilyenek *γ)* felső *Pfalzban* is, hol folyosók, barlangok, útak a legkeményebb sziklából kivájvák; nem hiányzanak példák *δ) Lieflandban* és *ε) Skotiában*, hol a munkaerő az idővel nagyszerüen párosítva, rendkivüli kitartással,ily óriási műveket volt képes létre hozni. — Mit mondjunk *τ)* a *tyroli* barlangvárról, *Lueggról*, mely egy roppant sziklaüregbe helyezve, a világ egyik legsajátságosabb látványául szolgál.

Hogy *hazánkban*, főleg Erdélyben is vannak *barlangok*, melyeket az emberek lakásul használtak, vagy melyekbe az ellenség elől visszavonultak, nem csak természetes, hanem igen gyakran a szájhagyomány által is be van bizonyítva. Honi képes-folyóirataink és ujságaink igen kedves tárgykint adják ezeket, úgy, hogy itt elégséges lesz csak némelyiknek nevét felemlíteni: például a muzsajt, kicsesóit, szemilukait, a kubrai és borostyánkői, úgy nevezett zsivány-barlangokat; a sulyovit, almásit, bólít Erdélyben sat. a *szekcsöi* agyagba vájt — talán pincze — szoros lyuk, melyről a nép sokfélét regél; a *tatárülés* nevü rejtekhely, a baghi erdőben, állítólag a tatárok előtti buvóüreg; a *földvári* függélyes part alatt látható s agyagba vájott putrik tanúságot tesznek a lakott barlangokról. *Hont* megyében a *palásthy* határban és *Teszér* mellett vannak barlangok, melyekbe a tatárjárás alatt az emberek visszahúzódtak; az előbbiben mondja ifj. Kubínyi Ferencz, hogy kőpadok is léteznek, melyek ágyakul szolgálhattak. Legnevezetesb azonban e tekintetben egy posonymegyei fehérhegyi falucska, melyről Ipolyink ezt irja: „Istvánfalva (Stepanow) őskora egy sajátságos emlékével bir. A magas halmon álló templom alatt, a hegyekbe befúrt különös lakocskák és házikók egész csoportját csodálhatja az utas, melyek vagy négy sorban valóságos terraszirozott utczákat képeznek,

---

infinie de petites chambres, qui étaient entaillées dans la Roche par étage *de diz à douze* l'une sur l'autre. La partie opposée n'avait pas été moins travaillée, ni moins habitée, mais étant plus à l'ombre, elle avait souffert moins de dégradations .... dans les ouvertures qui se trouvaient le plus à notre portée, nous y trouvâmes des chambres entières, dont les embrasures des portes étaient conservées, et avec une coulisse de chaque côté, pour y glisser vraisemblablement des planches avec lesquelles les habitants s'y renfermaient.

Presque toutes ces chambres sont à-peu-près quarrées, avec des angles arrondis, et peuvent avoir environ 18 pieds de long sur 6 de large et 6 de hauteur. Vis-a-vis de la porte l'on voit une espèce de niche, et dans chacune de ces niches est figurée à peu-près une mangeoire, avec un anneau entaillé dans le Roc, qui servait sans doute à attacher ou une vache ou une chêvre: à côté de la porte il y avait une espèce de baignoire ou de *bassin creusé dans le sol,* et au dessus une ouverture à hauteur d'appui, pour laisser entrer le jour et l'air, quand la porte était fermée; dans presque toutes les chambres, on voit encore sur des faces latérales une excavation de 3 ou 4 pieds de profondeur sur 6 de long, qui suivant toute apparence devait servir pour y coucher.

A l'entour de chacune des chambres, nous vîmes d'espèce d'*anneaux* grossièrement taillés dans le mur, pour suspendre différents ustensiles, et de petites *entailles creusées* de quelques pouces, pour y poser des lampes ou autre chose. Nous trouvâmes dans quelques autres une espèce de *buffet*, sur lequel il y avait une petite plateforme ronde avec un canal à l' entour, et un echappement pour les eaux, mais le tout si dégradé et originairement si mal fait, qu'il est bien difficile d'en deviner l'usage.

Tel est le plan et la forme du plus grand nombre des ces sauvages habitations; elles n' étaient au reste séparées entre elles pour la plupart que par un cloison très-légère, et de l'étage supérieur par un plancher également mince. Les petits *sentiers* qui conduisaient aux portes de l'étage d'en bas étaient

s mindamellett hogy csak homlokuk épült falból — sajátságos meglepő festői kinézést nyujtanak.

Lehet, hogy ezen dombok közé szorult félreeső régi faluban talán a nép ős építkezésének egyik legrégiebb emléke maradt fön." (Vas. Ujs. 1860. 162 lap.). Győrmegyében is a *Sukoroi* hegyekben és a *Pázmánd* felé eső hegyszorosokban, az úgynevezet *horgosokban*, igen gyakran találkozunk egész sor bor- és krumpli-pinczékkel, sőt szőlő- és lakházakkal is, melyek az agyagba vagy apoka-kőbe vájattak.

De mind ezeknél sokkal érdekesebbek reánk nézve azon üregek, melyek valódi lakásokul szolgálnak. Igy hozzánk legközelebb esnek a *budai* és *promontori* lakott barlangok, és ez utóbbi helység fölött létező *sziklalakok*.

Midőn 145 év előtt a törökök szerteszét az országban uralkodtak, és Pesten a *szürke-barátok* klastromának nyoma sem volt, a szüz Máriáról nevezett atyák *Budán* és a vidéken erélyesen müködtek mint hitküldérek. Minthogy lappanganiok kellett, a *barlangokban* kerestek rejtekhelyet.

Nem kell tehát a távolban azt keresnünk, a mit szemünk előtt mindennap a *Gellérthegy* alján láthatunk. A *ráczvárosi* házak fölött több sötét lyuk mutatkozik, melyek az alattok elterjedő házakkal összeköttetésben levén: kamráúl, pinczéül, lomtárul szolgálnak. De van egy nagyobb üreg is a *rudas* fürdő fölött, melyben nehány épült ház látható, s melyben egy pár igénytelen *család*, jelesen egy kötélgyártó, mint a grotte des Cordiers-ben (l. fennebb) a szél és eső ellen födél nélkül is elég oltalmat, télen melegebbet, nyáron húsebbet — mint egyébb gyarló házikókban talál.

A főváros közelében ily *troglodytákat* találni valóban érdekes; de vannak úgyhiszem a *kolosvári várhegy*, a *pannonhalmi vár* alatt is ilyen szegény gyarmatok, melyek itt sziklától nyert, ottan a földből vájt lyukakban laknak.

---

obliques, et masqués de brossailles et d'épines ... et quant aux étages élevés, il est certain qu'on ne pouvoit y monter ou en descendre que par les échelles de corde.

Nous parcourûmes trois milles de la longueur de cette Vallée qui, à ce qu'on nous dit, en a plus de huit, en trouvant toujours les mêmes excavations dans le même ordre et de la même forme: quelques-unes cependant avaient une seconde chambre derrière, à la première, et d'autres qui communiquaient à l'étage supérieur par une ouverture ronde. ... La seule chose qui nous étonna beaucoup, fut de trouver dans des demeures aussi rustiques et aussi sauvages, *des fragmens de Vases de terre grecs de la plus grande finesse.* Dans le fond de la Vallée nous vîmes plusieurs *Tombeaux*, creusés dans des pierres longues de 5 pieds quelques pouces sur 15 pouces de large, et dans l'intérieur de ces Tombes, des os pétrifiés avec une grande quantité de fragmens de Vases d'une grosse terre rougeâtre.

En continuant nos recherches dans la Vallée, nous fûmes bien étonnés de rencontrer plusieurs de ces grottes encore habitées, comme elles avaient pu l'être dans les plus anciens temps, et par des *êtres tout aussi sauvages.*

Au *Chateau d'Ispica* les Rochers sont escarpés et coupés à pic dans toute leur hauteur. Toutes les premières chambres y paraissent avoir été ouvertes par la chûte du Rocher. On en peut compter huit dans cet état, dont on ne voit que le fond. . . .

Le nombre infini de ces cases, creusées dans les Rochers qui bordent cette Vallée, depuis *Spacafurno* jusqu' à *Modica,* ne peut laisser aucun doute qu'elle n'ait été occupée autrefois par un peuple très-nombreux, qui y avait sans connaître ni employer d'autre manière de se défendre, et d'autre ruse, celle de se cacher, en s'escarpant et s'incrustant pour ainsi dire dans le Rocher. — Voyage pitt. de Naples et de Sicile. V. 314.

Sepp ezeket phoenikiai eredetüeknek tartja, szintén úgy irja le, t. i. hogy a sziklakamrák több emeletnyiek — és jelenleg többnyire pásztorok által lakatnak — Jerusalem. II. 160.

De ezen *budai* barlangok csak csekély előképei annak, mit a *promontori* hegyekben találunk. Már a kőbányák maguk, melyek a serényen emelkedő fővárost igen alkalmas építési kővel ellátják, természetes lakást nyujthatnának; azonban meglepő a bánya fölötti róna tér, melyen távolról egyedül füstölő kéményeket veszünk észre, és csak közeledve látjuk a part oldalába illesztett, vagy rendes, mélyebben fekvő kőutczákban két oldalról kivájt, csinosan bemeszelt, elég takaros házakat. Igaz, hogy itt gazdagok nem laknak; kőfejtők, napszámosok, szőlőmüvelők lakjai ezek, de elég tiszták, kényelmesek, és sok fővárosi — az utczakövezet alatt fekvő pinczelaknál bizonyosan egészségesebbek.

Valóban érdemes ezen XIX-dik századbeli troglodytákat felkeresni, és meggyőződni arról, hogy ily primitiv és nem csak olcsó (körülbelül 400 forintért kapható) hanem örökké tartó házban is boldog lehet az ember — ha sorsával elégedett.

Ezek a *nap alatt* élő barlanglakók. Vannak egyébiránt itt nagyobb mérvü üregek is. — Egyike mintegy negyedórányira vezet be a hegy gyomrába, és oly tágas, hogy egy négylovas kocsi megfordulhat benne. Itt az ipar megtett mindent, hogy a természettől hagyott üreget pinczévé alakítsa. A mennyezetet hatalmas oszlopokkal erősíték a külön ágakat bolthajlásokkal láták el — a talajt kiegyengették, szóval: oly hajlékot teremtettek, melyben több ezer akó bort lehet eltartani.

A hol a *budafoki* szikla a Dunát legközelebb éri, a falu alsó végén, a házfödelek fölött két sötét üreg tünik fel az utazónak. Ezen üregek a sziklautczának, ki- és bejárásai; 1864-ben az egésznek alaprajzát elkészítettem — és valóban jól tettem; mert a két év előtt történt nagy sziklaomlás óta, mely egy-két ily fedél nélküli házat agyonnyomott, e barlangot többé lakni nem engedi a hatóság, s igy lassankint ezen, nálunk maga nemében *unicum* — lassankint el fog hagyatni és egészen el romlani. E barlangot a felmérés alkalmával ilyennek találtam: az egész barlangnak hossza 60° lehet, és egy sziklafal körül görbén kanyaródik, úgy, hogy a barlang egyik végétől a másikig látni nem lehet. A falutól lejövén, a felső torkolat előtt balra egy ház áll, melynél a mély szekérút kezdődik, és ez 8—10 ölnyi szélesség közt változik. A füsttől egészen feketedett torkolat alatt behatván, jobbra egy ház van, melynek rácsozatos udvara van, tovább a másik következik, mely terasson áll; majd ismét 3 más ház jön, de úgy, hogy az utolsó már ismét a kimenetnél a sziklába van vájva, és nagyobbrészt a barlangon kivül fekszik.

Ezen házsorral szemközt, a két nyilás közé eső sziklához ismét öt ház van ragasztva, úgy, hogy ezek részint a tág torkolattól, részint a bemenettől jobbra eső és jó magasan vájt kerék-nyilás által nyerik a világosságot. A házak ugy néznek ki, mintha leégtek volna, mivel házhéjuk nincsen; mi egyébkint azért nem szükséges, mivel a szobák a sziklában foglaltatnak, s igy a szikla-mennyezet által, mely 2—4 ölnyi magas, az eső ellen biztosítvák. De ha az eső viznek felülről való behatása ellen meg van is óva, egy más veszély fenyegethetné e barlanglangtelepet, t. i. a *gyülö esöviz által való elárasztás*. Az út t. i. mind a két nyilástól be- és lefelé kanyarodik, s igy mind a két oldalról bele is foly a viz; de ezen baj ellen is van segítség; t. i. a legmélyebb ponton, közel a kijáráshoz, van egy csatorna, mely az útnak szélességét hasítja és az utolsó előtti (jobb oldali) háznál egy szikla üregbe fut, melyen a viz alkalmasint egy föld alatti hasadékba lefoly.

Ha a *promontori barlang*, természetes nagyszerüségénél fogva — nevezetes, még nevezetesbbek azon *sziklapinczék*, melyek a homok pusztán, mely Pesttől keletre elterül és *Köbánya* név alatt ismeretes — a róna alatt egész kis várost képeznek, és a *Dreherféle* sör-üz-

letnek egyik fődiszét, de egyszersmind, hűs voltuk miatt, egyik főkellékét teszik. Ezeket leirni egész monographiát igénylene, és mivel nem tulajdonképeni emberlakások, és ilyesféle nagyszerü pinczék hazánkban a *budai* és *pannonhalmi* uradalomban, *Gyarmaton* Győr megyében, a *tihanyi* szigeten és *Szántódon* sat. sat. előfordulnak, itten részletezni nem is akarjuk, s csak mellesleg említjük meg.

Hogy barlanglakók a birodalomban másutt is léteznek, bizonyos *Csuk* urtól, ki mint III. éves jogász hallgatóm volt, hallottam, és pedig hogy *Bukovinában*, *Vatra-Dorna* helység táján, sziklába vájt falakkal, ablakokkal, ajtókkal ellátott palota létezik.

Legnevezetesebb szikla-lakaink közé tartozik még a *pesterei* barlang a törcsvári kerületben, XVI szobával; ez 1839-ben fedeztetett föl és le van irva a Vasárnapi Ujság 1861. 55. l. — A Bucsesd egyik sziklaszorosában rejtett barlang, a *Jalomicza* mellett, meglep bennünket kis imaháza, és 7 görög orthodox baráttól lakott czellája által, melyek mind a barlangban rejlenek. — A *károlyvári* parancsnoksági területen van a *busimi* barlang, mely a hegy oldalán, nem messze a régi vártól fekszik. A benne látható falak és gerendákból gyaníthatjuk, hogy itt valamikor emberek tanyáztak. Windisch Magazin III. 443. — Horvátországban, a *thuini* várral szemközt van egy kettős barlang. Még 1783-ban itt egy 4' vastag falat lőrézsekkel, vas ajtósarkokat sat. lehetett látni. A bemenet fölött a kőbe vésett lyukak vannak, melyekhez a barlang belsejéből lehet jutni. Ezek az elbuvóknak alkalmasint őrtanyákul szolgálhattak. Az alsó barlangból, a sziklába vájt lépcsőken lehet a felsőbe menni. Hajdan itt négy emelet létezett faszerkezetből, mert a gerendák üregei mainap is láthatók u. o. III. 462.

Az *Ogradina* mellett, a hegy oldalában nyiló roppant nagyságu barlang van, melyet Traján munkájának tart a köznép, mely azonban bizonyosan természeti, s hogy embereknek is lakásul és védhelyül szolgált, átalán ismert dolog. Bővebben emlékezik róla a : Geschichte der *Veteranischen* Höhle, 1789-ben Frankfurt- és Lipcsében kiadott munkácska.

§. 6) **Sziklavárak.** Hogy mind ezen felszámlált közelíthetetlen sziklabarlangok, egyenes sziklafalakba vájt, és csak kötelek segítségével, nagy veszély közt elérhető üregek egyszersmind igen biztos *menhelyekül*, erővel be nem vehető, csak éhség és szomjuság által átadásra késztethető *várakul* *) szolgáltak, nem is kell említenem; miért is ezen részt bevégzettnek tekintvén, a barlangok egy más neméhez mehetünk át, mert a föld fölötti lakján kivül van az embernek egy tartós lakása az anyaföld gyomrában, a *sír*.

§. 7) **Sziklasirok.** A *sziklasirok* bizonyosan a természetes *barlangokban* és *hasadékokban* találják eredetüket, hová t. i. a holttesteket leginkább fel nem avatottak szemei elül elrejthették. Sziklák közé temeték a palesztinaiak halottjaikat mind, a *poklosokat* kivéve, kiket nem kellett a ragadozó állatok ellen védeni; miért is a szántóföldekbe is takaritották. — A *sírok* vagy a város középosztályáé, vagy a gazdagabb családok együttleges sirjai. Az előbbieket egy keskenyszáju, alól szélesbedő és kővel födött üreg képezé,

---

*) Halljuk csak, mit mondanak ezekről, a melyek Judaeában, Arabiában, leginkább pedig Trachonitis-ben találtatnak: Erant hae speluncae sitae in montibus abruptissimis: ac in media circiter altitudine angustos et praecipites habebant aditus acutis undique cinctae rupibus. In harum igitur cavernas sese abstrahentes trachonitae cum domesticis universis delitescebant. Rex autem arcas in eos comparatas militibus replet et catenis ferreis de vertice montis machinae subsidio demittit: quandoquidem nec et inferiore loco ascendere poterant milites propter erectum montis fastigium, nec e superiore ne reptando quidem ad eos devenire. Josephus Antiquit. XIV. 27. hasonlítsd: *Brömmel*: De Cellis Sacris. Longo Salissae 1710.

az utóbbiak közé számitották a királyok, jósok, költők hirnevesb temetkező helyeiket. (L. Zeitschrift für allgem. Erdkunde 1864. szeptemberi füzetben.)

a) **Afrikában**. Ugy látszik, hogy az *egyiptomiak* voltak az elsők közt, kik a *lélekvándorlás* [1]) tana miatt nem csak az embereket, hanem a *farkasokat*, [2]) *macskákat* [3]) sat. bebalzsamozták és kősirokba rejtették.

b) **Azsiában**. Minthogy a *szentföldön* a talaj majd mindenütt igen sziklás, csak is a *sirboltokba* rejthették el az emberek halottjaikat. Igy a *Cedron* völgyében létezők sok águak és szabályosak; a *hakeldamaiak* talán hajdanta kőbányául vagy pinczékül szolgáltak; itt terjedelmes csarnokok vannak, melyekbe a tetemek lyukakon át leeresztettek, hogy a szabad levegőn elenyésszenek. Ezen kemenczeszerü tolókáslyukak a phoenikiai és kananeai barlanglakók telepítvényezéséhez igen hasonlók. Sepp: Jeruzsálem I. 241. — *Bethlehemtöl* 2 órányira fekszik azon hirneves *barlangtömkeleg*, mely ezen előbbi tartomány legkiterjedtebb katakombáit foglalja magában; ezek két ki- és bejárással birnak, és az arabok véleménye szerint Hebromig tartanak. A folyosók, melyek csak egymásután ásattak ki, 4′ magas és 3′ szélesek és Tobler által 1845-ben felméretvén, 4 órányira nyulnak. — A sirok egyáltalán érdekes támpontot nyujtanak a régi lakott helyek meghatározásánál.

Nevezetesek a *Tyrus* mellett fekvő *adnuni (ad-nonum)* sziklasirok, melyek már csak azért is birnak reánk nézve nagy érdekkel, mert a *tihanyi remetelakokhoz* annyira hasonlítanak, miszerint azokat egymással a rajzok után felcserélni is lehetne. Vannak templomszerü teremek is, és olyan kiterjedésü sirboltok, hogy azokba egész családokat lehetett kényelmesen elhelyezni. l. *Sepp.* i. h. II. 390.

A *palaesztinai* siroknál végre még azt is felhozzuk: hogy a keletiek szivesen engedik, hogy a galambok és madarak a sirok mellett fészkeljenek, és a halottaknak mintegy társalkodóik legyenek. Számukra különösen házikókat építenek fülkékkel és vizmedenczékkel, és a Bava Bathra c. 2. 5. szerint ezen rendelet áll: A galambházat csak 50 singnyi távolban szabad a városban felállítani. Sepp. Jerusalem. I. 232. l.

Ugyanazon divat, hogy halottjaikat sziklasirokba temessék, divatos nem csak a kurdoknál, a sivatagok lakóinál (l. Layard: Ninive és Babylon czimü munkáját) hanem a

---

[1]) „Wegen der Lehre der Seelenwanderung sorgten die Egypter nicht allein durch Einbalsamirung die Körper zu bewahren, sie bestrebten sich auch für dieselbe durch *Felsengräber* und *Pyramiden* ewige, unverwüstliche Wohnungen zu schaffen. Die Grabstätten waren daher *Hypogeen*, tiefe, senkrechte Schachten, die sorgfältig verschlossen wurden. — In diesen lagen die Mumien, in den verschiedenen, verbundenen Kammern auf steinernen Bänken; — die *Katakomben* sind horizontale oder gesenkte Gänge, die in die kreideweichen Felsen eingeschnitten wurden; — endlich sind die *Syringen*, kleinere Familiengraeber, auch einzelne, oft mehrere Stockwerke übereinander enthaltende Grotten bildend.... Während man in der hochberümten hundertthorigen Ammonstadt keine Spur mehr von Wohnungen der Lebenden findet, hat man Gräber zu Tausenden gefunden. Die Egypter bauten nicht für das Leben, sondern für den Tod, oder vielmehr für das Leben nach dem irdischen Tode.“ (Uhlemann: Handbuch der Egyptischen Alterthumskunde 2. 319.)

[2]) „*E' syout*, the ancient *Lycopolis*, hat no conspicuous ruins, but in the excavated chambers of the adjacent rocks mummies of *wolves* are found, confirming the etymology of the name.“ (Rosselin Description de l' Egypte Antiquités II. 13. és Kenrick: Ancient Egypt. I. 46.)

[3]) „To the north of Antinoe ... are the grottos of *Benihassan*; az ott levő templom melletti hypogeák teli vannak mumiákkal, melyek *macskáktól* és *kutyáktól* erednek. Ilyen barlang mintegy 30 van. — A kilencz mértfölddel alább fekvő *Koum-el-Ahmari* sem nagyságra, sem szépségre a fenebbiekkel nem mérkőzhetnek.“ (U. o. 47.)

perzsáknál is uralkodott, mert *Persepolisról* irja Bonomi : „Niniveh and its Palaces"-be 107. l. „On the eastside of the citadel, about 400 feet distant, stood a mount called the Royal Mount for here are all the sepulchres of the Kings, many apartments and little cells being cut into the midst of the rock; into which cells there is no direct passage, but the coffins with the dead bodies are by instruments hoisted up and so let down into these vaults."

Ha innen nyugat felé tartunk, valódi feltünést okoznak *Cyprus* szigetének azon keresztény kor előtti műmaradványai, melyek *siroknak* használtattak. Ide számittatnak a larnaki, paphosi, amathusi, keryneiai sirbarlangok és föld alatti kivájások, melyek néha egyes 2—4 öles főkamrákból és mellékes kisebb oldalhajlékokból állanak és ritkán szabályosan, hanem többnyire ide-oda, majd egymásfölött is bevésve fordulnak elő, mint azt a helyi viszonyok megengedték.

Elrendezésükre nézve sokat hasonlítanak a syriai és egyptomi sirboltokhoz, de sem valami felirás, sem ipar- vagy műi- czikkek nem jöttek elő, s igy korukat sem lehet, még közelítőleg sem meghatározni. L. Mitth. der k. k. Central Comm. für Baudenkmale 1865. XLIII.

c) **Európában.** Igen érdekesek a *Delphiben* létező és Donaldson építész által rajzolt és felmért *sziklasirok*, melyek az „Annali dell' Instituto di Corrispondenza Archeologica" 1835-dik évi kötet 186-dik lapján leirvák. A sirboltok néha csak egy hajlékból állanak, néha több fülkéket foglalnak, melyekben egy-egy sarcophag áll egy lépcsőn, vagy a temetkezési hely egy mélyedésből áll, mely a szokott sirfedelekkel egyenlő kőlappal van elzárva.

Ha áttekintünk *Afrikába*, ott a partokon valamint *Cyrenaicaban* is elterjedt nem csak pogány de keresztény sirbarlangokra is akadunk. Az algeriaiak köralakuk által feltünők. — De visszatérvén Európába, találunk barlangsirokat Asturiában és Provence ban is, valamint a kiewiek is ismeretesek Oroszországban. Allg. Bauzeitung 1846. IX. 249.

Végre mint régi temető-helyeket említjük a római, nápolyi és syracusai catakombákat, utczáikkal, kerek palotaszerü termeikkel, melyekben a nagyobb-kisebb üregek a halottak temetésére szolgáltak. (L. Voyage pittoresque des Royaumes de Naples et de Sicile IV. II. Plan. 118. 119.)

De ide tartozik még a *Hallein* meletti *Dürnberg* is sziklatemetőjével, mely mint a salzburgi vidéknek egyik legrégiebb helye, még a görög-celta műkorszakba helyezendő. (Allgem. Bauzeitung. 1846. 243.)

II. Szent hajlékok.

§. 8) **Keleten.** A világ minden irója tudja azt, hogy az elvonúlt, magán, elmélkedő élet leginkább Keleten vert mély gyökeret, hol a budhista barátokról épen úgy olvas-

suk, hogy *Viharakba*, barlangokba, visszavonultak a világ zajától, valamint az egyptomiak [1]) is sziklatemplomokat készítének. [2])

Már szent könyveinkben is találjuk gyakran annak nyomát, hogy az istenfélő emberek a kietlenekbe vonultak, és sziklaüregekbe rejtődztek. Vagy nem az *odollai* barlangot keresé fel *Dávid?* [3]) és nem a *carithi* hegyipatak sziklái közé rejtődzött-e *Illés?* [4]) nem barlangokba vonultak-e *Antiochus* elől az izraeliták? [5]) nem az *Essenusok*? nem oda ker. sz. *János*? és maga *Üdvözitönk* nem született-e a *bethlehemi barlangban?* [6]) és nem vonult-e a pusztába — alkalmasint barlangba — tanítása kezdete előtt? A *sinai* és *carmeli* hegyek [7]) épen oly alkalmasak levének a visszavonulásra Ázsiában, mint az *athosi* Thessaliában, — a *Saint-Mont* Francziaországban.

Az ellenségektől való félelem, nem egyszer, arra kézteté a remetéket, hogy oly hozzáférhetlen helyeken telepedjenek le, melyekhez csak kötelek segítségével juthattak; de nem mindig kényszerültségi lak- vagy menhelyek voltak ezek. Inkább látjuk bennök a vezeklés erős akaratával biróknak önkénytes számkivetési helyöket, találjuk azon elragadó ihletségü keleti szellemet, mely a kereszténység legelső századaiban az építészetben, a vallási és tudományos nézetekben a higgadtabb és hidegebb nyugatra is átcsapott. (L. Allgem. Bauzeitung 1846. IX. 249.)

A IV. század buzgó hívei seregesen követék sz. *Antal* [8]) apát példáját, és mint *szerzetesek*, vagy, mi a társas életnél még tökéletesbnek tartatott, mint *remeték*. Ilyen visszavonult élet viselésére igen alkalmasok voltak Palaestina, Arabia, Armenia, főleg pedig Egyptom kietlenei, melyekben sok régi barlang találtatott, részint magától a természettől kínálkozván, részint emberi kezek által a sanyarú élet szükségleteihez képest elég lakályos hajlékokul kivájva. Mig a Keletnek és Egyptomnak fa-szegény vidékein a gypsz- és mészhegyek alkalmas anyagul szolgáltak számos, természetes hasadékaikkal, addig más erdős, berkes lapályokban az odvas fatörzsök, vagy az ágakból font kalibák választattak ki men-

---

[1]) Zu *Meschakit* in Nubien befindet sich eine in Fels eingehauene K a p e l l e der Anuke welche aus der zeit Ramses des Grossen herrühren soll. ... *Isis* hatte zu Buto einen 10⁰ hohe Vorhof und einen Tempel aus einem Stein von 40 Ellen Höhe und Breite. (Uhlemann: Handbuch der egyptischen Alterthumskunde. 180.)

[2]) A *Marguti* barlangról *Dawriában* az áll: „Erman Archiv. für wissenschaftliche Kunde von Russland" X. kötet 329-iki lapján: Als das Kaiserhaus *Thai-dsunn* (386—550. Kr. u. közt) noch in der Wüste des Nordens residirte, besass es einen in *Felsen gehauenen Tempel*, um seinen Vorfahren Opfer darin zu bringen. Dieser Tempel lag nordwestlich von Ulocheu; er war 70' hoch und 90 Schritt tief, 40 Schritt breit.... Der Tempel muss aber hundert oder mehrere Jahre vor Christus ausgehauen worden sein, wie aus der darin befindlichen Inschrift zu folgern ist.

[3]) Királyok I. XXII. — II. XXII.

[4]) Ugyanott III. XVII.

[5]) Macchabb. I.

[6]) Cum esset Bethlehem in saxeo colle sita videntur pleraeque domus in saxis fuisse excisae ... és — esse in illo tractu multas domus saxo incisas, vel potius *cellas*, in quibus homines incluserunt sese religionis causa. (Casaubon. Exert. II. I. 121. l.)

[7]) E hegyen magán 1000-nél több ily barlang létezik. — A ki ezekről többet akar olvasni, keresse föl Robinson „*Palaestina*" czímű munkáját. — I l l é s barlangja kis keresztény templom, de egyszersmind muhamedán imola is, melybe csak mezétláb szabad belépni. (Sepp. Jerusalem II. 459.)

[8]) Antoine avait auprès de sa cellule un petit jardin; qu' il cultivait de ses propres mains. Il en tirait de quoi procurer quelques refraichissements aux personnes qui, pour arriver jusqu' à lui, étaient obligées de traverser avec beaucoup de fatigues un vaste désert. (Migne Encycl. Anachorètes.)

helyekül. Igy tudjuk a toursi sz. Mártonról, hogy társaihoz egészen hasonló, keskeny, s veszzőkből font hajlékban élt. Sulp. Sever. Vita beati Martini.

Itt tölték életüket a világuntak vagy világkerülők — földmíveléssel és kézimunkával.[1] — Ilyen életet fest *Agincourt* egy művében található képen, melyen a sziklaüregekben lakó szentatyák egyike kosarat fon, míg a másik lakatoskodik; ilyen a párisi császári könyvtár egyik gyönyörü kéziratán előlapul a szent Cassián János szerzetes szabályaihoz al almazott miniature, hol a szentek ily egész csoportozata a sziklás puszta közepében látható.

§. 9) **Nyugaton. Olaszhonban.** a) Egyesek. A többiek előtt sz. *Benedeket* kell, mint a nyugati szerzetesek alapítóját felemlítenünk. Az V. században, még ifju korában elhagyván a világ zaját, a mostani pápai államokban, *Subiaco*[2]) alatt, a Thalassus hegyben levő *Sagro Specoban*, sz. barlangban élt, melyhez oly nehéz volt a közeledés, hogy az ételt csak köteleken lehetett a remetéhez lebocsátani — és mint sz. Illésnek, és sz. Pál remetének, — a hollók hozák el kenyerét.

Ezen elterjedt szerzetnek legnagyobb tapintattal szerkesztett szabályai felhivják a tagokat, hogy néha a magányba vonulva lelki gyakorlatokat és elmélkedéseket tartván, a tökélynek nagyobb fokán fényeskedjenek. — E remete-cellák hasonlók az *athos-hegyi*

---

[1]) Nem kellett annak birtok adományúl, ki saját munkásságával keresé csekély táplálékát, és szabadon mozoghatott egyik helyről a másikra; ki mindenütt föltalálta igénytelen hajlékát! mert:

Illis summa fuit gloria, despici;
Illis divitiae pauperiem pati,
Illis summa voluptas
Longo supplicio mori!

Hogy ez nem csak régen igy volt, hanem mainap is a szigorúbb szabályu szerzeteseknél igy van, láthatjuk a trappisták, a carmeliták celláiban. Egy szerb barát kolostorról pedig igy ír a többször idézett Allg. Bauzeitung 1846. 247. l.: „Eine Pritsche für eine Bettstelle, Haengebretter für Wandschraenke, Holzlaeden für Fensterscheiben....“ Eledelük milyen? azt tudják azon utazók, kik főkép a böjt alatt ilyen szerzeteseknél megfordultak. — Halljuk csak, mit mond erre nézve Piter, Thesaurus absconditus 172. l. „Ex Chronico MSS. Cosmae Decani Pragensis: Ipsis autem (5. fratribus eremitis) talis erat virtus abstinentiae, ut alius semel in sabbato, nullus tamen dietim sumeret cibum. Cibus autem erat olus, propriis elaboratum manibus, panem raro habuere, sed piscem nunquam. Legumina aut milium non nisi in Pascha sumere licuit, lympham incorruptam, et hanc bibebant ad mensuram, carnis esca eis abominabilis, et faeminae visus execrabilis, vestis hirta et aspera contexta de cauda et equinis jubis, in lectulo lapis pro sustentaculo capitis et mata pro lectisternio vetus nimis et singularis, nec fuit ulla quies, stant tota nocte lugentes tam proprium, quam plebiculae scelus atque reatum. — Ha valaki kérdi, miért teszik ezt, ha nem kénytelenek vele? Azoknak feleljen *Migne* Encyclopaediája az *Anachoretákról* irt czikkével, hol a többi közt ezt is olvassuk: „S'il est vrai, comme on pourrait le croire, dit *Chateubriand*, qu' une chose soit poètiquement belle, en raison de l'antiquité de son origine, il faut convenir que la vie monastique à quelques droits à notre admiration. Elle remontre aux premiers ages du monde;... és: Il ne faut pas croire que nous soyons tous nés pour manier le hoyau, le mousquet, et qu'il n' y avait pas d'homme d'une delicatesse particulière, qui soit formé pour le labeur de la pensée, comme un autre pour le travail des mains.

[2]) Une caverne affreuse dans le désert de *Subiaco*, a 40 milles de Rome, fut sa première demeure. Migne Encyclop. St. Benoit. 333. l. S. Benedictus ad eum locum, qui *Sublacus* dicitur in *abditissimam* speluncam 14 annos natus se contulit, nemine conscio, nisi Monacho nomine Romano; qui et secretum tenuit; et pauca, eaque jejuna juveni Anachoretae alimenta subministravit. In hac eremo ad omnem virtutem instructus, et omnem disciplinam a Spiritu sancto edoctus, circa annum 529 *Cassinum* migravit. (Czinár Monast. I. p. 1.)

laurákhoz, melyek egyáltalán „*Officiniae virtutum et Seminariaperfectorum*“-oknak hivattak; mert valóban nem csak a latin egyházban találtattak szent férfiak, hanem a görög vallásuak remetéi amazok számát, lehet, hogy még felül is mulják; és ezen a magányt kereső ösztön még nagyobb mérvben fejlődött ki a török és hindu barátoknál.

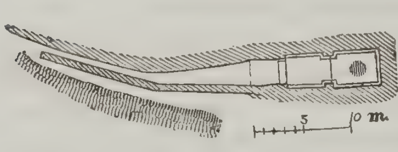
Talán nem igen térünk el az igaztól, ha azt állítjuk, hogy a társas szerzetes életnek mintegy alapeszméje az egyes remetéskedő szent férfiak barlanglakaiban keresendő. Egyes, keresztény tökéletesbülésre vágyó elmélkedők odahagyák a nagy világ zaját és vadonokba húzódtak. — Szent életük hire csakhamar terjedett, és ellent nem állhattak, hogy ugyanazon pályára jelentkező hiveket társakul ne fogadjanak. — Az odvas fát, a szűk sziklaüreget hajlékul senki sem irigylette, senki nem kivánta elfoglalni; az erdők vaczkorai és az édes gyökerek sovány eledelül, a források italul mindenhol bőven és ingyen kinálkoztak.

De épen ezen sanyarú élet csodálatra késztetó a legdurvább barbárokat is, szelidíté erkölcseiket, és eszközlé, hogy eme szent magányosoknak gond nélküli létet biztosítsanak. — S így történt, hogy a magányos czella mellé a másik, a harmadik csatlakozott, míg egyszerre a szabályozott társulatot látjuk e szerény kezdeményből kikerülni.

Igy volt ez hajdan, igy van ez mainap is. Hogy csak hazánkból hozzak fel példányokat: tagadni nem lehet, hogy a zobori, szkalkai, zebegényi és tihanyi kolostorokat az ottan sokkal előbb népesített remetelakok előzték meg; bár nem akarjuk tagadni, hogy viszont mindig találkoztak ismét a kolostorokban kiváló szentségű egyének, kik a magány magasztosabb élvezetei után sóvárogtak és azokat a test sanyarításiban fel is keresték.

Ritka eset az, hogy a szentek barlangjai eredeti alakjaikkal birjanak. Természetes, hogy a későbbkori szerzetesek, vagy maguk a buzgó hívek is, némi változtatásokat, szépítéseket vittek véghez, melyek ezen ős szent helyeket gyakran egyszerü tiszteletre méltó voltukból kivetkőztették.

Azok közt, melyek még eredeti minőségükben fennmaradtak, legelől említendő a *gironde-i* megyében fekvő *saint-Aubin-i* remetelak. (L. 1 ábra). — Ez mintegy 10 ölnyi keskeny folyosóból áll, melyet a keskeny sziklafal egy vele majd egyenközüleg, de visszafelé futó végénél mindinkább táguló sikátortól választ el. A szent hely legbelseje, három tégla heveder által három osztályuvá válik.

(1 ábra.)

Senki se gondolja azonban, hogy csak a vadonokban, a hegyek ormain, vagy a sziklaszorosok rejtélyeiben laktak ily *remeték*; a vallásos buzgóság és a tökély keresése a zárda falai közt is képes volt oly magányt alkotni, melyben egyedül Istennek és a munkának éltek a választottak. Ilyen szerzetesek *elzártak*, *reclusi* név alatt ismeretesek. *Magányuk* vagy abból állt, hogy a kerítés egyik szögletéhez egy szorosabb cellát, [1]) — mint a klastromokban élő rendtartásaké volt. — építettek, melyet rendesen egy kis kert övedzett. Ezen kerítésből az elzárt sohasem jött ki. — Ha az elzárt a templom falához ragasztotta lakhelyét [2]) ez három ablakcsával volt ellátva, melyek egyike a szentélybe szolgált és az

---

[1]) Sz. M á r t o n cellája, melyet társai egy mészhegy partja fölött a sziklából kivájtak, oly keskeny volt, hogy benne csak bajosan állhatott vagy fekhetett egy ember. (De Moléon, Voyages liturgiques de France. p. 113.)

[2]) Szép például szolgál erre *Saint Saturnin* remetelakja. — A keresztalaku szentélylyel biró

áldozást tevé lehetségessé, a másik ellenkező oldalon az étel befogadására volt rendelve, a harmadik pedig üregen vagy vékony csontlapokon át a napfényt ereszté be. (L. Ipolyi „A deákmonostori XIII. román Basilika“ 75 és kk. ll.)

Még sokkal nagyobb szigor alá estek azon szent nők, kik férfi kolostorok falai közé vonultak, mert cellájuk ajtaját befalazták, és csak egy nyilás maradt bizonyos magasságban — melyen a lég behathatott és az ételt nyujták. Csak egyiknek halála után juthatott egy másik helyére. Ezen szokás adhatott alkalmat azon sok mesére, melyet a befalazva talált csontvázokról birunk, s melyek mindig valamely borzadályos büntettel lőnek kapcsolatba!

§. 10) b) **Társasak.** De nem mindég találjuk a sziklabarlangokat elszigetelve, igen gyakran fordul elő az eset, hogy ezek egymáshoz közel esnek, hogy a remeték nem csak a közös imára egyesülhettek, hanem egymásnak segítségére is lehettek. [1]) Minthogy pedig alig lehet gondolni, hogy az ilyen, ha mindjárt szent társulat is, bizonyos szabályok nélkül létezhessék, természetes, hogy az önkényt összesereglő magánosokból lassankint a szerzetes életnek határozott alakjai fejlődtek.

Az ilyen társas barlangokat épen oly könnyen lehet Európában fölfedezni, mint azokat a Keleten egymásután láttuk keletkezni.

§. 11) **Spanyolhonban.** Igy szolgáltatja a *társas* együttlétnek egy igen jeles példáját a *Mont-Serrati* remete-gyarmat, mert a főmonostor körül különböző csúcsokon és különböző magasságon, majd egyenkint itt-ott elszórva, majd kettesével, hármasával, közeli csoportokban összpontosulva találjuk a különféle szenteknek védszárnyai alá helyzett 16 remete-üreget, melyeknek elfoglalásában azon rend uralkodik, hogy a legifjabb magányos e gyülekezet legtávolabbi, majd örökös felhőkbe rejlett hegymagaslat sziklahajlékát foglalja el, melyből lassankint, társai halálozása által megürült, a zárdához közelebb fekvő cellákba leszáll, mig végre magába a szerzetesházba befogadtatik.

§. 12) **Francziaországban.** A keresztény *Francziaország* a többi europai tartományok mögött el nem maradhatott. A IV. század végén sz. Honorat a cap-rouxi barlangba visszavonulva, a Frejus melletti lérinsi szigetben annyi tanítványt és követőt nyert, hogy az egyptomi sivatagok szent családjai számát elérte.

Francziaországban érdekes példák erre még a keleti Pyrénéekben *Saint-Antoine* de Calamus, egy magas hegyláncznak egyik hasadékából emelkedő kolostor, a mögötte nyiló üregekkel és a Rhône szája nevü megyében fekvő la *Sainte-Baume.*

A társas barlangok közt nevezetes helyet foglalnak a *l'indrei* megyében *Du-Blanc* városa mellett még mainap is épen fenálló sziklaüregek is, *cellák* [2]), melyek későbben

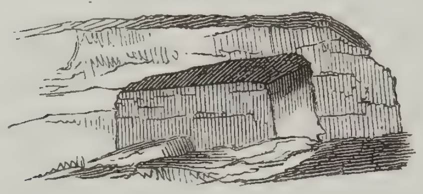
---

kápolnácskához keletről két fallal kerített cella van ragasztva, melyek közt az, mely délkelet felé esik, még előudvarral is bir. (L. Lenoir: Architecture monastique I. 9.)

[1]) Ezen egyesülésre késztete az embereket a társadalmi ösztön, a munka és annak élvezményei közösítése, a gazdálkodás, a lelki gyakorlatok és az egyházi szolgálatnak és szertartásoknak fölelevenítése. Ezen okok azok, melyek hajdan az örökké hallgató, világunt carthausiakat egyesíték, és mainap a világkerülő trappisták egyedüli érintkezési pontjait képezik.

[2]) Minthogy a nagyszerü kolostorok többje ily csekély hajléknak, *cellának*, köszönheté keletkezését, természetes, hogy régi nevét is efflékről vevé és meg is tartá! Igy a *Cella Maxentii, Cella sancti Eusicii, Cella Mauriaci* Francziaországban, *Cella Paullina* Thuringiában, *Cella Blasii* a hennebergi kerület-

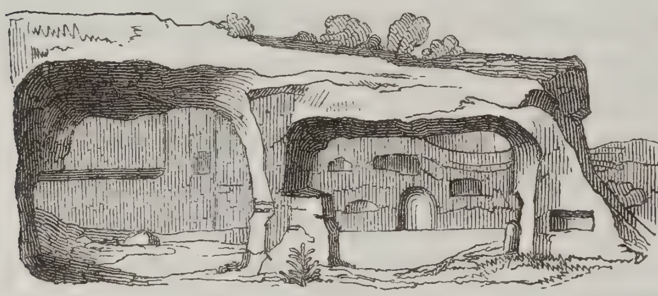
alkalmasint a szép *font-combaudi* [1]) apátság alapítására adták az első eszmét. Ezek vagy *egyesek* (l. 2. ábra), vagy több osztályból állók (l. 3. és 4. ábrát).

(2. ábra.)

§. 13) **Olaszországban.** Akármily gazdag volt ily remete-lakban Gallia, mégis mérkőzhetett vele tekintetben a szentek hazája Olaszország, mely a nyugati *szerzeteseknek*, a benczéseknek bölcsője vala.

Ugyanazon szent Benedek rendjéhez tartozott a *cavai* magány, melyről ezt olvassuk: „Le triste désert de la *Cava* fut dans son origine la retraite des Habitans du Canton dans le temps de l'invasoin des Sarrasins. Le Moine Alphieri, parent du Comte Drogon le Normand, auquel la Principauté de Salerne tomba en partage, rassembla les habitans épars et fonda la Ville et le Convent de *la Cava*, appellé ainsi à cause de la *Grotte* qui leur avoit d'abord servi de retraite..... L'ancienne Abbaye de la *Cava* était de l'ordre de Saint *Bénoit.* Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. III. 169. — Egészen hasonló rendeltetésü volt sz. Vid apátsága, melyről u. o. 44-dik lapon ez áll: „L'abbaye *S. Vito* a un *Désert:* ce sont des Rochers percés de *Grottes* dont l'aspect est aussi sauvage que le reste des Pays est riant."

(3. ábra.)

(4. ábra.)

A *magán-élet* nem fejeztetett be a legtávoliabb századokkal; inkább a remete-életre való vágynak későbben is találjuk nyomait, a *Grotta ferrata* történetében; mert „La *Grotta ferrata* c'est un endroit fortifié de hautes murailles, avec fossés et grande porte. C'est un *couvent* qui fut habité, vers le commencement du onzième siècle par des moines grecs venus de la *Grande-Grèce*, sous la conduite de saint *Nil,*

---

ben, és mások Szászországban és Misniaban; igy Stajerhonban *Cellae Marianae*: nagy Mária-Czell*); — hazánkban a *dömölki* apátság: *Kis-Czell.*

[1])... De là (a reauxi monostorból): mondja De Moléon: Voyages liturgiques de France 113. l.) je retournai à saint Savin, d'où j'entrai dans le diocèse de Bourges. — La première abbaye que je rencontrai sur ma route, fut celle de *Fontcombaud.* — Elle doit son origine au bienheurereux Pierre de l'Etoile, qui s'étant retiré dans une caverne sur le bord de la Creuse, y assembla quelques disciples auxquels il bâtit une chapelle sous l'invocation de saint Julien evêque du Mans.— Le nombre de ses disciples s'étant considerablement augmenté, il passa de l'autre côté de la rivière, et y bâtit un monastère qui subsiste encore aujourd'hui. — On vois la chapelle et les grottes des premiers religieux du bienheureux Pierre; et il n'y a pas long-temps qu'un saint hermite s'y étant rétiré, y vécut pendant quelque temps dans une grande penitence, et ne quitta la place que pour éviter les visites que sa vertu luy attirait.

---

*) Anno a partu Virgineo 1284. .... pusillus hic locus, uti altare b. Virginis Mariae in sinu Ecclesiae situm, *Cella* erat cumprimis devoti Monachi, et Conventualis monasterii (S. Lamberti) cui curam animarum Abbas ibidem commisit, in hac *Cella* idem Monachus diu noctuque ante sacratissimae Matris imaginem, hodieque extantem ... fundebat preces l. „Saeculum sextum inchoatae ad Cellas Marianas s. peregrinationis. Styrae 1772. 31. l. — Egyébiránt tüzetesen ir a barlangokról, főleg a keletiekről: Brömel Keresztély „De *Cellis Sacris*, Longo-Salissae 1710-ben kiadott szakmunkájában.

leur abbé, lorsque les Sarrasins, en l'an 1000, ravageaient la Calabre où ils s'étaient fixés. *Les bâtimens ne sont point d'une grande beauté*; les murs en sont très-solides, fortifiés par Jules II. lorsqu'il n'était encore que cardinal : aussi ce lieu servit-il de défense dans le temps de l'irruption des Goths et des Lombards... P. Petit-Radel, Voyage historique... en Italie. II. 448.,—akadunk nyomaira sz. Rozalia életében is, mert: „*Sainte Rosalie* quitta la cour du roi *Roger* dans le commencement du XII-ème siècle, pour aller passer sa vie dans les antres et les creux des Rochers. Son histoire dit qu'elle s'étoit d'abord retirée sur le Mont Quesquina, qui est a quelque distance de Palerme, mais qu'elle perfera ensuite cette grotte humide du *Monte Pelegrino*, où elle mourut fort jeune. — La grotte, formée par la nature est masquée par un petit Hermitage que l'on a construit depuis quelques années. L'on voit dans le fond du Rocher, au milieu de plusieurs Autels et d'une multitude de ciérges, la figure de la Sainte.“ ... Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. IV. 150.

És hogy e barlangdús országban nem csak remetelakok keletkeztek, hanem a sziklákba vájt nagyobb templomok sem hiányzanak, erről tanuskodik a *sutri* templom, melyről ezen leirást találtam : „*Sutriban*, nehány mértföldnyire Romától, a Viterbói uton, van sziklából kivágott három egyenlő magasságu hajóju *templom*, előcsarnokkal, szentélylyel sat. 80 láb hosszú, 22′ széles és 8′ magas. — Tiz-tiz pillér választja a hajókat, melyek lapos boltokkal összekötvék és közös talapzaton nyugszanak. A középhajó mennyezete kevéssé kivágott. Talappad futja körül a mellékhajókat, sőt az előcsarnokot is, és ezek épen oly *tetemválukkal* vannak ellátva, mint a Maximus imolája. All. Bauzeitung. 1846. IX. 249.

§. 14) **A catacombák**. Azon hirneves *olaszországi* sziklaüregeken kivül, melyeket az olvasó világ úgy is ismer, legyen szabad még a *veronai catacombákat* *) is említenem, melyek a *San-Pietro* és *San-Felice* nevü váracsak közt nagyszerü barlangokból és hosszu folyosókból állanak, és eredetileg a vidék első lakóinak hajlékokul szolgálhattak, később pedig védelmi és harczi czélokból egészen betömettek és befalaztattak. Az egész érdekes földalatti tömkelegből jelenleg csak egy négyszögü szoba látható, mely sárga mésztufba vágva, most kertészszerszámok tárááulszolgál, hajdan pedig a kőbe vágott

*) Mióta G. B. *Rossi* a „Roma sotteranea Cristiana“ czimü világhirü munkájával a római földalatti temetőket megismerteté, nem szükséges e tárgyról itt bővebben nyilatkoznom, minthogy értekezésem főczéljától úgyis távol esik, és az emberek rendes lakául aligha szolgáltak; azonban nem lesz talán fölösleges, ha ama tévedés ellen, mintha e földalatti üregek egyedül keresztények által és pedig kizárólag vallásos czélokra szolgáltak volna — e következőket ide igtatom :

„On croit assez géneralement que ces vastes souterreins auxquels on donne à Rome et à Naples le nom des Catacombes, ont été creusés par les Chretîens de la primitive Eglise, pour ỹ pratiquer secrêtement leur culte. Il parôit effectivement que dans le temps des persecutions il sont pu s'y retirer; et l'on voit bien que plusieurs endroits de ces souterreins ont été destinés, soit à la Prédication, soit à célébrer la Messe *sur des autels* grossièrement taillés dans le roc même, et qui existent encore.

Mais il est plus vraisemblable de penser que bien avant l'établissement, de la Religion Chrétienne, le besoin des matériaux nécessaires pour construire les villes, a été l'origine de ces immenses excavations. . . .

A Naples un double objet a produit de temps immémorial ces excavations, la *pierre* et la *pozzolane* qu'on y allait chercher.

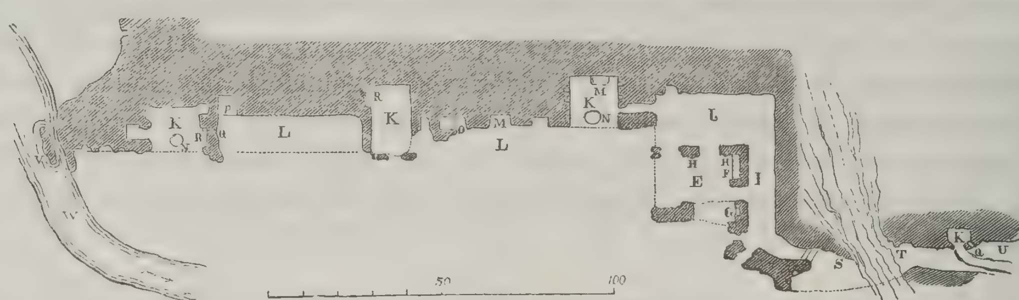
Que ces excavations aient servi de retraites aux Chrétiens persécutés ... est naturel et plus vraisemblable, que de penser, que les seuls Chrétiens persécutés aient creusé ces souterreins, puisque de si grands travaux n'auroient pu se faire secrétement, et ne leur auroient pas été permis.“ (Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. I. 80. — Igen jelesen ir a Catacombákról *Brömel*, i. h. 29. és kk. ll.)

cathedráival és alig kivehető elhalaványult festékü, szentfényü fej-ékkel egy régi rejtett keresztény imolául volt használva. Ide menekülhetett 199—238-ig Verona IV. püspöke S. Proculus, mert rejthelyük „nem messze a város falaitól, a bozótok által eltakart, magasabban fekvő helyen volt.“

Midőn a keresztény vallás általánossá lett, e helyen S. Pietro in Castello nevü templom épült, melyhez már a legrégibb korban S. Nazár és Celsus pártfogása alatt álló Bencze-kolostor volt csatolva, minthogy mint tudva van, épen e szerzet volt keletkeztétől fogva ily szent barlangok egyik főőre és fentartartója. (L. Mitth. der kk. Central-Commiss. für Baudenkmale 1865. XXXIX.)

§. 15) **Angliában**. Hogy ezen korszak jellemző egyházi építményeiben Anglia, mely a kereszténységet oly korán, de egyszersmind oly buzgón követte, hiányt szenvedett volna, alig hihető. Bizonyságul pedig szolgálnak a *cratcliff-i* s *nottinghami* sziklaüregek, melyeket a *keletfelé irányzott* oltárok ellenére *druidák* barlangjának kereszteltek el a pseudoarchaeologok!*) *John-Carter*: „The ancient architecture of England“ London 1795, czimű munkája I. kötet XII-ik folio táblájának köszönjük az angolhoni szerzetes-üregek rajzait, és *elég sajnos, tulságosan rövid leirásait* is.

Legfelül látjuk a *Winster* (Derbyshire megye) melletti *Cratcliff*-ben fekvő sziklaüreget. A déli oldalon egy természetes bolthajtás alatt bejutunk a szent helyre, melyben a keleti oldalon, a sziklából durván kivágott, és már nagyon is sértett nagy feszületet találunk a sziklaoltár fölött. A kereszttől balra ablakszerü fülke van, mely a szertartási készletek befogadására szolgálhatott. A kis hajlék kilencz lábnyi magasság mellett 14 láb hosszu, és 11 láb széles.

(5. ábra.) Alaprajz.

De ennél sokkal érdekesebb a következő rajz, mely a *nottinghami* vártól nyugatra, *Lin* w folyó partján fekvő sziklafalak déli oldalába vésett barlangok alaprajzát állítja elénk. (l. 5. ábra).

A sziklafal nyugati végén, a vizmosta parton kezdődnek a *lakhajlékok* kemen-

---

*) *Nottingham*. Eine Viertelstunde von der Stadt liegen in grosser Menge theils kleinere theils ausgedehntere Höhlungen, welche man Druidenhöhlen zu nennen pflegt. Sie sind in Sandsteinfelsen sichtlich durch die Kunst eingearbeitet, liegen theils vereinzelt, theils sind häufig mehre, ja viele derselben mit einander verbunden, selbst die kleinste hat Raum für eine zahlreiche Familie, wenn die Bedürfnisse derselben auf keine luxuriöse Räumlichkeit gerichtet sind, was bei den Troglodyten schwerlich der Fall gewesen sein wird. Die ganze Gegend ist auf diese Weise ausgehöhlt selbst unter der Stadt findet man eine Menge solche unterirdische Wohnungen, welche von den Besitzern der Häuser, die über ihnen erbaut sind, zu Kellern benützt werden. Es ist zweifelhaft ob diese sogenannten Druidenhöhlen wirklich Behufs der Bewohnung ausgearbeitet worden sind, und ganz vergebens haben sich die Alterthumsforscher bemüht, der Sache genauer auf die Spur zu kommen.“ (Meyers Conv. Lexikon).

jükkel, füstüreggel, kőpadokkal, felső emeletbe vezető kőlépcsővel s egymásközti közlekedő ajtókkal. A fal a déli oldalon majd egyáltalán hiányzik, alkalmasint a vidék emberei használhatták fel, mint másutt is, építő anyagul. A hátulsó és közbeeső falak sziklamaradványok, még megvannak. Feltevén azt, hogy a végső nyugati fülkék falának kezdetétől a a kelet felé álló kápolnáig egyenes fal létezett, akkor ezen *szikla-monostor* alsó részében *öt lakszobát foglalt*, melyek közt kettőt hosszu termeknek lehet elnevezni. Kettő közülök K, K kemenczével és füstkürttel van ellátva, tanusága annak, hogy télen is lakták, kettő kőpaddal és fülkékkel bir. Két lépcső vezet a felső emeletbe, melynek falain kisebb világító-lyukak, falán pedig nagyobb ablakok láthatók.

A homlokzatot *keletről* a keresztben álló *kápolna* (l. 6-ik ábra, az alaprajzon E) zárja, melyben kelet felé egy sziklafalhoz illesztett oltár F létezik. Nyugati és déli oldalain egy-egy nagy körivü nyiláson esett be alkalmasint a világosság, mig az északin két fennmaradt románkoru oszlop állt a folyosóra vezető ajtó oldalán.

(6. ábra.

A *kápolnán* tul folytatva látjuk a *hajlékokat*, melyeknek azonban egy része ST-nél bedőlt. Ezekből egy alacsony lépcsőn juthattak azon folyosóra SI, mely az imolának sziklás oldalait körülvette, és a nyugati lakszobákkal L, L közlekedett. — Alig hibázunk, ha azt hisszük, hogy itt egy nagyobb társulat volt telepítve, melynek elüljárói külön szobákkal birtak, a szerzetesek azonban közös munka-, ét- és hálóteremekben összejöttek.

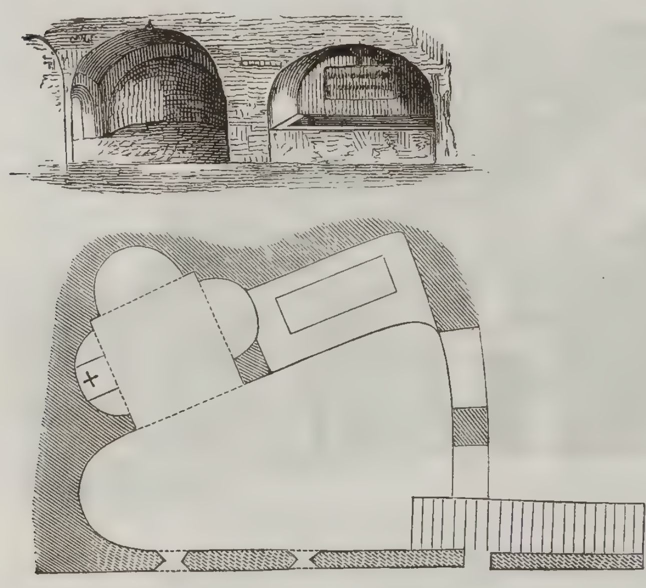
§. 16) **Német- és egyéb szomszéd országokban.** Tagadhatatlan, hogy *Németországban* is van igen jeles *Remete-barlang.* Erről az Allg. Bauzeitung. 1836. IX. füzete 248. lapon igy ír : Ezen ősi temetkezési hely — sz. Maximus sirja Salzburgban — archaeologiai tekintetben is érdekes. Mindenek előtt meg kell jegyeznem, hogy a római-keresztény mivelődés nyomai a Rhenus-és Danapartjain egyátalán ritkák. Eddig ilyeneket csak öt ponton találtam ilyen csoportban : *Trier-* és *Köln*-ben Germániában, — *Sis eken* és *Pécsett* Pannoniában, és e két tájék között *Salzburgban.* *) Azonban sziklaemlékekre, milyen a

*) Erről ugyanazon lapnak 243-dik oldalán ez áll : „Die *Herrschaft* der Römer war in den siebziger Jahren des fünften Jahrhunderts zu Ende gegangen. Aber eben noch ehe sie ihr völliges Ende erreicht hatte, sah man hier zu Salzburg ein Denkmal christlicher Baukunst errichten, wie es ihrer nur wenige, und so viel ich weiss, in den nördlichen Laendern gar keines mehr gibt. Es ist dies die *Klause* oder die sogenannte *Einsiedelei des heiligen Maximus,* welche sich in dem Haupttheile der Stadt, am Fusse des Mönchsberges findet. *Rupert,* welcher in die Fusstapfen des *Maximus* trat, baute unterhalb der Klause desselben eine zweite, und bald darauf eine grössere Kirche und ein Kloster.

Maximus imolája, sem az említett pontokon, sem más némethoni tartományokban nem akadtam; és ha ilyesmiket akarunk találni, sokkal lejebb délnek kell mennünk.

A *salzburgi remetelak* előtt állván, először a *kereszt-kápolnába* jutunk, melyben semmi nevezetes; ennek hátsó részéből a sziklába vájt lépcsőn feljutunk a második sz. *Rupert* kápolnájába, melynek keletkeztét az irók az 582-ik év tájára helyezik. Innen, mintegy hatvan lépcsővel magasabban az egyik bemenetnél szabadba lépünk, honnan a legszebb kilátás kinálkozik a városra.

Az említett lépcsőzet egészen sziklába van vésve, és 100 lépcsőt számlál. Egy 6′-nyi magasságu folyosó, mely a sziklától szabad oldalán vékony falazattal bir, a legfelső (szent *Maximus*) a középső-, (szent *Rupert*)- és a legalsó (szent *kereszt*-) kápolnáit köti össze.

(7. ábra.)

Közülök a két első egészen sziklába van vájva, a középső legnagyobb, mivel előcsarnok által tágíttatott, de nem oly rendszeres, mint sz. *Maximusé*, miért is ezt legrégiebbnek kell tartanunk, nem azért mintha részleteiből korát biztosan határozhatnók, hanem mivel ezt a hagyomány követeli.

Sz. *Maximus* kápolnája (l. 7-dik ábra), áll nagyobb hajlékból, mely a bemenetnél 16 lábnyi, de vége felé 8 lábnyira keskenyül, mig körbe végződik; hossza 30, magassága 9 láb.

A fél-kör belső végénél egy mellékszoba nyilik, melynek közlekedési ive 8 lábnyi széles és magas; mélysége majd szintén annyi, s a belső tér négyzetet képez. Ezen négyzet föleje három oldalán félkörü fülkék vannak, melyeknek kagylós boltjaik majd a talapzatnál kezdődnek.

Die *Klause* liegt auf dem sogenannten Kirchhof bei der Kirche St. Peter, eben derjenigen, welche aus der bei der Klause ursprünglich gestifteten Kirche erwachsen ist. ... Am Fusse eines maechtigen, schraeg geschichteten Nagelfluhe-Felsens sieht man einen dunklen Arkadengang im Bogen herumziehen. An dem einem Ende desselben steht ein Thurm mit Kapelle; darüber sieht man ein anderes Kapellengemaeuer, und weiter oben ein drittes der Art. .... Man fühlt, dass man sich hier auf dem Boden einer fernen Vorzeit befindet, der mit den übrigen Baugestaltungen der Stadt in gar keiner Verbindung steht ... denn die Kapellen und Arkaden an der Felswand des Kirchhofes in Salzburg sind in einem viel kleineren Massstabe als alle übrigen Gebaeude der Stadt, selbst der naechst gelegenen wie z. B. die Peterskirche. . . . .

A 244-dik lapon ezt olvassuk: „Die Kapelle am Eingange der Klause verdankt ihre Erhaltung nur der Heiligkeit des Ortes, der eigenthümlichen Geschütztheit desselben, und sie zeigt uns daher ganz eigentlich den Charakter jener Mehrzahl der Kirchen des Hochmittelalters, welcher kein anderer als der den Kleinheit und Miserabilitaet ist.

Das Innere der Kapelle ist in romanischer Bauart; indessen so wie das Ganze von Aussen sich in seinem Charakter darstellt, besonders denn auch die zweite oder mittlere Kapelle, wird man es immer als ein Bauwerk des heiligen *Rupertus* ansehen müssen, welcher um das Jahr 600 lebte. Dies ist dann das aelteste Gebaeude des Mittelalters in Deutschland.

Ezen alaprajzból látni, hogy ezen térnek fülkéi, melyek egyikében az oltár áll, kezdettől fogva szent czélra készültek. Ugyan ezen oldalon találtatik folytatólag egy másik bolthajtásos nyilás, melyen kétszernyi szélesség és félannyi magasság és mélység mellett, első tekintetre temetési boltozatra ismerünk. A talap nehány lábnyi magas, és tulajdonképen sirválut képez.*) A munka ezen szikla-teremekben rendetlen, bár az alsóbbakkal hasonlítva. rendesnek látszik; külső részét, hol a sziklafal állhatna, terméskőből készült fal áll, melyben apróbb ablakok láthatók. A bemenetnél a lépcsőtől jobbra még vannak apróbb, szabálytalan helyiségek, melyeket nehéz lenne idomukra nézve leirni.

Sz. *Rupert* — helyesebben sz. *Gertrud* — imolája kevesebbé érdekes; többszöri változtatás és tágítás után 1178. szenteltetett fel, különben nagyon szabálytalan. (p. 249. IX. 1846. Allg. Bauzeitung.)

Vannak *Magyarországon* is *sziklaimolák*, melyeket itt függelék gyanánt felhozunk. Igy irja le *Hont* megye régiségeinek fáradhatlan buvára, *Höke Lajos*, a *zebegényi* imolát. „Még csak annyit mondunk, igy szól a *Sürgöny* 1866. Deczember 15-iki számában, hogy széles és hosszu e hazában nincs párja a zebegényi, ugynevezett templomnak; nem azt a statiokkal rakott hegyi kápolnát értjük, mely a vasuton menőnek is feltünhetik, hanem azt, mely a faluban van. Ha kis keresztes toronyka nem volna tetején, pinczének vélnéd, mert sziklaüreg elé van építve. És valóban, ha bemégy e házikó ajtaján, egy kis kereszten, egy kis katedra formán kivül nincs, mi arra emlékeztetne, hogy katholikus templomban vagy. A téglából épült előtemplom háttere *sziklába van vésve, mely barlang egykor egyik zebegényi remetének szolgált menhelyül*; még most is azon hely feketés a füsttől, hol a remete a tél hidegében tüznél melegedett, vagy kis ebédét főzte.“

Ezekből kitünik, hogy Hőke urnak sem a szkalkai *szikla-imoláról*, sem az *ompítaliról*, (Ottenthal, Nagyszombat mellett,) tudomása nem volt. Ennek rajzát és leirását Ipolyitól várhatjuk. Itten nekem csak annyit szabad előlegesen említenem, hogy az ottani-*barlanghoz* egy 27′ hosszu, 21′ széles polygon apsisu szentély van építve; a bolthajtás zárkövén pedig Magyarország czimere korona nélkül, a kettős kereszt hármas halmon állva tünik fel. Vajha ezen jelentés után, tudós hazánkfiai a netán még itt-ott létező ilyes imolákról tudósítanának!

§. 15) **Csehországban és Morvában**. Hogy a mi hozzánk közel eső *Morva- és Csehországban* és *Szerbiában* a remetéknek a sziklabarlangokban való lakása nem volt ritkaság, kitünik a következőkből: A csehországi Ad *aquam bonam* (Dobravoda)ról ez van följegyezve: „Superius stat Ecclesia parva omnibus Sanctis Sacra, olim nonnisi rude antrum seu spelaeum vulgare, cui tuguriolum olim suum D. *Guntherus* superstruxerat, quem locum a sancto habitatum maiorum pietas in hoc tempellum convertit“ Thes. abscond. 95. — Gradičról *Olmütz* mellett szintén ezt olvassuk: „Hac etiam tempestate ritu ante Rayhradii, ubi quoddam Castrum desertum erat, in quo quidam primi Brzeznovienses monachi Heremitae velut *in cavernis* habitabant gratum Deo famulatum exhibentes, usitato, castrum quoque desertum erat prope Olomucium, cui Grad nomen, quo pii illi Ascetae et *Contemptores mundi*, (ita ea aetate dicebantur Benedictini) *eiusmodi cavernis ante asveti* insinuarunt sese, qui more suorum antecessorum et *B. Guntheri* vitam austeram sanctamque ducentes usque Ottonis I. M. Provinciae Moraviae Principis illo loco perstiterunt. (U. o. 183.) — Továbbá:

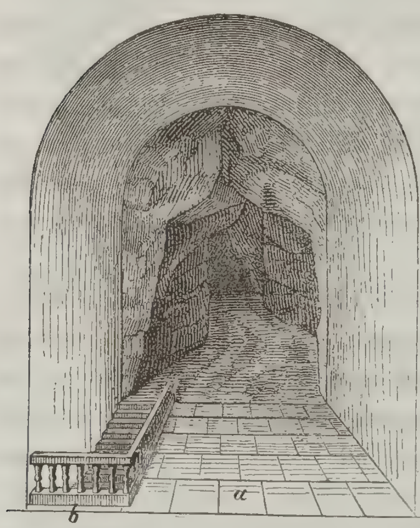
*) Ez lehetett a szent férfiak rendes fekhelyük, folytonos emlékeztetés a halálra. — Voltak később is istenfélők, kik koporsókban aludtak.

Breczislav herczeg atyja helyébe a kormányra lépvén, Istennek és Ker. sz. Jánosnak a *barlangi imolát*, Capellam S. Joannis, *de Rupe* adá. u. o. 151. 153. — *Mikulesch* cseh országnagy bencze csuklyát felöltvén, *Opatovicon* az ott emelt *Cellá*-ban szent életet élt, u. o. 192. — A *grüssebori* remeték pedig Csehországban a legsűrűbb magányba vonultak : *receperunt se in locum vastissimum inter densissimas arbores* et rupium umbras — alii in silvas et *Cavernas* de *Polizno* loca pariter horrida sat. u. o. 197....

Hogy *Szerbiából* is egy-két példát felhozzunk, említjük, hogy a preobráženye szerb kolostor fölött egy barlangból a *szent viz* a néptől *szavina voda* — szent *Szava vizének* keresztelve ered. Mondják, hogy a barlangban *böjtlölö* barátok *„posnici*-k" éltek, ki élethosszáig hust nem ettek.

Egy másik barlang „Turčinovac" a törökharczok alatt a megszorult keresztényeknek buvóhelyül szolgált, és a mai nemzedéktől különféle vitéz mondákkal költőileg tétetik érdekessé. (Mitth. der kk. Central-Commission 1865. 26). — Legjelesebb lenne ezek közt a *gornjáki* templom, mely sz. *Sava* tiszteletére a *mlavalni* hegyszorosban egy sziklaüregében épült; de mivel Kanitz ur „Serbiens byzantinische Monumente" czimü jeles munkájában egyedül vignette-féle képét adja e templomnak, leirás nélkül, róla többet e helyen én sem említhetek.

§. 17) **Magyarhoniak.** — a) **A szkalkai remetelak.** Kevés pont van hazánkban, mely regényes fekvésére valamint történelmi emlékeire nézve kitünőbb lenne mint *kedves Vágvölgye*; bár nem lehet mondani, hogy tájakban és az emléktáblákra méltó vidékekben épen szegények lennénk; azonban bizonyos az is, hogy mind e helyeken az ősi vallásosságnak a magyar birodalom kezdetétől fogva sűrü nyomaira akadunk. — A hatalmas *trencsényi* vártól nem messze, a tulsó parton, egyházi építmények maradványai állanak, melyek a hajdan eddig elterjedt szent *Benedek* rend egyik apátságát képezék.

(8. ábra.)

Ezen apátságnak *Jakab nyitrai* püspöktől 1224-ben történt alapitását megelőzte a helynek szent hire; mert a *szkalkának* (sziklácska) elnevezett hegyoldalban levő üregben (l. 8. ábra), a kereszténységnek Géza vezér és sz. *István* alatt e vidéken való elterjedése idejében itt két remete élt visszavonultan, t. i. a X-dik század utolsó tizedeiben *Géza* vezér alatt Lengyelországból bejött *Endre* és tanítványa *Benedek*, melyeknek utóbbikát a zsiványok, sok pénzt sejtvén nála, 1012-dik évben megölték és a barlangból kihurczolván a Vágba fojtották, azon szikláról, melyen mainap a románkori kis templomnak maradványi állanak. Ezen szent hajlék két toronynyal és kerek apsissal valószinüleg az apátság alapításával egykoru; a szentély hosszu $4^{1}/_{2}{}^{0}$, majd olyan szélességgel; a hajóé 8^{0}, 5 ölnyi szélesség mellett. *)

*) Ezen templomnak rajzait, valamint a vidék tájképét és az apátságra vonatkozó történelmi adatokat tek. Lits Antal uradalmi kormányzó úr szives közbejárása folytán, a dubnitzi, báró Sina-féle uradalmi számvevő tisztjének, Kerekes János urnak és István fiának köszönhetem.

E kinszenvedés megörökítésére emelkedett az apátság, melynek romjai mai napig is búcsuhelyül szolgálnak; de vannak a báró Mednyánzky-féle levéltárban okmányok, melyek azt tanusítják, hogy itt 1198-ban a templomosok letelepíttettek és talán mansió-képen 26 évig birták.

Az alapító püspök az uj telepnek az ujezdői birtokon kivül a szkalai majort kellő felszereléssel, 2 szőlőt és püspöki dézsmájának ötvened részét ajándékozá, és ezen ajándékot még 1228-ban a dézsma negyedével szaporitá. Mind a mellett az apátság aligha fenállhatottt eddigi ellátásával, [1]) mert 1238-ban a *gesztei* birtokkal, mely a szomszéd erdők közt feküdt, és később *Apátfalvának* kereszteltetett; 1290-ben pedig a *zliechóival* gyarapittatott.

A mohácsi vész ezen szent helyre nézve is szomoru következményü volt, és birtoka, majd a szapolyai, majd a császári seregektől megszállatván és kiprédáltatván, alkalmasint szerzeteseitől elhagyatott; azonban a kegyuri jogot elődei alapítványa fölött *Podmaniczky* nyitrai püspök 1528-ban Ferdinánd királytól nyeré el, mely 1553-ben *Thurzó* Ferenczre át is ruháztatott; azonban későbben, nem tudni miképen, ment át ezen jog az ország primására.

(9. ábra.)

Az apátság birtokai 1644-ben a jezsuitáknak adattak át, kik az apátsági épületeket a trencsényi ház nyaralójául tarták; de 1773-ban a szerzet eltörlése után a birtok a *kir. kamarának*, 1780-ban pedig a *tanulmányi alapítványnak* adatott át, — mely mai nap is kezeli.

A fennemlített, ugynevezett *kisebb Szkalán* álló, románkoru templomon kivül, mely hajdan sz. *Dorottya* tiszteletére volt emelve, és melyet 1520-ban Thurzó gróf javittatott [2]) és a bold. szüz mennybemenetelének felajánlott, állanak még a hajdani Sz.

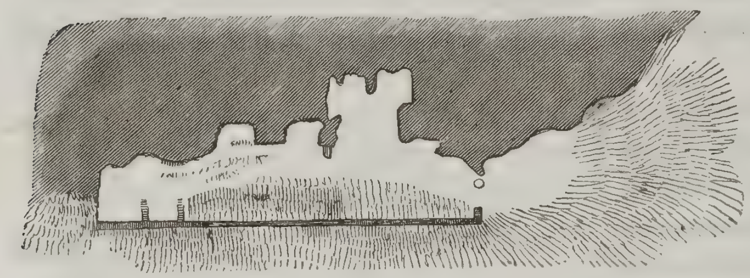
---

[1]) IV. Béla király meglátogatván ezen kolostort, a trencsényi várbirtokhoz tartozó *Gesztesnek* felét adja át; mert ad locum Szkalka divertens observavit : „fratres nimiam penuriam et indigentiam pati."

[2]) Alig lehet hinni, hogy ezt Thurzó építé; mert ha ő ex fundamentis emelte volna, azon kor izlése szerint polygon apsisu imola maradványaira akadnánk. Ezen most romban sinlő építménynek köveit a tanulmányi alapítvány igazgatója, mint majd mindenütt, hol ezen lelketlen főtisztekn ek befolyásuk volt, árúba bocsáták e század harmadik tizedében, és íme mi történik? Boldogult *Springer* Ignácz kir. kamarai főerdész a kamarának a **16 váltó forintot** kifizette azon kikötéssel: „hogy ezen már régiségük által tiszteletre méltó imola-romokat soha senkinek helyükből mozdítani szabad ne legyen." — Ime egy tiszt védi meg, urasága vandalismusa ellen, pénzáldozattal a hazai műemléket! — Legyen áldva és tiszteletben neve az utókor előtt! — Több évi tapasztalás után mondhatom fájdalommal, hogy a kamarai birtokokon aljas nyervágyból legszebb emlékeink egészen a legújabb ideig elpusztittattak. Fog-e ennek a vallás- és közoktatási miniszterium erélyes intézkedése véget vethetni, a jövő fogja tanítani. A honi emlékek baráti csak ohajthatják azt, hogy már ezen tekintetben is valahára az europai civilizált nemzetek sorába lépjünk, és a kormány a nemzetnek jobb előpéldányul szolgáljon!

Benedeknek és minden szenteknek nevére felszentelt zárda építményei is a sziklahegy oldalához tapasztva; előttük keletre a Vág foly, északra pedig a falukban és városkákban gazdag lapály terül el. Itt kényelmes nyugvóhelyet találtak a Jézustársasági atyák 1645-től fogva; 1803-ban gf. *Szapáry* Pál, mint ezen uradalom bérnöke lakta.

Azonban mi reánk nézve ezen apátságnál legérdekesebb, az a kolostor keleti részén található hasadékszerü barlang, [1]) melynek végén a szent remete kőszobra a néptől tiszteltetik. [2]) — E keskeny sikátornak kezdetén a természet egy elég tág csarnokot, kápolnát, a) alkotott; (l. 9 ábra) ebben áll egyik oltár szemközt a barlanggal, a másik pedig a kápolna alatti cryptában van, hová b) lépcsőn le lehet jutni. Ezen oltárok a remete szenteknek *Benedeknek* és *Zoerardnak* ajánlvák. 1790-től fogva ezen imolákban isteni szolgálat nem tartatott, mig *Sztárek* Lajos apát és kanonok † (1863-ban,) mint trencsényi plebános, az ablakokat és ajtót helyre állíttatván 1856-ban, ismét misézett.

(11. ábra.) Alaprajz.

---

[1]) Arról, hogy a szenteknek hajdani fekvőhelye látszanék „visuntur hic vestigia dura in saxo ubi cubuisse traditione continua sancti nostri perhibentur" Czinár Monast. I. 259. *Kerekes* úr semmi említést nem tesz; arra pedig, hogy: Apparet etiam petra ab assiduis genuflexionibus excavata et appressa digitorum utriusque manus in saxo signa ad quod se sustentasse perhibentur, dum expansis in crucem manibus orationi diutius vocabant ... i. h. vagy *Kerekes* úr közlése szerint: „Communicatio Speluncae huius cum monte *Zobor* penes Nitriam, quam traditio vulgat — ad *fabulas referenda*; — non absimiliter vestigia ambarum manuum in Petra speluncae eiusdem intrinsece conspicua, quae fugienti ante latrones ethnicos Martyri pia Plebs adscribit, *nihilo maiorem fidem merentur*" szavakkal felel.

[2]) A szkalkai (sziklai) barlangot így irja le költői ihletséggel báró *Mednyánszky* Alajos „Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn" czimü munkája 78. lapján: az útazó a csapkodó hullámoktól elébe vitetik azon szorosnak, melynek jobboldalu pillérjéhez odaragasztva, a hajdan gazdag jelenleg csak névszerint fenálló benczések szkalkai apátsága épületei ég és föld között rejtélyesen lebegnek. A magas erdő, mely a hegyet tetőtől talpig fedi, kellő közepében és minden útat, minden közlekedést a világgal rejt, csüngnek a meredek lejtőn a több emeletü lakások, hogy a messze kinyúló sziklától fentartassanak, vagy a legközelebbi perczben lerázassanak? És mégis lefolyt sok millionyi percz és a végzés nem közeledett; mert egy fél ezred év piczi örömeivel, és kimondhatatlan bajaival lebegett el földünk fölött — mióta az ájtatosság az első köveket boltokká összehajlani készteté. — De még sokkal elöbb épitette a természet azon mély boltokat a kemény sziklába, melyek a kereszténységnek egy hithirnökét fogadák, és a későbbi építményeknek ezen vadonban első lakóivá lettek ... a kolostor majorságánál a sziklából fakadó üde forrás a szomjuhozót élénkíti; mintegy 180 lépcsőn kellett felmásznunk, míg a keskeny szikla kapuhoz érhettünk .... alig 4 lábnyi magas nyilás vevé igénybe figyelmünket .... most sötét sziklasikátorba léptünk, melynek vége mintegy 6 ölnyi terembe tágul; ez keletfelé fallal záródik és imolául szolgál. — Egy oltár maradványi, igen középszerü festményekkel és a nyilt sirbolt lépcsőzete eléggé fejezik ki ezen tág csarnoknak. — A folyosó folytatása jobbra még egy jó darabig elhat; nedves és sikamlós, minthogy a csepegő viz piszkosszürke, helyenkint sötétbarna földet hoz magával, ez a falakat és a talajt valamint részletenkint azon kőszobrot is mázolja be, mely a háttérben Benedeket, ezen barlang lakóját, ábrázolja, és egyszersmind a vándorlás végpontját mutatja.

A *szkalkai* apátok közt csak ezeket ismerjük :

1297. *Paulus* ennek megerősíti Paschasius nyitrai püspök az alapítványt.

1318. *Stephanus* kiközösítetett, mert Csák Mátéval, ki maga is kiközösített vala, bensőbb barátságban élt, neki misézett és 1319-ban a halottak szentségeit feladá.

1565. *Radecz* Istvánt, későbben egri püspököt nevezé ki Oláh Miklós primás.

1586. *David* Pál, váczi püspök † 1630.

1630. *Telegdy* János, nyitrai püspök neveztetett ki Pázmán Péter által.

1644. *Püsky* János szintén nyitrai püspök *Lippai* Györgytől nyeré el.

Az ujabb apátok közt *Krainer* Antal *budai várbeli* lelkészt kell említenünk.

b) **A zobori remeték.** Igen regényes vidéken fekszik a zobori remetelak is; ezt *Szkalka* után nem azért említjük, mivel a néphagyomány szerint a zobori barlangot a szkalkaival alaguttal összekötöttnek hiszszük, hanem mivel ezen barlangnak szent remetéje *Zoerard* Endre, Magyarország egyik nemzeti szentje, szent Benedeknek, a szkalkai martyrnak barlanglakó társa és mestere vala.

A nyitrai vár- és városhoz közel fekvő, messze ellátszó hegyet már 893-ban, a királyságától megfosztott Zwentibald egészen titokban fölkeresé, hol három remete társával ismeretlenül élt, és csak kevéssé halála előtt nyilvánította ki-létét. Ez által e hegy rejtekjének hirnevet szerezvén, oka lehetett annak, hogy sz. István itt egy sz. Benedek rendü apátságot alapított. Mindjárt az első apát, *Fülöp* alatt ide költözött *Zoerard* és a rend ruháját felvevén, a szkalkai magányba vonult.

c) **A zebegényi apátság.** A ki a visegrád-esztergomi országuton halad vagy a gőzhajón menvén, *Dömössel* szemközt levő hegyre felnéz, lehetetlen, hogy a sűrüség közt, mintegy a hegy közepe táján, az ottan tátongó sziklaüregeket észre ne vegye. A barlangok puszta maradványi a hajdani bold. szüzről czímzett *zebegényi* apátságnak. Csak nagy erőlködéssel lehet a Dunaparttól a két hegy közt mélyedő vizmosáson, melyet görgeteg kavicsaival *útnak csufolnak*, azon pontig érni, hol balra fordulva, egy keskeny gyaloguton, sűrü bozótok közt a fürkésző a barlangokig eljuthat. Mily gyönyörü kilátás nyilik itt, ezen elhagyott szent tanyáról, melyen az ember mindent elpusztított, mit csak elpusztítani lehetett. —

(10. ábra.) A 11. ábra 136. l. mint *alaprajz* ez alá való.

Egyedül egy egyenes fal alapja, melytől a hegy felé itt-ott egy-egy keresztfal nyoma kivehető, mutatják azt, hogy e helyen emberi lak, hihetőleg a mindenfelé keresett, de eddig nem talált, apátság állott, mely a két ölnyi magas és elég tágas sziklaüregek elé olyan módon volt építve, mint a szkalkai és némely külföldi apátságok, melyek a szent sziklahajlékok védjeül tekinthetők.

A mit azon rövid időben, melyet a fáradságos mászás után e czélnak szentelhettem, lerajzoltam, felmérhettem, e mellékleten nyujtom. (l.10. és 11. ábrákon) Ez, mint hiszem,

bizonyítékul szolgáland arra, hogy addig, mig az apátság biztos nyomai nem találtatnak, e helyet a zebegényi apátságnak tartsuk.

d) **A bakonybéli magány.** Hogy sok apátság, mely könnyebben közelíthető volt leromboltatott és mintegy a föld szinéről eltünt, érthető; — de hogy az annyira eldugott, a külvilággal csak nagy bajjal és veszélylyel érintkezésbe tehető bakonybéli régi apátságnak és templomnak épen semmi nyoma fel nem található, valóban a rendkivüliségekhez tartozik. A régi monostor helyéről csak bizonytalan hagyományok élnek, melyek azt a mai temető tájára teszik; többet és alaposabbat látszanak tanusítani azok, kik sz. *Gunther barlangját*, remetelakját azon sz. kut fölé helyezik, mely mai nap is három külön forrásból eredvén, *Borostyánkútnak* neveztetik. Ezen, eredeti sürüségében meghagyott, dombon mutatják a helyet, melyre sz. *Gellérd*, sz. *Gunther* és sz. Mór visszavonultak, de egy *gödrön* kivül mely jelenleg is látható, itt egyebet föl nem lelünk. Nincsen itt a sziklabarlangnak semmi nyoma, a mint e hegységben az *advasköin* kivül nem igen léteznek nagyobb üregek; valószinü tehát, hogy e különben a remetéskedésre oly annyira czélszerű helyen, alkalmasint a forrás szomszédjában, vagy fölötte sövényből font vagy deszkákból összeállított gunyhókban laktak az említett szentek.

e) **Tihanyi remetelakok.** Midőn a magyarországi *remete-sziklalakokról* szólunk, szükséges, hogy végre a *tihanyi remete-gyarmatnak* hajlékait is bővebben felemlítsük:

Ezekről *Czinár* Mór Monasteriologiájának I. 172. lapján ilyenformán ir: „Itt említenünk kell azon nevezetes és épen bámulandó szent üregeket, melyeket a legkeményebb sziklából kivájtak. Eredetileg *Uruzkö*, vagy *Üreskönek* hivták, jelenleg *Remetelakásnak* nevezik; hanem miután a helvét hitvallás Tihanyba behatott, *Leány-lakásnak* *) iparkodtak elnevezni, hogy ősi nevét és rendeltetését elfelejtessék. De ez nem sikerült; mert a nép még mindég régi nevét használja.

Ezen *magán* észak felé néz, azon helyen, hol a 40—50 ölnyi hegy a Balatonból elébb lejtősen, majd később függélyes sziklafallal emelkedik. Az üregek, melyek a sziklafal aljára nyilnak, nem csak átfurvák, nem csak mesterségesen kivájvák, hanem valóban óriási munkával készült hajlékot adának, egyenetlen távolságban ott, hol a kő már magától hasadékot mutatott, vagy aránylagos puhább volta miatt a könnyebb munkát megengedé. Az ülőhelyek, az asztalkák mind a sziklából vannak. — A mult századnak közepe táján ezen cellák egyikében, a sziklába vájt sirgödörből, két férfi-vázat emeltek; azonban a koporsónak semmi nyoma nem volt.

Két hajlék szélesebb: ezek egyike az volt, mit a sz. Benedek szabályai *oratoriumnak* neveznek, és jelenleg *Capitulumnak* hivatik. A bemenő bal kezére esik az imola,

---

*) *Horváth* Bálint „a Füredi Savanyuviz" czimü munkájában 54. l. ezt mondja: A *leánylakás* elnevezésnek, mint hiteles, élő bizonyságok szájából többször volt alkalmam hallani, története ez: Bizonyos *Keszi Ferencz* nevü kath. szegény zsellér, özvegy ember, éldegélt egy hajadon leányával a mult század dereka táján, mintegy 1740—50 közben, ezen úgy nevezett *leány-lakások* fölött; valamint egy hozzá hasonló más szegény embernek is szomszédságában együtt szőlejük lévén, a remetelakásokhoz vezető gyalog-út elején, a partban két pincze forma üreget vájának, ott tarták szőlő-terméseiket is. — A második lyukban jelesen a föntebb említett Keszi Ferencz, leányával együtt, több éveken által lakását tartotta; végre meghalálozván öreg Keszi Ferencz, leánya, mint hajadon aggastyán, ott folytatá pártában hátra levő napjait, és erről, a több évekig ott lakott hajadonról, különösen a második barlang, melyben ő lakott, *leánylakásnak* kezdett neveztetni, s időjártával, mint történni szokott, a szomszéd barlangra is ráragadt a leánylakás név, s maiglan is (1848-ban) e két *barlang* leánylakásnak, vagyis *Keszi lyukának* neveztetik.

melyben a szikla oltárasztal látható. Ez közepében egy mélyedéssel bir, a szentek ereklyéinek elfogadására, mint azt az egyház szertartása követeli. Az imolából két ajtóüreg nyilik, melyeket egy sziklaoszlop választ el egymástól; ezeken a nyilásokon az oratoriumba jutunk, hová az ájtatos szerzetesek istenies beszélgetésekre és imádságra gyülekezének.

Ezen kivül még egy más imola is egész épségben maradt fenn, melyből egy magán cellába, vagy hajlékba be lehet jutni.

E helyről a hajdanból csak egy okmány létezik, ebből azt tanuljuk: hogy 1270-ben a tihanyi szigeten, *Unizkön* vagy *Üreskön* [1]) sz. *Miklósról* czimzett *perjelség* létezett, *Salomon* nevü *perjel* alatt.

Hogy akkor a sziklák erősebben ragadtak egymáshoz, valószinü; most csak arra figyelmeztetjük a kiváncsi buvárokat, *hogy ezen üregeket inkább kivülröl bámulják és távolabbról nézzék, mintsem hogy bemenvén, a bizonyos halálnak veszélyét fölkeressék*; mert nem ritkán azon tábláktól, melyek e hegynek rétegeit képezik, több mázsányi súlyuak válnak el. Igy p. 1859-ben, mondja *Czinár*, én ki ezeket irom, borzadalommal tapasztalám, hogy azon üregben, melyet előtte való nap öt vendéggel, semmi veszélyt nem sejtvén, vizsgálgattam, reggelig egy öt láb hosszu, majd 4 láb széles és 1 láb vastag kőlap zuhant le, melyet — mint mint mészkőduczot — legalább 18 mázsára kellett becsülnöm."

Ezen sziklasornak tetőül szolgálnak a szőlők, melyek venyigéi, mivel a sziklába karókat ütni nem lehet, egymáshoz kötve, egymásnak viszontámul szolgálnak. A *remetelak*, valamint majd az egész félsziget, kutnak hiányában van, [2]) miért is a vizet, főleg téli időszakban, csak nagy nehezen képesek a nők, kiknek ez tisztjük, fejeiken a Balatonból felvinni!... Ezen baj már a *törökök* alatt is megvolt, mint Horváth Bálint: „A füredi Savanyuviz 61. lapján olvasható.

---

[1]) *Unizköt* hibás olvasásnak tartom: *Uruzkö* helyett; az Üreskö-nek fonák magyarázatáró alább bővebben szólandok.

[2]) Ez újabb időben igaz; de régi *remetelakot* viz nélkül nem is képzelhetünk. Ezen állításunk igazolásaul szolgál az, hogy a nottinghami, szkalkai, zebegényi folyók mellett keletkeztek, mások, p. o. a morva eremita *Jurik* in Silva ad *Polich* 1200 táján inter alta rupium ad *Rivulum* in valle aliquantum resedit. l. Piter Thesaurus absconditus 143. l. — 1213-ban III. Premizl némely remetének in loco solitario et deserto *Poliz* területét adja, melynek határát *három folyó* teszi, és benne *Rozotatecz* nevü barlang találtatik. u. o. 144. l. — Monasterio *Sazaviensi* flumen a *Milobuz* usque ad *Speluncam* vulgo *Zaolnica* datum u. o. 177. l. A *preobrazenye* barlangban ered sz. *Száva* vize; de hogy a tihanyi remetelakok alatt is bugyogott forrás, mely azonban a mai kopárság miatt kiszáradt, bizonyítja *Bél Mátyás* „Commentarius Saladiensis", fol. kézirata, az Esztergomban levő Batthyányi-féle könyvtárban, mely az érseki könyvtárnak egy részét teszi, mert ottan a 61. lapon ez áll: „Aquae perennis Scaturigines, hinc et illinc prosiliunt, quarum praecipua vix ad Sclopi unius jactum ab arce manat, ubi et habitaculum quoddam petrae incisum visitur. Omnia quae domicilio necessaria sunt e Saxo cavata jucundum praebent habitaculum. Hypocaustum majusculum est, inde paullo minor cella, penuaria, vinariaque, post focus coquendis cibis idoneus, ultra sacellum, cubiculumque. In hoc mensa, et lectus lapidei operis, quo auctore facta sint, haud liquet; sunt qui Eremitarum specum fuisse opinantur. Alioquin opus vetus est, et antiquo more factum. Nihil praeterea in peninsula hac desideres, quod degendae vitae commodum, necessariumque esse possit. etc.

Igy tehát *Zeiler* midőn 1644-ben azt mondja, hogy van *forrás*, mely a *tihanyi vártól* egy puskalövésnyire esik, nem a *füredi savanyuvizet* érti, hanem a *remete-lakok* alattit; a mi *Lover* 1694-diki munkájából is látható, ki igy ir: *Félórányira* a szigettől s vártól .... találtatik a tihanyi savanyuvizforrás. — *Puskalövésnyire* — és *félórányira* közt nagy különbség van! (l. *Orzovenszki* Károly: Balaton-Füred 37. l.)

Az, amit a hajdankorból remetelakjainkról tudunk, igen kevésbe összvefoglalható. Szerencsénkre fennmaradt IV-ik *Kelemen* pápa 1266-ban kelt bullája, melyben a *tihanyi apátság* birtokai felszámláltatván, első helyen áll : Locus ipse, in quo praefatum monasterium situm est, cum omnibus pertinentiis, 2-do *Uruzkö* [1]) (seu *Üreskö*, modo *Remete-*

---

[1]) Hogy *Uruzkö Üreskönek* olvastathassék, azt már diplomatikai szempontból is lehetetlenségnek tartjuk, hanem vagy Örösz, *Ürüsznek* vagy *Orosznak* kell, hogy olvassuk. Én ezen utóbbi olvasást fogadom el következő érvekből :

1. A XIII-dik századbeli okmányokban az *orosz* nemzet neve többnyire *Vruz*-nak iratik : p. o. 1217-től 1269-ig *Vruz* és *Wruz* hely- és személy nevekben ; *Vruzca* 1219-ben, most Göncz-Ruszka ; *Vruzvár* 1258-ban Oroszvár Moson megyében ; *Vroz-falva*, Vros vagy Oroszfalva *(Jerney,* magyar nyelvkincsek 101 ... és 149. ll.)

Hurusi 1332-ben a pápai lajstromban (l. *Bárány,* Torontál várm. hajdana 70. és függelék 5.) *Oroszi* helyet, mely nevét a hajdankorban alkalmasint a bevándorolt oroszoktól vette..... A *h* aspiratio olasz-dézsmáló papnál épen nem feltünő.

Nagyon jól tudom, hogy az *U*-t ezen korban *Ö*-nek is használták. például: *Uruztun* 1019-ben *Öröztön* = Eresztvény ; *Vkurd* = Ökörd 1237-ben ; *Vnud* = Ünöd 1211-ben sat.; de hogy ugyanazon *Orosz* nevet az akkor igen tétovázó irásmód szerint *Oros*-falva, *Orochi* = Oroszi, *Oroszlan*-hida, — talán Orosz-lyán-hida — *Orozvarban,* igy is irták, és hogy itt nem *Üres*-ségről, hanem valószinüleg *oroszok* által lakott *remete-tanyáról* vagyon szó, abból tünik ki, mert ezen nemzet akkoriban meglehetősen el volt terjedve hazánkban, mint azt az elébb felhozott helyneveken kivül a *Ruskócz* (Ung m.), *Ruskovecz* (Körös m.), *Russani* (Verőcze m.), *Russevo* (Pozsega), *Stari Russin* (Sáros), *Ó*- és *Új-Russovy* (Krassó), *Pojana-Rusuluj* (Márm.), *Ruszbach* (Szepes), *Ruszka* (Zemplin), *Göncz-Ruszka* (Abauj), Nagy- és Kis-*Ruszka* [Ruskowcze] (Abauj m.), Regethe-*Ruszka* [Ruskow] (Abaujm.), *Ruskonicz* (Szepes m.), *Ruskócz* (Trencsén és Bereg mm.), *Ruskowa* patak (Márm.), *Ruzs* vagy Rus és Ruzsinócz (Krassó m.) helynevek eléggé bizonyítják. Ezeket a magyarosított orosz-féle nevekkel még tetemesben szaporíthatják; mert alig fogja valaki tagadni, hogy P. *Orosz* (Pest m.), *Orosz-Bocskó* (Márm.) ; a két *Orosz*-falu (Szathm. m.), *Oroszi* (Beregh és Veszpr. mm.), *Gyöngyös-Oroszi* (Hevesben), *Kis*- és *Nagy*-, *Nemes-Oroszi* helységek (Bars, Nógrád és Torontál mmm.), *Vámos-Oroszi* (Szathm.), *Orosz-Mokra* (Márm.), *Oroszpatak* és *Orosz-Volowa* (Zemplényben) és *Oroszvég* (Bereghben) is ide tartoznak. — Hogy Vruzko valóban *Oroszkönek* olvasandó bebizonyúl végre a hazai Okmánytár I. kötetének 116-dik lapján álló ezen okmányi záradékból : *M.CCC⁰ vicesimo secundo Nicolao priore de O r o z k u*, mely sejtelmünket tagadhatatlanul erősíti.

Ha már tekintetbe vesszük, hogy a Balaton vidéke a magyarok bejövetele előtt *szlávok* által lakott terület volt, mint azt a Balaton, Veszprim, Palaznak, Csesznek sat. fennmaradt nevek is eléggé bizonyítják ; ha meggondoljuk, hogy e vidéken már régen a kereszténység virágzásban volt, mi állhatna ellene azon föltevésnek, hogy itt még a *tihanyi* monostornak alapítása előtt is már egyes szláv eredetü barátok remetéskedtek, és sz. *Miklós*, különben hazánkban igen tisztelt szentnek, társulatukat felajánlák, főleg, ha arra is tekintünk, hogy a sziklabarlangokban lakó remeték leginkább hazánk *szláv vidékein* tenyésztek, midőn ellenben a magyar tájakon a magánosak inkább a sürüségekben és kunyhókban letelepedtek.

Ha ezt el nem akarjuk fogadni, és talán inkább az apátság alapításával szándékozunk viszonyba hozni, ismét nem szabad felejtenünk, hogy *András* király számkivetése alatt az *oroszok* közt élt, Jaroslaw leányát *Anastasiát* birta nőül, és hogy abban épen semmi lehetetlenség nincsen, hogy neje kedveért, talán háladatosságból is, orosz szerzeteseknek helyt engedett a tihanyi szigeten, mely talán már ezen tekintetből is annyira kedves lehetett e király előtt, hogy itt apátságot emelt és ide kivánt temetkezni. — Még a király gyenge jellemével sem ellenkezik, hogy ő, ki 1046-ban beleegyezett, miszerint pártosai a pogány hitre visszatérhessenek, orosz papoknak tartózkodási helyet jeleljen ki kedvencz szigetén, ha valamiképen be lehetne bizonyitani, hogy e papok görög nem egyesültek valának.

Még egy mód van, melyen ezen elnevezést származtatni lehetne, ha t. i. *Vruzko*-t *Vruz* 1217-diki személynévvel, mintegy *Vros*-telepjével akarnók összeköttetésbe hozni. Tudjuk, hogy volt egy hirneves pannonhalmi apát *Uros, Vroz* vagy *Urias,* kit *Orcz*-nak és *Oros*-nak is neveznek okmá-

lakás) cum Capellis S. *Michaelis* et S. *Dominici*, S. *Mariae Magdalenae* et S. *Elisabethae.* [1]) (Tihanyi levéltár. Fasc. I. 9.)

Ámbár csekélyek a mi *remetelakjaink*, hogy azokat a fölebb említett, Európán kivüli, barlangvárosokkal, vagy az olaszhoni sziklaüregü völgyekkel, összehasonlítsuk, sajátságuk miatt még is feltünnek mindenkinek, ki valamikor a tihanyi félszigeten volt, mint az Epitome *Cluverii* p. 462-ből látszik. Ez t. i. Tihanyról igy ir: „*Tihany ein vestes Schloss an der balatonischen See, gleich dabei in einer Höle eines Berges ist eine Antiquitaet, naemlich Stuben, Cammer, Küchen, Keller, Capelle, Tische, Bette, alles gar accurat in Stein gehauen.*“

Alig keletkezett a haladó külföld magasztos példájára 1853-ben a cs. kir. központi bizottmány a műemlékek kutatására és fentartására, s már is hazánkra is kiterjeszté figyelmét, alkalmat adván Eitelberger Rudolf egyetemi régiségi tanárnak, hogy 1854 és 1855-ben Magyarország müemlékeit kutatandó kirándulásokat tegyen. — Ezen tudományos utazások leginkább csak az Ausztriához közelebb eső részre terjedtek, s igy a tudós tanár ur Balaton vidékének is szentelt nehány lapot a társulat által kiadott Jahrbuch I. kötetében.

Tihanynak csekély műemlékeit felemlítve, áttér a remetelakokra is, mindazt közölvén, mit Fuxhoffer a mult század végén róluk irt, és mit vezetői neki magyaráztak.

---

nyaink (l. Czinár Monast. I. 69—79). Ez 1205-ik évben, mint *tihanyi apát* említtetik, következő évtől fogva pedig, t. i. 1206—1244-ig a szentmártoni apátságot kormányozta Pannonhalmán. Nem hozzuk fel azt, mit az idézett munkában bővebben olvasni lehet, hogy t. i. Endre királylyal Palaestinában volt, Rómában megfordult, a pannonhalmi monostort, mely elégett, majdnem egészen ujra felépíté, és a tatárok ellen hősileg védelmezé sat. — Mindezekért és több, talán Tihany körül is, szerzett érdemeiért véli *Knauz* is (Magyar Sion II. II. 853. l.), hogy a *Petra-szikla*-nak, mint a trencsényi *Szkalkának* nevezett — remetelakoknak berendezéseért vagy javíttatásáért — *Vruzko*-nek nevezék. Nem kételkedem egy perczig sem, hogy erre *Vruz* apátnak érdemei lehettek, de nem tudok hamarjában, *Borsmonostoron* kivül példát, hogy valamelyik *apát* vagy *alapító* nevével hozták volna hazánkban összeköttetésbe a szent hajlékok és alapítványok elnevezéseit.

Van mindenesetre valami különös abban, hogy midőn a *kappadokiaiaknál*, kiket előbb troglodytáknak hittak, mivel barlangokban, lyukakban és tömkelegekben laktak, sziklabuvóhelyeken és hegyöblökben rejtődztek, *Mordtmann* kutatásokat tett, és a népmondákat is számbavevé, azon sziklalakokról ezen tudósítást vette: hogy az ozmán foglalás előtt, mintegy 400—500 év előtt, *oroszok* lakhatták e vidéket, kiktől ezen kőházak származnának. Mordtmann Sitzungsberichte der k. bair. Akad. d. Wiss. zu München 1861. II. köt. 7. lap. Die Troglodyten in Kappadokien czímü értekezésében ezen feleletet *barock*-nak találja. Összehasonlítván az *oroszkő* nevü remetelakokat, valóban feltünt ezen sajátságos eszme-hasonlatosság, vagy történelmi játék? Ugy hiszem, hogy a kiket illet a dolog, ezen érdekes kérdést tisztába hozandják. — Ezen adat gondolkodásra és további fürkészetre buzdíthatná őket, miszerint végre a valóságot megtudhassuk.

A régi *kiewi* (a ruthenek, oroszok tartományában) barlangkolostor, minden mellékleteivel egészen kőből van kifaragva, és több ezer lábnyi hosszuságra kivájt folyósókat számlál, melyhez hasonló a *pskovi* kolostor is; ezeket csak azért hozom fel, hogy lássuk, miszerint saját hazájokban a ruthen barátok sziklabarlangok előpéldányai nélkül nem voltak. (L. Sepp. Jerusalem. II. 162... ll.)

[1]) Nem feltünő-e, hogy mig 1170-ben (Cod. Dipl. V. 1. 79.) a tihanyi szigeten sz. Miklós perjelsége említtetik *Uruzkön*, és perjelje Salomon idéztetik, négy évvel elébb erről semmi sem fordul elő? Ezen időközben lett-e ezen perjelség alapítva? — vagy itten egyedül a territoriumot számlálván elő, megelégszik a pápa a collectiv *Uruzkő* alatt értett perjelség egyes imoláinak felhozásával? — Azt hiszem ez utóbbi legvalószinübb oka a perjelség elhallgatásának.

Ha a *remetelakokat* mai nap a tihanyi kolostorból indulva látogatjuk, a szőlőhegyek alsó végén egy kis kapun át azon szük és meredek uthoz érünk, mely a *barlangokhoz* elvezet. Tájékozásul a II-dik tábla legfelső ábrája szolgál, melyen a sötét szalag a termés-sziklát jeleli; ez függélyesen emelkedik és a tihanyi *Óvártól*, melyben a mai szőlők vannak, tetéztetik. — A *Füredről* jövőknek az *Óvár* alatt kanyaruló uton le kell szállaniok, a *várhegy* lejtőjén áthatolva, elég meredek gyaloguton a *Balaton* irányában menniök.

Ezen irányt követvén, egy sziklaöbölhez jutnak, melyben vizarányosan és függélyesen, igen különféle nagyságra szakadt, sok helyen óriási falakat utánzó, kőduczok állanak és hevernek a nélkül, hogy a ritkás füvek és cserjék a változékony szinjátékot, mely az igen keverékesen benőtt kőnemektől ered, legkevésebbé elfödnék.

Legközelebb (l. I. tábla.) *A* barlanghoz érünk, melynek pontos alaprajza *a* alatt látható. Kivülrül egy tátongó üreg mutatkozik, melynek homlokfalazata egészen elpusztult, úgy, hogy a kemény szikla-alapon még nyomát sem találhatjuk. A mennyezetről naponkint lehulló és elporló táblák az egész padolatot foglalják el, és a vizsgálót kényszerítik, hogy e dúczokon bajjal átvergődjék. — Feltevén, mi természetes, hogy az üreg, a mennyire a talaj engedé, egyenes fallal volt zárva, akkor ezen barlang egy nagyobb, és két kisebb kápolnát foglalt, és mint hiszszük, a kisded társulatnak oratoriumul, vagy is capitulumul szolgált, mely három oltárral el volt látva. Legkisebb az 1. hajlék. Itt a szikladucz fölött, mely négyszegü ereklye-mélyedésével oltárnak használtatott, kerek bolt emelkedik, kifelé egy ablakrézst, a szikla oldalában pedig egy fülkét látunk, mely az isteni szolgálathoz szükségelt készletek fentartására volt szánva. Az oratoriumot belül vakolták, mint a falakon látható nyomok mutatják. Alig hiszem, hogy festve is lett volna, mert ennek föltevésére semmi sem jogosit fel bennünket; és ilyen diszt talán a helyiség szegénysége sem engedett volna meg. A középső, 4 $\frac{1}{2}$° hosszu, majd 4° széles imola, melynek magassága egy ölet mindenütt haladt, de a folytonos hullás által természetesen mindig növekszik, még 30 év előtt, midőn legelőször láttam, két keskeny, kerek-ivü ablakkal birt, melyek fölött középett egy tölcséralaku kerek ablak diszlett. Minthogy ezen nyilások a falnak csak egy csekély részén léteztek, valószinü, hogy a többi falon több ily rézs volt az ajtón kivül. Legalább mikor Eitelberger tanár 1854 és 55-ben ezen barlangokat látogatta, valamint ennek úgy a *C* barlangnak is több ablakai valának épségben, és a kerek ablak kövei összetörve az üreg előtt a bozótok közt hevertek. Az oltár itt is keletelt és a sziklafalból lett kivájva; az oltárral majd szemközt egy kerek fülke van alkalmazva.

A 3-dik, legbensőbb hajlék, melynek 3'-nyi választó fala még mai nap is áll, a főimolának mintegy fejét teszi. Keleti oldalán a sziklába egy csekély ablak volt vésve, mely a lépcsővel ellátott oltárnak a világosságot adá át. A faltöredékben még két bejárás és egy kis kerek ablak foglaltatik, ez a keskeny folyosó világitására szolgál. Az oltár episztola részén egy kis fülke a bor- és viz- edényeknek, a hátrább levő nagyobb üreg a miseruhák eltartására lehetett kivájva.

B kettős barlang (l. I. Tábla *B* és b) ugyanazon magasságban *A*-val, mintegy 60 lépésnyi távolságra, észak felé van irányozva; A külső *b* hajlék hosszukás négyszög, melynek a bemenettől jobbra és a szemközti falon egy-egy fülkéje vagyon; a belső, szabálytalan, négyszögü üregben még a régi falnak, mely faragott köbös kövekből volt vastag fehér ragaszszal összeállítva, egy része megmaradt, két lőrézsidomu, egymáshoz közel álló ablakkal. A többi tért vevén tekintetbe, itt is még két ablaknak volt helye. Ezek bizonyosan azért hagyattak oly keskenyre, hogy könnyeben lehessen az akkor még

drága üveggel vagy finom hártyával elzárni. A kürtnek ez üregben nyoma sehol nem látható, nem fűtötték-e e zordon helyeken? vagy talán a télre az apátságba visszavonultak-e a remeték? — Száraz szegényes élelmüket vevén tekintetbe, konyhára szükségük nem volt; de ennek helyét sem mutathatnók ki. A falak ujabb befüstölései az idemenekvő pásztoroktól származnak.

Itt a sziklafal maga szögletet képez, és ha a *B* üregből *C* felé haladunk, mintegy négy ölnyivel lejebb kell ereszkednünk, és 15 lépés után azon hármas barlang előtt állunk, melynek iránya majd keletett. Ezen üregcsoport előtt igen szép pázsitos lapály terjed el, délre pedig egy roppant szikladucz által van védve. E lakosztály tulajdonképen két részből áll, t. i. egy kettős szobából és egy külön bejárással birt rendetlen alaku hajlékból. A *c* majd 1 $^1/_2$ ölnyi szabályos négyzetü nagyobb szoba, még bir keleti oldalán nagy faragott kövekből rakott falmaradványnyal, melynek egyenes záradéku ablakrésze fenmaradt. Keletnyugati irányban egy keskeny hosszukás gödör látszik egy sziklaüregben, melyben hajdanta csontvázat találtak. Ezen üreg összeköttetésben volt egy szabálytalan, kelet felé táguló szobával, melynek előfala egészen romba dült. *C* szobából a hoszszukás négyszögü, majd szabályos vonalu imolába jutunk, melynek szikla oltára a keleti falból volt kifaragva; világosságát valószinüleg az oltár melletti két rézsen át kapta.

Egyiknek nyoma még ma is látható. Ezen imola déli falában ismét egy fülke létezik, mely a sziklarétegbe menetelesen van bevésve.

A különálló, de északfelé közös fallal biró, monor idomu üreg a bemenettel szemközt egy kőpaddal, déli falában pedig két nagyobb fülkével bir. Egyébb nevezetességet itt nem lehet fölfedezni.

Mivelhogy az *A* és *C* barlangokban oltárok voltak, talán nem hibázunk, ha a fenebb említett sz. Mihály és sz. Domonkos; Mária Magdolna és Erzsébet nevü kápolnákat ide helyezzük, és mivel épen csak négy oltár fordul elő, mindegyik szentnek egyet-egyet tulajdonítunk, nem gondolván szükségesnek, hogy minden egyes szentnek egy külön imolát kellett birnia. Hogy melyik szentnek, melyik oltár felelt meg, természetesen sem-én, sem más nem fogja addig határozni, mig erre valami biztosabb adatokat föl nem fedezünk.

Ha a tihanyi szőlők felé tovább megyünk, mintegy 60 ölnyi távolban, a gyaloguton alul egy lapos, négyszögü hely tünik fel, mely hajdantan sánczul használtatott. Innen ismét fölfelé kell tartanunk és 100 ölnyire eljutunk a *D*, *d* négyszögü barlanghoz, mely mintegy 7' magassággal, és déli falában, a talajtól csekély magassságban, egy fülkével bir.

e az utolsó üreg, valamint tőle nyolcz ölnyi távolságban tátongó társa semmi nevezetességgel nem bir. Alakja ferdénydedes, délnyugati legtovább nyuló szöglete meneteles, délkeleti szögletéhez közel egy szabálytalan fülke látszik. Itt is roppant szikladuczok hullottak alá, úgy, hogy magassága jelenleg majd két ölet teszen.

Ezen utolsó hajlékok *leány-lakás* név alatt valának ismerősök, s innen 35 ölnyire érünk azon kis kapuhoz, mely a regényes vadont a szőlőktől elválasztja. Hogy ezen remetelakoknak nagyon is fogyott és naponkint fogyó maradványi a tizenegyedik századbóliak, mutatja az oltárok alakja, az anyag vastag kőragaszszal való összeillesztése, a keskeny egyenes záradéku és a kerek tölcséralaku ablakoknak emlékezete; mert ezeknek csak egy helyen van még egy kis nyoma. Itt a későbbi, talán a fényüzöbb kornak semmi jelét nem találjuk. Meglehet, hogy nem is igen sokáig lakták e magányt szent Benedek fiai; — legalább azt, hogy mikor kezdték a remetelakokat elhanyagolni és romlásnak

indulni? nem tudjuk; az ilyen helynek elég az elhagyattatás; a minek ura nincsen, annak egyszerre mindenki ura. Mutatják azt hazai váraink! — E helyen mégis sok idő kellett, hogy a külbefolyás, a gondatlanság és az emberi rombolási vágy azon pusztítást vigye végbe, melyet itten sajnálattal észreveszünk.

Azért fájdalmasan olvastam, mit *Eitelberger* tanár úr a fennidézettt helyen a remete lakokról irt, s mit mivel igaz, keserü intésképen ide irok: „*Hajdanta, ugymond, ezen mesterségesen tágított üregekből több volt; de ezek jelenleg azon szerfölötti gondatlanságnál fogva, melyet majdnem egész Magyarországban a müemlékek irányában tapasztalunk, már bedültek. Azon keveset, mely még épségben van, ugyanazon sors fenyegeti, mások még meglehetös állapotban vannak.* — Ezen szavak után jól esik, mit folytatólag, *majd költöileg* ir: *A tihanyi sziklaimolák kies fekvésüek. Naponkint az elsö napsugár öket világítja, körülöttük csendesség van és szent nyugalom. A nézö lábainál a Balaton majd 2 mérföldnyi szélességgel terül el; északról a Bakony elödombjai képezik keretjét, mig délröl a rónaság a távoli láthatárral elegyedik. A keleti partok alig látszanak; azt hinnök, hogy egy tengeröböl fekszik elöttünk. — A partokon népes helységek terülnek el, ezek egy szép jövö elé néznek; kellemes nyaralók fognak az erdök szélein keletkezni, mert itt déli éghajlat uralkodik; a jó, csinált utak és vaspályák ezen nevezetes beltenger felé veendik irányukat. Akkor — és ezen idöszakasz nem látszik igen távol lenni, — akkor fogja ezen tó maga, majdnem kisértetes, csendjét veszteni. Mig jelenleg csak ritkán az egy gözös, s még ritkábban egy-egy vitorlás hajó tünik fel: kell, hogy itt gazdagabb élet, és jellemiesb mozgékonyság mutatkozzék, és azon müveltség fog e partokon emelkedni, mely egy királynak tiszteletre méltó sirját, az ájtatos papok kolostorát, és a csendes sziklamagányt nagyobb áhítattal fogja tekinteni és örizni is, mint a jelen idö.*" Ha igy szól a bécsi tanár úr, mit érezzen e szent helyen a jóra való magyar ember?

1838-ban midőn *Bresztyenszky* Béla tihanyi apát a kormányra lépett, első gondjainak egyike az volt, hogy a remetelakokhoz vezető gyalogutat tisztíttassa, kiegyenlítesse, a szédelgős helyeken korlátokkal ellássa. Sürüen látogaták akkor Tihanyt — senki sem mulasztá el, hogy a *remetelakokat* is megnézze. — 1850 óta, t. i. a fáradthatlan főnök halála óta, ismét elhayagoltatott a remete lakokhozi ut, úgy, hogy az oda való expeditio csak bátrabbak által kisértetik meg. Azonban reméljük, hogy ft. Simon Zsigmond, a jelenlegi apát úr mindent elkövetend, hogy necsak az ut a magányhoz jó karban fentartassék, hanem idővel a remetelakok is fentartassanak; *mert a pusztulás napról napra halad, és ha a dolgon mielébb segítve nem leend, idövel már ezen nevezetességnek is egyedül helyét fogjuk az egykedvüségünket bámuló és korholó utódoknak mutathatni.*

Füred-nek naponkinti emelkedése, lehetetlen, hogy annak legszebb, leggyakoriabban látogatott kirándulási helyére üdvös ne legyen. Pedig Tihany, a hirneves királyi temetkezési hely, alig bir a távolból jövő látogatónak egyéb nevezetességet mutatni, *visszhangjánál.* A főoltár alatti altemplom ódon egyszerüségéből ki van vetköztetve, *egyedül a keresztes sírlap az, mi annyi visszontagságból, annyi elhaladt század után fennmaradt.* Az ezen kornál eredetüknél fogva még talán régiebb, építészetükre nézve, mennyire a csekély falmaradványok után itélni lehet, bizonyosan egykoru *remetelakoknak* bizony nem sok kell, ha azokat ismét, ha nem is hajdani rendeltetésüknek, legalább szent multjuknál fogva tisztességesebb állapotnak vissza akarjuk adni. — Itt nem fényes mozaikokról, nem eleven üvegfestményekről, nem gazdag készletekről van szó, hanem a mennyezetnek fentartásáról, a homlokfalaknak sztilszerü emeltetéséről, néhány tuczat ólomba foglalando kerek üvegtábláról, és a szükséges ajtókról. A szent helynek ilyes módon való megóvása fölköltené a tihanyi buzgó népben ismét őseik kegyeletét, és a rideg kalvárián és temetőjü-

kön kivül lenne egy szent hajlékuk, hová vasárnap- és ünnepnapokon, a nagy bőjtben és egyéb sz. napokon vigasztalást keresendők zarándokolhatnának.

A hol annyi a kő a barlangok közelében, a hol a kő magától oly könnyen hasad, a hol a nép maga rakja kőházait, ott csak buzdítás és egy kis segély kell, hogy a szent hely ujra felviruljon, és egyrészt az ájtatosságnak, másrészt a látogatók kényelmes nyugvásának visszaadassék.

Mily szép lenne, ha a tihanyi apátság kezdene a különben ily régi műemlékekben annyira gazdag *Zalának* utmutatóul, buzdítóul szolgálni, mikép kell a még fenlevő csekély maradványokat az enyészettől megóvni! Egy perczig sem kételkedem, hogy a jó és hazafias példa utánzásra fogna találni!

Lesznek ugyan, és maradnak örökké, kik, mint a keszi úton állott, maga nemében egyetlen sz. *Ferencz-késése* nevü imolát, vandali őrjöngéssel és mintegy kérkedve pusztítandják; kik mint a *pécseli* község a XIII-ki század ritka *falképeit* minden kérelem daczára, a honi müvészet és tudomány gyalázatjára lerontják; de lesznek oly ritka emberek is, kik paraszt-gazda létükre a honi régiségeket úgy tudják tisztelni és kimélleni, mint *Csökör* András uram, kit midőn 1861-ben arra kértem, hogy a szőllejében álló *ecséri* templomromot, melyen még egy festett sz. *Kristóf*, a nép *Goliátnak* keresztelé, látható, el ne pusztítsa, azt felelé: *dehogy is bántom én e régi hagyományt; inkább még 100 forintot ajánlok, ha valaki kegyességből felépítené. Magam is szeretném inkább, ha az emberek ide imádkozni járnának; pedig én evangelikus vagyok!*

Sok embert elhireszteltek már az ujságokban sokkal csekélyebb dolgokért; én, mint régész, nem ismerek más illőbb módot, *Csökör* András uram iránti elismerésemet, a magyar valódi emberség és vallásos türelem nevében kifejezni, mint hogy nevét mások buzdítására ide igtassam, és kivánjam, *hogy gazdag és magasabb állásu urainkezen egyszerü szöllösgazdát minél gyakrabban utánozzák!!*

Igy kevesebb lesz a rom, és több az utókornak átadható műemlék! Igy *nem csak szóval, de tettel is* fogjuk bebizonyítani azt: hogy a dicső ősök emlékeit tiszteljük, és a reánk hagyott örökségre méltók vagyunk!

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

I. A szamosfalvi egyház.

Kolozsvártól félórányira, a Déezsre vezető országutban fekszik Szamosfalva, a kihalt régi Gyerőffy és Mikola családok egykori ősi birtoka; utóbbika innen: de Szamosfalva is iratá magát. Figyelemre méltó kis egyházában*) léteznek Mikola család sirkövei; maga az egyház sz. Erzsébetnek, második András magyar király leányának, Lajos thuringiai gróf özvegyének tiszteletére emelve, egy hajóval bir; szentélye a nyolczszög három oldalával alakul, kerekivű kereszt-boltozatának egyik zárkővén a Mikola czimer látható, (lásd az 1. sz. alatti ábrát), a másik üres; a falból félig kiálló letört két oszloprész egy régibb boltozatnak támul szolgálhatott; az epistola felőli oldalfalban létező, a körnek szelvényével födött fülke, a szent olajok szekrényének állhelye lehetett; ugyan ezen oldalfalba van egy töredezett, és ujabb időben olajfestékkel bemázolt kőlap illesztve, ily felirattal:

(1. ábra.)

OPUS EGREGY DNI
LAD/////SLAI▒MIKOĀ D
/////OFALVA VIC▒VVD
▒▒▒VKT VIC▒▒▒OMR
▒▒▒MOR ANNO▒15▒▒

az az: Opus Egregii Domini Ladislai Mikola De Szamosfalva Vice Wajvoda **); a többi nem értelmezhető; az évszámból is csak az ezer ötszáz vehető ki. Ha az utolsó Mikolának, ki a mult század első tizedeiben családjának történetét irta meg***) hitelt lehetne adni, ugy ezen évszám 1530-ra lenne kiegészitendő. Ezen felirat világosan valamely nagyobbszerű, az egyház körül tett igazitásokra utal inkább, mint sem keletkezésére. Mit a fennemlitett családi feljegyzés állit, ez ellen szól az egyház egész szerkezete: mélyen leloggó, tagozatlan, kerek diadalív választja el a szentélyt, az egy lépcsővel lejebb fekvő hajótól; kétszeresen tagozott födélig felérő támfalak övedzik át az egyházat kivülről; a nyugati homlokzaton állók rézsutasan helyezvék, s egykori boltozatot tételeznek fel, melyet mai nap egy egyenes gerendás mennyezet pótol.

Az ablakok záródása tompa csucsív; béllete lemezek- és kis mélyedésű horonyokból áll; a záródás alatti tér csak kevéssé van áttörve. A szentélyben kis hármas

---

*) 1280-ban e birtok feletti osztálylevélben már előforduló egyház, a Mikola és Gyerőffy birtok közti választó vonalat képezé.

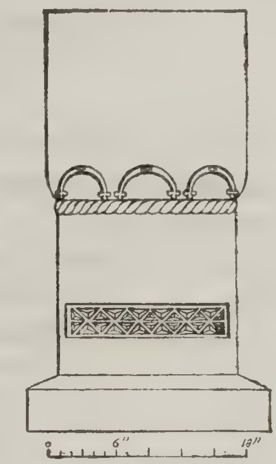
**) Lásd lejebb sirkövének feliratát.

***) Genealogia Familiae Mikola de Szamosfalva et ab unico superstite haerede eiusdem Familiae compendio adornata Anno 1730. pag. 5.

félkör alak, vagy lángozat fordul elő, mig a hajóbani ablakokon kis kereknyilás képezi az átmeneti korszakot jelző nehézkes diszműveztet.

A hajó déli oldalába kis kerekivű ajtózat van alkalmazva, bélletét három pár henger alaku, alj nélküli oszlop képezi, melyek gyűrű tag által érintkeznek a kehelyszerű növénydiszítményű fejezetekkel. Kerek födezetének tagozása erőteljes henger, és kisebb mélyedésű horony, a nyugati, főbejáró többszeresen tagozott csucsivet képez, melyen némely ujitások mutatkoznak. Tornya nincsen. Okmányok hiányában, a leirt részletek után itélve, ezen egyház a koragóth időszakban, mely nálunk körülbelől a tizennegyedik század közepe, épülhetett.

Érdekes a román stylű, homokkőből faragott keresztelő-medencze, mely az egyház keletkezésével egykoru lehet. Felső része tizenöt és fél hüvelyk magas, és tizennyolcz hűvelyk átmérőjü öbles henger, ennek alsó részét nyolcz dombor félkörü pánt szegélyezi, melyeknek szárai végők göcscsel, az iv felső része pedig kis kereszt, vagy lemezzel felváltva vannak diszitve, mintha ez edénynek fülét (manubrium)-át képeznék (lásd a 2-dik sz. ábrát). E henger, és ez alatti négyszegű oszloptő között mint közvetitő szolgál egy hűvelyknyi és két vonal széles csavart hajókötél alaku — cable, torsade — normandromán-féle diszitmény. A négyszegű olszloptőnek, mely szintén tizenöt és fél hűvelyk magas, téreit befelé vésett pálczamű — Rautenfries-Lozenge-szalag — cordon — diszíti; talapzata: négyszegű öthüvelynyi vastag lemez, melyet az oszloplábbal foszlány — Schmiege — kőt egybe, és igy a medencze magassága összesen: 37 és fél hűvelyk; belső rovázatja mutatja, hogy egykor födele volt.

(2. ábra.)

A főoltárkép sz. Erzsébetet ábrálja, hátsó részén ez áll: B. Jozsinczi Sándor, Gáborffi Erzsébet 1807, az adományozók nevei lehetnek; és Fra. Bergmann pinxit. A hajóban van két oltár, észak felől Nep. sz. János képe, dél felől sz. Mihályé a donátor nevével: Spectabilis ac Generosus D. Michael Szilágyi de Somlio A. 1717; czimere: egy koronából kinővő vörös magyar ruháju férfi, jobbjában villogtató görbe karddal.

Ez egyházban van három sirköve a Mikola családnak, kettő a hajó déli oldalába falazva. Sima keretezett kőlapok ezek, egyikén ezen felirat áll a lap keretén:

FRANCISCUS MIKOA LADISLAO PATRIS
LADISLAI NEPOTI FILIO CARISSIMO POSVIT
1559. (Mikola czimer.)

A mellette lévőn ez áll a kőlap keretén:

FRANCISC MAIOR NATV FILIVS PATRI
CHARISSIMO POSVIT ANNO DOMINI 1557.

a kőlap felső részén:

NON MVLTOS VIDENS VIRTVTVM NOMINE CLAROS
QVI PATRIAM STEMA NOBILITATIS HABENT
NEC FACILE EST GENERIS CONECTERE FACTA DECORI

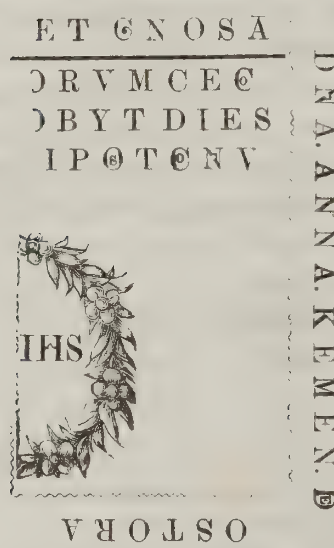
(közepén a Mikola czimer)

CV̄ RAPIUNT MVLTOS PESSIMA FACTA DVCES
AT LADISLAVS MIKOLA CVM IVRA MINISTRAT
IVSTITIA POPVLOS DIRIGIT IPSE SVOS OFICIVM
(sic.)
PRESATISQVE VICEM WAIIVODE*) PIA CVRA GRAVATVS
CŌSILIO PATRIAM SVBLEVAT IPSE SVAM.

A harmadik sirkő az egyház északi falába bevakolva, a Mikola család vég-fisarjadékát födi, felső részén a megfordított családi czimer:

HIC POSITVS EST PVLVIS ET CINIS ID EST LADISLAVS
MIKOLA DE SZAMOSFALVA ILLVSTRISSIMORVM
QVONDAM PROGENITORUM SVORVM HÆRES VNICVS
ET VLTIMVS- DELICTA ET IGNORANTIAS EIVS
NE MEMINERIS DOMINE SED SECVNDVM
MISERICORDIAM TVAM MEMOR ESTO EIVS
IN GLORIA CLARITATIS TVÆ OBIIT IN DOMINO
ANNO 1732 DIE 16 APR AETATIS SVAE 78
REQVIESCAT IN PACE. **)

A többszörösen említett Mikola czimer áll egy acanthus levelü öt gombu koronából félig kinövő ágaskodó dámvadból; az utolsó Mikola czimerében a dámvad fejénél czimertanilag jobb felől, fél hold, balra nyolcz sugaru csillag van, mi a régiben hiányzik; úgy szintén az ujabban a dámvad mindkét lába látható, a régiben a két láb egybeforr.

(3. ábra.)

Végre egy, több darabokra tört, hiányos sirkőnek része a szószéknek lépcsőül szolgál, mig a másik a diadaliv alatti lépcső talájába van illesztve, rajta a lombozott koszoru között (IHS. Jes.) monogramja van ily töredezett felirattal: (l. a mellékelt 3. ábrát.)

Miből e betüzhető ki : Et Generosa Domina Anna Kemén de (Gyerő mon)ostora (Sicul)ORUM VICECOmes ...... ob-iit dies .... post conu(bium).

A betükről itélve a tizenhatodik századból való felirat lehet, még pedig utolsó tizedeiből.

*) Ladislaus Mikola de Szamosfalva, in Regno Transsilvaniae Vice-Locumtenens Regius Anno 1544. irja *Benkő József* Transsilvaniajában : 1. köt. 198. lap.

**) Mikola László családja történetében, sirkövének feliratát előre megirva, közli ugyan, de az a fentebbitől némileg eltér.

Az egyház mérték-arányai ezek :

Hossza belső világában: 74 láb 5 hüvelyk; ebből a karhelyre a szentélylyel együtt esik 25' 6", a hajóra 48' 11"; szélessége a szentélynek 18 láb és 1 hüvelyk, ahajónak 23 láb.

II. Dózsa György vaskoronája.

A győztes Szapolyay János szétvervén 1514-ben Temesvár alatt a lázadók seregét, Petrovich Péter által elfogott vezérükön, Dózsa Ggyörgyön tölté ki bosszuját.

Nem szándékom ezen undok és ádász kivégeztetést, melynek Istvánfi elég részletes leirását adja, ismételni; szoritkozom egyedűl azon vaskorona leirására, mely ez alkalommal megtüzesítve illesztetett a felkelők vezérének fejére, s mely a Kolozsvári város levéltárában őrizve, hagyományilag több századokon át, mint Dózsa György koronája ismeretes.

E koronáról természetesen művészi szempontból nincs mit mondani, érdekes azonban mint a tizenötödik századból fenmaradt hajmeresztő büntető eszköz, s bár a kegyetlenség nemzetünknek nem tulajdona, Dózsának ily ádász módani kivégesztetése, ama század vad és féktelen korát sajátságosan jellemzi. Elszigetelve ugyan ebben mi, szomoru vigaszunkra legyen mondva, egyedűl, nem állottunk; mert hogy Europának ezen időszakból csak két műveltebb nemzetét említsem : az olasz és spanyolt, melyek egymás közt a fokonkénti kinzó eszközök feltalálásában versenyeztek — nem ugyan nagy dicsőségükre — első helyen állottak.

(4. ábra.)

Áll e koronának abroncsa (lásd 4-dik ábrát) egy 10 vonal vastag körben össze hajtott lemezből, melynek átmérője belső világában 9 és fél bécsi hüvelyk, mi roppant főre mutat, e körből felfelé nyuló tizenhat lemezdarab a korona tetején egybehajtva egymást átvágják, s igy 15' magas zárt koronát — corona clausa-t — képeznek. *)

Gr. Eszterházy János.

*) Valami, e koronához hasonlót látni lehet Didron Ainè Annales Archéologiques XXI. kötet 43. és 113. lapjához csatolt rézmetszvényén, hol a *Conques-i* apátság birtokában levő, a IX. században készült és aranyból vert, drága kövekkel gazdagon ékesített *Sainte Foi* (Sancta *Fides)* ülő szobrának feje tetején, csak hogy ezen corona clausa alacsonyabb és kevesebb lemezzel bír. *R.*

III. Registrum *) seu Inventarium omnium rerum existentium in dominio Episcopatus Agriensis Consignatarum per Manus Revdi D. Thadei Lardi, Custodis Agriensis. Revndo et Illmo D. Domino Herculi pio, de Sabaudia, Gubernatori generali Agriensi etc.

In primis supra Vina: In Cellarys Agriensibus.

In Cellario penes Coquinam vina integra viginti tria . . . . 23.
Item in Cellario *Rosthelos* vina integra quinquaginta quinque . . . . 55.
Item in fovea lapidea unum medium vas vini unum . . . . 1.
Item in Cellario *Spiritus Sancti* vina integra quindecim . . . . 15.
Item in Cellario *Saros* vocato vina integra viginti sex . . . . 26.
Item ibidem tria vina magna, tria . . . 3.
Item in primo *Boltho* vina integra octo . . . 8.
Item in *Boltho* secundo media vina decem et septem . . . . 17.
Item ibidem unum integrum vinum, unum, . 1.
Item in *Boltho* tertio vina integra duodecim . 12.
Item ibidem vina media quattuordecim . . 14.
Summa vinorum integrorum vasa Centum quadraginta tria Media vero triginta duo faciunt in totum vasa . . . . . 157.
Item vasa vacua integra centum viginti sex . 129.
Item vasa media vacua viginti duo . . . 22.

Item vina distributa ac educilanda ad possessiones ad festum Nativitatis domini:

Demyend vas unum . . . . 1.
Sarvod vas unum . . . . 1.
Nana vas unum . . . . 1.
Haluz vas unum . . . . 1.
Mezewhydwegh vas unum . . . . . . 1.
Item larda antiqua quadraginta quatuor . . 44.
Item larda nova octuaginta novem . . . 89.
Item *Caules Salsati* cum vasis viginti . . 20.
Item *Mel* media vasa plena sex . . . . 6.
Item duo parva plena: et Duo alia parva usque ad medietatem.
Item *plumbi* mase, vel libre quattuor . . . 4.
Item *Arvina* antiqua unum vas cum medio . ij.
Item *Arvina* nova medium vas . . . . . j.
Item Sales in toto mille quingentos quinquaginta. 1550.

Inventarium in Stabulo Agriensi.

Item equi Curriferi sedecim . . . . . 16.
Item lodices duodecim . . . . . . 12.
Item Selle quinque . . . . 5.
Item Currus *Kolya* vocati tres . . . . 3.
Item *Currus Comunes* ferrati tres . . . . 3.
Item *Currus Koczy* unus . . . . 1.
Item Currus parvus unus . . . . 1.
Item Cathene ferree due . . . . . . 2.
Item *vehiculum* de assere factum unum . . 1.
Item vehiculi Comunes duo . . . . . 2.
Item ladule ad Currum due . . . . . 2.
Item *Zoblo* pro pabulis equorum duo . . . 2.

Registrum super numerum equorum per Michaelem Fekethe, et Ioannem Ewlwedi de transervania ductorum.

Item Equi flavei Coloris satis magne quantitatis septem . . . . 7.
Item Equi nigri *fekethe pey* vocati mediocres duo . . . . 2.
Item equus flaveus mediocris unus . . . 1.
Item equi rubei *pyrospey* vocati mediocres duo 2.
Item lodices equorum sex . . . . . . 6.
Item Cooperimenta equorum *pokroch* vocata sex 6.
Item Selle equorum tres . . . . . . 2.
Item frena equorum tres . . . . . . 3.

Registrum in Arce Zarwakew super inventarium factum:

Item Baliste septem . . . . 7.
Item *Thekerwen* unum . . . . . . 1.

---

*) Az Archeologia barátinak valódi szolgálatot vélünk tenni, midőn ezen B. *Nyáry Albert* ő méltóságától nyert fölötte érdekes másolatnak, melynek eredetije a modenai könyvtárban létezik, egy a honi *házi életre* és a *hazai művészetre* nézve is világot vető *részletét* kinyomatjuk. Itten csak még azon ohajt kell kifejeznünk, vajha sikerüljön mielébb Hippolyt bibornok udvartartására vonatkozó kéziratokat is nyomtatva birnunk.

Item Bombarde *Zakalos* decem . . . . 10.
Item pixides quinque . . . . 5.
Item Cuspides decem et novem . . . . 19.
Item *Trazk* medium . . . . j.
Item Sagitte cum vasculis quattuor . . . 4.
Item pulveres cum vasculis uno cum medio . ij.
Item Globi *thrazh* de lapidibus quinquaginta 50.
Item Caldar wlgo Ewsth unum . . . . . 1.
Item Capree tredecim . . . . 13.
Item Asini quattuor . . . . 4.
Item Mensalia duo . . . . 2.
Item Mense decem . . . . 10.
Item Capisteria magna duo . . . . . 2.
Item Capisteria parva quattuor . . . . 4.
Item serramentum wlgo *wasrwd* unum . . 1.
Item *tharaczk* unum . . . . j.
Item pavones decem et octo . . . . . 18.
Item media vasa aceti duo . . . . . 2.
Item vina integra cum medio, quinque . . 5.
Item Caules Salsati unum integrum vas . . 1.
Item Caules Salsati cum parvo dolio unum . 1.
Item larda sex . . . . 6.

Inventarium in Capella S. Nicolai episcopi in arce Zarwaskew constructa.

Item Altaria cum indumentis duo . . . 2.
Item Casula una . . . . 1.
Item Calix argenteus unus . . . . . 1.
Item Missale unum . . . . 1.
Item Psalterium unum . . . . 1.
Item Ampulle quattuor . . . . 4.
Item Candelabra cuprea quattuor . . . 4.
Item Tabula super altarem una . . . . 1.

Registrum super inventarium bombardarum Cuspidum Balistarum Arcium pixidum aliarumque rerum, et attinentium pro defensione Castri Agriensis In primis :

Pixides *Zakalos* vocati de ferro ducenti sexaginta novem . . . . 269.
Saletrum cum vasculis quattuor cum medio . iiij.
Sulphurea cum vasculis quattuor cum medio iiij.
Fenyewzwrok cum vasculo unum . . . 1.
Carbones cum una media Tunella, et super pavimentum in Copia . . . . 1.
Sagitte arcium cum Tunella una . . . . 1.
Aliqua ferramenta cum attinentys ad bombardas, et pixides apta.
Pixides *Zakalos* vocati de Cupro, viginti quattuor . . . . 24.
Globi ferrei mediocres cum ladulis octo . . 8.
Globi ferrei maiores cum tunella una . . 1.
Pulveres cum Tunellis duodecim . . . . 12.

Czeeph *) ferrati duo . . . . 2.
Cuspides ducenti triginta quinque . . . . 235.
Sagitte balistarum in bona Copia
Laptha ignea magna decem et octo . . . 18.
Laptha ignea parva novem . . . . . . 9.
Sagitte ignee tredecim . . . . 13.
Clipeum vulgo *Tharpaiz* unum . . . . . 1.
Secures *Baard* vocati sex . . . . 6.
Forme globorum ferree tres . . . . . . 3.
Morderium satis magnum, et rotundum Cupreum valens pro saletro, seu pulvere Bombardorum, et pixidum unum . . . . 1.
Bombarda wlgo *Thrazk* due . . . . . . 2.
Rotte Bombardarum quattuor . . . . . 4.
Pixides de Cupro cum Caletis et omnibus attinentys quinquaginta . . . . 50.
Item Baliste magne due . . . . 2.
Baliste minores quinquaginta tres . . . . 53.
Thekerween quindecim . . . . 15.
Arcus sine Cordis triginta tres . . . . . 33.
Clipei octo . . . . 8.
Pharetre *Theghed* vocate due . . . . . . 2.
Cordule alique pro incensione bombardarum
Selle Italice due . . . . 2.

Inventarium in ambabus portis Castri Agriensis :

Item in porta magna, et in porta parva cuspides viginti sex . . . . 26.
Item in porta magna bombarde quattuor . . 4.
Tharpayz duo . . . . 2.
In porta lignea apud S^m^ Stephanum bombarde quinque . . . . 5.
In turri fabrorum bombarde due . . . . . 2.
In turri Supra Carcerem bombarde due . . 2.
Item Juxta domum prepositure S. petri bombarda una . . . . 1.
Juxta domum S-te Crucis super magnam portam bombarde una . . . . 1.
In domo doleatorum pixides wlgo *Thraczk* et *hophyncha volem* (?) . . . . 2.
Item in anno domini Millesimo Quingentesimo octavo in festo beati Nicolai Episcopi Domino Reimo Strigoniensi presentavimus pixides *Zakalos* decem . . . . . 10.
Item eadem die Cuspides decem . . . . 10.
(Non Rev-mus D. Strigoniensis habuit : Sed D. Stephanus Barberius de ragusio habuit: mutuo et ipse obligatur restituere etc.)
Mensa Rev-di Domini Gubernatoris.
Mensa Domini provisoris.

*) Talán *csév* ?

Mensa dominorum presbiterorum scilicet quattuor Capellani domini prelati. Rector scole : Succustos. Organista et Succenctor

Prebendam.

Item Coci quattuor, et duo aqueductores.
„ pistoribus duobus.
„ Stabularijs decem.
„ Doleatoribus duobus.
„ Pulsatori ad personas duas.
„ Sartori ad personas duas.
„ Pellifici ad personas tres.
„ Procedentes sex : qui missam beate Virginis Cantant.
„ Portarys viginti octo.
„ Ad allodium ad personas novem.
„ *Ortolano ferrarum* ad personas duas.
„ Magistro *paller,* duas pintas vini.
„ Lotrici ad personas duas.
„ Confessori uni.
„ Pauperibus tribus in Castro residente.
„ Ceteri pauperes de pane, et vino habent prebendam

Registrum super Inventarium Coquine Agriensis :

Item Olle de ferro satis magne quantitatis tres 3.
„ Una ex eisdem est antiqua
„ Olle de ferro mediocres tredecim . . 13
„ Cultri ferrei pro necessitate Coquine duo 2.
„ Coclearia de ferro tria . . . . . 3.
„ Cultrum de ferro *baard* (uotum) uocatum unum.
„ Caldar de ferro unum . . . . . . 1.
„ Crebrum Cupreum unum 1
„ Quoddam ferramentum admodum Crebri pro Caseo factum 1
„ veru de ferro magni duo . . . . . 2.
„ Mortarium mediocre Cupreum unum . 1.
„ Craticule de ferro une magna, altera mediocris due . . . . 2.
„ Olla terrea vienensis una . . . . . 1.

Registrum super inventarium in allodio Agriensi :

„ Fruges prompte vasa duo . . . . 2.
„ Acervi quinque . . . . 5.
„ Acervum Sextum iniciarunt, et triturant
„ media pars stabuli et plena cum frugibus
„ Porci viginti duo . . . . 22.
„ Agnelli ducenti quinquaginta quattuor . 254.
„ Currus duo . . . . 2.
„ Cathene ferree quattuor . . . . . 4.
„ Boves Jugales decem et octo . . . 18.
„ Pulli sexaginta . . . . 60.

Registrum super inventarium Abbatiae Beel.

Item Calices argentei deaurati octo . . . . 8.
„ Corporalia quinque . . . . 5.
„ Pacificale rotundum argenteum unum . 1.
„ Casule solennes quinque . . . . . 5.
„ Casule feriales undecim . . . . . . 11.
„ Ampulle plumbee duodecim . . . . 12.
„ Pixis magna cum reliquys una . . . 1.
„ Crux magna cum reliquys una . . . 1.
„ Alia Crux minor argentea una . . . 1.
„ Monstrantia argentea deaurata una . . 1.
„ Ampulle argentee due . . . . . . 2.
„ Sigillum argenteum conventus unum . 1.
„ Missalia tria nova et impressa unum ordinis et duo Secularia . . . . 3.
„ Antipendia altaris quinque . . . . . 5.
„ Vasculum plumbeum pro aspersione aque benedicte unum . . . . 1.
„ Tapeta tria . . . . 3.
„ Suprapellicia tria . . . . 3.
„ Ferramenta ad pistandum oblatos duo . 2.
„ Turribulum unum . . . . 1.
„ Infule due . . . . 2.
„ Bacculus pastoralis unus . . . . . 1.
„ Libri Comunes octuaginta quinque . . 85.
„ Scutelle plumbee due . . . . 2.
„ Secures due . . . . 2.
„ Discus plumbeus unus . . . . 1.
„ Canteri plumbei tres . . . . 3.
„ Picarium plumbeum unum . . . . . 1.
„ Morderium Cupreum unum . . . . 1.
„ Pelium parvum Cupreum unum . . . 1.
„ Pulvinaria quattuor . . . . 4.
„ Cussini tres . . . . 3.
„ Lodices tres . . . . 3.
„ Lodices veteres due . . . . 2.
„ Currus unus cum bobus quattuor . . . 4.
„ Vacce quattuor . . . . 4.
„ Vituli tres . . . . 3.
„ Vacca ad mactandum una . . . . . 1.
„ Porci magni et parvi octuaginta . . . 80.
„ Auce*) triginta octo . . . . 38.
„ Pulli quinquaginta . . . . 50.
„ Vina vasa integra plena pertinentia ad abbatiam sunt in toto quindecim . . 15.
„ Vasa vacua quattuor decim. . . . . 14.
„ Caules Salsati cum vasis tribus . . . 3.
„ Scutelle plumbee quinque . . . . . 5.
„ Canteri plumbei duo . . . . 2.
„ Olle de ferro quattuor . . . . . . 4.

*) *Aucca* = anser. Molnár e szónál ezt mondja : *Auce* a quibusdam accipitur pro ansere sed sine auctoritate. R.

Item Pelium de Cupro duo . . . . . . 2.
„ Mense sex . . . . 6.
„ Morderium Cupreum unum . . . . 1.
„ Catena de ferro una . . . . 1.
„ Vina vasa integra de *warboweglie* in *boltha* sunt quindecim . . . . 15.
„ Vasa vacua triginta quinque . . . . 35.

Registrum super Inventarium possessionis Zykzo:

Item Agnelli istius anni quattuordecim Centinaria cum medio . . . . 114.
„ Boves Jugales triginta . . . . . 30.
„ Vacce viginti novem . . . . . . 29.
„ Vituli quinque . . . . 5.
„ Porci quinquaginta . . . . . . 50.
„ Acervi decem . . . . 10.
„ Currus tres . . . . 3.
„ Auce decem . . . . 10.

Inventarium in possessione Mezewhydwegh.

Item Oves cum agnellis sexingente quadraginta novem . . . . 649.
„ equaces viginti novem . . . . . . 29.
„ istius anni octo . . . . 8.
„ boves Jugales viginti duo . . . . . 22.
„ Vacce septuaginta sex . . . . 76.
„ Vituli annorum quinque triginta unum . 31.
„ Vituli istius anni triginta septem . . 37.
„ Porci triginta tres . . . . 33.
„ Auce triginta quattuor . . . . . . 34.
„ pulli sexaginta . . . . 60.
„ acerui quinque . . . . 5.

Registrum super rebus in Gyengyes pyspeky habitis.

Item In cellario Vasa integra vinorum quinquaginta septem . . . . 57.
„ In cellario *Solmos* vasa vinorum integra triginta . . . . 30.
„ in orto *Pyspeky* acerui quinque . . . 5.
„ Boves arrabiles decem . . . . . . 10.
„ Vacce due . . . . 2.
„ Vitulus unus trium annorum . . . . 1.
„ Vituli duo quattuor annorum . . . . 4.
„ Porci insimul sexaginta . . . . . . 60.
„ Auce viginti quinque . . . . 25.
„ Pulli centum decem . . . . 110.
„ Fruges triturate quartalia centum viginti octo . . . . 128.
„ Quartalia avene quadraginta . . . . 40.
„ Currus unus ferratus . . . . 1.
„ Cathene due . . . . 2.
„ Mense quattuor . . . . 4.

Item Strata tria . . . . 3.
„ Aceti duobus vasculis . . . . . . 2.
„ Farine duobus vasis . . . . 2.

Registrum seu Inventarium omnium rerum Consignatarum per Reverend. D. Thadeum Lardum, Custodem: Revdo et Illmo D. Domino Herculi pio de Sabaudia, Gubernatori Agriensi :

In primis Camaracia (?) de lana sex in arce agriensi . . . . 6.
Item lectos de pluma octo . . . . 8.
„ Saccones de palea tres . . . . . . 3.
„ Cervicalia octo . . . . 8.
„ Copertas pro lectis sex . . . . . . 6.
„ Linteamina tredecim . . . . 13.
„ Tapeta magna et parva bona et tritia undecim . . . . 11.
„ Curtinas cum figuris duas . . . . . 2.
„ Curtinas de pano pro finestris magnis et parvis septem . . . . 7.
„ portiones sexdecim de pano rubeo . . 16.
„ Antiporti vulgo Curtine ante portam cum figuris duo . . . . 2.
Item Candelabra magna de Cupro pro stuphis duo . . . . 2.
„ unum vexillum magnum cum tafeta rubeo Copia sive lancia magna et pomo deaurato, et sella una . . . . 1.
„ Capse, sive ladule pro Curribus due . . 2.

In Credentia:

Item Scutelle magne et parve de plumbo viginti sex . . . . 26.
„ Mensalia septem . . . . 7.
„ Manutergia magna octo . . . . 8.
„ Manutergia parva triginta quattuor . . 34.
„ Disci de plumbo triginta quattuor . . . 34.
„ Cantari de plumbo magni et parvi novem 9.
„ Cultelli duodecim . . . . 12.
„ Cupe de vitro tres . . . . 3.
„ Bacile unum, cum boccale de ottone . 2.
„ Candelabra de Cupro duo . . . . . . 2.
„ Vexilla parva cum tafeta et cum armis.
„ Una vestis de gebellinis pro Revmo . 1
„ Vexilla tria de tella varium Colorem cum Sancto Joanne et armis Revmi et Illmi Domini nostri Estensis . . . . 3.
„ Vexilla tria pro tubicinis de tafeta : cum armis Revsmi et Illsmi Domini nostri, quae sunt adhuc in manibunis tubicinatorum 3.
„ multe mense, et scana que hic non sunt annotata.

Sequitur registrum Argentorum Consignatorum Revndo et Illustri D. Herculi pio Gubernatori agriensi per manus magistri Jacobi pignate ab ipso Revndo D. Thadeo Lardo ipso tunc notatum per D. Gorrum gorini, quae argentea erunt notam tam in pondere quam informa et pretio : Latius quam hic mihi videtur ipsi domino Gorro in inquerendo registra introitus, et exitus episcopatus Agriensis per ipsum D. Thadeum notata, et scripta : dum ipse rexit, et gubernavit etc.

In primis habuit D. Sua Revda, et Illustris unum pelium Satis grande cum Costis de argento cum aliquibus partibus deauratis *modo raguseo laboratum* cum armis domni Stephani barberio de *smalto* factis, et bochale de argento similiter pro ipso pelui : de argento albo, et cum parte de aurata cum relevo.

Item unum pelium cum uno boccale de argento plano cum aliqua deauratura laborato *modo neapolitano,* vel *francigeno.*

Item duo vasa de argento magna pro confestionibus *modo raguseo* facta et laborata.

Item aliud vas de simili genere laboratum et de argento minoris forme et ponderis.

Item Duodeci disci de argento mediocris forme.

Item Duodecim *Coclearia* satis magna de argento cum *puero in superficie,* et scuto in manibus.

Item Decem Coclearia ex pluribus modis et pondere laborata de argento.

Item duo parva Cantera de argento aliquantulum de aurata.

Item una Cupa magna et alta cum floribus et *smaltis* de aurata modo **transsilvano** *) cum suo Coopertorio.

Item due Cupe de argento deaurate cum suis Coopertorijs cum aliquibus figuris non relevatis in **transsilvania** preparate.

Item due Cupe de argento deaurate cum suis Copertorijs : cum Costis laborate.

Item due Cupe de argento de aurate : cum suis Copertijs de plano laborate.

Item alia Cupa aliquantulum minor de argento deaurata sum suo copertorio : cum Costis laborata.

Item tria pocula de argento albo varia forma laborata.

Item due Tacie simplices de argento albe.

Item unus Calix magnus cum patena de argento de aurati.

*) Valóban érdekes lenne *aranymüvészetünk* tekintetéből a ragusai, nápolyi, főleg pedig az *erdélyi* ötvösség jellegét meghatározni. R.

Item due ampulle de argento de aurate satis magne.

Item unum pelium pro ipsis ampullis de argento deaurato pro servicio misse.

Item una parva pixis de argento de aurata pro servandis ostijs.

Item una marcha et media de argento non loborato.

Item. Ego Thadeus Lardus per manus pti magistri Jacobi assignavi die tertia post adventum pti Revdi D. Gubernatoris : ipsi Revdo et Illustri D. Herculi pio Gubernatori florenos mille et tricentos in *monetis parvis hungaricalibus.* Item Eidem Domino Gubernatori vigesima quarta martij. 1509 assignavi per manus Egregij, D. Blasij *Jolathij* Provisoris agriensis florenos duo millia quingentos, et nonaginta tres, et denarios novem faciunt in toto floreni tria millia noningenti, et quadraginta tres, et denarij novem. Et nota, quod primi mille et trecenti floreni dati sunt ei in fine mensis decembris 1508 etc. vczt. (videlicet) . . . . P. 2943 S 9.

Item per errorem dimisi florenos quinquaginta, quia in prima assignatione fuerunt mille trecenti et quinquaginta, quos habuit cum eis Sua Revda et Illustris D. faciunt.

Item pro dicto Revdo et Illustri D. *herculi* per manus mri Jacobi *pigniate* assignavi florenos quattuor . . . . fl. 4.

Item de frugibus anni 1508. decimatis per omnes comitatus et in valle agriensi sunt assignate : cum vernalibus ad manus predicti Illustris et Reverendissimi Domini *herculis* a pluribus et ab omnibus decimatoribus Capetie frugum et vernalium septuaginta una milia et septingente et una cum media : quj decimatores eidem Revdo domino debent rationem reddere de apibus et de redemptione apum et *Christianitatis* (?) quare de similibus anno isto nihil cum ipsis decimatoribus feci compartum ut videtur in introitu dictarum frugum et in vernalium locis suis antea in libro hoc etc.

Cape (Capetie) (Lxxjm vijcj ½) LXXImille VIIgente I.

Item pater Thomas de harsan tenetur reddere rationem ipsi Illustri domino de octingentis et viginti duobus cubulis frugum et vernalium falcatis in comitatu *Zarand* anni 1508.

Cubulj *(vujc xxij.)* VIIIc XXIj = 822.

Et nota quod in supradictis frugibus vel capetijs non intelliguntur multi acervi qui sunt notati hic antea esse asignati in pluribus locis S. Illustri Dominatiori sicuti est in *Idwyg* (Hidvég) in *Pusta-Syxo* in *Pispekij* et in alodio agriensi ut locis suis videtur etc.

Az esztergami érsekség 1487. évi szolgálati bérkönyve.

4° sötét vörös bőr kötés.

A könyv végén olvasható ezen, a *magyar ötvösségre* nézve igen érdekes adat:

Argente fatte pr la venuta de mons. Rmo.

Inprimis die XXIj° augti 1487. so state lavorate In cremnitia pr mano de *sarlo yános* pisetario et officiale de lo archi-epato pservire ala mensa da esso mon. s. Rmo p. mano delo. s. Castellano. *piatte duj.* dele grande de argento, quale pesano march. sidice et pisete trenta nove, quale mar. 16 p. 39 ad racion de ducat*um* cincho et *den.* trentatre la marcha saranno duc. ottanta none et *den.* sexanta sej. et piu p. la lauoratura de essi platti *duc.* decesette pagate p. mano de essi *dtto Johe.* quale argto et manufactura pditte fanno in tutto *du.* Cento et sej. et *den.* sexanta . . . . duc. 106. den. 66.

Eod. die so state fatte in esso cremitie p. mano de *dcto Johe* per lo uso dela mensa delo pfato mon. s. doj *Coppe* de argto de peso march sej. ch. aditta racion so *duc.* trenta duj. et p. lo lauor de qtte *duc.* otto et per la decoration, duc quatrodice. ch. tutte in sieme fanno de *duc.* Cinquanto quattro dela quale duc. 54. refalcatande *duc.* vinte uno et *den.* settanta sette p. lo prezo de march quattro et pisetj quatro de arg*te* Riceuuto p. esse *Johe* p. una coppa de arg*te* Indorata vecchia ad se consignata p. lo. s. gub. de esso archiepato. et duc. sej per lo oro separato de ditta coppa. Che so in tutto *duc.* vinte sette *den.* settanta sette. quale duc. 27. den. 77 abattute dale p. diti duc. cinquanta quattro p. lo Przo delle ditte doj coppe nove lavorate. resta hauer pagato esso gub. de contanti *duc.* vinte sej et vinte tre *den.* . . . . duc. 26. den. 23.

Közli B. **Nyáry Albert.**

IV. Bereg megyei régiségek.

Gyüjteményemben következő római érmek *) vannak, mik időnkint Beregmegye területén és vidékén találtattak:

1. Nagy, vastag, homoru bronzpénz, egyik oldalán *Janus* kettős feje, másikán egy hajóorr s alatta a szelvényben e szó „Roma" látszik.
2. *Caes. Traian* ... göndör haju szakálos fej,)(P. m. Tr. Cos .... j. n. álló nő, bb. lándzsát, jb. más tàrgyat tart.
3. *Hadrianus Augustus* bn. férfi arcz)(Cos III; vállra vetett tógás alak, jb. ösméretlen tárgyat, bb. vesszöcsomót tart.
4. *Imp. Caes. Ner. Trajan.* germ ...)(P. M. Tr. P. Cos IIII. P. P. szárnyakon emelkedő alak (Victoria) jb. koszorut tart.
5. *Imp. Domit. Aug. germ. cos XV.* ....)(Moneta Augusta. Közepén egy nő jb. mérleget, bb. bőségszarvat tart. S. C. (nagy réz pénz).
6. *Hadrian* ... bn. férfi fej.)(egy alak ülő helyzetben látszik, nagyon kopott bronz monoru pénz)
7. *Antoninus Aug. pius pp.* bn. ffi fő,)(Cos IIII. jn. álló nő, bb. caduceust, jb. olaj ágat tart, (ép ezüstp.)
8. U. a.)(Cos IIII. bn nő, jb. csemete, bb. bőségszarv. ezüst.
9. *Antoninus Aug. pius. pp.* Imp. XVII.)(oszlopos csarnok: „Templum div. aug. rest, Cos IIII. ezüst
10. *Antoninus Aug. pius. pp.* ...)(jn álló nő, jb kalászokat tart; kopott ezüst.
11. U. a. bn. férfi arcz.)(jn női alak oltár előtt, melyről kigyó emelkedik, a nő jobbj. koszorut vagy csészét tart bb. lánzdsát. S. C. Cos III. rézpénz.

---

*) Emlékei ezek a rómaiakkal való kereskedelmi összeköttetésnek. Bár kapnánk egyéb, a Kárpátok alatt fekvő megyékből is ilyen hiteles közleményeket, melyek képesek ezen vidékek ős homályos történetére némi fényt árasztani!

12. U. a.)(széken ülő jn. jb golyót tartó nő. ezüst.
13. *Lucilla* aug. . . . bn szép női fej.)(szük öltönyben álló nő, jb golyót, bb földig érő pajzst tart; kopott ezüst.
14. *Lucilla aug. Antonini Aug.* bn női arcz,)(*Diana Lucifera,* jn. álló nő, két kezében egy lándzsát tart.
15. *Imp. Caes. Domitianus Aug P. m. trp. VIII.* bn bkosz ffi fej.)(Imp. XIX. Cos XIIII. . . . . cenri pp. Hajón álló vivó hős, jb. dárdát, bb. pajzst tart.
16. *Diva Faustina* bn igen szép női arcz,)(*Augusta . . .* jn álló nő, jb golyót, bb égő fáklyát tart. Ezüst
17. *Faustina Augusta,* bn szép női arcz,)(*Diana Lucifera,* lándzsát tartó nőalak. Ezüst.
18. L. *Verus Aug.* göndörhaju bn szakálos ffi arcz)(*prov. Deorum* TRP Cos. II. jn nő alak, jb golyót, bb. bőségsz. tart. Ezüst, találtatott Ugocsamegyében, *Veresmarton,* a gk. templom alapásásánál.
19. *Severus Alexand. Aug.* ffi arcz.)(*Virtus Aug.* ffi alak, jb lánzsát, bb pajzst tart. Ezüst.
20. *Licinius jun nob Caes* bn bkosz ffi fej.)(két szárnyas alak oltár mellett áll s áldoz. Köriratából csak ezt betüzhetém ki : Actori . . SIS. (sárgaréz)
21. Imp. Caes Trai. germ. Cos Aug . . . bn, bkosz. ffi fő)(Egy férfi alak mellett Victoria áll. Szelvényben S. C. (nagy. homoru s. r. pénz)
22. III. *P. C. Probus Aug.* Szeges korona a jobbra néző főn, palástján s öltönyén a czifrázatok jól kivehetők, kezében jogart tart.)(*Concordia militum,* közepén jn alak, mely mindkét kezében diszes póznát tart; jobbrúl van egy k, lent P. és XXI. (igen jó karban levő rézpénz.)
23. *Fecunditas Augustae* S. C. jn álló nő, bb bszarv. jobbja alatt gyermek áll)(bn hátrafésült haju nő„ (Mam) *maea Augusta."* (nagy r. pénz.)
24. *Imp. Caes. Gordius pius Aug.* bn ffi fő)(PMS COL, VIII. Egy alak körülvéve oroszlányoktól. Szelvényben AN VII. (réz)
25. *Imp. Jul. Philippus Aug.* bn ffi fő.)(Egy álló alak két oroszlány közt. PMS COL VIII. Szelvényben AN VIII. Réz.
26. *DN Valen . . .* sPF Aug bn bkosz. ffi arcz.)(*Gloria Romanorum.* Egy bb. diszjelvényt tartó vitéz lenyom jobbjával egy férfit. Szelvényben : DOSISC. (kis r. pénz, jó karban.)
27. *Dn. Valentinianus PF Aug.* bn. gyöngyszalagos ffi arcz)(*Gloria Romanorum,* balra haladó hős, jobbjával egy térdelő férfit lenyom, bb. diszjel (labarum), szelvényben DBSIS. (Réz pénz.)
28. *Dn Valens* PF Aug. bn ffi arcz.)(*Securitas reipublicae,* jobbra haladó nő, jb koszorut, bb lobogó szalagot tart. Oldalán P M. szelvényben M . . SIS (rp).
29. *DN Valens PF. Aug.* bn gyöngyszalagos ffi arcz.)(*Securitas reipublicae.* Jobbra haladó Victoria *R. S.* jobbról a térdénél A. A szelvényben : ASISCV. (rézp.)
30. *DN Magnentius.* bn fő,)(Egy hős bukó lovast szúr dárdájával. „Fel temp reparatio." (középnagy rp.)
31. *Imp. Maximianus Aug.* Ormos Kor. fő.)(*Concordia militum,* két alak kezet fogva, azon egy golyón álló kisded alakot (Victoriát) tart. A. (rézp.)
32. *Imp. Philippus Aug.* Sugaras kor.-fő)(Securitas Aug. Egy kecske a közepén (sárgaréz.)
33. *Claudius* PF. sugár kor. fő.)(Egy női alak. (Kopott ezüstp.)
34. *Arm. Jupiter Obog. ger.* bkosz. ffi fő.)(Egy kigyót szájában tartó sas nyillal átlőve. (Vastag bronzp.)
35. *Imp. Caes. Ner. Trajano Germ. Aug.* bn. fej.)(álló női alak, jb. diszes póznát vagy csemetét (?) tart. „*Dacia S. C.*"
36. *Crispina Augusta.* bn fő,)(*Concordia* jn nő, jb csésze, bb. bőségsz. S. C. (r. p.)
37. *Sept Geta cos . . . jovi.* — bn. gyermek arcz.)(Principi juventutis, férfi alak jogarral, háta mögött tropaeum (sárgarézpénz).
38. *DN Honorius PF Aug.* bn. gyöngyfüzéres ffi arcz.)(Egy vitéz ballábbal egy földön fekvő alakra lép, jb. diszjelvényt, bb. golyót s rajta Victoria vagy Fortunát tart. Körirat : *Victoria Aug ggg.* Szelvényben CONOB. (Aranypénz, jókarban).
39. *Constantius PP. Aug.* bn. gyöngyökkel átkötött fejü ffi,)(*Votis* xxx multis xxxxx. Ezüstp. jókarban.
40. *Constantius jun. nob. C.* — bn. fonthaju ffi arcz)(*Fel temp. reparatio."* Egy hős leteritett lovas vitézt szúr dárdájával. Szelvényben NSISN. (rp.)
41. *Constantius P. F. Aug.* bn. ffi fő A betüvel.)(Fel temp. reparatio. Egy pajzsos hős lovas vitézt leterít. Közepén LXXI. Szelvényben AOP. . . . (2 péld. rp.)
42. *DN. Constantius P. F. Aug.* bn. gyöngyszalagos ffi arcz.)(Egy lovas vitézt szúr le egy hős s egy pajzsra tapos.

43. *Constantius PF. Aug.* — bn. ffi arcz.)(*Spes novis votis.* Közepén Mars áll, jb. golyót, bn lándzsát tart. (rézpénz).
44. *Constantinus jun. nob. C.* jn bkosz. ffi,)(*Caesarum nostrorum.* Közepén szalagos koszoruban : Vot X. szelvényben D. CC. (rézp. jó karban.)
45. *Constantinus PF. aug.* bn. bkosz. ffi fő.)(*Gloria exercitus.* Közepén két dárdás vitéz közt katonai diszítvény. Szelvényben : RSISCX. (2 péld. rp.)
46. *Constantinus PF. Aug.* bnfő.)(Közepén egy pálmaág felett két szárnyas nemtő (Victoria ?) koszorut tart. Körirat : *Victoriae* DD. Aug. Coh. R. Szelvényben SIS. (kis rp. jókarban.)
47. *Imp. Constantinus P. F. Aug..* — bn pánczél- és sisakos szakáltalan ffi arcz,)(két Victoria oltár fölött paizst tart, melyen e szó áll : *Votum.* körirat : „Victoriae laetae princ perp. (rp.)
48. *Constantinus Aug.* bnfő.)(Concord. et Constantia Militum. — Koszoruban : „Vot. XX. (rp.)
49. *Constant. P. F. Aug.* bkosz. fő,)(2 vitéz közt kat. jelvény ; körirat : „Gloria exercitus.“ Szelvényben : „Dac.“ (rp. két péld.)
50. *Constantinus.* bn bkosz. ffi fő,)(Providentia Caes. — Egy koczkás erődítvény, kapuval, rajta három disz áll. F.
51. *U. a.* bn. ffi arcz,)(Providentia Aug. Közepén : egy koczk. erődítvény kapuval. Alatta SIS. (kis rp.)
52. *Imp. Constantinus P. F. Aug.* bn. ffi arcz,)(jobbra néző meztelen alak hátravetett palásttal, jobb lábánál sas, baljánál más ismeretlen tárgy (?), jobb kezében Victoria, bb. lándzsa. Körirat : „Jovi conservatori Aug... C.“ Szelvényben „SIS.“ (rp.)
53. Két kopott ezüstpénz férfi arczczal, az egyiken)(ülő, jn. bb. lándzsát tartó nő ; a másik darabon)(egy meztelen álló nő.
55. Egy kis homoru pénz sárgarézből ; egyik oldalán egy dús hajú szép női arcz,)(egy állat (oroszlán, kutya ?) előlábaival sziklán áll. Szelvényben : „CVIRIVS.“
56. Egy homoru kis bronzpénz, egyik oldalán sugaras koronás férfi fej,)(egy hegyes kalapu álló férfi, jobbjában póznát, bb. más tárgyat (?) tart. Szelvényén : „Dac....“

Ezeken kivül van gyüjeményemben Beregmegyében talált négy darab vastag, homorú, *barbár ezüstpénz,* melyek mind külön veretüek, jóllehet lényegesen nem igen térnek el egymástól. A domboru oldalon van, az egyiken borostyánkoszoruzott, bajusz- s szakálltalan, kettőn szakállos és egyen torzonborz szakállu s bajuszu férfi arcz, erős, durva kinyomattal, ellenben a homoru oldalon egy-egy kis férfi ül nyergetlen idomtalan lovon. E pénzek közül egyet 1838-ban a *Munkács* közelében levő Gallis nevü szőlőhegy déli oldalán, lapos kövek képezte sirban, 30 más hasonló pénzzel, *három nagy emberi csont mellett* találtak. A többit *Kovászó* és *Búcsú* helységek határában lelték. E pénzek görög érmek utánzatai s II. Fülöp, maczedoniai király korából († 336. Kr. e.) valók s igy most 2204 évesek..... Ez kétségtelenül tanusítja azt, hogy már akkor e vidék kereskedelmet ismert és távol vidékiekkel közlekedett.

De leginkább *bronzkorbeli* (igy nevezem folyvást, Rónay J. minapi elnevezése daczára) műtárgyakkal van Beregmegye bőven ellepve, mi szintén a mellett bizonyít, hogy e vidék már akkor, több ezer év előtt, lakott volt, s hogy e megyén keresztül kelet s észak Orosz- és Galiczia-felé közlekedési út húzódék. E régi lakosok — mint ezt több alkalommal körülményesen előadám — a hegyes tájakon szintúgy, mint a sik földön ellaktak ; sőt, minthogy nehány év előtt (1862.) a szomszéd Ugocsa megyében lévő *Akli* nevü helység mocsáros térein is találtak egy súlyos bronz-csákányt más tárgyakkal együtt, — a mocsáros, vizenyős helyektől sem idegenkedtek. A most említett téren különben is egy régi erődítvénynek nyoma maiglan is látszik.

Régi sirok, halmok szintén nagyszámmal találtatnak, melyekben égetett, durva, különbféle szinezetü s vastagságú cserepek közt elhamvadt csontok, szén és némi bronz tárgyak előfordulnak. Ha Isten megengedi, ezidén több általam kiszemelt helyen megkisértem az ásatást s reménylem, miszerint vágyamat a kivánt siker kielégítendi. — A megye különböző tájain eddig talált bronzművek leginkább vésükből, késekből, sarlókból, lándzsákból, fokosokból, csákányokból, fürészekből, sodronyos karvédőkből (tekercs), gombokból és különféle alakú és nagyságú karpereczekből s más apró tárgyakból állanak, mik majd ráspolyozottan és használat által elkoptatott, majd egészen új, nem használt, sőt nem is ráspolyozott állapotban és gyakran nagy mennyiségben jőnek elő. — Egy örlő domború kő s egy más köszörű alaku csillagokkal diszített serpentin-kő a munkácsi határban, a Szarka nevű szőlőhegy alatt találtatott.

E leletek biztos adatúl szolgálnak arra nézve, hogy a legrégibb idő óta *Beregmegye* folytonosan tanyáúl szolgált az áradatként egymást felváltó különféle népeknek. . . .

De előjönnek itt különféle ujabbkori pénzek is, hazánk régibb királyaitól kezdve le a Habsburg-ház uralkodása korszakáig; sokszor egészen ismeretlen alakuak is fordulnak elő, milyenekből *3 ezüst pénz példányt* van szerencsém gyüjteményemből Nagyontisztelendő urnak meghatározás végett tisztelettel átküldeni. *) — A szomszéd Lengyelország egykori királyainak ezüstpénzei, hármas garasai, különösen a XVI. és XVII. századból, itt-ott egész halmazban gyakran találtatnak.

Munkács, 1868. január 30.

Lehoczky Tivadar.

V. Egger D. Párisban kiállított ezüst lemezei. **)

A legfeltűnőbb tárgyak közt, melyek a régiségek osztályában a *párisi világtárlaton* ki voltak állítva, kitünő helyet foglaltak *Egger*, régiség-kereskedő úr nagy *ezüstlemezei*. Borsod megyében egy disznóól ásatása alkalmával találtattak; a lelet részleteit, a tudomány legnagyobb kárára nem ismerjük. — Ezek közt kettő már a *louvrei* világhirű gyüjteményt diszíti, a másik kettőt Egger úr a pesti nemzeti muzeumnak szánta, ha az intézet illő áron megvenné. A lemezek közt a kisebb a) 88 c; b) a rövidebb 83 c. számlál; mind a kettő lapát idomú, végükön 20 c. szélesek, kördedek, keskenyebb oldalukon a) 6·2 c., b) 6·6 centimeternyire vékonyulnak, és mivel itt el vannak törve, azt lehet gyanítani, hogy két-két ilyen lemez egyet tett. Bár a fenmaradt darabok nem egészen összeillők, mivel köztük egy körülbelül 5 centimeternyi darab hiányzik, mégis ha azt közbeillesztettnek képzelnök, valamint a czifrázatok, úgy a szélek is egészen össze fognának esni.

A diszítések elrendezését vevén tekintetbe, áll ez egyegy lemezen 14 két c. 1 mill. átmérőjű, 0·6 magas kerek dudorból, és két egész a)n 19-ig, b)n 18-igy egymás mellé illesztett pontos vonalokkal alkotott czifrázatokból; 42 c.-nyire a lemez kerekded végétől a dudor középpontjáig számitva, ott, hol a lemez 12 c.-nyire keskenyül, áll egy dudor, 8·5 centnyi távolban vége felé 4·5-nyire egymástól, áll más kettő, 9·8-nyi távolban ezektől, 7·8 egymástól ismét egy pár, ugy hogy ezen dudorok .·˙·. egyenszáru háromszöget képeznek. Innen 4·5-re közepett ujon egy dudor következik, melytől a 8 centnyi, és 4·5-nyi átlók végén álló dudorokkal ·:· egy dülényded támad. Ezen második alaktól 3·2-nyi távolban, természetesen mindig középpontot középpontig számítva, következik egy ferdényded trapezoid, mely 4·7 c. magassággal, befelé álló 10·8, a vele egyenközü vonalon 9·5 hosszasággal bír, és az átlók középpontja is .˙·˙. egy dudorral van jelölve.

Ezen három dudorcsoport közt és a lemez síma részén alig van hely, mely sajátságos izléssel és számító összevetéssel ne lett volna földiszítve. Majd a legfelső dudorig terjed 1·2 c. távolban a szélétől egy 18- vagy 19-soros 1·8 — 2 c. széles pontozott vonalakból álló keret, (a rajzon a művezeti nehézség miatt alább is kevesebb vonal fordul elő), melynek felső vége két benyuló vonal által, mintegy 30° szög alatt elvágatik. A kerethez hasonló szélességű, de ittott 20-soros szalagok terülnek el a ferdény- és dülényded között, úgy, hogy a támadó három- és négyszögek, valamint a beugró szögű sokszögüek mindig a dudorokat körülveszik. — Az egyenoldalu dudor-háromszög hosszában, a dülényig két

---

*) Ugynevezett *frizatikus-ok.* — R.

**) Felolvastatott a m. tud. Akademia april 20-án tartott szakülésében.

dülény foglaltatik, melyeknek tördelt átlóin kivűl még egyegy egyenközü szalag vagyon. Az alsót vagy 10-soros teli szalagok, vagy kétsoros szegélyek úgy metszik át, hogy felváltva pontozott és üres dülénydedek származnak. A felső 6-soros tördelt szalagokból van alkotva, és a másiknál egyszerüebb. Ezen ferdény felső végén és a széles keretnek kajszán elvágása közt két oldalt egy-egy A betü forma diszítmény áll, melynek 3-soros vonalai körökkel végződnek.

A lemez síma részének szegélye egy-egy paszománt-ból áll, mely 2 c-ről 1-re vékonyúl és váltogatva aránylagos 6—3·5 c. átlóju ferdényeket foglal, melyeknek közeit 9—5-soros háromszögek töltik ki. Ezek közt, valamint a lemez széléig részarányos, a dülények oldalaival összeeső kétsoru vonalokból alkotott dülények és háromszögek terjednek el, és az egész diszítménynek stilszerű befejezéseűl szolgálnak.

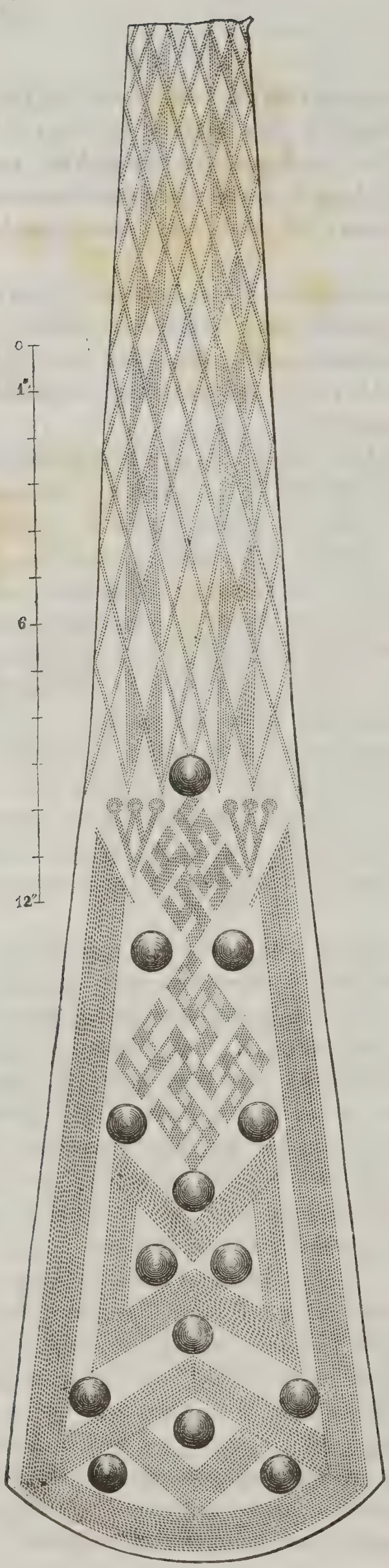
Ezen műdarab müvezete meglehetősen ügyes kézre mutat; az egy centimètrenyi *szélek* köröskörül érdességüktől megfosztvák, azaz gömbölyítvék; a *dudorok* egészen egyenlően és szabályosan ki lettek domborítva, midőn már az egyébb pontozott vonalok megvoltak, mi abból tünik ki, mert a szalagok csúcsai itt-ott a dudorokba nyulnak be. A müvész *igen finom tüvel elökarczolá a szalagok szélsö vonalait*, és valamint hosszában, ugy széltében is látni lehet e jelző vonalokat, melyekből és melyek körül a bonyolodott mestermű keletkezett. Hogy a müvész *biztos kézzel* dolgozott, onnan látható : mert a javitásoknak semmi nyoma, ámbár az is igaz, hogy a rövidebb pontos sorok sokkal szabályosabbak, mint a hosszabbak, melyek közt itt-ott némi hézagpótlást lehet észrevenni.

Az egész lemeznek tekintete ódonszerü, egyátalán összevissza hajlott és görbített, mi egyrészt alkalmasint a találók által történt, részint pedig régi tördelésekből áll, mi onnan is kitünik, mivel a széleken valamint középett is, az ilyen részenkint roszul összeforrasztott és kikalapált törések oldalain álló, szabályosan kerek lyukak segítségével, alárakott és szegezett ezüst pántok, részint a lyukakon áthúzott és összehajtott ezüstszalagok használtattak.

Azonban nem hiányzanak e lyukak a lemez közepén sem, hol semmi régi törésnek nyoma nincsen, ugy mint az egyoldalu háromszög felső része mellett is vannak *egyes* lyukak, melyek hajdan, talán e lemezeknek valami *böraljra* való megerősítésére szolgáltattak.

E lemezek müvezetét vevén tekintetbe, azt kell vallanom, hogy dudorok vagy púpok ezen ezüst lemezeken épen olyanok és olyan mellékletek közt fordulnak elő, mint azokat az „Archaeologiai Közlemények“ V. köt. I. füz. 74 és kk. ll. leirtam. Nevezetes hogy az idézett aranylapok, mindig ugyanazon elrendezéssel, de különféle nagyságban, a magyar nemzeti muzeumban ismeretlen lelhelyről; majd *Orlovinyákon*, és ismét *Németujhely* mellett *„an der langen Wand“* mellett fordultak elő; és hogy a két sor *pontos vonal* is épen ugy kiegészitő része a diszítménynek, mint az Egger ur lemezein láthatók.

A fönebbi *aranylemezek* leirásánál említettem, hogy azok némi hasonlatossággal birnak az „Atlas for Nordisk Oldkyndighed“ B. V. 2 ábráján létező pajzs diszítményéhez; ma pedig, midőn *b. Sacken* „Das Grabfeld von Hallstadt“ valóban remek munkáját átlapozgatom, lehetetlen észre nem vennem azon rokonságot, mely a IX-dik és X-dik táblán előforduló *bronzövek* és *Egger úr* ezüstlemezei közt létezik. Ott is egyátalán a dudorok körül izlésteljesen elrendezvék a két- és három-soros pontok; egyedűl azt kell itt észrevennünk, hogy a hallstadti lemezek czifrázatában a IX-dik Tábla 6. mintáját kivéve, mely csakugyan legközelebb áll az itt leirt lemezeinkhez, tisztán mértani diszítményei miatt, a többiben már inkább a szabadkézrajz és különféle kacskaringók észrevehetők.

Nem vagyok oly heves vérű, sem el nem kapatom magamat oly könnyen egyes vonalok hasonlatossága által, hogy tüstént axiomákat állítsak fel egyes korszakok vagy nemzetiségek meghatározására; de itt lehetetlen meg nem lepetnünk hasonló tárgyakon t. i. lemezeken, majd rideg következetességgel használt gazdag, lehetne mondani, valóban jóizlésü diszítésen.

B. Sacken munkájában nem tud, minden alapos tanulmányozás mellett, mely a legrégiebb irókat is kimeríté, határozott eredményhez jutni a hallstadti temető lakóira nézve; mi nem is csoda ha azt vesszük tekintetbe, hogy mily határozatlanok azon csekély adatok, melyeket a nem épen pontos régi irók nyujtanak, és mennyire el van mosódva azon határ, mely az e tájakon élt népek egyik és másik, ha szabad igy mondanom, rétege közt létezik; hát ki fogja még a csekély műemlékmaradványok után itélve azon népek vagy fajok egymásutánját meghatározni?

Időelőttinek kell tehát minden, igenlegesnek tetszeni akaró véleményt, nyilvánitanunk; de azért távolról sem azt akarom kihozni, hogy kutatásinkat, összehasonlításinkat, észleleteinket ne közöljük, sőt ellenkezőleg az bizonyul be: hogy minden egyes rajz, minden egyes lelhelynek megállapítása egy uj lánczszem, mely a különben oly laza és szétszórt egyes tagokat összefüzi, és végre mégis azon eredményt fogja szülni; hogy legalább az *alak* es *anyag rokonságánál*, és a *feltalálási viszonyoknál fogva azt* fogjuk kimondhatni: hogy ezen tagok nem lehetnek kiegészítői egy bizonyos gyű-egységnek, míg mások egymáshoz való tartozását be fogjuk határozottan bizonyithatni.

És mindezt nem tartom fölöslegesnek, vagy eredményt nélkülöző munkának; sőt épen ez az, mi mindenkit a folytatott észlelésre még inkább és inkább ösztönözhet. A földerített igazságot elismerni és a mások verejtékével simított úton járni — nem nagy mesterség; de a tiszta fémet a salak között kiválasztani, és az ösvény nélküli kietlenben kalauzul szolgálni, férfias foglalkozás és öntiszteletet gerjesztő vállalat, akár kövesse ezen fáradtságot az értelmiség ösztönző helybenhagyása, akár csóválják fejeiket és mosolyogjanak a

tompaeszüek. — Az hogy ezen tekintetben még másutt is homályos a láthatár, soha se riasszon vissza bennünket; mert, miért ne lennénk mi arra hivatva, hogy a hazánkban oly sürüen talált régiségek ismertetésében és meghatáorzásában épen oly *eredetiek* és *függetlenek* legyünk, mint a kis északi népek, saját honi műemlékeikre nézve, tekintélyek. Miért kelljen mindig csak azt utánimádnunk, mit előnyösb visszonyok közt mozgó szomszédaink már előttünk kihirdettek?

Mind az, ki Párisban e feltünő lemezeket látta a franczia tud. akademia legkitünőbb régészétől kezdve, a legifjabb archaeologiai műkedvelőig, százszor és százszor azt kérdezé : *mire valók voltak e lemezek?* és ugyanannyiszor azt kellett mondanom : nem tudjuk! — Mindazonáltal, mig valaki szerencsésebb lesz nálamnál, azt állítom: hogy ezen lemez is, valamint *) II. Tábla 5-dik sirjában fekvő csontvázon látható, talán vitézöv gyanánt, egyik vállról a tulsó ágyékig terjedő ékítményűl szolgált. Ez csak eszme; mert igaz ugyan, hogy a többi bronzövek végein, rendesen a kapocsra volt szükség, hogy a test körül megszorítathassanak; de ha feltesszük azt, mit feltennünk az övön talált lyukaknál fogva szabad, hogy ezen lemezek valami bőrre vagy más kelmére voltak füzve, és föltevén, hogy a hónon már nyugvó-pontot találtak, ugyhiszem a vélemény nem foglaland semmi lehetetlent vagy képtelenséget, annál kevesebbé, mivel a régi törések is az alsó szélesb, a nyomásnak inkább kitett részeken láthatók. Egyébiránt várjuk meg, mit mondanak az e téren jártasabbak, mielőtt e véleményt alaptétnek elfogadjuk! Azért, hogy e lemezek a szokottaknál nagyobbak, alig kell mindjárt a *lószerszámhoz* folyamodnunk, főleg, ha tekintetbe veszszük, hogy a vademberek, és a miveltség alsóbb fokán álló népek a diszítmény szépségét nem annyira a müvezet tökélyébe, az alakok kellő arányába, hanem az ékszerek nagyságába, és a hol lehet, nemes-érczből való létükre fektetik!

VI. Első obsidian-eszközök Magyarországon.

Nehány éve annak, hogy Dr. *Szabó József* egyetemi tanár úr beható tanulmányai egyik tárgyává tüzé ki a Tokaj-vidéki földtani képleteket, főleg az *obsidian* mindenféle alakban való előjövését. **) Ugyanezen tanár úr figyelmezteté a magyar közönséget a külföldön oly nagy mennyiségben talált *kovakö-eszközökre*, melyeknek honunkban is előjöttét akkor még nem is gyanítók.

1865-ben egyszerre találták *Szabó József és a bécsi cs. kir. földtani társulat Magyarországban kutató tagjai* az első durva, lepattogtatott kova- és obsidian eszközöket. Ugyanis *Szabó* tanár úr szivességéből bir a m. kir. egyetem régiségtára két obsidian eszközt, melyeket junius 16-dikán 1865-ben *Erdőbényénél, a barnamályi* szántóföldek táján talált. — A nagyobbiknak (l. 1. ábra) hossza 4·9, legnagyobb szélessége 2·2 centim. Alul lapos, széles hátának magassága 0·8 cent. teszen. Egészen átlátszó, szürkés, szélesebb sötét vonalokkal és

(1. ábra.)

*) Sacken idézett munkájában.

**) Igen jeles értekezése a m. o. *obsidianokról* kijött a M. o. Földtani társulat munkálatai III. kötet 147 és kk. ll.

(2. ábra.)

pontokkal. A kisebbik darabnak (l. 2. ábra) hegye el van törve; hossza 3, legnagyobb szélessége 1·7 centim. Míg a másiknak átmetszete trapez alaku, ez egyenszáru háromszög átmetszettel, 0·6 centim. magassággal bir. Egyik lapja az eredeti mart mélyedésü felületet mutatja.

Mily nagy volt örömöm, midőn *Szabó Samu* marosvásárhelyi tanár úr, a Párisból intézett felszólalásomra egy gyönyörü *obsidian nucleust*, azaz a késalaku pengék lepattogása után fenmaradt *kömagot* kiállítás végett átadott, le nem irhatom. Ezen valóban gyönyörü darabnál (l. 3. ábra oldalt, 4. ábr. alulról tekintve) csak egy nagyobb, de egészen hasonló alaku volt az olasz tárlatban; az egész régészeti világ pedig nem is gyanítván, hogy a *magyar birodalom területén* ilyesmi előfordulhat — *mexikói régiségnek* tartá. A darab magassága 10·2 centim. tesz, talapja, mely tojásdad idomu, 4·5 és 6 cent. közt ingadozik; színe fekete, szélein igen keveset áttetsző. Alul egészen lepattogtatott, kagyós felületü; csúcsán még az eredeti megrágott felületet lehet észrevenni. 10 oldala szélesesebb, 3 keskenyebb; ezek talapzatától fölfelé lepattogtatvák; 4 pedig felülről lefelé keskenyebb és igy fölülről lett lepattogtatva.

(3. és 4. ábra.)

Kócsi Károly, a kolozsvári ref. főtanoda tanára, ki e darabot kiállította, ezt mellékelte a nucleushoz: „Egy darab *ütögetett obsidian*, 1864-ben fordult fel szántás közben *Erdélyben B.-Hunyad* mellett, a *magyar-bikali* határon.“ Beküldő az előfordulási helyből, különösen némely e darabéhoz hasonló rajzokból itélve, kőkori fegyverrésznek tartja, melyet tövénél erősítettek nyeléhez. Közlő a nevezett faluval határos helyen *Ursus spelaeus* fejet is talált kövülve, s ezt, mint a kőkor egyik állatját, említi fel. Az *obsidianon* a találtatás óta semmi változás nem történt.“

Midőn még Párisban *Szabó Samu* tanár barátommal közlém, milyen feltűnést okozott a *kolozsvári* obsidian nucleus, megemlékezett arról, hogy a marosvásárhelyi muzeum is bir ilyen *maggal*, és azt legnagyobb előzékenységgel küldé el lerajzoltatás végett. — A *marosvásárhelyi* nucleusnak, (l. 5. ábra oldalt, 6. alulról tekintve) melynek színe sokkal feketébb a *kolozsvárinál*, magassága 6·8, tojásdad alja 3·3 és 4 centim. közt mér. Ez is, mint elődé, kúpalakú. Lapjainak száma 15 *), melyek közt három 1·5 centim., a többi különféle keskenységű. Ezek közt négy a csúcstól lefelé keskenyebb, tehát onnan lett lepattantatva. Ennek talajzatánál is fris a törés, míg tetején itt-ott a régi *rágott felület* feltünik. — Sajátságos, hogy mindenütt a lepattantás kezdetén a kagyos törésnek igen sűrü vonalai látszanak, mig azok a *pengék* végei felé, az ütés hatását kevésbbé érezvén, majdnem *sima* felületük.

(5. és 6. ábra.)

E darab a marosvásárhelyi muzeumnak 58-dik száma alatt mint *obsidian* fordul elő, sem lelhelyéről, sem eredetéről semmi sem tudatik. **)

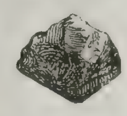
---

*) Ezen lapok majd végig egyenközüek és a csucsnál hajlanak egymás felé; innen az egész *nucleusnak* majd hengeres, felül összehajló alakja.

**) *Szabó* tanár úr jelenti Mártz. 17-én irt levelében, hogy már egy harmadik *nucleusnak* is akadt nyomára. Csak *rajta! másutt is lesz még több is a házában!*

Nem csekély meglepetéssel találtam nem rég, egy bár sokkal kisebb, talán nyilhegyek készítése után fennmaradt *nucleust*, *Szalay Ágoston* ő méltósága becses régészeti gyüjteményében. Ezen eddig Magyarországban egyedüli (l. 7. és 8. ábra) darab *) találtatott *Áröktön*, *Borsod* megyében, a *Csörsz árka* mellett. Magassága 3 centim, szabálytalan alaku, lapnak nem nevezhető, hanem külön magasságu talapzata majd dülényes és 2·5 centim. szélességgel bir. Lapjainak száma 9; ezek közt 3 egyegy centimètrenyi, és három 0·3 centim. Egyik szélesebb lapja az eredeti bibircsós felületet mutatja. Ott, hol az ütések a pengék lepattantására történtek, ezen a példányon, a sok kagyos völgyeletet észre lehet venni, míg tovább a felület egészen síma.

(7. és 8. áb.)

*) Mikor ezen sorokat irtam, ezen állításom igaz volt, de ma már legnagyobb örömmel azt kell jelentenem, hogy előbbi sejtelmem valósággá vált, és az obsidian *nucleusok*, ismertetésük után, egymásután kezdenek fölmerülni.

Ugyanis a *kő-* és *bronz-régiségeknek* egy régi szenvedélyes gyüjtője, *Kelecsényi József* ur, egy egész böröndddel hozott ilyesféle régiségeket Nyitra- és Bars megyékből, és azokat a m. n. muzeumnak felajánlá. Akadályozva levén, a választásnál jelen nem lehettem, s igy a muzeum számára egyedül a [illegible]bb és ép darabok választatván ki, a hulladék számomra maradt fenn. És ime ezen számos fúrás, közet és sajátságos alak által annyira feltünő, mintegy 60 darab közt, valódi benső örömömre, *az egyetemi régiségtár számára* szerencsés voltam két *Obsidian-magot* nyerni. Egyik 6·c magas, s igy a találtak közt nagyságra nézve a 3-ik; talapja tengelyének legnagyobb szélessége 4·3 c.; 12 lappal bir és az eredeti rágás több helyen látható; a kisebbiknek m. 2 c., leghoszszabb tengelye 2·5. Ez csak 5 lepattogtatott lappal bir, a többi felülete természetes állapotban vagyon. Van még ezen kivül egy szép földtani darab is, mely az előbbiekkel nem csak a régészeti, hanem a földtani látkört is tágítja.

Nem rég *Horváth Antal* pécsi jogász ur, kinek két év óta a n. muzeum és az egyetemi régiségi-tár oly sok érdekes darabot köszönhet. *Szilvásról* (Baranya m.) egy *obsidian-nyiltöredéket* adott, melynek hossza 1·5, széless. 1·3. cent. — Ugy hiszem, hogy ez nem lesz utolsó jelentésem ilyesféle előjövetelekről, csak legyenek, kik a népet ezekre figyelmeztetik!

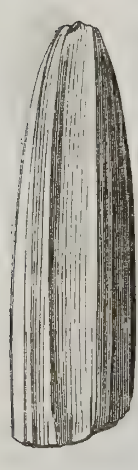
Rendkivüli örömre, és egyszersmind megnyugtatásomra szolgál az, hogy e sorok miatt már a nyomtatás alá adott czikkemet vissza kellett vennem. Tudniilik egypár nap mulva, midőn a *Kelecsényiféle nucleusokat* kaptam, mintegy odavetőleg kérdém *Hantken Miksa* muzeumi ásványtani őr barátomat: nincsen-e a keze alatt olyan obsidian darab, melyen az emberi idomitás észrevehető? Menynyire örültem, midőn igenlőleg mondá: hogy igen nagy darab létezik az obsidianok közt, és azt legnagyobb előzékenységgel tanulmányozás végett át is küldé! De mennyivel növekedett örömem, midőn magát az eddig látottak közt e legnagyobb, mondhatnám *óriás nucleus*-t kezembe vettem. Már mint puszta obsidian is fölötte becses e darab, és csak egyszer láttam hasonló czipó alaku, fejnyi nagyságu darabot a pozsonyi akademiai muzeumban.

A n. muzeum ezen valódi kincsét *Jámbor* Mihály járási orvos ur Mezőkeresztesről (Bihar m.) ajándékozá mult évben országos intézetünknek. Ha ezen darabot Párisban kiállithattam volna, ez a legnagyobbat, melyet Olaszországból *Pianosá*-ról kiállitottak, legyőzte volna, és bizonyosan általános bámulatot lett volna képes gerjeszteni, midőn már a *kolozsváriról* sem akarák elhinni, hogy nem *Mexikó*ból eredt,

Jeles *nucleusunk*-nak (l. 9. *a* ábra) magassága 5″ 7‴, egyenetlen, nagyon kagyos törésü talapzatának szélessége 3″ 7‴ — 2″ 7‴. Alakja a többi, többnyire csúcsuk felé egyaránt vékonyodó nucleusoktól azért különbözik, mert egyik oldalán magassága felétől a csúcs felé, egy mély redő csavarodik, mely nem engedé meg, hogy a pengék a csucsig egyenlően lepattogjanak, miért is felső része aránylag szélesebb mint egyébb rokoninál.

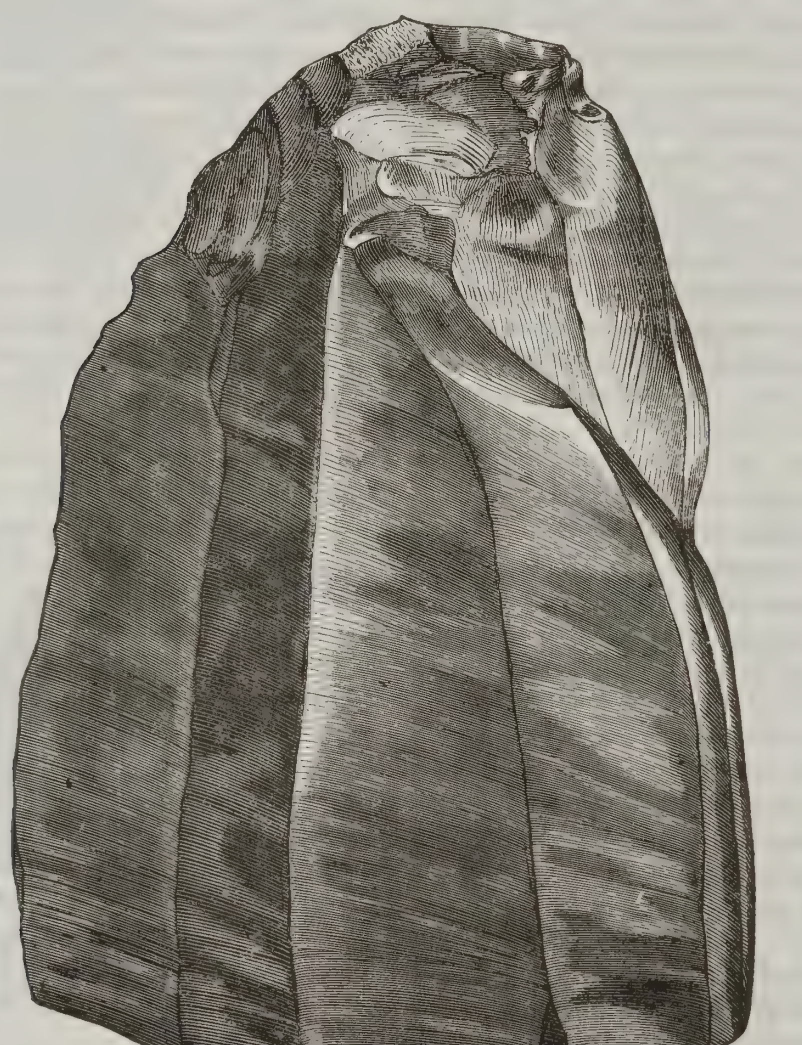
A lapok közt 8 van, mely 1″ 4‴ — 6‴; 9 mely 4‴ — 2‴ széles. Egyes pengék 5″ 5‴ — 4″ hosszuak voltak, nagyon csekély domborodással, ugy hogy mai késeink hosszával birván, domborodásuk 5″re alig tett 2‴t. A 9. *b* ábr. egy ilyen eszményesített, de valóban nem létező pengét képviselne. A lapok nagyon simák, és csak itt-ott mutatkoztak pontocskák, melyek a kagyos törésnek középpontjait teszik.

Reméljük, hogy a honi muzeumok t. őrei *obsidianjaikat* kissé meg fogják vizsgálni, hogy igy kezdetlegi iparunk maradványai szaporodjanak; és föltesszük azt is, hogy a bihari *óriás nucleus* jövőre az archaeologiai osztályba, hová való, az ásványtaniból át fog tétetni!

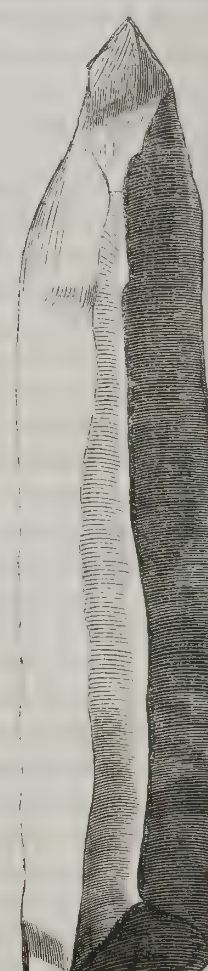

(10. ábra.)

Előttem fekszik egy *mexikói* *) *obsidian nucleus* gipszmintája (l. 10. ábr.), melyet nekem *Roulin* úr, a párisi institut könyvtárnoka, ki a világtárlat efféle készleteiből *specialitást* csinált, tanulmányozásul átengedett. — Ezen *nucleus*, valamint *Roulin* úr bizonysága szerint a többi mexikói mag is, mindjárt első pillantásra nagyon különbözik az említett olasz és magyarhoniaktól; mivel ennek habitusa majd hasábos, míg a mieink kúpalakuak; a mexikói leginkább egy sokoldalu késnyélhez hasonlítható, mivel 10·5 centmnyi magassága mellett *lapjai majd egyenközüek* egész a csucsáig; hosszukás tojásdad majd egyenes *talapzatának* mértékei pedig 3·2—1·7 centim. szélesség közt ingadoznak. 14 lapja közt kettő, mely majd szemközt áll, 1 cent., három pedig 0·2-nyi, a többiek változó szélességüek. Kitűnik az egészből, hogy eme obsidian sajátos törés képessége miatt az az erről lepattantott pengék majd egyenes késeket adtak, míg a mieink ívhajlásuak valának.

(9-dik *a* ábra.) 1/1

(9. *b* ábra.)

*) Nem csak *Mexikóban* fordulnak elő az obsidian eszközök. A *peruiak* régi sirjaikban pyrit és *obsidianból* készült tükrök találtattak. Ezek némelyei *homoruak* is voltak. *Peruban* a *Chipana* nevü *karperecznek* egy homoru, fél narancs nagyságu medaillonja volt (homortükör), ezt a főpap balkezo tövén hordozá, és midőn a nap felé tartá, és gyúpontjába finom gyapotot tett, természetes, hogy képes volt tüzet éleszteni. l. Tyler : die Urgeschichte der Menschheit 320—332. ll. Müllertől.

Mindenesetre igen érdekes lenne azon vidékeken, hol eddig nagyobb obsidian darabok találtattak, t. i. a *Hegyalján* és környékén, nagyobb figyelmet fordítani az *obsidian szálkák*ra és *hasábokra*, mint ősi eszközökre. Ezek könnyen megismerhetők, ha t. i. talapzatuk lapos, átmetszetük háromszögös, vagy trapez-forma, t. i. éles vagy tompa gerinczüek, mi által természetesen a talapnál két él, felül pedig szintén egy vagy kettő származván, és minthogy végeik felé rendesen keskenyülnek, hegyesekké válván, igen jó *nyil-* vagy *lándzsa*-hegyekűl szolgálhattak.

Minden ebbe vágó tudósítást nagy köszönettel veendünk, és őskori mivelődési történetünk egyik biztos adatául jegyzendjük fel.

Azonban nem csak az *obsidian szálkák* és *magok* érdemlik meg figyelmünket, a *konyha-maradékok*, az *étkezési tanyák* közt is gyakran fordulnak elő *kovakő*-töredékek, milyeneket például a *bécsi geologiai társulat* Magyarországban működő tagjai némely helyen fölfedeztek, s melyeket *Hauer Ferencz*, a bécsi cs. kir. földtani intézet igazgatója és több éven át a Magyarországba tett földtani kirándulások vezetője, legnagyobb előzékenységgel nehány Morovan-on talált cserépedény fényképével együtt használatul átengedni sziveskedett. Ezek közt azok, melyek *Pöstyén* mellett, a *morovani* téglavetőnél találtattak és a földtani társulat XIV. k. 104. l. ismertettek — kovák, egyik (az 578-dik sz.) alaktalan, szélén éles; a másiknak csúcsa el van törve, hossza 2·6, szélessége 1 centim., magassága 0·1 centmnyi a gerincznél, mely 0·2 c. széles, színe sárgás-fehér, átlátszatlan. — Azok, melyeket *Stache* úr 1865-ben *Váczнál, a köhid felé*, müvelt rétegekben talált, mintegy hét darabból állanak, és a fennevezett intézetbe mint élesített kovakövek beirvák. Ezek közül csak három darabot lehet a franczia és egyéb országok kőeszközei közé számítani; a) hegy nélkül, 2 cent. hosszu, 0·2 cent. magas, egyenszáru 3 szög átmetszetü, szél. 1 centim., fehér, sárga, barnás márványszerű foltokkal (l. *a* felülről, *á* oldalt); b) töredék igen széles háttal, h. 1·5, sz. 1 centim; hátának szélessége 0.4 c. (l. b, b' ábr.); c) 2·8 centm. h., 1·4 széles, kissé hajlott; barnás kova, melynek egyik oldala, még a természetes érdes, bibircsós felülettel bir. (l. c, c' ábr.)

(a) (á)

(b((b')

Legyen szabad még négy *nyilhegyet* *) említenem, melyeket *Ebenhöck Ferencz* koronczói esperes gazdag gyüjteményéből használat végett átengedvén, sziveskedett beküldeni.

Az első számunak (A) hossza 2·8 cent., széle alul 1·8 c., egyenkaru háromszögü; találtatott *Csécsényben*, színe barnavörös. Készült pattantás által, fogai egyenetlenek, élesek.

A második darab (B), hossza 1·7 c., szélessége fokán 1·3 cent., színe májbarna, háromszögü, de fokánál homoru oldallal, igen finom sekély fogakkal; ezt a következővel *Csécsényben* találták.

A harmadiknak (C), hossza szintén 1·7 cent.,

(c) (c')

(A)

(B)

(C)

---

*) *Kelecsényi* urtól hallám, hogy 2 nyilhegyet Nyitra vidékéről szintén a m. n. Muzeumnak ajándékozott, *Horváth* Antal pedig egy *kova-nyilat* adott az egyetemnek, mely 4. c. hosszu és 3. c. szélei vékonyan kipattogtatvák. Alakja kótányos.

töredezett fokánál 1·1 centim; színe a chalcedonéhoz hasonló, átlátszó, szélein alig fogas, alul csekély homoru vonallal, felül kissé tompa végü.

(D)

A negyediknek (D) hossza 1·9 centim, szélessége a foknál 1·5 centim; barnás színű, tompa szakállal, homoru fokozattal, igen csinos. Találták *Börcsön*. Az elsőnek vastagsága 7 mm.; a többinek pedig 4 millimeternyi.

Ezek a kőkori emlékek legékesebb darabjai közé tartoznak, és igen ügyes készítőkről tanuskodnak. A bécsi cs. kir. régiségtárban hallám, hogy *Eggenburg* táján Ausztriában, több ilyen nyilhegyet találtak.

Rómer Flóris.

VII. A koronczói (Györ. m.) vidéknek kö-, bronz- és vas-korszaki leletei.

Közli **Ebenhöch Ferencz**, koronczói plebános-esperes.

Első közlés.

Rómer barátomtól két év előtt a kő- és bronzkorszaki eszközökre figyelmeztetve, azokat *Koronczó* környékén szorgalmatosan kezdém gyüjtögetni; mily sikerrel, mutatja azon körülmény: hogy oly rövid idő alatt ezen korszaki tárgyakból egy kisded muzeumot voltam képes összeállítani. Vajha a haza minden járásában abból, mit e nemü tárgyak közül az eke és irtókapa időnkint napfényre hoz, csak ennyit sikerülne is megmenteni az enyészettől: csakhamar nagyszerü nemzeti muzeumot lehetne fölszerelni! — De igy a tudatlanság a legritkább darabokat a mindent beolvasztó zsibárosok és oláh-czigányok kezére adja, avagy izzéporrá töri, vagy pedig a tudomány pótolhatlan kárával, mint haszontalan lomot ismét eldobja!

Hogy csak egy példával szolgáljak: 1866. julius végén kaptam a derék bodonhelyi oskolamestertől egy bronzgerelyt, azon nem igen vigasztaló tudósítással: hogy ugyan *Bodonhelyt* nem rég bronz csákányt is talált egy földmives, de azt az épen a faluvégén tanyázó oláh-czigányoknak adta! — A jó mester legott utánok is küldött pháráo népének, melyet még a határban értek, de a csákányt tőlök kézrekeríteni többé nem lehetett.

Mi már az általam gyüjtött tárgyak lelhelyeit illeti: leggazdagabb bányám a *téthi* határban létező, és a *Rába árterébe* beszögellő ugynevezett *Kutyor* dombos dülő; — ezután jön általán *Koronczó*, kivált pedig ennek *bábotai* dülője; végül a *szemerei* határ némely pontja. — Nem megvetendő az sem: mit a *sokoróі* hegynek borággal beültetett nyugati része adott! — — Különösen említést érdemel azon *pogánysír*: mely a szemerei hegy Kutyor nevü szőllejében egy év előtt találtatott. *Gróf Sigray Lázárné*, a hegynek déli irányból hirtelen nyugotnak kanyaruló és azért *Kutyornak* nevezett északi részén a bokrokat irtatta, hogy helyökbe gyümölcsfákat ültettessen; munka közben a napszámosok *csontvázra* akadtak, s kincset sejdítve, a közelálló tulajdonosnénak, bár tudták, hogy a régiségeket nagy előszeretettel gyüjtögeti, mitsem szóltak, hanem a sirnak neki estek, és azt mohón ásták, miközben nemcsak a vázat, de sőt a feje mellé tett cserépedényt is porrá zúzták; — kincsnek azonban, avagy érczнek legkisebb nyomára sem akadtak,

csak egy kis cserépedény volt fáradságuk silány jutalma! — — Maga a sir, a mintegy 200 lábnyi magas hegy partjában, 10 ölnyi magasságban volt, a testet most már alig fedte 2 lábnyi föld, és lábbal keletnek volt fektetve. Az említett cserépedény a váz fejénél balkézről állott és kis *kettős bögre* volt, mind a kettő födővel betakarva, a megmaradt egyik bögre (l. 1. ábra) idomtalan körte alaku, feneke igen szük, s oldala ott, hol párjával összefüggött, át van furva, úgy hogy a kettős edényben a folyadék közlekedett, — és oly rosszúl van égetve, hogy majdnem nyers avagy égetlennek mondható! — — Nézetem szerint itt egy legrégibb korszaku sirral van dolgunk! Minden ércz, sőt kőfegyver hiánya, az idomtalan kisded primitiv alakú és csaknem égetetlen *bögre*, továbbá azon körülmény: hogy a sir oldalai, habár ott helyben könnyen fejlő homokkő, sőt a szomszédban mészkő is vagyon, — még sincsenek kővel sem kirakva, arra látszik mutatni, hogy ez csakugyan a legrégibb *pogánysirok* egyike; különben sirdombnak sem volt semmi nyoma! — — —

(1. ábra)

Mi már a gyüjtött kőfegyvereket illeti: azok majdnem egytől — egyig már hosszabb idő óta *a nép kezén házról-házra jártak:* és mint csodás erejü *mennykövek „nagy becsületben“* voltak — mert a barmok — főleg a fejős tehenek tölgy-bajaiban ezeket tartja a nép legbiztosabb s természetesen legolcsóbb gyógyszernek! — Az ily kövekkel kenikfenik a tehén megkeménykedett tölgyét — egyik *köcsákánynak*, midőn kezembe került, oly vajszaga volt: hogy csak erről is könyü volt következtetnem, miféle czélra használtatott az? E köveknek neve: *lánczos, lapos istennyila* — alakjoktól származik: a *lapos szekerczék* a *lapos guta* név alatt fordulnak elő; — a *lyukas köcsákány* ez a lánczos mennykő, azért-e mert egy lánczszemhez hasonló? nem tudom; hogy a birtokomban levő — előbbi földmives gazdájának állítása szerint — hasonló *párjával együtt* összeláncolva került ide Olaszországból: honnét azt *Barányi* nevü katonatiszt rokonja hozta; azóta házról házra járt ezen *lánczos rabpár*: mig végre egy ily orvosi excursioból a jelen példány, láncz nélkül, és kedves társfele nélkül került haza gazdájához: ki az eltüntnek nyomára soha többé nem akadt, bármint nyomozta is azt! még a lefolyt sanyarú években, midőn pénzért mindent, még a legkegyeltebb darabját is oda adá a nép, mely alatt 40 darab kőeszközt szedtem össze — sem sikerült a *csákány* párjára akadni! Talán a nép azt hiszi az átlyukasztott kövekről: hogy azokba szükségkép láncz volt valaha füzve, — s onnét a *lánczos* elnevezés, ez — legalább nekem valószinübb ok — mint a lánczszem erőltetetett hasonlatossága.

Az *istennyilai* a *kövésük* (l. 2 ábra) lennének, ha nem volnának oly igen ritkák, s mint *Rómer* biztat: tudtával eddig majd egyetlen nemüek példányaim!

Figyelemre méltó még egy átfurt *lapos kö?* — mely ha nem használtatott nyakba füzve ékszerül: talán szijra füzve hatalmas fegyverül is szolgálhatott!

(l. 2). ábra)

Cseréptöredékeim (l. 4. 5. ábra) közül érdekes az, mely mintára tapasztva készülvén: belső lapján gyönyörü szövet formát tüntet elé. — Más két töredék fáradsággal és kitünő csinnal készült mértani alakjai, czifrázatai által igen jeles: csak a kár, hogy a kiszántáskor az állítólag jobbadán ép és egész fazekat, a szántó földmives, mert benne pénzt nem talált, boszuságában összezúzta! Minden utánjárásom és személyes fáradozásom daczára öt-hat darabnál többet nem sikerült belőle megmentenem! — Ismét egy

másik irlával (graphittal) van kifényesítve! — Egy pedig azért jeles; mert az igen kedvelt, de a takarék-tüzhelyek által már a divatból kiszoruló *lábasoknak* legprimitivebb alakja!

Végül még megemlítek egy vasfibulát, mert b. Sacken jeles munkájában is érdemesnek tartotta egy ilyenek lelhelyét feljegyezni.

A mellékelt régiségi lajstromból csak azon számokat közlöm, melyekhez metszvényeket készíttettem; t. i.

1) *Vörös rézlemez* (l. 6. ábr.), ívmódra meghajtva, keskenyebb vége fel van kunkorodva. Az ív külsőjén egyenes, párhuzamos és összeszögellő vonalokból alakult czifrázat látható. Szélesebb végén törés jelei látszanak. A rajzon a két lemezdarab össze van állítva. Találtatott *Téthen* (Győr megyében).

$^1/_1$

(7. ábra)

2) Egy nagyobb és egy kisebb háromélü bronz *nyilhegy* (l. 7. ábr.), amaz *Koronczón*, ez Téthen találtatott, mindkettőnek gyönyörü a patinája. — Ilyen nyilhegyek találtattak a *pilini* temetőben is.

3) Bronzfibulák (l 8. 9. 10. ábr.), Téthen találtattak.

4) *Fibula* (l. 11. ábr.), paizs alakban, középen: köldökszerüleg kiálló gombbal. Találták Téthen. Persze már hiányzik, de helye látható.

5) *Kerékboglár* (l. 12. ábr.), valószínüleg szíjdísz; átmérője 1 $^1/_2$", széle kiálló bütyökkel ékesítve, magában egy kisebb karikát foglal, mely négy küllővel bele van illesztve. Szép világos-zöld patinával —, Téthről.

6) *Bronz rudacska* (l. 13. ábr.); ilyenek más gyüjteményekben nagyobb mennyiségben láthatók, haszna ismeretlen.

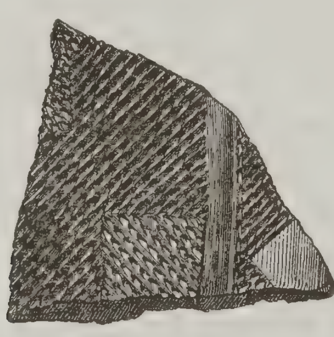
$^1/_1$

(13. ábr.)

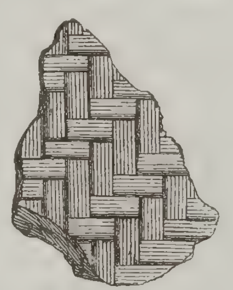
A római készletek közül érdekesebbek:

7) *Gyürü-kulcs* (l. 14. ábra), találtatott Téthen.

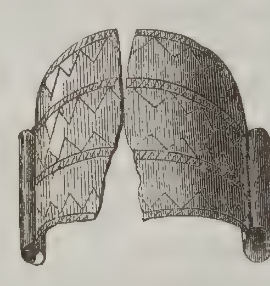
8) *Vadkan* (l. 15. ábr.), milyen a római régiségek gyüjteményeiben gyakrabban előfordul. Alkalmasint valamely a *suovetauriliák*-hoz vezetett sörtésnek jelképe, mint a testét övedző takaróból kitünik. Hossza 3 $^1/_2$", 1" széles, és 8‴ magas talapzaton nyugszik, nehézsége 31 $^1/_{16}$ lat. Nyakszirten és a fartövön át van furva. Meglehet, hogy nehezékül szolgált. *Sövényházáról.*

(5. ábra.)

(4. ábra.)

$^1/_1$

(6. ábra.)

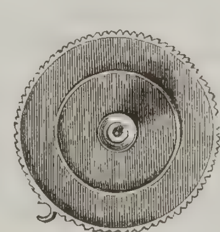
(8. ábra.)

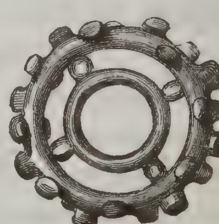
(9. ábra.)

(10. ábra.)

(11. ábra.)

(12. ábra.)

9) *Nö-oroszlán* (l. 16. ábr.), mely előlábával bikafejre támaszkodik. Talán a Mithras-tiszteletnek jelvénye? Találtatott *Gyirmóthon.*

10) Gyönyörü *Minerva-fö* (l. 17. ábr.), valódi remek; egy hasonló nagyságu és művezetü alakocskát a Pulszky-féle gyüjteményben láttunk.

(14. ábra.)

(15. ábra.)

(16. ábra.)

(17. ábra.)

Második közlés.[1]

Kedves Barátom!

Büszke önérzettel küldöm *kelta-kori* táram jegyzékét és annak jelesebb darabjait; mert tudom: hogy *Te* is szivből örvendesz annak, hogy paptársadnak és barátodnak ennyit és ily ritka darabokat sikerült a bizonyos enyészettől megmentenie! — —

A kőkoriak lajstromának X. osztálya 149 darabot foglal magában; a *pesti n. Muzeum hazai leletekből* alig bir többet; a *bécsi* régiségtár hasonszaku jegyzéke összesen 161 dbot számlál, s hozzá az enyimek $^9/_{10}$ *györ megyei*, s egészben csak 2 db *alsó-ausztriai*, a többi magyar! Kovand-eszközökből csak 4 darabom van [2], de más gyüjteményben talán annyi sincs, minthogy kivált a *nyilhegyek* kicsiségüknél fogva még az ex professo régiségeket keresőnek is elkerülik figyelmét. Magam is az első darabot *Csécsényben* kaptam, s csak azután sikerült általam e nemü tárgyakra különösen figyelmeztetett *emberemnek* a *Börcsi* határban a 4-ik számu igen szép, és egészen ép nyilhegyet találnia. N. 1. nagysága, vastagsága, a kőzet neme és szakáltalan háromszög-alakja által legrégibbnek, hogy kimondjam *kezdetleges* alaknak látszik, a 2—4. szám kivált finomsága és szakálla által nagy ügyességre mutat a repegetésben, *mind a négy gyüjteményem fénypontja!* [3])

A *köfürész*, melyet szintén mellékelek, habár ausztriai, igen érdekes darab, és eredetiségének kétségtelen jele (az élenyzés) által felette becses.

Ugyanazon dobozban találod 1. számu s *legkisebb köékemet* avagy vésümet, mely parányisága által kitünő. [4])

---

[1]) Kedves dolgot véltem tenni a régészet barátinak, ha barátomnak e levelét is közzé teszem.

[2]) *Rajzaikat* az *obsidian*-eszközökkel irt czikkemben adtam.

[3]) Ezek talán *egyedüli* darabjaink, legalább eddig senkinél sem láttuk Magyarországban; a bécsi cs. muzeumban hallám, hogy ezekhez hasonló példányokat Eggenburgnál, Ausztriában, találtak.

[4]) Ezen darabokat a bécsi muzeumi őr urak is igen becsesnek tarták, épen ezen *kicsided* voltuk miatt.
R.

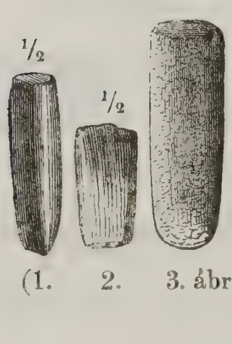
Jeles a kő-vésűk között az 57-ik számu, mert anyaga nem kő, hanem vörhenyes égetett agyag, melyből faragva vagy csiszolva van, eredetiségre alakja és a meszes incrustátiónak némü nyomai mutatnak, mellékelve találod; különben a szekerczék vagy ékek dús csoporzatánál nem időzöm, képviselve van itt minden alak, s minden alkalmatos kőzet, különösen a kigyla (serpentin) minden változványai, némelyike setétebb pettyekkel és csíkokkal tarkázva igen ékes.

Az átfurt, és számra 6 darab, egész balta vagy csákány közül kettőt küldök lerajzolásul; az 1. számu mint kicsinded s csinos alakja mutatja, vékony nyélen vagy pálczán viselve, nem lehetett egyébb tiszti jelvénynél; hacsak sétapálczául nem használtatott, mert alig $1^4/_{10}$-nyi szük lyukjába kis ujvastagságnyi pálczát lehet csak illeszteni. Az 5 sz. pedig, habár egyik foka le van, törve szabályszerü csiszolása és ép, de csonka foka után itélve, harczi csákány volt.

Gyüjteményem királya a 6-ik számu *csákány* vagy *ék*, mely a bécsit (10'' hosszú) jóval felülmulja, levén hossza $32^1/_2$ centim. vagyis $12^1/_4$'' bécsi hüvelyk! E jeles darabbal az ismeretes kuruzslás üzetett sopronmegyei *Bodonhelyen*. Többek között néhány év előtt egy vándor czigány-csapat mellfájós némbere e kő hathatós gyógyerejére figyelmeztetve az ottani lakosok által, annak birtokosához *Kausits* Pál földmiveshez el is ment s mellét a roppant kővel kenve-fenve, rövid időn meggyógyult; háladatból ezután valahányszor Bodonhelytt megfordult : Kausits uramat hiven meglátogatta, és a *csodás mennykövet* — — — megcsókolta! — — — Jellemző mit erről, s mint látni fogod egyéb kőbaltákról is regélnek. E balta óriás, hozzá hasonló párjával, *összelánczolva*, mindaddig kölönczül függött a kútgémen, mig az egyiket el nem lopták! — — csak azután vette le gazdája, s őrizte hajlékában, mig orvosi hírre nem vergődött! — — súlya $5^1/_2$ font. Állítólag 150 évig volt egy családban, honnét orvosi kirándulásokat tett a szomszéd falvakba addig mig végre táramba került nagynehezen.

Egy másik esetet *Pintér* barátunk említett : *Szemerén egy embernek két mennyköve volt*, mely *kölánczczal*, azaz *köizekből* készült lánczczal volt összefoglalva! — — — mit mondasz ehhez? — — —

A harmadik eset szintén *szemerei!* — Az ottani szőlőhegyből *Kelemen N.* több darab szekerczét küldött nekem, fájlalván: hogy azon jeles darabbal nem kedveskedhetik, melynek évek előtt birtokában volt : t. i. *két mennykö, mely össze volt lánczolva*, ez is orvosi utjában maradt el valahol a hegyben, és szorgos kutatás daczára sem került elő mainapig. Már most kérdem : nem valószinű-e : hogy a népnek e hiedelme keresztelte a *köbaltákat : lánczos mennyköveknek?* — — A balták közül a 3. sz. jeles azért : mert lapján van átlyukasztva, és igy nyélre alkalmazva valóságos kapa; éle nem függélyesen, hanem haránt állván; nagysága és súlya miatt más alkalommal küldöm le. — Nr. 4., a lyuk egyik végén levén furva, a ritkábban előforduló alakokhoz számítom.

$^1/_2$ $^1/_2$ $^1/_2$
(1. 2. 3. ábr.)

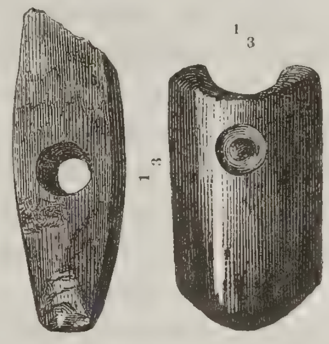
Mint láthatod a jegyzékből is, az általad helyesen *gyalunak* nevezett eszközök is tetemesen szaporodtak. Nr. 3—4 ismeretes előtted; nro 5 hasonló nagyságból készült mint nr. 3; de nagyszerü mérve és élének őz-körömhez (Rehfuss) hasonló alakja által kitünő. Parányisága által tűnik ki (l. 1. 2. 3. ábr.) mindhárom mellékelve, utóbbi még nem készült el egészen, s hihetőleg kőfuró akart lenni. ... N. 6—7, főleg az első természetes, görgetegből került darabnak látszik lenni, noha utóbbbi csiszolás, köszörülés tagadhatlan jeleit viseli.

F. osztályban nr. 3. érdemel figyelmet, már csak annyiból is: hogy a 100. számu szép bronz-hajtűvel együtt találtatott Koronczón, a hires *bábotai* homok-magaslaton, egy félfülű, laposfenekü, *szabadkézből idomított* agyag-bögrében, melynek gyurmája fekete, buza-árpaszem-nagyságu *kövecsekkel* vegyítve, jól ki van égetve, fenekén három kisded dudor vagy bötyök, a lábak helyét pótolja; füle valamint karimája le van tördelve, magassága nincs arányban terjedelmével, ez utóbbi 11 centim., holott semmikép sem lehetett magasabb ép korában sem 8 centim.-nél; egy egészen hasonló, de kisebb bögre szintén e tájon találtatott. — Az említett *hajtű* a kőgömb (l. 6-dik ábrát) lyukába volt dugva. — Habár e gömb, balta, vagy nyélre tüzve könnyen buzogány (Keule) gyanánt szolgálhatott, a rajta képződött iszap-réteg után itélve, talán inkább súlyul használtatott akár vonóhálón, akár fenékhorgon. — Hasonló hozzá a szintén idemellékelt H. 14. számu töredék tojásdad-alaku és átfurt súlynak vagy nagyobb gyöngynek darabja. Ilyen töredéket birok égetett agyagból, mely hihetőleg kiégetés után ugy lőn faragva vagy csiszolva. Lelhelye *Ravazd*, s a jegyzékben H. 10. szám a. fordul elő.

(6. ábra.)

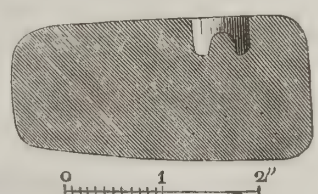
Nunc venio ad fortissimum virum! A *fúrási kisérletek* hogy ne volnának érdekesek, tanuságosak? miután csak ezekből itélhetjük meg egyrészt a kelt-népek eszélyességét, kik oly silány eszközökkel, de kétségbeejtő kitartással furták át ércz nélkül *) a legkeményebb köveket, másrészt pedig a nagy szükséget, mely őket megtanítá a létező egyetlen kemény anyagot annyiféle czélra felhasználni! Ily kisérlet birtokomban 4 db van; mind a négyet küldöm. N. 1. szép fekete kigyla-balta volt, de a használatban derekon, ott hol a lyuk volt, kettétörvén (l. 1. *a* ábr.), a fennmaradt ép darabot újból átfurván, szándékban volt használni, de bármi esély a munkát akadályozta és így az érdekes darab gyűrüded fúrási kisérlettel maradt reánk. Hogy e darab is házról-házra, sőt faluról-falura járt gyógyítani — nem kell mondanom, hisz csillogó simasága a szüntelen fenést világosan bizonyítja! Midőn megszereztem is *Lébeny-sz.-Miklóson* volt gyógyítani; nehehezen is vált meg tőle gazdája, mert hatalmas gyógyerővel birt, kivált a *mellre* és *csecsre*, mire már csecsalakú jegye (l. 1. *b* ábr.) — a fúrási kisérlet is — nyilván utalt! — N. 2. Kisded négyszögü hasáb-alaku fenőkő, megtörött végén kettős fúrás látszik (l. 2. ábr.), a vékonyabb furó az 1⁴/₁₀ centim. vastagságú kövön csaknem keresztűl hatolt, holott a vastagabb furó csak középtájig hatván, a keskeny követ ketté repesztette; e roszúl sikerült lyuk mögött, nyomban egy másiknak fúrása kisértetett meg a kisebbik furóval; e jeles darab lelhelye: *Duna-Almás*, hol *Thüringer* barátom, akkori plebános, a plebánia-földön lelte. N. 3. szintén akkora fenőkő, mint az előbbi, csak vékonyabb, kevesebbé szabályos, de egész és durvább szemcséjü verhenyeges kőből készült. Kissé kiszélesített felső végén van a furási kisérlet (l. 3. ábr.).

(1. a 1. b ábr.)

(2. ábra.)

(3. ábra.)

*) A koronczói gyüjteményből hozzám küldött példányok közt egy sincsen, mely nem fémfúróval lett volna fúrva. Azon fúrások, melyek éles homokkal és fadarab folytonos ideoda való csavarása által eszközöltettek, máskép néznek ki; ilyenekből néhány példányt láttam Párisban a svájczi és dániai gyüjteményekben, és ezeknél a kezdett lyuk közepén nem maradtak fenn a csöcsnemü dudorok. R.

mely az előbb említett kisebb a fúróhoz hasonló vastagságu, de tompa eszközzel két oldalról kezdetett meg, hanem nekünk örvendetes tanulságúl csakhamar abbanhagyatott. Lelhelye : *Koronczón* a bábotai magaslat.

Nr. 4. Egy kisded, szürkés márványból hatszögre finomúl csiszolt, hasábalaku s alig $1^{3}/_{10}$ centim. hosszú gyöngyszem, melynek szűk, a közönséges tüzőtű gombját alig meghaladó lyukja alul- és fölülről hat középtájig, de nem találkozik, mert nem függélyesen egymás felett álló pontokból indul, ki és azért mint felfüzésre alkalmatlan, dobatott el hihetőleg; mind a csiszolás, mind a furás különben a tökélyesebb műszerek ügyes kezelésére mutat. Lelhelye *Pus:ta-szent-Pál*, Koronczó tőszomszédságában.

Az *I.* rovatban foglalt kisebb-nagyobb, de kétségteleníül ókori köszörűk, fenő- és csiszoló-kövek közűl csak az idemellékelt 2-dik számut említem, mely törésének daczára feltűnő rendes 4-szög-hasábú alakja, tompa szögben lecsaptatott vége, és itt madzag vagy szijj átfüzésére furt elég tág, de szabálytalan, mert épen nem függélyes lyuk által, jeleskedik. — Kemény és finom szemcséjü voltánál fogva inkább csiszolásra mint élesítés- vagy köszörülésre alkalmatos. Lelhelye *Koronczó*.

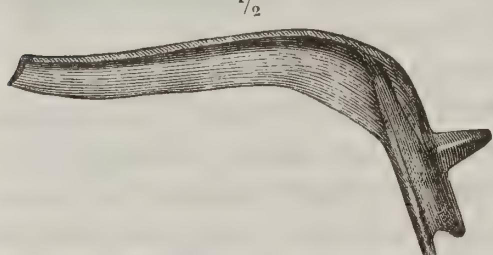
Az utolsó *K* alatti rovatból, mely jobbadán csak különbféle töredékeket tartalmaz, csak az ide mellékelt két darabot említem. N. G. egy kisebb és valószínűleg maglából (granit) készült baltának éles-töredék-vége, mely csak néhány, alig 5 darabbal részesült abban a szerencsében : hogy csiszolatlan és köszörületlen, és azért, ha nem csalódom, a kezdetleges darabok közé sorolandó.

Végül, egy *gyalutöredék*, de a gyaluk eddig nem ismert legszélesebb és laposabb fajából; van még egy ehhez hasonló darab, mely ha amannak töredéke, és mint hihető, kiegészítő része, azt mutatja : hogy e kő-gyalu mind a két végén éles, és így mint dupla-gyalú volt használva és alkalmazva.

Bronz eszközök.

Első helyt a *fegyvereket* említem. A három első szám sem alak- sem anyagra nézve különös észrevételt nem igényel; de annál jelesebb a 4-dik számu *lándzsa-alaku tokos-vésü*, mely az I. táblán 2 a x 2 b. alatt van hiven és eredeti nagyságban lerajzolva, ez az átmenetet képezi a tokos-vésűből a lándzsába, mert ha széleit kivékonyítom, vagyis megélesítem, tökéletes lándzsa; dombormívü czifrázatai kitíínők és a rézöntés nagy tökélyére utalnak. Lelhelye Győr megye *Kapi* határának *Sen-dombja*, hol a 2-dik számu durva mívü és sulyos tokos-vésü is találtatott. Az 5-dik számu lándzsa, alakjára a közönségestől nem tér el, csak nagyságra.

1/2

(6. ábra.)

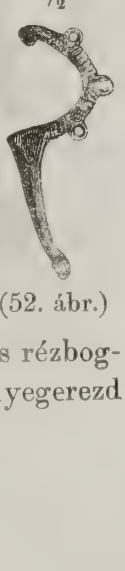
A 6-dik számu *sarló* (l. 6. ábrát), melyet mellékelve lelsz, ritka darab; kár hogy tudatlan kéz a szép szironyt jobbadán lefaragta róla; árkolás alkalmával találtatott határunkban az 1704 óta emlékezetes harczhelyi düllőben; minthogy vörös rézből van öntve, és éle nem félkör alaku, hanem inkább szokatlan módon hátra van hajtva, a sarlónak bizonyosan kezdetleges alakját, közönséges késből a nyélnek meghajtása által támadt első kisérletét tünteti elő. — N. 9. Rendkívüli nagy és erős sarlónak mellékelt töredék-darabja. A következő számokat mellőzöm, mert részint előtted ismeretest, vagy külföldit tartalmaznak. — A 7-ik számu *kés*hez hasonló II. táb. 10. sz. alatt van lerajzolva, csakhogy az enyim vala-

mivel nagyobb és nyelén egy lyukkal több van; különben ikertestvérek. A lerajzolt most már *Rosos* birtokában van, minden utánjárásom és ajánlataim daczára sem sikerült a Koronczó-gyirmóti határszélen talált darabot megkapnom! A 13-ik számu *nyil*, mely varránya miatt mint veresréz darab jeles, táb. I. nr. 7 van lerajzolva. — N. 14. 15. 16. kitünő szironynyal jeleskedik! — Az ide mellékelt lapra körvonalazott sarlók *Ravazdon* találtattak, s Prágába küldettek. A nagyobbik a szokott sarló alak, s szintén rézből volt, mint a kisebbik: melynek párját kicsisége és különös alakja ritkitja.

A következő rovat *ékszereket* tartalmaz. Jeles mindjárt az 1-ső szám (az I. táblán nro 1. lerajzolva), mely *bronz nyakpereczet* ábrázol, találtatott ez a *pannonhalmi* Boldogasszony egyházát környező sirkert 1865-diki felhányásának, illetőleg a templomdomb lejtjeinek egyengetésekor a 2. 3-ik számu karperecz és 7-ik számu gyűrüvel, mely utóbbi 3 darab szintén (táb. I. 3. 4. és 8. sz. a.) le van rajzolva. Ha a volt zárdaszakácsnál régi érmek után kutatva, e jeles darabokba véletlenül bele nem botlom, az a vidéken szedett mintegy 40 darab kőeszközzel, egy füles vésűvel és egyéb érdekességekkel együtt Prágába zarándokolt volna, hová az említett egyén egyebeken kivűl egy ritka alaku *sarlót* menesztett. De hadd szóljak a nyakpereczről. Négy rézsodronyból van ez csavarva, és a sodrás mélyedéseibe hajszálnyi vékony drótból sodrott rézfonal van czifraságul eresztve; de a vastagabb sodronynyal oly lazán függ össze, hogy attól jobbadán már el is válik; ez utóbbi két helyen meg is van törve, mindamellett a nyakperecz teljes ruganyossággal bir, végén kettős sodronyból egy kapocs és egy fül van, mely az egyszerü záradékot képezi; nem annyira szirony mint inkább rozsda fedi. — Az ugyanott lelt két *karperecz* öntött mű, és czifrázatában a nyakperecz utánzásaul tünik, csakhogy a nyakéket a szükséges ruganyosság elérésére nem lehetett önteni, hanem tanácsosabb volt sodorni. A két karperecz igen hasonló egymáshoz, — nr. 2. vastagabb és a záradékot ábrázoló kigyófejek rajta kifejlettebbek; — nro 3. azonfelül kettétörött, holott nro 2 ép és egész; mindkettő a zárt-karpereczek neméhez tartozik, már csak öntött állapotjára nézve is. — A 7-dik számu gyűrü úgy van sodronyból csavarva; ennek ikertestvére (8 sz. alatt) ugyan *Pannonhalmáról* való; úgyszintén a 6. számu tekercs-gyűrü, mely szironya és tekervényeinek szoros egymáshoz lapulása által a jelesebb darabok közé tartozik. — Nr. 10. hasonló mint a Kalauzban fig. 64., ez sz. *Márton*-vidéki lelet, de egy koronczói példány *Rosos* birtokában, Táb. II. fig. G. van lerajzolva. Én fülbevalónak tartom.

Strudel-, *Enns-* és a világhirü *hallstadti* sirmezőről a 100-at meghaladó gyüjtemény birtokában levén, alkalmam van az ottani leleteket a *koronczóiakkal* összehasonlítni; N. 26. *ennsi* fibula, melynek áttörött kapcsa s a rajta levő finom karczmű, azt az ékesebbek közé helyezi. N. 27. egészen hozzá hasonló, csakhogy vége le van törve, *koronczói* lelet. Mindkettőt mellékelem.

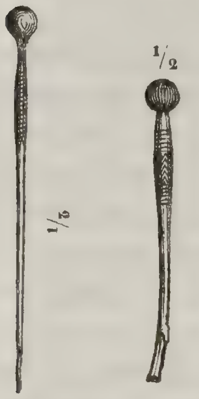
½

(52. ábr.)

Feltünőbb az 54-dik számu *fibula-töredék* a Strudel örvényéből, melynek derekán két lapocska szögell ki, gyűrü módra összehajtva; mindegyiknek végén két-két szegecske, cseppalaku fejjel, diszítményül szolgál. Ha az 55-dik számu töredék, melynek kiszögellő lapocskája hasonlólag van diszítve, szintén *fibula-rész*, úgy az ép korában legalább is 5—6''-nyi hosszú fibula volt; ennek lelhelye *Koronczó*. — Mindkettő mellékelve van. — N. 53. kicsinded, de fölötte finom mívü és karczolt fibula (l. 52. ábr), peczke a csattestből készült, ruganyosságát egy csigamenetből nyervén, sajnos, hogy ez letörött; ívgerinczén három füle van, a negyedik a csat végén van. Ezekbe apró lánczokon hihetőleg kis rézboglárok voltak füzve. Mellékelve. Lelhelye a *koronczói* bábotadomb. — N. 51. dinnyegerezd

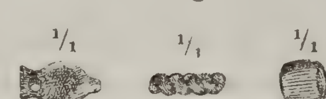
alaku fibula két vége háránt rovatokkal ékesítve, peczke nincs meg. Lelhelye *Koronczó*, mellékelve. — N. 64. köralaku, de négy kisebb kör által keresztalakuvá idomított *melltü* (broche), kisded duplakörök és pontozott vonalok által ékesítve, közepett lépcsőalaku köldökkel, melynek mélyedésébe sárga zománcz-gyurma van illesztve, peczke hiányzik; mellékelve.*) — N. 65. *Boglárgomb*, hat tompa küllővel, melyeknek végei domború, háránt vonalokkal ékesek; közepét kettős kidomborodó kör és csúcsos köldök ékesíti, alulról egy keskeny szíj átfüzésére füle van; találtatott *Gyirmóthon*; mellékelve. — N. 67. kerekalakú lapos *rézboglár*, mindkét felén czifrázattal, t. i. az alsón görög kereszt van bekarczolva, melynek ágait és ágaközét apró körök élénkítik; a felső pedig háromszögek és körszelvények által kisebb köröket és hatágu csillagokat mutat. Lelhelye: *Koronczó*, mellékelve. — N. 91. és 100. Két igen hasonló *hajtü* (lásd 91. 100. ábr.), derékon legvastagabb, mely rész az előbbin csigamenetü karczvonal, az utóbbin pedig öntött, egyenközü, és szigszög vonalok által van kiczifrázva; felső végükön jókora gomb van; az előbbiről a szironyt lesurolták, az utóbbin pedig rozsdával vegyest fordul elő. Mindkettő *koronczói* lelet a báboltai dombról. N. 100. találtatott a fentebb említett bögrében a kőgömbbe beledugva. Mellékelve van. — N. 104. *Varrótü* (l. 104. ábr.), mely állítólag a belefüzött két sodronykarikával (fülbevalóval) együtt találtatott *Csécsényben*; mellékelve. — N. 107. *Csákánykapa* alaku kisded négyszegletes rézrudacska, oldalt többrendű mélyebb rovások által kiczifrázva, vastagabb végén hosszúdad négyszögü, köpü alaku lyuk, melyben törött nyelecske vagy ékdarab fészkel; mi lehetett ez? Találtatott *Koronczón*; mellékelve van, szironya szép világos zöld. — N. 113. Két darab fekete kőgyurmából idomított rovátkos *gyöngyszem* (l. 113. ábrákat) Koronczóról; egy nagyobb, 3 veresre festett dudorral, és ugyanannyi fekete festett körrel szegélyzett fehéres kavics-gyöngyszem Csécsényből, és 3 db kisebb; de mint az előbbi, dudorral ellátott és veres, fehér, fekete sőt kék festés által czifrázott gyöngyszem — Koronczóról; mind a 6 egy füzérben mellékelve. — N. 114. Kisebb-nagyobb, különféle alaku zöld és kék színü 9 db *üveg-gyöngy* (l. 114. ábr.), Koronczóról egy füzéren mellékelve. — N. 114. Husz darab különféle alaku és színű, kisebb-nagyobb *gyöngyszem* üvegből; lelhely: *Szentmárton*, egybefüzve mellékelve. — N. 118. *Rézboglár* vagy bojt (l. 118. ábr.), mely hihetőleg a ló nyakában függött. 17 centim. hosszu rovátkos nyele felső végén kampóval volt ellátva, de az le van jelenleg törve; alul egy négyküllős kerék, ez alatt pedig a nyél, legvégén egy hason nagyságu, rovátkos szélü keréklap van. A kerék talpairól 4 db öt-öt szemből állott lánczon két-két darab lándzsa alaku és füles csörgő-lemez függött,

(91. és 100. ábr.) 1/2

(104. ábr.) 1/1

(118. ábra.) 1/2

(113-dik számhoz tartozó ábrák.)

(114-dik sz. ábrái.)

*) Ilyenek a merovingi korszakban mindenfelé nagyszámmal fordulnak elő. R.

most csak két lánez egész, kettőnek pedig csak 2—3 szemből álló darabja létezik; vörösrézből van öntve, és habár öntés után, sem vésű sem egyéb éles eszköz által rajta nem történt simítás vagy egyengetés, mégis oly tiszta és szabályos az egész, és azért az öntés jól sikerült; sőt tekintve a műtani segédeszközök silányságát, remeknek mondható. Találtatott a *bábotai* homoksíkon, szántás alkalmával, 1867-dik évi juniusban. *)

N. 120. Egy centim. hosszú és 8 darab kettős-szemből álló réz lánczocska; két szem szép szironnyal bevonva, állítólag *sz. Márton* táján *hamvvederben* egy kelta-fibula sodrony-tekercsébe füzve találtatott, a többi 6 szem, mint zord rozsdája is bizonyítja a *Strudel* örvényéből való; e két külön, és egymástól messze fekvő lelhelyekről való lánczszemecskék mind nagyságra mind alakításra egymáshoz bámulásig hasonlítnak, és egyforma technikára és izlésre mutatván, ugyanazon egy néptörzsre utalnak. Az egybefüzött lánczdarab mellékelve van.

A *„különfélék“* III. számu rovatában 1. sz. a. előfordul: *egy nöalaku rézbáb*, magassága 13 centim; durva alakítás, még durvább öntés, a vastag rozsda- és föld-réteg daczára észrevenni a vésü vagy ráspoly avagy csiszolás nyomait; a gömbölyü fejen és kerek arczon az orr, ajak, áll, s arczcsontok alig észrevehetőleg domborodnak, ki a szemüregek alig mélyednek be, a dús hajfonadék koszoru gyanánt övedzi a halántékokat, és mindkét vállról csüng alá a hónallj tájáig; emlői meglehetős nagyok, a vállak felette szélesek, balkezével szemérmét fedi, jobbját mintegy kérdőleg kissé felemeli; lábszárai rövidek, satnyák, lábafeje idomtalan, szintugy a két kezefeje is, ballába térden alul csonka. Talán nem tévedek, ha e darabot durva alakítása és öntése miatt kelta eredetünek tartom. Találtatott *Gyirmóthon.* **) Mellékelve van. Ad vocem *Gyirmóth*, meg kell említenem, hogy itt a *mennykövekkel* különös babonát üztek egy ház építésekor. Ugyanis az új lakházat e mennykőtől vagy mitől? ők tudják csak, megóvandók: a ház mindegyik sarkába földtöméskor egyegy darab menykövet (kő-szekerczét) tömtek bele! — — —

III. N. 3. *Réz forgó*, avagy förgetyü, durva öntés, belülről a varrány nyomaival; *Brünn*ből mint magyarországi leletet kaptam, hihetőleg horog. *Madzagon súlyul*, egyszersmind *forgóul* is használtatott. Mellékelem.

III. N. 4. *Hal-horog* rézből (l. 4. ábra); érdekes darab, *szakálla* nincs, felső vége a mai horgok módjára megvan lapítva, és fül gyanánt vissza hajtva. A *bábotai* dombról, mellékelem.

1/2

(4. ábr.)

N. 6. *réz-pálczika* mindegyik végén két-két igen feldomborodó köralaku csucsorodás (Wulst) egy-egy széles pálczát képez. *Koronczón*, tőzeg talajban 3′ mélységben találtatott, római eredetre utaló tégladarab közelében. Ily pálczikák gyakrabban fordulnak elő.

---

*) Ezen darab fölötte érdekes azért, mert a magyar nemzeti muzeumban őrzött óriás-fibulának valódiságát, mely ellen eddig számos kifogást tettek, bebizonyítja; t. i. a lecsüngő fűz-levél alaku diszítmény ott is látható, mint csörgő-lemez. Egyébiránt a fibula ötvege is mutat azon korra, melynek tulajdonítjuk. Érdekes lenne a fibula lelhelyét tudnunk, mert az egyenlő müvezet itt némi felvilágosításul szolgálhatna. Rendeltetésére nézve, alig hiszem, hogy lóékesség lett volna; a kampófèle meggörbülés gyakran előfordul a síri daraboknál, hogy a tüzben meglágyult bronzot edényekbe szoríthassák. Ilyenekről *Franks Augusztus* britísh muzeumi őr úrtól egy egész monographiát várhatunk. — Egyébiránt a karikákkal, kerekekkel ellátott diszítmény, melyről csörgő lapok lelóghattak, három egymás alatt álló késnyélen látható a *Worsaae*-féle *Nordiske Oldsager* 35. lap. álló 168. 169. 170. ábrákon. R.

**) Ez nem más, mint egy durva öntetű római „*Venus pudica*“, mely ezen istenségnek szokott remek előállításaitól annyira elüt, hogy barátom azt kelta-műnek nézni helyesebbnek találta. R.

N. 8. Hasonló hosszaságu lapos *pálczika*, kígyólag megsodorva, *Koronczóról.* Mellékeltem.

N. 10. Másik pálczika, végén kisded *gömb*, dereka csavaralakulag beróva, *hajtünek* vélném, ha aránylag igenis vastag alsó vége nem volna kampószerüleg meggörbitve· Ezen vége csonka; csak nem volt talán nagyobbszerü és erősebb halhorog? vörösrézből készült. *Gyírmóthon találtatott.* Mellékeltem.

N. 16. *Fogantyú* vagy fül-alaku ivded, s végén *tulipánformáju* diszitménnyel ékes lapos réz; habár Hallstadból való, mégis megemlítem, és idemellékelem, mert Tab. II. a 14. sz. alatti töredékhez igen-igen hasonlít; emez Szőnyről való és rómainak mondatik *), a hallstadti hasonlatnál fogva inkább keltának tartanám!

N. 22—23. Ikrek, egyike *Koronczóról*, másik a sz. *Mártonról* való, vörös réz, de micsoda czélra használtatott? vagy minek töredéke? szeretném tudni, — — mondd meg! **) — — Mellékelve.

N. 26. 27. 28a. 28b. ezekkel szintúgy vagyok! mind Koronczón találtattak; ezek ikereit Téthről N. 24—25 már láttad és le is rajzoltattad! — — Karvéd, karperecz, avagy foganttyú vagy lába volt valami edénynek? mondd meg! az összhangzó és csaknem egy kéztől alakított karczolás kiváncsivá tesz. Mellékelve van.

Végül *számtalan*, Koronczón és Csécsényben talált *ötvény-darabokból* (Roherz, — Gusstücke), melyek azt bizonyítják : hogy mind az itt talált tárgyak itt helyben készültek, csak kettőt mutatok fel, az egyik egy megolvasztott rézfibula épen maradt sodronytekercse, a másik egy megolvasztott finom sodronyfonadéknak, avagy láncznak az olvadékban épen megmaradt darabkája, mind a kettő *Koronczóról* való!

Következik függelékül a lerajzolt *cserepek* leirása.

Táb. I. N. 5. *Ászáron* talált, s finomabb gyurmából szabad tűzben égetett, szabad kézből idomított *kisded csupor*, melynek szűk és alig $1\,{}^5/_{10}$ centim. átmérőjü, középett központi körrel, szélről lyukacsokkal ékesített feneke talpul nem alkalmatos, azért inkább a magányos fülbe füzött madzagon talán nyakba akasztva viselhette valami kényes kelta nő, benne *arczipirosító* festéket, vagy szagos *kenöcsöt* tartván; női használatra mutat czifra külseje, kelta eredetre pedig az említettem szabad tüzben való égetés, mely külsejének verhenyes szint adott, krétaszerü fogással; oldala a találó által kissé meglevén faragva, a gyurma belseje feketésnek tünik.

A köralaku czifra tollszárnak nyomása sajtolás lehet; a kettős vonal ellenkezőleg a puha agyagban *hegyes fa* vonása által jött létre.

Csécsényből egy hasonlót birok; a külömbség e kettő között az : hogy imez turó-zacskó alakulag csücskében végződik, páros vonalai pontozottak, félfüle nem derekán, hanem mint mai fazekainknál karimáján van, a központos diszítmény ezen is csak előfordul, mint amazon, gyurmája azonban, sőt technikája is durvább, mindazonáltal, habár szabad tüzben, de mégis jól ki van égetve. Ime tehát egy valóságos keltakori *illatbögre?*

---

*) Valóban római fogantyu, és két egymásfelé fordult *delphint* ábrázol; a liliomnak vélt vége a hal farkát képezi. Különféle nagyságuak *Ráth* György ő nagysága birtokában vannak. R.

**) Mintha oly könnyü lenne, mind ezen ismeretlen töredékekről határozottan nyilatkozni· Van elég hivatlan, ki minden egyes tárgyról a legczifrább véleményeket koholja, és a tudatlan nép azokat el is hiszi; — én ámítani nem akarok, s azért inkább azt mondom : nem tudom, — mint hogy valami hamis állítással ideiglenes nimbust szerezvén, előbbi állításaimat visszavonni kénytelenítessem. R.

vagy *kendözököpöcze*; alkalmas dobozka hiányában majd a következő szállítmánynyal veszed.

Tábl. III. N. 21. Kétségen kivül *római* darab, iszapolt és jól kiégetett, verhenyes szinü, s porczellán erősségü gyurmája is azt bizonyítja. — Lelhelye: *Csécsény*. Tulajdonom.

Tábl. III. N. 22. Czifrázata, vastag durva falzatának idomtalan alkotása, és fekete gyurmája közé vegyített kövecseknél fogva kelta darab. *) Találtatott *Rajkán*, a keleti határszélén levő Modrovics kurián. Ez egy nagyobb tál vagy tepsi darabja; különös a füle alatt vízirányban nyiló üreg, mely a tállal nem communicál; nézetem szerint használatkor ebbe vastagabb nyél illesztetett, melynél fogva a nyers étkekkel megrakott tepsi szépen a tüzes kemenczébe tolatott, kihuzatáskor pedig ugyanazon nyél másik kampós vége az edény fülébe akasztatott, s igy a megsült eledel, a még forró kemenczéből kényelmesen kivétetett. Sajátom. —

Táb. III. N. 23. Egy nagy kőkori kelta öblöny (Vase), szabad kézből durván idomítva, s szabad tüzben, tehát roszul, égetve: alján szabálytalan karczolásokkal, melyek egyedüli czifráját teszik. *Csécsényből*; sajátom. —

Táb. IV. N. 24. Egy nagyobb kelta tál töredéke; jól ki van égetve, szine verhenyes, s bár szabad kézből idomítva, ügyes kezelésre mutat; alakja a Kalauz 27-ik ábrájára emlékeztet, a füle felett kiálló két szarv alaku dudorával. *Koronczón* kertem alatt a fövényes dombon találtatott.

Táb. IV. N. 25. A *malomsoki* határ „pádár düllőjéből" való, kelta csupor; vastag falzata, szabad kézből idomítása, durva fekete roszúl égetett és mindenféle szeméttel meg kövecscsel vegyített gyurmája ily eredetre mutat, hullámos vonalczifrázata fésü-alaku eszközzel készülhetett. Birtokomban van.

Táb. IV. N. 26. Kis törött kelta-csupor, a téthi határból, gyurmája kövécscsel vegyített, jól kiégetett, verhenyes; birtokomban.

Táb. V. Ugyan egy igen nagy és szép kelta *díszöblöny* töredékeit adja. N. 27. A terjedelmes edény felső szélének darabja, mint láthatni ez edényt kissé kihajló szélén alul mintegy 13 centim. távolban egy díszes, és kettős domboru csürlőkből (Rauten) elmésen alakított perem övedzi, közvetlenűl ezalatt állhatott vagy következhetett a felette diszes 28. számu töredék, mert ez is hasonló csürlő övvel van befoglalva, a. a. alatt két roppant nagyságu, és kúp-(conus) alaku dudor látszik, mely az edény belsejében ez alaknak megfelelő mélyedést láttat; e dudorokat egy göndör kőr veszi körül, egymástól ellenben két csürlő-iv választja el; az edényen, a dudoroktól jobbra, tompa eszközzel vájt vonal-sor ékeskedik; a szintén meglelt, de kár, hogy összezuzott fenék is, tehát az egész öblöny szabadkézből volt idomítva; az égetés is felette hiányos, a gyurma tisztítatlan, kövécsnek semmi nyoma; a leggondosabb utánkutatás daczára más czifrázott töredék nem találtatott, de sima elég, melyen a legutóbb leirtt vájt-vonaloknál egyébb nem volt látható; az említett két dudornak megfelelőleg az ellenkező oldalon másik kettőnek kellett lenni, mert véleményem szerint azok fül vagy fogantyú helyett szolgálnak, a mindenesetre nagy és súlyos edénynek a kézből való kisikamlását gátolók; számításom szerint az

---

*) A gyurma közé vegyített kovaszemek csakugyan *kelta*, vagy egyéb barbar népeknek müvezetére mutatnak, de az edény belső lapján előforduló kovaszemcsék, melyek megüvegesedvén az égés alatt, a mai mázat pótolták, a római *cserép*-edényeken is igen gyakran észlelhetők. R.

edény öble legalább 1 $\frac{1}{2}$ láb átmérővel és 2 lábnyi magassággal birt; sajátom. Lelhelye az említett fövenyesdomb, a 24. sz. töredék közelében.

Végül még egy *kö- és egy vas-kori sir felfedezését kell leirnom!* — 1867. évi májusban, a bábotai megaslaton, *Greszler Antal* földmives saját birtokán fedezvén fel egy sírt, a benne talált öblönyt kis lánykája által nekem legott megküldé; szokás szerint a lelés körülményét kérdezve, következőket tudtam meg tőle. A szélhordta homokban egy koponya tünt fel, előbb kezével, utóbb ásóval nyomozván a tetemet, ezt ülő helyzetben, kinyujtott lábszárakkal, arczczal é. k. felé fordítva lelte; ugyanis a gerinczcsontok függélyesen a koponya alatt találtattak, a karcsontok szintén, de kevéssé oldalt, a lábszárak közel a fejhez, említett irányban. — A már említett csupor a fej bal részén, de vele csaknem színest volt letéve, tehát a halott vállára helyezve. Benne semmi eszköz, sem kő-, sem bronzból, sem a tetemen, s közelében sem; a kisded sír feneke agyaggal és az agyagba lerakott egynehány lapos kővel volt kitapasztva, az agyag megégetve; az egyik kődarab keménységének daczára símára levén zsurolva, *malomkö-töredék* lehetett! — A koponya állkapcsával birtokomban van, orvosi észlelet szerint nőé volt, és a kihullott — kivált metszőfogak — helyét pótló fogsarjadékok 10—14-dik évet gyaníttatják; ha kivánod, a helyszinén eltemetett medencze-csontot is fölvétethetem, mely aztán minden kétséget eloszlatna.*) A csupor 12 centim. magas, feneke 9$\frac{1}{10}$ centim., szájöble 10 centim. átmérőjü, oldala ez utóbbin túl talán 15 centim.-ig tágul ki. *Koronczón* készült durva mű, igen vastagra hagyott fekete gyurmájában csillám (Glimmer) ragyog; külsején, kivált hol az lepattogott, a *korom nyoma* elvitázhatlan, tehát tüznél volt, s ételkészítésre használtatott! Az ifju *kelta leánykának kedves fazeka lehetett.*

E sirtól nyugatnak, mintegy 200 ölnyi távolban, ugyanazon homokos Bábota-magaslaton egy *vaskori* csontváz találtatott ugarszántáskor, szintén 1867-ben. Minthogy az ekevas a koponyát jól meghorzsolta, a szántósuhancz ösztökéjével nekiesett s agyonzúzta, mert vágyott látni: milyen annak belseje?... Csakhamar nekiesett az ásásnak és a vázat, *mely roppant nagyságu volt — hanyattfekve* és arczczal keletnek fordítva — fel is fedezte, és a 33—37. számu vasdarabokon kivül egyebet nem talált; a jelenlétemben folytatott kutatás se lócsontokra, sem egyéb tárgyakra nem vezetett. **)

---

*) Mennyire érdekes lenne ezen, vagy hasonló vázat egészben birni, és a leirt állásban a muzeumban felállítani! Ugy hiszem, hogy a koronczóiak, lelkészük által, már figyelmesb kutatásokra betanítva, hajlandók, *illö jutalom mellett,* ilyen tetemeket, ha föllelnék, érintetlenül hagyni, bejelenteni, hogy személyesen kiáshassam — és felállíthassam. R.

**) Minthogy a tabellák korában élünk, és az eredményt számokból itéljük, nem tartottam fölösleges dolognak, Ebenhöch barátom, illetőleg kitünő tanitványomnak is, gazdag gyüjteményét *lelhelyek,* és az eddig elfogadott *korszakok* szerint összeállítani.

Győr megyében :	kö-	bronz-	vaskori eszközök :
Börcsön	1	—	—
Csanakon	2	—	—
Csécsényben . .	7	10	3
Gyirmóton . . .	7	3	—
Kapiban	—	2	—
Kis-Barátin . . .	5	1	—
Koronczón . . .	47	35	15
Ménfőn	1	3	—
Nyulon	—	—	2

Harmadik Közlés.

Egy vaskori sir fölfedezése.

Ebenhöch Ferencz Rónay Jáczintnak.

Kedves Barátom!

A szivesen küldött székfoglalóért vegye hálás viszonzásúl az általam 1868. mart. 19-én feltakart vaskori pogánysír leirását:

Egyházam északi oldalán *sínylö* s mintegy 60 darab fából álló szedreskert szélében, még a mult ősszel talált egyik hívem, répaverem ásáskor, egy fekete cserép-öblönyt; de daczára annak hogy *ócskász* szenvedélyem nemcsak a faluban hanem az egész járásban ismeretes, s a legcsekélyebb tárgyért is nehány garas borravalót szoktam adni, a fazokat nem hozta el hozzám: hanem mésszel töltötte tele. Csak február derekán hallván e leletről, emberemet az öblönynyel együtt a plebániára hivattam, azt tőle megvettem, a verem helyét magamnak megmutattam, s mert az már ismét üres volt, őtet, mihelyt ideje engedi, annak tüzetesebb átkutatására felkértem, mi csak tegnapelőtt jelenlétemben és utmutatásom szerint történt meg. Ugyanis a veremből a földet kihányatván, annak fenekén egy darab római téglán kivül csakhamar egy cserépedény nyomára akadtunk, melynek karimáját azonban $^2/_5$ részben még az őszi ásáskor lecsorbitotta emberem, azt vigyázva a földből kiemelvén, 9″ átmérőjü és $2\,^1/_2$″ magasságu, jól kiégetett fekete, medencze (Schüssel) alaku

---

	kö-	bronz-	vaskori eszközök:
Győr megyében:			
Ravazdon . . .	1	—	—
Szemerén . . .	10	1	—
Sz.-Mártonban . .	36	30	4
Szent-Pálon . . .	2	—	—
Tényőn	—	2	—
Téthen	9	21	5
Soprony megyében:			
Árpáson	1	1	—
Bodonhelyen . .	3	1	1
Veszprém megyében:			
Démen . . , .	1	—	—
Ihászin	1	—	—
Komárom megyében:			
Almáson	1	—	—
Mosony megyében:			
Mecséren . . .	2	2	—
	137	112	30 = 279 darab.

E gyüjtemény tehát 21 lelhelyet képvisel, t. i. 15 Győr, 2 Veszprém, 1 Komárom, 1 Mosony megyékből. Hogy *Koronczón* és *Téthen* legtöbb találtatott, és *Sz. Márton* is oly böven van képviselve nem a tárgyak absolut sokaságától ered, hanem attól, hogy az első két hely a beküldő közvetlen munkálkodásához legközelebb esik; *Pannonhalmán* pedig a *prágai* muzeumnak egy igen tevékeny gyüjtője, van. Ha a többi említett helyeken szintén lennének buzgó régiségbarátok, a százak helyett ezereknek kellene itten állaniok!

Azonban a mi nincs, az még lehet; csak minden esperességben egy *Ebenhöch* laknék! R. F.

tál volt; alig készült korongon, mert feneke horpasztás utján alakittatott, czifraság nincs rajta. Tovább ásatván, csakhamar embervázra, névszerént lábszárcsontokra akadtunk; a fej irányában takarittatván el a homokot, a gerinczcsigolyák és bordák között egy finommivü bronz-fibula töredékére akadtunk; felszedvén a kaponyát, annak jobbfelén egy kisebb cserépedényre akadtunk, mely annyira el volt horpadva: hogy fülénél és horpasztott fenekénél egyebet nem sikerült a nedves homokból felvennünk; a piros és morzsolható agyag-öblönyke fekete gráfit-féle porhanyó mázzal volt bevonva, félfüle ötszög metszettel birván, annak legkeskenyebb külső lapja a szalmaszál vastagságát alig tulhaladó kisded, de rendes alaku, körök egész és szakadatlan sorozatával van kiczifrázva, ily körsorozat vonult körül az öblöny derekán, a fül alsó végének irányában is; a töredékekről itélve: az egész nagyobbb theás-csészéhez lehetett hasonló, azon külömbséggel: hogy karimája felé szükebb volt, horpadt feneke felé ellenben öblösebb. Az arcz balfelén ellenben egy 3″ hosszu, négyszögü s szabályos hasábalaku köszörükő, egy 3 ½″ késpenge vasból és annak 3 ½″ hosszu 10‴ széles és 4‴ vastag csont nyele találtatott; a késnek nagyobbrészt elkorhadt széles, de vékony fogantyuja, nézetem szerint ugy volt az említett csontnyélbe belesütve; hegye a felvételkor törött el, de élének kikanyarított és a bronzkori késeket jellegző alakja a vastag rozsda daczára jól kivehető. Még egy darab más korhadt vas, hihetőleg karperecz-töredék is találtatott. A tetem lábafejénél balról végül egy negyedik és egészen ép fekete öblöny találtatott, mely szük, alig 3 ½″ átméretü nyilásával 9 ½″ magasság és ugyan annyi öblöség mellett, csaknem palaczkhoz hasonlít. — Az első helyen említett 1′ magas, és 1′ öblös veder a tetem lábánál jobbról, a tál szintén jobbról a térdtáján volt letéve, obolusnak vagy egyéb fém-tárgynak semmi nyoma. A koponya szintén birtokomban van, a gerincznyilásnál töredezett, fogai vásottak és 40 éves kort gyaníttatnak; a medencze csontok, bár összez úztak, mégis nőre mutatnak; ennyit erről!

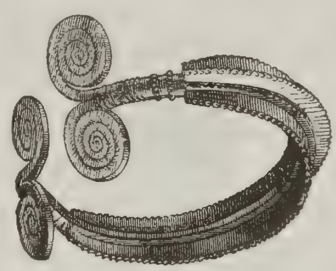
Mutatta-e Floris a beküldött tárgyakat? s mit mond azokhoz kedves barátom? ohajtom itéletét tudni! — Kérem mondja meg Florisnak, küldje vissza azokat legalább is april közepéig, mert az idétt több éremgyüjtő és régészetkedvelő barátom látogatását várván: gyüjteményem legérdekesebb darabjait nem nélkülözhetem.

MAGYAR RÉGESZETI KRÓNIKA *)

ÖSSZEÁLLÍTÁ

RÓMER FLÓRIS.

966. *Acsád* helység (Szabolcs megye) határában, gánási dülőn, kenderáztatót készítvén a lakosok, egy mindig víz alatt levő posványos helyen, 1864-ki september havában találtak 3 darab *arany-karpereczet* (l. 1. 2. 3. ábr.), melynek ketteje báró *Vécsey* József ő méltósága birtokába jutott. Mind a kettő finom, kevés ezüsttel vegyített aranyból áll. Az elsőnek sulya $30^{10}/_{16}$ arany, belső világossága 6·5 és 4·7 cent. Részletei erősebbek, a gerinczek diszítményei //////// vonalokra szakadoznak. A kerek vége kezdődik két sor gerinczes, futó maeanderes vonallal, és csak ezek után következnek háromhárom egyenközü vonal közt a zegzugvonalok. A lapos, de az első számuénál vastagabb tekercsek nem birnak egyenközü vonalokkal, hanem kezdetüktől fogva a három külső fordulat kifelé sugárzó vonalokkal bir.

(1. ábra.)

(*a* 2. ábra.)

(*b* 2. ábra.

A másodiknak súlya $25^{3}/_{4}$ arany, belső világossága 6·5 c. és 4·3 c. Hátánál 2 c. magasságu és belül egy 3 mmnyi, kivül egy 4 mmnyi gerinczczel bir, melyek belseje □ 2 mmnyire, a másodiknak alja 2-re, az ezt tetéző rész három mmnyire emelkedik. (*b* 2. ábr.) E gerinczek majd egész hosszukban, majd részletenkint futó-maeanderféle szélekkel birnak. (*a* 2. ábr.) A diszítmény két végét kerekdeden vékonyuló és majd egyenközüen, majd zegzug formán ékesített vonalak határozzák, majd lapul a vert arany és kos-szarv alakban két oldalra kikanyarodik. Ezen kanyarodások külsejei egyenközü vonalokkal vannak diszítve, míg a középső keret, keresztben álló, csigás vonalokkal bir. (3. ábr.) A gerincz szélén a kapavágás nyoma látható. A művezet e vert ékességben elég nagy ügyességre mutat, a sok gerinczü holdalaku középrésznek czifrázati, a sok lapu vastagabb résznek kerekded, és majd lapossá való átváltoztatása sok izléssel készült, és valóban meglepő azon rokonságnál fogva is, melyben e szép darabok a mármarosi aranykincsekhez állanak. A báró úr a n. muzeumot ajándékozá meg e becses műdarabokkal.

(3. ábra.)

167. Ugyanezen határban ugaron találtak 1867. az elpusztult *Buzita* nevü falu helyén, melyet teleknek hínak, egy *kétfülü bögrét* (l. 4. ábr.); négy csücsü hasán függélyes vonalok

$^1/_3$

(4. ábra.)

*) L. az „Archaeolog. Közlem." VII. kötet. 1. füzet. 76. l.

vannak. Ezen feketés anyagból mainap is készítik *Várad vidékén* a közkedveltségü korsókat a nép számára. Ezek a spanyol *alcaraza* edényeket pótolják. — Találta szántás közt *Kanyári* András földmives. Ajádékozza a n. muzeumnak b. *Vécsey* József.

168. *Baján* alul (Bács m.) az úttól 2000 (?) lépést, *Vaskúttól* délfelé 11 domb, azonkivül *kerek sáncz* van; — átmérője?... kerülete 300 lépés, — közepe mélyebb, előtte nincsen árok.

A nép száján *török táborhely*-képen ismeretes. Közli Zombory László jogász.

969. *Alcsuth*. Cs. k. főherczeg *József* ajándékoz egy 11" 8''' hosszú és 2" széles vésű alaku eszközt *bazaltból* a m. nemz. muzeumnak. Találtatott ezelőtt mintegy 30 évvel.

970. *Arad* megyében találtak *potin ezüstből* készült 2 c. átmérőjü függőt, a vastag huzal lemezzé van szélesítve, melynek & eredeti kanyara a pipafödél zárójához hasonló. *Szalay* Ágoston ő mga tulajdona.

971. Az *arad-alvinczi* pálya munkálatai közt a *Pesti Lloyd* 1867. 195. száma szerint számos *római régiség* jött napfényre; a többféle érmen kivül egy fehér márványoltár, Bacchus és Ceres dombor alakjaival, továbbá carrari márványból egy thronszéken egy férfialak, hiányzó kezekkel és fejjel. Azonkivül sok irásos követ is találnak. A munkások oda utasíttvák, hogy e tárgyakat egyedül a vállalkozónak szabad eladniok.

672. *Árokalján* (Doboka m.) 1780—1790 közt erdőirtás alkalmával találtatott azon két római bronz *kerék*, mely a londoni 1857-ki világkiállítás alkalmával általános figyelmet gerjesztett. Ámbár a British-Museum igazgatója nagy árt igért ezen remek darabokért, tulajdonosai Eszterházy Mihály, Lajos és László grófok mégis a m. n. muzeumnak ajándékozták. Azon vélemény: *hogy a világ egy muzeumának sincsen olyan kincse*, nem áll; mert a párisi 1867-ki kiállításon láttunk egy pár ilyen kereket, melyekről a Catalogue géneral de l'histoire du travail et monuments historiques 58. lapján, *Chars* czikk alatt ezt olvassuk : 726. sz. *Deux roues de char. — Bronze. Tronvées a Fa, près Rennes-les-Bains (Aude). — Musée de Toulouse.* Igy tehát a toulouse-i muzeum is bir ilyen kerekekkel, melyek Francziaországban találtattak.

973. *Áróktön* (Borsod megyében, a *Csörszárka* mellett) Tridacna teknőből készült gyöngyöt találtak. (l. 6. ábra.) Ez 5 c. hosszu 2. c. átmérőjü; lyukja $^{3}/_{4}$ c., kezdetén tölcséralaku, oldalán mélyedés van, mely kúposan végződvén, alkalmasint úgy eredt, hogy valami lithodomus- lithophagus-féle állat által fúratott. — *Szalay Ágoston* ő mélt birtokában van.

(6. ábra.)

974. Ugyan *Áróktöröl* való egy obsidian *nucleus*, azaz olyan darab, melyből lepattogtatás által, kőkori *kések* vagy *nyil*-hegyek készültek. A csinos darabnak mag. 3 c. szélessége 2 c. Talapzata 8 lapu, ezek közt kettő keskenyebb. Ezen jeles darab, mely maga nemében mindeddig Magyarországban az első darab, melyet láttam, többé nem *egyedüli*. Szintén *Szálay Ágoston* ő Msága birtokában van.

975. *Bajsáról* (Bács m.) *Vojnics Ödön* úr ajándékozott a m. n. muzeumnak egy cserép-edényt, oldalán két pár kerek lyukkal s rövid szük nyaku virágalaku fejjel.

976. *Bakony-Szombathely* (Veszprém m.) területén, hol a hirneves ezüst éremlelet jött napfényre 1867-diki nyáron egy $1^{1}/_{2}$'nyi fazekat szántottak ki, mely gf *Eszterházy Géza* ur birtokába került.

977. *Beláczról* (Tolna m.) *Horváth Antal* ajándékoz a magyar nemzeti muzeumnak egy *vésü-töredéket.*

978. A *belleni* pusztán (Zemplén m.) a *Laborcz* partján talált egy molnár 16 darab arany fonálból készült, és a szarvasszóiakhoz hasonló síma aranygyürüt. — Ezek 1—2½"nyi átmérőjüek valának, és bronzfonalak által lelettek összekötve. Elébb gróf Szirmayé; jelenleg br. *Mednyánszky* Edéné ő mága birtokában vannak.

979. *Bikádon* (Tolna m.) B. *Jeszenszky* Kálmán birtokán, *Medina* és *Kölesd* közt, a bikádi major alapjának ásatása alkalmával 1866-dik év julius havában, sok nagyobb és kisebb, fehér czifrázatu, és saját alaku edényt találtak, melyek a *pécsiek*-hez, *simonytornyaikhoz* hasonlítanak. — Az arany érmek sem ritkák e vidéken, sőt az ezüst érmek egész fazékokkal fordulnak elő.

980. Ugyanott találták egy *római* bronz *áldozó pap-*, vagy talán *Imperatornak szobrát* (l. 7. ábr.); 14·4 centim. magas, felülvetője fejét takarja, végei pedig sallanggal hátul, és bal lábánál leglóggnak. Szemei ezüstből készítvék, a látabok kiestek. Jobb keze, melyet kinyujtott, a kéztőtől fogva hiányzik, a balban nyilt négyszögü szelenczét tart tömjénnel. Jobb lába kissé visszahúzódott. A bokán felül érő czipők fölül köröskörül széles hajtókával birnak, elül csokrosak, és két lelóggó lefentyüvel diszesítettek.

Az egész testet a csinos redőzetü felvető födi. A szobrot a bibircsós szirony egy kissé fosztja eredeti szépségétől.

Ugyanott találtatott egy ezüst *Salonina Aug*-féle érem (254—268. Kr. ut.), a IVNO REGINA hátlapi felirattal. Juno j. néz, jb. csésze, bb. lándzsa.

981. *Buda,* Dr. *Rómer* Flóris ajándékoz a magyar nemzeti muzeumnak 9" 3"' hosszu cserép-csövet; a csőnek átmérője : 3" a nyakáé 1".

982. *Budán a Lukács-fürdő* melletti *Goldinger*-féle házban találtak egy római téglát : COH IIII HAD bélyeggel; — ezt a találó *Goldinger* urtól hallám, a téglát magát nem láttam.

983. *Buda-Pest.* A *margitszigeti* kastélynál kiásatván a régi kolostor alapfala, nem régen a nyugati fal hosszában egy római fehér követ találtak, melynek felső végén egy szalagos babérkoszoru mutatkozik, felirásából csak ez maradt fenn :

1/1

(7. ábra.)

D M
FL FIRMUS MIL
IISSICL PA

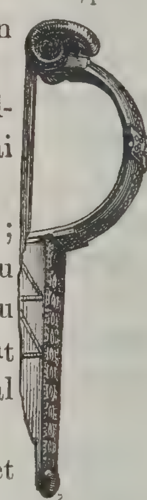
984. *Buda-Ujlak. Goldinger* urtól hallám, hogy a hajdani *Heinrich*, jelenleg *Nepp*-féle ház előtt, Zöldfa utcza 202-dik sz. a. egy római mértföldmutató fekszik. 1868. május 17-kén fölemeltetvén az oszlopot, találtam, hogy épen felirásos része ki van vájva és disznó-etetőül használtatott. A válú 10" széles, 9" mély és 2½" vastag. A fennmaradt felirás ez :

IMP⌒ LIVS SEVERUS
CCV /STVSC /// PPO
═══ POTESTATE ET
///(/// ═══ SE VO
/.l : // ═══ SFTP
ON \ TEGORRDV///
RE CVRA · AGEN
TE .NO LEGATO
AV .AB AQ
I

985. *Csabán* (Békés m.) 1867-dik őszkor, a megye házak táján találtak pincze-ásás alkalmával egy őskori temetőt, melyben mintegy 2′ mélységben 8—9 tetem, azok közt kettő ülve, a többi pedig lábbal keletfelé fekve. — A távolság változó. Az ott talált régiségeket *Haán* Antal ur sziveskedett bemutatni; e helyrajzot, valamint a leletnek bővebb leirását, *Haán* úrtól az Arch. Közl. számára várjuk.

986. *Csanakon* (Győr m.) 1858-ban egy sírban találtatott egy magyar nyakékszer, gyönyörü magyar zománczczal és régiesen foglalt rubinokkal. Ezen valódi magyaros ékszer *Szalay Ágoston* ő mságáé.

1/1

(8. ábra.)

987. *Csányi határban* (Zala m.) a Zala új medrének ásatásakor találtak egy, markolatával együtt 21″ hosszú, rézkardot, melyet *Pruzsinszky* Pál zalai mérnök a m. n. muzeumnak ajándékozott.

988. *Csegén* (Szabolcs m.) egy szép ezüst fibulát (l. 8. ábra találtak; a fibula a szárnynélküliekhez tartozik; kengyele apró körökkel, a tegezalaku rész pedig kettős pontos vonallal van a szélen diszesítve. Közepén füzlevél alaku diszítmény nyulik el; e levelek összekötésénél mindkét oldalon egyegy pont látható. Az aranyozásnak csak nyomai maradtak fenn. Ezen érdekes darabbal *Reviczky Tamás* ur kedveskedik a m. nemz. muzeumnak.

989. A *Cselye partján* (Baranya m.) talált 2″ átm. bronz karpereczet *Turcsányi Soma* a m. nemzeti muzeumnak ajándékozta.

990. A *deézsi* (Erdély) iskolaháznál ujabb alapok ásatván, többféle érdekes régiséget födöztek fel. Az erdélyi muzeum igazgatója fogja e tárgyakat tudományosan vizsgálni.

991. *Déva* vidékéről (Erdélyből) kaptam meghatározás végett *Mihályi János* urtól:

1) Csipkés karimáju *Sulpicia* családféle ezüst érmet, a két myrtus- és babérkoszorus Penates fővel;)(a két Penates baljaikban lándzsa, jobbjaikkal a malaczos *sertést pálczáikkal* érintik, felül köztük I betü áll; CS(ulpic)ICF///i

2) *DOMITIANVS*)(IMP XXI COS XV CENS PPP, Minerva hajón állva balra hajítja dárdáját; a Tribunitia potestas számát nem birván kipuhatolni, ezen érem 90—95. év közé helyezendő Kr. sz. után.

3) TRAIANVS; GERM. DAC. PM. TRP. COSV PP.)(SPQR OPTIMO PRINCIPI; Mars b-n., jb. lándzsa bb. Palladium (106—100 Kr. u.);

4) HADRIANVS)(COS III. Victoria b. n. jbját fölfelé emeli, bb. pálmaág;

5) ANTONINVS PIVS; AVGFIL⌒PP;)(COS IIII, két fogodzó kéz közt a caduceus. (145—147 kr. u.) Arnethben u. a; de Cos IIII *SC*vel;

6) SEPTIMIVS SEV; PART AVG COSII)(LIBER . . AV . . . Liberalitas a tesserával jobj; bsgsz. bban. (197 körül kr. u.);

7) P. SEPT. GETA CAES PONT.)(FELICITAS PVBLICA, j. n. Felicitas, jb?, bban bsgsz; ólomszinü fénytelen ezüst — (204—207 kr. u.)

8) Ezüst hártyás, pelliculatus, igen rosz állapotu, talán Gordianusé?

992. *Diósi* pusztán (Veszprém m.) *Pápa* vidékén találtak egy római sírt, mely téglából és terméskőből volt összerakva és felirásos fedőkővel birt. Közlöm a felirást, mint ezt *Steiner* pápai uradalmi építész és *Ujlaky* József szücsi lelkész uraktól kaptam:

Steiner szerint:	*Ujlaky* szerint:
E PETRONIVS	L PETRONIVS
LELICCO AN XCV	LELICCO AN XCV
GALLACNODAVIE	GALLACNODAVIF
AN XXCV GALLIO	AN XXCV GALLIO
VERVCLONIS F NEPOS	VERUCLONIS F NEPOS
AN XDX HSS RVFVS	ANXIIX HSS RVFVS
EPETRONIETCCONISF	LPETRONI ŁICONIS
EPEPETRONIVS CATO	ETLPETRONIVS CATO
MOCVS LIBERTVS PARIN	MOCVS LIBERTVS PAREN
TIBVS SVIS POSVERVNT.	TIBVS SVIS POSVERVNT
ET SORORIS FILIO	ET SORORIS FILIO
CATAMOCVS VSV SIBI FECIT.	CATOMOCVS V SIBI FECT.

Sajnálom, hogy hibátlanabb leirással nem szolgálhatok, de addig, míg magam javítom, vagy lepacskolva megkapom, álljon itten a római régészet-kedvelők figyelmeztetéseül.

A sirban mindenféle kegyelet-tárgy is volt, melynek rajzát említett építész úr megigéré. A beküldő úr a kőnek rajzát is mellékle, mely szerint egy orom alatt, tekeredett oszlopok közt három mellkép látható, az alatta levő középosztályban létező rajzról semmit sem merek irni, mert tisztán ki nem vehetem, az alsó részben a felirás foglaltatik. A fehér homokkőnek egész nagysága 7′ 3″, szélessége 2′ 10½″, vastagsága 12″ teszen. A sirnak iránya észak-déli volt. Ezen tájon minduntalan találnak római sirokat az árkolások alkalmával, de ezek mind szétromboltatnak.

A leirt sirtól mintegy 200—300 ölnyire észak felé találtak egy épület alapot, melynek két részletéből a nagyobbik 44′ hosszu és 38′ széles, közepén 12′-nyi szélességgel 16′-nyira ugrik ki egy félkör, s ettől északra egy másik osztály van 19½-nyi hosszasággal. A falak 2′ vastag terméskőből valók. Körülötte sok párkányos tégla találtatik.

993. *Dombováron* (Tolna m.) mintegy négy év előtt egy pár ritka müvezetü függő ásatott ki; 8 arany nehézségüek, egészen egyenlők. *Szalay* Ágoston ő mlga birtokában vannak.

Dorogh és Esztergom közt szintén két ezüst *függőt* találtak. Egyik gömbölyü, a másik hosszukás, sodrott huzallal ékesítvék. Ezek is *Szalay* Ágoston ő méltósága gyüjteményében láthatók.

994. *Duna-Pentelén* (Fehér. m.) találtatott egy kis *aranyláb*, térdtől lefelé, valóban remek munkával. A ránczos nadrág bokán fölül érő topánban van (caligulae); a topán nyilását összefoglaló zsinórok apró golyócskákból állanak. A talpon szintén apró golyócskákból e szó van alkotva: *ΠΙΑΤΟΥ*.

Ezen gyönyörü ékszerke *Egger* urtól, *Castellani* római hirneves aranymüves és sok nagybecsü ilyes diszszel biró archaeolog gyüjteményébe került, két syracusiai ezüst éremért. *Itthon vevö nem találkozott*; majd örvendhetünk neki Rómában vagy Nápolyban! — Bizony, ha nagy nemzet akarunk lenni, ilyenekre is kellene pénzünknek lennie!

995. Ugyan *Dun.-Pentelén* e század 4-dik tizede végén Galba és Otto császárok fehér márvány nagybecsü és remek faragványu dombor arczképeik ásattak ki. — *Szalay* Ágoston ő mlga tulajdona.

996. *Egger* úr állított ki Párisban egy régi *arany fülbevalót* (l. 9. ábr.), mely Pest megyében találtatván, a műértőknek nagyon tetszett, és a n. muzeumnak megvétel végett ajánlva volt. Sajnáljuk, hogy e diszes darab, melyhez hasonló kevés van, és müvezetére nézve nagyon érdekes, szokott pénzhiány miatt szintén a külföldre fog vándorlani, hol az ilyeneket szivesen megveszik.

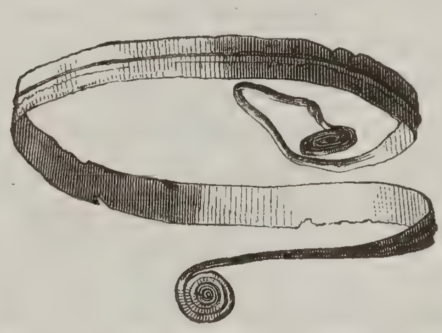
997. Ugyan *Egger* urtól egy *bronz kést* nyertem lerajzolhatásra. Alakja egészen olyan, mint a Nordiske Oldsager 34-dik tábláján a 159. számu eszköz, azon kivétellel, hogy csak egy barázdája van. Hossza 16, szélessége 2—1½ centim. A peczeknél magassága 1·4 c., szép patináju. A peczek felé meg levén tompítva, valószínü, hogy itt talán bőrrel betekertetvén, *nyél* nélkül bicska gyanánt használtatott. Az Annales de la Société Arch. de Namur VII. köt. 259. lapján hasonló kés fordul elő, de rövid nyéllel. Ezeket Szabolcsban *nádvágó* késeknek nevezik.

1/1

(9. ábra.)

1/5

(10-dik ábra.)

998. *Bronz lapokból álló tekercsek* (l. 10. ábr.), Egger úr birtokába vannak; melyek mindegyike 1 mètre és 30 cent. hosszu; 3 centim. — 2 centim. széles; vastag gömbölyü, majd négy szögletesbe átmenő tekercscsel végződik, mely tekercseknek 5 gombolyitásuk van s belül egy visszahajlással származott fülbe végződnek. — A lap maga belül síma, kivül a közepén futó 3 millm.-nyi gerinczczelbir, mely mellett alul egy egyenközüen pontozott, felül pedig egy a hullámhegygyel a szélig (a hullámvölgygyel a gerinczet) érő vonallal van diszítve. — Egészen egyenlők azon töredékek is, melyek a fennebbiekkel együtt találtattak. — Én öv-féléknek tartom.

999. *Eggernél* látható egy merovingi koru *csattöredék*. Hossza 8, legnagyobb szélessége 1·4 centim. Ezüst, aranyozva volt, teste hasábos, és belső részén válús, egész hosszában §§§ alaku diszitménynyel bir. Felül sólyom fej emelkedik ki vörös üveg szemmel, az alsó szükebb rész állatfejbe megy át, hosszu fülekkel, ránczos szájjal, melynek nyilásában a nyelv látszik, és a kidudorodó szemkarikába illesztett vörös paszta-szem fénylik. Ezen csatgerinczhez egészen hasonlókat lehet látni az Archeologia czimü angol folyóirat 1857-évi 37-ik kötete II tábláján a 106-ik lapon, hol a merovingi korszaku *envermeu*-i temetőben talált diszes maradványok ábrázolvák. Mind a két csat-tartó *karvaly*-fejekbe végződik, egyik zöld zománczu vörös kövekkel s pastával; a másik sejtes zománczu, az arany választó fallal bekeritett tér vörös, kék és a szemeknél feketés üvegdarabokkal van kitöltve, mint a bakodi, toulousi és pietraossai maradványoknál. Ilyen *karvaly* fő hasonló elrendezéssel előfordul az Annal. de la Société Arch. de Namur VII. kötet VIII-dik tábláján is, a *samsoni* temetőben talált *tü-n!*

1000. *Erdélyben Károlyfehérvár körül Sibot és Balomir között* találtattak és a m. n. muzeumba kerültek :

1) Fületlen cserép, magas 8" átmérője 4".
2) Sérült cserép-tölcsér.
3) Suly, magas. 3" 4'", másik agyag suly magas. : 2½.
4) Fekete cserép-csésze, magas 2" 3"', átmérője : 2".
5) Egy fülü fekete cserép-findzsa ; magas 1½". átm. 2" 3'".
6) Fekete cserép-edény (kevéssé sérült), mag. 3½" átm. 2 ½".
7) Három lábu cserép-sótartó, madárféle ékitvénnyel, 2 lába letörve. Hossza : 3"

1001. *Esküllön* (Dobokamegyében) 1867-dik év nyarán szántás közben egy barbar korbeli *arany*-lánczot találtak, melyet egy kolosvári aranymüves magához váltván feldolgozott. Állott ezen aranylánez hat különböző nagyságu négyélü, végük felé vékonyuló nyított karikából, milyen az Archaeol. Közlemények V. Uj folyam III. köt. 43 lapján látható. A karikák egymásba voltak aggatva, a két középső nagyobb volt, és mindegyik külön 12¼ ♯ nyomott. A két oldalon következő kisebbek egyenkint 8¼ ♯-uak valának, a két szélsőnek pedig külön 5 ♯ volt a súlya.

E lelet mellett találtatott egy darab tört arany lemez és egy körülbelül 5" hosszu kerek, két vége felé vékonyuló és 12 ♯ súlyu pálczatag, melyet leginkább egy ironhoz lehetne hasonlítani. Az egész leletből, melynek mintegy 60—70 ♯-nyi sulya lehetett, csak gf *Eszterházy Jánosnak*, kinek ezen tudósítást köszönhetjük, sikerült egy karikát megmenteni; az erdélyi muzeum csak akkor jött a dolog tudomására, midőn már minden össze volt tördelve.

1002. *Eszéken* találtatott egy római *sirkö*; 4' 15" magas, 1' 8" széles. *Malesevics* János székesfehérvári ügyvéd úr ajándékozta a m. n. muzeumnak. Felirata ez :

NIGER
BATARO
NIS · F · SVE
ITRIVS·
EQVES.
ALAARA
VACORVM
ANN · XXXVII
STIPENDIO
RVM · XVII
H · S · EST
MARCELLVS ET
PVBLIVS · CONSOB
RINI · IDEM HERE
DES · POSIERVNT

A fölirat alatt, egy lovát kantárjánál tartó férfi ábrázoltatik.

1003. *Esztergom* városának egyik 1397-iki okmányán, fehér-zöld-vörös selyem zsinóron függ a nevezett város duplex sigilluma (l. 11. ábra), bárcsak egyes a nyomat. — Ennek nyomóját ts. *Kiss* Mihály esztergomi kápt. főügyész úr sziveskedett velem közölni, és mivel eddig kiadatlan, úgy hiszem, hogy mását a honi pecséttan kedvelői szivesen veendik. Az eredeti nyomó az esztergomi főkáptalan tulajdona. — E diszes műereklyén a

háromszög paizson, mely a négy szelement foglalja, igen dombordadon emelkedik a városnak 6 tornya, 4 homlokiránt áll, kettő oldalt, míg hátrább a város teteji látszanak. A körirat ez : ✠ o S · MNVS · CIVTATIS STRIGONIENSIS ✱C ✱·

Az esztergomi *latinusok kettös pecsétjét* adja *Baranyai* Ferencz : Disquisitio notitiarum antiquarum L. R. C. *Strigoniensis* etc. Pestini 1823, l. *Palugyay* Imre szabad kir. Városok Leirása I. 24. l. A fenebb érintett *kettös* pecsétnek két részén látható nyomatok, úgy fordulnak elő az itt adotton egybeolvasztva, hogy az előlap, t. i. a vár emennek felső, a hátlapon létező 5 pólyás vagy szelemenes paizs pedig alsó részén jőn elő.

1004. *Farád*-ról (Somogy. m.) mint *Ostffy* István ajándékai kerültek a m. n muzeumba — *Frisachi* ezüst érmek.

1005. A *Feledi* (Győr m.) határból ajándékoz a m. n. muzeumnak Czibur Gusztáv egy 6″ magas, öblös cserép edényt; nyilásának átmérője : 4 $^1/_2$″.

1006. *Földeáki* réten (Csanád m.) 1. Átfurt dió nagyságú fekete cserép gömb, négy körös rovattal; és 2. Embercsont csigolyák 4 ölnyi mélységben találtatván, a n. muzeumnak ajándékoztattak.

1007. *Gesztetén* (Gömör m.) találtak több gyönyörü bronzkardot; de ezeket a *rimaszombati* rézmüves, hová szerencsétlenül e darabok kerültek, mind beolvasztá, egyet kivéve, melyet már markolat nélkül a buzgó régész, báró *Nyári Jenö* kamarás úr megvett. Azon szemrehányásra : miért nem tartá meg mind ezeket épen? az együgyü iparos azt válaszolá, hogy ő kész akármikor és akárhányat *és még szebbeket* a báró számára késziteni! — Ez is a *rimaszombati archaeologiai vándorülésnek egyik gyümölcse*! Mig az iskola által nem hatunk népünkre, ez mindörökké igy lesz.

(11. ábra.)

(12. ábra.)

1008. Örömmel halljuk, hogy a *gúti* (Szabolcs m.) templom romot többé nem pusztitják. Ez azóta van, mióta a *Honban* ezen vandalismus ellen felszólaltak. Bár találkoznának minden kerületben lelkes honfiak, kik az ilyen rombolók ellen a nyilvánosságot felhasználnák. Nem ártana ilyen hazai műemlékek mellé figyelmeztető táblákat ezen felirással felállítani : „*A mivelt közönség oltalmába ajánlja a nemzet!*“

1009. *Hajóson* (Pest. m.) egy aranyat találtak, (l. 12. ábra) mely a kalocsai rector P. *Veninger* ur birtokába került, kinek szivességéből az ide mellékelt rajzot közölhetem. A fej Maximinus Daza feje, a hátlapon imperator áll, jobbjában golyót tartván, bjával kormánybotra támaszkodik. — A barbar utánzás alkalmával készült körirat nem értelmezhető, mivel különféle betük összehalmozásából áll.

1010. *Haraszti*-ról (Pest m.) ajándékoz a m. n. muzeumnak *Tamássy Mátyás* Caracalla, Constantinus M. (urbs Roma) — II. Endre m. kir. és I. Ferdinand-féle érmeket, (a római érmek réz példányok)

1011. *Hernád-Büdröl* (Abauj m.) *Okolicsányi Mihály*. 2 $^1/_2$″ hosszú, letört fülü réz vésüt ád a m. n. muzeumnak.

1012. Ugyanannak *Hévizröl* (Pest m.) *Csoma István* ajándékoz egy 2 $^1/_2$ magas fületlen vörös cserép csészét; átmérője : 3″ 8‴.

1013. A gr. *Pallavicini* féle *homoki* major közelében (az öt homok közt, melyik

megyébe ?) ásatás alkalmával több régiség, jelesen ezüst övet, nyakéket, gyűrüket stb találtak; minthogy azon helyen csontváz is találtatott, alkalmasint temető lehetett.

1014. *Izgárról* (Krassó m.) *Haimann György* ajándékoz Zsigmond magy. kir. érmeiből 46 dbot.

1015. *Izsákról* (Pest. m.) *Szeles Lajos* ajándékoz a m. n. muzeumnak 1) *Cserép. mintákat*; részben kör-részben sugáros dombor-ékítvénnyel. — 2) Átfurt golyó alakú agyag *orsó-fejet* vagy horgászkövet.

1016. Ugyanonnan ajándékoz *Jókai Mór* Zsigmond- és Albert-féle ezüst érmeket.

1017. *Jánkon* (Szathmár megyében) talált *Koós Robert* urodalmi irnok úr számos, és köztük czifra cserepet is, melyek egy temetőhely jeleül szolgálnak. Az archaeol.-bizottmány ezen küldeményt szives köszönettel vette.

1018. *Jász-Apátiban* a városházánál egy diszes bronzkori csákányt őriztek. — Nem tudom került-e már a m. nemz. muzeumba, a hová már évek előtt szánva volt?

1019. A *Javorinai* hegynek *Botfalva* (Nyitra m.) melletti egyik völgyében találtak két réz *csákányt*, melyek a *Mürégészeti Kalauz* I. köt. 50. l. 93-ik ábra alatt előfordulóhoz egészen hasonlítanak. Feltünő, hogy ezen, hazánkban oly gyakran előforduló példányok, mind vörös rézből valók, igen vastag, kivülről barnás patinával bevontak, a szironytól szabad részeken pedig szabálytalan, mély barázdákkal birnak. Nem hiányzik a lyuk alsó része körüli perem sem. Ha a többi példányokat megmérnők, alkalmasint az tünnék ki, hogy egy mintában öntettek, annyira hasonlók. Ezen példánynak, melyet *Vág-Ujhelyről Keller Emil* úr beküldött, hossza 25 centim; szélessége a lyuknál 7 centim., a lyuk átmérője 3·5 cent., ugyanott a vastagsága 3·4 cent; vizszintes élén 5 — a függélyesnél 4 centim. Súlya 2 font 18 lat.

1020. *Mihályi János* úr 3 *fokost* mutatott öntvényi varránynyal, meggörbülve; találták *Joodon*, Marmaros megyében, a *Larunchi* dülőben; még 2 darab a marmarosi román egylet birtokában van; a hatodik pedig nyom nélkül tünt el; mind a hat darab még észlelhető varrányokkal vannak ellátva s cserépedényben voltak. Meglelték 1867 tavaszán. Mintegy 20 évelőtt találtatott egy rovátkás arany gyürü *Joodon*, Mihályi uré.

1021. 1849-ben egy keltet találtak *Szerbfalván* (Mármarosban) a *valea Popei* (Papvölgye) fő dülőben, egy fokos társaságában, mely Mihályi ur birtokában van.

1022. *Kisbéren* (Komárom m.) *hivatalolos küldemény*-képen jött a magyar n. muzeumba: 1) Frisachi *érmek* 8 db; — 2) 1" 9'" hosszu 10'" széles csucsos ezüst *fém*; — 3) Ezüst lemez csésze; a feneke közepén előforduló kör körül több félkörök, szintén domborúan kiverve láthatók. Átmérője: 5".

1023. Ugyannnnak *Kis Zombor*-ról (Toront. m.) *Rónay János* ajándékoz 240 db. Frisachi ezüst érmet.

1024. *Körmöcz körül* (Bars m.) *Horváth Ignácz* ajándékoz a m. n. muz. egy 25" hosszú rézkardot. (Különösen szép példány).

1025. *Kővágó-Szöllöstöl* (Baranya m.) délnyugatra, ugyanezen falu határában, aratás után egy római földalatti sirboltot fedeztek fel, melynek belső falai többféle szinü emberi és állati alakokkal voltak befestve, magában a sirboltban pedig egy minden czifrázat nélkül való kőkoporsó (sarkophag) állott, melynek hossza 7', szélessége pedig 3' 10" volt. — A koporsót azonban a tudatlan nép összetörte; a sirbolt maga pedig nagyrészben szétromboltatván, az igy nyert tégla és kő köb-öl számra eladatott. Mikor fogja már egyszer népünk az ilyen, a tudományra megbecsülhetlen értékü tárgyakat becsülni tanulni!?!

1026. *Lemesi határból* (Sáros m.) *Lévay* Benő ajándékoz: 1) lószerszám ékítvényt

réz lemezből, átm. $1\frac{1}{2}$"; — 2) 6" 3"' hosszú vasfokos; — 3) 6" hosszú és 3" széles kengyel-vas. Ezen régiségek, egy lovával együtt eltemetett lovag csontváza körül találtattak.

1027. *Licsérti* határból (Sáros m.) : 1" 8"' vastag, durva, lapos vasgolyókat, milyeneket parittyából — valószinüleg az ellen lesujtására használtak — átm. $3\frac{1}{2}$".

1028. *Mácsáról Ivánka* Imre ajándékozott egy ezüst fibulát.

1029. *N.-Mányokról* (Tolna m.) *Horváth* Antal küldött a m. nemz. muzeumnak: 1) kővésűt és szekerczét, töredékek; — 2) Fekete cserépedény töredékeket.

1030. A *Marosporton* (Erdélyben) talált régiségekből küldött a m. n. muzeumnak *Fischer* Lajos : Jul. Mamaea ezüst-, Hadrian. Philippus sen. réz érmeit: 1) ólommal bélelt 4" magas kerek oszlopra helyezett ludat képező bronz-lámpát; — 2) bronz-szeget, melynek 6 szegletes csúcsos feje kék és zöld zománczczal van ékesítve; — 3) 2" 3"' magas cserépbögrét, párhuzamos vonalokkal; — 4) csorba cserépmécset CASSI bélyeggel.

1031. *Mendéről* (Pest m.) *Barthos* Pál ajándékozott egy 18" magas cserép-hamvvedret; öble körül csúcsos ékítvényekkel ékeskedik; öbl. átm. 15".

1032. Egy alapnak felásása alkalmával mult évben *Mitrovitzon* (Szlavoniában) akadtak egy igen érdekes mérföldmutatóra, mely azért sajátságos, mivel 5 mérföldről 5 mérföldre szolgált, *lapis quinarius*; és mivel végpontjáúl mutatja be *Sirmium* városát egy oly útvonalnak, mely a *Száva* folyótól *Illyricumon* keresztül Atrante vagy Batrante városáig ért 346 ezer lépésnyire. Ilyen várost az egész régi földleirásban nem voltam képes találni, és mivel ezen kő *Constantius* császár idejéből való, még nagyobb érdekkel bir. A kő felírása, *Zelinka* cs. főerdész urnak szives közlése szerint, következő:

M P V
IMP CAES FLA IVL
CONSTANTIVS PIVS FEL
AVG VICTOR MAXIMVS
TRIVMFATOR AETERNVS
DIVI CONST ANTINI OPTIMI
MAXIMIQVE PRINCIPIS DIVO
RVM MAXIMIANI ET
CONSTANTI NEPOS DIVI
CLAVDI PRONEPOS PONTI
FEX MAXIMVS GERMANIC
ALAMAMNICVS MAXIMVS
GERM MAX GOHTICVS
MAXIMVS ANDIABIN MAX
TRIBVNICIAE POTESTATIS
XXX IIMP XXXCONSVLI VII
PP PROCONSVLI VIIS MVNI
TIS PONTIBVS REFECTI
RECVPERAT REPVBLICA
QVINARIOS LAPIDES PERIL
LYRICVMFECIT
ABATRANTE ADFLVMEN
SAVVM MILIA PASSVS
CCCXLVI

A kő hossza 6′ 8″, az irásos lapnak hossza 4′, ennek szélessége pedig 20″. Az egyes betük 1½-nyiak.

1033. *Mogyoroskán* (Zemplén m.) a Topoly partján, a kavics közt, egy helybeli pór ezen diszes basalt *kőfokost* (l. 13. ábrát) találta, melyet *Benczúr* József a m. nemzeti muzeum számára *Pulszky* Ferencznek beküldött. Ezen kőeszköz a szebbek közé tartozik, melyeket eddig ismertünk, és épen csinos alakja és simasága miatt alig lesz a kőkorszakba helyezendő. — Hossza 4″, éle csorba, másik végén gombbal bir.

(13. ábra.)

1034. *Monor*-ról (Pest m.) *Burján János* ajándékul küldött be a m. n. muzeumnak 1) 6 ½″ magas, két kis fülü fekete cserép-medenczét; öblén. átmérője 10″ 2) 6″ magas fekete cserép hamvedret, átm. 6″. — 3) 2 ½″ magas letört fülü cserép bögrét.

1035. A *Nagy-heresztyéni* (Bars m.) nevezetes éremleletről, melyet *Szirányi* ur birtokán *Pusztahatáron* találtak, ts. *Kelecsényi József*, igen szerencsés gyüjtő úr Családról, azt irja : hogy a 16 fontot tevő pénzek többnyire 1600—1700-ig valók; leginkább *Lipót*-féle XV kr.-sok és *Lengyel* pénzek is János Kazmér idejéből. Reményünk lehet, hogy e gazdag leletből valamint a pesti n. muzeum, vagy az egyetemi éremtár is fogja hiányait pótolhatni!

1036. *Király Ferencz nagy-rápoldi* (Erdély) birtokos, az *aranyi hegy* alján lévő földjén 1866. őszén talált egy római követ, s e következő felirást beküldé Veress Ignácz főgymnasiumi tanár úrnak, ki szives volt azt velem közölni:

I. O. M.
G R O M A N
IVSSV v MVS
DECV GL V. S. M.

Szeretném e hiányos olvasást mielébb tökélyesbbel fölcserélni.

1037. *Német-Csanádon* (Torontál m.) az új templom alapjai ásatása alkalmával többféle román- és góth koru tagozat jött napvilágra, melyek két külön régi templomnak részei lehettek. Egyébiránt a plébánia-lak kapuzata is két régi kapitaelt mutat; az udvar római téglákkal van kirakva, melyek közt: ...GEN?

LEGXIII
LEXIIIGE és
LEXIIIGEM bélyegüek előfordulnak.

A plébánia-kertnek ajtaja körül többféle római faragvány van befalazva; de csak egyről lehetett ezen csorba irást másolnom :

/// AB . .
TARC . .
VSV˥ .

E kőnek magassága 21″, szélessége 14″. — Valószinü, hogy e helyen a régi római castrum állt.

1038. *Német-Jahrendorf* (Mosony m.) *Koós* Róbert ur küldött be egy kis aranyat, mely homordomboru, felül különféle tojásdad és kerekded domborlatok láthatók, de

minden határozott alak nélkül, a homoru részben három ivszelet van, melyek mintegy háromszögnek homoru oldalait képezik; kettejökből sugárfélék futnak ki. — Sulya ezen finom aranynak 3/16 ♯. — Találtatott Német-Jahrendorfon 1857-ben, azon éremkincscsel, mely maga idején annyi feltünést okozott.

1039. *Ó-Barczon* (Fehér m.) találtak : 1) Arany gyürüt, melynek monorú kövébe, jobbjában lándzsát tartó, baljában paizsra támaszkodó sisakos vitéz, mélyen vésve ábrázoltatik; 2) Gordianus ezüst érmet. Vétetett a magyar n. muzeum számára *Pálmaffy Alajostól.*

1040. *Ó-Buda.* Az új részvényes-téglavető-társulat, a kis-czelli katonai korháztól északra fekvő első uj téglavetője alján, hol az égető kemencze alapjait ásták, az ény. szögletben, 1½° mélységben, egy igen szép felirásu sarcophagra akadtak, melynek teteje két oldalról be volt zúzva, és már talán századok előtt kirabolva. Felirása ez:

HIC SITA SVM MATRONA GENVS NOMEN
QVE VETVRIA FORTVNAT. CONIVX DE PATRE VETV
RIO NATA TERNOVENOS MISERA TE NVPTA BIS OCTO
PER ANNOS VNICVBA [1]) VNIVGA [2]) QVAE POST
SEX PARTVS VNO SVPERS TITE OBII.
T · IVLIVS FORTVNATVS · Z · LEG II AD PF
CONIVGI INCOMPARABILI · ET INSIGNI IN SE PIETATE.

Ezen síremlék kiásatásáról nevezetes, hogy b. Eötvös József, vallás- és közoktatási miniszter úr, *Pácz* János ó-budai v. kapitány által értesíttetvén a leletről, azonnal *Rómer Flórist* bizá meg az ásatás vezetésével; ki is oly szerencsés volt, az említett részvényes-társulatnak, melynek élén *Thaler Jakab* ó-budai polgár áll, segítségével, a sarcophagot kiásatni és april 7-én délután *Eötvös* és *Fesztetics* valamint *Andrássy* miniszterek ő nmgaik társaságában megjelent *királynak* Ő Felségének bemutatni, és az egész helyiség mivoltát *Zsigmondy Gusztáv* mérnök által készült, helyrajzról magyarázni.

Ezen az archaeologiai tanulmányokra nézve valóban szerencsés látogatásnak következményei már abból is kitünnek, mert mindenki ajánlja ó-budai régiségeit a m. n. muzeumnak, és sorban bejelentik az itt-ott még eddig lappangott felirásos köveket.

Egyébbiránt a sarcophgnak, mely már most a muzeumban fel van állítva, mértékei ezek : külső hossza 6′ 10″, szélessége 3′ 4″; vastagsága 5″ 4‴, magassága 2′4″. A felirás szélessége 55 ½″, magassága 17 ½.

1041. Ugyanott mintegy 10°-nyire délnek, ugyanegy vonalban a sarcophaggal, ott hol a fűtésre való nyilások meghagyattak, találtak egy fogadmányi oltárt, ezen felirattal:

. . .
ET IVNONI
AVR VINDX
DVP [3])LEG II AD
V. S. L. L. M.

---

[1]) *Unicuba,* quae *uni tantum* viro nupsit, eique soli succubuit.
[2]) *Unijuga,* que *semel* tantum matrimonium iniit.
[3]) DVPLARIS, azaz olyan *érdemült* katona, ki az élelmezésből *kettős adagot* kapott.

1042. Ugyanott találtak egy *válu* alaku cserepet, melyen ezen fölötte érdekes felirás van :

FRIGERIDVS VP DVX; minthogy ezen feliratu téglák a duna-menti római várdákban is előfordulnak, jelei nem csak annak, hogy ezek ugyanegy főparancsnok alatt épültek fel, hanem tanubizonyságot tesznek arról is, hogy ezen a felsőbb rétegekben talált sirok, és a sirok egyes kőtáblai későbbi, már az imperium hanyatlási korszakából valók, mit egyébiránt az itt talált Constantinusok korából talált *érmek* is bizonyítanak.

A sürüen fekvő, de leginkább az alsóbb rétegekben előforduló sirok közt, melyekhez nem könnyen lehetett jutni, mert a társulat czéljaival a mélyebbre való ásatás ellenkezett, egyedül egy ép *sirt* találtam. A többi vagy már ki volt kutatva, vagy a kapzsi munkások által hamarjában összevissza hányatott. Sem a bőven osztogatott pénz, sem az igért nagyobb jutalom, ha egészen érintetlenül hagynák a temetkezési helyet, eredményre nem vezetett. Az emlitett sirban, mely egyes kőtáblákból és lábánál egy ép párkányos cserépből állott, egy magas embernek átlólag, diametraliter, fekvő vázát találtuk. — Minden igyekezetünket, hogy épen kivehessük, megsemmisité a kemény agyaggyurma, melybe a test beékelve találtatott. Egyedül egy *vasgyürü*-töredék, és lábánál egy összezúzott gömbölyü *üveg-edény* voltak azon mellékletek, melyeket megmenthettünk.

Közel a kemenczéhez, délre, egy mélyebb *kutat* ástak. A *sirrétegekhez* közeledvén, a munkások itt is több sirra akadtak; de ezeket kikutatni már azért is bajos volt, mert a *falrakást* igényelték volna, mit a társulat terhelése nélkül nem lehetett volna eszközölni. Minthogy nem volt szándékom a társulatot kutatásaim által elkedvetleníteni, és talán alapos okot adni arra, hogy félvén ilyen alkalmatlanságoktól, jövőre a leleteket mind eltitkolják, vártam kedvezőbb körülményekre, hogy e terek vizsgálatával foglalkozhassam.

1043. Az ó-budai *hajógyári sziget* ágában, a hidon felül kikotortak egy oltárt, melynek feliratát az igen elmállott állapot miatt nagyon bajos olvasni. A mit kibetüzhettem, ez ; a párkányon : SYLBTVDRGI
a duczon : SEP ATRE
EARONEF
EAΣIVNS
MIÆ'LIÆF
HE(DORA
V S L M ; alkalmasint palympsest kő.

A követ *Schröll* lovag úr a magyar nemzeti muzeumnak oda ajándékozá.

1044. Ugyanott a tavaszi utczában (Frühlings-Gasse) 289-dik sz. a. *Weigand* Károly házában találtak egy 24□-"nyi és 2½" vastag, egészen ép római téglát.

1045. Ugyanott a magyar utczában *Thaler* Pál 660-dik sz. házában, a konyha előtt fekszik egy római fogadmányi oltár, melynek felirása igen le van csiszolva, olvasható része így hangzik :

LIBERO PATRI
\ \ //C//V///I
VLI... IP
EX DE C ALAE I
THRACVM ///
POSVIT

1046. *Ó-Budán* a *marhaitatónál*, hol mintegy két év előtt egyszerre két római mértföldmutató termett, a nélkül, hogy valaki tudta volna, honnan kerültek a kut mellé, egy szép sarcophag-födelet találtak, mely azonban ki volt forditva. A m. vallás- és közoktatási miniszteriumtól pénzzel láttatván el, a sirt magát is kerestem; de azt, mivel több vastag kőlapból állott, szétdulva és széthányva találtam.

1047. *Pécs* mellett a Makárhegyről (Baranya m.) *Horváth Antal* ajándékozott a m. n. muzeumnak : 1) kőszekerczét, 2) kőgolyót, közepén mélyedéssel.

$^1/_2$

(9. ábr.)

$^1/_1$

(10. ábr.)

$^1/_4$

(11. ábr.)

1048. Ugyan *Pécs mellett* a Makárhegyen találtatott:

1) Szekercze töredék bazalt kőből.

2) Agyag súlyok.

3) Agyag orsó-fej v. horgászkő.

4) Cserép edény töredékek. Igen érdekes egy *agyagminta* (l. 9. ábr.), mely alkalmasint fülbevalók öntésére szolgált és egy eddig meg nem magyarázott agyag készlet, melynek rajzát ide mellékeljük. (l. 10. ábr.).

1049. Ugyan *ő Pécs mellett*, a Makárhegyen talált, 20" magas cserép-hamvedret, oldalai körül félkerek lapos bütykökkel, csorba nyilásának átmérője 10" 7"'; feneke hiányzik;

1050. *Siklóson* pedig: $8^1/_2$" magas zárt nyakú, fületlen cserép-edény; oldalán három kerek lyukkal.

1051. *Horváth* János kir. tanácsos ajándoka, mely *Pécs körül* a *póstavölgy*-ben találtatott : egy letört fülü fekete cserépedényt; öble körül három párhuzamos fehér vonalak közé foglalt lefelé csúcsos ékitvényekkel s apró pontos körökkel. Magas: 2" 10"'. öblös nyilásának átmérője : 2" 5"'.

1052. *Pécsről* az „Idők Tanuja“ 1868. jan 11-iki számában ezen tudósitást hozza :

Két hete lehet, hogy mélt. Daróczy kanonok urnál pincze-ásatáskor a munkások egy körülbelül 5' széles és 5 öl mély sziklába vágott, kútalaku és egész a föld szinére szolgáló lyukra akadtak, melynek fenekén ember- és állatcsontok közt egy kisebb cserépedény találtatott, mely utóbbi ugy, a hogy a földben el volt temetve, tojásokkal volt körülrakva; mindkét edényben pedig hamunemü anyag volt. — A nagyobb edény állítólag már találtakor is össze volt törve, a kisebb azonban a szétzuzatást szerencsésen elkerülvén, tulajdonosa által a m. nemzeti muzeumnak ajánltatott. Ezen kisebb edény alakjára leginkább tejesköcsöghöz hasonlit; magassága $6^1/_2$, legnagyobb szélessége $4^1/_2$, szájának átmérője pedig $2^3/_4$ hüvelyk; feneke nem egyenes, hanem gömbölyített, minélfogva egyenes és kemény alapon felállítani nem is lehet; széle egészen egyenes és nincs kihajtva. — Szine szürkésfekete és müvezete után itélve bizton római készitménynek állitható.

1053. *Péczel* (Pest m.) *Kovács* Illés ajándéka : kagylóból készült henger alaku gyöngyszemek. (Találtattak egy csontvázon.)

1054. *Pestnél* a Dunában tett kotrás alkalmával egy-két év előtt találtatott egy diszes czinkorsó (l. 11. ábr.), melyet azonban a kotrógép egészen összezuzott. — Födője

hiányzik, fülének alsó vége remek, és jobb fémü műhöz is illenék, — kár, hogy az összevisszahajlás és törés által a hasán körülfutó minuscula irás olvashatatlan. XV.-dik századbeli mü lehet. Jelenleg *Thaisz* Elek ur, városi kapitány birtokában van.

1055. Pesten 1867. november elején találtatott az angol királynő vendéglővel szemközt, a Duna parton, egy gyönyörü, egészen ép, sötét zöldes foltu serpentin *kö-szekercze*, hossza 10 cent. fokánál, szélessége 4 cent., magassága 5 cent. A lyuk átmérője 2 cent. Az egész jól van simítva, a lyuk pedig, tükörsimára fúrva. *Szalay* Ágoston ő méltósága birtokába került.

1056. Ugyan Pesten, a régi hidfőnél, kikotortak a Dunából egy régi kardot melynek hossza 69 cent. A fegyver egészen be van burkolva kavicscsal. *Szalai* Ágoston ur muzeumának egyik érdekes darabja.

1057. *Stein* Náthán házának alapja ásatásánál találtatott egy nagyobb modulusu (Hadriani) Sabina Augusta, sárga rézből, melyet csak a fejék után lehetett határozni, előlapon csak · · · · · · · AVG IMP. — látható)(arczczal álló női alak, fölhuzott ránczu hosszu ruhában, jobbját lefelé tartja, baljában talán tuskó? — mellette S C; irás nem látható — igen-igen kopott; talán IVNONI REGINAE, melynek alakjához egészen hasonló a veret alakja. L. Arch. 90. 5.

1058. *Pilinből* (Nógrád m.) : 1) parányi bronz-vésű; — 2) parányi orsó alaku bronz eszköz; — 3) bronz-tűk, kerek lyukkal; — 4) bronz-lemez és sodrony-töredékek; — 5) kis cserép-edények és cserép-edény töredékek; — 6) csontokkal, apró bronz- és üvegtöredékekkel vegyített földgöröngy. Kiásatta : Dr. *Érdy* János muzeumi őr.

1059. A *pilis-maróthi* (Esztergom m.) szőllőkben találtak egy igen jól fentartott aranyat ezen felirattal : DN HONORIVS PF AVG, a gyöngyös pártáju fő b. néz;)(VICTORIA AVGGG, a császár labarumot tart jobbjában, bjb. Victoriát; mellette M D betük láthatók. A szelvényben CONOB fordul elő. E jeles darab *Lósy* Tivadar úr birtokában van.

1060. *Potok* (Krassó m. Oravicza és *Szászka* közt) nevezetes és majd egyedüli lelhelye a *barbar* érmeknek, melyek a bécsi Archaeol. Közlem. 1856. 4-diki Márcz-Áprilisi füzet XXXI-dik lapján az ottan talált *görög* érmekkel emlittetnek. *Böhm* Lénard fehértemplomi hazánkfia és buzgó éremgyüjtő, valamint jeles történetbuvár is, tagadja ugyan egy hozzám irt levelében a görög érmeknek Potokon való előjöttét; de annál érdekesebben irja le a *barbar* érmek leletét.

E század 4-dik tizedében, mondja ő, egy ruman paraszt mintegy 100 db ezüst érmet adott el Fehértemplomban odavaló kalmároknak, melyek mint később meggyőződtem, majd mind egyenlő bélyegüek, azaz II. Fülöp macedoniai király tetradrachmáinak igen esetlen utánzásai valának. — Előlapukon jobbra fordult szakállos férfi fej van, két sor gyöngygyel; a hátlapon sisakos ember jobbra lovagol. Mindegyik épen $^{52}/_{64}$ latot nyom ezüstben. A találó lakhelyét nem nyilvánitá. 1857-ben egy archaeologiai kirándulás alkalmával, midőn a potoki váromladékot meg akartam nézni, a helységben az izraelita kereskedő előtt álltam meg kocsimmal, és nem csekély meglepetésemre a kalmár 4, már ismert, ezüstérmet ajánlott megvevésre. Ettől hallám, hogy egy helybeli paraszt nehány év előtt egy fazékkal talált ilyen érmeket, melyeket azonban nem akar eladni, mert ezeket is felesége titokban vevé el tőle és becserélé holmi apróságokért. A kalmár nem akará a találót fölfedezni; de nem sokára közeledett egy pór, ki hasonlóan 3 darabot kinált; mondá, hogy belőlük néhány okkát (2 $^1/_4$ font) bir, megvettem tehát a 3 darabot egyenkint egy p.

forintért, és bátorítám, hogy a többit is elhozza, mert mind megveszem. — Azonban az embert többé nem láttam; de a kereskedőtől mégis egymásután mintegy 40 dbot vettem.

A *potoki* érmek előlapukon jobbra néző szakállatlan férfit mutatnak borostyán koszoruval; hátlapukon egy lovag balra lovagol. — A mezőben III. áll az érmelés négyzetével.

Mind ezen érem a legfinomabb ezüstből készült, és épen $^{49}/_{64}$ latot nyom. Nevezetes hogy a ló hasa alatt, talán ellenjegyzésül hosszas négyzetü mélyedéssel bir, mely hegyes vésővel készülhetett. Ezt kötelességemnek tartám a *potoki éremleletnek* megalapitására közleni."

1061. *Rákos-Palotán* találtatott a pap-dülőjén, és a Miri házból, b. *Graffenried* Manó közbenjárása által, a m. n. muzeumba került egy római fogadmányi oltár, melynek lelhelye és küldője ismeretlen; felirása ez:

SILVANO
DOMES
SACRVM
SEP////CON
GIN //////
ENCVLLEG
IIÆDI.P.FSEVE,
R

Ugyanott talált nevezett báró úr, kinek a m. n. muzeum már több érdekes műemléket köszönhet, egy eddig kiadatlan téglabélyeget. Lenyomását közlés végett várom.

1062. *Rimaszombatból* (Gömör m.) érkezett hivatalos küldemény: 1) rézkardok, 5 darab; — 2) rézcsákányok, 2 db; — 3) lapos tekercsek; — 4) hosszan nyuló ruganyos tekercsek; — 5) réz-sallang; — 6) réz-lemez csúcsok; — 7) réz-lemez pikkelyek; — 8) rézedény-töredékek; — 9) cserépedény-töredékek; — égett csontok és kagyló-gyöngyszemek. A m. n. muzeumban őriztetnek.

1063. *Ritzingben* (Sopron m.) találtatott egy románkoru ciborium, vagyis aranyozott födeles kehely, levélidomu dudoros czifrázattal és dinnyeczikkes pomellummal. Lába igen egyszerü, köralaku. Magassága 29 cent., a kúp átm. 10 cent., lába átm. 11. c. A *Szalay*-féle muzeumban.

1064. *Piszkén* (Komárom m.) 1859-ben találtatott *Eminges* nevü hegyen a szürke márvány-bányában egy bronz füles vésű (paelstab). Igen érdekes darab, ha a régi bányászatra vonatkozik; Dr. *Zsitkovszky* Tódor úr birtokában van.

1065. *Sigvárról* (Somogy m.) *Pribék* István veszp. kanonok ajándékozott:

1) Vörös cserép-medenczét, oldalai körül emberek és állatok domború alakjaikkal s közben: „CINNAMI" fölirattal. Magas 4" 3", átmérője 8".

2) Vörös cserép-csészét, feneke belsején: „CENIATIS" bélyeggel; magasssága 2" 9‴, átmérője 5" 4‴.

3) Fekete cserép-bögrét felnyuló füllel; magas. 2½", nyilásának átm. 1" 4‴.

1066. *Simontornyán* (Tolna m.) 1867-dik év elején a sz. ferencziek szőllejében egy nagyobb és 4 kisebb vedret ástak ki. Jelenté *Stibert* Lothár, simontornyai ispán ur.

Továbbá, ugyanott, a sz. ferencziek zárdájában egy becses régi kehely is őriztetik. Ugyanazon urtól és Tesléry földvári segédlelkész urtól hallám.

1067. *Sopron városa* határában 1862 ben kiástak egy szép patináju római *mécsest*, kerek fogantyuval. Töltő lyukja kerek, a bél szája kerekded, talpa esztergályozott. Hossza 11 centim., legn. átmérője 7 c., m. 4 c. Szalay Ágoston ő mélt. birtokában van.

1068. *Soroksárról* (Pest m.) mint hallom, 1867-ben őszkor egy római sarcophagfödél a falu előtti kút táján ásatott ki, a kövek szét voltak hányva; a födelet a téglavetőbe vitték.

1069. *Szabolcs* megyében egyik pusztán ásatott ki egy alul hengerded, felül szélesedő *kupa* ezüstből, lábánál, derekán és szájánál, szélein csipkézett arany-lemezzel diszítve és 3 szárnyas angyal főn nyugszik.

Fenekén belekarczolva X|E AA monogramm van.

A kupa magassága 12 centim.; szája 9 centim., lábánál 6 centim. átm.; *Szalay* Ágoston ő mlga tulajdona.

1070. *Szabadszállásról* (Kunságban) *Szabó* Lajos ajándéka Celta-érem és Constantin-féle réz-érem.

1071. Hallom, hogy *Szakállason* (Hont m.) özvegy Boronkay Lajosné kastélyában egy kő-dombormű létezik fehér márványból, melyet római eredetünek tartanak. Érdekes lenne egy photographiát vagy rajzot, a lelhelynek közlésével nyerhetni.

1/1

(*a* ábra.)

1072. *Szarvasszón* (Mármaros m.) *Mihályi* János úr birtokába került több érdekes régiség közt egy aranygyűrü (l. *a* ábra) és egy bronz, négyszögü vastag sodronyból készült tekercs (l. *b* ábr.), mely a többitől az által különbözik, hogy végein a tekeredések kevesebb számuak, hogy a nagy kigyódzó, talán a karra való füzésre szolgáló monoru hajlás függélyesen áll, míg másutt rézsutosan hajlik, és hogy a mozogható peczek a nagyobb tekercs közepén hiányzik.

(*b* ábra.)

1073. Sz. *Erzsébeten* (Baranya megyében) találtatott 24 darab *frisaticus*, melyek jó karban vannak és *Horváth* Antal pécsi jogász ur által a m. n. muzeumnak ajándékoztattak. Ezen eddig oly annyira kétes, de hazánkban szerteszét talált ezüstpénzek megérdemelnék, hogy valaki velük rendszeresen foglalkozzék, és evvel honi érmészetünkben egy nagyon érzett hiányt pótoljon.

1074. Sz. *Péterről* (Fehér m.) *Vasanics* János ajándékozott egy 2" 3" magas füles cserép bögrét; nyilásának átm : 2".

1075 *Szirák*-ról (Nógr. m.) *Szontagh Tivadar* ajándékozott a m. n. muzeumnak

1) 7" hosszu 3" széles kőbalta.

2) Karimája körül rovatolt orsófej.

3) 6" hosszú 2" széles bronz-szekercze.

4) 3½" hosszú mindkét végén éles bronz-vésű.

5) Párhuzamos vonalokkal ékes nyilt bronz-karika, átmérője : 2½"

1076. *Tápió-Szeléről* (Pest m.) igen kis lapos bronz-tekercset ajándékozott *Steszel* Lajos úr.

1077. Ugyan ott, *Kormuth* gyógyszerész úr egy igen diszes bronzfokos birtokába jutott. Kár, hogy az esztelen esztergályos lecsiszolá, és igy minden értékétől megfosztá.

1078. *Tisza-Füred* (Heves m.) *Horváth* Imre ajándékozott : IV. Béla, Hunyady János, I. Ferdinánd-féle érmeket.

II. Közepén átfurt kőcsákányt. Hossza $5\frac{1}{2}''$ széles 1" 8'"

1079. *Tisza-Szőlősön* (Heves m.) a Tisza parton zöld *üveggyöngyöt* találtak, mely egy bronztekercsre erősithető. Jelenleg b. *Mednyánszky* Edéné birtokában van.

1080. *Tökön* (Pilis m.) Hallomás szerint római sír találtatott, a részletes leirást várjuk.

1081. *Trencsin* várában ásatott ki egy románkoru *gyertyatartó* bronzból, melynek lába ezen kor legszebb alakjaihoz számitandó. Mag. 12. c. a háromszögü lábnak egyik oldala 10 c. Szalay Ágost. ő msága tulajdona.

1082. *Tribeczről* (Nyitra m.) *Hauer* Ferencz úr, a bécsi csász. földtani intézet igazgatója egy kőkalapács darabot küldött be leirás végett, mely azon intézetben 677. sz. a. látható. — Ezen agyagpala kalapács hossza törött kúpos lyukjáig 6 cent., felső szélessége 5 cent. vastagsága 3. c; alsó lapja, mely az ütések által egészen eltompult 4 cent., a fúrás fémfuróval történt; valamint az egész magán a csiszolás nyomát viselé.

1083. *Ürömön* (Pest megyében). Az *orosz* lelkész telepe hátsó részén, a kerítés falban, áll egy mértföldmutató, melynek felső, laposan gömbölyded 19" magas és 2" széles részén nincsen felirás, ellenben a 19" magas és 23" széles alsó köbös részén; mi magában feltünő, mert e rész rendesen a földben áll, ezen feliráts olvastam :

IMP CAES
M [illegible] AVREL
LY SEVERS
ALEXANDER
DIVS FELIX

A kath. plebánia mögötti mély útban egy kőlapokból szerkesztett sir van, melyből egy lábszár kiáll, legközelebb ki fogom ásatni.

1084. *Zentáról* (Bács m.) *Vojnics* Ödön ajándékozott egy bő nyilásu, szük fenekü fekete cserépedényt; öble körül kiálló csúcsokkal bir.

1085. *Xantus* Jánostól hallám, hogy *Zsilen* (Erdélyben, Hunyad megyében) sok kőbaltát találtak.

ADALÉK

a magyar régészeti irodalomhoz. *)

HATODIK KÖZLÉS.

Összeállítja

RÓMER FLÓRIS.

1) *A római katakombák*, főleg mióta *Rossi* szerencsés, szakértőleg folytatott kutatás oly becses eredményekkel koronázvák, az egész mivelt Europát foglalkoztatják, nem csak *vallástörténelmi*, de *archaeologiai* szempontból is. A *Szent-István-Társulat* kiakarván elégíteni olvasói vágyát, *Dr. Zádory Ev. János* jeles munkáját adá ki, melyet a szerző nem mint egyszerű fordítást mutat be az olvasó közönségnek, hanem mint olyan iró lép fel, ki nem csak az egész katakombai bő irodalmat lelkiismeretesen áttanulmányozta, hanem magában Rómában, a helyszinén, tevé észleteteit, melyeket a magyar közönség valódi érdekkel fog olvasni. Igaz, hogy az öt hátsó fejezet leginkább a katholika egyház legrégiebb tanainak bebizonyitásával foglalkozik; de minthogy minden keresztény társulat ezen szent korszakot méltán *ösinek* és *tisztahitűnek* tartja, ezeket is érdekkel fogja a régész olvasni, míg a többi rész a megbecsülhetlen keresztény műemlékekkel foglalkozik. — A kiállítás csinos és becsét emelik azon sikerült fametszvények, melyek 9 lapon a tárgyak magyarázataúl szolgálnak.

2) *Gömör* és *Kishont leirása*, szerkesztette *Hunfalvy* János. E becses egyedirat 2-dik része, mely a megye történelmével foglalkozik, némi világosságot vet archaeologiai viszonyaira is. Igy érdekes lenne az ajnácskői *kis kezet* (17. l.) tudományosan ismertetnünk; figyelemre meltó a *Pogányvár* (18. l.); *Murányvára* hosszasan le van írva, és a várnak alaprajza mellékelve; ezek, sajnáljuk csak, mintegy futólagosan oda vetett archaeologiai morzsák, melyek a megye számos régiségeit tekintve, egy szakértő tüzetes munkásságát valóban kivánatossá tették volna.

3) *Ellenbogen* József a pozsonyi főreáltanoda rajztanára, a pozsonyi dóm fölszentelése ünnepélyét egy füzetkében közli ezen czim alatt: *Zur Erinnerung an die feierliche Consecration des neu errichteten Hochaltars im restaurirten Sanctuárium des Krönungs-Domes in Pressburg.* Egy lelkes papnak, ki már annyit tett Pozsony egyházainak diszítésére, újak emelésére, *Heiller* Károly kanonok úrnak érdeme az, hogy a pozsonyi ősegyházat melyet a renaissance, régibb nagybecsű műemlékei kihányásával, a festmények bemeszelésével, rongy- és gipsz-decoratiojival, jellegéből, mennyire csak lehetett, kivetköztetett, és szinpadi mellékletekkel betöltött, ismét az építménynek architectonikájával összhangzatosan, régi jogába visszaállította.

*) Lásd IV. köt. V. I.; VI. I.; VI. II.; VII. I. füzeteit.

A buzgó lelkész buzditá a pozsonyiakat, és ezek a külföldi városok példájára egy *templomépítészeti egyletet* alakítottak, mely több kitartással és örvedetesb sikerrel, mint a *Buda-fővárosi* hasonnevű egylet, eddig *legalább a szentélyt* régi fényébe visszahelyezé. Ezen ténynek örvend az egész város, melynek polgárai valláskülönbség nélkül járulékaikkal a czélt elősegítették. *Ellenbogen* ur előre bocsájtván, a templom történetét, leirá belsejét kitűnő szorgalommal és szakavatottsággal. Czimertani részét illetőleg azonban egy kis észrevételünk van; mert a zárkövekre alkalmazott paizsokon létező czimerek közt a 2-ik nem *Robert* Károlyé, hanem *Beatrix* királynéé; a 3-ik nem a *Hederváriaké*, mely három karóból áll, hanem *Magyarország* négy pólyája; a negyedik a kettősfarkú *cseh oroszlán*, nem pedig *Derssfi*-család czimere; a hatodik a *morva* ostáblás sas — nem a Frangepánoké; a 8-ik az *ausztriai* pólya, nem a Czilleiéké, kik már ekkor nem szerepeltek; a 11-ik, mely ismeretlennek mondatik *Mátyás* Királyé, a *beszterczei*, elő lábával koronát tartó, oroszlánnal; a 13-ik alkalmasint a *luxenburgi* oroszlán? a 14-ik a felső luzsiczi várfal, bár csillagok nélkül, három ormának kellene lennie; a 16-ik a *sileziai* örvös sas, mert a sz.-Györgyi grófok czimere egy hatágú csillag; a 17-ik Magyarország czimerének *keresztes fele*; 18. az alsó *luzsiczi* (Lausitz) ökör, 21. *Dalmatia* 3 koronás feje, 22. *Moldvának* bikafeje, mely a Bánffyakéval együtt egész profilben ábrázoltatik. Azt hiszem, hogy a tanár urnak ezen észrevételekkel kedves dolgot tettem, és sajnálnám, ha a czimerek némelyike úgy festetett volna, mint a rajz azokat mutatja, mert a 2-dikban a 3-dik függélyes mezőben talán a jeruzsalemi keresztnek kellene állania; 6-ikon az ostábla vonalai vizszintes és függélyesek, nem pedig harántosak; 11-ken az oroszlán jobb elölábában koronát tart, sat. Ezen eltérések már alig javithatók, hanem máskor és másutt talán némi útbaigazitásul szolgálhatnak egy olyan országban, melynek nyilvános képviselete is olyan Magyarországi czimert festetett a külföldön, mely akármely más tartományé lehetett volna, de nem Magyarországé, melynek t. i. *szinei* hatóságilag és szokásilag századoktól megalapítvák.

Hogy miért nem tartá meg a templom-épitő választmány *Lippert* hazánkfia gyönyörű és egyszerű *mennyezet tervét*, mely növényi motivumokból állt és következetesen volt kivéve, nem tudom; engem azon symbolikus tarkaság, mely a sokféle czimerrel együt kell, hogy a szemet nyugtalanítsa, megszomorított; *mindent a maga helyén szeretem*, a góth menyezetek vagy egyszerű lombozatot, vagy az angyali karokat állítják elő.

Mindenesetre *Ellenbogen* tanár úrnak ezen szorgalommal irt, helyes és felvilágosító rajzokkal díszcsített egyediratáért igen nagy hálával tartozunk. Egy itt a kivánságunk: bár minden reál- vagy gymnasiális rajztanár figyelmére meltatná városa ritkaságait, régiségeit; a pozsonyi lelkes egyletnek pedig szivből kivánjuk, miszerint a hazai művészet előmozditása tekintetéből, és jeles emlékeink fentartási ösztönből fillérjei minél bővebben gyűljenek, *hogy a mit egyik kitünö fia kezdett, azt az egész közönség mielébb bevégezhesse!*

4) A szorosan vett *archaeologiai* értekezésekhez tartozik *Rónai* Jáczint székfoglalója, mely a m. tud. akad. Értesítője 1867-dik évi 16. 17, valamint a Budapesti szemle IX—X. füzetében kijött. Értekező az újabb *anthropologiai* vagy ha tetszik a *történelem elötti* szakok irodalmában, főleg az ezen téren lelkesedéssel és sajátságos kitartással kutató angolok, legujabb fölfedezésben teljesen otthonos, miért is az eddig, a tanulmányozást könnyebitő korszakokkal nincsen megelégedve. Mások sem veszik azokat szentirásnak, találnak bennök elég nehézséget. Tartunk tőle, hogy azon határozatlanság és tétovázás a tudomány eme legifjabb ágában még fog elég sokáig tartani. — Az emberek nem akarnak az inductio biztos, de hosszabb utján haladni, hanem egyes tüneményekre alapítanak sietve, gyakran hevességükben, törvényeket, melyek rendesen nem a természetnek vagy történelemnek

hanem saját képzelődésük kifolyásai. — Mivelhogy a föld sok tekintetben mindig ugyanaz és különböző miveltségi fokozatok léteztek és fognak mindig létezni; mai nap is, hol már a föld egy része a civilisatio tetőpontját látszott elérni, vannak még népek, melyek majd paradicsomi egyszerűségben, a miveltség bölcsőjében élnek, hogy a buvároknak a rég elenyészett évezredek homályában mintegy kalauzokul szolgáljanak. Innen meríti leginkább értekező állításainak érvényeit és hogy ezen visszapillantás, bár már ezekről tudomásunk volt, soknak fog buzditásul szolgálni, ezen téren, melyen még nálunk kevesen haladtak, reméljük; és hisszük, hogy a préhistorique szakok ezen új munkatársa minél gyakrabban, saját tapasztalásaiból szerzett érdekes adatokkal is fogja irodalmunkat érdekesebbé és gyümölcsözőbbé tenni. — Mindenkinek ajánljuk e jeles értekezést; kivánjuk, hogy mindenki, előitélet nélkül, — saját szemével nézzen; mert mi is vagyunk hivatva, hogy saját hazai emlékeink nyomán a nagy — embertörténeti kutatásokhoz szakértőleg hozzászóljunk.

5) Alig hiszem, hogy valamely beszédet nagyobb lelkesedéssel hallgattak, és következtében a hallgatók erősebben föltették volna magukban: hogy szavait szivükbe vésve, szilárdúl megtartandják, mint *Ipolyi* Arnold beszédét, melyet: az *egyházi müvészet s annak emlése hazánkban* czimű előadása a Sz.-László-Társulat 1867-ben Esztergomban tartott V. közgyülésén mondott. És még is mi volt eddig e beszédnek látható eredménye? Azt hiszem, igen parányi. Még azon lelkes, átérzett, a velőig ható szavak; azon nemes példák sem képesek a mi aluszékony közönségünket buzdítani!? Pedig mi a feladat? — Elérhetetlen, lehetetlen? Ipolyi felel: *Vissza kell térnünk ös egyházunk eredeti müvészi gyakorlatához!* Az egyházi épitészet, mint *monumentalis* és századokra sőt ezredekre számító művészet, nem lehet a *divat* játéka; és a mai tévedések, jellemnélküli *quodlibet kömassák*, melyek már elkészültük előtt is bedőlnek, vagy egykét évtized alatt *százezereket* igényelnek foltozásokra, eléggé bizonyitják, hogy az egyházi művészet titka elveszett, hogy erről a papság maga lemondott, és hogy ezt vissza kell szerezniök. Hogyan? Az egyházi *mütörténet tanitásával*, az *egyházi müemlékek fentartása, azok megfelelö helyreállítása s illetöleg összegyüjtés általi megörzésével, és végre az ujabb egyházi müveknek megfelelö egyházmüvészeti szellem és izlésben való alkotásával.* — Ezeket Ipolyi bővebben tárgyalja és bizonyítja be beszédjében. Példánk erre a külföld, melyet behunyt szemmel bebarangolunk, melynek jelentéseit olvasván, nem értjük; pedig szeretjük a külföldet majmolni, de többnyire csak a fesletségben, a nevetségesben. Tanuljuk elébb az egyházi régészetet, aztán óvjuk meg saját emlékeinket — és teremtsűnk már valamit, mi a XIX század műemlékeit ne olyan kúszált, nyomorúlt eszmeszegény állapotban tüntesse fel az utókor előtt, mint a *basilikáknak* csúfolt kőhalmazaink, és *bizantiaknak* elavultan hirdetgető *sztilmustráink!*

6) A *magyar orvosok* és *természetvizsgálók* Pozsonyban 1865-ben tartott XI-dik Nagygyűlésének munkálataiban *archaeologiai* szempontból érdekes Dr. *Arányi* Lajosnak ezen értekezése: *Vajda-Hunyad* várának hajdani és jelen állapota, melyről már ezen kötet 79-ik lapján szólottunk, és *Dudík Beda* raygerni benczés *jelentése* a pozsonyi érdekes régiségi kiállításról (425 lapon.)

7) B. *Orbán* Balázs, ki *„Utazás keleten“* czímű terjedelmesebb munkájával már évek előtt a közönség közelismerését vívá ki, egy nagyobb munkát végzett be, mely kizárólag az általa évek óta tanulmányozott *Székelyföldet* tárgyalja. Ha meggondoljuk, hogy hazánknak ezen fölötte érdekes része régészeti szempontból majdnem ismeretlen, ha meg fontoljuk, hogy szerző több éven át e hegyes, romokkal egészen ellepett, földet hegyről hegyre, dombról dombra mászva, fényképezve, rajzolva bebarangolta; csak arra kérhet-

jük kegyes olvasóinkat, hogy ezen úttörő, 6 kötetre terjedő, és számos illusztratioval ékeskedő 100 ívnyi munkának megjelenhetését aláirás utján elősegítsék.

8) Áttérvén folyóiratinkra, mindenek előtt: A *Budapesti szemle* 1867. III. IV. füzetének 488. lapján adja *Rómer* Flóris a Sz.-Margit oltáráról irt értekezésének kivonatát, melyben ezen oltárnak hitelessége valamint régészeti úgy történészeti szempontból megalapíttatik. — A VI.—VII. füzet 303. ismét Rómer, mint bizottmányi szerkesztő, az Archeologiai közl. VI. köt. 2 füzetét ismerteti meg. — A VIII. füzetben *Szabó* József értekezik a történeti és geologiai halmokról, és ezek megkülönböztető jeleit adja elő. — Érdekes olvasmányul szolgál a IX—X-dik füzetben *Dapsy* L. czikke a *cheopsi* gúla titkairól az 1865-iki fölfedezések szerint, mely e nevezetes műemlékekről egy újabb hypothesissel gazdagítja az Egyptiologia bő terményeit. Ugyanott (378. l.) *Rónay* Jáczint székfoglalójának: *Az ösemberek haladásáról*, rövid kivonatát adja, melyben az eddig felállított három főkorszakot a történelem előtti időből felforgatni iparkodik, követi ezt a 379-diki lapon: *Az ösemberek haladásáról a fémek korszakában való* igen érdekes folytatása. Az 1868-diki I. füzet *Kőváry* László: *„Erdély épitészeti müemlékei“* czímű munkájának birálatát hozza, melyben kimutattatik, hogy ezen munka minden inkább, mint az annyira érdekes erdélyi *müemlékeknek* a tudomány mai állásának megfelelő ismertetése. A II. III-ik irodalmi szemléjében B. Orbán Balázsnak kézirati munkáját ismerteti meg *Jakab* Elek a mennyiben ez a *Székelyföld népismei* és *régiségtani* ismertetéseinek történeti fontosságát tárgyalja. Alig várjuk ,ezen terjedelmes munkának, melyhez évek óta annyi remény köttetik, megjelenését, hogy legalább régiségtani részéhez tüzetesen hozzászólhassunk.

9) Egy folyóiratunk sincs annyira hivatva érdekeinket velünk együtt képviselni, mint a *„Századok,“* melyek az akademia területén kívül alapszabályainak 4. pontja nyomán, munkásságát a történelem segédtudományaira *nevezetesen a palaeographiai* és *archaeogiai csoportozatokra is* kiterjeszté. Az igen érdekes értekezések sorában, mindjárt az 1867. II. füzetben *Finály* Henrik, az erdélyi muzeum régiség-osztályi őre, ismerteti meg a *Maros-Portuson* újabban fölfedezett római régiségeket, megigérvén, hogy a lelt tárgyak részletes leirását az *erdélyi muzeum-egylet* évkönyvének legközelebbi füzetében hozandja. — 222. l. említtetik a *Nyír-Bátori* régi egyházban történt sírdúlás; 223. l. *Pogánysírok a Székelyföldön.* A 3. füzetben találjuk a pozsonyi koronázási templom restauratiójának megemlítését; a stambuli *héttorony*-ról való jegyzetet; néhány, bár még nem az archaeologiai keretébe foglalható hazai emléknek leirását; p. o. *Pekry* zászlaját, a *Jászberényi* irodalmi társulat XVI-dik századbeli pecsétjét, II. *Rákóczy* Ferencz *bölcsőjét.* — A IV. füzetben érdekes szakértekezés foglaltatik *Jakab* Elektől. A ki a czímertan ködös sivatagjain ide oda tapogatódzott, tudni fogja, mily nehéz, ott valami bizonyosat a XV. század előtti korban fölfedezni; itt valóban áll ez: et voluisse sat est. — *Gyárfás* István igen érdekes tárgyat kezdett felvilágosítani:

A Tárnokvölgyi ütközet és a Hún-Scythák temetkezési módjában; szép ügyekezet, mely alapos tanulmányozásnak eredménye; de az eddig aránylag oly gyéren nyujtott biztos anyag hiányában, kissé korainak tetszik. Még mintegy 20—30 évig rendesen és szakismerettel kellene ásatnunk és vizsgálatunk eredményeit összeállítanunk, mielőtt egyes népfajokat tárgyaló egyediratí kisérletekhez folyamodunk. Ez szerintem csak a bő anyagnak kellő elválasztása után fog történhetni. Addig is örömmel üdvözöljük az értekezőt e göröngyös téren és ernyedetlen kitartást kivánunk. — A Tárczában említtetnek *Glembay* Károlytól beküldött *Korogyvári* rajzai és régiségei.

Nem kevésbé érdekes archaeologiai tekintetből a II. kötet is. *Ráth* György tag

bemutatá Buda 1541-ki ostromának Vico Aeneas-tól való rajzát, és Győr várának egy igen érdekes képét, melyen a káptalandombot, mint *acropolist*, körülvevő vizárok még látható. 69. lapon említtetik a Pécs közelében fekvő kővágó szőllősi katacomba felásatása.

A 2-dik füzetben (95. l.) foglaltatik *Rómertól: a pozsonyi káptalan újabban talált egyházi ékszerei* czímű ismertetés; a 137. l. röviden a *Corvináról* való jelentés; 143. megemlítése azon hires *öreg-ágyúnak*, melyet 1453-ban *Orbán* nevű magyar öntött a stambuli ostrom alkalmával. A 3-dik füzetben *Höke* Lajos irja le Hontmegye *Római, Quad* és *Sarmata* emlékeit! Ezeknek megbirálására más alkalommal fogok visszatérni; itt csak azt említem, hogy a *bényi* óriás gátonyokat római műnek senki sem fogja tartani, ki a római sánczolást tanulmányozta. — 202-dik lapon inditványozza *Karácsony* Mihály, hogy *Árpád* sírja ügyében, ujabb ásatások rendeltessenek el. 204-en *Rómer* a pilínyi b. *Nyáry féle* régiségekről sat. tesz említést. — A 3-dik füz. 262-dik l. *Botka* Tivadar Körmöczbánya környékén létező ősírást közöl; ismét a *pilínyi* régiségeket mutatja be *Rómer* (ezekről bővebb tudósítás az V. füzet 347. l. olvasható) b. *Orbán* Balázs a *Budvárról* értekezik, és a Glembay féle műtárgyak magyaráztatnak. Érdekes érmészeti czikkecske ez: *Befolyások* I. *Mátyás érmeire, Fridrick* Istvántól.

10) A *Magyar Sion*, mely már annyi érdekes czikkel gazdagítá a magyar *archaeologiai* irodalmat is, 1866-ik év harmadik negyedében (l. Arch. közl. VI. köt. 195. l.) említést tesz a X-dik füz. 768. l. egy 1400-iki templomfelirásról; a XI-dik füzetben *Höke* Lajos *Adatokat* közöl *Hontvármegye egyházi archaeologiájához*. Ezen kisérletért szerzőnek hálával tartozunk; mert sok becses régiségre figyelmeztet bennünket, bár *archaeologiai chronologiája* még gyenge lábon áll, mit leginkább annak kell tulajdonítanunk, hogy a fáradhatlan búvárnak, elvonúlt állásában, nincs módja a régiségtan ujabb szüleményeit megszerezni és szokott komolyságával tanulmányozni. Nem akarok kritikát írni; de mégis furcsa, hogy értekező *Fuxhofferre* és *Czinárra* hivatkozik, mint azokra kik a *saági* zárdát 1075. való benczésekének állítanák; holott az első Monasteriologiájának II. kötetében 66. lapon 1270-ből V *Istvánnak* tulajdonítja, a másik pedig II 53 l. hasonlóképen nyilatkozik; míg ellenben Fuxhoffer I. 259. csak a *sághi* benczés rezidentiát emliti Pannonhalma mellett, de nem prépostságot! Egy perczig sem kétkedem, hogy midőn *Höke* úr ezeket irá, a *Garam melletti* apátság jutott eszébe, melyről az idézett év, király és okmány szól! — (hasonlítsd Fuxhoffer I. p. 136. és Czinár I. 217. abbatia S Benedicti de iuxta Gron.) Ugyanazon füzetben érdekesek: 840. l. s. a. t. egy 1417-ikről való felirás és az *állítólagos husszita* épitmények említése. 844-dik lapon a kalvinisták *kakasa* a francziáknak tulajdoníttatik; holott az mint *signum vigilantiae* már a középkor *katholikus templomaira* és pedig a kereszt fölé tüzetett. Kötve kell tehát hinni e buzgó régiségbarátnak, kinek azonban eddigi fáradozását, köszönettel fogadjuk, és további közléseit szivesen tanulmányozzuk, mert az ismeretlen régiségek bő terén utászul szolgál, és az elszórt régiségekre figyelmeztet. — Az 1867-diki I. füzetben érdekes, mit *Balog* György úr a hírneves *bácsi* várról, ezen romokat kis fametszvénynyel is ismertetvén, közöl. A magyar egyháznak sok *Balog* Györgyöt kívánunk, hogy ily jeles monographiák által történelmünk mindinkább gyarapodjék! Érdekesek, miket *Jedlicska* Pál úr a *vágújhelyi* prépostságról mond; nagy hálával tartozunk *Beke* Antalnak, és az *erdélyi székesegyház készlete* czikkét, mint kisebb művészeteinkhez való fölötte becses adalékot sok helyen aláhúztuk és megkereszteztük. Az előbbiekhez méltán csatlakozik a 4-ik füzetben C. B. G. (szabad-e itt *Csaplár* Benedek urra gyanakodnunk?) ki a *némely alföldi régiségek érdekében írt levelével*, a honi régiségek barátait valóban lekötelezé. — A *kis-várdai* romról bővebb tudósítást várnánk egy kis alap és felrajzzal *Györ-*

gyéni úrtól, ezekkel minket nagyon lekötelezne. Az 5-dik füzetben egy fiatal tudós *Csáka* Károly egyszerre legényképen mutatja be magát *„Esztergom XIII-dik századi helyiratához való adalékával.“* Kár, hogy a czikkhez az ódonszerű térképet, a legrégiebbet, melyet ismerek. nem csatolták. Reméllem, hogy az ügyes, és már is sok belátással működő szerző úr e terén tovább is fog működni, és ezen, sajnálattal valljuk, majd parlagon heverő történelmi ágat fogja mívelni. Ez után ismét egy *egyházi leltárt* közöl *Csete* Antal a veszprémi székes egyház ékszereiről, melyek közt feltünő egy miseruha két dalmatikával, melyek *Sz. István köpenyéből* készültek. (360 l.) A 6-dik füzetben a *Bakácskápolnát* ismerteti meg *Szántófi* Antal hazai régiebb műemlékeinek azon *remekét*, melynél a keletkező renaissance alig mutathat szebbet, jobban fentartottat.

Nem csekélyebb érdeküek az 1868-dik év eddig kijött füzetei. *Ráth* Károly a *keszöi* (győri) *püspöki várral* kezdi az archaeologiai tárgyakat. *Jedlicska* Pál a *vörösköi* várról közöl több érdekes adatot a 3 füzetben. Nagy gonddal össze vannak állítva az *egri megyei egyházak*, mint léteztek a XVII század végén, ezeket *Ráth* Károly közli egy régi okmányból. Végre *Bergh* Károly jeles épitész, és a régiségekben elismert szakférfi, jelentést tesz a *pölöske sz.-Mihályi góthstilü egyházról.*

Ennyi régészeti adat eléggé tanuskodik arról, hogy azon nagy érdekeltség, melyet a *Magyar Sion* első füzeteiben örömmel észrevettünk, épen nem lankadt mai napig sem, és innen gyanítjuk, hogy azon gyönyörű mellékleteknek, melyek az első kötetek valódi díszei valának elmaradása, egyedül az előfizetők fogytának tulajdonítható. Jövőre is figyelemmel fogjuk kisérni ezen tudományos tárházat, és őszintén örvendeni, ha minél többször állandó régészeti munkatársival találkozhatnnk.

11) Az *„egyházi lapok“* is örömest engedik át hasábjaikat a *keresztény archaeologiának.* Igy *Répászky* József úr *Kéresztény müvészeti* tanulmányiban egyenközűleg ismerteti a keresztény művészet felsőbbségét e régi úgynevezett classikus irány fölött — és VII fejezetében adja a *kerzsztény müvészet fejlödése történetét rövid átnézetben a katkolika egyház kezdetétöl a reformátióig.* Igaz, hogy általánosan van tartva; de megízlelésül és biztatásul szolgáland azoknak, kik e tárgyban felvilágosítást keresnek. — Továbbá találkozunk Dr. *Zádory* János: *Ki ásta a római sïralagokat?* czímű czikkével, mely a *katakombákról* irt nagyobb munkája hírnöke volt. Bár többször is találkoznánk behatóbb, főleg az egyházi épitészetet, kisebb művészetet symbolikát sat. tárgyaló értekezésekkel. Van elég eredeti, eddig fel nem dolgozott tárgy hazánkban is; de mennyit lehetne a külföldi tág irodalomból is átültetni! Egyházi archaeologia nélkül a liturgia is csak mankón jár, és homályos üvegen át kénytelen vizsgálgatni.

12) A *„Mücsarnok*-ban,“ bár ezt programjában nem igéri, *Maszák* Hugo úr köszönetet érdemel, hogy a régi művészetnek is nyit tért, és így alkalmat ad mai művészeinknek, hogy néhanéha a régiekre is visszapillantsanak. Érdekes olvasmány az *ókori festészet*, mely különösen az *assyr* és *görög* festészetet tárgyalja. Az egyptomiak müvészetének is van egy czikk-sorozat szentelve; miért is reméljük, hogy a hajdannak egyéb remek vagy művésziieg kitűnő nemzeteire is fog a sor kerülni. Nem árt, ha a müvészetben az újabb kor előnyei a régieknek valódiság-érzetével néhanéha érintkezésbe jőnek.

13) Jól esik regisztrálhatnunk azon érdeket is melyet hazánk képes folyóiratai, mint p. az ügyesen szerkesztett: *Magyarország képekben*, *Képes világ*, *Hazánk* s a *külföld*ben, és illustrált heti lapjainkban: mint *Magyarország* és a *Nagyvilág*; a *Vasárnzpi újság* stb. honi régiségeink irányában tanusítanak. Alig van füzet, vagy ív, melyen nem találkoznánk többékevesebbé sikerűlt rajzokkal, sőt, mint multkor a Vasárnapi újságban, alaprajzokkal is.

Azonban a milyen jók és dicséretre méltók a rajzok, oly szegényesek, hátramaradottak, és inkább regénykedők, tündériesek mint történelmiek néhanéha a leirások. Ideje lenne, ily komoly, ily nagyhorderejű ismertetésekhez ifjabb *szakembereink közt* munkaerőket keresni, hogy ama sok *téves*, *botrányos* és a *népet hibába ejtö férczmunkának*, és *gondolatnélküli másolásnak* véget vethessűnk. Minél terjedtebb és tekintélyesebb a népies lap, annál nagyobb a hiba, vagy bűn, melyet ilyen felületeskedés által elkövet; *soha sem látszassék semmi csekélynek* és *figyelemre alig méltónak*, *mit a népek kezébe adunk*, — ha a népnek, és *korszerű* felvilágosodásának *valódi baráti* vagyunk!

14) A remek irodalom pártolóinak elkerűlhetlenűl szükséges lesz megismerkedni *Brambach* Vilmos *Corpus Inscriptionum Rhenanarum*-ával. Ezen, valamint díszes, úgy igazán bő felirási mű, éles birálatival és tanulságos jegyzeteivel mintegy előpéldányul szolgál nekűnk, miképen kellene egy *Corpus inscriptionum pannonicarum* és *dacicarum*-ot szerkesztenünk. De ezen munkától mi fel vagyunk az által mentve: mert a porosz király védnöksége alatt serényen munkálkodó *Instituto di Corrispondenza archaeologica*, roppant költséggel életbe léptetett munkáival *már megelözött*. Mindazonáltal lesz is, marad is még a hazában szerteszét elég kiadatlan sírirás, mértföldmutató, felirásos cserép és tégla. — *Csak idö* és *ember kell hozzá*, hogy a minket legközelebb érdeklő munkához legalább is *kis pótlékot* írhassúnk!

15) Azt véljük, hogy a magyar régiségek barátinak nagyobb szolgálatot nem tehetünk, mintha őket B. *Sacken* egyik ujabb munkájára *„Das Grabfeld von Hallstatt in Ober-Österreich und dessen Alterthümer“* figyelmeztetjük. Erre több okunk van. Először gyakran előfordulnak minálunk is hasonló tárgyak; továbbá mivel itt egy rendszeresen felásatott temetőről van szó, melynek miképeni kezeléséből mi is sokat tanulhatnánk; végre mivel a több évet e tárgy tanulmányozásnak szentelő szerző, ki igen nagy anyaghalmazzal a cs. muzeumban rendelkezett, egy valóban átgondolt, rendszeres, munkát nyujt át az olvasó közönségnek, milyennel mi is szeretnők a magyar olvasókat meglepni, ha a folytonos *sír* és *halomdulások* helyett, már egyszer rendszeres, szakférfiak felügyelése alatt czélba vett ásatások történnének. Pedig hány ilyen és talán még érdekesebb temető és egyes halom van ezen, mindennel oly bőven áldott országban, és még is hol van e tekintetben nagyobb egykedvüség, dulás, vágy és értelmetlenség! — Sacken úr majd ezer sírból nyert 6000 különféle tárgyból szedé anyagát; az ásatások 1846—1864-ig, 18 évig tartottak. Ajánljuk ezen remek munkát, melynek bővebb ismertetése a bécsi „Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Baudenkmale 1868. VIII. és kk. ll. olvasható, mindenkinek, a ki nem csak szarkamódra a fényes tárgyakat választékosság nélkül gyüjti, hanem azoknak ismertetében is örömet lel.

16) Ugyanazon Dr. *Sacken* Ede és Dr. *Kenner* Frigyes kiadták *„die Sammlungen des k. k. Münz — und Antiken — Cabinets“* jeles, kimeritő és szakismerettel irt, okadatolt lajstromát a cs. kir. bécsi régiség- és éremtárnak. E fáradalmas munkának czélja nem csak a vásári kiállítás, hogy egyrészt a tárak látogatói a tárgyakat feltalálhassék és kiváncsiságuknak eleget tehessenek, másrészt pedig e lajstrom minél nagyobb számmal eladassék; hanem ezen *minta-catalogus állandó becsü és minden szakférfi könyvtárában helyet érdemel.* A tárak előrebocsátott keletkezésének és szaporodásának rövid története, és egy szakirodalmi mutató után, jön az egyenes régészeti tárgyak lelkiismeretes szakleirása, melyet a 120.000 darabból álló éremgyüjtemények általánosb tárgyalása követ. Minthogy e fejedelmi gyüjteményekben igen sok remek darab fordul elő, *mely hazánkból oda került*, szükséges, hogy e munkát gyakran forgassuk, ha honi lelhelyeinket teljesen akarjuk ismerni.

Természetesnek fogja kiki találni, hogy e nélkülözhetlen munka figyelmes átlapozgatása után felkiáltottam : *Talis cum sis, utinam noster esses!* azaz : nem irigylem, hogy ilyen a bécsi gyüjteménynek van — hanem sajnálom, hogy a mi nemzeti gyüjteményünknek még semilyen sincs, melyhez a tanulni vágyó közönség is hozzá férhetne.

Vessünk már most egy futó pillantást a birrodalmi, majd a külföldi lapirodalomra, hol *magyar* tárgyakról szó vagyon ; nézzünk egy kissé szét a *világ archaeologiai* irodalmában, és végre az *archaeologiára* a Párisi világtárlaton.

17) A „*Mittheilungen der k. k. Central-Commission* für Baudenkmale in Wien, folyvást tudományos figyelemmel kiséri hazánk régiségeit. Igy hozza 1867-ik évi 3. füzetében *Bock* remek tollából a pesti nemzeti muzeum ritkaságait; például : a *centaurus*-féle öntőkészletet; *Monomachos Konstantin* koronáját; *III-ik Béla* temetkezési mellékleteit; a nőfejü öntőkannát; a zománczos szekrénypléheket; a margitszigeti koronát; *Mária királynénk* állítólagos karpereczeit; a diszes *niello-csatot* és egy kis románkoru tálczát. Mind ezeket szokott könnyü modorában roppant tárgyismeretéből folyó tudományos kitérésekkel és visszaemlékezésekkel irja le említett *aacheni* kanonok ur, ki az ottani magyar kápolnai ritkaságoknak beható tanulmányait szentelvén, különös előszeretettel viseltetik nemzetünk és annak fiai iránt, ugy annyira, hogy a ki Aachenben magát az utczán zsinoros ruhában mutatja, azt *Bock* ur azonnal vendégeül meg is hija. A következő füzetben folytatva találjuk a mezeumi tárgyak ismertetését, itt a padlattéglák, a *Csák Máténak* tartott mellkép, egy XV-ik századbeli *füstölö*, papi *palást-tartó* és *kehely*, valamint több *pohár* is adatik csinos rajzokban. Ezt mindjárt követi Dr. Kenner szakavatott tollából a *rákosi* (Sopronmegye) *Kroisbachi* Mithraeum leirása. LIII. lapon szó van *Ausztriának* részvétéről a párisi régészeti kiállításon, hol több furcsaság közt egy görög császárt, t. i. *Naumachos* (Monomachos) Konstantint, és Teleky, Báthory, Bethlen, Bánffy családok közt a *Boglár* családot is találjuk. Ismertető úr t. i. a *Boglár* diszítményt is családnak vette. — *Böhm Lénárt* egy kis czikkbe a *bánáti* barbar czimekről és pogánysirokról szól. Az 58-ik füzetben *Rómer* ismerteti *boldog Margitnak*, IV Béla leányának házi oltárát, mely értekezést ezen kötetnek I. füzetében találunk. — Az utolsó füzetben figyelemre méltó, mit *Bergmann* ur, a cs. muzeum igazgatója, az ujabb mozgalmak által tervezett csatornák, vaspályák és egyéb építések alkalmával előfordulható régiségeknek megszerzéséről indítványoz, és mi nálunk is behozandó lenne.

Az 1868-diki I. füzetben *Henszlmann* Imre a *pécsi föegyháznak* szentel egy bővebb czikket, melylyel ezen fényes egyház a *monumentákba* szánt monographiát mintegy bemutatja. — E füzet és a következő végén az *Archeologiai Közleményeknek* VII. köt. I. füzetét ismertetem meg. — A 3-dik füzetben a cs. könyvtárban őrzött *Corvin-Codexeket* ismerteti *Perger* ur, azon könyvtár egyik tiszviselője.

18) A „*Wiener Numismatische Monatshefte*“ II. kötet utolsó füzetében minket leginkább érdekel azon czikk, melyben a bécsi régiségtári őr, Dr. *Kenner* Frigyes egy *Quintillus* császár eddig ismeretlen érmét *Pannoniát* sajátságosan előadva tárgyalja; ezen t. i. Pannonia hosszu ruhában, fejdiszszel és fátyollal van előállítva, fejét bal válla felé fordítja, jobbjában babért, baljában maga előtt harántékosan katonai jelvényt tart. Alatta T; egyik legközelebbi czikkben, mely a *lengyel* királyok *vörös-oroszországi* pénzeiről szól, a 236-ik lapon *Lajos* királyunk pénzei említetnek 1371—1382-ig. Érdekelnek a Mária- és Jagello Vlászlóról felhozattak is. — A 3-dik kötet első füzetében leginkább egy *Probus*-féle kiadatlan arany, melyet hazánkban találtak; a magyarországi érmekhez való táblák és azok leirása folytatása illet bennünket.

Az utolsó kötetben: I. László kiadatlan érmeiről szól 194. l.; a magyar érmekről való folytatás, és *Schimko* Dániel kitünő éremtudós hazánkfia halotti emléke következik. Ezen elfelejthetlen kedves jóakaróm, Podlužániban született, Trencsén megyében 1796, és már szegény tanuló korában kezdé Pozsonyban az éremgyüjtést. Könyvtárának és régiségi gyüjteményeinek, igen visszavonult élete mellett, minden fillérét szentelé; gyüjteményeit nagyon méltányos föltételek alatt a pozsonyi evangelikus lyceumnak engedé át, s igy míg már sok vagyonos urnak kincsei kifelé vitettek, ezen szegény tanárnak gyüjteménye a hazában maradt meg. Gyüjteménye mintegy 7000 db válogatott éremből, ritka emlékfémerből, egyptomi és egyébb régiségekből állt. — *Schimko* tudományához képest, majdnem túlságos szerénysége miatt, keveset irt, de mi az érmek ismeretét és főleg a kereskedésben való értéküket illeti, első rangu tekintély volt. Utolsó éveit majd kizárólag az érmek *mérésének* szentelé. — Midőn az országgyülés az *Edelspacher*-féle gyüjteménynek becslésére szakférfiakból küldöttséget menesztett *Nézsára*, *Schimkot* is meghitták Bécsből, és a küldöttség tagjai csakhamar megszerették e szeretetre méltó szerény tudóst, ki e szolgálatot szivesen vállalá hazája iránti szeretetből, és a küldöttség lelkévé vált. — Dicsőség emlékének, örök nyugalom és béke hamvainak!

19) Az Archiv für österreichische Geschichte XXXIV. kötet 253-dik lapján kezdődik *Dr. Tangl Karlmann* sz. Bene rendü értekezése : *Römerdenkmale zu Töplitz bei Warasdin in Croatien.*

Mint Erdődi Károly gróf fiainak nevelője, több izben rándultam át *Novimarof*-ból, hol a család a nyarat tölté, a közel fekvő Topliczi fürdőbe, s ámbár még akkor csak avatatlan szemekkel vizsgálám a különben tetsző faragmányokat, sok érdekkel kisérém Tkálac urnak ezen fürdőről irt, de előttem érthetetlen, mert illyr nyelvü értekezését, melyről Tanglnak, mint bevezetéséből kitünik, tudomása nem volt, még is igen örvendettem, midőn ezen sok avatottsággal irt dolgozatot kezemhez vettem.

Tangl úr két részre osztja anyagát, t. i. a) felirásos, b) faragott kövekre. — Az elsőkből már mellékletesen közöltek a fürdőről iró orvosok nehányat, az utóbbiakat eddig alkalmasint azért mellőzék, mert magyarázni nem tudták, és az irottaknál csekélyebb jelelentésüeknek vélték.

A külföldi irodalom mezejéről egyelőre ezeket tartjuk említésre méltóknak :

20) Mennyire szükséges az archaeologia leleteket, legyenek azok akármelyik korszakból, feljegyezni és térképre átvinni, mutatja azon valóban jeles munka, melyet *Wiberg „Der Einfluss der klassischen Völker auf den Norden durch den Handelsverkehr“* svéd nyelven közétett és Mestorf németre fordított (Hamburg, Meissner 1867.) Szerző a phoeniciaiak, etruskok, görögök és rómaiak kereskedési visszonyait, s a barbar népek izlésére és mivelődésére való befolyását saját müvészetük által, azon müemlékekből fejtegeti, melyek Spanyolhonban, Francziaországban, az északnyugati szigeteken, a balti tenger partjain, Szászországban és a Németbirodalom területén találtatnak. Érdekes és reánk nézve is buzditó olvasmány! melynek becsét még a végén levő térkép emeli, melyen különféle jelek által, és különböző szinezéssel, azon határok kitüzetnek, a meddig a nevezett népek haladtak. Honi ős viszonyainkra nézve, ilyen térkép szerkesztése érdekes lenne!

21) *Forgeais* Arthur párisi régiség kereskedő és a pecséttani társulat elnökének egyik jeles munkáját : *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine*-t kell e helyen említenem, mivel több kötetnyi munkája, mely számos fametszvénynyel van érdekesítve, már azért is fölötte becses, mivel oly tárgyakkal foglalkozik, melyeknek n á l u n k még eddig nem is akadt gyüjtője. Forgeais úr t. i. a Seine partján lakván, az ottani kotrások

alkalmával napfényre jött mindennemü *ólomlemezeket* gyüjté és nagyon bő és tanuságos példányokban állítá össze. — Az első kötetben a különféle *mesteremberek jelvényei* fordulnak elő, p. o. a gyógyszerészeké, mérlegcsinálóké, öntőké, egyházi öltöny készítőké, harisnya, lábbeli stb. művészeké; a második kötetben a *szent képek*, melyek amulettek vagy csatok gyanánt viseltettek, vagy bucsujárási jelvényekképen hordoztattak; következik a *népies érmészet* 2 kötetben, mely a pénz szűkében használt kereskedelmi *pénzpótlékokat* tárgyalja. Ezekből látni, hogy Forgeais úr magának egy egészen új tudomány nemet teremtett, melybe mind azon jegyek, pénzpótlékok, markok és mesteremberi pléhek, robot-pénzek, futtatási fémerek, vagy egyesületi jelek tartoznának, de a kereskedelmi világban és vámoknál használt állami, vagy magán *plombok* is, melyekre eddig senki sem figyelt, és melyeket az érmész nem gyüjté, hanem *érmei* mellett csak türte, és gyüjteménye végén, mintegy a kinevetéstől félve, tartózkodva mutogatta. És mégis, mily hatalmas anyag van ezekben a népies élet történetéhez! — Ma, hol semmit sem szabad megvetnünk, mi a polgári életnek akármelyik ágára vonatkozik — ezeket is mind össze kell szednünk; legyenek azok régi mesteremberi pléhek — vagy kereskedelmi markok — vagy vallási egyletek jelvényei. Ha van gyüjtője a levél-markoknak, a látogatási jegyeknek, a világ különféle ujságának, miért ne gyüjtenők ezen jegyeket is? Láttam a *pestigyep* jelvényeiből összeállított csinos gyüjteményt, reméllem, hogy Forgeais urnak lesz nálunk egyéb követője is!

22) *Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit und die Entwickelung der Civilisation*, *Tyler* után *Müller* H-tól angolból fordítva; iparkodik az egészen ismeretlen korszakok rejtélyébe hatni, a mai nap is még gyermekded állapotban élő népek szokásaiból az ősi korszakok sajátságaira következtetni, és a polgárosodás kezdeményét, a jelirást, a rajz és faragás kezdetét, a tűz használatát, feltűnő szokásokat stb. tárgyalván, minden túlságos föltevések és mesés, százezer évekre terjedő, időszámítások elkerülésével valószinűséget ottan megállapítni, hol eddig semmi támaszpontunk nem létezett. Mint igen kedves olvasmányt mindazoknak ajánljuk, kiket hazánknak rég multja is érdekel.

23) *De Mortillet Gabriel úr* „Le Signe de la Croix avant le Christianisme“ Paris 1866. munkája igen érdekes adatokat — közel az őskori világ történetéhez, és a cserepeken és bronzműveken előforduló, keresztalaku diszítményekre tesz figyelmessé. — Ilyen vonalok- és pontokból combinált czifrázatokhoz ugyanazon, de még a római korból is, mi szintén igen jeles példányokkal szolgálhattunk volna; de az soha sem jutott sem nekünk, sem másoknak eszébe, hogy ezen puszta diszítményeknek valami vallási értelmet adjunk. Azon állítása tehát Mortillet urnak, hogy: „la Croix est un excellent criterium pour reconnaître ce qui est posterieur au Christ“ axiomát ő megdöntötte, és megmutatta, hogy a kereszt-czifrázat már a kereszténység előtt „était employée comme Symbole, comme emblême religieux“ kissé merésznek és visszahatónak tartjuk. Ha mindjárt állítja is szerző úr „mon intention n'est pas de faire de la polemique religieuse. Je vais purement discuter un important principe d'archélogie“ nem hiszem, hogy ezt valaki előtte komolyan vette volna, ki a keresztény kor előtti régiségeket ismeri, és tudja, hogy a keresztalaku czifrázat a barbár cserepeken és egyéb műveken oly gyakran előfordúl.

24) A *„Revue des deux mondes“* 1868-diki martiusi kötetben az annyira vitatott *Darwinismus* kérdéséhez felvilágosításúl szolgáland Auguste Laugel: *Darwin et ses critiques*“ értekezése; valamint *„La végétation* du globe dans les temps antérieur à l'homme, de Saporta Gastontól eredő rövid áttekintet. Érdekes lesz az: un mot sur l'Archéologie orientale-ról-t is olvasni.

25) Senki sem gyanítaná, hogy a „*Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*“ füzeteiben annyi archaeologiai tárgy feltalálható. Mintegy szavaink igazolásaul ide csak néhány számot igtatunk. P. o. az 1867-ki 8-dik füzetből : *Altindische Bergwerke in der argentinischen Provinz San-Juan*; die sogenannten *celtischen Monumente in Nordafrika*; Reste aus der *Steinzeit* in Griechenland, hol a marathoni mezőn talált *könyilhegyek* a *perzsáktól* származtatván, mutatják, miszerint ilyenek már a fémek régi használata után is alkalmaztattak; a *római korszakból* érdekesek : „die Ruinen von *Aventicum Helvetiorum*“; zur Topographie der Colonia Agrippiensis (Köln); der *Bernstein führende Eridanus* der Alten; Uiber heidnische Begräebnissstellen in der Mark Brandenburg, im Speciellen über die Urnengräeber zu *Saarow*. stb. stb.

26) Úgy hisszük, hogy nem szükséges az *Annales Archaeologiques*-ket a régiség buvárnak, ki a középkori keresztény művészettel, főleg annak kisebb műívészetével foglalkozik ajánlani. Annyi itt az anyag, és oly remekek a mellékletek, hogy ezeket mindenki ki nem is szakférfi, legnagyobb érdekeltséggel fogja lapozgatni. Az akademiai könyvtárban megtalálható; ha a jelesebb értekezéseket ide akarnók írni, az egész tárgymutatót kellene ide igtatnunk.

27) *Cosmos*, Revue politique et sociale hoz régészeti czikkeket is, mint p. o. Les fossilles *de l' Attique* ont ils exercé une influence sur la mythologie? XVII. Anneé. Janvier 1868. *L' homme tertiaire*; Avril, *l'homme de la station* des Eyzies, Mai; Station de l' age *du renne* à *Schussenried* s. a. t.

28) A *Philologus* 1866 és következő füzetei a római és görög régiségek kedvelőinek becses anyagot nyujtanak. P. o. Altar der *Demeter* zu Eleusis; das *Eleusinion* zu Athen; die Befestigung Roms; Ergänzungen zu den letzten Untersuchungen auf der *Acropolis zu Athen* s. a. t.

29) *Leonhard* és *Geinitz:* Neues Jahrbuch für Mineralogie 1868. II. füzetében igen érdekes *Geinitz* jelentése a *histoire du travail*-ról Párisban 1867. kiállított földtani tárgyakról; továbbá a jelentés a *Schmidt*-től az édesvizi mészben talált ember koponyáról; emlitése a *Paglia*-tól a *Po alluviumában* talált *tégladarabokról*; és több olaszországi lelhelyről a kő és *fém*-beli korszakból.

30) Az *Anthropoligical Review* 1867-diki folyamában, a többi embertani komoly tanulmányok közt, reánk nézve nagy érdekességgel bírhat a *The Celtic Tumuli of Dorset* 85. l. *Vogtnak Primitive period of the human species* 204. l. *The struggle of man with nature* 276. l. *On the Antiquity of man and Comparative Geology* — 1868-ból *Lubbock*-tól: *The early condition of man; Nillson on the stone age in Scandinavia* féle ismertetések, különféle anthropologiai társulatok működései, stb. A ki ezen tudományággal foglalkozik, ezen jeles folyóirat nyomán könnyen fogja magát tájékozhatni.

31) A *kraini* történelmi társulatnak közleményeiből négy kötet fekszik előttem, t. i. 1864—1867-ig, melyekről megkell vallani, hogy ezen egyletnek kiadványai nem csak a középkori történelmi, érmészeti, archaeologiai sat. szempontból nagy változékonysággal igen sok becses adatok adnak, hanem a római korszakra is gyakran visszatérnek, úgy hogy szomszédsági tekintetből tanulmányaik reánk nézve is nagy érdekkel birhatnak.

A *társulatok* irományai és kiadványai közt legyen szabad említenem a *dorpati* esthniai társulatot, melynek füzeteiben a liv- és esthlandi ősi lakók *gátonyai* tárgyalvák; szólnak a *Werroi* és *Kurkülli*, sírokról; kufi és arabs érmekről, régi keresztelő medenczékről; *Dorpat* 12 régi templomáról sat.

A *kökori* régiségeket ismerteti *Unger* a cs. bécsi akademia értesitőjében 1867. LV. III. IV. füzet.

A *párisi* celti emlékekről ajánljuk az ottani archaeologiai társulat *Bulletinjét* 1866. és kk.

Sirhalmokról Weisenthurmnál értekezik *Schalk* úr a nassaui archaeologiai társulat évkönyve VII. köt. II. füzetében, hol a Közép-rhenus vidékén az első kereszténységi nyomok is tárgyaltatnak.

Különféle *czölöpépítményekről* szól a meklenburgi történelmi és archaeologiai társulat évkönyveinek XXXII. folyama, hol az eddig e tájon történt hamisításokról igen anulságos észrevételeket lehet olvasni.

*

A párisi világtárlat alatt többféle folyóirat és rövid füzetkék jelentek meg, melyek — mint egy részletes irodalom nagyon becsesek — miért is kötelességemnek tartom, hogy ezeket röviden megismertessem.

33) Alig hiszszük, hogy az, ki a történelem előtti korszakok régiségeivel, melyek minálunk oly nagy mennyiségben, és majd érintetlenül találtatnak, foglalkozik, bővebb és érdekesebb tárházat találjon, mint *De Mortillet* Gábor „Matériaux pour l'historie positive et philosophique de l'homme" czimü folyóiratában, mely legnagyobb szorgalommal és körültekintéssel mindent foglal, mindent megbirál, mit a tudományos világ akármelyik nyelven kiad. A hozzácsatolt rajzok még inkább ajánlatossá teszik ezen köteteket, melyek évenkint, a nem franczia előfizetőnek, csak 12 frankba kerülnek.

Nem különben ajánlható ugyanazon szerzőnek e czimü munkája :

34) *„Promenades préhistoriques à l'exposition universelle."* — A ki a világtárlat alatt Párisban nem volt, és még is tudomást akar magának szerezni mindazon régiségekről melyek a fenebbi czimnek megfelelnek, csak örömmel fogja követni szerző urat sétáin, és érdekkel szemlélni a csinos fametszvényeket, melyek e munka diszeül szolgálnak.

35) Feltünő dolog az, hogy mig a párisi világtárlaton kiállitott római és középkori régiségek teljesen csak az általános jegyzékekben, és természetesen nagy röviden előszámláltatnak, és csak némely nemzeti részletes lajstromban kissé bővebben emlittetnek, addig a történelem előtti szak nem csak *Mortillet* ur által egyetemesen megvizsgáltatván, közöltetett, hanem az annyira érdekes *svajczi* tárlat 10 fényképezett táblában kijött rövid magyarázattal; a *dán* tárlat pedig egy egészen külön munkában ismertetett meg. — E munka szerzője a *dán* osztálynak igen kedves emlékezetü biztosa *Schmidt* Valdemar úr, munkája czíme pedig : *Le Danemark à l'exposition universelle de* 1867 étudié principalement au point de vue de l'archéologie. Ezen egyediratban, mely csak kevés lapot enged át a középkornak, egy bővebb bevezetés után a kölünféle korszakok, és azok maradványainak avatott leirását találjuk. Mindenkinek ajánlható.

36) *Spanyolország* részéről a régészetet illetőleg csak emlékezetes régi tengeri térképeit és kiállitott okmányait kell említenünk. Ezeket röviden ismertetve találjuk : *Reseña de los documentos pertenecientes à la coleccion paleográfica de D. Juan de Tio y Ortolano* czimű lajstromban, melynek 15-ik lapján ez áll: *Gran* (Strigonium) 10 de julio de 1495; Donna Beatriz de Aragon, Reina de Hungria y de Bohemia, hija de Fernando I. de Nápoles, casada en primeras nupcias con Matias Corvino, Rey de Hungría, y en segundas con Ladislao V. (Ulászló) de Hungría y VI. de Bohemia, hijo, de Casimiro IV. de Polonia. — Carta al principe D. Juan, hijo de los Reyes Católicos. Minden ipar-

kodásom mellett nem voltam képes ezen okmányt másolásra megkapni. — I. Ferdinánd király levele Coboshoz (Bécs, 1533. május 18-kán, 28 l.) és III. Ferdinándé, (Bécs 1656. mártius 15-kén 30. l.) Margit-Mária és austriai Doña Mária-Anná-hoz, minket talán kevesebbé érdekelnek.

37) A külön lajstromokból bősége miatt emlitenünk kell a *portugálit* is, melynek czime ez : *Description des Monnaies*, *médailles et autres objets d'art concernant l'histoire Portugaise du Travail par A. C. Teixeira de Aragao*, mert főleg érmészeti része nagy gonddal van kiállítva, és becses rézmetszetekkel ellátva. *Aragao* biztos ur ezen munkávanagy hálára kötelezé az idegen érmészeket. — A *svajczi* szövetség, a *norvégi* és *hollandi* királyságnak külön régészeti lajstromai inkább csak száraz előszámlálásai a kiállitott tárgyaknak, mint azoknak okadatolt részletezései. Azonban még is fölötte becsesek a *régészeti statistikus* számára, mert körülbelül ezen országoknak *régészeti állapotáról* egy közelíthető képet nyujtanak.

38) A ki a párisi világtárlatnak *középkori* müremekeivel akar megismerkedni, azt *Charles de Linas* ur : „L'Histoire du Travail à l'exposition universelle de 1867-re utaljuk. A IV. sz. mely *Autriche et Hongrie*-nek van szánva, igen méltányosan nyilatkozik tárgyainkról, de a muzeumi nagy bronz fibulának valódiságát kétségbe vonja. Azonban, ha tekintetbe veszszük a legujabban talált *koronczói* bronztűt a lelóggó hasonló csörgőkkel, ha a Dèpôt Central de l'Artillerie Laboratoire de Chimie-jében készült vegytani bontást, mely 92 réz és 8 rész ónt, a horganynak minden nyoma nélkül eredményezett, többé ezen óriás fibula valódiságáról nem szabad kételkednünk. — Vizsgáló urnak kitünő figyelmét kiérdemlék *Bánó József* képviselő ur osztropataki tárgyai, főleg a *czipö diszítmény*. Ugy szintén hosszabb ideig mulat a *bakódi kincs* leirásánál, melyet ő a *merovingi korszaknak* tulajdonít. — Végre a *monomach Konstantin* korona részleteinek, melyek *Nyitra-Ivánkán* találtattak, szentel nehány lapot, s bár annak müvezetét igen helyesen kiemeli, történelmi véleményét, hogy e koronát I. *András* a nevezett császártól mint hübérnöke nyeré el, épen el nem fogadhatjuk. Folytatja De Linas ur továbbá is észleleteit III. Béla tárgyairól, az aquamanilékről, kelyhekről, magyar ékitményekről és főleg a *magyar zománczról*, ezeket olvasni, de bizonyos tartózkodással elfogadni, fogja mind az, kit nemzeti tárgyaink érdekelnek. Egyiránt halljuk, mit mond magáról a müvészetről: Le Monit. universell 27. April 1867. t. i. ezeket irja : *Réunion des Délégues des sociétés savants à la Sorbonne*, *4-e jour*, Section d'archéologie czim alatt : *De Linas* úr, az *arrasi* academia tagja, mint a császári bizottmánynak, mely a történelmi munkálatokra felügyel, nem helybeli társa, szót emel egy eddig nem ismert eljárásról, melyet némely régi zománczos műdarabon észrevett. Néhány év előtt t. i. Magyarországban hét zománczos aranylemez találtatott, melyek hosszukások és felül kerekítettek. Rajtuk Konstantin Monomachos görög császár, Zoë és Theodora császárnék, két főerény és két tánczosnő van előállitva. Ezen lemezek elrendezése, minthogy fokonkint magasságukból vesztenek, odavivé a magyar és német tudósokat, hogy a kezük alatti tárgyakat *olyasféle korona* részeinek tekintsék, milyen Nagy Károlynak Bécsben őrzött császári koronája. Az egésznek összeállításához egyedül a 8-dik darab hiányzik. A kiállitásban csak a nevezett császár és egy tánczosnő van képviselve. De Linas ur, kinek megengedtetett, hogy e müdarabokat szorgalmasan tanulmányozhassa, azon eredményhez jutott, hogy kettős müvezet segítségével készültek. Az alakok körvonalozása t. i. és a nagyobb mellékletek, az őket körülvevő diszitmény, valamint a felirások is, ponczok használatával vannak kiverve; az igy származott mélyedések felhasználtatvák arra, hogy a sejtes zománczot felvegyék, azon

zománczot, mely fénye és finomsága által valóban összehasonlíthatlan. — A körülfolyó diszítményt és az irásokat illetőleg, a munkás megelégedett azzal, hogy a vonásokat egy könnyüded vésővel körülirta, ezután a sejtes zománcz módját használta. Igy alkalmaztatván a ponczok általi mélyedés az arany lemezeken a drága fémet megazdálkodták, minthogy a vésőnek használata által természetesen valami belőle elvész. De Linas úr meg van győződve, hogy ha a bécsi Nagy-Károly-féle korona és a velenczei Palla d'oro lemezei levetetnének, ugyanazon müvezetről tennének tanúságot, mint a pesti muzeum lemezei. Az előzményekből továbbá azon két következtetést vonja értekező : hogy a konstantinápolyi uralkodóknak külön műhelye vala, melyben alakjaikkal diszített koronák készültek, melyek mintegy beavatási jelképekűl szövetséges vagy *hübéres barbar fejedelmeknek küldettek.* Igy tehát azon műfogás, melyen jelenleg a csekélyebb értékű zománczok mainap készülnek, már a XI. század közepén Byzanzban divatban volt.

39) „Catalogue des objets hongrois de l'histoire du Travail à l'exposition universelle de 1867. à Páris par le Docteur *Florian Romer*" czime azon okadatolt lajstromnak, mely a „Catalogue spécial du Royaume de Hongrie"nek különnyomata. A lajstrom csak azon tárgyakat foglalja, melyeket a magyar országgyülés a párisi világtárlatra kiküldött; de ezeknek tüzetes leirását adja, a hamisakat vagy gyanúsokat meghatározza, és adja egyszersmind az újabb ezüst- és arany-müveknek bélyegeit is, hogy igy lehetségessé tétessék azok eredetének keresése. Ezen néhány iv a franczia tudósoktól nagy méltánylással fogadtatott, s bár nagyon későn jött ki, még is a példányok majd mind elfogytak.

ARCHAEOLOGIAI MOZGALMAK.

III. KÖZLÉS.

RÓMER FLÓRISTÓL.

1) Azt hiszem, hogy semmivel sem lehet az *archaeologiai mozgalmak* harmadik közlését méltóbban kezdeni, mint ha röviden összeállítjuk mind azt, mit a párisi világtárlaton, e tekintetben, és talán ily terjedelemmel legelőször együttesen állította ki *világ.* Füzetünk csekély terjedelme nem engedi meg, hogy itt bővebb ismertetésbe bocsátkozzunk, a részleteket, mennyire azokat a szó visszatükrözheti, a kiállítási lajstromok adják; itt csak általános vonásokban akarjuk rajzolni azt, mire a — Párisban volt honfiak talán némi érdekkel fognak visszagondolni; — miből az ott nem voltak maguknak egy kis fogalmat képesek szerezni. — Terjedelmes munkát kellene írni annak, ki talán a csekélyebb részletek leirásával is foglalkoznék, és még abban is adhatná-e a világ archaeologiájának hű és kimerítő képét? —

Hogy a mai iparkiállítás mellett egy *hátratekintö-tárlat* is szerveztessék a *francziák* szerencsés ötlete volt; és hogy a legbensőbb, tehát természetesen legkisebb monorfolyosónak látogatói szintén olyan, de gyakran még nagyobb érdekkel tekintették a századok vagy évezredek előtti müveket, eléggé tanusítá, hogy a rendező bizottmány *retrospectiv* ötlete *szerencsés* és *korszerü* volt. — Még soha sem választa el egy gyenge fal oly távol eső *kort*, és oly messze egymástól élt *nemzeteket*, mint ez a világtárlati óriásépítményben történt!

I. *Franczia tárlat.* Hogy a *histoire du travail* nevű osztály elrendezésében legszerencsésebben de egyszersmind legkiterjedtebben jártak el maguk a *házi urak*, az természetes. Ők tudták és értették leginkább, mit akarnak, ők otthon voltak, őket a párisi magángyüjtemények és a vidéki gazdag muzeumok nagylelkűen segítették ritkább kincseikkel, rajzból és leirásból régen ismert hírneves darabjaikkal. — Náluk minden nevezetesb korszaknak szigorúan rendezett, egy vagy több tereme volt. Igy az elsőben *„la gaule avant les métaux“* volt elhelyezve; a 2-dikban az *„époque celtique, gauloise,* et *gallo romaine“*; a 3-dikban a *frank* korszak, vaseszközök, arany- elefántcsont-művek, egyházi disz-készletek stb. — és ez igy ment, minden korszakon át a 8-dik, 9-dik teremig a legnagyobb rendben, választással és egyedűli tekintettel a bebizonyítható francziahoni művekre.

A szakférfira nézve alig létezhetett valami, mi nagyobb érdekeltséget gerjeszthetetett volna e tárlatban, mint a *préhistorique* szak kiállítása, mely nem csak a kiállított tárgyak száma, szép és kitünő nagy volta, valamint a legváltozékonyabb lelhelyekről való eredetükre nézve valóban becses volt, hanem az *ös ember* történetéhez, ha nem minden tekintetben döntő és kétségtelen, mindenesetre a további kutatásokra nézve fölötte buzdító és gondolkozásra ösztönző anyagot szolgált. Legfeltünőbb volt a nagy közép csarnok-

tól való bemenetelnél álló *asztal*, melynek tartalmát a franczia urak *milliókra* becsülték; mi idegenek egyáltalán bámultuk azon *ösemberi állatcsontokon létezö remek karczokat, melyek a világ elsö müvészének is becsületére válhatnának* és mi felötlőbb, hogy mindennemű állatcsonton épen azon állat van többnyire gauermanni virtuositással egykét vonással jellemezve. *Ha ezen dolgok valódiak, úgy a világnak minden egyéb csodái elé teendök!* — Nem tudom, észrevették-e honfiaink a *préhistorique guillotine*-t, melyet a józanabb urak egy falusi óra nehezékévé degradáltak?

A *bronzkorból* kiállított tárgyak magukban főleg számos változásaikra nézve, egy teljes muzeumot képeztek, és egy külön, beható monographiára lettek volna érdemesek. Látszik, hányan és mily lelkesedéssel dolgozhattak, hogy egy ideiglenes kiállításban mind ezt kitárhatták.

Érdekes volt a *római* korszak is, mi épen nem csoda, ha meggondoljuk, hány a vidéki gyüjtemény, hány a magán-gyüjtő azon téren, melyen e nagy nemzet hosszabb ideig székelt.

A *középkor* első századai esetlen, durva, izlés nélküli, de mégis saját jellegű műveit, melyeknél a drága fémeknek tömegben megjelenése és fénylő kövekkel való kirakása divatban volt, a francziák, mivel ily darabok náluk is találhatók, nemzeti elégültsséggel, *mérovéngieneknek* szokták elnevezni, és barbár őseiknek tulajdonítani. A világtárlat világosan bebizonyítá azt, hogy ezen szórványosan előjövő művek, egy a világ ismert részeit bebarangoló néptől, legvalószinűbben a *góthoktól* származtak. Máskép áll a dolog a faragmányokkal, érmekkel, codexekkel stb., ezek már inkább belhoniaknak ismerhetők el. —

A *román* és *góth* koru, fémes müvekben, csinos zománczokban, csont- és fa-faragványokban gazdag tárlat mutatja, hogy az izletesebb korszakból eredő remekek bel- és külháboruk által mind el nem emésztettek, vagy rablók által és háboru-szükségből be nem olvasztattak. Nem nyilhatott hamarjában a középkor kisebb müvészete tanulmányozására kedvezőbb tér, egy aránylag csekély teremben, mint ezen osztályban. Az *elefántcsont faragványokat*, főleg a legelső görög müvész remekjével vetélkedő keleti bölcset, és a drága, nálunk egészen ismeretlen, *ereklye-tartókat*, bizonyosan kiki érdekkel szemlélte; és ha a szemeket a czélszerű szekrények fölé emelte, mindenhol ismét a szőtt képekkel, gobelinekkel találkozott, melyek majd a középkor kezdeteig felnyulnak.

Eddig tart a *régésznek* területe; milyen fokon állt a franczia nemzet ujabb időben, ha porczellánjait, ékszereit, bronztárgyait, miniaturejeit, ritkaságait és curiositásait veszszük tekintetbe, és még oda ujabb edényeit, vieux-lacjait, himzéseit, boule munkáit stb. számítjuk, azt mindenki tudja, ki ilyenekben gyönyörködik, és fejedelmeink vagy nagyjaink p. o. az Eszterházyak eszterházi várlakait látogatta. Azon sok mindenféle csecsebecsével, mi mégis semmi, mi szobákat tölt haszontalanul, de a polgár ember azt sem tudná, tulajdonképen mit csináljon vele, p. o. agyag hegedüvel stb., itt órákat tölthetett az, ki az efféléket szereti.

A mint a franczia mindenütt mester az elrendezésben, úgy itt is a szekrények, keskeny vasrámákba foglalt vastag üvegtáblákból állottak. A polcztartók vasból voltak, a polczok pedig üvegből, s igy minden tárgyat minden oldalról teljesen lehetett látni, sőt hol azt nem lehetett, az alája alkalmazott tükrök segítségre jöttek.

II. *Az angoloké.* Ezen kiállítás is, hiven a programmhoz, egyedül *angol* tárgyakból állt, de úgy, hogy az egy hosszabb teremben, minden egyes szekrény volt egy korszaknak mintegy schemája; de képviselve volt mindenik kitünő, válogatott példányokban,

mi minden tanulni vágyóra nézve meglepő és kellemetes. A kezdetleges kő eszköztől a súlyos barbár arany övig vagy nyakdiszig, a római lábbelitől az óriás csatokig sok századokon át rajonghatott képzelődésünk; a rövid sétabot alakú régi főpásztori pedumok egyedüliek, de egyedüliek lesznek a közel mult századok terimés drágá fémű edényei is. Az angol ellentételül a francziával a tömört, a valódit szereti; és főleg a drága fémű öblös, nehéz edényekben még régi őseinek szenvedélyére emlékeztet.

Sajátságosan és nagyon takarosan, de kényelmesen is ki voltak állítva kettős üveg alatti, egy függélyes tengely körül forgatható keretekben minden korszak pecsétei, több százados himzések és horgolások, az indiai műemlékek fényképei, és a már nagyon haladt művezetről tanuskodó indiai kő-faragványok.

III. *Rumania* tündöklött drága egyházi készletei és ruhái, valamint a pietrossai *egyedüli* barbar kincs által. Kevesebbé érdekes volt a római kori kiállítás, minthogy az majd mindenütt található; a kiállítási modor maga fényesnek mondható.

IV. A *törökországi* épitészeti fősz minták, faragott kőből készült ablak-keretek és arab-feliratu emlékek mellé illettek:

V. A termen kivűl elrendezett, *tunisi* csekély számu régiségek, ezek közt róma és ó-keresztény jeles darabok voltak, főleg említendő az ólom, ó-keresztény *viztartó* vagy *keresztelő-kút* görög felirással és régi jelvényekkel.

VI. A terembe visszatérve, folytatólag az *olaszországi* tárlatba jöttünk; ez ismét rendszeresen felállítva, mutatá a régészet minden korszakát a legrégibb időtől — a mult századig. Olaszország a művészet hazája; de ide mégis keveset küldött; mert nem találkozott, ki a müvekért a felelősséget magára vállalta volna; azért a tárlat létrejöttét leginkább a párisi magánosoknak köszönheté, kik az olasz tárgyakat e helyen kiállították.

VII. Az olaszok szomszédjában az *orosz* kiállitás volt; itt egyszerű szekrényekben, többnyire fősz mintákban és művészi rajzokban bőven láttuk képviselve azon keleti művészi irányt, melyet azonnal felismerhetünk, és mely századokon át változatlanul mai nap is fenvan az orosz egyházban.

VIII. és IX. *Svédországot* sajátszerü runjai, fa-faragványai, házi és harczi eszközei tüntették ki, míg *Dánia* eddig nem látott bőségben, a kőemlékek korszakát és a bronzkor elütő alakjait kitárá.

X. Egy vékony fal által elválasztva, fel voltak állitva *Portugalia* bámulatos gazdagságu, saját, eltérő nemzeti izlésű, egyházi készületei, drága pénzgyüjteménye, fényes kéziratai, és ezek közt ritka régi tengeri térképei.

XI. A *spanyol* osztályban bámulhattuk a római *ólom*-bányászatnak vedreit, öntött rudjait; — a *mór* építészetnek vegyes mintáit, és egy mór fejedelem 14-dik századbeli lószerszámát.

XII. A republicanus *Svájcznak* a folyosón jutott egy szerény fal; a kiállítás, igaz, igénytelen külsejü; de a tudomány embere számára igen nagy becsü az, mit a kis ország lelkes fiai kiállították. A mit a *czölöpépitvények* közt 2 évtized alatt találtak, itt mintapéldányokban, teljesen fordult elő; és hogy e korszak még érthetőbb legyen — a szekrények fölött, a kiállított müdarabok és termények nyomán készült, különben *idealis* olajfestményeket láttunk, melyek az *öskori tó-lakók* életéről tiszta fogalmat nyujthattak. Az XIII. XIV. *osztrák-magyar* tárlattól balra a XV. *németországi* tartományok közt egyedül Würtemberg állított ki némely középkori tárgyat egy szárnyoltárral; XVI. *Holland* pedig egy, bár kisebb teremben, sok becses, és a belső életre vonatkozó tárgyat állitott ki mind egyházi, mind polgári készletekben. — A *parkban* említendők, a római *catacombák*

mintája, a XVII. *mexikói* templom, melyben többféle ősi szerszám látható volt; a XVII. *protestans missiók* elég bő és választékos tárlata, főleg pedig az XIX. egyptomi alkirály régiségei, melyek egy jól utánzott egyptomi templomban diszlettek. Bámulta mindenki ezen ős népnek müvészeti emelkedettségét és főleg ékszereiben való finom izlését és tökélyét.

Említhetnők itt a franczia oktatási miniszterium által rendezett *mexikói* tárlatot is, mely a világkiállításon kivül saját palotájában volt látható; említhetnők a franczia müvészktől készített *mintákat*, p. o. a st. denisi főtemplomot; a régi világ most romban fekvő müemlékei *restauratióját*, melyek minden régészt fölötte érdekelhettek; és a benső kertet övedző oszlopcsarnok falait ékesítő remek rajzokat, melyek a francziák *középkori építményeit* szemeink elé vezették; továbbá az *amerikai* vadnépek és *Oceania* szigeteinek ethnographiai tárgyait, melyek sokban, igen sokban utmutatókul szolgálnak; a *keletázsiai* müvészetet, melytől oly sok alakot átvett a régmult barbarkor stb. stb. Minthogy mindezek az egész tárlatban el voltak szórva, sokszor ujabbkori tárgyak által mintegy elfedve, azokat csak a türelmes, és Párisban sokáig tartózkodó archaeolog láthatta és tanulmányozhatta; de tárlatképen semmi esetre fel nem hozhatók.

Tekintvén már most és összehasonlítván az előadttokkal az *osztrák-magyar* régészeti kiállítást, épen nem tagadható, hogy : valamint egyébre nézve, úgy a *visszatekintő* tárlatra nézve is a birodalom nem volt úgy képviselve, mint azt nagyságához és gazdag muzeumaihoz képes reméleni lehetett; mert itt csak a császári kincstár, a bécsi hajdani porczellán-gyár, a bécsi cs. ipar-muzeum és a pesti nemzeti muzeum volt képviselve. Pedig mennyit nyujthattak volna a prágai, linczi, salzburgi, gráczi, klagenfurti, insbrucki, laibachi, trieszti, zágrábi, kolozsvári, szebeni, lembergi stb. muzeumok, ha az illető rendezőségnek szivén feküdt volna, hogy, a birodalom e tekintetben is kellőleg legyen képviselve! Mindazonáltal *ezen alkalom elmult*, és a bizottság a hely szükével mentette magát. — Még is meg kell vallanunk, hogy a) a *császári* rendkivüli nagyságú és diszes müvezetü *hegykristály* edényekhez, értékükre nézve, nem volt hozzáfogható; hogy b) a császári *fegyvertárlat* igen nagy becsü volt, és hogy a diszpuskák páratlanak, c) hogy a bécsi *porczellának* valóban remek festtményei és gazdag, tartós aranyzása általános bámulatot gerjesztettek, és hogy minden szakférfi sajnállá, hogy ezen gyár megszünt; d) hogy a *magyarországi* ritkább régészeti tárgyak és a sajátos izlésü, remek, bár nem egyátalán magyar müvezetü — ékszerek az egész tárlatbani egyedüliségük által nem mindennapi érdeket gerjesztettek. — Azért mégis kitünik a felhozottakból, hogy birodalmi régészeti kiállításunk nagyon hiányos képét adá a régmult korszakoknak müveltségi állapotáról, fokonkinti fejlődéséről. — Ezen hiányt pótolnunk kell a legközelebbi alkalommal, főleg ha részünkről, mi igen ohajtható lenne, sikerülne egy országos archaeologiai kiállítást, mint ez már 1861-ben tervezve volt, rendeznünk.

S igy bár nemzeti büszkeségünk ezen összehasonlítás által némileg le van hangolva — bár *az állított helyszüke miatt*, és nem saját lábainkon mozogva, csak darabosan léptünk ki a küzdtérre, mégis *jó* és *illö* volt, bár igy is a világ elé lépni, és nemzeti önállóságunk hajnalán a világnak megmutatni, hogy létezünk, és a föld mivelt nemzetei közt helyt foglalunk!

2) A ki tudja, mily nehéz egyes régiebb kéziratokhoz juthatni, és hogy gyakran költséges útakat kell tenni, hogy a ritkább codexeket láthassuk és tanulmányozhassuk, könnyen fogja érteni azon örömet, melylyel a bibliophilok *„Marci Chronica de gestis Hungarorum“* 1330. évben irt, és a *bécsi képes krónika* neve alatt hazánkban ismert fölötte

becses kézirat másolatát üdvözlék. Nem szólok itt *Toldy* Ferencz remek előszaváról, *Szabó* Károly mesteri forditásáról, és *Emich* Gusztáv által rendezett fényes, izlésteljes kiállitásáról; ezekről nyilatkozott a párisi jury a méltóan odaitélt érem által; ezekről tanuskodnak azon királyi kegyajándékok, melyek *Emich* törekvéseinek legbecsesebb jutalmai, rólok a külföldi hatalmak, melyek, elismerésük jeleül a nyomdatulajdonost keresztekkel és rendjelekkel elárasztták; de mind ezeknél hizelgőbbek lehetnek a világváros főkönyvtárak igazgatóinak dicséretei és némileg megilletődései, midőn ezen, valóban rendkivüli fénynyel, szokatlan pontossággal, és izléssel kiállított müvet a *magyar* fővárosból lapozgatták. — Már most a többi európai remek nyomtatványok sorában egy *magyar Chronika* is fog diszleni, és ez *Emich* érdeme, ki annyi fáradsággal, annyi áldozattal a világ birálata előtt, — dicsérettel megállt.

Nem lehet szándékom, hogy mindezekbe bővebben bocsátkozzam, a ki látni akarja és meg akar győződni szavaimról, vegye meg az aránylag oly olcsó művet, vagy kérje elő nevezetesb könyvtárainkban. Én itt csak az archaeologiai részre szoritkozom, és egyedül a képes lapokról és a bekötésről akarok nehány szóval megemlékezni.

A bécsi képes krónika leggazdagabb tárháza a magyar XIV. századbeli rajzoknak, az ottan látható ruházat- és butornak, czimerek- és fegyvereknek, ütközési modornak, honi épitményeknek sat. Az eredeti képek, melyek már nagyobb részt az idő hossza, a gyakori forgatás és talán néha nem elég nagy gondosság miatt is sokat szenvedtek, úgy hogy néhol a festék lapattogott, a szinezés megfakult; az Emich-féle nyomdában kijött pompás másolat a másolt lapokat a leghűbb rajz és irás mellett a szinezésnek, aranyozás és ezüstözésnek eredeti fényében adja; magunk előtt fekszik a krónika, mint az a müvész kezéből félezred év előtt kikerült. Meglepő a rubrumok elevensége és telisége, mely a külföldi szakférfiakat leginkább meglepé.

Ha ezen munkát avval hasonlitjuk össze, melyet Szeremlei 1848 előtt kiadott, látjuk, mennyire haladt a szines nyomatás. Amott csak hozzávetőleg adatnak elő e hirneves képek azon, kornak, még a mai tökélyt nem is sejditő, könnyüdedségével, mondhatnók felületes művezetével. Jelen munka úgy hisszük tetőpontján áll a kicsided festészet utánzásának; a mi ennél még jobb lehetne, alkalmasint a visszalépésekhez tartoznék. És épen ezért nem sajnálhatjuk eléggé, hogy ezen roppant költséggel kiállitott munka csak 10. másolatot hoz és egy kezdőt, sajnáljuk azért; mert kivánnók, hogy eme becses könyv minden egyes képét, minden régészetkedvelő ilyen másolatokban birhassa.

A munka fényes, meglepő izlésü belsejének összehangzatosan felel meg, maga a kötés is. Azon kor szellemét utánozván elénk tüntet egy vörös bőrkötést, melynek széle rovátkolt, sztilszerü keretje hálózatos dülényekben az anjoui liliomot foglalja; ilyen hátának mintája is; és hogy a hasonlatosság annál meglepőbb legyen a könyv felső táblája közepén egy monordad 4 karélyon látjuk a magyar kettős keresztet kajmos végü gerendákkal. A kereszt az alatta álló liliommal fehér, a lombozatosan pontozott alja feketés. A felső és alsó szögletekben alkalmazott védő bütyků az anjoukori magyar czimerből állanak; a háromszögű paizsokban jobbra a liliomok, balra a 4 pólya diszlik. A diszpéldányok fa-tokjai a foglalatnak egészben megfelelnek.

Csoda-e tehát, ha ilyen műért Emich hazánkfia nem csak Ő felségétől a magyar királytól, kinek ezen remek művet ajánlá, a nemességet és rendjelet nyert, hanem, hogy iparágának ezen remekjeért a külföldi fejedelmek is annyira kitüntették. — Én hiszem, hogy az általunk röviden ismertetett krónika, a magyar disznyomtatásnak tökélyes példányaképen fog még az utókor előtt is büszkeséggel emlitetni, és épen mivel a munka ilyen

és általános megelégedéssel találkozott, csak elszomorodva regisztrálhatjuk itt azt, hogy ismét a külföldön több ilyen példány forog a kezekben, és több könyvtárt diszit — mint hazánkban! holott ezen nemzeti büszkeségünknek egy nyilvános de tekintélyesb magánkönyvtárban sem lenne szabad hiányoznia!!

3) Örömmel kell följegyeznünk, hogy a kereskedésnek és iparnak valamint kizárólag a politikának is szentelt lapjaink az archaeologiai komolyabb és terjedelmesebb jelentéseknek szivesen nyitják meg hasábjaikat. A „Pester Lloyd 37. száma, a veszprémi Gizella kápolnának falfestményeit ismerteti; majd egy egész czikksorozat következik *Pulszky* Ferencz régészeti kiállitásáról, Henszlmann Imre szakavatott tollából; majd ismét a budai római sirokat irja le, és a pozsonyi hirneves aranyozott szentségmutatónak szentel egynehány sort . . . Szóval, látszik, hogy a régészeti tárgyak az olvasó közönség kedvesebb olvasmányai közé tartoznak!

4) Alapos reménynyel kecsegtetjük magunkat, hogy *Vajda-Hunyad* vára, melynek stilszerű restauratiója mellett már annyi szó emelkedett, melynek tervei a birodalomlétező első tekintély *Schmidt* Frigyes akademiai tanár felügyelete alatt, tüzetes, a hely szinén történt felmérések után készültek, melynek kivitelére már alkalmas *magyar-épitészek* kerültek ki a bécsi főiskolából, melynek költségvetése már a pénzügyi miniszterium előterjesztésében szerepel, az országgyülés is megfogja szavazni, és igy nemcsak a hazának de Europának is egy remek műemlékét fentartani, ifjabb épitészeinknek illő foglalkozást fog adni, a vidéken a nemzeti szellemet ébreszteni, a pénzt egy igen nemes czél elérésére az országban forogtatni. Bár használtatnék a Hunyadiak ezen diszvára a tudományok elfogadására, hogy a hajdani harczi zajt valamely iskolai intézet csendje felválthassa.

5) *Károlyfehérvár* és *Marosporto* mellett 1867-diki septemberben a régi Apulum területén sokféle régiséget ástak ki, t. i. ezüst, gyönyörüen készült áldozó csészéket, több száz ezüst érmet Drusustól Hadriánig szakadatlan sorozatban, *kövült női fejet?* felséges fogazattal, fogadmányi oltárokat, szobrocskákat, felirásos köveket . . . . . Reméljük, hogy erdélyországi régészeink ezen tárgyaknak különös figyelmüket szentelik, és tüzetes leirásukkal ebbeli irodalmunkat gazdagitandják. (Wiener Zeitung, 1867. sept. 13.)

6) A „bécsi ujság" 1867. sept. 13-iki 218 számában olvassuk; hogy *Ellenbogen* József tanár a pozsony-városi reál tanodánál, mint buzgó régész a hontmegyei *szántói* és *magyaradi* fürdő helyeken, hol már eddig is számos, főleg történelem előtti, régiségeket találtak, ásatásokat rendelt és többféle régi edényeket és maradványokat talált. Találó ur e tárgyakat 1200 éveseknek tartja — de a magyaradiak alkalmasint sokkal régiebbek véleményünk szerint. Ugy szintén azt mondják, hogy Lökön (Bars m.) egy erdőirtás alkalmátöbb *német* fegyverre bukkantak. — Várjuk, hogy a szorgalmas kutató ur, nekünk is egy kis részletes tudósitást juttat.

Nem rég kaptam, e hajdani akademiai kedves tanitványomtól, kit a pozsonyi orvosok és természetvizsgálók nagy ülése alkalmával archaeologiai tanulmányokra buzditottam, egy külön nyomatu felhivást, melyben Pozsonynak és vidékének értelmességét és lakóit egyáltalán felszólitja hogy minden talált régi tárgyat neki bemutassanak és legalább lerajzolásra engedjenek át. Ilyen módon a helyi leirások és a vidékek ősi történelme kellő anyaggal fog rendelkezhetni, és végre csak elérjük majd azt is, hogy a régi hagyományokra nálunk is több gond forditassék.

7) Még Párisba menetelem előtt megkértem *Ellenbogen* József urat, hogy utána járjon a „Hazánk és Külföld" 1867-dik száma 124 lapján közölt régiségnek, és arról az archaeologiai bizottmánynak kimeritő és *kielégitö* tudósitást küldjön be. Emlitett szakférfi

irja, hogy az egész jelentés mese, és közlő urnak valódi agyréme! Kár tehát a hiszékeny közönséggel tréfálni, és azt ilyen sületlenségekkel ámitani!

8) *Hencz* Antal *Keszthelyen* tartózkodó jeles épitész és nem kevesebbé buzgó régészet-kedvelő úrtól vettem 1867. mart. 18-án egy érdekes tudósitást azon beküldött régiségekről, melyeket a keszthelyi téglaház tőszomszédjában találtak. A munkások már előbbi években is több ember-csontot ástak ki, jelenleg pedig egymásután csontmaradványokra akadnak. A siroknak a földön fölül nincs semmi nyoma, a csontok 2—3′-nyi mélységben fekszenek, a testek nincsenek keletelve, fejüknél vagy lábuknál kővel vannak födve és melléjük nagy edény van helyezve; melyeknek rendesen csak töredékeit ássák fel, de benne van a kisebb, ép edény. A *kőfejszét* szintén egy ilyen test mellett találták; első tekintetre *Hencz* ur azt hivé, hogy égett földből van, és ilyennek mint unicumnak igen örült, azonban figyelmesebb vizsgálat meggyőzé, hogy ez tűzben volt kő; nevezetes, hogy a törésnél is le van csiszolva.

Megjegyzendő, hogy a terület folytatásában 3—4 holdnyira kő- és cseréptöredékek igen sürűen találtatnak a szántóföldön, sőt távolabb 100 lépésnyire gödrös hely van, honnét az alapfalakat, úgy látszik kiásták, és ott több kőanyag, cserép- és tégladarab közt egykis profilirozott faragott követ is talált.

Itt alkalmasint a régi római telepitvény mellett, egy még régiebb és érdekesebb *ó-pogány* temető létezett. Mily tanulságos, mily jutalmazó lenne ezen helynek tudományos kutatása. *Hencz* ur lenne azon férfi, ki e munkát bizonyosan szivesen tenné, és a helyről kielégitő munkálatot küldhetne be!

9) Örvendetes jelenségnek az egyházi régészet terén vehetjük azt, hogy ezen évben nem csak a két felsőbb theologiai tanfolyam hallgatói ismét az egyházi archaeologiai előadásokra járnak, hanem a főpapi karban is sztilszerű restauratiókat terveznek. Igy herczegprimás ő főmagassága, tervezi az *esztergomi* sz. Istvánféle kápolna helyreállitását, a hirneves *garamparti* benedictinus apátságnak kijavittatását; hanem a pannonhalmi főapát ő msága is kezdette már *Storno* Ferencz hazánkfia vezérlete alatt a sz.-mártoni katakomba régi diszes állapotába való visszahelyeztetését, mig a deáki község számára egy ujabb, nagyobb, alkalmasint román izlésű templom van tervezés alatt, mig a régi, Ipolyinktól egy monografia által örökitett, bár épitészeti érdekkel nem igen biró, háromhajós templom érintetlenül megmarad. Itten a fusio vagy is az uj templomnak a régivel való összeköttetése lehetetlen volt, mert a sokféle tervezés daczára mind a két fél vesztett volna. Ily lelkiismeretesen kellene minden ujabb templomépitésnél eljárni; mert már ideje, hogy ezen, minden jellem nélküli XIX-dik századbeli egyházi épitészetnek egyszer az egyház által örökre vége vettessék; a clerus az egyházi sztileket ismerje, és azoknak alkalmazásába befolyjon; főleg pedig meneküljön azon előitélettől, mintha a román vagy góth egyszerüsitett épités többe kerülne, mint az iránytalan kaszárnya vagy veszélyes kávémalom, basilikának csúfolt, épitési mód, mely már megérdemlette, hogy hazánkból kiüzessék!

10) Azon szerencsésebb gyűjtők közé, kik izléssel és értelemmel állitják össze kedvencz tanulmányi tárgyaikat, méltán *Ráth* György királyi táblai ülnök urat számláljuk. Alig néhány éve s ime a rézmetszvények tekintélyes és választékos számát nem is emlitve, csak azt látjuk, hogy a gazdag párisi tárlaton kiállitott egyes bronz tárgyak sokaságán kivül, alig emlékszünk, főleg magán gyüjteményre, mely oly jól fentartott, annyi változatosságban diszlő csoportokkal birjon. Le kellene emlités helyett, az egész becses gyüjteményt irnom, vagy részletes lajstromát adnom, ha mindazt, mi itten szép és figyelemre méltó elő akarnám számlálni. — A tulajdonos oly szeretetre méltó előzékenység-

gel mutatja és magyarázza tárgyait, hogy minden, nem egyedűl kiváncsi, de tanulmányozni is ohajtót legszivesebben fogad. Kivánatos lenne, hogy honi leleteinknek előnyös megismertetéseül ezen gyüjtemény, mint külön mű kiadassék. Igaz hogy nálunk öt-hat példánynál alig fogna több elkelni, de a külföldön minden intézet megvenné, ha t. i. általuk érthető nyelven közöltetnék.

11) *Mátyus Nep.* János kir. tárnok úr jótékony czélra kiállitá mintegy 770. db. görög és egyéb, és 3700 római éremgyüjteményét, melyet eladni szándékozik. Ezen kiállitásnak is, mint hallom, oly kevés volt a látogatója, hogy sem a buzgó gyüjtő urnak öröme, sem a szent ügynek haszna nem igen volt. És mégis találkoznak még mindig lelkesek, kik mindent elkövetnek, hogy tudományuknak pártolókat, tanitványokat szerezzenek. Ez jele annak, hogy a valódi tudományszomj, mint az igazi emberszeretet, soha sem lankad, soha sem restelli az elhanyagolást, hanem ujra meg ujra kisérli szerencséjét.

12) *Pulszky* Ferencz régiségkiállitása, mely a m. tud. akademia egyik termében rendeztetett, mintegy felszólitásul tekintetett, miszerint a nemzet ezen gazdag, maga nemében igen becses, és a mi a fődolog. Bőhm D. jeles régiségismerő hazánkfia tanácsával vett, egyedül valódi darabokat tartalmazó gyüjteményt megszemlélvén, a hazának meg is mentse. — E gyüjtemény Londonban kiállítatva általános figyelmet gerjesztett, minthogy az ismert magángyüjtemények közt egyik legtekintélyesb helyt foglalván, egyszersmind nemzeti muzeumunk mindenben hézagos, és nagyon is kezdetleges régiség-gyüjteménye hiányait némileg pótolta volna. A külföld, mely *Pulszky* kincseit jobban ismeré, mint azon egykét hazánkfia, ki méltánylani tudá, megvevé, és igy nekünk, mint már sokszor előbb is a keserves utánnézés maradt meg, és azon valóban dermesztő öntudat, hogy Magyarországban még talán századok fognak múlni, mig annyi pénzünk leend, *hogy a hazánkfiai által szerzett becses müemlékeket hazánknak meg is tarthassuk.*

13) A régiségek gyüjtői f. év junius 2-án az itten eddig első *mü-* és *régiség árverelést* rendezék, azon jó hiszemben, hogy az olajfestmények- régiségek- fegyverek- faragványok- és érmekből álló 3339 számot foglaló gyüjtemény, többnyire becses, sok tárgyra nézve remek, darabok a helybeli közönséget, szemlélésre, tanulmányozásra, és vételre fogják buzditani. A vállalat csak középszerűleg sikerült; még nálunk nincs annyira fejlődve a régiségek iránti kegyelet és előszeretet, hogy ezekért is tudnánk valamit áldozni. A vételek többnyire külföldi kereskedők által történtek, de voltak honfiak is, kik egyes darabokat megtartottak. Mig más fővárosokban egész utczák vannak régiségi kirakatokkal, mig ott több ezer darabot számláló magán gyüjteményeket találunk, és nem csak a régi ékszereknek, fegyvereknek, edényeknek akadnak árusai, hanem még külön boltok vannak a régi butorok, fövegek, öltönyök, cserepek, esernyők, pálczák sat. számára, nálunk az egykét kereskedő megnem élhetne — ha mással mellékesen nem foglalkoznék. Nálunk mindez még valódi *luxus*, de azért ki is vándorol minden, a mit e nemben becsest birnánk a távol *külföldre, hol aztán nagyobb becsben tartatik, mint azon földön, mely azt évezredekig számunkra rejté és fentartá!*

14) Halljuk, hogy *Sopronban* egy *történelmi és régészeti egylet* van alakuló félben; ilyen hirek szárnyalnak *Aradról* és *Békés-Csabáról* is; de eddig még mindig csak hirek. Alig várjuk, hogy azon férfiak, kik arra hivatvák, hogy a nevezett városokban a kezdeményeknek tettekben való kifejezést adjanak, üdvös tervökkel tisztába jőjjenek és igy a vidéken is a *régészeti életet* fölélesszék. Ugy csak remélhetjük, hogy saját csekély terjedelmű munkálkodásunk annál hathatósban fog az országban gyámolíttatni.

De e jó hirek mellett közölnek a lapok bizony kedvezőtleneket is. Igy nem csak

nálunk, hanem, Erdélyben is kivitetnek az ország régészeti kincsei, mivel a muzeum szegénysége miatt azokat meg nem veheti; halljuk, hogy a franczia vaspályai társulatnak van egy rendelete, melynek erejénél fogva, minden Magyarországban talált régiség a bécsi császári muzeumba viendő; tudjuk azt is, hogy egy felső-magyarországi előkelő nő, a birtokán talált régiségeket szintén határainkon tul küldözgeti sat. Idővel ez is másképen leend, és a külföldi tudós befog jőni mihozzánk, ha kincseinket akarja tanulmányozni.

15) Benső örömmel olvastuk a mult év september 20-án tartott tanári értekezletnek pontjai közt *„hogy az 1868-dik tanévben kisértessék meg az V. és VI. osztályokban, a mythologiának és római régiségeknek latin nyelven tanitása.“* Fog-e a latin nyelven való tanítás ezen osztályokban sikerűlni? azt a tapasztalás fogja mutatni, hiszen az ifjuság annyira el van szoktatva minden emléléstől, hogy még saját nyelvén is alig képes valamit, legyen az kötött vagy kötetlen beszédben, megtanulni; de hogy a tanárok belátják, hogy a classikai magyarázatokhoz szükséges, miszerint a tanulók rendszeresen oktattassanak a régiség vallásában és azoknak szokásaiban, az örvendetes. Mindenki tudja, — mily bajos minden egyes helynél a magyarázat közt mythologiát vagy szokásokat tanitani, s minthogy sem minden hónapban sem minden évfolyamban nem fordul elő, és különféle intézetekben más és más fejezetek magyaráztatnak, természetes, hogy a hallgatók efféle tudománya igen hiányos és elégtelen volt. Reméljük, — hogy az előbb említett — határozat által e bajon némileg segitve leend.

16) Mint hajdani természetbuvár jól tudom, hogy vannak úgynevezett kőmagok, melyek csirázatához sokkal több idő kell, mint a polyvás és babnemüek fejlődéséhez, vannak rovarok, melyek évekig bábalakban tengődnek, míg teljes alakjokban a földszinén megjelennek; ilyen magnak, ilyen bábnak tekintem hazánkban régészeti ügyünket is. Elvetettem a magot felszólitásokban, röpiveken, a műrégészeti kalauzban, irtam czikkre czikket, buzditottam, dorgáltam, és desperáltam is. De végre mutatkoznak a kellő levelkék, a báb mozog és leveti kemény burkát; lesz élet, lesz mozgalom!

Mióta Párisból visszatértem, jön levél levélre, melyek arról tanuskodnak, hogy a vidéken a régészet baráti gyüjtenek, és szerencsével gyüjtenek. *Horvát* Antal pécsi jogász legujabban ernyedetlen szorgalommal kutatja *Pécs* vidékeit, és érdekesnél érdekesb tudósitásokat küld be az archaeologiai bizottsághoz. Küldeményei közt nem egy darab fordúl elő, mely maga nemében unicum. S ezt egy diák teszi, ki sem ezrekkel nem bir, sem tudományos pályáját még nem végzé. Mivel fogja gazdagítani hazai irodalmunkat és a régészeti anyagot — ha ezen szép pályán kitartással tovább is halad?!

Simonytornyáról egy nagy láda edényt és edény-cserepet kaptam sajátságos, fehér anyaggal bekent czifrázatokkal, ezek talán a rómaiak műveltsége által czivilizált ős pannoni lakók fazekassága remekjei? Érdekes minden esetre, hogy ezen edények leginkább Tolna megyében látszanak divatozni, és a vonások és apró kettős körök által a barbar ízlést árulják el. *Stieberth* Lothár hajdani honvéd-pajtásom megörvendeztetett ezen becses küldeménynyel, és kilátásom van, hogy a Simontornyai sz.-Ferencz rendű házfőnök úr, mert az ő szőllőjükben találták ezen sok edényt, az épebb darabokat is be fogja küldeni.

De más meglepetés is várt nem rég reám Jánkról Szathmár megyéből, honnan *Koós* Róbert úr egészen másnemű cserép-mustrákat küldött. Minthogy a többinek elküldetése költségesebb, az archaeologiai bizottság elhatározá, — hogy saját költségén, — az érdekes őskori maradványok ide szállíttassanak.

17) Azoknak, kik mindig azt rebesgetik, hogy a *miniszterium kinevezése* által semmit sem nyertünk, sőt hogy még a szabadság szinét is elvesztettük, ajánljuk a kö-

vetkező lapokat; és pedig I-ör: A magyar kir. pénzügyministerium az 1867 évi junius 3-án 140 70 sz. a. kelt és a magy. kir. vallás és közoktatási minister urhoz intézett megkeresésének mását adjuk:

Folyó hó 13-án 1635 sz. a. kelt becses átirata csatolmányának visszarekesztése mellett vagyon szerencsém Nagyméltóságodnak az 1816-iki évben september 10-kén 37667 sz. a. kelt a régiségi és érem találmányok körüli eddigi eljárást szabályozó, a volt kincstári udvari kamarához intézett udvari rendelet másolatját szives tudomás végett átküldeni. — Ezen rendelet szerint a *magyar muzeum* és a *pesti egyetem* által kiszemelt *érmek* és *egyéb régiségek* a kincsnek megtekintése után Bécsből visszaküldettek. Később a birodalom nem magyar részeire nézve 1846 évi martius 31-kén kibocsátott legfelsőbb elhatározás, melynél fogva az állam e tárgyak körüli jogáról lemond, *Magyarországban és az ausztriai polgári törvénykönyv behozatala alkalmával hatályba lépett, mig a gyakorlatban az illetők, úgy látszik sokszor az ugyan 1846 évi augustus 14-röl kelt a bécsi gyüjteménynek kedvezö, de Magyarországon soha közhirré nem tett legfelsöbb elhatározás rendeletjét követték.* — Jóllehet az 1816. *) után szokásban volt eljárás által is a hazai intézetek érdekei eléggé biztositva vannak, mindazonáltal részemről *azon eljárást követendem, hogy a hozzám beérkezö kincseket többé Bécsbe küldeni nem fogom,* hanem fentartván belértékökre nézve a kincstár törvényen alapuló jogait, azokat az *emlitett hazai intézetek igazgatóságaival megtekintés és kiszemelés végett közvetlenül közlendem.*

A mennyire Nagyméltóságod a tudomány érdekében netalán a fennálló törvények megváltoztatását czélirányosnak tartaná, vagy a politikai hatóságok közreműködését kivánná, Nagyméltóségod ugyis saját hatáskörében fog bölcsen intézkedni. — A másolat hiteleül — Hirt m. k.

18) Hasonlólag fölötte érdekeseknek tartjuk egy más miniszteriumnak a *régészetnek* nagyon kedvező rendeleteit:

A m. kir. közmunka- és közlekedési miniszterium 1867. évi augustus hó 21-kén 4162. szám alatt kelt I) a cs. kir. szab. első vasuttársulat igazgatóságához, Bécsben illető-

---

*) *Másolat* 6829.

Vallás és közoktatási m. kir. Minister.

A régiségi és éremtalálmányok körüli eljárásra vonatkozó szabályrendeletek mását az egyetem tanácsának tudomás végett ezennel kiadom. — Budán 1867 évi augustus hó 11-én. Minister ur helyett Szabó Imre m. k. osztálytanácsos.

·/.

Copia ad Numerum 6829. — Franciscus Primus Dei Gratia Austriae Imperator. — Spectabiles ac Magnifici etc. In ordine ad demissam fidelitatum vestrarum repraesentationem sub 7-a praeteriti mensis Nro 19812 nobis factam, eisdem fidelitatibus vestris benigne rescribendum duximus, „inventas quasuis monetas aliasque res pretiosas, sub nomine thesauri designari solitas," si et in quantum tales non sunt quo in reali cursu ac quotidiano commercio constituuntur, absque discrimine valoris porro quoque eo, qui hucdum viguit, altissimeque praescriptus est, modo nobis submittendas esse, „si et in quantum vero talismodi monetae aut aliae pretiosae res deinceps in regno nostro Hungariae repertae fuerint, quales in reali ac effectivo cursu, solitoque commercio existere indubium foret, tales valore earum 12 florenos non superante, pro compendio laboris atque temporis immediate ac plenarie in sensu praeexistentium benignarum nostrarum normalium resolutionum pertractandi facultatem fidelitatibus vestris praesentibus impertimur. Ceterum fine promovendi in Regno quoque nostro Hungarico rei nummariae studii, benigne concedimus, ut antiquae monetae ac in genere omnes thesauri, qui utique ad fidelitates vestras

leg 1868 évi január hó 4-én 7855. sz. a. II) a Belügyminiszter urhoz intézett rendeletnek illetőleg átiratnak mássa.

I.

Az erdélyi muzeum igazgató választmányának folyó évi aug. 7-én 70. sz. a. kelt s hozzám intézett jelentéséből értesültem, hogy az Arad-N. szebeni vaspálya vonal jelenleg folyamatban lévő földmunkálatai, különösen azon a térségen, hol a Maros partja és Károly-Fehérvár közt hajdan] az Apulum nevű római telep terült el, sok érdekes régiségek felfedezésére vezettek.

Miután azonban ezen, noha nagy becscsel és belértékkel is biró régiségek az építésnél alkalmazott mérnökök által, a nélkül hogy a hazai muzeumoknak hirt adnának, vétetnék kézhez és adatnak el, és a mint nevezetesen magán uton ugyan, de biztos tudomásom van arról, hogy egy csomó efféle tárgy Pechera mérnök úr kezei között van Alvinczen, ennélfogva az e tekintetbeni elfecsérlés elleni méltányos panasz mellett, emlitett igazgató választmány azon kérelmet adá elő, hogy ugy a pesti, valamint az erdélyi muzeum igazgatósága e tárgyak belértékeinek megtéritése és egy aránylagos leldij fizetése mellett leendő kisajátitására elsőbbségi joggal ruháztatnék fel oly formán, hogy az illető találónak csak akkor legyen szabad a tárgyat másnak eladni, ha az illető igazgatóság a nála történt bejelentés vagy bemutatás után négy hétre a meg, vagy meg nem vétel iránt határozottan nyilatkozott.

Tekintetbe véve a régiségek érdekességét, ugy azoknak, a világtörténelem és hazai régészet érdekében nagy fontosságú megszerzését és megőrzését, az emlitett muzeum igazgató választmányának aggályait alaposaknak, s kérelmét méltányosnak találom, s ugyanazért az igazgatóságot felkérem, hogy ez értelemben sietősen intézkedni, illetőleg mérnökeit utasítani, engem pedig a muzeumok kellő utasithatása végett intézkedéseinek eredményéről, valamint arról, hogy azon egy láda régészeti tárgy, mely Károly-Fehérvárra eddigelé útnak inditatott, hova küldetett légyen, mihamarébb értesíteni sziveskedjék.

---

primitus deferantur, priusquam horsum submittantur nationali museo ac regiae Scientiarum Universitati Pestiensi eum in finem inspiciendi admitti possint, ut frustorum illorum, quorum alterutrum horum institutorum particeps fieri cuperet, consignatio praeter declarationem inventorum denunciantium et dominorum terrestrium nunc ratas suas in natura vel justam bonificationem consequi malint, qui ita dein facto praevie pro nummophilaceo nostro caesareo regio selectu, citra ulteriores ambages residui nummi antiqui aut aliae res pretiosae per nationale museum ac Pestinensem Universitatem jam praevie designatae eisdem praeter ratas inventoribus, denunciantibus dominiisque terrestralibus pro ratione declarationum suarum in natura nefors extradandas transmitti valeant." — Quod demum distractionem veterum monetarum aut aliarum rerum pretiosarum attinet, quae a praevio, tum pro parte cymelii nostri caesarei regii cum et musei nationalis hungarici atque Pestinensis Universitatis instituto selectu remansura sunt, et privatorum cellectionibus idonea forent, demissae fidelitatum vestrarum propositioni deferri tanto minus potest, quanto certius est, hic loci ob longe majorem petitorum atque emptorum concursum, hujusmodi antiquos nummos multo meliori pretio distrahi, ac per id concernentium etiam partium, quibus ex repertis thesauris ratae competunt, eo modo atque utilitati magis consuli posse. — Hac itaque in parte solicitata alteratione locum habere nequeunte, fidelitates vestrae iis, quae eatenus per nos recenter praescripta sunt, in futurum quoque semet conformare noverint. — Quibus in reliquo gratia et clementia nostra caesareo regia benigne jugiterque propensi manemus. Datum in imperiali urbe nostra Vienna die 10-a mensis septembris anno 1816- — In fidem copiae — Budae die 22-a mensis julii anno 1867. Pauer m. p. A másolat hiteleül. — Hirt m. k.

II.

A vasutak épitésénél sokszor érdekes, régészeti és belbecsü s nevezeteten a világ és hazai történelemre nézve nagy érdekű tárgyak ásatnak ki, melyek, mert megőriztetésükről senki sem gondoskodik, részint — megsemmisittetnek, részint pedig — a külföldre vándorolnak.

Hogy tehát az ily találmányok jövőre a hazai intézetek javára megóvassanak — czélszerűnek láttam a vasútépitkezésekkel foglalkozó közegeket utasitani, miszerint minden ilynemű találmányról a legközelebbi közigazgatási hatóságot rögtön értesitvén a talált tárgyakat addig is, mig a hatóság intézkednék, a megsemmisitéstől megóvni igyekezzenek.

Arra nézve azonban, hogy ezen intézkedés sikeres legyen, szükséges lenne, miszerint a törvényhatóságok utasíttatnának, hogy a vasuti mérnököktől nyerendő tudósítás után a talált tárgyakról a pesti és kolozsvári muzeum igazgatóságát rögtön értesítnék és a tárgyakat addig mig ezen intézetek küldöttjei meg nem vizsgálnák, őrizet alá vennék.

Miért is van szerencsém Nagyméltóságodat felkérni, miszerint e tekintetben a törvényhatóságokat kellő utasitásokkal ellátni sziveskedjék.

19) És végre közlöm a nm. vallás és közoktatási miniszteriumnak $\frac{407}{\text{Eln.}}$ sz. k. rendeletét, melynek erejénél fogva, az évek óta itt-ott elszórt, rombolásnak kitett régi műemlékek megvételére, — illetőleg a n. muzeumba való szállitására — ő nagyméltósága által fölhatalmazást nyertem:

Főtisztelendő Rómer Flóris egyetemi tanár úrnak.

Folyó évi april hó 22-én 72. sz. alatt kelt jelentésére hivatkozólag, tudósítom Főtisztelendőségedet, hogy az abban bővebben körülirt *ásatási*, *szállitási* és *viteli költségek* fedezésére szolgáló kétszáz és ötven ftnyi o. é. összeget mai nap jelen szám alatt kelt és a magy. kir. állam központi pénztárához menesztett rendeletemmel olykép utalványoztam, hogy a nevezett pénztár Főtisztelendőségednek ezen összeget, sajátkezűleg irt és kellőleg kiállitott — nyugtájára a magy. kir. tanulmányi alap rovására, mint számadás iránti előleget fizesse ki.

Felhivom egyuttal Főtisztelendőségedet, hogy ó-budai működésének befejezése után, a talált tárgyakról jegyzéket, a költségekről pedig a kiadási rovatnak számvivőségi okmányolása czéljából okmányolt számadást sziveskedjék késziteni — s azt hozzám kellő időben bemutatni.

A jelentésében emlitett alaptérképeknek elkészitését illetőleg tudósitom Főtisztelendőségedet, hogy a közmunka- és közlekedési magy. kir. miniszteriumot egyuttal megkerestem, miként Zsigmondy Gusztáv mérnököt és tisztviselőt bocsátaná Főtisztelendőségednek rendelkezése alá.

Mihelyt a nevezett m. k. miniszteriumnak ebbeli hivatalos intézkedése tudomásomra fog jutni, értesiteni fogom Főtisztelendőségedet az eredményről.

Budán 1868 évi május hó 2-án.

B. Eötvös József.

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHAEOLOGIAI

BIZOTTMÁNYÁNAK MUNKÁLKODÁSA

(1867. évben és 1868. első felében.)

Jegyzőkönyvi kivonat. *)

A *januariusi* ülés 3. p. jelenti előadó, hogy a szab. gőzhajói társulatnak, valamint a vaspályai igazgatóságoknak ez idén is az *archaeologiai közlemények* és a *műrégészeti kalauznak* egy-egy példánya elküldetett, mintegy elismeréseiül azon nagylelküségnek, melylyel az arch. bizottmányi tagok működéseit I. osztályú *szabadjegyekkel* előmozdítani sziveskednek.

6. pont : *Steiner* Albert pápai urad. mérnök, *Gyárfás* István, *Zelinka* cs. kir. mitroviczi főerdész, *Bubics* Ede mérnök és *Horváth* Antal VIII. osztálybeli főgymnasiumi hallgató Pécsett, érdekes archaeol. adatokkal bővíték levéltárunkat.

8. A nméltóságu m. kir. helytartótanács felszólítja a bizottságot, hogy *Országos Bizottsággá* való átváltoztatására való tervet terjeszszen fel.

Februariusi ülésben :

9. Értesíttetik a bizottmány *Liptay* Ferencz szepesi kanonok úr által, hogy gondoskodása a *nehrei* templom falfestményei ügyében elkésett, mert azok bemeszeltettek.

13. Előadó bemutatja *Zsigmondy* Gusztáv mérnök úr munkálatát, mely az *ó-budai római vizvezetésnek* alapos felmérését tárgyalja.

14. Ugyanaz bemutatja a *Pulszky* Ferencz bizottmányi tagnak a bizottság leltárának ajándékozott három kötetnyi rajzot, melyek az egykori *Fejérváry*-féle régészeti gyüjtemény másolatait foglalják.

15. A bizottmány monumentalis régiségek kiadására évenkint 4000 frtot nyert, azonban 2000 frt igényeltetvén az archaeologiai közleményekre, felvételekre, ásatásokra stb. a fönebbi czélra csak 2000 frt lesz fordítható.

16. A hármas bizottmány (Henszlmann, Pulszky, Rómer) munkálata, mely az országos archaeologiai bizottmánynak megalapitását tárgyalja — az akademiának beküldetik.

24. Elfogadtatott, hogy az archaeol. közlemények számára elfogadott munkák, mivel a régészeti kutatások, — előtanulmányozások sok időt és fáradságot vesznek igénybe, a bécsi cs. központi bizottmány példája szerint jövőre 20 frt helyett ivenkint 35 frttal dijaztassanak.

27. A párisi világtárlat idénye alatt távol lévő *Rómer* Flóris előadó helyébe *Torma* Károly bizottm. tag kéretett meg a titkári ügyek vezetésére.

---

*) Lásd VI-dik kötet II-dik füzet.

A bécsi cs. központi bizottmány az *Ipolyi* műkalauz III-dik kötetéhez szükséges clichéket átengedi.

28. *Albert* Károly országos mérnök Esztergomban igéré, hogy a *szönyi* (bregetiumi) római régiségekről alaprajzokat fog késziteni.

Márcziusban :

29. *Ellenbogen* József pozsonyi reáliskolai tanár igéri, hogy a *bazini* régiségeket, kutatni, és ha kell, le is fogja rajzolni.

Az akademiától az országos bizottság alaprajza azon észrevétellel küldetik vissza, hogy az egész terv szélesebb alapra fektettessék.

30. October 28-kán felszólíttatik az arch. bizottság a *vallás- és közoktatási miniszterium* által, hogy az *alapítványi* jószágokon működő gazdászati tisztek számára egy utasítást dolgozzon ki, mely nekik a régi műemlékek fentartásánál kalauzul szolgáljon.

31. *Storno Ferencz* úr Sopronyból küld több igen érdekes rajzot, melyek alkalmilag használtatni fognak.

32. *Ellenbogen* József pozsonyi rajztanár egy miseruha rajzát és több festett régi czimert küld be a leltár számára.

Deczemberben : Az előadó Párisból való visszatértével jelentetett a

33. pontban, hogy a nyári szak alatt kevés nagyobb fontosságu tárgy fordulván elő;

34. *Érdy János* b. t. *Pilinbe* (Nógrád m.) ment, hogy ott a b. Nyáry-ék birtokán létező pogány-temetőben ásatásokat rendezzen. A kiküldetés eredménye az *archaeologiai közlemények*-ben fog megjelenni.

35. *Horvát* Antal pécsi jogász *Pécs* vidékéről többféle érdekes régiséget küld be, s azokat becses adatokkal kiséri.

45. *Ellenbogen* József pozsonyi reáltanár figyelmezteti a bizottmányt több régiségre és munkálatinkban való részvétet igér.

46. A bizottmány határozá; hogy nem csak társulatokkal fog csereviszonyba lépni, hanem munkálataiból egyes tudósoknak is fog példányokat átengedni, ha értük hasonló értékü kiadványokat nyerhet.

1868-dik évben

Januárban :

6. p. *Házmán* budai főpolgármester úr jelenti, hogy a *történelmi emléktáblák* felállításában a városi tanács szivesen segédkezet nyujtand.

10. *Koós Robert* úr *Jánkról* (Szatmár m.) érdekes cseréptöredékeket küld be a bizottmánynak.

12. *Fábry Nándor* a kuruczháborúra vonatkozó érdekes soproni siriratot közöl.

15. Határoztatik: hogy a bizottság fametszvényei után készitendő clichéket a régészeti czikkek értékesitése szempontjából a *képes lapoknak* és *népies naptáraknak* a szerkesztők kivánságára, előadó kiadhassa.

16. Bemutattatik azon tervezet, mely a régi müemlékek fentartása érdekében az országgyüléshez fel fog terjesztetni.

17. A *közlekedési miniszterium* kéretik, hogy a vasutak-, csatornák- és egyéb földi munkálatoknál található müemlékeknek megőrzésére a mérnököket és felügyelőket felszólítsa.

18. *Henszlmann* munkája, mely a *párisi világtár*-lat „histoire du travail"féle osztályát tárgyalja, kiadatás végett a vallás- közoktatási miniszteriumnak ajánltatik.

Turcsányi Andor körmendi ev. lelkész úr figyelmezteti a bizottmányt a vidéken talált régiségekre.

Márcziusban :

Rónay Jaczint és *Szalay* Ágoston akademiai tagok, bizottsági tagokul ajánltatnak.

B. *Nyáry* Jenő urnak köszönetet mond a bizottmány a *pilini* barbar régiségek bemutatásáért, s kéri hogy ezentúl e fontos lelhelyen az ásatásokat a tudomány mai igényeihez képest folytattatni sziveskedjék.

Ratilorszky Czernoslav úrnak inditványát, hogy Attila sirja Przemizl táján kerestessék, a bizottmány nem pártolja.

Határoztatik, hogy az elkopott régi pecsét helyett egy uj pecsét készíttessék.

Gróf *Eszterházy* János urnak azon nyilatkozata, hogy a „*kolozsmonostori apátság*" czikke után járó tiszteletdijáról, a bizottság javára lemond, köszönettel fogadtatott.

A magyar *mérnök egylet* igéri, hogy az *építkezéseknél* netán előforduló régészetileg fontos tárgyakat a tudomány számára megóvni, és alkalmilag a bizottmánynyal ismertetni fogja. Ezen határozat a bizottság részéről örvendetes elismeréssel fogadtatott.

Áprilben :

Előadó említé : hogy b. Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter ur ő nagyméltósága meghagyásából a Kis-Cell alatti 1-ső ó-budai részvényes társulat téglavetőjén talált római régiség felásásával bizatott meg.

Májusban :

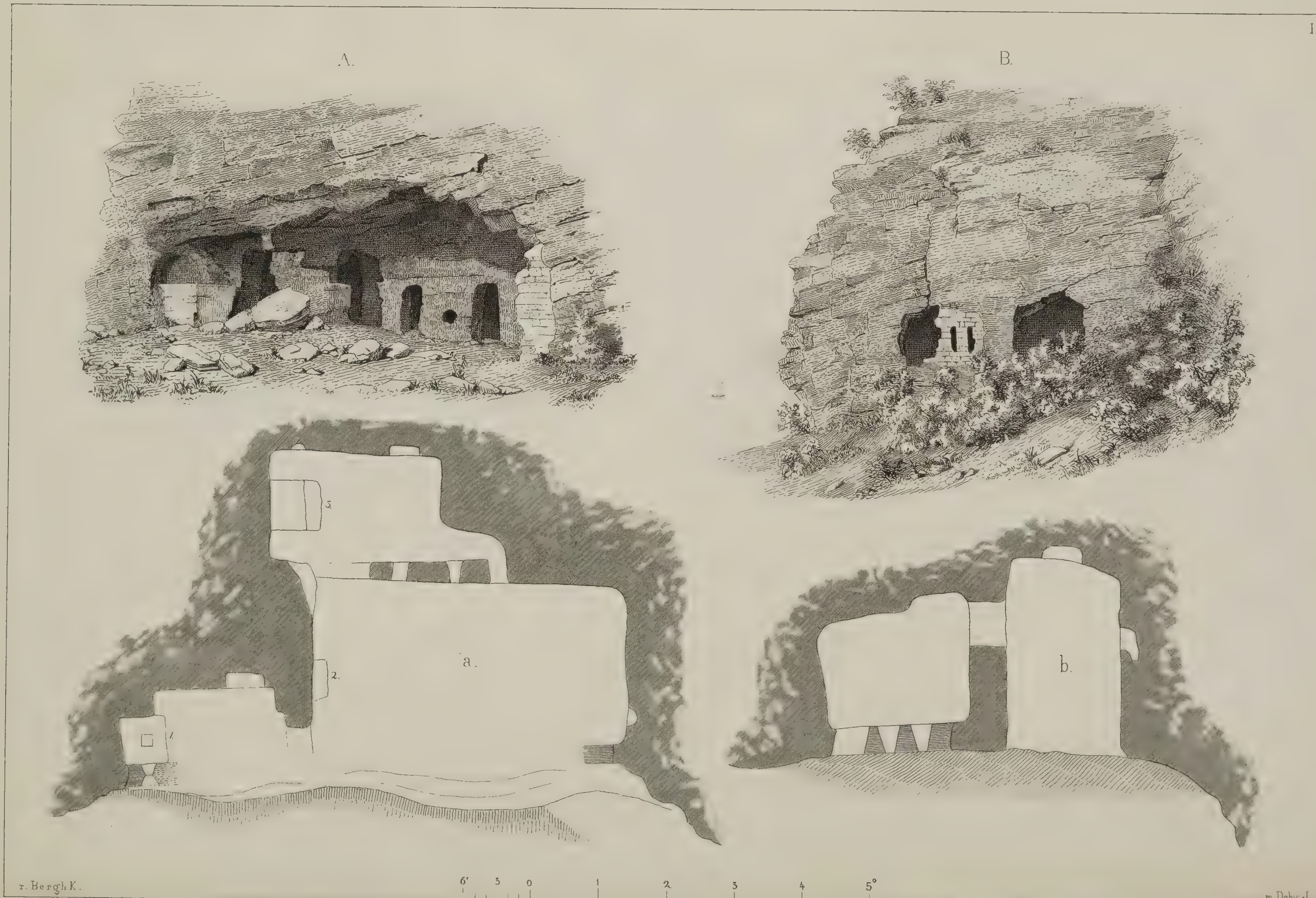
A *József főherczeg*-féle jószágok főkormányzója *Szuborics* Antal tanácsos ur ő nagysága véleményt kér a bizottmánytól, hogy a *Margit-szigete* teendő építések alkalmával előjövő régiségekkel miképen kellessék elbánni? Előadó kimenvén a helyszinére, megkéri az uradalmi kormányt, hogy : a romhány eltakarítása alkalmával eljövő épület alapokat szabad legyen felmérni és lerajzolni; hogy a fentálló romfalak jövőre is meghagyassanak, sőt, hogy a szétszórt tagozatok ismét eredeti helyökre, ha mindjárt töredékképen is visszaállítassanak; végre, hogy minden kétségtelenül bebizonyítható régi építmény helyén, a bizottság által szerkesztendő emléktáblák emeltessenek.

Előadó jelentést tesz Német-Csanádra tett kirándulásáról, hol szent Gellért templomának nyomait nem találta ugyan — hanem hol két régi és pedig egy román s egy gothkoru templomnak tagozatait találták az ujabb templom alapfalaiban. Erről jelentést tett Bonnaz Sándor csanádi püspök ő excjához; kitől a további intézkedés várható.

Az ó-budai ásatások alkalmával tanusított külön támogatás miatt, az ó-budai városi kapitányságnak, az első részvényes társulatnak, valamint *Schröll* József lovag urnak hála-levelek irattak.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATO

AZ ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK VII. KÖTETÉNEK I. ÉS II. FÜZETÉRE.

I.
A.
B.
a.
b.
1.
2.
3.
6' 5 0 1 2 3 4 5°
r. Bergh K.
m. Doby J.

11
0 8 6 4 2 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100°
e d b a
E
BALATON.
C.
c.
1
2
6' 3 0 1 2 3 4 5°
d.
D.
e.
6' 3 0 1 2 3 4 5°

A m. tud. Akademia Archaeologiai Bizottságának kiadványai.

Archaeologiai közlemények : I. kötet, tizenkét kőrajz táblával nyolczadrét 1859. 245. l. Tartalom : I. Magyar műemlékek. Ipolyi Arnoldtól, Csallóköz műemlékei. II. A karikapénz, mint fizetési és ékszer a történet előtti korban. Kiss Ferencztől. III. Huszonöt kiadatlan pannoniai felirat. Paúr Ivántól. IV. Mátyás király egykori szobra Budiszinban. Wenzel Gusztávtól. — Ára : 3 frt.

II. kötet : Nagy negyedrétü képatlaszszal 54 táblával, 1861. 317. l. Margitsziget műemlékei. Ifj. Kubinyi Ferencztől. II. Kelenföldi pogány sirok. Érdy Jánostól. III. Kiadatlan magyar czimerek és pecsét gyűrűk, saját gyűjteményéből közli gr. Andrássy Manó. IV. Nyitra-Iványka területén 1860- és 61-ben kiszántott byzanti zománczok a XI-dik századból. Érdy Jánostól. V. Magyarországban talált kő- és bronzkori régiségek. Id. Kubinyi Ferencztől. — VI. Adalékok a magyar Iconographiához. I. Mátyás király egykori arczképei. Henszlmann Imrétől. VII. Magyar téglaépitészeti műemlékek. Irta Ipolyi Arnold. — VIII. Vegyes közlemények : 1) Magyar feliratú kupa. Gr. Eszterházy Jánostól. 2) I. Mátyás király állitólagos épitőmesterének kézirati munkája az épitészetről. Dr. Henszlmann Imrétől. 3) Lesencze-Tomaji római feliratos kő. Közli Dr. Rómer Flóris. — 4) I. Mátyás király czimere a boroszlói és a görliczi városházakon. 5) Régi magyar keresztelőkutak és Magyarország czimerének monumentalis használata. — Ipolyi Arnoldtól. IX. Magyar régészeti Repertorium. Irja Ipolyi Arnold. X. Magyar régészeti Krónika. Ipolyi Arnoldtól. XI. Név- és tárgymutató az I. és II-ik kötethez. Ára : 8 frt.

III. kötet : (Uj folyam I. kötet) 10 képtáblával és a szövegbe nyomott számos famet. Nagy negyedrét. 1862. 179. l.

I. füzet : I. A Kis-bényi román izlésü egyház. Henszlmann Imrétől. V. képtáblával. Ára : 2 frt.

II. füzet : II. Pannonia területén Magyarországban fenmaradt nehány római várnáról. Irta Rómer Flóris. — III. A kolozsvári szt. Mihály egyház történeti és épitészeti leirása. Gr. Eszterházy Jánostól. III. képtáblával. Ára : 1 frt. 50 kr.

III. füzet : IV. Magyar ereklyék. Ipolyi Arnoldtól. 2 képtáblával. Ára : 2 frt.

IV. füzet : V. középkori keresztelő medenczék. Irta Rómer Flóris. — VI. Római feliratok Erdélyből. Torma Károlytól. — VII. Pannoniai ujabb kiadatlan latin feliratok. Rómer Flóristól. — VIII. Magyar régészeti krónika. Ipolyi Arnoldtól. Több fametszvénynyel. Ára : 80 kr.

IV. kötet : (Új folyam II. kötet.) 8 képtáblával és több fametszvénynyel. 1864. 175. l.

I. füzet : I. A kolozsvári Boldog-asszonyról czimzett minorita, jelenleg evang. reform. egyház. Gr. Eszterházy Jánostól. — II. Tétényi római sirok. Érdy Jánostól. — III. Zólyom-megye műemlékei ; ifj. Kubinyi Ferencztől. — IV. Pannoniai ujabb kiadatlan római feliratok, II közlés Rómer Flóristól. 7 táblával. Ára : 2 frt.

II. füzet : V. Tanulmányok a középkori román épitészeti Chronologia köréből, tekintettel a magyar műemlékekre. Henszlmann Imrétől. — VI. A Buda környékén felásott római sirokról. Rómer Flóristól. 1 réztáblával. Ára : 1 frt. 50 kr.

III. füzet : VII. A szathmári püspöki megyének középkori épitészeti régiségei. Irta Dr. Henszlmann Imre. — VIII. Magyar régészeti krónika. Összeállitá Rómer Flóris. — IX. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Rómer Flóristól. — X. Név- és tárgymutató az uj folyam I. és II-ik kötetre. Több fametszvénynyel. Ára : 80 kr.

V. kötet : (Új folyam III. kötet) 2 réztáblával, és több fametszvénynyel 1865. 154. l. — Tartalom : **I. füzet** : I. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából. I. közlemény. Érdy Jánostól. II. Római feliratok Erdélyből. II. közlem. Irta Torma Károly. III. A két hazában talált régi arany műemlékekről, különösen a szarvasszói (Marm. m.) arany kincsről. Rómer Flóristól. IV. Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban. I. közlemény. Irta Rupp Jakab. V. Magyar régészeti Krónika. Rómer Flóristól. VI. Adalék a m. régészeti irodalomhoz, u. a. VII. A m. tud. Akad. Archaeol. Bizottmányának munkálkodása. 1865 kezdetétől, jegyzőkönyvi kivonatban. Több fametszvénynyel. Ára: 1 ft.

II. füzet : VIII. Archaeologiai kirándulás Abauj- és Sáros-megyékbe. Henszlmann Imrétől. IX. A bakonyszombathelyi éremkincsről. Rómer Flóris. X. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából. II. közlemény. Irta Érdy János. XI. Jelentés a Bányavárosokba tett régészeti kirándulásról. Henszlmann Imrétől. XII. Név- és tárgymutató az Archaeol. Közlemények V-ik (uj folyamú III. kötetére.) Ára : 1 frt. 50 kr.

VI. kötet. I. füzet. Tartalom : A kúnok bél-háromkúti, máskép apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leirása. Ipolyi Arnoldtól. — Toldalék. A bél-három kúti apátság okmánytárának kiadatlan okmányai a XIII. századtól a XV. századig. — A bél három-kúti máskép apátfalvi egyháznak épitészeti arányai. Henszlmann Imrétől. — Budának és környékének helyirati viszonya a középkorban. Irta Rupp Jakab. IV. közlemény. — Magyar régészeti krónika. Rómer Flóristól. — Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Összeállitá Rómer Flóris. — A magy. tudom. Akademia archaeol. bizottmányának munkálkodása 1865—66-ban (Jegyzőkönyvi kivonat).

II. füzet. Jelentés a bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról. II. czikk. Henszlmann Imrétől. — Római feliratok Erdélyből. Torma Károly lev. tagtól, III-ik közlemény. — Az ujabb időben Ó-Szőnyön kiásott római régiségek. Rómer Flóristól. — Magyar régészeti krónika, irja Rómer Flóris. Folytatás. — Uj régészett lelhelyek, közli idősb Kubinyi Ferencz. — Adalék a magy. régészeti irodalomhoz. Rómer Flóristól. Folytatási — A m. tud. Akademia Arch. Bizottmányának munkálkodása 1866 májustól december végeig (Jegyzőkönyvi kivonat.) — Archaeologiai mozgalmak, összeállitá Rómer Flóris. — Hely- és Tárgymutató a VI. kötethez.

VII. kötet. I. füzet. Tartalom : Jelentés a Bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról. Henszlmann Imrétől. (Vége.) — Sz. Margit-házi-oltára Irta Rómer Flóris. — A nagyenyedi egyházkerités. Irta P. Szathmáry Károly. — Archaeologiai vázlat. Régi tárczájából közli Dr. Érdy János. — Nehány kiadatlan magyar érem az Árpádok korából. Végh Ödön. — Adalék az egyházi kincsek történetéhez. Rupp Jakabtól. — Jelentés a Hontmegye Magyarad helységében talált csontok összehasonlitó boncztani vizsgálatáról. Báthory Nándortól. — Magyar régészeti krónika. Irja Rómer Flóris. — Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Összeállitotta Rómer Flóris. — Archaeologiai mozgalmak. II. közlés. Rómer Flóristól.

II. füzet. A kolozsmonostori apátság és egyházi maradványainak leirása. Közli Gr. Eszterházy János. — A barlanglakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról. Rómer Flóris-tól. — Kisebb közlemények : I. a szamosfalvi egyház 146 l. ; — II. Dózsa György vaskoronája 149 l. Gr Eszterházy János-tól ; — III. Registrum.. omnium rerum existentium in dominio Episcopatus Agriensis... B. Nyáry Albert-től, 150 l ; — IV. Beregmegyei régiségek, Lehoczky Tivadar-tól 155 l. ; — V. Egger D. Párisban kiállitott ezüst lemezei. Rómer Flóris-tól. 158. ; — VI. Első obsidian-eszközök Magyarországon. U. a. 161. l. ; — VII. A koronczói (Győr m.) vidéknek kő-, bronz- és vaskori leletei. Ebenhöch Ferencz-től. — Magyar régészeti krónika, összeállitá Rómer Flóris. — Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. VI-dik közlés. Rómer Flóris-tól. — Archaeologiai mozgalmak III-dik közlés. Ugyanattól. — A m. tud. Akademia archaeologiai bizottmányának munkálkodása 1867-ben és 1868-ban (Jegyzőkönyvi kivonat). — Név- és tárgymutató a VII-dik kötethez.

A m. tud. Akademia Archaeol. Bizottsága közbejárásával kijöttek:

I. A székes-fehérvári ásatásnak eredménye. Irta Henszlmann Imre. Nagy negyedrét, 226. l. 9 réztáblával és számos fametszvénynyel. Pesten, Heckenast Gusztáv Bizománya. 1864. Ára : 5 frt. o. é.

II. Műrégészeti Kalauz különös tekintettel Magyarországra. Nagy 8-adrét. 404. fametszettel. Pest, Emich Gusztávnál. 1866.

I. kötet. Őskori műrégészet. Irta Dr. Rómer Flóris. 134. l. 154 fametszettel. Ára : 1 frt. o. é., a könyvkereskedésben 1 frt. 25 kr.

II. kötet. Középkori épitészet. Irta Dr. Henszlmann Imre. 150 l. 250 fametszettel. Ára : 1 frt., a könyvkereskedésben 1 frt. 25 kr.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten. 1868.